فہرست جلد اول اکسیر اعظم

صفحہ	مضمون
۲	دیباچہ در ستایش حضرت باری الوف تعریف و نعت
۳	بیان نعت سرور کائنات و آل اطہار و اصحاب کبار
//	بیان سبب تالیف این کتاب و فوائد انتساب
۴	بیان التماس تجدید مطالعہ بالانصاف و درگذر از خطا و اغماض
۶	مقدمہ در اقسام امراض و علاج آنہا بطریق کلی
۷	بیان علاج کلی امراض
۱۵	بیان ذکر قوانین در رعایت آنچہ در امر علاج واجب است
۱۹	بیان علاج امراض تابع سوء مزاج
۲۱	بیان قوانین استفراغ مواد
۲۸	امراض راس یعنے بیماریہائے سر
//	بیان قول کلی در امراض سر
۲۹	بیان ذکر دلائل بر معرفت احوال دماغ
//	بیان استدلال کلی از افعال دماغ
//	بیان استدلال از افعال نفسانیہ حسیہ
۳۱	بیان استدلال از افعال سیاسیہ
۳۲	بیان استدلال از افعال حرکیہ
//	بیان دلائل ماخوذ از افعال طبیعیہ
۳۳	بیان دلائل ماخوذ از ملامست و مخالفت و عرضت انفعالات و بطور آنہا از تیر انقات
۳۴	بیان استدلال از جہت مقدار راس
۳۵	بیان استدلال از شکل راس
//	بیان استدلال از ثقل راس و خفت آن
//	بیان استدلالات ماخوذ از احوال اعضا
۳۷	بیان استدلال از مشارکات اعضا
//	بیان استدلال از عضوی کہ تمام میکرود دماغ مشارکت آن
۳۸	بیان دلائل مزاج دماغ معتدل

صفحہ	مضمون
۳۸	بیان دلائل امزجۂ ردیہ واقعہ در جبلت
۳۹	بیان طریق تشخیص اسباب امراض راس
۴۱	بیان علاج کلی امراض دماغی
۴۲	بیان علاج امراض دماغی حار ساذج و حار یابس ساذج و حار رطب ساذج
۴۵	بیان علاج امراض دماغی بارد ساذج و بارد رطب ساذج و بارد یابس ساذج
۴۶	بیان علاج امراض دماغی رطب ساذج
//	بیان علاج امراض دماغی یابس ساذج
//	بیان علاج امراض دماغی دموی
۴۷	بیان علاج امراض دماغی صفراوی
۴۸	بیان علاج امراض دماغی بلغمی
۵۰	بیان علاج امراض دماغی سوداوی
۵۱	بیان علاج امراض دماغی ریحی
۵۲	بیان علاج امراض دماغی بخاری
	بیان علاج امراض دماغی سددی
	بیان علاج امراض دماغی ورمی
۵۵	بیان علاج امراض دماغی از ضعف دماغ
۵۶	بیان علاج امراض دماغی از قوت حس دماغ
۵۶	بیان علاج امراض دماغی از ضربہ و سقطہ و تفرق اتصال
۵۸	بیان علاج امراض دماغی شرکی
۶۱	بیان صداع یعنے درد سر
۶۲	بیان علاج کلی اقسام صداع
۷۰	بیان علاج صداع حار ساذج و حار یابس ساذج
۷۵	بیان علاج صداع بارد ساذج
۸۱	بیان علاج صداع دموی
	بیان علاج صداع صفراوی

صفحہ	مضمون
۹۱	بیان علاج صداع بلغمی
۹۴	بیان علاج صداع سوداوی
۹۷	بیان علاج صداع ریحی داخلی
۹۹	بیان علاج صداع ریحی خارجی
//	بیان علاج صداع بخاری داخلی
۱۰۰	بیان علاج صداع بخاری خارجی
//	بیان علاج صداع سددی
//	بیان علاج صداع ورمی
۱۰۱	بیان علاج صداع ضربانی
//	بیان علاج صداع ضعف دماغی
۱۰۲	بیان علاج صداع قوت حس دماغی
۱۰۳	بیان علاج صداع ذہنی
۱۰۴	بیان علاج صداع جماعی
۱۰۵	بیان علاج صداع خماری
۱۰۶	بیان علاج صداع شمسی
۱۱۰	بیان علاج صداع ضربی و سقطی و تفرق اتصالی
۱۱۳	بیان علاج صداع تزعزعی
//	بیان علاج صداع نومی
۱۱۴	بیان علاج صداع دودی
۱۱۵	بیان علاج کلی صداع شرکی
//	بیان علاج صداع شرکی معدی
۱۲۰	بیان علاج صداع شرکی کبدی
//	بیان علاج صداع نزلی
۱۲۲	بیان علاج صداع عرقی
۱۲۳	بیان علاج صداع بحرانی

صفحہ	مضمون
۱۲۳	بیان بیضہ و خودہ
۱۲۹	بیان شقیقہ
۱۳۰	بیان علاج کلی شقیقہ
//	بیان علاج شقیقہ حار
۱۳۲	بیان علاج شقیقہ بارد
۱۳۳	بیان ذکر بعض ادویہ یونانیہ
//	بیان ذکر ادویہ مجربہ ہندیہ
۱۳۶	بیان عصابہ
۱۳۸	بیان [illegible]
//	بیان سرسام
۱۴۱	بیان علاج کلی اقسام سرسام
۱۴۴	بیان علاج سرسام دموی و صفراوی
۱۵۱	بیان علاج فلغمونی و شقاقلوس دماغ
//	بیان علاج حمرہ و جمرہ دماغ و قوبای آن
۱۵۳	بیان علاج سرسام سوداوی
۱۵۴	بیان علاج سرسام بلغمی
۱۵۹	بیان علاج سرسام غیر حقیقی
۱۶۰	بیان عطاس
//	بیان اورام خارج راس
//	بیان علاج ماشرا
۱۶۱	بیان اجتماع المادہ فی الراس
//	بیان سبات سہری کہ آنرا قوما نیز گویند
۱۶۳	بیان سبات
۱۶۴	بیان علاج سبات بارد
//	بیان علاج سبات رطوبی

صفحہ	مضمون
۱۶۷	بیان علاج سبات دموی
۱۶۸	بیان علاج سبات بخارے
۱۶۹	بیان علاج سبات منفی وضربے
۱۷۰	بیان سہر
〃	بیان علاج سہر یابس
۱۷۲	بیان علاج سہر رطوبے
〃	بیان علاج باقی اقسام سہر
۱۷۴	بیان آفات ذہن ونسیان
۱۷۵	بیان علاج کلی اقسام نسیان
۱۷۶	بیان علاج نسیان بارد رطب
۱۷۷	بیان ذکر ادویہ مفردہ ومرکبہ یونانیہ وہندیہ
۱۸۱	بیان علاج نسیان بارد یابس
۱۸۲	بیان علاج نسیان حار یابس
۱۸۳	بیان اختلاط ذہن وہذیان
۱۸۵	بیان رعونت وحمق
۱۸۶	بیان مالیخولیا
۱۹۰	بیان علاج کلی اقسام مالیخولیا
۱۹۵	بیان علاج مالیخولیای دموی وصفراوی
۱۹۶	بیان ذکر بعضے تراکیب مفیدہ مالیخولیائے دموی وصفراوی از نسخہ اساتذہ کرام
[illegible]	بیان ذکر ادویہ مفردہ ومرکبہ نافع این نوع مالیخولیا
۲۰۱	بیان علاج مالیخولیای بلغمی وسوداوی
۲۱۰	بیان علاج مالیخولیای مراقے
۲۱۳	بیان تدبیر مراق بارد المزاج
〃	بیان ذکر بعضے تراکیب مفیدہ مراق بارد مزاج از مطب اساتذہ کرام
۲۲۰	بیان جنون ووسواس
۲۲۱	بیان علاج کلی اقسام جنون
۲۲۲	بیان ذکر بعض ادویہ نافع اقسام جنون

صفحہ	مضمون
۲۲۳	بیان علاج مانیا وداء الکلب
۲۲۵	بیان علاج صبارا وقطرب
۲۲۶	بیان عشق
۲۲۷	بیان سدر ودوار
۲۲۸	بیان علاج کلی سدر ودوار
۲۲۹	بیان علاج دوار از گردیدن انسان گرد چیزے
〃	بیان علاج سدر ودوار از ضربہ وسقطہ
〃	بیان علاج سدر ودوار از ضعف مرض ونقاہت
〃	بیان علاج سدر ودوار از رسیدن گرمی بدماغ
〃	بیان علاج سدر ودوار از رسیدن سردی بدماغ
۲۳۰	بیان علاج سدر ودوار دماغی دموے
〃	بیان علاج سدر ودوار دماغی صفراوے
۲۳۱	بیان علاج سدر ودوار دماغی بلغمی
۲۳۳	بیان علاج سدر ودوار دماغی سوداوے
〃	بیان علاج سدر ودوار ریحی وبخارے
〃	بیان علاج دوار شرکی
۲۳۴	بیان در مادۂ صفراوے
〃	بیان در سدر ودوار
۲۳۵	بیان لوی
〃	بیان کابوس کہ نیدلان وجاثوم وخانوق وضاغوط نیز گویند
۲۳۶	بیان علاج کلی کابوس
〃	بیان علاج کابوس دموے
〃	بیان علاج کابوس بلغمی
۲۳۷	بیان علاج کابوس سوداوی
〃	بیان علاج کابوس بارد
۲۳۸	بیان علاج صرع
۲۴۲	بیان علاج کلی اقسام صرع

صفحہ	مضمون
۲۴۳	بیان ذکر ادویہ یونانیہ مفیدہ اقسام صرع
۲۴۵	بیان ذکر ادویہ ہندیہ نافع انواع صرع
۲۴۷	بیان علاج کلی صرع دماغی
[illegible]	بیان علاج صرع دماغی [illegible]
۲۵۲	بیان علاج صرع دماغی سوداوے
۲۵۳	بیان علاج صرع دماغی دموے
〃	بیان علاج صرع دماغی صفراوی
۲۵۴	بیان علاج کلی صرع شرکی
〃	بیان علاج صرع معدی بلغمی
۲۵۵	بیان علاج صرع معدی سوداوی
〃	بیان علاج صرع معدی صفراوی
۲۵۶	بیان علاج صرع شرکے بدنے
〃	بیان علاج صرع شرکی مراقی وغیرہ
〃	بیان علاج صرع اطفال ولسعے
۲۵۸	بیان صرع اطفال
۲۵۹	بیان ذکر ادویہ مفردہ ومرکبہ نافع این مرض
۲۶۲	بیان سکتہ
۲۶۳	بیان علاج سکتہ بلغمی
۲۶۴	بیان ذکر بعض ادویہ مفید سکتہ
۲۶۹	بیان علاج سکتہ دموی وسوداوی
〃	بیان علاج سکتہ ضربے وسقطے
۲۷۰	بیان علاج سکتہ بخارے
〃	بیان جمود
۲۷۲	امراض عصبیہ
〃	بیان علاج امراض عصبی بارد رطب سادج
۲۷۳	بیان علاج امراض عصبی یابس سادج
〃	بیان علاج امراض عصبیہ بلغمی

صفحہ	مضمون
۲۷۵	بیان علاج امراض عصبی دموی وصفراوی
〃	بیان استرخا وفالج
۲۷۷	بیان علاج استرخا وفالج بلغمی
۲۸۰	بیان ذکر ادویہ مفردہ مفید استرخا
〃	بیان ادویہ مفردہ نافع فالج
[illegible]	بیان ذکر بعض ادویہ ہندیہ نافع فالج
۲۹۲	بیان علاج استرخا وفالج مع حرارت وتپ
۲۹۳	بیان علاج استرخا وفالج دموی وسدے وغیرہ
۲۹۵	بیان علاج فالج وبائے
۲۹۶	بیان تشنج
۲۹۸	بیان علاج تشنج مادے
۳۰۱	بیان علاج تشنج یبسے
۳۰۲	بیان علاج تشنج ایذائے
〃	بیان تشنج اطفال
۳۰۴	بیان تمدد وکزاز
۳۰۷	بیان علاج تمدد وکزاز یابس
۳۰۸	بیان لقوہ
۳۱۰	بیان ذکر ادویہ مفردہ یونانیہ
۳۱۱	بیان بعض ادویہ ہندیہ
۳۱۷	بیان رعشہ
۳۱۸	بیان علاج رعشہ بارد
۳۲۰	بیان علاج رعشہ شرکیے
۳۲۱	بیان علاج باقی اقسام رعشہ
۳۲۲	بیان ارتعاد
〃	بیان خدر
۳۲۳	بیان علاج خدر بلغمی ورطوبے
۳۲۵	بیان علاج خدر دموی وسوداوی وصفراوے

صفحہ	مضمون
۳۲۵	بیان علاج باقی انواع خدر
۳۲۶	بیان اختلاج
〃	بیان علاج اختلاج از مادۂ بارد
۳۲۷	بیان علاج اختلاج از مادۂ حار
۳۲۷	امراض عین یعنے بیماریہائے چشم
۳۲۸	بیان تدبیر حفظ عین
۳۳۰	بیان ذکر مضرات بصر
〃	بیان ذکر اشیائے نافعہ
〃	بیان علامات کلی امراض عین
۳۳۵	بیان اوجاع عین
۳۳۹	بیان اقسام رمد
۳۴۰	بیان علاج تکدر در رمد ضعیف
۳۴۱	بیان علاج کلی انواع رمد و نوازل حادث
۳۴۶	بیان ذکر ادویہ مسکن وجع رمد
۳۴۷	بیان ذکر ادویہ مانع رمد
〃	بیان علاج رمد حار دموی و صفراوی و حمرت عین
۳۵۱	بیان ذکر بعض ادویہ مفردہ و مرکبہ نافع رمد حار چشم
۳۵۷	بیان علاج [illegible] بلغمی و سوداوی
۳۵۸	بیان علاج رمد بلغمی
۳۵۹	بیان علاج رمد سوداوی
۳۶۰	بیان علاج رمد ریحی
〃	بیان علاج رمد نزلے
۳۶۲	بیان علاج رمد مرکب
۳۶۳	بیان علاج وردینج
۳۶۵	بیان علاج اقسام رمد غیر حقیقے
۳۶۶	بیان انتفاخ ملتحمہ یعنی بر دمیدن سفیدی چشم
〃	بیان ملتحمہ

صفحہ	مضمون
۳۶۷	بیان صلابت ملتحمہ
۳۶۷	بیان غدۃ العین یعنے غدود سخت چشم
۳۶۹	بیان طرفہ
۳۷۰	بیان ورقہ
۳۷۱	بیان توتہ ملتحمہ
〃	بیان سبل
۳۷۳	بیان ظفرہ یعنے ناخنہ
۳۷۵	بیان بیاض یعنی سپیدی کہ بر سیاہی چشم افتد
۳۷۹	بیان نفاخات
〃	بیان خشونت قرنیہ یعنی درشتی کہ در سیاہی چشم عارض شود
〃	بیان نتوء القرنیہ یعنی بلند شدن سیاہی چشم از سپیدی آن
۳۸۰	بیان علاج بثور عین
۳۸۱	بیان تکون المدۃ
〃	بیان قروح عین
۳۸۶	بیان علاج دبیلۂ قرنیہ
	بیان شقاق قرنیہ و نتوء [illegible]
۳۸۸	بیان علاج سقوط و سلخ قرنیہ
〃	بیان علاج دمعہ
۳۹۱	بیان علاج حرقت عین یعنی سوزش چشم
۳۹۱	بیان قذی یعنی چیزی در چشم افتادن
۳۹۲	بیان علاج ضربہ و تفرق اتصال چشم
۳۹۴	بیان علاج حول و اعوجاج مقلہ
۳۹۵	بیان جحوظ عین
۳۹۷	بیان عشا یعنے شب کوری
۴۰۰	بیان اتساع و انتشار
۴۰۲	بیان علاج ضیق
۴۰۳	بیان خیالات

صفحہ	مضمون
۴۰۵	بیان نزول الماء
۴۰۷	بیان نزول الماء حادث از صداع شدید
۴۱۰	بیان ضعف بصر
۴۱۲	بیان علاج کلی اقسام ضعف بصر
〃	بیان علاج ضعف بصر از برودت و رطوبت
۴۱۶	بیان علاج ضعف بصر از حرارت
〃	بیان علاج ضعف بصر از یبوست
۴۱۷	بیان علاج ضعف بصر از تکدر
۴۱۸	بیان علاج ضعف بصر از ضعف دماغ
〃	بیان علاج ضعف بصر از نظر بقرص آفتاب
۴۱۹	بیان علاج ضعف بصر از تغیر لون قرنیہ وغیرہ
۴۲۰	بیان بطلان البصر
۴۲۱	بیان علاج خفش و نقص بصر از شعاع
〃	بیان علاج غور
۴۲۳	بیان علاج سیل العین
۴۲۳	بیان علاج زرقہ
۴۲۴	بیان علاج یرقان چشم
۴۲۵	بیان علاج اختلاج عین
〃	بیان امراض جفن و ہدب و موق
〃	بیان علاج کمنہ پلک
۴۲۶	بیان علاج اورام جفن
〃	بیان کدکد و دمل
۴۲۷	بیان علاج تحجر
〃	بیان علاج عقدہ
〃	بیان شرناق
۴۲۸	بیان علاج بردہ
〃	بیان علاج شعیرہ

صفحہ	مضمون
۴۲۹	بیان علاج توتہ اجفان
۴۳۰	بیان علاج ثآلیل جفن
〃	بیان سلعۂ جفن
〃	بیان قروح و تآکل جفن و انخراق آن
۴۳۱	بیان سعفۂ جفن
〃	بیان علاج قملۂ جفن
۴۳۲	بیان علاج نار فارسی جفن
〃	بیان علاج شری
〃	بیان علاج خشونت جفن
۴۳۳	بیان علاج حکہ اجفان و ماق
۴۳۴	بیان جرب الاجفان
۴۳۴	بیان علاج کلی اقسام جرب
۴۳۶	بیان علاج جرب منبسط
۴۳۷	بیان علاج جرب حقیقی
〃	بیان علاج جرب تینی
〃	بیان علاج جرب بردی و عدسی
۴۳۸	بیان علاج سلاق
۴۴۰	بیان علاج استرخای جفن
〃	بیان شترہ
۴۴۲	بیان علاج التصاق جفن
〃	بیان جسأ الاجفان
۴۴۳	بیان غلظ اجفان
۴۴۴	بیان علاج تہبج اجفان
〃	بیان علاج ثقل اجفان
〃	بیان علاج اختلاج جفن
۴۴۵	بیان علاج کمودت و خضرت جفن
〃	بیان علاج کثرت طرف

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۴۴۵	بیان علاج قمل و تمام اجفان	〃	بیان علاج وجع گوش اطفال	〃	بیان علاج سدہ خلطی و ریحی	۵۲۶	بیان اورام و بثور بینی
۴۴۶	بیان انتثار اہداب	۴۷۰	بیان طرش و وقر و صمم	۴۹۱	بیان علاج سدہ وسخی	۵۲۷	بیان قروح انف و ناصور آن
〃	بیان علاج انتثار اہداب بسبب مادہ	۴۷۱	بیان علاج طرش حار ساذج و مادی	〃	بیان سیلان رطوبت از گوش	〃	بیان علاج قرحہ یابسہ
۴۴۸	بیان علاج انتثار اہداب بسبب یبوست	۴۷۲	بیان علاج طرش بارد سادہ و مادی	۴۹۲	بیان انفجار دم از گوش	۵۲۸	بیان علاج قرحہ رطبہ
〃	بیان علاج شعر منقلب و شعر زائد	۴۷۶	بیان علاج طرش ریحی	۴۹۳	بیان حکہ گوش	۵۲۹	بیان علاج قرحہ منتن و کہن
۴۵۰	بیان التصاق اشفار	〃	بیان علاج طرش ورمی	〃	بیان اورام اصل اذن	۵۳۰	بیان بواسیر انف و اربیان و سرطان
〃	بیان بیاض اہداب	۴۷۷	بیان علاج باقی اقسام طرش	۴۹۵	بیان قلاع اذن	〃	بیان علاج بواسیر انف
۴۵۰	بیان غرب	۴۷۷	بیان دوی و طنین و صفیر	۴۹۶	بیان رض اذن	۵۳۲	بیان علاج اربیان و سرطان
۴۵۲	بیان غدہ	۴۷۹	بیان علاج طنین بلغمی و ریحی	〃	بیان انقلاع اذن	۵۳۳	بیان عطاس
۴۵۴	امراض اذن یعنی بیماریہای گوش	۴۸۱	بیان علاج طنین ضعفی	〃	بیان ہرب اذن	۵۳۵	بیان رض انف
〃	بیان اوجاع اذن	〃	بیان علاج طنین حسی	۴۹۷	امراض انف یعنی بینی	〃	بیان جفاف انف
۴۵۶	بیان علاج کلی اوجاع گوش	۴۸۲	بیان علاج طنین سببی	〃	بیان خشم	۵۳۶	بیان حکہ انف
〃	بیان علاج درد گوش حار ساذج	〃	بیان علاج باقی اقسام طنین	۵۰۰	بیان فساد شم	〃	بیان حرقت انف
۴۵۸	بیان علاج درد گوش حار مادی	〃	بیان قرحہ و آکلہ و ناصور گوش	۵۰۱	بیان رعاف	۵۳۷	بیان احتباس شئی در انف
۴۶۰	بیان علاج درد گوش حار ورمی و شدہ گوش	۴۸۶	بیان دخول ہوام و تولد کرم در گوش	۵۱۱	بیان تدبیر مرعف	〃	بیان سدہ خیشوم
۴۶۳	بیان علاج درد گوش بارد ساذج و ریحی	۴۸۸	بیان دخول آب و سیماب در گوش	〃	بیان زکام و نزلہ	۵۳۸	بیان خنان
۴۶۶	بیان علاج درد گوش بارد مادی	۴۸۹	بیان سدہ گوش	۵۱۳	بیان علاج کلی اقسام نزلہ و زکام	〃	بیان دیدان انف
۴۶۸	بیان علاج درد گوش بارد ورمی	〃	بیان علاج سدہ لحمی و غشائی و ثولولی	۵۱۶	بیان علاج زکام و نزلہ حار	〃	بیان انتفاخ انف
۴۶۹	بیان علاج باقی اقسام درد گوش	۴۹۰	بیان علاج سدہ از دخول چیزی در گوش	۵۱۷	بیان علاج زکام و نزلہ بارد	〃	بیان انقباض انف

بعون شاہی حقیقی و فضل حضرت بے بدل اصل مطلق نسخہ

دستور العلاج اطبا ذخیرۂ اکسیر صفت بہتاثیر کیمیا محبوب قلوب مقبول عالم معروف

مجلد اول

اکسیر اعظم

از تالیفات جالینوس الزمان افلاطون الدوران

بار دوم

بعد نظر ثانی و تصحیح مقاصد و اضافۂ تجربات دیگر عالی جناب مصنف موصوف الذکر

در مطبع نامی منشی نولکشور طبع مقبول جہان و جہانیان شد

بسم الله الرحمن الرحیم

هو الشافی که زیب افزای ناصیهٔ نسخهٔ امراض میباشد اشارت از اسم اعظم حکیمی ست جل حکمته که بیمن او شفا از جملهٔ اسقام و آلام میشود و هو الکافی که زینت بخش ساحهٔ
صحیفهٔ اغراض میشود کنایت از نام مکرم کریمی ست عز اسمه که ببرکت او کفایت در جمیع مرام و مهام میگردد زهی خالق ذو الجلال که تلخ کامان ابارج فیقرای عدم را
بانوشدار وی وجود شیرین کام گردانید و خمیرهٔ اجسام اطریفل موالید ثلثه را با جزای عناصر اربعه بدرجهٔ قوام رسانید سوخهی خداوند لایزال که آفریدگان معجون خاک را
سفوف حیات ارزانی فرمود و انسان ضعیف البنیان را بشربت شرافت و مفرح خلافت ممتاز نمود + قادریکه سلیمان روح را بچارپا بالش عناصر سرفراز نموده و پایهٔ تخت
روان او بر باد نفس متمکن فرموده + حاکمی که بارگاه فلک محیط بی ستون استاده او ست و فرش زمین محاط بر روی آب گسترده او + موجدی که ایجاد هیولای اقسام
اجسام از اختیارات بدائع او ست و از ترکیب اسطقسات متضاده ظهور صور مختلفه از بدیعات صنائع او + اعظم شانه شمیم بارگاه ز نقش لخلخه مسامی دماغ طالبان
او ست و نسیم گلزار رحمتش شموم آرای مشام عاشقان او طرفه اسرار کبریائی او که اول حضرت آدم را بجرم حب حب گندم از بهشت برین بر فرش زمین انداخت
و پس بنی آدم را بهر بقای زندگانی آن محتاج قرص نانی ساخت + و عجب راز خدائی او که بهر متنفس انواع انواع الآلام و اسقام جسمانی پیدا گردانید و از برای
ازالهٔ آن در اقسام عقاقیر خاصیت و تاثیر صحت بخشید + سبحان الله که در ادراک کنه ذات پاک او مرکب عقول و اذهان لنگ ست و از معرفت صنائع و دقائق اسرار
او عرصهٔ بیان زبان تنگ + و الحمد لله که از بهر رفع هر ظلمت سراج هدایت افروخته و بنا بر رفع هر علت علاج صحت آموخته + آن قدرت او ست که کلیات ارکان را
در جزئیات موالید اظهار فرموده و همگی حکمت مخفی را بر بندگان خود آشکار نموده + و این صنعت او که نزدیک شجرهٔ بلبش درخت حب و را آفریده و در معدن خاک لعل آبدار
پیدا گردانیده + این فیض بخشی او ست که انسان را مخلوق در احسن صور فرموده و آنرا تعلیم خواص اشیا از نفع و ضرر نموده + الحق که طبع مزاج شناس از فیض
اعتدال پذیرفته و نفس ناطقه از و حاکم خمسه حواس گردیده + ترکیب مربع عناصر اربعه از و عالم گیر شده و ثمن امزجهٔ ثمانیه مفرده از و دلپذیر گشته + هر ذی حیات از لطف اعتدال
در امور ستهٔ ضروری یافته و هر متنفس از فیضش مواد امور سبعهٔ طبعی بهم رسانیده لمؤلفه حمد او از زبان چرا نکنیم + وصف او از دهان چرا نکنیم + نعمت جان با عطا فرموده شکر
او را بجان چرا نکنیم + اما چون حقیقت بیچونش از حیطهٔ دریافت و احاطهٔ شناخت افزونست و معنی بیچونی او از گنجایش عبارت چون و چرا بیرون + و ذات پاکش و الا تر
از دریافت عقول و افهام و بالاتر از ادراک افکار و اوهام + بل تحریر محمدت حضرت صمدیت بالاستقصا از محالات و تقریر مدحت جناب احدیت بالاستیفا از ممتنعات
لهذا مناسب آن می نماید که عنان شبدیز قلم را ازین میدان بی منتهی منعطف ساخته و برهمین قدر تحمید و توحید محمود حقیقی و واحد تحقیقی اقتصار نموده بهر انجاح
حاجات دنیوی و حصول نجات اخروی دست دعا با دای مناجات بحضرت مجیب الدعوات بردارم و گوهر مراد و نقد مقصود از مخزن جود معطی مطلق بکف آرم

مناجات در حضرت باری بالوف تضرع وزاری

ای عالم السر والخفیات وای ماهر احوال ممکنات و ممتنعات علم قدیمت آشکار تر از ضیای مهر انور که خصم جهل نفس سرکش عنان سمند اطاعت از دستم ربوده و غارتگر هوا و حرص نقد عمرم غارت نموده منکه سراپا غرق بحر عصیانم و عاصی تر از هر فرد انسان تو عیبکه بی منت هستیم بر ستیم پسندیدی و مر القدرت کامله خود از قطره آب و مشتی خاک آفریدی بهمان احسان عام و اکرام تام حرف عصیانم از صفحه اعمال محو گردان و بقیه عمرم در اطاعت و طاعت خود بگذران الهی اگر عجز بکار آید عاجز تر از من خاکی کیست و اگر شکستگی در هستی نماید شکسته تر از دل من عاصی چیست کریما اگرچه گنهگار و خطادارم از صحبت فساق و فجار محفوظ دار و از سوء خاتمه بطفیل حبیب خود نگهدار و من بیچاره را جانی بخش محرم اسرار و دلی ده پر از انوار و چیاز زبانم را از اثر کامیاب ساز و بیانم را بتاثیر بنواز چشمم را آخر بین گردان و در گوشم کلمه حق برسان

للمؤلفه بالتضرع ست دعایم بجناب ارحم	که غفور ست تو و دوست رؤف عالم	نفس اماره من زد همه کارم برهم	یا الهی مددی بهر رسول اکرم
غرق بحر گنه ام کن مدد و خذ بیدی	نیست گیرنده بجز ذات تو دستم محکم	هستم از جرم پشیمان نه بتقوی نه امان	دارم امید بغفران تو رحمن هر دم
کیست او جز تو که بخشد گنه من امروز	منتظر فضل تو ام یک نظر لطف و کرم	من گنهگار و خطادار و سراپا عصیان	تو کریم ست و رحیم ست و بجالم ارحم
هر چه تو دادی مرا شکر گزارم یارب	بده از رحمت خود نعمت ایمانم هم	قصد تالیفم ازین نسخه منافع عام است	ساز مقبول همه هر چه برآید ز قلم
هرکه زین فائده جوید تو نصیبش گردان	عیب جو را تو بکن لال زبان گنگ و اصم	عظم بخشیدی بمن شان تو اعظم برهم	بنده اصغرم و اسم تو کردی اعظم

نعت سرور کائنات و آل ابرار و اصحاب اطهار

از بسیارها صلوات و انوار تحیات نثار روح پر فتوح حضرت خاتم الانبیا خلاصة الاصفیا احمد مجتبی محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم که تربیت ابدان بعلم شریعت و معالجه قلوب بحکمت طریقت فرموده و مداوای ارواح بطب حقیقت و اصلاح فراج بصناعت معرفت نموده مریضان تپ غفلت را خال خسار سنور او حب شفاست و مسلولان جهل و بدعت را شربت اعجاز معجزه او دوا موجز کلام او قانون شفای اسقام روحانی ست و اشارات او منهاج نجات از آلام ابدانی تریاق بیان معجز بنیان او امراض معصیت را شفاست و مشاهده صحیفه وجه مکرم او اعراض ضلالت را مغنی از دوا سراب اقدام مقدس و منور عیون باطن از ظلمات غوایت رغیبا بنعلین شریفین او کحل الجواهر در ازاله کوری غباوت بالجمله عدیل آن بیعدیل کسی از مصنوعین نیست و نظیر آن بی نظیر موجود در عالمین نه للمؤلفه

محمد باعث کل آفرین ست	محمد مهبط روح الامین ست	محمد رونق فرش زمین ست	محمد جالس عرش برین ست

و تحفه درود نامحدود و هدیه ثنای غیر معدود بر ارواح طیبات آل اطهار و اصحاب اخیار حضرت سید المرسلین و خاتم النبیین که حکمای مشفقین و اطبای حاذقین اند معالجه بر قانون حکمت مصطفویه و مداوا بر منهاج سنت نبویه فرموده و کشف ظلمت از عیون کلیله و ازاله اسقام از نفوس علیله نموده و ایشان اطبای امراض قلوب اند و شفای علل ذنوب بل از نور علم و عرفان حکمای نفوس و ابدان اند و اطبای اسقام و آلام عارض ذوات ارواح و اجسام صدور معطر ایشان پر از جواهر علوم الهی ست و قلوب منور آنها مملی از اسرار نامتناهی رباعی

اولاد نبی که مخزن اسرارند	سرچشمه فیض و مهبط انوارند	اسلام قوی گشت ز خلفای رسول	الحق که ستون قصر دین هر چارند

اللهم صل وسلم علی نبیک سید المرسلین وعلی آله واصحابه واولیائه اجمعین

سبب تالیف این کتاب افادت انتساب

امابعد حمد ایزد پاک و صلوة صاحب لولاک میگوید بنده خاطی سراپا عصیان در اجی بغفران خداوند رحمان محمد اعظم خان مخاطب بناظم جهان خلف ملک الحکما حکیم شاه اعظم خان ابن محمد رضی خان ابن محمد اسمعیل خان سیستانی الاصل متوطن بلده مصطفی آباد عرف رامپور که در حقیقت آرام پور ست بل اسلام پور حرسها الله عن الفسادات والشرور که چون فقیر بعد اکتساب علوم متداوله و فراغ از مطب عمری در مطالعه کتب طب که علمی ست شریف و فنی ست منیف و بر کمال شرافت او این برهان ست که موضوع او بدن انسان ست و مدتی در حصول تجارب عجیبه و وصول مجربات غریبه بسر برده اکثر کتب نادره این فن تجسس

وتلاش بسیار از بلاد وامصار فراهم آوردم اما کتابی که جامع جمیع امراض واسباب ومعالجات وحاوی مجربات از مفردات ومرکبات باشد بنظر نیامد الا بعض مطولات که وصول آنها بهر کس متعسر و علاوه برین هم اکثر اهل زمان از فهم عبارت عربی وادراک معنی آن قاصر لهذا ابتدا تالیف کتب اربعه درین فن یعنی رموز اعظم والوار اعظم ونیر اعظم که هر سه اسم تاریخی ست وچهارم اسرار الادویه باوصف وفور علائق وکرور عوائق کمر همت بر میان جان بسته وتکلیف محنت شاقه بنظر افاده عام ونفع تام بر خود روا داشته بتسوید این کتاب جامع الفوائد پرداختم ٭ ودر سرعت اختتام آن پاس خاطر فرزند عزیز بر از جان محمد فضل خان اعطاه الله علماً نافعا وفهما کاملا وعزیزی تلمیذ رشید حافظ قرآن مجید حکیم سید عبد السلام حفظه الله العلام ملحوظ خاطر بود و ترتیب آن برین نسق التیام یافت که اولا مقدمه متضمن اجناس جمیع امراض وتشخیص اقسام سوء مزاجات وقواعد علاج آنها بطریق کلی مرقوم شود وپس امراض هر عضو که شروع گردد اول اسباب کلیه امراض آن وتشخیص آن وعلاج کلی وعلاج اقسام آن بقلم آید وبعد ازان هر مرض آن عضو بالاستیفا واسباب آن بالاستقصا وعوض علامات آنها طریق تشخیص در اکثر امراض که معالج را در استخراج هر سبب آن مرض سهولت حاصل شود قلمی گردد ٭ وپس ازان علاج کلی انواع آن مرض و بعده علاج هر نوع آن بحسب سبب وعرض وذکر ادویه مفرده ومرکبه یونانیه وهندیه ونقل اقوال اکثر حذاق بمعرض تحریر در آید چنانچه انصرام این امر جزیل بعون وعنایت رب جلیل در مدت قلیل بحسن انجام رسانیدم ٭ وبخوف اطناب واسهاب ممل بایجاز واختصار غیر مخل بعبارت سهل عام فهم غیر مشکل بقید کتابت آورده بنظر کثرت افادت ومناسبت اسم خود بکتاب اکسیر اعظم موسوم ساختم ٭ اگر از اعداد حروف این اسم اعداد حروف علت که واو والف ویاست جدا سازند تاریخ ختم این نسخه بی علت برآید واغلب که مطالعه آن طالبان طریق علاج را لا اقل کم مهارت نسخه نویسی نماید ودر معالجات عوض مطب استاد کامل بکار آید وبرای مبتدیان تبصره وبهر منتهیان تذکره باشد واتفاق تحریر این نسخه در عهد ملازمت مؤلف بخدمت مطلع نجوم سپهر ابهت وکامرانی منبع رسوم جوهر شناسی وقدردانی رئیس جم جاه کیوان بارگاه برجیس سعادت مریخ صولت ناهید عشرت قمر رافت مهر رفعت هلال عظمت سکندر فطنت دارا حشمت مظهر الوف اعطاف مصدر صنوف انصاف مرکز دائره امن وامان موصوف خلائق ممدوح زمان مبدء اعاطفت وعز باوان منشا بنده پروری وکرم سازی افتخار مسند امارت وریاست فخر وسادهٔ سیاست وحراست محیط مکارم کرم واکرام عمان مراحم انعام عام مظلوم نواز ظالم گداز راغب علم وهنر طالب اهل جوهر نوشیروان عدالت جم کوکبه دارای سکندر رای فریدون شمر یعنی مهاراج دهراج سوائی تکوجی راو هولکر بهادر دام اقباله ودام اجلاله گردیده وهنوز بسبب لحوق بعض امور ضروریه در اتمام بقیه جلد ثانی آن تعویق می نمود والفراغ از تکمیل آن حاصل نشده بود که جلد اول آن بشرف ملاحظه نواب مستغنی الالقاب آفتاب تاب هلال رکاب قرین چار بالش جلائل اخلاق وامتنان مزین بمناقب متجاوز از شرح وتبیان مخزن آلاف الطاف معدن اصناف اوصاف سمو المکان عظیم الشان عمیم الانعام قدیم الاکرام وسیع الاحسان کریم الامتنان معظم القدر سنی الصدر مظهر جود وکرامت مصدر تفضلات ومرحمت سحاب فضل وعطا ابر فیض نیسان سخا مطر مطیر نوازش ونوال مهر منیر عظمت واجلال جان عالم کان کرم محیط مکارم ابر بهار گلشن دریا دلی گوهر شاهوار بحر بی بدلی دانشور حمیده شیم صائب نظر عطارد رقم یگانه گوهر بحر وجود درة التاج افسر جود گلدسته بند بهارستان امارت وسروری چمن آرای ریاض دولت ودین پروری چشم وچراغ خاندان پیشوائی وارث حشمت اجداد وآبائی جوهر شمشیر خداداد وآب ذوالفقار ایجاد امیر ابن امیر ابن امیر بسیار بخش اندک پذیر ضیای مهر خاور نواب علی بهادر که در زمان سابق زیب افزای ملک بندیل کهند مقام بانده بودند وانجاح مرام اکثر شرفا ودستگیری هر درمانده میفرمودند واز چندی بتجویز حکام این دور رونق افزا ملک مالوه قریب بلدهٔ اندور اند زید الله دولته واقباله وضاعف قدره واجلاله وظله ممدود وعدوه مطرود باد مشرف گردید وبنظر سخن پروری وجوهر شناسی خیلی پسند فرموده بهر افادهٔ عام ونفع انام تجویز انطباع آن در مطبع نظامی فرمودند اکنون مؤلف بمرتبهٔ ثانی بسبب کمیابی نسخ آن وکثرت شوق مشتریان این کتاب نایاب در مطبع رنگ افروز گلشن فتوت زینت اندوز محفل مروت جوهر معدان فطنت و دانائی گوهر صدف اهلیت ودانش آرائی نکته سنج سخن شناس موزون وضع احسن معاش کریم الاخلاق عمیم الاشفاق شایسته اطوار حسن تدبیر خجسته شعار روشن ضمیر فیض رسان اهل زمان محبوب عماید نزدیک ودور منشی نولکشور جناب مالک مطبع اوده اخبار زاد فیوضه نمودم

التماس بخدمت ناظرین با انصاف دور از جور واعتساف

چون مؤلف فقیر ترجمهٔ اکثر کتب طبیه ومقولات اطبا که برخی از نام آنها مسطور گردد از زبان عربی بفارسی نموده ومشتر کتب این فن از کم استعدادی کاتبان وسوء فهمی خطاطان چنان مسخ گردیده واند که عبارات آنها در اکثر مقامات مغایرت کلی از مطالب بهم رسانیده وظاهرست که در ترجمهٔ کتاب غلط بالضرور

خطا ناشی میگردد و اگرچہ راقم در تبیین مقامات مشکوک حتی الوسع تصحیح مطالب آن پرداختہ فاما عجبی نیست کہ در ترجمہ بعض عبارت اغلاط تفاوتی در معنی اصلی راہ یافتہ باشد
اگر در مقامی مطلبی مغایر از عبارت کتاب صحیح دریابند محمول بر غلطی نسخہ منقول عنہ گردد و حسب امکان باصلاح آن پردازند و اگر در جائی ترک بعض الفاظ ضروری یا تغیر
آن بسبب سہو و نسیان کہ از لوازم انسان ست بوقوع آمدہ باشد بقلم صواب رقم درست فرمایند و معذور دارند ع والعذر عند کرام الناس مقبول ٭ و اگر ازین مجموعہ
انتفاعی حاصل نمایند مؤلف عاصی را بدعای حسن خاتمہ یاد فرمایند ع کہ مستحق کرامت گناہگارانند ٭ واللہ عفو غفور و ہو قریب مجیب و منہ الاستعانۃ
فی البدایۃ والنہایۃ اکنون نام کتب معتبرہ کہ خلاصہ مطالب و اقوال مصنفین آنہا و اسمای حکمای متقدمین کہ مقولات و مجربات آنہا درین نسخہ مندرج بودہ بعضی
ازان برای اطلاع ناظرین بقلم می آیند و آن موجز قرشی ست و شروح آن مثل شرح سدیدی و نفیسی و اقسرائی و شرح فضل اللہ تبریزی طبیب امیر تیمور و شرح استاد
والد ماجد غفر اللہ لہما و اسباب و علامات نجیب الدین سمرقندی و شروح آن مثل شرح نفیس کرمانی و شرح حکیم عابد سرہندی و حاشیہ شرح آن مسمی بفوائد شریفیہ
تصنیف حکیم شریف خان و حاشیہ میر ہاشم تلمیذ حکیم علی گیلانی و حاشیہ حکیم احمد اللہ خان و جامع الصناعۃ حکیم کاظم علیخان محمد شاہی و کامل الصناعۃ علی بن عباس مجوسی
و مائۃ مسیحی ابو سہل مسیحی و قانون شیخ بو علی سینا و بعض شروح آن مثل شرح قرشی و علامہ و سدید گازرونی و خجندی و علی گیلانی و اسحاق اللہ خان و ذخیرۂ خوارزم شاہی
سید اسمعیل جرجانی و اغراض الطب و خفی علائی و زبدۂ آن و نہایۃ الغرض محمود و فردوس الحکمۃ علی بن زین و تیسیر ابن زہر و مقالات ابن ماسویہ و جواہر فارابی
و جوہر طالیس سطاطالیس و معالجات کندی و معالجات باقر حسینی و موسوی و معالجات بختیشوع و دیوان مغرب حکیم تاج الدین بلغاری و فصول ثابت ابن قرہ
و اصول التراکیب خجندی و معالجات صیدنہ و میزان الطبائع و اسرار الاطبا و مقالات انطاکی و جوہر نفیس ملا ابیدیمیا خلیفہ بقراط و معالجات ایلاقی و شرح آن از
علامہ علائیہ سمانی و حاوی صغیر محمد ابن الیاس و حاوی کبیر و من لایحضرہ و بر الساعۃ و شامل الادویہ و مقالات و کناش فاخر ہمہ از تصنیف محمد زکریا رازی
و ترویح الارواح خجندی و معالجات بقراطی طبری و شفاء الاسقام خضر بن علی و مغنی سعید بن ہبۃ اللہ و ابن تلمیذ و غنی و منی ابن نوح قمری و نزہۃ البہجۃ و تذکرہ و مستطبی
و درر غرر ہر چار تصنیف داود انطاکی و تذکرۂ سویدی و منہاج البیان ابن جزلہ و تقویم الابدان آن و منہاج الدکان و فصول بقراط و بعض شروح آن مثل تلخیص
جالینوس و شرح قرشی و ابن ابی صادق و امام عبد اللطیف و مولانا عبد الرحیم و ابیدیمیای بقراط و شرح آن از جالینوس و جوامع اسکندرانین جالینوس و
میامر و نبض الکبیر و اسرار الانسان و حیلۃ البرء و مفتاح و عین الخلیل فاضل ابو الفرج و کتاب ادویہ قلبیہ شیخ الرئیس و ارجوزۂ او و مختار ابن ہبل و جامع ابن بیطار و جامع
بغدادی و مقالات حنین و شمس الدر و زمرد اخضر عبد العزیز و زاد العماد و خلاصۃ العلاج میر عوض علی و خلاصۃ التجارب میر بہاء الدین و دستور العلاج و طب ملوکی و مجربات
حکیم علی و رسالہ مجربات سلطان محمد مراد و مصطفوی و قوانین العلاج حکیم کبیر علیخان و ریاض العلاج حکیم اجمل خان و دستور العمل معالجات حکیم اکمل خان و ریاض العمل
و معتبر حکیم ابو البرکات و ریاض الفوائد و عشرۂ کاملہ حکیم علویخان و لب لباب حکیم صدر الدین خان شاہجہان آبادی و معالجات حکیم ساجد خان شارح زلیخا
و انوار قاسمی سید نور علی اکبرابادی و انوار العلاج سید نور اللہ تلمیذ حکیم علویخان و انتخاب العلاج حکیم ذکاء اللہ خان و معالجات افضلیہ حکیم محمد افضل خان
شاہجہان آبادی و معالجات حکیم عماد الدین شیرازی و طب رضائی حکیم محمد رضا اکبرابادی و شفاء الجمیل حکیم شفائی خان و طب ثنائی حکیم ثناء اللہ ساکن بریلی شاگرد
حکیم علویخان کہ استاد حکیم شہباز خان استاد الاستاد والد ماجد مؤلف بودند و نافع الامراض و خزانۃ العلاج و ریاض العمل جدید ہر سہ از تالیف حکیم بایزید و کفایۂ منصوری
و تصانیف خمسہ حکیم ارزانی و زاد غریب و مطب میر حسن تلمیذ حکیم علوی خان و مطب حکیم ابو القاسم و اقتباس العلاج و معمولات حکیم میرزا علی شہریف
و جمع الجوامع حکیم علوی خان و مجمع الجوامع محمد حسین خان و اکثر قرابادینات مثل قرابادین سمرقندی و قلانسی و شاہی و علویخانی و قرابادین قدیم و جدید
و کبیر و شفائی و جلالی و معصومی و کوتوالی و تحفہ و قادری و نقش بندی و اسدی و مجموعۂ بقائی و ذکائی و قرابادین اجمل خان و علاج الامراض و عجالۂ نافع و قرابادین
حکیم مہدی و حسن الشفا و معمولی حکیم غلام امام و مفتاح المجربات آن و بعض کتب ادویۂ ہندیہ مثل دارا شکوہی و تکملۂ ہندی و دستور الاطبا معروف بہ طب فرشتہ
و مجربات اکبری و علاج الغربا و معالجات نبوی و مفردات ہندی و طب سکندری و طب حنفظی و منافع کربیہ و ذخیرۃ التجارب و غیرہا و اقوال حکمای متقدمین،
مثل ابن ماسویہ و ابن صہار بخت و ابن سرابیون و ابن سیار و اسحق ابن حنین و ساہر و ثابت ابن قرہ و ابن زہر و ابن ماسہ و ابو البرکات و ابن جمیع و ابن

واقد و ابن رضوان و غافقی و ماتقی و تفلیسی و سفیان و مهندس و بیاذوق و ملکی و اسحاق ابن عمران و حبیش و ابن سفیان و ابن رشد و ابن زهیلی و شریف و اقناع و سعید ابن ابراهیم و ابن صوری و بختیشوع و جابر بن حیان و جبریل و اسرائیلی و حنین و ابن ماجه و ابن معجون و ابن بطلان و ابو جریج و ابو اشعث و ابن جزار و کندی و ابو نصر و ابن عبدوس و ابوریحان بیرونی و ابن الکتانی و ابن رقیه و ابن مسکویه و ابن دریس و ابو الخیر و ابو الفتوح و ابن فهدون و مدینی و احمد و اسکندر افرودیسی و تجلاج و دیلمی و موسی بن میمون و هبة الله و یحیی و نجاب ابن سعید و اسقف و هرمس و سقراط و افلاطون و ارسطاطالیس و بولس و روفس و دیوقلس و ارجیجانس و اربیاسیس و ماسرجویه و شمعون و مهرارس و یوحنا و سرافیون و دیوجانس و اندروماخس و دیاسقوریدس و فیثاغورس و سورانس و قیوما و شمویل و ارمانیدس و اسکندرون و اسلیمن و کسنوقراطیس و لیناالیوس و لینایومن و لیمیقوس و لیقودس و مانیوس و نیوس و مانیس و مغنس و ماسونیوس و مارینوس و منسدیس و هیوفقراکیس و هیوقوطوس و انونیون و برکونیون و بونیوس و بدلونیوس و انطلس و طیماوسس و هدیغورس و فسطس و راوس و اهرن و اسقلینوس و غیرهم که ذکر آنها موجب تطویل لاطائل است الآن اشرع فی المقدمة و بعد ذلک فی المقاصد المعظمة حسبی الله و نعم الوکیل هو نعم المولی و نعم الدلیل و به المعونة و التوفیق و منه الوصول الی التحقیق

مقدمه در اقسام امراض و علاج آنها بطریق کلی

بدانکه مرض حالتی ست غیر طبیعی در بدن انسان که از آن بالذات آفت در فعل بلا واسطه واجب گردد و آن دو قسم ست مفرد و مرکب و مرض مفرد آنست که نوع واحد از انواع سوء مزاج و یا نوع واحد از انواع مرض ترکیب باشد و مرض مرکب آنست که از آن دو نوع یا زیاده جمع شده مرض واحد پیدا شود چون ورم و امراض مفرده سه قسم ست اول جنس امراض منسوب بسوی اعضای مفرده که اولا و بالذات آنرا عارض شود و بباعث آن اعضای مرکبه را عارض گردد و آن اقسام سوء مزاج ست و سوء مزاج عبارت از غلبه کیفیتی یا دو کیفیت از کیفیات اربعه است که حرارت و برودت و رطوبت و یبوست باشد پس اگر بلا ماده بود آنرا سوء مزاج ساذج گویند و اگر با ماده بود سوء مزاج مادی خوانند دوم جنس امراض منسوب بسوی اعضای مرکبه و آن امراض ترکیب ست که در اعضای مرکب از اعضای مفرده واقع شود سوم جنس امراض مشترک که اعضای مرکبه را عارض گردد بغیر آنکه عروض او با عضای مرکبه تابع عروض اعضای مفرده باشد و این را تفرق اتصال نامند و انحلال فرد نیز گویند بهر آنکه تفرق اتصال گاهی عارض شود مفصل را بغیر آنکه اعضای مفرده را که از آن مفصل مرکب ست عارض گردد و گاهی مثل عصب و استخوان و عروق را تنها عارض شود و بالجمله کل امراض مفرده سه جنس ست یعنی امراض تابع سوء مزاج و امراض تابع سوء هیئت ترکیب و امراض تابع تفرق اتصال و هر مرض که تابع یکی از ینها بود و از آن حاصل شود منسوب بسوی آن باشد و اکثر امراض را چهار وقت میباشد ابتدا و تزید و انتها و انحطاط وقت ابتدا زمانی ست که در آن مرض ظاهر گردد و متشابه در احوال بود و تزید در آن ظاهر نباشد و تزید وقتی ست که در آن اشتداد ساعت بساعت ظهور کند و انتها وقتی ست که در آن مرض در جمیع اجزای او بر حالت واحد بایستد و انحطاط زمانه ایست که در آن کمی مرض ظاهر گردد و هر قدر که انحطاط امعان نماید انتقاص مرض ظاهر تر گردد و این اوقات اربعه گاهی بحسب مرض از اول او تا آخر آن باشد و آنرا اوقات کلیه نامند و گاهی بحسب نوبت مرض بود و آنرا اوقات جزئیه گویند و جالینوس گوید که مرض یا در ظاهر باشد و آن بحس دریافت گردد مثل اورام و بثور ظاهری و یا در باطن بود و آن یا سهل المعرفة باشد مثل اوجاع معده و شش و یا عسر المعرفة بود مثل امراض جگر و مجاری ریه یا زهره و یا غیر مدرک باشد مگر بتخمین مثل آفات عارض مجاری بول و مرض گاهی خاص و اصلی باشد و گاهی بشرکت خاص آنست که حصول او در محل خود باصالت بود و شرکی آنست که حصول او در محل خود تابع حصول مرض در عضو دیگر باشد و هر مرض یا مسلم باشد یا غیر مسلم و مرض مسلم آنست که از معالجه که بمراد او ست مانعی نباشد مثل تپ که با وی امری دیگر منتقصه مضاد صواب تدبیر او نبود چون استسقا چه تپ محتاج بچیزهای سرد و مرطب ست و استسقا محتاج باشیای مسخن و مجفف و مرض غیر مسلم آنست که با وی مانعی مقترن بود و در تدبیر صواب او رخصت ندهد مثل صداع که مقارن او نزله باشد چه تدبیر صواب صداع ارخا و تلیین و تطلیات و غراغر نماند آن تسکین وجع ست و این بعینه نزله را مضر بود بهر آنکه در تدبیر صواب تجفیف و تقویت ست و مثل سعال که مقارن او اسهال باشد چه سعال محتاج باشیای ملین و مغری ست و اسهال بچیزهای قابض و مخشن و یا آنکه مرض مناسب مزاج و سن و فصل شدید الاعراض و خوفناک بود و معذلک قلیل الخطر باشد از مرضی که مناسب آنها نباشد

چه این از سبب عظیم حادث شود مثلاً اگر پیران را در زمستان حمیات صفراویه عارض گردد بیم هلاک بیشتر باشد که امید سلامت و حال جوانان که بهنگام تابستان بحمیات بلغمی مبتلا گردند برین قیاس باید کرد و بدانکه مرض هر فصل را امید صحت در فصلی باشد که ضد آن فصل بود اگر آن مرض مستحکم نشده باشد و بدانکه بعض امراض منتقل شوند بامراض دیگر و منقلع گردند و دران خیر او بود و مرض واحد شفای امراض دیگر گردد مثل تپ ربع که صرع و نقرس و دوالی و اوجاع مفاصل و جرب و حکه و بثور و تشنج امتلائی را شفا دهد و کذلک ذرب رمد و زلق الامعاء و ذات الجنب را و کذلک انفتاح عروق مقعد یعنی جریان خون ازان هر مرض سوداوی و وجع ورک و اوجاع گرده و رحم را نفع بخشد و گاهی بعض امراض بامراض دیگر منتقل شوند و بدین انتقال حال سخت زبون گردد مثل انتقال ذات الجنب بذات الریه و انتقال سرسام حار بسرسام بلغمی و بعض امراض متعدی باشند مثل جرب و جذام و قروح عفنه و تپ وبائی و جدری و خصوصاً چون مسکن تنگ بود و کذلک مجاور در اسفل باد باشد و مثل رمد خصوصاً در آنکه بچشم مرمود نظر کند و مثل کندی دندان که تخیل ترشی آنرا عارض کند و مثل سل و مثل برص و بعض امراض متوارثه در نسل باشند مثل برص و قرع طبعی یعنی صلع و مثل نقرس و سل و جذام و بعض امراض جنسیه باشند که بگروهی یا بسکان ناحیه مختص بوند و یا در ایشان اکثر افتد طریق تشخیص امراضیکه تابع سوء مزاج باشند باید که اولا رنگ چهره و ملمس بدن و نبض و قاروره ملاحظه نمایند اگر سرخی یا زردی رنگ و گرمی ملمس و سرعت و تواتر نبض و رنگینی قاروره باشد حال کثرت تشنگی و تضرر از مسخنات و انتفاع بمبردات و درارت حال در گرما نیز بپرسند و این علامات سوء مزاج حار ساذج ست و اگر باوجود علامات مذکوره و سرخی رنگ بدن و چشم و زبان و تنگی و کندی حواس و بلادت فکر و کسل از حرکات و انتفاخ عروق و تمدد جلد و عظم و امتلای نبض و سرخی و غلظ بول و قلت اشتها و مزاج حار رطب باشد حال گرانی در بدن و کسل عینین و سر و صداع و خمیازه و فازه و شیرینی دهن و ماندگی و ظهور دملها در بدن و بثرها در دهن و سیلان خون از بن دندان و بینی و مقعد و تقدم کثرت تناول لحوم و اغذیه و اشربه لذیذه شیرین حار رطب و بلد و سن و عادت و بعد عهد از فصد و دیدن اشیای سرخ و سیلان خون کثیر و دخول در خون بخواب نیز بپرسند و این آثار سوء مزاج مادی دموی ست و اگر باوجود علامات سوء مزاج حار ساذج و زردی رنگ و چشم و تلخی دهن و درشتی زبان و خشکی منخرین و استلذاذ بهوای بارد و غثیان و قی زرد و سبز و التهاب فم معده و اسهال سوزان و قشعریره مثل خلیدن سوزن و تقدم تدبیر مولد صفرا و سن و مزاج و عادت و بلد و فصل و صناعت حار یابس و دیدن آتش و اشیای زرد در خواب و احساس حرارت و التهاب مثل حمام و آفتاب نیز دریافت نمایند و این علامات سوء مزاج مادی صفراوی است و اگر سفیدی رنگ و سردی ملمس و بطوء و تفاوت نبض و سفیدی قاروره دریافت گردد حال قلت عطش و ضعف هضم و سستی و کثرت عروض حمیات بلغمی و ایذا از نزلات و از تناول مبردات و نفع از تناول مسخنات و ورود حال در سرما نیز سوال کنند و این علامات سوء مزاج بارد ساذج ست و اگر باوجود این دلائل برودت با ترهل و تهبج پلک و سیلان آب از دهن و بینی و لینت شکم و سوء هضم و اذیت از تناول اشیای رطب و کثرت خواب بود سببش سوء مزاج رطب ساذج باشد و اگر باوجود علامات سوء مزاج بارد و رطب نرمی ملمس و آروغ ترش و کسل و بلادت و امتلاء و نرمی نبض مائل ببطوء و تفاوت نیز باشد و سن و عادت و تدبیر سابق و صناعت و بلد مناسب بلغم و دیدن آب و دریا و برف و باران و برد و رعد در خواب باشد سببش سوء مزاج مادی بلغمی بود و اگر قشف و بیخوابی و نحول عارض و تاذی به تناول چیزهای یابس و سوء حال در خریف و شفا بر طبیات و فی الحال انتشاف آب گرم و روغن لطیف و شدت قبول آنها بود سببش سوء مزاج یابس ساذج باشد و اگر باوجود این آثار تیرگی رنگ بدن و سیاهی خون و غلظ آن و زیادت وسواس و فکر و سوزش فم معده و اشتهای کاذب و تیرگی و سیاهی و سرخی و غلظ بول و کثرت تولد بهق اسود و قروح ردیه مثل جرب یابس و کثرت حدوث امراض طحال و سن و مزاج و عادت و بلد و صناعت و فصل و تدبیر متقدم مناسب سودا و خوابهای هولناک از سیاهی و اشیای سیاه و مخوفه باشد سببش سوء مزاج مادی سوداوی بود و بدانند که اگر سوء مزاج مرکب ساذج یا مادی باشد از ترکیب علامات مذکوره ظاهر گردد و تشخیص امراض تابع سوء ترکیب و تفرق اتصال و اورام در امراض جزئیه خواهد آمد

علاج کلی امراض

بدانکه علاج جمیع امراض بر سه قسم ست یکی تدبیر و تغذیه دوم استعمال ادویه سوم استعمال دستکاری مثل فصد و حجامت و زلو و داغ و شگافتن و جبر استخوان شکسته و جز آن هر چه بدست تعلق دارد و چون اصناف مذکوره این نوع سومی در فصول مستقله در کتب کلیات مسطور ست لهذا هر دو نوع اول و ثانی را در دو قاعده بیان میکنیم

قاعدهٔ اول در تدبیر و تغذیه بدانکه مراد از تدبیر درینجا تصرف در اسباب ستهٔ ضروری یعنی هوا و ماکول و مشروب و خواب و بیداری و استفراغ و احتباس
و حرکت و سکون بدنی و اعراض نفسانی ست و در غیر ضروری مثل حمام و مالش بدن و دفن کردن در ریگ و نشستن در آفتاب و پاشیدن آب سرد بر چهره و مانند
آن حسب ضد مرضیکه قصد ازالهٔ او باشد و تدبیر این همه در کلیات مذکور ست مگر تدبیر غذا درینجا مسطور میشود و غذا اگرچه در اسباب ستهٔ ضروری داخل ست لیکن
چون اثر انجمله آنها احکامیست که اکثر آن در باب کمیت مخصوص آنست و غرض بسیار بدان متعلق لهذا ذکر آن جدا کرده اند بهر آنکه غذا در مرض گاهی منع میکنند و گاهی
کم و گاهی تعدیل آن و گاهی دران زیاده کرده میشود اما منع غذا هنگام ارادهٔ شغل طبیعت بنضج اخلاط کنند چون قوت قوی و مرض قریب المنتهی باشد و اگر قوت
ضعیف باشد غذا واجب بود و اگرچه وقت بحران باشد بهر آنکه منع غذا هنگام ضعف قوت هلاک کردن مریض ست و اما تقلیل غذا در انجا نمایند که باوجود ارادهٔ
شغل طبیعت بنضج اخلاط غرض حفظ قوت باشد و این هنگامی ست که قوت ضعیف و مرض قریب المنتهی بود پس بقدر رعایت جانب قوت کنند تا ضعیف نگردد
و بنقصان آن رعایت جانب ماده تا طبیعت از ماده مشغول بهضم غذای کثیر نشود و در دائم رعایت اهم آنها کنند اگر قوت سخت ضعیف باشد یا مرض سخت قوی
باشد و کذلک باید که رعایت جانب انتهای مرض نمایند پس اگر بسیار قریب باشد تقلیل غذا زیاده کنند بالجمله اگر مرض حاد و در ابتدا بود تلطیف تدبیر یعنی تقلیل غذا
کنند تا طبیعت بنضج ماده مشغول گردد لیکن تلطیف در غایت مرتبه نکنند و الا طبیعت از فعل خود عاجز گردد بلکه تلطیف معتدل نمایند و اگر در منتهی باشد مبالغه در تلطیف
کنند بنا بر استراحت طبیعت و عدم حاجت بنضج ماده و اگر مرض مزمن باشد در ابتدا این تلطیف یعنی تلطیف معتدل و بالغ نکنند بخوف ضعف قوت و هنگام انتها تلطیف
معتدل نمایند بنا بر قرب مزاج بسوی اعتدال و امن از سقوط قوت درین هنگام و علاوه ازین اکثر امراض مزمنه غیر حمیات را تدبیر لطیف تحلیل کند بهر آنکه غذائی
دارد چون کم گردد طبیعت در اغتذای رطوبات جهد کند و مواد را نضج دهد و در غذای بدن بعضی ازان صرف کند و باقی تحلیل نماید و این حکم خاص بمزمنه بهر آنست
که مواد امراض حاده بسبب حدت خود صلاحیت تغذیه ندارد و استثنای حمیات ازان بهر آن کرده شد که مزمنه از انها یا دق باشد و دران تلطیف جائز نبود و یا عفنی
بود پس مادهٔ آن عفن باشد و برای اغتذای بدن صالح نبود و تحلیل او بتلطیف تدبیر باوجود حرارت عفونت و ازمان مرض مستلزم تحلل ارواح قبل از تحلیل ماده
است و بدانکه تقلیل غذا از دو جهت میکنند یکی از جهت کمیت و دوم از جهت کیفیت یعنی غذائیت و از اجتماع هر دو جهت قسم سوم نیز میشود و فرق میان
هر دو جهت کمیت و کیفیت آنست که گاهی غذا کثیر الکمیت قلیل التغذیه بود مثل بقول و فواکه پس استکثار ازان کثرت از جهت کمیت غذا بود نه کیفیت آن و گاهی
غذا قلیل الکمیت کثیر التغذیه باشد مثل زردی بیضهٔ نیمبرشت و خروس خصی و طبیب گاهی محتاج شود بتقلیل کیفیت و تکثیر کمیت و این وقتی ست که اشتها غالب
و هضم قوی بود و در عروق اخلاط خام باشد و ارادهٔ تسکین اشتها بپر کردن معده نماید تا قوت بسبب کثرت تقاضا و امتصاصات تحلیل نشود و عروق
را از اجتماع مواد کثیر دران بسبب کثرت غذا منع کند تا اول مواد یکه دروی ست نضج یابد و بنا بر اغراض دیگر غیر این مثل آنکه ارادهٔ تهزیل کند و گاهی محتاج گردد
بتکثیر کیفیت و تقلیل کمیت و این هنگامی ست که ارادهٔ تقویت قوت کنند و طبیعت موکل بمعده از هضم شی کثیر ضعیف باشد پس درین وقت تقلیل کمیت
غذا واجب بود تا از هضم او عاجز نگردد و کثرت تغذیه حاصل شود و گاهی محتاج شود بتقلیل کیفیت و کمیت غذا هر دو چنانچه هرگاه با ضعف اشتها و
هضم امتلای بدنی مجتمع شود و افضل غذا در مثل این وقت آنست که باوجود قلیل الغذائیه تقویت معده دران باشد مثل نقلهٔ کاهو اگر ضعف از سوء مزاج حار
بود و مثل کندر اگر با سوء مزاج بارد باشد و اکثر تکلیف در تقلیل غذا و منع او در علاج امراض حاده یعنی قریب المنتهی میکنند اما در امراض مزمنه یعنی بعید المنتهی نیز
گاهے تقلیل می نمایند لیکن تقلیل این قلیل تر از تقلیل او در امراض حاده بود بهر آنکه عنایت طبیب بقوت در امراض مزمنه بیشتر می باشد بنا بر علم آن بحران
بعید و انتهای بعید او بسبب غلظ مادهٔ او و چون حفظ قوت نکنند تا وقت بحران و طول مدت انضاج وفا نکند بخلاف امراض حاده که بحران آنها قریب تر بود
و دران رجای عدم ضعف قوت تا انتهای آن و عدم عجز طبیعت از نضج مادهٔ مرض باشد و اگر دران خوف ضعف قوت باشد در تقلیل غذا مبالغه نکنند و هر قدر
که مرض قریب تر از ابتدا بود و اعراض ساکن تر باشد غذا بهر تقویت قوت دهند و چون مرض بعید از مبدا بود و اعراض اشتداد نماید منع غذا و تقلیل او واجب بود
و هر قدر که مرض و اعراض نیز در تزید شروع کنند تقلیل غذا نمایند بنا بر اعتماد برای غذای وارد سابق و امید وفا ببقای قوت تا منتهی و سکون اعراض و بنا بر تخفیف

از قوت وقت جهاد او و هنگام منتهی باید که تلطیف تدبیر سخت نمایند باین طور که تقلیل غذا کنند بسبب عدم حاجت درین هنگام بسوی تقویت قوت و عدم خوف
از سقوط آن و هر قدر که مرض حاد تر و بحران او قریب تر باشد باید که تلطیف مدبر شدید تر نمایند و این قانون غذا بحسب اوقات مرض و بودن او حاد یا مزمن ست
باید که ازین عدول ننمایند مگر آنکه اسباب مانع ازین قانون عارض گردد مثل نفرت مریض در اوائل حمیات یا امتلا یا تخمه که درین صورت در ابتدای مرض غذا
منع کنند و مثل آنکه بدن متخلخل باشد که درین حالت غذا در منتهی بدهند بیشتر از غذا که در مبتدا وقت تزید دهند بخوف انحلال قوت و مثل ترطیب مسلول و تشنج یابس
و فواق یابس که درین هر دو با وجود بودن از امراض حاده بسبب سرعت انقضای آنها تلطیف غذا نکنند بنا بر غرض ترطیب و مثل امید قصر زمانه مرض چنانچه
در فالج و تشنج رطب و فواق رطب که با وجود بودن اینها از امراض مزمنه بسبب طول مدت آنها تلطیف غذا کنند بنا بر امید قصر مدت آنها و لهذا چون زمانه آنها
طول میکشد تکثیر غذا درین امراض کرده میشود و بدانکه اغذیه مرضی نوعیکه از جهت تقلیل و تکثیر و منع بحسب اوقات مرض و بودن او حاد یا مزمن متمیز ست
همچنین از جهت زمانه نفوذ آن بسرعت و بطوء و از جهت قوام غلظ و رقت که از آن متولد گردد متمیز میشود چنانچه آنرا از جهت اغتذا بدان دو قسم بود یکی از جهت
سرعت نفوذ او مثل حال شراب یا بطوء نفوذ او مثل حال کباب و قلیه دوم از جهت سخن قوام خون که از آن متولد گردد و استمساک او چنانکه حال غذای لحم خنازیر
و گوساله است یا رقت او و سرعت تحلل او چنانکه حال غذای کائن از شراب ست و کذا انجیر و طبیب را احتیاج بسوی غذای لطیف سریع النفوذ وقتی باشد که اراده
تدارک سقوط قوت حیوانی و انتعاش آن نماید و مدت وقوت تا هضم غذای بطی النفوذ وفا نکنند و عدم وفای قوت تا هضم نسبت بمنتهای مرض یا نوبت بود که هنگام شروع
نوبت نیز معده خالی باید پس اگر منتهی یا نوبت قریب بود و قوت ضعیف باشد تغذیه واجب بود و لیکن غذای خفیف تر و سریع الهضم و طبیب را اجتناب باید از غذای سریع الهضم چون
اتفاق سبقت غذای بطی الهضم و النفوذ افتد که دران خوف آنست که اگر بعد آن غذای سریع الهضم و النفوذ داده شود بدان مختلط شود و هر دو فاسد گردند و ایضاً احتراز نماید
از غذای غلیظ البطی النفوذ هنگام خوف از حدوث سدد و گاهی غذای غلیظ داده میشود چنانچه در کسیکه تبلید حس عضو او بسبب وجع و خدر آن کنند و مثل هریسه و کله پاچه
و لحم بقر دهند و لیکن غذای قوی التغذیه بطی الهضم وقتی اختیار نماید که اراده تقویت شخصی کند یا کسی که آماده ریاضت قویه باشد و غذای سخیف یعنی رقیق کسی را دهند که آنرا
تکاثف مسام بسرعت عارض شود تا منهضم گردد قبل عروض او آنرا از آن منع کند و بدانند که اگر مرض سخت مزمن باشد باید که غذا دران غلیظ دهند
و آنچه متوسط الازمان باشد باید که غذا دران متوسط خورانند و آنچه حاد مطلق باشد باید که غذا لطیف مطلق دهند و آنچه حاد بسیار باشد غذا لطیف بسیار
خورانند و آنچه حاد در غایت قصوی بود غذا لطیف در غایت قصوی بدهند پس غذای لطیف را بحسب مرض مراتب باشد لطیف مطلق مثل مزورات
و اطراف بچه ماکیان و کشک جو و حریره ها و بقول بارد مثل اسفاناخ و خرفه و بقلة یمانی و مانند آن و نان مغسول و فتیت در آب سرد و جلاب یا آب فواکه یا در
سکنجبین تر کرده و کمتر از آن ماهی خرد و بازوی تیهو و دراج و چوزه مرغ مطبوخ بکشک شعیر و ماش مقشر و عدس و باقلا مقشر و مانند آنست و لطیف جدا مثل
شوربای چوزه مرغ و ماء الشعیر سنجبین و سکنجبین ساده و شربت نیلوفر و آب انار و ماء الجبار و ماء القرع و ربوب فواکه مثل سیب و انار و آلو و مانند آن ست و لطیف
در غایت قصوی مثل جلاب و ماء الشعیر رقیق و مرق لطیف سریع النفوذ ست و اما غذای متوسط بحسب مرض مثل چوزه مرغ ست و اما غذای غلیظ بحسب
مرض مثل جدی و پایچه میش ست و استعمال غلیظ آنجا نماید که استعمال غذای کثیر واجب بود و لطیف آنجا استعمال کنند که استعمال غذای قلیل واجب گردد
و اختلاف مراتب غذا در لطافت مثل اختلاف مراتب او در قلت بود و اما تعدیل غذا وقتی باید که قوت قوی و مرض بعید المنتهی باشد لهذا گفته اند که اغذیه
مرض اغذیه صرف نباید بلکه اغذیه که دران دوائیت مخالف در کیفیت بمرض باشد و اما تاثیر غذا در مبدأ امراض مزمنه بسیار باید بهر حفظ قوت که قوت
مثل توشه است و مرض مثل راه و افضل چیزیکه بدان غذا سازند درین شوربای لحم سریع الانهضام ست اگر مانعی نباشد و واجب ست که رعایت عادت
در جمیع احوال کنند و خصوصاً در امر غذا چنانچه بعضے در حال صحت غذا بسیار میخورند و در حال مرض متحمل اندک غذا نمیشوند و بعضے اندک خوار باشند و بعضے
متوسط پس هر واحد را از اینها بحسب عادت او تدبیر نمایند و بالجمله در تغذیه مرض رعایت امور کثیره نمایند مثل قوت مریض و عادت او و مزاج او
و اخلاق او و نوع مرض و قوت او و اعراض او و وقت او و مقدار مدت او و مقدار زمان راحت و حال سحنه و حال تخلخل بدن و کثافت او و سن مریض

و بلد او و وقت حاضر از اوقات سال و مانند آن قاعده دوم در معالجه بدر دا باید دانست که علاج بدو ابر دو نوع ست یکی عام ببدن مثل استفراغ ماده دوم خاص بعضو مریض مثل اطلیه و اضمده و نطولات بهر آنکه فعل اینها در ماده مرض عضو بود فقط و استعمال ادویه گاهی از داخل بود که بطریق یکی از مجاری طبعی مثل دهن و بینی و گوش و غیره رسانند پس استفراغ کند یا حبس نماید یا تغییر دهد مزاج را یعنی تعدیل کند یا تنقیه و حابس و گاهی از خارج باشد مثل ضمده و مراهم و تکمید و تحلیل و مانند آن پس آن یا تنقیص از بدن کند مثل دوای تیز قاطع اکال لحم و یا دران بیفزاید مثل دوای منبت لحم یعنی رویانده گوشت و یا مانع چیزی کند و آنرا رادع گویند و یا تحلیل چیزی کند و آنرا محلل نامند و یا تغییر دهد مزاج را و آنرا استعمال خوانند و این تحلیل و طلا و تکمید حاصل شود و مناسب است در علاج بادویه مراعات ده امر یعنی نوع مرض و سبب او و قوت مریض و ضعف آن و مزاج حادث و طبعی و سن و عادت و بلد و وقت حاضر یعنی فصل و حال هوا و صناعت اول مراعات نوع مرض و این چنان باشد که تحقیق نمایند که مرض حار ست یا بارد یا رطب یا یابس و بسیط ست یا مرکب و ساذج ست یا مادی تا مطابق آن باستعمال مضادات استعلاج کنند دوم مراعات سبب مرض یعنی دریافت نمایند که سبب بدنی ست یا نفسانی و بادی ست یا سابق یا واصل و بحسب آن ازاله سبب نمایند مثلاً در بدنی اگر سوء مزاج ساذج بود بتعدیل آن کوشند و اگر سوء مزاج مادی باشد بتنقیه حسب ماده غالب کنند و در سبب نفسانی مثل هم و غم و حزن یا فرح یا غضب یا فرح مفرط علاج آن بازاله آن و تقویت سر و بدن و قلب خصوصاً بغذای لطیف ملائم و انواع خوشبو و خواب معتدل و حمام معتدل نمایند و در سبب بادی اگر تناول شی حار یا وصول چیزی حار بالفعل یا بالقوه بسوی بدن از خارج باشد علاج بمطفیات و اگر ضد آن باشد بضد علاج کنند و اگر تغییر هوا بسوی حرارت یا برودت باشد باید که بضد هر واحد حسب حاجت معالجه نمایند و اگر ورود سم ماکول یا ملدوغ باشد حسب کیفیت آن هم بر انچه مخصوص آن باشد و در آخر کتاب بیاید علاج کنند و اگر سقطه و ضربه باشد بدانچه در باب آن خواهد آمد پرداز ند سوم مراعات قوت و ضعف مریض که اگر قوی باشد باستفراغ مبادرت کنند بشرط احتیاج و اگر ضعیف ست با وجود حاجت تنقیه به تنقیه نباید پرداخت بلکه بتبدیل مزاج بمضاد مزاج نمایند و بعد حصول تقویت تنقیه کنند و کذا در استعمال ادویه قویه و ضعیفه لحاظ قوت و ضعف مریض لازم ست و مراد از ضعف ضعف حقیقی ست که از اطالت مرض و کثرت فاقه وارد شود بخلاف ضعف عارضی که از شدت مرض و غلبه اخلاط افتد که در ینجا تنقیه موجب تقویت میشود بازاله سبب ضعف و اگر در قوت و ضعف متوسط بود استفراغ متوسط کنند و غذا دهند چهارم مراعات مزاج حادث و طبعی چنانچه قیاس کنند که مزاج حادث از مزاج طبعی چه قدر بعید افتاده و این معنی ملحوظ نموده تصرف در کمیت و کیفیت ادویه مستعمله نمایند مثلاً اگر مزاج اصلی حار بود و مرض نیز حار عارض شود دلیل ضعف سبب بود و در ینجا احتیاج بدوای شدید البرد و کثیر الکمیت نباشد مگر آنکه مرض حادث در غایت درجه از اشد بود و اگر مزاج اصلی حار بود و مرض بارد حادث شود لا محاله دلیل قوت سبب باشد و سخونت قوی و تبکثیر مقدار مفتقر بود مگر آنکه مرض حادث مخوف شود و با فراط تسخین ضرری دیگر نظر بمزاج اصلی متوهم گردد که در ینحالت نیز درجه وسط مرعی باید داشت پنجم مراعات سن و این چنانست که اگر مریض طفل یا شیخ بود مسهلات قوی ندهند و اگر علیل بمرض حار شود انچه شدید البرد باشد خاصته کافور نخورانند که ضعیف مزاجان تحمل آن نتوانند و اگر چه نظر بانکه مرض گرم شیخ را بغیر از قوت سبب نمیباشد دوای مقابل حسب قوت سبب باید افراط در تبرید مطلوب ست لیکن از انکه ضعف قوای ایشان مانع آن گشته و ضرری دیگر در حال کار محتمل ست منع از افراط تبرید نموده اند و جوان در استفراغ محتمل تر از طفل و پیر ست ششم مراعات عادت مریض مثلاً دریافت نمایند که معتاد بفصد و مسهل و مقی هست یا نه و تاثیر ملین و مسهل و مقی در طبیعت او چگونه است تا موافق حاجت تدبیر کرده شود چه ملاک امر رعایت عادت ست که العادة طبیعة ثانیة و این بدون تجربه حاصل نمیشود لهذا گفته اند بیمار را تا ممکن باشد بهمان چیز با معالجه کنند که سابق تناول آن کرده باشد و چون مسهل خورانند نخستین بملینات خفیفه امتحان طبع کنند بعده بمسهل پردازند هفتم مراعات بلد یعنی دریابند که شهر گرم ست یا سرد و از روی اقلیم طبع او چیست و من حیث الوضع و نظر بمجاورات کوه و یا دریا چگونه است و خاصیت آن چسان بود و پس موافق اقتضای او ادویه رعایت در علاج نمایند مثلاً اگر بلد از اقلیم معتدل بود و عارضی مانع اعتدال و نگردد و یا از اقلیم ثانی یا ثالث بود و لیکن در جنوب او کوه باشد و در شمال او دریا مثل شیراز پس در چنین شهر که بالذات معتدل ست یا بالعرض که من حیث الاقلیم طبع او گرم ست و من حیث المجاورت سرد افراط در تسخین و تبرید نشاید کرد و در جهت اعتدال مرعی باید داشت نه چون خراج او معتدل ست اونی مغیری در تغییر مزاج سکان آن اثر میکند و معلوم ست که سبب ضعیف را تدارک بچیزی ضعیف توان کرد و کذلک اگر در شهر حار مرض بارد افتد که در ینجا حاجت تدبیر کمتر از بلاد معتدل بود لما ذکر و ایضاً در شهر بسیار گرم تنقیه بفصد کمتر باید کرد و اکثر از مسهل قوی احتراز باید نمود در جهت

اخراج خون بر محاجم اقتصار باید فرمود و کذا در بلد شدید البرودت اجتناب از مسهل و مقی قوی ضرورست و درینجا مهما امکن مبادرت بہ بر آوردن خون نکنند و اگر ضرورت آید فصد را به از حجامت دانند و بالجمله حال بلد بارد مثل حال فصل زمستان و هوای بارد هست و در بلد حار مثل حال در تابستان و هوای حار بود چنانچه مذکور گردد و بدانند که از خواص بعض بلاد هست که بعضے ادویه در انجا عمل می کنند و در غیر او آن چنان عمل میکنند بلکه باطل الاثر میگردند پس طبیب را ازین امر نیز با خبر باید بود و بهر باید که بر سد از عقلاے آن دیار حقیقت آثار اشیا بپرسد تا از لغزش قدم محفوظ ماند هشتم مراعات وقت حاضر و او آنست که دریابند تا از فصول اربعه وقت کدام فصل حاضرست پس انچه مناسب بدان فصل ست و در تدبیر فصول مسطورست بکار برند نهم مراعات حال هوا چه رعایت امر هوا در اختیار دوا واجب است بسبب شدت احتیاج بسوی آن بنا بر اختلاف تاثیر دوا بحسب اختلاف آن مثلاً نظر کنند که هوا حار ست یا بارد و معین دوا ست یا مرض پس دوا اگر محلل یا منضج یا مسهل باشد هوای حار اعانت آن نماید و اگر رادع یا قابض بود هوای بارد معین او باشد پس انچه معین او باشد اختیار نمایند و مرض اگر حار بود معین او هوای حار باشد و اگر بارد بود هوای بارد اعانت او کند پس انچه مضاد او باشد اختیار نمایند در هر دو صورت و ایضاً اگر هوا بسببے از اسباب سماوی یا ارضی گرم شود در فصل زمستان پس احکامی که مخصوص آن فصل ست ساقط میگردد و در رعایت حال هوا در معالجه لازم میشود دهم مراعات صناعت بهر آنکه هر عمل که با کد و تعب و نصب باشد بتخفیف بدن و تقلیل فضول در اکثر احوال نماید و اکثر امراض صفراوی یا سوداوی واقع شود و کذلک انچه قریب آتش باشد و هر عمل که با راحت و آرام بود با آن بدن ممتلی شود و اکثر امراض او یا دموی بود یا بلغمی و کذلک انچه قریب آب باشد انتباه بعضے متقدمین بر امور عشره مذکوره رعایت این دو امر دیگر در علاج با دویه افزوده اند یکی معرفت ماهیت مرض که آیا کدام مرض ست تا معالجه هر مرض بدانچه مخصوص آن مرض باشد کرده شود دوم معرفت آنکه مرض در کدام عضوست تا مقابله آن بدانچه موافق آن از ادویه باشد کرده آید بهر آنکه از شان بعض ادویه هست که در عضوی عمل بلیغ نماید و در عضو دیگر عمل مثل او نکند مثل صبر و ایارج که این هر دو در سر و معده عمل بالغ نمایند و مثل جندبیدستر که در گرده و مثانه عملی نماید که مثل او در سر نکند و بدانکه بقول شیخ الرئیس و شراح قانون بهر علاج بدوا اکثر از سه قانون نیست یکی قانون اختیار کیفیت دوا یعنی اختیار آثار او بمقابله مرض از جهت کیفیات اولی مثل حرارت یا برودت یا رطوبت یا یبوست و از جهت کیفیات ثانی مثل اسهال و تحلیل و ادرار و غیره بلکه از جهت خواص تابع صور نوعیه نیز و ظاهرست که هدایت بسوی این قانون اختیار کیفیت دوا علی الاطلاق یعنی بدون تخصیص بدرجات بتوقف شدن بر نوع مرض میشود چه هرگاه کیفیت مرض شناختند واجب شد که از دوا انچه مضاد او در کیفیت باشد اختیار نمایند مثلاً چون معلوم کردند که این تپ از سوء مزاج حار صفراوی خالص و مستوقد آن معده است پس ازین هدایت شود بسوی اختیار دوای بارد الکیفیت قامع صفرا منقی معده از ان بهر آنکه معالجه مرض بالضد بود و این قاعده نزدیک اطبا ضروری ست قیاس و تجربه بران دلالت میکند اما قیاس بنا بر آنکه فعل ضد وارد آنست که بدن را بکیفیت خود تغیر دهد و انچه شان او تغیر بدن بود چون بران وارد گردد اثر تغیر دهد و اما تجربه بهر آنکه مشاهده میشود که حرارت تسکین ببرودت می یابد و بالعکس و ایضاً ازاله مرض بالضد بهر آن بود که مثلاً مرض حار نبود مگر بزوال مزاج از اعتدال در جانب حرارت بقدر معین و رد آن بطرف صحت نباشد مگر بایراد چیزیکه آن بارد بقدر حرارت مرض بود و میان حار و بارد تضاد هست بالجمله در اختیار کیفیت دوا لحاظ مقدار مرض کنند مثلاً اگر حرارت عرضی او شدید بود محتاج بسوی تسکین او بدوای شدید التبرید باشد و اگر برودت عرضی او شدید باشد احتیاج بسوی تسخین او بدوای بسیار گرم بود و اگر هر دو قوی نباشند بدوای کم قوت اکتفا نمایند دوم قانون ترتیب وقت دوا و احتیاج بمعرفت این بهر آن بود که دوای واحد گاهی در وقتی نافع در مرض بود و در وقت دیگر مضر باشد مثل دوای رادع که در ابتدای اورام حار نافع ست و در انحطاط آن مضر بود و ترتیب وقت و باعتبار اوقات مرض و باعتبار اوقات سال و باعتبار تدبیر سابق و باعتبار وجوب تقدیم بعض او بر بعض و غیر آن بود و وقتیکه برای استعمال دوا اختیار کنند یا مختص بمرض بود یا نه چنانکه ادویه مسهله که استعمال او در ربیع و خریف باید نه در تابستان و زمستان بالجمله رعایت بزرگ در ترتیب وقت استعمال دوا آنست که باعتبار وقت مرض باشد بنحویکه دریافت نمایند که مرض در کدام وقت از اوقات او ست مثلاً اگر ورم در ابتدا بود رادع تنها استعمال کنند و اگر در منتهی باشد محللات تنها بعمل آرند و اگر میان این هر دو باشد هر دو را مخلوط سازند و در هر مرض انچه مناسب وقت و باشد از استعمال دوا بلکه از تدبیر نیز رعایت آن کنند و ایضاً اگر تپ در ابتدا بود مفتح سدد مع تسکین اندک بهر تپ در ابتدا استعمال نمایند و مثل ملینات استعمال نکنند که آنها شدید التسدید و القبض اند بعد ازه در تبرید انچه

کسر اسیت تب بیشتر نماید استعمال نمایند پس در انتها مستفرغات بعمل آرند و درین هنگام باستعمال ملینات باکی نیست بعد ازان در انحطاط انچه حفظ قوت زیاده کند استعمال کنند سوم قانون اختیار کمیت دوا و این قانون منقسم میشود بقانون تقدیر وزن او مثل آنکه شربت تمام از قرنفل برای تسخین معده یک مثقال ست و از سقمونیا برای اسهال دو دانگ و از خیار شنبر یکدرم و از شحم حنظل چهار دانگ و غیر آن و بقانون تقدیر درجه حرارت و برودت او مثل آنکه این مزاج بقدر یک درجه بارد هست که دوای حار در درجه واحد مناسب او بود و مثل آنکه این حرارت محتاج بدوای مبرد در درجه ثانی ست و این مبرد در درجه ثالث ست و غیر آن مثلاً اگر دوای مطلوب یافته نشود و ضعیف تر یا قوی تر ازان یابند مقدار او زیاده یا کم بحسب مقتضای حدس صناعی نمایند بالجمله تقدیر کمیت از هر دو وجه یعنی تقدیر وزن او و تقدیر کیفیت درجه او مجموع بر سبیل حدس صناعی یعنی سرعت حرکت فکریه که از کثرت مزاولت اعمال صناعت حاصل میشود از سه امر دریافت میگردد یکی از مقدار مرض که این گاهی بحسب تغیر وقت مرض نیز متغیر میشود چنانچه تقادیر کمیت دوا بحسب اقرب بعد از بحران مختلف میگردد پس مرض ضعیف را لامحاله دوای ضعیف کفایت کند و قوی را مفتقر بقوی تر بود و ضعف مرض بسکون و قلت اعراض او و قوت مرض بشدت و کثرت اعراض او شناخته میشود دوم از اشیائیکه بموافقت و ملایمت و منافرت آن دلالت کند و این ده قسم ست جنس مثل ذکورت و انوثت و سن و عادت و فصل و بلد و صناعت و قوت و سحنه و حال هوا و تدبیر سالف و اکثر ازینها مذکور شده سوم از طبیعت عضو مریض اگر مرض مختص بعضو بود و حال بدن نیز مثل حال عضو درین باشد و تعرف طبیعت عضو متضمن معرفت چهار امر ست که مزاج عضو و خلقت او و وضع او و قوت او بود اما معرفت مزاج عضو پس احتیاج بمعرفت او بهر آنست که چون مزاج طبیعی او و مزاج مرضی او معلوم شد بحدس دریافت گردد که آن چه قدر از مزاج طبیعی بعید شده پس بمقدار چیزیکه بران وارد کنند دریافت شود و مثالش اینست که اگر مزاج اول صحیح بارد بود و مرض حار بدانند که از مزاج او بعید کثیر شده پس احتیاج بتبرید کثیر باشد و اگر هر دو حار باشند دران تبرید اندک کفایت کند لیکن اینقدر بدانند که مرض مخالف مزاج صحی محتاج بسوی تبرید قوی تر از مرض موافق وقتی باشد که چون هر دو در مرتبه واحد باشند و اما معرفت خلقت عضو پس شکل و مجاری و اوعیه و هیئت سطوح اعضا در ملاست و خشونت از فن نظری دریافته دران تامل نمایند چه باختلاف آنها کمیت ادویه مختلف بود و معذلک بدانند که بعض اعضا در خلقت خود سهل المنافذ اند و در داخل و خارج او موضع خالی ست مثل شش که آنرا از داخل تجاویف شعب قصبه ریه است و عروق و ضوارب متفرق دران و از خارج تجویف صدر پس فضول بدوای ضعیف معتدل ازان مندفع شوند بسبب وسعت مسام او و سهولت نفوذ دوا بسوی باطن او و بعضی ازان سهل المنافذ نیستند پس محتاج بدوای قوی باشند و همچنین بعضی متخلخل اند مثل ریه و بعضی متکاثف مثل کلیه و متخلخل را دوای لطیف کافی باشد و اگر چه آن را موضع خالی از داخل نباشد بهر آنکه نفوذ دوا بسوی باطن او و اندفاع فضول ازان بسوی خارج او سهل بود و کثیف محتاج بسوی دوای قوی باشد و اگر چه او را موضع خالی بود و اکثر اعضا که بدوای قوی احتیاج دارد آنست که آنرا تجویف نه از داخل و خارج و نه از یکطرف و نه فضا باشد و معذلک متکاثف بود مثل عصب دست و پا بعد ازان عضویکه آنرا تجویف از جانب واحد باشد از داخل مثل اورده و شرائین دست و پاست و از خارج مثل اعصاب که در تجویف شکم و سینه است و بعد آن انچه آنرا فضا از هر دو جانب بود لیکن بلا تخلخل کثیف بود مثل گرده که آنرا فضای شکم از خارج و فضائی در داخل او ست و درین احتیاج بدوای قوی در درجه وسطی باشد پس ازان انچه آنرا تجویف از هر دو جانب بود و آن سخیف باشد مثل ریه که تداوی این بادویه ضعیفه کنند و بدانند نوعیکه تجویف و تخلخل مسام هر دو سبب برای سهولت وصول اثر دوا بسوی عضو ست همچنین آن هر دو سبب است بنا بر سرعت قبول او برای فضول و بهر اندفاع او ازان نیز و اما معرفت وضع عضو اینست که وضع مقتضی موضع یا مشارکت ست پس موضع یا قریب از منفذ دوا مثل معده یا بعید مثل گرده یا متوسط مثل جگر باشد و مشارکت با عضو دیگر بود و معرفت او لابدست بهر آنکه تقدیر کمیت دوا مختلف میشود باختلاف هر دو و انتفاع بوضع عضو از جهت علم مشارکت غرض الانتفاع ست به نسبت انتفاع بوضع از علم موضع بقرب و بعد بهر اختیار جانب جذب دوا اماله ماده مرض بسهولت بسوی عضو مشارک از جانب مناسب مثالش اینست که چون ماده در حدبه کبد باشد استفراغ آن به بول کنند و اگر در قعر جگر باشد استفراغ آن باسهال نمایند بهر آنکه حدبه کبد مشارک اعضای بول ست و قعر آن مشارک امعا ست و اما انتفاع بوضع عضو از جهت علم موضع عضویکه اراده مداوات او کنند از سه وجه بود اول قریب و بعید او ست پس

اگر قریب از منفذ دوا باشد مثل معده و ادویه قدر که کفایت کند یعنی قوت دوا بقدر مقابل مرض بلا زیادت تصرف دران باید تا در فعل افراط نکند و اگر بعید باشد مثل ریه یا کلیه محتاج شوند بزیادت در قوت دوا یا باشد بدال او بدوای قوی تر ازان و یا بزیادت در مقدار او و یا بخلط او بچیزیکه آنرا قبل از جدا شدن قوت او بدان رساند بهر آنکه قوت ادویه معتدله قبل وصول بسوی آن فاسد گردد پس اگر در قوت آنها زیاده نکنند غرض حاصل نشود و بزیاده کردن در قوت آنها حاجت افتد خصوصاً از ادویه که غذائی باشند بهر آنکه احاله اعضا درا بیشتر بود و این بهر اخذ ابدان باشد و اگر میان قوت دوا و مرض بُعد کثیر بود درین هنگام دوا محتاج در تنفیذ بسوی قوت نافذه باشد پس احتیاج افتد که قوت دوا بیشتر از محتاج الیه بود مثل حال اضمده عرق النسا و امثال آن دوم اینست که معلوم نماید چیزیرا که با دویه مخلوط کردن سزاوار است تا آن مخالطه در ایصال آنها بسوی عضو سرعت کند چنانچه مدرات با دویه اعضای بول مخلوط کرده میشود و زعفران با دویه قلب و اتیفا تا معلوم نماید که فعل هر دوا را اختصاص بعضوی نیست و چون آنرا بخورند در بدن متفرق گردد و بعضو مریض چیزیکه ازان برسد بسیار اندک بود پس تاثیر او دران اندک باشد و گاهی او را لازم بود اضرار بباقی اعضا بسبب ورود قوت این دوا بسوی آنها با وجود عدم حاجت بسوی آن پس هرگاه در صرف آن دوا بسوی آن عضو علیل حیله کنند تاثیر او دران اکثر بود و آنرا اضرار بعضوی لازم نماید و طریقش اینست که بدان دوا چیزیکه از شان او نفوذ بسوی عضو مریض بود مخلوط سازند پس این هرگاه بسوی آن نافذ شود همراه او دوای دیگر باشد و درین هنگام تاثیر او بیشتر گردد و لهذا زعفران را در قرص کافور استعمال میکنند با وجود بودن آن شدید الحرارة پس درین وقت تبرید قلب بیشتر گردد بسبب تنفیذ زعفران کافور را بسوی قلب سوم آنست که جهت ایصال دوا بسوی آن دریافت نماید مثلاً هرگاه طبیب معلوم کند که قرحه در امعای سفلی است دوا را بحقنه رساند و اگر دریافت نماید که در امعای علیاست آنرا بشرب ایصال کند تا در هر دو صورت ایصال دوا از اقرب طرق باشد و قوت او تا هنگام وصول او بسوی آن عضو باقی ماند و بدانکه بعض اعضا بعید از منفذی باشند و قریب از دیگر مثل مثانه و رحم پس مشروبات بسوی آن از منفذ بعید برسند و آن دهن است و ادویه مزروقه از منفذ قریب برسند و آن سوراخ قضیب و رحم است و لهذا ادویه مزروقه در ازاله امراض آنها قوی تر باشند و بعضی اعضاست که نفوذ ادویه بسوی آنها از منفذ واحد گاه قریب شود و گاه بعید و این مثل ریه است که ادویه متناوله گاهی بسوی آن از مری برشح از مسام غشائی که میان او و میان قصبه ریه است واصل میشود و این بسیار قریب است و گاهی از طریق معده بسوی آن میرسد و این چنان باشد که بسوی کبد نافذ شود و بعد ازان بسوی رگ اجوف بعده بسوی ریه فلهذا بهتر در ادویه صدر و ریه و قصبه او آنست که ادویه بطریق اللعوقات یا حبوب استعمال کنند تا مرور آنها در مری بزمان دراز باشد و انچه بسوی او ازان غشا مترشح گردد بیشتر باشد و لهذا ادویه سرفه همچنین ساخته اند و بدانند که گاهی انتفاع بمراعات موضع و مشارکت معاً میباشد و این در انجا ست که ماده بتمامه بسوی عضو ریخته باشد و یا ماده هنوز در انصباب بود پس اگر هنوز در انصباب بود آنرا جذب کنند از موضع او اعم ازانکه جذب بدوای جاذب بود و یا امر دیگر جذاب مثل نهادن ادویه حریفه بر دستها و پایها یا ربط ساقین هنگام توجه ماده بسوی سر بعده مراعات این چهار شرط یکی مخالفت جهت چنانچه جذب میکنند در قطر عرض از راست بسوی چپ و بالعکس و در قطر طول از فوق بسوی اسفل و بالعکس و در قطر عمق از ظاهر بسوی باطن و بالعکس و از قدام بسوی خلف و بالعکس تا ماده از جهت انصباب برگردد و این گاهی بخلاف قریب بود مثل نهادن محاجم بر نقره برای جذب مواد از چشم و یا بعید مثل بستن ساقین هنگام تصاعد مواد بسوی سر دوم مراعات مشارکت چنانچه حبس حیض بوضع محاجم بر پستان میکنند بنابر جذب بسوی شریک بهر آنکه میان پستان و رحم مشارکت است سوم مراعات محاذات در سمت چنانچه در امراض جگر از باسلیق راست فصد می نمایند بنابر آنکه درین جانب است و در علل طحال از باسلیق چپ چهارم مراعات تبعید در جذب یا در مجاری تا مجذوب الیه بسیار قریب از مجذوب منه نباشد بهر آنکه چون ازان قریب باشد این جذب در حقیقت معاون باشد برای حرکت ماده بسوی آن بود و ایضاً جذب بسوی عضو بسیار قریب با وجود بودنش مانع از جذب تام عضو مجذوب منه را سعی جهت انصباب مواد بسوی آن میسازد و اما اگر ماده بتمامه منصب بود از معرفت مشارکت بدوا منتفع شوند یا از جهت آنکه از نفس عضو آنرا بگیرند چنانچه فصد رگ زیر زبان در علاج ورم لوزتین و یا بسوی عضو قریب مشارک نقل کنند و ازان بیرون آرند چنانچه فصد صافن در امراض

رحم میکنند و بدانکه چون زمانهٔ انصباب ماده طول کشد و در عضو مستقر گردد نقل او ازان مشکل بود بلکه صواب اینست که از آن عضو خارج کنند و اما قبل ازان نقل بتقریب مشارک نمایند و برای جذب بسوی خلاف شرائط دیگر نیز هست اول آنکه هرگاه ارادهٔ جذب بسوی خلاف کنند اولاً تسکین وجع عضو مجذوب عنه نمایند تا انجذاب مواد بسوی آن کم شود بهر آنکه وجع جذاب ست پس اگر تسکین نکنند مواد بر عضو تعاقب کنند و فائدهٔ جذب باطل گردد دوم آنکه نظر کنند تا مجار ماده بر عضو رئیس نباشد و بتضرر آن ضرر عام نگردد مگر آنکه این رئیس بمرور ماده بران متضرر نگردد مثل جگر که گاهی مواد از اعضا بسوی امعا جذب میکند تا باسهال خارج شود با وجود آنکه عبور او بجگر لازم ست سوم آنکه عضو مجذوب الیه قلیل الصبر نباشد بسبب بودنش قوی الحس چهارم آنکه در بدن امتلای مفرط نبود تا بر عضو مجذوب الیه ماده بسیار منجذب نگردد و تحلیل او ازان مشکل گردد ولیکن این وقتی بود که با جذب استفراغ نباشد اما چون با وے استفراغ باشد ازین ضرر نبود پنجم آنکه عضو مجذوب الیه آمادهٔ اندفاع مادهٔ دیگر بسوی آن نباشد بهر آنکه جذب اعانت بر حصول آن نماید ششم آنکه عضویکه بسوے آن ماده مندفع شده مخرج طبعی برائے او نباشد یا احداث مخرج برای او ازان ممکن نبود بهر آنکه اگر مخرج طبعی برای او باشد یا احداث مخرج بهر آن ممکن بود مثل فصد خروج او ازان اولیٰ ست و اما معرفت قوت عضو و انتفاع ازان از سه طریق بود و قوام عضو را نیز درین باب مدخل ست و عمده درهمه مراعات حال عموم ضرر و عدم او از استعمال دوا بر عضو ست پس اگر عضو ذکی الحس عصبی باشد ادراک او برای منافی بسیار بود و ادویهٔ قویه کثیر المنافات برای طبیعت مولم اند و بدان الم بسیار یابد پس ضرر عام تحلیل ارواح گردد و اگر عضو شریف باشد ضرر ازان بیشتر بود و اگر رئیس باشد تضرر ازان هر دو زیاده تر بود طریق اول مراعات ریاست و مبدئیت ست پس هر عضو که مبدا و رئیس باشد بران تعظم امر ادویهٔ قویه حتی الامکان ننمایند تا بدن را ضرر عام نگردد بنا بر بودن اعضائے رئیسه مبادی قوای ضروری و حیات و کثرت منافات دوای قوی آنرا لذلک از دماغ و جگر آنچه احتیاج استفراغ آن بود آنرا در یکدفعه خارج نکنند و اخراج شدید البته ننمایند که این بسیار مضر بود بلکه قاتل بنا بر اختلاط مواد صالح بفاسد و بسبب کثرت خروج ارواح بدان در استفراغ دفعةً و چون مراعات امر در استفراغ مواد جگر و دماغ واجب شد پس قلب بطریق اولیٰ بود و ایضاً تبرید شدید ننمایند تا اطفای حرارت غریزی لازم نشود و این عام ست در اعضا لیکن ضرر در اعضای رئیسه بیشتر بود بهر آنکه مبادی ارواح اند و چون با دویهٔ محلله بر جگر ضماد کنند از ادویهٔ قابضه خوشبو بنا بر حفظ قوت خالی نگذارند تا بجهت قبض ازان از تحلیل مفرط منع کند و بجهت خوشبو تقویت مزاج آن نماید و همچنین در آنچه در مشروبات برای کبد و اولی اعتنا باین مراعات قلب ست پس دماغ پس کبد و طریق دوم مراعات فعل مشترک بهر عضو ست بهر آنکه اگر فعل آن عضو مشترک و عام بجمیع بدن باشد و اگرچه رئیس نبود مثل معده و ریه و حجاب رعایت قوت او لابد ست و لهذا در حمیات با ضعف معده آب سرد شدید البرودت ندهند تا ضعف آن زیاده نگردد و بدانکه استعمال مرخیات صرف بر اعضائے رئیسه و آنچه در شرف قریب آنهاست از اعضای شریفه خطر شدید بحیات دارد بهر آنکه دوای مرخی عضو را معرض انصباب مواد میکند و جرم او ضعیف و ارواح او را معرض تحلل و فعل او را ضعیف و مهیا بعفونت و قبول امراض میگرداند و طریق سوم مراعات ذکائے حس و کلال آنست پس در اعضای ذکی الحس عصبی واجب ست که از استعمال ادویهٔ ردی الکیفیت سمیه و لذاعه و موذیه مثل متوعات و غیره احتراز نمایند تا قوت آنها بنا بر شدت تضرر آنها بمنافی بسبب ذکای حس تحلیل نگردد و ادویه که از استعمال آنها اجتناب کنند سه قسم ست یکی محللات مثل حاشا و بادریون و مانند آن بنا بر اضعاف آنها تحلیل ارواح دوم مبردات بالقوه مثل افیون و امثال آن بنا بر اضعاف آن ارواح را و اطفائے آن حرارت غریزی را سوم آنچه کیفیات مخالف طبیعت عضو آنرا بود مثل زنگار و سفیداب و سس سوخته و مانند آن بنا بر منافات آنها با امزجهٔ اعضا و ابطال قوای آنها تعلیم تا اینجا اقسام قانون ثلثه که بهر علاج بدو الشیخ الرئیس بیان نموده تمام شد و سوائے ازین قوانین دیگر نیز است که احتیاج بسوی آنها نیز می افتد چنانچه اول اختیار جوهر دوا ست مثلاً ادویهٔ قلب که جوهر آنها شدید المناسبه بجوهر روح باید و چون دو دوا در تعدیل مزاج مساوی باشند و جوهر یکے ازان هر دو ملایم بدن باشد و جوهر دیگر منافی بدن پس استعمال ملایم اوفق ست دوم اختیار جهت استعمال دوا چنانچه ادویهٔ قولنج که افضل استعمال او بطریق حقنه است و ادویهٔ غثیان که افضل استعمال او نوشیدن ست و این بهر آنست که نفوذ او بسوے مرض از اقرب طریق باید سوم اختیار هیئت دوا چه بعض ادویه است که افضل استعمال آنها بطریق لعوقات بود مثل ادویهٔ سینه و بعضے دیگر ست که افضل استعمال آنها بطریق مشروبات

باشد مثل ادویه مستعمله برای امراض اعضای بعیده از معده تا نفوذ آنها بسوی آن سریع تر بود و بعضی از انهاست که افضل استعمال آنها بشرب بود چون حبوب و مثل ادویه مستعمله برای تنقیه سر و غیر آنها چهارم اختیار بودن دوا بطور مفرد یا مرکب بود چه بعضی امراض ست که ادویه آنها مرکب باید مثل جراحات که ادویه مفرده دران باغراض مقصوده در علاج آن کم کفایت کنند و بعضی از انست که ادویه آنها مفرد باید مثل ادویه امراض مزاجی پنجم اختیار بودن دوا نو یا کهنه چه بعضی ادویه ست که استعمال او بعد گذشتن مدتی بران جائز بود مثل ادویه که دران افیون داخل شود چون تریاق و بعض دیگر آنست که نو بهتر بود مثل قرص کافور و بعضی از انست که چون کهنه شوند قوت آنها قوی گردد مثل شراب فرحت

ذکر قوانین که رعایت آنها در امر علاج واجب ست

بدانکه بقول شیخ الرئیس امراضی که دران خطر بود و تاخیر واجب در امر علاج یا تخفیف دران از فوت قوت امن نباشد پس واجبست که دران اولاً ابتدا بعلاج قوی نمایند و حاصل این کلام آنست که اگر مرض عظیم باشد و خوف بود که قوت زمانه متعدده وفا نکند بسبب عظم نفس مرض یا ضعف قوت یا کثرت ماده یا هیجان او یا مناسبت بدن و مزاج بمرض یا استعداد در اخلاط بدن باستحاله ماده مرض یا اقتضای هوا و فصل دیگر برای شدت مرض پس می باید که امر بسبب طبیعت موکل نگردانند و رعایت تدریج از علاج ضعیف بسوی علاج قوی نکنند بلکه ابتدا بعلاج قوی نمایند بهر آنکه وقت با آن وفا نکند و این هنگامی ست که قوت بسیار ضعیف نباشد بنحویکه با نتقاسات احتمال علاج قوی نکند چنانکه او عادت ست و امراضیکه دران خطر نبود و از فوت شدن قوت خوف نباشد بسوی قوی تر تدریج نمایند اگر از خفیف تر غنا حاصل نشود و مراد ازین تخفیف بر طبع ست باستعمال اشیای خفیفه غیر قویه بهر آنکه ادویه قویه اکثر منافی طبیعت باشد و درین هنگام واجب ست که دوای قوی تر استعمال نکنند مگر وقتیکه دوای ضعیف تر غنی نکند که درین حالت دران تدریج بتقدیم نمایند تا آنکه منتهی شود بحدی که وفا بغرض نماید لیکن این وقتی بعمل آرند که مرض هیجان نباشد بهر آنکه دران هنگام سزاوار ست که ادویه قویه استعمال کنند و اگرچه ماده نضج نیافته باشد و فائده تدریج بسوی علاج قوی مثل فصد و داغ و شگاف و اسهال و غیره آنست که طبیعت منزعج نگردد که این لامحاله تحریک قوی غیر مالوف ست پس امر بران عظیم گردد خصوصاً چون مشغول بمرض باشد قانون نشاید که از صواب بگریزند اگر تاثیر او بدیر باشد و بر غلط قیام نمایند اگر ضرر او ظاهر نشود و تاخیر تاثیر صواب گاهی بسبب مانعی باشد مثل ملاقات بدن غیر مستعد بهر انفعال یا عدم طول ملاقات او ببدن تا زمانیکه در مثل او اثر ظاهر شود و همچنین حال در غلط باشد و معرفت علاج صواب با وجود تاخیر تاثیر او و معرفت علاج غلط بعدم ظهور ضرر او از قیاس که بران دلالت کند یا از تجربه که از علاج مثل او مستفاد شده باشد حاصل شود و بسا باشد که جاهل در جائی تدبیری کند که آنرا در مقامات دیگر نافع یافته و آن درینجا مناسب نبود لیکن تا وقتیکه ضرر او ظاهر نگردد ازان باز نماند قانون واجب نیست که با وجود بودن تدبیر صواب بر یک علاج بدوای واحد و ایضاً بر جنس واحد از علاج قیام نمایند بلکه تبدیل ادویه کنند بهر آنکه بعضی ابدان را خاصیت در تاثر و عدم تاثر از بعض ادویه میباشد پس جائز ست که تاخیر ظهور نفع بسبب مثل این امر باشد درین صورت انتقال از دوائی بدوای دیگر واجب بود و ایضاً دوای واحد مالوف ببدن میگردد و از مدتی مالوف بدن منفعل نمیشود و تاثیر او کم میگردد و اما بعض تدابیر مالوفه مثل فصد و اسهال و غیره گاهی نفع بسیار کند و مثال انتقال از علاجی بعلاج دیگر در مرض واحد اینست که مثلاً علاج مرض بلغمی جائز ست که بتحلیل بلغم بود و یا اذابت پس ادرار و یا انضاج پس اسهال و هرگاه محلل استعمال نمایند و اثر نفع ظاهر نگردد باذابت پس ادرار یا بانضاج پس اسهال انتقال کنند قانون استعداد انفعال گاهی مختلف میباشد نسبت با بدان و اعضا پس هر بدن بلکه هر عضو را بلکه بدن واحد و عضو واحد را در وقتی غیر وقت دیگر خاصیت در انفعال از دوائی بغیر دوای دیگر بود یا بسبب معاونت هوا برای او و در وقتی بنابر موافق بودنش کیفیت را غیر وقت دیگر و یا بسبب امر دیگر از داخل و مثال اول اینست که ابدان متخلخل واسع المسام بمالیدن روغنها زیاده از مفرحات تقویت یابند و مثال دوم آنست که دماغ بعنبر زیاده از زنجبیل گرم شود و مثال سوم اینست که بعضی ابدان بروغن گل در تابستان و در هوائی گرم سرد شوند و در زمستان و در پیری بدان سردی یابند و مثال چهارم آنست که معده حار در شباب بقرص کافور نفع یابد و معده شیخوخت بدان ضرر یابد بلکه بدانچه قلیل البرودت باشد مثل قرص زرشک منتفع گردد قانون هرگاه مرض مشکل گردد باید که بر مرض و بر طبیعت بگذارند و باستعمال دوای مسهل و غیره استعجال نکنند بهر آنکه طبیعت یا غالب شود و مرض را مقهور گرداند و یا مغلوب شود و مرض ظاهر گردد و این بنابر آنست که آن هر دو در مقاومت

وبعیدیست که یکی ازان هردو غالب نشود پس اگر طبیعت غالب شود از اقدام بر علاج باوجود جهل بمرض منع کنند و اگر مرض غالب گردد علامات او
لامحاله ظاهر شود و گذاشتن بر طبیعت نیز اگرچه مضرات مگر ضرر این کمتر از ضرر تدبیر بر جهل بود و حصر در انتهاء مرض وظهور آن اکثری ست چه بسیار باشد که
موت قبل ظهور علامات مشخصه مرض عارض شود پس معالجه بعلاجات ضعیف خالی از کیفیات بدیا مشترک النفع نمایند چنانچه اگر در ذات الجنب وذات الصدر
اشتباه افتد بشربت عناب و نیلوفر امر کنند و اگر در تپ عفنی اشکال گردد و ندانند که این بلغمی ست یا صفراوی یا غیر آن سکنجبین و شربت لیمون دهند بهر آنکه
نفع این هر دو بجمیع مواد ست اما برای حار بتطفیه و اما بنا بر بارد بتلطیف و تقطیع قانون چون مرض غیر حادث از وجع با وجع جمع شود و یکی ازان هر دو سبب
دیگر نباشد مثل ربو با صداع و یا مرضی که سبب او وجع باشد با وجع جمع گردد مثل غشی حادث از قولنج یا غیر آن با قولنج و یا مرض موجب وجع با وجع جمع شود مثل
اورام موجب وجع و مثل ضربه و سقطه باید که ابتدا به تسکین وجع کنند بهر آنکه وجع محلل ارواح ست و قوت را تضعیف کند پس بدفع مرض وفا نکند و مضعف
عضو ست پس استعداد مرض اشتداد نماید و مرض مستولی شود و ایضاً وجع جذاب مواد ست بموضع خود بسبب تسخین او پس این مرض را زیاده کند یا مرض دیگر
پیدا نماید و ایضاً طبیعت بسبب اشتغال او بوجع تدبیر مرض ذهول کند پس مرض مستولی گردد و چون درین حال یا در مطلق وجع تخدیر حاجت افتد باید که از
مثل خشخاش تجاوز نکنند که این باوجود تخدیر مالوف و ماکول ست و شئی مالوف قلیل الضرر میباشد بسبب معتاد بودن طبیعت باصلاح و دفع مضرت او و مضرتهای
مخدرات از تغلیظ خون و روح وغیر آنها ظاهر ست مگر آنکه وجع بمرتبه رسد که ازان خوف هلاکت بود پس درین هنگام تجاوز بقویتر ازان مثل افیون جائز بود قانون
هرگاه بشدت حس عضو ایذا یابند باید که غذای صاحب او بغذائیکه سخت و غلیظ خون باشد مثل هرائس سازند و ارادت شدت حس عضو بهر آنست که موجب
مرض میگردد چنانچه گاهی بتصاعد ابخره لازم الصعود از معده وغیره بسوی سر احساس میشود و وسواس و سوء تخیل و دوی و طنین وغیره عارض میگردد و
غذای غلیظ خون غلیظ پیدا کند پس روح متولد ازان غلیظ قلیل الاستعداد بهر ادراک باشد و از تغلیظ خون و روح به تبرید گاهی خوف میباشد چون مزاج
از سردی او ضرر یابد اما اگر خوف تبرید نباشد غذای صاحب او ببردات مثل کاهو و مانند آن سازند قانون بدانکه از معالجات جیده نافعه استعانت
بمقویات قوای نفسانی وحیوانی ست مثل تفریح مریض و لقای کسی که بدان انس باشد و ملازمت شخصی که ازان سرور یابد و گاهی ملازمت محتشمین
وکسی که ازان شرم نماید بنا بر منع او از اشیای مضر که آنرا طلب کند و بران صبر نماید و از حرکات کثیر مسخن مثیر مواد نفع کند و پوشیده نیست که هر واحد از
نفس و بدن منفعل میگردد از انچه بدیگری عارض شود چه می بینیم که هرگاه در بدن خلط سوداوی غالب شود برای نفس خوف و توحش و فکر فاسد عارض میگردد
و چون خون رقیق صاف غالب گردد نفس را سرور پیدا میشود و کذلک چون نفس را غضب بسیار شود بدن را غلبه صفرا و سخونت مزاج عارض میگردد و
چون غم کثرت نماید بدن را غلبه سوداویت مزاج او عارض میشود بلکه گاهی مزاج و رطوبات بحالت محمود یا مذموم دفعةً مستحیل میگردد و ازین قبیل ست انچه
مریض هنگام دیدن محبوب او یکبارگی صحت می یابد و هرگاه تاثیر امور نفسانی در بدن باین درجه باشد پس این علاج روحانی بالضرور نافع باشد و قریب
این نوع از معالجات انتقال مریض از شهری بشهر دیگر ست و از هوا بهوا و انتقال از هیئت بهیئت دیگر و تکلیف هیأت و حرکات که بدان استوای
عضو از هیئت ردی یا تغیر مزاج ردی کرده میشود بهر آنکه از انتقال بلد گاهی مریض تصور شفا دران می نماید و آنرا نفع میکند و اگرچه هوای هر دو بلد مختلف
نباشد و ایضاً انتقال بسوی بلد اگرچه آنرا امور ساره متجدد گردد و بدان از امور متکرره مکدره ارواح خلاصی یابد تا تاثیر و انتعاش قوتها قوی گردد و همچنین
در هوای جیدتر از بلد اول تاثیر قوی باشد باوجود تصور مریض دران شفا را و ایضاً هرگاه سبب مرض حرارت باشد نقل مریض از هوای حار یا مسکن حار
یا فصل حار بسوی ضد آنها ازاله مرض یا تخفیف دران می نماید و مثال انتقال از هیئت بهیئت آنست که مثلاً صاحب قرحه بر هیأتی باشد که آنرا
احتباس ریم و فساد انچه گرد اوست لازم بود و چون وضع او بسوی هیئتی که ریم ازان جدا شود متغیر گردانند انرا نفع بخشد و مثال تکلیف هیأت مثل
تکلیف طفل احول ست بنظر قوی تیز بسوی چیزی مثل آئینه وغیره و مثل تکلیف صاحب لقوه از نظر در آئینه چنانکه این ادعا بسوی تکلیف تسویه وجه
و عین او می نماید و گاهی بلا تکلیف معالجات دیگر بعلاج عود میکنند و مثال حرکاتی که باو بی تغییر مزاج گردد حرکات اهل ریاضت است

قانون از قوانین آنچه حفظ او واجب بود آنست که معالجات قویه در فصول قویه از اسهال قوی و داغ و شگافتن وقی کردن در گرما و سرما تا ممکن بود ترک نمایند تا قوت را باجتماع امور خارج از اعتدال که آن مرض و علاج قوی و افراط کیفیت فصل ست ضعیف نگرداند بهر آنکه قوت در گرما ضعیف میگردد و درین هنگام اگر بدوای قوی علاج کنند گاهی بسقوط قوت مودی گردد و در سرما مواد عاصی غلیظ میشود و دوای قوی چون متمکن بدفع آن نباشد متوجه بسوی مواد رقیق گردد و ضرر عظیم ازان حاصل شود و همچنین داغ و شگاف در گرمی و سردی قوی بد برصحت یابد و مراد بعلاجات قویه همین امور مزعج طبیعت محلل ارواح ست نه مطلق معالجات قویه چه استعمال اشیای قوی البرد مثل شیره تخم خرفه و کاسنی و مغز تخم بهدانه و ماست در گرما محمود بود و تدبیر قوی التسخین مثل استعمال کوفی و فلافلی و غیره در سرما نافع باشد قانون اموریکه در علاج او احتیاج بنظر دقیق بود آنست که در یکجا مرض و استحقاق متضاد جمع شوند مثلاً مرض مستحق تبرید باشد و سبب او مستحق تسخین بود مثل تپ که مقتضی تبرید ست برای اطفای حرارت او و سده که سبب تپ باشد مقتضی تسخین ست بنابر تفتیح او و یا بعکس این باشد چنانچه هرگاه قلب و معده هر دو حار باشد و ازان هر دو بخار بسیار بسوی سر صعود کند و منعقد شده ماده زکام و نوازل گردد پس سبب مستدعی تبرید باشد یعنی تبرید قلب و معده و مرض یعنی زکام و نزله مستدعی تسخین بود بهر تحلیل ماده او و کذلک آنکه مرض و عرض جمع شوند و مرض مستحق تسخین باشد و عرض او مستحق تبرید بود مثل قولنج و وجع او که ماده قولنج مقتضی تسخین و تقطیع ست و شدت وجع او مقتضی تبرید و تخدیر و یا بالعکس این باشد چنانچه در تپ صفراویه غشیه که دران دست و پا سرد گردد مرض مستدعی تبرید بود و عرض یعنی سردی اطراف مستدعی گذاشتن آن در آب گرم بلکه مالیدن بروغنهای گرم پس درین صورتها طبیب محتاج بنظر دقیق ست تا معلوم نماید که علاج اولی ست یا ترک آن و با وجود علاج کدام ازان هر دو اهم و اولی بمعالجه است و با وجود اولویت او چگونه علاج و رعایت ضد می باید کرد قانون هر امتلا و هر سوء مزاج را علاج بالضد از استفراغ و مقابله کرده میشود بلکه بسیار باشد که حسن تدبیر یعنی تصرف در امور ضروریه کفایت امر مهم ازان هر دو می نماید مثلاً در امتلا تقلیل طعام و در سوء مزاج مثلاً حار ترک چیزیکه آنرا زیاده کند و استعمال اشربه و اغذیه معتدله قلیله قانون هرگاه چند امراض در شخص واحد جمع شوند طبیب را واجب ست که بمعالجه مرضی ابتدا کند که بدان یکی ازین سه خواص مخصوص باشد یکی آنکه مرض دوم بدون صحت آن زائل نشود مثل ورم و قرحه چون هر دو مجتمع شوند باید که اولاً علاج ورم نماید تا سوء مزاج که همراه اوست زائل گردد و ممکن نیست که قرحه با وجود سوء مزاج صحت یابد بهر آنکه بغذای ملحم ملتحم میگردد و با وجود سوء مزاج مصاحب ورم التحام ممتنع شود بنابر آنکه طبیعت را از اصلاح غذا و فعل او مانع بود دوم آنکه یک مرض سبب مرض دوم باشد مثل آنکه هرگاه سده و تپ عارض شود باید که اولاً معالجه سده کنند بعده علاج تپ نمایند و از تپ خوف نکنند اگر در تفتیح سده بسوی چیزیکه دران قدری تسخین باشد حاجت افتد بهر آنکه سده درینجا اگرچه سبب تپ ست لیکن آن نیز مرض فی نفسه است پس سزاوار آنست که اول علاج سده نمایند پس علاج تپ و سده مانع از تنفس و ترویح و معین خلط موجب تپ ست فلهذا از زوال تپ بدون زوال سده ممتنع ست و تپ عفنی مختلف می باشد بسبب ماده بهر آنکه ماده مثلاً گاهی بلغمی و گاهی صفراوی بود و علاج تپ بلغمی محصور بر مضادت مرض تنها نیست بلکه برین و بر مضادت سبب او نیز و در صفراوی مرض که آن حمی ست و سبب که آن صفرا است درین امر مطابق اند که آن هر دو حار اند و دفع آنها بدوای بارد بود بخلاف بلغمی که علاج دران گاهی بسبب تپ باشد و گاهی بسبب ماده مرض که آن بلغم ست و کذلک سده موجب تپ که علاج دران مختلف می باشد پس باعتبار تپ بمبردات باید و باعتبار سده بمفتحات نه مبردات بهر آنکه مفتحات تپ را فائده میکنند بازالهٔ آن سده را و اما مبردات سده را نفع نمیکنند بلکه دران و در عفونت بل در تپ می افزاید و معالجه سل یعنی قرحه بمجففات کنند و از تپ خوف نکنند بهر آنکه محال ست که تپ زائل شود و سبب او باقی باشد و علاج سبب او تجفیف ست و آن مضر تپ ست بهر آنکه مجفف در حدت تپ و حرارت آن می افزاید سوم آنکه یکی ازان هر دو شدید الاهتمام باشد یعنی حادتر بود و منتهای آن قریب تر و خوف اتلاف دران بیشتر باشد چنانچه هرگاه سونوخس و فالج مجتمع شوند علاج سونوخس بتطفیه و فصد کنند و بفالج التفات ننمایند بهر آنکه تپ مرض حاد ست و فالج مرض مزمن که درین خوف از ثوران خلط حاد نیست و چنانچه استسقا هرگاه مقارن تپ باشد بمعالجه تپ مشغول شوند و تقدم این بر علاج استسقا بهر آنست که آن حار ست و جگر را

بگدازد و در استسقا افزاید و مثل خفقان و ضعف جگر چون هر دو مجتمع شوند پس ادویه مسددیه مفرحه نافع خفقان مضر جگر اند بهر آنکه بسبب غلظ و حجریت خود در کبد بچسپد و در مجاری آن هنگام مرور خود بایستد و در ضعف و اذیت او بیفزاید و در مثل این صورت باید که طبیب رعایت اهم در معالجه نماید و جانب مرض دیگر نیز اهمال نکند قانون چون مرض و عرض مجتمع گردد بعلاج مرض ابتدا کنند که عرض به تبعیت آن زائل گردد مگر آنکه عرض غالب و شدید النکایت باشد و از آن خوف کنند که قوت را تحلیل و ضعیف کند درین صورت بمعالجه این مشغول شوند و اگرچه در مرض بیفزاید مثل غشی چون مقارن تپ باشد که در مثل این وقت محتاج بدادن دوای مقوی و مفرح روح مثل خمر و امثال آن از مسخنات میشوند که درین هنگام قصد عرض کنند و بمرض التفات ننمایند چنانچه مخدرات در قولنج شدید الوجع چون صعب شود برای تسکین عرض که آن وجع ست میخورانند و اگرچه این مضر ست بنفس قولنج که آن مرض ست بسبب تبرید مخدرات موجب زیادت سبب او و همچنین گاهی تاخیر فصد واجب بسبب ضعف معده یا اسهال متقدم یا غثیان فی الحال میکنند بنابر آنکه ضعف معده و ضعف اسهال متقدم از فصد مضاعف شوند و گاهی در آن تاخیر نمیکنند و فصد مینمایند و فصد سبب یعنی خون با ستیفا نمیکنند چنانچه در مرض تشنج امتلائی قصد اخراج همه خلط نمی نمایند بلکه چیزی از آن میگذارند که حرکت تشنجی آنرا تحلیل کند بهر آنکه رطوبات غریزی تحلیل نگردد و نوع دوم آن یعنی تشنج یبسی که از آن شدید الخطر ست حاصل نشود قانون بقول مسیحی آنچه علاج کرده میشود از ابدان آن احوال مرض ست نه اعراض که لاحق احوال گردد بهر آنکه احوال اعضای بدن چون کما ینبغی جاری باشد افعال او نیز بر مجرای طبعی جاری خواهد بود و هرگاه بغیر ما ینبغی جاری بود حال او بخلاف این خواهد بود زیرا که احوال طبعی از اعضا اسباب افعال ست و نسبت حال بدن که آن مرض بود بسوی فعل که آن را آفت از آن رسد نسبت سبب بسوی آنست مگر فرق میان هر دو آنست که مرض نباشد مگر با فعالی که آنرا ضرر رسد و افعال که آنرا ضرر رسد نباشد الا با مرض و اما سبب مرض نباشد مگر با مرض و اما مرض گاهی باشد و سبب او زائل شده باشد و لهذا می باید که اعتنا بسبب مرض نمایند که بزوال او مرض و عرض زائل میگردد و اگر سبب موجود نباشد بمرض اعتنا فرمایند که بزوال او عرض زائل شود و جائز نیست که عرض با وجود فقدان مرض موجود بود تا عنایت بعرض بدون مرض کرده شود و گاهی در بعض اوقات اعتنا بعرض کرده میشود نه بهر آنکه مرض بزوال او زائل خواهد شد بلکه بنابر آنکه آنرا نکایت در بدن چنان باشد که تا زوال مرض مهلت ندهد یا مرض دیگر پیدا کند پس عنایت بازاله مرض از وجهی و بعرض از وجه دیگر باشد گاهی امر مرض ترک کرده میشود و صرف عنایت بسوی عرض میکنند اگر نکایت عرض شدید تر باشد و گاهی در ازاله او و قمع حادثه او چیزی استعمال می نمایند که آن در مرض زیاده میکند و این وقتی ست که زیادت مرض سلیم تر از ترک عرض بر حالش بود پس بعد اینکه تمام او نمایند تا از غائله او امن گردد بعده عود بمرض نمایند و تلافی عملی که کرده باشند باید کرد قانون بقول حکیم ممدوح معالجه امراض بنا علی حقیقته که آن طبیعت مغیره مرض ست تمام میشود و آنرا دائم مجاهده با مرض ست و مرض بدان سبب باقی نمی ماند که طبیعت مجاهده نمیکند و ازاله او نمیخواهد بلکه طبیعت از آن عاجز میگردد با وجود دوام مجاهده و دوا آله طبیعت ست که بدان تقویت می یابد و اعانت و استعانت بدان میکند و آنرا در ازاله مرض استعمال می نماید و دوا بدون حسن استعمال او فائده نمیکند و طبیب خادم ست مثل معین طبیعت را که دوا و غیر آن را از داخل و خارج کما ینبغی در وقت و مقدار قریب او میرساند بعده آنرا حاضر میکند آنچه سزاوار ست و تقویت بدان می یابد و حاضر میکند آنرا آنچه استعانت بدان در دفع مرض نماید و لهذا طبیعت گاهی ازاله امراض کثیر بدون دوا و طبیب مینماید و طبیب و دوا بر ازاله مرض قادر نباشند هرگاه قوت ضعیف و طبیعت عاجز گردد و باید که در هر مرضیکه اراده علاج آن باشد این اشیا طلب نماید بعده اقدام بر مباشرت علاج او کنند قانون بقراط گوید که طبیب را تا معرفت مرض و تشخیص علت ثبوت نپیوندد بعلاج دست نبرد و بعد از تحقیق بیماری هر یکی را از امراض بضد آن معالجه فرماید و اول مزاج مریض را دریابد و نگاه سن او و غذائیکه اندر حال صحت بوی عادت کرده و آنچه از ریاضت و آسودگی با آن معتاد بوده و صنف و بلاد و مولد و حال والدین وی اندر صحت و سقم و مناسب ترین اشیا هر یکی را آب و هوای بلاد خویش و مجاورت آن چیزی ست که بوی خو گرفته باشد و از ینجاست که اهل بحر و سکان بطائح را هرگاه استعمال به اغذیه لطیفه طیبه و آبهای شیرین سبک باز آرند لا محاله از تندرستی بیرون برده باشند و چون بخوردن ماهی و خرما و آشامیدن آبهای متغیر و بدبوی برگردانند یکی از اسباب ازاله مرض بوده باشد و در انجا که مزاج بیمار در غایت درجه

حرارت باشد بدارویی قوی البرد علاج کنند و قلیل الحرارت را بقلیل البرودت و عکس هر دو را بالعکس و چون یک مرض طائفه از مردم عام گردد بر فساد مزاج هوا که آن موضع استدلال نموده باخراج فضول از بدن و استعمال اغذیه جید الکیموس و تبدیل هوا معالجه فرمایند و بیمار را بزجر و توبیخ هرگز نرنجانند و امور یکه او را در غم و فرح مفرط اندازد موقوف دارند و بآواز سخت او را از خواب بیدار نسازند و بغضب نیاورند مگر مسبوتان را و هوای خانه بغیر مرض مبدل سازند و اگر بعضی اغذیه مخالف را سخت آرزو کنند اندکی ازان بدهند و اگر دوای سود مند را کراهت کند موقوف دارند

علاج امراض تابع سوء مزاج

اگر بلا ماده باشد تبدیل مزاج نمایند فقط و اگر با ماده بود تنقیه کنند پس گاهی صرف تنقیه بغیر احتیاج تدبیر دیگر کفایت کند اگر سوء مزاج ازان باقی نماند بسبب تمکن مزاج صحیح سابق و گاهی تنقیه کفایت نکند اگر سوء مزاج بعد تنقیه و تمکن مزاج باقی ماند بلکه محتاج بسوی تبدیل مزاج بعد فراغ از تنقیه بود و این تقسیم علاج باعتبار بودن سوء مزاج سازج و مادی ست و اما معالجات امراض سوء مزاج باعتبار حصول بالتمام یا نه بر سه قسم ست یکی آنکه سوء مزاج مستحکم بود یعنی حصول او کامل باشد و علاجش بالضد علی الاطلاق ست و این را مداوات مطلقه نامند و مثال این معالجه عفونت تپ ربع بتریاق ست و نوشیدن آب سرد در تپ غب خالص بهر تطفیه حرارت او دوم آنکه در حد کون باشد یعنی چیزی حاصل شود و چیزی در مسالک حصول باقی بود خواه حاصل کم باشد چنانچه در اوائل تزید مرض یا اکثر بود چنانچه در اواخر آن و اصلاحش مداوات بالضد ست از برای آنچه حاصل شده مع تقدم بالحفظ بنا بر آنکه در مسالک حصول ست بمنع سبب مستبقی مرض یا موجد ما بقی ازان از ورود و مثال این تنقیه در ربع بخربق و در غب بسقمونیا ست چون بدین منع ابتدای نوبت که واقع خواهد شد اراده کنند و هر واحد ازین دو را والتقدم بالحفظ تنقیه وغیره را عام ست و گاهی تدبیر واحد میان هر دو جامع بود و مثل قی بالغ متواتر در تپ بلغمی که مستوقد عفونت او معده باشد سوم آنکه اراده کون نماید و در علاج این منع سبب فقط احتیاج افتد بهر آنکه هنوز حاصل نشده تا محتاج بضد گردد و لهذا این را التقدم بالحفظ نامند و مثال این تنقیه مستعد کمی ربع بسبب غلبه سودا بخربق ست و بهر حمی غب بسبب غلبه صفرا بسقمونیا و این نوع بعلامات و عادات شناخته میشود چنانچه هرگاه خون بواسیر بند شود معلوم گردد که آن سبب ضعف جگر ست و چنانچه هرگاه بعروض صداع از مسخنات معتاد باشد بعده حرارت هوا اثر بر سر یا مسخن استعمال نماید دریافت شود که از استعداد عارض گردد و چون بر طبیب مشکل گردد که ای از امراض که آیا سبب او حرارت ست یا برودت چنانچه تپ بلغمی کهنه لثقه با تپ دق مشتبه میگردد و چنانچه نزله و زکام مشتبه میشود که آن از حرارت دماغ ست یا از کثرت بلغم و سردی مزاج و اراده کند که تجربه نماید تا سبب او ظاهر گردد پس تجربه بدوای مفرط الکیفیت نکند بهر آنکه کیفیت آن بطبیعت مرض اگر موافق افتد اعانت بالغ مرض نماید و شر زیاده گردد و بعد تجربه نظر تام نماید در تاثیر بلکه بالعرض باشد مغرور نگردد بهر آنکه دوا گاهی حار بود و بالعرض تبرید کند و بالعکس مثلاً هرگاه افیون استعمال نماید و آن نزله را منع کند پس یقین نکند که نزله از حرارت ست بسبب بارد بودن افیون چه باشد که منع آن بسبب بند کردن او حرارت را بود و بدانکه مدت تبرید و تسخین برابر ست چنانچه مزاج حار عارض از حرارت هوا که در مدت معینه ازاله او ممکن ست همچنین مزاج بارد عارض از برودت هوا ممکن ست ازاله آن درین مدت لیکن خطر در تبرید بیشتر ست بهر آنکه حرارت صدیق طبیعت ست و برودت منافی آن و حیات و خطر در ترطیب و تجفیف برابر ست بهر آنکه خطر در ترطیب از اغمار حرارت غریزی و اطفای آن همچنان ست که در تجفیف از تحلیف ماده آن و افنای آن چون هر دو مفرط باشند لیکن مدت ترطیب اطول ست یعنی پیدا کردن رطوبت در بدن خشک محتاج بمدت دراز تر ست از مدت احداث جفاف در بدن رطب و این بسبب کثرت ورود محللات بر بدن ست و حفظ هر واحد از رطوبت و یبوست بتقویت اسباب او میگردد و تبدل بتقویت اسباب ضد آن میشود و حرارت قوی میگردد باسبابیکه در کلیات مذکور ست و ایضاً بمنعشات که آن نقص فضول و امتلا و تفتیح سدد ست بعده بدانچه حفظ او نماید و آن رطوبت معتدله است بهر آنکه اگر آن رطوبت ناقص شود حرارت ضعیف گردد بسبب نقصان ماده آن و اگر زیاده شود حرارت بانغمار و اختناق ضعیف گردد و برودت قوی میشود بتقویت اسباب او و تعفن حرارت بسبب کثرت رطوبت و باسبابیکه تحلیل رطوبت افراط کند و آن یبوست بالذات و حرارت بالعرض یعنی بواسطه یبوست ست و معالجه فرط حرارت ناشی از سدد و تفتیح سدد نمایند و باید که از تبرید مفرط اجتناب کنند تا در تحجر سدد نیفزاید بسبب تجمید

ماده پس سوء مزاج حار زیاده کند بسبب زیادتی سبب او که آن سده است و چون ماده سده متحجر شود در احداث آثار او قوی گردد بلکه باید که درین آهستگی نمایند پس اولاً معالجه بدوای جالی کنند و اگر جالی مبرد مثل ماء الشعیر و آب کاسنی کفایت کند بهتر ست و اگر این کافی نباشد معالجه بمعتدل نمایند و اگر این هم کفایت نکند معالجه نمایند بدانچه حرارت لطیف دران باشد و ازان خوف نکنند که نفع تفتیح انچه دران حرارت لطیف بود در تبرید بیشتر از ضرر تسخین او و سهل التطفیه بعد تفتیح ست بهر آنکه نفع کند از جهت که تفتیح سدد موجب حرارت نماید پس تبرید مزاج بازاله موجب سخونت کند و اما تسخین او حادث پس تطفیه او یعنی ازاله آن سهل بود و لیعد تفتیح یعنی بعد ازاله سبب سوء مزاج حار و گاهی فرط تطفیه اگر مبردات بافراط استعمال کنند منع نضج اخلاط حار کند بسبب تکثیف و اجماد او و اگرچه بعضی مصر بر ابطال این رای اند و فکر نمیکنند که تطفیه قوی قوت را ساقط کند لاسیما انچه بمرض ضعیف شده باشد و اگرچه تطفیه قوی یعنی تبرید مفرد و اصلاح ماده بسیار میکنند مگر آن گاهی از پس آن امراض دیگر پیدا میشود یا از سوء مزاج بارد ساذج و یا با مواد مضاد مزاج مواد یکه اصلاح آن کرده باشند و اما تسخین مزاج بارد صعب ست چون مستحکم شود بهر آنکه مزاج بارد مستحکم قوت را بسیار ضعیف کند پس بتدابیر مسخن بسهولت منتفع نگردد و در ابتدا یعنی قبل رسوخ بغایت سهل ست بسبب اجتماع دو حرارت یعنی حرارت غریزی و حرارت تدبیر معاون بر دفع برودت درین هنگام که قوت بسیار ضعیف نشده و بالجمله تسخین بارد در ابتدا امر سهل تر از تبرید حار در ابتدا است لیکن تبرید حار در انتها اگرچه صعب بود و اسهل از تسخین بارد در انتها است بهر آنکه برودت بالغه آن موت غریزی ست یا قریب او و بدانند که تبرید گاهی مقارن تجفیف و گاهی مقارن ترطیب بود و گاهی ازین هر دو خالی باشد اما اول چنان بود که چون سوء مزاج از حرارت و رطوبت باشد تبرید او با یکدیگر با تجفیف بود و دوم مثل آنکه چون سوء مزاج با حرارت و یبوست بود و سوم مثل آنکه چون سوء مزاج با حرارت تنها بود و یبوست و رطوبت بر اعتدال باشند و تجفیف شدید الاثبات برای برودتی ست که حادث شده و ترطیب شدید الجلب از برای برودت مستجد شده است یعنی این آنست که بدن چون بارد و یابس باشند تجفیف او شدید الاثبات برای برودت او بود و چون رطب باشد ترطیب او شدید الجلب برای او بود اما اول بهر آنکه تجفیف مقتضی ثبات ست و اما ثانی بهر آنکه رطوبت بسبب بلت مثل منافی برای حرارت ست پس شدید الاطفا از برای او باشد و لازم بود که شدید الجلب برای برودت باشد و در تجفیف جمیع اسباب حرارت معین شود چون افراط کنند بسبب کثرت تحلیل و در ترطیب جمیع اسباب برودت اعانت کنند چون افراط نمایند بنا بر قلت تحلیل بسبب ضعف حرارت غریزی و ایضاً کثرت منع آنها مواد را از تحلل و در ترطیب چیزی مثل سکون و استحمام دائم خفیف قلیل المکث و آبزن نیست و شرب شراب ممزوج در ترطیب قوی ست و بدانکه چون شیخ محتاج بسوی تبرید و ترطیب بسبب فرط سخونت و یبس گردد آنرا تبرید و ترطیبی که رد او بسوی اعتدال نماید کفایت نکند بلکه انچه مجاوز آن باشد بسوی مزاج بارد و رطب او که آنرا واقع شده و چه آن مزاج اگرچه عرضی ست لیکن آن برای او مثل طبعی ست و درین هنگام باید که رد بسوی آن کرده شود و واجب است که بدانند بسیار باشد که در تبدیل مزاج حاجت باستعمال چیزی که مقوی آن مزاج باشد مخلوط بدوای مضاد آن افتد مثل آنکه در تبدیل مزاج بارد باستعمال سرکه با ادویه مسخنه عضو حاجت آید تا قوت سرکه دران غوص کند بهر آنکه سرکه منفذ قوی در اعضاست و ادویه مسخنه را بسوی آن عضو رساند و مثل آنکه حاجت افتد باستعمال زعفران در ادویه مبرده قلب و اگرچه زعفران در درجه دوم حار ست لیکن حاجت داعی باستعمال او با این ادویه برای رسانیدن اینها بسوی قلب ست و همچنین اکثر آنست که دوای قوی التاثیر باشد در تغییر مزاج مگر آن بسبب لطافت خود لبث نکند تا آنکه فعل خود کند پس محتاج باختلاط چیزی که کثیف و حابس خود باشد و اگرچه آن چیز موجب ضد فعل او بود مثل آنکه بروغن بلسان موم غیر آن مخلوط سازند تا حبس آن بر عضو مدت فعل او دران نماید و در آنجا که تسخین بدن بسرعت منظور باشد از استعمال ادویه حاره یابسه چاره نباشد و اگر مهلتی در کار بود ادویه حاره رطبه مناسب است و پیوسته از ازمان استعمال ادویه و اغذیه حاره و بارده محترز باید بود چه مداومت اکل اشیای گرم برودی بدن را بکاهد و حرارت غریزی را بالتهاب آرد و مورث غشی و هلاکت گردد و ملازمت اغذیه و ادویه بارده حرارت غریزی را فرو میراند و بدن را سست کند و اشتها باطل سازد و جوانان و محروران را با دویه قوی الحرارت چون تریاق کبیر و امثال آن و مشائخ و کهول و مبرودین را با دویه بالغ البرودت چون کافور و مثل آن هرگز علاج نفرمایند

قوانین استفراغ مواد

بدانکه انسان محتاج باستفراغ صناعی بسبب کثرت اجتماع فضول در بدن او ست بهرآنکه قرب مزاج او از اعتدال و بعد مزاج غذای او ازان واجب میکند که غذای او بانهضامات مختلفه منهضم شود و در هر هضم ازان فضله جدا گردد تا آنرا استعداد مرتبهٔ بعد اخری برای بودن جزو بدن او حاصل شود بخلاف نباتات و سائر حیوانات و بدانند که گاهی طبیعت در استفراغ بعض فضول بسوی معین محتاج نمیباشد چنانچه در دفع او فضول معتاد الدفع را سیما در حال صحت مشاهده میشود و گاهی محتاج میگردد بسوی معین و عام ست که آن معین دوا باشد یا حرکت یا گرسنگی و مانند آن و این وقتی باشد که طبیعت از دفع او ضعیف گردد یا از جهت علت عصیان فضول از اندفاع بسبب قوام آن چنانچه غلیظ بسیار یا لزج بسیار باشد و درین وقت انضاج و تعدیل قوام او باید کرد و بعده دفع آن کنند یا از خود بدفع طبیعت مندفع گردد و یا از جهت ضعف طبیعت از دفع و اگرچه عصیان ماده نباشد و درین هنگام باید که تقویت طبیعت نمایند تا بر دفع باقی آن قادر گردد و یا تغیر آن فضول چنانچه ادویهٔ معفنه بر سبیل استعمال کنند و متعفن گردد و پس طبیعت آن را دفع کند و یا عادت بامور مخرج فضول مثل ادویهٔ ملینه و مسهله و مقیئه و معرقه و مدره و امثال آن خواه این طبیعت را قهر کند یا نه و اموریکه اعتبار آنها قبل شروع در استفراغ واجب ست تا صواب حکم در استفراغ بدان شناخته شود ده امر ست و آن امتلا و قوت و مزاج و اعراض ملائم و ردی و سحنه و سن و فصل و حال هوای بلد و عادت استفراغ و صناعت بود و پس اگر این ضد جهت دلالت مقتضی استفراغ باشد از استفراغ منع کنند اما امتلا اگر در بدن نباشد خلا بود و آن مانع استفراغ ست و اگر امتلای اخلاط و زیادتی آنها بر تناسب طبعی دریابند استفراغ خون کنند و اگر غلبهٔ یک خلط دریابند استفراغ آن خلط غالب بمخرج آن نمایند و اما قوت اگر ضعیف باشد از استفراغ منع کنند تا ضعف مفرط نگردد و مرض مستولی نشود و تبدیل مزاج او بدانچه مضاد او باشد باید کرد و بعد حصول قوت استفراغ نمایند مگر آنکه ضرر ترک استفراغ شدیدتر از ضرر ضعف باشد و ماده هائج یا بسیار بود و خوف ضعف نکنند و این در ضعف قوت حس و حرکت ست چنانچه بیشتر تشنج در اواخر عمل مسهلات و غشی بعد فصد و مسهل عارض شود و ظاهر ست که حس و حرکت باطل یا بسیار ضعیف میشوند در غشی و این تشنج و غشی سریع الزوال ست با سهل تدبیر دیار بایکی تدارک امر حقیر باشد اگر واقع شود و این در ضعف جمیع قوتها بود و پس در هر صورت استفراغ اختیار نمایند و تدارک ضعف قوتها کنند و اگر قوت قوی باشد و احتیاج اسهال یا فصد بود توقف دران نکنند و اگر متوسط در ضعف و قوت باشد استفراغ متوسط نمایند و اما مزاج اگر حار یابس یا بارد رطب عدیم الحرارت یعنی بسیار بارد یا بارد یابس یا ضعیف بود منع کند از استفراغ بهرآنکه با هر واحد ازینها رطوبات غذائیه کم باشد و استفراغ در تقلیل آن بیفزاید و اگر مزاج حار رطب باشد دران رخصت شدید ست خصوصا اگر رطوبت وافر بود و مزاج حار رطب کثیر التولید برای خون و رطوبات دیگر ست لاسیما اگر از سن نمو تجاوز کرده باشد پس هرگاه فضول و رطوبات از بدن او کم کنند عود او بسوی اعتدال بسرعت ممکن بود و اما اعراض ملائم و ردی پس ملائم مثل آنکه هرگاه ارادهٔ اسهال صناعی کنند آنرا پیش ازان اسهال صناعی یا طبعی عارض نشده باشد چه اسهال بر اسهال خطر دارد لیکن گاهی بسوی اسهال بطریق عصر یا ازلاق در اسهالات مضطر گردند چون ماده متشرب غائص در عضو باشد یا ثقل در امعا محتبس بود و اعراض ردی مثل استعداد ذرب و تشنج مانع از استفراغ ست بهرآنکه استفراغ در ذرب اندازد و در تشنج می افزاید و اما سحنه پس افراط الاغری و نحافت آن را منع کند بجهت خوف از تحلل قوت و قلت رطوبت و لهذا در تدبیر ضعیف نحیف که صفرا در خون او بسیار باشد مدارات و ترک استفراغ واجب ست و اغذیه که خون جید مائل به برودت و رطوبت پیدا کند تجویز نمایند که گاهی ازین مزاج خلط او اصلاح یابد و اصلاح مزاج خلط مغنی از استفراغ ست و گاهی قمری گردد جمیع تحمل استفراغات شود و کذا لک بر استفراغ انسانی که عادت او کم خوردن طعام باشد تا از استفراغ او رشگاری بود اقدام نمایند و فربهی مفرط نیز مانع استفراغ ست بخوف استیلای برودت اگر فربهی از کثرت شحم و سمین باشد و یا بخوف ضغطهٔ لحم عروق را و انطباق آنها لهذا خلو آنها از رطوبات و اختناق حرارت یا عصر فضول بسوی احشا اگر سمن از کثرت لحم باشد و اما سن قاصر از تمام نشو و مجاوز بحد ذبول هر دو منع استفراغ کند و مراد بکمال نشو و آنست که ... زیادت در بدن الهوریین کند و استفراغ بنابر برون نصیب نمو یعنی رطوبت از بدن قصر نمو نماید و هر قدر که قصور از تمام نشو و بیشتر بود استفراغ کم کرده تر باشد و در ذبول بسبب قلت رطوبت و حرارت و غلبهٔ یبس و برودت دران سن استفراغ آنرا زیاده کند و اما فصل

اگر بسیار گرم یا بسیار سرد باشد مانع از استفراغ بود بهر آنکه در وقت بسیار گرم رطوبات تحلیل پذیرد و ارواح و قوی ضعیف گردد و در بارد بسیار رطوبات
جامد قلیل المقدار بود و در ربیع و خریف بدن احتمال استفراغات و تناول ادویه قویه می نماید از آنچه در شتا و صیف متحمل آن نمیشود و از استفراغ مفرط در هر حال
حذر کنند و مخصوصًا در حال شدت حرارت تا اعراض ردیه پیدا نکند و استفراغ خون کثیر در حر شدید صورت غشی صعب میگردد و در برد شدید افعال طبعی از ان
ضعیف میشود دیگر آنکه بدن بهر حال متحمل استفراغ در برد زیاده میباشد از آنچه در حر بود و اما حال هوای بلد پس در بلد جنوبی بسیار حار استفراغ حرام بود بهر آنکه
تحلیل ارواح و ضعف قوتهامی نماید و اکثر مسهلات حاراند و اجتماع دو حرارت غیر متحمل بود و ایضًا قوت دران ضعیف مسترخی باشد و استفراغ محلل ارواح
و قوی ست و ایضًا حرارت خارجی جذب ماده بسوی خارج کند و دوا جذب آن بسوی داخل نماید پس مجاذبه قوی افتد و عمل دوا باطل گردد و بلد شمالی
بسیار بارد ایضًا منع از ان کند بهر آنکه مسام دران متکاثف بود و اخلاط مستعصیه و اما عادت استفراغ پس قلت عادت از ان منع کند و این بنا بر معتاد بودن
طبیعت او برفع رطوبات بدن او از جهات دیگر باشد و ایضًا چون معتاد بدان نباشد گاهی غثیان و غشی افتد بهر آنکه این امر خلاف عادت بود و اما صناعت
پس اگر کثیر الاستفراغ مثل خدمت حمام و حمالیت باشد از ان منع کند و بالجمله هر صناعت متعب منع از استفراغ نماید بهر آنکه مقتضی قلت رطوبات بود و باید دانست
که در هر استفراغ رعایت این امور خمسه مقصود باشد یکے استفراغ چیزیکه استفراغ او واجب بود تا تنقیه بدن از ان کرده شود و لا محاله عقب او راحت
حاصل شود بسبب زوال موذی و دفع چیزیکه ثقل بر طبیعت آرد دیگر آنکه عقب او ماندگی او عیبه بسبب مرور مواد بران عارض گردد یا تو ران حرارت یا لهیب
بسبب اندفاع رطوبات غامره آن سیما چون استفراغ از مواد بارد رطب کنند و سیما چون با دویه حاره نمایند و تشنگی حادث شود و دران هنگام از شرب آب سرد
منع کنند و یا مرض دیگر که ادویه مسهله را لازم بود مثل سحج اسهال اسعار او تقریح ادرار مثانه را بسبب مرور خلط حاد صفراوی بران هر دو و هرگاه چیزے ازین امور بعد
استفراغ اتفاق افتد گمان نباید کرد که این استفراغ نافع و صواب نباشد چه آن اگرچه نافع باشد نفع او در ابتدای حال بعد استفراغ بنا بر عروض عوارض مذکوره
محسوس نشود بلکه گاہے فی الحال قبل احساس راحت سودی بزوال این عارض گردد و بعده چون عارض زوال پذیرد راحت تابع استفراغ محسوس شود و درین هنگام
منافع استفراغ ظاهر گردد و سوم رعایت جهت میل او نمایند تا از ان جهت استفراغ آن کرده شود بهر آنکه این سهل تر باشد و طبیعت را کلفت کمتر آرد چنانچه اگر تهییج
و غثیان باشد دلالت بر میل ماده بسوی فوق نماید پس ماده او بقی اخراج نمایند و اگر مغص باشد بر سیلان ماده بسوی اسفل دلالت کند باسهال خارج نمایند و بقراط
گوید که علاج ماده سر بغرغره و علاج ماده معده بقی و علاج ماده امعا بحقنه و علاج ماده عروق بفصد و علاج در جلد بعرق نمایند و این بهر آنست که طبیعت مدبر بدن ست
و غایت امر طبیب آنست که اقتدای آن نماید پس هرگاه طبیعت ماده جمع کند و بهر اندفاع بمخرجی میلان آن نماید پس مخالفت فعل او نکنند و این وقتی ست که از
خالص فعل طبیعت باشد غیر از آنکه از استیلای مرض باشد مثل توجه صفرا بسوی دماغ در حمیات صفراوی که درین هنگام مثل حقنه لینه بسوی اسفل مائل گردانند و تقویت
دماغ نمایند تا اختلاط عقل عارض نگردد و نزله چون میل بریه کند بسوی بینی مثل تسعیط و تعطیس متوجه گردانند برعایت ریه بنا بر شرافت آن و سوم رعایت عضو مخرج
از جانب میل چیزیکه استفراغ او واجب بود مثل باسلیق ایمن برای امراض جگر نه قیفال ایمن بهر آنکه این هر دو اگرچه در اتصال بجگر مشترک اند لیکن باسلیق ایمن قریب
تر از جگر ست و باسلیق ایسر محاذی جگر نیست پس اگر در مثل این خطا کنند و اخراج ماده از غیر او نمایند گاهی خطر آورد بهر آنکه خونیکه ماده مرض نیست خارج شود
و قوتها بدان ضعیف گردد پس مرض مستولی شود و ماده مرض بلا دفع حرکت کند و واجب ست که عضو مخرج خسیس تر از مستفرغ عنه باشد تا ماده بسوی اشرف
میل نکند و ایضًا واجب ست که مخرج او طبعی باشد مثل اعضای بول برای حدبه کبد و امعا برای تقعیر او و گاہے عضو که از ان مواد دفع کنند عضوی باشد که استفراغ
از طریق آن واجب بود لیکن آن امر ضعی باشد که از ان خوف از مرور اخلاط بران کرده شود مثل امعا یا مقعد که چون مواد مجتمعه در تقعیر کبد از ان مندفع شود و با معا
سحج یا بمقعد قروح بود که از مرور آن مواد بران ضرر یابد پس باسهال دفع نکنند و بمائل گردانیدن او بسوی غیر آن که او اصوب باشد احتیاج افتد مثلًا در صورت بیلگون
دفع مواد بقی غیر ادرار نمایند و گاهی بران عضو از غلبه اخلاط خوف مرض کرده شود مثل آنکه از چشم بسوی حلق مندفع شود که گاہے از ان خوف خناق بود پس
باید که همه مواد چشم بسوی آن دفع نکنند مثلا بغرغره بلکه در مثل این رفق نمایند و تفریق مواد کنند چیزے بحجامت میان دو شانه و چیزے بفصد سر او و چیزے باسهال

دفع سازند و گاهے طبیعت مثل این فعل کند و از غیر جهت عادت بنابر عصیانات آن عضو هنگام ضعف او استفراغ نماید چنانچه این وقت بحرانات بسیار اتفاق افتد و ازاله مرض کند و مر بعض را شفا دهد و گاهی طبیعت استفراغ آن کند از جانب بعید مقابل که با آن اشکال باقی ماند مثل آنکه از سر بسوی مقعد یا بسوی ساق و قدم مندفع گردد پس در حقیقت معلوم نشود که آن از جمله دماغ ست یا از بطن و احشا و درین وقت باید که تدبیر دماغ او نکنند تا آنکه نقا و عدم نقا ست او همه یا بعض دریافت نگردد چهارم وقت استفراغ او جالینوس گفته که در امراض مزمنه انتظار نضج کنند و قبل استفراغ و بعد نضج واجب ست که ملطفات مثل ماء الزوفا و جاشا و بزور بنوشانند تا ماده بهر اندفاع آماده گردد و در امراض حاده انتظار نضج مطلقاً نکنند بهر آنکه غرض از انتظار نضج ترقیق قوام ماده است و ماده مرض حار رقیق بود پس حاجت بانتظار نضج در آن نباشد و این قول ضعیف ست بهر آنکه غرض نضج ترقیق قوام ماده نیست بلکه تعدیل او ست و حق آنست که شیخ الرئیس ذکر کرده و آن اینست که در امراض حاده نیز انتظار نضج صواب تر باشد اگر ماده ساکن بود و اما اگر متحرک باشد مبادرت باستفراغ آن اولی است بهر آنکه ضرر حرکت او بیشتر از ضرر استفراغ او قبل نضج اوست و خصوصاً چون اخلاط رقیق باشد و سیما چون در تجاویف عروق غیر مداخل در اعضا بود که حرکت او درین هنگام قوی تر باشد و اندفاع او نیز سهل تر بود و اما هرگاه اخلاط محصور در عضو واحد باشد البته حرکت ندهند تا آنکه نضج یابد و آنرا قوام معتدل حاصل شود بهر آنکه اگر غلیظ لزج باشد اخراج او مشکل گردد و آن ظاهر ست و همچنین اگر رقیق بود بنابر آنکه مداخل خلل عضو باشد و در آن محتبس بود و نضج غلیظ آنست که رقیق شود تا اعتدال یابد و نضج رقیق آن باشد که غلیظ گردد تا معتدل شود و کذلک چون امن ثبات قوت تا وقت نضج نباشد استفراغ آن کنند قبل نضج بعد احتیاط از معرفت رقت و غلظ او پس اگر مواد غلیظ عاصی بر نضج بود یا رقیق متشرب در جرم عضو باشد استفراغ آن نکنند بلکه توکیل امر بر طبیعت نمایند و اگر رقیق غیر متشرب یا معتدل بود استفراغ آن کنند و اگر مواد تخمیه غلیظ باشد تحریک او جائز نبود الا بعد ترقیق بهر آنکه قبل ازین تحریک اصلا منفسد نشود و بسبب عصیان او از اندفاع و استدلال بر غلظ او از تقدم تخمهای سابقه و وجع ممدد زیر شراسیف و حدوث اورام در شکم باید کرد و ایضاً شیخ در مقامی دیگر می نویسد که اگر مرض کثیر المادة و هائج باشد در ابتدا استفراغ کنند و انتظار نضج نکنند بنابر خوف دفع ماده بسوی مواضعی که تحمل آن نکنند لهذا بقراط گفته که استفراغ در امراض حاد بسیار چون هائج باشند در روز اول استعمال نمایند که تاخیر او مؤدی بهلاکت میشود و اگر مرض معتدل در ماده باشد انضاج ماده نموده بعد استفراغ آن کنند بهر آنکه اگر در ابتدای امر استفراغ این نمایند ماده لطیف مستفرغ شود و غلیظ باقی ماند پس نضج او متعسر گردد و در اکثر بهلاکت انجامد و ازین جهت امری که رعایت او در حال جواز استفراغ قبل نضج مع رعایت شرائط کنند حال منافذ ست تا منسد نباشند بلکه رعایت این در هر استفراغ واجب ست بهر آنکه منافذ چون منسد باشند نفوذ مواد مستفرغه از آن ممکن نبود لهذا قبل اسهال تقدم تلیین طبیعت و اخراج ثفل یابس که در امعا بود واجب ست و ملطفات و منضجات بنابر آنکه آنکه از سدد در عروق توقع بود استعمال نمایند و رعایت این امر از مواد غلیظ اولی ست بهر آنکه مواد رقیق گاهے در منافذ منسده نفوذ میکنند سیما هرگاه سدد او ناقص بود و مواد غلیظ چنین نیست و بعد رعایت این همه شرائط مذکور در جواز استفراغ قبل نضج یعنی آنکه ماده متحرک باشد و محصور در عضوی نبود و قوت را ثبات تا وقت نضج نباشد و آن رقیق باشد و منافذ منسد نباشد اسهال قبل النضج نمایند و ماده لزج و غلیظ و رقیق نافذ در جوهر عضو بعید الاستفراغ بهر سهولت دفع ستاند از تعدیل قوام او لابد ست خواه در مرض مزمن یا حاد باشد و در همه امراض مزمنه نضج واجب بود و لا سیما چون ماده مرض خلطی غلیظ بوده باشد قبل از نضج ماده مسهل دست نبرند و فصد او اذابت خلط غلیظ و تحلیل آن بدوای سخت گرم نکنند و ایضاً واجب ست انتظار نضج چون اراده استیصال ماده بالکلیه باستفراغ بدون تنقیص او برای تخفیف طبع و این نیز مشروط بشرائط ست مثل آنکه مرض مهیاج کثیر التغیر و التقلب نباشد که از انصباب ماده بر بعض اعضای شریفه خوف باشد و این در مواد غلیظ نباشد و ماده ردی نبود که از آن خوف فساد مزاج از تاخیر دفع بود و ماده در انصباب بسوے عضو موف نباشد و قوت بسیار ضعیف نبود فی نفسه یا از کثرت ماده که بران از سقوط و تاخر دفع امن نباشد و بالجمله هر استفراغ که از آن مقصود استیصال ماده بتمامه نباشد بلکه کم کردن آن بهر تخفیف طبیعت بود اطبا بر جواز استعمال او قبل نضج در جمیع امراض متفق اند و این بهر تقویت طبیعت بر ماده باقی ست و اگر مقصود استیصال ماده بتمامه باشد پس اگر شرائط جواز استفراغ قبل نضج که مذکور شد با آن مقترن گردد استفراغ قبل نضج واجب بود و اگر شرائط مذکوره با آن مقترن

نگردد پس اگر مرض مزمن باشد اطبا بر وجوب انتظار نضج دران اتفاق دارند واگر حاد باشد بر اصل جواز استفراغ دران قبل نضج مع اختلاف ایشان در رجحان یکی از دو طرف نیز اتفاق دارند پنجم تقدیر چیزیکه استفراغ آن کرده شود و مراد ازین آنست که بقدر معتدل باشد بهر آنکه اندک ازان مغنی نباشد و بسیار ازان قوت را ضعیف کند واین از نظر در قوت واز نظر در ماده واز نظر در اعراض متخلف بعد استفراغ حاصل شود و بدانکه استفراغ ماده وقلع آن از موضع او بر دو وجه بود یکی بجذب بسوی خلاف بعید دوم بجذب بطرف خلاف قریب وبهترین اوقات جذب آنست که در بدن امتلا نبود ومواد متوجه بسوی مجذوب الیه نباشد بهر آنکه اگر در بدن امتلا بود پس هرگاه جذب ماده از موضعی بسوی دیگر کنند در مجذوب الیه مواد بسیار مجتمع شود ومواد دیگر بسوی مجذوب عنه منجذب گردد ومعرض انصباب مواد شود وفائدهٔ جذب ظاهر نشود واگر مواد متوجه بطرف مجذوب الیه باشد فائدهٔ جذب باقی نماند بلکه شر زیاده گردد ومثال استفراغ بجذب بسوی قریب وبعید اینست که مثلا مردی را از اعلای دهن او خون بسیار سیلان کند یا زنی را سیلان خون بواسیر افراط کند پس طبیب اگر استفراغ با ماله خون بسوی خلاف قریب کند درین صورت اماله او در اول بسوی بینی بر عاف آوردن واجب بود ودر ثانی بسوی رحم بادرار حیض واگر ارادهٔ جذب بسوی خلاف بعید نماید استفراغ خون در اول از عروق ومواضع اسفل بدن کند ودر ثانی از عروق ومواضع اعلی بدن نماید وخلاف بعید متباعد در قطرین نشاید بلکه در قطر واحد که آن قطر بعید تر بود می باید بهر آنکه اکثر مشارکات در اعضای قطر واحد بود سوای متباعد در قطرین پس هرگاه ماده در اعالی ازیمین باشد جذب بسوی اسافل از یسار نکنند زیرا که بعد در دو قطر بود بلکه یا بسوی اسافل ازیمین منفسه نمایند وآن واجب تر ست بهر آنکه میل ماده بسوی اسافل بود وبعد در قطر واحد باشد ویا بسوی یسار از علو کنند بهر آنکه بعد در قطر اقرب باشد واگر بقدر بعد منکب از منکب بود وبعید ازان باشد واین کمتر بعید مخالف بعید ست پس آنچه بعد او کمتر ازین قدر باشد آن در مخالف قریب داخل ست وجائز ست استفراغ ازان چون استفراغ از مخالف قریب تجاوز کند چنانچه فصد سرارو وجذب بوضع محاجم بر نقره در استفراغ مواد منصبه بسوی چشم جائز ست وحال او مثل حال هر دو جانب سر در قرب باشد پس هرگاه ماده در یمین راس باشد اماله بسوی اسافل کنند نه بسوی یسار راس بهر آنکه بعد میان یمین راس ویسار او اندک ست پس جذب بسوی خلاف بعید نباشد بلکه درین هنگام در استفراغ از مخالف قریب داخل بود وچون ارادهٔ جذب ماده بسوی بعید کنند اولا تسکین وجع موضعی که دران ماده باشد باید کرد تا مزاحمت او بجذب کم گردد بهر آنکه وجع جذاب ست پس میان دو جذب مقاومت واقع شود وچون خلط مجذوب اطاعت جذب نکند تا العضو یکه ارادهٔ جذب بسوی آن باشد برسد در جذب آن سختی نکنند چه گاهی سختی آنرا حرکت دهد ورقیق کند ومنجذب نشود وسریع المیل بسوی موضع وجع گردد وگاهی جذب مواد بغیر استفراغ آن کفایت کند اگر غرض منع توجه مواد بسوی عضو سوای استفراغ آن باشد پس بنفس جذب منع توجه او بسوی عضو کند واگرچه آنرا خارج نکند وازان بدون استفراغ غرض حاصل شود ودرین صورت بر مثل بستن اعضای مقابل یا کشیدن شاخهای بلا شرط یا نهادن ادویهٔ محمره مثل خردل وسداب وصمغ آن وران وقلقطار وغیره وبالجمله آنچه مولم بود اقتصار کنند بهر آنکه وجع ثوران حرارت می نماید وحرارت جذاب ست وبدانکه سهل ترین مواد بهر استفراغ بعد مواد یکه در معده باشد آنست که در عروق بود بنابر سهولت وصول اثر دوا بسوی آن وبهر سهولت خروج مواد ازان بعد ازان آنچه در اعضا بود بنابر احتیاج در هر دو امر مذکور بسوی مرور در عروق ضیقه وحاجت بسوی دوای قوی تر ازان واخراج مواد مفاصل صعب ست بنابر بر دو غلظ وتحجر وقلت اتصال افواه عروق بدان معذالک در استفراغ آن لابدست بادوی از خروج غیر آن بهر آنکه چون دوا مواد بعید عاصی را دفع کند مواد مطیع که در راه او واقع ست بادوسے مندفع گردد وضرر اندفاع مواد که دفع او واجب نبود ظاهر ست وکسی که از بدن او اخلاط ورطوبات باستفراغ صناعی اخراج نمایند وبدن او محتاج بتفویض رطوبات باشد واجب ست که مبادرت بسوی تناول اغذیهٔ بسیار وخام نکند بهر آنکه طبیعت بنابر اشتیاق خود بسوی غذا بسبب قلت رطوبات جذب اغذیه غیر منهضم نماید چه غذای کثیر برای انهضام محتاج بمدت طویل ست وکذا غذای خام پس قبل انهضام بسوی عروق منجذب گردد وآن فساد آورد واین حکم در استفراغ طبعی نیز جاری ست بلکه اگرچه سبب ضعف حاصل از استفراغ یا لذت غذا یا تکلیف غیر تکثیر غذا واجب کند باید که اندک اندک وبتدریج باشد تا طبیعت دران کما ینبغی تصرف نماید ودر بدن نیک منهضم داخل شود وامن از ضرر آن گردد وفصد استفراغ خاص ست

برای مجموع اخلاط زائد بالسویه یعنی بنسبتی که میان آنها در بدن ست واستفراغ خاص بخلط غیر خون که بعض آن در کمیت زیاده شود یا در کیفیت فاسد گردد آن استفراغ غیر فصد ست و هر استفراغ که افراط کند در اکثر تپ پیدا کند بنا بر کثرت حرکات روح بسبب کثرت رطوبات مندفعه واحتداد ارواح بسبب قلت رطوبات واین حمی یوم بود بسبب تعلق آن بروح و بیشتر بسوی دق مؤدی گردد خصوصاً اگر غلطی در علاج آن بمنع غذا واقع شود حتی که آن را جفاف اعضا عارض گردد و کسی را که انقطاع استفراغ معتاد مرضی پیدا کند پس معاودت آن استفراغ آنرا شفا دهد در اکثر بنا بر زوال سبب و در اکثر بهر آن گفته شد که اگر آن مرض متمکن شود بزوال سبب اول زائل نگردد بلکه گاهی محتاج بتدبیر زائد شود مثلاً هر که را انقطاع چرک گوش ومخاط بینی سدر حادث کند پس اگر آن هر دو عود کنند سدر از آن زائل شود و بدانند که ابقای بقیه ماده که احتیاج باستفراغ آن باشد در ضرر کمتر ست از استقصا در استفراغ ومبلوغ بدان تا آنکه قوت را ضعیف کند و هرگاه قوت ضعیف شود تدارک آن متعذر گردد و گاهی بدق انجامد اگر منع غذا کنند و بقیه ماده را اکثر طبیعت بغیر دوای دیگر تحلیل کند و مادام که خلط از جنسی باشد که استفراغ او سزاوار بود و مریض احتمال آن کند پس خوف از افراط در استفراغ نکنند که آن افراط نیست بلکه گاهی احتیاج افتد بسوی استفراغ تا آنکه بغشی انجامد چون اخلاط بسیار بود و معذلک متوجه بسوی بعض مخانق باشد استفراغ تا غشی کنند حتی که راه ماده برای اندفاع خالی شود و خلاصی حاصل گردد چنانچه در تپ سونوخس فصد کنند تا آنکه بحد غشی رسد و کسی که قوت او غیر قوی بود و ماده اخلاط او ردی کثیر باشد استفراغ او اندک اندک کنند تا قوت او باستفراغ کثیر دفعةً ضعیف نگردد و همچنین هرگاه ماده شدید الالتزاق یا شدید الاختلاط بخون باشد در هر دو صورت اگرچه قوت قوی باشد ممکن نیست که بیکدفعه استفراغ کنند بهر آنکه در صورت اول در اکثر بیکدفعه خلط منقلع نشود و اگر گردد اقوی باشد احتیاج تکرار استفراغ و اندفاع اندک اندک و انضاج مابقی ملتزق افتد تا آنکه مندفع گردد و در صورت ثانی طبیعت متمسک بدان بود بسبب شدت تمسکها آن بخون ولذلک بدو استفراغ نگردد پس خلط شدید الاختلاط بسهولت مندفع نشود و تفریق در استفراغ واجب گردد چنانچه در عرق النسا و در اوجاع مفاصل مزمنه و در سرطان بسبب ماده متشبثه آنها و در جرب مزمن و دوالی مزمن بسبب شدت اختلاط ماده آنها بخون و بدانکه فرق میان اسهال و قی و فصد در اخراج ماده اینست که اسهال جذب مواد از فوق میکند بهر آنکه رطوبات بثقل طبعی خود از اعالی بسوی جهت جذب مسهل میل می نماید و قلع از تحت میکند بنا بر غلبه قوت ادویه مسهله پس اکثر مواد بنا بر ثقل خود برای انجذاب بسوی اعالی محتاج بمعین باشد و آن مناسب برای هر دو جذب مخالف و موافق ست یعنی بنا بر جذب مواد بسوی خلاف جهت میل او چنانچه هرگاه مواد در اسافل باشد مناسب جذب مخالف ست و بنا بر جذب مواد بسوی جهتی که ماده بسوی آن مائل ست چنانچه هرگاه در اعالی باشد مناسب جذب موافق ست و ایضاً بعد استقرار مواد بغیر آنکه او را میل بجهتی از هر دو جهت علو و سفل باشد مناسب ست چنانچه او برای دفع مواد اوجاع ورک مزمنه مناسب بود پس هرگاه مواد مستقر و از تحت باشد یعنی در اسافل که آن مخالف جهت جذب مسهل ست مسهل آنرا جذب کند بلا قلع بسوی خلاف جهت میل او و باین طور که مثلاً اگر ماده در عروق باشد آنرا بسوی جگر مائل سازد پس جذب از تحت باشد بعده از آن بسوی امعا دفع کند و قلع آن نیز کند بدون جذب بسوی خلاف جهت میل او چنانچه هرگاه در غیر عروق باشد مثل مفصل زانو مثلاً پس جذب از اسافل نباشد مگر مخالف و این بهر قوت قوة جاذبه بود و قی جذب و قلع بعکس مسهل کند یعنی جذب از تحت و قلع از فوق نماید و اگرچه قلع این از فوق اندک بود و حال فصد مختلف باشد یعنی گاهی از فوق جذب کند و از تحت قلع نماید و گاهی از تحت جذب کند و از فوق قلع نماید بحسب مواضع که از آن خون گرفته شود و قلیل ترین مردم از روی حاجت بسوی استفراغ کسی ست که جید الغذا جید الهضم باشد بهر آنکه از فضول غذائی آن شئی معتدبه باقی نمی ماند تا محتاج بسوی استفراغ باشد بنا بر قلت رطوبات در آن و ایضاً صاحبان بلاد حاره قلیل الحاجت بسوی استفراغ باشند بسبب کثرت تحلل در ابدان ایشان اکنون بدانکه طریق مسهل و حقنه و قی و فصد و حجامت و زلو بفصول مستقله در کتب کلیات مفصل مسطور ست درینجا ملاحظه نمایند و درینجا بنده می از طریق تعدیل و تنقیه اخلاط چهارگانه که در جمیع امراض مادی معمول مولف ست و اکثر بکار می آید بقلم می آید طریق علاج امراض دموی بهر تنقیه فصد یا حجامت یا زلو بکار برند و حجامت قبل از دو سالگی و بعد از شصت سالگی روا نداشته اند و در زلو همین اعتبار ست لیکن در هند صبیان را بعد چهل روز

از تولد ا سال نزلو نمیکنند و جذب نزول حجامت قوی بود و فصد بعد از دوازده سالگی و نزد بعضے بعد از چهارده سالگی تا آخر عمر جائز است و حجامت در تاریخ شانزدهم وهفدهم ماه بهتر بود و فصد وقتی که قمر ناقص النور باشد مناسب بود و اگر ضرورت باشد در هر حال و هر وقت فصد و حجامت بکار برند مگر در روز بحران نکنند و حامله و حائضه و قولنجی و فربه و لاغر بسیار را فصد نکنند و کسی که در فصد غشی کند پیش از فصد قی باید کرد و صفراوی مزاج را پیش از فصد شربت انار و سیب و بلغمی مزاج را گلشکر و مربای به مناسب بود و با حکم فصد بر نهار کنند که ازین تدبیر هم غشی نمیکند و فصد سر رو تنقیه خون از ما فوق گردن میکند و باسلیق از ما تحت گردن و هفت اندام از تمام بدن و حبل الذراع حکم سر رو دارد و ابطی حکم باسلیق و اسیلم دست راست علل جگر را و چپ امراض طحال را نافع بود و باید که بعد از فصد اسیلم دست در آب گرم دارند و فصد عرق النسا جهت دوالی و عرق النسا و نقرس و فصد صافن از برای ادرار حیض و منافع عرق النسا و از برای امالهٔ ماده باسفل و فصد مابض که در باطن گوزانوست در ادرار حیض و امراض مقعد از صافن قوی تر بود و فصد چهار رگ برای قلاع و قروح و بثور دهن و فصد رگ زیر زبان که در باطن ذقن است برای خناق و اورام لوزتین کنند و حجامت تنقیه از نفس عضو میکند و ضرر آن با عضای رئیسه نمیرسد و جوهر روح را کم استفراغ میکند و حجامت بر ساق خلیفه یعنے قائم مقام صافن بود و حجامت بر نقره یعنی مغاک پس سر خلیفهٔ اکحل است و حجامت ما بین کتفین خلیفهٔ باسلیق است و حجامت بی شرط برای جذب ماده از جهتے بجهت دیگر و برای تحلیل ریاح و تسکین درد نیز نافع بود و ادویهٔ معدلهٔ خون که در حالت جوش خون و عفونت آن بکار آید مثل کاسنی و کاهو و کشنیز و گل سرخ وآب لیمو و سکنجبین و شربت عناب و شربت صندل و شربت کدو و مانند آنست هرچه سرد و خشک باشد و آنجا که بسبب آمیختن صفرا در خون رقت شود و علامت صفرا شریک بود و کف زرد بالای خون باشد مسهل صفرا دهند و خصوص هلیلهٔ زرد و شربت عناب وآب عدس وآب کاسنی سبز مروق مفید بود واگر از آمیختن رطوبت بلغمی خون رقیق گردد و آثار غلبهٔ بلغم نیز باشد و رنگ خون سفیدی زند مسهل بلغم دهند خصوص هلیلهٔ کابلی و مجففات رطوبت مثل بالنگو و ریحان و پرسیاوشان و مانند آن هرچه خشک مائل بگرمی باشد مناسب بود و مالیدن بدن و ریاضت انسب واگر خون غلیظ گردد ملطفات مثل سکنجبین وآب آلو وآب بادیان و شاهتره دهند پس اگر آثار سودا یافته شود و رنگ خون مائل بسیاهی باشد مسهل سودا دهند واگر غلظ خون از آمیختن بلغم غلیظ بود و آثار بلغم نیز یافته شود مسهل بلغم دهند و برای تقطیع بلغم ترشیها انسب طریق علاج امراض صفراوی بهر تنقیه سه چهار روز این منضج بارد دهند عنب الثعلب گل بنفشه گل سرخ تخم خطمی شاهتره تخم کاسنی نیمکوفته هریک هفت ماشه گل نیلوفر پنج ماشه عناب آلو بخارا هریک پنج دانه شب در آب گرم تر کنند صباح مالیده و صاف نموده گلقند یا خمیرهٔ بنفشه دو توله دران مالیده باز صاف نموده بخورند و جائے که تپ شدید باشد احتیاج منضج نمیشود و در ایام مسهل مغز فلوس هشت توله ترنجبین تمر هندی گلقند هریک چهار توله شیرهٔ مغز بادام پنج دانه در منضج افسرده تنقیه کنند و این مسهل بارد است و اگر در روز مسهل تشنگی شود عرق عنب الثعلب عرق کاسنی اندک اندک بنوشند و غذا وقت دوپهر آشجو وقت سه پهر کهچڑی مونگ ملایم بخورند و مسهل متواتر ندهند بلکه درمیان هر دو روز تبریه لعاب بهدانه سه ماشه و شربت بنفشه دو توله اسپغول شش ماشه پاشیده دهند واگر این مسهل قی شود باز همان وقت مغز فلوس گلقند ترنجبین تمر هندی در عرقیات مالیده صاف نموده شیرهٔ مغز بادام بالای آن ریخته بخورند واگر مسهل عمل نکند از عرقیات نیمگرم و شیافات اعانت کنند و یا شربت ورد مکرر چار توله در آب سرد آمیخته بنوشانند و از ترنجبین دو نیم درم صابون خطمی نمک طعام از هریک پنج درم شکر سرخ دو نیم درم بدستور متعارف شیاف ساخته بردارند و بروز خوردن این مسهل خواب نشاید کرد و کسے را که در مسهل عادت قی باشد پیش از مسهل بدو روز قے کند تا معده پاک شود و در روز مسهل اول اندک مقویات معده مانند شربت انار تناول کند و ادویهٔ معدل صفرا مثل لعاب اسپغول و بهدانه و شیرهٔ تخم خرفه و شیرهٔ تخم کاسنی و شیرهٔ تخم خیارین ست هرچه بارد رطب باشد و نقوع کشنیز با نبات نافع و صندل سفید بگلاب سوده مسکن حرارت شدید است وآب کاسنی سبز مروق با نبات یا ترشی آمیخته اثر تمام دارد و در تصفیهٔ خون نیز بے بدیل خصوصاً چون دران از خرفه و خیارین و تخم کاهو شیره کشند و کافور بقدر دو حبه حرارت عظیم بنشاند و مموضات تمامه معدل صفرا است و از ادویهٔ مرکبه قرص طباشیر و کافور و شربت آلو و بنفشه و نیلوفر و غیره است

طریق علاج امراض بلغمی بهر تنقیه این منضج گرم بیخ کاسنی بیخ بادیان بیخ کرفس بیخ اذخر بادیان هر واحد نیمکوفته پرسیاوشان هریک هفت ماشه اصل السوس

مقشر نیکوفته پنج ماشه مویز منقی نه دانه انجیر زرد پنج عدد اسطوخودوس هفت ماشه شب در آب تر کنند و صباح جوشانیده صاف نموده گلقند عسلی چهار توله دران مالیده باز صاف کرده بدهند تا هفت روز و بعده تربد سفید مجوف خراشیده پنج ماشه غاریقون دو ماشه سنای مکی یک توله در منضج افزوده مغز فلوس هفت توله شکر سرخ چهار توله مع گلقند مالیده صاف نموده روغن بید انجیر یک توله داخل کرده تنقیه کنند و این مسهل گرم ست و بجای آب عرق بادیان نیم گرم بدهند و اگر مسهل عمل نکند مصطگی رومی سه ماشه سائیده شکر سفید مساوی آمیخته همراه عرق مذکور یا آب نیم گرم بخورانند و غذا روز مسهل وقت دو پهر آب یخنی گوشت و وقت سه پهر کھچڑی مونگھ بدهند و روز دوم مسهل گلقند دو توله در عرق بادیان شش هفت توله مالیده صاف نموده تخم ریحان چهار ماشه اضافه نموده بنوشانند و اگر دادن حب ایارج منظور باشد بعد از دو مسهل باز دو سه روز تنضیج ماده بمنضج گرم نموده یک توله حب مذکور بروغن بادام یا بروغن گاو چرب کرده بورق نقره پیچیده چهار گھڑی شب باقی مانده همراه آب گرم فرو برند و بران خواب کنند و وقت صبح منضج گرم که دران اجزای مسهل گرم سوای مغز فلوس و روغن بید انجیر باشد بنوشند و بجای آب و غذا آنچه در روز مسهل مذکور شد بدهند و روز دوم بدستور گلقند و عرق بادیان و تخم ریحان بخورند و باز بدستور حب دهند و بعده سه مسهل حب یک مسهل گرم مع مغز فلوس و روغن بید انجیر بدهند و بعد از مسهل پیش از آنکه در عمل شروع کند خواب کردن معین عمل ست بشرطیکه مسهل قوی بود والا مبطل یا مضعف عمل بود و بعد از شروع در عمل هرگز خواب نشاید کرد خواه مسهل قوی بود خواه ضعیف و ادویه معدله بلغم مثل بادیان انیسون اصل السوس برنجاسف مویز منقی قاقله زیره دارچینی سنبل الطیب ست و مانند آن هرچه گرم و خشک باشد و تخم کشوث در اخراج بلغم عفن که اندر عروق باشد مخصوص ست و هرگاه بلغم عفونت پذیرد و یا تپ باشد دوای بسیار حار ندهند و ادویه صفرا حسب حاجت با ادویه بلغم آمیزند و از ادویه مرکبه معدله بلغم معجون فلاسفه و معجون سیر و دواء المسک حار و جوارش جالینوس ست بشرطیکه تپ نباشد و اگر با تپ بود قرص گل و قرص غافث یا سکنجبین بزوری معتدل و حار و گلقند و شربت بزوری معتدل و حار دهند و از منضج و مسهل گرم نیز ادویه شدید الحرارت موقوف نمایند و مثل بنفشه و خطمی و شکاعی و بادآورد افزایند و بجای روغن بید انجیر شیره مغز بادام یا روغن آن داخل کنند

طریق علاج امراض سوداوی بهر تنقیه اول این منضج سوداوی دهند سپستان یازده دانه عناب پنج دانه گاوزبان بادرنجبویه اصل السوس هر یک چهار ماشه پرسیاوشان پنج ماشه بادیان شاهتره اسطوخودوس هر یک هفت ماشه جوشانیده بدستور گلقند یا ترنجبین دو توله داخل کرده بنوشانند و در سودا که از احتراق خلطی حادث شود و بعضی از علامات آن خلط که از احتراق آن سودا حادث شده نیز باشد پس در منضج و مسهل آن ادویه مخصوصه آن خلط نیز باید آمیخت مثلا در سودای دموی و صفراوی ادویه دموی یا ادویه منضجه صفرا افزایند و اگر حدت و حرارت احتراق زیاده باشد تنضیج ماده صرف از منضج صفرا نمایند پس هرگاه نبض عریض و ملایم شود و قاروره کدر و غلیظ گردد و رنگ آن از سفیدی بسیاهی زند قصب الذریره اسطوخودوس بسفائج فستقی هر یک هفت ماشه افسنتین هلیلجات ثلثه از هر یک شش ماشه سنای مکی افتیمون در پارچه صره بسته هر یک نه ماشه غاریقون دو ماشه در مسهل بارد زیاده نموده تنقیه کنند و در سودای صفراوی تبرید و تسکین زیاده باید نمود و اگر بعد دو مسهل تنقیه بحب افتیمون بطریق حب ایارج کنند انسب بود و در امراض سوداوی فیما بین هر مسهل استعمال منضجات مناسب و در سودای سوداوی و بلغمی آلو بخارا پنج دانه گل گاوزبان پنج ماشه گل سرخ تخم کاسنی نیمکوفته تخم خطمی بیخ کاسنی بیخ بادیان هر یک هفت ماشه مویز منقی نه دانه انجیر زرد پنج عدد در منضج سودا افزوده تنضیج دهند پس هرگاه ماده نضج یابد بروز مسهل بسفائج فستقی افتیمون در پارچه کتان بسته قصب الذریره هلیلجات غاریقون تربد موصوف برگ سنا مغز فلوس روغن بادام یا شیره مغز بادام اضافه کرده مسهل دهند و چون ماده غلیظ محتاج منضج زیاده می باشد باید که در اثنای مسهلات منضجات دهند و بعده اگر تنقیه بحب افتیمون کنند اولی بود و میان مسهلات تبرید از آمله مربی و لعاب گاوزبان و شربت انار و تخم ریحان دهند و بعد مسهلات استعمال ماء الجبن نیز در امراض سوداوی معمول ست و بداند که مقیات هر خلط در علاجات امراض جزئیه مسطور گردد و وقت قی کردن شکم و چشم را به بندند و بعد از قی مضمضه با آب گرم کنند و دهن و روی را با آب سرد بشویند و در حار مزاج بهر تقویت معده سکنجبین با گلاب دهند و در بارد مزاج اندکی مصطگی سوده در گلقند آمیخته بخورانند و ترکیب حقنه مسهله بعینه ترکیب مطبوخ مسهل ست و در امراض گرم از مسهل بارد و در امراض سرد از مسهل گرم حقنه کنند مگر هلیلجات را در حقنه داخل نکنند و مقدار آب دوا از دوازده ثلثه

و پیش از حقنه مسهله با آب نیم گرم رطل نباشد در غلظت و رقت معتدل باشد و هنگام اعتدال نیم گرم استعمال کنند و بدو سه مرتبه عمل آرند و سرانجوبه را چرب کنند و روغنهای مناسبه حقنه نمایند و یا از آب و نمک فقط انتباه علاج امراض ترکیب و تفرق اتصال در معالجات امراض جزئیه مذکور خواهد شد و کذا علاج کلی و جزئی اورام در بحث اورام و بثور مسطور گردد و مسیحی گوید که اصناف امراض بسیار است و هر واحد را از آن معالجه بضد آن کرده شود مثلاً معالجه امراض مزاجی باشیاء کنند که مزاج آنها مضاد مزاجات امراض بود مثل بارد بحار و حار ببارد و رطب بیابس و یابس برطب و بجنسین در کیفیات مرکبه و معالجه امراض اعضاء آلیه یعنی امراض ترکیب باضداد هیآت آن نمایند مثلاً علاج زیادت بنقص و نقصان بزیادت و خشونت بملاست و ملاست بخشونت و معالجه تفرق اتصال نیز بضد کنند و آن جمع کردن ست آنرا که متفرق شده و حفظ آنچه جمع کرده تا آنکه متصل شود و ایضاً حفظ از آنچه در متفرق از شئی غریب افتد ورنه متصل نخواهد شد و حفظ مزاج آن عضو بر طبیعت اودوالا متصل نخواهد شد

امراض راس یعنی بیماریهاے سر

بدانکه مراد از سر در کتب طبیه سر مصطلح عند الاطباست و آن ما فوق عینین ست نه از سر عند عرف عام که آن عبارت از ما فوق گردن ست و شیخ الرئیس میفرماید که غرض ما دریجا از سر دماغ و حجب اوست و لهذا تعرض به بیان امراض مختص ببعض اجزای سر مثل کسر عظم و امراض شعر و بثور و قروح عارض جلد سر و غیر آن دریجا نشده و اجزای راس مصطلح شعر و جلد و غشای سمحاق و استخوان قحف و هر دو استخوان حجری و استخوان پیشانی و استخوان موخر سر و غشای غلیظ و غشای رقیق و مخ یعنی جوهر دماغ و اوردہ و شرائین و ارواح و بطون ثلثه و شبکه و دوده و غدهٔ صنوبری و برکه و معصره و قمع و استخوان قاعدهٔ دماغ و غیر آنست و اعصاب و نخاع مثل فروع ست و جمله امراض راس و اعصاب سی و شش ست یعنی صداع و بیضه و شقیقه و عصابه و حس و ثقل راس و سرسام و عطاش و اورام خارج راس و اجتماع الماء فی الراس و سبات سهری و سبات و سهر و نسیان و اختلاط ذهن و هذیان و رعونت و حمق و مالیخولیا و خبط و عشق و سدر و دوار و فیجنج و کابوس و صرع و سکته و جمود و استرخا و فالج و لقوه و تشنج و کزاز و تمدد و رعشه و ارتعاد و خدر و اختلاج و جالینوس تقسیم این امراض بر پنج گونه کرده اول امراضی که بسبب ورم و تفرق اتصال در حجاب یا در نفس دماغ یا در هر دو افتد مثل قرانیطس و لیثرغس و سبات سهری دوم امراضی که سببش اجتماع اخلاط ردیه سوداویه یا بخار ردی در دماغ باشد همچون مالیخولیا و مانیا و قطرب و نسیان و بلاهت و سبات سوم امراضیکه سبب اجتماع اخلاط ردیه بلغمیه در تجاویف دماغ بود مانند کابوس و صرع و سکته چهارم امراضی که سبب آن اجتماع رطوبات فضلیه در آلات حس و حرکت یعنی اعصاب باشد چون فالج و لقوه و تشنج و کزاز و رعشه و خدر و اختلاج پنجم اصناف صداع که آن از جمیع اسباب مذکوره و غیر آن حادث میشود و بو علی سینا تقسیم امراض دریجا در چهار قسم بیان نموده یکی اوجاع راس و آن شش مرض ست یعنی از صداع تا ثقل راس که مذکور شد دوم نوع ساخته نوع اول امراض راس و دماغ و آنرا اورام راس و تفرق اتصال آن و آن پنج مرض ست یعنی از سرسام تا سبات سهری سوم امراضیکه اکثر مضرت آنها در افعال حس و سیاست باشد و آن هشت مرض ست یعنی از سبات تا عشق چهارم امراضیکه آفات آنها در افعال حرکت قوی بود و آن هفت مرض ست یعنی از سدر تا جمود و نوع دوم امراض عصب یا و آن ده مرض ست یعنی از استرخا تا اختلاج و جمله امراض مذکوره درین کتاب حسب ترتیب و تقسیم شیخ مسطور گردد

قول کلی در امراض سر

از قانون و شروح آن مستفاد میشود که دماغ را عارض میشود کل امراض معدوده یکی از آن انواع سوء مزاجات ساذج مفرد و مرکب هشتگانه و مادی ... و مرکب ست و مادی یا غیر ذات قوام بود مثل بخار و ریح و یا ذات قوام باشد مانند اخلاط اربعه و مائیت و ماده یا مورم بود و یا بے ورم باشد و نسبت بسائر ... امراض سوء مزاج امراض رطوبی یعنی رطب مائی در دماغ بیشتر افتد چه در هر دماغ بلکه در هر عضو در ابتدای خلقت رطوبت فضلیه محتاج تنقیه در رحم یا بعد او میباشد پس اگر پاک نشود کار دشوار گردد و در اکثر امراض از آن رطوبت صبیان را صرع قتال حادث شود و کل انواع سوء مزاج یا در جسم دماغ و یا در عروق و یا در حجب آن مے افتد دوم امراض ترکیب یا در مقدار مثل آنکه سر کوچک یا بزرگ از قدر واجب بود و یا در شکل مانند آنکه شکل

او از مجرای طبیعی متغیر باشد چنانچه مسفط و مربع و غیر آن و ازین آفت در افعال دماغی افتد و یا مجاری و اوعیه او منسد یا تنگ تر یا فراخ تر باشد و سده یا در بطن مقدم یا در بطن مؤخر یا در دو بطن یا در هر سه بطن افتد و ناقص بود یا کامل و یا سده در اورده یا در شرائین یا در منابت اعصاب آن افتد و یا رباطات حجب دماغ منخلع گردد و یا افتراق در جرم دماغ واقع شود سوم امراض تفرق اتصال بجهت انحلال فرد در نفس دماغ یا در شرائین و اورده یا حجب او یا در قحف چهارم مرض مرکب یعنی اورام در نفس جوهر دماغ یا در غشای رقیق یا ثخین یا شبکیه یا غشای خارج او و کل اورام از ماده یکی از اخلاط حار یا بارد افتد اما ورمیکه از ماده بارد عفن بود شامل اورام حار باشد و ماده بارد ساکن یعنی غیر عفن اورامی که آنرا بارد گویند پیدا کند الحاصل همه امراض دماغ یا راجع با مراض مذکوره باشد گویا که از اقسام او بود و یا عارض ازین امراض باشد مثل قرحه عارض از تفرق اتصال و مثل امراض مرکبه ازین امراض مفرده هنگام حدوث اورام و امراض دماغ یا خاص بود یا بمشارکت و گاهی در امراض مشارکی دماغ کار بزرگ گردد حتی که امراض خاص قتاله شود چه بیشتر چنان باشد که در امراض ذات الجنب و خناق بسوی دماغ مواد خناقی قتال مندفع شود و بسیاست که سکته قاتل بسبب اذیتی در عضو مشارک آنرا هم رسد

ذکر دلائل بر معرفت احوال دماغ

امور یکه از آن احوال دماغ شناخته میشود یازده قسم ست یکی افعال حسیه دوم افعال سیاسیه که این هر دو از آثار دماغ اعنی تفکر و تذکر و تصور و قوت وهم ست و احلام سوم افعال حرکیه که آن از افعال قوت محرکه اعضا بتوسط عضل ست و حال خواب و بیداری چهارم افعال طبیعیه از کیفیت فضول مستفرغ از دماغ در قوام و لون او و طعم اعنی حرافت و ملوحت و مرارت و تفاهت او و کمیت آن در کثرت و قلت او و یا احتباس آن مطلقاً و حال عروض قروح و بثور و اورام بر جلد سر و حال شعر از کمیت و کیفیت و لون او و غیر آن پنجم موافقت اهویه و اطعمه و انحای تدابیر و مخالفت و اضرار آنها بدماغ ششم مقدار راس از عظم و صغر آن هفتم شکل راس از جودت و ردائت آن هشتم ثقل راس و خفت آن و ملمس و اوجاع آن نهم احوال اعضائیکه مثل فروع ست مر دماغ را مانند چشم و زبان و چهره و دندان و لهات و لوزتین و گردن و اعصاب دهم حال قوی و افعال اعضای عصبانی مشارک دماغ مثل معده و رحم و مثانه یازدهم حال عضو یکه دماغ بمشارکت آن متالم میگردد و آن عضو کدام ست و از آن آفت بسوی دماغ چگونه متادی میشود و بدانکه ازین استدلالات گاه بر آفتیکه آن حاضر است از احوال و بر آفتی که هنوز حاضر نگشته و در زمانه مستقبل خواهد بود استدلال کرده میشود و مثل آنکه از طول حزن و وجوم یعنی غضب شدید و سکوت از کلام از شدت غیظ بر مالیخولیا مشرف و قطرب واقع عنقریب و از غضب بیوجه بر حدوث صرع یا مالیخولیای حار یا مانیا و از ضحک بی سبب بر حمق و رعونت استدلال کرده میشود و گاه بر امر ماضی مثل استدلالات از اورام و قروح عارض جلد راس بر بودن مواد در آن و اندفاع آن استدلال میکنند اکنون کیفیت استدلال ازین دلائل مذکوره بر احوال دماغ و تفصیل این وجوه معدوده مسطور میگردد و لیکن پیش از آن استدلال کلی از افعال دماغ بقلم می آید و پس تفصیل اقسام مزبوره ذکر یابد

استدلال کلی از افعال دماغ

اما دلالت ماخوذ از جنس افعال حسیه یا حرکیه اینست که افعال وقتی که سلیم باشند در ظاهر اعانت میکنند در دلالت بر سلامت دماغ و اگر افعال مئوف باشند دلالت می نمایند بر آفت آن و آفات افعال سه است که آن ضعف و تغیر و تشویش ست لیس بطلان و قول کلی در استدلال از افعال اینست که نقصان و بطلان آنها اگر بسبب امور مزاجیه و سددیه مانعه منفوذ روح بود بسبب برودت و غلظت روح از رطوبت و سده می باشد و از حرارت کمتر باشد مگر هنگامیکه عظیم شود و بحدی رسد که قوت ساقط گردد اما تشویش و آنچه مناسب آنست گاه از حرارت و گاه از یبوست می باشد

استدلال از افعال نفسانیه حسیه

گاه درین افعال آفت از قبیل بطلان یا ضعف یا تشویش داخل میشود مثال این در حواس ابتدا بصر کرده میشود پس در بصر داخل شود آفت باین طور که باطل گردد و یا ضعیف و یا مشوش و متغیر گردد بر آن فعل او از مجرای طبیعی آنکه تخیل نماید چیزی را که در خارج موجود نباشد مثلاً خیالات و الوان و پشه و شعله و دخان و یا تخیل کند شی موجود فی الخارج را بر خلاف آنکه در خارج هست مانند آنکه تخیل کند چیزی راست را کج یا بالعکس و مضلع را مستدیر و بالعکس

وتاریکی بود و خیمه ... اینها پس این آفات اگر نقص یحبس چشم نباشد استدلال کرده میشود از آنها بر آفت در دماغ و فرق در خیالات مختص بچشم و در کائن بسبب آنکه
در دماغ آنست که با این در غالب امر آفت دیگر مثل دوی وطنین باشد و گاهی با این سر گران بود و گاه دلالت میکند خیالات با الوان خود بر مواد غالب
بر دماغ پس خیال سرخ بر غلبه خون بر دماغ و زرد بر غلبه صفرا و سفید بر غلبه بلغم و سیاه بر غلبه سودا بر آن دلالت کند و اگر قائلی گوید که خیالات سفید چگونه
دلالت میکند بر بلغم غالب که آن بارد است و حال آنکه تشویش را نسبت کرده اید بحرارت گوئیم که قول باآنکه تشویش بسبب حرارت است هر حرارت غریبه باشد آن بسبب
مزاج ست بسبب عارض و اما بعبوت تصحیح کامل احرارت غریبه پس قول ما که تشویش افعال بسبب حرارت ست معنی این آنست که تشویش اگر بسبب امر مزاج
مرضی باشد که این بسبب سوء مزاج حار میباشد حاصل آنکه تشویش مذکور اعتبار کرده میشود بحسب مزاج که آن بسبب حرارت غریبه است و اعتبار کرده میشود
بحو که عارض شود ماده بسبب قوتی که آن تصحیح کامل در حرارت غریبی خود هست و خیال گاهی بسبب جلد که مواد بروح باصره میباشد پس باز در لونش بسبب باصره
قوی احس باشد و این دلالت بر خرابی نیست بلکه از جنس ضعف بصر و قوت آنست چنانچه در مبحث خیالات عنقریب بیاید که آن گاهی بسبب ذکاوت حس میباشد
و اما در سمع مانند آنکه ضعیف گردد و نشنود مگر از قریب با آواز بلند یا مشوش گردد که بشنود چیزی را که در خارج اصلا موجود نباشد یا موجود باشد لیکن از آن آواز
بر غیر هیئت مسموعه از آن در عادت بشنود مثل دوی و طنین شبیه بآواز آب یا بزدن مطرقه ها یا بآواز طبلها یا بصدای برگهای درخت هنگام وزیدن باد
بر آنها و یا آواز وزیدن بادها یا غیر اینها پس بدین استدلال کرده میشود یا بر مزاج یابس حاضر در ناحیه وسط دماغ و یا بر ریاح و ابخره محتبسه در آنجا یا صاعده بسوی
آن و غیر اینها از آنچه دلالت بر آن نماید و یا باطل گردد بالکلیه و ضعف و بطلان هر دو بسبب کثرت برودت میباشد و آنچه شنیده شود که گویا شنیده میشود از
دو بسبب رطوبت بود و اما در شم بآنکه معدوم گردد بالکل و یا ضعیف و یا مشوش و ادراک نماید بوهای بد را که در خارج موجود نباشد پس دلالت می نماید در اکثر
امور بر اخلاط محتبس در مقدم دماغ و عفن او و گاهی تشویش فعل او بسبب حرارت میباشد اگر چیزی از جراحت یا قرحه منتنه یا غیر منتنه خاص بخیشوم نباشد و ضعف
شامه بسبب برودت میباشد و اما ذوق و لمس پس چنان باشد یعنی ضعف این هر دو و تشویش فعل اینها از حدوث خلط در دماغ بود و این در بعضی احیان باشد
مگر آنکه تغییر این هر دو از مجرای طبیعی در اکثر بسبب بعد آلات اینها از دماغ به نسبت بصر و سمع و شم دلالت میکند بر فساد خاص در آلت این هر دو در اقل بر مشارکت
از دماغ و عضو حساس هنگامی که عام باشد مانند خدر جمیع بدن چه بعید است که این از اسباب مختصه با عصاب بی مداخلت مشارکت دماغ بود و گاه مشترک میگردد
حواس را در نوعی از ضعف یا قوت که دلالت می نماید بر حالت در دماغ بطریق دوام و این کدورت و صفا است و هر ضعف کدورت نیست یعنی شیء واحد
نبینند بلکه کدورت نوعی از ضعف است زیرا که گاه میباشد ضعف با صفا مانند آنکه گاهی انسان چیز نزدیک و قلیل الشعاع را نیک صاف می بیند و اشیای
کوچک و نیز چون بعید گردد اشعاع آن بسیار شود عاجزی آید از ادراک آن بجهت آنکه کدورت و صفا گاه با هم یکدیگر در حالت ضعف میباشد و صفا لامحاله
با قوت میباشد لیکن کدورت بر ماده رطب و صفا بر یبوست دلالت می نماید و گاهی این کدورت دفعةً استحکام می یابد و از آن سدر حادث میگردد و این
دلالت میکند بر وجود ماده بخاریه در عروق دماغ و شبکه و حکم در استدلالات از این آفات برین نحو است که آنچه از قبیل تشویش است در اکثر امر تابع حرارت
و یبوست میباشد و آنچه از قبیل نقصان و بطلان ست در اکثر تابع برودت میباشد مگر آنکه باشدت ظهور فساد و سقوط قوت باشد که درین صورت
گاه از حرارت میباشد و لیکن حرارت ملایم قوت ست نسبت بسوی برودت مادام که استقرار مزاج و افساد آن عظیم نگردد و صورت نقصان در قوت
نشود پس واجب ست که درین هنگام انحصار برین دلیل نکنند بلکه استدلال بدلائل دیگر مذکور برای هر نوع مزاج از مزاج حار و بارد نیز نمایند و بطلان
کم و دلالت می نماید بر تاکد اسباب نقصان اگر سببش آفت دماغی باشد و بسبب آفات در آلات آن از فساد و انقطاع و سده نباشد و با جمله زوال
از حالت صلاح آن یا بسبب اذیت ست یا بسببی در نفس عضو حساس چنانچه گاه عارض میشود خدر عضوی بسبب برودت مزاج او و بطلان حس
بالکلیه زائل و باطل میگردد از اعضای حساسه بعضی شدید القرب از دماغ اند و کم ست اینکه نباشد آفت در آن بطریق اشتراک مانند آله سمع و شم و اکثر آفات
آن عضو شدید القرب که بتنقیه و تعدیل مزاج آن عضو زائل نگردد آن از دماغ باشد و ازین جهت سائر حواس چون از محسوسات خود متاذی گردند مثل حس بصر

اکثر آنرا ضرر قوی ضرر رساند دلالت می نماید برآنکه در آنها آفت از حرارت یا یبوست و بعد سقوط قوت میباشد

استدلال از افعال سیاسیہ

و احلام از جملہ سیاسیہ است قوت فہم و حدس دلالت می نمایند بر قوت مزاج دماغ بتمامہ و ضعف آن ہر دو دال بر آفت اندر آنست تا آنکہ ظاهر گردد کہ کدام یک از افعال دیگر اختلال یافتہ پس بعضے ازانہا فساد قوت خیال و تصور و آفت آنست و این قوت اگر قوی ست اعانت نماید در دلالت بر صحت مقدم دماغ و این قوت قوی بود اگر انسان قادر باشد بر جودت حفظ صور محسوسات مثل اشکال و نقوش و خلق و مذوقات و اصوات و نغمات و غیر اینہا زیرا کہ بعض مردم را درین باب قوت تامہ بود بحدیکہ فاضلی از مہندسین نظر کند در شکل مخطوط یک نظر و بدان مرتسم گردد در نفس آن صورت و حروف او و حکم نماید دران مسئلہ بتمامہ و مستغنی باشد از معاودت نظر بسوی آن شکل و ہمچنین ست حال قوی بقیاس بسوی نغمات و حال قوی بقیاس سوی مذوقات و غیر اینہا و باین باب متعلق ست جودت معرفت نبض بہر آنکہ او محتاج ست بسوی خیال قوی کہ مرتسم گردد در نفس قوی ملموسات و چون درین قوت آفتی عارض گردد یا بطلان فعل پس درین صورت باقی نمی ماند در خیال صورت محسوس بعد زوال آن از نسبتی کہ میباشد میان آن و میان قوت حساسہ حتی کہ احساس می نماید بدان و یا ضعف و یا انتصاب و یا تغیر از مجرای طبیعی باین نوع کہ تخیل نماید چیزیرا کہ در خارج موجود نیست پس ضعف او و تغیر او و بطلان فعل او در اکثر دلالت مینماید بر افراط برودت یا یبوست در مقدم دماغ و یا رطوبت دران و برودت سبب بالذات ست و رطوبت و یبوست ہر دو سبب بالعرض بجہت آنکہ این ہر دو جاذب برودت اند و تغیر فعل آن و تشویش آن بر زیادتی حرارت دلالت میکنند و این ہمہ امور اکثری ست نہ کلی و بنا برآنکہ در قوای حساسہ گفتہ شد و گاہی این مرض مردم صحیح العقل را عارض میگردد بحدیکہ معرفت ایشان بافعال جمیل و قبیح تام و کلام ایشان با مردم صحیح میباشد لیکن تخیل می نمایند قومی را حاضر نزد خود کہ آن در خارج وجود ندارند و تخیل میکنند صداہای طبل را و غیر اینہا چنانچہ جالینوس حکایت کردہ کہ این مرض دو قلس طبیب را عارض گردید و بعضے ازانہا فساد قوت تفکر و تخیل ست یا بطلان فعل اینہا و این را ذہاب عقل می نامند و یا ضعف فعل آنہا و این را حمق گویند و مبدا آن ہر دو برودت وسط دماغ و یا یبوست و یا رطوبت آنست و این اکثری ست چنانچہ در بطلان فعل خیال و ضعف آن گفتہ شد کہ بودن آن از برودت اکثری ست و رطوبت و یبوست سبب بالعرض اند و یا تغیر و تشویش آنہا بحدیکہ فکر او میباشد در چیزیکہ حاصلی ندارد و صواب می پندارد چیزی را کہ فی الحقیقت صواب نیست و این را اختلاط عقل می نامند و این دلالت می نماید یا بر ورم و یا بر غلبہ مادہ صفراویہ حارہ یا لسبب غیر متورمہ و این جنون سببے ست و اختلاط عقل او با شرارت و اذیت میباشد و یا بر مادہ سوداویہ و آنرا مالیخولیا می نامند و اختلاط او با سوء ظن و با فکر بی حاصل بود و میل از زین اخلاق مذکورہ بسوی جبن دلالت قوی بر برودت می نماید و میل ازانہا بسوی جرات و غضب دال تر بر حرارت میباشد و گاہی این لسبب مشارکت عضو دیگر میباشد و این ہمہ بدلائل جزئیہ کہ بعد ازین خواہد آمد شناختہ میشود و بالجملہ چون حرکت نماید افکار حرکات بسیار و مشوش و متفنن گردند در انجا حرارت خواہد بود و گاہے تشویش فکر در امراضے کہ مادہ آنہا بارد ست نیز میباشد چون خالی از حرارت نبود لسبب عفونت و تورم مثل اختلاط عقل حادث در لیثرغس و بعضے ازانہا آفت در قوت ذکر ست یا آنکہ ضعیف گردد و یا باطل چنانچہ جالینوس حکایت نمودہ کہ وبائی در ناحیہ حبش بہم رسید لسبب قتال عظیم کہ در انجا واقع شد و سکنہ آنرا لسبب مردہای متعفن بسیار کہ بعد جنگ باقی ماندہ بودند وبای شدید عارض شد و این وبا در بلاد یونان رسید و اہل آنرا لسبب آن نسیانی واقع شد کہ ایشان نام خود و پدر خود را فراموش کردند و اکثر آنست کہ ضعف در ذکر لسبب فساد در مؤخر دماغ از برودت یا رطوبت یا یبوست عارض میگردد و یا آنکہ مشوش گردد و انسان بیاد آورد چیزے را کہ پیشتر بیاد خود نگاہ نداشتہ بود و این دلالت میکند بر سوء مزاج حار یا مادہ یا بی مادہ و دلالت آن بر مادہ یا لسبب اولی است و ہر واحد ازینہا ہنگامی ست کہ سوء مزاج مفرط نگردد و قوت ساقط نشود و قول مجمل درین آنست کہ بطلان این افعال گاہ لسبب غلبہ برودت یا بر جرم دماغ میباشد یا بنکہ استیلا یابد بر جحب او و یا بر تجاویف او و گاہ برودت با رطوبت میباشد و گاہ جلب یبوست میکند و ہمچنین ضعف آن افعال و اما تغیر آن لسبب ورم یا سوء مزاج صفراوی یا سوداوی یا حرارت مجرد از مادہ بود

و استدلال از احوال احلام از آن جمله است که مضاف کرده شود بسوی این موضع و بیان آن نموده شود پس کثرت دیدن اشیای زرد و حاد دلالت بر غلبهٔ صفرا میکند و همچنین رویت اشیای دیگر مناسب مزاج و احتیاج بشمار آن نیست و احلام مشوشه دلالت بر حرارت و یبوست می نماید و ایضاً منذر بامراض حادهٔ دماغیه است و همچنین احلام متفرق مخوفه که یاد نماند و فراموش کند در اکثر بر برودت و رطوبت دلالت میکند

استدلال از افعال حرکیه

و آنچه شبیه بآنهاست از خواب و بیداری اما دلائل ماخوذ از جنس افعال حرکیه یعنی متعلق بحرکات پس بطلان و ضعف آنها دلالت می نمایند بر غلبهٔ رطوبت فضلیه رقیقه کثیره در آلات آنها و در هر عضو یکه باشد بر آفت در دماغ دال بود مگر آنکه اخص بآن چیزی ست که عام در جمیع بدن باشد مانند سکته و یا در یک شق مثل فالج و لقوه استرخائی و بساست که بطلان و ضعف از حرارت دماغ یا یبوست در نفس آن یا حرارت در چیزی از اعصاب نابتهٔ از آن یا یبوست آنها عارض میگردد و لیکن این بعید امراض کثیره میباشد و بتدریج اندک اندک و بطول زمان و آنچه در عضو واحد ست مانند استرخا و امثال آن پس گاهی آن بسبب امراض خاصه بآن عضو میباشد و گاه از اندفاع فضول از دماغ بسوی آن و اما تغیر آن اگر دفعةً باشد نیز دلالت بر رطوبت مادی کند و اگر اندک اندک افتد بر یبوست سازجی در آلات آن سوای دماغ و آنچه مختص بدماغ ست مانند تغیر حرکات مصروع بود بسبب صرع که آن تشنج عام ست و صرع نمیباشد مگر از رطوبت یعنی از ماده بهر آنکه دفعةً حادث میشود و یا بمشارکت عضو دیگر و دلالت می نماید بر سدهٔ غیر کامله و مانند رعشه پس جمیع این امراض دلالت می نمایند بر غلبهٔ مادهٔ غلیظه بر آن جانب از دماغ یعنی جانب موخر آن و یا بر ضعف و یا بر یبوست آن اگر حدوث آن بعد امراض سابق بر آن و اندک اندک باشد و اما آنچه از رعشه در اعضای دور تر از دماغ باشد پس قول در آن همانست که مکرر مذکور شد یعنی این آفات گاه از اسباب مختصه بعضو میباشد و این همه حرکات خارج از مجرای طبیعی اند و ایضاً اگر انسان نشیط و چابک در حرکات باشد پس مزاج دماغ او در اصل خلقت حار یا یابس باشد و اگر مائل بکسالت و سستی بود مزاج او بارد یا رطب باشد و اگر با وی مرضی باشد و حرکات او بسوی قلق و اضطراب باشد آن حار بود و اگر بآرام و سکون مائل بود و قوت او بسیار سقوط یافته آن دال بر برودت ست و از آنچه مناسب این باب ست استدلال از حال نوم و یقظه است بدانکه خواب دائم تابع سوء مزاج رطب حرّی یا بارد مجهد حرکت قوای حسیه است یا بسبب شدت تحلل روح نفسانی بنا بر افراط حرکت و یا بسبب اندفاع قوی بسوی باطن برای هضم ماده و اندفاع روح نفسانی بالاتباع بآن چنانچه بعد از طعام میباشد پس هرگاه که خواب بر مجرای طبیعی نباشد و تابع تعب و حرکت نبود سبب آن رطوبت و یا جمود ست و اگر اسباب مجهده واقع نشود و دلائل بر افراط برودت دلالت نکند سبب آن رطوبت ست لیکن هر رطوبتی موجب خواب نبود زیرا که مشائخ با وجود رطوبت مزاج بیداری ایشان لامحاله طول میکند و جالینوس گمان میکند که سببش از کیفیت رطوبات بورقیهٔ ایشان ست که آن بسبب ایذای دماغ بیخوابی آرد الا آنکه یبوست بر حال باعث بیداری ست

دلائل ماخوذ از افعال طبیعیه

از آنچه مستفرغ میگردد و از شعر که میروید و از اورام و قروح که در جلد سر و گردن و حوالی آن ظاهر میشود اما دلائل ماخوذ از جنس افعال طبیعیه پس این افعال ظاهر میگردند از مثل فضول یا بطریق انتفاض و اندفاع آن یا در کیفیت و کمیت آن یا با متناع آن اما انتفاض فضول دماغی یا از خنک میباشد یا از بینی یا از گوش و یا بچیزی که ظاهر میگردد بر سر از قروح و بثور و اورام و یا از موجهت آنکه موی سر از فضول دماغ میروید و استدلال کرده میشود از مو بسرعت انبات یا بطوء آن و سائر آنچه از احوال آن در باب آن مذکور شد اما طریق استدلال از انتفاضات فضول از مسالک مذکوره ذکر کرده میشود که این فضول اگر بسیار گردد دلالت می نماید بر کثرت مواد و بر قوت دافعه که بجهت آن در عضو فضول زیاده میگردد چنانچه از مبحث اسباب در کلیات معلوم شده و ایضاً دلالت میکند بر عدم ضعف قوت دافعه و اما وقتیکه باز بماند از اندفاع و یا کم گردد و یا وجود آن یا ثقل و یا خمر و یا لذع و یا تمدد و یا ضربان و یا دوار و طنین یافته شود دلالت میکند بر سده یا ضعف قوت دافعه و امتلا و استدلال کرده میشود بر جنس ماده باین نحو که اگر لذع و خمر و احراق و قلت ثقل و صفرت لون وجه

دعین باشد دلالت می نماید برآنکه ماده صفراوی ست واگر ضربان وثقل وسرخی رنگ چهره وچشم وانتفاخ بهم رسد دلالت میکند برآنکه دموی ست واگر کسل وبلادت بار صاحبیت رنگ آنها وآمدن خواب وتیرگی عارض گردد دلالت مینماید برآنکه بلغمی ست واگر کدورت لون وفساد فکر وثقل سر اندک وعدم استوای خواب ودیگر علامات بهم رسد دلالت میکند بر سوداویت واگر چیزی ازین علامات مذکوره برای هر نوع از مواد باطنین ودوار وانتقال جمع گردد دلالت مینماید برآنکه ماده مولد ریح ونفخ وبخارست بسبب حدوث حرارت فاعله اندران واما اگر احتباس فضول با خفت راس باشد دلالت میکند بر یبوست علی الاطلاق واین باب مختص بجهت استفراغ وامتناع ماده است واما استدلال از کیفیت ماده آنست که اگر مائل بزردی ورقت وتلخی ولذع ست دلالت مینماید بر صفراویت ماده واگر مائل بحمرت وحلاوت فم با سرخی چهره وچشم ودرور عروق وحرارت ملمس ست دلالت بر دمویت میکند ومالح دحلو با عدم سائر علامات ویا بورقی بارد الملمس یا حار دلالت می نماید بر بلغم که دران حرارت فعل نموده وتفه غلیظ بارد الملمس بر بلغم فج دلالت میکند واین استدلالات از کیفیت منتفض در لون وطعم ولمس وقوام آنست واما از رائحه پس عفن الرائحه وحدت آن دلالت بر حرارت مینماید وعدم رائحه لسباست که دلالت میکند بر برودت ونیست دلالت این مانند دلالت اول بر حرارت واما آنچه متعلق باشیائیست که ظاهر میگردد بر جلد سر وآنچه قریب بآنست از قروح وبثور واورام پس اکثر دلالت می نماید بر غلبه مواد موجوده که طبیعت آنرا انتفاض ودفع نموده بر ظاهر جلد ودلالت نمیکند بر حال دماغ دران وقت دلالت واضح مگر در هنگام تزید واسباب اورام حار وبارد وصلب در خود سرطانی وقروح سائیه وساکنه وغیره در مقاسش دریافت گردد پس استدلال ازان بر حال راس مشکل شود وایضاً اسباب حدوث شعر وجعودت وسبوطت ورقت وغلظت وکثرت وقلت وسرعت شیب وبطوء آن وسبب تشقق وتمرط وانتشار آن در ابواب مخصوصه خواهد آمد وکیفیت استدلال از شعر معلوم گردد

دلائل ماخوذ از موافقت ومخالفت وسرعت انفعالات وبطوء آنها ازین موافقات ومخالفات

اما علامات ماخوذ از جنس موافقت ومخالفت وسرعت انفعال وبطوء آن پس موافقات ومخالفات خالی نیست ازانکه یا اعتبار کرده شوند در حالی که صاحب او از صحت خود که بحسب آنست انکاری نکند ویا در حال خروج او از صحت وتغیر مزاج او از طبیعت پس موافق او در حال صحت او که بحسب اوست آنست که شبیه بمزاج او باشد یعنے منحرف نگرداند مزاج را از حالت اصلی خود وصاحب آن دریابد آنرا مناسب صحت خود ومزاج او وازین شناخته میشود ومخالف او دران حال آنست که ضد مزاج او باشد واما در حال خروج او از صحت او وتغیر مزاج او وحکم آن بالضد باشد ومعلوم ست که صحت تمامی ابدان بر یک مزاج نیست جهت آنکه ممکن ست که صحت بدنی بمزاجی خاص باشد وآن مزاج برای بدن دیگر موجب مرض گردد مگر آنکه واجب ست که اعتبار نمایند مخالف آنرا در طرف دیگر نیز قیاس بچیزیکه مخالف آنست تا آنکه دانسته شود بحد پس مقداریکه خارج شده از مزاج طبیعی زیراکه هر دو افراط یعنی افراط از جنس مشابه در حال صحت وافراط از جنس مضاد در حال خروج او از صحت بالیکدیگر مخالف مؤذی اند لامحاله مادام که خروج از اعتدال بحد افراط نشده باشد ودماغی که او راسو مزاج حار باشد منتفع میگردد به نسیم بارد واطعمه بارده وروائح بارده خواه خوشبو باشد مانند کافوریه وصندلیه ونیلوفریه وامثال آن ویا بدبو وغیر خوشبو مثل حنائیه وطحلبیه وانتفاع می یابد بآرام وسکون ودماغی که او راسو مزاج بارد باشد منتفع میشود بچیزیکه مضاد آنست چون هوای حار وروائح حاره خوشبو وبدبو محلله ومسخنه نیز بریاضت وحرکات دماغی که او راسو مزاج یابس باشد متاذی میگردد از استفراغ وتفقس مفرط آن اما استفراغ معتدل از جنس چیزیکه تخفیف از اخلاط مثل صفرا وسودای محترقه نماید از مرطبات دماغ شمرده اند ودماغی که او راسو مزاج رطب باشد نفع می یابد از استفراغ وتنقص ازان واما استدلال از سرعت انفعال دماغ مانند آنکه بزودی گرم ویا سرد گردد وآنچه بسرعت گرم شود دلالت می نماید بر حرارت مزاج آن بشرائطی که در کلیات مذکور ست وهمچنین دماغیکه بزودی سرد گردد ویا خشک واین گاه بسبب قلت رطوبت مزاج آن وگاه بسبب رقت رطوبت آن ویا بسبب حرارت مزاج آن میباشد لیکن فرق بینها یعنی میان شقوق ثلثه از قلت رطوبت ورقت رطوبت وحرارت مزاج آنست که در اول یافته میشود بآن سائر علامات یبوست دماغ مثل بیداری وغیر آن که در باب علامات

مزاج دماغ مذکور گردد در ثانی عارض میگردد مراد از یبوست در بعض اوقات نزد حرکت سخت یا حرارت شدید و یا مانند آن از اسباب یبوست مذکوره و آنرا در سایر اوقات دلائل یبوست نبود و آنچه بسبب حرارت مزاج او باشد با آن سایر علامات حرارت مزاج دماغ میباشد و آنچه بزودی رطب گردد گاه بسبب حرارت جوهر دماغ و گاه بسبب برودت جوهر آن و گاه بسبب بودن مزاج جوهر آن اصلی رطب و گاه بسبب بودن مزاج جوهر اصلی یابس میباشد پس اگر از حرارت باشد آنجا علامات حرارت بود و آن ترطیب دائمی نبود بلکه عقب حرارت مفرطه که واقع شود در دماغ که منجذب گردد رطوبات بسوی آن پس اگر باقی ماند مزاج حار غالب بر رطوبات تا مدت مدید بعد تفقص یبوست عارض گردد پس اگر غالب کند رطوبات عود نماید دماغ دبار در رطب گردد بسبب انطفای حرارت غریزی و اگر آن هر دو مستوی گردند و در اکثر از رطوبت عفونت یابد و امراض عفنی و اورام پیدا گردد جهت آنکه این رطوبت غریزی نیست که تصرف نماید دران حرارت غریزی تصرف طبیعی بلکه دران تصرف مینماید تصرف غریب و آن عفونت ست و اما اگر دماغ که ترطیب سریع یابد بسبب برودت مزاج باشد حدوث رطوبت دفعةً نباشد بلکه تدریجی و بطول ایام بعده ترطیب بسرعت گردد و علامات برودت مزاج دماغ موجود باشد و اگر ترطیب دماغ بسرعت بسبب رطوبت نفس دماغ باشد پس سرعت درین جهت یکی از دو سبب میباشد یعنی یا بسبب آنکه رطوبت احداث برودت می نماید و برودت میفسد قوت هاضمه نمیره غذائی ست که بسوی دماغ میرسد پس ترطیب ظاهر میگردد و چون این برودت دفعةً حادث شود ترطیب بعد از ان نیز دفعةً میباشد و چون با وجود آن سده مجاری بهم رسد فضول دران محتبس میگردد و این لامحاله موجب زیادتی رطوبت گردد و این دائمی و لازم میباشد و سبب دیگر آن نیست که نادر باشد و دفعةً بود و اما سرعت و بطوء انفعال حادث بسبب یبوست دماغ سبب آن نشف رطوبات ست آنچه دفعةً واقع شود چون یبوست یکبارگی افتد و با علامات یبوست متقدمه باشد و سبب او آن ست که از حرارت واقع شود و الا فرق درین هر دو از علامات حرارت و علامات یبوست کرده میشود پس این دلائل ماخوذ از سرعت انفعال واجب نیست که اعتبار کرده شود در سرعت انفعال بسبب ضعف قوای طبیعیه چه گاه در ترطیب بجهت آنکه ضعیف قوای طبیعیه تابع یکی ازین اسباب ست و کل موافقات و مخالفات ماخوذ از جهت کیفیات نیست بلکه گاه ماخوذ از جهت کیفیات و حرکات نیز میباشد چنانچه دیده میشود صاحب علت معروف به بیضه که اختیار مینماید استلقا را بر سائر اوضاع اضطجاع

استدلال از جهت مقدار راس

اما فرق کائن بحسب صغر راس و کبر آن پس واجب ست که دانسته شود که سبب صغر راس در خلقت قلت ماده لطیفه است چنانچه سبب کبر آن کثرت ماده لطیفه متوزعه در توزیع طبیعی راس ست پس اگر قلت ماده با قوتی از قوت مصوره اولی باشد راس حسن الشکل بود و اقل ردارت باشد از آنچه با صغر راس ردارت شکل جمع شود در خلقت که آن دلالت بر ضعف قوت کند با آنکه صغر راس با حسن شکل خالی نبود از ردارت در هیئت دماغ و ضعف قوای دماغی و ضیق محلهای قوای سیاسیه و طبیعیه دران و از جهت اصحاب فراست گفته اند انسانی که سر او کوچک با ردارت شکل باشد لجوج جبان متحیر در امور سریع الغضب میباشد و جالینوس گفته صغر راس دلالت بر ردارت هیئت دماغ می نماید و اگرچه کبر راس همیشه دلالت بر جودت حال دماغ میکند مادام که مقترن نگردد با آن جودت شکل و غلظ عنق و وسعت صدر که هر دو تابع عظم عصب و اضلاع ست که تابع اند عظم نخاع و قوت آنرا و این هر دو تابع قوت دماغ اند چه کثرت ماده را چون قوتی از قوت مصوره مقارنت نماید سر به هیئت حسنه جید الشکل میباشد و آنچه مؤکد آنست آنست که اینجا مناسبت بسائر اعضا داشته باشد پس اگر با کثرت ماده ضعف قوت مقارنت یابد دماغ ردی الشکل ضعیف الرقبه صغیر الصلب باشد یا مؤف بود چیزی که محیط با آن دماغ ست با وجود آنکه گاه زیادتی سر در عظم طبیعی نبود بلکه عارضی باشد مانند صبیانی که عارض میشود ایشان را انتشاخ سر و عظم آن که بالطبع نبود بلکه بر سبیل مرض عارض گردد و سبب آن کثرت ماده فضلیه است که غلیان یابد و بجنبن کبار را نیز او جاع راس صعب عارض میشود و گاه عارض میگردد اینکه کوچک میشود یا فوخ و فرو می رود صبیغ نزد استیلای حمره بر دماغ و از جالینوس نقل کرده اند که سر کوچک دلالت بر ردائت حال دماغ میکند و اما سر بزرگ اگر بشکل محمود بود و گردن غلیظ و فقرات پشت بزرگ و همه اعصاب غلیظ باشد این محمود میباشد و اگر ... بزرگی ...

این باشد دلالت کند بر آنکه بزرگی او از کثرت ماده حاصل شده نه از صحت قوت و چون سر باین صفت باشد دماغ ضعیف بود و لسوی آن نزلات و صداع و درد گوش سرعت کند و از علامات جودت دماغ آنست که از ابخرهٔ شراب منفعل نشود و از تلطیف و حرارت او منفعل گردد و ذهن آن زیاده شود و آنکه منفعل نگردد از او فی سببی از اسباب و افعال صادره ازان صحیح سلیم بر مجرای طبیعی باشد

استدلال از شکل راس

شکل طبیعی سر مدور کروی الشکل بود که اوسع اشکال ست از جهت مکان و ابعد آنهاست از قبول صدمات و آفات و آنرا دو نتو باشد یکی در مقدم سر و دوم در موخر آن و هر دو جانب مستوی بود و هر قدر که نتو موخر بزرگ بود آن افضل ست و شکل ردی سر آنست که خلاف این باشد پس لاجرم آنرا نتو مقدم یا نتو موخر یا هر دو مفقود بود و اینجاست که گفته اند اشکال راس چهارست یکی شکل طبیعی و سه غیر طبیعی که این مراد از شکل ردی ست و رداءت شکل چون در جزوی از اجزای سر واقع شود لامحاله بخواص افعال آن جزو دماغ ضرر رساند و جالینوس گفته که راس مسفط هموار و مربع مذموم اند همیشه و آنکه در طرف یمین و یسار او نتو باشد مذموم ست مگر آنکه سبب دران قوتی از قوت مصوره باشد یعنی افراط نماید در فعل خود و بر قوت این دلالت می نماید شکل گردن و سینه و مقدار آن هر دو در صغر و کبر یعنی شکل گردن جید بود و غلیظ باشد و سینه فراخ قوی و پشت عظیم چنانچه مذکور شد

استدلال از ثقل راس و خفت آن

و حرارت و برودت و اوجاع آن اما دلائل ماخوذ از گرانی سر و سبکی آن پس گرانی سر همیشه دلالت بر بودن ماده در سر می نماید لیکن ماده صفراوی در ثقل کمتر ست و سوزش زیاده میکند و سوداوی در ثقل بسیار ازان و یبوست آن بیشتر بود و دموی در ثقل شدید تر ازان هر دو با ضربان و وجع در اصول چشم با بر نفوذ کیموس حار دران و سرخی چهره و چشم و انتفاخ عروق زیاده تر میباشد و بلغمی در ثقل از همه بیشتر و در وجع کمتر از دموی و صفراوی و در ذهاب بیشتر از سوداوی و با بلادت فکر و کسل و قلت نشاط در حرکات بدنی و اما دلائل ماخوذ از حرارت و برودت یعنی چیزیکه لمس می نماید آنرا سر ازان هر دو در نفس خود و چیزیکه لمس می نماید او را غیر او از خارج بر طبیب پوشیده نیست اما حار دلیل بر حرارت مزاج دماغ ست و این حار محسوس اگر دائمی یعنی طبیعی ذلادی شخصی باشد مزاجی ست و اگر حادث گردد و اذیت رساند عرضی ست و همچنین ست حکم بارد بر قیاس آن و همچنین ست حکم تقشف یابس بر قیاس آن اگر بنا شد برد مخشن متقشف از خارج و همچنین رطب اگر حرارت معرق از داخل نبود و اوجاع اکاله که تخیل نماید انسان که گویا در سر آن دیبی و کرمی ست که آن را میخورد دلالت که آنرا میگزد دلالت می نمایند بر ماده حاده و ضربانی دلالت میکند بر ورم حار و موکد بر آنست لزوم تپ و وجع ثقیل ضاغط یعنی فشار دهنده دلالت بر ماده ثقیلهٔ بارده می نماید و وجع ممدد دلالت بر ماده ریحی میکند و انتقال درد موکد آنست و وجع بنوعیکه گویا میکوبند سر آنرا بمطرقه دلالت می نماید بر ثقل بیضه و شقیقه مزمنه و ایضاً وجع ذلالت بجهت آن می نماید مانند آنکه در پیش سر دلالت بمشارکت معده میکند و وجع بهیئت دیگر و بجانب راست بمشارکت جگر دلالت می نماید و گاه دلالت میکند بآن بدوام آن پس اگر درد دوام نماید در مقدم سر و موخر آن مثل قرانیطس بود

استدلالات ماخوذ از احوال اعضا

که آن مانند فروع دماغ اند مثل چشم و زبان و چهره و مجاری لهات و لوزتین و گردن و اعصاب اما استدلال از چشم منجمله آن استدلال از حال عروق آن و از حال ثقل و خفت آن و از حال رنگ آن مثل زردی و تیرگی و صاصیت و سرخی آن و حال ملمس آن و این همه در دلالت بسیار قریب اند برای چیزیکه در نفس دماغ میباشد و گاهی بآن استدلال می نمایند بچیزها ازان سیلان میکند از اشک و چرک و چیزیکه عارض آن میگردد از پوشیدن چشم و کشادن آن و احوال حرکت آن و از فرورفتگی و برآمدگی و بزرگی و کوچکی و آلام و اوجاع پس خشکی چشم گاه دلالت بر یبس دماغ میکند و سیلان چرک و اشک اگر نباشد بسبب عارض در نفس چشم دلالت بر رطوبت مقدم دماغ می نماید در اکثر امر خواه سبب آن رطوبت اشتغال دماغ و ذوبان او باشد چنانچه در قرانیطس میباشد یا برد راس و کاثف جلد آن مانند آنکه نزد نزلات عارض میشود و گاهی سیلان چرک و اشک بسبب سقوط قوت میباشد و عظم رگهای چشم بر نخوت

جوهر دماغ دلالت می نماید و سیلان اشک بی سبب ظاهر در امراض حاده دلالت بر اشتعال دماغ و اورام آن می نماید خصوصاً وقتیکه از یک چشم سیلان نماید و چون رمص حدقه را بپوشد مانند نسج عنکبوت پس مجتمع گردد دلیل قرب موت علیل ست و چشمی که مفتوح ماند و برهم نزند یا یک را چنانچه در قرانیطس و احیاناً در لیثرغس میباشد و آنکه بند ماند و کشادن آن دشوار باشد چنانچه گاهی در لیثرغس میباشد و نیز در قرانیطس نزد انحلال قوت دلالت بر آفت عظیم در دماغ میکند و کثرت برهم زدن چشم دلالت بر اشتعال حرارت و جنون می نماید و مداومت نظر بر یک جا دلالت بر وسواس و مالیخولیا می نماید و گاه استدلال کرده میشود از حرکات چشم بر اوهام دماغ از اعتقادات غضب و غم و خوف و عشق و خجل و مانند آن و جحوظ چشم عارضی دلالت بر اورام یا امتلای اوعیهٔ دماغ می نماید و کوچکی و فرورفتگی چشم که عارضی باشد هر دو دلالت بر تحلل کثیر از جوهر دماغ میکند چنانچه در سهر و قطرب و عشق عارض میگردد و هر چند که اختلاف هیات آن دران باشد چنانچه در موضع او مفصل بیاید و همچنین گاه دلالت مینماید بر حمرهٔ دماغ و قوای آن و گویند کسی که چشم او ازرق طبیعی و ملمس بود و حواس او مکدر باشد دلالت میکند بر آنکه مزاج دماغ او رطب ست و کسی که در چشم او سرخی نباشد و عروق آن باریک و ملمس آن خشک و حواس او صافی بود این دلالت می نماید بر آنکه مزاج دماغ او یابس ست و کسی که رگهای چشم او سرخ و سطبر و ملمس او گرم و حواس کدر باشد دلالت بر حرارت مزاج دماغ و رطوبت آن میکند و اگر امر بر خلاف این باشد دلالت میکند بر آنکه مزاج دماغ او بارد و یابس ست و اما دلائل ماخوذ از حال زبان مثل آنکه رنگ آن در اکثر دلالت بر حال دماغ مینماید چنانچه سفیدی آن بر لیثرغس و زردی آن اولاً و سیاهی آن ثانیاً بر قرانیطس و همچنین غلبهٔ زردی بران و سبزی عروق تحت آن بر مصروعیت صاحب آن دلالت می نماید و استدلال برنگ زبان مانند استدلال برنگ چشم نیست زیرا که چشم شدید الاختصاص بدماغ ست و نیز گاهی استدلال کرده میشود برنگ زبان بر احوال معده لیکن هرگاه دانسته شود که در دماغ آفتی ست بعید نیست استدلال بدان بر حال دماغ و گاهی استدلال مینمایند بر حال دماغ از ثخنهٔ زبان پس فربهی آن دلالت بر رطوبت دماغ میکند و هزال آن بر جفاف او و این وقتی ست که سبب آن ثخن در نفس زبان نباشد و گاه استدلال میکنند بران بمقدار چیزیکه سیلان کند از لعاب و اگر چه این بتبعیت احوال دهان باشد پس کثرت لعاب دلالت می نماید بر افراط رطوبت دماغ اگر از معده نباشد و قلت آن بر جفاف دماغ و گاه استدلال می نمایند بر آن بحال کلام پس لثغه و تمتمه و فافاهی آن تابع ضعف بیان و دلالت بر ضعف دماغ می نماید و سرعت کلام و کثرت آن دلالت بر حرارت دماغ می نماید و بطوء و قلت آن بر رطوبت دماغ و چون مریض از کلام کردن کراهت کند دماغ آن مشتعل از حرارت میباشد و گاه استدلال میکنند بچیزیکه زبان آنرا احساس نماید از کیفیات ملموسه پس احساس بحرارت دلالت بر حرارت دماغ میکند و بجفاف بر یبس دماغ و کذالک در باقی اقسام اگر بسببی در معده یا در نفس زبان نباشد و گاه استدلال می نمایند بر آن بچیزیکه احساس کند آنرا زبان از طعوم پس احساس طعم هر خلط دلالت بر غلبهٔ آن در دماغ میکند و گاه استدلال کرده میشود بران بمقدار زبان پس عظم او بسیار دلالت می نماید بر رطوبت دماغ و صغر او بر یبس آن و گاه استدلال میکنند بران بافعال قوای لسان پس خدر حس و ضعف ادراک او طعوم را دلالت بر آفتی در دماغ می نماید و کذالک بطلان ذوق و گاهی دلالت میکند ثقل زبان بر کثرت اخلاط خصوصاً بلغم و خون و این همه دلائل اکثری است مادام که در عضوی دیگر سببی مقتضی آن نباشد و اما ماخوذ از حال وجه پس از رنگ او یعنی دلالت الوان بر امزجه معلوم ست و از جهت سمن و هزال آن پس فربهی و سرخی آن دلالت می نماید بر غلبهٔ خون بر دماغ و لاغری آن با زردی دلالت بر غلبهٔ صفرا میکند و گاه بسبب فوت برد میباشد چنانچه در ناقهین بسبب قلت خون و افراط برد میباشد و لاغری آن با تیرگی بر غلبهٔ یبس سوداوی و بر سقوط قوت و قرب موت دلالت می نماید و تهیج چهره دلالت بر غلبهٔ مائیت در خون میکند و گاه بسبب ضعف غاذیه میباشد و بدانکه اینها احوال عارضی اند نه اصلی و آنکه نیست علتی در بدن که متغیر گرداند سحنهٔ وجه را مگر از جانب دماغ و گاهی استدلال کرده میشود بر حال دماغ از حس وجه پس اگر سلیم باشد دلالت بر سلامت دماغ کند و اگر مئوف باشد بر آفت دماغ دلالت نماید و این در اغلب احوال ست و گاه استدلال بران میکنند از استوای لب و بینی و ابرو و در امراض حاده بر استوای دماغ نیز برین قیاس ست آنچه مخالف او باشد و اما دلائل ماخوذ از حال رقبه پس اگر گردن قوی غلیظ باشد دلالت بر قوت دماغ و وفور آن

می نماید و اگر کوتاه باریک باشد دلالت این بضد آنست و اگر مهیا از برای قبول خنازیر و اورام باشد سبب آن در اغلب احوال ضعف اندران نیست بلکه این از دفع فضول دماغی بسوی گردن میباشد و گاه از دفع عضو دیگر غیر دماغ مادهٔ بسوی آن میباشد و گاهی بسبب فساد غذای واصل بسوی گردن میباشد و درین هنگام بسبب ضعف آن و حرارت آنست و اگر از اورام مذکوره خالی باشد سبب دران قوت آن نیست بلکه سبب ظهور اورام در گردن نزد شیخ الرئیس ضعف قوت هاضمهٔ دماغیه است بچیزی از انواع سوء مزاج و قوت از قوت دافعهٔ آن بهر آنکه نواحی گردن قابل ست برای چیزیکه دماغ آنرا دفع کند بسبب لحم رخو غددی که اندر انست و همچنین ست حال دلائل ماخوذ از احوال لهات ولوزتین و دندان نیز یعنی قبول کردن این اعضا مر اورام را دلالت میکند بر فساد حال اندر انها و بر ضعف بلکه بر ضعف هاضمهٔ دماغ و قوت دافعهٔ آن چنانچه در حال رقبه مذکور شد و اما دلائل ماخوذ از حال اعضای عصبانی باطنی پس آن از طریق احکام مشارکت اند زیرا که واجب ست آنکه آنها مشارک دماغ و نخاع باشند چنانچه اگر همیشه آفات بر آنها عارض گردد حادث میگردد و دماغ را نیز نوعی از مرضی که آنها ست و یا گاهی این حادث گردد با آنها از دماغ و چون اعصاب قوی غلیظ باشند و مسالک آنها در اصل خلقت قوی بوند دلالت بر قوت دماغ مینمایند و ضد آن دلالت بر ضعف دماغ میکنند

استدلال از مشارکات اعضا

که آن مشارک اند دماغ را و قریب انداز جهت مشارکت بدانکه هرگاه اعضای مشارک دماغ قوی باشند دماغ نیز قوی میباشد و اگر کثیر الآفات باشند بسببی از اسباب ظاهر که برسد بسوی آنها دماغ نیز ضعیف یا مؤف میباشد و گاه این آفات در اعضای دیگر بمشارکت قوای دماغ میباشد مانند آنکه اتفاق افتد اینکه مریض نتواند که برخیزد از برای بول یا براز محتاج الیه بجهت عدم حس چنانچه در لیثرغس و در سبات سهری و مانند آن اتفاق می افتد و یا بجهت ثقیل بودن حرکت بران چنانچه در امراض مذکوره و یا در قرانیطس و مانند عاجز بودن از فرو بردن غذا و آب و برگشتن آب از دهان درین امراض و مانند دلائل نفس که گاه نفس منقطع و باطل گردد بسبب حدوث آفت در دماغ متعدی بسوی حجاب و اعضای تنفس و چنانچه کبر النفس و تشطیم آن دال ترب صبار او ضیق و صغر آن بر سبات سهری و لیثرغس و گاه استدلال کرده میشود از طریق مشارکات در اوجاع نیز بر احوال دماغ و بر طریق مذکور یعنی بعد از آنکه معلوم کنند که وجع حادث در عضو مشارک نیست بسببی در نفس آن عضو و نه در عضو دیگر که بسوی آن مؤدی گشته بدانند که دماغ مؤف ست و گاه استدلال کرده میشود از کیفیت مشارکت مانند آنکه اگر برسد وجع در صداع تا اصول عینین دلالت می نماید بر آنکه آفت در حجب داخلهٔ دماغ ست و اگر نرسد با آن حد دلالت میکند بر آنکه سبب در خارج قحف ست و گاه استدلال کرده میشود از امتلای عروق و خلای آنها و از رنگ جلد و غیر آنها از آنچه بعض آن در ذیل الواب دیگر گذشته

استدلال از عضویکه متالم میگردد و دماغ بمشارکت آن

باید دانست که اعظم اعضا از روی ایذا مر دماغ را بمشارکت آن معده است پس واجب ست که استدلال نمایند بران از حال اشتها و هضم و حال آروغ و قراقر و حال فواق و غثیان و حال خفقان معدی و نظر کنند در کیفیت استدلال ازین امور بر احوال معده که در بحث معده گفته آید و نیز استدلال کرده میشود از حال خلای معده و امتلای آن بجهت آنکه مشارکات دماغ معده را در حالی که آن ممتلی باشد یا ذی نفخه بود ظاهر میشود یعنی زیاده میگردد و در حالت امتلای معده از غذا و اما مشارکت آن بسبب حرارت و مرهٔ صفرا و اوجاع معده بسبب آن و از جهت شدت حس معده ظاهر میگردد و در حال خلا و جوع و سبب آن که میباشد امتلا سبب برای تعدیل مزاج و سادمیان بخار حار و میان دماغ پس اذیت حاصل در دماغ کم میگردد و اخص چیزیکه با آن استدلال کرده میشود موضع وجع راس ست در ابتدا و هنگام استقرار آن بجهت آنکه امراض دماغ که بمشارکت معده میباشد گاه دلالت میکند بران وجع که ابتدا مینماید از یافوخ پس منصب میگردد بسوی مابین کتفین و نزد هضم اشتداد می یابد و گاه مریض میگردد سر بمشارکت جگر پس میل اوجاع بجانب یمین میباشد چنانچه هرگاه بمشارکت طحال بود میل وجع بسوی یسار میباشد و بسا است که مشارکت دماغ بمراق و اطراف شراسیف میباشد و درین دلائل بسیار نیکو قدام میباشد و گاه مشارک رحم میباشد و با امراض رحم و دلائل مذکوره در باب آن و وجع در حاق یافوخ متوقف میباشد و اکثر مشارکات دماغ مر اعضا را بسبب صعود ابخره بسوی دماغ از انها واقع میشود و طریق صعود ابخره یا از نزدیک قدام شراسیف ست و این عام بود پوست شکم و معده و طحال و کبد و غیر آنها و درین او تقدم

وکشیدگی آن عضو بسوی فوق و تواتر وضربان عروقی که متصل بآنست وابتدای الم از قدام سر محسوس میشود و با آن قریب ناحیه قفاست و درین ابتدای الم از خلف وکشیدگی و برآمدگی عروق و شرائین موضوع از خلف و درانجا ضربان محسوس میگردد و چون رعایت کرده شود در استدلال اعراض عضو مشارک دماغ یعنی امور عارضه آنرا واجب ست که نباشد آن عرض عرض برای آن عضو در نفس خود بلکه باشد بسبب مشارکت او مر دماغ را نه بسبب مشارکت دماغ مراورا زیراکه چنانچه استدلال کرده میشود از غثیان برانکه علت دماغیه بمشارکت معده است پس بعید نیست که غلطی واقع شود زیرا که علت در دماغ باشد ولیکن خفی بود پس ظاهر گردد غثیان در معده بجهت مشارکت آن مر دماغ را و علت خفیه بدان مثالش انیست که دماغ را سوء مزاج بارد عارض شود و از ان نوازل بسوی معده کثرت نماید و سبب غثیان شود پس گمان کرده شود که در معده اخلاط رطوبی بسیارست که از ان بسوی دماغ بخارات کثیر صعود میکند و دران تراکم میشود و مزاج دماغ بارد و کثیر النوازل میگردد و مشغول شوند بعلاجات معده و تنقیه آن و از ان انتفاع نشود پس واجب ست رجوع بسوی اصول مذکوره در کلیات که تمیز کرده شود بدان اصول امراض اصلیه از امراض شرکیه

دلائل مزاج دماغ معتدل

دماغ معتدل در مزاج خود آنست که افعال حسیه و سیاسیه و حرکیه آن قوی باشند و در انتفاض آنچه از ان مندفع میگردد و در احتباس آن معتدل بود و بر مقاومت اعراض موذیه قوی باشد و در هنگام طفولیت موی سر آن اشقر و در وقت ترعرع احمر و نزد استکمال خلقت و نشو مائل بسیاهی متوسط در جعودت و سبوطت و نبات او و مدت شباب همه در وقت خود باشد و سفیدی او استعجال نکند و نه تاخیر نماید از وقت طبیعی خود و صلع نیز سرعت ننماید و سوای این از لون و سحنه و انفعالات وغیره که مذکور شد نیز استدلال میتوان کرد

دلائل امزجه ردیه واقعه در جبلت

جالینوس میگوید که حرارت تنها را اختلاط عقل و هذیان میکند و لاحق میگردد بآن طیش و سرعت وقوع ارادات در امور و اقتنان در عزائم و برودت متولد بلادت و سکون ست و لاحق میشود باین بطوء فهم و تعذر خاطر و کسالت و رطوبت باعث نوم غرق با کسل هست و یبوست باعث بیداری و سوء فکر و خیالات فاسد ست و دلالت می نماید بران سهر لیکن شرط درین آنست که سهر از رطوبات بورقیه نباشد و با ثقل دماغ نبود و دوام استفراغ فضول یا غیر آن از دلائل رطوبت مالحه نیز نباشد بجهت آنکه رطوبت مالحه بورقیه بشهادت جالینوس بر نفس خود باعث بیداری میگردد چنانچه در مشائخ میباشد و اما رطوبت مزاجیه دماغ خواب مستغرق می آرد و جالینوس گمان میکند که دلیل بر غلبه سوء مزاج بلا ماده عدم سیلان فضول یا دلائل سوء مزاج ساذج ست و دلیل برانکه غالب سوء مزاج مادی ست سیلان فضول ست و بوعلی سینا می گوید که اگر سدد یا ضعف قوت دافعه نباشد در اقم گوید که درین صورت فرق در مواد محتبسه از وجود ثقل راس و در ساذج از خفت آن توان کرد و چون این معلوم شد پس دلائل حرارت مزاج دماغ سرعت روئیدن موست در ابتدای ولادت یا در شکم و سواد آن در ابتدا و یا سواد آن بعد از شقرت بزودی و جعودت آن و سرعت صلع و سرعت امتلای این و ثقل آن از اسباب واقعه مانند استشمام روائح و امثال آن و اذیت یافتن بروائح حاره و قلت خواب یا خفت آن و ظهور عروق چشم و ذکا و سرعت تقلب در آرای و عزائم مانند حال صبیان و دلالت میکند بران حرارت لمس و سرخی رنگ و نضج فضول منصبه و منتفضه و اعتدال آن در قوام نه قبیل غیر خود و اما دلائل مزاج بارد زیادتی نفض فضول و سبوطت شعر و قلت سواد و سرعت سفیدی آن و سرعت انفعال از آفات و کثرت نوازل و عروض زکام بادنی سبب و خفای عروق عینین و کثرت خواب و بودن صورت او مانند صورت صاحب تنگی و بطوء حرکت اجفان و ثبات بر عزائم ست مانند حال مشائخ و اما دلائل مزاج یابس نقای مجاری فضول و صفای حواس و قوت سهر و قوت شعر و سرعت نبات آن بجهت حافیه مزاج در اول سن و سرعت صلع و جعودت شعر ست و اما دلائل مزاج رطب سبوطت شعر و بطوء نبات آن و بطوء صلع و کدورت حواس و کثرت فضول و نوازل و استغراق نوم ست و اما دلائل مزاج حار یابس عدم فضول و صفای حواس و قوت بیداری و قلت خواب و سرعت نبات شعر

در اول سن وقوت وسیاهی وجعودت آن وسرعت صلع بسیار وحرارت لمس سر وخشکی آن مع سرخی ظاهر دران ودرچشم وانتقال درعزائم وعجلت دران وقوت فهم وحافظه وسرعت افعال نفسانیه واما دلائل مزاج حار رطب اگر این مزاج بسیار دور از اعتدال نباشد رنگ نیک وعروق واضح وملمس حار وفضول اکثر وانضج وشعر سبط مائل بشقرت غیر سریع الصلع وتسخین وترطیب بسوی آن سریع باشد واگر بعید از اعتدال باشد صاحب او ستیم قابل تکایات از حرارت وبرودت وامراض عفنیه در جوهر خود سریع وحواس صاحب او ثقیل مکدر وچشم او ضعیف باشد وصبر بر خواب نتواند کرد وخوابهای پریشان خواهد دید واما دلائل مزاج بارد یابس آنست که سر بارد الملمس حائل اللون وعروق آن خفی وهمچنین عروق چشم وبطور نبات شعر ودقیق بطئ الصلع خصوصًا اگر یبس او غالب از برد او نباشد وتضرر بمبردات بشرط مذکور وحواس صاف در هنگام جوانی در جون لسن پیری رسد بزودی ضعیف گردد وپیر شود وتشنج وتقبض در نواحی سر او ظاهر گردد وصحیح التشنج حتی وصحت او مضطرب باشد پس گاه خفیف الراس منفتح مسالک وگاه بخلاف آن باشد واما دلائل مزاج بارد رطب آنست که انسان دران کثیر النوم مستغرق دران ردی الحواس کسلان بلید کثیر الاستفراغ فضول از سر باشد وایضًا بران دلالت میکند بطور صلع وسرعت وقوع نوازل واین مزاج نیز اگر خروج او از اعتدال بسیار مفرط نباشد حال صاحب او جید باشد در شبهه انتباه بدانکه در اکثر مطولات بعد بیان دلائل مذکوره علامات امراض راس مسطور ست ومؤلف را نبظر تسهیل بیان آنها در طریق تشخیص انسب نمود وهمچنین در اکثر امراض تسهیلاً للطالبین واشفاقًا علی المعالجین بایجاد طریق تشخیص پرداخته وعلامات اسباب آن امراض بطریق اسهل دران مندرج ساخته اکنون بدانند که جمیع امراض راس خواه اصلی بود یا مشارکی اسباب آن یا سوء مزاج ساذج ومادی باشد ویا مرض ترکیب ویا تفرق اتصال ویا اورام پس تشخیص هر مرض موقوف ست بر استحضار تعریف ولوازم آن مرض وتشخیص اسباب آن ودر طریق تشخیص مسطور میگردد

طریق تشخیص اسباب امراض راس

هرگاه مریض شکایت مرض دماغی نماید اولاً طبیب از تقدم خللی در عضوی از اعضای دیگر سوال کند اگر از ان انکار کند وآفت در افعال دماغی مانند ظلمت بصر وکدورت حواس باوجود صلاح حال سائر اعضا باشد بداند که مرض دماغی اصلی ست واگر تقدم ضرری در عضوی بیان نماید مرض دماغی شرکی باشد پس بصورت تحقق مرض اصلی نخستین حال اقسام سوء مزاج دریافت کند واین چنان باشد که اولاً از مریض سبکی سر وگرانی آن بپرسد اگر خفت راس بگوید بداند که سوء مزاج ساذج ست مفرد بود یا مرکب بعده از کیفیت لمس سر وچشم که گرم ست یا سرد سوال کند ورنگ چشم وروی ملاحظه نماید پس هرگاه باوجود خفت سر لمس گرم ورنگ سرخ باشد بر سوء مزاج حار ساذج وحار رطب ساذج وحار یابس ساذج دلالت کند پس از حال بیخوابی وخواب سوال کند اگر مریض بیخوابی بیان کند از دیگر آثار غلبه حرارت مثل التهاب در دماغ وقلق در حرکات وتشویش در تخیلات وسرعت غضب وانتفاع بمبردات وتضرر از مسخنات سوال کند که وجود این همه علامات یا اکثر از ان دلالت بر سوء مزاج حار ساذج کند واگر با این علامات لمس حار یابس وقلت سیلان فضول واختلاط عقل باشد از دیگر علامات سوء مزاج یابس که مسطور گردد سوال کند اگر آن هم یافته شود درین صورت بر سوء مزاج حار یابس ساذج مرکب دلیل تام بود واگر مریض غلبه خواب غیر شدید بیان نماید واز حمام وهوای جنوب ایذا یابد وخوابهای مشوش بیند دیگر علامات سوء مزاج رطب ساذج که مذکور شود بپرسد اگر باشد درین حالت دلیل سوء مزاج حار رطب ساذج مرکب بود وهرگاه باوجود سبکی راس لمس سرد باشد ورنگ چهره وچشم سپید نماید بر سوء مزاج بارد ساذج وبارد رطب ساذج وبارد یابس ساذج دلالت کند درین صورت از کسل وفتور در افعال دماغی وبلادت ونقصان در تخیلات ومیل بجبن وانتفاع بمسخنات وتضرر از مبردات سوال کند اگر باشد پس وجود این علامات دلالت بر سوء مزاج بارد ساذج مفرد کند واگر با این علامات آثار سوء مزاج رطب ساذج مفرد خصوصًا خواب ونسیان شرایط بود دلیل سوء مزاج بارد رطب مرکب باشد واگر علامات سوء مزاج یابس ساذج مفرد یافته بود وحالتی شبیه بحالت صاحب جمع دیافته شود بر سوء مزاج بارد یابس مرکب دلالت کند وهرگاه باوجود سبکی سر گرمی لمس وسرخی وسفیدی رنگ یافته نشود درین صورت سوال غلبه خواب وبیخوابی از مریض کند پس اگر غلبه خواب بگوید از کسل وکدورت حواس وکثرت نوازل وافراط انسیاب نیز سوال کند واین علامت سوء مزاج رطب ساذج مفرد بود واگر مریض غلبه بیخوابی بیان کند وبا آن جفاف خیشوم وصفای حواس

وتنگی مجاری فضول وقلت زکام وشدت عطسه وتقدم استفراغات وانتفاعات برطوبات وسرعت اجتذاب روغنهای رطب وتضرر از محللات یافته شود علامت سوء مزاج یابس ساذج منفرد بود وهنگامیکه مریض در جواب سوال اول گرانی سر بگوید بداند که سوء مزاج مادی منفرد بود یا مرکب لبعده کیفیت لمس سر وچشم که حارست یا بارد بپرسد اگر باوجود گرانی سر لمس گرم باشد دلیل مواد حار دموی یا صفراوی بود پس رنگ چهره وچشم و نیز از حال غلبه خواب وبیداری سوال کند اگر باوجود گرانی سر وگرمی لمس رنگ رو وچشم سرخ وخواب مفرط باشد علامت سوء مزاج مادی دموی بود پس دیگر علامات غلبه خون مثل انتفاخ وجه وعینین وورم رگها وضربان ودیدن خیالات سرخ درخواب نیز بپرسد واگر رنگ رو وچشم زرد وبیخوابی کثیر باشد علامت سوء مزاج مادی صفراوی بود پس دیگر آثار غلبه صفرا همچون لذع والتهاب مع حرقت شدیده ویبس منخرین وعطش تیز بپرسد ودریابد آنچه از بینی وحنک خارج شود زرد وتلخ ولذاع وگرم بود وچون آثار هردو خلط مذکور یافته شود علامت سوء مزاج دموی وصفراوی مرکب بود واگر باوجود گرانی سر لمس سرد باشد وطول مرض ودرازمان آن بود دلیل مواد بارد بلغمی وسوداوی باشد درین صورت اگر رنگ چهره وچشم وزبان رصاصی وغلبه خواب بود از ترهل ونسیان وکسل وبلادت نیز بپرسد واین علامت سوء مزاج مادی بلغمی باشد واگر باگرانی راس وسردی لمس رنگ رو وچشم تیره نماید از بیخوابی مفرط ووسواس وفکر فاسد سوال کند واین علامت سوء مزاج مادی سوداوی بود وهمچون آثار بلغم وسودا هردو یافته شود دلیل سوء مزاج بلغمی وسوداوی مرکب باشد وآنجاکه با علامات غلبه دم آثار بلغم یا سودا هم دریافت گردد علامت سوء مزاج دموی بلغمی مرکب یا دموی سوداوی مرکب بود واگر با علامات صفرا آثار غلبه بلغم یا سودا ادراک شود علامت سوء مزاج صفراوی بلغمی مرکب یا صفراوی سوداوی مرکب باشد وهرگاه مریض باسبکی سر تمدد در سر وعروق چشم وعروض دوی وطنین در گوش بگوید دلیل ریح وبخار بود پس اگر باآن علامات سوء مزاج بارد مدرک گردد نشان غلبه ریح باشد واگر آثار سوء مزاج حار دریافت شود وضربان شرائین سر ودوار ودوی وطنین وتخیل خیالات فاسد بود وا حیانا سدر ودوار عارض شود بر وجود بخارات دلالت کند وهرگاه بیمار باگرانی در بعض اجزای سر تمدد بیان نماید وتارک ریاضت وحمام وکثیر الاکل وصاحب سکون وآرام باشد علامت سده بود وهرگاه باوجود علامات غلبه خلطی از اخلاط اربعه اختلاط عقل وهذیان مع تپ ووجع سر وکراهت از روشنی ظهور نماید نشان ورم بود پس اگر آثار غلبه خون یا صفرا مع لزوم تپ گرم وضربان وسرعت نبض مائل بموجیت یا منشاریت یافته شود علامت ورم حار بود واگر علامات غلبه سودا وصلابت نبض مدرک گردد نشان ورم سوداوی بود واگر آثار غلبه بلغم وسبات وتهیج ونبض موجی باشد دلیل ورم بلغمی بود وهرگاه آثار سوء مزاج وریح وسده وورم یافته نشود درین صورت سوال کند که باندک سببی همچون صعود ابخره غذائی هنگام هضم وشنیدن آواز یا شمیدن بوهای غیر قوی مرض عارض میشود یا نه اگر مریض اقرار آن کند بداند که مرض از ضعف دماغ یا از قوت حس دماغ ست پس اگر حواس مریض مکدر وافعال دماغی او از تفکر وتذکر وتخیل ضعیف باشد واز حرارت وبرودت متاذی گردد ودلائل اسباب ضعف مثل دلائل سوء مزاج وغیر آن ظاهر بود وزمانه مرض هر قدر که طول کشد مرض زیاده شود مرض از ضعف دماغ بود واگر حواس ذکی وقوی وافعال دماغی سلیم ومجاری نقی وپاکیزه باشد وبا دلائل اعتدال مزاج وصحت ترکیب بود واعضای بسیار که قوی وصحیح باشد وچون زمانه مرض طول کشد مرض کم شود یا باطل گردد مرض از قوت حس دماغ بود وهرگاه این آثار هم یافته نشود وتقدم ضربه وسقطه یا وجود تفرق اتصال مدرک گردد سبب مرض همان باشد این بود طریق تشخیص اسباب امراض دماغی اصلی اما اگر مریض پیش از حدوث مرض دماغی ضرر در عضوی از اعضای دیگر مثل معده وامعاء وجگر وطحال ومراق ورحم ودست وپا بیان کند وحدوث وبطلان وشدت وضعف مرض بحسب حدوث وبطلان وشدت وضعف الم آن عضو مدرک گردد مرض دماغی شرکی باشد پس اگر مرض مختلف شود باختلاف حال معده در هضم وعسر هضم ودر خلاء وامتلاء وتقدم عسر معده مثل غثیان وقلت یا بطلان اشتها وفساد یا ضعف یا بطلان هضم بود مرض شرکی معدی باشد پس نگاه کند که درقی صفرا برمی آید یا بلغم یا سودا اگر صفرا برآید ورنگ چشم زرد نماید از تلخی دهن وتشنگی وغلبه مرض در خلاء معده والتهاب وآروغ بدبو نیز سوال کند واین علامت ماده صفراوی بود واگر بلغم برآید از تقدم تخمه وآروغ ترش وشدت مرض در امتلای معده وکثرت آب دهن وقلت تشنگی ونفخ معده نیز بپرسد واین نشان ماده بلغمی بود واگر سودا برآید از کثرت اشتها وسوزش معده وجشای حامض بدبو واشتداد مرض نزد خلای معده از بخستن سودا

بر فم معده و وحشت و خبث نفس هم سوال بکنند و این آثار ماده سوداوی بود و اگر در قی هیچ خلط بر نیاید پس از غلبه مرض باستعمال چیزهای بادی و در حالت شکم سیری و بعد خواب بپرسند اگر هیجان مرض بخوردن اشیای نفاخ بگوید و تقدم درد معده و سکون مرض دماغی با سکون آن باشد علامت ماده ریحی بود و اگر زیادتی مرض در شکم سیری بگوید و با آن دیگر علامات سوء مزاج ساذج معده باشد از سوء مزاج ساذج بود و اگر بعد خواب و هنگام شکم تهی و تاخیر غذا از وقت مقرره آن خصوصاً وقتیکه ناشتا در آفتاب مشی نماید مرض غلبه کند و از ادنی سببی ضجر نماید و از بوئیدن چیزی بدبو غثیان عارض گردد نشان ضعف فم معده بود و اگر علامات دیدان امعا مدرک گردد بشرکت امعا باشد و هرگاه ضرر در جگر یا طحال یا مراق یا رحم یافته شود مرض شرکی کبدی یا طحالی یا مراقی یا رحمی باشد و ایضاً رحمی اکثر بعد ولادت یا اسقاط یا احتباس حیض و نفاس و قلت آن بود و هرگاه مریض بگوید که پیش از ظهور مرض دماغی چیزی مثل مور چه مانند از دست یا پای بجانب سر بر می آید مرض شرکی اطرافی باشد و شناخت نوع ماده هر عضو در مقامش مسطور گردد بدانکه تا اینجا علامات امراض دماغی اصلی و شرکی تمام شد اکنون علاج هر یک از اسباب مسطوره بقلم می آید مطابق سبب مشخص بعمل آرند لیکن پیش از بیان آن بعض قوانین علاج کلی که در اکثر اقسام امراض دماغی بکار آید مرقوم میگردد بران نظر دارند

علاج کلی امراض دماغی

باید دانست که دماغ عضوی است رئیس و مبدای حواس ظاهری و باطنی پس هر مرضی که بدان لاحق شود حسب سبب بازاله آن توجه بلیغ نمایند مثلاً اگر سبب آن مرض غلبه کیفیتی از کیفیات اربعه چون حرارت و برودت و جز آن باشد بتعدیل آن کوشند بدانچه ضد وی بود بی تنقیه و در حرارت دماغ تبرید بلا مبالغه کنند بهر آنکه غلبه حرارت بدین محل موافق تر است و در برودت تسخین بمبالغه باید کرد و کثرت استعمال حموضات مناسب نبود خصوص وقتیکه سرفه یا نزله نیز شامل بود ادویه و اشربه شیرین اختیار نمایند و عند قبض طبیعت ملینات آن بکار برند و بقول شیخ در امراض سر تلیین طبیعت حاجت کثیر بود پس باید که تلیین آن مدام ملحوظ دارند و اگر سبب مرض غلبه ماده بود پس در دموی فصد قیفال کفایت کند و اگر امر عظیم و خون در کمال غلبه و وفور و هیجان باشد فصد اوداج را تجویز نموده اند و لیکن چون درین خطر است باید که بفصد دیگر عروق سر پردازند هر چند که بدفعات باشد و در دیگر اخلاط بعد نضج و تفتیح مجاری بمسهلات آنش استفراغ فرمایند و شیخ الرئیس و بعض شراح قانون می نویسند که هرگاه غلبه مواد در دماغ دریافت شود و اراده استفراغ آن نمایند پس اگر با وجود غلبه اخلاط دیگر دلائل کثرت خون دریابند ابتدا بفصد قیفال و دیگر عروق سر مثل رگهای پیشانی و بینی و عروق ناحیه گوش و مانند آن کنند اما اگر امتلا مختص براس باشد اکثر فصد این عروق کفایت کند و اگر در بدن نیز امتلا بود فصد سرو بر فصد این عروق مقدم دارند و الا در تقدم فصد عروق مذکوره خوف جذب مواد بسیار بسوی سر و جلب آفت بود و ابتدا الفصد با وجود غلبه اخلاط دیگر بهر آنست که فصد استفراغ مشترک برای اخلاط است پس با خون اخلاط دیگر نیز که مختلط اند دفع شوند و لهذا اشتراط نموده اند که فصد را وسیع در طول بکشایند و چون قدری خون خارج گردد یک لحظه دهن رگ را بانگشت بگیرند تا اخلاط دیگر در انجا آیند زیرا که طبیعت حامی و حافظ بدن حتی المقدور خون صالح را محافظت می نماید و دم فاسد و اخلاط دیگر را دفع میسازد پس انگشت بردارند که قدری خون دیگر دفع گردد باز لمحه دهن رگ را بانگشت بگیرند و همچنین تا آخر فصد و در هنگام کمال غلبه و هیجان خون تنها و با اخلاط دیگر باید که قصور در اخراج خون ننمایند بلکه خون وافر بگیرند و سیاست که فصد تام کفایت نماید و مراد از فصد تام آنست که فصد را کشاده بکشایند و آن مقدار خون بگیرند که قریب بغشی گردد و اطفال و ضعفا و حوامل را فصد جائز نیست و عند ضرورت شدید حجامت مجوز است و بالا از سال عناق و اگر اخلاط دیگر باشد نگاه کنند که آیا مرض راس بشرکت جمیع بدن است یا نه پس هر خلطی که غالب بود و در جمیع بدن شریک باشد نخست بعد انضاج آن تنقیه عام جمیع بدن بمسهلات و مقیات نمایند و بعده به تنقیه خاص دماغ متوجه شوند و استفراغات مختصه آن استعمال کنند اگر دانند که ماده در دماغ نضیج است و الا بعد تنقیه تمام بدن تا نضج آن در تنقیه دماغ تاخیر کنند و نضج ماده دماغی بمشاهده خروج فضول مثل مخاط و غیره آن از دماغ اگر بسیار رقیق یا بسیار غلیظ نباشد بلکه سهل الخروج و معتدل القوام بود دریافت گردد و اگر

بشرکت بدن نیست متوجه استفراغ دماغ گردند و دراینجا که مرض بمنتهی رسیده باشد و پیش ازان انضاج ماده بمروخات و نطولات و ضمادات منضجه نیز نموده باشند تنقیه دماغ بغراغر و دیگر مستفرغات مختصه آن فرمایند بشرطیکه از غرغره خوف آفتی در ریه و نزول نوازل از جنس خلط حاد لاذع و بیمار قابل و مستعد امراض ریه نباشد و ایضا بیمار را احراست از نزول شئ ردی بسوی ریه ممکن بود مثلاً هرگاه که نزول شئ از دماغ دریابد قبل از رسیدن آن بریه آنرا ببزاق دفع نماید و یا حال سرا شد الاهتمام از حال ریه باشد چنانچه ازان خوف قتل سریع از شدت حرارت و حدت بود و قریب از مجرای حلق باشد که دفع او بوجه دیگر غیر از غرغره یافته نشود و الاشمومات منفتحه و معطسه و سعوطات و نطولات استعمال کنند تا که مواد از سر منجذب شود و گاهی تضمید سر بعد تراشیدن موی سر بسکنند باد و یه که دفع مواد محتبسه در سر سهل گرداند اگر ازان ضمادات خوف افساد مزاج نباشد و وثوق این امر بود که ماده منضج سهل الاستفراغ ست بعد فعل ضمادات دران بسهولت مندفع گردد و با این همه باید که احتیاط نمایند در استفراغ اخلاط بارد از انکه رقیق ماده مستفرغ نگردد و غلیظ آن محتبس ماند و باعث زیادتی فساد گردد بلکه استفراغ بعد تلیین بملینات منضجات نمایند و هرگاه استعمال استفراغی کنند عقب آن تلیین مع انضاج و تلطیف و تعدیل قوام مابقی از فضول دماغ نمایند و احتراز فرمایند در استفراغات اخلاط حار که مضطر گردند در انها باستعمال ادویه حاره و در بعض اوقات مثل ایارج و سقمونیا و تربد و اسطوخودوس از انکه باقی ماند بعد ازان سوء مزاج حار بلکه تدارک نمایند اسهال کائن از انها و استفراغ واقع بغرغره و غیره آنرا الضمادات مبرده و پرهیز نمایند از استعمال استفراغات مذکوره مگر بعد اعتماد بر عادت مریض که چیزی که آن بنوشد اسهال و استفراغ آن کند تا شرب آن بسبب مخالفت باعث فساد و هلاک نگردد بهر آنکه بعضے کسان را ایارجات اسهال نیارند و بعضے را از مطبوخات اسهال نشود پس رعایت این امر نیز در استفراغات لابد است و اگر اخلاط صعود نمایند بسوی سر از جانبے یا از تمام بدن پس جذب کنند بسوی خلاف آن مثلاً اگر از اسافل بدن یا جمیع بدن متصاعد شوند باستعمال حقنجات و حمولات و حجامت ساقین و بستن رانها و بازوها و مالش کف دست و پا و تناول اطریفلات و کشنیزیه دا اثر نه و تنقیه عضو مشارک بدانچه مخصوص او باشد نمایند مثلاً اگر ماده در معده باشد با ایارج فیقرا و اگر در طحال بود با دویه که بدان خصوصیت دارد و علی هذا القیاس در جگر و رحم و غیره و هر یک از اعضا هر ماده که باشد بضد مزاج آن و ایضا دیگر تدابیر مختصه آن عضو بعمل آرند مع رعایت تقویت دماغ و بعد تنقیه هر خلط اگر سوء مزاج باقی ماند بضد آن علاج کنند و از جمله چیزها که استعمال کرده میشود در امراض راس ریاضتے ست که محافظت نمایند دران سر را از حرکت که با بدن حرکت ننماید و اسافل بدن تنها حرکت کند و این ریاضت بدین نحو میباشد که انسان ریسمان را بدو دست محکم بگیرد و خود را بدان معلق آویزان دارد و دائم پاها را حرکت دهد و مالش دست و پا و بستن آنها از فوق بسوی اسفل ازین قبیل ست خصوصاً هنگام تغذیه لیکن باید که ریاضت بعد از تنقیه باشد زیرا که قبل از تنقیه سودی ندارد بلکه زیاده باعث تحریک مواد و فساد دیگر میگردد و گاه تنقیه سر تنها می نمایند بریاضت خفیفه مثل مالیدن و فشردن و شانه در سر کردن و استعمال گهواره از منقیات خاصه است چنانچه در آخر لیتر غبس ... نماید و بدانند که استعمال سیالات بر سر بطریق قطور جایز نیست بلکه اطراف یافوخ را از پیش سر تا بلندی عقب سر که قمحدوه نامند از خمیر سخت بگیرند که مانند حلقه و دیواری بلند باشد و وسط آن مانند حوضی و ظرفی برای گنجایش ادویه سیاله بود پس ادویه را گرم و یا نیم گرم و یا سرد بحسب حاجت دران ریزند و یا پارچه را نموده بدوای سیال تر کرده بر یافوخ گذارند و آنچه از انها لبنی باشد مثل شیر بز یا شیر زنان واجب ست که بر سر لطخ از ان نگذارند تا لبنیات متعفن نگردد و موجب حبس الابخره نشود بلکه بزودی پاک نمایند و بشویند و تجدید نمایند و بهتر آنست که استعمال ضمادها و اطلیه و نطولات و مروخات همه بعد از تراشیدن موی سر باشد تا که اثر سریعتر و قوی تر نماید و واجب ست که تلطیف تدبیر نمایند قبل از دوا چند روز باشربه و اغذیه مناسبه و حمام و ریاضت معتدله تا اندکی فی الجمله بدن مهیا گردد و مسام کشاده و چون صاحب امراض راس مادی غذا تناول نماید باید که اطراف او را بمالند و تخفیف جانب سر نمایند و تقویت دماغ بر دماغات کنند و غذا بحسب کمیت ماده و کیفیت آن تناول فرمایند و برین قیاس نمایند جمیع تدابیر را و ایضاً در امراض مادی دماغی شرب شراب و توقف بسیار در حمام مضر بود و قی از جمله تدابیری ست که نفع بسیار نمی بخشد در معالجات امراض راس مگر هنگامی که بمشارکت ماده معده باشد و کثرت

فضول دران متوجه بسوی فم معده بود که درین هنگام اصلح وجوه دفع آن قی ست وهر کجا که اندر بحبت دماغ آفتی باشد آب سرد خوردن وبدان مضمضه کردن زیان دارد واحتمال عطش وجوع درامراض رطبهٔ دماغی وترک عشا (عشا طعام در وقت شبانگاهی ۱۲) واجب ست وبرآمدن ریم ازبینی یا ازگوش درامراض سر محمود ست وبقول مسیحی ازمضرات الدماغ البان وسموک واشیای چرب بسیار وتمامی نبیذها وجمله حموضات خاصة سرکه وهمچنین سکر وتخمه است پس اجتناب ازینها واجب

علاج امراض دماغی حار ساذج وحار یابس ساذج وحار رطب ساذج

واآن صداع وسرسام غیر حقیقی وسهر ودوار ست وسبب سوء مزاج حار حرارت خارجی مثل گرمی آتش وآفتاب وحمام وشم افادیه بود ویا حرارت داخلی مثل تناول مسخنات وتاخیر غذا از وقت معتاد وشدت جوع وغضب بالجمله تبرید وترطیب هوای خانه بآب وخوشبوهای سرد نمایند وتبسم دهند وسعوط ونشوق وقطور وشموم وضماد وطلا ونخلخه بارد بعمل آرند وشاخها درساق وکف پا کشند وپاشویهٔ بارد وانکباب ونطول استعمال کنند وباید که درتراکیب مذکوره بقول شیخ نطول بارده مثل کاهو وخرفه وجراده کدو (یعنی پوست ده هر کرده ۱۲) وبرگ بید وبرگ نیلوفر وعنب الثعلب وعصار الراعی وحی العالم وماء الجبار وماء القرع وماند آن وروغنهای سرد مانند روغن گل وخلاف وروغن نیلوفر وبنفشه بکار برند وبهترین همه روغن گل وروغن کدو وروغن کاهو وروغن خشخاس ست وازین تجاوز نکنند بسوی ادویه که دران تخدیر (یعنی بیده ۱۲) واخماد روح باشد مگر نزد ضرورت شدید از افراط حرارت وطغیان صفرا وهیجان آن وخوف ورم حار چنانچه گاهی روغن بزر البنج هنگام شدت وجع استعمال میکنند واستعمال سرکه بسیار تند وسرکه خمر دراطلیه وغیره بسبب حدت وکمال نفوذ ضرر دارد وروغن گل کهنه که یکسال بران گذشته باشد نیز استعمال نکنند واز استعمال اضمده واطلیه بارده بر موخر راس که منشای اعصاب ست اجتناب نمایند تا منابت اعصاب را فاسد نکنند واثر آن بدماغ هم بوجه اتم نرسد وهرگاه ضماد گرم شود تبدیل آن نمایند وضماد برپیشانی یا بر یافوخ استعمال کنند ونیز ازجملهٔ اطلیه نافعه لعاب اسبغول بسرکه وآب کشنیز وبرگ آنست واز جملهٔ معالجات نافعه بوئیدن اشیای خوشبوی بارد ست وسعوط روغنها وعصارات مسطوره وفرش نمودن بقول واوراق مذکوره درمسکن مریض ونشستن درخانهٔ خنک که دران شاخهای اشجار سبز ده نشانیده باشند وبوئیدن ونزدیک خود داشتن فواکه بارده وبرف وآب عمیق نفع میکند واز حرکات بدنی ونفسانی دگردانیدن حدقه درملامح ونظر بسوی اشیای روشن واستماع آواز سخت وبلند منع کنند وغذای بارد دهند مثل مونگ ماش وجو مقشر واسفاناخ وقطف وطفشیل ومانند آن واگر با حرارت یبوست نباشد بلکه رطوبت ساذج بلا ماده باشد واین درکمال قلت وندرت ست درامراض دماغ باید که دراطلیه آنهای فواکه که دران قبضی باشد داخل نمایند ولاسیما درابتدای اورام حاره وبقول انطاکی بهترین چیزها که بدان تبرید دماغ کنند طلا بخطمی وبرادهٔ عاج ونقش وآرد جو وحنا وآب کشنیز وعنب الثعلب وحی العالم ست وشرب مزروش بکشنیز وامرود وشربت خشخاش بماء الشعیر وگویند که عوض آب برگلاب وآب انار شیرین وجلاب قند سپید خام معمول بگلاب اختصار کنند ویا گلاب وآب سرد بالمناصفه اندک اندک بدهند وکذا آب هندوانه وخیار وکدو بدهند واز روائح حارهٔ ذی عطریت چون زعفران وسلیخه وتخم کرفس وحماما ومانند اینها از افادیه دیگر اجتناب لازم دارند وهمچنین از طعامهای گرم وبخار انگیز مثل عدس وبادنجان وگوشت گاومیش وشتر وکرنب وغیره وتراشیدن موی سر ودوشیدن شیر بزبران خیلی مفیدست وهمچنین انداختن شیر دختران دربینی وگوش ومالیدن آن برکفهای دست وپا وبریافوخ بشرطیکه تپ ونزله نباشد طریق استعمال ادویهٔ تبرید دماغ لعاب بهدانه سه ماشه شیرهٔ تخم کاهو مقشر شیرهٔ مغز تخم تربوز هریک هفت ماشه درآب یا عرقیات برآورده شربت نیلوفر یا شربت بنفشه دو توله یا نبات سفید یک نیم توله داخل کرده بنوشند واگر حرارت زیاده باشد شیرهٔ تخم خیارین یا شیرهٔ مغز تخم کدو اضافه کنند واگر انجره زیاده بود شیرهٔ کشنیز خشک شیرهٔ تخم خشخاش زیاده نمایند واگر حرارت قلب هم معلوم شود شیرهٔ تخم خرفه افزایند وشربت انار وعرق بید ساده عوض شربت نیلوفر آمیزند بالجمله اگر حرارت درکمال شدت باشد شیرهٔ بزور مذکوره درعرقیات بارد رطب مثل عرق نیلوفر وبید گلاب وبید مشک بجای آب برآورند وبعض لعابات سرد تر مانند لعاب بزر قطونا داخل نمایند وشربت آلو یا شربت تمر هندی یا شربت حماض یا شربت لیمو مناسب حال افزایند

طریق استعمال ادویهٔ سعوط و نشوق و قطور شیر زن فقط یا شیر دختر صرف در گوش و بینی چکانند یا مغز تخم تربوز در آب سائیده در گوش و بینی چکانند یا کافور در روغن گل حل کرده در بینی چکانند یا شیر دختر در روغن بنفشه سعوط کنند یا روغن بنفشه و روغن نیلوفر و روغن کدو مساوی و شیر دختر برابر همه خوب آمیخته بکار برند یا آب کاهو و روغن نیلوفر هر یک یک جزو شیر دختر دو جزو بهم آمیخته سعوط نمایند و اگر خواهند مغز تخم کدو مغز تخم تربوز سوده نیز آمیزند و یا آب کاهو و شیر دختر و روغن گل همه مساوی آمیخته سعوط نمایند و اگر حرارت زیاده باشد قدری کافور نیز اضافه کنند و یا روغن بنفشه و روغن کدو و آب کاهو تر و آب کاسنی سبز و شیر دختر همه را در شیشی کرده خوب مخلوط نمایند و در بینی چکانند طریق استعمال ادویهٔ شموم کشنیز سبز یا صندل سوده یا کافور یا عطر خس یا عطر گل لخلخه ملطفه ببویند یا آب شاهسفرم یا گل حنا و شاهسفرم که بر آن آب سرد پاشیده باشند استشمام نمایند و بوئیدن جمله فواکه بارده نافع است طریق استعمال ادویهٔ ضماد و طلا صندل سفید با آب کشنیز سبز یا آب کوکنار سائیده بر پیشانی ضماد نمایند و یا پارچه در گلاب و سرکه و روغن گل تر کرده بر یافوخ گذارند یا آرد جو مع سرکه و گلاب و کافور و صندل و اقاقیا بعمل آرند یا گل نیلوفر و کشنیز سبز و گل بنفشه در گلاب سائیده بکار برند یا برگ خرفه جراده کدو برگ بید گل خطمی صندل سفید سائیده با قدری گلاب و سرکه ضماد نمایند و بعد گرم شدن دور کنند و تبدیل آن کرده باشند و یا گل بنفشه گل نیلوفر گل سرخ گل خطمی برابر بشیر زنان یا شیر بز یا گلاب سائیده ضماد کنند و یا مغز تخم خیارین مغز تخم تربوز مغز تخم کدو تخم کاهو تخم خشخاش بهدانه برابر گرفته بشیر زنان یا شیر بز سائیده ضماد کنند و در ضرورت قوی گل نیلوفر تخم کاهو تخم خرفه صندل سفید هر یک سه ماشه کافور یک ماشه افیون زعفران هر یک نیم ماشه همه را سائیده در روغن گل یک توله آب کشنیز سبز دو توله و اندکی سرکه ممزوج کرده بر سر ضماد نمایند که برای اقسام صداع حار و سرسام و سهر معمول ست و طلای قرص انزروت نیز در تبرید دماغ اثری تمام دارد طریق استعمال ادویهٔ لخلخه گل ارمنی و گل نیلوفر صندل سفید هر یک یک ماشه در عرق صندل دو توله سائیده آب کشنیز تر آب خیار آب کدوی تر هر یک چهار توله اضافه کرده در شیشی دهن فراخ انداخته متصل پیش بینی حرکت دهند و یا صندل سفید سوده کشنیز خشک سوده گلاب سرکه قدری ممزوج نموده در ظرف کنند و ببویند که برای منع عفونت هم نافع و یا گل ارمنی صندل سفید و قدری کافور و آب کشنیز و سرکه و گلاب بدستور ببویند و یا روغن گل روغن بنفشه هر واحد دو جزو سرکه نصف جزو در شیشه یا در ظرف گلی انداخته حرکت داده ببویانند و اگر خواهند برای زیادتی تبرید آب کاهو آب کشنیز سبز آب کدو و قدری کافور هم بیفزایند و یا صندلین یک مثقال گل نیلوفر یک درم گل ارمنی نیم درم در عرق بید مشک پنج مثقال یا گلاب و عرق کیوره سائیده آب کدو آب خیار تر آب کاسنی سبز آب کشنیز تر هر یک سه مثقال در شیشی اندازند و قدری کافور سوده داخل کرده لخلخه ملطفه ببویانند و یا عطر صندل و گلاب و سرکه در روغن گل و آب کشنیز سبز و آب کاهو سبز و قدری کافور بدستور استعمال کنند که برای امراض مذکوره و تقویت دل معمول ست طریق استعمال ادویهٔ پاشویهٔ بارد گل بنفشه گل نیلوفر گل خطمی عنب الثعلب هر یک یک دام سبوس گندم چهار دام برگ بید خواه برگ کنار یا دو آثار در دو آثار آب بجوشانند چون سوم حصه بسوزد صاف نموده در ظرف انداخته پایها در آن گذارند و ساقها بمالند از اعلی باسفل تا که خوش آید و طبع برداشت کند پایها در آن دارند و هنوز قدری گرمی در آب باقی باشد که پایها بر آرند و بپارچه خشک کرده در چادر پوشیده دارند خصوص در هوای سرد مسدد مسام و احسن آنکه ظرف عمیق باشد چنانکه پایها تا زانو غرق باشند و هرگاه بعد پاشویه بستن پایها جهت جذب مواد کرده باشند واجب ست که چون بکشایند پایها در آب گرم گذارند تا ابخرهٔ منجذبه بسوی دماغ صعود نمایند و دفعةً نکشایند و ابتدای کشادن پا از طرف قدم باید کرد بخلاف بستن که از طرف بن ران شروع کنند و هرگاه که حاجت پاشویه و حجامت افتد اول حجامه بی شرط بکار برند بعده پاشویه نمایند تا بعد پاشویه هوای سرد نرسد و باید که وقت استعمال پاشویه سر مریض را بطرف پشت مائل دارند تکیه داده و چادرے ما بین ظرف آب و روی مریض دارند تا بخار به دماغ نرسد و عوض سبوس گندم جو نیکوفته نیز مستعمل میشود و اگر تبرید زیاده مطلوب باشد برگ خرفه برگ اسفاناخ گل سرخ برگ کاهو تراشهٔ کدو اضافه نمایند و اگر خواهند گل بنفشه گل خطمی هر یک ده درم نیلوفر عنب الثعلب خبازی هر یک پنج درم برگ بید یا کنار نیم پاو سبوس سی درم [illegible] بجوشانند هرگاه نصف باند صاف کرده بدستور بعمل آرند و یا سبوس جو خواه سبوس گندم

سه هشت نمک شور دو دام برگ کنار برگ خطمی یا تخم یا گل آن برگ عنب الثعلب یا تخم آن هر یک پنج درم در آب جوش دهند هرگاه نصف بماند نیم گرم پاشویه کنند و گویند که غسل قدمین وقت شدت تپ بسبب اجتماع حرارت تپ و حرارت آب منع ست مگر عند خوف حدوث سرسام از آب نیم گرم بحائل کردن چادر میان ظرف آب و روی جیار جائز بود طریق استعمال ادویهٔ انکباب و نطول جراده کدو تخم کاهو و برگ آن گل نیلوفر بنفشه خبازی عنب الثعلب پوست خشخاش و تخم آن و گل آن جو مقشر گل سرخ برگ خطمی و تخم آن برگ بید تراشهٔ خیار تخم خرفه و برگ آن برگ کاسنی کشنیز سبز سبوس جو بستان افروز شاهسفرم هر چه بهم رسد بقدر حاجت گرفته در ظرفی سرش بند کرده باب جوش دهند و در طشتی ریخته قدری روغن گل یا روغن بنفشه یا روغن نیلوفر آمیخته انکباب نمایند و نطول کنند و یا بنفشه تخم کدو نیکوفته تخم خرفه تخم کتان تخم خشخاش اسبغول تخم خطمی تخم کاهو گل سرخ برگ بید جو نیکوفته در آب پخته تنطیل نمایند که جهت صداع حار و سرسام و سهر و جنون و تشنج یابس نافع و یا بنفشه و نیلوفر هر یک دو کف بابونه یک کف باب در آفتابه و یا ظرفی سربسته طبخ نمایند و چون پخته شود و حرارت ناری او کم گردد سر آفتابه و یا ظرف را برابر روی مریض بگشایند که بخار او به بینی او برسد و یا در طشتی ریخته و بران روغن گل ریخته و علیل ردای بر سر گرفته بخار آنرا بگیرد و برای سرسام حار و غیره مفیدست

علاج امراض دماغی بارد ساذج فقط یا بارد رطب ساذج یا بارد یابس ساذج

و آن صداع و دوار و کابوس و سکته و سبات و نسیان ست و سبب سوء مزاج بارد برودت خارجی مثل برف و ثلج و آب و هوا باشد یا سردی داخلی مثل تناول مبردات بالجمله تسخین بهوا یا آتش یا بخوشبوهای گرم کنند و مطبوخ ادویهٔ حارهٔ مخصوص دماغ بدهند و ضماد و نطول و انکباب و کماد با دویهٔ گرم نمایند و سعوط و شموم علوی خانی و لخلخهٔ حار بعمل آرند و روغنهای چون روغن یاسمین و سوسن و فار و مرزنجوش و نرگس و بابونه که دران عنبر یا قرنفل سوده داخل کرده باشند نیم گرم بر سر مالند و یا روغن سداب بمالند و اگر قوی تر خواهند قدری فرفیون درین روغنها آمیزند و اگر اسفنج یا صوف بروغنهای مذکوره تر کرده بر تارک گذارند بهتر باشد و تکمید نمک و جاورس و سبوس گندم و خرقهٔ مسخن نیز نافع و خوردن مغز چلغوزه و زنجبیل مربی و موميائی مفیدست و آنجا که با برودت یبوست باشد با تسخین ترطیب نیز جمع کنند و اگر با برودت رطوبت بود مستفرغات رطوبت نیز بعمل آرند و غرغره ادویهٔ حار ملطف رطوبت استعمال نمایند و معجون فلاسفه را خصوصیت تام ست در تبدیل مزاج دماغ و تسخین و تقویت آن و اغذیهٔ شوربای عصافیر و ماکیان و نخود آب با مصالح گرم مثل دارچینی و زیره و ثوم استعمال نمایند و هرجا که اندر دماغ آفتی از سردی باشد آب سرد خوردن و بدان مضمضه کردن سخت زیان دارد طریق استعمال مطبوخ اصل السوس مقشر نیکوفته پرسیاوشان اسطوخودوس بادیان بیخ بادیان در آب جوشانیده صاف نموده گلقند عسلی یا شهد داخل کرده بنوشند یا صرف بادیان و اسطوخودوس بدستور جوشانیده گلقند داخل کرده بدهند و یا انیسون پرسیاوشان مویز منقی نیز زیاده کنند و یا بادیان پرسیاوشان با درنجبویه جوشانیده گلقند داخل کرده بدهند و یا انیسون بادیان با درنجبویه جوشانیده با گلقند عسلی دهند و یا بجا ما برنجاسف دارچینی شربت اسطوخودوس حسب حاجت افزایند طریق استعمال ادویهٔ شموم مشک و عنبر قرنفل و غالیه و عطر عود هندی و مجموعه و جند بیدستر و فرفیون و سداب و مرزنجوش و یاسمین و بهار نارنج و گل بابونه و ریحان و نرگس و چنبیلی و نسرین هر واحد بوئیدن مسخن دماغ و دافع امراض باردهٔ دماغی ست طریق استعمال ادویهٔ ضماد بابونه اکلیل الملک مرزنجوش برنجاسف صعتر زنجبیل زعفران مرمکی زوفای خشک شونیز کبابهٔ چینی قرنفل صبر زرد جند بیدستر فرفیون کبریت زرد بورهٔ ارمنی قسط کندش حلتیت صمغ سداب اشق خردل مویزج مشک عنبر مومیائی فلفل عاقرقرحا کندر سرگین کبوتر روغن قسط روغن زنبق هر چه ازین ها بهم رسد و یا طبیب مناسب داند باب سائیده نیم گرم بر سر ضماد نمایند طریق استعمال ادویهٔ نطول و انکباب بابونه اکلیل الملک برنجاسف شیح ارمنی سداب تمام قیصوم جبلی جاوشیر جعده مرزنجوش صعتر جند قوقی شیح مریم و غیره حشائش حار جوشانیده بر سر نطول نمایند یا در ظرفی سر تنگ مانند آفتابهٔ لوله دار جوشانیده و سر لوله را هنگام طبخ بند نموده ردای بر سر بکشند و لولهٔ آنرا باز نموده بخار آن به بینی و گوش و دماغ رسانند و بران سر نگون دارند و بدانند که کماد و سعوط در علاج امراض دماغی بلغمی

وصداع بارد ساذج و بلغمی مسطور گردد از انجا اخذ کنند و سویدی گوید که کندش باریک سائیده در خرقه کتان بسته دائم بوئیدن و کباش قرنفل یا بسباسه یا پوست جوز سبز یا برگ جوز در ربیع جمع کرده خشک نموده و یا زهر جوز بر زمین افتاده جمع نموده خشک کرده و یا قسب جوز هندی صلب مثل غبار سائیده بر مقدم راس ذرور کردن وکذا سنبل هندی شرباً و ذروراً وکذا پوست جوز سبز بسبد ریا حنا سائیده و بر سر نهادن و بمقدار مدت خضاب حنا بران صبر کردن هر واحد برای برد راس مجرب من ست و ابن تلمیذ و تمیمی و اقناع و ابن جناح و ابن حنین گویند که مرزنجوش شماً و ذروراً و اسارون شرباً و ذروراً و لوف ضماداً و میعه یابسه و یا شونیز شرباً و ضماداً و مشک شماً و سعوطاً و شرباً و ذروراً و حلبه اکلاً و ذروراً هر واحد نافع برد راس ست

علاج امراض دماغی رطب ساذج

و آن سبات و نسیان ست و صداع بمذهب بعضے لیکن اقل و بندرت و سببش کثرت استحمام و استعمال آب و تناول مرطبات ست شربت اسطوخودوس و دیگر مجففات استعمال کنند و اطریفل کبیر و فلاسفه و تریاقات و امثال آن تناول نمایند و تکمید سر بنمک و سبوس گندم و جاورس و زیره گرم کرده و تقویت دماغ باطریفلات و غیره و تسدید طریق انجره و تقلیل غذا و شراب نمایند و در هوای حمام تا دیر نشانند و انکباب و نطول آبیکه در ان ادویه مجففه محلله مثل قرفه و سلیخه و بابونه و اکلیل الملک و قیصوم و شیح و مرزنجوش پخته باشند بعمل آرند و اگر بلیه و بلادت بمریض عارض شود نشوق شونیز و صعتر و زعفران و مشک استعمال نمایند و اغذیه سخنه مجففه مثل قلایا و مطنجنات با بازیر حاره و کباب و نخود بریان بخورند اما تقلیل و ترک عشا واجب شمارند و ریاضت قویه اختیار نمایند و بجای آب ماء العسل یا عرق بادیان بنوشند

علاج امراض دماغی یابس ساذج

و آن صداع و سهر ست و سببش تناول مجففات و سفر حجاز و بیابانها در تموز و ملاقات باد سموم ست مرطبات مثل شیرهٔ خرفه و آب تربز و لعاب بهدانه و اسپغول با شربت نیلوفر یا شربت بنفشه یا شربت خشخاش و عرق بید و عرق گاوزبان و ماء القرع و ماء الجبن بدهند و تمریخ و تسعیط بروغن گل و روغن کدو و روغن بادام و روغن بنفشه و روغن نیلوفر نمایند و ریختن شیر نیمگرم بر سر بعد حلق راس و خصوصاً شیر زنان نافع ست لیکن بسرعت بشویند که شیر سریع التعفن ست وکذا غلاف سر بحلوا که از جراده کدو و نشاسته و شکر سفید و روغن بادام پخته باشند و خوردن آن مفید و ضماد دیگر در برسام سوداوی خواهد آمد نافع ست و تضمید سر بفالوده رقیق و تطلیل بطبیخ خبازی و بنفشه و شعیر و گل خطمی و برگ بید و خشخاش مع نصف آن روغن بنفشه نیمگرم بعد تراشیدن موی سر نیز مفید و حمام مرطب انفع الاشیاء ست و روغن کدو و مسکه و شیر زنان و شیر بز و بیه ماکیان و دماغ حیوانات شرباً و اکلاً و سعوطاً و طلاءً نافع و غذا ماء اللحم و شوربای چوزهٔ مرغ و جدی فربه و ماهی رضراضی و کله پاچه و بیضهٔ نیمبرشت و فالوده و حریره با روغن بادام و ماء الشعیر و بقول رطب مثل کاهو و خرفه و اسفاناخ و خبازی سازند و باقی تدبیر از علاج صداع یبسی اخذ کنند

علاج امراض دماغی دموی

و آن صداع و بیضه و شقیقه و سرسام و ماشرا و سدر و دوار و سبات و صرع و سکته است و سببش اکثار لحوم و حلویات و اشربه حاره باشد بقول شیخ هرگاه غلبهٔ دم در تمام بدن بود و در سر قسطی وافر ازان نیز حاصل شده باشد فصد قیفال کنند و اگر هنوز در سر تمامه حاصل نشده باشد و در طریق حصول باشد فصد اکحل نمایند و اگر قبل از آغاز حصول او در سر خوف حصول باشد مثل آنکه سببی جذاب اخلاط در حوالی راس بهم رسد از حرارت خارجی یا ضربه و سقطه و مانند آن درینصورت فصد باسلیق گیرند برای جذب ماده و اگر جذب او زیاده ازین مطلوب بود فصد سافن و حجامت ساقین یک وجب فوق از کعب نمایند و فصد رگهای پا کنند و هرگاه بمشارکت عضوی دیگر بود رگی که میان سر و آن عضو مشترک باشد بکشایند بصورت ارادهٔ استفراغ هر دو عضو و قرار ماده در دماغ و اگر ارادهٔ جذب ماده بطرف ناحیه بعید از راس مع استفراغ عضو مشارک باشد فصد رگ مشارک آن عضو که مقدم ست در علت کنند پس هرگاه ماده متوجه بسوی راس تنها باشد و عضو مشارک از ماده که ازان عضو بسوی دماغ منجذب شود پاک باشد به تنقیهٔ سر فقط متوجه

شوند و یا غلبهٔ دم از ابتدا صرف در سر باشد پس آنچه در حجاب خارج قحف واقع بود و در قریب شئون محسوس گردد و ارادهٔ علاج خفیف بود در اینحالات حجامت نقره کنند و اگر ماده غائر باشد و امید انجذاب آن بسوی خارج قحف نباشد فصد رگ پیشانی کشایند خصوصاً اگر وجع مائل بسوی موخر سر بود و اگر علتی صعب باشد مثل سکتهٔ دموی فصد وداج کنند و اگر بعض ملطفات را قبل از فصد دو سه روز استعمال نمایند بهتر است خصوصاً اگر ماده بسیار قوی نباشد و وقت باقی باشد زیرا که باعث اطمینان از ثوران دم و اخلاط و ارتفاع ابخرهٔ آنها بسوی دماغ و قلب و کبد و غیره از اعضای محاذی و مجاور و مشارک آنست جهت آنکه مواد فاسد مادام که ساکن باشد باوی اعراض ساکن باشند و چون حرکت نماید حرکت می‌نماید با آن اعراض نیز و اگر با آن اخلاط دیگر نیز باشد پس باید که نظر نمایند اگر بشرکت تمامی بدن باشد استفراغ جمیع بدن نمایند پس فصد راس تنها پس استفراغ مختصه با آن بعد انضاج مادهٔ هر یک از اخلاط بحسب واجب و لائق و بعد گرفتن خون اگر سوء مزاج حار بماند بهر تعدیل مزاج هر چه در علاج امراض دماغی حار ساذج گذشت بعمل آرند و بهر تطفیهٔ خون اشربهٔ بارده و حامضه مثل شربت عناب ساده و مرکب که در جمیع امراض دماغی دموی معمول است و شربت نیلوفر و شربت آلو و شربت توت و شربت سیب و شربت ورد تازه و شربت قراصیا (آلوبالو ۱۲) مفرداً و مرکباً تنها یا با شیرهٔ بزر بارد مثل تخم خرفهٔ مقشر و تخم خیارین و مغز تخم کدو و مغز تخم هندوانه و مانند اینها بدهند و اگر طبع لین بود رب به یا سیب بدهند و اگر سرفه نباشد سکنجبین ساده یا شربت تمر هندی یا شربت لیمو یا شربت حماض یا ریباس یا غوره یا زرشک یا کاسنی یا کادی و دیگر ربوب فواکه حامضه یا آب آنها و آب انارین بنوشند و بحالت سرفه خمیرهٔ بنفشه همراه مطبوخ سپستان و نیلوفر و عناب و خبازی بدهند یا شربت بنفشه با عناب و اصل السوس و بهدانه و پرسیاوشان و یا ماء الشعیر بنوشند و اگر حاجت تلیین افتد بعد استعمال منضج صفرا مسهل صفرا دهند و یا دیگر نقوعات طبیه مثل نقوع هلیله و نقوع حامض و یا عصارات فواکه و هلیله بکار برند و تنها استعمال کنند و یا این نقوع مرکب که برای جمیع امراض دموی نافع است بدهند عناب بست عدد زرشک پنج درم تخم کاسنی دو درم ریوند خطائی یک مثقال تخم کشوث دو درم تمر هندی ده درم گل سرخ سه درم یک شبانه روز خیسانیده صاف نموده شیر خشت ده درم ترنجبین بست درم حل کرده بنوشند و یا شربت ورد مکرر با گلاب و عرق نیلوفر بیاشامند و یا نقوع گل سرخ و آلو و عناب و بنفشه و تمر هندی و سپستان با شیر خشت بدهند بالجمله در علاج این امراض اخراج دم و تلیین طبیعت و تقلیل طعام ملحوظ دارند و باقی تدابیر از علاج صداع دموی اخذ کنند و غذا ماش مقشر و اسفاناخ با آب حصرم یا لیمو یا حماض یا زرشک یا انارین یا تمر هندی ترش کرده و از جوجهٔ مرغ و غیره لحوم اجتناب نمایند مگر هنگام کمال ضعف با بقول بارده جائز است و از استعمال اشیای شدید الحموضة هرگاه سینه و یا عصب و یا امعا ضعیف و یا سرفه و خشونت صدر باشد بسیار حذر کنند و تغذیه بکاهو یا اسفاناخ نمایند

علاج امراض دماغی صفراوی

و آن صداع و بیضه و شقیقه و سرسام و سدر و دوار و سهر و صرع است و سببش تناول اغذیه و ادویهٔ گرم و ریاضت در هاجره و سهر و صوم در آنست اول تبریدی که در امراض دماغی حار ساذج گذشت بدهند و آب نارنج و لیمو و انارین یا شربت اینها و لعاب بزر قطونا و ماء القرع و آب انار و اشربهٔ بارده رطب مانند شربت عناب و نیلوفر و اجاص و امثال آن و شیرهٔ بزر بارده رطبه و سلاقات ادویهٔ بارده تمامه و تخم کاسنی و بیخ آن و اصل السوس و خارخسک و تخم خرفه و خیار و عناب و سپستان و تمر هندی و آلو بخارا و زرشک و مانند اینها نیز مفید بود و بعد تسکین ماده نضج آن بمنضج صفرا نموده مسهل صفرا و حب بنفشه دهند اما بقول شیخ انضاج مادهٔ حار بدوائی باید کرد که قوام او جمع کند و معذلک مفتح و مقطع باشد و این اوصاف در مبردات مرطب که در ان جلا و غسل باشد مثل ماء الشعیر و سکنجبین ساده و شیر بز یافته میشود اما کسی را که ضعف قوت مع صداع باشد از شیر اجتناب کند و از منضجات بشرط مذکور آنست که استعمال نمایند نطولات متخذ از مطبوخ بنفشه و نیلوفر و برگ بید و عصا الراعی و مبلهٔ بقول بارده با اندک سرکه برای انضاج و تنفید قوت آنها و اگر در ماده اندک غلظتی باشد زیاده نمایند در ان بابونه و خطمی و پرسیاوشان و گاوزبان و مانند آن و اگر محتاج بسوی ادویهٔ مفتحه مقطعه باشد و یا سنا قند بیفزایند و

یا در خلط نوعی تشبث باعضا باشد تا آنکه آسان گردد خروج ماده بانفتاح طریق آن تا زائل گردد مانع و این مثل بادیان و بیخ آن و تخم کشوث و انیسون و مانند اینهاست و اگر بیداری مفرط باشد و مریض را خواب نیاید پوست خشخاش دران اضافه نمایند و سرکه مشترک النفع ست جمیع موادرا در انضاج مواد حار باکی نیست در استعمال آن و از مسهلات موافقه اخلاط مراریه رقیقه طبیخ هلیله و آلو و شاهتره و شربت فواکه مسهل و شربت بنفشه و طبیخ خیارشنبر و امثال آنست متوی سقمونیا وغیر آن بحسب حال بدن و خلو آن از تپ یا موجود بودن آن در بدن و بحسب سن و قوت و فصل و جز آن و مسهل منقوع هلیله زرد و عناب و تمر هندی و شاهتره و سنا و بنفشه و عنب الثعلب و خطمی و تخم کاسنی با شیرخشت یا ترنجبین نیز نافع و ادویه مسهله شدید الحرارة در امراض حاره جائز نیست بلکه باید که استعمال ملینات و ادویه قلیل الحرارة مانند منقوعات نمایند و بقول ابن الطلان خوردن گل بنفشه باشکر برات منقی دماغ از صفراست و طبیخ فواکه با شیرخشت و ترنجبین یا مطبوخ هلیله و یا آب انارین با هلیله زرد نیز مفید و بعد تنقیه لعاب اسپغول یا بهدانه بگلاب و عرق کاسنی و عرق گاوزبان و عرق کادی و نبات بدهند و اکثار تبرید و ترطیب خصوصاً بتمر هندی و بزرقطونا مناسب و نخلخه بصندل و گلاب و آب سیب و طلا بصندل و انزروت و شیاف مامیثا در گلاب سوده و تقطیر روغن کدو در بینی مفید و باید که قبل از تنقیه ضماد کدام شی بر سر نکنند که دران خوف انجذاب مواد بسوی راس ست و استعمال غراغر منقی راس درینجا بسبب خوف نزول ماده حار بطرف صدر منع ست و از عطوسات نافعه درینجا مثل بخار سرکه است که قدرے سقمونیا دران گداخته باشند و کذا شم نقاع ترش حاو و دیگر تدابیر مثل سعوط و شموم و ضماد و نخلخه و پاشویه بارد و انکباب و نطول که در امراض دماغی حار سابق مذکور شد بعمل آرند و هرچه در علاج صداع صفراوی مسطور گردد مفید شناسند و اطریفل کشنیزی فرعفر و آنکه دران مغز تخم کدو و خیار داخل ست نافع ست و هرچه از ادویه و اغذیه که بارد رطب باشد استعمال کنند و از هرچه مولد صفراست مثل صوم و سهر و غم و غضب و ادویه حاره منع کنند

علاج امراض دماغی بلغمی

و آن صداع و بیضه و شقیقه و سرسام و سدر و دوار و سبات و نسیان و صرع و سکته است و سبب آن اکثار اغذیه بارد رطب و دعت و سکون و تواتر تخمه یا استحمام عقب غذاست اولا بهر نضج ماده منضج بلغم دهند و بعد ظهور نضج مسهل بلغم تنقیه بدن نموده بهر تنقیه دماغ حب ایارج دهند بالجمله بقول شیخ اصول و امهات ادویه مستعمله در انضاج ماده بلغمی و سوداوی چنان باید که دران تلطیف و تقطیع و تحلیل باشد مثل انیسون و بیخ بادیان و بیخ کبر و ایرسا و اذخر و حاشا و زوفا و فودنج و سداب و برنجاسف و مرزنجوش و برگ غار و شیح و قیصوم و بابونه و اکلیل الملک و شبت و مانند آن از ادویه حاره محلله و منضجه و اگرچه تحصیل تدبیر در بلغمی و سوداوی مختلف ست یعنی استعمال این ادویه در انضاج هر بلغم مثل بلغم شور و مثل سوداء احتراقی جائز نیست و واجبست که در استعمال این ادویه از اضعف با قوی گرایند بحسب درجات ادویه و بمقدار تصاعد درجات ماده ترقی نمایند پس اگر ماده کثیر الکمیة شدید الکیفیة باشد باید که بحسب درجات آن ادویه حار قوی نیز تا بدرجه سوم و چهارم مثل عاقرقرحا و فرفیون وغیره اختیار نمایند مگر آنکه بسبب کثرت ماده خوف غلیان او باشد که بنابر سخونت حجم او زیاده گردد و موجب تمدد مولم یا ورم شود که درین صورت قدری ازان مستفرغ سازند و بعد ازان در انضاج باقی شروع کنند و بهتر در انضاج اخلاط خام آنست که علاج و تضمید بادویه معتدل الحرارة کنند و سکون و بستن اطراف استعمال نمایند تا آنکه برفق نضج یابد و اگر ماده قلیل الکمیة یا ضعیف الکیفیة باشد بر ادویه ملطفه که بسیار گرم نبود بلکه گرمی او زیاده از درجه اولی نباشد اقتصار کنند و اگر ماده متوسط در کمیت و کیفیت باشد ادویه متوسط الحرارة اخذ نمایند و سزاوار ست که استعمال ننماید مسخن شدید التسخین در امراض بلغمیه بجهت آنکه تحلیل لطیف آن مینماید و غلظت زیاده دران بهم میرساند و خروج آن دشوار میگردد و موجب عطش نیز میشود و چون سرکه مشترک النفع ست در جمیع مواد کسر تبرید او بادنی شی حار ممکن ست پس خوص او با ادویه و تقطیع او باقی خواهد ماند و ادهان حاره که از ریاحین و از بار و اوراق نباتات گرفته باشند در انضاج ماده بارد داخل اند و اگر مواد شدید البرد یا کثیر الکمیة یا عسر الانحلال باشد ادهان که از صموغ حاره و از ادویه قویه گرفته باشند در روغن بان و زنبق و نرگس و سوسن و دخار و از عودان و مرزنجوش و زنار دین با زیت که دران سداب رطب یا شبت رطب یا بابونه رطب یا فودنج رطب و مانند آن جوشانیده باشند و نفط اختیار نمایند و روغن بلسان بسبب

کمال تلطیف خود بسرعت تحلیل میشود پس در اطلیه و مروخات نفع نمی بخشد و بهتر آنست که ماده را باستفراغ و جذب بسوی خلاف جهت یا بهر دو دفع سازند و جذب بسوی خلاف جهت بطرف دست و پا یا بها باشد و دلک و مالش آنها بنمک و روغن بنفشه یا روغن بابونه بحسب مزاج معین بر آنست اما امر جامع برای هر دو تدبیر یعنی استفراغ و امالہ استعمال حقنجات و حمولات و مدرات و معرقات ست بحسب ماده و قوت و از مسهلاتی که استفراغ مادهٔ راس بشرکت بدن می نماید حب ایارج و قوقایاست و حب اسطوخودوس او فق ست باخلاط محترقه که دران غلبهٔ مرار بود و معذالک غلیظ باشد بلکه آن مشترک در اخلاط بلغمی و مراریست و قوی تر ازین هسه نقوع صبر ست متخذ باب کاسنی یا نقیع ایارج و تی بسکنجبین و تخم سرمق و اما ایارج ارکاغانیس و ایارج ادفس و ایارج لوغاذیا و ایارج جالینوس و حب متخذ از حجر لاجورد و خربق اخلاط غلیظه و سوداویه را موافق ست و کذالک هر آنچه دران اسطوخودوس افتد و ایضاً آنرا قی بشرب سکنجبین و تخم ترب و شحم حنظل با سائر ادویه مخرج اخلاط لزجه صالح ست و باوجود این آنها را طبقات ست و اولی آنست که با ایارج فیقرا و تربد و افتیمون و غاریقون و مانند آن باشد بعده حبوب کبار پس ایارجات پس خربق سفید بحذر و احتیاط و باید که در مسهلات از ضعیف شروع کنند و بتدریج تا ایارجات کبار برسند تا وقتیکه انقطاع مادهٔ علت معلوم شود و از مسهلات ملائم مختصه برای تنقیهٔ راس شبیارات ست که ازان حبوب بزرگ سازند تا زمانی بسیار در معده بماند و از وزن قلیل آن فعل کافی بطول مکث و لبث حاصل شود و وزن قلیل آن بتکرار استعمال مضرت نکند و باید که شب فرو برند و بعد خوردن آن بخواب روند تا حرکت و بیداری فعل او باطل نکند و خمیره و اصل درین حبوب صبر و ایارج ست و مصطکی برای تقویت معده دران داخل میکنند و هلیله برای منع صعود بخار بدماغ از معده می آمیزند و اگر ارادهٔ اعانت اخراج اخلاط بلغمی نمایند شحم حنظل و زنجبیل و تربد و اسطوخودوس داخل کنند و انطاکی گوید که بهترین چیزی که تعدیل و تنقیه و تقویت سر بدان نمایند مطبوخ بمیعه و زعفران و قرنفل و سنبل الطیب و قسط و شحم انیسون و سعوط بمرو جندبیدستر و کندش و فلفل و خردل و معجون جامع الاسرار در تفتیح سدد و تقویت دماغ و افزایش عقل و حفظ و تنقیهٔ ریاح و تعدیل برودت مجرب ست و ایضاً از منقیات خاص دماغ غراغر و عطوسات است و برای تحلیل مواد باقی سعوط و انکباب و نطول و پاشویه حار بعد تنقیهٔ عام بعمل آرند و کذا بعد تنقیه برای رفع بقیهٔ ماده و تحلیل آن اطریفل سنا و ملین مسهل و اسطوخودوس و معجون انطاکی استعمال فرمایند و ایضاً بعد استفراغ ریاضتی که سر بدان متحرک نشود بلکه صرف اسافل بدن و پای حرکت کنند بجوئیکه در علاج کلی امراض راس مذکور شد و مالیدن اطراف و بستن آنها از فوق بسوی اسفل بعمل آرند و گاهی ریاضت خفیف نفس راس میکنند مثل دلک و غمز آن حتی که استعمال شانه و غمد ها از منقیات خاص شمرده اند چنانکه در آخر لیثر غسل بعمل آرند و بساست که مضغ عاقرقرحا و فلفل و زنجبیل و وج حتی مویزج و مانند اینها نفع می بخشد و ادویهٔ غراغر ملطفات و مقطعات مثل سکنجبین عنصلی و ایارج ارکاغانیس و بوسطوس و شحم حنظل و زنجبیل و اسطوخودوس و تربد و خردل و عاقرقرحا و فلفل و مصطکی و وج و زوفای خشک و دارچینی و سلیخه و صعتر و مرزنجوش و پوست بیخ کبر و فوتنج و مری و سکنجبین عسلی و عسل و مانند آنست و بقول سویدی غرغره بعصارهٔ آذان الفار یا مویزج بسکنجبین عنصلی و یا مطبوخ در شراب ریحانی یا بطبیخ اراک یا عصارهٔ چقندر سفید بعسل یا زوفرا یا صبر یا بطبیخ افسنتین یا حرف یا بورق یا عصارهٔ انجره یا طبیخ خربق سیاه یا طبیخ ایرسا یا طبیخ اذخر یا عصارهٔ کرنب یا طبیخ حب بلسان یا نمک اندرانی در آب حل کرده هـ یا نوشادر در آب حل کرده هـ و اعـ نیز منقی دماغ از مواد بارده ست و ادویهٔ عطوسات مفتحه مجرای شم برای اخراج اخلاط بلغمی مثل کندش و فلفل و جندبیدستر و ثوم و حرف و دارشیشعان و نوشادر و تنباکو و خردل و بزور حاره و مانند آنست و گاهی از بعض ادویهٔ مذکور اضمده و اطلیه بر اصداغ بعمل می آرند و ادویهٔ سعوطات محلله اگر قوی خواهند بتدریج استعمال نمایند مثلاً در اول مرتبه بروغن گل و مانند آن بعمل آمده و در مرتبهٔ ثانی بعصارهٔ چقندر و مانند آن و در مرتبهٔ ثالث باب مرزنجوش و امثال آن و بقول سویدی سعوط یک درم آذان الفار مثل او عسل و یا قلقند باب حل کرده و یا گل شقائق النعمان و یا عصارهٔ کرنب یا آذریون یا گل خیری زرد یا بیخ شنجار یعنی خس الحمار که آن کاهو دشتی ست یا نفع یا فوتنج بستانی یا جبلی یا بیخ سوسن سفید یا گل او یا انجره یا برگ شاهانک یا اللبلاب یا سماق یا کرفس یا صعتر یا شیر دختران از هر واحد عصاره گرفته و یا مرکب دانگ و یا ریحان کافوری و یا آب پیاز و یا طبیخ بیخ بخور مریم بعسل و یا طبیخ کمون و یا جرم او سوده و یا روغن غار و یا

روغن سوسن سفید ویا حرف ویا آب جماز النخل ویا روغن بادام تلخ ویا طبیخ مامیران ویا حب بلسان ویا روغن شونیز بشیر زنان ویا جند بید ستر بروغن بادام ویا شیر توع بروغن مذکور ویا عدس تلخ بروغن بادام ویا حضض بشیر دختران ویا زعفران ویا میعه سائله ویا جاوشیر بروغن بادام تلخ ویا حلتیت بروغن مذکور ویا صمغ سرو بروغن بادام هر واحد منقی دماغ ست و ادویهٔ انکباب ونطول انیست اکلیل بابونه حلبه نمام زوفا اسطوخودوس افسنتین اذخر بادیان بیخ کرفس پوست ترنج برگ ریحان برگ سداب عاقرقرحا حب الغار حشیشه مغربی برگ غار حرمل صعتر فارسی برنجاسف نانخواه درمنه ترکی مرزنجوش قیصوم پرسیاوشان تخم شبت حاشا فوتنج شیح ارمنی هرچه ازینها مناسب دانند جوش داده انکباب یا نطول سازند و ادویهٔ باشویهٔ حار انیست گل بابونه مرزنجوش عنب الثعلب برگ شبت هر یک ده درم سبوس گندم بست درم بدستوریکه در علاج امراض دماغی حار ساذج گذشت بعمل آرند وگاهی اکلیل وبادرنجبویه وبرگ سداب وخاکشی هرچه مناسب دانند افزایند سویدی گوید که سندروس شماً وبخوراً ابله ردیهٔ بارده را از دماغ فرود می آرد وکذا مشک شماً وشرباً منقی دماغ از مواد بارد ست وهلیلهٔ کابلی سائیده بعسل سرشته خوردن رطوباتی را که بسوی دماغ مرتقی گردد منع کند وشم طلع نخل وغرغره بطبیخ ویا شرب طبیخ او منقی دماغ است وکذا مضغ کندر یا علک البطم یا صمغ پسته وانداختن آب دهن وکذا سعوط بعصارهٔ گل سرخ تازه وهر واحد ازینها مجرب من ست وشرب عود ویا عصارهٔ بخور مریم بعسل یا فقاح اذخر یا شحم حنظل یا ازفرا یا قنطوریون دقیق یا آب طبیخ خیری زرد یا کرم بعسل یا سنبل هندی یا صبر یا طبیخ افسنتین یا دار چینی یا ریوند وهلیلهٔ کابلی یا تربد یا تخم انجره سوده بعسل سرشته یا طبیخ ایرسا یا عصارهٔ فوتنج یا روغن بادام تلخ یا عود بلسان یک درم یا غاریقون یا حب بلسان یا سلیخه یا بنک یا اسطوخودوس دو درم بعسل وشم شحم حنظل یا کندش یا خردل یا صبر یا حرف یا بورق یا خربق سیاه یا ایرسا یا فلفل سیاه یا دار فلفل یا شونیز بریان [illegible] سوده در خرقهٔ کتان بسته ویا ریحان کافوری ویا عصارهٔ بصل ویا گل خیری زرد ویا سنبل هندی ویا دار چینی ویا عاقرقرحا ویا سوسن سفید ویا گل سوسن آسمانجونی ویا جند بید ستر ویا جماز النخل ویا حب بلسان ویا گل بستان افروز ویا گل سورنجان ویا بنک ومضغ بیخ شقائق النعمان بمرات یا مصطکی یا مویزج یا خردل یا زنجبیل بمصطکی یا پوست بیخ کبر یا عنبر خام واکل بقلهٔ انجره مسلوق بروغن بادام ونطوخ داخل منخرین بعصارهٔ قثاء الحمار وشیر زنان هر واحد منقی دماغ از مواد بارد ست وباقی تدبیر از علاج صداع بلغمی اخذ نمایند

علاج امراض دماغی سوداوی

وآن صداع وبیضه وشقیقه وسرسام وسدر ودوار وسهر وجمود ومالیخولیا وصرع وسکته است وسبب او استکثار اغذیهٔ مولد سودا ست مثل عدس وکرنب ولحم بقر اول منضج سودا دهند وبعد ظهور نضج مسهل آن وحب افتیمون یا حب لاجورد تنقیه کنند وباید که در انضاج سودا نیز قاعده که در انضاج مادهٔ بلغمی گذشت از استعمال ادویهٔ ملطف ومقطع ومحلل وتصعید درجات ادویه بمقدار ماده مرعی دارند لیکن بر ادویهٔ شدید الحرارة اقتصار نکنند تا در تخفیف زیادت نکنند ولاسیما که سودا غیر طبعی واحتراقی باشد بلکه در انضاج مادهٔ سوداوی لامحاله احتیاج بتلیین وترطیب بود مثل عناب ونیلوفر وانجیر تر وبنفشهٔ مربی مانند آن ویا ماء الشعیر با شکر وترنجبین پس عقب او منضجات محلله لطیف التحلیل در درجهٔ ثانی وثالث مثل برگ گاوزبان وبسفائج وبرگ بادرنجبویه وسپستان وترنجبین افزایند واولی آنست که جمع نمایند ادویهٔ ملینه ومرطبه را با حارهٔ مقطعهٔ محلله مانند شربت اصول وسکنجبین عنصلی خصوصاً با ماء الشعیر وطبیخ اصل السوس وبادیان وکرفس وانیسون وپرسیاوشان با انجیر ومویز منقی مع گلقند وبس است که زیاده کرده میشود در آن اسطوخودوس برای اختصاص آن بدماغ و ماء العسل نیز مرطب ومسخن ومنضج ست واین همه برای سودای طبیعی ومحترق از بلغم وخون اولی بود واما در محترقه از صفرا باید که تقدم ترطیب بسیار باغذیه وادویهٔ مرطبهٔ معدلهٔ حرارت احتراق نمایند بعده انضاج بادویهٔ مذکوره فرمایند وچون سودا بسبب غلبهٔ ارضیت عاصی از نضج ست پس باید که منضجات بسیار استعمال کنند تا وقتیکه قاروره غلیظ گردد واز سفیدی بسیاهی گراید ودر نبض لینت ظاهر شود بعده مسهل دهند وبعد مسهل باز منضج دهند وبعد ازان مسهل نوشانند وهمچنین بعمل آرند زیراکه سودا یکبار نضج نمی یابد بلکه اگر در دفعات هم نضج یابد غنیمت شمارند واین مطبوخ بهر نضج سودا نیز معمول ست بسفائج اسطوخودوس بادرنجبویه افتیمون بصره بسته هر یک دو درم مویز منقی بست دانه آلو بخارا ده دانه جوشانیده صاف نموده ترنجبین پانزده درم داخل

کرده بنوشند و تا ده روز استعمال کنند و اگر قوی تر خواهند گاوزبان گل گاوزبان گل بنفشه گل نیلوفر گل سرخ تخم کاسنی بیخ کاسنی پرسیاوشان تخم خطمی اصل السوس شاهتره تخم کشوث بیخ بادیان هر یک دو درم انجیر پنج عدد گلقند چهار تولہ افزایند و گاہے بصورت کثرت غلظ ماده قنطوریون و بیخ کبر زیاده میکنند و هرگاه اراده مسهل باشد مغز خیار شنبر شش تولہ شیرخشت چهار تولہ سنای مکی هلیله سیاه هر یک دو یا سه مثقال روغن بادام یک مثقال در منضج افزایند و گاہے لاجورد مغسول در جلاب حب بسته میخورانند و بالائش مسهل می دهند و این مسهل وقتی باید داد که مریض قوی بود اما اگر مریض ضعیف باشد ماء الجبن و سکنجبین افتیمونی مع سفوف سودا بدهند و معجون نجاح با آب شاهتره نیز فلاح می بخشد و گاهی بعد نضج برای اسهال سودا افتیمون شش درم در یک قدح ماء الجبن شب خیسانیده صبح مالیده صاف نموده شکر یا شیرخشت پانزده درم حل کرده میدهند و بقول جالینوس و تغلیسی و قولس در نضج منقی دماغ از مره سوداست و گاهی عند قوت مرض و مریض ایارجات کبار مثل لوغاذیا میدهند و حبوب که دران لاجورد و حجر ارمنی و اسطوخودوس و افتیمون و بسفائج و قدری خربق سیاه باشد در اخراج مواد غلیظ سوداوی مخصوص ست لیکن استعمال خربق بحذر و احتیاط باید و بعد مسهل غرغره با ایارج فیقرا و سکنجبین عسلی و یا با پوست بیخ کبر معجون العسل در آب گرم نیز منقی دماغ ست و بعد تنقیه بقول شیخ بهر تعدیل در سودای طبیعی و بلغمی تسخین مع ترطیب کنند و در سودای احتراقی از هرچه مجفف و مسخن باشد اجتناب نمایند و بر مرطبات از البان و ادهان و نطولات و ضمادات و اغذیه اقتصار ورزند و باقی تدابیر علاج صداع سوداوی و مالیخولیا اخذ کنند و حکیم عابد سرهندی در شرح اسباب خود نوشته که اگر در گلاب چهار صد درم نقره هفت درم هفت بار و طلا پنج درم پنج بار و فولاد چهل درم نه بار داغ کرده هر روز ازان بر نهار پانزده درم بنوشند در منع تولد سودا و تجوید هضم و ازاله فساد آن بغایت مجرب ست

علاج امراض دماغی ریحی

و آن صداع و شقیقه و سدر و دوار و سهر و سبات کثرت اغذیه غلیظه و سوء هضم ست بهر تحلیل ریاح کاسرات آن مثل طبیخ شیح و افتیمون و حاشا و مانند آن استعمال نمایند و نطولات و سعوطات و شمومات و ضمادات محلله که در علاج امراض دماغی بارد ساذج و بلغمی مذکور شد بعمل آرند و دخول در حمام گرم بر نهار و شم جندبیدستر و مشک درین باب مخصوص ست و تقطیر روغن یاسمین و روغن غار و روغن مرزنجوش در گوش نیز مفید ست و نطول با ادویه محلله مثل بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش و صعتر و فودنج بعمل آرند و از خرقه مغموسه در آب ادویه مذکوره تکمید سر کنند و سعوط جندبیدستر و مشک در روغن زنبق سائیده محلل ریاح سر ست و قطور روغن زنبق که در آب مطبوخ صعتر و حب الغار و تخم کرفس و زیره کرمانی پخته باشند در بینی و گوش نیز تحلیل ریاح راس کنند و کذا شرب و تشمیم سطلیان یعنی یاسمین بری و شم بهار و بستان افروز و خلاف بلخی و نسرین و گل سورنجان و نرگس و سعوط آمرکی بقدر دانه کرسنه بروغن بادام و روغن خسته قندول و عصاره برگ شاهبانگ و روغن مرزنجوش هر واحد محلل ریاح سر ست و اگر ماده مولد ریح که آن در اکثر بلغم یا سودا می باشد زیاده بود اول تنقیه آن نمایند بدستوریکه در علاج امراض دماغی بلغمی و سوداوی مذکور شد بعد ازان بتعدیل و تقویت راس متوجه شوند و از مبخرات مثل خرما و جوز و خردل اجتناب کنند و باقی علاج از صداع ریحی اخذ کنند

علاج امراض دماغی بخاری

و آن صداع و شقیقه و عصابه و حس و سرسام غیر حقیقی و سبات و سدر و دوار و کابوس و صرع و سکته است پس اگر صعود ابخره از بدن باشد اول تنقیه خلطی نمایند که ازان بخار متولد میشود مثلاً در غلبه خون فصد و حجامت ساقین کنند و اگر حاجت بود مسهل بارد دهند و در صفراوی مسهل صفرا بکار برند بعده در هر دو تقویت سر کنند بسعوطات بارده و نهادن روغن گل و گلاب و سرکه بر سر و استعمال نخلخه بارده و اشربه مطفیه مثل شربت حماض و لیمو و تمر هندی و آلو مع اسبغول و شربت بنفشه و آلو بالو بنوشند یا نقوع حامض بشربت بنفشه بدهند و یا اسبغول مسلم بگلاب و نبات بخورانند و اطریفل صغیر و کشنیز سبز صرف یا همراه آب تمر هندی و آلو بخارا یا نقوع هلیله بلیله آمله و کشنیز استعمال کنند و از ضمادات بارد احتراز نمایند بلکه اضمده محلله که دران اندک قبض باشد و شمومات ملطفه کفایت کنند اما در صورت احساس حرارت زائد در ماده بخار از محللات کثیر التسخین مثل فرفیون و غیره اجتناب شدید نمایند بلکه ابتدا

کنند بجذب آن طرف خلاف و تنقیه بغراغر بعده استعمال کنند نطولات معتدله در حمام و غذا مزوره انار دانه یا لیمو یا اسفاناخ یا سماق یا کدو یا غوره سازند و خوردن نان منع تصاعد بخار بسوی سر میکند و کهچری مجرب ست و بعد غذا برای منع صعود ابخره خوردن سفوف کشنیز و شکر و یا سماق و بزر قطونا بشکر و امتصاص بهی یا سیب یا ناشپاتی یا زعرور نافع بود و کشنیز در طعام زیاده اندازند و در صورت ماده بلغمی و سوداوی مسهل آنها دهند و اطریفل سنائی استعمال نمایند و هرچه علاج امراض دماغی بلغمی و سوداوی گذشته بعمل آرند بالجمله مراعات خلطی که ازان بخار متولد میشود در اشربه و اغذیه و غیرها واجب ست و اول استعمال منقیات مناسب و جذب بخار به بستن اطراف و مالش کف پا بخرقهای درشت و نهادن پایها در آب گرم و نهادن شاخها بر ساقین پس حبس بخار بهلیله مربی و آمله مربی و کشنیز خشک و اطریفل کشنیزی باید کرد و استعمال پاشویه برای جذب بخار از سر در هر ماده مفید بود و اگر صعود بخارات از عضو واحد بود تدبیرش در علاج امراض دماغی شرکی خواهد آمد

علاج امراض دماغی سدی

و آن صداع و صرع و سکته و جمود هست و وقوع سده در عروق یا حجب دماغ بسبب خلطی از اخلاط اربعه بود و یا بسبب ورم پس اگر بلغم غلیظ لزج محدث سده گردد آثار بلغم پیدا بود و درین صورت انضاج و تلطیف ماده نمایند بمنضج بلغم که دران زوفا و حاشا و غیره ملطفات افزوده باشند و بعد نضج تنقیه بمسهل حب ایارج و شبیار کنند بعده بهر تحلیل نطولات و اضمده و شمومات و سعوطات و عطوسات و غراغر که در علاج امراض دماغی بلغمی مفصل مذکور شد بکار برند و باز بانضاج و استفراغ مشغول شوند و بعده تحلیل گرایند حتی که سده زائل شود و نطولات مفتحه و شبیارات و مضوغات و ادهان محلله دائم بعمل آرند و واجب ست که در آنگی نطولات سکب و ریختن از بلندی نمایند و سر راست باشد تا آنکه غوص و نفوذ و اثر بیشتر کند و شمیدن گل نرگس و شونیز بریان و آزاد درخت ولادن و شابانک که آن بر لوف ست و گل سورنجان و مرزنجوش هر واحد تفتیح سده دماغ نماید و کذا برگ غار خشک باریک سائیده در خرقه کتان بسته دائم بوئیدن و بخار طبیخ مرزنجوش گرفتن و سویدی گوید که شم شاهسفرم و کذا انیسون بریان در خرقه کتان بسته در تفتیح سدد دماغ مجرب من ست و استعمال سکنجبین بزوری نیز مفتح سده است و کذا گل خیری و تخم آن و زنجبیل و بادرنجبویه و مرماحوز هر واحد شربا و شما و کذالک سنبل و جوزبوا و انیسون هر سه مساوی مفتح سده است و فرنجمشک شما و شربا و ضمادا و تخم او و بقلة مسلوق او اکلا و عرق او شربا و کذا عرق بادرنجبویه و تخم آن و اسطوخودوس و سلیخه و مرزنجوش هر واحد شربا و عصاره مرزنجوش و کذا روغن گل قندفل سعوطا و بقله ترنجان مسلوق بشیره بادام اکلا و مرماحوز و شیح و مرزنجوش شما و ذرورا نافع و اگر بسبب سده سودای غلیظ باشد نشان غلبه سودا ظاهر بود و تدبیرش فصد ست و استفراغ سودا و استعمال اضمده و نطولات مخصوصه آن که در علاج امراض دماغی سوداوی گذشت و آنجا که مزاج دماغ حار و سده غلیظ باشد علاج مشکل بود و درین صورت اول مفتحات استعمال کنند بعده هرگاه از علاج گرم سر را مضرت رسد تدارک آن نمایند بمبردات که بار خاب و قبض دران نباشد و بعد از تسکین باز اعاده مفتحات کنند و تا انفتاح سده بهمین طریق علاج کنند و ایضا در چنین حالت استعمال سکنجبین و ماء الشعیر و غیره مفتحات بارده مناسب بود و اگر خون یا صفرا بسبب کمیت خود و یا ورم محدث سده گردد علامات غلبه خون و صفرا و ورم پیدا بود تدبیرش تنقیه بفصد و مسهل ست بطوریکه در علاج امراض دماغی دموی و صفراوی مذکور شد و در سده ورمی بدانچه در علاج امراض دماغی ورمی می آید علاج کنند

علاج امراض دماغی ورمی

و آن صداع و سرسام و ماشرا و سبات سهری و سکته است و در جمله اقسام ورم اول فصد سر رگ کشایند پس اگر ورم حار باشد تدبیریکه در علاج امراض دماغی حار ساذج گذشت بعمل آرند و ابتدای ورم ماده را از سر دفع نمایند مثل روغن گل و سرکه و گلاب کنند مگر آنکه با آن درد شدید باشد که درین وقت سرکه جائز نیست و درین استعمال روغن گل سرد مقداری صالح بدون افراط مخلوط با سرکه بسیار و یا اندکی بر پیشانی و سر و آب عنب الثعلب و فوفل و صندل و شیاف ماميثا و گل ارمنی و عدس مقشر به باشد آن و آبهائی که دران ادویه بارده قابضه و حاره قوی القبض که در مزاج آنها ترکیب از برودت نیز باشد مثل ظرفا جوشانیده باشند نافع ست و از ادویه شدید البرد مخدر مثل خشخاش و افیون و غیره اجتناب کنند مگر هنگام شدت حاجت که وجع شدید باشد و دران هنگام

قدری بابونه داخل نمایند تا که شدت قوت مخدره آنها را بشکنند و کم کنند چه بابونه کسر قوت مخدرات میکند و اگر مواد شدید الحدة باشد اولاً آب لعوق که در علاج امراض دماغی حار مذکور شد استعمال کنند بعده بمنضجات مواد حار مشغول شوند و بعد ازان دوائی که دران اندکی تحلیل باشد مثل آبیکه دران اکلیل و بنفشه و مورد پخته باشند و ازادهان روغن بابونه تازه تنها یا مخلوط بروغن گل بحسب حدت مرض و قوام ماده و قرب عهد از منتهی و بعد آن بکار برند و پس عند منتهی مرخیات محلله مثل آبهائی که دران اصول کرفس و بادیان و بزور آنها و سبوس گندم و حلبه و خطمی و اکلیل الملک و اقحوان سفید جوشانیده باشند و از روغنها روغن شبت و مانند آن بعمل آرند تا آنکه در منتهی تحلیل حاصل شود و ایضاً ضمادات محلله ازین ادویه ترتیب دهند و در استفراغات واجب در علاجات اورام راس از فصد و غیره بحسب ماده تقدیم نمایند و در تغذیه صاحب ورم صفراوی اغذیه خفیفه رطبه استعمال کنند مثل ماء الشعیر و اجاصیه و اگر ورم بارد باشد بعد فصد منضج و مسهل بحسب ماده دهند و در استفراغ دوائی که دران روغن بید انجیر و روغن بادام تلخ و فیقرا و مانند آن باشد با ماء الاصول استعمال کنند و اقتصار نمایند در ابتدا از رادعات بروغن گل مخلوط بلطفات مثل حاشا و فوتنج و جند بیدستر خاصةً لیپ استعمال نمایند عنصل و سرکهٔ آنرا الطریق ضماد و غرغره اگر ممکن باشد و بباست که نفع می بخشد آشامیدن دو ثلث مثقال یا کمتر ازان بحسب مزاج جند بیدستر خصوصاً براحی لثیر غس بعده منضجات که دران ارخاء اندک تحلیل باشد استعمال کنند و بعد ازان نزد انتها در تمامی اورام بارده و حاره مرخیات را بدین نوع که در بارد مرخیات تامه و محللات قویه از آبها و ضمادات و ادهان بعمل آرند و باقی علاج مفصل از اقسام سرسام اخذ کنند

علاج امراض دماغی از ضعف دماغ

و آن صداع و سدر و دوار و غیره است بهر تقویت دماغ اطریفلات مثل اطریفل کشنیزی و کبیر و اطریفل اسطوخودوس و اطریفل مقوی دماغ و خمیرجات مثل خمیرهٔ گاوزبان و خشخاش و مروارید و دیگر مقویات مثل انوشدارو و جوارش صندلین و عنبر و دواء المسک معتدل و معجون مقوی دماغ و مفرح یاقوتی بارد و حار و شربت ابریشم و عرق کیتکی مرکب هرچه ازینها مناسب مزاج مریض دانند بدهند و حریرهای معمول نوشانند و خوردن هفت عدد مغز بادام مقشر با مثل آن نبات در شب وقت خواب سخت سودمند ست و روغن گل بر سر مالند و قرنفل بگلاب طلا سازند و طلائی که دران تخم ریحان بود و ادویه معطره داخل ست بعمل آرند و سیب و عنبر و گلاب بیبویند و بوئیدن شموم غالیه و لخلخهٔ عنبر نیز مفید و سعوط روغن گاو فقط یا با مروارید محلول بگلاب بسیار مفید ست و اغذیه لطیفه عطریه مانند گوشت چوزهٔ مرغ و تیهو و دراج با نخود و ابازیر خوشبو و گلاب پخته بخورند و جمیع ادمغهٔ حیوانات و لبوب مقوی دماغ ست و استعمال حلوای چوب چینی تالیف والد حکیم علوی خان مفید و مغز گوسفند با روغن بادام بریان کرده خوردن و روغن آن بر سر مالیدن و همچنین سر را بر بخار قلیهٔ جگر بز که با مصالح متعارفه پخته باشند داشتن و یک دو لقمه ازان خوردن نافع ست و اگر سینهٔ بچهٔ مرغ که قریب جوانی رسیده باشد در روغن گاو بریان کرده گوشت او بگیرند و در هاون بکوبند بعده نشاسته ربع رطل در همان روغن بریان نموده و مغز بادام ربع رطل و قدری زعفران و دارچینی و دانهٔ هیل را سائیده شکر سفید بقوام آرند و اگر روغنی که دران سینهٔ مرغ و نشاسته بریان کرده اند زیاده بماند آنرا نیز در حالت قوام داخل کنند و همه را در قوام آمیخته هر صبح بقدر دو نیم توله بخورند مربی دماغ و مقوی آنست و سفوف بنفشه کشنیز مقشر گل سرخ مغز بادام هر یک دو ماشه اسطوخودوس سنبل الطیب گل منڈی هر واحد یک ماشه کوفته بیخته نبات برابر آمیخته یک توله خوردن نیز مقوی دماغ ست و گویند که تخم حنا یک مثقال سائیده بعسل آمیخته لیسیدن همین اثر دارد و اگر سبب ضعف دماغ اجتماع اخلاط ردی در معده باشد درین حالت باستفراغ آن پردازند بدانچه در امراض دماغی شرکی معدی و امراض معده مذکور گردد و تقویت فم معده نمایند و خوردن مصطکی سوده یک ماشه با اطریفل کشنیزی یک نیم توله سرشته مقوی معده و دماغ ست بالجمله باید که نظر بر اسباب سابقه نیز دارند مثلاً اگر سبب ضعف سوء مزاج حار یا بارد بود و علامات مخصوصهٔ آن ظاهر باشد درین صورت در ساذج تعدیل و در مادی تنقیه نمایند بدانچه در علاج امراض دماغی حار و بارد ساذج و مادی مذکور شد و بعد ازان حسب مقتضای مزاج تقویت دماغ کوشند مثلاً در مزاج حار مقویات بارد دماغ مثل صندل و گل سرخ و روغن گل و گلاب و مروارید و آمله و خشخاش و گل سیب و گل نارنج و گل سفرجل

و در مزاج بارد مقویات حار مثل زعفران و مشک و عنبر و غالیه و عود و دارچینی و قرنفل و کندر و تخم حنا و سعد و زنجبیل و سنبل و بالنگو و بادرود و در مزاج
یابس مثل انجیر و مغز بادام و پسته و فندق و نشاسته و حریره و شیر میش و دماغ و دراج استعمال نمایند و گویند که در مزاج حار شم و شرب گلاب
و گل تفاح و گل به و شرب آمله و کافور و هلیله کابلی و شم سیب و گل بید و ضماد آمله هر واحد مقوی دماغ ست و در مزاج بارد شرب حب بلسان
بعسل و یا فلنجه و یا مرزنجوش مخلوط بکباش قرنفل و یا عرق بادرنجبویه و یا اسطوخودوس و یا جوزبوا و یا بیخ بادآورد و شرب و شم مشک و عود و زعفران
و درنجان و تخم آن و گل بادام و شم برم و عبیشران و زفت مخلوط بلادن و نسرین و نرگس و فرنجمشک و سنبلید که گل سورنجان ست و شرب بخور جوزبوا
و سنبل هندی و شرب و ذرور سنبل الطیب و فرنجمشک و ضماد عود و دوسرا و غالیه و سعود انسرین و ذرور و نطول اکلیل الملک و عود بلسان و شم و
شرب و ضماد و مضغ عنبر و لادن هر واحد نافع و سویدی گوید که یاسمین شربا و درورا و کباش قرنفل و کذا گل جوز با برگ او خشک و یا پوست سبز او
خشک کرده ذرورا بر مقدم راس هر واحد در تقویت دماغ مجرب من ست و اگر سبب ضعف انتقاص جرم دماغ بود اکثار تناول ادمغه حیوانات و
تقویت روح نفسانی بمفرحات نمایند و اکثار اکل فندق و بادام و لحم دراج و دماغ ماکیان و شرب شیر میش و نطول سر بروغن گل هر واحد مزید
جوهر دماغ ست و بقول جالینوس مسکه گاو و شیر او و شکر و زردی بیضه جوهر دماغ را زیاده میکند پس اگر سببش کثرت جماع باشد مبهیات و مولدات
منی استعمال کنند و ایضاً ترک جماع نمایند و اغذیه مبرده ملطفه خفیفه سریع الهضم دهند مانند شوربای چوچه مرغ و گوشت خلوان گوسفند شیرخواره بروغن
گاو پخته بنان روغنی تنوری خورانند و ماء اللحم ساده نه توله و یا ماء اللحم مرکب علوی خان و معجون لبوب نه ماشه دهند و خوردن زردی بیضه مرغ با نبات
بسیار مفید ست و کذا با نمک سلیمانی و همچنین مغز بادام و فندق و پسته و چلغوزه و دیگر لبوبات و ایضاً شیر گاو میش و گوسفند و شیر و مغز همه حیوانات
و روغن گاو و شکر تری و نان خمیری تنوری مالیده بگرم تناول کنند و بالائی و شیر با نبات یا پلاو مرغ و چلاو و مطنجن درین باب اثری عظیم دارد و
اگر سبب کثرت ریزش نزله بود نخست تنقیه دماغ بحب قوقایا و ایارج کنند و بعد از حصول تنقیه جهت تقویت دماغ اطریفل اسطوخودوس و شاهتره
علوی خان با عرق اسطوخودوس دهند و تفاحه علوی خان که درینجا مسطور گردد و کلاه ایشان که در صداع ضعف دماغی بیاید بکار برند که اصلاً تخلف
ندارد بلکه نافع خفقان و مانع صعود ابخره بدل و دماغ اند و حریره از شیره بادام ده عدد و خشخاش و تخم خربزه هریک یک توله و حب قرطم دو توله و نشاسته سه توله
روغن ماده گاو چهار و نیم توله و نبات هفت توله دهند و غذا پلاو و گوشته و قورمه همراه نان تنوری یا گوشت لوه و دراج و معجونات مقویه دماغ و مانع نزله بعمل
آرند و نسخه تفاحه علوی خان اینست عود قماری پنج مثقال اشنه سنبل الطیب قرنفل زعفران اظفار الطیب قاقله صغار بسباسه پوست ترنج هریک یک مثقال
و یک نیم دانگ عنبر اشهب دو مثقال مشک یک مثقال بهار نارنج یک مثقال و دو دانگ علف هندی و حصی لبان هریک و نیم مثقال اجزا را کوفته
بیخته در هاون سنگین بگلاب بسایند و عطر عنبر و ناگ کیسر و عود هریک نیم مثقال روغن یاسمین و نرگس هریک یک نیم مثقال داخل کرده چندان
حل کنند که قابل حب بستن شود پس بشکل سیب ساخته در سایه خشک نموده ببویند و اگر سببش سهر طویل باشد تبرطیب و تنویم کوشند و اگر مرض مزمن
باشد بعد ازاله مرض تقویت بدن با دویه و اغذیه لطیفه بتدریج نمایند و اگر ریاضت شاقه باشد دعت و سکون و استحمام مرطب و تدهین با دهان بارده
کنند و اگر استفراغات کثیر باشد انچه در صداع عصبی بیاید استعمال نمایند و ایضاً خمیره مروارید ساده نه ماشه ورق طلا یک عدد و عرق تنبول حکیم ذکاء الله خان
هفت توله با شربت تنبول چار توله تخم شربتی هفت ماشه دهند غذا شوربای مرغ و نان خشکار خورانند و لخلخه مقوی دماغ نیز مفید و خوردن مربای آمله و
هلیله و سیب و بهی و اناناس بورق طلا و نقره و طباشیر خیلی نافع و کذا انوشدارو ساده و لولوی بعرق کیوڑه

علاج امراض دماغی از قوت حس دماغ

و آن صداع و صرع ست بهر تبلید حس اغذیه غلیظه مثل هریسه گندم و جو و لحم بقر و کله پاچه و کرش آن دهند اگر هضم قوی باشد و الا اغذیه که از قبول
بارد مثل برگ کاهو و خرفه و کشنیز تر و لحم ماهی و گوشت بره شیرخواره و گوساله ساخته باشند بدهند و در طعامها تخم خشخاش و تخم کاهو افگنند و اگر فائده

نشود چیزی از مخدرات مثل شربت خشخاش یا شیرهٔ تخم خشخاش و شیرهٔ تخم کاهو و مانند آن استعمال کنند و افیون بو بیند و اگر قوی تر خواهند آب کوکنار و یا فلونیا بدهند و طلای مخدر از تخم کاهو و پوست خشخاش و افیون و بزر البنج و برگ قنب بعمل آرند لیکن در استعمال مخدرات قویه بزودی مبادرت و جرأت ننمایند زیرا که مورث بلاهای ردیه مثل ظلمت بصر و بلادت ذهن ست و بسا ست که مؤدی بهلاکت میگردد و آنجا که از استعمال مخدرات در حواس نقصان کثیر رو دهد بزودی آب نیم گرم بسیار بر سر ریزند و استعمال مخدر موقوف نمایند

علاج امراض دماغی از ضربه و سقطه و تفرق اتصال

و آن صداع و سدر و دوار و سبات و سکته است اول برای حفظ دماغ از تورم فصد سرو یا هفت اندام کشایند و اگر مانعی باشد حجامت نمایند و بعده تنقیه صفرا از مسهل صفرا یا حقنه کنند و سرکه و گلاب و روغن گل بر سر بمالند و برگ آس و گلنار و پوست انار در سرکه و گلاب جوشانیده اند مشک و عود داخل کرده سائیده ضماد کنند و بقول حکیم علوی خان بعد فصد و تلیین طبیعت گل ارمنی یک درم شب یمانی دو دانگ سنگ رگی ربع درم سائیده وقت خواب باب نیم گرم بخورند و اگر در ضربه ضعیف و خفیف باشد آرد مونگ مغاث بغدادی مغاث هندی یعنی میدهٔ چوب اقاقیا زرد چوب کوفته بیخته بروغن گل و روغن مورد و زردی بیضه ضماد کنند و اگر خواهند میدهٔ گندم افزایند و اگر حرارت زیاده باشد گل ارمنی داخل کنند و اگر بسبب ضربه خون از دماغ خارج شود دماغ ماکیان حتی الامکان بخورانند و بر آن آب انار ترش بنوشانند تا از استحالهٔ ادمغه بصفرا و از ضربه غثیان که کل ادمغه منفعل اند باز دارد لیکن آب مذکور بسیار اندک باشد تا دماغ از ترشی او متضرر نگردد و معذالک باید که حموضت او قلیل بود و واجب ست که از آفتاب و حمام و شراب و غضب و اغذیه مبخره و حاره و مصدعه و حریفه مثل جوز و شاهدانج و جرجیر و بادروج و شراب قوی و مفنجج و مویز شیرین اجتناب کنند و باقی علاج از صداع ضربی و سقطی جوبند گیلانی گوید که تفرق اتصال واقع در سر که از ضربه یا سقطه یا قطع یا شق یا حرق نار و غیره باشد اگر در جلد بود فقط بغیر سیلان خون آنرا حارصه نامند و اگر با سیلان خون باشد دامیه گویند و اگر از لحم اندک اخذ کند باضعه گویند و اگر در لحم نازل شود و غائر دران باشد متلاحمه نامند و اگر در سمحاق باشد حتی که استخوان ظاهر گردد موضحه خوانند و اگر تا سمحاق برسد و تفرق اتصال او نگرداند با سم سمحاق نامند و اگر آنرا بسوی خارج ظاهر گرداند و دران ورم حادث گردد فطره گویند و اگر تفرق اتصال استخوان گردد و چیزی از جرم او منتقل شود بنحوی که در علاج او احتیاج نقل بعض اجزای او افتد منقله نامند و اگر تفرق اتصال او بغیر حاجت بسوی نقل او باشد هاشمه خوانند و اگر تفرق اتصال ام غلیظه شود آمه و مامومه نیز گویند و اگر تفرق اتصال دماغ کند دامغه نامند و اگر در جوف دماغ و بطون آن اخذ کند جائفه خوانند و خطره بسیار ردی ست و اکثر دران اختلاط عقل عارض شود و در آمه و جائفه خطر ست و شیخ میفرماید که در جراحات واصله بسوی غشای دماغ حادث میشود استرخا در جانب جراحت و تشنج در جانب مقابل آن و چون قطع تا بطون بلکه تا حد حجاب رقیق نرسد اسلم باشد و هرگاه قطع تا دماغ رسد تپ و قی مراری ظاهر گردد و کمتر فلاح یابد و قریب تر بسلامت آنست که قطع در بطن ایمن و ایسر مقدم دماغ واقع شود چون بسرعت تدارک نمایند ملتحم گردد و آنچه در بطن اوسط و بطن مؤخر باشد صعب تر بود و آنچه در اوسط باشد از آنچه در مؤخر بود سخت تر باشد و بعید تر ست که رجوع بحالت طبیعیه کند مگر آنکه اندک باشد و مبادرت بضم و اصلاح او بسرعت کنند بالجمله در شجهٔ سر مبادرت بمنع ورم نمایند و تفصیل آن در علاج جراحات در آخر کتاب مذکور گردد و علاج کسر در باب آن خواهد آمد و اطبا را در کسر قحف منقطع که آن منقله است دو مذهب ست یکی آنکه مائل باشد بادویهٔ ساکنه شدید التسکین برای الم اند و این مذهب متقدمین ست دوم آنکه استعمال ادویهٔ شدید التجفیف میکنند و بعد قطع منکسر و قلع منقلع و جذب انکسار او بادویهٔ جذابه از مرهم و غیرها بر موضع فوق او از خارج بطلوخ از عسل و سرکه استعمال مینمایند و این مذهب متاخرین ست و سلامت در دست این متاخرین بیشتر از دست اولین ست و این عجب نیست چه جالینوس گفته که مزاج اعصاب و عظام یابس ست و شارح ممدوح گوید که بهترین چیزی که در منع ورم درین باب و منع نزف الدم و سرعت التحام و دفع وجع یافته ایم مرهم جدوار تالیف ماست و هر قدر که مدت میان حدوث تفرق و استعمال این مرهم کمتر باشد اولی و اجود

فعل خواہد بود و فعل او درین باب عجیب ست و مالقی وغیرہ می نویسند کہ ضماد خطمی مطبوخ بشراب وکذا اقاقیا بالصبر وکذا سوسن بری وکذا حلزون صغیر
سائیدہ وکذا برادہ چوب شمشاد مجنا وکذا خراطین بروغن گل سودہ وکذا زراوند طویل سودہ بشراب و عسل بختہ تا غلیظ گردد بر خرقہ کتان مالیدہ
نافع جراحت و کسر عظام سرست و ضماد ملبوس بعسل آمیختہ مفید کوفتگی لحم و عدم کسر عظم ست و تقطیر روغن گل باخون کبوتر یا فاختہ یا شفنین بر شجہ
راس وکذا ذرور مرو زراوند طویل و خمیر آرد گندم خشک کردہ سائیدہ و زاج و کندر و دم الاخوین و تخم بلسان سوختہ و صبر و کافور و توبال مس و پوست شجر صنوبر و پوست
ثمر آن ہر واحد التحام جراحت راس میکند

علاج امراض دماغی شرکی

و آن صداع و سدر و دوار و سبات و سہر و صرع وغیرہ است پس اگر از شرکت معدہ باشد و سببش اجتماع خلطی در معدہ بود استفراغ مادہ غالب نقی و اسہال و اصلاح معدہ
بتعدیل مزاج و تقویت آن کنند مثلاً اگر مادہ صفراوی باشد با سکنجبین و آب نیم گرم قی کنند بعدہ سکنجبین و گلاب بنوشند و یا شیرہ کشنیز نیز افزایند و اگر تسکین زیادہ منظور بود
آب تمر ہندی دو تولہ آب آلو بخارا پنج دانہ شیرہ تخم خیارین ہفت ماشہ شیرہ کشنیز خشک چہار ماشہ با گلقند سکنجبین گلاب دہند و اگر در نبض امتلائی خون نیز معلوم شود بعد فصد
آلو بخارا لعوق شاہترہ مالیدہ شیرہ تخم کاسنی شیرہ خیارین شربت انار داخل کردہ دہند و اگر احتیاج اسہال صفرا بینند مسہل صفرا دہند و اگر معدہ تشرب خلط صفراوی
کردہ باشد و دران صفرا بسیار باشد پوست ہلیلہ زرد افسنتین بنفشہ ہر یک پنج درم تخم کاسنی گل کشوث شاہترہ ہر یک سہ درم تمر ہندی بست درم آلو بہل عدد در سہ
رطل آب طبخ نمایند تا صد درم باند مالیدہ صاف نمودہ شکر طبرزد بست درم محمودہ مشوی یک دانگ افزودہ بیاشامند و طبیخ ہلیلہ و تمر ہندی و افسنتین و نقوع صبر و
سکنجبین صبری نیز نافع و اگر حرارت زیادہ نباشد اطریفل صغیر یا ہلیلہ زرد با ایارج فیقرا مرکب کردہ تا سہ روز بدہند بالجملہ بعد تنقیہ در تسکین حرارت و تقویت معدہ
کوشند بمانچہ در امراض دماغی صفراوی گذشت و در امراض معدی صفراوی خواہد آمد و ایضاً چون ارادہ تقویت دماغ و منع صعود اخلاط مراری از معدہ و نواح آن
بسوی دماغ نمایند واجب است کہ فواکہ حامضہ خصوصاً انار ترش و سیب ترش و بہ ترش و امرود و غورہ خصوصاً بعد از طعام بخورانند و در ابتدا روغن گل
و روغن آس بر سر مالیدن و بعد ازان صمغ سرو در روغن بابونہ و آس حل کردہ طلا کردن مقوی سر ست و اگر برگ سرو در روغنہای مذکور جوشانیدہ بعمل آرند
نیز جائز ست و جملہ ربوب تابضہ مثل رب بہ و غورہ و انار و لیمو مقوی معدہ است پس اگر قبض بیشتر مطلوب بود طباشیر گل سرخ گل ارمنی باریک سائیدہ
در ربوب آمیزند و اگر در ربوب مذکورہ چند لقمہ نان تر کردہ ہر صبح بخورند نیز مفید بود و گویند کہ اغتذا بآب انار مانع انصباب صفرا بمعدہ است و بمزوراتی کہ
دران چیزہای ترش مانند غورہ و انار و تمر ہندی و آلو باشد یا غورہ و کشمش و شیرہ بادام و یا مزورہ ماش مقشر و اسفاناخ و کدو با شیرہ بادام غذا سازند و
واجب ست کہ صاحبان این علت مدافعت گرسنگی کردہ باشند و ادویہ چرب و شیرین تناول ننمایند و اقتصار نمایند بر اغذیہ ترش و چاشنی دار و دوام
تمریخ مہر ادہان بارد رطب مثل روغن بنفشہ و نیلوفر و بہار بید نمایند و اطراف و اسافل پایہا بمالند و بازو بہ بندند و اگر مادہ بلغمی باشد تخم شبت تخم
ترب باشہد و نمک در آب جوشانیدہ صاف نمودہ مکرر قی کنند بعدہ اندکی مصطگی در گلقند آمیختہ بخورند و بہر اسہال مسہل بلغم و حب ایارج بخورند یا ایارج فیقرا
از دو مثقال تا سہ درم بعسل سرشتہ سہ روز تناول نمایند و نقوع صبر بدستور یا سنای مکی افسنتین ہلیلہ کابلی و سیاہ ہر یک پنج درم اسطوخودوس
بسفائج بادیان تخم کرفس انیسون سنبل الطیب گل سرخ ہر یک دو درم مویز سرخ منقی بست درم ہمہ را در سہ رطل آب بجوشانند تا صد درم باند یک درم
صبر و نیم درم کتیرا نرم سائیدہ حل کردہ یک درم روغن بادام شیرین بران ریختہ نیم گرم بیاشامند و بعد تنقیہ بتلطیف غذا و خوردن جوارشات گرم
و استعمال اضمدہ مقوی حار لطیف معدہ را تقویت دہند مثلاً جوارش جالینوس یا عود بالبسباسہ یا دار چینی یا مصطگی یا فلافلی یا فلاسفہ یا جوارش عنبر
یا آملہ بخورند و غذا قلایا و مطجنات با فاویہ حارہ دہند و اگر مادہ سوداوی بود بعد نضج مادہ بمسہل سودا و حب افتیمون یا حب اسطوخودوس تنقیہ کنند
و یا پوست ہلیلہ کابلی ہلیلہ سیاہ گل سرخ اسطوخودوس از ہر یک سہ درم شاہترہ افتیمون از ہر یک شش درم غافث افسنتین گاوزبان بادرنجبویہ
تخم فرنجمشک بسفائج ہر یک سہ درم مویز سرخ دانہ بیرون کردہ بست درم تمر ہندی بست پنج درم عناب بہل عدد در سہ رطل آب طبخ نمایند تا صد

درم بآب مالیده صاف نموده بست درم ترنجبین ده درم گلقند مالیده بازصاف کنند ویک درم تربد ونیم درم لاجورد مغسول برآن پاشیده بیاشامند
یا نقوع صبر بدهند بعده ترطیب دماغ نمایند با دہان واضمده سنجۂ مرطبه که در صداع سوداوی مذکور گردد وسکنجبین و واوقیه با فتیمون یک مثقال سوده هر روز
بخورند واستحمام بآب شیرین معتدل الحرارة نمایند وبمزورات نخود وآب بمغز قرطم ولحوم لطیفه خفیفه غذا سازند وفواکه حار رطب ولبوب بخورند وسائر تدبیر
از مبحث مالیخولیا اخذ کنند واگر ماده ریحی باشد محللات ریاح مثل شیرهٔ بادیان وانیسون وکشوث وگلقند بدهند وقی کنانند وبعد نضج بمنضج بلغم مسهل بلغم
دهند بعده دواء المسک حلو یا مر بخورانند واطریفل صغیر وگلقند در ریحی وبلغمی هردو مفید ست وسفوف حاکمی نیز مجرب ست وکذا شونیز ونانخواه زیره
حب الرشاد یک درم هر روز بآب خوردن وایضا بعد تنقیه معده از ماده مولد ریاح روغن بادام شیرین وتلخ بآب طبیخ اصول وحلبه وقردمانا وامثال آن
دهند بعده روغن بید انجیر بنقوع صبر بدهند ومقدار روغن مذکور از سه مثقال زیاده نبود واگر سوء مزاج ساذج معده محدث امراض دماغی گردد بتعدیل او
پردازند بدانچه در علاج انواع سوء مزاج ساذج معده بیاید واگر ضعف فم معده سبب باشد برای تقویت معده وتسکین ابخره هر صباح پست گندم بآب
انار یا بهی یا ناشپاتی بنوشند ویا نان در آب غوره یا ریباس یا سماق یا انار ویا در ربوب فواکه قابضه خوشبو ترکرده چند لقمه بخورند واگر غشیان شود
قی کنند تا که صفرای منصب خارج شود وهرگاه مزاج معده بارد باشد نان را بعد ترکردن در ترشی بانیسون وزیره ونانخواه وعود وقرفه ودارچینی وزعفران
آلوده تناول کنند ویا جلاب با فاویه سازند ودران لقمه ترکرده بخورند وکذا گلقند با انیسون ومصطگی بخورند وانجا که سرفه یا نزله وجز آن از استعمال
حموضات مانع باشد لقمه چند در جلاب یا آب به ترکرده بخورند وانچه از شرکت قدمین وساقین باشد اگر درانجا امتلا ظاهر بود فصد صافن کنند
یا حجامت ساقین نمایند وبعد نضج بمسهل گرم وحب ایارج یا حب اصطمخیقون مکرر تنقیه کنند وتلطیف اخلاط واصلاح سوء مزاج بمعاجین ملطفه مثل تریاق
ومثرودیطوس نمایند وتقلیل غذا کنند واگر امتلا ظاهر نباشد ونیز هنگام شدت مرض پایها از بن ران تا کف پا بر بندند وکف پا را بنمک وروغن خیری گرم
کرده بمالند ویا شوبۂ حار کنند واگر برای منع تصاعد بخار قریب نوبت مرض آن عضو را بالاتر از مبداء ارتفاع بخار خوب محکم ببندند بهر ازاله برودت
فعلی آن گرمی آتش بدان رسانند ویا ادویه گرم مثل عاقرقرحا وشیطرج وحلتیت وفرفیون سوده گرم کرده بران عضو ضماد کنند ویا در آب گرم
روغن بابونه آمیخته ویا در آب مطبوخ ادویه گرم آن عضو را غرق نمایند وآن آب اسرد شدن ندهند مفید بود وهرگاه وقت نوبت بگذرد وآن عضو را در آب گرم
نهند بعده عصابه بکشایند وبخرقهٔ درشت بمالند وبعد تنقیه بهر تسخین وتقویت دماغ سکنجبین عنصلی وشربت اسطوخودوس ومانند آن از اشربه وشمومات
ومروخات که در علاج امراض دماغی بارد ساذج وبلغمی مذکور شد بعمل آرند وجوارشات وسفوفات ومعاجین محلل ریاح استعمال نمایند وبعد تنقیه بدن و
تقویت دماغ بهر تسخین عضو مشارک خردل وجندبیدستر وفلفل وعاقرقرحا وفرفیون ومانند آن باعسل آمیخته ضماد کنند وروغنهای گرم بمالند واگر فائده
نشود بر موضع مبداء ارتفاع بخار داغ دهند ویا اول حجامت بران موضع کنند وبعده ادویه مقرحه مثل عسل بلادر وسرگین کبوتر وشیر انجیر وکبیکج نهند
ویا فلفل وخردل وفرفیون سائیده بعسل بلادر آمیخته ضماد نمایند ونهادن ذراریح وکبیکج وسرگین باز وعسل بلادر قوی تر ازان است وبعده قطعهٔ اسرب
بران بسته دارند یا دیگر حیله کنند که قرحه بزودی مندمل نشود ومدتی ماده فاسد مستفرغ گردد وبعده مدملات بکار برند وانچه از مشارکت یدین
بود بدستور مسهل وحبوب مذکوره تنقیه نمایند وبهر تنقیه نفس عضو بر جای مبداء حرکت بخار حجامت نمایند وخردل بمالند وهنگام هیجان مرض باز و بر نهند
وتدبیر مذکورهٔ بالا بهر تسخین عضو بعمل آرند وانچه از شرکت دیگر اعضا بود علاج هر یک تنقیه بحسب ماده وتقویت آن عضوست بدانچه در مقامش
مسطور گردد مثلا در شرکی مراقی وکبدی وطحالی هرچه در مالیخولیای مراقی وامراض کبد وطحال مسطور گردد بعمل آرند وبعد ازان تعدیل مزاج دماغ
وازالهٔ باقی نکایت آن کنند ودر شرکی معائی قتل واخراج دیدان کنند بدانچه در فصل دیدان خواهد آمد وتعدیل مزاج دماغ وتقویت آن وانچه
جامع این هر دو امر ست اطریفل کشنیزی واطریفل کبیر وخائیدن کشنیز خشک ودارچینی وسفوف کشنیز باشکر وخوردن کشنیز وبرنجاسف با مویز
سیاه منقی ونان نرم کوبیده ناشتا واستعمال حافظ الصحة وامثال آنست ودر شرکی رحمی علاج اختناق رحم واحتباس حیض ونفاس

و ورم رحم نمایند و انچه از شرکت جمیع بدن افتد بعلاج امراض دماغی بخاری توجه فرمایند

صداع یعنی دردسر

بدانکه صداع المی ست و سبب هر الم یا سوء مزاج مختلف یعنی تغیر مزاج دفعة است یا تفرق اتصال یا اجتماع آن هر دو باهم مثل ورم و سوء مزاج شانزده نوع معروفست
که هشت ازان ساذج مفرد و مرکب باشد و هشت مادی مفرد و مرکب لیکن سوء مزاج رطب ساذج مولم نیست مگر آنکه با مادهٔ رطب باشد که درینحالت از جهت تحجر یا
احداث ریح موجب تمدید و تفرق اتصال مولم میباشد و سبب سوء مزاج حار یا مادهٔ حار دموی ست یا صفراوی یا مرکب ازان هر دو که بسبب کیفیت خود باعث صداع
گردند و یا ریاح و ابخرهٔ حاره یا گرمی آفتاب و یا شمیدن اشیای حاره و مانند آن که در علاج صداع حار ساذج مذکور خواهد شد و اسباب سوء مزاج بارد و مصدع مادهٔ بارد
بلغمی و سوداوی ست و یا انچه در صداع بارد خواهد آمد و اسباب سوء مزاج یابس کثرت جماع ست و مانند آن که در علاج صداع یبسی بتفصیل ذکر یابد و اما اسباب تفرق اتصال
یا ورم ست یا ضربه یا سقطه یا شجه یا فسخ یا شق یا هتک یا سده یا ریح و ابخره و یا خلط اکال و تفرق اتصال که از داخل میباشد بسببی است که ملتئم نمیگردد و خرق آن باقی
میماند و ایذا میرساند و صداع همیشه میباشد پس سبب ورم یا مادهٔ دموی باشد یا صفراوی یا بلغمی یا سوداوی صلب یا مرکب ازینها و اسباب سده در علاج صداع
سدی بیاید و ابخره و ریاح گاه در نفس دماغ تولد می یابند و گاهی در بدن و گاه در هر دو گاه از خارج مستنشق میگردند یا از مسام می آیند و در دماغ محتقن میشوند و سبب
صداع تمدید و انضغاط میگردند و ازین قبیل ست صداع حادث از بوئیدن روائح خوشبو و بدبو و بدانکه اخلاط حاره باعث هیجان و تولید ریاح میگردند بلکه مهیج و مولد
ابخره اند در ریاح و بخارات بلغمیه ثقیل بطی الحرکة و محتبس می باشد و سوداویه موحش ثابت کمتر در کمیت و بدتر در کیفیت و ابخرهٔ دمویه عذبه کمتر اند از روی ضرر و بیشتر اند
از جهت کمیت و ابخرهٔ صفراویه حاد ملتهب و سوزنده و لذاع اکال اند اکثر ضرر او بکیفیت او باشد و ایضاً بقول شیخ الرئیس این همه یعنی سوء مزاج و تفرق اتصال
و ورم با صناف و انواع خودها که اسباب صداع ست گاه در نفس جوهر دماغ بود و گاهی در حجابین مطیف آن و گاهی در عروق و گاهی در غشای خارج
از قحف و سبب موذی هر کدام ازین اعضا گاهی ثابت در نفس عضو باشد و گاهی بمشارکت غیر آن وا و یا عضوی بود که میان آن و اعضای راس
شعبهٔ عصب باشد مثل معده و رحم و حجاب و غیره و یا عضوی بود که میان او و دماغ شعبهٔ عروق از اورده و شرائین باشد مثل قلب و کبد و طحال و یا عضوی
مجاور او بود مثل ریه موضوع تحت او که آفت این بدان موذی گردد و یا عضوی مشارک عضو از جهتی و دماغ جهت دیگر بود مثل مشارکت گرده در اوجاع
آن بهر آنکه گرده مشارک جگر ست و جگر مشارک دماغ پس گرده مشارک دماغ ازینجهت باشد و یا بمشارکت کل بدن بود مثل صداعی که در حمیات باشد و انچه
بمشارکت بود گاهی با دوار و نوائب باشد بحسب دوار و نوائب سبب که در عضو مشارک ست مثل صداعیکه بمشارکت معده باشد چون انصباب مواد
صفراوی یا غیر آن بسوی معده ادوار بود و مثل آنکه با دوار تزید اصناف حمیات باشد بالجمله صداع گاه اصلی می باشد که در نفس جوهر دماغ یا در اجزای
آن تمامی و یا در بعض آنها باشد و گاه شرکی یعنی بمشارکت عضو دیگر و این یا بمشارکت مطلقه بود و یا بمشارکت غیر مطلقه و مشارکت مطلقه آنست که متادی
نگردد بسوی ناحیهٔ دماغ از عضو مشارک آن چیزی جسمانی بلکه نفس اذیت آن عضو بدماغ رسد و متادی گردد و مشارکت غیر مطلقه آنست که متادی
گردد بسوی جوهر دماغ ازان عضو شی جسمانی و آن مادهٔ خلطیه و یا بخاریه ست از قسم اول ست اصناف صداع حادث از تشنج و کزاز و تمدد و ریاح از وسه
و اوجاع مفاصل و نقرس و عرق النسای قوی شدید و گاهی میباشد متادی از کیفیات مشارکی کیفیت ساذج از کیفیات طبیعیه که آن حرارت و برودت
و رطوبت و یبوست ست و یا کیفیت غریبه بود و یه مثل کیفیات سمیه پس کیفیت او متادی میگردد و گاهی متادی از مواد مواد غیر غریبه و بر طباع خود
بود که باشتداد کیفیات یا تزاید کمیات خود ایذا رساند و گاهی متادی مادهٔ غریبه بود که تولد یابد در بعض اعضا تولد غریب فاسد سمی چنانچه در اختناق
رحم و یا شخص بعید العهد بجماع و یا بکسی که در مراق و یا اطراف آن خلط ردی پیدا شود بهم میرسد و مشارکتی که سر را با تمامی بدن باشد یا از جهت کیفیت
فاشیه منتشره در جمیع بدن بود چنانچه در حمیات و یا از جهت مادهٔ فاشیه پراگنده در سائر بدن و صداع بحرانی ازین قبیل ست صاحب کامل گوید
که صداع یا از جهت بحران بود و یا تابع تپ و یا مفرد بنفسه پس انچه تابع تپ باشد حدوث او از امتلای راس با خلاط و بخارات حاده بود و این

یا از خلط ردی متعفن در معده باشد و علامتش غثیان و خفقان است و یا از خلط مجتمع در جمیع بدن و یا از ضعف راس و یا بسبب شدت حرارت تپ چنانچه در تپ غب و محرقه عارض میشود و آنچه از صداع مفرد بنفسه باشد بعضی ازان خاص بسر بود و بعضی آنست که حدوثش و مشارکت سر مر معده را بود و آنچه خاص براس باشد یا از سوء مزاج بود و یا از مرض آلی و یا از ریح و یا از ضربه اما آنچه سوء مزاج باشد یا سوء مزاج ساذج مفرد و یا مع ماده بود و سوء مزاج ساذج یا حار بود و حدوث او یا از سبب داخل باشد و این از سخونت مزاج اغشیهٔ دماغ و یا از تناول اغذیه یا ادویهٔ حارهٔ مصدعه مثل جوز کهنه و ثوم و پیاز باشد و یا از سبب خارج بود مثل صداع حادث از احتراق آفتاب و یا سوء مزاج ساذج بارد باشد و آن نیز یا از سبب داخل بود چنانچه هرگاه مزاج اغشیهٔ دماغ بارد گردد و یا از سبب خارج باشد مثل صداعیکه از کشادن سر در هوای بارد و نوشیدن آب شدید البرد عارض میشود و یا سوء مزاج یابس بود و صداع حادث ازان ضعیف میباشد و اما رطوبت اگر مفرد باشد صداع حادث نمی کند مگر آنکه با ماده بسیار بود پس صداع تمدد حادث از کثرت ماده احداث نماید و اما آنچه از سوء مزاج مع ماده باشد یا از مادهٔ دموی یا صفراوی یا بلغمی یا سوداوی بود و آنچه از صداع حادث از مرض آلی بود یا از سده باشد و سده یا از کثرت اخلاط غلیظهٔ لزجه و یا از ورم بود و حدوث ورم یا از سبب خارج باشد مثل ضربه و صدمه هنگام تادیهٔ ورم از غشای مبسوط زیر جلد سر بسوی ام غلیظ بمشارکت و یا از داخل بود مثل حدوث سائر اورام که در سر عارض میشود و صداع که حدوث او بمشارکت سر مر معده را باشد یا بسبب اخلاط صفراوی در معده بود و از بلغم عفن در معده و گاهی صداع عقب اکثار طعام بسبب تخمه حادث شود و گاهی از شرب شراب هنگام تراقی بخارات حاره بسوی دماغ عارض شود و این را خمار گویند و این از قبل ضعف دماغ و قبول او برای بخار بود و بدانند که بعض صداع حار سریع التحلل و الانقضا باشد و بصداع مطلق معروف بود و بعضی ازان بطیء التحلل و الانقضا باشد و آن معروف به بیضه و خوده است و در تیسیر الجماعه مینویسد که صداع گاه عرض باشد پس مرض گردد و چون مرض بماند بعد حمیات حاره منذر بعلل دماغیه بود و دلالت بر عجز طبیعت از دفع ماده بتمامه برعاف یا غیر آن کند و امراضی که بدان منذر باشد سبات و سکته و جنون و استرخا و صمم است بحسب جوهر ماده و بحسب حرکات آن و بالجمله دماغ سریع القبول مصدعات یا بسبب ضعف باشد و ضعف تابع سوء مزاج بود یا از امری در نفس عضو و یا از سوء ترکیب آن و یا بسبب قوت حس دماغ پس از هر سبب خفیف نیز ایذا یابد و بعض صداع را عرض نبود و بعضی مودی باعراض مختصه بنواحی راس گردد مثل آنکه از شدت درد ورم در نواحی سر پیدا شود و بعضی مودی بامراض اعضای دیگر شود مثل آنکه اذیت و اضرار او یا ابرام او باصول اعصاب متادی گردد و تشنج حادث شود و یا ازان چیزی بسوی معده متادی گردد و سقوط اشتها و فواق و غثیان و ضعف هضم و مانند آن پیدا شود و بدانند که صداع مزمن یا بسبب بلغم بود یا بسبب سودا یا بسبب ضعف دماغ یا ورم صلب و بعض ابدان مستعد بصداع باشند و آن ابدان ضعیف الرؤس ضعیف الاعضاء الهاضمه مثل معده و جگر اند و چون این اعضا ضعیف باشند فضول کثرت پذیرد و ازان بخار بسیار تولد کند و بسوی سر متصاعد گردد و بسوی معدهٔ ایشان اخلاط صفراوی یا رطوبت بلغمی بریزد و صداع آرد و ایضاً بعضی از متناولات اشیای مصدعه اند و در کتب ادویهٔ مفرده مذکور اند و جمیع افاویه مصدع اند و کذا جمله مبخرات حار باشند خواه بارد لیکن اگر موذی بحرارت بخار اول خورند و عقب آن چیزی که بخار بارد انگیزد بخورند یا بالعکس دفع ضرر یکدیگر کنند و اگر اذیت بکیفیت تنها نباشد بلکه بکمیت بود پس تعاقب آنها نفع نکند بلکه ضرر رساند و صداع بارد و احتقانی که بسبب سردی ظاهر سر و احتقان ماده بود در فصل زمستان بسیار افتد و چون تابستان شمالی بود و دران باران کم آید و خریف جنوبی با کثرت باران باشد صداع در زمستان کثرت نماید و بیشتر صداع بسبب تادیهٔ شریان بخارات خبیثه را بسوی سر عارض شود و گیلانی مینویسد که گاهی صداع از نزول در آب سرد بسیار و در آبهای شبیه بانطرونیه یا کبریتیه و مانند آن افتد و گاهی صداع هنگام تزعزع دماغ عارض شود و تزعزع یا از حرکت شدید تر و ملاعبت یا سقطه یا سقوط شی بر سر باشد و گاهی صداع از خبطه عارض شود و خبطه نزد اطبا انسداد مسام از هوای بارد و آب سرد و اجتماع بخارات در بطون دماغ است و گاهی صداع هنگام گرسنگی شدید عارض گردد و این صداع از انصباب اخلاط صفراوی بسوی معده

و ترقی بخارات آن بسوی سر افتد و جالینوس گفته که بیخوابی بسیار صداع آرد دیگر آنکه هضم را فاسد کند و بخارات را بسوی دماغ برانگیزد و ایضاً خواب طویل صداع پیدا کند زیرا که سر را از رطوبت ممتلی سازد و گاهی صداع از پس بسبب استفراغات رعاف و خون حیض یا بواسیر و نفاس افتد و گاهی بعقب جماع عارض شود و جالینوس گوید که گاهی صداع دائم از ضعف دماغ از کثرت حس آن بود پس چون صداع مرض بود و بعلاجات ساکن نشود و بادی علامات ظاهر نبود و بداند که یکی ازین دو نوع است و درین هنگام فرق میان این هر دو از نقاء و صفای حواس و مجاری در آنچه از ذکای حس بود بایدکرد و گاهی صداع از بخار کثیر در سر افتد و گاهی صداع از ورم حار در رحم و عقب ولادت و اسقاط و قلت نفاس عارض شود و صداعی که از سبب مخصوص در سر باشد در اکثر امر ثابت میباشد و گاهی از صداع شدید انقطاع آواز عارض شود بهر آنکه عضو ریشی را که بعضله حنجره و حلق آمده آفت رسد الحاصل جمیع انواع صداع را حسب سبب به بست و هشت نوع منقسم مینمایم یعنی صداع حار سازج و بارد سازج و مادی دموی و صفراوی و بلغمی و سوداوی و ریحی داخلی و خارجی و بخاری داخلی و خارجی و سددی و ورمی و ضربانی و ضعف دماغی و قوت حس دماغی و بیضی و جماعی و شرابی و شمسی و ضربی و سقطی و تفرق اتصالی و نزعی و نومی و دودی و مشارکی و نزلی و عرضی و بحرانی و تشخیص هر نوع ازین انواع در طریق تشخیص بیان میکنم طریق تشخیص اقسام مذکوره باید که اولا از مریض بپرسند که درد سر تنها است یا با مرضی دیگر اگر تنها بگوید آنرا صداع مرض گویند سپس سوال کنند که در عضوی دیگر پیش از صداع ضرری معلوم میشد یا نه اگر نباشد این را صداع اصلی گویند پس سوال نمایند که در سر سبکی معلوم میشود یا گرانی و در بینی خشکی است یا تری اگر سبکی سر و خشکی بینی بگوید صداع سازج بود و بعده بپرسند که ملمس سر گرم است یا سرد اگر گرم باشد صداع حار سازج بود درین صورت دیگر علامات آن مثل تشنگی و خشکی دهن و بیخوابی و تمدد و حرقت سر و چشم و دوی در گوش و تشویش حواس و اعتدال بول و براز در ابتدا و انتفاع بچیزهای سرد و تقدم ملاقات حرارت آفتاب یا آتش یا تناول اشیای گرم نیز بپرسند و اگر ملمس سرد باشد و اثر نحافت و هزال در چهره یافته نشود و نه درد مفرط بود هر چند که مزمن باشد صداع بارد سازج بود درین حالت دیگر علامات این مثل تکدر حواس و میل وجع بسوی مؤخر دماغ و شدت صداع در اوقات سردی هوا مثل صبح و شام و نفع یافتن از گرمی و تقدم مقارنت هوای سرد یا آب سرد یا برف یا تناول چیزهای بارد هم بپرسند و اگر مریض گرانی سر بیان کند صداع مادی بود پس اگر ملمس گرم باشد صداع حار مادی بود و بعده رنگ رو و چشم و نبض و قاروره ملاحظه نمایند اگر رنگ سرخ و نبض عظیم و قاروره سرخ غلیظ باشد صداع دموی بود و درین صورت دیگر آثار غلبه خون مثل شیرینی دهان و کسل و وجع مع ضربان و اشتداد صداع بعد خوردن چیزی شیرین و غیره هم دریافت کنند و اگر رنگ رو و چشم زرد و نبض سریع و قاروره زرد نارنجی یا ناری و صاف باشد صداع صفراوی بود و درین حالت از دیگر نشان غلبه صفرا مثل تلخی و خشکی دهن و بیخوابی و شدت درد و نخس و تشنگی بسیار نیز سوال کنند و اگر با وجود گرانی سر ملمس سرد باشد و نیز مرض مزمن بود صداع بارد مادی بود و بعده اگر رنگ رو سفید و نبض عظیم بطی لین و بول سفید غلیظ و میل وجع بسوی مؤخر راس و تسکین آن بکمادات حاره و هنگام نیز وزد گرمی هوا و شدت آن در شب و نزد سردی هوا و آشامیدن آب سرد و تناول اغذیه و اشربه بارده و استعمال طلاء و ضماد بارد باشد صداع بلغمی بود و پس دیگر علامات غلبه بلغم مثل کسل و سبات و کدورت حواس و رطوبت دهن و منخرین و چشم نیز بپرسند و اگر رنگ تیره و نبض رقیق صلب و قاروره در ابتدا سفید و رقیق و بعد نضج سیاه و غلیظ باشد صداع سوداوی بود و پس از دیگر علامات غلبه سودا مثل خشکی دماغ و کثرت بیخوابی و خیالات فاسده نیز سوال کنند و اگر با وجود سبکی سر تمدد در سر و انتقال درد از جائی بجائی دیگر بگوید صداع ریحی یا بخاری باشد پس اگر ملمس سرد و عروض دوی در گوش باشد صداع ریحی بود و ملمس گرم و وجع صعب و ضربان عروق و طنین در گوش بود صداع بخاری باشد و هرگاه علامات سوء مزاج سازج و مادی بخوبی مشخص نگردد درین صورت سوال کنند از عوارض سده و ورم و ضعف دماغ و قوت حس دماغ بطوریکه در طریق تشخیص امراض دماغی مسطور شد پس آثار هر کدام از اسباب مذکوره که مدرک گردد سبب صداع همان باشد و اگر عوارض مذکوره هم یافته نشود و ضعف و نحافت مریض مدرک گردد از تقدم کثرت خروج رطوبت و خون از بدن بطریق نزله یا قی و اسهال یا جماع یا رعاف یا فصد یا بواسیر یا ادرار حیض و نفاس و کثرت بیداری و غم و فرط گرسنگی سوال کنند اگر باشد

وبادی بیس خیشوم وچشم وبطلان فکر وحافظه وضجر ادنی سبب وبیداری نیز بود صداع یبسی باشد والا از تقدم جماع یا شرب شراب یا از شمیدن اشیای بدبو یا خوشبو ویا از تقدم ضربه وسقطه وتفرق اتصال یا حرکت شدید از ملاعبت ویا عروض صداع بعد از خواب بپرسند پس اگر عروض صداع بعد جماع بگوید صداع جماعی باشد واگر بعد نوشیدن شراب بیان کند صداع خماری باشد واگر از بوییدن چیزهای خوشبو یا بدبو بگوید صداع شمی باشد واگر وجود ضربه وسقطه بود صداع ضربی وسقطی باشد واگر از تفرق اتصال افتد صداع تفرق اتصالی باشد واگر تقدم ضربه سر یا حرکت شدید یا حرکت بسیار از ملاعبت حاصل شده باشد وبا آن ثقل وتمدد در سر وکشیدگی اعصاب وعروق وحالتی شبیه بسدر ونسیان عارض گردد وباشد که همه روائح بیک رایحه مشموم شوند صداع تزعزعی باشد واگر بعد از خواب عارض شده باشد صداع نومی بود وهرگاه آثار مذکوره هم یافته نشود وحال خارش ودغدغه دماغ وبدبوی رائحه بینی وگاه گاهی چکیدن قطرات خون وزرداب از بینی واشتداد صداع هنگام حرکت مریض یا دو وقت گرسنگی بپرسند اگر این همه علامات یافته شوند صداع دودی باشد وهرگاه مریض پیش از حدوث صداع درعضوی از اعضا بیان کند وبا آن دیگر علامات مرض شرکی دماغی که در طریق تشخیص امراض دماغی مسطور شد نیز یافته شود صداع شرکی باشد درین صورت موضع شروع صداع وتحرک چیزی مثل مورچه از دست یا پای نیز بپرسند پس اگر ابتدای درد در جزو مقدم یافوخ بگوید وبا آن آثار مذکوره شرکت معده بود صداع معدی باشد واگر درد مائل بجانب راست بگوید صداع کبدی باشد واگر بطرف چپ بود طحالی باشد واگر بسیار مائل بقدام سر نزدیک پیشانی بگوید صداع مراقی باشد واگر مائل بمقدم سر بگوید ونزدیک حرکت وگرسنگی اشتداد کند ونزد سکون وسیری تسکین یابد ورائحه بدبو در بینی ودهان دریابد صداع امعائی دیدانی باشد واگر در وسط تارک بگوید واکثر بعد از ولادت یا اسقاط جنین یا احتباس حیض ونفاس وقلت آن بود صداع رحمی باشد واگر در وسط سر مائل بقدام بگوید صداع حجابی باشد واگر مائل بمؤخر سر مائل بجانب محاذی علت گرده بگوید صداع کلوی باشد یعنی اگر در گرده راست باشد بجانب راست واگر در گرده چپ بود بجانب چپ واگر در هر دو هست در هر دو جانب مؤخر سر باشد واگر در مؤخر ترین اجزای سر بود صداع صلبی باشد واگر صداع در مقدم سر مائل بسوی وسط باشد ومریض بگوید که پیش از صداع چیزی مورچه مانند از دست یا پای بجانب سر بر می آید صداع اطرافی باشد وهرگاه صداع با مرضی دیگر مثل ورام سر ونزله وزکام وتشنج وکزاز وتمدد وریاح افرسه واوجاع مفاصل ونقرس وعرق النسا وحمیات وغیره بگوید صداع عرضی باشد واین از زیادتی صداع بزیادتی آن مرض وسکون صداع بسکون آن مرض شناخته میشود پس اگر بعد زوال آن مرض صداع ساکن نشود بدانند که این صداع بعد عرض مرض شده وصداع که در حمیات روز بحران افتد آنرا صداع بحرانی گویند واین نیز بزوال وزائل گردد بدانکه تا اینجا علامات اقسام صداع مذکور شد اکنون تدابیر کلیه واکثر انواع آن بکار آید بطریق علاج کلی مرقوم میگردد وپس علاج هر قسم صداع جدا جدا مسطور شود وحسب تشخیص سبب بعمل آرند

علاج کلی اقسام صداع

شیخ وگیلانی مینویسند که صداع اسوه است غیر آنرا از علل بدان در وجوب قطع سبب ومقابله آن بضد بعد زوال سبب بعد از آن از جمله امور نافعه در ازاله صداع قلت اکل و شرب است از عادت وخصوصاً اغذیه مبخره وشراب غیر ممزوج وکثرت خواب شب با وجود آنکه افراط در قلت اکل در صداع حار وخصوصاً صفراوی مضر ست وچیزی برای صداع وخصوصاً حار مثل اختیار سکون وآرام وقلت کلام وترک هر چه بحرکت آورد بدن ومواد را از جماع وفکر وغضب وغیره از حرکات بدنی ونفسانی نیست وتلیین طبیعت و مالیدن اطراف ونهادن آن در آب گرم بهترین علاج اکثر اقسام صداع ست وباید که مالش پایها بقوت بنحوی باشد که مریض را خوش آید وبخواب برد وفیلغریوس گفته که فصد رگ پیشانی والزام محجمه بر اسفل سر مثل آنکه زیر ذقن باشد ومالیدن اطراف وگذاشتن آنها در آب گرم واندکی راه رفتن وترک اغذیه نفاخه ومبخره وبطی الهضم بسیار نافع ست کسی را که خواهد صداع او بزودی زائل گردد وعود ننماید وبقول شیخ بسا است که از ریختن آب گرم بر اطراف وادامت بران چنان محسوس گشته که صداع از سر بسوی اطراف نزول مینماید ومؤلف در بعض جا مشاهده نموده که از پاشویه صداع زائل گشته وبسبب نزول ابخره وجع در قدمین عارض گردیده وگویند که تعلیق فوه الصبغ بنوعی که بر گرد تمام سر محیط باشد بالخاصیه مسکن صداع ست وهمچنین استخوان صدغ مردار خوار وسر موش مذبوح وزهره روباه وجلد شانه بدبد تعلیقاً مفید بود وکذالک کلاه جلد [illegible] نیز بالخاصیه صداع بنشاند وایضاً برای مطلق صداع سعوط مروارید محلول وکم از آن پوست خشخاش وکذالک پایها بر زر بنادو وکذا اضماد حنا به نمک طعام بعد حلق سر مجرب نوشته ونطول آب گرم اکثر اقسام صداع را نافع وکذا حب الشفا شرباً وطلاءً وگویند که خوردن بادنجان بالخاصیه دافع صداع ست وهرگاه با صداع در من الم عضوی شاکی گردد

اولا بتسکین الم آن عضو کوشند زیرا که وجع آن مزید صداع ست و کذا عرض دیگر مثل سهر که چون بسبب صداع عارض شود و اشتداد آن باعث زیادتی صداع گردد بدفع آن کوشند باستعمال روغن کدو و بید و نیلوفر و غیره و مثل الیان معطره و کافور باشد که برای تنویم باستعمال اندک مخدری مثل افیون حاجت افتد و بسیار ست که اشیای ملطفه بسبب تفتیح طرق ابخره بسوی دماغ موجب صداع میگردند و هرچند حار نباشند مانند سکنجبین و تدبیر لطیف مضر ست بکسی که صداع او علاج بتدبیر غلیظ واجب کند و در علاج صداع مادی کوشش باید کرد که ماده بسوی اسفل منجذب شود اگرچه بحقنه حاد قوی باشد تا ماده را از نواحی کبد و معده مستفرغ سازد و بستن اطراف و دلک و غسل آنها بدستور مقرر و نهادن محاجم بران نیز اماله ماده از سر میکنند ازینجاست که پاشویه را در جمیع اقسام صداع مادی نافع ترین چیزها گفته اند و کوفتن و مالیدن سر ضرر میرسانند پس عوض او پایها را بکوبند و کفها مالند که نفع میکند و در گرفتن سر بدست و ایضا بعد تنقیه در مالیدنش باهستگی مضایقه نیست اما مالیدن اعصاب و عضلات گردن و استعمال نخلخه ها و خوردن خربزه شیرین و همچنین تلیین طبع بملینات لینه مثل خیارشنبر و گلقند و خمیره بنفشه و شیافات و حقنهای لینه معتدله و کذا استعمال اضمده و اطلیه حسب سبب نافع بود و کذا استعمال روغنها مگر آنجا که نزله یار باشد از روغنها دور دارند بلکه هرچه تری افزاید و هیئت داشته باشد ازان اجتناب نمایند و هرگاه اراده اطلیه و اضمده کنند و صداع قوی و مزمن باشد اول موی سر بتراشند تا اثر دوا بوجه اتم نفوذ کند و بعد ازان اگر تکلیل یا فوخ از خمیر نمایند تا اشیای رقیقه تا دیر بر موضع بماند و دماغ استنشاق باستیفا ازان دوا بکند و هوا نیز قوت آن اشیا بزودی تحلیل ننماید نیکوتر باشد و آمیختن سرکه درین هنگام با طلیه و اضمده انفع میباشد و استعمال مخدرات قوی تر و اخلاط و خارجا تا ممکن باشد نباید کرد و اگر بسبب شدت وجع ضرورت آن رو دهد با دویه مصلحه از خارج بدن بکار برند و جالینوس گفته که صداع در شدت احتیاج بسوی مخدرات مانند قولنج نیست زیرا که صداع مهلک نیست و وجع قولنج کشنده است احیانا و اغذیه ترش صاحب صداع را مناسب نیست و خصوصا سرکه مگر در بعضی قسم مثل صداع که بمشارکت معده باشد و آن غذا باعث معده و تقویت آن کند و منع انصباب صفرا نماید مضایقه ندارد و الا هنگام بان سرفه یا گرفتگی آواز باشد و کسی را که ضعف قوت مع صداع باشد از استعمال شیر اجتناب کند و ایضا جالینوس گوید بسیار باشد که در صداع شدید ذهاب صوت عارض شود پس اگر دفعة این عارض گردد آب بسیار گرم بر سر ریزند بعده در صداع حار در گوش روغن کدو چکانند که در ساعت کلام میکند و در صداع بارد روغن بابونه تقطیر کنند و چون سعوطات محلله قویه را استعمال نمایند باید که تدریج نمایند از اضعف باقوی چنانچه ذکر یافت و بدانکه قی از جمله معالجات صداع نیست و آن صاحب صداع را ضرر بسیار دارد مگر آنکه صداع بسبب مشارکت معده متلی از خلط ردی یا غذای فاسد منجر باشد که درین هنگام قی نفع می بخشد و صداعیکه در مؤخر دماغ باشد و با آن تپ نباشد علاج آن استفراغ بمطبوخ ست اولا بقدر قوت و بعد ازان فصد و شخصی که بیاید در دوار سرا و انتقال می نماید و از تبرید تسکین یابد لابد ست از فصد و حجامت زیرا که اکثر بسبب وجع فضول منجذب میشوند و موجب آفات میگردند و بدانند که روغن گل مستعمل در اطلیه و اضمده و مروخات صاحب صداع روغن گل خام تازه است که گل سرخ را در روغن کنجد تازه انداخته و در آفتاب گذاشته و مکرر تبدیل نموده در نهایت یکسال بران گذشته باشد نه زیاده بران و نه روغنیکه با آب گل بطریق طبخ با آتش مرتب نموده باشند و همچنین ادهان دیگر مثل روغن نیلوفر و بنفشه و غیر اینها اگر اراده تبرید و تلطیف باشد و پرهیز از ادویه مبخره مثل جوز و سیر و پیاز و گندنا و خردل و افاویه مصدعه مثل قسط و سلیخه و زعفران و دارچینی و حماما و اغذیه مصدعه مثل جوز و شهدانج و البان و نفاخه و دیر هضم و ازانچه بالخاصیه مفسد دماغ ست مثل خرما و حلبه و عدس و ازانچه تحریک مواد میکند مثل جماع و فکر و غیرها در جمیع انواع صداع واجب بود و جالینوس گوید که بوی صبر مصدع اصحاست چه جای مصدوعین تنبیه شیخ در علامات منذر بصداع گفته که بول غلیظ شبیه ببول خر منذر صداع ست و تیره دلالت می نماید بر بودن صداع و انحلال آن و یا بهم رسیدن آن عنقریب و همچنین سفیدی بول در وقت آن در حمیات و اوقات بحارین دلالت بر انتقال مواد بسوی راس مینماید و لامحاله صداع بهم خواهد رسید و صداع دائم منذر به نزول الماء است

علاج صداع حار ساذج و حار یابس ساذج

بدانکه سوء مزاج حار ساذج مصدع یا از اسباب خارجیه و یا از اسباب داخلیه میباشد آنچه از اسباب خارجیه باشد مانند صداعی ست که از احتراق

شمس یعنی شدت گرمی تابش آفتاب ویا مشی دران ویا نزدیکی آتش ویا از حمام گرم ویا وزیدن هوای گرم ویا حرکت مسخنه نفسانیه مثل غضب و بدنیه مانند مشی بسیار و دویدن ویا جماع ویا کثرت کلام بآواز بلند وفریاد شدید ونعره زدن ویا شنیدن آواز بلند ویا تاخیر در غذا ویا درسوی سر تراشی ویا در نوم از دو قدر معین ویا بوییدن اشیای حاره وماننداینها که بسبب تسخین دماغ وتحریک وهیجان مواد وفضول مجتمعه در دماغ ویا رطوبات آن بواسطه حرارت عارض از امور مذکوره باعث حدوث سوء مزاج حار وصداع گردد وآنچه از اسباب داخلیه باشد مانند صداع حادث از تناول ادویه واغذیه حاره مثل فلفل وجاجه ونانخواه وزنجبیل ویا مضره بدماغ مثل خردل وگندنا وسیر وپیاز وجوز کهنه وشراب وشونیز وخرما ویا مجاورت اعضائی که گرم شده باشد ومشارکت آن وامثال اینها بود که بسبب ارتفاع بخارات حاره یابسه بسوی دماغ یا گرمی خون لفساد ومزاج دماغ مودی گردد وموجب حدوث سوء مزاج حار وصداع شود بالجمله تدابیر که در علاج امراض دماغی حار مذکور شد بعمل آرند ونوشیدن لعاب اسبغول وشیره تخم خرفه بشربت نیلوفر یا آب انار وکذا شربت لیمو وآلو بآب سرد نیز نافع ست وشیره تخم کاهو بقدر یک توله با شربت بنفشه ونیلوفر دو دو توله نیز معمول ست وعرق نیلوفر وعرق بهار بید وکیپ آن وعرق بید مشک وعرق کاسنی ومانند اینها با شربت نیلوفر وبنفشه وعناب یا بزرقطونا ویا لعاب آن ویا شیره تخم خرفه وخیارین ومغز تخم کدو ومغز تخم هندوانه با عرق نیلوفر یا کاسنی وغیره با شربت مذکوره بدهند ووقت شدت حرارت قرص کافور یا قرص طباشیر افزایند ودر صورت قبض طبیعت استعمال آلو بخارا وتمر هندی وخوبانی وعناب مناسب ودر حالت لینت طبع انار میخوش وبه وزرشک سفید واز کشنیز وتخم کاهو وبنفشه هر واحد یک درم در آب شیره برآورده بشکر شیرین کرده یک توله اسبغول پاشیده بدهند وگاهی شربت نیلوفر دو توله عوض شکر می آمیزند واگر مناسب دانند گل بنفشه نه ماشه نیلوفر تخم کاهو تخم خطمی هر یک شش ماشه خیسانیده با شربت مذکوره بدهند وگاهی اصل السوس که مخصوص دماغ ست بقدر چهار ماشه می افزایند ونقوع حامض وحلو بشکر یا شربت نیلوفر یا شربت بنفشه نیز مفید وهمچنین سفوف مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو وتخم خرفه با نبات مساوی نافع وداشتن پارچه مبلول بروغن گل وسرکه وگلاب بر سر بتکرار وتجدید آن بعد گرم شدن معمول ست واگر موسم گرما وحرارت قوی باشد بر برف سرد نموده بکار برند ووزن روغن گل دو جزو وگلاب چهار جزو وسرکه یک جزو نوشته اند وگاه صندل سفید سوده نیز اضافه می نمایند وگاهی لعاب اسبغول می افزایند لیکن بصورت نزله یا سرفه استعمال روغن وسرکه وگلاب منع ست واگر ازین تدبیر زائل نگردد وحاجت تبرید زیاده باشد آب بقول واوراق وگلهای بارده مثل کدو وخیار وتربز وکاهو وکاسنی وخرفه وکشنیز وبنفشه ونیلوفر مفرد یا مرکب با روغن گل بیامیزند ودر صورت کثرت بخارات در سر ودر انحطاط مرض روغن بابونه بقدر ثلث آمیزند وگل سرخ تازه ضماد وگاه شمامه بقول حنین نافع صداع حارست وبقول تمیمی شرب وضماد عصاره آن مسکن صداع حار بود ویا شویه از آرد سبوس گندم برگ بید هر واحد یک کف گل خطمی پنج توله نمک طعام چهار توله نمودن وبعد ازان اطراف بستن مفیدست واگر حرارت زائد بود گل بنفشه ونیلوفر هر یک پنج توله کدوی سبز یک عدد بیفزایند ویا از نمک شور دو دام سبوس گندم سه مشت برگ کنار برگ خطمی برگ عنب الثعلب هر یک نیم پاو تخم خشخاش چهار دام در آب جوش داده هر گاه نصف بماند نیم گرم پاشویه نمایند واگر ادویه دیگر بهم نرسد صرف آب گرم ونمک شور وسبوس وبرگ کنار بهم کفایت می کند وشموم صندل وکافور وجراده کدو در گلاب ساییده فی الفور تسکین بخشد وهر گاه خیار را قطع کرده ببویند همین اثر دارد وشمیدن گلاب ویا شیدن قدری ازان بر چهره نیز مسکن سریع ست وکذلک آب بید وبوییدن گل خشخاش تازه وگل بید وعرق او وبهرامج وسفرجل وگل باقلا وپوست بیخ لفاح وآس سبز ونمام هر واحد مفید در دسر حارست وسعوط کافور وافیون هر واحد یک سرخ در شیر دختران گداخته روغن گل آمیخته برای تسکین صداع شدید الالم معمول ست واین سعوط طباشیر تیز مجرب ست طباشیر دو ماشه شکر طبرزد یک ماشه افیون زعفران هر واحد نیم ماشه در شیر زنان در روغن گل وروغن بنفشه حل کرده بقدر حاجت سعوط نمایند وسعوط افیون بقدر عدس در آب عنب الثعلب حل کرده سریع الابرا ست وسعوط مروارید محلول در دهن اول مزیل صداع حارست وسعوط کافور وصندل بگلاب نیز مفید وکذا قطور سه قطره عصاره عنب الثعلب وبعد ازان سه قطره روغن بنفشه نافع ست وکذا دو شعیره کافور بآب کاهو ویا بروغن گل مجرب وتسعیط روغن نیلوفر یا روغن کدو یا روغن خشخاش یا شیر دختران ویا بزرالبنج سفید ویا آب کدو ویا آب کاهو

یا آب کشنیز تازه یا آب کاسنی تازه یا آب برگ عنب الثعلب هر واحد نافع صداع حارست و ادهان نافعه طلا و سعوطا روغن کدو و کاهو و نیلوفر
و خیار و غیره ادهان غیر قابضه است و تدهین و تسعیط روغن لبوب سبعه نیز برای صداع حار و یابس نافع ست و ضماد این قرص مثلث در آب کشنیز
سبز یا آب کوکنار سائیده در تسکین صداع حار معمول ست مرکب از افیون بزرالبنج لادن کافور زعفران پوست بیخ لفاح هر یک پنج درم کندر انزروت املہ گل ارمنی
هر یک دو درم کوفته بیخته به گلاب و آب کاهو سرشته اقراص سه پهلو سازند و اگر کشنیز خشک را بریان کرده بسرکه در روغن گل سائیده مکرر طلا کنند برای صداع حار
و آنکه عرض تپهای گرم بود معمول استاد مرحوم ست و ایضا آرد جو بسرکه و روغن گل و گلاب خمیر کرده بر جبهه و صدغین ضماد کردن برای صداع حار عجیب التاثیر
است و ضماد آرد جو گل خطمی سفید گل بنفشه گل نیلوفر مساوی بگلاب و اندکی سرکه و روغن گل سرشته نیز معمول ست و در صداع شدید الحرارة گل نیلوفر کشنیز سبز
گل بنفشه پوست خشخاش باریک سائیده و اندکی گلاب و قدری افیون و کافور داخل کرده بکار برند و یا آرد جو گل بنفشه نیلوفر بلعاب اسبغول که در گلاب آورده باشند
سرشته ضماد نمایند و هنگام شدت درد و بیخوابی برای تخدیر پوست خشخاش زیاده میکنند و گاهی بزرالبنج بلکه قدری افیون با اندکی زعفران که مصلح آنست می افزایند
بالجمله اگر در صورت شدت درد احتیاج باستعمال مخدرات افتد ابتدا بکاهو و تخم خشخاش و پوست آن کنند اگر کفایت نکند افیون و بزرالبنج و بیخ لفاح قدری با ادویه
دیگر آمیخته استعمال نمایند لیکن از مخدرات صرف حذر کنند که مورث ظلمت بصرست و ایضا در صداع حار ساذج شدید الحرارة در آب خرفه و آب حی العالم و آب بید و
گلاب کافور و اندکی افیون حل کرده پارچه بدان تر نموده بر سر گذاشتن و ضماد کردن مجرب حکیم اجمل خانست و کذا برای صداع شدید بنفشه تخم کاهو آرد جو بگلاب
سائیده طلا سازند و اگر وجع شدیدتر باشد قدری افیون و زعفران بیامیزند و ضماد گل مچکند و کشنیز و تخم کاهو و صندل سوده هر واحد یک درم افیون زعفران
بزرالبنج هر یک نیم درم نیز نافع ست و طلا از صندل بآب سوده و یا جراده خیار و یا محلب و یا برگ حنا بآب ساده یا بآب کاسنی سائیده و یا برگ خرفه
بآب یا بسرکه سوده و یا کشنیز سائیده بسفیده تخم مرغ آمیخته و یا آرد جو بآب سرشته و یا قدری افیون بآب حل کرده روغن گل آمیخته و یا کشنیز و یا کاسنی
بنمک و یا بطلوخ سر و پیشانی از تخم کاسنی در گلاب بآب سوده نیز مفید ست و نزد اهل هند تقهیمه چوکا و دوب مساوی بآب سائیده بر سر و کذا
گیرو و تخم خطمی یا برگ آن بآب سائیده بر سر و پیشانی و کذا برگ کنجد بآب یا بسرکه سوده و کذا چوب ساج که آنرا سال نیز گویند بآب سائیده و کذا برگ
بکاین بآب سائیده و کذا بیخ انار بآب سوده و کذا برگ کنار و سبوس گندم با نمک سوده در صداع حار سودمند ست و نطول جو مقشر جراده کدو تخم کاهو
اسبغول بنفشه تخم خطمی نیلوفر در آب جوش داده بر سر ریختن نافع و این نطول نافع صداع حار و سهرست بنفشه خشک جو مقشر تخم کدو همه کوفته تخم خرفه برگ کنار
پوست خشخاش و گل آن بیخ لفاح تخم خطمی تخم کاهو برگ بید گل سرخ در آب بپزند تا سرخ گردد و مکرر بر سر ریزند بعده تغریق سر بروغن بنفشه مضروب
بشیر کنند و تنطیل بمطبوخ بنفشه و بابونه و یا صرف گل نیلوفر بر سر نیز سودمند بود و هر گاه شانها بر قدمین و ساقین بکشند و از پس آن بشویند بآب نیم گرم
یا بآبیکه دران ادویه پاشویه پخته باشند در جمیع اقسام صداع حار خصوصا عند صعود ابخره بسوی دماغ بسیار نافع ست و ریختن آب سرد بسیار بر سر و اطراف
و روی حتی که سردی آن بقعر سر محسوس گردد هنگام شدت حرارت نفع میکند و چون لیمو را بریده یک قاش آن بر پیشانی بمالند صداع حار را زائل گرداند و بعضی
نوشته اند که هر دو قاش آن را بر تابه گرم گذارند و یکی برداشته بر پیشانی ملاد نمایند و هر گاه سرد شود بر تابه نهند و از قاش دوم تکمیه کنند و همچنین تا یک گهری
بعمل آرند که نافع صداع حارست و بدانند که بقول ابو ماهر جلوس علیل در مسکن بارد تا یک ساعت پس غسل کردن آن بآب سرد فی الحال مسکن صداع
حادث از حرارت آفتاب ست و گویند که اگر این صداع بزودی زائل نگشت و تدابیر مذکوره هیچ سودی نه بخشید باید دانست که در دماغ فضله خلطی جمع
شده بسبب قوت حرارت و شدت الم و انجذاب مواد بسوی آن پس استفراغ او بتمر هندی و شیرخشت و شربت نیلوفر کنند و ایضا درین هنگام بیان تدابیر مبرده و
جذب فضول از دماغ نمایند یعنی باندک مسخن جمع نمایند و لهذا آشامیدن آب تمر هندی با شربت بنفشه و یا نیلوفر باندک شربت اسطوخودوس و یا بآبیکه اندک
اسطوخودوس دران خیسانیده باشند اکثر نفع می بخشند و الا واجب ست که ملاحظه نمایند که کدام خلط غلبه نموده پس استفراغ آن نمایند بفصد یا حجامت
و یا تلیین و یا اسهال بهر چه حدس صائب اقتضا نماید و بعضی عصابه را که از سوء مزاج حار ساذج افتد نوعی از صداع شمسی شمرده اند و آن جدا مذکور

گردد و **ایضاً** بداند که صداع حار که از تناول ادویۂ گرم و اغذیۂ مصدعۂ ضارۂ دماغ افتد اکثر بسبب تولید ابخره موجب صداع میگردد اما گاهی منفعل کیفیت حار و گرمی خون نیز صداع می آرد پس اگر تدابیر مذکوره تسکین نیابد بصورت تولید ابخره و خوف انجذاب مواد تنقیه بفصد وغیره دریجا نیز مناسب بود و **ایضاً** دریجا سوای تدابیر مذکوره بهر تبرید دماغ طلا القرصی که از انزروت و اقاقیا و صندل و حضض و گل نیلوفر و مامیثا و تخم کاهو بآب کشنیز سبز ساخته باشند نافع ست و اقراص ماکوله از مغز تخم خیارین و کدو و کشنیز خشک و طباشیر و تخم کاهو و خرفه با ترنجبین و شیرخشت سوده مند و آشامیدن شربت نیلوفر و بنفشه و عناب و تمر هندی و آلو و مانند اینها از اشربۂ بارده مفید و اگر تسکین نیابد باین تدابیر باید که تلئین طبیعت نمایند بملینات مانند نقوع فواکه یا فلوس خیارشنبر و شیرخشت و ترنجبین و یا بدون آن و یا نقوع خیارشنبر و شیرخشت که شب خیسانیده و صبح آب زلال آن گرفته صاف کرده روغن بادام شیرین داخل کرده بیاشامند و یا نقوع هلیلۂ زرد با شکر سرخ تنها و یا با خیارشنبر و شیرخشت یا ترنجبین یا آلو یا تمر هندی و امثال اینها و یا رب هلیله یعنی ست آن برآورده از آن حب ساخته استعمال نمایند و نطول بآب مطبوخ گل نیلوفر و خبازی و پوست خشخاش و جو مقشر و انکباب بر بخار آن و تضمید بثفل آن و طلا بصندل و نیلوفر و مامیثا بآب کدو و یا خیار و کاهو و کشنیز تازه سوده بر یافوخ نافع بود و اکثر بخار سرکه در ظرف چینی گرم نموده نفع می بخشد و بعضی حذاق نوشته که از صندل و کافور و گلاب و قدری سرکه بر سینه طلا کردن باین صداع نفع میکند و بولس گفته که کدام شی ابلغ درین از سعوط شیر دختران بقدری روغن بنفشه بر برف سرد کرده نیست و کذا سعوط با آب حی العالم بقول بارد و ادهان بارده و بوئیدن ناز بو و گلاب و قدری سرکه بران پاشیده و یا شم کافور و یا صندل مسحوق بران سرکه پاشیده مفید و شم افیون در دفع این صداع از مجربات خجندی ست و نشوق روغن گل بسرکه آمیخته نیز نافع نوشته و در مساکن بارد در طب نشینند و اطراف بید و نیلوفر بر بستر فرش کنند و از اغذیۂ ضار دماغ مثل باقلا و جوز و انجیر و ثوم و بصل و ماهی و شیر پرهیز نمایند و بنوم و سکون و آرام امر کنند و **غذا** در صداع حار کهچڑی یا دال مونگ با خشکه یا ماء الشعیر یا توری یا کدو یا اسفاناخ یا خرفه یا بقلۂ یمانی ساده یا ترش بآب لیمو یا غوره بروغن بادام بدهند یا نان سفید مغسول بآب انار میخوش یا حصرم یا آب رائب که شدید التطفیه ست بدهند و خوردن ماست و دوغ انفع و اگر طبع قبض بود آب آلو و تمر هندی و چقندر با ترشی مناسب و اگر لین باشد آب انار دانه و حصرم و سیب و سماق و زرشک اولی ست و عدس مطبوخ مطیب بروغن بادام مفید و خوردن کرنب بستانی بلحم حملان اگر تپ نباشد و **ایضاً** در صورت ضعف قوت و عدم تپ شوربای حادان با بقول مذکوره جائز ست و از فواکه نافعه انار و ناشپاتی و سیب و تربوز و تمر هندی و خیار و شفتالو و نارنگی و فالسه اقوال اطبا سویدی گوید که شم و اکل و ضماد گل سفرجل و کذا التضمید اسفل قدم بگل بنفشه و ترشی ترنج و کذا ضماد شاهتره چینی بگلاب سوده بر پیشانی و صدغین و کذا التضمید بحب رشاد سوده بگلاب سرشته بر صدغین و کذا ضماد خمیر آرد بسرکه و روغن گل و گلاب جوشانیده یا حل کرده به شقیقه و پیشانی و کذا ضماد گل خشخاش خشک بگلاب در تسکین صداع حار مجرب من ست و ضماد گل حنا سوده در آب یا گلاب یا در سرکه و روغن گل سرشته و یا روغن حنا بسرکه و یا خشخاش سفید بسرکه و یا پوست خشخاش با آرد جو یا گلاب و کذا روغن خشخاش یا روغن گل یا جراده کدو و کذا عصارۂ او با آرد جو و کذا التضمید یافوخ بعصارۂ برگ خرفه و آرد جو و کذا اطباشیر بسرکه و روغن گل و یا کافور و صندل بگلاب و یا گل بنفشه کوفته بآب پخته و یا گل نیلوفر سوده بسرکه سرشته و کذا صندل سفید یا سرخ بگلاب و قدری سرکه و کذا صندل چهار درم انزروت دو درم بگلاب سرشته و یا عصارۂ برگ انگور و یا بزرقطونا بسرکه و روغن گل و گلاب سرشته خواه در سرکه تنها جوش داده و کذا عصارۂ کشنیز و یا عصارۂ برگ بید و گل آن و یا طحلب بسرکه و یا عصارۂ عصی الراعی و یا کثیرا و یا عصارۂ حی العالم بسرکه خواه روغن گل خواه آرد جو و کذا عصارۂ مامیثا بسرکه و کذا عصارۂ بادرنگ و روغن گل و کذا عصارۂ سفرجل و یا روغن او بسرکه و کذا عصارۂ بقلۂ یمانی و یا برگ کنار بسرکه و کافور و کذا روغن زیت و یا سفیداب مخلوط بسرکه و روغن گل و یا خبث الحدید بسرکه و گلاب و یا پنج لفاح و یا افیون بقدر نخود در سرکه حل کرده بر جبهه و صدغین و کذا انزروت و صندل مساوی بسفیدۂ بیضه سرشته و کذا شعیره افیون و کذا اسفناج بسرکه سوده با ماء حمیته و کذا سویق شعیر با آرد آن بآب انار ترش و کذا عصفر بسرکه و یا نشاسته بسرکه و روغن گل و یا عصارۂ کاهو یا تخم آن تنها یا باندکی سرکه و یا حب الآس فوق مطبوخ و سفیداب قوی تر از سیاه ست و یا عصارۂ آس بسرکه و یا عناب سوده بگلاب سرشته و یا خولان محلول بگلاب هر واحد نافع این صداع ست و شم و اکل ضماد بنفشه و نیلوفر و عرق بید و قثا و خیار و شرب و ضماد مغز تخم کدو و کذا روغن او و کذا عصارۂ عنب الثعلب و کذا گلاب و کذا کاهو و کذا تخم کرنب بستانی و کذا اسبغول بلعاب گل خطمی

آمیخته و شربت ماء القرع با یک مثقال پوست بیخ عنب الثعلب یا عرق نیلوفر یا صندل یا عصارهٔ برگ خبوط و شاخهای نرم انگور و یا آب لیمو و شربت او
و یا انقوع تمر هندی و یا انقوع عناب و یا شیرهٔ تخم خشخاش سفید بعض اشربهٔ حامضه شیرین کرده و یا اسبغول و یا خوردن سه درم کشنیز خشک مثل او شکر و یا کتیرا
و یا افیون بقدر عدس و یا شرب او در ماء الشعیر و یا خوردن کاهو تنها خام و یا با سرکه پخته و یا خوردن آلو بخارا و نوشیدن نقوع آن لاصحاب صداع حار سودمند ست
ایضاً حکیم ممدوح مینویسد که لعاب بهدانه در گلاب بر آورده شرباً و ضماداً برای صداع حادث از حرارت آفتاب مجرب من ست و کذا آنکه سر با سرکه و روغن گل
در ان تر کرده و ضماد عصارهٔ کشنیز بر روغن گل و کذا عصارهٔ بقلهٔ یمانی بر روغن گل و کذا گل کدو یا برگ آن سوده و کذا بزر قطونا با آب لت کرده روغن گل آمیخته
و کذا عصارهٔ خرفه بر روغن گل و کذا عصارهٔ مامیثا در گلاب و اندکی سرکه حل کرده و کذا گل حنا بگلاب و اندک سرکه و کذا روغن بادام بسرکه مخلوط کرده و کذا فوفل
مع تخم کدو و کذا پوست خشخاش سوده بسرکه و روغن گل سرشته و کذا روغن گل و گلاب و سرکه مخلوط و کذا عصارهٔ حی العالم بر روغن گل مفید صداع حار حادث
از حرارت شمس ست مسیحی گوید که هرگاه صداع از حرارت و یبوست بغیر ماده باشد سزاوار نیست که بچیزی استفراغ نمایند بلکه می باید که تبرید و ترطیب سر کنند
و روغن گل یا روغن بید یا روغن بنفشه یا روغن نیلوفر با اندکی سرکه بر برف سرد کرده بر سر ریزند و این هنگامی ست که حرارت از آفتاب و غیره باشد نه از
بخار حار که از اخلاط حاره در بدن متصاعد شود و اگر از چنین باشد واجب ست که ترک روغنها کنند و عصارات بارده مثل عصارهٔ کاهو و بید و خرفه و
حی العالم و گل سرخ و غوره و کدو استعمال نمایند و سرکه سوم حصهٔ عصاره بگیرند و عصارهٔ خشخاش و نیلوفر استعمال نکنند مگر آنکه با این صداع بیخوابی باشد و اگر قوت
مساعد باشد بهلیلهٔ زرد اسهال آورند و اگر قوت ضعیف بود با آب آلو بخارا و خیار شنبر و تمر هندی مسهل دهند و از بقول بارده مثل کاهو و خیار و کدو و بقلهٔ یمانی
و خرفه غذا سازند و اگر تپ نباشد شوربای چوزهٔ مرغ بدهند و اشربهٔ حامضه مانند شربت غوره و شربت حماض اترج بنوشانند اگر طبیعت نرم باشد و اگر قبض
بود آلو بخارا و تمر هندی و ماء القرع دهند و اگر در سر بخارات بسیار باشد مبردات قوی استعمال نباید کرد و باید که بمحللات میل کنند مثل نطول با آب بابونه و
صعتر و برگ قصب و سزاوار ست که برای سهولت وصول بسوی داخل سر از اضمده و نطولات بر تارک سر استعمال نمایند زیرا که استخوان انجا نرم و متخلخل
ست و اگر در سر بخارات حار نباشد بلکه احتراق و التهاب بود فقط پس واجب ست که بعض عصارات مذکورهٔ بارده را بسرکه بیامیزند و پارچه بدان تر کرده بر سر
خاصة بر یافوخ نهند و تبدیل نمایند هرگاه نیم گرم شود و بزر قطونا را در سرکه و روغن لت کرده استعمال نمایند و کافور و گلاب و بید و بنفشه بویند و هرگاه
درد و التهاب اشتداد نماید بگیرند یک طسوج افیون و مثل او کافور و در روغن بید آمیخته در بینی و گوش چکانند و بر صدغین انزروت نیم جزو صندل سفید
دو جزو افیون سدس جزو با آب کاهو سرشته طلا سازند و چون با تبرید احتیاج ترطیب گردد بر روغن بنفشه و نیلوفر یا روغن کدو یا روغن تخم خیار آب کاهو
یا آب خرفه یا آب پوست کدو سعوط نمایند و اندک کافور بشیر دختران حل کرده بر صدغین طلا کنند و خوشبوی بارد مثل کافور و گلاب و بنفشهٔ تر و صندل
ببویند و افضل ازین آنست که بنفشه و نیلوفر و شاخهای خطمی و جو مقشر کوفته و پوست کدو خوب پخته در طشت بریزند و اندک روغن بنفشه یا روغن گل
دران ریخته بر ان انکباب نمایند و از بالا سر را بند کنند و آب را بچوب بجنبانند تا صعود بخار رطب بسوی آن زیاده شود بعده مرتبهٔ دوم و سوم بجوشانند
و دو سه روزی بمرات استعمال کنند و هرگاه روغن بنفشه خالص با آب شیرین گرم ریخته همچنین عمل نمایند نافع بود و هرگاه در سر بخارات حاره بسیار باشد دست و پای
محکم بربندند و بمالند و همچنین بدن بقوت و اطراف را در آب گرم نهند و بمالند و از چیزی که منع صعود بخار بسوی سر کند لعاب اسبغول بجلاب ست و
استفاف کشنیز خشک با اندک شکر و پست سیب و امتصاص انار ترش و به بوعلی سینا مینویسد که غرض در علاج این صداع تبرید ست و در ابتدای آن
ریختن روغن گل خالص سرد کرده بر سر دافعترین اشیاست و بهتر آنست که دیواری از خمیره و غیره گرد یافوخ کشیده روغن مذکور بر سر نهند و بر یافوخ سر
استعمال نباید کرد و اگر روغن گل تنها فائده نکند آب بقول و اقسام نباتات بارد آمیزند و از سعوط شیر و روغن بنفشه یا روغن گل بر برف سرد کرده چیزی نافعتر نبود
و برای ریختن بر سر روغن گل با سرکه آمیخته نیکوست زیرا که سرکه معین بر تنفیذ ست و گاهی نوشیدن سرکه با آب بسیار آمیخته منفعت شدید می نماید و اما ازین
جمله صداع حادث از احتراق شمس ست و علاجش نیز همین علاج ست مع زیادتی احتیاط در تعدیل هوا و تبرید آن و سکونت مساکن بارده و استعمال اضمده

وتطولات ومروخات از جمیع ادہان بارد بالطبع مبرد وببرف وہمچنین نشوقات وقطورات وشمومات مذکوره وباید که درین وغیرها از ہمه آنچه تحریک بسیحتی کند از آواز قوی واکثار فکر وجماع وگرسنگی اجتناب نمایند وآنچه از احراق شمس باشد اگر تلافی آن در ابتدا کنند تغیر او سہل بود وبصورت مہلت وسہل انگاری بعید نیست که علاجش متعذر یا متعسر گردد واز ان صداعی که عظیم وخطیر باشد بہم رسد وموجب ورم گردد ودر اکثر صداع عارض از شمس از جہت آن نبود که تسخین نماید فقط بلکه از جہت ثوران ابخره وتحریک اخلاط ساکنه بود پس مثل این باوجود تدبیر مذکور مستغنی از استفراغات نباشد وگاہی در آنچه ثوران ابخره وتحریک اخلاط نکند حاجت باستفراغ افتد واین وقتی باشد که امتلا معلوم کنند ودران خوف انجذاب ماده بسوی موضع الم بود ودرینجا اگر از امر استفراغ اخلاط غالب غافل شوند از استعجال آفت ایمن نباشند وچون در انواع صداع حار التہاب سر بسیار گردد وگرمی از حد تجاوز کند بگیرند پست جو واسبغول وہر دو باآب عصی الراعی بسرشند وسرد کرده بر سر ضماد نمایند صاحب کامل گوید که در صداع حادث از حرارت آفتاب باید که اولاً بر سر روغن گل نو بسرکه خمر وگلاب آمیخته بر برف سرد کرده متواتر بریزند یا روغن نیلوفر یا روغن خلاف وبخرفه وجراده کدو وبرگ بید وحی العالم باریک سوده اندک گلاب وسرکه وصندل سفید آمیخته سرد کرده بر سر ضماد نمایند ویا بزرقطونا بگلاب وسرکه آمیخته بعمل آرند وجالینوس گفته که سزاوار نیست تبرید مؤخر سر که آن مضر منشای عصب است وہر گاه که ضماد گرم شود دور کنند واعاده بدل آن نمایند وہمچنین دو سه ساعت بعمل آرند ومریض را جلاب ورب غوره باآب سرد یا برف بنوشانند وانار امتصاص نمایند وسویق جو وشکر وگلاب ومانند آن غذا سازند وجالینوس در کتاب ادویه مرکبه گفته که صداع عارض از گرمی آفتاب یا سردی ہوا اگر در علاجش مبادرت نمایند بسہولت ساکن شود واگر بگذارند حتی که مدت او دراز گردد زوال او مشکل است واگر صداع از تناول اغذیه یا ادویه حاره حادث شود باید که مبادرت بفصد نمایند ومقدار حاجت خون بر آرند وجلاب بلعاب اسبغول وشیره تخم خرفه بدہند وبصندل وگلاب وکافور ضماد کنند وبنفشه تر ونیلوفر ببویند وسائر تدبیر مذکور بعمل آرند واگر صداع از حرارت سفر ومتحرک از داخل بدن افتد تلطیفه وتبرید مذکور استعمال نمایند وگل سرخ بنفشه نیلوفر خطمی آرد جو ہر واحد سه درم صندل پوست خشخاش تخم کاہو ہر واحد دو درم اکلیل الملک یک نیم درم باریک سوده باآب خیار وآب کاہو واندکی از روغن گل وسرکه آمیخته بر موضع الم راس ضماد کنند وایضاً آرد جو خطمی بابونه اکلیل الملک تخم کاہو پوست خشخاش بنفشه نیلوفر ہر واحد سه جزو بزر البنج یک نیم جزو اقاقیا دو جزو زعفران سدس ونیم سدس جزو ہمه را باریک سائیده باآب خرفه یا آب حی العالم یا آب کاہو یا آب کدو بسرشند ایضاً برای صداع حار پوست خشخاش وبرگ آن خطمی آرد جو ہر واحد چہار درم پوست بیخ لفاح بزر البنج تخم کاہو ہر واحد سه درم افیون دو درم باریک سائیده بسرکه سرشته بر موضع ضماد کنند ویا بر کاغذ طلا کرده بر صدغین ودیگر موضع از سر ضماد نمایند وایضاً پست تخم وبزرقطونا باآب خرفه یا آب کاہو یا آب خیار سرشته ضماد کنند وہر گاه گرم شود تبدیل نمایند وہر گاه شدت صداع بدرجه بود که بران صبر نتوان کرد این ضماد نمایند صندل سفید یک درم انزروت مثل او افیون دو دانگ باآب کاہو وآب کشنیز وآب حی العالم سرشته بر موضع ضماد کنند وبر صدغین صفیحه رصاص نہند تا شربان ثقیل گردد وایضاً گلاب وآب خرفه وآب حی العالم وآب کاہو وآب کشنیز وآب کاسنی وآب خیار وآب کدو وآب بارتنگ وآب بید ہر کدام ازین آبہا که میسر شود جمع کرده روغن گل وگلاب آمیزند ودران اندکی کافور حل کرده پارچه کتان بدان آلوده بر صدغین گذارند وچون گرم شود تبدیل نمایند وگلاب وسرکه که دران اندک افیون گداخته باشند ببویند ویا بوزن یک حبه کافور ومثل آن افیون بروغن نیلوفر یا روغن بنفشه وشیر دختران حل کرده سعوط نمایند ونیلوفر وگل سرخ وغیره که در قول مسیحی گذشت ببویند وبابیکه دران بنفشه وگل سرخ پخته باشند نشوق کنند پس اگر ساکن نشود این سعوط بعمل آرند آب خرفه یا کاہو وکدو وحی العالم از پارچه صاف نموده بران اندک روغن گل وروغن نیلوفر معمول از مغز کدو یا روغن او انداخته بقدر حاجت سعوط نمایند وایضاً آب حی العالم وآب جراده کدو وآب خیار ہر واحد یک جزو روغن نیلوفر نیم جزو طباشیر سدس جزو شیر دختران مساوی ہمه اندک کافور دران حل کرده سعوط نمایند بقدر حاجت واین سعوط قوی النفع است بگیرند سرطان نہری وخوب کوفته باآب مہرا پخته صاف کنند وباندک روغن تخم کدو یا روغن نیلوفر یا روغن بنفشه آمیخته بقدر حاجت در بینی چکانند وایضاً طباشیر سک ہر واحد نیم درم افیون نشاسته ہر واحد یک دانگ ہمه را سوده باآب مثل عدس حبہا سازند واز یک حب در روغن گل وآب حی العالم حل کرده سعوط نمایند وباید که ساقین بعصابه بر بندند وپای در آب گرم نہند واز حرکت وکلام وغضب وآواز شدید منع کنند واز اغذیه حاره والبان

اجتناب نمایند وامر بخواب وسکون وآرام فرمایند وماء الشعیر بجلاب بدهند وجلاب وسکنجبین ساده ویا آب تمر هندی بجلاب ویا بزر قطونا وتخم خرفه بجلاب
وآب انار بنوشانند واز ادویهٔ نافعه درین صداع خورانیدن دو درم کشنیز خشک سوده بجلاب یا آب سرد است وغذا مزوره کدو وماش باب انار وآب غوره واسفاناخ و
بیخ کاهو وبقلهٔ یمانی بروغن بادام وکشنیز خشک وتره وماهی اربی در حصرم سازند واگر قوت ضعیف باشد وتب نبود چوزهٔ مرغ وتیهو ومانند آن خورانند واز فواکه انار
وشفتالو وبه وتوت وآلو وشاهلوج بر برف سرد کرده بدهند اگر زمانه تابستان باشد طبری گوید که اگر صداع از احتراق شمس باشد مریض را بحمام نشانند چندانکه عرق نکند
وامر بجلوس در خانه کنند که در انجا پارچه ها از بدن دور میکنند وآن را مسلخ میگویند تا هوای آن موضع را استنشاق نماید وبر بدن او آب نیمگرم مکرر ریخته از حمام برآورند
پس بر دست وپای او آب سرد بریزند چنانچه بقراط گفته که ریختن آب سرد بعد خروج از حمام یا بعد ریاضت عنیفه بر اطراف ترطیب مزاج دماغ میکند بعده
بمکانی که دران باد سرد آید وبرگ بید وگل نیلوفر وبنفشه وبهرم یعنی گل مغیلان فرش کرده باشند ببرند وپیش او از فواکه نبق وبطیخ رقی وسیب مقطع در گلاب
مخلوط بصندل سفید واندک کافور نهند وشاهسفرم ببرف سرد کرده وبران گلاب واندک کافور پاشیده ببویند وباید که غذای او بقول رطب ومغز خیار وکشوث رطب
وکاسنی بسرکه باشد واگر صداع منحل نشود سرکه که اندران آب برگ بزر قطونا آمیخته باشند ببویانند وبر سر ریزند وبگیرند آب خیار وآب جرادهٔ کدو
وآب برگ بید وآب برگ اسبغول وجمع کنند واگر آب برگ مامیثا یا آب گل آن یافته شود نیز آمیزند بعده لعاب اسبغول آمیخته واندک سرکه بران ریخته
حرکت دهند تا یکذات شود وبعد ازان اندک روغن گل بران ریخته قدری ازان بر سر ریزند ونديدم کسی را که صداع از گرمی آفتاب باشد ودرین آب
علاج کرده شود وبدان نجاح حاصل نگردد ودر بصره خلقی را دیدم که این صداع بهم رسید وابن سیار ایشان را امر بخواب نزدیک مجرای آب نمود واگر
ازین صداع زائل نمیشد ایشان را امر به نشستن در آب سرد می نمود وفی الحال صداع زائل میگشت وهرگاه این صداع بماند ازان سوء مزاج بهم رسد و
صداع دوام نماید وگویا که آن حمی یوم ست که اگر طبیب ازان تساهل نماید یا در علاج آن غلطی کند ازان حمیات صعب بهم رسند وسبب صداع حار ساذج گاهی از
داخل بود وعلاج این همانست که مذکور شد ودران این تدبیر زیاده کنند که ماء الشعیر بنوشانند وآب نیم گرم که دران جو وبرگ کاهو یا تخم آن جوشانیده باشند بر سر
ریزند وبگیرند شیر بز که آنرا اندک جو وکاسنی وبرگ بید خورانیده باشند ودران پنیرمایه حل کنند تا منجمد گردد بعده برگهای انگور خیابان پهن سازند که تمام سر را بپوشد
پس آن شیر منجمد را بر آن نهاده بر سر نهند وبعصابه بربندند وامر بخواب نمایند واگر ازین زائل نگردد حلوا از خشخاش ونشاسته وروغن بادام یا روغن مغز تخم کدو
بسازند واگر این هم کفایت نکند بگیرند روغن نیلوفر وروغن بنفشه وروغن تخم کدو هر واحد یک درم شیر دختران مساوی همه روغنها وباهم آمیخته حرکت
دهند تا مختلط گردد پس صاف نموده سرد کرده بقدر یک دانگ سعوط کنند واگر بعد آمیختن شیر منجمد گردد باید دانست که شیر فاسد است آنرا بکار نبرند ونشان صلاح
شیر آنست که با این اشیا مثل مائیت بیامیزد ومنجمد نگردد واگر با صداع تب باشد این سعوط استعمال نکنند وابن سیار اسفنج تازه در آبهای مذکوره تر کرده بر تارک
سر می نهاد واما اهل عراق قاطبةً اعنی اهل بغداد درین صداع اگر تب نباشد امر بدوشیدن شیر زنان بر یافوخ ساعت بعد ساعت ونشستن او در آب نیم گرم میکنند
ومعالجهٔ بزرگ درین صداع تفقد قاروره وتلطیفه بحسب واجب اوست بهر آنکه گرمی این گاهی بحرارت قلب مؤدی گردد وازان حمیات صعب بهم رسد ویا اخلاط
را گرم کند وازان حمیات خلطی عارض گردد وبدانند که تبرید دماغ زیاده تر ازانچه واجب ست واز احتمال مزاج مریض گاهی بفساد عظیم مؤدی گردد حتی که اگر
تبرید باشیای مخدره مثل بنج وافیون ویبروج وکافور بسیار کنند بهلاکت مریض انجامد وطبیبی را دیدم که تبرید این صداع بسرکه وافیون وکافور نمود وصاحب صداع
عورت حامله بود پس حمل او ساقط گردید وبعد ازان سکته بهم رسید وبعد سه روز هلاک شد وذکر این کلام بهر آن کردم که این سخن تبرید یاد دارند وتغیر احوال
مریض ونقصان حواس وفراموشی نکنند پس اگر ازین علامات چیزی بیابند از تبرید باز مانند وآب نیم گرم بر سر ریزند وپایها بمالند واعضای بدنی غمز کنند جرجانی
وایلاقی مینویسند که روغن گل وگلاب وسرکه آمیخته سرد کرده بر مقدم سر نهند ومقدار روغن گل ده درم وگلاب ده درم وسرکه تند دو یا سه درم باشد وآنکه
که سردی بیشتر باید سرکه فزون تر از روغن کنند وآنرا که متوسط باید سرکه با روغن برابر کنند وآنرا که کمتر باید کم از روغن کنند سوم یا چهارم حصه حسب حاجت
کم وزیاده نمایند واگر حاضر باشد برگ بید وبرگ سیب وبرگ عنب الثعلب وبرگ انگور وساق خرفه وبرگ کوک وکشنیز وغوره بکوبند ودر روغن گل وگلاب

وسرکه آمیخته ضماد کنند و بر سر نهند واگر حرارت سخت قوی باشد پست جو و اسبغول بگلاب و آب غوره و آب برگ بید و مانند آن لت کرده بر مقدم سر نهند و
گلاب بسیار بر سر ریختن سخت نافع بود و اندک ریختن صداع را زیاده کند و چون صداع انحطاط کند ضمادات بارد کم کنند و روغن بابونه بیامیزند و شربت حب
وشکر و ماء الشعیر و اسبغول و شکر و آب انار ترش و شیرین دهند و غذا مزوره با آب غوره و قلیه کدو و مغز خیار و بوارد معمول از برگ خرفه و خضرات بدهند و
اگر طبع قبض باشد این بوارد از آب آلو و آب توت سازند و ماهی خرد بسرکه موافق باشد و آنجا که هیچ ازین حاضر نباشد نان مغسول سود دارد و این چنان باشد که
نان در آب سرد تر کنند و یک ساعت نهند پس آن آب ابریزند و آب تازه اندازند و یک ساعت دیگر نهاده آب بریزند پس آنرا بدوغ ترش کرده یا بسرکه یا بغوره چرب
کرده بخورند واگر بیخوابی رنجه دارد از برگ کاهو و کدو و اسفاناخ سنبوسه سازند و همه میوهای سرد و ترشی ترنج و لیمون و مانند آن نافع باشد واگر مغز تخم خیار و مغز
تخم کدو و تخم خرفه بکوبند و با پست و شکر بدهند مفید بود ابن الیاس گوید که صداع حار از سوء مزاج بلا ماده اگر از اسباب خارجی بود مثل جلوس در آفتاب
و غیر آن سکنجبین با آب سرد و برف و یا آب خرفه پنجاه درم بشکر سفید ده درم و یا ماء الخیار سی درم بشکر سفید و یا آب تربوز سی درم بشکر سفید و یا تمر هندی ده درم
بشکر و یا شربت آلو و یا شربت سیب و یا شربت غوره بگلاب بنوشانند و غذا مزوره از ماش و تمر هندی یا انار دانه دهند و تبرید سر بمشمومات و نطولات بارده
و نهادن سرکه و روغنهای سرد بر سر و مقام در مساکن بارده سازند و اگر از اسباب داخلی بود مثل حادث از خوردن افاویه حاره و مانند آن تبرید سر بادهان
و نطولات بارده کنند مثل روغن بنفشه و کدو و نیلوفر و نهادن جراده کدو و گل او و برگ او بر سر و آب بید بسرکه و صندلین و گلاب و نوشیدن جلاب بارد
مثل تمر هندی و آب انارین معصور بشحم آن و سکنجبین ساده و آب تربز و تلیین طبیعت بماء الفواکه و شیرخشت و صداع حادث از غم ازین قبیل ست و بهترین
علاج آن خواب و ترطیب و خوردن کاهو و خیار و تربوز ست و غذا مزوره ماش و کدو و بچه زه مرغ یا ماء الشعیر اگر با حرارت مزاج جمیع بدن باشد گیلانی گوید باید
که در علاج صداع حادث از سوء مزاج حار ساذج نظر کنند در نبض و قاروره پس اگر از حالت طبیعی تغییر فاحش بهم رسیده باشد این بر مشارکت بدن دلالت
کند و درین هنگام کشادن فصد سزاوار ست و جلاب بلعاب اسبغول یا شیره تخم خرفه و سکنجبین با آب سرد بنوشانند و استعمال روغن گل بر برف سرد کرده بر یافوخ
و خصوصاً بعد حلق آن تبرید راس و منع تصاعد بخار بسوی سر میکنند و از مبردات مثل صندل و کافور و گلاب لخلخه ساخته ببویانند و گاهی استعمال مخدرات مثل
افیون و لفاح میکنند چون صداع شدید باشد و مریض برداشت او نکند و اگر باین حد نباشد استعمال آن جائز نیست زیرا که دران تبلید ماده و اضرار بحواس
و ذهن ست و برگ کدو و کاهو تر و تخم خشخاش و پوست آن و گل آن و گل شاهسفرم و برگ بید و دیگر ادویه که در قول مسیحی گذشت همه یا آنچه بهم رسد بدستور
در ظرف سربند کرده خوب جوشانیده انکباب نمایند و لخلخه بارد استعمال فرمایند مثلاً بگیرند روغن بنفشه و گلاب هر واحد یک جزو سرکه تند ربع جزو و در شیشه حرکت دهند
واگر خواهند آب کاهو تر و آب کشنیز و آب کدو و اندک کافور دران افزایند و مشمومات بارده مثل گل سرخ و غیره که در قول مسیحی مسطور شد و فواکه بارده و گلهای
آن بوئیدن نافع بود و از آنچه بخارات حاره را که در سر متولد شوند تحلیل کند و تبدیل مزاج ردی او بسوی جید نماید اهتمام بسیار و ریختن آب گرم بر سر ست لیکن
بسیار ریختن آن صداع حار بلا ماده را نفع میکند و قلیل ضرر میرساند و سعوط روغن لبوب سبعه بقدر نیم درم بغایت نافع و برای منع ابخره حاره شرب بزرقطونا
بشکر و جلاب و مص انار و سیب و به و امرود که هر واحد میخوش باشد و شرب پست گندم مغسول بدفعات بعده ببرف یا یخ سرد کرده و اندک شکر بران انداخته
سفید ست و غذا کشک شعیر بشیره مغز بادام و اسفیدباج اگر سرفه باشد یا با آب غوره یا سماق یا زرشک اگر ترشی خواهند و اگر قبض باشد آلو و تمر هندی یا خوبانی
خشک بدهند و در طعام کشنیز خشک یا تر داخل کنند و شیره تخم خشخاش و تخم خرفه و پست جو ببرف یا یخ سرد کرده نافع ست بعضی متاخرین مینویسند
که در صداع حار ساذج اول بهر تبدیل مزاج شربت لیموی کاغذی و یا نیلوفر و یا بنصف وزن آن سکنجبین ساده آمیخته بقدر چهار توله در عرق بید ساده و کاسنی
و نیلوفر و گلاب هر یک پنج توله داخل کرده بنوشانند و از صندل سفید چهار ماشه و برگ بید سبز و برگ گلاب و کشنیز سبز سوده بر پیشانی و صدغین ضماد نمایند
و وقت ظهر تمر هندی چهار توله در آب هندوانه پاؤ آثار مالیده سکنجبین ساده دو توله داخل کرده بدهند و لخلخه از گلاب کهنه و سرکه و آب کشنیز سبز و
عرق بید مشک هر واحد یک توله صندل سفید هفت ماشه کافور یک ماشه آمیخته بکار برند و ضماد اوراق که در قول ایلاقی گذشت هر واحد نیم دسته گرفته گلاب

وسرکه کهنه و روغن گل هر واحد یک توله بکار برند و چون گرم شود دیگر خنک بر مقدم سر نهند و آنجا که خواب کم باشد سرکه را از ضماد و نطولها دور کنند و بجای آن روغن کاهو و خشخاش بعمل آرند و بعد از سه روز که مرض اندر انحطاط افتد روغن بابونه اضافه نمایند و ادویه بارده بمقدار حاجت بکار برند و در صداعی که از حرارت آفتاب باشد و آن را صداع احتراقی میگویند لعاب اسبغول چهار ماشه با آب انار ترش هفت توله و یا جلاب شکر خام که بگلاب و عرق بید مشک ساخته باشند از مجربات ست و همچنین ضماد برگ حنا و گل مهندی که در موسم برشکال می روید در آب برگ کاسنی سبز یا عرق آن سوده و گل حنای باغی و برگ آن نیز همین اثر دارد و سوای علاج مذکور در تعدیل و تبرید هوای خانه و غذا و آب و سکونت در مساکن بارده مطیبه مثل صندل و کافور و گل نیلوفر و بنفشه و بید مشک و سیب و گلاب و عرق بید مشک و مانند آن و پاشیدن آب سرد در خانه و نشستن نزدیک آب و بوئیدن گلهای سرد خوشبو توجه زیاده دارند و چون ازین تدبیر زائل نگردد از استعمال ملینات و مسهلات چاره نبود بجهت آنکه چون حرارت عارض از احتراق شمس بزودی زائل نگشت و در اخلاط تاثیر نمود آنرا متغیر و متعفن میگرداند و سوء مزاج مادی بهم میرساند و محتاج به تنقیه میگردد

علاج صداع بارد ساذج

و سوء مزاج بارد و مصدوع نیز یا از اسباب خارجیه بود و مانند ملاقات هوای شدید البرد یا مجاورت برف و یخ یا فرود آمدن در آب بارد یا آب چشمه های گرم و این نوع را صداع خبطه می نامند و مؤول بزکام میگردد و یا اسباب داخلیه باشد مثل آشامیدن آب بسیار سرد تنها یا بر فواکه رطبه و خوردن اغذیه بارده رطبه مثل خضرات و یا تناول دوای بارد و مانند اینها پس هر چه در علاج امراض دماغی بارد ساذج مذکور شد بعمل آرند و نوشیدن شربت اسطوخودوس و نواربات گرم یا بعرق بادیان و گاوزبان هر یک ده توله و یا طبیخ اصل السوس و بادیان و تخم کرفس و عرق بادرنجبویه با اضافه عسل نیز مفید ست و کذا قرنفل سه ماشه در گلاب نیم پاو جوشانیده قند سفید دو توله داخل کرده نوشیدن نافع و مغلی حلو یا مغلی منضج نیز مفید و آشامیدن مطبوخ بادیان دو درم و اصل السوس مقشر نیکوفته سه درم با گلقند شکری یا عسلی ده درم نافع اگر خوف تشنگی باشد شربت لیمو یا شربت اسطوخودوس و غیره ممزوج نمایند و یا مطبوخ اسطوخودوس خطمی مویز منقی اصل السوس مقشر کوفته گاوزبان کشنیز با شکر یا خمیره بنفشه یا گلقند بدهند و یا بادیان نیکوفته دو درم پنج بادیان نیکوفته چهار درم اسطوخودوس سه درم در نیم آثار آب بجوشانند هر گاه سوم حصه باند صاف نموده ده توله یا شربت بنفشه آمیخته بنوشند و نزد حکمای هند پنج بانسه نیکوفته پنج درم جوشانیده صاف کرده نیم دام شکر سفید آمیخته نوشیدن مفید صداع بارد و حار ست و آنجا که پوست هلیله زرد در تخلیل کشنیز آمله پوست بلیله با برنگ مساوی یک دانگ کوفته در نیم آثار آب بجوشانند هر گاه چهارم حصه باند صاف نموده نیم گرم بنوشند و گاهی قصب الذریره عوض تخلیل میکنند یا بجز خوردن معجون و بیداللورد و تکمید سر بخرقه گرم و چادر بر انکباب بر آبیکه در ان ادویه گرم پخته باشند و تضمید بثفل آن نفع میکند و کذا دخول حمام مفید بود و لیکن مکث طویل در ان نشاید و تقلیل غذا و ترک آن بحسب طاقت و تلیین طبع بحقنه و یا مطبوخ بنفشه و انجیر و غیره یا ترنجبین یا شیرخشت نمایند و خوردن انجیر منقوع بماء العسل نیز ملین طبع ست و بعد تلیین تناول جوارشات گرم مثل اطریفل کبیر و غلاغلی و فلاسفه و تریاق اربعه و مانند اینها قبل از غذا و بعد آن نافع و تدهین سر با روغنهای حاره مثل روغن عنبر و قرنفل و دارچینی و اقحوان و سداب و فرفیون و دهن راحت و مانند آن دو مرکب مفید و اگر در روغن سداب یا روغن بان یا مرزنجوش یا سوسن یا یاسمین یا اقحوان یا روغن حب الغار یا قسط یا بید انجیر یا بادام تلخ و مانند آن اندکی فرفیون و قلیلی افیون حل کرده و یا بدون افیون و بپارچه پشمی یا اسفنج آغشته گرم نموده بر یافوخ اندازند و چون سرد گردد باز گرم نمایند و همچنین تا صداع زائل گردد بعمل آرند نافع بود و ایضاً چون در حمام گرم آب گرم متواتر بر سر ریزند تا اثر او گرم گردد و چون از حمام برآیند سر خود را بپوشند و از هوای سرد محافظت نمایند مفید بود و لیکن باید که تپ نباشد که در حالت تپ بحمام رفتن مضر ست و مضغ عنبر و راوند و مصطکی هر واحد نافع و خوردن کندر نیز نافع صداع بارد ست الحاصل سر و دماغ سرما رسیده را در مکان گرم نشانیدن و غذا کم دادن و تلیین شکم بجوارشات و گلقند و یا مطبوخات یا اغذیه ملینه یا شیافات صابون و غیره و حقنه و احتراز از سائر حرکات بدنی و نفسانی چون اندیشه و غم و جماع و غیر آن و رسیدن سرما بدان ضروری ست و از کمادات اسرع در تسکین این صداع آنست که سلیخه و اشنه و اسارون و قرنفل و دارچینی و میل و زعفران را کوفته در لته بندند و گرم کرده تکمید نمایند و یا در آب جوشانیده و مثانه پر کرده استعمال کنند و از انکبابات عمده آنکه وار شیشعان در آب جوشانیده بعد پوشیدن چادر انکباب نمایند و هر گاه آب نیم گرم باند باز بر آتش گذارند و همچنین مکرر بعمل آرند تا آنکه صداع رفع گردد و انکباب بر بخار

آب دریای شور نیز بقول ماالقی مفید ست و پستان جوشانیده بخار او استنشاق نمودن هم نافع و از سعوطات قوی التاثیر اینست که جندبیدستر و فرفیون
مساوی سحق کرده بروغن زنبق که دران سعد مطبوخ باشد یا بروغن سوسن آمیخته بعمل آرند و سعوط بندق هندی در آب سوده معمول ست و تسعیط بزهرهٔ کلنگ
و ماکیان وقندرو نیز نافع و کذا مومیائی محلول در روغن یاسمین و کذا جندبیدستر یا نوشادر در روغن ترب و سعوط بقدر یک حبه از برشعثا در آب مرزنجوش مجرب و تسعیط فرفیون در شراب
یا آب خالص نیز مفید و بقول شیخ از سعوطات نافع صداع بارد اینست که شونیز را در سرکه یک شب کنند و صبح سائیده بدان سعوط کنند و نزد اطبای هند سعوط آب بهنگره یا بهونرن
آن بشیر زنان یا شیر بز بمقدار پنج قطره و اگر بهنگرهٔ تازه بهم نرسد خشک آنرا بشیر سائیده صاف نموده چکانیدن نیز دستور و سعوط یکدو قطره روغن تلخ نیز نافع و ایضاً سعوط
روغن نگلچکان و کذا فلفل دار فلفل قرنفل همه یا دو یا یک بعرق بادیان حل کرده و کذا آب برگ درخت دونه صاف کرده دو سه قطره و کذا بیخ کنهل جوش داده قدری آب او
گرفته و کذا بابرنگ زنجبیل قدری و قند سیاه مثل او با آب گرم سحق کرده و کذا گل یاسمین سه عدد در روغن مالیده و کذا نوشادر و کلونجی هر یک و سرخ آب سائیده بروغن گاو
آمیخته مفید در دسر بارد ست و از نفوخات عنبر مشک مروارید مساوی سوده در بینی دمیدن عجیب الاثر ست و کذا نفوخ گندم منقوع در شیر عشر و مجفف و مسحوق
که معمول استاد مرحوم ست و همچنین این نفوخ تنباکو و زنجبیل و غیره مجرب حکیم اکمل خان درین باب سود مند ست زنجبیل سه ماشه الایچی خرد چهار عدد دارچینی چهار ماشه
تنباکو سورتی نیم پاو جوزبوا دو تولہ قرنفل سه عدد زعفران سه ماشه فلفل دکنی دو ماشه نمک لاهوری سه ماشه صندل سفید سه ماشه مثل سرمه سائیده بنصف
ادویه در گلاب خوب ممزوج نموده اجزا ازان همه ادویه یکجا کرده در شیشه نگاهدارند صبح و شام بقدر یک ماشه استعمال کنند و کذا مغز تخم سرس یا برگ کنیر خشک کرده عطسه
آوردن مفید و قاقله کبار و بادار فلفل سائیده نیز نافع و از شمومات شم یاسمین درینجا بسیار نافع ست و کذا شم نارنج و برگ ترنج و نسرین و روغن آن و عنبر و عود
و صعتر و بابونه و زعفران تنها یا دار چینی و قاقله کبار و نمام با دو غالیه هر واحد سود مند و اگر آهک را بکف دست با اندک نوشادر بمالند که آب شود و نزدیک بینی برده چند
مرتبه نفس را کشند مجرب ست و بوئیدن شونیز بصره بسته گرم نموده نیز نافع و بقول بقراط سلیخه و زنجبیل و فلفل را ساوکند و قدری در خرقه کتان بسته شمیدن مفید صداع
بارد ست و از نطولات نافعه اینست که اسطوخودوس برگ غار قیصوم حلبه سوس گندم نمک شبت بابونه برگ ترنج بادرنجبویه سافج قرنفل بادیان بیخ بادیان بیخ کرفس
گل سرخ پودینهٔ بری سداب جاشا هر یکی ازینها میسر آید جوشانیده تحلیل سر نمایند بر بخار آن انکباب کنند و قطعه نمد با آب او تر کرده تکمید سر کنند و ثفل آن ضماد سازند و از
ضمادات و اطلیهٔ نافعه دارچینی یا عطر آن و قرنفل ست که در آب سداب یا آب برگ لیمو بر پیشانی و هر دو شقیقه و یافوخ طلا کنند و تمر هندی یک نیم عدد فلفل سیاه سوده
بر پیشانی و شقیقه در ازالهٔ صداع بارد مجرب ست و طلای قرنفل مثلث در آب حنا سوده از برای صداع بارد معمول دو عدد و مغز بادام بروغن سرشف سائیده طلا کردن
و کبابه چینی سائیده بگلاب سرشته ضماد نمودن مجرب ست پوست بیخ بید انجیر زنجبیل زعفران سائیده طلا نمایند که مجرب استاد مرحوم ست و با بونه اکلیل الملک مرزنجوش
نمام برنجاسف مساوی سائیده روغن یاسمین و روغن گل آمیخته ضماد کنند که برای صداع بارد معمول و مجرب حکیم شریف خان مرحوم ست و ضماد مرزنجوش مکی
اکلیل الملک زوفای خشک بابونه شونیز مساوی سائیده با آب مرزنجوش سرشته نیز نافع و کذا التضمید جندبیدستر و حب الغار و قسط و کبابه چینی در آب سداب و گلاب بسیار
مفید و اگر گوگرد و قسط و کبابه گرفته مساوی در روغن گاو یا روغن گل سوده بر پارچه طلا نموده بر پیشانی بچسپانند برای صداع بارد قوی تر ست و طلای خاکستر
چوب انجیر بسرکه چنانچه سرکه را بر خاکستر گرم بریزند و بر سر گرم گرم طلا نمایند و همچنین سرکه با برگ شقائق النعمان سرخ و یا طلای بوش در بندی نافع ست و کذا ضماد پوست
نارنج و نزد حکمای هند ضماد گل مچکند سود مند و طلای نرکچور بدستور و ضماد سنبل چینی بگلاب سائیده و کذا زنجبیل بروغن بید انجیر سوده و کذا برگ سهجنا با آب سائیده
و کذا فلفل سرخ قدری با آب سائیده و کذا پوست بیخ بید انجیر زنجبیل و نانخواه یا صبر با آب سائیده همه گرم کرده مفید صداع بارد ست و از بخورات بخور دخان اسطوخودوس
و ابرسا و عود و جندبیدستر و قسط و اترج و قفر الیهود و سندروس هر واحد مفید ست و از اغذیه مزوره که از نخود و مغز قرطم و اندک شکر ساخته باشند و قلیه گوشت
چوزهٔ مرغ و دراج و تیهو و غیره طیور کوچک بری و جبلی با ابازیر حار مقوی خوشبو مثل زیره و فلفل و قرنفل و زعفران هیل و دارچینی و سافج هندی و نیز ثوم و پیاز مناسب ست
و کذا هر غذائی که بنجر دل و گندنا و سداب و سیر و حلتیت و کرویا و صعتر و افاویه و توابل سازند و بیضه نیمبرشت و فطر و عسل و زیرباجات نافع و گرفتن بخار مزورات
و شوربا جات خصوصاً هنگام خوردن که گرم باشد و بخار آنها بدماغ برسد و عرق آید مفید ست و بجای آب ماء العسل به بهندی ... یا لبسه مثل انجیر خشک و مویز و پسته بخورند

اقوال حکما سویدی می‌نویسد که بابونه شرباً و ضماداً و نطولاً که محلل بلا جذب بجهت تقویت عضو ست وکذا تریاق فاروق و شراب کهنه شرباً و ضماداً و قطور
روغن شونیز در بینی وطلای او بر یافوخ و کباش قرنفل شماً و شرباً و ذروراً بر مقدم سر و نارنج شماً و شرباً و ضماداً و نانخواه بدستور و روغن تخم ترنج شماً و سعوطاً و ضماداً
و تخم تلخ مشمش ضماداً و روغن او سعوطاً و خوردن خردل معه چغندر مسلوق و ضماد صرف بارد جو و مصطکی در آب گرم و یا بعرق قرنفل سرشته وکذا حب الغار مقشر
و مثل او سداب بعرق قرنفل بعد خروج از حمام چند بار وکذا زنجبیل بروغن خیری وکذا خردل سوده در آب فرنجمشک سرشته گرم کرده در حمام ضماد کردن وکذا فربیون
ضماداً همه در صداع بارد از مجربات من ست و شرب ایرسا مطبوخ بشکر شیرین کرده و بخور مریم و عرق بادرنجبویه و طبیخ شبت و عصاره او و شیح ارمنی مطبوخ و پوست نارنج
مطبوخ با شکر و بسباسه و قاقله کبار و برگ حب الکلی دو درم و اکل عود هر روز یک درم بماء العسل گرم تا بست روز متواتر و یا جند بیدستر بماء العسل و یا بادرنجبویه خلیم
و نخته و یا جوز بوا و یا حرمل و یا هلیله کابلی و یا شبت خام و نخته و یا سر خرگوش و لحم او مشوی و مطبوخ با فاویه و یا کرنب مسلوق و یا مشک یا فرنجمشک و یا اشق یک درم
بشراب کهنه و یا قفر الیهود و یا ثوم در غیر روز دور و سعوط صبر یا فرفیون یا عنبر یا خولنجان یا بخور مریم یا جوز بوا یا دارچینی یا زعفران و مشک مساوی سه بار تا سه روز یا
زهره کفتار سه مرتبه تا سه روز متصل یا زنجبیل یا شحم حنظل یا قسط یا حلتیت یا زهره خرگوش یا کندر یا خردل یا فاوانیا یا زرنباد هر کدام که باشد بقدر یک حبه در روغن بادام
و یا آب برگ سوسن سه روز متواتر یا روغن ناردین یا آب مرزنجوش یا عصاره قثاء الحمار یک حبه بشیر دختران یا مغز بادام تلخ بروغن گل یا روغن او تنها یا بسرکه و یا مومیائی
یک حبه بآب مرزنجوش و یا روغن زنبق و یا روغن شونیز بشیر دختران و یا روغن بلسان یا عصاره کرنب یا جمله مرارات بقدر حبه بآب مرزنجوش یا روغن یاسمین یا عود
یا روغن نرگس یا مرزنجوش یا روغن عاقرقرحا یا آب نمام مع مرزنجوش تر یا آب گندنا بسرکه و کندر یا زهره خروس و تخم گل آزاد و درخت و حماما و بخور مریم و شبت و شیح ارمنی
تازه و یا خشک سائیده در پارچه بسته و دارچینی سوده در پارچه کتان بسته حتی که عطسه آید و لادن بروغن آس و زنجبیل و قیصوم و حب البان و روغن آن و گل یاسمین بری
و گل سوسن سفید و انیسون و روغن ناردین و سکبینج و حنده قوقی و تخم او و روغن تخم او و حرف و نوشادر و قنه و روغن غار و روغن عاقرقرحا و فرنجمشک و قفر الیهود و
سورنجان و عبیثران و ضماد ایرسا بسرکه و روغن و یا کوفته جوشانیده بروغن گل آمیخته و یا کوفته بسرکه سرشته و خرنوب شامی بروغن ناردین سرشته و صبر بسرکه یا بروغن
گل یا بهر دو و مامیران سه درم صبر سه درم بآب چنار سرشته بر جبهه و صدغین و یافوخ در صداع مزمن و پیاز نرگس و یا روغن او و محموده بسرکه و روغن گل یا بروغن زیت و
بیخ نبات او بدستور یا بخاصیته و تخم نمام و پودینه و آب او بسویق و بهی لبان و سکبینج بسویق و آب سداب بسویق یا بروغن گل و سرکه و یا قطران بعد حلق راس تمام سر یا جند بیدستر بزیت
و بابونه و اشق و خولنجان بسرکه سرشته و عصاره قثاء الحمار و بیخ او تنها یا بسرکه و زهره بز بالخاصیته و برگ غار بعرق قرنفل سرشته و مغز بادام تلخ تنها و بسرکه سرشته یا بروغن
گل آمیخته و یا بهر دو و یا بآب قرنفل سرشته و خاکستر موی انسان بسرکه آمیخته و عصاره بادرنجبویه و کبابه بگلاب یا شراب یا بآب قرنفل سرشته گرم کرده و یا بصبر مساوی
بر یافوخ و تخم فنجنکشت و آب برگ او و آب نمام بسرکه و روغن گل و یا اکلیل الملک بسرکه و بروغن گل یا بنفسج سرشته گرم کرده و یا فلفل سیاه و یا دارفلفل و یا دارچینی
و یا شبت و یا شیح ارمنی و یا شونیز تنها یا بروغن خیری سرشته و یا جاوشیر مخلوط با دویه دیگر برای صداع بارد قدیم و یا لادن بروغن آس و یا بورق و یا قیصوم
تنها یا بزیت پخته و یا روغن بلسان و یا شیطرج و یا قسط و یا زهره خرگوش با آرد گندم بآب سداب و کندر سرشته و یا برگ و روغن یاسمین بری و یا خاکستر خطاف
و یا بیخ و گل سوسن سفید بسرکه و روغن گل و یا روغن یاسمین و یا گل آن و یا برگ او تنها یا کوفته بسرکه یا بروغن کنجد جوشانیده و یا زرنباد بروغن بان و یا غالیه و یا بسرکه
و روغن او و یا سکبینج و یا حنده قوقی و تخم او و روغن تخم او و یا نوشادر و یا جند بیدستر که مجرب ست و یا روغن او و یا خردل بسرگین کبوتر و یا سرگین موش با آرد جو یا تخم جرجیر
و یا طلای زرنباد سوده بآب قرنفل بر کف پا و یا تخم ترنج و یا روغن عاقرقرحا و یا البلاب بآب قرنفل و یا سبوس گندم بسرکه جوشانیده در حمام ضماد کردن و یا برگ
کنجد بشراب کهنه جوشانیده و یا تخم فرنجمشک بآب کرفس و یا خاکستر شاخ و برگ انگور دشتی بسرکه یا بعسل سرشته و یا شبت برگ غار و مرزنجوش و یا طلق محلول مثقل
او صبر بآب بادیان سرشته در حمام و یا زرد چوب سوده بروغن گل زیتی سرشته بعد غسل سر با آب و نمک در حمام و یا گل سرخ خشک بشراب کهنه در حمام و یا خرء السنور بعسل
و یا صدف محرق بشراب کهنه سرشته در حمام و یا رانج و یا رامک بشراب کهنه و یا رعی الحمام بروغن گل زیتی آمیخته و یا حب الکلی در شراب کهنه و یا آب گندنا بسرکه
و کندر و یا عبیثران و یا مصطکی بروغن زنبق و یا حنا بسرکه سرشته گرم کرده در حمام و یا افسنتین در شراب کهنه پخته و یا مرو و یا نیم دانه بصبر و عسل آمیخته و یا برگ ثوم

ویا خاکستر سر خلد بروغن گل زنبقی و شرب و ضماد و حماما و از خرو شحم حنظل و انیسون و مرزنجوش و نمام و عود و خولنجان و زراوند و حرف و روغن ناردینا
و غاریقون و سنبل الطیب و سیساالیوس و جیار شنبر و اسطوخودوس و سنای مکی و راسن و روغن غار و حب الغار و حب البلسان و اکلیل و ضماد زنجبیل و جاوشیر و حلتیت
و عنبر و قنه و دارچینی بوزن او زعفران پنج ده و زعفران تنها و خردل و بندق هندی و زراوند مدحرج و شحم مرغابی و سندروس و مصطکی و قردمانا و تخم ترب و شیر آمله و عاقر قرحا البطم هر واحد نافع
صداع بارد ست جالینوس میگوید که اگر علاج صداع حادث از سردی هوا بزودی کنند بسرعت زائل میشود و اگر دیر کنند به نیشود و موذی بصداع سخت میگردد و گاهی تا آن
آواز منقطع میشود و درین وقت نطول باب گرم و تقطیر آب مرزنجوش ممزوج بروغنی از روغنها مزیل آنست شیخ میفرماید که صداع بارد در آکثیر بحیری که مستحق بالفعل باشد
از بار چهای گرم کرده و از جاورس گرم و نمک گرم نافع ست و جاورس الطف و اعدل از نمک ست یعنی اگر سوء مزاج بارد ضعیف باشد از جاورس تکمید نمایند و جماعت
مبرودین یعنی سرما رسیده را اگر ابدان ایشان پاک بود و خوف حرکت اخلاط نباشد سر برهنه کرده در آفتاب سمت اشراق آن نشستن تا آنکه صداع ایشان منحل گردد نفع
میکند و سرما زده را واجب ست تقلیل غذا و اسهال طبیعت اگر چه بحقنها باشد و از حرکات بدنیه و نفسانیه و فکریه و مشروب بارد منع کنند و بیرون آمدن در سردی آنرا حرام
بود و جمله کسانی را که صداع از سردی باشد بعد تنقیه اگر حاجت آن باشد مروحات و سعوطات و نشوقات و شمومات و نطولات و اضمده مسخنه مذکوره نافع ست و نوشیدن
شراب ریحانی رقیق قوی مع بزور مثل تخم کرفس و بادیان و تخم گزر و انیسون و زیره و دوقو و فطراساالیون و مانند آن نفع میکند و این وقتی ست که از حصول اخلاط در معده
مستعد ثوران امن باشد و هنگامی که مریض را تپ نبود که خوف شدت آن باشد و ضماد خردل و همه اضمده محمره آنرا نافع ست و خصوصا چون خردل و تافسیا در آن داخل بود
و طلای خاکستر لسبر که مجرب ست و همچنین مالیدن زردچوب بروغن بادام تلخ این همه بعد تراشیدن موی سر و خوردن سیر نیز از منقطعات صداع بارد ست مجوسی گوید
که مداوات صداع حادث از سوء مزاج بارد اینست که آبی که در آن بابونه و اکلیل الملک و برنجاسف و مرزنجوش و نمام و صعتر و خندقوقی و شیح ارمنی و شجره مریم جوشانیده باشند
بر سر ریزند و بخار مطبوخ این ادویه بگیرند و در آن پاره نمد آغشته تکمید موضع درد کنند و در حمام داخل شوند و بوهای گرم مثل مرزنجوش و نرگس و نمام و شیح و سوسن و مشک و جندبیدستر
و شونیز و جاوشیر بویند و سزاوارست که قوت دوا و ضعف آن در گرمی بقدر قوت مرض و ضعف او باشد و اگر باین تسکین نیابد این ضماد نهند بابونه اکلیل الملک هر واحد
پنج درم برگ غار مرزنجوش نمام شیح ارمنی هر واحد سه درم مر دو درم زعفران یک درم فرفیون نیم درم همه را باریک سائیده در آب مرزنجوش یا آب نمام یا آب سداب
سرشته ضماد کنند و اگر باین قیروطی مسخن ضماد کنند نافع بود آب نمام و آب مرزنجوش و آب سداب تر هر واحد یک جزو موم سرخ سه درم روغن زنبق و روغن سوسن و
روغن سداب هر واحد نیم اوقیه موم را گداخته در روغن انداخته بآبهای مذکور اندک اندک تسقیه دهند و بدسته حل کرده در آن پارچه تر کرده نیم گرم بر سر نهند و ایضا فرزجه
و سرگین کبوتر و فلفل سیاه مساوی باریک سوده بسرکه سرشته بر سر لطوخ سازند و ایضا قسط و کندر ذکر و شیح ارمنی هر واحد سه درم مر و صبر و صمغ سداب و جندبیدستر هر واحد
یک نیم درم فرفیون یک درم افیون چهار دانگ باریک سائیده بآب مرزنجوش یا بآب نمام سرشته ضماد نمایند و اگر برودت قوی باشد در آن جاوشیر نیم درم مشک
نیم دانگ زیاده کنند و این سعوط العمل آرند مر و صبر هر واحد یک درم شونیز و حضض هر واحد یک نیم درم جندبیدستر و سکبینج و جاوشیر و زعفران هر واحد نیم درم عاقرقرحا
دو درم مشک نیم دانگ زهره کبک و زهره کلنگ هر واحد یک نیم دانگ باریک سائیده بآب شهبانج سرشته حبها بقدر عدس سازند و یک حب در آب مرزنجوش حل کرده
در بینی چکانند و سعوطیکه فالج و لقوه را نافع ست و غرغره نافع آن درین باب منفعت بین دارد و اگر صداع ساکن نشود این ماء الاصول بنوشانند پوست بیخ کرفس
پوست بیخ بادیان هر واحد ده درم تخم کرفس و بادیان و انیسون هر واحد پنج درم مصطگی و سنبل الطیب هر واحد یک نیم درم سلیخه و اسارون هر واحد دو درم
بیخ اذخر و فقاح اذخر هر واحد سه درم راسن و وج هر واحد دو درم مویز منقی سی درم همه را در سه رطل آب بجوشانند تا چهارم حصه آب بماند صاف کرده
هر روز چهار اوقیه با یک درم روغن بادام شیرین و مثل او روغن بادام تلخ نیم گرم بنوشند و اگر برودت شدید باشد نیم درم سکبینج نیز در آن حل کنند و اگر صداع
از هوای سرد باشد روغن سداب که اندر آن اندک فرفیون حل کرده باشند و یا روغن غار یا روغن سوسن هر چه ازین حاضر باشد بر سر بمالند و اگر تپ نباشد
شراب کهنه که در آن تخم کرفس و انیسون و بادیان پخته باشند بنوشانند و اگر از نوشیدن آب سرد حادث شود شراب ابیض رقیق که در آن اندک قبض باشد
بدهند که تسکین بخشد و این صداع حادث از خلط ردی در معده را اگر حار نباشد نیز ساکن کند بهر آنکه تعدیل و اسهال و اخراج آن کند و غذا نخود آب بزیت

نکند بکوبر بیچه پردازی معمول از وثبت و دار چینی و زیره و خولنجان و هندویا نان خورش بزیت و مری و صعتر و زیره و انجدان سازند و اگر احتمال این
مصالح مذکور غذا فرمایند و از تناول اغذیه بارده مثل البان و ماهی و فواکه حذر کنند و از اغذیه منجره مانند جوز و شلغم و حرجیر و بادروج و ثوم و بصل و شراب
احمر کهنه و مانند آن اجتناب نمایند طبری گوید که علاج صداع حادث از سردی هوا و ملاقات برف بسیار سهل ست اگر از حد تجاوز نکند و منفرد باشد اگر در حین زوال
بود پس بگیرند گل حلبه یک دسته بابونه اکلیل الملک برگ نمام مرزنجوش هر واحد یک کف سبوس گندم دو کف خطمی کف کبیر نمک کف کبیر و همه را در آفتابه سر بسته بپزند تا مهرا گردد
بعد از ان بوبه آفتابه در بینی و گوش بخار آن بگیرند تا زمانی که از بینی یا گوش یا از حنک قطرات آب سیلان کند که سیلان این علامت زوال مرض ست و این تدبیر نهایت طریقه زوال مرض
است و علاج اهل کوهستان اینست که اگر وقت شلغم باشد بگیرند شلغم بزرگ و قطع کرده بپزند تا مهرا شود پس بران انکباب نمایند و استنشاق بخار آن کنند که ازاله این صداع
میکند و علاج عام اینست که روغن غار و روغن خیری گرم کرده دران اسفنج تازه یا پشم پاره تر کرده بر تارک سر نهند و این اتم معالجه این مرض ست و از معالجات این صداع
که بگیرند کیسه و از سبوس گندم پر سازند و بر آتش خوب گرم کرده بر سر مریض نهاده به بندند و امر بخواب نمایند که بعد بیداری صداع زائل شود و از معالجات این صداع
بالش سر پارچه نرم ست و مضمضه بآب گرم و دخول حمام و ریختن آب نیم گرم بسیار بر سر و خواب در حمام و باید که غذای این مریض اگر مانعی نباشد حریره معمول از نشاسته
و بجریش گندم باشد و شوربائی که بران شراب ریخته باشند و شاهسفرم آب انار سیده و دستنبویه و ترنج و مانند آن بویند و اما شمیدن مشک بسبب فرط حرارت و کثرت
تحلل از ان بسوی دماغ صالح نبود و هر گاه طبیب ازین صداع تساهل نماید بفساد عظیم مؤدی گردد ایضا او میگوید که صداعی که از نزول در آب بارد بسیار و در آب
شبثیه یا نطرونیه و کبریتیه و مانند آن عارض شود معلوم ست که طبائع این آبها مختلف ست و هر واحد از ان مناسبت بحرارت مسخن اخلاط و یبوست مقبض جلد و تخشین
آن و برودت یا رطوبت دارد و بحسب طبائع و تاثیر آنها معالجه باید کرد و اگر تپ یوم یا مرض دیگر بمشارکت حادث نشود و اگر این حادث شود معالجه آن مرکب بحسب ترکیب
آن باید و این همه را تحلیل میکند حمام و آب نیم گرم و تخفیف غذا و تمریخ جمیع بدن بروغنها و شم اشیای معتدل و اسباب فاعله این نوع صداع شبیه بحمی یوم در معالجات
چه این آبها تپهات یوم نیز پیدا می کنند یا بسخان و یا بقبض جلد و یا باتعاب دماغ و این همه را حمام و تغذیه با شیای موافقه حل میکند همچنین استحمام و تغذیه با شیای
موافقه این نوع صداع را و اگر اعراض دیگر برین مضاف گردد چنانچه اعراض حمی یوم مضاف میگردد احکام آن از علاج حمی یوم اخراج نمایند ایضا او مینویسد که
خبطه نزد اطبا انسداد مسام سر بهوای بارد و آب سرد و اجتماع بخارات در بطون دماغ ست و اکثر اوقات عقب خبطه زکام ظاهر میشود و اگر ظاهر نشود بخارات مستکن
در بطون دماغ یا اندک یا حار یابس باشد و من علاج صداعی که عند خبطه ظاهر شود چون بخارات راجعه حار یابس سخیف یا قلیل بود و یا کثیر رطب باشد ذکر میکنیم و علامات
هر واحد ازین بیان می نمایم الخبطه که از تراجع بخارات حار یابس بانسداد مسام از هوای بارد بود علامتش اگر بخارات اندک باشد اینست که بیمار در گوش خود طنین و دوی
اندک با خشکی منخرین و در سر خود گرمی با صداع می یابد و آن در سر مختص بموضعی نباشد بلکه گاه در مقدم دماغ و گاه در موخر آن و گاه در یمین و گاه در یسار و گاه در تارک سر یابد
کند و علاجش قطع غذای غلیظ مبخر و ادخال بحمام و انکباب و استنشاق بخار آب گرم خصوصا که دران حشائش حار پخته باشند و غرغره بآب گرم و تجرع آن جرعه بعد جرعه
و اگر این کفایت نکند تعدیل طبیعت نمایند و ماء الشعیر که دران اندک تخم خشخاش سفید پخته باشند یا شا سند و گاهی پخته و یا خام بخورند و یا پاها بمالند و ساقها با پارچه به بندند از زانو
ران و اگر کفایت نکند انکباب بدین مطبوخ نمایند بگیرند بنفشه و نیلوفر و برگ خبازی و کشنیز خشک و سبوس گندم و گل سرخ هر واحد یک کف جو مقشر با قلا کوفته هر واحد دو کف
حی العالم و برگ خیار هر واحد یک دسته و همه را آب صاف چندانکه ادویه را بپوشاند در آفتابه سر بسته مهرا بپزند پس سر آفتابه اندک اندک کشاده بخار آن بگیرند و چون سرد شود
و بخار کم گردد باز سر آفتابه بند کرده بر آتش گذارند و اعاده انکباب نمایند و اگر این هم کفایت نکند خشتی یا قطعه سنگ یا آهن بآتش خوب گرم نموده از خاکستر صاف کرده
روغن بنفشه بران ریخته بخار آن بگیرند و استنشاق آن نمایند که درین صداع بسیار بلیغ النفع ست و اگر این صداع با صداع دیگر مرکب شود علاج آن بحسب ترکیب نمایند
بنوعی که در علاجات انواع صداع مسطور ست و این تدابیر هنگامی ست که بخارات محتقنه حار یابس باشد و اگر بسوی حرارت و رطوبت مستحیل گردند سبب زکام شوند
و علاج او در بخارات حار رطب و بارد رطب ذکر میکنیم و گوییم که اگر بخارات راجعه حار رطب یا رطب بغیر حرارت باشند علامتش آنست که زکام با صداع و انسداد منخرین
بود و مریض صداع در جمیع اجزای سر در یابد و در یجا طنین و دوی نباشد و این بخارات اگر بسیار باشند زکام شود و اگر اندک بود تا آنکه تحلل یابد باقی ماند پس تحلل آن

صداع زائل شود و جمیع انواع زکام چون در ابتدای و بادی صداع باشد بدانند که ابتدای او خبط است و علاج این نوع صداع علاج صداع بارد با ماده است غیر آنکه این سهل تر از آن است بهر آنکه این زکام میشود و از ان سخت تر این با فشاندن آن جاری میشود و آن مستحیل بزکام نمیشود بلکه خلط دران بحسر باقی می ماند و علاج این نوع جمله ذکر کردم و علی الخصوص این است که با فشاندن بینی دائم امر کنند و فصد نمایند اگر ممکن بود و تلیین طبیعت باب آلوی شیرین و بنفشه و عناب مطبوخ ترنجبین و فلوس خیارشنبر و اندک روغن بادام کنند واگر در مزاج او گرمی ظاهر گردد ماء الشعیر و شربت خشخاش لازم گیرند و از تناول گوشت منع نمایند که این صداع باین طریق زائل میشود و این سهل تر انواع صداع است مگر آن که مرکب گردد و یا مستحیل بمرض دیگر شود و من در علاج انواع زکام معانی مشروح ذکر خواهم کرد و ازان امر خبطات و مبادی زکام ظاهر خواهد شد سعید می نویسد که در صداع تابع بسوء مزاج بارد جلنجبین استعمال کنند و سکنجبین عسلی بیاشامند و اترج مربی و زنجبیل مربی در عسل خورانند و غذا اسفیدباجات با فاویه و مطجنات سازند و اندک حلوای شکری و عسلی دهند و شراب صرف یا ماء العسل بنوشانند و فواکه یابس مثل انجیر خشک و حب الزلم و پسته استعمال نمایند و آبیکه دران مرزنجوش و نمام و قیصوم و بابونه و اکلیل الملک جوشانیده باشند بر سر ریزند و بادهان حاره مثل روغن نرگس یا مرزنجوش یا روغن ناردین یا روغن قسط تغریق راس نمایند یا یاسمین حاره مثل نسرین و یاسمین و مرزنجوش بویانند و بکندش عطسه آورند و خوشبوهای گرم مثل مشک و غالیه بویانند مصنف **اقتباس** گوید که در صداع بارد ساذج از سبوس نخود سه مشت و گل بابونه و اکلیل الملک و شیح ارمنی هر واحد یک مشت نمک طعام دو مشت جوشانیده صاف نموده پاشویه نمایند و اندکی بر سر انکباب سازند و روغن بابونه و نرگس و زنبق هر یک نه ماشه عود هندی سه ماشه عنبر مشک هر یک یک ماشه سوده آمیخته تخلخه سازند و روغن سداب بر سر مالند و اگر بزیادتی تسخین حاجت آید روغن فرفیون نیز آمیزند و تکمید سر از نمک شور و کاورس و سبوس نخود نیکوست و طلا از فرفیون و قرنفل هر یک چهار ماشه جندبیدستر سه ماشه سوده در روغن زنبق دو توله آمیخته از مجربات فقیر است و نشستن در آفتاب و نزد آتش نفع بین میدهد و این ضماد مؤلف در یک ساعت رفع وردمی نماید گل بابونه فاوانیا مرکیاه جالینوس خاکسی زعفران هر یک سه ماشه کوفته بیخته در روغن زنبق و نرگس هر دو یک توله آرد ترمس نه ماشه آمیخته بکار برند و مصطگی سه ماشه سوده در عسل یک توله آمیخته بلیسانند و بالایش بیست بیخ بادیان پوست بیخ کاسنی اصل السوس تخم کرفس هر یک هفت ماشه در عرق بادیان یک نیم پاؤ شب خیسانیده صبح جوش دهند که به نیمه آید مالیده صاف نموده عسل سه توله داخل کرده بنوشانند و غذا شوربای مرغ مرغن بنان خشکار گندم دهند و بجای آب بر ماء العسل که از عرق بادیان ساخته باشند قناعت کنند

علاج صداع دموی

سبب آن غلیان و ارتقای خون بسوی دماغ است فصد سر رگ کنند از جانبی که درد قوی باشد بشرطیکه ماده در دماغ مستقر بود و در انجا مدت مدید باقی ماند واگر دران مستقر نباشد پس بقول شیخ فصد خلاف جانب وجع واجب است و اگر آن رگ ظاهر نباشد فصد هفت اندام کشایند و خون کثیر حسب حاجت و احتمال قوت برآرند و اگر از فصد مانعی باشد حجامت پس گردن و یا میان شانه نمایند و بعد فصد جمله تدابیریکه در علاج صداع حار ساذج گذشت بعمل آرند و در تسکین بارد نشانند و جمیع تدابیر اداز اشربه و غیره آنچنان باشد که تولید خون صاف مائل ببنات و میس اندک نماید و از مبردات مستعمله درین صداع در ابتدا و بعد فصد استعمال لعاب بهدانه و اسبغول و شیره تخم خرفه و کاسنی و کاهو و مغز تخم کدو و عناب و آب آلو و تمرهندی و انار و ریباس و ترنج و کاسنی سبز و شاهتره و عرق این هر دو و عرق بید و نیلوفر و شربت نیلوفر و سکنجبین بست هر یک بطریقیکه در علاج امراض دماغی حار مسطور شد استعمال نمایند و رُب ترش مانع صعود ابخره بعمل آرند و شیره عناب با شربت انارین بنوشند و یا شیره عناب شیره تخم کاسنی در عرق شاهتره برآورده نبات سفید داخل کرده همراه اطریفل کشنیزی بدهند و یا اطریفل مذکور خورده بهدانه سه ماشه گل بنفشه شش ماشه جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند و باز بجای بهدانه شاهتره کنند و شیره تخم کاسنی افزایند و اگر با رعاف باشد شیره عناب و شیره کاهو در عرق شاهتره برآورده نبات داخل کرده بنوشانند و اگر با فساد خون و بلغمیت بود بعد فصد خیسانده عناب پنج دانه گل بنفشه پوست هلیله زرد کشنیز خشک هر یک شش ماشه با نبات دهند و بعده منضج و مسهل بعمل آرند و اگر با فساد خون و داغهای سرخ رنگ بر سر و گردن باشد بعد فصد و چسپانیدن زلو شاهتره پوست هلیله زرد هر یک شش ماشه عناب پنج دانه چرائته کشنیز خشک هر یک چهار ماشه تمرهندی دو توله

شب خیسانیده صبح گلقند داخل کرده بدهند وجلاب وشربت عناب مرکب نیز درین صداع معمول ست ودیگر اشربهٔ مطفی خون که در علاج امراض دماغی دموی
مسطور گشت حسب حاجت بعمل آرند وهرگاه درین صداع بعد فصد استعمال مطفیات احتیاج تلیین افتد یا اندک آمیزش صفرا یا امتلا ار مادهٔ صفراوی محسوس
گردد استفراغ آن نمایند بملینات ومسهلات صفرا که در علاج صداع صفراوی مذکور شوند یا اولا دو سه روز باین منضج نضج دهند گل نیلوفر بنفشه شاهتره عنب الثعلب
تخم کاسنی گل سرخ خبازی هر واحد دو درم عناب هفت عدد سپستان نه عدد در آب خیسانیده یا جوشانیده گلقند یا ترنجبین چهار توله داخل کرده صاف نموده
بنوشند بعده روز هشتم برای اسهال شیرخشت پانزده درم مغز خیار شنبر شش یا هفت توله روغن بادام یک نیم درم یا دو درم زیاده کنند وگاهی برگ سنا دو درم یا سه درم
یا چهار درم می افزایند وگاهی هلیلجات وآلو بخارا وتمر هندی عند غلبهٔ صفرا وعدم سعال اضافه میکنند ویا تلیین طبع بمطبوخ فواکه متخذ از عناب سپستان شیوق آلو
تمر هندی بنفشه نیلوفر شاهتره با مغز خیار شنبر وروغن بادام شیرین وشیرخشت وترنجبین یا بدون خیار شنبر نمایند وایضاً نقوع فواکه مثل آنکه عناب آلو بخارا هر یک
بست دانه خوبانی پانزده عدد سپستان سی عدد تمر هندی چهار اوقیه بنفشه گل سرخ هر واحد سه درم شب خیسانیده صبح ترنجبین دو اوقیه شیرخشت یک اوقیه
مالیده صاف کرده بدهند وشربت اجاص مسهل ونقوع مسهل معمول حکیم اکمل خان نیز مستعمل وشربت نجیب الدین سمرقندی نیز ملین طبع ست **صفت نقوع**
مسطور نافع صداع گرم وسرسام وبرسام وذات الجنب ترنجبین شیرخشت هر یک چهار توله مغز فلوس خیار شنبر هفت توله سه چهار گهری در بید مشک وعرق بید ساده
وعرق عنب الثعلب وعرق نیلوفر تر نموده مالیده صاف کرده لعاب اسبغول شیرهٔ مغز تخم کدوی شیرین شیرهٔ مغز تخم هندوانه از هر یک یک توله روغن بادام شش ماشه
اضافه کرده بنوشانند **صفت شربت** مذکور که جهت صداع دموی وصفراوی عجیب الفعل ست گل سرخ پنج درم زرشک بیدانه سماق منقی هر واحد بست درم آلوی سیاه
بزرگ فربه بست دانه عناب چهل دانه شب تر کرده صبح بجوشانند وصاف کرده ربع رطل گلاب ویک رطل قند سفید داخل کرده بقوام آرند وباشیره بزوربارد حسب حاجت
بیاشامند واگر سرفه باشد حموضات وگل سرخ وهلیله مناسب نیست ودر بیان مسهلها تبرید از شیرهٔ تخم کاسنی وخیارین ومغز تخم تربوز هر یک هفت ماشه لعاب اسبغول یا ریشهٔ خطمی
سه ماشه در گلاب وعرق بید ساده وکاسنی وشاهتره هر یک چهار توله برآورده شربت عناب ونیلوفر هر واحد یک نیم توله داخل کرده اسبغول هفت ماشه پاشیده داده باشند
واگر بجای آب عرق شاهتره بنوشند خوب ست وتخم کافور بقول صاحب شفاء الاسقام صداع دموی را نافع ست وبعد تنقیه اطریفل کشنیزی توله بشربت عناب وشربت
کادی هر یک یک نیم توله گلاب وعرق کاسنی وبید مشک هر یک چهار توله دهند وکافور بروغن گل همیشه بهار سعوط سازند ویا اطریفل کشنیزی با شیرهٔ تخم خیارین عرق شاهتره
شربت نیلوفر بدهند وگاهی شیرهٔ کشنیز خشک شیرهٔ اصل السوس افزوده میشود وچون مریض در فم معده کرب وغثیان ونخس یابد بمبادرت تقی نمایند وشستن دست ویا بآب گرم
ویا پاشویه نمایند از سبوس گندم یا آبیکه دران بعض ادویهٔ بارده مثل گل بنفشه ونیلوفر وتخم خطمی وخبازی وبهار بید ویا برگ کاهو ایهما از هر واحد یک قبضه سبوس گندم سه قبضه
جوشانیده باشند وهرگاه بعد ازین تدابیر گرانی سر باقی باشد بآبیکه دران بابونه بنفشه اکلیل الملک گل سرخ جو مقشر نیلوفر جوشانیده باشند نطول نمایند **وایضاً** بعد تنقیه شم
افیون مصری خالص وطلای آن داخل بینی وبر صدغین این صداع را در ساعت ساکن میکند وانچه آزموده است سعوط از بهای لولو وقدری از عنبر ورطوبت سرطان زنده کوفته
است وسعوط طباشیر بدستور نافع وگویند که ریختن گلاب بسیار بر یافوخ تا آنکه سردی او در قعر سر محسوس گردد فی الفور نفع میکند وریختن اندک از ان بسبب تسدید مسام وحبس بخارات
صداع را زیاده میکند وهرگاه در سر ابخره بسیار بود روغن بابونه بسر که طلا نمایند وشم آن ابلغ واسرع در تاثیر باشد از طلای آن وهرگاه دماغ ضعیف گردد کدام شیر بر سر استعمال نکنند
مگر بعد تقویت راس بسعوط مقوی آن وانچه اسرع در تقویت اوست سعوط روغن بنفشه بشیر دختر انست وسعوط نافع که بعد تنقیه مستعمل میشود آب برگ کاهو آب برگ خرفه
آب کدو شیر دختر ست همه را در شیشی دهن فراخ انداخته حرکت دهند که یکسان شود بعمل آرند واگر ضربان قوی ودرد شدید مریض را مضطر گرداند این دوای مخدر برای
تسکین استعمال کنند افیون زعفران هر یک بقدر ماش واندکی کافور قیصوری در شیر دختران یا روغن گل حل کرده در گوش وبینی چکانند وگاهی درین ادویه گل ارمنی و
آب کشنیز سبز وآب بابونهٔ تر وسرکه وآب بید وامثال آن افزوده بر سر طلا میکنند **وضماد مسکن** که بعد استفراغ استعمال میکنند امیت آرد جو کشنیز سبز برگ خرفه
عنب الثعلب برگ بید صندل مجموع یا انچه میسر شود بر سر ضماد کنند یا آرد جو اسبغول آب برگ بید گلاب قدری سرکه وطحلب آمیخته استعمال کنند ویا صندلین گل ارمنی کاهو
کشنیز خشک سائیده با آب کشنیز سبز وگلاب وآب یخ سوز آمیخته طلا کنند ویا صندل سفید کافور فوفل شیاف مامیثا سائیده با بهابار د آمیخته بکار برند وضماد سویق جو با برگ

و گلاب نیز نافع ست و یا شیاف مامیثا و صندلین و گل سرخ و بزر قطونا با روغن بید و بنفشه بر صدغین و پیشانی و تارک سر طلا نمایند و اگر درد شدید باشد اندکی کافور زیاده کنند و عند شدت درد و ضربان صندل فوفل گل ارمنی شیاف مامیثا هر یک ده درم پوست بیخ لفاح بزر البنج سفید افیون زعفران کافور هر واحد یک درم همه را سائیده در گلاب آمیخته و بر خرقهٔ کتان طلا کرده بر سر گذارند و تحلیه که درین صداع نافع بود انیست آب خیار آب کاهو آب کشنیز سبز صندل سوده روغن گل با قدری سرکه و قلیلی کافور سوده در شیشی دهن فراخ انداخته حرکت داده بویند و بخور که در صداع دموی بعد فصد و در صفراوی بعد مسهل استعمال کرده میشود انیست گل بنفشه خطمی جو مقشر گل نیلوفر جرادهٔ کدو بابونه جمله را در آب جوشانیده در طشت اندازند و روغن بنفشه و روغن گل داخل کرده و بر طشت و سر مریض چادر کشیده دوار احرکت دهند و بخار گیرند و در روزی دو سه بار این عمل کنند و قدمین در آب گرم یا در آب ادویه پاشویه بارد گذارند و ضماد که در صداع حار مادی وقتیکه از مستفرغات و معدلات بالکلیه زائل نشود برای رفع بقیهٔ آن معمول ست انیست آرد جو گل خطمی بابونه سبوس گندم صندل سفید گل سرخ بنفشه مساوی کوفته بیخته با سرکهٔ انگوری و گلاب و آب شاهسفرم و روغن گل سرشته در پارچه بسته بآتش گرم کرده بر سر تکمید نمایند اگر از استعمال این کما و زائل نشود معلوم کنند که باقی ماده زیاده است پس برای رفع آن فصد هر دو صافن نمایند و محجمه بر هر دو ساق نهند و امر بمالش قدمین نمایند و عند انتهای مرض معجون ملکی بالبعضے اشربه استعمال کنند و غذا ماء الشعیر فرموده باردهٔ حامضه و آب تمر هندی بقدری شکر و بقول بارده مثل اسفاناخ و حماض و کاهو و کاسنی و کدو و خیار و تقلهٔ یمانی و خرفه دهند اقوال حذاق ابو سهل گوید که اگر صداع از غلبهٔ دم حار و صاعد بسوی رأس باشد فصد قیفال کنند و اگر ممکن نبود حجامت بر ساقین نمایند پس اگر ثقل در مقدم دماغ بود حجامت بر قفا نیز کنند و اگر ثقل در مؤخر سر باشد رگ پیشانی کشایند و شراب و گوشت و هر چیز که دران حلاوت قوی یا حرافت یا حدت باشد ترک نمایند و عدسیه و طفشیل و بقول و فواکه بارده بخورند و بعد ازان اطلاق طبیعت خاصه اگر قبض باشد بهلیلهٔ زرد و ترنجبین و آلو و تمر هندی و شکر طبرزد کنند و یا هلیله را در یک رطل آب آلو بخارا صلایه کنند و اندکی آب بر آن اندازند تا آنکه قوت او اخذ کند پس صاف کرده سی درم جلاب یا ترنجبین داخل کرده بنوشند و یا آب انار بقدر دو ثلث رطل با شکر یا ترنجبین بیاشامند و یا آلو بخارا در جلاب ممزوج تر کنند تا نرم شود پس آلو بخورند و جلاب بنوشند و یا فلوس خیار شنبر یا ترنجبین بست درم در جلاب مالیده بنوشند و یا بگیرند بنفشهٔ تر و گل سرخ تر و کوفته افشرده آب آن هر دو با ترنجبین بنوشند و اگر در انجا سرفه یا خشونت در حلق و سینه باشد بگیرند عناب بست عدد اصل السوس مقشر کوفته ده درم بنفشه خشک هفت درم جوشانیده بست درم ترنجبین یا فلوس خیار شنبر حل کرده بنوشند و هرگاه التهاب صداع و حدت او بشکند حب از صبر و کتیرا و گل سرخ و یا از صبر و عصارهٔ افسنتین و کتیرا ساخته بخورند و هرگاه بدن پاک شود باید که خطمی را بسرکه لت کرده بر سر ضماد نمایند و یا اسبغول و سرکه طلا کنند شیخ الرئیس میفرماید که در صداع حادث از مادهٔ حار دموی باید که مبادرت بفصد و اخراج خون بحسب حاجت و احتمال قوت کنند و اگر فصد رگ ساعد کفایت نکند و بدان بمراد خود نرسند و در و بحال خود باقی ماند و جمله عروق ظاهر باشند و در سر و چهره و چشم امتلای واضح به بینند باید که فصد رگهائی که استفراغ ماده از نفس دماغ کند بکشایند مثل فصد عروق بینی از هر دو جانب و فصد پیشانی که بعد این رگ بسیار دردهای سر را مستاصل میکند و واجب ست که درین رعایت جانب درد کنند اگر جانب مؤخر باشد فصد عروق جانب قدام نمایند و اگر در جانب دیگر باشد فصد رگ مقابل آن طرف کنند و اگر در جانب مقابل رگ غائر بود حجامت بدل فصد نمایند وارکاغانیس گفته که اگر ازین غنا حاصل نشود باید که حجامت میان هر دو شانه نمایند و ازان خون بسیار برآرند و بر موضع حجامت نمک سوده چسپانند و اول روز پشم پاره در زیت آلوده بران موضع نهند و در روز دیگر دوای جراحی برای التیام موضع حجامت گذارند تا قرحه نگردد و ازین تدبیر در اکثر امر این صداع در یک روز زائل میشود و این مخصوص بدین صداع نیست بلکه در جمیع انواع صداع مزمن از مادهٔ خبیثه از هر ماده که باشد نفع میکند و اکثر درین نوع صداع و مانند آن بفصد صافن و حجامت ساق انتفاع حاصل میشود و چون محسوس شود که درینجا شائبهٔ از مادهٔ صفراوی ست باک نیست باستفراغ آن بچیزی که تلیین طبیعت و ازلاق ماده کند از انچه در باب صداع صفراوی ذکر یابد و بالجمله باید که بمداومت تلیین طبیعت نمایند مثل مرقهٔ مشوقیه و اجاصیه و مرقهٔ عدس و مع اعنی ماش سوای جرم آنها و با غذیهٔ مبردهٔ مولد خون بارد مائل به یبس و غلظ و مائل بقبض تغذیه سازند مثل سماقیه و رمانیه و عدسیه بسرکه و طفشیل مگر از قبض طبیعت حذر کنند که طبیب در معالجهٔ امراض سر کثیر الحاجت بتلیین طبع ست پس در حالت قبض تعدیل این قوابض بترنجبین و شیرخشت و همه انچه شیرینی مع تلیین کند باید کرد و واجب ست که این اغذیه حسن الکیموس باشند و قلیل

مقدار آن کنند و از آن ممتلی نشوند و چون نطولات و مروخات استعمال نمایند چیزی که در آن تبرید باشد و ترطیب شدید بود بلکه در آن اندک ردع و قبض باشد
بعمل آرند مثل آب انار و عصارات بارده و بعض از فواکه و اوراق و اصول و لعاب بزرقطونا با سرکه و آب عصی الراعی ابن عباس گوید که هرگاه
صداع از مادهٔ دموی باشد و قوت قوی و سن نهایی شباب یا جوانی بود و از فصد مانعی نباشد فصد سرو نمایند و مقدار حاجت خون برآرند و اگر کفایت
نکند فصد صافن کشایند و بر ساقین یک وجب بلند تر از کعب حجامت نمایند و اگر مریض طفل باشد حجامت بر گردن او نمایند و اگر مدت او طول کند و درد
مقدم سر باشد بر موخر سر حجامت کنند و فصد رگ موخر سر کشایند و اگر درد در موخر سر بود رگ پیشانی کشایند بعد از آنکه تنقیهٔ بدن باشد بدوای مسهل و فصد رگ
دست کرده باشند تا که ماده از آن بسوی ضد موضع مرض منجذب گردد و بعد از آن سائر اضمده و نطولات و سعوطات که در علاج صداع حار ساذج مذکور شد
استعمال نمایند و غذا مزورهٔ عدس مقشر با آب انار یا آب غوره سازند و از فواکه آلو و شفتالو و عناب و مانند آن خورند ابو الحسن گوید که صداع حار مادی شدید الخطر
است بنا بر بودن مادهٔ حار قریب دماغ مع فساد مزاج اعضای بسیطهٔ مجاورهٔ دماغ و از مثل این صداع تشنج در اعصاب دماغ و انتشار نور چشم بنا بر
تمدد طبقه و اتساع ثقبه حادث میشود و گاهی از تقصیر در معالجهٔ آن برسام حار و اختلاط ذهن می انجامد و سببش ترقی بخارات غلیظ بسوی سر و حدوث
امتلاء در انجاست و این ماده گاه از معده و گاه از عمق بدن مرتقی میگردد و این بر طبیب ماهر مخفی نیست چون تامل او کند بهر آنکه بخارات و فضولات هرگاه از معده
و صدر و سائر تجاویف کبار مرتقی شود طبیب شرایین صدغین و اوداج را منتفخ مرتفع در یابد و هرگاه تصاعد او از عمق بدن باشد هر دو رگ پس گوش را مع تمدد یابد
منتفخ ممتلی معلوم کند و از اعراض خاص این مرض سرخی او مع انتفاخ و ثقل عظیم مع ضربان و کدورت حواس و اشتیاق باستنشاق هوای بارد و ظهور حالت شبیه بخواب
مع قلت رقاد است علاجش ابتدا بالفصد قیفال یمین کنند چون اعراض قوی باشد در دو روز متواتر و در اول ابدا ماء الشعیر هشتاد درم با دو حبه کافور و سکنجبین نوشند
و کمی و زیادتی در مقدار ماء الشعیر بحسب مشاهدهٔ طبیب است و حل طبیعت باین مطبوخ نمایند هلیلهٔ زرد ده درم تمر هندی سی درم ترنجبین پانزده درم پرسیاوشان اصل السوس
هر واحد سه درم شاهتره پنج درم افسنتین هفت درم عناب سی عدد آلو بخارا بست عدد مویز منقی ده درم کشنیز خشک یک کف همه را بدستور مطبوخ بجوشانند و افشرده
صاف کنند و در یک شربت آن سه طسوج سقمونیا و دو ثلث درم ترید آمیخته بنوشند و بعد استفراغ باین مطبوخ غذا چقندر و کاسنی هر دو مسلوق مطیب بسرکه
و کشنیز سازند و تعدیل طبیعت بنرمی کنند و نگذارند که قبض شود پس اگر فضول بسیار بینند و قوت مساعدت کند و سائر قوانین مانع نبود در معاودت استفراغ بحسب
قوت فضول باک نیست اگر خون زیاده باشد بالفصد اخراج آن نمایند و اگر در سائر فضول زیادتی بود استفراغ آن بدوای مذکور نمایند و چون معلوم کنند که فضول
کم شد و نبض و قاروره گواهی آن دهد بنحوی که نبض نرم شود و از آن سرعت و تواتر مع عظم زائل شود و قاروره با قص الحمرة نزدیک قوام گردد مضائقه
نیست که بر سر بعد تراشیدن موی خرقه پارچه مبلول بسرکه و گلاب و روغن گل و مبلول باین دوا گذارند بگیرند آب کدو آب کاسنی آب خبازی آب خیار
آب برگ اسبغول آب بنفشه آب بید و جوش خفیف دهند تا صاف گردد پس گلاب و سرکه که بسیار کهنه نبود و اندک روغن گل خالص انداخته ممزوج سازند پس
اندک سرد کرده پارچه بدان آلوده بر تارک سر نهند و هر قدر که مرض کم شود از این آبها کم نمایند و در آب کاسنی افزایند تا آنکه مرض بالکلیه زائل گردد و اگر حاجت زیاده
تبرید باشد درین آبها آرد جو و اندک کافور داخل کنند و اگر احتیاج زیاده تحلیل باشد در آن آبها اندک خطمی و آرد باقلا حل نمایند و هرگاه یقین زوال علت گردد
و آنچه باقی ماند بقایا عسر باشد و در انجا ماده نبود آب گرم که در آن بنفشه و خشخاش و سبوس گندم و جو پخته باشند بر سر ریزند و در آخر این صداع طبیب غلطی
نکند و امر نطولات قوی ننماید بلکه این بحسب سبب و بحسب ماده و مزاج و بلد و فصل بود و اگر متعسر گردد و ظاهر شود که در ینجا فضول ست فصد هر دو صافن نمایند
و محاجم بر ساقین نهند و امر بمالش قدمین دائم و غسل آنها با آب گرم نمایند و تفتیح مسام و پایها با آب گرم که در آن اندک بابونه پخته باشند باید کرد که باین تدبیر بقیه
بی شک منحل گردد و اگر بقایا فساد مزاج محتاج ترطیب و تبدیل مزاج بعد استفراغات مذکوره باشد و یقین شود که در ینجا ماده نیست این سعوط بکار برند آب عصی الراعی
بر آورده جوش خفیف داده صاف کنند و از آن دو دانگ گرفته روغن بنفشه دو دانگ و شیر دختران دو ثلث درم و بعد مسواک و شستن دندان بیخ دانه جو بخایند تا در
دهن لزج گردد پس ازین آب دهن که از خائیدن جو در دهن جمع شده یک نیم دانگ آمیخته در شیشه بجنبانند و بار دیگر صاف کرده در هوا سرد نمایند و در روز و شب

سه دفعه متواتر سعوط کنند که ترطیب دماغ نماید و بعضی اطبا که اراده ترطیب بسعوط بعد تنقیه میکنند اینست که گیرند خشخاش با پوست برگ او از ان سه اکنند و بزدید جدا کردن آن چیزی که شبیه بشیر برآید بگیرند و در روغن بنفشه دران آمیخته سعوط کنند و چیزی در ترطیب دماغ از ین مفید چون در وقت آن استعمال کنند و آنچه اطبای مصر در استعمال کنند و در تبرید صداع حار بعد استفراغ اگر واجب بود کافی ست اینست آب ثلج آب بارد گلاب یا با القرع مشوی همه را جمع کرده اندکی سرکه با اندک روغن گل آمیخته پارچه کتان بدان آلوده بر سر مریض بدارند و هرگاه بسیار رسیدن سردی بدماغ دریابد جدا کنند و هرگاه گرمی معلوم کند اعاده آن نمایند و ایشان تکمیل ابتدای صداع حار باین تدبیر میکنند و ازین عدول نمیکنند و اگر باین صداع تپ مضاف گردد نظر باو و از تپ نمایند پس اگر بدور غب آید معلوم شد که اکثر آنچه بسوی سر تصاعد میکند اخلاط صفراوی مع بخارات آنست و اگر دوام آن دموی بود نوعی که از ان نقای تام نشود و تپ باقی ماند تا آنکه در دیگر بران آید و صداع اندک اندک در پایک و سرخی در چشم معلوم شود درین هنگام یقین کنند که اخلاط صاعد بسوی سر دموی ست پس در معالجه قصد تسکین آن خلط نمایند و تدبیرات سوی این و آن تپ مائل سازند و اگر تپ قبل از حدوث صداع باشد تپ مرض و صداع عرض باشد و اگر بعد صداع بود بالعکس باشد و اگر یکبارگی هر دو پیدا شود هر واحد ازان مرض و عرض بود و تغلیب یکی بر دیگری ممکن نیست مگر بمعرفت سبب پس باعراض خاصه و در علاجات مذکوره تقدیم و تاخیر از آنچه گفته ام باید کرد که این مقصد معالجه است گیلانی گوید که بعد فصد آب انار و آب تمر هندی و آب ریباس و ترشی ترنج و مانند آن از مبردات یا ساده و یا با شکر بنوشند و رب ریباس و رب توت و غیره و رب ترش بالع صعود ابخره بسوی سر بد هند بعده طبیخ هلیله زرد و تمر هندی و آلو و عناب و شاهتره و افسنتین و مویز و ترنجبین مقوی بسقمونیا بنوشانند و اگر ضعف یا شائبه صفرا باشد حل طبیعت بآب آلو و تمر هندی بخیار شنبر و یا باین ماء الفواکه نمایند تمر هندی بیست درم آلو بخارا سی عدد سپستان بیست عدد تخم کاسنی پنج درم بنفشه خشک چهار درم گل سرخ پنج درم عناب بیست عدد یک شبانه روز در آب تر کرده صاف نمایند و بران بیست درم ترنجبین و شیرخشت انداز ند و یا در چهار رطل آب بجوشانند تا بیک رطل آید و صاف کرده بشیرخشت یا ترنجبین بنوشند یا این حقنه لین بعمل آرند عناب سپستان هر واحد کف بنفشه خشک چهار درم انجیر ده درم خطمی سبوس گندم هر دو در صره بسته بقدر حاجت در سه رطل آب بپزند تا بیک رطل آید چهار اوقیه ازان صاف کرده آب چقندر کوفته افشرده ربع رطل روغن کنجد دو اوقیه مری یک اوقیه انداخته خوب برهم زنند و بگرم حقنه کنند و بمبردات معمول از حوامض مثل آلو یا تمر هندی یا مشمش خشک غذا سازند اگر طبیعت قبض باشد و مثل سیب و به و غوره و ریباس و مانند آن اگر طبع نرم بود و باید که در طعام ایشان عدس مقشر و ماش مقشر بود و ایضاً دران بقول لینه مثل اسفاناخ و لبلاب و حماض و چقندر و کاهو و کاسنی و کدو و بقلة یمانی و خرفه باشد و این بقول را بسرکه و کشنیز خوشبو سازند و چون مرض بانتهار سد و حاجت تلیین شود باین مطبوخ هلیله نمایند بگیرند هلیله زرد دوازده درم تا بیست درم و بیک رطل آب بجوشانند تا سوم حصه بماند صاف کرده بیست درم ترنجبین یا شیرخشت یا شکر طبرزد داخل کرده بنوشند و یا هلیله مسحوق در آب آلو و یا آب انار معصور بشحم آن و یا آلو رطب یا منقوع در جلاب از ده تا بیست عدد که در قول ابو سهل گذشت و یا القوع مشمش بدهند و اگر حاجت باسهال قوی باشد و قوت مساعدت کند بگیرند سقمونیا از نیم دانگ تا یک دانگ و در جلاب یا در شربت بنفشه یا در سکنجبین یا رائب البقر یا شربت ورد یا شربت آلو یا القوع مشمش یا آب تمر هندی حل کرده بدهند و یا بآب ترنجبین یا آب به یا رب انار و توت سرشته بخورانند و از ملینات خفیفه سفوف بنفشه است که بنفشه خشک سوده و شکر مساوی از پنج درم تا ده درم بخورند و اگر موسم گل سرخ باشد آب گل سرخ کوفته افشرده دو ثلث رطل بگیرند و بران شکر یا ترنجبین از یک نیم اوقیه تا دو اوقیه انداخته بنوشند و اگر سرفه یا خشونت صدر باشد مطبوخ مذکور در قول ابو سهل بدهند و اگر در انجار طوبت باشد و حاجت باسهال قوی بود تربد کوفته از یک درم تا چهار درم دران مطبوخ بپزند و گاهی این قرص بنفشه مید هند بنفشه خشک و تخم خبازی بتقشیر مساوی گرفته در هر درم ازان نیم دانگ سقمونیا داخل کرده یک قرص یا دو بدهند و چون حدت و التهاب مرض منکسر گردد این مسهل بدهند از صبر یک جزو کتیرا گل سرخ هر واحد ربع جزو حب ساخته بآب گرم یا بالمطبوخ مناسب بخورانند و یا افسنتین نیم جزو افزوده مثل نخود حب بسته از دو تا سه درم بدهند و از آنچه صداع را درین وقت و اوجاع چشم و جرب را نیکوست این حب بنفشه است بنفشه خشک دو درم تربد سفید یک درم رب السوس دو دانگ سقمونیا گل سرخ هر یک یک دانگ بآب کرفس حب سازند که این مخرج صفرای غلیظ از دماغ ست و گاهی شیافات در آخر صداع استعمال

میکنند برای فوائدی که در علاج امراض دماغی بلغمی مذکور شد و در ان سقمونیا برای اخلاط صفراوی و منع طول مکث صبر و تقویت فعل اوی افزایند و چون این صداع امکن و اضعف گردد بدن انقص قوت باشد باید که تغذیه مریض بگوشت دراج و تیهو و جوزه مرغ متخذ با آب آلو یا انار یا سرکه یا سیب سازند و عدس مقشر مطبوخ با آب انار برای تغلیظ خون و منع بخار میدهند و در طعام ایشان کشنیز برای منع بخار زیاده اندازند ابن هبة الله گوید که اگر قوت و سن و فصل مساعدت کند مبادرت بفصد قیفال از جانب الم کنند و اگر درد عام بجمیع سر باشد فصد از جانبی که در ان درد شدید باشد بگیرند و اگر از فصد مانعی باشد حجامت میان هر دو شانه یا بر ساقین نمایند تا ازین ماده از اعلی باسفل منجذب گردد و اگر ازین درد ساکن نشود رگ پیشانی کشایند و بعد فصد تبرید مزاج بشرب آب آلو و غیره و رب آلو و مانند آن که در قول گیلانی مسطور شد باید کرد و اگر طبع نرم بود رب به و یا رب سیب بدهند و فواکه قابض خورانند و بر پیشانی گلاب مالند و ریاحین بارد مثل نیلوفر و بنفشه و گلاب و صندل بویند و اگر طبع قبض بود و جسم ممتلی باشد تلیین بماء الفواکه و یا با آب انارین معصور بشحم آنها با شکر یا شیرخشت یا ترنجبین نمایند و آبیکه در آن بنفشه و جو و گل سرخ و نیلوفر جوشانیده باشند بر سر ریزند و مریض را پرهیز کنانند و مزورات و عدسیه زرد و بقول بارده خورانند و هرگاه حدت ساکن شود بچه مرغ بسرکه و آب غوره پخته بدهند و از استکثار حلوا و لحم و خمر منع کنند ابن الیاس گوید که فصد سر رو و حجامت کنند و اخراج خون کثیر نمایند اگر قوت قوی و خون غلیظ سیاه یا سرخ غلیظ و فصل و سن موافق باشد و اطفای خون باشیای بارد کنند و تلیین طبیعت بمطبوخ فواکه نمایند و ماء الشعیر نوشند اگر با وی تپ باشد و اگر تپ و سرفه نبود جلاب سرد از تمر هندی ده درم و ترنجبین یا شیرخشت هر کدام که باشد ده درم دهند و حل طبیعت بماء الفواکه مثل آب عناب و آلو و تمر هندی و سپستان و نیلوفر و بنفشه و ترنجبین و شیرخشت و خیار شنبر و شکر نمایند و یا بگیرند بنفشه و نیلوفر هر یک پنج درم تخم کاسنی سه درم شکر سفید ده درم و ترنجبین ده درم در جوشانیده مالیده صاف نموده بنوشند و غذا مزوره ماش مقشر بمغز بادام یا مزوره آلو جبلی بمغز بادام و قیمش یا مزوره تمر هندی بشکر و مغز بادام بدهند و یا بگیرند خمیره بنفشه ده درم و مثل او ترنجبین و جوشانیده صاف کرده بنوشند و یا انار ترش و شیرین مع تخم هر دو بفشرند و مقدار نیم رطل با شکر سفید و ترنجبین هر یک ده درم بنوشند و بگیرند روغن گل دو جزو و گلاب یک جزو و سرکه کهنه ربع جزو و در شیشه دهن فراخ حرکت دهند تا آنکه ممزوج گردد و قدری از ان بر سر نهند و یا در ان پارچه کتان یا خرقه رقیق تر کرده بنهند و گاه گلاب تنها یا سرکه تنها نفع میکند و بزرقطونا بسرکه لت کرده بر سر نهادن اثر اسود مند بود و یا لعاب خطمی و سرکه آمیخته بر سر نهند و بروغنهای سرد مثل روغن کدو و بنفشه یا نیلوفر یا روغن بید سعوط کنند ابو منصور گوید که فصد قیفال از جانب وجع یا از جانب وجع شدید کنند و اگر فصد ممکن نبود حجامت ساقین و اگر ممکن نباشد حجامت نقره نمایند و حل طبیعت بماء الفواکه مثل هلیله زرد و آلو بخارا و تمر هندی و عناب و سپستان و اصل السوس و بنفشه و ترنجبین و خیار شنبر و شکر باید کرد و یا بگیرند هلیله زرد کوفته بوزن پانزده درم و در آب آلو بدستوریکه در قول ابو سهل گذشت حلایه کرده صاف نموده دو اوقیه جلاب و ده درم شیرخشت یا ترنجبین داخل کرده بنوشند و یا انار شیرین و ترش بشحم آنها افشرده بقدر دو ثلث رطل با شکر یا ترنجبین بنوشند و یا خمیره بنفشه یا مغز خیار شنبر از ده درم تا پانزده درم در جلاب ممزوج یا آب گرم مالیده بنوشند و یا اندک سرکه در آب گرم آمیخته بنوشند که سریع الاسهال ست و دیگر تراکیب مسهله همانست که در قول ابو سهل و گیلانی گذشت و ترکیب حب رب هلیله و غیره در علاج صداع صفراوی باید خجندی گوید که بعد فصد اطفای خون باشربه حامضه مثل شربت انار و شربت تمر هندی و سکنجبین و شربت عناب و نیلوفر کنند و تلیین طبیعت بمطبوخ فواکه و شیرخشت و ترنجبین و شربت ورد مکرر و شربت اجاص مسهل و آب انارین با شیرخشت نمایند و اگر تپ و سرفه با وی نباشد شربت تمر هندی و شربت لیمو و ربوب فواکه حامض بنوشانند و اگر با وی سرفه باشد خمیره بنفشه با سپستان و نیلوفر و عناب دهند و این شربت عناب که مطفی خون ست و جمیع امراض دموی را نافع بود و تسکین هیجان خون نماید عناب یک رطل کشنیز خشک سی درم عدس مقشر صد درم پوست بیخ کاسنی ده درم همه را در سرکه سه روز بخیسانند پس خوب جوش داده صاف کرده شکر بقدر احتیاج داخل کرده بقوام آرند و ده درم در آب زرشک سی درم حل کرده بنوشند و نقوع مرکب این مرض را نافع ست و نسخه آن در علاج امراض دماغی دموی مذکور شد و این هلیلین نافع ست آب انارین معصور بشحم آنها نیم رطل شربت ورد مکرر یا گلقند بغدادی پانزده درم شیرخشت ده درم ترنجبین پانزده درم بر هم سعوط مرتب سازند انطاکی گوید که اگر علامات دلالت کند

برانکه ماده دموی ست فصد و قیفال کنند و اگر صداع متعدی بسوی دماغ از عضو دیگر باشد فصد مشترک نمایند و گاهی در صفرا بسبب حدت خون فصد کرده میشود بعده تنقیه خلط غالب بدوای مناسب آن کنند و از مجربات خاص بصداع حار که استخراج آن کرده ام این دواست گلقند سیاه و قیه خمیره بنفشه یک اوقیه عناب سپستان آلو بخارا گلاب روغن گل هر واحد نیم اوقیه همه را در چهار صد درم آب شیرین بپزند تا چهارم حصه باند صاف کرده بنوشند و غذا کدو یا اسفاناخ یا مزوره آلو بسازند و بگلاب در روغن گل و مرکه و آب مورد و کدو و صندل که دران کافور یا افیون محلول بود مجموع یا مفرد بحسب ماده طلا سازند و روغن مجرب بسائر انواع صداع در علاج کلی اقسام صداع مذکور شد و از منقولات طلا بخمیره آرد و زعفران ست و کذا آب بید و روغن بنفشه طلا برأ و سعوطاً مصنف اقتباس می نویسد که اول فصد سر رو کنند و از بنفشه و صندل سفید و حضض مکی هر واحد سه ماشه گلاب روغن گل هر واحد یک توله کافور دو ماشه بخلخه سازند و از برگ بید و بکوه و گلاب و ثعلب و خرفه مجموع یا مفرد ضماد نمایند که رفع درد فی الحال می نماید و شیره خرفه و کاسنی هر یک نه ماشه تخم کاهو مقشر چهار ماشه آلو بخارا هفت عدد عناب کلان چهار عدد در گلاب و عرق کاسنی و بید ساده و نیلوفر هر یک پنج توله برآورده شربت نیلوفر و سکنجبین مقطری هر یک نیم توله داخل کرده بنوشانند تا سه روز و غذا اسفاناخ یا ماش سبز و سیاه یا برنج و نان تنک دهند و مربای انبه و کرونده و تمر هندی نیز دهند و اگر درد باقی ماند روز چهارم به تنقیه خاص پردازند شلا رگ پیشانی یا صدغین یا باقین کشایند و دوا و غذا بدستور دهند تا هفت روز و روز هشتم تنقیه بمطبوخ فواکه اهلیلجی علوی خان کنند باین نوع آلو بخارا زرد آلو هر یک هفت عدد عناب کلان ده عدد سپستان چهل عدد پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هر یک ده درم برگ بنفشه تخم کاسنی هر یک نه ماشه در گلاب و عرق شاهتره و کاسنی و نیلوفر هر یک نیم پاو شب خیسانیده صبح جوش کرده خیار شنبر تمر هندی ترنجبین هر یک بست درم گلقند ده درم مالیده صاف نموده روغن بادام شیرین دو مثقال اضافه نموده بکار برند و بجای آب بر عرق کاسنی و گلاب و شاهتره اکتفا ورزند و وقت شام غذا شله اسفاناخی دهند و صبح تبرید دهند و همین نمط سه چهار روز استعمال نمایند و اگر اندکی درد سر باقی ماند پس موی تارک سر تراشیده شرط زده محجمه گذاشته سخت بکشند بعده سیماب هفت ماشه در آب گل سه گلاب و روغن گل هر یک یک توله آمیخته بهاون و سته برنجی تا یک گهری سحق بلیغ نموده بجای شرط تا یک ساعت بجوی بمالند که فی الحال رفع درد مینماید

علاج صداع صفراوی

سببش غلبه صفرا و هیجان و ارتفاع ابخره و ارتقای ماده آنست بسوی دماغ و امتلای عروق سر ازان و از جالینوس منقول ست که از اسباب این صداع اکثار اغذیه و اشربه حاره و تعب مفرط و سهر دائم و صوم متواتر و کثرت مشی در صیف و زمانه گرم ست اولاً به تبدیل مزاج و تلطیفه و تسکین حرارت تبرید که در علاج امراض دماغی حار ساذج مذکور شد بدهند و دیگر اشربه مبرده که در علاج صداع حار ساذج مسطور شد استعمال کنند و یا شیره تخم کاهو یک توله شیره مغز تخم کدو دو توله با شربت بنفشه و شربت نیلوفر دو توله بدهند که معمول حکیم میرزا علی شریف ست و شیره خیارین و مغز تخم کدو و کاهو و آب آلو و تمر هندی و شربت بنفشه نیز مفید و علاج این قسم بعلاج صداع دموی قریب ست لیکن در علاج این نوع در مشروبات و غیره اشیای بارد رطب اکثر استعمال نمایند و در دموی بارد یابس بیشتر بعمل آرند و استعمال شربت نیلوفر و بنفشه و سکنجبین و شربت نارنج و لیمون و انارین بشرط عدم سرفه انفع ست و اگر سرفه باشد شربت خشخاش و خمیره بنفشه و سپستان نافع و اگر با سرفه تپ لرزه باشد نوشیدن طبیخ آلو بخارا عناب شاهتره خطمی با شربت نیلوفر نیز مفید ست و اگر با این صداع تپ باشد و قاروره ناری بود لعاب بهدانه شیره تخم خیارین در عرق عنب الثعلب عرق شاهتره برآورده شربت نیلوفر داخل کرده خاکشی پاشیده بنوشند و روز دیگر شیره مغز تخم کدو شیره تخم کاهو شیره آلو بخارا اضافه کنند و پاشویه بارد نمایند بعد تخفیف اولاً شیره کدو موقوف نموده بعده شیره کاهو دور کنند و گاهی در تخس و بیقراری از صفرا و خفقان عناب پنج دانه آلو بخارا هفت عدد و بهدانه سه ماشه در عرق گاوزبان ده توله مالیده صاف نموده شربت نیلوفر و شیره کشنیز خشک چهار ماشه شیره تخم کاهو شش ماشه داخل کرده داده میشود و بعد تسکین ماده نضیج او منضج بارد نموده مسهل صفرا و حب هلیله دهند و از معمولات حکیم علی شریف ست که بعد نضج از گل بنفشه نیلوفر تخم کاسنی هر یک یک توله بیخ کاسنی گل سرخ هر یک چهار ماشه تخم خیارین دو توله آلو بخارا بست عدد ترنجبین شیر خشت هر یک چهار توله تمر هندی شش توله مغز فلوس شش توله گلقند چهار توله شربت بنفشه چهار توله شیره مغز تخم کدو نه ماشه تنقیه سازند و در یوم راحت آلو مربی یک عدد و لعاب بهدانه سه ماشه و شربت نیلوفر دو توله بدهند

غذا شلہ مونگ با روغن گاو تازہ و بقلہ کاہو و خرفہ و پالک و کدو و خشکہ سازند و شربت ورد مکرر سکنجبین نیز مسہل صفرا است و استفراغ مادہ بہلیلہ مناسب است و اگر
خواہند در مسہل بارد داخل کنند و الانفع ہلیلہ دہند باین طور کہ پوست ہلیلہ زرد دہ درم در مقدار نیم رطل آب خالص یا آب کاسنی مروق یا آب آلو بخارا پنجاہ
درم شب خیسانیدہ صبح صاف نمودہ شیرخشت و ترنجبین پانزدہ درم دران حل نمودہ نیم گرم وقت سحر بیاشامند و اگر بدل آلو تمر ہندی کنند انفع خواہد بود و یا
عناب دہ دانہ سپستان مویز منقی ہر یک پانزدہ دانہ گل بنفشہ سہ مثقال ہمہ را در نیم رطل آب خالص و یا عرقہای مناسب مثل عرق کاسنی و نیلوفر و عنب الثعلب
شب بخیسانند و صبح مالیدہ صاف نمودہ فلوس خیارشنبر و ترنجبین از ہر یک دہ درم و یا زیادہ بمقدار حاجت حل نمودہ صاف کردہ قدری گلاب و یک درم
روغن بادام شیرین بران چکانیدہ بیاشامند و بدانند کہ استعمال ہلیلہ بشرطی جائز است کہ با صداع تپ و سرفہ و سہر نباشد چہ ہلیلہ مضیق مجاری و مخشن است و مسہر
و لہذا عمل آن بقبض و عصر است و این موجب تضییق مجاری و دفع رقیق مادہ و غلظ و تحجر و تشبث باقی دار بتاک آنست و این ہم موجب ازمان و تطویل مرض
اتی بہلاکت است و ہمچنین دیگر ادویہ مسہلہ بعصر در حمیات خصوصاً در اوائل جائز نیست بجہت آنکہ رقیق مادہ را دفع می نمایند و باقی را غلیظ و متشبث و متحجر میگردانند
و این باعث ہلاکت است پس اگر در حلق و صدر خشونت باشد یا تپ بود ترک نمایند چیزی را کہ دران قبض و خشونت است و با ادویہ مزلقہ تنقیہ کنند و بعدہ تعدیل
مزاج باشربہ و اغذیہ مبردہ مرطبہ و تبرید و ترطیب سر باضمدہ و سعوطات وغیرہ کنند بدانچہ در علاج امراض دماغی حار ساذج و صداع حار ساذج گذشت و
کشنیز و سفوف بنفشہ و اگر سرفہ باشد قرص طباشیر کافوری ہمراہ لعبہ و اشربہ مناسبہ برای تسکین حرارت بدہند و گاہی سرد بنوشند و اگر بیداری و خشکی دماغ
اذیت دہد روغنہای بارد رطب بر سر مالند و در گوش و بینی چکانند مانند روغن کدوی تازہ یا روغن خیار یا بنفشہ بادام یا نیلوفر مفرد یا مرکب نمودہ بر بنفشہ سر
کردہ و چکانیدن آب برگ کاہو در بینی و یا شیر دختران و یا شیر خر نیز نافع و از مجربات بعض سلاطین است کہ خیارات را در پارچہ بستہ آویزند تا آب او بچکد پس اشیاف
ہیش سائیدہ آمیزند و بر سر ضماد نمایند کہ عجیب النفع است و ایضاً سعوط سرطان مطبوخ کہ در علاج صداع حار ساذج در قول صاحب کامل گذشت در گوش و بینی
چکانیدن از مجربات اوست و یا افیون کافور بزر البنج مساوی با آب سائیدہ حب بقدر عدس سازند و یک حب ازان در روغن بنفشہ حل کردہ در بینی و گوش بچکانند
و اگر عنب الثعلب مع شاخ و برگ و تخم کوفتہ سہ قطرہ از آب آن در بینی چکانند و بعدہ چند قطرہ روغن بنفشہ بچکانند در ابرای این صداع از مجربات رازی است
ضماد آرد جو بگلاب سرشتہ بر پیشانی و یافوخ نافع و ضماد کاہو بگلاب و یا حنا بسرکہ سائیدہ بدستور و ہمچنین ضماد شیاف مامیثا و صندل و گل سرخ مفید و ہنگام شدت
درد بر صدغین لاذن معمولی بچسپانند و بالایش صفحہ باریک اسرب بندند و این نطول نافع است آب کدو و جرادہ او کاہو سبز و تخم آن تخم خشخاش و پوست آن
بنفشہ نیلوفر گل بید و برگ آن شاہسفرم در آب جوشانیدہ بر سر نطول کنند و بر بخار آن انکباب نمایند و یا بنفشہ جو مقشر نیم کوفتہ اسبغول پوست خشخاش گل سرخ
تخم کاہو برگ بید مساوی در آب جوشانیدہ صاف نمودہ و اندک افیون خصوصاً ہر گاہ درد شدید باشد دران آب گداختہ مکرر تنطیل نمایند کہ صداع حار مع السہر
را نافع است و نطول گلاب و سرکہ در روغن گل نیز مسکن وجع و حرارت و از افاضل ادویہ قبلی غالیہ است و اگر صداع مع سہر باشد طبیخ خشخاش و آب کاہو
زیادہ کنند و اگر التہاب بود آب کاہو یا خرفہ یا کاسنی و عنب الثعلب افزایند و کما دکہ در علاج صداع دموی گذشت بعدہ تنقیہ برای تحلیل بقیہ مواد [illegible] نیز
از مجربات احقر است و غذا ماء الشعیر ممزوج بگلاب و آب انارین و دیگر اغذیہ باردہ کہ در علاج صداع حار ساذج و دموی مذکور شد بدہند اقوال اکابر بعضی
متاخرین مینویسند کہ گل بنفشہ تخم کاسنی و خیارین مغز تخم کدو ہر یک نہ ماشہ آلو سیاہ زردالو ہر یک دہ عدد تمر ہندی چہار تولہ در گلاب و عرق بید سادہ ہر یک
نہ تولہ خیسانیدہ مالیدہ صاف نمودہ شربت لیمون کاغذی سہ تولہ داخل کردہ بنوشانند و از صندل سفید و گل بنفشہ و کشنیز و کاہو در گلاب سودہ ضماد نمایند
و از سبوس گندم و بنفشہ و نیلوفر و برگ بید و کنار سبز و نمک ہندی ہر یک دو مشت جوش کردہ صاف نمودہ پاشویہ نمایند و باید کہ پردہ میان بیمار و ظرف
آب حائل سازند تا بخارات بدماغ نرسد و اگر احیاناً برسد ہمان زمان غشی احداث نماید و بمرگ مفاجات بکشد کذا فی آمید بہیا و غذا خرفہ و پالک کہ از انبہ خام ترش
باشد ہمراہ نان تنک دہند و روز پنجم یا ششم بہر حال صفرا این مطبوخ آلو دہند آلو بخارا پنجاہ عدد پوست ہلیلہ زرد پوست ہلیلہ کابلی برگ سنا ہر یک پنج درم
تخم کاسنی نیلوفر گل بنفشہ مکوہ گل سرخ ہر یک نہ ماشہ در گلاب نیم آثار عرق نیلوفر یاد آثار شب خیسانیدہ صبح جوش دہند کہ بنصف رسد مالیدہ صاف نمودہ

ترنجبین مغز خیارشنبر هریک هفت توله گلقند شربت و دیگر را اطبای علوی خانی هریک چهار توله روغن بادام هفت ماشه اضافه نموده دهند و بجای آب گلاب تنها اکتفا نمایند
و وقت شام غذا شلیه اسفاناخی و خشکه گیلانی با اسفاناخ خورانند و صبح تبرید شیره کاسنی و خیارین هریک نه ماشه تخم کاهو مقشر پنج ماشه لعاب بهدانه سه ماشه در گلاب و عرق
کاسنی و بید ساده هریک هفت توله عرق بید مشک پنج توله برآورده شربت ترنج یا انارین چار توله داخل کرده سبوس اسپغول نه ماشه خورانیده بنوشانند و همین نمط سه چهار مسهل
داده جهت تعدیل مزاج این اطریفل کشنیزی تالیف علوی خان دهند پوست هلیله زرد پوست هلیله آمله هریک سه درم کشنیز نصف وزن ادویه بقند سفید قوام ساخته
از دو مثقال تا یک توله با شربت نیلوفر و شربت انار نگت هریک یک نیم توله عرق کاسنی و نیلوفر هریک هفت توله بکار برند و در نسخه اطریفل کشنیزی معمولی پوست هلیله
کابلی و هلیله سیاه نیز داخل است و وزن همه مساوی و کشنیز برابر جمله و عوض قند شهد خالص سه وزن همه ادویه است و جهت منع بخارات و رفع درد سر این سفوف مجرب
و از مجربات راقم است کشنیز سه روز در سرکه تر نموده بدر کنند گل بنفشه گل سرخ هریک یک نیم توله نمک لاهوری یک نیم توله عصاره زرشک یک توله سفوف ساخته از دو درم
تا دو مثقال با آب سرد صبح و شبانگاه دهند و اگر بعد از تنقیه دردی باقی ماند روغن کدو و خیار و نیلوفر و شیر زنان در بینی چکانند تنها و یا با شیر مرکب نموده علیبی گوید که اگر از صفرا باشد
مطبوخ هلیله و افتیمون و سقمونیا اسهال آورند یا آب لبلاب و بنفشه بنوشند و اگر با صفرا اخلاط دیگر غلیظ باشد حب صبر و شبیار یا نقوع صبر تنها نوشند و آن اینست که در آب کاسنی سبز صبر خالص و
اندک کتیرا تر کنند تا آنکه حل شوند پس صاف کرده بنوشند و اگر حاجت اقوی ازین باشد حب قوقایا خورند و تبرید مجلس بهوا و ریاحین کنند و اگر درد ساکن نشود معلوم کنند که درینجا چیزی
محتاج بتحلیل است پس ضماد معمول از بابونه و خطمی و آرد جو استعمال کنند و اگر بیمار را بیخوابی باشد طبیخ خشخاش و بنفشه و نیلوفر و جو مقشر بر سر ریزند و هرگاه بعد تنقیه ماده سوء مزاج
در دماغ باقی ماند بر صدغین گلاب و کافور و صندل و اندکی سرکه طلا نمایند و یا شیر زنان بر سر دوشند و بروغن بنفشه یا روغن کدو یا روغن نیلوفر سعوط کنند و آنچه تبرید سر بقوت نماید
اینست که بگیرند شیاف مامیثا و تخم کاهو و صندل سفید و صندل سرخ و فوفل و افیون و در بیضه و گلاب آمیخته بر صدغین و پیشانی طلا کنند شیخ میفرماید که با صداع صفراوی اگر
ادنی حرکت خون بهمرسد علاجش اینست که اندک خون برآرند و اگر آثار دم یافته نشود و ابتدا با ستفراغ بمثل هلیله نمایند اگر تپ نباشد حالا بمزلقات و چیزی که در ان خشونت
و عصر نباشد مثل شیرخشت و شربتها فواکه و آب لبلاب و گاهی اشتاهتره و تمنهای ابنه نیز تنقیه کرده میشود و اگر مواد صفراوی غلیظ باشد یا متشرب در طبقات معده بود
که از قی بر نیاید و از مسهلات مزلقه ازلاق نیابد احتیاج استفراغ بایارج فیقرا یا سقمونیا گردد یا آنرا بر مزلقات افزایند و یا مطبوخ هلیله به نسخه قرابادین تنقیه نمایند بعد از ان
تعدیل مزاج بچیزی که در ان ترطیب و تبرید باشد باید کرد یا از بدن باغذیه و اشربه و یا از سر اگر سبب تنها در ان باشد بمعالجات مذکوره در علاج امراض دماغی حار ساذج
و صفراوی و بهر چیزی که بدان معالجه سوء مزاج حار یابس کرده میشود و بحسب اسباب عامیه حرارت و اسباب عامیه یبوست و از لطوخات نافع صداع این قرص زعفران است
و سهر را نیز نافع بود بگیرند زعفران هفت مثقال و مرد و مثقال و عصاره غوره و قلقدیس و صمغ هر واحد یک نیم مثقال و شب یمانی هشت مثقال و قلقطار پنج مثقال
این ادویه را باریک سائیده بشراب عفص سرشته قرص سازند و وقت حاجت یکی از ان بسرکه ممزوج بگلاب حل کرده بر صدغین طلا نمایند و بقول شارح گیلانی
بهتر آنست که اندک افیون بگل بنفشه و خشخاش و آرد جو در ان افزایند و گلاب و سرکه که در ان حل میکنند زیاده نمایند و الا این قرص درین زمانه مادر صداع
یا در سهر کمتر فائده میکنند مسیحی گوید که در صداع حادث از صفرا باید که فصد نمایند و خون اندک اخراج کنند بهر آنکه فصد استفراغ صفرا یا خون می نماید و حرارت را کم
میکند چه صفرا نیز همیشه از خون میباشد و بعد از ان تنقیه بمسهل صفرا مثل مطبوخ هلیله و تمرهندی و خیارشنبر نمایند بگیرند پوست هلیله زرد کوفته بیست درم تمرهندی
مثل او در دو رطل آب بجوشانند تا ده اوقیه باند مالیده صاف نموده یک اوقیه فلوس خیارشنبر مالیده مکرر صاف کرده یک مثقال روغن بادام شیرین
بران انداخته بنوشند نیم گرم و یا بگیرند آلوی بزرگ شیرین سی درم و در سه رطل آب بپزند تا بده اوقیه باز آید و صاف کرده بران شکر سلیمانی بیست
درم سقمونیای مشوی از نیم دانگ تا یک دانگ بحسب حاجت انداخته نیم گرم بنوشند و یا آلو بخارا مقوی بسقمونیا و یا شربت ورد و سکنجبین با آب لبلاب بکار برند
و این مطبوخ مخرج مره صفرا است بگیرند هلیله زرد منقی کوفته پانزده درم عناب بیست عدد آلو بخارا بیست عدد تمرهندی پانزده درم گل سرخ بنفشه افسنتین
هریک پنج درم شاهتره ده درم همه را در چهار رطل آب بجوشانند تا ده اوقیه باقی ماند و صاف کرده صبر نیم مثقال سقمونیا نیم دانگ انداخته بنوشند پس بعد تنقیه اضمده
و اطلیه و نطولات مذکوره در علاج صداع حار ساذج استعمال نمایند و تا استفراغ بدن و تنقیه کامل از نطولات و اضمده حذر کنند که این صداع را زیاده کند بسبب

اجتذاب دوا ماده را از سائر بدن بسوی سر و از سر بسوی دماغ پس تورم او نماید و منشر او منتشر گردد و این سبب آفت عظیم شود ایلاقی وجرجانی نوشته اند که
اول تدبیر تنقیه صفرا و تسکین حرارت باید کرد اما آنجا که حرارت سخت عظیم باشد استفراغ بشربت بنفشه و سفوف بنفشه و شربت آلو و آب میوها و تمر هندی
و انار ترش و شیرین و شیرخشت نمایند تا هر دو مقصود حاصل شود و آنجا که حرارت عظیم نباشد استفراغ بمطبوخ هلیله و نقوع صبر و مانند آن باید کرد و تسکین حرارت
بسکنجبین و شربت غوره کنند و از تخم با تخم خرفه و پست و شکر و آنجا که در حلق درشتی باشد ایضاً تسکین بشربت بنفشه و شربت آلو و کشکاب و لعاب اسبغول باید کرد
و آنجا که حاجت بمنع بخار از دماغ و تسکین حرارت باشد هیچ شربت موافق تر از اسبغول و شکر نیست و اگر گشنیز خشک و بنفشه و گل سرخ مساوی بسایند و شکر برابر
هر سه آمیخته صبح و شب بقدر دو درم تا سه درم با آب سرد بخورند بخار باز دارد و حرارت را بنشاند و آنجا که قبض شکم بود هیچ شکر و قرانج دهد شیاف صابون سازند
تا اسهال آرد یا بوره و نمک بسیار در آب آمیخته و پشم پاره و پنبه بدان تر کرده بر دارند و بعد تنقیه آب بنفشه و نیلوفر و آب بید و گلاب و آب کاهو و آب عنب الثعلب
و غیر آن بر سر نهند چنانچه در علاج صداع حار ساذج گفته شد و آنرا که از بیخوابی و خشکی رنج باشد این آبها با روغن بنفشه و روغن بید بکار برند و بعد استفراغ شیر زنان
در روغن مغز تخم کدو یا روغن مغز تخم خیار یا روغن نیلوفر در بینی چکانیدن صاحب بیخوابی و خشکی را سود دارد و آنرا که خشکی سخت غالب باشد شیر زنان بر سر دوشیدن
و شیر خر بر سر نهادن نافع بود لیکن اگر قوت ضعیف باشد بعوض شیر بنفشه و نیلوفر و خطمی و خشخاش و گل نسرین و کشنک جو و اندکی بابونه در آب بپزند و در روغن بنفشه
بدین آب ریخته بیمار سر بر بخار آن دارد و چادر بر سر او کشند تا بخار بیرون نرود و هرگاه بعد ازین تدابیر و گذشتن یک هفته صداع زائل نشود باید دانست که حاجت
بتحلیل است از بابونه و خطمی ضماد سازند و اگر تپ نباشد در حمام برند و آب نیم گرم بر سر ریزند و بعد حمام طعام کاهو و سرکه خورانند و روغن بابونه بکار برند و آنرا که آید
ضمادها و روغنها از وی دور دارند و عوض آن سرکه و گلاب و صندل و کافور و بنفشه و مانند آن ببویانند صفت شربت آلو آلوی سیاه بزرگ را شسته در آب
که سه انگشت بالای آن باشد بجوشانند تا مهرا شود پس مالیده آب با گلاب بقدر حاجت آمیخته صاف کنند و نیم وزن آلو شکر افزوده بقوام آرند طبع را نرم
کند و در جمیع امراض گرم مفید بود و اگر حاجت آید از نیم دانگ تا یک دانگ سقمونیا در ان حل کرده بدهند اسهال تام کند صفت جلاب که ملین طبع و مفید
درشتی خلط و صاحب قولنج و لقوه و فالج را اگر حرارت رنج دهد با آب آمیخته عوض ماء العسل دهند شکر طبرزد یک من در سه من آب با آتش نرم بپزند و کف دور
کرده بقوام آرند و با آب سرد آمیخته بخورند و اگر حرارت سخت قوی باشد بر هر من شکر یک من لعاب اسبغول و سه من آب یا گلاب افزوده بقوام آرند صفت
نقوع هلیله پوست هلیله زرد و تمر هندی و مویز منقی سپستان هر یک سی عدد فلوس خیار شنبر بنفشه هر یک دوازده مثقال آلوی سیاه بست دانه همه را در سه من آب
گرم تر کنند و یک شبانه روز نهند و هر صباح مقدار هفتاد درم از ان صاف کرده بست درم شکر انداخته بخورند و دیگر نقوع هلیله و طبیخ هلیله و مسهل لطیف آب انار
ترش و شیرین و حب بنفشه در اقوال سابق و صداع دموی مذکور شد و این مطبوخ بنفشه نیز نافع عناب بست دانه اصل السوس مقشر نیم کوفته ده درم بنفشه
هفت درم فلوس خیار شنبر در ان حل کرده صاف نموده بخورند و نقوع صبر انیست آب کاسنی افشرده یک من صبر سقوطری بست درم هر دو را در شیشه کرده در
آفتاب نهند و بوقت حاجت مقدار سی درم بدهند و در اجزای ضماد شیاف مامیثا که در قول عیسی گذشت گل نسرین عوض صندل سرخ داخل کرده و هر یک
یک جزو و افیون نیم جزو گرفته بر سر نهند و پارچه بسرکه تر کرده بالای ضماد بپوشند و آنرا که درد بیقرار کند کافور و افیون هر یک یک طسوج بروغن بنفشه یا روغن بید آمیخته
در گوش و بینی چکانند و این همه بعد تنقیه بکار برند و غذا آنچه در صداع حار ساذج گفته شد تناول نمایند سعید گوید که علاج صداع حادث از زیادتی مره صفرا باستفراغ
صفرا از اسهال است نه باخراج خون بلکه ادویه که شان آنها اخراج این خلط بود مثل مطبوخ فواکه و یا غیر آن معمول از بنفشه و هلیله و تمر هندی و آلو است و اگر خلط صفراوی
بسیار باشد و احتیاج اسهال زیاده افتد دوا را بسقمونیا قوت دهند اگر مزاج متحمل بود و بعد تنقیه مریض با مبردات مثل شیره تخم خرفه و خیارین دهند و ماء الشعیر آب انار
میخوش بنوشانند و امر بکیدن انار کنند و بهنگام قبض طبع آب تمر هندی و آلو بخارا بجلاب بنوشند و آبکیه در ان جو و نیلوفر و کاهو و کدو و پوست خشخاش جوشانیده
باشند و یا آب سرد بسرکه و گلاب و روغن گل بر سر ریزند و بروغن بنفشه و کدو سعوط نمایند و تعریق راس و جبهه بدان کنند و نیلوفر و بنفشه ببویند و بصندل و کافور
و اندکی افیون و اقاقیا با آب کاهو و آب حی العالم سرشته بر جبهه و صدغین طلا سازند و اگر صداع قلق عظیم آرد زعفران زرد در این ادویه افزایند و با لاسے

طلا قطعهٔ اسرب باریک نهاده بربندند تا حرکت شریان منع گردد و تصاعد بخار بسوی سر کم شود و غذا نان صاف مغسول بالبقول بارد رطب دهند و بر استعمال
مزورات اقتصار ورزند و چون صداع ساکن شود ماهی سفید شدید البیاض بسرکه یا زردهٔ بیضه بسرکه یا جوزهٔ مرغ معمول بآب غوره یا بسرکه و کشنیز جائز دارند ✤
ابن الیاس گوید که علاج این نزدیک بعلاج صداع دموی ست جز آنکه در معالجهٔ این میل باشیای بارد رطب بیشتر و ترک فصد و اسهال طبیعت بمطبوخ هلیله
باید و ایضاً حل طبیعت بماء الفواکه مثل آلو و عناب و تمر هندی و سپستان و هلیلهٔ زرد و کابلی نمایند و یا سکنجبین ساده و شربت ورد دهند و شربت بنفشه و شربت خشخاش
و ربوب فواکه بارد و خمیرهٔ بنفشه بدهند اگر با وی سرفه و بحة الصوت باشد و غذا ماء الشعیر اگر تپ باشد والا مزورهٔ ماش مقشر با سفاناخ و مغز بادام دهند و اگر سرفه و گرفتگی
آواز نباشد بآب انار مین معصور لشحم آنها و شکر سفید و ترنجبین تلیین کنند و غذا مزورهٔ آلو جبلی یا تمر هندی یا انار دانه یا زرشک بمغز بادام و شکر و کشمش سازند و اگر صداع
شدت نماید و امر عظیم گردد و خوف حدوث سرسام حار باشد پس در اسهال طبیعت بماء الفواکه و حقنهای نرم مبالغه کنند و بادهان مبرده مثل روغن بید و کدو و شیر
زنان سعوط نمایند و جرادهٔ کدو و خیار و عنب الثعلب تر و کاهو و خبازی کوفته تنها یا بسرکه و آب سرد بر سر ضماد کنند و اگر بید و برگ نی سبز کوفته تنها یا بسرکه و آب سرد
ضماد کنند نیز نافع بود و اگر چیزی ازین حاضر نباشد آب سرد بسیار بر سر ریزند تا آنکه سردی او محسوس شود و بقعر سر برسد و کافور و صندلین و گلاب ببویند و ایضاً ضماد
سویق جو بگلاب و سرکه نافع بود و یا بر صدغین و پیشانی و تارک سر شیاف مامیثا و صندل و گل سرخ و کافور و یا اسغول بروغن بید و بنفشه طلا کنند و اگر درد شدید
باشد اندک کافور دران افزایند و اگر در سر بخارات غلیظ و دودی و طنین باشد مبردات قویه ازان دور دارند و روغن بابونه و سرکه بکار برند و تلیین طبیعت بحقنهٔ ملحی
که دران حشائش ملطفه مثل بابونه و شبت و حلبه و مانند آن بود باید کرد و جلاب اصل السوس مقشر کوفته سه درم و بنفشهٔ خشک سه درم با شکر سفید و ترنجبین
هر واحد ده درم بنوشانند و غذا مزورهٔ ماش مقشر و نخود مقشر بمغز بادام سازند و دست و پا بآب گرم مطبوخ سبوس گندم بشویند و اگر با صداع قلق و کرب و
اضطراب و زردی چشم باشد آب انار میخوش لشحم آن افشرده و اندکی گلاب و سرکه یا ماء الرائب یعنی آب ترش که بالای دوغ آید بنوشانند و غذا اقسام بوارد
دهند و در مساکن بارده نشانند و زیر بادکش سرد مبلول بگلاب جلوس نمایند و انچه خاص ایشان را نافع بود خوردن آلو خشک و مشمش و حماض و به و امرود و دست

وانچه مهیج صداع حار ست قیام در حمام حار یا آفتاب یا نزدیک آتش و دخان و قبض طبیعت و شرب صرف و پیاز و گندنا و سیر و شهدانج و جرجیر و حلبه و شیر
و حندقوقی و بخور باشیای گرم مثل کندر و مشک و غالیه و افاویه و صبر و بوهای بد قوی الرائحه مثل بوی مردار و جلود رطب و گوگرد و قطران و خوردن یا شمیدن
زعفران ست و انچه مضر دماغ بخاصیت ست کرفس و فراخ وغیره است که در علاج کلی امراض دماغی مذکور شد و شمیدن سرکه دماغ را نفع دهد و خوردن آن
مضر بود **صفت** دوائی که اسهال صفرا برفق نماید بگیرند پوست هلیلهٔ زرد از ده درم تا بست درم و کوفته در سه رطل آب تر نموده بآتش نرم بجوشانند تا بیک رطل
آید صاف کرده بست درم شکر طبرزد یا ترنجبین یا پانزده درم داخل کرده بنوشند و اگر با صداع سرفه باشد از هلیله و مانند آن اجتناب ورزند و این دوا استعمال کنند
که اسهال صفرا بسهولت کند و نفع بخشونت صدر نماید بگیرند بنفشه پنج درم نیلوفر چار درم عناب سپستان هر یک بست عدد تخم کاسنی سه درم اصل السوس
مقشر کوفته سه درم آلو شیرین بست عدد تخم خبازی سه درم و در سه رطل آب بجوشانند تا بنصف بماند و شکر یا ترنجبین ده درم و فلوس خیار شنبر ده درم مالیده صاف
کرده بنوشند **صفت** حبی که اسهال صفرا و جذب آن از دماغ بقوت بغیر اضرار بدماغ و تنقیهٔ بدن نماید بگیرند بنفشه دو درم سقمونیای خالص مشوی نیم دانگ و دو حبه
تربد سفید مصمغ مجوف محکوک بروغن بادام چرب کرده یک درم رب السوس نیم درم پوست هلیلهٔ زرد یک درم کوفته بیخته بآب خالص ترشته حبها سازند و این یک
شربت ست صبح بخورند و این حب نیز اسهال صفرا برفق کند بنفشه یک مثقال شیرخشت یک مثقال سقمونیا مشوی یک دانگ تربد مصمغ یک درم رب السوس یک دانگ سائیده بمغز
خیارشنبر سرشته صبح بخورند و اگر از حب کراهت کنند نیم دانگ سقمونیا مشوی در مثل شربت آلو آمیخته بخورانند که در اسهال صفرا عمل نیک نماید و تنقیه بقوت و تلطیف کند
و شربت اجاص پنجاه درم بنوشیدن صداع حار و حمیات گرم و یرقان را نافع بود و کسی را که محتاج مسهل قوی نباشد و مطبوخات و حبوبات بد ذائقه را قبول
نکند نیکوست زیرا که غثیان و کرب نمی آرد و **صفت** آن در قول جرجانی گذشت و این صداع حار را در ساعت تسکین دهد افیون یک طسوج پوست خشخاش یک درم
سائیده بآب کاهو طلا کنند و یا تخم کاهو بآب آن سائیده بر سر طلا نمایند و خوردن کاهو بسیار نافع ست **صفت** حب که برای سفر مرتب سازند بگیرند هلیله زرد ده عدد

کوفته در ظرف چینی یا شیشه کرده بران چندان آب اندازند که چهار انگشت مضموم بالای آن باشد و سر ظرف بنده کرده یک دو هفته در آفتاب داشته آبش بگیرند و دیگر آب بران هلیله ریخته بدستور آب او بگیرند بتکرار تا آنکه در هلیله طعم آن باقی نماند پس آن آبها را جمع نموده در آفتاب یا بر آتش ملائم گذارند تا غلیظ شود و دست از روغن بادام چرب نموده حب بسته از چهار درم تا هفت درم بخورند بجلاب که این صفرا را برفق برآرد و نفع مطبوخ هلیله نخیشد تخجندی گوید که شربت نیلوفر و بنفشه و سکنجبین ساده استعمال کنند اگر بادی سرفه نباشد و شربت خشخاش و خمیرهٔ بنفشه مع سپستان اگر با سعال بود و تلیین طبیعت بملینات و حقنها کنند لیکن که آن معده وغیره را شدید الضرر است مگر آنکه بشرکت معده باشد و این مطبوخ نافع ست اگر احتیاج تنقیه باشد هلیلهٔ زرد پنج درم هلیلهٔ کابلی پنج درم تمر هندی پانزده درم ترنجبین ده درم برسم معهود مرتب ساخته صبح بنوشند و این شربت آلو مسهل نافع جمیع امراض صفراوی ست آلو صد عدد تمر هندی سه اوقیه بنفشه دو اوقیه سقمونیا یا سشوی یک درم زعفران نیم درم تربد یک درم ترنجبین یک رطل قند سفید یک رطل شربت چهل درم و این حقنه امراض صفراوی دماغی را بسیار نافع ست و برفق اسهال کند حرارت پیدا نماید سبوس گندم در صره بسته یک قبضه جو مقشر یک قبضه بنفشه سه درم تخم خطمی سه درم عناب بست عدد سپستان بست عدد نیلوفر چهار درم سنای مکی پنج درم در سه رطل آب بپزند تا کم از رطل بماند دران شکر یا ترنجبین ده درم روغن بنفشه یا کنجد ده درم حل کرده حقنه کنند و این حقنه تسکین حرارت وغیره تشنگی کند آب کشک جو دو اوقیه لعاب اسبغول روغن بادام شیرین روغن کدو هر واحد یک اوقیه همه را باهم مخلوط کرده حقنه نمایند که تلطیفه حمی و لهیب عجیب کند و ادهان معروف بارد مستعمل در صداع لطوخا و سعوطا پنج ست روغن گل و روغن نیلوفر و روغن بید و روغن بنفشه و روغن تخم کدو و صنعت هر یک معروف ست و سعوطا و شموم و ضماد و نطول در اقوال سابق گذشت و هنگام شدت درد این لازق بکار برند بزر البنج شیاف مامیثا فوفل گل سرخ صندل هر واحد یک جزو عشر جزو با نزوت آمیخته بر صدغین بچسبانند و بالایش قطعهٔ باریک اسرب بندند و این دوای مبرد برای هر دردی که سببش حرارت باشد نافع ست تخم خشخاش تخم خرفه با قلا مقشر کاکنج هر یک یک درم افیون یک طسوج بلعاب اسبغول آمیخته بخورند و حق آنست که نزدیک مخدرات قویه نشوند مگر آنکه درد بحد غشی رسد و بالجمله استعمال آنها از خارج بدن اولی ست و نخلخه مائعات طیب الرائحه مثل آب سیب وبه گلاب وغیره است در شیشه سطیب بصندل و کافور و مشک کنند و ادهان طیب الرائحه مثل روغن خلاف و روغن بنفشه و مانند آن و گویا که آن لفظ عجمی ست گویند ملخلخ یعنی مختلط و مضروب چنانچه قول شیخ الرئیس در علاج صداع تابع حمیات بالخل ملخلخا شاهد اینست و این نخلخه مبرد مقوی دماغ نافع صداع و برسام حار ست صندلین گلاب آب خیار سرکه شیر زنان روغن گل مخلوط ساخته ضماد کنند ابن نوح گوید که اسهال بحار الفواکه و حب هلیله و حب صبر وغیره نمایند و هر یک ازان در سابق مذکور شد و یا آب کاسنی بیفشرند و جوش داده کف او بردارند و یک اوقیه صبر دران انداخته چند روز در آفتاب بدارند بعد ازان از یک اوقیه تا سه اوقیه بنوشند و اگر مریض را چیزی از اوجاع سفل باشد یکم درم و دو درم کثیرا دران داخل کنند و پارچه را بر برف سرد کرده بر سر نهند یکی بعد دیگری تا آنکه سردی محسوس شود و لقوع سر بر بندد هر روز کشنیز خشک یک درم با دو درم شکر بخورند و بنقوع مشمش و آب آلو و آب توت شامی و آب انار ترش و مانند آن لزوم نمایند و نخلخه معمول از روغن گل دو جزو گلاب سرکه خمر هر واحد یک جزو ... تا یک ذات گردد و بر برف سرد کرده بر سر نهند و روغن بنفشه بر برف سرد کرده تبرید شدید نماید و یا حشائش بارده مثل برگ بید یا برگ خطمی یا بنفشه یا گل ... یا کشنیز سبز یا برگ کاهو یا عنب الثعلب یا برگ نی یا خیار یا بادرنگ یا کدو یا قطف یا بقلهٔ یمانی یا حی العالم یا عصی الراعی و مانند آن مفرد و مرکب کوفته بر سر نهند ... نمایند یا آب آنها سرد کرده بر سر ریزند و با این همه آنها یا اکثر ازان با روغن گل بجوشانند تا روغن بماند سرد کرده بر سر نهند و رطوبت سرطان زنده کوفته ... طلا با شیر و شکر که در علاج صداع حار در قول صاحب کامل گذشته بروغن بنفشه یا شیر دختران با سفیدی بیضهٔ مرغ رقیق بچکانند و اگر در سر حرارات بسیار باشد سر مخدره مثل عصارهٔ خشخاش و یبروج و مانند آن استعمال نکنند مگر آنکه بیخوابی شدت کند که درین هنگام خشخاش و نیلوفر و جو کوفته جوشانیده آبش بر سر ریزند و شیر یا شیر بز بر سر دوشند و اگر مریض ضعیف باشد از دوشیدن شیر بر سر حذر کنند و عوض او ضماد معمول از بابونه و خطمی و پوست خشخاش و نیلوفر استعمال نمایند و ... صندل و کافور و آب یبروج و آب بنج طلا سازند و غذا پست گندم مکرر با آب گرم شسته و شرب آب برف مفید و یا نان سفید سه بار در آب تر کرده تبدیل آب ... تا سنتغ گردد پس چیزی از آبهای ترش قابض مثل آب انار شیرین و ترش بران ریخته بخورند و بوارد که از کدو و خرفه و بقلهٔ یمانی و سرمق و خیار یا ست ...

وگلاب بدهند و به و امرود و شفتالوی ترش و نارنج شامی و زرشک و ریباس و مشمش و آلو سازند و اگر کم خوابی باشد کدو و کاهو و قطف و خیار بروغن بادام دهند و آنچه مضر صداع حار ست خرما و باقلا و جوز و انجیر و بادروج و لحوم و بادنجان و مغز چلغوزه و ابازیر و غیره است که در قول ابن الیاس گذشت و مضرات دماغ در علاج کلی امراض دماغی مسطور شد گیلانی می‌نویسد که نوشیدن شربت بنفشه با شربت آلو یا نقوع فواکه تمرهندی اسهال صفرا و تسکین می نماید و اگر با آب گرم آمیزند بسرعت اسهال آورد و باید که سقمونیا و صبر فوقش دهند و گاهی سقمونیا تنها در جلاب یا اشربهٔ مذکوره یا در آب انارین بشکر یا در آب تمرهندی و شکر یا در رائب آمیخته داده میشود و اسهال می آرد و درین نوع در تبرید بیشتر از دموی مبالغه نمایند پس اسبغول در آب انارین معصورین باندک شکر برای منع بخار و اطفای حرارت بنوشانند و هر صبح شربت آلو و بعد دو ساعت آشجو و در نیمروز ماء الخیار بنوشند و هنگام شب اسبغول با آب سرد و جلاب سرد کرده بخورند و این سفوف سرد بدهند مغز تخم خیار و مغز تخم کدو و تخم خرفه و کشنیز خشک مساوی با همچند آن شکر آمیخته سفوف سازند و لخلخهٔ معمول از گلاب و صندل و سرکه و کافور و سایر مشمومات بارده مذکوره در صداع حار ساذج ببویند و ضمادات و قطورات که در اینجا مسطور شد استعمال نمایند و هنگام اشتداد وجع ضماد از زروت و غیره و سعوط افیون و کافور و آب برگ بید بعمل آرند و این هردو نسخه در قول مسیحی در علاج صداع حار ساذج مسطور شد و از آنچه تولد صفرا بسیار نماید مثل سوء هضم و اعراض نفسانی چون غم و هم و غضب و سهر و صوم و تقلیل طعام و تاخیر از وقت آن اجتناب واجب ست و از اغذیهٔ حاره و اشربهٔ حاره و مبخرات مثل جوز و سیر و پیاز و گندنا و خردل و مانند آن احتراز نمایند مصنف خلاصه گوید که وقت هیجان درد گل بنفشه در آب جوشانیده پای تا زانو در آن نهاده بدست همی مالند و از بالا بزیر همی کشند و گل بنفشه نیلوفر خبازی پوست خشخاش جو مقشر نیم کوفته در آب جوشانیده صاف نموده نیم گرم بر سر ریزند و مالیدن شیر بز بر کف پا سودمند ست و باقی تدبیر همانست که در قول ابن الیاس گذشت و بصورت احتقان ابخرهٔ غلیظه در سر تطلیل بمحللات و تسعیط بروغن بابونه و شبت و امثال آن نیز جائز ست

علاج صداع بلغمی

سببش ارتباک و اجتماع اخلاط غلیظهٔ بلغمی ست در عروق سر و سردی اغشیه و اسباب او استکثار اغذیهٔ بارده رطبه و کثرت بیکاری و سکون و تواتر تخمه و استحمام عقب تناول طعام و قلت استعمال تنقیه و تحلیل ست پس اولا بهر نضج و تلطیف ماده منضج بلغم یا نعلی حلو یا نعلی منضج بدهند یا خطمی مویز منقی اسطوخودوس اصل السوس گاوزبان کشنیز خشک جوشانیده صاف نموده نبات سفید یا خمیرهٔ بنفشه یا گلقند داخل کرده دهند و بعد نضج ماده مسهل بلغم و حب ایارج یا حب قوقایا تنقیه کنند و اصل السوس مقشر بادیان بیخ بادیان پرسیاوشان گل بنفشه اسطوخودوس هریک چهار ماشه در عرقیات جوشانیده شربت بنفشه حل کرده بنوشند و بعد نضج گل سرخ شش ماشه مویز منقی بست دانه سنای مکی نه ماشه مغز فلوس ترنجبین هریک شش توله گلقند چهار توله روغن بادام شش ماشه افزوده مسهل دهند و روز دوم لعاب تخم کنوچه چهار ماشه با شربت بنفشه یا شربت اسطوخودوس دو توله تخم ریحان یا بالنگو یا تودری یا فرنجمشک چهار ماشه پاشیده بدهند و در مسهل دوم و سوم اهلیلج هریک شش ماشه بیفزایند و اگر غلبهٔ برودت زیاده باشد بیخ کرفس انیسون بادرنجبویه اذخر و غیره در منضج زیاده کنند بعده بحبوب مسهلهٔ تنقیهٔ دماغ نمایند و یا بیخ بادیان بیخ کاسنی اذخر عنب الثعلب گل بنفشه گل سرخ اصل السوس مقشر شاهتره تخم خطمی خبازی هریک دو درم اسطوخودوس گاوزبان گل گاوزبان هریک یک مثقال در دو رطل آب یا عرق عنب الثعلب و عرق کاسنی و عرق شاهتره بجوشانند هرگاه نیم رطل بماند گلقند چهار توله داخل کرده بنوشند و بعد ظهور اثر نضج در قاروره سنای مکی هلیلهٔ کابلی هلیلهٔ زرد افتیمون بصره بسته هریک دو درم مغز خیار شنبر شش توله شیرخشت و ترنجبین هریک چهار توله روغن بادام پنج ماشه افزوده مسهل دهند و گاهی تربد سفید از سه ماشه تا شش ماشه و غاریقون از دو ماشه تا چهار ماشه می افزایند و بعد مسهل بدستور حب ایارج دهند و اگر مریض محرور المزاج بود حب هلیله بدهند و صبح مسهل مذکور بحذف خیار شنبر و روغن بادام جهت بدرقهٔ آن بنوشند و شیخ الرئیس نوشیدن طبیخ افتیمون و مویز با ایارج فیقرا اوفق نوشته و اگر از استعمال ایارج قلق و اضطراب و بطوء عمل حادث شود تخم خطمی دو درم خبازی نیم درم روغن بادام و آب نیم گرم استعمال نمایند و استعمال این سفوف حب النیل معمول حکیم عابد سرهندی نیز در تنقیهٔ بدن از بلغم عجیب الاثر ست بگیرند حب النیل و مثل نخود بریان نمایند و افتیمون و سنا و تربد مساوی سفوف سازند و سه درم بگلاب یا آب نیم گرم بخورانند و این دوای حب الملوک نیز عجیب ست حب السلاطین مدبر و هلیلهٔ زرد و دار فلفل هریک یک جزو زنجبیل سه جزو سائیده بعسل سرشته

فائده نسخهٔ سفوف حب النیل

فائده نسخهٔ دوای حب الملوک

بقدر دو حبه بدهند که بلغم بسیار بی غائله برآرد واگر خلط بسیار غلیظ بود بهر تلطیف او ماء الاصول که از پوست بیخ کرفس وبلیخه وانیسون وسنبل الطیب وشیح ارمنی ومصطکی وغیره ساخته باشند بقدر پنجاه درم با شربت اسطوخودوس وشربت لیمو هر واحد یک اوقیه یا یک اوقیه گلقند یا با روغن بیدانجیر از یک مثقال تا دو مثقال و روغن بادام تلخ سه روز یا پنج روز داده تنقیه بحبوب مذکوره کنند ویا این مطبوخ منضج دهند مویز منقی بست درم ریشه خطمی پرسیاوشان هر یک سه درم سعد یک مثقال انیسون بادیان مصطکی هر واحد یک درم جوشانیده صاف نموده ده درم گلقند حل کرده باز صاف نموده پانزده درم سکنجبین بزوری اضافه کرده بیاشامند وغذا شوربای چوزه مرغ با نان یا چلاو سازند وبعد نضج تنقیه نمایند وبعد از تنقیه غراغر منقی راس بعمل آرند وروغن یاسمین یا سداب یا سوسن یا روغن گلچکان یا روغن هندی بر سر مالند واز اضمده وسعوطات وشمومات وکمادات وغیره که در علاج صداع بارد سانح گذشت بکار برند وخوردن حب قوقایا یا حب اصطمخیقون در هر هفته یک بار یا دو بار بصورت بقیه ماده مفید بود واستعمال اهلیله مربی ودبید الورد واطریفل اسطوخودوس مفید ست ومداومت معجون انطاکی واطریفل مسهل در ازاله صداع مزمن از مجربات راقم ست وایضا بعد تنقیه بهر تعدیل وتقویت اسطوخودوس ماشه سوده با اطریفل سرشته بخورند بعده مویز منقی ده دانه بادیان هفت ماشه جوشانیده نبات داخل کرده دهند واگر تقویت دماغ ودل مطلوب بود اسطوخودوس سوده بدواء المسک معتدل یا حار سرشته تناول نمایند بالایش عرق بادیان عرق عنب الثعلب بنوشند واگر طبع قبض بود وضرورت اخراج بلغم باشد ایارج فیقرا چهار ماشه با اطریفل کشنیزی سرشته بخورند وعرق شاهتره عرق عنب الثعلب هر یک پنج توله نیم گرم بنوشند واگر با وجود آن مزاج مریض یابس بود ایارج را بروغن بادام چرب کرده با اطریفل صغیر سرشته همراه لعاب بهدانه دو ماشه وعرق شاهتره یا وسیر ونبات بدهند واگر صفرا با بلغم مرکب بود اسطوخودوس گل نیلوفر هر یک چهار ماشه جوشانیده شربت بنفشه داخل کرده تودری سفید شش ماشه پاشیده بدهند باز گل بنفشه چهار ماشه در جوشانده افزوده اطریفل کشنیزی بدل تودری کنند ویا اسطوخودوس گل بنفشه گل نیلوفر پرسیاوشان با شربت بنفشه بدستور بدهند ویا اطریفل کشنیزی همراه بادیان گل بنفشه جوشانیده گلقند داخل کرده بنوشند زرد دوم برعایت انجره ودرد اعضا سورنجان ماشه سوده با اطریفل آمیزند وشاهتره شش ماشه در طبیخ افزایند واستعمال اطریفل ملین معلوم نیز مفید بود واگر صفرا وخون هر دو با بلغم مرکب بود اطریفل صغیر خورده شاهتره شش ماشه مویز منقی ده دانه گل سرخ بادیان هر یک شش ماشه جوشانده دهند ویا اطریفل کشنیزی همراه پرسیاوشان شش ماشه انجیر زرد چهار عدد شاهتره چهار ماشه جوشانیده نبات داخل کرده بخورند باز اگر غلبه صفرا وخون زیاده معلوم شود کشنیز خشک چهار ماشه گل بنفشه شش ماشه عوض انجیر افزایند ویا شویه حار از گل بابونه واکلیل الملک وخطمی وعنب الثعلب وزوفای خشک وحاشا وخردل ونمک طعام وسبوس گندم ونمام وچوب چینی یا عشبه نیز بصداع بارد مفید ست وبرنجاسف حلبه اسطوخودوس برگ اهل وتخم آن وغیره که در قول مسیحی وجرجانی بیاید حسب حاجت در آب جوشانیده اول انکباب بران نموده بآبش نطول کردن نافع صداع بلغمی واقوی از همه تدابیر ست وچند قطره آب آن در گوش وبینی نیز چکانند واز شمومات نافعه پیه روباه ست واین شموم هم نفع کلی دارد جندبیدستر مشک شونیز بریان جمله را در پارچه باریک بسته متصل ببویند وضماد قرنفل زنجبیل بزر البنج هر یک ماشه افیون نیم ماشه بعد تنقیه معمول ست واین ضماد هم بعد تنقیه بصداع بقیه کفایت کند ومجرب بلا تخلف ست جندبیدستر فرفیون خردل هر واحد یک درم افیون ربع درم در شراب کهنه حل نموده ضماد کنند وکذا مرو جندبیدستر وفرفیون هر واحد یک جزو افیون ربع جزو در آب سداب حب بسته بروغن چنبیلی یا قسط سائیده طلا کردن مفید صداع بارد مادی ست وضماد بابونه اکلیل بیخ کبر گل سرخ سداب کرویا کمون سنبل الطیب عود شبت نیز نافع واکثر ضماد شبت فقط ودارچینی صرف وخردل بسرکه سوده یا فرفیون در آب مرزنجوش حل کرده کفایت میکند وجالینوس گوید که اگر فرفیون بروغن لطیف مثل روغن بابونه طلا سازند در ساعت این صداع را ساکن کند وباوجود این بدوای دیگر حاجت نیفتد وایضا او گفته که من در صداع مزمن ضماد سرگین کبوتر صحرائی وحرف استعمال میکنیم ودر شفاء العاجل از منقول ست که در صداع بارد ضماد بوش در بندی مرکب با جوزبوا وقرنفل واندکی زعفران در گلاب استعمال می نمود ونفع عظیم میکرد وطلای روغن فرفیون وضماد محمد ابن زکریا نیز مفید صداع مزمن ست وطلای سقمونیا بقدر عدسی بروغن گل سائیده مزیل صداع مزمن ست وسعوط مغز تخم سرس باریک سائیده بقدر یک سرخ ویا برگ نورسته کنیر خشک کرده سوده منقی دماغ از رطوبت فضلیه است ومرزنجوش فلفل گرد دارشیشعان تنباکو ذوره بندال هر واحد ماشه زعفران دو سرخ کوفته بیخته سعوط کردن معطس ومزیل صداع مزمن از مجربات اوستادی مرحوم ست وکذا سعوط مشک نیم ماشه در روغن بادام یا روغن

یک درم حل کرده چند قطره جهت صداع و تنقیه نمرمند مجرب لیکن در استعمال عطوسات احتیاط نمایند که پیش از تنقیه نباشد ورنه موجب تحریک مواد و اشتداد مرض در ان زمان خواهد شد و بابونه و سداب و مرزنجوش و پودینه در آب پخته روغن ناردین داخل کرده در بینی و گوش چکانیدن نافع و اگر مریض کرب با غثیان یا خلش در فم معده خود دریابد قی کنانند و اگر با تپ باشد از رفتن بحمام اجتناب نمایند و هرگاه این صداع مستقر و مزمن و ماده آن متمکن گردد استعمال چوب چینی نافع بود پس اگر صداع باین تدابیر ساکن نشود و برودت مزاج دماغ بحال خود باشد و بلد نیز بارد و سن پیری و مریض بارد المزاج بود داغ وسط سر یا هر دو بازو داشتن زخم آن تا زمانی دراز تا از ان چرک جاری گردد و ماده میل بدانجانب نماید مفید ست و بسا ست که داغ نمودن یکبار نیز کفایت میکند و اگر خوف کوری باشد عرقین صدغین قطع کرده بران داغ دهند و تقلیل آب و غذا و تلطیف او درین صداع از واجبات ست و با غذیه حاره یابسه ناشف رطوبات مثل قلایا و مطنجنات و کباب با توابل غیر مصدعه مانند دارچینی و قرنفل و سانج و خولنجان و کرویا غذا سازند و لحوم طیور صحرائی خفیف مثل دراج و تیهو و بچه کبوتر و مرغ با مغز قرطم بخورانند و از اغذیه مبخره مصدعه بارده رطبه اجتناب نمایند و ریاضت بسیار کنند و پایها بمالند انتباه مخفی نماند که این صداع اکثر به پیران و زنان بلغمی مزاجان و استعمال کنندگان مرطبات و مبردات بکثرت و در بلدان بارده و فصل زمستان عارض میشود و در ابتدا اسهل العلاج ست و هرگاه مزمن گردد مخوف بود و علاج او صعب باشد و بصرع یا فالج یا لقوه یا سکته یا کوری چشم مودی گردد پس در علاجش تهاون نفرمایند و در تسکین آن بحسن تدبیر و اصلاح اغذیه و ملازمت ادویه سعی نمایند

اطریفل مسهل منقی دماغ معمول در صداع مزمن پوست هلیله کابلی هلیله سیاه پوست بلیله آمله بسفائج اسطوخودوس گاوزبان غاریقون بادیان هر واحد دو مثقال مویز منقی سنای مکی هر یک دو توله تربد موصوف یک توله مغز بادام یک توله ادویه سائیده بروغن بادام یا روغن گاو چرب کرده شهد سه چند بقوام آورده بسرشند خوراک تا دو توله و معجون انطاکی در قول انطاکی خواهد آمد **اطریفل اسطوخودوس** نافع درد سر و دیگر امراض بلغمی و سوداوی دماغی و اگر بعد تنقیه درد سر باقی باشد باید که چندی برین اطریفل مداومت نمایند پوست هلیله زرد و کابلی هلیله سیاه پوست بلیله آمله گل سرخ اسطوخودوس بسفائج افتیمون کشمش مساوی سائیده بروغن بادام چرب کرده بعسل بقوام بسرشند و بعضی عوض کشمش مویز منقی داخل کرده و بعضی هر دو **روغن گل چکان** نافع صداع بخاصیت گل چکان دیودار برنگ کابلی صندل خولنجان روناس هر واحد یک دام گل چکنگل نیلوفر اصل السوس هر یک دو دام برگ بهنگره سه دام آمله چهار دام اجزا نیم کوفته در روغن کنجد نیم پاو و شیر ماده گاو یک آثار و آب قدری یک شبانه روز تر کرده صبح بجوشانند تا روغن بماند صاف کرده بر سر بمالند **اقوال** جهره ابوسهل گوید که اگر صداع از ماده بارد بلغمی باشد باید که تنقیه بحب اصطمیخیقون و حب صبر و قوقایا نمایند یا باین حب قوقایا ایارج فیقرا ده درم شحم حنظل سه درم سقمونیا ثلث درم تربد سفید هفت درم اسطوخودوس پنج درم و جمله ده شربت متوسط ست و اگر خلط محتبس در سر باقی ماند غرغره با ایارج فیقرا در سکنجبین عنصلی و خردل و عاقرقرحا و صعتر و پوست بیخ کبر نمایند و استعمال این نقوع صبر تنقیه بالغ سر و معده میکند هلیله سیاه و بلیله و آمله هر واحد ده جزو پنج بادیان بیخ کرفس بیخ اذخر اصل السوس هر واحد هشت جزو سنبل الطیب قصب الذریره هر واحد چهار جزو شکاعی بادآورد هر واحد پنج جزو شحم حنظل دو جزو در پنج رطل آب بجوشانند تا یک رطل و نیم بماند صاف کرده صبر سقوطری چهار جزو در ان انداخته در ظرف آبگینه بآفتاب بدارند و وقت حاجت از یک اوقیه تا دو اوقیه بنوشند و اگر صداع ساکن نشود ایارج ارکاغانیس و ایارج جالینوس بطبیخ افتیمون و مویز منقی بدهند و اگر چیزی مرض باقی ماند بطبیخ بابونه و اکلیل الملک و نمام و مرزنجوش و برگ غار و شیح نطول سازند که این تقویت سر و تحلیل ماده کند و گاهی این اشیا باین طور استعمال میکنند که سائیده بآن روغن سوسن یا روغن خیری یا روغن یاسمین یا روغن قسط یا روغن بان آمیخته قدری ازین روغنها سعوط می نمایند و غالیه بیویند و مشک سوده که بینی دمند و اگر حاجت بتقویت باشد بگیرند یک قیراط فرفیون و قیراطی جندبیدستر و اندک روغن زنبق حل کرده سعوط کنند و بروغن زنبق که در ان جندبیدستر و فرفیون و فلفل حل کرده باشند بر سر طلا سازند و یا بروغن جوز که در ان سداب و ابهل یا پودینه پخته باشند و بمطبوخ بابونه و سداب و یاسمین و سوسن و نمام و نسرین و قیصوم و پونه و برگ سرو و جوز سرو و برگ صنوبر انکباب نمایند و اگر با وجود این علاجات در سر غلظ و صداع باقی ماند این نقوع ایارج بروغن بیدانجیر بنوشند هلیله کابلی و بلیله و آمله هر واحد پنج درم مصطکی چهار درم افسنتین تخم کشوث انیسون هر واحد سه درم در دو رطل آب بپزند تا ثلث آن بماند صاف کرده در ان ایارج فیقرا پنج درم حل کنند و هر روز سه اوقیه از ان بقدری روغن بیدانجیر بخورند و اگر ازین غثیان و کرب عارض شود قی کنند و بگیرند صبر زرد و فرفیون و قسط و صمغ عربی و انزروت

وجند بیدستر وکندر مساوی و در شراب ریحانی سرشته بر سر طلا نمایند و این حب در دهن دارند و بدان غرغره سازند عاقرقرحا و خردل و برگ مرزنجوش سائیده مثل مویزج
منقی بسرکه سوده یا سپند و مثل باقلا حبهای کهن سازند و در دهن بدارند و چون اراده غرغره بدان کنند در مری حل کرده استعمال نمایند و طعام اسفیدباج معمول از قنابر
یا تیهو یا دراج و یا قلایا مری و روغن جوز و ابازیر و لحوم صید و لحوم طیور صحرائی و نخوداب بزیره و روغن جوز بدهند و نان خورش بکف خردل و زیره و مری و سداب سازند
و ماء العسل مطبوخ بنوشند و تمامی نبیذها ترک نمایند شیخ میفرماید که تنقیه بدن کنند اگر خلط مشترک در بدن باشد بعده تقلیل غذا و تلطیف آن بعمل آرند و ابازیر غیر مصدعه
بکار برند و منضجات و مستفرغات که در علاج امراض دماغی بلغمی مسطور شد استعمال نمایند و اندک اندک از ان شروع کرده بتدریج بیفزایند بعد معالجات دیگر که همانجا مذکور شد
بعمل آرند و ایضاً آنچه او جاع سر را تسکین دهد دهمه آنچه استعمال او در علاج امراض دماغی بارد و رطب واجب بکار برند و استعمال معاجین تریاقیه در هفته یک مرتبه نافع بود صفت
اطلیه نافع صداع بارد ابتدا بتراشیدن موی سر کنند پس بگیرند دو مثقال فرفیون و یک مثقال بورق و دو مثقال سداب دشتی و یک مثقال تخم حرمل و دو مثقال خردل مثل اینها
بآب مرزنجوش سرشته بر سر طلا نمایند و از اطلیه جیده فلفل مثقال نیم فلفل روغن زعفران مثقال و ثلث فرفیون حدیثه مثقال سرگین کبوتر دو مثقال در سرکه کهنه سائیده طلا
سازند و ایضاً طلای فرفیون و نمک و بورق و ایضاً افیون و زعفران و صبر و مر و غیره که در قول مسیحی گذشت بآب سداب طلا نمایند و از اطلیه جیده برای این دو بهر
سوده و شقیقه بارد مزمن انیست که بسنگ سعتری طلا نمایند که این شدید النفع ست و ایضاً فلفل سفید و زعفران هر واحد دو درم فرفیون یک درم سرگین کبوتر صحرائی
یک نیم درم بسرکه سرشته بر پیشانی طلا کنند و ایضاً مر صبر فرفیون جندبیدستر افیون قسط عاقرقرحا فلفل بشراب کهنه طلا نمایند و ایضاً دوای زبل الحمام و آن قوی ست
و ایضاً فلفل و قرص زعفران هر واحد دو مثقال فرفیون نیم مثقال سرگین کبوتر یک نیم مثقال سیاهی دوات یک نیم مثقال سرکه بمقدار حاجت و این ادویه گاهی بمکسور الحجر
بترقیق یا بآمیختن شیر یا سفیدی بیضه دگاهی صرف استعمال میکنند درجات اینها مختلف ست صفت سعوطات نافع صداع بارد از انجمله سعوط شونیز است که در
علاج صداع بارد سافج مذکور شد و کذا مومیائی بجند بیدستر و مشک و بعضی گفته اند که چون هفت برگ صعتر و هفت دانه خردل در روغن بنفشه سوده سعوط کنند نافع
است و آنچه تجربه کرده شد مشک و عنبر و میعه است که بقدر عدس از اینها گرفته هر وقت سعوط نمایند و آنچه سعوطات برای صداع بارد میکنند و تسخین و تنقیه میکند روغن
شحم حنظل ست و پاره روغنی که در ان عصاره قثاء الحمار گداخته باشند و از آنچه قومی درین باب شدید النفع گمان کرده انیست که بگیرند آب برگ شقائق النعمان آب افسنتین زده
از ان سه قطره ناشتا سعوط کنند و بعد ساعتی روغن بنفشه چکانند و اسفیدباج بسیار چرب بنوشند و از آنچه درین باب ستوده اند انیست که بگیرند زهره مرغابی و سرخ رنگ
سه درم مومیائی دو درم مشک یک درم کافور نیم درم و از ان سعوط سازند و ایضاً بگیرند افسنتین یک نیم مثقال اصل السوس یک مثقال فرفیون یک نیم مثقال عسل مصفی یک نیم مثقال و همه را بآب
بیخ چقندر آمیخته بقدر دانه جاورس از نوک میل در بینی چکانند و ایضاً فرفیون دو ثلث وزن آن حضض هندی بآب چقندر سرشته در بینی چکانند و ایضاً سعوط نافع بخور مریم خشک بیخ
مثقال بورق و سماق هر واحد چهار مثقال باریک سائیده با نوبه در بینی دمند و مریض سر خود بر داشته بقوت استنشاق آن نماید و ایضاً شونیز چهار مثقال عصاره قثاء الحمار
دو مثقال نوشادر دو مثقال بروغن حنا یا روغن قثاء الحمار سرشته اندرون بینی بدان طلا نمایند و بوی او مریض بقوت استنشاق نماید و چون از سر او رطوبت بسیار
فرود آید در ان هنگام بینی را بآب گرم بشویند صفت ادهان که بر سر صاحب صداع بارد می مالند جمیع روغنهای گرم در روغنهای که در ان شبت و پودینه و فرنجمشک
و شیح و نمام و سداب و برگ غار پخته باشند و آنچه در علاج امراض دماغی بارد و بلغمی مذکور شد آنرا نافع ست و حال روغن بلسان همانجا معلوم شده و این برای سعوطات
و قطورات گوش نیز صلاحیت دارد و این نفوخ نافع صداع مزمن ست بگیرند عصاره قثاء الحمار و بخور مریم و نطرون مساوی سائیده در بینی دمند و یا شونیز و عصاره
قثاء الحمار و یا شونیز و اندک صمغ سداب صاحب کامل گوید که در امر این ابتدا باستفراغ بلغم از حب ایارج و حب قوقایا نماید اگر فصل و سن و قوت مساعد باشد و مقیم
بعد نضج خلط و تلطیف آن کنند اگر لطیف نباشد بماء الاصول مع روغن بیدانجیر در روغن بادام تلخ کنند سه روز و یا پنج روز بنوشند بعد از ان حبوب مذکوره بخورند اگر
فائده نشود ایارج جالینوس بقدر حاجت بدهند و بعد از ان غرغره با ایارج فیقرا مع سکنجبین یا بخردل یا با عاقرقرحا مع ماء العسل کنند و بعد ازین اضمده و نطولات که در
علاج صداع بارد سافج گذشت بعمل آرند و تعاهد استفراغ بحب صبر یا بحب ذهب در هر هفته یک دو مرتبه نافع ست و تدبیر غذا مثل صداع بارد سافج نمایند و این
ضماد نافع صداع بارد کهنه است فرفیون نوفلفل سیاه هر یک مثقال سرگین کبوتر دو مثقال باریک سائیده بسرکه تند سرشته بعد حلق سر ضماد کنند و اگر بقرص کوکب

مخلوط بآب مرزنجوش و یا لبلاب یا بآب مذکور طلا کنند نفع دهد و طلاء خردل نیز نافع ست و آب برگ برنجاسف و یا آب برگ فنجنکشت مع روغن مرزنجوش سعوط
کنند و سعوط مومیائی مع روغن بنفشه یا روغن بلسان نیز مفید بود و سعوط بعصارهٔ قثاء الحمار مع شیر دختر صداع مزمن و بیضه را نافع ست و ضماد بصبر و روغن گل
و سرکه سودمند **صفت** حب صبر نافع صداع بلغمی صبر سقوطری شش درم مصطکی چهار درم تربد ده درم گل سرخ سه درم حب ساخته دو درم وقت خواب بخورند و این حب (نسخهٔ حب صبر)
منقی دماغ از بلغم ست پوست هلیلهٔ کابلی درم صبر چهار دانگ مصطکی انیسون هر واحد یک نیم دانگ همه را کوفته بآب کرفس حب سازند و این یک شربت ست
وصبح بآب نیمگرم بخورند و این حب نیز نافع صداع بلغمی ست تربد یک نیم درم ایارج فیقرا یک درم شحم حنظل نمک هندی هر یک دو دانگ سقمونیا عود خام انیسون مقل
هر یک دانگ باریک سوده بآب حب سازند و این یک شربت ست و ایضاً این ضماد بکار برند فرفیون بورق سفید هر واحد دو مثقال سداب صحرائی مثقال تخم حرمل
و خردل هر واحد یک نیم مثقال باریک سائیده بآب مرزنجوش سرشته بر سر ضماد نمایند که این صداع کهنه که از خلط غلیظ بارد بود نافع ست و آیین دوا صداع کهنهٔ بارد
و بلغمی را نافع موی سر را تتراشند و نمک نیم کوفته یک کف در آب یک رطل حل کنند و حنا اضافه کرده بر سر خضاب نمایند و همه شب نگاه دارند و صبح بشویند و باید
که سائر تدابیر صداع بارد ساذج از ضمادات و نطولات و سعوطات بعد تنقیه و حقنهای قویه و اغذیهٔ مسخنه مجففه بعمل آرند و این دوا نافع صداع کهنه ست و نسخهٔ زاد
همان لخلخه ست که در قول شیخ گذشت و اگر آنرا بروغن سوسن سرشته در منخرین طلا کنند نفع بخشد و اگر کبابه سائیده بگلاب سرشته بر تارک سر طلا کنند صداع
بارد را سود دهد سید اسمعیل می نویسد که اول تدبیر تنقیه باید کرد بحب اسطمخیقون و قوقایا و صبر و شبیار و ایارج فیقرا و شحم حنظل و مانند آن و اگر ممکن بود حقنهٔ حاره بعمل
آرند و بعد تنقیه غرغره کردن و روغنهای گرم بر سر نهادن و در بینی و گوش چکانیدن و نطولات موافق و معطسات و بخورات و طلای موافق بکار بردن **صفت** (نسخهٔ حب صبر)
حب صبر بگیرند صبر سقوطری دوازده درم هلیلهٔ کابلی چهار درم مصطکی سه درم گل سرخ انیسون زعفران هر یک درم کتیرا دو درم بدستور حب بسازند شربتی دو درم بوقت
خواب بر سبیل شبیار دیگر صبر یک درم تربد نیم درم شحم حنظل یک نیم دانگ سقمونیا مقل کتیرا هر یک نیم دانگ بآب یا بآب کرنب یا بآب بادیان حب سازند و این همه (نسخهٔ حب ایارج)
یک شربت ست حب ایارج ایارج فیقرا یک درم شحم حنظل انیسون هر یک دانگی و نیم افتیمون دو دانگ مقل و کتیرا هر یک دانگی بآب کرفس حب کنند و آنجا که حاجت
بقوی تر باشد ایارج روفس و جالینوس و لوغاذیا و مانند آن دهند **صفت** حبی که یوحنا ابن ماسویه ساخته است ایارج فیقرا هفت درم هلیلهٔ کابلی چهار درم نمک هندی
سه درم بیخ کرفس غاریقون بسفایج فراسیون هر یک سه درم تربد ده درم تخم انجره پنج درم افتیمون چهار درم کوفته بیخته حبها کنند بقدر فلفل شربتی دو درم تا دو مثقال
بر سبیل شبیار هر شب یک شربت بدهند **صفت** حب ایارج ایارج فیقرا و تربد هر یک درم شحم حنظل نمک هندی هر یک دو دانگ باقی اجزا همانست که در قول صاحب
کامل گذشت و آنرا که این حبوب فائده ندهد بگیرند هفت درم افتیمون و بست درم مویز منقی و در یک من آب بپزند تا ثلث بماند صاف کرده ایارج ارکاغانیس چهار درم
نمک یک درم داخل کرده ناشتا بدهند غرغره ایارج فیقرا عاقرقرحا کوفته در سکنجبین یا در آب کامه حل کرده بدان غرغره کردن موافق بود دیگر عاقرقرحا سعتر خردل پوست
بیخ کبر همه را سوده بعسل سرشته بسرکهٔ عنصل حل کنند و بکار برند دیگر مرزنجوش سعتر انار دانهٔ ترش صبر مساوی سائیده بسکنجبین عسلی حل کرده بکار برند و پودینهٔ دشتی و سعتر
و قیصوم و شبت و غیر آن که در نطول بقول مسیحی گذشت جوشانیده سر ببخار آن دارند و آب آن بر سر ریزند طلا فرفیون در روغن یاسمین یا سوسن بسایند تا مثل مرهم شود
طلا کنند که در حال درد بنشاند سعوط شونیز چهار درم نوشادر تربد هر یک درم و در بعض نسخه عوض تربد بورق آورده اند همه را بکوبند و بپزند بروغن یاسمین یا روغن بادام
تلخ حل کرده داخل بینی طلا نمایند و چکانیدن روغن یاسمین و قسط و سداب و شبت و بابونه و مانند آن در بینی و گوش سود دارد و آنجا که درد صعب باشد جندبیدستر
فرفیون هر یک نیم دانگ بروغن سوسن گداخته در بینی چکانند دنام و سداب و بابونه و نسرین ببویانند و بخور اعود و سندروس و طرفا بسوزند و فلفل و کندش و
جندبیدستر نرم سوده در پارچه بسته ببویند تا عطسه آورد و در حمام گرم نشستن و آب گرم بر سر ریختن و روغنهای گرم مالیدن سود دارد محمد زکریا گوید که جندبیدستر
و فرفیون و خردل و افیون همه با شراب سائیده طلا کنند ثابت بن قره گوید صبر دم و فرفیون و قسط هر یک دو درم صمغ و زعفران و انزروت هر یک یک نیم درم کندر
سه درم بشراب بپزند چندانکه غلیظ شود طلا کنند و پارهٔ سرب بالای آن نهاده بر بندند و آنرا که دماغ گرم و ضعیف باشد این ادویه بسفیدهٔ تخم مرغ و روغن گل و سرکه حل
کنند و آنرا که باین صداع بی خوابی پدید آید روغن شبت بر سر نهند و بگوش و بینی چکانند و شبت و بیخ سوسن آسمان گونی در آب بپزند و آن آب بر سر ریزند و آنرا که بدین

علاجها در وساکن نشود شریان صدغین قطع کنند واگر ساکن نشود هر دو جانب گردن داغ کنند وطعام نخود آب بروغن زیت یا روغن کنجد وزیره وکرویا ودارچینی
وصعتر وقلیه گنجشک وکبوتر بچه وکبک ودراج وتدرو وقلیه آلکامه وگوشت سرخ از سفیدی پیه جدا کرده بروغن زیت بریان کرده وآنرا که حاجت بحرارت بیشتر
باشد بروغن جوز بریان کرده وحلوای عسل اوفق از شکر بود وهر طعام که گرم تر بود وبسیار باشد که از صعوبت درد سر آواز باطل شود ودرین حالت آب گرم بر سر او بسیار ریزند
وروغن گرم یا روغن نفط در گوش چکانند مصنف حاوی وترویح گوید که تنقیه دماغ از بلغم غلیظ یا تنقیه جمیع بدن بحبوب وایارجات کنند وتلطیف غذا وتجویع صاحب صداع
نمایند ودر اول صبح جلاب از اصل السوس مقشر کوفته سه درم بادرنجبویه دو درم بادیه درم گلقند بنوشانند وبنخود آب وشیره تخم قرطم غذا سازند بعده هرگاه در قاروره نضج تام
ظاهر گردد این حب صبر بدهند صبر سقوطری مثقال حب النیل نیم درم تربد خراشیده بروغن بادام چرب کرده یک درم غاریقون نیم درم شحم حنظل مقل مصطکی کتیرا هر یک
یک دانگ نمک هندی یک نیم دانگ کوفته بیخته بآب بادیان تر سرشته مثل نخود حبها سازند وسحرگاه بخورند وتا نیمروز بران صبر کنند که اسهال نیک کند وبعد تنقیه روغن سذاب
یا روغن سوسن یا یاسمین بر سر ریزند واگر تنقیه تام نشود واندک صداع باقی ماند حب ایارج یا حب شبیار بخورانند وبابونه اکلیل الملک مرزنجوش شبت هر واحد کف در پنج رطل
آب خوب جوشانیده بر سر نطول کنند واین سعوط مفید صداع بارد ست مرکند ز حضض جندبیدستر زعفران هر یک نیم دانگ صعتر فلفل سفید وسیاه هر واحد یک درم مشک
نیم دانگ کوفته بیخته بآب مرزنجوش سرشته قرص سازند ودر سایه خشک نمایند ووقت حاجت سوده سعوط کنند واین طلا نیز نافع صداع بارد ست صبر جندبیدستر قسط مر صمغ
عربی زعفران هر یک دو درم انزروت کندش هر یک سه درم کوفته بیخته بآب خالص سرشته بر کاغذ طلا نماید وبر سر بچسپانند واین ضماد نیز سودمند بیخ قثاء الحمار افسنتین
هر یک دو درم بآب وزیت بپزند تا مهرا شود پس آب صافی او بر سر نطول کنند وثفل او سائیده بر سر ضماد نماید صفت حب انجیقون کبیر که بلغم بسهولت بی غایله خارج
کند وتنقیه دماغ از فضول نماید وصداع بارد ومزمن را نفع دهد وعمل او شریف جلیل ست بگیرند هلیله کابلی شش درم آمله افسنتین غاریقون سقمونیا هر یک سه درم اسارون
انیسون تخم کرفس هر یک دو درم تربد سفید هفت درم افتیمون پنج درم ایارج فیقرا هفت درم قرنفل یک درم کوفته بیخته بجلاب یا عسل کف گرفته بسرشند وحبها نمایند
شربتی ازان مثقال واین حب تنقیه سر ومعده کند ایارج فیقرا شش درم تربد سفید پوست هلیله افتیمون هر یک سه درم نمک هندی تخم کرفس هر یک دو درم گل سرخ
دو نیم درم شربتی ازان دو درم واین سعوط مفید ست شونیز یک درم کرسنه دو درم فرفیون یک دانگ کوفته بیخته سعوط سازند طبری گوید که اگر قوت قوی باشد ابتدا به
تنقیه بدن کنند بعده تنقیه سر نمایند واین دوا استفراغ بدن نماید هلیله کابلی سی درم حشیش غافث ده درم سنا مکی اسطوخودوس قنطوریون هر واحد پنج درم افسنتین رومی
افتیمون هر واحد سه درم تخم کرفس انیسون بادیان هر واحد چهار درم اصل السوس مقشر بیخ سوسن عنصل بریان گاوزبان بادرنجبویه هر واحد پنج درم مویز منقی پانزده درم
بدستور مطبوخ بجوشانند ویک رطل بغدادی ازان صاف کرده دران غاریقون وتربد هر واحد دو ثلث درم سوده بعسل سرشته بآب نیم گرم بنوشند وبعد ازین شربت هفته
روز صبر کنند واز اطعمه ردیه پرهیز دارند پس اگر مزاج او متغیر نگردد وحالتی مانع پیدا نشود تنقیه سر او بایں دوا نمایند گل سرخ دو درم افسنتین سه درم نمک سرخ رب السوس
هر واحد یک درم تخم کرفس دو ثلث درم مصطکی چهار درم صبر سقوطری ده درم کوفته بیخته بآب خالص حب بسته دو درم وثلث بدهند ودر مدت یک ماه سه شربت
ازین حب بخورانند اگر ممکن بود ومزاج متغیر وضعیف نگردد ومعهذا مریض بر غذای الطف لزوم نماید واگر این کفایت نکند بر ساقین حجامت نمایند وعضله ساقین
به بندند واگر این هم کفایت ننماید تخم گل وشونیز واندکی کندش عطسه آورند اگر عطاس هیجان صداع او نکند واگر هیجان نماید از عطاس اجتناب نمایند پس اگر منخرین
تر گردد یا آب یا مخاط ازان سیلان کند وصداع هیجان ننماید بر عطسه دوام نمایند که باین طریق صحت یابد واگر صحت نشود واین اثر نکند ودر آنجا بقیه فضول معلوم شود
وقوت مریض مساعدت کند مرتبه دوم تنقیه کنند واگر این کفایت نکند مالش سر وریختن آب گرم که در آن حشائش حاره محلله مثل نمام ومرزنجوش وبابونه واکلیل الملک
وماننده آن پخته باشند بعمل آرند واگر کفایت نکند ضماد مغزان میده پنجاه درم مر وصبر هر واحد سه درم زهره گاو دو درم سورد تر یک مشت همه را بسایند تا مثل مرهم گردد
اندک روغن غار بران ریخته بر سر ضماد نمایند واگر وقت زمستان باشد گرم کرده بکار برند تا سر را ایذا نرساند واگر کفایت نکند بروغن مصطکی دفعات متوالی سعوط نمایند
بعقب تعطیس ومقدار دو دانگ ازان سعوط کنند واز هوای سرد حفاظت کنند واگر چشمه کبریتیه باشد استفراغ بدان آب کنند وبر سر ریزند که باین طریق صحت یابد پس
اگر بعد این همه تدبیر رعاف ظاهر گردد بند نکنند اگر ببینند که ازان صداع خفت می پذیرد ومریض راحت می یابد واگر با وجود این حال رعاف منقطع گردد فصد قیفال

کنند واگر رگ آن ظاهر نگردد فصد اکحل نمایند واگر مانعی از فصد باشد حجامت قفا نمایند وخون بقدر حاجت گیرند واگر رعاف صداع وثقل مریض زیاده کند در حبس او
کوشند بامالهٔ خون طرف موضع دیگر وبستن بازو در انها محکم ونهادن محاجم بغیر شرط بر سر دو پستان وبر ساقین وبر پشت ضماد مسخن قفار برای تسخین رگ اجوف
کنند تا آنچه در سر ست بسوی آن منجذب گردد وگاهی که رعاف ظاهر نگردد وبرودت مزاج دماغ بر حال خود باقی ماند ومانع از قبول نضج بود وعلاجش بعد استعمال
همه تدابیر مذکوره داغ وسط سر ست واکثر جماعتی از متقدمین ذکر کرده اند وبگمان من حاجت بداغ در مثل این بلاد نیفتد واگر احتیاج آن گردد در بلاد صقالبه
وروس وسائر بلدان شدید البرد باشد ابن هبة الله گوید که اسهال بحب صبر وحب ایارج کنند وروغنهای گرم مثل روغن بان وخیری ویاسمین وزیت
بر سر مالند وآبیکه دران سداب رطب وبابونه واکلیل الملک ونسرین ونمام وپودینه وبرگ سرو پخته باشند بر سر ریزند وبر بخار آن انکباب سازند وجند بیدستر و
فرنجمشک ومشک نشوق کنند وبکندش عطسه آورند وسکنجبین عسلی محلول بآب گرم غرغره نمایند وبر صدغین این ضماد سازند مر وصبر وفرفیون وقسط شیرین
هر واحد دو درم زعفران وصمغ عربی هر واحد یک مثقال جند بیدستر یک درم افیون نیم درم کندر سه درم انزروت یک درم این ادویه بشراب سرشته بر صدغین
طلا نموده بران پارهٔ اسرب بندند ومریض را جلنجبین بخورانند وغذا به نخود آب بزیره وشبت وروغن جوز سازند وزیرباج تیهو یا لحوم صید بریان بزیت دهند
وشراب او عسلی یا خمر کهنه سازند واز نبیذها منع کنند پس اگر صداع ساکن نشود وخوف کوری چشم باشد هر دو رگ صدغین قطع نمایند وبران داغ
نهند واگر ساکن نشود گردن را از هر دو جانب ووسط آن داغ دهند ودر تسکین صداع بحسن تدبیر واصلاح اغذیه وملازمت ادویه کوشش نمایند زیراکه اگر
مزمن گردد علاج او دشوار شود انطاکی گوید که البته بخوردن منقیات بلغم نمایند مثل ایارج بماء العسل وتکثیر گلقند عسلی کنند واین معجون از مجربات من ست

ف نسخهٔ معجون مجرب

برای انواع صداع بارد وتنقیهٔ دماغ وتقویت حواس ونشاط واصلاح معده انیسون گل سرخ گل بنفشه هر واحد هفت درم عود هندی پنج درم صبر
غاریقون کبابه هر واحد چهار درم مر زعفران حلتیت هر واحد سه درم صموغ را در سرکه حل کنند وادویه را سائیده همه بسه وزن عسل کف گرفته بسرشند شربت
از مثقال تا چهار درم وقوت این تا چهار سال باقی می ماند واین از اسرار مکتومه ست واصلاح راس شرباً وطلاءً وبخوراً میکند ودر امراض حاره نیز عمل میکند
اگر عقب آن شیر یا گلاب بنوشند واز روغنهای نافع صداع بارد روغن بابونه وغالیه وبادام تلخ ست مجموع یا مفرد وسعوط مر محلول در آب خالص یا
شراب وهمچنین جند بیدستر وزعفران سودمند ست وچون کبابه وقرنفل وبرگ بید انجیر وبرگ جوز شامی بسایند وبخاسر سرشته در شب بر سر طلا نمایند
نوازل را اصلاح کند وصداع را بالکلیه رفع نماید خصوصاً اگر بعصارهٔ قثاء الحمار آمیزند وچسپانیدن سفیدی بیضه بکندر نافع ومسکن ست وبا این همه
مریض در مدت علاج از استعمال مفسدات دماغ بالخاصیة وغیر آن مثل خرما وحلبه وعدس ومبخرات مثل گندنا وسیر وخردل باز ماند گیلانی
از مینا مر نقل کرده سزاوار آنست که ابتدا به تنقیهٔ بدن کنند بمسهلات خفیف ترپس بایارج فیقرا وحب صبر شروع نمایند بعد ازان حب قوقایا وآنچه قریب بقوت

ف نسخهٔ حب صبر

آن باشد بخورانند ونسخهٔ حب صبر انیست صبر سقوطری سه درم مصطکی تربد بلیلهٔ کابلی گل سرخ هر واحد دو درم مقل ازرق نیم درم بآب کرفس حب سازند
شربت سه درم وقت خواب بر سبیل تیمار در هفته ونسخهٔ حب قوقایا انیست سقمونیا یک نیم درم تربد پنج درم باقی اجزا مع اوزان همان ست که در آغاز قول مسیحی

ف نسخهٔ حب قوقایا

گذشت شربتی سه درم واین مطبوخ ثابت بن قره نافع ست هلیلهٔ سیاه پوست هلیلهٔ زرد وکابلی هر واحد هفت درم پوست بلیله آمله هر واحد سه درم نانخواه دو
درم سعد سه درم مویز منقی پانزده درم در سه رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند پس دو ثلث رطل ازان صاف کرده با ثلث شربت حب قوقایا ویا یک
درم ایارج فیقرا ویک درم تا یک نیم درم تربد بنوشانند وخوردن دو مثقال اسطوخودوس بالعسل سرشته نافع بود واین حب نافع صداع مزمن ست
ایارج فیقرا یک درم شحم حنظل ربع درم تربد نیم درم مقل کتیرا هر واحد یک دانگ سقمونیا ربع درم مقل را در آب کرفس حل کرده حبها سازند واین یک شربت
است واگر ازین فائده نشود این نقیع ایارج با روغن بید انجیر بنوشند هلیلهٔ زرد هفت درم هلیلهٔ سیاه وکابلی وبلیله وآمله هر واحد دو درم مصطکی سه درم

ف نسخهٔ نقوع ایارج

افسنتین تخم کشوث هر یک پنج درم شاهتره ده درم بادآورد هشت درم در یک رطل آب بپزند تا سوم حصه بماند صاف کرده پنج درم ایارج فیقرا دران حل
کرده هر روز از سه اوقیه تا پنج یا هفت بروغن بید انجیر بنوشند واین به تنقیهٔ سر ومعده نیکو ست وگاهی بدل ایارج درین آب صبر میکنند واز دو تا سه

اوقیه می نوشانند و بعد اجابت تامه دو درم حب الرشاد بآب نیم گرم که دران شکر حل کرده باشند بخورند و اگر در باین مسهلات ساکن نشود ایارجات کبار مثل ایارج جالینوس و ایارج لوغاذیا بخورانند بعده امر باستعمال تریاقات و معاجین در هر هفته یکبار کنند و الا کوشش در جذب مواد بسوی اسفل بحقنه نمایند و بعده غرغره بسکنجبین محلول در آب گرم یا مری کنند و بعد ازان بسکنجبین عسلی محلول دران ایارج فیقرا و یا مری با ایارج فیقرا و غراغر که در باب فالج و لقوه بیاید بعمل آرند و این غرغره منقی دماغ از فضول غلیظه لزجه است ایارج فیقرا و وج و خردل و مویزج و عاقرقرحا و زنجبیل و پودینه و صعتر و اصل السوس و بیخ کبر کوفته در ماء العسل یا سکنجبین عسلی یا مری حل کرده غرغره نمایند و اگر خواهند یک یا دو یا سه دوا ازین بعمل آرند و اگر خواهند همه را جمع کنند مصنف اقتباس گوید که جهت حصول نضج مطبوخ اسطوخودوس با شربت اسطوخودوس منضج چهار پنج روز دهند و بعد نضج تنقیه دماغ بحب شبیار یا اطریفل یا قوقایا به نسخه علویخان باضافه سنای مکی دو توله تربد سفید نه ماشه زنجبیل سه ماشه پوست هلیله زرد و کابلی هر یک یک نیم توله ریوند خطائی هفت ماشه مغز خیار شنبر و ترنجبین هر یک هفت توله گلقند عسلی چهار توله روغن بادام هفت ماشه در مطبوخ کنند وقت دو پاس نخود آب بچه مرغ دهند و وقت شام نان خشکار خمیری در عرق بادیان خمیر کرده با شوربای مرغ خورانند و صبح این دوا دهند اسطوخودوس سه ماشه سوده با جوارش مصطکی یک توله سرشته ورق نقره یک عدد پیچیده با مطبوخ اصل السوس گاوزبان بیخ کرفس پرسیاوشان هر یک هفت ماشه انیسون چهار ماشه بادیان نه ماشه شربت بزوری حار چهار توله داخل کرده تخم کنوچه هفت ماشه پاشیده بخورند و همین نمط سه چهار مسهل داده بعد حصول تنقیه تام جهت تعدیل مزاج و اخراج ما بقی مواد و تقویت دماغ عطوسات و غراغر و اطریفلات و دیگر تدابیر بکار برند و بقول شاه ارزانی نخود آب با شیره حب النیل سفید نوشیدن و تا یک هفته مداومت کردن در تعدیل و تقویت دماغ از مجربات ست و اگر با سرفه بود اسطوخودوس تخم خطمی اصل السوس هر یک چهار ماشه جوشانیده نبات دو توله داخل کرده دهند مؤلف خلاصه می نویسد که برای نضج و تلطیف ماده برگ گاوزبان اصل السوس هر کدام یک درم بهستان مویز منقی هر کدام یک اوقیه ابریشم خام یک درم تخم خطمی سه درم بادیان یک درم جوشانیده صاف نموده شربت اصول دو اوقیه حل کرده صبح و شام دو حصه نموده بدهند تا سه روز بعد ازان پرسیاوشان سه درم انیسون یک درم بادیان مصطکی هر کدام یک درم جوشانیده صاف نموده گلقند یک اوقیه سکنجبین ساده دو اوقیه حل کرده بدهند صبح و شام و بشوربای جوزه مرغ تغذیه فرمایند و بعد از ظهور نضج ماده را بمسهلات بلغم چون حب صبر و ایارج فیقرا و اصطمخیقون تنقیه کنند و بعد ازان بار دیگر متوجه بانضاج و تلطیف گردیده اگر احتیاج شود باستفراغ باقی ماده را قلع نمایند انگاه باستعمال غراغر و ضمادات اگر حاجت شود باین نوع اشتغال ورزند صفت غرغره که بعد تنقیه درین نوع سودمند ست فرنجمشک صعتر هر کدام سه درم عاقرقرحا یک درم جوزبوا ربع درم جوشانیده صاف نموده سکنجبین عنصلی دو اوقیه حل کرده غرغره کنند و مسح سر با دهان حاره چون روغن بابونه و خیری و یاسمین و نطول بآبیکه دران بابونه و اکلیل الملک و خیری و بنفشه جوشانیده باشند درین وقت سودمند ست و ضماد ازین اجزا بر صدغین گذارند صبر زعفران جندبیدستر هر کدام یک درم فرفیون نیم درم افیون ربع درم انزروت یک مثقال صمغ عربی نیم مثقال با شراب سائیده ضماد فرمایند بعضی سلاطین در مجربات خود نوشته که خوردن بابونه و طلای آن بر پیشانی مجرب ست و چکانیدن روغن آن در گوش و بینی و انکباب بر بخار آن نیز انفع ست و همچنین اگر موی سوخته انسان سه درم صبر یک نیم درم کندر یک درم در آب قرنفل سائیده بر جبهه و شقیقه طلا نمایند و کذلک هرگاه مغز تخم مشمش تلخ سائیده بر سر ضماد کنند یا بروغن او طلا نمایند و یا نشوق کنند و ایضاً برادهٔ چوب شمشاد هرگاه با حنا آمیخته ضماد کنند و خوردن جوز ماثل و کذا ضماد زنجبیل صندل و بیخ بیدانجیر مساوی در آب شسته بیخ ساٹھی باریک سائیده بر پیشانی و شقیقه نافع و ایضاً فلفل سیاه باریک سوده در انبوبه پر کرده در گوش بدمند که گوش ازان پر شود و بعده پنبه در گوش نهند و همچنین اگر روز چهار شنبه اخیر ماه صفر از جانب پیشانی طرف وسط سر طولا یازده زلو چسپانند و خون بگیرند صداع مزمن زائل گردد و کذا تعلیق جلد سر هدهد و مار مهره و فوه الصبغ مفید و اگر صمغ عربی دو جزو زعفران افیون مرکی خون سیاوشان هر واحد یک جزو باریک سوده بسفیدی بیضه آمیخته بر کاغذی که از سوزن سوراخ کرده باشند طلا کرده بر شقیقه بچسپانند نافع بود

	علاج صداع سوداوی	

سبوس جمود و سوداالسوی دماغ و قبض و منع عفونت اگر خون غالب یا فاسد باشد فصد و منع نمایند و بعد نضج ماده بمنضج سودا تنقیه از مسهل سودا و حب افتیمون نمایند بشرطیکه در علاج امراض دماغی سوداوی مذکور شد و ایضاً بهر نضج سودا بسفایج فستقی کوفته اصل السوس مقشر نکوفته پرسیاوشان شاهتره گاوزبان بادرنجبویه بادیان افتیمون در صره بسته مویز منقی هر یک بقدر حاجت جوشانیده صاف نموده با سکنجبین افتیمونی یا شیرخشت از سه روز تا پنج روز بیاشامند و یا گل بنفشه اصل السوس مقشر کوفته گل سرخ هر یک سه درم جوشانیده صاف نموده با شربت گاوزبان و بادرنجبویه هر واحد دو درم بنوشند و یا گاوزبان چهار درم اسطوخودوس یک مثقال پوست بیخ کبر حشیش غافث از هر یک نیم درم بادیان یک درم مویز منقی بست درم جوشانیده صاف کرده با بست درم سکنجبین بزوری بنوشند چندروز تا آنکه ماده نضج یابد و قاروره غلیظ گردد پس بتوجه اخراج سودا بمخرجات آن گردند مثل مطبوخی که دران پوست هلیله کابلی هلیله سیاه و بسفایج و افتیمون و اسطوخودوس و غاریقون و لاجورد مغسول داخل نموده باشند و یا مطبوخ هلیله سیاه ده درم سنای مکی بنفشه اسطوخودوس شاهتره از هر یک پنج درم تمر هندی فلوس خیارشنبر گاؤزبان هر یک بست درم دران مالیده صاف کرده بران تربد مجوف یک درم افتیمون یک مثقال لاجورد مغسول دو دانگ روغن بادام یک مثقال پاشیده بیاشامند نیم گرم و غذا باید که درین ایام نخود آب چوچه مرغ و یا گوشت بره و یا بزغاله شیرخواره فربه باشد و مطبوخ گاوزبان مویز منقی بادرنجبویه آلو بخارا بسفایج افتیمون اسطوخودوس ترنجبین آمیخته نوشیدن نیز منضج سودا است و اگر خواهند شاهتره پرسیاوشان بنفشه بیخ کاسنی بیخ بادیان اصل السوس گل سرخ عناب سپستان تخم کاسنی گلقند حسب حاجت افزایند و بعد حصول نضج کامل تنقیه سودا بمطبوخ افتیمون یا حب آن کنند و اگر سودا احتراقی باشد و علامات حرارت پیدا بود از استعمال ادویه گرم حذر کنند و بمنضج بارد یا ماء الشعیر که دران گاوزبان و مویز منقی و خطمی مقشر پخته باشند چندروز نضج ماده نموده بهر تنقیه آلو بخارا عناب سپستان خطمی زرشک پوست هلیله کابلی بسفایج افتیمون اسطوخودوس جوشانیده صاف نموده ترنجبین مغز فلوس مالیده باز صاف کرده روغن بادام شربت شاهتره اضافه نموده بنوشند و اگر مسهل قوی تر خواهند یک مثقال غاریقون سفید و نیم مثقال لاجورد سائیده سر دارو نمایند و یا بمنضج و مسهل که در امراض دماغی سوداوی گذشت بعمل آرند و بدانند که استعمال حبوب و مسهلات قوی پی در پی جائز نیست بلکه برفق و مدارا و بعد نضج تام و بقای قوت استعمال نمایند و اگر سبب صداع خلط بلغمی و سوداوی باهم باشد باید که در معالجه آن از ادویه و اطلیه و نطولات وغیره نافع بهر دو امتزاج نمایند و همچنین در منضجات و مسهلات و مطبوخ که در قول صاحب کامل بیاید نیز نافع صداع حادث از خلط سوداوی مخلوط به بلغم است و بعد تنقیه تقویت بدواء المسک و مفرحات یاقوتی نمایند و یا هلیله مربی با اسطوخودوس سوده آمیخته بخورند و بالایش شیره مغز تخم هندوانه عرق عنب الثعلب و عرق کیوره شربت بنفشه بنوشند و یا عود صلیب یک ماشه سوده بدواء المسک شش ماشه سرشته بخورند و شیره تخم خشخاش چهار ماشه شیره مغز بادام چهار دانه شربت انار شیرین دو توله بنوشند و هلیله مربی بگلاب شسته کشنیز مقشر یک ماشه سوده آمیخته وقت خواب شب بخورند و حریره بادام و خشخاش و حلوای آنها و پسته و نارجیل و جوز و انگور و انار و مویز و کشمش نافع و استعمال شربت اسطوخودوس و بادرنجبویه و گاوزبان و بنفشه و نیلوفر قبل تنقیه و بعد آن مفید است و تنطیل سر بشیر گاو نیم گرم مخلوط بروغن خشخاش عظیم النفع است و تدهین راس بروغن لبوب سبعه و تقطیر او در گوش نافع و حلوای مغز کدو و شکر و نشاسته و روغن بادام بر سر بستن مجرب است و کذا شیر بز بر سر دوشیدن و دخول در حمام معتدل و ریختن آب نیم گرم بر سر متواتر و مقام در موضع معتدل الحرارت مائل برطوبت نافع و از بیداری و جمله ریاضات اجتناب واجب **و ایضاً** بعد تنقیه بهر تبدیل مزاج روغنهای گرم و تر مثل روغن بابونه و روغن زعفران با روغنهای سرد چون روغن مغز تخم کدو آمیخته بمالند و در بینی چکانند و اشربه و سعوط و ضماد و نطول و شموم با ادویه قلیل الحرارت مائل ببرودت بعمل آرند بشرطیکه سودا طبیعی باشد اما اگر سودا احتراقی بود محتاج بسوی تبرید بسیار است تا آنکه زائل گردد حرارت کاسنه و آن سودا چنانچه در خاکستر و آهک میباشد و از استعمال ادویه مسخنه احتراز کنند تا باعث سخونت دماغ و آئل بجنون نگردد و ادویه بارد رطب اختیار نمایند و بروغن بنفشه و روغن کاهو و روغن خشخاش و شیر زنان مدام سعوط کنند و اگر بعد تنقیه درد سر باقی باشد چندی ادامت بر اطریفل اسطوخودوس نمایند و یا دهیدالورد تالیف علویخان مرتب سازند و ضماد از بابونه اکلیل الملک مرزنجوش با روغن گل یا یاسمین آمیخته بکار برند و از زرنجبین

وضماد جدوار در حمام ضماد کردن نیز مجرب وکذا بوش در بندی جدوار قرنفل مفید ست ویا مرمکی زعفران سوده بروغن بادام وشیر زنان آمیزند
ویا پارچه بدان آلوده شب و روز بر سر دارند که مسکن وجع ومنوم ست [illegible] قرنفل دارچینی پوست بیخ لفاح بزر البنج سفید زعفران جندبیدستر
کوفته بیخته بروغن گل وبابونه وبادام آمیخته ضماد کردن ویا از گل بنفشه وبابونه وخطمی سفید مساوی کوفته بیخته با آب وروغن بنفشه بادام یا روغن نرگس
داخل کرده در هاون سنگی حل کنند تا مثل مرهم گردد وگرم نموده ضماد نمایند واگر سداب بری فرفیون ایورق حرمل بنفشه مرزنجوش هر واحد جزو جو مقشر دو جزو
همه را کوفته و فرفیون در روغن نیلوفر حل کرده باهم آمیخته ضماد نمایند برای صداع سوداوی مزمن نافع بود و در ماده احتراقی ضماد از حضض وکاهو و
صندل وکشنیز سبز بروغن یاسمین وروغن گل نمایند سعوط مومیائی بقدر یک سرخ در روغن بابونه سوده نافع ست وبرگ حاج افشرده آب او سه قطره
برنهار در بینی چکانیدن وبعد ساعتی روغن بنفشه انداختن وشوربای چرب نوشیدن بزعم قومی شدید النفع ست وکذا زهرهٔ نرگاو سرخ سه درم کافور نیم درم
سعوط کردن وشموم مقوی راس وقالع صداع سوداوی عنبر عود هندی هر یک دو درم مشک زعفران هر یک یک دانگ صندل سه درم ست وکذا
مشک ساذج تمام مرزنجوش سداب مخلوط کرده بویند وبوئیدن نرگس وریحان وعنبر ومشک نیز مفید بود ونطول بطبیخ بابونه اکلیل الملک صعتر شبیح ارمنی
گاوزبان برگ چقندر سبوس گندم بعمل آرند وانکباب بران وتضمید بثفل آن نمایند که بعد تنقیه تمام برای تعدیل مزاج مفید واگر سر کل واطراف آن وبابونه
اکلیل الملک حلبه شبت هر یک یک کف در پنج سیر آب بپزند که نصف بماند سر بخار او دارند وبعده صاف کرده بر سر ریزند نافع بود وگویند که اگر بیخوابی
باشد روغن شبت بر سر ریزند و در بینی وگوش چکانند وغذا شوربای ماکیان فربه وتیهو ودراج همراه نخود پخته ودیگر اغذیه لطیفه چون گوشت حلوان وجوزه
مرغ وگنجشک وکبک ساده یا با چقندر وگزر ومصالح گرم وروغن بادام پخته وبیضه نیمبرشت وحلوای خشخاش تناول نمایند وبعد غذا هر تجویز هاضم جوارشات
معتدل مفرح بخورند وخواب بر دست چپ نمایند واز اغذیه مولد سودا مثل قطر وبادنجان وگوشت گاو وگوشت خشک کرده وپنیر کهنه وعدس وسرکه کهنه
وباقلا وکرنب اجتناب ضروریست اقوال اطبا بعضے متاخرین می نویسند که اولاً مطبوخ افتیمون نواکے علوی خان نضج ماده نمایند وبعد تنقیح سنا
مکی یک نیم توله هلیله سیاه یک توله خیارشنبر ترنجبین هر یک شش توله داخل کرده ریوند خطائی هفت ماشه سر داده نموده روغن بادام هفت ماشه افزوده
با حب لاجورد دو یا حب افتیمون تنقیه کنند وصبح تبرید از آمله مربی یک عدد شسته لاجورد مغسول وطباشیر هر واحد یک ماشه سوده آمیخته ورق نقره یک عدد
پیچیده بخورند ولعاب گاوزبان پنج ماشه شیرهٔ تخم کاسنی ومغز تخم کدو ومغز تخم خربزه هر یک هفت ماشه گلاب بید مشک هر یک پنج توله عرق گاوزبان شش
توله برآورده شربت گاوزبان وسیب هر یک یک نیم توله تخم فرنجمشک پنج ماشه پاشیده بعمل آرند وبعد تنقیه جهت تعدیل مزاج اطریفل شاهتره
علویخان واطریفل افتیمونی الیشان وسعوط از روغن بنفشه وخشخاش وکاهو وشیر زنان ونطول از روغن بنفشه وکاهو وآب همیشه بهار هر یک یک توله
عطر گلاب چهار ماشه وضماد از حضض مکی وتخم کاهو وصندل سفید وبرگ کشنیز هر یک سه ماشه در روغن یاسمین وروغن گل سوده وخمیرهٔ مروارید
همراه عرق شیر بکار برند واگر درد باقی ماند ماء الجبن نوشانند وبعلاج مالیخولیا پردازند مسیحی گوید که اگر ماده سودا باشد بهلیله سیاه وافتیمون وغاریقون ونمک
هندی وبسفائج وخربق سیاه وحجر ارمنی اسهال آورند وباقی تدبیر همانست که در صداع بلغمی مسطور شد و در صداع بارد عارض عقب امراض سوداوی
باید که پیه بط یا بگدازند واندکے جندبیدستر دران حل کرده سعوط کنند ویا قدری آب مرزنجوش باندکے روغن بنفشه وشیر دختران یا روغن مغز تخم کدو یا سفیدهٔ
بیضه رقیق آمیخته سعوط کنند ودر گوش چکانند شیخ میفرماید که در صداع بارد بماده سوداویه واجب ست که آنچه در علاج امراض دماغی سوداوی گذشت
بحسب آن عمل نمایند از فصد اگر احتیاج آن باشد بسبب بودن خون غالب وفاسد وتنقیه بدرجات آن بعد انضاجات مفصله بعد ازان تبدیل مزاج
بطریق مذکور واستعمال مولدات خون محمود ولطیف رطب رقیق واز چیزهاے که آنرا البسیار فائده میکند حب قرنفل ست ودرینجا نیز آنچه ارکاغانیس درباب
فصد کاهل گفته وآنرا ذکر کردیم یاد دارند مجوسی گوید که اگر صداع از ماده سودا یا بلغم وسودا باشد مطبوخ غاریقون بنوشند وروغن بنفشه مخلوط بروغن
سوسن ویا روغن نیلوفر باندک روغن نرگس وروغن مرزنجوش نشوق نمایند وآب مطبوخ نیلوفر وبنفشه وسوسن وبابونه واکلیل الملک و بادرنجبویه

وبرگ سادج وقرنفل وجو کوفته بر سر نطول کنند و غذا لحوم حملان وجدی وماکیان معمول باسفیدباج دهند وتخفیف غذا کنند واین مطبوخ نافع صداع سوداوی است اگر با آن بلغم باشد هلیله کابلی و هندی هر واحد هفت درم بلیله آمله هر واحد چهار درم مویز منقی سی درم گاوزبان واسطوخودوس وقنطوریون دقیق وحشیش غافث هر واحد سه درم افتیمون پنج درم بسفایج کوفته وتربد کوفته هر واحد سه درم غاریقون دو درم مصطکی وسادج هندی هر واحد یک نیم درم تخم کرفس وانیسون هر واحد دو درم اصل السوس مقشر چهار درم همه را در چهار رطل آب بجوشانند تا یک رطل باز آید صاف کرده بران این ادویه برای التقویت اندازند تربد سفید یک درم ایارج فیقرا وغاریقون هر واحد چهار دانگ شحم حنظل حجر لاجورد نمک نفطی هر واحد دو دانگ بر مطبوخ انداخته بنوشند واگر خواهند که برای تقویت حب ساخته قبل مطبوخ بخورند وبعده مطبوخ بنوشند نافع بود حب جرجانی وایلاقی مینویسند که تدبیر تنقیه سودا بمطبوخ افتیمون وحبها که در علاج مالیخولیا بیاید باید کرد وهمه تدابیر ازان نوع باید ساخت واین حب سخت نافع بود پوست بلیله زرد چهار دانگ افتیمون نیم درم غاریقون دو دانگ نمک نفطی وبسفایج وحجر ارمنی مغسول وخربق سیاه هر یک دانگی بدستور معمول حب سازند واین همه یک شربت ست واین نقوع صبر آنرا نافع ست ونسخه او همانست که در علاج صداع بلغمی در قول ابوسهل گذشت لیکن درینجا وزن از پوست بیخ بادیان تا اصل السوس هر یک ده درم سنبل وقصب الذریره هر یک سه درم ست وشحم حنظل مطروح ووزن صبر ده درم ابن الیاس وخجندی میگویند که اسهال سودا باسطوخودوس وغیر آن که در قول مسیحی گذشت وایارجات وحبوب نمایند بعد ازان تعدیل مزاج وترطیب راس با دهان حارة رطبة نیمگرم مثل روغن نرگس وروغن بادام شیرین کنند وباید که هر روز جلاب از بادرنجبویه دو درم اصل السوس مقشر کوفته سه درم گاوزبان دو درم وشکر یا گلقند ده درم بنوشند ومزوره نخود وبشیره قرطم غذا سازند وبعد ظهور نضج تنقیه دماغ بحب ایارج وشبیار یا بحب صبر یا بنقوع صبر یا بمطبوخ افتیمون نمایند ویا این حب افتیمون بدهند که اسهال سودا وتنقیه سر از ماده سوداوی بی غائله کند افتیمون دو درم غاریقون تربد مقشر بروغن بادام چرب کرده اسطوخودوس بسفایج هر واحد یک درم کوفته بیخته بعرق بادیان حب ببسته بدارند واین یک شربت ست بولس گفته که صداع حادث از سودا ضعیف بود وجالینوس گوید که من در صداع بارد مزمن سوداوی خردل مضوغ بر سر می نهم وایضا روغن او گرفته بر سر میگذارم وصحت میشود وایضا او گفته که در علاج صداع سوداوی استعمال حبوب ومسهلات قویه بتکرار نمایند زیرا که سودا اخلاط غلیظ است بسهولت بر نمی آید وبیداری طویل وخواب صداع آورند واز اغذیه بارده وحامضه مثل مصلیه ودوغباج وسکباج واهالیه ولاحشه ومانند آن اجتناب نمایند سعید گوید که تنقیه اخلاط سوداوی بطبیخ افتیمون کنند اگر اخلاط در تمامی بدن منتشر باشد وبقی اگر فضله در معده محتبس بود واگر ماده در سر متحقن باشد قصد تنقیه راس به غرغره نمایند از ایارج ویا سکنجبین عنصلی واز پوست بیخ کبر بعسل سرشته در آب گرم حل کرده وسعوط بمسکه مصفی یا پیه بط با قدری آب مرزنجوش کنند واگر بعد ازان آثار حرارت ظاهر شود بروغن بنفشه وشیر دختران وروغن تخم کدو چندروز سعوط نمایند وروغن سوسن یا روغن زعفران بر سر مالند وآبیکه دران بیخ سوسن آسمانجونی وشبت جوشانیده باشند بر سر ریزند وغذای بالطف مثل نخوداب وزیرباج چوزه مرغ وگوشت حملان معمول بچغندر وگزر وبلبوان سازند وشراب رقیق نوشانند واندک حلوای شکری دهند ودر حمام داخل کنند وآب نیمگرم بر سر ریزند واز اغذیه شدید الحرارة واز طول مقام در جای گرم حذر نمایند

علاج صداع ریحی داخلی

وریح داخلی آنست که در نفس دماغ باشد... ن متولد شود ودر سر متحقن گردد بهر تحلیل آن بادیان انیسون زیره سیاه در گلاب وعرق بادیان جوشانیده گلقند داخل کرده بنوشند ونوشیدن شیره قاقله کبار مجرب سویدی ست ونرم داشتن طبیعت مناسب است وبابونه واکلیل الملک وشیح وبرنجاسف ونمام وبرگ غار وشونیز وپودینه وسداب بقدر مناسب گرفته در آب جوشانیده نیمگرم بر سر ریزند وتخم شبت بابونه پودینه دشتی سداب بوره ارمنی سبوس گندم در صره بسته گرم کرده تکمید نمایند واگر این ادویه در آب پخته بر بخار آن انکباب کنند وبآب آن نطول سازند بهتر باشد ویا بادیان مرزنجوش در آب پخته بر بخار او سر دارند ومالیدن روغن بابونه وشبت بر رگهای گردن وکتفین وصدغین نیز گاهی بی تنقیه فائده میکند وشمیدن یاسمین برای ازاله صداع ریحی مجرب ابن بیطار ست

وازفلفل و جند بیدستر و مشک علسه آورند و عطوس از زنجبیل و شکر مجربست وکذا فلفل و جند بیدستر و ناقرقرحا مساوی قوی الاثر و عطوس ہندی نیز درین
باب از مجربات ست و صبر و کندش و زعفران و فلفل سفید و مشک بآب مرزنجوش حل کرده در بینی چکانند و اگر ازین تدبیر زائل نگردد بعد نضج از منضج بلغم بمسہل
آن و حب ایارج تنقیہ کنند و اگر مبدای ریاح معده باشد تنقیہ آن و دیگر تدابیر بدستوری نمایند که در علاج صداع شرکی معدی ریحی باید و سفوف سداب انیسون
بادیان پودینہ زیره سیاه قند برمساوی شکر برابر ہمہ کوفتہ بیختہ دو درم خورده باشند و سفوف اصول یا حاکمی و حب ہندی استعمال کنند و دوار المسک جلو و مرد
تریاق و دیگر ادویہ مقوی دماغ و معده مثل فلاسفه و اطریفل کبیر و متوسط و صغیر و حافظ الصحة و فرید عمر نافع ست و ہرچہ در علاج صداع بارد و امراض دماغی
ریحی مذکور شد بعمل آرند و اغذیہ لطیف خفیف مثل نخود آب مطبوخ لحوم خفیفہ مانند جوزۀ مرغ و دراج و تیہو و خروس و ماکیان با تیره و قرطم و مصالح گرم کاسر ریاح
چون دارچینی و زیره و فلفل و ہیل جوزبوا قرنفل و سانج ہندی استعمال کنند و آبیکه دران مصطکی جوشانیده باشند بنوشند اقوال حکما مؤلف اقتباس گوید
که منقیہ مثل صداع بلغمی نمایند مع زیادتی ادویہ مقوی معده و این نخلخہ برای ابخرۀ ردیہ باقی و تقویت دماغ بکار برند گل بابونہ مرزنجوش شونیز دانہ ہیل جوزبوا
ہریک سہ ماشہ جند بیدستر عنبر مشک ہر واحد یک نیم ماشہ در روغن نرگس و یاسمین ہریک یک نیم تولہ آمیختہ بسازند و سعوط از روغن بادام تلخ باندکی جند بیدستر
مالیدن و خوردن و بوئیدن جند درین باب اثری عظیم دارد و بجہت تعدیل و تقویت اطریفل اسطوخودوس با رب ایلیجات دہند و دوار المسک تلخ شاد ازمائی
نافع و جوارش مصطکی مرکب علویخان از مجربات ست غذا شوربای مرغ و کنجشک و فاختہ بانانی که دران بادیان داخل کرده باشند و مرکی مصطکی گل بابونہ و بنفشہ
ہریک ہفت ماشہ جدوار سہ ماشہ کوفتہ بیختہ در آب گل سداگلاب و گل عاشقانہ و روغن گل ہر واحد یک تولہ زعفران چہار ماشہ زردی بیضہ بط خانگی یک عدد
آمیختہ بر دو ورقہ دو پارچہ نیلگون از یک جانب آلوده بر صدغین نہاده بعصابہ محکم بر پس سر بندند و در روز سہ چہار بار تکرار عمل نمایند که در یک ہفتہ صحت میشود و اگر
مرض کہنہ باشد و ہیچ تدبیر سود ندہد امر بحجام کنند و جہت نضج مواد شربت اسطوخودوس منضج چہار تولہ در عرق صعتر و اسطوخودوس و بادرنجبویہ ہریک پنج تولہ دہند
صبح و شام تا پانزده روز و غذا شوربای سنگخواره و دراج و مرغ بنان زرده و پس از پانزده روز این مطبوخ قنطوریون منضج دہند قنطوریون دقیق ہفت ماشہ بسفائج [illegible]
در وجع صعتر تخم سداب ہریک چہار ماشہ اسطوخودوس پنج ماشہ مویز منقی سہ تولہ انجیر زرد چہار عدد در عرق صعتر و اذخر و بادرنجبویہ ہریک نیم پاؤ شب خیسانیده صبح بجوشانند
که سوم حصہ باند خمیرۀ بنفشہ دو تولہ شربت اسطوخودوس سہ تولہ داخل کرده بنوشند و حمام ہر روز نمایند و بعد یک ماه حمام موقوف نموده بحب قوقایا یا مطبوخ اسطوخودوس
مسہل تنقیہ نموده وقت دوپہر نخود آب مرغ و شام نان خشکہ با شوربای دراج دہند و صبح تبرید از جواہر مہره جدوار خطائی لاجورد مغسول ہر واحد یک ماشہ در خمیرۀ
زمرد یا خمیرۀ مروارید نہ ماشہ آمیختہ ورق طلا یک عدد پیچیده بخورند و بالایش قنطوریون دقیق در وجع بسفائج انیسون ہریک چہار ماشہ گل گاوزبان ہفت ماشہ
در عرق صعتر و اذخر و بادرنجبویہ ہریک نہ تولہ جوشانیده شربت بزوری معتدل و بنفشہ مکرر ہریک دو تولہ داخل کرده تخم فرنجمشک و تودری سرخ ہریک سہ ماشہ
پاشیده دہند و برین نہج بدفعات ہفت ہشت بار تنقیہ نموده بفاصلہ دو سہ روز چوب چینی بند شروع کنند و جہت تقویت معده و دماغ ہر روز وقت شب
اطریفل شاہتره و اطریفل افتیمونی علویخان خورانند بعده اگر اندک گرانی گوش باقی ماند فتیلہ از دارائی قرمزی باریک ساختہ صبر زرد اشق زعفران ہریک
یک ماشہ مشک چہار حبہ در روغن گل حل کرده فتیلہ بدان آلوده در ہر دو گوش نہند و بعد از نیم ساعت نجومی تجدید نمایند و اندرون و بیرون گوش را نیز
بدوای مذکور آلوده کنند جالینوس گفتہ که اگر صداع از نفوذ ریاح از داخل باشد تنقیہ بدن با ایارج فیقرا و مانند آن کنند و حمام دائم و ہر صباح بر سر ما
ریختن آبیکه بابونہ و اکلیل الملک و صعتر و برگ غار و مانند آن از ادویہ محللہ دران پختہ باشند بر سر و استنشاق مشک و مرزنجوش نافع ست مسیحی
گوید که اگر صداع از ریح غلیظ محتقن در دماغ باشد ایارج بخورند و ہر روز استحمام استعمال نمایند و آبیکه دران صعتر برگ غار بابونہ شیح مرزنجوش اکلیل الملک
برگ قصب شبت جوشانیده باشند بر سر نطول سازند و آب مرزنجوش سعوط کنند و مشک و جند بیدستر و ریاحین لطیفہ طیبہ مثل یاسمین و نمام و سیسنبر
واقحوان و نرگس و خیری و سوسن ببویند ابو علی سینا مینویسد که در صداع حادث از ریاح غلیظہ اولاً معالجہ باجتناب ہر مبخر و منفخ مثل جوز و خرما
و خردل وغیره حار باشد خواه بارد باید کرد و نطولات و ضمادات و شمومات و سعوطات مذکور در علاج امراض دماغی ریحی استعمال نمایند و جند بیدستر

ومشک خاصهٔ بویند و دخول حمام بر ناشتا درین باب نافع ست ابن عباس گوید سزاوار آنست که معالجه باشیای محلل ریاح نمایند مثل نطولی که دران بابونه واکلیل الملک و برگ کرفس و بادیان و تخم آنها و صعتر و زیره و مرزنجوش و شبت داخل کرده باشند و دران پارچه تر کرده تکمید سر نیز کنند و ایضاً بروغن که دران زیره و صعتر و تخم کرفس جوشانیده باشند تکمید نمایند و این سعوط بسازند صبر و مر و کندر هر واحد درم زعفران و فلفل سفید و جاوشیر هر واحد نیم درم مشک نیک دانگ همه را بار یک سائیده در آب مرزنجوش حبهای کوچک سازند و وقت حاجت یک دو حب باب مرزنجوش سوده بکار برند دیگر مومیائی و جند بیدستر و مشک و فرفیون بروغن زنبق آمیخته در بینی چکانند و شمیدن مرزنجوش خاصهٔ نافع و کسی که مداومت شم او نماید آن را این نوع صداع ریحی عارض نشود و تعطیس نیز این را و صداع بخاری را سود مند ست اسمٰعیل گوید که معده و بدن را از مادهٔ فاسد مولد ریاح و بخارات بحب ایارج و قوقایا و نقوع صبر پاک کنند و بعد تنقیه بدن هر صباح ناشتا در حمام رفتن و شونیز و مرزنجوش و جند بیدستر و مشک و غالیه بوئیدن و بادیان پیش بینی داشتن و دود آن کردن و روغن بادام تلخ در بینی و گوش چکانیدن سود دارد و ایارج فیقرا یک درم جاوشیر جند بیدستر فرفیون هر یک نیم درم مشک دانگی شکر بوزن همه ادویه همه را سائیده بقدر یک دانگ در بینی دمند و اگر در شیر زنان حل کرده چکانند بهتر باشد و کسر ریاح و تفتیح سدد کند و صداع کهنه را سود دارد و از اشیای مولد بخار و ریح پرهیز نماید صفت حب ایارج بگیرند ایارج فیقرا و تربد هر یک ده درم پوست هلیلهٔ زرد و هلیلهٔ کابلی هر یک پنج درم انیسون نمک هندی هر یک دو درم همه را کوفته بیخته حبها سازند شربتی دو نیم درم تا سه درم و اگر در بدن مادهٔ سودا باشد پنج درم افتیمون زیاده کنند ابن الیاس گوید که تحلیل و تلطیف با دویهٔ کاسر نفخ مثل بادیان و تخم کرفس هر یک سه درم بشکر سفید نمایند و غذا نخود آب دهند اگر با حرارت نباشد و استعمال نطولات حارهٔ ملطفه مثل آب ریاحین و حمام دائم و سعوط باب مرزنجوش و استنشاق ریاحین لطیفه کنند تجندی گوید که اگر ریاح بارد غلیظ باشد نطولات محلله مثل بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش و صعتر و پودینه استعمال کنند و بپارچه که درین آب یا در روغنی که اندران بادیان و زیره و سداب پخته باشند تر کرده تکمید سر نمایند و حمام گرم درین نفع دارد و جند بیدستر و مشک بروغن زنبق سوده سعوط کنند که تحلیل ریاح سر کند و این قطور همین فائده دارد زیره صعتر حب الغار تخم کرفس در روغن زنبق بطریق معمول روغن ساخته در گوش و بینی چکانند

علاج صداع ریحی خارجی

و ریح خارجی آنست که از خارج اندرون سر نافذ شود و در دماغ متحقق گردد و این ریح چون بداخل سر نافذ شود بکمیت و کیفیت خود ضرر پیدا کند پس در علاجش احتیاج بتحلیل افتد بسبب اضرار او بکمیت و لهذا اگر این ریح بارد بود مسخنات قویه استعمال کنند تا ازان تعدیل مع تحلیل حاصل شود و اگر این ریح حار بود استعمال ادوای قوی التبرید ممکن نبود بهر آنکه این مانع از تحلیل ریح گردد پس بقول شیخ درینجا نظر کنند که آیا ریح حار صیفی ست یا بارد شتوی بعده موضع دخول او دریافت نمایند پس اگر حار باشد و مدخل وی گوش بود روغن بابونه نیم گرم یا روغن خیری یا روغن شبت که باندکی روغن گل حرارت آن شکسته باشند در گوش تقطیر کنند و اگر مدخل او بینی باشد در بینی چکانند و بحالات خفیف تنطیل سر نمایند بعد ازان اگر سوء مزاج حار باقی ماند تعدیل آن برفق نمایند و ابتدا با دویهٔ قلیل البرودة کنند پس اگر فائده نشود در تبرید افزایند و حمام معتدل نفع دارد و اگر ریح بارد باشد در روغن های گرم مذکور جند بیدستر با مشک آمیخته منجمله هر دو طریق مذکوره بهمان راهی که ریح نافذ شده باشد تقطیر کنند و تقلیل و تکثیر درین ادویه بمقدار حاجت نمایند و بوئیدن مشک و جند بیدستر و حلتیت و سیر و امثال آن سود دارد و استعمال نطولات و سعوطات و شمومات و قطورات و ضمادات محللهٔ حارهٔ مذکوره در علاج صداع بلغمی و ریحی و تقویت دماغ و تعدیل آن کنند و از منفخات و مبخرات اجتناب ورزند و تلیین طبیعت درین باب ستوده است

علاج صداع بخاری داخلی

اگر تولد ابخره در نفس سر باشد و در معده نفخ و قراقر پیدا نبود و بحسب امتلا و خلا و بحسب اغذیهٔ مبخره و قلیل النجار در صداع کمی و زیادتی ظاهر نشود نطولات منفشه معروفه بعمل آرند و تقویت سر با ضمادهٔ محلله که دران اندکی قبض باشد و شمومات ملطفه نمایند و هر صبح بحمام رفتن و ریختن آب گرم متواتر بر سر و بستن

اطراف و گذاشتن آنها در آب گرم و شستن قدمین و ساقین بآب گرم و یا آبیکه دران بعض حشائش موافقه یا سبوس گندم پخته باشند و مالیدن قدمین و چکانیدن روغن بادام تلخ در گوش و بینی و ضماد نمودن اضمادات محلله از آرد جو و گل بنفشه و نیلوفر و خطمی سفید و صندل سفید با گلاب و سرکه و روغن گل سرشته نافع ست بالجمله آنچه در علاج امراض دماغی بخاری مذکور شد بعمل آرند از تنقیه خلط غالب و تعدیل آن و تقویت سر تا بخارات را قبول نکند و جوارش طباشیر و خمیره خشخاش سفوف کشنیز و آمله و طباشیر و شربت رنگتره همه برای صداع بخاری مفید ست و اگر تولد ابخره در معده و دیگر اعضا بود تدبیرش در علاج صداع شرکی خواهد آمد شیخ میفرماید که اگر سبب صداع صعود بخارات از اعضای بدن باشد قبل دوره صداع فواکه بخورند و اگر حاضر نباشد آب سرد بنوشند و اگرچه بر نهار بود و از فواکه کثیر اللوا قهبهی ست و کشنیز نیز منجمله موانعات صعود بخارات ست گیلانی مینویسد که از معالجات صداع حادث از بخارات محتقنه قی کردن ست و ریختن آب نیمگرم بر سر و دستها و پایها و مالش پایها و نوشیدن آب انار میخوش و غوره و سکنجبین و چشیدن ترشی ترنج و تخزیق راس بروغن گل و خواب کردن و شمیدن بنفشه تر و نیلوفر و اغذیه بچوزه مرغ بآب غوره و سکباج ماهی صخری و از فواکه امرود و بهی و انار نافع و باقی علاجش علاج صداع حارست و مثل این تدبیر صاحبان صداع تابع سخونت اخلاط نمایند اگر کمیات اخلاط زائد نبود و اگر زائد باشد تنقیه آن و تعدیل مزاج نمایند

علاج صداع بخاری خارجی

ابخره ردیه که از خارج بسر رسد و در دماغ محتقن شود در اکثر حار میباشد و بارد کمتر بود و مثل بخارات مواضع متکرجه حمامیه و در علاج این نیز تحلیل و تعدیل مزاج مثل علاج صداع ریحی خارجی احتیاج افتد پس در ابخره حار بنطولات معتدل تحلیل آن نمایند اگر ابخره بسیار محتبس بود و در انجا از علامات احاله را و بسدر و دوار باشد روائح طیبه معتدله مثل گلاب و روغن گل و نیلوفر و بنفشه ببویند و اگر حرارت شدید محسوس شود کافور و صندل بویند و در حمام بآب گرم و خطمی تحمیم سر کنند و اگر ابخره بارد باشد بوییدن مشک و جندبیدستر کفایت کند و اگر ابخره دخانی باشد احتیاج ترطیب شدید با دهان مذکوره و دیگر مرطبات افتد و مثل این روغنها استنشاق شدید نمایند تا بالا منجذب شود و در انجا بماند بعده از افشاندن بینی برآرند و باز تجدید کنند و همچنین دائم عمل نمایند و کذلک گلاب و آب بید و آب کدو بعمل آرند و بخارات آنها انکباب کثیر نمایند و اگر از ابخره مذکوره آفت و سوء مزاج پیدا شود چنانچه از دخان کبریت و زرنیخ و مانند آن میباشد کافور در روغن کدو استعمال کنند که یکی از آنها تبرید و دیگر ترطیب کند و همچنین کافور در روغن کاهو و روغن بنفشه بعمل آرند و در مکان برگ بید و ریاحین رطب فرش کنند و مبردات و مرطبات مثل ماء الشعیر و مانند آن غذا سازند

علاج صداع سدی

بدانکه سده یا در جوهر دماغ و یا در اورده که اندر آنست و یا در شرائین آن و یا در اورده حجب داخله او و یا در شرائین آن حادث میشود و سبب سده گاه ورم میباشد و گاه کثرت مواد یا غلظت یا لزوجت آن و لزوجت نمی باشد مگر در بلغم و غلظت در بلغم و سوداست و بلغم سده می آرد بلزوجت و بغلظت و بکثرت خون و سودا بسبب غلظت و کثرت و صفرا بسبب کثرت و همچنین خون بالجمله بعد تلطیف و تقطیع ماده بانضاج تنقیه آن نمایند بدستوریکه در علاج امراض دماغی سدی مفصل مسطور شد اما در سده بلغمی تلطیف ماده از نطولات و اضمده و شمومات نیز کنند پس هرگاه ماده مستعد خروج گردد بمسهل و حبوب مخرج بلغم و غراغر و سعوطات و عطوسات استفراغ نمایند و در سده سوداوی بعد فصد و مسهل سودا اضمده و نطولات استعمال کنند و بالجمله علاج صداع سدی قریب است از علاج صداع بلغمی و سوداوی و آن مفصل مذکور شد و بعد تنقیه تقویت دماغ و تعدیل مزاج آن بحسب انحراف آن اگر اخلاط حار باشند با دویه بارده و اگر بارد باشند با دویه حاره و همچنین رطبه و یابسه بضد آنها و تغذیه با غذیه لطیفه غیر مبخره نمایند و آنجا که سبب سده ورم باشد تدبیرش علاج صداع ورمی ست

علاج صداع ورمی

بدانکه ورمی که محدث صداع گردد گاهی در حجب دماغ و مجاری بآن افتد پس اگر حار بود سرسام حار گویند و اگر بارد باشد لیثرغس نامند و اگر مرکب باشد سبات سهری خوانند و گاهی صلب سوداوی بود و گاه باشد که در نفس دماغ و جوهر آن افتد اگر حار بود فلغمونی یا حمره باشد و الا بارد بود و گاه در حجاب خارج

دماغ ویا در جلد حادث شود وگاهی در اعضای دیگر غیر سر از اعضای شرکیه مانند معده ورحم وانثیین ومراق وغیر آنها عارض گردد وضرر آنها بسوی دماغ متادی شود پس تدبیر این صداع علاج اورام مذکوره است که عنقریب در فصل سرسام مفصل بیاید وانچه در علاج امراض دماغی ورمی مذکور شد بران هم نظر دارند ودر ورم حار بعد فصد قیفال جلاب از بنفشه ونیلوفر وعناب یا ترنجبین اگر طبیعت محتبس باشد والا با شکر طبرزد دهند ومالش سینه وسر ودست وپا بروغن بادام شیرین وچکانیدن شیر زنان در بینی وگوش ودوشیدن آن بر تارک سر وسینه وتغذیه بمزورات از برنج وملش مقشر واسفاناخ وکشنیز وکاهو مناسب است ابن هبة الله در کتاب مغنی مینویسد که سبب صداع اگر ورم دموی باشد فصد قیفال یا رگ پیشانی ونوشیدن آش جو وشیره خرفه وشمیدن بنفشه ونیلوفر رطب یا روغن آنها وتبرید سر بآب کدو یا عنب الثعلب یا بارتنگ واغتذا بکدو وعدس مقشر مفید واگر ورم صفراوی باشد اسهال بخیار شنبر وآب تمر هندی وآلوی بخارا وجلاب ونوشیدن ماء الشعیر وآب انار میخوش وماء القرع بسکنجبین وشیره تخم خرفه بشربت بنفشه وتشوق صندلین وآب حی العالم وکافور وتبرید سر بآب بارتنگ وجراده کدو نافع واگر ورم سوداوی باشد اسهال بطبیخ افتیمون وریختن آب مطبوخ خطمی واکلیل الملک بر سر وشمیدن روغن سوسن ونرگس سودمند واگر ورم بلغمی باشد نوشیدن نقوع صبر وایارج ونطول آب مطبوخ بابونه ونمام واکلیل الملک وحاشا وشبت وتخم کتان بر سر مناسب وآنجا که سبب ورم ضربه یا سقطه باشد تدبیرش از علاج صداع ضربی وسقطی نیز بر گیرند شیخ میفرماید که اگر درین صداع ریم یا زرداب یا ماده مائی از سر بطریق گوش وغیره بر آید در اکثر صداع زائل شود

علاج صداع ضربانی

ایلاقی وجرجانی مینویسند که جالینوس صداع ضربانی را از جمله اورام دماغ شمرده است بهر آنکه هرکجا که ضربان باشد رگها ممتلی بود ورگ با گوشت مزاحمت کند وتفرق اتصال که از لوازم امتلاست تولد کند ودرد صعب وضربان تابع آن باشد پس اول نظر کنند که امتلا از کدام خلط است اگر خلطی غلیظ سرد باشد علامات صداع بلغمی وسوداوی ظاهر باشد تنقیه بایارجات کبار باید کرد وبعد تنقیه ماء الاصول بروغن بید انجیر یا روغن بادام تلخ بدهند وغالیه ومشک وجند بید ستر ومرزنجوش ببویانند واغذیه ملطفه دهند وبعد تلطیف ماده غرغره بایارج فیقرا ومانند آن فرمایند واگر ماده گرم ولطیف باشد خوابگاه او خانه خوش هوا سرد باید وآوازها از ان دور دارند وپای در مطبوخ بنفشه ونیلوفر وگل سرخ وشاهسفرم وکشنگ جو بقدر همه ادویه نهند وبمالند وبر ساق حجامت کنند وضمادهای سرد بر سر نهند وبنفشه گل نسرین گل نیلوفر هر یک دو مثقال بابونه یک مثقال اکلیل الملک یک نیم درم کشنگ جو بقدر همه ادویه کوفته بیخته در ده استار روغن بنفشه وده استار آب بهم بپزند تا اکثر آب برود واین ادویه دران اندازند وچندان بر آتش بگذارند که قوام فالوده گیرد ونیمگرم بر سر نهند وروغن بنفشه وروغن نیلوفر بر پیشانی وصدغین بمالند واگر بدین تدابیر زائل نشود فصد رگ بینی بگشایند شیخ میفرماید که صداع ضربانی گاه همراه حار یا بارد از اورام میباشد پس اگر سبب حار باشد باید که استعمال مبرداتی نمایند که اندران نرمی باشد وحجامت نقره وارسال زلو بر صدغین نمایند ودست وپا را به بندند واگر بارد باشند متوجه گردند بسوی آنکه باعث تنفیش وتحلیل آن گردد وایضاً مخلوط کنند بدان ادویه مقویه که دران اندک برودتی باشد مانند آنکه خلط نمایند بروغن گل سداب یا نعناع را وچون اشتداد یابد مانند این صداع بحدیکه اگر صبیان را عارض گردد بسا است که درزهای سر ایشان از هم جدا گردد واگر دست بر جلد سر ایشان بمسان منضغ گذارند فرو رود پس در علاج آن طلای زرد چوب نرم سوده مخلوط بروغن گل وسرکه نیکوست بعد از آنکه سر را بآب ونمک شسته باشند

علاج صداع ضعف دماغی

انچه در علاج امراض دماغی از ضعف دماغ بهر تقویت استعمال مقویات دماغ از اغذیه خوشبو لطیف ومانند آن در صورت وجود سوء مزاج تعدیل مزاج دماغ وتنقیه آن بتفصیل مرقوم شد بعمل آرند ودر حالت اجتماع ماده با ضعف دماغ بهر تنقیه استعمال اطریفل زمانی نیز مفید گفته اند واگر دواء المسک بارد خورده گاوزبان گل گاوزبان عنب الثعلب جوشانیده شربت بزوری داخل کرده قدری سفید یا شیره بنوشند برای تقویت دماغ ودل مفید است واگر در مزاج برودت باشد اسطوخودوس زرنباد سوده با طریفل صغیر یا دواء المسک حار سرشته بخورند وعرق گاوزبان با بادیان یا شاهتره بنوشند وباید که کشنیز خشک در اکثر اغذیه او داخل نمایند وتقلیل غذا کنند وملاحظه نمایند که در معده فاسد نگردد که ابخره در ریاح ردیه آن صعود نماید ودر روغن قرنفل ودارچینی

واس و مشک با گلاب و مانند آن بر سر مالند و بعد تدہین سر بعض ادہان حارہ قرنفل سودہ بپاشند و روایح خوشبو معتدل مثل سیب و بہ و نسرین و عنبر و گلاب و صندل بگلاب سودہ ببویند و دواء المسک معتدل تناول نمایند و ببوئیدن بخار قلیہ جگر نافع ست باین طور کہ جگر گوسفند و یا بز بریدہ با پیاز بریان نمودہ با کشنیز و زیرہ باندکی آب پختہ و اندکی روغن گاو داخل کردہ با قدری زیرہ و کشنیز تا نیم بریان نمایند و بعد ازان اندک زعفران و مشک داخل کردہ سر دیگ را پوشیدہ پیش روی مریض آورند و ردای بر سر او کشیدہ سر دیگ را اندک اندک بکشایند تا بخار آن بدماغ رسد و بحسب احتمال قوت بخار آنرا بگیرند و بعد آن که در جمیع تدابیر او رعایت قبض و جمع و تقویت سر نمایند شیخ میفرماید کہ علاجش تبدیل سوء مزاجی ست کہ بادی باشد و تقویت آن بمقویات سر از ادویہ و اغذیہ خوشبو کہ دران تلطیف و قبض و قمع اسباب محرکہ باشد و اکثر سبب فاعل مقارن سبب منفعل ضعفی اجتماع اخلاط ردی حار یا غیر حار در معدہ میباشد و درین صورت تنقیہ بچیزیکہ لائق آن باشد باید کرد و غذا آنچنان وارد کردہ شود کہ با وجود محمودیت دم کہ ازان پیدا شود جامع قوت محللہ یعنی با حرارت بود و قابل انہضام بسرعت باشد و اگر این دو خصلت دران یافتہ نشود خصلت اولی یعنی مولد خون محمود اختیار نمایند و بہترین وقت غذا بعد دخول حمام ست و باید کہ تخفیف غذای ایشان نمایند و ختم طعام ایشان مثل قسب و زیتون بنان برای تقویت فم معدہ کنند و لقراط ایشان را رخصت شرب شراب مطلقاً داد و جالینوس امر بممزوج یا رقیق ریحانی یا جامع این ہر دو میکند و اندک ازان بنان بخورند مؤلف اقتباس مینویسد کہ از روغنہای مقوی مثل روغن نرگس و بادام و عطر عنبر و سہاگ و زنبق سر را چرب دارند و بر پیشانی مالند و دانہ ہیل و قرنفل ۸ ماشہ ہر یک دو ماشہ سودہ بران پاشند و این تفاحہ علویخان ببویند عطر عنبر سہ ماشہ آرد نخود بریان و باقلا ہر یک یک تولہ آرد جو بریان یک نیم تولہ ۸ ماشہ زعفران صندل سفید ہر یک سہ ماشہ صمغ عربی گل کیوڑہ گل کیتکی و یاسمین ہر یک ہفت ماشہ بگلاب و عرق بید مشک سرشتہ تفاحہ سازند و این کلاہ مقوی دماغ تالیف علویخان موی سر تراشیدہ بر سر دارند مغز بادام شیرین مقشر مقوی دماغ بریان دہ عدد خشخاش سفید پنج ماشہ آرد نخود بریان دہ ماشہ آرد عدس بریان سہ ماشہ آملہ پنج عدد زنجبیل سعد سنبل الطیب پوست ترنج عود ہندی قرنفل کندر گل سرخ مصطکی زوفا پودینہ اکلیل الملک کبابہ تخم کرفس انیسون زعفران زرنباد ہر یک نہ ماشہ حب الآس کنجد مقشر بریان ہر یک یک تولہ مشک عنبر ہر یک یک درم کوفتہ بیختہ در عرق بہار نارنج سرشتہ بر کلاہ بافتہ آلودہ بعمل آرند و خوردن اطریفل شاہترہ علویخان درین باب اثر عظیم دارد و خوردن آملہ مربی و بہ و سیب مربی با طباشیر و ورق نقرہ بسیار مفید ست و ہمچنین زردہ بیضہ مرغ پنج شش عدد با نمک سلیمانی و یا نبات صاحب دارا شکوہی گفتہ کہ اگر سوء مزاج مادی باین مرکب باشد تنقیہ را بر تقویت مقدم دارند و غذا شوربای بچہ مرغ و شنگوارہ بنان رو دہند و بجای آب بر گلاب و عرق گاوزبان اکتفا نمایند

علاج ضداع قوت حس دماغی

ہر چہ در علاج امراض دماغی از قوت حس دماغ از استعمال اغذیہ مبردہ مرطبہ و اضمدہ مخدرہ گذشت بعمل آرند و پوست ترنج سہ ماشہ سودہ با شربت خشخاش دو تولہ آمیختہ لیسیدن و نان شبینہ در آب تر نمودہ خوردن بغایت نافع ست و خوردن اندک کوکنار و یا شمہ افیون و یا فلونیا و استعمال حب الشفا و طلای تخم کاہو و کوکنار و افیون سودمند ست و کذا افیون گل سرخ صندل بیخ لفاح پوست خشخاش تخم کاہو در آب کاہو و خیار و خرفہ سرشتہ بر سر ضماد نمودن مفید و طعامہای مغلظ باید خورد مثل کلہ پاچہ برہ بکشک جو و گندم پختہ و ہریسہ بگوشت گوسالہ تا غذای دماغ غلیظ گردد و حس او باعتدال باز آید و آنرا کہ حرارت قوی باشد در طعام تخم کوک و برگ او و ساق خرفہ و کشنیز سبز بپزند و شربت خشخاش و ماہی تازہ موافق ست و صاحب ترویح نوشتہ کہ در ذکای حس دماغ و حرارت مزاج آن بنوشیدن لیست جو در آب انار امر کنند و اغذیہ غلیظہ مثل رؤس و اکارع مطبوخ در سماق یا با کشک جو بدہند و مصنف اقتباس گوید کہ برای تبلید حس دماغ آب تربزہ و خیار ہر یک نیم پاو لبشربت خشخاش چہار تولہ آمیختہ بنوشانند و لعاب اسپغول ہفت ماشہ بشیرہ روغن خشخاش ہر یک یک تولہ آمیختہ بانگشت سبابہ خوب لت نمایند و بر تارک سر مالند و از روغن بنفشہ و کاہو و خشخاش و شیر دختران ہر یک سہ ماشہ در بینی و گوش چکانند و اگر حاجت تنقیہ افتد مطبوخ آلو و شربت آلو علویخان در عرق شاہترہ و یا بمار الجبن نمایند و غذا کلہ پاچہ بر سر بز

وقلیه بچهٔ بز و بچهٔ گاو هفت ماهه که در آن برگ کاهو وکشنیز سبز افتاده باشد بنان سمید تنوری دهند و پوست ترنج سه ماشه در شربت نیلوفر وخشخاش هر یک نه ماشه آمیخته لیسانیدن در رفع این درد از مجربات علویخان ست وکذا طباشیر دو ماشه پوست خشخاش چهار حبه در مربای ترنج یک توله آمیخته خوردن و جالینوس گوید که هرگاه صداع مزمن باشد و بمعالجات تسکین نیابد و باوی علامات ظاهره نبود و از ادنی سبب حرکت کند بداند که آن از کثرت حس دماغ و یا از ضعف دماغ ست و فرق فیما بینهما در طریق تشخیص اقسام امراض دماغی گذشت

علاج صداع یبسی

که آنرا خفه نیز گویند و اسباب سوء مزاج یابس مصدع یا مجففات خارجی ست بتحلیل و احراق مانند بادهای گرم و سمومی و یا استعمال ضمادهای حار یا رسیدن مجمدات طبیعیه مثل برد مزاج شیخوخت و یا عارضیه بیکدفعه و یا غیر دفعیه که منع نماید از نفوذ غذا در سر و بدان سبب جفاف عارض اعضای آن گردد و یا ترک آشامیدن آب مطلقا و بدان سبب تحلیل شدن رطوبت اصلیه و یا استعمال مجففات از داخل بتحلیل آن یا باستفراغ آن یا بقوت مجففه آن و یا تناول اغذای یابس و یا قلیل الرطوبة و یا مجاورت اعضائی که جفاف و یبس بهم رسانند و یا مشارکت آنها و حرکات نفسانیه و بدنیه مفرطه همه مجفف اند بطریق استفراغ و تحلیل و همچنین جماع و ادرار و نزف مثل حیض و نفاس و بواسیر و ریاضت قویه و از استفراغات بعضے استفراغ در اعضای غیر اعضای راس ست و بمشارکت آن راس مثل استفراغات کلیه از جمیع بدن و استفراغات جزئیه از عضوی بدون عضو دیگر و بعضے از انها استفراغات در اعضای راس ست مانند زکام و نزله و رعاف و اصناف تحلب رطوبات مکتسبه بسعوطات و عطوسات و غراغر و غیر اینها و ایضا از اسباب یبوست انقطاع مواد رطب ست و هر چند استفراغ نباشد مثل روزه داشتن و طعام و شراب ترک نمودن خواه باختیار خواه باضطرار بسبب بهم نرسیدن طعام و آب و این نوع صداع بیشتر زنان را بعد از وضع حمل یا حیض و نفاس بسیار بهم میرسد بالجمله اشربهٔ مرطبه مثل جلاب بآب سرد یا شربت نیلوفر یا عرق آن یا عرق بید یا بید مشک یا عرق کاسنی و یا بزر قطونا و شربت نیلوفر یا خشخاش یا شیرهٔ تخم خرفه یا خیارین یا مغز تخم تربوز یا مغز تخم کدو یا لعاب اسپغول دهند و ایضا همه تدابیر مرطب باید کرد و نگاه کنند اگر مزاج مائل بحرارت یا برودت باشد بحسب آن معالجه فرمایند پس در حار مزاج شیرهٔ خرفه با سکنجبین یرمانی و شربت بنفشه یا شربت انارین بنوشانند و ماء الشعیر که در ان تخم خشخاش سفید و یا شیرهٔ آن داخل کرده باشند و اسفاناخ و کاهو و خرفه و سرمق و کدو و خیار دهند و زردی بیضهٔ نیم برشت مع سفیدی آن با جلاب مخلوط کرده بعمل آرند و در ماء اللحم گلاب و آب سیب و آب کدو بیامیزند و در شوربا برگ کاهو و قدری کشنیز سبز و پالک و کدو و خیار داخل کنند و ادهان بارد رطب مثل روغن کدو و بنفشه و نیلوفر در بینی و گوش چکانند و سر و قدم و ناف و مقعد را بدان چرب نمایند و نطول بروغن بنفشه و نیلوفر و کدو هر یک تنها و یا مجموع و آب خیار و تراشهٔ کدو و آب برگ بید بگلاب و بدون آن سازند و جرادهٔ کدو و خیار بر سر گذارند و در بارد مزاج شراب کهنه و دارچینی و شهد در ماء اللحم ممزوج ساخته استعمال کنند و بر زردی بیضه اقتصار ورزند و روغن بنفشه بروغن شبت آمیخته بکار برند و از مرکبات نافعه درین صداع اطریفل کشنیزی بنسخهٔ معمولی و خمیرهٔ خشخاش و سفوف و ضماد لبوب و حلوا و معجون راحت و روغن حنا مرکب ست و ضمادیکه در سرسام سوداوی خواهد آمد نیز مفید بود و دوشیدن شیر زنان بر سر بعد تراشیدن موی سر و سعوط آن در ترطیب اسرع ست و شراب ممزوج بآب بسیار جید نوشته اند و بآب بقول رطب مثل کاهو و خرفه و آب عنب الثعلب و کدو و حی العالم فقط یا اندک افیون و پوست بیخ لفاح آمیخته بر سر طلا نمایند و انکباب بیخ کدو و جرادهٔ او برگ کاهو و تخم او پوست خشخاش و تخم او گل بنفشه گل نیلوفر برگ بید شاهسفرم در آب جوشانیده چادر بر سر کشیده استعمال کنند و اگر بنفشه نیلوفر خبازی سبوس گندم برگ خشخاش کشنیز خشک گل سرخ هر واحد یک کف جو مقشر باقلا کوفته هر یک دو کف برگ حی العالم برگ خبازی هر کدام یکدسته در آفتابه سر بسته بپزند تا مهرا گردد پس انکباب بران نمایند و بخار از لولهٔ آفتابه استنشاق کنند نافع بود و سکون در مکان بارد نزدیک آب و فوارها و خواب و استحمام بآب شیرین و تدهین بروغنهای مذکوره اختیار کنند و از سهر و تعب و جماع و جوع و غم و هم اجتناب نمایند و آنچه در علاج امراض دماغی یابس مذکور شد مفید شناسند اقوال حذاق جالینوس گوید که استعمال ماء الشعیر که در ان کدو پخته باشند و کله پاچهٔ بچهٔ جدی و حملان و بقول مرطبه مثل کاهو و خرفه و آبزن معتدل و سعوط ادهان مرطبه مثل روغن کدو و بادام و استکثار ریختن روغن و آب نیم گرم

شیرین برسر نهند ابو سهل گوید که صداع عقب خوا آنست که عقیب استفراغ کثیر باشد و اکثر زنان را بهم رسد باید که بیضهٔ نیمبرشت و کشک جو که دران لحم کوفته پخته باشند و حریرهٔ معمول از نشاسته و روغن بادام و شکر و ماء اللحم سینهٔ ماکیان و گردن بره که در طبخ قدری آب به و شراب ریحانی چکانیده باشند غذا سازند و بروغن بنفشه و شیر دختران سعوط کنند و بخبیص آرد سفید و روغن بنفشه و شیر دختران و اندک شراب غلاف سر نمایند بو علی می نویسد صداع یابس که با مادهٔ صفراوی یا سوداوی باشد مذکور شد و صداع یابس بلا ماده پس اول علاج آن تدبیر مریض با غذیهٔ مرطبهٔ جید الکیموس ست و خصوصاً کثیر الغذا مثل زردهٔ بیضه و مثل شوربای جوزهٔ مرغ فربه و کبک و تیهو و حریرهای چرب بروغنهای رطب بعده از جهت حار و بارد بسوی چیزیکه موافق تر باشد میل کنند و از انچه بدان انتفاع یابند استعمال سعوطات مرطبه بادهان محموده مثل روغن بادام و روغن کدو و غیر آنست و اگر در چیزی از ینها احتیاج بسوی تعدیل تبرید یا تسخین افتد روغنهائی که تعدیل آن نمایند ممزوج سازند گاه یبس نقصان بین در جوهر دماغ می آرد و آنرا مهیا باوجاع میگرداند و در انجا حاجتیست که استعمال سعوط بمغز ساق بز و گوساله و پیه ماکیان و تیهو و دراج و تذرو و مسکهٔ گاو و بز نمایند و بر سر مالند و از چیزهائیکه ایشان را نفع میکند تضمید سر بفالودهٔ رقیق معمول از میدهٔ گندم و حسب حاجت و شکر سفید و روغن بادام و کدو ست و باریختن رقیق آن بر تارک سر و با کلیل از آرد طوق کرده باشند تا انچه بر سر ریزند محتبس ماند مجوسی گوید که در صداع حادث عقب ولادت از کثرت دم نفاس تدبیر زن بغذای معتدل مثل زردهٔ بیضه و گوشت بچهٔ ماکیان و حملان شیرخواره و حریرهٔ معمول از مغز نان سمید و روغن بادام و شکر طبرزد و سعوط بروغن بنفشه یا نیلوفر که از روغن مغز تخم کدو ساخته باشند مع شیر دختران سازند و شیر مذکور بروغن بنفشه و روغن مستخرج از حلوا و فالوده بر سر مالند و حلوا معمول از بیضه و روغن بادام و شکر طبرزد و آرد میده بخورانند و به نسبت منقوع بشکر و روغن بادام نوشانند و ماهی هاربی و رضراضی بطریق اسفیدباج پخته یا بروغن بادام یا کنجد تازه بریان کرده بخورانند و اگر در انجا تپ باشد مزورهٔ کدو و سرمق و اسفاناخ و مانند آن دهند و همچنین ست تدبیر صداع حادث از سایر استفراغات با غذیهٔ مرطبهٔ جید الکیموس مع استعمال سعوطات و نطولات مقوی دماغ و مرطب آن و علاج صداع حادث از غم و هم کثرت خواب بعد غذاست و ترطیب دماغ باستنشاق روغن بنفشه و روغن تخم کدو و شیر دختران

علاج صداع جماعی

و این یا بسبب احداث یبس یا بسبب تهییج بخارات بسوی دماغ یا بسبب ضعف اعصاب بینا باشد پس اگر بسبب یبس متولد از کثرت خروج منی باشد بقدم افراط جماع و لاغری بدن بران گواهی دهد باید که سایر تدبیرش مانند علاج صداع یبسی نمایند بعد مائل کردن مرطبات بتسخین و مع فرط رعایت تقویت دماغ و اقوی آلة باغذیهٔ خفیفهٔ لطیفه علاج کنند مثلاً نخود آب گوشت برهٔ شیرخواره و طیور خفیفه مثل تیهو و دراج و کنجشک و مغز سر کنجشک با بعض فواکه مانند سیب و به و زردک و چقندر یا با ماش مقشر بریان و یا شیربرنج و حلیبه که از شیر بز ساخته باشند و یا زردهٔ بیضهٔ مرغ نیمبرشت با نبات شیرین کرده و دارچینی بران پاشیده و لبوب با شکر و ادهم حیوانات بخورند و شیر گاو و ماء اللحم بنوشند و خوردن مربای خصیة الثعلب و زردک و شلجم و ستاور نیز نافع و خصیة الثعلب سه ماشه سوده بمربای به دو توله سرشته ورق نقره یک عدد پیچیده بخورند بالایش شربت سیب و شربت انار شیرین هریک دو توله و ماء اللحم ساده نه توله حل کرده تخم شربتی هفت ماشه پاشیده بنوشند و یا طباشیر دو ماشه جواهر مهره چهار حبه با آملهٔ مربی یک عدد سرشته ورق یک عدد پیچیده بخورند و دوای مذکور با عرق بید مشک پنج توله بنوشند و آب شیرین نیمگرم غسل کردن و روغن بنفشه و نیلوفر در بینی چکانیدن و بر سر مالیدن و چرب کردن گرده بروغن گل و داشتن هر دو خصیه دران تا یک ساعت نجومی در رفع این درد مجرب ست و تناول فواکه خوشبو و بوئیدن آنها و عطرها و خوردن لبوبات و جوارشات باهیه مقوی اعضای رئیسه و سکون در مساکن طیبه و خواب بر بستر نرم و ترفه در مطعم و مشرب و دلک معتدل و چرب کردن هر دو خصیه و ذکر و گرده بقیروطی که از پیه گردهٔ بز دو توله موم یک توله روغن گل سه توله روغن یاسمین ده توله ساخته باشند و مالیدن روغن گل تنها نیمگرم بر مؤخر سر از مجربات ست و همچنین خوردن شراب یک نیم توله در گلاب و عرق سیب هریک پنج توله و استعمال میوه های مقوی اعضای رئیسه و کلیه بسیار مفید ست و کذا استعمال حقنهای مسمن گرده و تناول نان مجفف در تنور بدقوق و منقوع در جلاب و مغز بادام و پسته و چلغوزه و فندق و حبة الخضرا کوفته دران سرشته با اندکی بادیان و شوربای مرغ فربه و بط فربه و گوشت بزغاله

و مانند آن مفید و اغذیه و ادویه گرم و تیز و جالی بکار برند که موجب زیادتی بیس گشته محدث غشی و مرگ مفاجات نگردد و اگر بسبب امتلای بدن از اخلاط فاسد و ثوران ابخرهٔ خبیثه و ارتقای آن طرف دماغ بحرکت جماع باشد وجود علامات امتلا و غلبهٔ اخلاط و ادراک بوی بد از بدن عند حرکت جماع و ثقل در سر بران دلالت کند پس تنقیهٔ بدن از خلط غالب بفصد و مسهل هر دو نمایند اگر واجب بود و یا حسب حال مریض یکی ازین هر دو تدبیر بعمل آرند بطوریکه در اقسام صداع مادی مفصل گذشت بعده بهر تقویت دماغ و عدم قبول بخار لبوب صغیر بخورند و روغنهای مقوی مثل روغن گل و روغن آس و سرکه و گلاب بر سر مالند و آبیکه در ان گل سرخ و برگ مورد و نیلوفر و بابونه و مانند آن جوشانیده باشند بر سر ریزند و با غذیهٔ سریع الهضم جید الکیموس غذا سازند و قدری به و ناشپاتی بخورند و جماع ترک کنند و بضرورت بعد هضم و انحدار غذا جائز بود زیرا که در خلو معده ضعف و تحلل و تصاعد ابخره زیاده میکند و در امتلا خلل در هضم و تکثیر تبخیر مینماید و اگر فصل گرما و بدن نقی و سن شباب بود با آب سرد غسل کنند و بروغن گل بینی را چرب نمایند و بخسپند و اگر بسبب ضعف اعصاب و تالم دماغ از تعب آن باشد و این مشائخ و ضعیف مزاجان را اکثر عارض شود و رعشه در بدن و ضعف حرکات و انقباض دماغ و انجذاب آن بسوی قدام یا خلف بعد جماع لاحق گردد پس تقویت اعصاب و دماغ بمالش روغنهای مناسب بر سر مثل روغن گل و یاسمین برابر و طیوب و غیره و آرام و تفریح بملاهی مطربه و نغمه های لذیذه کنند و قدح عسل که در ان قدری مومیائی گداخته باشند چند روز متواتر بنوشند و همچنین شربت عسل و اسطوخودوس و مانند آن استعمال کنند و جندبیدستر در روغن قسط آمیخته یا روغن نرگس بر سر مالند و گوشت حلوان بمصالح خوشبو و دیگر اغذیهٔ مطیبه بخورند و بوئیدن کباب که در حضور مریض بریان نمایند تا بوی آن بمشام او برسد و تناول کباب با نان گندم خمیری جید و یا با چلاؤ مفید ست و روائح طیبه مانند مشک و عنبر و عود هندی و ریاحین و گلهای خوشبو و عطریات و لخالخ فواکه طیب الرائحه ببویند و تلفکه با آنها کنند و عود و عنبر قسط شیرین مشک صندل سفید و قدری کافور استعمال نمایند و رفتن به بساتین و باغها و شنیدن حکایات و قصه ها و دیدن اشیای مرغوبهٔ طبیعه موزونه و بالجمله اشتغال بهرچه باعث التذاذ طبع و تفریح نفس او گردد نافع ست و از هرچه منکر و ناخوش از ان باشد اجتناب نماید مسیحی گوید که صداع کائن عقیب باه را باید که معالجه کنند بتقویت سر باین طریق که آب مطبوخ مورد و گل سرخ و بابونه بران ریزند بعده بروغن گل و اندکی سرکه بمالند و غذا کثیر التغذیه سریع الانهضام معتدل الکیفیه سازند و در اثنای پختن آن قطعهٔ به و سیب داخل کنند و سویق نان خشک کرده در تنور بعد غسل او بجلاب و روغن بادام بنوشند و خوشبو موافق مزاج استعمال کنند و ماهی کوچک بسرکه ممزوج و روغن بادام پخته و ایضاً زردهٔ بیضهٔ رقیقه آنرا موافق ست طبری گوید که اگر صداع عقیب جماع از ضعف اعصاب باشد از جماع بالکل منع کنند و روائح طیبه ببویانند و آب نیلوفر و بنفشه و آب جمیع ریاحین اگر کدامی از قوانین سته که آن سن و مزاج و بلد و فصل و صناعت و عادت ست مانع نباشد این آبها جمع کنند و کافور و مشک و همه چیزهای خوشبو که ممکن باشد بر سر ضماد نمایند و اگر نوعی از قوانین مذکوره ازین مانع باشد بر اندک چیزیکه از ان ممکن باشد اقتصار نمایند و با غذیه که بدن را غذا بیشتر دهد مثل هرائس و لحوم حملان مضروب بشیر دهند و جوزهٔ مرغ فربه که در شکم آن حشایش خوشبو پر کرده پیش روی مریض شق کرده باشند تا رائحه آن بپوید و از شحوم و لحوم آن بخورد و نبیذ صاف محمود ملایم مزاج بنوشانند و امر بدعت و سکون و راحت کنند و ایذا نرسانند و آنچه مکروه باشد نشنوند و در مواضع اغانی لذیذه و روائح طیبه حاضر شوند اگر ممکن بود و الا از اشیای مذکوره هرچه ممکن باشد استعمال نمایند و سیب و ترنج ببویند و سماع مرغوب و معاشرت کسی که بدان مائل باشند اختیار کنند و اگر صداع از بخارات اخلاط بدنی باشد معالجهٔ آن بعلاج صداع حار مادی برابر ست غیر آنکه درین معالجه ترک جماع کنند تا آنکه بدن از اخلاط نقای تام یابد و صداع بالکلیه زائل شود و ایضاً در معالجهٔ این فصد نکنند مگر آنکه ضرورت داعی آن باشد

علاج صداع خماری

در مزاج حار اول بهر تنقیهٔ معده بسکنجبین و آب گرم و یا سکنجبین و آش جو قی کنند بعده شربت انار و شربت بهی و سکنجبین بگلاب و آب سرد بنوشند و یا سکنجبین و گلاب نیم گرم مکرر قی کرده افشرهٔ فالسه یا لیموی کاغذی و یا شربت غوره در عرق بیدمشک و آب یخ یا بشوره پرورده دهند و یا شیرهٔ زرشک و خیارین و مغز تخم کدو هر یک نه ماشه در عرق بیدمشک و زرشک هر یک پنج توله برآورده شربت ترنج چهار توله آب یخ ده توله داخل کرده بنوشند و یا جواهر مهره

ماشه در مربای ترنج توله آمیخته بورق نقره پیچیده بخورند بالایش شربت زرشک چار توله در عرق بیدمشک و صندل و گلاب هر یک پنج توله بنوشند یا جواهر مهره یک ماشه طباشیر سماق منقی هر واحد یک نیم ماشه در شربت لیموی کاغذی و سکنجبین تفاحی لیمونی هر یک یک نیم توله آمیخته ورق نقره حل کرده بلیسانند بالایش شربت ترنج و زرشک هر یک دو توله گلاب بیدمشک هر یک هفت توله داخل کرده بنوشند و همچنین دیگر اشربه مطفی مقوی معده قاطع بخار مثل شربت سیب و لیمو و غوره و حماض باب سرد آمیخته بدهند و لعاب اسپغول و جلاب ببرف سرد کرده و فقاع ممزوج باب غوره یا لیمو و قدری نمک و ماء الجبن و ربوب فواکه قابضه مذکوره تیزی خماری شکنند و همچنین سفوفات معمولی و شربت خمار و مفرح بارد و مفرح کشنیزی دافع خمار اند و شرب آب لیمو بشکر و گلاب و شم بخار سرکه ردس مغموسه در ازاله خمار مجرب سویدی ست و تنقل حماض اترج بر شراب برای منع حدوث خمار مجرب اوست و در ابتدا بهر تقویت و تبرید سر روغن گل و سرکه و گلاب بر سر نهند و اگر از قی فائده نشود لنقوع هلیله یا نقوع مسهل با حوامض مثل آلو و زرد آلو وغیره بدهند و یا آب انار بن شحم افشرده سقمونیای مشوی دو ماشه آمیخته بنوشانند و اگر خواهند بهر بدرقه شربت ورد مکرر اهلیلجی چهار توله بگلاب هفت توله و آب یخ حل نموده بنوشند بعده بهر تقویت دماغ روغن گل و یاسمین و سرکه مقطر همه برابر بر پیشانی و صدغین بمالند و لخلخه بسازند و اگر خون غالب باشد و علامات آن ظاهر بود اگر فصد یا حجامت نمایند باکی نیست و آنجا که از قی و اسهال وغیره بسبب ثوران مواد نفعی مترتب نشود و تهوع و غثیان مشتد گردد قدری طعام ملائم بخورند و بعد ساعتی قی کنند تا ماده ردیه تمامه با طعام مختلط شده برآید پس اشربه مطفیه مذکوره بدهند و بر دست و پا آب نیمگرم مطبوخ بابونه و بنفشه و قدری نمک بریزند و در ان آب پایها بدارند و بقوت بمالند و در آخر روز داخل حمام شوند و آب نیمگرم بر سر بسیار ریزند و هرگاه از حمام برآیند بعد یک ساعت تمام بنان مع نان خورش برگ کاهو و اسفاناخ و یا فروره انار دانه و کشنیز غذا سازند و خوردن گوشت در غوره سرکه پخته تا مهرا شود و کشنیز خشک و کرویا و دارچینی بران پاشیده در ازاله خمار مجرب سویدی ست و فواکه قابضه مثل بهی و سیب و انار میخوش بخورند و اگر مائل بشراب گردد شراب ابیض رقیق مرقق ممزوج بالمناصفه بدهند که عطش ساکن کند و خواب آورد و پایها از بن ران تا قدم بعد طعام به بندند و از هرچه مضر عصب باشد مثل سرکه ساده و مری اجتناب کنند و بدانند که در انتها استعمال مبردات شدید نمایند تا که تکثیف مسام و تغلیظ ابخره نکند و مانع از تحلیل نشود بلکه بر سر استعمال مانند روغن بابونه و سوسن نیمگرم نمایند و گیلانی نوشته که از بهترین معالجات این صداع آنست که قدح از شراب با آب بسیار خوب ممزوج کرده بدهند و کف پا بروغن بادام بمالند که خواب می آرد و صداع را ساکن میکند لاسیما که این تدبیر بعد قی واقع شود و در مزاج بلغمی بعد از قی بسکنجبین عسلی و آب ترب یا طبیخ شبت و جوز القی و عسل برات یا بدکه مصطکی پودینه خشک عود غرقی دانه هیل هر واحد یک ماشه سوده در دوا المسک حار نه ماشه آمیخته ورق نقره پیچیده بخورند بالایش شیره بادیان نه ماشه شیره الایچی کلان پنج عدد در عرق کیوڑه و هیل و نعناع هر یک شش توله برآورده شربت عود و سیب هر دو دو توله داخل کرده بنوشند و آب نیمگرم بر سر و دست و پا ریزند و دلک قدمین نمایند و در صورت باقی ماندن نفخ در شکم بعد از قی غاریقون سه ماشه در گلقند آمیخته بلیسانند و بدرقه بشربت دینار چار توله و گلاب پاو سیر کنند یا بایارج فیقرا یک درم مقوی تبرید و شحم حنظل اسهال آورند بعد اجابت غذا نان تنک بشوربای مرغ بدهند و بعد غذا خواب و سکون اختیار نمایند و هرگاه از غذا معده اندک سبک گردد سکنجبین عسلی بنوشند و پاشویه نمایند و روغن بابونه با قدرے روغن گل آمیخته بر سر مالند و باقی تدبیر مناسب از علاج امراض دماغی بخاری و صداع بخاری استنباط نمایند سفوف آمله مجرب برای صداع خماری و بخاری و وسواس سوداوی و خفقان معدی را نیز مفید کشنیز خشک دو توله آمله مقشر یک توله گاوزبان گل سرخ صندل سفید هر یک شش ماشه کوفته بیخته نبات سفید هشت توله آمیخته سفوف سازند و بعضے اوقات این ادویه اضافه کرده میشود و بسیار مفید می افتد طباشیر گل گاوزبان زرشک سماق هر یک سه ماشه خرفه پنج ماشه تخم کاسنی شش ماشه زهر مهره یک نیم ماشه مروارید کافور هر یک یک ماشه با عرق های مناسب بعمل آرند خوراک از شش ماشه تا یک توله شربت خمار جهت دفع خمار و صداع خماری بی نظیر ست آب انار ترش و آب انار شیرین آب سیب شیرین آب لیمو هر یک نیم رطل اول آلوی سیاه تمر هندی هر یک یک رطل عناب پنجاه دانه در شش رطل آب بجوشانند تا بدو رطل رسد مالیده صاف نموده آب های مذکور باهم بیامیزند و قند سفید یک من اضافه کرده بقوام آرند اقوال مهره مالتی وغیره مینویسند که شرب رب آس یا شربت آن تنها یا بشراب و کذا انار دانه ترش و کذا حجر المسن محکوک برمسن و کذا گل سرخ و کذا گلاب و کذا شاه چینی باب و کذا خمیر ترش آرد جو

در دوغ گاؤ مالیده صاف کرده وکذا خمیر آرد گندم در آب حل کرده بعد دو ساعت صاف نموده در دو اوقیه آن یک دانگ طباشیر و یک قیراط زعفران و سه درم شکر داخل کرده و تنقل حب الآس و یا ریباس و امتصاص سفرجل بر شراب وکذا ریباس و شم گل سرخ و اکل حماض سواقی مسلوق بروغن بادام وکذا کاهو وکذا غذای تفاحیه که بآب سیب ترش و قثا و مغز چلغوزه پخته باشند وکذا حماضیه بترشی ترنج و مغز بادام و زعفران و افاویه ساخته باشند وکذا حصرمیه که دران قطعه کدو و قثا پخته باشند وکذا کشکیه وکذا اسفیدباج... سک ترش بآب لیمو و سماق و سرکه و مغز بادام و کشنیز خشک و دارچینی هر واحد مزیل خمار ست و بقول ابن ماسویه و بدانی مخمور از شم کافور و از طعام و شراب که دران کافور باشد حذر کند که دران هلاکت اوست ابن واقد و غیره گویند که شرب طبیخ نبات اقحوان بدون گل آن وکذا زعفران بسفنج و یا مخلوط در طعام یا شراب وکذا گل افسنتین وکذا بول شتر وکذا روغن کنجد سه جرعه و اکل قبیط بزیت الانفاق پخته وکذا اطجه معموله بزردهٔ بیضه و مغز بادام و مغز تخم کدو و کشنیز سبز و کرفس و صعتر و کشنیز خشک وکذا الفت مخلل بشکر شیرین کرده هر واحد دافع خمار ست و ضماد عصارهٔ قنطوریون نافع صداع خماری ست ابن بختیشوع گوید که معالجهٔ صداع حادث از اکثار شرب شراب بخواب طویل و سکون و راحت باید کرد و اگر در معده بقیهٔ شراب مع غثیان باشد قی بآب نیم گرم و سکنجبین کنند و دست و پای را در آب نیم گرم که دران بنفشه و بابونه و اکلیل جوشانیده باشند نهند و دائم بر دست و پا نمک و روغن بنفشه بمالند و چون صداع خفت یابد حمام استعمال نمایند بعده چون جوع صادق بحرکت آید باغذیهٔ لطیفهٔ غیر حاره مثل نان مغسول و عدسیه و رمانیه اغتذا نمایند و بیضهٔ نیمبرشت اکثر نافع ست وکاهو تطفیه و منع بخار صاعد کند و آب ننوشند مگر آب خالص در بوب و فواکه مثل رب انار و رب ریباس و رب حماض اترج ممزوج بآب دهند و سیب و امرود و به بخورند و در روز دوم داخل حمام شوند و آب شیرین نیم گرم بر سر بسیار بریزند و بعد راحت از حمام بدراج و چوزهٔ مرغ و لحوم بره و ماهی رضراضی کوچک غذا سازند و در جمیع انواع صداع با ماده یا بخارات نفع میکند و در ابتدای او سکون و دعت و نوم و در آخر او هنگام انتهای مرض و شروع انحطاط مشی و ریاضت اکثر از انچه ممکن باشد تا انچه در سر محتقن ست تحلل یابد و اگر از ان بقیه یابد نطولات محلله استعمال نمایند ابن سینا مینویسد که در علاج صداع حادث از خمار اول انچه واجب بود استعمال تنقیهٔ معده لقی ست از سکنجبین و تخم ترب یا سکنجبین بآب نیم گرم و بمقیات لینه و متوسطه که از قرابادین ست و اگر قی واجب نبود یا استعمال او جائز نباشد اسهال بایارج مقوی بسقمونیا کنند تا لیث او در معده طول نکند و اگر در اینجا مانعی از مرض حار و مثل او از استعمال دوای حار باشد اسهال بطبیخ هلیله یا شربت فواکه مسهل کنند و اگر نفس از مثل این اشیا کراهت کند بآب انارین مع شحم مقوی بسقمونیای اندک اسهال آورند و از حرارت او خوف نکنند و اگر از استفراغات بوجهی مانعی باشد لزوم خواب نمایند تا انچه از شراب در معدهٔ ایشان ست منهضم گردد و این برنگ بول یعنی رنگین شدن آن ظاهر شود و کف پا بنمک و روغن بنفشه بمالند و بر اطراف نطول بابونه ریزند بعده داخل حمام کنند و تعریق سر بروغن گل سرد غیر شدید التبرید نمایند و لعدس و غوره و مانند آن و آب کرنب بخاصیتی که برای منع بخار از سر در آنست غذا سازند جالینوس گفته که اگر غذا بکبو تر بچه سازند خطا نکنند و شاید که سبب درین رقت خون متولد از ان و قوت او بر تحلیل ابخره باشد و باید که فواکه قابضه دهند و بجز آب چیزی دیگر ننیاشامند مگر آنکه معده ضعیف بود و خوف استرخای آن باشد که درینحالت از استکثار شرب آب سرد منع کنند و آب انار ترش و ریباس خاصةً و رب آن و ترشی ترنج خاصةً و رب آن و به و سیب و مانند آن بنوشانند و کشنیز خشک با هموزن شکر نافع ست بعده خواب و سکون اختیار نمایند که آن اصل در علاج اوست و اگر از ان تسکین نیابد اعادهٔ او دران روز و روز فردا کنند و غذای او سرد و مرطب سازند یا ملطف او مثل زردهٔ بیضه و برای تحلیل آب گرم بران بسیار ریزند و حسب استطاعت بآوردن خواب مشغول شوند بعد از ان چون غثیان بشرط وجود آن زائل شود و صداع باقی ماند روغن گل از ان قطع کنند که آن در آخر او رامضر ست و اگرچه در ابتدا برای تقویت سر و منع بخار حاجت بسوی آنست و باید که درین وقت روغن بابونه عوض او برای تحلیل استعمال نمایند و اگر بدین زائل نشود روغن سوسن بکار برند که این بغایت نافع و مجرب ست و چون خمار تخفیف و انحطاط یابد مشی اندک کنانند یا در گهواره نشانند و درین هنگام بماهی رضراضی و مرغ خصی و چوزهٔ ماکیان و یا بقول بارده غذا سازند و باید که بر طعام مشی نکنند بلکه بعد سه ساعت و بالجمله باید که انتظار هضم بخواب و یا بسکون طویل نمایند تا آنکه معدهٔ او اندک خفت پذیرد و بعده سکنجبین شکری اگر محرور باشد و عسلی اگر مرطوب بود استعمال کنند و اقدام بدلک قدمین نمایند پس مشی غیر متعب یا حرکت دیگر غیر متعب کنند و باید که از سرکهٔ ساده و مری اجتناب نمایند و اگر لابد باشد نانخورش بغیر تند آن سازند و اگر اندک مشی کرده باشند آبزن و حمام نیز استعمال کنند و در آخر امر باید که بنطولات معتدل التحلیل تحلیل نمایند و بلحوم

نسخه غذا سازند و این دوا برای خمار نیکوست تخم کاسنی و تخم کرنب و زرشک منقی و سماق و عدس مقشر و گل سرخ و طباشیر مساوی همه را کوفته بیخته بوزن سه درم از آن
با قیراطی کافور و اوقیه آب انار یا آب ریباس یا رب ترنج یا آب آن بخورند جرجانی و ایلاقی مینویسند که اگر شبت یا تخم شبت و تخم ترب در آب جوشانیده سکنجبین آمیخته
بدهند تا قی بخوبی گردد و معده پاک شود صواب باشد و اگر قی ممکن نبود یک درم ایارج فیقرا و نیم دانگ یا یک دانگ سقمونیا با هم سرشته بدهند تا بقوت سقمونیا اسهال زود تر افتد
و ایارج در بدن درنگ بسیار نکند تا از آن حرارتی نیفزاید و چون از خواب برخیزد حمام نماید و بعد از حمام تا یک ساعت تمام نگذرد طعام نباید خورد و بعده طعام حرارت افزا
نشاید خورد بلکه ماهی تازه خورد و برگ کاهو با اندکی سرکه که سخت ترش نباشد و کاسنی و مانند این موافق باشد و آنرا که بغذای قوی تر حاجت باشد بیضه نیمبرشت و گوشت
دراج و تیهو و چوزه مرغ خانگی و گوشت بزغاله بغوره و زرشک و سماق و امثال آن صواب بود و کرنب و عدس صاحب خمار را موافق باشد و آنرا که تشنگی غالب بود
آب سرد خورد مگر کسی که بسبب ضعف معده از مضرت آب سرد بترسد آب غوره و شربت آن و شربت سیب ترش و مانند آن با آب آمیخته یا بی آب بخورد و بداند که آب سرد شبت
که مخمور بخورد سرد کرده باید خورد مگر شربت ریباس که خاصیت او آنست که اگر سرد کرده خورند معده را ضرر دهد و اگر کسی این شربتها نتواند خورد شراب انگوری رقیق سفید بود
ممزوج با آب مساوی آن بخورد و بشب وقت خواب اندکی کشنیز خشک و شکر دهند و روز دوم طعام و حمام و شربت هم برین ترتیب باشد و چون اندکی تخفیف حاصل شود
ریاضتی آهسته و گهواره سود دارد و تا دو ساعت نگذرد و از پس ریاضت طعام نخورد و تا سه ساعت از پس طعام نگذرد هیچ حرکت و ریاضت نکند این معنی در همه انواع
صداع یاد باید داشت و سفوفیکه در قول بوعلی سینا گذشت خمار را زائل کند باندکی کافور از دو جو تا یک طسوج یا نیم دانگ باندازه قوت حرارت و گرمی مزاج با آب غوره
یا آب انار ترش و شیرین بخورد و فقاع که از آرد جو و سنبل الطیب ساخته باشند معده را از باقی شراب بشوید خاصة اگر اندکی نمک آمیزند هاضم تر باشد و اگر این فقاع
آب غوره سازند خوشتر و گوارنده تر باشد و بوئیدن صندل و گلاب و کافور و شاهسفرم سرد کرده و سرکه و گلاب بران پاشیده سخت سود دارد و اگر صبح آنروز که شراب
خواهد خورد یک خوراک شربت افسنتین خورد شراب هضم شود و خمار نیارد و اگر خمار باشد سبکتر باشد و در کتب آورده اند هر که پنج سعد کوفته بخورد آنروز مست نشود و
شربت مورد ساده ناشتا بخورد خمار سبکتر باشد و بادام تلخ نقل کردن خمار باز دارد و شراب بگوارد و محمد زکریا گوید سخن بسیار گفتن و چیزی خواندن خمار آرنده است
و روغن گاو فادزهر شراب است تیزی شراب از معده باز دارد طبری گوید که صداع عارض از شرب شراب که بسبب امتلاست که از صعود بخارات حاره
بسوی دماغ و اغشیه حادث شود و این صداع بر دو وجه بود یکی آنکه عقب شرب نبیذ ظاهر گردد و چون معده و اورده از بقایای شراب پاک شود صداع زائل
گردد و دوم آنکه با شرب شراب ظاهر شود و روزها باقی ماند تا آنکه شراب ترک نماید و پرهیز و تر طیب دوام کند و علاج قسم اول خاص بدان سوای غیر او از انواع صداع
اخراج بقایای شراب از معده است و تقویت آن با شربهٔ سطفیه محلله قطاعه بخارات مثل فقاع ساده معدل بکشک جو و اندک سنبل الطیب بهر آنکه از خاصیت این
غسل معده از بقایای شراب است و ادخال اندک سنبل در آن بهر تعطیر و تقویت معده بر هضم بقیه شراب است و مثل شربت غوره و رب سیب و شربت ریباس و شربت
نارنج و رب آن همه سرد کرده سوای شربت ریباس زیرا که از خاصیت اوست که چون آنرا سرد کنند معده را الم رساند و مردی را از افاضل دیدم که امر باستخشن
آب غوره بر فقاع ساده مذکور و انداختن اندک نمک بران میکرد و دران هنگام فقاع جوش میکرد و کف بسیار بران می آمد و از آن کف گرفته صاف کرده میخورانید و حل
طبیعت بسرعت میکرد و پس از غرض او در انداختن نمک سوال کردم گفت که بدین تدبیر تلطیف فقاع زیاده میشود و از معده بسرعت منحدر میگردد و آنچه علاج
سر بدان نمایند و تقویت مزاج دماغ و تسکین آنکه از خمار آنرا عارض شود می نمایند ببویانیدن بنفشه و نیلوفر و شاهسفرم بود که آب برف بران پاشیده باشند و گاهی بر
ریحان گلاب ممزوج بسرکه بپاشند و بکافور خوشبو بسازند و آنچه بر سر نهند گلاب سی درم روغن گل یک نیم درم سرکه سه درم یا آنچه قریب قیاس این باشد در شیشه
کرده بجنبانند تا آنکه هر واحد از آن قوت دیگر اخذ کند پس بر سر نهند و ایضاً روغن گل مضروب با آب خیار و لعاب اسپغول و آب کاهو و آب به ست و ایضاً صندل سفید با گل
آزاد درخت اگر در وقت آن باشد و الا با بنفشه هر دو سوده در گلاب آمیخته و ایضاً آب بید تر یا آب نیلوفر یا هر دو و درین صداع احتیاج استقصا در معالجه زیاده تر از این
بهر آنکه چون طبیب معده مریض و مزاج دماغ او را قوت دهد از حدوث این صداع امان یابد و علاج قسم دوم که بعد تحلل بقیه شراب از معده تا زمانی دراز باقی ماند
اولاً تنقیه مریض باین مطبوخ ست تمر هندی سی درم آلو بخارا چهل عدد عناب مثل او توت خشک اگر یافته شود ده درم بدستور مطبوخ جوشانیده و یک رطل

بغدادی ازان صاف کرده ده درم فلوس خیار شنبر دران مالیده بنوشند و یک شربت یا دو شربت ازین در مدت پنج روز بدهند بعد ازان لزوم شرب ماء الشعیر نمایند و غذا با سفاناخ و سائر مزورات و مغز خیار بسرکه سازند و اگر زوال صداع مشکل گردد فصد قیفال کنند و لزوم شرب آب انار میخوش بسکنجبین نمایند و پست جو با سرکه پخته روغن گل آمیخته بر سر ضماد کنند و بعد جدا کردن ضماد روغن گل نیم گرم اندک بر سر نهند و گاهی این صداع متعسر گردد و محتاج بفصد رگ پیشانی شود لا سیما چون صداع بمقدم و مؤخر دماغ میل کند و بالغ ترین چیزی که درین صداع مشاهده کردم اینست که بگیرند آب جراده کدو و آب برگ بنفشه و آب خیار و آب برگ بید و آب خبازی و همه را در شیشه کرده بالایش اندک سرکه و اندک روغن نیلوفر و روغن بنفشه و روغن گل انداخته شیشه را در دیگ پر آب آویزند و زیر او آتش کنند تا آنکه آب شیشه بجوش آید و کف دران ظاهر شود پس شیشه را برآورده بدارند تا سرد گردد و در زیر آن درد فرو نشیند پس صاف کرده بر برف سرد کنند بنحویکه شیشه را در میان او نهند و چون سخت سرد گردد بر تارک سر نهند که این در کمتر از ساعتی صداع را زائل کند و این بیمار را دیدم که امر بریختن آب سرد بر سر میکرد تا آنکه صاحب صداع سردی آب در دماغ خود معلوم کند بعده امر بپوشیدن سر و قصد خواب می نمود و این تدبیر را در ازاله او تاثیر نیک ست و این بهر آنست که فضلات گاهی به تبرید خارج می شوند چنانکه از تسخین مستفرغ میگردند پس گویا که بقایای بخارات باین تدبیر استفراغ می یابد و گاهی صاحب این صداع را سعوط بشیر دختران مع روغن گل و روغن بنفشه کرده بهشود و خداوندان این صداع را از بقول خشخاش رطب و قطف و ملوخیا و شاخ خرفه و مانند اینها نفع میکند

علاج صداع شمی

اگر از شمیدن اشیای حار خوشبو مثل مشک و زعفران و عنبر و عود و نرگس و یا بدبو مانند مر و حلتیت و بخار گوگرد و زرنیخ باشد چیزهای بارد خوشبو چون کافور و صندل و گلاب و نیلوفر و بنفشه و فواکه بارد ببویانند و اگر با وجود حرارت بتجفیف و یبوست ضرر رساند پس در علاج ضرر مشک مثلا بکافور اقتصار نکنند بلکه اگر ممکن بود تدارک باسعاط ادهان رطبه مبرده نمایند و اگر کفایت نکند کافور در روغن کدو یا روغن بنفشه یا روغن نیلوفر حل کرده در بینی چکانند و کذاک بالعکس و روغن خلاف را در تقویت دماغ و تعدیل آن بر سائر ادهان فضیلت ست و بوئیدن گل بنفشه تر و نیلوفر و کشنیز تر و جراده کدو و خیار رطب را در تسکین این نوع صداع مدخل عظیم ست و اگر از شمیدن اشیای بارد خوشبو یا بدبو باشد چیزهای گرم خوشبو مثل مشک و زعفران استعمال نمایند و باشیای حاره و حمام و آب گرم علاج کنند و بهر حال تعطیل راس بحسب اقتضای مزاج رائحه و استنشاق با دهان مضاده آنها و تقویت دماغ باشیای مقویه و تغذیه باغذیه لطیفه مقویه خوشبو حار و یا بارد نمایند طبری گوید که علاج صداعیکه از شم روائح طیبه حاره باشد تقویت مزاج دماغ بریختن آب های نیمگرم اولا بر سر و پوشیدن آن و امر بافشاندن بینی دائم ست پس تشمیم اضداد آن روائح در قوت مثل کافور هنگام تاذی بمشک و بنفشه عند تاذی باترج و مانند آن و اگر تحلل آن مشکل گردد این سعوط بکار برند اگر بدن او نقی بود و در آنجا تپ نباشد بگیرند آب حی العالم مروق و مصفی بآتش چهار درم روغن کدو دو درم آب طلع یک درم و در شیشه بجنبانند و صاف کرده سعوط نمایند آنچه ازان ممکن باشد مرة بعد اخری این تطفیه حدت روائح و دفع بقیه آن کند و اگر متعسر گردد تضمید راس بدانچه مذکور شد باید کرد و دران اسبغول مضروب بسرکه و عصاره مامیثا زیاده کنند که این تحلیل آن کند و بدانکه هر جا که اشاره تبرید مزاج دماغ میکنیم مراد ازان ترک افراط دران و عدم ادخال در بهر چیزی از مخدرات مثل بنج و افیون و بیروج لفاحی میباشد پس اگر لابد باشد و خوف هلاکت مریض بود اندکی افیون یا آب لفاح استعمال کنند و هرگاه معلوم کنند که مریض طاقت برداشت الم میدارد این مخدر ازان قطع کنند و در تلافی اذیت او هنگام زوال مرض کوشند وازین غافل نباشند و اما چون صداع از روائح مزابل و قاذورات و جلود متعفنه باشد مریض را در حمام داخل کنند و بر سر او آب نیم گرم بسیار ریزند و در حمام سرکه کهنه ببویانند و دو فتیله از پنبه ساخته بسرکه ترکرده مدام در هر دو منخر نهند و روائح خوشبو حار باشد یا بارد ببویانند و استنشاق ادهان مناسبه یعنی بارد مثل روغن گل بنفشه و نیلوفر در جوانان و حار مزاجان و حار مثل روغن یاسمین و خیری و سوسن در پیران و سرد مزاجان نمایند و فکر این امر کنند این صداع بنوع دیگر از انواع صداع منتقل خواهد شد بهر آنکه معالجه هر نوع صداع از علاج این نوع اسهل ست زیرا که بر دماغ از روائح کریهه ثقل و ضرر کم نبود حتی که گاهی ازان تشنج گردد و حجاب موضوع بران منتقص شود و در بدن سه عضو را خواص در میل بروائح طیبه و نفرت از روائح کریهه است و آن دماغ و معده و رحم ست چون بریکی ازین اعضا دو چیز یعنی بوی بد و غلظ ماده جمع شود صاحب او از مرض شدید ایمن نباشد و روائح

و اطلیہ معتمدہ بسیار اند لیکن چون طبیب بر قوانین معالجات صداع ومقابلہ شی موذی بضد آن واقف گردد انشاء اللہ تعالی اختراع علاج این جزئیات که بر ان وارد گردد تواند کرد

علاج صداع ضربی وسقطی وتفرق اتصالی

واین یا در نفس جوہر دماغ رسد ویا در حجب وغیرہ اجزای مذکورہ راس ویا در فروع آن یعنی اعصاب وعروق ویا در اعضای دیگر غیر سر از اعضای شریکہ مثل معدہ ورحم وغیر آنہا وتادیہ ضرر آن بسوی دماغ وضربہ وسقطہ گاہ اندک وخفیف بود ومعالجہ پذیرد وگاہ بسبب زیادتی باعث ثقل وتحرک وجوشش دماغ وعدم التیام مہلک بود وبالجملہ بہر تسکین درد وتقویت سر روغن گل بر سر نہند ودر امالہ مادہ بہ تنقیہ یا جذب بسوی خلاف سعی نمایند اگرچہ بفصد واسہال حسب احتمال وبستن اطراف وردع ابخرہ باشد تا ورم پیدا نشود لیس بزودی فصد قیفال کنند واگر منظر نباید فصد ہفت اندام وبحسب حاجت واحتمال قوت خون بگیرند واگر از فصد مانعی باشد حجامت میان کتفین نمایند وبقدر ضرورت خون بکشند وبہر تسکین وجع وتحلیل ورم وتبرید وتقویت سر برگ مورد وآرد جو وگل ارمنی ومامیثا وآرد عدس وحضض مکی اقاقیا وصندل در آب برگ بارتنگ وروغن گل آمیختہ نیم گرم ضماد کنند واین ضماد علویخان درین باب از مجربات ست برگ مورد وبرگ سرو وگل سوسن ولادن واکلیل الملک گل ارمنی قصب الزریرہ شب یمانی روغن گل ہر یک دو مثقال ضماد سازند واز کشنیز خشک وپوست خشخاش وسیب وبہ ومانند آن از ادویہ باردہ قابضہ بخور کنند وبازوہا ورانہا محکم بہ بندند وبر ساق وکف پا حجامت بی شرط نمایند تا کہ مواد متوجہ اسافل گردد وتلیین واسہال طبیعت مثل طبیخ عناب وبنفشہ ومویز وخیار شنبر وترنجبین وشیر خشت سازند واولی آنست کہ حقنہ لین کنند تا بہوش آید بعدہ بنا بر تحلیل ورم ورفع تپ شربت بنفشہ سہ تولہ در عرق گاؤزبان وابریشم سادہ وعنب الثعلب ہر یک پنج تولہ حل کردہ بنوشند وغذا بنوماش واسفاناخ بنان ویا بر ماء الشعیر اقتصار ورزند واگر جراحت وشقاق ہم باشد اندمال آن بمراہم نمایند وجراحت اغشیہ داخلی کہ علامتش ضربان وتمدد ووجع ثاقب وناخس وسیلان اشک بود عسر العلاج ست وجراحت جوہر دماغ کہ نشانش کثرت خواب وشوش ورطوبت خیشوم واختلال حواس ست اکثر مہلک بود ومحمد زکریا گوید کہ موضع شجہ را بشراب شستہ صبر ودم الاخوین واقاقیا بر ان پاشیدہ بستن عجیب الاثر ست بالجملہ بعلاج جراحت وکسر عظم کہ انشاء اللہ تعالی در آخر کتاب مفصل مسطور گردد رجوع کنند وچون ورم دماغ بہم رسد معالجہ سرسام حار نمایند ومتوجہ تسکین صداع گردند وتحلیل ورم بمراہم اسرنج کنند واگر آب برگ مورد وگلاب وروغن گل ہر یک بست مثقال سرکہ پنج مثقال با آتش ملایم بپزند تا کہ روغن بماند پس مونگ مقشر یک کف وعود صلیب مغاث بغدادی مغاث ہندی ہر واحد یک مثقال در عرق عنب الثعلب سائیدہ بیامیزند وبر پارچہ طلا کردہ بر سر گذارند صداع وورم ضربہ را نافع بود وباقی تدبیر این صداع از علاج امراض دماغی از ضربہ وسقطہ کہ مذکور شد اخذ کنند اقوال اکابر ابو سہل گوید کہ صداع حادث از ضربہ ویا سقطہ بسبب عروض ورم پیدا شود پس می باید کہ اولا فصد کنند پس حقنہ لینہ بعمل آرند تا مواد باسفل منجذب گردد واز صعود بسوی سر آنرا منع کند بعد از ان بر سر روغن گل غیر بارد نہند کہ آن تسکین وجع وتقویت راس نماید واگر درد بسیار نباشد اندکی سرکہ با وی آمیزند واگر درد شدید باشد تنہا بدون سرکہ استعمال کنند واگر معہ ذلک بیخوابی بہم رسد بروغن بنفشہ سعوط کنند واگر احتیاج بتقویت سر بسبب ترعرع باشد کہ از شدت ضربہ آنرا بہم رسد تضمید سر ببرگ مورد ومرد واکلیل الملک وقصب الزریرہ وگل ارمنی وشب یمانی ولادن وبرگ سرو وروغن سوسن وانند کہ شراب ریحانی کنند واگر عقل مریض مختلط گردد آرد جو وسبوس سپید وخطمی سفید باب برگ بید وروغن گل وقلیلی از سرکہ ضماد سازند واگر با درد تپ وسرخی وشدت حرارت باشد باید کہ بعد از فصد آب عنب الثعلب وکاسنی بخیار شنبر نوشانند وماء الشعیر دہند وغذا ببقول باردہ رطبہ مثل کدو وخیار وکاہو وبقلہ یمانی سازند واگر با درد تپ نباشد بر زردہ بیضہ نیمبرشت ولحم طیور تغذیہ نمایند واگر جراحت اندک حادث شود از مور دشفا یابد واگر عظیم باشد دران صبر وکندر ومرد ودم الاخوین استعمال نمایند شیخ میفرماید کہ در معالجہ صداع حادث از ضربہ یا سقطہ واجب ست غایت قصد طبیب بتسکین درد حتی الامکان وتبعید مادہ از جای درد یا باستفراغ ویا بجذب بطرف خلاف باشد تا ورم نکند واگر جراحت حادث شود معالجہ آن باندمال نمایند واندمال آن ممکن نیست در حالی کہ سوء مزاج ثابت باشد بلکہ واجب ست کہ در اندمال آن تعدیل مزاج ناحیہ آن کنند وچون صاحب این آفت را تپ ظاہر شود واختلاط عقل گردد بدانند کہ در ورم شروع کردہ اول آنچہ در علاجش استعمال باید کرد آن فصد قیفال یا اکحل ست تا تورم را منع کند واگر در انجا امتلا باشد باید کہ حقنہ حادہ استعمال کنند واگرچہ بشحم حنظل باشد مگر آنکہ با وی تپ باشد کہ درین صورت تعدیل حقنہ نمایند واگر حقنہ ممکن نبود مثل حب قوقایا تنقیہ کنند اگر

تپ نباشد واگر حرارت بدون تپ باشد خورانیدن حب مذکور ترک نکنند وازتنقیه چاره نیست تا از ورم ایمن گردد بعد ازان واجب ست که نگاه کنند اگر درانجا جراحت باشد اول علاج آن نمایند وتعدیل مزاج موضع او لابدست تا علاج قبول کند واگر جراحت نباشد بعد تسکین وجع تضمید موضع بادویه مقویه نمایند مثل اضمده که آبهای آنها آب مورد وبید وروغنهای آنها روغن مورد وسوسن وروغن گل باشد واخلاط آنها اشیائی باشد که دران قبض لطیف وتحلیل اندک بود مثل گل سرخ واکلیل الملک وقصب الزریره وبابونه وگل ارمنی وشب یمانی بشراب ریحانی وگاهی اقتصار میکنند برادهان اگر درد باقی بود وگاه استعمال آن نیم گرم میکنند وگاهی بسبب درد وخوف ورم اندک سرد کرده بعمل می آرند وواجب ست که از حمام وشراب وغضب ومبخرات ومسخنات از اغذیه وادویه حذر کنند واگر موضع بورم شروع کند دران وقت لابدست از استعمال قوابض قوی القبض والتبرید مثل پوست انار وگلنار وعدس وگل سرخ وبآب اینها نطول وثفل آنها ضماد سازند بعد ازان بدوائی که باوجود آن دران تلطیف اندک باشد نقل نمایند مثل سرو وطرفه وبه وکندر واگر ضربه تزعزع راس پیدا کند مبادرت بخورانیدن اسطوخودوس بآب یا شربت عسل باید کرد که ازین خلاص یابند وبدانکه الم چون بحجاب دماغ رسد دران خطر باشد وچون بسبب ضربه خون از دماغ خارج شود ومغز سر باکیمان اندک اگر ممکن باشد باید خورانید وبالایش آب انار ترش اندک بنوشانند وچون ورم تحلیل یابد تاخیر در خورانیدن مغز تا سوم روز وبعد فصد نمایند صاحب کامل منه بسبب هر که را از ضربه یا سقطه که بر سر واقع شود صداع عارض گردد باید که درامرا او لا مبادرت بفصد سر رو کنند وخون بحسب حاجت وقوت وسن برآرند واگر فصد بسبب سن وقوت وفصل ممکن نبود باید که حقنه حاده استعمال کنند واگر تپ باشد حقنه لینه بعمل آرند وجذب ماده باسفل کنند تا موضع علت نریزد بعد ازان تکمید در آب مورد وجوز السرو جوشانیده باشند نطول کنند وبدان تکمید نمایند واثل وآس وبرگ سرو باندک گل ارمنی سائیده ضماد کنند وپاره پشم که در روغن گل نیم گرم تر کرده تکمید سر نمایند واز آفتاب وحمام وشراب وغصه واغذیه حاره وحریفه ومصدعه مثل جوز وشاهانج وجرجیر وبادروج وشراب قوی وسیفنج ومویز شیرین حذر کنند واین ضماد نمایند گل ارمنی پنج درم قصب الزریره ومغاث وماش هر واحد سه درم بابونه واکلیل الملک هر واحد دو درم صبر یک درم مر یک درم همه را باریک سوده بآب مورد سرشته ضماد سازند وایضاً آس وجوز السرو وبابونه واکلیل الملک وقصب الزریره هر واحد پنج درم قشار کندر دو درم گل سرخ چهار درم همه را در آب پخته بر سر ضماد کنند وآب او نیم گرم بران ریزند وایضاً آب بید وآب اثل وگل ارمنی واکلیل الملک وروغن گل آمیخته ضماد نمایند واگر مورد تر کوفته بمضوح خوشبو ساخته ضماد کنند نفع بخشد واگر غشای دماغ را از ضربه وسقطه ورم لاحق شود باید که روغن گل وسرکه نیم گرم بر سر ریزند واگر استخوان بشکند وغشای محلل دماغ ظاهر گردد یا درد شدید باشد با روغن گل سرکه نیامیزند بلکه روغن خالص نیم گرم یا روغن بابونه بر سر نطول کنند واگر با صداع سهر باشد روغن بنفشه یا روغن نیلوفر نیم گرم بریزند واگر ازین اختلاط ذهن عارض شود خطمی وآرد جو وبنفشه وروغن گل باندک سرکه بر سر ضماد کنند وباید دانست که سرکه بر روغن گل در ورم دماغ وغشای او بهر آن مخلوط میکنیم که روغن گل را بباطن دماغ رساند وبدرقه کند بسبب لطافت خود نه بهر آنکه سرکه ورم را نفع میکند زیرا که دران نه تسکین ست ونه تحلیل نه در اورام حاره ونه در بارده در اورام بارده بادی فرفیون وغیره اشیای حاره استعمال میکنند طبری گوید که صداع عارض از سقطه وضربه بر دو وجه ست یا آنکه سر را الم رسد وشجه واقع نشود ویا شجه والم آرد والم در قلت وکثرت مختلف بود وشجه در خفت وشدت وایضاً بحسب موضع مختلف باشد اما معالجه شجه در شجاج سائر اعضا مذکور گردد وصداع عرض تابع شجه بود ولیس معالجه شجه معالجه صداع ست غیر آنکه با معالجه شجه قصد تسکین صداع بحسب مزاج مریض کنند به تضمید وتکمید او بحسب آنکه در انواع صداع ذکر یافت وموافق ترین اشیا برای کسی که اورا این نوع صداع باشد تکمید سر بروغن گل گرم کرده است ویا بروغن گل که دران قدری مازو ولادن جوشانیده باشند اگر مزاج این را واجب کند والا اندک کافور بروغن گل اگر مزاج واجب کند وموم وروغن گل گداخته سفیداب مغسول بران ریخته از آتش فرود آرند هرگاه نیم گرم ماند سفیدی بیضه اندکی آمیخته برهم زنند تا که سرد شود بعده در هاون کرده بران آب سرد شیرین انداخته حل کنند پس آب را بریزند ومرهم بگیرند وبر تمام سر ضماد نمایند که مسکن صداع ومفید جراحت وورم ست واگر درانجا جراحت نبود ونه رض ونه فسخ بسببش تا الم بحجاب موضوع برتخفف در موضع سقطه یا ضربه باشد واین بجمیع حجاب سوداء می گردد وعلاجش تسکین حرارت وتبرید بلیغ مزاج جلد سر بآبها که ذکر کردیم باید کرد تا سر قوی گردد ومواد را قبول نکند بعده بچیزی که محلل وملین باشد مثل موم وروغن ویا آبهای محلله مثل آب بابونه واکلیل الملک در آخر آن ضماد کنند واگر مریض متحمل باشد فصد هر دو قیفال

کنند و تنقیهٔ بدن او از اخلاط نمایند اگر قوانین آنرا واجب کند و اگر اعراض عظیم گردد و مؤدی بورم شود در هر دو نوع این صداع اعنی آنکه با وی شجه باشد و آنکه با شجه نباشد اما آنچه با وی شجه بود و ورم حادث شود علاجش علاج جراحتی ست که با ورم باشد بمراهم سفید و ورم مثل مرهم مرداسنگ و اسفیداج و مرهم اسرنج مغسول و تضمید راس بچیزیکه ورم را تحلیل کند مثل صندلین و شیاف مامیثا و آبهای محلله ورم پس اگر عقل مریض زائل گردد بی شک ورم بحجاب موضوع بر قحف از داخل عام شده باشد و علاجش درین هنگام علاج سرسام حار ست و اگر عقل مریض زائل نشود امر دران آسان ست و ورم باصلاح جراحت زائل گردد و اگر جراحت نباشد امر آسان تر بود و غیر آنکه فصد اگر ممکن باشد از ان غافل نباید شد و تضمید سر باشیای مبرده در وقتی و باشیای محلله در وقت دیگر و بهترین چیزیکه درین هر دو نوع صداع با ورم یا بی ورم استعمال کنند تغریق راس ست بروغن گل نیم گرم علی الدوام و تضمید او بمرهم اسرنج و اسفیداج بآب حی العالم و عصی الراعی و آب خطمی و خبازی تسقیه داده و تضمید سر ببرگ خبازی و برگ اسبغول هر دو کوفته مطبوخ در روغن گل بر آن اندک خطمی سفید و آرد جو انداخته که این ضماد در تحلیل ورم و تسکین این هر دو نوع صداع بغایت نافع ست و علاج جراحات آلمه که تا ام دماغ رسد در جراحات بدن خواهد آمد نسخهٔ مرهم اسرنج بگیرند اسرنج پنج درم و پارچه بآب تر کرده با وی بیالایند و مقابل آتش کنند که خشک گردد پس در ظرفی با آب نیم گرم بشویند تا آنکه پارچه سفید گردد هرگاه اسرنج دران ظرف زیر آب درته نشیند آب صاف که بالای آنست از نیمه برگیرند و اسرنج را خشک کنند که این بهترین طریق غسل اسرنج ست بعد از ان وزن کنند و برابر او سفید آب رصاص و مثل یکی ازین هر دو مرداسنگ گرفته هر سه مساوی بسایند و بحریر بیخته موم در روغن گل گداخته از آتش فرود آرند و بران این ادویه انداخته حل کنند تا مختلط شود و باز بر آتش گذارند و بآبهای مذکوره تسقیه دهند و قوی تر از ان آبها آب برگ بزرقطونا ست پس در هاون بریزند تا سرد گردد و اندک سرکه و قدری سفیدی رقیق بیضه بران انداخته حل کنند تا همه مختلط گردد و در هر شبانه روز یکبار بر سر طلا کنند و این بالغ ترین ادویه مستعمله در اعراض مذکوره است و غذای این علیل غیر مبخر بسوی سر و آنکه تغذیه کثیر ندهد واجب ست اگر قوت مطاوعت کند که بر ماء الشعیر اقتصار کنند در روزی بدفعات پس برین اقتصار ورزند و این صعب ترین صداع بر طبیب ست اسمعیل و یوسف مینویسند که اول فصد یا حجامت طبع را بآب فواکه و فلوس خیار شنبر و یا حقنه نرم باید کرد و این صفت حقنه است کشک جو بنفشه خطمی در پارچه کتان بسته هر یک بست درم هر سه را در یک نیم من آب بپزند تا نیم من بماند صاف کرده ده درم روغن گل ده درم روغن بنفشه و دو استار فانیذ و نیم درم بوره یا نمک دران حل کرده بکار برند چنانکه وزن همه صد درم یا صد و ده درم باشد و ایضا برگ چقندر بپزند و از آب وی هفتاد درم و الکامه ده درم و روغن بنفشه ده درم انگبین ده درم بکار برند و این حقنه قوی ست برگ چقندر قدری بابونه شبت هر یک بست درم انجیر یا نزد و بنفشه خطمی هر یک ده درم بپزند چنانکه رسم ست و صاف کرده یک درم بوره و یک درم نمک و ده درم عسل دران حل کنند و آنرا که تپ آید از پس فصد هر بامداد آب کاسنی و آب عنب الثعلب با مقدار پنج درم فلوس خیار شنبر دهند و آنرا که تپ سخت گرم نباشد آب کاکنج و آب عنب الثعلب هر یک سی درم بستانند و پنج درم فلوس خیار شنبر و دو درم صبر و یک نیم دانگ زعفران در آن حل کرده بدهند تدبیر ضماد آنرا که با ورم تپ باشد از آب عنب الثعلب و صندل سرخ و فوفل و زعفران و گل ارمنی و صبر و سبزی که بر سر آب باشد همه را جمع کرده بر سر نهند و ایضا علاق ساق گلنار گل سرخ برگ مورد و پوست انار همه بپزند و پارچه بدان تر کرده بر سر نهند با روغن گل و ایضا برگ مورد گلنار پوست انار هر سه را در سرکه و آب بپزند و اندکی مشک و عود خام و قصب الذریره بکوبند و شراب کهنه بران چکانند و با هم سرشته بر سر نهند و آنرا که مدت دراز گردد ضمادهای معتدل بر نهند چنانکه با قوت قبض قوت تحلیل داشته باشد و این ضماد معتدل ست انار ترش و شیرین با پوست شگافته در شراب کهنه پخته بسایند و ضماد کنند و ایضا که معتدل ست برگ مورد تازه برگ بید برگ سرو و خطمی تازه و اکلیل الملک بکوبند و آب او بگیرند و اگر در آب بپزند و بیفشارند و آب آن بستانند روا باشد پس روغن سوسن با این آب و شراب کهنه آمیخته دو سه جوش بدهند و اندکی مر و قصب الذریره و گل ارمنی و شب یمانی کوفته در صره بسته با وی بجوشانند و بدست مالیده بفشارند و پارچه بدان تر کرده بر سر نهند و ایضا ضماد محلل مر یک درم کندر یک درم صبر سه درم مرداسنگ یک درم موم زرد پنج درم روغن گل بست درم موم بروغن گداخته ادویه سوده بسرکه تر کرده بدان بسرشند و بر خرقهٔ کتان طلا کرده نیم گرم نمایند و بر سر نهند و آنرا که حاجت تحلیل بیشتر باشد سرکه کهنه بدل شراب کنند و بدل روغن گل روغن سوسن یا روغن یاسمین یا روغن کنجد تازه کنند و آنرا که با درد بیخوابی باشد روغن گل و روغن بنفشه بر سر نهند پس اگر درد قوی تر باشد روغن گل زیاده کنند و اگر بیخوابی

قوی تر باشد روغن بنفشه فزودن تر از روغن گل کنند از بہر آنکه روغن گل مسکن درد زیاده است و روغن بنفشه خواب آرنده تر و طعام کشکاب و مزوره کدو و مغز بادام دہند و آنرا که دماغ بجنبد اسطوخودوس و مغز مرغ خانگی و غیره دہند که در علاج صداع ترغزعی بیاید و آنرا که خون بسیار رفته باشد و تیہو و زرده بیضہ مرغ نیمبرشت و گوشت ناکیان دہند و صندل و سیب به و گل سرخ و بنفشه و برگ مورد بویانند و اندکی کافور و آنرا که جراحت کوچک باشد برگ مورد خشک کوفته بیخته و اندکی مرآسیخته بر جراحت نہند و آنرا که جراحت بزرگ باشد لیکن باستخوان نرسیده باشد بر جراحت روغن گل بمالند و بدوزند و این اکسیر بر نہند صبر انزروت کندر ہر یک یک درم دم الاخوین مرمکی ہر یک پنج درم ہمہ را سائیده بسفیده بیضہ مرغ بسرشند و موی خرگوش بدان آلوده بر جراحت گذارند و اگر خشک کہ جراحت بیاشند روا باشد در ہر دو روز یکبار بکشایند و ببندند تا آنکه صحت یابد و گرد اگرد جراحت ضمادہای کوره مانع ورم نہند و ضمادہا و روغنہا نیمگرم بر نہند و آنرا که عقل شوریده باشد و حرارت سخت قوی باشد و باقی علاج در جایگاه جراحات یاد کرده آمد

علاج صداع ترغزعی

جہت اماله ماده قبل از ورم فصد باسلیق یا ہفت اندام نمایند و بعد ورم رگ سر دو کشایند و تلیین طبیعت بآب کاسنی مروق و خیار شنبر و یا مسہل بارد و یا بحقنه لین کنند و اگر تپ نباشد بحقنه حاد و حب ایارج یا قوقایا نمایند و بعده باضمده مقویه چون صندل و فوفل و گل ارمنی و ریوند چینی و طحلب و آرد جو و باقلا ضماد سازند و اگر برگ مورد و برنجاسف و نمام و برگ انگور باریک سائیده ضماد کنند نیز نافع بود و اگر در سر ورم باشد و تپ نبود مثل گلنار و عدس و پوست انار و گل سرخ و مورد و قصب الذریره و شب یمانی ضماد کنند و سیب و بہی و غیره اشیای خوشبو بویند و اگر ترغزع از ضربه باشد اسطوخودوس دو درم سائیده با جلاب یا شربت عسل بخورانند و غذا بدماغ ناکیان و فرنجاله و بره و گوساله سازند و بالایش قدری آب انار میخوش بدہند و با غذیه و مزورات لطیفه که در صداع حار گذشت غذا سازند و دعت و سکون و سکوت و نوم و اویل بر فرشہای نرم لازم گیرند و بالجمله علاجش علاج سکته است طبری گوید که علاجش فصد قیفال ست اگر ممکن باشد و حل طبیعت اگر از آن مانعی نباشد و شمیدن روائح طیبه مشاکل مزاج او و درین وقت وامر بجواب بسیار بر پشت و تسعیط باین سعوط روغن خشخاش روغن بنفشه ہر واحد یک درم شیر دختران یک درم حضض مکی تازه بوزن دو شعیره در شیر مذکور حل کرده در شیشه کرده بجنبانند تا یکذات شود و بمقدار احتمال مزاج سعوط کنند و تضمید سر باین ضماد بگیرند آب بید و شیر دختران و باہم بجوشانند تا مختلط شوند پس صاف کرده و در ان اندک حضض و خطمی و آرد باقلا و آرد جو حل کنند تا غلیظ گردد بر سر ضماد نمایند و اگر این کفایت نکند و صداع باقی ماند امر بتغریق راس بروغنہای نیم گرم کنند ہر روغنی که باشد سوای روغن بلسان مگر آنکه مزاج او باین الم ببرودت مستحیل گردد که درین صورت بر سر او روغن بلسان و روغن غار و روغن قسط و مانند آن استعمال کنند و بالغ ترین اشیا انچه درین صداع استعمال نمایند روغن نیمگرم ست که گاہی از سائر معالجات غنی می گرداند ابن ہبة الله می نویسد که سبب ترغزع راس خلط غلیظ بارد ست که در مواضع خالیه سر حاصل شود و اعراض آن ضعف حرکت ارادی و احساس ثقل در سر و کدورت حواس ست و این مرض منذر بحدوث سکته بود پس طبیب عند احساس حرکت ترغزعی مبادرت کند به تنقیه بدن از حبوب مخرج اخلاط غلیظ مثل حب صبر و مانند آن و بعد تنقیه ماء العسل که در ان اسطوخودوس مسحوق جوشانیده باشند بنوشند و جلنجبین بخورند و آبیکه در ان گل سرخ و عود و مصطگی پخته باشند بنوشند و از امتلا و اغذیه مرطبه و نافخه غلیظه عسر الہضم حذر کنند و غرغره بسکنجبین عسلی و خردل نمایند و اغذیه لطیفه قلیل الفضول مثل قلایای لحوم طیور غیر آجامیه تناول کنند و اعانت ہضم کنند و شراب کہنه بنوشند و مشک و غالیه و مرزنجوش ببویند و آبہای ادویه محلله بر سر ریزند و بپارچه خشن سر را بمالند پس اگر طبع قبض بود حقنه لعل آرند و اگر غثیان محسوس گردد قی کنند بعد خوردن طعام زیرا که انچه از اخلاط غلیظ در معده جمع شود از ین تدبیر دفع گردد لاسیما بعد خوردن ترب و اطعمه مالحه چه از ین قی بسہولت می آید و دفع کیموس بطبیعت اسہل میشود و اندفع آن بدون خوردن چیزی و از علاج این مرض غافل نشوند که از ین تدبیر ممکن ست که مریض از سکته متوقعه خلاص یابد باذن الله تعالی عز و جل

علاج صداع نومی

درین صداع واجب ست که اول بعلامات مواد دریافت نمایند که کدام خلط در بدن غالب ست پس بتنقیه بدن و دماغ از آن ماده مکرر کنند بدستوری که در اقسام علاج امراض دماغی مادی و صداع مادی مفصل مسطور شد و بعد از آن تعدیل مزاج دماغ و تقویت آن باطلیه و اضمده و مروخات و غیره حسب ماده نمایند و رماد گرم در سکه آمیخته بر پیشانی و صدغین ضماد کردن باین صداع نافع ست و بہترین رماد خاکستر چوب انجیر ست و اگر ہنگام بیداری از خواب چیزی مسکن صداع بخورند صداع ساکن شود

لیکن از تنقیه بدن و سر از خلط غالب غافل نشوند و از اشیای مرطبه مثل البان و ماهی و بیضه و فواکه و بقول رطبه اجتناب کنند و بعد از تناول طعام خواب نکنند

علاج صداع دودی

اول تنقیه بدن و دماغ از ماده ردیه بمسهل بلغم و حب ایارج یا حب اصطمخیقون و قوقایا کنند بعده باندک ایارج فیقرا سعوط نمایند و در یک هفته چند بار تکرار این سعوط کنند
و دیگر ادویه قاتل کرم شکم مثل آب برگ شفتالو و آب بیخ توت و صبر و طبیخ افسنتین و شیح ارمنی در بینی چکانند و عقب او سعوطات و عطوسات منقی دماغ بعمل آرند و بعد
از آن برای رفع بدبوی بینی اگر باقی باشد آنچه در باب نتن الانف مسطور گردد استعمال نمایند و بقول ایلاقی شرب صبر و تقطیر او در بینی و تعطیس بدان نافع ست بالجمله
آنچه در قتل و اخراج کرم دماغ و دیگر جراحات معمول راقم ست اینست که حلتیت و کافور هر یک قدری در روغن گل حل کرده بچکانند و قطور آب برگ خوخ و نیب
و شرلیفه و سنبهالو و امربیل هر واحد با صبر و حضض سوده آمیخته مجرب ست و کذا قطور مخترع والد ماجد غفر الله له در قتل کرم و حبس خون و اندمال زخم مجرب و معمول
و نفوخ برگ چرچیته و بهنگری و شکر خام هر سه مساوی سائیده در اخراج کرم از مجربات استاد مرحوم ست و اگر ملیم را در آبیکه صبر و حضض جوشانیده باشند سائیده
یا در آب برگ نیب سوده در بینی چکانند اخراج کرم بسیار میکند و مجرب ست و کذا ملیم و افسنتین سوده ناس گرفتن بغایت سودمند و همچنین بندق هندی در آب سوده
دو سه قطره در بینی چکانیدن مفید و تقطیر برگ نیب با آب سوده و کذا روغن او نافع و گویند که تخم حنظل دو جزو مر و شیح هر واحد یک جزو زعفران نیم جزو باریک سائیده
در آب پودینه آمیخته سعوط کردن مجرب ست و قطور آب برگ شاهتره نیز مخرج کرم ست و مجرب و آب برگ سرس با صبر یا ایارج آمیخته بدستور و واجبست که بعد یک ساعت
از چکانیدن ادویه آب برگ کشنیز تازه در بینی چکانند و تدابیر حاره یا بسه تدبیر نمایند و اگر با آن حرارت باشد تدابیر بارده یابسه بعمل آرند و نشوقات و عطوسات که
در سده بینی مسطور گردد بکار برند و بعد از آن تقویت دماغ و تعدیل مزاج آن نمایند و اغذیه لطیفه غیر مبخره که در آن کشنیز بسیار داخل نموده باشند تناول کنند
نجمندی گوید که ملاک امر در علاج این قسم صداع استکثار ریاضت متعبه است و تقلیل غذا و استعمال حمام بآب گرم شیرین و کثرت ریختن آن آب بر سر برای
تفتیح مسام و انحدار فضلات و تقلیل مواد محتبسه متعفنه که از آن کرم تولد میکند صاحب اقتباس مینویسد که اول رگ قیفال زنند و شیره بنفشه یک تولہ و
مویز منقی دو تولہ و برنگ کابلی چهار ماشه بنوشانند و غذا شوربای مرغ بنان تنوری دهند سه چهار روز داده جهت تنقیه دماغ حب ایارج وقت شب یک تولہ باب
نیمگرم بخورانند و صبح این مطبوخ اسطوخودوس دهند اسطوخودوس نه ماشه افسنتین پرسیاوشان برنج کابلی درمنه ترکی بسفایج هر یک هفت ماشه سنای مکی نیم تولہ
پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه هر یک نه ماشه مویز منقی سه تولہ گل سرخ یکنیم تولہ ریوند خطائی تربد سفید هر یک نه ماشه جوش داده گلقند پنج تولہ خیار شنبر
شش تولہ شربت الهی علوی خانی چهار تولہ روغن بادام شش ماشه اضافه نموده بنوشانند و بجای آب برگلاب و عرق افسنتین اکتفا نمایند و وقت دو پهر نخود آب بچه مرغ
و وقت شام شله مرغ دهند و همین نمط چهار پنج مسهل دهند تا ماده مولده بتمامه برآید و روز دیگر این تبرید دهند افسنتین درمنه ترکی هر یک یک ماشه سوده در شربت بنفشه یک تولہ
آمیخته بلیسانند بعده شیره بادیان و پودینه هر یک نه ماشه انیسون چهار ماشه در عرق شاهتره و اذخر هر یک هفت تولہ گلاب نه تولہ برآورده شربت افسنتین شربت کشوث
هر یک یکنیم تولہ تودری سرخ هفت ماشه بنوشانند و بعد حصول تنقیه سعوطات و قطورات قاتل و مخرج کرم بکار برند مثل سعوط سرخس تنها و یا تربد سفید و ایارج
فیقرا و این سعوط نافع صبر افسنتین برگ شرلیفه برگ کبر برگ نیم درمنه ترکی کشنیز خشک هر یک سه ماشه و قطور آب برگ خوخ و نیم و شرلیفه و پنجنکشت و افتیمون هندی
هر یک شش ماشه صبر حضض مکی هر یک چهار ماشه سوده آمیخته از مجربات ست و همچنین طبیخ ترمس سکنجبین ساده که در آن صبر و مر هر یک سه ماشه باشد و باید که اول
آب کشنیز سبز و یا خشک در سرکه سائیده در بینی ریزند و بعد ساعتی ادویه مذکوره و یا دیگر منقیات بعمل آرند جهت آنکه کرم از بوی کشنیز سست شوند پس از بوی دوا
نتوانند گریخت و استعمال مخدرات از داخل و خارج لسبی مفید ست و این قطور قلع ماده بالکل می نماید و کرم ها ی مرده و زنده بر می آرد و اگرچه اول مرتبه سوزش
در دماغ پیدا می کند لیکن باید که اول تقطیر بروغن کدوی تلخ نمایند تا از سوزش باز دارد مردا سنگ بوزن هفت ماشه سوده در روغن گل آمیخته بکار برند در روزی سه چهار
بار و یا در شیر سبز و یا خر و یا زن بعمل آرند و درین مرض بعضے را بینی بوسیده شده می افتد و بعضے را بینی می نشیند و غنه در آواز و در کام سوراخ میشود و در آخر
اعتقال اللسان میگردد و بعضے را در تمام سر ورم میشود بلکه تا بسینه فرود می آید و آخر ورم زیاده شده از شدت درد بیتابی می ترقد و بهلاک می انجامد

علاج کلی صداع شرکی

بدانکه پیش ازین معلوم شده که شرکی گاه بمشارکت مطلقه وگاهی بمشارکت غیر مطلقه میباشد وگاه متادی بکیفیت ساذجه از کیفیات اربعهٔ طبیعیه ویا کیفیت غریبه ردیه غیر طبیعیه که منسوب بسوی جزیا بر ذیست مانند کیفیات سمیه میباشد پس گاهی در بعض اعضا خلط سمی ردی الجواهر میباشد وکیفیت آن بسوی دماغ متادی میگردد وایذا میرساند وگاهی متادی از مواد مواد غیر غریبه در طبع نمود میباشد واذیت آن بسبب کثرت کمیت یا شرارت کیفیت آن میرسد ویا بسبب این هر دو بسا که کیفیت موذیه متادیه سبب برای حصول مادهٔ موذیه نیز میگردد بدو وجه یکی آنکه فاسد میگرداند آن کیفیت مواد جیده را که در نواحی دماغ می یابد وغذای جید را که بسوی آن میرسد دوم آنکه دماغ را قابل مواد ردیه میگرداند واین قبول بر دو گونه هست اول قبول از جهت جذب او آنست مانند آنکه گرم گردد از ان دماغ پس منجذب گردد بسوی آن مواد بسبب گرمی آن دوم قبول از ضعف مقاومت ست ومقررست که عضو چون ضعیف گردد قبول مینماید موادی را که بسوی آن آید واعضای مشارک راس اول واولی چه معده ورحم وانثیین هست وبعد از ان حجب مانند حجاب حاجز وصدر وغیر آن پس مراق پس باقی اعضا مانند کبد وطحال وزهره وگرده ومثانه وپشت وساق وقدم وما نند اینها وبیشتر صداع شرکی نزد انتقال ماده از اورام اعضای باطنی مشارکه دماغ میباشد چون حرکت بسوی فوق نماید بالجمله القول صحیح در جمیع اصناف صداع بمشارکت اعضا واجب ست که اعتنا بعضو مشارک کرده شود وتنقیه آن عضو نمایند بدانچه مخصوص او باشد وتبدیل مزاج آن کنند ومعذالک تقویت راس بمقویات آن نمایند تا ماده را قبول نکند پس در ابتدا بمقویات بارده مثل روغن گل مع سرکه بعمل آرند واما بعد ابتدا اگر مواد حار یا کیفیت متادیه بسوی سر حار باشد مقویات بارده مسطوره مدام استعمال نمایند واگر بارد باشد بجای او روغن بابونه مع روغن آس کنند یا روغنی که دران صمغ سرو گداخته باشند یا از برگ سرو وعصارهٔ او یا از آس ساخته باشند بعمل آرند وهرگاه از تنقیه وتعدیل عضو فارغ شوند نظر کنند که آیا این عرض بنفسه مستحیل بمرض شده ویا سبب این صداع در سر راسخ گردیده یا ماده وکیفیت دریافته بسبب آن علاج آن

علاج صداع شرکی معدی

باید که اعتنا نمایند باصلاح غذا وآنکه مولد خلط شد او خلط باعث مرض باشد پس اگر بسبب اخلاط بود واجب ست که اول مبادرت به تنقیه نمایند بدانچه در ستو اعراض خلط در امراض دماغی شرکی معدی مفصل مسطور شده ودر حالت تنقیه وبعد آن باغذیهٔ لطیفهٔ محمودهٔ خفیف الهضم جید الکیموس اغتذا سازند وبعد از ان حسب واجب بکیفیت میل کنند ومعذالک دران تحلیل وهضم واطلاق باشد واگر غذای مولد دم جید متارن کیفیت ماده یا کیفیت نفس معده نباشد غذای محمود مولد دم جید اختیار نمایند وبهتر آنست که بعد دخول تمام خورند وبر تخفیف بخارات کوشند پس اگر ماده صفراوی باشد بعد تنقیه آن بقی واسهال تعدیل او یا تقویت دماغ بروغن گل یا روغن آس نمایند وقی کردن بخوردن ماهی تازه وبالایش نوشیدن آب برگ خیار وسکنجبین نیز انفع بود وهر صباح دو سه لقمه نان بآب انار ترش یا آب غوره یا شربت آن وشربت انار میخوش وغوره ریباس تناول کنند وخوردن فواکه قابضه مثل امرود وسیب وبه نافع وسرکه وگلاب وروغن گل بر سر گذارند وایضا تقویه راس بروائح طیبه مثل صندل وکافور کنند وبهر اخراج صفرا القیء حامض نیز نافع ست وگاهی بمطبوخ فواکه ویا آب آلو وترنجبین یا شربت آلو یا شربت تمر هندی وترنجبین ده درم تلیین طبیعت میکنند وبعد تنقیه تلطیف حرارت بمطفیات مذکور نمایند وتقویت معده بربوب قابضه مثل رب به ترش وانار وغوره وزعرور ولیمو کنند وتقویت دماغ بمشمومات ونخالخ بارده مثل آب خیار وصندلین وگلاب وروغن گل وروغن نیلوفر وشیر زنان وسرکه وسعوط روغن بنفشه ونیلوفر وبادام وما نند آن وضماد بصندل وبرگ مورد وگل سرخ ونیلوفر وبنفشه وکدو وما نند آن باگلاب وبدانچه در صداع صفراوی گذشت باید کرد تا مواد وابخره مرتقیه را قبول نماید وتدهین معده ومسح وروغن سفرجل مسکن صداع حار شرکی معدی ست وآبیکه دران بابونه وبرگ مورد وگل سرخ جوشانیده باشند بر سر نطول کنند وغذای بارد سریع الهضم مقوی مثل چوزهٔ مرغ که بآب انار یا آب حصرم یا آب سماق یا زرشک پخته باشند تناول کنند ویا مزورهٔ تمر هندی بمغز بادام وکشمش ویا مزورهٔ ماش مقشر بمغز بادام وکشمش بخورند وخوردن نانی که در سرکه یا در رائب ترکرده باشند نیز مفید وکذا مزورهٔ انار ترش محلی بنان لقمی وباقی علاج همانست که در علاج امراض دماغی شرکی معدی که از صفرا باشد مسطور شد ابن عباس گوید که هرگاه صداع بسبب خلط مستکن در معده باشد باید که قی بدوای مخرج خلط نمایند پس اگر صفراوی بود بسکنجبین ونمک وآب گرم ویا بسکنجبین وماء الشعیر وقدری نمک همراه یا تخم خربزه وسرمق وخیارین وتخم شبت

باریک سوده بسکنجبین و آب گرم و اگر ماهی تازه و خربزه و سرمق و خبازی بخورند و بالایش سکنجبین و آب گرم بنوشند فی صفرای مسکن در معده و آورد جالینوس
گفته کسی را که صداع از صفرا در معده باشد اگر از خود قی کند صداع او در ساعت زائل شود و گفته کسی که در معدهٔ او صفرا مجتمع گردد اگر هر روز مبادرت بغذا قبل
از صداع نکند صداع ظاهر شود پس هر روز قبل از آنکه صداع شروع گردد غذا بخورد و علاج این کسان قی با آب گرم قبل از غذاست اگر برایشان سهل بود و اگر قی
سهل نباشد مبادرت بغذای محمود جید بمعده کنند لیکن مقدار او اندک باشد و صاحب ورا مصابرت بر گرسنگی نباید کرد و اگر صداع ساکن نشود این نقوع صبر دهند
افسنتین رومی هفت درم گل سرخ پنج درم تخم کاسنی تخم کشوث هر واحد سه درم شاهتره ده درم تمر هندی و بادآورد هر واحد سه درم پوست هلیلهٔ زرد ده درم
مویز منقی و تمر هندی هر واحد بست درم در شش رطل آب بجوشانند تا چهارم برود صاف کرده در شیشه انداخته بروز در آفتاب و بشب در جای گرم نهند و هر روز
ربع رطل از آن با نیم درم صبر سقوطری و نیم درم کتیرا و نیم درم روغن بادام شیرین بنوشند سه روز یا پنج روز و غذا زیرباج بچهٔ مرغ یا رمانیه بروغن بادام بدهند و اگر
این سکنجبین صبری استعمال کنند منفعت بین نماید و صفرا را که در معده باشد نافع بود تخم کاسنی تخم کشوث تخم شاهتره و گل سرخ هر واحد ده درم بگیرند و بر آن سرکهٔ کهنه
پنج رطل و آب شیرین دو رطل انداخته بآتش معتدل بپزند تا نصف بماند صاف کرده شکر طبرزد سه من انداخته باز بپزند و کف آن گرفته از آتش فرود آورده
سه اوقیه صبر سقوطری بران انداخته در ظرفی بردارند شربتی از ده درم تا پانزده درم با آب سرد و ایضاً این حب استعمال کنند که تنقیهٔ معده از صفرا میکند پوست
هلیلهٔ زرد پنج درم گل سرخ سه درم سقمونیا یک درم باریک سائیده با آب حبها سازند و یک نیم درم خورده بالایش آب شاهترهٔ مروق ربع رطل تا ثلث رطل با شکر طبرزد
ده درم بنوشند و اگر استفراغ بطبیخ هلیله و تمر هندی و افسنتین کنند بدان انتفاع یابند و بعد تنقیهٔ بدن تضمید سر با ضمادهٔ نافع صداع حار سازج که مذکور شد باید کرد
و این ضماد مقوی سر بعمل آرند تا منع از قبول فضول نماید گل سرخ صندل سرخ صندل سفید هر واحد سه درم اقاقیا و حضض هر واحد یک درم گل ارمنی دو درم باریک سائیده
با آب مورد و آب بید و آب عصی الراعی و آب شاخهای گل سرخ و آب برگ انگور و آب طلع هر کدام که بهم رسد و یا مانند اینها از آنچه مقوی عضو و مانع از قبول فضول
صفراوی باشد سرشته ضماد نمایند و باید که عضل ساقین بعصابه بربندند و پایها بمالند تا فضلات بسوی اسفل منجذب گردد و جالینوس در کتاب حیلة البرء گفته
که چون انسان را صداع بسبب صفرا متولد در معده باشد هر صباح حریرهٔ معمول از مغز نان بآب انار میخوش یا آب انار دانه بنوشانند که این تقویت معدهٔ او و قمع
صفرا نماید و این حریره در شکم او تا دیر بماند بجهت انار پس اندک اندک از آن بدهند تا بسوی معدهٔ او صفرا نریزد و صداع آنرا عارض نگردد و در این خوردن مغز نان
و اشیای قابضه تجربه کردیم پس صداع ساکن شد زیرا که فم معده قوی گشت و صفرا را قبول نکرد و باید که اشیای قابضه با اغذیه باشند تا مدتی دراز در شکم باقی
مانند و بتدریج نفوذ کنند و جالینوس در شرح کتاب ابیذیمیا نوشته که گاه آدم صحیح را صداع دفعة بغیر سبب ظاهر عارض میشود و این از فضول حاده
مجتمع در معده میباشد و اشارت کرده که صاحب او نان بشراب ممزوج بآب تر کرده بخورد بهر آنکه این طعام معتدل الحرارة ست تعدیل این فضول و
اعانت بر هضم آن در معده می نماید و اگر ماده بلغمی باشد بمطبوخ شبت و ترب و اصل السوس با سکنجبین عسلی و نمک قی آورند و اگر ترب بخورند و
بالایش کله پاچه یا شبت پخته بنوشند و بعد از آن قی نمایند نیز خوب ست و بعد قی گلقند و هلیلهٔ مربی و مانند آن بخورند و خوردن سه درم حبی که از سنبل الطیب
و افسنتین هر واحد یک جزو صندل سفید ربع جزو ساخته باشند نیز در تقویت معده و هضم طعام از مجربات سرهندیست و تلطیف ماده بمنضج حار نموده مسهل
بلغم و حب ایارج دهند و ایارج فیقرا با گلقند منقی معده است و بعد تنقیه جوارشات حاره برای تجوید هضم و تقویت معده بخورند و آب گرم بر سر ریزند و روغن گل
نیم گرم در گوش چکانند و غذا سریع الهضم مثل چوزهٔ مرغ و کبوتر بچه بدهند شیخ میفرماید که اگر اخلاط بارد و بلغمی باشد که از آن ریاح شدید هیجان نماید مقیئات قوی
و ملطفات دهند و اگر زائل نشود ایارجات کبار بطبیخ افتیمون دهند و قطع شریان صدغین درین نافع ست یا داغ خفیف بر صدغین بنوعی که بسوزد
بلکه شریان تنگ گردد و اکثر سل شریان یا قطع و داغ میکنند و بهترین داغ آنست که جلد بالای شریان شق کرده شریان را ظاهر کنند پس بر
نفس شریان داغ نهند تا اثر آن بر جلد واقع نشود و آله داغ سلات باشد یعنی تنگ سر باید نه فراخ سر و اگر ممکن باشد در تابستان این عمل نماید
و باید که غذای او حریره سازند و تا ده روز چیزی نخایند و وقت غذا هم گرما بوقت سردی باشد و ایضاً کثرت کلام نشاید و همچنین قوابض بر شریان

نسخهٔ نقوع صبر

نسخهٔ سکنجبین صبری

نسخهٔ حب تنقیهٔ معده

نسخهٔ ضماد مقوی سر

صدغین بچسپانند و انزروت و زعفران بدان مخلوط سازند وگاهی بران قطع اسرب نهاده بعصابه می بندند تا ضربان موجب وجع نکنند و ایضاً چوب
می بندند و اما داغ قوی برای این سه بر وسط سر و دو بر صدغین و یک بالای نقره نزد مؤخر سر ست و باید که در هر حال از شراب اجتناب نمایند مجوسی
گوید که هرگاه صداع از فضول بلغمی محتقن در معده باشد امر بقی از ترب مقطع منقوع در سکنجبین عسلی با آب شبت و نمک جریش یا بماهی شور نمایند و صاحب او را
از شرب آب یکساعت منع کنند و بعد از ان سکنجبین با آب مطبوخ ترب و شبت بنوشانند و یا ادویه مقیه مثل این دوا بدهند تخم ترب و تخم شبت و تخم جرجیر مساوی اینها
سائیده بعسل سرشته با آب گرم بمالند باندکی نمک و بنوشند و بپر مرغ مبلول در روغن کنجد یا زیت یا بانگشت تحریک قی نمایند و در تنقیه معده کوشش کنند و
بعد تنقیه آن ماء العسل یا شراب آن با آب سرد یا اندک شراب ریحانی ممزوج با آب بنوشانند بعد از انکه باندکی از ان مضمضه کرده باشند و حب معروف بکب
قوقایا و حب ایارج نافع این صداع ست و اگر هر روز اطریفل صغیر دو درم با نیم مثقال ایارج فیقرا سرشته بخورند نفع دهد و ایارج مخمر بعسل نیز نافع بود چون هر روز
دو مثقال از ان سه روز متواتر بخورند تنقیه معده از بلغم راسخ کند و هلیله مربی نافع ست و چون حب صبر هر روز بسه شب وقت خواب یک مثقال با آب گرم بخورند
و ایضاً چون حب فهب دو درم و نیم با آب گرم بخورند تنقیه معده از بلغم کند پس اگر صداع ساکن نشود و مزمن گردد ایارج ارکاغانیس و طبیخ افتیمون دهند یک مثقال
دهند و این صفت حب ایارج نافع این صداع منقی معده از بلغم ست ترید سفید خراشیده دو درم ایارج فیقرا سه درم پوست هلیله کابلی دو درم نمک هندی یک
این شحم حنظل یک درم تخم کرفس نیم درم همه را باریک سائیده با آب حبها سازند شربتی از دو درم و نیم تا سه درم و این حب صبر نافع بلغم راسخ در معده است
هلیله کابلی و ترید سفید خراشیده هر واحد پنج درم گل سرخ چهار درم مصطکی دو درم صبر ده درم باریک سائیده حبها سازند و یک مثقال وقت خواب بخورند و این
نقوع صبر نافع صداع حادث از بلغم راسخ در معده است بیخ کرفس بیخ بادیان هر واحد هفت درم مصطکی و سنبل الطیب و تخم کرفس و بادیان و انیسون هر واحد
دو درم اسارون و حب البلسان هر واحد سه درم سلیخه و عود بلسان و گل سرخ هر واحد چهار درم عاقرقرحا یک درم افسنتین پنج درم همه را در شش رطل آب
با آتش ملائم بپزند تا بنصف آید در ظرف آبگینه با آفتاب سه روز بدارند و هر روز چهار اوقیه با یک درم صبر بنوشند و این نقوع صبر دیگر ست افسنتین رومی پنج درم
اسارون سه درم مصطکی و سنبل الطیب و عاقرقرحا هر واحد یک درم و نیم هلیله کابلی چهار درم حنظل دو عدد و تخم کرفس و بادیان هر واحد سه درم چهار رطل آب گرم
بران انداخته در روز با آفتاب و در شب بجای گرم بدارند و هر روز چهل درم با یک مثقال صبر و یک درم روغن بادام بنوشند و غذا بران شوربای اسفیدباج گوشت
گوسفند صغیر باشد و لحم تیهو یا کبوتر بچه نخود آب و مانند آن و بران شراب ریحانی ممزوج بنوشند و تضمید معده ایشان با ضمده مسخنه ملطفه کنند تا منع تولد بلغم کند
مثل این ضماد بگیرند سک و رامک و لاذن و عود خام هر واحد سه درم گل سرخ چهار درم سنبل الطیب مصطکی هر واحد دو درم مشک یک دانگ همه را باریک کوفته با آب
یا با آب مرزنجوش سرشته بر معده در حالت خلو ضماد سازند و قرنفل و کندش و صبر و زیره و شونیز عطسه آورند و آب چقندر و آب مرزنجوش و آب پودینه در بینی چکانند
جرجانی و ایلاقی می نویسند که اول مطبوخ شبت و لوبیای سرخ و تخم ترب و عسل قی باید کرد و از پس آن اندکی گلقند و انیسون و زیره و مصطکی و مانند آن بخورند و اگر
روز دیگر ایارج فیقرا بعسل سرشته سه درم یا سه مثقال بدهند صواب باشد و آنرا که صداع پیوسته باشد صبح نقوع صبر دهند و این نسخه سعد سنبل افسنتین فقاح اذخر کرفس
بادیان نانخواه زیره هر یک مشتی همه را بپزند چنانکه آب سرخ شود و قوت ادویه گیرد صاف کرده و بر مقدار نیم من ازین آب ده درم صبر انداخته در شیشه کرده با آفتاب
تا سه روز نهند و هر ساعت شیشه را بجنبانند و سه روز بامداد ده درم ازین آب صاف کرده سه درم روغن بیدانجیر یا روغن بادام تلخ انداخته بدهند و اضمده و اطلیه
که در صداع بلغمی مذکور شده همه موافق بود و آنرا که بدین تدابیر صداع زائل نشود داغ کردن صواب باشد بر میان سر و بر هر دو صدغ و یکی بر پس سر بالای مغاک پس
گردن و طعام و شراب نیز همان نوع باید که در همانجا مذکور شد و خرمای قسب و زیتون بعد طعام خوردن موافق باشد ابن الیاس گوید که شبت سه درم تخم خربزه
سه درم در آب خوب جوشانیده صاف کنند و دران نمک طعام سه درم عسل بیست درم حل کرده بنوشند و بر پشه ملوث بروغن کنجد قی کنند و یا لوبیای سرخ
و تخم چقندر و تخم سرمق و پودینه بستانی و نمک طعام هر واحد سه درم جوشانیده بنوشند و قی کنند بعد خوردن ترب یا نخود آب یا ماهی شور یا اکارع مطبوخ و تسکین و تقویت
را بنجورات خوشبو موافق مثل ند و عنبر و مشک نمایند و غذا مزوره نخود آب بصعتر و اگر بقی ساکن نشود و این حقنه حاد بعمل آرند بگیرند سنا پنج درم حلبه بزرگتان هر یک

صفت حب ایارج

صفت حب صبر

صفت نقوع صبر

صفت نقوع صبر دیگر

ده درم انجیر عناب سپستان هر یک بست عدد خطمی در خرقه کتان صره بسته سه درم خشک بابونه شبت هر واحد یک کف بنفشه نیلوفر هر یک سه درم در شش رطل
آب بجوشانند تا دو رطل بماند صاف کرده بران بوره ارمنی یک درم نمک طعام یکنیم درم عسل و مری و روغن کنجد هر یک دو درم پاشیده حل کرده استعمال نمایند و ایارج
جالینوس و ایارج ارکاغانیس این علت را نافع است ابن نوح گوید که قی بطبیخ شبت و نمک و عسل و لوبیای سرخ و تخم قطف و پودینه بستانی و جوز القی و کنگر زد
و نانخواه هر کدام ازین اشیا بعد از آنکه ترب بکله با نچه مطبوخ شبت خورده باشند نوشیده قی کنند و اگر از قی ساکن نشود ایارج ارکاغانیس و جالینوس خورند و غذای لطیف
افضل ازین هر دو است و مویز منقی آنرا نیکوست و غذای او نخود آب لطیف بزیره و اسفیدباجات و فالوذجات لطیف بزعفران و شراب صرف و گوشت سرخ
بریان بزیت و فلفل و دارچینی و چغندر معمول بخردل و مری و زیتون الماردنان خورش بمری و انجیر در ماء العسل تر کرده بدهند و لحوم صید موافق تربیت
برای ایشان و خاصة لحم خرگوش بریان یا کباب کرده با بازیر در طعام ایشان سداب و زیره و کرویا اندازند و ماء العسل و آب انیسون و مطبوخ مصطکی و
و این دوا قوی تر برای صداع بارد است بگیرند کوکرد و جندبیدستر و حب الغار مساوی و در روغن گاو در روغن گل سائیده بر پارچه طلا کرده بر پیشانی نهند و اگر
ماده سوداوی باشد قی نمایند و منضج و مسهل سودا بدهند و از ادویه قویه بهر قی ماده سودا اینست که خربق سفید را در ترب خلانیده سه روز بگذارند بعد ازان خربق
دور نموده ترب را قطعه قطعه کرده با شبت و لوبیای سرخ جوشانیده صاف نموده سکنجبین عسلی داخل کرده بنوشند و همچنین نمک نفطی و ترب با صعتر هر واحد یک درم
خردل نیم درم در شهد سرشته در طبیخ شبت و ترب و لوبیای سرخ حل کرده دادن صواب باشد بعده دواء المسک مرو حلو و مفرحات استعمال نمایند و باقی تدبیر
علاج در امراض دماغی شرکی معدی از ماده سوداوی در بحث مالیخولیا اخذ کنند ابن عباس گوید که هرگاه صداع از فضول سوداوی محتقن در معده
باشد باید که قی نمایند بدانچه در صداع بلغمی مذکور شد و مطبوخ افتیمون و غاریقون و حب اسطوخودوس دهند و این نقوع صبر نافع سوداست هلیله سیاه و
کابلی هر واحد ده درم افسنتین اصل السوس مقشر هر واحد پنج درم شکاعی بادآورد حشیش غافث بسفایج اسطوخودوس بادرنجبویه پودینه جبلی هر واحد چهار درم — نسخهٔ نقوع صبر
قرنفل یک درم ساذج سنبل الطیب خربق سیاه هر واحد یکنیم درم همه را در پنج رطل آب بجوشانند و در آفتاب نهند و هر روز چهار اوقیه ازان گرفته صبر یک درم غاریقون
چهار دانگ باریک سوده روغن بادام شیرین یک درم انداخته بنوشند و این حب اسطوخودوس نافع اینست هلیله کابلی و سیاه هندی و صبر و بسفایج هر واحد سه درم
افتیمون اسطوخودوس هر واحد پنج درم غاریقون چهار درم شحم حنظل دو درم و نیم خربق سیاه دو درم همه را باریک سائیده بآب بادرنجبویه سرشته حبها سازند شربتی — نسخهٔ حب اسطوخودوس
دو درم و نیم تا سه درم بحسب قوت مریض و ضعف آن و باید که تدبیر صاحب این تدبیر نافع اصحاب سودا مثل اطراف بزغاله و بره و جوزه مرغ فربه و نان سمید و
زرده بیضه نیمبرشت و حریره معمول از مغز گندم و شکر و روغن بادام و مویز و کشمش و بادام و انجیر خشک و مانند آن کنند و از اغذیه مولد سودا اجتناب نمایند و در حمام
معتدل الحرارت بآب شیرین غسل کنند و هر روز دو اوقیه سکنجبین شکری با یک مثقال افتیمون باریک سوده بخورند و اگر در معده اخلاط مختلفه از صفرا و سودا
و بلغم باشد باید که صاحب او بعد امتلا از اغذیه مختلفه مثل ماهی تازه و مالح و ترب و خربزه و سرق و بقله و خردل و حرف و مانند آن و نوشیدن سکنجبین بآب گرم مطبوخ
شبت و ترب قی کند اگر زمانه صیف یا خریف باشد در هفته یک مرتبه یا دو مرتبه و اگر زمانه ربیع یا سرما باشد این مطبوخ بنوشند پوست هلیله زرد ده درم هلیله سیاه و
کابلی هر واحد هفت درم گل سرخ شش درم سنای مکی شاهتره هر واحد پنج درم بلیله و آمله هر واحد چهار درم آلو بخارا بست عدد عناب مثل او انجیر ده عدد مویز منقی
بست درم تمر هندی پانزده درم شکاعی بادآورد حشیش غافث گاوزبان بنفشه اصل السوس هر واحد چهار درم اسطوخودوس کمافیطوس کمادریوس تخم کاسنی
تخم کشوث تربد بسفایج هر واحد سه درم تخم کرفس انیسون بادرنجبویه فرنجمشک هر واحد دو درم همه را در شش رطل آب بجوشانند تا یک رطل آید و ده اوقیه ازان صاف
کرده این دوا برای تقویت او اندازند تربد سفید خراشیده غاریقون ایارج فیقرا هر واحد چهار دانگ شحم حنظل یکنیم دانگ نمک نفطی دو دانگ سقمونیا نیم دانگ باریک سائیده
بر مطبوخ انداخته سحرگاه نیم گرم بنوشند ابن الیاس گوید که اگر صداع از انصباب اخلاط سوداوی در فم معده باشد تنقیه فم معده بقی از آب گرم و جوز القی و کنگر زد
کنند و جلاب بادرنجبویه دو درم با شکر ده درم بنوشند و غذا مزوره از آب نخود و تبیره تخم قرطم خورند و خوردن حب افتیمون و مطبوخ آن و تقویت سر
بشمومات حار رطب مثل نرگس و یاسمین و عنبر و استعمال اطریفلات و سعوط بآب مرزنجوش و استنشاق مشک و غالیه نافع است و اگر ماده زنجی باشد

تنقیهٔ معده بقی کنند پس دیگر مستفرغات که روغن بیدانجیر دران داخل نمایند بعمل آرند و اگر از استعمال او مانعی باشد زیت کهنه بدل این روغن کنند و اگر تخم کرفس
بیخ بادیان بیخ اذخر نانخواه مصطکی هریک دو مثقال جوشانیده صاف نموده دو درم روغن بادام تلخ و یک درم روغن بادام شیرین داخل کرده چند روز بنوشند
نافع بود و جوارش کمونی و فلافلی و معجون کاسر الریاح و مانند آن بهر تقویت معده و تحلیل ریاح استعمال کنند و بهر تقویت راس روغن آس و روغن لادن و روغن
سوسن و آب سرو و اثل و سنبل و سعد آنچه دران قبض و تسخین باشد بعمل آرند و مالیدن دست و پا بکیسهٔ حامی و یا بپارچهٔ درشت و یا بسنگ پا و گذاشتن در آب گرم
و بستن آنها نیز مفید بود و باقی تدبیر از علاج امراض دماغی شرکی معده که از مادهٔ ریحی باشد بر گیرند ایلاقی و جرجانی گویند که اول تنقیهٔ معده بقی کنند پس ایارج
فیقرا دهند بعده مار الاصول بروغن بادام تلخ و اگر حاجت آید بقوع صبر بروغن بیدانجیر دهند و صفت مار الاصول اینست پوست بیخ بادیان پوست بیخ کرفس هر یک ده درم
بیخ اذخر انیسون سلیخه غاریقون هریک پنج درم مصطکی نانخواه قردمانا پودینهٔ کوهی هریک سه درم افتیمون اسطوخودوس هریک هفت درم همه را در آب بپزند
و صاف نموده هر صباح سی درم گرم کنند و هفت درم گلقند حل کرده صاف نموده چهار درم روغن بادام تلخ داخل کرده بدهند و اگر ده درم صبر درین آب مار الاصول
حل کنند و سه روز در آفتاب نهند و بعد از آن هر بامداد مقدار ده درم تا پانزده درم با دو درم روغن بیدانجیر بدهند صواب باشد و در هر هفته یکبار سنجرنیا یا دوا را
حلو یا مرو یا تریاق کبیر و مثرودیطوس بخورانند و روغن بیدانجیر و مصطکی بر معده مالیدن و هر صباح در حمام رفتن و در طعام زیره و نانخواه و دارچینی داخل کردن
سود دارد و آبیکه بنوشند باید که مطبوخ سازند و دران مصطکی اندازند و گلقند با مصطکی و زیره خوردن نافع بود و هر شب پایها از بن ران تا قدم نیک بمالند و اندکی
کشنیز خشک و تخم کتان و شکر بخورند که بدین تدابیر بخار از سر باز ماند و اگر صعود ابخرهٔ معده باشد اطریفل کشنیزی خورده شیرهٔ تخم کاسنی در عرق شاهتره با آدهٔ
نبات سفید داخل کرده بنوشند و مکیدن سیب و به و امرود و سماق و آشامیدن بزرقطونا با شکر و مالیدن دست و پا و گذاشتن در آب گرم و آشامیدن شربت
بنفشه و حماض و لیمون و تمر هندی و آلو بالو و مانند آن با اسپغول و امثال آن و تناول نان بسر که همه مانع صعود بخاراند و خوردن فواکه قبل از دوران نافع
و کذا چند لقمهٔ نان با آب انار ترش و یا انار میخوش و آشامیدن ربوب حامضه مثل رب ریباس و غوره و سیب و به و انار و خواب و آرام و سکون در مواضع بارده و تطیب
طیب الرائحه و ترتیب اوقات غذا تا آنکه نیک هضم یابد سود مندست و اگر بعد ازین تدابیر صداع باقی ماند در حمام آب نیمگرم بسیار بر سر ریزند و مقدار یک ساعت
در بیت اوسط نشینند و بعد برآمدن از حمام آب سرد بر دست و پا یک لحظه بریزند و اگر صداع بحال خود باشد باید که طبیب از علامات مخصوصهٔ هر خلط دریافت کند
که کدام خلط سبب تولد بخار و محدث صداع ست پس متوجه معالجهٔ آن بعلاج خاص آن گردد و مقویات معده مثل مصطکی و گلقند و مانند آن نافع بود و هر گاه
طعام تناول نمایند و تبخیر شروع گردد و صداع آرد لعاب اسپغول یا کشنیز خشک با شکر بالای طعام بخورند و اگر خوف سردی معده از لعاب اسپغول باشد لعاب کرفس
مع کشنیز خشک استعمال کنند و تقویت راس کنند بدانچه در سابق مذکور شد پس تسکین آن از نطولات و شمومات مناسبه نمایند خصوصاً شم مرزنجوش که گاهی تنها
خلاصی تام میگردد و باقی تدبیر از علاج صداع بخاری داخلی و امراض دماغی بخاری اخذ کنند مسیحی گوید که اگر صداع از بخارات باشد که از اخلاط ردیه در معده
سر صعود کند قی با دویهٔ مخرج آن اخلاط استعمال نمایند و بگیرند بیخ کرفس بیخ بادیان و اذخر هر واحد ده درم پودینهٔ کوهی زراوند مدحرج شکاعی بادآورد هر واحد
پنج درم هلیله سیاه اسطوخودوس هر واحد هفت درم افتیمون غاریقون هر واحد پنج درم سلیخه نانخواه قصب الزریره هر یک سه درم سنبل الطیب دو درم مویز منقی
سی درم در شش رطل آب بجوشانند تا دو رطل بماند صاف کرده یک اوقیه ایارج فیقرا دران انداخته در ظرف آبگینه با آفتاب سه روز بدارند و هر روز یک اوقیه آن دوا بقیه
با سه درم روغن بیدانجیر بنوشند که این اوجاع راس فرمنه ببرد و اگر حاجت معجونی از معجونات افتد سنجرنیا و امروسیا و تریاق کبیر و مثرودیطوس و دوا ء المسک
مر و حلو استعمال کنند و اگر از ضعف فم معده باشد هر صباح چند لقمهٔ نان در آب غوره و مانند آن که در علاج امراض دماغی شرکی برای ضعف فم معده
گفته شد بخورند و یا حریرهٔ مغز نان یا آرد گندم مثل انار دانه وغیره ترش ساخته بنوشند که تکرار عمل تقویت فم معده کند و اگر استعمال ترشی الم و اندا رساند برلقمها
که در جلاب سادج یا با فادیه تر کرده باشند اقتصار ورزند و اگر قبل از صداع احتیاطی مذکور استعمال نمایند بسیار منتفع شوند و هر گاه انحدار طعام و انهضام آن معلوم
شود چیزی که دران قبض بود مثل لقمهٔ نان در رب فواکه یا تنها فواکه مثل سیب و به و ناشپاتی یا نان بقسمب یا نان زیتون تناول کنند و اگر معده بسیار گرم باشد

بشرب پست بو منتفع شوند و اگر حرارت مفرط باشد شربت خشخاش و برگ کاهو خورانند و مثل کله یا بچه مطبوخ لبماق و کشک جو و هریسه لحم گوساله و ماهی تازه غذا سازند و اگر بالینت طبع باشد که گاهی بهم و اکثر بعد اجابت پنج شش بار صداع لاحق شود طباشیر دانه هیل لشب سبز هر واحد یک ماشه سوده با آمله مربی یک عدد سرشته بخورند بالایش شیره بهدانه بریان سه ماشه در عرق گاوزبان عرق صندل عرق کاسنی هر یک پنج توله شربت بزوری شربت به هر یک یک توله داخل کرده بنوشند و در صورت برودت مزاج معده باوجود ضعف شربت سنبل نیز نافع و برگ تنبول را خواص عجیب ست و تلیین طبیعت با ایارج فیقرا و گلقند نفع میکند و در هفته یکبار وقت خواب مصطگی یک مثقال با دو چند آن شکر بخورند و بعلاج ضعف معده رجوع نمایند شیخ میفرماید که ازین قبیل ست علاج صداعی که از شرب آب سرد هیجان کند چه این نیز بسبب ضعف معده بود و واجب علاج او آنست که اندکی شراب ریحانی بنوشند و در آب نوشیدنی نیز قدری ازان بیامیزند تا از نکایت آب معده محفوظ ماند و مجوسی و غیره مینویسند که گاهی صداع عقب استکثار طعام بسبب تخمه و استرخاء و ضعف معده افتد و تدبیرش قی با آب گرم و نمک و خواب طویل و اسهال بجوارش شهریاران و حقنه و تکمید و تنطیل سر با آب گرم ست پس اگر صداع اشتداد کند آب گرم کثیر الحرارة بر سر ریزند و پشم پاره در روغن حار آغشته در گوش نهند یا روغن گل بگرم چکانند و سویائی و جند بیدستر و فرفیون و مشک در روغن زنبق آمیخته در بینی چکانند و بعد تنقیه معده را تقویت دهند برای اهلیله مع مصطگی یا رب به و سیب و غوره و مانند آن و غذا سریع الهضم مثل جوزه مرغ سازند

علاج صداع شرکی کبدی

و مراقی و امعائی و اطرافی آنچه بمشارکت جگر و حرارت آن باشد وقت هیجان او آب انار و غوره یا آب انار دانه یا آب آلو بخارا یا شیره تخم خرفه یا آب تمر هندی بنوشند و آب سرد بر نهار یا شامند و نان و سرکه بخورند تا بخار صاعد بسوی سر را منع کند و دیگر تدابیر مانع بخار از علاج امراض دماغی بخاری و صداع بخاری جویند و ادرار و تنقیه کبد باضمده حسب ماده خاصة با این قسم نافع ست و آنچه بشرکت مراق باشد علاجش در بحث مالیخولیای مراقی خواهد آمد و عناب بعرق بید ساده مالیده شیره تخم خرفه شش ماشه شیره خشخاش چهار ماشه دران کشیده طباشیر یک نیم ماشه سوده پاشیده بنوشند و گاهی عوض هر دو شیره شیره تخم کاهو شیره تخم خیارین و گاهی در شدت درد عوض نقوع عناب شربت عناب شربت بنفشه شربت نیلوفر میکنند و تلیین از آلو بخارا عناب آلو سیاه تمر هندی مویز منقی در آب گرم تر کرده فلوس خیار شنبر شش توله ترنجبین چهار توله مالیده صاف نموده روغن بادام شش ماشه داخل کرده نمایند بعده تقویت معده و دماغ کنند و یا سمط مغسول دو ماشه جواهر مهره یک ماشه در گلقند گل مشکی یک توله سرشته ورق نقره یا ورق طلا یک عدد پیچیده بخورند بعده شربت یاقوت دو توله و شربت بنفشه مکرر دو توله عرق کیوڑه پنج توله تخم فرنجمشک هفت ماشه پاشیده بنوشند و بعد حلق راس موشک پران یک عدد گرفته شکم آن پاک کرده بجوال دوز سوراخها بسیار نموده گرما گرم بر یافوخ بندند لیکن روغن گل پیش ازان دو سه گهڑی متواتر بمالند و در روزی سه چهار بار تکرار این عمل نمایند و آنچه از شرکت امعاء و قدمین و یدین و دیگر اعضا باشد تدبیرش در علاج امراض دماغی شرکی مذکور شد و ایضاً در صداعی که از کرم معده و امعا باشد تنقیه بحب حب السلاطین مع این مطبوخ کنند افسنتین چهار ماشه برگ شاهتره یا در تجربه برنگ کابلی تکو گلوی سبز هر یک نه ماشه برگ سنا یک توله و نیم پوست هلیله زرد هلیله سیاه هر یک دو توله گلقند عسلی چهار توله شربت دینار چهار توله مغز خیار شنبر هفت توله شکر سرخ چهار توله روغن بادام تلخ هفت ماشه اضافه نموده بنوشند و وقت دوپهر نخود آب گوشت بچه گاو دهند و وقت شام نان با شوربای گاو در روغن مشمش و صبح این دوا بدهند مقل ازرق یک ماشه مصطگی دو ماشه سوده در هلیله مربی یک عدد آمیخته بخورند بالایش شیره زیره سیاه و انیسون هر یک چهار ماشه بادیان صعتر هر یک نه ماشه لعاب گاوزبان چهار ماشه در عرق افسنتین و اذخر و شاهتره هر یک شش توله برآورده شربت افسنتین سه توله داخل کرده حرف هفت ماشه پاشیده دهند و همین نمط سه چهار مسهل بکار برند بعده جهت منع بخارات و تولد کرم اطریفل قنبیلے علوبخان خورانند و این دوا مجرب تخم پلاس درمنه ترکی انار دانه ترش هر یک سه درم مویز منقی نصف وزن ادویه کوفته یک توله بر نهار بخورند انتباه تا اینجا علاج اقسام صداع اصلی و شرکی مذکور شد و علاج صداع عرضی که تابع مرض دیگر باشد علاج مرض اصلی ست که هر یک ازان در مقام خود ذکر خواهد یافت لیکن بعضے ازان که کثیر الوقوع ست مثل صداع تابع نزله یا حمیات و امراض حاده برخی از علاج آنها درینجا نیز مسطور می گردد

علاج صداع نزلی

شیخ و مجوسی میگویند هر صداعی که با نزله باشد دران تبرید و ترطیب سر بروغنها و نطولات و ضمادات و مانند آن روا نبود بلکه متوجه باستفراغ مواد از فلوس خیار شنبر

تا آب فواکه و بنفشه و امثال آن به بستن دست و پا و مالیدن آنها و گذاشتن در آب گرم شوند و در ینجا بعض تراکیب اطبا اساتذه کرام که مخصوص صداع نزلی حار و مرکب و بارد است جدا جدا مسطور میگردد اگر با نزله حار باشد تنقیه بدن و سر از مسهل صفرا و حب بلیله کنند بعد از نضج تام اگر بدن ممتلی از اخلاط و محتاج تنقیه باشد و هرچه در علاج نزله و زکام حار خواهد آمد مفید شناسند و اطریفل کشنیزی تولہ خورده عناب پنج عدد اصل السوس چهار ماشه گل بنفشه شش ماشه جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند و اگر حرارت زیاده بود بجای اصل السوس بهدانه کنند و یا هلیله مربی خورده شیره عناب شیره تخم کاهو یا کاسنی عرق شاهتره نبات بنوشند و اگر خواهند اطریفل کشنیزی بجای هلیله مربی کنند و یا گل بنفشه گل نیلوفر کوکنار هر یک یک تولہ در شیر گاو جوشانیده بخار آن بگیرند و نزله بند و پاشویه و تبرید بدستور استعمال نمایند و اگر با صداع درد هر دو بازو ضربان و ریزش نزله و سرفه باشد منضج از عنب الثعلب گل بنفشه اصل السوس عناب سپستان گاؤزبان پرسیاوشان تخم خطمی خبازی داده بعده گل سرخ سنای مکی نیز اضافه کرده جوشداده صاف نموده مغز فلوس گلقند شیره بادام داخل کرده دهند اگر از مغز فلوس کراهت آید هلیله زرد هلیله سیاه ترید سفید اضافه کنند و بعد مسهلات عناب سپستان خطمی خبازی پرسیاوشان جوش کرده بخورند اگر نزله باز نه ایستد خمیره خشخاش کوکنار می اضافه کنند و نزله بند نیز نهند و لعوق معتدل برای سرفه و ناس نزله که در ان مشک و سنبل الطیب ست طیار کنند و برای سرفه اصل السوس پرسیاوشان گاؤزبان نبات جوشانیده همراه لعوق مذکور بدهند و ایضاً اگر درد سر و ضربان چشم بشدت باشد بهدانه عناب در آب جوش داده شربت بنفشه خاکشی داخل کرده بنوشند و قرص مثلث در آب سوده بر صدغین طلا نمایند و پاشویه نیز کنند باز اگر شدت درد باشد فصد سرو کنند و در جوشانده خطمی خبازی تخم خشخاش هر یک پنج ماشه اضافه نمایند و ایضاً اگر صداع و ضربان بشدت مع تپ باشد بهدانه گاؤزبان سپستان نه دانه کوکنار یک ماشه زعفران ماشه در عرقیات جوش داده شربت بنفشه خاکشی داخل کرده دهند و افیون بزر البنج کتیرا صمغ عربی اشق قرنفل هر یک ماشه کوکنار نیم ماشه در سفیدی تخم مرغ سائیده نزله بند بر صدغین نهند و ایضاً برای صداع نزلی حار هلیله مربی کوفته با اسطوخودوس سوده ممزوج نموده بخورند بعده شیره مغز تخم هندوانه شربت بنفشه عرق شاهتره عرق کیوڑه بنوشند غذا یخنی پلاؤ کم روغن خورند و ایضاً ایارج فیقرا بروغن بادام چرب کرده با اطریفل کشنیزی یا صغیر سرشته تناول نمایند بالایش لعاب بهدانه عرق شاهتره نبات بنوشند روز دوم اطریفل عرق شاهتره عرق عنب الثعلب شربت بنفشه بالنگو یا کشنیزی بنوشند بالنگو برای قبض و اصلاح معده که از ایارج اسهال شود میدهند روز سوم برای رفع خشونت ریه شیره اصل السوس شیره خیارین شیره کشنیز خشک دهند و ایضاً اگر مع زکام و حمی حار نزلی باشد عناب پنج دانه گل بنفشه تخم خطمی هر یک چهار ماشه بعرق شاهتره یا آثار جوشانیده صاف نموده شیره مغز تخم کدو شیرین شش ماشه شربت بنفشه دهند روز دوم شیره مغز تخم هندوانه روز سوم شیره تخم کاهو و خاکشی پاشیده بنوشند روز چهارم خیارین افزایند روز پنجم اسطوخودوس سوده افزایند و تخم خطمی موقوف فائده اگر سرفه نباشد کاسنی برای درد سر نزلی نیز مفید ست و شاهتره هم در نوازل معمول اساتذه است و اگر با نزله مرکب باشد اسطوخودوس گاؤزبان گل نیلوفر ملکد هر چهار ماشه جوشانیده شربت بنفشه تودری سفید شش ماشه پاشیده بنوشند و گاهی گل بنفشه چهار ماشه می افزایند و بجای شربت نبات میکنند و گاهی اطریفل کشنیزی افزوده میشود و گاهی برای نخس سر شیره مغز تخم کدو می افزایند و ایضاً هلیله مربی خورده شیره اصل السوس نبات سفید حل کرده بالنگو شش ماشه پاشیده دهند و اگر مسهل منظور باشد اسطوخودوس گاؤزبان شاهتره تخم خطمی خبازی عنب الثعلب گل بنفشه پرسیاوشان هر یک چهار ماشه عناب پنج دانه جوشانیده نبات داخل کرده دهند و بعد نضج سنای مکی فلوس خیارشنبر گلقند روغن بادام شش ماشه افزوده مسهل دهند و گلنار کوکنار بزر البنج عاقرقرحا کشنیز خشک هر یک چهار ماشه جوشانده غرغره کنند و اگر آب از دهن بسیار آید عنب الثعلب چهار ماشه عدس مسلم تولہ کشنیز خشک کوکنار گل خطمی هر یک چهار ماشه جوشانیده صاف نموده چهار ماشه سوده پاشیده غرغره کنند و ایضاً اگر با تپ ولوی دماغ بود اطریفل کشنیزی خورده اسطوخودوس گل نیلوفر شاهتره هر یک چهار ماشه جوشانیده نبات دو تولہ خاکشی شش ماشه داخل کرده دهند و ایضاً اگر با آن تشنج زبان و درد لهات و گوش نیز باشد اسطوخودوس گل نیلوفر پوست هلیله زرد اصل السوس گل خطمی هر یک چهار ماشه جوشانیده نبات دو تولہ داخل کرده بدهند که نسخه منضج ملین مرکب ست و خطمی خبازی ملکد چهار ماشه پرسیاوشان شش ماشه زوفای خشک سه ماشه جوشانیده غرغره کنند که بلغم دماغی از حلق دفع گردد و ایارج فیقرا با اطریفل خوردن و حب ایارج باستعمال آوردن مفید است و ایضاً اگر با حمی مرکب باشد عناب پنج دانه گل بنفشه گل نیلوفر اسطوخودوس شاهتره هر یک چهار ماشه جوشانیده شیره تخم خیارین شربت بنفشه خاکشی بدهند و اگر با نزله بارد باشد پس اگر با تپ و ضربان بود گاؤزبان

پنج ماشه گل گاوزبان سه ماشه پرسیاوشان هفت ماشه زعفران نیم ماشه کوکنار دو سرخ نبات تولہ در عرق گاوزبان یا دو سیر جوشانیده خاکشی پاشیده بدهند و افیون زعفران
قرنفل تخم خلیل هر یک یک ماشه در آب صمغ عربی سائیده بر کاغذ که مثل روپیه تراشیده باشند سوزن زده ضماد نموده بر صدغین بچسپانند و از عنب الثعلب گل خطمی گل بابونه
اکلیل الملک هر یک یک تولہ سبوس گندم چهار تولہ برگ کنار یا و آثار درده آثار آب جوشانیده پاشویه نمایند اگر تخفیف شود روز دیگر همین نسخه دهند ایضاً اگر با ضعف دماغ باشد و آثار حدت
باشد سوده با اطریفل تولہ سرشته بخورند و گاوزبان شش ماشه بعرق شاهتره یا دو سیر جوشانیده نبات دو تولہ حل کرده بنوشند روز دوم گل بنفشه شش ماشه اضافه شود و روز چهارم ماشه افزایند
و اگر یبوست نیز باشد عود صلیب ماشه سوده بدوا المسک شش ماشه سرشته شیره تخم خشخاش چهار ماشه شیره مغز بادام چهار دانه شربت انار شیرین دو تولہ داخل کرده برای ترطیب دماغ بنوشند

علاج صداع عرضی

که عرض حمیات و امراض حاده باشد شیخ مینویسد که این صداع یا با اشتداد مرض یا بانوبت عارض شود و با نقضای آن زائل گردد و گاهی بعد زوال مرض باقی ماند و علامت نوبت باقی
و آنچه در حمیات افتد گاهی چنان صعب گردد که مریض را بیقرار گرداند حتی که سبب خوف یعنی تپ را بیفزاید و ایضاً گاهی سفید و رقیق شدن بول در غیبة با وجود شدت حمی
و استحاله او بمشاکلت بول حمر یعنی مکدر و غلیظ شدن آن بر آن دلالت می نماید لیکن بمشابهت او ببول حمر گاهی دلالت کند بر حدوث صداع فی الحال و گاه بسبب
بر انحلال ماده و زوال آن پس واجب ست که بسائر دلائل رجوع کنند و بعضے گویند که چون اشتداد یابد صداع در حمیات حاده علامت ردی باشد و قابل ... ست هنگامی
که مقارنت نماید با آن سائر علامات ردیه مثل اختلاط ذهن و تغیر حال چشم و زبان و شدت بیخوابی و اگر از علامات ردی منفرد باشد دلالت بر بحران برعاف
می نماید و بسا است که دلالت میکند بر بحران بقی و گیلانی می نویسد که این صداع در اکثر امر بسبب تصاعد ابخره بسوی سر حادث میشود و این ابخره گاه بحدت خود تنها
و گاه بکمیت خود تنها و گاه بهر دو وجه محدث صداع میگردد و در جمیع این احوال از تلیین طبیعت و جذب مواد باسفل از مالیدن پایها و مانند آن چاره نباشد و اگر تضرر بحدت
ابخره و حرارت تپ باشد علاجش بتظلیل و تضمید باشیای بارده مقویه است و اگر بسبب کثرت ابخره باشد و دلالت میکند برین احساس ثقل مع ثقل در سر و قلت اشتعال
علاجش بتظلیل و تضمید باشیای محلله مقویه قلیل الحرارة ست و وجوب استفراغ و جذب بسوی اسفل درینجا قوی تر ست بالجمله اگر بسبب این صداع حدت
و ابخره و شدت حرارت تپ باشد روغن گل و سرکه و گلاب بر سر نهند و یا کشنیز خشک بریان کرده باریک سائیده با سرکه و روغن گل ... بر پیشانی اطلا کنند
بتکرار که برای این صداع مجرب اوستادی مرحوم ست و نطول از سرکه و گلاب و آب کشنیز تر و صندل و کافور نفع کثیر دارد و ... در بندی با سرکه و گلاب
سوده بر پیشانی و صدغین نفع عظیم بخشد و در طبیخ بنفشه و نیلوفر و بابونه پایها گذارند و خوب بمالند و ساقها ببندند و هر چه مانع ابخره از سر باشد بجا آرند و اگر بسبب
این صداع کثرت ماده و ابخره باشد اول تنقیه بقی یا اسهال نمایند بعده تدابیر ادویه مذکوره لتقویت سر ... شیخ میفرماید که در صداعی که در حمیات افتد
استعمال اطلیه عاطفه ابخره بر سر کرده مست و کثرت استنشاق سرکه و گلاب اثر فائده میکند ایضاً او می نویسد که صواب علاج او آنست که ... روغن گل ... معمول از
زیت یا بروغن گل معتاد که با سرکه خوب آمیخته باشند تغریق راس نمایند نیم گرم در سرما و در نرمی تپ و سرد کرده در گرما و در شدت تپ و ... بنفشه
و گل سرخ اثر نافع ست اگر ابخره ایذا بحدت خود دهند و اگر بکثرت خود ایذا رسانند چیزی ازین استعمال نکنند بلکه استفراغ نمایند و آنچه تحلیل برفق کند مثل زیت که در آن
بابونه و حصے الراعی و مرزنجوش مع عصا الراعی در آن جوشانیده باشند استعمال کنند اگر تحلیل مطلوب باشد حتی که بعضے قدما طلای بابونه تجویز کرده اند و اگر تمام
درد باستعمال مخدرات و منومات مضطر گردانند باید که اندکی از آن بحذر و احتیاط بعمل آرند و گاهی در ابتدا برای منع ارتفاع مواد سویق جو و برگ ... و ...
بکار می برند و گاهی تضمید بکشنیز و روغن گل می نمایند و گاهی بحجامت میکنند و بستن اطراف و مالیدن آن و استعمال تدبیر صداع حاری درینجا مناسب ...
و باید که هنگام کشادن اطراف را بآب گرم نهند و اگر ازین تدابیر تسکین حاصل نشود با بابونه و خطمی و بنفشه و شبت با آب پخته بعد حلق راس نطول کنند و گاهی احتیاج میشود
بحجامت ساقین یا ساقین و چسپانیدن زلو میان ساقین و زیر ذقن و امثال آن و هرگاه صداع بعد تپ امراض حاده باقی ماند اغذیه بارد و رطب دهند و بروغن گل
مع روغن بابونه تقویت سر نمایند و آب گرم بر دست و پا صبح و شام بریزند و روغن بنفشه بر سر مالند و ایضاً ... ابخره ... با دویه ملطفه مواد و محلل آن اعانت طبیعت ...
سبب صداع کنند صاحب کامل گوید صداعی که تابع تپ دار شدت حرارت بود نفع کند گلاب یک جزو و روغن گل نیم جزو و سرکه خمر ربع جزو و خوب بهم زده

بر سر ریزند و دران پارچهٔ کتان تر کرده بر سر نهند پس اگر زمانه تابستان باشد بر برف سرد کرده بعمل آرند و پیاپی خوب بمالند و عضلات ساقین مجاجها بر بندند و ایضاً بصندل و گلاب و آب خرفه و آب خیار بر سر ضماد کنند و آبیکه دران بنفشه و جو و خشخاش پخته باشند سرد در گرما و نیمگرم در سرما بر سر ریزند و اگر با آن بیخوابی باشد شیر دختران بر سر دوشند و اگر این صداع از خلط محتقن در معده حادث شود بسکنجبین و آب گرم امر بقی نمایند تا معده از آن خلط پاک گردد و اگر از خلط در جمیع بدن عارض شود باید که تنقیهٔ بدن از آن خلط بمطبوخ فواکه نمایند و اگر صداع در تب از ضعف راس افتد می باید که تقویت سر با ضمده مقویه آن مثل ضماد مرتب از صندل سفید بگلاب و آب بید و آب طلا و آب حی العالم و آب عصی الراعی و مانند آن سازند

علاج صداع بحرانی

باتوانند تدارک او بر طبیعت گذارند و ادویهٔ مقوی طبیعت غیر قوی در کیفیات و مضاد کیفیت مرض استعمال کنند و الا بضرورت شدت صداع و ظهور عجز طبیعت از دفع مواد طریق میل طبیعت بدفع ماده یقیناً دریافته اعانت طبیعت بدان طرف نمایند مثلاً اگر غثیان و تقلب انفس و اختلاج در لب و دوران و غیره علامات میل طبیعت برای دفع ماده بسوی فوق دریافت شود اعانت بقی نمایند بسکنجبین و آب گرم و دیگر مقیات بارده مثل طبیخ اصل السوس و بیخ خیار و چغندر و مانند آن و اگر قراقر و نفخ شکم و اضطرار و حرقت در مراق و سائر آثار میل طبیعت بدفع ماده طرف اسفل یافته شود اعانت بر تلیین طبیعت کنند بمزلقات بنفشه مثل نقوع آلو بخارا و عناب و سپستان و مویز منقی و تمر هندی با شیرخشت و یا شربت آلو و شیرخشت و یا آلو منقوع در جلاب ابعد خایندن موزان تا منفتح شوند و یا شربت بنفشه و شربت تمر هندی و شیرخشت قلیل الوزن بمقدار پنج درم و یا شربت ورد مکرر با آب سرد و اگر گرانی در نواحی گرده و تحت اضلاع پشت و جمله علامات میل ماده بطریق بول محسوس گردد بادرار بول علاج کنند از سکنجبین یا شربت بنفشه و دو درم شیرهٔ تخم خربزه و تخم خیار بالمناصفه و یا ماء الشعیر با جلاب و یا قند و خوردن تابی مانع بخار و مدر ست و اگر شعاع و سرخی پیش چشم و خیالات سرخ یا زرد و دغدغه در بینی بمریض مدرک شود تدبیر رعاف آوردن کنند ببوئیدن سرکه و گرفتن بخار آن بر سنگ یا خشت گرم ریخته و دیگر نفوخات معطسه و خراشیدن بینی بخیزرانی درشت و نظر نمودن بسوی چشمه آفتاب و اشیای سرخ و گذاشتن فتیله بود دیسم و شتی و نفاح اذخر و کندش بزهرهٔ گاو سرشته و اگر نبض موجی و تورم جلد لین معلوم گردد معرقات استعمال نمایند بدلک و شرب ادویه و نطول بر سر و باید که معتدل باشند و اگر شائبهٔ لذع و وجع اعیائی زیر گوش یا در بغل یا کنج ران مفهوم شود اضمدهٔ حارهٔ جذابه مثل نعناع و کرفس بروغن زرد کهنه بران موضع استعمال کنند و یا محاجم بلا شرط بران موضع نهند تا که ماده از دماغ بطرفی که میل کرده منتفع گردد و آن موضع متورم شود و بعد از آن تدبیر نضج و انفجار ورم کنند تا ماده از همین جا دفع شود ورنه خوف رجوع ماده بسوی عضو رئیس ست لیس دماغ را ایذا دهد

بیضه و خوذه

بیضه گویند که نوعی از صداع مسمی بخوذه است یعنی بیضه بسبب اشتمال او بر تمام سر و اطالی گویند که بیضه در مخصوص وسط سر ست و خوذه مثل دایره گرد سر می باشد و بر صداع عام نیز اطلاق میکنند و برین تقدیر هر دو مترادف باشند بالجمله آن درد سر ست مثل بیضه سلاح آهنی خود مشتمل بر تمام سر دائمی فرمن بطی التحلل عسیر الانقلاع شدید الصعوبة که از ادنی شئی مثل حرکت و تناول مبخرات و ملاقات مسخنات و استماع اصوات بنوائب عظیم هیجان کند و صعوبت او هر ساعت متشدد گردد حتی که صاحب او از آواز و روشنی و کلام نفرت و از حرکت بدنیه و فکریه کراهت کند و باستنشاق روائح که لطول دماغ را متملی گرداند و بشرب شراب ایذا یابد و تاریکی و تنهائی و خاموشی و سکون را دوست دارد و بر گشادن چشم تمامه خصوصاً پیش آفتاب قادر نباشد و هر ساعت دریابد که سر او می شکنند یا منجذب میشود یا می کوبند بغیر ضربان شرایین صدغین و خلف اذنین و در اکثر بخلاف شقیقه که خالی از ضربان آن شود و ایضاً فرق فیما بین هر دو آنست که در شقیقه چون شرایین را از ضربان منع نمایند صداع ساکن شود و در بیضه تسکین نمی یابد بلکه صاحب او احساس می نماید بدوی و صوتی از تحریک ابخرهٔ محتبسه و برای نوائب او اوقات راحت و سکون بود چنانکه برای صرع میباشد و علاج او بغایت دشوار ست و باشد که بنا بر شدت در دیگری ادا کند و جالینوس در اپیدیمیا نوشته که این صداع مقدمهٔ نزول الماء میباشد اسباب این مرض بقول اکثر اطباء شش گونه است یعنی احتقان بخارات اخلاط زیر اغشیهٔ دماغ یا احتباس ریح غلیظ یا اخلاط ردی رقیق

اکنه یا حدوث فلغمونی در دماغ یا حجرهٔ دماغ یا ورم بارد در اجزای اندرونی حس و بقول جالینوس سبب غالب او ضعف دماغ یا شدت حس اوست و سبب
مولد او خلط ردی ست یا ورم حار یا بارد و با آنکه بیشتر از ورم سوداوی و صلب افتد و اکثر در وسط حجاب خارج از قحف یا داخل آن بود پس اگر سبب او که ورم بود
یا غیر آن اندر غشای داخل قحف باشد درد و تمدد تا بن چشمها محسوس شود و اگر در غشای خارج قحف باشد از نهادن دست بر سر درد زیاده گردد و تمدد در وجه
دریابد و رنگ رو بحسب رنگ بخار و یا سرخ باشد و این مرض اکثر بعد امراض حادث میشود و بنا بر ضعف جوهر دماغ و حجب داخل یا خارج او تا آنکه از حرکات
خفیفهٔ بدنی غذائی و بخاری و حرکات خارجی ایذا یابد و فضول مودی قبول کند و همچنین کسانی که مستعد با امتلای راس باشند و مواضع سر آنها مهیا قبول مواد
موجب این علت بود هرگاه سوء تدبیری نمایند ضرور درین علت مبتلا گردند و طبائع مستعد با امتلای راس ابدانی ست که دران ریاح حار بخاری متولد شود
و آنکه در فم معدهٔ ایشان فضول صفراوی جمع گردد و گویند که حدوث این مرض در اکثر از خلط بارد غلیظ و سده و از ریح شدید می باشد و گاهی از خلط حاد و از بخارات
اخلاط متمکن در دماغ یا مرتقی از معده یا سائر بدن بود و در اسرار الاطباء مسطور ست که از بخارات صفراوی و دموی و سوداوی نادر الوقوع پیدا شود و اگر
افتد در مدت دو چهار روز بهلاکت میرساند طریق تشخیص اسباب این مرض بدانکه شناخت هر سبب از اسباب مذکور بهمان طریق ست که برای تشخیص
امراض دماغی مادی و ورمی و انواع صداع خلطی و بخاری و ریحی گذشت و ایضاً از دریافت کردن حال نوعی از انواع درد که وجع ناخس لذاع ست یا
ثقیل یا تمددی یا ضربانی نیز سبب این صداع مشخص گردد مثلاً اگر مریض وجع ناخس لذاع بیان کند و با آن دیگر علامات صفرا مثل زردی رنگ وغیره
یافته شود صفراوی بود و اگر درد ثقیل گوید نشان سوداوی دموی یا بلغمی یا سوداوی بود پس اگر با آن سرخی چهره و دیگر آثار دم مفهوم گردد دموی باشد و اگر با آن
سفیدی رنگ و اشک و تهبج وغیره نشان بلغم دریافت شود بلغمی باشد و اگر با آن تیرگی رنگ و سائر علامات سودا مدرک گردد سوداوی باشد و اگر درد تمددی
و تنقل بیان نماید بخاری و ریحی باشد و اگر آثار ورم پیدا بود ورمی باشد پس اگر با ثقل و ضربان بود ورم فلغمونی باشد و اگر با تلهب و لذع بدون کثرت ثقل
بود ورم حمره باشد و ایضاً شناخت این امر که بخارات از کدام خلط ست از لون وجه وغیره علامات مخصوصهٔ هر خلط توان کرد مثلاً اگر رنگ رو و چشم سرخ
مکدر و گرمی والتهاب در سر محسوس گردد و اوداج کشیده و نبض ممتلی و چشم برآمده و احساس حاسهٔ شم برائحهٔ دم و تغیر طعم دهن بحموضت و عطش باشد و در خواب
اشیای سرخ بیند بخارات دموی باشد و اگر رنگ زرد مشبع و شدت نخس و حرقت والتهاب و عطش و رنگ ملتحمه مائل بزردی و خیالات چیزهای زرد و در رویت
نیران و شهب در خواب بود بخارات صفراوی باشد و اگر رنگ سفید و تهبج وجه و کثرت ثقل و تمدد و نوم و کدورت حواس و رطوبت منخرین و کنج دهن و حرکت
چشم و تغیر طعم دهن بمائیت و عدم طعم بود بخارات بلغمی باشد و اگر رنگ مائل بسیاهی و یبس و وسواس و حزن و اشتهای کاذب و بطوء حرکت چشم
و کشیدگی آن بجانب پشت و خشکی دمعه و تقلص ملتحمه و رویت خوابهای مشوش و اشیای سیاه و دخان در خواب بود بخارات سوداوی باشد علاج بعد
تشخیص سببی از اسباب مذکوره حسب سبب بدانچه در اقسام علاج امراض دماغی و انواع علاج صداع مسطور شد علاج کنند و ایضاً اگر از کثرت اخلاط
باشد بتنقیهٔ خلط غالب از بدن و سر بفصد یا اسهال حسب واجب کنند پس عنایت بتقویت راس مصروف نمایند مثلاً اگر خلط حار باشد روغن گل با سرکه
خوب برهم زده بر سر ریزند و ایضاً در ابتدا اطلیه بر ادعات مقوی سر مثل صندل و اقاقیا و آس و اثل و گل سرخ بسازند و طلای کافور و گلاب و آب بید
نیز نافع و بطبیخ خشخاش و جو و گل سرخ نطول سازند و در آخر بعض ادویهٔ محلله مثل بابونه و اکلیل الملک و مانند آن مخلوط نمایند و سر مهندی نوشته که در بعضیه
دموی از منقیات دم مطبوخ برگ حنا و شاهتره و عناب و سرکه که مساوی ست چه این دو امقیه از صفرا اختلاط بخون می نماید و ثوران او ساکن
میکند معاً زکبار منضجات و منقیات دم مستغنی میسازد و بعد تنقیه و اسهال و تقویت راس برای منع بخارات خورانیدن فواکه قابضه مثل انار و به و سیب
مفید بود و کذا او است خوردن گلقند شکری با هلیلهٔ زرد و گل بنفشه و طلای افیون و سرکه و گلاب بعد تنقیه در نوع حار مفید گفته اند و چون حال
بصلاح گراید تغذیه بطعامی که خالی از تبخیر باشد مثل مزورهٔ بقول و مثل عدس مقشر نمایند و هرگاه مرض ساکن شود و اندکی از لحوم سریع الانهضام
لطیف مثل چوزهٔ مرغ مطبوخ با آب غوره و آب انار و آب لیمو بدهند و بتدریج اعاده بعادت او نمایند و در مادهٔ حار و بارد مرکب و فصل گرم و مرض

مزمن که دفعتاً راحت و دفعتاً ظهور صعوبت شود بعد فصد سر رو برآوردن خون بقدر یا و سیراین دوا سود مید هد سپستان یازده دانه خطمی اسطوخودوس
هر یک شش ماشه خبازی اصل السوس هر یک چهار ماشه شب در آب گرم تر کرده صبح مالیده صاف نموده شیره تخم کاهو شش ماشه شیره مغز تخم کدو هندوانه چهار ماشه
شربت بنفشه دو توله داخل کرده خاکشی شش ماشه پاشیده بنوشند و قرص مثلث که دران صمغ سرس داخل ست بآب سوده بر شقیقه ضماد می کرده باشند و اگر خلط
بارد باشد بعد تنقیه مداومت بخوردن گلقند عسلی مع هلیله کابلی و اسطوخودوس و طلا الصبر و زعفران و مرکی بآب نمک سفید بود و آنچه دران ادویه قلیل الحرارة
مقوی راس مثل بابونه و اکلیل الملک و گل سرخ و تفاح اذخر و نعناع رطب و مانند آن جوشانیده باشند بر سر نطول کنند و اگر مدت دراز گردد و مرض زائل نشود
ادویه که حرارت آنها زیاده ازین باشد مثل نمام و مرزنجوش و پودینه نهری و بری و برگ غار و قصب الذریره و شونیز مخلوط سازند و اگر ماده مرض خلط غلیظ باشد
ادویه مستفرغه مثل حب صبر استعمال کنند و بصبر و کافور و اندک مشک سعوط نمایند و بر پیشانی و هر دو شقیقه ادویه ملزقه مثل زعفران و مر و دم الاخوین و صمغ عربی
و اندکی افیون طلا سازند و آنچه دران ادویه محلله مثل پودینه و برگ غار و قصب الذریره پخته باشند بر سر ریزند و ایضاً در ماده غلیظ که با وی حرارت شدید نباشد
اولا ادویه مسخن و ملطف استعمال نمایند بعد ازان آنچه بتلطیف و تحلیل بقوت نماید مثل خردل و نطرون بعمل آرند و چون مرض انحطاط نماید اولا ادویه معطسه خفیفه
بعده معطسات قویه استعمال کنند و سعوط بندق هندی باندک زعفران درین باب از مجربات ست و افیون مرکی زعفران جند بیدستر سوده با رد جو و آرد خطمی و آرد
برکتان آمیخته بآب گرم یا گلاب یا آب ریحان سرشته بر مقدم سر ضماد نمودن مسکن قوی درد خوده و شقیقه است و صاحب شفاء الاسقام نوشته که در غالب امراین
مرض از سردی پیدا شد بنا بر ازمان مرض حتی که قسم حار او مستحیل ببارد میشود پس معالجه او بعلاج صداع بلغمی نمایند مع زیادتی تحذیر ازان و آنچه تجربه کرده ام بعد تنقیه اماله
مشرو دیطوس و تریاق ست و سعوط بآب مرزنجوش و ازینجاست که بعض متاخرین می نویسند که در نضج و تنقیه مواد این همچو پردازند که در صداع بلغمی نوشته شد و تقویت
معده و دماغ باطریفل کبیر انطاکی نمایند و این طلا بسیار مفید افتاده بسباسه قرنفل زنجبیل تخم بادرنجبویه اسطوخودوس هر یک سه ماشه کوفته بیخته در روغن بابونه و نرگس سرشته
نیم گرم بر جبهه سر نهند و بالا لیش تکمید از زیره کرمانی و شونیز و سعد و اذخر و گل بابونه و برگ آن هر یک هفت ماشه در صره بسته بگلاب و کیوڑه گرم تر نموده بکار برند و این
تدبیر نیز از مجربات ست حجر ارمنی و نطرون و حجر قبطی و دار شیشعان هر یک سه ماشه کوفته بیخته در روغن نرگس و زنبق آمیخته تا یک ساعت بخوبی مالیده بعده برگ
حنا و شبت هر دو تازه داشته هر یک یک دسته در پارچه پیچیده آرد نخود آغشته در تنور گذارند که پخته شود دگر با گرم بر جبهه سر نهاده از عصابه محکم بر بندند بالجمله چون علت مطول
کند و متمکن گردد ادویه قوی التحلیل و نطولات و سعوطات و نشوقات محلله استعمال نمایند و بهنگام شدت درد و اضطرار درین نوع از مخدرات ضرر زیاده میشود
و بیضه که بسبب ورم باشد علاجش بعلاج اورام راس نمایند اقوال حذاق طبری مینویسد که صداع معروف به بیضه دو قسمست یکی آنکه از بخارات صاعد
بسوی سر متمکن در حجاب موضوع بر قحف از خارج و جلد راس باشد دوم آنکه از بخارات متمکن در حجاب موضوع بر قحف از داخل بود و این بخارات یا صفراوی یا بلغمی باشد
یا سوداوی یا رطوبی یا دموی و برای هر واحد ازینها علامت خاص ست که بران دلالت کند و آن در تشخیص مذکور شد پس علاج بخارات دموی محتبس در حجاب خارج است
که فصد قیفال کنند مع وجود قوانین فصد هرچه اگر پیر ا بیضه حادث شود و آن ضعیف القوة باشد آنرا عوض و استرخای حجمن علی بهم رسد زیرا که قوتش از فصد منتشر گردد
و این بار و غیرش هکذا نشود در تدبیر مشائخ ذکر کرده پس بعد فصد و اخراج خون بمقدار واجب تنقیه باین دوا نمایند ترید مجوف خراشیده چهار درم آلو بخارا سی عدد
عناب پنجاه عدد هلیله زرد بیست درم سنا و افسنتین هر واحد پنج درم همه را بجوشانند و یک شربت ازان بنوشند و بعد اسهال اغذیه بر برنجات و عدسیات سازند
و اگر استفراغ یکدفعه کفایت نکند دو سه مرتبه نمایند اگر ازان مانعی نباشد و اگر ازین تدبیر زائل نشود محاجم میان کتفین نهند و بعد حجامت آنچه دران سبوس گندم
کوفته و کشنیز خشک جوشانیده باشند در یک درم قبل از غذا بر سر ریزند و اگر ازین زائل نشود این ضماد استعمال نمایند شیاف مامیثا و پوست در بندی هر واحد یک درم
در آب کاسنی بیست درم حل کرده آرد جو و خطمی و برگ گل بنفشه بقدر لائق داخل کرده بسایند و در شب ضماد نمایند و صبح دور کرده بآب نیم گرم بشویند و در شب ثانی
اعاده آن نمایند و بهتر آنست که استعمال نطول مذکور و بعده این ضماد متواتر و بترتیب کنند و اگر این کفایت نکند فصد رگ پیشانی کنند و بر ساقین شرط زنند
بعد تنقیه بدوا و فصد در جمیع این معالجه هنگام استعمال ادهان مراعات قوانین آن واجب ست تا خطا واقع نشود و بقراط در ابیدیمیا ذکر کرده که بیضه گاهی بسبب

میکنند و یا متولد میشود از نزول در آب سرد بسیار و یا از ضعف قوت اما هنگام نزول در آب بارد بهر آنست که بجاب قحف زیاده از واجب سرد میگردد و بخار آنکه ازان تحلیل میشد دران محتقن میشود و اما هنگام ضعف قوت از برای آنکه قوت از دفع بخاراتی که درین موضع بهم میرسند ضعیف میگردد و چون چنین باشد مراعات قوانین واجب بود تا از وقوع خطا ایمن باشد و اگر این تدبیر کفایت نکند و مرض زائل نگردد مریض را بنوشیدن نقوع انبرباریس بار بوند و عناب امر کنند و نسخه آن اینست بگیرند عناب جرجانی تخم دور کرده یک رطل بغدادی و انبرباریس تازه منقی از دانه یک رطل و ریوند خالص سه درم تخم کشوث یک کف تخم کاسنی یک کف این همه را در ظرف غضار یعنی آوند گل پاکیزه خوشبو کنند و بران آب گرم چندانکه بپوشد و یک انگشت بعرض بالای آن باشد بریزند و سه روز در گرما و پنج روز در سرما بآفتاب نهند بعده مریض هر روز یک قدح ازان با ده درم شربت عناب بسرکه بنوشند یا این نسخه بگیرند عناب جرجانی خالص کرم ناخورده یک رطل کشنیز خشک سی درم عدس مقشر بست درم پوست بیخ کاسنی یک دسته در سرکه بمقداری که آنرا بپوشد سه روز تر کنند بعده جوش قوی داده سرکه را صاف کنند و بدارند تا مروق گردد و بار دیگر صاف کرده ازان سکنجبین بپزند بقوام معتدل و هر روز یک قدح متوسط از نقوع مذکور با ده درم این سکنجبین بنوشند که این مرض و سائر امراض دموی را شفا بخشد و اگر این مرض از بخارات دموی محتبس زیر غشای موضوع قحف از داخل باشد همین علاج کنند لیکن اینقدر زیاده نمایند که بعد فصد و استفراغ امر بدوام بوئیدن بنفشه و سعوط کردن روغن آن بدفعات متوالی کنند و بعد ازان باین روغن سعوط نمایند بگیرند سوسن اصفر اندک و گل کشنیز اگر وقت او باشد و الا برگ او سبز اندک و عصاره بیخ انگور یا قداح او اندک و همه را بسایند تا مثل مرهم گردد و اگر مقدار این همه ادویه صد درم باشد در سرکه سه صد درم حل کنند و بران سی درم روغن بید و بنفشه انداخته باتش نرم بجوشانند تا سرکه فانی شود و روغن بماند پس صاف کرده بدارند و هر روز یک درم ازان سعوط کنند و دو سه دفعه بعمل آرند که این در معالجه نوع دموی بالغ النفع است و اگر بخارات رطوبی محتبس در حجاب خارج باشد تنقیه باین طبیخ اهلیله کنند بگیرند اهلیله کابلی پنجاه درم سنای حرمی خالص ده درم مویز طائفی منقی بست درم و بدستور مطبوخ جوشانیده یک شربت ازان بگیرند و دران یک درم ایارج فیقرا و دو ثلث درم غاریقون و نیم درم تربد آمیخته بعد پنج روز هفت درم شکر داخل کرده بنوشند و چون دوا اخراج گردد غذا زیرباج حلو دهند و از سائر اغذیه ردیه مقوی ماده مرض منع کنند پس اگر مانعی نباشد دو یا سه شربت حب واجب بنوشند و میان هر شربت فاصله ایام بسبب قوت و سن و مزاج مریض کنند و اگر این کفایت نکند لزوم غرغره بمویزج و عاقرقرحا و ایارج سازند و تحنک بدان نمایند اگر مزاج مریض ازان متغیر نشود و اگر این کفایت نباشد از آبیکه دران بابونه و اکلیل الملک و شیح و قیصوم و اندک تخم حنظل کوفته خوب جوشانیده باشند بر سر نطول کنند و بدفعات استعمال نمایند و اگر کافی نبود در روغن سوسن و روغن ناردین و روغن قسط بمالند و مصطگی و عود خام بخایند و جلنجبین مصطگی بخورند و اغذیه ناشفه قلیل الرطوبه تناول کنند و اگر این هم کفایت نکند این ضماد بعمل آرند آرد کرسنه آرد جو خطمی هر واحد ده درم صبر و مر و بابونه و اکلیل الملک هر واحد سه درم سنبل الطیب نیم درم همه را سائیده با سرکه ممزوج با آب خوب آمیخته قدری روغن یا یا روغن خیری داخل کرده بر سر ضماد نمایند و اگر ازین مزاج مریض بحرارت متغیر شود و رطوبت گرم گردد این تدبیر ترک سازند و اعاده بسوی تنقیه بحب صبر و حب ایارج و حب قوقایا کنند و اگر اثر نکند و مرض زائل نشود لزوم این نقوع صبر نمایند بگیرند صبر سقوطری ده درم مقل ازرق و عود وج و زرنباد هر واحد سه درم بیخ سوسن و سونج هر واحد پنج درم همه را نیم کوفته سی درم مویز منقی و سی درم عسل سفید و آب گرم بقدری که بپوشد بران انداخته در آفتاب بگذارند تا آنکه جوش خورد و ساکن گردد پس هر روز یک قدح با سه درم روغن بادام تلخ بنوشند و تا زوال مرض لزوم این نمایند و اگر این کفایت نکند بحقنه لین که دران اندک شحم حنظل پخته باشند بر روغن خیری و روغن یاسمین لزوم نمایند و اگر بخارات صاعده رطوبی محتبس در حجاب داخل قحف باشد بر علاج مذکور این قدر زیاده نمایند که شرب نقوع مذکور ترک بکنند و بروغن مصطگی و روغن یاسمین و روغن خیری و مانند آن سعوط نمایند و اگر این کفایت نباشد بگیرند گل ترنج و در روغن خیری جوش کرده اندکی ازان سعوط کنند که این در معالجه او بالغ النفع است و اگر مرض صفراوی باشد و بخارات او محتقن در حجاب خارج قحف بود علاجش استفراغ بطبیخ اهلیله است اگر مانعی ازان نباشد و فصد بعد استفراغ و نسخه او اینست بگیرند پوست هلیله زرد و تمر هندی منقی از لیف و تخم هر واحد سی درم آلو بخارا سی عدد عناب جرجانی پنجاه عدد کشوث تخم کاسنی هر واحد کف افسنتین سه درم تربد کوفته دو درم بدستور مطبوخ پخته یک شربت ازان بگیرند و سه طسوج سقمونیای مشوی حل کرده نیم گرم بنوشند و بعد این مطبوخ پنج روز صبر کنند بعد ازان فصد قیفال نمایند و شرب ماء الشعیر که دران جماز نخل یا طلع باشد و اگر یافته نشود عناب و سپستان جوشانیده باشند لزوم نمایند

واگر این کفایت نکند اعادهٔ استفراغ کنند اگر احتمال آن بود و پوست خشخاش و بنفشه ریحانی هر واحد یک کف جو کوفته سبوس گندم تخم کاسنی هر واحد دو کف همه را بپزند تا مهرا شود و پس اندک سرکه آمیخته بر سر بسیار ریزند هر روز یک دو دفعه واگر کافی نباشد این ضماد کنند جرادهٔ کدو جرادهٔ خیار هر واحد یک کف شاخ نرم بید یک باقه غنچه یا دام اگر وقت او باشد برگ نیلوفر هر واحد یک کف باریک بسایند و اندک آرد جو و سرکه و گلاب و روغن گل آمیخته بر هم زنند و مدام بر سر ضماد نمایند واگر کفایت نکند گلاب سی درم سرکهٔ کهنه ده درم روغن گل سه درم شیاف مامیثا باریک سوده یک درم صندل سفید سوده یک درم همه را در شیشه کرده مخلوط نمایند و دائم تمریخ سر بدان کنند و بدانکه استعمال سرکه و روغن در جمیع انواع این علت مامور به ست زیرا که در سرکه لطافت و غوص و تقطیع اخلاط و تحلیل آنست الا در نوع سوداوی از آن زیرا که در آن تقویت این خلط است واگر این تدبیر کفایت نکند لزوم شرب این نقوع کنند بگیرند تخم کاسنی تخم کشوث هر یک سی درم آلو و عناب هر یک پنجاه عدد کشنیز خشک و توت شامی خشک هر واحد یک کف تمر هندی پنجاه درم در ظرفی کرده آب گرم بقدری که بپوشد بر آن ریخته سه روز در آفتاب گذارند بعده یک قدح یا ده درم سکنجبین بنوشند و بر شرب سکنجبین لزوم نمایند و از غذا بر زیرباجات و حصرمیات اقتصار کنند و دائم بدلک قدمین و بستن ساقین امر نمایند واگر بخارات صفراوی محتقن در حجاب داخل قحف باشد و این قسم بیضه با اهل بغداد اکثر می افتد حتی که اطبای آنجا آنرا صداع یرقانی میگویند و علاج این علاج مذکور ست غیر آنکه در علاج اینجا ترک شرب نقوع و شربت مذکور نمایند و مدام بروغن بنفشه و آب طلع و شیر دختران سعوط سازند که این بغیر شک ازالهٔ آن می نماید واگر مرض سوداوی باشد و احتقان بخارات او در حجاب خارج قحف بود و این اشر و اعسر انواع اوست مریض را بعد پرهیز باستفراغ از مطبوخ افتیمون یک دو دفعه امر نمایند واگر کفایت نکند بروغن بنفشه دفعات متوالیه سعوط کنانند والا تبرید مرطب پردازند و شیر بز یا خر یا دختر بر سر دوشند و عقب آن آب نیم گرم که در آن حسفرم و اندک سبوس و خطمی پخته باشند بر سر ریزند واگر کفایت نکند لزوم نمایند به تناول اهلیلهٔ کابلی و معجون افتیمون که آن اطریفل صغیر ست چون مثل یکی از اجزای او افتیمون و مثل ربع جزو از اجزای او مصطکی و عود خام و مثل سدس جزوی از اجزای او گاوزبان و برگ بادرنجبویه و مشکطرامشیع زیاده کرده مثل اطریفل معجون سازند و این در هر سه روز یکبار بخورانند واستنشاق روغن بنفشه و تحنین آن بر سر و سعوط بدان لازم گیرند و این ضماد بکار برند بگیرند موم روغن بروغن بنفشه و بعد فرود آوردن از آتش اندک آب جاری و آب خطمی آمیخته خوب مخلوط سازند بعده تا دو روز متواتر بر سر ضماد نمایند بعد از آن با آب نیم گرم بشویند واگر امر مشکل گردد و قوت مریض مساعد باشد فصد صافن کنند که این آن خلط را باسفل بدن جذب کند و گاهی صاحب ورا نقوع صبر بنسخه که سابق مذکور شد می نوشانند و در آن اهلیلهٔ سیاه و افتیمون و افسنتین می افزایند و هر روز یک قدح از آن نوشانیده ساعتی بر آن صبر کرده امر بنوشیدن قدحی از شیر بز می نمایند که باین طریق صحت می یابد و بیشتر این نوع بوسواس و مالیخولیا منتقل میگردد و پس عدول از تدبیر او بتدبیر مالیخولیا و ترطیب بدن او نمایند واگر بخارات سوداوی در حجاب داخل قحف محتبس باشد علاج این همانست که مذکور شد و در آن این قدر زیاده کنند که اگر بعد شرب نقوع و تناول معجون افتیمون زائل نشود سعوط باین روغن نمایند بگیرند دار شیشعان یک دانگ و برگ لسان الحمل یک درم و برگ بادرنجبویه یک درم و فیل گوش اگر یافته شود یک درم واگر یافته نشود اندکی برگ مرزنجوش و همه را در روغن بنفشه جوش داده بدفعات سعوط کنند در هر دفعه بوزن دانگ یا دو دانگ که این در معالجهٔ او بالغ النفع ست و بدانند که آنچه از علاجات انواع بیضه ذکر کردیم آنها از بسائط اوست واگر نوعی با نوع دیگر مرکب گردد استخراج او از علامات و اعراض آنها موقوف بر طبیب ست و هرگاه مرکب باشد علاجش مرکب بحسب آن کنند و جزوی که آن معالجهٔ جزو اقوی از اجزای ترکیب ست قوی نمایند و آن باستقصا بیان کرده شد شیخ الرئیس میفرماید اگر معلوم کنند که در بیضه خون بسیار ست و سبب اول یعنی موجب این صداع ابتدا او سبب محرک او خون باشد فصد نمایند و اما اگر دلائل بر آن قائم گردد که اخلاط با زدست و مدت بر مرض طول کند و ایضاً در ابتدا روادعات استعمال کرده باشند مطولات با آنکه در آن محللات اندک و مسخنه مع جمع اندک و قبض باشد مثل فقاح اذخر و بابونه و نعناع و سائر آنچه در علاج امراض دماغی بلغمی و سوداوی مذکور شد استعمال نمایند و بتدریج قوی کنند و بحیری که لائق او بود استفراغ نمایند و استعمال حب صبر مصطکی در بیضه خیلی سودمند ست و در هر سه شب یکبار تعاهد این نمایند و در استفراغات این حب قوقایا استعمال کنند اگر احتیاج بقوی از آن افتد بعده طبیخ خیار شنبر بچهار مثقال روغن بیدانجیر بنوشانند و بدانند که بعد استفراغ تنقیهٔ دماغ و حجب باشیای مقوی آن که معلوم شده باید کرد و از این قبیل است شمومات مشک و عنبر و کافور نیز با این هر دو مخلوط کرده بلیشود برای تعدیل حرارت آنها و گاهی با وجود این صبر

تا بتقویت تحلیل جمع شود و ضمادات حاره و مخدره که در انواع صداع مذکور شد لازم نمایند و چون مرض انحطاط نماید حمام و اضمدهٔ قوی التحلیل استعمال کنند و مادام که
این مرض در ابتدا بود و معلوم کنند که مواد حارست پس تدبیر او بدانچه در علاج امراض دماغی حار دموی و صفراوی مذکور شد باید کرد و مغز خیارشنبر بروغن بادام
چند روز متواتر بنوشانند و سعوط مومیائی و روغن بنفشه ایشان را نافع ست و بدانکه بیضه چون طول میکشد مستحیل بمزاج ببرودت میگردد و اگرچه از سبب حار باشد پس
بیضهٔ مزمنه را قلع نمیکند مگر دوائی که قوی التحلیل و الاسخان باشد و گاه سعوط بقرص کوکب و ثلیثا و دواء المسک و مانند آن که هر کدام از ان در شیر دختران حل
کرده باشند ایشان را نفع میکند و خصوصا هنگام اشتداد وجع و غلبهٔ سهر و اما داغ و فصد شرائین و قطع آنها و عرق جبهه در بیضه بطریق صداع کهنه است و اما غذا
از انچه منجر نباشد حتی که عدس بروغن بادام شیرین و همچنین آب بقول دهند و اگر بمثل این غذا بسبب قلت بخار آن صاحب بیضه بار داغتذا نماید باک نیست
و اما طلا باید که گاهی مائل بتخدیر اندک نمایند و غرض اعظم در ان تحلیل باشد و از ین اطلیه افیون و دم الاخوین و زعفران و صمغ ست هنگام ضرورت محوجه بتخدیر از
صدغ تا صدغ دیگر بدان طلا نمایند و از ین قبیل ست زعفران و بازو و اقراص کوکب چون آنرا بر پیشانی طلا کنند نافع بود و بقراط ادین و الواح ادویهٔ مفرده رجوع
کنند سویدی از اطبا نقل کرده که در بیضه و خوده بارد حب بلسان نافع ست و سعوط عصارهٔ قثاء الحمار بروغن بادام یا بشیر دختران و کذا فاوانیا بقدر فلفل بروغن
بادام و کذا قرص کوکب بمقدار مذکور بروغن مسطور و کذا قاقله کبار ربع درم بروغن بادام و کذا آب چقندر سه قطره و کذا سکبینج بقدر حبه مومیائی بروغن بادام و شیرج
و ضماد دواء المسک حلو و سعوط آن بروغن بادام تلخ و ضماد موی سر سوخته بنمک و آب در حمام و کذا فرفیون یک درم زیت کهنه ده درم موم زرد دو درم و کذا نمک
طعام در آب حل کرده و کذا صبر و صمغ عربی بعد اسهال قوی و کذا زعفران و مر و کذا رماد بسرکه سرشته و کذا سرگین کبوتر صحرائی و حرف و کذا نعنع و گل خیری روغن
گل و کذا حنا با آب نمک سرشته چون تمام شب بر سر دارند و استعمال مشک بهر تقویت راس و نفوخ سکبینج و بورق و کندش و بعد آن سعوط بروغن بادام نیز هر واحد
نافع ابن الیاس گوید که این صداع اکثر کسی را حادث شود که مزاج دماغ او ضعیف و سریع القبول باخلاط باشد و آنرا امکان دفع آن نبود و علاجش تقویت دماغ
و سرست بشمومات و طیوب مقوی دماغ موافق آن همه بحسب واجب بعد از ان تنقیهٔ دماغ و جمیع بدن از اخلاط ردیه و رطوبات فاسده بایارجات و حبوب و شیافها و
حل طبیعت بحقنه حاد و حمولات و نوشیدن جلاب معمول از بنفشه و اصل السوس مقشر کوفته هر یک سه درم شکر سفید ده درم و غذا نخود آب باش مقشر و شیرهٔ مغز بادام
و اگر سداب تر بریت بپزند تا سبز گردد و سداب مضمحل شود و نیمگرم از ان بر سر نهند نافع بود و گمان من آنست که قول در معالجهٔ این صداع فضول ست ولیکن
بهر حال علاج کنند تا زیاده نشود و به نزول الماء نانجامد و این حب صاحب بیضه را نفع کند صبر سقوطری پوست هلیلهٔ زرد هر واحد یک مثقال مصطکی نیم درم کوفته
بحجر بیخته با آب کرنب حبها سازند و این یک شربت ست و این حب قوقایا از بسیار نافع ست عصارهٔ افسنتین صبر سقوطری هر واحد یک درم سقمونیا نیم دانگ
شحم حنظل دو دانگ کوفته بیخته با آب کرفس سرشته حبها سازند و این یک شربت ست ابن لوح گوید که این صداع زائل نمیشود ولیکن معالجهٔ آن بهر حال باین طور نماید
که آب خیارشنبر منقوع سپستان بقدر سکرجه با یک مثقال تا سه مثقال روغن بیدانجیر در هر هفته یکبار بنوشانند و بمقدار یک فلفل فلونیای فارسی یا رومی در شیر دختران سعوط
کنند و ایضا نیم درم از ان بخورانند و دواء المسک در طلای صدغین با دویهٔ لازوقیه اربعه که در آخر قول شیخ مسطور شد بسفیدهٔ بیضه سرشته بر دو پارهٔ کاغذ طلا کرده نافع
ست و آب ریاحین خوشبو بر سر ریزند و اگر نجاح حاصل نشود داغ استعمال نمایند و جالینوس گفته که من علاج این صداع بحب صبر و مصطکی و دادن فلونیا و سعوط
آن بشیر دختران حل کرده نمودم و در ساکن شهر گیلانی مینویسد که این دو اصداع مزمن را نافع ست چهل درم شونیز و چهار درم عصارهٔ قثاء الحمار بسایند و بروغن
سوسن یا بنفشه جدا جدا حل کنند تا مثل قیروطی گردد و باندرون بینی بدان لطوخ نمایند و ایضا بگیرند [illegible] هشت درم و نطرون سرخ چهار درم و اگر عصارهٔ قثاء الحمار
در بینی داخل کنند بهتر بود و با بخور بینی در بینی و مقعد و اضمده و لطوخات بر سر استعمال نمایند و این ضماد اوجاع بارده همه را نافع ست بگیرند [illegible] جندبیدستر
سداب هر واحد یکجزو و حب الغار نیم جزو همه را سوده بقیروطی روغن گل بیامیزند و موی سر تراشیده ضماد کنند و اگر در بعض اوقات درد شدید عارض شود که طاقت
برداشتن آن نبود [illegible] بگیرند عصارهٔ [illegible] ده درم افیون دو درم انیسون بزر البنج زعفران
بیخ [illegible] هر واحد [illegible] درم کوفته بسرکه اقراص سازند و وقت حاجت بسرکه و آب [illegible] بر موضع لطوخ نمایند که این اوجاع حادث از کیموسات غلیظه و ریح [illegible]

نسخه حب قوقایا

نفع بخشد واین دوا نیز اوجاع کائن از کیموس غلیظ لزج را نافع بگیرند فرفیون یک جزو جند بیدستر یک جزو ودر آب حل کرده درگوش جانب درد اندازند ودام کنند که درآبزن درآید واندک مکث دران نماید پس برآید وحسب عادت استحمام کند واگر دوای مذکور بکدام روغن حل کرده درگوش چکانند باک نیست وایضاً بگیرند حب الغار مقشر دو درم خردل یک درم وبآب سوده ضماد نمایند واین دوا نافع ست کسی را که اذیت از امراض بارده رسد واکثر چنان باشد که یک مرتبه استعمال نماید بعد آن در حمام درآید واز مرض صحت یابد وبعد حمام عافیت تام یابد بگیرند زفت یک رطل موم سه اوقیه فرفیون یک اوقیه وبدان نصف پیشانی مع عضلهٔ صدغ لطوخ کنند وکسانی را که صداع از بخارات حار عارض شود ایشان را سزاوار نیست که بدوای متخذ از فرفیون قریب گردند حکیم شریف خان در حاشیهٔ شرح اسباب مینویسند که گاهی درد بعد فصد هیجان میکند بسبب تحریک ابخرهٔ محتقنه ودرین هنگام می باید که تسکین نماید وکسی که بعد فصد معتاد بغشی باشد فصد او را جائز نبود مگر آنکه مضطر گردد پس تناول ربوب سیخوش بران مقدم دارند وچون تکرار فصد واجب گردد ابتدا الفصد رگ بینی نمایند پس رگ پیشانی کشایند بعده عروق دیگر زیر قصاص شعر واگر صحت نیابد شریانین پس گوش که منتفخ باشند ببرند بعد ازان حبس خون بلا زوقات معمول از صمغ وکتیرا وسفیداب ارزیز یا خاکستر بوداز کنند واگر کفایت نکند داغ دهند وبعض ثقات این معجون تصنیف کرده اند که از شکایت بیضه خلاص میگرداند بگیرند تربد وغاریقون وایرسا هر یک سه اوقیه زنجبیل عاقرقرحا هر واحد یک نیم اوقیه شونیز تخم کرفس دارچینی مغز پسته خولنجان انیسون برگ سنا هر واحد یک اوقیه مغز چلغوزه زعفران فلفل سفید زراوند مدحرج لک قسط شیرین هر یک نیم اوقیه جند بیدستر عود هندی قاقله کبار وصغار سعد کوفی کتیرا مغز پنبه دانه هر یک سه درم کوفته بیخته در سه چندان عسل مصفے که از یک رطل آب برزر مرزنجوش یا بزر کرفس تبقیه آن کرده باشند معجون سازند وبرای کسی که اراده اسهال بود سه مثقال وکسی را که مداومت بران نماید از نیم مثقال تا دو درم بخورانند واسحق گفته که هشت درم بخور مریم خشک ودو درم بیخ سوسن خشک ویک درم بورهٔ سرخ سوده بطریق سعوط استعمال نماید که درد او در ساعتی ساکن کند وکسی که تعاهد بدان نماید ضرور این مرض را قلع کند وقرشی نوشته که چون موی سر تر باشد وبحجر مصری یا نطرون بخارند پس بحنا ونمک لطوخ سازند نفع بسیار دهد واین حب بدن واعضای سر را پاک کند لاسیما اغشیه واعصاب او را بگیرند شحم حنظل وصبر هر یک ده درم فرفیون پنج درم مقل ازرق ده درم وحبها سازند ودر هفتهٔ اول هر روز دوازده قیراط استعمال کنند ودر ثانی شانزده قیراط ودر ثالث بست وچهار قیراط وهمچنین تا آنکه بسی وشش قیراط برسد وبرهمین مقدار توقف کرده تعاهد بران نمایند تا آنکه نقاهت تام حاصل شود ومتقدمین در زمانهٔ قدیم برین حب اقتصار میکردند بهر آنکه او را مغنی از شل ایارج جالینوس ولوغاذیا یافتند وبدانند که استعمال چوب چینی بعد فصد ومسهلات درین باب نافع است

شقیقه

وآن دردی ست در طول نصف سر از شق ایمن یا ایسر واکثر این مرض ذی ادوار میباشد وسبب او اجتماع بخارات مرتفع از جمیع بدن یا از عضو واحد در شق ضعیف سرست ویا حصول خلطی ردی یا ریح دران شق ودر اغلب از اخلاط می افتد واز سوء مزاج ساذج نیز میباشد واسباب مذکوره بقول شیخ وصاحب کامل گاه در نفس دماغ یا اغشیه داخل قحف باشد ودرین حالت مریض درد ممتد تا بن چشم دریابد ودر چشم اعراض ردی ظاهر شود وکثرت خواب وشوش بود وگاهی در غشای خارج قحف واکثر در عضل صدغ باشد ودرین صورت بیمار را تحمل نهادن دست بموضع درد نباشد وضربان عروق بود ومواد که بمواضع مذکوره میرسد یا از اورده وشرائین خارج دماغ می آید ویا از نفس دماغ وجب او که بنابر قوت خود از طریق درز ها دفع میکند وبقول سمرقندی مادهٔ این مرض در اکثر امر اندر شرائین سر میباشد وآن مادهٔ بخارات بود ویا اخلاط حار یا بارد طریق تشخیص اسباب این مرض باید که اولاً از مریض سبکی سر وگرانی آن بپرسند اگر سبکی سر بیان کند وبا آن ملمس موضع الم حار ونبض سریع بود وپس از احساس طنین در گوش ووجود ضربان عروق وهیجان درد عند قبض شکم وسکون درد از ملاقات هوا وآب سرد نیز سوال کنند اگر این اعراض یافته شود سبب مرض بخارات باشد واگر با سبکی سر ملمس بارد بود واز حال کشیدگی در سر واحساس دوی در گوش سوال کنند اگر باشد سببش ریح بود واگر مریض در جواب اول گرانی سر بگوید وبا آن ملمس گرم ونبض سریع بود واز ضربان صدغ وشدت درد وراحت از مبردات نیز سوال کنند واین علامات مواد حار باشد واگر با وجود گرانی سر ملمس سرد بود وحال تسکین درد بمسخنات وطول زمانهٔ مرض وکثرت عروض زکام در سر مانیز بپرسند واین نشان مادهٔ بارد ست بعده آثار مخصوصه هر خلط از رنگ چهره وغیره که در بحث بیضه مذکور شد دریافته حکم بر مادهٔ خاص که خون ست یا صفرا یا بلغم یا سودا باید کرد ودر صورت ظهور علامات ترکیب مادهٔ بر مواد

مرکب حکم نمایند و هرگاه با وجود آثار ماده مریض شکایت غثیان و تهوع نماید پس بپرسند که تهوع با قی ست یا بدون قی اگر با قی باشد و از قی تسکین یابد ماده شقیقه در معده باشد و شقیقه بمشارکت معده بود و اگر تهوع بدون قی باشد یا قلق بسیار و اشک مفرط و انتفاخ هر دو شریان پس گوش بود ماده آن در عمق بدن یعنی عروق منقسمه در اعضای داخلی باشد

علاج کلی شقیقه

بعد تشخیص سبب در شقیقه بخاری و ریحی آنچه در علاج صداع بخاری و ریحی گذشت بعمل آرند و در خلطی هرچه از تعدیل و تنقیه در علاج صداع دموی و صفراوی و بلغمی و سوداوی مسطور شد حسب سبب مشخص بکار برند و فصد خصوصاً رگ پیشانی و پناگوش و مسهل و حقنه و جذب ماده و ضماد و نطول و غیره سائر تدابیر همان نهج و بطریق تقلیه و تنقیه و خود گذشت استعمال نمایند الا آنکه عنایت در سعوط و نطول و تدهین و اطلیه بجانب علیل بیشتر مصروف دارند و باقی علاج مخصوص این مرض در اینجا مسطور میگردد چنانچه گویند که از جمله معالجات مخصوصه این علت این ضماد از مجربات ست بزرالبنج زعفران بسباسه صمغ عربی کثیرا صب کاکنج گل بنفشه افیون هر یک ماشه گل ارمنی چهار ماشه در گلاب سوده بر پارهٔ کاغذ مدور بشکل فلوس تراشیده دران سوزن بسیار زده بر یک جانب آن ادویهٔ مذکوره طلا نموده بر صدغ چسپانند و نیز کاغذ نهادهٔ همچنین بخور پارچه کوب و دارالی سبز نفع میکند و اول بحمام رفته غسل کنند و بعد ازان یک عدد زردهٔ بیضهٔ مرغ و اگر بیضهٔ سنگ پشت باشد بهتر ست گرفته بر روی کیسه ریخته و سوراخ گوش جانب علیل بران نهاده خواب کنند و یا همچنان بدارند تا آنکه گوش همه را جذب کند و همینسان سه چهار روز متواتر عمل آرند که مجرب ست و اگر دو عدد فتیله از پارچه کوب بحجم خنصر ساخته مدور نموده بروغن خشخاش و بنفشه یا بادام نیم گرم غوطه داده یکی بر صدغ و دوم بر پیشانی نهاده از تسمهٔ چرم بودار که بحجم دو انگشت در عرض باشد محکم بران گردانیده بر پس سر او ببندند و تا بوقت زوال سه چهار مرتبه تجدید فتیله نمایند و دو فتیله باریک ساخته بصبر سوده در روغن آمیخته آلوده در هر دو گوش نهند که در هفته صحت کلی میشود و مجرب ست مسیحی گوید که در شقیقه اولا تنقیه بدن بفصد اگر دموی باشد و یا بادویهٔ مسهل ماده نمایند بعد ازان شق علیل سر و عضل صدغ را با پارچه بمالند تا آنکه سرخ و گرم گردد بعد ازان ادویهٔ مسخن یا مبرد بحسب مادهٔ مرض بران استعمال کنند و ادویهٔ مقوی راس که دران قبض باشد مخلوط سازند مجوسی گوید که علاج خاص شقیقه بعد تنقیه تمریخ جبهه و عضل صدغ جانب علیل قبل وقت دوره است بروغنها و اضمدهٔ موافقه آن بعده باجتذاب ماده بسوی اسفل از حقنهای لینه اگر ماده حار باشد و اگر بارد غلیظ بود بحقنهائی که دران ادنی حدت باشد و اگر شقیقه از اخلاط صاعده از معده بسوی دماغ حادث شود تنقیه معده بقی و اسهال کنند و اگر مرض تسکین نیابد و دانند که سبب حدوث او خلط ردی در عروق پس گوش یا در شریان صدغ ست پس هر کدام را از ان که ممتلی و سریع الحرکة یابند قطع کنند که این آخر علاج اوست و مداوات سائر انواع شقیقه بحسب آنست که در صداع ذکر کردیم و ذکر بعض ادویه که بالخاصیت در اقسام شقیقه نافع ست سوی سر انسان در صره بسته بر جانب علیل آویختن و کذا دهنهٔ فرنگی و همچنین استخوان صدغ زخمه ملین بر جانب یمین و یسار بر یسار آویختن و ایضاً تعلیق هفت عدد طاقات سداب بر جانب علیل و سعوط زهرهٔ بزجان و کذا برگ شاهسفرم و کذا مغز سر بوم بروغن بادام و کذا روغن یاسمین و کذا روغن خستهٔ خوبانی و کذا روغن شونیز و کذا بندق هندی و ایضاً آب بیخ چقندر سه قطره و کذا زهرهٔ مرغابی بروغن بادام و کذا آب کشنیز سبز و شموم مصطکی و عنبر و مشک و جوزبوا و گل یاسمین و سیب و نرگس و گل خیری و بخور استخوان سگ و کذا اسندروس و قطور جدوار نفسجی با آب سوده در گوش مخالف جانب درد هر واحد مسکن وجع شقیقه است و اگر خرما چهار عدد در شیر گاو یک آثار جوشانیده خرما بخورند و شیر بنوشند برای شقیقه که مقارن طلوع آفتاب بود از مجربات اطبای هند ست و کذا بخور سفید ور بر کاغذ مالیده فتیله ساخته و کذا زنجبیل صندل سفید پوست بیخ ارند با آب شستر بریخ سائیدهٔ سوده بر شقیقه و پیشانی طلا کردن شقیقه و صداع حار و بارد را مجرب و بی نظیر نوشته و همچنین تخم هلیله سائیده با آب نیم گرم ضماد کردن و ایضاً بیخ ستاور تازه کوفته آب او برآرند و برابر آن روغن کنجد انداخته بجوشانند چون آب بسوزد و روغن بماند بر سر بمالند که در انواع شقیقه و صداع از مجربات ایشان ست

علاج شقیقه حار

در قسم دموی بعد فصد قیفال یا اکحل فصد رگ پیشانی و رگ بینی و حجامت میان دو شانه و فصد صافن و حجامت ساقین یکی بعد دیگری بفاصله چند روز و تلیین طبیعت بملینات مثل ماء الفواکه با خیار شنبر و بدون آن یا مطبوخ خیار شنبر و اطلیه که دران زعفران باشد مثل طلای زعفران و حضض بگلاب بر شقیقه

نافع بود و در صفراوی تنقیه بفصد و مطبوخ هلیله مفید بود و در صورت مادهٔ صفرا در معده نقوع صبر آب کاسنی نافع و بقول جرجانی ایارج فیقرا در جمیع انواع شقیقه سود مند ست وایضاً در شقیقهٔ حار گل بنفشه شش ماشه عناب پنج دانه سپستان یازده دانه گل خطمی چهار ماشه شاهتره شش ماشه آلو بخارا پنج دانه بهدانه سه ماشه شب خیسانیده صبح مالیده صاف نموده نبات دو توله داخل کرده بنوشند و استعمال شربت عناب مرکب نیز مفید و سعوط طباشیر و طلای قرص مثلث با آب کوکنار مجرب ست وایضاً بعد تنقیه بهر تبدیل مزاج دماغ و تقویت آن آب مطبوخ حشائش بارده مثل بنفشه و نیلوفر و گل سرخ و برگ کاهو و خطمی و پوست خشخاش و مانند آن بر سر ریزند و اطلیه و مروخات بارده مثل روغن بنفشه و نیلوفر و کدو و روغن گل آمیخته نیم گرم بکار برند و برای منع ضربان شریان صدغ لازقات و لطوخات معمولی بعمل آرند که بعد منع ضربان درد ساکن میشود و اگر شقیقه با اعیا باشد عناب بهدانه در عرق عنب الثعلب عرق شاهتره عرق نیلوفر هر یک پنج توله جوشانیده صاف نموده شیرهٔ تخم کاهو شش ماشه شربت نیلوفر دو توله داخل کرده بنوشند و نخلخه و پاشویهٔ بارد و حجامت استعمال کنند و اگر از مادهٔ دموی و صفراوی مرکب باشد بعد حجامت قفا لعاب بهدانه شیرهٔ عناب شیرهٔ کاهو شیرهٔ کشنیز خشک شربت نیلوفر دهند و طلای تخم کاهو تخم خشخاش گل نیلوفر بزر البنج افیون زعفران صمغ عربی تخم خستهٔ شفتالو کوفته بیخته در آب کوکنار بر پیشانی ضماد کنند و در مادهٔ مرکب صفرا و بلغم ایارج فیقرا سوده با اطریفل سرشته بخورند بالایش گاو زبان عناب بنفشه در عرقیات جوشانیده خمیرهٔ بنفشه مالیده صاف نموده بنوشند و بخور رسیند ور بگیرند بعد دو سه روز طبع نرم شده نجات حاصل میشود و اگر با نزله و درد چشم باشد عنب الثعلب هفت ماشه گل بنفشه نه ماشه گل نیلوفر گل سرخ هر یک پنج ماشه عناب چهار عدد سپستان نه دانه شاهتره هفت ماشه شب در آب گرم تر کرده صبح مالیده صاف نموده نبات دو توله داخل کرده دهند و نزله بند و چهار روز زلو نهند بعده اگر سوزش چشم بود اطریفل کشنیزی توله اسطوخودوس یک ماشه کوکنار نیم ماشه سوده بهم آمیخته همراه عرق بلوه هر دو وقت بدهند بعده عناب چهار دانه سپستان نه دانه خطمی خبازی هر یک هفت ماشه گل بنفشه نه ماشه اصل السوس دو ماشه گاو زبان سه ماشه شب در آب گرم تر کرده صبح مالیده صاف نموده شربت بنفشه دو توله داخل کرده دهند ایضاً اگر با هیجان درد و نزله باشد عناب پنج عدد گل بنفشه چهار ماشه بهدانه سه ماشه جوشانیده صاف نموده شیرهٔ تخم خیارین شش ماشه شربت بنفشه دو توله خاکشی شش ماشه داخل کرده دهند و جدوار یک ماشه حضض مکی دو ماشه بگلاب و سرکه سوده بر شقیقه ضماد نمایند و کوکنار گلنار عنب الثعلب کشنیز خشک هر یک چهار ماشه جوشانیده غرغره نمایند و اگر حرارت زیاده باشد با آب کشنیز تازه و لعاب اسپغول و رب توت غرغره کنند حکما گویند آبیکه دران صندل سفید یکشب خیسانیده باشند سه قطره یا بیشتر در بینی قطور مکرر کردن شقیقه را زائل کند و در خلاصه است که برگ مروه تشبیر زنان سائیده بجامه پالوده سعوط کردن در شقیقهٔ حار فی الحال درد را ساکن سازد و الا همانجانب در گوش چکانند که باذن الله تعالی صحت شود

اقوال حکما رسویدی گوید که تمر هندی و شیر املج شرباً و ملازمت سرکه تند با آب ممزوج همراه نان اکلاً و حماض در سرکه پخته ضماداً در حمام و اکلاً و جفت بلوط و نیلوفر شرباً و ضماداً و آب کشنیز سبز سعوطاً هر واحد شقیقهٔ حار را نافع ست حکیم بایزید مینویسد که طلای برگ کشنیز و گلاب و سداب و گلاب و برگ بید و سوار و گل نیلوفر هر کدام که بدست آید و بر موضع درد دو سه جا نمک نه ده زلو بر آنجا چسپانیدن نفع بین میدهد و مکرر تجربه در آمده لیکن بعد از تنقیه بکار برند و اگر تدبیری سود ندهد بر روی رگ صدغ جانب درد ریزه داغ دهند تا از حدوث نزول الماء ایمن گردد و غذا درین علت خفیف و سریع الهضم مثل نان گندم و گوشت حلوان و چوزهٔ مرغ مزعفر دهند لیکن اندکی کم دادن اولی بود و بجای آب برگلاب و آب سرد برابر ممزوج قناعت کنند بلکه آب تمامه بگذارند و بر گلاب تنها و آب انار شیرین بالمناصفه اقتصار نمایند شیخ میفرماید که علاجش فصد ست بتجویزی که در بیضه وغیره معلوم شده خصوصاً عرق جبهه و صدغ و از آنچه شقیقهٔ حار را نافع نقوع صبر در آب کاسنی ست شربتی از ان دو اوقیه تا سه اوقیه باشد و دران فصد رگ پیشانی و رگ بینی بسیار نفع میکند و چون ضروری باشد باید که تنقیه بدن قبل از دوره نمایند و تبدیل مزاج بعد تنقیه کنند پس اگر ماده حار باشد مخدرات بر صدغین از افیون و پوست بیخ لفاح و شوکرانی و بزر البنج و کافور گذارند و تبرید موضع بدانچه در علاج امراض دماغی حار معلوم شده باید کرد و طلای مداد کتاب بر شق درد نفع میکند عباس گوید که اگر از حرارت باشد و درد شدید بود این سعوط بکار برند بگیرند شکر طبرزد و زعفران و کافور باریک سوده بقدر دو حبه با آب خیار یا آب بادرنگ یا آب عنب الثعلب سعوط کنند و اگر دران اندکی افیون افزایند انفع بود و اگر بسبب شدت درد انقطاع صوت و غشی عارض شود باید که آب گرم بسیار بر سر ریزند و روغن گل نیم گرم در گوش چکانند و پنبه در گوش نهند ابن هبة الله گوید که در مادهٔ حار یعنی خون و صفرا فصد سر و از جانب شق علیل نمایند و بعد فصد و تنقیه صفرا مثل صبر و هلیله زرد و تعدیل مزاج سکنجبین که از آب غوره ساخته باشند

یا آب انار نمایند و ماء الشعیر بنوشانند واگر حرارت شدید باشد سورت او از شیرهٔ تخم خرفه و ماء القرع و سکنجبین بشکنند پس اگر طبع قبض شود آب آلو و یا تمر هندی و جلاب تحریک نمایند واگر نرمی طبع افراط کند ربوب قابض مثل رب سیب و رب به و رب غوره و شربت حماض استعمال نمایند واگر ابخره بسیار باشد کشنیز خشک کوفته بشکر بخورند و بصندل و گلاب و آب حی العالم و آب کاهو و کشنیز تازه طلا کنند واگر التهاب شدید بود کافور و افیون اضافه نمایند و موضع درد را بآب نیم گرم بشویند واگر درد قوی باشد افیون بروغن بنفشه و آب کاهو حل کرده در بینی و گوش جانب درد بچکانند و هرگاه درد ساکن شود تغذیه بمزورات سازند بعده جوزهٔ مرغ بآب سماق یا سرکه دهند انطاکی گوید که اگر شقیقه حار باشد بعد تنقیه لزوم شرب شربت ورد و آب آلو بخارا و تمر هندی یا معجون بنفشه باین هر دو کنند و آب کشنیز و سرکه و روغن گل و افیون طلا نمایند و از همین اجزا سعوط کنند و از خواص ست تعلیق سداب و شرط موضع درد و طلا بخون آن طبری گوید که علاج شقیقهٔ حار اولا تنقیهٔ بدن ست اگر امتلائی بود بدوائی که در صداع دموی ذکر کردیم و آن مطبوخیست که دران هلیله زرد و تمر هندی داخلست بعد از ان ده روز صبر کرده تنقیهٔ سر بحسب جالینوس کنند و آن سعوط نیز بحسب توفایاست و بر مزورات کاهو مسلوق و کاسنی و کدو و ماش و بقلهٔ یمانی و طرخشقوق مسلوق و ابلاب مسلوق و امثال آن لزوم نمایند و هرگاه در علیل ثابت بود و علامات غلبهٔ دم معلوم گردد و مانعی از تنقیه نباشد باید که استفراغ او بفصد هر دو باسلیق و الطی و قیفال نیز یکی بعد دیگری نمایند و در میان دو فصد فاصلهٔ ایام چندان باید که دران امن از سقوط قوت مریض بود و چون تنقیه کردند فضول مجتمعه در سر باقی ماند آب نیم گرم که دران خشخاش مع پوست و بنفشه و سبوس گندم جوشانیده باشند بر سر ریزند واگر این کفایت نکند امساک نبض شریان باین لازق نمایند بگیرند تخم کاهو یک درم بزر البنج دو دانگ صاف یک درم افیون مصری نیم دانگ کتیرا دو دانگ و همه را سوده بسرکه حل کرده بر کاغذ بمقدار درهم تراشیده طلا کرده بر صدغ بچسپانند تا ایام متوالی واگر این هم کفایت نکند شریان صدغ و پس گوش نگاه کنند و هر کدام ازان که شدید الحرکه و کثیر الانتفاخ باشد قطع و داغ آن بعمل آرند واگر خواهند قطع او بداغ کنند و یا اول قطع نمایند پس داغ نهند و گاهی قطع از داغ مستغنی سازد و قطع و داغ سلیم ست اگر بعد تنقیه و پرهیز و سکون مزاج واقع شوند واما قطع فقط پس خلقی کثیر را دیدم که سل شرائین کردند و ضرر در حرکات چشم و ضعف بصر عارض شد و مردی را در بصره دیدم که از سل شرائین او را حول همان روز حادث گردید و شخصی را دیدم که از سل شریان سیلان لعاب پیدا شد واما شریان پس هر دو گوش کسی ندیدم که سل آن کرده باشد وایضا سل شرائینها نزد من محبوب نیست بهر آنکه بقراط در کتاب اهویه و بلدان ذکر کرده که هر که را در سن صبا این دو رگ را قطع کنند عنین گردد و یا منی او فاسد شود و قابل تولید نسل نماند و حکم شرائینها در مرد کلان بر قیاس امر شرائین طفل جاری نمیشود و هنگام شق و داغ بی شک شقیقه زائل میشود اگر عقب تنقیهٔ موافق و پرهیز تام باشند و در هر نوع صداع طبیب از مراعات مزاج مریض غافل نشود و هرگاه مزاج او از حالت طبیعی متغیر شود در تعدیل مزاج او اهتمام بسیار کنند تا باعتدال حاصل و باز آید زیرا که علاج مرض عضوی ممکن نیست در حالتی که مزاج آن عضو متغیر باشد و آن مرض با وجود تغیر مزاج عضو زائل نمیشود و لهذا اگر مزاج عضوی متغیر باشد اگر دران جراحت بود فراهم نمی شود واگر قرحه بود مندمل نمیگردد پس هرگاه این در عضوی واجب بود در جمیع بدن بدرجهٔ اولی واجب باشد

علاج شقیقهٔ بارد

در بلغمی نضج ماده بمنضج بلغم نموده تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج نمایند وایضا از منضجات آن سکنجبین بزوری و عنصلی ست و کذا مطبوخ مصطکی افسنتین بادیان [illegible] و در سوداوی بمنضج و تنقیهٔ سودا پردازند و بعد از تنقیه ادویهٔ مسکن وجع که در انواع صداع مذکور شد و هر چه درینجا بقلم می آید حسب حاجت بکار برند و ضماد قرص مثلث بآب حنا سوده معمول ست و طلای مر و زعفران و اندکی مشک بآب یا گلاب سوده گرم نموده نیز نافع ست واگر ماده بسیار غلیظ باشد اندکی افیون و پوست بیخ کبر زیاده نمایند و یا انزروت و فلفل سوده با گلاب سرشته بر شریان صدغ گذارند و فرفیون یک مثقال حلتیت یکدرم جاوشیر سه درم بسرکه سرشته طلا کردن نافع شقیقهٔ مزمنه است و در روغن یاسمین اندکی مشک حل کرده در گوش چکانند و سعوط افیون و جند فلفل سیاه با مسکهٔ گاو سائیده برای شقیقهٔ کبیر السن مفید ست واگر برگ مرزنجوش و بابونه هر یک ده درم کوفته در لعاب حلبه سرشته در صره بندند و گرم کرده بدان تکمید نمایند برای وجع شدیده و ریاح غلیظه نافع بود و بعضی تمام قسط اکلیل الملک هر یک پنج درم درین کماد افزوده اند و این لزوق نیز نافع ست مغز بادام ده درم سداب سه درم پودینه سه درم بروغن گل سرشته بر موضع نهند واگر شقیقه با ریزش نزلهٔ بارد باشد اسطوخودوس چهار ماشه بادیان شش ماشه شکر سرخ دو توله در آب جوشانیده صاف کرده بنوشند و از سبوس

ف نسخهٔ لازوق

ف نسخهٔ لزوق

گندم ونمک تکمید سر کنند وناس تنباکو بگیرند وخاکشی باندکی نمک مثل حنا سائیده طلا کردن برای شقیقه که بعد زکام عارض شود از مجربات والد مرحوم ست وحب هندی معمول حکیم شاه محمد وکذا النفوخات معمول که در قرابادین مسطور شد نیز مفید ست واگر امر مشتد گردد ایارج فیقرا وغاریقون مساوی یکدرم بدهند که برای شقیقه واکثر انواع صداع مجرب ست و طبیخ بابونه وشیح وصعتر وشبت وغیره حشایش حاره بر سر ریزند وحکیم کبیر علیخان تلمیذ رشید نواب علوی خان در قوانین العلاج می نویسند که در شقیقهٔ کهنه ضفدع کهنه را گرفته شکم آن شگافته پاک نمایند وبجوال دوز سوراخها بسیار کرده موضع درد را بروغن زرد چرب نموده گرما گرم بران ببندند وبعصابه محکم ویک ساعت نجومی بدارند وبعد هر ساعت نجومی تجدید ضفدع نمایند تا آنکه تا دفع زوال نوبت پنج شش ضفدع برسد اغلب که همان روز شقیقه برطرف گردد مجرب ست واغذیه لطیفه مثل چوزهٔ مرغ ونخود آب با دارچینی وبا زردهٔ تخم مرغ نیمبرشت با دارچینی غذا سازند

ذکر بعض ادویهٔ یونانیه

مفید شقیقهٔ بارد ضماد موی سوخته وکندر وصبر مساوی با آب قرنفل سرشته در حمام وسعوط روغن تخم شفتالو وکذا عنبر یا مشک یک قیراط بروغن بادام وسعوط وضماد روغن تخم شمش سنا نظم وذر در ربسامه بر سر وغذا کبک ودراج ونخود آب شفنین وطیهوج ارنب وبچهٔ مرغ هر واحد در شقیقهٔ بارد مجرب سویدی ست وضماد بیضهٔ مورچه سائیده بروغن گل وآمیخته برافوخ وروغن ناردین ومرزنجوش با آب قرنفل سرشته وبرگ آس تنها والشراب کهنه پخته وثمر قثاء الحمار در زیت کهنه پخته وزهره رخمه وکبابه سوده با آب صبر آمیخته برافوخ وعود بر روغن بان بریافوخ وبر جانب درد آمیخته وخربق بطلی وطلق محلول بوزن او صبر آمیخته وبا آب بادیان سرشته برافوخ وتمثل ازرق بسرکه وثوم بصبر معجون بعسل وسرگین کبوتر تنها وبا حرف ویاسمین وبا برگ آن سوده در روغن کنجد جوشانده وحنا بسرکه سرشته در حمام واشنان سبز مثل او صبر در حمام واکلیل الملک بسرکه بپخته در حمام ویاسمین بری در حمام وراک در شراب کهنه وخشک تر با صبر مساوی بسرکه سرشته وتخم تنها وبا کندر وحرف با آب دنجکاره تا افسیا وخربوب شامی بروغن ناردین وصبر سوده بسرکه وبا میران وصبر مساوی با آب صعتر تازه وآرد گندم پخته بروغن بادام آمیخته وکنجد وشاخ انگور سوخته در حمام با مازو یک جز وزعفران دو جز وبا آب تفاح نخستین ضماد در زرنباد با آب سلیخه دار مقل قدم وسعوط ببسباسه وروغن بنفشه ومومیائی یک حبه با آب مرزنجوش ورب برغن بادام وبیخ وبرگ قثاء الحمار پخته بشیر دختر آمیخته وخون تمه یا زهرهٔ آن بروغن بنفشه در جانب صحیح ودو فیون قیراط بجند بیدستر وروغن بادام آمیخته وروغن یاسمین وروغن بادام تلخ با آب مرزنجوش وآب یاسمین بری بشیر زنان وآب برگ سوسن آزاد متواتر در دماغ محلول وزعفران بجند بیدستر وزهرهٔ برجیب مثل عدس ساخته ویک حبهٔ روغن بادام سوده وفرفیون یکدرم در ده درم روغن بادام یا زیت حل کرده اگر مرض نو باشد در جانب صحیح واگر کهنه باشد در جانب علیل وقطور آن در گوش نیز ورد روغن تخم ترنج وشرب ضماد شیح ارمنی وراسن وعصارهٔ قثاء الحمار وحب الغار بشراب کهنه وخربق سیاه وشحم حنظل وجوز السرو واشق وزراوند طویل وزنجبیل مخلوط بروغن خیری زرد وسعوط مرزنجوش ومثل او صبر بعسل سرشته ومغز خیار شنبر وراوند ولسان الثور وفرانعبی خراو نرگس وقصب الذریره وشم وضماد روغن غار ویاسمین وخردل وگل بابونه وروغن سنبل رومی وشرب وشم وضماد شونیز وحب الغار مطلی وانیسون آمیخته وزعفران وعنبر ومشک وجوز بوا وبخور وشرب ضماد وشم مرزنجوش وبخور وضماد سنداروس وکبریت وشم برگ غار مالیده ونطول وضماد راسن وتفاح اذخر واکل وشم شبت واکل وضماد حندقوقا اکل لحم بازی وبقله بادیان وتان وشراب کهنه تر کرده نهار چند روز ولحم لقوقوثوم وعود یکدرم بجلاب هر روز وتخم بادیان وپوست بیخ آن وهلیله کابلی واکل وضماد وسعوط زهرهٔ بز وعود وگویند که برگ طرفا مرکی سندروس قند سفید خسته شفتالوی تلخ مساوی با آب فرنجمشک تازه سرشته بخور کردن نافع ست وبقول مالقی اختلاط مرکی با ادویهٔ شقیقه مقوی فعل آنهاست ونفع عجیب کلی نماید وحکیم الملک در مجربات خود نوشته که اگر مرکی در سرکه بسایند تا که مشابه کشک جو گردد وبر سر بمالند صداع وشقیقه مزمن را نفع بخشد وسلطان محمد مراد گفته که از مجربات ست ضماد کردن جوزبوا سوده بر شقیقه وهمچنین خوردن تریاق کبیر وضماد بدان وکذلک ضماد وتشمیم گل نرگس وایضاً فلفل سیاه دو نیم عدد ونخود مقشر دو نیم عدد در آب بسائیده بر شقیقه طلا کردن وکذا تقطیر آب زنجبیل تر وقند سیاه سه سه قطره در منخرین وبقول رازی اگر نمک نیم رطل در یک رطل آب حل کرده دران حنا بسرشته بعد ستردن موی سر از ان بر سر خضاب نمایند وتمام شب بدارند شقیقه وبیضه وهر صداع مزمن را زائل کند وبصحت تجربهٔ بعضی رسیده وهرگاه آب پیاز نرگس بانصف آن روغن کنجد بپزند وبر سر بمالند بسیار نافع بود

ذکر ادویهٔ مجربهٔ هندیه

برگ نیب وبرگ نگهکلی هر یک یک جزو زرد چوب ربع جزو کوفته بپخته در آب دریا القدر فلفل حب بسته در سایه خشک کنند ویک حب ازین ونیم عدد فلفل سیاه در آب سائیده بجانب صحیح سعوط کنند وبر قفا بخوابند بعونه تعالی در یک روز یا دو سه روز مرض زائل گردد واگر چرک تایان قدری وسه یک عدد دراندکی آب سائیده پارچه بدان آلوده بجانب صحیح سعوط کنند نیز مجرب ست وکذا ریٹھه در آب سائیده دو سه قطره در بینی چکانیدن مجرب ودر بیاض استاد مرحوم مرقوم ست که مغز جالگوٹه با آب سوده قدر یک سینک

به برگ صدع گذاشتن مفید شقیقه است و در مفتاح المجربات مسطور ست که دوای مذکور در آب سائیده بر شقیقه مخالف درد طلا نمایند همین که سوزش معلوم کنند به آب نیم گرم بشویند درد شقیقه فوراً دور میشود و سعوط شوره فقط یا با نصف او دار فلفل به آب سوده در منخر مخالف و کذا دار فلفل یک عدد با ربع آن نمک لاهوری در منخر موافق برای شقیقه از مجربات اوستاد مغفور ست و سمندر پهل به آب سوده دو قطره آن در سوراخ بینی جانب مخالف درد چکانیدن مجرب ست و اگر اندکی انگزد در آب گرم حل کرده بر موضع درد بمالند مفید بود و فلفل سیاه بروغن بادام یا گاو سعوط کردن و کذا نوشادر در آب سائیده طرف دوم شق علیل ناس دادن برای شقیقه و صداع بارد سودمند ست و سعوط زعفران و ناگ کیسر نیز مفید ست و نوشادر دو ماشه قرنفل کلاه دار دو عدد سوده در آب کریلهٔ تازه حل کرده دو سه قطره در بینی چکانیدن برای شقیقهٔ مزمن مفید ست لیکن سوزش بسیار می آرد و قدری شیر عورت همراه این نیز اضافه کنند یا بعد استعمال این سعوط بشیر دختر سعوط نمایند و ایضاً گل دوپهریا که وقت دوپهر میشگفد ورق گل آن مالیده باب او سعوط کنند و یا پنج قطرهٔ آب برگ نازبو در منخر راست بچکانند اگر درد بطرف چپ باشد و الا بالعکس و یا فلفل گرد یک عدد سرگین مگس مساوی شیر مادر پسر سائیده در بینی چکانند و در چشم نیز کشند و یا بگیرند دو نیم برگ گل رواس و نیم عدد فلفل گرد و به آب سائیده در منخر مخالف درد سعوط نمایند و یا تخم سرس قدری اندک آب باریک سائیده و در پارچه پوتلی بسته بطرف سر درد و نیم قطره در بینی چکانند و یا تخم مهوه چهار عدد فلفل گرد به آب سائیده در منخر مخالف سر درد چکانند و اگر ذوره بندال در آب ترکرده آب آن صاف نموده دو قطره چکانند سیلان ماده شقیقه میکند و در درد ریاح ساز دو یا نوشادر در هلدی آمیخته شموم نمایند و یا سرگین کبوتر صحرائی با قدری خردل سائیده ضماد نمایند و یا صابون لاهوری در اندک آب بالای سنگ زرد سائیده در چشم جانب مخالف درد یا هر دو چشم کشند حب هندی که جهت درد شقیقه و بیضه سر مجرب و معمول حکیم شاه محمد ست و در سبل و غیره امراض چشم منفعت عظیم دارد ادویه چراتیه هر یک یک ماشه جاپهل دو ماشه زیره سفید اجود هر یک سه ماشه کوفته بیخته به آب بهنگری چهار ده حب سازند یکی صبح و یکی شام بخورند با قدری آب ناس جهت شقیقه و درد سر بلغمی سمندر پهل یک عدد مرچ سیاه و کهنی یک عدد نوشادر یک ماشه هر سه را کوفته بیخته ناس بگیرند بطرف آفتاب رو نموده اقوال اطبا شیخ الرئیس میفرماید که از اطلیه اصحاب شقیقه زعفران ست و نیز ضماد معمول از سداب و نفع و روغن گل منتفع میشوند و کذا لک بطلای قرص بولس و کذا ضماد حب الغار و برگ سداب با یک جزو خردل نیم جزو در آب سائیده استعمال کنند و ابلغ ازین قیروطی ست که از ذراریح یا از ثافسیا ساخته باشند تا که بر موضع آبله افتد و نفع داغ بخشد و اگر ماده شدید البرد باشد فرفیون و خردل و عاقرقرحا و مانند آن ضماد کنند و شقیقهٔ مزمن که بران مدت دراز گذرد او بهر حال بارد بود و محتاج بتحلیل و تسخین قوی باشد و چون اطلیه و نطولات حار استعمال کردند و استفراغ و تنقیه بدن کرده باشند اقدام بمالش عضلهٔ صدغ جانب وجع از انگشت و پارچهٔ بخشن قریب وقت دوره نمایند بعده طلا بکار برند و هنگام احتیاج تحدید و اشتداد وجع ضربانی طلای افیون با انزروت و قوابض بر شریان صدغ جانب علیل و بستن قطعهٔ اسرب یا چوب سنهدم بران از نبض قوی محدث وجع ضربانی منع کند و بعضی متقدمین علاج مجرب نافع منقول از رازی برای شقیقهٔ مزمن و بیضه چنین نوشته اند که بیخ بنداال و افسنتین را در آب و روغن زیتون و غیره بپزند تا مهرا شود پس بر شق علیل آب و روغن نیم گرم بریزند و ثفل آن ضماد نمایند که شقیقه با حمی و بی حمی زائل کند و در اضمده مثل ضماد خردل نیست و هرگاه مرض طول کشد صمغ سداب و پوست بیخ کبر و عنصل و فرفیون سائیده بشراب ریحانی یا آب بادرنجبویه یا آب بادیان سرشته ضماد نمایند که عظیم النفع ست و بعد دخول در حمام و کثرت انکباب بر آب گرم سعوط روغن پسته در ساعت دردرا البته تسکین فرو آرد و انتفاع یابند صاحب کامل گوید که اگر شقیقه از تنقیه و تمریخ و اضمده و نطولات و اجتذاب ماده بجهته ساکن نشود و مدت آن طول کشد این حب دهند صبر پنج درم فرفیون دو درم و نیم و پوست خربق هر واحد پنج درم شحم حنظل و سقمونیا هر واحد چهار درم نطرون سه درم مقل چهار و نیم درم به آب کرنب افشرده حبها سازند شربتی از یک نیم درم تا دو درم و اگر ساکن نشود و مزمن گردد ایارج لوغاذیا و ایارج جالینوس یا نقوع صبر که در صداع گذشت بدهند و چون بدن بکلی پاک گردد شق مریض را بپارچهٔ درشت بخارند تا آنکه سرخ و گرم گردد و این قبل از وقت دوره بعمل آرند و این طلا نمایند فرفیون چهار مثقال حلتیت و ثافسیا هر واحد سه مثقال مرصافی و جندبیدستر هر واحد یک مثقال باریک سائیده بسرکه سرشته بر موضع علیل طلا کنند و جالینوس گفته که من دوا از فرفیون ساختم و با وجود آن حاجت بغیر او نیفتاد و آن اینست که بگیرند قیروطی معمول از زیت مغسول یک رطل موم سرخ ربع رطل و بران یک اوقیه فرفیون سوده انداخته حل کنند و مرهم سازند و بر شق علیل طلا کرده باشند و اگر اندکی فرفیون گرفته در زیت آمیخته در گوش جانب درد چکانند منفعت بین نمایند و اگر صاحب او بروغن بادام تلخ یا آب مرزنجوش در منخر محاذی شق علیل سعوط کند نفع ظاهر بخشد و همچنین روغن خستهٔ مشمش و اگر این سعوط بعمل آرند نافع بود و جندبیدستر و جاوشیر و زعفران و زهرهٔ خرس

مساوی سائیده باب مرزنجوش تر سرشته مثل عدس حبها سازند و بشیر دختران و روغن بنفشه حل کرده در بینی چکانند و گویند می باید که معالجه شقیقه بارد یا بلغمی باین دوا نمایند که حب آب مرزنجوش فرفیون حل کرده در گوش چکانند و شربه بشراب صرف بعد طعام شقیقه را نفع دهد اگر از برودت و بلغم باشد و اما قبل طعام ردی ست زیرا که ارتفاع بخارات بسوی سر سکیند و در داشتدادی نماید سعید میگوید که اگر سبب محدث شقیقه خلط بارد یعنی سودا یا بلغم باشد تنقیه بدن بادویه مستفرغه آنها مثل حب قوقایا یا ایارج نمایند و مصطکی بخایند و آب دهن بریزند و جلنجبین بخورند و آبیکه در ان عود و مصطکی جوشانیده باشند بنوشند و بعد تنقیه شمامات علیل خصوصاً عنقایه صداع را بدست و پارچه خشن بمالند و روغن سوسن یا روغن خیری یا زنبق قدری مشک آمیخته بمالند و قدری از ان در بینی و گوش بچکانند و مریض را در حمام داخل نمایند و پرهیز کلی دارند که پرهیز شفا امید امراض را که مواد آنها غلیظ باشد پس بعد تنقیه بدن بشوربای قنابر و عصافیر و لحوم طیهوج آنها غذا سازند و هرگاه شقیقه قوی شود و ضعف بصر گردد شریان را قطع نمایند ورنه بصارت زائل شود مصنف حاوی صغیر گوید که علامت و علاج شقیقه بلغمی و سوداوی قریب از علامت و علاج صداع بلغمی سوداوی ست و شقیقه بلغمی را نوشیدن جلاب از بادیان دو درم و گلقند شکری ده درم نفع کند و غذا مزوره نخود آب بشیره قرطم دهند و بعد نضج خلط تنقیه بدن باین حب اسطوخودوس نمایند سلیخه هفت درم غاریقون ده درم صبر بست درم سنبل و قسط و حب بلسان و فقاح اذخر هر یک دو درم زعفران نیم درم افتیمون و شحم حنظل هر یک پنج درم مصطکی یک درم کوفته بیخته بآب کرفس سرشته حبها سازند شربت یک مثقال و این حب مارستانی ست و علاج شقیقه سوداوی نوشیدن جلاب بادرنجبویه دو درم اصل السوس منقشر کوفته سه درم با شکر سفید ده درم ست و غذا مزوره نخود آب بشیره قرطم یا بادام و بعد نضج تنقیه بدن بحب افتیمون یا مطبوخ افتیمون و تقویت سر بالخلخها و شمومات حار رطب و تنطیل سر بجشانیش مسخنه مرطبه و احتراز از حرارت شدید و برودت و صاحب شقیقه بلغمی و سوداوی اتناول این دواء المسک بسیار نافع ست جندبیدستر یک نیم درم نانخواه زعفران تخم کرفس هر یک چهار درم افسنتین رومی صبر سقوطری هر یک شش درم سنبل الطیب ساذج هندی مرمکی مشک هر یک دو درم کوفته بیخته بعسل کف گرفته بسرشند شربتی یک درم بجلاب نیمگرم از شکر ده درم انطاکی گوید که تنقیه خلط غالب کنند و در بخار رفتن بسر و داغ آن افزوده میشود اگر ماده کهنه شود و در شقیقه بارد کثرت لطوخ بصبر و صبر و کندر و سعوط بکبابه و آب مرزنجوش و خوردن یکی از ایارجات نمایند و این معجون برای شقیقه و اکثر انواع صداع بارد از مجربات مجوزه من ست سنای مکی قرنفل بسباسه انیسون هر واحد یک جزو مرمکی گل سرخ هر واحد یک جزو زعفران ربع جزو مشک ثمن جزو بعسل معجون سازند شربتی از ان سه درم و شحم حنظل بخاو کبابه مخلوط کرده بسرکه که در ان اشق و صبر حل کرده باشند سرشته ضماد نمایند که این طلا عجیب ست و انجبین سعوط باب چقندر ممزوج بروغن خسته مشمش طبری گوید که در شقیقه بارد آب در چشم نازل میشود و بصر باطل میگردد و مجرای نور بند میشود و علاج این مشکل تر از شقیقه حار ست پس اگر ماده آن در معده بود تنقیه بدن باین مطبوخ کنند هلیله سیاه پوست هلیله کابلی هر یک پانزده درم بلیله و شیر آمله و کمافیطوس و کمادریوس و اسقولوقندریون و سنای مکی و اسطوخودوس هر یک چهار درم قنطوریون و افسنتین و حشیش غافث هر یک سه درم ترکاعی و بادآورد و گل سرخ و اصل السوس مقشر و بهوم الجوس هر واحد پنج درم افتیمون هفت درم ترنجبین بست درم مویز طائفی منقی بست درم همه را به ستور مطبوخ بجوشانند و صد درم از ان صاف کرده یک درم غاریقون و یک درم تربد و دو دانگ نمک هندی آمیزند و چون سه ساعت از شب باقی ماند دو ثلث درم ایارج فیقرا بعسل سرشته بخورند و صبح مطبوخ مذکور بنوشند بعد از ان هفت روز صبر کنند و منضجات بنوشند و پرهیز نمایند از اغذیه غلیظه و پرخوری و شب خوری هر چند که غذا محمود باشد و اقتصار بر مزورات و زیرباجات و اسفیدباجات نمایند و بعد از روز هفتم تقاروره و نبض نگاه کنند اگر قاروره و نبض حاد و جمیع بدن گرم باشد فصد قیفال یا اکحل نمایند و اگر نبض را حاد و قاروره را رنگین نیابند ترب را بعسل و نمک جوشانیده با سکنجبین بیاشامند و رفاده بر شریان صدغ نهاده چشم و سر را العصابه بربندند و امر بقی نمایند باستقصای تمام تا معده نقا یابد و چند روز راحت دهند و چیزی بر مزورات زیاده ننمایند بعد از ان بکندش و تخم گل و شونیز عطسه آورند اگر مانعی نباشد و طبیعت او گرم نشده باشد پس چند روز دیگر راحت دهند اگر مرض نقصان بین پذیرد و مریض در خود راحت یابد صبر نمایند و لزوم پرهیز کنند و طعام و آب وزن کرده بخورانند و نگذارند که طبیعت قبض ماند پس اگر این تدبیر کفایت نمود بهتر و الا نظر بقوت و سن و مزاج مریض و سائر قوانین نمایند اگر رخصت استفراغ ثانی دهند تنقیه باین حب کنند ندیده ام احدی را که این مرض عارض شد و استفراغ باین حب بعد از ین تدبیر نمود و مرض او زائل نگشت بگیرند گل سرخ و افسنتین و تربد مجوف و تخم کرفس و نانخواه و مصطکی

هر واحد یک درم ایارج فیقرا و غاریقون سفید هر یک یک و نیم درم ماهیزهره نیم درم خربق سیاه نیم دانگ صبر سقوطری ده درم همه را باریک سائیده بآب برگ ترنج یا آب بادرنجبویه یا شراب کهنه بسرشند و قبل حب ساختن دو مثقال و ثلث وزن کرده با نیم دانگ سقمونیا مشوی تقویت داده مثل فلفل حبها سازند و بعد پرهیز دو روز بدهند و غذا شوربای اسفیدباجی که دران نخود بسیار پخته باشند بیاشامند و بعد استفراغ هفت روز راحت دهند اگر مرض بالکل زائل شود بهتر والا نظر بنبض و قاروره و سحنه مریض کنند اگر گرم باشد و مزاج او حدت پذیرد چند روز معالجه ترک نمایند و بر پرهیز اقتصار کنند تا آنکه مزاج تسکین و اعتدال یابد پس اگر مرض زائل نگشت بر صدغین و موضع کثرت ضربان روغن قسط یا روغن ناردین یا روغن بلسان خوشبو بمالند و اگر کفایت نکند لزوم غرغره بمویزج و عاقرقرحا و ایارج فیقرا و تخنک بدان برفق نمایند و اگر از استعمال این غرغرات چیزی از زبان یا حنک یا حلق را ضرر و سوزش بهم رسد راحت دهند و روغن گل استعمال کنند بر مواضع ملتهبه و غذای او حریره معمول از نشاسته و پیه ماکیان سازند و اندک روغن گل بران چکانند که این لهیب آن موضع را زائل کند و بهتر آنست که طبیب هنگام استعمال غرغره ازین اشیای حاده حذر نماید که گاهی سوزش و ورم لهات می آرند و از نزول چیزی در حلق منع میکنند و دران خطرست و اگر این کفایت نباشد باندک روغن مصطکی سعوط کنند که گاهی مزاج دماغ گرم میشود و شقیقه تحلیل میگردد و اگر این کفایت نکند رگ شریان را بعد تبرید داغ دهند یا تبرید و بعد داغ یا حرم کنند که بعد تنقیه بدن و داغ شقیقه زائل میشود و بدانند که استعمال داغ جائز نیست مگر وقتیکه مریض قوی و بدن نقی و طبیعت معتدل و فصل معتدل یا قریب باعتدال بود و ایضاً بدانند که قطع شریان بر دو وجه ست یکی شق جلد و قطع عرق و داغ طرفین آن دوم سل عرق بصناره و ادخال آهن تحت او و قطع او بداغ بران حذر تا حرارت آله داغ بغشای موضوع بر قحف نرسد و درانجا تشنج حادث نشود و راست کردن سر او را ممکن نباشد و بعد تبرید و داغ واجب است که بر سر و گردن و جمیع بدن تمریخ نمایند اگر مزاج او متغیر نشود و حفظ او بغذا و دوا نمایند تا مزاج او تسکین یابد محشی شرح اسباب نوشته که حقنه ها درین باب نافع ست و کذا ضماد خنا با آب نمک سرشته و این مروخ خارسود سندست بگیرند قرنفل سلیخه هر یک ده درم قصب الذریره سنبل الطیب ساذج هندی قرفه اشنه جندبیدستر قسط مرزنجوش دارچینی هر یک بست درم بیخ بنفشه مرصاف هر یک پنج درم و نیم کوفته در آب بجوشانند تا مهرا گردد صاف کرده روغن کنجد آمیخته باز بجوشانند تا روغن بماند صاف نموده بدارند و نیم گرم بمالند و بخور عرطنیثا و سعوط آب چقندر ممزوج بروغن تخم مشمش نافع و بدانند که استعمال چوب چینی بعد تنقیه تامه در شقیقه مزمن بسیار نافع ست و همچنین داغ بر صدغین و این سعوط مجرب ست بگیرند مومیائی بقدر عدس و مشک و کافور و جندبیدستر مجموع بمقدار عدس و در روغن بان حل کرده سعوط کنند و این طلا در ساعت شقیقه را نفع بخشد بیخ لفاح کندر زعفران صبر هر یک درم بزرالبنج دو درم گل ارمنی درم صمغ عربی انزروت مرکی هر یک نیم درم افیون یک دانگ کافور یکجا سائیده با آب پخته بر سر گذارند

عصابه

و آن دردیست که در هر دو ابرو و متصل عضلات پیشانی عارض شود و گاهی در یک ابرو حادث شود و بدان سبب مریض بر کشادن چشم قادر نباشد و بر رو افتاده و از روشنی متنفر بود و پندارد که پیشانی او میطرقد از شدت تمدد و بعضی گویند که فرق درین درد و در شقیقه اینست که این بعد زوال آفتاب کمتر میگردد و بتمامه زائل نمیشود بلکه اندک اثری می ماند یا اقل بسیار بخلاف شقیقه که از نیم روز تا همه شب هیچ اثری از درد نبود الا انکه ثقل و جالینوس گفته که درد شقیقه در طول میباشد بخلاف عصابه و طبری گوید که درین علت نبض صاحب آن صلب و متمدد و قاروره خام غلیظ میباشد و سبب آن یا صعود اخلاط بخاری گرم ست از بدن و احتباس آنها بنابر کثافت جلد و انسداد مسام در پیش سر موضعی که عصابه می بندند و ازینجهت آنرا عصابه می نامند و یا تولد حرارت ساذجه و احتقان آن در صدغین و علیتین بواسطه رسیدن سردی بسر عقب گرمی آفتاب یا آتش و گاهی از احتباس زکام نیز عارض گردد و مراد از اخلاط بخاری اخلاط قابل تبخر از ادنی سبب ست یا اخلاط شبیه ببخار مثل اصناف صفرا و خون صفراوی و بلغم رقیق حار که این همه مثل بخار اند در تصعد طریق تشخیص اسباب این مرض شناخت اسباب مذکوره از لزوم و عدم لزوم مرض و از تقدم اسباب سابقه هر یک توان کرد مثلاً از مریض بپرسند که درد روز و شب می ماند یا نه و پیش از مرض نشستن در هوای سرد یا غسل کردن با آب سرد اتفاق افتاده بود یا نه اگر اقرار کند سبب او صعود اخلاط بخاری باشد و اگر گوید که درد از صبح شروع میشود و بعد زوال آفتاب کم میگردد و در شب نمی ماند و پیش از مرض گردیدن در آفتاب گرم یا نشستن نزدیک آتش و سر ناشسته برهنه کردن

سر در هوای بارد یا اندا ختن آب بر سر اتفاق شده بود سبب او تولد حرارت مانع باشد و اگر بعد زکام بیان کند بسبب حبس زکام باشد و این بیشتر از خوردن اشیای
حاره یا بهمه ابتدای زکام عارض میشود علاج در قسم اول فصد سر رود بعد دو سه روز رگ پیشانی یا صدغین کشایند پس بخاریدن اندرون بینی از چیزی خشن رعاف
آورند یا حجامت پس سر نمایند و تلیین طبع بملینات مناسبه مثل شیر خشت و ترنجبین بآب انارین و تمر هندی و آلو و مانند آن کنند و ماء الجبن بسیار نافع است و مبردات
که در علاج امراض دماغی حار و بخاری و صداع حار و بخاری مذکور شد بکار برند و کافور و صندل و سرکه ببویند و دیگر شمومات بارد بعمل آرند و برای جذب اخلاط و ابخره بسوی
اسفل ساقین به بندند و قدمین بمالند و حجامت بی شرط بر فخذین و ساقین نمایند و یا بعد فصد یا ترعیف شربت لیمو و نیلوفر هر واحد یکنیم توله در عرق بید ساده و گلاب و عرق
بید مشک هر یک پنج توله حل کرده بنوشند و از سرکه و گلاب و شیر زنان هر یک نه ماشه تخم کاهو کشنیز خشک حضض کل صندل سفید هر یک سه ماشه سوده آمیخته نخلخه سازند
و بشیر زنان و روغن کدو و کاهو هر یک سه ماشه کافور یک ماشه حل کرده سعوط سازند بکرات و مرات و غذا آش جو بشربت بنفشه و گلاب و بید مشک و یا اسفاناخ یا خرفه
یا مزورات حامضه از انار و تمر هندی و آلو و اگر ازین تدبیر زائل نشود رگ بینی زنند و مسهل صفرا دهند و تمر هندی نوشته که درین مرض تجربه کردم سعوط اطبا شیر معمول
از اطبا شیر و افیون و زعفران و شکر مصری که در شیر زنان نیاید ساخته خشک کرده بشیر یا کور یا روغن گل یا روغن بنفشه حل کرده استعمال نمایند و ایضا بگیرند خسته خرما
و بر سنگ با آب سوده در منخر جانب درد سه روز متواتر بچکانند که مجرب است و ایضا معمول از آرد جو و خطمی و صندل سفید و گل سرخ مساوی کوفته بگلاب و سرکه
و روغن گل سرشته نیم گرم استعمال نمایند و اگر کهنه گردد از بابونه و مرزنجوش مطبوخ تکمید کنند و اطلای معمول از صندلین و تخم کاهو و گل سرخ و نیلوفر هر یک یکدرم
شیاف ماميثا ده درم افیون پوست خشخاش هر یک یک مثقال بگلاب یا آب عنب الثعلب و کشنیز سبز طلا سازند و طلای لازورد نیز مفید است و گویند که آب برد
برانجا بلفاصله دو سه و جب بکثرت ریختن رافع این درد است و همچنین چسپانیدن یک عدد زلو میان هر دو ابرو و این نخلخه درین باب از مجربات نوشته نوشادر
کافی مصعد سه ماشه کافور یکماشه در عرق نعناع دو توله روغن یاسمین یکنیم توله آمیخته بکار برند **طبری** گوید که ترعیف و فصد سر دو قیفال بعمل آرند و امر بپرهیز از هر چیز
سوای مزورات معمول بسرکه و شکر نمایند و سرکه و کافور ببویانند و امر بمالیدن پایها و بستن ساقین کنند و اگر این تدبیر کفایت نکند حقنه های لینه مذکور در امراض حاده
بمثل چقندر و حسک و بابونه و عناب و سپستان و بزر کتان و سبوس و جو و مانند آن بعمل آرند و ادویه که معده را گرم کند اصلا ندهند و این مرض ابو جعفر کرخی را در عراق
عارض شده و علاج با یارجات و اشیای حاره سخنه کردند و کار عظیم گردید چنانکه بر کشادن چشم و نظر بروشنی قدرت نداشت پس ابن سیار معالجه با ضداد علاج مذکور را
نوشانیدن ماء الشعیر و فصد سر رود و استعمال حقنه لین و دلک قدمین و بستن ساقین نمود و مرض زائل شد بعد از آن رساله درین مرض تصنیف کرد و دران رساله
ذکر کرده که این علت در حران بسیار حادث میشود و آنرا عصابه گویند و این مرض در رمی شخصی از اجله کبار پیدا شد و اطبا گمان کردند که نزول الماء مع صداع است
و شریانهای او قطع کردند و داغ نهادند تا آنکه بصر چشم او زائل شد بعده شخصی تمریح او نمود و بالکل نابینا ساخت و زنی را این علت در رمی عارض گردید و شخصی تضمید
صدغین بضمادیکه دران افیون بود ایا کرد پس موضع خدر شد و ماده دران منجمد گردید و در زبان آن ثقل و در چشم آن ظلمت پیدا شد و دائم بر روافتاده می ماند و طبیبی بقطع شریان
او اشاره می نمود و من شناختم که این عصابه است و علاجش بترعیف و حل طبیعت بحقنه های لینه و شد ساقین و دلک قدمین و شرب ماء الشعیر است پس آن زن را
همین تدبیر نمود و مرض زائل شد و اگر مرض متعسر گردد و احتیاج بضمادات محلله افتد واجب است که ضماد از بنفشه و نیلوفر و خطمی و آرد جو و برگ خبازی و برگ
اسپغول و مانند آن سازند و گویند که در غذای صاحب این مرض کشنیز زیاده اندازند و از جمله اغذیه مبخره مسخنه پرهیز کنند و در **قسم دوم** یعنی آنکه از تولد
حرارت ساده بود مبردات مذکوره دهند و تفتیح مسام از خارج و تلیین طبع بدستور نمایند و کافور سوده بروغن گل آمیخته در بینی چکانیدن مجرب و معمول است و گذا
ضماد برگ کاسنی تازه و گویند که طلا بکافور و یا بشیاف ماميثا و حضض و تخم کاهو و بزر البنج و افیون نرم سوده با سرکه و گلاب سرشته و آشامیدن شیره تخم خیارین
و تخم خرفه و کشنیز خشک با شربت بنفشه هر صبح و خوردن اطریفل کشنیزی هر شب وقت خواب بآب گرم نافع است و این نوعی از صداع شمسی است و علاج این
علاج آنست که در صداع حار ساذج مسطور شد و آنجا که از احتباس زکام بود تدبیر مثل العلاج زکام حار نمایند و از ادویه و اغذیه مسخنه احتراز کنند و قطور کافور در روغن گل
درینجا نیز خیلی سودمند است و اگر حاجت تنقیه باشد و در مزاج زیاده حرارت نبود خبازی پنج ماشه سپستان نه دانه اصل السوس پنج ماشه پر سیاوشان هفت ماشه

و منضج بارد عوض آب بجار او شاهتره افزوده شب خیسانیده صبح گلقند سه توله داخل کرده بنوشند و اگر خواهند اجد و دو سه روز که حرارت کم شود گاؤزبان گل گاؤزبان هر یک پنج ماشه بادیان پنج کاسنی نیم کوفته هر یک هفت ماشه اضافه کنند و بعد نضج ماده شاهتره نه ماشه مطبوخ دو پس چهار ماشه سنای مکی یک توله پوست هلیله زرد و پوست هلیله کابلی هر یک پنج ماشه هلیله سیاه شش ماشه مغز فلوس هفت توله شکر سرخ چهار توله گلقند چهار توله با روغن زرد شش ماشه افزوده مسهل دهند و بعد دو مسهل با منضج داده حب ایارج بدستور معمول خورانند

حس

مرضیست که هرگاه عارض شود بیمار چنان پندارد که مغز او همی خارد بدون صداع و الم و اگر سر او را بیفشارند یا بچیزی سنگین بکوبند یا آب گرم بران ریزند لذت یابد و لهذا صاحب ترویج این مرض را بعلت مفردی مسمی ساخته و سببش ابخره سخیفه متحلله الحارة لذاعه قلیل المقدار است که بحد صداع نرساند و از عضو دیگر بسوی دماغ برخیزد و یا در بطون دماغ حاصل شود و لذع کند چنانکه بخارات موجبه جرب مسام را لذع میکند و خارش می نماید و خوش می آید خاریدن آن و این از احتداد و شدت گرمی اخلاط و تغیر آنها بکیفیت لذاعه حریفه میشود و بقول طبری این بخارات چون منعکس گردند و بعرق از مسام خارج شوند در بدن حکه پیدا کنند و اگر غلظت یا بند و زیر جلد بمانند جرب یابس احداث نمایند و تجربه کرده ام که نبض صاحب این مرض سریع دقیق متفاوت و قاروره حاد رقیق القوام می باشد علاج بهر منع ابخره و تبدیل مزاج اخلاط و ترطیب آن ادویه سرد تر و آنچه در امراض دماغی حار و بخاری مسطور شد بعمل آرند و شیره خرفه و خیارین و کاهو و کشنیز با شربت نیلوفر و یا شربت بنفشه بدهند و لعاب اسپغول و لعاب تخم مرو و ماء الجبن و رائب و ماء القرع و آب هندوانه هر واحد با شربت بنفشه و شربت خشخاش آمیخته نوشیدن نیز مفید بود و کما دیکه در علاج عصابه گذشت نافع است و اغذیه مرطب منضج بخارات رطب چون ماء الشعیر با کاهو و یا کدو و بشیره مغز بادام پخته و شیر بز و قند سفید بدهند و هرگاه تبدیل مزاج اخلاط شود و حدت آن ساکن گردد و حرافت ازان زائل شود و حاجت تنقیه افتد در ان هنگام از مسهل صفرا و یا مطبوخ افتیمون و تمر هندی و افتیمون و هلیله زرد با شیرخشت و ترنجبین استفراغ ماده نمایند و یا آب شاهتره عرق شکر و یا شربت ورد مکرر بلعابات بدهند و هرچه ادرار بول بسیار نماید بدهند و اگر خون غالب بود و قوت مساعدت کند فصد کنند و برای جذب مواد باسفل محاجم بی شرط بر ساقین و قدمین نهند و بعد تنقیه اطلیه و لطولات و روغن های سرد برای تبدیل مزاج دماغ استعمال نمایند و ماء الجبن و آبهای مذکور بنوشند و بعضی متاخرین مینویسند که آب تربز یا ماء القرع یا ماء الخیار بقدر نه توله و شربت نیلوفر و خشخاش هر یک دو توله و یا لعاب اسپغول و بهدانه با شربت نیلوفر و سکنجبین لفاحی نیلوفری هر واحد یک نیم توله بدهند و غذا آش جو بشربت نیلوفر و گلاب نوشانند و فرنی شیر بز دهند و اگر ازین تدبیر صحت حاصل نشود و جهت تنقیه بدن و تبلید حس مطبوخ هلیله و یا شاهتره و یا ماء الجبن با شربت آلو بخارا دهند و یا عرق شاهتره و کاسنی با شربت شاهتره مدبر شاه ارزانی و بعد از تنقیه اگر احتیاج افتد فصد سر کنند و جهت تعدیل مزاج اطریفل کشنیزی دهند که دران هم وزن همه ادویه کشنیز باشد و یا این سفوف دهند تخم شاهتره کشنیز خشک هر یک دو توله طباشیر یک توله کوفته بیخته قند سفید بچند آن آمیخته دو مثقال بخورند ثقل راس در تشخیص امراض دماغی بادی ملاحظه نمایند پس باگرانی سر علامات غلبه هر خلط که دریافت شود حسب آن تنقیه کنند و استعمال شبیار نافع بود و در ثقل دموی بعد فصد قیفال فصد رگ پیشانی نمایند خصوصاً اگر ثقل بسوی خلف سر باشد و یا بفصد رگ و یا شریان پس گوش پردازند خصوصاً هرگاه ثقل بسوی قدام سر باشد و بعد از نضج بمطبوخ هلیله و یا ایارجات بحسب خلط غالب تنقیه نمایند و تغذیه باغذیه لطیفه مثل نخود آب با شیره قرطم یا ماء الشعیر با شوربای لحوم خفیفه

سرسام

یعنی آماس سر و آنرا سرسیموس نیز گویند و سرسام بحسب اصطلاح اطبا بر دو قسم است حقیقی و غیر حقیقی حقیقی ورم اغشیه دماغ یا جرم آنست و انواع آن بحسب اختلاف محل ماده مختلف است مثلاً آنچه در حجاب رقیق یا غلیظ دماغ سوای جرم دماغ از ماده گرم افتد قرانیطس گویند و ماده آن یا خون صفراوی یعنی مختلط بصفرا بود و یا صفرای خالص یعنی غیر مختلط و غیر محترق که آنرا مره صفرا گویند یا حمرای صحیح یعنی صفرای طبیعی احمر اللون غیر مختلط و غیر محترق و یا صفرا مخلوط باندک بلغم یا صفرای محترق مائل بسواد و این بدترین انواع است و در اکثر از دم مراری یا از صفرا افتد و بعرق یا رعاف منقضی گردد و گویند که اکثر حدوث سرسام از شرب خمر و تناول حلوا ها و گوشتها و از نشستن و راه رفتن در آفتاب پیدا شد و بعضی دموی را قرانیطس خالص نامند و ورم نفس جوهر دماغ را اگر از خون فاسد متعفن افتد فلغمونی خوانند و اگر از خون صفراوی یا صفرا احتراق

عارض شود حمره گویند و اگر از سودای غلیظ خبیث ردی محترق که در عمق دماغ و جوهر آن منصب گردد عارض شود جمره بحیم نامند و ورم خاص تجویف شرائین دماغ را که از خون محترق غلیظ فاسد و نهایت فساد و خباثت حادث شود غانغرایا و شتاقلوس خوانند و آنچه از ماده بارد واقع شود سرسام بارد گویند پس اگر در مجاری جوهر دماغ یا در نفس جوهر دماغ از بلغم عارض شود لیثرغس نامند و اگر از سودا حادث گردد سرسام سوداوی خوانند و بعضی این را نیز لیثارغس گویند و سرسام غیر حقیقی آنست که بسبب تصاعد ابخره اعراض سرسام مثل هذیان و اختلاط عقل بی ورم دماغ و اغشیه ظاهر شوند چنانچه در تپ های گرم و اوجاع عصبی و از اخلاط محترقه در فم معده و از اورام در نواحی خارج راس یا در غشای خارج و در برسام بمشارکت حجاب و اورام آن و سائر عضلات صدر و در ورم مثانه و رحم و معده مشهور میشود ۞ طریق تشخیص اقسام مذکوره باید که اولاً این امر دریافت کنند که سرسام حقیقی ست یا غیر حقیقی و این چنان باشد که از متقربین مریض معلوم کنند که هذیان و اختلاط عقل که علامت مشترکه سرسام حقیقی و غیر حقیقی ست بتدریج ظاهر شده یا دفعةً پس اگر مریض را هذیان و اختلاط عقل بتدریج و اندک اندک واقع شود و بالزوم تپ که اکثر دائمه و شدت کند ثابت و لازم باشد و تابع سوء حال عضوی دیگر نباشد بلکه اولاً علامات او ظاهر شود و بعد ازان مرض دیگر بهم رسد و عبث اطراف و اضطراب و نفس مضطرب بغیر انتظام و امتداد او و سر پهلو بسوی بالا و اختلاج اعضا در نواحی شراسیف و گاه با خواب مضطرب بود که ازان بر جهد و آواز قوی دهد و گاه بخواب رود گاه بیدار شود و در اکثر خواب اندک یا بسیار مشوش بود با خیالات و احلام فاسده بلکه و انتباه مشوش با آواز بلند و بیحیائی و دلیری و اعراض از شعاع و اضطراب زبان هنگام تکلم و خشونت و گزیدن آن و گاه ورم زبان و اکثر قطع آواز و خواهش آب اندک شرب آن و سردی اطراف و بول مائل برقت و نبض صغیر و آخر انقباض و اول انبساط و سریع تر بود و منشاریت و از موجیت خالی نباشد و گاهی عریض و عظیم و متواتر گردد سرسام حقیقی باشد پس درینصورت باقسام حقیقی نظر کنند یعنی اگر علامات مذکوره آن با خنده و ظهور قطرات خون از بینی و عظم نفس و نبض و سرعت و تواتر آن و سرخی چشم و ردی و بر آمدن اشک چشم و حرکت ازان و بیخوابی غیر منتظم و خشونت زبان و سرخی آن مائل بسیاهی پس سواد آن و ثقل زبان و کسل از کلام و امتلای رگهای رو و چشم و تواتر نشست و برخاستن بغیر حاجت یافته شود سرسام دموی باشد و اگر با علامات حقیقی تپ محرقه و حاد و اشتداد آن بغب بیخوابی مفرط و شدت خشکی زبان و بینی و کثرت غضب و بدخلقی و اضطراب و وقت اطراف بینی و زردی رو و چشم و زبان پس سیاهی آن و سرعت و تواتر نبض و کشیدگی پوست پیشانی بسوی فوق و کراهت از روشنی و تتابع نفس و کثرت تشنگی و قاروره احمر ناصع یا ناری و قبض شکم محسوس گردد سرسام صفراوی بود اما اگر از صفرای محترق مائل بسودا عارض شود با عوارض مذکوره جنون و ضجر و عظم نفس و کدورت چشم و ترسیدن و آواز دادن در خواب و جستن و گریه کردن نیز باشد و اگر شدت سرخی چشم و بیرون آمدن آن و بسیاری حمرت رخسار و احیاناً عروض کزاز یا قی و غثیان و فرط میلان مریض بافتادن او بر پشت بغیر نظام و خلاف معتاد و سبات باشد علامت فلغمونی بود و باشد که درین ورم از سختی آماس رگهای سر از هم باز شوند و شبکه دماغ اندر کشیده شود و سر شبکافد و آن در اکثر بروز سوم هلاک کند و اگر ازان تجاوز کند امید نجات هست و اگر اندر سرخی و التهاب شدید بود و لمس چهره سرد و رنگ رو و چشم زرد باشد و گاهی یکبارگی گرم و سرخ گردد و دهن بسیار خشک و تپ شدید تر بود و نشان حمره باشد و این نیز در اکثر روز سوم مقتل میباشد و اگر این علامات با خارش دماغ بود علامت تولد قوبا در دماغ بود و گاهی حبیبات احمره در دماغ عارض میشود پس یافوخ فرو می نشیند یعنی تارک سر منجذب میشود بطرف داخل و چشم ها غائر و کوچک و زرد شوند و بدن خشک نماید و اگر در حرقت و التهاب اشد مثل جمره آتش باشد جمره بود و اگر سیاهی چشم غائب شود و سفیدی پدید آید و بقفا خفتن آرام یابد و شکم منتفخ و سر پهلو ها کشیده گردد و در اعضا اختلاج بسیار شود و فساد رنگ چهره و تیرگی او مع سرخی و بطلان حرکات باشد علامت غانغرایا و شتاقلوس بود و غانغرایا مقدمه شتاقلوس ست و بعد بطلان حس بتمامه شتاقلوس گردد و نزد جالینوس این هر دو لفظ مترادف اند و این نیز صعب ترین اقسام سرسام هست و در سه روز میکشد و اگر علامات سرسام حقیقی با لزوم تپ نرم و صغر و صلابت و بطوء و اختلاف نبض مع جنون و خوف و جستن از خواب و فریاد کردن و قلت انس با مردم و ذکر مردها و یاد مرگ کردن و گریه و بیداری و کشاده ماندن چشم و خشکی بینی و زبان و لبها و کثرت تنفس بنوعی که گویا گلو خفه میکنند مدرک گردد و بدو در ربع تغیر عظیم حال علیل ظاهر شود و قاروره بلغمی و یا فستقی بود سرسام سوداوی باشد و اگر با وجود آثار سرسام حقیقی دوام تپ نرم و عظم و تفاوت و عریضی و لینت و بطوء و موجیت نبض و بطوء و ضعف تنفس مع ضیق اندک و ترهل و تهبج و دوام تغمیض و سبات ثقیل و نسیان

وکثرت آب دهن وفاتره وگاهی کشاده ماندن دهان وسفیدی زبان وکسل از جواب دادن وعسر حرکت پلک وزبان ولینت براز وغلظ بول وعروض فواق
وارتعاش وعرق اطراف احیانا وانحدار از بستر معلوم شود ولیثرغس باشد وهرگاه مریض را اختلاط عقل وهذیان رفته رفته واقع شود واشتداد وازدیاد وانتقاص نوائب آن تابع
اشتداد وازدیاد وانتقاص نوائب سوء حال عضوی دیگر بود سرسام غیر حقیقی تابع امراض دیگر باشد وایضا از نشان غیر حقیقی است که بعد از امراض اعضای دیگر
پیدا شد یعنی اول آن مرض در اعضای مشارک دماغ بهم میرسد وبعد از آن علامات سرسام ظاهر میگردد پس درینصورت باید که باقسام او توجه نمایند یعنی اگر از مشارکت
حجاب حاجز وعضلات صدر افتد تقدم علامات برسام وذات الجنب مثل وجع ناخس در پهلو وقت تنفس وضیق النفس وسرفه خشک در ابتدا ونبض منشاری بران
گواهی دهد وبیشتر حرارت آن در نواحی صدر باشد بخلاف حقیقی که در نواحی سر بود ونفس مختلف باشد گاه ضعیف شود وگاه متواتر وعظیم گردد ومیل او بصغر وضعف
اکثر بود وگاه نفس بعد مدتی برآرد واگر از خلط مجتمع در فم معده عارض شود لذع فم معده وغثیان وعطش وتلخی دهن بران شاهد بود واگر بسبب اورام اعضای دیگر
مثل ورم شانه ورحم افتد باشتداد عوارض اورام مذکوره معلوم شود پس هر قسمی از اقسام سرسام که مشخص گردد مطابق آن بعلاج مخصوص او بپردازند اطبا
برآنند که گاهی در قرانیطس بسبب مشارکت یا انتقال ماده جوهر دماغ نیز ورم کند واین شدید الرداءت است در روز چهارم بکشد واگر از آن تجاوز کند نجات یابد واکثر
وکسی که بسرسام بمیرد اکثر بسبب آفت در نفس هلاک شود بهر آنکه حرکت نفس ارادی است واو دران مختل گردد وبسیار باشد که حجاب عروقی که از سر خارج شده است
ورم کند حتی که با آن درزهای سر بشگافند واگر در قرانیطس دوام ثقل در نواحی سر ورقبه باشد وبعد از آن تشنج وقی زنگاری عارض شود مریض در ساعت بمیرد واگر
قوت قوی باشد اطول مدت حیات او یکروز نهایت تا دو روز است وامیدوارترین اصناف قرانیطس آنست که مریض آنچه هذیان کند بعد خفت تب بیان آن
کند ولب آنست که منحل وزائل میگردد قرانیطس بواسیر اگر سیلان یابد یا خون از عروق مقعد جاری گردد وعطسه در سرسام دلیل محمود است ومشایخ که متجاوز از شصت
سال باشند از سرسام کم نجات بیابند واختلاج اعضا وصداع شدید دائم منذر بسرسام است واکثر بحران قرانیطس بعرق ویا برعاف ویا بجریان دم بواسیر میباشد
وسوء تنفس وشخوص چشم وتواتر نفس وتقطیر بول هرگاه درین علت عارض گردد بیمار هلاک شود وهرگاه چشم صاحب سرسام کشاده ماند وحرکت نکند پس صفرای رنج
نی کند در همان روز یا روز دوم بمیرد وایضا کج شدن دهن صاحب سرسام قاتل است اگر عقب او خفت روند بد واشک آمدن ردی است خصوصا از یک چشم
ودوام انبثبت بول در سرسام مهلک است ودر سرسام اگر با اختلاط عقل ساعتی گریه وساعتی دیگر خنده بود ردی است وهمچنین سرسامی که منتقل از ذات الریه باشد
ودلالت بر شدت حرارت خلط مینماید اگرچه انتقال یابد بسوی غیر حقیقی وبیشتر سرسام غیر حقیقی بسرسام حقیقی منتقل میگردد وگاه سرسام بدق یا جنون منتقل
گردد وگاه ماده قرانیطس از حرارت میل ببرودت نموده انتقال به لیثرغس مینماید تا اشتداد اعراض لیثرغس وکثرت عرق دران قاتل است وجودت نفس
واختلاط اعراض خصوصا ظهور ورم پس گوش نشان سلامت است وچون صاحب لیثرغس را بعد از تنقیه بدن وآمدن بهوش اختلاج در همه بدن ورعشه
در دست وپای چپ افتد با کثرت اشتهای طعام وخروج بول بی اراده وبعد از عروض حالات مذکوره بروز هفتم یا هشتم اختلاج قلب یا بیهوشی ظاهر شود پس آن روز
یا روز دوم یا سوم بمیرد وهمچنین اختلاج بعضی اعضا مانند رخساره ولب ودست وپای همان جانب با قلت اشتهای طعام وخروج بول بی اراده با سوزش شدید منجر بفالج
جانب چپ مع احتباس بول واختلاط عقل بمدت یکنیم ماه میگردد وبروز چهارم بهلاک می انجامد وسرسام سوداوی کمتر افتد واگر افتد در آخر منجر بمالیخولیا میگردد کذا فی اسرار الاطبا
شیخ الرئیس میفرماید که گاهی در نبض بعض صاحبان سرسام اختلاف در حرکت اجزای وضع عارض شود ومرتعش گردد بنابر ضعف قوت وقلت روح بسبب تحلل از کثرت
حرارت واین منذر بتشنج بود مگر آنکه اختلاف وارتعاش را صلابت رگ وقوت قوت واجب کند که این منذر بتشنج نبود وگاهی نبض ایشان تشنجی گردد پس منذر
بتشنج بود وچون علامات امراض حاده وحمیات صعبه ببینند ودران امراض قبض طبیعت بافراط گردد بنحویکه خروج براز مثل حقنه های لینه متعسر شود ودر انجا ادرار کثیر
یا عرق بسیار یا رعاف یا آفت در احشا یا اورام ومغابن وامثال آن نباشد این منذر قوی بسرسام بود وقرانیطس النسیان شیء قریب الغیبت از حواس ظاهری
وحزن بلا سبب ظاهر واحلام ردیه وصداع کثیر وثقل واشتا تقدم نماید ودر اکثر زردی چهره وسهر طویل وخواب مضطرب تقدم کند واین اعراض مشتد گردد
مادام که مواد متوجه بسوی دماغ بود ودر عروق آن گردش کند وچون قریب قرانیطس شوند ودماغ ماده را تشرب کند در ابتدا وجع از پس سر قریب قفا دریابند

وخصوصاً که صفراوی وخون درین مرض با هم افتند و دماغ ورم کند چشمهای ایشان خشک شوند بعده اشک شروع گردد و خصوصاً از یک چشم و بیشتر چشمها را با لند و گاهی میل بسکون اکثر عضلا کنند گردنها که بیشتر آنرا حرکت دهند گویا که ریزهای اشیا ویا کاهی چینند و گاه چشم پوشند و گاهی کشاده دارند و ضجر کنند و گاه از کلام فصیح کسل نمایند وارادهٔ تحریک زبان نکنند و گاه ایشان را تقطیر البول حادث شود و این در حمیات از دلائل قوی برسام حاضر ست و از آن لا میکه در عضای ایشان باشد غافل شوند بلکه اگر کدام عضو دردناک ایشان را سخت مس کنند المی نیابند و گوئیم که چون ورم در جانب مقدم دماغ افتد تخیل را فاسد کند پس بیمار ریزه های اشیا از لباس و گاه از دیوار ها چینند و اشیاء غیر موجوده خیال کند و دست پیش چشم همین جنبانند و اگر ورم در وسط دماغ باشد فکر را فاسد کند پس بیمار تخلیط نماید و در چیزیکه عمل کند و تمیز باطل شود و هذیان کثیر تلفظ نماید و چون ورم ما کل بجانب یعنی موخر دماغ افتد حافظه را فاسد کند پس بیمار امور غیر واقع را یاد کند و آنچه بیند فراموش نماید و فی الحال از آن غافل شود حتی که گاهی چیزی را طلب کند و بسوی آن اقدام نماید پس طلب و یاد نشود و گاهی طشت برای بول کردن از آن طلب بید و بسوی آن اقدام کند و باز آنرا فراموش سازد و اگر در جمیع جای دماغ مستعل باشد همه علامات ظاهر گردد و اگر با آن دماغ ورم کند چهره و چشم سرخ گردد و چشمها بیرون خاسته بود و تم کلامه اکنون تدبیر کلی سرسام بقلم می آید بران نظر دارند و بعد علاج هر قسم او که مطلوب باشد ملاحظه فرمایند

علاج کلی اقسام سرسام

بدانکه تدبیر مشترک در اصناف سرسام حقیقی آنست که هرگاه اختلاط عقل و هذیان شروع گردد و مانعی قوی نباشد فی الفور مبادرت بفصد سر رو کنند و اگر در سه روز اول اتفاق فصد نیفتد و قوت مساعدت کند تا هفتهٔ اول هر روز که مناسب دانند بکشایند اما هر قدر که فصد سریع تر بود نافع تر باشد و اگر رگ سر دریافته نشود هفت اندام کشایند و نیز اگر ماده شدید التوجه بسوی سر باشد در یصورت فصد هفت اندام بلکه باسلیق اولی است و اخراج خون بقدر صالح مناسب است اگر آثار قرب غشی مثل ارتعاش نبض یا انخفاض و اختلاف آن بلا انتظام که یک نبضه عظیم و دیگر صغیر بود یافته شود فی الحال خون بند کنند تا غشی نیفتد و بهتر آنست که خون بتفاریق گیرند و ضعف قوت اندک برآرند تا طبیعت بقوت خون باوجود عدم اقتضا مقاومت مرض کند و عصابهٔ فصد محکم بندند تا از اضطراب حرکات مریض وا نشود و احتیاط نمایند که بیمار بسبب بی شعوری خود عصابهٔ فصد نکشاید که خون جاری گردد و اگر قوت مریض قوی و سرسام شدید باشد روز دیگر فصد رگ پیشانی بعد فصد قیفال نمایند و همچنین اگر قوت قوی نباشد و یا فصد دست ممکن نبود و یا مانعی از آن باشد رگ پیشانی کشایند و اگر امتلا بسیار باشد حجامت میان کتفین نمایند یا زلو بچسپانند و همچنین در صبیان و یا از رعاف خون جاری کنند و یا بر ساقین حجامت نمایند و هرگاه حال قوت و سرسام متوسط باشد و در تاخیر فصد خطر بود و در فصد دو روز یا سه روز تاخیر کنند پس بعد استفراغ ماده فصد نمایند تا منفعت او ظاهر شود و فصد روز اول و سوم کنند و در چهارم اسهال ضرورست و بعد فصد استعمال حقنهٔ لین مثل روغن گل بماء الشعیر و یا آب و زیت و عند احتیاج بقوی تر از ین که در درجه لینت باشد نیز مناسب بود و استعمال تلخه سریع الاثر است و مالیدن و بستن پایها در جذب ماده انفع الاشیاست و یا شویه و نطول و حجامت ساقین باشرط در مومی و بی شرط در غیر آن نافع ترین تدابیرست و تدهین سر بروغن گل و سرکه نافع است مطلقاً و همچنین ماکیان یا کبوتر را بر سر مریض بنحوی شق کردن که خون او بر سر آن بچکد و گرما گرم بر سر بستن در اقسام آن مجرب است و کذا ماهی و جلد سر بز در حال سلخ آن بر سر گذاشتن مجرب و چون تپ لازم این مرض ست تا بر ترتیب مد نظر دارند و جهار و فصد تنویم بنطولات و سعوطات و ضمادات اهم مطالب است و در نطول که جهت آوردن خواب استعمال نمایند خشخاش اندازند و بجهت اصلاح خشخاش اندکی بابونه نیز افزایند و خانه تاریک معتدل الهوا باید خالی از نقوش و دیوار و از اشیای براق روشن و رو بروی مریض کلام بسیار و آواز قوی نکنند و پیش او ذکر چیزی نکنند که او را آماده آواز قوی و غضب و ضجر و طیش و فریاد نماید لاسیما وقت بحران و باید که مجالس مریض مردم ظریف محبوب و شفیق بران باشند تا بسبب ایشان از خطر آن محفوظ ماند و هرگاه علامت از ابتدا تجاوز کند و از هفت روز درگذرد و حرکات مضطربه ساکن شوند یا سبات عارض گردد و مبردات قوی خصوصاً خشخاش هرگز استعمال ننمایند و درین هنگام بابونه و نمام و اکلیل الملک و امثال آن در نطولات افزایند و لعاب تخم کتان آب و روغن زیتون بر سر بمالند یا بریزند و بدن بیمار را به روغن مذکور نیم گرم باید داشت و اگر بسبب فقدان عقل و ضعف حس بول را فراموش کرده باشد مدرات مانند شیرهٔ تخم خربزه و شربت بزوری نوشانند و مثانه او را به روغن زیت نیم گرم و یا روغن گل و یا روغن بابونه مالیده بعد از ان آبیکه دران بابونه و اکلیل الملک و بنفشه جوشانیده باشد نطول کنند و مثانه را بدست بمالند تا ادرار حاصل شود و بعد از انحطاط و اکثر خروج از علت تدبیر ساقین را مستعمل دارند و در گهواره او را بخوابانند و حرکت خفیف دهند که هوا بدان رسد و از هوای ردی فاسد بعداً

صحیح طبیب نقل کنند و اگر اراده حمام باشد بآب شیرین نیم گرم خفیف نمایند تا خواب آورد چه در تنویم ایشان فوائد کثیر است و لحوم خفیفه بخورانند و تخمه و آب سرد شدید البرد و آفتاب و باد سموم و مخدرات قویه مضر سرسام است اجتناب از آنها واجب شمارند

علاج سرسام دموی وصفراوی

چون در علاج این هر دو قسم فرق قلیل است در اکثر تدابیر مشترک لهذا علاج هر دو یکجا بالقلم می آید و فرق مابین علاج دموی وصفراوی آنست که در سرسام صفراوی احتیاج بتطفیه و تسکین بیشتر است و در دموی تحلیل مع تسکین فزونتر و اجتناب از آب سرد و مبردات دیگر چندانکه در دموی ضرورت است در صفراوی واجب نیست و قصد تنویم بنطولات مرطبه و استعمال روغن کدو و کاهو وغیره طلاء و سعوطا در صفراوی اهم است و ایضاً در علاج صفراوی حاجت باسهال صفرا اکثر است و بفصد کمتر و اسهال صفرا بشرب مزلقات لطیفه و منقیات دم بیاید و اگر طبیعت محتبس باشد در هر حال شاهتره داخل نمایند و در صفراوی باخراج خون چندان مبالغه نکنند که قریب بغشی رسد بخلاف دموی بلکه خون بقدر صالح مع احتراز از عروض غشی برآرند بعده باستفراغ صفرا پردازند و ایضاً ادویه بارد در طب اختیار کنند و اغذیه دموی بعد فراغ از مسهل و حقنه باید که بارد و قابض باشند مثل حصرمیه و سفرجلیه و تفاحیه و ریباسیه بخلاف صفراوی که در ان اغذیه قابضه نشاید بلکه مثل مزوره کدو و کشکاب مقشر جو و مزوره اسفاناخ و قطف و ماش مقشر بکاهو و اندک کشنیز و مانند آن استعمال نمایند و بسرکه و شکر یا خوبانی یا آلو بخارا و امثال آن ترش کنند بالجمله در هر دو قسم بعد فصد و کودکان را بعد حجامت میان دوشانه تبرید بضماد و سعوط و لخلخه و پاشویه وغیره که در علاج امراض دماغی حار مذکور شد بعمل آرند و یا در تبرید مذکور لعاب اسپغول عرق کیوڑه عرق گاوزبان عرق عنب الثعلب اضافه کرده خاکشی پاشیده صبح بدهند و بجهت شام شیره تخم خرفه زیاده کنند و یا در تبرید مذکور شیره تخم خرفه شیره مغز تخم کدو شیره تخم خیارین عرق نیلوفر عرق عنب الثعلب عرق کیوڑه عوض شیره مغز تخم تربوز داخل کرده خاکشی پاشیده صبح دهند و وقت شام صرف لعاب بهدانه شیره مغز تخم تربوز و عرقیات مذکوره و شربت نیلوفر و خاکشی استعمال نمایند و ایضاً بعد فصد عرق شاهتره عرق نیلوفر گلاب هر یک چهار توله عرق بید مشک شربت انار شیرین هر یک دو توله و در صورت غلبه صفرا شیره آلو بخارا ده دانه آب تمر هندی سه توله افزوده بدهند و روز دوم عرقیات مذکوره بالا با شربت عناب و شربت بنفشه و شربت نیلوفر و لعاب اسپغول و خاکشی استعمال کنند و اگر در عمر جوانی و فصل صیف از انصباب صفراوی مفرط و تشنگی و حبس بول و براز با تپ و سرسام عارض شود بعد فصد باسلیق لعاب بهدانه شیره عناب شیره مغز تخم تربوز شیره تخم کاهو عرقیات شربت بنفشه داخل کرده خاکشی پاشیده صبح بدهند و بجهت شام لعاب بهدانه عرقیات شربت نیلوفر خاکشی بکار برند و پاشویه بارد کنند و شاخها کشند و بعده مسهل صفرا دهند و اگر از خوردن چند گلوری پان بالای مسهل عوارض سرسام و صداع و اغما بهم رسد فصد باسلیق ایمن بگیرند و اگر یافته نشود از ایسر خون گرفتن نجات می بخشند و اگر سرسام با ریزش از بینی و گرفتگی آواز و سرخی چشم باشد بهدانه عناب سپستان در عرق عنب الثعلب جوش داده صاف کرده شیره کاهو شربت نیلوفر خاکشی داخل کرده دهند و پاشویه کنند و اگر با نزله و سرفه باشد بعد فصد سررو بهدانه خطمی خبازی سپستان گل بنفشه جوشانیده صاف نموده شیره کاهو شربت بنفشه خاکشی پاشیده بدهند و اگر در فصل گرما سرسام با نفث الدم عارض شود بعد فصد شیره تخم خرفه لعاب اسپغول عرق عنب الثعلب شربت نیلوفر زهر مهره سوده برای تقویت حرارت غریزی و حبس خون داخل کرده دهند بعده اگر تشنگی بسیار شود و بر زبان خارها افتد و خشک گردد آب آلو بخارا لعاب اسپغول شیره کاهو شیره خیارین شربت نیلوفر نوشانند و از لعاب اسپغول غرغره سازند و پاشویه بارد نمایند و غذا آش جو دال خشکه و آب انار ولایتی و لیموی شیرین بخورانند و بجهت آخر روز شیره عناب لعاب بهدانه شیره مغز تخم هندوانه شیره مغز تخم کدو شربت بنفشه دهند باز برای حبس خون قرص طباشیر عوض آلو بخارا افزایند و غذا آش جو مقرر سازند بعده مسهل مبارک دهند و در آخر روز مسهل لعاب اسپغول گلاب گاهی روز مسهل وقت شب همین میدهند و بدانند که استعمال قرص در ابتدا اگر حمی خلطی نباشد مضائقه ندارد و برای منع احتراق خون و تغلیظ ماده و حبس خون میدهند و از اضمده معمولی درین مرض صندل و گلاب کافور و آب کشنیز سبز است و کذا اجزاء کدو و خیار برگ عنب الثعلب برگ بید صندل سفید گل نیلوفر تخم کاهو مغز تخم هندوانه بسرکه و گلاب و روغن گل سرشته نیز معمول و بستن نان مونگ بر سر باین طریق که آرد مونگ پاؤ آثار در شیر گاو یا و سیر سرشته نان از یک طرف بپزند و بر طرف خام او روغن گل مالیده از همین جانب نیم گرم بر سر بندند و بعد هر پاس تبدیل آن کرده باشند

بغایت آزموده است ونهادن پارچه بگلاب. روغن گل هریک دو جزو سرکه یک جزو تر کرده بر سر نیز مجرب است واگر حاجت تبرید دماغ زیاده بود آب بقول و اوراق
بارده آمیزند وضماد برگ علیق بر سر بقول شیخ در صفراوی نفع کثیر دارد ودر مسکن مریض وقریب او شمومات بارده مثل نیلوفر وبنفشه وگل سرخ وکافور وغیره نهند وسعوط
مغز تخم کدو شیرین مغز تخم تربوز سوده قدری روغن گل آمیخته نیز مفید وایضاً شیر زنان سعوط کردن وبر سر دوشیدن واگر میسر نشود شیر بز بر سر ریختن وروغن کدو
ونیلوفر بر سر مالیدن واز آب کاهو آب کشنیز تازه آب خیار قدری سرکه آمیخته ویا از صندل سوده وآب کاسنی سبز وآب تربز اندکی کافور آمیخته در شیشه کرده لخلخه
ساختن واز آب برگ کاهو وصندل سفید وکافور سعوط کردن واز گل خیرو گل نیلوفر تراشه کدو وبهر واحد نیم پاو سبوس جو سه مشت جوشانیده نیم گرم پاشویه نمودن
مفید است وایضاً بقول شیخ در ابتدا رادعات صرف استعمال کنند مگر آنکه ورم عظیم باشد که دران عروق خارج سر ورم کند پس درین صورت ابتدا بچیزیکه دران
قدری ارخا بود وبرای تسکین وجع واجب است بعده نطولات سرد غیر قابض که دران اندکی بابونه داخل کرده باشند استعمال نمایند وبهر وجه جذب مواد بجهت
اسفل نمایند واز دلک ساقین وغمز آنها وبستن رانها از بیخ تا قدم وگذاشتن پاها در آب گرم وریختن او بران خصوصاً در حال هبوط حمی وقبل اشتداد آن ومالیدن
قدمین بسنگ پا ویا بکیسه حمامی ویا بخرقه خشن باید واگر در آب گرم بعض حشایش بارده مانند بنفشه وخطمی وخبازی وسبوس گندم واندکی نمک طعام باشد بهتر است
پس بکشایند قدمین را ومحجمه بر ساقین وتحت قدمین گذارند بدون شرط واگر بمسهل حاجت افتد روز هشتم از مسهل صفراوی یا بدیگر ملینات مناسبه که در علاج
امراض دماغی دموی وصفراوی وصداع دموی وصفراوی گذشت تنقیه نمایند واگر استعمال حقنه ممکن باشد بهتر از مسهل است باجزای مسهل صفرا بعمل آرند
یا شیاف ترنجبین معمولی بعمل آرند لیکن استعمال حقنه وشیافه بعد هبوط تپ وقبل اشتداد آن کنند واگر بیخوابی مفرط عارض گردد تخم کاهو اندک پوست خشخاش ویا
با کافور وافیون واندکی زعفران ویا بدون آن بر سر ضماد نمایند وشیر دختران بر سر دوشند وسعوط افیون بقدر یک سرخ بگلاب حل کرده در آوردن خواب مجرب است
اما در حالت ضعف قوت استعمال افیون ودیگر مخدرات مهلک است بلکه مثل شربت خشخاش استعمال نمایند ویا شویه بارد بعمل آرند وکاهو بر سر او ضماد نمایند وتخم خشخاش
در ماء الشعیر بنوشانند ونطولات منوم که دران کاهو وپوست خشخاش وتراشه کدو وبنفشه ونیلوفر وجو مقشر وگل سرخ وغیره باشد بکار برند واگر بسبب ذهول
طبیعت وتصاعد ابخره سبات قوی لاحق گردد ونشانهای بحران ظاهر نباشد بهر نحو او را بیدار دارند ودست وپای او را بسختی مالند وموی سر او را هم کشند که
بتوسط سبات حرارت غریزی فرو رفته افسرده نگردد وباعث هلاکت نشود وهرگاه مرض بانحطاط افتد وهذیان واختلاط عقل هنوز بحال خود باشد در حالت
ضعف قوت شیر زنان ودر صورت بقای قوت شیر بز بر سر دوشند وبعد از ساعتی سر را بنطول معتدل که دران اصل السوس وبنفشه وبابونه داخل بود مع دیگر
مبردات بشویند وشیر باز دوشند وباز بدستور نطول نمایند بهمین طریق چند روز وغذا ماء الشعیر دهند وگاهی تلطیف غذا میکنند حتی که یک دو روز بسکنجبین اقتصار
می نمایند ودر انحطاط مرض بتدریج در غذا بیفزایند واز کدو وبقول بارده وماش وحبوب بارده بطریق اسفیدباج سازند یا ترش آنچه بارده کنند ودرین وقت
بنان سمید در آب سرد تر کرده نفع یابند وجلاب بر برف سرد کرده دهند وباقی تدبیر از علاج امراض دماغی دموی وصداع دموی وصفراوی حسب
حاجت اخذ کنند تعلیم در سرسامیکه از صفرای محترقه افتد عنایت بترطیب بیشتر دارند وحقنه های سرد مرطب حتی الامکان بعمل آرند وتا که علامات نضج ظاهر نشود
استعمال حقنه ومسهل جائز نبود وتا ظهور نضج ماء الشعیر رقیق بجلاب آمیخته بنوشند وروغن بنفشه وکدو بمالند وشیر زنان بر سر دوشند وباقی علاج از تدابیر سرسام
صفراوی اخذ کنند تفهیم گاه باشد که سرسام حار بامراض دیگر مثل لیثرغس وشقاقلوس ودق وتشنج منتقل گردد پس هرگاه تغمیض عینین دوام کند وآب دهن سائل
گردد ونبض بطی ولین شود ودیگر علامات لیثرغس یافته شود بعلاج او مائل شوند واگر علامات شقاقلوس ظهور نماید بعلاجش پردازند واگر غور عینین ونرمی
وهزال بدن وصغر وصلابت نبض ودیگر آثار دق ظاهر شود بعلاج او مشغول گردند واگر نبض تشنجی گردد ودیگر نشان تشنج دریابند علاج تشنج نمایند
اقوال حذاق مصنف اقتباس مینویسد که در سرسام دموی روز اول رگ سر روزند وخون چندان گیرند که قریب بغشی رسد وصندل سفید تخم کاهو کشنیز
خشک هر یک سه ماشه در گلاب ضماد کنند وضماد سوار تنها بگلاب همین اثر دارد ولخلخه بارد بویانند ویا شویه بارد کنند وشیره تخم کاسنی وبنفشه هر یک شش ماشه وتخم کاهو
مقشر چهار ماشه مغز تخم کدو شیرین هفت ماشه وآلو بخارا ده دانه در گلاب عرق کاسنی ونیلوفر هر یک پنج توله بر آورده سکنجبین ساده یا مقطری چهار توله داخل کرده

بنوشانند و غذا آش جو بشربت نیلوفر و گلاب دهند یا اسفاناخ یا ترنج در روز دوم صبح رگ پیشانی زنند و وقت عصر رگ ارنبه کشایند که بحالت هذیان هوش می آرد
و در دسر و هذیان را زائل می نماید و تا هفت روز سوای فصد همه تدابیر بدستور دارند و در روز هشتم مطبوخ فواکه تلیین طبع نمایند و بجای آب بر عرق نیلوفر و گلاب اکتفا نمایند و وقت شام
غذا خشکه گیلانی با اسفاناخ دهند و صبح تبرید شیرهٔ کاسنی و خیارین و مغز تخم کدو هر یک نه ماشه لعاب بهدانه و ریشهٔ خطمی هر یک سه ماشه در عرق بید ساده و گلاب و عرق نیلوفر هر
هفت توله برآورده شربت نیلوفر چهار توله داخل کرده اسپغول نه ماشه پاشیده بنوشانند همین سان سه چهار بار بتکرار مسهل نمایند و جهت تبرید دماغ سرکه و گلاب و روغن گل یا روغن
مالند و بعد حصول تنقیه بنا بر تعدیل مزاج قرص کافور سه ماشه سوده در شربت نیلوفر یک توله آمیخته بلیسانند و بالایش شربت بزوری بارد سه توله در عرق کاسنی و نیلوفر
هر یک هفت توله بنوشانند و غذا شوربای بچهٔ پرشیرخواره با نان تنوری دهند و در تبرید زیاده اعتدال مرعی دارند و در بودن اضطراب و بیخوابی شیرهٔ تخم خشخاش و کاهو
بگلاب و شربت خشخاش دهند و یا مخدری بخورانند بمقدار یکه او را بیخبر سازد و آنگاه مجال یابند باهتمام تحلیل ورم مشغول شوند ایضاً او میگوید که در سرسام صفراوی اول فصد
باسلیق کنند و خون وافر گیرند و آب انارین معصورین با تخم او نه توله با شربت نیلوفر چهار توله دهند و آب هندوانه و خیاره و کدو هر کدام از ینها که بدست آید بنوشانند تا
چهار روز و غذا آش جو با نبات و گلاب دهند و از برگ بید ساده و تراشهٔ کدو و خیار و سرکه و روغن گل و کاهو بر پیشانی و صدغین و یافوخ ضماد کنند و روغن کدو
و کاهو بر برف سرد ساخته سرکه آمیخته جهت تقویت و تبرید بر همه سر مالند و نان مونگ که در شیر گاو میسازند بروغن گل چرب کرده بر سر بندند و این ضماد در اقسم
درین باب از مجربات است کشنیز خشک تخم کاهو قشر صندل سفید گل بنفشه هر یک سه ماشه بعمل آرند و همچنین این لخلخه آب گل سه ا گلاب آب کشنیز آب نیلوفر تازه
آب برگ بید ساده عرق بید مشک هر یک یک توله سرکه منقا یک نیم توله کافور چهار حبه جعفری بوش در بندی مغز تربز صندل سفید منقر بوییه هر یک سه ماشه و این را بشمو
کنند که بکرات آزموده است برگ بید ساده برگ گل سرخ و عنب الثعلب همه سبز گل کیوڑه تخم کاسنی عنب الثعلب سبوس جو هر یک شش توله تخم خطمی گل بنفشه هر یک پانزده توله
گل نیلوفر هفت توله جوش کرده بکار برند و این دواء هند آلو بخارا بست و پنج عدد خوبانی ده عدد در آب هندوانه نیم آثار شب خیسانیده صبح آب زلال گرفته شربت
نیلوفر چهار توله شیرین ساخته بنوشانند و تا هفت روز جمله تدابیر بدستور دارند و روز هشتم شربت را موقوف نموده مغز خیارین و تمر هندی و ترنجبین هر یک شش توله قند سفید خشت
هر یک چهار توله شربت آلو علوی خانی و یا شربت ورد مکرر جلیلی یا شربت آلو مسهل ایشان چهار توله روغن بادام شش ماشه اضافه نموده دهند و بجای آب عرق کاسنی و گلاب
نوشانند و غذا وقت شام کھچڑی ماش که در آن اسفاناخ افتاده باشد دهند و روز نهم شیرهٔ کاسنی و خیارین و کدو هر یک نه ماشه لعاب بهدانه سه ماشه لعاب ریشهٔ خطمی
چهار ماشه در گلاب و عرق نیلوفر و بید ساده هر یک هفت توله برآورده شربت نیلوفر چهار توله سبوس اسپغول سه ماشه تخم ریحان چهار ماشه پاشیده بنوشانند و همین نمط سه
چهار مسهل دهند بعده اگر اندکی هذیان و بیخوابی باقی ماند و یا بدستور بود شیر زن از پستان بر سر دوشند و طباشیر و زرشک هر یک دو سه ماشه سوده در شربت انارین دو توله
آمیخته بلیسانند و شربت خشخاش و نیلوفر هر یک دو توله در گلاب و عرق کدو هر یک هفت توله دهند و روغن بنفشه و کاهو و کدو و شیر زن مساوی در بینی چکانند در روزی
ده دوازده بار و غذا شیر برنج دهند و یا ملبه فقط و یا ملبه تخم خیار و یا کدو و بر همین تدبیر تا یک هفته ثابت مانند اگر زائل شد فبها و الا رگ اسیلم از دست چپ کشایند که فی الحال
رفع هذیان و اختلاط مینماید و آنجا که بعد زوال سرسام تمامه سهر باقی مانده باشد تدبیر سهر پردازند و این نطول بکار برند تخم کاهو پوست خشخاش و اندکی بابونه در ترهٔ کدو
و اگر بول کردن فراموش کرده باشد تدبیر که در علاج کلی گذشت پردازند و شیرهٔ قرطم و تخم خربزه هر یک نه ماشه شربت بزوری و کشوث هر یک دو توله بدهند و شیرهٔ
گل بنفشه یک توله در گلاب یا و آثار و شربت بنفشه مکرر چهار توله هر روز سه چهار بار دادن بول براند و آب سرد اصلا ندهند سویدی گفته که بنفشه و جو مقشر کوفته
اکلیل الملک جوشانیده بر سر نطول کردن و شربت بنفشه نوشیدن و نان سفید مغسول بشکر شیرین کرده خوردن در سرسام حار مجرب من است از اطبای دیگر نقل کرده
که شربت نقوع بنفشه و یا شربت نیلوفر و یا ماء القرع و یا شیرهٔ تخم خشخاش با شربت نیلوفر و یا شیرهٔ تخم خرفه با شربت اجاص و یا شیرهٔ تخم خیار با شربت آلو و نیلوفر و یا شیرهٔ
تخم قثا با سکنجبین و یا ماء الشعیر مطبوخ در آن قطعهٔ کدو تنها یا مع خشخاش کوفته و روغن بادام و یا ماء الشعیر بروغن کدو و با شربت خشخاش و یا با شربت بنفشه و یا
آب تربز بشکر و یا بیخ فاشرا نیم درم هر روز و یا افیون ثمن درم و بتدریج تا ربع درم در ماء الشعیر و یا آب نیم گرم بجای آب برف که مضر است و یا خولان
و نطول ها مطبوخ جو مقشر کوفته و پوست خشخاش و کذا بابونه و گل بنفشه و پوست خشخاش کذا گل نیلوفر تخم خطمی بنفشه پوست خشخاش و کذا جراده کدو

ونیلوفر و کذا بابونه جو مقشر گل بنفشه و کذا تخم کاهو بابونه جو مقشر گل بنفشه و کذا نیلوفر پوست خشخاش جو مقشر و ضماد جراده کدو و یا روغن او و یا آب کاهو و یا خطمی و سرکه و حی العالم و یا آب برگ انگور و سرکه و آب سیب و یا آب عنب الثعلب و روغن گل و یا آب مذکور سرکه و گلاب و یا آب خیاره یا جراده کدو و آب قثا و یا قثا بروغن گل و وضع روغن کدو و شیر زنان بر سر و یا مسکه و یا روغن گل و آب عنب الثعلب و تبدیل آن هر ساعت و در قرانیطس صبیان و یا روغن مذکور و پوست خربزه زرد باریک سائیده و یا تنها پوست مذکور و یا لعاب تخم زعفران که منوم است و خولان و سعوط بروغن بادام و روغن فندق مساوی و غذا کاهو خام و پخته سیب بروغن بادام و یا اسفاناخ یا سرمق بروغن بادام و یا تربزو یا خرخ و یا عدس مقشر بشیره بادام و کشنیز خشک و یا بقله یمانی بروغن یا خرفه بشیره بادام و آب انار میخوش و با خیار و یا قثای مقشر و یا ماش بروغن بادام و کشنیز سبز و شیره بادام و غسل پا بطبوس گندم و نمک جریش و آب گرم و آب و غیره آنها دائم همه نافع سرسام حار است مسیحی گوید که در ابتدا فصد کنند و اسهال بماء الفواکه نمایند و غذا ماء الشعیر یک مرتبه یا دو مرتبه دهند در روز بحسب عادت مریض در صحت بهمان مقدار و مراتب و بر بمیرا و سرکه و روغن گل بریزند و هر گاه علت متمکن گردد باید که فصد ترک نکنند که این بهترین علاج است و گاه درین وقت فصد رگ پیشانی کرده میشود و منفعت بزرگ می نماید و اخراج خون در یکبار بمقدار کافی کنند و روغن گل مضروب بالسرکه بر سر نهند بنابر تعدیل مزاج دماغ و تقویت آن بعد از آن و هر گاه مرض بمنتهی رسد و مریض را بیخوابی و اختلاط کلام باشد بگیرند بنفشه خشک و پوست خشخاش جو مقشر و تخم کاهو و بیخ لفاح و گل نیلوفر و پوست کدوی تر و گل بابونه و در آفتابه با آب بجوشانند تا آب سرخ گردد پس نیم گرم بر سر ریزند و از طشت باز آب در آفتابه نموده گرم کرده همچنین هر روز بمرات نطول کنند بعده تفریق سر بروغن بنفشه مضروب بشیر و کذلک روغن نیلوفر و روغن تخم کدو نمایند و اگر هذیان و اختلاط بحال خود باقی ماند شیر زنان بر سر دوشند و هوای مسکن سرد کنند و اگر طبیعت قبض باشد حقنه لین اسهال آورند و شربت بنفشه آب انار میخوش آنرا نافع است و نافع تر ازین ماء القرع بجلاب است و غذا از کدو و اسفاناخ و بقله یمانی و کاهو و خیار و قثا و ماش مقشر و عدس مقشر و جو مقشر و بادام مقشر سازند و هر گاه مرض در انحطاط شروع کند و در قاروره نضج ظاهر شود و مرض خفت پذیرد بیضه نیمبرشت و ماهی تازه و بچه مرغ غذا سازند و هر گاه مرض زائل گردد تا زمانه دراز تناول اغذیه که در آن حدت و حرارت باشد حذر کنند و همچنین از تعرض بحرارت آفتاب و هر تدبیر که سر را گرم کند و گاهی ارباب این مرض را عسر البول عارض میشود پس آب مطبوخ بابونه و اکلیل الملک بر زهار ریزند و روغن شبت و روغن بابونه بمالند صاحب کامل و جامع گویند که اول در ابتدا الفصد سرو باید کرد چون قوت و سن و فصل و غیره مساعدت کند و اگر قوت قوی باشد چندان خون بر آرند که غشی عارض شود لاسیما اگر سرسام دموی باشد و اگر فصد صافن برای جذب ماده از جوانب باسفل کنند بدان انتفاع یابند و اگر مریض طفل باشد بر کتفین او حجامت کنند و مقدار حاجت خون بر آرند و استعمال فصد و حجامت در روز اول و دوم و سوم باشد اگر قوت قوی بود و در روز چهارم تعرض بدان نکنند و عقب فصد آب انار میخوش بجلاب یا شربت تمر هندی نوشانند و روز فصد اندک شوربای چوزه مرغ معمول با آب غوره و آب انار ترش غذا سازند بعده اگر طبع قبض باشد برای تلیین فلوس خیار شنبر و ترنجبین و تمر هندی هر واحد بقدر حاجت با آب گرم مالیده صاف کرده بگیرند وقت سحر بنوشانند و یا العوق اجاص بلعوق خیار شنبر با آب نیم گرم بدهند و یا شربت ورد و سکنجبین و آب سرد بیاشامند و اگر قوت متحمل باشد و تشنگی نبود و اسهال آید لبلاب نیم رطل با بست درم شکر آورند هر کدام ازینها که میسر آید به مریض تناول او مسهل باشد بدهند و اگر بر مریض استعمال حقنه مسهل باشد موافق تر بود بنا بر اجتذاب ماده باسفل لیکن با آب چغندر چهار اوقیه و مری یک اوقیه و روغن کنجد یک اوقیه و یا این حقنه لین جو مقشر کوفته بست درم بنفشه پنج درم سپستان سی دانه عناب بست عدد همه را در سه رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند و نیم رطل از آن صاف کرده در آن ده درم خیار شنبر مالیده صاف کرده یک اوقیه روغن بنفشه و یک نیم درم نمک جریش بر آن انداخته حقنه کنند و هر وقت که طبع منقبض شود و مریض متحمل مسهل و حقنه نباشد شیاف از خطمی و بورق و شکر سرخ و شیاف معمول از ترنجبین استعمال کنند و هر گاه تنقیه بفصد و تلیین طبع کردند روغن گل بسرکه و گلاب در هم کرده سرد نموده پارچه کتان دران تر ساخته بر سر دارند که این ترطیب دماغ و تقویت آن و منع بخارات کند و بالجمله میباید که درین مرض عنایت به تبرید سر و ترطیب آن بالغایت دارند و عضلات ساق بعصابه بر بندند و قدمین بمالند و هر صبح ماء الشعیر چهل درم با ده درم شکر اگر فصل گرما باشد بارد و اگر سرما بود نیم گرم بدهند و چون چهار ساعت بگذرد پانزده درم سکنجبین ساده با آب سرد بدهند و اگر معده مریض ضعیف باشد قبل تناول ماء الشعیر سه جرعه گلاب و آب سیب بنوشانند و اگر حرارت قوی باشد ماء الشعیر با آب انار بدهند و یکنیم درم این سفوف بران اندازند مغز تخم کدو و قثا و خیار

و تخم خرفه و طباشیر مساوی باریک سوده بکار برند و درشب دو درم از آن بربع رطل آب انار میخوش و شربت تمر هندی بدهند و اگر حرارت اشتداد نماید و سوزش
و تشنگی قوی گردد یا ورم صفراوی بود ماء القرع مشوی یا ماء الخیار مدقوق مقدار چهار اوقیه با دو درم تخم خرفه سوده و نیم درم طباشیر سوده بدهند و ترشی ترنج با نبات
جلاب هر وقت نوشانند و لعاب اسپغول باندک روغن بادام شیرین و شکر طبرزد سوده بر برف سرد کرده دهند اگر زمانه گرما باشد ساعت بساعت ملعقه یا دو ملعقه
بدهند و غذا بحسب جوب قوت و قرب منتهای مرض و بعد آن باشد پس اگر قوت قوی و منتهای مرض قریب بود بماء الشعیر یا جلاب یا شربت بنفشه یا شربت
خشخاش یا آب انار و مانند آن اقتصار کنند و اگر قوت ضعیف و منتهای مرض بعید باشد باید که آشجو و مزورات معموله بکدو و قطف و اسفاناخ دهند و یا کعکات
بشکر طبرزد و بادام مقشر سوده و یا اندکی مغز قثاء و مغز خیار تازه بخورانند و اصلاح مزورات بمغز کاهو و غیره کنند و اگر فصل گرما باشد مسکن مریض سرد و مفروش
ببرگ خلاف و گل سرخ و شاهسفرم و نیلوفر و گل سیب باید و صندل و گلاب و کافور بران پاشند و حوالی آن ظروف وسیع پر از آب سرد که دران برف انداخته باشند
بنهند و بادکش از بعید بجنبانند بنحوی که هوا بمریض برسد و برودت او بدان مودی گردد و اگر فصل سرما باشد جای مریض معتدل الحرارة باشد بعد از آن در اعراضی که
با این مرض باشد نظر کنند و انچه واجب بود بدان تدبیر او نمایند پس اگر زبان مریض درشت و سیاه گردد بپارچه کتان در لعاب اسپغول و لعاب بهدانه بشکر طبرزد
و روغن بادام شیرین و روغن کدو تر کرده بمالند و لثه را بروغن بادام چرب کنند و یا بهرو و لعاب مذکور و آب خیار و آب خرفه بروغن کدو مضمضه نمایند
و اگر اختلاط ذهن اشتداد نماید پارچه کتان بروغن گل و سرکه ممزوج بگلاب یا آب سرد تر کرده بر سر نهند و امر بمالش قدمین بدست نمایند و بعضی ذکر کرده اند
که طبیخ کله پاچه اختلاط ذهن را فائده میکند اگر بعد تراشیدن موی سر بدان طلا کنند و اگر مریض را سهر عارض شود و خواب نیاید و این از علامات بحران نباشد
باید که حیله ها در تنویم و تسکین او انگیزند که خواب او علاج خوب است و شربت خشخاش بنوشانند و خشخاش بشکر بخورانند و مغز کاهو و اصول او مطبوخ بطریق
اسفیدباج خورانند و شیر دختران باندک روغن بنفشه بر سر مالند و جو کوفته مقشر و بنفشه و نیلوفر و خشخاش با پوست و کاهو و تخم آن و بیخ لفاح به آب
شیرین خوب جوشانیده پارچه یا قطعه بزرگ اسفنج دران تر کرده نیم گرم تکمید سر نمایند و روغن بنفشه و روغن نیلوفر که از تخم کدو ساخته باشند استنشاق نمایند
و اگر این روغنها بسرکه و آب کاهو و یا آب برگ خشخاش آمیخته بر سر ریزند خواب آورد و سهر را ببرد و اگر قوت مریض قوی باشد اندک افیون بخورانند و اگر آنرا
بوزن دو حبه بگلاب بخورانند و در بینی چکانند انتفاع یابد و خواب آرد و اگر مریض را هیجان عارض گردد و بر مردم حمله کند و زبان و دست او ببدی دراز گردد
و این از جهت ورم از صفرای محترقه میباشد باید که با آن مدارات و نرمی بعمل آرند و روبروی آن بعض دوستان او که از ایشان حیا و شرم داشته باشد حاضر باشند
و کلام لطیف نرم کنند و شخصی که از آن در صحبت بغض و عداوت بود و کسی که کلام غلیظ کند پیش او نیاید و بچیزیکه او را بغضب آرد یا غمگین سازد و تحریک او ننمایند
که آن در حدت مرض او بیفزاید و هرگاه بیمار را سبات عارض شود و آن از دلائل بحران نباشد و در خواب مستغرق بود حتی که خوف فرو رفتن حرارت غریزی
بقعر بدن و اخماد آن باشد باید که آنرا بیدار سازند و عطسه آورند و اطراف او خوب بمالند و اگر طبع قبض شود و وقت بحران حاضر نباشد آلو بخارا در شربت
بنفشه تر کرده و یا لعوق اجاص و یا شربت آن بدهند و یا شافه بعمل آرند و اگر طبیعت نرم گردد و این نرمی بسبب بحران نباشد آب پست جو با گل قبرسی
و صمغ عربی و یا قرص طباشیر قابض با آب به بدهند و به را بکنند و سیب شامی در گلاب تر کرده بدهند و بر شکم صندل و گلاب و آب برگ انگور نهند
و همچنین در سائر اعراض که این مرض را لاحق شوند عمل نمایند و بتدبیریکه در علاج اعراض تابع حمیات مذکور گردد علاج کنند و مدام تدبیر مریض بدانچه
مذکور شد تا وقت منتهای مرض و حضور وقت بحران نمایند و چون وقت منتهی باشد و قوت قوی بود از غذا منع کنند و آب سیب یا شربت بنفشه
یا آب جلاب یا آب انار که دران کعک تر کرده باشند بدهند و اگر قوت ضعیف باشد و وقت بحران قریب نبود باید که مریض را آب گوشت
بچه مرغ یا دراج یا تیهو یا کعک کوفته در آب سیب شیرین دهند و در آب نوشیدنی کعک انار اندازند و چون وقت بحران حاضر گردد باید که تحریک مریض و ازعاج
او و کثرت کلام با آن نکنند و خدام او را امر کنند که آواز قوی نکنند و او را بچیزی حرکت ندهند و غذا منع کنند و سوای جلاب یا آب انار یا آب سیب
ندهند تا آنکه بحران تمام شود و مرض منقضی گردد باذن الله تعالی و چون مرض بانحطاط شروع کند باید که تدبیر مریض بتدبیری نمایند که در وقت مرض

میکنند تا آنکه از سه روز تجاوز نکند بعد ازان تدبیرش بطریق ناقهین از امراض فرمایند جرجانی و ایلاقی می‌نویسند که در سرسام دموی بعد فصد سرو و
نهادن پارچهٔ مبلول بروغن گل و سرکه و گلاب بر سر این نطلخهٔ بارد بویا بنهند آب سیب و آب مورد تر و گلاب و صندل و اندکی کافور بهم بزنند و بکار برند و
این نطول سرد سازند بنفشه و نیلوفر هر یک دو مشت بابونه یک مشت همه را در آفتابه به آب بپزند و سر آفتابه پوشیده دارند چون حرارت آتش کمتر شود سر آفتابه پیش روی
مریض بکشایند تا بخار او به بینی رسد و دو مشت کنند و روغن گل بران انداخته انکباب نمایند و چادر بر سر بیمار کشند تا بخار آن بیرون نرود و باقی آب آفتابه بر سر او
چکانند و اصل در استعمال نطلخه و نطول آنست که در ابتدای این علت چیزهای رادع بکار برند مگر آنجا که عروق خارج سر ورم کرده باشد چیزهای ملینهٔ محلله با آن
بیامیزند و اگر در هفتهٔ اول اتفاق فصد نیفتد و قوت ضعیف بود یا مانعی دیگر باشد اسهال باین حقنهٔ لین نمایند کشک جو دو استار بنفشه و نیلوفر هر واحد یک استار
عناب پانزده عدد سپستان سی عدد بابونه پنج درم همه را در دو آثار آب بپزند تا یک آثار بماند صاف کرده پنجاه درم ازان بگیرند و یک استار شکر سرخ دران حل کرده
یک استار روغن بنفشه آمیزند و نیم گرم حقنه کنند و اگر حقنه ممکن نباشد شیاف بنفشه و شکر و اندکی سقمونیا بکار برند و اگر شیاف نیز ممکن نبود ماء الفواکه از تمر هندی
و عناب و آلو و سپستان و بنفشه جوشانیده و خیارشنبر و شیرخشت حل کرده بدهند تا طبع نرم شود و اگر شیرخشت نباشد عوض آن شکر کنند و اگر هر شب سی درم تمر هندی
و سی عدد آلو سیاه در آب تر کرده بیست درم شکر انداخته صبح صاف کنند و بدهند صواب باشد و شب وقت خواب دو درم اسپغول و هفت درم شکر در آب انار ترش
و شیرین بدهند و جذب ماده بأسفل کنند بمالیدن پاها وغیره که مذکور شد و در ابتدای مرض غذا ترک نمایند و بر آب انار ترش و شیرین باندک جلاب یا سکنجبین
ممزوج با آب سرد یا بگلاب اقتصار کنند و اگر هنوز طبع قبض باشد شربتهای ملین چون شربت بنفشه یا نیلوفر یا آب انار یا ماء القرع یا آب هندوانه بجلاب یا شربت
آلو یا آب میوه ها با شکر بدهند و بعد یک روز یا دو روز اندکی کشکاب رقیق باید داد و اندکی سکنجبین و حفظ قوت نمایند و مسکن مریض خانهٔ خوش هوا باید و در تاریکی
و روشنی معتدل باید بود در خواب آوردن کوشش نمایند اگر قوت قوی باشد افیون بر صدغ و پیشانی او طلا کنند و ببویانند و آنجا که مادهٔ مرض صفرای محض باشد نگاه
کنند اگر صفرا حدت پذیرفته باشد و عفونت قبول نکرده باشد بتسکین و تعدیل آن مشغول شوند و اگر عفونت یافته باشد با تسکین و تعدیل استفراغ باید کرد و ترتیب
علاج او برین گونه باید ساخت که وقت صبح شربت غوره یا شربت ریباس یا سکنجبین یا شربت ترنج یا شربت لیمون یا شربت انار بدهند و اگر طبع نرم نبود شربت آلو
و آب تمر هندی بجلاب دهند و بعد دو ساعت شربت کشکاب بدهند و اگر صفرا سخت تیز باشد ماء القرع یا آب هندوانه دهند و شربت خشخاش و شربت بنفشه درین علت
موافق باشد و وقت ظهر دو شربت از خیار ترش با شکر دهند و آنجا که حاجت غذا باشد مزورهٔ کدو و مزورهٔ اسفاناخ و مزورهٔ ماش مقشر و یا کاهو و اندک کشنیز تر
بدهند و مزورهٔ خیار همه بروغن بادام و اگر ترشی خواهند طفشیل از عدس مقشر با آب غوره یا از ماش مقشر با زعفران سازند و تدبیر خواب باید کرد و شربت خشخاش
و مزورهٔ سماق و کاهو و برگ کاهو اندرین باب موافق باشد و آنجا که بحقنه حاجت آید حقنهٔ نرم چون روغن بنفشه اندر کشکاب یا این حقنه بعمل آرند بگیرند بنفشه تخم خطمی
کشک جو سبوس گندم هر یک یک مشت همه را در دو آثار آب بپزند تا به نیمه آید مقدار هفتاد درم بگیرند و پنج درم شکر سرخ و پنج درم روغن بنفشه داخل کرده بکار برند
و این حقنه حرارت و تشنگی بنشاند کشکاب بیست درم لعاب اسپغول ده درم روغن کدو یا روغن گل ده درم بیضهٔ مرغ دو عدد همه را با هم بزنند و بکار برند و آنجا که مسهل
حاجت آید از بنفشه و تمر هندی و شیرخشت سازند و اگر از سرفه ایذا باشد از بنفشه و نیلوفر و تخم خطمی و سپستان و خیارشنبر و شیرخشت سازند و اگر بعد استفراغ هنوز
حرارت قوی باشد قرص کافور دهند و هر وقت که معده خالی باشد خرقهٔ کتان بسرکه و گلاب و اندکی کافور تر کرده بر جگر و سینهٔ او نهند و روغن گل و گلاب و اندکی سرکه
بهم بزنند و بر سر نهند و آنرا که بیخوابی باشد و سخن بیهوشانه گوید نطولی از بنفشه و نیلوفر و گل سرخ و پوست خشخاش و کشک جو و برگ کاهو پخته بر سر ریزند و هر شب
و مقعد و کف پا و بینی او بروغن مغز تخم کدو و روغن بنفشه چرب باید کرد و شیر دختران در بینی چکانند و شربت خشخاش بدهند و بابونه و شاهسفرم و کشک جو و
بنفشه در آب بپزند و پای او دران آب بدارند و بشویند و اگر غثیان و قی ظاهر شود باز نباید داشت پس اگر از حد بگذرد رب سیب و رب به و رب ریباس و رب غوره
و شربت انار و شربت لیمون و لیسیت انار دانه با رب سیب بدهند و بر معده لعوق زعفران و مورد تر و آب سیب و به ضماد کنند و اگر اسهال پدید آید و ضعف آرد
قرص طباشیر بشربت انار و شربت غوره بخورانند و سویق جو بسماق و اندک بلوط نافع بود و غذا السویق شعیر و سماق و حب رمان بمغز بادام بریان سازند و چون

عرق کثرت کند حتی که ضعف آرد بگیرند آب به و مورد تر و بدان روغن گل آمیخته بپزند تا آب فانی شود بر فقار و مفاصل بمالند و اگر روغن گل یا روغن بید یا روغن آس با آب غوره بهم آمیزند و بمالند روا باشد **طبری** گوید که علاج سرسام صفراوی آنست که تلیین طبیعت نمایند اگر قوت اطاعت کند و فصل موافق باشد باین مطبوخ آلو عناب سپستان هر واحد بست عدد تمر هندی سی درم مویز منقی پنج درم برگ عنب الثعلب یک باقه کشوث یک باقه ترنجبین پنج درم همه را بدستور مطبوخ جوشانیده صاف نموده بقدر قوت مریض گرفته مقدار هفت درم یا کم یا زیاده بحسب قوت علیل مغز خیار شنبر مالیده صاف کرده بنوشانند و آنچه گاه اسهال صفرا بماء الفواکه و لبلاب و ترنجبین و بنفشه بهترین علاج ست و سکنجبین حقنه های لینه و بعد اسهال لزوم ماء الشعیر مطبوخ با سپستان و طلوع یا جار خشک نمایند و اگر عظم تزاید مرض گردد و حرکات او مختلف باشد ماء الشعیر از ان قطع کنند زیرا که دران غذائیت ست و اگرچه اندک باشد و بر ماء القرع مشوی بجلاب اندک و بر ماء الخیار و آب هندوانه بشکر یا بجلاب اندک و بر لعاب اسبغول ساده فقط اقتصار نمایند و چون مرض انحطاط یابد بفصد اکحل یا باسلیق یا قیفال با کسیست و شیر دختران بر سر دوشند و بجراده کدو و خیار و برگ بید و برگ عنب الثعلب باریک سوده بروغن گل و سرکه آمیخته بر سر ضماد کنند و گاه سرکه و روغن گل تنها بر سر می نهند و هرگاه بسبب انحطاط مرض و تناقص آن احتمال غذا باشد ماء الشعیر بنوشانند و اگر در انجا سرفه یا ضعف در معده نباشد با ماء الشعیر سکنجبین معمول با پوست بیخ کاسنی و تخم آن افزایند و هرگاه علت زائل گردد یا اندکی باقی ماند لزوم آبزن و تمریخ بوم بروغن معمول از روغن بنفشه سازند و بروغن بنفشه و روغن کدو و روغن خلاف نوشانند و اگر در عضوی تشنج و یا در چشم انتشار ظاهر گردد و بعلاجش مشغول نشوند تا آنکه مرض زائل شود و مریض باز ان شفا یابد و بغذای خود عود کند و چون بغذا و قوت عود کند لزوم تمریخ عضو و ترطیب و تبدیل مزاج او نمایند اگر متغیر گردد که باین طریق اصلاح یابد و زیاده و کم ازین بر طبیب ست بهر آنکه تغیر این مرض تغیر سریع و حرکات او حرکات مختلف بسیار میباشد و باید که غذای او در وقتی که ابتدا بتغذیه او کنند مزورات حصرمیه باشد بعد از ان بجوزه مرغ رطب صغار نقل کنند و آنرا بارد سازند باینطور که در آب غوره اندک کشنیز و اندک بادام مقشر کوفته و مغز خیار اندازند بس دران بچه مرغ بریان اضافه کنند و ساعتی بگذارند بعده اغتذا بدان نمایند و اما علاج نوع دموی آن اینست که در ابتدا بفصد هر رگی که عادت فصد او بسیار باشد پردازند بعده چند روز صبر کرده فصد رگ منخرین نمایند بعد از ان چند روز توقف کرده هر دو رگ زیر زبان کشایند و اخراج خون ازین عروق بقدر امکان و قوت باید پس از ان اگر متحمل اسهال باشد مطبوخی که در قسم صفراوی مذکور شد مسهل دهند و لزوم ماء الشعیر بسکنجبین معمول بآب عناب یا آب به یا آب سیب یا مجموع اینها سازند و باید که در سکنجبین نصف سرکه و نصف ازین آبها داخل کرده بپزند و سرکه و روغن گل بهم زده و گاه بر سر نهند و واجب نیست که در طعام صاحب این علت و شراب او خشخاش داخل شود زیرا که دران قوت حبس ماده در سر و تغلیظ آنست و نشاید که ماده این مرض در سر گذارند بلکه از ان تحلیل کنند یا ترقیق آن نمایند تا از منخرین یا از حنک بسوی دهن جاری شود و چون علت منحل گردد بمزورات متخذ از سرکه و شکر و کاسنی مسلوق مطیب بسرکه و بکاهو مسلوق غذا سازند و بحسب اوقات مرض در تقلیل مقدار و تغیر اوقات غذا تصرف نمایند و اگر ازین تدبیر نجاح حاصل نشود و چیزی سوای بقیه ماده که تحلیل نشود یا نضج نیابد نباشد اعاده استفراغ بحسب احتمال قوت نمایند و تدبیر دوا و غذای او بحسب موجب حال کنند و چون از مزورات بتدریج نقل کنند اول در جه بچه ماکیان مطبوخ بسرکه و عدس مقشر باشد بعده بگوشت بزغاله شیر خواره نقل کنند و از امتلا و تخمه حذر کنند و دیدم که بعضی اصحاب سرسام را بعد زوال مرض و رجوع بغذا تخمه بهم رسید و از ان حمیات مختلف الادوار عارض شد و بعضی را دق لاحق گردید **ابن الیاس** گوید که اگر سرسام از خون باشد قبل استحکام و ضعف نبض فصد سر رو نمایند و اخراج خون بقدر قوت و طاقت کنند و اگر مریض متحمل فصد نباشد و بعد استحکام و ضعف نزد طبیب برسد حیله اخراج خون از هر مکان که مناسب بود باید کرد و اسهال طبیعت بمطبوخ فواکه و نقوع مشمش و شربت آلو کنند و هر صباح جلاب از عناب و آلو بخارا هر واحد بست عدد و تمر هندی و شکر سفید و ترنجبین هر واحد بست درم بنوشانند و غذا ماء الشعیر دهند و اگر با سرفه باشد جلاب از بنفشه و نیلوفر و تخم کاسنی هر واحد سه درم سپستان بست عدد و شکر سفید بست درم سازند و غذای ماء الشعیر با بنفشه و نیلوفر و عناب و سپستان و خشخاش دهند و اسهال طبیعت در روز ششم کنند اگر نضج ظاهر شود و اگر ظاهر نگردد تا روز هشتم تاخیر کنند و درین علت تعجیل اولی از تاخیر است باین مطبوخ سنای مکی هفت درم بنفشه پنج درم نیلوفر چهار درم تخم کاسنی سه درم آلو و عناب و سپستان

هر یک بست عدد و بر یک نیم آثار آب بپزند تا به نیم رطل آید شیرخشت و ترنجبین و خیارشنبر هر یک ده درم در ان مالیده صاف نموده بنوشند و غذا در آخر روز ماء الشعیر دهند و چون هذیان و اختلاط عقل عارض شود لخلخهٔ بارد مقوی دماغ مثل صندلین و گلاب و آب خیار و سرکهٔ کهنه و شیر زنان و روغن گل سازند و اطراف به آب گرم و مطبوخ بنفشه و سبوس و خطمی و اندکی نمک طعام بمالند و جرادهٔ کدو و خیار بر سر نهند و ریاحین بارده مثل بنفشهٔ تر و گل خشخاش و نیلوفر و سیب و گل کدو و برگ آن ببویانند و برگ بید تازه فرش کنند و گلاب پاشیده بران خواب کنند و تنقیه از آلو شیرین مقشر ملوث بشکر سفید سازند و آب تربز پنجاه مثقال بشکر سفید ده درم و یا آب خیار کوفته افشرده بنوشانند و نوشیدن لعاب اسبغول بجلاب نافع بلیغ دارد و اگر از صفرا باشد علاجش صرف عنایت به تبرید سر و ترطیب آن و ریختن روغن گل و سرکه بر سر بسیار و تغریق راس بروغن بنفشه و روغن گل و روغن کدو بهر تقویت دماغ و عدم قبول آن ماده را و اسهال طبیعت بماء الفواکه و مطبوخ آن و آب نقوع مشمش و آب انار مز مصوصین لشحم آنها و نوشانیدن جلاب هر صباح از تمر هندی ده درم تخم کاسنی سه درم عناب و آلو هر واحد بست عدد و شکر سفید ده درم و ترنجبین پانزده درم و اقتصار از هر غذا بر ماء الشعیر مطبوخ دران خشخاش و بنفشه و عناب و سپستان است و شربت بنفشه و خمیرهٔ بنفشه و شربت خشخاش هر کدام از ینها که بنوشند نافع است و لخلخهٔ بارد که در دموی گذشت استعمال نمایند و جرادهٔ کدو و خیار و کاهو و عنب الثعلب سبز بر سر نهند و بر فرش صندل و برگ بید مبلول بگلاب خواب کردن نافع بود و این حقنه در سرسام صفراوی بسیار نافع است زیرا که اسهال برفق کند و حرارت پیدا نکند بلکه تسکین آن نماید و ایضاً در حمیات حاده چون طبیعت قبض باشد استعمال نمایند بگیرند سبوس گندم در صره بسته و تخم خطمی و جو مقشر کوفته هر واحد یک کف عناب و سپستان هر یک بست عدد نیلوفر چهار درم سنای پنج درم و در چهار رطل آب بجوشانند تا یک نیم رطل بماند و دران ده درم شکر سفید حل کنند و ده درم روغن بنفشه بران ریخته حقنه نمایند و این حقنهٔ دیگر تطفیهٔ حرارت غریبه بسیار کند و تسکین عطش دلیب نماید بگیرند آب کشک جو و داد وقیه لعاب اسبغول و روغن بادام شیرین و روغن کدو هر یک اوقیه و خوب بهم زده بدان حقنه کنند که این تطفیهٔ عجیب لیبب وحمی و سرسام و احوال آن نماید و در سرسام صفراوی اسهال مشکل بود بهر آنکه ماده در ینوقت بسوی سر صاعد باشد و بقراط گفته که سرسام بجمیع اجناس خود قتال است و در حمیات حاده چون مریض از روشنی نفرت کند و در سر وجع دائم و ثقل یابد بحدوث سرسام تیقن نمایند **خجندی** گوید که در سرسام دموی فصد قیفال و اخراج خون بقدر قوت و تلیین طبیعت به آب فواکه مثل تمر هندی و شربت آلو و نیلوفر و عناب کنند و لخالخ و شمومات بعمل آرند و از اغذیه ماء الشعیر محض یا آب انار دهند اگر سر فهر نباشد و الا لعاب از عناب و سپستان و نیلوفر و خمیرهٔ بنفشه و مانند آن بدهند و اگر بادی سهر بود بشربت خشخاش و از اغذیه ماش بمغز بادام شیرین یا ماء الشعیر بمغز بادام و تلیین طبیعت بحقنه های لینه و مسهلات مشروبه بسهل مثل شیرخشت و ترنجبین و تمر هندی در روز پنجم و یا در ششم کنند و این مطبوخ نافع این ها [illegible] است و نسخهٔ آن همانست که در قول ابن الیاس گذشت لیکن درینجا وزن بنفشه سه درم و نیلوفر ده درم و کاسنی دو درم هست و روغن بادام شیرین یک درم عوض عناب و سپستان نوشته و در صفراوی هر صبح شربت نیلوفر و بنفشه دهند و برای تلیین شربت تمر هندی و عناب و بنفشه نوشانند و اگر حرارت بسیار قوی باشد این قرص کافور دهند بنفشه نیلوفر طباشیر گل سرخ تخم خرفه تخم کاسنی هر یک سه درم مغز تخم خربزه مغز تخم خیارین مغز تخم کدو هر یک پنج درم رب السوس دو درم صندل سفید سه درم کافور ربع درم زعفران ثلث درم همه را کوفته بیخته قرص سازند شربتی دو درم و این حقنه نافع است بنفشه خشک یک کف سنا سه درم ترنجبین ده درم باقی همانست که در قول ابن الیاس گذشت و نوشته که در سه رطل آب بپزند تا یک رطل بماند **ابن هبة الله** گوید که اگر ورم حادث از خون باشد مبادرت بفصد قبل استحکام مرض کنند و اگر فصد دست ممکن نبود رگ پیشانی و بینی کشایند و اخراج خون مقدار حاجت بیکدفعه نمایند و ماء الشعیر مطبوخ بعناب بنوشانند و آب انار بدهند و تعدیل طبع بآب تمر هندی و شربت بنفشه و نیلوفر یا شربت ورد کنند و اگر طبع سخت قبض باشد شربت آلو و خیارشنبر با آب تمر هندی و شربت عناب دهند و اگر تشنگی بسیار باشد تکثیر مبردات نمایند و اجازت شرب آب سرد ندهند بعد ازان قصد تقویت سر بروغن گل مضروب بسرکه و یا سرکه و گلاب کنند و بر پیشانی صندل و گلاب و کافور طلا نمایند و اگر از مشروبات اسهال نشود حقنهٔ لین بعمل آرند و اگر مریض قریب بمنتهای رسد و بیخوابی شدید و اختلاط عظیم باشد لطول منوم که در ذیل علاج گذشت بر سر ریزند و اگر بدن ممتلی باشد

فصد

آب بر سر نباید ریخت و روغنهای سرد مرطبه بر سر مالند و اگر سهر کم نشود شیر زنان بر سر دوشند و آنرا بروغن نیلوفر و بنفشه و بینی چکانند و مریض را بر بستر نرم بخوابانند و چون صلاح یابد مزوره ماش و کدو و اسفاناخ غذا سازند و اندک پست جو مغسول بآب گرم بشکر و آب سرد بدهند و چون آثار صلاح پدید آید و تپ ساکن شود غذا مزوره سماق و یا مزوره حصرم و یا اسفاناخ سازند و کاهو خورانند و چون بران ایام بگذرد و بصحت عود کند در حمام داخل نمایند و بچوزه مرغ و دراج و ماهی صحوری غذا نمایند و از غذای بسیار حذر کنند تا در معده فاسد نشود و بتدریج اعاده بعادت او نمایند انطاکی گوید که در سرسام مبادرت بفصد کنند و تبرید باخراج ماده بدانچه تعدیل او کند از مسهل وغیره باید کرد و سعوطات نیکوست مگر در برسام بسبب احتمال عطسه که آنرا مضر است و صاحب سرسام حار کثیر تناول پست جو و شرب آب آن نماید و ماء القرع مشوی بعد طلاهای آن بآرد جو بسرکه سرشته و خوردن عدس بروغن بادام و طلای سر بجراده کدو و روغن گل و شیر زنان و زعفران مجرب است و شستن پا بماء الطبیخ سبوس و نمک مجرب و هرگاه قرانیطس متمادی گردد و در قوت احتمال یابند فصد رگ پیشانی و حجامت ساقین نمایند و درین وقت بنفشه و آنچه ازان سازند بکثرت خورانند گیلانی مینویسد که سکنجبین درین مرض باید که بسیار اندک استعمال نمایند زیرا که اکثار ازان دماغ و عصب را ضرر دارد و معذالک شربت آلو ازان بسیار نیک است بهر آنکه درین با وجود قمع و تبرید ترطیب و تسکین و منع بخار و ازلاق و تلیین طبیعت است و درین لذع نیست که دماغ را و آنچه متصل بدانست ضرر رساند و ایضا میباید که کثرت حوامض نکنند و چون استعمال نمایند باید که ترشی او قوی نباشد و نه صرف بود بلکه مخلوط کنند بچیزیکه تعدیل او نماید و تبرید مفرط هم استعمال نباید کرد و حذر از شراب اولی است و اگرچه ممزوج باشد و از همه آنچه اعانت بر جذب مواد بسوی سر کند و از جمیع مسخنات دماغ و مضعفات آن اجتناب باید کرد و در سرسام صفراوی حاجت بحقنه شدید تر بود زیرا که ازیشان ادست تحرک بسوی فوق و مسهلات قویه اگرچه اند دار الشربه نافعه آن شربت صندل است و ماء القرع بآب غوره و شکر و ماء الشعیر رقیق بروغن بادام و شکر و بعد نضج تلیین طبیعت سحرگاه قرص کافور دهند و هنگام خواب دو درم اسبغول بجلاب بارد بخورانند و طلب خواب باشربه منومه مثل شربت خشخاش و شربت نیلوفر و شربت کاهو نمایند و یا تخم خشخاش و تخم کاهو سوده در ماء الشعیر بپزند و طلای پیشانی بقیراط افیون و مثل او کافور سازند و حقنه تلیین هر دم مطلب که درینجا استعمال کنند اینست و نسخه آن همانست که در قول جرجانی گذشت و در ان سفیده بیضه خام داخل است و باید که شربت خشخاش بعد تنقیه دماغ و لین طبع و هنگام قرب منتها بنوشانند و علاج قسم دموی اینست که قبل از زوال عقل فصد قیفال نمایند و خصوصا اگر مریض را بفصد آن عادت بود و اخراج خون بسیار در دفعات بدو روز یا سه روز بقدر قوت کنند و باید که تعویل بر قوی نمایند چه اگر قوی بود مریض سالم گردد و اگر بخلاف این باشد لامحاله بمیرد و در اکثر قوت قوی از قوت افعال اعضای رئیسه شناخته می شود پس اگر عقل و حس و حرکت صحیح باشد دماغ صحیح بود و چون نفس و نبض صحیح طبیعی باشد قلب صحیح بود و اگر اشتهای طعام صحیح باشد جگر صحیح قوی بود و هرگاه این امور بخلاف آن باشد این قوی ضعیف بود و چون از فصد عروق دست مانعی باشد بر ساقین حجامت کنند بعده میان هر دو شانه بعد ازان بر نقره فصد رگ پیشانی و بینی و هر دو رگ زیر زبان کشایند و خون بقدر امکان برآرند و اگر فصد این عروق باخراج دم باحتیاج کفایت نکند فصد صافن نمایند تا جذب خون باسفل نماید و بعد فصد در اول امر سکنجبین و خصوصا معمول از پوست بیخ کاسنی و تخم آن اقتصار نمایند و بعد دو روز غذا بماء الشعیر رقیق مفرد یا سکنجبین سازند اگر سرفه و ضعف در معده نباشد و اگر خوف ضعف بود نان مغسول و بقول و حبوب بارده مثل چقندر و کاهو و سرمق و ملوکیه و بقله یمانیه و کدو و خیار و قثاء و ماش و عدس مقشر و جو مقشر معمول بآب میوه های ترش مثل آب غوره و انار و ریباس و به و سیب اگر طبع نرم بود و اگر قبض باشد با آلو بخارا و تمر هندی دهند و اگر طبع مائل بقبض باشد هر روز آب آلو با ترنجبین و یا شیرخشت بنوشانند و اگر طبیعت نرم نشود حقنه لینه یا شیاف استعمال نمایند و اگر احتیاج زیاده اسهال باشد ماء الفواکه و بنفشه و لبلاب و خیارشنبر وغیره دهند و از غذا بماء الشعیر مرکب بعناب و آلو در روزی یکبار یا دو بار اقتصار ورزند اگر طبیعت قبض باشد و بزرشک یا سماق یا به یا غوره دهند اگر طبع نرم باشد و بعد زمانه ابتدا ماء الشعیر غلیظ تر دهند و در تغلیظ آن بیفزایند تا آنکه مرض بانتها رسد و وقت بحران حاضر شود و در وقت انتها تدبیر غذا بلطف تیکه در قول صاحب کامل گذشت باید کرد و چون بصحت عود کنند از تناول غذای کثیر و از مشی در آفتاب و از تعب و از خوردن حلاوات و از تخمه و جماع و حرکت بسیار اجتناب نمایند مؤلف خلاصه گوید که در سه روز اول رگ قیفال زنند و عرقیات مناسب با شربت عناب و بنفشه و نیلوفر و لعاب اسبغول

وخاکشی دهند ور روز ششم تلیین دهند باین وجه مغز فلوس پانزده درم شیرخشت ترنجبین هریک ده درم خمیره بنفشه هفت درم گلقند شکری ده درم ریوند خطائی نیم مثقال روغن بادام نیم مثقال و این مطبوخ از مجربات ست سنای مکی یک جزو گل بنفشه پرسیاوشان گاوزبان هریک نیم جزو مویز منقی عناب زرشک هرکدام بقدر مجموع باده چندان آب بجوشانند تا ربع بماند صاف نموده کشنیز خشک تخم کاسنی تخم خیارین تخم خرفه مغز تخم کدو هریک سه درم کوفته در رطلی از آب مذکور بیندازند و تا دو ساعت نگهدارند انگاه صاف کرده بنوشانند فانه من الخواص العجیبة واگر طبع در غیر روز بحران نرم شود وسویق شعیر باگل ارمنی وصمغ عربی یا قرص طباشیر برب به ورب سیب وگلاب بدهند وصندل وگل سرخ باگلاب وآب برگ انگور بر شکم ضماد کنند واگر مرض بطول انجامد بریکه در قول انطاکی گذشت بعمل آرند و باشند که در آخر سرسام زبان بسبب نزول ماده گرفته شود و بیمار بر تکلم قادر نباشد درین وقت از گل بابونه واکلیل الملک وسبوس گندم وگل بنفشه بر سر و گردن نطول نمایند و سر بحاران وارند و مکرر دیده شده که ماده سرسام بحران انتقالی نقحف ریخته در زیر جلد باعث اورام عظیمه صلبه گردیده وازمداومت تطلیه بآب کشنیز تازه بتحلیل رفت و در غذا عدس با سرکه بغایت مفید است سدید گوید که این حقنه مرطب بالمین مسکن حرارت در سرسام صفراویست ماء الشعیر سی درم روغن گل ده درم لعاب اسپغول بست درم نیم گرم حقنه کنند وگاهی خمیره بنفشه یا ترنجبین قدر حاجت اضافه کرده میشود واین حقنه جید است عناب سپستان هریک ده عدد جو مقشر ده درم بنفشه خشک پنج درم نیلوفر سه درم چهندریک قبضه لطیفه جوشانیده صاف کرده بست درم ترنجبین یا شیرخشت وفلوس خیارشنبر ده درم روغن کنجد پنج درم بوره ارمنی یکنیم درم واین ملین صاحب سرسام را در روز ششم بخورانند شیرخشت ده درم تا پانزده درم تمرهندی منقی پانزده درم خمیره بنفشه پنج مثقال گلقند ده درم راوند نیم مثقال واین مسهل در روز دوازدهم یا شانزدهم داده شود وفلوس خیارشنبر ده درم تا ده مثقال گلقند پنج مثقال شیرخشت ده مثقال خمیره بنفشه ده مثقال ریوند چینی نیم مثقال روغن بادام یک درم باذن الله تعالی نفع بخشد

علاج فلغمونی وشقاقلوس دماغ

علاجش مثل علاج سرسام دموی کنند لیکن در فصد مبالغه نمایند وفصد عروق زیر زبان وچهار رگ وعروق جبهه وپس گوش بعد فصد سر و بسیار نافع است وحکیم علی نوشته که در فلغمونی مبالغه در اماله مواد بسوی اسفل از وضع محاجم اولاً بر کتفین پس بر جنبین پس بر خاصرتین پس بر ورکین پس بر فخذین پس بر ساقین نمایند و بر ساقین شرط نیز بعمل آرند واین بعد فصد اولی وایضاً در استعمال شمومات بارده مثل صندل وکشنیز سبز وگل کدو وخیار کوچک وکافور وامثال آن وکذالک نطوخ اطلیه واضمده بارده ومنومه بر سر چنانچه در حمره مذکور گردد مبالغه کنند وصاحب اقتباس گفته که فلغمونی وشقاقلوس نیز از اقسام سرسام غیر حقیقی است وسبب فلغمونی تعفن خون است وسبب شقاقلوس خون گرم یا ترکیب سودا بود وعلاجش مثل سرسام دموی وسوداوی نمایند

علاج حمره وحمره دماغ وقوبای آن

علاجش بعینه علاج سرسام صفراوی ست مع زیادتی ترطیب کثیر ودوام ربط اطراف وفصد چهار رگ واین ضماد علو بخان نافع حمره است آرد ماش آب وجو در روغن گل وشیر زنان وزرده بیضه نیمبرشت آمیخته بر پارچه کتان مالیده بر سر نهند وساعت بساعت تبدیل نمایند واین ضماد در ابتدا مستعمل جراده کدو وخیار پوست خربزه عنب الثعلب برگ کاسنی گل بنفشه کوفته اقاقیا داخل کرده ضماد نمایند واین ضماد در انحطاط استعمال میکنند آرد ماش بقدر کف گل بنفشه مثقال اقاقیا دانگ کوفته بشیر زنان وروغن گل وزرده بیضه آمیخته بر پارچه طلا کرده بر سر گذارند واین طلا نافع است صبر زعفران اقاقیا فوفل گل ارمنی شیاف مامیثا صندل سرخ کوفته بآب کاسنی تازه وآب عنب الثعلب سبز آمیخته بر سر طلا کنند وصاحب اقتباس این را نیز قسمی از سرسام غیر حقیقی نوشته وگفته که اول فصد قیفال کنند و بفاصله دو سه روز رگ پیشانی و یا بینی گشایند پس معالجه سرسام صفراوی پردازند وشیخ میفرماید که علاج حمره وقوبای دماغ بعلاج صبار نمایند طبری و گیلانی گویند که حمره بحای مهمله چون حادث گردد در سائر اعضای ظاهری حس منقسم بدو قسم میگردد یکی منبسط زیر جلد و درین حمرت در جلد ظاهر میگردد و دوم فرو رفته در عمق لحم واین را جمره بجیم نامند وحمره فلغمونیه نیز واین ازجهت مشابهت بجمره نار وحرکت آتش در حرقت والتهاب بدان نامیده اند واین نوع گاه عضو را فاسد میکنند و اماتت آنرا مینماید وگاهی زائل میگردد بحسب قلت ماده وکثرت آن وخبث وصلاح آن وسبب این مرض خونی است

که باختلاط صفرا فاسد میشود و منبسط میگردد و بجوش میخیزد و در رگهای باریک راهی شگافد پس بسوی لحم و عصب و عظم سیر یزد و چون این علت در دماغ پیدا شود
و آن ارتقای خون فاسد باختلاط صفرا بسوی بعض اجزای دماغ یا اکثر آنست لوع واحد گردد و آن است که در حجاب منبسط میشود پس در انجا اندر غشای
موضوع بر قحف و یا در غشای موضوع بر دماغ و یا در بن هر دو منبسط گردد و با این خون فاسد در عروق دماغ متخلل شود و اما قسم دوم که آن عمیق است در دماغ
عارض نمیشود زیرا که قبل از انکه در دماغ فرو رود مریض را هلاک میکند چه دماغ متحمل مثل این الم نمیشود و نمی بینی که اکثر بمشارکت عضو بعید متالم میگردد و کیفیت
که او بنفسه متالم شود و مادهٔ حاده اکاله او را مس کند و فرق میان این مرض و قرانیطس حار آنست که آن تحلل را زائل میکند و با وی تپ مطبقه میباشد و چشمها
سرخ میگردد و با این علت تپ و زوال عقل نمیباشد بلکه مریض در سر خود آتش ملتهب مییابد و برآن طاقت صبر و قرار نمیدارد و علاجش آنست که فصد قیفال
و رگ پیشانی و رگ منخرین و هر دو رگ زیر زبان بحسب امکان و مطاوعت قوت یکی بعد دیگری بگشایند بعده بشرب ماء الشعیر و اغذیهٔ مرطبه مثل کاهو و قطف
و کاسنی و حریرهای معمول از نشاسته و روغن بادام لزوم نمایند و نظر بسوی چیزهای سرخ براق برای جذب ماده بسوی ظاهر بمشاکلت نمایند و لزوم این ضماد کرده
نمایند جراده کدو و مغز خیار برگ عنب الثعلب صندل سفید خشخاش اطراف بید برگ بنفشه نیلوفر برگ اسپغول بقدر لائق علت گرفته باریک سوده با سرکه آمیخته بر سر ضماد
کنند و یا سفیدهٔ تخم مرغ را با روغن گل خام آمیخته سرد نموده بر سر گذارند و هر ساعت که گرم گردد تبدیل نمایند و باکی نیست که بالای ضماد قدر اندکی روغن بنفشه بچکانند
لاسیما وقت ظهور انقصان و کمی درمات بعده جو مقشر و برگ بنفشه و نیلوفر هر واحد کف کبیر پوست خشخاش سبوس گندم هر واحد کف برگ عنب الثعلب یک کف
بپزند تا مهرا شود پس صاف کرده نیم گرم بر سر ریزند و ثفل آن همیشه بر سر نهند و اگر بینند که ازین بیمار را اتفاق می شود در هوا سرد کنند پس بر سر ریزند در هر روز
بدفعات متوالی و بهترین چیزها که درین مرض استعمال کنند این ضماد است بگیرند برگ عنب الثعلب و تخم آن و سیب رسیده و هر دو را نرم کوفته در سرکه ممزوج
نو بروغن بنفشه بجوشانند تا مثل مرهم گردد بعده اندک آرد جو و سویق او آمیخته مثل خاگینه کنند و بر سر از ان خضاب غلیظ نمایند و چون مرض اختلاط با رد
قلق زائل شود و در قاروره آثار نضج پدید آید اگر قوت مطاوعت کند باین مطبوخ مسهل دهند برگ عنب الثعلب برگ خطمی برگ خبازی هر واحد دسته تمر هندی
سی درم ترنجبین بست درم آلو بست عدد عناب یک کف سپستان یک کف و اگر قوت شاهی بهم رسد دو کف کبیر همه را بدستور مطبوخ جوشانیده صاف نموده
شربتی از ان بقدر قوت علیل نوفصل گرفته هفت درم فلوس خیار شنبر در ان مالیده نیم گرم بنوشانند و اگر قوت کفایت کند دو سه بار این مطبوخ استعمال کنند
هر گاه اندک بقیهٔ مرض بماند این سعوط بکار برند بگیرند شیاف ابیض که در ان اقلیمیا نباشد و انزروت او بشیر خر پرورده باشند بقدر نلسوج و در شیر
دختران حل کرده اندکی بروغن بنفشه یا روغن نیلوفر و روغن کدو یا روغن تخم خیار بران انداخته بهم زنند و صاف کرده قدری سرد نموده سعوط کنند پس اگر ازین راحت یابد
و در چشم او خشکی نیابد لزوم این سعوط نمایند که مریض ازین صحت یابد و اگر اشک سائل شود و از ان راحت نیابد شیر دختران از پستان بر سر دوشند و نهادن پارچه
مبلول بآب طلع و گلاب با اندک سرکه و روغن گل بهم آمیخته بر سر لزوم نمایند و مسکن و خوابگاه مریض در جائی که در ان هوا سرد و بسیار آید مقرر سازند و از دوشی در آفتاب
و قرب آتش حذر کنند و بر بنفشه و نیلوفر آب سرد پاشیده ببویانند و اگر صاحب این مرض را آب عصای الراعی بشیر دختران سعوط کنانند اثر نیکو بخشد و گاهی عصای الراعی
و طحلب و برگ اسپغول سائیده قدری سرکه آمیخته بر سر ضماد میکنند و این ضماد در اول این مرض و در آخر آن نیکوست و اما النطول صلاحیت استعمال ندارد
مگر در آخر این مرض و اگر با این علت در ابتدا تپ لازم گردد و بر روی مریض نمش بنفسج ظاهر شود بی شک علیل هلاک گردد و اگر چهرهٔ او مع ظهور تپ زرد گردد
اسهال او را عارض نشود خلاص یابد و این مرض از امراض مشتبهه است باید که هنگام وقوع آن تامل تمام در علامات و معالجه آن نمایند سمرقندی در شرح اسباب
مینویسد که دیدم این مرض را مع علامات او که بعد قی برنهار حادث شده بود و هنوز نوبت اختلاط عقل و سیاهی چهره نرسیده بود و علاجش بنوشانیدن فاد زهر
و نارجیل دریائی نمودم و صحت یافت و حمره که بکودکان افتد تدبیرش علاج عطاش است که بعد لیثرغش بیاید بهر آنکه از قانون و شرح آن حمره و عطاش
در صبیان مرض واحد ظاهر میشود و رازی در حاوی کبیر نوشته که گاه مرضی شبیه بقرانیطس بغیر تپ عارض شود و بودن او بغیر حمی و لیکن خالی بودن آن از نوم است
لیکن با قلق شدید و جهیدن بود که صاحب او را قرار نباشد و خواهد که بر دیوارها بر جهد و گاه بر بستر بغلطد و گاهی بقوت بنشینند و گاهی به ضعف

بنفتند و معذلک در نبض او تغیر تواتر و سرعت عارض نشود و بول او رنگین نگردد و با شدت ضجر و غم باشد و نفس تنگ شود و تشنگی بسیار دارند و اگر آب بنوشند بسر فره خارج گردد و این مرض اکثر در یک روز قتل کند و گاهی تا چهار روز بکشد و احدی از آن نجات نیابد بلکه چهره و زبان سیاه شود و چشمهای ایشان باز ماند و حال آنها مثل حال باهو فین بود و بعد از آن حرکات ایشان سست شود و نبض ساقط گردد و بمیرند و اکثر موت آنها باختناق بود و شیخ میفرماید بعید نیست که سبب این علت مشارکت دماغ بعضوی دیگر کریم مثل عضل نفس باشد چون اثر تشنج یا فساد دیگر مثل خناق عارض شود و متادی بدماغ گردد و او را مشوش و فاسد گرداند و عقل مختلط گردد و عطش بتخفیف نواحی راس و حلق و صدر عارض شود و لهذا بشرب آب ساکن نگردد و قرشی میگوید که این مرض را اکثر دیده ام هنگامی که وبا عارض می شود و احدی را ندیدم که از آن خلاص یافت و کسی را ندیدم که در اول روز از آن بمیرد بلکه هر کسی را که این مرض عارض میشود ضجر و قلق آنرا اشتداد می نماید و قرار نمی یابد و بر یک شکل قائم نمی ماند بلکه بر فرش و بستر خود منقلب میگردد و گاه بقوت و سرعت حرکت میکند و گاه یکبارگی ایستاده میشود و همواره حال همچنین می باشد تا آنکه سست میگردد و می میرد و زبان بعضی بالکل سیاه میگردد و بعضی را این وقت قرب موت عارض میشود و اطبا از مشاهده این مرض حیران میشوند و اکثر بمریض نسبت می کنند که او این افعال باختیار خود می کند بارادهٔ اظهار آنکه مرض او شدید هست و در نفس الامر چنین نباشد پس گاهی بعض اطبا همین اعتقاد میکنند تا آنکه مریض می میرد و کسانی را که من مشاهده کرده ام احدی را از ایشان ندیدم که عقل آن ظاهر مختلط گردد بلکه اکثر از ایشان از فعال خود که میکنند عذر می نمایند و می گویند که از شدت کرب بر نفس خود قدرت نداریم و اکسی که مس بدن آنها می کند دران از حال جهت تغیر نمی یابد و لهذا انکار مردمان زیاده بود و تحقیق صدق کلام مریض درین باب نمی کنند حتی که مریض هلاک می گردد و این مرض عارض می شود وقتی که عفونت شدید در قلب پیدا می شود و از آن انطفای حرارت غریزی لازم می گردد و کرب باشدت می کند و درین هنگام و نفس تنگی عارض می شود و بسبب تخفیف اعصاب صدر که بنا بر قوت حرارت و چون این اعصاب خشک می شوند بر تحریک تام متمکن نمی باشد و لهذا اکثر موت ایشان باختناق میباشد بسبب انطفای حرارت غریزی و نبض ایشان را تواتر و سرعت عارض نمیشود بنا بر آنکه حرارت غریبه تا بجگر و مجاری بول منتهی نمی گردد و لهذا بول از مجرای طبیعی متغیر نمیشود و گیلانی می نویسد امید هست که بر قرشی این امر مشتبه باشد زیرا که در تپ وبائی نیز اکثر این اعراض می باشد و گازرونی بعد نقل قول رازی و شیخ و قرشی نوشته که این اقوال از عجائب عجیبه هست و مثل این نه در کتب طبیه دیدیم و نه از آبای اولین خود شنیدیم

علاج سرسام سوداوی

و این کمتر افتد و اشد آفت و ابطای برء است و با لیخولیا میگراید بعد فصد تبرید و ترطیب دماغ از ادویه و ماء الجبن کنند و پس از نضج ماده مسهل سوداوی و حب قیمون تنقیه نمایند و بر تبرید و ترطیب ماء الشعیر بشیرهٔ خشخاش و ترنجبین و جهت تفتیح و تلطیف ماء و سکنجبین که بسیار ترش نبود مناسب است و بعد تنقیه ضمادات و نطولات مرطبه بکار برند و ضماد مغز تخم کدو مغز تخم تربوز نیلوفر بنفشه هر واحد یک توله سائیده بشیر دختر یا بزآمیخته نیز برای سرسام سوداوی و صداع یبسی و خشکی بینی و دماغ فائده تمام میکند و نطول بابونه نمام گل سرخ اکلیل الملک برگ خشخاش برگ چقندر بعد تنقیه نافع و بعضی شبت عنب الثعلب گل بنفشه تخم خطمی حلبه اسطوخودوس نیز افزوده اند و ایضاً بابونه شبت ریحان بنفشه گل نرگس در آب شیرین پخته روغن بابونه روغن کنجد روغن بادام شیر دختران داخل کرده نیم گرم بر سر نطول کردن سودمند است و هر چه در علاج امراض دماغی سوداوی و صداع سوداوی مذکور شد بعمل آرند و روغن کدو و بنفشه نیلوفر و بابونه بشیر زنان بر سر مالند و ایضاً روغنهای مذکوره و شیر دختران در گوش و بینی چکانند و در تنویم علیل کوشند و باقی تدبیر حسب حاجت از سرسام صفراوی برگیرند و غذا ماء الشعیر و برنج و مانند آن دهند و در انحطاط مرض گوشت حلوان و بچه خروس دهند و از غضب و حزن و افکار بسیار منع کنند اقوال مهره صاحب اقتباس می نویسند که اول رگ باسلیق وقت صبح زنند و وقت شام رگ صافن کشایند و جهت تبرید و ترطیب دماغ روغن بادام و کاهو و شیر زنان برابر گرفته در بینی و گوش چکانند و بر تارک سر بمالند و شیرهٔ خرفه و خیارین و مغز کدو هر یک نه ماشه و تخم کاهو هفت ماشه در گلاب و بید مشک هر یک هفت توله شربت نیلوفر شربت صندل ترش هر یک دو توله داخل کرده بنوشانند و غذا شیر برنج یا مهلبه شیر برنج یا آش جو بشربت نیلوفر و انار شیرین دهند و چهار پنج روز همین تدبیر بعمل آرند که بهوش آید پس تنقیه بدن و دماغ

بماء الجبن کنند و بعد انفراغ ازان بنابر تعدیل مزاج خمیرهٔ صندل ترش بر نسخهٔ رازی همراه عرق شیر عاویخان بکار برند خجندی گوید که نضج ماده بمطبوخ بنفشه و اصل السوس مقشر نیم کوفته و گاوزبان هر یک ده درم و شکر سفید ده درم نمایند و غذا ماء الشعیر و نخود بروغن بادام دهند و بعد ظهور نضج تام در قاروره مسهل بمطبوخ بنفشه نیلوفر تخم کاسنی اصل السوس تخم کشوث هر یک دو درم پرسیاوشان اسطوخودوس بسفایج هر یک سه درم شاهتره یک قبضه عناب ده عدد فلوس خیارشنبر ده درم ترنجبین گلقند هر یک پانزده درم روغن بادام یک مثقال بدستور معهود مرتب ساخته دهند و غذا بعد اسهال در آخر روز ماء الشعیر مع نخود و نخود و این نطول نافع این مرض است بابونه شبت شاهتره بنفشه مساوی جوشانیده نطول کنند و تدهین سر با دهان فاتره رطبه مثل روغن بادام و روغن بنفشه نمایند و در نسخهٔ ابن الیاس در مسهل مذکور سنای مکی هفت درم گل سرخ پنج درم بادرنجبویه دو درم عوض شاهتره و عناب و گلقند هست و در نطول ریحان بجای شاهتره

طبری گوید که در سرسام سوداوی ترک استفراغ او در اول مرض البته واجب است بلکه لزوم ماء الشعیر بجلاب و شکر نمایند و غذا امزورات مرطبه مثل ماش و اسفاناخ و مانند آن دهند و هرگاه در قاروره نضج ظاهر شود تنقیه باین مطبوخ نمایند پرسیاوشان اصل السوس مویز منقی هر واحد پنج درم عناب سپستان آلو شیرین هر واحد بست عدد ترنجبین بست درم برگ بادرنجبویه یک کف همه را بدستور مطبوخ بپزند و شربتی ازان حسب قوت مریض صاف کرده [illegible] درم فلوس خیارشنبر در ان مالیده اندک روغن بنفشه بران ریخته بنوشانند و یا در حلق او وجور کنند اگر از شرب او امتناع باشد و این مرض را اعراض قبیحه پیدا باشد ظاهر میشود از هجوم مریض بر انچه واجب نبود و انبعاث و تشبث او بکسی که قریب او باشد و گاه از دندان بگزد و هر چه زیر دندان او آید قطع آید و چون مثل این افعال ظاهر شود سبیل او آنست که ببندند و بترسانند تا ازان باز ماند و هرگاه مرض انحطاط پذیرد مرتبه دیگر استفراغ ماده نمایند اگر قوت او متحمل آن باشد و شیر بز یا شیر دختران بر سر دوشند و برین ضماد لزوم نمایند بگیرند شیر تازهٔ بز و در ان پنیر مایه جدی بمالند تا منجمد گردد بعد ازان برگ خبازی و برگ بقلة مبارک سائیده بر سر نهند و بالایش شیر منجمد گذارند و دام روغن کدو و روغن تخم خیار در بینی چکانند و چون علت منحط گردد از خروس خصی و دماغ جدی و مانند آن غذا سازند و از فواکه سیب شیرین خوشبو بخورانند و از جماع البته منع کنند تا آنکه قوت حاصل گردد و بغذای لحم رجوع کند و آبزن و حمام لازم گیرند و در وقت غلبهٔ مرض از بیمار سخنهای نیک باید کرد و نزدیک او کسانی باشند که ازان انس و محبت داشته باشند و همچنین در سائر انواع این مرض زیرا که مؤانست و سخن خوب و تسکین نفوس آنها از ضروریات است سعید گوید که علاجش باستفراغ بدن از مطبوخ افتیمون کنند و اگر مانعی باشد این حقنه بعمل آرند شحم حنظل بسفایج و افتیمون و پودینه جوشانیده در آب آن روغن بابونه آمیخته حقنه کنند و ماء الشعیر بشربت نیلوفر و لعاب اسپغول بجلاب و ماء الجبن بنوشانند و آبیکه در ان جو مقشر کوفته و گندم و نیلوفر و بنفشه و گل سرخ جوشانیده باشند بر مقدم سر بریزند و روغن بنفشه و نیلوفر نیم گرم بر سر مالند و چون مریض صلاح یابد در حمام داخل کنند و بجوزهٔ مرغ و لحم خرفان غذا سازند و شراب ممزوج بنوشانند و بکثرت خواب امر فرمایند ایلاقی گوید تا وقتیکه علامات نضج ظاهر نشود استعمال حقنه یا مسهل جائز نیست و تا ظهور نضج ماء الشعیر رقیق ممزوج بجلاب نوشانند و بروغن بنفشه و کدو تمریخ سر نمایند و شیر زنان بر سر دوشند و بدانچه در سرسام صفراوی گذشت استعانت نمایند گیلانی مینویسد که تدهین کف پا و ناف و مقعد مریض هر شب بروغن تخم کدو یا روغن بنفشه نافع است و بعد ظهور نضج طبیخ افتیمون بنوشانند و ماء الجبن دهند و اصلاح مزاج باشیای مرخیه که با وی اوفی اسخان باشد باید کرد و آب مطبوخ اشیای مرطبه باندک محللات بر مقدم راس ریزند

علاج سرسام بلغمی

که لیثرغس نامند اگر مانعی نباشد اول فصد کنند و بهر نضج ماده منضج بلغم دهند و منضج از بادیان یک مثقال اصل السوس مقشر نیم کوفته پرسیاوشان هر یک سه درم پوست بیخ کرفس یکدرم جوشانیده صاف نموده یک نیم اوقیه گلقند حل کرده باز صاف نموده با دو اوقیه سکنجبین بزوری صبح نیم گرم نوشانیدن نیز مفید بود و اگر تپ زیاده باشد گلقند دو توله در عرق عنب الثعلب عرق بادیان هر یک پنج توله مالیده نوشانند و غلغره از حب الآس جوشانیده و روغن گل و سرکه آمیخته بعمل آرند و پاشویه و سعوط و ضماد بکار برند و پر مرغ بعسل و خردل آلوده بحلق انداخته قی آورند و پوست سر بزغاله گرما گرم بر سر بستن از مجربات ابن بیطار است و معمول اینست که مرغ خانگی یا کبوتر بچه ذبح نموده بنوعی که خونش بیرون نرود یا بر سر مریض افتد شکم شگافته گرما گرم بر سر بندند و هرگاه سرد شود تبدیل نمایند و در ابتدا پارچه بسرکه با دو وزن آن

روغن گل یا روغن سوسن تر کرده بر سر نهند و روز سوم بجای سرکه سرکه عنصل نمایند و جندبیدستر قدری بیفزایند و یا پودینه زیاده کنند و ضماد موی سوخته انسان
با سرکه بر سر بسته بر سر نافع است و این ضماد والد علویخان بغایت سودمند کما فریوس گل بنفشه اسطوخودوس هر یک دو مثقال جندبیدستر یک دانگ عود هندی عود
صلیب هر یک دو دو دانگ ماش مقشر بقدر یک کف کوفته بیخته بروغن گل و نارون هر یک پنج مثقال شیر زنان بقدر حاجت زرده بیضه یک عدد آمیخته بعمل آرند و اگر حاجت
و پودینه بری و بابونه و مرزنجوش و بادیان در سرکه کهنه پخته مقابل بینی بخور دهند روز سوم و بعد آن مفید بود و اگر عنصل تازه سائیده با سرکه آمیخته بر ساق و ران
و قدم ضماد کنند جذب ماده بسفل کنند و ایضاً بهر جذب ماده حقنه های حاده و حمولات قویه و بستن ساق و ساعد و مالیدن پاها بکار برند و از آب سرد سخت پرهیز باشد
و بعوض آن عرق بادیان یا گاوزبان یا عنب الثعلب بنوشانند و از جمیع ترشیها اجتناب نمایند و چون در خواب مستغرق شود بدادن آوازهای قوی و تحریک جزان بهر حیله
بیدار سازند خصوصاً در روز و مدام اطراف او را از چیزی درشت بسختی چندان بمالند که بیمار الم آن دریابد و بیدار ماند و محاجم بغیر شرط بر پاها نهند و آبیکه در آن ادویه
حاره جوشانیده باشند بشویند و هر گاه مرض بانتها رسد ضمادات محلل صرف مثل جندبیدستر و پودینه و صعتر و حاشا و عاقرقرحا و خردل و عود صلیب با آب تمام یا مرزنجوش
با قدری سرکه عنصل و زیت بلا امتزاج رد او بچ استعمال نمایند و بعد النضج تام روز ششم از مسهل بلغم حب ایارج تنقیه نمایند و در صورت بیهوشی آب نیم گرم و نمک اول حقنه کنند
تا افاقه شود پس مسهل بدهند و بعد از تنقیه و مفارقت تپ فلاسفه و جوارشات مقوی دماغ مثل جوارش مصطگی و عنبر یا دواء المسک معتدل بدهند و یا جوارش جالینوس
با عرقیات بگلقند و یا جوارش عود با عرق گاوزبان یا عنب الثعلب و کیوره و شربت بزوری معتدل تجویز نمایند و گویند که جندبیدستر را خاصیت است در تقویت اعصاب
با وجود نضج او درین مرض پیش از استعمال او باید و بمسهله و غیر مسهله بدادن او و به حسب مقتضای حال اولی است و غرغره منقی دماغ و لطولات قوی للتحلیل بعمل آرند
و ایضاً بهر تنقیه دماغ و تحلیل ماده باقی عطوسات مثل کندش و جندبیدستر و فلفل و شونیز و مشک بکار برند و چون نسیان لازم این مرض است مدام بیمار را مدفع بول
و براز تکلیف خبردار باید ساخت و لطولات در اول بر مثانه او باید ریخت و غذا از اول تا انتها آب نخود حلوان یا چوزه مرغ یا نخود آب با زیره پخته و در انحطاط شاه
با شوربای کبوتر و کنجشک و خروس و دراج و تیهو با مصالح حاره تجویز بدهند و باقی تدبیر از علاج امراض دماغی و رمی بلغمی و علاج صداع بلغمی حسب حاجت برگیرند
اقوال اکابر سویدی نویسد که خردل کوفته با سرکه تر نقلی که آن فرنجمشک است بعد حلق راس بر یافوخ ضماد کردن مجرب من است و از حکمای دیگر نقل کرده که ضماد
شهمارة تمام با سرکه و روغن گل یا بگلاب و کذا انام کوفته با سرکه پخته و روغن گل آمیخته و کذا نسرین مطبوخ با سرکه و کذا انجیر منقوع بعسل تا آنکه نرم شود با خردل سائیده
بر یافوخ و کذا جندبیدستر با سرکه و روغن گل حل کرده بعد حلق راس و کذا پودینه بستانی با جندبیدستر و سرکه و روغن گل و کذا طلای سرکه عنصل در روز و شب
چند بار و کذا ایارج لوغاذیا با سرکه و روغن گل در حمام و کذا موی سوخته انسان با جندبیدستر بر جبهه و یافوخ و کذا بابونه و کذا برگ فنجنکشت و تخم او با سرکه و زیت
و شرب و ضماد آب نعنع بستانی با سرکه و روغن گل و شرب و ضماد و شم قسط و شم خردل و یا شونیز بریان کوفته در پارچه بسته مدام و یا مویزج باریک سائیده در
خرقه بسته دائم و یا صعتر در شب و روز چند بار و یا پودینه کوهی و دشتی بدستور و یا حاشا بدستور و شم و ضماد پودینه مع جندبیدستر و کذا حاشا تنها یا بروغن بان و
سرکه و سعوط نسرین با سرکه و نطول جندبیدستر در سرکه و روغن گل حل کرده بر پیشانی و یافوخ و دلک اطراف بنطرون و زیت و یا تخم انجره نیز آمیخته و یا تخم انجره
و نطرون و عاقرقرحا و تدهین اطراف بعاقرقرحا و زیت و نطرون و تکمید بجاورس و نمک گرم کرده و بعد حلق راس و شرب سنا و یا جندبیدستر و یا صبر و یا فلفل سفید
با جندبیدستر و یا با ماء العسل هر واحد و غرغره بخردل آب بادیان و کذا پودینه و حاشا و فرفیون بروغن گل و سرکه و کذا طبیخ پودینه تنها و کذا سکنجبین عنصلی و غذا شیره
مغز بادام بعسل هر واحد نافع است مصنف اقتباس گوید که اول بهر نضج ماده شربت اصول علیخان یک تولہ یا دو تولہ بگلقند عسلی دو تولہ بلیسانند و بالای آن
شربت اسطوخودوس منضج چهار تولہ در عرق بادرنجبویه و عنب الثعلب هر یک ۶ تولہ داخل کرده بنوشانند و یا این بار الاصول دهند پوست بیخ بادیان پوست بیخ کاسنی هر یک ۶ ماشه
اصل السوس مقشر بیخ کرفس یک هفت ماشه تقاح اذخر انیسون هر یک چهار ماشه مویز منقی یک تولہ اسطوخودوس ۶ ماشه انجیر زرد چهار عدد و بادرنجبویه پنج ماشه گلقند عسلی چهار تولہ
سکنجبین عنصلی دو تولہ داخل کرده بکار برند و غذا نخود آب بچه مرغ دهند و یا شوربا با نان خشکه و تا روز سوم جهت منع ماده و تقویت دماغ سرکه کهنه و روغن گل و گلاب برابر
آمیخته نیم گرم بر تارک بمالند و روز چهارم بهر النضج و قسط تلخ و جندبیدستر هر یک ۶ ماشه اضافه نمایند و این لخلخه مویانه شونیز بریان و قسط تلخ و سنبل الطیب هر یک

چهار ماشه جند سه ماشه روغن گل و زنبق و نرگس هر یک یک توله و سعوط و یا شویه و طلا و ضماد تا یک هفته بکار برند که این همه بنا بر جذب ماده میباشد و پس از تنقیه
هرگز بکار نبرند و اگر احیانا استعمال کرده شود موجب هلاک عاجل میگردد و کذا فی النبض الکبیر سعوط اینست سنبل الطیب و شونیز و کندش و تربد سفید و دار شیشعان و
جند بیدستر هر یک سه ماشه بکار برند و پاشویه اینست اکلیل الملک و صعتر و سداب و بابونه هر یک سه توله برگ کنیر و سبوس نخود و گندم و برگ کنار هر یک یک توله نمک طعام ده توله
بدستور معمول بعمل آرند و این ضماد جامع الجوامع بکار برند اسطوخودوس یک توله دال ماش مقشر شبیر رسوده برگ مورد و فرنجمشک هر یک دو توله عود صلیب دو درم جند بیدستر
یک ماشه مصطگی سه ماشه در گلاب و روغن گل و زردی بیضه مرغ سرشته بر پیشانی و همچنین ضماد نمایند که فی الفور بهوش می آرد و درین اثنا بفاصله یکی دو روز بفتیله صابون
طبع را بکشایند و در روز ششم اگر بهوش باشند تلیین طبع نمایند باضافه برگ سنا دو توله و ریوند خطائی و تربد سفید هر یک نه ماشه و زنجبیل سه ماشه و خیارشنبر و ترنجبین هر یک
هفت توله روغن بادام هفت ماشه و شربت اسطوخودوس مسهل علویخان چهار توله در ماء الاصول مذکور لیکن باید که وقت شب حب ایارج نه ماشه بخورانند و وقت ظهر
نخود آب مرغ دهند و وقت شب نان بشوربای مرغ و روز نهم ماء الاصول مذکور نوشانند باضافه شربت بزوری حار سه چهار توله و حب هفت ماشه و همین نمط
سه چهار مسهل دهند یا زیاده تا تنقیه تمامه حاصل شود و اگر مریض دوا نوشیدن نتوانسته باشد بحقنهٔ حادهٔ علویخان استفراغ نمایند لیکن نخست باید که بآب نیم گرم
و نمک هندی حقنه کنند در روزی دو سه نوبت و یا کم و زیاده تا بافاقت آید پس تنقیه دماغ و بدن بدستور مذکور کنند و بعد از تنقیه جهت تعدیل مزاج و تقویت دماغ
معجون فلاسفه و فلافلی و سنجرنیا دهند و مصطگی اسطوخودوس هر یک دو ماشه در گلقند عسلی یک توله آمیخته بلیسانند که بسیار مفید است و همچنین جند یک ماشه در عسل یک توله
با ماء العسل و کذا قرنفل و کذا جدوار ابو سهل گوید که معالجه لیثرغس باستعمال حقنهٔ حاده باید کرد و چون بدن نقی و مرض بانحطاط آید خلط بلغمی از سر منحط گردد ضماد معمول
از روغن گل و پودینه و نعنع و اندکی سرکه بر سر نمایند و همه بدن خاصته اطراف را بروغن گل که در آن فرفیون و عاقرقرحا حل کرده باشند بمالند بعد از آن ضماد معمول
از جند بیدستر و حاشا و پودینه کوهی و سرکه عنصل سر گذارند و ساقین و پایها بسرکه عنصل بمالند و سکنجبین عنصلی غرغره سازند تنها یا با ایارج و اگر علت طول کند و رعشه ظاهر
گردد تکمید سر از نمک گرم نمایند و منقیات سر از حقنه ها و از ادویه مدر بول استعمال کنند ابو علی مینویسد که اگر حال قی مانع نباشد و خون در بدن غالب باشد او را فصد کنند
بعد از آن حقنه های حاده استعمال نمایند و جاذب مواد باسفل کنند و در پاشویه مطبوخ بخردل و عسل قی آورند و مریض را در خانه روشن بدارند و از استغراق در سبات بالحاح و انتباه
منع نمایند و در اول امر برای منع ماده روغن گل و سرکه آمیخته بر سر طلا کنند و بعد دو روز از ابتدای مرض جند بیدستر بدان مخلوط کنند و بجای سرکه سرکه عنصل بکار برند و آب سرد
نه بسند مگر اندک و در ابتدا خاصته و هنگام انتها خصوص در آخر آن بالکل منع کنند بعد از آن زیت و نطرون و تخم بادروج و فلفل و عاقرقرحا و مانند آن بر بدن مالند و نطولات
قوی التحلیل و شمومات و عطوسات و غراغر لطیفه که در آن حاشا و زوفا و پودینه و صعتر باشد و غرغره بعسل عنصل و سائر آنچه در علاج امراض دماغی بلغمی مذکور شد استعمال نمایند و چون
عنصل خصوصا رطب بر سر استعمال کنند انتفاع بسیار یابند و ایضا سائر محمرات و مطبوخ خردل بر سر استعمال نمایند و مدام دلک اطراف و غمز آن کنند تا آنکه سرخ شوند و مریض
متالم گردد که این عظیم المنفعت است و چون بسبات غرق شوند موی سر ایشان بکشند و بعضی از آن بکنند و بر قفا زند و بعضی محاجم ناری بی آنکه نهند بغیر شرط و گاهی هنگام
احتیاج باستفراغ خون با شرط محتاج میشوند و کسی را که از ایشان غذا دهند مثل آب ترمس و آب نخود و آب کشک غذا سازند و چون غذا دهند بر غمز اطراف و چند ساعت
اقدام نمایند تا بخار بسوی فوق منجذب نشود و اگر بسبب طول مرض احتیاج نوشیدن مسهل شود و خاصته چون ارتعاش مریض ظاهر گردد دو ثلث مثقال جند بیدستر
با اندک سقمونیا که کمتر از یک دانگ باشد بخورانند و اگر از جمع کردن سقمونیا با جند خوف افراط در تپ باشد از سقمونیا اجتناب کنند و بر جند بیدستر و بر تبدیل مزاج
بدون استفراغ اقتصار ورزند و اولی استفراغات آنست که بحقنه ها باشد و اگر بغیر آن مضطر گردند ایارج فیقرا یک درم با ربع درم شحم حنظل و ثلث درم هلیله
و یک دانگ مصطگی بخورانند اگر تپ شدید الحرارة نباشد و اعتماد این امر باشد که این دوا اسهال خواهد آورد و اگر بدان یقین نشود حمولات یا شیافات مع استعمال این
مسهل مدارند تا که هر دو بر اسهال اعانت کنند بعده بتکلیف براز آنرا آگاه سازند و چون آنرا نسیان از بول و براز عارض شود بر کنج ران و شکم از آب مطبوخ بابونه
و اکلیل الملک و بنفشه و اصل السوس نطول سازند و مثانه را غمز کنند تا بول کند و چون مرض بانتها رسد و انحطاط پذیرد مریض را در گهواره و هودج نشانند بعد از آن
اندک ریاضت و تدبیر ناقهین استعمال نمایند مجوسی گوید که معالجه صاحب لیثرغس بحقنهٔ حاده باید کرد تا ماده از اعلی باسفل جذب کند و در خانه وسیع معتدل

در روغنی که در تابستان باعتدال و در زمستان گرم باشد بنشانند و هر صباح گلقند عسلی با بیکه اندران زیره کرمانی جوشانیده باشند بنوشانند و نخود آب مع زیت مغسول یا زیره و شبت و دارچینی غذا سازند و چون تپ محسوس نباشد ماء الاصول خفیف دهند پوست بیخ کرفس پوست بیخ بادیان هر یک ده درم تخم کرفس بادیان انیسون هر یک سه درم مصطکی سنبل الطیب هر کدام یک درم اسارون سلیخه هر کدام یک نیم درم بیخ اذخر فقاح اذخر اسطوخودوس هر یک سه درم مویز منقی بست درم همه را در سه رطل آب بجوشانند تا بیک رطل آید صاف نموده هر روز چهل درم ازان گرفته گلقند شکری ده درم دران مالیده صاف کرده روغن بادام یک درم افزوده نیم گرم وقت سحر بنوشند و سکندر افرودیسی ذکر کرده که هرگاه قوت قوی باشد واجب است که فصد صاحب این مرض کنند و سرکه و روغن گل بر سر ریزند و چون مرض بانحطاط آید جند بیدستر و پودینه بر پیشانی طلا نمایند و بکنندش عطسه آورند و اگر درانجا تپ ظاهر باشد از ماء الاصول حذر کنند و چیزی سوای گلقند شکری هفت درم ندهند و ماء الشعیر که دران پودینه و زوفا یا بادیان پخته باشند بدهند و اگر تپ قوی باشد بر بادیان مع ماء الشعیر و شکر اکتفا نمایند و سکنجبین شکری بزوری بنوشانند و ما سوای این از اشیای بارده رطبه و جمیع فواکه لاسیما شفتالو و سیب و به و امرود و مانند آن اجتناب ورزند و اگر اندک مویز منقی بخورند باکی نیست و از البان خاصة احتراز نمایند که آنها سر را ضرر دارند و ایضا ماهی و حبوب مثل باقلا و عدس و لوبیا و مانند آن و غسل ساقین و ابعاض بحکم ربندند و ساعد بمالند و کف پا بانک بوره ارمنی و عاقرقرحا و روغن سوسن نیکو بمالند تا ماده از سر باسفل جذب کنند و بر سر آن روغن سوسن و روغن گل باندک سرکه خمر بریزند تا بدین دماغ قوی گردد و بخارات ترقی از بدن را قبول نکند و اگر تپ نباشد ماء الاصول مذکور بنوشانند حتی که علامات نضج ظاهر شود پس دران هنگام بعد هفته یا دو هفته مطبوخ غاریقون و حب ایارج و بعد ازان حب قوقایا تنقیه نمایند و نسخه مطبوخ غاریقون اینست سنای مکی پنج درم اسطوخودوس دو درم تربد مجوف محکوک دو درم بادرنجبویه دو درم گاوزبان گل بنفشه هر کدام سه درم گاو ده درم جوشانیده صاف نموده غاریقون سفید یک درم باقدری عسل سرشته و شحم حنظل دو دانگ اضافه نموده بنوشند و چون بدن از اخلاط بلغمی پاک شود بنفس دماغ متوجه شوند و این سعوط بکار برند بنفشه بیخ جاوشیر فلفل سفید جند بیدستر زعفران عاقرقرحا شونیز هر واحد یک جزو صبر دو جزو صمغ را در آب شهابانج تر کرده ادویه سوده بدان سرشته حبها سازند و ازان دو حبه یا سه حبه باندک روغن سوسن در بینی چکانند و موی سر تراشیده بران روغن سوسن و روغن زنبق و سرکه عنصلی و آب نمام یا آب شهابانج خوب مخلوط کرده بریزند و این طلا بعمل آرند جند بیدستر دو درم عاقرقرحا مویزج هر کدام چهار درم بوره ارمنی خردل هر کدام سه درم کوفته بیخته بآب نمام یا آب مرزنجوش یا آب مرو بقدری سرکه عنصلی بر پیشانی و مؤخر سر طلا نمایند و بشم فلفل و جند بیدستر و فرفیون و مانند آن عطسه آورند و اگر فائده نشود باندک شلیثا با آب شهابانج سعوط سازند و در خلال این احوال گاه گاه ایارج فیقرا بعسل و سکنجبین عنصلی سرشته و عطریفل کبیر و بهیدانه یا ایارج فیقرا و سکنجبین غرغره نمایند و غذا نخود آب با شبت و دارچینی و خولنجان و زیت مغسول یا شوربای قنابر یا گنجشک بلور سفید باج پخته بدهند و عسل بخورانند و مشک و غالیه بویانند و کندر و عود و مانند آن تبخیر نمایند پس اگر این تدبیر کفایت کند و آثار صلاح در حال بیمار پدید آید لزوم این تدبیر نمایند و اگر علت طول کند و خدر و ارتعاش و سردی بر بدن مستولی گردد ایارج ارکاغانیس یا لوغاذیا بقدر چهار مثقال با بیکه دران مویز منقی و تخم کرفس کوهی و انیسون و پودینه کوهی جوشانیده باشند بمقدار چهار اوقیه بدهند و بعد ایارج جالینوس و بعد ازان اثردیا بدهند و بعد از استعمال ایارجات اطلیه مذکوره بر سر طلا کنند و آنچه کما و بعل آرند نمام مرزنجوش بابونه شبت برنجاسف برگ غار قسط تلخ عاقرقرحا همه را کوفته در آب خوب جوش داده بعد تراشیدن موی سر بران تکمید نمایند و در روغن ناردین و روغن قسط و روغن قثاء الحمار اندک جند بیدستر حل کرده بر سر بمالند اگر بعضی ازین روغنها باندک سرکه عنصلی آمیخته بر سر طلا نمایند انتفاع یابند و اندک روغن بادام بروغن خسته مشمش و روغن غار بخورانند و فرفیون و جند بیدستر بویانند و بالجمله تدبیر صاحب این مرض بتدبیر ملطف و لبا فر تدبیر مذکور در صورتی ست که تپ محسوس نباشد و هرگاه فصل تابستان و بلد حار باشد مریض عظیم باشند ادویه قوی الحرارة و معجونات کبار استعمال نباید کرد و چون معالجه مریض حسب تدبیر مذکور با احتیاط نمایند و علامات ظهر از ماده نضج ظاهر شود و در حمام درآمدن کنند و بر بدن او آب نیم گرم بریزند و اگر در آبزنی که اندران آب گرم مطبوخ بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش باشد بنشانند و بر سر او نطول کنند منفعت بین نماید و در اول دفعه طول نکشد و در حمام و آبزن نکشند و آب قوی الحرارة هم نباشد بلکه معتدل بود و بعد ازان لبعد اغذیه سوا فقه شراب ریحانی اندک اندک بنوشانند بعد آنکه طبیعت ماده و تزید نضج آن و انتشار حرارت در سائر بدن او کنند یا یاقی گوید که اولی در علاج او اینست

که اولاً بهر منع مادّه از سر خرقه بسرکه و گلاب و روغن گل تر کرده سرد نموده بر سر نهند تا دو روز و استنشاق این نمایند و در روز سوم در ان سرکه عنصل و اندک جندبیدستر مخلوط سازند و بعد روز چهارم حقنه حاده معمول از شحم حنظل و تخم انجره هر واحد یکجزو و قرطم دو جزو و پودینه دشتی یک مشت و پوست بیخ کبر بیزند و از ان پاو آثار گرفته استار مری پنج درم روغن زیت باینجا آمیخته حقنه کنند و شیافه بردارند و اگر ازین مانعی باشد ایارج فیقرا با شحم حنظل بخورانند و اگر یک نیم دانگ شحم حنظل و مثل او افتیمون و غاریقون و یک دانگ مقل و یک درم ایارج فیقرا حبها ساخته بدهند بهتر باشد و اگر بدل افتیمون بلیله کابلی و یکدانگ مصطکی کنند جائز بود و بعد فراغ باین ادویه در صورتی جائز است که تپ حار نباشد و اگر تپ بر آن آسان باشد اولاً تدبیر آن نمایند بعد از ان بعد فراغ مذکور پردازند و بعد تنقیه معده گلقند و مصطکی و معاجین محلل ملطف مثل معجون بلادر و امثال آن بخورانند و همچنین چیزی که رطوبت را بادرار کم نماید و مقاتل او را بروغنهای گرم بقوت بمالند و مشک و عود و مانند آن ببویانند و جندبیدستر بسرکه عنصل و شراب انگوری حل کرده بر سر طلا نمایند و بکندش و فلفل بعد تنقیه عطسه آوردن سودمند است و موی سر تراشیده ارزن و نمک گرم بر سر نهند و دائم استفراغ باشیای مقلل رطوبات بادرار بول و حقنه نمایند و غذا نخود آب با بازیر و آب سبوس گندم بعسل و روغن بادام دهند و اگر حاجت ماء الشعیر باشد نخود مساوی جو و اندک زوفا و برگ کرفس و پودینه گرفته بسازند و اگر تپ ظاهر تر و حرارت شدید تر باشد بر نخود و جو اقتصار نمایند و اگر جو مقشر و کرفس بیزند نیکوست و بعسل و روغن بادام بنوشانند جائز بود ابن الیاس مینویسد که جلاب از بادرنجبویه و اصل السوس هر واحد سه درم و شکر سفید ده درم بدهند و غذا ماء الشعیر مقشر کوفته با نخود پخته و حل طبیعت بحبوب مسهل و حقنه های مطلقه مذکوره در سرسام سوداوی نمایند و تغریق سر بسرکه و گلاب و روغن گل در ابتدا کنند بعد از ان وضع طلیه محلله و نطولات ملطفه مثل بابونه و شبت و مانند آن بعمل آرند بعده بخشکانه شونیز و کندش عطسه آورند و استعمال این شافه نافع بود زهره گاو یک بهر شحم حنظل نیم درم بوره ارمنی خطمی هر یک سه درم شکر را بر آتش قوام نموده ادویه کوفته بیخته بران پاشیده از ان شیاف بسازند و بروغن بنفشه چرب کرده استعمال نمایند خجندی گوید که با ماء مصطکی و افتیمون گلقند عسلی بدهند و تلیین طبع بحقنه های حاده و حبوب کنند و بکندش و جندبیدستر عطسه آورند و با ایارج فیقرا قی کنند و بروغن قسط مفاصل را بمالند سعید گوید که چون طبیب را حدوث این مرض بعلامات آن متحقق گردد و قوت قوی و سن شباب و فصل معتدل باشد مریض را در ابتدای حدوث این علت فصد واجب بود تا که از حدوث ورم در مقدم دماغ ایمن گردد و اگر فصد مانعی باشد واجب است که حقنه نمایند تا ازین ارتفاع ابخره بسوی سر قلت پذیرد و باید که حقنه مستعمل درین مرض حاد بود بسبب غلظ فضول محدثه آن و نسخه حقنه حاده همانست که در قول ایلاقی گذشت و بعد نضج تنقیه بدن با ایارج فیقرا کنند و گلقند کهنه بخورانند و آب گرم بنوشانند و ادویه مدره مثل آب مطبوخ بادیان و زیره سیاه و نانخواه بشکر بنوشانند و جوارشات حار ملطف مقوی دماغ و معده مثل جوارش مصطکی و زنجبیل و بلادری بخورانند و بعد تنقیه صرف توجه بدلک اطراف و بدن از روغن باندک تخم انجره یا نطرون فرمایند و از پودینه و صعتر استنشاق نمایند و چون حال مریض صلاح یابد نخود آب و قلایا و مطجنات غذا سازند و از اشیای رطب منع کنند قرشی و گازرونی مینویسند که در ابتدا حقنه های لینه بعمل آرند تا مواد غیر منضجه یکبارگی متحرک نشود و بعد از ان متوسطه میان لینه و حاده بکار برند زیرا که درین هنگام ماده اندک نضج مییابد بعده عند قرب انتها و اتمام نضج حاده استعمال نمایند و تنقیه بلغم با ادویه مخرج آن کنند و تدبیر صداع بلغمی بدون سخن بسیار از جهت تپ بعمل آرند و یک مثقال ایارج فیقرا باندک تربد و غاریقون و مقل بدهند و شربت بادرنجبویه و شربت اسطوخودوس نیکوست زیرا که جامع تلیین و انضاج اند و تنقیه غرغره و معطسات برای اخراج بقایای ماده واجب است امام ابقراط گفته که معالجات بر پنج قسم است علاج ماده که در سر است بغرغره و آنچه در معده باشد بقی و آنچه در امعاست باسهال و آنچه در جلد بود بعرق و آنچه در عروق است بفصد گیلانی گوید که چون علامات نضج ظاهر شود طبیخ افتیمون و بسفایج و غاریقون و اسطوخودوس و هلیله سیاه بدهند و چون تنقیه بدن از خلط بلغمی شود بعد حلق راس روغن گل و گلاب مضروب بسرکه دو آتشه و اندک جندبیدستر بر سر ریزند و مفاصل و اطراف را بروغن گرم که در ان اندک عاقرقرحا و فلفل و نطرون و تخم انجره سوده آمیخته باشند بمالند و ضماد ریطوس ایشان را نافع است و اگر در احشا ورم حار باشد معالجه با ضماد و نطولات کنند و خردل مسحوق بسرکه یا جندبیدستر یا موی سوخته یا صوف سوخته ببویانند محشی شرح اسباب مینویسد بعضی گویند که مار مرده مخلوط را چون بر سر صاحب این مرض تعلیق نمایند نفع بخشد و متقدمین گفته اند که اگر خون شفنین را بروغن گل آمیخته نیم گرم بر سر ریزند ورم را نفع دهد و همچنین خون پاکیان و جالینوس گفته که این نفع بجهت آنست که خون بروغن را حرارت می بخشد و لهذا اگر روغن نیم گرم استعمال نمایند همین منفعت نماید حکیم علوی خان مینویسد که امر چنان نیست

که جالینوس نگفته بلکه خون این طیور را در اورام حاره بارده منفعتی خاص هست زیرا که از مجربات نافعه هست بستن کبوتر بچه و چوزه مرغ شکم شگافته بر سر بنوعی که خون او بر سر مریض بچکد پس اگر تقطیر خون این طیور منفعتی نمی بود این عمل مفید نمیشد گوییم از طرف جالینوس که این منفعت جائز است که در اجسام این طیور باشد و خون آنرا افاده حرارت لطیفه کند چنانکه روغن گل افاده میدهد و ایارج لوغاذیا کلاً نافع و کذا ضماد آبر سر صاحب الشیخ غسر ج ن بروغن گل و سرکه آمیخته در حمام استعمال نمایند و این شافه نافع ست بوره ارمنی گل بنفشه قنطوریون دقیق بسفایج فستقی هر یک دو درم شحم حنظل یک درم صبر سقوطری سقمونیا هر واحد یک مثقال کوفته بیخته شکر در آب حل کرده بقوام آورده ادویه آمیزند و بقدر پنج انگشت شیافه ساخته روغن بید انجیر بران طلا کرده استعمال نمایند و اکثر نسخ نافع این در صداع بارد و بلغمی گذشت

علاج سرسام غیر حقیقی

تدبیرش ازاله سبب است مثلاً آنچه بسبب تصاعد ابخره حار از حجاب صدر متورم بسوی دماغ بود و اعراض سرسام ازان ظاهر گردد علاجش علاج ذات الجنب و در ابتدا فصد باسلیق نمایند و اگر ظاهر نگردد فصد اکحل و حجامت ساق با شرط کنند و ماء الشعیر با شربت بنفشه و نیلوفر و عناب و لعاب بهدانه با نبات یا شامه گل نیلوفر در گلاب کافور تر کرده ببویند و بهر جذب فضول اسفل حقنه لعل آرند و بر سر عصارات بارده طلا نمایند و بر سینه ضمادات منضجه که دران حرارت بسیار نباشد مثل آرد جو و خطمی و برگ بنفشه و صندل بکار برند و هرگاه حجاب دماغ نیز ورم نماید بسبب اتصال حجاب صدر تدابیر سرسام حار نمایند و بر موضع وجع اطلیه محلله یا منضجه مثل بابونه خطمی آرد باقلا تخم کتان آب گرم نهند و تلیین شکم بطبیخ نیلوفر بنفشه خطمی عناب سپستان یا ترنجبین و یا ماء الشعیر با شیرخشت و با ترنجبین نمایند و آنچه بسبب مشارکت در اورام مثانه و رحم و غیره باشد علاج اورام مذکوره نمایند و آنچه در حمیات بسبب تصاعد ابخره عارض شود تقویت دماغ و استعمال صرف عرقیات و اشربه سعوطات بارده کافی ست یا شوربه و حجامت ساقین بی شرط ابخره از دماغ فرود آرد و نخلخه تقویت دماغ دهد بکار برند و آنچه گاه در بیهوشی و تپ بجهت تصفیه ابخره سر لعاب بهدانه شیره تخم خیارین در آب برآورده عرقیات شربت بزوری داخل کرده خاکشی پاشیده بنوشانند و گاهی در تپ های هذیانی بجهت طرد ابخره مجرب سعوط الفیل کشنیزی همراه آب تمر هندی و آلو بخارا و آلو بالو نافع بود و اگر بیهوشی از شرب شراب باشد سکنجبین شربت لیمون گلاب لعاب اسپغول دهند مولف اقتباس العلاج مینویسد که گاهی خداوند سرسام غیر حقیقی بی ظهور تپ و آثار ورم دماغ سخت متحرک و بیقرار باشد و جمیع امراض که در علاج حمره دماغ در قول رازی و قرشی مسطور شده او را عارض گردد و بعضی بروز دوم یا سوم بمیرند و بسا باشد که با این حالت یرقان زرد یا صلابت جگر پدید آید و قی زنگاری و کراثی کند از روز اول و در پنجم یا هفتم رعاف از هر دو منخرین ظاهر شود بکثرت و شکم ورم کند و بهلاکت انجامد و سببش آنست که ماده سمی در جرم دماغ و غشای آن و یا در دل و دماغ هر دو جا حادث شود از احتباس خون و یا استحاله خلطی و یا از امر خارجی که موجب سمیت اخلاط میشود و سرایت آن روح نفسانی و حیوانی را فاسد میسازد و هلاک میکند چنانچه اندر ایام وبا اکثر وقوع این علت بکرات و مرات بمشاهده آمده پس اول رگ سر رو زند و وقت ظهر رگ پیشانی و وقت عصر رگ بینی و یا صدغین و اگر مریض قوی الجسم بود رگ هفت اندام کشایند و خون کثیر باید فصد گیرند که قریب بغشی رسد و از گل سفید که بهندی پنڈول گویند بگلاب سرشته بر پیشانی و صدغین ضماد کنند و از آب برگ داؤدی و آب گل سداگلاب و گلاب کهنه هر واحد یک توله روغن گل یکنیم توله عرق بید مشک دو توله صندل سفید گل ارمنی هر یک ماشه کافور دو ماشه نخلخه سازند و این دوا هم دهند زهر مهره ختائی یک ماشه صندل سفید بگلاب سوده یکنیم ماشه طباشیر دو ماشه سائیده در شربت انارین دو توله آمیخته بلیسانند بالائش شیره تخم خرفه و مغز تخم کدو و تخم کاسنی و مغز تخم کدو و تخم خیارین هر یک نه ماشه و زرشک هفت ماشه زرد آلو پنج عدد در عرق بید مشک و بید ساده و گلاب هر یک هفت توله برآورده سکنجبین مقطری و تفاحی لیمونی هر یک دو توله داخل کرده بنوشانند و غذا اسفاناخ و دال مونگ مقشر همراه برنج و یا نان تنک دهند و یا آش جو بگلاب و شربت نیلوفر و باید که بعد فصد همان روز یا روز دوم مغز خیار شنبر یا گلقند و خمیره بنفشه و ترنجبین و شربت آلو مسهل دهند و باز تبرید معتدل بعمل آرند مع اضافه سبوس اسپغول هفت ماشه و اندکی سرکه تنها و یا مقطر یا گلاب مساوی آمیخته نوشیدن درین باب اثر تمام دارد و کذا در سرکه مقطر سه توله و گلاب نیم پاو گل ارمنی هفت ماشه آمیخته نوشیدن فائده می کند و باید که ماده را بهر وجه که ممکن بود از دماغ و دل فرود کشند و باقی همه تدابیر از بحث تپ وبائی بر گیرند و اگر در سه چهار روز از مرگ نجات یابد پس بزودی بی تدبیری دیگر بصحت انجامد کذا فی شرح ایلاقی علامه سمسانی

عطاش

وآن ورم حار خفیف ست که در دماغ صبیان حادث شود و نشانش علامات حمرهٔ دماغ است که در تشخیص اقسام سرسام مذکور شد مع عدم سیری از آب بنا برین مرض را تشنگ گویند پس بهر تبرید و ترطیب دماغ لعاب بهدانه شیرهٔ مغز تخم کدو و تخم خیارین و تخم کاهو و شربت نیلوفر بدهند و از پوست کدوی تر و خیار و برگ خرفه و روغن گل و قدری سرکه و یا از زردی بیضه و آب کشنیز سبز و آب عنب الثعلب سبز و روغن گل سرد کرده بر سر ضماد کنند و بعضی آب خرفه و شیر دختران می افزایند و ضماد کاهو و تخم آن شیر دختران باندکی کافور و نهادن پوست تربوز بطور کلاه بر سر نیز مفید ست و هرگاه گرم شود ضماد را تبدیل نمایند و طباشیر با شیرهٔ خرفه نوشانیدن و ضماد لعاب اسبغول بروغن گل و در ابتدا قدری سرکه آمیخته و یا صندل و گلاب بر سر ضماد کردن نیز مفید نوشته اند و اسهال درین مرض خوب نیست پس اگر عارض شود و چشم بگورود ابلیه درست را در آب بجوشانند که نرم شود برآورده صلایه کنند و بر تارک سر ضماد ساخته پارچه بران بر بندند و مکرر تبدیل آرند نفع تمام دهد و همچنین ضماد آمله با آب سائیده یا با آب کدو و روغن گل و زرده تخم مرغ آمیخته بر تارک سر گذاشتن نافع و کذا گلنار در آب برگ عنب الثعلب سبز سائیده بر سر ضماد کردن و شیاف مروارید طباشیر زهر مهره زرد هر یک و سرخ سائیده بخورانند بعد ازان شیرهٔ تخم خرفه بریان شیرهٔ تخم کاهو در عرق بارتنگ عرق کیوره گلاب برآورده رب شیرین شربت انار شیرین داخل کرده بارتنگ بریان بالای آن ریخته بدهند و گاهی عوض ... دهند و گاهی دوا مرضعه را نیز بنوشانند و نشاسته باندک سرکه و عنب الثعلب و روغن گل طلا کردن نافع بود و خضاب کردن دست و پای را در آب سرد داشتن مفید بود و در صورت قبض طبیعت آب کدو با شیر خشت یا آب عناب با شیر خشت نافع بود و در ... آنچه بود و در صورت اسهال طفل پست جو و مانند آن هرچه ذی قبض باشد بخورانند و اگر محتاج فصد گردد دایه او را فصد نمایند و تقلیل غذا کنند و از تخمه و لحوم و شام حذر کنند

اورام خارج راس

واین بر دو قسم ست یکی ورم حار یا بارد که در حجاب خارج قحف افتد و شناختن خاص وی آنست که رنگ جلد سر متغیر گردد و سخت باشد و به انگشت فرو نرود ... شود و وجع محسوس شود بخلاف اجتماع رطوبت خارج قحف و آنکه ورم حار ست یا بارد به جس لون و موافقت و مخالفت چیزی که بار و سد دریافت کنند دوم باشرا و آن ورم و موی سر و پیشانی ست و گویند که قسمی ست از ... که ماده آن خون حار مختلط بصفرا بود هرگاه در اجزای خارجی سر و پیشانی و بینی و حوالی چشم حادث گردد و با آنکه بنا بر عظم سبب اعضای داخلی مثل جوهر دماغ و شرائین حجب آن نیز ورم کنند و اعراض اشتداد پذیرد حتی که بیمار پندارد که در زیر های سر شبکاف دو باشد که ورم فرود آید تا سینه و باز مشتمل شود و سرخی و خارش و انتفاخ رو و بینی و گوشت پیشانی و برآمدگی چشم و غثیان و شدت وجع و ضربان لازم بود بالجمله علاج باشرا جداگانه نوشته شود علاج قسم اول بعد ملاحظهٔ آن که کدام نوع ورم ست و از کدام خلط بهم رسیده از علامات آن بعلاج اقسام سرسام کنند و بدانچه در باب اورام خواهد آمد بعمل آرند و حجامت با شرط از فصد زیاده تر مفید بود

علاج باشرا

آنچه از فصد سر و دیگر تدابیر مبرد که مرطبه و ملین طبع در علاج امراض دماغی دموی و صداع دموی و سرسام دموی مذکور شد بعمل آرند لیکن مبالغه در تبرید و ترطیب درین زیاده باید نمود و بعد فصد سر و فصد هر دو رگ زیر زبان منفعت بین دارد و رگ پیشانی و منخرین نیز کشایند و ماء القرع و ماء الخیار و غیره مبردات و مرطبات اختیار نمایند و کافور ... و انگ طباشیر مغز تخم کدو مغز تخم تربوز گل ارمنی صندل سفید کشنیز خشک هر کدام یک ماشه حب بسته بخورانند و بالایش لعاب اسبغول یک مثقال شیره تخم کاهو شیرهٔ تخم خیارین هر یک دو مثقال عرق بید مشک عرق کاسنی هر واحد دو مثقال سکنجبین پنج مثقال نوشانیدن معمول اکثر متاخرین ست و طلای صندل سرخ گل ارمنی شیاف مامیثا حضض گل بوش در هندی گل تیمو لیا گل شاموس هر واحد یک مثقال کافور یک دانگ با آب کاسنی و کاهوی سبز و سرکه ... لیکن قبل از فصد استعمال ضماد رادع ممنوع ست و بعد ازان اضمدهٔ بارده را بیشتر بعمل آرند و روز چهارم یا پنجم ملین مبارک یا آب فواکه مثل آلو و عناب و تمر هندی و ترنجبین و شیر خشت دهند و انتظار بحران نکنند زیرا که از امراض حاده ست تا آفتی دیگر بهم نرسد کذا فی شرح مقالات بقراطی و بهر جذب خون از باطن بسوی ظاهر محاجم ... گویند که لطول بگلاب و آب برگ سرو صندل و آبهای البقول که در قول صاحب کامل می آید همه یا آنچه حاضر باشد بر سر نمایند صاحب کامل گوید که در ماشرا اخراج خون بسه می کنند که بغشی انجامد بشرطیکه قوت متحمل باشد و بعد از فصد آب انار میخوش باشید

تخم خرفه و طباشیر بدهند و مزوره عدس مقشر و آب انار میخوش یا باسفاناخ و قطف تغذیه فرمایند و روز دوم اگر مرض دراز و بادی قوت باشد فصد قیفال از جانب دیگر کنند و خون بقدر کفایت و احتمال قوت برآرند و ماء الشعیر با آب انار شیرین ترش بدهند و مزورات مذکور اغتذا نمایند و طلای نرد و صندلین و آب برگ کاسنی و آب کشنیز سبز و آب برگ خرفه و آب حی العالم و آب کاهو و آب عنب الثعلب و کاکنج بر سر و روی طلا کنند و تدبیر سبر و مرطب مثل ماء الشعیر و غیره لازم گیرند و حریره معمول از آب سبوس گندم و شکر و روغن بادام و مانند آن از غذا بدهند و تلیین طبع بماء الفواکه یا ترنجبین و ماء الشعیر نمایند سر هندی گوید که من تجربه کرده ام درین مرض عند سوء حال و تواتر غشی استعمال نقوع مشمش و تغذیه بمزوره اسفاناخ مع شیره مغز تخم کدو و مغز تخم خیارین و ملازمت ضماد هندی باین نوع که خرلق سیاه فلفل گرد صندل سرخ اصل السوس حنا تخم قرطم گلنار زیره سفید گل نیلوفر کالی زیری نیل کنتهی برگی دهامه سیر بهو که در آب بیزند که مهرا شود پس در همان آب که باقی مانده سائیده ضماد کنند و گفته که از گرمی بعض اجزای این ضماد نترسند که تعدیل آن بدیگر اجزای بارده میشود باقی علاج این مرض در آخر کتاب بحث اورام خواهد آمد انشاء الله تعالی

اجتماع الماء فی الراس

گاه باشد که رطوبت مائیه داخل قحف بالای غشای صلب یا خارج قحف زیر جلد سر جمع شود پس اگر داخل قحف بود چشم کشاده ماند و بسیار تر بود و همیشه اشک جاری باشد و مریض اندر سر خود گرانی دریابد چنانکه او را سر برداشتن و چشم بلند کردن دشوار بود و این قسم علاج پذیر نیست و اگر خارج قحف جمع شده باشد و این اکثر بسبب خطای قابله افتد که بعد از ولادت سر طفل را بشدت غمز کند و بدان سبب شئون رگها کشاده گردد و خون رقیق مائی بیرون آمده زیر جلد جمع شود درین قسم جلد سر بلند محسوس شود لیکن رنگ او بحال خود باشد و بانگشت فرو توان نشست بخلاف ورم خارج قحف و طفل بسیار گرید و بیدار ماند علاج نظر کنند که رطوبت کثیر است یا قلیل و بر هر دو تقدیر محصور در آن مکان است یا غیر محصور که بغمز مندفع شود اندرون قحف پس اگر کثیر المقدار بود و غیر محصور معالجه آن خطر دارد و به طبیعت گذارند و اگر قلیل المقدار و محصور باشد بنحوی که بغمز اندفاع نپذیرد تدبیرش آنست که اول موی سر تراشند بعد از آن بابونه اکلیل الملک شبت سبوس گندم در آب جوشانیده نطول نمایند بعده ادویه گرم و خشک با زعفران و بوره ارمنی ضماد کنند و پاره اسرب بالای آن بندند و اگر لیمون زرد پاره کرده بالای آن اندکی نمک پاشیده بر آتش گرم ساخته روزی دو سه بار بکمبد و چند روز تحلیل رطوبت می نماید و اگر ازین تدبیر فائده نشود آن موضع را شق کنند و آنچه در وی است بیرون آرند و رفاده بران بندند و تا سه روز شراب در روغن گنجد بران چکانند پس رفاده را وا کنند اگر زخم مندمل شده باشد فبها و الا مرهم مدمل علاج نمایند و اگر در روئیدن گوشت دیر گردد استخوان را اندک تراشیده بران مرهم منبت لحم گذارند تا آنکه گوشت بروید و گاه باشد که طبیعت خود اصلاح آن می کند و احتیاج باین تدابیر کمی افتد

سبات سهری که آنرا قوما نیز گویند

بدانکه بقول جالینوس و شیخ الرئیس این علت سرسامی است مرکب از سرسام بارد و حار زیرا که ماده این ورم حادث از دو خلط است یعنی بلغم و صفرا در مجاری دماغ که باهم امتزاج نیک نیافته و از هر ماده اثری جداگانه در موضع متورم ظاهر میشود و سبب او امتلائی است که از بدهضمی و کثرت اکل و شرب و سکر متواتر بهم میرسد خواه آن کس صفراوی مزاج باشد که بواسطه مزاج او و قصور هضم از کثرت غذا هر دو خلط جمع شوند و خواه طعام و شراب که بکثرت استعمال کند حار و مولد صفرا باشد که بطبع خود تولید صفرا کند و بکثرت مقدار خویش بلغم پیدا نماید بنابر قصور هضم و در اکثر از شراب کثیر صفرا پیدا میشود و از اطعمه کثیر بلغم و گاه هر دو خلط بحد اعتدال و مساوی میباشند و گاهی غالب می آید یکی بر دیگری پس غلبه میکنند علامات او و گاه اتفاق می افتد در یک مرض آنکه میباشد برای هر یک از آن هر دو کثرت بر دیگری و بقول صاحب کامل و ابوسهل و ابن هبة الله وغیره سبات سهری از اجتماع اسباب سبات که آن سوء مزاج بارد رطب و بلغم است و از اسباب سهر که آن سوء مزاج حار یابس و صفرا است حادث میشود پس بهر تقدیر اگر بلغم غالب باشد زمان خواب غالب و اطول بود و بر زمان بیداری و ثقل و کسل و تغمیض چشم و عدم التفات بجواب آنچه از مریض سوال کنند و چون جواب دهد بدشواری یا تامل و تفکر و سائر اعراض لیثرغس پیدا باشد و این را سبات سهری گویند و اگر صفرا غالب باشد زمان بیداری غالب و اطول بود بر زمان خواب و هذیان و کم گفتن متصل و فرو نرفتن چشمها و خشکی آن و عدم استغراق در سبات بلکه سباتی که صاحب آن بزودی بیدار گردد و سائر اعراض قرانیطس پیدا گردد و این را سهر سباتی نامند و اگر بطریق ندرت مقدار هر دو خلط مساوی باشد اعراض هر دو برابر یافته شود و درین صورت در تقدیم لفظ سهر بر سبات و یا لفظ سبات بر سهر اختیار است

بالجمله درین مرض هنگام غلبهٔ بلغم سبات ثقیل میباشد و هرگاه پلک بکشایند مغمض میگردد و انتفاخ روی و رنگ آن قریب برنگ گچ و قلعی مدرک میشود و وقت غلبهٔ صفرا هرگاه بیدار کنند بسرعت بیدار شود و هذیان و قصد حرکت نماید و چشم بدون تغمیض وا می کنند و ایضاً از علامات خاصهٔ این مرض است که صاحب او بر پشت افتاده ماند و افتادن او بر پشت نیز طبیعی بود و چهره او متهیج و منتفخ نماید و رنگ او گاهی مائل بخضرت باشد و گاهی بحمرت و در اغلب احوال پلک چشم او به بالا کشیده باشد مثل صاحبان برسام و هرگاه چشم کشاید تا سبات غالب نگردد مثل اصحاب شخوص بر هم نزند و اگر سخن گوید کلام او از نظامی نباشد و چون علت صعب و قوی گردد چیزی رقیق که اندر حلق او اندازند در گلو بماند و یا از بینی او بیرون آید و این علامت ردی است علاج او درین وقت بغایت مشکل و در اکثر اوقات بول و براز او محتبس باشد یا اندک اندک آید و ضیق النفس عارض شود و این نیز مهلک بود و کذا کثرت بول بی اراده مع سوزش و در اکثر احوال باختناق رحم مشابه میگردد و لیکن چهره بیمار در اختناق الرحم بر حال خویش میباشد و نبض با تمدد و تشنج و ضعف بود و دندان او بند شوند و در غشی باشد و درین مرض چهره متهیج بود و رنگ متغیر شود بحسب غلبهٔ خلط و درینجا بر علیل تکلیف سخن کردن و جواب دادن ممکن بود و در حالت اختناق این تکلیف امکان ندارد و ایضاً این علت مشابه میباشد به لیثرغس و هم بقرانیطس پس تغیر لون و عروض سهر و تفتیح عین احیاناً و تیزی تپ و سرعت و تواتر و قوت نبض و دیگر علامات صفرا درین مرض از لیثرغس فرق توان کرد و بکثرت سبات و قلت هذیان و عروض قصر و ضعف نبض و دیگر آثار بلغم درین از قرانیطس تمیز نمایند علاج بدانکه مدار علاج این علت بر فصد و اسهال خلط غالب و تقویت دماغ و تبدیل مزاج بادویه و اغذیه است پس هرچه در علاج قرانیطس و لیثرغس مذکور شده ترکیب دهند و در نطولات و ضمادات بحسب غلبهٔ هر خلطی کمال حدت بکار برده بمعالجه پردازند و بعد فصد حقنه زنند در لینت و یا در حدت بقدر غلبهٔ ماده صفرا یا بلغم که از علامات مذکوره دریافت کرده باشند بعمل آرند و ایضاً اگر بلغم غالب باشد تنقیه ماده بمثل ایارجات مقوی بغاریقون و تربد نمایند و اگر صفرا غالب بود استفراغ بمثل مطبوخ هلیله و معجون خیارشنبر و سقمونیا کنند و اگر سبب مرض امتلای طعام و اکثار اغذیهٔ غلیظه دریافت شود از قی تنقیه معده نمایند و غذا موقوف دارند و اگر سبب امتلای شراب و سکر متواتر باشد تا زوال سکر علاج نکنند و بعد آن بر مرطبات سر اقتصار نمایند بدهن سر و شرب ماء الشعیر و بعده بعلاج خمار پردازند و سکنجبین دهند و تعدیل طبیعت بنقوع مناسب و شربت نیلوفر نمایند و در معدل و مسهل و حقنه و نطول و ضماد و سعوط این مرض ادویه چندان بارد باشد که در قرانیطس بکار میبرند و نه بحدی حار که در لیثرغس بعمل می آرند بلکه مرکب از هر دو نمایند و بحسب ظهور غلبهٔ یکی از هر دو خلط ادویه او نیز غالب دارند و بصورت مساوات هر دو ماده در ادویه نیز مساوات مرعی دارند مثلاً در نطولات اگر صفرا غالب باشد برگ خلاف و بنفشه و اصل السوس و جو مع بابونه و اکلیل الملک و شبت استعمال نمایند و اگر هر دو ماده مساوی باشد شیح و مرزنجوش دران زیاده کنند و اگر بلغم غالب بود برگ غار و سداب و پودینه و زوفا و جندبیدستر و صعتر اندران افزایند و حال ضماد و حقنه بحسب همین قانون قیاس نمایند تا در آخر مرض و بعد انحطاط او از نطولات و غیره هرچه مائل بسردی باشد اجتناب کنند و بر ملطفات اقتصار ورزند و بحمام برند و بعد ازان بتدبیر ناقهین پردازند باستنشاق روغن بنفشه و دوشیدن شیر بز یا شیر عورت یا شیر دختر بر سر و تسعیط آنها و نوشیدن حریره از تخم خشخاش سفید و نشاسته و تخم کاهو و روغن بادام و اگر درین مرض حاجت خواب آوردن افتد و خوف غلبهٔ بلغم بر مریض نباشد شربت خشخاش و امثال آن مضائقه ندارد و بر مذهب کسانی که این مرض را از اقسام ورم نمی شمارند و از ترکیب صفرا و بلغم میگویند تدبیرش نیز تنقیه است از خلط غالب بمطبوخ و حقنه جات منقی راس حسب مقتضای خلطین و کیفیت آنها و تبدیل مزاج بحسب واجب و بدانند که حکیم علی گیلانی و نفیس کرمانی سبات ارقی و سبات سهری را واحد شمرده اند و علاجش در علاج سبات بخاری در قول سمرقندی و طبری خواهد آمد سعید گوید که از اوفق علاج این مرض در ابتدا حقنه ملین و بعد نضج تلیین طبیعت بنقوع افسنتین است و روغن شبت بر سر طلا نمایند و تعدیل مزاج باستعمال سکنجبین یا گلقند کنند و غذا اگر امتلا نباشد مزوره زیرباج یا نخود آب سازند پس اگر چهره مریض سرخ و عروق او ظاهر و قوت قوی باشد فصد کنند عباس گوید که اگر حرارت و صفرا غالب بود حقنه ملین از ادویه مسهله که مخرج صفرا و مطفی حرارت باشد با اضافهٔ اندکی از ادویه مسخنه و مخرج بلغم بعمل آرند و اگر برودت و بلغم غالب باشد حقنه مائل بحدت استعمال نمایند و روغن سداب و روغن شبت بسرکه آمیخته و نطولات موافقه بر سر ریزند و هنگام غلبهٔ سبات کشیدن و کندن موی سر علیل درین علت نفع بلیغ دارد و ابن الیاس گوید که تنقیهٔ بدن و دماغ بحبها و حقنه ها و تعدیل مزاج نمایند و این حب بسیار نافع است بنفشهٔ خشک ده درم تربد پاک ده درم هلیلهٔ زرد یک درم بادیان تخم کرفس نمک نفطی هر یک نیم درم سقمونیای مشوی نیم دانگ کوفته بیخته بآب بادیان سرشته حب سازند

وسحرگاه تناول نماید و این حقنه سوداء ازدستای مکی پنج درم پرسیاوشان پنج درم بنفشه سه درم نیلوفر سه درم سبوس گندم در صره بسته یک کف جاوبه یک کف عناب عدد سپستان ده عدد بابونه اکلیل الملک هریک هفت درم ورشته رطل آب بپزند تا بنیم رطل باند وفلوس خیارشنبر ده درم روغن کنجد وعسل هریک یازده درم نمک بوره ارمنی هر واحد نیم درم سوده باشیده حقنه کنند ودر نسخه خجندی اصل السوس سه درم زیاده است گیلانی مینویسد که اگر بلغم غالب باشد حقنه ها که دران حدت للذع اغلب بود استعمال کنند واگر صفرا غالب باشد حقنه ها که دران ادویه لینه غالب باشد بعمل آرند واگر هردو برابر باشند حقنه های معتدل اختیار کنند واین صفت حقنه معتدل ست تربد سفید بسبون بابونه بنافرنجمشک ازان هر واحد سه درم عسل و استار فلوس خیارشنبر سه استار کوفتنی را کوفته در نیم آثار آب کنند بعد جوش دهند تا ثلث آب بماند صاف کرده فلوس خیارشنبر دران حل کنند وآب چقندر ومری وعسل بران انداخته نیم گرم حقنه کنند ودر اول حادثه مرض غذا منع کنند واگر سببش سکر باشد بادویه مسهله قویه واغذیه برودعات قویه نطولاً وضماداً علاجش نکنند لیکن بمحمولات وحقنه ها وقی برای تنقیه معده وشمومات مقوی دماغ وخصوصاً مریل سکر معالجه نمایند علوی خان مینویسند که بعضی خدام را سبات سهری عارض شد روز دوم شنتاد نمود حتی که کسیراز اخوان واولاد واحباب خود نمیشناخت وقت عصر نبض او نملی شد واغما غلبه کرد وجم غفیراز اطبای عصر بموت او حکم کردند از استماع این حال سلطان مضطر بوده مرا طلب نمود ومرا بعلاج او نمود پس تشخیص حالش پرداختم وبحجامت نقره نمودم ودر محجمه اولی مقدار نه مثقال خون برآمد ودر محجمه دوم بهمانقدر خون وبسیار مواد بلغمی خارج شد ودر محجمه سوم رطوبت صدید برنگ خون برآمد ودرین هنگام اندک افاقه او را حاصل شد بعد ازان تعلیق محجمه بلاشرط بر قدمین وساقین وغسل آنها بآب مطبوخ ادویه مناسبه امر کردم بعد دو ونصف شب او را افاقه بسیار بهم رسید وبعد ازان صحت کلی یافت

سبات

وآن خواب مفرط طویل بود که بدشواری ازان بیدار شود واز اسباب این مرض یکی غلبه برودت مفسد جوهر روح است از خارج ویا از ادویه مبرده یا مخدره دوم غلبه رطوبت بدماغ بلکه جوهر روح مسدد مسالک آن مرخی جوهر عصب وعضل واز بین تعطیل نوم سکر بهت قریب ایست انچه بسبب تخمه وطول لبث طعام درمعده عارض شود ویا در شتاء او نوائب تپ بلغمی افتد سوم کثرت خون در بدن چهارم ارتفاع بخارات از اخلاط ردیه از سائر اعضا یا از معده یا از ریه یا از صدر یا از کبد یا از امعا یا از رحم جانب مقدم دماغ پنجم بحران دیت ودماغ بمشارکت اعضای ماؤف ششم شدت ضعف روح وتحلل آن که جوهرش تحمل انبساط نباشد هفتم وقوع ضربه بر عظمین یا کسر قحف وانضغاط نفس دماغ زیر استخوان قحف طریق تشخیص این مرض واسباب آن باید که اولاً فرق کنند میان سکته وغشی واختناق رحم درین مرض که مشابه هست بهر واحد از امراض ثلثه مذکوره واین چنان باشد که بجس وحرکت ونبض ورنگ چهره مریض نظر کنند اگر مریض را بجهد بیدار توان کرد وحرکات او چون حرکت خفتگان سلیس تر از حس او بود وده هن او اگرچه کند باشد لیکن چیزی برجای بود ومسبوت باشد بخلاف مسکوت که حس وحرکت وی بتمامه معطل میگردد ودفعةً افتد واگر نبض مریض قوی ومشابه نبض اصحاء ورنگ وی بحال بود ویا بسبزی گراید ودفعةً روی وبینی نحیف نگردد واز سحنه خفتگان متغیر نشود مگر بادنی تهیج وانتفاخ مسبوت باشد بخلاف صاحب غشی که نبض او ضعیف وصلب بود ورنگ چهره او برزردی میگراید مشابه برنگ موتی واطراف سرد بود واگر مریض را فهمیدن کلام وتکلم بتکلف ممکن بود وحرکات او خصوصاً حرکت گردن وسر وپای سهل تر بود ومریض در استغراق بتدریج واقع شود ودر اکثر غلبه مرض ممتد گردد مسبوت باشد بخلاف صاحب اختناق رحم که کلام بمشکل تمام می فهمد وتکلم اصلا نمی کند واحساس وکشادن پلک سهل بود ومرض دفعةً واقع شود وغلبه او بزودی منقضی گردد ویا قتل کند پس هرگاه این مرض متشخص شود وسبب او دریافت نمایند بدین طور که کیفیت لمس سر ولون وجه وچشم وزبان ونبض ونفس مریض ملاحظه کنند اگر لمس راس سرد ورنگ مائل بسبزی وتیرگی ونبض متمدد ومائل بصلابت مع تفاوت شدید وقاروره سفید ونسیان وعدم تهیج وجه وپلک بود ودیگر علامات سوء مزاج بارد دماغ وتقدم رسیدن سردی خارجی بسر مثل مصادقت برف وآب سرد وباد سرد یا تقدم شرب اشیای بارده ومخدره مثل آب سرد وافیون وبنج ولفاح وتاتوره وقطر وکشنیز تر واسغول بسیار وشیر متجبن در معده وعلامات مخصوصه هر واحد که در باب سموم بیاید دریافت شود سبب سبات برودت دماغ باشد وایضاً اگر از اعراض دیگر مثل اختناق وسبزی وسردی اطراف وورم زبان وتغیر بوی وسقوط قیت وضعف وتواتر نبض ابطاء وتواتر نملی ودودی وانتقال نبض از تواتر بتفاوت وبالعکس وعرق بارد یافته شود بر شرب ادویه مذکوره دلالت کند واگر لمس سرد ونرم نماید ورنگ چهره وچشم وزبان سفید ونبض لین موجی وعریض وبطی وقاروره بی رنگ وتهیج در پلک بود موجب سبات رطوبت باشد پس اگر این علامات با سبکی سر بود ورطوبت سافج باشد واگر با گرانی مقدم دماغ بود وآب غلیظ در اکثر اوقات از بینی سائل شود وزبان برطوبت لزج آلوده بود واختلاج در ابرو پدید آید وتقدم امتلاء وتخمه وکثرت شرب وسن وبلد بران

گواهی دهد و قار در خلیط بود و سبات ثقیل باشد که بیدار کردن از آن دشوار بود و رطوبت مادی بلغمی باشد و اگر ملمس گرم و رنگ رو و چشم و زبان سرخ و رگهای گردن منتفخ بود و سایر آثار غلبه خون یافته شود سبات دموی باشد و اگر در نبض سرعت بود و وجود تب بلغمی و دیگر عوارض تب بران گواهی دهد و سبات خفیف بود و سبات از بخارات بدن باشد و اگر با وجود تب نبض موجی یا منشاری و ضیق نفس و سرفه بود و تقدم اعراض ذات الریه یا ذات الکبد یا ذات الصدر یا ذات الجنب بران گواهی دهد سبات از بخارات اعضای مذکور باشد و اگر علامات مذکوره یافته نشود و سبات در خلو معده خفت پذیرد و در امتلای آن زیاده گردد و تقدم شرب شراب کثیر یا وقوع تخمه و تقدم سدر و دوار و طنین و دوی و خیالات پیش چشم معلوم گردد سبات از ابخره معده باشد و اگر تقدم آثار تولد دیدان در امعا یا احتباس منی یا خون حیض یا نفاس در رحم و علل رحم و امتلای آن مفهوم شود سبات از بخارات کرم امعا یا رحم یا از مجرد اذیت دماغ بمشارکت باشد و اگر وقوع ضربه بر صدغ یا کسر قحف بسقطه و ضربه مدرک گردد باعث سبات همان باشد و اگر سبات بتدریج افتد و تقدم اسباب محلله مثل ریاضت قوی و تعب یا استفراغ رطوبت و خون مفرط و ضعف بدن بران گواهی دهد سبب سبات تحلل جوهر روح باشد اکنون بدانند که علامات قرب موت مسبوت آنست که هر چند آگاه کنند آگاه نشود و سیاهی چشم او یکایک غائب شود و تنفس کم گردد کذا فی المجسطی و سبات که از بخارات ریه و سینه باشد چون در امراض اهمال نمایند مودی بسکته و صرع و فالج و لقوه گردد و درین نوع علاج گفته پذیرد و ابن الیاس گوید که چون در علاج سبات بلغمی اهمال نمایند مودی بامراض مذکوره گردد و شیخ میفرماید که اول حواس که در خواب و سبات معطل شود آن بصر و سمع است پس واجب بود که آفت در سبات در مقدم دماغ باشد و بمشارکت او فساد خیال پیدا کند اگر مقدم دماغ سالم بودی و فساد موخر دماغ را عارض شدی بصر و سمع را تعطل واجب نشدی و خواب نبودی بلکه بطلان حرکت یا لمس تنها شدی و حواس دیگر بحال خود بودی چنانکه این در مرض جمود و شخوص واقع میشود و ضرر سبات بحس فوق ضرر او بحرکت بود و آن حس را باطل میکند و حرکت را بالکلیه باطل نمیکند آن و تنفس سالم باقی میماند و واجب است که سائر و مقعد سبات ملم بود و نیسار کثیف و الاضرب تغیر میکرد و هر سبات که متعلق بسوء مزاج بود آن اولاً بسبب برودت باشد ثانیاً بسبب سکون

علاج سبات بارد

آنچه در علاج امراض دماغی بارد گذشت منجمله آن ادویه قوی تر بعمل آرند و ایضاً در سردی که از خارج رسد نوشیدن انیسون با جلنجبین و یا انیسون دو درم و سکنجبین عسلی ده درم و عطسه آوردن بجند بیدستر و فلفل و شونیز یا از کندش و تخم کتانی خرد و خوردن تریاق اربعه و ثانیه و کبیر و شرودیطوس و دواء المسک حار و معجون فلاسفه اطریفل کبیر شربت اسطوخودوس و کندنا و مصطکی بنوشند و آمیخته با عرق بادیان و کمید سر بسبوس گندم و نمک مفید و تطلیل سر بمطبوخ سداب و جند بیدستر و عاقرقرحا و شیح و تضمید با جرام اینها و تمریخ سر بروغن سداب و بان و ناردین و روغن مشک و روغن قسط و زنبق و یاسمین و بابونه و شبت مع جند بیدستر و فرفیون و ضماد از جند بیدستر جزو و عنصل یکجزو و مشک اندکی و گاه زیاده کرده میشود دران ویرنج و عاقرقرحا از هر یک قیراطی قلیلی با گلاب سرکه و دوام بوئیدن مشک و جند بیدستر و شونیز سخت نافع است و عطسه آوردن بعرطنیثا و کندن موی سر و مالش قدمین بسختی و بستن ساقین و فخذین و یدین باستواری مفید و غذا نخوداب بشیره قرطم و یا لحوم جوجه مرغ و دراج و مانند آن با نخود و دارچینی و خولنجان و تنقل بحلواهای عسل و ترنجبین و حبة الخضرا و اجتناب از اشیای بارد کنند و آنچه از استعمال مخدرات بود بحسب آن مخدر تریاق مخصوص او که در باب سموم خواهد آمد نیز استعمال نمایند جرجانی می نویسد که اگر از سوء مزاج سرد ساده باشد مشک و مرزنجوش و جند بیدستر و عود و فادانیا و مانند آن بویانند و از جند بیدستر و فقاح اذخر و غیره که در سبات رطوبی بباید ضماد بر سر نمایند و شرودیطوس و تریاق دادن سخت نافع بود و در اغذیه نانخواه و زیره و کرویا و سیر و حلتیت و مغز جوز اندازند و طعام نخوداب و قلیه گنجشک و شوربای گنجشک و مطنجن و مانند آن خورانند

علاج سبات رطوبی

در رطوبت ساذج آنچه در علاج امراض دماغی رطب گذشت بکار برند و معجون نجاح و مربای آن و مربای زنجبیل بخورانند و ضماد از جند بیدستر و فقاح اذخر و قسط و جوز السرو و ایل و فرفیون و عاقرقرحا بعمل آرند و تخفیف غذا نمایند و نخوداب با شبت و زیره و قرنفل و دارچینی و خولنجان بدهند و از ادهان و نطولات اجتناب کنند و مشک بویانند و گر رطوبت بلغمی بعلاج امراض دماغی بلغمی بپردازند و یا در طبیخه گاوزبان انیسون هر یک دو درم جوشانیده گلقند و یا شربت بزوری ده درم حل کرده نیم گرم بیاشامند و یا آبیکه دران مویز منقی ده درم مصطکی انیسون بادیان هر یک نیم مثقال جوزبوا چهار درم جوشانیده باشد بدهند و بعد ظهور نضج در قفا و ره و تنقیه بدن بحقنه قوی و حب ایارج و دوای عصاره ریوند نمایند و شیاف بردارند و گاه بدوای حیاله قی آرند و اگر بلغم در معده نیز بود باشد پس تنقیه او بقی و مقطعات بلغم نمایند و آنچه در علاج

سوء مزاج بلغمی معاده بیاید و مروخردل بعد حلق راس بمالند و نطولات و سعوطات و ضمادات و شمومات که در قسم بارد گذشت بعمل آرند و غرغره بکار برند و استعمال شجرئیت اسطوخودوس و تقلیل غذا مفید بود و گویند که حب غاریقون را در علاج و تبدیل مزاج او خواص عجیب است و افضل ادویه مبدل مزاج تریاق کبیر و مثرودیطوس و فلاسفه و اطریفل کبیر است و ساقین محکم به بندند و اجتناب نمایند از خواب نمودن در مواضع بارد و مظلمه بلکه باید که مکان او روشن باشد و در شب چراغهای بسیار در ان روشن نمایند

اقوال حذاق سویدی مینویسد که پارچه بسرکه و روغن گل تر کرده بر یافوخ نهادن در ابتدای مرض و کذا پودینه کوفته بسرکه و روغن گل آمیخته بر یافوخ و جبهه و صدغین ضماد کردن و شمیدن و بخار آن گرفتن و کذا خردل کوفته بآب مرزنجوش که آن قرنفلی است سرشته ضماد کردن و کذا مشک تبتی سه بار سعوط کردن مجرب من است و جاوشیر شناو شیرآب و ضماد آن و روغن شونیز بعد سه روز از مرض در بینی چکانیدن و شمیم انفاس کبوتران و ضماد نمام بسرکه و روغن گل پخته بر یافوخ و دلک اطراف بنطرون یا عاقرقرحا یا تخم انجره هر واحد مخلوط بزیت و تکمید سر بنمک یا جاورس گرم کرده بعد حلق راس و غرغره با ایارج فیقرا و سکنجبین عنصلی و غذا نخود آب مطیب بروغن جوز هر واحد نافع است ابو منصور گوید که اگر سبات از بلغم کثیر مرتبک در مقدم دماغ باشد اولاً برای جذب بخارات باسفل حقنه حاد بعمل آرند و مریض را در خانه وسیع متوسط الضوء بدارند و بعد حقنه حیله فرو نشاندن بخارات صاعده کنند و درین باب تغریق راس بروغن گل و سرکه اقوی تدابیر است در سه روز اول و بعد سوم روز قدری جندبیدستر یا پودینه و حاشا یا نعنع بیامیزند که آن دماغ را تقویت و تسخین عجیب بخشد و نفوخ عود فاوانیا باریک سائیده اندر بینی در ساعت بیدار میکند و کذا تمریخ اطراف بروغن الطیون یا عاقرقرحا یا تخم انجره و کذا از فلفل و شونیز و کندش بعد سوم روز عطسه آوردن و نوشیدن سرکه عنصل آنرا نافع است و تضمید سر و دست و ران و ساق با ثقیل و عاقرقرحا در سرکه سائیده از نوم مغرق بیدار میکند و حاشا و پودینه و جندبیدستر بویانند و اطراف را دلک قوی نمایند و اگر ممکن باشد غرغره با ایارجات یا سکنجبین عنصلی کنانند و اگر مرض طول کشد و بادی از ارتعاش بهم رسد جندبیدستر بویانند و بعد حلق راس از نمک و جاورس تکمید نمایند و جندبیدستر و خردل بران طلا کنند و مدام خبر ازو اگر طبع قبض شود حقنه حاد بعمل آرند و مدرات بول مثل سکنجبین عسلی بزوری و مانند آن استعمال نمایند و بعد انحطاط مرض سواری و مشی و ریاضت و حمام و تدبیر منعش مقوی بعمل آرند و غذا نخود آب و روغن جوز و خردل دهند و ماء العسل و حب غاریقون بنوشانند مسیحی گوید که اگر سبات از بلغم کثیر محتقن در مقدم دماغ باشد علاجش تنقیه سر بحب ایارج و بعد ازان با ایارجات کبار است و روغنهای گرم بر سر مالند و بآبهای گرم بران نطول نمایند صاحب کامل گوید که اگر حدوث سبات از سوء مزاج بارد و رطب یا ماده بلغمی باشد پس در سباتی که از سوء مزاج بارد و رطب بود تدبیر سخن مجفف استعمال نمایند و آن اینست که بر سر آبیکه در ان شبت و نمام و مرزنجوش و حاشا و برنجاسف و صعتر و عاقرقرحا و وج و شونیز و حرمل هر واحد بقدر حاجت یا بعضی ازان جوشانیده باشند بر سر نطول نمایند و ضماد آن کنند و یا نطول بکف خردل و اندک مویزج و عاقرقرحا و صمغ سداب باریک سوده باید کرد و تدهین بروغن ناردین یا روغن قسط یا روغن سداب باندکی فرفیون و جندبیدستر نمایند و یا بیمار را خوب بمالند و عضل ساق را محکم بندند و بر ابهام عضل باریک سوده و بعاقرقرحا باریک سائیده بسرکه کهنه سرشته ضماد کنند و با ادویه معطسه عطسه آورند که آن بیدار میکند و غذا نخود آب بزیت و عسل و شبت و دارچینی و خولنجان دهند و عسل مغز حب البطم و حبة الخضرا بخورانند و از شرب آب سرد و خواب در مواضع بارده اجتناب کنند و اگر حدوث آن از ماده بلغمی باشد قبل از نطول و استعمال ادویه مذکوره ابتدا باستفراغ بدن و تنقیه دماغ بحب ایارج و قوقایا و بحقنه های حاده و غیره ادویه مسهل بلغم باید کرد و معجونات مذکوره در باب نسیان و سائر تدبیر بران مثال استعمال نمایند سعید گوید که اگر سبات از اجتماع بلغم کثیر در بطن مقدم دماغ باشد تنقیه سر و معده بحب ایارج کنند و بعد تنقیه سرکه خمر و روغن گل بر سر ریزند و ماء العسل نوشانند و جلنجبین خورانند و آب نیم گرم بدهند و بعد سه روز روغنهای گرم بر سر مالند و آب مطبوخ ادویه محلله نطول کنند و اگر طبع قبض باشد حقنه حاده بعمل آرند و بکندش عطسه آرند و نشوق پودینه کنند و موی سر تراشیده بخردل طلا نمایند و در علاج این استعانت بعلاج لیثرغس کنند جرجانی و ایلاقی گویند که اگر سبب برودت و رطوبت باشد علاج بعلاج لیثرغس و علاج صداع بارد نزدیک است ترتیب آن چنان باید کرد که اول قی فرمایند با ادویه قوی پس تنقیه بدن بحب اصطمخیقون کنند و اگر حاجت آید حقنه حاده بعمل آرند و بعد تنقیه بدن و حقنه تنقیه نواحی دماغ بحب صبر و حب ایارج و حب قوقایا نمایند و از مراعات معده و استعمال چیزیکه رطوبت را ببرد و معده را قوت دهد غافل نباید بود و نطولات محلله و غرغره و عطسه آوردن و اعضای سافله بستن و در آب گرم نهادن و تقویت دماغ بشمومات نافع بود و از تدابیر صواب یکی آنست که بیمار را بخشم آرند و سخنها گویند و کارها کنند که غضبناک شود صفت حب اصطمخیقون از قرابادین شاپور بن سهل بگیرند ایارج فیقرا ده درم اهلیله زرد افتیمون بسفائج نمک هندی هر یک دو درم تربد سفید ده درم

شحم حنظل سقمونیا غاریقون هر یک دو درم علک الروم شش درم مقل را در آب انیسون حل کنند و ادویه بدان سرشته حبها بقدر فلفل سازند و در سایه خشک کنند شربتی دو درم
و نیم این نسخه راخته گزیده میگویند نوع دیگر بلیله کابلی شش درم اسارون افسنتین غاریقون سقمونیا هر یک سه درم اسارون انیسون تخم کرفس هر یک دو درم تربد سفید هفت درم افتیمون
پنج درم ایارج فیقرا نه درم قرنفل یک درم فانید چهار درم جمله ادویه کوفته بیخته فانید را اندر آب حل کرده بجوشانند تا بقوام عسل آید ادویه بدان بسرشند و بکوبند تا همه یکذات
گردد پس حبها بقدر فلفل سازند شربتی دو مثقال این نسخه کندی است حب صبر صبر سقوطری سه درم مصطگی یک نیم درم سائیده باب کرنب سرشته حبها سازند شربت
دو مثقال حب ایارج ایارج فیقرا یک درم شحم حنظل یک نیم دانگ تربد نیم درم افتیمون سقمونیا هر یک دو دانگ مقل و کتیرا هر یک دو دانگ با ب کرفس حبها سازند و یگر ایارج فیقرا
شش درم پوست هلیله کابلی چهار درم تربد سفید هشت درم نانخواه دو درم بدستور معمول حب سازند در هر هفته دو درم یا دو درم و نیم بدهند صفت حقنه که با دو
شحم حنظل هشت بسفایج دو هشت پودینه دشتی یک دسته کوچک افتیمون هشت درم یک نیم آثار آب بپزند تا ثلث رسد صاف نموده مقدار ده درم آب او بگیرند
و یک اوقیه روغن بابونه آمیخته حقنه کنند صفت حب قوقایا ایارج فیقرا ده درم شحم حنظل سه درم و دو نیم دانگ تربد اسطوخودوس هر یک پنج درم بدستور
معمول در آب کرفس مطبوخ حبها سازند این جمله ده شربت معتدل است دیگر صبر سقمونیا شحم حنظل مصطگی عصاره افسنتین و اگر نباشد افسنتین همه مساوی
آب کرفس حبها سازند شربت یک درم یا یک مثقال این نسخه جالینوس است و اگر یک درم ازین حب با یک مثقال ایارج فیقرا مرکب کنند سخت نافع بود و تنقیه
نواحی دماغ کند و مراعات معده و تنقیه آن بنقوع صبر نماید و آن را تقوی کند صفت نقوع صبر هلیله سیاه بلیله آمله پنج با دیان بیخ کرفس اذخر اصل السوس هر یک
ده درم سنبل خوشبو قصب الذریره هر یک سه درم شکاعی بادآورد هر یک پنج درم شحم حنظل دو درم همه را در دو نیم آثار آب بپزند تا کمتر از یک آثار بماند بمالیده صاف نموده
یک اوقیه صبر سقوطری سوده آمیزند و در شیشه دارند و در آفتاب نهند شربت از یک اوقیه تا دو اوقیه حسب طاقت مریض صفت ضماد که تولد بلغم در معده باز دارد
سک و اکلیل الملک لادن و عود خام هر یک ده درم گل سرخ چهار درم سنبل و مصطگی هر یک دو درم مشک دانگی همه را سائیده بآب مرزنجوش یا آب نمام سرشته در وقت خلو معده بر فم معده
ضماد نمایند و باقی مراعات معده از ابواب علاج معده طلب باید کرد صفت غرغره که دماغ را از باقی رطوبات پاک کند و خداوند سبات و صرع و فالج را نافع ایارج فیقرا
خردل عاقرقرحا پوست بیخ کبر مساوی نرم سوده بسرکه عنصل تر کرده بعسل بسرشند و حبها ساخته وقت حاجت اندکی در سکنجبین عنصلی یا در آب کامه
حل ساخته غرغره کنند و فلفل و کندش و خردل با یکدیگر سوده عطسه آورند و نطول که در لیثرغس مذکور شد بکار برند مصنف حاوی گوید که اگر از ماده بارد خام رطب باشد
جلاب یا در نجبویه انیسون هر واحد ده درم و گلقند شکری ده درم بنوشانند و غذا نخوداب بشیره تخم قرطم و فلفل و دارچینی و نانخواه دهند و تنقیه بدن با این حقنه
کنند خار خسک شبت بابونه سنای مکی هر یک هفت درم بادیان اصل السوس هر یک سه درم حلبه تخم کرفس هر یک دو درم اشق مقل هر واحد نیم درم سکبینج یک دانگ
در شش رطل آب بپزند تا بدو رطل آید و صاف کرده بوره ارمنی نمک طعام هر واحد نیم درم بدان پاشیده مری و روغن زیت و عسل سرخ هر واحد ده درم در آن حل کرده
نیم گرم حقنه کنند و خورانیدن دوا المسک حلو بشربت با درنجبویه نافع است و تنقیه دماغ بحب ایارج و حب لوغاذیا کنند و بر دهنهای گرم نشوق سازند
و طیوب و ریاحین حاره مثل مرزنجوش و نمام و صعتر بویانند و مریض اگر تشنه دارند و اطریفلات خورانند و تبدیل مزاج کنند و این دو تسخین بدن و دماغ و معده کنند و این
مرض را انفع بلیغ دارد زنجبیل فلفل وج شونیز قسط تلخ هر یک پنج درم برگ سداب خشک حاتیت طیب هر یک ده درم جندبیدستر دو درم و نیم کوفته بیخته بعسل کف گرفته
معجون سازند و هر روز مقدار مثقال بخورند و وج سوده بعسل سرشته و زنجبیل بعسل و شونیز بعسل نافع است و خوردن مویز و جوز و سداب و نارجیل و قلایای طعجنه و کثیر الابازیر
و صباغات معمول از خردل و مری و چغندر نافع بود و از اغذیه نخوداب زیت و زیره و شبت و کف خردل و روغن جوز برای اصحاب این علت نیکوست و شرب
شراب بسیار شر است و درین مرض می افزاید و ماء العسل ساده و این ماء العسل با نافع به نافع بگیرند عسل یک رطل و آب شش رطل بالطریق جلاب بپزند و کف بردارند
و چون قریب بقوام رسد در آن فلفل و قرنفل و زنجبیل و سنبل و قرفه و خولنجان و مصطگی هر یک مثقالی کوفته بیخته در صره بسته بجوشانند و استعمال نمایند طبری گوید که
اگر مانعی نباشد ابتدا باسهال طبیعت اولا باین مطبوخ نمایند هلیله سیاه و کابلی و اصفر تخم ورد کرده هر یک شش درم شیر آمله و بلیله هر واحد سه درم سنا و اسطوخودوس
حشیش غافث و قنطوریون و بسفایج و شکاعی و بادآورد هر واحد چهار درم افسنتین رومی و افتیمون در صره بسته هر واحد هفت درم اصل السوس مقشر و تربد و مایزان

و نمو و مویز هر واحد سه درم تخم کرفس انیسون بادیان هر واحد دو درم پرسیاوشان گاوزبان هر واحد چهار درم بدستور مطبوخ بجوشانند و صرهٔ افتیمون و یک دینار وزن
و هنگام جوشش حرکت ندهند تا قوت او بلطف بغیر انحلال چیزی از جرم آن در مطبوخ بر آید پس صاف کرده شربتی مقدار یک صد و بست درم از ان بگیرند اگر مزاج مریض متحمل
این باشد و الا بوزن هشتاد درم گرفته یک درم غاریقون و یک طسوج خربق سیاه و یک دانگ ماهیزهرج و ربع درم نمک هندی سوده بعسل مرشته دران مالیده نیم گرم
بنوشند و اگر از شرب این شربت در مرض نقصان ظاهر نشود درین ماء الاصول بنوشانند بادیان و پوست بیخ آن و تخم کرفس و پوست بیخ آن و انیسون هر واحد سه درم
نفاح اذخر پانزده درم مویز منقی بست درم مصطگی سه درم سلیخه و پوست آن هر واحد دو درم عود و ج سه درم انجیر سفید بست عدد ریوند کوفته سه درم عنبر اگر یافته شود
دو درم همه را در چهار رطل آب بجوشانند و بعضی اطبا هنگام عصر خلط درین ماء الاصول تشنه و کادیم که آن را شیشعان نیز می افزایند و بعضی هوم المجوس و اصل السوس
و برگ شبت زیاده میکنند و مختار من اینست که ازین چیزی کم نمی کنم پس صاف کرده هر روز بست درم با دو درم روغن بید انجیر و هفت درم سکنجبین بنوشند و تا هفت روز
برین ادامت نمایند و غذا درین ایام زیرباج حلو و یا نخود حمل مطبوخ بنخود بسیار و اندک شبت سازند و از اطعمهٔ غلیظه منع کنند بعد از ان شربت دیگر از مطبوخ اول بنوشانند
و اگر ازین آثار صحت ظاهر نشود این دوا العمال از ان باشد ایارج فیقرا سه روز قبل از تناول آن در عسل مرشته یک درم ماهیزهرج دو دانگ خربق سیاه در سرکه تر کرده
خشک نموده یک دانگ غاریقون سفید ما ئم نیم درم افسنتین و حب گل سرخ هر واحد یک درم نمک نفطی نیم درم سقمونیای مشوی دو دانگ کوفته بیخته بجلاب مرشته حب امثال
فلفل سازند شربتی از ان سه درم و ثلث این دوا آنگاه دهند که مزاج علیل از نوشیدن مطبوخ اول متغیر گردد و اگر یک شربت این کفایت نکند دو سه شربت مع مراعات
قوانین در ان و حسین تدبیر بدهند و باید هر کسی که در دماغ او مرض بارد باشد باید که از شرب آب سرد و از استعمال و در مضمضه و استنشاق حذر کند و بعد این استفراغات
دگر از او حدت نپذیرد استعمال آب گرم و استنشاق او و مضمضه آن و ریختن او بر سر در حمام لزوم نمایند و اگر مرض باقی ماند امر بانکباب برین آب نمایند بگیرند یک کف
هر واحد از شیح و قیصوم و بابونه و اکلیل الملک و غیره برگ اذخر و پوست شجر صنوبر و از سبوس گندم نصف کیلجه و یک کف خطمی سفید و یک کف نمک و ل سبوس و نمک و خطمی را
در پارچه همه را بسته همه را بجوشانند تا خشک اینستی همراه اگر دو پس چادری بر سر کشیده انکباب نمایند و دو بار یا سه بار این عمل کنند و اگر این فائده نکند با لطیف تدبیر با استنشاق نمایند
و با کوالح مشروبها او و زان کنند و اگر شده دانند و امر بشم مثل شونیز و جند بید ستر و مانند آن کنند و اگر تغیر مزاج او و صداع با تعب باشد پس بر قدم راس این ضماد کنند
بابونه اکلیل الملک هر واحد ده درم صبر و مر و سعد هر واحد سه درم عاقر قرحا دو درم کوفته بیخته موم روغن از موم و پیه بط و چرب زوفای رطب ساخته اند و بهار کوفته مخلوط
سازند و هر گاه مزاج او متغیر گردد و حدت پذیرد تدبیر او بتدبیر سبات ارقی نمایند مؤلف اقتباس گوید که در سبات بلغمی و بخاری اول اطراف را به بندند بستنی سخت با بوش
آید و این پاشویه کنند گل بابونه اکلیل الملک سبوس گندم سبوس نخود برگ کنار برگ خرزهره نمک طعام هر یک دو مشت و سرکه و گلاب دو با بار تا دو سه روز بر تارک سر مالند
و روز چهارم جند بیدستر و شونیز و مرزنجوش هر یک ماشه اضافه نمایند و گلاب موقوف ساخته عوض آن روغن گل کنند و حقنه حاده علوبخان بعمل آرند که افاقه حاصل شود پس
جهت تنقیهٔ دماغ ایارج فیقرا هفت ماشه در عسل و تولا آمیخته لیسانند و یا حب ایارج بعرق بادرنجبویه وقت شب بخورانند و صبح مطبوخ اسطوخودوس مسهل علوبخان و شربت
اسطوخودوس مسهل بنوشانند و غذا نان خشکه با شوربای مرغ وقت شام دهند و صبح مطبوخ پوست بیخ بادیان پوست بیخ کاسنی بادیان هر یک نه ماشه انیسون
بیخ مهک کرفس هر یک هفت ماشه انجیر زرد چهار عدد با شربت بزوری چهار تولہ حرف دیا تو دریمن نه ماشه پاشیده بنوشانند و وقت دوپهر غذا بدستور دهند
و همین نمط سه چهار مسهل داده جهت تعدیل مزاج و تنقیهٔ باقی مواد دماغ غرغره بطبیخ اصل السوس مقشر و مویزج و بادیان و بابونه هر یک دو مثقال جوش کرده
سکنجبین عنصلی چهار توله داخل کرده در روزی چهار پنج مرتبه بکار برند و اگر بعد زوال تپ اندکی سبات باقی مانده باشد از فرفیون مصطگی جند بیدستر هر واحد یک درم صمغ عربی و مثقال
بابونه یک توله در روغن سداب آمیخته بر صدغین و پیشانی ضماد نمایند و غذا شوربای مرغ و نان روده دهند و عطسه آورون اسعوطی که در لیثرغس نوشته شد در زوال این علت از مجربات است

علاج سبات دموی

مبادرت بفصد سر رو یا هفت اندام کنند و بعده بهر ازاله حجامت ساقین یا فصد صافن نمایند اگر ماده در صعود باشد و هر گاه ماده مستقر گردد پس فصد رگ پیشانی یا حجامت
نقره اولی است و حقنهٔ معتدل استعمال کنند و بهر تقویت دماغ تدهین سر بروغن گل و سرکه و اگر روغن گل نباشد گلاب بسرکه کنند و غسل پا بماء الطبیخ بابونه و داکه

آنرا بسبوس گندم سازند و ادویه سرد خشک مثل شیر کشنیز خشک و تخم کاسنی با سکنجبین دهند و بتلطیف غذا پردازند و باقی تدبیر حسب حاجت از علاج امراض دماغی دموی و سرسام دموی اخذ کنند سعید گوید که اگر سبات حادث از بخارات دموی حار رطب باشد که بسوی مقدم دماغ مرتفع گردد و علامتش آنست که سبات خفیف بود مریض ازان بسرعت افاقه یابد و در خواب کلام بسیار کند و چون آواز دهند بفزع بیدار شود و علاجش فصد کنند و بعد فصد آنچه محلل فضول باشد مثل ماء القرع و شربت بنفشه بنوشانند و روغن گل بسرکه خمر بهم زده بر سر مالند تا سر بدفع بخارات صاعده بسوی آن قوی گردد و طلا بگلاب نمایند و غذا نخود آب یا مزوره زیرباج سازند و تقلیل آن کنند تا هضم او فاسد نشود و ابن نوح گوید که اگر از رطوبت دم محتبس در مقدم دماغ باشد بعد فصد تقویت راس بطلاخ بارده مثل روغن گل و گلاب و سرکه کنند و این حقنه بار لین بعمل آرند بگیرند بنفشه و جو کوفته و سبوس گندم و عناب و سپستان و اصل السوس و برگ خطمی هر یک کف و در چهار رطل آب بجوشانند تا یک رطل باقی ماند صاف کرده بران یک سکرجه آب ترنجبین و نیم سکرجه روغن گل انداخته حقنه کنند

علاج سبات بخاری

اگر از ارتفاع بخارات جمیع بدن و تابع تپ و مرض دیگر باشد علاج مرض متبوع باید کرد و نیز بعلاج امراض دماغی بخاری توجه نمایند و در بخارات عضو واحد بتدارک عضو مشارک بپردازند و آنچه در مقام هر یک مسطور گردد مع تقویت دماغ بمثل نهادن روغن گل مع سرکه بسیار و آب فواکه مقوی بر سر و استعمال شمومات بارد خوشبو و نطولات سرد پس محلل ماء گرچیزی در دماغ محتبس باشد بعمل آرند و آنچه در حمیات و در ابتدای ادوار آن افتد پاشویه و ربط اطراف و دلک آن بچیزی درشت و دوام تحریک عطاس و تشمیم سرکه و گرفتن بخارات آن و تغریق راس بروغن گل مع سرکه کثیر و آب حصرم و آب انار و قوابض نیز مفید بود و تنقیه بدن از ماده تپ نمایند پس تقویت دماغ بشمومات و غیره کنند و ایضا در بخارات معدی تنقیه لقی و اسهال و حقنه ها و حبوب مسهله و معطسات و استعمال سفوف معمولی و حب شبیاره و دیگر تدابیر که در علاج امراض دماغی شرکی معدی گذشت بعمل آوردن مفید و در صورت نفخ خوردن سفوف بادیان و دانه هیل زیره سفید نافع و در سبات دیدانی قتل و اخراج دیدان پس تقویت دماغ و منع ابخره نمایند ابو سهل گوید که اگر سبات خفیف بود که صاحبش بسرعت افاقه یابد پس سبات کند آن از بخارات حار رطب دموی الکیفیت مرتفع بسوی مقدم دماغ باشد و علاجش فصد است پس استعمال روغن گل و سرکه بر سر سمرقندی گوید که سبب سبات یا بخارات حار رطب باشند که بسوی مقدم دماغ در عرقین سباتین از جمیع بدن مرتفع گردد پس مزاج دماغ را متغیر گرداند بسخونت و اخلاط موجوده و فضول محتقنه انجا را گرم سازد و علامتش در قول طبری بیاید و علاجش فصد قیفال است و حجامت ساقین و تلطیف اغذیه طبری گوید که نوع دوم از سبات سبات ارقی ست و این مضاد اول یعنی سبات رطوبی ست در اکثر احوال از و زیرا که سبب موجب این بخارات حاده حاره یا رطوبت و یا یبوست ست که بطرف مقدم دماغ بعرقین سباتی مرتقی میشود و مزاج دماغ را متغیر و فضول محتقنه انجا را گرم میکند و اعراض او اینست که بیمار خواب نکند و بر نوم قادر نبود و تفکر افکار ردیه بغیر تمیز صحیح کند و غیر مستقل عقل بود و حرکت چشم بطی باشد گویا که خشک و هرگاه ترکیب این بخار حار با رطوبت بود از چشم او اشک سائل شود و عطسه بسیار کند و در بعض اوقات خواب خفیف کند پس بیدار گردد و گاهی قلق کند و ضیق صدر ظاهر نماید و هرگاه این بخارات حار با یبوست مرکب گردد خواب نکند و الم و صداع و دوی در سر خود دریابد و اطباق جفن بران گران باشد علاجش بفصد کنند بغیر اسهال لاسیما هرگاه ترکیب این بخارات با رطوبت باشد نه مسهل نوشانند و نه حقنه کنند بلکه فصد را مقدم دارند و چون از فصد مزاج او متغیر نشد غذای او ماء الشعیر و کشک او و مزورات معتدله مثل زیرباج و اسفیدباج ماش و کدو سازند و اگر این تدبیر ترطیب ننماید امر باستنشاق روغن بنفشه کنند و بر سر او شیر زنان یا خر نهند و انکباب بر بین آب نمایند بگیرند جو مقشر کوفته و برگ بنفشه و نیلوفر هر یک ده و کف و حی العالم باقله کبیر و عصی الراعی و برگ خبازی و برگ اسبغول و آذان الفار یعنی مرزنجوش هر یک باقه در آب پخته امر بانکباب بران نمایند و اگر این کفایت نکند شیر دختران بروغن بنفشه سعوط کنند و جمیع تدابیر او مرطبات نمایند و او دامت برین حریره کنند خشخاش سفید و خندروس هر یک کف هر دو کوفته و اندک نشاسته آمیخته حریره سازند و بروغن بادام بنوشند و کاهو تازه بخورند و اگر این هم کفایت نکند حقنه لین بعمل آرند که بسوی سر بخار محلل غیر حار صعود کند مثل جو و خطمی و سبوس و بنفشه و خبازی و نیلوفر این همه را بپزند و امر بانکباب بران و تکمید سر بدان نمایند که با نیطرلیق زائل شود مصنف اقتباس می نویسد که گاهی سبات از ابخره خلط سمی در هیضه و بائی بعد بند شدن قی و اسهال پدید آید پس روغن گل

و سرکه برابر آمیخته نیم گرم بر تارک سر مالند و حجامت بلا شرط میان دو شانه نمایند و مصطگی سه ماشه جدوار خطائی دو ماشه سوده در شربت به یا انار دو توله و رق طلا یک عدد آمیخته در عرق کیوڑه هفت توله بنوشانند اگر بهوش آید بهتر و الا سعوطیکه در تشنج غیر کور شد بکار برند که فی الفور بهوش می آرد پس از آن کمی شوربای بچه مرغ دهند و دوای مذکور صبح و شام نوشانند و در میانه روز هفت هشت عدد مویز منقی خورانند و روز سوم و چهارم بعد زوال سبات نان تنک با شوربای مرغ ترید نموده بوزن یک فلوس اول روز دهند و تا سه وقت بر همین قدر اکتفا نمایند و وقت چهارم دو وزن و یا دو نیم وزن زیاده کنند تا بتدریج بحالت اصلی آید و باید که مصطگی سه ماشه در انوشدارو ی ساده نه ماشه آمیخته با عرق بادیان بالای طعام خورانند و اگر پس از زوال سبات سرخی در چشمها پدید آید اندکی کبری انبه و یا ترشی انبه خشک در گلاب و یا آب کشنیز بر آهن سوده میل زرد در چشم کشیده در دو سه روز زائل میسازد و الا بعد هفته رگ ماق و یا پیشانی زنند و استعمال سعوط مذکور در یک ساعت سه چهار بار و بعد زوال نه ماشه بر شیر برز در روغن گل سفید آمیخته بر پیشانی و خورانیدن جدوار دو ماشه و فادزهر حجری یک ماشه و بالائی جغرات گاوی دو توله و نهادن شیشه حجامت بر کتفین و ساقین و حوالی مقعده و دادن عرق بهار نارنج و دوغ گاو مساوی که بسنگ یشب سه بار و همچنین بفولاد و طلا داغ کرده باشند بجای آب غذا در رفع سبات هیضه و منع قی و اسهال و دفع دیگر اعراض آن مجرب است و اگر در سبات هیضه و بائی بعد زوال در روزی دو سه نوبت اجابت طبع شود و نفخ هم باشد رب انار شیرۀ بادیان نه ماشه الایچی کلان چهار عدد زیرۀ سفید چهار ماشه نبات توله دهند و در روزی دو بار و اگر درین اثنا اشتها کم باشد مصطگی سه ماشه سوده در شربت انار منعنع یکتوله لیسانند و غذا کهچڑی بنوماشی با نان دهند که فلفل گرد و زیرۀ سیاه و الایچی کلان اندکی

علاج سبات ضعفی و ضربی

اگر از تحلل ارواح باشد علاج غشی نمایند و بهر تقویت و تکثیر ارواح شوربا های لحوم لطیفه و چرب و قلیه ها و کباب ها و ماء اللحم و مفرحات و دواء المسک معتدل و مثرودیطوس و شربت فواکه و انار با گلاب استعمال نمایند و در مزاج گرم ماء اللحم در گلاب و آب سیب آمیخته یا مفرح بارد یا دواء المسک بارد و گاو زبان و شربت انار یا سیب یا لیمو و عرق بید مشک و نیلوفر و یا طباشیر و صندل سوده با شربت مذکوره سرشته دهند و ایضاً در محرور مثرودیطوس با طباشیر سرشته با شربت لیمو یا شربت انار بدهند و صندل و گلاب و کافور بویانند و در مزاج بارد دواء المسک حار و مفرح حار و شربت سیب و یا مثرودیطوس و رب العسل یا شراب انگوری و یا ماء اللحم با اندک شراب مانند آن بکار برند و ایضاً عود هندی و مشک و عنبر و فاوانیا و جندبیدستر اکثر اوقات استعمال نمایند. و اگر سبات از ضربه و سقطه افتد هرچه در علاج امراض دماغی که از ضربه و سقطه بود و در علاج صداع ضربی مسطور شد بعمل آرند و مقویات سرور رادعات مثل مغاث و ماش و گل سرخ و صندل و مانند آن استعمال نمایند پس از آنگاه در آگاهیدن سعی نمایند باستعمال مقویات دماغ که در علاج امراض ضعف دماغی گذشت و این سعوط درین باب از مجربات صاحب اقتباس است برگ مورد و یا تخم آن چهار ماشه عرق بهار نارنج و روغن گل هر یک یکتوله شیر زنان سه ماشه و بید انجیر دو ماشه سرکه چهار ماشه زعفران یک ماشه **انتباه** شیخ میفرماید که از معالجات مرض سبات شنیدن و دیدن اشیائی است که صاحب او غم آورد و از ادویه مسهره طلای متخرین متعلقه است و سعوط و طلای چهره و چشم بسرکه و بستن پا یا باستواری و استعمال معطسات باعث افاقه و بیداری و مسهرات میگردد و بقول قرشی تکلف زنتبا و اگر چه بکندن موی و کشیدن اطراف باشد نافع و تسعیط سرکه و آب مورد جید و مفتق بخاصیت و کیفیت هر دو است و انطاکی گوید که برای مطلق سبات شمیدن ... مطبوخ شبت و نمام و بابونه و تضمید باجرام آنها و تقطیر سرکه و آب نمام در بینی و شکاف بگلاب مجرب است و در حالت افاقه غاریقون به روغن بادام شیرین و شکر استعمال کنند و بران طبیخ افتیمون با خیار شنبر بنوشند و بعنبر و آب مورد طلا نمایند و سلطان محمد مراد در مجربات خود نوشته که فلفل سیاه یک نیم عدد در لعاب آهن سائیده میل در چشم کشیدن مزیل سبات است و کذا سفوف زرد چوب و فلفل سیاه و نمک لاهوری مساوی حسب حاجت خوردن و قهوه چای خطائی و بادیان خطائی و بن نوشیدن نیز مفید و ذکر باقی اشیای مسهره در آخر بحث سهر می آید **سبات اطفال** گاه باشد که خواب طویل کاهل و ثقل و ماندگی مفرط باطفال عارض شود و آنرا امبار کی گویند بهترین تدبیرش آنست که روز اول یک مگس ... دور کرده با یک شه جو این معنی مالیده بخورانند و روز دوم دو مگس بهمان قدر اجواین بدهند و همچنین تا هفت روز یک یک مگس هر روز بیفزایند و بعده هر روز یک یک کم کنند تا روز چهاردهم یک مگس ماند درین عرصه مرض اگرچه قوی و مزمن باشد زائل گردد و وقتی نمی آید مگر وقتی که ماده مرض بکلی منقلع شود و بعضی گویند که برای کثرت خواب که بعد تپ پیدا شود و آنرا امبار کی نامند استخوان باخمه ده درم مروارید دو مرغ بسد دو مرغ هر سه با آب سائیده هفت روز بخورانند

سهر

یعنی بیداری مفرط و اسباب آن بسیار است چنانچه یبوست ساذج و مادی سوداوی و حرارت و یبوست ساذج و مادی صفراوی دماغ و اجتماع رطوبت شوره در دماغ
و حمیات حادّه بنا بر تصاعد بخارات یا بسبب لاذعه بسوی دماغ و تهییج و حمیّت و وجع و امتلای بدن از اخلاط ردی و سوء هضم و کثرت امتلای معده و غم و الم و سختی فکر و تشویش
و ورم سوداوی یا سرطان در ناحیهٔ دماغ و تناول غذای باد انگیز و مشوش اخلاط و احلام و مفزع در خواب مثل قلق و عدم مانند آن و گاهی روشنی مکان برای مستعد سهر
موجب سهر گردد و آنچه پیران را افتد سببش بورقیت اخلاط و خشکی جوهر دماغ ایشان بود و گاه یبوست از غم شدید یا از استفراغ کثیر یا مشی در آفتاب در ایام گرما یا از بیداری
ضروری برای حراست چیزی یا در سفر بر دماغ غالب شود و موجب سهر گردد طرق تشخیص اسباب این مرض باید که از بیمار بپرسند که در بینی و زبان خشکی هست یا تری و در
سبکی ست یا گرانی اگر خشکی منخرین و لسان با خفت راس و حواس بیان کند و آثار حرارت و برودت در دماغ محسوس نشود سبب سهر یبوست ساذج بود و اگر با وجود خشکی
و سبکی آثار حرارت مثل التهاب و حرقت و شدت تشنگی و سوزش و رقت چشم نیز باشد سببش حرارت و یبوست ساذج بود و اگر خشکی با گرانی سر گویند با آن علامات غلبهٔ سودا
مثل توحش و تشویش احلام و فزع و برجستن از خواب با قلق و اضطراب و مانند آن نیز دریافت شود از یبوست سودا بود و اگر با خشکی و گرانی مرارت دهن و سائر علامات
غلبهٔ صفرا درک گردد از حرارت و یبوست صفرا بود و هرگاه مریض در بینی تری و در سر اندک گرانی بیان نماید و در چشم چرک ظاهر گردد و از خواب جهیده برخیزد موجب
سهر رطوبت بورقیه بود و باید که سوای این علامات بر وجود باقی اسباب مذکوره یعنی تپ و امتلای بدن از اخلاط و سوء هضم و امتلای معده و غم و الم و فکر و ورم و تفاح
و روشنی خوابگاه و ایضاً بر تدبیر گذشته و سن مریض نیز نگاه کنند پس هرچه ازین اسباب که موجود باشد بدانند که سبب سهر همانست و گویند که بعد اشتداد سهر
عروض سهر دهٔ خشک و همهٔ اقسام نشان موت ست و گاهی این مرض مؤدی به تشنج و جنون و اختلاج بعض اعضا میگردد و بهلاک می انجامد

علاج سهر یابس

هرچه در علاج امراض دماغی یابس مذکور شده از اشربهٔ مرطبه غیره بعمل آرند و ایضاً شیرهٔ تخم خشخاش و شیرهٔ تخم کاهو و نبات سفید داخل کرده بنوشند و هر صبح نوشیدن تا در ترشح
بنفشه یا شربت خشخاش با آب نیم گرم نیز نافع و بقول انطاکی ملازمت ماء الشعیر با شیرهٔ مغز و روغن بمسکه سود بست و سفوف کشنیز بریان تخم کاهو مقشر تخم خشخاش سفید بریان از هر
دو نیم مثقال شکر سفید یک مثقال قند و یک مثقال بخورند و گاهی مغز بادام مقشر و مغز تخم کدو شیرین هر واحد دو نیم مثقال نیز اضافه کرده میشود و سفوف حکیم احمد والد علوی خان و حریرهٔ خشخاش
و خمیرهٔ آن و عرق شیر و معجون منوم و ضماد و طلاء و قرص منوم بارکه در قرابادین مسطور ست استعمال کنند و یا قرص مثلث در آب کشنیز سبز سوده بر پیشانی طلا نمایند و یا تخم کاهو مغز تخم خربزه
مغز بادام خشخاش سفید مغز تخم کدو شیرین هر یک دو درم سائیده با قرص منوم در آب یا فوخ بیندازند و روغن کدو شیرین یا تخم خشخاش سفید با شیر گاو سائیده روغن کدو آمیخته با آب کاهو در شیر
در بینی بچکانند و خشخاش سفید تخم قنب هر یک یک تولهٔ کوفته در شیر گاو یا در آتار بپزند و سر کرده بر کف پا بمالند و یا برگ قنب با شیر بسایند و طلای چهار کف پا نمایند و شیر بز یا روغن قنب
و یا روغن بنفشه یا روغن بادام و یا روغن کدو از آب شسته بر کف پا بمالند و ناز بو در آب یا گلاب یا عرق بید مشک ساز کرده نزدیک بالین دارند و بو بینند و از آب برگ کاهو و کشنیز سبز
و شیرهٔ تخم خشخاش و روغن نیلوفر لخلخه سازند و روغن خشخاش و روغن کاهو و کدو و بنفشه بر سر بمالند و شیر بز بر سر دوشند و قوی تر از آن شیر حیش ست و اکباب
بر بخار اطعمهٔ مرطبه اکلیل و تمیدان بنفشه نیلوفر و ضماد خشخاش با آب بنفشهٔ تر و کماد معمولی بعمل آرند و اغذیهٔ مرطبه چون گوشت بره و بزغاله با کدو و اسفاناخ و شیر خشخاش
بعد بر شیر بز فیرنی و یا مزورهٔ ماش مع کدو و یا لک خرفه و روغن بادام و مانند آن بدهند و بعد هضم غذا استحمام و غسل آب نیم گرم نمایند و نطول از طبیخ بنفشه نیلوفر و گل بابونه
و تخم کاهو کوفته و کشنیز سبز و بیخ و پوست خشخاش مع تخم نیم کوفته و جو نیم کوفته و یا شوربای کامه با پچه گوسفند با اضافهٔ یک شبر بر سر ریزند و یا پاهای دران بشویند و اگر با یبوست
حرارت بود دوائیکه مبرده که در علاج امراض دماغی حار ساذج گذشت با ادویهٔ مرطبه اضافه نمایند و اگر سهر از سودا یا صفرا باشد حاجت بعلاج امراض دماغی سودای و صفراوی
نمایند و در اثنای تنقیه قبل و بعد آن تطبیب دماغ ملحوظ دارند و استعمال شیرها و اطلاءات و سعوطات مرطبه و لخلخه بیشتر بکار برند و تمریخ یافوخ و بینی و کف دست و پا و ناف
و خصیتین و حوالی آنها بروغن بنفشه و بادام و تخم کدو و چکانیدن اینها در بینی و گوش و تخمین شیره خربزه و سائر تدابیر که سابق گذشت بعمل آرند و بقول ابن جزله
لاجورد سهر سوداوی را زائل کند اقوال حکما صاحب اقتباس گوید که جهت تبدیل مزاج روغن بنفشه با دانهٔ شیر زنان در بینی و گوش چکانند و شیر بز بر کف پا

و پا یا بالند و پنبه بمند و فند بشیر بز تر کرده بر تارک سر گذارند و این نسخه نیز بیاند آب کشنیز سبز و کاسنی سبز و کاهو سبز و آب سیب و کمرک و گلاب و روغن گل و روغن کاهو و روغن یاسمین
و عرق بید مشک از هر یک دو مثقال شیرهٔ تخم کاهو و صندل سفید و گل ارمنی و نشاسته و اقاقیا و گل و عستانی هر یک ماشه آمیخته بکار برند و شربت نیلوفر چهار توله در عرق
بید ساده و کاسنی هر یک هفت توله داخل کرده بنوشند و غذا قلیه بچه بز بنان گندم دهند شیخ میفرماید که آنچه بسبب یبس باشد باید که صاحبش را غذای مرطب استعمال
نماید و استحمام معتدل نماید لیکن هر کسی را که حمام خواب نیارد آن شخص غیر معتدل البدن و غیر جید المزاج باشد و بران یبوست سخت غالب بود و یا غلبهٔ اخلاط ردیه باشد
که حمام ثوران آن نماید و واجب ست که فکر و جماع و تعب ترک نماید و سکون و راحت اختیار کند و ادامت تغریق راس در روغنهای مرطبه و دوشیدن شیر بر سر
و نطولات رطبه و استنشاق ادهان و استسعاط آن خصوصاً روغن نیلوفر لاسیما سعوطاً و دلک اسفل قدم بدان نماید و اما آنچه از حرارت مع یبس باشد تدبیرش زیادتی
در تبرید این ادویه و استعمال مثل جرادهٔ کدو و برگ خرفه و لعاب اسپغول و عصی الراعی و حی العالم و مانند آن بر سر ست ایلاقی و جرجانی مینویسند که آسایش جویند
و از حرکات و ریاضات پرهیز ند و روغن بنفشه و نیلوفر و روغن کدو بر سر نهند و هر شب کف پا و ناف و مقعد چرب کنند و دو قطرهٔ آن نیم گرم در گوش چکانند و لعاب
اسپغول و برگ خرفه و کدو تر کوفته بر سر نهادن و قلیهٔ کدو و برگ کاهو و خرفه و اسفاناخ خوردن سود مند بود و گرمابه و آبزن معتدل سخت نیک ست ابن الیاس
گوید که علاجش ترطیب مزاج دماغ بدوشیدن شیر زنان بر سر و تغریق سر بروغن بنفشه و کدو و ریختن آب مطبوخ خشخاش و بنفشه و نیلوفر و کاهو و جو و استعمال حمامات و شموم و خوشبو
و نشوقات رطبه منومه مثل روغن خشخاش و آب کاهو سبز و شمیدن سرما خور و لفاح ست و تنقل بمغز بادام و خشخاش خواب آورد و حمام رطب با آب شیرین اگر خواب
نیارد علامت ردی ست دلالت بر حدوث و سواس و جنون میکند هر صبح ده درم خمیرهٔ بنفشه و ده درم شربت خشخاش با آب بنوشند و غذا فروره ماش بکدو
و اسفاناخ و کشنیز تر دهند و آب شیرین نیم گرم بر سر ریزند و آنچه خواب قوی آرد بوئیدن افیون و یبروج است سعید گوید که ترطیب دماغ بروغن بنفشه و نیلوفر و کدو
بشیر دختران کنند و آبیکه دران پوست خشخاش و بنفشه و نیلوفر و گل سرخ و تخم کاهو پخته باشند بر سر ریزند خضر گوید که تبدیل مزاج بمرطبات صرف کنند اگر حرارت نباشد
و یا بمرطبات مبرده داخلا و خارجا اگر حرارت بود و استنشاق هوای رطب و مجاورت آب شیرین و استماع آواز آب جاری و آواز اشجار متحرک و اصوات طیبه لینه
و تنقیه دماغ از صفرا و سودا کنند و مثل حمام مرطب مبرد مع استعمال آبزن و تدهین بادهان مرطبه چیزی نیست و کذا شراب ممزوج باب بسیار پس اگر فائده نکند بدانند که سوء مزاج
با فساد اخلاط قوی ست که حمام اثرا تحریک نموده بخار آن بسوی دماغ متصاعد میشود و درین صورت باید که تنقیهٔ بدن از ان اخلاط نمایند و استعمال ماء الشعیر ساده یا
بشکر یا خشخاش بشکر و شربت خشخاش و بنفشه و نیلوفر و تنقل بمغز بادام و خشخاش و تدهین سر و مالیدن کف دست و پا و صماخ و سره و خصیه و مقعد بروغن بنفشهٔ عراقی
و سعوط آن بالغ انفع ست و گاهی احتیاج بآمیختن اندک افیون و زعفران بدان می افتد و اگر ازین چیزی فائده نکند اقراص مثلثه و اضمده و نطولات منومه که
در علاج صداع حار و یابس مذکور شد استعمال نمایند گیلانی گوید که ادهان مرطبه مثل روغن بادام و روغن مغز تخم کدو بر کف دست و پا بالند و با وجود این شربت
خشخاش و شربت کاهو و سائر اشربه و فواکه مرطبه دهند و غذا ماء اللحم و لحوم ماکیان فربه مطبوخ بنخود مقشر و سائر لحوم مرطبه خورانند و ایضاً اشکنه که دران کدو و گوشت بچه مرغ
مطبوخ پخته باشند و قلیه کدو و خیار و بیخ کاهو مناسب بود و آنچه از سوء مزاج یابس مع مادهٔ سوداوی افتد علاجش علاج مالیخولیا و صداع سوداوی ست مع ترطیب دماغ
و آنچه از مادهٔ صفراوی افتد علاجش تنقیهٔ بدن و سر از صفرا ست و ترطیب سر و تبرید آن بدانچه مذکور شد بعضی متاخرین مینویسند که سهر سوداوی را یرقان را نیز افتد
و علاجش مثل مالیخولیا نمایند مع استعمال منومات و زیادتی تبرید و جهت تعدیل مزاج استحمام و دلک و تدهین و این نطول اعمال آرند گشنیز خشک و گل بنفشه و خطمی و سدکار و گل گاو زبان
هر یک و پشت و کاهو و برگ آن هر یک یک مشت کنب بید ساده چهار مشت در گلاب و آب ریا پخته بکار برند و بعد از ان طعام مناسب خورده آسایش نمایند مسعود بهار از اطبا نقل کرده
که ضماد گل خشخاش و تخم آن و آب گل نیلوفر و آب کاهو و تخم او تنها یا با آب مطبوخ تخم خشخاش سیاه کوفته بر سر نشنه در روغن گل قتا و تخم آن و شربت مطبوخ خشخاش و شربت نیلوفر
و مطبوخ جو بشکر و روغن تخم خیار و مادالشعیر با دو درم بشکر و شربت بنفشه و اکل تخم خشخاش بنان گندم سفید پاشیده پخته و کاهو صبح و شام و کشنیز بعد طعام و یا تخم آن
دو درم و با قلا و کدو خوب پخته بروغن بادام و شمیم گل خشخاش و روغن نیلوفر و کشنیز سبز و سیب و گل کدو و روغن بنفشه و دستنبویه و سعوط روغن نیلوفر
و روغن گل خیار و روغن بنفشه و تکمید بطبیخ بنفشه اسفنج تر کرده بر سر و اعدام رطب دماغ و منوم ست

علاج سهر رطوبی

که از رطوبت بورقیه افتد و سهر پیران اکثر ازین قبیل بود و بعد نضج ماده بمطبوخ بادیان بیخ بادیان اصل السوس مقشر گاوزبان تخم خطمی بنفشه بیخ کاسنی وغیره ادویه قلیل الحرارة و گلقند باید که مسهل بلغم که ازان ادویه شدید الحرارة دور کرده باشند و بحب ایارج و حب شبیار تنقیه نمایند و اگر ایارج فیقرا بشحم حنظل و هلیله زرد مرکب سازند صواب باشد و اگر رطوبت زائد باشد بدل هلیله تربد مجوف نمایند و گلقند و سکنجبین عسلی با سرشته هر صباح استعمال کنند و بروغنهای شیرین مائل بحرارت مثل روغن بابونه و اقحوان وغیره مدام تغریق راس نمایند و باید که از تناول جمیع اشیای حریف مالح و تلخ اجتناب ورزند و ماهی رضراضی و شوربای لحوم لطیفه مثل بچه ماکیان فربه و نرغاله و بالک و کدو و قطف کم نمک غذا سازند و اگر حرارت در مزاج غالب باشد تنقیه بمسهلات صفرا نمایند و بعد تنقیه جهت تعدیل مزاج شراب الحیین دهند و غذا از کشکیه وغیره و هرگاه این نوع سهر در سن پیری عارض شود علاج او مشکل بود و لیکن باید که صاحب او نطول بمطبوخ کشک جو و بابونه و اقحوان هر شب استعمال کند که خواب خوش آرد و اگر حرارت غالب نباشد بدون جو مقشر بعمل آرند و ایضاً النشوق از روغن بابونه و اقحوان یا روغن ایرسا یا روغن زعفران بکار برند و در طعام قدری برگ کاهو یا تخم او اندازند جالینوس گوید که من هر روز برای خویش قلیه از کاهو میسازم و دارچینی اندران داخل میکنم تا مضرت کاهو باز دارد و بقول رازی شبت رطب خوردن نیز منوم است

علاج باقی اقسام سهر

آنچه در حمیات افتد برای منع بخارات حاره دیاقوذا بساده دهند و لخلخه استعمال کنند و شستن روی و استعمال نطولات مرطب و مالیدن روغن خشخاش و کاهو بر صدغ و پیشانی و انداختن تخم خشخاش سفید و کاهو و کشنیز تازه در طعام مفید بود و پاشویه و دلک اطراف بهترین تدابیر است و شیخ میفرماید که از انچه درین تجربه کرده شده است که سلیخه یک جزو و افیون و زعفران هر یک نیم جزو بروغن گل آمیخته بینی را بدان چرب کنند و کذلک طلای پوست خشخاش و بیخ لفاح بر صدغین و ایضاً بوئیدن آن کسی که بقدر دوانگ ازین دوا بخورد خواب معتدل آرد و اگر خلط یا بخار متصاعد بسوی سر غلیظ باشد از اکلیل الملک و بابونه و مفتتح بر پیشانی ضماد کنند و اگر سبب امتلای بدن از اخلاط باشد حسب آن تنقیه آن نمایند بدستوریکه در علاجات امراض دماغی مادی مذکور شد و اگرچه ماده سهر اکثر صفرا و سودا و بلغم شور است اما گاهی بسبب فساد خون نیز سهر و درد بدن و گرانی گوش و سر و بسبب غلظ خون سرفه هم عارض میشود و درین صورت بادیان اصل السوس سیاوشان گاوزبان قصب الذریره گاوی سبز بلیله سیاه جوشانیده شهد خالص داخل کرده دادن و فصد و مسهل کردن نافعست و سعید گوید که اگر سهر بسبب اخلاط ردیه موجوده در معده یا در جسم باشد که ابخرهٔ آن سر را ایذا دهد باید که استفراغ آن کنند یا باسهال و یا بالقی و بعد تنقیه غذای مریض با غذیه جید الکیموس مثل جوزه مرغ و ماکیان و گوشت حملان صغار و ماهی صخوری سازند و کاهو و بقلهٔ یمانی و قطف و کدو و باقلی و مانند آن خورانند و در حمام داخل کنند و مداومت حسن تدبیر نمایند و اگر از سوء هضم و امتلای معده و غموم و آلام و افکار باشد بهر دفع تخمه و امتلا معده را از طعام بقی و استفراغات مناسبه پاک کنند و تقویت او بجوارشات نمایند و تقلیل طعام کنند و غذای خفیف خورند و تجوید هضم کوشند و ازاله هر واحد از اسباب مذکوره نموده تدارک ما بقی بمبدلات مناسبه کنند و از اندیشه های بد و افکار فاسده دور دارند و طبری گوید که ارق از غم و عشق و فکر و فزع و نشاط نیز عارض شود و علاجش اجتهاد در ازاله سبب است و بیشتر با این سهر تپ بود لاسیما چون از غم باشد بهر آنکه حرارت بسوی قلب منزوی گردد و از ان حمی یوم حادث شود و شدیدترین این انواع آنست که بادی اسهال بود بجهت آنکه درین صورت خوف سقوط قوت است و اگر بسبب دردی باشد تدبیر او تسکین وجع است و علاج او بدانچه مخصوص آن درد باشد و در فصل او مسطور بود و ایضاً در سهر وجعی اول مخدرات قویه دهند که بیهوش گردد و لیس روغنهای محللهٔ حاره مانند روغن بابونه و خیری ممزوج بمصطکی و سورنجان تلخ و بزر البنج نیم گرم بمالند و اگر از ورم سوداوی بود هرچه در علاج سرسام سوداوی گذشت بعمل آرند و اگر از غذای نفاخ باشد تبدیل غذا کنند و ایارج فیقرا و حب شبیار بکار برند

خاتمه در ذکر تدابیر و ادویه منومه که اکثر مسهوریان را نافع باشد از انجمله آنچه باصحاب حمیات وغیرهم خواب آورد این است که وقت شب دست و پای صاحب سهر محکم مولم بربندند و بی تکیه بنشانند و مقابل او چراغ بزرگ نهند و حاضرین مجلس روبروی او حکایات کنند و بیمار را غنودن ندهند تا عاجز آید پس یکبارگی اطراف او بگشایند و چراغ بردارند و جماعت حاضرین خاموش شوند و کف پای او را بروغن مناسب بمالند و از جملهٔ منومات غنای خوش و آهسته است که ایقاع او ثقیل و متساوی بود و حکایات و آواز آب جاری و آواز حرکت اشجار

بگردانیدن آسیا از فاصلہ وحرکت گہوارہ و در سہر مفرط کہ دران خوف انحلال قوت باشد افیون یک قیراط یا کم ازان بخورانند یا اندکی ازان در ماء الشعیر یا شربت نیلوفر دہند ویا اندک افیون تنہا یا با زعفران در روغن بنفشہ آمیختہ بو یانند یا داخل بینی را بدان چرب کنند کسی را کہ سہر او آنچنان مفرط نباشد اکثر کفایت میکند اینکہ ریاضت کند و استحمام پس قبل طعام بعض چیزہای مسدرہ بخورد پس طعام تناول نماید کہ این در ساعت خواب آورد و اگر بعد خروج از حمام و استراحت طعام تناول نمایند او بہان طلبہ منومہ مانند روغن بنفشہ و کدو و کاہو و خشخاش بمالند و در بینی چکانند نیز مفید بود و مالیدن بدن و اطراف بسیار و شنیدن صداہای ملائم و سوار کشتی در آب شیرین نیز خواب می آرد و ہمچنین ریختن آب شیرین نیم گرم بر سر و شستن رو و دست و پا با آب سرد نافع ست و نوشیدن قدری از قنب نیز مفید بود و برگ شبت زیر تکیہ داشتن و بر سر بستن نیز منوم ست و چون از شبت تازہ اکلیل و طرہ سازند و بر سر گذارند خواب آورد و گویند کہ اگر شانہ مستعمل زن گرفتہ بران از چراغ کاجل گیرند و در چشم کشند و شانہ زیر بالش نہادہ بخوابند خواب آرد انطاکی گوید کہ از آنچہ برای خواب تجربہ کردہ ام آنست کہ بگیرند از اجزای کاہو و خشخاش و بیخ گل یا برگ یا بیخ یا پوست یا تخم ہر کدام کہ خواہند مساوی گل حنا و آس و باقلا ہر واحد نیم جزو صبر و زعفران قدری ہمہ را بجوشانند تا مضمحل گردد و صاف کردہ آب او با یکی از روغنہا بپزند تا روغن بماند کہ این از اسرار عجیبہ مجربہ در دفع صداع و آوردن خواب بہر نوع کہ استعمال نمایند و اگر عنبر دران بگدازند بغایت انفع بود و تضمید بادویہ مطبوخہ مذکورہ ہمین فعل کند و کذا نطول بآب آن کسی را کہ این خواب نیارد و صحت او طمع نباید داشت و گویند کہ از خواص ست نہادن زعفران و صبر یا بیخ برگ کاہو کہ سر آنہا بسوی سر مریض باشد زیر تکیہ بغیر علم او و ہمچنین خوردن برنج تنہا و حلبہ بہر طریق و تخم خشخاش و کاہو با شکر و بوئیدن عنبر سہر بہ نہایت گوید کہ روغن مذکور کہ با روغن مناسب مثل روغن بنفشہ بہتر بسازند در آوردن خواب بعد یأس مکرر آزمودہ است و تسبیط بدان افضل ست و بعد گہے آن بر مقدم سر ضماد کنند و گاہ آب کشنیز اضافہ کردہ ہر دو مخلوط ساختہ لخلخہ آن استعمال کردہ میشود و تقویت دماغ بسیار میکند و خواب می آرد سلطان محمد مراد در مجربات خود ذکر کردہ کہ از جوز ماثل و افیون و بیخ لفاح و زعفران و شیلم و اقحوان سفید و صمغ عربی و آرد جو مساوی تفاحہ ساختہ بوئیدن مجرب ست ایضاً سہ عدد یا پنج عدد حب کاکنج بلع کردن خواب آور ست لیکن سکر نیز می آرد و زعفران و مر و اقحوان و صبر و اشنہ ہر واحد زیر وسادہ نہادن بالخاصیت خواب می آرد و اگر کاہو و لفاح و بزر البنج و افیون ہر یک یکدرم کوفتہ بیختہ با لعاب خشخاش سرشتہ وقت خواب بر پیشانی طلا نمایند مجرب ست و شمیدن بادرنجبویہ و اشنہ و دستنبویہ و کذا خوردن باقلای رطب و نوشیدن آب نقوع آن و کذا طلای روغن بنج بر صدغین و خوردن بزر البنج سفید نیم درم خواب می آرد ابو منصور گوید کہ استنشاق روغن کہ دران پختہ باشند خواب آورد و کذا روغن کہ دران خشخاش و یبروج پختہ باشند بر پیشانی مالیدن و بقول رازی از افیون و یبروج و کاہو و آرد جو تفاحہ ساختہ بوئیدن خواب آورد و قرشی شرح اسباب نوشتہ کہ بقول عیسی بن یحیی شمام زہرہ روباہ جالب نوم در ساعت ست بالخاصیت و کذا بوئیدن ہر مخدر مثل افیون و کاہو و کافور و اکثر اطبا گفتہ اند کہ چون اشنہ را در شراب خیسانیدہ بنوشند خواب غرق آرد و شیخ گفتہ کہ شمیدن اشنہ خواب آورد و کذا نہادن او زیر تکیہ و کذا شم اقحوان رطب و وضع او زیر وسادہ و ضماد او و ابن اسحاق گوید کہ شرب جوز ماثل مقدار نخود خواب معتدل آرد و دیسقوریدوس گفتہ کہ شرب حماما و ضماد آن بر سر و شمیدن آن خواب می آرد و شربت تام آن سہ درم ست و ابن زہر نویسد کہ اگر سرطان بعد غروب آفتاب بر پای بندند نوم غرق آرد و رازی نوشتہ کہ طلای سر و تطلیل بران بآب شبت تر و کذا خوردن آن خواب آورد و این روغن نافع سہر مفرط است جوز ماثل خربق سیاہ ہر واحد یک جزو پوست خشخاش بزر البنج تخم کاہو ہر یک دو جزو نیم کوفتہ در آب بپزند تا مہرا شود و بدست مالیدہ صاف نمودہ روغن کنجد انداختہ بآتش ملائم بجوشانند تا آب فانی شود و روغن بماند وقت خواب تا رک سر و کف دست و پا بمالند و این سفوف منوم ست کندر عود قماری ہر واحد یکدرم تخم خشخاش سفید دہ درم تخم کاہو مقشر پنج درم زعفران یک دانگ شکر سفید بست درم کوفتہ بیختہ شربتی یکدرم و این طلا خواب آورد گل بنفشہ نیلوفر تخم کاہو ہر یک سہ درم گل خطمی سفید چہار درم پوست خشخاش بیخ لفاح ہر یک دو درم سائیدہ بآب کاہو تر بر پیشانی طلا نمایند سویدی مینویسد کہ خوردن مغز بادام شیرین و کذا ضماد کردن بنفشہ باریک سائیدہ و طبخ نمودہ روغن کنجد آمیختہ و کذا تناول بطہ بدون اختلاط غذای دیگر و کذا شمیدن تفاحہ کہ از سویق و برگ یبروج و بیخ آن و برگ خشخاش و گل او و اشنہ (ہندی بھنگ ۱۲) مر اجزا مساوی صمغ عربی دو جزو باریک سائیدہ بگلاب سرشتہ ساختہ باشند مجرب ترین ست و تفاحہ کہ در قول سلطان گذشت و کذا بلع حب کاکنج نیز از مجربات اوست و نطول بطبیخ برگ بنج یا زعفران یا مرزنجوش بر سر خواب آورد و ضماد روغن بزر البنج و مر مکی با آب حل کردہ و صبر و باقلا با آب کاہو و روغن زعفران و شبت و روغن او و افیون یک دانگ عصارہ یبروج دو دانگ در روغن بنفشہ حل کردہ

تنها بقدر کرسنه در آب حل کرده بر پیشانی و شقائق النعمان خائیده و گل بنفشه و بیخ بیبرونج و پوست خشخاش هر سه مخلوط کرده و روغن شلیم و گل حنا بعرق یا آب نیلوفر سرشته هر واحد نافع سهر است و شرب طبیخ پوست خشخاش و برگ او و زعفران و مرماحوز و شبت پنج درم آب طبیخ بیخ لفاح بشراب افیون ربع درم با ماء الشعیر و ثمر اسل و جرک گوش خراندگی در شراب یا در جلاب قدر دانکی و شیاف منقوع در شراب بیخ عنب الثعلب یک مثقال بشراب و اکل لفاح و افیون بقدر کرسنه و گرنب و دارچینی و نان آرد شیلم و جوز بوا و تودری و تخم مرکی و زعفران و شبت و روغن او و نبات لفاح و ثمر او و از مبیعه و افیون و لفاح و زعفران تفاحه ساخته و یا از تخم سوسن آسمانجونی ده درم مشک و عنبر هر یک نیم درم سائیده با آب خالص سرشته تفاحه ساخته و کذا شم تفاح اذخر و زهره ابن عرس و تفاحه مرزغفران و نانخواه و بیخ بیبرونج و صمغ عربی و افشره آرد جو بگلاب ساخته و سعوط روغن شبت و مبیعه و روغن او و شم و ضماد شاهسفرم و ابرسا و گل جعفری و حرمل هر واحد منوم ست و نهادن زیر تکیه شاخ بز در مندیل پیچیده و یا شاخ بز سفید مشوی در خرقه کتان صره بسته نافع و چشم چپ قنفذ در زیت جوشانیده و در گوش چکانیدن نوم غرق آورد و تعلیق چشم چپ تقلق و کذا چشم سرطان در ایام اختفای قمر و کذا پوشیدن زمرد در وقتی که قمر در میزان باشد سودمند ست ذکر بعضی اشیای مسهره که درین مرض اجتناب از ان واجب ست چنانچه بقول حکیم علوی خان شمیدن آس مسهر و اجب میکند و گویند که قطعه از جلد شتر بر انسان آویختن موجب سهر میشود و کذا تعلیق ران لبلب و کذا چشم بوم زیر تکیه نهادن و کذا پر او بر سر نهادن و همچنین سر خفاش و یا قلب او و یا چشم او زیر تکیه شخصی در حالت بیخبری او نهادن و یا زغب که بران باشد تنها یا در موی انسان پیچیده بر مریض آویختن و ایضاً موی گرگ پس گوش نهادن و کذا خوردن گوشت فاخته و تعلیق زبل او و کذا تعلیق چشم هدهد بر سر بیداری آرد و همچنین شم کافور و اکل و شرب در ظرف چوب بیدانجیر و تعلیق چشم سرطان در امتلای قمر و کذا بستن او در جامه و تعلیق او بر ذراع انسان و کذا تعلیق چشم راست تقلق و یا گردن چرز و کذا اکتحال بزهره بوم و کذا گذاشتن پر غراب بر سر هر واحد مسهر ست

آفات ذهن و نسیان

بدانکه نسیان یعنی فراموشی فساد ذکر یعنی فساد فعل قوت حافظه است و اطبا فساد فکر و فساد خیال را نیز بطریق مجاز از اقسام نسیان شمرده اند اگرچه در حقیقت هر سه قسم از اقسام آفات ذهن ست و فساد این قوتها یا بنقصان و بطلان باشد و یا بتشویش و سبب نقصان و بطلان هر سه قوت مذکوره برودت ساده است مفرد بود یا با رطوبت و یا با یبوست و سبب تشویش آنها حرارت و یبوست ساده بود یا مع ماده صفرا و شیخ و شارح قانون میفرمایند که اصناف مضرت واقع در افعال دماغی جمیع از اسباب مزاجیه باشد در اکثر احوال بدون سببی بود که آن حرارت و برودت ست و بعضی گفته اند که نقصان جوهر دماغ گاهی سبب نقصان افعال آن میگردد و ظاهر ست که سبب فاتی برای نقصان جوهر دماغ یبوست ست و آنچه از افعال این قوتها مائل بنقصان بود آن از برودت باشد و آنچه میل بتشویش و اضطراب نماید آن از حرارت بود و سبب این همه یا ابتدا در نفس دماغ باشد و یا از عضو دیگر بسوی او آید و گاه از خارج بود مثل ضربه و سقطه که بر سر رسد و گاه نسیان از یبوست مع حرارت باشد و با دوی مرض دیگر یعنی اختلال ذهن بود و پس افعال فکریه نیز مشوش باشد و این یا در جزوی از نفس دماغ افتد یا در بطنی از ان و یا در وعای آن و گاه بسبب اخلاط یا سوء مزاج حادث شده در جوهر دماغ متمکن بود که بسوی دماغ متادی گردد و این بعضی متقدمین ذکر کرده اند و تجربه و مشاهده آن شده و اکثر نسیان و فساد ذکر از برودت و رطوبت عارض میشود و گاهی از اورام دماغ و خصوصاً بارد چون لیثرغس هم باشد و تشویش خیال بسبب غلبه صفرا بر مقدم دماغ و بسبب غلبه سوء مزاج حار با ماده هم باشد و سبب نقصان خیال بعینه سبب نقصان ذکر ست مگر آنکه فساد ذکر اکثر از برودت و رطوبت بود و از یبوست کمتر و در خیال امر بالعکس باشد و فساد ذکر در معانی محسوسات و سبب ترکیب آنها واقع میشود و فساد خیال در صور محسوسات و اشباح آن واقع میگردد و فساد خیال که بسبب نقصان آن نباشد تعرف او که از سودا ست یا از صفرا یا سوء مزاج حار مفرد بعلامات آن ممکن ست و انطاکی گوید که اسباب نسیان بسیار ست اعظم آنها شغل نفس بعشق و غم یا فقر یا اهم حاجت که طلب او شدید باشد و حصول او بسوی آن متعذر بود و یا تناول بعض اشیا که بالخاصیت مورث نسیان باشد پس اگر سببی ازین اسباب نباشد نسیان از فساد مزاج بود پس اگر حفظ کند و فراموش نماید پس عفونت صفرا باشد و عکس او سودا بود و اگر حفظ اسرع و نسیان ابطی بود خون باشد و عکس آن بلغم بود **طریق تشخیص** صحت و آفت هر یک از قوای ثلثه مذکوره و محل آفت و اسباب آنها بدانکه اگر حس انسان سلیم و صحیح باشد و تخیل او اشباح اشیا را در بیداری و خواب درست و صحیح موافق واقع بود پس اشیا و احوالی که در بیداری یا خواب دیده است و از ان غائب شده تعبیر آن ممکن باشد و اگر همه حواس بسلامت

باشد هر چه بیند درست بیند و هر چه بشنود درست بشنود ولیکن هر چه دیده و شنیده زود فراموش کند و نزد او باقی نماند سببش فساد قوت ذکر و آفت در مؤخر دماغ بود و اگر بر تفکر اشیا قادر نبود و در ترتیب مقدمات جزئیه بجهت وصول مطلوب عاجز بود سببش فساد فکر و آفت در وسط دماغ باشد و اگر در ضبط صور محسوسه قاصر باشد و خواب کمتر بیند و اگر بیند بعد بیداری یاد نماند سببش فساد خیال و آفت در مقدم دماغ بود و این فساد هر سه قوت که بیان کرده شد بطریق نقصان و بطلان ست اما آفت این قوتها اگر بطریق تشویش و اضطراب باشد پس اگر انسان حفظ معانی غیر واقع نماید یعنی معنی حقیقی فراموش کند و معنی دیگر خلاف آن یاد کرده باشد سببش تشویش در فعل ذکر یعنی حفظ باشد و اگر انسان بگوید آنچه ناگفتنی ست و حذر کند از آنچه ناحذر کردنی ست و نیکی جوید از آنچه لائق طلب نیکی نیست و امید دارد بچیزی که قابل امید نیست و طلب کند چیزی را که ناطلب کردنی ست و کاری بکند که ناکردنی ست سببش تشویش در فکر باشد و اگر انسان صورت محسوسه را برخلاف آن صورت دیگر حفظ نماید و آن صورت محسوس را فراموش کند و خیال کند چیزی را که موجود نباشد و ببیند اموری را که در خارج وجود ندارد و مثلاً ریزه از جامه بچیند و کاه از دیوار بردارد و اشخاص کاذبه در روشنی یا آب پیش چشم خود ببیند سببش تشویش خیال بود و این اکثر در سرسام و حمیات محرقه عارض میگردد و پس اگر مجتمع گردد و یا سه زین علامات نقصان یا تشویش فساد و آفت در دو قوت در دو بطن دماغ و یا هر سه باشد بعده هرگاه نقصان یا بطلان در قوتی از قوای ثلثه دریافت شود از مریض وجود کسل و ثقل از حرکت و سدر و دوار که علامت برودت ساذج ست نیز پرسند بعد از آن سوال کنند که خواب بسیاری آید یا کم و در سر گرانی محسوس میشود یا کی و رطوبت از بینی و دهن و چشم می آید یا خشکی است و امور زمانه ماضی فراموش کرده است یا بر حفظ امور زمانه حال قدرت ندارد و اگر بسیاری خواب و گرانی سر و سیلان رطوبت از بینی و دهن و چشم بیان کند و امور ماضیه فراموش کرده باشد و امور حالیه را اکثر از امور ماضیه یاد دارد و در اکثر نبض متفاوت و مختلف و قاروره سفید خام بود سببش برودت و رطوبت باشد و اگر کم خوابی و خشکی بینی و دهن و چشم گوید و امور ماضیه یاد باشد و بر حفظ امور حالیه قادر نباشد و کلام سریع متتابع بر ان دشوار باشد و در بعض اوقات همچون اختناق گلو محسوس شود و در فساد ذکر بیمار چنان پندارد که سر او را از جانب خلف همی کشند و مزاج یابس و لون بادنجانی و نبض صلب صغیر و قاروره در غایت سفید صاف بود سببش برودت و یبوست باشد و هرگاه تشویش در قوتی از قوتهای مذکوره مدرک گردد آثار حرارت و یبوست مثل گرمی لمس سر و خشکی منخرین و تخیل مصبغات و نیران و علامات غلبه صفرا نیز پرسند و اگر تقدم اورام دماغ یا ضعف آن یا ضربه و سقطه یا اشتغال مذکوره یا تناول چیزی محدث نسیان دریافت گردد سببش همان باشد و فرق میان آفت از تشویش فعل قوت و میان آفت از نقصان فعل آن اینست که با آفت حادث از تشویش در خاطر انسان مع نسیان صور یا معانی بدل آن صور یا معانی فاسده غیر مطابق در نفس الامر باشد و آفت کائن از نقصان و بطلان چنین نباشد و بقول شیخ اگر اول آفت در ذکر باشد و بتبع آن بسبب مشارکت اجزای دماغ فکر مریض گردد و در افعال آن قصور واقع شود سهل تر از آن باشد که اول فکر مریض گردد و مضرت در افعال آن افتد و بتبع آن بسبب مشارکت مرض ذکر و آفت آن رو نماید و گویند که اسلم هر یک از انها آنست که تحریک و سکون باشد و افسد آنها آنکه با تحیر و اقدام و خصومت باشد و بقول بعض غلبه نسیان مع صحت بدن منذر بامراض دماغی قوی مثل صرع و سکته و لیثرغس باشد و بطلان و نقصان حفظ و فکر و خیال بحسب قوت و ضعف سبب است و بطلان حفظ و انعدام او را بعضی هلاک الذکر نیز میگویند و او آنست که چیزی از اشیا یاد نماند و نقصان او آنست که بعض اشیا یاد ماند و بعضی فراموش گردد و در بطلان خیال خواب هرگز دیده نشود و احیاناً اگر دیده هرگز یاد نماند و صور محسوسات را بمجرد غیبوبت فراموش کند و اگر فساد تام بجمیع بطون دماغ باشد انسان و بهیمه برابر باشند مثل مجانین و آهرن گفته که گاه انسان را نسیان بحدی عارض می گردد که هر چیز حتی که نام خود را فراموش میکند

علاج کلی اقسام نسیان

بدانند که علاج فساد هر سه قوت واحد ست مگر فرق همین قدر ست که ادویه موضعیه مثل ضماد و نطول و تمریخ در فساد ذکر بر مؤخر سر و در فساد فکر بر وسط سر و در فساد خیال بر مقدم سر استعمال کنند و در جمیع انواع نسیان ترک حجامت نقره و قی و ترک مجامعت و غم و هم و غضب و اجتناب از آب سرد و مبخرات مثل ثوم و بصل و جرجیر و گندنا و مبردات مثل عدس و شیر و آنچه بالخاصیت مضر باشند مثل سیب و کشنیز سبز لازم دانند چنانچه افلاطون گفته که قوی ترین اشیا در احداث نسیان کشنیز سبز و بر تجاسف و بادرنج نیز محدث نسیان ست و اکثار اکل لوبیا و باقلا و پیاز و کمات نیز مولد نسیان ست و آرو فس و رازی گویند که افراط در جماع و خواب بدل

وسهر مفرط و افراط و ادمان سکر مورث نسیان ست و خوردن کاهو و خشخاش و ریاضت مفرط و شرب خمر مضر نسیان ست و خوردن گوشت هدهد و تعلیق زبان او
و مهره و چشم او با خود داشتن و قلب و زبان او بلع کردن بالخاصیت نافع ست و مغز جوز هندی و گردگان با انجیر خشک و آب گوشت مرغ و دراج و تیهو و کنجشک با تمام
مزید حفظ و مقوی دماغ و مفید نسیان ست و گویند که اگر علاج یک مثقال یا یک نیم درم یا دو درم با آب و شهد هر روز بخورد تا هفت روز هرچه یاد کرده است فراموش نکند و هرچه
فراموش کرده باشد یاد آید و گویند که خوردن زردی بیضه همه حیوانات نافع چنانچه بیضه ماهی درین باب نفع عظیم دارد و بقول اطبای هند برهم ڈنڈی کوفته بیخته بقدر یک توله
با شیر گاو تا پانزده روز خوردن سود مندست و کثرت فکر و تعاطی بحث و مذاکره در علوم عقلیه و درس و تدریس آن و محادثه اخوان و موانست آنها و سرور و نشاط و استماع
اصوات حسنه و بوئیدن گلها و خوشبوها مقوی و مذکی ذهن ست سویدی گوید که خوردن مغز فندق برای دفع نسیان مجرب ست خصوصاً اگر بشکر خورند و کذا خوردن مع برنج
بر نهار و کذا تعلیق دندان کفتار و کذا اخاند در شب سپید کرده و ذبح نموده بریان کردن و در شب خوردن مجرب نوشته و خوردن نمک اندرانی و نوشیدن شیر بز تازه کردان
قلب خلد یک شبانه روز تر کرده باشند و مداومت اکل خفاش و یا لحم ضان و یا نسرین و یا صمغ عربی و یا بهمن سرخ و یا بیضه مرغابی و یا لحم تدرج و یا شیر آمله و یا بلیله و یا ابریشم
و یا جگر گرگ بریان کرده و یا لحم ماکیان و یا دماغ آن و یا لحم دراج و یا مغز بادام شیرین با شکر و بلیله هندی و یا گوشت جرز و تعلیق قلب کفتار و منخر الیسر آن بر ذراع و کذا مخالیب
آن بر مریض و نهادن شاخ بز زیر بر و ساده هر واحد نافع اقسام نسیان ست و بقول ارسطو قلب خلد و چشم هدهد در جلد هدهد پیچیده با خود داشتن و قربت زن نکردن و حیوان را که
از حیوان باشد بخوردن ذکای عظیم خارق آرد و نسیان ببرد و صاحب تحفه نوشته که سعوط بروغن پسته مجرب ست بولس در کناش خود گفته که علاج این مرض آنست که اگر
از برودت باشد باید که مسخنات و اگر از رطوبت باشد مجففات و اگر از یبوست باشد مرطبات و اگر از حرارت باشد مبردات استعمال کنند و اگر از ترکیب این اسباب باشد معالجه
باشیای مرکبه کنند و اگر خون غالب باشد فصد نمایند و حقنه های مسهله استعمال کنند و ایارج دهند و انواع غراغر بکار برند و ادهان مثل روغن گل و روغن آس و روغن برگ مصطکی
و امثال آن بر سر استعمال نمایند و اگر مرض از حرارت آفتاب یا احتراق یا تعب مفرط باشد اولا ترطیب سر بسرکه و روغن گل کنند پس سائر تدابیر مرطبه از طعام و شراب استعمال نمایند

علاج نسیان بارد و رطب

اگر سبب آن سردی ساده بود بعلاج امراض دماغی بارد تعدیل نمایند و سوای تنقیه آنچه در نجانه مذکور گردد بعمل آرند و اگر با برودت رطوبت مادی باشد بعد نضج بمنضج بلغم
تنقیه بمسهل بلغم یا حقنه حاره و حب ایارج نمایند و جند بیدستر نیز در حب کور اضافه کنند و یا اول جهت نضج ماده بلغم مطبوخ اسطوخودوس بادیان بسفائج بادرنجبویه عنب الثعلب
هر یک هفت ماشه قنطوریون دقیق و بیخ عقربی شکاعی باداورد هر یک چهار ماشه مویز منقی یکنیم توله انجیر زرد پنج عدد گلقند عسلی چهار توله هفت هشت روز یا زیاده تا
ظهور نضج در قاروره بنوشانند و غذا وقت دوپهر نخود آب مرغ تنها و وقت شام نان تنوری با شوربای مرغ خورانند بعده تنقیه دماغ نمایند بحب ایارج و قوقایا و برگ سنا یکنیم توله
ترنجبین و مغز خیارشنبر هر یک شش توله شیرخشت چهار توله خمیره بنفشه سه توله شربت اسطوخودوس مسهل سه توله روغن بادام پنج ماشه در مطبوخ زیاده نموده دهند
و غذا وقت شام بدستور و بجای آب تمام روز ماء العسل معمول بعرق بادیان اکتفا نمایند و صبح این تبرید دهند معجون فلاسفه هفت ماشه بورق طلا یک عدد پیچیده
اول بخورند بعده اسطوخودوس بادرنجبویه هر یک هفت ماشه قنطوریون دقیق بادیان رومی و خطائی هر یک سه ماشه مویز منقی یک توله جوش کرده شربت تنبول
و بزوری حار هر یک دو توله تودریین و یا حرف پنج ماشه پاشیده بنوشند و همین نمط چهار پنج مسهل ماده جهت تعدیل مزاج این معجون لبان دهند که درین باب اثر
عظیم دارد لبان ذکر وج ترکی سعد کوفی هر یک پانزده درم زنجبیل و فلفل هر یک پنج درم کوفته بیخته بشهد سه وزن ادویه آمیخته یک مثقال بخورند با شکلاء بعد از
تنقیه معاجین حاره مثل فلاسفه و معجون وج و معجون جدوار علوی خانی و حافظ العقل و مفرح ابریشم علوی خان و معجون زبیب سیاه گاذرونی و معجون داود انطاکی و اطریفل
اسطوخودوس و جوارش شونیز و سفوف حفظ و شربت ابریشم که هر واحد در قرابادین مسطورست حسب حاجت بخورانند و اگر خوف زیادتی حرارت نباشد معجون بلادر
در تقویت ذهن عجیب ست فلهذا بلادر را تمر الحفظ نامند از ربع درم شروع نمایند و بتدریج تا یک درم رسانند و غراغر و شمومات و عطوسات و سعوطات و اطلیه
و ادهان وغیره که در علاج امراض دماغی بلغمی و صداع بلغمی و لیثرغس و سبات مذکور شد بعمل آرند و ایضاً غرغره بطبیخ خردل و شونیز و پودینه و عاقرقرحا عسل آمیخته
استعمال کنند و گاهی مرزنجوش و فامی خشک پوست بیخ کبر می افزایند و عطوس از ترید و جند بیدستر و کندش در بینی دمند و سعوط جوزبوا شیح ارمنی قرنفل مرزنجوش

هر یک مثقال بسباسه چهار درم کوفته بیخته بقدر یک دانگ در آب برنجاسف جوشیده استعمال کردن برای صداع بارد نیز مفید است و ایضاً بهر تعدیل مزاج بورهٔ ارمنی خردل جندبیدستر سلاجیت بیک بار گرم
عنصل در روغن سوسن آمیخته ضماد کنند و ابو جریج گوید که خردل جندبیدستر فرفیون صمغ سداب می سایند و در آب چغندر و بعد حلق راس و دلک آن بپارچه درشت تا آنکه سرخ شود بر موخر سر طلا
کنند که کدام ضماد نافع تر از این ندیده ام و ایضاً در حمام سر را بخرقه خشن بمالند و بهر تقویت دماغ مشک نسرین و مانند آن ببویند و غذا ایشان خفیف قلیل مثل عصافیر و دراج و غیره و طیهو و یا
و کباب کبک بیان شود و با آن با توابل حار مثل دارچینی و قرنفل و فلفل و ساذج هندی و سنبل او زیره درین قسم مناسب است و از بقولات بارد رطب خصوصاً کاهو و لبنیات و جمیع اغذیه مرطبه اجتناب نمایند

ذکر ادویه مفرده و مرکبه یونانیه و هندیه

تنانافع نسیان بارد رطب است بوئیدن زعفران یا جندبیدستر و تکمید موضع بقرنفل و بسباسه و ساذج و کندر مجرب است و مصطگی و کندر و دارچینی را خاصیتی است در تجفیف رطوبت دماغ و زیادتی حفظ و ازاله نسیان و کذا سعد و زنجبیل و وج و فلفل و دارفلفل مزیل نسیان است و جوارش العسل یا شکر صباح مفرد یا مرکب مساوی الاجزا بخورند و خوردن هلیله مربی و گلقند نافع و اطریفلات و ابریشم و اسطوخودوس مفید و بادروج را خاصیتی است در تسخین دماغ و تقویت آن و سعوط مشک با روغن پسته مجرب نوشته اند و گویند که خوردن هلیله کابلی بالعسل سرشته یا زعفران و یا جندبیدستر نیم درم و فلفل سفید یک درم و یا اسارون و یا ایرسا و یا فلفل و کندر هر یک دو درم سائیده هر روز یکدرم با ماء العسل که عجیب است و یا جعده جبلی و یا شاه دریطوس هر روز نیم درم بر نهار تا سی روز و یا وج بالعسل سرشته و یا جوزبوا و یا حب البلسان و یا کبابه یا ریوند و یا وج با شکر و یا وج و کندر مساوی هر روز یک مثقال و یا خردل تنها بر نهار و یا مخلوط با اغذیه و یا کندر بالعسل سرشته و یا یک مثقال از آن در آب یک شبانه روز تر کرده چند روز متواتر نوشیدن و یا قشار کندر و یا نانخواه تنها و یا اسطوخودوس و یا اکلیل الملک دو درم با عسل پنج درم و یا انجدان و یا تخم بادرنجبویه و یا فلفل سفید و یا فقاح اذخر و یا دارچینی لاسیما که هلیله کابلی و آمله اضافه نمایند و یا مویز سرخ یک اوقیه مغز پسته نیم اوقیه حصی لبان ربع اوقیه شربتی از آن پنج درم بر نهار و یا بیخ سوسن سفید بالعسل و یا شکر سفید و کندر هر یک نیم درم و یا پودینه جبلی و یا درونج و یا فلفل الطیب و یا ناردین و یا ترب و یا غذیه بالعسل و یا حلبه و یا دار فلفل با شکر هر روز یکدرم و یا نخود سرخ بدوام و ضماد انجیر و خردل سائیده بر موخر سر و کذا جندبیدستر بروغن سوسن و سرکه و یا با آب نانخواه و یا تنها بعد مالش بسیار که تا باید سرخ گردد و کذا فرفیون بعد مالش موخر سر و کذا مقل ازرق و شونیز برابر سائیده بسرکه سرشته و کذا خردل و آب فرنجمشک و کلا نسرین در سرکه پخته و کذا نانخواه کوفته در سرکه جوشانیده بروغن گل آمیخته در حمام و شرب شحم و ضماد جندبیدستر و موی سوخته انسان و سداب و حاشا هر واحد و شحم روغن ایرسا و اذخر و یا مشک و یا جوزبوا و یا نسرین و یا حماما و یا ناردین و بخور جندبیدستر و یا شاخ بز و یا موی انسان و یا میعه سائله و یا کبریت و دلک موخر سر بزیت کهنه یا بروغن خیری یا بروغن آجر یا بروغن خردل و سعوط بزهره کلنگ اول هر ماه و یا روغن خردل و یا بخردل سوده و ضماد تیمو بریان یا مطبوخ ایام کثیر و یا دوام اکل شفانین و یا قنابر پخته و مطنجن بسیار روز با هر واحد نافع نسیان است اطریفل اسطوخودوس تالیف حکیم علوی خان مفید نسیان و امراض دماغی بارد رطب و نهایت مقوی دماغ بارد است و حافظه را قوت دهد بغایت و قوی النفع است عاقرقرحا قرنفل پودینه دشتی جعده هر واحد یک نیم مثقال گل بابونه دو مثقال اسطوخودوس زنجبیل اسارون شیطرج هندی ایرسا اذخر مکی دارچینی فلفل سفید دارفلفل مصطگی کندر هر یک سه مثقال پوست هلیله زرد پوست هلیله چینی پوست بلیله و تخم گشنیز اسطوخودوس سعد کوفی بادرنجبویه هر کدام پنج مثقال هلیله سیاه آمله منقی پوست هلیله کابلی هر یک ده مثقال مویز منقی گلقند هر یک ده مثقال شهد خالص یکصد هشتاد مثقال مویز خسته دور کرده وقت شب در عرق عود و عرق گل سیوتی و عرق صعتر و عرق اذخر هر کدام نیم رطل عرق بهار نارنج عرق فرنجمشک هر یک یک رطل بخیسانند صبح با گلقند در دیگ بجوشانند تا مهرا شود فرود آورده بگذارند تا سرد شود بمالند و بیفشارند و صاف نموده در عسل داخل کرده باز بجوشانند و کف آن گرفته تمام ادویه کوفته بیخته بروغن بادام چرب کرده بسرشند و بعد چهل روز استعمال سازند قدر خوراک دو مثقال بخور مقوی حواس و ذکی فکر و منعش روح و مقوی قلب محرک باه

مشک عنبر مصطکی در گلابی که قدری صمغ عربی دران حل کرده باشند حل سازند و عود کوفته بیخته دران آمیزند و خمیر کرده فتیله ها باریک سازند و بسوزند و اگر خواهند شمع
گدازند تا که شمع روشن باشد بوی آن نیز باشد و اگر دود آن بلباس رسانند معطر سازد ایضاً که تقویت ذهن و دماغ و تذکیه حواس نماید و ازاله خفقان و غشی کند
عود هندی قسط شیرین صندل سفید هر واحد یکجزو مشک کافور هر یک نیم جزو کوفته بیخته بگلاب سرشته حب سازند و عند الحاجت بسوزند جوارش شونیز
که حفظ بیفزاید و نسیان دور کند مجرب ست شونیز هلیله کابلی هر یک پنج درم زنجبیل نانخواه هر یک ده درم عسل سفید دو چند خوراک یک مثقال دوای هندی
دافع نسیان روغن مال کنگنی بر برگ پان بمالند و یکحبه سیماب بران نهاده بمالند که مضمحل شود پس آن برگ را با بیره پان چنانچه متعارف ست بخورند و ده او ست
نمایند که مجرب ست و اگر کفایت نکند مسهل قوی دهند ایضاً که در تقویت حافظه و باه از اسرار عجیبه خفیه است مال کنگنی مقشر سه جزو دار فلفل زنجبیل هر یک نیم جزو
قرنفل یک جزو سائیده بروغن گاو لت کرده بعسل سرشته و سه درم بخورند ایضاً جهت فراموشی نافع پیپل هلدی کوٹ شیرین پنج ملٹهی اجمود سندهی زیره سیاه
نمک سنگ مساوی باریک سائیده هر روز یکدرم بشهد و روغن بخورند ایضاً از تکمله کندر زیره سیاه پیپل هر یک سه درم کوفته بیخته با دو چند شهد سرشته هر روز صبح و شام
بخورند سفوف حفظ که جهت نسیان بالغ النفع ست و در تنقیه دماغ و توفر حرارت غریزی موثر کند هفت درم مصطکی چهار درم دار فلفل عنبر گاوزبان بادرنجبویه
هر کدام یکدرم کانچ یازده عدد شکر سفید برابر همه خوراک دو درم بآب گرم و در تخمه و قادری دارچینی عوض عنبر ست نوع دیگر برای نسیان کندر وج ترکی زنجبیل
هر یک پانزده درم سعد کوفی ساذج دارچینی قرنفل هر یک هفت درم نبات برابر خوراک سه درم سعوط که حافظه قوی گرداند و ازاله نسیان بلغمی نماید بعد تنقیه عام
و خاص استعمال کنند مشک یک حبه جند بید ستر نیم حبه هر دو را در روغن یاسمین حل کرده تسعیط کنند شربت اسطوخودوس برای نسیان و سبات مفید و جهت
نضج مواد سوداوی و بلغمی دماغی بسیار نافع اصل السوس پنج درم بنفشه گل سرخ هر یک هفت درم پرسیاوشان اسطوخودوس فاوانیا گاوزبان بادیان تخم کرفس
تخم خطمی هر یک ده درم مویز منقی بست درم سپستان سی عدد همه را کوفته خیسانیده بجوشانند و با سه رطل شکر و عسل شربت سازند دوازده درم تا پانزده درم بآب گرم بخورند
شربت ابریشم بامو میائی تالیف حکیم علوی خان مقوی دماغ ست و حال دماغ را که مزاج آن مائل ببرودت و رطوبت بود نیکو گرداند و ذهن و فکر و حافظه را
قوت دهد و رعونت و حمق عارضی و بلادت و بلاهت عارضی را زائل گرداند ابریشم خام اعلی از پیله جدا کرده پنجاه مثقال در آب آهن تاب دو شبانه روز خیسانیده بجوشانند
تا نصف آب بماند و دائم ابریشم را بمالند تا قوتش بآب آید پس افشرده ابریشم را دور کنند و عسل سفید خوشبو صاف دو رطل دران داخل کرده و اسطوخودوس زرنباد
بادرنجبویه دارچینی زنجبیل سنبل الطیب صعتر فارسی عود خام هر یک ده مثقال کوفته در کیسه کتانی کرده دران اندازند و آتش بسیار ملایم زیر آن کنند و دائم کیسه را بمالند
تا قوت آن بعسل آید و شربت بقوام آید پس فرود آورده کیسه نیکو بمالند و بگلاب شسته بفشارند و کیسه را دور کنند و یک لحظه دیگر آنرا بر آتش نهند که رطوبت گلاب جذب شود
پس عنبر اشهب مومیائی اصیل هر واحد یک مثقال مصطکی رومی علک الانباط علک البطم راتینج هر یک دو مثقال در روغن بلسان حل کرده داخل نمایند پس مشک تبتی جدا از خطائی
هر یک نیم مثقال ابریشم مقرض چهار مثقال ورق طلائی محلول ورق نقره محلول هر واحد یک مثقال ممزوج کرده نیکو بهم زنند و در شیشه نگاه دارند شربتی سه مثقال کما ذکر در
نسیان بلغمی بعد تنقیه مجرب قرنفل بسباسه ساذج کندر گرفته کمید موضع نمایند معجون نافع نسیان و امراض دماغی بارد مقوی اعصاب هاضم طعام نافع سلس البول و اوجاع مفاصل
بعد تنقیه بعمل می آید و دافع بلغم موافق مشایخ مقوی ظهر قائم مقام معجون فلاسفه در فائده است حکیم ابو سعد کوفی کندر بهر یک پنج مثقال زنجبیل فلفل دار فلفل خولنجان آمله پوست
بلیله زرنباد سورنجان شیرین ثعلب مصری مغز بادام مغز فندق هر یک ده مثقال مویز منقی سی مثقال عسل سه چند شربت دو درم معجون جدوار مجرب برای نسیان
حادث از برودت و رطوبت جدوار فاوانیا عود هندی بسباسه انجدان بابونه اسارون برگ سداب بلادر خرنوب ایرساجوزبوا دارچینی دار فلفل کندر سعد هر یک سه مثقال

بنفشه سیاه بستر زعفران مشک فلفل سیاه خردل هر یک یکمثقال قرنفل یک دینار فلفل سفید هر یک دو مثقال مغز نارجیل مغز پسته مغز چلغوزه مغز فندق مغز بادام هر یک هفت مثقال عسل
سه صد مثقال معجون سازند معجون وج نافع نسیان سخن اعصاب وج ده درم فلفل گرد زنجبیل شونیز زیره سیاه شیطرج هر یک سه درم کوفته بیخته با نیم رطل شهد بسرشند خوراک یکمثقال
بعرق بادیان معجون نسیب بهای حفظ از سدید گازرونی پوست بلیله کابلی هلیله سیاه آمله منقی دارچینی وج ترکی هر یک پنج درم زنجبیل فلفل دار فلفل کبابه هر یک سه درم پوست بلیله
سعد کوفی هر یک چهار درم مغز پسته هفت درم مویز منقی پنجاه درم ادویه کوفته بیخته با مویز بسرشند معجون حفظ از برای زیادتی قوت حافظه نهایت نافع است سنای مکی سعد سنبل الطیب
فلفل سفید کندر عود قماری زعفران مساوی عسل سفید سه وزن ادویه معجون سازند خوراک یکمثقال معجون که برای نسیان و تقویت دماغ و دل مجرب است اذخر بهمن سفید سنبل الطیب
حب البلسان عود صلیب مصطکی زعفران کندر بیخ سوسن ریوند عقربی سعد کوفی بهمن سرخ وج اسطوخودوس کبابه چینی اسارون هر یک دو ماشه هلیله کابلی مغز نارجیل هر یک چهار ماشه
ابریشم مقرض بست ماشه مویز منقی پانزده دانه مغز فندق سه ماشه دارفلفل زنجبیل فلفل سفید هر یک یک ماشه نبات چهار دام عسل نیم پاو کف گرفته مرتب سازند معجون لبوب
تالیف علوی خان مقوی دماغ و نافع حمق و رعونت و امراض بارده دماغ عنبر اشهب ورق طلا ابریشم مقرض اذخر بادرنجبویه عود پوست هلیله کابلی دارچینی کندر عود هر یک یکمثقال
مغز پسته مغز نارجیل مقشر مغز بادام مغز حبة الخضرا مغز فندق مغز چلغوزه هر یک دو مثقال عسل مصفی شصت مثقال معجون سازند خوراک یکمثقال معجون حافظ العقل از
اختراع معز الیه در حفظ و تقویت حواس ظاهری و باطنی و تذکیه عقل و ذهن و فکر مجرب نوشته شیر آمله ده مثقال پوست هلیله زرد و کابلی هلیله سیاه پوست بلیله هر یک پنج مثقال
طباشیر صندل سفید بگلاب سوده ابریشم مقرض کنند بادرنجبویه تمام مغز نارجیل مغز پسته اسطوخودوس گل بابونه هر یک یکمثقال کوفته بیخته بروغن بادام چرب کرده مویز منقی بست
مثقال در عرق فرنجمشک بپزند تا مهرا شود مالیده صاف کنند و عسل و نبات هر یک چهل و پنج مثقال داخل کرده بقوام آرند باقی ادویه انداخته معجون سازند شربتی دو مثقال
مفرح ابریشم از تراکیب ممدوح الیه که مقوی دماغ و قلب است و ذهن را ذکی گرداند و حفظ بیفزاید و خفقان و ضعف قلب بارد را بزودی زائل کند ابریشم مقرض آمله منقی پوست
هلیله کابلی پوست بلیله هر یک شش درم بهمن سرخ اذخر اسارون اسطوخودوس بادرنجبویه فرنجمشک ابریسا انجدان حب البلسان مصطکی دارچینی زنجبیل صعتر هر یک پنج درم تخم فرنجمشک بسباسه
جوز بوا زعفران کندر هر یک سه درم لعل بدخشی ورق نقره ورق طلا جندبیدستر جدوار مشک عنبر اشهب هر یک نیم درم عسل مصفی سه وزن ادویه بدستور مقرر مرتب نمایند خوراک یکمثقال
مفرح اهلیلجی مسمی بدانش بخش از تالیفات حکیم موصوف که نهایت مقوی دماغ است و موجب ذکای فکر و ذهن و مزیل بلادت و رعونت و حمق عارضی پوست هلیله کابلی هلیله
سیاه پوست بلیله آمله منقی هر یک بست درم اسطوخودوس بادرنجبویه کاشم هر یک شش درم اذخر فرنجمشک دارچینی عذبه عود صعتر کبابه کندر مصطکی سنبل الطیب ابریشم مقرض ابریسا نام
درونج مغز نارجیل هر یک هفت درم زرنباد زنجبیل سه ادهٔ عاج هر یک پنج درم صمغ عربی علک البطم هر یک سه درم عنبر اشهب دو درم جدوار ورق طلا و اگر بجای طلا مکلس کنند قوی تر
شود مشک مومیائی اصیل هر یک یکدرم کوفته بیخته مصطکی و علک و مومیائی و عنبر را در روغن بادام و روغن پسته هر دو چهل درم گداخته ادویه را کوفته بیخته با آن روغن چرب نموده
بعسل مصفی سه وزن جمله ادویه بسرشند شربتی یکمثقال تا دو درم اقوال حکما مسیحی گوید که اگر فساد ذکر از رطوبت باشد استعمال حقنه های حاده برای جذب ماده با مقل
ونوشیدن مسهل مرکب از ایارج و شحم حنظل و جندبیدستر و عاقرقرحا و همچنین ایارج جالینوس و لوغاذیا و جوارش بلادر نافع است بعد از آن روغن سوسن جندبیدستر و نطرون حل کرده
واندکی صعتر بر آن بچکانید و بر سر طلا نماید و گاه احتیاج بضماد معمول از خردل و سداب کوهی و فرفیون و جندبیدستر میشود و آبیکه در آن بابونه و شبت تمام و پودینه و مرزنجوش جوشانیده
بر سر ریزند و بعضی اوقات بخردل و عاقرقرحا و مویزج و پوست بیخ کبر و ایارج فیقرا با سکنجبین عنصلی غرغره کنند و کثرت اشمام مشک و جوزبوا و قرنفل و مرزنجوش و شیح و بسباسه نمایند
و غذا نخود آب و مشروب ماءالعسل یا شراب ریحانی کهنه سازند شیخ میفرماید که اگر از ماده بارد رطب باشد بعد النضاج تنقیه کنند بدانچه در علاج امراض دماغی بلغمی گذشت و در خانه
بسیار روشن بدارند و اولا ابتدا باستفراغات خفیفه مثل ایارج و شحم حنظل و اندکی جندبیدستر کنند بعده بتدریج ایارجات کبار دهند بعد از آن اگر امن از سوء مزاج حار باشد

معجون بلادر استعمال نمایند که این قوی ترین چیزها در تقویت ذهن و افاده حفظ است و ایضاً سائر مسخنات از معجونات و غراغر و شمومات استعمال کنند و در تجفیف دماغ استعجال نکنند بلکه تدریج نمایند و حذر کنند از مبالغه در تجفیف تا افنای رطوبت اصلی ننماید که تابع او برودت مزاج بود و این در نسیان غریزی باید که از سکر و مهاب ریاح و امتلا احتراز کنند و از اغتسال آب مطلقاً اجتناب نمایند بهر آنکه در آب گرم ارخاء و در آب سرد تخدیر و اضرار بروح حاسه است و اگر ایشان را امتلا عارض شود بعد آن تلطیف تدبیر کنند و از اغذیه مسکنه مثقله و مخدره و مبخره پرهیز باید کرد و از شراب بسیار مضرت و اندک از ان انبساط نفس و تقویت روح کند و از استکثار آب غنی سازد و استکثار آب مضرترین چیزها برای ایشان است و خواب نیز و بالجمله خواب مفرط مضر است و همچنین استکثار شیر و افراط بیداری نیز مضعف روح و محلل آنست مع ذلک امتلاء دماغ از ابخره کند و وج مربی و دارفلفل مربی برای ایشان تجربه کرده شد و هر روز دو درم حفظ زیاد بهمین نمایند و این را تجربه رسیده کنند معه دارفلفل سفید زعفران سرکی مساوی با عسل سرشته هر روز یکدرم بخورند و ایضاً این نیز تجربه کرده شده فلفل سفید زیره سیاه مکی و جزو شکر طبرزد سه جزو و ایضاً مجرب است اگر هر روز بر نهار یک مثقال از دوائی بخورند که دران کندر سه ربع جزو و فلفل ربع جزو باشد و ایضاً زیره پنج جزو و فلفل یکجزو و وج و سعد و اهلیله سیاه هر یک یک جزو و عسل بلادر یکجزو و عسل و چند همه باید که بادویه مفرده مکتوبه در مفردات رجوع کنند **مجوسی** گوید باید که علاج این مرکب از علاج سبات و علاج لیثرغس کنند مثل حقنه های حاده که دران استعمال نمایند و قنطوریون و حنظل و مقل و سکبینج و جاوشیر افتند و تنقیه دماغ بحب ایارج و قوقایا کنند و اگر فائده نکند این حب استعمال نمایند ایارج فیقرا هفت درم تربد چهار درم نمک نفطی و جندبیدستر و عاقرقرحا هر واحد دو درم همه را باریک سوده در آبیکه اندک جاوشیر حل کرده باشند سرشته حبها سازند و چون تنقیه بدن باین حبوب گردد تدبیریکه در باب لیثرغس و سبات مذکور شد مثل نطولات و اطلیه و ادهان بر سائر اجزاء سر استعمال نمایند و سائر اشیائیکه برای این مرض ذکر کرده شد بجا آرند و اگر ازان نفع مترتب نگردد ایارج فیقرا و ایارج لوغاذیا و ایارج جالینوس و ایارج شبادریطوس استعمال کنند بعد ازان معجون بلادری دهند مع ذلک استعمال نطولات و اطلیه و ادهان و سائر آنچه در ما تقدم مذکور شد از اغذیه مسخنه لطیفه اسهال تمام بنمایند

جرجانی گوید آنجا که علامت سردی و تری ظاهر شود علاج بدستور لیثرغس نمایند و تنقیه اولاً بادویه که در قول شیخ گذشت و بعد ازان بایارج روفس وغیره که در قول مجوسی گذشت باید کرد و بعد تنقیه تقویت دماغ بشمومات مثل مشک وغیره که در قول مسیحی مسطور شد باید کرد و خردل را کوفته بعسل سرشته گرم کنند و بر سر نهند بهر آنکه اطبای قدیم را هر جا که تحریک حرارت غریزی و اعادۀ حرکت عضو ضعیف الحرکة مطلوب باشد خردل استعمال میکردند بعده چیزهای محلل چون نطرون و مانند آن بعمل آوردن صواب باشد و آنجا که معلوم باشد که از معجون بلادری حرارت زیاده نخواهد شد هیچ از وی سودمند تر در مرض نسیان نیست و در استفراغ رطوبات افراط و مبالغه نباید کرد از بهر آنکه بیم باشد که رطوبت اصلی خرج شود و ماده حرارت اصلی نماند و خشکی تولد کند که سبب یادتی سردی باشد و سردی و خشکی سبب یادتی نسیان گردد و موافق ترین غذا اندرین مرض گوشت دراج است بخاصیت آنکه از غذای آن جوهر دماغ بهره بیشتر یابد و قوی تر شود و طریق مربای وج آنست که وج را بقدر انگشت پاره پاره کرده در ظرف چینی یا شیشه کنند و روغن گاو گداخته بر سر آن ریزند چندانکه دو انگشت بر سر او ایستد و دهن ظرف بند کرده چهل روز نگاه دارند پس روغن دور کرده صاف نموده شهد خالص بجای روغن انداخته بست یا چهل روز در جو پنهان کنند بعده بر آورده دو درم تا سه درم بخورند که نسیان را ببرد و طریق مربای دارفلفل همین است و این معجون نافع وج سعد دارفلفل زنجبیل کندر هر یک ده درم کوفته بیخته بروغن گاو ده استار چرب کرده در عسل سی استار سرشته شود و در جو دفن کنند چهل روز پس بامداد دو درم بخورند **ابن الیاس** گوید که در نسیان بلغمی تنقیه دماغ بحب ایارج یا بحب قوقایا و ایارج لوغاذیا و غرغره بماء العسل که دران پودینه و خردل پخته باشند باید کرد و عطوسات مثل کندش و شونیز و خردل استعمال نمایند بعد ازان تبدیل مزاج دماغ بنطولات و ادهان حاره مثل روغن نرگس و خیری و قسط و نمام و مرزنجوش و مانند آن و شمیم جندبیدستر و پودینه وغیره کنند و تناول زنجبیل مربی و فلاسفه صاحب این مرض را نیکوست و سرکه عنصل و سکنجبین آن نافع این علت است و هر صبح جلاب با دیان یکدرم یا درنجبویه دو درم اصل السوس مقشر کوفته سه درم گلقند عسلی ده درم بنوشند و غذا نخود آب بشیرۀ قرطم و دارچینی و فلفل سازند و بعد نضج تام در قاروره اسهال بحب ایارج و حقنه های حاده که در صرع بیاید باید کرد و تعاهد بگلقند عسلی یا شکری یا ماده الحیوة با اطریفلات کنند و شراب ریحانی موافق صاحب این علت است و انکباب بر ابخره لطیف محلل مثل ...

معجون بلادر

مربای وج

صفت معجون لبان

دمه بنجوش و مانند آن کنند و این دوا ذهن بیفزاید و حفظ دماغ از ارتیاک بلغم دران نماید فلفل و دارفلفل زنجبیل دارچینی قرفه سنبل رومی هریک ده درم سنبل الطیب پنج درم جوز بوا شش درم زعفران دو درم عود خام دو درم مشک یک دانگ کوفته بیخته بعسل کف گرفته بسرشند شربتی ازان یک مثقال این معجون لبان بسیار نافع ست بگیرند کندر و وج و سعد هر واحد ده درم فلفل و زنجبیل هر واحد پنج درم کوفته بیخته بعسل کف گرفته بسرشند شربتی یک مثقال مربای وج مثل مربای زنجبیل ساخته اگر هر روز یک درم ازان بخورند نسیان را زائل کند جرجانی گوید که اولا نضج ماده بجلاب یا ز بادرنجبویه و اصل السوس و گاوزبان بگلقند شکری یا عسلی کنند و غذا نخود آب بمغز قرطم و دارچینی دهند بعد ظهور نضج تنقیه دماغ بحقنه های قویه کنند و بقراط درین عرض از استفراغ بدوا از فوق منع کرده بهر آنکه ماده این علت در دماغ محتبس میباشد پس هرگاه بدوای مسهل حرکت کند از فوق بیشتر آنرا عصب قبول میکند و ازین ضرر عظیم عارض میگردد فلهذا اعتماد در استفراغ آن بر حقنه ها و فتائل اولی از مسهلات ست و اگر ازان تنقیه نشود پس بعضی متاخرین تنقیه بحب ایارج جائز داشته اند یا بایارج لوغاذیا و اگر جندبیدستر پودینه مشک جوزبوا شیح هر واحد یک درم سائیده ازان مثل تفاحه ساخته دائم بویند مفید بود و این لطول نافع است بابونه بادرنجبویه اکلیل الملک مرزنجوش هر واحد درم جوشانیده بر سر ریزند و اگر وج را در آب نمک یا شبانروز تر کرده بشویند و بعسل بپزند این مربای آن نافع بود و استعمال دارفلفل در حفظ زیادت مین نماید و در معجون لبان هلیله سیاه ده درم عوض کندر داخل کرده دو درم بخورند و گویند که اگر معجونی که دران زعفران ست و در قول شیخ گذشت دو یا سه هفته استعمال کند مرتبه شارب و کہانت رسد و باید که صاحب وازالبان واز انچه ازان سازند اجتناب نماید و یک مثقال ازان بگلاب بخورد و معجون فوتنجی نافع ست و معجون لبان بسیار مفید ست ابن نوح گوید که علاج او حقنه های حاده است و بستن ساقین و فخذین بسیار محکم تا ماده باسفل منجذب گردد و سعال بایارجات مذکور در باب مالیخولیا و شم جندبیدستر و پودینه و غیره که در قول مسیحی گذشت و جمیع طیوب ادهان و خشابش حاره لطیفه و تناول بلادری و تعلیس فلفل وخردل و شونیز و تغرغر بدان نیز و جندبیدستر بروغن سوسن و سرکه بر سر نهند و بخردل و ثافسیا و جندبیدستر و فرفیون ضماد سازند که قدما این ضماد را در جمیع امراض بارده مسترخیه و مخدره استعمال میکردند و سر از بوره ارمنی بشویند و بر جنک عاقرقرحا و خردل و ایارج فیقرا طلا کنند و غذا نخود آب بخردل و حریره معمول از بادام و عسل سازند و ماء العسل آب گرم و سکنجبین عسلی بزوری و شراب ریحانی بنوشانند و در آخر بحمام داخل کنند و انکباب بر آبهای ملطفه محلله مثل بابونه و مرزنجوش و مانند آن نمایند

صفت مربای زنجبیل

دوج مربی برای حفظ نیکوست و طریقش این ست که بگیرند وج رطب دران سوزنها زنند و یا بشگافند و در شیشه کرده روغن گاو چندانکه آنرا بپوشد بران ریخته در جو دفن کنند و باقی ترکیب همانست که در قول جرجانی گذشت و همچنین ست طریق ساختن زنجبیل مربی لیکن زنجبیل را در پارچه پیچیده در زمین نمناک تا چهل روز بدارند بعده بدستور سابق بعمل آرند انطاکی گوید که شک نیست که نکایت درین مرض غالبا از برودت میباشد پس حب ست اعتنا به تنقیه خلط بارد بایارجات و شم فلفل و مشک و نسرین و اکل معاجین آن و بلادری و تدهین بروغن خلوق و این معجون از تراکیب ما در منع نسیان و صرع و فالج و لقوه و رعشه مجرب ست اسطوخودوس گل نسرین هلیله کابلی هر واحد هفت درم شونیز مصطکی فلفل سفید و سیاه دارچینی هر واحد چهار درم عنبر بوند غاریقون کندر مغز پسته سکبینج هر یک سه درم مشک عنبر هر یک ده قیراط العسل بسرشند شربتی ازان یک مثقال و اگر رطوبت غالب باشد مثل عاقرقرحا و زنجبیل هر واحد مثل اسطوخودوس زیاده کنند و اگر بدان اراده لطوشیب باشد باقی هلیله جات و براده آهن اضافه نمایند و قوت این دوا تا هفت سال باقی میماند طبری مینویسد که معالجه نسیان تنقیه بدن ست بحسب امکان و استعمال فوذنج و تقویه آن بحقنه ها و ادویه مسهله کنند و بعد تنقیه نظر کنند بمزاج مریض اگر متحمل تنقیه دماغ باشد این حب تنقیه کند سنبل الطیب بلیله قرنفل هر واحد یک درم مصطکی اسارون گل سرخ هر یک دو درم افسنتین رب السوس هر واحد سه درم صبر سقوطری پنج درم سقمونیای مشوی دو و ثلث درم کوفته بیخته بآب بادروج یا آب برگ ترنج یا شراب ریحانی سرشته مثل نافل حبها سازند شربت ازان دو درم و ثلث اگر قوت متحمل باشد و یا سه شربت ازین حب بخورند بعده اگر مزاج متغیر نگردد امر بغرغره و تحنک بایارج فیقرا کنند و بخردل و مویزج و عاقرقرحا متواتر غرغره نمایند و اگر مرض زائل نشود این سعوط بکار برند مشک یا چند جندبیدستر یک حبه در روغن یاسمین یا روغن سوسن یا روغن خیری زرد حل کرده دو ثلث درم ازان سعوط کنند و این سیار سعوط بجندبیدستر کرده میده حستنه و زهره کلنگ بعوض روغن یاسمین سعوط میکنانند و اثر نیک میکند و بعد ازان مالش سر بجز ته و خشن کنند و این ضماد نمایند جندبیدستر یک مثقال سج بادآورد یک درم بادیان دو درم خردل سفید دو درم برگ آزاد درخت سه درم همه را باریک سائیده بسرکه کهنه و اندک زهره کلنگ و آمیخته بعد حلق راس مریض آن طلا کنند و اگر بر مدت این ضماد بیمار صبر نکند مانندی از روغنهای گرم

دران زیاده کنند و امر بخائیدن کندر و انداختن آب دهن دائم کنند و اگر چیزیکه این مرض را زائل کند چون صعب و متعسر گردد تنقیه خورانیدن لوغاذیا باین ترتیب است که چند روز ایارج الاصول بنوشانند بعد ازان هلیله سیاه ده درم مویز منقی بست درم افتیمون هفت درم ریوند سه درم ریوند را کوفته همه را بدستور مطبوخ بپزند پس ایارجها دو درم ازان گرفته و ایارج لوغاذیا که بران یکسال و اقل شش ماه گذشته باشد سه مثقال و نیم یا کم و زیاده حسب مزاج بیمار بخورانند و عقب آن مطبوخ مذکور نوشانند و پرهیز قبل تناول لوغاذیا از ده روز کم نکنند و بعد انفراغ ازان ده روز کنند تا قبل شرب او بر اسفیدباجات چوزه مرغ و ماکیان با نخود بسیار پخته مزید نکنند شوربای او بنوشند و از لحوم آن اندک بخورند و اگر برودت بر دماغ او و سائر بدن مستولی باشد باید که اسفیدباجات از کبوتر بچه و دیگر پرواز آمده بسازند و بعد فراغ از ایارج زیرباجات شیرین معمول بلحم حجل و بچه مرغ دهند و توابل آن حسب مزاج غالب بر مریض باشد و هرگاه لوغاذیا بر غیر پرهیز تام بخورند بدان انتفاع نیابند و اگر باین زائل نشود و مزاج و قوت وبلد احتمال نماید اندک اندک تریاق کبیر خورانند و امر بتحنک و شم او دائم نمایند و گاهی از ایارجات کبار اندک بدهند اگر مزاج مریض متحمل باشد و اسراف بران نکنند که موردی بفساد عظیم گردد این جمله از معالجات این علت است و گاهی اعراض دیگر آنرا لازم میگردد و آن حرارت موضع یا اشتداد ورم و احساس اندک ورم سر است پس هرگاه این علامات ظاهر شود و یقین کنند که مرض او مرکب است و در انجا ورم ست و امر بفصد و تعطیس نمایند و آنچه شموم و سعوط و معالجه بدان نمایند مرکب سازند و هرگاه مزاج او حدت پذیرد این طریقه معالجه ترک نمایند تا آنکه مزاج او تسکین یابد بعد ازان بعلاج مرسومه رجوع کنند و برین قیاس تمام امور نمایند و مراعات تغیر مزاج او کنند زیرا که گاهی بتساهل طبیب از مراعات مزاج او در تغیر آن خطا واقع میشود و بامراض قاتل می انجامد و گاهی اعراض دیگر درین علت ظاهر میگردد و آن تپ خفیف خفی ست پس اگر این ظاهر شود از قرب چیزی ازین طریقه در معالجه حذر کنند و مبادرت بفصد نمایند و در معالجه بطریق غرغره و تعطیس و ادخال فتیله معموله از حرف در منخرین و تحریک آن و اقامت مریض در غیر شمس شروع کنند و سکنجبین عنصلی بنوشانند که این تلطیف و تحلیل این رطوبات غلیظه کند و عنصل از خاصیتی ست در تحلیل رطوبات غلیظه بهر طریق که استعمال نمایند حتی که اگر بر دار الثعلب بدان طلا کنند رطوبات محتبسه زیر جلد را تحلیل کند و سرکه عنصل و سکنجبین آن این علت را بسیار نافع ست و گاه از عنصل باریک سوده بر آتش نهاده تا لذع و حدت او زائل شود و با اشیای دیگر مثل اندکی خطمی و قلیلی افسنتین و صبر و مصطکی آمیخته و این همه اجزا قریب بیکدیگر باشد گرفته سوای عنصل که آن مثل جمیع اجزا باشد بر سر مریض ضماد کنند و این ضماد بسیار نافع ست و خطا میکنند و مریض را امر کنند لاسیما اگر در انجا تپ خفی باشد بشرط ساقین و وضع محاجم بران بعد استفراغ تام چه حجامت بر ساقین جذب فضول از جمیع بدن بسوی اسفل میکند و گاهی تضمید ساقین مریض و قدمین آن تا حد زانو بعنصل باریک سوده میکنند تنها و با این ادویه بگیرند عنصل بریان رطل صغیر مویزج ده درم برگ خردل تازه باقه صعتر دشتی سه درم از یک سائیده بقیروطی معمول از موم و روغن یاسمین یا سوسن یا نار آمیخته بر قدمین و ساقین ضماد کنند و غرض متقدمین از تضمید ساقین و قدمین جذب اخلاط از سمت بسوی اسفل بدن و ایضاً طریق مشارکت میان قدمین و دماغ بطریق عصب ان اراده کرده اند چه مشارکت میان هر دو قوی ست چنانچه بقراط گفته که ریختن آب سرد بر قدمین ترطیب مزاج دماغ میکند لاسیما بعد خروج از حمام بنابر مشارکت میان این هر دو ما امر میکنیم به بستن ساقین و مالیدن قدمین هنگام اراده جذب مواد بسوی اسفل و لهذا امر بضماد ساقین و قدمین کرده اند و بالجمله واجب نیست که درین مرض از مراعات امر تپ و ورم غفلت کنند چه این هر دو بیشتر با این مرض ظاهر میشوند و سبب آنست که چون اخلاط اینجا محتبس میشوند متعفن میگردند و چون عفن شدند گاه ورم و گاه تپ خفی حادث می کنند و لهذا مراعات این هر دو امر لازم ست تا در معالجه غلطی واقع نشود و ایضاً طبری نسیان را که دران حفظ و ذکر بالکل باطل شود هلاک الذکر نامیده و گفته که هلاک الذکر آنست که دران انسان چیزی بیان نکند البته و اگرچه آنرا حفظ کرده باشد بهر آنکه قوت ذکر او مرده و هلاک شده و آن دو قسم ست یکی آنکه از استیلای برودت و رطوبت بر قسم موخر دماغ بود و دوم آنست که برودت و یبوست بران غالب شود و چون حرارت و رطوبت مستولی گردد آن غیر این مرض ست و همچنین حرارت و یبوست و فرق میان این علت و میان غیر آن از نسیان و جمود و سرسام بارد آنست که بعضی ازینها با تپ و بعضی با ورم و بعضی با زوال عقل میباشد و اما با هلاک الذکر چیزی ازین اعراض نمیباشد بلکه هلاک ذکر بود فقط و از علامات این علت اگر از برودت و رطوبت باشد این است که مریض دائم خواب کند و گویا که با وی صداع بود و خطا یکه بدان نماید دران وقت می فهمد و بعد ساعتی تذکر او آنرا ممکن نبود و از بینی او بدوام رطوبت سیلان میکند و در موخر سر خود چنان ثقل دریابد که گویا او را باسفل فرو می رود و آنچه

مشائخ تغییر آن لاغر شده را عارض میشود چنانکه این مرض اعراض میگردد و علاج این نوع آنست که بمقدار قوت و سن و مزاج مریض و بسایر قوانین نظر کنند پس اگر متحمل استفراغ باشد اول حقنه کنند و از فوق استفراغ نمایند که بافراط استفراغ چنانکه این مرض را بدو از فوق منع کرده و باید که حقنه بر سعراتب باشد مرتبه اولی حقنه ملین مسازند چنین نسخه بگیرند خیار شنبر بابونه اکلیل الملک تخم کوفته حلبه مکوفته تخم کتان برگ شبت برگ سداب هر واحد یک کف انجیر سیاه پنجاه عدد سبوس گندم خطمی هر واحد کف هر دو در صره بسته اندازند بدستور مطبوخ حقنه نمایند پس لب آن صد درم صاف کنند و بالایش روغن خیری بیست درم و شکر سرخ ده درم و بوره ارمنی نیم درم انداخته روغن حل کنند تا گرم شود و بار دیگر صاف نموده نیم گرم حقنه کنند بدین حقنه سه دفعه استفراغ نمایند بعد از ان حقنه بقوی تر از ان کنند بدان قنطوریون دقیق و برگ جمسفرم و شیح و قیصوم هر واحد کف زیاده کنند و بعد طبخ و تصفیه بدل روغن خیری روغن بید انجیر و روغن سداب اندازند و بابوره اندک شحم حنظل یار کنند و بدین حقنه نمایند و ایضاً سه تبه این حقنه تنقیه سازند و بعد از ان بقوت مریض و انحطاط مرض نظر کنند پس اگر علت منحط گردد و آثار صلاح پدید آید لزوم همین حقنه نمایند و بران زیادت نکنند و اگر مرض بایستد و انحلال و انحطاط نپذیرد حقنه قوی تر ازین استعمال نمایند و بر همین حقنه بعد تصفیه جاوشیر و جند بیدستر و سکبینج هر واحد یکدرم افزایند و باین حقنه یک دفعه تنقیه کنند بعد از ان راحت دهند و از غذا بر کبوتر بچه در پرواز آمده و کنجشک مطبوخ با نخود و زیت و لحوم حملان کوچک یکساله لزوم نمایند و نبید کهنه جید الجوهر چند روز بنوشانند بعد از ان اگر مرض انحلال یا انحطاط پذیرد و صلاح ظاهر شود لزوم این طریقه نمایند و اگر امراو متعسر گردد مشک و جند بیدستر و شونیز سوده ببویانند و عطسه آرند و بر سر این ضماد نمایند خردل سیاه ده درم ثافسیا که آن صمغ سداب جبلی است یکنیم درم فرفیون تازه سفید یکنیم درم همه را بسایند و بگیرند آرد خشکار خوب بریان نمایند بیست درم از ان آمیخته بروغن قسط یا روغن خیری یا روغن ناردین یا روغن البان سرشته ضماد سازند بر موضع علت مگر آنکه فساد تا قسم اوسط دماغ متعدی گردد که درین حالت بر همه سر ضماد کنند و لزوم این ضماد مع اغذیه موافقه ناشفه مثل لحم حمل صغیر بریان و کبوتر بچه و کنجشک بریان سازند و اگر مزاج او بحرارت متغیر گردد و طبیعت بگدازند و قصد تلطیف آن نکنند مگر آنکه تپ آید و بدانند که تپ انحلال این علت میکند پس سهل ترین سعی هر گاه بعد تنقیه بحقنه و تضمید بهر باشد و اگر تپ در ابتدای این مرض آید دران خوف هلاک است و گاهی تضمید اس و تدهین او باین روغن اکتفا میکنند بگیرند زیت صافی مستخرج از زیتون نپخته صد درم جند بیدستر سه درم مشک دو دانگ سنبل دو درم مصطکی اشنه قرنفل هر واحد یکدرم فرفیون تازه دو ثلث درم ثافسیا دو ثلث درم همه را کوفته در صره بندند و در روغن مذکور انداخته جوش دهند و صره را دائم بمالند تا آنکه روغن و ثلث باند و یک ثلث بسوزد و بعده این روغن مدام بر سر بمالند و داخل بینی بدان چرب کنند و دوام بغرغره از عاقرقرحا و مویزج و مانند آن نمایند و اگر در معده او رطوبت یافته شود و احتمال سحجان معاده باشد هر روز بر ناشته و ثلث درم ایارج محمر بشراب کهنه بدهند و از معجونات که لزوم آن درین مرض واجب است اگر مزاج مریض متغیر نشده باشد تریاق و شرودیطوس است و از معاجین حسن التاثیر درین علت از معجون انقردیا چیزی ندیدم و خورانیدن این معجونات باید که بتوقف و تامل شدید باشد و مجازفت دران استعمال نکنند بهر آنکه چون مزاج دماغ او اکثر از انچه واجب است گرم گردد گاه مودی بقرانیطس شود و همچنین تبرید مزاج دماغ او بیشتر از واجب نکنند بخوف آنکه این بسکته مودی گردد و نبض صاحب این علت متراخی فاتر مختلف بود و قاروره او سفید خام باشد در اغلب تحفه و محشی شرح اسباب مینویسد که اطریفلات مقوی باد و یه حاره خوشبو نافع است همچنین این معجون وج مفید فلفل دار فلفل وج قرفه سنبل الطیب آمله هر یک دو درم و نیم جوزبوا یک درم زعفران نیم درم مشک نیم دانگ عسل مصفی چهار چند ادویه از سکون در مسکن تاریک اجتناب نمایند و حضرت علی علیه السلام امر باستعمال کندر فرموده اند و ابن عباس رضی الله عنه فرموده که خوردن یک مثقال کندر و دو مثقال شکر ناشتا نیکوست و اگر در معجون بلادر که در قول شیخ گذشت هلیله بلیله آمله هر یک دو درم و نیم زیاده کنند نزد من احسن است و در استعمال این معجون احتیاط نمایند و بعد شش ماه از ساختن آن در فصل بارد و مزاج کثیر البرودت استعمال کنند ورنه احتراق دم و احداث جنون میکند و معجون انقرادیا و معجون سنجری و معجون فیروزنوش و معجون فولاد و معجون غیاثی و معجون نجاح نافع است و این حب تالیف علوی خان مفید هلیله کابلی وج ترکی مصطکی رومی کندر شونیز دار فلفل عاقرقرحا زنجبیل جوزبوا بسباسه هر واحد یک جزو مرزنجوش دو جزو جند بیدستر نیم جزو کوفته بیخته بآب مرزنجوش نخود نیم مثل لوبیا حب سازند و دائم در دهن دارند و ایضاً جوزبوا قرنفل مرزنجوش عاقرقرحا مشک تبتی کوفته بیخته مثل باقلا حب ساخته در دهن دارند و حکیم علی گفته که زهره کلنگ دماغ او چون بروغن زنبق خوب مخلوط ساخته سعوط کنند نافع نسیان است و ایضاً گفته که تجربه کرده ام چون فلفل سفید و زعفران خالص مساوی سوده بعسل سرشته هر روز یک درم استعمال نمایند

علاج نسیان بارد یابس

اگر از برودت مع یبوست باشد بر تبدیل مزاج اشربه مسخنه مرطبه و اغذیه حار رطب مثل شوربای گوشت ماکیان و بچه کبوتر و حلوای دهن تر سیر گیاه دهند و ریاضت ناحیه راس

و دلک اندک بپارچهٔ خشن و تحریک متناهی و پاپیها نمایند لیکن اندک ریاضت قوی نکنند که تحلیل نماید بلکه بمقداری که مقتضی زیاده کشیدن غذا باشد و آرام و خواب حمام معتدل و آبزن مرطب لازم شناسند و تدبیر خواب آوردن کنند و تسخین سر بضمادات گرم و حجامت راس بلا شرط و نطولات حاره مرطبه کطبیخ بابونه و اکلیل الملک و بنفشه و تخم کتان و حلبه و کله پاچه بره و تدهین راس بروغنهای معتدل مثل روغن سوسن و نرگس و خیری نمایند و اگر این روغنها بقدر معتد به در نطول افزایند بهتر باشد و مغز ساق ماده گاو و در روغن بادام و روغن بابونه و مسکه گاو بمالند و اگر فالوده عسلی یا عصیر خرما نیم گرم بر سر نهند صواب باشد و اگر آثار مادهٔ سوداوی یافته شود تنقیه آن بمسهل سودا نمایند و برای نضج مغلی تالیف والد علوی خان نافع صفت مغلی منضج مسکو بجهت نسیان سوداوی گاوزبان شاهتره بسفائج بادرنجبویه اسطوخودوس گل بنفشه هر یک دو درم عود صلیب یک درم عناب ده دانه مویز منقی بست دانه افتیمون پنج درم اجزا سوای افتیمون جوشانیده صاف نموده افتیمون را در کتان بسته شب دران اندازند و صبح گرم کرده بمالند و فشار داده و کیبیده و در کرده در مطبوخ گرم ترنجبین پانزده مثقال مالیده صاف کرده بنوشند بعد ظهور نضج اسهال سودا نمایند و تنقیه بمطبوخ افتیمون و حب آن نیز مفید است هر چه در علاج امراض دماغی سوداوی مذکور شد بعمل آرند و بعد تنقیه بهر تعدیل مزاج آنچه بالا گفته شد استعمال نمایند و نوشیدن شیر ماده گاو در نسیان که بسبب یبس سودا باشد و کذا خوردن روغن گاو مفید است و سعوط از نمک روغن بادام و ترنج بر روغن خیری زرد و مغز ساق گاو مع شراب عتیق نیز مفید گفته اند و سعوط از مغز ساق گاو در روغن بادام نیز نافع نسیان سوداوی است کذا معجون نجاح و معجون لبوب علوی خانی **اقوال اطبا** **ابو سهل** گوید که فساد ذکر از یبوست باشد استعمال تدابیر حار رطب نافع بود و نطول آب مطبوخ بنفشه و خیری و بابونه کنند و روغن سوسن و نرگس و خیری بر سر بمالند و در بینی چکانند مصنف حاوی صغیر گوید که گاه نسیان از سودا بود و علاجش تنقیه دماغ و بدن از اخلاط سوداوی بحب افتیمون و مطبوخ آن کنند و روغن بنفشه و کنجد و خیری بر سر نهند و هر صبح جلاب از نیلوفر با درنجبویه هر یک ده درم و شکر سفید ده درم بنوشانند و غذا مزوره ماش بنخود و شیره مغز بادام دهند و استحمام دائم و حلق راس و مالش آن بروغن کدو و خیری و بنفشه و بادام شیرین و استعمال و خات نطولات حار رطب نافع است **ابو منصور** گوید که در نسیان سوداوی ایارج ارکاغانیس و مطبوخ افتیمون و مویز و عناب و بختن آب مطبوخ گندم و جو بر سر و شیر ماء الجبن و ایارج فیقرا با افتیمون مفید بود و روغن کنجد و خیری زرد بر سر نهند و غذا لحم ماکیان و بره خورانند و عوض آب ماء العسل معمول بنصف نبات و نصف عسل نوشانند و شراب عتیق سفید دهند و مغز ساق ماده گاو و بره و روغن بادام شیرین سعوط کنند **ابو الحسن** طبری مینویسد که علاج هالک الذکر از برد و یبس بچیزی قوی نکنند که در یبس آن بیفزاید بلکه در ابتدای آن این حقنه بعمل آرند خارخسک بابونه چقندر قرطم تخم کتان برگ خبازی برگ خطمی سبوس گندم انجیر دانه آن خوب بپزند و مقدار حاجت ازان گرفته بقدر کفایت روغن سوسن و روغن یاسمین و روغن خروع آمیخته حقنه کنند و سه تا چهار بار تنقیه باین حقنه نمایند بعده ترک استفراغ کنند و تغریق سر بروغن سوسن و اندک روغن یاسمین نمایند **و ابن سیار** اینجا اکثر درین استعمال میکرد روغن سوسن است که تسعیط و تغریق سر بدان میکرد و غذا لحم حملان شیرخواره میخورانید و شراب متوسط میان کهنه و نو می نوشانید و در بعض اوقات چون مرض دشوار میشد سعوط باین روغن میفرمود و گفته اند روغن سوسن و روغن یاسمین هر واحد بست درم و بیک رطل لعاب خطمی و لعاب حلبه و لعاب بزرکتان و اندکی زعفران بران انداخته در شیشه کرده بآفتاب نهند و هر روز یک دو مرتبه بجنبانند و در آفتاب پنج روز بدارند بعد ازان بگذارند تا روغن بالای آن صاف گردد و بعده بگیرند و ازین روغن دو درم و میعه سائله یک انگشت زعفران حنفیق صاف کرده بیامیزند و در شیشه کوچک بهم زنند تا کف کند پس از کف صاف کرده دائم بدان سعوط کنند و آبیکه دران بابونه و اکلیل الملک و سیسنبر و پودینه و قرطم کوفته و خطمی یا برگ او و خبازی یا برگ آن جوشانیده باشند نیم گرم بر سر ریزند و اندک خفیف سر نمایند و پوشیدن کلاه که دران پشم ثعلب باشد وقت خواب امر کنند و منجمله چیزی که در امتحان این علیل بران اعتماد کرده میشود ادهان حاره رطبه است و تناول این معجون بعد استفراغ اندک که ذکر کردیم نسخهٔ معجون زنجبیل چینی ده درم تخم انجره پنج درم تودری بوزیدان هر واحد سه درم پوست جوز بری با قتبه ابلم لسان العصافیر هر واحد پنج درم فلفل سفید دو درم همه را سائیده بقانید سنجری مقوم سرشته در ظرف آبگینه که دران روغن غار و روغن سوسن باشد بدارند و هر روز ازان بقدر جوزه از وسط روغن گرفته بر نهار تناول کنند و اگر ازین شهوت جماع هیجان کند ازان منع کنند

علاج نسیان حار یابس

و آن سهل العلاج است مادام که در اضعاف قوت بتجفیف جوهر دماغ و تنقیص آن افراط نکرده باشد و الا علاج او بغایت مشکل بود پس بصورت حرارت ساده اینجا تبرید طلبیه دادن و نطولات وغیره در علاج امراض دماغی حار گذشت استعمال نمایند و شربت بنفشه و نیلوفر در گلاب عرق بید آب سرد آمیخته نوشانیدن نیز مفید و کذا شربت عناب

وخشخاش نافع و طلای صندلین باندک کافور تحلیل مزاج حار بسرعت میکند و تخم کاہو یک درم زعفران پنج دو دانگ یک درم افیون نیم دانگ کتیرا دو دانگ سرکہ سائیدہ بامیختہ غین طلا کردن نیز مقوی دماغ و مبرد و مرطب آنست و سبوس گندم سفیدہ آرد باقلا و صندل سفید و گل سرخ و بنفشہ ثمر طرفا ہر یک نیم درم کافور ربع درم در سرکہ تر کردہ خشک نمودہ در رگ کاہ ساختہ بار سازند و بخور آن کنند و اگر برگ کدو و جرادہ آن و برگ کاہو و تخم آن و تخم خشخاش و پوست گل آن و بنفشہ و گل آن و نیلوفر و برگ بید و گل شاہسفرم در رگ کاہ جوشانیدہ بر بخار آن انکباب کنند تبرید و ترطیب بسیار کند و غذا از حریرہ و فالودہ سازند و کاہو و شوربای جوزہ مرغ و کشکیہ با کیان فربہ بدہند و اگر تپ ظاہر گردد از تدابیر مذکورہ باز مانند بلکہ فصد قیفال و سائر تدابیر قرانیطس نمایند و در حالت جودیا ماده صفرا تنقیہ و تعدیل او بدانچہ در علاج امراض دماغی صفراوی مذکور شد بل آرند ابن الیاس گوید کہ گاہ نسیان از سوء مزاج حار با مادہ میباشد علاجش تنقیہ دماغ از صفرا ست اگر آن باشد و ترطیب مزاج دماغ بنطولات مطبوخ حشائش بارد رطب مثل بنفشہ و نیلوفر و تدہین سر بروغن بنفشہ یا کدو و تغریق راس بآبہای روغنہا و ہر صباح جلاب از شربت بنفشہ و ترنجبین ہر یک دہ درم بنوشانند و غذا حریرہ معمول از مغز گندم و شکر و الوق سازند و یا بگیرند عناب و سپستان ہر یک بیست عدد و بنفشہ پنج درم شکر و ترنجبین ہر واحد دہ درم جوشانیدہ صاف نمودہ بنوشانند و غذا مزورہ ماش و شیرہ بادام و اسفاناخ و کدو دہند و آب شیرین نیم گرم بر سر ریزند و تناول جوز و شرخ و جوز ہندی درین علت نافع است و **مؤلف جامع** گوید کہ اگر تشویش خیال از غلبہ صفرا بر مقدم دماغ یا سوء مزاج حار با مادہ باشد تنقیہ دماغ از صفرا بحقنہ لین یا مطبوخ ہلیلہ مانند آن کہ در سرسام گذشت و تبدیل مزاج بأطلیہ و ادہان و نطولات بعد تنقیہ سادی و در ساذج در ابتدا کنند **انتباہ** نسیان کہ از ورم دماغ بود ہرچہ در علاج قرانیطس و لیثرغس و سبات سہری گذشت حسب مادہ و ورم بکار برند و انچہ از نقصان جوہر دماغ باشد ہرچہ در علاج امراض ضعف دماغی مذکور شد استعمال کنند

اختلاط ذہن و ہذیان

و این ہر دو از قبیل آفات ذہن و اصناف آنست یعنی آفتی ست در افعال فکر و تمیز بسبب تشویش و صاحب بحر گوید کہ اختلاط عقل تشویش و شوریدگی ست کہ بحد جنون نرسیدہ باشد و ہذیان یاوہ گوئی ست بالجملہ اگر سبب این مرض در نفس دماغ باشد از مرہ سودا یا سوداء صفراوی و یا سوداء دموی یا دم حاد ملتہب یا صفرا یا بلغم عفن حار مورم چنانچہ در لیثرغس یا حرارت و یبوست ساذج بود و اگر سبب آن در عضو دیگر مثل معدہ و فم معدہ و مراق و رحم و اوعیہ منی وغیرہ یا در تمام بدن باشد از بخار حاد اخلاط یا دخان آنہا یا از کیفیت ساذج مرتفع از عضوی بود و صاحب کامل گوید کہ اختلاط ذہن یا با تپ بود و یا بی تپ انچہ با تپ باشد یا در سرسام بسبب ورم حادث در اغشیہ دماغ بود و یا در برسام بسبب تادیہ حرارت حادہ از ورم حجاب بسوی دماغ و اغشیہ آن بمشارکت و یا بسبب قوت حرارت و حمیات حادہ بود و این بسبب ارتقای بخارات تپ و ضعف راس باشد و گیلانی مینویسد کہ گاہی این علت حادث شود از قلت نوم و کثرت سہر و تناول اغذیہ ردیہ و افراط خون گیری از بدن خارج بیشتر مثل بحرین بواسیر و حیض و گاہی این مرض از قبیل وراثت ہضم و آروغ می افتد و گاہی این عوارض بسبب ورم معدہ و حشا ظاہر میگردد و در ابتدای مرض کم بود و بعد عظیم گردد و تابع او اعراض مرہ سودا شود و گاہی این اعراض خفیف میشود بمضر یا با نواع استفراغ یا بخروج ریاح کثیر یا بقی یا با آروغ و اگر چیزی ازین اشیا ظاہر نشود دلائل مرہ سودا ظاہر گردد پس آن دلالت نماید برانکہ مرض در دماغ ست و طبری گوید کہ اختلاط ذہن گاہی لازم یعنی دائمی میباشد گاہی غیر لازمی یعنی غیر دائمی کہ وقتی ظاہر شود و زمانی باقی میماند بعد رجوع میکند بعض العقل و تمیز و باز در وقت دیگر اختلاط عود میکند پس لازم دلالت میکند برانکہ سبب آن خلط رطب غلیظ مرتکب در دماغ ست و این محتاج ست بمعالجہ بالاستقصا و غیر لازم کہ در وقتی میشود و در وقت دیگر زائل میگردد دلالت میکند برانکہ خلط ریاحی از عضو دیگر بدماغ مرتقی میشود پس تحلیل میگردد و باعانت طبیعت با حسن تدبیر و پرہیز و بعد از ان عود میکند از استعمال اشیای ضارہ و معاودت تغلیط پس تبخر میشود بار دیگر بسوی دماغ و یا برای او دوکر باشد چنانچہ ہر صرع می باشد پس دو لازم گردد بالجملہ بقول شیخ سالم اختلاط عقل آنست کہ با خندہ و آنکہ با سکون باشد و ردی تر آنست کہ با اضطراب و ضجر و اقدام بود و اگر معہ ادراک ہم و حزن شدید و سہر مفرط باشد ردی تر بود **طریق تشخیص** این مرض و اسباب آن باید کہ مریض را الم و تکلیفی رسانند اگر شکایت و احساس آن نکند بدانند کہ اختلاط عقل ہست و چیدن ریزہ جامہ و تحریک دست پیش چشم و قارورہ دہنی در حمیات نیز دلیل اختلاط عقل باشد و جوع و خبث نفس و نبض مریض از مردم و توہم او نفس خود را دواب یا طیور و غیر آن اصناف خوف کہ در تشخیص مالیخولیا خواہد آمد از علامات مشترکہ انواع این علت ست پس تشخیص اسباب این مرض چنین کنند کہ آیا مرض مذکور در تپ عارض شدہ یا بدون تپ اگر در تپ عارض شدہ باشد و با وی علامات سرسام یا برسام یافتہ شود سببش سرسام یا برسام باشد و اگر آثار ہر دو مرض مذکور یافتہ نشود سبب صعود بخارات حارہ جمیع بدن باشد و اگر با وی تپ نبود پس نظر کنند کہ در عضوی مثل معدہ و مراق و رحم و دست و پای وغیرہ ضرری معلوم می شود یا نہ و آیضا از مقربین مریض

بپرسند که بیمار پیش از حدوث این علت شکایت آفتی در عضوی میکرد یا نه اگر ضرر در عضوی دریافت شود بدانند که سبب مرض تصاعد بخارات از آن عضو است پس اگر اختلاط با سهر باشد و با آن علامات صفرا یا سودا نیز یافته شود بخارات صفراوی یا سوداوی بود و اگر اختلاط با سبات باشد و با آن آثار غلبه خون یا بلغم عفن دریافت گردد بخارات دموی یا بلغمی بود و اگر از علامات حرارت خالی باشد سبب مرض کیفیت ساذج ردی باشد چنانکه از انگشت پای یا از دست متورم یا از دیگر اعضای فاسد المزاج متورم متصاعد شده متادی بدماغ میگردد و اگر ضرر در کدام عضو دریافت نشود سبب مرض در دماغ باشد پس اگر اختلاط با غم و فزع و ظن فاسد بود و دیگر علامات مره سودا که در مالیخولیا خواهد آمد موجود بود سببش مره سودا باشد و اگر با سبعیت و اقدام و اضطراب بود سودای صفراوی باشد و اگر با طرب و ضحک و درور عروق و انتفاخ اورده بود سودای دموی باشد و اگر مع التهاب و حرارت لمس راس و ضجر و سوء خلق و اضطراب شدید و تخیل آتش و شرار و اشیای زرد و سرخ و زردی رنگ بدن و کشیدگی جلد پیشانی و فرو رفتن چشم و برجستن برای مقابله بود از صفرا باشد و اگر این اعراض شدید تر و صعب تر بود از دم حاد ملتهب باشد و از این قبیل ست اختلاط عقل که در حمیات می افتد و اکثر آن در ربائیات میباشد و اگر اختلاط مع تسکین و وقار و برداشتن ابرو بدست هر وقت و سبات بود از بلغم عفن باشد و اگر علامات کدامی مواد ظاهر نباشد و بسبب خشکی دماغ و لزوم سهر و تقدم مجففات بود از حرارت و یبوست ساذج باشد علاج اگر بسبب سرسام یا برسام بود علاج آن امراض که مذکور کنند و اگر بسبب تپ باشد علاج تپ و تعدیل و تنقیه نمایند و بهر تقویت سر روغن گل و گلاب و سرکه بر سر نهند و نطلخه استعمال کنند و بهر اماله ابخره شاخها بر ساقین و پای کشند و پاشویه بعمل آرند و اطراف ببندند و تلیین طبیعت بقرص بنفشه یا حب صبر یا آب انارین یا بماء الفواکه و امثال آن ملحوظ دارند و اگر بمشارکت عضوی باشد علاج آن عضو نمایند و هر چه در علاج امراض دماغی شرکی گذشته و آنچه در مالیخولیای مراقی خواهد آمد بکار برند و بهر تقویت و تبرید دماغ و اماله آنچه مذکور شد بعمل آرند و ضمادات و نطولات و شمومات معتدله و سعوط شیر دختران و روغن بنفشه و نطلخه بکار برند و بعد اخراج ماده موجبه تقویت آن عضو کنند و اگر سبب مرض در دماغ متشخص گردد در اقسام سوداوی هر چه در علاج امراض دماغی سوداوی گذشت و در مالیخولیا می آید استعمال کنند و معجون حافظ العقل علوی خانی بعد تنقیه مفید بود و باید که تدبیرش تدبیر الکیموس جید مرطب باشد و از لحوم لحم بقر و گوزن و عدس و کرنب و شراب غلیظ و سیاه و از جمله مولد مره سودا منع کنند و در دموی مبادرت بفصد کنند و بتعدیل و تبرید و اصلاح قوام خون پردازند و در صفراوی مبادرت باستفراغ و تعدیل آن نمایند بمبردات و مرطبات و ضماد بعد حلق راس بدانچه در علاج امراض دماغی صفراوی گذشت و اگر شدت پذیرد و قوی گردد تدبیرش بعلاج مانیا کنند و در بلغمی علاج سرسام بلغمی نمایند و در حار ساذج آنچه در علاج امراض دماغی حار ساذج مذکور شد بعمل آرند و اگر یبوست غالب باشد تضمید سر بمرطبات و سعوط بشیر دختران مع روغن کدو و نیلوفر و دیگر تدابیر که در علاج امراض دماغی یابس و صداع یبسی گذشت استعمال کنند و از جماع و اطالت حمام و از ادویه مجففه اجتناب نمایند و ایضا در اختلاط حار استعمال قیروطی مبرد از روغن گل و سرکه بر یافوخ یا روغن بنفشه و شیر اگر تپ نباشد مفید است و یا روغن گل و خشخاش مع حذر انعطاف بخارات و اگر سهر باشد و ماده مولد بخار بود درین صورت جمیع اطلیه غیر نافع باشد و گاهی سبب حرارت دماغ و اختلاط ذهن استعمال حقنه حاده میباشد بنابر ارتفاع بخار او بسوی دماغ پس فی الحال حقنه لین از کشکاب و روغن بنفشه و امثال آن استعمال کنند و اگر این مرض از سهر و افکار باشد معالجه از تدابیر مرطبه بنطولات و اضمده معتدله نمایند و شیر دختران بر سر دوشند و روغن بنفشه بر سر استعمال کنند و لفالوده شکری و روغن بادام غذا سازند و بر سر نهند و طبیخ کله پاچه بره بر سر ریختن و ناف و مقعده و کف پا و ناخنها بروغن بنفشه چرب کردن نافع است و اگر مرض از احتباس خون بواسیر یا حیض عارض شود تدبیر تفتیح خون بواسیر و ادرار حیض نمایند بدانچه در فصل بواسیر و احتباس طمث خواهد آمد و ادرار بول بهر بیماران این علت نافع است و اگر از نفخ و سوء هضم افتد تنقیه معده کنند و تکمید و تحلیل یا بهیه دران سداب و افسنتین و تخم فنجنکشت و حب الغار و مانند آن پخته باشد بر شکم نمایند و باید که این اشیا با زیت بپزند و بر معده ضماد نمایند و نیز باید که درین اضمده اشیای دافع النفخ مثل کرفس و انیسون و زیره باشد و اگر در ضماد شبت و بیخ سوسن و شجره مریم داخل کنند بهتر باشد و ضماد را تا زمانی طویل بر موضع بمانند و بصوف بپوشند و محاجم بغیر شرط میان کتفین و بر شکم نهند و اگر در انجا وجع و ورم باشد استفراغ قوی استعمال نمایند و هرگاه مرض مزمن شود استعمال قی بخردل علاج قوی است استفراغ مواد بقوت بنماید و باید که اغذیه صاحب این مرض جید الکیموس بود و مولف اقتباس مینویسد که بهمه انواع هذیان ها این نطلخه نافع است آب خیاره و بادرنگ و کدو و آب برگ ریحان و بستان افروز و گل و اودی تر و روغن گل و کدو و بنفشه و خشخاش و کاهو هر یک هشت ماشه صندل سفید گل ارمنی هر یک ماشه سوده آمیخته بکار برند و مالیدن شیر بره و شیر زنان برکف های دست و پا و تارک سر و همچنین انداختن اندکی از آن در بینی و گوش تنها و یا ممزوج با روغن های بارده مثل روغن کدو و کاهو وغیره

و نوشیدن ماء الجبن بساده یا با شربت نیلوفر و جمیع انواع مقیئات شیخ و ایلاقی میگویند که اگر با اختلاط عقل حمی و ضعف عضوی علامات آفت و الم و ورم نبود و از اسباب مبیت ہم باشد
و از علاج ہما اثر صلاح پدید نیاید درین صورت بر سر و روی مریض طانچه چند سخت بزنند تا که مریض بہوش باز آید بعضی اقویا محتاج میشوند بداغ صلیبی بر وسط سر اگر تدبیر دیگر مفید نشود

رعونت و حمق

و آن ضعف افعال فکریه است در اشیای عملیه چون تدبیر معیشت که آن تدبیر منزل و مجالست و معاشرت با مردم و احباء و اہل و اولاد باشد و لہذا صاحب این مرض کارہای بیجا مانند کودکان میکند و آنرا احمق گویند و فرق میان ہر دو آنست که رعونت استبداد رای و شدت انانیت است بحیثیتی که ہیچ کس را برابر خود در اصابت رای و عقل و دانش و تدبیر و غیره نداند و بعضی گویند حمق عدم فکر است و دانش و نقصان عقل است ہر چند منشای رعونت نیز فی الحقیقت حمق است و ازین جہت آنرا که بغیر استحقاق ارتفاع بر مردم تشوق جوید نیز احمق خوانند و تخیل صاحب این مرض در امور اہل عالم میباشد و در غایات بیہوده و ضعف فکر در عملیات دیگر مثل طب و ہندسه و غیره باشد آنرا سوء صناعت گویند و آنکه در علوم و مسائل غیر تعیینه باشد بلادت نامند نه حمق و صاحب کامل و جامع الصناعه میگویند که گاہی حافظه و فکر ہر دو فاسد میگردد آنرا احمق گویند مانند مشائخ بسبب ضعف دماغ ایشان عارض میشود و شیخ الرئیس میفرماید که اختلاط ذہن و رعونت و حمق اگر چه ہر دو آفت عقل اند و سبب حدوث این ہمه در بطن اوسط دماغ واقع میشود ولیکن فرق در ہر دو آنست که اختلاط ذہن آفت در افعال فکریه بحسب تغیر و تشویش است و رعونت و حمق آفتی است در افعال مذکوره بسبب نقصان یا بطلان آنها و حال شبیه بحال پیرانه سالی یا کودکی در نقصان عقل میباشد بالجمله اسباب این مرض یا برودت ساذج است فقط و یا مع یبوست شامل بطن اوسط جوہر دماغ تا مزاج او و بالعکس یا برودت مع ماده بلغمی مرتبک تشبث و تجاویف و اوعیه بطن مذکور و این اکثر بود و قید ماده بلغمیت بہر آنست که ماده سوداوی که محدث آفات در افعال فکر میگردد آنرا مالیخولیا گویند طریق تشخیص این اسباب باید که اولا سردی لمس و انتفاع از مسخنات و تضرر از مبردات دریافت کنند بعده بپرسند که در سر سبکی معلوم میشود یا گرانی اگر سبکی بگوید برودت ساذج باشد بعد ازان حال بیخوابی و خشکی دہن و بینی و غیره آثار یبوست نیز بپرسند اگر مریض اقرار این ہم کند برودت مع یبوست باشد و الا برودت صرف بود و اگر گرانی سریان کند برودت مع ماده بلغمی باشد پس از غلبه خواب و کثرت رطوبت دہن و بینی و دیگر علامات بلغم نیز سوال کنند علاج اگر برودت تنہا باشد تسخین دماغ و اگر مع یبوست تسخین مع ترطیب پردازند بطوریکه در علاج امراض دماغی بارد ساذج و نسیان بارد یابس مذکور شده و در مالیخولیا باید بقول شریف خان … مزید … گوید که بلع کردن قلب … که از سینه او برآرند نیز کاری بخشد و سفوف کندر و فلفل و ہلیله و مصطگی مساوی شکر برابر ہمه ہر صبح یک مثقال بخوردن حمق و رعونت را نافع است و کذا معجون لبوب و شربت ابریشم با مومیائی و مفرح بلغمی مسمی بدانش بخش و معجون حافظ العقل از تصانیف حکیم علوی خان درین باب نافع و ایضاً در بیسی غذا گوشت ماکیان و تیہو و دراج بادارچینی خوشبو ساخته و حلاویات معتدله و فالودجات شیرین بروغن بادام آمیخته بغایت مفید و دہان حاره مثل روغن خیری و بابونه و یاسمین و نرگس بر وسط سر مالیدن و تلطیخ ادویه گرم تر بر سر ریختن برای تسخین و ترطیب دماغ سود مند و اینجا که برودت مع ماده بلغمی باشد باستفراغ و تحلیل آن کوشند بدستوریکه در علاج امراض دماغی بلغمی و نسیان بارد رطب مادی گذشته و قی بسکنجبین عنصلی و تخم ترب نمایند و با وجود این ادویه … تقویت قلب و تقویت آن بدانچه مقوی آنست بالخاصیت مثل خمیره ابریشم لولوی و مانند آن و حکیم ہدی گوید که اگر سبب این علت سوء مزاج دماغ باشد فقط درین صورت حاجت شدید بمعالجه قلب نباشد اما اگر این مرض و رجوع ہر روح باشد درین حالت حاجت بعلاج قلب شدید باشد و باید که این علاج ادویه مفرحه بود و نفع آن برای سوداویت مزاج ظاہر است و برای برودت قلب نیز ادویه مفرحه را حاجتی خصوصاً ہرگاه که دوای قلبی مصلح دماغ بود تا او رفع افلغ باشد و لہذا شیخ الرئیس درین مرض بہر تقویت قلب ادویه مخصوصه آن مثل دواء المسک و شیر و یطوس و مفرح نیز امر فرموده و باید که مسکن مریض خانه روشن گرم باشد بالجمله تدبیر بیداری و تلطیف غذا و تقلیل آن و میل دماغ بمزاج یابس کنند و نیز تلطیف خون و تعدیل و تقلیل و تسخین آن نمایند بحیثیتی که سبب غلیان و تبخیر نگردد بلکه حار لطیف غیر غالی بخیزہای ذکی ذہن و صفای آن نمایند و مضر ترین اشیا برای ذہن امتلای اغذیه ردیه است و تناول ہمروات و مرطبات مولد بلغم و افراط سکون و آنچه موجب حرارت و یبوست است نیز و یبوست از جہت نقصان مضرت بذہن ندارد بلکه از جہت افراط در سرعت حرکت یا بسبب افراط قلت روح و انحلال آن بادنی حرکت مزیل استمساک از روح مضر ذہن باشد و بقول حسن اشتغال الاقام

در بارد رطب چون اطریفل و خمیره اسطوخودوس بهترین اشیاست و بی سببی ترطیب با غذیه و اشربه و نشوق و روغن بنفشه و شیر زنان و حمام مرطب و آبزن و دوشیدن شیر بر سر مفید است

مالیخولیا

و آن عبارت است از تغیر ظنون و فکر بسوی خوف و فساد و سببش غلبه ماده سوداست یا مره سودا که از احتراق اخلاط حاصل شود و آنچه از غلبه سودا و احتراق آن شود مالیخولیای سوداوی گویند و آنچه از احتراق خون یا صفرا یا بلغم عارض شود مالیخولیای دموی و صفراوی و بلغمی خوانند و شیخ میفرماید که سودا فاعل مالیخولیا یا سودای طبیعی باشد چون در مزاج غلبه نماید و یا سودای بلغمی چون بلغم بسبب تکاثف یا اندک احتراق مستحیل بسودا گردد و این نادر بود و یا سودای دموی چون خون بسبب فرط التلطیخ یا تکاثف خود بغیر احتراق شدید مستحیل بسوداویت شود و یا سودای صفراوی که از اندک احتراق صفرا حاصل گردد چه اگر احتراق او بدرجه غایت رسد مانیا پیدا کند و بر احداث مالیخولیا اقتصار ننماید و ایضا میفرماید که کثرت سودا و تولد او گاهی بسبب ضعف فاعل غذا بود و آن جگر است چون از شدت حرارت او احتراق خون شود و یا بسبب ضعف خود از دفع فضول سوداوی عاجز باشد و این کمتر بود و گاهی بسبب ضعف عضو مفرغه سودا باشد و آن طحال است چون طحال از جذب ثقل دم بر ماده بیت او از جگر ضعیف عاجز بود و یا از دفع فضول سودا که منجذب شده است از جگر بسوی آن محتبس شده و از ضعیف غیر قادر باشد و گاهی تولید با سودا از عضو دیگر یا بسبب شدت احتراق غذای او و یا بسبب عجز او از دفع فضول غذای او بنابر تحلیل لطیف آن و در دیت کثیف آن و یا بسبب شدت تاثیر در تجفیف آن عضو چیزی را که میرسد بسوی آن و گاهی سبب تولید او تناول اغذیه مولده سودا میباشد و بعضی گویند که گاهی مالیخولیا از اثر نیز ها فتد و این بنابر احاله مزاج بسودا باشد پس سبب قریب و سبب بعید بود و از اسباب قویه در تولید مالیخولیا افراط غم و خوف و فکر و سهر است و احتباس چیزی که عادت سیلان آن باشد مثل حیض و بواسیر و رعاف و قی سودا و دوری و غیر اینها و گیلانی مینویسد که مالیخولیا گاهی از سودا نباشد بلکه از برودت و یبوست ساذج بود چنانچه عنقریب از قول شیخ ظاهر شود و یا از حرارت چنانچه بعضی گفته اند لیکن سبب قریب او در اکثر امر استحاله روح بسوی طبیعت سودا و غلبه رطوبت بران باشد و بقول شیخ سبب مالیخولیا یا در نفس دماغ باشد فقط و یا در خارج آن پس آنچه در نفس دماغ است یا از سوء مزاج بارد یابس ساده بی ماده باشد که جوهر دماغ را ثقیل و مزاج روح روشن را بسوی ظلمت تبدیل سازد و یا با ماده بود و این ماده یا در عروق دماغ باشد که بسوی آن از موضع دیگر آید یا در ان از احتراق بسوی سودا مستحیل گردد چنانچه مزاج دماغ فاسد باشد و بلغم یا خون که از غذا آید در انجا محترق شود و یا خون متعکر و مترسب گردد و این اکثر باشد و یا ماده منتشر در جرم دماغ باشد و یا موذی دماغ بود بکیفیت جوهر خود پس در بطون بریزد و بیشتر مالیخولیا منتقل از صرع گردد و یا بجای آن ماده یا متولد در دماغ باشد و یا بسوی دماغ از موضع دیگر آید و آنچه در خارج دماغ است یا در تمام بدن منتشر باشد چون بران مزاج سوداوی مستولی شود و از ان اخلاط محترق یا بخارات مظلم او بسوی دماغ مرتقی شود و یا در عضوی از احشا مثل معده و کبد و ماساریقا و طحال و مراق باشد و ازین معلوم شد که مالیخولیا بحسب محل سبب او سه قسم است اول آنکه سببش مخصوص بنفس دماغ باشد و این را مالیخولیای دماغی گویند و این اشر الاصناف است دوم آنکه سبب او عام در جمیع بدن و عروق باشد غیر دماغ تا دماغ و از ان بخار بسوی دماغ مرتفع گردد و این اسلم است سوم آنکه سبب آن در عضوی خاص مشارک دماغ باشد پس اگر سبب در آلات غذا بود و مانند اعضای مذکوره سابق این قسم را مالیخولیای مراقی و نفخه مراقی و مالیخولیای نافخ و علت نافخه و مراقیه گویند بجهت غلبه نفخ درین صنف و شرسوفیا نیز نامند و مراق بفتح میم و رای مهمله و تشدید قاف غشای مستبطن است که از خارج باحشا کشیده و احشا عبارت است از آنچه در جوف شکم است مثل معده و کبد و ماساریقا و طحال و امعا و سبب مراقی آنست که بواسطه حرارت باطن در مراق فضول غذا یا بخارات امعا منقلم گردد و اخلاط مراق سوخته مستحیل بجنس سوداوی شود و ورم پیدا کند یا نکند پس از وی بخار مظلم بسوی سر مرتفع شود و موجب مالیخولیا گردد و بقول شیخ سبب او شدت حرارت معده و انسداد طرق غذاست بسوی بدن و گاه حدوث ورم در انجا و ارتفاع بخار از ان و یا حدوث ورم حار سوداوی در معده و تفتیک [illegible] حار باشد و خون مراق محترق گرداند و این نزد جمعی از اطباست و یا اجتماع آن اخلاط سوداوی حار در مراق و احتراق آن بحرارت کبد و امعا و احداث ورم حار در مراق و این رای روفس است و یا آنست که احداث ورم نمی نماید چنانچه رای سرافیون بر همین است و نزد جالینوس ورم باب کبد است پس محترق میشود دم مراق و بخار مظلم سوداوی مرتفع از ورم آن و یا بسبب مجاورت آن بمجاورت و نزد دیوقلس سبب او شدت حرارت جگر و امعا و عروق دقاق است که میرود از انها غذا از معده بسوی کبد و بسبب گرمی آنها خون محترق گردد و بسوی طحال مندفع شود و آن اعراض فم معده دفع کنده برین قول قرشی و اکثر متاخرین اند و نزد قومی سببش سده ماساریقا از اخلاط سوداوی و احتباس آن بلا ورم است و این سده چون نفوذ نیک غذا را منع کند آن غذا در قعر معده باقی ماند و فاسد شود و تبخر گردد و بخار کثیر فاسد

او محدث این مرض گردد و نزد دیگران بهم رسیدن ورم ست در ماساریقا و بران سبب عدم نفوذ غذا بسوی جگر و بقای آن در معده و احداث این مرض بطریق مذکور و در اکثر این ورم حار نبود بهر آنکه درینجا تپ تشنگی و قی صفرا لازم نیست و نزد جمعی از حذاق اطبا اجتماع مادهٔ سوداوی در معده ست از امتلای اوردهٔ ازان و یا انصباب آن از طحال بسوی معده و احداث او ورم بارد در قعر معده و ارتفاع بخارات ازان بدماغ و تفریط وغیره متقدمین متفق اند برانکه خلط محترق حاصل میشود و آلا در شرائین که بر فم معده و مراقها اند پس آن خلط در قعر معده میریزد و دران نفخ و قراقر و تخمونی حادث میگردد و بعضی از شیعهٔ جالینوس گویند که خلط سوداوی اول در اوردهٔ معده حاصل می شود پس در ان قلغمونی حادث میگردد و گویند که مراد از فلغمونی درینجا التهاب ست و روفس گوید که مادهٔ سوداوی در معده محتبس میشود و بیشتر در اسفل آن نزدیک بواب ورم حادث میگردد و ازان بخارات سوداویه که رطوبت غلیظه منحل میشود و بسوی مراق و فم معده مرتقی میگردد و پس افکار ردیه و غم و حزن حادث میکند و نزد بعضی شدت حرارت امعا ست و نزد قومی ورم معای صائم ست و ثابت بن قره گوید که سبب اکثر ورم طحال ست بسبب اجتماع اخلاط دران و کثرت انصباب سودا ازان بر فم معده و بجهت حرارت معده ارتفاع بخارات ازان سوی دماغ و نزد رازی سبب آن سدهٔ طحال ست از دو یا بحدت و عفونت در سودا که اند رانست و دفع آن فضول ردی بسوی فم معده و ابو الخیر خمار گوید که تولد این علت بمشارکت طحال ست و سبب مشارکت آنست که هر روز قدری سودا از طحال بمعده می آید پس هرگاه سودا بمعده بسیار آید یا سوداوی ناطبیعی آید قوت دافعهٔ معده آنرا دفع نتواند کرد و اندر معده حرارتی باشد که بخارات ازان سودا برانگیزد و بر دماغ برارد و حرانیان و ابو ماهر اعتقاد آنست که اخلاط محترق میشوند یا بشدت سردی یا بافراط حرارت یا تناول اشیای حاره و افکار بسیار و بعد احتراق اگر در شرائین اند اوردهٔ بدن حاصل شوند و بسوی معده و عروق آن نریزند ازان بخارات سوداویه منتفع شوند بسوی دماغ و روح نفسانی را سیاه کنند و نوعی از مالیخولیا پیدا کنند و اگر در معده و اوردهٔ آن بریزند در معده ورم حار سوداوی حادث کنند خصوصاً بقعر آن که اورده دران جا بیشتر اند پس ازان موضع بخارات سوداوی بسوی مراق مرتقی شوند و نفخ دران پیدا کنند و آنچه بسوی فم معده بر آیند آروغ ترش و آنچه بسوی دماغ روند سواس و غم و فزع حادث نمایند و نزد مولف حق آنست که هر واحد از جمیع اسباب مذکوره سبب حدوث این مرض ست لیکن سبب اکثری آنست که قرشی و متاخرین اختیار کرده اند چنانچه در قول دیوقلس گذشت اکنون بدانکه بقول شیخ گاهی سبب تولد مالیخولیا در خارج دماغ بود و مبدأ تولد او در دماغ باشد چنانچه در معده یا در رحم یا در اعضای دیگر که مشارک سر ورم حار بود پس بخار حار ازان مرتفع گردد بسوی دماغ رطوبات دماغ را محترق گرداند و احداث حرارت و یبوست نماید و مالیخولیا آرد و آنچه از بدو پس سانح ست سبب آن سوء مزاج سوداوی مادی یا غیر مادی در قلب ست بهر آنکه روح نفسانی متصل بروح حیوانی و از جوهر او ستد پس فاسد گرداند مزاج فاسد سوداوی او مزاج دماغ را و تخییل بسوی سودا مینماید و گاه مالیخولیا حادث از بدو سانح بجهت اسباب مبرده میبسه افتد نه از جهت قلب تنها با وجود آنکه ممکن نیست که بدون شرکت قلب باشد بجهت اتصال روح دماغی نفسانی با روح قلبی حیوانی بلکه قریب ست که معظم سبب آن از قلب باشد فلهذا لابد ست که لزوم علاج قلب بعلاج دماغ درین مرض نمایند و بدانکه دم قلبی چون صیقل صاف رقیق مفرح باشد مستلزم فساد دماغ و اصلاح آن نماید بلکه عجب نیست که مبدأ این مرض در اکثر امراض قلب بود و اگرچه استحکام این علت در دماغ باشد بهر آنکه عجبی نیست که مزاج قلب اولاً فاسد گردد و تابع او دماغ بود و یا مزاج دماغ فاسد شود و تابع او قلب باشد پس مزاج روح قلبی فاسد گردد و آنچه ازان بسوی دماغ نافذ شود فاسد بود و اعانت دماغ بر افساد او نماید و گاهی مالیخولیا در آخر امراض حاده خصوصاً حاده عارض شود و این علامت موت ست و درین وقت مریض را عارض میشود که ذکر موت و متوفی بسیار کند و بقول بقراط بیشتر مالیخولیا کسی را بهم میرسد که مزاج قلب او بسیار گرم باشد و از حرارت قلب تولد یابد و دران مادهٔ سودا باحتراق خون و مزاج دماغ او رطب ضعیف باشد که قبول نماید تاثیر آنرا که در قلب متولد شود و کذا در اشخاص گندم رنگ بسیار مو خشک لاغر بسیار افتد و کمتر تولد آن در اشخاص سفید پوست فربه و مستعدترین مالیخولیا کسانی باشند که الثغ یعنی عاجز در تکلم از افصاح بعض حروف مثل سین و را وغیره باشند و حاد در اخلاق و خفیف زبان یعنی قادر بر کلام کثیر متتابع باشند و حرکت پلک بر ایشان سهل بود و چهره بسیار سرخ یا گندم گون و رگهای آنها وسیع و لبها سطبر و بر سینه موهای سیاه غلیظ باشد و این امور مذکوره بعضی دلالت بر حرارت قلب و بعضی دلالت بر رطوبت دماغ می نمایند و سالم ترین انواع مالیخولیا آنست که از وردی خون حادث شود و آنکه با دی فرح و سرور باشد و ردی ترین انواع او آنکه با مانیا باشد و بسیار باشد که مالیخولیا بمواسیر و دوالی منحل گردد و این علت بمردان

اکثر عارض شود و در زنان واحش تر و بدتر باشد و در کهول و شیوخ و در حیض منقطعه و خریف بسیار افتد و در شتا و ربیع کمتر و گاهی در ربیع بسبب ثوران اخلاط سوداوی و حرارت و لطافت آنها بجهت هیجان میکند و گاهی هیجان او بسبب ثوران سودا باد و ار بود و مستعد مالیخولیا را مالیخولیا بسرعت افتد چون آنرا خوف یا غم یا سهر بهم رسد یا از آن میلان خون متعادیاتی سوداوی محتبس گردد و امثال اینها آنچه موجب هیجان سودا یا احتراق اخلاط گردد و بقول روفس مالیخولیا غلمان و صبیان را عارض نمی شود مگر بندرت و مالیخولیا اشمیر همیشه و چون ابتدا نماید بانسان مگر حذاق اطبا را و بقول بقراط کسی را که خوف و غم زمانی طویل عارض شود مرض وسوداوی باشد و اصحاب طبائع فاضله مستعد برای مالیخولیا هستند زیرا که این طبائع سریع التحرک کثیر الفکر میباشند و بقول بسرافیون سقوط شهوت طعام در مالیخولیا ردی ست بهر آنکه اداره یبس میباشد و قلت اکل آنرا زیاده میکند و اگر در بدن صاحب این مرض مثل حمره و قروح عارض شوند بر موت قریب دلالت کند طرق التشخیص فصل مالیخولیا و اقسام آن بدانکه در ابتدا قبل از استحکام مرض وسواس و گمان بد و خوف بلا سبب ظاهر و سرعت غضب و حب تنهائی و اختلاج و دوار و دوی و خصوصاً مراقی پیدا آید پس هرگاه مرض مستحکم شود فزع و سوء ظن و غم و وحشت از مردم و کرب و هذیان و کلام کثیر و شبق و خوف از چیزی که در عادت از آن خوف نمی کنند ظاهر شود و اصناف این خوف بسیار است چنانچه بعضے از آنها خوف افتادن آسمان برخود کنند و بعضی از فرو بردن زمین ترسند و بعضی خوف جن کنند و بعضی خوف سلطان و بعضی از سارق و بعضی از آمدن درنده نزد خود و امور ماضیه را درین تاثیر میباشد و کذا تخیل ایشان نفس خود را مثلاً بعضی خیال کنند که با ملوک یا سلاطین بوده بیم و خوف انتزاع ملک از خویش و تسلط اعدا بر آن نمایند یا درنده یا دواب یا طائر گشته ایم و مثل آن حیوان آواز کنند و یا شیشه یا خم شده ایم و یا از کسر آن بترسند بعضی از آن بخندند بخصوصاً کسی که مالیخولیای او دموی بود و بعضی از آن گریه کنند خاصةً کسی که مالیخولیای او سوداوی محض باشد و بعضی از آن خواهش موت کنند و بعضی از ایشان زیاده و از معتاد از موت بترسند و ایضاً بعضی را وهم افتد که او را زهر داده اند یا خواهند داد بدان سبب از طعام و شراب باز ایستند و هلاک شوند و بعضی را وهم شود که او را سر نیست و سبب این وهم ماده ریحی باشد و آن ماده عضو را سبک دارد و بعضی را توهم گردد که پوست او چون کاغذ شده است و سبب این وهم خشکی مزاج و یبس ماده سوداوی باشد و بعضی را وهم شود که از حلق او فرو رفته است بالجمله بیشتر اوهام ایشان از جنس کار هائی باشد که اندر صحت کرده بدان مشغول بوده باشند مثلاً اگر مریض لشکری باشد دعوی بادشاهی کند سخن مملکت و تدبیر جنگ و قلعه کشائی و مانند آن گوید و اگر کسی دشمنی داشته باشد هم گوید قومی قصد گرفتن و کشتن او کرده اند و او را زهر خواهند داد و اگر مریض دانشمند بوده باشد دعوی پیغمبری و معجزات و کرامات کند و سخن از خدائی گوید و خلق را دعوت کند و علی هذا القیاس و بدانکه قاروره اصحاب مالیخولیا در اغلب رقیق صاف مائل بسبزی قلیل النضج بود و نبض ایشان صغیر صلب بطی صلب مختلف در جمیع امور که در آن نبض مختلف میباشد و خصوصاً در هنگام تزاید مرض و گویند اعراضیکه عقب مالیخولیا بهم رسد حمیات مزمنه مختلفه است بالجمله بعد ادراک این مرض دریافت کنند که علت در دماغ است یا در تمام بدن یا در عضوی دیگر و این چنان باشد که نظر کنند اگر مریض مفرط الفکر و دائم الوسواس بود و بیشتر بطرف یک چیز و زمین نگرد و چشم غائر و سر لاغر مع اعتدال حال لحم بدن و رنگ سر و روی و چشم و زبان او تیره نماید و ملمس سر حار و بیداری بسیار و نبض بطی و صغیر مختلف و بول رقیق قلیل النضج بود و تقدم سهر و هم و فکر مفرط و سیر در آفتاب و کثرت تناول اشیای حاره ضاره دماغ مثل سیر و پیاز و گندنا و جز آن و سبقت امراض دماغی دریافت شود و اعراض این مرض بسیار تخلیط و فکر و دائم باشد و با کثرت هذیان و هیجان و غم و وهم و خوف و فزع و تخیلات ردیه و توهم و امثال آن بود مرض خاص بدماغ باشد پس اگر با این علامات اختلال در حفظ و در اشکال یافته شود و خیالات باطل نماید و خرد و تمیز بر جا بود آفت در بطن مقدم دماغ باشد و اگر تخیل مختل گردد و فکر و تمیز خرد او باطل شود و قول و فعل او با آفت باشد در بطن اوسط بود و اگر ذکر و حفظ اختلال پذیرد در بطن مؤخر باشد و اگر جمیع افعال دماغی مختل بود و خیالها و فکرها و قول و فعل او همه تباه گردد آفت در جمیع دماغ باشد و اگر سیاهی و لاغری تمام بدن و احتباس چیزی که از طحال یا معده یا اسهال و قی و آنچه بادرار از رها دن معتاد بود از مقعد یا از حیض مستفرغ میشد و کثرت موی بدن لاسیما بر سینه و تقدم ادمان اغذیه مولد سودا چون گوشت نمک سود و ماهی شور و بادنجان و امثال آن و ادویه محرق خون و صلابت و اختلاف و صغر نبض و صفائی و سبزی یا سیاهی قاروره و تقدم تعب و کد و حمیات مزمنه و مختلطه مدرک گردد مرض بمشارکت تمام بدن باشد و اگر علامات ورم معده یا زیادتی مرض و شدت آن در حالت تخمه و امتلا و خوردن مبخرات و در وقت هضم و اکثر هیجان درد معده از وقت

تناول غذا تا انهضام آن و سکون درد بعد هضم غذا و وجود حرارت حار بودن و ورم التهاب مراق و قی صفراوی و تپش و شدت مرض وقت گرسنگی معلوم شود از معده
باشد و اگر آثار حرارت جگر و ضعف آن یا ورم یا سدهٔ ماساریقا که در تشخیص سوء مزاج و ضعف و ورم کبد و سدهٔ ماساریقا مذکور خواهد شد معلوم شوند از شرکت
جگر یا ماساریقا باشد و اگر اشتهای طعام کثیر بود و هضم قلیل و قراقر بسیار و انتفاخ طحال و شبق شدید و احیاناً اشتهای کلبی با وی لاحق گردد و گاه طبیعت نرم بود
و گاهی تلذع سوداوی طحال یا در فم معده الم و جذب کند از مشارکت طحال باشد و اگر احساس ثقل در مراق و اجتذاب او و فواق و تهوع و غثیان و حزن و کرب
و قلق و تنگی سینه و فساد هضم و آروغ ترش و دخانی و جوع مفرط و کثرت آب دهن و نفخ و قراقر و تمدد و سوزش شکم و خروج ریح کثیر و گرسنگی کاذب و احساس درد میان
کتفین و معده خصوصاً بعد طعام تا هضم او و باتمام و احساس ارتفاع بخارات شبیه بدخان جانب حلق و لهات و گاهی عروض قی بلغمی مراری و گاهی ترشح صفرا در بدن آن
و بلغمیت و مراریت براز و سفیدی قاروره و در اکثر و تخفیف مرض بجودت هضم و زیادتی آن بنقصان هضم و در تخمه و سوء هضم و اکثر تقدم یا وجود ورم سوداوی در مراق
و اختلاج اندر مراق و اعضا در بعض اوقات بود به مشارکت مراق باشد و ایضاً ضیق النفس و سهر و ملالت بلا تقریب و قبض طبع زائد از عادت در بعض اقسام و حرقت
فم معده و سینه و گاهی ترشی طعم دهن و گاهی تلخی آن و احساس خارش سوزن بر پشت و بازو یا و گاهی در تمام بدن خصوصاً اعالی آن و هیجی که گمان تشنج شود و گاهی احساس
درد ثقل و کوفتگی و گاهی مثل وجع ماندگی و گاهی التهاب مثل نفخ و مایل و گاهی قشعریره و لرزه بر اعلای بدن و سوزش کف دست و پا و گاهی سردی آنها یا سائر بدن و ضعف
بحسب قلت و کثرت لازم مرض بود حتی که گاهی قریب بغشی گردد و گاهی طنین و دوی عارض شدن و احساس بحرکت مورچه و گاه یک چیز دو نمودن و گاهی معلوم شدن خشکیده
بسوی پیش چشم و خشونت در چشم و ثقل اجفان و سوزش و گرمی در دماغ و سر و خشکی بینی و استلذاذ از حرارت و پوست اندک و رویت دخان و تاریکی در خواب و استعجال امور در
که لائق استعجال نباشد و صبر در امور شروع و طیش و حقد لبلی و کلفت در امور که دران کاش نشاید و صداع و نسیان و فواق احیاناً و دفع ریح متواتر و خفقان معدی و قلبی
و گاهی عظم طحال ظاهر شدن از عوارض مرض مبارک مراق ست لیکن وجود این همه در یک شخص ضرور نیست و بدانکه از امراض کثیر المشابهت باین مرض ریح البواسیر
ازین جهت که هر دو شریک اند در نفخ و قبض و خروج ریح و قراقر و آروغ و تمدد و انجذاب معده گاه و فواق و گاهی بحسب تمدد سینه و تنگی او و ضیق النفس و غثیان و ایضاً
قروح مری و معده و بثور آنها نیز مشابه این مرض باشد ازین جهت که در هر دو درد یا زیر استخوانهای سینه می باشد هرگاه مرض در فم معده و اسفل مری می باشد و یا بالای آن هرگاه
در قعر معده بود و آروغ بدبو و شدت خشکی زبان و درد کتفین و کرب و عطش و غثیان نیز مشترک است و در میان هر دو فرق در مراق و ریح البواسیر آنست که حبس ریح و حوالی
مقعد و حدوث تمدد و تشنج در عضلات بطن و قبض شکم در ریح البواسیر شدید تر از مراق می باشد و فرق در مراق و قروح مذکوره آنکه در قروح مع التهاب سینه و پشت و درد
کتفین و وجع در مری هنگام فرو بردن لقمه خصوصاً تکه بزرگ محسوس شود و خون و ریم و قشور در قی و اسهال برون آید و باقی علامات مراق نمی باشد بالجمله
هرگاه محل علت دریافت گردد معلوم کنند که سودا فاعل مالیخولیا کدام نوع ست و این چنان باشد که نظر کنند اگر اختلاط ذهن با فرح و خنده و عدم لزوم غم شود و تدرج چشم
و بشره سرخ و بدن مائل بهزال و سرخی و ثقل و کسل دران و عروق آن واسع و سن شباب و انقطاع خروج خون معتاد از مقعد یا حیض و تخیل اشیای سرخ و نبض عظیم
و سریع و حمرت قاروره بود سوداوی دموی باشد و اگر کسل و قلت حرارت ملمس و سکون و کم گوئی و ترس و منحرف بر دماغ تری ... ازدست رفت غلبه سبات و بطوء
نبض و نرمی آن و سفیدی قاروره بود بلغمی باشد و اگر مع کثرت اضطراب و هیجان و ادنی جنون مثل ابلها و کثرت بیداری و غضب و حسد و نعره زدن و ضرب و شتم و دریدن جامه
ذرد و می رنگ و هذیان مفرط و نظر مثل درندگان و طیش و کثرت عطش و قلت سکون و قرار و حرارت ملمس بدن بغیر تپش و لاغری آن و فرو رفتن چشم و اضطراب و دران و سن
شباب و مزاج اصلی حار سریع الکلام و قبض طبیعت و سرعت نبض و ناریت قاروره بود صفراوی باشد و اگر کثرت فکر و غم و خوف و گریه و تخیل چیزهای سیاه و سکوت
و تغیر رنگ بسیاهی و صلابت نبض و حب تنهائی اکثر و تیزی اندک بود و گاه وقت تحریک او که ضجر و حقد چندان کند که فراموشی او مشکل گردد سوداوی صرف یا از سوداء
طبیعی احتراقی باشد و بدانکه تدبیر بالتقدم از تناول اشیای مولدهٔ خون و محرقهٔ آن مثل کثرت اکل لحم و خرما و حلوا و شرب شراب شیرین غلیظ و تقدم تدبیر مسخن طبع
بر دموی و تناول اشیای مولد بلغم و محرق آن بر بلغمی و تناول اشیای مولد صفرا و مثل آن مثل اکل ثوم و بصل و خردل و تناول حریف و کثرت تعب و غضب و تقلیل غذا و شرب خمر کهنه
حار و مانند آن بر صفراوی و تناول اشیای بارد یابس مولد سودا و کثرت تعب و ریاضت شدید و هیج حرارت مثل و محرق رطوبت بر سوداوی نیز دلالت کند و ایضاً ... آس

چیزی که واجب الاستفراغ ومعتاد الدفع باشد مثل قی واسهال وادرار وعرق وفصد وحجامت وارسال علق ورعاف وبواسیر وحیض ومنی وغیره نیز موکد اند برآنها

علاج کلی اقسام مالیخولیا

بدانکه مبادرت بعلاج این مرض قبل از استحکام واجب است زیراکه معالجه این در ابتدا اسهل است خصوصاً که صاحب آن مطیع طبیب باشد و در انتها مشکل بود خصوصاً که مطیع طبیب نباشد و بهر حال از برای صاحب این مرض تفریح وانبساط واستراحت وتقویت قلب ودماغ وتنویم نافع ترین اشیاست وترطیب هوای خانه وریختن ریاحین عطریه در خانه وپوشانیدن لباسهای سفید وفرش سفید وبویانیدن لخالخ ودادن روایح طیبه وخورانیدن اغذیه مرطبه جید الغذا ومفرحه مصفی خون بمقدار هضم وقوت معده وتدبیر فربه کردن بدن باغذیه موافقه وبردن بحمام معتدل الهوا پیش از غذا وریختن آب نیم گرم بر سر بهترین تدابیر است وبعد خروج از حمام اگر قدری تشنگی باشد اندکی آب نوشیدن باکی ندارد ودلک منضبط که برای حفظ صحت میکنند استعمال نمایند واعتنا بر ترطیب سعوطاً وشرباً وضماداً حتی الامکان از تسخین زیاده باید نمود وماء الجبن نعم المرطب است وکذا دوشیدن شیر بر سر وطلای پیه کلیان نیم گرم عجیب است ومشغول داشتن بطرب سماع ولهو علاجی تام است وپیوسته جمعی از دوستان محتشم با وی ملازم باشند واز کثرت جماع وتفریق بسیار وحرکت شدیده وغضب وفکر وحزن وپوشیدن لباس سیاه ونظر کردن بسوی سیاهی وتاریکی ونشستن در مکان تنگ وتاریک واز اغذیه که سوداء را زیاده کند مانند عدس وکرنب وبادنجان وشبت وحلبه وگندنا وسیر وپیاز وخردل وباقلا وگوشت خشک وشراب غلیظ ونو واز اشیای حریف ومالح وشدید الحموضت وگوشت گاو واسپ وشتر وصیدهای وحشی وکوهی وماهی بزرگ ونمک سود وپنیر خشک وترب ونان سبوس دار اجتناب ضرورست بلکه واجب است که چرب وشیرین بالفه لذیذ تناول کنند بقدری که چرب موجب تدخین وشیرین مستحیل بصفرا نگردد که این با ایشان مضر است وکذا از اکثار روغن زرد بسبب قبول وتدخین از بهر علت پرهیز نمایند والبان وادسمه در اکثر اقسام مفید بود الا در مراقی وچیزی که دران قبض وعفوصت باشد ویا بالفعل گرم وسرد بود وچیزهای سیاه حتی که خرفه غیر مقشر هم درین علت مضر باشد وسهر وفکر وفراغ وتنهائی وتعب وریاضت ومسافرت وجوع وعطش نیز ضرر دارد وکذا سایر تدابیر مسخن مجفف جهت آنکه عروض این مرض از یبس است وچون اراده تنویم ایشان کنند آب طبیخ خشخاش وبابونه واقحوان بر سر ریزند که خواب اوفق علاج ایشان است وتدارک مضرت خشخاش که مخدر حس ومضعف روح ومانع انحدار است بسدید مسام بآمیختن مثل بابونه واکلیل در نطولات باید کرد وبالجمله قانون علاج مالیخولیا آنست که مبالغه در ترطیب نمایند ومعذلک در استفراغ سوداء قصور نکنند وهرگاه فساد طعام خصوصاً ترشی دهن وآروغ ترش معلوم شود قی کنانند وجوارشات مقوی فم معده خورانند واز ادخال طعام بالای طعام فاسد پرهیز باشند واگر ماده سوداوی متمکن در دماغ بود پس سه چیز در علاج مرعی دارند اول استفراغ ماده وآن گاهی بحقنه ها نقی بود مگر کسی که معده او ضعیف باشد آنرا درین مرض قی البته نشاید حتی که در مراقی نیز دوم همراه استفراغ ترطیب از نطولات وادهان حاره ودران مثل بابونه وشبت واکلیل الملک واصل السوس داخل کنند تا اخلاط به تحلیل تنها بدون تلیین دران وکذا بترطیب تنها بدون تحلیل دران غلیظ نگردد واگر سوداء بعید از حرارت باشد شیح وبرگ غار وپودینه بر طبات زیاده کردن باکی ندارد واستعمال اغذیه مولد خون محمود مثل ماهی رضراضی ولحوم خفیفه ودر بعضی اوقات شراب ابیض ممزوج غیر کهنه قوی سوم تقویت قلب اگر مزاج بارد باشد بمفرحات حاره واگر مزاج مائل بحرارت باشد بمفرحات معتدله واگر شدید الحرارت بود بمفرحات بارده غیر مفرط البرد وحال مزاج از نبض دریافت نمایند وچون عروق ممتلی باشد وسوداء دموی بود فصد هفت اندام کشایند بلکه بهر حال واجب است که ابتدا بفصد کنند مگر آنجا که خوف سقوط قوت باشد یا سواد قلیل تنها در دماغ باشد یا یبس بر مزاج مستولی بود ورگ صاحب این مرض وسیع باید زد تا مواد غلیظ هم مندفع گردد وبعد ازان ملاحظه نمایند که کدام جانب سر ثقیل تر است پس در هر جانب سر که احساس ثقل نمایند از همان طرف فصد باسلیق کشایند ونزد کثرت وعموم ماده وثقل هر دو جانب از سر اکثر محتاج بفصد باسلیقین از هر دو جانب میشوند وگویند که اگر رگ اکحل ظاهر نباشد فصد سر و کشایند وخون بقدر قوت وطاقت اخراج نمایند مگر در صورت ضعف بسیار وقلت مواد وامتلای یبس گرفتن خون بسیار ممنوع ومضر وباعث زیادتی ضعف ویبس وهلاکت است فصد صافن اولی از فصد قیفال است برای جذب ماده بسوی مکان بعید خصوصاً در زنان جهت آنکه اکثر ایشان را مشارکت رحم باشد وفصد صافن ادرار حیض هم نماید واگر خون کم ومحتقن بدماغ باشد حجامت میان هر دو شانه بهتر از فصد است ومسیحی گوید که اگر این علت از سوداء در سر تنها باشد فصد رگ پیشانی کنند واگر از خلط سوداوی در جمیع بدن باشد فصد قیفال کشایند ومخفی نماند که در بعض مواضع اگر در ماده احتراقی پیش از فصد منضج ندهند ماده سوداء بسبب کثرت یبوست

در قصد بر نمی آید و درین صورت بعد منضج فصد کنند و فصد در ابتدا برای تقلیل ماده میکنند تا استعداد تنقیه بادویه حاره بهم رسد و ایضاً مسهل بی منضج ممکن نیست و در حالت منضج اکثر سوزش بهم میرسد لهذا فصد اول ضرورست و الا ادویه حاره باعث ازدیاد احتراق میگردد و چون در بعضی جا ماده عروق بی فصد اخراج نمی یابد و مسهل هر چند که قوی باشد کفایت نمیکند درین صورت برای دفع ماده عروق بعد مسهلات فصد ثانی میکنند و علاوه ازین گاهی از ادویه حاده مسهل گونه احتراق در خون بهم میرسد از فصد ثانی زائل میگردد و بعده اگر یبوست دماغ و کم خوابی بهم رسد از تبریدات و سعوطات زائل میشود و باید که ملاحظه نمایند رنگ خون را در حال فصد هر عرقی که فصد آن کنند اگر سیاه برآید دلالت میکند برآنکه ماده محترقه انبساط و انتشار در بدن نموده با تمکن آن در دماغ و اگر احمر قانی یعنی سرخ خالص الحمرت باشد دلالت می نماید که ماده در عروق دماغ ست و در بدن منبسط نگشته درین حالت باید که فصد رگ پیشانی نمایند و در مقدار برآوردن خون از فصد بقول صاحب کامل در صورت سیاهی رنگ خون مبلغی وافر ازان برآرند و اگر احمر قانی باشد مقداری اندک کفایت بود و اگر احمر ناصع باشد فی الفور بند کنند و شیخ میفرماید که اگر در فصد خون رقیق آید و دلائل دیگر بر غلبهٔ دم دلالت نمایند باید که بزودی بند نکنند زیرا که بیشتر در ابتدا از فصد خون رقیق بر می آید و بعد ازان غلیظ خصوصاً که فصد ضیق کشوده باشند ازین جهت واجب ست که فصد وسیع کنند تا خون غلیظ در وی محتبس نماند و شر و فساد نیفزاید و بعد از فصد مبردات و مرطبات مقوی قلب و دماغ و اغذیه بارده رطبه جید الکیموس چند روز تا یک هفته و زیاده ازان بخورانند و باز اگر محتاج بفصد گردد و قوت قوی باشد فصد اکحل نمایند و بعد ازان منضجات بدهند و در هر ماه استفراغ ماده بحبوب ایارجات باید و تنقیه بکرات نمایند مهلت داده تا همه ماده بتمامه برآید و هم قوت ساقط نگردد غرض که تنقیه سودا بکرات بلا ملالت باید کرد اگر حصول صحت مطلوب باشد لیکن نه بادویه قوی الحرارت والیبس که دران خوف احتراق ست و از بهترین منقیات که اصحاب مالیخولیا در صورت احتیاج استفراغ بدان محتاج اند ماء الجبن ست و در میان مسهلات که هنوز دادن مسهل دیگر منظور بود مقویات معده باید داد لیکن آن مقوی با تلیین باشد و گرنه اعضا در دفع قبض و بخل خواهند کرد چنانچه آمله مربی و هلیله مربی و اطریفلات و دواء المسک و غیره معمول ست و بعضی بادیان و گلقند میدهند و بعد فراغت از مسهلات مقویات قابضه مطلقاً مضائقه ندارد و اگر ضعف معده نبود و دران ماده موجب علت باشد قی از آبیکه دران ادویه منقیه جوشانیده باشند مناسب دید بدانند که در سودائی که از احتراق خلطی حادث میشود بعضی از علامات آن خلط که از احتراق آن سودا حادث شده نیز می باشد پس در منضج و مسهل آن ادویه مخصوصه آن خلط نیز می باید و بجمیع وجوه رعایت آن خلط نمایند و این قاعده در جمیع امراض سوداوی که از احتراق اخلاط باشند باید دارند و ایضاً در جمیع احوال از رعایت قلب و تقویت آن بمفرحات و مبدلات غافل نباشند زیرا که بقول شیخ مالیخولیا بدون شرکت قلب نمی باشد و دواء المسک با عرق گاوزبان و بادرنجبویه علاج فاضل ست و آنجا که بسبب مرض احتباس در دور طمث یا از حیض یا بواسیر و غیره باشد ادرار آن کنند و از اصحاب مالیخولیا کسی که در بدن او سودا متحرک باشد آن قابل تر برای علاج ست از شخصی که سودا ساکن در آن نباشد و کسی که سودا دران متحرک بود علامت آنست که سودا می او در قی و براز و بول و در جلد بهق و کلف و قروح و جرب و دوالی و داء الفیل و سیلان خون از مقعده مانند آن ظاهر شود و این همه دلیل قابلیت تمیز سودا از خون و علامت خیر ست و اگر بعضی را بسبب یبس مزاج بعد اسهال و استفراغ تشنج عارض شود در آب نیم گرم نشانند و نان منقوع در جلاب و اندکی شراب بخورانند و آب ممزوج بنوشانند و پس ازان خواب کنند و بعده حمام نمایند و بعد خروج از حمام غذا دهند مؤلف اقتباس گوید که اگر مالیخولیا از سوء مزاج ساذج باشد بتعدیل مزاج متوجه شوند بمبالغه و دوام ترطیب بخورانیدن اغذیه و اشربه و فواکه تری افزا و مفرحات بارده و معتدله همراه عرق شیر ساده و عرق کافور علوی خان و شراب بعض ممزوج آب و شیشه درین باب اثری عظیم دارد و نقل کردن از هوای گرم بهوای سرد و تر و حذر نمودن از آنچه خشکی افزاید و درین علاج تعجیل نتوان کرد بلکه اصلاح همیشه و متصل بتدریج باید نمود و در فربه کردن بدن کوشند و همواره سر و کف پا و دست را بروغن بنفشه بادامی و خشخاش و کدو و کاهو چرب دارند و همچنین ناف و خصیه را و اندکی از بهادرینی و گوش چکانند و همچنین شیر بز و خر و خنزد ایضاً و رق الیدو و پنبه تازه بر کف پا بستن و بعد یک ساعت بخوبی تجدید نمودن در شبانروزی ده دوازده بار و اما در مادی باوجود تدبیر مذکور تنقیه مقدم لازم دانند و مناسب خلط غالب بملینات بارده و مسهلات خفیف سریع الحرکت مانند ماء الجبن سکنجبین افتیمونی علوی خان باید کرد و می باید که وقت شب حب لاجورد خورانند لیکن افضل آنست که نخست فصد صافن کنند یا باسلیق از احتراق هر خلطی که باشد و بعد از افراغ ماء الجبن و حصول تنقیهٔ تام تعدیل مزاج کنند بتبخیر صندل

مرزنجوشی و خمیرهٔ مروارید و خمیرهٔ ابریشم علوی خان همراه عرق سیب و زردک و عرق شیر مرکب و اما آنجا که ورم کبد و یا معده و یا رحم و یا باب کبد و یا ماساریقا باشد علاج آن اورام کافی بود مع تقویت قلب و دماغ چنانچه در امراض مذکوره بیاید پس زوال مرض بتقویت اعضای رئیسه نمودن بتدبیر مناسب و بدانند که در زوال همه انواع مالیخولیا جماع کردن خصوص با محبوب خوبصورت اثری عظیم دارد بنابر کشیدن ماده از دماغ و دفع بعض بخارات دخانی و کدر و سوخته مشغول شدن طبیعت بامر مرغوب و فراموش کردن مرض لیکن افراط نکنند تا خشکی نیفزاید و با غیر مرغوب اصلا نکنند که در مرض افزاید و جماع بعد خوردن طعام و شراب نکنند که شروع هضم اول باشد و بر خلو معده هرگز مرتکب این امر نشوند و خواب کردن بعد جماع و بعد از خوردن چیزهای تری افزا بغایت مفید ست بنابر سعود بخارات رطب بدماغ همچنین مالش دست و پا و حرکت معتدل و پاها فرو آویخته نشستن جهت جذب ماده و در حمام آب سرد غسل کردن و سر آب سرد فرو بردن و ابتدا و بعد ازان چشم گشاده داشتن در زوال این مرض اثری عظیم دارد و همچنین سر و سینه و کف دست و پا را سرد داشتن و کذا نرم و چرب گرم داشتن پشت و پس سر که منبت اعصاب ست بشل روغن بادام شیرین و خسته زردآلو و بستن حنای سبز با برگ گشنیز بر کف دست و پای و اندکی بتارک سر گذاشتن بسی مفید ست چند اشخاص را دیدم که صعود بخارات از انگشت پای بدماغ ایشان بود و مالیخولیا گشته و از تنقیه و تعدیل هیچ فائده نشده و من گوشت بچهٔ بز شش ماهه بروغن بادام گاو پخته بنان خشکار چند روز متواتر صبح و شام خورانیدم و بجای آب گلاب کهنه و عرق گاوزبان ساده نوشانیدم و در یک هفته صحت یافتند بخاصیت آن نه بطبیعت و از مجربات ست شیخ و شارح قانون می نویسند که اگر مالیخولیا از سوء مزاج ساذج بارد و یابس باشد باید که تسخین قلب بمفرحات گرم و دواء المسک و تریاق و مثرودیطوس و مانند آن مشغول شوند و معالجه مستمر انچه در باب رعونت و حمق مذکور شد و از مسخنات که بالتسخین و رطب باشند باید کرد و مالیخولیای قوی حادث از سوء مزاج ساذج عقب مرض حار دیگر عارض میشود و علاجش سهل بود حتی که آن بمطولات زائل می گردد و اگر مرض حار هنوز باقی بود این علامت موت ست چنانچه سابق مذکور شد و از تدابیر منجحه در باب مالیخولیا نقل مریض از بلدی که دران ساکن بود و از صناعتی که کرده باشد و از آبی که معتاد شرب آن بود بسوی افضل این همه ست مسیحی گوید که گاهی مالیخولیا عقب سرسام یا سهر طویل یا سیر در آفتاب یا ضربه واقع بر سر یا اغذیه و ادویه حاره حریفه که بکثرت استعمال کنند حادث میشود و علاجش ترطیب سر ست بمطولات مرطبه و استعمال سعوط بروغن بنفشه و نیلوفر و تناول تخم خیار و بادام شیرین و خشخاش سفید و دوشیدن شیر بر سر جرجانی گوید بسیار باشد که از پس بیماری های گرم نوع مالیخولیا پدید آید و هر که اندران بیماری تنقیه بدان کرده باشد و تدابیر صواب بجای آورده باشد آن مالیخولیا را قوتی و مددی نباشد نطول و ضماد و شموم رطب دران کفایت باشد طریق ماء الجبن که بفارسی آب پنیر گویند بدانکه در ماء الجبن رطوبت بسیار ست و گرمی باعتدال لهذا مقصود بالذات از استعمال او ترطیب ست اگرچه منافع دیگر با امراض نیز دارد چنانچه مسطور گردد و متفق اند حکما و متفرد اند اطبا که ماء الجبن بهترین دواست برای امراض سوداوی و مفتح و جالی و مسکن و ملطف و مصلح اخلاط محترقه و مدر و بسهولت اسهال کند و دران قوتی ست که با وجود قلت حدت بعضو مقصود جاری و ساری گردد و بسبب و سوست ازلاق مواد و تملیس اخلاط حاده و تلیین مجاری و ارخای اعضا میکند و باوصف اسهال قوت انضاج هم دارد و فضله آن که در بدن باقی میماند اذیت ببدن نمی رساند بلکه اکثر اوقات غذای بدن میشود و باوصف اخراج مواد کثیف و محترق یبوست در بدن نمی آرد بلکه ترطیب میدهد و این خواص در دیگر مسهلات نیست و هر قدر که ماء الجبن رقیق تر اسهال او بیشتر و هر قدر که ثخین تر ترطیب آن زیاده تر بالجمله نافع ترین مسهلات ست و با وجود اسهال غذای بدن میشود و در امراض حاده و سوداویه و التهاب و مالیخولیا و نحافت بدن و حرارت جگر و تفتیح سدد کبد و طحال و دفع یرقان و شقیقه و ظلمت بصر و انصباب مواد بسوی چشم و پلک و حرقت بول و ضعف گرده و حصاة آن و مثانه و ضعف مثانه و قروح آن و دیگر قروح حادثه و قذف بدن و آتشک و جرب و حکه و کلف و شری و ماشرا و جذام و داء الفیل مستعمل میشود و هرگاه در قروح مثانه و مجاری بول استعمال کنند نمک دران داخل نکنند بلکه ترشی نیز و بهترین ماء الجبن برای مرض مالیخولیا از شیر بز ست چراکه در دهنیت و مائیت و جبنیت معتدل ست و در شیر ماده گاو دهنیت بسیار ست و در شیر میش جبنیت افزون تر و در شیر شتر و خر مائیت غالب تر ست و بنابر ضرورت اگر شیر بز بهم نرسد از شیر گاو بسازند و گویند که ماء الجبن شیر گاو دو سه باده

بجهت مالیخولیای مراقی نافع است و ماء الجبن شیر بز برای محرورین صالح تر است و ردی تر ماء الجبن آنکه از شیر خر باشد و ماء الجبن شیر شتر بجهت سدد و استسقا
و کلف مناسب است و بهترین فصل استعمال ماء الجبن زمان معتدل در حرارت و برودت بود و باید که بگیرند بز جوان یک رنگ اگر سرخ باشد بهتر والا سیاه رنگ قلیل السواد
و صحیح البدن بی عیب که زیاده از دو بچه نزائیده باشد و چهل روز از زائیدن او گذشته باشد و از سه چهار ماه تجاوز نکرده و پیش از گرفتن شیر چند روز و همچنین هنگام
استعمال ماء الجبن خوراک بز از عنب الثعلب سبز و شاهتره و کشنیز تازه و بادیان سبز و جو سبز و کاسنی و خرفه و بقولات بارده و برگ سپستان و کنار مقرر باید کرد و
و دانه او جو نیم کوفته و گاه گاهی برای تحلیل قدری بادیان در آن انداخته بدهند و احتیاط کنند که از زیادتی خورش و بسبب سوء هضم شیر او فاسد نگردد و گاه گاه
بز را ریاضت و حرکت میداده باشند که ریاضت موجب تحلیل غذای او شود و پس شیر تازه دوشیده در ظرف نقره یا مس قلعی دار یا چینی یا سفالین کرده بر آتش ملایم
دو سه جوش دهند و در وقت جوشیدن شیر پهلوی آن ظرف را از پارچه یا اسفنج در آب تر کرده همی مالند تا مانع سوختن شیر باشد و در کمال جوش سکنجبین بسیار ترش
یا سرکه انگوری یا آب لیمو یا آب غوره بقدر یک تولہ یا زیاده از آن اندازند و از چوب تر انجیر که سرش چهار پاره کرده باشند حرکت دهند که شیر بریده شود و پس ظرف را
از آتش فرود آورده نیم گرم از پارچه صافی سه ته بگذرانند اگر آب کبود بر آید بهتر والا قدری نمک انداخته باز یک جوش دهند تا کف کند کفها دور کرده صاف نموده
شربت نیلوفر یا هر چه مناسب شخص بود داخل نموده بنوشانند و اگر خواهند که دهنیت در ماء الجبن کمتر آید شیر را بعد پاره شدن بگذارند که خوب سرد شود و آنرا
دهنیه منجمد گردد و همراه آب کمتر آید و بهنا رازی گفته که شیر بریده را تمام شب بدارند و اگر هوا گرم باشد ظرف آنرا در آب سرد گذارند و صبح صاف کرده بکار برند
و از هفت تولہ شروع کنند و یک یک تولہ یا دو دو تولہ هر روز زیاده نموده تا یک نیم رطل رسانند و تا سه روز بر همین قدر دارند بعد از آن بدستور هر روز کم نمایند
و بمقدار روز اول رسیده بعد سه روز ترک کنند و دادن ماء الجبن چهل روز یا زیاده یا کم و همچنین کم و زیاده از یک نیم رطل موقوف برای طبیب است
حسب شدت و خفت مرض و ضعف و قوت مریض بعمل آرند و گویند که ادنی شربت او هفتاد درم است و شربت متوسط یک رطل و اگر مزاج قوی باشد
تا دو سه رطل نیز جائز داشته اند اما اگر ماء الجبن با ادویه مسهله ممزوج کرده دهند باید که کثیر المقدار ندهند بهر خوف افراط عمل مسهل و در روز هشتم و دهم و دوازدهم
سفوف سودا یا لاجورد و غیره مخرج مواد سوداوی همراه ماء الجبن میداده باشند و در صورت کثرت ماده مغز فلوس و ترنجبین و شیر خشت همراه او در ایام مذکوره
نیز افزوده میشود و یا بعد هر سه روز یا چهار روز یا هفته تنقیه بدن بسفوف لاجورد یا حب آن نموده باشند و اگر مریض ضعیف بود و حاجت تنقیه باشد بعد فراغ
از ماء الجبن مسهل دهند و گاهی برای مفلسان صرف اهلیه سیاه سه ماشه نمک سیاه یک ماشه با ماء الجبن ساده میدهند و روز دوم مسهل مقویات قلب و دماغ و معده
مثل آمله مربی و هلیله مربی و اطریفلات بشیرجات و لعابات مناسبه بدهند بالجمله اگر حاجت تنقیه باشد پیش از شروع ماء الجبن تنقیه نمایند و لهذا از یک هفته
و اگر ضرورت باشد بعد چهار روز از مسهل ماء الجبن شروع کنند و در ایام مذکوره سفوفات و شربت مخرج سودا و حب افتیمون و غیره بدهند و سفوف
چوب گز در نار فارسی و حب سعفه همراه ماء الجبن خوردن نیز خیلی سودمند است و اگر بحسب اتفاق پیش از شروع ماء الجبن تنقیه تمام نشد در میان یا تنقیه در اثنای
استعمال ماء الجبن مناسب نماید در ایام مسطوره مسهل مغز فلوس و شیر خشت و ترنجبین و غیره ادویه مناسبه با ماء الجبن بدهند بعد از آن سفوف و حب و شربت اگر حاجت
باشد بکار برند و گاهی برای تلیین تنها شیر خشت و ترنجبین استعمال کرده میشود و اگر مزاج مقتضی باشد و تحلیل ریاح منظور بود گلقند مالیده صاف نموده بدهند و هرگاه
جهت امراض سوداوی غیر حاره مستعمل بود باید که سکنجبین افتیمونی یا شربت آن چهار تولہ داخل کنند و اگر مناسب دانند سفوف سودا دو مثقال هر روز با ماء الجبن میداده
و اگر افتیمون و تمر هندی مساوی در ماء الجبن جوشانیده بنوشند در اسهال سوداوی عدیل نوشته و در امراض صفراوی سکنجبین بارد و معتدل داخل ماء الجبن باید کرد و جالینوس
گوید که اگر ده درم حب الآس کوفته بیخته در ماء الجبن آمیزند اسهال قوی آرد و آنجا که در بعضی امراض حاره یا بسبب ماء الجبن برای تبرید و تسکین حرارت و هیجان اخلاط حاجت
استعمال کنند اگر از اشربه و سفوفات و حبوب مذکوره بمریض بدهند باعث ضرر گردد و اگر صرف ماء الجبن همراه شربت نیلوفر و انار و خمیره مروارید و امثال آن ادویه
مسکنه و مقویه بدهند مفید افتد و فوائد عظیمه مشاهده شود و هرگاه مقدار ماء الجبن زیاده گردد آنرا دو سه حصه کنند و در دو سه دفعه بنوشند و میان هر دفعه فاصله کم
از یک ساعت نباشد و بعضی فاصله نیم ساعت کافی دانسته اند و بعد خوردن هر حصه مشی معتدل لازم دانند و بعضی مقدار آن صد قدم معین کرده اند و بعضی چهل قدم

و باید که نیم گرم بنوشند و بعد چهار یا پنج ساعت غذا بخورند و از غذا آش جو یا شوربا یا خشکه یا نان زده و یا شله و یا یخنی یا پلاؤ مناسب بود و برنج را باید که در آب سبوس گندم یا بادیان تر کنند پس شسته بپزند تا نسده و لزوجیت نیارد و اگر نان در اثنای شربهای ماء الجبن بخورند بهتر باشد و بحسب ضرورت غیر از روز مسهل نان روده که میده آن دو کو کرده باشند خمیری در تنور یا قرن پخته بشوربا تر کرده خوردن رواست و احسن آنکه روزیکه مسهل یا ماء الجبن دهند آن روز و یک روز پیش ازان غذای ملائم دهند و روز مسهل نخود آب البته باید داد و در ایام نوشیدن ماء الجبن اجتناب از لبنیات و مغلظات و منفخات و حلویات و حموضات شدید و از بقولات لازم دانند و احتراز از جماع و جمیع حرکات متعبه و عوارض نفسانی واجب شمارند و در تفریح مریض کوشند و برای تقویت و اصلاح مزاج مفرحات و یاقوتی های مناسبه آخر روز استعمال نمایند و چونکه در بعض امزجه بسبب رطوبت ضعف معده می آرد پس از تدبیر آن هم غافل نباشند باستعمال جوارشات مقوی معده مثل جوارش عنبر و آمله و مربای آمله و بلیله و اگر درمیان استعمال ماء الجبن سرفه عارض شود دسه بهی یا قوذا یا خمیره خشخاش بدهند و بدانند که اگر کسی را نزله و عوارض دیگر مانع مر بدن شیر از سرکه و غیره باشد پس از شیر مایه یا چسته یا قرطم مرتب سازند طریق ساختن ماء الجبن از شیر مایه اینست که شیر را بجوشانند اگر دو رطل شیر باشد شیر مایه نیم درم که کهنه نباشد در آن حل کنند و بعد ازان شیر را حرکت دهند و از آتش فرو گیرند و بگذارند که سرد شود پس در پارچه دو ته بیاویزند که تقاطر کند در ظرف چینی و مانند آن و بی آنکه باز بجوشانند یا نمک آمیزند بنوشند و این نوع ماء الجبن در تبرید و ترطیب نیز ابلغ است خاصة اگر با شربت موافقه دهند در ابتدا طبع نرم میکند و بعد تمادی ایام تا مه صرف غذای بدن میشود و اسهال نمی آرد و فربه می سازد خصوص کسانی را که فاسد الدم باشند و دلیل فساد دم آنکه باوجود کثرت غذای جید بدن فربه نشود و این طریق صاحب کامل ذکر کرده و قلانسی از ثابت بن قره نقل کرده که بعد حل کردن شیر مایه تازه بچه بز در دو رطل شیر بگذارند تا شیر بسته شود پس آنرا در طول و عرض از کارد قطع کنند و نمک سفید دو دانگ باریک سوده بران پاشند تا آب ازان جدا شود پس در کرباس آویزند و آب صاف او بگیرند و سه اوقیه سکنجبین آمیزند و باز بر آتش نهند تا قریب بجوش زدن آید و حرکت همی دهند پس مکرر صاف کرده با هرچه مناسب حال بود بدهند و قول امین الدوله ابن تلمیذ قریب اینست و این بسبب امتزاج سکنجبین نزله را موافق نبود و طریق ساختن او از چسته اینست که چسته بز را از نمک شسته صاف نموده خشک کرده نگاه دارند و شیر را جوش دهند و قدری چسته را سائیده در شیر اندازند و بگذارند که شیر منجمد شود و بعد ازان از کارد قطعه قطعه کنند و نمک اندازند و در صافی دو ته کرده جائی بیاویزند تا آب از وی بچکد بعد ازان صبح آن آب را بجوشانند و کف گرفته صاف نموده بخورند و طریق ساختن ماء الجبن از مغز قرطم آنست که بگیرند مغز حب قرطم دو اوقیه و نرم کوفته در دو رطل شیر بحالت جوش بیندازند و بچوب انجیر همی جنبانند تا شیر بریده شود پس فرود آورده بگذارند که سرد شود پس در پارچه دو ته انداخته بیاویزند و آبی که بچکد در ظرف چینی بگیرند بعد ازان نمک قلمی انداخته جوشانیده کف گرفته صاف نمایند و با ادویه مناسبه بخورند و طریق دیگر معمول حکیم وارث علی خان صاحب برای احتراق شدید اینست که بگیرند بز یا گاو تازه دوازده روز تعلیف او بدستور سابق نموده شیر او بگیرند و جوش داده شب در ظرف نو گلی جغرات بندند و صبح آنرا در پارچه بسته بیاویزند و زیر آن ظرفی بدارند تا همه آب بچکد و در ظرف بچکد پس آب مذکور گرفته سکنجبین افتیمونی دران حل کرده بنوشند و بدستور سفرا یند دهند و در ایام مسهل سفوفات مسهله و دیگر مسهلات مناسبه حسب حاجت درین آب داده باشند و ایضاً آب مذکور فقط یا با سکنجبین مسطور بر بدن مالیدن رافع سختی و گندگی جلد است که بعضی را از امراض جلدی سوداوی عارض میشود دستور ساختن انفحه یعنی پنیر مایه که در ماء الجبن بکار آید بطریقی که در ریاض الادویه جد ما غفرله مرقوم است بگیرند گوسفند یا بز که پنج شش روز از زائیدنش گذشته باشد و از شام بچه آنرا شیر ندهند صبح هرگاه بسبب خلو شکم بیقرار گردد آن زمان شیر دهند بطوریکه آن بچه را در آغوش بگیرند و بعد ازان گرد بدن ندهند و ذبح نموده شیردان آنرا برآورده سر آن از رشته محکم بسته در طشت گذارند و آب بسیار سرد بران ریزند چندانکه طشت لبریز شود پس یک دو گهری توقف کنند تا شیر بسته شود بعده از آب برآورده زیر شیردان سوزن بسیار خلانیده بیاویزند تا همه آب ازان بچکد و خشک گردد پس بادو و در ماء الجبن بکار برند صفت سفوف سودا که در امراض سوداوی همراه ماء الجبن معمول است سنای مکی افتیمون هر واحد یک درم اسطوخودوس دو درم غاریقون نرم سفید لاجورد مغسول هلیله سیاه بادرنجبویه هر یک سه درم گل سرخ چهار درم تربد سفید مجوف تراشیده و پوست هلیله کابلی پوست هلیله زرد بسفایج فستقی ریوند چینی هر یک پنج درم سفوف سازند شربت از یک مثقال تا چهار مثقال و آنجا که یبوست بسیار باشد بنفشه مغز بادام هر یک پنج درم داخل کنند و وزن بادرنجبویه و ریوند بکاهند

نوع دیگر نبات نفطی لاجورد مغسول هر واحد یک نیم غاریقون سه درم بسفائج فستقی گاوزبان گل گاوزبان افتیمون اسطوخودوس هر یک چهار درم پوست هلیله کابلی هلیله سیاه هر یک پنج درم و گاهی تربد سه درم اضافه کرده میشود کوفته بیخته دو مثقال بخورانند صفت سفوف لاجورد مستعمل با ماء الجبن برای دفع مواد سوداوی حجر ارمنی مغسول حجر لاجورد مغسول هلیله سیاه هر واحد دو ماشه پوست هلیله کابلی پوست هلیله زرد هر یک چهار ماشه افتیمون بسفائج هر یک هفت ماشه سنای مکی گل بنفشه هر واحد پنج ماشه تخم شاهتره شش ماشه تخم بادرنجبویه سه ماشه کوفته بیخته نبات سفید برابر همه آمیزند شربت یک مثقال ایضاً لاجورد مغسول افتیمون پوست هلیله کابلی اسطوخودوس هلیله سیاه هر یک هفت و نیم ماشه نمک لاهوری یک نیم ماشه و گاهی لاجورد مغسول و غاریقون سفید هر یک و جزو پوست هلیله زرد و سنای مکی و گل سرخ هر واحد یک جزو سفوف ساخته حسب مزاج داده میشود صفت سفوف سبعه که برای تنقیه بدن از سودا مجرب ست پوست هلیله کابلی هلیله سیاه افتیمون هر یک ده درم بسفائج حب النیل سنای مکی هر یک سه درم تربد موصوف نصف مجموع ادویه کوفته بیخته سفوف سازند خوراک از چهار درم تا چهار مثقال صفت سکنجبین افتیمونی به نسخه حکیم علوی خان نافع برای جمیع امراض سوداوی خصوصاً قوبا که با ماء الجبن آشامیده شود گاوزبان شاهتره بسفائج فستقی گل بنفشه گل نیلوفر گل گاوزبان عنب الثعلب پرسیاوشان بادرنجبویه تخم کاسنی تخم خیارین تخم خربزه تخم کشوث پوست بیخ کاسنی پوست بیخ بادیان اصل السوس اسطوخودوس کمافیطوس از هر یک پنج درم غنچه گل سرخ نه درم سنای مکی چیده افتیمون هر یک ده درم انجیر زرد عناب هر یک بست دانه مویز منقی سپستان هر یک چهل دانه اجزای کوفتنی را کوفته تمامی ادویه را سوای افتیمون در یک رطل سرکه انگوری و سه رطل آب شیرین یک شبانه روز بخیسانند پس بجوشانند تا ثلث آب سرکه باقی ماند آنگاه افتیمون در صره بسته داخل کرده یک دو جوش دیگر داده فرود آورده کیسه افتیمون را دائم بدست بمالند تا تمام قوت آن با آب باز داده شود پس افشرده دور کنند ادویه صاف نموده شیرخشت خراسانی ترنجبین هر یک هفتاد و پنج درم شکر سفید یکصد و بست و پنج درم گلقند آفتابی بست و پنج درم در آن حل کرده بجوشانند و کف آنرا گرفته باز صاف نمایند و مرتبه دیگر بر آتش ملائم نهاده بقوام آورند پس سرد کرده در شیشه نگهدارند شربتی از ده مثقال تا پانزده مثقال با ماء الجبن و خواص تا یک سال باقی می ماند نوع دیگر مختصر و مجرب النفع اسطوخودوس بادیان تخم شاهتره افتیمون بسفائج سنای مکی پوست هلیله کابلی هر یک ده درم انچه کوفتنی ست نیم کوفته در پنجاه درم سرکه بخیسانند و با نیم من قند سفید بقوام آورند صفت شربت افتیمون نافع مالیخولیا و خفقان مستعمل همراه ماء الجبن و نیز موافق امزجه حاره افتیمون دو توله گل سرخ بنفشه گل گاوزبان گاوزبان گل نیلوفر فرنجمشک تخم کاسنی تخم خیارین هر یک یک توله آلوبخارا بست و پنج عدد و اگر آلو نباشد عوض آن تمر هندی چهار توله اندازند قند سفید سه چند بدستور شربت بسازند نوع دیگر نافع مالیخولیا معمول بی رحمت تبدیع و اگر بیخوابی بصاحب مالیخولیا بسیار باشد عوض سکنجبین افتیمونی همراه ماء الجبن شربت لعل آرند فرنجمشک گل بنفشه گاوزبان گل گاوزبان گل سرخ گل نسرین بادرنجبویه افتیمون سنای مکی مویز منقی هر یک چهار درم اصل السوس مقشر هلیله سیاه پوست هلیله کابلی تربد موصوف هر یک سه درم تخم فرنجمشک ده درم شیرخشت ده درم قند سفید سه چند و اگر صفرا و حرارت زیاده باشد گل نیلوفر چهار درم تخم کاسنی سه درم افزایند و اگر سبب مالیخولیا احتراق خون بود شاهتره چهار درم عناب ده دانه زیاده کنند و اگر ملینت زیاده باشد انجیر زرد هفت عدد بادیان ده درم در نسخه شربت اضافه نمایند و بعد قوام ساختن شربت غاریقون سفید بقدر حاجت باریک سوده در شربت آمیزند و گاهی این شربت را بعد استعمال ماء الجبن با عرق هلیله مرکب داده میشود و بسیار مفید می افتد صفت شربت منضج سودا که جهت اقسام مالیخولیا اکثر بعد از تنقیه همراه ماء الجبن برای تلیین طبع استعمال کرده میشود و بدون تنقیه تنها نیز گاه گاهی در استعمال می آید و همواره معمول ست گاوزبان هفت درم و نیم گل بنفشه ربع کم ده درم گل سرخ یک درم و ربع برگ بادرنجبویه گل نیلوفر تخم فرنجمشک هلیله سیاه افتیمون بسفائج فستقی برگ فرنجمشک اسطوخودوس برگ سنا هر یک دو و نیم درم نبات سفید و گلاب هر یک پاو آثار شب ادویه را در آب خیسانیده صبح بطریق متعارف همراه نبات و گلاب بقوام آرند عوض نبات اگر ترنجبین و شیرخشت داخل کنند در آن وقت در سائر خواص اقوی خواهد شد و در قرابادین معمولی وزن گاوزبان چهار درم و گل بنفشه یک نیم درم و گل سرخ دو نیم درم اسطوخودوس عوض برگ فرنجمشک ابریشم خام باقی بدستور

علاج مالیخولیای دموی و صفراوی

فصد هفت اندام کنند و بصورت سیاهی رنگ خون مقدار وافر از آن برآرند بعد از آن فصد صافن نمایند و گاهی فصد صافن از هر دو پا بفاصله دو سه روز میگیرند و اخراج خون از چهار تا نیم رطل از صافن معمول ست و بعد از فصد برای ترطیب و تقویت دماغ مربای آمله یک عدد شسته بورق نقره یک عدد پیچیده بخورانند و بالائش شیره مغز تخم کدو شیره تخم کاهو هر واحد یک توله

درگلاب چهار توله عرق شاهتره یا دو سیر برآورده شربت انار شیرین یا نبات ممقید و دو توله داخل کرده بنوشانند و دادن آلو و ورق نقره با شیره تخم خرفه مقشر و عناب آلو بخارا و کشنیز خشک و عرق کاسنی و کیوره و گلاب عرق شاهتره و شربت نیلوفر و تخم ترنجبین با شیره نیز معمول ست و مفرح بارد با شیره زرشک آلو بخارا و شربت انار شیرین نیز نافع بود و بعضی مریضان مفلس را بعد فصد نوشیدن شیر بز یا آش جو یا خاکشی سه ماشه یا اسپغول تغذیه میشود و روغن بنفشه و روغن بادام و روغن کدو مدام تا رگ سر مالند و در بینی و گوش چکانند و بهتر بر جگر صندل و کافور بر جگر طلا کنند یا بجای در ابتدا معالجه بشیره جات و لعابات سکنه نمایند و هرگاه احتراق و یبوست و تشنگی کم گردد نضج ماده از منضج صفرا نموده مسهل سوداوی یا مطبوخ اهلیله یا مطبوخ افتیمون تنقیه کنند و اگر یبوست احتراق زیاده باشد بعد ترطیب از ماء الجبن ساده باید که اندکی منضجات و مسهلات دهند و الا منضجات تحریک یاد کنند چنانچه بعضی را از دادن منضج سوزش می افزود لهذا استاد مرحوم در صورت کثرت یبوست اول ماء الجبن ساده داده بعده مسهل میدادند و بعد از مسهل اگر تنقیه بحب افتیمون کنند انسب بود و گاهی جهت تعدیل ادویه حاره و تسکین حرارت و تشنگی و حفظ امعا از سحج و لواسیر لعاب اسپغول در مسهل می افزایند و گاهی حب الملوک علوی خان یا حب بنفشه عوض حب افتیمون میدهند و بعد از تنقیه برای دفع یبوست و سوزش تبریدات بالعبثه اشربه مرطبه و سعوطات روغن کدو و غیره بعمل آرند و در مساکن بارد و رطبه نزدیک آب یعنی در مکانی که دران حوض و نهر جاری باشد و یا از ان آب پاشیده باشند نشینند و خواب بسیار کنند و بهر تقویت و تعدیل خمیره صندل و مروارید و ابریشم بارد و سفوف لولوی جالینوس و علوی خان و سفوف آمله مرکب عرق شیر و غیره و ماء اللحم بارد و شراب الصالحین و شربت انغراویا قوتی بارد که در قرابادین مسطور شد بخورانند و سعوطات دهند و نطول معمولی حسب حاجت بکار برند و اغذیه و فواکه مرطبه خورانند و تعاهد حمام مرطب یا غسل آب شیرین نمایند و شیر بر سر دوشند و نطول آب زنان مرطب کنند و روغنهای مرطبه بر بدن و سر مالند و در بینی چکانند و بعد خروج از حمام و استراحت غذا بدهند و ایضا در صفراوی بعد تنقیه استعمال ماء الجبن ساده و شیر بز و ماء القرع معمول ست و باید که تبرید و ترطیب در مالیخولیای صفراوی زیاده نمایند و بهترین تدابیر ترک ریاضات ست و اختیار سکون و تفریق راس و دهان مرطبه و تنقیه بنطولات مرطبه از مغز تخم کدو و هندوانه و بنفشه و نیلوفر با شیر زنان و تخلخله روغن بنفشه و روغن بادام و آب کاهو و آب کشنیز و آب کدو و اندک کافور و سائر ادویه مرطبه تا آنکه ترطیب دماغ و رطوبت در منخرین ظاهر گردد و اضمده و نطولات که بهر تعدیل بکار برند چیزی محلل مثل بابونه و اکلیل در ان داخل کنند زیراکه در استعمال ادویه بارده صرفه بر دماغ خوف تغلیظ مواد ست لیکن درین حالت دوای مقوی دماغ چون برگ مورد و بهی و مانند آن نیز آمیزند که دوای محلل مضعف قوت ست و تکثیر محلل نیز منع ست بنا بر تحلیل لطیف و بقای کثیف بلکه محلل بمقداری باشد که لطیف تحلیل نشود و باقی رکثیف نگرداند مانند آنکه ترکیب نمایند ضماد را از نیلوفر و بنفشه و برگ خرفه و برگ کاهو و کدوی تازه از هر واحد یک نیم جزو بابونه و اکلیل الملک شبت هر یک جزو با روغن بنفشه یا روغن گل ممزوج نمایند و پیش از تنقیه استعمال ضماد است توهم جائز نیست و گلاب و آب بید و آب بنفشه و آب نیلوفر اندکی آب بابونه با روغن او بکار برند و اگر بعد دو سه روز آب کاهو و روغن گل آمیخته بر سر نهند جائز باشد آنجا که مزاج گرم بغایت باشد و روغن بنفشه بروغن گل آمیخته نافع بود و اگر بعد مسهلات ضرورت تنقیه بینند ماء الجبن با سفوف سوداوی استعمال کنند و اگر یبوست مفرط بود و خواب نیاید و بدن مریض خشک و لاغر و ماده کمتر باشد و غلبه خون نیز محسوس نشود و هیچ وجه فصد و مسهل و اندازند و مستفرغات قوی و ایارجات کبار جائز نبود که دران خوف جنون و ماینیا ست و همگی در ترطیب بدن و تعدیل مزاج و تفریح و تقویت تا بکوشند و درین حالت انفع ماء الجبن ساده و ترکیبات شیر بز بتجربه پیوسته چنانچه شیر بز نیم پاو نبات سفید یک توله خاکشی هفت ماشه وقت صبح و ماء القرع نیم کدو و نبات دو توله تخم ریحان پنج ماشه وقت شام نوشیدن نیز مجرب ست که سعوط روغن کدو یا روغن لبوب سبعه خوردن و نوشیدن خشخاش معمولی درین باب مجرب ست و از اغذیه شوربای گوشت حلوان و جوزه مرغ و ماکیان فربه با سفاناخ و کدو و روغن بادام پخته و ماء الشعیر و فالوده با روغن بادام و شکر آمیخته و دوغ گاو و ماهی تازه رنگتره و شیر برنج و خشکه کیاری با سر شیر با جغرات گاو و مربای سیب و ترنج و کدو و اناناس و قلیه شلغم و زردک و چقندری و از فواکه تربز و خربزه و خیار و انار و انگور شیرین و به و سیب و امرود و شهتوت و کشمش و بادام و توت و ناشپاتی و اناناس و شریفه درین مرض مناسب ست و شکر کیوره پاشیده در شبنم گذاشته صبح نهار خوردن اثر عظیم دارد

ذکر بعض تراکیب مفیده مالیخولیای دموی و صفراوی از مطب اساتذه کرام

چنانچه در فصل صیف و مواد صفراوی و سوداوی مرکب این مسهل بدهند بهدانه سه ماشه عناب پنج دانه گل بنفشه گل نیلوفر هر یک پنج ماشه تخم خیارین کوفته تخم کاسنی کوفته شاهتره هر یک شش ماشه عنب الثعلب گاوزبان بادرنجبویه کشنیز خشک افتیمون بصره بسته هر یک چهار ماشه اسطوخودوس سه ماشه آلو بخارا ده دانه تمر هندی سه توله

در آب کاسنی سبز مروّق و آب شاهترهٔ سبز مروّق هر یک پاؤ آثار گلاب نیم پاؤ شب خیسانیده صبح مالیده صاف نموده ترنجبین مغز فلوس گلقند هر یک چهار توله مالیده باز صاف کرده روغن بادام پنج ماشه داخل کرده بنوشند و بجای آب تا دو پهر عرق گاوزبان و کاسنی بنوشند غذا شله دهند ایضاً اگر با صداع و وحشت باشد اول تبرید لعاب بهدانه شیرهٔ تخم کاسنی و تخم خرفه و تخم کاهو و عناب خیارین آب تمر هندی سه توله آب آلو بخارا ده دانه عرق کاسنی و عرق شاهتره هر یک هفت توله گلاب چهار توله شربت بنفشه و گاهی شربت نیلوفر داخل کرده بدهند و از فصد باسلیق خون پاؤ آثار بگیرند و اگر هنوز صداع باقی باشد از فصد سر دو صافن خون بقدر پاؤ سیر در یک روز بگیرند و بعد فصد بهر تقویت آمله مربی ورق نقره شیرهٔ عناب عرقیات خمیرهٔ صندل یک توله حل کرده بدهند غذا خشکه با شوربا و بعد ده روز که ماده و سر قرار گیرد فصد سر دو بکشایند و باز تقویت نموده بعد پنج شش روز شب هلیلهٔ مربی یک عدد همراه عرق گاوزبان هفت توله بعد یک پاس از غذا خورانند صبح نقوع منضج از بنفشه نیلوفر هر یک هفت ماشه آلو بخارا هفت عدد تخم کاسنی شش ماشه سپستان بست دانه گاوزبان چهار ماشه خیارین کوفته شش ماشه همراه خمیرهٔ بنفشه سه توله بدهند دوم روز شاهتره افزایند روز هفتم در نقوع مذکور بیخ کاسنی شش ماشه اصل السوس اسطوخودوس هر یک چهار ماشه بادرنجبویه بسفایج هلیلهٔ زرد هر یک شش ماشه افزوده گلقند عوض خمیرهٔ بنفشه داخل کرده دهند و بعد سه چهار روز بر روز مسهل سنای مکی شش ماشه افتیمون بصره بسته هفت ماشه نقوع و مغز فلوس شش توله ترنجبین چهار توله روغن بادام شش ماشه افزوده دهند روز دوم مسهل تبرید لعاب بهدانه شیرهٔ خیارین عرقیات شربت بنفشه اسبغول مسلّم شش ماشه پاشیده بعد دو مسهل منضج داده آخر شب حب لاجورد و صبح بدرقهٔ مسهل بدون مغز فلوس و روغن بادام داده و تا سه و زیک روز در میان تبرید نموده تنقیه تمام و باز تبرید و یک مسهل مغز فلوس بدهند بعده بهر تقویت دواء المسک بارد همراه شیرهٔ مغز تخم کدو و خیارین و خرفه وغیره به تبدیل استعمال کنند و برای ترطیب دماغ مغز تخم تربوز چهار دام سوده در شیرهٔ نبات مقوم نیم پاؤ خورانند ایضاً اول تبرید شیرهٔ مغز تخم تربوز عرق شاهتره شربت نیلوفر اسبغول بالعاب آن بدهند بعده فصد باسلیق و آخر روز تبرید بدستور بعد از آن در منضج صفر تخم خیارین افزوده بدهند بعده چرائته افتیمون گاوزبان اصل السوس انجیر زرد سنای مکی مغز فلوس ترنجبین شیرخشت روغن بادام در منضج افزوده مسهل دهند بعده حب لاجورد دهند پس تبرید شیرهٔ مغز تخم هندوانه آب آلو بخارا عرق شاهتره خمیرهٔ صندل اسپغول پاشیده نوشانند بعد هفت روز فصد هفت اندام کنند و برای دفع یبوست مزاج و سوزش تبریدات و سعوطات روغن کدو وغیره بعمل آرند و دواء المسک بارد با شیرهٔ تخم خرفه و گلاب شربت انار شیرین اسپغول پاشیده دهند بعده ماء الجبن بدهند ایضاً بصورت حدت ماده و ضرورت ترطیب و تنقیه بعد از فصد تبریدات ماء الجبن با سفوف سودا و سکنجبین افتیمونی بدهند و شب حب لاجورد بخورانند و یا ماء الجبن همراه شربت بزوری و گلقند شروع کرده بعده مغز فلوس هفت توله گلقند ترنجبین هر یک چهار توله روغن بادام شش ماشه در ماء الجبن افزوده مسهل دهند بعده شربت سودا و سفوف لاجورد همراه ماء الجبن بدهند و اگر سفوف حرارت کند بقدر دو سه ماشه دهند و برای تقویت قلب وقت شام زهر مهرهٔ خطائی یک ماشه مروارید طباشیر هر یک چهار سرخ لاجورد مغسول دو سرخ در شربت انار یک توله آمیخته همراه عرق کیوره گلاب عرق گاوزبان شربت انار داخل کرده تخم کشوث پاشیده بدهند و مفرح بارد خورانند و چون ماء الجبن بیک نیم پاؤ و یا نیم آثار برسد دو دو توله کم نمایند ایضاً اگر با خفقان و تیزی مزاج بود بعد فصد و تبرید و تقویت مزاج در ماء الجبن مسهل باین طریق مستعمل ست که روز پانزدهم از شروع ماء الجبن نیلوفر بنفشه عنب الثعلب تخم کاسنی کوفته تخم خیارین کوفته تخم خربزه کوفته بسفایج فستقی کوفته هر یک هفت ماشه اصل السوس پوست بیخ کاسنی هر یک شش ماشه آلو بخارا هفت دانه برگ سنای مکی یک توله در ماء الجبن شب تر کرده صبح مالیده صاف نموده گلقند آفتابی ترنجبین شربت ورد مکرر هر یک چهار توله مغز فلوس شش توله مالیده باز صاف کرده دهند و روز دوم تبرید از لعاب بهدانه سه ماشه شیرهٔ خرفه هفت ماشه شربت بزوری دو توله تودری چهار ماشه در ماء الجبن بدهند باز یک مسهل داده در مسهل سوم حب لاجورد دهند

و بعد فراغ از مسهلها خمیرهٔ گاوزبان و مفرح بزشکی استعمال کنانند ایضاً هرگاه در ماء الجبن بسبب بریدن شیر از آب لیمو یا سرکه ریزش نزله بظهور رسد لقوع ادویهٔ نزله همراه ماء الجبن کنند اگر ماء الجبن تحریک نزله زیاده کند و سرفه و تپ پیدا شود و موهم حمی دق گردد درین صورت ماء الجبن موقوف نموده قرص طباشیر ملین کوفته در شربت بنفشه سرشته همراه شیرهٔ خیارین شیرهٔ خرفه لعاب بهدانه عرقیات شربت بزوری خاکشی پاشیده صبح خورانند و دیا قوذا لعاب بهدانه شربت نیلوفر خاکشی پاشیده شام بدهند

ذکر ادویهٔ مفرده و مرکبه نافع این نوع مالیخولیا

شرب افتیمون بشیر بز تازه و شکر و کذا لعاب اسپغول پنج درم در آب بر آورده پانزده درم شکر سفید داخل کرده و کذا سنای مکی در اخلاط محترقه و کذا خوردن هلیلهٔ سیاه پنج درم بیک درم حجر ارمنی مغسول و ربع درم سقمونیا همراه ماء الجبن و کذا شیر بز با میش بشکر و نان گندم سفید و کذا خوردن دم الاخوین هر روز نیم مثقال و کذا نوشیدن ترشی ترنج بشکر و کذا خوردن غنچهٔ انار شیرین بشربت سیب و کذا آمله و کذا کتیرا و کذا نوشیدن عرق نیلوفر بشکر و یا شربت آن بماء الشعیر و یا شربت بنفشه بماء الشعیر و یا گلاب بشکر و سعوط روغن بنفشه و یا روغن اکارع در حمام و شم گل نیلوفر و گل بنفشه و گل سرخ و نطول مطبوخ گل بنفشه در حمام و یا آب حی العالم گرم کرده در حمام و غسل سر با اسپغول در حمام و غذا کدو خوب پخته بروغن بادام و ملوخیا بروغن مذکور و کاسنی یا کاهو خام و پخته بروغن بادام و لحم برهٔ شیر خواره و لحم حملان رضیع و سرطان نهری و تنقل به نیشکر نزد احساس سوزش مرهٔ سودا هر واحد مفید جوارش طباشیر مقوی معده مانع صعود ابخرهٔ صفراوی از معده بدماغ و نافع از برای مالیخولیا و دوار و سدر حادث از سوء مزاج صفراوی معده گل سرخ آمله منقی طباشیر صندل سفید کشنیز خشک هر یک ده درم حب الآس پوست ترنج سماق منقی مصطکی هر یک پنج درم کافور قیصوری یک مثقال رب به سه وزن ادویه با عرق گاوزبان و عرق کیوره بقوام آرند حب هلیله از حکیم علوی خان مجرب برای مالیخولیای حادث از سودای صفراوی پوست هلیلهٔ زرد پوست هلیلهٔ کابلی هلیلهٔ سیاه پوست بلیله آمله منقی هر یک دو دانگ سنای مکی لاجورد مغسول افتیمون غاریقون سفید کتیرا هر یک یک دانگ کوفته بیخته بروغن بادام چرب نموده بمویز منقی بسرشند و حبها ساخته با عرق گاوزبان نیم گرم که دران جلاب شکری ده درم حل کرده باشند فرو برند جملهٔ یک شربت است در هفته یک مرتبه این حبوب را استعمال نمایند تا زمانی که مالیخولیا زائل شود و در نسخهٔ دیگر که اتهم در اخراج سودا و مرهٔ صفرا مجرب و بیغائله است وزن سنای مکی دو دانگ است و سقمونیای مشوی یک دانگ عوض لاجورد و افتیمون و غاریقون و کتیرا و گاهی از برای تقویت اسهال مرهٔ سودا لاجورد و حب النیل هر یک یک دانگ اضافه کرده حبها بورق نقره پیچیده با آب نیم گرم داده میشد خمیرهٔ ابریشم از حکیم اکمل خان منع بخارات نماید و تقویت دل و دماغ و معده کند طباشیر بهمنین کشنیز خشک پوست بیرون پسته مروارید ناسفته کهربا گل نیلوفر گل گاوزبان ابریشم مقرض هر یک دو درم یاقوت چهار دانگ برگ گاوزبان ده درم عصارهٔ زرشک پنج درم صندل سفید سه درم شیر آمله پانزده درم ورق نقره سه دانگ طلای محلول عنبر اشهب کافور هر یک دو دانگ مشک نیم دانگ آب سیب آب انار شیرین هر یک سی مثقال گلاب بید مشک عرق گاوزبان هر یک پنجاه درم قند سفید دو آثار بدستور خمیره مرتب سازند و دوا المسک بارد مقوی اعضای رئیسه موافق محرورین ناقهین و رافع خبث النفس و وسواس و خفقان حار و مزیل مالیخولیا که از احتراق خون و صفرا باشد مروارید ناسفته کهربای شمعی بسد محرق مغسول طباشیر صندل سفید کشنیز خشک مقشر تخم خرفه مقشر زرشک منقی گل گاوزبان ابریشم مقرض هر یک پنج مثقال گل ارمنی مغسول فوفل و کهنی هر یک سه مثقال گل نیلوفر دو مثقال مشک یک مثقال عنبر اشهب دو مثقال ورق طلا ورق نقره هر واحد یک مثقال نبات سفید دو چند آن آب سیب شیرین نود مثقال آب انار شیرین نود مثقال عرق بید مشک گلاب هر یک پنجاه مثقال جواهر را بر سنگ سماق با گلاب صلایه کرده باقی ادویه کوفته بیخته و آبها و عرقها و نبات را بقوام آورده مرتب سازند و حکیم مومن گفته که من دو مثقال یاقوت رمانی درین دوا المسک

داخل کردم و اثرش بسیار یافتم و اگر خواسته باشند که مشک داخل نکنند و بر عنبر اکتفا کنند حکیم علوی خان می‌نویسد که درین صورت آزاد و ارالمسک گفته‌اند گفت باکی نیست بسبب آنست که آزاد و اراالعنبر نامند روغن لبوب سبعه که صداع حاره یابس و سرسام سوداوی و سهر را نیز مفید است منوم مغز تخم کدو تخم کاهو تخم خشخاش مغز بادام شیرین کنجد مقشر مغز تخم خیار مغز تخم بادرنگ برابر گرفته مثل روغن بادام روغن برآرند و بالش و سعوط نیم درم استعمال نمایند عرق شیر معمول حکیم دارث علیخان مرطب و نافع مالیخولیا و خفقان و بانکشی مدبر رافع تپ دق است شیر بز آب گزر آب نیشکر هر یک پنج آثار گرفته عرق کشند و گاهی آب به شیرین آب ناشپاتی عرق گاوزبان عرق نیلوفر عرق بیدمشک گلاب آب سیب هر واحد یک آثار عنبر اشهب سه ماشه برای تقویت دل و معده اضافه کرده شود بجای شیر بز شیر گاو بوزن سه آثار و آب زردک آب نیشکر هر یک سه آثار گرفته شود لعوق خشخاش نافع اقسام مالیخولیا و جنون بهر تنویم پوست خشخاش مع تخم نیم کوفته عناب هر یک پنجاه عدد و آب یک شبانه روز خیسانیده بجوشانند تا نصف آب بماند مالیده صاف نموده شکر سفید یک من اضافه کرده بقوام آرند بعده نشاسته کتیرا صمغ عربی مغز بادام مغز تخم کدو شیرین هر یک پنج درم اضافه نموده بقوام آرند خوراک پنج مثقال ماء اللحم بارد برای مالیخولیا که از احتراق خون و صفرا بسبب سیر در آفتاب یا از خوردن اغذیه و ادویه حاره بهم رسد و تپ دق را نافع است گوشت بزغاله گوشت بره جوان گوشت میش شش ماهه کله پاچه بره یا بزغاله جوان گوشت بچه مرغ از استخوان و چربی جدا کرده ورق نموده از هر یک بقدر یک رطل در دیگ نقره یا مس تازه قلعی داخل کرده طباشیر صندل سفید کشنیز خشک گل سرخ دانه هیل هر یک پنج مثقال کوفته بیخته بران پاشیده بآتش ملایم کباب نیم پخت نمایند بعد از ان در گلاب عرق بیدمشک عرق گاوزبان عرق سیوتی عرق صندل عرق شاهتره عرق نیلوفر عرق کاسنی عرق بید ساده هر یک یک سیر آب خالص بقدر ضرور عرق کشند هشت آثار پس ورق سیب امرود بهی شیرین زعرور که و تر ریزه ریزه کرده آب انار شیرین برگ خرفه اسفاناخ گل نیلوفر کاهو برگ بید یا گل آن گل سرخ با قلای تر گاوزبان گل گاوزبان هر یک نیم رطل تخم خشخاش بهمن سرخ بهمن سفید هر یک دو توله تودری سرخ تودری سفید هر یک یک توله داخل کرده و آب یا عرقهای مناسب بقدر احتیاج اضافه نموده بقدر هفت آثار عرق کشند و عنبر اشهب بقدر یک درم در پیچه بندند و اگر حاجت باشد کافور و طباشیر نیز در مرتبه دوم افزایند مطبوخ تالیف حکیم علی جهت اخراج سودای سوداوی و سودای صفراوی و سودای دموی بهتر از مطبوخ افتیمون است و بی اذیت بود سنای مکی چهار مثقال بنفشه شاهتره هر یک سه مثقال بجوشانند چون بجوش آید تمر هندی آلو بخارا هر یک پنج مثقال افتیمون چهار مثقال داخل کرده پس شیرخشت خمیره بنفشه هر یک پانزده مثقال فرو ده صاف کرده بیاشامند و اگر بعد از نضج ماده بیاشامند بهتر باشد و اگر شیرخشت نباشد بدل آن ده مثقال فلوس خیارشنبر داخل کنند مفرح از برای اصحاب مالیخولیا مجرب النفع تالیف علوی خان یاقوت رمانی مروارید ناسفته لاجورد مغسول هر واحد شش ماشه ابریشم مقرض گل گاوزبان بهمنین طباشیر هر واحد دو توله تخم خرفه مقشر چهار توله مغز تخم خیارین سه توله عنبر اشهب سه ماشه ورق طلا و نقره هر واحد دو ماشه نبات سی توله شربت فواکه سی توله شربت عرق بیدمشک عرق گاوزبان هر واحد یا سیر بدستور مرتب سازند خوراک نیم درم مفرح بارد در نهایت نفع است از برای ضعف قلب و خفقان و وسواس و مالیخولیا که حادث از سودای سوخته و از صفرا و خون سوخته بود مجرب حکیم میر علی نقی است یاقوت سرخ مروارید کهربا شمعی صندل سفید کشنیز خشک هر یک دو درم طباشیر بهمن سفید گل سرخ گل گاوزبان هر یک چهار درم بهمن سرخ ورق طلا ورق نقره پوست بیرون پسته هر یک یک درم تخم خرفه مقشر هشت درم زرشک منقی دوازده درم گل ارمنی مغسول یک نیم درم عنبر اشهب ابریشم مقرض هر یک یکدرم شربت ترنج قند سفید بقدر حاجت بدستور معروف مرتب سازند مفرح زمردی بارد جهت تکلات گرم و دیگر امراض حاره و منع بخار سوداوی و تعدیل مزاج جگر و تقویت اعضای رئیسه بغایت مفید است کافور هر یک نیم مثقال عنبر اشهب یک مثقال عصاره زرشک تخم کاهو مقشر نشاسته گل سرخ گل نیلوفر زمرد سبز ورق نقره هر یک دو مثقال مغز تخم هندوانه مغز تخم خیارین مغز تخم کدوی شیرین گل مختوم یا گل ارمنی غشاء ابریشم مقرض بهمن سفید بهمن سرخ پوست ترنج گل گاوزبان فاد زهر معدنی طباشیر سفید هر یک پنج مثقال آمله بگلاب پرورده تخم خشخاش سفید تخم خرفه تخم کشنیز مقشر هر یک بیست مثقال ادویه مذکوره را اصلاح کرده و کوفتنی را کوفته بیخته با شیرترنجبین و شیرخشت و شربت

سیب شیرین و امثال آن چهار صد مثقال بسبر شد و بعضی امزجه عنبر اشهب وزن سابق یک مثقال زیاده نموده ورق طلا دو مثقال مروارید ناسفته کهربای شمعی مرجان
سرخ هر یک چهار مثقال اضافه کرده باستعمال آمده بسیار مفید افتاده اقوال حذاق شیخ الرئیس میفرماید که بعد فصد هفت اندام اگر ضعف شدید نباشد در ماده صفراوی تنقیه
بطبیخ افتیمون و حب صبر الحیقون معتدل و بچیزیکه استفراغ صفرای محترق کند باید کرد و در ترطیب افزایش نمایند و از سکنجبین بکاهند با وجود آنکه از بابونه و آنچه در قوت
آن باشد در استعمال نطولات لابدست و استعمال مبردات صرف بر سر نشاید و بعض قدما در مثل این موضع ستوده اند که صبر اندکی هر روز بخورند و یا هر روز آب مطبوخ افتیمون
سه اوقیه یا ده قیراط عصاره افتیمون در آب حل کرده تجرع کنند و ایضاً ستوده اند که هر شب سرکه کهنه سیما سرکه عنصل بنوشند و من خوف ضرر سرکه درین مرض
میکنم مگر آنکه یقین گردد که ماده متولد از صفرای محترقه و حارست پس سرکه نافع ترین اشیا بود و خصوصاً عنصلی و سکنجبین مرتب بسرکه عنصلی و همچنین سرکه که اندران
جعده یا زراوند داخل کرده باشند و ایضاً سرکه نفع میکند چون مرض بمشارکت طحال بود و ماده دران باشد و باید خوشبو کنند بشمیدن ترکیبات معتدله که دران
کافور و مشک افتد با روغن بنفشه بسیار که بوی او غالب بر بوی کافور و مشک باشد و سائر خوشبوهای بارد رطب خصوصاً نیلوفر و صاحب کامل گوید که اگر این
مرض از قبل دماغ حادث شود و صاحب آنرا خواب نیاید و کثیر الهذیان و هیمان و عبث باشد و قرار نگیرد و این دلیل ست بر آنکه مرض او از صفرای محترقه است و آنرا ۵۷
جنون گویند پس نباید که از مریض متعرض نشوند بچیزی از علاجات و استفراغات نه بفصد و نه باسهال که این در خلط حدت بیفزاید و مریض را هیمان و هذیان زیاده
گردد ولیکن باید که بتدبیر خواب آور پردازند از ادویه و اغذیه و این چنان باشد که ماء الشعیر مطبوخ بخشخاش یا با شربت خشخاش بدهند و بعد سه ساعت از آن شربت
بنفشه و شربت خشخاش بنوشانند و بیا بچه حملان و مزغاله بکدو و اسفاناخ و قطف و کاهو و بقله لوکیه پخته و ماهی ماربی و صخوری و تینی و زرده بیضه نیمبرشت مغز بادام
و خیار و هندوانه غذا سازند و از فواکه انگور و شفتالو و انار شیرین و نیشکر و موز و سیب شیرین پخته و سائر فواکه پخته سهل الانحدار از موضع او بخورانند و از تمامی اغذیه
مولد سودا مثل نان بسیار سبوس دار و عدس و کرنب و لحم بقر و مانند آن اجتناب کنند و ایضاً از جمیع مولدات صفرا مثل سیر و پیاز و چیزیکه از عسل سازند و از اشیای
حریفه مثل خردل و حرف و سرکه و آبکامه و پنیر کهنه و مانند آن احتراز نمایند و بر سر مریض نطول مرطب منوم ریزند مثلاً بگیرند خشخاش سفید مع پوست کوفته و جو مقشر کوفته نسخه نطول منوم
و پوست کدو و بنفشه و نیلوفر و برگ کاهو و تخم آن و گل سرخ و بابونه هر واحد یک کف در آب شیرین خوب بجوشانند و بر سر ریزند و قطعه نمد دران تر کرده با اندک روغن بنفشه
در حمام معتدل الحرارة تکمید سر نمایند و شیر دختران بر سر دوشند و با اندک روغن بنفشه آمیخته دران پنبه تر کرده بر سر نهند و روغن بنفشه و روغن تخم کدو و روغن نیلوفر
در بینی چکانند و مسکن مریض جای روشن غیر تاریک باشد و تا آمدن خواب دائم این تدبیر بعمل آرند و چون خواب تام آید درین هنگام باید که تنقیه بدن او با دویه مسهل
صفرای محترقه مثل طبیخ افتیمون و مطبوخ غاریقون کنند و چند روز در راحت دهند و امر بتدبیر مرطب با غذیه مرتبه مذکوره نمایند بعد از آن اعاده دوای مسهل که
اندک قوی باشد مثل حب اسطوخودوس و غیره حبوب منقی سودا کنند و باز چند روز در راحت دهند و غذای مسطور بخورانند و ترطیب بدن او کنند و اگر زین حرارت
عارض شود و بول سرخ باشد ماء الشعیر بشربت خشخاش نوشانند و سکنجبین و جلاب دهند و چون حرارت ساکن شود اعاده ادویه منضج خلط سوداوی مع ایارج فیقرا
یا شحم حنظل یا اندکی سقمونیا کنند و تعاهد بشوربای معمول از خروس پیر بشبت و نمک و بسفایج کوفته و مغز قرطم نمایند ایضاً ممدوح الیه مینویسد که اگر این مرض از بخارات
متصاعد بسوی دماغ از جمیع بدن باشد بسبب کثرت پذیرفتن اخلاط در بدن پس میباید که نظر کنند اگر خلطی که در بدن باشد دموی بود و از فصد
مانعی نباشد فصد هفت اندام کنند و اخراج خون بمقدار احتمال قوت و بحسب مقدار خون فاضل در بدن باید کرد پس اگر خون سیاه بر آید استکثار
در اخراج آن کنند بیک دفعه اگر قوت قوی باشد و یا در دو یا سه دفعه اندک اندک اگر قوت ضعیف بود و اگر مریض زن باشد و آنرا این مرض

از احتباس حیض عارض شده باشد فصد صافن کشایند و مریض را بعد فصد شربت بنفشه یا جلاب بنوشانند و در اول روز غذا زیرباج چوزهٔ مرغ یا اسفیدباج
آن بکدو یا اسفاناخ یا قطف خورانند و انار شیرین و نیشکر دهند و در روز دوم مزورات مذکورهٔ سابق و ماء الشعیر مع ثفل آن بشربت خشخاش و مانند آن بدهند
و اگر خلطی که در بدن کثرت پذیرفته آن مرهٔ صفرا باشد باید که تنقیهٔ بدن با دویه مسهله اخلاط صفراوی نمایند بعد تدبیر علیل بتدبیر مرطب که سابق مذکور شد
تا این خلط رطب گردد و فساد او کم شود و ایضا بدوای مسهل نماید و خروج او از بدن سهل گردد و این دوا اسهال صفرا کند بگیرند پوست هلیلهٔ زرد کوفته
و تمر هندی از تخم و لیف پاک کرده هر واحد پانزده درم آلو بخارا بست عدد هلیله و آمله هر واحد چهار درم سنای مکی و شاهتره هر واحد هفت درم افسنتین رومی و
گل سرخ هر واحد شش درم همه را در چهار رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند صاف کرده چهار دانگ غاریقون و یک دانگ سقمونیا باریک کوفته بیخته
بران انداخته سحرگاه نیم گرم بنوشند و اگر ازین مطبوخ اسهال نشود این حب بدهند ایارج فیقرا و پوست هلیله زرد هر واحد یک درم غاریقون چهار دانگ سقمونیا یک دانگ
کوفته بیخته بآب حبها سازند و این یک شربت تام ست بعد ازان نظر کنند اگر این استفراغ کفایت کند و حال مریض صلاح یابد بهتر والا تا یک هفته راحت دهند
و بتدبیر مرطب از اغذیه و اشربه که سابق مذکور شد تدبیر آن نمایند و در حمام معتدل الحرارة داخل کنند و بر بدن آن آب گرم شیرین بریزند و در آبزن که اندران بنفشه
و نیلوفر و برگ کاهو پخته باشند داخل کنند که حمام و جلوس درین آب تحلیل فضول از بدن و ترطیب آن نماید و باید که در حمام روغن بنفشه مضروب بآب بر بدن و
سر بمالند بعد ازان آب مذکور نیم گرم بران بریزند تا ترطیب بدن کند و چون از حمام یا آبزن خارج شوند یک لحظه در آب سرد بنشانند تا رطوبت روغن و آب نیم گرم
بر بدن باقی ماند بعده پارچه بپوشانند و بگذارند و راحت دهند و غذا که مذکور شد بدهند و بعد ازان تنقیه بدوای مسهل کنند لیکن آن دوا قوی تر از اول بود
بمقداری که مریض متحمل زیادتی آن نباشد و کمیت خلط آنرا واجب کند و ایضا واجب است که در سائر ادویه مسهله و غیره این عمل نمایند یعنی تقدیم دوای ضعیف نمایند
بعد ازان آنچه قوی تر ازان باشد و پس ازان آنچه قوی تر از ثانی باشد بحسب حاجت آن استعمال کنند و مریض را دوای قوی دفعةً از ابتدای امر ندهند و همین طریق
در تدبیر کسی که مرض او از غلبه صفرا بر دماغ باشد سلوک باید کرد و از اغذیه و ادویه حارهٔ حاده اجتناب کنند که این مرض را زیاده کنند خجندی گوید که اگر سببش
سودا از احتراق صفرا باشد او را اشربه باردهٔ رطبه مثل شربت نیلوفر و بنفشه با ماء الجبن و شربت خشخاش دهند و تغریق راس بروغن کدو و بنفشه و بادام شیرین
کنند و شیر بسیار بر سر بریزند و از سهر و جوع و تعب و حدت و عطش و غضب حذر کنند و مداومت استحمام بآب شیرین و غسل سر بمطبوخ برگ بید و خطمی و بنفشه
نمایند و صرف عنایت بتبرید دماغ و ترطیب آن فرمایند و منتظم امر درین تقویت معده و قلب بمقدار حرارت و برودت ست و تنقیهٔ بدن بمطبوخ
افتیمون و معجون نجاح کنند و بااین حب بنفشه بگیرند بنفشه دو درم تربد خراشیده بروغن بادام چرب کرده یک مثقال سقمونیای مشوی در سیب
یک نیم دانگ رب السوس نیم درم حبها سازند و چون تربد سفید و رزین باشد احتیاج بمصلح او درین حب نباشد زیرا که رطوبت بنفشه و لزوجت آن فعل
روغن بادام میکند و بجای این سقمونیا اگر تابه یا بروغن بادام بسایند اصلاح آن کنند خاصتةً اگر در حبوب بارده استعمال کنند گیلانی از مجوسی و ابو منصور
و منصور و نفیس نقل کرده که در مالیخولیای حادث از سودای محترق از خون ابتدا بفصد اکحل یا باسلیق کنند اگر خون احمر ناصع برآید آن دلالت بر
وجود باده در عروق دماغ کند درین هنگام بند کنند و اخراج خون از رگ پیشانی کنند و عقب فصد شربت خشخاش و شربت بنفشه و یا آب انار میخوش
نوشانند و بنان سمید بحکم التنعمت و شوربای لحوم چوزهٔ مرغ و جدی و حملان بکدو و کاهو و اسفاناخ و سرمق پخته غذا سازند و بنفشهٔ تازه و نیلوفر ببویانند
و چندروز راحت دهند و اگر حرکت خون تیز یابند فصد صافن کشایند و مصلحو اگر سببش احتباس حیض باشد و بعد یک دو روز از فصد اگر طبیعت محتبس باشد
حقنهٔ لینه کنند که دران اندک حدت بود معمول از نیلوفر و بنفشه و بزرکتان و حلبه و خطمی و سبوس گندم و جو کوفته هر یک بقدر حاجت جوشانیده صاف نموده فلوس
خیار شنبر و شکر و روغن بنفشه آمیخته استعمال کنند و هرگاه نضج یابد و بینند مسهل از مطبوخ افتیمون مقوی بصبر و غاریقون و خربق سیاه نوشانند و بگیرند غاریقون ثلثه درم
صبر یک درم و نیم یک ثلث درم خربق سیاه نیم دانگ حجر ارمنی مغسول سه درم حب ساخته قبل مطبوخ بخورانند و بعد سه ساعت مطبوخ دهند و قدما خربق تنها
گاهی تنها سوده و گاهی در آب جوشانیده صاف نموده استعمال میکردند و چون اراده کنند که عمل او بیشتر گردد باریک نسازند والا باریک بسایند و اگر خوف

ضرر خربق باشد بدل آن حجر ارمنی کنند و بعد اسهال با اغذیه مرطبه مثل ماء الشعیر و شوربای پایچه حملان که دران اسفاناخ و کدو داخل کرده باشند غذا سازند و برای آوردن خواب نطول که در قول صاحب کامل گذشت بعمل آرند و شیر بر سر دوشند و از ادهان بارده سعوط کنند و باید که توسیع اغذیه برایشان نمایند و اغذیه فاضل الکیموس مرطب بسیار باید مثل شوربای بچه مرغ رطب و بره شیرخواره و رقبه حملان و پایچه بره مطبوخ بجو مقشر و تنور و زیرباجات شیرین بگوشت ماکیان و تذرو و لحوم حملان و حریره مرتب از گندم مقشر و آب پایچه و هنگام غلبه حرارت ماء الشعیر و حریره معمول از روغن بادام غذا سازند و از بقولات برای ایشان کاهو و سرمق و کدو و ملوخیه و بقله یمانیه و مانند آن مع بادرنجبویه مطبوخ باش و روغن بادام مناسب ماهی کوچک برای ایشان غذای جید است و هنگام انحطاط مرض اگر در هضم ایشان قصور نباشد و معده آنها احتمال نماید دماغ بره و مرغ خصی فربه و جوزابات مرتب بشکر سفید و خشخاش و سمید و زرده بیضه و فالوده جات بروغن بادام و شکر برای ایشان نیکوست و از بقول بادرنجبویه و فرنجمشک و بادروج و نمام و از فواکه انجیر و مویز سفید و بادام و کشمش خوب است و اکثر اصحاب این مرض را البان نافع بود مگر در مالیخولیای مراقی پس اگر حاجت بمسهل دیگر افتد بعد شرب مطبوخ افتیمون باید که حب اسطوخودوس یا حب اصطمخیقون مسهل سودا خورانند و در بعض اوقات این معجون نجاح دهند هلیله سیاه و هلیله آمله منقی هر واحد ده درم بسفایج و اسطوخودوس و افتیمون و تربد هر واحد پنج درم کوفته بیخته بالعسل کف گرفته بسرشند شربتی چهار درم تا چهار مثقال و اگر احتیاج افتد که اسهال قوی کند دران غاریقون و خربق سیاه و سقمونیا بقدر حاجت کوفته بیخته داخل کنند و شش مثقال معجون نجاح اضافه نمایند بعد از انکه قبل از چند روز نخود آب بخورند بعده روز سوم بعد نضج این شربت تناول کنند و گاه بر وجه دیگر می خورانند یعنی نیم دانگ سقمونیا در آب گرم حل کنند و دران هفت درم معجون نجاح داخل کرده بیاشامند و در سائر ایام سه درم تنها بخورند و قبل او حب شبیار بخورند و ایضا در هر هفته اطریفل صغیر سه درم افتیمون دو درم ایارج فیقرا یک درم سرشته بخورند و این یک شربت است و غاریقون و نمک نفطی هر واحد نیم درم با پنج درم نانخواه سرشته حبها سازند و واجب است بر ایشان اجتناب از نمک سود و نمک بسیار و بادنجان و کرنب و عدس و باقلا و گوشت کل شکار خاصه گاوی و بز کهنه و جمیع اشیای مالحه و حریفه حاده و حامضه و عفصه بلکه طعام ایشان چرب شیرین و آنکه طعم او غالب نباشد و لذیذ می باید و شراب رقیق مائی بسیار ایشان را نفع کند و خاصه چون دران اندک گاوزبان بخیسانند و چیزی بالغ تر در ترطیب مزاج از شراب ممزوج بآب بسیار نیست و باید که در فربه کردن ابدان ایشان مبالغه کنند و آنچه بدن را بالقوت فربه کند استنقاع در آب گرم است چون طعام در انهضام شروع کند و باید که عقب خوردن غذا خواب کنند و بعد این تدابیر تنقیه سودا بفصد یا مسهل هر کدام از ینها که اصوب باشد بعمل آرند و از درازی مرض ملول نشوند چه ماده سوداوی عسر القبول برای اجابت است ایضا

او گوید که علاج مالیخولیا کائن از سودا حادث از صفرای محترقه در بدن این است که اولا ترطیب بدن باستحمام و آبزن و اغذیه مرطبه و تمریخ بدن بآب مضروب بروغن بنفشه کنند و بر سر روغن گل نهند و آشجو بشربت خشخاش که روغن بادام بران چکانیده باشند یا ماء الشعیر که خشخاش کوفته دران پخته باشند بدهند و بعد سه ساعت از ماء الشعیر شربت بنفشه و شربت خشخاش یا شربت آلو اگر اراده تلیین طبیعت باشد بنوشانند و غذا پایچه بره و ماهی سفید و غیره که در قول صاحب کامل گذشت بسازند و آبهای بارد رطب بر سر ریزند و مسکن مریض در خانه روشن و اسع باشد و چون خواب آید نظر کنند اگر در خون ادنی حرکت شده باشد قدری از ان بر آرند بعده به ترطیب و تنویم اعاده نمایند بدانچه مذکور شد و اگر در خون حرکت نبود اسهال صفرا مثل این مطبوخ نمایند پوست هلیله زرد بست درم باقی اجزای آن مع نسخه معجون نجاح در قول صاحب کامل گذشت و یا معجون نجاح مقوی بسقمونیا و اطریفل صغیر مقوی با ایارج فیقرا دهند و ادویه قویه و ایارجات کبار نباید داد که آن در حرارت بیفزایند و مؤدی بجنون گردد و پس اگر باین استفراغ و استراحت در یک هفته حال بصلاح گراید تدابیر مرطبه از اغذیه و اشربه و استحمام بآب شیرین معتدل و ریختن آبهای شیرین مطبوخ دران حشائش رطبه بعمل آرند و بر بدن روغن بنفشه بآب بر هم زده در حمام بمالند و بعد از ان امر باستفراغ بدوای قوی از اول بمقدار قوت مریض و کمیت خلط نمایند و اگر از اسهال مانعی باشد پرهیز کنانند و ماء الجبن بسکنجبین افتیمونی و اندک نمک هندی و افتیمون و شکر دهند و اگر ضعف مفرط باشد ماء الجبن تنها بدهند و بعد تنقیه تبدیل مزاج باین دواء الامساک بارد کنند کهربا و بسد و کشنیز خشک و طباشیر و مغز تخم خیار و مغز تخم بادرنگ و ابریشم محرق و مروارید ناسفته هر واحد یک جزء مشک نیم جزء زعفران ربع جزء بیست سیب شیرین سه جزء کوفته بیخته بسه چند آن نبات سفید

نسخه معجون نجاح

نسخه دواء الامساک بارد

بقوام آمیخته بر آتش نرم حل کنند و هر روز دو درم باده درم شربت سیب شیرین بخورانند و اگر احتیاج بتبرید شدید تر افتد در هر خوراک آن کافور ریاحی یک شعیره افزایند واحیاناً آب مغز خیار و بادرنگ بگلاب بدهند و از اغذیه و اشربه حاره اجتناب نمایند

علاج مالیخولیای بلغمی وسوداوی

اگر خوف سقوط قوت نباشد در ینجا نیز ابتدا بالفصد کنند نشتر وسیع زنند و بعد از فصد منضج و مسهل سودا بدهند و چون ماده غلیظ محتاج منضج زیاده میباشد باید که در اثنای مسهلات منضجات دهند و در سوداوی ترطیب ماده باید نمود و اگر بعد مسهل مغز فاوس در بلغمی تنقیه بحب ایارج نمایند و در سوداوی بحب افتیمون کنند اولی بود و اگر حاجت افتد ماء الجبن بسکنجبین افتیمونی یا شربت افتیمون و سفوف سودا یا سفوف مبارک یا سفوف لاجورد و حب آن بدهند و تقویت دل از مشرود یتو و دواء المسک حار و مفرح حار و ماء اللحم مرکب و سفوف لولوی طبری و خمیره ابریشم حار و شربت آن و یا قوتی بوعلی باید کرد و در سوداوی بعد از تنقیه ماء الجبن و ماء القرع و شیره بسیار مفید بود و از جمله تراکیب شیره معمول بعد مسهل و ماء الجبن در مالیخولیای سوداوی این است که گاهی شیره پاو آثار همراه اسپغول نه ماشه یا خاکشی میدهند و گاهی اطریفل صغیر خورده شیره نبات دو توله بالنگو پنج ماشه پاشیده و گاهی خمیره صندل خورده بالایش شیره نبات بالنگو و گاهی گلاب نیز می افزایند که عسر بول را هم مفید میشود و در هر دو قسم بعد مسهل معجون نجاح همراه گلاب عرقیات نافع و اگر تحریک بواسیر بود مقل یک سرخ آمیخته بخورانند گل خطمی چهار ماشه عناب هفت دانه سپستان یازده دانه بنفشه شش ماشه جوشانیده بالایش بدهند و گاهی بعد مسهلات زر بناد یک ماشه سوده بهلیله مربی یک عدد شسته همراه شیره تخم کاسنی شش ماشه نبات دو توله بالنگو شش ماشه پاشیده میدهند و گاهی دوم روز مسهل مصطکی سوده بهلیله مربی سرشسته تناول نمایند بالایش مویز منقی ده دانه عناب الثعلب توله جوشانیده گلاب چهار توله نبات دو توله داخل کرده تودری گلگون پاشیده با اطریفل خورده گاوزبان جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند یا اسطوخودوس سوده با اطریفل صغیر سرشسته بخورند بالایش عرق گاوزبان عرق عنب الثعلب بنوشند دوم روز سعد کوفی یکماشه سوده افزوده میشود و در صورت قبض حب ایارج چهار ماشه سوده با اطریفل کشنیزی توله سرشسته همراه مویز منقی دو توله گل بنفشه نه ماشه بعرق شاهتره پاو آثار جوشانیده نبات داخل کرده میدهند یا سنای مکی سه ماشه سوده با اطریفل کشنیزی توله سرشسته بعد آن شیره تخم کاسنی شش ماشه لعاب اسپغول نه ماشه عرق شاهتره پاو آثار گلاب چهار توله شربت نیلوفر دو توله داخل کرده بنوشند و اگر پوست بیخ گاوزبان نیم درم تخم بادرنجبویه یک مثقال کشنیز خشک نیم درم شکر سفید بوزن مجموع صبح و شام و وقت خواب بخورند مجرب سویدی ست و کذا خوردن بقلة الزنجان مسلوق مطیب بروغن بادام و کذا شرب و شم مشک و کذا الغذیه بدجاج مقشر در شیره تازه و کذا اکل مغز بادام مقشر بشکر و کذا مغز فندق مقشر بشکر سیر وا مجرب اوست و اطبای دیگر نوشته که خوردن بیخ گاوزبان سوخته و یا پوست بیخ گاوزبان نیم درم بشراب سفید رقیق لطیف یکساله ریحانی و یا لاجورد مغسول از یک درم تا دو درم نفع بین نماید و یا بادرنجبویه و یا تخم او بشکر و یا افتیمون و یا تخم فرنجمشک یا بادروج یا تخم بادروج و یا تخم خشخاش در شراب سوده خشک نموده و باز در آن سوده خشک کرده و تنقیه بصبر و یا برگ حنظل بنشاسته یا کتیرا و صمغ عربی یا انیسون اصلاح نموده و یا شحم حنظل مصلح و تناول دواء المسک حار و تخم افتیمون بسکنجبین و یا افسنتین با افتیمون آمیخته که از آن قوم کثیر از مالیخولیای صعب خلاصی یافته اند و یا اقحوان خشک یا حاشا که فعل آن هر دو در مالیخولیا مثل افتیمون است و یا حب بلسان و یا خربق سیاه و یا عود و یا کنجد مقشر بشکر و یا مصطکی و یا بیخ کرمه بیضا هر روز نیم درم تا بست و پنج روز متواتر و یا زر بناد و نوشیدن عرق گاوزبان بشکر و یا عرق بادرنجبویه بشکر و یا تخم افتیمون ده درم کوفته در شراب حلو صاف و درم تر نموده بروغن بادام یک مثقال تا یک هفته و یا شراب ریحانی یک ساله و یا ماء الجبن بمغز قرطم ساخته همراه افتیمون و یا تریاق فاروق مداول در شراب ریحانی ممزوج بعرق گاوزبان و یا روغن اکارع و سعوط بنادق هندی بوزن حبه بروغن بنفشه و ضماد آرد سلت بآب پخته روغن بادام آمیخته بر سر و یا نان آرد نخود نیم پخته نیم گرم بر سر و مضغ حب بلسان یا مصطکی و غذا ماکیان فربه و نان گندم سفید و بچه صقر و باز و بادروج بشیره بادام و سرمق بروغن بادام و حریره آرد سلت و تیهوی مسلوق و مطنجن بروغن کنجد و دراج مسلوق و مطنجن بروغن بادام و ماهی صخری تازه بریان بشیرج و بقلهٔ یمانی مطنجن بروغن بادام و بیضه ماکیان نیمبرشت و یا بچه مرغ مسلوق بهر واحد نافع و تنقل بمشکر نزد احساس لذع و حرقت مره سودا مفید است

اقوال مهرة مسیحی گوید که در مالیخولیای سوداوی باید که فصد باسلیق یا از کعب کنند و رگ وسیع کشایند و بخون نظر کنند اگر سیاه باشد مقدار وافر از آن خارج کنند و اگر

سیاه نباشد فی الفور بند نمایند و غذا با سفیدباجات لطیفه مرتب از لحوم حملان و ماکیان و دراج و ماهی صخری تازه و اسفاناخ و کدو و کاهو و قنابیر یمانی و زردهٔ بیضهٔ نیمبرشت و جو مقشر و شیر تازه سازند و از تناول اطعمهٔ سوداویه مثل عدس و کرنب و بادنجان و لحوم صید و لحم بقر و بز نر و شتر و باقلا و پنیر و نمک سود و ماهی شور و تعب و سهر و مصارعت و گرسنگی و تشنگی و شراب سیاه غلیظ احتراز نمایند و شراب رقیق ممزوج و استحمام آب شیرین و حرکت و خواب ایشان را نافع است بعد استعمال این تدبیر باید که تنقیهٔ خلط سوداوی نمایند و در ابتدا اشیای قویه ندهند بلکه خفیفه مثل دوای مرکب از ایارج فیقرا و افتیمون و غاریقون و شحم حنظل دهند و مقدار این اشیا بحسب قوت مریض و سن آن و بحسب مقابله از خلط سازند و اگر زین کفایت نکند تا یک هفته تدبیر مذکور بعمل آرند بعد ازان تنقیهٔ معده او بقی کنند و این چنان باشد که شبت و پودینهٔ نهری و نمام و تخم قطلف و جوز القی و تخم ترب را آب بجوشانند و با وی اندک سکنجبین آمیخته نیمگرم بنوشانند و پیش ازین چیزی از طعام و ترب در سکنجبین تر کرده خورانیده باشند بعد ازان قی آورند و اگر استفراغ کما ینبغی گردد بهتر والا مرتبهٔ دیگر استعمال نمایند و معدلک سکنجبین که در آن ترب و چوب خربق خلانیده تر کرده باشند بنوشانند و چون معده پاک گردد این مطبوخ افتیمون بنوشانند هلیلهٔ سیاه ده درم بسفایج پنج درم سنای مکی ترید هر یک چهار درم اسطوخودوس هشت درم مویز منقی پانزده درم افتیمون ده درم سوای افتیمون همه را در سه رطل آب بجوشانند تا بیک و نیم رطل آید پس افتیمون برآن انداخته یک جوش دیگر داده از آتش فرود آرند و مالیده صاف نموده بگیرند غاریقون دو ثلث درم صبر یک درم نمک هندی نیم درم خربق سیاه ربع درم بجلاب سرشته سه ساعت قبل از مطبوخ بخورند بعد ازان مطبوخ بنوشند و اگر بدن ضعیف باشد و تحمل این دوا نبود ماء الجبن با نمک هندی و افتیمون و هلیلهٔ سیاه و شکر هر روز بنوشند و اگر در هر هفته یکبار اطریفل صغیر سه درم افتیمون سه ده دو درم ایارج فیقرا نیم درم باهم سرشته بخورند نافع بود و اگر ازین تدبیر مرض کم نشود باید که بدن را تا زمانی صالح راحت دهند و تدبیر مذکور را استعمال نمایند بعد ازان ایارج جالینوس یا ایارج لوغاذیا یا ایارج روفس با مطبوخ مرتب از هلیلهٔ کابلی و سیاه و افتیمون و اسطوخودوس و بسفایج و نمک هندی و مویز منقی و مرکب از حجر ارمنی بخورانند و این دوا دو یا سه مرتبه استعمال کنند بعد ازان که مریض را در میان هر دفعه بقدر یک هفته راحت دهند و بتدبیر مذکور پرداخته باشند و بعد تنقیهٔ بدن در امر قلب نظر کنند زیرا که منفعت تقویت او در ابطال فزع و وسواس عظیم است و این چنان باشد که اندک تریاق یا دواء المسک بشراب که در آن گاوزبان یا بادرنجبویه تر کرده باشند بخورانند و اگر با آن سهر باشد آبیکه در آن بنفشه و پوست کدو و نیلوفر و جو مقشر و بابونه جوشانیده باشند بر سر ریزند و شیر زن بر سر دوشند و استعمال معجون نجاح نافع این مرض است و نسخهٔ آن در قول گیلانی گذشت و اگر خواهند که وقت حاجت مسهل آن را قوی کنند در آن غاریقون و حجر ارمنی مغسول داخل کنند و کسی را که بر شرب مطبوخ قادر نبود این حب نافع است افتیمون بست درم بسفایج غاریقون هر یک ده درم خربق سیاه نمک هندی هر یک پنج درم اسطوخودوس هفت درم ایارج فیقرا پانزده درم بدستور حب سازند شربتی ازان سه درم تا چهار درم ابو علی گوید که بعد فصد اگر خلط سوداوی حقیقی و مائل به برودت در یابند تنقیه بحبوب مرتبه از افتیمون و صبر و خربق کنند و ابتدا با انضاج نمایند بعده در اول امر ادویهٔ خفیفه که در آن افتیمون و شحم حنظل و اندک سقمونیا داخل بود تنقیه سازند بعد ازان بطبیخ افتیمون و غاریقون بعده اگر فائده نشود ایارجات کبار استعمال کنند بعد ازان اگر احتیاج تنقیه باشد خربق مع خوف و حذر و حجر لاجورد و حجر ارمنی و حب متخذ ازین هر دو با خوف بدون حذر استعمال نمایند و بیشتر ایشان را استعمال این ادویهٔ مذکوره در ماء الجبن بطریق مداومت و تقلیل مقدار از دوا نفع میکند و اگر ازین نفع مترتب نگردد اعاده از تدبیر اول کنند و در هر هفته تنقیه بحب لطیف متوسط کنند و فیما بین آن اطریفل افتیمونی استعمال نمایند و خوردن ایشان اطریفل افتیمون با پنج هفت آزموده است بگیرند اطریفل سه درم و افتیمون یک درم و ایارج نیم درم و در هر ماه تنقیه بدوا اقوی از ایارجات کبار و حبوب کبار کنند تا آنکه مرض زائل گردد و ایضا قی استعمال نمایند خصوصا اگر بینند که در معده چیزیست که در مرض می افزاید و معده شدید الضعف نباشد و باید که قی بآبی کنند که در آن پودینه و کنگر و تخم ترب باشد و ترب در سکنجبین تر کرده بخورند و مقدار سکنجبین سه استار و مقدار آب او یک استار باشد و زیاده و کم بقدر قوت کنند و اگر خوف ضعف قوت باشد از خربق اجتناب نمایند و هر گاه تنقیه کرده شود قصد تقویت قلب نمایند باشیائی که مکرر مذکور شد و این اطریفل افتیمونی درین باب مجرب النفع است و چون مرض مزمن گردد قی بخربق کنند و مفرحات و غراغر معروفه استعمال کنند و مشمومات خوشبو و مشک و عنبر و افاویه و عود بعمل آرند ابن عباس گوید که هرگاه این مرض از غلبهٔ خلط سوداوی و مرهٔ سودا بر بدن عارض شود باید که نظر کنند اگر غلبهٔ دم دلالت کند اخراج آن از فصد بحسب حاجت کنند اگر دم خارج سیاه باشد و اگر درآنجا حاجت اخراج خون نباشد و مریض کثیر الغم و هم و با خبث نفس کثیر الخوف و متوحش از مردم و قلیل النوم باشد تدبیر مرطب استعمال کنند تا آنکه او را خواب آید

نسخهٔ مطبوخ افتیمون

سله و اگر این اجزا را در سرکه تر کرده سکنجبین ساخته ازان مطبوخ را ترتیب کنند مناسب است کما قال ابو منصور ۱۲ منه

نسخهٔ حب افتیمون

بعد ازان تنقیه بدن او بمطبوخ افتیمون یا غاریقون متوسط القوة نمایند بعد چند روز اغذیه رطبه دهند و بر بدن او آب نیمگرم که در آن بنفشه و نیلوفر جوشانیده باشند بریزند و اعاده تنقیه بمطبوخ که قوی تر از اول باشد باید کرد و چند روز راحت دهند و تدبیر ترطیب سازند بعد ازان بعض حبوب مسهل سودا دهند پس نظر کنند اگر آثار صلاح از سکون مرض و تراجع عقل مریض پیدا آید بهمین تدبیر عمل آرند و اگر فائده نشود و خوف ازان زائل نگردد ایارج جالینوس دهند پس ایارج روفس و مطبوخ افتیمون و غاریقون و اسطوخودوس حشیش غافث و بعد نوشانیدن این معجونات نظر کنند اگر صلاح یابد و ذهن او عود کند و خوف ازان زائل گردد و سکون یابد چند روز راحت دهند و غذا بلحوم حملان و جدی و پاچه آنها بطریق شوربا یا طبخ بزیت غسیل و روغن بادام بدهند و از فواکه مویز خراسانی و انجیر خشک و پسته و مغز بادام خورانند و از بقول بادرنجبویه و تودری و نعنع و مانند آن دهند و اعاده ایارج و تدبیر مذکور کنند تا آنکه صلاح تام یابد و اگر ازین ایارجات اثر صلاح نه بینند و مرض کم نگردد این دوای مرکب از لاجورد و ایارج بدهند ایارج فیقرا افتیمون هر واحد چهار درم حجر لاجورد غاریقون هر واحد دو درم سقمونیا یک درم قرنفل بست حبه باریک سوده بحریره پخته بشربت سفرجل یا شربت پوست ترنج بسرشند شربتی ازان یک مثقال تا دو درم و این در هر هفته یک دفعه بدهند که دوای نافع این علت ست و ازین عدول نباید کرد که بارها تجربه کرده ام و چون ازین تدبیر مرض صلاح یابد و عقل مریض عود کند لیکن قدری فکر و خوف باقی ماند باید که بتقویت قلب عنایت تام کنند تا این بقیه ازان زائل گردد و این چنان باشد که نظر کنند اگر در بدن او حرارت نباشد و نبض سریع و ملمس بدن گرم نبود دواء المسک حلو و مر بقدر حاجت بدهند و اندک تریاق کبیر بعرق بادرنجبویه یا عرق گاوزبان دهند و اگر در آنجا حرارت باشد این دوا باید داد گل سرخ و صندل سفید و گل ارمنی و گاوزبان و کشنیز خشک و قرفه و قرنفل و زرشک هر واحد دو درم طباشیر و تخم خرفه و ریوند چینی و عود خام هر واحد یک درم تخم بادرنجبویه یک نیم درم بسد و کهربا و ابریشم خام هر واحد نیم درم کافور دو دانگ همه را باریک کوفته بحریره پخته صبح دو درم بشراب که در آن گاوزبان تر کرده باشند و شربت سیب بخورند و مثل او وقت خواب و چون حرارت قوی نباشد این مفرح منسوب بکندی بدهند گل سرخ شش جزو سعد پنج جزو قرنفل مصطکی سنبل الطیب اسارون هر واحد سه جزو قرفه زرنب هر واحد دو جزو سنبل بسباسه قاقله جوزبوا هر واحد یک جزو همه را باریک کوفته بیخته از مجموع ادویه سی و شش مثقال بگیرند و یک رطل آمله در هفت رطل آب بجوشانند تا بسه رطل آید صاف کرده ثفل او دور کنند و آب آمله را در دیگ انداخته بر آن یک رطل فانید سنجری ریخته بپزند تا مثل لعوق گردد از آتش فرود آورده ادویه مذکوره حل کنند شربتی دو مثقال و نیم صفت معجون دیگر مفرح نفس محمود برای فهم محسن لون نافع خوف عارض و ردائت فکر و سائر اعراض سوداویه بگیرند بادرنجبویه و پوست ترنج و قرنفل و مصطکی و زعفران و قرفه و جوزبوا و بهمن سفید و سرخ و زرنباد و درونج و تخم بادروج و نادمشک و سک هر واحد یک جزو مشک عشر جزو همه را باریک کوفته بحریره بیخته بگیرند و آمله کابلی بست عدد آمله سی عدد در سه رطل آب بجوشانند تا یک نیم رطل بماند صاف نموده عسل یک رطل انداخته بآتش معتدل بپزند و کف بردارند تا آب بسوزد فرود آورده ادویه بسرشند شربتی ازان یک درم دیگر مثل آن حب پنج درم کماذریوس اسطوخودوس کمافیطوس پنج گل بادرنجبویه مرزنجوش افتیمون هر واحد ده درم سه رطل آب بر آن انداخته بآتش ملائم بپزند تا ثلث بماند صاف نموده بگیرند و مویز منقی و کشمش یک رطل کوفته آب کو را اندک اندک بر آن ریزند و باریک بسایند تا بقوام عسل آید و در پاتیله انداخته زیر آن آتش ملائم کنند تا بقوام آید بعده قرنفل و بادرنجبویه و مصطکی و فرنجمشک و زعفران و بسباسه و پوست ترنج خشک هر واحد سه درم عود هندی ده درم تا باریک کوفته بیخته بر آن ریزند و حل کنند تا مستوی گردد و در ظرف آبگینه یا چینی بدارند و در هر سه روز یک درم تا سه درم حسب حاجت بخورند که این مرض را فی الحال نفع بخشد و چون صاحب او ازان بر آید و در اوقات رحمت بهر آنکه تقویت نفس و قلب عجیب کند و می باید صاحب این مرض را که چون ازان خارج شوند از اغذیه مولده سودا مثل شراب کهنه حاد و غیر آن که در قول مسیحی گذشت و از غضب و هم احتراز کنند و اغذیه محموده مثل نان سمید و لحوم خرفان و جدی و ماکیان و ماهی رضراضی و استحمام بآب شیرین و دلک معتدل و تمریخ بروغن بنفشه استعمال نمایند و با قومی از صاحبان عقل و ادب معاشرت کنند و الحان حسنه سماعت نمایند و شراب ابیض که نه کهنه باشد و نه نو بقدر آنکه سرور آرد و سکر نیارد بنوشند و بچیزیکه مسرت بخشد نظر کنند و جلوس در مواضع باد و بساتین و مزارع سبز تازه سازند و در فصول بتناول دوای مسهل هوا که لطیف باشد تناول او بر ایشان سهل بود تعاهد نمایند. طبری گوید که قسمی از مالیخولیا از امتلای همه بدن و عروق آن از اخلاط سوداوی فاسد حادث میشود و این نوع بحسب فصول سال و اغذیه و حسن تدبیر و فساد آن متغیر و زیاده میگردد و علاجش بعد مراعات سن و مزاج و فصل و غیره قوانین فصد باسلیق ست و تغیر همه تدبیر او بمرطبات و صبر بر آن چند روز بعده فصد بعد ازین این ماء الاصول بنوشانند خشخاش سفید عناب سپستان اذخر و گل آن هر واحد یک کف پوست بیخ اذخر و بادیان هر واحد یک تا قیم

مصطکی سنبل الطیب حب الغار تودری بوزیدان اشنه اصل السوس مقشر برگ جمسفرم هر واحد بمقدار دو ا جب برگ بادرنجبویه و گاوزبان هر واحد یک کف مویز منقی
یک کف کبیر همه را خوب بجوشانند و ازان مقدار سه رطل آب صاف بگیرند و در ظرفی کرده بآب سرد بدارند اگر زمانه تابستان باشد و هر روز بست درم ازان
باسه درم روغن بادام تلخ و سه درم روغن بادام شیرین هفت روز تا ده روز بنوشانند و درین ایام روغن بنفشه بر بدن بمالند و بدان سعوط کنند بعد ازان چون
طبیب را یقین شود که بدن او رطوبت قبول کرده و اخلاط او اندک ترطیب یافته باین مطبوخ تنقیه نمایند هلیلهٔ سیاه بست درم هلیلهٔ کابلی ده درم افسنتین رومی
هفت درم حشیش غافث و قنطوریون و کمافیطوس و کمادریوس و شکاعی و بادآورد و جعده هر واحد چهار درم بیخ سوسن آسمانجونی و عنصل مشوی هر واحد پنج درم
سنا و بسفائج هر واحد چهار درم تخم کرفس انیسون هر واحد سه درم برگ جمسفرم و بادرنجبویه و فرنجمشک و گاوزبان و پرسیاوشان هر واحد یک کف شاهتره کف کبیر آمله
و شیر آمله و بلیله هر واحد چهار درم مویز منقی بست درم همه را بدستور مطبوخ بپزند و قانون او نیست که هفت چندان آب انداخته بآتش معتدل بجوشانند و در طبخ آن مبالغه
نمایند تا مکدر و فاسد نگردد بعده یک شربت ازان بحسب قوت مریض و سن و مزاج آن صاف کرده هفت درم افتیمون کوفته دران انداخته تا دوازده ساعت بگذارند
بعد ازان جوش خفیف داده صاف کرده یکدرم غاریقون و دو ثلث درم تربد و نیم درم ایارج فیقرا و یکنیم دانگ لاجورد مغسول و نیم دانگ خربق سیاه مدبر بشیر تازه
همه را سوده بعسل سرشته دران بمالند و نیم گرم بنوشانند و چون از دوا فارغ شوند تدبیر مرطب بغذا کنند مثل خورانیدن شوربای جوزهٔ مرغ رطب و حریرهٔ شیر خر کدو
مانیا بیاید و پاچهٔ برهٔ مطبوخ بجو مقشر در تنور و مانند آن و سعوط بروغن بنفشه و شیر دختران و آب عصی الراعی و آب جراده کدو استعمال کنند و نطول که در مانیا خواهد آمد
برسر بریزند و چون این همه بعمل آورند فصد هر دو صافن کنند و اندک خون بحسب قوت مریض برآرند بعد ازان چند روز راحت دهند مع حسن تدبیر در غذا او (لزوم)
آبزن و دخول حمام که آب او شیرین باشد و اطالت در حمام نکنند بعد ازان بمقدار بقیهٔ علت و ظهور اعراض نظر کنند اگر اعراض فزع باقی بود مداوا بموانست
و خوشبوهای موافقه نمایند و مجلس او را بریاحین خوشرنگ و خوشبو آرایش دهند و شراب مائی بنوشانند و الحان خوش بسماعت رسانند و باکسی که در صحبت او
محبت و دوستی داشته باشد مجالست نمایند و لباس سفید پوشانند و جهد کنند که تاریکی نه بینند و قبل هجوم ظلمت استراحت نماید و چراغ خانهٔ او تا طلوع آفتاب
خاموش نکنند و چون این نوع مالیخولیا و سائر انواع او متعسر گردد این معجون که امتحان کرده ام بخورانند هلیلهٔ سیاه پوست هلیلهٔ کابلی هر واحد پنج درم زراوند
مدحرج و طویل و عود وج و زرنباد و غاریقون سفید ملائم و تربد سفید مجوف و گاوزبان و برگ بادرنجبویه و برگ فرنجمشک هر واحد چهار درم حرمل و شونیز هر واحد دو درم
جنطیانا و دارشیشعان هر واحد یکنیم درم ماهیزهرج و حب الغار و شکاعی و بیخ لفاح و اسطوخودوس و حشیش غافث و فوه و فطراسالیون و تخم کرفس و انیسون و بادیان
و اشنه و قرنفل و پوست سلیخه و مصطکی هر واحد ده درم افسنتین رومی و افتیمون و اسقیل مشوی هر واحد هفت درم بزرالبنج سفید یکدرم و دو ثلث درم بیخ سوسن آسمانجونی
و سقمونیای مشوی در سیب هر واحد پنج درم کندش هفت روز در سرکه تر کرده خشک نموده دو درم صبر سقوطری ده درم زعفران یکدرم همه را کوفته بیخته بسرکهٔ عنصل کهنه
و عسل مقوم سرشته در ظرف آبگینه کنند و سر او بند کرده در سبوس گندم یا در ریزهٔ کاه ده روز دفن کنند شربتی ازان سه درم و زیاده و کم بمقدار قوت مریض و سن و مزاج
و فصل و در هر ده روز یک شربت این دوا بخورانند و در میان آن سعوط و مالش بدن او بروغن بنفشه کنند و بر سر او نهند و بر ساقین و قدمین او بمالند و غذای او باسفیدباجات
و زیرباجات شیرین از پاچهٔ بره و لحم ماکیان و بچهٔ آن و تدرو و مانند آن سازند و از جمیع اغذیهٔ ردیه مثل لحم البقر و نمکسود و لحوم شکار پرهیز کنند و بعض اهل فضل ذکر کرده اند که گوشت
خارپشت اصحاب صرع و مالیخولیا را نافع است بهر آنکه دران قوت محللهٔ اخلاط سوداوی ست آنرا تریاق المجانین نامند ایضا او گوید که نوع دوم مالیخولیا آنست که اخلاط
سوداوی در دماغ و عروق آن باشد فقط بدون آنکه منتشر در جمیع بدن گردد و علاجش و ابتدا لزوم اغذیهٔ مرطبه مثل جوزهٔ مرغ و حریرهٔ شیر خر و تغریق راس بروغن بنفشه نیم گرم
و روغن گل ست هر گاه در منخرین تری معلوم شود باین حب تنقیه نمایند گل سرخ و افسنتین هر واحد دو درم خربق سیاه که سه شبانه روز در شیر خر یا شیر زن تر کنند و هر روز تبدیل
شیر کرده در آفتاب خشک کرده باشند یکنیم دانگ افتیمون مصطکی سنبل الطیب هر واحد یکدرم پوست سلیخه و چوب فج هر واحد دو ثلث درم صبر سقوطری شش درم هلیلهٔ سیاه پنج درم
سقمونیای مشوی در سیب یکنیم درم همه را کوفته بیخته بسرکهٔ عنصل سرشته مثل فلفل حبها سازند و در سایه خشک متوسط نموده دو مثقال بآب نیم گرم بخورانند و یک دو دفعه باین
حب تنقیه نمایند بعد ازان ده روز راحت دهند و ماء الاصول که در نوع اول مذکور شد بنوشانند و بعده ده روز لزوم اسفیدباجات به پاچهٔ جدی یا حملان و ماکیان

نسخهٔ معجون مجرب طبری

نسخه مطبوخ افتیمون

وزیرباجات مرتب ازان که شیرین باشد این مطبوخ افتیمون دهند هلیله سیاه و کابلی و بلیله و آمله و افتیمون کوفته در صره بسته هر واحد هفت درم افسنتین حشیش غافث قنطوریون دقیق بسفائج جاده هر واحد چهار درم برگ حسفرم گاوزبان برگ بادرنجبویه هر واحد سه درم پوست بیخ کبر باقته کبیر پوست بیخ بادیان باقته ریوند دو درم خربق سیاه دو دانگ همه را بدستور مطبوخ بجوشانند وصاف کرده شربتی بمقدار قوت مریض گرفته دو ثلث درم غاریقون و دو ثلث درم تربد و سه طسوج سقمونیای مشوی دران حل کرده نیمگرم بنوشند وبعد ازان ده روز دیگر راحت داده مابین آن سعوط بدهن بنفشه کنند وشیر دختران بر سر دوشند و ساقین و قدمین بروغن گل نیمگرم بمالند لزوم آبزن و حمام نمایند و آب نیمگرم بسیار بر سر ریزند و از جماع بالکل منع نمایند و درین ده روز اسفیدباجات و حریرهٔ مرتب از کنجد سفید و آب پاچه مطبوخ در تنور و زیرباجات شیرین بمقدار معتدل خورانند و از غور تخمه یا سوء هضم مریض حفاظت نمایند بعد ازان شربت بالوغاذیا باین نسخه خورانند بگیرند هلیله سیاه بست درم سنا و بسفائج هر واحد پنج درم مویز سیاه شیرین بست درم در چهار رطل آب بجوشانند تا بیک رطل آید مالیده صاف نموده هفتاد درم ازان بگیرند و هرگاه سوم حصه شب باقی ماند تو تا دیا سه تا دال بخورانند. وصباح این مطبوخ بنوشانند وبعد خروج ازین دوا پانزده روز پرهیز کنند و بر زیرباجات معمول باطراف جدی و جوزه ماکیان اقتصار ورزند بعده بقیه مرض و اعراض آن نظر کنند اگر از اعراض چیزی باقی ماند بحسب آن عرض علاج کنند بنحوی که اگر مرض انحطاط پذیرد و زائل گردد غذای او مغز سر بره باشد اگر معدهٔ او متحمل این بود و مرغ خصی فربه و جوزابات مرتب بشکر سفید و خشخاش و سمید اگر ممکن باشد و اگر ممکن نبود سائر اغذیه که در طبع قائم مقام آنها باشد اختیار نمایند و اگرچه مثل آنها در قوت نباشد و شخصی را این نوع مالیخولیا بهم رسید و در ابتدای معالجه من کثیر الهذیان و دائم الوسواس و با حزن و گریه و سکوت طویل بود و چون مرض او منحل و کم گردید ابتدا بضحک بسیار نمود پس دانستم که خون او حدت و کثرت پذیرفته و گرم گردیده فصد سر و قیفال او در ایام متفرق نمودم و ضعیف بسیار شد و اسهال خفیف بهم رسید و از مرض صحت تام یافت جرجانی و ایلاقی گویند که اگر سودا با خون آمیخته باشد اول رگ اکحل کشایند و اندک خون کم کنند و غذا خفیف بارد وجید الکیموس دهند و تا یک هفته برین تدبیر مانند بعده دیگر بار فصد اکحل کنند اگر قوت قوی باشد اخراج خون بمقداری که مناسب دانند بیک دفعه کنند بهر آنکه استفراغ آن بیک بار قوت صعود بخار بدماغ منع کند و اگر قوت قوی نباشد در دو یا سه دفعه بیرون کنند و زنان را رگ باسلیق یا صافن کشایند تا دراحیض شود و تنقیه بدن ایشان گردد و چون طبیب معلوم شود که بخار این خون در دماغ محکم شده رگ پیشانی باید کشاد و بعد فصد یک هفته راحت دهند بعد ازان ماء الجبن دهند و تنقیه بایارج فیقرا یکدرم و اطریفل صغیر دو درم یا سه درم و افتیمون دو دانگ تا نیم درم مرکب کرده در هر هفته یکبار کنند و اگر متحمل باشد یکدانگ شحم حنظل زیاده نمایند اگر باین علاج اثر صلاح پدید آید بهتر و الا ادویه قوی تر دهند و بهترین دوا اندرین باب ایارج جالینوس است و اگر بعد تنقیه سه بار بایارج مذکور اثر صلاح ظاهر نشود حبی سازند از حجر ارمنی مغسول و ایارج فیقرا و افتیمون و غاریقون و شحم حنظل هر یک بمقداری که مناسب حال مریض دانند و ایارج فیقرا و روفس و لوغاذیا نیز بمطبوخ افتیمون و هلیله کابلی و هلیله سیاه و اسطوخودوس و مویز منقی و اندکی نمک هندی سود مند باشد و اگر بعد ازین راحتی نیابند حجر ارمنی مغسول با ایارج فیقرا مساوی مرکب ساخته بدهند سکندر گوید که حجر ارمنی دو درم تا سه درم دهند و دیگر جا میگوید که یک درم یا کم و زیاده حسب حال مریض بدهند و میان هر شربت ادویه یکبار یا دو بار سه درم اطریفل کوچک یکدرم ایارج فیقرا و یک درم افتیمون مرکب کرده بدهند و هرگاه که این همه تدابیر بکار برند و مرض بر حال خویش باشد نا امید نشاید شد و بهمین طریق سلوک نمایند که هنگام تغیر هوا صحت ظاهر شود و اگر ازان هوا بهوای دیگر تحویل کنند صواب باشد و این معجون نجاح درین باب سخت نافع است خون را از خلط سوداوی صاف کند

نسخه معجون نجاح

هلیله کابلی و هلیله سیاه و بلیله و آمله هر یک ده درم تربد و اسطوخودوس و بسفائج و غاریقون و افتیمون هر یک پنج درم حجر ارمنی مغسول دو درم و نیم شهد مصفی سه وزن همه ادویه شربتی چهار درم و اگر مریض ضعیف باشد و متحمل علاجهای قوی نبود و از اجزای الجبن با این سفوف علاج نکنند بگیرند افتیمون هلیله سیاه هر یک ده درم شکر چهار درم سفوف کنند و اگر مریض را عادت قی باشد و بآسانی تواند کرد اول از همه تدابیر قی کنانند تا بقوت قی کردن مادهٔ سوداوی از قعر بدن حرکت کند و بمعده آید و بقی خارج شود و تدبیر قی بدین طریق باید که اول سه روز در طعام چیزهای ملطف چون ترب بسرکه و کرفس و سداب بسرکه تناول کنند و روز چهارم طعام خورند که برای قی موافق بود و ازین کرفس و سداب و ترب زیاده بکار برند و ادویه مناسب او نوشانیده قی نمایند و در مدت هفته سه دفعه قی کنند بهمین ترتیب هر بار که از قی فارغ شوند ضماد از مصطکی و افسنتین رومی و گل سرخ و سنبل و اسارون و سعد بر معده کنند تا معده را قوت دهد و بعد ازانکه سه دفعه قی کرده باشند تدبیر علاجهای مذکوره کنند و باید دانست که حال آمیختن سودا با خون مختلف باشد گاهی سودا لطیف تر و تیزتر و از خون متمیز در عروق بر خون طافی باشد خارش بهق و مانند آن ازوی تولد کند و علاج این بهق

باشد وگاهی سودا ساکن تر و غلیظ تر و سبب باشد بواسیر و دوالی و داء الفیل ازان پیدا شود و علاج این مشکل تر باشد و گاهی همه اجزای سودا با جمیع اجزای خون آمیخته باشد و غیر متمیز بود امراض گوناگون حادث شود و این نوع مالیخولیا که مذکور شد ازانجمله باشد و آنجا که مادهٔ سودا با بلغم آمیخته باشد سکنجبین که از سرکهٔ عنصل سازند موافق باشد در تجارب محمد زکریاست که جوانی صاحب مالیخولیا را نزدیک وی بردند و گاهی موی ریش خود و گاهی کلوخ از دیوار همیکند بدید و در بیضهٔ او غلولهٔ سخت ظاهر شده بود مثل فلکهٔ چرخه و محمد زکریا فرمود که او را فصد کنند و اگر خون سیاه بینند چندان برآرند که رنگ خون بگردد و در یکماه دو مرتبه مطبوخ افتیمون دهند و آن شب که فردای آن مطبوخ خواهند داد وقت خواب سه درم افتیمون با مویز منقی کوفته بدهند و بامداد مطبوخ بنوشانند و روغن بنفشه بر سر او نهند بر بیضهٔ او ضماد ملین گذارند و دل او خوش دارند بدین تدبیر خلاصی یافت صفت مطبوخ افتیمون بگیرند افتیمون و هلیلهٔ کابلی و اسطوخودوس و مویز منقی هر یک ده درم بسفائج پنج درم تربد نیم کوفته چهار درم سنای مکی هفت درم همه را در سه رطل آب بجوشانند چنانکه نیم ست و صاف کنند و کسی را که از مطبوخ کراهت کند این حب افتیمون بدهند و نسخهٔ آن در قول مسیحی گذشت و این مفرح صاحب مالیخولیا را مناسب است و نسخهٔ آن همانست که در قول ابن عباس مسطور شد لیکن درینجا قاقله و تخم بادرنجبویه و فرنجمشک عوض تخم بادروج و سک است و وزن هر واحد دو درم و نیم و مشک ربع درم و نوشته که پنجاه درم پوست هلیلهٔ کابلی و هفتاد و پنج درم آملهٔ منقی در چهار رطل آب بجوشانند تا نصف باند مالیده و صاف نموده با یک رطل عسل بقوام آرند و ادویه بدان بسرشند شربت دو درم و نیم ابن الیاس مینویسد که اگر مالیخولیا بسبب اختصاص سودا بدماغ باشد یا امتلای همه بدن از سودا باشد فصد سر و صافن کنند و اخراج خون بحسب قوت نمایند و تغریق سر بروغن بنفشه و کدو و بادام و تنقیهٔ دماغ بمثل حب افتیمون و مطبوخ آن بکرات سازند و معالج را باید که از تنقیهٔ ابدان و اسهال ایشان ملول نشود بهر آنکه خلط سودا عسر النضج و تحلل است و هر صبح شربت بنفشه ده درم و ترنجبین ده درم بنوشانند و غذا نخوداب دهند و بعد ظهور نضج تام در قاروره تنقیهٔ بدن بحبوب مذکورهٔ سابق و بمطبوخ هلیلهٔ زرد و سیاه و حقنه های حاده و لینهٔ مذکوره در باب نسیان و سبات حسب واجب نمایند و بدوشیدن شیر بر سر ایشان مداومت کنند و صاحب او از اشیای مولد سودا و غیر آن که در سابق مذکور شد احتراز نماید و فالودهٔ رقیق معمول بشکر سفید و روغن بادام و لحوم حملان و جدی و ماکیان فربه و شراب رقیق کثیر المزاج و ادمان حمام و ترک تعب بالجمله همه آنچه بدن را فربه کند نافع است و اگر حدوث آن از احتراق بلغم باشد علاجش فصد صافن یا باسلیق ست و نوشانیدن جلاب از بادرنجبویه و نیلوفر و اصل السوس مقشر و گاوزبان هر یک سه درم گلقند شکری ده درم و غذا نخوداب بشیرهٔ مغز قرطم و بعد النضج تنقیهٔ بدن بحب افتیمون یا مطبوخ آن و اگر ازان کراهت کند بگیرند سنا هفت درم گل سرخ و بادرنجبویه و نیلوفر هر یک سه درم شکر سفید ده درم جوشانیده و صاف نموده معجون نجاح پنج یا هفت مثقال دران حل کرده سحرگاه بنوشانند و این حب افتیمون ایشان را نافع بود و اسهال برفق بغیر اذیت کند افتیمون بست درم بسفائج و ایارج فیقرا هر واحد ده درم غاریقون پنج درم نمک هندی سه درم اسطوخودوس هفت درم شربتی ازان سه درم و دواء المسک حار و این مفرح نیز ایشان را نافع است و نسخهٔ او همانست که در قول ابن عباس گذشت لیکن وزن هلیلهٔ کابلی چهل عدد و هر واحد از ادویه دو درم و مشک تبتی یک دانگ و قاقله عوض سک است باقی بدستور شربتی یک مثقال.

و اگر بسبب احتراق سودای طبیعی حادث شود عسر علاج و البطاء برو دارد از سائر انواع باشد علاجش تنقیهٔ دماغ و جمیع بدن است از خلط سودا بحب افتیمون و مطبوخ آن و ایارج روفس و جالینوس و لوغاذیا و معجون نجاح بکرات و مرات و هر صباح جلاب از بادرنجبویه و گاوزبان و نیلوفر و بنفشه هر یک سه درم و از گلقند شکری ده درم بنوشانند و غذا نخوداب بشیرهٔ مغز قرطم و اندک ماش مقشر دهند و هر گاه نضج در قاروره ظاهر شود مطبوخ افتیمون یا مطبوخ هلیلهٔ سیاه بنوشانند و نوشانیدن ماء الجبن با افتیمون ایشان را نافع است صفت ماء الجبن بگیرند یک رطل شیر بز و جوش دهند و یک اوقیه سکنجبین انداخته حرکت دهند تا جوش آید پس فرود آورده صاف نموده آب و بنوشند و شوربای خروس پیر بالبسفائج نیز ایشان را نافع است و ایارج جالینوس در تنقیهٔ دماغ صاحب این مرض خاصیت عجیب است و حقنهٔ لین که در قول گیلانی گذشت بعمل آرند با اضافهٔ بابونه و غیر آن و آنچه نشاط آرد و سماع و اخبار ساره و ملاقات شخصی که موانست باشد و تغریق راس بروغنهای مرطب و ریختن آب شیرین نیمگرم بر سر و نطول آب تخم خطمی و غیر آن که در قول صاحب کامل گذشت بعد ازان و دوشیدن شیر از پستان بر سر و نهادن پنبه بشیر تر کرده بران و سعوط بادهان مذکوره بعمل آرند و هر صبح جلاب بعرق گاوزبان بشکر ده درم و یک مثقال ازین مفرح بدهند بگیرند گل سرخ و سعد و قرنفل هر واحد پنج درم بسباسه قرفه تخم فرنجمشک پوست ترنج هر یک سه درم مشک خالص یک دانگ کوفته بیخته بشربت سیب یا ترنج بسرشند و این دواء المسک حلو ایشان را نافع است مروارید لسد کهربا ابریشم خام مقرض هر یک دو درم مشک خالص یک نیم مثقال تخم فرنجمشک تخم نمام تخم مرزنجوش مصطکی

نسخهٔ مطبوخ افتیمون

نسخهٔ حب افتیمون

نسخهٔ مفرح

نسخهٔ دواء المسک حلو

جوز بوا قاقله دار فلفل دار چینی قرنفل زنجبیل اسارون سنبل هندی پوست ترنج بهمن سفید و سرخ تخم بادروج هر واحد یکنیم درم کوفته بیخته بعسل بسرشند شربتی ازان یک مثقال و اگر سبب احتباس حیض باشد علاجش تلطیف دم و طمث ست و هر صبح جلاب از مویز سیاه و شاهتره و اصل السوس و ترنجبین یک یک درم و شکر ده درم بنوشانند و غذا مزوره آب نخود و شیره حب قرطم در زیرباج معمول بسر که و نخود و زعفران و شکر دهند حجه الهی گوید که اگر سببش خلط سوداوی مخصوص نفس دماغ باشد فصد صافن و تفریق سر با دهان مرطبه و ادهان و شیدان شیر بر سر کنند و هر صباح خمیره بنفشه ده درم گاوزبان یکدرم اصل السوس یکدرم ترنجبین ده درم بنوشانند و نخود آب با لحوم بره و جوزه مرغ فربه خورانند و اگر مادی تپ باشد ماء الشعیر و نخود بروغن بادام و اسفاناخ و کدو دهند و بعد ظهور نضج این مطبوخ افتیمون چند مرتبه بدهند نسخه آن هلیله کابلی هلیله سیاه هر یک ده درم هلیله زرد هر یک چهار درم مویز منقی بست درم سنای مکی شش درم گل سرخ پنج درم افسنتین شکاعی بادآورد هر واحد چهار درم اسطوخودوس کمادریوس بسفایج کوفته هر یک سه درم گاوزبان بادرنجبویه هر یک پنج درم سنبل هندی قرنفل هر واحد یکنیم درم تخم بادرنجبویه تخم فرنجمشک بدهر یک دو درم انیسون بادیان هر واحد یک درم همه را در شش رطل آب شیرین بجوشانند تا ربع بماند پس افتیمون سه درم دران انداخته مالیده صاف کنند و غاریقون یک درم صبر چهار دانگ نمک نفطی دو دانگ لاجورد تخم حنظل کتیرا هر واحد یکنیم دانگ شکر ده درم بران انداخته بقدر احتیاج ازان بگرم وقت سحر بنوشند و کسی که اخراج صفرا معتاد است بجای هلیله زرد هفت درم در مطبوخ و سقمونیا نیم دانگ در سر دارو افزایند از مولدات سودا پرهیز کنند و در تخفیف آن کوشند و اگر سببش امتلای جمیع بدن از سودا باشد علاجش همین ست لیکن قوی تر ازین و علاج مالیخولیا که از احتراق بلغم باشد همانست که در قول ابن الیاس مذکور شد و این سکنجبین افتیمونی صاحب مالیخولیا و توحش و صرع را نافع ست افتیمون ده درم بسفایج شش درم بادرنجبویه تخم بادروج تخم فرنجمشک هر یک بنادرونج بهمنین سانج سنبل قاقله هر یک نیم درم تخم کشوث تخم کاسنی اصل السوس بیخ کاسنی هر یک یازده درم گاوزبان پانزده درم زوفا کمافیطوس و مشا هر یک چهار درم مویز سیاه و شاهتره پنج درم گلقند شکری مثل مجموع همه ادویه را در سرکه کهنه یک شبانه روز تر کنند بعد ازان پنج رطل آب بران ریخته بآتش ملایم بجوشانند و صاف کرده شکر بقدر یکه طعم او محسوس گردد بران انداخته بقوام آرند شربت پنج درم بماء الجبن یا آب خالص و این روغن لبوب سبعه اصحاب مالیخولیا و امراض سوداوی را نافع مغز فندق مغز بادام مغز پسته کنجد مغز جوز مغز چلغوزه مغز تخم کدو مساوی روغن برآرند و بقدر نیم درم ازان سعوط کنند و این حقنه لین نافع این مرض ست بابونه اکلیل الملک و دیگر ادویه که در قول گیلانی گذشت هر یک پنج درم و ترنجبین پانزده درم عوض مغز فلوس و روغن بنفشه و نسخه مفرح حار در قول ابن الیاس مسطور شد خصوصاً قرشی شسته عرق ابتدا بفصد کنند اگر در خون کثرت یابند یا از قیفال چنانچه در صنف اول یعنی مالیخولیای دماغی و یا از اکحل و باسلیق و صافن چنانچه در نوع ثانی و ثالث یعنی مالیخولیا که ماده آن جمیع بدن باشد و در مراقی پس اگر خون سیاه و غلیظ بر آید مقدار حاجت برآرند و الا بسرعت بند کنند که هنوز ماده مستقر در دماغ بود و در عروق بدن منتشر نباشد و درین هنگام رگ پیشانی صواب باشد و در هر سه انواع آن در ابتدا ماء الشعیر مبزر و بارده مثل اسفاناخ و کشنیز یا ساده بشکر دهند یا جلاب بگلاب عرق گاوزبان بشکر و تخم ریحان یا مربای سیب بعرق گاوزبان یا شربت نیلوفر یا شربت شاهتره بعرق گاوزبان تنها و بعرق بید و عرق بادرنجبویه بنوشانند و یا مطبوخ بادرنجبویه و اسطوخودوس و گاوزبان و اصل السوس و سپستان و گل سرخ بشکر یا خمیره بنفشه یا گلقند دهند و اغذیه جید الکیموس مرطب بسیار مثل شوربای جوزه مرغ و ماکیان فربه و بره و بزغاله خورانند و یا حاجت به نافیه و تفاحیه حصرمیه هنا اگر سودا از احتراق صفرا باشد و در سن شباب و فصل و بلد حار یا حلیه یا رشته اگر هضم احتمال کند و مالیخولیای مراقی نباشد چه مراقی را ضعف معده لازم است و دیگر اغذیه در قول گیلانی گذشت حلوا از شکر و نشاسته و روغن بادام خشخاش و تخم خرفه سوده یا شیره آن داخل کرده و فواکه و ادهان بارده که سابق مذکور شد استعمال نمایند و چون علامات نضج ظاهر شود و قوت متحمل باشد تنقیه بمطبوخ فواکه در صفراوی و بمطبوخ افتیمون یا حب آن در سوداوی نمایند یا پنج درم تا هشت درم افتیمون با شیر تازه و شکر و یا سفوف سودا با ماء الجبن دهند و اطریفل صغیر تنها یا مقوی با افتیمون خصوصاً در مالیخولیای دماغی نیکوست و تمهید تنقیه بعد هر اندک مدت نمایند و انفع اشیا که درین باب مشاهده در آمده ماء الجبن ست که دران افتیمون و هلیله سیاه خیسانیده و شربت شاهتره و روغن بادام بران انداخته باشند باید که ایشان را از معالجه یعنی استعمال مطبوخات منضجه و مسهلات بعد از ان رحمت دهند تا قوت بتکرار تنقیه ساقط نشود و از نکایت مسهل استراحت یابد و در ایام راحت و عقب تنقیه مفرحات یا تقویه استعمال کنند و لزوم عقل ایشان نمایند بملازمت شخصی که ازان محبت داشته باشند مثل حفظ کسی که مهیب با وقار بود و صاحبان این مرض را مهابت او باشد و در بعض گمانهای فاسد ایشان با آنها مائل شود تا حدت و غضب ایشان نشود و مجادله زیاده نشود و اکثر عروض مالیخولیا مردمان عقیل را باشد بسبب کثرت افکار ایشان در علوم و تدبیرات معیشت و بسبب حرارت مزاج و قلوب کبراس و دماغهای ایشان اطبا گویند که مبادرت بفصد نمایند

اولاً از صافن و ثانیاً از اکحل و از غذا بر اکیان و شیر و تخم مرغ و کاهو و کدو و بر روغن بادام اقتصار نمایند و هر صباح بقیراطی از بندق هندی و اندک مشک خالص در روغن گاو تازه حل
نموده سعوط کنند و در هر هفته یکبار لاجورد دو افتیمون هر واحد یک مثقال با ماء الجبن و سکنجبین بخورند و هر روز پنج درم اسپغول با پانزده درم شکر سفید سحرگاه در گلاب هند کرین علاج مجرب ست
و مداومت این معجون کنند که از اختیارات پسندیدهٔ ما برای انواع جنون ست سنای مکی پاک کرده بست درم برگ حنظل صبر اسارون افتیمون بسفایج هر کدام هشت درم
گل سرخ شش درم مروارید ناسفته چهار درم لاجورد سه درم عنبر اشهب مشک خالص نیم مثقال شکر سفید پنج برابر مجموع شکر را با شیر گاو سفید حل کرده بقوام آرند و ادویه را
کوفته بیخته بسرشند و در هر سه روز مقدار سه درم بخورند و مداومت حمام کنند و خواب بر شمل گل سرخ و بنفشه و موز تر و آب نمایند اگر تابستان باشد و الا احتراز از هوا کنند و نقد
آن حسب فصول نمایند و آنچه بالخاصیت در اقسام جنون و مالیخولیا فائده دهد تریاق الذهب ست و تعلیق فادزهر او نیز مردار با خود داشتن و خوردن صفت تریاق الذهب
که بارها تجربه کردم صحیح یافتم و از مالیخولیا و صرع و جذام و استسقا و یرقان و حصر بول و بواسیر خلاص گرداند مروارید ناسفته هر قدر که خواهند در صلایه انداخته ترشی ترنج یا
آب لیمو در شمل آن بسایند و در شیشه کرده دهن او محکم بسته در آب گرم سه هفته بدارند تا حل شود بعد از آن بگیرند صبر سقوطری هفت درم سقمونیا پنج درم افتیمون دارچینی
قصب الذریره هر واحد چهار درم لاجورد قرنفل عود هندی صندل سرخ صمغ عربی کتیرا هر واحد سه درم همه را سائیده به آب محلول مذکور سرشته حبها بقدر نخود سازند شربتی از آن یک حب
و اگر تفریح عظیم و تقویت باه از آن مطلوب باشد طلا را بگدازند و آب محلول مذکور چند قطره بران چکانیده بسایند و با ترکیب سابق بیامیزند و گاه نادزهر حیوانی آمیخته شود و از
سموم فی الحال خلاص میگرداند و هر گاه بقدر دو قیراط از مرکب مذکور در آب شگوفهٔ ترنج حل کرده در بینی صاحب یرقان بچکانند همان روز رنگ را باصلاح آورد و در سرکه
مصروع را افاقت بخشد و در روغن بنفشه محافظت از طاعون و وبا کند هر گاه بینی را بدان هر روز چرب کنند و یک قیراط از آن بخورند و اگر در شیر ماده اسپ حل کرده پاره
صوف را بدان آغشته زن بعد از حیض حمول سازد بسرعت حامله شود و اگر در مسکه گاوی حل کرده مجذوم قبل از ریختن اطراف او بخورد به شود و برای تنفث حصاة
با آب کرفس و بجهت خفقان با آب گاوزبان و بادیان سبز و برای بواسیر با آب عناب بخورند و گاهی هر دو نوع بهمن اضافه کرده میشود و جالینوس بهمن سرخ و ایضاً
کشنیز تر و خشک ام کرده و سر ایشان را بدانچه در سرسام گذشت طلا نمایند میر عوض مینویسد که در ابتدای مرض و در مالیخولیای دماغی رگ صافن بکشایند و الا رگ اکحل
و این منضج و مسهل بیخ بادیان بیخ کاسنی اصل السوس بسفایج گاوزبان بادرنجبویه هلیله کابلی جوشانیده صاف نموده افتیمون بقدر حاجت مالیده با ترنجبین بنوشند و سکنجبین
افتیمونی بنسخهٔ شیخ الرئیس در انضاج و تنقیه برفق اثری عجیب دارد هر بامداد بطریق مناسب ده روز بنوشند و نسخهٔ آن در قول خجندی گذشت و این شربت از مجربات
حکیم علی در صورت قلت ماده و استعداد اعضای رئیسه بتولد غلط سوداوی عظیم النفع است تخم کاسنی بادرنجبویه تخم فرنجمشک هر کدام بست درم گاوزبان سی درم برگ
بادرنجبویه پانزده درم اصل السوس ده درم بسفایج بادیان هر کدام هفت درم همه را در شش مثل آن گلاب و چندان آب سیب بجوشانند تا سه چند بماند صاف نموده
قند سفید آمیخته شربت یا سکنجبین مرتب سازند و بعد از حصول نضج این مطبوخ افتیمون بنوشند هلیله کابلی اسطوخودوس مویز منقی هر کدام ده درم شاهتره بسفایج سنای مکی
هر یک پنج درم در سه رطل آب بجوشانند چون یک رطل بماند افتیمون ده درم دران انداخته بگذارند تا سرد شود و صاف کرده غاریقون سفید یک درم تربد سفید دو درم
صبر سقوطری مثل آن اضافه کرده با شکر شیرین ساخته بنوشند و این مطبوخ حنین بن اسحاق بجهت زنی صاحب سودا تالیف نموده هلیله زرد و هلیله سیاه و هلیله کابلی
بسفایج در سه رطل آب بجوشانند تا بنصف آید سنای مکی افتیمون اضافه نموده چند جوش داده صاف نمایند پس آلو بخارا تمر هندی مویز منقی با دو رطل آب علیحده
بجوشانند تا بنصف رسد صاف کرده بنسبت و پنج مثقال آنرا با چهل مثقال آب صاف کرده اول و پانزده مثقال شکر سفید بنوشند و این طبیخ افتیمون موافق
نسخهٔ کامل ست هلیله زرد ده درم هلیله کابلی هلیله سیاه هر کدام هفت درم هلیله آمله هر کدام چهار درم مویز منقی سی درم آلو بخارا پانزده دانه گاوزبان برگ بادرنجبویه
اسطوخودوس غافث هر کدام چهار درم بسفایج سه درم تربد سفید کوفته دو درم همه را در پنج رطل آب بجوشانند تا یک رطل و ثلث رطل بماند آنگاه افتیمون پنج درم اضافه
نموده بجوشانند تا بیک رطل آید مالیده صاف نموده غاریقون سفید یک درم با قدری عسل سرشته اضافه کرده بنوشند و چون ده بار یا زیاده اجابت شود
عمل دوا را بلعاب اسپغول بیک مثقال گلاب عرق گاوزبان عرق بید و قند سفید قطع باید کرد و بعد از آن بتعدیل مزاج بکوشند و سر را بعد تراشیدن موی بروغنهای
مرطب چرب سازند و حمام رطب با آب شیرین پیوسته استعمال نمایند و اگر نوبت دیگر مسهل دهند بحب ایارج فیقرا یا حب اسطوخودوس کنند و از بنفشه نیلوفر و جو مقشر و بابونه و اکلیل الملک و

نسخه معجون جنون

نسخه تریاق الذهب

نسخه مطبوخ افتیمون

نسخه طبیخ افتیمون

و پوست خشخاش نطول سازند و اگر بدن خشک و لاغر و ماده کمتر باشد و غلبهٔ خون چندان محسوس نشود بهیچ وجه فصد و مسهل و اندازند و ترطیب بدن و تعدیل مزاج و تفریح و تقویت قلب
بکوشند و از بهترین منقیات که اصحاب مالیخولیا را در صورت احتیاج تنقیه بآن محتاج اند ماء الجبن باین صورت ست بگیرند شیر بز جوان سرخ رنگ فربه که مدت چهل روز از زادن او گذشته باشد
مقدار دو رطل و در دیگ گلین نو بجوشانند و بچوب انجیر که سر او را منقشر نموده و کوفته باشند حرکت همی دهند و بعد از آنکه دو سه جوش آید سکنجبین بسیار ترش بقدر دو اوقیه دران انداخته نهند
تا سرد شود و صاف کرده افتیمون پنج درم بروغن بادام چرب ساخته دران بخیسانند و صبح بدست مالیده صاف نموده لاجورد مغسول حجر ارمنی هر کدام یک مثقال اضافه نموده بنوشند
و اگر خواسته باشند شبانگاه وقت خفتن حب لاجورد و معجون نجاح سرشته ورق نقره پیچیده بخورند و یا مدادماء الجبن با مغز فلوس و ترنجبین و شیرخشت بدهند و اگر طبع مجیب باشد و قلیل باشد
ماء الجبن ساده عجیب النفع است و تصرفات بحسب مزاج اندران جائز است چنانکه گاهی تمر هندی دران بخیسانند و بقند سفید شیرین ساخته بدهند و گاهی اسطوخودوس و افتیمون
و گاوزبان بحسب احتمال قوت و وقت و عادت بیفزایند و مداومت حمام رطب در روز مسهل بعد از فراغ اسهال و در روز راحت قبل از غذا و نطول آب گرم بر سر بغایت سودمند
و باید که مجلس او را بازهار بارده و میاه جاریه و اوتار سازها و الحان دلکش آراسته دارند و در جمیع احوال از رعایت قلب و تقویت آن غافل نباشند و بمفرحات و مبدلات بتفریح و تعدیل
وی کوشش نمایند و مفرح یاقوتی بوعلی درین باب از مجربات ست گیلانی گوید که علاج مالیخولیای حادث از احتراق سودای طبیعی اینست که اگر علامات خون ظاهر باشد فصد
هفت اندام و تقلیل خون سوداوی بدفعات نمایند زنان را برای ادرار حیض فصد باسلیق و صافن کنند اگر فصد ممکن نبود تدبیر ترطیب و تنقیه بنوعی کنند که در قول ابن عباس گذشت و یا
بماء الجبن سفوفی دهند که در قول جرجانی مسطور شد و معالجه او بعلاج خفقان بارد کنند و اگر در بدن او حرارت و در نبض سرعت باشد علاجش بعلاج خفقان مع الحرارة نمایند و معجون
نجاح و معجون افتیمون بشربت بادرنجبویه بحر الیشان نافع ست این مطبوخ افتیمون برای این علت و جمیع امراض سوداوی از جرب کهنه و بهق سیاه مفید بود هلیله سیاه بست درم
بسفائج کوفته چهار درم تربد کوفته یکنیم درم مویز منقی پانزده درم در چهار رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند پس هفت درم افتیمون انداخته یک جوش دهند و مالیده صاف نموده
دو ثلث رطل از آن بگیرند و غاریقون ثلث درم شحم حنظل دو دانگ نمک نفطی یک دانگ بعسل سرشته سه ساعت قبل از مطبوخ بخورند پس مطبوخ مذکور بنوشند و انچه این در جمیع
امراض سوداویه و قولنج رانافع میکنند شوربای خروس پیر ست که بآب و نمک و شش درم بسفائج کوفته بپزند و شوربای آن بنوشند و علاج مالیخولیای حادث از سودا که از احتراق
بلغم باشد مثل علاج مذکور ست و این معجون را بغایت ستوده اند بگیرند هلیله جات و افتیمون و افسنتین و آمله مساوی واندک سقمونیا کوفته بیخته بعسل بسرشند بعده تربد و خربق
سیاه و سقمونیای مشوی بتقویت داده در هر سه روز یکبار دو درم تا سه درم بدهند و اگر در معده ورم نباشد بعضی متاخرین می نویسند که در مالیخولیای سوداوی منضج از عناب
ده دانه گاوزبان بادرنجبویه تخم کاسنی نیم کوفته هر یک دو مثقال جوش داده صاف نموده یک اوقیه گلقند مالیده باز صاف کرده یا ده درم شربت بنفشه داخل کرده بدهند
و تعدیل غذای او بنخود آب با مغز بادام و اسفاناخ یا ماش مقشر و گوشت بره و بزغاله و شیرخواره و فواکه رطبه کنند و در ایام منضجات بدن را بروغن بادام و بنفشه بمالند و سعوط
بآن کنند و بعد از آنکه ترطیب بدن بهم رسیده و اخلاط نضج یافته قابل تنقیه شده باشد بمطبوخ افتیمون و بسفائج و هلیله چند مرتبه تنقیه نمایند و اگر بدن ضعیف باشد تنقیه
باین مطبوخ نمایند عناب سپستان هر یک پنجاه عدد شاهتره سنای مکی هر یک پنج درم هلیله سیاه گاوزبان بسفائج مقشر نیم کوفته افتیمون هر یک سه درم گل سرخ چهار درم
علی الرسم طبیخ نموده صاف کرده دران ده درم فلوس خیارشنبر و تمر هندی و ترنجبین هر یک و استار و فانیذ یک استار حل نموده صاف کرده روغن بادام شیرین یک مثقال
بران ریخته نیم گرم نموده بیاشامند و اگر ده درم شیرخشت زیاده نمایند قوی تر میگردد و یا این مطبوخ بسفائج مقشر کوفته اصل السوس مقشر کوفته پوست بیخ کاسنی گاوزبان بادیان
بادرنجبویه هلیله کابلی هر یک بقدر حاجت جوشانیده صاف کرده ترنجبین و شیرخشت دران حل کرده باز صاف نموده نیم گرم بیاشامند و ایضاً تنقیه بحبوب افتیمون یا بحقنه برای
ازالهٔ ماده و باقی فرمایند اگر معده ضعیف نباشد و مابین مسهلات روغن بنفشه سعوط نمایند و شیر دختران بر سر دوشند و آب نیم گرم بر سر ریزند و بر ساقین و قدمین و سر بدن روغن بنفشه
و روغن گل نیم گرم بمالند و حمام و آبزن لازم گیرند و تغذیه بشوربا و آب پاچه نمایند و محافظت از تخمه و بدهضمی کنند و ایضاً بعد از تنقیه استعمال مرطبات و مقویات دماغ و قلب نمایند و دوام
نطولات مرتب از بابونه و شبت و اکلیل الملک و اصل السوس سر ریزند و ادهان مناسبه چون روغن بنفشه و کدو و بادام بر سر بمالند و اغذیه مولد خون صالح و لطیف باشند ماهی رضراضی و یخنی
بزغاله و لحوم خفیفه مثل جوجه مرغ و دراج خورانند مؤلف اقتباس می نویسد که شخصی را مالیخولیای نائبه بود که در اول موسم بهار پیدا آمدی و تا شروع زمستان میماند و درین اثنا هیچ معالجه سود مند
نشدی و پیش از ظهور نوبت بیک هفته در دسر عارض میشد من در شروع در دسر تارک سر او را داغ خام نهادم و بها نوقت یکعدد زردی بیضهٔ سنگ پشت زعفران سوده در یک تولہ روغن آمیخته گفتم

که بدست خوب برانجا بمالند تا همه جذب شود و تا ستره روز همین نمط العمل آرند و این دوا دادم شیر مغز بادام هفت عدد گل سرخ یک توله برگ تنبول پخته سه عدد و عرق شاهتره هفت توله
و کیوڑه پنج توله و گلاب چهار توله و شربت گاوزبان و نیلوفر هر یک دو توله داخل کرده تخم بادرنجبویه سه ماشه تخم شربتی چهار ماشه پاشیده بنوشند در عرصه سه روز درد سر موقوف شد و مالیخولیا
خفیف پدید آمد و همین دوا در عرصه یکماه بتمامه زائل گردید و در سال آینده بدستور بتدبیر عمل آمد همه اعراض خفیف تر ظاهر گشت و در سال سوم هیچ اثری خفیف هم ظاهر نشد و صحت کلی یافت

علاج مالیخولیای مراقی

اول فصد باسلیق نمایند از دست چپ و بقول جالینوس و مسیحی اسلیم چپ و بقول روفس و ابن جزله صافن کشایند و ابن سرافیون و رازی گویند که فصد صاحب این مرض
از اکحل و صافن گیرند و اگر قوت قوی باشد در هر چهل روز فصد باسلیق سودمند است و باید که فصد وسیع نمایند پس اگر بسبب ورم معده و احشا یا سوء مزاج حار محرق در آن باشد
تدارک او نمایند بدانچه در بحث اورام معده و علاج امراض حار معده و جگر خواهد آمد و تبرید و ترطیب و تقویت سر کنند بچیزهائی که در امراض حار دماغی مسطور شد و همچنین تقویت قلب
چنانچه ذکر یافت و اگر بسبب ورم حار مراق باشد معالجه و تحلیل او بمثل اورام حار نمایند و تقویت سر ملحوظ دارند و تغریق راس با دهان مقوی و مرطبات کنند و محاجم بشرط
بر مراق گذارند و در چنین حالت تسکین جگر نمایند بلکه اگر درین علت حرارت جگر محرق خون در یابند برای منع تولد سودا در آن اصلاح حال کبد باشیای مبرده مرطبه کنند
و تقویت طحال نمایند و محاجم بر مراق نهند و در صورت گرمی جگر حال بیمار مثل کبودین میباشد پس تدارک او با شربهٔ بارده همچون شیرهٔ تخمهای سرد و آب کاسنی و ماء القرع
و آب هندوانه و ماء الشعیر و شربت بنفشه و تنقیهٔ مادهٔ آن آب کاسنی و آب لبلاب و مغز فلوس و تمرهندی و شیرخشت و ماء الجبن نمایند و رگ باسلیق کشایند و غذا باید دهند
و هر وقت که طعام خورند اندک کاهو و کاسنی با سرکه بخورند و اگر سده باشد و یا حاجت تلطیف خلط بود اندک کرفس اضافه نمایند و اگر سده باشد چقندر و اسفاناخ نیز موافق
باشد و کاهو و کاسنی پخته و خام نیز نافع بود و اگر هاضمه قوی باشد و در عروق جگر سده نبود طعام سرد و غلیظ مثل هلیم و مصوص ماهی تازه و کرش گاو و کله پاچه بسرکه پخته
دهند و ایضاً برای حرارت جگر و سده طحال سیما آب کاسنی سبز مروق شیرهٔ خیارین شیرهٔ مغز تخم هندوانه هر یک شش ماشه گلقند دو توله با قرص زرشک صبح و بجهت آخر روز آملهٔ مربی
ورق نقره یک یک عدد و شیرهٔ مغز تخم هندوانه شش ماشه گلاب عرق کیوڑه دو دو توله عرق گاوزبان پنج توله گلقند نسترن دو توله بدهند و همچنین بهر تبرید کبد آب کاسنی تازه
شربت بزوری و یا شیرهٔ تخم زرشک و شیرهٔ خیارین عرق عنب الثعلب عرق کاسنی گلاب سکنجبین شربت بزوری و یا دواء المسک بارد و شیرهٔ تخم خرفه عرقیات مذکوره گلاب شربت انار
و یا کاسنی چکیده شربت بزوری گلقند بدهند و صندل سفید بگلاب سائیده و پارچه تر کرده بر موضع جگر گذارند و اگر حرارت زیاده باشد کافور هم اضافه کنند و اگر بسبب ضعف
طحال باشد رگ باسلیق زنند و تنقیه سپرز و تقویت آن نمایند بدانچه در باب امراض طحال ذکر یابد و ماء الجبن مرتب سکنجبین افتیمونی باید داد و هر چه در مالیخولیای سوداوی
گذشت بکار برند و ایضاً اگر ماده در طحال باشد بقصد اسهال و مضمرات طحال که در محلش مذکور گردد اشتغال ورزند و دواء الخردل و مانند آن بر طحال بمالند تا که طحال ماده را
بسوی دماغ ارسال ننماید و با وجود آن از رعایت مزاج و حمایت قلب غافل نباشند و در طحالی بهر اسهال ادویهٔ قویه دادن باک ندارد و گفته اند که در هر عضوی که ماده باشد
در تنقیه و تقویت آن عضو سعی کرده در مقام هر یک مضبوط است توجه نمایند و باید که بر مراق اطلیهٔ و اضمدهٔ محلله و رادعه و مانع تولد نفخ بعمل آرند و انجیر در سرکه تر کرده مالیده باندک
روغن گل طلا نمودن از مجربات است و همچنین عصیر برگ کاسنی و کشنیز سبز و گل سرخ در پیوند خطائی هر یک دو درم ضماد کردن و بیاد کش خشک و تخم آن و همچنین جدوار در آب کشنیز
و گلاب و سرکه و تدهین بروغن گل نمایند و چون فساد در مراق بسیار باشد پس داغ نهادن بر جانب راست نسبی مفید است اما آنجا که بسبب ورم طحال یا رحم و غیره باشد علاج آن ورم
کافی بود و آنچه مولودی بود علاج نپذیرد کذا فی الیبار و گویند که علاج این مرض ترک استفراغ قوی است اولاً اگر بسبب معده یا ماساریقا یا مراق باشد تا منجذب نگردد مواد فاسده سوی
معده و احشا و باعث زیادتی ورم و سده گردد و احداث تشنج و موت نماید مگر عند ضرورت شدید از کثرت ماده و بودن آن در فضای معده و خوف زیادتی حدت و عفونت و انتشار
آن در بدن که درین صورت جائز است و لیکن برفق و سهولت بمطبوخ یا حقنهٔ غیر حاد و قی درین علت جائز نیست جهت آنکه ماده را بسوی اعلی متوجه میگرداند مگر آنکه طبیعت دفع نماید
ماده را بقی و قی بسهولت آید که درین حالت اولاً منضجات موافقه خورانیده بعد ظهور نضج تام بمطبوخ افتیمون و ایارج فیقرا و یا بدوای دیگر حسب مزاج قی نمایند تا بآسانی قی آید و ایذا
باحشا نرسد و درین مرض محتاج میگردند باستفراغ سودا برای دو فائده یکی مضادت رطوبت بیبوست را دوم منع تولد ریاح و ابخره و منع صعود آن بسوی دماغ و بقول شیخ
در مالیخولیای مراقی نیز اصلاح کبد بیشتر واجب است تا در آن سودا متولد نشود و اکثر اصحاب آن باشیای مبرده مرطبه منتفع میشوند بجهت آنکه ترطیب میکنند و مضر نیست

سودا ایمن باشند و بنا بر آنکه مانع اند از تولد ریح و بخار که متصاعد شود بسوی راس امید است و اگرچه انتفاع باشیاء بارده انتفاع حقیقی قاطع مرض نیست لیکن بارد چون طبیعت باشند ازان
مادهٔ سودا متولد نمیشود و ایضاً مادهٔ حاصله تبخر نمیگردد و امید است که طبیعت بران استیلا یابد و اصلاح آن نماید و بدانکه تدبیر مغلظ مولد بلغم مناسب است که مقاومت سودا میکنند و تدبیر
ملطف بنا بر سهولت انفعال خود از احتراق گاهی ضرر و اعانت سودا مینماید و بسبب نفع خروج بلغم لزج و اسهال در بعضی مغرور نشوند زیرا که آن نفع بدین جهت نیست که استفراغ بلغم نافع
آنهاست بلکه انتفاع ازان بدین سبب ست که کثرت و انضغاط اخلاط ازانها زائل میشود و ابخره قلت می پذیرد و اما نافع بالذات استفراغ سوداست و گویند که ادویهٔ مسهله اگرچه درین مرض
شدید المنفعت باشند لیکن از جهت ضعف معده مضر اند پس میباید که با آنها ادویهٔ مقوی معده آمیزند و یا وقتی مسهلهٔ مرطبه استعمال کنند و وقتی دیگر ادویهٔ مقویه بعمل آرند و گلقند و سکنجبین و مفرحات
و جوارشات مقوی معده و دل مفید بود و گویند که نوشیدن عرق برگ تاج خروس درین مرض مفید است **تدبیر مراق حار مزاج** اگرچه قاروره سفید و نبض بطی بود ترک استفراغ
و ادویهٔ حاره کنند و بترطیب و تبرید مزاج بجهت منع صعود ابخره بدماغ و منع تولد سودا و دفع حرارت و یبس و جفاف عارض از مادهٔ محترقه نمایند و آب کاسنی مروق و ماء الجبن
و شاهتره شدید النفع است و آب عنب الثعلب مروق با ترنجبین نیز مفید و نوشیدن شیر خر بسیار نافع بود و طریق آن بدستور مقرر در دق است و اگر بهم نرسد شیر زنان نیز نافع
و شربت نیلوفر و شربت دینار نیز مفید ست و بهر تبرید جگر آرد جو و صندل مجاب بر جگر ضماد نمایند و استعمال معجون راحت برای تبرید و ترطیب و منع صعود ابخره خیلی سودمند ست
و بهر تقویت معده شربت انار و به و زرشک و سیب و سکنجبین رمانی و سفرجلی و غیره نافع شناسند و گاه گاهی تلیین طبع بلبلاب یا بحقنهٔ لین و یا از قسم مسهله نرم نمایند و نقوع
سودا با ماء الجبن مناسب ست و ریاح مراقی نیز اکثر بماء الجبن زائل میشود و در باب اطریفل زمانی جامع است و باید که مطبوخ و مسهل اصحاب مراق قلیل الاجزا باشد چنانچه
در صورت قبض طبخ گل بنفشه و نیلوفر و گاو زبان و عنب الثعلب تخم خیارین کوفته کاسنی کوفته مویز منقی شاهتره آلو بخارا پوست بیخ کاسنی افتیمون مغز فلوس گلقند روغن بادام
و اکثر در ماء الجبن خیسانیده میدهند و اگر طبیعت مجیب باشد و ماده اندک ماء الجبن ساده با شربت نیلوفر کفایت کند و فائدهٔ تلیین طبع رساند و گاهی خیارین دو توله تخم خربزه
یک توله خار خسک شش ماشه در ماء الجبن خیسانیده مالیده صاف نموده شربت بزوری یا زرشک داخل کرده میدهند پس متوجه ترطیب دماغ و تعدیل آن گردند بریختن شیر
دختران و آب نیمگرم بسیار بر سر و مالش آن با دهان مرطبهٔ مذکوره و **ایضاً** بعد استفراغات مفرحات یاقوتی مثل معجون یاقوت و جوارش شاهی و آملهٔ لولوی و معجون فلاح
و اطریفل کشنیز معمول ذکاء الله خان و خمیرهٔ خشخاش کوکناری و زرد و خمیرهٔ ابریشم بارد علوی خانی و خمیرهٔ عود ترش و معجون نقره و طلا و معجون صندل و مفرح بارد و یاقوتی بارد
دهند و شربت الغرا و شراب الصالحین و عرق شیر درین باب بسیار نافع است و یا خمیرهٔ مروارید یا خمیرهٔ گاو زبان با شیرهٔ تخم خرفه و عرق گاو زبان و شربت انار یا دیگر
اشربهٔ مناسبه چون گلاب و عرق بید مشک و شیرهٔ کشنیز خشک و تخم کاهو و تخم خرفه با شربت سیب و شربت گاو زبان تخم ریحان یا فرنجمشک پاشیده حسب حاجت استعمال نمایند
و ماء الشعیر با شربت خشخاش و سعوط بروغن کدو و بنفشه و نیلوفر بعمل آرند و انکباب و نطول و ضماد و سعوط معمولی که هر یک در قرابادین مسطور شده بکار برند و اگر با وجود حرارت
و حدت مزاج یبس و لاغری باشد غذا ماء الشعیر و مزورهٔ بارد مانند کدو و بقلهٔ یمانی بروغن بادام دهند و اگر در بدن ضعف باشد بچوزهٔ مرغ و کلهٔ گوسفند و بزغاله غذا سازند
لیکن از بسیار خوردن و شب خواری پرهیز نمایند و یا آب یخنی با افشرهٔ لیمو و تمر هندی دهند و اگر ضرورت نباشد حموضات ندهند **ذکر بعض تراکیب نافع مراق در مزاج حار**
از مطب اساتذهٔ کبار اگر بیخوابی باشد بنگ در شیر میش آمیخته برکف دست و پا مالند و قدری افیون در ماء الشعیر حل کرده نوشانند یا در شیر زنان حل کرده سعوط نمایند و از آن
نقوع در همراه پنج شش مرتبه استعمال کنند آمله کشنیز هلیلهٔ سیاه هر یک شش ماشه برادهٔ صندل چهار ماشه در عرقیات خیسانیده شربت نیلوفر داخل کرده بنوشند **ایضاً**
اگر با صعود بخارات و تیرگی رو باشد مفرح بارد همراه شیرهٔ کاهو شیرهٔ خرفه هر واحد شش ماشه عرق عنب الثعلب عرق صندل شش توله شربت بنفشه تخم ریحان چهار ماشه
داخل کرده بدهند پس اگر مریض را از نشستن در آفتاب راحت آید وزن شیرجات سه سه ماشه کنند و در صورت قبض هلیلهٔ سیاه کوفته وقت شب دهند اگر آخر روز بخارات
متصاعد شوند تبرید مذکور وقت تصاعد بخار و هلیله صبح دهند و اگر شکایت درد ساقین هم باشد شیرهٔ خیارین و خار خسک در عرق شاهتره و گلاب برآورده شربت بزوری
داخل کرده بنوشانند **ایضاً** برای رفع سوزش گلو و سر از بخارات صفراوی محترقه تبرید از شیرهٔ زرشک هفت ماشه و عرقیات و شربت بزوری دهند و اگر با سوزش معده
باشد کشمش هفت ماشه در گلاب چهار توله تر کرده صبح یک یک بسر سوزن برداشته بخورند و گلاب بنوشند **دیگر** مراق با حرارت مزاج و سوزش دماغ و چشم و احساس بخارات
گرم و درد اعضا و گاهی عرق آمدن و تشنگی کهنه باشد آملهٔ مربی یک عدد عرق شاهتره ده توله شربت انار شیرین دو توله با اطریفل کشنیزی یک توله شیرهٔ خیارین شش ماشه

شربت نیلوفر دو تولہ یا اطریفل یک تولہ شیرۂ تخم کاسنی شش ماشہ لعاب اسپغول نہ ماشہ عرق شاہترہ دہ تولہ نبات یکنیم تولہ یا شیرۂ خیارین بجای کاسنی باز بعد فصد هفت اندام
خورند و دیگر برای احتراق مراقی و جوشش دماغ و گرمی بدن و افروختگی رگہا و اضطراب نزلہ و قبض ہلیلۂ مربی بورق نقرہ پیچیدہ اول بخورند بعدہ کشنیز خشک کشمش برادۂ صندل
سفید شب در عرقیات نقوع کردہ صبح خام مالیدہ صاف کردہ شیرۂ تخم خرفہ شیرۂ تخم خیارین یا شربت نیلوفر داخل کردہ اسپغول پاشیدہ بنوشند باز بعد سکون طبیعت فصد باسلیق
خون یا دو سیر بگیرند بعدازان نسخہ عرق شیر تیار سازند دیگر کہ با تنخ و تشنج و ضعف اشتہا بود گلقند سکنجبین ہر واحد یکنیم تولہ در گلاب دو تولہ عرق کاسنی سہ تولہ عرق عنب الثعلب
چہار تولہ مالیدہ بدہند و اگر حرارت در جگر زائد باشد شیرۂ خیارین افزایند و بشام عرقیات دہ تولہ شربت انار دو تولہ و غذا شلہ دہند دیگر برای ابخرہ یا بسبب بیخوابی ہلیلۂ مربی
بورق نقرہ پیچیدہ لعاب بہدانہ عرقیات گلاب کیوڑہ شربت بنفشہ بہند و سعوط شیر دختر و مالش کدو یا از تخم خشخاش تخم بنگ بشیر گاو سودہ نمایند ایضاً برای منع
صعود بخارات و خفقانیت کشمش شش ماشہ زرشک ہفت ماشہ در عرق کاسنی پنج تولہ و گلاب چہار تولہ تر کردہ صبح مالیدہ شیرۂ خرفہ شش ماشہ شربت بزوری
دو تولہ داخل کردہ دہند و یا گاوزبان کشنیز خشک صندل سفید ہر یک شش ماشہ کشمش یکنیم تولہ شب خیسانیدہ مالیدہ صاف نمودہ شربت انار دہ تولہ داخل
کردہ دہند و اگر طبع قبض بود چند روز آلو بخارا پنج دانہ مویز منقی دہ دانہ گل سرخ زرشک گاوزبان ہر یک چہار ماشہ خیسانیدہ گلقند دو تولہ یا خمیرۂ بنفشہ سہ تولہ حل کردہ
بنوشند و یا برادۂ صندل سفید شش ماشہ کشنیز خشک چہار ماشہ ابریشم مقرض چہار ماشہ آلو بخارا پنج عدد شب تر کردہ صبح مالیدہ صاف نمودہ شربت انار و یا شربت
سیب دہ تولہ داخل کردہ بخورند و یا صرف برادۂ صندل سفید و کشنیز خشک نیم کوفتہ شب خیسانیدہ صبح آب زلال آنرا با نبات سفید و شیرۂ خرفہ آمیختہ بنوشند
ایضاً برای صعود ابخرہ و درد سر ہلیلۂ مربی یک عدد با شیرۂ خیارین شش ماشہ عرقیات دہ تولہ شربت بزوری دو تولہ غذا ماش و ضماد کاہو کاسنی صندل کشنیز آب کشنیز
و اگر بسبب خشونت ہلیلہ خشکی کند بجایش خمیرۂ گاوزبان ہفت ماشہ کنند و یا دواء المسک بارد ہفت ماشہ با شیرۂ کاسنی پنج ماشہ و خیارین شش ماشہ و شربت بزوری دو تولہ
دہند و اگر آثار حرارت احتراقی رفع نشود آب کاسنی سبز مروق ہمہ مبردات حرارت کہ از شیرجات و اشربہ استعمال کنند ایضاً برای درد سر و خشکی بینی از بخارات مراق ثمرک
طباشیر کشنیز خشک یشب سبز ہر یک یک ماشہ سودہ با آملۂ مربی سرشتہ بورق نقرہ پیچیدہ تناول نمایند بالائش عرق صندل عرق گاوزبان عرق کیوڑہ گلاب ہر یک سہ تولہ
شربت گاوزبان دو تولہ بنوشند و یا شیرۂ زرشک ہفت ماشہ بجای زرشک سودہ کنند و برای سوزش تمام بدن از بخارات مراق مفرح زرشکی مع عرقیات دہند و تا کیش
مصطکی ماشہ سودہ بروغن گل حل نمودہ بر سر معدہ کنند و برای برخاستن شعلہ از شکم گل گاوزبان آملہ منقی ہر یک پنج ماشہ گل سرخ سہ ماشہ سودہ با شربت عناب دو تولہ سرشتہ
ہمراہ عرق عنب الثعلب دہند بعدہ کاسنی و ماء الجبن بعمل آرند دیگر کہ با مراق توحش و خفقان زیادہ باشد طباشیر سنگ یشب مروارید سودہ با شربت انارین سرشتہ بخورند
و عرق کیوڑہ گلاب عرق گاوزبان عرق کاسنی شربت بزوری شربت گاوزبان بنوشند و اگر ازین دوا آثار سردی دماغ بہم رسد مخصوص شود ولاجورد اضافہ کنند و بجای شربت گلقند
نمایند و اگر با لینت طبع باشد جوارش انارین نہ ماشہ خوردہ شیرۂ کاسنی چہار ماشہ شیرۂ خیارین پنج ماشہ شربت بزوری دو تولہ تخم ریحان شش ماشہ یا اسپغول پاشیدہ بنوشند ایضاً
اگر با مراق تپ باشد قرص زرشک آب کاسنی سبز مروق دہ تولہ شیرۂ خیارین شش ماشہ شیرۂ بادیان چہار ماشہ شربت بزوری دو تولہ دہند و اگر خواہند شیرۂ مغز تخم کدو بجای خیارین
و گلقند عوض شربت کنند و گاہی قرص گل صغیر و یا قرص طباشیر عوض قرص زرشک کردہ میشود و آملۂ مربی یک عدد شیرۂ خیارین شیرۂ کاسنی ہر یک شش ماشہ عرق شاہترہ دہ تولہ
گلقند دو تولہ یا شربت نیلوفر و اسپغول شش ماشہ پاشیدہ نیز نافع است ایضاً اگر مراق با نزلہ و سرفہ بود خمیرۂ خشخاش ہفت ماشہ ہمراہ جوشاندۂ خطمی چہار ماشہ اصل السوس
بہدانہ ہر یک سہ ماشہ نبات یک تولہ خورند و یا ہلیلۂ مربی یک عدد و یا خمیرۂ گاوزبان ہفت ماشہ و یا دواء المسک ہفت ماشہ ہمراہ شیرۂ خیارین شش ماشہ عرقیات شربت بزوری دہند
ایضاً برای خشکی دہن و ابخرۂ حار یابس مراقی و بیقراری معدہ و نزلہ بہدانہ سہ ماشہ سپستان پانزدہ دانہ خطمی گل بنفشہ گل نیلوفر ہر یک شش ماشہ در آب گرم خیسانیدہ شیرۂ مغز
تخم تربوز شش ماشہ شربت نیلوفر دو تولہ داخل کردہ بنوشند یا لعاب بہدانہ شیرۂ عناب شیرۂ کاہو شیرۂ خیارین شش ماشہ عرقیات دوازدہ تولہ شربت نیلوفر دو تولہ دہند ایضاً
برای نزلہ و قلاع و ورم بن دندان و بواسیر و درد سر عناب پنج دانہ سپستان پانزدہ دانہ گاوزبان خطمی ہر یک چہار ماشہ بہدانہ سہ ماشہ خیسانیدہ شیرۂ خیارین ہفت ماشہ
شربت بنفشہ دو تولہ داخل کردہ دہند و شام خمیرۂ گاوزبان خمیرۂ خشخاش ہر یک سہ ماشہ ہمراہ عرق گاوزبان خورند و یا اطریفل کشنیزی ہمراہ شیرۂ خیارین شربت نیلوفر
دہند و یا برای نزلہ و ابخرہ کشنیز خشک یک ماشہ سودہ با اطریفل یک تولہ آمیختہ با شیرۂ مغز تخم ہندوانہ شش ماشہ یا شیرۂ خرفہ شش ماشہ و شربت انار شیرین خورند

ایضاً برای نزله و حرارت جگر و ریاح معده مصطکی یک ماشه سوده بگلقند یک توله سرشته بخورند بالایش گاوزبان تخم کاسنی کوفته هریک شش ماشه ابریشم گل نیلوفر عنب الثعلب هریک چهار ماشه جوشانیده نبات داخل کرده برای تلیین مویز منقی ده دانه افزایند و اگر با نزله و قصور هضم و قبض و کثرت اروغ و نفخ باشد مصطکی یک ماشه سوده با مربای آمله سرشته بخورند و بادیان چهار ماشه تخم کاسنی خیارین کوفته هریک شش ماشه جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند ایضاً برای اروغ دخانی مراق صفراوی گلقند نسترن یک توله شربت لیمو یک توله سرشته بخورند بالایش شیرهٔ دانهٔ هیل دو ماشه شیرهٔ بادیان چهار ماشه گلاب چهار توله نبات یک نیم توله بنوشند ایضاً برای خفقان و ریاح شکم و غثیان جوارش عود ترش شش ماشه بورق نقره پیچیده همراه عرق گاوزبان عرق شاهتره عرق کاسنی عرق کیوڑه هریک سه توله شربت انارین دو توله با لنگو پنج ماشه پاشیده دهند و اگر موسم تنقیه بود فصد و مسهل بر فصل موقوف داشته سفوف مروارید برای قلب و سفوف نمک هاضم برای معده و شربت گڑہل و آلو بخارا و شربت لیمو برای صفرا تیار کنند ایضاً در سقوط اشتها جوارش شاهی همراه عرق گاوزبان و کیوڑه و عرق هیل و عرق مکوه هریک سه توله شربت بزوری دو توله تخم فرنجمشک چهار ماشه پاشیده بدهند و اگر با ضعف دل و خشکی لب و تشنگی و ضعف هضم و نفخ شکم باشد گلقند یک نیم توله سکنجبین توله عرق مکوه عرق بادیان گلاب عرق کاسنی بدهند و اگر با گرمی مزاج اجابت نرم با وازو ریاح بواسیری باشد شیرهٔ دانهٔ هیل شیرهٔ بارتنگ عرق کاسنی عرق گاوزبان عرق بادیان هریک پنج توله شربت انارین دو توله دهند ایضاً برای رفع قبض اصحاب اقیه هلیلهٔ مربی یا جوارش عود بالیمین خورده شیرهٔ خیارین هفت ماشه شیرهٔ تخم کاسنی پنج ماشه عرقیات شربت بزوری بارد دو توله بنوشند و اگر قبض بواسیر ریحی و ریاح مراقی و صعود بخارات بسوی سر و مزاج حار باشد طباشیر مصطکی دانهٔ هیل بادیان هریک نیم ماشه سوده بگلقند سرشته گل خطمی سه ماشه عناب هفت دانه بنفشه شش ماشه جوشانیده نبات داخل کرده دهند و اگر با عوارض مذکوره نزلهٔ حار نیز باشد دانهٔ هیل یک ماشه سوده بگلقند نسترن سرشته با شیرهٔ تخم کاهو شش ماشه شربت گاوزبان دو توله دهند ایضاً که با درد معده و سوء هضم و قی باشد ناچیل دریائی با آب پودینه سوده خورده بالایش آلو بخارا ده دانه زرشک سه ماشه در عرقیات مالیده شربت بزوری دو توله بنوشند و ضماد مصطکی وغیره کنند و اگر باز بعد منی وجع القفا و حرارت مزاج بهم رسد مسهل باین طور دهند عنب الثعلب گاوزبان تخم کاسنی هریک شش ماشه مویز منقی دو توله آلو بخارا ده دانه گل سرخ خیارین زرشک هریک شش ماشه ریوند چینی سه ماشه سنای مکی یک توله در آب کاسنی سبز مروق شب تر کرده صبح مالیده صاف نموده فلوس خیارشنبر شش توله گلقند چهار توله شربت ورد مکرر سه توله روغن بادام شش ماشه داخل کرده دهند و اگر اسهال بسیار آید برای تقویت معده مصطکی یک ماشه طباشیر دو ماشه زهرمهره یک ماشه سوده بشربت انار شیرین سرشته عرقیات شربت بزوری بارتنگ شش ماشه دهند

تدبیر مراق بارد المزاج

اگر ماده در مراق یا معده بود بهر تقویت معده و احشا گلقند لطیف با درنجبویه و گاوزبان و بادیان دهند و از زرآوند و مصطکی و عود حب ساخته بعمل آرند که در تحلیل مواد مراق از مجربات است و چای خطائی نیز مفید بود و اگر ورم در مراق نباشد تدهین فم معده بروغن گل و سنبل و مصطکی نیم گرم و تکمید بسبوس گندم و نمک و تنطیل بطبیخ بابونه و اکلیل الملک برگ ترنج و برگ فرنجمشک و شبت بهت تحلیل ریاح نافع و دیگر نطولات و اضمده معمولی و حب مقل و ایارج وغیره که در قرابادین مسطور است بعمل آرند و مداومت حمام بغایت سودمند است و جوزه مرغ و زردی بیضه و مانند آن غذای سریع الهضم قلیل الفضول اختیار نمایند و وقت ضرورت ماده را که در معده یا ماساریقا یا مراق باشد بمسهل ملائم نافع احشا استفراغ سازند و افتیمون و شربت آن بسیار بغایت مفید است گویند که سی درم شربت افتیمون بدهند و مسهل قوی از ادویه شدید الحرارت درین علت مضرت مگر کسی که قی بآسانی آید و ماده در فضای معده باشد و دواء المسک معتدل علوی خانی مجرب النفع است و قرص شیدین شیرخشت جهت تحلیل ریاح بارده و تقویت احشای مراقیین بارد المزاج معمول است ابن سرافیون گوید که تدهین جوہر بروغن سوسن نفع عظیم دارد

ذکر بعض تراکیب مفید مراق بارد مزاج از مطب اساتذهٔ کرام

اگر با نزله و سرفه باشد خمیرهٔ عنبر هفت ماشه همراه جوشاندهٔ گاوزبان چهار ماشه گل گاوزبان دانهٔ هیل هریک سه ماشه نبات یک توله خورانند و اگر با قصور هضم و قبض و نفخ و نزله وغیره باشد مصطکی سوده با آمله مربی سرشته بخورند و گاوزبان هفت ماشه در عرق عنب الثعلب ده توله جوشانیده نبات یک نیم توله داخل کرده بنوشند یا زرنباد دو ماشه ابریشم خام دو ماشه گاوزبان چهار ماشه مویز منقی ده دانه جوشانیده خمیرهٔ صندل یک توله دهند و اگر حرارت محسوس شود گل نیلوفر چهار ماشه افزایند و اگر برودت زیاده باشد بادیان خطائی چای خطائی ابریشم گاوزبان بسفایج هریک چهار ماشه دارچینی دو ماشه جوشانیده نبات دو توله داخل کرده بخورند ایضاً در حالت نفخ پودینهٔ خشک یک ماشه الاچی سفید دو ماشه چای خطائی بادیان خطائی هریک ماشه خیارین کاسنی هریک شش ماشه گل سرخ چهار ماشه جوشانیده سکنجبین لیمونی حل کرده بنوشند و یا مصطکی سوده بخمیرهٔ گاوزبان سرشته بورق نقره پیچیده بخورند

وشیرهٔ انیسون دو ماشه شیرهٔ خیارین شش ماشه عرق گاؤزبان عرق بادیان هر یک پنج توله شربت بنفشه گلقند هر واحد نیم توله داخل کرده بنوشند ایضاً برای رطوبت دهان
و خرابی هضم طباشیر دانه هیل هر یک یک ماشه سوده با آمله مربی یک عدد سرشته بخورند بالایش عرقیات شربت بزوری دو توله با انگور چهار ماشه پاشیده بنوشند و اگر با رطوبت دهان و برهمی
طبیعت بلغمی مسهل بود اصلاح معده بجوارش عود هفت ماشه و شیرهٔ دانه هیل سه ماشه عرقیات ده توله و شربت بزوری دو توله کنند ایضاً برای آروغ ترش از ریاح سوداوی
انوشداروی ساده عرقیات شربت بزوری و سفوف نمک اندرانی دهند و برای کثرت آروغ بعد تخمه و سوء هضم مصطکی دو ماشه الایچی سه ماشه پودینه خشک یک ماشه در عرق بادیان
پنج توله گلاب چهار توله جوشانیده سکنجبین دو توله یا گلقند داخل کرده دهند که محلل رطوبات است ایضاً اگر نفخ مراقی شکل گوله در شکم بود و مزاج بارد باشد صعتر فارسی انیسون
بادیان دانه هیل مصطکی هر واحد یک ماشه سوده بگلقند توله سرشته همراه عرق بادیان دهند و در آخر روز شیرهٔ تخم کشوث شیرهٔ اصل السوس هر یک چهار ماشه در شربت اهلیله مربی با آب
گرم و گاهی عود سوده افزایند و برای نفخ شکم بارد مزاج مصطکی دو ماشه عود سنبل الطیب هر یک یک ماشه سوده بگلقند یک توله سرشته تناول نمایند بالایش عرق بادیان عرق عنب الثعلب
هر یک پنج توله شربت بزوری دو توله بنوشند و اگر دفع سده منظور باشد سنای مکی چهار ماشه افزایند ایضاً برای تهوع و خفقان و آروغ و فواق و قلت اشتها و ضعف هضم عود غرقی
ماشه مصطکی پودینه خشک دانه الایچی خرد هر واحد دو ماشه سوده بسکنجبین توله سرشته همراه شیرهٔ کاسنی شش ماشه عرق عنب الثعلب ده توله شربت بنفشه دهند و گاهی برای تقویت معدهٔ
مراقیین مصطکی طباشیر دانه هیل هر یک یک ماشه سوده بگلقند توله آمیخته همراه عرقیات شربت بزوری شربت گاوزبان هر یک دو توله بیاشامند ایضاً برای درد معده و کثرت
آب دهن و قی در جوارش عود دانه هیل جدوار طباشیر هر یک ماشه سوده آمیخته عرق کاسنی و عنب الثعلب هر یک پنج توله گلاب چهار توله شربت انار دو توله و یا گل سرخ گاوزبان
هر یک چهار ماشه عود یک ماشه مصطکی دو ماشه مویز منقی ده دانه در عرق کاسنی و عنب الثعلب گاوزبان هر یک چهار توله جوشانیده گلقند دو توله داخل کرده بدهند و مالش روغن گل
و روغن مصطکی بموضع نفخ مراق کنند و برای درد معده بعد طعام جوارش کمونی با شیرهٔ بادیان نه ماشه گلاب چهار توله نبات یک توله بدهند و یا زرنباد سوده بجوارش مذکور آمیخته
با شیرهٔ زیرهٔ سفید چهار ماشه نبات توله بدهند و برای درد معده که در آخر هضم باشد بادیان خطائی دو ماشه سوده بگلقند آفتابی توله سرشته بخورند و عرق بادیان ده توله بنوشند
یا انیسون یک ماشه سوده با گلقند توله سرشته همراه عرق مذکور دهند ایضاً برای دفع خلل ریاح و اوجاع معده و خفقان بادیان بادرنجبویه بادیان خطائی صعتر فارسی
هر یک سه ماشه برگ فرنجمشک چهار ماشه عود صلیب یک نیم ماشه مویز منقی ده دانه در نیم آثار آب بجوشانند هر گاه نیم پاو بماند صاف کرده شربت بزوری معتدل دو توله داخل
کرده بنوشند ایضاً برای ثقل کمر از احتباس ابخرهٔ مراقی و دفع ریاح از اسفل و قبض بواسیر و تفتیح آروغ مراقی و رفع نزله طباشیر سنبل الطیب اصل السوس دانه هیل هر یک
نیم ماشه سوده بگلقند توله سرشته با شیرهٔ تخم خربزه شش ماشه شربت گاوزبان دو توله بخورند ایضاً برای درد محاذی قلب که در تنفس بیزاری نباشد. و بکماد و ضماد زائل نشود
اصل السوس گاوزبان بادیان هر یک چهار ماشه مویز منقی ده دانه سنبل الطیب دو ماشه عنب الثعلب چهار ماشه جوشانیده گلقند دو توله داخل کرده تا هفت روز بنوشند
ایضاً برای درد کتفین از صعود بخار بارد مراق مصطکی دو ماشه مویز منقی ده دانه گاوزبان چهار ماشه در عرق شاهتره جوشانیده شربت بزوری دو توله داخل کرده دهند
و یا عنب الثعلب گل سرخ هر یک چهار ماشه تخم کاسنی شش ماشه بادیان چهار ماشه جوشانیده شربت بزوری داخل کرده بنوشند و یا الایچی خرد سه ماشه تخم کاسنی شش ماشه
جوشانیده گلقند آفتابی دو توله داخل کرده دهند ایضاً برای قی و سوزش معدهٔ حادثه مراقی بادیان مصطکی انیسون سوده بگلقند آفتابی سرشته تناول نمایند بالایش سنبل الطیب
چهار ماشه مویز منقی ده دانه دانه هیل سه ماشه عود هندی چهار ماشه جوشانیده نبات یک نیم توله داخل کرده بنوشند ایضاً برای رطوبات معده و نفخ شکم و صلابت و درد
و قصور هضم و مزاج بسیار بارد دارچینی بادیان اسطوخودوس گاوزبان افسنتین هر یک چهار ماشه بعرق بادیان نیم پاو و گلاب چهار توله جوشانیده صاف کرده گلقند
نسترن دو توله داخل کرده دهند و بجای اسطوخودوس و افسنتین دانه هیل سه ماشه نانخواه سه ماشه کنند و ضماد صبر وغیره نمایند ایضاً برای سوء هضم و لینت
طبع و پیچش و اجابت از حرکت بواسیر ترکی عود مصطکی بوزیدان هر واحد یک ماشه سوده بگلقند آفتابی یک توله سرشته تخم مرو شش ماشه دانه هیل سه ماشه در عرق
بادیان و عرق عنب الثعلب هر یک شش توله جوشانیده شربت بزوری معتدل دو توله حل کرده دهند و برای سوء هضم و نفخ مراقی جوارش عود شیرین خورده بالایش
دارچینی مصطکی عود غرقی اصل السوس مقشر درونج عقربی جوشانیده صاف نموده نبات داخل کرده بنوشند و یا جوارش مصطکی خورده بالایش دارچینی مصطکی مویز منقی
عود غرقی نیم کوفته دانه هیل کوفته جوشانیده و گلقند داخل کرده بنوشند **فائده** بدانکه در مراق گاهی لعاب دهن بسیار آید و این یا از عدم هضم جید معدی باشد و یا از

نوازل دماغی و یا از مهره و یا از ضعف هضم کبدی و تدبیر هر یک بعد از ذکر ادویهٔ مرکبه مسطور گردد ذکر ادویهٔ مرکبه نافع مالیخولیای مراقی اطریفل
معمول حکیم شاه محمد نافع اقسام مالیخولیا و جنون و مصلح فساد خون و دافع نزله و فضول سر و مانع صعود ابخره از معده و اعضای دیگر قرفه شاهتره الایچی خرد
سلیخه مصطکی هر یک سه نیم ماشه گل سرخ اصل السوس مقشر هر یک نه ماشه هلیله سیاه پوست بلیله آمله مقشر هر یک یک نیم توله پوست هلیله زرد تربد موصوف هر یک
سه توله کوفته بیخته بروغن بادام چرب کرده با قند سفید نیم آثار عالمگیری قوام داده بسرشند قدر خوراک یک توله تا دو توله است اطریفل زمانی جهت اقسام
مالیخولیا خصوص مراقی از جمله مجربات است و اثر آن از تنقیهٔ معده و دماغ از اخلاط ثلثه بتجربه رسیده و برای قولنج و صداع و منع صعود ابخره نافع و مداومت آن جهت
قطع نزله مجرب و بجمیع امزجه موافق است و اگر بعد از غذا تناول نمایند مضرت نمی رساند و قوت او تا دو سال باقی می ماند پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله
سیاه گل بنفشه سقمونیای مشوی هر یک ده مثقال تربد موصوف کشنیز خشک هر یک بست مثقال پوست بلیله آمله مقشر گل سرخ طباشیر گل نیلوفر هر یک پنج مثقال
صندل سفید کتیرا هر یک سه مثقال روغن بادام سی مثقال ادویه کوفته بیخته بروغن چرب کرده بدارند و عناب صد عدد سپستان صد عدد و گل بنفشه
ده مثقال در آب جوش داده صاف کرده با یک نیم وزن شیرهٔ هلیله مربی و یک وزن عسل کف گرفته بقوام آورده ادویه بسرشند قدر شربت آن برای اسهال از چهار مثقال
تا شش مثقال و بنا بر مداومت از یک مثقال تا دو مثقال شربت دینار کبیر نافع از برای امراض جگر و برای مالیخولیای مراقی تنقیه باین شربت بعد از فصد
و تنقیح ماده بهار الاصول بهترین تدبیر نوشته تخم کاسنی ده درم بادیان پنج درم بیخ کاسنی پانزده درم پوست بیخ بادیان هفت نیم درم گل سرخ پانزده درم گل نیلوفر گل بنفشه
گاوزبان افتیمون اسطوخودوس هر یک چهار درم بسفایج فستقی تربد موصوف هر یک بست درم سنای مکی حب النیل هر یک هفت مثقال تخم کشوث شاورکتان بسته
پنج مثقال جدا جدا در نه رطل آب شب بخیسانند صبح بجوشانند چون سه رطل آب بماند صاف کرده یکمن قند سفید داخل کرده بقوام آرند چهل درم ریوند چینی سوده در ان حل
نمایند و بعضی پانزده درم تا شانزده درم شاهتره و چهل انار عناب داخل کرده اند مقدار شربت ده درم تا شانزده درم با آب نیم گرم ضماد که در مالیخولیای مراقی بعد تنقیه
نفع دهد مصطکی گل سرخ افسنتین سنبل الطیب سارون سعد شبت پودینهٔ دشتی زیرهٔ کرمانی انیسون تخم کرفس صعتر کوفته بیخته بآب ضماد کنند یا در آب جوشانیده صاف نموده
در مثانه گاو انداخته کماد کنند و اگر کندر دار چینی زرنباد اضافه نمایند انسب است و گاهی از ین ضماد مصطکی گل سرخ اسارون سعد و ورد نموده و بجای آن اکلیل الملک
بابونه برگ نمام برگ ترنج اضافه کرده وقت خالی معده از طعام بر معده لطول کرده میشود و برای تحلیل ریاح بارده مراقی مفید می افتد عرق هلیله دافع سودا و مقوی دماغ
و حواس پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی کشنیز خشک هر یک نیم آثار پوست بلیله آمله هلیله سیاه گل سرخ مویز منقی هر یک پاو آثار اسطوخودوس بادرنجبویه گل ابریشم
گاوزبان هر واحد نیم پاو عود غرقی گل گاوزبان ابریشم مقرض برادهٔ صندل سفید هر واحد پنج توله بسفایج نیم کوفته شش توله سنبل الطیب دو توله شب در آب بخیسانند
صبح بقدر ده دوازده سیر عرق کشند نوع دیگر معمول حکیم اجمل خان برای امراض سوداوی و تقویت دماغ و معده و دل و منع صعود ابخره و کابوس اسطوخودوس
دوازده توله کشنیز خشک سه پاو پوست هلیله زرد یک آثار گل سرخ پنج توله گاوزبان مویز منقی هر یک نیم پاو هلیله سیاه پاو آثار تا چهار شبانه روز خیسانیده هفت آثار عرق
کشند و در مفتاح المجربات وزن گل سرخ نیم پاو و مویز منقی یک نیم پاو مرقوم و آمله و پوست بلیله هر یک پاو آثار و عود غرقی چهار توله زیاده است و نوشته که نافع صداع و جنون
سوداوی دماغی است عرق شیر بجهت ترطیب سوداوی مزاجان از حکیم نافع خان شیر بز دوازده آثار گل سرخ گل نیلوفر بهمن سرخ بهمن سفید تودری زرد تودری سرخ
تودری سفید گاوزبان بادرنجبویه فرنجمشک گل گاوزبان اصل السوس هر یک دو توله عناب عدد دار چینی نار مشک هر یک شش ماشه آب سیب شیرین پاو سیر
آب لیموی شیرین دو آثار آب زردک آب نیشکر هر یک پنج آثار آب انار شیرین نیم سیر عرق نیلوفر دو آثار آب به شیرین نیم آثار تخم خرفه مقشر تخم کاسنی هر یک چهار توله

سبز دو آثار صندل سفید چهار توله برگ کاسنی سبز دو آثار به دستور عرق کشند **عرق گاوزبان عنبری** اصحاب مالیخولیا و توحش و خفقان و ضعف دل و جمیع
امراض سوداوی را نافع است گاوزبان گل گاوزبان هر یک نیم پاو صندل سفید اسطوخودوس پاو در نجویه بسفایج گل سرخ گل نسرین هر یک ده درم عرق کیوڑه
بید مشک هر یک دو رطل عنبر مشک هر یک نیم درم در دهن پنچه آویزند و به دستور عرق کشند خوراک دوازده درم **عرق چوب چینی** که ضعیف را قوی گرداند و
ناتوان را توانا سازد و قوت باه بی حد آرد و مالیخولیای مراقی را مفید بود و حکیم مسیح الزمان این عرق را برای نواب اعتماد الدوله تیار کرده بود عجیب و غریب آمد و نفعی کرد
که از حیطه تحریر و تقریر بیرون است و معمول حکیم شریف خان صاحب چوب چینی پنج آثار اکبری دارچینی سه نیم آثار پاو بالاچی سفید کبابه چینی قرنفل جوزبوا بسباسه
سعد کوفی سافج هندی عود غرقی بهمن سرخ بهمن سفید زرنباد درنجویه خولنجان سنبل الطیب اشنه گاوزبان صندل سفید در ونج عقربی خصیة الثعلب
مصطکی بیخ بنفشه ولایتی از هر یک نیم سیر نبات سفید ده سیر مویز منقی پنج آثار عسل مصفی پنج آثار قند سیاه سی آثار پوست کیکر ده آثار گلاب هفت و نیم شیشه
عنبر اشهب شش ماشه مشک یک توله و سه ماشه زعفران نیم پاو به دستور عرق کشند خواه یک آتشه خواه دو آتشه **معجون مفرح** که جهت مالیخولیای مراقی نافع است هلیله
آمله از هر یک دو جزو گاوزبان بادرنجبویه گل سرخ بهمنین کشنیز خشک ابریشم مقرض از هر یک یک جزو کوفته بیخته بشربت سیب وزن مجموع ادویه معجون سازند خوراک سه درم
معجون برای مالیخولیای مراقی از مجربات محمد حسین آمله منقی بادرنجبویه چای ختائی پوست هلیله کابلی طباشیر سفید هر یک ده مثقال زعفران جوزبوا سافج هندی
قرنفل بسباسه اهیل عود قماری هر یک دو مثقال پوست ترنج پوست بیرون پسته هر یک مثقال قند سفید شکر سفید هر یک نود مثقال گلاب هشتاد مثقال آب
زرشک پنجاه مثقال آب لیمو شصت مثقال آب سیب ترش آب سیب شیرین آب انار ترش آب انار شیرین آب به ترش آب به شیرین هر یک هشتاد مثقال بقانون
مقرر معجون سازند **معجون** نافع مالیخولیای مراقی مانع صعود ابخره مربای هلیله مربای آمله هر واحد ده عدد گل سرخ کشنیز مقشر زرشک طباشیر هر یک ده درم اهیل پوست
ترنج مصطکی عود غرقی سافج هندی سنبل الطیب گاوزبان گل گاوزبان ابریشم مقرض زهر مهره سوده زرنب هر یک درم مویز منقی دو توله شربت انار ولایتی چهار توله
شکر سفید پاو آثار معجون سازند **مفرح بارد** جهت تقویت و خلل مراق هلیله مربی آمله مربی هر یک پنج عدد شسته بعرق گاوزبان و عرق عنب الثعلب یک پاو آثار
بجوشانند تا مهرا شود پارچه بیز نموده با نبات سفید یک نیم پاو بقوام آرند و صندل سفید طباشیر هر یک سه ماشه مروارید ناسفته دو ماشه کشنیز مقشر مغز تخم خیارین هر یک
شش ماشه گل گاوزبان دو ماشه سائیده مشک خالص چهار سرخ سوده آمیزند پس ورق نقره دو ماشه حل سازند خوراک از هفت تا نه ماشه **مفرح بارد کافوری** مخترع
حکیم علوی خان مجرب بمرات از برای مالیخولیای مراقی و جمیع امراض سوداوی که سبب آن احتراق صفرا یا خون باشد و مقوی جمیع اعضای رئیسه است و خفقان حار
و ضعف قلب را که بسبب حرارت باشد نهایت مفید است مروارید ناسفته کهربای شمعی کافور قیصوری زعفران هر یک دو دانگ لاجورد مغسول سنگ یشب فادزهر معدنی
صندل سفید طباشیر پوست هلیله کابلی هلیله سیاه آمله گل گاوزبان گل سرخ اسطوخودوس هر یک یک مثقال مغز تخم کدو پنج مثقال تخم خرفه پانزده مثقال زرشک
دو مثقال گل بنفشه گل نیلوفر هر یک دو مثقال شربت فواکه شیرین پنجاه مثقال نبات سفید بقدر حاجت گلاب عرق بیدمشک بقدر ضرورت نبات و شربت را بعرقیات حل کرده بقوام آرند
و با سائر ادویه به دستور مرتب نمایند شربت یکمثقال و اگر دو دانگ عنبر و ورق طلا و نقره هر یک مثقال داخل نمایند بهتر است و در نسخه دیگر وزن مروارید و کهربا هر یک چهار دانگ است و بهمنین
و جوزبوا و بادرنجبویه هر یک یکمثقال و ابریشم مقرض دو مثقال افزوده و نوشته که جواهر را بگلاب یا با آب لیمو و آب ترنج بر روی سنگ سماق صلایه نمایند و باقی ادویه کوفته بحریر بیخته
عسل سفید ده مثقال شربت سیب شربت فواکه هر یک بست و پنج مثقال قند سفید بقدر حاجت در عرق گاوزبان وغیره بقوام آرند پس عنبر اشهب نیم مثقال مشک دو دانگ در آن حل کنند
پس جواهر و ادویه دیگر و با شربت فواکه و صندل ترش و عرقیات و تخم فرنجمشک بخورند اشتباه گاه در مرض مراقی لعاب ها را بافراط آید و این از عدم هضم جید معدی باشد و یا از نوازل

نوازل دماغی و یا از سرد و یا از ضعف ہضم کبدی پس در دماغی اطریفل اسطوخودوس و حب اجاردار و معجون نجاح و در معدی جوارشات ہاضم و در سردد اطریفل و در کبدی
مثل بیخ بادیان و تخم کشوث که مدر و مفتح باشد در نسخه افزایند و گویند که تدبیر این مرض خاص اطبای یونانی منفرد اند و غیر آنها تسخین زیاده برای کسر نفخ میکنند و اسهال با ایارج فیقرا
پس احتراق زیاده میگردد و سنا باک ندارد که آن اسهال اخلاط محترقه از اعماق یا تهییج آن میکند و گویند که چون فساد در مراق بسیار باشد داغ نهادن بنجاح می رسانند
اقوال حذاق شیخ الرئیس میفرماید که اگر مراق بارد المزاج نافع باشد و بادی و ورم و لهیب نبود آب افتیمون سه اوقیه جوشانیده بنوشند و یا عصارهٔ آن ده قیراط در آب حل کرده
بخورند و بدیگر ادویهٔ مناسبه تنقیه او نمایند و نطولات حاره بر معده ریزند و ضمادات گرم بران نهند و دران تخم فنجنکشت و تخم سداب و بیخ سوسن و شجرهٔ مریم استعمال کنند
و باید که اضمده بران مدت طویل دارند و هرگاه جدا کنند پنبه یا پشم نرم زده یا اسفنج در آب گرم آغشته بران موضع نهند و استعمال ضماد خردل بر معده و مابین کتفین
نیز نافع است و کذا گذاشتن محاجم بی شرط مگر آنکه ورم یا درد آنجا مانع آن باشد و باشد که بسبب شدت نفخ در مالیخولیای نافخه بنوشیدن تخم کرفس و زیره و انیسون و اشربه
که دران این بزور و سداب و شبت داخل باشد احتیاج افتد بلکه گاهی باستعمال تخم سداب و فنجنکشت حاجت آید و گاهی مراقی از من لقی کردن از خربق سفید محتاج گردد
صاحب کامل گوید که اگر خلط سوداوی محدث این علت در معده باشد باید که مریض را قی کنانند آبیکه دران شبت و ترب و پودینهٔ نهری و خربق سفید جوشانیده
سکنجبین عسلی آمیخته باشند یا برقع یانی و جوز القی و تخم ترب مانند آن که هر واحد بقدر حاجت در عسل سرشته آب مطبوخ شبت و ترب مالیده باشند و چون تنقیهٔ معده بقی
کروند تا سه روز رحمت دهند و نان سمید با شوربای چوزهٔ مرغ بطریق اسفیدباج یا زیرباج پخته بخورانند و تدبیر او از اغذیهٔ موافقهٔ مرض مالیخولیا نمایند و روز چهارم ادویهٔ موافق
برای تنقیهٔ خلط سوداوی و مطبوخ افتیمون قوی با ایارج و شحم حنظل و خربق سیاه دهند و اگر ازین آثار صلاح نه بینند این نقوع صبر منقی معده از خلط سوداوی بدهند بگیرند هلیلهٔ
سیاه و پوست هلیلهٔ کابلی و افتیمون و سنای مکی هر واحد هفت درم اسطوخودوس برگ بادرنجبویه کمادریوس کمافیطوس پودینهٔ نهری گاوزبان حشیش غافث هر واحد
چهار درم بسفایج کوفته سه درم غاریقون کوفته دو درم مصطکی قرنفل سادج هندی هر واحد دو درم و نیم مویز منقی چهل درم همه را در شش رطل آب بجوشانند تا بدو رطل آید
صاف کرده پنج درم صبر سقوطری بران انداخته هر روز ستا چهار اوقیه گرفته روغن بادام شیرین یک درم بران چکانیده در تابستان وقت سحر و در زمستان هنگام
طلوع آفتاب بنوشند و غذا بران شوربای لحم حمل یا جدی یا یا پچهٔ سفید آنها باشد و بعد غذا شراب سفید رقیق اندک اندک بنوشانند و اگر ازین آثار صلاح و سکون پیدا آید
همین تدبیر لازم گیرند تا آنکه صلاح تام یابد و اگر فائده نشود ایارج جالینوس و ایارج روفس با آب مطبوخ هلیلهٔ سیاه و کابلی و گاوزبان و افتیمون و اسطوخودوس و بسفایج
هر واحد بقدر حاجت بدهند و اگر مریض متحمل ادویهٔ حاره نباشد و از ان ایذا یابد ماء الجبن با سکنجبین هر روز نیم رطل تا یک رطل بدهند و بران این سفوف اندازند
هلیلهٔ سیاه و کابلی هر واحد سه درم افتیمون چهار درم غاریقون یک نیم درم خربق سیاه یک دانگ همه را باریک سوده دو درم تا سه درم با ماء الجبن بدهند ابن هبة الله
گوید که فصد باسلیق یا اسیلم از دست چپ کنند و مقدار صالح خون برآرند و اصلاح مزاج جگر به تبرید آن نمایند بهر آنکه خلط سوداوی از سوختن آن متولد میشود و پس طحال از آن
بسیار اغذا میکند و هرگاه از ان متاذی میگردد آنرا بسوی معده دفع میکند پس اگر این کثرت پذیرد تنقیهٔ آن بمطبوخ فواکه نمایند و تبرید مزاج کبد بشرب شیرهٔ تخم خیار و
بشربت غوره و شیرهٔ زرشک و سکنجبین سفرجلی و آب کاسنی با سکنجبین کنند و اغذیهٔ سریع الهضم جید الکیموس مثل لحم ماکیان و به مزعفر و آبهای بارد مثل آب ریباس و حصرم
دهند و از امتلا حذر نمایند و اگر عادت مریض بشرب خمر باشد اندکی از ان ممزوج به آب بسیار بنوشانند و اگر از کثرت ریاح و شدت انعاظ شکایت کند امر بجماع معتدل نمایند
و از اسراف دران منع نمایند و در حمام داخل کنند ایلاقی و جرجانی مینویسند که در مالیخولیای مراقی امر لقی نباید کرد مگر کسی را که بآسانی قی کند و خلط در فضای معده باشد و صواب آن
است که تلیین طبیعت نمایند بافتیمون و ایارج فیقرا بهم آمیخته و اگر حاجت آید که هر روز ازین کیف لقمه مناسب بخورند بهتر نفع بود و تنقیهٔ معده و اخراج اخلاط آن بآسانی کنند و هرگاه عادت
این طریق نمایند معده و ما بران مستمر گردد که ثقل او دفع کنند و هر صبح این شربت افسنتین بدهند افسنتین رومی ده درم گل سرخ بسته زر تربد سفید خراشیده چهار درم سنبل الطیب دو درم
و در بعضی نسخه ها مصطکی و اذخر و سادج هندی و صبر هر یک سه درم غاریقون چهار درم نیز آمده همه را در دو آثار آب بپزند تا نصف بماند صاف کرده هر بامدادی سی درم ازین شربت
با بست درم شکر سوده بخورند و در نسخهٔ که بهت ضعف معده بارد و سوء القنیه نیز مجرب نوشته صرف غاریقون چهار درم افزوده و نوشته که در چهار رطل آب خیسانیده بجوشانند تا بثلث رسد
صاف نموده با هموزن سه صد و سی قند بقوام آرند و صاحب تحفه وزن زر تربد هفت درم و سنبل چهار درم عوض غاریقون نموده و اگر قنطوریون دقیق را بجوشانند و صاف کرده هر صبح همچنین بنوشند سود نماید

منقیه معده و هضم طعام و تلین طبیعت کند و هرگاه این امور ثلثه حاصل شود ریاح و بخار تولد نکند و ماده مرض منقطع گردد و ماء الجبن مرتب از شیر اسپ ماده و شیر گاو طبع را نرم کند.
اندک آن اسهال اندک و بسیار آن اسهال بسیار کند و طعام او یک قسم باید بهر آنکه قوت معده در هضم اقسام مختلف متحیر شود و گوشت حیوان که برای او گیرند و بر برنج کرده بریان باید کرد
تا نرم شود و آنچه از آن بریان کنند سخت بریان نباید کرد تا خشک نشود بلکه تری باقی ماند و هر وقت که معده خالی باشد افسنتین و شبت و پودینه نهری و زیره و انیسون و تخم کرفس
در آب جوشانیده صاف نموده در شانه گاو پر کنند و گرم بر معده نهند و نگاه دارند که معده را قوی کند و ریاح را منع نماید و اگر صعتر و کندر اضافه نمایند قوی تر گردد فولس گوید که بهتر
تنقیه سودا نه درم افتیمون با ماء الجبن باید داد و اگر ماء الجبن حاضر نباشد با ماء العسل دهند و میان هر استفراغ تا استفراغ دیگر هر روز شربت افسنتین باید داد بهر آنکه منقی معده و مقوی
آن و مدر بول است و تصفیه خون از خلط غلیظ بادرار بول کند و آنجا که ماده سوداء بلغم آمیخته باشد سکنجبین عنصلی موافق باشد روفس گوید جماعتی را دیدم که افسنتین تنها است حال کردند
وازین علت خلاصی یافتند و ابوالخیر حمار گوید که من این را آزموده ام و همچنان یافتم که روفس گفته منفعت آن بزرگ دیدم ابن الیاس گوید که گاهی مالیخولیا بسبب جلد ه شده رم
در مراق یا بسبب ... و دران از خلط سوداوی غلیظ حادث میشود و ازان بخارات مرتقی میگردد علاجش اسهال سودا برفق از مطبوخات لینه و حقنه های غیر حاده است هر روز جلاب
از بادرنجبویه یک درم گاوزبان یکدرم و از گلقند شکری ده درم بنوشند غذا زیرباج ماکیان و بعد ظهور نضج اسهال طبیعت بمعجون خیارشنبر و سنا هر واحد پنج درم و شکر ده درم وفاوس
خیارشنبر در آب بادرنجبویه و گاوزبان هر واحد ده درم مالیده و آب بابونه و شبت و فرنجمشک و روغن سوسن و زنبق بر مراق ریزند و این تدبیر وقتی است که در مزاج حرارت نباشد
و اگر با حرارت باشد ترک استفراغ بتمامه نمایند و ترطیب مزاج دماغ بدوشیدن شیر بران و ریختن آب گرم بسیار کنند و جلاب نیلوفر و تخم کاسنی و عنب الثعلب هر یک سه درم و از ترنجبین
یا شکر ده درم بنوشند و یا شربت بنفشه یا شربت خشخاش هر کدام که باشد ده درم ازان در آب گرم حل کرده بنوشند و غذا ماء الشعیر یا مزوره ماش بمغز بادام و کدو دهند ابن نوح
گوید اگر علت از مراق باشد آب بابونه و شبت و افسنتین و حب الغار و تخم فرنجمشک و روغن سوسن بران ریزند و تضمید آن بادویه محلل نفخ مثل نانخواه و تخم کرفس و زیره و کندر
نمایند و ضماد را تا زمانی دراز بران بگذارند و چون آنرا بردارند بپارچه بپوشند و محاجم بی شرط بر مراق نهند طبری گوید که علاج مراقی علاج مالیخولیای دماغی است و ترک
استفراغ مگر هنگام ضرورت شدید اقتصار بر مزورات و اگر مریض لاغر گردد چوزه مرغ و تیهو و زرده بیضه و مانند آن دهند و در هر چهل روز فصد باسلیق کنند و اخراج خون بمقدار
واجب و تحذر از ضعف و سقوط قوت مریض نمایند بعد ازان بمزاج مریض نظر کنند اگر حار مزاج باشد لزوم شرب ماء الشعیر بشربت خشخاش کنند و بشب وقت خواب
این جلاب معروف بجلاب جالینوس بدهند و آن شکر سفید و گلاب مطبوخ برگ بادرنجبویه و عود خام است و ازین تقویت معده انتفاع می یابند و بعض متاخرین ذکر کرده اند
که جلاب جالینوس عصیر عنب باصول است و آنچه ذکر کردیم غیر آنست و از غم و تاذی بتعب کلام احتراز نمایند که این در کرب او می افزاید و اگر مزاج مریض بارد باشد لزوم
تناول جلنجبین نمایند و بعد طعام اندک شراب ریحانی اصفر بنوشانند و اگر در مرض انحطاط گردد و در مریض قوت باشد و یقین گردد که در بدن مریض فضول است ترک او جائز
نبود چه دران خوف فساد یا تعفن آنست پس استفراغ آن بخیارشنبر که در آب مطبوخ گاوزبان و برگ بادرنجبویه و افتیمون و اندکی افسنتین آنرا مالیده باشند باید کرد و اگر بینند
که معده او متالم میشود استفراغ بدوای مسهل ترک نمایند و این حقنه بعمل آرند اگر قوت اطاعت کند خار خسک بابونه هر واحد یک کف خطمی سبوس گندم هر دو دو مره بسته
هر واحد دو کف برگ کرنب برگ چقندر هر واحد یک باقه سپستان یک کف انجیر چهل عدد قرطم کوفته جو مقشر هر واحد یک کف کبیر برگ شبت یک باقه کبیر همه را بجوشانند
مطبوخ حقنه بپزند و ازان بقدر حقنه احد بقدر قوت مریض بگیرند و اندک بوره ارمنی سرخ و هفت درم شکر دران حل کرده بدفعات متوالی حقنه کنند تا آنکه فضول
زائل گردد و بعد ازان بتدبیر محلل و تدبیر مبرد حسب موجب حال اعاده نمایند بعد ازان بمزاج مریض نظر کنند اگر حرارت او اشتداد نماید و قشف و یبس ظاهر گردد
لزوم ماء الشعیر و مزورات مرطبه مثل کدو و ماش و بقله یمانی همه بروغن بادام پخته باید کرد و اگر مریض برین صبر نکند و در قوت او نقصان بینند غذا از تیهو
و چوزه ماکیان و مغز مهر تره بدهند و از کثرت طعام و شب خواری حذر کنند و این مرض معز الدوله را در اهواز عارض شد و قاروره او سفید خام بود و بسبب
میل حرارت بسوی اعالی بدن و بسبب خامی اخلاط و ابوحکیم طبیب او را غلطی واقع شد و گمان بازد بودن مرض نمود و ایضاً صورت اعراض را نیز غلط
کرد که آن شکایت تمدد جنبین و سوء هضم مع فرط اشتها و درد ترقوه و کتفین میکرد و معاً لک قاروره سفید خام بود پس آنرا حب منتن خورانید و ازان
مزاج او گرم شد و مرض زیاده و قلق عظیم عارض شد و حکم بتقلیل ابوحکیم داد و بعد شفاعات آنرا تنقیه ساخت و ابونوح طبیب را از فارس باهواز در دگر دید و او مرد فاضل بود

فـ نسخهٔ ملک داد

فـ جلاب جالینوس

فـ حکایت معز الدوله

پس بحث کرد از آنچه ابوحکیم در معالجهٔ آن کرده بود و نظر بقاروره و نبض او نمود پس نبض را بطی متفاوت مختلف یافت و حکم کرد که مرض بارد است و اشاره بشرب مسهل نمود و باقی ماند از اسهال آنچه باقی بود و یعنی فائده نه بخشید و درد ذی در سینهٔ او بهم رسید و بیهوش گردید و چون بهوش آمد این را نیز مقید نمود و مدتی ابونوح در اهواز مقید بود و بعد از آن یهودی معروف بوهیب وارد شد و حسن المعرفت بود و آن اقتدا برای ابوحکیم و ابونوح نمود و قاروره و نبض آنرا بغلطی انداخت و بمسهل اشاره نمود و امر بدخول حمام بعد از تناول دوا کرد و در حمام آنرا غشی بهم رسید و مرض آن زیاده گشت و اذیت او عظیم گردید پس حکم قید آن یهودی در حمام کرد و مسهلی که نوشیده بود آنرا بکثرت نوشانید و چون از حمام بیرون آوردند مشرف بموت بود و تا یکسال صاحب فراش بود و پوست بدن او تمام افتاد و از طبابت توبه نمود و بعد از آن ابوعبدالله بریدی را تحریر فرمود و من مع ابوماهر موسیٰ بن سیّار استاد من در خدمت آن حاضر بودم و طلب کرد که یکی را از اطبای خود بسوی اهواز فرستد و صورت مرض خود و خطای اطبا را نوشت و ابوعبدالله مرا بسوی اهواز فرستاد و معالجهٔ آن بشرب ماء الشعیر و تلطیف غذا نمودم و گفتم کسی که اشاره بمسهل طبیعت نمود خطا بود و آنچه اشاره کردم بدان میل نمود و از ماء الشعیر آثار صلاح ظاهر شد بعده زنی از ادام هرمز معروف به بنت اسرئیل طبیب وارد گردید و اشارت بشرب شیر خر نمود و آن قریب بماء الشعیر است در ترطیب و گفت که جماعتی را از صاحبان این علت بدین شیر علاج کردم و از آن خلاص یافتند و چون از ماء الشعیر در ترطیب صلاح ظاهر شده بود ماء الشعیر و شیر خر هر دو جمع نمود و بران مداومت کرد و شفای کلی یافت و من گمان کردم که این زن اشارت بشیر خر بطریقی نموده که زنان بغیر تمیز و تفرقه میکنند و از آن مناظره کردم و آن زن را در طب ارجح زنان و فهیم بمعالجه حافظ در امورات کثیر الدربت بکتب جالینوس و بقراط یافتم و دانستم که آن بشیر خر ارادهٔ ترطیب و تعدیل و تسکین حرارت و اصلاح قشف و یبس نموده و بخطا اشارت نکرده بهر آنکه امر میکنیم بشیر خر و شیر زنان و ماء الجبن و مانند آن در جائی که ارادهٔ ترطیب و کسب بدن رطوبت را می نمائیم و این حکایت از آن جهت کردم که اگر این علت با مزاج حار افتد نوشیدن شیر خر آنرا منع نیست و اگرچه جالینوس آنرا درین باب بعینه ذکر نکرده لیکن شیر خر را بذکر قانونی ذکر کرده طبیب حسب رای خود مع استعمال قوانین آنرا بعمل آرد و بدترین چیز درین مرض استفراغ با دویه دیدم و هر چیز که معدهٔ صاحب آنرا ایذا رساند مضر آنست و آنچه قدما باختلاف صفات و رای خود ها درین مرض ذکر کرده اند اینست که این مریض را علاج بترک ریاضت و نشانیدن او در آبزن و حفظ سر او باشیای مقوی سر مثل گلاب و آب طلع و روغن سوسن و روغن خیری زرد و آب حی العالم و آب عصی الراعی کنند هرگاه مزاج علیل حار باشد و اگر مزاج مریض این مرض بارد بود تقویت سر او بروغن های گرم و ریختن آب مطبوخ این ادویه نمایند بگیرند بابونه اکلیل الملک برگ بادرنجبویه برگ سرو جوز السرو گل حنا هر واحد یک کف و شبت اندکی و برگ خبازی و برگ خطمی و سبوس گندم همه را در آفتابه بجوشانند و بعد مهرا شدن حشائش نیم گرم بر سر او دائم بریزند که تقویت مزاج دماغ او کند و صعود بخارات بسوی سر او منع نماید بعده تضمید معدهٔ او باین ضماد کنند برگ مورد و برگ سفرجل هر واحد یک کف مغز سیب نیم شبو بمقدار واجب کعک شامی و سنبل الطیب هر واحد اندک حضض از آن کمتر گاوزبان برگ بادرنجبویه برگ مامیثا هر واحد اندک مر اندک از آن صبر طلب اگر یافته شود اندک از آن مصطکی اندک از آن همه را سوده بشراب ابیض یا شراب سیب باده سرشته بر تمام معده ضماد نمایند ناشتا و وقت غذا جدا کرده هنگام هضم طعام اعاده نمایند و این هنگامی است که بمزاج حرارت اندک باشد و اگر حرارت قوی باشد و متحمل آن ضماد نشود تضمید معدهٔ او باین ضماد کنند زرشک با تخم کوفته حشیش مامیثا صندل سفید و سرخ کعک شامی برگ مورد سوده بآب سیب آمیخته بر پارچه ضماد کرده بر معده خالی گذارند و وقت انهضام طعام از آن جدا کنند و از چیزیکه تدبیر این مرض مع حرارت مزاج بدان کنند ماء الشعیر و حریره معمول بآب سبوس است تا آنکه قوت مریض متحمل آن باشد و چون ضعیف شود زیرباج و سفیدباج بچهٔ مرغ و تیهو از آن بریان کرده دهند و اگر گرسنگی بسیار باشد و احتمال صبر بر طعام اندک نبود ماء الشعیر مطبوخ بخشخاش بنوشانند و تغذیهٔ آن بلحوم بره و بچهٔ ماکیان سازند و نبید ابیض معتدل البیاض و نبید حوصی نوشانند و اگر فضول در بدن او ثابت شود و احتیاج بفصد بود و قوت او متحمل باشد فصد باسلیق کنند و اخراج خون بدفعات نمایند و تضمید احشای او ببرگ بنفشه و آرد جو و اندک خطمی و اندک آرد کرسنه و صندل سفید اندک و حضض اندک کوفته بیخته بگلاب و قلیلی از روغن خیری و ایام وقت پری شکم و گرسنگی نمایند و لزوم دخول آبزن هر روز کنند و از جماع و کثرت آن منع نمایند و اگر شهوت جماع اشتداد نماید و نعوظ مفرط ظاهر شود و افکار او فاسد گردد و شبیه بوسواس آنرا ظاهر شود اجازت جماع اندک دهند و بعد آن حفاظت قوت او نمایند و اگر محتاج باستفراغ باشد بحقنهٔ مذکور کنند و اگر با استفراغ ارادهٔ تغذیهٔ بدن و ترطیب آن باشد و وقت احتمال آن کنند

بماء الجبن و بشیر مطبوخ با فسنتین نمایند صفت آن بگیرند اندک فسنتین و افتیمون و اندکی ریوند چینی خالص سوده در پارچه صرّه بندند و در دیگ سنگین تو مقدار یک رطل صغیر شیر بر اندازند که علت آن حشیش فسنتین رطب باشا هتره یا حشیش فیل گوش یا حشیش گاوزبان یا بادرنجبویه یا فرنجمشک باشد اگر این میسر آید والا از جو کوفته مقشر و از سبوس سمیده و مانند آن بود و آن صره را که دران افسنتین و افتیمون باشد در شیر جوش خفیف دهند بعده شیر را صاف کنند و بران اندک سکنجبین عنصلی اندازند اگر مزاج و معده او متحمل آن باشد والا جلابی که مذکور شد آنرا بنوشانند که این تقویت معده او و تحلیل اخلاط سوداویه محترقه در مراق و عروق آن کند و از غذا ماهی اندک از تیهو و بره شیرخواره یا دلی نکنند اگر قوت آن متحمل این باشد و شراب خوشی بنوشانند و از بلد سکونت او و صناعت او نقل کنند اگر نقل او رای وجب کند و همچنین از آنچه آنرا موافق نباشد که این تدبیر تمام در امراو است و اگر مزاج مریض بارد باشد تدبیر همین تدبیر نمایند از ضماد معده و حشای او سوای آنکه در ضماد این واجب است که صبر و مر و مصطکی و عود خام و افتیمون اندک افزایند و اشیای مبرده از ان ضماد بکاهند و در آبزن که اندران بابونه و اکلیل الملک و سبوس و مانند آن انچه مسخن و جالی باشد جوشانیده باشد بنشانند و واجب است که از مراعات مزاج او غافل نشوند پس اگر بادنی تغیر متغیر گردد یا بیکی ازین کیفیات مائل شود میل و بتدبیر تلطفی که مخالف کیفیت موجب مرض باشد باید کرد و اگر این علت بغیر ورم در معده باشد و مزاج او بارد بود و لزوم شرب سکنجبین شکری عنصلی نمایند و ان خورش بسرکه عنصل سازند و دائم استفراغ او بدوائی که دران افتیمون و افسنتین باشد باید کرد و اگر قوت او متحمل استفراغ نباشد و در بدن او فضول باشد و وقت احتمال نماید این نقوع هر روز یک قدح بنوشانند نسخه آن برگ بادرنجبویه و گاوزبان عناب سپستان اصل السوس موم المجوس تودری کوفته بوزیدان کوفته پرسیاوشان هر واحد یک کف ترنجبین گل سرخ مویز منقی هر واحد یک کف کبیر افسنتین اسطوخودوس افتیمون هر واحد اندک بوزن دو درم همه را در ظرف چینی یا شیشه یا سفالی سبز اندازند و آب شیرین خوب گرم بران آنقدر ریزند که چهار انگشت بپوشد و سه روز در آفتاب گذارند بعده هر روز یک قدح ازین آب بپالا و قیه سکنجبین عنصلی بنوشانند که این استفراغ آن فضول بلا اذیت کند و هرگاه قوت او ضعیف گردد و فضول باقی بود اصلاح غذای او و ترک استفراغ نمایند تا آنکه استفراغ او ممکن شود و از انچه معالجه این علت بدان نمایند بعد پرهیز و لزوم آن تقلیل طعام و ترک جماع و لزوم آبزن است و هر روز اندک ازین معجون افتیمون تقوی دهند بگیرند هلیله جات ثلثه و بلیله آمله مساوی و مصطکی اندک و افتیمون و افسنتین هر واحد مثل یکجزو از هلیله جات کوفته بیخته بالعسل بسرشند بعده جهت تقویت اسهال باندک تربد و خربق سیاه و سقمونیای مشوی آنرا مقوی سازند اگر در معده ورم نباشد و قوت صحیح بود و مزاج او احتمال این کند در هر سه روز از دو درم تا سه درم بدهند و چون ازین مرض علیل پاک گردد از عود او ایمن نباشد هرگاه مریض ترک پرهیز کند و بر اغذیه مولد سودا جسارت نماید و مضرترین اشیا برای صاحب این مرض ریاضت متعبه است پس میباید که مراعات او بسیار کنند و حفاظت معده او نمایند و ندیدم کسی را که این مرض عارض شد و از ان تساهل نمود و تدبیر جازم اخذ نکرد و امر او بفساد مزاج و ذرب و انحلال قوت مؤل نگردید و دیدم شخصی را که این علت با ورم در معده او و حرارت در مزاج او و معالجه با استفراغات نمود و اکثر اعضای او تشنج گردید بیم الم شدید که لاحق او بود تا آنکه هلاک شد و این حالت آنرا از استفراغ رطوبات محتاج الیه بدن و ضعف قوت و ارتفاع بخارات حاره بسوی دماغ بهم رسید و جمیع انواع مالیخولیا و طریق معالجه آنها قریب بیکدیگر است و زیادتی و کمی که در انها واقع میشود اندک است و لغیه نیست که این فرق از کسی که آنرا ادنی تمیز باشد زائل شود پس انواع آنرا باستقصا تامل نماید ایضاً و مینویسد که طول سهر و فرط درست و نظر در علوم فکریه و ترک مجالست انواع مردم و کثرت خلوت و تنهائی با افکار مورث نوعی از مالیخولیای عسر البرء میگردد و با این نوع مالیخولیای دماغی سوداوی مناسبت دارد که بسوی آن احتراق سائر اخلاط مضاف گردد پس هذیان کثرت نماید و گاه نوبت بدریدن جامه رسد و جمیع افکار او فاسد گردد و معالجه این قسم علاج مرکب از انواع مذکوره مالیخولیات از ترطیب و تحلیل و استفراغ مهمات و آهستگی و تغذیه باغذیه موافق مزاج آن و ایناس و اجلاس او در مجالس مردم و جماعت هائی که دران اصحاب علوم و ملاهی و شرب جمع گردند و اندک شراب لطیف نوشانیدن و تفقد اعراض و سائر احوال او و تقویت قلب ایشان و همچنین قلوب سائر اصحاب مالیخولیا و ارباب قطربطس و جمود هر آنکه تقویت قلوب آنها تقویت قوت آنها نماید پس معالجه طبیب را اثر نیک ظاهر گردد و در زمانه خود جماعتی را از اهل علم دیدیم که خود را تنها داشتند و لزوم افکار و اجتناب از مردم و ترک اشتغال بغیر علوم و درست نمودند پس اخلاط ایشان محترق گردید و مالیخولیا پیدا شد و بعضی را از ایشان دق لزوم نمود و هلاک شدند منجمله آنها فارابی و عیسی بن ماسویه و ابوبکر بن ابو سعید بصری و عمرو بن ثقیف اند که بدین علت هلاک گردیدند پس این قسم تدبیر اعنی مفارقت مردم و اختیار تنهائی و ترک استماع و مجالست مردم و تفرد با فکار و مجاهده نفس بودی می گردد بدانچه مذکور شد اندرین حالت بر انسان عاقل واجب است که تقسیم نماید روز خود را و اگر قدرت نباشد هفته را و اگر نتواند ماه را و آنرا از لهو و سماع

معجون افتیمون

ومجالست مردم حصه گرداند واکثر وقات خود را برای علم واکتساب فضائل واصطناع خیرات مقرر سازد وبنوعی از امور جسم ونفس خود منفرد نگردد که این مؤدی باثبات سائر توهما
وافساد سیاست بدن او ونظام این میشود وایضاً حکیم ممدوح مینویسد که جمیع انواع مالیخولیا چون باخر رسد وتشنج باقی ماند واراده ترطیب بدن آن باشد چیزی بهتر از نوشیدن
ماء الجبن بعد اصلاح شیر استجادت بنسبت بعد از ان انچه بماء الجبن اضافه کرده شود بحسب عوارض باقی از مرض واجب بود مثلاً اگر در عروق مراق آن چیزی از اخلاط باقی ماند
بماء الجبن افسنتین را اضافه کنند اگر معده او متحمل باشد واگر تشنج ویبس وجفاف باقی بود باید که بماء الجبن روغن بادام وترنجبین وتخم خیار وتخم بادرنگ وامثال آن افزایند واگر
حرارت باقی باشد واجب ست که بدان جلاب وسکنجبین وروغن کدو وامثال آن زیاده کنند واغذیه بحسب آن باید واگر عقب مرض فساد حشا مثل طحال کبد باشد باید که در
ماء الجبن اقراص کبه بحسب مرض مثل قرص ریوند وقرص زرشک وقرص گل وامثال آن مضاف سازند وشدید ترین مرض که عقب این مرض هنگام زوال آن حادث میشود آن قان
اسود معروف بزبان هند لیست واین بسبب وقوع سده در عروق کبد طحال میباشد معالجه این بنوشانیدن سکنجبین عنصلی وقرص کبر ریوندی وقرص اسقولوقندریون
باید کرد وگاهی عقب این علت دمامیل وخراجات خصوص در مراقی ظاهر میشود واین دلالت میکند برانکه اخلاط محتبسه متحلل ورقیق وسخیف گردید وبعضی از ان خارج شد وبعضی
باقی ماند وبعروق وفاق آمده مابین جلد ولحم خارج شده وچون این علامت به بینند الیقین کنند که عروق خالی شد ومریض صحت یافت وانچه از علت دمامیل وخراجات باقی ماند
درین هنگام بهترین اشیاء بیشتر شدیدست وتغذیه باغذیه صالحه ناشف قلیل الفضول ونشانیدن او در چشمه کبریتی وشبی اندک مدت ولزوم مالش بروغنهای مجفف مانشف
مثل روغن گل وزیت معمول از زیتون خام وروغنی که در ان بیخ درخت انجیر وامثال آن جوش داده باشد وخوف نباید کرد که این دمامیل قروح جذامی خواهند شد بهر آنکه
استفراغ بدن وتنقیه از اخلاط شده است واین هنگامی ست که عقب معالجه ودر آخر مرض حادث شود واما اگر در ابتدای مرض حادث گردد از بودن آنها قروح جذامی حذر
کلی نمایند والحاح بفصد واستفراغ واصلاح غذا حتی الامکان کنند وبتدبیر خود طریقی که بدان اصلاح تغیر خون کرده میشود مخلوط سازند ایضاً موصوف الیه در امراض معده
درباب مراق نوشته که این علت بادشاهی را بسبب خوردن ثوم بسیار ونوشیدن نبیذ کهنه مفرط عارض شد وحرارت بران غالب کرد معده ومیان کتفین او متالم گردید ووسواس
وغم وفکر او کثرت نمود واطبای او هنگام ملاحظه سفیدی قاروره غلطی کرده حب سکبینج وحب فاویه او را خورانیدند وبلای او عظیم گردید وقریب بود که هلاک گردد وهر طبیبی
که می آمد در معالجه بر طریق اطبا سلوک مینمود زیرا که ایشان در صناعت پیشوا بودند وبالاتفاق ایشان را غلطی واقع شد وهرگاه امر آن بادشاه متقادم شد بحمص بصره که من
همراه او بودم بطلب من تحریر فرمود ومن حاضر بوده مرض او را شناختم وماء الشعیر وحریره خندروس و ادم وچیزی صلاح یافت وبعد از چند ماه که خواب نکرده بود خواب نمود
وزنی طبیبه ارشده اشارت بشرب شیر خر نمود ودرین رای خطای او ندیدم بسبب تقارب هر دو طریق در معالجه وآن بادشاه میان ماء الشعیر وشیر خر جمع نمود مجموع یا متفرق
وحریره خندروس که بدان اشارت کرده بودم نوشید وترطیب بدن او گردید وانچه در معده او بود ودر کتفین زائل شد وتسکین یافت وخواب طبیعی نمود واز ان انتفاع
یافت بهر آنکه آفت این علت سهر بود وهرگاه آثار صحت از مرض دیدم فصد او کردم واگر فصد او در ابتدای مرض میکردم بسرعت زوال علت او میکرد وصحت کلی یافت
واما اطبای ناقص چون این مرض را دیدند بسبب جهل خود بدان بر مریض جنایت کردند پس تامل باید کرد وانچه در وصف این مرض واعراض خاص واسباب فاعل آن ذکر کردم
تا صورت آن بر شما مخفی نماند وگوییم که در علاج آن بر طبیب واجب ست که استفراغ مریض آن بدوا بوجهی نباید کرد بهر آنکه طریقی که در ان غذا از معده نافذ میشود بورم مسدود بود
وخلط موجب مرض غلیظ عسر المضی ست واگر امتلای بدن مریض ظاهر گردد بفصد باک نیست وموافق ترین عروق برمذهب وی فصد برای این علت صافن ست پس
باسلیق واگر بعد فصد امتلا در بدن قلیل معلوم شود بحقنه های لینه مثل آب چقندر وآب جو وآب سبوس گندم وخطمی وبوره ارمنی اندک وروغن بنفشه ومانند آن حقنه کنند وبر سفل معده
او برگ اسپغول وبرگ بارتنگ وآرد جو وبنفشه اندک وبنیه وبرگ مورد ترضماد نمایند واگر از سردی که بآن موضع رسد ناخوش باشد ضماد را بالفعل گرم کرده بر موضع نهند وباید که مریض
لزوم ماء الشعیر وحریره خندروس نماید ودر اغذیه لحم سینه تیهو سوده واگر نباشد فروج بگیرد وماش را اختیار کند وبعضی از نو آموزان در بغداد بود ومریضی که آنرا وجع مراق بود بران
وارد شد پس گمان کرد که آنرا مالیخولیاست از سفیدی قاروره او دیده ایارج او را خورانید واستفراغ او باطریفل مقوی بایارج نمود ومرض زیاده شد ومریض مشرف بهلاکت گردید
ودر امر او بابو ماهر موسی بن سیار طلب مشوره نمود وامر بماء الشعیر وحریره خندروس وترطیب بدن او حتی المقدور ولزوم آبزن خفیف وخورانیدن ماهی کوچک صخری فرمود
واندک شراب ابیض رقیق آنرا نوشانید ودر اندک مدت مریض شفا یافت پس واجب ست که بهمین طریق معالجه مریض این مرض نمایند وتضمید جنب وتمریخ او بقیروطی

مرتب از جراده کدو و آب بید و مانند آن کنند و مریض را اجازت جماع نباید داد و نافع‌ترین اشیا که در معالجه این دیده ام هرگاه آنجا امتلا باشد فصد صافن و حقنه‌های لینه
و ترطیب بغذاست و گاه بندرت قاروره این مریض سرخ ناصح بود و درین حالت در ترطیب فزایند و با ماء الشعیر جماز حفری بپزند و غذای او بزیرباجات مزوره شیرین سازند
و از انفع اشیا برای این مریض اصلاح غذاست **مولف اقتباس** می‌نویسد که بعد از فصد باسلیق چپ در مردان و صافن در زنان بهر تعدیل مزاج تا یکهفته شربت گاوزبان
تخم بادرنجبویه هفت ماشه پاشیده بنوشند و از غذا بر نخود آب بچه مرغ اکتفا کنند و یا شوربای بچه مرغ و یا گوشت بزغاله بروغن گاو پخته بنان تنک دهند و بعد از هفته فصد
اسیلم چپ بکشایند و منضج از اسطوخودوس بسفائج بادرنجبویه گل سرخ هریک نه ماشه در بیخ گل گاوزبان هریک هفت ماشه تخم کشوث سه ماشه افتیمون پنج ماشه مویز منقی یکتوله
در عرق شاهتره و عرق بادرنجبویه و گلاب هریک ده توله خیسانیده صبح جوشانیده گلقند چار توله معجون نجاح دو توله مالیده صاف نموده بنوشند تا پانزده روز و چون
نضج بعمل آید سنای مکی مدبر یک توله هلیله سیاه یکنیم توله افسنتین چهار ماشه ریوند چینی نه ماشه مغز خیارشنبر ترنجبین هریک هفت توله شیرخشت چهار توله شربت اسطوخودوس مسهل
چهار توله روغن بادام هفت ماشه اضافه نموده شب حب لاجورد یا حب افتیمون نه ماشه در معجون نجاح دو توله آمیخته ورق نقره پیچیده بخورند و صبح مسهل مذکور
بنوشند و بجای آب عرق گاوزبان و گلاب بنوشند غذا و بهر نخود آب مرغ وقت شام شله مرغ و پلاؤ یا نان خشکه تنوری بشوربای مرغ ترید کرده دهند
روز دیگر جواهر مهره یک ماشه در خمیره ابریشم نه ماشه سرشته ورق طلا یک عدد پیچیده دهند یا لاجورد مغسول مصطکی هر واحد یک ماشه با مربی آمله یک عدد با خمیره گاوزبان ساده
یک توله آمیخته ورق نقره پیچیده بخورند بالایش لعاب گاوزبان هفت ماشه شیره تخم خرفه و بادیان هریک ماشه الایچی کلان پنج عدد در عرق شاهتره و گاوزبان و گلاب
هریک هفت توله بر آورده شربت بادرنجبویه یا سیب چهار توله داخل کرده تخم فرنجمشک یا شربتی یا بالنگو نه ماشه پاشیده بنوشند و بعد از مسهلات ثاشه یا زیاده بهر تعدیل مزاج
خمیره گاوزبان عنبری یا دواء المسک جواهر دار همراه عرق عنبر یا زرد و تخم شربتی بکار برند و از مبخرات و مسکرات اجتناب ورزند و اگر تنقیه باین طور سه مرات ملکه
هر سال سه چهار بار کنند امید که تمامه زائل شود و اگر چه عسر البرءست و بعد از هر چهل روز فصد اسیلم کردن استیصال این علت میکند و باز احتیاج تدبیری دیگر نمی افتد
و برای آوردن خواب نمک سیاه و شیر بیش آمیخته بر کف دست و پا مالیدن فی الحال خواب می آرد و بارها تجربه در آمده و با وجود تدابیر مذکوره گاهی در طعام ایشان ادویه
کاسر ریاح چون زیره و قاقلین و دارچینی و زنجبیل و مصطکی افگنند و بر مراق اطلیه و ضمده محلله با نفع تولد نفخ بعمل آرند و این مطبوخ همه اقسام مالیخولیا و خصوصاً مراقی را مفید
گل سرخ دو مثقال افتیمون یکنیم درم افسنتین یک درم برگ گاوزبان یک مثقال نبات سه توله و این دوا تا چهل روز متواتر دهند که بلیغ النفع ست گل سرخ دو ماشه
گاوزبان سه ماشه کوفته بیخته نبات هفت ماشه تخم فرنجمشک سه ماشه آمیخته اول بخورند بعده الایچی کلان سه عدد برگ گاوزبان سه ماشه تخم شاهتره دو ماشه در
گلاب نه توله و آب باران ده توله گلقند یکنیم توله جوش کنند که به نیمه آید مالیده صاف نموده بنوشانند وقت صبح و غذا چوجه مرغ بنان خشکه تنوری دهند
لیکن باید که تا پنج روز الایچی یک عدد و گاوزبان و تخم شاهتره هریک دو ماشه و گلقند یک توله گلاب چهار و نیم توله زیاده کنند هر روز و از روز ششم اضافه کردن
ادویه را موقوف نموده تا چهل روز بدستور نوشانند که مکرر بتجربه رسیده و کذا اسطوخودوس مغسول دو ماشه در اطریفل افتیمون علوی خان یک توله خوردن

جنون و وسواس

بدانکه جنون یعنی دیوانگی بقول ایلاقی چهار قسم ست مانیا و داء الکلب و صبارا و قطرب پس مانیا عبارت ست از جنون سبعی و داء الکلب نوعی از انست و ماده فاعل
این هر دو سوداء محترق یا ممتزج با سوداست و صبارا جنونی مفرطست که با سرسام صفراوی مرکب باشد و سبب او صفرای محترق ست و قطرب قسمی ست از مالیخولیا و سبب
دم محترق یا سوداء محترق یا صفرای محترق ست و ماده او از ماده مانیا در حرارت و حدت کمتر میباشد و در یبوست و غلظ بیشتر و لهذا این مرض مزمن بود و طریق تشخیص مرده
از اقسام مذکوره باید که اولاً دریافت نمایند که با جنون تپ هست یا نه اگر باشد و قاروره سفید و رقیق مائی و جنون شدید با هذیان و اختلاط عقل و غیره آثار سرسام
صفراوی شامل بود صبارا باشد و اگر تپ نباشد درین صورت اگر دیوانگی با اقدام سبعیت و اضطراب و غضب و ترشروئی و سهر و عبث شدید و نظر صاحبا و تیز مثل نظر
درندگان باشد و هر چه یابد بشکند و بدرد و بدن لاغر مائل بسیاهی و نبض صغیر صلب و قاروره زیتی رقیق و گاهی مائل بناریت بود مانیا باشد و اگر سوء خلق و غضب
دایم مختلط بلعب و موافقت و مهربانی و تملق مثل طبع کلاب بود داء الکلب باشد و اگر بیمار بغایت ترشرو باشد و در یک مکان بیش از یک ساعت قرار نگیرد

وازمردم گریزد و در روز بگورستان و ویرانه پنهان شود و اکثر در شب ظاهر گردد و باشد که از مردم نترسد بلکه حمله آورد و کثیر الحزن و متاسف و زرد یا سبز رنگ و خشک زبان
و بینی و چشم غائر و بدن لاغر بود و مثل خروس و سگ آواز کند و گاهی بر هر دو ساق او قروح پیدا شود و قطرب باشد و فرق در آنکه ماده قطرب سودای محترق است یا صفرای محترق چنان کنند
که صاحب او اگر متفکر و خاموش بود و در صورت تکلم چندان گوید که سامع را خلاصی از آن دشوار گردد و چون بغضب آید دیر فرو نشیند و بدن او بسیار نحیف و رنگ او
مائل تر بسیاهی بود سودای محترق باشد و اگر با اضطراب و سبعیت شدید و ضجر کثیر و قلق و زردی چشم بود و بسرعت شرارت کند و بزودی زائل گردد صفرای محترق
باشد و گویند که ماده مانیا و مالیخولیا برابر است در سوداویت لیکن ماده این علت سودای محترق از صفرا یا از سودا است و آن ردی تر است از جهت ماده و ماده
مالیخولیا سودای طبیعی کثیر یا احتراقی از بلغم یا از خون شیرین بود و جنون از بلغم محترق کم باشد و فرق دیگر میان آن هر دو اینست که اکثر مالیخولیا از حصول ماده سوداوی
در اوعیه دماغ میباشد و مانیا اکثر از حصول آن در مقدم دماغ و جوهر آن بود و مالیخولیا با سوء ظن و فکر فاسد و خوف و سکون بدون اضطراب شدید می باشد
بخلاف مانیا که با اضطراب و توثب و جستن بسوی مردم و سبعیت و نظر بسوی مردم مثل نظر سباع بود و فرق در حمره دماغ و مانیا آنست که صاحب حمره در سر
خود احساس می نماید التهاب و حرقت بنهجی که بران مخفی می ماند صداع آن از شدت التهاب و حرقت با وجودانکه خالی از صداع نمیباشد و عقل او ثابت میباشد
و نظام کلام او متغیر نمیگردد و از حمی مطبقه با فتور و شدت ضعف خالی نمیباشد و درین علت فساد عقل و دوام صداع و تغیر ترتیب کلام میباشد و با این حمی نمیباشد
جهت آنکه درین ورم نیست وکذا فرق درین مرض و در سرسام حار از وجود تپ گرم مطبقه سرخی چشم و اشک و امتلای عروق آن در سرسام و عدم حمی و فرق در آن
چشمها و بدون اشک و خشکی و خشونت پوست پیشانی و نحافت بدن و صلابت و صغر نبض و در اکثر بول زیتی در مانیا باید کرد و در داء الکلب اعتقاد با نمیباشد
چنانکه در مانیا میباشد و آن بدمویت اقرب است و اکثر عروض این علت در خریف میباشد جهت ردائت اخلاط در ان و در ربیع و تابستان نیز بسیار میباشد و نزد
وزیدن باد شمال اشتداد می یابد جهت تجفیف و یبس آن و این علت اکثر زائل و منحل میگردد به بواسیر و دوالی و گویند که اگر بسبب مانیا و داء الکلب حرارت جگر و سبب
آن باشد و عقب او استسقا عارض شود برطوبت آن منحل و زائل گردد و بیشتر این علت بمشارکت معده افتد و از قی کردن شفا یابد و از علامات منذره بمانیا
کابوس با حرارت دماغ و امتلای قدمین از خون و سرخی آن و بستن خون در پستان زن است و چون دوالی در آخر مانیا عارض گردد در اکثر دلالت بر انحلال و زوال
آن نماید و بسا است که عارض میگردد مانیا در امراض حاده و آن دلیل بحران است و در اکثر اشتداد مانیا دلالت بر بحران آن مینماید و شیخ میفرماید که صبارا جنون مفرد
که با سرسام حار صفراوی عارض میشود حتی که انسان با وجودانکه سرسمیم میباشد هذیان بطور مجنون مضطرب میکند و با قرانیطس مفرد هذیان و اختلاط عقل می باشد
و با آن جنون نمیباشد و اگر باشد صبارا بود و ایضاً گویا که آن مانیاست مرکب با قرانیطس چنانکه قرانیطس گویا که مالیخولیا مرکب با ورم و تپ است و بیشتر در صبارا جنون
تقدم میکند پس عقب آن ورم و تپ میشود و صبارا انگاه میباشد که چون قرانیطس از صفرای صرف و محترقه بود و پس این ماده هرگاه بسوی دماغ مندفع شود و باو
وصول خود جنون حادث کند و بادی یا بعد آن ورم پیدا کند بسبب صبارا باشد و در قرانیطس جنون عارض از ورم میباشد و در صبارا جنون و ورم هر دو یکبارگی
از ماده حادث میشوند و یکی ازین هر دو سابق دیگری از انها نمیباشد و اگرچه گاهی هر واحد از ان هر دو بسبب باقی دیگر میگردد و هرگاه صبارا ظاهر شود با سهر طویل و خواب
مضطرب و ترسیدن در خواب و جستن نفس کبیر متواتر و نسیان و جواب غیر مطابق سوال و سرخی چشم ها و اضطراب آنها و گرانی در انها و گویا که در ان چیزی افتاده است
و گاهی در ان زردی میباشد و در انجا احساس تمدد نزد قفا و وجع بسبب تصاعد بخار میباشد و ایضاً در چشم اشک بغیر اراده و بغیر باعث چشم سیلان میکند
بعد از ان چون مرض مستقر گردد تپ سخت و زبان خشن و خشک شود و پس در آخر آن حرکات پلک بسبب ضعف ساکن گردد و حرکت ثقیل شود حتی که تحریک
پلک ذات جنون هذیان منقطع مع عجز از کلام و قامت آن باقی ماند و برچیدن ریزه از جامه و کاه در اکثر اقدام نماید و در نبض ضعف و صغر و صلابت بسبب
یبس زیاده گردد و گاهی صبارا غیر محض و صرف واقع میشود پس حالات او از کلام و ذکر و حرکات مختلف بود که گاه منتظم و گاهی غیر منتظم باشد

علاج کلی اقسام جنون

بقول مسیحی در معالجه جنون باید که اولاً اعتنا بامر سهر و ترطیب آن کنند باین طور که در آب شیرین بنفشه و نیلوفر و بیخ خطمی و برگ بید و جو مقشر و پوست کدو و خیار و برگ کاهو

و خشخاش سفید و گل سرخ و گل بابونه و لفاح جوشانیده بر سر ریزند و این نطول یک مرتبه صبح قبل طعام و یک مرتبه شب استعمال نمایند و مریض را بهتر است بنشانند
تا نطول بر مقام سر او باشد و اثر آن در اندرون سر بسهولت برسد و بروغن بنفشه و یا روغن نیلوفر و روغن کدوی شیرین با شیر دختران در بینی چکانند و شیر زنان
یا شیر بز بر سر دوشند و اعضای سفلی و دست و پای او بروغن نیلوفر و روغن بنفشه بمالند و ساقها و رانهای او ببندند تا ماده باسفل منجذب گردد و اگر در انجا سهر
باشد شربت خشخاش که با پوست آن ساخته باشند بآب انار شیرین یا بآب القرع یا بآب آلو بخارا یا با آب الشعیر بنوشانند و اگر قبض طبع باشد حقنه های لینه مثل حقنه معمول
از بابونه و بنفشه خشک و جو مقشر و سپستان و خطمی و خار خسک و روغن کنجد تازه و فانیذ و شکر سرخ و نمک نان العمل آرند و غذا اگر حرارت شدید باشد کدو و خیار و اسفاناخ
و ماش و کاهو مسلوق و مطبخ در روغن بادام سازند و اگر حرارت نباشد جوزه مرغ و دراج و لحم بره و پاچه بز و زرده بیضه و ماهی تازه کوچک و شراب ممزوج بآب بسیار دهند
و هرگاه در دماغ چیزی ترطیب حاصل شود و احتیاج بتنقیه بدن باشد بمطبوخ معمول از هلیله و غیره آنچه اسهال فضول صفراوی محترقه کند استفراغ نمایند جرجانی و ایلاقی نوشته
که علاج این بعلاج سرسام حار نزدیک است اول نگاه کنند اگر امتلای اخلاط باشد فصد نمایند تا اندک خون روی کم شود و بهر وجه که ممکن باشد تدبیر ترطیب کنند و در آنکه
مدت تنقیه سوداء نمایند و انجا که خلط دموی یا صفراوی باشد بعد از فصد تنقیه بمطبوخ هلیله کنند و انجا که سوداوی باشد بمطبوخ افتیمون کنند صفت مطبوخ هلیله پوست
هلیله زرد پانزده درم پوست هلیله کابلی ده درم افسنتین افتیمون هر یک چهار درم بسفایج نیم کوفته پنج درم سنای مکی سه درم تربد نیم کوفته چهار درم آلوی سیاه سی عدد
تمر هندی بیست درم فلوس خیار شنبر بیست درم ترنجبین پنجاه درم بدستور مطبوخ بپزند و صاف کنند و اگر حاجت باشد نیم دانگ سقمونیا در ان حل کنند و بدهند و این نسخه
مثل دستور العمل است و اطبا لائق هر شخص در کمی و زیادتی آن تصرف کرده میدهند و باشد که بنفشه و عناب و نیلوفر زیاده کنند و برعایت معده مصطکی و انیسون
افزایند و تدبیر ترطیب بدین ترتیب کنند که هر صبح کشکاب چهل درم با بیست درم شربت خشخاش و سه درم روغن بادام بدهند صفت شربت خشخاش آب نیلوفر و آب
بنفشه و آب کدو هر یک نیم من تخم خشخاش سفید صد درم کوفته و بعضی اطبا یک مثقال بزر البنج ناکوفته یار میکنند پس تخم را اندرین آبها سه روز تر کرده بدست بمالند و
فشرده آب را صاف کنند و یک من شکر انداخته بطریق جلاب بقوام آرند و بعد شرب این شربت حمام و آبزن و مالش روغن بنفشه کنند و بعد حمام آسایش نموده غذا بآب
سبکسار سریع الهضم چنانکه معلوم شده بدهند و اگر از کشکاب ملالت نماید شربت مذکور بآب انار شیرین دهند و اگر طبع قبض باشد با شربت آلو دهند تا تلیین و ترطیب
نیز کشند و نگاه کنند اگر در دماغ فضله دموی باشد رگ زیر زبان یا رگ پیشانی یا رگ بینی بکشایند و اگر فضله سوداوی باشد در هر چند شب دو درم حب شبیار دهند صفت
حب شبیار ایارج فیقرا و افتیمون هر یک دو درم اسطوخودوس حجر ارمنی مغسول یا لاجورد مغسول هر یک یک درم خربق سیاه چهار دانگ هلیله کابلی دو درم کتیرا یک درم بدستور
بسازند و اگر فضله صفراوی سوخته بود حب شبیار بدین صفت سازند ایارج فیقرا پوست هلیله زرد افتیمون هر واحد یک جزو سقمونیا نیم جزو شربت مثقال و بقدر حاجت باید داد
و افراط نشاید کرد تا خشکی نشود لیکن چندان دهند که منفعت او معلوم کنند و نطولات چند آنکه توانند بکار برند چنانچه اگر در یک روز پنج بار العمل آرند شاید خاصة بعد از تنقیه
صفت نطول آب بنفشه نیلوفر گل خطمی شاهسفرم کشاک جو برگ بید گل سرخ برگ کوک بابونه هر یک مشت برگ مورد تر برگ عنب الثعلب هر یک مشتی همه را جوشانند و در
حمام پیش سر او بخار دهند و آب آن نیم گرم بر سر ریزند و کله و پاچه بره بپزند و آب او بر سر ریزند و شیر دختران بر سر دوشند و مسکه بر سر طلا کنند و اگر خواب نیاید پوست
خشخاش و بابونه جوشانیده بر سر ریزند و در غذا کاهو و تخم آن بپزند و اندکی دارچینی در ان اندازند و قبض طبع روا ندارند تا بخار بر سر صعود نکند و رانها و ساقها
پیوسته ببندند و همی مالند و پای در آب گرم نهند و بشویند و اگر در ان آب بابونه بپزند بهتر باشد و مغز تخم کدو را در بنفشه پرورده روغن آن بکشند و در بینی بمالند و بچکانند
و بر یافوخ و مقعد و کف پای بمالند و اگر روغن کدو با شیر زنان یا بسفیدی بیضه مرغ بر سر نهند و در بینی چکانند صواب باشد و ادویه مدر بول و مدر ادرار و شراب رقیق سفید
مفرح موافق بود در رطوبت افزاید و خواب آرد و اگر کسی را بر بجانند یا خویشتن را مضرتی رساند ببندند و علاج کنند و اگر چیزی مثل قفس سازند بیمار را دران بند کرده علاج نمایند

ذکر بعض ادویه نافع اقسام جنون

قرشی گفته که نیم درم افیون با آشیحو جنون را در یک روز دور میکند لیکن احوط آنست که اول از قدر قلیل شروع کنند و بتدریج تا مقدار مذکور رسانند و گویند که موی سر آدمی
سوخته بروغن گل آمیخته در بینی چکانیدن جنون را زائل میکند و حکیم علی گوید که سعوط بنادق هندی بوزن حبه با روغن بادام نافع جنون است و گویند سنگی که در شکم خطاف

یافته باشد و اگر بسایند و بآب و شکر بنوشانند جنون را زائل کند و از مجربات محمد مراد است که اگر مجنون نصف درم اصابع صفر سوده با شهد بخورد صحت یابد و در کتابی مرقوم است که اگر نیش کژدم و ناخن سگ و ناخن باخه در پارهٔ چرم شتر تعویذ کرده در گلوی مجنون بندند از وسواس جنون باز میماند و هم مفید صرع است و شخصی میگفت که اگر دماغ بوم یک دانگ گرفته یک حبه کافور سوده در آن ممزوج نموده و یک دانگ خون غراب آمیخته بقدر دو جو بجهت قطور بنوشاهند و هم سعوط نمایند در ازالهٔ جنون مجربست و سویدی گوید که خوردن تخم بادرنجبویه بشکر و کذا البقلة آن مسلوق بروغن بادام و کذا گاوزبان و کذا سیب شامی اکلاً و شماً و کذا اکل لحم ماکیان و دماغ آن در وسواس سوداوی مجرب من است و از حکمای دیگر نقل کرده که شربت سیب و کذا ترنجان و کذا افتیمون ابطریقیکه در مالیخولیا گذشت و کذا تخم افتیمون هفت درم در هفت اوقیه شیر بز تازه ترکرده و کذا نیم درم پوست بیخ گاوزبان و کذا شحم حنظل و برگ او عطلیه بنشاسته با صمغ عربی با کتیرا و اکل لحم کبک تا سه روز متواتر و کذا اخون ضبعه و کذا اجگر رخمهٔ خشک بریان کرده سائیده و کذا مصطکی و کذا آمله و کذا پودینهٔ نهری و کذا ابنگشت کذا اکلیل الملک یک مثقال بعسل کف گرفته و کذا بهمن سرخ و کذا حریرهٔ آرد سالت سه روز متواتر و کذا اسطوخودوس و کذا سنبل الطیب و کذا دارشیشعان و کذا فرنجمشک و کذا درونج و کذا کاهو و کذا شیر بز تازه هر واحد نافع وسواس سوداوی و جنون است و کشنیز سبز مفید وسواس حار است و تخم بنگ بنهایت قوی است لاسیما در وسواس حادث از صفرای محترق و سعوط دماغ گربهٔ خشک کرده سوده و کذا زهرهٔ کبک و نطول طبیخ اکلیل الملک نیم گرم بر سر در حمام در هر سه روز یکبار نیز نافع وسواس سوداوی است و تعلیق سنگی که در حوصلهٔ بعض ماکیان بر می آید بر صاحب جنون سوداوی مفید است انتباه جنون و وسواس که بعد حمیات بسبب ارتفاع بخارات گرم از ماده تپ شروع شود بهترین معالجات آن فصد رگ پیشانی است بعد بادوه بمحاجم فحذین و ساقین و ریختن آب نیم گرم بر سر و دوشیدن شیر و نهادن پنبهٔ بشیر آلوده یا جراده کدو و یا خیار بر تارک سر خوردن کاسنی و کاهو و خیار و خرفه و خواب و راحت اختیار نمودن و سکنجبین با شیرهٔ خرفه و خیارین نوشیدن مفید است غذا ماء الشعیر و ماش مقشر با بادام و در صورت ضعف با گوشت چوزهٔ مرغ و حلوان و اگر بعد از تناول ادویهٔ حریفه حاره چون فلفل و زنجبیل و اشیای مبخره مثل پیاز و سیر و خردل بسبب تبخیر یا عقب جلوس بسیار یا مشی در آفتاب بسبب تسوز و جفاف دماغ یا از بیداری مفرط و یا کثرت فکر و خوض در مسائل دقیقه عارض گردد بتهیگی توجه بتر طیب مزاج دماغ بمنطولات و سعوطات و ادهان مبرده کما مرطبه مصروف دارند و از استعمال کافور پرهیز نمایند

علاج مانیا و داء الکلب

بعد نضج و ترطیب تنقیه سودا کنند و بعد تنقیه نیز از دوا و غذا بتر طیب کوشند و مفرحات مناسبه تقویت قلب نمایند بالجمله سائر تدابیر مثل علاج مالیخولیا مع زیادتی تبرید و ترطیب نمایند و ترطیب اهم از تبرید شناسند و استعمال سعوطات و نطولات و لزوم اغذیه مثل ماء الشعیر و روغن بادام در روزی چند بار و اگر بعد فصد سهر عارض گردد بوئیدن بعضی مخدرات مفید بود و از اشربه شربت نیلوفر و شربت عناب و شربت تمر هندی و آب آلو بخارا و آب انار شیرین و مزورات بکشک جو و شیرهٔ خشخاش یا روغن بادام و فالودجات قلیل الحلاوت بشکر و روغن بادام و تغریق سر بروغن اکارع و در صورت کثرت بیخوابی دادن و یا قوذا با آب انار شیرین نافع است ابن هبة الله گوید که در مانیا و داء الکلب تبرید و ترطیب مزاج بنوشیدن ماء الشعیر بروغن بادام و استعمال ماء القرع بسکنجبین قلیل الحموضت و تعدیل طبع بآب تمر هندی و آلو بخارا و شربت نیلوفر کنند و غذا از کدو و ماش سازند و کاهو بسیار خورانند و هرگاه چیزی اثر ترطیب در دماغ ظاهر شود و بدن ممتلی باشد اسهال کنند بمطبوخ هلیله و غیره که مخرج فضول مرهٔ محترقه باشد و اگر ممکن نباشد حقنهٔ لین بعمل آرند و بعد تنقیه بحوم فراریج و برهٔ شیر خواره و ماهی صخری قوت رایاری دهند و شراب ممزوج بآب بسیار اندک بنوشانند و بعد از آن حسب عنایت بعلاج سر نمایند باینطور که موی سر تراشند و آبیکه در آن بنفشه و نیلوفر و برگ بید و گل سرخ و جو مقشر نیم کوفته و پوست کدو و خشخاش و لفاح پخته باشند بسیار قلیل الحرارت بر مقدم سر ریزند و شیر دختران بر سر دوشند و در بینی چکانند و حیله آوردن خواب کنند تا حدت مرض بشکند بنوشانیدن شربت خشخاش با آب انار شیرین و نشوق افیون و اعضای سفلی بمالند و حمام نمایند پس هرگاه حدت مرض ساکن شود و مریض با فاقت آید فصد سر و کنند خصوصاً اگر مرض از خون محترق حادث شده باشد و اعادهٔ تبرید مزاج و ترطیب آن کنند تا که فلاح حاصل شود و شیخ میفرماید که اگر غلبهٔ صفرا در بدن از قارورة و سائر علامات معلوم شود تنقیه بطبیخ هلیله نمایند و اگر سوداوی صرف باشد گاهی احتیاج باستفراغ از افتیمون سافج هشت درم با سکنجبین و حجر لاجورد افتد بعده توجه بسوی سر نمایند اگر امتلای دموی یا سوداوی دموی در آن باشد فصد رگ زیر زبان کشایند و بدا وست تنقیه او این حب کنند ایارج و افتیمون و اسطوخودوس هر واحد یک جزو سقمونیا نیم جزو و هلیله نیم جزو حبوب کبار از ین ساخته بعد تنقیهٔ کلی و شبهای متفرق هر شب ده درم بخورند و این حب نیز نافع است افتیمون اسنتلخ هر واحد پنج درم حجر ارمنی هلیلهٔ کابلی هر واحد یک درم اسطوخودوس ده درم نمک هندی

شحم حنظل هر یک چهار درم بلیله املج هاشا خربق سیاه هر واحد سه درم ترنجبین بست درم سکنجبین عسلی سرشته استعمال کنند و غرغره بسکنجبین سقمونیا کنند و چون از استعمال حبوب سوداء ازاج حار محسوس شود موقوف کنند و بعد تنقیه اقدام بر تبرید و ترطیب نطولات وغیره نمایند لیکن قصد ترطیب بیشتر از قصد تبرید کنند مگر آنکه ادویه شدید الترطیب یافته نشود الا بارد پس دران بادویه داخل کنند گاهی در تنویم آن احتیاج بنوشیدن دیاقوذا با آب انار شیرین شود تا ترطیب کند یا بشربت الو تا تلیین نماید یا بماء الشعیر و روغنها درین بسیار نافع است و چون نطولات و سعوطات مرطبه ادهان استعمال کردند حیله نمایند در تنویم آن بر آنچه خواب آورد از نطولات و ادهان بسبب خاصیت روغن کاهو و از اشربه آنچه مرطب باشد مثل آشجو بنوشانند و مثل سکنجبین و آنچه دران تلطیف و تخفیف و تقطیع باشد نباید نوشانید و هر گاه که قبض طبع دریافت شود حقنه کنند تا بخارات موذی از ثقل بسوی سر مرتفع نگردد و باید که در آب ایشان بیخ بادیان دشتی و تخم آن بنوشانند و بیخ کرفس نیز که آن فاشرست نافع بود و شربت ازان هر روز مثقالی و اگر ننوشند در طعام ایشان داخل کنند و پیش مریض شخصی نشیند که ازان حیا کند و بترسد و او را بزرگ داند و مدام راها و ساقهای آن بر بندند تا بخار باسفل جذب کند و بهرحال اغذیه ایشان رطب بباید مگر با وجود رطوبت آن از آنچه محدث سده بود مثل نشاسته و مانند آن نشاید که این ایشان را بسیار مضرست و سائر علاجات آن بر آنچه حذر ازان واجبست مثل علاج مالیخولیاست و چون انحطاط شود در نوشیدن شراب کثیر المزاج باک نیست که آن مرطب منوم ایشان ست باقی همان ست که در قول جرجانی گذشت طبری گوید که آنچه در ابتدای علت مانیا و داء الکلب بدان معالجه کنند پرهیز مریض ست از اطعمه یابسه و لزوم ترطیب بدوا و غذای مرطب مثل نوشیدن ماء الشعیر و شربت خشخاش و دیاقوذای ساده و این شربت دائم بنوشانند بگیرند آب طلا و آب نیلوفر و آب گل سرخ و آب بنفشه و خشخاش سفید را کوفته درین آبها سه شبانه روز تر کنند و بعض اطبا با صد درم خشخاش یک درم و ربع تا یکدرم بزر البنج سفید نیز کوفته داخل میکنند بعده افشرده آب صاف گرفته بشکر سفید شربت بقوام جلاب بپزند و این بهتر و الطف از دیاقوذاست بعد ازان چون مرض سکون یابد فصد قیفال کنند و حل طبیعت باین مطبوخ نمایند بلیله زرد پانزده درم آلو بخارا عناب هر واحد سی عدد تمر هندی از الیعنا و تخم پاک کرده بست درم ترنجبین پانزده درم برگ عنب الثعلب یک دسته کشوث و تخم کاسنی هر واحد یک کف بنفشه پنج درم همه را بسم مطبوخ بپزند و دران دو دانگ فنستاتین و نیم دانگ سقمونیای مشوی حل کرده نیم گرم بنوشانند و این وقتی ست که قوت او احتمال نماید و سن و مزاج او مطاوعت کند بعد ازان در طریق دوام لزوم ماء الشعیر با شربه مذکوره نمایند و در اغذیه مزورات معمول باش و اسفاناخ و کاهو مسلوق و قطف و کاسنی مسلوق دهند و اگر مرض انحطاط پذیرد جوزه مرغ رطب جوذابات خشخاس مغلف بران بقدر ربع و پاچه بره مطبوخ بجو مقشر و ماش مقشر و مرققات از سینه بچه ماکیان و دراج و تدرو و زرده بیضه مغسول بروغن بادام و آب شیرین دهند و طریق غسل آن اینست آب شیرین در پاتیله کرده بالای اندک روغن بادام اندازند و بجوشانند تا آب فانی گردد پس بیضه دران بشکنند و حرکت بسیار دهند و چون بیضه پخته شود بگیرند و سفیدی از زردی جدا نمایند بعده بزرده اندک روغن بادام چکانیده با قطف مسلوق و اندک کشنیز رطب بخورند و اگر حجاز و طلع یافته شود اندکی ازان بخورند و اگر زمانه بادام تر باشد قبل استحکام آن با شکر سفید خورند و چون مرض متعسر گردد این سعوط بکار برند آب حی العالم آب حشیشه با بیشا آب برگ عنب الثعلب جوشانیده صاف کرده روغن بنفشه و روغن نیلوفر و روغن مغز تخم کدو و سفیده بیضه و شیر دختران همه را بمقدار و حب بوزن متساوی و مختلف بحسب عوارض مرض و قوت ادویه گرفته جمع نموده بعمل آرند و نطول ازین آب سازند بگیرند بنفشه خشک و بنفشه تر و سپستان و گل سرخ هر واحد یک کف جو کوفته سبوس گندم هر واحد دو کف برگ عنب الثعلب دو دسته بزرگ برگ اسپغول یکدسته بزرگ برگ خبازی یکدسته همه را در آفتابه آب شیرین بجوشانند تا مهرا گردد و بعده نیم گرم بر یافوخ و شیون از بلندی یکشبر بریزند و بعد ریختن این بپوشیدن سر و سکون و خواب امر کنند و اگر زمانه زمستان باشد از تعرض هوا حذر کنند و اگر فصل تابستان بود در موضع هوای سرد بنشانند و نیلوفر تازه و شاهسفرم تر گلاب پاشیده پیش او دارند و از شمیدن کافور و خوردن سرکه و در وقع مفصل و اشربه مرتب از سرکه پرهیز باشد که مورث یبس اند و بدانند که برای تنقیه اخلاط صفراوی دو طریق ست یعنی اگر محترق و فاسد نگردد و حارت نماید سوای آنکه کثرت یابد بمطبوخات مثل شربتهای غوره و ریباس و ترشی ترنج و سکنجبین ساده در بلادی که متحمل سکنجبین بزوری نباشند و مانند آن نمایند و بعد احتراق اخلاط صفراوی و اشتداد و فساد آنها بماء الشعیر و جلاب و شربت خشخاش و کاهو مسلوق و کاسنی و قطف و مانند آن کنند پس درین هر دو حال و بفرق ما بینهما تامل نمایند و بدلک پاهای این مریض و ساقین و قدمین آن و تمریخ سوای فخذین بروغن بنفشه و روغن گل نیم گرم باک نیست و این بسیار درین مرض بنوشانیدن این حریره امر میکرد بگیرند شیر ماده خر که آنرا اندکی جو و برگ بید و کاسنی و حشایش رطب بلیم از کیفیات حریفه و تلخی نچرانیده باشند تا آنکه شیر آن صلاحیت یابد و ازان شیر و نشاسته و روغن بادام و نبات

سفید بار چرب و مسازند و بعد تنقیه و نطولات و سعوطات استعمال نمایند که اثر محمود ظاهر شود و ابتدای مرض آن بیگاه دوزی که قشف و یبس و سوء حال بهزال رسیده باشد علاجش در بغداد و این چربه کردم و از آلهه ردیه پرهیز او کنانیدم پس بدن او رطب گردید و قشف زایل شد و در تطبیب بدن صحیح بهتر ازین دوا تربت تا شیر چون تدبیر مزاج موافق او باشد چیزی ندیدم و سعو یاری گوید که وبا تیا شرب ماء الشعیر بشربت نیلوفر و تنطیل راس بماء الشعیر مرات کثیر در حمام و تضمید سر بجراده کدو و بلبغر تخم کدو و سعوط بآب جراده کدو سرشته و سعوط بروغن مغز تخم کدو و غذا بکدو مطبوخ جید بروغن بادام و دوشیدن شیر زنان بر سر و سعوط بان و نوشیدن شیر بز تازه و دوشیدن آن بر سر و خوردن سرشیر مسلوق بروغن بادام که دران شیره خشخاش و کشنیز سبز داخل کرده باشند و کذا التغذیه بتاله یا بی مسلوق بروغن بادام و کذا بقلة الحمقاء و طبیب بروغن بادام و خوردن خیار بی پوست او لبعد قطع او یک شبانه روز و کذا قثاء تازه مقشر و کذا اغذای بینه ماکیان نیمبرشت و کذا پاچه جدی شیر خواره و گوشت او مسلوق و مطجن بروغن کنجد تازه و کذا نان سفید محکم العجن و کذا اطراف حمل شیر خواره و لحم او مطبوخ و مطجن بشیرج تازه همه از مجربات من ست و بقول ابن البطلان و غیره تنطیل راس بطبیخ گل بنفشه و طبیخ برگ سبز آن و کذا بطبیخ کاهو در حمام و سعوط بروغن بنفشه و بیرو خبزان و کذا بروغن بیاره و شیر دختران و تضمید سر بتخم کاهو سوده بآب کاهو سرشته و کذا از پوست خشخاش باریک سوده و شرب شربت خشخاش و تغذیه بکاهو خام مسلوق مطیب بشیره بادام و کذا باهی تازه رضراضی بریان بروغن کنجد تازه و کذا باکیان فربه مسلوق و مطبوخ بکدو و کذا برشتا و مرقه حنطه سر واحد نافع و بقول رازی شرب پنج ماشه را هر روز یک مثقال تا بست روز نافع چنانچه عورتی باستعمال این تا ایام کثیر از مالیخولیا نجات یافته مصنف اقتباس می نویسد که همشیره زاده نواب حافظ الملک راو او الکاتب نائبه بود چنانچه در ابتدای موسم بهار پدید آمدی و در تابستان غلبه نمودی و گاهی در سالی دو بار پدید آمدی پس من ماء الجبن بشربت الهی و حب لاجورد علوی خان دادم در یک سال دو بار تا سه چهار سال همین تدبیر مقرر داشتم بفضل الهی صحت کلی یافت

علاج صبارا و قطرب

در صبارا بعد تعدیل و تنقیه جذب ماده از سر چه در علاج سرسام صفراوی گذشت بعمل آرند مع ترطیب اید بسیار و مالش اطراف به بندند و در قطرب فصد قیفال کنند و چندان خون برآرند که قریب بغشی رسد و اغذیه محموده مثل گوشت بزغاله و چوزه مرغ و مانند آن دهند و کاهو و کدو بروغن بادام خورانند و حمام مرطب کنند و بزن بریاحین رطب مثل بنفشه و نیلوفر و مانند آن نمایند پس گاه قوت عود کند بعد از نضج بمنضج سوداء تنقیه آن بمسهل سوداء یا بمطبوخ افتیمون نمایند و ماء الجبن دهند و استفراغ متواتر و پی در پی نمایند بلکه بتدریج و دیر دیر بفاصله چند روز و از اشیای نافعه برای ایشان ماء الجبن ست که دران معجون نجاح حل کرده باشند و بعض از تنقیه مقویات قلب مثل دواء المسک و مثرودیطوس دهند و نطولات و آبزن و تغریق سر بروغنهای مبرد و مرطب مثل روغن بنفشه و نیلوفر و کدو و اشربه بارده مثل شربت نیلوفر و شربت بنفشه و جلاب بنفشه پنج درم و عناب ده عدد با شکر سفید ده درم و اغذیه مبرده مثل ماش و مغز بادام و شوربای چرب چوزه مرغ و حلوان بکدو و پالک و خیار و کاهو و روغن بادام و دیگر تدابیر که در مالیخولیا گذشت و در ترطیب دماغ مبالغه کنند و برای تنویم لعوق خشخاش بخورانند و نطولات مرطب منوم که دران بنفشه و نیلوفر و پوست خشخاش و تخم کاهو باشد بعمل آرند و شیر زنان بر سر دوشند و در بینی چکانند و بروغن بنفشه و کدو تشوق نمایند و نوشیدن شکر سفید در عرق گاوزبان و گلاب و عرق بید حل کرده تخم بادرنجبویه دو درم پاشیده و خوردن شیر بز بشکر شیرین کرده با نان گندم سفید و کذا ماهی رضراضی بریان بروغن بادام و کذا اسفاناخ مسلوق بروغن بادام یا شیرج تازه یا مع لحم غنم بریان بروغن الیه و تنطیل آب طبیخ لفاح یا فی سرخ و پوست خشخاش و خشخاش و مقشر در حمام بر سر و تناول خوبانی کثیر المائیه و شفتالو و خربزه زرد همه مجرب سویدی ست و بقول ابن البطلان شرب ماء الشعیر بشربت نیلوفر و روغن بادام و تغذیه بچوزه مرغ مسلوق مطجن بروغن بادام و مسلوق بکشنیز سبز و کذا لحم جدی شیر خواره مسلوق بکشنیز سبز یا مطجن بروغن بادام و کذا کدو مسلوق مطیب بروغن بادام و کشنیز سبز و تنطیل سر بآب طبیخ بنفشه یا گل نیلوفر در حمام و تدهین سر بروغن آنها مدام و تضمید سر بابونه و تخم کاهو و تخم خشخاش سائیده نافع و همه آنچه برای مانیا در قول سویدی گذشت مفید شناسند و اگر از انواع علاج فائده نشود بر بندند و طمانچه های سخت بر سر و روی او بزنند بوجهی که وجع و الم یابد و اگر یکبار کفایت نکنند مکرر نمایند و اگر این نیز سودی نبخشد بر تارک سر داغ دهند که بافاقه می آید و اگر باز عود نماید اعاده این تدابیر نمایند شیخ میفرماید که علاج قطرب بعینه علاج مالیخولیا ست چون از صفرا و سوداء محترق باشد و واجب ست که در فصد آن مبالغه نمایند تا آنکه از ان خون بسیار خارج شود و از ان غشی مقارن کند و تدبیر با غذیه محموده و حمامات طیب نمایند و ماء الجبن سه روز بنوشانند بعد از ان تنقیه با یارج ارکاغانیس کنند پس حیله در تنویم آن نمایند و بعد تنقیه تقویت قلب بتریاق و مانند آن کنند و با وجود آن ترطیب بسیار نمایند

وتقلیل منومات کنند تا تسخین ادویه مذکوره که لابدست مع حرکات ریاضتی مریض جمع نشود بلکه احتیاج آنست که تسخین قلب و مقویات آن کنند و ترطیب آن و تنویم بوسه تا مزاج او اعتدال یابد و تمام علاج او تنویم کثیرست و احیاناً افیون خورانند تا فکر او منقطع و طبیعت او ساکن گردد و چون دوا و علاج دران فائده نکند بتادیب تادیبی برداند و بر سر و روی او بزنند و بریافوخ او داغ نهند مجوسی گوید که علاج قطرب فصد سر رو در وقت هیجان مرض ست و خون آنقدر برآرند که غشی ظاهر گردد و اغذیه جید الکیموس بمقدار صالح بخورانند و در آبزن آب گرم شیرین بنشانند و ماء الجبن با سقونی که اندران هلیله سیاه و شیر آمله و افتیمون و بسفائج و مانند آن افتاده باشند و تنقیه بدن آن بعد سکون اندک بایارج لوغاذیا و ایارج روفس دو سه مرتبه نمایند بعد ازان تریاق فاروق دهند و چون این مرض هیجان کند و با آن بیخوابی عارض شود طبیخ [illegible] بر سر ریزند گیلانی گوید که بعد فصد و ترطیب تنقیه بحقنه های لینه مذکوره در باب قرانیطس و مانیا بعده بمطبوخ افتیمون نمایند و آبیکه دران حشائش معتدل الحرارة مثل بابونه و اکلیل الملک و ادویه مبرده مثل بنفشه و برگ خبازی و خیارین و خشخاش و مامیثا و ریحان و جو کوفته و سبوس گندم و خطمی نیز افزوده جوشانیده باشند بر سر ریزند و سعد را باریک کوفته بیخته در لعاب حلبه آمیزند بعده در آب گرم حل کنند تا رقیق گردد پس غرغره بدان نمایند اگر آنرا سهر لازم گردد آب نطول مذکور بر سر ریزند و دران پوست خشخاش و تخم کاهو و بیروج اضافه کرده دائم بعمل آرند و بروغن بنفشه استنشاق نمایند و منخرین را اندکی افیون طلا کنند و درمیان استفراغ فاصله ایام نمایند و اسفیدباجات معمول باش مقشر و بیه ماکیان غذا سازند و رعایت مزاج کنند پس هرگاه ماده حدت پذیرد اکثر غرض طبیب تعدیل مزاج دماغ او باشد آبیکه بران میریزند و روغن گل نیم گرم و تسعیط بحسب مزاج کنند اگر اراده تسکین باشد بروغن گل و روغن بنفشه و شیر دختران و آب عصی الراعی و مانند آن و اگر اراده تسخین و تحلیل بود بروغن یاسمین و روغن خیری و روغن قسط الین و مانند آن و از تنهائی منع کنند و با مردم عقیل بنشانند و بعافیت و سلامت بشارت دهند و در تسکین روع او سعی نمایند و اگر احتیاج بدفع اخلاط محتقنه در سر باشد ایارج فیقرا باشد آنرا بدهند و باید که از حال قبل از مرض بپرسند اگر مریض معتاد جماع کثیر باشد بعده آن منقطع شده باشد اجازت مجامعت باعتدال دهند و در اطالت خواب او جهد نمایند

عشق

و این مرضی ست وسواسی شبیه بمالیخولیا که انسان بگماشتن فکر خود در خوبی بعض صور و شمائل که معشوق او ست برخویشتن کشد و امید وصل او در دل خود محکم کند و گاه قوت شهوت جماع مدد او باشد اکثر بسبب غلبه عشق و شدت حب از نظر او عیوب معشوق محبوب و پوشیده گردد چنانچه ارسطاطالیس گفته که العشق یعمی حس العاشق و یصمه عن ادراک عیوب معشوقه و سبب آن الهام و القاء نفس عاشق ست محبت معشوق السبب الی اسباب سببها فی او ارتفاع بخار ردی ست بسوی دماغ از منی محتقن و بعده احتراق خون بنابر دوام فکر و از علامات او که شمائل صاحب این مرض بگردد و رنگ او زرد و سرنگون خاموش مبهوت باشد نبض او مختلف و غیر منتظم شود خصوصاً وقتیکه ناگاه معشوق را ببیند یا نام او یا خبر او بشنود و سریع صغیر صلب و قاروره صاف بود و چشم او خشک و فرو رفته با تهیج پلک باشد و چنان نماید که گویا چیزی خوب می بیند و یا خبر خوش می شنود و اکثر آه سرد کشد و از شنیدن ذکر وصال طرب حاصل نماید و از استماع ذکر فراق بگرید و حزنی در وی پدید آید و بدانند کسی که عشق نام معشوق پنهان دارد معشوق او را بدین طریق دریافت نمایند که دست بر نبض او نهاده نام کسانی که گمان عشق آنها باشد یاد کنند و صفت حال هریک بگویند پس هنگام ذکر نام و صفت هر کسی که نبض او متغیر و مختلف گردد بدانند که معشوق او همان ست علاج در ترطیب بدن و دماغ کوشند باغذیه و اشربه مرطبه و حمام و تدهین بسعوطات و نطولات طیب و غسل آب نیم گرم شیرین و توسع در اغذیه مرطبه و نشانیدن در امکنه رطبه خوشبو و بساتین مفرحه و تفرج و سرور و سیر صحراها و گلزارها و مجالست با ندمای عقلا و شنوانیدن اسمار و حکایات زهاد و عباد نافع ست و کذا خورانیدن مبردات و مرطبات و مقویات و مفرحات قلب و دماغ مفید و اگر در بدن او آثار خلط سوخته یافته شود و قوت قوی باشد بعد ترطیب و نضج خلط اول تدبیر استفراغ آن خلط کنند و اگر قوت ضعیف باشد بتقویت او نمایند و تشفی به امیدواری او پردازند و بعد حصول قدری قوت تدبیر تنقیه ماده کنند بعد تدبیر ترطیب و تنویم نمایند چنانکه در مالیخولیا و جنون مذکور شد و خمیره یاقوت علوی خان خورانیدن از مجربات ست و بمهمات مشغول دارند و اگر وصال معشوق میسر شود بهتر ازان تدبیری نیست و اگر بوجه شرعی میسر نیاید وصف حسن و شمائل معشوق دیگر پیش او کنند هرگاه عشق اول کم شود پیش از آنکه عشق دوم محکم شود بشغلی مهم مصروف گردانند و اگر عاشق عاقل باشد نصیحت و استهانت دوستان او را کفایت باشد و نیز از جمله تدابیر صواب آنکه پیران یا مخنثان را برگمارند تا از حالات نفرت افزا و خصال زشت معشوق بعاشق خبر دهند چنانکه طبع او ازان متنفر گردد و صید و انواع لعب مثل نرد و شطرنج وغیره و تخویف حاکم وقت و انواع غموم عظیم و اشتغال بعلوم خصوصاً آنکه دران تحقیر و مذمت لذات جسمانی و تمنیات شهوانی باشد و کثرت فکر در محاکمات و مسائل دقیق مثل هندسه و حساب و جماع بسیار مفرط خصوصاً با آنکه در صورت و شمائل قریب بمعشوق بود و هر آنچه مزیل عشق ست اگر مجرد باشد بمتاهل گردانند و شغل خریدن کنیزکان و طرب و جماع با ایشان و سفر بعید

متواتر دائم نیز مفید باشد و بالجمله عمده معالجه آن مشغول داشتن او بصحبتهای علمی و صنعتی و بهمی مخالفت مشغل بهم او کلاه لاازه باز دارد و عشق و عاشقی و معشوقی را فراموش نماید و مشغول داشتن او بخصومات و منازعات و باز داشتن این امر عمل تمام است و در طب یدی ست که هرگاه آهن گرم کنند تا سرخ شود و در آب سرد کنند و در عین سرد نمودن بگویند همچنانکه این گرم و آب سرد میشود دل فلان بن فلان سرگردان سه بار گفته سرد کنند آبیده و از ان آب وی عاشق بشوید و بر سینه عاشق زنند و عمل سه روز عشق فراموش میکند و ایضاً اگر پاره سنگ مرمر که بران تاریخ موتی نوشته باشند قدری از ان بسایند و نیت جدائی عاشق و معشوق کرده بعاشق خورانند بخاصیت دفع عشق بسیار دود و در تحفه مرقوم است که اگر کوزه نو از موی سر آن پر کنند از آن کوزه مرد را آب خورانند دفع عشق آن میشود و مغز ان میگردد و سویدی مینویسد سنگی که بعض اوقات در حوصله ماکیان یافته میشود و مشابه بحجر میباشد چون بر عاشق تعلیق آن نمایند ازاله عشق نماید و اگر آن سنگ در آب اندازند و عاشق آنرا بنوشد در زوال عشق مجرب من ست تعلیق عظم التفاق بر عاشق نیز دافع عشق ست گویند که اگر کرکس شتر بر تن عاشق بی اطلاع به بندند ازاله عشق کند و مجرب باقی ست و همچنین نوشیدن آب مغسول پارچه که بر گردن معشوق گردانیده باشند و کذا خوردن چهار شعیره نیل هندی با آب و کذا شرب طبیخ حرمل و کذا شرب خاک قبر مقتول و جلوس در مقابر و غلطیدن در مکان غلطیدن استران نافع و نوشیدن شربت بادرنجبویه صبح و شام مجرب نوشته اند و گفته اند که بادرنجبویه گاوزبان مروارید بامران چینی مرزنجوش مرماحوز صعتر عود خام بسایند هر واحد یک مثقال کوفته بیخته در رب سیب بوزن ادویه آمیخته هر صباح یک مثقال خوردن مزیل عشق ست الحاصل در علاج این مرض غفلت نکنند که اگر زیاده شود بمالیخولیا یا جنون منتقل گردد و اگر تدبیری سودمند نیفتد اوراق مخدرات مثل افیون و قنب و بنج و بیخ لفاح غافل دارند تا اتفاقاً وقتی پدید آید آنگاه بدستور معالجه مالیخولیا پردازند کذا فی الاکسیر

سدر و دوار

سدر ظلمت بصر ست وقت برخاستن و مهیا شدن اسقوط و دوار دوران سرست یعنی آنکه مریض خیال کند که او بجمله اجزای خود دائرست یا بیمار چنان پندارد که جمیع اشیا گرد او همی گردد پس نمیتواند که ثابت ماند بلکه ساقط شود و بسا است که از آواز ها کراهت کند و چون این مرض شدت کند از جهت سقوط بیمار بصرع مشتبه گردد و فرق بعدم تشنج و کف دهن و حرکات مضطربه در بیجا توان کرد و ایضاً دوار دقی ثابت ماند و صرع دفعتاً افتد و صاحب او ساقط گردد و افاقه یابد و سبب سدر یا خاص دماغ است از سردی و از اجتماع خلط بارد غلیظ در مقدم دماغ و آنرا سدر خادری گویند و یا تالم دماغ از ضربه و سقطه بسر از صداع و دوام حدت تپ آنرا ساموم نامند و ابن الیاس گوید سدر نیست که انسان در می یابد که گویا دخان از بدن او بسوی سر مرتفع میشود و خود را گویا در تاریکی یا ضبابی و در چشم خود ظلمت و در گوش طنین مییابد و ماده این مرض سوداوی بود و سبب دوار گردش روح دماغی ست بباعث حرکت دوریه انسان بر نفس خود و یا مشاهدهٔ اشیای دائر و شفاف و شین و یا وقوع ضربه و سقطه بر سر یا فزع دفعتاً و ضعف عضو یا رسیدن گرمی و سردی دفعتاً بدماغ و یا اجتماع اخلاط در عروق مستدیره گرد دماغ و یا تصاعد آن از عضو دیگر و یا تولد ریاح و ابخره اندر دماغ و یا صعود آن از عضوی دیگر مثل معده و مراق و دل و جگر و سپرز و شکم و ماهور گهای همه تن و سپرز و کلیه و مثانه و رحم و حجاب و قدمین و ساقین و یا اذیت دماغ بمجرد مشارکت ضعف فم معده و یا وقوع بحران و این ابخره و اخلاط بیشتر بلغمی باشد و موی و صفراوی و سوداوی نیز بود و جرجانی گوید که ماده صفرا و بلغم بیشتر باشد و آنجا که ماده خون بود هم بصفرا و بلغم آمیخته بود و بخار سوداوی نیز بود و مسالک بخار معده و مراق و مثانه و رحم و حجاب بسوی دماغ منافذ اعصاب ست و مسالک بخار دل و جگر و طحال عروق و شرائین پس گوش و گردن و ایضاً شیخ گفته که مشارکت دماغ بمعده بطریق مشارکت عصب بعید و گیلانی مینویسد که این وقتی باشد که واصل از معده بسوی دماغ کیفیت ساذج بود و آنهم مفرط باشد و عام بجمیع بدن بود و پس مشارکت بمعده تنها نباشد بلکه بهمه بدن باشد و اما اگر واصل بسوی دماغ ابخره و ادخنه باشد پس درین شرط نیست که نفوذ آنها در عصب بود بلکه جمیع مسام اعضاء متوسطه میان دماغ و معده صلاحیت نفوذ آنها در خود دارند و نیز شیخ میفرماید که سدر شدید مشابه صرع میباشد لیکن با تشنج نبود چنانچه صرع بود و ماده بخار گاه صفرا بود و گاهی بلغمی و دوار بلغمی شبیه بصرع باشد و بیشتر مشارکت سدر و دوار آورد نه بسبب حصول ماده بود بلکه بنابر اذیت دماغ بکیفیت موذیه سدر و دوار گردد مثل آنکه هنگام خوف و گرسنگی بعض مردم را عارض شود خصوصاً کسی را که متحمل جوع نباشد بهر آنکه فم معده از ان ایذا یابد و مشارک آن دماغ گردد و دوار آرد **طریق تشخیص اسباب سدر و دوار** اگر کسی را سدر باشد اولاً از ان بپرسند که پیش ازین وقوع ضرب بر سر یا حدوث صداع یا تپ اتفاق افتاده یا نه اگر اقرار آن کند سببش همان باشد و اگر از ان انکار کند از تقدم رسیدن سردی بسر سوال کنند اگر گوید سببش سردی دماغ باشد و الا سبب او خلط بارد در دماغ خواهد بود و ثقل راس و بلادت حواس نیز از علامات وجود ماده بارد ست و اگر دوار باشد نخستین سوال کنند که مرض دائم و یکسان میماند یا گاه گاهی عارض می شود و در امتلاء و خلاء معده اختلاف می پذیرد و اگر دوام و لزوم او گوید و در پری معده و گرسنگی متغیر نگردد و هضم صحیح بود سبب دوار در دماغ باشد پس حال دوران مریض بنفسه یا کثرت نظر او در اشیای دائره و شفاف و یا ضربه و سقطه بسر و یا حدوث مرض و یا رسیدن سردی یا گرمی

بدماغ از خارج یا داخل بپرسند اگر بتقدم یکی ازین اسباب متقرر گردد سبب شرکت آن باشد و الا تقدم اوجاع راس و گرانی سر و نقصان حواس حتی که در ذوق و شم بپرسند اگر یافته شود دلیل مواد در دماغ باشد و لیکن بودن دوی و طنین در گوش و شدت دوار و کثرت عطسه و قصر نوبت دوار هم بپرسند اگر این هم باشد بر وجود ماده بخارات و ریاح دلالت کند پس نوع ماده را از رنگ چهره و لمس سر و نبض و قاروره و غیره علامات مخصوصه هر خلط بنوعی که در تشخیص امراض دماغی مادی و صداع مادی مذکور شد تشخیص نمایند و ایضا اگر تری دهن و خواب و ترشی یا شوری مزه دهن و عسر حرکت و سکون دوار از سیلان گری یا بسر و سیلان از جواب و تکلم و قلت عطش و لین نبض با ضعف و بطوء آن و بیاض قاروره و غلظت آن بر ماده بلغمی و سرخی چهره و چشم و انتفاخ عروق و ضربان آن و سیلان اشک در ابتدای دوار و شیرینی دهن و ماندگی و خواب بسیار بر ماده دموی و التهاب و خیالات زرد و زردی رنگ و تلخی دهان و عطش و بیداری و شدت دوار وقت گرمی و سرعت نبض و ناریت بول بر ماده صفراوی و تخیل شعر و دخان و فکر فاسد و خوف و خاموشی و صلابت و ضعف نبض و قلت آب دهن و خشکی زبان و بیخوابی و کدورت قاروره بر ماده سوداوی دلالت کند و اگر مریض عروض یا شدت دوار گاه گاهی بیان کند ماده مرض در عضو دیگر باشد درین صورت بپرسند که ضرر در کدام عضو معلوم میشود پس اگر مریض بطلان یا آفت اشتها و فساد هضم و اختلاف حال دوار با پر شدن و خالی معده و درد معده و سرفه و نفخ شکم و غثیان و خفقان معاری و آروغ دائم بغیر ترطیب و غیر اراده و اشتداد مرض هنگام اکثار طعام و عند تخمه و تناول شی مبخر بگوید ماده مرض در معده باشد اما اگر آثار مواد در معده معلوم نشود و دوار از خلو معده عارض شود از ضعف فم معده باشد و اگر ثقل مراق یا قلب یا جگر یا طحال یا گرده یا مثانه بگوید ماده علت در همان عضو باشد اما ضربان شدید در شرائین صدغین یا گردن یا پس گوش و تمدد و انتفاخ و ذا چنین هنگام ابتدای دوار و ظهور خفت در دوار از انضغاط عروق مذکور بانگشت یا بستن پارچه بر آن یا طلای ادویه قابضه بر آن نیز دلالت بر وجود ماده در قلب یا جگر یا سپرز یا جمیع اعضا دارد و ایضا بقول انطاکی اگر دوار بعد هضم ثوران کند بر وجود ماده در کبد گواهی دهد و بقول صاحب کامل تمدد و امتلای شرائین پس گوش بر وجود سوء مزاج بارد یا خلط بلغمی یا صفراوی در عروق مذکوره و بودن علت دران شاهد بود و اگر معه ذلک گرمی تمدد باشد دلیل بر وجود سردی یا بلغم یا صفرا در عروق معروف بعرقین ساتیین و حدوث علت دران باشد و اگر تقدم اختناق رحم و احتباس منی یا حیض یا اورام رحم بیان نماید ماده در رحم باشد و اگر وقت ظهور دوار صعود چیزی چو نمل از قدم یا ساق مریض بگوید ماده مرض همانجا باشد و نوع ماده را در اعضای مذکوره بدانچه در مقام هر عضو مسطور است دریافت کنند و از بعض علامات مخصوصه هر خلط که سابق مذکور شد نیز معلوم نمایند و علامات انواع مواد معاره در تشخیص امراض دماغی نیز گذشته و طول مرض سدر و دوار بر برودت ماده دلالت کند و نوبت او غیر طویل بر حرارت گواهی دهد و دوام این امراض در امراض دیگر خصوصا در حمیات در بحران دلیل سدر و دوار بحرانی ست و از بسیار انذار صرع و سکته است و گاهی صداع بعد دوار عارض میشود و دوار را زائل میکند گاهی بالعکس

علاج کلی سدر و دوار

بقول انطاکی در ان تنقیه خلط غالب بدانچه مناسب او باشد و تلطیف اغذیه حتی الامکان کنند و تنقیه سر بچیزی که عطسه آورد خصوصا در ریاحی نمایند و در مشارکی ادویه مخصوصه آن عضو با ادویه دماغی بیامیزند و بعد زوال مرض غذا بتقویت دماغ کنند تا آفت بار دیگر قبول نکند و از مجربات در جذب اخلاط از دماغ آنست که در علاج طنین بیاید و خاریدن پایها و شوئیدن آنها بسرکه و حرمل و آب لیمو و تراشیدن موی سر و طلای او ببرگ جوز و مورد نافع و حقنه ها و فتائل را درینجا اگر چه تحمل نباشد فائده نیکوست و گویند که مرتی نخود در ابتدای دوار جید است و در جمله اقسام آن هر گاه نوبت هیجان کند بمالک اسافل و نهادن پایها در آب گرم توجه نمایند و در دوار دماغی مادی اگر اجتماع اخلاط در دماغ باشد حسب ماده بدانچه در علاج امراض دماغی مادی مسطور شده علاج کنند و ایضا در ماده که در سر تنها باشد حجامت سر و نقره و فصد رگ پس گوش کنند و شیافات و غراغر و نطولات و شمومات و سعوطات و عطوسات و مانند آن حسب مواد استعمال نمایند و گویند واجب است که صاحب دوار از نظر کردن بسوی اشیای سریع الدور و از بلندی به پستی دیدن و از تناول سائر مبخرات اجتناب نماید و خائیدن کشنیز تر و خام تنها یا با گندم بریان همه انواع دوار و سدر را مفید است و کذا انداختن کشنیز بسیار در طعام و گویند که دو درم تخم حنا سائیده بعسل صاف سرشته لیسیدن و بعد از ان متصل نان با روغن گاو و نبات خوردن در اکثر انواع دوار سود مند است و این معجون در اقسام سدر و دوار حار و بارد از مجربات انطاکی ست حب البان کشنیز خشک تخم شاهتره هر واحد پنج درم گل سرخ تربد شحم حنظل هلیله زرد مصطکی هر واحد سه درم بعسل هلیله مربی بسرشند شربت سه مثقال و اطریفلات مطلقا تاثیر نیکو ست و رازی گوید که استعمال شراب در جمیع علاج سدر و دوار ترک نمایند و روفس گفته که استعمال آب در سدر بهتر از استعمال شراب است و جالینوس گفته که علاج صاحب سدر و دوار فصد است در ربیع اگر چه دلائل امتلا ظاهر نباشد و در کتاب فصد نوشته که فصد او

ارپای گیرند و مسیحی گوید که در جمیع انواع دوار حقنه نفع یابند و در وقت بعد وقت استعمال نمایند و بحسب مادهٔ مرض بسازند اگر ماده بارد باشد حقنهٔ حاده و اگر حار بود حقنهٔ لین بعمل آرند و اگر مرض بتخفیف نیابد و این علاجات آنرا فائده نکند ایارج جالینوس و ایارج ارکاغانیس استعمال کنند و ایضاً منقوع صبر منفعت عظیم بین یابند و بقول ابن هبة الله علاج سدر و دوار دموی و صفراوی مثل علاج صداع حار کنند و این اکثر افتد و آنچه از بلغم یا سوداء حادث شود مجانس صرع باشد علاج این هر دو مثل علاج صرع باید کرد

علاج دوار از دوران انسان بنفسه گرد چیزی

و آنچه از مشاهدهٔ اشیای دائره دوشن یا نظر او از مکان عالی باشد و بزودی ساکن نشود باید که بسکون و قرار و خواب و تناول قابضات ترش علاج کنند و آنچه مانع ابخره باشد مثل نقوع تمر هندی و امرود و مرزنجوش و کشنیز نوشند

علاج سدر و دوار از ضربه و سقطه

بتدبیر امراض دماغی که از ضربه و سقطه بود بپردازند و بتسکین وجع و تلیین طبع و جذب مواد از دماغ باسفل کوشند هر چند نفعه از جانب مخالف باشد و روغن گل بعد از روغن دیودار به نسخهٔ الحکیم علی بر سر نهند و از موم و روغن گل و بنفشه و کتیرا تضمید سر نمایند و از رسیدن گرد و غبار و گرمی آفتاب و اشیای معطره حفاظت سر کنند تا عطسه نیاید بعده اگر دوار یا سدر باقی ماند علاجش بازالهٔ سوء مزاج کنند بحسب کیفیتی که علامات آن ظاهر باشد طبری گوید که چون سدر از ضربه یا سقطه باشد تفقد مزاج او نمایند پس اگر مزاج او بحرارت متغیر گردد معالجهٔ آن کنند بتسکین مزاج او نمایند و هرگاه مزاج او تسکین یابد فصد کنند اگر قوت او متحمل آن باشد و تغریق راس او بروغن گل گرم کرده در شب و روز بدفعات نمایند و تضمید سر او باین مرهم کنند بگیرند قیروطی بروغن گل و از آتش فرود آورده اندک سفیداب قلعی و قدری مرداسنگ دران حل کنند بعده بآب خبازی و آب برگ خطمی بمقداریکه ممکن باشد تسقیه نمایند بعده بر خرقهٔ کتان طلا کنند و بر سر ضماد نمایند و از نظر کردن بسوی آفتاب و تعرض بهوا منع کنند تا عطسه نکند که عطاس در این حالت گاه صورت غشی بیگرداند و گاهی تزعزع راس میکند پس صاحب او خوف هلاکت میباشد

علاج سدر و دوار از ضعف مرض یا نقاهت

در صورت ضعف دماغ شیرهٔ مغز بادام پنج عدد شیرهٔ خشخاش شیرهٔ کشنیز خشک هر یک نه ماشه نبات سه توله داخل کرده تخم فرنجمشک هفت ماشه پاشیده دهند و مقویات اعضای رئیسه مثل خمیرهٔ مروارید و ماء اللحم خورانند و بیست عدد کشنیز سبز و بریان بروغن بادام چرب کرده باشکر صبح و شام بنوشند و حریرهٔ مقوی دماغ بدهند و هر چه در علاج امراض ضعف دماغی و صداع ضعف دماغی گذشت بعمل آرند و در حالت ضعف مناسب بهر تقویت آمله مربی و سیب مربی البلبا شیر و ورق نقره یا طلا و شربت حماض و ترنج و لیمو و صندل و سیب و مروارید سوده با شربت مذکوره یا شربت انارین و مفرحات مناسب مزاج بکار برند و اغذیهٔ لطیفه موافقه منتخب بدان تناول کنند

علاج سدر و دوار از رسیدن گرمی بدماغ

باید که بشند آن علاج کنند بدانچه در علاج امراض دماغی حار گذشت و ایضاً تبرید دماغ بمشمومات و سعوطات و لخالخ بارده و بوئیدن سرکه و گلاب و خوشبوهای بارده و نوشیدن دوغ و آب انارین بشکر و نهادن روغن گل بر سر و غذا مزوره زرشک و انار دانه غیره و سویدی گوید که نقوع تمر هندی بشکر و کذا نقیع مشمش نوشیدن و نیلوفر و کذا سرکه و گلاب نوشیدن و ضماد کردن در دوار حار مجرب من است و از اطبای دیگر نقل کرده که برای دوار حار کشنیز خشک دو درم بشکر و یا کشنیز یک شبانه روز در سرکه تر کرده خشک نموده بریان ساخته از یک مثقال تا دو درم مثل او شکر هفت روز متواتر خوردن و کشنیز خشک بسرکه و گلاب و کذا صبر بآب کاسنی تر و کذا گلنار و صبر و آب کاسنی تر و کذا اقاقیا و صبر و مازو هر سه بآب کاسنی ضماد کردن و غذا برگ خرفه ساختن و گل سرخ شیافاً و نطولاً و ضماداً و شرباً و گلاب شرباً و آس شماً و ضماداً هر واحد نافع است

علاج سدر و دوار از رسیدن سردی بدماغ

هر چه در علاج امراض دماغی بارد مسطور شد بعمل آرند و تسخین دماغ باشیای مسخنه ملطفه از اغذیه و ادویه مثل نطولات و مشمومات و کمادات و ضمادات کنند و تناول قلیه بمصالح گرم نافع و بقول صاحب کامل نطول بطبیخ بابونه و اکلیل الملک و برنجاسف و شیح و سداب و نمام و پودینهٔ کوهی و جاوشیر و جعده و مانند آن نمایند و بلادر و مربای عاقرقرحا و جندبیدستر باریک سوده بآب سداب بسرشته بعمل آرند و مشک و غالیه و جندبیدستر و فرفیون و سداب و مرزنجوش و مانند آن ببویند و غذا نخود آب بهر بهت غسیل و شربت دارچینی و خولنجان

ولحوم دراج و تیهو بطریق اسفیدباج یا مطجن یا مشوی دهند و عسل بحسب الطعم و حبة الخضرا بخورند و از اغذیهٔ مصدعه مثل جوز و شهدانج و البان منع کنند و نزدیک شرابهای سایر نبیذ نگردند و سکون رحمت وقت حرکت اختیار نمایند و شرب جرعه آب قرنفلی برای دوار بارها مجرب سدیدی است و سرکه عنصل و شربت آن و عنصل مشوی و حب بلسان تنها و طبیخ افسنتین یا دو مثقال ازان و نقوع صبر یا نقوع ایارج و کذا انیسون بریان و یخ فاشرا یکدرم شربت یا یک مثقال تنها و قند و طبیخ عود بلسان و طبیخ خولنجان و هلیله کابلی و قنطوریون و شحم حنظل و اسطوخودوس و طبیخ افسنتین [illegible] و طبیخ تمام بشکر و حبا و کذا مصطکی انیسون کمد مثقال سوده بگلقند عسلی دوازده درم آمیخته و عود غرقی مثقال کند نیم درم سوده و گلقند عسلی آمیخته و آب شبا یا کشت حنظیانا فلفل قیصوم بشکر و گل سرخ در شراب کهنه جوشانیده هر واحد شرباً نافع و زراوند مدحرج و شاهسفرم و نمام هر واحد شماً و ضماداً و ریوند و کشوث و بهمن سفید و غاریقون و عاقرقرحا و شونیز و حاشا و درونج و دار فلفل بعسل سکبینج و جندبیدستر هر واحد شرباً و ضماداً و سعوطاً و مومیائی یک حبه بروغن بادام تلخ و کذا تریاک یک حبه بروغن کنجد و کذا جندبیدستر بروغن بادام و کذا روغن شونیز و خولان و کذا حلتیت یک قیراط بشیر زنان و عطوس بخردل و کندش [illegible] تلخ سوده ربع درم در روغن بادام آمیخته و طلای روغن بلسان و یاسمین کبوتر مع بابونه یا روغن بابونه یا صعتر و یا قیصوم و یا برگ غار با آب قرنفلی در حمام و نطول بطبیخ اکلیل الملک و صعتر و شیح جبلی و برگ ترنج هر واحد در حمام و یا بطبیخ مرزنجوش و یا برنجاسف یا جعده مع حلبه مفید است و مشک مرزنجوش شماً و شرباً و نشوقاً و خردل و یا کندش کوفته بخرقه بسته شماً و قی کردن بترب و تخم سرمق و روغن کنجد نیم اوقیه و تخم شبت مع تخم سرمق در سرکه جوشانیده و بعسل در قوام آورده و با آب گرم آمیخته و غرغره کنند با آب بادیان و یا عاقرقرحا و یا شونیز و یا کندش با سکنجبین یا فلفل و تناول خردل بجهند مسلوق و بخور بطبیخ بابونه در روز و شب چند بار و اکلیل الملک یا نمام یا برگ غار بدستور نافع

علاج سدر و دوار دماغی دموی

تدبیری که در علاج امراض دماغی دموی و صداع دموی مسطور شد بعمل آرند و ایضاً در دموی و اخلاط مختلفه در بدن با خون فصد قیفال کنند بعده فصد وریدین پس هر دو گوش کشایند که بقول شیخ ابن افضل علاج است تمیع اصناف دوار را دی و حجامت نقره بر سر نیز نافع است و فصد صافن و حجامت ساقین نیز سودمند است پس از فصد تسکین طبیعت بطبیخ هلیله یا فواکه یا ماء الفواکه یا خیار شنبر و شربت ورد یا بنفشه نمایند بعد ازان تبرید بلعاب اسپغول و شربت عناب و شیرهٔ مغز تخم کدو و شیرهٔ کاهو و خیارین و خرفه و نقوع زرشک و آلو بخارا و شربت نیلوفر و شربت صندل یا عرق عنب الثعلب و کاسنی و شاهتره و گلاب بید مشک امثال آن دهند و بعد فصد سر و حجامت سر شربت آب حماض مقشر و قرطم و تمر هندی و عناب [illegible] نیلوفر یا بنفشه یا سکنجبین مجرب الذکا است و نوشیدن آب تمر هندی با شکر هر یک ده درم یا آب انار ترش مع شکر یا سکنجبین ساده بگلاب یک دو درم یا شیرهٔ تخم خرفه و اسپغول و حلاب و خوردن انار میخوش و به میخوش سودمند است و استنشاق آب کشنیز و مورد و سرکه و روغن بنفشه یا کافور و صندل و گلاب تغریق و مالش سر بروغن گل با سرکه و وضع ضمادات بارده نافع و گویند که در ماده حار لیمو و تمر هندی عجیب است و دوار السکر بارد و اطریفل کشنیزی و نقیع آن مفید بود و نقوع آمله و کشنیز و گل نیلوفر با شکر سفید نافع و شیرهٔ خشخاش دو درم و کشنیز یکدرم مفرد و مرکب با آب شیرهٔ برادة بقدری شکر شیرین ساخته نیز سودمند است و مطبوخ سرکه که کشنیز و پوست هلیله زرد نیم کوفته هر یک دو درم تا یک هفته نوشیدن نیز نافع [illegible] و اگر دو مثقال صندل سفید بگلاب سوده بنوشند و دست و پا با آب برگ بید انجیر بمالند فایده تمام دارد و غذا قابض حامض مثل غوره و سماق دهند و از اغذیهٔ حاره پرهیز نمایند و شیخ میفرماید که اگر با خون اخلاط مختلفه باشد یا بیشتر اخلاط سوداوی غالب بود مبادرت باستفراغ از حب ایارج کنند یا از نقوع صبر اگر اخلاط حار باشد یا بطبیخ هلیله یا مطبوخ افتیمون و حب صبر طبیخ قوقایا اگر اخلاط مختلف باشد و بعد تنقیه حقنه با آب قنطوریون و حنظل استعمال نمایند بعده بر سر و نقره حجامت کنند بعد ازان بغراغر و عطوسات و شمومات که دران مشک و جندبیدستر و شونیز و مرزنجوش باشد توجه نمایند هرگاه نوبت هیجان کند استعانت بمالش اسافل بدن کنند

علاج سدر و دوار دماغی صفراوی

بعد تنقیه بمسهل صفرا و حب هلیله دهند و نقوع صبر با ماء الجبن نیز موافق است و یا این مطبوخ هلیله دهند پوست هلیله زرد بیست درم تمر هندی پانزده درم سنای مکی پنج درم گل سرخ پنج درم همه را در چهار رطل آب بجوشانند تا که بقدر یک رطل آید صاف کرده نیم گرم بنوشند و بعد تنقیه تبرید با آب تمر هندی یا انار دانه و شیرهٔ خرفه با شربت نیلوفر یا سکنجبین و یا آب آلو بخارا یا اطریفل کشنیزی مرغذا با عرق زرشک فواکه دهند و گل سرخ و سرکه کهنه و برگ مورد تازه و بنفشه تر و نیلوفر مدام ببویند و تضمید صدغین بصندل و گلاب نمایند و آنچه در دموی گذشت نافع شناسند و طعام از مزوره آب آلو و زرشک باشد آن مفید و طبیخ هلیله بگل بنفشه که دران ترنجبین الیده باشند و شربت نیلوفر

یا لیموی تبرید بماء القرع و گلاب و آب ہندوانہ بقول انطاکی نافع و شربت آب لیمو و شربت آن مجرب سعیدی ست شیرهٔ خشخاش در ماء الشعیر نیز نافع بود مجوسی گوید که اگر دوار و سدر از صفرا باشد قی بسکنجبین و آب گرم کنند و تنقیهٔ بدن و دماغ بحب ہلیله و مطبوخ آن با تمر ہندی نمایند و نسخه مطبوخ ہلیله ہمانست که سابق مذکور شد لیکن درینجا بنفشه چهار درم زیاده است و گلاب و روغن گل بسرکه بر سر ریزند و سرکه کہنه در بینی چکانند و اندک کافور در بینی دمند و غذا مزوره آب انار میخوش و غوره تنها یا چوزهٔ مرغ دہند و کاسنی و کشنیز بسرکه خورانند جرجانی و ایلاقی می‌نویسند که بعد قی بآب نیم گرم و سکنجبین انار میخوش یا به یا امرود و ریباس و شربت غوره و شربت سماق خورند و تنقیهٔ دماغ بحب بنفشه نمایند و اگر تنقیه بمطبوخ ہلیله کنند صواب باشد و سفوف ہلیلهٔ زرد با شکر ہمراه ماء الجبن موافق بود و ہر صبح آب انار میخوش با شربت غوره و مانند آن بنوشند و طعام از غوره یا زرشک یا سماق یا ریباس یا شاخ انگور تر بسازند و خمیر نان بآب غوره یا آب به یا آب امرود یا آب ریباس یا آب سماق کنند و حجامت پس سر و فصد رگ پس گوش موافق باشد و اگر دماغ ضعیف بود ہر صبح و شام پست جو و کشنیز خشک سرد و بریان سوده با شکر آمیخته بروغن بنفشه چرب کرده بخورند ابن الیاس گوید که بعد قی و تنقیهٔ صفرا از سر و بدن بمطبوخ ہلیله و یا بحب بنفشه مقوی بسقمونیا اشربهٔ ترش دہند و جلاب محلول از تخم کاسنی سه درم و اصل السوس دو درم و شکر سفید ده درم بنوشانند و غذا مزورهٔ ماش مقشر بشیرهٔ بادام دہند و تقویت راس بشمومات بارده و تقویهٔ دماغ مثل بنفشه و نیلوفر و گل به و بابونه نطولات محلله و سعوطات بارده کنند و گلاب و سرکه کہنه و برگ آس نشوق نمایند طبری گوید که دوار که از اخلاط حار محتبس در بطون دماغ باشد بقوت مریض نظر کنند اگر مانعی نباشد فصد سر رو نمایند و بعد چند روز از فصد تلیین طبیعت باین مطبوخ کنند بگیرند ہلیلهٔ سیاه و زرد و کابلی ہر واحد پانزده درم افسنتین و قنطوریون و شیطرج و غافث و اصل السوس مقشر ہر واحد چهار درم تمر ہندی منقی از لیف و تخم بست درم سکنجبین بست درم آلو بخارا و عناب ہر واحد سی عدد و پرسیاوشان پنج درم بدستور مطبوخ بپزند و یک شربت ازان گرفته دو ثلث درم غاریقون و یکدرم تربد و سه طسوج سقمونیای مشوی سوده بجلاب سرشته دران مالیده بنوشند باجهد پنج روز و اگر یک شربت کفایت نکند دو یا سه بار بنوشند و حقنه درین نوع مؤثر سریع نیست و اگر باین تدبیر دوار زائل نشود بهرزور و ادخال فتیله در بینی برفق عطسه آورند و اگر زائل نشود روغن خیری یک جزو شیر دختران دو جزو آب خطمی تر یک جزو در شیشه خوب باہم زده بقدر یکدرم گرفته سعوط کنند و اگر کفایت نکند دو سه مرتبه بعمل آرند و اگر زائل نشود دیگر بگیرند جو کوفته سبوس گندم خطمی بنفشه ہر یک و کف و در ظرفی سربسته جوشانیده بران انکباب نمایند و آبیا او بر سر ریزند بدفعات و تلطیف غذا نمایند و بر شرب ماء الشعیر لزوم کنند و نظر کنند اگر مزاج مریض متغیر شده باشد لا محاله بتسکین مزاج او نمایند بعده اعادهٔ علاج مذکور کنند و گاہی تغمید راس باین ضماد کرده میشود بگیرند خطمی سفید آرد باقلا بزرقطونا ہر واحد یک جزو آرد جو دو جزو و ہمه را در سرکه و روغن گل بزنند که مثل مرہم شود و بر سر ضماد کنند و این بسیار بعد تلیین طبع و فصد دائم این ضماد میکردند تا آنکه دوار زائل شود و نطوس و نطول و انکباب نمیکردند و من چیزی بہتر ازین ضماد در دوار و صداع حار ندیدم

علاج سدر و دوار دماغی بلغمی

بعد تنضیج ماده بمنضج بلغم تنقیهٔ بدن و دماغ بمسہل بلغم و حب ایارج و یا مطبوخ اسطوخودوس تربدی ہلوی خان و حب قوقایا نمایند پس غرغره بماء العسل که دران خردل و عاقرقرحا داخل نموده باشند و یا سکنجبین عسلی با ایارج فیقرا کنند و ایارج فیقرا بگلقند سرشته و حب صبر و غیره بطریق شبیار استعمال کنند و بہر تسخین دماغ شمومات حاره ہمچون مشک و عنبر و جند بیدستر و فرفیون و شونیز و مرزنجوش و نمام و یاسمین مدام ببویند و تنطیل و انکباب بآب نیم گرم که دران بابونه اکلیل الملک مرزنجوش صعتر نمام و غیره جوشانیده باشند بعمل آرند و پارچه بر سر پیچند و عطوسات نافع ست و گویند که اگر بعد تنقیه تام گل سرخ دو درم سنبل الطیب اصل السوس مصطگی ہر یک نیم درم کوفته بیخته بگلقند سی درم سرشته دو یا سه خوراک بسازند و بران مداومت کنند دوار عود نکند و استعمال اطریفل صغیر و اطریفل افتیمون و اسطوخودوس و معجون انطاکی که در علاج کلی دوار گذشت و ورد الورد و شربت عسل و اسطوخودوس و انوشدارو بولوی موافق بود و جذب اخلاط بسوی اسفل بحقنه و غیره مفید و غذا گوشت ماکیان بمصالح حار مناسب و تلطیف تدبیر و امر بحرکت کنند انطاکی در تذکرهٔ خود نوشته که خوردن ایارج لوغاذیا یا روفس یا ارکیغانس چند روز متواتر بماء العسل و نہادن روغن مرزنجوش یا روغن بابونه در دوار بلغمی نافع و مجرب ست و در زنبیه گفته که ایارج کبار یا معجون مسک یا قرص اک بماء العسل یا حب صبر بآب مویز علاج کنند و بعد ازان بعد بار تفشاء و السمار و زعفران در آب خالص حل کرده سعوط نمایند و ازان طلا نیز کنند صاحب کامل گوید که اگر دوار و سدر از خلط بلغمی باشد باید که تنقیهٔ دماغ و عروق آن با ایارج فیقرا مخمر بالعسل کنند و اسهال بحب ایارج و حب قوقایا و بعد ازان بلوغاذیا و ایارج جالینوس و ایارج ارکاغانیس نمایند و مصطگی و مویزج دکند

بخایند و سکنجبین عسلی مع ایارج فیقرا و مویزج باریک شده و مع خردل سفید غرغره سازند و یک درم حب بلسان با یک اوقیه سکنجبین عنصلی خوردن برای سدر
نافع است و چون بیخ قاشرا هر روز دو درم بخورند سود دهد و اگر دو مثقال حب بلسان بالقوع صبح بخورند مفید بود و اطلیه حاره و سعوطات مسخنه ملطفه و مانند آن
استعمال کنند و این سعوط نافع است سکبینج و اشق و جاوشیر و بورق و صبر هر واحد نیم درم کندش و زعفران هر واحد نیم دانگ فلفل و دارفلفل هر واحد یک دانگ
همه را باریک سائیده بآب مرزنجوش سرشته مثل عدس حبها سازند و بقدر دو یا سه حب از ان بآب مرزنجوش و روغن بنفشه سعوط نمایند ایلاقی و جرجانی مینویسند
که اول دماغ را بحب صبر و قوقایا و حب اصطمخیقون پاک کنند و تنقیه معده بقی نیز سازند و تدبیر قی این است که ترب بعسل شکم سیر بخورند و شبت بسیار در آب جوشانیده صاف
نموده مقدار صد درم از ان آب با چهل درم عسل و یک درم نمک آمیخته نیم گرم بنوشند و بعد قی تقویت معده باطریفل صغیر و گلقند کهنه و مصطکی و عود خام کوفته باهم سرشته
باید کرد و اگر صبح بست عدد مویز منقی بخورند سخت نافع بود و هر قدر که بر تشنگی صبر کنند نیک باشد و سکنجبین عسلی نیز موافق باشد و غرغره کردن و عطسه آوردن و اخلاط
از سر بجانب پای فرو کشیدن سودمند و غذا نخوداب و گوشت دراج و تذرو و گوشت کباب و گوشت بزه بروغن زیت یا روغن جوز بریان کرده بدارچینی و زیره و
اندکی کرویا باید داد و اگر بدین تدابیر زائل نشود بایارج لوغاذیا و ایارج روفس و مانند آن تنقیه کنند ابن الیاس گوید که جلاب از انیسون و بادرنجبویه و
گاوزبان هر یک ده درم با گلقند عسلی ده درم بنوشند و غذا از مزوره نخود و شیرهٔ مغز حب قرطم سازند و بعد نضج تام تنقیه بدن بحب ایارج و شبیار و حب صبر کنند
و غرغره بماء العسل که دران صبر یا ایارج یا شونیز یا خردل یا فلفل پخته باشند باید کرد و بر آب مطبوخ حشائش حاره لطیفه مثل بابونه و قیصوم و شیح و شاهسفرم و برگ غار
و برگ زیتون و امثال آن که سابق مذکور شد انکباب نمایند و بنشوق جند بیدستر و کندش و شونیز و مرزنجوش و فلفل با آب کلم امر کنند و برای جذب مواد باسافل
حقنه حاده بعمل آرند و صاحب دوار بلغمی و سوداوی را باید که تعاهد اطریفل صغیر و تناول گلقند کهنه با عود و انیسون و مصطکی هر واحد یک دانگ نماید خجندی گوید
که جلاب از انیسون و بادیان و بادرنجبویه هر یک یک درم با گلقند عسلی ده درم بدهند و بعد نضج تنقیه بدن باین حب شبیار کنند که آن حب صبر است باید کرد و صبر سقوطری
سه درم هلیله زرد و گل سرخ مصطکی تربد مصمغ هر واحد یک درم باریک سائیده بآب کرفس یا آب خالص سرشته حبها سازند و در سایه خشک کرده از مثقالی تا دو درم
وقت خواب بخورند و یا این حب ایارج بگیرند ایارج فیقرا سه درم تربد هلیله زرد هر واحد یک درم نمک هندی انیسون هر یک دو درم باریک سائیده بدستور سابق
حب ساخته دو درم و نیم بخورند و کسی که اراده اخراج صفرا یا بلغم کند یک نیم دانگ سقمونیا دران زیاده کند و کسی که اراده اخراج اخلاط ثلثه کند نیم درم شحم حنظل و نیم درم
کتیرا دران اضافه نمایند شربت دو درم باقی همانست که در قول ابن الیاس گذشت طبری مینویسد که در علاج دوار از اخلاط بارده واجب است که ابتدا بحقنه
متوسط میان حار و بارد نمایند بدفعات متوالیه و بشمامهٔ ریاحین حاره مثل مرزنجوش و سوسن و نمام و از عقاقیر مثل شونیز و فرفیون و جند بیدستر بویند و لعاب قرطم
و مویزج بعد ترقیق آن بعسل غرغره سازند و بر هفته یک دو بار قناعت نکنند بلکه دفعات کثیر بعمل آرند تا آنکه همه آنچه در سر از فضول بارده محتبس است منجذب گردد
و غرغره دائما لازم گیرند و اگر فائده نشود و یقین کنند که بحسب تنقیه سر باز مواد از بدن بطرف سر منجذب شده پس آنرا ایارج دو یا سه مرتبه بخورانند بعده در روغن قسط
در روغن ناردین هر یک ده دانگ جند بیدستر یک حبه مشک یک اسطوخ حل کرده سعوط کنند و الا بعد این همه تا بیر کندش و زعفران و صبر و مر مفرد یا مجموع عطسه آورند
و اگر زائل نشود انکباب برین طبیخ نمایند بگیرند یک کف کبیر بابونه و اکلیل الملک و شیح و قیصوم و اندک صبر و مر و یک کف کبیر نمک و سبوس گندم و دو سه جوزبوا کوفته
و یک کف حب المحلب کوفته و همه را در آفتابه سر بسته بجوشانند تا مهرا شود و پس انکباب نمایند بانبوبه یا آب در طشت ریخته بدفعات متوالیه و اگر کفایت نکند مشک
جند بیدستر صبر مر در روغن بلسان یک دانگ و روغن سوسن و یاسمین هر واحد یک درم حل کرده چهار فتیله بدان آلوده دو در بینی و دو در گوش نهند و بعضی متقدمین
برین دوار داغ یافوخ نوشته اند و من این را منسوب بخطا می کنم زیرا که دران خطر تشنج حجب دماغ است و آن مودی بجنون مفرط و هلاک گردد گاهی در بین دوار
که از اخلاط بارده محتبس در بطون دماغ بود این ضماد کرده می شود شیح و قیصوم و بابونه و اکلیل الملک هر واحد یک جزو بادآورد و صبر و مر هر واحد دو جزو
همه را کوفته بیخته در قیروطی خیری زرد آمیخته چندان حل کنند که مثل مرهم گردد و پس بر پارچه باریک طلا کرده بر آتش اندک گرم نموده بر سر بچسپانند و بالای آن
عمامه بندند و ضماد یک شبانه روز بدارند و ایضا گاهی ضماد بقیروطی موم و پیه چرز و پیه مرغابی و مانند آن کرده می شود و گیلانی از طبری نقل کرده که علاج

نسخه حب شبیار

نسخه حب ایارج

سدر حادث از اجتماع اخلاط بارده غلیظه تنقیهٔ بدن ست از فضول بحقنهٔ قوی بتدریج و اولاً بحقنهٔ لینه ابتدا کنند و از اغذیهٔ غلیظه پرهیز نمایند و بتناول گلقند امر کنند و شربت
عسل ساده بنوشند و هرگاه تشنج در فقار و ره ظاهر شود حقنهٔ قوی تر از اول بعمل آرند تا تنقیهٔ بدن باعتدال گردد و بعد تنقیهٔ بدن تنقیهٔ سر بایارج کنند و تقویت معده و تنقیهٔ آن بایارج
و قی بخردل و آب شبت و عسل نمایند که سدر از تنقیهٔ بدن و دماغ بسرعت زائل میشود و چون در بیمن مرض اختلاط و کمی رو نماید سر را بجرقه درشت نمایند و عطسه آورند بمشک و فرفیون و شونیز
بو یا مند و در حمام آب گرم یا آب حشائش مذکوره در دوار بارد بسیار بر سر ریزند پس اگر بقیهٔ آن باقی ماند بر روغن مصطگی آب مرزنجوش اندکی روغن قسط اندکی سعوط کنند و اکثر بسیار استعمال نمایند
و گاهی بخردل سوده در سرکه آمیخته بر سر ضماد کرده بشویند و ایضاً از بابونه با صعتر بخته و ایضاً برگ انجره و بیخ فو سوده و ایضاً بانجدان سیاه با خطمی و آرد کرسنه سائیده ضماد می کنند

علاج سدر و دوار دماغی سوداوی

اولاً نضج بمنضج سودا یا مطبوخ بادرنجبویه و اصل السوس هر یک ده درم با شکر ده درم کنند و غذا مزوره نخود و ماش و قشر الشعیر و مغز بادام دهند بعده تنقیه بمسهل سودا یا مطبوخ افتیمون مع
لاجورد و اندکی شحم حنظل و شاهتره و اسطوخودوس و حب افتیمون و یا حب لاجورد و یا بمطبوخ هلیله و تربد نمایند و حجامت نقره و پس سر کنند و اگر از هلیلهٔ سیاه انیسون هر واحد
یک درم افتیمون بسفایج اسطوخودوس هر یک بدو موصوف بروغن بادام چرب کرده هر واحد یک نیم درم بنفشه دو درم بآب بادیان حبها ساخته سه شربت نموده صبح تناول نمایند و عقب آن
جلاب معمول از شکر سرخ ده درم بآب نیم گرم بیاشامند برای تنقیهٔ سدر سوداوی نیز مفید ست اگر ازین تدابیر نجاح حاصل نشود حقنه های حادهٔ قویه بتدریج استعمال کنند و بعد از ان غرغره و
عطوسات و شمومات که دران مشک و جندبیدستر و مرزنجوش و شونیز باشد و استعمال اطریفل شاهتره و افتیمون مفید ست و هر چه در صداع سوداوی گذشت بعمل آرند

علاج سدر و دوار ریحی و بخاری

آنچه در علاج امراض دماغی ریحی و بخاری و صداع ریحی و بخاری مذکور شده بکار برند و ایضاً در ریاحی بعد تنقیهٔ بلغم تلطیف و تسخین سر بیشتر مفید ست و تحلیل ریاح
بمعاجین و شمومات و سعوطات و اطلیه و نطولات و خصوصاً عطوسات و اکثار انکباب بر مطبوخ ادویهٔ محلله لطیفه مثل مرزنجوش و بادیان و اکلیل و بابونه و صعتر و برنجاسف
و شبت و سداب و شیح و برگ غار و برگ ترنج و مانند آن نافع تر و فلفل سفید صبر زعفران جندبیدستر در آب مرزنجوش و روغن بنفشه آمیخته در بینی چکانیدن
و عاقرقرحا خردل قرنفل بآب نمام و سرکه عنصل طلا کردن مفید و ریاحین و عقاقیر مسخنه بوئیدن سودمند و چای خطائی مع دارچینی و بادیان خطائی و هیل بوا
هر یک نیم درم شکر دو تولہ در پاو آثار آب بخته چون نصف ماند صاف کرده نوشیدن نفع بلیغ نماید و آشامیدن زیرهٔ کرمانی و صعتر در عرق بادیان جوشانیده
نیز مفید ست و دیگر معاجین کاسر ریاح استعمال کنند و بقول طبری در اخلاط ریاحیه محتبسه در بطون دماغ اگر بارد باشد علاجش بعلاج دوار بلغمی باید کرد و سوای
آن و حب کرام کنند بخائیدن زوفای خشک و صعتر و زیره و کندر و مانند آن و اگر مزاج مریض گرم نگردد اندکی ازین اشیای مضغ و بلع کنند و اکثر ارباب این نوع
دوار را خارش در بینی و اختلاج در چشم حادث شود لاسیما هنگام سخونت این اخلاط ریاحیه و نزد ظهور حکه دائم امر بدخول حمام و ریختن آبیکه دران حشائش
مذکور پخته باشند باید کرد و مدام مالش سر نمایند مگر آنکه صداع شدید مانع این باشد و اگر اخلاط ریاحیه حار باشد باید که فصد سر رو کنند اگر قوت اطاعت نماید
بعده حل طبیعت او باین مطبوخ نمایند پوست هلیلهٔ زرد و تمر هندی منقی هر یک سی درم افسنتین هفت درم بادیان زوفای خشک صعتر فارسی هر واحد پنج درم آلو بخارا
عناب هر واحد سی عدد مویز منقی بست درم بجوشانند و یک شربت از ان گرفته نیم درم تربد و یک انگشت تمر هندی درو حل کرده نیم گرم بنوشند و اگر کفایت نکند
تدبیر دوار صفراوی که مذکور شد بعمل آرند و ماء الشعیر بنوشانند و ایضاً در دوار بخاری اول دریافت کنند که مادهٔ بخار کدام خلط ست پس قصد تنقیهٔ آن نمایند حسب نوع
ماده و مزاج تحلیل و شمومات و نطولات بکار برند و اطفای انجره نقوع مرزنجوش و کشنیز خشک و صندل و امثال آن دهند و سفوف نبیه انه و سفوف کشنیز و غیره
بعمل آرند و معجون کشنیزی و مفرح بارد و مفرح کشنیز در دوار بخاری نیز مفید و کشنیز در اشربه و اغذیه داخل کنند و تلیین طبیعت مدام واجب شناسند طبری گوید که در انجرهٔ حار اگر قوت
مساعدت کند و حال مقتضی باشد فصد قیفال کنند بعده حل طبیعت بمطبوخ هلیله نمایند پس تدبیر دوار که از احتباس اخلاط حار در دماغ باشد باید کرد

علاج دوار شرکی

اگر از اجتماع اخلاط در عضوی دیگر باشد حسب ماده بدانچه در علاج امراض دماغی شرکی مسطور شد علاج نمایند و ایضاً در اخلاط معده اول آب مطبوخ شبت و ترب که دران

عسل و نمک اندک حل کرده باشند و سائر مقیآت معتدل قی کنند بعده در بلغمی مسہل و حب ایارج یا معجون خیار شنبر و جوارش سفرجلی و شہر یاران و اگر قوت قوی باشند بحب قوقایا تنقیه کنند و بعد تنقیه مقویات معده و دماغ مثل جوارش مصطکی و عود و عنبر و اطریفل کشنیزی و انوشدارو ی لولوی و شربت عود و گلقند با دو درم بادیان یا انیسون و مصطکی و مربای آمله با مصطکی و عود سوده دهند و صاحب کامل گوید که اگر در معده خلط بلغمی باشد باید که قی کنند با شیای لطیفه مثل قاع یا بالی و جوز القی و خردل و تخم شبت و تخم ترب و احد بقدر حاجت باریک سائیده در عسل سکنجبین یا سکنجبین عسلی سرشته آب شبت بخورند و اگر ترب قطع کنند و در آب خوب پخته سکنجبین عنصلی و دو درم نمک ہندی در آن آمیخته بنوشند قی بلغم آرد و تنقیه معده کنند و ایضاً قی کردن بعد خوردن سمک مالح و ترب و خردل نافع است و بعد قی و تنقیه معده شراب خندریقون یا شربت عسل یا شربت عود دهند و بعد دو روز نقوع صبر منقی بلغم مثل این نقوع بدهند بلیله کابلی هفت درم سنای مکی شاهتره هر واحد پنج درم اسارون جعده قنطوریون شکاعی بادآورد غافث هر واحد سه درم سنبل الطیب مصطکی هر واحد یک نیم درم سلیخه عود بلسان دارچینی سعد ساذج ہندی قرنفل مرزنجوش تخم کرفس بادیان انیسون تربد هر یک دو درم همه را کوفته در چهار رطل آب بجوشانند تا بیک رطل آید صاف نموده سه درم صبر و یک حنظل کوفته انداخته هر روز چهار اوقیه با یک درم روغن بید انجیر بنوشند و غذا درین حالت نخوداب و خردل باشد و آنچه از زیره و فلفل و خولنجان سازند و از اکثار اطعمه غلیظه مولد بلغم منع کنند و ابن الیاس گوید که حل طبیعت بحقنه حاده برای جذب ماده بسوی اسفل کنند و این حقنه بسیار نافع برای این علت سنای مکی هفت درم قنطوریون دقیق سه درم برگ کتان حلبه خطمی سبوس گندم کشک جو بنفشه هر واحد یک کف همه را در سه رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند صاف کرده نمک طعام یک درم روغن کنجد مری هر واحد ده درم بوره ارمنی نیم درم آمیخته حقنه کنند و با تنقیه معده باین مقی نمایند ترب ابا برگ او بکوبند و در آب آن اندک عسل و نمک طعام انداخته بنوشند و قی آورند و یا تخم ترب پنج درم تخم خربزه پنج درم تخم شبت یا شاخهای آن ده درم در سه رطل آب بجوشانند تا یک رطل آید صاف کرده اندکی نمک و عسل حل کرده بنوشند و چون معده پاک گردد بعد آن ده درم گلقند شکری با یک نیم دانگ مصطکی تناول کنند و اگر غثیان ثوران کند و قی دشوار گردد آب گرم سکنجبین ساده یا عسل بنوشانند و در امراد اسهال نمایند و در حلق پر مرغ بروغن بادام آلوده درآرند تا قی بسهولت آید و طبری گوید که اولاً ایارجات مثل ایارج فیقرا دهند بعده حل طبیعت بحقنه که در دوار بار و بکار آید و مطبوخ افتیمون بنوشند و تغذیه در نیم روز بغذای محمود نمایند و هنگام خواب ایارج مذکور دو ثلث درم بدهند و صبر یک جزو مر و گل سرخ هر یک دو جزو سنبل الطیب مصطکی هر یک نیم جزو سائیده در قیروطی که از روغن قسط یا روغن ناردین یا روغن مصطکی ساخته باشند آمیخته بر خرقه کتان طلا کرده بر معده بچسپانند و از فم معده دور دارند مگر آنکه فضول زیاده در فم معده باشد پس باین طریق صعود فضول از معده بسوی سر منقطع میشود

دوار مادهٔ صفراوی

تنقیه بطبیخ هلیله مع شاهتره یا نقوع صبر یا ایارج نمایند و بقول طبری حل طبیعت بحقنه لین کنند و سکنجبین ترش نوشانند و امر بقی از ماء الشعیر و سکنجبین و آب گرم و آب سرد موت سکنجبین و امثال آن کنند و تلیین بمطبوخ ساذج نمایند و بعد از آن ماء الشعیر و سکنجبین بنوشند و ایضاً بعد تنقیه در مادهٔ حار نقوع انار دانه و شربت حماض و لیمو و تمر ہندی و سیب و انگور و جوارش طباشیر و خمیره عود ترش و آمله مربی با طباشیر و ورق نقره و طلا و مروارید سوده و جوارش انارین با شیر دانه ہیل و کاسنی و کشنیز و عرق عنب الثعلب و شربت بنفشه دادن و مجوسی گوید که اگر در معده خلط صفراوی باشد بماء الشعیر و سکنجبین و نمک و آب بیخ خربزه قی آورند و بعد آن قئ بنیم گرم یا آب موت سکنجبین و آب نیم گرم بنوشانند و بعد پاک شدن معده از قی شربت غوره و شربت سیب بلا ده یا رب ریباس و مانند آن بنوشانند و بگیرند صندل سفید سرخ هر واحد دو درم گل سرخ سه درم و نیم همه را باریک سائیده با آب حی العالم و خرفه و گلاب و اندکی سرکه سرشته بر خرقه کتان مالیده بر معده ضماد کنند و اگر با پارچه کتان در قیروطی بمبر آلوده بر معده نهند نافع بود و ایضاً این نقوع صبر استعمال کنند پوست هلیله زرد ده درم آلو بخارا بست عدد تمر ہندی از تخم پاک کرده پانزده درم بلیله و زرشک و سنا و تخم کاسنی و کشوث و افتیمون و می هر واحد پنج درم شاهتره هفت درم گل سرخ کشنیز خشک هر یک سه درم بنفشه و اصل السوس هر واحد چهار درم همه را در پنج رطل آب بجوشانند تا بیک نیم رطل آید صاف کرده هر روز چهار اوقیه از آن گرفته نیم مثقال صبر بران انداخته با یک اوقیه سکنجبین و یک اوقیه آب کاسنی بنوشند و غذا فروج و یا بچه مرغ با آب غوره یا آب انار یا آب زرشک یا آب آلو تازه بکشنیز تر و خشک و بقله خرفه و نعناع باشد و بنفشه و گل سرخ و نیلوفر و صندل و گلاب و کافور بیویند و گلاب و روغن گل و سرکه سرد کرده بر سر ریزند تا تقویت دماغ کنند و ابخره معده که بدماغ رسد آنرا قبول نکند و آنچه دران حاصل شده آنرا دفع نماید

دوار سدر و دوار

که بسبب ضعف فم معده رخاوت معده افتد هر صبح قبل از صعود ابخره تناول چند لقمه نان در رب فواکه قابضه مثل رب حصرم و رب سیب و رب آبی نمایند خصوصاً چون غوره ترکرده

تسکین مینماید و شربتهای فواکه چون شربت انار و لیمو و سیب و زرشک و غوره و ریواج همه این نوع دوار باز دارد و شیخ میفرماید که اگر سبب در عضو دیگر باشد معالجه همه بدانچه واجب بود باید کرد و تقویت راس در ابتدا بروغن گل مع اندک سرکه و روغن بابونه نمایند و بعد استحکام بروغن بابونه تنها و گویند دوار که از قبل شرائین باشد فصد هر دو شریان پس گوش نمایند و طبری گوید که اگر اخلاط مجتمعه در معدهٔ ریاحیه بارده باشد علاجش علاج اخلاط بارده است که سابق مذکور شد و صاحب این از شرب نبیذ که دران زیره و صعتر جوشانیده باشند منتفع گردد اگر مزاج متحمل این باشد اما اگر اخلاط ریاحیه مجتمع در معدهٔ حار باشد علاجش تنقیه معده بمطبوخ سانج و شربت الشعیر باید کرد و اگر ماده مرتقی در شرائین صدغ یا پس گوش باشد قطع و داغ آنها بعد تنقیه بسیار نافع است و اگر صعود آن در شرائین هر دو جانب حلقوم باشد و مختلف الحرکه و منتفخ زیاده باشند و چون از دست غمز آن کنند مریض راحت یابد تنقیه بدن بفصد قیفال و خورانیدن ایارجات بتکرار و تعدیل اخلاط کنند و اگر صعود این فضول از ودجین باشد فصد آنها بسیار نیکو بود و مسیحی گوید که اگر ماده از شرائین بسوی سر صعود کند و از ضربان و انتفاخ آنها و سکون مرض از بستن آنها دریافت شود از بازوی سر گلنار و اقاقیا بر شرائین طلا ساخته بالایش قطعه اسفنج بماده بربندند و قصد معالجه عضوی کنند که ازان بخارات بسوی راس صاعد شود و اگر از طحال یا معده یا جگر یا عضو دیگر باشد اولاً ابتدا باصلاح آن عضو کنند بعده تنقیه راس از فضول مرتقیه نمایند و بتقویت دماغ پردازند بالجمله در بخارات معدی آنچه بهر اخلاط معده گفته شد بعمل آرند و سفوفات و معاجین مسطورهٔ سابق بکار برند و در بخارات جگر دریافت کنند که آفت در کدام جانب جگر است اگر در محدب باشد بادرار بول و اگر در مقعر باشد بمسهل علاج کنند و در بخارات قلب بعد تنقیه شربت سیب و مفرحات و نقوع برادهٔ صندل وغیره دهند و در بخارات طحال فصد اسلیم از دست چپ و تنقیه طحال با ضمدهٔ محلله کنند و در بخارات رحم اگر بسبب احتباس طمث باشد تدبیر ادرار حیض باید کرد و اگر اختناق رحم باشد علاج آن کنند الحاصل معالجه هر عضو مشارک با دویه مخصوصه آن بحسب ماده و مزاج علیل نمایند بطریقی که در مقام هر یک مسطور است و از عضو مذکور جذب ماده کنند بطرف مخالف سر بفصد و مسهل و حقنه و دلک وغیره آن بحسب جهت و دماغ را با طلیه و شمومات مقوی دماغ تقویت دهند تا فضله را قبول نکند و بدانند که دوار دائم خاصه در پیران مقدمهٔ سکته میباشد پس بسرعت تدارک آن نمایند بتدبیر موافق مثل قی و تنقیه معده و بدن و دماغ باستعمال ایارج فیقرا و یا حب شبیار و جاذب اخلاط بسوی اسفل بحقنه وغیره و ایضاً دوار که عقب خنازیر شدن عضو عارض شود دلالت بر صعود ماده بسوی دماغ دارد و ازان سکته حادث گردد علاجش نیز همین است و دوار بحرانی را علاج نکنند و گاهی بندرت سدر بهنگام حدوث صداع بارد و حار بسبب شبیه سدر و دوار در دماغ حادث میشود و علاجش علاج صداع حار و بارد بحسب واجب است

لوی

که آنرا فیحاج و فیحاذق و بیحاذق نیز گویند و این هر سه لفظ معرب پی زده است یعنی مقطوع العصب این حالتی است مثل ماندگی که هرگاه عارض شود انسان خود را هیچ پیچ و خمیازه و فازه کثرت پدید و رنگ و چشم سرخ گردد و سببش امتلای بدن و اجتماع ریاح و بخارات در عروق و عضلات است از کثرت طعام و شراب و قلت ریاضت و ناگواریدن طعام و تناول اغذیه مولد ریاح و اکثر این حالت بعد از خواب عارض میگردد علاجش نضج و اخراج ماده بحسب خلط غالب نمایند و اگر خون غالب باشد فصد تا هفت اندام کنند و ملطفیات و مقللات خون و صفرا دهند و بعد نضج بمسهل صفرا تنقیه آن نمایند و گرم مزاج را نوشیدن آب سرد و غسل کردن بدان درین حال بعد تنقیه تسکین بخشد که مسکن غلیان اخلاط است و باعث سکون اختیار کنند این سفوف معتدل المزاج و دافع بخارات است کشنیز بسکر پرورده سه توله گل سرخ دو توله آمله اصل السوس مقشر هر یک یک توله نبات مساوی شربتی دو مثقال با شیشه و یا شیره پرورده در گهواره نشستن و کشتی تا یکپاس سیر دریا کردن نافع و سفوف کشنیز خشک با شکر نیز مفید بود و در مزاج بارد و ریاح غلیظ تنقیه بلغم نمایند و خوردن سفوف حب و مربای آن و مضغ آن نافع باشد و باقی تدبیر از علاج امراض دماغی بخاری و رنجی بجویند

کابوس که نیدلان و جاثوم و خانوق و ضاغوط نیز گویند

و در یونانی افیالطس نامند آن مرضی است که آدمی در خواب خصوصاً که بر پشت خوابیده باشد چنان پندارد که چیزی گران بصورت انسان یا بشکلی دیگر بر سینه او نشسته او را همی فشارد و نفس او تنگ شود و آواز نتواند داد و نتواند جنبید و چون این حالت منقضی شود با اندک حرکت نماید و دفعةً بیدار گردد و گاه خیال نماید که گویا گلوئی خفه میکند و گاهی خیال کند که شخصی با وی اراده مجامعت میکند و گاهی بعد ازان رنجی و تهیج و ماندگی عارض گردد و سبب او در اکثر تصاعد بخارات غلیظه است در حالت سکون حرکت و ماده آن خون غلیظ یا بلغم یا سودا باشد و دوام این قسم مادی مقدمهٔ صرع یا سکته یا مانیا یا فالج بود و گاهی از رسیدن سردی شدید بسر و خفه و بستر در یک پا وقت خواب نیز حادث شود و این مرض بی ضعف دماغ عارض نمیگردد و گاهی بیکاری و ضعف هضم و اغذیه غلیظ بسیار خوردن که باعث امتلا گردد عارض می شود

طریق تشخیص اسباب این مرض هرکدام از اخلاط ثلثه که ماده بخار باشد علامات مخصوصه آن هویدا بود و ایضاً تخیل رنگ هر خلط در خواب هنگام عروض مرض نیز
بر وجود غلبه آن خلط گواهی دهد مثلاً اگر آثار غلبه خون مثل سرخی چهره و چشم وغیره دریافت شود و تخیل چیزی سرخ بود ماده دموی باشد و اگر علامات بلغم مانند کثرت
آب دهن و بینی و سستی بدن و کندی حواس وغیره مدرک گردد و احساس چیزی سفید بود ماده بلغمی باشد و اگر نشان سودا مثل کثرت فکر و قلت خواب و غور چشم وغیره
معلوم شود و ادراک چیزی سیاه در وقت عروض مرض بود ماده سوداوی باشد و اگر آثار کدام خلط یافته نشود حال رسیدن برودت بسر هنگام خواب پرسند

علاج کلی کابوس

در جمیع انواع کابوس تقویت دماغ و تلیین طبیعت و تعطیس مرعی دارند و از نبخرات و امتلاء و نوشیدن آب در میان طعام اجتناب واجب شمارند و گویند که اکثار اکل پسته و خردل
مضر کابوس ست و داکسا تدبیر در جمیع اقسام مادی سودمند ست و تنقیه بطبیخ سنا پنج درم بلیله سیاه دو درم و پی کردن بجوز القی و نمک لاهوری و بعد ازان بایارج و اصل السوس
هر یک نیم درم مصطکی دارچینی هر یک یک دانگ ترید موصوف دو درم زنجبیل چهار درم گلقند یک نیم درم ادویه کوفته بیخته بروغن گاو چرب کرده بسه چند عسل سرشته سه درم بدام خورانند
درین مرض نافع است و گویند که غذا آبگوشت تیہو مجرب است و بعد تنقیه خوردن استخوان مرغ سلیمانی سوخته سه ماشه با نبات تا یک هفته درین مرض مجرب گفته اند و کذا اسطوخودوس
و اگر عنبر در روغن بان یا روغن یاسمین گداخته و زباد مشک صندل سفید عطر حصی لبان نیم مثقال آمیخته غالیه ساخته بویند مقوی دماغ و نافع کابوس ست و معجون بلیله از مسهل
علوی خان در کابوس بلغمی و سوداوی سودمند ست هرچه در علاج امراض دماغی بخاری گفته شد مناسب باده و ینجا استعمال نمایند

علاج کابوس دموی

فصد قیفال کنند اگر از خون دماغی باشد و نشانش آنست که از اعلی ابتدا کند و الا رگ اکحل کشایند و حجامت ساقین نمایند طبری و مسیحی مینویسند که فصد عرقین الیق بود و اگر ضعف
باشد حجامت بر نقره کنند بعده مسهل مطبوخ فواکه با بلیله وغیره دهند و تقلیل غذا کنند و هرچه تولید خون بکثرت نماید و خون را رقیق کند مثل آب آلو و تمر هندی و آب شاهتره و آب بادیان
استعمال نمایند و آشامیدن سکنجبین با گلاب و آب سرد و کذا شربت غوره و مکیدن انار میخوش و تلیین طبیعت بآب تمر هندی و جلاب و طلا الصندل به گلاب بر سر یا دهن بسر روغن
و سرکه برای تقویت دماغ و استنشاق کافور و گل سرخ و نیلوفر و تقویت معده بشربت سیب و اطریفل کشنیزی و غذای حصرمیه و سماقیه نافع بود و بجهت تسکین بخارات کشنیز
دو دانه سبل که تبرشی هر زرشک و انار ترش کوبی پرورده باشند نمک لاهوری بقدر ذائقه آمیخته بکثرت دهند و ایضاً در کابوس دموی که شخصی مراقی اکثر با جوش و بهن بود بعد منضجات مسهل
از عناب گل بنفشه اصل السوس گل سرخ شاهتره مویز منقی گل نیلوفر گاوزبان افتیمون بیخ کاسنی سنای مکی جوشانیده صاف نموده مغز فلوس خیار شنبر گلقند روغن بادام
داخل کرده دهند بعده تبرید از عناب بعرق شاهتره جوشانیده صاف نموده شیره تخم خیارین شربت بنفشه خاکشی داخل کرده و باز بجای خیارین کاسنی کنند

علاج کابوس بلغمی

بطبیخ تخم شبت و تخم ترب بعسل و یا بمطبوخ برگ شبت و قطعات ترب با سکنجبین و یا بقی دیگر قی کنند و پر مرغ بروغن کنجد آلوده در حلق گردانند بعده مسهل و ایارج و غراغر و عطوسات
و سعوطات و ضمده وغیره که در علاج امراض دماغی بلغمی گذشت و در صرع و سکته بلغمی بیاید بکار برند و مطبوخ بادیان گل سرخ مصطکی با گلقند بدهند و یا تنقیه باین حب نمایند
ایارج فیقرا یکدرم خربق سیاه ثلث درم سقمونیا ثلث درم شحم حنظل ربع درم انیسون ثلث درم کتیرا نیم دانگ بآب کرفس حب سازند و این یک شربت قوی ست و طبیعت در ان قبض کند
و اگر ماده بسیار غلیظ باشد حب ایارج یا ایارج لوغاذیا خورانند و خوردن گلقند عسلی و نوشیدن آب مطبوخ گل سرخ و عود نافع است و ایضاً بعد تنقیه بآب مطبوخ عاقرقرحا و مویزج
و زوفای خشک غرغره کنند و آب سداب و آب مرزنجوش و روغن بادام تلخ آمیخته سه چهار قیراط سعوط نمایند و یا خردل عصاره سداب عصاره قثاء الحمار شحم حنظل کندش مساوی
باریک سائیده در روغن بادام تلخ آمیخته سه چهار قطره در بینی اندازند عطسه آورند و اگر ازین عطوس در بینی سوزش پیدا شود در روغن بنفشه و شیر زنان مخلوط چکانند و استعمال اطریفل
صغیر با مصطکی و انیسون و دفا و انبا و عود نافع و اگر حاجت تلیین افتد سنا و ترید زیاده کنند و جوارش زنجبیل و کمونی نیز کثیر المنفعة ست و تلطیف تدبیر و استعمال ریاضت
و مالش سر بروغن شبت و غذا آبگوشت کنجشک مفید بود و همه آنچه در صداع و دوار بلغمی گذشت نافع و از اشیای منفخه پرهیز کنند و ایضاً در کابوس بلغمی که شب و هشت خورد و گلو
خفه شود بعد منضجات مسهل دهند پس اطریفل بجهت بخارات بدهند باز اسطوخودوس سوده بعده عود صلیب ده افزایند و اگر حرارت در مزاج نباشد افستین نیز در مسهل

داخل کنند و اگر از مصاحبت مصروع کابوس شده باشد جند بیدستر یک ماشه عود صلیب یک ماشه سائیده در عسل یک توله آمیخته خورانیده بالایش عرق اسطوخودوس هفت توله شربت بادرنجبویه دو توله نوشانند و تا چهل روز متواتر بعمل آرند و غذا کباب و شوربا با نان تنوری و بجای آب عرق بادرنجبویه بنوشند شیخ در علاج کابوس بلغمی و سوداوی می فرماید که اگر اخلاط غلیظ البسیار باشند باین مسهل انتفاع یابند بگیرند خربق یکدرم بانمک دو درم سقمونیا ربع درم شحم حنظل دو دانگ انیسون اگر قوت قوی باشد و الا حب لاجورد و حب اصطمخیقون افتیمونی و ایارجات کبار مثل ایارج قثاء الحمار و ایارج روفس خاصة و بعد ازان تقویت راس بحسب قانون کنند و از چیزهائیکه ازان انتفاع یابند خوردن حب فاوانیا علی الاتصال است جالینوس می گوید که اگر سن و مزاج و مقدار قوت بیمار متحمل استفراغ تام باشد فصد هر دو صافن کنند. و از اغذیه مولد اخلاط ردی منع نمایند و بر تیهو و کباب تدرج اقتصار ورزند و مقدار غذا کمتر آنچه ممکن باشد باید ساخت بعد ازان تنقیه بمطبوخ افتیمون کنند و بعده تا ده روز صبر کرده تنقیه بحب ایارج نمایند و لزوم حب شبیار کنند و اگر باین طریق تنقیه حاصل نشود بعد ازین تا پانزده روز متواتر ایارج لوغاذیا خورانند و بانک ازان تحنک سازند و امر بغرغره از عاقرقرحا و مویزج کنند و تقویت راس بسهر کرده روغن گل نمایند که باین طریق بلا اشتباه مرض زائل شود و سویدی می نویسد که قی کردن بجوز الرقع و یا تخم ترب مطبوخ با سکنجبین عنصلی و یا پیاز نرگس در آب گرم مالیده و یا صمغ حرشف و نمک و غرغره بطبیخ زوفا یا کندش یا حنظل یا شونیز یا مرزنجوش یا شحم حنظل یا فلفل سیاه سوده در ماء العسل آمیخته و تعطیس بزوفای خشک یا کندش یا شونیز و نطول بمطبوخ شبت و تدهین موخر سر بروغن مرزنجوش و طلاء جند بیدستر در روغن بادام تلخ و تعلیق عود صلیب و تبخیر بقنه در روز و شب چند مرتبه و شرب فاوانیا پانزده حبه با ماء العسل و یا تخم فنجنکشت و یا حب بلسان دو درم و یا قردمانا یکدرم و یا سکبینج نیم درم و یا افربیون ربع درم بایارج و یا جند بیدستر یک درم مخلوط در شراب یکساله در دو مرتبه و یا سکنجبین عنصلی و یا سکنجبین بزوری و یا گلقند تنج و یا ثمرا و ایا پانزده عدد با ماء العسل یا افسنتین و زوفای خشک و سیسالیوس هر واحد جوش کرده و یا طبیخ انیسون و دوقو بعسل یا شکر و یا مطبوخ فطراسالیون و بادیان و اصل السوس مقشر بکوفته بشکر و اکل ترنجان مسلوق بروغن کنجد و یا انجیر تر یا خشک و یا نان سمید در شراب قابض یکساله تر کرده و غذا دراج و یا چوزه مرغ مسلوق بدارچینی و مصطگی و یا لحم سمن که آن وجع است بریان و زیرباج بعسل و سرکه و یا قنابر مسلوق نافع است

علاج کابوس سوداوی

نضج و تنقیه ماده کنند و اول حب افتیمون و یا مطبوخ افتیمون و حب لاجورد نمایند بدستوریکه در علاج امراض دماغی سوداوی مسطور شده و ماء الجبن نوشانند و بعد تنقیه جهت تعدیل و تقویت و منع بخارات اطریفل شاهتره و افتیمون علوی خان با عرق اسطوخودوس دهند و روغن نرگس و آب ریحان و آب بید و گلاب و فاوانیا سوده در شیشه کرده بوئیدن مفید و خوردن بادرنجبویه بعسل عام النفع است استعمال معجون نجاح کثیر المنفعة و سه درم تخم ترنجان کوفته با شکر مساوی آمیخته مجرب سدیدی است و این عرق هلیله مرکب نیز درین نوع معمول اسطوخودوس دوازده توله کشنیز خشک سه پاؤ پوست هلیله زرد یک آثار گل سرخ گاؤزبان هر یک نیم پاؤ هلیله سیاه پوست بلیله آمله هر یک پاؤ آثار عود غرقی چهار توله چهار شبانروز خیسانیده هفت آثار عرق کشند عرق اسطوخودوس کبیر در کابوس بعد تنقیه جهت تعدیل و تقویت و منع بخارات همراه اطریفل شاهتره و اطریفل افتیمون علوی خان بعمل می آید اسطوخودوس دوازده توله کشنیز خشک سیزده توله پوست هلیله زرد و کابلی و بلیله آمله و هلیله سیاه هر یک ده توله گل سرخ پنج توله یکشبانروز خیسانیده عرق کشند شربتی از پنج توله تا نه توله معجون هلیله مسهل از حکیم علوی خان نافع از برای کابوس بارد حادث از بلغم و سوداء مجرب است پوست هلیله کابلی هلیله سیاه آمله منقی گاؤزبان بادرنجبویه افتیمون افسنتین رومی هر یک هفت مثقال انیسون دوقو قردمانه حب بلسان از هر یک سه مثقال فاوانیا عود هندی برگ سداب تخم سیسالیوس از هر یک دو مثقال سکبینج یک مثقال افربیون نیم مثقال گلقند شصت مثقال عسل مصفی صد و سی مثقال گلقند را بگلاب و عرق آویشنی از هر یک نیم من تبریز حل کرده خوب بمالند و جوشانیده بپالایند و عسل را صاف نموده دران حل کرده بقوام آرند و ادویه کوفته بیخته بروغن بادام هشت مثقال چرب نموده بآن بسرشند و قدر شربت از یک درم تا دو درم و اگر عنبر اشهب و مشک از هر یک ثلث مثقال داخل نمایند قوی تر میگردد مولف جامع الصناعه می نویسد که شخصی را این مرض مع صرع هر روز و شب وقت خواب عارض می شد از هلیله زرد و کابلی و سیاه و بلیله و آمله هر یک ده دانگ سنای مکی ده دانگ گل سرخ کتیرا هر یک چهار قیراط کوفته بیخته بروغن بادام چرب کرده در آب کیله ترنجبین سه درم حل کرده باشد یا در آب خالص حب ها ساخته همه یک شربت وقت خواب بر خلو معده با آب گرم دادم و سکنجبین صبح و شب متواتر بعده هشت روز ترک کرده در هر هفته استعمال کنانیدم حتی که صحت تام یافت و بسیار مصروعیان را باین حب علاج کردم

علاج کابوس بارد

که از رسیدن سردی بسر باشد بروغنهای گرم قابض چون روغن مصطگی و اذخر و سداب و آجر و قسط نیم گرم بر سر مالند و مغز تخم بیاز انجیر و حبة الخضراء و قرطم و ارزن هر یک ده توله نمک لاهوری

پنج تولہ نیکو فتہ در پارچہ محمودی بستہ در روغن شیخ صنعان تر نمودہ تکمید سر کردن از مجربات ست و شمومات حار مثل جند بیدستر و مشک و عنبر و غیرہ بو بیند و ضمادات محمر جلد سخن دماغ برای
ازالۂ اثر سردی از ان مثل خردل و جند بیدستر و نطرون بسر کہ عنصل آمیختہ بر سر ضماد کنند و شوربای گوشت بطیور با مصالح گرم دہند و ہر چہ در علاج امراض دماغی بارد گذشت
بعمل آرند تعلیم گاہی اطفال را در خواب حالتی مانند کابوس پیدا آید میباید کہ جند بیدستر بو یانند و مانند ام الصبیان علاج کنند و طفلی کہ در خواب بیتر سد بسبب آن بیدان خوابہای ہولناک بعد
بباعث ترسیدن او از چیزی در بیداری و نمودن ہمان صورت در خواب این صورت بکدام حیلہ ازالہ خوف از و نمایند و بران چیز دلیر گردانند و عود صلیب بنوشانند و در گلو آویزند و گویند کہ
غسالۂ برنج شستہ نوشانیدن و خاکستر استخوان سرطان با نبات خورانیدن و ہمچنین خرفہ بریان با نبات یا کشنیز خشک بریان با نبات دادن سود مند ست و اگر بسبب بخرۂ معدہ موحشہ
از امتلاء و فساد غذا در معدہ باشد غذا کم و لطیف دہند و بعد طعام از خواب منع نمایند و شہد تنہا یا با مصطکی و دانہ ہیل یا زیرہ و مرو بلیسانند و یا بادیان برگ پودینہ جوشانیدہ نوشانند و اگر موسم گرما
بود صرف گلاب و عرق بادیان یا زرشک و ہیل و کشنیز در ان جوشانیدہ بنوشانند و مرضعہ را فاقہ کنانند و اطریفلات خورانند و گاہی این حالت مقدمۂ جدری و حصبہ میباشد

صرع

و آن مرضی ست کہ منع میکند اعضا را از افعال حس و حرکت و انتصاب منع غیر تام حتی کہ مریض بر زمین بیہوش بیفتد و در اکثر دہن و دست و پا کج گردد و اضطراب کند و کف در دہن آید
و این گاہی با ادوار محدود و اوقات معلوم بود و گاہی اوقات او مختلف باشد و این مرض را صبیانی جہت کثرت عروض آن بصبیان و بیونانی قاروں بمعنی ام الصبیان
و قیسا بجہت ابطال حس و حرکت و مرض کاہنی بنا بر اخبار مریض بحوادث غیبی یا بسبب علاج او بکہانہ کہ قسمی از عود صلیب ست و ابرا فکسا مشتق از ابر قلس بمعنی جبار نامیدہ اند
و شیخ میفرماید کہ این مرض بسبب وقوع شدہ بود و اکثر این بسبب تشنج کلی از آفتی کہ ببطن مقدم دماغ رسد عارض شود پس سدہ غیر کامل افتد و قوت حس و حرکت را در بطون عدم
و در اعضا از نفوذ تام منع کند بغیر انقطاع بالکلیہ از تمکن اقیام منع نماید پس انسان را ممکن نبود کہ منتصب البدن باقی ماند و ہر تشنج یا از امتلا بود و یا از یبس و یا از تقبض
بسبب موذی و صرع ہمچنین بسبب یکی ازین اسباب ثلثہ باشد لیکن صرع از یبوست نبود بہر آنکہ دفعۃً افتد و تشنج یابس دفعۃً نیفتد پس سبب صرع یا تقبض دماغ برای دفع شی
موذی بود و آن یا بخار یا کیفیت لاذعہ یا رطوبت ردی الجوہر ست و یا خلط محدث سدہ غیر کاملہ در بطن دماغ یا در اصول منابت عصب بود و گاہی صرع از خلط بسبب حدوث
سدہ در بطون دماغ نبود بلکہ بسبب حرکت موجبہ کہ در خلط افتد و بسبب غلیان از حرارت مفرط بود کہ دماغ را ایذا دہد و یا بسبب احتباس ریح غلیظ در منافذ و روح
باشد چنانچہ رای فیلسوف اکبر ارسطاطالیس ست و این رای یکی از اسباب صرع میدانند و چون در ینجا خلط ساد باشد مع ذلک دماغ برای دفع موذی نیز منقبض گردد مثل آنکہ
معدہ را فواق و تہوع عارض شود و اما افاقہ یا بسبب اندفاع خلط یا بسبب تحلل ریح یا بسبب اندفاع موذی واقع شود و تشنج نازل بسوی اعضا کہ با صرع بود سببش آنست کہ
مادۂ متشنی دماغ و اذیت لاحق او بعصب نیز لاحق شود و بسبب یعنی اتباع عصب بجوہر دماغ و تاذی او بچیزی کہ دماغ متاذی گردد و امتلای او از خلط مندفع در مبادی آن یا
مرض و زیادہ شود و طول او ناقص گردد و صرع از قبیل تشنج نہ از قبیل سستر خاہر آنست کہ انقباض و تقلص دماغ میکند و دماغ درین دفع چیزی از نفس خود بینماید و دفع با انقباض
وانحصار حاصل میشود و ہر تشنج مادی یعنی امتلائی منقطع بحمی میشود و صرع تشنج مادی ست پس آن نیز از تپ نفع یابد اگر از مادۂ حار نباشد و چون اورام پس گوش یا در گردن و نواحی آن
عارض شود گاہی صرع را حل کند و مادۂ او کم گردد و اکثر مالیخولیا بصرع منتقل شود و بیشتر صرع بمالیخولیا منتقل گردد و بعضی مردم گمان کردہ اند کہ گاہی صرع بغیر از مادہ افتد پس
اگر باین قول مراد آنست کہ سببش بخار یا کیفیت بود کہ دماغ را برسد و دران تقلص پیدا کند می تواند و اگر مراد اینست کہ سببش سوء مزاج سادج ست کہ در دماغ افتد و صرع آرد
این وجہی ندارد چہ اگر این کیفیت دماغ متکیف بیشد صرع لازم و دائم در انجا واجب گردیدی و در حال زائل نشدی بلکہ سبب صرع آنست کہ دفعۃً حاصل شود و فی الحال زائل گردد
یا غالب شود و قتل کند و مثل این کیفیت حاصل در نفس دماغ نبود بلکہ مادہ و کیفیتی باشد کہ بسوی دماغ متادی گردد و منقطع شود و این لامحالہ از عضوی دیگر بود و کف دہن کہ در
صرع پدید آید بسبب اضطراب حرکت نفس بود نہ بسبب اختناق آن و این اضطراب بسبب اضطراب حرکت تشنج باشد و در سکتہ بسبب اختناق و استکراہ نفس ظاہر شود و گویا کہ صرع
تشنج مخصوص اولاً بدماغ است و تشنج صرع مخصوص اولاً بعضوی دیگر ست یعنی اگر تشنج اولاً دماغ را عارض شود صرع نامند و اگر اولاً بغیر دماغ از اعضا عارض گردد تشنج خوانند
و گویا کہ حرکت عطاس حرکت صرع خفیف ست و صرع عطاس کبیر و دفع قوی ست مگر آنکہ اکثر دفع عطاس بسوی مقدم بود و بسبب قوت قوۃ و ضعف مادہ و دفع
صرع بسوی ہر جہت تواند بود کہ دفع ممکن و سہل تر باشد و بدین جہت صرع گاہی بعرق بسیار منحل گردد و جرجانی می نویسد کہ صرع علتی ست کہ آلات حس و حرکت را

بی نظام و ناتمام کند و سبب کلی اندرین مرض سدهٔ غیرتام است که در منفذهای جزو مقدم دماغ افتد و بسبب این سده تشنج کلی پدید آید و اگر سدهٔ تام بودی حس و حرکت بتمامه باطل شدی و اگر سده نبودی افعال آلات حس و حرکت بی نظام و ناتمام نگشتی و تشنج نکردی و اگرچه آفت صرع بجزو مقدم دماغ مخصوص است لیکن بسبب همسایگی و مشارکت مضرت بدیگر اجزا باز دهد و بدین سبب همه افعال قوتهای بدنی و نفسانی مضطرب گردد و دلیل بر آنکه آفت صرع بجزو مقدم دماغ مخصوص است آنست که نخست مضرت در حرکت عضلات چشم و روی و آثار سمع و بصر پدید آید پس بدیگر اجزا رسد و اگر بدیگر اجزا رسیدی افعال قوت تمیز و حفظ و غیر آن باطل شدی و دم زدن از حال طبیعی نگشتی و هرگاه صرع متواتر شود و نوبتهای او صعب تر و دراز تر باشد بکشد و این وقتی باشد که دماغ ضعیف و زبون گردد و مادهٔ صرع را بجزو کیفیات ردی را زود قبول کند و بدیرون توانا نکرد و تمام دفع نتواند کرد و هرگاه تمام دفع نشود و اگرچه صرع بگشاید ماده در دماغ بماند و باندک سببی و مددی حرکت کند و تشنج و صرع آرد بالجمله سبب این مرض سدهٔ غیرتامه است که از خلطی یا ریح یا بخار ردی یا کیفیت سمیه در بطون دماغ و مجاری عصاب و اصول منابت مجاری و مخارج اعصاب حادث شود و روح نفسانی را از نفوذ تام در اعضا منع کند پس اگر مبدا ماده این مرض نفس دماغ بود صرع اصلی و دماغی گویند و این نوع بقول بقراط عسر البرء است و صرع که از تشنج جمیع اعضای بدن افتد آنرا بیونانی ابی لیمپسیا گویند یعنی تشنج مانع از حس و حرکت و آن ردی تر و قاتل ترین انواع صرع است و سبب آن امتلای جمیع بطون دماغ و جمیع اعصاب آنست بالتمام از اخلاط غلیظ بلغمی یا سوداوی و گاهی درین حالت قریب بسکته گردد و فرق فیما بین از زبد میکنند و اگر صرع بمشارکت جمیع بدن بود یا عضو واحد مثل معده و مراق و جگر و طحال و امعا و رحم و اوعیهٔ منی و دست و پای آنرا صرع شرکی نامند لهذا انواع شرکی عضوی بحسب اسم محل خود موسوم میشوند چنانچه صرع معدی و مراقی و کبدی و طحالی و امعائی و رحمی و اطرافی و آنچه از رسیدن نیش عقرب و زنبور بر عصب عارض شود مسمی است بصرع لسعی و مادهٔ محدثهٔ صرع در اکثر بلغم غلیظ میباشد و گاهی سودا یا بلغم مختلط بسودا و بحسب ندرت صفرا هم صرف نیز مگر آنکه صفرا بسیار و مختلط با خون و یا بلغم و یا سودا بود و خون صرف مانند صفرا نادر باشد که صرع آرد لیکن چون سوداوی و بلغمی مانند بلغم و سودا در اکثر محدث این علت شود و بقراط گوید که بیشتر گوسفندان که آنها را صرع افتد اگر دماغ ایشان را کشاده نگاه کنند اندران رطوبت بدبو ردی یابند و سبب صرع دماغی لامحاله خلطی از اخلاط مذکوره بود که بنفسه یا بتولید ریح غلیظ سده آرد و بقول صاحب کامل حدوث صرع دماغی از سده بود که در بطون دماغ عارض شود پس روح و قوت محرکه را از نفوذ در اعصاب بسوی اعضای متحرکه بارادة منع کند و این سده یا از اخلاط بلغمی غلیظ لزج بود که بسوی بطون دماغ در وقتی نوبت بریزد و یا از اخلاط سوداوی غلیظ و یا از ضغطه بود که دماغ را هنگام شکستن استخوان قحف عارض شود و با آن ورم شدید یا عارض گردد و گاهی این نوع یعنی صرع دماغی عارض شود چون انسان بنفسه در کند پس سر او بگردد و گرم شود و اخلاط و روح که اندران است حرکت کند و انسان بر زمین افتد و اضطراب کند و شیخ میفرماید که هر سبب صرع دماغی منسوب بسوی ضعف عظیم دماغ میباشد پس خالی نیست از آنکه ضعف مذکور که محدث سبب صرع بود یا در جوهر دماغ و مخ او باشد و آن ردی تر است یا در اغشیهٔ دماغ باشد و این از آن خفیف تر بود و صرع سوداوی قوی و ردی تر است و اگرچه بلغمی بسیار میباشد بهر آنکه سوداوی منافذ روح را زیاده مسدود میکند و شمعون گوید که اگر با صرع ارتعاش و اضطراب بود بلغمی باشد و آنکسی که صرع کند همه اعضای او از حرکت باز ماند آن از سودا باشد و این بدتر از اول است بهر آنکه درین خوف انسداد تمام مسالک روح و هلاکت است و بقول جرجانی گاهی جرم دماغ قوی گردد از کیفیات ردی منقبض شود و تشنج و صرع افتد و سبب صرع شرکی بقول شیخ ارتفاع بخارات غلیظه و ریاح یا کیفیتی ساذج از کیفیات اربعهٔ اولی بسوی دماغ بود پس بخارات و ریاح یا بکمیت خود ایذا رسانند بنحویکه بسبیل تصعید در دماغ مجتمع شود و بعده بنکاثف مادهٔ ذات قوام بوده بقوام خود فعل کند یا بتکون ریح از آن و یا بکیفیت خود ایذا رسانند با جماد یا باحراق یا بسمیت و رداءت جوهر و یا بهر دو وجه یعنی بکمیت و کیفیت خود ایذا رسانند و دماغ را منقبض سازد و عضویکه از آن بخارات موذی بکثرت خود بسوی دماغ مرتفع شود آن یا جمیع بدن باشد و یا معده یا طحال یا مراق و آیضاً این در سائر اعضا واقع شود و اما بخار موذی بکیفیت و جوهر ردی آن در جمیع اعضای بدن نیز باشد حتی که از انگشت پای و دست و سبب این احتباس خون یا اخلاط دیگر در منفذی باشد که آنرا سده عارض شود پس جرم او را شاغوریزی از آن منقطع گردد و آن ماده در آنجا بمیرد و متعفن شود و بتحیل کیفیت ردی گردد و از آن باد و ارباب بخیر دوار معده و مادهٔ بخاری یا کیفیت سمی برخیزد و یا بران عضو بعض سموم واقع شود و در عصب اثر کند چنانچه گزیدن کژدم بر عصب اثر میکند پس سمیت او بوساطت عصب بسوی دماغ مندفع گردد و آنرا ایذا دهد و از آن منقبض شود و تشنج گردد و حرکات او

مضطرب شود چنانکه معده را وقت تناول چیزی لذاع برخلاف هنگام بودن فم معده قوی الحس فواق بهم رسد و فواق نوعی از تشنج ست و هرگاه دماغ را از مثل این سبب
تشنج و انقباض عارض شود درین وقت تابع او انقباض جمیع عصب و تشنج آن باشد و جالینوس و غیره حکایت کرده اند و من نیز مشاهده نموده‌ام که بیشتر چنان باشد که مصروع
بارتفاع چیزی مثل باد سرد از انگشت پای خود و رفتن آن بسوی دماغ او احساس نماید و چون بقلب و دماغ او رسد صرع کند و ازین قبیل ست صرع که بسبب دیدان یا حیات القرع
عارض شود و نوعی از صرع مرکب بغشی بود و نوعی از آن داخل قبیل اوست که اختناق الرحم نامند و این چنان باشد که چون زن را احتباس حیض یا منی از ترک جماع
عارض شود در رحم آن بکیفیت سمیه مستحیل گردد و آنرا حرکات و تبخرات با دوار یا بلا ادوار باشد و بخار آن بسوی قلب و دماغ مرتفع شود و زن صرع کند و همچنین گاهی
مرد را اتفاق افتد که در اوعیه منی او منی بسیار جمع شود و متراکم و محتبس شده مستحیل بکیفیت سمیه گردد و مثل همان حالت بهم رسد و ایضاً زن حامله را در حالت حمل اتفاق صرع افتد
و چون وضع حمل گردد و ماده ردیه طمثیه مستفرغ شود صرع زائل شود و از من حکایت کرده اند که شخصی را صرع از فقار ابتدا میکرد و دیگری را صرع از کتف شروع می‌شد
و صرع که از معده و از مراق بسبب تخمه یا بود موروث شده یا در عروق گرد و پس غذای محمود را قبول نکند و خلط دران فاسد شود و یا اندران غذای محمود بسبب سدد محتقن
بماند فاسد گردد و بیشتر آن باشد که بسوی معده آن فاسد رجوع کند و غذای جاهز محمود را فاسد نماید و اکثر بسبب این قی طعام غیر منهضم عارض شود و بهر حال صرع
بشرکت باشد یا بالغیر شرکت مبدأ قریب صرع از دماغ یا بطن مقدم آن باشد و با وی بطون دیگر شریک گردد و دلیل این در قول جرجانی گذشت و در اکثر امر صرع تشنج تقدم
کند پس صرع افتد و این بهر آنست که چون تشنج مستحکم شود صرع باشد پس هرگاه سبب موذی منقشع گردد یا ریح تحلیل یابد بر افعال حس و حرکت عود کند و گاهی خلط مندفع
در بینی و در حلق دیده شود و بیشتر صرع با تشنج محسوس بود و این از بهر آنست که ماده غالباً آن رقیق باشد و با امتلا فعل کند نه برداءت شدید و صرع که جوانان را بهم رسد
اگر بعد بست و پنج سالگی افتد بجهت بلی که در دماغ و خاصه در جوهر آن باشد لازم بود و مفارقت نکند و غایت فعل علاج در ایشان تخفیف از حدت آن و ابطای نوائب
آن باشد و بقراط گفته که مثل این صرع باقی ماند تا آنکه بمیرند و اما مشائخ را صرع سدی کمتر بهم رسد و گاهی اسباب محرکه صرع را اسباب خارجی اعانت کنند مثل زیادتی در اکل تخمه
و تخمه و مثل قیام بسیار در آفتاب بسبب جذب مواد بسوی سر و منع انتشار مواد در دیگر جهت بدن و تحریک آن بسوی فوق و ایضاً جماع بسیار از اسباب اوست و از اسباب آن
غم و سکون و قلت ریاضت ست و کذا ریاضت بر امتلا بسبب تحرک اخلاط و تحلل غیر تام و امتلای تجاویف آن و کذا آنچه مضعف قلب باشد از خوف یا وقوع انهدام
شدید و آواز قوی و فجئه و کذا صوم صاحب معده ضعیف او ایضاً شرب شراب صرف بسبب ایذای معده و این اسباب بعیده ست که موجب اسباب قریبه میگردد
و بسیار باشد که صرع منحل گردد بحمیات خصوصاً آنچه طول کند و ربع خاصةً بسبب شدت طول او و بسبب انضاج او ماده صرع را تا آنکه تحلیل پذیرد و با لرزه قوی که آن
فضول دماغی را بر کند و عرق که تابع لرزه بود آنرا اکمل کند و همچنانکه سکته منحل گردد بسوی فالج همچنین بیشتر صرع منحل بسوی فالج شود یعنی مصروع مفلوج گردد و از صرع بان
خلاص یابد و بعضی گفته اند که با صرع بلغمی ارتعاش و اضطراب مصاحب بود زیرا که بلغم از کثافت خود بدان حد نرسد که مجاری را انسداد تام نماید و اما سوداوی سدد تام
کند و از ان قلت اضطراب عارض شود و روفس گوید که هرگاه برص بر نواحی سر و پیشانی مصروع پدید آید بر انحلال ماده صرع و بر صحت دلالت کند اگر بسبب کثرت ماده نباشد
و اکثر صرع بسوی مالیخولیا منحل گردد و بیان مستعدین برای صرع بدانکه صرع عارض میشود مرطوبین بالسنان را مثل صبیان و اطفال و مرطوبین بتدبیر مثل اصحاب تخمه یا و کسانیکه
در بلاد جنوبی سکونت میدارند زیرا که این باد سر را از رطوبت ممتلی میگرداند و صرع زنان و صبیان و هر کسی را که آن قلیل الدم ضیق العروق باشد قاتل تر ست
و صاحب کامل گوید که اکثر مصروعین در وقت دو صرع می میرند بهر آنکه ایشان را صعوبت اعراض عارض میشود و این مرض کهول و شیوخ را بسبب یبس اعضای ایشان کمتر
حادث میگردد و سبب کف دهن دفع طبیعت ست خلط محدث این علت را و اما اضطراب بنا بر حرکت قوت دافعه برای دفع خلط موذی بود و خجندی گوید که سبب
کف غلظ رطوبت و مخالطت آن بریح و حرارت قلب و اضطراب نفس بسبب ضعف عضلات نفس و تشنج ست و ابن ماسویه گفته که کف حادث در دهن مصروع گویا که تنقیه
برای اوست از رطوبت و سبب خرخر یعنی آواز که از بینی خارج میشود سقوط آلات نفس از اجزای سینه و قصبه ریه و حنجره بعضی بر بعض ست و صرع نصف سکته است
و آن سکته قصیر ست چنانکه سکته صرع طویل ست طریق تشخیص باید که اول این مرض را تشخیص نمایند پس صعوبت و سهولت مرض را بعده محل ماده آن و نوع ماده هر محل را
دریافت کنند پس تشخیص مرض چنان باید کرد که زبان مریض را ملاحظه نمایند و بپرسند که کدام وقت گرانی در سر و زبان میشود و خوابها چگونه می‌بیند اگر زبان زرد باشد

و گاهی زیر زبان سبز نماید و گرانی سر هنگام غضب یا بعد تخمه و نفخ شکم و ثقل و حرکت زبان قبل از نوبت صرع و دیدن خوابهای شوریده بیان کنند بدانند که صرع ست بعده دیگر علامات آن مثل نسیان و خوف از چیزی و تنگدلی و بی صبری و غضب از ادنی سبب و کف در دهن آمدن و جستن عضلات و دوی چشم در ابتدا و لرزیدن دست و پا و در آخر کشادن نفس مع نفخات و نرم شدن اعضا بتدریج و بهوش آمدن و بعد آن چون خواب آلوده ماندن و بعد لحظه بحال اول آمدن نیز پرسند و صاحب کامل گوید که گاهی تقدم مینماید بر علت صرع قبل حدوث آن خبث النفس و نسیان و صداع و امتلاء و سر آلام مختلفه و چون این علت متحقق شود از علامات خاصه بسائر اصناف آن ظهور کف در دهن ست و اضطراب علامتی که بعضی مصروعین را سوای بعضی عارض شود آن سقوط و صیاح و تشنج زبان و خروج بول و براز و گاهی منی بود و گاهی استدلال صرع باو به چهار عمل میکنند چنانچه گویند که اگر مصروع جامه بر اندام گاهی کسی سلخ کرده باشد بیهوش شده و اندر آب آید صرع کند و همچنین خوردن جگر تیس بریان کرده و شمیدن بوی آن و دیدن مرد بیعنی و بخور قنه و مرو شاخ بز و زفت یا بسر صرع آورد بعده صرع سهل و مشکل را چنان دریافت کنند که اگر اعراض او سلیم تر بود و بعد نوبت صرع عقل بسرعت عود کند و بعد افاقه فی الفور برخیزد و بعطوسات و مشمومات و تحریک قی افاقه بزودی حاصل شود صرع سهل باشد و اگر عسر نفس و طول اضطراب و شدت آن در حالت صرع و طول جمود و سکون و ضرر در تنفس بعد صرع و قلت افاقه بتشمیم و تعطیس بود صرع مشکل باشد و صاحب کامل گوید که امتحان او چنین کنند که تدخین بحاشا نمایند هنگامی که صرع کند پس اگر افاقه یابد صحت یابد والا فلا و بقول شیخ صرعی که در آن اضطراب بود و جمود در آن نباشد و یا جمود در آن طول کند و اضطراب کم باشد اندک مشکل بود نسبت بسابق بعده تشخیص مبدأ این مرض چنین کنند که از مریض سوال نمایند که در علامات مخصوصه صرع بحالت خلو معده و تلیین طبع و از مستفرغات کما بیشی می گردد و یا در عضوی دیگر خلی و یا گاهی بر آمدن کرم از شکم و یا صعود چیزی از جای اسفل بسوی دماغ معلوم می شود یا نه اگر نباشد تقدم اوجاع مختلفه و شدیده در سر و دوام ثقل در سر و زبان و لزوم دوار و ظلمت بصر و کدورت حواس و اضطراب در حرکات و در ادراکات سمع و شم و ذوق و نقصان عقل و نسیان دائم با بلادت و رعونت بپرسند و این آثار صرع دماغی ست پس اگر با صرع و قریب نوبت آن ثقل محسوس نشود بلکه دوی و تمدد و یا بدو التشنج او شارید بود صرع دماغی ترجیح باشد بعده نوع ماده را از رنگ چهره و غیره علامات مخصوصه هر خلط دریافت نمایند پس اگر رنگ سفید و مترهل بینند و بدن ممتلی فربه بود و سفیدی و غلظت قاروره و بطوء و اختلاف نبض و اختلاج ابرو و حرکت زبان بر غیر استوا دریابند از کثرت و غلاظ آب دهن و افراط کف در حالت صرع و کثرت فزع و عسر حرکت و ثقل و نسیان و کندی حواس و تقدم تدبیر مرطب مولد بلغم نیز سوال کنند و این نشان ماده بلغمی ست اما اگر بلغم خام بارد بود نسیان و بلادت و ثقل سر و بدن و سبات اکثر و صرع در ارخا شدیدتر و در اضعاف بیشتر باشد و این نوع بسیار ردی بود و اگر بلغم مالح بود در آن سبات کمتر و برد دماغ خفیف تر و حرکات اسلم باشد و اگر تیرگی چهره و لاغری بدن و خشکی بینی و زبان مدرک گردد و طبیعت صاحب او مائل باختلاط ذهن و حالت مثل مالیخولیا و عدم صفای عقل بعد نوبت بود و تقدم ظنون کاذب با فزع و افکار ردیه و کثرت اکل و وسواس و خفقان و قلت خواب و حموضت دهان و تقدم تدبیر مجفف مولد سودا نیز بپرسند و این علامات ماده سوداوی ست اما اگر سودا دردی خون طبیعی بود صرع با استرخا و قلت کلام و سکون و صاحب او خداوند افکار ساکن باشد و اگر از جنس صفرای سوخته حریف بود اختلاط و جنون و مع کثرت کلام و صیاح و صرع او مضطرب و خفیف الزوال باشد و گاهی با تپ بود و اگر سودای او رقیق صفراوی باشد و اگر سودای دموی یعنی خون سوخته بود احوال او مع ضحک باشد و اگر سرخی روی و چشم و پری رگها و عظم نبض و سرعت آن بینند و حال کاهلی و کندی حواس و کثرت آب دهن و بلیی مع حرارت و بر آمدن خون از بینی در بعض اوقات و حال مثل اختناق در اوقات قبل از صرع نیز دریافت کنند و این دلائل ماده دموی ست و اگر زردی رنگ چهره و چشم بود و کوتاهی زمان نوبت و شدت اضطراب و تاذی و کرب و قلت تشنج و کثرت گرمی و التهاب و اختلاط عقل و گاهی عروض قی در آن زمان نیز معلوم کنند و این آثار ماده صفراوی ست و اگر مریض در سوال اول کمی و نقصان صرع در خلاء معده و نرمی طبع بگوید دلیل کثرت ماده و بخارات او در معده و امتلای آن از ماده فاسده بود پس از اختلاج در فم معده لاسیما عند تاخر غذا و رعاده و رعشه و اهتزاز و غثیان و کرب و دیگر نوبت صرع و اختلاج لب و پر شدن دهن از آب عفن و انتفاخ منخرین و تنگی گلو و نعره زدن خصوصا در ابتدای نوبت و گاهی بر آمدن بول یا براز یا مذی یا منی وقت نوبت و خفقان و صداع شدید قبل از نوبت و سقوط مریض دفعتا بر زمین و یا عروض غشی یا اغما بدون سقوط و خفت نوبت صرع یا زوال او باستعمال قی و عند نقای معده نیز سوال کنند و این علامات صرع معدی ست و احوال دال بر فساد معده مثل بطلان اشتها و فساد طعام و کثرت نفخ و قراقر و مانند آن نیز بران گواهی دهد پس اگر عروض صرع در اوقات امتلا و تخمه و سیلان لعاب از دهن و غیره آثار بلغم یافته شود ماده بلغمی بود و اگر

با تشنگی و حرارت و در وقت نوبت احتراق و لذع در معده معلوم شود ماده صفراوی باشد و اگر با کثرت اشتها در اکثر احوال ترشی دهن و فکر و وسواس بود ماده سوداوی باشد و اگر عروض صرع در اوقات خلو معده و انقطاع صرع بخوردن غذای موافق محسوس گردد دلیل حرارت ماده در معده بود بدون کثرت آن بود پس اگر این ماده ردی خلط حاد از جنس صفرا یا سودا باشد از دلائل مذکوره آنها دریافت شود و اگر خلل در مراق گویند و آروغ ترش و نفخ شکم و قراقر و وجع آن بالسکون و التهاب در مراق بود و گاهی باوی هیجان ورد در میان کتفین بعد تناول طعام و عدم سکون آن تا وقت هضم او پیش شود و آن بعد تناول طعام باشد و چون بر خلا عارض شود یا تفتیش طبیعت عارض گردد و تحلیلین طبع باطل شود و خاصة اگر تمدد در مراق بسوی فوق و در معده دریابد و قی طعام غیر منهضم عارض شود صرع مراقی بود پس اگر بخار مراق فاعل صرع صفراوی باشد از التهاب و زردی رنگ و خفقان عقل یا مائل بضجر و غضب دریافت شود و اگر بخار او سوداوی باشد باوی عوارض مالیخولیا چون خوف و خبث نفس و حب و حبت یا بغض و خوف از آن حادث شود و اگر خلل جگر یا صعود بخار از جهت آن بسوی دماغ بیان کند و رنگ و موی و خشکی جلد و تحلل یا ترهل او و لاغری و ذبول و تغیر قاروره و حال اغذیه متقدم و تدبیر ماضی و احتباس چیزی که از مقعده و رحم و عرق و غیر آن خارج می شد بران دلالت کند پس اگر در موی مائل باحتراق بود و سرخی رنگ و موجب تغییر ضحاک هنگام وقوع صرع باشد و اگر صفراوی یا بلغمی یا سوداوی بود بعلامات مذکور شد دریافت شود و اگر درد و قراقر جانب طحال گوید و با نفخه یا صلابت طحال بود صرع طحالی باشد و این قسم صرع سوداوی بود و باشتهار گشت بدن و در اکثر باشد و اگر سقوط کرم از شکم احیانا و کثرت سیلان لعاب خصوصا در خواب و سرعت هیجان جوع و احساس صعود و حرکت کرم هنگام گرسنگی و درد شکم در آن وقت و بیان کند صرع امعائی باشد و اگر تقدم وجع و گرانی در عانه و کنج ران و نواحی پشت و ثقل در رحم گوید و با احتباس حیض یا منی یا رطوبات منصب بسوی رحم باشد صرع رحمی بود و صرع رحمی اکثر در حالت حمل عارض شود و بعد وضع حمل زائل میگردد و اگر ترک جماع و احتباس منی و ثقل در اوعیه منی و صعود چیزی از نواحی آن محسوس شود از شرکت اوعیه منی باشد و اگر ارتفاع بخار قبل از نوبت مثل هوای سرد و شبیه برفتار مورچه از دست یا پای بیان کند و هنگام نوبت چشمها کشاده مانده و بر اشکال نماید و رنگ روی سیاه شود و انگشتان دست و پای متشنج گردد و نزدیک نوبت خمیازه و فاژه بسیار آید و بول زرد و برآید صرع اطرافی باشد و اگر تقدم ضربه سر و یا گزیدن عقرب و رتیلا و زنبور بگوید صرع ضربی یا لسعی باشد و اگر از آثار صرع اصلی و مشارکی هیچ یافته نشود و با وجود سلامتی افعال دماغی و دیگر اعضا باندک سببی صرع افتد صرع از قوت حس دماغی باشد این نوع را

علاج کلی اقسام صرع

باید که وقت نوبت کرده که از موی و یا پشم و یا پارچه نرم دوخته باشند در دهن گذارند تا زبان نخاید و دهن کشاده ماند و اعضای مصروع را براست و بشکل طبیعی نگاه دارند و گرفتن دست و پا و منع از اضطراب مناسب است و سعوطات و نفوخات عطسه و حورات و بخورات و شمومات مفیقه بعمل آرند و اگر پر مرغ بروغن سوسن چرب کرده و یا ایارج فیقرا آلوده در حلق بگردانند تا رطوبت بلغمی برآید خصوصا در شرکت معدی فی الحال نفع یابند و بقول اسکندر از سکنجبین سر حتی الامکان غالبا فی الفور افاقه حاصل شود و بعضی بهر این کار تکمید سر بجاورس و نمک و سبوس گندم مفید نوشته اند و یا بجاورس و کنجد سیاه و برنج سیاه و قسط تلخ و شبیه اینها و مغز تخم بید انجیر هر واحد یک تولہ تکمید کنند و روغن قسط و زنبق بر مهره های گردن بمالند و چند بیضه سرکه یا ماشه عود صلیب بسیار بر پیشانی ضماد نمایند و اندکی زرنیخ در دماغ ... بهوش آید پس و ستگین دست و پای او را سختی محکم بگویند که بحالت اصلی آید و مالش اطراف و سر و پارچه پیچیدن یا خردل و بستن بازو و ران نیز نافع بود و از جمله سعوطات و نفوخات که در ینجا بعمل می آید سعوط بارکتائی خرد یا برگ بسکمبر و برگ سیستالیده هست کذا سعوط بندق هندی معمول است چون تخم پلاس و یا تخم ترب تلخ یا کدوی تلخ اندک با آب سائیده در بینی چکانند فی الفور بهوش آرد و اگر در تلخه اشنان چند عدد فلفل گردانند چند در مطبخ بیادید چون خشک شد از آن فلفل و عدد و با آب سائیده در هر دو سوراخ بینی دو سه قطره وقت نوبت بچکانند صرع بالکل زائل شود و عرق بناگوش فیل مستعمل به پنبه گرفته خشک کرده نزد وقت نوبت آن پنبه را بآب تر کرده دو قطره سعوط کنانیدن مجرب است و قطور تیلیا با آب مرزنگوش و کذا آب مرزنجوش و صعتر مطبوخ در بینی نیز مفید کذا اشنو نیز دو جزو نوشادر نیم جزو صبر سقوطری ربع جزو در روغن کنجد سائیده چند قطره در بینی چکانیدن نافع و کذا قطور آب پیاز سرخ در بینی وقت نوبت ازاله شدت صرع میکند و ایضا مغز تخم کلکان زعفران فانید مساوی در آب سائیده وقت گرفتن صرع سه چهار قطره در بینی چکانیدن مفید و گویند که مروارید محلول در بینی چکانیدن صرع را در یکدفعه بسته دفع کند و بیخ چهار برنجاسف عشر میباشد و رنگ گوناگون دارد و پریدن نمی تواند آنرا خشک کرده با هموزن او فلفل گرد کوفته بیخته و وقت در بینی دمیدن مجرب است و یا برگ دوار بیدال خشک سائیده بقدر یک سرخ در حالت نوبت با نی به نهاده در منخرین بدمند و مریض را راست بنشانند

که آب از بینی او بسیار آید و اگر با زاغ خیلان اشند یکث صبیه گیرد حل کرده در بینی چکانند بجهت کثرت اختلاط و قیادر اماراور و شاد در شونیز و کندش که با یکدیگر بغرد و یا به مغز تربیل نفوخ پیچند مقید ست سعوط نمودن و شیر عاقرقرحا و فاوانیا مفرد و مرکب سائیده مفید ست و از مجربات تاحد حالات صرع عود صلیب با ریک کرده در عرق بادیان سائیده در حلق چکانیدن معمول است و یا حلتیت جندبیدستر سوده در سکنجبین عنصلی یا عسلی حل کرده بکار برند و یا حلتیت در ماء العسل حل کرده بکاق ریزند و اگر با دیان و انیسون زیره کرمانی جوشانیده صاف نموده بکاهش حل کرده و چو بر کنند بهوش آرد و کذا عود صلیب عود هندی جند بیدستر پوست ترنج مشک سائیده در عرق بادیان وجور کردن معمول و اگر در کشنبه گوش خر ببرند و پارچه بخون آن آلوده بدارند و عند الحاجت قدری ازان آب شسته در حلق مصروع ریزند بالخاصیت سود مند است خون خرگوش نیز همین اثر دارد و از بخورات تبخیر فاوانیا و عود و سیسا و قنه و اشنه و اظفار الطیب و تنفر الیهود هر کدام که باشد و کذا مغز تخم شریفه سائیده در پارچه فتیله ساخته و یا بنه جامه ورخون غمسا تر کرده دود آن به بینی او نمایند و تبخیر تاج خروس نیز نافع ست و جالینوس گوید که اگر وی انسان بسوزند و بوی او بصاحب صرع ببویانند نفع میکند و از شمومات سداب و ادوار السانه در حالت صرع و قرب آن سخت عجیب الفعل ست و بوئیدن عاقرقرحا و جندبیدستر و حلتیت و جعده و حرمل و قنه و فاوانیا سوده در صره بسته و یا اقماعه ازان ساخته و روغن یاسمین و کذا کندش سائیده در صره بسته بویانیدن بقوت عطسه آورد و کذا خردل سائیده و بوئیدن پیاز و پاره کرده نیز نفع میکنند و کذا شم مرزنجوش و شبت مفید و در حالت افاقه درین مرض تنقیه خلط غالب بمرات خصوصاً در زمان نقصان نور قمر نمایند و اگرچه استعمال قی مفرط بصرع دماغی مضرست اما بجمیع انواع صرع قی نافع گفته اند اگر گاه گاهی بقیات مناسبه مثل سکنجبین و آب ترب و شبت و ماء العسل قی فرمایند مناسبست و ادرار بول و حجامت ساقین و فصد صافن سیما در ربیع کنند و اگر صرع با دوار عارض شود با کثرت اخلاط افراط نماید استفراغ مادة کنند در ربیع برای استظهار و خلط غالب اخراج نمایند و اگر از فصد مانعی نباشد فصد کنند چه فصاد او در ربیع و خصوصاً از پای نفع بخشد اگر از فصد نوبت بتبرید دماغ او نرسد و بعد استفراغ بعد ماده بعد فصد تنقیه راس نمایند بفراغ جاذبه و تقویت دماغ پردازند و سکون و آرام غیر مفرط بمصروعین اولی ست اما بعد تنقیه بدن بریاضت القدری استعمال کنند که نوبت بماندگی نرسد و سر را ساکن دارند و زیاده حرکت ندهند و آویخته ندارند و اسافل بدن را تحریک زائد از اعالی بدهند و از آنچه ماده را باسفل منحدر سازد و مالش بدن ست بتدریج از بالا و باید که از سینه و پشت او بخرقه درشت شروع کنند حتی که بدن سرخ گردد و بعده بتدریج طرف ساق فرود آرند و در مالش هر دست شدید تر از اول باشد و درین حالت سر بسته باشد و بعد از مالش چند قدم بروند پس هرگاه مواد باسفل منجذب گردد دلک سر بشانه جائز بود و بعد تنقیه جاذبه او باسفل محاجم و داغ بهر جهت تسخین دماغ نیز بصرع نفع دارد چنانچه گویند که داغ دادن بر پیشانی میان دو ابرو یا بر تارک سر و حجامت بی شرط پس سر و بین الکتفین و بر ساق و بر مراق و شی معتدل درین باب تدبیر جامع النفع است و بعد تنقیه و اسهال و راحت دادن چند روز ادخال بحمام و غرغره بمری و ایارج فیقرا و صعتر و مانند آن در حمام و وضع محاجم تحت شراسیف و تسخین سر پستور مذکور باک ندارد و هر صبح اشربه باطلف رطوبات و منقی معده مثل سکنجبین عنصلی در سرما با آب گرم و در گرما با آب سرد و شربت افسنتین و سکنجبین بزوری که در آن صعتر و زوفا و بادیان و انیسون باشد و معجون عاقرقرحا و گلقند و مصطکی و جوارش عود و معجون نجاح و سیسالیوس هرچه حاضر باشد استعمال کنند و تمریخ سینه و گردن و فقرات پشت و صدغین و شیون بمغز ساق گاو یا شتر بروغن گل حل کرده صواب باشد و از اختیارات چنین ست که سافیا و آرد جو را در سرکه سرشته اغلفه سازند و مدام ببویند و مداومت جندبیدستر و عود صلیب و مشک درین مرض نفع بلیغ میدهد و تر و ماده عود صلیب در ریسمان کبود بسته در گلوی مصروع انداختن معمول است و آویختن لسبد و یاقوت و زمرد و الماس و عاقرقرحا و حلتیت هر واحد در گردن مصروع بسیار مفید ست و گویند که تعلیق زن مرد و شرب آن وقت ولادت مانع عروض صرع است و آویختن دم و شی ماهی جسم جسم مجرب دانسته اند و از نشستن در باد تند و بسیار گرم و بسیار سرد و در مهتاب و جایگاه بلند و در عجله و گردون که بهندی گاڑی ورته نامند و در گهواره و چرخ اجتناب نمایند

ذکر ادویه یونانیه مفید اقسام صرع

هرگاه بچه خطاف را در زیادتی نور قمر بگیرند و شکم او بشگافند اگر دو سنگ یکی مختلف الالوان و دوم یکرنگ برآید پس قبل از رسیدن آنها بر زمین در پوست شتر یا بچه گاو گرفته بر صاحب صرع تعلیق نمایند صرع زائل کند و تجربه شیخ الرئیس رسیده و اگر جلد پیشانی خر بگیرند و در عوض شگافند بشقوق بسیار و بر سر مصروع آویزند بنوعی که جلد مشقوق بر سر اسپ و گاو می آویزند صرع تا یکسال زائل شود پس باید که هر سال تجدید آن کنند و حجر الدجاج که از معده ماکیان برنگ کبودی برآید تعلیق او بر مصروع

مزیل صرع است و طبری گوید که چرک گوش بغل در قطعه جلد صرع کرده بر سر صاحب صرع آویختن نفع میکند و بسیقوریدوس گفته که اگر از اصابع اصفر کف کامل گرفته در خاتم آویزند ساکنه آن صرع نشود و رازی گوید که شرب آن بقدر دو درم نیز دافع صرع است و ابن زهر گوید که اگر قطعه جلد اسد در ریسمان مدی انسان بسته در گردن مصروع آویزند نافع بود و نوشیدن شیر بعضی حیوانات خصوصاً شتر گوش با سرکه از مجربات است و همچنین سنگ عقیق حمایلی و چون مکرر بنوشند فائده میکند و شرب بنادق هندی و سعوط آن با آب چقندر نیز نفع دهد گویند که سعوط او بوزن حبه بروغن بادام نافع است و سعوط استخوان سوخته انسان شفا میدهد از صرع و بعضی گویند که یک مثقال از آن با شکر متواتر خوردن مجرب است جالینوس گوید دیدم که شخصی استخوان انسان بمصروعین میداد و خلقی کثیر از آن شفا می یافتند صاحب خلاصه می نویسد که اگر استخوان سر آدمی همچون سرمه سائیده هر بامداد دو درم از آن بخورند تا سه روز جمیع انواع صرع را سود مند است و اگر احیاناً عود کند هفت سر نرگس کنده با قدری آب سائیده در بینی چکانند که باذن الله تعالی دیگر عود نکند و تقویت با سکنجبین خوردن بسیار نافع است و گویند که فعل امثال ذا وانیا ستیه قتیبه سعوط کرده شود و ابن بیطار گفته که خوردن عاقرقرحا با عسل سرشته بحسب مزاج مریض در ازاله صرع مجرب است و انطاکی گوید که خوردن گوشت هدهد و سعوط بدماغ او مع سرکه دافع صرع است و کذا دماغ خشک کرگس بقدر عدسی با آب چقندر یا با طبیخ مرزنجوش مخلوط کرده سعوط کردن و جالینوس گفته که خوردن از تشیشای ذهبی با عسل نافع صرع است و سم او گوید که خوردن سم خر سوخته یک مثقال مفید صرع است هرمس گوید که اگر از سم راست خر انگشتری ساخته در انگشت دارند صرع دور کند و کذا جگر حجل بریان بقدر یک مثقال با سرکه خوردن اصرع را نفع دهد و بغدادی مینویسد که سم خر اهلی یا وحشی سوخته نیم درم متواتر خوردن نفع میکند و هرگاه جگر خر بریان کرده بخورند نافع بود و ابن فوح گوید که گوشت حجل بریان یا مطبخ بزیت یا روغن کنجد برای اصحاب صرع غذای محمود است و رازی گوید که خوردن گوشت ارنب مطبوخ بشبت و مشوی نافع صرع است ابن سرافیون گوید که خوردن خربق در این مرض بعد یأس مجرب است و سنا شافی است و صاحب خلاصة التجارب نوشته که خورانیدن جند بیدستر شربت کامل هر روز و غذای حرب ساده در ازاله صرع مجرب است سویدی گوید که هر روز خوردن دو مثقال بیخ انجوان تا سی روز مزیل صرع و مجرب من است و بعضی برای صرع سوداوی یک مثقال از آن تجربه کرده اند و خوردن کبریت نیز مزیل صرع و مجرب و تناول سداب بستانی در آب عنب مجرب با تخلف است و شم غالیه و کذا مشک شرباً و شماً و نفخاً و سعوطاً با روغن و کذا آب شبابانک ببداب جند بیدستر و روغن تخم عود صلیب پنج روز متواتر و کذا نخود سیاه و مساوی مطیب بزیت خوشبو و صعتر اکلاً و کذا شرب غافث عراقی دو درم و کذا سکنجبین عسلی هر روز و کذا خصیة الثعلب کبیر اکلاً و شعر انسان سوخته شموماً و کبریت احمر شرباً از مجربات او است و از اطبای دیگر نقل کرده که شرب بیضه سنگ پشت و سم جیب حمار وحشی محرق و پرزانوی خر اهلی و ثمر جعده رومی و انفحه اسب ماده و قنه و آب طبیخ نخود سیاه و لاک و تخم شاهسفرم و استخوان بز سوخته و اشنتین و حجر القمر و افتیمون و خون جدی و بول انسان و انفحه مهر و حب صنوبر صغار و قفر الیهود و سلیخه و ملح جگر کباب در ساعتی که ذبح کنند و گرم باشد نیم درم و اکل لحم حمار وحشی در اول ماه چند روز و کذا جوف ابن عرس سوخته سائیده هر روز یک مثقال بشراب یک سال متواتر و همچنین دماغ او و لحم او و خون او تنها و بشراب و کذا زبل اسب بسرکه و کذا انفحه ارنب بسکه یا بعسل یا تنها و کذا دماغ شتر خشک کرده بسرکه در اول و وسط هر ماه و کذا خون خشک او و شرب ثمر آس بری یا برگ یا بیخ یا شاخ او در شراب پخته و کذا قرن گوزن بشراب و کذا گل حنا یکدرم بشراب و کذا ادامت اکل من و کذا از طلا و نقره خالص مساوی صفحه ساخته در شراب یک شبانه روز انداخته آن شراب نوشیدن و صفحه مذکور بر صاحب صرع تعلیق کردن و کذا ادمان شراب در ظرف طلا و کذا زهره سنگ پشت نهری بعسل و کذا کهربا دو درم بسرکه و کذا ظلف جاموش سوخته سوده مثقالی با آب و کذا زوفای رطب بعصیر عربی و کذا مرارهٔ خروف خشک کرده سوده بسرکه و کذا دماغ آن بسرکه و یا خون او بشراب و یا بعسل و کذا فوه بعسل یا بشراب و لعق زهره خرس بعسل و کذا زهره سلوی و کذا مراره سمانی و کذا زهره گوسفند و سعوط دماغ خروس و یا زهره او و زهره سنگ پشت و یا خون او و یا دو حبه رته بشیر دختران و یا زهره گرگ بیک حبه مشک و یا بیخ بشیر دختر و یا زهره خرس و یا آب چقندر بدوام و یا بول قنفذ و خون او سه روز متواتر و یا روغن یاسمین و یا زهره باشه با آب شبانک یا هر زهره که حاضر باشد بشیر دختر و یا زهره کفتار و اکتحال بزهره خروس و تعلیق درخت سداب مع بیخ و شاخ و برگ در خرقه کتان بسته بر گردن مصروع و کذا زمرد صحیح و کذا یک شبر جلد حمار وحشی بر سر و تبدیل آن در هر سال و کذا موی سگ سیاه و کذا بیخ فاشرا و کذا قلاده فاوانیای رومی سی مثقال و کذا زبرجد و کذا چشم سقنقور و کذا دبنج و کذا فادزهر معدنی و کذا انگشت و کذا اطراف بادرنج

وکباب خطاطیف در جلد ابل پیچیده وکذا جرک گوش اسپ در جلد البغل کرده وکذا حجر القمر وکذا زبد البحر وخاتم حافر این حمار وحشی یا زبرجد یا دهنج وعند البسان انگل مسلوق مطیب بزیت یا بروغن بادام مرات کثیره یا بیقند مسلوق مطیب بخردل مع یا نان جواری فهو احد انفع

ذکر ادویهٔ هندیه نافع انواع صرع

سعوط بیخ نیل بآب سائیده وکذا بول فیل وکذا ترتجوت سائیده وکذا فلفل گرد در زهرهٔ کهونس پر کرده در سایه خشک نموده سائیده بقدر دو برنج نفوخ کردن وکذا ریٹهه مع پوست وتخم سائیده ناس گرفتن وکذا آویختن جوز بیابانی تابیت در گلوی صاحب صرع بالخاصیت نافع واستخوان وسرگین گرگ با خود داشتن وخاکی که خوک بران بول کند نزد خود داشتن نیز بالخاصیت دافع صرع است وپوشیدن انگشتری سم خر بروز شنبه در انگشت دست چپ وکذا انگشتری از شاخ چپ گاو ساخته در دست چپ مجرب نوشته وسعوط برگ جیت یعنی روا من نیز مجرب است کذا نفوخ مغز تخم موده نیم عدد فلفل سیاه دو نیم عدد باریک سوده مجرب واگر شیر آگ بر هر دو کف پا بسیار مالند وفلفل سوده بران پاشند وبرگ آگ بران بندند تا چهل روز متواتر ودرین مدت پای نشویند مجرب نوشته وگویند که هزار پایه که بهندی کنکهجوره گویند در ظرفی کرده دهن آن بند نموده بسوزند وازان سعوط نمایند دو کرم از دماغ خواهد افتاد وشفا خواهد شد شیخ میفرماید که از اسباب محرکهٔ صرع انتقال بسوی هوای معین صرع است چنانکه از اسباب مزیل صرع انتقال بسوی هوای معین ازاله آنست وکل حرارت مفرط شمسی یا ناری وجمله برودت وجماع بسیار وکثرت باران وباد شمالی وجنوبی اما شمال چه بلاد شمالی بسبب حقن مواد ومنع تحلل او واما جنوب وبلاد جنوبی بسبب تحریک اخلاط وتملی دماغ وترقیق وتثویر آن ودر شتا بسیار هیجان میکند چنانکه در شمال ودر خریف نیز بسبب فساد اخلاط ودر بلاد شمالی کم افتد لیکن تا تل بود بهر آنکه اگر بسبب قوی نبودی عارض نشدی ودر ربیع طبیعه وغیر طبیعه گاهی تحریک آن کند وحرکت شدید وحرکات سریع دوائر مثل دولاب بر بالا واز بلندی به پستی نگریستن وبسیار نشستن در حمام واستحمام قبل از هضم وریختن آب گرم بر سر وتناول چیزهای مولد خون بخاری وسوداوی مثل شراب کدر وکهنه نیز ومضر بود وآنچه از شراب نوصاف نبود ورقیق نباشد وصرف تا کی در دماغ وکرفس ناصحه بخاصیت که دانسته وعدس بسبب تولید خون سوداوی مگر آنکه بکشاب مخلوط سازند وباقلا ایضا وثوم بنابر امتلای سر از بخارات وپیاز کذلک بنابر آنکه جوهر او مستحیل برطوبت ردی میگردد وشیر ایضا وحلویات وکثرت دسومت در طعام وتمامی مغلظات ونفاخ وقابض بارد وکل حریف حاد وهیضه نیز از محرکات صرع بود بسبب تثویر اخلاط وتحریک آن وتخمه وسوء هضمی وسهر وآلام نفسانی قوی از غم وغضب وخوف وانفعالات حسیه قویه مثل استماع آوازهای بزرگ چون رعد وبوق وتوپ وتفنگ وکوفتن طبل وآواز شیر واصوات هایله مثل صوت جلاجل وآواز شدیده مثل صریف دروازه که تیز باشد وهمچنین از دیدن انوار باهره مثل برق درخشنده ونور چشمهٔ آفتاب واز ما است حرکات قویه مثل حرکات باد تند وگاهی صرع از ریاضت بر امتلا واز جماع هیجان میکند ایضا شیخ مینویسد که تدبیر عام برای جمیع مصروعین آنست که اغذیه محموده که آنرا ترطیب محمود غیر مفرط باشد استعمال نمایند واز امتلا وسوء هضم حذر کنند واین چنان باشد که پیش از تمامی پری شکم ترک غذا کنند وکسی که عادت او بخوردن یک وقت جاری نباشد تقسیم غذای او که کم از پر کردن شکم باشد به سه حصه کنند ویک حصه صبح ودو حصه آن شب بخورد وبعد از ریاضت لطیف وکثرت شراب نکنند که آن دماغ را بشدت ممتلی گرداند واگر از استعمال آن چاره نباشد اندکی از شراب کهنه مروق ومائل بعفوصت بخورند مضرترین اشیا بایشان شرب عقب استحمام است وایضا نزدی شدید بلکه واجب است که سر را از ملاقات جمله حرارت مفرط یا برودت مفرط محفوظ دارند ودر حمام زیاده ننشینند ومصروع از جمیع لحوم غلیظه و قوی الغذا وهمه انواع ماهی بلکه از لحوم جمیع چهارپایان بزرگ اجتناب نمایند وبر لحوم خفیفه مثل گوشت چوزهٔ مرغ ودراج وتیهو وکنجشک اهلی وکوهی وقنابر وشفنین وجدی وغزال وارنب اقتصار ورزند وگویند که لحم خنزیر وحشی آزا نحت سود مند است وگوشت بز را بنابر تجفیف وقلت ترطیب برای ایشان ستوده اند چنانکه حلویات ودسومات ومانند آن بهر آنها مکروه دانسته اند واز بقول اجتناب کنند حتی که از قطف وبقلهٔ یمانی چه جای غیر آنها خصوصا کرفس که آنرا در تحریک صرع خاصیتی است اگر ناگزیر باشد شاهتره وکاسنی استعمال کنند ودر کاهو بنابر تغلیظ ابخره حسن رخصت داده اند ومن بهتر نمیدانم وهمچنین رخصت کشنیز برای منع بخار از سر داده اند ومن آنرا مکروه میدارم واستکثار آن بایشان را نشاید الا در صفراوی ودموی واما چقندر در آب پخته بزیت ومری ومانند آن اصلاح داده اگر پیش از طعام برای تلیین طبع بخورند جائز است وشمیدن بوی سداب از جمله بقول نافع بود وچون اندکی شبت وسداب در طعام ایشان افتد نافع باشد وباید که از جمیع فواکه رطب وغلیظ اجتناب کنند

والا بعض قوی القبض بر طعام بقدر قلیلی برای تشدید فم معده و احدار غذا و تلیین طبیعت و منع بخار بدهند و واجب ست که از جمیع اغذیهٔ ثقیله بخاریه مثل شلغم و ترب و کرنب
و گندنا و فطر و بادنجان و ایضاً از جملهٔ اشیای حریف و منجر احتراز نمایند و خردل ازان جمله است که ایشانرا ایذا میدهد بتبخیر و سیلان فضول بسوی دماغ و توجه او و رنج‌ها
بسوی آن و تقرع او دماغ را بحرارت خود و از سکر و مهب ریاح و امتلاء پرهیز ند و از اغتسال بآب گرم بنابر ارخای آن و بآب سرد بنابر تحدیر و ضرر آن بروح حاس
اجتناب کنند و اگر مصروع را امتلاء از طعام عارض شود قی کنانند و بعد آن بتلطیف تدبیر نمایند و باید که از اغذیهٔ لیسبته مشتعله مخدره و مبخره پرهیز کنند و اما امتلاء از شراب
بسیار مضر ست و اما اندک ازان تنشیط نفس و تقویت روح و تزکیهٔ آن کند و اکثار آب غنی کند و استکثار از آب مضرترین اشیاست و قیلوله کثیر و بالجمله خواب بسیار
و خصوصاً بر امتلاء بسیار مضر بود و افراط بیخوابی نیز مضعف و محلل روح ست معذلک دماغ را از ابخره ممتلی گردانند و اول تدبیر صرع اجتناب از اسباب محرکهٔ صرع ست
که مذکور باشد و بعد استفراغ و تنقیهٔ بدن اگر احتیاج ریاضت افتد استعمال نمایند و طریق آن سابق مسطور شد ایضاً شیخ میگوید که تعلیق فاوانیا را متقدمین در
منع صرع تجربه کرده اند و باشد که این خاصیت برومی رطب مخصوص تر بود و از ادویه که مدام باید نوشید غاریقون و سیسالیوس و اسقوردیون و زراوند و جمیع
و فاوانیاست و هر وقت بآب بخورند و استیشاق نموده که هر روز بقدر ربع قدح از شاه ترطیس دو بار صبح و وقت خواب بخورند و این از انجمله است که بدان عالمی شفا یافته
و بعضی برای ایشان استحباب نموده که زبد البحر هر روز دو بار وجده بنجاحیتی که دران ست و ایضاً خنثی که آن بیخ اشراس ست بخورند و از آنچه ایشان را نافع بود و از آنجمله سکنجبین عسل
باین صفت بگیرند عنصل و در دیگ که دران سرکه باشد اندازند و سرانرا محکم بسته بجوشانند و دران چهل روز بگذارند و آفتاب در برج اسد قبل طلوع ستارهٔ شعریٰ یمانی بست روز
باشد و دیگ را معرض بجنوب در آفتاب بدارند و در هر اندک مدت بگردانند تا وصول حرارت با جزای او یکسان باشد پس دیگ را بگشایند و عنصل را کرشل مطبوخ ستهری شده
افشرده عصارهٔ او بگیرند و بعسل مخلوط کرده هر روز بقدر ملعقه ازان بخورند و اگر جلد مطلوب باشد اسقیل را پاره کرده در آب و سرکه جوشانیده صاف کرده ازان سکنجبین عسلی
بسازند و از ادویهٔ جیده برای ایشان اینست که بگیرند سیسالیوس و حب الغار هر یک سه مثقال زراوند مدحرج و بیخ فاوانیا هر یک دو مثقال جندبیدستر و فرص اسقیل
هر واحد یک مثقال بعسل کف گرفته بسرشند و هر روز یک درم با سکنجبین استعمال کنند و انتقال مریض زبلدی که هوای او رطب جنوبی باشد بشهری که هوای او ملائم
ملطف مجفف شمالی بود مثل انتقال در انسان از سن طفلی بسن شباب ست و منفعت برای مصروعین و هر گاه مصروعین را التوای عضوی یا تشنج او عارض شود بمالش
روغن مناسب و آب نیم گرم و غمز قوی آنرا برابر کنند مسیحی گوید می باید که در جمیع انواع صرع از همه آنچه صعود بخار بسوی سر و امتلاء و تشدید آن کند مثل سداب و پیاز و گندنا
و کرفس و خردل و باقلا و قنبیط حذر کنند و باید که نان محکم الصنعت جید الاختمار که آرد او را خوب مالیده و در تنور پخته و در خمیر او اندک کشنیز خشک داخل کرده باشند بخورند
و از بقول کاسنی و پودینه و چقندر و از طیور تیهو و عصافیر و قنابر و دراج و از چهار پایان لحم جدی و غزال برای مصروع نیکوست و در طبیخ انیسون و دارچینی و کرویا داخل کنند
و خردل و فلفل و امثال اینها استعمال نکنند زیرا که اگر چه اینها ملطف اند سر را ممتلی می نمایند و از ماهی تازه و البان و فواکه رطبه و شراب و استحمام خاصةً بعد طعام اجتناب کنند
و اما حمام قبل از طعام کثیر الضرر نیست اگر دفعةً ازان در هوای سرد بیرون نیایند و عقب او بسرعت طعام تناول نکنند و سکنجبین عنصلی عظیم المنفعت ست و همچنین طبیخ زوفای خشک
چون در زمستان بسکنجبین عنصلی و در تابستان بشربت افسنتین استعمال نمایند صاحب کامل گوید سزاوار است که صاحب این مرض از جمیع اطعمهٔ سوداوی غلیظ
و سوداوی مثل لحوم بقر و تیوس و حرفان و خنازیر و هرایس و بطات و سموک و کمات و فطر و نان فطیر و مانند آن و جمیع فواکه رطب مثل شفتالو و خرما اجتناب نمایند و ایضاً از ثوم
و عدس و سداب و غیره که در قول مسیحی گذشت که این همه امتلای سر از بخار ردی میکنند و از جماع و کثرت دخول حمام و شرب آب سرد و شمیم روائح بد بو مثل جاوشیر و سکبینج
و جندبیدستر و کبریت و قطران و مانند آن که مهیج و مشور علت اند و تقدیم نوبت او میکنند حذر نمایند و شمیدن مرزنجوش و نمام و پودینه و فاوانیا و فنجنکشت آنرا نافع ست
و غذا نان که صنعت او در تخمیر و نمک و نضج محکم باشد و اگر آرد او بآب مطبوخ کشنیز خشک سرشته باشند نافع بود زیرا که منع بخارات متصاعد بسوی دماغ میکند و نانخورش او
لحوم طیر لطیف مثل بچهٔ مرغ و دراج و تیهو و ماهی رضراضی مملح و کبر مخلل و چقندر مطیب بسرکه و مری زیت و کرویا و سرکهٔ اشترغاز و سرکهٔ عنصل باشد و نان مبلول بشراب
کهنه کنند و نبو باشد بخورند و از فواکه مویز و انجیر و پسته و بطم بخورند و امتصاص نیشکر و تناول شکر طبرزد و فانیذ سنجری و جوارش سکر و مانند آن کنند و ریاضت قویه مثل سواری
اسپ و تحریک در میدان و لعب بچوگان قبل غذا استعمال نمایند و اندک استراحت کنند و حمام معتدل الحرارة استعمال نمایند و غمز اطراف و دلک جید کنند و در حمام طول مکث

ننمایند و بعضی قدما گفته اند که صاحب صرع را اندک عاقرقرحا ببویانند پس اگر عطسه آید امید صحت او دارند چرجانی و ایلاقی و غیر آن هم پسندند که نگاه کردن اندر چیزهای متحرک و گردان و برف و آب روان و اشیای شفاف و آتش و خوردن شیرینی های سخت شیرین و طعامهای سخت چرب و گوشت اسپ و شتر و گوزن و جانور لاغر و پیر و قدید و شیر جمیع حیوانات و لبنیات قاطبة و هر چه از شیر سازند مضر است و پنیر و شیر برنج ضرر دارد و اگر بادرنجبویه و اندکی کشنیز در طعام او بریزند سود دارد و اگر چقندر بپزند و بآب کامه روغن زیتون مثل اچار بسازند و پیش از طعام بخورند طبع را نرم کند و بدین سبب نافع بود و انیسون و کرویا هم که داخل آن کنند بی آنکه اخلاط را از دماغ فرود آرد و از گرمابه و ادرار بول بیرون آرد و بوی چیزی سوخته و بوی قیر و کندر و شاخ بز سوخته و جلد و بار و و زیان دارد و اگر گوشت بز بسیار خورند بیم بود که صرع تولد کند و اگر ناگاه خبری شنود که از آن غمگین شود یا بترسد صرع افتد و از نسیب و جوز و بیضه مرغ و جرجیر و از دویدن و اسپ تاختن و خواندن بسیار خصوص با آواز بلند احتراز نمایند انطاکی گوید که حجامت ساق در دموی نمایند مطلقاً بعده فصد صافن کنند و اگر مرض از عضوی باشد ابتدا العلاج او نمایند پس تنقیه بدن یا دماغ کنند اگر آن اصل باشد و یا معده مطلقاً و از جمیع مبخرات و مغلظات منع نمایند و آنچه منع بخار کند مثل کشنیز و امرود به بهند و بهدا و مثل تریاق الذهب امر کنند و تعلیق زمرد و شربت آن و پوشیدن انگشتری در خنصر دست چپ از سم رست خر ساخته بشرط تجدید آن هر سال نافع و این معجون از اختیارات مجرب من است اسطوخودوس کشنیز خشک هر واحد ده درم سداب هفت درم غاریقون پنج درم خاکستر سم خر چهار درم خون خروس و زهره آن و مراره گوسفند و حجر البقر هر واحد دو درم زمرد عنبر مشک هر واحد نیم درم و شکر مقوم بگلاب بسرشند شربتی از آن یک مثقال بطبیخ افتیمون یا آب موبز و در خواص آمده که فاوانیا و سداب و دماغ هدهد و دم موش و صندق هندی همه یا بعض آن اگر تعلیق نمایند صرع را منع کند و از خواص مکتومه است که هرگاه ماه و آفتاب در برج سرطان یا اسد مجتمع شوند و طالع زهره باشد از طلا و نقره و نحاس هر واحد مثقالی صفحه ساخته و در همان ساعت مذکور صورتی از شیر که در گردن او مار باشد و بر سر او شخصی که در دست او ماری بود نقش کنند حامل آن اصلاً صرع نکند و صرع اسپ را نیز عارض میشود و علاجش تسعیط بجند بیدستر محلول در شراب است و در باطن بینی او مرطوخ سازند و طبیخ سلق با تلثیت نوشانند

علاج کلی صرع دماغی

شیخ میفرماید که در صرع دماغی اولی استفراغ بحب ایارج و مانند آن و شحم حنظل و سقمونیا و ایارج و طبیخ غاریقون است اسهال بعد اسهال و تمام سال و در صرع از هر خلط که باشد اگر غلبه خون دریافت شود فصد کنند و اگر امتلا زیاده بود و قیفالین یکبار بگشایند و حسب حاجت خون بگیرند و خصوصاً وقت ربیع و بعد چند روز رگ زیر زبان بگشایند و بعد از آن برای جذب ماده از دماغ بر قفا حجامت کنند خصوصاً اگر خوف کثرت برودت دماغ و ضعف آن مانع نباشد و گاهی احتیاج بفصد کرمی افتد بعد یک هفته بالجمله بعد از فصد یک هفته راحت داده اسهال بمشروبات و حقنه قوی از قنطوریون و شحم حنظل و تخم سپید بجیر و غیر آن نمایند و بازآسایش دهند بعده اگر حاجت باخراج خون افتد فصد صافن و یا حجامت ساق کنند و حجامت موخر سر و میان کتفین نافع و باز راحت دهند پس اسهال آورند و همواره تا حصول صحت از پس استفراغ یک هفته آسایش دهند بعد از این غراغر و عطوسات و غیره منقیات خاص دماغ استعمال کنند و چون بشایند بعده بشابانگ و آب مرزنجوش سعوط کنند نافع بود و بعد از آن تدابیر تبدیل مزاج دماغ بمقویات مسخنه از قسم خردل و مانند آن نمایند و سداب بمویانند و واجب است که مسخنات و مبدلات مزاج دفعة بعمل نیارند بلکه بتدریج استعمال کنند و اگر از این ضرر و انفعال پیدا آید راحت دهند و بقول مسیحی در صرع دماغی اسهال بحب قوقایا و ایارج نمایند و تلطیف تدبیر کنند و در بینی فاوانیا سوده بدمند و گویند که طلای روغن یاسمین بر سر کنند و چند بیدستر بر سر و مؤخر آن و کذا ضماد بابونه و تخم کرفس ساییده با آب و عسل خوب پخته مثل مرهم ساخته بر سر کنند و خبث الحدید بروغن سوسن یا بروغن یاسمین بریان فرفیون و یا روغن حرمل بر فقرات پشت و دیگر ضمادات که در علاج صرع اطرافی خواهند آمد در اینجا مفید بود و غذای محمود مثل شوربای مرغ و کباب آن با نان خشکار و بلدرچین و لوه و دراج بخورانند و بعد طعام بمعاجین مقوی دماغ

و مانع بخار که دران عود صلیب باشد مداومت نمودن بسیار مفید است مانند جوارش مصطگی مرکب علوی خان و معجون اسطوخودوس شیان و حب عود صلیب و چند که در قرابادین مسطور است

علاج صرع دماغی بلغمی

اول تنقیح ماده منضج بلغم نموده از مسهل آن و حب ایارج بکرات تنقیه نمایند و یا بقول حکیم علی شریف از بادیان بیخ بادیان اصل السوس گاوزبان اسطوخودوس پرسیاوشان یکیک چهار ماشه مویز منقی ده دانه انجیر سفید چهار عدد سیسالیوس و ماشه عود صلیب یک ماشه گلقند عسلی چهار توله منضج داده افتیمون زنجبیل تربد هر یک شش ماشه سنای مکی یک توله اذخر چهار ماشه مغز فلوس شش توله افزوده مسهل دهند لیکن در نوبت نباشد که مضر است و گاهی حب النیل و بسفائج هم در مسهل افزوده میشود و حب شبیار و حب هلیله و حب سکندر و حب فاوانیای علوی خانی نیز بهر تنقیه دماغ مفید و بعده بغراغر و عطوسات و سعوطات ماده باقی را استیصال سازند مثلاً ایارج فیقرا در سکنجبین عنصلی حل کرده یا قرقرحا جوشانیده باشند حل کرده قدری آب کامه اضافه کرده غرغره کنند و دیگر غراغر منقی دماغ بعمل آرند و از کندش و فلفل و مشک و فاوانیا نشوق کنند و اگر یکدرم اسطوخودوس با ماء العسل سعوط کنند تنقیه تام دماغ کند و سعوط هندی و کذا پوست بیخ عشر بشیر زن سائیده صاف کرده سعوط کردن مفید و اسطوخودوس مغز بندق هندی دارچینی مساوی و یا عود صلیب کندش مساوی سوده در بینی دمیدن نیز معطس است و نفوخ عاقرقرحا و حاشا و جند بیدستر بسیار مفید است و کذالک دارچینی و مشک و کذا خردل سفید و فلفل سفید سوده دمیدن نافع و فلفل و جند بیدستر هر یک سوده در بینی نفوخ کردن نیز مستاصل ماده است و گویند که نفوخ مغز سر موش خشک کرده بقدر نیم ماشه هر روز تا سه روز شفای کلی بخشد و ایضاً بعد تنقیه بدن و دماغ بهر تعدیل مزاج بر معجون سیسالیوس و سکنجبین عنصلی و تریاق الذهب و حب جند و حب فاوانیا با عرق اسطوخودوس مداومت کنند و یا معجون نجیب و معجون الصرع و معجون محمد زکریا و معجون ابن ماسویه و معجون اطبای گیلان و معجون عود صلیب استعمال نمایند و دیگر ادویه مرکبه مثل اطریفل اسطوخودوس و دواء المسک حلو و مر و حب اسحاق و معجون فولاد و معجون قیصر و تریاق ثمانیه و تریاق شیخ الرئیس و اسوسلیم و صفر سلیم و سوطیر ادشلیثا نیز نافع است و آب اسطوخودوس سوده با اطریفل صغیر سرشته بخورند بالایش گل بنفشه پرسیاوشان بادیان اصل السوس جوشانیده گلقند داخل کرده بنوشند و اسطوخودوس با عسل نیز منقی دماغ است و بادرنجبویه نوشیدن مفتح سده دماغی و نافع از برای صرع است و عرق هندی مرکب نیز مفید است و کذا مربای وج و اطریفل مرزنجوش و پودینه و صعتر و بابونه و اکلیل الملک و شبت و اسطوخودوس و تمام عود صلیب سر نطول نمایند و سر بر بخار آن دارند و هر صبح ریاضت معتدل کنند و بدن را مالند بنحوی که دست از اعلی باسفل آرند و ابتدای مالش از دست و پا کنند پس سر را نیز بمالند و حتی الوسع تلطیف تدبیر نمایند و غذا گوشت تیهو و دراج و مرغ و کنجشک و دیگر حیوان خفیف قلیل الرطوبت مثل شفنین و سبز کشنیز خشک سازند و از بقول و اغذیه بارد احتراز کنند و بجای آب ماء العسل یا عرق بادرنجبویه دهند و بالای طعام این سفوف بدهند بادیان سه توله قاقله کبار دو توله عود صلیب یک نیم توله نبات برابر خوراک و مثقال **ذکر بعض ادویه مرکبه** که در صرع بلغمی معمول است

اطریفل اسطوخودوس تالیف حکیم معتمد الملوک تنقیه اخلاط غلیظه بلغمی و سوداوی از بدن و دماغ کند و نافع است از برای صرع سوداوی و بلغمی و برای لقوه پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه پوست بلیله آمله سنای مکی تربد سفید مدبر بسفائج اسطوخودوس افتیمون هر یک پنج مثقال غاریقون سفید مصطگی رومی فاوانیا تخم سیسالیوس حجر ارمنی مغسول هر یک دو نیم مثقال مویز سرخ دانه برآورده ده مثقال ادویه را کوفته بیخته بروغن بادام سی مثقال چرب نموده مویز را بگلاب بپزند تا مهرا شود صاف کرده باسه وزن ادویه عسل بقوام آورده ادویه را بآن بسرشند و بعد از چهل روز استعمال نمایند خوراک تا چهار درم و برای اسهال تا شش درم **اطریفل مسهل** منقی دماغ است و مجرب در صداع مزمن پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله زنگی پوست بلیله آمله بسفائج اسطوخودوس گاوزبان غاریقون بادیان هر واحد دو مثقال مویز منقی سنای مکی هر یک دو توله تربد موصوف یک توله مغز بادام یک توله ادویه سائیده بروغن بادام یا روغن گاو چرب کرده شهد سه چند بقوام آورده بسرشند خوراک تا دو توله بعد تنقیح شربت اصول و گاهی اضافه کرده میشود زنجبیل نیم درم **حب سکندر** صرع و فالج و لقوه و رعشه و تپ های بلغمی را نافع و اخلاط لزج را دفع کند شحم حنظل سقمونیای مشوی خربق سیاه مقل ازرق

هر یک یک جزو فرفیون انطرون هر یک نیم جزو کوفته بیخته بآب کرنب سرشته حب سازند شربتی یک درم حب فاوانیا مسهل منقی دماغ از علوی خان فاوانیای نر دو مثقال
چند بیدستر مشک تبتی هر یک یک درم حب السلاطین مدبر یک نیم درم مقدار نخود حب سازند خوراک سه عدد نوع دیگر درین باب حب الملوک مدبر برگ انگور سبز سه تولہ تربد سفید اسطوخودوس
مغز بادام هر یک سه تولہ زنجبیل عود صلیب فلفل گرد هر یک یک تولہ کتیرا دو مثقال حب بقدر نخود سازند شربتی سه عدد وقت خواب و دو حب وقت صبح بآب گرم حبی که برای صرع
نظیر ندارد از بیاض استادی مرحوم صبر سقوطری فلفل ازرق هر یک یک جزو سقمونیا ربع جزو کوفته بیخته بآب حب سازند خوراک یک مثقال و برای طفل شیرخوره قیراط حب صرع
افتیمون اسطوخودوس بسفائج نمک سیاه هندی غاریقون سفید هر یک نیم دانگ صبر موصوف پوست هلیله زرد شحم حنظل کتیرا سقمونیای مشوی هر یک یک دانگ ایارج فیقرا نیم مثقال
کوفته بیخته بآب سرشته حب سازند یک شربت ست حب نافع صرع گوشت سنگ پشت سه تولہ عود صلیب سه درم فلفل سفید چهار درم جندبیدستر دو درم در عسل بقدر فلفل حب سازند
و دو صبح و دو شام بخورند دوائیکه از برای صرع مزمن نافع از حکیم علوی خان قرنفل جوزبوا عود قماری عود صلیب وج ترکی زرنباد جندبیدستر قسط تلخ مساوی کوفته بیخته
بسرکه عنصل سرشته روغن ناردین داخل کرده اندکی از آن گرفته نشوق نمایند و باقی را بر سر طلا کنند ایضاً مجرب برای صرع از والد حکیم ممدوح قرص سقیل قرنفل جوزبوا اسطوخودوس
عود صلیب تخم سیسالیوس هر یک نیم درم مصطگی ربع درم جندبیدستر جدوار خطائی هر یک نیم قیراط کوفته بیخته بسکنجبین عنصلی و شربت اسطوخودوس هر یک یک اوقیه سرشته دو حصه
نمایند یک حصه را صبح باعسل پنج مثقال در گلاب عرق افسنتین حل کرده بنوشند حصه دوم را آخر روز با گلاب مثقال نبات سفید دو درم تخم فرنجمشک بنوشند دوای هندی
صاحب تکمله هندی مینویسد که در صرع بعد تنقیه دماغ بتسعیط آب بارکٹائی یا بندال بدیه که موتهه پیپل مرچ کباب چینی جوزبوا مصطگی چیته عاقرقرحا چهناگ سفید مساوی
کوفته بیخته بآب برگ دهتوره حب بقدر نخود بسته هر روز یکی بدهند و احتراز از ترشی و بادی و روغن کنجد لازم شناسند سعوط هندی جهت صرع متمادی از مجربات استادی
مرحوم بارکٹائی خرد خشک کرده کائپهل نک چهکنی هر یک شش ماشه کوفته بیخته ناس تنها کو بوزن چهار بهلولی آمیخته هر روز دو بار بقدر دو ماشه ناس گیرند سفوف تالیف
حکیم اکمل خان که برای جذر و برودت دماغ مجرب نوشته و صاحب معمولی برای صرع مفید گفته درونج عقربی زرنباد مصطگی ابریشم خام مقرض بوزیدان تخم بادرنجبویه گاوزبان
قاقله صغار هر یک سه ماشه جدوار فنجبیجی عود غرقی هر یک یک ماشه عود صلیب گل فرنجمشک دارچینی سلیخه سنبل الطیب هر واحد دو ماشه سورنجان مصری چهار ماشه بهمنین
شش ماشه کوفته بیخته سفوف ساخته نبات سفید هموزن ادویه داخل نمایند خوراک شش ماشه بعد قهاوا شربت مناسبه شربت اسطوخودوس منضج مواد دماغی بلغمی و مفتح
سده و نافع صرع ست اسطوخودوس ده درم بسفائج گاوزبان پرسیاوشان بادرنجبویه عود صلیب اصل السوس هر یک پنج درم زوفای خشک ایرسا سنبل الطیب انیسون
بادیان هر یک سه درم مویز منقی هشت درم انجیر زرد هفت عدد و عسل و قند سفید بالمناصفه سه وزن ادویه بدستور شربت بسازند خوراک تا هفت مثقال عرق صعتر مرکب
که نافع صرع دام الصبیان و هاضم طعام و دافع نفخ معده است صعتر فارسی ربع رطل انیسون تخم خولنجان نانخواه بادیان هر یک ده درم مثقال عود غرقی چهار مثقال
بدستور عرق کشند عرق منڈهی هر کس صرع و فالج و لقوه و ضعف معده و باه را نافع است فساد خون را دافع منڈهی گل و برگ و شاخ و بیخ پنج آثار بادیان یک آثار بجنگره
گل و برگ شاخ و بیخ یک آثار دارچینی هیل جوزبوا زنجبیل جواین قرنفل هر یک یک ام علی الرسم عرق بکشند معجون الصرع از جالینوس ست و تجربه حکیم مومن نیز
رسیده عاقرقرحا ده مثقال کوفته بیخته در صلایه سنگ با سرکه کهنه ده مثقال بسایند و با عسل بسرشند خوراک دو درم تا سه درم بآب گرم یا بدرقه مناسب معجون
ابن ماسویه برای صرع بلغمی و سوداوی نفع کثیر و سریع بخشند زعفران یک درم حب الغار سعد سلیخه اکلیل الملک اظفار الطیب هر یک دو درم سنبل الطیب اذخر مکی هر
دوازده درم قصب الذریره نه درم دارچینی مویز منقی علک البطم هر یک بست و چهار درم کوفته بیخته با عسل کف گرفته سه چند ادویه بسرشند خوراک یک درم
معجون محمد زکریا در هفته که نوبت صرع بود اگر دران هفته هر روز مقدار جوزی بخورند صرع دران هفته نشود و بمداومت آن صرع زائل گردد و فالج و لقوه برد

افتیمون اسطوخودوس بسفایج عاقرقرحا ساذج با سکنجبین عنصلی یا زبیب معجون سازند معجون که اطبای گیلان جهت سلطان محمد هاشم مصروع ساخته بودند مجرب برای صرع است هلیله کابلی تربد سفید زنجبیل مصطکی عود صلیب یک یک مثقال اسطوخودوس یک مثقال هلیله سیاه آمله هر یک شش مثقال دارچینی چهار مثقال روغن بادام شیرین پنج مثقال عسل سه وزن ادویه بعد از چهل روز استعمال نمایند خوراک یک مثقال معجون نافع صرع که با خفقان و تشنج باشد پوست هلیله زرد پوست هلیله آمله هلیله سیاه پوست هلیله کابلی کوفته بیخته به روغن بادام چرب نموده اسطوخودوس هر یک دو نیم درم عود صلیب دارچینی صعتر فارسی قرنفل هر واحد یک درم عاقرقرحا نیم درم کشنیز مقشر لاجورد مغسول گاوزبان گل گاوزبان هر یک سه درم مویز منقی به چند عسل و چند معجون عود صلیب نافع صرع عود صلیب عاقرقرحا پوست هلیله کابلی هر واحد یک درم جندبیدستر چهار درم زنجبیل اسطوخودوس دارچینی قرنفل سنبل الطیب مصطکی زرنباد زرنب هر یک دو درم عسل سه چند خوراک از یک مثقال تا یک نیم مثقال معجون قیصر صرع و فالج و خفقان بارد و درد معده که از سردی بود و تنگی نفس و فواق امتلائی را نافع باشد و سده بگشاید مشک دو دانگ و نیم عاقرقرحا زرنباد مروارید ناسفته هر یک نیم درم جاوشیر یک درم جندبیدستر رب السوس سلیخه قسط تلخ فلفل سیاه افیون مصری زعفران سنبل الطیب دارفلفل هر یک سه درم عسل سه چند یا سه چند شربتی قدر یک نخود تا یک درم معجون سیسالیوس که جهت صرع بسیار نافع است از شرح حکیم علی گیلانی گوید که در صرع طفلی مثل این دوائی نیست تخم سیسالیوس اسطوخودوس عاقرقرحا اصل السوس هر یک ده درم عود بلسان حب بلسان ترنج ماهی تازه خربق حلتیت زراوند مدحرج هر یک دو نیم درم غاریقون پنج درم کوفته بیخته با عسل بقوام آب عنصل که عسل و آب عنصل برابر قوام نموده باشند معجون سازند شربتی یک مثقال و اگر با سکنجبین عنصلی بخورند بسیار خوب است و در نسخه دیگر حرف نیم درم عود صلیب دو نیم درم نیز داخل است معجون اسطوخودوس از علوی خان که در صرع بعد از طعام استعمال کرده میشود اسطوخودوس افتیمون عاقرقرحا بسفایج عود صلیب یک یک چهار مثقال مویز منقی ده مثقال عسل سه وزن ادویه بسرشند شربتی دو مثقال معجون جامع الاسرار تالیف انطاکی که مجرب است برای تنقیح سده و تقویت دماغ و ازدیاد عقل و حفظ و تنقیه ریاح و سردی و بالجمله نافع سائر امراض دماغ است یک ... را یاد دارند پوست هلیله کابلی یا ... و غاریقون زنجبیل کشنیز خردل اشنه تخم کرفس صبر هر واحد نیم جزو گل سرخ مصطکی سنبل الطیب عود هندی هر واحد ربع جزو زعفران قسط مشک عنبر لادن هر واحد ثمن جزو آنچه حل کردنی است در گلاب حل کنند و باقی ادویه را بسایند و با چند آن شهد کف گرفته بسرشند شربتی یک مثقال گاهی آنرا با آب بادیان و کرفس سرشته حب سازند و گاهی در آن تخم حنا و چند صبر افزوده میشود و بغایت نافع میکند و گاهی حل کرده طلا میسازند و بدان سعوط مینمایند مؤلف گوید که اگر این معجون را در صرع استعمال نمایند تخم کرفس و آب و که بالخاصیه مضر صرع است داخل نکنند بلکه عوض او تخم سیسالیوس یا افتیمون اضافه سازند اقوال حذاق مؤلف خلاصة العلاج مینویسد که نخستین به تنضیج و تلطیف ماده مشغول شوند با بن مطبوخ عنب الثعلب بادیان گاوزبان اصل السوس اسطوخودوس سیسالیوس کدام دو مثقال عود صلیب نیم مثقال جوشانیده صاف نموده گلقند ترنجبین هر یک ده مثقال حل کرده صاف نموده بدهند و در مقدار ادویه بحسب سن و قوت مزاج بکاهند یا بیفزایند و بعد نضج با ایارج فیقرا و غاریقون و سیسالیوس و صبر سقوطری بدن را پاک نمایند بعد از آن حب اسطوخودوس تنقیه دماغ فرمودند معجون زبیب و معجون سیسالیوس با سکنجبین عنصلی چند روز مداومت کنند و در هفته یکبار عاقرقرحا باریک سوده با عسل سرشته یک مثقال آبیکه در آن اسطوخودوس جوشانیده باشند بدهند اگر احیانا باز عود کند حجامت پس گردن کنند و ایارجات کبار چون ایارج روفس و شرودیطوس و تریاق کبیر بدهند این معجون در ایام راحت مناسب است سیسالیوس اسطوخودوس هر کدام دو درم غاریقون پنج درم قرنفل حلتیت زراوند مدحرج هر کدام یک نیم درم کوفته بیخته با عسل که مثل آن آب عنصل بقوام آورده باشند بسرشند شربتی یک مثقال و اگر در ایام حرارتی عارض شود سکنجبین اطفا نمایند و باز بعلاج نخستین مشغول گردند و دوائیکه در آن غاریقون یک مثقال است در قبول صاحب کامل خواهد آمد و درین وقت باعث تنقیه خلط محدث است و معجون انطاکی که بعد ذکر ادویه هندیه مفیده اقسام صرع مسطور شد نیز از مجربات است سویدی گوید که شرب بیخ و تخم سیسالیوس و اسطوخودوس و اذان الفار و عصاره آن و آب شاهبانگ و دارشیشعان و ابرسا و تخم گندرو برنگ کابلی و کمافیطوس و شیح ارمنی و حماما و خربق سیاه و برگ

و روغن آجر و تخم بادروج و بقلۃ الخمقا و اشنہ و جاؤشیر و وج و روغن بلسان کاشم ہر واحد نافع و کذا غاریقون تنہا و سکنجبین عنصلی سہ سولوسنات ازان بحلاب و کذا لبن قلمی
یک اوقیہ بشرب تا سی روز و کذا طبیخ بیخ و برگ ساق او بشرب و کذا برگ او یک مثقال العسل تا سی روز و کذا سکنجبیج تنہا و یا صمغ البطم و فقاح اذخر حب ساختہ و کذا بیخ فاشرا ہر روز
یک مثقال تنہا و بشراب و کذا کرم بیضا ہر روز دو درم تا سی روز متواتر بشراب و کذا قلوب کرم سودا در اول طلوع آن سوده و کذا سرکہ عنصل و سکنجبین آن و بصل العنصل مشوی بعسل
یا سکنجبین عسلی سرشتہ یک مثقال و کذا فاوانیا و تخم او نیم دانگ با آب یا دو درم ازان سائیدہ بگلقند عسلی سرشتہ و کذا قردمانا دو درم و کذا لادن پنج دانگ بسکنجبین عنصلی
و کذا تخم حند قوقا و یا آب آن بعسل و یا بقلۃ او مطبوخ و کذا تریاق فاروق بطبیخ صعتر و نانخواہ و زیرہ و کذا زراوند مدحرج با آب سرد و کذا خربق سفید یک نیم درم با نیسون نیم درم
و سقمونیا سدس درم و کذا بیخ اقحوان مثقال ہر روز بطبیخ فاوانیا سی روز متواتر و یا ہر روز دو درم بشراب ریحانی بست و پنج روز متوالی و کذا اقاقلہ کبار دو درم و کذا اقاقیا بعسل
بسکنجبین و کذا افسطوریون دو قیق تنہا و با اسطوخودوس و کذا برگ قسطرن با آب گرم یا بشراب بست و یک روز و کذا اشیطرج و زرنباد و جنطیانا و تخم بادروج و اشق یک مثقال
و قسط و افسنتین و ہلیلہ کابلی ہر واحد بعسل خوردن و کذا بنگ دو درم و کذا زہر و ملح بسکنجبین عسلی و کذا تخم فنجنکشت با آب و کذا ریوند چینی دو درم ہر روز تا مدت بست و پنج روز
متواتر و کذا خولنجان دو درم دائم و کذا دارچینی با آب و کذا حرمل سہ من در دہ رطل شراب کہنہ جوشانیدہ تا ربع بماند ہر روز دہ درم ازان نوشیدن عجیب ست و کذا
روغن حرمل با آب مرزنجوش و کذا حرمل دہ درم در یک رطل آب جوشانیدہ تا پنجاہ درم باقی ماند ہر روز دہ درم ازان نوشیدن و کذا حلتیت موم پیچیدہ بلع کردن
و یا تنہا و کذا روغن عاقرقرحا ہر روز نیم درم تا یازدہ یوم نوشیدن و کذا حب بلسان یک مثقال خوردن و ضماد و شرب زراوند طویل یا میعہ سائلہ یا بنگ یا اشق و سعوط
آب سداب یا حلتیت با آب مرزنجوش یا با آب سلق و یا فاقلہ کبار و یا کبریت بقدر حبہ بشیر دختر یا بروغن بادام یا بروغن سداب و یا آب شاہ بانگ یعنی برنوف و یا دہ پنج سوده
بمشک آمیختہ سہ حبہ یا زہرہ سمانی با آب مرزنجوش و یا روغن عاقرقرحا و یا روغن تخم فاوانیا و مشک و زعفران با آب سداب ہمہ بقدر نیم درم چند بار و یا آب برنوف
و روغن حب عود صلیب ابو سہل گوید کہ اگر خلط بلغمی باشد تنقیہ بدن بحب قوقایا و حب اسطیخیقون کنند و این حب نیز نافع ست شحم حنظل اسطوخودوس جندبیدستر ہر واحد
یک جزو ایارج فیقرا چہار جزو غاریقون دو جزو تربد پنج جزو و منفعت تنبادر سطوس عظیم ست چون در یک شربت آن نیم درم افتیمون دو دانگ شحم حنظل آمیزند و ہمچنین ایارج
جالینوس سہ درم و لوغاذیا چون مطبوخ ہلیلہ سیاہ و افتیمون و بسفایج و مویز منقی و نمک ہندی و اسطوخودوس بخورند و بعد استعمال این اشیا مسہلہ غرغرہ بچیزی مقطع
و منقی فضول غلیظہ مجمعہ اولاً فاولاً استعمال نمایند مثل ایارج فیقرا در سرکہ عنصل حل کردہ و ہمچنین زوفای خشک و عاقرقرحا و پوست بیخ کبر و در ہر اندک مدتی استعمال کنند
با این طور کہ اطعمہ مالحہ و شیرین بخورند تا آنکہ از طعام و شراب ممتلی شوند و ترب کہ در آن خربق خلانیدہ باشند خوردہ قی کنند و ریاضت و تدبیر ملطف و معاجین منقی و مبدل
مزاج مثل اثرودیطوس و ایارج روفس و معجون ہرمس استعمال نمایند و این معجون دائم بعمل آرند و نسخہ آن ہمان دوای قرص اسقیل ست کہ در علاج کلی در قول شیخ گذشت
لیکن در ینجا وزن حب الغار چہار مثقال و بیخ فاوانیا سہ مثقال و جندبیدستر دو مثقال ست باقی بدستور بار العسل یا سکنجبین عنصلی بخورند و عاقرقرحا عظیم المنفعۃ است
چون تنہا سودہ بعسل آمیختہ در ہر اندک مدت یک ملعقہ ازان با آب گرم بخورند و یا این معجون استعمال نمایند عاقرقرحا سیسالیوس اسطوخودوس ہر واحد دہ جزو
غاریقون پنج جزو قردمانا حلتیت خوشبو زراوند مدحرج ہر واحد دو جزو و نیم بعسل سرشتہ ہر روز یک درم بخورند و تریاق اربعہ در تبدیل مزاج او بسیار نافع ست چون
در ایام زمستان و خریف بطبیخ زوفای خشک سکنجبین عنصلی آنرا بخورند و گاہی این معجون نیز استعمال کردہ میشود و مفید می افتد و تبدیل مزاج میکند وج زوفای خشک عاقرقرحا
ہر واحد ہشت جزو اسطوخودوس غاریقون سنبل الطیب ہر واحد چہار جزو آب عنصل بعسل قوام نمودہ ادویہ بدان بسرشند ابو علی مینویسد کہ در صرع بلغمی افضل چیزی کہ بدان
استفراغ کنند ایارج شحم حنظل و ایارج ہرمس ست استعمال او ہر روز بقدر نیم درم صبح و نیم درم بشب عظیم النفع ست و اگر با بلغم امتلای خون باشد فصد نیز کنند مینویسد
کہ در علاج کلی صرع دماغی مسطور شد بگیرند و ہمچنین تنقیہ مادہ از تربد و غاریقون و اسطوخودوس و ایارج روفس خاصۃً نافع ست قرشی و سدیدی و خضر مینویسند
کہ بعد نضج تام و تفتیح مجاری و مسالک مثل مفتح حلو و شربت اسطوخودوس اولاً تنقیہ بدن بعدہ تنقیہ دماغ از بلغم بحب ایارج یا حب قوقایا و یا ایارج لوغاذیا کنند و یا
دوای معمول از شحم حنظل و سقمونیا و نمک ہندی و کتیرا و مقل ازرق ہر واحد ربع درم اسطوخودوس مثقال غاریقون نیم درم ہلیلہ کابلی و سیاہ و ایارج فیقرا ہر یک
ربع درم دہند اگر قوت قوی و زمانہ ربیع یا خریف باشد و یا این معجون بسبب بدہند ہلیلہ کابلی زرد و بلیلہ و آملہ و اسطوخودوس ہر واحد دہ درم عود صلیب پنج درم

عاقرقرحا سه درم کوفته بیخته با مویز منقی یک رطل بسرشند شربتی پنج درم ویا اطریفل صغیر ده درم مقوی با ایارج فیقرا و اسطوخودوس و غاریقون هر واحد یک درم مقل ازرق وکبابه هر واحد ربع درم بخورانند و هنگام ضعف قوت مقدار این ادویه کم کنند و شربت سکنجبین عنصلی نافع ست گویند که آن در چهل روز شفا می بخشد و شربت اسطوخودوس منقی دماغ ومقوی آنست و این معجون سیسالیوس در صرع مجرب النفع ست چون هر روز یک مثقال بخورند و بعد آن جلنجبین با آب گرم مالیده بنوشند سیسالیوس سه مثقال حب الغار زراوند مدحرج فاوانیا حلتیت طیب حب بلسان هر واحد دو مثقال جندبیدستر قرص اسقیل هر واحد یک مثقال العسل کف گرفته بسرشند و اگر بعد این سکنجبین عنصلی بنوشند ابلغ و انفع بود و گاه بعد تنقیه احتیاج به تنقیه النفس دماغ از فضول باقی بمثل سعوطات و عطوسات و نشوقات می افتد و این سعوط خفیف ست بگیرند بندق هندی ربع درم و در آب چغندر حل کرده استعمال کنند و این سعوط اقوی تر ازان ست صبر و عصاره قثاء الحمار هر واحد ربع درم با ماء العسل استعمال نمایند و واجب ست که عقب سعوطات روغن گل نیم گرم در بینی چکانند تا خراش و قروح در بینی پیدا نکنند و گاه بعد تنقیه حاجت به تبدیل مزاج بمثل تریاق کبیر یا معجون فلاسفه یا مثرودیطوس و شمیم بنفشه بمثل سداب و مشک و عنبر میشود و اگر سوء مزاج بارد مستحکم باقی بود و از حجرات و غیره اشیای مضره که سابق مذکور شد پرهیزند صاحب کامل گوید که اگر خلط بلغمی غالب باشد باید که تنقیه بدن باستعمال قی با ادویه مقطع و ملطف بلغم کنند لاسیما اگر بلغم محتقن در معده باشد و قی با آبی کنند که در آن ترب و شبت و پودینه جوشانیده باشند با سکنجبین عسلی و قبل از دوره بعمل آرند بعد ازان حب اصطمخیقون و حب ایارج بعده ایارج لوغاذیا با آب مطبوخ سیسالیوس و اسطوخودوس و فاوانیا دهند و غرغره با ایارج فیقرا و یا اندکی وفاء خردل با سکنجبین عسلی و عنصلی کنند و ایضا این معجون که از قبیل ایارجات و درین مرض عجیب النفع ست باید داد و نسخه او همانست که در اول قرص اسقیل ست و در علاج کلی صرع در قول شیخ گذشت هر روز یک مثقال ازان با سکنجبین عنصلی ده درم بدهند و اگر در هر هفته عاقرقرحا بدهند بطوریکه در قول صاحب خلاصه مسطور شد انتفاع یابند و این دوا نافع صرع ست حب هشت و فلفل سفید و تربد و فرفیون و خربق سیاه همه مساوی جریش سوده بقدر یک درم گرفته در حنظل کاویده شحم او دور کرده پر نمایند و آب انگور و میفختج پر کرده در تنوریکه خاکستر گرم باشد یک شبانه روز بدارند و صبح بپارچه باریک صاف کرده بنوشند و اگر مرض عود کند امر بحجامت نقره کنند و ایارجات کبار مثل لوغاذیا و ایارج روفس دهند و ایضا درین باب مثرودیطوس و تریاق کبیر نافع ست اگر یکی ازین هر دو بقدر حاجت بدهند و ایضا صاحب این مرض را این دوا بدهند غاریقون یک مثقال زراوند مدحرج پنج قیراط سیسالیوس نیم مثقال همه را سوده شکر طبرزد برابر آمیخته با آب نیم گرم بخورند که بلغم محدث این مرض را اسهال برآرد ابن هبة الله گوید که اگر خلط فاعل صرع بارد باشد اسهال بحب قوقایا کنند و تلطیف تدبیر نمایند و سکنجبین عسلی بنوشانند و جلنجبین بخورانند و غذا نخوداب دهند و اگر قوت ضعیف باشد لحم حیوان خفیف قلیل الرطوبة کثیر الحرکة مثل عصافیر و دراج و مخالیف شفانین بدهند و بحرکت معتدل امر نمایند و شراب ریحانی بنوشانند و تقلیل غذا کنند و نشوق فلفل و کندش و مشک بعمل آرند و از بقول بارده و اغذیه بارده خوف نمایند و طبیخ مرزنجوش و پودینه و صعتر بر سر ریزند و فاوانیا نشوق کنند و در گردن آویزند حجر جانی و ایلاقی مینویسند که استفراغ بحب اصطمخیقون باید کرد و اگر هر شب بمقدار دو دانگ ایارج فیقرا بخورند صواب باشد و اگر هر سه شب یک درم خورد هم صواب باشد و این حب غاریقون در صرع دماغی نافع ترین چیزهاست ایارج فیقرا غاریقون هر یک یک درم شحم حنظل دو دانگ خربق سیاه سقمونیا مقل هر یک دانگی و نیم حسب دستور حب بسازند و این یک شربت ست و ایارج لوغاذیا و ایارج روفس و ایارج جالینوس نافع باشد و از معاجین کبار مثرودیطوس و معجون هرمس سود دارد و ابن سرافیون میگوید دو دانگ شحم حنظل با یک شربت مثرودیطوس هر شب بدهند و اگر نیم دانگ افتیمون نیز افزایند صواب باشد ابن الیاس گوید که تنقیه دماغ و بدن بحب ایارج و حب صبر و مطبوخ تربد و حقنه قوی کنند و هر صبح جلاب از بادیان و انیسون و بادرنجبویه هر یک دو درم و گلقند ده درم بنوشانند و غذا نخوداب بشیره مغز قرطم و اندکی دارچینی دهند و بعد ظهور نضج در قاروره تنقیه بدن باین حب کنند ایارج فیقرا یک درم تربد صبر سقوطری هر یک نیم مثقال انیسون حب النیل هر یک نیم درم شحم حنظل و نمک هندی هر یک ربع مثقال مقل و کتیرا و مصطکی هر یک دانگی کوفته بیخته با آب بادیان سرشته حبها سازند و یا حب قوقایا و یا حب اصطمخیقون نمایند و در تلطیف تدبیر مبالغه کنند و از غذا نخوداب گوشت دراج و ماکیان و تیهو با دارچینی اقتصار نمایند و جندبیدستر در روغن زنبق حل کرده سعوط کنند و تعدیل مزاج به تریاق اربعه نمایند و تعاهد به تناول مثرودیطوس یا معجون سیسالیوس کنند و نسخه آن در قول ابو سهل گذشت لیکن درینجا عوض عسل سکنجبین عنصلی معمول از آب عنصل ست شربت یک مثقال تجهیدی می نویسند که هر صباح جلاب از بادیان و بادرنجبویه و [illegible] مالیوس هر یک دو درم و گلقند پانزده درم

نسخه معجون سیسالیوس

نسخه حب غاریقون

بنوشانند و غذا امروره نخود بکبوتر و مغز قرطم و دارچینی و سداب و بعد نضج بحب ایارج تنقیه کنند و یا باین حب و نسخهٔ این همانست که در قول ابن الیاس گذشت لیکن درینجا
وزن ایارج یک مثقال و تربد و روغن بادام چرب کرده یک درم و صبر مثقال و کتیرا دو دانگ و نمک نیم درم و انیسون یک درم است و این حقنه برای آن مناسب است بسفایج
اکلیل الملک هر یک پنج درم شبت یک مشت بادیان تخم سداب هر یک ده درم بورق تربد سفید هر یک دو درم شکر پانزده درم روغن کنجد پنج درم حسب رسم مرتب کرده
بعمل آرند و معجون سیسالیوس که در علاج کلی صرع بقول شیخ گذشت اکثر انواع صرع خصوصاً بلغمی را نافع است و یا سیسالیوس با قرقرحا حلتیت نرم راوند مدحرج هر واحد
یک درم کوفته بیخته بسه چندان سکنجبین عنصلی آمیزند شربتی یک مثقال و بعضی درین نسخه که پنج اشراس است ده درم زیاده کرده اند ابن نوح گوید که طبیخ زوفا برای او نیکو ست
و بدان خلقی کثیر ازین علت صحت یافته زیرا که تقطیع اخلاط غلیظ میکند و خلط غلیظ که در معده و صدر متولد شود دفع می نماید و دران سه قوت است که بدان تنقیه رطوبات میکند
یکی تنقیه و جلا دوم تلیین شکم سوم ادرار لیکن در زمستان استعمال کنند و اگر تابستان باشد شربت افسنتین یا سکنجبین عنصلی دهند و چون بدین تدبیر خلط تلطیف پذیرد
اسهال متواتر کنند بقوقایا و اصطمخیقون و افضل ازان این حب است و نسخهٔ او همانست که در قول ابوسهل گذشت لیکن درینجا وزن غاریقون شش درم و تربد
هفت درم است شربت از دو تا سه درم و انفع اشیا برای ایشان این ست که در یک شربت مثرودیطوس با دو دانگ شحم حنظل و دو دانگ افتیمون بخورانند که باین خلقی بسیار شفا یافته
و اگر فائده نکند ایارج جالینوس و لوغاذیا دهند و غرغره بطبیخ زوفا و خردل و عاقرقرحا و پوست بیخ کبر و صعتر و مری نبطی کنند و قوی تر ازین آنست که در یک رطل سکنجبین عنصلی ده درم
خردل سوده آمیخته غرغره سازند و در هر اندک ایام قی استعمال نمایند تا معده نظیف نقی گردد و غذا دراج و حجل و تیهو و قلایا و مطجنات بلحم میش جوان دهند و اگر سوء هضم ظاهر شود
فلفل و دارچینی و مانند آن دهند و بهترین اشربه برای ایشان سکنجبین عسلی و شربت افسنتین است و هرمس ذکر کرده که باین معجون صرع زائل میشود سیسالیوس حب الغار هر یک
سه درم زراوند مدحرج فاوانیا هر یک دو درم جندبیدستر قردمانا حلتیت خوشبو غاریقون عنصل بریان هر یک یک درم همه را در سرکهٔ خمر لت کرده بعسل کف گرفته یا سکنجبین عنصلی
بسرشند و ثابت گفته که تدبیر صرع آنست که تبدیل مزاج بمعجون نجاح کنند و بهتر ازان تریاق ثمانیه و تریاق اربعه است هر روز یک مثقال بخورند و مداومت شربت
سکنجبین عنصلی کنند و این معجون نیز تبدیل مزاج کند وج اسطوخودوس هر یک ده درم فلفل زنجبیل سنبل هر یک پنج درم غاریقون دو درم و نیم آب عنصل تر افشرده مثل او
عسل انداخته بقوام آرند و ادویه سرشته هر روز بقدر بندقه بخورند و ادرار بول درین علت نافع است و علی بن زین گوید که صرع به نمیشود و قول در علاجش فضول است بعده گفته که
این و اصرع را انفع میکند بگیرند حرمل صد درم و در بول نرگاو سرخ سه روز ترکرده بول را بریزند و حرمل را در آفتاب خشک کنند و کوفته بیخته بگیرند اهلیلج و وج هر یک پنجاه درم
و بگیرند جاوشیر صد درم و در بول نرگاو سرخ یک شبانه روز ترکنند پس بدست خوب بمالند و صاف نموده ادویه بدان بسرشند و در ظرف آبگینه کرده در آفتاب چهل روز
بدارند و هر روز حرکت دهند یک مرتبه و هرگاه بول خشک شود دیگر اندازند بعد ازان سه درم با آب نیمگرم تا دو هفته بخورند و آهرن گوید که صاحب صرع را این شیافه نافع است
تخم کرفس تخم جرجیر هر یک چهار درم نمک سکبینج هر یک پنج درم کوفته بعسل شافه ساخته بردارند و اگر صرع کهنه گردد باید که بر سر و صدغین و قفا داغ نهند طبری میگوید که اگر
صرع از اجتماع فضول در جمیع بدن بود و اختصاص راس بدان باشد علاجش وضع محاجم بر ساقین اولاً و بستن ساقین و مالیدن تحمید و تضمید آنها باین ضماد است خردل سیاه
پنجاه درم عنصل غیر بریان صد درم مویز کوهی پنجاه درم همه را باریک سوده بسرکهٔ عنصل آمیخته بر ساقین و قدمین ضماد نمایند بعد ازان فصد قیفال و اکحل گیرند پس ازان
بحقنهای مذکوره در امراض بارده سر تنقیه کنند بعده این حب بخورانند شیطرج هندی ساذج هندی هر واحد یک درم ایارج فیقرا دو درم سوده حب ساخته سه درم بدهند
دو دو یا سه شربت این بخورانند پس غرغره بعاقرقرحا و مویزج و خردل و ایارج فیقرا و مانند آن متصل سازند و بکندش و صبر و شونیز سوده عطسه آورند و تلطیف تدبیر او بسیار کنند
و این نوع صرع مخوف است گاه قتل میکند و گاهی صاحب این نوع را این حب میخورانند بگیرند ایارج فیقرا و خربق سیاه هر واحد یک درم جاوشیر دو ثلث درم زوفای خشک
و غاریقون هر یک دو درم همه را کوفته بیخته باین سرکه بسرشند بگیرند سرکهٔ کهنه صد درم و یک درم کندش و یک درم لبان کوفته دران انداخته بجوشانند تا آنکه سی درم بماند
صاف نموده ادویه بدان سرشته حبها کوچک بسازند و بعد پرهیز تام سه مثقال بخورند و اگر قوت و مزاج مریض احتمال کند خورانیدن صحت می بخشد و این علت مذموم است کسی که
سن او از چهل تجاوز کند ازان به نمیشود مگر در ندرت و روفس ذکر کرده که پیری مصروع را علاج کردم و آنرا بیضهٔ عظیم مشرف بتلف آن بهم رسید بعده بمرضی حار از
جنس سرسام حار مبتلا گردید و مدتی باقی ماند بعده ازان مرض صحت یافت و صرع او زائل شد و از نوادر علاج صرع تعلیق فاوانیا در گردن مصروع است و بعضی

معجون سیسالیوس نسخهٔ دیگر

قد باذکر کرده اند که خربق سیاه و سقمونیا اگر از مقدار شربتی که بمزاج شارب و لائق بود زیاده کنند صرع حل کنند و باول مجلس اسهال خارج شود و شخصی از تلامذه بختیشوع این شربت را که
حل این مرض ترکیب داده بگیرند تربد و غاریقون و صبر و هلیله سیاه و قنطوریون چندان بجوشانند که مهرا گردد پس آب آن صاف کرده شکر و عسل بران انداخته بقوام شربت آرند
وازده درم تا بست درم بنوشانند که صرع را حل کند و نفع بخشد گیلانی مینویسد که حکما اسهال و تنقیه دماغ باین حب قوقایا ستوده اند ایارج فیقرا یک درم شحم حنظل یک دانگ نیم
سقمونیا سدس درم اسطوخودوس نیم درم بآب حب سازند و این یک شربت است این دوا که ثابت بن قره وصف آن کرده بنوشانند پوست هلیله زرد ده درم هلیله کابلی پنج درم
بسفایج کوفته ۱۲ درم اسطوخودوس چهار درم افتیمون شش درم هلیله و بسفایج را در شش رطل آب بجوشانند تا آنکه نیم رطل باقی ماند بعد سائر ادویه دران داخل کرده بجوشانند تا یک رطل بماند
پس مالیده صاف نموده دو ساعت پیش از این این دوا خورده بنوشند شحم حنظل ربع درم غاریقون دو ثلث درم ایارج فیقرا نیم درم خربق سیاه یک دانگ کوفته بیخته بعسل سرشته و ثلث درم
بخورند و باید که دوای مسهل بعد نضج خلط و تلطیف آن و تلطیف تدبیر بنوشانند و سکنجبین عسلی و عنصلی تنها یا گلقند عسلی بیاشامند و جذب ماده باسفل به بستن اطراف و نهادن آن
در آبهای محلله و بوضع محاجم و دلک و غمز کنند و تقویت راس مثل روغن نرد و سوسن و یاسمین کنند و غذا مزوره زیرباج و آنچه در قول ابن هبة الله گذشت بدهند و
دارچینی و کرویا و انیسون و اندک کشنیز در اغذیه ایشان داخل کنند و امر بتقلیل غذا نمایند و بعد اسهال معاجین معدل مزاج مثل تریاق الافاعی یا تریاق اربعه استعمال کنند در
ایام خریف و شتا و ربیع بر ناشتا بخورانند و تریاق ثمانیه نیز بسیار نافع است و مداومت شرب سکنجبین عنصلی تنها یا با طبیخ زوفای خشک و صعتر و انیسون نمایند که از ان نفع بین
ظاهر میشود بهر آنکه خالی از رطوبت است و چون تنقیه بدن کرده شود قصد تنقیه سر کنند و امر بغرغره کنند بچیزیکه جلب رطوبات بلغمی از سر کند مثل سکنجبین و اقوی از ان مری نبطی است
و آنچه در قول ابن نجح گذشت و نشوق که در قول ابن هبة الله مسطور شد بعمل آرند و سداب و فنجنکشت و لودینه و فاوانیا ببویند و پرهیز از اشیای مضره مسطوره سابق کنند

علاج صرع دماغی سوداوی

بعد نضج ماده از منضج سودا جهت تنقیه مسهل سودا و حب افتیمون دهند و بقول حکیم علی شریف در منضجی که در صرع بلغمی گذشت بادرنجبویه و افسنتین و گل سرخ و تخم خربزه و گل بنفشه
برگ طرفا افزوده روز مسهل باضافه افتیمون و بسفایج مسهل دهند و بقول شیخ بهر اسهال سودا مطبوخ افتیمون و ترکیبات خربق و حجر لاجورد و حجر ارمنی و اسطوخودوس و بسفایج
و هلیلجات مناسب و بقول قرشی اطریفل صغیر مقوی با ایارج فیقرا و حجر ارمنی و لاجورد مغسول هر یک ربع درم خوردن و از بسفایج و اسطوخودوس و افتیمون هر یک درم حجر ارمنی لاجورد
هر دو مغسول ایارج فیقرا هر کدام نیم درم سقمونیا کثیرا رب السوس مقل شحم حنظل هر واحد ربع درم کوفته بیخته بروغن بادام چرب کرده حبهای کبار ساخته استعمال کردن نیز منقی سودا است
و مسیحی گوید که در ماده سوداوی تنقیه بدن بمطبوخ افتیمون و غاریقون و هلیله کابلی و شاهتره و اسطوخودوس و ایارج فیقرا و تربد کنند و حب بیاض حکیم اکمل خان و اطریفل
اسطوخودوسی علوی خان که منقی بلغم و سودا است نیز برای صرع سوداوی و بلغمی نافع و اگر در خون کثرت یابند فصد اکحل کنند و بشرطیکه در مالیخولیا گذشت خون بر آرند و بعد
فصد یک هفته آسایش داده مسهل و مطبوخ افتیمون استعمال نمایند و ماء الجبن دهند و بگلاب و صندل نشوق سازند و شربت سیب و سکنجبین ساده در بعض اوقات بنوشانند
و اگر سودا با بلغم مرکب باشد حب بنسخه کامل الصناعه که در صرع اطرافی خواهد آمد بدهند و بعده عاقرقرحا و سونیز مقشر خردل جوشانیده صاف نموده آب تنج داخل نموده غرغره کنند
بالجمله بعد از تنقیه دوا المسک حار یا مفرح جالینوس و دیگر معاجین مناسبه مثل معجون نجاح و معجون مجرب نجم الدین و اطریفل زبیبی و سفوف راوند به نسخه شیخ بدهند
و شربت بادرنجبویه ده درم بتریاق اربعه یک مثقال ایام متوالی بنوشند و روغنهای گرم لطیف چون روغن بابونه و سداب و خیری نشا استعمال نمایند و از امتلا منع کنند
و اغذیه مرطب مولد خلط محمود مثل شوربای چرب گوشت چوزه مرغ و ماکیان فربه و گوشت بره و دراج و تیهو دهند و کاهو و کاسنی خورانند و دلک و استحمام و ریاضت
معتدل کنند و تقویت دماغ بمشمومات خوشبو چون مشک و عنبر و گلاب و گل بابونه و غالیه فرمایند و بمغز ساق اشتر و روغن گل بر قفا و صدغین و سینه تمریخ نمایند و عطوسات
مثل مشک و جندبیدستر و شونیز و نطولات ملطفه مانند بابونه و شبت و مرزنجوش و اکلیل استعمال نمایند و فاوانیا سوده در بینی دمند که در صرع سوداوی و بلغمی مفید
و از اغذیه مولد سودا مثل عدس و بادنجان و پنیر و لحم البقر و قدید پرهیز نمایند و از استعمال ادویه موصوفه در صرع بلغمی حذر کنند مجوسی گوید که اگر این علت از مره سودا باشد
باید که صاحب آنرا مطبوخ افتیمون و غاریقون مقوی بصبر و خربق سیاه بنوشانند و حب اسطوخودوس و اطریفل زبیب دهند و در بعض اوقات ایارج مجمر بعسل و ایارج روفس
بدهند و اکثر تدبیر موافق ارباب مالیخولیا نمایند خجندی مینویسد که هر روز مطبوخ بادرنجبویه گاوزبان اصل السوس هر یک درم افتیمون نیم درم با گلقند یازده درم

تا تا وقتی تشنج بهم رسد بعده تنقیه دماغ بمطبوخ افتیمون نمایند حب آن که در مالیخولیا گذشت باید کرد و این مطبوخ آنرا نافع است پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه

هر یک سه درم بسفایج که نوعی شده درم اسطوخودوس شش درم مویز بیست درم سنا مکی پنج درم شاهتره یک درم افتیمون شش درم تخم کاسنی دو درم گلقند پانزده درم جوشانیده معمول مرتب ساخته سحرگاه

بنوشند بعده بتقویت دماغ اراس بشمومات حاره مثل نرگس و مرزنجوش کنند و یک مثقال اشرودیطوس با ده درم شربت بادرنجبویه چند روز متواتر بدهند و این دوا

صاحبان صرع بلغمی و سوداوی را نفع عاجل بخشد زنجبیل مویز منقی هر یک دوازده درم اظفار الطیب سنبل رومی سلیخه سعد حب الغار هر یک سه درم قصب الذریره

سه درم زعفران یک درم عسل سرشته یک درم بخورند و غرغره منقی دماغ دوا انقع عسل و سکنجبین عنصلی معجون سیسالیوس سابق مذکور شده

علاج صرع دماغی دموی

فصد صافن یا حجامت ساقین کنند و ملطف تدبیر و تقلیل غذا نمایند و اگر امتلا زیاده بینند فصد قیفال از هر دو دست یکبارگی یا از یک دست بحسب تقاضای حال

بکشایند و مطفیات مثل عناب شاهتره و کشنیز و غیره استعمال نمایند و رب فواکه و سکنجبین بنوشند و یا عناب پنج دانه شاهتره چهار ماشه زرشک یک نیم توله آلو بخارا

بیست دانه گل بنفشه چهار ماشه سپستان بیست دانه عنب الثعلب چهار ماشه خیسانیده شربت نیلوفر دو توله داخل کرده دهند و اگر حرارت زیاده بود شیره تخم کاهو بیفزایند

خواه زرشک و آله تمر هندی سه توله شربت بنفشه دو توله سکنجبین دو توله حل کرده بدهند و تقویت دماغ بمالش سرکه و روغن گل بسر کنند و سرکه و گلاب بو بینند و یا صندل

صندل سرخ و سفید فادانیا حضض کافور و گلاب سائیده در شیشی انداخته بو بینند و روغن گل و سرکه و قدری فادانیا بیزند حتی که سرکه بسوزد بر سر طلا کنند و مطبوخ هلیله

استفراغ فرمایند بعد از آن اگر غلبه سودا یا بلغم محسوس شود تنقیه آن نمایند بدانچه در مالیخولیای بلغمی و سوداوی گفته شد و اگر هنوز امتلای خون دریافت شود باز فصد

و حجامت بکار برند و در این اثنا از تقویت دل و دماغ غافل نباشند و از حلویات و لبنیات و اشیای حاره پرهیز نمایند و غذا اسفاناخیه و رمانیه و زرشکیه و حصرمیه و مانند آن

و در صورت ضعف گوشت دراج و تدرج و تیهو و بزغاله و آبکامه و مزورات و داخل سازند و بانک گشنیز تازه و الا خشک و زبان هم گشنیز خشک داخل کنند شراب سخت است

علاج صرع دماغی صفراوی

علاج امراض دماغی صفراوی و صداع صفراوی نمایند و ایضاً اول تبرید از شیره مغز تخم کدو و دو توله شربت نیلوفر خواه بعضی از ادویه منضجه بارده باضافه هلیله کابلی بدهند

بعد از آن مسهل از گل بنفشه گل نیلوفر تخم خطمی خبازی عنب الثعلب گاوزبان تخم کاسنی بیخ کاسنی گل سرخ هر یک شش ماشه عناب هفت دانه سپستان بیست دانه خیارشنبر دو توله

مویز منقی یازده دانه آلو بخارا بیست دانه تمر هندی سه توله مغز فلوس شش توله گلقند چهار توله سنا نه ماشه هلیلجات ثلثه هر یک شش ماشه دهند و ایضاً تنقیه صفرا بمطبوخ فواکه

و مطبوخ هلیله و شاهتره و آلو بخارا و تمر هندی و شیر خشت و ترنجبین و خیار شنبر و نقوع صبر و تلطیفیه آن بشربت لیمون و نیلوفر و بنفشه و حماض آلو و قرص طباشیر ملین و سیب و تغذیه

بمزورات مثل مزوره ماش مقشر و تمر هندی و مغز بادام و تبدیل مزاج بشمومات و سعوطات و اطلیه مبرده مرطبه کنند و نطول که در دموی گذشت باضافه آب کاهو و گل سرخ

و روغن بنفشه و آب بید و گلاب بعمل آرند و شیر دختران بر سر دوشند و با آب گرم و سبوس گندم اطراف بشویند و برای جوان نحیف البدن که در خواب دندان بر هم بسود و زبان

بگزد و آواز خرخر برمی آید و تحیر می شد شاهتره شش ماشه پوست هلیله زرد کشنیز خشک هر یک چهار ماشه تخم سیسالیوس دو ماشه بعرق شاهتره دوازده توله جوشانیده نبات داخل کرده

آزموده است بالجمله بقول شیخ در این قسم عنایت به تبرید و ترطیب نمایند خصوصاً جهت ماده صفرای محترق در حکم ماده سوداوی یا میان صفراوی و سوداوی باشد و علاجش اسهال

بمطبوخ افتیمون و مطبوخ هلیله و استعمال مبردات و شربت آب انار و شیره تخم خرفه باید کرد و غذای ایشان بچه ماکیان معمول بکشنیز یا آب انار میخوش یا آب غوره و امثال آن سازند تعلیم

و صرع دماغی که از ضربه یا قوت حس دماغی افتد بعلاج امراض حس دماغی ضربی علاج امراض حس دماغی رجوع نمایند و ایضاً در صورت کاهی حس حبوبات مخدره مثل شربت قنبیه و خشخاشیه و شربت خشخاش

بکار برند و غذا اکثر مائیه و هریسه گوشت گوساله و ماهی تازه خورانند و اندر طعام او تخم خشخاش داخل کنند و اگر گرم دماغ سبب باشد معالجه صداع و دوی کنند و در تنقیه معده

هم سعی نمایند پس در تقویت دماغ و معده پردازند و این سعوط در ازاله صرع و دوی از مخترعات مصنف است که تا بحال اصلاً تخلف نکند عود صلیب عاقرقرحا فستق هر یک سه ماشه زعفران

چهار ماشه سائیده بکار برند و صرعی که از تشنج جمیع اعضا پیدا شود تدبیر تنقیه اخلاط غالب است بلغم باشد یا سودا و هر چه در علاج تشنج بیاید بعمل آرند و اگر برنج سائیده چند بار

در بول زن تر کرده و هر بار خشک نموده هر روز بقدر حاجت بخورند صرع قدیم صعب زائل شود و سعوط بیخ حنظل در سرکه هندی سوده بعد تنقیه هر روز متواتر نیز فی الحال نفع آن نسبت

علاج کلی صرع شرکی معدی

هنگام قرب نوبت قی کنانند و بقول شیخ موافق ترین چیزها که بدان تنقیهٔ ایشان کنند شحم حنظل و اسطوخودوس ست در یک سال بتکرار استعمال نمایند و بعد تنقیه
تعاهد تقویت معده کنند و سیمای اغذیه سریع الهضم جید الکیموس بران اوزگنند و در تحصیل جودت هضم جهد کنند و واجب ست که معده را زمانی طویل خالی دارند و بقول
صاحب خواص الادویه تعلیق سنگ یشب محاذی فم معده دافع صرع معدی ست و آنجا که خون غالب بود ردی الکیفیت ببینند فصد باسلیق کنند اگر غلبهٔ خون در
عروق معده باشد و بهفت اندام کشایند اگر غلبهٔ خون در عروق معده و سر باشد قیفال گیرند اگر غلبهٔ خون در عروق سر باشد و گاهی احتیاج بتکرار فصد افتد
بشرطیکه غلبهٔ خون بتیقن گردد والا وقوع فصد در غیر موقع ضرر بسیار نماید و بعد از فصد مطفیات خون استعمال نمایند و اختلاط کشنیز خشک و تر در طعام مانع صعود بخار در صرع معدی

علاج صرع معدی بلغمی

و این اکثر میباشد تدبیر آن بطوریکه در امراض دماغی شرکی معدی بلغمی گذشت باید کرد و اطریفل صغیر یا ایارج سرشته درین باب بغایت مفید ست و یا اول جهت تنقیهٔ معده
مقیات بلغم نوشانیده قی کنانند بعده تنقیهٔ معده و دماغ بحب صبر و افتیمون و حب قوقایا و ایارج هرمس کنند و مطبوخ افسنتین و جوارش علوی خان و شربت دینار دهند بعد حصول تنقیه
اطریفل اسطوخودوس و علوی خانی خورانند و جوارش مصطکی مرکب ایشان دهند و از تحفهٔ مفردات معده پرهیز نمایند و ایضا بعد از تنقیهٔ کامل بهر تقویت معده هلیلهٔ کابلی یک عدد
مصطکی زیره هر یک برابر واحد یک نیم ماشه سوده آمیخته بدهند بالای آن گلقند یا عرق گلاب یا آب انیسون گرم بنوشند و یا عود غرقی یک گاوزبان هر یک یک ماشه سائیده در گلقند دو توله
آمیخته بخورند و سکنجبین دو توله در عرق بادیان هفت توله حل کرده بنوشند و از گل سرخ و مصطکی ضماد کنند نثار کنند عود هندی و سنبل با گلاب یا آب سیب یا به بر معده گرم کرده ضماد کنند
و تریاق اربعه و ایارجات کبار استعمال نمایند و بر سکنجبین عنصلی مداومت کنند و بقول مسیحی گوید که هنگام قرب نوبت قی آورند بپر مرغ در روغن سوسن چرب کرده
و با ایارج فیقرا آلوده و اگر قی نیاید باید که طعام شکم سیر بخورانند پس مطبوخ شبت و ترب بنوشانند و در روز متواتر قی کنانند تا آنکه نقای
معده یقین گردد بعد از آن تضمید معده بسنبل و گل سرخ و مصطکی کنند و شراب ریحانی کنند و غذای قابل الانهضام مثل تلایا و مطجنات و لحوم طیور دهند صاحب کامل گوید
که اگر مرض از بلغم در معده باشد که بخار او بسوی دماغ مرتقی شود و آنرا مستلی بهار دبایه که قی باده ... استعمال کنند و نقوع صبر که در باب صداع و دواء
معدی بلغمی مذکور شد بدهند و این معجون دهند سیسالیوس اسطوخودوس هر واحد ... درم ... جنطیانا تلخ
زنجبیل هر واحد دو درم سلیخه عود بلسان حب بلسان زنجبیل اسارون قرنفل زرنباد مصطکی ... هر واحد یک درم همه را در شش رطل آب بجوشانند
تا بنیم رطل باز آید صاف کرده بهار مثقال صبر دران انداخته استعمال نمایند و ایضا بعد استفراغات ایارجات کبار دهند ... معده باین ضماد کنند سک ... گل سرخ هر واحد سه درم
غالیه دو درم زعفران قرنفل جوزبوا مصطکی هر واحد یک درم ادویهٔ خشک سوده باقی بروغن قسط یا اخند ادویه بدان سرشته بسبب بقدار سبب حدوث مرض استعمال کنند ابدال
و جرجانی مینویسند که پیش از نوبت صرع قی کنانند بطوریکه در قول مسیحی گذشت و معده را از ایارج فیقرا و شربت افسنتین پاک کنند و گلقند و مصطکی و جوارشهای معتدل
و شربت عود دهند و مانند آن تقویت دهند و از تخمه و بدهضمی اجتناب نمایند و اغذیهٔ سریع الهضم و محمود دهند و ضماد که در قول مسیحی مذکور شد بشراب یا آب سیب یا آب به سرشته گرم کرده
بر معده نهند ابن الیاس گوید که اول مطبوخ شبت و کنگر زد و عسل و نمک قی کنند بعده اسهال بحبوب منقیه و معاجین ملطفه مثل معجون خیارشنبر و شهریاران نمایند و تجویز هضم و تقویت
معده بجوارشات مقویه سخنه معده مثل جوارش مصطکی و عود و عنبر و معجون فلاسفه کنند و اسهال طبیعت بطبوخی نمایند که در آن تربد و گلقند و انیسون و بادرنجبویه باشد
و سه شب متواتر بهر شب مثقالی از ایارج فیقرا العسل سرشته بخورند و غذا نخودات بمغز قرطم و دارچینی و کشنیز که مانع صعود بخارست و قلایای سبزه با لحوم تیهو و ماکیان و دراج دهند
و تنقل بمثل پسته و کشمش نمایند طبری گوید که ابتدا بفصد صافن کنند و در وقتیکه میان دو میان نوبت صرع فاصله بسیار باشد بعد از آن قی استعمال کنند اگر ممکن بود و قوت بر آن
متمکن باشد باین طریق که ابتدا بخوردن ماهی شور و ترب و خردل نمایند بعده مرق سفید باج که اندران شلجم بسیار و ترب پخته باشند بنوشند پس شربت سکنجبین با آب گرم امر کنند
و قصد قی نمایند و دران مبالغه کنند و دو روز متواتر قی باید کرد چنانچه روز سوم سکنجبین عنصلی با آب گرم و آب شبت و آب ترب مطبوخ العسل و نمک قی نمایند بعده راحت داده در فراغ
تامل کنند و از اشیای ضاره ردی الکیفیت پرهیز کنانند و امر بادمان سکنجبین عنصلی معمول باین نسخه کنند بگیرند عنصل بزرگ تازه و اجزای آن جدا کرده در ظرفی کنند و بالائش سرکه کنند

قند بقدر یکه یک انگشت بالای آن باشد بریزند و سر او بگل محکم کرده در جای گرم نهند و یا در گندم یا خاکستر دفن سازند و بعد پانزده روز برآرند تا عسل در سرکه بگدازد و اندکی از آن باقی ماند بعده سرکه بگیرند و یک جوش داده صاف کنند و بر آن شکر یا عسل حسب طبیعت مریض انداخته بقوام آرند و هر روز بر شربت او مداومت کنند و نا خورش بدان سرکه نمایند و بر غذای لطیف و اوفق او اقتصار ورزند و اگر قوت متحمل باشد دو سه بار باین مطبوخ استفراغ نمایند گل سرخ افسنتین بیخ سوسن آسمانجونی هلیله سیاه بقدر شربت کثیر جوش داده صاف نموده یک نیم درهم ایارج فیقرا و یا نیم درم غاریقون و یک درم تربد سوده بعسل سرشته دران حل کرده یک دو شربت از آن بنوشند و گاهی اصحاب این علت را این حب بخورانند میشو خربق سیاه در شیر ترکرده خشک نموده یک نیم درم و اگر بدل او حجر ارمنی مغسول کنند اولی بود حنظیا نا یک نیم درم غاریقون دو درم عاقرقرحا یک نیم درم افتیمون یک درم افسنتین یک نیم درم نمک هندی نیم درم کنند حب جیلی در سرکه یک هفته ترکرده بآفتاب خشک نموده از پوست سیاه آن مقشر کرده باریک سوده یک درم و یک دانگ ایارج فیقرا یک درم محموده مشوی دو ثلث درم همه را سوده بسرکه عنصل قوی سرشته مثل معجون کرده در ظرفی سر بسته یک روز در آفتاب نهند و پنج روز پرهیز کنند و غذای او شوربای اسفیدباج که دران نخود بسیار و شبت اندک پخته باشند بسازند بعده حب نیم کور سه درم و ثلث تا سه مثقال بحسب قوت مریض بخورانند و بعد خوردن او تا پنج روز از مر پرهیز کنند بعد از آن مثرودیطوس و ایارج ارکاغانیس بقدر تحمل مزاج بدهند و گاهی معجون انقرویا بخورانند و مختار این است که امراد مان امروسیا و جعفر سلیم و تریاق کبیر و تریاق اربعه کنند بقدر امکان و وقتی که جائز بود برخورانیدن این ادویه الحاح نکنند بلکه میان دو راحت دهند و گاهی بر معده این ضماد کرده میشو و صبر و مر هر واحد سه درم سنبل و مصطکی هر واحد یک درم قصب الذریره و ثیل هر واحد دو درم همه را کوفته بآب مورد تازه و اندکی سرکه کهنه سرشته ضماد سازند و گاهی درین علت حقنه های حاده از ان امر بغیر آنکه دران صرع باشد بلکه لنفاع بورق و نمک نبطی بعمل می آرند و از آنچه دائم درین علت میخورانند این حب است که تاثیر محمود دارد و اطفال که بحد احتلام نرسیده باشند باین حب شفا می یابند شحم حنظل زرد خربق سیاه تربد هر واحد یک درم حب الغار یک درم و دو ثلث درم غاریقون دو درم ایارج فیقرا یک نیم درم ماهی زهره دو دانگ خاکستر پوست بیضه مرغ نوشادر هر واحد دو دانگ اصل السوس دو درم جندبیدستر دو درم کوفته بیخته بقدر فلفل حب سازند شربت یک نیم مثقال و ازین حب دو سه شربت بدهند و میان هر شربت او فرق هفت روز کنند و هرگاه مریض متحمل استفراغ باشد قوت و مطاوعت آن کند دران توقف نباید کرد و هرگاه خلط متعسر الخروج باشد بنوشانیدن ماء الاصول ترقیق آن کنند و بعد از آن شربات مذکوره بدهند و گاهی درین علت فصد هر دو صافن و باسلیق الطی و گاهی اسیلم نیز می کشایند

علاج صرع معدی سوداوی

تنقیه ماده بمسهل سوداء نمایند و اگر ایارج فیقرا و حجر ارمنی مغسول هر کدام یک درم با اطریفل سرشته بدهند سود مند بود و عرق گاوزبان عرق شاهتره عرق بادرنجبویه هر یک پنج توله با شربت انارین دو توله و یا هلیله مربی یک عدد با ورق نقره یک عدد پیچیده طباشیر یک ماشه سوده با شیره دانه هیل سه ماشه شربت انارین دو توله حل کرده بدهند و اگر طبع قبض بود بادرنجبویه چهار ماشه گل سرخ شش ماشه پوست بیخ کاسنی چهار ماشه مویز منقی ده دانه گاوزبان شاهتره پرسیاوشان اسطوخودوس هر یک چهار ماشه جوشانیده گلقند دو توله مالیده صاف نموده بنوشند و از دانه هیل مصطکی هر واحد یک نیم ماشه سوده بگلقند سه توله سرشته گلاب دو توله عرق گاوزبان پنج توله شربت بادرنجبویه دو توله تقویت معده می نموده باشند و تضمید معده بصندل و گلاب و یا بعود و سنبل و مصطکی و گلاب و تغذیه بگوشت جوزه مرغ و بزغاله یا ماش و مغز بادام و اسفاناخ و کشنیز خشک پخته سازند

علاج صرع معدی صفراوی

شبت تخم ترب پوست اصل السوس بیخ خربزه هر یک شش ماشه جو مقشر دو توله در آب یک آثار جوشانیده مالیده صاف نموده نمک طعام سه توله آب ترب پنج توله سکنجبین چهار توله داخل کرده بعد خوردن شش ساعت بسوزن گرم رقیق قی کنانند و هلیله مربی با آب گرم شسته یک عدد با ورق نقره یک عدد پیچیده بدهند بالائیش شیره کشنیز خشک چهار ماشه و تخم کاهو نه ماشه شربت نیلوفر دو توله بنوشانند یا تمر هندی چهار توله گل سرخ شش ماشه برادهٔ صندل سفید شش ماشه کشنیز خشک چهار ماشه در گلاب بیست توله عرق کیوڑا ده توله خیسانیده باضافه شربت انارین دو توله بدهند و در صورت احتیاج مسهل از مضعفات معده چون عناب و گل بنفشه و آلو بخارا احتراز کرده مسهل صفرا دهند یا از آب انارین با هلیله زرد یا مطبوخ فواکه یا قرص بنفشه تنقیه معده کنند و تبدیل مزاج برب به و طباشیر و کشنیز خشک و مانند آن نمایند و تضمید معده ببرگ خرفه و کاهو و بید بسرکه پخته و یا سوده و تغذیه بنان در آب انار فرید ساخته و گوشت بزغاله با تمر هندی یا زرشک و یا سماق و یا غوره و کشنیز خشک کنند تفهیم در صرع معدی که از زرد آب ماده در معده باشد و در گرسنگی هیجان کند علاج صداع بخاری و معدی نمایند و گیلانی نوشته که از غرائب مشاهده من این است که جاریه را صرع شدید بود و در هر دو سه روز می آمد و برین حالت سالها گذشته بود و قبل آمدن نوبت دغدغه در معده خود می یافت آنرا دوای مقیی دادم

تا تنقیه معده او کند پس بیمار بسیار کرد و از معده او دیدان تشکل چو دو قرط و اغلظ و اقصر از آن بر آمد و بر آن دیدان اشکال ابرو موی سیاه غلیظ بود و صحت یافت

علاج صرع شرکی بدنی

کہ از اقسام بخارات جمیع بدن بسوی دماغ باشد تدبیرش تنقیه بدن است از ماده غالب و تقویت معده و دماغ در منع بخار از دماغ بدانچه در علاج امراض دماغی بخاری گذشت و بالجملہ اگر ماده غالب سوی باشد فصد کنند بطریقیکه در علاج کلی صرع دماغی مسطور شد و اگر بلغمی باشد پیش از نوبت و در حالت صرع قی کنانند و مسهل بلغم و حب ایارج تنقیه نمایند و بعد معاجین مفید صرع دماغی بلغمی که مذکور شد استعمال آرند و اگر ماده سوداوی یا صفراوی باشد بهر چه از تنقیه و تعدیل در صرع دماغی سوداوی یا صفراوی گذشت بعمل آرند و هر گاه درین قسم صرع هیچ علاج سود ندهد یقین گردد که صعود مواد او از هم عروق صدغین جلف اذنین میشود و درعروق مذکور داغ دهند و بقول طبری هر چند در نوع صرع اطرافی در قول آن خواهد آمد علاج این نوع هم انست و کذا انچه در نوع صرع دماغی بلغمی در قول آن مسطور شد جرجانی گوید که اگر ماده بلغمی باشد پیش از روز نوبت و اندر حال صرع نیز قی فرمایند و باید حب ایارج استفراغ کنند ایارج فیقرا یک درم شحم حنظل دو دانگ افتیمون نیم درم غاریقون قبیق دو دانگ نمک نفطی دانگی سقمونیا دو دانگ این هر هفته یکبار دهند اندر مسهلات دیگر ترید و غاریقون و اسطوخودوس بکار برند و ایارج روفس اندرین علت سخت نافع بود و معجون عاقرقرحا که یک جزو آن باده جزو عسل سرشته نگاه دارند نسخه آن در قرابادین است دارد و اگر هر صبح و شب نیم درم ایارج هرمس دهند سخت نافع بود لیکن این شربتهای مبدل مزاج بتدریج بدهند مثلاً اشرودیطوس بار اول یک دانگ و بار دوم دو دانگ و بار سوم نیم مثقال و این شربت تمام آنست و دیگر معاجین برین قیاس دهند و طعامهای غلیظ و گوشت حیوانات ثقیل مضر است و اگر خلط سوداوی باشد علاجش علاج مالیخولیا نزدیک باشد و حب ایارج که سابق مذکور شد نافع باشد و جمله شربه و مسهلات و معاجین و تدابیر طعام و شراب که در علاج مالیخولیا گذشت درینجا موافق باشد و اگر نیم درم شحم حنظل و نیم درم افتیمون و دو دانگ شحم حنظل سرشته بدهند نافع بود و ثابت بن قره میگوید که تبدیل مزاج بمعجون نجاح کنند و بهتر از آن تریاق ثمانیه بعسل هر روز هر کدام ازین هر دو که حاضر باشد یک مثقال بدهند و تریاق اربعه نیز بهر تبدیل مزاج موافق باشد خاصةً در خریف و زمستان یک مثقال سکنجبین عنصلی بدهند یا بمطبوخ زوفا و اگر ماده علت صفراوی باشد هر چه اندر علاج مالیخولیای کبدی و سرسام حار و جنون مذکور شد موافق بود و طبیب بحسب مشاهده و اندازهٔ مرض در آن تصرف کند

علاج صرع شرکی مراقی وغیره

در مراقی و طحالی و رحمی تدبیرش بحسب سبب از تنقیه و تقویت آن عضو همانست که در مالیخولیای مراقی و امراض طحال و اختناق رحم و احتباس طمث مذکور است و ایضاً در بخارات معدیه یا مری بجلاب کنند و در تقویت دماغ و گرده کوشند و در بخارات معدیه طشیه بحقنه استفراغ آن بقصد صافن کنند و ادویه مدر حیض نوشانند و گویند که در صرع که زنان را اتفاق پدید می آید هذیان میگویند و میخندند و گاهی میگریند و همان وقت بیهوش گشته بر زمین می افتند و عوام آنرا میگویند که جن گرفته است این مجرب است غاریقون و ایارج فیقرا هر یک سه ماشه بمطبوخ تخم سیسالیوس مسهل علوی خان سردار و ساخته دهند و حب مسهل صرع دو عدد وقت شب خورانند و غذا شوربای مرغ بنان گندم و عوض آب عرق گاوزبان و بادیان بجویه دهند و حکیم علوی خان مینویسند که بیگم محمد شاه بادشاه را که عمر سی ساله بود و لواحق صرع چند بار واقع شد افاقه حاصل میگشت باجده یکبار صرع افتاد و از آن افاقه نشد و بمشکل اصحاب سرسام باقی ماند دریافت نمودم که صرع او از بلغم عفن غلیظ محتبس در بطون دماغ است پس یک هفته منضج داده بمسهلات تنقیه دماغ نمودم بعد سه روز بانضاج ماده پرداخته بار مسهل دادم و همین سان چند مرتبه بعمل آوردم حتی که صرع او زائل گشت و بازمدت العمر عود نکرد و ایضاً در احتباس منی جماع و تقویت دماغ و اصلاح حال اوعیه منی کافی است و در صرع کبدی بالضرورت وجود علامات حرارت تسکین حرارت و تفتیح سده و استفراغ بجار الجبن یا آب کاسنی و فلوس خیارشنبر و تمر هندی و شیرخشت فصد باسلیق کنند و در صورت ظهور اعراض ماده بلغمی و سردی جگر تفتیح سده بجار الاصول و تبدیل مزاج آن نمایند بدستوریکه در امراض جگر خواهد آمد و در صرع امعائی بمسهلات قویه و حبوب مسهله تنقیه کنند و برای قتل و اخراج دیدان هر چه در فصل دیدان خواهد آمد بکار برند و تجویز هضم و تقویت امعاء و دماغ و تعدیل مزاج آن نمایند و ادویه مخصوصه صرع بشیر ضم کنند

علاج صرع اطرافی و لسعی

در اطرافی بعد تنقیه بدن بحب ایارج و فوقایا و ایارج جالینوس و لوغاذیا و تلطیف تدبیر باغذیه مسخنه ملطفه و تقویت سر و تسخین او بالطلیه و ادهان حاره و تسخین عضو بوضع محاجم ناری و بغیر شرط بران و تقریح آن عضو و دلک کثیر و تحریک آن بریاضت هر چه در علاج امراض دماغی شرکی اطرافی از ربط فوق عضو در ابتدای نوبت تا انتهای آن

دتسخین عضو و تفریح وغیره مذکور شد بعمل آرند و نوشیدن دو درم تا سه درم روغن بیدانجیر مرکب با ارالاصول و طلای او بر سر و بر عضو علیل برای تسخین راس از مجربات حکیم عابد
سرهندی ست و معجون فقیر ازین در صرع شرکی معمول ست و ضماد تفسیا دو مثقال جندبیدستر سه مثقال فرفیون یک مثقال موم هشت مثقال زیت بقدر کفایت مثل مرهم ساخته
بر عضو یکه ماده صرع ازان صعود میکند و در صرع دماغی بر سر و کذا اللطوخ آن عضو با کتلت سوده و در صرع دماغی ضماد وش بر سر نافع ست و در صرع لسعی هرچه در باب
تدبیر سموم خواهد آمد استعمال نمایند و بادیان دو درم گلقند ده درم جوشانیده صاف نموده تریاق اربعه یک مثقال دران حل کرده دادن نیز سود مند ست غذا نخود آب
بشیره مغز قرطم دهند **اقوال حکما** شیخ از جالینوس نقل کرده در صرع که سبب ارتفاع بخار از پای باشد چون قبل از نوبت ساق را برباط قوی بربندند صرع را منع کند
یا خفیف گرداند و بعضی جز بر انگشت و بعضی بر انگشت دیگر که ازان بخار بر خیزد داغ می نهند و زائل میشود و ایضا او مینویسد صرع که از تصعد بخار بارد از عضوی باشد
بالای آن عضو هنگام نوبت بربندند و استفراغ خلطی که در عضو باشد باید کرد یا باستفراغات معروفه اگر قوت استفراغات بسوی آن رسد یا بتفریح و تسییل زرد آب
در وقت سکون بادویه که قرحه کنند و سیلان بهم نماید و باحراق ماده مثل طلای تافسیا یا فرفیون و غیر آن و گاهی در آن نوبت بدرجه استعمال ذراریح و کبیکج و سرگین باز
و بلادر و غیره رسد و اگر احتیاج بشرط عضو شود شرط زنند عیسی گوید که اگر بسبب صعود بخار از بعض اطراف باشد باید که در وقت نوبت قبل از ظهور آن فوق آن موضع
برباط محکم بربندند تا آنکه نوبت منقضی گردد بعده آن موضع را انجره و فلفل و فرفیون و عسل بلادر طلا نمایند و بگذارند تا آبله افتد و یا محاجم مص کنند و تا زمانی دراز
مندمل شدن نه دهند و گاهی بسرگین کبوتر و شیر انجیر و اذان الفار راعی و همچنین طلا میکنند مجوسی مینویسد که اگر حدوث این مرض بارتفاع بخار بارد یابس
از بعض اعضا بسوی سر باشد باید که صاحب او وقت احساس ارتفاع بخار آن عضو را بدستوریکه مذکور شد بربندد و بادویه محرقه مثل شیطرج و عاقرقرحا و فرفیون نیز
ضماد کنند بعد از آنکه تنقیه بدن بحب اسطوخودوس و غیره حبوب منقی بدن از بلغم و سودا کرده باشند و آیین حب همین عمل نماید بگیرند تربد سفید یک درم غاریقون چهار دانگ
بسفایج افتیمون هر واحد نیم مثقال صبر نیم درم خربق سیاه دو دانگ شحم حنظل دو دانگ همه را باریک سوده بآب بادرنجبویه سرشته حب سازند و خشک کرده از دو درم
و نیم تا سه درم بخورند و آیین حب تنقیه بدن از بلغم کند تربد دو درم حب النیل ایارج فیقرا هر واحد یک درم شحم حنظل نیم درم نمک نفطی دو دانگ باریک سائیده بآب
حبها سازند شربت دو و نیم درم بآب نیمگرم و تا سه درم بحسب احتمال علیل طبری گوید که درین نوع صرع گاهی بخار بارد غلیظ از قدمین و ساقین و گاهی از غیر ساقین
مرتفع میشود و گاهی از جمیع بدن صعود میکند چون بنیه ضعیف شود و غشی عظیم گردد و علاجش این ست که ابتدا به بستن ساقین از بالای موضع تصاعد خارط کنند بعده زیر موضعی که
بسته اند شرط زنند و بر آن محاجم نهند و تا زوال ایام معهوده صرع آن موضع را بسته دارند بعد ازان این مطبوخ نوشانند هلیله سیاه کابلی هر واحد پانزده درم بلیله آمله
شیر آمله هر واحد سه درم سنا اسطوخودوس قنطوریون حشیش غافث هر واحد چهار درم افسنتین رومی افتیمون بصره بسفایج مساهر یک هفت درم تربد کوفته ده درم ایرسا
کمادریوس هر واحد سه درم ریوند کوفته دو درم جدوار پنج درم مویز منقی بیست درم بدستور مطبوخ بپزند و صد درم یا بقدر قوت مریض ازان گرفته نیم درم غاریقون
و دو ثلث درم ایارج فیقرا و یک دانگ خربق سیاه کوفته بیخته بعسل سرشته دران مالیده نیمگرم بنوشند و چون همه بیاشامند و پرهیز تام کنند و اغذیه ردیه ترک نمایند
بمزاج نظر کنند اگر متغیر نشود لازم معجون شرودیطوس یا ایارج ارکاغانیس هر کدام ازینها که خواهند در هر سه روز دو درم کنند بعده اگر قوت او متحمل استفراغ
زیاده تر ازین باشد فصد هر دو صافن نمایند و خون وافر بگیرند و در علاج این نوع استقصائی کنم زیرا که علاج صرع دماغی و معدی علاج این نوع نیز هست
و علاج مخصوص این نوع بستن ساقین و شرط او و وضع محاجم ست و بعضی اطبا گویند که ساقین بشگافند و از التیام منع کنند تا آنکه ازان زرد آب بسیار
جاری شود و اخلاط نازل گردد و ازین موضع سائل شود و بدانند که فائده شگافتن نزد کسی که قائل اجتماع اخلاط در جمیع بدن ست همین طریق ست سعید گوید که اگر
سبب فاعل صرع ارتفاع ریح ردی از بعض اعضا باشد مبادرت باشد عضوی کنند که ازان بخار بسوی فوق مرتفع میشود و عسل بلادر و زیت بران عضو طلا کنند
تا قرحه گردد و بران شرط زنند و خردل بمالند و تنقیه بدن و تلطیف اخلاط کنند و اصلاح سوء مزاج بمعاجین ملطف اخلاط مثل تریاق و شرودیطوس نمایند و تقلیل
غذا امر کنند جرجانی و ایلاقی مینویسند که اگر سبب صرع بخاری باشد که از عضوی بعید تر چون انگشت پای و دست مانند آن بر آید پیش از وقت نوبت
برتر ازان موضع بعصابه سخت ببندند و چون وقت نوبت بگذرد پای یا دست که بخار ازان میخیزد اندر آب گرم نهند پس عصابه بگشایند آن موضع را

بجای آن پوست بمالند و تدبیر ریش کردن آن موضع سازند و محاجم نهاده بمکند و مدتی جراحت را تازه دارند تا اخلاط بسیار از آن بپالاید و طلائی که در قول عیلیسی گذشت بران موضع نهاده بربندند و این دوا زودتر ریش کند ذراریح و فربیون و سرگین باز هر یک ... العسل بالا در شتر شهد ... و بربندند

صرع اطفال

صرع که بکودکان افتد اکثر آنرا ام الصبیان و ریح الصبیان گویند و بعضی ام الصبیان را مخصوص داشته اند بصرعی که با تب حار محرق باشد و سببش در اکثر رطوبت معده و سوء هضم در معده و تناول آن غذای مغلظ مثل لحم بقر باشد و گاهی از سقطه و مانند آن افتد و بقول گیلانی صبیان را صرع بیشتر بسبب رطوبات ایشان افتد اگرچه حار نیز باشند و حرارت این رطوبات موجب کثرت تولد ریاح از آن میگردد و اعصاب ایشان نرم قابل نفوذ آن ریاح میباشند فلهذا اکثر حدوث صرع با ایشان از ریح بود بعد از آنکه رطوبات ایشان ملایم نیست و صرع صبیان سهل البرء است و صاحب کامل گوید که اکثر این مرض صبیان صغار را عارض میشود و بدو سبب یکی رطوبت مزاج و معده ایشان بالطبع و دوم رداءت تدبیر پس اگر این بسبب مزاج طبیعی باشد در اول زمان ولادت حادث شود و اگر بسبب سوء تدبیر باشد حدوثش بعد از این بود و صبیان را چون معالجه بایستی نمایند اکثر از این مرض صحت یابند و از آن خلاص شوند و مؤلف جامع گوید که صرع عارض بصبیان گاه صفراوی بود و گاهی بلغمی و این اکثر بود و جهال الاطبا باین کلام که بعضی صرع صفراوی را ام الصبیان میگویند مغرور بوده یقین میکنند که صبیان را صرع عارض نمیشود مگر صفراوی فقط و ایشان را بکثرت استعمال مبردات هلاک می نمایند پس بقول صاحب ذخیره طبیب را باید که گمان این امر نکند که هر صرع که صبیان را عارض شود آن ام الصبیان یعنی صرع صفراوی باشد بلکه در این اعتماد بر علامات نماید و ایضا بعضی گمان کرده اند که ریح الصبیان اطفال را عارض نمیشود مگر از ماده بلغم و زایل نمیگردد مگر بمسخنات و بدون ملاحظه اسباب و علامات بتسخین می پردازند و اکثر خطا واقع میشود پس اولی آنست که بلاملاحظه اسباب و علامات ماده حار که بارد نمایند بعد از آن بمعالجه آن پردازند و تحقیق نزد محققین آنست که صرع و ام الصبیان هر دو مترادف اند و این مرض را ام الصبیان از آن گویند که صبیان را بیشتر عارض میشود بسبب رطوبت دماغهای ایشان و بسبب ضعف اعضا و شره تناول غذای ایشان بغیر ترتیب و بعضی گفته اند که اگر متواتر و پی در پی واقع شود ام الصبیان ست و الا ریح الصبیان و آن را فزع الشیطان و ام الشیاطین نیز نامند و بعضی گفته اند که این مرضی ست شبیه بصرع نه صرع واقعی و اکثر این مرض اطفال را از حین ولادت تا بسه سالگی نهایت تا به پنج سالگی عارض میگردد و بعد از آن بندرت و انطاکی گوید که سبب این مرض نزدیک اطبا فرط رطوبت مزاج دماغی و ضعف حرارت ست و گاهی سبب او تخمه حادث بمرضعه یا نفس طفل بود بواسطه ممازجت ریح حادث از آن بشیره و سبب او نزد غیر اطبا از جن ست و شیخ میفرماید که صبیان را صرع بیشتر بسبب رطوبات ایشان بهم میرسد و گاه در اول ولادت گاهی وقت ... ظاهر میشود پس اگر در تدبیر ایشان اصابت نمایند زایل شود و الا باقی ماند و باید که در این مرض از ایشان قبل نبات سعی و جهد کنند و بعیدتر صبیان از صرع کسی ست که در ناحیه سر او قروح و اورام عارض شود و منخرین او سائل باشد چه دماغ را رطوبتی در اصل خلقت بیشتر باشد حق او آنست که پاک کرده شود پس گاهی در رحم پاک گردد و گاهی بعد ولادت تنقیه یابد بامور مذکوره پس اگر پاک نشود از صرع رستگاری نباشد و اکثر صرع که صبیان را بهم رسد علاجش خفیف بود و بعد بلوغ زایل شود و اگر سوء تدبیر و ترک علاج اعانت او نکند و بعضی متأخرین مینویسند که سبب آن در اکثر ریح غلیظ است که در سر ایشان اجتماع یابد و تجاویف امتلا گرداند بحدیکه درزهای آن از هم جدا گردد که چون انگشت بران موضع گذارند محسوس گردد و نیز اکثر سبب آن بخارات و فضول شیر محتبس در بطون ایشان است که صعود بدماغ نمایند و چون رداءت آن زیاده شد این علت می نمایند پس اگر رداءت آن کمتر بود بتدابیر لایقه صلاح و شفا یابند و الا هلاک گردند علامات نوع قلیل الرداءت قابل العلاج آنست که نوبتهای آن بدیر دیر می آید خصوص که هر دفعه از دفعه دیگر دیرتر و ضعیف تر آید و علامات نوع مهلک که ماده آن بسیار ردی و ممتلی در جمیع بطون دماغ باشد آنست که زود زود آید و هر دفعه از دفعه دیگر زودتر و قوی تر بیاید و بقراط گفته که عروق صبیان تنگ ست و در خون ایشان حرارت کم پس گاهی صرع اجماد خون ایشان میکند و هلاک می سازد بالجمله هرگاه این مرض واقع میشود طفل بیهوش میگردد و دست و پای او می پیچد و کف بدهان می آرد علاج در وقت حدوث این حالت دست و پای کودک را بگیرند و کف دست و پا را بچیزهای خشن بمالند و نگذارند که اضطراب کند و بازوها را محکم ببندند و جند بیدستر یا سداب یا شبت یا مرزنجوش ببویانند و جهت ازاله التشنج روغن گل یا سکه با آب نیم گرم آمیخته بر بدن بمالند بعده ملاحظه نمایند آثار خلط غالب را اگر آثار غلبه صفرا از حرارت ملمس بدن و نفس و تشنگی و خشکی لب و تب شدید محرقه ظاهر باشد حجامت ساقها باشرط نمایند و تلیین طبیعت باستعمال مغز فلوس و ترنجبین و شیرخشت و امثال آن از اجزای مسهل صفرا مثل گل بنفشه و خطمی و خبازی و شاهتره و تخم کاسنی و گل سرخ و عناب و عنب الثعلب

ی یکی ملیله و شیافات لیمو همیشه کنند و ترنجبین و شربت لیمون و طبیخ گاوزبان و اصل السوس درین نوع از مجربات صاحب شفاء الاسقام ست و شیر زنان بر سر و شیان پنبه بدان آلوده بر تارک سر نهادن و در بینی چکانیدن و در جا نگاه صرع داشتن نافع بود و از استعمال مسخنات که از مبردات سفرجل احتراز نمایند و باقی تدابیر مبرد مرطب لایق مزاج اطفال از اشربه و اضمده و سعوطات و غیره هرچه در علاج امراض دماغی حار و صفراوی و صداع صفراوی و صرع صفراوی گذشت باید کرد و ادویه که بالخاصیت در انواع این مرض سود دارد بعمل آرند و مرضعه را غذای خفیف دهند و اشیای بارد رطب استعمال کنانند تا شیر او بارد گردد و اگر آثار کثرت رطوبت و بلغم ظاهر بود و تپ و تشنگی نباشد و این نوع اکثر افتد بعد از نضج مسهل بلغم مکرر تنقیه کنند لیکن ادویه قوی مثل غاریقون و تربد ندهند و عود صلیب و عاقرقرحا پوست بیخ کبر و اصل السوس هر واحد یک و سرخ مغز فلوس گلقند هر یک حبه باشد در عرق گاوزبان یا بادیان جوش داده نوشانیدن نیز طفل شیرخواره مفید ست و دیگر مطبوخات مسهله مثل گل سرخ و پرسیاوشان و گاوزبان و عود صلیب و بادرنجبویه و بیخ کاسنی و سعتر و منقی و سنای مکی از هر یک بقدر مناسب جوشانیده مغز فلوس و ترنجبین و شیرخشت بقدر حاجت مالیده صاف نموده و روغن بادام قدری بران چکانیده و نیم گرم بخورانند و اگر سرفه باشد اصل السوس عناب سپستان بیفزایند و اگر عمل بدیر نماید شیافه استعمال کنند یکی از شیافات مناسبه و بعضی با دخال حب السلاطین قدری در سبیل امر کرده اند و ایضا گفته اند که خورانیدن جاوشیر و حب السلاطین محلول در شیر مرضعه دو سه بار دادن نیز نافع ست و پوشیده نماند که استعمال چنین اشیای حاده در اطفال مناسب نیست اگر ضرورت قوی افتد طفل بتأنی در حالت کثرت غلبه برودت جائز بود و دادن مسخنه مثل جندبیدستر و عود صلیب و مشک اندک در شیر مرضعه حل کرده بخورانند و بر شقیقه و تا تنها و کف دست و پای و سر او بمالند و این حب بعد تلیین مسهل است کند جندبیدستر صبر هر سه برابر گرفته و در آب بادیان مثل خشخاش حب بسته از یک حب تا سه حب در شیر او حل کرده بدهند و اگر عود صلیب مشک خالص عوض کنند و صبر داخل کنند. و در غلبه برودت قدری عود و جوزبوا اقراص [illegible] در عرق دارچینی حب بقدر [illegible] ساز نیز مفید بود و یا عود صلیب یک ماشه جدوار شش سرخ جندبیدستر سه سرخ افیون پنج سرخ دانه هیل چهار سرخ صبر سقوطری یک سرخ لسان العصافیر سه سرخ فادزهر حیوانی چهار سرخ و یا بدل آن زهر مهره و یا مشک خالص دو سرخ گرفته برابر دانه مونگ حب ساخته یکی صبح و یکی شام در شیر او سائیده دهند و عرق صعتر مرکب نیز مفید ست و جدوار نیم دانگ با شیر او سوده چند نوبت خورانیدن بغایت مجرب ست و در نوبت صرع یا استعداد نوبت آن دست و پا بستن و حجامت بران نهادن و خردل سائیده بر کف پای مالیدن نیز مفید بود و همچنین مالیدن جندبیدستر اندرون گوش و سوراخ بینی کف دست و پای و دادن پنیر مایه خرگوش از نیم دانگ تا یک دانگ با آب حل کرده فائده تمام دارد و اگر عود کند از جمله تدابیر مجرب این ست که دانه مرجان آتشین سرخ کرده میان دو ابرو و بر پیشانی داغ نهند خصوصاً هنگام نوبت که از سوزش آن فی الفور افاقه رو میدهد و باز عود نمی کند و بعضی با پشک گوسفند هم داغ میکنند و قرشی [illegible] روا نداشته و حکیم شریف خان صاحب علاج طفلی که عمرش قریب بیست روز بود و در شبانه روز او را چند مرتبه صرع عارض میشد بدین طریق فرمودند که بعد تعلیق [illegible] عود صلیب بر بیماران که بود و در گلوی او منضجات دادند و بعده تنقیه بمسهلات مع اعتنا بحال مرضعه مکرر نمودند بعد از ان حب معمولی که مذکور شد دادند لیکن اثر [illegible] بداغ از مرجان میان هر دو ابرو نمودند بعد داغ باز مسهلات دادند و حب مذکور استعمال فرمودند و در میان هر مسهل چند منضج میدادند تا آنکه صحت یافت و بعد صرع عود نکرد

ذکر ادویه مفرده و مرکبه که نافع این مرض ست

اگر فادزهر حیوانی در شیر یا روغن سائیده قدری قلیل از آن بدهند بالخاصیت در انواع این مرض سود دارد و در تعلیق درخت سداب مجرب و کذا گرنجوه و [illegible] و همچنین تعلیق عود صلیب و سنگ زبرجد و زبد البحر و بقول جالینوس بار قشیشا و سرگین فاخته و بقول رازی موی سگ و حجر الماس و فادزهر معدنی و جلد [illegible] مع شعر او و چوب تاک هر واحد در گلوی طفل مزیل صرع ست و گویند که تعلیق بلادر یا انیاب ثعلب یا دندان گرگ با لب بالائی کور موش یا [illegible] بر مصروع نیز نافع و شربت شقایق که از گل لاله بست مثقال جوشانیده صاف نموده با چهل مثقال قند سفید بقوام آورده باشند طفل را نیم مثقال و بالغ را دو مثقال خورانیدن نافع صرع اطفال ست و کذا چند عدد گرنجوه بجامه معصفر بسته در کلاه طفل آویختن و کذا دادن یک قیراط عود صلیب با عرق بادیان سوده بکمال مفید و مؤثر ست و نهادن قدری سداب و شبت زیر وساده طفل مفید و جندبیدستر مشک خون خرگوش خشک کرده و مومیائی اصیل ست لوبان همراه جمعاً استعمال کنند گاه گاه تا حبه در پائی بقدر مونگ در آب سائیده داده باشند و یا برگ زقوم نصف عدد در طول بر لوح چراغ گرم کرده و آبش فشرده قرنفل یا فلفل گرد یا دار فلفل دران سائیده بنوشانند و یا گرمی که در چوب

درخت چک یعنی میباشد و آنرا اکثر بطوطی میخورانند در شیر یا در حل کرده بنوشانند و کرم کاغذ که بصورت ماهی کوچک میباشد همین تاثیر دارد و همچنین کرمی که بر دیوار خانها
مکان میباشد در جوف غلافی بصورت تخم خربزه نافع ست و قدری چوب بیار انگا با فلفل سیاه سائیده مفید ست و چکانیدن چند قطره خون گرم شپره در گوش و بینی
و طلای آن بر سر موثر تام ست و کذا خون خیل که بهندی لال گویند و بعضی گویند که اگر لال را بالای سر طفل ذبح نمایند و خون آنرا گرما گرم بر سر او بمالند بالخاصیة انواع این مرض را
نافع ست و غسل با آب ادرک لیسانند و جند بیدستر با پودینه و زیره سیاه در آب سائیده بنوشانند یا تریاق اربعه بخورانند و خون گوش خر یا خرگوش در حلق چکانیدن فوراً دفع میکند
و صعتر فارسی کندر کهربا مصطکی سنبل الطیب در گلاب سائیده بر شکم ضماد کنند و سعوط لحم درخت عشر خشک کرده با فلفل سیاه مساوی سائیده فوراً نفع میکند و بعضی گویند که اگر از
خون کشف یعنی سنگ پشت و آرد جو و عسل هر سه مساوی بقدر فلفل حب ساخته یکی صبح و یکی شام بخورانند دافع صرع اطفال ست و پوست هلیله زرد تر به موصوف پودینه باغی سیاه
کوفته بیخته در شیر یا در آب یا در عرق گرم طفل یکساله را یک ماشه و دو ساله را دو ماشه و علی هذا حل کرده در حلق ریختن نافع ام الصبیان و ذوبة الاطفال ست و این دوا مشهور بدوای
پودینه است و صعتر جند بیدستر زیره کرمانی مساوی سائیده سه حبه از ان در شیر حل کرده در حلق طفل ریختن بقول بوعلی سینا اکثر صحت می بخشند و ایضاً زنجبیل خردل کاشم
نانخواه سوده در عرق گاوزبان حل کرده در جوف رساختن مجرب ست و جند بیدستر حلتیت باریک سوده بقدر چهار جو در شیر مرضعه حل کرده طفل را در اول شهر سه روز و کذا در وسط
شهر و آخر آن سعوط کنانند که مجرب و معتمد علیه است و بغدادی گوید که سعوط پوست بندق هندی و تبخیر مغز او مزیل ریح الصبیان ست و ابن تلمیذ دواء العفص
بشهد و قدری سداب ساخته و دواء الصرع صبیان تجربه کرده و ابن نوح گوید که عاقرقرحا سوده بعسل سرشته در سه روز ملعقه دادن دافع صرع ست سیما در صبیان
و گویند که ابوداود الیان خاوانیاست و بقول رازی اگر شونیز بسرکه سائیده در عسل آمیخته بدهند برای صرع اطفال امر ضعیف الی النظر ست و این دوا را حقیر تشمرند که مجرب
بلاتخلف ست و دیگر دواهائی که در صرع بزرگان مذکور شد در ینجا هم سودمند بوده باشد که این مرض بعد بلوغ خود بخود زائل شود و گویند که اگر فیقیوم سوده سوله در ساعتی که
تولد کنند بلیسانند صرع عارض نشود و اقوال اکابر شیخ میفرماید صرعی که ازام الصبیان نامند میتواند بود که نزدیک بعضی اطبا از قبیل صرع صفراوی باشد و لهذا علاج آن
امر بتبرید و ترطیب جمیع بدن از آبزن و سعوطات بارده رطبه و دوشیدن شیر بر سر نموده اند و اگر طفل باشد دایه را بنوشیدن چیزیکه شیر او را سرد کند و به نشستن در خانه سرد یا سردابه
خوش هوا امر میکنند و مشابه هست که این نزدیک ایشان صرع صبارائی یا مانیائی باشد و استعمال این اسم نزدیک محققین اطبا مشهور نیست ایضاً او مینویسد که معالجه صرع صبیان
باین طریق کنند که اصلاح غذای مرضعه نمایند و مائل بحرارت لطیف گردانند با وجود جودت کیموس مرضعه را از جمیع اشیائیکه مولد شیر مائی یا فاسد یا غلیظ باشد پرهیز کنانند
و از جماع و حمل او را منع نمایند و طفل را از چیزیکه در ان مخافت ازعاج باشد مثل آوازهای بزرگ و بلند مثل آواز طبل و بوق و رعد و جلاجل و آواز ضاحکین و از هیچ و بی و غضب
و خوف و سردی شدید و گرمی سخت و سوء هضم اجتناب کنانند و تکلیف بامتلا قبل از طعام برفق دهند و حرکت بعد طعام بران حرام ست پس اگر متحمل استفراغ بود دوا دهند که مستفرغ
بلغم برفق باشد بتحمل آرند و گاه گاهی قی کردن بماء العسل ایشانرا سود دارد و گلقند شکری و عسلی بخورانند و سداب بمالند و شمیم مشمومات که ناگوار نبود که
ایشانرا کفایت کند جرجانی در ایلاقی مینویسد که باید دانست هر صرعی که اطفال را افتد ام الصبیان نباشد در این عرضه ... مواد باید کرد و هر علاج که واجب گردد دوا نه
باید فرمود و او را از جماع منع باید کرد و کودک آنگاه دارند تا ناگاه آواز قوی بوی نرسد از طبل و جلاجل و مانند آن نشنود چنانکه بترسد و از گرمای سخت و سرمای سخت نگاه دارید غذا نگاه باید داشت
و سداب بویانیدن سود دارد و جرجیس و رازی گفته اند که گاهی صبیان را تشنج یابس حادث میشود و عامه آنرا ام الصبیان نامند پس در آبزن و روغن بنفشه نیمگرم نشانند و نیم گرم
و روغن بنفشه بر سر نهند و در بینی چکانند و بموم و روغن بنفشه و لعاب اسبغول بر سر لطوخ نمایند و اگر طبع قبض گردد بشیاف مسهله حرکت دهند و از اطلاق و مسهل متعرض نشوند
و از آن حذر کنند و شیر زنان یا دختران یا بز یا خر بر سر دوشند که بصرع حادث از یبس و تشنج نفع میکند و بعضی گویند که بشیر دختر یا پسر و روغن مغز تخم کدو یا روغن بادام سعوط کنند
و شربت بنفشه با آب سرد و یا لعاب اسبغول بشکر و یا لعاب بهدانه بشکر و یا لعاب خطمی و بزر قطونا بشکر و یا شربت نیلوفر بماء الشعیر و یا ماء الشعیر ساده بروغن بادام
و شکر و یا مطبوخ قطعه کدو بشکر و یا آب انار شیرین و لعاب اسبغول بروغن بنفشه اندک اندک هر ساعت بیاشامند و بر پشت و گردن روغن بنفشه و روغن کتان و بر سر
و گردن و پشت روغن اتن بمالند و تعریق بسر و عنق و صلب بشیر بز نمایند و گل بنفشه و گل خطمی سائیده با آب و روغن کنجد پخته نیمگرم بر سر ضماد سازند و یا جو مقشر و بنفشه و اکلیل الملک
و بابونه بروغن کنجد پخته بر سر و گردن ضماد کنند و در آب مطبوخ گل بنفشه و یا روغن کنجد نیمگرم بنشانند و بآب مطبوخ تخم خطمی و گل کدو و نیلوفر و یا مطبوخ

بنفشه و نیلوفر و قطعه کدو و یا مطبوخ برگ کنجد و کدو بر سر طفل نطول سازند جالینوس گوید که نوشیدن غنچه نفع ام الصبیان میکند و آن خناق عارض بایشان و تشنج ست و ضعیفه را
در سرداب قریب آب نشانند و صلاح غذا کنند و شوربای چوزه مرغ فربه و یا بچه بره شیر خواره یا بزغاله دهند و ام الصبیان که از رطوبت عارض گردد تریاق نوشانند و کندش
و مانند آن عنبر آورند و اسپیوان و شونیز بهم یا مند و با مطبوخ برگ غار و برگ سعد بتر شانند و روغن قسط بمالند و بر مخارج اعصاب بکمادات یابسه مثل نمک سرخ کمید کنند و بمرارات سعوط
سازند و بعد مسهلات و حقن تنقیه نمایند و آب سداب یا جند بیدستر و بعض روغنها حل کرده منخرین طفل را لطوخ سازند و شانا نک جاوشیر و شونیز نافع ست چون شهدانج زیر سر بگذارند
طفل ازین مرض محفوظ ماند انطاکی گوید که در ام الصبیان اولاً بر گوش شیر طاهر زدن و ربوب فواکه و اشربه آن نوشانیدن و عناب و جو و خشخاش جوشانیده استعمال کردن خوشبو
و شیر یعنی ترک نمودن و روغن قسط و کدو و بنفشه مالیدن قی از مجربات من این ست که سیب ۱ با سوم حصه آن عناب چهارم آن تخم خشخاش در ده چند آب بجوشانند تا چهارم آب ماند صاف کرده
با همچند آن شکر بقوام آرند و شربت استعمال کنانند مع هذا … و اطراف بزیتی که در آن سداب و فاوانیا و اندک برگ آس سبز پخته باشند دارند و شیاف … شیر زنان
زحیر … گل کدو و ذریره و روغن نیلوفر سعوط نماید و لعاب بهدانه و اسپغول شربت … تخم کرفس و تخم گزر … در مرض … برگ کنجد و کدو
یا … پخته بروغن بنفشه آمیخته طلا کنند و اگر زمستان باشد بروغن کتان با برگ سداب … پخته بر سر گردن طلا نمایند که این مجرب ست … و … که آن عود صلیب ست ابو سهل گوید که اگر صرع طفل
باشد باید که چیزی از ادویه بدان استعمال نکنند که در اکثر امر قوت کبر سن او زائل میشود و معهذا … ست که صرف عنایت بحال مرضعه نمایند پس اگر شیر او غلیظ باشد تلطیف تدبیر او
باید کرد و مباشرت با مرد ترک کنانند که این شیر را فاسد میکند و قبل الطعام ریاضت … کنانند و … خلط محمود … انگبین عنصلی استعمال فرمایند و طفل را باید که
معجون شلیثا با آب مرزنجوش ساعتی قبل از نوبت سعوط کنانند و تعلیق چوب فاوانیا ازان کنند که این صبیان را عظیم المنفعه است صاحب کامل گوید که بقراط در کتاب فصول ذکر کرده
که هر که را صرع قبل از انبات موی عانه عارض شود صحت او بانتقال سن و بلد و تدبیر میگردد و کسی را که صرع بعد ازان می ماند کمتر شفا می یابد و اهل ذامی باید که هرگاه این مرض
به صبیان عارض گردد بدواهای قوی از ایشان تعرض نکنند زیرا که هرگاه ایشان بسن جوانی رسند ابدان آنها حرارت قوی گردد و برودت شکند و رطوبت فضلی دماغی
خشک شود لیکن باید که عنایت تدبیر ایشان … پس اگر کودک طفل باشد مرضعه را تدبیر کنانند و صلاح شیر او نمایند و تعدیل میلان مزاج او بحرارت و یبس کنند بنوعی که امر بریاضت
معتدل نمایند و تغذیه باغذیه جیدة الکیموس مثل گوشت ماکیان و تیهو و شوربای و طیهوج مانند آن فرمایند و اگر صبر برین نباشد لحم بزغاله و بره یک ساله و نان خشکار نقی جید النضج
دهند و چون اندک شراب رقیق ریحانی که نه کهنه و نه نو باشد بنوشانند تسخین و تلطیف نماید و سکنجبین عنصلی قبل غذا و بعد ساعتی از استحمام بدهند و از البان منع کنند که مضر این اند
و همچنین جوز و جبن و کرفس و جمیع بقول سوای … و بادرنجبویه و کاهو و کاسنی … این مرض را ضرر دارند و از سائر فواکه الا … اقسام خرما منع کنند و باین
تدبیر در علاج اطفال اکتفا نمایند و کسی که از صبیان از چهار سال تجاوز کرده باشد باید که در ان ادویه و علاج استعمال نمایند بنحویکه سعوطات موافقه مثل این سعوط بعمل آرند جند بیدستر
و جاوشیر هر احد یک دانگ صبر و مر هر احد نیم درم همه را باریک سوده با آب شاهتره سرشته حب سازند و حب را بوزن دو جو با آب مرزنجوش سعوط نمایند و عود فاوانیا بر کودک تعلیق نمایند که آن
نفع عجیب ست این علت دارد چه جالینوس ذکر کرده که این چوب بر طفل معتاد بصرع تعلیق نمودم و آن طفل صرع نکرد بعده آن چوب ازان جدا کردم پس صرع عود کرد باز مرتبه
ثانی تعلیق آن کردم و از صرع صحت یافت و اگر طفل لائق ریاضت باشد امر بریاضت معتدل نمایند و اغذیه محموده مثل لحوم طیر چون بچه ماکیان و تیهو و دراج و کبک خوب پخته
بخورانند و از شیر و فواکه و خرما و جوز و سائر منجرات و معده عادت او از شراب … کهنه که … سر از بخار … منع نمایند مگر اندکی از شراب رقیق ریحانی ممزوج و در حمام
داخل کنند و بعد خروج ازان از هوای بارد حذر کنند و از اغذیه و اشربه بارده و آب سرد منع کنند و سکنجبین عسلی معمول بسرکه عنصل بقدر تحمل طفل بدهند و بالجمله … تدبیر … لطیف
بپردازند و درین امر غفلت نکنند و اگر در بلده بارد بود نقل به بلد حار کنند اگر این ممکن بود زیرا که چون این فعل کنند و این تدبیر نمایند و بسن جوانی رسند ازین مرض شفا یابند … باید
که در سائر اصحاب امراض مزمنه … عمل کنند یعنی نقل به بلدی که هوای او ضد امراض ایشان باشد باید کرد و هر آنکه هوا احاله و تغییر بدن بسرعت موافق گرداند …
می نویسد که اگر علامات بلغم ظاهر باشد باید که تنقیه سر نمایند و صعتر و مرزنجوش و عود صلیب … سیاه مجموع یا آنچه حاضر باشد نرم سوده مقدار سه حبه در شیر مرضعه حل کرده هنگام
یک قطره در گوش و بینی بچکانند و باقی را بخورانند که فی الفور با فاقه می آید و در ادویه مسهله لینه که سابق مذکور شد بادیان و اسطوخودوس و صعتر و مرزنجوش مانند آن افزوده تلیین
شکم نمایند و شیافات ملینه بکار برند و شیاف … و درین امر موثر ست خورانیدن … و … اگر … آب مرزنجوش … قطور

آب مرزنجوش در بینی مفید بود و خامه در ابتدای شهر و قبل از نوشتن تا اشتمام صبر زعفران نمایند تا آنکه عطسه آید و خردل سائیده در سرکه تر کرده بر آهن گرم ریخته رسانیدن بخار آن
بدماغ و تکمیه سر نمک و سبوس گندم و بستن آن بر سر نافع بود و پرهیز شیر صعده و علاج حال شیر آن و اجتناب از اشیای مبخره و مولده بلغم ضرورست و جوان اکثر ماده این مرض رطوبت
بود و در ابتدای او که از اکثر ماله بر باشد اطفال را این مرض باشتر افتد باید که از اول هر غذا را اندک ابیر بارده مرطبه باز دارند و اندکی جندبیدستر و عود صلیب و مشک سوده هر در انجورا نهند
دهند و در شبها و هنگام خواب طفل گریه زیر بسیار بی سبب ظاهر کند و یا سوء تنفس و بیخوابی بود که آن از علامات تقدم این مرض ست و زیر بناگوش و گردن و سر و بینی و ناخنها و دست و پای
طفل بمالند و در پارچه قدری جندبیدستر و عود صلیب بسته در گردن او آویزند و نگذارند که طبع او قبض ماند بلکه ملین دارند و مرضعه را معاجین و جوارشات گرم چون دوا المسک
حار و حافظ الصحة برای اصلاح شیر دهند و طفل را از سماع آوازهای مثل رعد و تفنگ و از غسل آب سرد و دیدن چیزهای مهیب ترسانیدن و بلند آمدن بر بلندی و دیگر اسباب محرک
صرع محفوظ دارند و از اشیای مضر صرع مثل اغذیه غلیظه و رطب و بقولات و اشیای شیرین و چرب و تیز و غیر آن که در صرع بزرگان مفصل مذکور شد پرهیز کنانند و باید که دایه طفل
حامله نباشد و شیر او متغیر الرائحه نبود و مادر او بدخول حمام نباشتا امر نمایند و طفل را قبل از شیر دادن بانواع حرکت لائق او تحریک فرمایند و زیر و ساده او اسباب دشبت بدارند

سکته

و آن معطل شدن اعضاست از حس و حرکت بسبب سده تامه که در بطون ثلثه دماغ و در مجاری روح افتد چنانچه روح نفسانی را از نفوذ او بسوی اعضا یا روح حیوانی را
از نفوذ بجانب دماغ یکبارگی منع کند و این عرض ناگاه عارض شود و چشم صاحب او کشاده یا بسته باشد و بر پشت یا پهلو افتاده یا نشسته بود بر همان حال بماند
و مثل خفته بود و پس بقول شیخ اگر بادی بحالات نفس متعطل یا ضعیف شود نفس سهل نبود و گاهی کف در دهن باشد و بدی نفس مثل اختناق رحم بود و یا بالغطیط باشد
و این صعب‌تر بود و بر عجز قوت دلالت کند و سخت‌تر آن ست که در آن نه نفس ظاهر شود و نه کف و نه غطیط پس اگر آفت عظیم در نفس نباشد و در حلق او
چیزی که چکانند فرو رود و از بینی بیرون نیفتد او اگرچه امیدوارتر از دیگر اقسام بود لیکن از خطر عظیم خالی نباشد و بقراط گوید که سکته اگر قوی باشد صاحب او به نشود و اگر
ضعیف بود علاج او سهل نباشد و گاهی اطبا سکته گویند و مراد از آن فالج عام بهر دو شق مراد ایشان باشد و اگرچه اعضای وجه سلیم بود و گاهی استرخای یک شق را سکته آن شق گویند
در کدام بآن آمده است و سکته در اکثر امر منحل بفالج و لقوه گردد و بقراط گوید که اگر صداع دفعةً بصحیح عارض گردد پس سکته افتد با نفس و خرخره قبل از روز هفتم هلاک شود لیکن
اگر بول را نچه آید و ماده بگداز و خلاص یابد پس اگر سکته اکثر بدین انسان ابدان و تدابیر رطبه افتد و خصوصاً اگر در آنجا با رطوبت سده و برودت نیز باشد و اگر صاحب مزاج
حار پس عارض شود و سبب آن باشد و سکته از حرارت کمتر افتد و هرگاه ماده فالج در هر دو جانب منبسط گردد سکته پیدا کند چنانکه ماده سکته که در یک جانب جاری شود
فالج احداث نماید و اکثر سبب سکته در بطن مؤخر دماغ بود و کسانیکه بسبب سوداویت خون بفصد محتاج باشند هرگاه فصد کنند از آن راحت یابند و بیم باشد که از تاخیر
فصد سکته یا فالج افتد و استدلال بسکته و بشره تناول ادویه حاره حادث شود اکثر هرگاه ادویه حاره زیاده تناول نمایند و ورم زود تر آید و صاحب کامل گوید که گاهی سکته از امتلای
شراب بسا سکته حادث شود و این نوع سکته قتال ست مگر آنکه بادی تب آید یا تکلم کند و ساعتی که خمار او منحل گردد و سکته که در او نفس محسوس بود امیدوارتر از آنست که در آن
کف دهن ظاهر شود و چه کف نشان عجز قوت محرکه اعضای نفس ست و آن ردی باشد و در اکثر علاج نپذیرد و هر قدر که مرض قوی تر باشد تنفس شدید تر و اعظم بود و غطیط
یعنی خرخره در سینه بنابر صعوبت تنفس و استکراه او دمیده گردد و هرگاه مرض قوی نبود غطیط کمتر و تنفس سهل تر باشد و چیزی از رقیق که در دهن ریزند فرو رود و گاه علت
قوی بود آن را فرو نتواند برد و از بینی خارج گردد و از مطلسات علیه نیاید و در دهن کف آید و این هر سه علامات ردی ست و ایلاقی گوید که اگر تنفس بسهولت بود لیکن
بانتظام باشد که گاهی ضعیف و گاهی زیاده گردد پس این هم علامت صعوبت علت ست و کسی را که اختلاج هم اعضا عارض شود پس او را سکته واقع شود و هلاک گردد
و جالینوس گوید اگر سکته ضعیف باشد اگر کشاده شود و فالج کشاده شود و باید که در هر دو گاه باشد که سبب سکته قبض طبع باشد و برین سبب علاج ش بحقنه
و شیافات و مسهل و ... باید کرد بسیار باشد که صاحب صداع بارد یا صاحب دوار ... ماده ادویه و اغذیه گرم خورد و حرارت سبب ماده بحرکت آید و بجانب دماغ رسد
و سبب سکته گردد و ... گوید که سکته ... اکثر ... علاج نپذیرد خاصه قسم ... از آن اگر ضعیف باشد و ... غطیط و جید التنفس باشد امید از علاج او قطع نباید کرد
و تا ممکن بود در آن جهد نمایند الحاصل سبب سده سکته یا قبض دماغ باشد یا امتلای آن موجب انقباض و سیدن سردی قوی ست دفعةً به دماغ یا امتلا شدید

از ضربه و سقطه بر قحف که باعث ورم گردد یا ایذا از بخارات فاسده اخلاط یا بخار عفن وبائی یا کیفیت ردیهٔ سمیه چنانکه در صرع مذکور شد و باعث امتلا خلطی غلیظ بود که بطون
دماغ را ممتلی گرداند یا امتلای خون کثیر که مجاری روح یکبارگی پر سازد چندانکه روح قلبی را مجال نفوذ بسوی دماغ نماند و این نوع را اختناق قلبی گویند و خلط غلیظ در اکثر بلغم لزج بود
و یا بلغم مخلوط بسودا و یا خون غلیظ و گاهی ماده سودادی باشد و عام است که اخلاط مذکوره ورم پیدا کنند و از جهت امتلا و از جهت تمدید موجب سده شوند و این فی الحقیقه
قرانیطس و یا لیثرغس است که بسکته منجر گشته و این نوع سکته صعب بود خواه ماده حار باشد خواه بارد و یا بغیر ورم باعث سده گردند و این قسم در اکثر سهل بود و طریق تشخیص
این مرض و اسباب آن بدانکه گاهی نقصان را چنان سکته صعب عارض شود که در ان نفس ظاهر نبود و نه کف آید و نه غطیط باشد و نبض بالکل ساقط گردد حتی که صاحب او مشابه
مرده بود و در میان او و میت فرق مشکل شود و با این همه زنده ماند و بتدبیر خلاصی یابد و سالم گردد و لهذا جالینوس گفته که در دفن او تا مدت هفتاد و دو ساعت که سه شبانروز
میباشد تاخیر کنند مگر وقتیکه بدن او کبود و منتفخ یا گنده شود پس درین صورت طبیب را باید که اول فرق کند در میان سکوت میت و ارضیان باشد که پنبه منفوش یا پشم یا پر
باریک کبوتر و غیره را بر سوراخ بینی صاحب سکته نهند اگر پنبه حرکت نماید معلوم کنند که زنده است و الا مرده لیکن در اثنای این عمل آن پنبه را از نفس دم دم باد محفوظ دارند و
همچنین اگر در مردمک چشم صاحب سکته شبیه چیزی یا عکس چراغ معلوم شود زنده بود و الا میت و ایضاً در ظرفی که بغایت رقیق الجرم باشد آب یا سیماب انداخته و آن ظرف
را بر سینه نهند و بنگرند اگر زنده است در آب یا سیماب حرکت محسوس شود و الا فلا بالجمله هرگاه معلوم شود که مریض زنده است بهر تشخیص این مرض از مقربین احوال التقدم عوارض
که مقدمه سکته اند مثل صداع و گرانی سر و دوار و سدر و دوی و طنین و تخییل شعاع و کسل در حرکات و اختلاج همه بدن و برهم سودن دندان در خواب و انتفاخ عروق گردن و سردی
دست و پا و اکثر بول زنگاری و علیجی و آسمانجونی یا مائل بسیاهی و رسوب تحالی دریافت نمایند و لهذا بهر ادراک اسباب مرض حال تقدم رسیدن سرما شده بدماغ و یا صدمه
بر سر یا بودن خلل در عضوی بپرسند اگر رسیدن سردی یا ضربه و سقطه بیان کنند سببش همان باشد و اگر تقدم خللی در عضوی گویند سبب سکته ابتدای دماغ بمشارکت آن عضو باشد
و الا نبض او ملاحظه نمایند اگر تپ معلوم شود و از تقدم ظهور اعراض سرسام و لیثرغس یا ضربه و سقطه سوال کنند و درین صورت سبب او ورم دماغ بود و اگر تپ نباشد بر روی
و چشم و سحنه و دهن و بینی مریض غور نمایند اگر رنگ چهره و چشم سرخ یا کبود و مشابه بمخنوق بود و رگهای گردن متمدد و ممتلی و عرق بر پیشانی ظاهر گردد و تنفس با غطیط باشد
و دیگر آثار غلبه خون و سن و وقت و تدبیر متقدم موجب کثرت دم یافته شود سکته دموی باشد و اگر تیرگی رنگ و خفقان و دیگر آثار سودا در کار گردد سکته سودادی باشد
و اگر سفیدی رنگ و ترهل بدن و کثرت بزاق و بلغم منخرین معلوم شود سکته بلغمی بود

علاج سکتهٔ بلغمی

اگر با وجود آثار غلبه بلغم بر چهره و سکوت سرخی یا تیرگی محسوس شود فصد سر یا صافن بر همه تدابیر مقدم دارند یا حجامت مع الشرط یا بلا شرط بر قفا نمایند و دهن او را بهر حیله
که ممکن باشد بگشایند و پر مرغ بروغن سوسن یا زیت یا روغن دیگر چرب کرده و یا ایارج فیقرا یکپر آلوده بحلق انداخته حرکت دهند تا قی آید و یا شبت کندش جوشانیده
شهد و نمک آمیخته در گلو ریزند و بپر مرغ مدد کنند که قی آوردن فائده تمام دارد و اگر دندان برهم نشسته گره زیر دندان نهند بعده شرو دلیطوس یا تریاق فاروق نیم درم یا تریاق
اربعه یا سنجرینیا یا ماء العسل یا مطبوخ انیسون و دارچینی و قاقلین و بادیان و گلقند عسلی حل کرده در حلق چکانند چند مرتبه و اگر حاضر نباشد مصطگی انیسون زیره سیاه جوشانیده
صاف نموده گلقند عسلی در آن حل کرده نیمگرم بدهند و یا عود صلیب در عرق کیوره یا گلاب سوده در حلق ریزند و یا سداب جند بیدستر عود صلیب اسطوخودوس کوفته بیخته یا جوارش
جالینوس را در عرق بادرنجبویه حل کرده در حلق اندازند و یا دواء المسک حار در عرق بادرنجبویه و عرق گاوزبان حل کرده در حلق چکانند و یک مثقال حلتیت در ماء العسل حل کرده
چکانیدن نیز مفید بود و چهره و ساق و بازو و بعضا بها محکم بندند و کف پاهای سخت بمالند و بگویند که در جمیع انواع سکته نافعست و حقنهٔ حاد که در ان قنطوریون دقیق و شحم حنظل
و فرفیون و امثال آن باشد و شیاف اعمال آرند و کندش فرفیون جند بیدستر قرنفل یا مشک و غالیه و سداب بو یانند و یا بارزد و جند بیدستر با هم بآب سوده بخرقه آلوده
نزد بینی او بدارند و فلفل سیاه و سفید و خربق سیاه هر یک سوده بکرات و مرات سعوط کنانند تا بهوش آید و یا کندش و شونیز و فلفل و جند بیدستر و خربق و مشک خالص هر یک ساحقه
در بینی دمند و یا سداب بعوض شونیز و خربق و مشک داخل کنند و یا شحم حنظل و قثاء الحمار و شادر کند و فلفل سیاه اسطوخودوس کوفته بیخته بدمند تا عطسه آید و دیگر سعوطات قویه که ما دات
و ضمادات و نطولات مسطوره برای تسخین رأس بکار برند مثلاً آب سداب آب مرزنجوش تنها یا مرکب در بینی چکانند و اگر زهره کلنگ یا دیگر طیور را فرانید یا صرف یا با فقاح عنبر و کندش و شونیز

بعمل آرند قوی تر باشد و سعوط عود صلیب سوده در روغن بابونه یا روغن نرگس آمیخته نیز مفید بود و یا آب سیر تنها استعمال نمایند و یا کندش بوره ارمنی در سعوط یا آب بیخ چقندر
حل کرده همان نموده چند قطره در بینی چکانند و عاقرقرحا و آب چینی سنبل الطیب کوفته بیخته به روغن بابونه در روغن حنا آمیخته در بینی چکانیدن مجرب بعضی اطباست و سلطان محمد مراد در مجربات خود نوشته
که استعمال حمل خیری سعوطاً سکته را نافع است و اگر بعد او بخور دهد از این مرض عود نکند و سنبل الطیب عاقرقرحا نمک هندی آرد جو در سرکه کوفته در کیسه کرده گرم نموده تکمید سر کنند
و یا قطعه نمد گرم کرده و یا خشت گرم کرده بر سر گذارند و کلاه نمد بر سر نهند و بالای آن تابه آهنی گرم کرده گذارند چندانکه موی از گرمی بسوزد و یا موی سر تراشند و جند بیدستر فلفل
فرفیون کندش زنجبیل شونیز قرنفل قاقله عاقرقرحا بسرکه کهنه بر سر طلا نمایند و ضماد خردل شیرخشت فرفیون شیطرج هندی تخم انجره مساوی کوفته در سرکه بیخته بعد حلق راس نیز مفید و این
ضماد علو بیجان نیز نافع گل سوسن ازرق جند بیدستر جوزبوا خردل شونیز فلفل سیاه و فاوانیا عاقرقرحا کوفته بیخته در سرکه عنصلی سحق نموده بعد حلق سر بر سر ماء العسل ضماد نمایند
و اگر از استعمال قی و حقنه و تابه گرم و غیره بهوش نیاید اول موی سر ستره بعد مقرحات مانند خردل جند و فرفیون قرنفل سیر غیره بر آنجا ضماد نموده کلاه نمد پوشانیده تابه گرم
نهاده بر بندند که آبله ها فی الفور متقرح ساخته بهوش می آرد و بر سر شرط زدن و سیماب شیاف ادویه متقرحه خاصة حب السلاطین با آب سعده بالیدن عجیب الاثر است که از اجد چند شد
خفیف بر تارک مریض پچهنا کرده دو بوی آدمی سائیده بالیدن مجرب است اگر مومیائی توتیای سبز نوشادر جوک در سرکه عنصلی یا آب لیمو سائیده بر سر مسکوت کاکک زده بمالند
زود بهوش آید داروی محلل مثل عاقرقرحا بر سجاسعت و وج و بابونه و سداب و غیره جوشانیده در روغن قسط داخل کرده بر سر بخار بخت و ثفل آن بر یافوخ گذاشتن
مفید و تمام بدن را بدام بکار گرد و سرکه و بعیه سائله در روغن زنبق طلا کنند و یا روغن نارین که در آن فرفیون و خردل حل کرده باشند بدن را چرب نمایند و بمالند و سر
بجند بیدستر و شونیز بمالند و دو بخین مؤخر سر بشتیر کی شند و روغنهای گرم مثل روغن سداب سوسن مانند آن با موم مرکب کرده گرم گرم بر مهره های گردن و مهره های پشت
بمالند و این بخور از ترکیب علو بیجان نافع موی انسان بمقراض قطع کرده اشنه اظفار الطیب اظفار الکلب جند بیدستر گوگرد زرد فاوانیا عود قماری مساوی کوفته آب
فائیده حب بمقدار مثقال بسازند و بر آتش نهاده مقابل بینی مسکوت بدارند و این حنوک از اختراع ایشانست جند بیدستر کندر انگ عاقرقرحا فاوانیا جوزبوا ماسه قرنفل
هر یک دو دانگ کوفته بیخته بر روغن خردل آب سیر بجوش آب فرنجمشک آمیخته بر حنک بمالند و گویند که سر برهنه نموده تا نیمه که از چرم و والی ساخته باشند تا دو صدر در آن فایدها میکنند
و مریض را بهوش می آرد و ایارج فیقرا بر روغن سوسن لت کرده بر مقعد ضماد کردن در افاقه مسکوت مجرب سید محمد طاهر است و بعد از افاقه جند بیدستر کمایشه زنجبیل
زر آوند طویل یک ماشه در عسل و تولا آمیخته بلعیانند بالایش ماء العسل بنوشانند و سکنجبین مصطکی جدوار جند بیدستر بدهند و یا از نیم درم تا یکدرم تریاق کبیر یا مثرودیطوس یا تریاق اربعه
با آب مطبوخ بادیان زیره سیاه انیسون و مصطکی و عسل بدهند و ادویه گرم بر سر ضماد نمایند و نضج ماده به منضج بلغم نموده بعد روز چهارم یا هفتم یا چهاردهم بحسب مرض و قوت آن از مسهل بلغم
و حب ایارج تنقیه نمایند و اگر حاجت اندر باشد بحسب متن تنقیه کنند و گویند که جهت تنقیه دماغ حب ایارج دیالوغاذیا وقت شب بدهند و صبح مطبوخ اسطوخودوس علو بیجان نوشانند
حب بشاید طبیب بس بعد تنقیه خاص غرغره ها و نکادات و نطولات و سعوطات بکار برند و این تکمید مفید است نمک طعام و نبیذانه و جاورس هر واحد یک هشت بسباسه توله نمک کوفته در پارچه بسته
بکار برند و این نطول نافع اکلیل الملک بابونه پنج پنج ماشه بسفایج عاقرقرحا صعتر جوزبوا هر یک سه توله و بالیدن روغن مبارک از مجربات الاطباست و این سعوط در سکته عظیم الاثر است آب سیر کلنگ کبوتر دراج
هر واحد یک ماشه آب بیجان سیر ماشه چند گلیم ماشه روغن زنبق ماشه بکار برند و غرغره با ایارج فیقرا عاقرقرحا خردل سکنجبین نیز مفید و بعد تنقیه بدل مزاج استعمال اوقات معاجین مثل تریاق
فاروقی مثرودیطوس یا شیلیثا و سجرنیا یا یک مثقال حلتیت یا جند بیدستر ماشه در ماء العسل حل ساخته مناسب تر و استعمال اطریفل صغیر مقوی با اسطوخودوس ایارج فیقرا مفید سکته است
و بالعبد از تنقیه تام و حصول صحت تا سه و چهار روز این ماء الاصول منضج کرفس بیخ کبر پوست بیخ بادیان پوست بیخ کاسنی هر یک ماشه اسطوخودوس بادیان خطائی اذخر
هر یک چهار ماشه اصل السوس ماشه گلقند عسلی چهار توله روغن بادام تلخ و یا سیده انجیر مرکب ماشه اضافه نموده بنوشانند و در هر هفته یک دو بار حب ایارج یا توقایاد بدهند و معجون علو بیجانی معمول است
و الشوربای گنجشک یا کبوتر یا کبک یا تیهو یا مرغ یا دراج زیره و فلفل و دارچینی و صعتر قرنفل و قاقله بسیار داخل کرده بنان تنوری غذا سازند و بجای آب ماء العسل دهند و یا عرق بادیان
و یا عرق گاوزبان حسب حاجت بنوشانند و در هر هفته ایارج کبار مثل ایارج لوغاذیا استعمال کنند و بعلاج فالج رجوع نمایند زیرا که این قسم سکته اکثر منتقل به فالج می گردد

ذکر بعض ادویه مفیده سکته

نفوخ مشک و اخلاط ادویه مدره و تمیمدن و خاصیت بی انسان سوخته و کنار روغن خیری حا نرد و شد با بد سعوطاً و طلا هم قطوراً در بینی مجرب است و جوزبوا روغن بادام تلخ و یا جاوشیر نیز بدهند بکار برند

عصارهٔ افسنتین و طلای خردل در آب ریحان و قرنفل کنند و بغیر نجشک است و کذا خردل بزیت و کذا جند بیدستر بزیت و کذا کباش قرنفل و کذا جوزبوا و کذا روغن زیت که در آن بود بیه پخته باشند و کذا گوگرد و کذا روغن عاقرقرحا و کذا روغن گل زیتی در آن عاقرقرحا پخته و کذا گل سوسن و کذا سرکه در روغن گل زیتی و کذا روغن بلسان و زیت کهنه و هناد و قنده و سنبل هندی و جند و مصطکی و کباش قرنفل و موم و روغن بان و سعوط خردل یا جند بیدستر بروغن بادام و یا آب سعوط قنطوریون بروغن بادام و یا قنفه بروغن بادام و یا کبریت بقدر نخود و یا جاوشیر و یا روغن قندول و یا عصارهٔ افسنتین و بخور جند بیدستر و گوگرد و شبه و اظفار الطیب بزاج و تخم شونیز و قنه و زفت و سرکهٔ عنصل و جاوشیر و غالیه و انفاس کبوتران و جنطیانا و برگ حنظل کوفته در خرقهٔ کتان بسته بوییدن تا عطسه آید و قی با دخال پر مرغ ملطخ بروغن کنجد و صمغ و شبت و یا ملطخ بشیرج و جوز القی و حمول بروغن بلسان و زیت کهنه و حقنه بطبیخ نانخواه و کذا بعود ارمنی و آب چقندر و بسفایج و غاریقون و کذا ایارج و مع ادویهٔ حقنه و کذا ماء العسل مع دیگر ادویه و کذا آب ماء مخلوط بالبل و کذا تخم حنظل و کذا روغن بادام تلخ و کذا آب مطبوخ قنطوریون دقیق و کذا آب چقندر و مری و شکر و نمک طعام محموده و افتیمون و فرفیون و عاقرقرحا و شحم حنظل و سنبل هندی یا خاکستر شاخ کرم با آب سرکه و یا مرزنجوش و یا آب آن و یا تخم حنظل و یا القوقیا مطبوخ حاشا یا مصطکی و یا شراب عسل و یا شراب مویز و یا طبیخ قنطوریون بالعسل یا سرکهٔ عنصل و یا بیخ سوسن و یا جاوشیر و یا روغن قندول یا حرمل و یا جنطیانا یا روغن بلسان و زیت کهنه و یا سکنجبین عسلی و یا عاقرقرحا فرفیون و سکبینج و اشق و جاوشیر و صبر و جند بیدستر و حرمل و شحم حنظل هر یک بقدر ورم و شربت از مثقال تا دو مثقال حسب سن و قوت و لعوق عسل و تخم و شربت جاوشیر و کذا روغن ... و غرغره بطبیخ کندش و شحم حنظل و مرزنجوش و یا ایارج فیقرا و سرکه و غذا بچهٔ مرغ بشبت و مصطکی و دارچینی پخته و یا کبوتر بچه که سر او گردن او دور کرده باشند تنها یا نخود سرخ پخته و یا آب نخود سرخ مطبوخ مطیب بزیت و معتدل از سکته است

اقوال حکماء مسیحی گوید که اگر سکته بلغمی باشد کوشش در گشادن دهن او دنبال پر مرغ بروغن تر کرده و با ایارج فیقرا آلوده باید کرد تا قی آید و دیگر شحم حنظل و بخور مریم و قنطوریون دقیق و عرطنیثا و خربق سفید هر واحد قبضه در سه رطل آب بپزند تا رطل بماند پس صاف کرده نیم رطل از آن گرم حقنه کنند پس اگر بسرعت خارج شود و خلط بر نیاید اعادهٔ آن باید کرد تا رطوبات بسیار خارج گردد و کندش و خربق سفید اندک اندک در بینی دمند و اندک تریاق یا معجون بلادر و ماء العسل یا طبیخ افسنتین حل کرده در حلق اندازند و آهن گرم قریب سر بدارند تا آنکه موی سر بسوزد و اگر افاقه نشود موی سر تراشیده بخردل بسوده و جند بیدستر بسرکهٔ کهنه طلا کنند و سداب و قرنفل و مشک و جند بیدستر و بسباسه ببویانند و بعد افاقه تا چهار روز همین تدبیر نمایند و بعد از آن روغن بید انجیر بطبیخ اصول حاشا و ایارج فیقرا بنوشانند پس هر سه روز ایارج جالینوس یا لوغاذیا یا ارکاغانیس بخورانند و غرغره بسرکهٔ عنصل و ایارج فیقرا و مویزج و عاقرقرحا و پوست بیخ کبر و خردل را استعمال نمایند و بناشتا جند بیدستر و کندش عطسه آورند و غذا اسفیدباج گنجشک و قنابر و بچهٔ کبوتر و نخود دهند و ماء العسل معمول بافاویه چند یعقوب و شراب متخذ از مویز و عسل بنوشانند و بعد انحطاط مرض در حمام و حمل کنند و عرق آورند و روغن ناردین که در آن فرفیون و جند بیدستر حل کرده باشند یا روغن قسط بمالند شیخ میفرماید که با سکتهٔ حادث از بلغم اگر علامات غلبهٔ خون یافته شود فصد صافن کنند پس حقنهٔ قوی عمل آرند و شیافات قویه بردارند که در آن صموغ و زهرهٔ گاو افتد بعده چیزی که نفوذ آن در حلق سهل باشد بنوشانند و از حبوب معتمده در خورانیدن ایشان حب فرفیون است و بعد از آن بر سر و اعضای او کمادات مسخنه و نطولات معمول از آبیکه در آن حشائش مسخنه مثل شبت و شیح و مرزنجوش و برگ ترنج و پودینه و حاشا و زوفا و اکلیل الملک و صعتر جوشانیده باشند و از روغنها که در آن قوت این حشائش باشد و روغن سداب استعمال کنند و گاهی در آن عاقرقرحا و جند بیدستر و جاوشیر و قنه حل کرده میشود و باید که بدن در زیت گوگرد آمیخته بمالند و اگر کمادات از قرنفل و هیل و بسباسه و جوزبوا و وج باشد صواب بود و پای او بروغن گرم مسخن و آب گرم و نمک بمالند و فقرات رابعه در روغن زنبق تمریخ نمایند و بر نخاع خردل و سکبینج و جند بیدستر و فرفیون ضماد کنند و از ادهان جید برای ایشان روغن قثاء الحمار و روغن سداب و روغن اسقیل معمول بزیت کهنه است یا تبر کردن عنصل رطب در روغن مذکور تا چهل روز و یا بجوشانیدن او و در آن باین نحو که بگیرند زیت کهنه یک قسط و اسقیل ده اوقیه و بپزند تا آنکه مهرا شود و همچنین روغن عاقرقرحا بهر دو وجه مذکور ساخته و هر روغن که برای ایشان استعمال کنند اصلاح او بغلیظ کردن او از موم نمایند تا واقف ماند و سائل نشود و می باید که از مروخات ضعیف ابتدا کنند اگر فائده نشود بقوی تر نقل کنند و بعد تنقیه بحقنه و غیره باک نیست که در بینی او کندش و سعوطات قوی در روغنهای قوی استعمال نمایند و آهن گرم کرده مقابل سر او بدارند و ضمادات محلله بر سر

نمایند و اگر شیافی ممکن باشد با دخال پر بر روغن سوسن یا زیت چرب کرده بکار آرند و خصوصاً چون در فم معده او امتلا معلوم شود و تخمه بران تقدم نماید از قی نفع شدید
یابند و در قی فائده دیگر است که تهوع و تکلف قی مر این سر صاحب سکته را در بار طب گرم کند و تسهیل اخراج ایشان چیزی که مخرج او باشد باید کرد و که ازان
خفت یابند و گاهی مبادرت بر ششتن کرده در دهن که در صرع مذکور شد کرده میشود تا دندان او با یکدیگر فاصله نشوند و چون اندک قی کنند باید که روغن بید انجیر
مطبوخ آب سداب هر روز ده درم بماء الاصول نوشانند و به تدریج افزایند تا آنکه هر روز پنج درم ازان نوشیده شود و اگر ممکن بود و بعد تنقیه بقدر
بندقه از تریاق و مثرودیطوس و اثاناسیا و انقرویا و سجرینیا و مانند آن وجور کنند و از مفردات جندبیدستر مثقال بماء العسل یا سکنجبین عسلی یا سکبینج
بقدر باقلا بدهند و عوض آب ماء العسل ساده یا با فادیه بحسب حاجت نوشانند و چون خفت یابند غرغره و معطس بکار برند و محاجم بشرط یا بغیر شرط
حسب ماده بر قفا زنفرة نهند و در گهواره بجنبانند و بعد سه هفته بحمام برند و آن روز روغنهای گرم بمالند و از غرغرها نافعه برای ایشان بعد تنقیه کلی
طبیخ حاشا و پودینه و زوفا و مانند آنست در سرکه مخلوط بعسل و ایضاً آب چقندر که دران عاقرقرحا و مویزج و حاشا و سماق جوشانیده باشند و قوی تر ازین
آنست که کبیر بدلیل و از فلفل و زنجبیل و مویزج و بوره ارمنی و گل سرخ و سماق و کوفته بمیفختج سرشته ازان شیافات سازند بعده بطریق مضوغ و غرغره
در طبیخ زوفا یا سکنجبین استعمال نمایند و قریب است چون همین طریق اعمال آرند فلفل و دار فلفل و خردل و پودینه و از مضوغات پودینه و مویزج و فلفل
و صبر و جندبیدستر و خردل است مفرد و مرکب و بدان مثل گل سرخ و سماق آمیختن نگزیرست و جمع از اشیای نافعه درین باب است و تاثیر او قویست و مالش روغنهای
حاره مقوی روح که در اعصاب است و برای جوهر اعصاب و محلل فضول که دران نضجی نباشد مثل روغن سوسن برای ایشان نافع و بعد آن روغن مرزنجوش و روغن بابونه
و شبت و روغن او خر و خصوصاً بر مهره درین اعضا و بالا مر اس اجب ست و خصوصاً که روغنهای مذکوره از زوفا و صعتر و پودینه و حاشا و مانند آن قوت خاص
کرده باشند و تغذیه صاحب سکته لطیف تر از تغذیه صاحبان صرع است و صواب تر آنست که در روز بحران تنها اقتصار نمایند و آب نخود خشک ایشان انگور
و شوربا سرخ طعام مضر ترین اشیا برای ایشانست و چون اراده انعاش قوت کنند اگر قبل غذا ریاضت خفیفه اقدام نمایند و اعضای مسترخیه را حرکت دهند
باکی نیست و مقارنه تناول غذا بسرعت خواب نکنند بلکه تا نزول غذا و انهضام آن صبر کنند و ایضاً بیداری بسیار نشاید که آن دماغ را لاغر میکند و از اغذیه اکثره
نیم برشت و مرغ مسمن نشاید و لبوب مانع آن هضم غذا او قوی جوز را با عدس پخته برای ایشان نیک دانسته اند و مویز و بادام و انجیر از نقلهای نافعه برای ایشان است
و شراب نو ایشان را موافق نیست بهر آنکه دران فضولست و کهنه نیز برای آنکه آن سریع النفوذ بدماغ و قلب است بلکه موافق ترین شراب برای ایشان متوسط
میان هر دو است و چون سکوت را تپ آید در امر او توقف کنند تا آنکه بگشاید که گاهی بحران غب باشد و تا هفتاد و دو ساعت او را بگذارند و اگر چنین نباشد بلکه
تپ بسبب ورم و عفونت بود آن مهلک است و بدانند که در سکته و فالج مجاری تنگ میگردد لیس او و وید مستفرغه استفراغ ماده فاعل آن نمیکند محبوس میگردد
که اگر چیزی از علامات دال بر غلبه خون ظاهر نباشد باید که مریض را چیزی از اغذیه و ادویه تا هفتاد و دو ساعت بر مریض تحریک ننمایند و چون ازان
تجاوز کنند و مریض کلام نکند باید که در گشادن دهن او سعی نمایند و آب مطبوخ زیره و انیسون و بادیان که دران گلقند مالیده صاف کرده باشند بحکم
بحلق چکانند و فصد ساقین یا بازو محکم ببندند و کف پای او بمالند و روغن گل و سرکه بر سر ریزند و حقنه حاده مثل این حقنه استعمال نمایند بابونه اکلیل الملک حاشا
برنجاسف شبت جعده خارخسک قنطوریون غلیظ و دقیق هر واحد کمشت عاقرقرحا قثاء الحمار حریق سفید شحم حنظل هر واحد سه درم عرطنیثا سداب خشک
هر واحد چهار درم تخم بید انجیر پنج درم تخم کرفس نانخواه هر واحد ده درم همه را در پنج رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند پس نیم رطل ازان صاف کرده جاوشیر سکبینج
مقل در قدری آب حل کرده هر واحد نیم درم بوره ارمنی یک درم روغن زنبق روغن ناردین یا روغن قسط هر واحد یک اوقیه آمیخته حقنه کنند که نافعست
پس سعوط القوه و فالج بکار برند و اگر حاضر نباشد آب سیر افشرده با اندک روغن خیری سعوط کنند و اندک کندش و جندبیدستر و خربق در بینی دمند و عطسه آورند
و اندک سکنجبین عنصلی با آب گرم و قدری روغن خیری یا نرگس یا سوسن و نمک جریش و آب ترب افشرده در حلق او بقمع وغیره چکانند و در حلق او پر بروغن
چرب کرده یا پارچه فیقرا آلوده کرده داخل کنند تا قی آید و بعد قی شربت عسل دهند و روز دیگر از قی اندک تریاق از نیم درم تا نیم مثقال بحسب حاجت یا اندک معجون بلادر

یا آب مطبوخ افتیمون و مصطگی بدہند و گاہ گاہی عسل بلیسانند و تکمید سر بآب مطبوخ بابونہ و برنجاسف و صعتر و پودینہ و قرنفل و سلیخہ و بسباسہ و اشنہ و عاقرقرحا نمایند و باطلیہ کہ در علاج لیثرغس مذکور شد طلا سازند و اگر باین تدبیر صلاح نیابد تا بہ آہن گرم کردہ بر سر نہند تا آنکہ موئی بسوزد و غذا نخود آب بزیت مغسول و اندکی نان خشکار در آن مالیدہ بدہند و ہمہ ایام تا گذشتن ہفت روز ہمین تدبیر بعمل آرند و اگر افاقہ نشود و کلام نکند این تدبیر تا دہ روز بکار برند و اگر افاقہ نشود و امراو صلاح نیابد بار الاصول بروغن بید انجیر کہ در ان ایارج و محمر بعسل مالیدہ باشند و اندک روغن بادام تلخ بران چکانیدہ بدہند و این سہ روز تا پنج روز بدہند تا در بول آثار نضج ظاہر شود و غذا نخود آب باشد و بعد ازان این حب از دو نیم درم تا سہ درم بدہند تربد مجرد شیدہ و ایارج فیقرا ہر واحد یک درم ہلیلہ کابلی حب النیل ہر واحد چہار دانگ شحم حنظل شیطرج ہندی جاوشیر ہر واحد دو دانگ جندبیدستر یک دانگ ہمہ را نرم سودہ جاوشیر را در آب گندنا حل کردہ سرشتہ حبہا سازند و اگر ازین صلاح نیابد ایارج جالینوس و شبا دریطوس و شرو دلیطوس بتدریج دہند و بعد آن تریاق کبیر بدہند و غرغرہ بایارج و عاقرقرحا و خردل سازند و غذا نخود آب بہ کبوتر بچہ در پرواز آمدہ و کنجشک و قبرہ باشد و شربت عسل با فاویہ ساختہ و خندیقون و شراب ریحانی بمقداریکہ ذہن او متغیر نگرداند یا نبید زبیبی و عسلی بنوشانند و چون مرض بانحطاط آید در حمام داخل کنند و روغن بلسان یا روغن قسط یا روغن ناردین ہر چہ حاضر باشد و در ان اندک جندبیدستر و عاقرقرحا حل کردہ باشند بر سر بمالند و باید کہ از دادن این معجونات در اوقات شدید الحرارۃ و بلدان حارہ اجتناب و حذر کنند و کسیکہ در بدن او حرارتے ظاہر شود در ان جودت تمیز بعمل آرند طبری گوید کہ سکتہ حادث از خلط بلغمی لزج عسر الانحلال منقسم بدو قسم است یکی آنکہ سکوت غلیظ کند شبیہ بغطیط نائم و کسیکہ از سکتہ غطیط کند و در دہن او کف آید البتہ خلاصی نیابد دوم آنکہ با وی غطیط نبود و تنفس و حرکت شرائین در بدن ظاہر نباشد و مثل میت بود و اکثر این قاتل و کمتر آن عسر باشد و علاج نوع اول انیست کہ خرقہ بآبیکہ در ان صبر و افسنتین تر کردہ باشند آغشتہ بر سیاہ بپیچید بنہجی کہ ممکن باشد در دہن انداختہ تا قعر حلق رسانند و حرکت دہند و اندک ایارج بحنک بمالند تا قی بحرکت آید و بہ حقنہ حادہ کہ در ان سکبینج و جاوشیر و قنہ و جندبیدستر و فرفیون اندک از آنہا باشد بعمل آرند و اگر این ہر دو علاج فائدہ نکند سعوط بروغن کہ در ان فرفیون و جاوشیر پختہ باشند بکار برند و اگرچہ در سعوط خطر است ازآنکہ اگر این اثر نکند امید صحت او نباید داشت و علاج نوع ثانی از اطبائے ہمین است و در ان اینقدر زیادہ نمایند کہ آئینہ گرم کنند و بر سر کلاہ نمد نہادہ بران آئینہ گرم گذارند تا نمد و دماغ ازان گرم گردد و ایارج مخلول بآب افسنتین در حلق ریزند و ساقین او محکم بہ بندند و در بینی او فتیلہ ملوث بجاوشیر و جندبیدستر و مشک نہند و نطول روغن نرگسی سی درم فرفیون سہ درم نیم گرم بر یافوخ و شیدین بر ریزند و در ہر دو گوش و فتیلہ ملوث باین روغن نہند و یکبار بآب گرم نیز بار دیگر بحقنہ ماہی حادہ کہ مذکور شد حقنہ نمایند و چون سکتہ منحل شود و اثر خنا ظاہر گردد و لزوم اغذیہ گرم مثل کبوتر بچہ در پرواز آمدہ و مطبوخ نخود سیاہ و قرطم و زیت رکابی نمایند و در ہر ہفتہ یک شربت از حب افسنتین یا حب شیطرج یا حب سکبینج یا حب اصطمخیقون کبیر بخورانند و در ہر چہل روز حقنہ حادہ بعمل آرند و باین حقنہ و حب لزوم تناول ایارجات بمقدار دو اجب مثل شرودلیطوس و ارکاغانیس کنند و در ہر فصل از دو فصل سال ایارج لوغاذیا با آب ہلیلہ سیاہ و افسنتین و قنطوریون بخورانند بعد ازان تریاق کبیر مجرب بقدر یک درم نیم دفعہ در سہ روز تو بدہند باین طریق کہ قسط تلخ و عود و وج ہر دو در شراب کہنہ بجوشانند و تریاق در دو انگشت مضمضہ دادہ دو سہ جرعہ ازان شراب بنوشانند و در غذا ماہی او ازعادت تاخیر نمایند تا آنکہ گرسنگی صعبت ظاہر شود بعدہ آبیکہ در ان شبت و عسل و نمک بسیار جوشانیدہ باشند بدہند و در قی کردن کوشش نمایند بہر آنکہ اگر بعد امتلائے ازمعدہ و ظہور گرسنگی قی کنانند خلطے بلغمی بر آید کہ ازان بسبب غلظ و لزوجت و فساد رنگہ آن تعجب کنند و بر پشت و سائر اعضاء روغنہائے گرم بمالند و تدبیر مفلوجین در غذا و دوا کنند و در تدبیر آن تقویت دماغ بادویہ حارۂ محللہ و ہم زیادہ نمایند تا سکتہ عود نکند چہ اگر اعادہ نماید یکبارگی بکشد ایلاقی و جرجانی می نویسند آنجا کہ سبب سکتہ بلغم باشد و خون با وی آمیختہ بود و علامات ہر دو پیدا باشد اول فصد باید کرد پس تدبیر حقنہ قوی و شیاف مشغول باید شد و در شیاف جاوشیر و سکبینج و مقل و اشق و زہرۂ گاو و شحم حنظل داخل کنند و در قی کردن سعی نمایند و اگر سببش بلغم غلیظ لزج باشد امید کمتر بود پس اگر طبیب امید بیند تدبیر استفراغ و انفتاح سدہ و گرم کردن دماغ کند بدین ترتیب کہ اول تنقیہ نمایند بحقنہ تیز و اگر بدانند کہ مریض

طعام غلیظ یا بسیار خوردہ است جہد کنند تا دہن او بکشاید و پر مرغ چرب کردہ با ایارج فیقرا آلودہ بحلق فرو برند پس اگر قی نشود و تہوع و تکرار آنرا فائدہ کند و بعد
بدان دماغ گرم گردد و اگر سر را بروغن سوسن چرب کنند نافع تر باشد بعدہ فقرات گردن و پشت او بروغن گرم بمالند و پای او را بروغن فرفیون و روغن قسط و زعفران
و مانند آن بمالند بعد ازان تسخین رأس و تسعیط چیزی ملطف مفتح کنند و اگر تریاق کبیر و مثرودیطوس باشد یک شربت آن در ماء العسل حل کردہ در حلق او ریزند
و اگر حاضر نباشد معجون سیرینیا و انقردیا و ثلثیا جائز باشد و اگر یک مثقال از سکبینج یا حلتیت یا جندبیدستر در ماء العسل حل کردہ بحلق او فرو ریزند موافق باشد و اگر
مسہل دادن ممکن باشد نافع تر از حب فرفیون نیست صفت آن سکبینج اشق جاوشیر مقل جندبیدستر مقل ہر یک دو درم فرفیون یک درم شحم حنظل دو نیم درم شحم [illegible]
یک مثقال و بعد تنقیہ در آب کوگرد نشانند و در حمام خشک نافع باشد صفت حقنہ جاوشیر شحم حنظل قنطوریون ہر یک نخود اشبت حلبہ سداب انجدان ہر واحد یک شست
سکبینج دو درم بورہ ارمنی ہفت درم روغن بادام تلخ یک اوقیہ انگبین دہ درم زہرہ گاو دو درم ادویہ در یک آثار آب بپزند تا بقدر نیم آثار باز آید صاف کردہ
دہ استار ازان گرفتہ حقنہ کنند اگر زود بیرون آید باز اعادہ آن نمایند تا رطوبت بسیار فرود آرد صفت روغن فرفیون کہ بر مہرہای پشت و گردن بمالند
بگیرند آب سداب کوفتہ فشردہ یک آثار و روغن سوسن دہ استار آمیختہ بآتش نرم بجوشانند تا آب برود و روغن بماند پس قسط و عاقرقرحا و جندبیدستر
ہر یک سہ درم جاوشیر و بارزد و فرفیون ہر یک مثقال سائیدہ در روغن گرم آمیزند و حل کنند و اگر روغن لبان حاضر باشد سہ درم بادی بیامیزند و الا زیت
اگرچہ ضعیف است بدل آن کنند و گرم کردہ بکار برند صفت روغن قسط بگیرند اہل اذخر اسنج سنبل ہر یک دہ درم قسط سی درم در یک نیم آثار آب
بپزند تا آب سرخ شود پس صاف نمودہ روغن زیت یا دو آثار انداختہ باز بپزند تا آب بسوزد و دران آن زمان جندبیدستر دو مثقال فرفیون حل کردہ بکار برند صفت روغن
انقیل بگیرند عنصل ترہ چہار اوقیہ در روغن زیت یک آثار بپزند تا مہرا شود و اگر عاقرقرحا جندبیدستر خردل قسط فرفیون مشک داخل کنند قوی تر باشد
و نطول کہ بر سر و فقار پشت و گردن ریزند اجزای آن ہمانست کہ در قول شیخ گذشت لیکن سداب و بابونہ نیز داخل است تدبیر تسخین دماغ بصفحہ آہنی گرم
کردہ تا آنکہ موی سر بسوزد و نیز سابق مسطور شدہ طلای سر [illegible] کہ در قول شیخ گذشت گرم کردہ نیز دماغ را گرم کند اگر اجزای کماد کہ در قول شیخ گذشت
در صرہ بستہ گرم کردہ بر سر نہند نیک باشد و سعوط زہرہ کلنگ با آب سداب یا آب مرزنجوش یا جندبیدستر سودہ بماء العسل حل کردہ سود دارد و بارزد و جندبیدستر
بویانند صفت حبی کہ معروف بحب بیمارستان است بگیرند جندبیدستر نیم درم شحم حنظل انگی و نیم فرفیون یک انگ ایارج فیقرا یک درم این جملہ یک شربت است
محمد بن زکریا گوید حلتیت را در سکتہ و فالج و لقوہ سخت سود مند یافتم و ہیچ چیز برابر آن نیست بدن را گرم کند و تپ آرد و اخلاط را بگدازد و بامداد و شبانگاہ مقدار یک باقلا
در شربت عسل یا ماء العسل حل کردہ بدہند و حاصل در علاج این مرض آنست کہ این ترتیب مذکور مرعی دارند و نخست [illegible] تنقیہ کنند استعمال سعوط و روغن و نطول
روا نباشد و اول روغن ضعیف تر استعمال نمایند مثل روغن سداب ساذج و روغن سوسن کہ دران مسک حل کردہ باشند اگر ازین انتفاع نیابند قوی تر ازان بکار برند و در روغن
موم [illegible] بر موضع مدت بسیار باقی ماند و ہرگاہ بہوش آید [illegible] و چہار روز ہمین تدبیر از نطول و سعوط و مالش روغن کنند و از حبہای مذکور و در ہر ہفتہ یک شربت
بدہند یا حقنہ کنند و غذا نخود آب دہند یا شوربای گنجشک یا کبوتر بچہ نخود و شبت و دارچینی و صعتر پختہ و اگر بانان انجیر و مویز منقی بخورند موافق باشد و بعد ہفت و چہار
روز ہر صبح روغن بیدانجیر با ماء الاصول بنوشند و ہر ہفتہ ایارج فیقرا و ایارج کبار چون ایارج لوغاذیا و ایارج روفس و جالینوس و مانند آن بکار برند و باقی بعلاج فالج
معالجہ نمایند ابن الیاس و خجندی می نویسند کہ در ابتدای سکتہ استعمال قی و نفوخ و بخور و طلا و ضماد گرم و حقنہ حادہ نمایند و ہر یک ازان بطریق مذکور شد و بعدہ
ہر صبح جلاب از انیسون و بادیان و گاؤزبان ہر یک سہ درم و گلقند عسلی دہ درم بنوشانند و غذا مزورہ نخود آب بشیرہ حب قرطم و لحوم گنجشک و کبوتر و تیہو با فلفل و دارچینی
دہند و بعد نضج برای تنقیہ دماغ حب ایارج یا حب لوغاذیا در ہر ہفتہ یکبار یا دو بار بحسب قوت و امکان دہند و سعوط زہرہ کلنگ با آب مرزنجوش بکار برند و این علاج
ایشان تا آنگاہ است کہ از سکتہ چہار روز تجاوز کردہ باشد و چون ازین علت صحت یابند ابدیست کہ در علاج بالقوہ بسبب کثرت مادہ و قلت آن [illegible] و حق آنست
کہ این مرض [illegible] الموت است و علاجش صعب بود و مرضی شدید تر ازین نیست و بعض اوقات معالجین کبار جور رانند انطاکی گوید کہ بدایت ہر چیز حلق و مفتح از کمید و [illegible]
و روغن با شیای حادہ حتی کہ کمید بنان خرقہ باید کرد و بعدہ [illegible] ہای حادہ بر [illegible] مادہ ثقل بکار برند و طلای بدن علی الدوام نکو گردد و سر کہ [illegible] و روغن

زنبق و بلادری سر بجهانند بعده سر و شونیز کنند و بشکل گهواره حرکت دهند و هر روز این سعوط محلول در روغن گاو بحلق آن ریزند فلفل کندش جاوشیر هر واحد سه حبه و شونیز خردل مرزنجوش فلفل هر واحد دو حبه و اشق شکسه هر واحد نیم حبه در آب کرفس سرشته لقدر نخود حبها سازند و چون افاقه شود در روغن بمالند و باسفیدباجات غذا سازند و تریاق یا شرو دیلیوس و بهند و تریاق الذهب مجربست آب بادیان انیسون و زیره و اگر تریاقات مذکوره میسر نشود جلنجبین بر بهند و بعد دو هفته ماءالاصول بروغن بید انجیر و شکر بنوشانند و ایارج جالینوس یا لوغاذیا و بهند و این روغن در علاج این و سائر امراض بارده مجربست و معروف بروغن مبارک است ثوم شامی یکیا وقیه حلبه شونیز هر واحد نیم اوقیه جند بید ستر میعه فلفل سفید و سیاه هر واحد سه درم همه را در سه چندان زیت بسایند و بالتقطیر نمایند و مخفی او نمایند که مجربست بهر نحو که خواهند استعمال نمایند و همچنین روغن بان کلبقیت است و این چون از مختارات مجربست فلفل سفید و سیاه و دارفلفل و ارجیلی آمله هر واحد ده درم تخم کرفس عاقرقرحا افیون مصطکی مغز حب الصنوبر هر واحد پنج درم جند بید ستر شحم حنظل هر واحد سه درم بسه چندان عسل بسرشند شربتی از آن سه درم

علاج سکتهٔ دموی و سوداوی

در دموی بر رودی تمام فصد سر رو از هر دو دست نمایند و خون زیاده گیرند که فی الحال افاقه حاصل شود و اگر حاجت بینند بعد رگهای گردن صافن نیز بکشایند پس حجامت ساقین و بعده رگ پیشانی نمایند و بعده هر دو ساق و بازو بعصابه محکم ببندند و کف پا بزور بمالند و اصل السوس جوشانیده صاف نموده شربت لیمون یا ترنجبین یا عرق گاوزبان داخل کرده در حلق بچکانند و ملینی بقدر حاجت بحقنه متوسط بعده بحقنه حاد و علوق نمایند و چون بهوش آید غرغره سکنجبین و آب گرم کنانند و بهر تنقیه دماغ حب نفشه دهند و بعد از تنقیه مفرحات معتدل استعمال کنند و ایضا برای تقویت سر روغن گل و روغن بابونه و سرکه بر سر بمالند و شمومات بارد مقوی دماغ مثل صندل گلاب و سرکه ببویند و سکنجبین بنوشند و در آخر برای منع غلظت خون گلقند در عرق بادیان و گلاب و عرق گاوزبان یا در آب طبیخ عود و مصطگی حل کرده و شربت بزوری و جوارش مصطگی جوارش زنجبیل مکرر استعمال نمایند و اعاده حقنه کنند اگر حاجت بسوی آن باشد و بعد کشادن سکته بتلطیف تدبیر کوشند و بر جلاب ماءالشعیر رقیق یا مزوره بنوباش بمغز بادام قناعت ورزند و بتدریج نخوداب و شوربا گوشت مرغ و تیهو و دراج دهند صاحب اقتباس گوید که بعد افاقه مریض را نشاسته حب بنفشه وقت شب بعرق شاهتره بخورانند و صبح مطبوخ شاهتره و عنب الثعلب و بنفشه و گل سرخ هر یک هفت ماشه مویز منقی دو تولهٔ خوبانی پنج عدد شب در عرق شاهتره و عنب الثعلب هر یک پاو آثار خیسانید صبح جوش کرده مالیده صاف نموده مغز خیار شنبر شش تولهٔ ترنجبین شیرخشت گلقند هر یک سه تولهٔ مالیده باز صاف کرده شربت بنفشه چهار تولهٔ شربت ورد مکرر یا نیلوفر دو تولهٔ اضافه نموده روغن بادام هفت ماشه داخل کرده بنوشند و بجای آب بر گلاب عرق شاهتره اکتفا کنند و وقت دوپهر نخوداب بنوباش دهند و وقت شام شله بنوباشی که در شوربای بچهٔ مرغ ساخته باشند خورانند و صبح تبرید از گل گاوزبان پرسیاوشان اصل السوس حب کاکنج هر یک هفت ماشه در عرق مکوه و شاهتره و گاوزبان هر یک شش تولهٔ جوش کنند که بنیم آید مالیده صاف نموده شربت بنفشه یا گاوزبان چهار تولهٔ داخل کرده تخم خرفه تخم کشوث هر یک هفت ماشه پاشیده بنوشانند و غذا بدستور همین نمط چهار پنج مسهل داده بعد از آخر بعمل آرند و شیخ بو علی در سکتهٔ دموی ههاوقت فصد قیفال از هر دو دست کرده خون قریب سه پاو گرفته امر بمالیدن همه بدن بروغن مبارک کردم و گفتم که دوالی بحجم دو انگشت در عرض و یک درعه در طول از حریر گاومیش ساخته بروغن مبارک و یا بروغن فرفیون چرب نموده بر سر بسیار زنند و سویق جند را در آب گل بیدانگلاب حل کرده ببویانند چنانچه بهمین تدبیر تا بوقت عصر بیمار بهوش آمد پس تنقیه بدان کردم طبری گوید که علاج سکتهٔ دموی اولا فصد است پس غرغره پس حقنه پس حبوب پس تمریخ و در بلدهٔ دهلی معالجه صاحب سکتهٔ دموی بفصد کردم و باز رگ سعی بکشاد و بعد آن اثر خطا ظاهر نشد زیرا که فضول سخون مشابک بوده خون با وجود فساد کیفیت کثیر الکمیت بود از حمل آن قوی ضعیف شده بود پس هرگاه فصد کرده شد همه فضول با خون منحل گردید و دماغ او پاک شد و آنچه اندکی از ان باقی بود استفراغ آن بحقنه و حب و تمریخ دو سه آن کردم و در سکتهٔ سوداوی اولا فصد باسلیق بعده حقنه معتدل مخرج سودا استعمال کنند و بعد افاقه بعلاج صرع سوداوی رجوع کنند و از چیزهای بسیار گرم و تیز حذر نمایند و اگر مرکب از سودا و بلغم باشد اول فصد صافن یا باسلیق و یا ابطی مناسب بود پس حقنه های معتدله یا سائر تدابیر سکتهٔ بلغمی و دموی آنچه در علاج صرع سوداوی گفته شد بعمل آرند

علاج سکتهٔ ضربی و سقطی

آنچه در علاج امراض دماغی که از ضربه سکته افتد مذکور شد بکار برند و ایضا اول فصد سر رو کشایند و حقنه های مناسبه بکار برند و در تسخین دماغ و ترقیق و تلطیف ماده بیشتر

کوشند و بستن اطراف نیز و مالیدن دست و پا و بر سر در دفع بیہوشی اثری عظیم دارد و دیگر تدابیر مستغنی میسازد کذا فی الشرح الکاملۃ و این فقیر تجربہ نموده و کوفتن پای او در نعلین چوبی یا دوالی چرم بر کف دست و پا و بر سر در دفع بیہوشی اثری عظیم دارد و دیگر تدابیر متصل از خود دور ہی نمایاشند پس باقی تدابیر مذکوره و در علاج امراض دماغی ضربی و سقطی مع رعایت تپ بعمل آرند و ایضاً بعد فصد جنبانیدن بعض و درقالین نیز انداختہ یک بار متصل از خود و زرد چوب و مغاث ہندی و اسطوخودوس و مصطگی ہر یک نہ ماشہ و جند بیدستر یا بدل آن راوند طویل ہفت ماشہ و دال نخود ماش شیر سوده یک نیم تولہ و روغن گل وزنی تا بہر واحد یک نیم تولہ آمیختہ بر ہمہ سر ضماد نموده کلاه نمد نو بالائیش گذاشتن و بعد فتیلہ از پارچہ بافتہ کبود رنگ ساختہ آمیختہ بروغن گل آمیختہ بدان آلوده از آتش افروختہ و بیش بینی داشتہ دود آن بدماغ رسانیدن در سکتۂ ضربی ہمان روز صحت می بخشد و شخصے از مرکب افتاده و ساکتہ شد حکیم علوی خان امر کردند کہ سر او را برہنہ ساختہ تازیانہ بسیار باید بی فاصلہ تا یک ساعت نجومی بعده رگ ہفت اندام زده خون بقدر دو نیم پاؤ باید گرفت و بفاصلہ دو سہ روز رگ پیشانی کشایند ہمچنین کردند پس اندکی بہوش آمد و دہن بکشاد و گفتند کہ از جند بیدستر و جدوار خطائی ہر واحد یک ماشہ مصطگی دو ماشہ سوده در روغن بادام تلخ یک نیم تولہ آمیختہ و جور کنند در یکروز صحت حاصل شد بدون علاجی دیگر و مالیدن دست و پا و تیختی و در دن شتہا بسیار بر سر و ہمہ بدن تا یک پاس و بعد فصد قیفال کشادن از ہر دو دست و افزودن چہار تو ده انگشت چوب تمر ہندی گرد و مریض بعد بہوش آمدن صبر ہفت تولہ گل بنفشہ و گل عاشقانہ تازه ہر یک سہ تولہ و روغن زنبق پنج تولہ آمیختہ سرا بروغن بید انجیر چرب کرده ضماد ساختہ کلاه نمد بر سر پوشانیده باز شتہا بر تمام بدن و سر بتور زدن و حقنہ حاده علوی خان بتکرار سہ چہار بار بعمل آورد و درون صحت مینماید و حکیم کبیر علی خان شخصی را کہ از شتر افتاده و سکتہ پیدا کرده بود امر کردند کہ تازیانہ چوب سبز دو صد بر سر و ش او برہنہ ساختہ زنند چنانچہ نوبت بضرب بست و پنج رسیدی کہ بہوش آمدی باز بدستور رسیدی ہمچنین حال تا ہفت ہشت روز میداشت و در دو روز نہم حالت مذکور موقوف شد پس جند بیدستر یکماشہ زنجبیل یک نیم ماشہ زراوند طویل دو ماشہ سوده در عسل یک نیم تولہ آمیختہ لیسانیدند و بالائیش ماء العسل نوشانیدند و بجای آب ماء العسل اکتفا کردند و غذا صبعین سفیده بیضہ نیم برشت بانان تنوری مقرر داشتند در روز سوم از ین تدبیر صحت یافت لیکن لکنت بان باقی بود پس روزی ہفت ہشت بار ذرلوک زنجبیل عاقرقرحا فلفل سفید دار شیشعان نمک طعام ہر یک یکتولہ بر زبان مالیدند پس صحت کلی یافت

علاج سکتۂ بخاری

کہ از بخارات فاسده یا عفن و بائی و کیفیت ردی افتد آنچہ در علاج امراض دماغی بخاری و شرابی گذشت بعمل آرند و ایضاً در بخارات سمیہ فاسده و ظلمیہ و منسوبہ اول رگ صافن کشایند و یا عرق النسا کشایند و حقنہ حاده ذی تریاقیت بعمل آرند و از سرکہ ثومی و بصلی و شراب ریحانی ہر واحد یکتولہ ثلثیت در نفت و سکبینج و جاوشیر ہر یک سہ ماشہ آب برگ گندنا و پیاز ہر یک یک نیم تولہ تخلیہ سازند و اندکی از ین در بینی چکانند کہ بہوش آید پس مطبوخ پوست خیار شنبر و یا شکوفہ شاہتره اضافہ خیار شنبر و ترنجبین و گلقند تلیین طبع نمایند و غذا قلیہ زردکی و شلجمی و جوجہ مرغ کہ در آن ترمس و یا نخود سیاه افتاده باشد بنان خشکار تنوری دہند و بجای آب بر ماء العسل از عرق اشترغار و بادیان ساختہ قناعت کنند و در ہر دو صورت پس از افاقت جہت دفع ماده باقی مباشرت مناسب باشد و جہت تعدیل مزاج و منع صعود بخارات دواء المسک جدواری علوی خان با عرق بہار کونین داما و در بخارات عفنہ و بائیہ حقنہ از شراب کہنہ و سرکہ کہنہ ہر دو برابر عرق بہار نارنج نصف ہر دو و نمک طعام دو شست و مقل ازرق سہ تولہ در روزی چہار پنج بار بعمل آرند و وقت شام حقنہ از گل ارمنی ہفت تولہ و شراب لوز ده تولہ و گل مختوم دو تولہ و ماء العسل ساده یک نیم پاؤ ساختہ بکار برند تا بہوش آید پس ادویہ تریاقیہ مانند جند بیدستر و جدوار خطائی ہر یک یکماشہ در دواء المسک تلخ ہفت ماشہ بلیسانند و بدرقہ عرق بہار نارنج و کیوڑه ہر یک پنج تولہ و وقت شام شربت کیوڑه چہار تولہ در ہر دو عرق مذکور و غذا پلاؤ مرغ و فاختہ و نان تنوری یا شوربای آنہا دہند و اگر حاجت تنقیہ باشد پس حب قوقایا و افاویہ و ایارج علوی خان و شربت کمرسانی و خیار شنبر و گلقند کنند بکرات و مرات بعده جہت تعدیل و تقویت تریاق الذہب بشراب ممزوج و شربت یاقوت علوی خان و عرق عنبر حکیم بقاخان استعمال نمایند و بجای آب بر ماء العسل کہ از عرق بہار کرنہ و گلاب ساختہ باشند اکتفا نمایند فائده در سکتہ کہ از رسیدن سردی بدماغ باشد ہر چہ در علاج امراض دماغی بارد گذشت بعمل آرند و دیگر سر از سعوطات و ضمادات و کمادات وغیره کہ در سکتۂ بلغمی گذشت استعمال کنند پس معاجین گرم مقوی دماغ خورانند و آنچہ از ورم حار و بارد دماغ افتد امراض دماغی ورمی بعلاج سرسام بلغمی و تقویت دماغ بشربات و لخالخ وغیره متوجہ شوند

جمود

کہ آنرا شخوص و آخذه و مدرکہ نیز گویند و بیونانی قاطوخس و قوطوخوس نامند و معنی آن امساک است و آن مرضی ست کہ دفعۃً واقع شود و حس و حرکت جملہ باطل گردد

بر یک حال بماند مثلاً اگر ایستاده یا نشسته یا خفته یا در کاری مشغول باشد بر همان شکل بماند و بر تحریک چشم و پوشیدن پلک و گردیدن از پهلو به پهلو و تکلم بهیچ وجه قادر نباشد و در حلق او چیزی فرو نرود و بدون تپ و بی کف و تشنج باشد بخلاف الشرغس که بی تپ نمیباشد و صرع که با تشنج و کف دهن میباشد و فرق درین مرض و سبات آنست که درینجا تنفس ممتنع و در اکثر چشم مفتوح و حدوث مرض دفعةً و تنبض لطی و صلب و عدم قدرت تکلم و جواب باشد بخلاف سبات که دران عدم امتناع تنفس و چشم پوشیده و وقوع در استغراق بتدریج بعد خواب ثقیل و نبض لین و امکان تکلم و جواب بتکلف میباشد و فرق در جمود و سکته آنکه در حلق جمود چیزی داخل نتوان کرد و مخصوص بوضعی نبود و بخلاف سکوت که بر پشت افتاده باشد بالجمله سبب این مرض سده است که در بطن مؤخر دماغ از خلط بارد یابس غلیظ سوداوی افتد و بسبب مشارکت آفت بجمیع اجزای دماغ رسد و گاهی از خوردن میوه های سرد خام و نوشیدن آب سرد برف و غسل آب بسیار سرد حادث شود

علاج اگر آثار غلبه خون ظاهر بود و قوت و سن و فصل مساعدت کند فصد سر رو کنند یا حجامت ساقین نمایند و الاشیاف گرم و حقنه مخرج سودا دو سه بار استعمال نمایند و در حقنه رعایت مزاج مریض مرعی دارند مثلاً اگر قوی مزاج باشد از افتیمون و بسفایج و هلیله کابلی و غاریقون و شحم حنظل و مانند آن مرتب سازند و الا از آب سبوس گندم و آب چقندر و خطمی یک رطل و روغن کنجد ده درهم و بوره ارمنی یک درم و شحم حنظل یک نیم دانگ و شکر سرخ پانزده درم بعمل آرند و جندبیدستر و فرفیون در روغن زنبق آمیخته بر سر طلا سازند و ایضاً قبل از افاقه و بعد آن بابونه و زوفای خشک و اکلیل الملک و شبت با سرکه و عسل آمیخته بر مؤخر سر ضماد کردن مفید است و روغنهای گرم چون روغن خیری و سداب و مرزنجوش قدری جندبیدستر آمیخته بر مؤخر سر مالند و ریاحین حار مثل یاسمین و نسرین و غالیه و مشک بو یانند و داغ بر پس سر نهادن مجرب رازی است و تدبیر سکته و سبات و تسخین نبارد و ثار بر او ان نمایند و بعلاج امراض دماغی بارد و صداع بارد پردازند و بعد از افاقه منضج سودا دهند و یا مطبوخ بادرنجبویه سه درم و افتیمون ده درم و گلقند عسلی ده درم هر صبح بیاشامند و چون در قاروره نضج ظاهر گردد مسهل سودا و حب افتیمون دهند و یا مطبوخ که دران افتیمون و غاریقون و بسفایج و اسطوخودوس باشد و حب قوقایا و یا حب اصطمخیقون که از تربد و حب النیل و ایارج فیقرا و شحم حنظل و غاریقون و افتیمون و نمک هندی هر یک بقدر حاجت گرفته ساخته باشند بدهند و گویند که ماء الجبن مع سفوف سودا نیز مفید است و اگر مریض ضعیف باشد بحقنه لینه اقتصار ورزند و اشربه و اغذیه گرم و تر بکار برند و پس سر با موم روغن خیری آرند و غذا نخود آب گوشت دراج و تیهو با شیره تر طلم سازند و در انحطاط مرض گلقند عسلی بدهند و بجای آب بر بار العسل اکتفا نمایند و آنجا که از استعمال مسخنات بیخوابی عارض شود سر را بشیر زنان و روغن بنفشه یا روغن گل یا کدو یا نیلوفر یا بادام تر دارند و ایضاً ادهان مذکوره در بینی چکانند و بر کف دست و پا و ران و خصیتین بمالند و از بابونه و شبت و اکلیل الملک و بنفشه و گل سرخ و تخم کاهو و پوست خشخاش و تخم آن بر سر نطول سازند و غذا شوربای چوزه مرغ با نخود و شیره بادام و مالیدن روغن شبت یا روغن خیری در حمام بر بدن سودمند است و از اغذیه مولد سودا پرهیز کنند

بقول بعضی اگر این مرض از بخار بلغمی باشد بادویه سبات علاج کنند و روغن لبوب سبعه حار لطوخاً و سعوطاً در تقویت دماغ بارد قوت عظیم دارد و سعوط مکیت خوشبو محلول در روغن مذکور هنگام قوت برودت نیز نافع است سویدی گوید که در جمود ضماد بابونه آب پخته و نطول بطبیخ شبت یا اکلیل الملک و شرب و ضماد غاریقون یا بلیلج یا اسطوخودوس و شرب بلیله یا شحم حنظل یا سنای مکی یا زنجبیل و شم انفاس که و تران و شرب و شم حاشا و شم و ضماد سنبل الطیب و شم برگ فلفل سوده در پارچه بسته مدام و نفوخ آن در بینی مثل غبار سائیده نافع است و اگر بابونه اکلیل الملک شبت مرزنجوش سائیده و آب و روغن بنفشه پخته نیم گرم ضماد کنند بسرعت شفا بخشد و غذا چوزه مرغ و دراج و پاچه حملان و اعضای او بریان پخته و زرده بیضه نیم برشت مفید و ضماد فرفیون یک درم در روغن زنبق ده درم گداخته بر سر و شرب و ضماد حب بلسان در جمود بلغمی و شرب افتیمون در جمود سوداوی سودمند است و اگر با جمود سهر باشد مرزنجوش سبز و گل بنفشه پخته و بر سر ضماد کنند

مؤلف اقتباس مینویسد که اول حقنه حاده علوی خان بعمل آرند و یا این شیاف بکار برند مغز تخم بیده انجیر سه توله صابون پنج توله در طبیخ افتیمون و خربق سیاه شکر سرخ نه توله و زهره گاو و زهر دو سه توله و سکبینج و سقمونیا هر یک یکنیم توله و روغن زیت دو توله بعد از ان محجمه بی شرط بر ساقها نهادن عضلها و صدغین و عصبهای پشت و میان انگشت شهادت و ابهام و سخت گرفتن و مالیدن دست و پای و محکم فشردن و گوشها کشیدن و عضلهای بغل و کف پای او را گرفته رنجانیدن و بدستور همه بدن را مالیدن بشدت تمام نرود تر آگاه میسازد و بسبب جذب ماده و تحریک روح حساسه بوهای تیز همین اثر دارد و پس از آگاهیدن جهت تنقیه سودا حب

لاجورد و علوی خان و ایارج فیقرا و حب غاریقون الیشان یا مطبوخ افتیمون اهلیلجی ممدوح الیه بدهند و پس از حصول تنقیه بهر تعدیل مزاج معجون نجاح داطریفل افتیمون علوی خانی
خورانند و غذا شوربای مرغ بنان خشکار دهند و بجای آب ماء العسل که بگلاب ساخته باشند بنوشانند و از هر چه سردی افزاید و خشکی فزاید بر حذر دارند محشی بشرح اسباب
نوشته باید که بر فقار صلب از گردن تا عصعص اندک روغن بلسان و روغن بید انجیر و قدری بوره ارمنی و شکر و عسل مخلوط کرده ضماد کنند و حکیم پادشاه سیری را
دیدم که معالج او علاج بدادن تبرید میکرد بجهت آنکه مریض بر تکلم قادر نبود و معالج او گمان کرد که این از یبوست و از حرارت یبوست و چون دانستم که مرض او جمود
معالج او را از دادن تبرید منع کردم و باستعمال تسخین و نوشانیدن مسهلات امر نمودم لیکن قول من عمل نکرد و در چند روز مرض زیاده شد و لسکته انجامید مریض
هلاک گردید طبری گوید که حقنه بعمل آرند و مرسه درم صبر نیم درم جندبیدستر سنبل الطیب کندر یک درم سائیده آرد کرسنه سی درم آمیخته بروغن قسط و نار دین یا روغن
بلسان داخل کرده در آب و اندکی سرکه کهنه سرشته بر فقار پشت از کتفین تا عصعص ضماد نمایند و روغن سوسن یا روغن ناردین بر همه بدن بمالند و تفریق سر
بروغن غار نیمگرم کنند و هر وقت مشک و جندبیدستر بو یانند و چیزی خوشبو متوسط الحرارة و بخورین طلا نمایند و این جمله تدابیر او قتی باستعمال آرند که مزاج علیل گرم از
کثیر متغیر نشود و هر گاه متغیر گردد و صداع در موخر سر بالضرور ظاهر شود و درین صورت فصد رگ پیشانی کشایند و بتعدیل مزاج پردازند تا وقتیکه حرارت مفرط نباشد و
متوسط بود و بهر آنکه اندک حرارت این مرض را تحلیل میسازد چنانچه از تپ حاد گاهی انحلال فالج و تشنج امتلائی میشود و این مرض از امراض مزمنه است که بقیه آن تا مدتی میماند
و حفظا این علت را از جماع بعد صحت تا مدت دراز منع کنند که دران خوف هلاکت است و از آنچه صاحب این مرض را بدان سعوط کنانند زهره کلنگ و جندبیدستر و مشک مفرد و بهم و بدون در
قوت و مزاج علیل و قبل از تنقیه و عود قوت و عقل مریض باستعمال سعوط پرهیز دارند که در ابتدای این مرض خطر دارد و بعد افاقه معجون القرنفل باید داد و استعمال غرغره مویزج و عاقرقرحا اگر ممکن باشد نافع است

امراض عصب

و آن ده مرض است یعنی استرخا و فالج و تشنج و تمدد و کزاز و لقوه و رعشه و ارتعاد و خدر و اختلاج و اسباب این امراض اصناف امراض ثلثه یعنی مزاجیه و آلیه و تفرق اتصال
میباشد و اورام نیز موجب امراض عصب میگردد و در افعال طبیعیه و حاسیه و محرکه او آفت ظاهر میشود و حرکات عنیفه او را پیدا کردن امراض عصب دخل عظیم است
ذوق از غیر آن حرکات عنیفه مثل پیچیدن بر پیاست و بر داشتن چیزی گران و جز آن هر چه دران تمدید قوی یا فشردگی باشد و در احوال اعصاب استدلال از
افعال حس و حرکت و از لمس در لین و صلابت و از مشارکت دماغ و فقرات و از ادویه مثلا گاه بتواتر اعضا و گاهی تشنج آنها و مواد مختص بعصب میباشند اکثر علما تا سیکه از آن
بمعرفت احوال دماغ پی میبرند بیشتر آنها از ضرر افعال و از لمس است در گرمی و سردی و سختی و نرمی و خشونت و ملاست که در جلد پیدا نیست شود و از اقسام سوء مزاج که اکثر حادث
امراض عصب میگردد برودت و یبوست ساده یا مادی بلغمی و دموی میباشد پس هنگام تشخیص سبب بجز از امراض عصبی تر و سافج و مادی چنان کنند که اگر مرض تدریج تدارک از سوء مزاج
سافج بود و اگر دفعة واقع شود مادی باشد و در سوء مزاج رطب یا یابس چنان تمیز نمایند که عضو را وقت روغن بمالند اگر زودی خشک کند مرض تدریج افتد پس شناسند سبب مرض او سوء مزاج
یابس باشد اگر عضو بسخونت غریبه گرم نشده باشد و الا رطب فرق در بلغمی و دموی از برودت و حرارت لمس و دیگر علامات محققه هر یکی در تشخیص امراض این ما گفته شد باید کرد تشخیص
و تدبیر امراض آلیه و اورام عصب در فصل فالج و غیره مسطور گردد و علاج تفرق اتصال عصب در باب جراحات خواهد آمد و در ینجا علاج اقسام سوء مزاج بقلم می آید که تنها باید دانست که در
امراض عصب باستعمال ادویه قویه مستفرغه خواه مبدله در ابتدا تعجیل ننمایند بلکه در آخر بعد چهارم یا هفتم روز و اگر مرض قوی باشد بعد چهار روز بکار برند و اطلیه و عصارات
مستعمله در اصلاح مزاج عصب باید که قوی تر باشند به نسبت دادن بباعث بطور نفوذ آنها در عصب در تنفیذ آنها تفتیح مسام مبالغه نمایند و در علاج اکثر امراض عصبانی
قصد و عنایت طبیعت بطرف موخر دماغ باشد و بعد مبادی عصبی که محرک عضو مریض بود دیگر آنکه این امراض در ردی باشند که در بعض قصد جمیع راس خصوصا مقدم او کنند و جماع
مفرط و خواب بعد امتلا و شرب آب سرد و برف و آب بسیار و شراب کثیر و تازه و سرکه ضار ترین اشیاست باعصاب و همچنین کل حامض و نافخ و مبرد قوی و فصد کثیر مضر است اما
شراب کهنه و اندک کل امراض عصب را نافع گفته اند بجهت تحلیل ماده و تقویت عصب و تسخین آن و موافق ترین آبها برای امراض عصبی آب باران است

علاج امراض عصبی بارد رطب سافج

و آن استرخا و تشنج و رعشه و خدر است هر چه از مطبوخات و مروخات و ضمادات و لطوخات و نطولات حاره که در علاج امراض دماغی بارد سافج گذشت بعمل آرند

وخصوصاً آنچه که در ان هیئت باشد یا روغن بود بسبب لبث او زمانه طویل تاثیر قوی مناسب جوہر اعصاب است چه اعصاب بنابر استحصاف جوہر خود قلیل الانفعال از ادویه است و از اینجاست که وردی روغنهای گرم مثل روغن زیت و وردی روغن کتان بسبب طول زمان ملاقات آنها با امراض عصب بارد موافق بود و ملائم باشد و هرگاه شحوم استعمال نمایند باید که پیه درندگان بکار برند و روغن قسط و روغن خسد قوت قوی شدید الاختصاص با عصاب است و از مبدلات که درینجا بدان احتیاج اکثر افتد ادویه مسخنه است مثل ضماد خردل و تافسیا و ضماد زیت و استعمال زیت که در ان ثعلب و فربیون جوشانیده باشند و صمغ صنوبر بسیار نفع دهد و عاقرقرحا مرزنجوش مویزج یکدانگ قیه لطرون خردل یکدرم دو اوقیه فلفل یک درم فربیون یک قیه جند بیدستر چهار وقیه سوده در روغن خام مخلوط نموده ضماد کردن نیز مسخن عصب است و اشیای مسخن و مقوی اعصاب از مشروبات و جوارشی جند بیدستر و مغز حب الصنوبر و دماغ خرگوش بریان است و اسطوخودوس خاصةً تربیت از ان هر روز وزن یک درم است کوفته با شربت عسل سرشته بدهند در یا ضت معتدل و ادهان حار نافع بود و نطولات قوی تر مفید باشد و کثرت اکل سیب بهی انار و انگور مضر عصب است و کذا اطعمه مرطبه شوربای جربه ثرید مضر دارد و قلیه خشک گوشت سرخ در روغن جوز زیت بریان کرده با توابل موافقت

علاج امراض عصبی یابس سانج

و آن تسخیج و تمدد و رعشه و خدر است هرچه در علاج امراض دماغی یابس گذشت بعمل آرند و ماء الشعیر بر روغن بادام یا ماء القرع یا ماء الخیار یا آب انار شیرین یا آب لوز و جلاب بدهند و اگر قدری شراب رقیق ابیض برای تنفیذ بیامیزند نافع باشد و کذلک استحمام و در آب نیم گرم نشستن و بعد حمام مفید است بالطبع تنینا شده در شب قبل خواب لعاب اسپغول جلاب در روغن بادام بدهند و اگر تشنگی باشد شیر تازه یا ماء الجبن ساده بر روغن بادام بنوشانند و آبزن یا نطول از مطبوخ برگ بید و کشک جو و بنفشه و نیلوفر و برگ خطمی و برگ کاهو و کدو و خیار و برگ کنجد و برگ خشخاش و بر چقندر و یا صرف آب کدو یا خیار یا تربوز یا آب بید و مانند آن یا بگلاب که در ان این ادویه پخته باشند بتکرار استعمال نمایند و بعد از ان مالیدن روغنهای مرطب مثل روغن بنفشه و کدو سود مند است و اگر از ین آبها و روغنها و مطبوخات مرطب حب حقنه سازند نفع شدید نماید چنانچه ابن سینا همین عمل میکرده و آبزن از شیر یا روغن کنجد نیم گرم نیز مفید بود و بر مفاصل و منابت اعصاب شیر و روغنها استعمال کنند مع عنایت تر طیب دماغ و از ان عصارات مرطبه سعوط نمایند چنانچه شیر زنان بر روغن نیلوفر و روغن کدو و در بینی و گوش چکانند و شیر خر بر روغن بنفشه آمیخته و یا لعاب اسپغول آن که خرفه بر سر نهند و ایضاً از بنفشه و خطمی آرد جو بلعاب اسپغول و روغن کدو یا شیر زنان آمیخته بر سر و عضو ماؤف ضماد نمایند یا قیروطی مرطب بکار برند و از حرکت و ریاضت و هوای بسیار سرد و بسیار گرم محترز باشند و اغذیه مرطبه بلینه مثل حریره و حریره که از نشاسته در روغن بادام و نبات سفید پخته باشند یا گوشت حلوان یا بچه حلوان با اسفاناخ و روغن بادام یا جوزه مرغ یا ماهی رضراضی بدهند و اگر تب باشد گوشت حلوان مع بقول مرطب مثل کدو و خیار دیا فروره ماش با مغز بادام کدو اسفاناخ و خرفه و برگ بید دهند یا تدبیر مرطب ازانیکه تب و علاج تب ترک کنند

علاج امراض عصبی بلغمی

و آن استرخا و فالج و تشنج و تمدد و لقوه و رعشه و خدر است باید که تا چهار روز عوض آب غذا بر ماء العسل اکتفا نمایند و اگر مریض دوست کند تا هفت روز ماء العسل بحسب مزاج مریض بدهند مثلاً اگر در مزاج مریض برودت زیاده نباشد شهد یک جزو و در هشت جزو یا چهار جزو آب آتش ملایم بجوشانند و کف بر آرند هرگاه سوم حصه بسوزد صاف کرده در شیشه اندازند و بدهند و یا در یک جزو شهد شش جزو آب اندازند چون نصف بماند صاف کرده بدهند و اگر برودت زیاده باشد شهد یک حصه و آب دو حصه بجوشانند چون دو حصه بماند صاف نموده بدهند اگر در ماء العسل بجای آب عرقیات مثل عرق بادیان یا عرق گاوزبان کنند بهتر باشد و اگر قوی تر خواهند دار چینی زنجبیل مصطگی زعفران سنبل قرنفل خولنجان جوز الطیب بیابسه کوفته بقدر حاجت در خرقه بسته در اثنای جوش داخل کنند و اگر حرارت در مزاج بود ماء الشعیر یا جلاب معمول حکیم ذکار الله خان عوض ماء العسل دهند و روز پنجم یا هشتم شوربای کبوتر و موز بهر روغن دهند و روز هشتم منضج بلغم دهند و اگر غلبه برودت محسوس گردد بزور و حشائش مثل انیسون تخم کرفس و کاشم و اذخر فقاح اذخر فطراسالیون و فوتنج سیسالیوس نانخواه فرودانا و اصول مثل بیخ بادیان بیخ کرفس و بیخ اذخر بیخ بهمک حسب حاجت در منضج افزایند و یا ماء البزور یا ماء الاصول سکنجبین دهند و گاهی منضج از اصل السوس با دیان اسطوخودوس بیخ بادیان انیسون تخم کرفس عود صلیب فقاح اذخر گاوزبان هر یک چهار ماشه گلقند عسلی چهار توله مطبوخ کرده میدهند و اگر حرارت لاحق باشد انیسون تخم کرفس طرح ساخته گل بنفشه عنب الثعلب هر یک چهار ماشه و تخم کاسنی تا دو توله زیاده میکنند و اگر حرارت زیاده تر باشد بادیان و فقاح اذخر حذف کرده تخم خیارین می افزایند و در آخر مویز منقی بستانه سیاوشان چهار ماشه اضافه می سازند بالجمله اگر مزاج اصلی حار باشد و یا تب داشته باشد ادویه بارده مثل بنفشه و نیلوفر و کاسنی خیارین خصوصاً در منضجات برای اصلاح دهند و اصول نهند که بعض از اند

تا لضعف طبیعت منجر نگردد و گل سرخ گل نیلوفر وغیرہ خشخاش پاردہ برای اعانت ادویہ مسہلہ و اصلاح و رعایت مزاج حار اصلی در مسہل نیز مید ہند بنا بر ضرورت احتیاط باید داد و گر
کار بشیرجات نمی کشند لیکن بتامل فہمیدہ بدہند و اگر مزاج اصلی حار نباشد و یا تپ نباشد اصلا و مطلقا نباید داد کہ مضرت از نہ غذا در اثنای منضج بدستور شوربای مذکور و اگر کافی نباشد شوربای
دو کبوتر بسازند و بخوردن گوشت او امر کنند بعدہ در شوربا چوب چینی مراول بقدر سہ تولہ انداز نہ بیش یادہ کنند مثل نخود و موٹھ و قرطم و اندک تاغفل و دارچینی بعد از آن برنج داخل نمایند
و در مزاج حار شوربای شکار و یا بیرہ با باز یرچارہ بدہند و کبوتر ندہند کہ محرق خون است و درین امراض بعد از ماء العسل یعنی بعد از روز چہارم یا ہفتم یا چہاردہم بجای آن عرق بادیان و گاؤزبان
میدادہ باشند و اگر مزاج سردی غالب باشد عرق اذخر و دارچینی عاقرقرحا نیز بدہند اما اگر مزاج حار متحمل ماء العسل نباشد یا تپ عارض شود از اول در استعمال عرق عنب الثعلب آب مکوہ با
مضایقہ ندارد و بعد از ان در نضج نیز مسہل بلغم دہند و یا در منضج مذکور غاریقون سہ ماشہ تربد مجوف شش ماشہ برگ سنا مکی یک تولہ افتیمون چہار ماشہ مغز فلوس شش تولہ شیرہ مغز
بادام شش دانہ افزودہ مسہل دہند و اگر محل خرب نگرد و بسفائج شش ماشہ افتیمون چہار ماشہ حب النیل چہار ماشہ زیادہ سازند و در یوم الراحۃ بجای مسہل بلغم معمول بیخ اسطوخودوس با
کنوچہ گاؤزبان ہر یک چہار ماشہ جوشانیدہ گلقند دو تولہ حل کردہ تخم ریحان پاشیدہ بدہند و اگر حرارت محسوس شود گاؤزبان خطمی خبازی عنب الثعلب ہر یک چہار ماشہ جوشانیدہ با شربت
بنفشہ دہند و اگر حرارت زیادہ بود بہدانہ نیز داخل کنند خواہ لعاب و یا شربت اسطوخودوس دو تولہ و تخم خشخاش چہار ماشہ پاشیدہ بدہند و بعدہ مسہل از منضجات دادہ حب ایارج یا حب صبر
تنقیہ نمایند و بہتر آنست کہ در میان کل دو یا سہ مسہل استعمال منضجات کنند یعنی نضج دہند پس استفراغ دادہ نمایند و باز اعادہ منضجات کنند پس مسہل استعمال نمایند و چنین عمل کنند
زیرا کہ مادہ این امراض بارد و متمکن در اعصاب است و غذا در روز مسہل وقت دوپہر آبجوش گوشت کبوتر و وقت سہ پہر کھچڑی موٹھ دہند و بعد از تنقیہ معجون شیر و دواء المسک حار و معجون اذراقی و معجون
ہندی و معجون جاویدی و لعوق معمولی و دیگر معاجین گرم بخورانند و شربت عسل و شربت ابریشم و عرق تنبول و عرق تنباکو و عرق سنڈھی مرکب استعمال کنند و روغنہای گرم مثل روغن ہفت
و روغن قسط و روغن بیضہ عنبر مرکب و روغن ہفت برگہ و روغن موم و روغن شبت و روغن حب الغار و روغن سیاہ دانہ و روغن کلان و روغن بابونہ و روغن حب بلسان و روغن جند بیدستر و بعد تنقیہ عطوسات و سعوطات و غرغرہ
منقی دماغ بعمل آرند و در تبلیغ نضج عرق جوشانند و تریاق فاروق دو دانگ یا شرودیطوس یا تریاق اربعہ تناول کردہ عقب آن قرنفل دارچینی عود ہندی عود صلیب ہر یک یک مثقال
عرق بادیان جوشانیدہ صاف نمودہ شربت اسطوخودوس داخل کردہ بنوشند و یا فلونیا اول بخورند بعدہ دارچینی بادیان خطائی عود ہندی عود صلیب اسطوخودوس ہر یک یک مثقال و گلاب
جوشانیدہ صاف کردہ شیر گشنیز خشک شکر مربای زنجبیل یک مثقال حل کردہ بنوشند و یا دواء المسک حار یا معتدل خوردہ بالائش طبیخ بادیان خطائی عود مصطکی خولنجان قرنفل
انیسون ہر یک دو ماشہ الائچی خورد دارچینی ہر یک چہار ماشہ چای خطائی ہشت ماشہ نبات سفید و ادقیہ داخل کردہ بنوشند و یا تریاق فاروق برابر نخود خوردہ بالائش عود بلسان
عود صلیب یک یک دو ماشہ در عرق گاؤزبان و عرق بادرنجبویہ و عرق دارچینی ہر یک چہار تولہ جوشانیدہ صاف نمودہ گلقند عسلی حل کردہ بنوشند غذا شوربای کبوتر بچہ و شلہ گوشت دراج بخورند
و یا زنجبیل و برنج ترکی از برود عسل سرشتہ سبز زرد وقت بقدر گردگان با ماء العسل مدت نمایند و نوشیدن ماء العسل و خوردن این دواء لازم شناسند و یا با بادیان خطائی چای خطائی
ہر یک چہار ماشہ دارچینی دو ماشہ زوفای خشک سہ ماشہ بعرق عنب الثعلب عرق بادیان یک یک پنج تولہ جوشانیدہ صاف نمودہ نبات چہار تولہ داخل کردہ بطور قہوہ بنوشند و مداومت نوشیدن دارچینی
و قطعہ جوز بوا و کبابہ چینی و زنجبیل عاقرقرحا و قرنفل و نہادن جوز بوا سالم در دہان و طلای مسحوق او با روغن بان یا عطر او تنہا نافع بود و گرسنہ و تشنہ دارند و تسخین اطلا و طلا ہم واد ار بول
مفید شناسند و دیگر مبدلات مزاج کہ در علاج امراض عصبی بارد مذکور شد بکار برند و کوشش در خواب اندازد وقت بیدار باشد و در بستر کوشش و در غسل از سموم و ثعالب و صوف و بنیہ نو
و از موی شتر و نمبہ باشد و بیداری زیادہ و خواب اندک باید و مسکن باید کہ گرم باشد خالی از تصاعد و تر نقوش و رطوبت و قرب میاہ و باد تند سرد در ان نباشد و تطہیر مسکن بخورات کنند و ریاحین
حارہ خوشبو دران نہند و اگر مزاج علیل حار باشد ترتیب مسکن بحسب آن کنند و اجتناب از جمیع مولدات بلغم و از خواب بعد غذا مناسب است و ترک عشا و آب خالص و حسب تشخیص منفرد باید
و اجب است کہ فصد طبیب در امراض عصبیہ خمسہ یعنی خدر و تشنج و رعشہ و فالج و اختلاج فصد کو خر دماغ باشد با استعمال ادویہ قویہ مسہلہ و مبدلہ را اول مر تعجیل نکند بلکہ تا روز چہارم
یا ہفتم و اگر مرض مزمن باشد تا چہاردہم در استعمال ادویہ قویہ مسہلہ و غیر مسہلہ تاخیر کنند و درین ایام اول بر اشیای لطیفہ ملینہ منضجہ اقتصار نماید و استعمال حقنہ بشرط حاجت و رعین و
پاک ندارد و بعد چہاردہم استفراغ با ادویہ قوی مناسب بود و ہم اینو کہ ادویہ علاج و تنقیہ اعصاب تبدیل مزاج آنہا نیست کہ مواد کہ بیشتر احتیاج استفراغ آن از عصب
نمی افتد بارد میباشد و مستفرغات ادویہ قویہ مثل شحم حنظل و فرفیون اشق و سکبینج و سایر صموغ و مثل ایارجات کبار است و غاریقون تقوی مسخن منقی عصب است و الیفاقی کردن لخ
مفید نافع خصوص انحطاط مرض و از مستفرغات لطیف او حمام خشک و ریاضت معتدل است و ریاضت بعد تنقیہ فصل مبدل مزاج عصب است بہر آنکہ از ریاضت با وجود مثلا خوف حرکت مواد

مواد او لذا امراض عصب بنا بر مناسبت او بدان مع اوست و برای هر عضو بخصوصیت اوست پس می باید که از ریاضت ملایم تر شروع کنند و بتدریج تا قوی معتدل رسانند و اما مبدأ الامر جهه عصاب الدماغ مذکور شده
مغل مغز حب الصنوبر بالخاصیت نافع بود و بعض قدما نوشته اند که اگر از صبر و شحم حنظل و مقل هر یک ده درم و فرفیون پنج درم حب ساخته در هر هفته یکبار دهند بدین طریق که اول از دوازده قیراط
شروع نمایند و در هفته دوم سیزده قیراط و در هفته سوم بست و چهار قیراط و همچنین در هر هفته شش قیراط بیفزایند تا بسی و شش قیراط رسد و در تنقیه اعصاب هیچ دارو برابر این نیست انطاکی گوید
که علاج فالج و لقوه و تشنج رطب که از رعشه شدید و اختلاج همانست که در سکته گذشت لیکن بهتر او آنست که علاج اینها قبل یک هفته نکنند و الا گاه سبب موت میشود و از کل ارواح
و آنچه از آن خارج شود منع کنند و از ثوم و عسل و عود و فرج و سداب بهر نحو که استعمال کرده شود اکثار نمایند و در خواص آمده که چوب فاوانیا و فالج را نجور او اکلا و شربا و ظرفا آن نفع بخشد

علاج امراض عصبی دموی وصفراوی

و آن استرخا و تشنج و رعشه و خدر و اختلاج است در دموی بعد چهار روز یا هفت روز فصد کنند و شربت انار شیرین یا شربت بنفشه و عرق عنب الثعلب بست تولہ حل کرده دهند و یا
شربت اسطوخودوس یا شربت لیمو یا سکنجبین ساده یا بزوری دو تولہ و عرق کاسنی بست تولہ و بید مشک و عرق کیوڑہ و عرق بید ساده هر یک ده تولہ حل نموده دهند بعد از نضج برین نسخه نوشانند و هم
از عناب ده دانه شاهتره شش ماشه گل بنفشه تخم خطمی خبازی هر یک چهار ماشه عنب الثعلب گاؤزبان هر یک شش ماشه مویز منقی بست دانه تخم کاسنی دو تولہ اصل السوس چهار ماشه تخم خیارین دو تولہ
فلوس خیار شنبر تخم کاسنی هر یک چهار ماشه شاهی مکی یک تولہ مغز فلوس شش تولہ ترنجبین شش تولہ الهلیلجات ثلاثه هر واحد شش ماشه غاریقون و دهن بادام هر واحد شش ماشه مسهل دهند و بروز
دوم لعاب گاؤزبان تخم خطمی تخم کنوچه هر یک چهار ماشه و بخم کشک چهار ماشه نیم کوفته دهند غذا آب نخود و آب آش جو و در صفراوی لعاب بهیدانه چهار ماشه عرق گاؤزبان پنج تولہ
شربت بنفشه یا شربت انار دو تولہ دهند و بعد از نضج و مسهل مذکور حب ایارج شش ماشه با عرق بادیان ده تولہ آخر شب خورانیده صبح بدون مغز فلوس مطبوخ نوشانند
اگر احتمال حب ایارج نباشد از گل بنفشه تربد رب السوس هلیله زرد انیسون هر یک نیم درم سقمونیا دو دانگ حب ساخته بدهند

استرخا و فالج

استرخا سستی و ضعف است که در عضوی ظاهر شود و حس و حرکت آن عضو یا نقص یا باطل گردد و فالج بقول مطلق استرخای هر عضوی را گویند و بقول مخصوص محقق مختص بعرف اطبا استرخا
یک شق بدن ست در طول که از گردن تا قدم فرا گرفته باشد و سر صحیح سالم بود و یا جمیع شق از سر تا قدم ساری شده و این را فالج مع اللقوه و خلج گویند و فالج بمعنی استرخای مطلق اگر بهر دو جانب
تمام تن غیر از اعضای سر و روی بود و آن را لقسیا گویند و اگر بهر دو شق سر و بدن عام باشد سکته بود و بالجمله سبب بطلان حس و حرکت آنست که روح حساسه و محرکه که منبعث گردد از نفوذ در اعصاب بجهت انسداد
طرق روح حامل آن یا نافذ باشد و را و لیکن بعضی اعضا از اثر قوت آن متأثر نشوند بجهت فساد مزاج خود و فساد مزاج یا از حرارت باشد یا از برودت یا از رطوبت یا از یبوست اما حرارت
تا که بحد غایت نرسد تأثیر حس و حرکت را منع نکند چنانچه در اصحاب ذبول و مدقوقین مشهود میشود که در ایشان با وجود حرارت شدید آنها حرکت و حس ایشان باطل نمی شود و یبوست ستعور ربلکه با منع حس و
حرکت اکثر برودت و رطوبت بود و ظاهر است که برودت ضد روح است و تخدیر و انجماد آن کند و رطوبت عضو را مهیا بلادت میگرداند پس از اسباب بطلان حرکت رطوبت بلا ماده بود لیکن تلافی این تسخین
سهل باشد و این را اکثر تا در شق واحد و عام نبود بلکه در یک عضو خاص عارض شود و چون فالج مثانه و ذکر و امثال آن پس فالج و استرخای اکثر اعضا بسبب احتباس روح باشد و سبب
احتباس روح انسداد بود یا افتراق مسام منافذ مود لیسو ی عضا انقطاع عصب در طول و انسداد یا بسبیل انقباض مسام یا به سبیل امتناع از خلط ثنا و یا به سبیل ورم جامع هر دو امر بود و آن
ورم است پس سبب فاعل استرخا و فالج بنا بر انقطاع ارتباع عضا انقباض مسام یا امتلای خلط مسدد یا ورم یا قطع عصب باشد و انقباض مسام یا از ربط عضو بود از خارج و آن استرخا باشد و
این بطلان حس و حرکت تا مرضی بود و بگشادن ربط زائل گردد و یا از انضغاط شدید چنانچه عند ضربه یا سقطه یا میلان فقره از پست و جهت خلع مفصل یا غلظ جرم عصب در جوهر خود و یا سردی مکثف
مسام عارض شود و امتلای مسدد از مواد رطبه بود و آن اکثر بلغم باشد که از بطون دماغ بر نیزد و در تخلل کل اعصاب جاری گردد یا در مبادی اعصاب یا شعب عصب منع نفوذ شود و طرق روح
نفسانی بند کند و اما ورم نیز از عروض همه در نخاع و منابت اعصاب یا شعب آن منافذ را مسدود و ساز در هر اده که باشد و اما قطع عصب انچه در طول آن شد مانع نفوذ روح مفرح حس و حرکت
نبود و آنچه در عرض باشد حس و حرکت را منع کند از اعضائی که مجاری روح نفسانی میان او و میان لیف منقطوع پیش از قطع متصل بوده و بسیار باشد که باده رطب بسبب غلبه حرارت
بدن یا بسبب حرکت بدنی یا نفسانی دفعة از خوف یا غضب یا لذت یا غم بسوی اعصاب نخاع و اطراف سائل گردد و فالج آرد و بدانکه سبب فاعل اگر در یک شق بطون دماغ
یا در مجاری یک شق واحد افتد همه شق بدن مع شق ردی مفلوج گردد چنانچه اگر در هر دو شق بطون دماغ یا مجاری آن بود سکته افتد و اگر در هر دو شق نزد منبت نخاع افتد کل بدن سوای

اعضائی که قوی مفلوج شود لیکن گاهی استرخا بر جلد نیز پیش گیرد و اگر در شق واحد از منبت نخاع افتد فالج در یک شق بدن بغیر از روی عام بود و اگر از منبت نخاع فروتر از مهره اولی عارض شود فالج در یک شق باشد و اعضای
متصل عصب آن مسترخی و مفلوج گردد و اگر سبب در نخاع نباشد بلکه در عصب یا شعبه او واده یا تفرق اتصال یا ورم افتد استرخا در عضوی که با این عصب یا شعبه تعلق داشته باشد واقع شود مثله
در زبان و حنجره و مری و مثانه و معا مستقیم و غیر آن و باقی اعضا سالم بود و اکثر فالج در شدت برد شتا و در مشایخ و مزاج بارد رطب و شحمی که ادمان تدبیر غلیظ مولد بلغم
نماید عارض میشود و گاهی در ربیع بحرکت امتلا دران و در بلاد جنوبی و در عمر پنجاه تا شصت سالگی که دماغ بارد و ممتلی باشد و دفعةً حرارت یا برودت قوی رسد بر سبیل نوازل منحدر
از غیر استثنای ملی فتد و اگر فالج بحران در فصل گرما افتد کمتر نجات یابد و از نوع فالج است که بطریق بحران در امراض حاده افتد و بدان ماده بسوی اعصاب منتقل گردد و این بهتر است که چون طبیعت
بسبب سن یا بسبب ضعف خود ماده را استفراغ تام نکرد پس باقی ماده در نواحی دماغ بماند لهذا منتهی صداع و گرانی سر باقی ماند بعده طبیعت آن را بطور دفع ثقل دفع کند بطرز دفع استفراغ تام
پس فالج مانند آن پیدا کند و گاهی سکته و صرع و قولنج و اختناق رحم و حمیات مزمنه بر سبیل بحران نیز منتقل بفالج گردند و قولنج شدید الالم در اکثر مؤدی باسترخای اطراف و خلع مفاصل
و دیر گردد هنگام انقضای مرض بر سبیل بحران و دفع طبیعت فضول را از عمق بدن بسوی اطراف چنانچه صاحب کامل گفته که جماعتی را دیدم که ایشان را قولنج صعب شدید الالم بود و منکب ایشان و بعضی را
منکبین و رکبین منخلع گردید و شخصی را دیدم که حرکت کفین او معطل شده بود و الا حس آن موجود بود و همچنین جالینوس در کتاب ذکر کرده که در زمانه من قوم کثیر را در قولنج عارض شد و بر کسی از ایشان
خلاصی یافت خلاصی آن باسترخای اطراف گردید و حس آن باطل نشده بود و در بعض از روی مخلف منقطع از شدت اختلاف و فالج بر دارت حال صاحب فالج دلالت کند و بقراط گوید که حل فالج نیکوی
ممکن نیست و ضعیف سهل نه و بدانند که گاهی استرخا با خلع و تشنج مرکب میگردد و در بعضی مردم چنانکه بعضی اعضای ایشان مسترخی یا منخلع و بعضی تشنج مرتعد بسوی نشأ آن معاینه کرده گاهی
منخلع یا تشنج وارتعاد دیده شده و این نوع از بقراط نقل کرده کسی که سکر از شراب یابد و یکبارگی کلام او بند گردد بعده از امتداد بهر سد بمیرد مگر آنکه تپ او را عارض شود یا کلام او در ساعتی که
سکر او منحل گردد جاری شود و مراد بامساک کلام فالج است جالینوس گوید که استمساک بصورت مع استرخا دلیست و اعضائیکه مفلوج شود و رنگ آن نهایت تیره گردد و لیس گفته که استرخا حادث
از انخلاع بعض فقار قاتل است و اکثر قسطا بن لوقا گفته که اگر مفلوج کلام مستوی کند علت در نخاع بود و علاج آن سهل تر باشد و اگر در کلام او اضطراب بود علت در دماغ باشد و علاجش مشکل تر است
و بدانکه نبض مفلوج ضعیف بطی متفاوت بود و گاه از مرض قوت ضعیف گردد نبض ضعیف صغیر متواتر شود و در ابتدا بلا انتظام واقع شود و قاروره مفلوج اکثر غلیظ بود و گاهی زرد چندانکه زرد ملی و گاهی از
امزجی باشد و گاهی بسبب ضعف جگر تمیز خون از مائیت یا ضعف عروق یا گرده یا در عصب گاهی بلی وی بیما شد یا مرضی دیگر که مقارن او گردد سرخی اول بسبب بسیار سرخ بود و گاهی اشبع
سلیم التهیب بود گویا که در آتش است و شق مفلوج بارد بود گویا که در برفست لهذا نبض شقین مختلف گردد چنانچه نبض شق ازرق بود و نبض شق
مسترخی و مفلوج تا که هر رنگ سایر بدن باشد و صحت امیدوار نیست و اگر بسبب فساد مزاج یا استیلای برودت و فتور حرارت غریزی یا انطفای آن فعال الطبیعی نیز باطل شود و عضو
بجهت رسیدن غذا بلاغری گراید امید صحت کمتر بود و صاحب کامل گوید که علامت علت معروف بابولقسیا آنست که صاحب او بر پشت افتاده بود و صوت و حس و حرکت او معدوم
باشد و پیش ازین علت تقدم کند در سر شدید و امتلای و وجع دوار و تاریکی بصر و سرد دست یا اختلاج در جمیع بدن و ثقل در حرکت و صریر اسنان وقت خواب و بول اکثر بسیاهی بود
و دوران ثقل را سبب شبیه بسوی دوقتار باشد و علامت خلع احساس اندر عظم داخل در حفره مفصل را خارج از موضع خودست و آن را بحاسه لمس منفصل دریابند طرق
تشخیص اسباب این مرض باید که اولا بپرسند که مرض دفعةً عارض شده یا بتدریج اگر دفعةً بگوید حال تقدم وقوع ضربه یا سقطه یا زخم بپرسند اگر اقرار آن کند مرض مجرد
وقوع آن افتد سببش گسستن عصب یا قطع آن باشد و این هر ولا علاج است والا نظر کنند اگر سفیدی رنگ و ترهل بدن و کثرت بزاق و نوم و قلت عطش و قاروره سفید
و غلیظ و گاه رنگین سرخ و زرد غلیظ بسبب ضعف کبد و عروق و نبض بطی و متفاوت بود فالج رطوبی بلغمی باشد و اگر لمس حار رود رگهای گردن و غیره و نبض ممتلی و رنگ چشم و روی
سرخ بود فالج دموی باشد پس اگر فالج مادی در سرسام یا سکته یا صرع یا قولنج یا اختناق رحم یا حمیات حاده و مزمنه بر سبیل بحران واقع شود فالج انتقالی بحرانی باشد و اگر
عروض مرض بتدریج گوید با آن تپ و درد یا گره در عصب بود فالج ورمی باشد پس ببینند اگر تپ و درد شدید بود ورم حار باشد و اگر تپ نرم و درد اندک و حس خدر بود
ورم رخو باشد و اگر از لمس صلابت و تعقد در عصب معلوم شود از تقدم وجع و ضربه یا التوا یا ورم حار نیز سوال کنند و این دلائل ورم صلب باشد و اگر ابتلا در ایام
یافته نشود و بلمس بارد بود از تقدم رسیدن سردی شدید و نوشیدن آب بغایت سرد و یا ایستادن در آب سرد سوال نمایند اگر باشد استرخا از برودت و رطوبت ساذج
باشد و الا تقدم ربطه رباط یا زوال فقره یا خلع مفصل بپرسند پس بهر کدام ازین اسباب که اقرار کند سبب استرخا همان باشد و در فرو نشستن پشت یا گردن کمند

سینه اگر زوال فقره بسوی داخل بود خمیدگی پشت یا گردن و فرو رفتن سینه اگر زوال طرف خارج باشد نیز از نشان زوال فقرات است و اگر حرکت انبساط و انقباض عضو بدشواری شود و عضو نرم نباشد بسبب غلظ خلط عصب بلغم یبوست باشد و تقدم اسباب یبس بر یبوست شاهد باشد و هرگاه بول بی اراده جاری گردد نشان استرخای مثانه باشد و اگر براز بی اراده بیرون آید علامت استرخای معای مستقیم بود و باشد که قوت دافعه باطل شود و بول و براز دفع نتوانند کرد و بالجمله علامات و علاج استرخای مثانه و معای مستقیم و استرخای زبان و حنجره و مری و غیره هر یک در مقام خود با مذکور گردد و اینجا تدبیر مطلق استرخا و فالج مسطور می شود

علاج استرخا و فالج بلغمی

تدبیرش بدستوریکه در علاج امراض عصبی بلغمی مذکور شد از ترک آب و غذا در ابتدا و استعمال منضجات و مستفرغات وغیره بعمل آرند و ایضاً بر استفراغ مفلوج اقدام نمایند مگر برفق و مراعات قوت و راحت دادن بدن در میان هر استفراغ و اگر در پنج شش مسهل ماده فالج بر نیاید ایارج الاصول فقط تا یک چله گذرانیده بعد از آن حبوب منقی دماغ میداده باشند و در آخر معجون سیر وغیره بخورانند لیکن از تنقیه تا چهلم روز فراغت ضرورست چه قول بعضی اساتذه است که اگر قبل از چهلم اعضا بکشاید بکشاید والا باز نکشاید لهذا در مرض خفیف هشتم روز مسهل معمولست و از روز چهارم منضج شروع میکنند و تدبیر کلی این مرض نضج کامل ست و قبل از نضج کامل اسهال ممنوع و مضرست و روز دوم از مسهل اگر تپ نبود با منضجات مشتمل بر تقویات و مسخنات کبد اگر شق راست مؤف بود و مسخنات و مقویات قلب اگر شق چپ معلول بود بدهند اگر مرض قوی باشد تا چهلم روز تقویة این اعضا ضرورست و بعد مسهل تقویت معده بمصطگی و زرنباد و فادانیا و اسطوخودوس سوده بهلیله مربی یا اطریفل شنته معمول ست چه اطریفل دماغ و منقی مخصوص عضو مؤف یعنی دماغ ست و سکنجبین عنصلی با شربت زوفا بماء الاصول و یا ماء الزور حار یا معتدل بیاشامند و خورانیدن تریاق اربعه و ثمانیه و جوارش بلادر هر چه موجود باشد و مناسب انند با عرق بادیان و شیره آن نافع ست و مداومت یکدم سداب و شهد و روغن ارچینی دلوکا مجربست و همچنین بهر تبدیل مزاج تریاق کبیر یا مثرودیطوس نیم درم و کلکلانج و مانند آن بدهند و هر شب بعد تنقیه معجون فلاسفه و معجون بلادر و اطریفل کبیر و معجون برج و مربای آن بخورند و دیگر ادویه مرکبه مثل جوارش تمر علوی خان و سفوف اترج ایشان و خمیره اسطوخودوس و حب عنبر مومیائی و اذاراقی و حب سورنجان و سیاه و حب سیماب و حب بیش و حب سم الفار حسب حاجت بعمل آرند و فقرات و اعصاب را بروغنهای گرم محلل و مقوی اعصاب چون روغن قسط و غیر آن گاه ساده بمالند و گاهی جند بیدستر و عاقرقرحا در آن روغنها آمیزند یا موم در روغنی گداخته و قدری فرفیون آمیخته نیمگرم تدهین کنند و یا مومیائی کافی در روغن حنا مالش نمایند که بعد یافتن فالج از فالج دفع ماندگی اعضا میکنند و یا ضماد جوزبوا و مالش زنجبیل و زرنباد کنند و یا قسط تلخ مرکی فرفیون سوده بروغن گل ممزوج نموده نیمگرم بمالند و این مخترع حکیم علوی خان نیز مجربست و سواری کشتی و نقل از بلد بار دبشهر گرم مفید بود و درین مرض تا گرسنگی صادق و تشنگی سخت نشود غذا و آب نخورند و ترک طعام شب واجبست و چون قریب بصحت شوند عضو مسترخی را حرکت دهند و غمز شدید کنند و بخرقه درشت بمالند و باید که در فالج بر اخراج خون جسارت نکنند الا بعد تحقیق غلبه خون که بیمار سرخ رنگ و جوان بود و فصل و مزاج و قوت مساعد باشد درین صورت فصد جائز ست اما خون کمتر باحتیاط تمام گیرند و گرنه بلغم غلبه خواهد کرد و در ابتدا مهما امکن در تقلیل غذا کوشند

بیان بعض تراکیب معمول در فالج منقول از مطب اساتذه کرام روز منضج باید که در منضج بلغم وزن اسطوخودوس پنج ماشه و انجیر سه عدد کنند و عود صلیب دو ماشه گاوزبان عنب الثعلب بیخ کبر هر یک شش ماشه عوض بیخ کاسنی و بیخ کرفس و مویز منقی داخل کرده در عرق عنب الثعلب نیم آثار جوشانیده گلقند حل کرده بدهند غذا شوربای کبوتر و گنجشک یک وقت و بجای آب عرق مکوه و وقت شام تریاق فاروق بقدر یک نخود دلشبها خالص شش ماشه سرشته لیسانیده بالائش عرق مکوه عرق گاوزبان نوشانند ایضاً در مرض خفیف صرف اصل السوس گاوزبان بیخ بادیان بیخ کاسنی بادیان اسطوخودوس در عرق عنب الثعلب و بادیان جوشانیده با گلقند برای نضج دهند و بعد نضج اجزای مسهله افزایند ایضاً برای مرد جوان در فصل صیف که استرخا در فلکین و قدم و عسر حرکات باشد منضج از گل بنفشه اصل السوس خطمی خبازی گاوزبان بیخ بادیان هر یک شش ماشه در عرق عنب الثعلب گاوزبان هر یک نه توله شب خیسانیده صبح جوشانیده گلقند مالیده داده شود و روز دوم اسطوخودوس بجای گل بنفشه بانه عود صلیب دو ماشه گل بنفشه چهار ماشه عنب الثعلب شش ماشه مویز منقی نه دانه بیخ کبر شش ماشه زوفای خشک سه ماشه بادیان شش ماشه انجیر زرد هفت عدد تخم ترتیزک نیم توله سنای مکی یک نیم توله افزوده جوشانیده صاف نموده فلوس خیارشنبر شش توله گلقند چهار توله روغن گاو شش ماشه داخل کرده مسهل دهند و در مسهل

سوم حب ایارج داده روز دوم از مسهل برای نضج ماده وتقویت دماغ گل گاوزبان سه ماشه پرسیاوشان چهار ماشه بیخ کاسنی شش ماشه اسطوخودوس چهار ماشه
جوشانیده گلقند حل کرده اول هلیله مربی خورانیده بنوشانند **الضاً** در فالج خفیف دماغ که حس وحرکت بعد غسل قدری ناقص گردد و در گوش هوای سرد معلوم
شود ماء العسل از گاوزبان چهار تولہ در سه آثار آب جوشانیده عسل پاؤ آثار داخل کرده باز جوشانیده بدهند و گاوزبان گل گاوزبان هر یک پنج ماشه پرسیاوشان
هفت ماشه نبات یک تولہ در عرق بادیان پاؤ آثار جوش داده بطور قهوه بخورانند وغذا عسل و نان بعد دو سه روز که تخفیف شود و قبض باشد گلقند عوض نبات
کنند باز مکوه گل بنفشه گل سرخ هر یک هفت ماشه گاوزبان گل گاوزبان هر یک پنج ماشه عوض بیخ کرفس وبیخ اذخر و اسطوخودوس در منضج بلغم افزوده
منضج دهند و بعد نضج اسطوخودوس پنج ماشه سنای مکی یک تولہ تربد سفید سه ماشه مغز فلوس هفت تولہ روغن زرد پنج ماشه اضافه کرده مسهل دهند و
بدستور روز دوم تبرید و بعد دو مسهل چند روز منضج داده حب ایارج خورانیده بعد تنقیه معجون فلاسفه دهند **الضاً** بصورت مرض خفیف بعد ماء العسل
در منضج بلغم گاوزبان پنج ماشه عوض اصل السوس و بادیان و انجیر افزوده روز پنجم داده روز هجدهم اجزای مذکوره و سنای مکی و مغز فلوس گلقند روغن بادام
در منضج اضافه کرده مسهل دهند و بعد تنقیه کامل عود غرقی عود صلیب مصطگی سورنجان هر یک نیم ماشه در گلقند آمیخته همراه عرق بادیان بخورانند و
عود صلیب سورنجان بتدریج اضافه کنند و بروغن آب برگ ریحان مالش نمایند **الضاً** اگر در فالج از گرمی ادویه منضجه اسهال و سوزش بول و درد گلو عارض
شود ادویه شدید الحرارة از منضج موقوف نموده گل بنفشه گاوزبان تخم خربزه تخم خیارین افزایند و تخم خطمی و عرق مکوه و عرق گاوزبان غرغره کنند و عناب در دهن
دارند و این منضج از خیسانده تخم خیارین گل بنفشه گل گاوزبان هر یک شش ماشه عناب چهار دانه مویز منقی نه دانه در عرق مکوه شش تولہ عرق گاوزبان پنج تولہ
شربت بزوری معتدل دو تولہ نیم گرم بدهند و اگر اسهال زیاده بود در شوربای کبوتر نخود کابلی چهار تولہ داخل کنند و روز شانزدهم اسطوخودوس گاوزبان تخم خطمی بیخ
کاسنی اصل السوس پرسیاوشان هر یک شش ماشه بادیان نه ماشه سپستان ده دانه سنای مکی تولہ تربد شش ماشه بادرنجبویه چهار ماشه تخم خربزه نه ماشه
عود صلیب چهار ماشه عوض تخم خیارین و مویز منقی و شربت بزوری داخل کرده شب خیسانیده صبح جوشانیده مغز فلوس هفت تولہ ترنجبین چهار تولہ گلقند ۳ تولہ
عرق بادیان ترنج تولہ روغن بادام شش ماشه داخل کرده غاریقون سه ماشه خورده بنوشند دو پهر نخود آب کبوتر و شام آب دال مونگ برنج روز دیگر اصل السوس
بجای عناب تخم خیارین در نسخه منضج سابق افزوده دهند و بجای ماء العسل عرق بادیان اگر اسهال کم شود روز هجدهم در آخر شب حب ایارج تولہ بروغن بادام
دو ماشه چرب کرده همراه عرق بادیان و مکوه بخورند و صبح لسان الثور چهار ماشه مغز قرطم شش ماشه تخم کشوث چهار ماشه عوض تخم خطمی و سپستان و سنا و تربد و بادرنجبویه
و پرسیاوشان در نسخه مسهل اضافه کرده بدهند روز دیگر بدستور مقرر منضج گل بنفشه گل گاوزبان گاوزبان هر یک شش ماشه مویز منقی نه دانه اصل السوس چهار ماشه
عود صلیب چهار ماشه تخم خربزه نه ماشه در عرق مکوه دوازده تولہ عرق بادیان نه تولہ شب تر نموده صبح صاف نموده شربت بزوری داخل کرده دهند روز بیستم در این
منضج خطمی شش ماشه عناب چهار دانه پرسیاوشان شش ماشه بادرنجبویه برنجاسف هر یک چهار ماشه سپستان یازده دانه عوض عود صلیب اضافه کرده گلقند بجای
شربت بزوری داخل کرده دهند و تا چهار روز همین منضج داده روز بیست و چهارم حب ایارج بدستور خورده صبح گل بنفشه اسطوخودوس اصل السوس بادرنجبویه یک شش ماشه
سنای مکی تولہ گاوزبان پوست بیخ کاسنی عود صلیب تخم خسکدانه هر یک شش ماشه بسفایج فستقی چهار ماشه مویز منقی نه دانه تخم خربزه پرسیاوشان هر یک نه ماشه
شب در عرق مکوه عرق بادیان هر یک دوازده تولہ تر نموده صبح جوش داده مالیده صاف نموده مغز فلوس ترنجبین روغن بادام داخل کرده بدهند روز
دیگر گل بنفشه گل گاوزبان تخم خربزه هر یک شش ماشه مویز منقی نه دانه اصل السوس چهار ماشه شب در عرق گاوزبان و عرق مکوه تر نموده صبح مالیده
صاف نموده شربت بزوری معتدل انداخته نیم گرم بنوشند **الضاً** در فالج رطوبی که مزاج اصلی حار بود بعد ماء العسل منضج از بادیان بیخ بادیان عنب الثعلب
مویز منقی اسطوخودوس بیخ کبر پرسیاوشان جوشانیده گلقند آفتابی مالیده صاف کرده تودری سفید پاشیده دهند بعد از نضج ماده بر وز مسهل
بیخ کاسنی انجیر زرد سنای مکی افزوده جوشانیده صاف نموده فلوس خیارشنبر شش تولہ گلقند شیرخشت هر یک چهار تولہ روغن گاو شش ماشه داخل
کرده داده شود بعد دو مسهل تا دو روز بجهت تقویت دماغ و قلب و جگر مصطگی سوده یک ماشه هلیله مربی یک عدد شسته همراه اسطوخودوس گاوزبان

هر یک چهار ماشه گل بنفشه شش ماشه جوشانیده صاف نموده شربت بزوری دو توله حل کرده تودری سفید چهار ماشه پاشیده دهند باز مسهل سوم بدستور قیفجران هر سه هلیله
افزوده شب حب ایارج و صبح بدرقه دهند بعده مسهل برای نضج و تقویت اعضای رئیسه در دوای طبیخ بادیان چهار ماشه بیخ بادیان عنب الثعلب گل بنفشه هر یک شش ماشه
پرسیاوشان اسطوخودوس گاوزبان هر یک چهار ماشه مویز منقی ده دانه مصطگی سورنجان هر یک سه ماشه جوشانیده صاف نموده شربت بزوری داخل کرده تودری
سفید پاشیده دهند و اگر قبض باشد روز دوم بجای شربت گلقند کنند و سورنجان مخصوص برای درد پاست جهت درد ساق و پای که از حرکات ماده بشرکت اعضا باشد
در فالج میباشد میدهند چون درد پای باقی ماند باز سورنجان سوده همراه هلیله مربی و مصطگی در نسخه سابق و بجای گل بنفشه بادیان چهار ماشه داخل کرده دهند باز
طبیخ اصل السوس سه ماشه گاوزبان ابریشم خام تخم کاسنی هر یک چهار ماشه جوشانیده نبات یک نیم توله داخل کرده دهند و برای ضعف دوا المسک معتدل
پنج ماشه با عرق بادیان ده توله دهند و بعد از الفراغ مسهلها و تنقیه تام و کمال اگر تشنگی زائد بود دیگر بار آب تازه بوقت غذا بدهند چه در خلو معده و در ابتدای فالج بود
آب نمیدهند مگر در صورت تپ و حرارت مزاج و باز برای درد پا که اندکی باقی ماند سورنجان مصطگی هر یک یکماشه سوده بگلقند توله سرشته همراه اسطوخودوس چهار ماشه
مویز منقی ده دانه جوشانیده نبات دو توله بدهند و در موسم ربیع بتجویز منضج و مسهل کنند بسفایج قنطوریون هر یک چهار ماشه در منضج بلغم عوض اصل السوس بیخ کرفس
افزوده بعد نضج ماده روز مسهل گل نیلوفر چهار ماشه ترنجبین چهار توله روغن بادام شش ماشه بجای غاریقون و روغن بید انجیر و گلقند در مسهل بلغم نموده بدهند و
بعد دو مسهل بدستور حب ایارج وقت آخر شب و صبح بدرقه دهند بعده معجون به نسخه تحفه که دران جوز بوا و بنفشه است جهت تقویت اعضای رئیسه و نزله خورانند
ایضاً در فالج عضوی که بعد قی و اسهال در تخمه می افتد با ماء العسل و عرق گاوزبان ساخته دهند و روز چهارم نقوع پرسیاوشان اصل السوس گاوزبان عناب بعرق شاهتره
عرق عنب الثعلب عرق گاوزبان شب خیسانیده صبح شربت بنفشه داخل کرده بنوشند غذا شله و بجای آب عرق کیوره ایضاً در فالج مع اللقوه و درد بازو بعد مسهلات
سورنجان سوده با اطریفل صغیر سرشته بخورند بالائش گلقند و عرق عنب الثعلب عرق گاوزبان عرق بادیان مالیده بنوشند باز طبیخ دارچینی گاوزبان انیسون بادیان جوشانیده
با گلقند باز سورنجان بوزیدان عود صلیب بگلقند سرشته بخورند بالائش عرق عنب الثعلب عرق بادیان شربت اسطوخودوس تخم فرنجمشک پاشیده دهند ایضاً در فالج
مع اللقوه بعد تدابیر معموله و مسهلها مصطگی سوده هلیله مربی سرشته بخورند بالائش گاوزبان بادیان بعرق عنب الثعلب جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند روز دوم
مویز منقی برعایت جگر عوض بادیان که برعایت معده بود و عرق بادیان بجای عرق عنب الثعلب و تودری سفید افزایند غذا پلاو و قلیه و روز سوم اصل السوس تخم خطمی اسطوخودوس
افزایند و عوض نبات گلقند کنند روز چهارم مصطگی سوده بهلیله مربی سرشته اسطوخودوس گاوزبان جوشانیده شربت بزوری تودری سفید دهند روز پنجم اسطوخودوس
عود صلیب ده باطریفل صغیر سرشته همراه گاوزبان مویز منقی بعرق عنب الثعلب عرق گاوزبان جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند بجای آب عرق عنب الثعلب غذا پلاو مرغ
باز جوارش عود گاهی با طبیخ بادیان خطائی و گاهی هفت ماشه با شیره تخم کاسنی شش ماشه گلاب دو توله نبات یک توله باز شیره بادیان چهار ماشه شیره تخم کاسنی شش ماشه
عرق عنب الثعلب ده توله گلاب چهار توله گلقند دو توله تودری سفید چهار ماشه باز اصل السوس گاوزبان تخم کاسنی ابریشم خام جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند بعده فلاسفه
دهند ایضاً برای فالج مع اللقوه که مریض را رعشه و غنه در صوت و استرخا و تغیر در حرکات و غشی باشد فلاسفه عرق بادیان صبح و اطریفل کشنیزی عرق گاوزبان وقت شام
و وج ترکی عاقرقرحا فلفل زنجبیل کوفته بیخته بعسل سرشته بر زبان مالند پس غرغره بآب گرم کنند و مسهل در ابتدای فصل ایضاً در خلل دماغ مع بواسیر خونی
که دوا بسیار گرم خلل دماغ افزاید معجون فلاسفه هفت ماشه همراه طبیخ چوب چینی سه ماشه دانه هیل دو ماشه نبات یک توله در عرق گاوزبان دوازده توله جوش
داده بدهند و یا اسطوخودوس شش ماشه رسوت یک ماشه پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه آمله هر یک دو ماشه مقل ازرق یک ماشه کوفته
بیخته با عرق بادیان دهند ایضاً در فالج مع خفقان اسطوخودوس مغز تخم تربوز پرسیاوشان هر یک چهار ماشه گل گاوزبان سه ماشه جوشانیده شربت
بزوری معتدل دو توله حل کرده بدهند باز تریاق فاروق یا تریاق اربعه بماء العسل بجهت شام و برای صبح معجون فلاسفه شش ماشه با ماء العسل یا با آثار و اگر
بعد مسهلات بسبب قبض و تبخیر خفقان عارض شود فلاسفه خورده اسطوخودوس گل نیلوفر جوشانیده نبات داخل کرده بنوشند ایضاً بعد تنقیه برای
تعدیل و تقویت درین مرض دوا المسک حار خورده بالائش عرق بادرنجبویه و بادیان و گاوزبان شربت اسطوخودوس آمیخته بنوشند و یا معجون سورنجان

خوردہ بالایش بادیان زیخ یا دیان سورنجان بوزیدان ہر واحد یک مثقال جوشانیدہ شربت اصول داخل کردہ بنوشند یا تریاق فاروق کہ مقوی حرارت غریزیست بقدر نخود در شہد خالص آمیختہ بخورند بالایش عرق گاؤزبان بنوشند ایضاً کہ زنی را بعد تولد بچہ تپ شود و از استعمال مبردات فالج بہم رسد و زبان ہم بیکار گردد از معالجات آن صحت کلی نشود پارچہ در روغن دلبو در حلوی خان آلودہ در روزی ہفت ہشت بار در رحم بدارد و وقت صبح معجون سید علاوے خان یک تولہ ہمراہ عرق تنباکو ہفت تولہ بخورد و وقت شام مرچ ترکی و شونیز و جوز بوا ہر واحد یک ماشہ در عسل یک تولہ بلیسد تا ہفت روز و ہر روز سہ چہار مرتبہ دار شیشعان زنجبیل فلفل گرد بورہ ارمنی ہر یک سہ ماشہ سائیدہ بر زبان بالد

ذکر ادویہ مفردہ مفید استرخا

گویند کہ در استرخا شرب قردمانا بآب و یا مغز حب الصنوبر کبار و یا حلتیت مخلوط بقردمانا و یا عسل بلادر نیم درم بمیبختج و یا حب فقار و خردل و یا حب فلفل و یا آب مطبوخ کفری و یا بیخ سوسن و گل او و آب یا حب الغار و یا بیخ خطمی مطبوخ بشراب کہنہ و یا فرفیون ربع درم سکنجبین و مقل اشق ہر یک نیم درم و یا سکنجبین یک درم بآب گرم و یا حلتیت بقدر باقلا صبح و شب بجلاب و یا عصارہ قنطوریون دقیق بعسل و یا پوست ریتہ بآب نیم گرم و یا طبیخ دار شیشعان و یا طبیخ حاشا و یا کرنب مسلوق مطیب بزیت و یا فوہ الصبغ بعسل و یا ثمر قندول و یا شربت عنصل و یا جوز القی و یا زراوند طویل یک مثقال و یا دار چینی و یا دوقو و یا اسطوخودوس و یا سندروس و یا لحم العصافیر و یا لحم شفانین و شرب و تمریخ روغن حب الصنوبر کبار و یا روغن پوست ترنج و تخم آن و یا عاقرقرحا بسرکہ و یا روغن یاسمین و یا روغن فندق و یا روغن سیب و یا روغن آس و شرب و ضماد قسط و یا برگ غار و یا اقاقیا و یا طلع نخل و یا فلنجہ و تمریخ قسط ہندی بروغن بان و یا روغن عود الفرج و یا روغن نرگس و یا روغن کفری و یا روغن سوسن و یا آب خاکستر چوب انجیر کہ دہ بار تکرار آن نمودہ باشند و یا روغن غار و یا زیت کہ شحم حنظل در ان جوشانیدہ باشند و یا فرفیون یک درم در زیت دہ درم حل کردہ و یا فرفیون و جند بیدستر بروغن قسط و یا میعہ سائلہ مطبوخ بزیت یا تنہا و یا جند بیدستر و روغن سوسن و موم و یا نطرون مخلوط بزیت کہنہ و یا قنہ مخلوط بزیت و یا روغن حنا و یا عاقرقرحا مخلوط بزیت و یا روغن ضیان و یا روغن زہر قندول و ضماد خردل بقیر نفل و یا سداب و یا شیطرج بآب قرنفل سرشتہ و یا افسیا و یا خردل سودہ در قیروطی روغن بادام و موم آمیختہ و یا نمک و سویق و عسل جمع کردہ سوختہ و یا غذبہ و یا خاکستر چوب انگور بسرکہ و زیت و نطول آب دریای شور و یا طبیخ برگ غار و یا برگ فنجنکشت و تخم او و مرزنجوش و یا فوہ الصبغ و یا آب کبریتی و آبزن طبیخ ثعلب در زیت آبلہ دیان و تخم کرفس و نانخواہ تا آب فانی گردد و یا آب کبریتی و غرغرہ طبیخ بیخ کبر و حقنہ سکنجبین یا طبیخ قنطوریون و شحم حنظل ہر واحد نافع

بیان ادویہ مفردہ نافع فالج

سویدی گفتہ کہ در فالج خوردن زنجبیل مربیٰ و داشتن جوز بوا در دہان و انداختن آب آن و کذا اکل لحم غزال تا ایام کثیرہ کذا مغز حب الصنوبر کبار از پنج درم تا دہ درم بشکر یا بعسل یا زبیب احمر و کذا خوردن بچہ کبوتر کہ سر گردن او دور کردہ جوشانیدہ آب او بیندازند و در آب دیگر خوب پختہ باشند و کذا مالیدن و نوشیدن روغن تخم تلخ و مشمش و کذا اغذا کردن با آب نخود سیاہ در آب پختہ در زیت و صعتر مطیب کردہ و کذا خوردن عود البخور از مجربات من ست و بحکیمین شاذ ریطوس ہر روز نیم درم صبح و نیم درم شب وقت خواب تا سی روز متواتر خوردن مجرب صحیح ست و از حکمای دیگر نقل کردہ کہ خوردن فلفل سفید یا قفاح اذخر یا بہمن سفید یا آذریون و طبیخ بیخ او و عصارہ ثمارہ او یا آملہ یا ایرسا یا عاقرقرحا یا جند بیدستر یا عسل بلادر یک درم بروغن جوز یا خصیۃ الثعلب کبیر یا حلتیت تا یک درم تنہا و مع فلفل و بعسل و تا یک مثقال بلغوف بموم و یا نیم درم از ان بسکنجبین نیم درم ہمراہ شراب تا پنج روز متواتر یا شبت یا نفط سفید و یا برنا حمام بعد خروج از ان مالش آن نیز یا مغز حب القطن یا تربد یا روغن بلسم یا شیر او یا شیطرج بعسل یا سقاقل یا تخم حنظل یا سداب یا طبیخ بآب تا نصف بماند و یا بقدر یک درم مجاہد بالعسل تا سی روز متواتر یا سکنجبین یا ماذریون یک درم بسنجالہ خلا بیدام یا شربت عنصل یا پیاز او و شوی معجون بعسل یا سرکہ او یا سکنجبین او و اثمد یا زنجبیل یا زرنباد بعسل یا زوفای خشک یا دار فلفل بعسل یا درونج بعسل یا کمون بعسل یا بیخ فاشرا استعمال بشراب یا قسط تلخ دو درم یا عصارہ قثاء الحمار یا الک یا روغن جوز الاکل یا ادبق یا بیخ راسن بعسل یا نانخواہ تنہا و مخلوط در اغذیہ یا سنبل الطیب یا خربق سیاہ یا ثوم بری تنہا و مخلوط در اغذیہ یا سیسالیوس یا ثوم بستانی بعسل یا حب الغار یا برگ آن یا فراسیون بعسل تا سی روز متواتر یا جوز بوا یا شونیز یا زراوند مدحرج یا دار چینی بآب یا صمغ سداب و برگ او بعسل یا مشک یا عاقرقرحا یا فرفیون یا جاوشیر یا روغن تخم ترنج یا دوقو یا حرمل تنہا یا بآب مرزنجوش در حمام یا بطالیقون [illegible] یا جوز السرو یا قنہ یا روغن بادام تلخ یا قردمانا دو درم بشراب یا روغن آمیختہ بیخ

بادآورد یا بندق یا روغن او یا انفسیا بروغن زرد مخلوط یا بیخ نبات او باریک سائیده در حریره آمیخته یا تخم فاوندی چهار درم در شوربای دراج تا کیان یا آبیل یا صدف
بحری سوخته یا اشق مثقال بعسل یا دارشیشعان یا تخم کرفس سه درم در ابتدای مرض یا آب نخود سیاه یا شرح مطبوخ تا ایام کثیر یا فلفل سیاه هر روز نیم درم بیک مثقال
ایارج یا فوه الصبغ ایام کثیر بماء العسل یا ادمان فرج دمرمای آن یا تخم بید انجیر مثقال یا زیاده عددی یا راوند تنها و یا با ایارج لوغاذیا یا اسندروس یا فلنجه یا از علک البطم و قفاح اذخر
و سکبینج حب بته یا برگ کبر یا ثمر یا پوست بیخ او یا رطبه پخته مطبیت بزیت و یا تخم او یا اسقولوقندریون یا تخم ترب جند بیدستر هر دو مساوی یا خطبیانا یا روغن نارجیل
یا بیخ بخور مریم و از لحوم اکل لحم شفانین یا لحم سقنقور یا لحم فاخته نافع و غرغره عاقرقرحا بماء العسل و یا شحم حنظل و یا سداب یا مرزنجوش و یا کندش و سعوط
مومیائی یک قیراط بآب مرزنجوش و یا یک حبه از آن بروغن زنبق و یا دانگی از آن بروغن بادام تلخ و یا شونیز و یا روغن او و یا مشک و یا رتبه و یا عنبر و یا روغن
یاسمین و یا نشا یا انگیت و یا روغن نرگس و یا آب اسقولوقندریون بروغن بادام و شمّ سداب یا مشک یا عنبر یا انفاس کبوتران و داشتن آن نهاده در مکان و یا کندش کوفته در خرقه
و یا مرو و مالش عاقرقرحا سوده مخلوط بزیت و کذا جند بیدستر و کذا روغن البطم و کذا روغن جوز و کذا روغن غار و کذا افربیون بروغن زیت و کذا جاوشیر ببعض روغنهای گرم
و کذا روغن مرزنجوش و کذا روغن خیری و کذا عنبر و کذا روغن بادام تلخ و کذا روغن آجر و کذا روغن یاسمین بری و کذا شحم فاوندی در ظرف آهنی گداخته و کذا روغن
زقوم و کذا روغن بان که در آن مشک و عنبر گداخته باشند بر پشت و کذا روغن نسرین و کذا فلفل سیاه سوده در زیت جوشانیده و کذا خاکستر آب و زیت آمیخته و کذا خاکستر
چوب انجیر و کذا خاکستر چوب انگور بزیت آمیخته و کذا اسندروس بزیت و کذا روغن ترب کذا الورق و زیت و علک البطم و کذا پیه گاو و کذا روغن نارجیل و طلای جند بیدستر
بروغن بان سیر یا قسط تلخ و یا بسباسه مخلوط بروغن بان و یا سداب سوده بعسل آمیخته بر عضو مفلوج یا مشک تنها و یا بعضی روغنها بر فقرات پشت و یا مرزنجوش کوفته و بعض
روغنهای گرم پخته و یا برگ یاسمین کوفته در روغن کنجد جوشانیده و یا مویزج و یا روغن حنا و بیخ سوسن و موم و یا نشا یا انگیت و یا بورق و روغن بان و موم و ذرور عاقرقرحا
باریک سوده بر مقدم سر و عطوس بصمغ سداب و دخان آن در ادویه فالج مقوی فعل آنهاست و استعمال همه یعنی برگ تنبول در حقنه فالج نیز نافع ست ذکر ادویه مرکبه
یونانیه که در فالج و دیگر امراض عصبی بلغمی مستعمل ست ایارج فیقرا که اکثر اقسام صداع را نفع میکند و دماغ و معده را از اخلاط غلیظ پاک گرداند و بفالج و لقوه و استرخای
زبان و وجع مفاصل و قولنج مفید و دفع ثقل قولنجی نماید و با اطریفل منقی دماغ ست و با گلقند منقی معده گویند که بگرده ضرر دارد و مصلح آن عناب ست سنبل الطیب دار چینی عود
بلسان حب بلسان سلیخه مصطکی اسارون زعفران هر یک یک جزو صبر سقوطری وزن همه ادویه شربتی دو درم بعسل و آب گرم در حالتی که معده از غذا ممتلی نبود ایارج لوغاذیا
صداع و شقیقه و دوار و فالج و لقوه و رعشه و سبات و بهق و برص و جذام و درد گوش و بیضه و خوده و غیره امراض بارده ماده را نافع بود شحم حنظل پنج درم پیاز عنصل بریان
غاریقون سقمونیا خربق سیاه اشق اسقوردیون هر یک چهار و نیم درم افتیمون کمادریوس مقل صبر هر یک سه درم فاشرا هوفاریقون انیسون ساذج هندی
فراسیون جعده سلیخه فلفل سفید و سیاه دار فلفل زعفران دارچینی اسفاتج سکبینج مر جاوشیر جند بیدستر سنبل الطیب قسط اسالیون زراوند طویل عصاره افسنتین فربیون
حماما زنجبیل هر یک دو درم خطبیانا اسطوخودوس هر یک یک نیم درم کوفته بیخته بعسل سرشته شربتی چهار درم بآب عسل گرم بعد از شش ماه استعمال نمایند ایارج جالینوس
فالج و لقوه و تشنج و استرخا را نافع ست و بدن از فضول غلیظ لزجه مختلفه پاک کند و استرخای مثانه و خروج بول بے اراده دفع نماید شحم حنظل غاریقون پیاز عنصل
بریان اشق سقمونیا خربق سیاه هوفاریقون فربیون هر یک شانزده درم اسفاتج افتیمون مقل ازرق کمادریوس سلیخه فراسیون هر یک [illegible] درم مر سکبینج زراوند طویل
فلفل سیاه و سفید دار فلفل دار چینی جاوشیر جند بیدستر فطراسالیون هر یک چهار درم و بعضی اطبا زعفران صبر هر یک چهار درم در آن داخل کرده اند همه
ادویه را کوفته بیخته بعسل کف گرفته بسرشند شربتی از یک مثقال تا چهار مثقال ایارج ارکاغانیس هر مرض متولد از بلغم خام و سوداء را نفع کند.

دوار و صداع و تشنج و فالج وغیره امراض را مفیدست شحم حنظل دو اوقیه فراسیون اسطوخودوس خربق سیاه سقمونیا فلفل دار فلفل از فلفل هریک چهار اوقیه پیاز عنصل بریان
فرفیون صبر سقوطری جنطیانا فطراسالیون جاوشیر هر واحد یک اوقیه دارچینی جعده سکبینج فرنبیل اذخر پودینه کوهی زراوند مدحرج هریک ده درم کوفته بیخته بعسل
کف گرفته بسرشند و بعد شش ماه استعمال کنند شربتی چهار مثقال ایارج روفس نافع بلغم و مره سوداست شحم حنظل بست درم صبر سقوطری پنج درم خولنجان ده درم
کمادریوس بست درم سکبینج جاوشیر هریک هشت درم فطراسالیون زراوند مدحرج فلفل سفید سلیخه دارچینی زعفران زنجبیل جعده مرمکی هریک دو درم کوفته بیخته
بعسل کف گرفته بسرشند شربتی ازان از دو مثقال تا چهار مثقال ابزن مخترع حکیم علوی خان برای فالج و استرخا و دیگر امراض دماغی از مجرب النفع ست
آب کبریت و اگر نباشد آب خالص بست من بجوشانند و بران گل بابونه اکلیل الملک مرزنجوش برگ غار اذخر مکی برگ نارنج بهار نارنج اقاقیا اسطوخودوس سیسنبر
تمام گل یاسمین سفید مرج ترکی نوره الصبیان پودینه دشتی پودینه کوهی نعناع برگ صنوبر پوست بیخ صنوبر عشبه مغربی برگ سداب چوب چینی هر واحد دو کف انداخته
بپزند تا ثلث آب برود صاف نموده ثلث وزن آب روغن زیت داخل کرده خرگوش یا روباه یا کفتار یا بز کوهی هر کدام که باشد زنده را بسته در همین روغن جوش دران
اندازند و بجوشانند که مهرا شود پس صاف نموده بیمار را دران بنشانند چون گرم باشد صبر کنند وقتی که مهرا شود بیرون آرند و قلت و کثرت ابزن بجهت احتمال
طبع مریض است و بعد خروج بر عضو مؤف روغن قسط یا روغن گردگان بمالند تریاق تماثیه منافع این زیاده از منافع تریاق اربعه است بفرع
و فالج و لقوه سودمند و باد را بشکند و دفع اذیت سموم کند زراوند طویل ریوند چینی پوست بیخ کبر حب الغار مرمکی قسط تلخ زرد چوبه جنطیانا مساوی کوفته
بیخته بعسل المنقی معجون سازند شربتی یک مثقال قوت این تا دو سال بماند شیاف دربطوس اکبر جهت صداع و صرع و لقوه و فالج و رعشه و جمیع امراض علقیه مزمنه بارده رطب
و اوجاع معده و کبد و طحال و کلیه و رحم و تاریکی چشم و برص و جذام و قولنج و استسقا را نافع است و اسهال بی مشقت کند و ادرار بول و حیض نماید و سنگ گرده
و مثانه بریزاند و حرارت غریزی را تقویت دهد و بدن را از اخلاط فاسده پاک سازد و ریاح دفع کند و سده سپرز و جگر بگشاید و رنگ نیکو نماید و قوت باه
سال قی بود ریوند چینی یک نیم درم عود بلسان فرفیون فلفل سیاه فلفل سفید دار فلفل مرمکی جنطیانا حب بلسان فقاح اذخر حماما هریک دو درم زعفران
دارچینی وج مصطگی روغن بلسان هریک سه درم سنبل الطیب دو درم و نیم کمادریوس قسط افتیمون هریک چهار درم اسارون سلیخه سقمونیا هریک شش مثقال
صبر سقوطری پانزده درم غاریقون بست درم ادویه کوفته بیخته بروغن بلسان چرب ساخته با سه چند آن عسل بسرشند و بعد شش ماه استعمال کنند شربتی
چهار مثقال در قرابادین قانونی زراوند اسارون سلیخه سقمونیا هریک شش درم بست درم حماما یک درم جلاب معمول در اکثر امراض بانجنه
عصبیه سوداویه بلغمیه که با حرارت مزاج جمع شده باشد و در لقوه و فالج بجای ماء العسل بعمل می آید قند سفید یک رطل در عرق گاوزبان عرق بادرنجبویه
گلاب هر واحد یک رطل و گاهی عوض گلاب عرق بهار نارنج داخل کرده شود و همه بر آتش ملایم بجوشند تا منتهی پدید آید پس گل گاوزبان عود صلیب اسطوخودوس
هریک دو مثقال در مقداری از گلاب یا عرقی از عرقهای مناسب مزاج و احوال جوش داده صاف نموده بآن ضم نمایند و بر آتش گذارند که بهیئت کثیف شده
قوام معتدل یابد و در شیشه نگاه دارند و هرگاه که تقویت و تفریح منظور باشد با قند عنبر اشهب دو دانگ زعفران یک نیم دانگ اضافه کرده شود و وقتیکه
تسخین زیاده تر مطلوب گردد بعضی افاویه چون دارچینی جوز بوا بسباسه مصطگی درمیان آن افزوده شود جوارش اترج نافع لقوه و فالج و استرخا
و مقوی معده و دماغ و اعصاب مجرب النفع ست تالیف حکیم علوی خان شیر آمله منقی سی مثقال یک شب در عرق بهار نارنج و گلاب هر واحد یک صد و
پنجاه مثقال بخیسانند روز دیگر بجوشانند که مهرا شود از صافی گذرانیده پس بگیرند پوست ترنج ده مثقال اذخر مکی اسارون انیسون نانخواه بهمن سفید

دارچینی سعد کوفی طالیسفر سلیخه فوفل گل سرخ قاقله هیل قرفه کاشم کندر مصطگی هریک سه مثقال جوزبوا دارفلفل فلفل سیاه عود صلیب سنبل الطیب
عود هندی قرنفل هریک دو مثقال زعفران عنبر اشهب مشک تبتی هریک یک مثقال همه دویه کوفته بیخته بیارند و عسل مصفی سه چند مثقال در آمده داخل
کرده بقوام آرند پس ادویه بسرشند شربتی یک مثقال تا دو درم و گاهی جند بیدستر و دار خطائی هریک یک مثقال داخل میسازند حب ایارج نسخه معمول خود
در جمیع امراض بلغمی جهت تنقیه دماغ و اعضای رئیسه از فضول اخلاط بلغمی ایارج فیقرا تربد سفید مجوف هریک یکدرم حب النیل غاریقون انیسون هریک نیم درم
شحم حنظل نمک هندی هریک یک نیم دانگ همه را کوفته بیخته بآب بادیان بسرشند و حب سازند جمله یک شربت ست و طریق استعمال آن در مقدمه کتاب مسطور شد
و در نسخه معمول حکیم ذکاء الله خان وزن حب النیل یک درم ست و مقل ازرق و کتیرا هریک چهار سرخ عوض انیسون مرقوم **نوع دیگر** از والد حکیم
علوی خان برای فالج و لقوه و صرع و استرخا و مالیخولیا و درد معده نافع ست و مخرج اخلاط ثلاثه و غلیظه از دماغ و معده و مصلح قروح و بثور سوداویه مقل ازرق
افتیمون پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه سنا مکی عود صلیب انیسون هریکی یک درم زنجبیل یک درم و دو دانگ غاریقون سفید بسفایج گل سرخ
اسطوخودوس هریک دو درم تربد موصوف دو و نیم درم ایارج فیقرا ثلثه درم کوفته بیخته بروغن بادام چرب ساخته حبها سازند و بورق النقره پیچیده دو مثقال
بآب گرم وقت شب یک پاس باقی مانده بخورند **دواء المسک حار** جهت فالج و لقوه و صرع و خفقان بارد و ضعف و ضیق النفس و جمیع امراض بارده را
نافع ست نسخه معمول حکیم بقا خان مشک خالص سه ماشه جند بیدستر یکدرم بهمنین سنبل الطیب قاقله قرنفل ساذج هندی هریک دو درم مروارید ناسفته
کهربا بسد ابریشم مقرض زرنباد هریک دو مثقال نبات یا عسل سه چند بدستور مقرر تیار ساخته بکار برند **روغن بید انجیر** که مسهل بلغم و منقی اعصاب از رطوبات ست
و در امراض بارد دماغی و قولنج وغیره شربا و طلاء مستعمل میشود مغز تخم بید انجیر برآورده بریان نمایند و کوفته در آب بجوشانند و کف همیگیرند در ظرفی تا تمام کف
گرفته شود و آب زرد بماند پس از آن کفها را بجوشانند که تمام روغن صاف برآید **روغن بید انجیر مرکب** لقوه و فالج را نفع دارد و سده جگر و
سپرز بکشاید و قولنج را دفع کند تا نخواه صعتر پودینه کوهی تخم کرفس افسنتین مصطگی اسارون هریک بست درم بیخ کرفس بیخ بادیان بیخ سوسن آسمانجونی راسن
خشک هریک ده درم شیطرج هندی مقل هریک پنج درم سکبینج جاوشیر زرنباد درونج هریک سه درم زنجبیل دارچینی خیربوا کبابه دارفلفل جوزبوا بسباسه شونیز قسط کرد مانه
چهار درم جمله نیم کوب ساخته در آب بخیسانند تا دوا نرم شود و صاف نمایند و دو صد پنجاه درم روغن بید انجیر آمیزند و بجوشانند تا آب برود و روغن بماند شربتی دو درم
تا سه درم با ماء الاصول و مالش از بیرون هم نمایند **روغن قسط** نسخه معمول نافع برودت اعصاب و مقوی آن و مفید امراض بلغمی بارد دماغی قسط ده درم
ابهل زنجبیل اشنه سنبل الطیب ساذج هندی قرفه برنج عاقرقرحا هر واحد پنج درم قرنفل چهار درم شب سه رطل آب تر سازند و صبح بجوشانند چون یک رطل آید
صاف نموده با نیم رطل روغن زیت یا روغن کنجد جوش دهند تا روغن بماند بعده جند بیدستر فرفیون جوزبوا مصطگی هر واحد یک درم سائیده بیخته
بکار برند **روغن اسقیل** تالیف حکیم علوی خان برای فالج وغیره پیاز عنصل چهار اوقیه بکارد چوبی تراشیده و یک من روغن کنجد بپزند که مهرا شود از دست
مالیده صاف نموده عاقرقرحا جند بیدستر خردل قسط تلخ فرفیون هر ایک یک مثقال مشک نیم مثقال سوده اضافه نموده بکار برند **روغن جند** تا اختراع معروف الیه
جند بیدستر فلفل سفید عاقرقرحا شحم حنظل فرفیون حلتیت هریک دو نیم درم عود صلیب ده درم نیم کوفته در یک رطل بغدادی روغن سداب داخل کرده
در شیشه کرده در آفتاب دارند تا یک هفته و هر روز دو مرتبه برهم زنند در روز هشتم بپالایند و بفشرند و باز ادویه مذکوره داخل کرده تا یک هفته در آفتاب
بدستور دارند و بجنبانند در روز هشتم صاف نموده باز ادویه مذکوره سحق نموده داخل کرده تا دو هفته در آفتاب دارند پس بکار برند **روغن قاوندی مرکب**

از ترکیب ممدوح الیه که در فالج و مفاصل وغیره معمول قرنفل عود صلیب سلیخه سورنجان تلخ راسن عجم و بلسان هریک پنج درم سنبل الطیب سیاذج هندی بیخ سوسن قرفه قسط تلخ هریک ده درم نیم کوفته در ده رطل آب شیرین یک شبانه روز خیسانیده روغن زیت دو رطل داخل کرده بجوشانند که آب رفته روغن بماند بمالیده صاف نموده شحم قاوند شانزده درم مومیائی چهار درم دران گداخته مر مکی سه درم جندبیدستر دو درم سوده آمیخته بکار برند روغن کلان معمول برای فالج و لقوه وغیره امراض بارده قسط حرابته افسنتین کندش بیخ بادیان شیطرج هر واحد سه ماشه عاقرقرحا فلفل سنبل الطیب بیخ سوسن قرفه ماشه راسن سلیخه مر قرنفل صعتر ناخواه بیخ کرفس تخم کرفس انیسون ساذج سکبینج جاوشیر زرنباد زنجبیل دارچینی کبابه لبلاب سه دار فلفل کندر هریک دو ماشه مغز بادام تلخ شش ماشه شونیز مغز تخم بیدانجیر مقل هریک چهار ماشه مصطگی دو نیم ماشه همه ادویه را نیم کوفته در چهار آثار آب یک شبانه روز تر کنند بعده بجوشانند هرگاه آب سوم حصه بماند صاف نموده روغن گل روغن بابونه روغن سوسن روغن بیدانجیر هر کدام نیم پاو آمیخته باز بجوشانند که آب تمام جذب شود و روغن بماند پس مشک دو ماشه عنبر اشهب چهار ماشه جوزبوا دو ماشه فرفیون جندبیدستر هریک سه ماشه بسیار باریک سائیده حل نموده نگاهدارند روغن موم مجرب برای فالج و خدر و درد اعصاب و تحلیل مواد و هر قسم باد موم یک آثار نمک شور سه آثار هر دو را در دیگ اندازند و بطریق گلاب کشند مثل عرق بر می آید آن را نگاهدارند و بر بدن عریان شده بمالند و می باید که بعد از مالیدن دو گهڑی پارچه بر بدن نپندازند تا باد بر بدن رسد بعد دو گهڑی پارچه بپوشند نوع دیگر قوی تر از اول موم سفید نیم آثار نمک سانبهر پاو آثار نوشادر شوره قلمی هریک یک چهٹانک شنگرف یک توله قرنفل جوزبوا کل دارچینی افیون هریک شش ماشه باهم کوفته بموم و نمک مخلوط کرده در ظرف انداخته بنیچه وصل کرده بطریق گلاب عرق کشند و در شیشه بدارند و قدری گرفته بالش تمام اعضا و بالا بند کهنه بندند برای امراض بارده و ریحی مجرب ست یا در قرع انبیق کشند و تعمال آن زند روغن حواصل معمول جهت فالج و وجع مفاصل و جمیع امراض بارده دماغی حواصل یک عدد سنبل الطیب لبلاب سه سورنجان بوزیدان خولنجان زرنباد جوزبوا زراوند طویل بیخ نی زیره عود صلیب دارچینی هریک دو ماشه قسط بحری قرنفل هریک سه ماشه زعفران نیم ماشه خفاش زنده ده عدد در روغن زیتون در دیگ مسی قلعی دار کرده گلاب نیم من و آب دو من بر سر آن ریزند و بر آتش گذارند که روغن بالا آید بگیرند و استعمال نمایند روغن مجرب بجهت خدر و رعشه و فالج و استرخا و مفاصل بارده و عرق النسا از حکیم میرزا اسلیمان قصب الذریره قسط تلخ هریک سه مثقال اذخر سورنجان کبابه چینی ناردین اسارون هریک دو مثقال زرنباد دار شیشعان عاقرقرحا مغاث بعدادی بوزیدان هریک یک مثقال مجموع را نیم کوفته با سه پیاله آب بجوشانند آن مقدار که یک پیاله آب بماند پس خوب لیده صاف نموده روغن گل و روغن یاسمین و روغن بابونه و روغن زنبق هریک ده مثقال داخل کرده بجوشانند چندانکه آب برود و روغن بماند پس جدوار خطائی جندبیدستر فرفیون هریک سه مثقال جوزبوا زنجبیل هریک دو مثقال مقل ازرق یک مثقال کوفته و بحریره بیخته در هاون سنگین کنند و روغن را اندک اندک بران چکانند و بدسته بمالند تا تمام روغن با آن مخلوط گردد بعد از ان مومیائی معدنی قدری دران حل کنند و در شیشه نگاهدارند روغن برای ختلاج جز آن از حکیم اکمل خان سورنجان زنجبیل جوزبوا مثقال مومیائی کنگنی خردل فرفیون هریک یک توله روغن کنجد شصت توله اجزا را مثل غبار لبابند و بعد از ان در ظرف انداخته صلایه نمایند تا دو پهر اندک اندک روغن انداخته بعد از ان خوب مخلوط نموده در آفتاب یا در جای گرم بر پشت اعصاب تا یک پهر خوب بمالند سفوف اترج از اختراع حکیم علوی خان که خوردن آن بعد از تنقیه بایارجات برای فالج و استرخا مفید پوست زرد ترنج بادرنجبویه قناح اذخر آمله منقی پوست هلیله کابلی هریک پنج مثقال اسارون بهمن سرخ بهمن سفید دارچینی سلیخه قردمانا هریک سه مثقال جدوار خطائی مشک ترکی عنبر اشهب جندبیدستر هریک نیم مثقال ورق طلا

کماذریوس ہر یک چہار دانگ جوزبوا زراوند طویل اسفاید رازیانہ بادیان خطائی زنجبیل تخم سداب کہربا سندروس عود خام سنبل الطیب قسط تلخ فاوانیا تخم سیسالیوس اسطوخودوس ہر یک یک مثقال صعتر فارسی دو مثقال خارک چہری پانزدہ مثقال کوفتہ بیختہ ہر روز یک مثقال صبح بادہ مثقال عرق بادرنجبویہ بخورند شربت ابریشم نافع برای فالج ولقوہ وصرع ابریشم نیم آثار در آب آہن تاب سہ شبانہ روز خیسانیدہ بجوشانند و صاف نمودہ اسطوخودوس پاؤ آثار گل گاؤزبان چہار تولہ گاؤزبان نیم پاؤ علیحدہ خیسانیدہ جوش کردہ صاف نمودہ ہر دو آب را جمع کنند و با عسل و نبات ہر دو یک نیم آثار بقوام آرند پس عود ہندی مصطگی دانہ ہیل و دارچینی عود صلیب بسفائج ہندی بسفائج خولنجان و ج ترکی سنبل الطیب قرنفل ہر یک یک تولہ بسباسہ جوزبوا زعفران ہر یک شش ماشہ عنبر اشہب نہ ماشہ سائیدہ داخل نمایند شربت عسل در جمیع امراض بارد عصبی دماغی بعد تنقیہ و صحت جہت تعدیل مزاج و تقویت مستعمل ست و خصوص فالج و رعشہ را بغایت نیکوست عسل مصفی یک رطل آب شش رطل آب باران بپزند و کف آنرا بردارند پس قرنفل خولنجان مصطگی دارچینی عود دانہ قاقلین بسباسہ جوزبوا اسارون ہر یک دو درم فلفل سیاہ یک درم کوفتہ در صرہ بستہ انداختہ جوش دہند و صرہ را تا تا مالیدہ باشند و بعد قوام فرود آوردہ صرہ مالیدہ دور کردہ نگاہدارند و اگر بعنبر و مشک قدری خوشبو نمایند بہتر ست طلا برای فالج و لقوہ از حکیم اجمل خان ریحان لعوز بیدان قسط تلخ خولنجان زرنباد جوزبوا وج ترکی عود ہندی عود صلیب عاقرقرحا ہمہ را بگلاب سودہ بر فقرات پشت و محل فالج طلا نمایند و در لقوہ بر سر و فقار گردن کنند طبیخ ضبعہ عرجا برای فالج و استرخاء و خدر و تشنج امتلائی نہایت نافع ست مرزنجوش بابونہ حلبہ جرجیل شبت برگ غار سداب زنجبیل ہر یک یک من مجموع را در سہ صد من آب بجوشانند چون بنصف رسد ضبعہ عرجا زندہ در آن اندازند و بجوشانند تا مہرا شود پس آب نیم اور تغار کلان یا در حوض کوچک از پارچہ بگذرانند و پیر کنند و سہ من روغن زیتون داخل کردہ مریض را در آن بنشانند و مرة بعد اخرى چنین کنند عرق تنبول خوشبو جہت فالج و لقوہ و جمیع امراض بارد دماغی بی نظیر دارچینی چہار سیر جوزبوا بسباسہ ہر یک دو سیر قرنفل نیم سیر برگ تنبول سفید خوشبو پانصد عدد گل سیوتی کہ بفارسی گل مشکی گویند چہار سیر عود ہندی نیم سیر زعفران چہار تولہ ہمہ را نیم کوفتہ ہفت صراحی عرق قرنفل کہ بگلاب کشیدہ باشند بر روی آن ریختہ دو شبانروز بگذارند پس آنرا عرق کشند و عطر آن اگر فتہ علیحدہ نگاہدارند و عرق آنرا در شیشہا کردہ جدا نگاہدارند و صبح پنج مثقال و شام پنج مثقال بنوشند و اگر مسکر خواہند بجای عرق قرنفل عرق قند یا عرق خرما کنند عرق تنباکو از اختراع متاخرین ست برای فالج و لقوہ و استرخاء و استسقاء و قولنج ریحی و تحلیل ریاح معدہ و تفتیح سدہ و ہضم طعام و آوردن اشتہا و رفع صداع بلغمی و اوجاع مفاصل بلغمی نافع ست تنباکو زرد خشک چہار من تبریز و اگر تنباکو تر باشد سہ چہار یک من تبریز نانخواہ صعتر ہر یک پنج مثقال دارچینی قرنفل اظفار الطیب جاوشیر ہر یک دہ مثقال ہمہ را در چہار من تبریز آب یک شبانروز بخیسانند پس عرق بکشند و ہر صبح و شام پنج مثقال بنوشند عرق تنبول حکیم اکمل خان کہ در فالج و غیرہ امراض بارد دماغی مستعمل ست برگ تنبول پختہ سیاہ و نانخواہ خولنجان زنجبیل ہر یک پاؤ آثار صعتر دارچینی جوزبوا بسباسہ قرنفل ہر یک نیم پاؤ عرق دارچینی دو شیشہ عرق بادرنجبویہ شیشہ گلاب چہار شیشہ بدستور معمول عرق کشند شربتی از چہار تولہ تا ہفت تولہ عرق کیتکی اجمل خان کہ ہمان نفع دارد گل کیتکی دو عدد جوزبوا بسباسہ وج ترکی بادیان خطائی ہر یک تولہ گلاب پنج شیشہ عرق بادیان چہار شیشہ بدستور مقرر عرق کشند شربتی از چہار تولہ تا نہ تولہ عرق تنبول ذکاء اللہ خان کہ دافع ضعف دماغ ست گل کیتکی گل سیوتی گل چنبیلی ہر یک چہار اوقیہ جوزبوا بسباسہ عود ہندی قرنفل گل سرخ ہر یک دو اوقیہ برگ تنبول پختہ سیاہ و نبات سہ آثار بدستور عرق کشند خوراک از ہفت تولہ تا نہ تولہ شربت تنبول چہار تولہ و تخم شربتی ہفت ماشہ عرق چوب چینی علوی خان کہ در فالج و امراض بارد دماغی معمول چوب چینی سہ صد مثقال درونج عقربی خولنجان تودرین ثمن مثقال سنبل الطیب قاقلین بہمنین جوزبوا بسباسہ ہر یک یازدہ مثقال

ابریشم خام بادرنجبویه هریک بست مثقال دارچینی قرنفل برگ فرنجمشک هر یک ده درم انیسون هفت مثقال عنبر اشهب مشک هر یک یکدرم زعفران پنج درم آب نیشکر وگلاب کهنه هریک پنج آثار بدستور عرق کشند خوراک از ده توله تا بست و پنج توله عطوس که تنقیه دماغ کند و لقوه و فالج و صرع را سودمند ست کندش هفت درم فلفل سفید و سیاه جندبیدستر هرکدام یکدرم سداب خشک دو درم صبر سقوطری یک و نیم درم خردل دو درم شونیز یکدرم کوفته بیخته اندکی ازان در بینی دمند غرغره مستعمل در فالج و لقوه و ثقل زبان که از رطوبات باشد از بیاض احمد خان خردل زرنباد دارفلفل زنجبیل شونیز سنافج مویزج عود هندی هریک سه ماشه وج ترکی عاقرقرحا صعتر گل بابونه اسطوخودوس عود صلیب هریک واحد شش ماشه قرنفل ده عدد جوکوب نموده چهار پاس خیسانیده در یک نیم سیر آب بجوشانند تا نیم سیر آب بماند صاف نموده عسل سفید دو توله نوشادر بوره ارمنی نمک سندی در آن حل کرده غرغره نمایند غرغره دیگر که بجهت فالج و لقوه و استرخای زبان و تنقیه سر مجرب است نوشادر پنج درم فلفل سفید فلفل سیاه نمک سیاه هرکدام شش درم زنجبیل خردل عاقرقرحا مویزج بوره ارمنی هرکدام چهار درم زوفای خشک هشت درم صعتر ده درم بیخ سوسن هفت درم شونیز پنج درم مرزنجوش ده درم دارفلفل هفت درم همه را کوفته بیخته دو درم ازان بیک درم ایارج فیقرا و سکنجبین عسلی و آب گرم آمیخته غرغره نمایند که عجیب الاثر ست گلقند عسلی که در امراض بلغمی مستعمل میشود برگ گل سرخ یک آثار شهد خالص سه آثار هر دو را در ظرفی کرده کف مال نمایند که خوب آمیخته شود و تا چهل روز در آفتاب گذارند و همچنین ست طریق ساختن گلقند شکری لعوق نافع فالج و لقوه و در امراض دماغی بارد زنجبیل زرنباد فلفلمویه فلفل سیاه دارفلفل خولنجان دارشیشعان قرنفل وج عاقرقرحا برابر سائیده با عسل و چند ادویه بسرشند و بجای آن ربهای الاصول و البزور از مخترعات والد علوی خان مستعمل برای انضاج ماده فالج و لقوه و استرخای بلغمی و امثال آن تا چهار درهم ایرسا فاوانیا هریک یک مثقال بادیان انیسون تخم کشوت تخم کرفس دمانا پوست بیخ کبر پوست بیخ بادیان پوست بیخ کرفس بیخ اذخر هریک دو مثقال در یک نیم رطل آب بجوشانند تا به نیم رطل آید صاف کنند و عسل مصفی یک اوقیه حل ساخته نیم گرم بیاشامند گاهی درین نسخه بعد گذشتن یک هفته کمافیطوس کمادریوس جاشا و اسطوخودوس اسقولوقندریون قنطوریون دقیق هریک یک مثقال اضافه میکنند و بعوض عسل یا گلقند شکری یا عسلی شربت اصول یا شربت اسطوخودوس یا سکنجبین بزوری حار بحسب حاجت یکی ازینها بوزن ده درم داخل می نمایند و اگر از استعمال این اجزا گرمی در مزاج یا صفرا در معده متولد شود عوض این اجزا اصل السوس پوست بیخ کاسنی افسنتین رومی پرسیاوشان هریک دو مثقال اضافه کنند و گلقند آفتابی یا سکنجبین بزوری معتدل یا بارد نمایند معجون سیر معمول فقیر در لقوه و فالج و صرع و رعشه و گویند که بواسیر و بهق و برص را نافع بود و معده را قوت دهد و اشتها آورد و بلغم دفع کند و قوت بدن و باه بیفزاید و رنگ را نیکو و سرخ گرداند و حرارت غریزی را برافروزد و پیران را بغایت مفید ست سیر از پوست پاک کرده نیم آثار در یک آثار شیر گاو بپزند تا مهرا شود و با سه وزن آن عسل و سی درم روغن گاو بهمراه آن ریزند و با یکدیگر ممزوج نموده از آتش فرو گیرند و این ادویه را کوفته بیخته با آن بسرشند قرنفل بسباسه جوزبوا فلفل گرد مصطکی قاقله صغار و کبار پوست هلیله کابلی دارچینی زنجبیل هریک ده درم عود خام زعفران هریک پنج درم خوراک هفت ماشه تا یک توله نوع دیگر تالیف حکیم علوی خان برای فالج وغیره امراض بلغمی و سوداوی معمول تریاق سموم ست مداومت آن در زمستان تا چهل روز مفید گل گاوزبان بادرنجبویه هریک بست و پنج مثقال بسفایج هلیله سیاه پوست هلیله کابلی عنب الثعلب هریک ده از ده مثقال و نیم همه را شب در دوازده رطل آب تر کرده صبح بجوشانند که ثلث بماند بعد ازان صاف نموده سیر از پوست پاک کرده یک رطل در آن مطبوخ داخل کرده جوش دهند که خوب مهرا شود و دو رطل شیر تازه گاو در آن انداخته بجوشانند که شیر غلیظ گردد ازان صاف نموده روغن گاو یک رطل داخل کرده خوب بریان کنند که روغن جذب گردد و لمحه بلمحه کفچه زنند تا سوخته نگردد و بعده چند عسل بقوام آرند بعده زنجبیل فلفل سیاه و سفید سلیخه کبابه دارفلفل قرنفل خولنجان بهمنین هر دو قاقله گل بابونه مرزنجوش هریک پنج مثقال زعفران عنبر اشهب هریک یک مثقال سوده

آمیختہ در ظرف چینی نگاہدارند و بعد چہل روز یک مثقال بخورند معجون چوب چینی مخترع حکیم ممدوح کہ ہمان نفع دارد برادہ چوب چینی بست تولہ گل گاؤزبان
بہمنین سفید قاقلہ ہریک دو تولہ خصیۃ الثعلب چہار تولہ خولنجان سہ تولہ ابریشم مقرض یک تولہ جدوار خطائی ورق طلا ہریک دو درم مغاث بعدہ دہ مثقال کوفتہ
بیختہ بعسل سہ چند قوام ساختہ بسرشند خوراک یک تولہ معجون فلاسفہ بلغم را دفع کند و ہاضمہ را قوت دہد و اشتہا آورد و نسیان و سلس البول و درد پشت و درد گردہ
و اوجاع مفاصل را نافع بود و منی را زیادہ کند و باہ را برانگیزد زنجبیل فلفل دراز فلفل دار چینی آملہ مقشر بلیلہ شیطرج ہندی راوند مدحرج خصیۃ الثعلب مغز چلغوزہ بیخ بابونہ زرنباد
ہر واحد دہ درم تخم بابونہ پنج درم مویز منقی سی درم بعسل مصفی سہ وزن ادویہ یا سہ چند ادویہ بطریق متعارف معجون سازند خوراک از دو مثقال تا چہار مثقال معجون مسہل
تلیین طبع کند و فالج و لقوہ و قولنج بلغمی و ریحی و استرخای اعصاب و نقرس و اوجاع مفاصل معدہ و قروح کلی و مثانہ و امعا و یرقان و استسقا را نفع دہد و ریاح بشکند
و گردہ و مثانہ را از فضلات پاک نماید و حیض براند و اوجاع اعضا و اسود دہد بگیرند غاریقون اسارون ج قردمانا تخم سداب یک دو اوقیہ نانخواہ قرنفل ہریک دو اوقیہ
حاشا تخم کرفس ہر یک سہ اوقیہ سنبل الطیب نعناع کوہی فطراسالیون کمازریوس اسقوردیون ہریک ہشت اوقیہ کوفتہ بیختہ با عسل مصفی بسرشند و در ایام سبع از مثقالی
تا دو مثقال استعمال نمایند معجون اذراقی مجرب برای فالج و لقوہ و رعشہ و اختلاج از حکیم اکمل خان کچلہ ہر قدر کہ خواہند در شیر گاو یک شبانہ روز بخیسانند در روز دوم
شیر را دور نمایند و شیر تازہ در آن داخل کنند ہمچنین ہفت مرتبہ تبدیل شیر نمودہ پس شیر تازہ گرفتہ در دیگ اندازند و کچلہ را در کوزہ یا در صرہ بستہ در آن دیگ معلق بیاویزند کہ تہ دیگ
ملتصق نشود در آتش بپزند تا آنکہ شیر خشک شود و بعدہ بر آوردہ بشویند و پوست آن از کاردہ دور کردہ برادہ باریک بسوہان نمایند و بست درم برادہ آن بگیرند پس قرنفل سفید
فلفل سیاہ دار چینی جوزبوا بسباسہ مصطکی عود بلسان زنجبیل عود ہندی قرنفل سعد کوفی آملہ سنبل الطیب قاقلہ شونیز صندل سفید زعفران دار فلفل ہر یک یک درم عسل سفید
سہ وزن ادویہ گرفتہ بطریق متعارف معجون سازند خوراک از نیم مثقال تا یک مثقال نوع دیگر از تالیف مؤلف تحفہ بجہت قطع عادت افیون بغایت مجرب ست و در رفع فالج و لقوہ و استرخا
و امراض باردہ و درد مفاصل و عرق النسا و سلس البول نہایت نافع اذراقی یعنی کچلہ شش مثقال در شیر خیسانیدہ پوست او را جدا کردہ بسوہان ریزہ نمودہ نرم صلایہ کنند
و گل گاوزبان چہار مثقال بہمن زرنباد شقاقل صندل سفید آملہ بلیلہ سیاہ ہر یک دو مثقال عود ہندی یک مثقال اسطوخودوس کتیرا زنجبیل مغز چلغوزہ ہر یک یک مثقال
قرنفل یک مثقال عسل منزوع سہ وزن ادویہ خوراک از یک مثقال تا دو مثقال مدت نمایند معجون حکیم اکمل خان مقوی دماغ و اعصاب نافع امراض باردہ دماغی دفعہ را
بسیار مفید عود صلیب دار چینی خصیۃ الثعلب ہر یک سہ ماشہ مصطکی بوزیدان شقاقل خولنجان بہمنین گاوزبان ہر یک درنجبویہ سنبل الطیب بسباسہ ہر یک تخم تنبک
سعد کوفی ہر یک دو ماشہ سورنجان مصری تخم خشخاش ہر یک چہار ماشہ دار فلفل فلفل درونج عقربی زعفران یک نیم ماشہ لسان العصافیر نعناع سازج
اسطوخودوس فرنج ہندی سلیخہ ہر یک دو درم زرنباد یک نیم ماشہ مشک نیم مثقال عسل خالص سہ وزن ادویہ کوفتہ بیختہ بطریق متعارف معجون سازند ذکر ادویہ مفردہ
نافع فالج کہ آنرا ادہرنگ گویند بعضی اطبای ہندی پسندند کہ در ابتدای فالج اگر برای ماء العسل عسل بہم نرسد عوض آن قند سیاہ گرفتہ جوش دادہ استعمال نمایند و بعد چہارم
منضج بادیان شش ماشہ بیخ بادیان یک تولہ تخم شبت اجوائن ہر یک سہ ماشہ بال چھڑ چہار ماشہ بیخ کاسنی یک تولہ گلقند دو تولہ در یک نیم پاؤ آب جوش دہند تا نیم پاؤ بماند ہر روز
بنوشند بعد سہ روز یا چہاردہ روز مسہل دہند و برای مسہل جیپال ستودہ اند و جیپال ہندی حب گھوڑ چڑی نیز دہند و بعد از تنقیہ معدلات مزاج مثل جوگراج درخت
و سیماب کچلہ و مانند آن بعض استعمال نمایند و مالش روغن سوختہ مجرب ست و اگر سوئے پوست بیخ ارنڈ جوشانیدہ بعسل بنوشند نیز مفید بود و بعضی برگ
و بیخ داخل میکنند و اگر یک عدد دیا در برگ تنبول بخورند برای تعدیل مزاج صاحب فالج بعد تنقیہ مفید بود و اگر فالج سرفہ بود
فلفل و یک جزو و پانچ جزو نبات سودہ اندک اندک در دہن گیرند کہ مواد بلغم از سر فرود آرد و خردل عاقرقرحا سائیدہ بعسل آمیختہ بر زبان مالند بخورد زنجبیل نیم کوفتہ لہسن

هر یک یکدام پخته برگ بکاین برگ سنبهالو هر یک پاؤ آثار در ده آثار آب بجوشانند هرگاه نصف بماند در جای محفوظ از هوا بخار آن بگیرند **جوگراج گوگل جهت فالج و**
لقوه و رعشه و دیگر امراض بارده دماغی معمول و مجرب سونته پیپلامول چیته چب پیپل هینگ روغن گاو برشته اجمود سرخ زیره سیاه زیره سفید ریگا اندرجو
تلخ پاده بابی برنگ گج پیپل لنگکی تپین بهارنگی بج موربا جمیع اشیا را مساوی گرفته دو چند آن ترپهلا بگیرند بعده هم وزن مجموع ترپهلا و اشیای سابق گوگل بهینسیا بگیرند
و همه را ساییده در گوگل کوفته آمیخته بقدر سه ماشه تا پنج ماشه با آب گرم وقت شب بخورد خوراک تمام یک توله است **نوع دیگر** تالیف پدرم حکیم فتح الله و این فواید مذکوره
قوی تر از نسخه اول است دارفلفل فلفل بهنگره هر یک [illegible] درم زنجبیل قسط تلخ دیودار هو بیر عاقرقرحا فلفلمویه زرنباد شیطرج هندی [illegible] زنجبیل جند بیدستر هر یک [illegible] درم فوست چیته کباب چینی تخم
هر یک سه درم پودینه پنج درم گوگل مثل کل اجزا کوفته بیخته گوگل را نرم بکوبند و قدری روغن بادام چرب کرده باز بکوبند تا خوب باریک نرم شود آنگاه اجزای سوده قدری داخل کنند و قدری
روغن بادام بیامیزند و باز بکوبند همچنین کنند تا تمام اجزا آمیخته شود یک توله شربت کامل است **حب جیپال** در فالج و استرخا و لقوه و در دلیست مستعمل بگیرند جیپال یعنی حب السلاطین
و از آن پوست غلیظ که بالای وست پوست رقیق که میان و مغز آنست دور کنند و مغز او در پارچه باریک صره بسته سرگین گاو در آب حل کرده در دیگ اندازند و چوبی بالای
دیگ نهاده صره را در آن آویزند بنوعی که صره در سرگین غرق بماند و سر دیگ را بسته بر آتش نهاده چند جوش دهند بعده صره را گرفته و مغز حب السلاطین خوب شسته
اندکی هلیله سیاه و لاجورد با هم بسایند و حبها سازند بقدر نخود و چهار پنج حب بخورانند **حب منقی** برای اخراج مواد بلغمی و ازاله درد اعصاب سابقین و قدیمین مجرب کوفته
بگیرند هلیله سرخ و زرد چوب نمک لاهوری مساوی کوفته بیخته در آب حنظل سه روز بسایند و بقدر کنار دشتی حب بسته از یک حب تا شش هفت حب بخورانند و بعد دو ساعت غذا
دهند **ایضاً** که اخلاط از دماغ و بدن بر آرد ایلوه تربد سنای مکی مرجان مساوی کوفته بیخته در آب طبیخ بادیان سرشته حبها بندند و بوقت خواب دو درم تا سه درم بخورند و صباح
پنج توله التماس در آب گرم حل ساخته بدهند و بعد مسهل تبرید حب تخم سنبی دو هفت نمایند **حب تخم سنبی** که آنرا حب مقل لقوه نیز گویند در فالج و لقوه و صرع بعد فراغ از مسهل
برای تعدیل مزاج بدهند مرچ سونته کوته دیودار چیته کباب چینی عاقرقرحا پیپل بهنگره کچور تخم سن مساوی گوگل برابر همه کوفته بعسل سرشته بقدر دو درم صبح و شام حب ساخته با آب گرم
فرو برند **حب بیس** معمول و مجرب استاد مغفور در امراض بارده دماغی و عصبی مثل فالج و لقوه بعد مسهلات برای تعدیل مزاج معمول می آید عاقرقرحا دارفلفل گرد دارفلفل یک سیر تا پپلامول
شش ماشه زنجبیل میتهه تیلیه هر یک یک توله جمله ادویه کوفته بیخته با قند سیاه و روغن زرد بقدر حاجت سرشته مقدار مونگ حبها سازند خوراک یک حب تا دو حب **نوع دیگر** فالج و لقوه
و درد ریاح هر قسم را دافع است نافع بیش یعنی بچهناک یک درم فلفل زنجبیل بسباسه جوز بوا قاقله هر یک یک درم صلایه نموده آب لیمو بقدر فلفل سیاه حبها سازند خوراک دو سه حب بعضی در
نسخه کباب و نمک هندی نیز داخل میسازند پرهیز از بادی ترشی ضرور است **حب سیماب** برای فالج و لقوه و مانند آن نافع از بیاض استاد مرحوم تخم دهتوره سیاه سیماب هر یک
ده ماشه در آب زنجبیل کهرل نموده بقدر ماش حب بسته بخورند **حب کچله** نافع فالج و لقوه و امراض دماغی بارد بلغمی مفید درد کمر و ریاح آن کچله پانزده عدد در آب نمایند و بعد
هر سه روز تجدید آب کرده باشند و بعد از آنکه نرم شود پوست آنرا خراشیده لبوزند هرگاه دود آن رفع گردد از آتش برآورده ساییده برابر آن فلفل گرد سوده آمیخته حب بقدر
فلفل بندند و یک حب صبح و یک شام بخورند **حب سرخ** که آنرا اندبهیرن گویند معمول حکیم کلو صاحب بچهناک سفید تنکار بریان پیپل مرچ سیاه سهاگه شنگرف مساوی کوفته
در آب لیمو کاغذی تا دو روز یعنی هشت پاس کهرل نمایند و بقدر دانه جوار یا نخود حب بسته در سایه خشک کرده نگاه دارند در لقوه یک حب فرو برند و یک حب در روغن کنجد یا روغن گل
حل کرده بر عضو مفلوج ضماد نموده وقت شب ببندند و بالای آن پنبه کهنه ببندند و از هوا و آب سرد پرهیز دارند و در تب مضمنه با آب ادرک یا برگ پان [illegible] با شکر سرخ و در اسهال با افیون
خالص دهند و این حب از حضرت استادی مفتی محمد شرف الدین صاحب عفی الله عنه اکثر در امراض بارده مثل صداع بارد و نزله و سرفه و حمیات مزمنه جز آن استعمال می فرمودند و در طب حسینی
نوشته که این حب شنگرف برای جمیع تبهای عفنی و تب لرزه و تب غیر معتاد سوای تب دق و تب خالص صفراوی مجرب است **حب سیاه ایضاً** مستعمل حکیم ممدوح چونکه صدق

گندھک آملہ سار ہر یک بشیر بادہ گاو در کچور سہاگہ بیبل سیماب زنجبیل ہمہ مساوی کوفتہ و سیماب آمیختہ در آب ادرک کہ ہم وزن ادویہ یا زیادہ از آن باشد کھرل نمایند کہ حب
حل شود بعدہ حبہا بقدر فلفل بندند و در سایہ خشک کنند بقدر شربت طفل یک حب برای جوان دو تا چہار حب بآب برگ تلسی اگر نباشد با برگ پان و دن مصالحہ بدہند در لقوہ و فالج و بعضیہ
و قولنج ریحی و تخمہ و درد پہلو وغیرہ امراض باردہ حکم اکسیر دارد در تہا مزاج گرم با شیرہ خرفہ و در بلغم بدون بدرقہ استعمال نمایند حب سم الفار برای فالج سم الفار
طباشیر سفید ہر یک دو ماشہ کتہہ سفید چہار ماشہ ہمہ را بآب ادرک بمبالغہ تمام بسایند و حب بقدر ریتی سازند و یک صبح یکی شام بدہند تا ہفت روز و روز ہشتم شربت قند بدہند
از خوردن این حب قی و اسہال خواہد شد اطعام بی نمک بخورند و گوشت نخورند حب ہندی برای فالج و لقوہ فلفل تخم کنائی نمک سانبھر اجوائن کبابہ چینی برابر بآب گھیکوار و آب برگ اگر
شیر آکہ باشد بہتر است چند بار تسقیہ نمودہ برابر نخود حب بسازند یک صبح یک وقت خواب شب بخورند دوائیکہ فالج و لقوہ و مفاصل را نافع از بیاض استادی غفر اللہ لہ پوست بلیلہ
پوست بلیلہ آملہ کچور سونٹھ چاب چینی اجمود دہما پہ ہر دو بزرگ بہکر مول دیودار دار چینی لونگ تج تیج پات الایچی خرد ناگیسر ہر یک سہ درم گوگل زرد نیم آثار بقدری روغن گاو چرب ساختہ کوفتہ
بیختہ بقدر چہار درم غلولہ ساختہ ہر روز یکی بخورانند ایضاً منہ فالج و لقوہ و تشنج و خدر و رعشہ و اختلاج و سائر علل بلغمی و بارد را نافع است بھلانوہ را سر بریدہ با مغز اخروٹ و چرونجی و
نارجیل کہ ہمہ ہم وزن بھلانوہ باشد کوفتہ با قند سیاہ کہنہ کہ چند ہمہ ہموزن باشد آمیختہ بخورانند خوراک دو درم ایضاً جست و قلعی سیماب بجھا کے سیاہ تیزاج دہ ماشہ مرچ سیاہ پنج درم گرفتہ اول
جست و قلعی گداختہ در ظرفی کہ سیماب باشد بیندازند تا گداختہ شود پس تیزاب پس کھرل نمایند و بیش سائیدہ اندک اندک آمیزند بعدہ فلفل ہمین دستور داخل کردہ تیزدہ پاس کھرل سازند
و بقدر یک نخود بابرگ تنبول بخورند غذا گوشت طیور ایضاً نافع فالج و لقوہ و جمیع امراض بلغمی و جع دہ درم فلفل دراز و زیرہ سیاہ کلونجی ہر یک سہ درم عسل نیم رطل بدستور معجون سازند دو
مثقال بخورند روغن دھتورہ کہ از برای فالج و لقوہ و رعشہ و مفاصل معمول است و جمیع امراض باردہ و نمدہ را نیز فائدہ میکند سیماب تخم دھتورہ زہر ہلاہل ہر یک دہ درم روغن کنجد چہل درم
ادویہ را کھرل کردہ روغن را گرم نمایند تا کہ سرخ شود بعد ازان از آتش گرفتہ ادویہ بیندازند و از دستہ آہنی خوب حل نمودہ بکار برند روغن ہرتال کہ از برای فالج مجرب است زرنیخ زرد زرنیخ
سرخ ہر یک یک دام سم الفار پاؤ دام گندھک نیم دام زہر سنکھیہ دو دام در آب گھیکوار سحق بلیغ نمودہ قرص بندند و در سایہ خشک نمایند بعد ازان پاؤ آثار روغن کنجد در ظرف آہنی تا قرص کو بجوشانند
تا نصف روغن بماند فرود آوردہ صاف کردہ بکار برند و اگر برای سستی قضیب خواہند اول بمالند بعد ازان برگ پان بپیچند روغن بلیس برای فالج و رعشہ و خدر و اوجاع عصبی ریحی مجرب است بقدر
بلیس سیاہ کچلہ عاقرقرحا تخم دھتورہ اجوائن خراسانی بیخ کنیر سفید افیون گھونگچی سفید ہر یک دو دام مال کنگنی کلونجی ہر یک نیم دام ہمہ را کوفتہ در شیر بز یا گاو دو سہ روز تر کنند وقتی کہ خشک
شود روغن کنجد یک آثار ریا و بالا شیر بز یک نیم آثار آمیختہ در ظرف آہنی بآتش ملایم بجوشانند چون شیر بسوزد و روغن بماند بمالند و برای باہ لیدن نیز فائدہ دارد روغن ہفت برگ
از بیاض والد مرحوم برای فالج و لقوہ و رعشہ و مفاصل و جمیع امراض باردہ مجرب برگ آکھ برگ کانیر برگ ارنڈ برگ سنبھالو برگ سہجنہ برگ دھتورہ سیاہ برگ نرگنڈی ہر یک یک لعم کوفتہ در یک
آثار تیل کنجد بسوزانند آنگاہ صاف نمودہ بکار برند و مولف مفتاح المجربات درین نسخہ برگ بھنگرہ اضافہ نمودہ و بروغن اوراق سبعہ ساختہ و ترکیب آن چنین نوشتہ کہ ہمہ برابر
گرفتہ کوفتہ آب آن آوردہ با مساوی ہمہ روغن کنجد بجوشانند کہ روغن بماند بعدہ قدری قسط و مرمکی سودہ افزایند و بعضی آب برگ بنگ و آب برگ نیب نیز می فزایند روغن وباء
مجرب مستعمل و دمان حکیم شریف خان برای فالج و تشنج و جمیع دردہا و امراض باردہ بگیرند روباہ درست با پای و بستہ بیجان نمودہ در دیگ آب انقدر بیست آثار بسیار گرم در
جوش باشد اندازند تا خوب پختہ شود و مضمحل گردد صاف کردہ آب آنرا نگاہدارند پس فلفلموئیہ مال کنگنی جوز بوا سعد اسپغول الطیب انگوزہ ہر یک نیم پاؤ تخم دھتورہ یک آثار پوست انجیر
۳ سیر یا نوافیون خالص پنج دام ہمہ را جوکوب نمودہ در یک من آب خالص بآتش ملایم بپزند تا پانزدہ آثار آب بماند صاف نمودہ این آب با آب روباہ ممزوج نمودہ پنج سیر آب دھتورہ سیاہ پنج سیر
روغن کنجد خالص گرفتہ برین ہر دو آب اضافہ نمودہ بر آتش تیز بجوشانند تا آب بسوزد و روغن بماند صاف کردہ استعمال نمایند حکیم اکمل خان برای تشنج و سستی اعضا نیز این روغن وقت استعمال برابر
وزن او روغن کنجد آمیختہ استعمال میفرمودند اقوال حذاق حکیم شریف خانصاحب منسوب میکنند کہ استاد ایشان بوعلی عوض طعام شراب سہ چہار روز برابر ماء العسل اقتصار میفرمودند

بعده شوربای کبوتر بچه با روغن میداوند بعد از آن شوربای و کبوتر میکردند و امر بخوردن گوشت آن نیز مینمودند بعده درین شوربا غلہ کرم بقدر سہ تولہ می انداختند پس از ان در
حبوب غلہ می فزودند بعده دران برنج داخل میکردند بعد ازان ورشان و سیم و سیچ ایم بتنقیہ عام استفراغ ماده مع مراعات حال و باغ میفرمودند پس در روز بست و دوم
بست و پنجم یا بست و ششم و بست و هشتم حبوب مثل حب ایارج وغیره استعمال نمودند و باید که میان ہمہ ویا سہ استفراغ استعمال منضجات میکرده باشند بطوریکه نضج دیدند پس
استفراغ نمایند بعده اعاده منضجات کنند بعد ازان مسہل استعمال نمایند و علی ہذا القیاس تا آنکه ماده این مرض از رو متمکن در اعصاب ست صفت منضج از صناعت اصل سطوخودوس
انیسون قنطوریون دقیق فقاح اذخر بادیان تخم فاخشک قرد مانا سیسالیوس بیخ کرفس بیخ کاسنی بیخ اذخر بیخ بادیان بعضی از ینہا دو درم و بعضی سہ درم گرفته و در دو رطل آب شب تر کرده صبح جوشانیده
گلقند ده مثقال داخل کرده صاف نموده بنوشند چند روز بر ناہار تا آنکه اثر نضج ظاہر شود بعد ازان تنقیہ نامه بعمل آرند با فزایش برگ سنا سہ درم مغز فلوس پانزده مثقال شکر سرخ
ده درم و روغن بادام یا روغن بیدانجیر و اگر احتیاج بقوی تر ازین اول مرتبه یا در مرتبه ثانی افتد بران تربد سفید محکوک یک درم یا یک نیم درم غاریقون سفید نیم درم تا زیاده نمایند افزایند
بعد ازان یک روز راحت دهند بدادن گلقند با عرقیات عنب الثعلب و بادیان و اذخر و بعده دو مسہل از چند روز منضج داده حب ایارج یا حب منتن وغیره خورانند و مسہل مذکور بعد حذف مغز فلوس
فقط با مع تربد و غاریقون حسب حاجت وقوت مزاج مریض و ضعف آن مرض به حبوب کوره سازند و در آخر شب حب با عرق بادیان وغیره خورند و صبح مطبوخ مذکور دهند
حب ایارج درین مرض کثیر المنفعت ست و استاد کامل اعنی اکثر استعمال او درین مرض میفرمودند و من پیروی ایشان میکنم و استعمال حبوب بعد انضاج و تنقیه عامه باید کرد
و در استعمال آن نهار باید نه مطبوخ و بدون آن حسب حاجت اختیار دارند و نسخه حب ایارج مذکور شد و نسخه حب منتن همانست که در قول صاحب کامل باید لیکن درینجا پوست بلیله زرد وانزروت
عوض مرو فرفیون جند بیدستر ست و وزن همه اجزا مساوی نسخه حب شیطرج همان حب بیارست که در قول ابو منصور مذکور شود لیکن درینجا بعوض بلیله نوشته عاقرقرحا یک درم
انزروت و حرمل بجای خردل آورده صفت حب بیمارستانی که ستوده شیخ الرئیس ست ایارج فیقرا یک درم جند بیدستر نیم درم شحم حنظل ربع درم فرفیون یک دانگ کوفته بیخته جهار
سازند و جمله یک شربت ست و حکیم عابد نوشته که این روغن عجیب الفعل ست و بتجربه صحیح یافته قسط تلخ فلفل عاقرقرحا فرفیون جندبیدستر هر یک هفت درم ساییده در نیم رطل
روغن نرگس آمیزند و این سعوط نافع ست زہره کلنگ جندبیدستر کندس سکبینج مساوی کوفته بیخته در آب مرزنجوش و شیر زنان حل کرده دو قطره در بینی چکانند و شمامه نافع فالج و خفقان بارد
و جمیع امراض عصبی تالیف علوی خان همان نسخه اتفاحه ست که در علاج امراض دماغی از ضعف دماغ گذشت لیکن درینجا عوض شاه جوز بوا ست و تا پوست ترنج وزن یک یک مثقال و عنبر یک نیم
مثقال و روغن نرگس و روغن یاسمین هر یک یک مثقال و چهار نارنج و علف هندی و گلاب مطروح ست و نوشته که او دویه را در عرق گل نارنج بسایند و عطریات داخل کرده صلایه کنند تا قابل
انعقاد گردد و بشکل سیب ساخته دائم ببویند ضماد تالیف الدعلوی خان که من بعضی اصلاح آن کرده ام گفته مجرب و محلل ست بعد تنقیه استعمال نمایند جندبیدستر
عاقرقرحا فرفیون نر رنباد عود هندی عود صلیب جوزبوا برگ مورد سورنجان بوزیدان قسط تلخ مغاث بغدادی سنبل الطیب مرزنجوش سطوخودوس مساوی ساییده
بروغن قسط آمیخته بر سر فقرات گردن و خلف ضماد کنند نفوخ نافع عاقرقرحا قرنفل قاقله کوفته بیخته بقدر نیم دانگ در بینی دمند نشوق نافع مومیائی قیراط در
روغن نرگس و یاسمین و سوسن هر یک دانگ مشک جندبیدستر هر یک قیراط حل کرده بقدر دانگی استنشاق نمایند مضوغ نافع کنندر مصطکی زنجبیل قرنفل وج ترکی
کوفته بیخته بقدر جوزبوا حب بسته دائم در دهن دارند غرغره قویه مستعمل بعد تنقیه وقت انتها خردل عاقرقرحا پوست بیخ کبر مساوی کوفته بیخته بطبیخ زوفا آمیخته
غرغره کنند معجون منقی البلغم نافع فالج و لقوه فلفل قرنفل سلیخه سعد زنگ کابلی جوزبوا هر یک مثقالی حب النیل شش مثقال تربد سفید شکر سفید هر یک بست و چهار
مثقال زنجبیل چهار مثقال کوفته بیخته بعسل سه چند قوام نموده بسرشند شربتی از پنج مثقال تا هفت مثقال باقی نسخها در اقوال دیگر بیاید مولف اقتباس
مینویسد که در فالج بلغمی اول فصد کردن اگرچه اثری عظیم دارد بجهت آنکه مخرج اخلاط اربعه است و مفتح سده و منقی عصب از آفات فاسده لیکن اکثر برگ مفاجات میکشید

کذا فی الاکسیر پاپس اگر مناسب وقت باشد بعد از فصد رسیدن ضعیف تا چهار روز و متوسط تا هفت روز و قوی تا چهارده روز هیچ چیز بجز ماء العسل از غذا و دوا خواه
قوی خواه ضعیف ندهند و احیاناً اگر اندکی از غذا و یا دوا داده شود فی الفور یا بر دردم بحرکت مفاجات میکشد کذا فی المجلے و اگر درین اثنا ضعف بسیار رو دهد یکی
نان ترید بشوربای مرغ و یا ماء العسل دهند و همچنین اگر مزاج گرم بود و بر تشنگی صبر نتواند کرد البته آب تازه از کوزه دهن تنگ دهند کذا فی المعالجات الکبیر محمد زکریا رازی رسل بجبر نوشته
که آب ثقال بهتر از جمیع اشربه برای مفلوج ست و شیخ فرموده که آب بهتر از شراب ست و بعد روز هفتم این ماء الاصول خفیف دهند بیخ بادیان بیخ کاسنی اصل السوس مقشر بیخ اذخر
هر یک هفت ماشه اسطوخودوس نه ماشه گلقند عسلے چهار توله غذا نخود آب بچه مرغ و یا شوربای مرغ و نان دهند و بجای آب ماء العسل ساده و میر موسی حسین در کتاب خود مسمی
بتلخیص تقسیم نموده که بر گلاب تنها اقتصار کنند و اگر اندک توحش یافته شود عرق گاوزبان یا شاهتره نیز ضم نمایند و تا پانزده روز برین تدبیر بگذرانند و روز شانزدهم
منقیه بدن و دماغ کنند لیکن اولی آنست که بروز بستم نمایند باین طور که وقت شب حب ایارج نه ماشه بماء العسل بخورانند و صبح در ماء الاصول مذکور برگ سنا یک نیم توله انجیر زرد
پنج عدد مویز منقی سه توله خیار شنبر ترنجبین هر یک هفت توله شربت اسطوخودوس مسهل علوی خان خمیره بنفشه هر یک چهار توله روغن بادام هفت ماشه اضافه کرده
مسهل دهند و اگر مریض بلغمی باشد شکر سرخ و شربت دینار و روغن گاو عوض آنها کنند و وقت دوپهر بعد اجابت طبع دو سه مرتبه یا زیاده نخود آب مرغ نوشانند و وقت
شام نان خشکه تنوری بشوربای مرغ یا کنجشک یا او زر دهند و روز بست و یکم صبح این ترید دهند معجون فلاسفه یک توله بورق طلا یک عدد پیچیده اول بخورند بعد بیخ بادیان
اصل السوس مقشر بیخ کرفس هر یک هفت ماشه اسطوخودوس بادرنجبویه هر یک نه ماشه گل گاوزبان پنج ماشه در عرق بادرنجبویه بادیان هر یک نه توله جوش کرده مالیده
صاف نموده شربت بزوری حار چهار توله و روغن بابونه یا حرف نه ماشه یا شیره نوشند و غذا دال آب و بوقت شام بدستور دهند همین نمط پنج شش مسهل داده تا روز سی ام کم
زیاده ابتدا ازینها این ماء الاصول دهند اصل السوس مقشر پوست بیخ کاسنی پوست بیخ بادیان بیخ کرفس تنقلو ریون دقیق تکاعی بادآورد پرسیاوشان بسفایج هر یک هفت ماشه
اسطوخودوس تخم قرطم کمافیطوس بادرنجبویه هر یک نه ماشه انیسون یک توله مویز منقے سه توله انجیر زرد هفت عدد در دو آثار عرق بادیان و بادرنجبویه شب بخیسانند صبح بجوشانند که به نیمه آید مالیده
صاف نموده هر صباح نه توله یا چهار توله شربت اسطوخودوس منضج و روغن بادام یا بید انجیر نه ماشه بنوشند تا چهل روز و غذا دال آب بدستور دارند تا ماده تا باقی خوب نضج شود پس بروز
چهلم و یکم جهت تنقیه ماده ایارجات کبار مثل ایارج ارکاغانیس و فیس تنها دهند بفاصله یک روز و اگر قوت ضعیف باشد بمفاصله دو سه روز یا سفوف ترنج علوی خان دهند
تا حصول حس حرکت تمام و اگر مریض از تنقیه ملول شود بروز شصتم ایارجات موقوف کنند و جهت نفع بقیه ماده استفراغ حمام نمایند و ابزن استعمال کنند و نیز همین روغن مبارک
و قسط و روغن قاوندی علوی خان و سنبل و روغن چند و آخر جهت تعدیل مزاج معجون بیسر علوی خان عرق تنبول اکمل خان و عرق کیکلے اجمل خان عرق تنبول کافور اللذات جالینوس معجون
بیدبید چینی علوی خان و عرق آن بعمل آرند و از خوردن میوهای سرد و تر و هر چه مولد بلغم و سردی و تری افزا باشد اجتناب ورزند و همچنین از استعمال آب سرد و شراب پرهیز نمایند و آنچه گرمی و خشکی
افزاید بکار برند و خوردن گوشت حیوانات اگر هم خشک باشد خصوصاً صحرائی مثل ابن عرس و روباه و کفتار و موش صحرائی بسیار مفید ست مصنف خلاصه میگوید که اول تا چهار روز گاوزبان
اصل السوس هر کدام نه درم و زوفا یک درم تخم خطمی سه درم خیسانیده صاف نموده گلقند عسلے داخل کرده نیم گرم صبح و شام بیاشامند بعوض آب و غذا بر ماء العسل اقتصار کنند و بعد از چهار روز
بر اجزای نقوع مذکور انیسون ابریشم خام هر کدام یک درم افزوده جوشانیده صاف نموده با شربت اصول یا شربت لیمو صبح و شام بدهند غذا نخود آب عوض آب عرق غب الثعلب و عرق
گاوزبان روز هشتم بسفایج شش درم در اجزای مطبوخ بیفزایند و حقنه نرم استعمال نمایند و بعد از ان حب ترکی یک مثقال تخم کرفس دو درم حاشا سه درم ریحان
مطبوخ اضافه کنند و نخود آب با دارچینی و زعفران اندک نان خشکه غذا سازند تا پانزده روز باین نوع بگذرانند بعد از ان دوای لطیف که در قول صاحب کامل خواهد آمد اسهال دهند
و بعده غرغره بماء الاصول حب ایارج و غذا و بار غرغره و بماء الاصول حب منتن و غرغره و عطوس حب شیطرج حب ایارج صاحب کامل تدبیر که تمهید مضوغ و شموم و نطول ایارجات کبار
همانست که در قول ابن کوه مسطور خواهد شد و گفته که با نشوق و روغن مبارک که در علاج سکته در قول انطاکی گذشت سخت سودمند ست و نوشادر در روغن بلسان گداخته بر سر مالند و
چهار درم مغز چلغوزه بهمراه چند روز بعسل سرشته بلیسیدن بغایت نافع ست و این معجون معدل المزاج مفلوج را فائده تمام دارد وج فلفل زنجبیل شونیز زیره سیاه مساوی کوفته بیخته
بعسل مصفی سرشته با بکیه و ران آنچه بخواهد و انیسون و شبث پخته باشند استعمال نمایند و در نسخه دیگر شیطرج نیز داخل ست و مسیحی گوید که در ابتداء امراض دیه مسهله قویه استعمال نباید کرد بلکه حقنه
حاده بعمل آرند تا خلط بسوی اسفل منجذب گردد و بعد چند روز از انچه بلطیف حاد کنند و آنرا آماده خروج گردانند استعمال نمایند و بعد از ان انچه مخرج خلط مستعد برای خروج و ملطف خلط

باشد بکار برند یا ایارج … معجون هر صبح … خشخاش یا سکنجبین عنصلی است و مسهل مثل ایارج فیقرا مع غاریقون و شحم حنظل و هر گاه دو هفته برین تدبیر بگذرد
بحب شبیطرج … بخردل و عاقرقرحا و پودینه ست بیخ کرفس و وج و مویزج بکار برند و غرغره با ایارج ارکاغانیس و رب سرکه عنصل
حل کرده نیز نافع است … کند و فلفل و عاقرقرحا و بیخ اذخر و تخم انجره و خردل و پودینه و وج و فلفل سیاه و سفید و قاقله بخایند و
هر گاه یک هفته دیگر یا زیاده روز برین تدبیر بگذرد گیرند پوست بیخ کرفس و پوست بیخ بادیان هر واحد پانزده درم بیخ اذخر ده درم بادیان و تخم کرفس و انیسون و قنطوریون
دقیق و عاقرقرحا و زنجبیل هر واحد سه درم نانخواه و قسط و زراوند مدحرج هر واحد چهار درم شونیز و قردمانا و تخم سداب و شیطرج هر واحد پنج درم جند بیدستر
یک درم همه را در نه رطل آب بجوشانند تا یک رطل از ان باقی ماند صاف کرده اندکی روغن کلکلانج یا روغن بید انجیر بران ریخته بنوشند و گاه گاهی بحقنه حاده مثل حقنه
ف نسخهٔ حقنهٔ حاده
که از شبت و بابونه و نانخواه و مرزنجوش و حرمل و اکلیل الملک و قرطم کوفته و تخم کتان و حلبه و چقندر و سبوس گندم و انجیر و شحم حنظل و تخم بید انجیر کوفته و قنطوریون دقیق و زیت کهنه
دهنی و عسل گرفته باشند استفراغ یابند و هر گاه مرض بانتها رسد ایارج جالینوس و لوغاذیا و شبادریطوس بکار برند و هر روز معجون بلادری بقدر نیم مثقال با آب
انیسون بخورند و موضع … و فقار پشت را بروغن ناردین و روغن قسط که دران جند بیدستر و فرفیون و عاقرقرحا سوده حل کرده باشند بمالند و غذا شوربای
کبوتر بچه و عصافیر و قنابر … آب … و روغن … خردل مناسب و بهری و کف خردل با نخود … سازند و لحوم صید و فوق از لحوم اهلی است مشوی یا مطجن یا قلیه ساخته بخورند و در
طعام ایشان روغن جوز و زیت … شونیز استعمال کنند و حلوا از عسل بسازند و شراب احمر کهنه و ماء العسل با افاویه و جند … بکار برند و نبیذ رقیق …
نمایند و استحمام بآب شور موافق است … استحمام بآب شور نمایند و در بعضی اوقات قی کنند و تدبیر … لازم گیرند و اشربه مرطبه کم کنند و تریاق کبیر و مثرودیطوس
ف مسهلات
بآب مطبوخ قردمانا و نانخواه و تخم سداب برای تبدیل مزاج استعمال نمایند و از ادویهٔ مسهله نافع این حب منتن است ایارج فیقرا ده درم شحم حنظل قنطوریون دقیق
ف نسخهٔ حب منتن
عصارهٔ قثاء الحمار هر یک پنج درم فرفیون و نیم درم جند بیدستر و فلفل و حلتیت و سکبینج و جاوشیر و شیطرج … خردل هر واحد یک درم مقل نیم درم همه را در آب سداب حل کرده
امیخته حبها سازند و این جمله ده شربت است و دیگر … صبر هر واحد یک درم شحم حنظل و شیطرج هر واحد سه درم سکبینج ثلث درم مقل نیم درم حبها سازند و این یک شربت است و دیگر
ف نسخهٔ حب فرفیون
حب فرفیون بگیرند فرفیون و سکبینج و غاریقون و تخم حنظل و مقل هر واحد یک درم صبر دو درم بآب گندنا حبها سازند شربت از مثقالی تا دو درم و هر واحد ازین مسهلات در وقتها و بمقدار
ف مروخات
او استعمال نمایند و از مروخات نافعه این روغن است … یک اوقیه فلفل عاقرقرحا فرفیون هر واحد ثلث اوقیه جند بیدستر نیم اوقیه همه را در نیم رطل روغن خیری یا روغن نرگس یا زیت کهنه
ف نسخهٔ روغن قسط
حل کنند الضماد دو اوقیه موم در یک رطل زیت گداخته یک اوقیه فرفیون سوده دران حل کنند تا هموار گردد الضماد در روغن سوسن جند بیدستر و میعه سائله حل کنند
ف نسخهٔ روغن فرفیون
الضماد این روغن شونیز بگیرند شونیز و … و مغز بادام تلخ یک جزو … هر واحد جدا کوفته بعد هم سوده روغن بکشند و یا روغن حب قرطم … سازند و گاهی روغن تخم حنظل
ف نسخهٔ روغن شونیز
و لفلفا سفید … الضماد این روغن قسط بگیرند سه اوقیه قسط تلخ نیم کوفته … اذخر هر یک اوقیه سنبل … دو اوقیه و در یک رطل زیت و آب …
ف نسخهٔ روغن قسط
روغنها را این نوع استعمال نمایند که مریخ گردن و فقرات پشت و عضو موف بعد ازان بپارچه درشت و یا … مطبوخ مرزنجوش و بابونه و شیح و قیصوم و حاشا و برگ ترنج
و سعتر و برنجاسف … و پودینه نمایند و بر بخار این آب انکباب کنند و شحم حنظل و مویزج با سرکه پخته در دهن گیرند و بعده بماء العسل و روغن بادام مضمضه کنند تا دهن
… فلفل و عاقرقرحا و زنجبیل و بورق و نوشادر و نطرون … مرزنجوش و خربق سفید و مشک و جند بیدستر مساوی عطسه آرند و با آب مرزنجوش و آب پودینه
ف عطوسات
و آب بیخ چقندر و سکبینج … خرس و کاغ و شونیز مسحوق با سرکه کهنه سعوط کنند و یا شونیز و بورهٔ ارمنی جند بیدستر شحم حنظل فلفل سفید هر واحد یک جزو
صبر هر کدام دو جزو با آب مرزنجوش … مثل عدس حبها سازند و یک حب در آب مرزنجوش سوده عطسه آورند و هر گاه از سعوط این اشیا سوزش در دماغ پیدا شود شیر زنان …
و ایارج فیقرا و شونیز … فرفیون … و مشک و عنبر و کندر و تمام مرزنجوش و یاسمین و سوسن … و نمک ساوه و بورهٔ سرخ و نطرون و فلفل و جند بیدستر سوده
ف شمومات
در روغن زنبق یا زیت آمیخته در حمام بر بدن مالیدن نافع است و این حقنه نیز … مغز قرطم دو کف شحم حنظل تخم بید انجیر هر واحد یک کف نیم کوفته در دو رطل آب بجوشانند تا سوم حصه آن بماند
صاف نموده دو درم بورهٔ ارمنی سوده بیامیزند و استعمال نمایند حقنهٔ دیگر بادیان پنج درم خارخسک و سداب هر یک … صغیره بجوشانند و از آب او بقدر نیم رطل گرفته یک اوقیه
روغن سداب آمیخته وقت خواب شب … آرند و ایارجات کبار بچهار اوقیه آب که دران هلیله کابلی و افتیمون و بسفایج و مویز منقی و نمک اندرانی جوشانیده باشند بخورند

یا باین مطبوخ بیخ کرفس بیخ بادیان هر واحد ده درم سنبل اذخر سلیخه وج هر یک دو درم حلبه پنج درم حاشا فراسیون عاقرقرحا هر واحد سه درم مغز قرطم هفت درم در پنج رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند و صاف کرده نیم رطل از ان باقی از ایارجات کبار بنوشند و از ادویه مبدله مزاج مستعمل درین مرض معجون است و نسخه آن همان معجون مبدل المزاجست که در قول مصنف خلاصه گذشت و وج مربی العسل درین مرض نافع است و همچنین مغز حب الصنوبر کبار بسحق چون العسل لسرشته شود و هر روز سه درم بخورند و این معجون در تبدیل مزاج بسیار قوی است زنجبیل عاقرقرحا شونیز قسط فلفل دار فلفل وج هر واحد ده درم برگ سداب خشک ثلثیت جنطیانا زراوند حب الغار جندبیدستر شیطرج خردل هر واحد پنج درم عسل بلادر چهار درم بروغن جوز لت کرده بعسل لسرشته شود و این معجون در جمیع امراض بارده رطبه صعبه مثل سکته و فالج و لقوه و رعشه و برص و تشنج رطب تاثیر و منفعت قوی دارد ابو منصور گوید که استعمال اسهال با دویه قویه تا روز چهارم اگر علت ضعیف باشد و الا تا هفت روز نباید کرد بهر آنکه مسهل قوی در مرض می افزاید بلکه حقنه حاده و ایارج فیقرا العسل سرشته استعمال کنند و ادویه ملطفه خلط مثل تریاق و شرود یطوس با آب مطبوخ شبت و نانخواه و انیسون و مصطکی و فودنج و تخم سداب دائم بخورند و بعد یک هفته حب منتن یا حب شیطرج خورند و دو روز غرغره با دویه ضعیفه مثل مرزنجوش و صعتر و انار دانه و صبر مساوی الاجزا نمایند و هر گاه دو هفته بگذرد با دویه قویه مذکوره در باب صرع و ایارج ارکاغانیس غرغره سازند و بعد از ان روغن بید انجیر و روغن کلکلانج باین ماء الاصول قوی بنوشند و نسخه آن همانست که در قول مسیحی گذشت لیکن در بجاوزن بیخ کرفس بادیان هر یک ده درم و اذخر هفت درم و شونیز دو درم و جندبیدستر دو درم است و نوشته که در هفت رطل آب بپزند تا نیم رطل بماند و هر روز ثلث رطل باقی از هر دو روغن مذکور بنوشند و جوارش بلادری آنرا انفع میکند و بعد سه هفته ایارجات کبار بخورند و تمریخ بروغن قسط و سوسن و روغن فرفیون و روغن جندبیدستر و روغن شونیز و روغن سداب و روغن شحم حنظل نفط سفید بعد دلک و تکمید بسعوط نمایند و انتیج و لبوره سرخ وغیره ادویه که در قول مذکور مسطور شد بجا آیند یا بر خنک طلا نمایند تا رطوبات لزجه را از دهن بر آرد و تنقیه سر کنند و همچنین قاقله و نوشادر و حب بلسان است و یا الصابون در آب چقندر گداخته بر حنک طلا کنند و ادویه معطس که بجا بجا مذکور شد تنها یا مرکب از نیم دانگ تا یک دانگ بکار برند و یا یک شعیره فرفیون و یا یک طسوج جندبیدستر با آب چقندر یا آب مرزنجوش یا آب ثوم یا نیم دانگ سکبینج سعوط کنند و سعوط جمیع مرارات مذکوره و زهره کرگدن نیز بقدر دو شعیره بشیر خران مجرب است جالینوس گفته که درین مرض دوای مفرد مسهل کو جود در هر مکان بسیار دفعه استعمال کرده شد و کافی یافتم و آن شونیز که یکبار و رسه کرده تند تر کرده مثل غبار سوده بسرکه گداخته بدان سعوط کنانیدم و مریض را یکبار باستنشاق آن امر کردم و یکبار زیت سوده سعوط کنانیدم و بعض قدما گفته اند که شونیز و صبر و بورق سوده بزیت کهنه سعوط کنند و نرگس و نسرین و غیر آن از مشمومات ببویند و معجون مبدل مزاج بخورند و غذا نخود آب مطبوخ با شبت و پودینه و زیره بکف خردل و مری نبطی و روغن جوز دافا و یکثیره بلحوم مسطوره و کباب با فادیه دهند و اگر خوف قبض طبع باشد لحم ترک نمایند و نخود آب موصوف مطبوخ بلحوم بنوشند و در ابول ایشان را انفع بلغم می نمایند و از جمیع نبیذها که ترطیب دماغ می کنند و ریختن آب گرم بر بدن و دخول در ان آب که مرخی اعصاب است حذر کنند مگر آنکه آب ریاحین یا آب چشمهای گرم باشد و ریختن آب سرد استوار ی و سختی اعصاب ایشان کند و نسخه حب منتن و روغن قسط و روغن فرفیون و روغن جند و روغن شونیز در قول مسیحی گذشت و این حب بسیار نافع این مرض است صبر سقوطری درم پوست هلیله زرد ده درم زنجبیل خردل هر یک ده درم و نیم فلفل دار فلفل هر یک درم شیطرج وج نمک هندی هر یک دو درم فانیذ چهار درم سائیده با آب گندنا سرشته حبوب سازند شربتی دو درم و نیم و روغن سوسن مفید فالج انیست بگیرند سلیخه قسط تلخ حب بلسان زعفران سیح مصطکی هر احد او قیه قرنفل و قرفه هر یک نیم او قیه جرش کوفته در ظرف آبگینه کنند و روغن کنجد یک من بر ان ریزند و گل سوسن سی عدد انداخته چهل روز در آفتاب ارند بعد صاف کرده استعمال نمایند و ترکیب دیگر روغن سداب بگیرند روغن کنجد سه من برگ سداب تازه چهار او قیه آب شیرین یک من و نیم بآتش نرم بجوشانند در دیگ پاکیزه تا آنکه آب دود و روغن باقی بماند از آتش فرود آورده استعمال کنند و جالینوس گوید که من چند بار فالج را بحجام خشک درست کردم و قسطا گفته که اگر فالج در پای باشد نفع حقنه در ان ظاهر تر بود و بقول جالینوس کسی که استرخا بهم رسد چیزی بهتر از حرکت دائم و تعب نیست و در طب قدیم است اگر خواهی که ترا فالج بهم نرسد خواب بکن مگر بر خلو شکم خضر بن علی گازرونی

مثل منضجات قوی تر از آن استعمال کنند بعد منضجات مثل مطبوخ اصول یا گلقند عسلی و مغلی منضج یا سکنجبین عنصلی یا شربت اسطوخودوس با ماء العسل پیشتر در ابتدا از منضجات مثل سکنجبین عنصلی یا سکنجبین بزوری شربت اصول که مرکب کرده از عنصل و سلیخه و مانند آن باشد و یا مطبوخ اسطوخودوس تخم کرفس انیسون بادیان اصل السوس بادرنجبویه گل گاوزبان سپستان پیاده تر از ان و الا ثقل مقوی گلقند عسلی بدهند و بعد نضج تام و بعد انتهای مرض مسهل حب ایارج یا ایارج لوغاذیا تنقیه کنند و بار بار منضجات و ملطفات و مسخنات اعاده نمود و با استفراغ برد ارند و از اخلاط بارد باشد مثل گلقند یا ایارج اسطوخودوس استعمال نمایند و تا روز هفتم مسهل نباید داد اما اگر طبع منقبض بود حقنه نمایند و بعد تنقیه هرچه مسخن بدن و منقی اعصاب از خلط بارد باشد شحم حنظل یا ایارج حب منتن با این حب استعمال کنند عسل کهنه با آب گرم بدهند و قدری تریاق با آب مطبوخ مصطگی و انیسون خورانند و هرگاه سه هفته بگذرد داد و یه قوی چون حب منتن یا ... نسخه یک مثقال سائیده با روغن بادام سقمونیا نمک لاهوری مقل کتیرا رب السوس هر واحد ربع درهم ایارج فیقرا غاریقون یک یک درم فرفیون ثمن درهم اسطوخودوس یا نیم درم با ماء العسل نوشید ماء العسل خیارشنبر شیرخشت جبها سازند و واجب نیست که مجموع این ادویه استعمال کنند مگر در مزاج قوی تر و واجب است لطیف غذا و در ایام اول برآنجی و ماء العسل اقتصار نمایند و اگر بلغم صفرا یا خون باشد ماء الشعیر بالعسل بدهند و بعد هفت روز یا اکثر از ان آب نخود مرغ یا بشبت و دارچینی و فلفل و صعتر و خردل یا کفت آن مفرد و مجموع بحسب حاجت و اقتضای مرض و وقت یا لحم غزال بکف خردل بدهند و یا گوشت خرگوش و دماغ او که بخاصیت نافع است یا باز بریزند گوره و مرغی یا عصافیر و کبوتر بچه قابل طیران دراج تیهو یا باز بر سفود بخورانند و گوشت بز که در ان تحنیف و قلت ترطیب است برای ایشان ستوده است لیکن بنسبت لحوم مذکوره و موافق بلغو جبین ناقص الحرارة است پس می باید که با توابل گرم بخورند و مزوره رشته شیرین بشکر یا عسل و روغن بادام هنگام حرارت مزاج باک ندارد و نخود و مصطگی سبخن و زنجبیل و کندر و قرنفل اکثر بخایند بعده تعهد استعمال تریاق فاروق یا مثرودیطوس هر روز نیم درم نمایند و از فواکه پسته و نارجیل و جوز و انجیر و مغز جلغوزه که عصب مقوی آنست و مویز بخورند و از بقول هرچه شور و تیز باشد بدهند و شوربای چربی برای ایشان خوب نیست و احتمال جوع و عطش نافع ست و ترک نشا واجب و بگیرند برگ غار و مرزنجوش و حرمل و بابونه و خطمی و اکلیل الملک برگ ترنج و سداب رطبه صحرائی و شیح و قیصوم و برگ انجنکشت مساوی و جند بیدستر نصف یک جزو در آب بسیار بجوشانند تا نصف بماند نیم وزن آن روغن زیتون اضافه کرده در ان مریض را بنشانند و بر سر او بسیار بریزند و گاهی در ان مطبوخ بابونه و بادرنجبویه تمام مانند آن از محللات می افزایند و یا کفتار و یا خرگوش یا بز کوهی یا روباه در آب بیت یا مرزو بپزند و در آن ... یا در مطبوخ مخنوق انداز ند و چون ... در ان نشینند و یا در زیت کهنه که در ان جند بیدستر و قدری فرفیون باشد گرم کرده بنشانند و همچنین بر سر بسیار ریزند و این باید که بعد تنقیه بدن و دماغ از فضلات استعمال نمایند و بگیرند موم و روغن قسط با روغن غار یا روغن بید انجیر و اندک فرفیون و گرم کرده بمالند و لقول ابن بیطار مالش شحم حنظل فالج را البته نافع است و در علاج او مثل این چیزی نیست و کندش و مشک و عنبر و جند بیدستر و فرفیون و کندر برای تفتیح سدد دماغ و تحلیل فضول موجب لقبیه علت اکثر بو بدهند و در سر اندک بهمثل اصل السوس و عسل قی کنند تا تنقیه معده گردد و از ان ابخره رطبه صعود نکنند و مغز حب الصنوبر که مسخن عصب است تقویت آن بکیفیت و بخاصیت بخورد و ... تربیت بصحت شوند بطرف عضو علیل توجه نمایند و بتحریک اعضای مسترخیه یا ضمت قوی کثیر سیر ریگ در آفتاب گرم کنند و با شور و کبریتی و میاه حمات نشویند و اند فان در ریگ گرم ... تمرغ در ان نفع میکند حیر جانی و ایلاقی میگویند طریق صواب در علاج این علت آنست که در ابتدای علاج قوی مشغول نشوند تا مدت چهار روز یا هفت روز و اگر علت سخت قوی باشد تا چهارده روز و از علاجهای قوی که در ابتدا اصلاح است او در حقنه حاده است و دیگر اشربه ملطفه منضجه چون ماء الاصول که سخت قوی نباشد و مثل ... و ... خشخاش سکنجبین عنصلی و اندکی مثرودیطوس یا بادیان و مسهل سابد بدهند چون ایارج فیقرا و اندکی شحم حنظل و تربد و غاریقون و غذا هم لطیف باید مثل اندکی نان بماء العسل یا طبیخ نخود و بماء العسل و اگر قوت ضعیف بود کشنیز خشک بریان کرده یا دراج یا تیهو و مرغ سیکباج نام همه بریان کرده سخت اندک بخورد و لیکن نهایت صادق و جنبر... تشنگی نیز حیله سود مند است و بجای آب ماء العسل خورند و بدانند که صاحب این مرض را آب بهتر از شراب باشد بهر آنکه شراب باده را با عصبها نزدیکی دارد و الفاظ شراب در معده او ترش گردد و سرکه شود و با سرکه مضرترین چیزها است با عصبات و آنجا که فصل سال و عمر و مزاج و قوت مساعدت کند ابتدا علاج بفصد باید کرد زیرا که خون مرکب همه اخلاط است در حال ماده کم شود و سبکی حاصل گردد و اگر ماده بلغمی باشد اول یک شربت تریاق یا مثرودیطوس یا شلیثا یا سنجرینا یا انقرویا در شراب کهنه یا ماء العسل حل کرده بدهند و بعد ساعتی فصد کنند و آنجا که احوال مساعدت نکند تنقیه بحبوب مسهله باید کرد و قی کردن صواب باشد و بعد استفراغ تبدیل مزاج تریاق و مثرودیطوس

وسائر معاجین بدین گونه نمایند و بعضی اطبای قدیم گفته اند که مفلوج را ایارج فیقرا یک مثقال وقت خواب بدهند و یک یک مثقال هر روز بیفزایند تا به پنج مثقال رسد محمد زکریا از خود نقل حکایت کرده که اعتماد کنند و علاج
فالج آنکه در هر هفته استفراغ بحب قوقایا نمایند تا ماده کمتر گردد و هر روز جوارش بلادر یا ایارج هرمس دهند تا مزاج او بگردانند و روغن قسط برای گرمی اعصاب بمالند و هم او گوید که منفعت
این حب بزرگ است و بسرعت اثر میکند حلیلت شحم حنظل جند بیدستر قنطوریون دقیق هر یک نیم درم مقل چند آنکه ادویه بدان سرشته شود و حب گردد و این یک شربت است و
این سفوف هم صحیح بدهند زراوند طویل فلفل هر واحد نیم درم هر دو را کوفته بیخته یک شربت است صبح بدهند که این سفوف را خاصیتی است درین علت و یا جند بیدستر قنطوریون
دقیق عاقرقرحا هر یک نیم درم فرفیون دو درم با دو اوقیه آب سداب بدهند و اگر استفراغ بحقنه کنند که از شحم حنظل و قنطوریون دقیق و مری و روغن زیت سازند جائز است و
هر چند روز ازین نوع حقنه بکار برند و باید دانست که تدبیر منقیه محجمه ناری بر سر عضلها نهادن و روغنهای گرم المیدن و در گرمابه خشک و ریگ گرم و در آب کبریت و آب دریای شور
نشستن و ریاضت کردن و گرسنه بودن و آواز بلند کردن و قرآن با آواز بلند خواندن و غرغره بخردل و مری کردن سخت نافع بود و باقی ماده را تحلیل کند و حرارت برافروزد
و چون مدت دراز گردد ایارجات کبار باید داد و تمریخ نقار نشیت و سرهای عضلات بروغن قسط و قی در اول علت و آخر آن سخت سودمند است و ماء الاصول بروغن بید انجیر
و روغن بادام تلخ در آخر مرض نافع تر است و مغز سر خرگوش بریان کرده صاحب فالج و رعشه را نافع و مغز جلغوزه بالعسل بالخاصیه سود دارد و اینجا نافع است روغن زیت
کهنه نیم من موم نیم رطل بست درم فرفیون یازده درم موم در روغن گداخته فرفیون سوده آمیزند و در بادان حل کنند و آن ضماد اعصاب را گرم کند عاقرقرحا مرزنجوش مویزج
هر یک اوقیه نطرون خردل هر یک دو اوقیه فلفل یک درم فرفیون یک اوقیه جند بیدستر چهار اوقیه همه را نرم سائیده بروغن حب الغار ضماد کنند و اگر روغن سوسن
و موم زرد و میعه سائله و بارزد با هم بگدازند و جندبیدستر و قسط سائیده سرشته ضماد کنند عصب را اگر گرم کند و حس را باز آرد و اگر حس بحال بود و حرکت باطل شده باشد
جوز السرو و اصل سورد و پوست بیخ کبر در شراب کهنه پخته ضماد نمایند و اطبای قدیم گفته اند که اگر روناس بپزند و آب و بر عضو مفلوج بچکانند سود دارد و بدانند
که هیچ آب گرم بر عضو مفلوج نشاید ریخت مگر آب دریای شور و آب معدن گوگرد زیرا که آب شیرین چون گرم باشد ماده را منتشر زیاده کند و اعصاب را نرم کند
و اگر آب سرد عضو مفلوج را قوی تر کند و از آن راحتی یابد از برای آنکه ماده رقیق باشد چون آب سرد بدو رسد منقبض گردد و کوچک تر شود و ابن ماسویه گوید بسیار
دیدم که مفلوج را اسهال افتاد و فالج زائل شد و بسیار خوردن به و سبب امرود و انار اعصاب را مضر است و اطعمه مرطبه و شوربا های چرب و شیر زیان دارد و قلیه
خشک و گوشت سرخ بروغن جوز یا بروغن زیت بریان کرده و توابل چون دارچینی و زیره و مانند آن آمیخته موافق باشد و مویز و انجیر خشک و پسته و فانید و مغز جوز و حبة الخضراء و
جلغوزه و عسل سود دارد و اگر مغز جوز مقشر یک رطل مغز جلغوزه نیم رطل مغز حبة الخضراء نیم رطل بکوبند و با مجید عسل سرشته و فلفل زنجبیل دارچینی دار فلفل هر یک ده درم سوده آمیزند
و پیش از طعام بچهار ساعت بمقدار پانزده درم بخورند و بالائی آن ماء العسل بنوشند سخت موافق بود و شیخ الرئیس میفرماید واجب است که مفلوج در اول ظهور مرض اقتصار
بر مثل ماء الشعیر و ماء العسل و سکنجبین کنند و اگر قوت متحمل باشد تا چهار ده روز نماید و اگر متحمل نباشد بلحوم و با تخفیف غذا دهند و در گرسنگی و تشنگی و اغذیه یابسه خود افتادن پس
زمانه دراز تشنگی و گرسنگی کوشش نمایند و مقل و مغز جلغوزه ایشان را نفع کند بخاصیتی که اندر ان است و بدانند که آب بهتر از شراب است بهر آنکه شراب بفشند مواد در اعصاب
و شراب بسیار گاهی در ابدان ایشان ترش میشود و سرکه میگردد و سرکه مضرترین اشیا بعصب است و ایضاً میفرماید که اگر علت فالج حقیقی که از استرخای عصب
واجب است تدبیر مشترک که آن استفراغ ماده است بانچه در استفراغ مواد رقیق مسطور شد بعینه بلا زیادت و نقصان و نافع ترین اشیا که بدان استفراغ صاحبان
این مرض کنند حب فرفیون و حب ارسطامی و حب شیطرج و حب منتن و ایارج هرمس است و قی کردن بخربق سفید یا بعصاره ترب که دران قوت او باشد کذلک سایر مقیات آنرا
نافع است و گاهی تریاق از یک دانگ شروع میکنند و اندک اندک افزوده بیک درم میرسانند و باز بیک دانگ می آرند و گاهی بکنجد مقشر و شکر مخلوط میکنند و گاهی با سکنجبین یا جاوشیر
یا جند بیدستر بمقدار باقلا در شربت عسل حل کرده میدهند که آن خیلی سودمند است و واجب است که حقنهای قوی حقنه کنند و شیافات قوی بکار برند که مواد را باسفل نمایند و دفعتاً
با دهان غرغره بمالند و مرخات حار از ادهان و ضمادات مذکوره که بر رو ذکر یافت نافع است خصوصاً چون فالج بدان حد رسد که حس باطل شود و بیخ سوسن از ادویه جیده الحمیر است
تحلیل و ترویج میباید ایضاً بعد استفراغ و تنقیه تامه گذاشتن محاجم که آنها تنگ باشد بغیر شرط بر سر عضلات بنابر تسخین آنها نفع میدهد گاهی احتیاج به شرط اندک افتد اگر در
ماده محتبس باشد و باید که آتش بسیار داخل کنند اگر محاجم ناری باشند و بزرگ کنند اگر غیر ناری باشند و برودت قلع نمایند و متفرق بر مواضع کثیر بکشند اگر استرخا بسیار متفرق

باشد و اگر استرخا اندک باشد کمپاد گذارند و بعد از آن زفت و صمغ صنوبر بر آن نهند و ضمادهٔ حار محمر مثل ضماد آرد شیلم و بیخ سوسن و بصل استعمال کنند و ضماد خردل
نیز نافع بود و تا حصول تحمیر و التهابات تبدیل نموده باشند و ضماد شیطرج هندی عظیم النفع ست و در نزد اکثر معتبرترین اشیا ضماد خردل ست و ایضاً ضماد زفت نافع و
خصوصاً نطرون و کبریت و دلک بزیت و نطرون و آبهای کبریتی و آب دریای شور و نطولات ملطفه مفید و چون حس ضعیف بود گاهی ضماد قوی ضرر رساند و آن
محسوس نشود و این مؤدی باشد بتقریح شدید گردد پس اجبست که از وی احتراز کنند و حال اثر ضماد دریافت نمایند اگر موضع ضماد سرخ و منتفخ شود و حمرت آن بعد
از جلد نشود و بغمز انگشت متفرق گردد و مکان غمز سفید شود بدانند که اثر ضماد از جلد تجاوز نکرده و اگر سرخی ثابت ماند و حرارت ظاهر تر باشد ضماد موقوف دارند و وجه
تعرف این آنست که ضماد مرقت دور کنند و حال او ملاحظه نمایند اگر توقف در ضماد واجب گردد موقوف دارند و اگر اعاده آن واجب شود عود او نمایند و بدانکه انفع کرده بیش
در بینی آنها و امثال آن بنا بر تنقیه اماله مواد مرضیه از طرف علت بسیار نافع ست و شراب کهنه اندک جمله امراض عصب را خیلی سودمند و بسیار از آن مضرترین اشیا ست عصب
واستعمال ایارج مرکی نافع آنهاست و کذلک ایارج مخلوط با عسل و جند بیدستر خوردن بتدریج از یکدرم تا شش درم رسانیدن نافع و همچنین در دهن جند بیدستر بجای اسطو
نوشیدن بسیار مفید و بعضی علاج فالج بخورانیدن یک مثقال ایارج فیقرا با نیم مثقال فلفل هر روز میکنند و شفا میدهد و واجبست که چون این اشیا بخورند بالای آن
نخورند تا اندر معده دیرتر باقی ماند و اثر بیشتر کند و بسا ست تمام روز زکام کند و بعده عمل نماید و بسیار باشد که نشستن نیم مثقال فلفل با همچنان جند بیدستر وقت خواب بخورانند و
ایشان را مثل تریاق و شرودیطوس و شلیثا خاصة الفرد یا جیری نیست و حلتیت خوردن و طلا کردن نیز شدید النفع ست خصوصاً داوئی که هر روز دو بار صبح و شام بمار احسن
نمایند و رتبه ایضاً عجیبست و چون عضو اقبال صحت کند واجبست که بعد از این ریاضت آن کنند و قبض و بسط آن نمایند تا آنکه تمام تا قیه بدان عود کند و گاهی نفخ نمیشوند
بحمی و لصیاح حرارت جهیره نفع یابند و بعد استفراغات و انتهاج بدان حمام طویل یا لبس یا آبزن با حمامات استعمال کنند و در آخر مواد بعد استفراغات که محقق تحلیل است سزاوار
آنست که تحلیلات بملینات ساذج نباشد تا عضو را مسترخی نکند بلکه با دنی قبض بود و از این جهت واجبست که تحلیل بمثل انیسون با سعد و جند بیدستر و اذخر و مانند آن از
اشیای حاره قابضه باشد صاحب کامل گوید که رای بعضی متطببین که در ابتدا فصد مریض کنند یا بلغم را خون بر انداز رگ اکثر این رای نمیپسندند زیرا که فصد حرارت
کم میکند و برودت مزاج را قوی مینماید و آنچه سزاوار است که علاج صاحب فالج و استرخا در اول امر بدان کنند انست که گلقند عسلی هفت درم با آبیکه در آن انیسون زیره نانخواه
و مصطگی جوشانیده باشند بدهند و اگر بول رنگین باشد گلقند شکری با آب مطبوخ انیسون نهار دهند این تا چهار روز بعمل آرند و اگر مرض قوی باشد تا هفت روز و درین ایام چیزی
از ادویه سوای دوای مذکور ندهند و از طعام و شراب سه روز منع کنند و بعد روز چهارم تریاق کبیر نیم درم دهند و اگر حاضر نباشد شرودیطوس دهند و نخوداب [illegible]
و زیره و دارچینی تشنه بیان خشکار جید الصنعت خورانند و آبیکه در آن مصطگی جوشانیده باشند بنوشانند و در بعضی اوقات بماء العسل دهند و آب هم ندهند بلکه آب شیشه نهند و
حتی الامکان بر گرسنگی و تشنگی صبر کنند و نگاه کنند اگر طبیعت قبض باشد این حقنه خفیفه بعمل آرند بگیرند بابونه خار خسک اکلیل الملک شبت سداب هر واحد کف زیره تخم کرفس هر واحد سه درم
قرطم کوفته ده درم چقندر یک باقه همه را در چهار رطل آب بپزند تا یک رطل بماند و نیم رطل از آن صاف کرده و دار قند روغن خیری مری وقیه شکر سرخ و عسل ده درم بوره ارمنی
یکدرم انداخته نیمگرم حقنه کنند و چون از هفت روز تجاوز کند باید که دوای لطیف مثل این حب استعمال آرند بگیرند ایارج فیقرا هر واحد درم [illegible] دو دانگ شحم حنظل درم
[illegible] سائیده با آب حبها ساخته با آب نیمگرم دهند و بعد از آن با ایارج فیقرا یکدرم با سکنجبین و آب نیمگرم غرغره نمایند و بعده ماء الاصول موافق قوت و ضعف مرض و بحسب مزاج مریض و سن و فصل
ترکیب دهند مثلاً اگر مرض قوی و مزاج و سن و فصل سرد باشد ماء الاصول قوی باید داد و اگر مرض ضعیف و مزاج غیره حار بود ماء الاصول غیر قوی سازند و اگر قاروره رنگین و مریض
خشک بدن و فصل گرما باشد از دادن ماء الاصول غیره حذر کنند و بدانچه قیاس واجب کنند تدبیر آن نمایند و ایضاً از استعمال ماء الاصول قبل تنقیه بدن از آنچه مذکور شد احتراز نمایند که
مبادا در بدن اخلاط مستعد تعفن باشد و آنرا متعفن سازد و تب آرد و از علاج مرض بحسب واجب باز ماند صفت ماء الاصول قوی پوست بیخ بادیان پوست بیخ کرفس پوست
بیخ کبر بیخ اذخر هر واحد ده درم تخم کرفس انیسون بادیان هر واحد چهار درم مصطگی سنبل الطیب بوزیدان داشیشعان عاقرقرحا حب بلسان اسارون هر واحد دو درم حلبه پنج درم
فقاح اذخر و سلیخه و عود بلسان جرجیل هر واحد سه درم سکنجبین [illegible] جاوشیر هر واحد درم مویز منقی بست درم همه را در پنج رطل آب بجوشانند تا یک رطل آید صاف کرده
چهار اوقیه از آن گرفته با یک مثقال روغن [illegible] یا نیم مثقال روغن بادام تلخ و یکدرم ایارج فیقرا بنوشند صفت ماء الاصول که در حرارت کمتر از اول ست

پوست بیخ کرفس پوست بیخ بادیان هر واحد ده درم تخم کرفس بادیان بیخ اذخر و فقاح آن سلیخه انیسون هر واحد دو درم مصطکی سنبل الطیب هر واحد یک نیم درم مویز منقی بیست درم همه را در چهار رطل
آب بپزند تا یک رطل بماند صاف کرده هر روز چهار اوقیه با یک درم روغن بیدانجیر و هفت درم گلقند بنوشند و باید که اول ماء الاصول ضعیف با گلقند و روغن بیدانجیر بنوشند و در روز دوم
ماء الاصول قوی تر از آن که در آن روغن بیدانجیر زیاده باشد با ایارج فیقرا الصغیر مثقال باشد بعد از آن هر روز نیم درم سقمونیا یا روغن بید و درم ایارج یک نیم درم سپس اگر آثار نضج
در بول یعنی رنگینی در آن ظاهر نشود ماء الاصول زیاده کنند و در آن نیم درم سنجر بینا یا الیه بدهند بحسب ملاحظه قوت مریض و رنگ بول پس هرگاه آثار نضج در بول ظاهر شود یک روز
مریض را راحت دهند و نخود آب و زیرباج مغسول غذا سازند بعد از آن این حب ایارج دهند ایارج فیقرا هر واحد درم حب النیل نیم درم شحم حنظل ربع درم نمک سیاه دو دانگ
همه را باریک سائیده با آب کرفس سرشته حبها سازند و این یک شربت تامه است و در روز مسهل شوربای تیهو یا دراج یا قنابر یا کبوتر بچه زیرباج و امده معمول آب نخود و زیت
و خولنجان و دارچینی غذا دهند و سه روز راحت بینند هر روز هفت درم گلقند شکری یا عسلی با آب نیم گرم بامداد و در روز چهارم ایارج فیقرا درم صعتر فارسی زنجبیل خردل
هر واحد یک نیم درم نوشادر عاقرقرحا مویزج هر واحد نیم درم سماق دو درم باریک سوده یک درم از آن با سکنجبین با آب نیم گرم آمیخته غرغره کنند و نخود آب غذا سازند بعد از آن
قاروره را ملاحظه نمایند اگر آثار خامی در آن معلوم شود باز اعاده ماء الاصول به روغن بیدانجیر بنحوی که مذکور شد سه و یا پنج روز بحسب معاینه آثار نضج نمایند آنگاه بحسب نسخ استعمال آن نمایند
صفت آن سکبینج اشق جاوشیر جرمل مقل شحم حنظل هر واحد سه درم صبر مقل تربد هر واحد پنج درم فرفیون جند بیدستر هر واحد یک نیم درم ادویه خشک را سائیده صموغ را
در آب گندنا حل کرده با هم سرشته حبها سازند شربت سه درم یا کم نوع دیگر هلیله کابلی پنج درم سکبینج اشق جرمل جاوشیر صبر سقوطری هر یک چهار درم مقل ازرق
شحم حنظل جند بیدستر هر یک سه درم فرفیون جند بیدستر سقمونیا هر واحد نیم درم زعفران قرنفل هر یک دو دانگ ادویه خشک کوفته بیخته صموغ را در آب گندنا حل کرده
با هم سرشته حبها سازند شربتی از آن سه درم بعد از آن این حب سه روز راحت دهند و در آن ایام هر روز هفت درم گلقند با بیک درم انیسون و تخم کرفس جوشانیده باشند بدهند
و نخود آب گوشت کبوتر بچه پرواری قنابر غذا سازند و روز چهارم خردل عاقرقرحا دارچینی فلفل زوفا بیخ کبر انار دانه مویزج بورق هر واحد یک درم و ایارج فیقرا دو جزو تاریک
سائیده با سکنجبین و آب گرم آمیخته غرغره سازند و کندش عاقرقرحا صبر نوشادر دم زنجبیل شونیز خربق سفید زنجبیل مشک بوره ارمنی هر کدام از اینها که حاضر باشند بقدر
نیم دانگ باریک سوده از آن عطسه آورند و این همه بعد نضج و تنقیه استعمال نمایند چه اگر قبل نضج و استفراغ استعمال آرند بر مریض جنایت عظیم کرده باشند به آنکه اجزای
لطیف خلط تحلیل شود و غلیظ آن باقی ماند و در آن هنگام علاج سود ندهد و بعد از آن اگر در مریض آثار صلاح ظاهر شود بر همین تدبیر مداومت نمایند و الا بعض حبوب قویه
یا این حب شیطرج بخورانند و اجزای آن همان حب شبیار است که در قول ابومنصور مسطور شد و نوشته که با آب شبت سرشته حبها سازند شربت سه درم صفت حبی که برای شخصی که فالج
جانب راست و ثقل زبان هم رسانیده بود و بر تکلم قادر نبود تالیف نموده بود تربد سفید شش درم سورنجان حب النیل هر واحد سه درم ایارج فیقرا چهار درم شحم حنظل دو درم
شیطرج بوزیدان عاقرقرحا دار فلفل هر واحد یک نیم درم سکبینج جاوشیر مقل هر واحد چهار دانگ فرفیون جند بیدستر هر واحد نیم درم ادویه خشک را باریک سائیده بیخته و
صموغ را با آب گندنا گداخته با ادویه سرشته حبها سازند شربتی سه درم با آب گرم صفت حب فرفیون نسخه آن در قول مسیحی گذشت و اگر تنقیه بحسب لفظ نمایند نافع بود و چون تنقیه
ببعض این حبوب کرده باشند اعاده غرغره نمایند و آن سعوطات مسخنه ملطفه استعمال کنند تا تنقیه دماغ کنند و جانب علیل و نواحی گردن را بروغنهای گرم محلل مثل روغن ناردین
و قسط و کلکلانج و زنبق و بادام تلخ و اترج و بلسان و جوز کهنه و مانند آن بمالند و اگر بینند که مرض بسیار قوی شده در روغنها چیزی از جند بیدستر و فرفیون مخلوط سازند
بعد از آن که جانب علیل را بخرقه درشت بمالند حتی که سرخ گردد روغن بمالند و آب که در آن بابونه و اکلیل الملک و اقحوان و شبت و برگ غار و کرفس و سداب پخته باشند مانند آن که
در قول مسیحی گذشت تکمید سر و جانب علیل و موضع فقار نمایند و ابزن نشانیدن مصطکی و راتینج و علک و قرنفل کنند و غذا نان خشکار یا کاک محکم الصنعت نخود آب و زیره و دارچینی
یا کبوتر بچه پرواری یا کنجشک یا قنابر بکف خردل و چقندر زیت مری و خردل دهند و نمک طعام الشان نمک اندرانی بربان العسل سرشته مطیبه بصعتر و انجدان و شونیز و انیسون
با نشاسته و عسل بخورند و پسته و حب الصنوبر و حبة الخضرا و مانند آن خورند و سهمکه هندی گفته که جوز مضر عصب است خاصه عصب زبان را و قناغورس گفته که جوز ثقل زبان پیدا کند خاصه صبیان را
و شراب کهنه اندک بمقدار که تفریح نفس و تسخین معده کند و سکر نیارد بخورند زیرا که سکر ردی است دماغ و عصب را بسیار ضرر رساند از آن حذر کنند و جند لقوین یا شراب عسل بنوشند
و در اکثر احوال از آب خالص حذر نمایند و شراب در بیجا مزوج العسل یا مطبوخ مصطکی مناسب است و مرزنجوش و نمام و نرگس ببویند و در حمام گاه گاه بعد نضج داخل شوند قبل از غذا و در آب گرم

کہ دران با چین حاره پخته باشند بریزند و این تدبیر بعد تنقیه بدو ای مسهل بعمل آرند اگر ازین تدبیر فایده معلوم شود برہمین مداومت نمایند مع احتیاط از عروض گرمی مفرط بدن اگر عارض شود چند روز راحت دہند و لاسیما اگر موسم گرما باشد که ہوای گرما مقاومت مرض می نماید و اگر باوجود استعمال این مرض اثری از صلاح پدید نیاید ایارجات کبار چون ایارج ارکاغانیس و ایارج لوغاذیا و ایارج جالینوس و معجون بلادری و تریاق کبیر برین ترتیب ہر واحد بشربت تام استعمال نمایند بحسب مشاہدہ قوت مریض و قوت مرض و ضعف آنہا و معذلک تدبیر بمریض باغذیه مذکوره و کذلک بنطولات و ادہان بحسب احتمال علیل باید کرد و از دادن معجونات در اوقات و بلدان حاره حذر کنند چه اگر تابستان قوی الحرارة باشد ازین ادویه قوی الحرارة بر مریض خوف حدوث حمای حاده باشد و در زمانه گرما معذلک فی الجمله ادویه و اغذیه مقطع بلغم استعمال کنند و چون تدبیر علیل باین ہمه تدابیر نمایند و دران اثر صلاح ظاہر نشود و مرض بطول کشد در علاج و بر اغذیه موافقه مذکوره اقتصار کنند و بر ادویه حاره او را نیز نمایند تا بعض امراض حاده پیدا نکند و ہلاک نگرداند و از اغذیه مولد بلغم اجتناب کنند و در اوقات فصول بحبوب و بعض ایارجات موافقه بحسب قوت و ضعف مریض تنقیه کرده باشند ابن الیاس و خجندی می نویسند که مفلوج را چیزی از ادویه قویه تا روز چہارم ندہند زیرا که نوشیدن ادویه در اوایل بسبب حرکت ماده و انصباب آن بسوی عضو ضعیف در مرض می افزاید و ہرگاه از چہار روز تجاوز کند ہر صبح جلاب با بادیان و انیسون و بادرنجبویه ہر واحد دو درم باده درم گلقند عسلی بنوشانند و غذا نخود آب با مغز قرطم و اندک فلفل و دارچینی و غیره ابازیر افاویه تا ہشت روز و درین ایام آب ترک کنند مگر ماء العسل و ماء الاصول بنوشند و ہرگاه اثر نضج در قاروره ظاہر شود تنقیه بحقنه حاده یا باین حب صبر کنند نسخه آن صبر سقوطری مثقال بوزیدان ماہیزہرج تربد محکوک ملوث بروغن بادام ہر واحد درم غاریقون شحم حنظل انیسون ہر واحد نیم درم نمک ہندی یک نیم دانگ مقل یک دانگ ہمه را کوفته بیخته بآب بادیان حبہا سازند و بران صبر کنند تا اسہال نیک رود و در آخر روز غذا نخود آب مع لب قرطم و لحم کنجشک و کبوتر سازند یا حب منتن دہند و بعد سه یا چہار روز این حقنه بعمل آرند صفت آن برگ غار یا حب آن بقدر ثلث برگ قسط و مرزنجوش و حلبه و خار خسک و اکلیل الملک و برگ بید انجیر یا تخم آن و مرماخور و سداب تر و کرنب و شبت و قیصوم و بزر کتان و ابہل ہر یک پنج درم شحم حنظل نیم درم قنطوریون دقیق دو درم ہمه را در سه رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند صاف کرده بران روغن زیت ده درم انگبین پانزده درم عسل لبست درم بوره ارمنی نمک ہندی مقل ہر یک نیم درم سوده پاشیده حقنه کنند و اگر خوف تشنج و زحیر بسبب حدت نمک و بوره باشد بدل آن آب گندنا کنند و اگر بسبب حرارت مزاج قلب متحمل آن حقنه نباشند این حقنه بعمل آرند و اجزای آن سوای بونه و سبوس و انجیر و شحم حنظل و قنطوریون ہمان حقنه حاده است که در قول مسیحی گذشت وزن ہر یک بقدر کف گرفته در سه رطل آب بجوشانند تا نیمه بماند شکر سرخ و عسل و مری ہر یک ده درم روغن زیت پانزده درم حل کرده حقنه کنند و از معاجین سریع الاثر و بلیغ النفع معجون شرو دیطوس تریاق کبیر و جوارش بلادر است ہر کدام که میسر شود یک مثقال در شربت بادرنجبویه ده درم حل کرده بدہند و معجون بلادری کبیر که تریاق فالج و لقوه و سکته است بقدر بندقه در شربت مذکور بدہند و نسخه آن در قول مسیحی گذشت و اگر فصل گرما باشد بحب منتن صغیر بارد تنقیه کنند نسخه آن شحم حنظل ربع درم کتیرا ثلث درم سورنجان بوزیدان ماہیزہرج ہر یک یک درم ہلیله کابلی نیم درم و این یک شربت ست و این غرغره نافع فالج و منقی راس از فضول غلیظه لزجه است نسخه آن ایارج فیقرا عاقرقرحا زنجبیل عود دینه ایرسا پوست بیخ کبر ہر واحد دو درم کوفته بیخته بعسل آمیخته غرغره بدان سازند و ہرگاه ازین تدابیر علامت صحت پدید آید مالش اعضای علیله بروغن قسط و ناردین و زنبق و سوسن و فرفیون و خردل و سداب و حنظل و نفط سفید نمایند و خاییدن فلفل و دارچینی و بیخ اذخر و تخم انجره نافع ست و نوشادر بروغن بلسان سر ایشان طلا کنند تا تنقیه خلط از دماغ ایشان کند عطسه آور دنست بمثل مشک و خربق و نوشادر و فلفل و بورق و آب ثوم و کندش ہا چند بید ستر یک طسوج در روغن زیت یا زنبق حل کرده در بینی چکانند و ریاضین بویند و سکنجبین عنصلی با زوفای خشک نافع ست و ایضا خوردن ایارج فیقرا در ہر ہفته یکبار نفع دہد و کذا نوشیدن این ماء الاصول قوی صفت آن بیخ بادیان بیخ کرفس بیخ اذخر ہر یک ہفت درم بادیان تخم کرفس انیسون ہر یک سه درم نانخواه زیره و نوشونیز ہر یک دو درم ہمه را در نه رطل آب بجوشانند تا به سه رطل آید صاف کرده ہر روز دو اوقیه با عسل نافع نیز ہر کدام که باشد ده درم بنوشند و در ہر ہفته تعاہد خوردن شرو دیطوس یا تریاق کبیر با شربت بادرنجبویه ده درم کنند و از طعام شب و حمام رطب و بخشن آب گرم بر سر و از جمیع مسکرات حذر کنند طبری می نویسند فالجی که با وی مزاج گرم نگردد و قاروره سفید خام باشد پس سبیل طبیب آنست که علاج نضج و ترقیق اخلاط کند زیرا که اگر مبادرت باستفراغ از ادویه حاره کنند

از انحلال فضول رقیقه و بقای کثیف آن همین شیاف و ثانیاً آنکه این مرض طویل ست اگر تنقیه مریض در ابتدای آن کنند ضعیف گردد و استقصا در علاج او ممکن نباشد و آنرا غذا هم ندهند بهر آنکه غذا التقویت مرض کند و قوت را ضعیف سازد چه از قوت مرض قوت ضعیف میشود و از ضعف قوت مرض قوی میگردد چنانچه فاضل اقرااط گفته و سبب ثالث آنست که استفراغ در ابتدای این علت نجاح نمی بخشد بهر آنکه فضلاتی که عصب آنرا التشرب کرده است استخراج او از آن ممکن نیست زیرا که در هیچ عرق متصل نه طریقی ست که فضول را از آن دفع کنند پس طبیب محتاج این امر ست که آنرا از اعصاب بطریق تحلیل و تعریق و تنشیف استخراج نماید و تحلیل فضول تا که نضج قبول کند ممکن نبود و تنشیف خلا غلیظ در انسان عرق بفضول کند مگر وقتیکه آن بسیار لطیف گردد و طریق انضاج فضول و ترقیق آن اینست که با سخان معتدل بتدریج تسخین نمایند بعد از آن حل آن بند ترتیب بطریق خلا و ملا بطریق حفظ قوت و عضو پس درین صورت واجبست که در علاج فالج ابتدا منع علیل از اغذیه غلیظه کنند و اقتصار بر نخود آب کنند و تربیه پرواز نمایند بدون اجازت خوردن گوشت آن با نخود آب و دران زیت رکابی شیرین داخل کنند و مریض جلنجبین با بزور بدهند زیرا که ملاک امر در معالجه فالج حفظ صدر ست بهر آنکه اگر حفاظت آن کرده نشود گاهی رطوبات بسوی ریه و صدر میریزد و نفس منقطع میگردد زیرا که فالج بایقی که از فقار رقبه بر آمده و نفس از ان تمام شود ضرر رساند و گاهی ضرر بآن واقع میشود و رطوبات بسوی ریه و صدر منصب میگردد و نفس دفعة انقطاع می پذیرد و این دوا که مسمی بر لیس الجلنجبین است حفظ صدر را از انصباب رطوبات میکند صفت آن بگیرند بادیان تخم کرفس انیسون و فاغ خشک هوم المجوس مساوی و اندک زیره کرمانی و اندک اصل السوس همه را در آب بجوشانند حتی که نیرو برزد و قوت آن را آب آید صاف کرده جلنجبین شاپوری بمقدار واجب طب مالیده با نصاف نموده هر روز بنوشند و بدل آب خالص شربت عسل ساده در اول مرض بنوشند و برین تدبیر تا پنج روز اقتصار ورزند و بعد لک نظر بسوی نبض و قاروره او نمایند پس گاه در نبض ادنی سرعت و در قاروره اندک نضج پدید آید در انوقت این حقنه بعمل آرند نسخه آن خارخسک بابونه اکلیل الملک قیصوم برگ مامیثا برگ غار برگ جمسفرم قرطم تخم حلبه تخم کتان برگ شبت انجیر سیاه خطمی سبوس گندم باوزان مناسب بستور حقنها پخته صاف نمایند و بمقدار قوت مریض و مزاج او گرفته دو ثلث درم بورق و ده درم روغن غار و ده درم روغن بید انجیر داخل کرده بکار برند و این حقنه پنج مرتبه در ده روز کنند بعده بمزاج مریض نگاه کنند اگر متغیر شود راحت دهند و بر غذا اقتصار نمایند و از اشیای که تسخین مزاج کند کم کنند و اگر مزاج متغیر نشود و قوت او ضعیف گردد تقویت آن باشیای موافقه معتدله کنند و اگر قوت بحال خود باشد یک شربت این حب بخورانند نسخه آن بگیرند آب کرنب و آب گندنای نبطی و آب برگ ترنج و در آن سکبینج و جاوشیر جند بیدستر و مقل ازرق هر واحد پنج درم اشق دو درم تر کرده در آفتاب دارند تا بگداز د پس بدست مالیده صاف نموده سلیخه و عصارهٔ قثاء الحمار هر واحد دو درم شحم تخم کرفس هر واحد یک درم انیسون یک نیم درم بادیان نمک نفطی هر واحد دو ثلث درم شحم حنظل دو نیم درم خربق سیاه نیم درم کوفته بیخته بدوای گداخته بمقدار حاجت سرشته بقدر فلفل حبها سازند و سه درم و ثلث آن بدهند و بعد آن پنج روز صبر کنند و بکبوتر بچه پرواز آمده مطبوخ با نخود و زیت و باسفیدباج معمول از رفتار و عصافیر که دران بیخ گندنای نبطی و نخود و دارچینی بسیار داخل کرده باشند غذا سازند و قطعه دارچینی مدام زیر زبان دارند و بمویزج و عاقرقرحا و ایارج فیقرا و خردل در سکنجبین حل کرده غرغره سازند و اعضای مسترخیه را اول بروغن خیری روغن سوسن روغن قسط و روغن ناردین روغن مجموعه بمالند و چون برین ترتیب مذکور علاج کنند و مرض منحل نگردد ماء الاصول باین نسخه هفت روز بنوشانند بیخ اذخر و فقاح آن پوست بیخ کبر و هوم المجوس هر واحد ده درم پوست بیخ کرفس و بادیان و برگ جمسفرم و اشنه و سلیخه و وج هر واحد پنج درم مصطکی چهار درم تخم کرفس انیسون دارشیشعان هر واحد سه درم مویز منقی پانزده درم و چهار رطل آب بپزند تا بیک رطل و ربع آن آید افشرده صاف نموده و در ظرف آبگینه بدارند اندر آب اگر موسم گرما باشد و هر روز پانزده درم از ان با یک نیم درم روغن بید انجیر و یک نیم درم روغن بادام تلخ بنوشند و بعد هفت روز یک شربت حب مذکور دهند و بعده پنج روز صبر کنند پس اگر مزاج او متغیر نشود حقنه مذکور بعمل آرند و طبیخ آن پنج درم شحم حنظل و جند بیدستر و جاوشیر و سکبینج هر یک سه درم افزوده بوزن صد درم از آن صاف کرده ده درم روغن ناردین پنج درم روغن قسط دو درم نفط سفید بران ریخته در او حل کرده حقنه کنند و بروغن مجموعه و روغن بلسان تدهین نمایند و باین سعوط تسعیط کنند نسخه آن روغن مصطکی روغن ناردین هر واحد دو ثلث درم گرفته دران یکدانگ سره کلکانک حل کرده سه دفعه در نهار در مدت شش روز این سعوط بعمل آرند و یک روز درمیان معجون انقرویا و ایارج مخمر تریاق کبیر

[illegible]

[illegible]

لزوم نمایند و از تریاق ربع درم تا نیم درم و از معجون یک درم تا دو درم و از ایارج ثلث درم تا درم و ثلث یک وزنی از این سه بدهند و یک روز درمیان داده
ثانی بدهند و بعد یک روز ثالث بخورانند این طریق معالجه این مرض ست از زیادتی و نقصان آن بحسب سن و مزاج و بلد و فصل و عادت و صناعت کنند بعضی می‌نویسند که گاهی
استرخای نصف بدن بعرض واقع میشود و اکثر دران اسفل بدن مسترخی لاغر میگردد و این مع ابرای و ستوده اند روغن حنا فلفونه علک البطم هریک سه اوقیه موم دو اوقیه و نیم
جند بیدستر یک نیم اوقیه فرفیون قردمانا کندر از ارقی شیح هریک درم جاوشیر قنه عاقرقرحا هریک چهار اوقیه علی الرسم مرتب ساخته طلا نمایند و مؤلف شخصی را که نصف بدن
اسفل او مسترخی و لاغر شده بود باستعمال معجون خشبه بالش و روغن مال کنگنی امر نمود و در اندک مدت لاغری با بهبالی و دفع گردید و از مشاهده این حال اکثر کسان
متعجب بودند و گویند که گاهی حادث میگردد از قولنج استرخای اسافل بدن هنگام دفع طبیعت فضول را بسوی عصب پشت و علاجش علاج استرخای بحرانی نیست که عنقریب بیاید و گاهی استرخای
هر دو پا بسبب وقوع ضربه و سقطه بر پشت نیز عارض شود چنانچه جالینوس حکایت کرده و علاج آن نیز مسطور گردد انطاکی گوید که علاج خالص استرخا بحسب نظر در مبدا عصب مسترخی است پس تنقیه و فصد
کنند و علاج مثل قطع ... و استعمال قسط ست مطلقا و استعمال نیم درم عسل بلادر در معجون و طلا فلفل و خردل و روغن عاقرقرحا و الحماض و سداب و زیت و شحم حنظل و قنبیه و نطرون مجموع یا مفرد

علاج استرخا و فالج مع حرارت و تپ

هرگاه در فالج حرارت مزاج و تپ حادث شود در آن زمان چند دست از معالجه باز کوتاه دارند و خاکشی با عرق عنب الثعلب و عرق گاوزبان و قدری شکر یا گلقند بدهند
با دویه و اغذیه مقطع بلغم نخورانند خاصه در فصل گرما و گویند که آشامیدن عرق گاوزبان و سکنجبین و نهادن روغن گل با سرکه بر سر و تغذیه بنخود و
برنج با آب لیمون تسکین حرارت باید کرد و در بعضی اوقات گرمی مزاج بحدی رسد که بماء الشعیر محتاج گردد و بجای ماء العسل نیز عرقیات یا آب ... بدهند
دهند و بعد تسکین حرارت بتدریج بعلاج فالج متوجه شوند و ایضاً بصورت اجتماع تپ با این امراض تا مقدور بمدرات مثل خیارین وغیره باید داد و اگر کفایت
نکند ناچار شیره مغز بیدانه نیز مجوز ست بخلاف لعابات و لزوجات که استعمال آنها خوب نیست و سکنجبین و گلقند بعرقیات مناسبه بدهند و یا سکنجبین بزوری
بارده استعمال کنند و روغن حنا بر سر مالند و گاهی در استرخا که از بخارات تپ عارض میشود بهدانه در جوشانده و شیره مغز تخم تربوز می‌افزایند و گاهی در فالج
مع تپ گل بنفشه عود صلیب جوشانیده صاف نموده نبات سفید خاکشی داخل کرده میدهند و غذا کهچڑی و گاهی گل خطمی گل سرخ اصل السوس بهدانه می‌افزایند
و بجای نبات شربت انار شیرین میکنند بالجمله هرگاه تپی از تپهای خلطی مثل غب خالص یا غیر خالص یا نائبه بلغمی یا ربع با فالج یار گردد و در تپ و رهائی ازین مشکل
گردد علاجش بر معالج عسیر گردد و پس بنگرند بهر تپی که از تپهای مذکوره باشد علاج بنهجی کنند که نخستین بازاله تپ کوشند و آن چنان باشد که مثلاً اگر تپ صفراوی بود
سکنجبین ساده و شربت بنفشه هر واحد یک نیم توله در عرق مکوه و کاسنی هریک هفت توله دهند تا هفت روز و در روز هشتم مغز خیارشنبر هفت توله گلقند پنج توله در عرقیات
مذکوره مالیده صاف نموده شربت دینار معتدل علوی خان چهار توله روغن بادام هفت ماشه اضافه نموده بنوشانند و بجای آب عرق مکوه دهند و وقت و [illegible]
و شام شوربای نخود ماشی بچه مرغ خورانند و صبح تبرید از شیره تخم کاسنی هفت ماشه و لعاب اسپغول سه ماشه شربت نیلوفر سه توله تخم ریحان پنج ماشه پاشیده بنوشانند و همین
نمط سه چهار مسهل دهند تا اثر تپ هیچ نماند پس بمعالجه فالج متوجه شوند بدستوری که مذکور شد و همچنین در غب غیر خالص و شطر الغب و غیره در هر دو نوع بلغمی و ربع علاج آن
تپ نمایند که در جا بگاهش بیاید و گاهی در فالج عضوی مع تپ باین طور مسهل میدهند که گل بنفشه اسطوخودوس خطمی گاوزبان بادیان هریک چهار ماشه
گل سرخ شاهتره اصل السوس تخم خیارین نیم کوفته پرسیاوشان بیخ کاسنی هریک شش ماشه مویز منقی نه دانه انجیر زرد سه عدد سنا مکی نه ماشه در عرق عنب الثعلب نیم آثار شب
خیسانیده صبح جوش داده صاف نموده گلقند ترنجبین هریک چهار توله مغز خیارشنبر شش توله مالیده صاف کرده روغن بادام شش ماشه داخل کرده بنوشند و گاهی خیارین
شاهتره انجیر در منضج میدهند و در مسهل معوق میکنند که صفراست از ایارج فیقرا ده ماشه تربد سفید سه ماشه و بالا اکثر ایک ماشه سقمونیا دو ماشه و بالاتر شحم حنظل سه ماشه کوفته بیخته باب
مقل حب بسته یک توله وقت آخر شب مسهل سوم داده صبح بدرقه بدستور میدهند ایضاً در فالج مع حمی در ابتدای موسم گرما که بعد خوردن ادویه حاره مثل قرنفل و جوزبوا و
علاج هندیان گلو بند کلام ساقط شده بود استاد برای تسکین اندکی نضج گل بنفشه گل نیلوفر عنب الثعلب در عرق عنب الثعلب جوشانیده شربت بزوری معتدل خاکشی افزوده شربت
بزوری بهار بر آن افزوده است که از جوز و قرنفل لطیف یافته مهیاج بود و جوزبوا و قرنفل هر چند مقوی عصاب اند لیکن سوا انداماً بنا بر عروض تپ و احتقان حرارت در مجاری نفس حلق و گلو بند کلام

ساقط شده بود چون بهوش نیامد قدری گلاب دادند گلاب هر چند در فالج ممنوع ست لیکن برای اطفای بخارات و تفریح قلب بصورت یاس از زندگی دادند و از آن تخفیف
شد روز دوم شیره مغز تخم کدوی شیرین شش ماشه و اصل السوس سه ماشه عناب سه دانه در ماشه جوشانیده برای سرفه و نضج و تپ استعمال کنانیدند و آخر روز لعاب بهدانه
عرق عنب الثعلب شربت نیلوفر محض برای تسکین تپ دادند هر گاه اندکی آواز کشاده شد منضج از اصل السوس گاوزبان پرسیاوشان عنب الثعلب یک یک ماشه جوشانیده
گلقند داخل کرده روز دوم درین منضج سطوخودوس که مخصوص امراض بارده اعصاب ست افزودند بعد ازان نسخه مسهل از مویز منقی دو توله زوفای خشک سه ماشه اسطوخودوس
اصل السوس گل سرخ هر یک چهار ماشه عنب الثعلب گل بنفشه شاهتره هر یک شش ماشه پرسیاوشان گاوزبان هر یک چهار ماشه سنای مکی یک توله گلقند سه توله جوشانیده دادند
روز دوم تربد چهار ماشه زنجبیل یک ماشه در جوشانده و فلوس خیارشنبر شش توله ترنجبین چهار توله روغن بادام پنج ماشه افزودند تپ جدید بالکل تشده بود لیکن عادت تپ اصولی که هنوز ماندنده
گل سرخ گل بنفشه وغیره چنانکه در برای تپ اعانت ادویه مسهله و اصلاح آن داخل کردند بار دوم روز مسهل برآمد و باقی منضج مویز منقی ده دانه زوفای خشک سه ماشه پرسیاوشان
پنج ماشه عرق شاهتره جوشانیده گلقند دو توله دادند و بعد نضج و رفع ضعف مسهل دوم تجویز فرمودند اگرچه از تقلیل مواد تنفس کم شد اما بجهت بقایای ماده که بعض عوارض مستعصی
کسل و سرفه باقی بود اسطوخودوس گاوزبان بعرق عنب الثعلب عرق بادیان جوشانیده نبات خاکستری دادند بار دوم سه منضج داده در مسهل دوم سه ملینات افزودند و مسهل فرمودند باز منضج بادیان
پرسیاوشان خطمی اسطوخودوس عنب الثعلب بعرق گاوزبان عنب الثعلب جوشانیده شربت بزوری برای ادرار ماده و تحلیل آن داخل کرده دادند و باز مسهل سوم تدبیر فرمودند مگر
درد گلو و لهات غرغره بادیان اسطوخودوس گاوزبان خطمی کوکنار برگ حنا مازو کوه جوشانیده فرمودند ایضاً در فالج مع تپ عمر شباب فصل صیف که از خوردن حبوب حاره
هندیان و شوربای کبوتر اغا و تپ اشتد اسطوخودوس گل نیلوفر بعده گل بنفشه عنب الثعلب گاوزبان پرسیاوشان جوشانیده گلقند آفتابی داخل کرده تودری سفید سیاه داده
و غذا شوربای مرغ و چون دماغ مشوش شده بود از تراشه کدو و لعاب بیستان روغن گل قیروطی ساخته بر سر گذاشتند و فرمودند که اگر در دماغ ورم شد اعلاج خواهند شد
اقوال اکابر شیخ الرئیس میفرماید که چون فالج و تپ جمع شود واجب ست که در علاج فالج تاخیر نمایند و سکنجبین با گلقند بهترین ادویه وقت ست ایلاقی ذکر کرده که محمد بن
زکریا گوید مفلوجی را دیدم که سبب فالج او روزه داشتن و حرارت مفرط بود و او را ایارج فیقرا دادم اذیت عظیم برداشت پس بحمام و تدابیر مرطبه علاج کردم شفا یافت گیلانی
مینویسد که بعضی اطبا این فالج را باستعمال انواع اشیای بارده به میکردند و از دست ایشان بسیار شفا می یافتند تا آنکه در اکثر انواع فالج زنبریا انتفاع مییابند در تجارب فالج بود قاروره
سرخ و طبع او قبض و موسم گرما بود محمد بن زکریا التسب شربت اجاص و ضیع سرکه بربت و جلوس آب سرد امر کرد و شفا یافت و در بعضی بیمارستانات جماعت مفلوجین بود که
بر ایشان باران افتاد و دفعة صحت یافتند خضر گوید که اگر با فالج تشنگی قوی و تپ حرارت یا گرد علاجش مثل شربت بنفشه تنها یا شربت لیمون و خمیره بنفشه و استعمال عرق
گاوزبان و شربت ورد و اجتناب از مسخنات کنند تا آنکه حرارت ساکن شود ابن الیاس گوید که چون فالج با حرارت مزاج بود اولا تسکین حرارت بشربت سیب یا سکنجبین ساده
نمایند و غذا مزوره زیرباج دهند و هر گاه حرارت تسکین یابد ابتدا العلاج فالج کنند طبری گوید که نوعی از فالج ست که بادی مزاج مفلوج گرم میشود و از معالجه
باز میدارد پس اگر مزاج عقب فالج گرم گردد علاج فالج ترک نمایند و قصد تسکین مزاج کنند تا سرسام نشود و مریض هلاک نگردد و بهر تسکین سکنجبین و لعاب اسپغول و آب هندوانه و ماء الشعیر
بنوشانند و غذا بزیرباجات مزوره سازند و اگر قوت اطاعت کند بهر استفراغ بر حقنه لینه اقتصار کنند مثل حقنه ده درم و زیرکتان خارخسک بابونه و اکلیل الملک و الخیری خطمی
و سبوس گندم و شکر و بورق و روغن خیری و روغن یاسمین و هرگاه مریض متحمل اشیای مذکوره نباشد موقوف دارند الا از تنقیه او بحقنه لینه بشرط اطاعت قوت غافل نشوند و تسکین
مزاج و تعدیل او و تقویت مزاج دماغ او بروغن گل مطبوخ با سرکه کنند بنوعی که یک رطل صغیر سرکه با ده درم روغن گل خالص با آتش نرم بجوشانند تا روغن بماند صاف کرده
بر سر ریزند که این تعدیل مزاج دماغ کند و با اعصاب مضرت نرساند و اگر رای اجتناب کنند بسعیا روغن گل روغن بنفشه و آب عصی الراعی و آب جراده کدو و شیر خران مجموع
یا مفرداً ازان منع نکنند و باین طریق حفظ حیات او نمایند پس اگر مزاج باعتدال آید علاج معتدل متوسط از علاجی که مذکور شد ترکیب دهند و اگر مزاج اعتدال نیابد بر تقدم
مذکور زیاده نکنند چه حفظ حیات اولی از معالجه علت با این حال ست ٥

علاج استرخا و فالج دموی و رمی وغیره

اگر استرخا بسبب خون باشد فصد کنند و خون بدفعات گیرند با احتیاط تمام بعد تنقیه خلط دموی باقی تدابیر چه در علاج امراض عصبی دموی گذشت بحسب احتیاج بکار برند

واینچه در علاج فالج با حرارت مسطور شد بعمل آرند و صاحب اقتباس گوید که اگر بسبب سدهٔ خون بلغمی بود و فصل و سن و سحنه هم بران دال بود و قوت نیز مساعدت کند باید که اول فصد قیفال کشایند و تا سه شبانه روز اگر ممکن بود هیچ قسمی از غذا ندهند که روز چهارم خود بخود بجهت گرسنگی تفتیح سده میشود حاجت بتدبیری دیگر هرگز نمی افتد و بعد ازان غذائی دهند که بجوهر لطیف باشد و در اثر قوی بود و خالی از تفتیح هم نباشد مانند شوربای بچهٔ مرغ که چقندر دران افتاده باشد یا نان تنک دهند و بر گردن و روی دهن گل با اندکی روغن شونیز و صمغ صنعان آمیخته بمالند و بجای آب بر گلاب و عرق شاهتره اکتفا نمایند و اگر حاجت بتنقیه آید مسهلات مناسب خون مع مقویات دماغ بکار برند و اگر بسبب قطع عصب افتد لا علاج است و اگر بسبب ورم گرم بود که در نخاع واقع شود فصد کنند اگر مانعی نبود و گویند که تا غلبهٔ خون متحقق نشود بر فصد اقدام نکنند و در ابتدا قوفل صندل اقاقیا مامیثا و دیگر رادعات مثل کشنیز و برگ انگور و خرفه بسایند هرچه ازان بهم رسد با آب عنب الثعلب یا گلاب ضماد نمایند و ابن جزله گوید که اگر بدن ممتلی باشد رادع استعمال نکنند مگر بعد تنقیه از خلط غالب و در تزاید هرچه رادع و مرخی باشد مثل آرد جو و کشنیز تر و روغن گل آمیخته بعمل آرند و در انتها و انحطاط مرخیات محلله چون گل خطمی و بابونه و برگ چقندر با روغن گل و موم مصفی آمیخته استعمال نمایند و محل استعمال این اضمده ورم است نه عضو مسترخی و اگر ورم بارد باشد بر عضو متورم حب الغار سعد خشک مر جوز السرو زعفران جندبیدستر شب یمانی در روغن قسط که موم یا پیه دران گداخته باشند آمیخته استعمال کنند و تضمید باسفنجین حرمل بر زهرهٔ گاو مجرب است و در ورم صلب سعد و داوی بستن صفحهٔ اسرب و تضمید جلد و ارد و تنتری خطائی نافع و اگر سبب آن ضربه و سقطه بود و آنچه دفعتاً عارض شود دلیل گسستن عصب است و آن لا علاج بود و آنچه اندک اندک و بعد یک روز یا دو سه روز ظاهر شود بر ورم عصب و انصباب مواد دلالت کند و درین صورت تنقیهٔ بدن کنند بفصد و مسهل و ادویهٔ محلله و مقویه چون مر و جاوشیر و جندبیدستر و فرفیون با موم و یا پیه و روغن گل آمیخته بر جای سقطه یا ضربه و بر مبدأ عصب عضو مفلوج بچسپانند و گل سرخ فادانیا قسط تلخ هر یک دو مثقال مومیائی و زفت رومی هر واحد یک مثقال برگ مورد و مغاث هندی یعنی سیده لکری هر یک دو و نیم مثقال مر و زفت را در روغن گل بگدازند و باقی ادویه کوفته بیخته آمیخته روغن بان و روغن زرد هر یک اوقیه بیامیزند تا مثل مرهم شود نیمگرم بر موضع ضماد کردن نیز نافع است ابو منصور گوید که اگر فالج از ضربه افتد بر عضوی که ضربه واقع شود این ضماد کنند آرد حلبه حب البان حب المحلب مغز تخم بید انجیر مقل سیاه اشق پیه بط با موم روغن سوسن صاحب کامل گفته که جالینوس در کتاب خود در علل اعضای باطن ذکر کرده که شخصی را فقدان حس از خنصر و بنصر و نصف وسطی گردید و اطبا معالجهٔ او باصناف اضمده بران انگشتها کردند و صحت نیافت و من سبب او پرسیدم گفت که در سفر میان زمین روم و شام از چهارپایه افتادم و بر دو شانه ام بر زمین رسید پس معلوم کردم که آفت بعصبی رسیده که ازان حس باین انگشتها رسید و آن بعد فقرهٔ سابعه از فقرات گردن رسته و مخرج آن عصب را ورم در اول امر لاحق شده پس همان مراهم بران عصب نهادم و شفا یافت و ایضاً ذکر کرده که مردی از مرکب افتاد و پشت او بر زمین رسید و روز سوم صوت او ضعیف شد و روز چهارم دستها ضعیف گردید و پاهای او مسترخی گشت و بدن او تا آنجا نرسید منفعت او باطل نشد بهر آنکه آنچه از نخاع بعد گردن است بتمامه مسترخی شد و یا وی عضلات ما بین اضلاع مسترخی گردید پس اطبا اراده کردند که ادویه و ضمیده بر پاهای او بسبب استرخای آنها و بر حنجرهٔ او بسبب تعطل صوت او گذارند و من ازان منع کردم و قصد علاج موضعی که بدان آفت رسیده بود کردم و بعد روز هفتم تخفیف یافت و ورم نخاع ساکن شد و آواز و حرکت پاهای او بحالت اصلی رجوع کرد این بود آنچه جالینوس ذکر کرده و مرا در ارجان بخانهٔ علی بن عیسی حاجب آبادی غلام او را دیدم که از چارپایه افتاده در آن روز و روز دوم ضرر محسوس نشد و روز سوم دست راست او مسترخی شد و حس و حرکت او باطل گردید پس معلوم کردم که آفت بعصبی رسیده که بسوی دست آمده یا از ورم یا از انصباب ماده که مجری را مسدود ساخته و معالجهٔ او بوضع اضمدهٔ محلله مقویه میان کتفین او کردم و در اندک ایام صحت یافت و صفت ضماد مذکور این است حب الغار قسط قشار کندر هر واحد ده درم سکبینج پانزده درم صبر مرمکی اهل جوز السرو گل سرخ شب یمانی هر واحد هشت درم زعفران جندبیدستر هر واحد چهار درم قردمانا شش درم حضض ایلک گلنار اقاقیا سنبل هر واحد پنج درم مصطگی شونیز هر واحد هفت درم همه را باریک سائیده با موم و روغن ناردین یا روغن قسط گداخته بر موضع ضماد کنند و شیخ سعید باید که در استرخا که از صدمه افتد علاج او دشوار است اگر آفت بسیار بعصب نرسیده باشد و اگر عصب بسیار کوفته گردد امید نجات نبود و آنچه ازان امید دوا باشد واجب است که دران ابتدا بفصد کنند و بهر حال معالجه باین طور نمایند که نظر کنند که آیا آن ورم پیدا کرده است یا جذب ماده نفس علاج هم حسب واجب او نمایند و باید که در علاج این در هر عضوی که عارض شود وضع ادویه بر موضع ضربه و بر مبدئی که ازان عصب بعضو مفلوج آمده باید کرد و انهادن ادویه بر

عضو مفلوج نفع معتد نمیکند بلکه طبیب نهادن آن بالای منابت اعصاب واجب ست برابرست که مقصود ازان و امنع ورم باشد یا تسخین و تبدیل مزاج وگاهی احتیاج می افتد که تربیت عضو مضروب متورم آغاز در انحلال محاجم نهند تا جذب خون ازان بجهتی یا الظاهر بدان کنند و اگر سببش زوال فقار شود برد فقار برو از زند و القول شیخ فالج حادث از زوال فقار را اگر فاتن باشد و اگر خلع مفصل سبب باشد تدبیر خلع متوجه شوند و باضمده قابضه مجففه ضماد کنند مفصل را بموضع آن رد کنند و اگر فائده نشود داغ دهند و اگر از علاط جوهر عضو باشد تلطیف او نمایند و اگر سوء مزاج ساذج باعث این مرض باشد تدبیرش تبدیل مزاج عضو ست باضمده و کمادات و ادهان معاجین مسخنه بنوعی که در علاج امراض عصبیه بارد ساذج و یابس ساذج مذکور شد و علاج سوء مزاج بارد ساذج سهل ست بخوردن ادویه گرم مثل تریاق و مثرودیطوس امثل شود و باشد که ضماد و روغنهای گرم کفایت کنند و آنچه ازین نوع لیتربب آب سرد یا تشاوری دران باشد از برای حمام یابس علاج تام ست اگر از حرارت و یبوست باشد جفاف عضو بران دلالت کند ترطیب باغذیه و اشربه و اطلیه نمایند بنوعی که در علاج امراض عصبی یابس گذشت علاج استرخائی با تنجره و مرئی شانه و جز آن هر یک در مقام خود گفته شود و اگر استرخای بحرانی باشد روغنهای معتدل الحرارة چون روغن بابونه و نرگس و سوسن و زنبق و بید انجیر و ناردین بمالند و کذلک ادویه مقوی عضو مانع انصباب مثل بابونه و اکلیل و مرزنجوش و رب السوس و آب کاسنی و مانند آن که قدری تبرید داشته باشد آمیخته بمالیدن مفید و روغن نارجیل خوردن و مالیدن مجرب ست و گویند که روغن بلسان در انتعاش منفعت عظیم ست و خصوصا هرگاه یک جزو او به چند آن از روغنهای مذکوره آمیزند و این جمله بعد نضج و تنقیه استعمال کنند که تحلیل لطیف و بقای غلیظ از ماده صعوبت نفرامد مگر آنجا که ماده بسیار قلیل باشد و اگر بحرارت مزاج و تلینی بول باشد از مسخنات احتراز کنند و القول شیخ در فالج حادث بعد قولنج نفع میکند دوای جوز رومی که در قرابادین مکتوب ست واد بان که شدید القوة کثرت الترکیب نباشد مثل روغنهای مذکوره سابق و روغن جوز رومی روغن متخذ از صمغ بلاد همه و رتجربه بالخاصیة نافع یافته و خلقی کثیر از ایشان بچیزهای مقوی مبرد مانع ماده انتفاع یافتند و علاج آنها که بادویه حار کرده شده بود مرض زیاده گردیده بود و این بهر آن بود که ماده رقیقه بدان بسیار منبسط میشد و چون تبرید عضو کرده شد عضو ببرودت قوی گشت و حجم ماده کم شد و نوبت بمتلاشی شدن او رسید و واجب نیست که مبالغه در تسخین ایشان کنند بلکه احتیاج است که ادویه معوات بمثل بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش و نعناع و فودنج باشند و بدان دیگر ادویه که آنرا ادنی تبرید باشد مثل رب السوس تخم کاسنی وغیره نیز مخلوط سازند که استعمال این اشیا نفع بسیار میکند مجوسی گوید که اگر استرخا از تشنج و خلع و قولنجی مرکب باشد پس نگاه کنند اگر تشنج امتلائی با استرخا مرکب گردد علاج واحد ست یعنی آنچه در فالج بلغمی گذشت بر عضو منحلله اضمده مرکب از ادویه قابضه مسخنه مجففه مثل کبریت و شب عاقرقرحا و خردل و مور و خشک و مانند آن ضماد کنند و اگر تشنج یبسی باشد نظر کنند اگر استرخا قوی تر بود اشیای مسخنه مجففه مخلوط ببعض اشیای ملینه مع دلک شدید استعمال نمایند و اگر تشنج قوی تر و غالب تر باشد اشیای مرخیه ملینه مخلوط ببعض چیزهای مسخنه مجففه مع دلک لین بعمل آرند و هرگاه تشنج و استرخا در اعضای مختلفه باشد در اعضای مسترخی استعمال دلک قوی و تمریخ بروغن قسط محلول باندک بورق و اشخار باید کرد و آب پاشی کردن از طبیخ قیسوم و شبت و مرزنجوش و برنجاسف و برگ غار و برگ بنجنکشت و خیری و مانند آن پخته باشند بر عضو نطول کنند و اگر موسم گرما باشد در چشمه گرم کبریتی غسل کنند و اعضای تشنج خفقان بر بندند و بر اعضای تشنج اضمده لینه چون ضماد معمول از لعاب بزرکتان و لعاب حلبه و پیه بط و پیه ماکیان و مغز ساق گاو و موم و مانند آن از اضمده ملینه که دریاقوت ام صلبه مذکور گردد استعمال نمایند و اما علاج استرخا و خلع حادث عقب قولنج متشکل ست و صاحب بادهان معتدله و بادویه متخذ بجوز رومی و صمغ بلاطی انتفاع یابد و فولس گفته که بسیاری از ایشان باشیای مقوی و اندک مبرد منفعت عظیم یافتند و من این نوع بدو سه کس دیدم و ابوال ایشان مدام رنگین بود و اطبا مبادرت بعلاج ایشان بچیزی بارد نمیکردند و بر دادن ادویه حاره و تدهین عضو بروغن قسط ادامت نمودند و امراض حاده مهلکه ایشان را عارض شد و من معالجه ایشان بمالش روغن شبت و خیرو و روغن بنفشه یک جزو بر عضو و نوشانیدن آب با دیان و روق چهل درم فلوس خیار شنبر هفت درم مالیده و روغن بادام شیرین مثقال بران چکانیده هر روز و غذا زیرباج که بمرغ دم نشود نافع

علاج فالج وبائی

بعضی متاخرین نوشته اند که گاهی هوای متعفن موجب فالج میگردد و علامت فالج وبائی اینست که بیکبارگی در عالم بسیار افتد و خصوصا بجانب قلب بعضی بدو از دهن آید مع سرخی چشم و بیهوشی و هذیان و اول قی زنگاری و گرانی کند پس فالج افتد و همه آثار مذکوره سرلحه زیاده میشود و اکثر در روز اول یا سه چهار گهری برگ مفاجات میکشد و یا بروز سوم و چون از ایام مذکوره بگذرد صحت ایجاد و اکثر اشخاص را چنان اتفاق می افتد که اول اندک صفرای کراثی قی می اندازند و همان وقت بیهوش میشوند و بعد

ن جوزبویا

دو ساعت که بهوش می آیند کلام شکسته و بی نظام مانند هذیان که در فهم نیاید میکنند و جانب چپ دست و پای حس و حرکت میگردند و بول و براز بند میشود و دست راست بر داشته
می جنبانند و هذیان تا روز سوم غلبه میکند و روز چهارم هذیان و جنبش دست باز می ماند و بول بی اراده جاری میشود و بعد دو یاس هلاک میگردند و علاجش نیست
که اول فصد هفت اندام کنند و خون افزون گیرند که قریب بغشی رسد همان وقت بهوش می آید و الا گلاب و عرق بهار نارنج و ریخ پرورده بر روی زنند که فی الفور بهوش می آید
و هذیان را موقوف میسازد پس وقت ظهر رگ سر روزنند اگر اندکی بیهوشی و هذیان موجود باشد و شربت کیوره و شربت اصول هر یک دو توله در گلاب و عرق کیوره و بهار
هر یک پنج توله داخل کرده بنوشانند تا هفت روز و غذا شوربای بچه مرغ که دران اندکی زرشک و یا انبه خام و یا آب لیمون کاغذی انداخته باشند بنوشانند صبح و شام بجای
آب ماء العسل که از گلاب و عرق بهار ساخته باشند بدهند و روز یازدهم یا شانزدهم تنقیه بدن بحسب افادت قوقایای علوی خان کنند و بعد سایسه چهار روز مطبوخ اسقوقندریون
که دران اجزای تریاقیه باشند باضافه ریوند خطائی نه باشه و شربت ورد مکرر با ملینات بعمل آرند تا حصول تنقیه تام پس جهت تعدیل مزاج دواء المسک معتدل زمردی علوی خانی
و شربت یاقوت ایشان همراه عرق زرشک و عرق عنبر یا شربت تنبول حلوی خان و تخم شربتی بخورانند

تشنج

و آن عبارت است از کشیده شدن عضو و فراهم آمدن آن پس بعضی اقسام او بر حال خود باقی می ماند و بعضی زمان بسهولت عود بسوی انبساط میکند چنانچه در تشاؤب
و فواق و صرع مشهود میگردد و سبب تشنج یا ماده بود و یا غیر ماده مثل حرارت و یبوست یا شیئی موذی پس آن سه قسم بود مادی یبسی و ایذائی تشنج مادی را اکثر بلغمی باشد
و گاهی سوداوی و گاهی ماده دموی نیز بود و این را اورام عضل باشد هرگاه ماده مورم در خلل لیف عصب افتد و خون اجای کند پس عرض و زیاده شود و طول او
بکاهد و باشد که بندرت صفراء نیز بطریق دم تشنج امتلائی آرد و در تشنج مادی یا ماده فاعله او مشتمل بر تمام عضل باشد و این تشنج یا با ورم بود و یا در موضع احد حاصل شده باشد
و سائر اجزا تبعیت او کند چنانکه تشنج ورمی از ماده منصبه بسبب ضربه یا قطع یا بسببی دیگر از اسباب ورم افتد و گاهی تشنج مادی از ریح نافخ کثیف حادث شود و این از قبیل ست
که بیشتر عارض شود و زود زائل گردد و این را عقال گویند و تشنج مادی بیشتر بر سبیل انتقال ماده افتد چنانکه عقب خناق و ذات الجنب و سرسام عارض شود و نحجی که اکثر تمام کزاز
در اعضا بحسب مبادی اعصاب و مختلف میباشد همچنین تشنج تحت گردن در قدام و در خلف و در جهت و فوق گردن می افتد و ماده فاعل تشنج غلیظ و غیر بد انمل و رجوع
لیف میباشد و ماده انتشار بالعکس این بود و تشنج رطب بعد صرعات و سکاری صبیان بیشتر افتد و گاهی از اعتماد بر بعضی اعضا در حالت انقباض آن بسبب انصباب ماده احتباس
٥ او دران عضو واقع میشود و گاهی بهمین سبب بعد ضربه یا از حمل شیئی ثقیل یا از خواب بر بستر سخت عارض میگردد و اما تشنج یابس از فقدان ماده رطوبت و غلبه یبس باشد
بسبب استفراغات کثیره یا اسباب مجففه یا جمود رطوبت پس عصب در طول و عرض هر دو بکاهد و آن گاهی بعد دوای مسهل افتد و آن بسیار ردیست و کذلک عقب استفراغ
و گاهی بعد حمیات محرقه و خصوصا در حمیات سرسام و عقیب حرکات عنیفه بدنی و نفسانی مثل سهر و غم و خوف عارض شود و ازین کمتر خلاص می یابد و بقول جالینوس هر تشنج
که در حمیات افتد ردی بود و این آنست که از تسییل مواد در عصب و عضل عارض شود خصوصا هرگاه بدن ممتلی باشد و گاهی انچنین تشنج در حمیات بمشارکت فم معده افتد
و آنرا زائل کند پس مثل این تشنج در حمیات سخت ردی نیست بلکه سخت ردی آنست که در حمیات محرقه و سرسام از جفاف عضل و اعصاب و دماغ باشد و آنکه در حمیات مزمنه بسبب
جفاف اعضای مذکوره و فنای رطوبت غریزی افتد و گاهی تشنج یابس بسبب ادبال بسرعت شود و سبب او یبوست دماغ ضعیف بود و تابع او یبوست اعصاب باشد پس گاه دماغ را مواد
مجففه رسد رطوبت از اعصاب و نخاع بسوی او رجوع کند و اعصاب بتجفیف منقبض گردد و ایضا هرگاه طبیعت با ماده رطوبت کافی اعانت دماغ کند اعصاب را روی حاجت
بانبساط احتیاج او بکند و تکلیف و منجمله تشنج یبسی آنست که از جمود رطوبت افتد پس حجم او کم شود و عضو متشنج گردد چنانچه از شدت برودت و از خوردن ادویه مخدره مثل افیون واقع شود
و اما تشنج ایذائی بسبب موذی باشد از داخل یا خارج پس عصب از آن نفرت کند و برای دفع او مجتمع گردد و آن سببی موذی یا از سبب جمع باشد و آن بیشتر خلط حار لاذع بود و یا از
کیفیت سمیه باشد که موذی بدماغ و عصب گردد و یا کیفیت غیر سمیه همچون برد شدید و تشنج که از خوف شدید افتد ازین قبیل ست بالجمله اقسام جزئیه او مثل تشنج از خوردن حب البلادر ست
که او بعد اسهال السبب یبوست تشنج می آرد و قبل اسهال باعث سمیت خود عصب را ایذای شدید رساند که منقبض گردد و تشنج افتد و کذا از خوردن افیون و شوکران ازین قبیل ست
تشنج که بعد از دفع خلط بخاری بنابر نکایت فم معده و ایذا و انقباض و دماغ نیز بمشارکت افتد و آنکه بسبب انصباب صفرا بر فم معده قوی الحس افتد و آنکه بسبب علقی در معده بهم رسانند همچنین

قوی سمی و سریع البرء است زائل سکر و دوزال سبب و تقویت معده و آنکه از گزیدن کژدم و رتیلا و مار عصبه یا قطع عصب و عضله یا انقطاع عیزام یا آنکه از جلا یا حاد آکال در عصب نشسته و آنکه در
امراض معده و رحم و مثانه و دیگر اعضای عصبیه بسبب ارتفاع بخار ردی مثل بخار منی و حیض محتبس واقع شود و آنچه از دیدان عارض گردد از این قبیل است و بدانکه از تشنج ردی آنست
که خاص در لب یا لب زبان باشد چه سبب او از نفس دماغ بیجا باشد و هرگاه در تشنج بدن بسوی قدام میل کند تشنج در عضلات قدامی شده و از بسوی خلف مایل گردد تشنج در عضلات
خلف باشد و هرگاه عضلات پیش و پس هر دو متشنج گردند تمدد افتد و گاهی تشنج چنان اشتداد کند که گردن پیچیده شود و دندان بر هم ساید و هر آنکه از تشنج میرد بدان او بعد موت گرم باشد
بنابر قتل اختناق و هر تشنج که تابع جراحت باشد قاتل بود و از علامات موت است در اکثر و از دلائل الم بر حدوث تشنج صغر و تفاوت نبض است اولاً و بعده انتقال او بسوی تمدد و اختلاف در
وضع در عرض و طول یعنی رگ کشیده باشد همچون زه که بر او کشند عرض دیکاهد و دراز کشیده شود و در موضع مخالف باشد یعنی مرتفع و منخفض بود و حرکتهای او جزائی و زیر انگشت مختلف
باشد و سرخی دور اکثر و ظهور حول و میلان در چشمها و انقطاع یا دشواری در نفس و نتواند که نفس بکشد مگر با الم بسیار و گاهی صاحب این علت مانند کسی که میخندد و هر حال خنده نما شود و بعض
شکم و شبیه احتباس بول و گاهی عدم احتباس بول و در خروج او مثل هیئة خوانی با نفخات و عروض عرق در هر مفصل در هشت درد و زیر مفصل گردن و در میان کتفین نزدیک مفصل کمرگاه و از
علامات ردیه در تشنج امتلائی کثرت ریاح در معده است و تمطی خصوصاً اگر بادی شکم را نفخ کند و در ابتدای تشنج باشد و ضربان عروق و اختلاج شکم نیز از علامات ردی است و از اعظم
تشنج امتلائی و فالج و لقوه و سکته آنست که بجوانان و صبیان در هوای گرم در تابستان حادث شود و اقل او در حدوث ضعف آنست که بمشایخ و در هوای سرد در زمستان افتد و از
دلائل تشنج حادث بسبب حمیات حاده و امراض مزمنه و از منذرات تشنج یابس در حمیات عروض کجی در چشم و بر هم سودن دندان و سرخی دست و پا و سیاهی زبان و کشیدگی جلد سر
پیشانی و سرخی بول را ابتدا و بعده سفیدی آن و خرابی جمیع غذا و تراکم است و گاهی شکم خشک یا تشنج شود و قبل تشنج در خواب بتر شود رنگ بسرخی یا سبزی یا تیرگی میل کند
و نفس مختنق شود و قبض طبیعت بود و این نوع کم علاج پذیر باشد اما تشنج که با تپ باشد اگر گرمی آن تپ طول مدت او بدان درجه نباشد که رطوبت اصلی را محترق و فانی سازد بلکه
بسبب حرارت تپ رطوبت گداخته تشنج پیدا کند این تشنج از جنس تشنج یابس نباشد و علاج بسهولت پذیرد و بقراط گفته که هرگاه النسیان در تشنج باشد و تپ به بعد آن حادث گردد از آن
تشنج زائل شود و بول تیز و گرم و در تشنج و تمدد ردی است و علامت بودن سبب تشنج حرارت یا ذوبان تشنج خشک باشد و تشنج با اختلاط ذهن و فواق نیز علامت ناامیدی است
و کسی که در تپ شعریه و سرما یابد و بول او با رنگ آید و با وی عرق بر سر او آمدن گیرد و چشم تاریک شود و نشان حدوث تشنج بسبب امتلا باشد و ماده خناق گردد بحران او منتقل به تشنج
گردد و از بعض تپها شود و ماده ذات الجنب که بحران میل بایین نماید بران شدت ضیق النفس دلالت کند و تپ شدید نباشد و هرگاه ماده سرسام در بحران آن منتقل به تشنج گردد چشم زرد بود
بر هم زدن و دندان خائیدن گیرد و بعده چشم حول گردد و گردن کج شود و پس تشنج پدید آید **طریق تشخیص** بدانکه تشخیص اقسام تشنج بطور استقرا نمایند یعنی اول سوال کنند که مرض دفعة
عارض شده یا بتدریج اگر دفعة بگوید بدانند که تشنج مادی نیست یا امتلائی پس فرق میان این دو چنان کنند که از اسباب خارجی و مشروبات و خلل اعضای عصبانی نظر کنند یعنی از
حال گزیدن جانور دیگر زهردار یا خوردن اشیای سمیه یا قطع عصب و وجود وجع لاذع آکال یا رسیدن ضرری شدید بر عصب یا از تقدم وقوع ذکر آن یا از بخار ردی و وجود غثیان در وقت حمر
در معده سوال کنند یا حال تقدم حدوث امراض معده یا رحم یا مثانه یا خروج دیدان از شکم و سیلان آب دهن در وقت خواب یافته نمایند پس اگر سببی از این اسباب معلوم گردد تشنج ایذائی
باشد و ایضاً این قسم مع درد شدید و آفت ظاهر در این اعضا بیشتر از تشنج بود بخلاف دیگر اقسام تشنج که بادی درد نباشد و اگر باشد از تشنج حادث شده باشد نه تشنج از درد و اگر
سببی از این اسباب نباشد تشنج مادی بود و ایضاً اقسام مادی را از عدم انبساط عضو بسرعت روغن را که بران مالند و دیگر علامات غلبه هر ماده شناسند چنانچه ترکیب را از سبب عدم
مفارقت آن ملتجی بر الثقل و کسل و ضعف حس و قلت حرکت و تمدد جلد و عرق نفیسه مغس و غلظ قاروره و سفیدی رنگ بدن و ترهل گوشت و نرمی و سردی لمس و عدم تشنگی و بسیاری خواب
تقدم تدابیر مولد بلغم مثل کثرت طعامهای غلیظ و راحت و کثرت حمام بعد طعام و کثرت سکر و سوداوی را از لاغری عضو و غلبه اشتهای طعام و دیگر آثار مختصه بهمه آن و آنچه از ورم دموی
یا احیاناً از ورم صفراوی افتد آثار اورام مذکوره از وجود ثقل و وجع و انتفاخ و تمدد عضو و ورم و سرخی چهره و درد و سوزش و ضربان و حرقت در صفراوی و جز آن که از لوازم هر یکی است در ورم نوشته شده
و اگر مریض در جواب سوال اول وقوع تشنج اندک اندک و بتدریج بیان کند در شیخی که عضو متشنج را مالند بسرعت جذب نگردد و عضو لاغر و باریک گردد و پیش از تشنج وقوع استفراغات کثیره مثل
اسهال مفرط و قی شدید و نزف الدم و رعاف و غیره یا اسباب مجففه مثل امراض حاده و حمیات محرقه و مزمنه و سرسام یا سهر یا غم و فکر و اندیشه بسیار یا جوع مفرط یا محنت شاقه یا جمود
رطوبت از شدت برودت از خوردن ادویه مخدره اتفاق افتاده باشد تشنج یبسی باشد

علاج تشنج مادی

که تشنج امتلائی و تشنج رطب نیز گویند اگر ماده بلغم باشد تدبیرش همانست که در علاج امراض عصبی مثل لقوه و فالج گذشت اگر بعد تنقیه مبالغه نمایند و غلط را حب القوقایا ایارج فیقرا که مستفرغ
نسازد بلکه استفراغ بتدریج و دفعات کنند و دیگر که سخت قوی نباشند و بعد تنقیه استعمال شود و حب سوده با اطریفل صغیر سرشته با عرق عنب الثعلب مفید است گویند که اگر کتیرا را
بخون کشته سمیحان بتمامه با پر و بال در دیگ گلی بسته با آب قلیل تمام شب بپزند تا همچون آب متحلل شود و آبش نوشند برء الیوم و مجرب بمرات است و زعفران یک ماشه مشک دو سرخ و عنبر
روغن بابونه سرشته بر گردن مالیدن برای تشنج و وجع عصب نیز مفید باشد و همچنین شیر بیه خرس و پیه گورخر و روغن اجمل خان و مروخ معمول آن علوی خان که بر یک ... مستعمل شده نافع مجرب
و قومی گویند که نهادن سنگ مغناطیس ... مسکن تشنج و در دالست و از انیر نافع دگویند که بعد تنقیه لعاب سکنجبین با معجون خوری استعمال شربت انجبار و شربت عسل خشک
نافع در تشنج که از تمدد است بسبب سیلان ماده باشند و مسهل کفایت کنند و در تشنج مادی که دهن و دندان کشاده نشود و تب هم باشد بعد مسهل عود و صلیب بر نبض ... سیاوشان جوشانیده
شربت دینار داخل کرده بدهند برای محافظت اعصاب از تحلیلات و رعایت نضج ماده اعصاب شربت دینار برای ادرار ماده باقیه از مسهل بعد ملاحظه حرارت بکنند بجای
شربت شیره خیارین عرق عنب الثعلب نیز افزایند از شربتهای بسیار نمیدهند که ماده در اعصاب بیشتر شود و غذا شوربا و بجای آب عرق عنب الثعلب تا آب اعصاب خیر رساند بتخفیف
اذخر گل سیاوشان سپستان بهدانه تخم خطمی تخم خیارین گل نیلوفر استعمال خوردن و فای خشخاش جوشانیده دیا نوزاد بعده شاهتره عنب الثعلب گل بنفشه گل نیلوفر استعمال شود و دهن اصل السوس
گل خطمی جوشانیده نبات سیاه بدهند و جدوار عرقی عود صلیب جوز ... روغن گل مخلوط نموده گرد اگر دهن مفهوم ضماد میکنند برعایت نزله که در اعصاب انصباب نموده و دهن باشد کرده تشنج
بهم رسانیده باشد و ضماد محلل مرخی اعصاب نمایند و جوز ترکی افیون سوده بر شربت پاشیده لیلا بر لیارات که محل آفت باشد می چسپانند و گاهی در تشنج اعضا هم رسید بیما نیز
بیماشه شیر جات بناره عود صلیب سوده باید بهند عود صلیب بسیار نافع و ... دوای سر و تقویت دماغ معمول است و در اطفال برای رطوبت فضلات بیدبهند و در تشنج سوداوی هرچه در علاج مراق
و ماهی سوداوی مسطور شد استعمال آن رعایه روغنها مناسب اند و بعد اقسام تنقیه مطبوخ چوب چینی اطریفل الاکیدی خرد و ابریشم خام برای تشنج مزمن که بتدریج حادث شود و ...
حرکت کند و از ماده و آنگی باشد مجرب است و بعضی گویند که افتیمون ده درم در نیم رطل شیر جوشانیده مالیده صاف نموده پانزده درم سکنجبین داخل کرده بنوشند تا یک هفته اجمل آن ... برای تشنج سوداوی
از مجربات است و تشنج مادی که از ورم عصب است آنچه در استرخائی رحمی گذشت و هرچه در باب ورم عصب گفته آید بدان علاج کنند و رعایت نضج خلط و تنقیه و تسمید ملحوظ دارند و
رازی گوید که اگر علامات غلبه خون از زردی عروق و غیره واضح باشد اول فصد کنند خصوصا اگر سبب امتلا شرب شراب کثیر باشد و خون بسیار نباید گرفت بل بمقداری که ماده
اندک بکاهد و حکیم علی گوید که بعد فصد آب انار میخوش و سکنجبین گلاب دهند و تلیین طبیعت با آب تمر هندی مع جلاب مانند آن کنند و غذای مزورات مثل سماقیه و اجاصیه
دهند و سوای فصد این تدبیر برای صاحب تشنج صفراوی مناسب است والضماد و موی که در مفاصل حار باشد فصد باسلیق کنند و خون سودا یا دگیرند و شیره عناب لعاب بهدانه گلاب
شربت نیلوفر دهند و بعد تسکین حرارت بدو درم عرق گاوزبان عرق عنب الثعلب شاهتره شربت بزوری بارد ناخاکشی بدهند و اگر ضعف باشد خمیره گاوزبان عنبری افزایند
اگر شکایت ورم سر کنند لعاب بهدانه بیفزایند اگر ضعف بسیار بود دوا المسک همراه شیره عناب عرق عنب الثعلب عرق کاسنی عرق بادیان عرق گاوزبان شربت بنفشه بخورانند
روغن گل و روغن بابونه مالش کنند و بعد رفع ضعف از گل بنفشه سپستان خطمی گل سرخ گاوزبان ستاکی جوشانیده و لعوق خیارشنبر گلقند آفتابی روغن بادام داخل کرده مسهل بدهند اگر از ضربه بود
نطول از خیره از کشانیجی و بابونه و خطمی آرد حلبه بنفشه و مانند آن برعضو عصب استعمال نمایند و مرخیات صرف وقتی اقتصار نمایند که در انجاد رد شدید بود و در بدن امتلای بسیار نباشد که
بان خوف حدوث ورم بود و اگر چنین باشد باید که مرخیات چیزی از مقویات مثل اذخر و گل سرخ و مانند آن برای تقویت عضو و عدم حدوث ورم بدان مخلوط سازند و آنچه بجهت تلیین یا بهبین
مصالحت که آن متمم ... تحلیل مواد است ... تشنج ترکی اگر بسبب علاقه ... انکل الشو و تحلیل البخر ریاحی روغنها محلل مرطب لهذا اقوال اکابر سویدی از حکما نقل کرده
تشنج امتلائی شربت افتیمون ... رطل شراب کهنه ... بردر کرده صاف نموده و کذا ... مطبوخ ... شراب مطبوخ و کذا ... روغن ... و کذا طبیخ ... پا
بعسل و کذا تخم ترب ... و کذا ... تازه ... مخلوط بعسل ... اصل السوس ... و کذا طبیخ عود بلسان ... روغن بادام ... درم
در دو رطل آب جوشانیده تا بیک رطل بماند صاف کرده با نیم رطل عسل ... شیرین کذا ... سنگ پشت ... و کذا ... بقدر بادام
صبح ... غالب ... مسلوق ... و کذا ... سیاه و کذا زراوند ... عنب الثعلب ... شراب ... الفلفل ... و کذا تخم بادام

[illegible]

و بابونج و بابرگ آن مطبوخ و کذا بیخ سوسن سفید منقوع با عسل و مرزنجوش چند بیستر و کذا بادروج و کذا بیخ اذخر یک مثقال و کذا زعفران یک دانگ و اسطوخودوس و سس و کذا زنجبیل و کذا ریوند و کذا اسارون و کذا شونیز بابی
قسم مطبوخ عسلی و سرکه سوسن و کذا تخم ترنجان و شیر شتر عربی آن و اکل نقلیه او مسبوق نافع است و تمریخ آن با سیاه گل و زیت یا روغن کتان سوده با عسل و موم آمیخته و یا تیزابه چند بیستر و مر
زیت و شیر آمیخته یا زیت کهنه یا روغن قسط و روغن سوسن یا فرفیون یکی و یا شیر آمیخته با نشا و یا بورق و زیت کهنه و یا تراب فلفل محلل در زیت کهنه و نشا و یا روغن حنا و یا روغن نفت و یا روغن چراغ و کذا شراب ریحانی و روغن
بان یا تخم ابهل یا روغن جوز و یا تخم او زه و ضماد برگ جنگلی بشراب یا بیخ بخور مریم بشراب و یا جوز و یا مرزنجوش ساییده بر روغن کنجد و موم زرد آمیخته و یا کبریت و نمک یا التیه کافیه کرده
کرده بر عضو متشنج یا منبت اعصاب عضو متشنج نهادن و هر ساعت گرم کرده بازبستن و یا خرقه به بول تر کرده نهادن و کذا اسفنج بر کتان یا طبیخ خطمی یا فتنه و بابونج و آب نیمگرم مطبوخ مرزنجوش
و برگ غار و برنجاسف و برگ ترنج و شبت ازین قبیل و ابتدا به آب بابونه و اغتسال آب چشمه گرم گرد و سعوط به روغن بنفشه و روغن جوز و کذا شیر یا چند بیستر و حقنه به خون سلحفاة و چند بیستر که نفع میکند
بسیار و بیضه یا بیستر و احد نافع و هم او گوید که تقدیه به آب نخود و سرخ لفت مطبوخ مجرب نفیست ابو سهل گوید که معالجه تشنج امتلائی بعلاج فالج کنند و درین کثرت مالش و تمریخ به روغن قسط و روغن
سداب و روغن قثاء الحمار زیاده نمایند و روغن کلکانج و روغن بید انجیر با الاصول بنوشانند و در آب مطبوخ شبت و بابونه و اکلیل الملک و برگ غار و حرمل و پودینه بنشانند و این ضماد
کنند بگیرند زیت کهنه یک رطل و موم سرخ ده اوقیه با هم گداخته در ان یک اوقیه فرفیون سوده آمیخته بسایند تا هموار گردد و بموضع تشنج رابعد استحمام بگذارند و در گالنده و دفن کردن در ریگ
گرم تا گلو یا در خاکستر گرم و تنویم در تنور گرم آنرا نافع ست ابو علی سینا نویسد که صاحب تشنج رطب اگر ضعیف القوة باشد ازان لحوم قطع نکنند ولیکن غذا چنین سازد که لحم ادوار لحوم یابسه
مثل لحم گنجشک و کباب تیهو و تیهو باشد و اگر قوت ضعیف بود غذای او نان بعسل و نخود آب شبت و خردل سازند و الفبا مری نریته و در غذای او فلفل داخل کنند و اما علاج
تشنج امتلائی باید که با استفراغات و منقیات قویه کند در علاج امراض عصبی بلغمی مذکور شد مسهلات و حقنهای حاده کنند و اگر علامات غلبه خون بسیار ظاهر شود او افصد نمایند و خصوصا اگر
سبب امتلائی شرب شراب بسیار باشد و جمله احتیاج الیه از خون یک بارگی خارج کنند که اخراج او سبب تشنج یا سبب موت باشد بلکه مقتضی اخراج او بود گردد بلکه بر حجامت زیر زبان
دارند تا مقاومت تشنج کند و بتحلیل حرکات تشنج تحلیل باید آورد علاجات او شستن در آبهای گرم است و در زیت مطبوخ روباه و کفتار است که در اوجاع مفاصل مذکور گردد کذا آب سعود مقید
و همچنین روغن شحم کفتار و روغن سوسن اگر تب نباشد و کذلک طبیخ بچه سگ و جاوشیر آب مطبوخ عقاقیر ملطفه مثل قیصوم و برگ سعد و قصب الذریره و برگ غار و طبیخ معمول از
بیخ شکر یا بیوه و بیخ شوکة البیضاء و تخم شوکة مصریه و عصاره قنطریون دقیق مفرد و مرکب بداند که طول مدت علاج در آبزن آب غیر آن بسبب خامی مضرست پس اکثیر
بدل طول مدت سازند و در روغنها و مرهم بنشانند و آنچه نفع میکند مر ایشان تشنج عام مسمی طاطانس [illegible] رااینست که دفعه در آب سرد غوطه دهند چنانچه بقراط ذکر کرده که از [illegible]
[illegible] حرارت غریزی در باطن [illegible] میگیرد و ماده از تحلیل میکند در بدن [illegible] متحلل [illegible] باشد بلکه بدن [illegible] قروح و [illegible]
یافته و حجامت بر [illegible] که بسیار [illegible] استعمال نمایند اگر امر خفیف باشد الا احتیاج لشرط افتد برای دفع بعض مواد منجذبه اگر درین هنگام تشرط نرسد اکثر
جذب ماده ضرر رساند و مواضع محاجم گردن و فقار است انجا [illegible] اعضای صدر است و اما اقدام مثانه و بر موضع گرده هنگام خوف خروج خون به عمل آرند و باید که محاجم بسیار
و دفعة معاً استعمال نکنند و رعایت حفظ موضع محاجم از سرد شدن نمایند تا بدن سرد نگردد و الفبا از علاجات او اینست که اعضای متشنجه را برفق هموار
کنند و از علاج او واقع بالطبع عروض تب حار است فلهذا بقراط گفته که عروض تب بعد تشنج بهتر از انست که تشنج بعد تپ عارض شود و تپ ازین نفع
میکند بسبب تحریک لرزه و کثرت تعریق آن و کسی را که ربع بود آنرا تشنج کم افتد پس عروض ربع امان از تشنج ست و از معالجات عجیبه مجربه برای تشنج اینست
که بر عضو متشنج حلتیت و نبیذ بچسپانند و بران بگذارند تا آنکه بدبو گردد و پس بدیگر تبدیل نمایند و در تشنج عام بدان قصد دماغ به تنقیه از عطوسات نیز منفعت
عظیم دارد و بر ایشان تجربه کرده شده که قلاده از پشم بسیار نرم در گردن اندازند و روغن گرم هر وقت بران چکانند و حمام یابس نفع عظیم میکند و
بر سنگ گرم که شراب انداخته باشند انکباب نمایند و الفبا پوشش بسیار عرق آورند و از اضمده جیده ایشان مرهم معمول از زبده سائله و فرفیون چند بیستر
و موم زرد و روغن سوسن و مراهم مذکوره در قرابادین تشنج [illegible] است و مالش به روغن کنجد و روغن تخم کتان و لعاب حلبه از کمادات جیده ایشان نمک گرم کرده بر مخارج عصب
و آنچه ایشان را نفع میکند آب ترب به چند بیدستر و حلتیت سر و عسل سرشته بقدر جوزه خوردن ست که این تپ آرد و تشنج را فی الحال منحل میگرداند و همچنین روغن بید انجیر با ماء العسل و حلتیت و طبیخ
جند بیدستر است و آنچه ایشانرا نفع بسیار میکند خوردن تریاق و معاجین کبار است و گاهی منتفع میشوند به تناول [illegible] و آب [illegible] نوشیدن مجرب ست بیخ پنبه بسته [illegible] و طلاء آن

بجوشانند تا سوم حصه بماند و چهار اوقیه از آن نیم گرم با روغن بادام دو درم بنوشند و این نفع میکند خصوصا تشنج بسوی خلف را و گاهی اصل بیخ بنفشه حب بلسان ده درم سکنند و سه
اوقیه می نوشانند و همچنین پودینه نهری و آزاد و یہ شدید النفع خوردن جاوشیر است مر قوی را یک مثقال و متوسط را یکدرم و ضعیف را قریب ربع درم از آن بخورد و دران هنگام
رعایت معده کنند که آن تضعیف شدید معده است و ایضا حلتیت بقدر کرسنه در چهار و نیم اوقیه عسل و همچنین اشق و گاهی این همه با طبیخ زوفا و طبیخ ابجدان خورانیده میشود
و اما جند بیدستر در نفع بیشتر و در ضرر کمتر است و تمزیتی از آن تلخ زرد ملعقه تا ملعقه است آنرا در دفعات بسیار بخورانند تا آنکه در آن دفعات شرب آن بقدر مذکور رسید و انچه در آن کمتر
ضرر دارد خوردن بعد طعام است بسحوری که باشد در آن خطر نیست و از معالجات او ستالش بروغنهای قوی التحلیل مثل روغن بید انجیر و غیره که در قول ابو سهل گذشت مع جند بیدستر
و عاقرقرحا که این بسیار نافع است و الیه گداخته و روغن نرگس این شرح با الذهب صفت آن بگیرند روغن ناردین روغن حصص سه اوقیه قسط موم و اوقیه جنده حماما میعه مصطکی فرفیون و فلفل و فرفیون سراج
چهار مثقال سنبل اوقیه بیدستر روغن بلسان اوقیه بدستور جمع کنند و استعمال ضماد فرفیون و زیت بسیار نافع است اما تشنج مرضعات را الفمیه مفاصل ایشان به عسل که در آن زعفران و بیخ سوسن و انیسون
سرشته باشند کفایت باشد و بیخ سوسن یا ده از انیسون یا زعفران اندک از آن بهم اعضای ایشان در آب مطبوخ بابونه و اکلیل الملک و حلبه ارند و گاهی روغن بابونه تنها نفع دهد
و شرائک که از باب تشنج رطب نافع بود مثل تحلیل آن سکنند و آب ما شعیر بسیار آنرا مضر ترین اشیاست و باید که اندک کهنه و برغذا اندک آنرا بنوشند و بدانکه چون تشنج بعامه بدن باشد سوی
اعضای روی طبیبا فصد یا استعمال ضماد و مروخات فقار گردن سکنند و اگر تشنج در اعضای چهره باشد معدا لک فصد داغ مینمایند و اگر تشنج از مشارکت معده باشد و علامات مذکور یا نفته
شود مبادرت بقی کنانیدن آن مریض نمایند که آن گاهی صفرا گرم یا خلط عفن فی سکند و فی الفور صحت یابد صاحب کامل گوید که علاج تشنج حادث از امتلا اسهال و دو شنبه اوسرع باشد
و باید که در اول حدوث آن باستعمال حقنه ابتدا کنند و غذا لطیف دهند و تریاق کبیر دو دانگ تا نیم درم با آب مطبوخ شبت و زیره خورانند پس اگر قادر به نگلین باشد ایارج الاصول که در فالج مذکور
شد با ایارج فیقرا و اندک روغن کلکلانج یا روغن قسط بدهند و بعد از آن حب المنتن مرکب از شحم حنظل و سقمونیا و صبر و حب النیل حب منتن بخورانند و اسکنار [illegible] صاحب تشنج
نشاید بمقداریکه احتیاج استفراغ آن باشد یکبارگی نکنند بلکه بدفعات اندک اندک اخراج نمایند تا قوت ضعیف نگردد و بعد تنقیه بدن غرغره که در فالج مذکور شد بعمل آرند و سعوط و
بکمال گرم مثل آب مطبوخ بابونه و شبت و برنجاسف و مرزنجوش و برگ ترنج و تمام بکمسازند و تحفه تشنج را از روغن بلسان یا یاسمین و غیره که در قول ابو سهل گذشت در ان جند بیدستر و فرفیون اندک انداخته
و در آب مطبوخ حشائش مسخنه محلله نشانند و مالش عضو بروغن ناردین محلول جند بیدستر و فرفیون و عاقرقرحا نمایند که این قوی المنفعت است و مالش بدان بعد از آن بمخیر از بورق و فلفل و میویزج
بعسل کنند و آب مطبوخ سداب و شبت و قیصوم و مانند آن آنرا بشوینده و بدن را در حمام بخر دست خوب مالند و اگر از مداومت این تدبیر آثار صلاح ظاهر نشود ایارج لوغاذیا
پس تریاق فاروق دهند صفت معجون نافع بگیرند جاوشیر و حلتیت و عاقرقرحا از هر یکی مثقال فرفیون نیم درم اشق یک درم ادویه خشک را کوفته بیخته صمغ را در آب سداب حل کرده
بعسل کف گرفته بسرشند شربتی نیم درم و در اکثر امراض بلغمی نافع است و اگر حلتیت و فلفل سرا واحد نیم درم بشراب دهند گرانسان شود و قال جالینوس گفته که جند بیدستر نافع تر تشنج امتلائی است
چون بخورند یا بر بدن بمالند و این از اکثر ادویه نافع تر است بر آنکه مقوی عصب و مسخن بدن است و بیخ سوسن ایضا نافع است و سعوط بمومیائی و روغن نرگس تشنج امتلائی را نافع بود و باید
استعمال ادویه حاره با احتیاط و حذر کنند اگر در انجا تب یا حرارت ظاهر یا فصل گرما و غیر آن از موانع باشد جرجانی و ایلاقی مینویسند که در تشنج امتلائی اگر قوت بر جای باشد طعام نخود آب
که در ان شبت و کرویا و صعتر پخته و آبکامه و خردل بران انداخته باشند و روغن زیت یا روغن جوز یا روغن سیب کنند و اگر قوت ضعیف باشد طعام از لحوم چکاوک و غیره کنند و اگر از لحم با توابل
ملطف چون صعتر و شبت و کرویا و دار چینی سازند صواب باشد و تنقیه با ادویه که در علاج فالج مذکور شد از حقنه و اسهال و قی و غیر آن کنند تا اعصاب پاک شود و در آب گرم گرد فرنج طبیخ روباه
و کفتار با وه نشانند و کفتار را لنگ از بهر آن گویند که چون پیر شود لنگ گردد و طبیخ گوشت گور خر هم سود دارد و در کتب قدیم طبیخ سگ نیز فرموده اند صفت طبیخ روباه و غیره
بگیرند روباه یا کفتار پیر و آنرا بکشند و در دیگ آب خوب بجوشانند و آن روباه را همچنان درست با پوست و ناشکافته در آن آب انداخته با شبت بسیار و نمک بپزند تا نیک پخته شود و از آن
آب آبزن کنند و مریض را در آن نشانند و آب گرم باید چنانکه دو ساعت در آن قرار توان گرفت سه روز اول ماه هر روز بامداد و شبانگاه سه روز وسط ماه و سه روز آخر ماه و این طبیخ
همین طریق بکار برند و هر بار طبیخ تازه کنند و طبیخ عقعق و ملطفه چون پودینه دشتی و حرمل و شبت مانند آن هم نافع باشد و نمک و حرمل گرم کرده بر اصل عصب آن عضو نهادن هیچ دار
و جند بیدستر و حلتیت و غیره همه اندر ماء العسل باید داد و یا در طبیخ زوفا یا در طبیخ ابجدان و باقی همانست که در قول ابو علی سینا گذشت جخندی و ابن الیاس میگویند که تنقیه بدن از بلغم
برفق کنند بحبلین ایارج یا حب صبر بعد انضاج خلط بمنضجات مذکوره در علاج فالج مثل ماء الاصول و شربت دو مثل جلاب با ده رنجبویه و بادیان و انیسون و اصل السوس یک یک درم با گلقند عسلی ده درم

و ضماد نخود و ابہل و شبرم و قیروطی روغن زنبق و ہند و مالش بدن بر روغن سداب و اجر و قسط و زنبق و جند بیدستر و فرفیون تمام مرتب دوش مانند آن کنند و مطبوخ بابونہ و شبت و صعتر و اکلیل الملک و نطول سازند
و بجاور بہار و سبوس و نمک تکمید کنند و طبری گوید کہ تشنج امتلائی را از غذا بست و چہار ساعت منع کنند تا آنکہ مزاج صاحب او گرم گردد بعدہ احتیاج بخورانند اصینی جاوشیر تکہ نفطی
ہر یک یک ثلث درم سنبل الطیب تخم کرفس و دیان افتیمون جند بیدستر عصارہ سوس ثمونیاں مشرق ہر یک نیم درم سکبینج شونیز ساذج ہندی ہر یک یک درم حرمل و دو دانگ و ترنج خشک کوفتہ بیختہ
و مجموع را در آب کبات گداختہ سرشتہ و مثل عدس حبہا ساختہ بعد پرہیز و نیم درم بدہند و اگر مرض مشکل گردد ماء الاصول بر روغن بادام تلخ بنفشہ روز بنوشانند پس یک شربت
دیگر از آن حب بدہند و اگر علت منحل نگردد در احوال علیل تأمل نمایند پس اگر در بدن او فضول یافتہ شود حقنہ مذکورہ جمیع و لیتر و عنت بکند و دفعۃ حمل آرند و مالش عضو بر روغن ناردین و روغن
قسط نمایند و بہترین روغنہا کہ استعمال او در مالش ہر این مرض مفید است و ہم این روغن است کہ اہل بصرہ آنرا مجموعہ مسمی ساختہ اند بگیرند روغن خیری و روغن یاسمین و روغن سنبل و روغن سوسن و
روغن بابونہ و روغن جسمہ شمسی و روغن نار مساوی برابر آن جند بیدستر و اندکی مشک انداختہ جوش خفیف دہند و این روغن مجموعہ در جمیع امراض بارده استعمال کنند کہ اثر
باعتدال نماید و در حفظ بسی مفید افکند چنانکہ روغن ناردین و روغن قسط اعداد تشنج بس نمایند و استعمال غرغرہ و سعوط در این مرض مفید است مگر آنکہ تشنج در زبان یا در لب و در حرکات
چشم یا در تشنج دماغ باشد کہ در آن ہنگام احتیاج است استعمال کردن غرغرہ و سعوط و تکمید تفصیل بعد تنقیہ بحسب حاجت و حقنہا ہم و گفتہ کہ شخصی را از روسا دیدم کہ در مطعوم خود اسراف میکرد و
بخواب رفت و در ظاہر صحیح الجسم بود و چون بیدار شد کلام او مبہم بود و آنچہ میگفت مفہوم نمیشد و نہ آنرا تب بود و نہ تغیر مزاج و جماعت اطبا امر او مشتبہ گردید و من حکم کردم کہ تشنج
در عضل محرک لسان است و اشارہ باستفراغ و غرغرہ و تحنک بایارجات کردم و حفظ مزاج او نمودم و بعد روز ہفتم آن تشنج زائل شد و از آن تعجب میکردند حتی کہ آن اسباب تشنج امتلائی
ثابت شد و آن اسراف در اکل و جماع خود را باز داشت و از آن سالم ماند

علاج تشنج یبسی

کہ تشنج استفراغی نیز گویند ہر چہ از مرطبات در علاج امراض دماغی یبسی و عصبی یابس گذشت بعمل آرند و اگر ممکن باشد عضو ماؤف را در روغن کنجد یا مسکہ نیم گرم پیوستہ غرق دارند و لعاب
بہدانہ و لعاب اسپغول با شربت بنفشہ و شربت نیلوفر و شربت خشخاش و قدری روغن بادام شیرین یا روغن کدو بدہند و ماء القرع و ماء الخیار و آب ہندوانہ و آب انار شیرین با نبات سفید
نیز مناسب است و بشیر زنان و روغن کدو و روغن بنفشہ و روغن نیلوفر سعوط سازند و بمالند و خرقہ بلعاب اسپغول و آب خرفہ تر کردہ بر سر نہند و نوشیدن شیر خر و شیر بز و شیر زنان
و شیر میش تازہ دوشیدہ نافع باشد و دوشیدن آنہا بر عضو متشنج و سر بغایت سودمند است و اگر پستان حیوانی دہنہ بر موضع تشنج کردہ بر موضع تشنج لزوم نمایند و بگذارند تا گندہ شود پس تجدید
آن کنند برای تشنج یبسی ابتدائی مجرب است و قیروطی سعمہ مفید و اکاسر ... در روغن کنجد و آب بختہ بر عضو متشنج لیتن عجیب الاثر است و بنفشہ و گل نیلوفر و خطمی و گل سدا گلاب و گل
گاؤزبان و برگ بید سادہ و کنب و جو مقشر ہر یک تولہ گل حنا یک نیم پاؤ و آب ہندوانہ و خیار و کدو ہر یک پنج آثار آب دریا شیرین دہ آثار جوش خفیف دادہ آبزن نمایند در روزی چہار پنج بار بعدہ
روغنہای مطلیہ بمالند و اگر ادویہ مرطبہ رگلات جوشانیدہ آبزن کنند نافع بود و تحبیبن آن بزر تخم خطمی تخم خبازی گل خطمی گل خبازی غنچہ گل سرخ گل بنفشہ ہر یک پنج مثقال کبر
عنب الثعلب برگ کدو یا جرادہ آن و جرادہ خیار برگ بید برگ خبازی برگ خطمی ہر یک دہ مثقال جو مقشر و کنب در آب جوشانیدہ صاف کردہ استعمال کردن و بعد خروج از آن روغن بابونہ یا
روغن بنفشہ یا بادام بر بدن مالیدن و آبزن حلوی خان و ضماد الیتان نیز انفع است و جلوس در آبزنات وقتی جائز است کہ تیبیا شدہ و اگر با تب باشد ترطیب شدید دماغ و عصب و عضلات
علاج کنند و مرطبات شدید الترطیب اختیار نمایند و در خانہ سرد سکونت کنند و عناب گل بنفشہ تخم کاسنی سپستان جوشانیدہ صاف نمودہ لعاب اسپغول و بہدانہ شربت نیلوفر داخل
کردہ بیاشامند و گویند کہ از آب نیلوفر کہ در آن شربت نیلوفر حل کردہ باشند ہیچ چیز سریع تر در ترطیب نیست و ہر گاہ در آن ادویہ نقوع مشمش تر کردہ باشند قوی گردد و غذا شوربای
یا بچہ گوسفند و بزغالہ و اسفاناخ بروغن بادام شیرین و فالودہ و حریرہ نشاستہ گندم و نبات و روغن بادام و مزورہ ماش با مغز بادام و کدو و پالک و خرفہ و سرمق باندک برگ کاسنی و کشنیز
تازہ و یا گوشت گوسالہ یا البقول کورہ دہند و بیضہ نیمبرشت و شوربای حلوان و جوزہ مرغ با بادام و پستہ و غیرہ ہر چہ مرطب باشد استعمال نمایند و تشنج یابس کہ انمود رطوبت باشد علاجش سوای
تنقیہ ہمان است کہ در تشنج امتلائی گذشت اقوال مہرہ سوید گوید کہ در تشنج یابس ضماد و رفادہ ای طب با شحم و شیر و شرب دہن و روغن کنجد و ضماد کنجد سودہ و با لعاب بہدانہ
و روغن بادام و رفادہ و غذا الشعیر مقشر و شکر و شرب شراب ریحانی ممزوج با آب بسیار بر احد نافع تشنج یابس است صاحب جامع کبیر گوید چیزی کہ در تشنج یابس علاج حسن
تدبیر است کہ در آب و روغن نیم گرم نشینند و حلق موی سر کنند و با بہا و لعابات مع اشیای ملینہ ضماد نمایند و در خانہ بارد کہ در آن عرق نیاید سکونت ورزند و بر مثل بنفشہ و نیلوفر

خواب کنند و روغن بنفشه و مغز ساق گاو و پیه باکیان و موم سفید همه بر آتش بگدازند و شیر زنان یا شیر خر چندان بران چکانند که احتمال تشرب آن نماید پس بر سر و قفا
و گردن و اعضای متشنجه بمالند و هرگاه درین قیروطی روغن کدو یا آب و روغن نیلوفر یا آب و افزایند قوی تر گردد علیمی گوید که تشنج یبسی بر تبی تواند شد و بهر حال
بهتر آنکه بدین طور نمایند که بشیر خر مفرد و یا بروغن بنفشه نطول سازند و بشیر دختران و روغن نیلوفر و روغن کدو و شیر زن سعوط کنند و در آبیکه دران بابونه و بنفشه
و برگ کنجد و برگ نیلوفر و کاهو جوشانیده باشند نطول کنند و مریض را در ظرف پر از روغن کنجد نیمگرم نشانند و ترطیب بان او دایم باطعام سرد مثل لعاب بزرقطونا و لعاب بهدانه و روغن
کدو و آب انار شیرین نمایند و ضماد مرتب از آرد جو و خطمی و بنفشه و شیر زنان بر سر کنند و اگر قبض طبع باشد خیار شنبر و انجیر را در آب بپزند تا بقوام آید و بران روغن بادام
انداخته بنوشند و یا حقنه لینه استعمال کنند و اگر طبع قبض نباشد و تپ مع جوع بود ماء الشعیر مطبوخ بماء القرع بنوشند و اگر تپ نباشد شیر خر با شکر و روغن بادام شیرین
بیاشامند و بر موضع تشنج آب مطبوخ بزرکتان و ریشه خطمی و اصل السوس و بابونه و پوست کدو و نیلوفر و بنفشه همه کوفته بریزند و مداومت استعمال شوربای چرب و آبزن و
روغن و اغذیه رطبه و شراب اندک ممزوج به آب بسیار نمایند شیخ میفرماید که اگر تشنج از یبوست باشد علاجش صعب است و اوفق علاج او آبزن و مالش و روغن مرطب عصب است
بعد اگر تپ نباشد بنحوی که فتره البته نکنند و بتدهین جمیع مفاصل تعهد نمایند و اگر تپ بود آبزن از شیر سازند و الا از آبیکه دران برگ بید و کشک جو و بنفشه و نیلوفر و
کدو و خیار پخته باشند و یا آبزن جمله از آب کدو یا آب خیار و باکل آبزن از گلاب که دران چیزی ازین اشیا پخته باشند و یا آب هندوانه و یا آب بید و مانند آن هم تپ
سازند و چون حقنه ازین آبها و روغنها و مطبوخات رطبه همه سازند شدید النفع باشد و بر مفاصل و بر منابت عصبات روغنها استعمال کنند و تغریق بعد تغریق مع عنایت
بدماغ بسیار و ترطیب بدانچه در ترطیب دماغ معلوم شده باید کرد و شیر تازه خوب بنوشانند اگر تپ نباشد و ماء الشعیر و ماء القرع و آب هندوانه و جلاب اگر تپ باشد یا نباشد
و اگر بچیزی ازین اشیا اندک شراب ابیض رقیق برای تنفیذ ممزوج سازند بهتر باشد و همچنین آب دهم ممزوج باندک شراب کنند و باید که برین علاج مداومت نمایند
بغیر تحریک یا لزوم یا ریاضت و اگر ممکن باشد همه بدن او را در روغن نیمگرم غرق سازند و بمرطبات از ادهان و عصارات سعوط کنند و ترطیب یابس و بمرطبات مذکور سازند
و باید که شب وقت خواب لعاب بزرقطونا و روغن گل یا بادام استعمال کنند و خوردن بزرچین ایشان را نافع ست و خصوصا اطفال را و اگر نتوانند ضعفات را
دهند و اما غذای اصحاب تشنج یابس همه آنچه ترطیب و تلیین کند و جمیع حریرهای چرب نرم معمول از آرد جو و روغن بادام شکر سفید باشد و ماء اللحم متخذ از گوشت
بچه بزغاله و بچه بز و گاهی ران لقول مرطبه که اذیت تشنگی کند و اغلب که اگر دران حرارت باشد و اگر شراب اندک برای تنفیذ بدان آمیزند لعیدالاصواب نباشد خصوصا
چون حرارت مفرط نباشد و همچنین اگر شراب با آب بنوشانند و آب آنها ممزوج سازند جائز ست ابن عباس گوید که اگر تشنج از قبیل استفراغ باشد علاجش عسر است و نتوان
کرد اصلاح باید الاسیما هرگاه باوی تپ باشد و فاضل جالینوس گفته تشنج که از پس حادث شود علاج قبول نمیکند و به نمی شود الا آنکه تدبیر صاحب او بتدبیر مرطب سازند
پس اگر آنجا تپ باشد ماء الشعیر که دران عناب و سپستان پخته باشند بدهند و اگر ماء الشعیر در آب کدو بپزند منفعت بالغ تر باشد و لعاب بهدانه و لعاب اسپغول با مع
روغن بادام شیرین و روغن کدو بنوشانند و مسح زبان او باین لعابات مع روغن بادام شیرین کنند و آب انار شیرین با روغن تخم کدو و روغن بادام شیرین نوشانند
و ماء القرع با شکر طبرزد و روغن بادام بدهند و سعوط بروغن تخم کدو و روغن بنفشه یا روغن نیلوفر و مانند آن کنند و اگر تپ نباشد شیر خر بنوشانند و اگر میسر نشود شیر بز
و قدری بادام شیرین بنوشند و بر اعضای متشنج شیر زنان یا شیر خر و الاسیما بر سر بدوشند و لطوخ سر بلعاب بزرقطونا و روغن بنفشه سازند و بر سر و گردن او از خطمی و روغن بنفشه و آرد جو و بنفشه
خشک کوفته بیخته بلعاب اسپغول سرشته ضماد کنند و آب مطبوخ بنفشه و برگ کاهو و مقشر کوفته بر بدن ریزند و اگر ممکن باشد که مریض را در آبزن نشانند که دران روغن بنفشه
نیمگرم یا شیر تازه باشد اول و در آخر آن بعد از آنکه ماء الشعیر یا بعض حریره ها با لعابات بروغن بادام شیرین و روغن تخم کدو داده باشند بسیار نافع بود و بروغن بنفشه یا روغن تخم
کدو یا روغن بادام مفرد و یا بشیر دختران یا شیر خر بر بدن بمالند و خرقه درین آلوده بر سر نهند پس اگر اعضا نرم شود و آثار اصلاح پدید آید برین تدبیر ادامت نمایند و اگر
فائده نشود حقنه مرطبه که دران آب پاچه و کله حلان و جو کوفته و سپستان و بنفشه و خطمی و اکلیل الملک و بزرکتان و بهدانه و پوست کدو و تخم آن کوفته و مانند آن
داخل کرده و بران بعض روغنهای مرطبه مع شیر دختران انداخته باشند استعمال کنند و بقدر حاجت ازین حقنه نمایند و ایضا موضع تشنج را بروغن بنفشه مع مغز ساق
بقر موم سفید یا پیه باکیان یا بط و پیه شتر یا غیر آن نمکین گداخته بمالند و اگر لزوم موضع بالیه غیر ملیمه نمایند نافع باشد و ایضا مالش زیره خرم پیه مرغابی نفع بخشند

واین ضماد نافع ست بگیرند کنجد و بزرکتان و حلبه برواحد یک جزو وباریک بسایند تا مثل مرهم شود و پیه بط واسه جزو نخاع واساخته اندک کتیرا سوده آمیخته مثل مرهم ساخته بر جای تشنج ضماد نمایند وهرگاه و بعضی اوقات طبیعت قبض گردد ملین لعاب اسپغول خیارشنبر و ترنجبین در طبیخ عناب و سپستان مالیده باید کرد وغذا باید که یا یخنه حملان و جدی یا بچه مرغ اکارع خنازیر و لحم جانیفو و اسفاناخ دمرق و چقندر مطبوخ بروغن بادام و ماهی رضراضی نهاری مطبوخ بطور اسفیدباج یا بحریره معمول از مغز گندم بشکر طبرزد و روغن بادام و بیضه نیم برشت باشد و از فواکه انگور و شفتالو و انار شیرین و مانند آن دهند و از اشیای یابسه مثل سرکه و نمکسود و نمک و عدس منع کنند حکیم جیلانی در تحفه می‌نویسند که ترطیب بدن باشیای مرطبه مثل نوشیدن شربت خشخاش و شربت بنفشه و خمیره آن و ماء الجبن و شوربای لحوم جری از فراریج و جدی و حملان و جلوس در طبیخ برگ کاهو و برگ کدو و بنفشه و نیلوفر و خطمی و برگ خشخاش یا تخم خشخاش و برگ چقندر و نطول آن و تمریخ عقیب آن بقیروطی معمول از روغن بنفشه و موم سفید و کتیرا باید کرد و لحوم سهل الانهضام مذکوره بخورانند و آب نیمگرم بر جسم بریزند و شیر خشت بخورانند که از ترنجبین بهتر است جالینوس می گوید که انچه بدان علاج این کنند آنست که اگر مزاج مریض متحمل باشد ماء الجبن بروغن بادام بنوشانند و ترطیب غذائی کنند و اسفیدباجات باطراف و آب اکارع مطبوخ بجو و گندم و تنقیه لازم گیرند و بگیرند موم روغن از روغن بنفشه و نسفیه آن با آب برگ نباتی و برگ خطمی و لعاب حلبه و لعاب بزرکتان سفید بی بیضه سازند و مثل مرهم ساخته بر عضو دائم تمریخ آن نمایند و از ادهام جلوس در آبزن آبهای مطبوخ برگ بنفشه و برگ خطمی و برگ خبازی و بابونه رطب و فیلکوش و مانند آن که دران از رطوبت باشد باید کرد و موضع را از هوای مفرط و حار و مفرط محفوظ دارند و از اغذیه حار و اغذیه غلیظه منع کنند و ندیدم حذاق اطبا را که بمعالجه این علت بعد استحکام طمع صحت آن کرده باشند مصالحه انچه در اوایل این مریض عمل کنند آنست که تدبیری نمایند که بر حال خود باقی ماند و عضو لاغر بسیار نشود و آبزن بسیار صاحب این مرض را امر باحتقان از ادهان مثل روغن خیری و روغن بنفشه و روغن اکارع و مانند آن باضافه میاه محلله سے کرد

علاج تشنج ایذائی

در ازاله و منع سبب موذی کوشند مثلاً انچه از شرب چیزی سمی یا لسع عقرب و غیره باشد بخورانیدن تریاق ثمانیه یا اربعه یا جابات و غذا بخود آب بهر چیز یکه در باب سموم خواهد آمد علاج آن نمایند و انچه از خلط حاد بود به تنقیه و تبرید عضو با ضمده و نطولات و ادهان وغیره و بدانچه بهر تشنج صفراوی مسطور شد پردازند و انچه از وجع عارض شود بتسکین وجع و قطع سبب آن کوشند و انچه از برد شدید بود در روغنها و نطولات و کمادات گرم بکار برند و ادویه حار خورانند و هرچه بهر دفع ضرر سرما در آخر کتاب گفته آید استعمال نمایند و انچه از ورم و قطع عصب یا از فی زنگاری یا از انصباب صفرا و در مرض هیضه یا از امراض اعضای عصبیه یا از دیدان عارض گردد تدبیر یک بموضعش بیاید انشاء الله تعالی و بالجمله در تشنج هر نوع که باشد اولا علاج آن عضو بعلاج مخصوص او و بعد از ان تمریخ عضو متشنج بادهان موافقه نمایند و اگر از مشارکت معده باشد مبادرت بقی نمایند که گاهی صفرای حاد یا خلط عفن بر آید و فی الحال صحت یابد و در دیدان قتل و اخراج آن اولاً بتجوید هضم و تقویت معده و امعاء و تعدیل مزاج دماغ و تمریخ عضو متشنج بادهان مناسبه کنند

تشنج اطفال

شیخ میفرماید که اکثر صبیان را در حمیات حاره خفیفه و عند قبض شکم و دربیخوابی و کثرت گریه تشنج عارض میشود و سهل الوقوع در تشنج و سهل الخروج از ان میباشند و کذلک از تشنج یابس بسرعت خلاصی می یابند و باشد که طفل را بعد تپ حاد محرق تشنج صعب افتد و خلاصی نیابد و طفلے که از هفت سال تجاوز کند او را تشنج نمی افتد مگر از تپ بسیار صعب صاحب کامل گوید که اکثر تشنج امتلائی عارض میشود بصبیانی که شیر غلیظ بنوشند و ایضاً این بسبب کثرت تناول اغذیه ضعف عصب لینت آن و سهولت تمدد واقعه و لهذا اصحت ایشان سهل تر باشد و از امور داله بر حدوث تشنج بصبیان تپ حاده دائمه و سهر و قبض شکم و زردی رنگ و سیاهی زبان و خشکی آن دهن و تمدد جلد ست بالجمله تشنج که باطفال عارض شود حسب سبب امتلائی و یبسی و ایذائی انچه گفته شد استعمال نمایند و در طفل بسیار خرد شیر تنها دایه را دهند و بر سر کنانند و روغنها و ضمادها بر اندام طفل بکار برند و ایضاً در امتلائی بادیان دو ماشه عنب الثعلب ماشه عود صلیب نیم ماشه جوشانیده گلقند تولہ مالیده صاف کرده بطفل دهند و اگر تپ زیاده باشد اصل السوس دو ماشه عناب سه دانه عوض عود صلیب کنند و کذا در امتلائی شیافات گرم بعمل آرند و روغن قسط

و روغن بید انجیر بمالند و مرضعه را بجای آب ماء العسل دهند و نبات و عسل یا نخود آب چوزهٔ مرغ و کبوتر غذا سازند و در تشنج یبسی که بعد از حمیات و استفراغات
حادث گردد و بتدریج پدید آید و این در اطفال کم واقع شود علاجش بدستور تشنج یبسی بزرگان از مرطبات کنند و روغن بنفشه و روغن بادام یا موم سفید گداخته
بر سر و مهره‌های گردن و پشت کودک پیوسته بمالند و تمامی بدن خاصه مفاصل را بآن چرب دارند و ایضاً روغن بنفشه و غیر آن از روغنهای مرطب بر سر ایشان
بسیار ریزند و شیخ استعمال ترنجبین درین باب میستاید اگر محتاج تلیین باشند بدهند و بقول گیلانی شیر خشت نیز حکم ترنجبین دارد و ابرداز است و اگر بسبب قبض
طبیعت و بیخوابی و گریه بسیار افتد علاج آن تلیین طبیعت بود بشیاف نرم و در تنویم آن کوشند و بهر حیله که زنان فرتوت میدانند اسکات کنانند و اگر ضرورت
باشد افیون بمرضعه و طفل دهند و در ارجوحه بجنبانند و اگر بسبب درد و ورم لثه بود که بوقت برآمدن دندان میباشد بنا بر قرب بدماغ آنچه که در تسهیل
نبات اسنان و علاج ورم لثه خواهد آمد بعمل آرند و اگر بسبب ضعف و فساد هضم باشد و این اکثر اطفال فربه افتد علاج آن باصلاح تدبیر مرضعه و طفل نمایند
و جوارشهای مقوی هضم خورانند و روغن سوسن و روغن حنا مالیدن مفید بود و شیخ فرموده که تشنج الصبیان بسیار افتد بسبب ضعف دماغ و اعصاب آنها و فساد
هضم خصوصاً وقت نبات اسنان پس معالجه بروغن ایرسا و روغن سوسن و روغن حنا و روغن خیری نمایند و تلیین طبیعت ایشان بحسب اقتضای حال کنند و غذای آنها
با غذای مرضعه مسخن و مجفف و ملطف سازند

تمدد و کزاز

تمدد کشیده شدن عصبست از هر دو جانب و راست ماندن عضو و کزاز گاهی تشنج جنبر گردن را گویند که آنرا به پیش یا پس خمیده سازد و یا بهر دو طرف بکشد و گردن راست
بماند و گاهی آنرا امراد و نیز تمدد خوانند و گاهی تشنج را نامند و جالینوس تشنج و تمددی را که از رسیدن سردی شدید و انجماد رطوبات عصب افتد کزاز خوانده
و گاهی تمدد مختص بجمود عضل فقرات را نامند و کزاز ردی‌تر آنست که از جمود عضل فقار پشت افتد و گاهی از جمود عضل فقار رقبه عارض شود و هرگاه
این نوع در اعضای قدام باشد کزاز قدام گویند و هرگاه در اعضای خلف بود کزاز خلف نامند و هرگاه در همه تن باشد کزاز مطلق خوانند و بقول بقراط چون تمدد مرکب از تمدد و تشنج
یعنی خلفی و قدامی ابتدا حادث شود بحران او سریع‌تر از تشنج بسیط بود و بار در چهارم که یوم بحران اوست خطر هلاکت دارد و اگر از چهار روز تجاوز نمود صحت یابد و تشنج و تمدد در اکثر
اجزا از زرد خالی نباشد و اسباب تمدد و کزاز همچون اسباب تشنج یا امتلائی یا یبسی یا ایذای اعضای عصبیه یا ورم باشد لیکن کزاز و تمدد اکثر از ریح ممدد افتد و هرگاه بر تمام بدن مستولی
شود و ازین جهت صعب باشد و علاج بدشواری پذیرد بخلاف تشنج ریحی که اگر احیاناً عارض شود از یک عضو بیش نبود و هرگاه ریح بر یک عضو غالب باشد و بدان سبب
صعب شود و زود گشاده شود و ایضاً در تمدد و کزاز امتلائی ماده آن اکثر بلغم و رطوبت است و خون و سودا نادر الوقوع پس رطوبت یا در خلل لیفهای عصب در آید و خود بخود
یا بمعاونت سبب داخلی مثل خوردن افیون و غیر آن یا خارجی مثل ملاقات برف و هوا و آب سرد مانند آن که بدان برسد منجمد گردد و عضو بر صلابت باقی ماند و رجوع او
بانقباض مشکل گردد و یا در طول لیف عصب و عضله بگذرد و آنرا ممتلی سازد و لیفها را نقصان در طول عارض شود و نفوذ ماده کزاز که برین صفت باشد مشابه نفوذ ماده
استسقا بود در آنکه هر دو را تمدد حجم عضو در عرض لازم نیست مگر آنکه ماده استسقا رقیق مرخی بود و ماده کزاز جامد صلب که عضو را منعطف و منقبض شدن ندهد و یا در پیچ ادرم
باشد و یا ماده کزاز در وسط عضله یا وتر یا در عصبه واقع نشود لیکن در اصل و مبدأ آن افتد پس عصب از روی طول دفع کند و آن قادر بر انقباض نگردد و یا در پیچ ادرم
حار عضله شود و حرکت انقباضی آن را باطل کند و گاهی تمدد انتقالی از خناق و ذات الجنب و سرسام مثل تشنج واقع شود و اکثر در بلاد جنوبی بسبب امتلا و حرکت اخلاط
خصوصاً در بلغمیان افتد و گاهی در بلاد شمالی بنا بر احتقان فضول خصوصاً در زنان عارض گردد زیرا که اعصاب ایشان ضعیف‌تر است و در تمدد و کزاز که از یبوست
می افتد عرض عضله کم میگردد نه طول او در تشنج یابس هر دو کم میشود و لهذا تشنج یابس از تمدد و کزاز یابس ردی‌تر میباشد و گاهی تمدد ایذائی بسبب جمع شدن مواد ردیه
یا غیر ماده در مبادی عضلات یا اوتار افتد و آن از الم و اذیت در طول بگریزد مثل تمدد و تباعد از موضع الم و این نوع از تمدد عنیف و استفراغ کثیر الاذیت بسبب
ایذای اوتار یا عصبات از معده و از خوردن دوای سمی که ضرر آن بعصب رسد و از گزیدن حیوان سمی ضربه یا صدمه که بعصب و عضله افتد و گاهی تمدد و کزاز عظیم قوی از سبب
قوی ماده بسیار افتد و گاهی مثل تشنج از سبب خفیف واقع شود همچون قبض را امتلائی رسد که مسالک روح و این اکثر بعد خواب افتد و گاهی بواسطهٔ هیئت غیر طبیعی عضله بسبب

قلت قوت یا وجع او واقع شود چنانچه کسی ابرسن بکشند یا چیزی گران بردارد یا بر پشت بار گران نهد یا بر زمین سخت بخسپد و عضله‌ها کشیده یا کوفته شود یا ضربه و سقطه که بر
عضله برسد یا قطع یا حرق نار موجب بود و گاهی باوجود این ماده بسوی آن بریزد یا ریح غلیظ ممدد در آن متولد گردد یا از دیگر عضو آید و همچنانکه تشنج خاص با عضای وی
ردی بود تمدد که بیلاک انسان یا لب افتد نیز ردی باشد و گاهی از کزاز نوع ردی یعنی بعد حمیات لازمه مع قلق و گریه و هذیان افتد و بآن رنگ زرد و دهن لب
خشک و زبان سیاه و شکم قبض و جلد خشک و متمدد باشد و این ردی است و هر کزاز که از ضربه سر افتد و با آن فواق یا منقص اختلاط عقل بود قاتل باشد کزاز اکثر
بصبیان عارض شود و هر قدر که طفل خردسال باشد بران سهل بود چنانچه در تشنج گفته شد و اکثر پیش از کزاز اختلاج در جمیع بدن و ثقل آن و ثقل کلام و لکنت در
زبان و صلابت در عضلات و در ناحیه فقار ظهر گاه و عسر البلع و خارش در تمام بدن که از خارید نش لذت نیابد عارض شود و صاحب بلیه با قرحه احتشار انیز گاه در
بول هم آید و در پشت قشعریره معلوم شود و چشم تاریک گردد و بر سر گردن عرق آید دلالت بر حدوث تمدد و قریب کند و هر گاه که کزاز عام ابتدا کند دندان بر هم شدید و هیچ حلق
فرو نرود و روی سرخ گردد و در شدت کند و چشم زرد و بر هم زند و اشک روان شود و بعضی گویند که در ابتدای این مرض فواق و وجع در سر و در کتفین و پشت
و بعضی را رعشه عارض شود و علامت مطلق تمدد آنست که عضو منقبض شود و علامات آنکه بعد از عروض کزاز هم رسد آنست که اگر کزاز در قدام بود روی و چشم مریض
مثل مخنوق باشد یعنی روی سرخ و چشمها برخاسته و گاهی روی مائل بسبزی یا سیاهی گردد و سر او بسوی پیش کشیده بود و مع کشیدگی گردن که بحیثیت راست میل کند
پس اگر تمدد در عضلات وجه و فکین افتد بیمار خندان را و نماید و اگر در عضلات صدر و تنفس هم رسد ضیق النفس عارض گردد و اگر در عضلات مثانه هم رسد بر بول کرد
قادر نباشد و گاهی بلا اراده بول کند و گاهی خون در بول آید بنابر انفجار عروق بسبب شدت انضغاط و گاهی فواق عارض شود و اگر کزاز بسوی خلف باشد سر و
شانه و بازو بسوی خلف کشیده شود و اگر تمدد در اعصاب معای مستقیم و عضله مقعد هم رسد براز بی اراده مندفع گردد و یا منسد شود و قولنج هم رسد و تمدد
هر دو جانب برابر اختناق و سهر و وجع و مائیت بول و کثرت نفاخات در آن و در افتادن از جا بپائی و در عدم قبول انقباض عضو شریک باشند و در باره بسبب
غلبه سر و اکثر قولنج عارض شود و هیچ نوعی از انواع کزاز خالی از بیخوابی و درد خاصه میان کتفین نباشد و قاروره صاحب این مرض رقیق و نبض او صلب منتشر
و طریق شناخت اقسام تمدد و کزاز از طب بسبب ابتدائی و دیگر بر قیاس تشخیص اقسام تشنج است علاج بقول شیخ علاج جنس اجنبیه علاج تشنج است مگر آنکه در علاج تمدد و کزاز
از علاج تشنج مبادرت کنند و درینجا محاجم بالا شرط بر اعضا اکثر از تشنج امتلائی استعمال نمایند برای جلب جوع حرارت و آنجا که علامات غلبه خون
و امتلای آن متعین گردد و احتیاج بشرط باشد بر عضل گردن و فقارات و شر اسیف استعمال نمایند و هر گاه بدن صاحب کزاز از شدت درد خواه از علاج عرق کند
باید که از صدوث مبادل بر پشت یا غیر مبادل نشف کنند و نگذارند که عرق بر بدن او سرد شود و موجب اذیت گردد و در زیت نیم گرم نشانند که او قوی التحلیل است
و لذا ارتخین او بر گردن و جاوشیر یک درم در محبب شب دهند و ایضاً حلتیت استعمال کنند و بهترین اشیا تمدد بارد و رطب را جند بیدستر است باید که بدفعات متفرق بدهند و اطعام
نمایند و بعد طعام بکار برند بالجمله عرق تر دو در اکثر افراد از سردی و فسردگی افتد تریاقات و ادویه حاره محلله مناسبه بخورانند و بقول انطاکی شربت لیمو و مثل و صعتر را در کزاز
نفع زیاده از تشنج است و آنچه در علاج کزاز و تشنج بسیار نافع بود مطبوخ شبت است که در آن کفتار یا بچه سگ یا روباه انداخته بپزند تا مهرا شود و بیمار را یک روز
دو بار در آن نشانند و نیز بر ایره دیالیدن و روغن سداب مع جند بیدستر و کذا پیه گورخر و گوزن و شیر خرس و کفتار و گرگ و سل تنها یا با دویه نیز نافع است و بعضی گویند
که در بیشتر قدری روغن زیت داخل کرده مالیدن نافع کزاز و تمدد است و حقنه بروغن سداب مع جند بیدستر و قنطوریون جمیع حمولات الذعة حاده که در آن بورق
و شحم حنظل نمانند آن باشد مفید بود و اگر از حقنه سود نیستی مفرط در امعا شود بعد آن بشیر خر یا روغن زرد یا پیه الیه تنها یا با یکی از شحوم مذکوره حقنه کنند و هر گاه صاحب کزاز
را غذا دهند باید که لقمه بسیار کوچک بدهند یا بیضه نیمبرشت خورانند و یا حریره رقیق یا آب گوشت بنوشانند چه بلع بر ایشان دشوار باشد و غذا از بینی هم می آید
و اذیت زیاده میگردد و اعضا و مقعد را بروغنهای مناسب مسح کنند و سعوطات و عطوسات استعمال نمایند و روغن حنا از مروخات نافعه است و بهترین سعوط
دمو میانکیست بعصفر و روغنهای مناسب و قوع تیبا بالطبیخ مزیل تمدد و کزاز رطب است و اگر عسر حرکت گردن و درد و تشنج عصبه برآمدگی گلو و عسر بلع باشد انیسون
بنفشه عنب الثعلب بیخ بادیان بیخ کاسنی خبازی مویز منقی گل سرخ گاوزبان جوشانیده گلقند داخل کرده بعده بادیان سپستان افزوده خوردن

مفید است کذا طبیخ اسطوخودوس وغیره ادویه خفیفه نوشیدن نافع بود و پنبه دانه و جاورس و نمک طعام و شونیز و حب الغار هر واحد یک توله در پارچه بافته دو تو بسته در روغن بابونه
و خیری بر آتش نهاده آن را گرم نموده تکمید نمودن سود مند است و ایضاً در کزاز مار الاصول حب منتقی نافع بعد نوشانیدن شهد در عرقیات پخته بدهند و اگر هنوز
اگر در گردن بگویند تدهین نمایند و تریاق فاروق همراه مار الاصول بدهند بعده بادیان بیخ بادیان بیخ قطن عرق گاوزبان وغیره جوشانیده شهد داخل کرده
بنوشند و بر روغن جندبیدستر مالش نمایند هر گاه گردن بگشاید و بحرکت آید حجامت بر گردن مع الشرط نمایند و اگر در کزاز بعد چهار روز هم مسهل معمولی بدهند و اندکی
در گردن عارضه درد کش ران باقی ماند معجون سورنجان همراه عرقیات دهند و اگر بعد وضع حمل بسبب نوشیدن آب سرد بسیار کزاز پیدا شود بعد فصد صافن
استعمال حب ایارج صبح شام مالش روغن قسط مجرب دانسته انطاکی و روغن بابونه نیمگرم در شبانروزه دوازده بار سود مند است و اگر بسبب احتباس حیض باشد اول فصد
صافن کنند و بعد از این مطبوخ نوشانند مشکطرامشیع فوه بادیان بادرنجبویه عنب الثعلب ست بیخ بادیان پوست بیخ کاسنی بیخ اذخر هر یک شش ماشه پوست خیارشنبر
سه توله پوست جوز بک نیم توله پرسیاوشان بیخ کبر انیسون هر یک هفت ماشه مویز منقی سه توله گلقند عسلی چهار توله مالیده صاف نموده بنوشانند و غذا شوربای مرغ بنان
دهند تا حصول نضج و ادرار خون شود بعده تنقیه بدن و دماغ بحبوب مسهله مع اضافه برگ سنا یک نیم توله ریوند خطائی تربد سفید هر یک نه ماشه خیارشنبر هفت توله
شربت دینار چهار توله روغن بادام هفت ماشه نمایند و بجای آب عرق بادرنجبویه نوشانند و شام غذا بدستور دهند صبح تربد معجون سیر حلوی خان نه ماشه ورق طلا
یک عدد پیچیده اول بخورند بعده مشکطرامشیع تخم قرطم تخم خربزه بادیان هر یک شش ماشه انیسون چهار ماشه اصل السوس مقشر پرسیاوشان هر یک هفت ماشه جوشانیده
شربت بزوری حار چهار توله حرف نه ماشه و یا تودری یا شیده بنوشند بهین نمط چهار پنج مسهل داده جهت تعدیل مزاج معجون فلاسفه و معجون سیر علوی خان بعمل آرند
و این معجون علوی خانی در تمدد و کزاز بعد تنقیه جهت تحلیل ریاح غلیظه معمول زراوند طویل دو توله زراوند گرد سه توله زرنباد درونج عقربی قاقله صغار هر یک توله عود سفید ملکی
زنجبیل هر واحد یک توله بسفایج شش توله کوفته بیخته نگاه دارند پس گل گاوزبان بیست و پنج توله در پنج رطل آب شیرین شب خیسانیده صبح بجوشانند تا یک ثلث بماند مالیده
صاف نموده جدا نگاه دارند و مویز منقی بیست توله هم بدستور مطبوخ نموده هر دو را ضم ساخته نبات دو آثار اکبری شربت انار ولایتی شصت توله بقوام آورده [illegible]
یک مثقال زعفران حل کرده و ادویه مذکوره آمیخته در ظرف چینی نهند شربت دو مثقال بعرق نانخواه یا بقول اقوال اطبا سعید گوید که در کزاز سکبینج شیر یا دو درم
بروغن یا آب کذا الغذیه بطبیخ نخود سیاه مطیب بزیت و عصفر مجرب من است شرب بر بیند و یا قنطوریون دقیق و یا عاقرقرحا بسرکه یا دهن الکاریخ مخلوط اخذ اهفت زیت مستعمل
و یا حلتیت بسبب ابو تراب یا نیم درم حلتیت بعسل و یا مقل ازرق یا فورس یا فلفل یا طبیخ بادیان بشکر یا تخم کرفس بعسل و یا طبیخ شاهسپرم یا تخم انجره بطبیخ سعتر بعسل یا قرنخود سرخ
مطیب بمغز بادام مقشر یا زیت طلیت یا لحم سلحفاه نهری یا بیخ انجدان ملحقیم یا بیخ وقیه شراب عسل یا قسط با شکر و یا جندبیدستر ربع درم با ... دهند یا طبیخ بیخ
یا اورد و یا زراوند مدحرج که نفع عجیب دارد یا اکل خصیة الثعلب و بعده شراب اسود و یا صداف بحری سوخته و قیشاخ گوزن سوخته سه درم با آب مرزنجوش بقدر سه درم خوراند
و یا سکبینج و فقاح اذخر و عاقل الطیب یا مولف القیون درم درم فلفل سیاه هفت عدد زنبق یا عنبر و کذا شیرخشت قنه و یا روغن شونیز و یا روغن خردل عاقرقرحا آمیخته و یا دهن قثاء الحمار
و یا روغن خیری اصفر و یا روغن یاسمین قسط بر روغن چار آمیخته و یا زهره گرگ بر روغن یا پیه پلنگ پشت بمالند و تکمید بنمک و سبوس گندم و یا صوف مرغزی زیت کهنه گرم
تر کرده یا قطنه بمد و یا روغن کنجد گرم کرده یا زیت گرم کرده در مثانه پر کرده و یا آب گرم در مثانه کرده و ضماد روغن سداب با شیر بر معده و یا عود القرح بار یک
بزیت کهنه آمیخته بر موضع کزاز و یا روغن یاسمین و سعوط بحری اصفر و روغن سداب و یا روغن نرگس یا زهره گرگ بروغن بادام و یا روغن شونیز و یا عنبر بروغن بادام
و نطول بطبیخ عاقرقرحا و روغن آن و ادامت مضغ عنبر و گرفتن مقناطیس در دست و تعلیق شادنج هر واحد نافع است ابن هبة الله گوید که
علاج امتداد تابع فصل غلیظ الحقنه کنند و بعد از آن اسهال بدن بحبوب مسهله و ایارج فیقرا نمایند و بعد تنقیه گلقند عسلی یا اندکی تریاق با آب نیمگرم دهند و تکمید
معده با آب مطبوخ مرزنجوش و بابونه و اکلیل الملک برگ غار و برگ ترنج سازند و بدن را بروغن ناردین بمالند و بپارچه درشت بمالند و بصبر و آب مرزنجوش سعوط
کنانند و غذا فروج زیرباج یا لحوم قنابر عصافیر سازند و تحرز در علاج نمایند که اکثر تابع این مرض فالج گردد و محشی شرح اسباب مینویسد که درین مرض جاوشیر
بحسب قوت بخورانند و اگر خوف فساد معده از آن باشد بادی شق یا حلتیت بقدر دانه کرسنه دهند و گاهی بعسل طبیخ میخانید تا طبع را نمایند و مرکی بقدر یک نیم درم

با آب طبیخ زوفا خورند و بر مقعد روغن سداب بجاو شیر لطوخ کنند و این دوا کزاز خلقی را نافع بود بیخ جاوشیر و فلفل سفید و قسط تلخ مساوی بقدر یکمثقال یکنیم درم و قوت خواب دهند
و این انتصاب النفس را نیز نافع ست و استعمال تریاق فاروق بقدر کنار با آب گرم بعد تنقیه بدن نافع و همچنین دواء المسک حلو و مروشر و دیلوس و این حب صحاح است
تنقیه بدن و نفع کزاز نماید اشق سکبینج جاوشیر مقل حرمل تخم حنظل صبر تربد سفید تربد بسفید پوست هلیله زرد انزروت سفید بریان هر یک درم صمغ را در آب گندنا حل کنند
داد و ویه باقی را سائیده بیامیزند و حبها ساخته از دو درم تا سه درم بحسب قوت مریض و حرارت هوا یا برودت آن بدهند و این قیروطی نافع تمدد و کزاز ست خواه از
امتلا یا از یبوست باشد پیه گوزن و بط و مغز ساق گاو و شتر و چربی حلتیت نیمه همه را گداخته موم سرخ اضافه نموده بر عضو بمالند و این معجون علوی خان اگر بعد تنقیه
استعمال کنند در از الکزاز و تمدد بی نظیر ست برگ سداب خشک جند بیدستر مرکی مشک حلتیت هر یک ربع درم فقاح اذخر لودینه گرم حرز سکبینج جاوشیر
مقل ازرق علک البطم هر یک یک درم هیوفاریقون محروث هر یک دو درم تخم شوکه بیضا دو مثقال تخم حرمل یک مثقال خصیة الثعلب دو درم زراوند مدحرج مثقال عاقرقرحا
نمک طبرزد هر یک نیم مثقال کوفته بیخته صموغ را در عرق گل نارنج حل کرده با چهل درم عسل بسرشند و در ظرف آبگینه یا چینی داشته تا چهل روز در خاکستر جو بگذ و بعد دفن نمایند
شربتی از دو درم تا چهار درم با طبیخ عود بلسان حنبلیانا و باد یان قنطوریون دقیق و بادرنجبویه تخم کرفس بلیون هر یک دو درم لشکر و عسل هر یک نیم اوقیه چون ادویه را
باریک تراشیده بآتش گرم کرده بر موضع کزاز ببندند و هر ساعت تکرار نمایند و در شب و روز چند مرتبه عمل کنند که از شدید صعب النفع بخشد و قرشی گفته که آنرا در تموج
کزاز بگذارند تا متعفن شود و پس تبدیل سازند و تکرار آن نمایند و تسمیدن عنبر نافع کزاز ست و گویند که چون میعه سائله را طلیخ نمایند و عضو را طلا کنند حذر و کزاز و عشه را نافع
واسکندر گفته که داشتن حجر ارمنی در کف نافع کزاز ست گیلانی گوید که اولا اعصاب متجدد برابر هیئت مناسب بر شکل مضاد حرکات غیر طبیعی حادث محفوظ دارند و
بروغن سداب یا بروغن قثاء الحمار یا بروغن دیگر بمالند و شربت عسل بنوشانند و اگر بالغی نباشد در حمام داخل کنند و در آبزن بحسب مزاج بنشانند و تدهین تمریخ لین نمایند
باید که التغذیه بحریره مستعمول از آب چند روس جوسار نمود و رقیق سریع النفوذ بنوشند مگر آنکه تپ باشد لیس باید که ماء الشعیر استعمال نمایند و حیله بخواب آوردن کنند و امتداد
حادث از امتلا یا از ورم حار را علاج باستفراغ امتلا و معالجه ورم حار با دویه خاص نمایند و ایضا گاهی امتداد از شدید الضعف معده افتد و شرب طبیخ
بیخ شوکه بیدیه و تخم شوکه مصریه آنرا نافع ست و بعضی عصاره قنطوریون دقیق فقط بنوشانند هرگاه مرض امتلائی بود و اولی آنست که لطوخ
اعصاب الیشان نیز بطبیخ قنطوریون و نطول بدان نمایند و اگر امتداد در پایها باشد محاجم بر عجز و فقرات سفلی نهند و اگر در هر دو ست باشد محاجم میان هر دو
شانه و بر فقرات که قریب ناحیه علیا ست و بر عضل که موضع او بلند تر از راس کتف ست بگذارند و باید که بر کسی را که امتلای کزازی عارض شود و در ابتدا امر
فصد عرق کنند و بر اعضای علیله صوف در زیت کهنه یا در روغن قثاء الحمار مع جند بید ستر نهند و یا در زیت گرم بنشانند و بر عصب
گردن بریزند و حجامت بشرط استعمال نمایند چه محاجم فارمه تحلیل می کند و حجامت بر گردن و جانبین فقار و بر سینه در مواضع
کثیر العضلات و تحت شراسیف و بر موضع مثانه و گرده نهند و واجبست که اخراج خون از ایشان بقدری باید که بسیار نه بود و اندک و در دفعات متفرقات اخراج
نمایند و حکیم شریف خان بعد بیان این قول گفته اند که سزاوار آنست که استخراج خون نکنند مگر بعد تیقن علامات غلبه خون مع مساعدت قوت و فراج زیرا که این
مرض در اکثر از رطوبات کازه حادث میشود و بعضی اطبا دران بغیر تامل فصد کردند و مریض هلاک گردید

علاج تمدد و کزاز یابس

ماء الشعیر و روغن بادام با شیر و روغن بادام و سپانات بنوشند و لعابات بجلاب و نطول آب نیمگرم استعمال کنند و ترطیب اعصاب نمایند بپیه مبلول شیر خر نمایند و مالش بدن بروغن بنفشه و تغذیه
بشوربای حملان ماهی رضراضی نافع بود و ضماد از پیه لبلاب و اکلیل الملک و مغز ساق گاو و موم زرد و روغن کنجد نمایند و این آبزن علوی خان که دران حکیم شریف خان بعض
تصرف نیز کرده اند برای تمدد یبسی که از کثیر النفع ست پاچه بزغاله سر حمل و بچه اکلیل الملک خوب مقشر و لعاب پستان الفیه و قطعات کدو و تخم کدو و خیار و بادرنگ بابونه و گل خطمی اسفاناخ
و برگ خرفه و برگ قطونا و بهدانه هر یک بقدر معتدبه در آب خالص آب بید و عرق بید مشک و گلاب و آب انار شیرین و آب به شیرین هر یک بقدر حاجت بپزند تا مهرا گردد و پس صاف کرده
روغن تخم کدو و روغن تخم تربز و روغن بادام قدر مناسب دران انداخته بقدر ر و فنجان ازان بگیرند و در باقی نیمگرم مریض را بنشانند تا سرد گردد و مریض را ازان بیرون آرند

و یک فنجان ازان بر سر و بنوشانند بعده در شب وقت خواب باز در ان آب نیمگرم بنشانند تا آنکه بسر گردد پس خارج کنند و فنجان دوم بعد آن نیمگرم بنوشانند و اگر بهیز بر رکتان و مغز ساق گاو و الیه گداخته و روغن کنجد آمیخته نشاسته سوده داخل کرده بپزند و بر عضلات ضماد کنند نافع بود و اگر طبع قبض باشد بترنجبین آب نیمگرم بیالیده بدهند یا بمغز خیار شنبر و روغن بادام و شربت بنفشه تلیین کنند و اگر قوت ضعیف باشد حقنه لینه بعمل آرند مسیحی گوید که اکثر کزاز و تمدد صبیان را عارض میشوند و معالجه آن بدوشیدن شیر دایم بر موضع و تمریخ او ببعض دهان مرطبه کنند و ضماد قیروطی سازند و آن قیروطی بقول محشی عنقریب گذشت و با الیه تازه نهند چند روز متواتر و یا بگیرند نشاسته گندم و پیه خرزهره و مغز ساق گاو و الیه گداخته و همه را بگدازند و نشاسته بیخته بران اندازند و باهم آمیخته بر عضو نهند و یا بگیرند برگ کتان کوفته غیر معصور و همچنین کنجد کوفته نیم صد درم و خیر و حلبه سوده یک جزو همه را در شیر خر بجوشانند و بران روغن کنجد یا روغن الیه انداخته مخلوط ساخته استعمال نمایند طبری گوید که تمدد اکثر اطفال صغار را بهم رسد و اگرچه بعید نیست که بزرگان را نیز عارض شود و علاجش اینست که استفراغ با دویه نکنند و باشیای مرطبه چون ماء الشعیر و آب سبوس و آب برگ خبازی و آب برگ کدو تر و کاهو و روغن بنفشه و روغن تخم کدو و مانند آن حقنه نمایند و موم روغن مرتب از روغن بنفشه و نیلوفر و خبازی و برگ خطمی یا مانند آن بمالند و بروغن بنفشه و شیر دختران سعوط کنند و از اطعمه بر مرطبات مثل آب یا یخنه مطبوخ با جو و نخود و مثل آب باقلا بروغن بادام و مثل شوربای ماهی سفید یا جات بگردن حملان شیرخوار و جد و مانند آن لزوم نمایند و اگر مرض منحل نگردد بعض را در روغن خیری یا روغن گل یا روغن بنفشه یا کنجد مفرد و مرکب نیمگرم نشانند و شیر خر بروغن بادام بنوشانند و شیر دختران از پستان بمکند و بر سر و عضو متمدد شیر دختر یا شیر خر بسیار بدوشند بعده از هوا محفوظ دارند و اعضای او را بدست به آهستگی مسک نمایند و بشیر خر و روغن گل لزوم کنند و ارتضاع شیر مادر دختر هم نیز و اکثر بموم روغن و قیروطی مرطب سازند و آزاد ویه که درین علت بدان علاج کنند و اثر نیک بخشند اینست که بگیرند شیر خر و در دیگ سنگی کرده با الیه و روغن بنفشه و روغن الیه و مغز ساق انداخته بجوشانند تا همه بیامیزد بعده موم روغن از روغن خیری و روغن بنفشه ساخته باهم آمیزند و مریض را در آب مطبوخ برگ بنفشه و برگ خطمی و برگ خبازی و برگ اسپغول و برگ کتان ساعت زمانی از روز بنشانند بعده بیارند بسیار بجوشانند تا نشف گردد پس اعضای او بدست آهسته مسک کنند بعد ازان روغن و اثنی کور خوب بمالند و یک شبانه روز بگذارند و روز دوم آبزن و مالش بدستور نمایند تا آنکه از اعضای او تمدد رفع گردد و فائده طبری گوید بدانکه این مرض چون باطفال حادث شود و ازان صحت نیابند تا آنکه اعضای ایشان سخت گردد و در حد احتلام داخل شوند و چون یکبار بمرده عارض شود در مدت اندک زایل نشود حتی که مستحکم گردد و طمع در صحت او نباید و شیخ میفرماید که گاهی کزاز بصبیان عارض میشود و علاجش به آب مطبوخ قثاء الحمار یا روغن بنفشه معه روغن قثاء الحمار کنند و تخم بادآورد نیز مفید گفته اند و در بیستی انچه سابق گذشت استعمال نمایند و گویند که در ابتدا تمریخ بدن طفل بروغن بنفشه کنند و در طشتی که دران آب نیمگرم و روغن بنفشه ریخته باشند بنشانند

و محافظت آن از هوای سرد و منع مرضعه از تناول اغذیه و اشربه غلیظه ثقیله نفاخه نمایند

لقوه

و آن مرضی ست که شقی از روی کج شود و هر دو لب و پلک چشم یکطرف کما ینبغی باهم منطبق نشوند و گویند که گاهی این مرض بهر دو شق روی عارض میگردد و درین صورت کجی در روی ظاهر نمیشود لیکن در انطباق اجفان فتور می افتد چنانچه رازی گوید که من دیده ام صاحب این علت که بر پوشیدن هر دو چشم قدرت نداشت و سوای ازین دیگر علامات لقوه بادی نبود و سبب لقوه امتلای اعصاب احد الفکین ست بخارهای بارد رطب که از دماغ ریزد و این فسخ افتد و گاهی بسبب غلبه یبس جفاف بر دماغ بود و حدوث این یکبار نمیباشد بلکه بتدریج و جانب آن را آخر امراض حاده و نزدیک صحت عارض گردد و این مهلک نیست بزودی برا که دفعی ست بخلاف تشنج یبسی که تدریجی ست و بزودی مهلک نیست بالجمله سبب قریب این مرض استرخا یا تشنج عضلات بلک وجه است اول را لقوه استرخائی و ثانی را لقوه تشنجی گویند و جالینوس گفته که گاهی لقوه از تشنج و استرخا باهم میباشد که یک جانب متشنج میگردد و جانب دیگر مسترخی و این بسبب اختلاف ماده بود که ماده غلیظه در جانبی ریخته باعث تشنج و تمدد آنجانب و ماده رقیق در جانب دیگر ریخته موجب استرخای آن جانب گردد و اسباب استرخا و تشنج مذکور شد و انچه از تشنج یابس افتد در حمیات حاده و استفراغات مفرطه از اسهال و قی و رعاف وغیره عارض شود و آن قاتل و ردی ست و انچه در سرسام عند قرب موت افتد ازین قبیل ست و گاهی در عضله گردن ورم عارض گردد که آن از قسم خناق باشد و ازان لقوه افتد و ایضا گاهی بسبب ورم مذکور فالج عارض شود و لقوه بر تشنج یبسی افتد و استرخائی کمتر و استاد و صاحب شفاء الاسقام گفته که تدارک او قبل از هفت روز باید و الا علاج کمتر نفع دهد گویند

کہ در لقوه که اندر دو ماه زائل نشود و طول کشد و آنچه تا مدت شش ماه طول کمد و اکثر امید صلاح او نباید داشت و لقوه گاهی منذر لفالج یا سکتهٔ قوی بود و لهذا رازی گوید بسیار دیدم
که اول لقوه شدند بعد از آن سکته و صاحب لقوه را تا چهار روز خوف هلاکت ست و اگر از آن تجاوز کند نجات یابد و از خطر سکته برون آید و لقوه جانب چپ عسرتر از جانب راست
باشد و طریق تشخیص در این مرض آنست که اول تشخیص این مرض نمایند و بعده شق علیل دریافت کنند و سبب معلوم کنند که لقوه استرخائیست یا تشنجی و این چنان باشد که
اولا از مریض علامات حدوث لقوه یعنی ادراک درد در استخوانهای گوش یا خارش در جلد او و کثرت اختلاج در یک نیمهٔ رو پرسند و بعد از آن از بیمار بگویند که آب در دهن
گرفته بروزند یا گمند و بر چراغ که مقابل نهند نفخه زنند اگر آب بی ضمضمه است بیرون نیاید و بیک جانب نفتد و چراغ کشته نشود مرض لقوه باشد و ایضاً آب در دهن از یک شق باز نتواند
داشت و معرفت شق ماؤف چنان بود که اگر او را از دست بکشند و اصلاح نهند رجوع شق دیگر بشکل طبیعی و سهل گردد و ایضاً نقصان یا بطلان حس آنجانب و
حدوث اختلاج در ان شق و معدنه مفتح انجانب و ریختن اشک از چشم آن طرف بران گواهی دهد و تشخیص لقوهٔ استرخائی و تشنجی چنین کنند که بسوی حواس بعض جلد و عضلات
وجه نظر کنند اگر حواس مکدر باشند خصوص فی اللقوه در جلد جبهه چهره و عضلات جانب علیل امینت محسوس شود و تمدد در ان نبود و جلد از نواحی گردن مائل و متباعد باشد و در رو
گردن و بسوی گردن منجذب باشد و با آن پلک اسفل مسترخی و منحدر باشد بحدی که حرکت دادن نتواند آنرا و پلک بالا بدان منطبق نگردد و تکلم بطی بود و بسبب ثقل زبان و نصف عضلات
حنک ممادّ تلی ان پلک مسترخی و متدل و رطب نماید لقوه استرخائی بود و اگر حواس مکدر نباشند و اکثر جلد پیشانی شق علیل کشیده بود چنانکه شکنهای وی باطل گردد و عضلات
روی صلب باشد و میل جلد و شکن بنواحی گردن اکثر بود و درد گردن و امثال ان مشکل تر باشد و با آن آب دهن اکثر قلیل بود و در انطباق پلک جانب صحیح با هم قدرت نبود و تشنج
صداع لاحق شود و لقوهٔ تشنجی باشد و اما شناخت تشنج یابس و رطب در لقوهٔ تشنجی از فصل تشنج استنباط نمایند و آنچه از آماس عضلهٔ گردن افتد تقدم ورم ان شاهد حال است
و ایضاً این نوع لقوه بتشنج در لبها ظاهر گردد علاج در خانهٔ تاریک محفوظ از باد نشانند و عمامهٔ ازرق یا اسود بر سر بندند و بر رو برقع او چوب طرفال بسوزند و جوز بوا یا قرنفل
یا زنجبیل یا و بیخ خراسانی در دهان دارند و آئینهٔ چینی پیش نظر گذارند که در ان روی تکلف بینند و از روشنی شدید و آب وان از هوای نمناک و جای سرد و مولدات بلغم و ریح
اجتناب سازند و باقی تدبیر از اکتفا یا ماء العسل تا روز چهارم یا هفتم بحسب ضعف و قوت مرض و عدم تحریک بعلاج قوی در ابتدا و بعد النضاج تنقیهٔ بلغم و استعمال الاصول و غرغره و سعوطات
و غیر ان سر جمد و علاج مرض عصبی بلغمی گذشت تعمل آرند و باید که ماء العسل تا چهار روز ساده باشد بدون تبرید کیفیات ادویهٔ حاره و نیز در این ایام از محرکات خارجی مانند غرغره و سعوطات اجتناب نمایند زیرا که
باعث انجذاب مواد و دیگر میگردد و نیز ماده جوده خام فتق و رفع مسکنه و غلیظ آن باقی مانده باعث زیادتی نکایت میگردد و همین جهت استعمال ادویهٔ حاره شدید الحرارة ممنوع ست اما اگر قبض شدید باشد در روز
دوم یا سوم تحریک حقنه لسیار اللین مضایقه ندارد و جوز بوا در آب یا عرق بادیان جوشیده نیم گرم برکله شستن تا نیم ساعت مفید و ایضاً گاهی در لقوهٔ خفیف تا چهار روز ماء العسل داده و پنجم منضج از بادیان
پنج بادیان سیاوشان هر یک شش ماشه اسطوخودوس چهار ماشه بعرق عنب الثعلب و عرق بادیان جوشانیده گلقند عسلی داخل کرده میدهند و روز ششم بسبب خفت مرض مسهل میدهند بعده مسهل اسطوخودوس
عنب الثعلب گاوزبان جوشانیده نبات داخل کرده مینوشانند و تا سه روز دیگر بدستور معمول میکنند و در بعضی برعایت حرارت مزاج گل بنفشه شش ماشه اصل السوس گاوزبان گل نیلوفر هر یک چهار ماشه مویز منقی دو توله
در منضج مذکور افزوده تودری سفید پاشیده داده بعد نضج و قیدایام بحران سنای مکی زنجبیل تربد سفید هلیلجات ثلثه فلوس خیار شنبر ترنجبین روغن بادام افزوده مسهل
میدهند و بعد مسهل باز منضج اصل السوس گل بنفشه هر یک شش ماشه اسطوخودوس بادیان پرسیاوشان هر یک چهار ماشه زوفای خشک سه ماشه گلقند عسلی سه توله تودری
سفید پنج ماشه داده بعد مسهلات برای رفع خفقان و قبض فلاسفه چار ماشه خورانیده اسطوخودوس گل نیلوفر هر یک چهار ماشه جوشانیده نبات یک نیم توله داخل کرده مینوشانند
و ایضاً اگر در لقوه تب شود گاوزبان پنج بادیان هر یک پنج ماشه پرسیاوشان پنج کاسنی هر یک هفت ماشه جوش داده گلقند داخل کرده دهند غذا آب گوشت وقت
تشنگی عرق بادیان بعد تخفیف تب اصل السوس چهار ماشه مویز منقی نه دانه بادیان پنج ماشه بعده بیخ کرفس پنج ماشه بیخ اذخر سه ماشه اضافه کنند و گاهی در لقوه تب مع
عناب گل بنفشه اسطوخودوس شاهتره جوشانیده شربت بنفشه شیرهٔ خیارین داخل کرده خاکشی پاشیده میدهند روز دوم عود صلیب چهار سرخ بگلاب سائیده
افزوده بعده مویز منقی اسطوخودوس گل بنفشه نیلوفر جوشانیده نبات خاکشی پاشیده روز دیگر پرسیاوشان شاهتره افزوده گلقند بجای نبات میکنند باز برعایت
حرارت و تقویت دل و دماغ ابریشم خام دو ماشه گاوزبان اصل السوس عنب الثعلب اسطوخودوس هر یک چهار ماشه جوشانیده شربت نیلوفر دو توله داخل کرده خاکشی
پاشیده میدهند باز اطریفل می افزایند و در لقوه مع الخفقان همه تدابیر بدستور و ابریشم خام گاوزبان مویز منقی جوشانیده گلقند نسترن داخل کرده بدهند بالجمله بعد

تنقیه گاهی برای تقویت دماغ و جگر و تنقیه مواد عضو خاص دماغ ایارج فیقرا با طریفل صغیر سرشته همراه جوشانده عنب الثعلب سیاوشان مویز منقی اسطوخودوس
نبات داخل کرده میدهند و ایضاً جهت لقوه دوالمسک تریاق فاروق بقدر نخود خورده بالایش عود بلسان عود صلیب یک و نیم ماشه در عرق گاوزبان و بادرنجبویه
و عرق دارچینی هر یک چهار توله جوشانیده صاف نموده گلقند عسلی داخل کرده بنوشند غذا شوربای کبوتر بچه و شله گوشت دراج بخورند و در لقوه استرخائی هر چه
در علاج استرخا گذشت و در تشنجی هر چه در علاج تشنج مذکور شد حسب بکار برند و ایضاً در استرخائی بعد تنقیه ضماد قرنفل و جوز بوا و قسط و مرزنجوش و زراوند طویل
و مدحرج هر یک یکتوله جند بیدستر شش ماشه مشک و عنبر هر یک نیم مثقال تا یک مثقال در روغن فرفیون سرشته استعمال کنند و سعوط از زهره کلنگ و آب
برگ چقندر برابر در بینی چکانند که رطوبات مختلف الالوان بسیار برمی آرد و در سه چهار روز بحالت اصلی می آرد و همچنین زهره سرین همین اثر دارد و اگر تشنجی
باشد ضماد از مغز تخم بید انجیر بریان کرده سه توله جوز بوا اکلیل توله جند بیدستر یک توله اگر نباشد عوض آن زراوند طویل یک و نیم توله در شراب کهنه و روغن راحت برابر
سرشته بر پنبه کهنه نهاده بر جانب علیل گذارند و صبح و شام تجدید نمایند و ایضاً در تشنجی که سببش امتلا بود خواه یبوست تکمید بکمادات مرخیه از شانه بر غنهای
نیمگرم بر کرده و تدهین بروغنهای نیمگرم بغایت مفید ست و ایضاً بعد تنقیه بدن و دماغ بجهت تنقیه و تحلیل ماده باقی از سر غراغر و عطوسات و سعوطات و مضوغات
و شمومات استعمال کنند چه استعمال غراغر و سعوطات درین مرض واجب ست و مضوغات را نیز درین باب تاثیر ظاهر و نفع حاضر ست اما مبادرت
بغراغر و سعوطات در ابتدا مضر ست لهذا گفته اند که علاج مخصوص لقوه مثل غرغره و عطوس سعوط الجمل نیارند مگر بعد استقرار ماده که متوجه بموضع معلول ست و بعد
تنقیه بدن که بغایت سریع الاثر ست و ایضاً بعد تنقیه استعمال دوالمسک حار و جوارش اسقف و جوارش اترج علوی خان و حب ایارج و حب شبیار بیش و اذاراقی و حب ساده
به نسخه قرابادین معمول ست حسب حاجت بکار برند و اگر بعد تنقیه اول بخور از صعتر برگ غار بابونه اکلیل سداب عشبه عاقرقرحا هر یک سه توله جوز بوا چهار توله
در عرق بادیان دو آتشه جوش کرده در شبانه روزی چهار بار بعمل آرند و بعد ازان گوشت آهو و یا کفتار و یا روباه و یا ابن عرس یا گاو کوهی اندک گرفته بپزند
که خوب مهرا گردد پس روغن قسط و راحت هر دو نیم آن آمیخته بدسته آهنی سحق بلیغ نمایند و قسط تلخ و بابونه و شونیز هر یک یک توله جند بیدستر هفت ماشه آمیخته بر سر
و گردن و روی نیمگرم ضماد کنند جهت استرخائی و تشنجی هر دو از مجربات ست و از اشیای ترش و نمکین و شیر و لبنیات و اغذیه بارده و میوهای تر و آب خالص احتراز
ورزند و از روشنی و هوای سرد و حرکات نفسانی نیز تا انقضای مرض حذر کنند و در لقوه که سببش ورم عضله گردن باشد هر چه مناسب علاج ورم بود و در اورام خناق بیان یابد بکار

ذکر ادویه مفرده یونانیه

که لقوه را نافع ست تخم عود الفرج باریک سائیده در زیت جوشانیده شماما و تدهینا و جوز بوا مصطکی مضغا و عنبر شماما و شربا و بخورا و مضغا و سعوطا بروغن بادام کذا و عسل طلا در
مصلح بروغن جوز نیم درم شربا بر واحد مجرب بدی ست و اطبای دیگر نوشته اند که ادخال سکبینج و شحم حنظل در حقنه و افراسیون رطبه و تعلیق قطعه پوست فاشرا بر لقوه و شم شونیز
بریان با سرکه کنند بروز و شب چند بار و طلا قطران یا گل سوسن بر دو و انگبین سق یا خردل تا آنکه جلد سرخ گردد و لطول مرزنجوش و عسل و حب لبسر که در آن خردل کوفته بیده
باشد هر روز و اکل جند بیدستر سه حبه با آب رطبه و یا عود الفرج بعسل و یا سلیخه تنها و بقاح ازعر و مضغ بلطم حب ساخته و یا ثمر قیصد ولی یا روغن گل آن یا بقله طیبه یا تخم
آن با فرفیون تنها و یا ربع درم ازان یا سکبینج مقل و اشق هر یک نیم درم حب ساخته و یا جوز بوا و یا آذریون و آب بیخ و تخم آن یا احاحم شراب و یا فلنجه و یا تریاق یا
نیم درم و یا شحم حنظل و یا خردل و بیخ فاشرا و یا مغز تخم بید انجیر ده عدد تا بست عدد و یا روغن آن یا طبیخ عشبه و یا رب مهرب بعسل و عسل و ماء العسل یا روغن حرمل یا آب مرزنجوش یا آب نوف یا
عصاره قثاء الحمار و یا جوزبوا روغن بلسان نیم درم و شونیزان نیم درم و عسل یک ملعقه و یا سنبل الطیب و یا عاقرقرحا یک مثقال و یا درونج و یا زرنباد و یا شقاقل و یا نفط سفید و
یا ماردین هر روز یکدرم و یا افراسیون بعسل و یا لحم ثعلب یا ملک بعسل و یا سیر بستانی و یا سیر بری بعسل و یا طبیخ مرزنجوش بده درم گلقند و یا تمام یا روغن بلطم و یا طبیخ برگ سرو یا
جاوشیر و یا سقنقور و یا فلفل سفید و یا فقاح اذخر و یا بلیخ و یا افتیمون و یا لحم افعی مصلح بطوریکه در تریاق داخل ست و یا حلتیت و یا تربد و یا زهره بعسل یا شنبلید
و یا دارچینی و یا طبیخ جاشا بده درم گلقند هر روز و سعوطا جند بیدستر بروغن بادام و یا یاسمین یا روغن بادام تلخ با آب مرزنجوش و یا زهره کلنگ بروغن مذکور
یا آب مسطور در جانب صحیح و یا زهره مذکور یک قیراط بروغن آب نکور در جانبی که چشم منطبق نشود و یا روغن جوز در جانب صحیح و مرارهٔ کرکی در جانب لقیض یا روغن

یا عاقرقرحا و یا آب صعتر بری یا یک حبه مشک و یا روغن پودینه و یا موبزج یک حبه یا شونیز سه حبه بروغن بادام یا شیرخر تازه وزن یا شونیز در سرکه یک شبانه روز تر کرده خشک کنند و
سائیده بروغن گل استعمال نمایند و یا روغن زنبق که آن یاسمین سفید است یا زهرهٔ کلنگ یا زهرهٔ خلد با زعفران و آب طلبه یا خرزة البقر بقدر عدس و روغن بادام
و یا آب بیخ طلبه یا حاجم بشیر خر یا آب بیخ یا روغن و یا مومیائی یک دانگ و روغن بادام تلخ و یا روغن ضیمران یا عصارهٔ قثاء الحمار بشیر زنان یا عصارهٔ عرطنیثا بشیر زنان و یا زهرهٔ هدهد
بروغن بادام و یا زهرهٔ گربه بروغن بادام و یا فاد زهر حیوانی یک حبه بروغن یا جلم تلخ و یا روغن جوز بروغن بطم در جانب صحیح دوازده قطره و در جانب مریض شش قطره و یا روغن بلسان
نیم درم بروغن سداب نیم درم و یا آب شاه بلوط یا یک حبه جاوشیر بآب مرزنجوش و یا جاوشیر و جندبیدستر و صمغ سداب همه ربع درم بروغن بادام تلخ هر روز و یا کرم آن
یک قیراط بروغن بادام و یا زراوند مدحرج نیم درم بروغن بادام و یا بنج یک قیراط یا سکبینج بآب مرزنجوش بهر احد نافع و اگر از لقوه شقیقه شدید لاحق شود مومیائی معدنی
بروغن زنبق سعوط کنند و سعوط و شرب روغن جوز و یا روغن شونیز و یا روغن آجر و یا سداب و یا روغن قرطم و عطوس بجندبیدستر و یا فرفیون و یا زنجبیل
یا شحم حنظل و یا مومیائی یک حبه بآب مرزنجوش یا بروغن زنبق و یا عصارهٔ قثاء الحمار و یا کندش یا بخور مریم و یا خربق سفید و شرب و شم جندبیدستر و یا
یاسمین و یا قردمانا و یا عاقرقرحا و یا مرزنجوش یا شونیز و یا شاهسفرم و یا غالیه و غرغره بآب مرزنجوش و یا طبیخ صعتر و یا موبزج و یا نوشادر بآب مرزنجوش
و یا طبیخ خردل و یا ایارج فیقرا بآب مرزنجوش و شرب غرغرهٔ پودینه و روغن آن و یا افسنتین و یا زوفای خشک یا زنجبیل و یا بورق و تدهین وجه
بفرفیون مخلول در روغن حبة الخضرا و یا عاقرقرحا و روغن بطم و یا موبزج بروغن بان یا روغن شونیز و یا شونیز بروغن حبة الخضرا و یا روغن خردل یا روغن بیدانجیر
و یا روغن ضیمران یا غالیه و یا پیه خارپشت و یا روغن بطم مخلوط بجندبیدستر و یا روغن بان یا روغن بادام تلخ و یا روغن جوز هفت یا در هفت روز و یا روغن
آجر و ضماد مرزنجوش بربع درم فرفیون یا شونیز و یا خون بوم در ساعت ذبح آن یا حاشا و انکباب بر بخار طبیخ قیصوم و اکل دماغ جوز و تمام و غیر آن که در قولنج
مسیحی در تجویز خواهد آمد و مضغ قردمانا بکندر و یا عاقرقرحا بکندر و یا زنجبیل بمصطکی و موبزج و یا موبزج مع کندر و یا صمغ سرو و یا راتینج و یا بلیلهٔ کابلی و غذا
بعصافیر و آب نخود سیاه مطبوخ مطیب بزیت و صعتر و بعد روز هفتم اکل حبهٔ رم آن بصعتر و زیت طیب

بیان بعض ادویهٔ هندیه

که مفید لقوه است بعد فاقه نهادن جوز بوا در میان نان ماش سیاه از یک طرف پخته بر طرف خام روغن بیدانجیر یا روغن کنجد که در آن عاقرقرحا سوده آمیخته باشند
مالیده بر پلیس گردن و بر سر و کله بندند و روغن ناریل تا توره بر رو و گردن بمالند و بعد چهار روز یا هفت روز مسهل داده بر حب تخم سینهٔ که حب لقوه و حب
مقل نیز گویند مداومت نمایند و یا جوگراج و یا حب تجتاک یا حب انند بهیرن یا حب کچله بخورند و از وج خراسانی لبت درم زنجبیل زیرهٔ سیاه هر یک هفت درم
با صد مثقال عسل معجون ساخته یک مثقال مدام خوردن نیز مجرب است و تخم سن پنج درم بشهد آمیخته تا دو هفته خوردن بعد تنقیه نیز مفید و قدری شونیز
و اسبند در آب بیخ چقندر و بیخ حنظل سائیده صاف کرده چند قطره در بینی چکانیدن نیز نافع لقوه و صرع و منقی دماغ از رطوبات است و نوشادر بآب سائیده سکنجبین آمیخته
غرغره سازند و نیز در بعضی حلوا از آرد گندم در روغن زرد و قند سیاه مساوی بدستور مقرر پخته و قدری دارچینی و جوز بوا و قرنفل سوده داخل کرده مجرب است و باقی ادویه
در فالج مذکور خواهد آمد اقوال حکما مسیحی گوید که مستعمل در فالج درین مرض استعمال نمایند و در غرغره بآب نمایند بعاقرقرحا و زنجبیل و خردل و پوست بیخ کبر و موبزج داخل مطبوخ
بسماق یا انار دانهٔ ترش یا ایارج فیقرا و حاشا و پودینه و دشتی مع پیاز عنصل باید که غرغره بعد تنقیه بدن بایارج جالینوس یا لوغاذیا استعمال کنند و بعد تنقیه بمسهلات نصح میکند بکمید و
انکباب بآب مطبوخ صعتر و سداب و عاقرقرحا و شیح و برگ غار و حرمل و بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش بعد از آن زهرهٔ کلنگ در آب چقندر یا بآب مرزنجوش یا آب
مرماحوز یا آذان الفار سعوط نمایند و گاهی بحبلهنگ بمقدار طسوج در بعض این آبها سعوط میکنند و بعد تنقیه انکباب بر بخار شراب که در آن سنگ گرم کرده انداخته
باید کرد و لبسند ترو بر سر تبخیر نمایند و غذا آنچه در باب فالج ذکر کرده ام بدهند و از آب خالص منع کنند و ماء العسل استعمال نمایند و در خانهٔ تاریک لزوم کنند و درین بحال
مائل جوز بوا بگیرند و کندر و قرنفل بخایند و گاهی سعوط بکندش میکنند و هر روز اندک بلادری روغن بیدانجیر بماء الاصول و ایارج فیقرا بخورند و ضمادها بروغن
قسط یا بغالیه یا بروغن بلسان یا بروغن بان بمالند و حاجبین و صدغین و فقار پشت را بسرکهٔ کهنه که در آن حاشا و پودینه و زوفای خشک جوشانیده باشند

بیکدرم مسعط کنند پس اگر مرض زایل نشود از سر نو اعاده تدبیر نمایند و از اول قوی تر استعمال کنند و تحریک عطسه بفلفل و کندش و عرطنیثا نمایند و صعتر و دوای معطس
نافع لقوه و فالج و جمیع امراض بارده دماغ عاقرقرحا دو مثقال کندش سه مثقال برگ خربزه که بر موضع دخان آویخته باشند تا سیاه شود چهار مثقال صعتر زراوند طویل از هر
واحد نیم مثقال حب البلسان یک نیم مثقال کوفته بیخته اندکی از آن در بینی دمند دوای دیگر معطس نافع لقوه و فالج و صرع و ذهاب عقل و تنقیه دماغ بقوت کند کندش هفت جزء فلفل سیاه
و سفید از هر یک سه جزء و صبر یک نیم جزء و شونیز دو جزء کوفته بحریر بیبیزند دیگر برای لقوه جندبیدستر شحم حنظل فلفل سفید هر واحد مثقالی کندش دو مثقال همه را کوفته
بیخته در بینی دمند و گاهی با آب مرزنجوش سرشته حبها ساخته با آب اذان الفار سعوط میکنند ابو علی سینا مینویسد امراحولا آنست که بلقوه را تا روز چهارم
یا هفتم بادویه قویه مستفرغه یا مبدله بتحریک نکنند و ایضا غذا دهند بچیزیکه تلطیف کند مثل نخود آب بزیت و تخفیف نکنند مثل عسل و کبوتر بچه پس اگر طبیعت قبض
باشد در روز دوم بحقنه شدیده اللینه تحریک نمایند و مبادرت بفراغ در ابتدا مضر است که گاهی جذب ماده غریب کند و ماده خام قریب التحلیل نکند
و لقوه تشنجی اولی است بانکه استفراغ او بدوای قوی کنند بلکه بدوای ضعیف چیز کافی تا آنکه ماده نضیج بالکلیه یابد و استعمال بدرقه حاد مضرترین اشیا است و رد
ترین معالجه آنست که بتخفیف ماده و تغلیظ آن تلیین عصب کنند پس تا نیز داواج جین گردد بلکه بدان صبر اولی است و واجب است که معالجه فالج و تشنج
معلوم شده بحسب مناسب نمایند و تجربه کرده شده که صاحب لقوه چون هر روز دو درم ایارج هر پس یکماه متصل بخورد اثر قوی کند و از آنچه مجرب است آنست که بجبل
و وج هر دو بعسل سرشته هر روز صبح و شب بقدر جوزه بخورند و باید که با العسل از ایشان قطع نکنند و بعضی اطبای هند ذکر کرده اند که بهترین چیزها برای لقوه آنست که عضو
علیل و مرالعجم جانوران وحشی لقوه را نمایند و اولای وحشی با این تدبیر خرگوش و کفتار و روباه و بزکوهی و گوزن و گورخر است سوای آهو و مانند آن که در لحم او گرمی باشد
و واجب است که اگر مرض طولانی شود تشنجی را که در مبدأ مرض است بهیئت طبیعی برنیاید و اگر تشنجی باشد اولا ابتدا بتلیین آن کنند بعده تحلیل آن و اگر علامت
غلبه خون ظاهر باشد فصد رگ زیر زبان کنند و حجامت بلا شرط بر فقره اولی نهند و شک نیست که ماده فاعل لقوه در مبادی عصب و عضله وجه ثابت میباشد
و لهذا بهتر آنست که ادویه محمره بر فقرات گردن و بر کله نیز استعمال نمایند زیرا که لیف بسیار از آن بسوی عضله وجه می آید و اما عضله جفن ازین جمله نیست
و تدبیر آن تنقیه جزو مقدم دماغ است و همچنین تکمید خشک بر این فقرات و کله و دلک آن و ذلک بنمک و خصوصا بر گرسنگی شدید و ایضا از آنچه بلقوه را فایده میکند
ادامت خشتن وجه بلطخ مواضع مذکوره بسرکه است و خصوصا چون دران سرکه لطیفات پخته و یا در سرکه خردل سوده باشند که این مجرب است و انکباب
بر طبیخ شیح و قیصوم و حرمل و غار و مانند آن کنند و زیرا مثل چوب طرفه و اثل بسوزند و چون آنرا ادویه نفع نکند برگ پس گوش را داغ نهند و باید که
تکلیف بخره بیشتر از غیر او کنند و مضوغات خاصه وج و جوزبوا و عاقرقرحا استعمال نمایند و از مضوغات ایشان هلیله سیاه است و باید که مضوغ را در شق علیل نگاه دارد
و در بخار بارکیستنیند و نیز سیر کلنگ یا شبوطا یا باشه یا کرک یا آب شهدانج یا مرزنجوش یا چقندر یا آب سکبینج حل کرده بروغن سوسن یا فرفیون مقدار عدسی در بینی
سعوط کنند و معالجه بخیری منفی آن که در علاج امراض اینجا مذکور شد از هر وجه باید کرد و از عطوسات مجرب برای آن رته است که آن بندق هندی است
و ماده مته پوست بالای آن اذان الفار و عصاره قثاء الحمار و عرطنیثا و گاهی این بخیری سحن مع تعطیس با مثل جندبیدستر و شونیز و حجیره مخلوط میکنند و
افضل سعوطات آن آب اذان الفار است و چون بوزن یکدرم از آب او و یکدانگ سکبینج و نیم درم زیت سعوط سازند نفع کند بلکه در پنج روز صحت کلی بخشند و گاهی
امر بنظر کردن دایم در آئینه بتکلف میکنند پس او روی بهموار میکند و بهترین آن آئینه مشوش النظر در ابرار وجه است و آن آئینه چینی است و چون صبیان را
در آخر سبع لقوه بزند شفای ایشان در اطریفل صغیر است تا هفت روز بخورانند و غذا نخود آب دهند صاحب کامل گوید باید دانست که علاج لقوه مثل
علاج فالج و تدبیر صاحبان این مثل تدبیر ارباب آنست هرگاه ماده فاعله هر دو ماده واحد باشد و آن بلغم و رطوبت است و فرق میان هر دو آنست که ماده محدث فالج
در سایر بدن یا در یکی از هر دو شق آن میباشد و آنچه لقوه حادث میکند آن در عضلات شدق و کله بود پس باید که صاحب این علت استعمال کند در ابتدا
آنچه در ابتدای فالج مذکور شد از ترک غذا و آب پس استعمال دوای مسهل بلغم و ماء الاصول و تنقیه حبوب بعد از آن چون از استفراغ بدن و تنقیه دماغ کرده غرغره
مذکوره پس سعوطات موصوفه در باب فالج استعمال نمایند و این غرغره نافع این مرض است بگیرند مرزنجوش و صعتر و عاقرقرحا و فستقین خردل و وج مساوی همه را کوفته

بجر بریختہ بوزن یکدرم ازان با سکنجبین عسلی آب گرم آمیختہ غرغرہ کنند صفت سعوطی کہ نافع آنست بگیرند شونیز و صبر ہر واحد یک درم کندش صعتر فارسی ہر واحد
دو درم خردل سفید سداب ہر واحد چہار دانگ فلفل سفید و سیاہ جند بیدستر جاوشیر ہر واحد نیم درم زہرہ کلنگ دو دانگ ہمہ را باریک سودہ بآب سداب سرشتہ
مثل عدس حبہا سازند و وقت حاجت یک حب را دو دانہ با اندک روغن سوسن سعوط نمایند اما ابتدا السعوط در اول مرض نباید کرد لیکن بعد تنقیہ بدن باید کہ سعوط
بزہرہ کلنگ بارد و تیسیر ہر کدام ازین کہ بخواہند بوزن دو حبہ در شیر دختران گداختہ استعمال نمایند کہ نفع کند و جالینوس در کتاب ادویہ مفردہ ذکر کردہ کہ شونیز در سرکہ تند
تر کردہ باریک سودہ اگر سعوط کنند منفعت بین نماید صفت سعوط دیگر بگیرند صبر مر و زعفران و کندش و حضض ہر واحد یک جزو زہرہ کلنگ و جند بیدستر
ہر واحد نیم جزو ہمہ را باریک سودہ بآب برگ مرزنجوش و روغن سوسن سعوط کنند و اگر مریض بزرنیخ سرخ معدنی بر سنگ سودہ وزن دو حبہ با اندک روغن چنبیلی سعوط
کنند منفعت بین یابد و اگر عقب سعوط این ادویہ در دماغ سوزش سخت پیدا شود باید کہ عقب آن شیر دختران بروغن گل بچکانند و شیر بر سر دوشند و پارچہ کتان
بدان آلودہ بر سر گذارند تا آنکہ حدت و حرقت تسکین یابد و بعد ازان نطولات و کمادات و مروخات بادہان کہ در فالج گذشت استعمال نمایند و مالش بعضل تنگ
غیر مائل کنند و صاحب این را امر بگرفتن بخار شراب کہ دران سنگریزہ گرم انداختہ باشند کرد و شق مائل را العصابہ بربندند تا آنکہ بحد خود مرجوع کند و در دہن قریب شق
علیل کہ آن غیر مائل ست جوز بوا یا ہلیلہ کابلی بگیرند و بکندش و صبر و عاقرقرحا و شونیز عطسہ آورند و کعک و مصطکی و زرانبج و علک البطم و قرنفل و عاقرقرحا و وج بخایند و
اگر زیت بہ بورق و خردل و بہروز و فلفل یا علک و سہ پیر سرشتہ مریض را بمضغ آن بر نہار امر کنند رطوبات از لہات جذب کند و تنقیہ دماغ نماید و اگر سرکہ کہ در آن
شحم حنظل جوش دادہ باشند در دہن نگیرند منفعت بین یابند و تمیدان جند بیدستر و سکبینج و جاوشیر و مقل و شونیز و مانند آن لطیف خلط بلغمی و تحلیل آن و از دماغ
نماید و مریض در خانہ باشد و روبروی آن چوب سطر فالسوزند و بر بخار بابونہ و شبت و اکلیل الملک و مرزنجوش انکباب کنند و بخور بعود سازند و غالیہ و بان و مانند
آن ببویند و بالجملہ تدبیر کہ در باب فالج مذکور شد بہمان ترتیب بعینہ استعمال نمایند و جالینوس گفتہ کہ لقوہ در سرسام مہلک ست و ازینس بیماشد و
علامتش آنست کہ اندک اندک حادث میشود و درین علت ہنگام قرب موت و این متجاوز از حد معالجہ است بسبب قرب موت طبری گوید کہ طبیب بمزاج
مریض در وقت حدوث علت نظر کند پس اگر مزاج او بحرارت متغیر گردد بنوشانیدن ادویہ و حقنہ متعرض نشود و تلطف در تسکین مزاج او و حفظ او دوا کو
و مشروب و کند تا از سرسام یا برسام حادث نشود و چون مزاج او باعتدال آید در علاج او ابتدا کند و اگر مزاج او متغیر نگردد مبادرت نماید بنوشانیدن ایارج و بردو مرس یا
جلنجبین با آب گرم فقط و غذا نخود آب بزیت بغیر ادخال گوشت دران باید داد و چون معلوم گردد کہ فم معدہ او پاک شدہ جلنجبین یا در آب نبرد بمالند و این چنان باشد
کہ بگیرند تخم کرفس و بادیان و انیسون مساوی بمقدار واجب و با این اندک زوفای خشک و صعتر ضم کنند و بجوشانند تا قوت آن بجوشش بر آید پس گلقند عسلی بمقدار واجب در آن
مالیدہ بنوشانند چند روز بعدہ حقنہ لین بمثل بابونہ و اکلیل الملک و حسک و کوہی و قرطم و بزر کتان و تخم حلبہ و شبت و برگ چقندر و انجیر سفید و سبوس گندم و خطمی و روغن خیری زرد
و بورق و شکر سرخ و مانند آن بعمل آرند تا آنکہ آنچہ در حقنہ بر آید سلیم بود چیزی بدان مختلط نباشد بعد ازان رجوع کنند در تدبیر او بنوشانیدن ایارج الاصول و روغن بید انجیر
و روغن بادام تلخ اگر مزاج احتمال این کند تا ہفتہ و زیادہ بعدہ تنقیہ با این حب نمایند نسخہ آن سکبینج پنج درم جاوشیر سہ درم مقل دو درم این ہمہ را در آب گندنا
بسطے مخلوط بشراب کہنہ تر کنند چون بگداز دو تخم کرفس پوست سلیخہ حب الغار عصارہ سوسن ہوم المجوس ہر واحد دو درم انیسون حب بلسان نمک ہندی ہر واحد
یکدرم با سفیر ہرج عود الوج زوفای خشک صعتر فارسی ہر واحد یک نیم درم کوفتہ بیختہ با صمغ منقوعہ سرشتہ مثل فلفل حبہا سازند شربتی ازان سہ درم و ثلث تنقیہ
با این حب سہ دفعہ در مدت پانزدہ روز کنند پس اگر مرض زائل نگردد حقنہ مذکور بعمل آرند و اندک سکبینج و جاوشیر و جند بیدستر و مقل در طبیخ او ضم نمایند و بعد طبیخ مالیدہ
بقدری کہ ارادہ حقنہ بدان بود صاف نمودہ و بالائش بمقدار واجب روغن بید انجیر و روغن قسط و روغن ناردین یا روغن بلسان ہر کدام ازینہا کہ بخواہند یا ہمہ
بمقادیر معتدلہ ریختہ بکار برند و دو یا سہ دفعہ این حقنہ بعمل آرند و اگر علت منحل نگردد غرغرہ بمویزج و عاقرقرحا و خردل کوفتہ و ایارج فیقرا مجموع و متفرق یکبار در سکنجبین و
یک مرتبہ در شراب سیلس یک دفعہ در آب گرم آمیختہ استعمال نمایند و چون این غرغرہ بدفعات بسیار کنند و سہ روز راحت دادہ بمقدار مرض آنچہ ازان منحل شدہ و
آنچہ باقی ماندہ باشد نظر کنند پس اگر جزو اعظم ازان باقی بود و مزاج مریض متغیر نشود بدستور استفراغ کنند اگر قوت متحمل باشد و اگر رای اجب کند در اشیای سخنہ زیادہ کنند.

یا کم نمایند بحسب وجوب دلائل ظاهری حس حلس صناعی درین همه یادتی در غذا بنخود آب مطبوخ بکبوتر بچه دریرواز آمده تربیت رکابی کنند و اگر خواهند که چیزی از شیرینی بخورند عسل سفید یا انجیر ازان سازند بدهند و اگر حس زبان هم متغیر شود و مزاج برحال خود باشد این سعوط بکار برند بگیرند زهرهٔ کلنگ زهرهٔ کبک زهرهٔ کلنگ هر واحد یک نیم دانگ در روغن مصطکی یا روغن ناردین بگدازند و در شیشهٔ کوچک سر آن را گره سخت بصوف بند کنند و در یک قدری شراب انداخته شیشه را دران گذارند و زیر او آتش روشن کنند تا آنکه روغن در شیشه بجوش آید آنرا از آب برآرند و بگذارند تا سرد شود بعده بمقدار واجب ازان دو سه دفعه سعوط کنند و در هر دفعه فاصله یکشبانه روز نمایند پس اگر مرض زائل نشود بر سر و کله و نقره قفای او با دهان مجموعه که در تشنج وغیره مذکور شد خوب مالش نمایند و امر بخائیدن مصطکی و علک و قسط قبل کنند و عطسه بمعتدل بکنند مثل شونیز و صبر و زعفران آرند و اندکی ازان در منخرین بدمند و چون عطسه بسیار آید در حمام داخل نمایند و بر سر او آب بسیار گرم ریزند و نقل تدبیر او در ماکول ملجم بچه ماکیان تربیت بریان نمایند و شراب کهنه اندک بنوشانند و صاحب این مرض را از شرب آب سرد و از تعرض هوای بارد منع کنند و بدل آب شربت عسل ساده دهند و اگر مزاج احتمال نماید یا سن او بارد یا فصل سرما یا بلد بارد باشد شربت عسل با فاویه بسازند و بدل ثلید خند لقیون کنند و از اسعاط و استعمال مزاج ادخی المقدور باز نمانند و ازین مرض نوعی ست که لعاب مریض بعد تبرق در وقت علت و بعد زوال آن سیلان کند پس باید که بر دو رگ پس گوش را داغ نهند و گاهی درین مرض بر وسط سر داغ میدهند چون متعسر گردد و یاس شود و اراده بدین می نمایند که جلد منقبض گردد و پس عضل مسترخی نشود و قصد بداغ مواضعی نمایند که دران جلد مسترخی گردد و لحم نرم شود و داغ و معالجه بنا بر طریق ارتضای جالینوس نیست بلکه بدست اسقلبیوس (?) طریق او آنست که بیان کردیم و ابن سیار تجنک (?) صاحب لقوه با ایارج در ابتدای مرض میکرد و ابن الکره (?) نمیداشت و بعض صاحب این علت را اکثر صلب مختلف بود و قاروره او اگر از حس متغیر گردد مائل گردد منقطع می باشد اما چون مزاج او متغیر شود بحسب تغیر آن قاروره بود و حقنه او در ابتدای علت خفیف تر از حقنه مذکور کنند و آن بابونه و اکلیل الملک و چقندر و حسک و عناب و سپستان باراده لطیفه در ابتدای علت و سبوس و خطمی و قرطم و بزرکتان و برگ شبت و شکر و روغن کنجد و بورق بمقدار واجب باشند و طبخ نمایند بحسب آنکه لازم بود و در ادویه مضوغه که بدان تبرق نمایند عاقرقرحا و سماق و سعد باید نمایند و بسیار اسوده زبان را از اسفل او از فوق بدان بمالند و اندکی ازان بر وسط زبان بگذارند و امر کنند که زبان بیرون آرد و دهن بکشاید تا ممکن بود صبر نماید تا از دهن لعاب بسیار سائل شود بعده بآب گرم مضمضه کنند و عطسه آورند و وقت استعمال حب گویند این حب مختصر ازان تعمل آرند نسخه آن ایارج فیقرا حب الغار افسنتین افتیمون تخم کرفس بسفایج هر واحد یکدرم مقل اصل السوس هر واحد دو ثلث درم جند بیدستر عاقرقرحا اسقمونیا هر واحد نیم درم مقل و سکبینج را در آب گندنا و شراب ترکنند تا بگدازد و دواها سحق منخول مانده بدان سرشته کوچک تر از فلفل و بزرگتر از عدس حبها سازند شربتی ازان که رطب یابس باشد سه درم و نیم ست و بهتر آنست که نصف او بخایند و نیمه آن بلع نمایند اگر ممکن بود سعید گوید که علاج لقوه قریب است علاج فالج است بسبب مشارکت در سبب و درین علت واجب نیست که بر استعمال ادویه مفرغه قبل از روز هفتم اقدام نمایند بلکه واجب است که بمعاودت طبیعت در انضاج فضول نمایند بنوعی که مریض را در ایام چهل تحنین (?) بخورانند و آب نخود گرم بنوشانند یا ماء العسل بدهند و مصطکی بخایند و آب دهن بریزند و جانب مسترخی و جبه را بغالیه مالش نمایند و غذا نخود آب سازند و بعد روز هفتم تنقیه با حب صبر کنند و بعد تنقیه غرغره بعاقرقرحا و زنجبیل و عسل نمایند و تکمید روی و بآب مطبوخ صعتر و سداب برگ غار و بابونه و مرزنجوش و اکلیل الملک تشبیح کنند و انکباب بر بخار مرتفع ازین میاه یا بر بخار شراب که دران سنگ گرم انداخته باشند باید کرد و بکند مثل عطسه آورند و مسکن در خانه تاریک نمایند و از ملاقات هوای سرد حذر کنند و به شمیدن مرزنجوش مداومت نمایند و چون صلاح یابد غذا احصا فرنی (?) و نشا سازند و از اطعمه بارده منع کنند که باین تدبیر از علت خلاص یابند و اگر لقوه حادث از تشنج باشد باید که بالش سر بروغن بنفشه کنند و شیر بران دوشند و مسکه و روغن بنفشه سعوط نمایند و غذا اسفیدباج سازند و در حمام داخل کنند و شراب ممزوج بنوشانند و از اغذیه حار یابس و از حرکت سخت منع کنند و بالجمله احتراز واجب است که از جمیع اشیای مجففه حذر نمایند و معالجه بادویه مرطبه کنند جرجانی و ایلاقی مینویسند که اگر با لقوه علامت مقدمهٔ فالج یا مقدمهٔ سکته باشد مبادرت باستفراغ قوی بحقنه حاره یا مسهل قوی کنند و در هفتهٔ اول غذا ملطف معتدل در خشکی و تری باید داد چون نخود آب و روغن بیست (?) و چیزی که رطوبت را کم کند و تحلیل نماید چون عسل و تا مدت یک هفته و کم از چهار روز نگذرد استفراغ قوی نشاید کرد و تا استفراغ قوی کرده نشود علاجهای معروف لقوه مثل غراغر و مخلصات بهیچ نشاید کرد و همه ادویه نیز

اندر ابتدای علت سخت زیان وارد از بهر آنکه هرچه از ماده لطیف تر باشد تحلیل کند و باقی غلیظ تر و عسر تر شود علاج دوا و دران بد نشود ای اثر کند و بدین سبب اولی آن است
که تا ماده مائل بموضع علت قرار نگیرد صبر کنند و جز بمنع مدد ماده و ابقای قوت مشغول نباید بود و تا چهل روز نگذرد سعوط بکار نبرند و ایضاً تا تب هم نشاند تدبیر صواب
آنست که چون چهار روز بگذرد یک مثقال ایارج فیقرا بسبیل شبیاف بخورند و بعد یک هفته بحقنه حاد استفراغ کنند صفت آن بابونه شبت مرزنجوش حرمل قرطم حلبه
تخم کتان اکلیل الملک برگ چقندر سبوس گندم انجیر خشک مغز تخم بید انجیر قنطوریون باریک هریک کف عسل و روغن زیت کهنه و قرطم هریک یک اوقیه همه را بدستور
مقرر بپزند و صاف کرده بکار برند ایضاً تخم کتان نیم درم سداب شبت هریک سه درم اجلی الرسم بپزند و بمقدار هفتاد درم ازین با یک اوقیه روغن سداب حقنه کنند
و از علاجهای مجرب اطبای هندوستان آنست که گوشت حیوان دشتی که در قول ابوعلی سینا گذشت بپزند و استخوانها جدا کرده بکوبند و با روغن بیضه بر سر نهند و سرکه
اندر احمق عتر و غیره ملطفات که در قول مسیحی گذشت پخته باشند پیوسته روی اقسوبند و بر ابرو و پیشانی بمالند و از آن سرکه در بینی چکانند تا رطوبات از راه بینی فرود آید
و اگر خردل بسرکه سوده طلا کنند سود دارد و مرزنجوش و هزار اسفند و قیصوم و سداب در آب بپزند با آتش چوب گز و سر بخار آن دارند و در لقوه تشنجی نخست عضلها
نرم کنند پس بتحلیل ماده مشغول شوند و روغن بیضه بط و مرغ بر جبلع و مهرهای گردن بمالند و گوشتهای جانوران مذکور اعصاب را نرم کند و پس گردن بر سر بنهند
و از بهر عضلهای چشم و دماغ ایارج فیقرا و شحم حنظل و حب قوقایا پاک کنند و ادویه و ضمادهای مذکوره بر مقدم سر بکار برند و محمد بن زکریا از قرابادین قدیم
نقل کرده که صاحب لقوه در خانه تاریک بنشیند و بشب و روز از آن بیرون نشود تا باد او را نرسد و هیچ حیوان را نبیند و تر نخورد و هر صبح ناشتا غرغره کند و تا وقت
نیم روز هر ساعت غرغره نماید پس طعام خورد و در هر هفته یک روز صبح ناشتا در بینی از آن طرف که چشم منطبق نشود و لب ... و یک قطره روغن عنبر یا روغن حب الخضر اگرم
بتفاریق بچکانند و اندر جانب دیگر شش قطره بچکانند پس بابونه صعتر پودینه دشتی اندر ظرف بسته بپزند و آن ادویه دشتی ریخته چادر پیچیده سر بخار آن دارد تا عرق
بسیار آید پس عرق پاک کرده روی و سر بپارچه درشت بمالند تا سرخ شود پس روغن جوز یا روغن حب الخضر گرم کرده بر سر و روی و بناگوش و پس گردن بمالند
و یک ساعت آسایش دهند و از باد محفوظ دارند و باز آن آب را گرم کرده بدستور بخار دهند و عرق صاف کنند و روغن بمالند و باز بعد یکساعت همین عمل نمایند
تا آنکه در یک روز و شب سه بار این عمل کنند و در هر هفته یک روز همچنین بعمل آرند و هر که بعد یکماه بدین علاج به نشود بداند که علاج پذیر نیست و بالجمله بدین مرض
انکباب بخار طبیخ بابونه و مانند آن و تقطیر روغنهای مذکوره و خاصه روغنی که در آن قوت جند بیدستر و فرفیون و عاقرقرحا باشد نافع است و روغن ناردین در این علت
سود مند نیست از بهر آنکه او قابض است و ایضاً ابن زکریا گوید که طعام از لقوه باز گیرند تا بدن او گرم شود و رگها خالی گردد پس بخار بدوائی کور دهند و روغن قسط
یا روغن سداب یا روغن حب الخضر بر سر و گردن نیمگرم بمالند و اگر تب آید باک ندارد و جالینوس میگوید که برای این علتهای عصبی جند بیدستر نافع تر است از بهر آنکه
بخوردن و مالیدن هیچ دوا برابر او بموضع آفت نتواند رسید و هم او گوید که فلفل اعصاب را گرم کند او را مثل غبار سائیده بر صفحه طلا کنند که هیچ دوا برابر او نیست
و اعتماد در علاج این علت بیشتر بر غرغره و سعوط است و ادویه که ترکیب سعوط از آن سازند اینست جند فرفیون شحم حنظل عصاره قثاء الحمار فلفل تخم سیل کندش
عرطنیثا خربق سفید جلهنگ تربد مرزنجوش تافسیا نوشادر بوره ارمنی خردل زهره عاقرقرحا مویزج سکبینج جاوشیر مرج و نسخه سعوط دیگر در قول مسیحی گذشت
و بکاره از سعوطات الیهی دماغ رسد و روغن بنفشه و شیر زنان اندکی شکر در بینی چکانند و بر مقدم دماغ نهند خطمی سرکه و سفیده بیضه مرغ مخلوط کرده بر سر نهند و حجامه بر
پس گردن نهادن ماده را از دماغ بیرون آرد تا چون ادویه دیگر گرم کنند تحلیل پذیرد و گرم کردن مهرهای گردن و عضله نفاع سود دارد و غسل کردن بآب شور در حمام
نیک باشد و آب نمک عوض آب دریا شور باشد و باقی علاج از علاج تشنج امتلائی طلب باید کرد ابن الیاس گوید که تحریک ملتقا تا روز هفتم نکنند بجاز ان قی و مرگ
مفاجات و سکته است و علاج بعض علاج فالج است استعمال غرغره با ایارج فیقرا و ماء العسل او سکنجبین کبر و اندکی از بوره و سعوط مرزنجوش مع زهره کلنگ نمایند
و حقنه حاده مذکور در باب فالج بعمل آرند و بعد تنقیه تام بر بخار آب ... که در آن تمام مرزنجوش و صعتر و نسرین و شیح و مرباحوز و جند بیدستر و مانند آن پخته باشند انکباب
نمایند و کندر و بند و مصطکی و حلتیت بخایند و در دهن عوض زلوا و فلفل و دار فلفل و قرنفل و زنجبیل و ارند و مضوغات را تاثیر عظیم است در معالجه لقوه دیگر در جلاب بادیان و نگا و زبان ... و در نخود به
هر یک دو درم با گلقند عسلی ده درم بنوشانند و غذا مزوره نخود و مغز قرطم و دار چینی و فلفل و ماء نخود و اگر با این و انجبات حاصل نشود حقنه غیر حاده بکار برند و بعد ... حار محقنب ...

ومغلظات استعمال نمایند تجندی گوید که بیشتر در خناق ورم در عضل گردن عارض شود و بسبب ورم لقوه عارض میگردد و مرض خناق باشد نه لقوه و این را دو مرتبه
مشاهده کرده ام و در لقوه تا سه چهار روز ترک علاج کنند چنانچه در فالج ترک میکنند بلکه آب مطبوخ انیسون با سکنجبین بدهند و گویند که حق آنست که استعمال
بدوای حار نکنند حتی که ماء العسل که آن تخفیف ماده کند لیکن تا تیز دوا دران متعسر گردد و بعد هفتم روز ماء الاصول بنوشند و حقنه کنند لین مع ادنی حدت بعمل آرند
و علاج لقوه قریب است بعلاج فالج است الا آنکه غرغره و تعطیس و استعمال نفوخات عاطسه در لقوه اولی است و اخص و بیاروی نفع درین مرض حب قوقایا بود که آن حب
جالینوس است صفت آن صبر عصاره افسنتین مصطکی هر یک یک جزو سقمونیا شحم حنظل هر یک نیم جزو کوفته بیخته با آب خالص یا باب کرفس مطبوخ سرشته حبها
سازند شربتی یک مثقال حضر بن علی گوید که آنچه برای انضاج ماده در لقوه تجربه کرده ام آنست که مخلی حلو را با بندق هندی بجوشانند و آنچه دران بجای
بخشند حب قوقایاست که مغز بندق هندی ربع درم دران اضافه کرده باشند و خوردن یک مثقال ایارج لوغاذیا بشربت وقت خواب و مبادی عدم
نکنند از شربت اسطوخودوس بمخلی حلو مذکور تنها یا بشربت بنفشه یا شربت لیمون اندک ترش هنگام کثرت حرارت و در اخر آن تریاق و خوردن این مرکب
در اخر آن عجیب است صفت آن اوخریلیخه اسارون عود بلسان دارچینی اسطوخودوس سنبل الطیب زرورد قرنفل مساوی کوفته بیخته یک مثقال از ان
بگلقند هنگام خواب بخورند و خوردن بندق هندی تنها وقت خواب مفید است و استاد من باستعمال این مطبوخ هر روز عند سخونة مزاج امر میکرد اصل السوس
مقشر یکدرم گل بنفشه ازرق سه درم عناب سپستان هر احد او تخم خطمی مقشر سه درم جوشانیده صاف نموده نیمه آن صبح با یک اوقیه شکر بنوشند و قبل از تخم
بادرنجبویه یک نیم درم بخورند و نصف باقی بشب همچنین استعمال نمایند و در هفته اول غذا معتدل در رطوبت و یبس مثل نخود آب
زیرباج سازند و اشیای محلل رطوبت مثل عسل تناول نمایند و چون صلاح یابد عصافیر دقناب و کبوتر بچه پروانیده و دراج بخورند
و از اطعمه بارده منع کنند انطاکی گوید که علاجش بعد یک هفته آنچه در سکته گذشت باید کرد و آنچه مختص بلقوه است اینست
که سداب و خبازی و سبوس گندم و خطمی و بابونه در ظرف سربسته بخمیر خوب بجوشانند و بخار آن در موضع محفوظ از هوا بگیرند
و بعد خشک شدن عرق بروغن مبارک سعوط کنند که این عمل لقوه مزمن را بعد سه روز زائل کند و بخور چوب طرفا و اکل
و شرب در ظرف آن بالخاصیت نافع لقوه و فالج است و از مجربات خواص اینست که حروف ناری را بسوط در ظرف چوب گز وقتی که قمر در یکی از بروج حاره
باشد نوشته روبروی بیمار بدارند تا مگر روز دران نگاه کند صحت یابد و حروف آتشی اینست ا ه ط م ف ش ذ مؤلف جامع الصناعة گوید که
چون مریض را در خانه تاریک بنشانند و تا سه روز چیزی از ادویه و اشربه و اغذیه ندهند و در روز چهارم ماء العسل اندک اندک بدهند و بعد هفت روز ایارج فیقرا
تا یکدرم با مصطکی جوشانیده باشند بخورانند و سه شربت آن در سه روز متوالی بدهند و غذا نخود آب که با کبوتر بچه در پرواز آمده پخته باشند بسازند این مرض
زائل شود و اگر قدری از علت باقی ماند جندبیدستر بجوایانند و آنان بوزن دو حبه هر روز بخورانند پس حال صلاح یابد و من بسیاری از صاحبان لقوه باین تدبیر
علاج کردم و صحت یافتند گیلانی مینویسد که آنچه معالجه بدان نوع لقوه استرخائی میکنند اینست که اولا تلطیف تدبیر و انضاج فضول نمایند باین نحو که تخم کرفس
نیم درم گلقند یکدرم انیسون نیم درم مصطکی و یک نیم دانگ عود بخورانند و آب نیم گرم یا ماء العسل بنوشانند و امر بخائیدن مصطکی و ریختن آب دهن کنند
و غذا نخود آب یا روغن جوز یا شوربای گنجشک سازند و بعد روز چهارم ایارج فیقرا و حب صبر و حب سکبینج شب بخورانند و بعد روز هفتم حقنه حاده بعمل آرند و بعد
چند روز حب قوقایا بدهند و بعد تنقیه امر بغرغره از عاقرقرحا و زنجبیل با ماء العسل کنند و روا و آب مطبوخ ریاحین حاره مثل صعتر و مانند آن بنوشند و بران انکباب
نمایند و یا بر بخار شراب که دران سنگ گرم اندازند و تبخیر کنند و روغن بابونه سازند و جانب مسترخی را به الغالیه بروغن سداب که دران فلفل و جندبیدستر حل کرده باشند مالش
نمایند و امر کنند بخائیدن وج و سعوط بدان مانع است لیکن تا حیله و زنگله و سعوط بجزر حاجت نبود و آن علانا نافع است صبر مر و حضض هر واحد یکدرم زعفران و فربیون یک دانگ
حل نمایند و مضغ کنند و فلفل نافع است بلیله کابلی زرد بهی دارند و کابلی زین علت صحت می یابند بحسن تدبیر در غذا و امتناع از شرب آب نجات یابند ضعیف باشد یا شتا و با
تدبیر از غرغره و غیره همانست که در قول انطاکی گذشت شریف خان مینویسد که غذای مبتلای لقوه در ابتدا ماء العسل باشد بعده نخود آب معمول از لحوم کبوتر بچه پروازی

و بعد روغن منلیب زیره و نمک و شبت و اجرام آن بخورند لیکن العلت تنقیه پاک نمی‌گردد و لحوم صید مثل زرباخ و فاویه اولی از اہلی است و اسپاناخ و اکمل المحققین عند اگاه باشد که روز گاه تا پنج روز یا هفت روز
حسب قوت مزاج مریض و ضعف آن نمیدادند و عوض آب و طعام ماء الاصول و زیرباج العسل اقتصار میگردند بعد از ان مریض خوراک تب گوشت کبوتر و غیره میفرمودند و باید که
در غذا احتیاط باشد زیراکه اعضاء عصبانی را موافق است و تنقیه دماغ با یارجات لیس مجرب کنند و معمول زمانه این است که اول تنقیه عام بمطبوخ سنا و خیارشنبر کنند
بعده بحبوب این حب اگر متصل یکی بعد دیگری در دهن ارند و آب و فرو برند در یک هفته صحت یابند بگیرند الفیه فصیل اندکی عنبر در شراب حل کرده تا باریک سایند
و بقدر کنار صحرائی حب بندند و از حکیم علوی خان نقل کرده اند که جوز ماثل ده درم کرفس مخلوط بگلقند عسلی ده درم بخورند تا سی دو روز لقوه را زائل کند و چون زیره کلنگ
مخلوط با آب چقندر رسته در سعوط نمایند لقوه را نیز و درین باب نکتاب کلمات مسیحی که در قول آن گذشت بعد تنقیه تجربه کرده شده و این بخور تالیف علوی خان لقوه
امتلائی را بعد تنقیه نفع سکند برگ ... فاوچوب شمران تازه قاذ نیز سرتکه یک جزو عنبر عود سند سریک جزو مشک نیم جزو گل یاسمین خشک اسطوخودوس سر یکی دو جزو سند و
مقل کندر حصی لبان فاوانیا سر واحد یکنیم جزو کوفته با آب مرزنجوش حبها سازند خشک کرده وقت حاجت بر آتش اندازند و دخان آن در بینی بگیرند و گویند که چون لقوه
مزمن گردد و از چهل در تجاوز کند و چیزی از ادویه فائده نکند بگیرند بابونه و خردل و مرزنجوش و در آب بپزند تا مهرا شود و صاف کرده بدان غرغره نمایند و بعد آن نکبات آب
مطبوخ صعتر و عاقرقرحا و شیح و سداب و ترمس و بابونه و اکلیل برگ غار سازند و چون عرق پدید آید و عصاب گرم گردد سعوط بحبل هنگ بقدر دو حبه نمایند و از ابن
طریق روایت کرده اند که پوست بالای بندق هندی را اگر باریک سوده بلقوه بدان سعوط کنند بهتر و بقدر فلفل فرسته و از صحبت محمد زکریا گفته کسی که مستعد لقوه
باشد حجامت در آن فی الحال انداز و گفته که دو کس را دیدم که در یکی و در حجامت کرده قبل از حجامت بعفیه ماکیان خورده بودند هر دو مهمان و در لقوه افتادند یکی از ان نهایتر
و دیگر جوان بود لیکن مزاج او بارد بود و ایضاً گفته که مردی حجامت استعمال کرد بعد از آن تندگرسنه ماند ایس مر القوه عارض شد بعضی گویند که این غرغره بجهت فالج و لقوه و
استرخاء زبان تنقیه سر مجرب است نوشادر شونیز سر کدام پنج درم فلفل سفید فلفل سیاه نمک سیاه سر کدام شش درم زنجبیل خردل عاقرقرحا مویزج بوره ارمنی سر کدام چهار درم دارچینی
خشک بشت درم صعتر مرزنجوش سر کدام ده درم دارفلفل بیخ سوسن سر کدام هفت درم همه را کوفته بیخته دو درم از آن بکدرم ایارج فیقرا و سکنجبین عسلی و آب گرم آمیخته غرغره
نمایند که عجیب الاثر است و این عطوس دماغ را پاک سازد و لقوه و فالج و صرع را سود مند است کندش هفت درم فلفل سفید و سیاه جند بید ستر سر کدام یکدرم سداب خشک خردل
شونیز سر کدام نه درم صبر سقوطرا یک نیم درم کوفته بیخته اندکی از آن در بینی دمند و این سعوط بلیغ النفع است برای کسیکه چشم او مائل گردد و مشرف لقوه باشد سکبینج و بورق
سر دو در بول ستر کشته اند در طشت طلا نمایند و در آفتاب نهند تا خشک گردد و بعد از ان علاج اکرده ربع آن کندش سه ده مرنزند و در بینی دمند بعد اندک روغن بنفشه سعوط کنند
و غرغره از مرزنجوش صعتر عاقرقرحا خردل پوست بیخ کبر انار و دانه ترش زنجبیل هم کوفته جوشانیده صاف نموده سکنجبین عنصلی داخل کرده تحمل آن زند و از مویزج با عاقرقرحا و فلفل
دار فلفل عود خام عود صلیب زرنباد و ساذج هندی زنجبیل بگلاب جوشانیده باضافه انگبین سرکه عنصلی غرغره کردن در لقوه معمول حکیم شریف خان است و اگر روغن بلسان با مشک سعوط
کنند از مجربات است و اگر غار لقوه ان مغز بادام سر یک نیم درم شیر خشت با نخر سر یک دو درم اسارون نیم درم از جمله حبوب ساخته پنج روز بخورند و از ترشی پرهیز کنند و لقوه از
مجربات حکیم عماد الدین محمود است و اگر مرزنجوش سپند اسپند قیصوم سداب سر کدام ... جوش کرده بخار گیرند و بعد پاک کردن عرق بجز قه ... در روغن ... بید ستر
حل نموده بمالند یا جند بید ستر در مطبوخ مذکور افزایند و سر ساعت این عمل نمایند در چند هفته لقوه را زائل کند و هرگاه خداوند لقوه و فالج و رعشه را بدن سرد شود و
نبض ضعیف و بطی گردد و از حس حرکت باز ماند روغن لیبان ... دانگ تا سه دانگ در یک اوقیه روغن بادام حل کرده با شربت موسیقی جنل هندی فی الفور بحال آرد انشاء الله تعالی

رعشه

یعنی لرزیدن عضو و این آفت در قوت محرکه است چنانکه خدر آفت در قوت حساسه بود و سبب کلی این مرض سه گونه است یکی ضعف قوت محرکه و آن یا از عروض خوف و
وصول شیئی مفزع یا مثل نظر از جای بلند و رفتار بر دیوار و ملاقات درنده یا مثل موذی یا مخاطبت محتشم مهیب و غیر آن که قوت نفسانی را منقبض سازد و از غم و حزن و خجالت و
فرح شدید مشوش نظام حرکات قوت و عضت محل شد اختلاف در حرکت روح بود و یا از کثرت جماع سیما بر امتلاء معده و مہین قوت در نقاهت بعد از مقاسات امراض و
افراط استفراغات و یا از کبر سن و پیری واقع شود دوم ضعف آلة حرکت و این از اسباب استرخائی غیر تام بود که بحد فالج نرسد چنانچه از سوء مزاج بارد بعضب و یا شرب آب کثیر

و سکر متواتر و کثرت شرب آب سرد و ادویهٔ سرد و شرب آب در غیر وقتش یعنی ناشتا و بعد ریاضت و جماع و حمام عارض شود و رعشه که پیران را افتد از همین قبیل است و همچنین کثرت جماع
خواه حار خواه بارد باعث تبرید مزاج است بسبب اطفای حرارت غریزی و انغمار آن دوم ضعف عصب و روح و قوت محرکه از تحریک اعضا بمجرای طبیعی یا از وقوع سده
در اعصاب باشد بسبب خلط غلیظ لزج حادث از تخمه و ترک ریاضت و یا از غلبهٔ یبوست بر عصب باشد سوم ضعف قوت و آله هر دو و این یا از اسباب خارجی بود
چنانچه از رسیدن سردی شدید و افتادن زخم و گزیدن حیوان زهردار و سوختن عضو و یا از اسباب داخلی باشد چنانچه از اجتماع خلط بغایت سرد و بغایت گرم در موضعی
بالجمله رعشه گاهی در جمیع اعضا حادث شود و اکثر در سر و دست سوای پا یا در پا یا در سر فقط افتد بحسب وصول آفت بعضله سوای عضلهٔ دیگر و رعشه که در سر و دست سوای
پایها افتد یا بهر آن باشد که سبب در اصل نخاع نبود بلکه در شعبهٔ نافذ بسوی دست یا از عصب بود و یا بنا بر آنکه سبب در اصل نخاع و منبت او باشد لیکن نفوذ بسوی قرب
مواضع و اقرب جوانب کند و طبیعت حفظ نفوذ آن سبب در انتهای رسیدنش با قصای او کند و یا بهر آنکه روح محرک در اسافل بدن قوی تر و شدید تر است بنا بر حاجت
آن اعضا بسوی مثل روح مذکور پس اعضای اسفل بدن از اسباب غیر قوی انفعال شدید نیابند پس اگر آله منفعل شود بر قهر او قوی گردد و دست بمثل چنین روح
قوی چنان محتاج نیست کذا قال الشیخ فی القانون و گاهی لازم و ثابت باشد و گاهی در وقتی باشد و در وقت دیگر نه و سبب غالب در احداث رعشهٔ ثابت برودت
مضعف عصب و روح است یا رطوبت با آنکه مرخی کمتر از ارخای رطوبت فاعل فالج و لهذا رعشه بمشایخ و کسانی را که ادمان شرب شراب کنند و یا آب سرد
بسیار خورند اکثر حادث شود و رعشه جوانان را کمتر افتد مگر کسی را که شراب صرف قوی بسیار خورد و یا امتلای طعام بافراط بود و ریاضت نکند و صعب تر این رعشه
که ابتدا از جانب چپ کند تشخیص اسباب رعشه چنان کنند که ببینند اگر مریض پیر باشد سببش پیری باشد و این علاج نپذیرد و الا ببینند که رعشه گاه گاهی عارض
میشود یا ثابت و دائم میماند اگر احیانا بظاهر گردد از عوارض نفسانی مثل خوف و غم و غضب و فرح وغیره باشد و اگر ثابت بود از تقدم عروض امراض یا کثرت جماع یا شرب
شراب کثیر یا آب سرد بسیار یا در غیر وقت او یا فرط استعمال ادویهٔ بارد یا رسیدن سردی شدید یا زخم یا گزیدن جانور زهردار یا سوختن از آتش سوال کنند پس از تقدم
امراض بیان کند و یا آن ضعف موجود باشد سببش نقاهت بود و اگر مریض یکی سببی از این اسباب اقرار کند سبب رعشه همان باشد و اگر کدامی سبب از اسباب مذکوره
نباشد حال تقدم عروض تخمه یا ترک ریاضت بپرسند اگر باشد سبب رعشه سدهٔ خلط غلیظ بود و الا بسوی عضو مرتعش نگاه کنند اگر لاغر باشد و روغن که بر آن بمالند زود
جذب کند سببش یبوست باشد و اگر سبب رعشه اجتماع خلطی بارد یا حار باشد پس فرق در خلط بارد و حار از علامات مخصوصهٔ هر یک نمایند علاج ایلاقی و جرجانی گویند
که در جمله انواع رعشه سوای یبسی ضعفی گرسنگی و تشنگی و ریاضت و استفراغ رطوبت و نشستن در آب گرم با شرب معاون نافع بود و هرگاه در رعشه احتیاج تنقیه افتد جلدی در
استعمال ادویهٔ قویه نکنند که باعث ایمان [illegible] گردد بلکه برفق و تدریج از ضعیف بقوی گرایند و بهمه وجوه حفظ قوت مریض مرعی دارند و بهمه اقسام تشنیج عنایت بطرف
مؤخر سر مصروف دارند و کثرت فصد و جماع ضرر دارد و غذا سریع الهضم دهند و شراب کهنه مفرح است و بهترین بهاست و قلیل الضرر در این مرض آب انیسون است و اگر در آن گاوزبان و گل [illegible] ترکرده
عرق کشیده بنوشند بهتر باشد

علاج رعشهٔ بارد

اگر بسبب سوء مزاج بارد ساذج عصب باشد تسخین مزاج آنچه در علاج امراض عصبی بارد گذشت بعمل آرند و استعمال معاجین حاره و اغذیه و ادویهٔ گرم مثل [illegible] ماء الاصول با دهان حاره و مالش
بروغنهای گرم قوی خصوصا روغن قسط و روغن ناردین و روغن کلکلانج نافع و غسل با آب بحر و آب چشمهای گرم مثل کبریتی و نطرونی و زرنیخی و قفری و نخس و مالش شدید عضو بخرقه و تعریق بجلوس
کثیر در خانهٔ گرم و حمام در آفتاب گرم و تغذیه بنخواب مرغ و شبت و زیره و فلفل و خوردن عسل مصفی و مغز حب البطم و مغز حبة الخضراء و مغز چلغوزه نافع بود و تدبیر ماء العسل سودمند است
و خوردن بیخ سوسن [illegible] ده باشه با عسل یک لوق و مالش روغن [illegible] اجنبی انفع است و شربت اسطوخودوس [illegible] جماع عصب رعشهٔ بارد را نافع است و رعشه که از آب سرد افتد بکمند نطرون
خردل و مالش بروغن قسط نیز از آن مفید بود و آنچه از رسیدن سردی و تشنج شدید بود روغنهای گرم چون [illegible] که در آن جندبیدستر و عاقرقرحا و حلتیت حل کرده باشند بر عضو مالیدن سود
دارد و اگر سبب رعشهٔ بارد رطوبت مرخی باشد خلط غلیظ بلغمی باشد که مجاری قوت محرکه را مسدود سازد هر چه از تنقیه و تعدیل در علاج امراض عصبیه بلغمی مذکور شد استعمال نمایند
و استفراغ ماده بتدریج کنند مثلا بعد نضج ماده بماء الاصول و ماء الاصول بروغن بیدانجیر و دیگر ادویهٔ مسهله [illegible] ساخته بدهند بعده حب شبطرج و حب منتن و بعد از آن اگر احتیاج

باشند یا ایارجات کبار گاه گاهی مسهل دهند و گاهی در رعشه و استرخا مسهل از بنفشه اصل السوس تخم خطمی بیخ بادیان بیخ کاسنی عنب الثعلب قنطوریون دقیق غاریقون سفید هر یک
شش ماشه گاوزبان اسطوخودوس بسفایج فستقی هر یک هفت ماشه مویز منقی دو توله انجیر زرد پنج دانه سنای مکی یک نیم توله گل سرخ یک توله مغز تخم قرطم یک نیم توله شب در عرق
شاهتره و عرق گاوزبان و عرق عنب الثعلب یک پاؤ آثار گرم نموده تر کرده صبح جوشانیده صاف نموده مغز خیارشنبر شش توله شکر سرخ چهار توله گلقند چهار توله روغن گاؤ شش ماشه
افزوده میدهند غذا دو پهر نخوداب بشلی بجای آب عرق عنب الثعلب و گاوزبان بعد تنقیه اصلاح مزاج بمعاجین مسخن مقوی اعصاب نمایند و اگر صبر جند بیدستر حب ساخته
یک درم بالقدر قوت مریض هنگام صبح دهند نافع آید و یا جاوشیر و فلفل هر یک بقدر نیم حبه یا یک نیم اوقیه شربت عسل دهند و لیسیدن جند بیدستر سه ماشه در عسل یک توله تا چهل روز متواتر بعد تنقیه
بدن هر انواع ماده را بسی مفید است حتی که استیصال ماده میکند و همچنین حلوای بلادری حب افراراقی و معجون آن مستعمل جوگراج و شربت عسل نیز مفید است و روغن قسط
و مارد و مین نبق که در آن جند بیدستر و فرفیون آمیخته باشد بالیدن و طبیخ گفتار و خرگوش و روباه یا آبزن علوی خان نشانیدن نافع و اگر قسط تلخ جند بیدستر و فرفیون با عسل ماء سیاه
کوفته بیخته بروغن مناسب آمیخته بر عضو مرتعش و مخرج عصب او در شب وقت خواب طلا نمایند و صبح بشویند برای رعشه بلغمی مفید و از روفس منقول است بعض سلاطین مجربات
خود از بعضی اطبا نقل کرده که خوردن بیخ زنجبیل تازه در ازاله رعشه مجربست و کذلک شرب روغن بید انجیر پنج درم در حمام **اقوال حذاق** سوید میگوید که اکل القلیه بطه بسلوق
و ضماد آن و شرب آب آن و تخم آن بر غم و بلغم لحامی آن و کذا الجیه کبوتر که آنرا آبکامه داده گرسنه خورانیده باشند و سر گردن آن نیز و کذا اگر آنرا احتجامت یابند که و بخورانند و سر
گردن آن بعد ذبح دور کنند و همراه او نیز نمد و آن بچه را بخورند و کذا اکل مغز حب الصنوبر کبار بالشکر و کذا حلتیت جند بیدستر شحم حنظل قنطوریون دقیق هر واحد نیم درم هر روز خوردن در رعشه
مجربست و از اطبای دیگر نقل کرده که شرب بیخ خطمی با شراب یا عسل و یا جند بیدستر تنها و مخلوطا بروغن گل تا سی پنج روز هر روز یک درم یا بالادویه کوهی آمیخته و یا شرب
حجر المهاة یک مثقال و یا قسط هندی تنها یا با عسل و یا تخم سداب هر روز یک درم تا سی پنج روز و یا شراب که در آن سداب جوشانیده باشند تا نصف بماند و یا طبیخ اسطوخودوس تنها و مخلوط
بعسل و شراب یا مسحوق بماء العسل بست درم و یا غافث و یا اکل کرنب بستانی بدوام و یا دارچینی که نفع بلیغ دارد و یا دارچینی مخلوط القردمانا و یا شوربای خروس پیر بقرطم و بسفایج و
نمک و یا لحم ماکیان که یک ماه در اصبع گرسنه خورانیده باشند و یا روغن حرمل و یا فلفل و یا مغز حب الصنوبر کبار بعسل آمیخته و یا روغن شبت نیز و یا روغن بلسان نیم مثقال مخلوط بروغن
تا ده روز متصل و یا فرفیون و یا اکل القلیه و نخشک و شرب عرق آن و یا حب صبر بعد تنقیه ماده و یا قنطوریون دقیق هر روز سه درم بآب گرم تا هفت روز متصل و یا یک مثقال
از آن یا نیم درم جند بیدستر و یا حرف سیاه بهرقی و یا حب النار و یا لحم افعی مصلح بدستور که در ترکیب تریاق است و یا حلتیت بقدر باقلا صبح و هنگام خواب و یا روغن بلسان هر روز نیم مثقال با شراب
طلا یا بیده مویز با عسل تا ده روز متصل و یا غاریقون یا فلنجه و یا درونج و یا روغن نارجیل و یا کرات و یا مداومت اکل فندق و یا ایرسا و یا گلنار یک درم ده روز متواتر بجلاب و یا سورنجان
و یا سداب البستانی سه قدر ده دقیقه آب جوشانیده تا نصف بماند صاف نموده و بوزن او زیت طیب داخل کرده بجوشانند تا آب فانی گردد و زیت بماند و این روغن تا پنج درم در حمام بنوشند و طلا
روغن جند بیدستر و یا قسط هندی مخلوط بروغن غار و زیت و فلفل و یا بیخ قثاء الحمار چهار درم حلتیت یک درم غبار آسیا پانزده درم باهم سرشته گرم کرده یا کرنب یا وضع صوف مغموس در زیت کهنه
گرم کرده بر فقره اولی از فقرات پشت بسیار که بر سر و یا روغن نارجیل یا ضماد شیطرج و تمریخ بروغن خردل بر فقرات پشت و گردن و یا زیت مخلوط الفلفل و یا روغن غار و کذا شرب و تمریخ روغن
دارچینی و یا روغن یاسمین بری و یا روغن قسط و یا روغن ... دل یا روغن البطم و یا روغن بلسان الجبیر و سعوط بروغن حرمل با زنجبیل یا مغز جلغوزه و یا روغن شونیز و تعلیق حجر المهاة که آن بلورست
و یا بلادر و یا رته و غذا آب طبیخ نخود سیاه مطیب بصعتر و زیت و یا چقندر تنها و بخردل و یا کنجشک مطبوخ بآب لبلاب و قرطم هر واحد نافع الطاکی گوید که امر بترک جماع و شراب
صرف خصوصا بر گرسنگی کنند و عسل و جوز بسیار خورانند و چقندر و خردل و شوربای خروس پیر بقرطم و نمک قلیه اسازند و روغن خردل یا بونه بمالند و بر استفراغ با ایارجات کبار
لزوم نمایند و این معجون مجربست و در سه روز یکبار بقدر دو مثقال با ماء العسل گرم بخورند اسطوخودوس قنطوریون دقیق فلفل هر یک ده درم پوست هلیله کابلی صعتر دارچینی هر واحد هفت درم
تربد غاریقون حلتیت جند بیدستر هر واحد چهار درم زعفران جاوشیر هر واحد سه درم بعسل سرشته بردارند و آنچه در فالج گذشت درینجا بکار برند ابوسهل گوید که بعد تنقیه بحب منتن
و حب شیطرج و روغن بید انجیر و روغن کلکلانج بمالند و قدری جند بیدستر با دکی جاوشیر با ماء العسل بخورند و در حمام خشک و آفتاب عرق آرند عضو مرتعش و مخرج عصب او از فقار بروغن
سداب و روغن فرفیون و روغن قسط و روغن قثاء الحمار بمالند شیخ میفرماید که اگر این مرض را علاج اشتهر به یا غلیظ باشد یا علت راسخ گردد محجمه بر فقره اولی از فقرات پشت بغیر شرط نهند
و در آبزن روغن گرم و شوربای روباه و گفتار و خرگوش نشانند و آخر الامر هر گاه مرض بطول انجامد جند بیدستر در شربت عسل یا با ایارجات کبار دهند و حب نتن از سداب

واسقولوقندریون خمر رانند و از دماغ خرگوش بریان کرده انتفاع بسیار می‌بینند و چیزیکه مرتعش را انفع میکند اینست که شربت عسل آب مطبوخ تخم خطمی و برگ اسونیون نیم اوقیه بنوشند و همچنین عصارهٔ غافث با آب خورند و علاج استرخا بعینه استعمال نمایند و اگر رعشه خاص سر باشد استعمال اسطوخودوس بقدر یک درم یا دو درم تنها یا با ایارج فیقرا هر واحد یک حب بسته با شربت عسل تجربه کرده شده و حب قوقایا از یک درم تا یک نیم درم در هر ده روز یکبار خوردن نیز مجربست طبری گوید علاج نوع رعشه که از فساد مزاج بارد باشد پرهیز مرطب است و اقتصار بر لحم حمل یکساله بریان نیز بیت و منع او از اکثار از نوشیدن شراب باهمه بمقدار معتدل و خوردن حبوب حارّه مثل حب شیطرج و حب سکبینج و حب اصطمخیقون و حب نفط و یا این حب بگیرند سکبینج صاف و حلتیت هر یک دو درم جاوشیر یک نیم درم این همه را در آب کرنب نبطی تر کنند تا بگدازند بعده بگیرند تخم کرفس و انیسون و بادیان و اشنه و عاقرقرحا هر واحد یک درم صمغ سداب و فرفیون و جندبیدستر هر واحد دو ثلث درم سلیخه از قشر و چوب پاک کرده غاریقون و تربد هر واحد دو درم فرج یک نیم درم مشک ساج ربع درم همه را کوفته بیخته با صموغ منقوعه سرشته حبها مثل فلفل سازند و انگشتها را وقت بستن حبوب بروغن بلسان چرب کنند شربتی از آن سه درم با آب نیمگرم سه شربت در مدت سی روز از این حب بخورند بعده با این حقنه حادّه حقنه کنند نسخهٔ آن جارخسک بابونه اکلیل الملک قرطم کوفته زرکتان حلبه برگ سداب برگ شبت هر واحد یک کف قنطوریون دقیق باقلا کبیره شحم حنظل خربق سیاه ده درم جاوشیر سکبینج اسقولوقندریون هر واحد پنج درم همه را بپزند تا آنکه صموغ بگدازد بعده بمقدار قوت علیل صاف کرده روغن قسط و روغن ناردین هر یک پنج درم روغن بلسان یک درم بر آن بیخته در آن حل کنند بعده بدان حقنه کنند و این بالغ ترین حقنها است برای این مرض و اعضای مرتعشه و پشت و فقار را بروغنهای گرم بمالند و بهترین آنها روغن مجموعیست که در تشنج گفته شده و در آن اندک جندبیدستر مشک جوش داده بر اعضا مالند و اگر آنرا بنوشند و یا بدان حقنه کنند نافع بود و دوام باستعمال ایارجات مثل ایارج جالینوس و ایارج ارکاغانیس در بعض اوقات کنند و بر آن مداومت نمایند و بهترین چیزی که در ارتعاش حادث از سوء مزاج استعمال کنند تریاق کبیر است که این دریک و ذات اثر میکند لیکن در استعمال و شرائط بسیار است و آن اینست که در کبد و طحال و معده فساد نبود و بدن از اخلاط فاسده پاک باشد و فصل معتدل یا قریب باعتدال بود و بهترین اوقات استعمال او آنست که آفتاب در برج سرطان یا در جدی باشد و بهترین او آنست که آفتاب در حمل یا میزان بود و مرا خبر از فعل تریاق درین علت الشی بسیار عجیب داده اند و قاضی معروف بابوالنائب را دفعةً تشنج عارض شد و تریاق بقدر مثقال در او خورانیدند و همان روز صحت یافت سعید گوید که رعشه حادث از غلبه سوء مزاج بارد یا از کیموس غلیظ صحت نیابد بدانچه خدر از آن بر میشود و علاج تشنج بحربایی مسخن عصب و محلّل فضول مثل حب منتن کنند و بعد تنقیه اصلاح مزاج بگلقند عسلی و استعمال جوارشات کنند و دلک شدید اعضای مرتعشه و مالش آنها بروغن قسط نمایند و در آب کبریتی نشانند و از امتلای معده حذر کنند و غذا لطیف مثل مطنجنات و لحوم صید سازند و قفا و اعصاب فرو رانند و در استعمال اغذیه مسخنه اسراف نکنند تا رطوبت اصلی فانی نگردد و از جماع و کثرت سکر باز دارند چه کثرت شراب محدث رعشه است ابن الیاس گوید که جلاب گرم از بادیان و انیسون هر یک ده درم گلقند عسلی ده درم نوشانند و غذا از مزوره نخود و مغز قرطم و اندک دارچینی و زنجبیل و زعفران و فلفل سازند و بعد ظهور نضج در قاروره تنقیه بدن بحب ایارج یا حب صبر کنند و بعد تنقیه روغنهای گرم مثل روغن لیته و فندق و جوز و بیدانجیر کتان نوشانند و اصول اعصاب بروغن قسط و زنبق بمالند و در آفتاب و حمام گرم و تمریخ بر طالق گرم عرق آرند و لحوم خرد و اسپیتان نافع بود و خوردن نارجیل نفع بین میکند و مغز سر خرگوش نیز بالخاصیه مفیدست و صاحب رعشه را دلک اعضا و مالش بروغن جندبیدستر و روغن بابونه و غیره ادهان حارّه محلله نافع است و پیری ضعیف را دیدم که رعشه داشت و را عارض شد پس آب طبخ کثیر الملح نوشید و اسهال قوی آمد و صحت یافت گیلانی از بعض اطبا نقل کرده که اگر رعشه دوام کند و لاسیما در حمیات باید که ترطیب بدن کنند بادهان مرطب هنگام سکون تب نیز بیت کنند یا بروغن قثاء الحمار مالش نمایند و صوف بروغن آغشته بر اطراف نهند و محاجم بر فقره اولی از گردن بار اول و فقره پشت گذارند پس اگر مرض مزمن گردد باید که مریض را در روغن برنشانند و یا در آب زیت و اگر در اینجا برودت باشد سر است عسل و جندبیدستر نوشانند و مسکن او در مواضع گرم باشد و غذا سریع الهضم مثل حریرا غذا سازند بعد طیور و آنچه گوشت او نرم باشد بدهند و چون تب زائل شود در حمام داخل کنند و از آب سرد و شرب شراب اجتناب نمایند

علاج رعشهٔ شرابی

در رعشه که بسبب کثرت شرب شراب بود گویند که این نوع از مجربات ست پنج مهک محکوک سوده سه ماشه در عسل یک توله آمیخته تا یک هفته بخورند و یا مغز بادام چهار عدد با سه ماشه با شهد یک نیم توله خورند و بقول مسیحی غیره درین نوع بعد ترک شراب اصلا تقویت دماغ بروغن گل و روغن مورد و روغن حنا باندک سرکه آمیخته و تناول اغذیه مغلظ خون مثل کرنب و عدس و لحم گوساله و ادمغه و مانند آن مفید بود و بقول شیخ استفراغ ماده کنند و استعمال روغن قثاء الحمار و مانند آن و ادامت مالش بروغن قسط نمایند و روغن حند قوقی را درین باب خاصیت عجیبه ست گویند همچنین اگر زیت تنها ضماد نمایند و صاحب کامل گفته باید که اجتناب از شراب نمایند و بر سر مریض روغن گل و سرکه خوب مخلوط کرده ریزند و یا آب حصرم یا روغن طلع یا روغن بید که این نیز باب نافع ست و دماغ خرگوش بریان گوشت بره مطبوخ بعدس و کرنب و لحوم عجاجیل و غیره بخورانند و شربت اسطوخودوس فتح طبری گویند که ترک شراب بیکبارگی کنند و منع از اطعمه منفخه و غلیظه و اقتصار بر لحوم حملان صغار و جدی و بچه ماکیان و زرده بیضه و مانند آن نمایند بقدر امکان سعوط روغن گل سازند و روغن گل و سرکه نیم گرم بر سر ریزند و تضمید بدین ضماد کنند بگیرند عصی الراعی و حی العالم اندک در سرکه کهنه بجوشانند تا قوت او سرکه اخذ کند بعده بروغن گل و گلاب بزنند و خرقه بدان آلوده دائم ایام متوالی بر سر نهند و حفظ مزاج از تغیر کنند چه اگر مزاج بدن متغیر گردد با وجود آن تقویت مزاج دماغ او ممکن نبود پس اگر دلائل امتلا معلوم شود تنقیه بحقنه ملین کنند و چیزی از ادویه بنوشانند بهر آنکه هر چیز که معده او را ایذا دهد تبخیر بسوی سر او کند و آنچه تبخیر بسوی سر ایذا بمعده او نماید در ارتعاش او افزاید و در بعض اوقات اشیای حاره که در نهایت حرارت نباشند مثل شاهسفرم و مسلول مرزنجوش منقوع در سرکه و حشیش یا بشاد گل و گل سرخ اگر زمانه او باشد بعد پاشیدن سرکه بران و مانند آن ببویند و امر بدخول حمام بر ناشتا و بختن آب نیم گرم بر سر نمایند و دران بسیار نشینند و از حرارت حذر کنند چون حرارت اشتداد نماید برودت اشتداد کند و صاحب این نوع متحمل استفراغ کثیر نبود

علاج باقی اقسام رعشه

در رعشه جماعی که از کثرت جماع عارض شود ترک جماع کنند و خصوصاً بر امتلا و بهر تقویت هر چه در فصل ضعف باه برای تدارک ضعف گفته شود و آنچه در علاج صداع جماعی گذشت بکار برند و نوشیدن شیر تازه و مالش بدن بروغنها و خوردن بیضه نیمبرشت نیز مفید بود و حکیم علوی خان این دوا را از مجربات خود نوشته اثمر موز که در درخت پخته باشد یک عدد و پنج مهک مقشر سه ماشه تا یک هفته وقت صبح بخورند و ایضاً ثمر موز پخته یک عدد مصطگی رومی دانه هیل یک دو سه ماشه نبات یک نیم توله سائیده خورانیدن نافع نوشته و همچنین زرده بیضه مرغ خام اول بنوشند بعده در پوست آن همانقدر روغن گاو گداخته تنها و همین قدر آب پیاز و عسل از انگشت آمیخته لیکن قبل ازین تا کیسر دو ماشه و قرنفل یک ماشه شکر تیغال سفوف ساخته بخورند و گویند که شرب جاوشیر در رعشه جماعی سود مند ست و نوشیدن چای ختائی درین باب اثری عظیم دارد و از تجارب انطاکی ست و رعشه که از اجتماع خلط حار بود فصد کنند بشرط تیقن غلبه خون و مسهل صفرا دهند و اصلاح مزاج بسکنجبین و آب انار نمایند و غذا از زیرباج یا شوربای جوزه مرغ با حصرم سازند و بیمار را در حمام داخل کنند و در استعمال حرارت اسراف نکنند و گاهی رعشه بفصل بستان و ال زعاب بهیدانه عرق گاوزبان عرق عنب الثعلب شربت نزدیکی تسکین حرارت کرده بار بار الاصول میدهند و گاهی بعد مسهلات برای تسکین حرارت آمله مربی ورق نقره بالعاب بهیدانه در عرق گاوزبان عرق عنب الثعلب و عرق کاسنی برآورده شربت اسطوخودوس داخل کرده میدهند و رعشه که از یبوست عارض گردد بسیار ردی ست و لا علاج گفته اند بهر حال معالجه بمرطبات مثل شربت بنفشه و سیب کنند و غذا از شوربا ماش بکدو و مغز بادام و حریره مرتب از شکر و آرد و روغن بادام سازند و باقی تدبیر مثل از علاج امراض عصبانی یابس و تشنج یبسی جویند و این نیز از علوی خان که در آن بعض تصرف حکیم شریف خان کرده اند استعمال نمایند بابونه برگ خرماله عدد سه عدد ماهی تازه یک عدد سرطان نهری ده عدد جراده کدو و خیاره بادرنگ مغز هندوانه هر یک اهد رطل و بنفشه گل نیلوفر تخم خرفه تخم کدو تخم کاهو هر یک نیم رطل در آب بسیار یا آب شیرین بپزند تا آنکه مهرا گردد پس صاف کرده روغن بنفشه و کدو اضافه کرده در ظرفی کلان انداخته مریض را دران نشینند تا آنکه سرد گردد و بعد خروج ازان بدن بروغن بنفشه تمشق نمایند و آب کدو آب خیار آب بادرنگ هر یک ده درم آب نیلوفر دو اوقیه روغن بنفشه چهار اوقیه همه را بجوشانند تا روغن بماند و آب فانی شود و بکار برند و آنچه از خوف و غم و غضب و غیره اعراض نفسانی باشد تبخیر دو لخولکی و امید و آرام و خواب و راحت و مانند آن هر چه سبب بود تسکین نمایند و آنچه از نقاهت افتد بعد ازاله سبب تقویت دل و دماغ نمایند بمفرحات مناسب و تکثیر غذا و نوم معتدل و طیب اندکی شراب انعاش قوت کنند و آنچه از زخم و گزیدن حیوان مثل مار باشد هر چه در مقام آنها باید استعمال نمایند و ایضاً در گزیدن حیوان فی سمی خوردن تریاق شربت یا در بجنوبه غذا بمزوره نخود و ازاله سبب مناسب بود

ارتعاد

عبارت ست از پریدن اعضا مانند برق در خواب و بیداری و سببش غلبهٔ رطوبت ست در دماغ و گاهی بسبب کثرت نوشیدن شراب پیدا باشد پس آنچه از غلبهٔ رطوبت باشد بتدریج پدید آید و دیر افتد و اکثر وقت شروع خواب پیدا شود و دهان و زبان مریض بهیئت ارگشته مبهوت ماند و دو سه بار متواتر افتد و تا یک دو ساعت صحیح ماند و باز چون چشم بپوشد و نزدیک بخواب بود ظاهر گردد و همچنین هر روز دلیبا باشد که دست و پا بلکه همه بدن از بستر خواب یک جست یا زیاده بپرد و در خواب هم در سیدن آرد و اما آنچه از کثرت شرب شراب شد همه علامات مذکوره در ان ظاهر باشند لیکن یک بیک افتد و زود زود پدید آید و گاهی مریض بسبب بودن طحال و پستان یا رحم صلبت و یا بسبب تصحن جانب جگر خصوصاً از بارد و افتد و این سه قسم علاج اصلا نمی پذیرد الا ماشاء الله کذا فی الاکسیر یا - و راقم مشاهده کرده که زنی را بعد تولد بچه این مرض افتاد و دو سه در ہلاک گردید علاج رطوبی جهت تنقیح ماده این منضج دهند پوست بیخ بادیان پوست بیخ کاسنی قفاح اذخر اسطوخودوس هر یک سه ماشه فنطوریون دقیق درونج عقربی عود صلیب هر یک چهار ماشه حب کاکنج یک توله بسفایج بادرنجبویه شکاعی بادآورد هر یک هفت ماشه انجیر زرد پنج عدد مویز منقی سه توله شب در عرق اذخر و اسطوخودوس ابریشم ساده خیسانیده صبح گلقند عسلی پنج توله اضافه نموده بجوشانند که چهارم حصه آید مالیده صاف نموده بنوشانند و بعد یک پاس نخوداب مرغ نوشانند و وقت دوپهر غذا نان تنوری بشوربای کبک و یا دراج و یا سنگخواره دهند بجای آب برعرقیات مذکوره اکتفا نمایند تا هفت یا نه روز بلکه زیاده تا حصول نضج نوشانیده تنقیه بدن و دماغ نمایند بحب ایارج و قوقایای علوی خان و شبیار مع اضافه بعضی ادویه مسهله مانند سنا دو توله تربد سفید ریوند خطائی هر یک ماشه زنجبیل سه ماشه خیارشنبر ترنجبین هر یک هفت توله شربت دینار علوی خان چهار توله روغن بادام هفت ماشه و آن روز نخوداب وقت دوپهر نوشانند و شام غذا بدستور دهند و صبح تبرید عود صلیب سه ده لاجورد مغسول مصطکی هر واحد یک ماشه در دواء المسک تلخ نه ماشه ورق طلا یک عدد پیچیده اول بخورانند بعده فنطوریون دقیق اذخر بسفایج گل گاوزبان هر یک چهار ماشه حب کاکنج نه ماشه صعتر فارسی هفت ماشه در عرق بادرنجبویه و اذخر و ابریشم هر یک ده توله بجوشانند که سوم حصه ماند مالیده صاف نموده شربت اسقیل علوی خان دو توله داخل کرده تودرین نه ماشه پاشیده بنوشانند و وقت دوپهر غذا بدستور دهند و همین نسخه چهار پنج مسهل مراده جهت تعدیل اطریفل اسطوخودوس علوی خان با شربت اسقیل دهند و این کماد بسیار مفید ست مغز قرطم مغز بنبه دانه هر یک ده توله کنجد چهار توله جوزبوا بسباسه حب کاکنج هر یک چهار درم گاورس یا دخن بست توله نیمکوفته در پارچه سفت بسته بر تابه گرم نموده بکار برند و این دوا نافع جدبید ستر یک ماشه زعفران چهار حبه مشک شش حبه عود صلیب هفت حبه در شربت یاقوت حاوی خان یک توله بلیسانند و اما در شرابی اول ترک شراب کنند و اگر دفعة نتوانند بتدریج بگذارند و بجای آب برب العسل که در عرق کاکنج و بادیان ساخته باشند اکتفا کنند و تنقیه دماغ بحب قوقایا و ایارج علوی خان بکرات و مرات نمایند و لبعد از تنقیه جهت تعدیل مزاج معجون سیر علوی خان بعمل آرند و روغن قاوندی مرکب در اسقیل جند در رفع این علت عظیم الاثر ست و این دوا دهند زعفران چهار حبه اصل السوس مقشر یک ماشه سوده در عسل یک توله آمیخته بلیسانند و همچنین لسباسه شونیز و اسطوخودوس هر یک یک ماشه در عسل یک توله و کماد از شونیز و پنبه دانه و گاورس نه توله سازند که بسیار مفید ست و حب جند و حب فاوانیای علوی خان که بصرع نافع ست درین علت عظیم النفع

خدر

و آن عبارت ست از نقصان یا بطلان حس لمس بسبب ضعف قوت یا سبب لیس آنجا که سبب قوی بود و قوت حرکت نیز ممتنع گردد تغیر در حرکت نیز راه یابد درین حالت تا که مستحکم نشود خدر با رعشه بود و هرگاه مستحکم گردد با استرخا باشد و گاهی خلع ربا عسر حرکت بسبب اختلاف عصب حرکت و حس نیز یافته شود و باشد که در ان عضو چیزی بهیجان حرکت مورچه و خلش سوزن محسوس شود و بسبب سوء مزاج بارد یا امتلای عصب از خون و سبب خدر امتناع قوت حساسه است از سلوک در اعصاب اعضا و آن از دو سبب یکی ضعف قوت چنانچه در آخر حمیات ردیه حاره و وقت غشی قریب موت افتد و دوم فساد مزاج آله بسموم بارده مثل خوردن افیون و گزیدن عقرب و بنات خار مثل خوردن تش گزیدن مار و یا بحرارت شدید مثل حمام شدید الحراره و حمیات محرقه و یا غلاظ جوهر عصب از سوء مزاج بارد داخلی چنانچه خوردن اشیای بارد یا خارجی چنانچه سفر در برف و مواضع بارده و یا سده از اخلاط غلیظ مثل خون و بلغم خام و سوداء و گاهی از صفرا و رطوبت مائی نیز سده افتد و از قطع عصب و رسیدن نوک نشتر در فصد بعصب یا سده از ضغطه در رم

و خراج در لیطار یا داء رض شدید و خلع عضو و کسر حلوس یک هیئت و منعی کجا عرق یا خلط دیگر بسیار در عضوی بریزد گاهی احتقان یا ریح تحت فشار موجب انخناق و حرارت غریزیه
سنده گردد و گاهی خدر از یبس و جفاف مسدد مسالک افتد و ازین قبیل ست خدر اطراف که در حمیات حاده بسبب تحلیل رطوبت اصلیه افتد و جالینوس گوید که گاهی
صاحب مزاج حار یابس از خوردن قوابض و احاریه یبوست زیاده میگردد و در اطراف او خدری فتد لیکن عضلات گرفتاری نشود و گاهی عارض شود و سده بسبب استرخای
از رطوبت سازج که تابع او استرخاء و انطباق مجاری بود و بالجمله اسباب خدر اگر در نفس دماغ بود خدر عام در تمام بدن باشد و اغلب که این همان و زمان که مندد و اگر در سر شق
نخاع بود خدر در همه تن سوای اعضای رأس افتد و اگر در یک شق نخاع باشد خدر در نصف بدن افتد و اگر در عصب یا شعبه او بود خدر مخصوص بعضوی باشد که آن عصب بدانجا منشعب
بدان عضو پیوسته و خدر بارد چون از مزمن و مستحکم شود و طول کشد یا مستمر گردد و بسیار خدر منذر سکته یا صرع یا تشنج یا کزاز یا فالج عام بود و خدر کل عضو که دوام کند منذر
گردد منذر بفالج یا تشنج بود و خدر روی منذر بلقوه باشد و خدر دماغ منذر بمالیخولیا ست و خدر تابع حمیات حاده دلیل موت بود و بیشتر خدر عقب فصد و استفراغات و حدوث انجذاب
سام در افتد و هرگاه خدر و عضوی دوام کند و او را استفراغ زایل نکند و عقب او دوار افتد منذر سکته باشد و بعضی گویند که خدر چون قوی شود فالج گردد و فالج چون
ضعیف شود خدر گردد و راقم گاهی دوام خدر مقدمه جذام مشاهده نموده **طریق التشخیص** ابا خدر آنست که اولاً قوت و ضعف مریض از نبض و غیره دریافت نمایند اگر
قوت ضعیف باشد و آثار غشی قریب یافته شود سبب خدر ضعف قوت باشد و الا حال تقدم وقوع امراض مثل تب حار و غیره یا تناول چیزی از قسم سموم یا بادگزیدن
حیوان مثل زنبور یا حمام شدید الحرارة یا رسیدن سرما شدید یا قطع عصب یا ورم یا بستن عضو یا ضربه و سقطه یا خلع عضو یا نهادن عضو بر یک هیئت و شکل تا زمانه دراز پرسند پس
بهر کدام ازین اسباب که مریض اقرار کند سبب خدر همان باشد و اگر این اسباب یافته نشود بر علامات مخصوصه مواد نظر کنند مثلاً اگر ترهل و سستی بدن و سفیدی رنگ و ثقل
حواس معلوم شود و نبض متفاوت و قاروره سفید غلیظ بود خدر بلغمی و رطوبی باشد و اگر سرخی رنگ و چشم و امتلای عروق و ثقل بدن و ضربان و سرخی عضو یا کسل یا سیاهی گردد
خدر دموی باشد و اگر علامات مختصه سودا یا صفرا یا ریح یافته شود سبب خدر همان ماده باشد و اگر عضو مخدر و لاغر بود و تقدم استفراغات کثیره یا محللات و مفرطات قاتل نقاده باشد خدر یبسی بود

علاج خدر بلغمی و رطوبی

بطوریکه در علاج امراض عصبی بلغمی از تنقیه و تعدیل مسطور شد علاج کنند و گاهی عنب الثعلب بیخ کاسنی بادیان بیخ بادیان تک شش ماشه گاوزبان اسطوخودوس گل سرخ هر یک چهار ماشه
مویز منقی دو توله انجیر زرد سه عدد جوشانیده گلقند بالیده صاف کرده میدهند و بعد نضج مغز خیار شنبر ترنجبین سنای مکی غاریقون بسفایج افزوده مسهل میدهند و در صورت حرارت
مزاج شاهتره تخم کاسنی گل بنفشه چهار ماشه عناب پنج دانه عوض بیخ بادیان افزایند بعده از حبوب مسهله مثل حب ایارج و قوقایا تنقیه میکنند و بعد تنقیه ادویه مسخنه مثل
تریاق و مثرودیطوس و فلاسفه و دواء المسک حلو و اطریفل کبیر و اطریفل اسطوخودوس و سفوف و معجون حکیم اکمل خان که در فالج مذکور شد و شربت اسطوخودوس علوی خانی و نسخه معجون مقوی اعصاب
خدر بلغمی و سودا استعمال نمایند و موضع را خوب بمالند و روغن قسط و فرفیون تمریخ نمایند و در حمام داخل کنند و گلقند عسلی بخورانند و سکنجبین و مری بنوشانند و جوارش بلادری بدهند و عاقرقرحا
مویز باریک سائیده بسرکه کهنه و آب سداب در سینه طلا کردن معمول ست و طلای عاقرقرحا بآب شراب یا روغن زیت نیز مفید ست و ضماد خردل بسرکه مجرب حکیم شریف خان ست و دار فلفل سیاه سود
و سیر کاسادی پخته هفت روز طلا نمایند و از آب سیر و پیه بز در روغن مومیایی روغن حکیم میر اسلیمان و روغن تالیف حکیم علوی خان و ضماد الیسان نیز مجرب ست و اگر ازین ادویه فائده نشود حجامت
مع شرط کرده تسب بمانی تنکار در آب لیمون سائیده بر موضع خدر طلا کنند تا مواد از زخم خارج شود و هرگاه زخم خشک گردد عاقرقرحا خردل از شیشعان و سرکه سائیده طلا کنند
و طلای روغن بیر بالا از مجربات والد مرحوم ست و ریاضت عضو و دوام تحریک او و خوردن غذای مجفف و ملطف مثل غذای مفلوج نافع ست و نخود آب دهند و اگر قوت ضعیف گردد
لحم فنار و تیهو خورانند و آنچه در رعشه و فالج گفته شد همه مفید بود و از نوشیدن آب سرد عقب طعام منع کنند **اقوال الاطبا** سویدی میگوید که اکل لحم تازه دلدل که نوعی از خارپشت ست
بدفعات و کذا استعمال شحم حنظل و کذا خوردن زنجبیل مربی و کذا امالیدن روغن تخم مشمش تلخ و کذا خوردن گوشت ماکیان که ده روز آنرا حب الملوک غیره خورانیده باشند و کذا کبوتر بچه که
پانزده روز آنرا حب المحلب بخورانند و کذا نبات تا بچه مسلوق در روغن بادام خوردن و کذا گل و بار یک سائیده بعسل سرشته لیسیدن و کذا خوردن رطل عسل نهر ده روز متصل در مرض مجرب
ست و از اطبای دیگر نقل کرده که شربت ایارج یا قسط یا ماء العسل در حمام یا فرفیون ریت یا ایرسا یا برگ سوسن گل روغن و یا عاقرقرحا بسرکه و یا سیر ریحان یا جند بیدستر
و یا لحم قنفذ تازه و مملوح و یا بهمن سفید و یا ماء العسل عوض آب یا عنبر یا بار زرد که آن صمغه سائله ست و یا لحم گورخر و یا اکل البقلة و شربت و شربت عصاره آن یا ایارج فیقرا

بعد تنقیه بعد نضج یا مطبوخ یا مطبوخ حاشا یا مطبوخ تخم کرفس تنها دهند یا ایارج فیقرا و یا ایارج جالینوس یا معجون فلاسفه و یا سلیخه و یا پوست بیخ کبر و یا جعده و یا جبلی و یا جنطیانا و یا ناردین رومی و یا عسل و یا اشق دو درم
و یا تربد و یا جاوشیر و یا عسل و یا لحم اکیان که پانزده روز حب گرسنه خورانیده باشند و یا حلتیت نیم درم چند روز و یا سکبینج نیم درم بشراب کهنه تا پنج روز متواتر و یا روغن
و آب مرزنجوش یا آب برنوف و یا خولنجان و یا روغن زقوم از پنج درم تا هفت درم که نفع عجیب دارد و یا نخود سیاه و یا نخود سرخ یک شب در سرکه تر کرده
خوردن و یا درونج و یا اصابع الصفر و یا حرمل و یا کندر و یا بیخ فاشرا و شرب و تمریخ فرفیون بروغن قثاء الحمار سرشته و یا بادرنجبویه و یا عاقرقرحا و یا سکبینج و یا روغن آخر یا روغن
خردل و یا روغن حب النیل و یا قطران و یا روغن بلسان و یا میعه الرمان یا سنبل الطیب و یا روغن بان و یا روغن اظلم و یا روغن سداب و یا روغن شونیز بر قفا و فقار پشت
و تمریخ قسط هندی بروغن بان و یا قیروطی بروغن سوسن میعه سائله و یا قیروطی با عاقرقرحا ساخته و یا روغن بلادر و یا شحم حنظل در روغن زیت جوشانیده و یا روغن خردل حمام
و ضماد نخود سفید و یا روغن قسط و یا فرفیون و یا خاکستر سرطان مخلوط بزیت و یا مومیا سوده بروغن قثاء الحمار آمیخته و یا سکبینج و فقاح اذخر و علک آمیخته و یا سکبینج بروغن قثاء الحمار
سرشته و یا طبیخ قثاء الحمار یک اوقیه حلتیت ربع اوقیه غبار آسیا دو اوقیه آمیخته و یا جندبیدستر بروغن بان یا عنبر محلول بروغن بابونه یا خردل بروغن قثاء الحمار و یا بورق بروغن
مذکور و یا با زرد و یا موم و زیت کهنه و یا روغن نیم با موم و جندبیدستر و یا سلیخه و یا جعده و یا جبلی و یا قیروطی بروغن سوسن و عاقرقرحا و جاوشیر و یا مشک و روغن بان بر فقرات پشت
گردن یا مرزنجوش سوده بروغن قثاء الحمار سرشته و یا حرمل و شحم و مصطکی و بخور عنبر و شحم و شرب مشک و شونیز دو دانگ با حنظل سبز و نطول مطبوخ حاشا یا تخم کرفس و سعد بروغن شبت نیز
نیز نافع خدر است صاحب تکمله و غیره اطبای هند می نویسند که انگوزه نیم درم سنجیده بخورند که در فالج نیز نافع آید و گویند که عضو خدر را نشتر زده توتیای سبز و نوشادر در آب لیمون سائیده بمالند و حسب حاجت
تکرار عمل آرند و بیخ نیل کوفته بیخته هر روز نهار دو درم به آب گرم تا شش ماه بخورند و از جمیع ترشی و بادی پرهیز نمایند و لیکن آنکه درین اثنا گاه گاهی تنقیه میکرده باشند به استعمال حب خاص
تیل که در آب ده بهی خیسانده باشند تا چهل روز و لهذا روغن دار از مجربات استاد مرحوم است و اگر سیماب بچهانک برگ خردی کهرل کنند پس مرچ سیاه چهار جزو خاکستر تخم
دهتوره سیاه هشت جزو داخل کرده بسایند بعده شیره برگ آک داخل کرده خوب کهرل نموده طلا کرده باشند مجرب صاحب القانون است مسیحی گوید که هر چه محلل و مسخن باشد بدان علاج کنند
و در استفراغات تقدیم حقنهای حاده نمایند پس اسهال بحب شیطرج و حب منتن کنند و هر گاه بدان زیاده پاک گردد روغن بیدانجیر یا روغن کلکلانج بایارج الاصول بیاشامند
بعده موضع را بروغن قثاء الحمار یا روغن فرفیون یا روغن قسط که دران جندبیدستر و عاقرقرحا سوده آمیخته باشند بمالند و اگر این کفایت نکند ایارج جالینوس و لوغاذیا دهند
و بالجمله این علت منذر بفالج است لهذا دران تهاون نباید کرد که مودی بفالج گردد بتدابیر مذکوره در باب فالج معالجه کنند و تبدیل مزاج ببلادر و معاجین قوی التسخین نمایند لطیف الغذا
نمایند مجوسی گوید که چون سبب محدث خدر مثل سبب محدث فالج است الا آنکه ماده در خدر اندک و سبب ضعیف است لهذا در علاج خدر بادویه که در مقدار و قوت کمتر از
ادویه محتاج الیه در فالج باشند احتیاج می افتد پس نظر کنند اگر اخلاط خام باشد ایارج الاصول خفیف چند روز تا ظهور نضج بدهند بعده بحب اصطمخیقون تنقیه کنند و اگر این فایده نکند
حب منتن دهند و بعد تنقیه نطول ادویه مسخن محلل بر عضو نمایند و روغن خیری و یا یاسمین و بان و مانند آن بمالند و صبر و مر در آب پودینه حل کرده و عاقرقرحا و مویزج باریک
سوده بر دلک که در آب پودینه سرشته بر آن ضماد کنند و از اغذیه مولد بلغم و از جماع اجتناب نمایند و اغذیه مسخن که قوی الاسخان باشند مثل نخود آب بزیت و زیره و
و لحوم ماکیان و دراج و کلنگ و امثال آن بدهند و بعد نضج و تنقیه در حمام داخل کنند و در امر خدر عنایت بچیزی که دران نوشانند تمهل ننمایند که امراد مول(?)
باسترخا گردد و علاج مشکل شود طبری گوید که نظر بمزاج مریض و قوت او باید کرد پس بحسب مزاج و قوت او معالجه نمایند اگر مزاج او رطب باشد علاج او باشیای قوی الحراره
که در رعشه ذکر کردیم مثل حب منتن حار و حبوب قوی الحراره و معاجین مسخنه و مالش اعضا و سعوطهای گرم منشف مثل روغن قسط و ناردین و فرفیون و سداب جبلی و غیره
بمویزج و عاقرقرحا و ایارجات کنند و اگر مزاج حار باشد قسمی از عرض سوء تدبیر یا اکثار اشیای مرطبه در خدر می اندازد پس احتیاط باشیای مفرط الحراره علاج
نکنند تا خدر زائل نشود و این اشیا چاره بسائر اعضا و مزاج مضرت رساند و موجب تشنج و فسادی گردد که تلافی او ممکن نبود بلکه در معالجه آن حقنهای معتدل
بادهان متوسط الحراره مثل روغن خیری و روغن بیدانجیر و مانند آن استعمال نمایند و در مالش اکتفا کنند بروغن مجموعه که آن روغن خیری و یاسمین و بیدانجیر و روغن اظلم
همه مجموع است بغیر آنکه در ان چیزی از فرفیون یا سداب بجوشانند و در بعض مسهلات متوسط الحراره مثل حب اصطمخیقون اصغر و حب ایارج خورانند و غیره
بمویزج و سماق و خردل و مانند آن سازند پس اگر خدر در مزاج که باشد متعسر گردد در بعض ایارج الاصول بروغن بادام تلخ بنوشانند و بعد از ان ایارج جالینوس مقوی

تبرید و غاریقون و سنه نوع خورانند و مدت در شرب الاصول بهر شربت مسهل هفت روز باشد و مالش عضو خدر بدست یا خرقه گرم کرده اگر مزاج انسان بسیار رطب باشد خیلے نیکوست و در امر انواع معالجات خدر طول نمی کنیم بهر آنکه معالجه او مثل معالجه رعشه و فالج قریب بیکدیگر است و بعض صاحب خدر را هر گاه عام باشد لطے متفاوت بود و قاروره او سفید غلیظ و باید که غذای او آشیای مسخنه بمثل کنجشک و کبوتر بچه پردازی و زیت رکابی و نخود آب بزیت و لحم حملان یکساله باشد و از معجونات جوارش کسری که معروف بجوارش عنبر است و تریاق اربعه استعمال کنند و لعوق کنند دائم بخایدن مصطکی و کندر و ریختن آب بر محل خدر در مزاج رطب منفعت رساند فالج و لقوه بحسب عضو خدر بود انطاکی گوید که بر خوردن زنجبیل تشبت لزوم نمایند و فلفل سیاه بزیت مطلقاً استعمال کنند و آنچه در رعشه مذکور شد بعمل آرند و تریاق الذهب مجرب است و کذا شرب زهره ماده گاو با همو زن آن روغن کنجد مجرب محشی شرح اسباب نوشته که ادخال قرطم در حقنه مسخن عصب است چنانچه مذکور شد و رازی گفته که اگر حلتیت نیم درم و مثل آن سکبینج بخورند و چند روز برین مداومت نمایند خدر را النفع بخشد و خوردن گوشت بریان خرگوش نیز نافع بود و از مجربات در ازاله خدر انست مخدور در بیت مکانی که اندران باز بر بالای وی حمام باشد سکونت اختیار کند و ابن زهر گفته که چون کبوتر را دانه کرسنه بیست روز بدهند عوض دانه دیگر بعد ازان گوشت او بخورند خدر را نفع کند و چون پانزده روز حب المحلب خورانند نیز نافع و مجرب نوشته و همچنین اگر ده روز حب المحلب خرد و سرا دهند و رازی نوشته که خوردن خردل و ضماد آن نافع خدر است و ضماد شونیز با سرکه مجرب من است و چنین گفته که مربای از فلفل خدر را النفع میکند و ایلاقی نوشته که چون فلفل را سوده در زیت پخته بر موضع خدر نهند بسیار نافع بود کذا طبیخ و جج شبرم و نطولا نافع است و ابن بیطار طلای روغن کنجد و زهره ماده گاو مساوی بر خدر مجرب و مزیل آن بلاشبهه نوشته و ایضاً گفته که اگر لحم مملح خشک کرده ادل بخورند در ازاله خدر مجرب است و در تحفه نوشته که شرب لعوق البقر برای دفع این مرض مجرب است و کذا زیت الانفاق لبست و دو درم و مثل او عسل و ثلث او کندر و اگر روغن شقیق سه روز در حمام بخورند و از آب سرد اجتناب نمایند خدر را زائل کند و مجرب است و رازی ذکر کرده که اگر عاقرقرحا و حب الغار و مویزج و فرفیون و مرزنجوش و بورق و خردل هر واحد اوقیه فلفل جند بیدستر هر واحد دو اوقیه همه را کوفته در روغن قثاء الحمار سرشته بعد تنقیه بر عضو مخدور ضماد کنند خدر را دفع کند و حکیم علوی خان این روغن را مجرب نوشته صفت آن تخم حرمل فاوانیا سورنجان جوزبوا قسط تلخ خردل برگ سداب ابرسا سنبل الطیب شیح نیز عاقرقرحا حب الغار گل حنا شحم حنظل پوست ترنج بوزیدان گل کادی یک یک ده مثقال همه را در ده رطل آب بجوشانند تا سه رطل باقی ماند صاف کرده سه رطل زیت کهنه آمیخته بپزند تا آب فانی گردد در روغن کاندس سیاه و عنبر هر یک ده مثقال و روغن بلسان شحم خرس مار اکیان هر یک ده مثقال و روغن بردلیسه هر یک پانزده مثقال آمیخته بگدازند لس فربیون جند بیدستر هر یک سه مثقال مشک یک مثقال در افل کرده حل کنند بعده در روغن مسطور اول حل نمایند تا خوب مخلوط گردد و ضماد علوی خان و ملخص حکیم شریف خان که برائے خدر بلغمی مجرب است موم زرد پیه خرس مار اکیان هر یک ده مثقال روغن زیت چهل مثقال قسط تلخ بارزد شق جاوشیر عاقرقرحا هر واحد یک مثقال جند بیدستر مشک عنبر فرفیون هر یک دو دانگ حرمل خردل هر یک ده مثقال شونیز حب الغار مغز ساق گاو ایتیج سلیخه سورنجان فلفل سیاه غبار آسیا هر واحد یک نیم مثقال ادویه کوفتنی را کوفته و گداختنی را گداخته آمیزند و ضماد کنند مسوح نافع عاقرقرحا فلفل قسط تلخ کوفته و بیخته در روغن زیت کهنه آمیخته استعمال کنند و این هم نافع خدر است شونیز عنبر مشک کوفته در خرقه کتان بسته ببویند و این سعوط نافع بطافلن شونیز عنبر در آب افقان لفار سوده استعمال نمایند

علاج خدر دموی سوداوی و صفراوی

در دموی فصد کنند و خون وافر برآرند و تقلیل غذا نمایند و بعد چند روز بمطبوخ هلیله اسهال آورند و مبردات مثل روغن گل مع سرکه و کافور و صندل بر عضو طلا کنند و اشربه حامضه بنوشند و نوشیدن شربت لیمون بعرق گاوزبان عظیم النفع است و مزوره سماق و حصرم غذا سازند و اغذیه مولد خون ترک کنند و آنجا که موجب انصباب خون بر ضعف عضو بود و بسببی واحد تا زمانه دراز و در اکثر تغیر هیئت کفایت کند و در خدر سوداوی از تنقیه و تعدیل هرچه در علاج امراض دماغی سوداوی مذکور شد بعمل آرند و اگر سر کچه که شاهتره چرائته مرچ سیاه پوست هلیله زرد پوست بلیله آمله هموزن گرفته بقدر یک نیم توله در پارچه بسته شب در آب تر کنند و صبح آن آب را بریزند و ادویه مذکور سائیده بدیگر آب صاف نموده قدری مرچ سیاه سوده بران پاشیده بنوشند و همچنین تا چهل روز یکے وز استعمال نمایند و در اثنا غذا نان گندم خشک بے نمک بخورند در ازاله خدر از مجربات است و معجون نیب و اطریفل شاهتره که در قرابادین مسطور شد نیز مجرب است و در خدر صفراوی علاج امراض عصبی دماغی صفراوی نمایند

علاج باقی انواع خدر

انچه از نیش و قرب عقرب حاصل شد بازالهٔ آن کوشند و بتقویت قلب پردازند و آنچه قریب بموت افتد لاعلاج ست و انچه از خوردن ادویهٔ سمیه که ذکر آن گذشت بار عارض شود تدبیر آن در باب سموم خواهد آمد و تریاق فاروق در هر سم جامع النفع ست و گویند که بیخ بادنجان در نفع قائم مقام اوست و شخصی را از خوردن سم الفار خدر دست و پا عارض شده بود بمداومت شرب شیر گاو امر کردم پس از آن نجات یافت و آنچه از سوء مزاج بارد واقع شود روغنهای گرم بر عضو و مبدأ اعصاب بمالند و آنچه از سم نیزه و ضماده و نطولات حاره استعمال کنند و عضو را آنچنان بمالند که سرخ شود و شستن عضو به بول گاو و خردل مجرب گفته اند و هرچه در علاج امراض عصبانی گذشت بعمل آرند و در خدر ضغطی ورمی و جراحی علاج ورم و جراحت کنند بطوریکه در باب اورام خواهد آمد و آنچه از بستن عضو باشد رباط کشایند پس بآهستگی بمالند و تدبیر مرض عصب و خلع وکسر و فصل آن اگر گردد بدان رجوع نمایند و آنچه از رسیدن نوک نشتر بعصب در فصد و یا از قطع عصب باشد علاج نپذیرد و در جلوس بر یک هیئت تغیر هیئت کنند و عضو را باهستگی مایل نمایند و بمالند و در خدر یبسی علاج امراض عصبانی یبسی بعمل آرند و آنچه از علوی خان که در رعشهٔ یبسی گذشت استعمال نمایند و صاحب خدر از خوردن شراب حذر کند

اختلاج

یعنی جستن اعضا و آن حرکت عضلانی غیر ارادی حادث در موضعی ست از بدن مانند پلک و قلب و معده و طحال و غیر آن از اعضائی که عضلانی اند و منجمله آن نهاز اعضا و جلد که ملتصق نیز حرکت کند و اختلاج عضو بسیار رخو مانند دماغ و عضو بسیار صلب مثل استخوان بهم نمیرسد بسبب عدم استقرار ماده در اول و عدم نفوذ آن در ثانی و سبب اختلاج ریح غلیظ بخاری سریع التحلیل ست از آنجهت در ساعت حادث شود و بزودی زائل گردد لیکن اگر سبب قوی بود بعد زوال باز عود کند یا بی سکون تا زمانی طویل قرار گیرد و اکثر در ابدان زنان و سودایان از جهت بارد و از خوردن اشیاء نفاخ و غسل کردن با آب سرد عارض شود و از چیزهای گرم ساکن گردد و تشبیر ریح محدث اختلاج از ماده بارد رطب حاصل شود و گاهی ماده حار رطب اگر گردد از ماده یابس کمتر باشد و گاهی عوارض نفسانی مثل فرح و غم و خوف و غضب وغیره باعث اختلاج شوند پس اسباب مذکوره را چنان تشخیص نمایند که اگر اختلاج کوتاهی ماند و در سرعت حرکت معلوم شود از ماده حار بود و الا از بارد و قاروره صاحب این علت در اکثر مائی یا غلیظ عدیم الحرارت و نبض وطی متفاوت بود و علامت صحت احتداد قاروره و عدت نبض ست و اختلاج عام در بدن منذر بسکته یا تشنج یا کزاز بود و دوام اختلاج در عضلات شکم منذر مالیخولیا و صرع و در روی منذر لقوه باشد و در زیر شراسیف و پهلو یا گاهی ورم حجاب سینه دلالت کند و الفیا و دوام او منذر بفالج ست لاسیما اگر در رانها یا در سینهها یا در اصول گوش باشد و اختلاج لب زیرین گاهی مقدمهٔ قی باشد و در ابتدای لقوه و صرع لازم بود

علاج اختلاج از ماده بارد

بپارچهٔ درشت بمالند و روغن جوز طلا کنند و کمادات مسخن مثل نمک و سبوس گندم و جاورس و زیره و زنجبیل و نانخواه و شبت و شونیز در صره بسته و یا آب بحر و یا آب نمک در مثانه یا شیشه پر کرده تکمید کنند و روغنهای محلل چون روغن بابونه و خیری و قسط و فرفیون بمالند و اشد از روغن ضعیف کنند پس موم آن استعمال نمایند و شیر بادیان شیر انیسون شیره زیره سیاه عسل یا گلقند حل کرده بیاشامند و اکثار عسل اکلا و شربا و کذا طبیخ رازیانج نمایند و بخوردن گلقند عسلی و مربای زنجبیل و دیگر ادویه کاسر ریاح مداومت کنند و بدلک و تمریخ و ریاضت لزوم نمایند و اگر ازین تدبیر زائل نشود مسهل بلغم و حب اختلاج دهند و خوردن ایارج فیقرا مسهوی شحم حنظل درین خاصیتی دارد و استفراغ با ایارج روفس نیز نافع ست و بعد از آن مداومت تمریخ عضو با ادویه مسخنه کنند و جندبیدستر را در روغن زنبق تمریخا در دفع اختلاج خاصیتی ست و ترزا حکیم اکمل خان و دیگر ضمادات محلله مذکوره در فالج و لقوه بکار برند و حب کچله و معجون آن و تریاق اربعه با شربت بادرنجبویه یا بادیان استعمال نمایند و هرگاه دماغ خرگوش بماء العسل بخورند اختلاج النفع و در جالینوس بسیار نوشته که هرگاه اختلاج دوام کند بدن را بحمام متخلخل سازند و دلک بسیار خشن کنند و بروغن قسط و زنبق که دران جندبیدستر حل کرده باشند بمالند و سرکهٔ کهنه که دران پودینه و مرزنجوش پخته باشند بر بدن طلا نمایند و بعده بروغن نیمگرم و نمک دلک اعضا کنند و ماء الاصول در روغن انجیر بیاشامند بعد استعمال قدری لوغاذیا و بالجمله اگر اختلاج دوام کند علاجش مثل علاج رعشه و لقوه و فالج کنند و باید که درین مرض تلطیف تدبیر نمایند و غذا نخود آب و شوربای کنجشک و کبوتر و امثال آن بمصالح گرم بدهند و از خوردن آب سرد و برف و شراب بسیار و منفخات و مبردات و اغذیهٔ غلیظه و لکتفه مثل ماهی و گاو مخ و اقلال تخمه و طعام شب و آشامیدن آب در شب و رسیدن هوای سرد و بیدار غسل آب سرد اجتناب کنند سویدی گوید که در اختلاج روغن گل با رنج وکذا رطبه مسلوق و مطبوخ بیت تا پانزده روز خوردن یا انجره مسلوق و مطبوخ در روغن با دوام غذا ساختن مجرب من ست و شرب طبیخ ایرسا و مداومت اکل کرنب مخلوط بروغن زنبق دوا باعاقرقرحا

نیم درم بجلاب یا سداب یا اسطوخودوس هر روز از یک درم تا دو درم یا ماء العسل تا سی و پنج روز که منفعت عجیب دارد و یا طبیخ بهار و یا عصاره خانفث و یا بیخ راسن بالعسل سرشته و یا فلفل و کذا شربت مربی روغن پوست زرد اترج و یا روغن ایرسا و یا روغن غار و یا روغن سوسن ابیض و یا روغن گل بهار و یا روغن بلسان نیم درم تمریخ روغن خردل یا کبریت بر روغن بان و یا روغن سداب و استحمام بآب دریای شور و ضماد بورق و غذا بجوزه مرغ نیم برشت مسلوق و مطنجن نیز بیت الفاق و زیرباج آن بسرکه و عسل و مغز بادام مقشر سائیده و یا کبوتر بچه مسلوق و مطنجن و مصوص بسرکه و عسل و دارچینی یا سنبل الطیب و یا کبک مسلوق و مشوی و مصوص بدستور مسطور و یا قنابر زیرباج بطریق مذکور و یا عصافیر مطنجن و یا دراج مشوی نافع ست و باید که هنگام طبخ این طیور سر گردن آنها دور نمایند طبری گوید که رعایت مزاج علیل و سائر قوانین نمایند اگر علاج ممکن بود معالجه بحقنها که در علاج لیثرغس و نسیان و رعشه مذکور شد باید کرد و بحبوب که ذکر کردیم تنقیه نمایند و این حب از قوی ترین چیزیست که در اختلاج میخورانند شحم حنظل شیطرج هندی حب الغار هر یک و ثلث درم سکبینج یک درم ایارج فیقرا تخم کرفس انیسون نانخواه هر واحد نیم درم همه را سائیده در شراب صاف سرشته حبهای کوچک بسازند و بوزن سه درم بخورانند قبل از آنکه خشک گردد و اگر این کفایت نکند پنج شربت در مدت بست و پنج روز اگر مزاج تحمل یا شد ازین حب بخورانند نسخه دیگر بگیرند سکبینج و جاوشیر و جند بیدستر و حلتیت هر واحد یک درم بعده پنج درم تخم کرفس و انیسون در شراب کهنه خوب جوش داده صاف کرده ادویه مذکوره را درین شراب تر کنند هرگاه بگدازد بران ایارج فیقرا ایارج مثرودیطوس هر یک سه درم آمیخته بسرشند و بقدر فلفل حبها ساخته دو درم بآب نیم گرم بخورند و اگر این هم کفایت نباشد ایارج لوغاذیا خورانند و تریاق کبیر دو دانگ در آب تخم کرفس حل کرده اندک روغن یاسمین یا روغن بان درین بمقدار واجب بران انداخته بر ناشتا حقنه کنند و روز دوم بآب نیم گرم که دران بابونه اکلیل الملک جوشانیده باشند اندک روغن قسط بران چکانیده حقنه نمایند و بروغن مجموعه که در تشنج گذشت عضو مختلج را بمالند و دران ادهان خفیفه استعمال نکنند و روغنهای محلل بکار برند پس اگر اختلاج در روی و چشم و لبها باشد بوزن نیم درم زهره کلنگ و یک حبه مشک و روغن مصطکی یا روغن یاسمین یا روغن خیری ممزوج ساخته آن سعوط کنانند و موضع مختلج را بدست خوب بمالند و در آبزن آب مطبوخ بابونه و اکلیل الملک و شیح و قیصوم و برگ غار نشانند و غذا باید که گنجشک صحرائی و کبوتر بچه پرواز می لحوم حملان یک ساله و مانند آن باشد

علاج اختلاج از ماده حار

اگر آثار غلبه خون ظاهر باشند فصد کنند و حجامت و دلک بدن نمایند و اگر عناب امرود هر یک بست درم سپستان تخم کاسنی هر کدام ده درم گل سرخ انیسون هر واحد پنج درم در دو رطل آب بپزند تا ربع بماند صاف نموده بنوشند در ازاله اختلاج حار از مجربات انطاکی ست و همچنین کبابه چینی و گشنیز خشک و نبات سفید مساوی کوفته بیخته بقدر سه درم هر صباح خوردن فائده عجیب دارد و ایضاً آنجا که احتباس حیض و عدم خروج خون معتاد باعث اختلاج شود از فصد زائل گردد و ملطفات خون مثل شاهتره و بادیان و غیره نافع آید و حکیم عابد سرهندی در شرح اسباب خود می نویسند که شخصی را این مرض عارض شد از شیرینی دهن و تغیر ناخنها برنگ بادنجانی و عموم اختلاج ببدن دانستم که دموی ست و بر دلیل عراض مقدمه سکته هیجان کرد اگرچه اطبای دیگر فصد جایز نمیداشتند لیکن من فصد قیفال گرفتم و از آن فی الحال صحت یافت و نزدیک عوام این تدبیر عجب بر کثرت مهارت من درین فن گردید

امراض عین

یعنی بیماریهای چشم بدانکه مزاج چشم گرم و تر است و جمیع انواع امراض مادی و ساذج و ترکیبی و مشترک او را عارض میشود و امراض مذکوره گاهی خاص بدو باشد و گاهی بمشارکت عضو دیگر و اقرب اعضای مشارک چشم دماغ و سر و حجب اعلی و خارجی آنست و بعد از آن معده و سائر اعضای دیگر و هر مرض چشم که بمشارکت حجاب خارج افتد از خطر سالم تر باشد و ایضاً امراض عین بعضی متعدی اند مثل رمد و بعضی موروثی مثل سبل و امراض عین در بلاد جنوبی خاصه بلاد مصر بیشتر افتد و در بلاد شمالی کمتر عارض شود و در تابستان بسبب کثرت صعود مواد و در ربیع بسبب سیلان مواد و در خریف بسبب فساد آن اکثر افتد و از امراض چشم بعضی خاص بملتحمه است مثل ظفره و دمعه و بعضی خاص بقرنیه مثل بیاض و کمنه و بعضی خاص بعنبیه مثل زرقه و بعضی خاص بحدقه مثل اتساع و ضیق و نزول الماء و بعضی خاص بروح مثل خیالات مذکوره و ضعف بصر و بعضی خاص برطوبات مثل جمود و زیادت انعقاد و امراض منسوبه بطبقه ملتحمه عارض می شود ان بغیر آن بعضی آنست که از دیلک یا عارض شود مثل انتفاخ و خشیار

وحکه و توته و بعضی بدان و بطبقه قرنیه افتد مثل سبل و ظفره و بعضی آنرا و لحمه موق را عارض شود مثل دمعه و بعضی بدان و بپلک و قرنیه هر سه افتد مثل لحم زائد و دبیله و بعضی از ان عام بجمیع اجزای وی باشد مثل تفرق اتصال و اما امراض منسوبه بطبقه قرنیه عارض آن و بغیر آن بعضی آنست که آنرا و طبقه ملتحمه را عارض شود مثل شق و بعضی بدان و بپلک و ملتحمه افتد و ازین بعضی آنست که اجفان را نیز منسوب ست باسمای آن مثل قرح و بثور و با بغیر اسمای آن مثل بیاض و بعضی آنست که بغیر آن منسوب نباشد و اگرچه اجفان و غیر آنرا عارض شود مثل سرطان و حفر و رطوبت و تشنج و از امراض چشم بعضی ظاهری اند مثل رمد و بعضی باطنی سهل التعرف مثل احوال روح باصره در زیادتی غلظ و رقت او و مانند آن و بعضی باطنی عسیر التعرف اند مثل آفاتی که در رطوبات حادث شوند و بعضی باطنی مخفی ضعیف شناخته میشوند همچون آفاتی که در طبقات داخلی یا عصب نوری از سوء مزاج و مانند آن حادث گردند و امراض چشم صعب اند بسبب شرافت عضو و کثرت ارواح و قوت حس و بیشتر عسیر التشخیص پس بدون تشخیص آنکه مرض اصلی ست یا شرکی و در طبقات ست یا در رطوبات یا در عصبه مجوفه جرأت بعلاج نکنند و طریق تشخیص بدانکه شناختن امراض چشم از نه وجه کنند یعنی از کیفیات و خفت و ثقل او از ملمس و حرکت او و عروق او و رنگ او و مقدار او و عظم و صغر و فعل خاص او یعنی بینائی و حال چیزیکه ازان سائل شود و حال انفعالات او پس اگر تشخیص شکایت مرض چشم نماید اول دریافت کنند که مرض سازج ست یا مادی چنانچه سوال کنند که در چشم سبکی معلوم میشود یا گرانی و از چشم چرک برمی آید یا نه پس اگر سبکی چشم و عدم خروج چرک بگوید مرض سازج باشد و درین صورت ببینند اگر ملمس چشم گرم و حرکت او خفیف و سریع و رگهای او غلیظ و فراخ و قصور ادراک شیء بعید و انتفاع از سردی و تضرر از گرمی باشد مرض حار سازج بود و اگر ملمس سرد و حرکت ثقیل و عروق دقیق خفی و انتفاع از گرمی و تضرر از سردی باشد مرض بارد سازج بود و اگر ملمس صلب و حرکت خفیف و عروق خالی و چشم کوچک و خشک و انتفاع از تری و ضرر از خشکی باشد مرض یابس سازج بود و اگر ملمس نرم و حرکت ثقیل و چشم بزرگ و حس ادراک شیء بعید نسبت بقریب و چرک بسیار و انتفاع از خشکی و تضرر از تری باشد مرض رطب سازج بود و اگر مریض در جواب سوال گرانی چشم و خروج چرک بیان کند مرض مادی باشد پس اگر حرارت ملمس و سرخی چشم و خروج اشک و انتفاخ و درد و عروق و ضربان صدغین با هم چسپیدن پلک بود مرض دموی باشد و اگر با وجود گرمی ملمس سرخی مائل بزردی و اشک قلیل گرم و حک و خلش و التهاب و قلت التصاق جفن بود مرض صفراوی باشد و اگر برودت ملمس و سرخی خفیف مائل بسفیدی و گرانی شدید و التزاق پلک و چرک بسیار و تهیج و اشک بود مرض بلغمی باشد و اگر ثقل و تیرگی رنگ و قلت التصاق پلک و دیگر آثار مرض یابس سازج بود مرض سوداوی باشد بعده بعدم تحقق قسمی از اقسام مذکوره ببینند اگر با مرض چشم بعضی از آفات دماغ مثل صداع و ثقل سر وغیره نیز شریک باشد مرض شرکی دماغی بود پس اگر مشارکت بواسطه حجب داخل قحف باشد ابتدای وجع و الم و تمدد از عمق و غور چشم محسوس شود و قلت انتفاخ اجفان بود و درین صورت اگر مادی کثرت عطسه و دغدغه بینی و خارش چشم و خشکی بینی بود بر ماده حار و اگر آنچه سیلان یابد غلیظ بارد بود بر ماده بارد دلالت کند و این مشارکت بسبب سوء مزاج سازج کمتر افتد و اگر مشارکت با حجاب خارج قحف باشد و ازان ماده بچشم متوجه بود ابتدای تمدد از پیشانی احساس نماید و ضربان در عروق خارج سر ظاهر گردد و مضرت و انتفاخ قریب پلک بیشتر باشد و با سرخی چشم درد و گرمی سر و پیشانی و پری رگهای خارج سر بود و اگر اختلاف احوال چشم باختلاف حال خلا و امتلای معده یافته شود و باقی و تهوع و کرب معده بود و حال آفت معده در شهوت و هضم از بیشتر ظاهر گردد مرض شرکی معدی باشد و اگر غلبه ماده در جمیع بدن و انقطاع استفراغات معتاده و ثقل بدن معلوم گردد مرض چشم بمشارکت تمام بدن باشد و اگر فساد رنگ بدن ترحل نماید بمشارکت اعضای هضم باشد و اما طریق معرفت امراض ترکیبی و تفرق اتصال او در اماکن و فصول علیحده مذکور خواهد شد اکنون تدبیر حفظ چشم که در حالت صحت و مرض چشم رعایت آن واجب ست بقلم می آید و بعد ازان علاج کلی امراض عین مسطور گردد

تدبیر حفظ عین

بر حافظ صحت چشم و خصوص آنکه چشم او ضعیف مستعد آفات و امراض باشد واجبست که از جمیع مضرات احتراز نماید و اشیای نافع عین اختیار کند و هر یک جدا جدا مسطور گردد و اما کیفیت حفظ صحت چشم موقوف ست بر معرفت مزاج آن و مزاج خاص آن تابع مزاج دماغ بود و اکثر زیرا که اکثر اجزای آن از دماغ است و اگر چه در آن عروق و شرایین بیشتر از استحقاق بمقدار او ست لهذا مزاج خاص آن حار رطب و اکثر باشد بسبب کثرت خون و روح در او و ورود شرایین با تحتان بهر آنکه فعل خاص او بکثرت حرکت تمام شود و حرکت مجففه و محلل ست اعانت کند در اصل خلقت برطوبت مزاج و حار بهر آن ساخته شد که حاجت او بحرکت بیشتر ست و دلالت میکند بر حرارت مزاج او سرعت حرکت و راحی آید

وحرارت ملمس و سرخی رنگ آن و در اکثر اسود مائل بسیاهی بود و دیگر در بعضی که مزاج چشم او بارد بود پس حرکت او بطی و ملمس او بارد و عروق او تنگ و رنگ او در اکثر
ازرق باشد و بر رطوبت او نرمی ملمس و کثرت رطوبت او دلالت کند و در اکثر جاحظ باشد مگر در بعضی که مزاج چشم آن یابس باشد ملمس او یابس و عدم سیلان رطوبت و در اکثر
غائر کوچک بود و بدانند که درین صناعت لازم نیست که چشم همه آدمیان بغایت صحت گردانیده شود زیرا که امزجه و ترکیب در مردم مختلف اند و خبر این نیست که قبول کنند هر فرد
از ایشان صحتی که بدان لائق باشد و همچنین لازم نیست که چشم در جمیع انسان شبیه یکدیگر باشد بلکه قوتها و مزاجها مختلف اند بحسب آن لیس ممکن است که چشم هر سن لائق آن سن باشد
و چشم در صحت خود یا بصحت تامه فاضله باشد و دران احتیاج بتغییر چیزی نیست و احتراز از جمیع امور موذی چشم دران کفایت باشد و یا صحت او چنان نباشد بلکه کم از غایت بود
و این یا بسبب سوء مزاج و ضعف بنیه آن باشد و یا بسبب آنکه مهیا بدان بود اما تدبیر صحت در اشخاص ردی المزاج و بنیه احتیاج دران بسه امر باشد یکی آنکه اسباب فاعل برای این صحت
و این تعدیل مزاج و ترکیب بود دوم تقویت جمیع قوای عین سوم تنقیه چشم از فضول اما تعدیل امزجه خارج از اعتدال بضد آن باشد و هر مزاج که اراده تعدیل آن کنند
یا جبلی باشد پس تعدیل آن بسیار دشوار بود و در مدت مدید تمام شود و هر کسی را که این حاصل شود باید که دران بادویه بسیار ضعیف ابتدا کنند بعده در تقویت آن ادویه
اندک اندک بغیر سختی تدریج نمایند و هرگاه انحراف در تاثیر ادویه دریابند از آن تقصیر نمایند و راحت دهند و به ضعیف تر عود کنند این همه مع تعهد تنقیه باشد و اما اگر مزاجی که اراده تعدیل آن کنند
مزاج حادث باشد تعدیل آن سهل تر باشد لیکن مع ذلک مختلف بود چه تسخین در ابتدا و آخر آسان بود و اگر امر طول کند دشوار گردد و اما تبرید در ابتدا دشوار تر بود و در آخر اسهل باشد
و اما در ترطیب و تیبیس خطر متقارب بود و ترطیب عسر تر باشد و اما تقویت قوای عین احتیاج دران بدو امر بود یکی اصلاح ماکول و مشروب و این چنان کنند که از آن خون معتدل القوام
متین مولد روح روشن صاف پیدا شود و این امر تمام میشود بآنکه صالح الجوهر بود و مستعمل شود بنحوی که سزاوار است نه کم چندانکه از فرط جوع خون تیز و کم گردد و نه بسیار که آن فاسد
گردد و بعد تناول آن حرکت سخت و خاصةً جماع نکنند و ایضاً خواب نکنند مگر بعد انحدار او و کثرت شرب آب بعد آن هضم را خراب کند و تکثیر ابخره نماید و اما در شراب تا قرب انحدار غذا
تاخیر کنند و بقدح کوچک بخورند و بهتر شراب این رقیق خوشبو ریحانی خوش مزه باشد و تا حد سکر استعمال نکنند بلکه تا ابتدای نشوه مع نقل چیزی که مانع ابخره و مقوی معده باشد مثل سیب
و زعرور و گلقند و جوارش اترج و دوم استعمال مقویات چشم از تصرفات و اکحال و قطورات اما تصرفات مثل اکثار رویت اشیای سبز و آسمان جونی است و تعدیل ریاضت حتی
بقرائت دقیق گاه گاهی و کذلک نظر در آب و اشیای جمیله و اما اکحال و قطورات افضل دران ادخال ادویه نفیسه است که دران تخفیف قلیل و تحلیل و قبض لطیف و تنقیه باشد
مثل سرمه و توتیای مربی و انار شیرین که از آن برود سازند و آن معروف است و کذلک ادمان اکتحال بصفص خاصةً دران جا که رطوبت رقیق باشد و اما تنقیه چشم از فضول در آن
احتیاج به تنقیه بدن و سر و معده بود و ریاضت اطراف در جذب فضول از چشم و تحلیل آن نافع است و این بمثل مشی آهسته بود و اگر آن با سکون سر و نواحی آن باشد افضل بود
مثل ریاضتی که انسان دران پای خود را بالقوت و عجلت حرکت دهد و بعد از آن از منع تصعد ابخره چاره نباشد و در اکثر امراین تصعد از معده بود و آنچه دران نفع کند
بعد طعام تناول قصب و زیتون خام که نمک است و همچنین کشنیز خشک بشکر و سبوس نیکوست و کذا زعرور و لا بد است از اجتناب فواکه و بقول مثل کدو و خیار و ثوم و بصل و شفتالو
و خوبانی و احتراز از امتلاء و تخمه و فساد هضم و تعهد تلیین طبیعت ضروریست زیرا که قبض طبع شدید الضرر بچشم است و لهذا اسهال اگر مفرط نگردد چشم را بسیار نفع کند و اما تدبیر
صحتی که مهیا بحدوث سوء مزاج یا فساد بنیه و مستعد بدان باشد و در اکثر امراین استعداد بسبب خلل حادث در عضو مشارک چشم بود و اولی اعضا بدین سر است و اکثر این وقتی باشد
که امتلا بدان حادث شود و این تمام نشود الا بسه امر یکی تنقیه آن عضو و این چنان باشد که از آن استفراغ مواد زائد کرده شود یا بانفراده اگر امتلاء خاص بدان باشد و یا مع
استفراغ همه بدن اگر امتلا عام بود دوم تقویت چشم تا مواد مندفعه آن عضو قبول نکند سوم بند کردن راه میان هر دو و این راه گاهی از داخل بود چنانچه مشارکت
میان چشم و دماغ از طریق حجب داخلی باشد و بند کردن این دشوار بود و افضل اشیا دران نوشیدن شربت خشخاش با پوست آنست که مهر نخیته طبیخ او در انشکر یا بعسل بحسب
اختلاف ماده در حرارت و برودت آن القوام آورده باشند و گاهی این راه مشارکت میان چشم و سر از طریق سمحاق باشد و بند کردن این آسان بود بسبب سهولت
وصول ادویه بدان از خارج چنانچه آن ادویه اطلیه و اضمده باشد که بر پیشانی و پلک نهند و دران قبض و تقویت یا با برودت و یا با حرارت باشد بحسب مواد و آب مورد و طلای جید است
و همچنین آب عوسج و آب بارتنگ و آب حی العالم و آب برگ بهی و آب برگ سیب و آب عصی الراعی هر کدام از نها که باشد مفرد یا با اقاقیا و زعفران و گاهی تضمید جبهه بثفل این
آبها یا بسفرجل کوفته یا بسیب کوفته میکنند و گاهی دران فوفل و اندک زعفران اضافه مینمایند و پوست خربزه ضماد نیکو برای مواد حار است و دیگر مازو و اقاقیا

وفوفل هر واحد ربع درم پست جوشقالی نیم قطورا یک درم به آب آس سرشته بر پارچه مالیده استعمال کنند دیگر غبار آسیا دو جزو اقاقیا دقاق کندر هر واحد یک جزو مر نیم جزو افیون ربع جزو بیه سفیدی بیضه سرشته استعمال نمایند ضماد جید برای مواد بارد کبریت بورق هر واحد نیم درم کندر یک و انگ به آب زیتون سرشته استعمال کنند دیگر کبریت زرد دو حبه آن بورق مر کندر و زعفران هر واحد نیم وزن کبریت به آب مورد با سیر شستند و بعمل آرند و گاهی تسدید طریق مواد بر رباط شریان صدغ یا بداغ او و مانند آن میکنند و گاهی استغنا از سد طریق با مالۀ مواد بسوی غیر جهت چشم می‌نمایند و این مثل فصد صافن یا حجامت ساقین و استعمال حقنها و مانند آن بود

ذکر مضرات بصر

و آن غبار و دخان و هوای بسیار گرم و سرد و باد سموم است و جمیع مجففات مثل جماع کثیر و نمک بسیار و طول نظر بسوی چیزهای براق و روشن و سفید مفرط مثل برق و سیف درخشنده و آفتاب سیما در حالت کسوف و برف و دوام نظر بطرف یک چیز و قرائت خطوط دقیق بافراط و همچنین نظر بدیگر اعمال دقیق و مفرط انکباب و کثرت گریه و خون شدید و هم و غضب و رعب و کتابت میان عصر و مغرب و بعد فصد و کثرت مسکرات و امتلای طعام و شراب و خواب کردن بر امتلا و طعام شب و خفتن بپشت تا از مأکول و مخصوصاً زیر آسمان و تمامی اغذیه و اشربۀ غلیظه بدگوار و جمیع مبخرات خواه بارد مثل شیر و باقلا و لوبیا یا حار مثل سیر و پیاز و مکدر عین مثل کرنب و عدس و بادنجان و اشیای حریفه مثل گندنا و جرجیر و حندقوقی و خردل و شونیز و نانخواه و دیگر ادویه مفرده مضر عین و آن یا مخدرات است مثل کاهو و افیون مگر عند شدت وجع و یا آنچه کیفیت غالب داشته باشد مثل سرکه و یا آنچه صورت او مخالف جوهر قوی و ارواح باشد مثل بیش و زرنیخ و بلادر و ادویه مرطب نیز مضر چشم است در جمیع احوال زیرا که مزاج چشم رطب است در اصل خلقت و کذا اغذیه مالحه و اشیای لذاعه و حریفه و عفصه و جامعه و شدید التبرید مجمد قوت و شدید التسخین محلل آن و آنچه موذی فم معده یا مضعف دماغ باشد و سرکه و سیب ترش و بادروج و شبت و خرما و لحم البقر و گوشت خشک و نمکسود و جمیع لحوم غلیظه و زیتون رسیده ناموافق است و کثرت استفراغات مثل فصد خصوصاً حجامت متوالی و کثرت مسهلات قویه و فساد طعام در معده و سوء ترتیب تناول طعام چنانکه هضم او فاسد گردد و بخار از آن بسیار خیزد و جمله قابضات شکم مانند قلیها و گوشت بریان از لحوم طیور و غیره و مولدات خون کدر از اشیای مالحه و حریفه و غیره و مثل شراب کدر و غلیظ و کثرت خواب و بیداری طویل و استحمام مفرط و قی کردن اگرچه از جهت تنقیۀ معده نفع میکند لیکن از جهت تحریک مواد دماغ و دفع او بسوی چشم مضرت دارد پس اگر ضرورت قی افتد بعد طعام و باهستگی استعمال کنند

ذکر اشیای نافعه

حافظ قوت چشم و آن غوطه زدن در آب صافی شیرین و گشادن چشم اندر است چرا که آن را در آب سرد و پیران را در آب گرم و خوردن غذاهای لطیف مقدار معتدل که باعث تولد خون صالح باشد و اکثار تناول شلجم و استعمال ادویه مقوی مجفف باعتدال و کذا آنکه آنچه در آن جلا و تحلیل باشد و کحلهای مقوی البصر مثل سرمه و سنگ بصری مربی با آب زرنجبیر و آب بادیان تازه و آب عنب و دوام اکتحال آب بادیان یا سر آب بادیان عصاره عجیب و عظیم النفع است و مرزنجوش و آب بادیان نیز عجیب است و اکتحال بخاکستر سر کبوتر و از روغن زعفران و مشک چشم را از قوت دهد و صحت او را نگاه دارد و منع از قبول نوازل نماید و اکتحال عقیق بمیل طلا در ماه دو نوبت باعث امن از جمیع اوجاع و امراض چشم است و ریختن آب نیمگرم بر سر و تدهین سر بروغن بنفشه و کدو و بادام و اکتحال بکحل روشنائی و کحل الجواهر نیز مقوی بصر است و قبول اکبر و رازی و اطبای هند اکتحال خولان هر هفته یکبار حفظ صحت چشم و تحلیل رطوبت غلطی نماید و اکتحال مرقشیشا و اسفیدآج و شادنج مغسول و سرطان بحری سوخته مغسول و سنبل الطیب و ساذج هندی و تقطیر آب باران که در آن هفت روز بادیان تر کرده باشند در چشم هر واحد حافظ صحت عین و مقوی آنست و همچنین اکتحال با شمد و مرشب و بمروارید و بسد و مرجان و قلیمیا و فی هبی و زعفران و حضض و شکر و ابریشم محرق و ماميران و جست و مر و صبر و انزروت و اشیا و توتیا و مثل آن و مشک در طرد عنبر در گرما و نظر بسوی زمرد و سنگ سبج و هر چیز سبز و کشیدن میل طلا و نقره در چشم و گویند که دارچینی کندر و سلیخه و قرنفل کحلا و شربا نافع است و خوردن اطریفلات و معاجین مناسبه و دیدن اشیای جمیله و استفراغات معتدله و تنقیه دماغ و تقویت آن و منع ابخره نافع چشم است و گویند که خوردن دارچینی و فلفل سیاه و زعفران و بادیان باندکی نمک اندرانی و کذا لک مغز بادام با نبات و جمیع مغزیات و سفوف بادیان و اصل السوس و شکر و مداومت اطریفل و مربای آمله و مربای ادرک و برگ تنبول حافظ صحت چشم است و اطریفل صغیر قوی النفع است در حفظ صحت آن و دوام تلیین طبیعت نافع چشم است

علاج کلی امراض عین

اگرچه بیماریهای چشم بسیار است و دو بیاطی تا پنج هزار مرض او شمار کرده لیکن جمله منحصر در چهار جنس یعنی مرض مزاجی ساذج و مادی و مرض ترکیبی چون حول و جحوظ و تفرق اتصال

مثل جراحات و اورام است پس علاج این هر چهار مقابل مرض باید یعنی تبدیل مزاج و استفراغ ماده و در تمام بیر اورام نیز داخل است و اصلاح هیئت و اندمال و التحام و تدبیر ورم و هر چه در اسطور گردد اکنون بدانکه قانون واجب در علاج امراض چشم صرف عنایت است با صلاح مزاج دماغ و تنقیه و استفراغ مواد منصبه بچشم از دماغ و یا از دیگر اعضا بفصد و حجامت و اسهال و تقلیل غذا و تلطیف و اصلاح آن و تناول غذای مولد خلط محمود و اجتناب از جمله مبخر و بدگوار و تقویت چشم با ضمده و اطلیه و تبدیل مزاج عارض آن هرگاه همراه بیماری چشم صداع باشد ابتدا به علاج صداع مع صرف عنایت بطرف حال چشم باید نمود و بدانند که سوء مزاج چشم یا حاصل باشد و یا متوقع و علاج ثانی تقدم با لحفظ بمنع سبب اوست مثل استفراغ عند غلبه مواد و تلطیف عند ثوران اخلاط و علاج اول اگر حصول و تمام شده باشد و استقرار یافته بالضد بود علی الاطلاق و اگر چنان نباشد بلکه در اول حصول باشد در علاجش احتیاج بهر دو امر افتد اما التقدم بالحفظ بنا بر آنکه خواهد بود و اما علاج بالضد بهر آنکه موجود است و هر سوء مزاج یا ساذج باشد یا مادی اما در ساذج ادویه معدله مبدله متناوله و موضعیه کفایت باشد و ادویه مبدله وغیره که در چشم استعمال نمایند در اقوال شیخ و جرجانی مسطور گردد حسب ضد مزاج غریب استعمال نمایند و از اغذیه و اشربه نیز حسب سبب همین رعایت مرعی دارند و اما در مادی از ازاله ماده لابد است یا از همه بدن و یا از دماغ و یا از نفس چشم اگر عضوی مواد خود بسوی آن نفرستد لعده گاهی استفراغ تنها کفایت کند و گاهی احتیاج به تعدیل بعد آن افتد و استفراغ بدن گاهی بفصد و سخواتن و حجامت بود و گاهی باسهال و گاهی بقی و گاهی بادرار و تعریق و باین هر دو نادر باشد اما فصد وقتی گشاده شود که در خون کمی نباشد و در ان از دو امر حذر کنند یکی هیجان مواد حار هرگاه غالب باشد بسبب نقصان رطوبت خون دوم خام شدن مواد بارد به نقصان حرارت و آنچه قائم مقام فصد است رعاف و خروج خون حیض و نفاس و خروج آن از افواه عروق بود و رعاف خارج میکند مواد را از موضع قریب از چشم فلهذا ادرار ماله آن بسوی خلاف جهت چشم نفع نمیکند و خون حیض و نفاس و عروق مقعد چنین نیست و فصد صافن قریب به نفع خروج حیض است و فصد باسلیق برای جذب ماده بسوی اسفل باعتدال و فصد سر و برای استفراغ خون از اعالی بدن و فصد عروق گوشه چشم نفشا ده و دمعه در مد مزمن و صداع و شقیقه نفع میکند و فصد رگ پیشانی برای ثقل راس و امتلای چشم نافع و گویند رگهائی که برای امراض چشم میگشایند اولا قیفال است پس عروق نواحی سر لیکن عروق پس سر در نقل موضع نافع تر بود و عروق پس سر در جذب مفید تر باشد و گویند که اگر مرض در چشم باشد و قوت مساعد بود پس سزاوار آنست که فصد قیفالین کنند و اگر یافته نشود حبل الذراع و اگر آن هم یافته نشود اکحل و اگر آن نیز یافته نشود باسلیق گشایند بشرطیکه در خون کثرت و قوت قوی باشد و استاد رحمة الله عنه از زمان مرض امر باخراج خون از رگ پیشانی و رگ ماقین میفرمودند و اما حجامت جالینوس گوید که خلقی کثیر از علل مزمنه عین به تنقیه از استعمال حجامت بر قفا صحت یافته اند و حجامت ساقین جذب مواد بسوی اسفل بقوت نماید و ابتدای امراض چشم را انفع نبود و حجامت نقره جذب ماده بسوی موخر سر کند فلهذا چشم را البسیار نافع است ولیکن چون در انجا امتلای بدنی نباشد که بادی خوف تصعد ماده بسوی سر بود و اما اسهال گاهی بشرب دوا بود و گاهی باحتقان و این در فرود آوردن ماده نافع تر است و اثارت مواد از دماغ و تسییل او بسوی چشم کمتر کند و لهذا گویند که حقنه بجمیع امراض مادی چشم نافع است و موافق ترین مسهلات مستعمله در امراض چشم هلیله است زیرا که آن با وجود استفراغ او تقویت معده و منع تصعد مواد کند لیکن بسبب یبوست و خشونت خود ضرر بمواد حار نماید پس محتاج اصلاح بود و بچیزی که در ان لینت باشد با وجود موافقت در اسهال مثل بنفشه لیکن اسهال بنفشه بتلیین و ازلاق است و اسهال هلیله بعصر پس اگر مساوات با شد یا عمل هلیله مقدم بود و منع یا بطلان ازلاق گردد و درین صورت از تکثیر مقدار بنفشه چاره نباشد تا در فعل سابق تر باشد و چون هر دو ضعیف العمل اند لابد است از تقویت و تحریک بمثل سقمونیا و اندک از ان کفایت کند و بسبب حدت او محتاج باصلاح خود بکتیرا و رب السوس باشد و از انکه مواد چشم بلکه دماغ اگرچه حار باشد خالی از بلغم مخالط نبود تربد موافق باشد لیکن بسبب ضعف او گاهی تقویت بزنجبیل نمایند اگر خوف از حرارت نباشد و اگر خوف ضرر در مخرج باشد مقل ازرق نیکوست و اگر مواد مائل بغلظت باشند مع ذلک ایارج فیقرا افزایند که آن از اعالی فرود آرد و اگر بیشتر غلیظ باشد حب ایارج جید بود و گاهی نوبت بایارج لوغاذیا یا حب قوقایا رسد و این هنگام شدت غلظ مواد بود و اگر مواد حار رقیق باشد آب انار بشحم او فشرده با هلیله و شکر نیکوست و گاهی تخم محموده افزوده میشود و همچنین این نقوع آلو بخارا و عناب و آلو بالو و مشمش هر واحد بسبت دانه سنا و گل بنفشه و هلیله زرد و خطمی هر دو سه درم با شکر استعمال نمایند و گاهی قوی میکنند بده درم فلوس خیار شنبر و اندک روغن بادام شیرین و گاهی احتیاج بمطبوخ فواکه افتد و گاهی عوض مشمش سپستان کنند و گاهی لویند نیم درم و سقمونیا ربع درم افزایند و گاهی ماده لسبوداوی بود پس در مطبوخ سه درم افتیمون و سه درم بسفایج زیاده کنند و تقویت به نصف درم حجر ارمنی نمایند و اما النقوعات مستعمله برای تبرید و تلیین طبیعت پس از نقوع مقوی هلیله حذف کنند و ایضا گل بنفشه

وستاوه یا سنا تنها محذوف نمایند و همچنین درین هنگام اشربه بارده ملینه مثل شربت آلو با شربت بنفشه و یا شربت نیلوفر استعمال کنند و گاهی انقباض ملینه مسهله و حقنها احتیاج افتد صفت فتیله که مشکی مقدم بانذک نمک و بورق و قوی تر ازین آنست که سنا و گل بنفشه هر واحد ربع درم سقمونیا اندکی بیفزایند حقنه خفیفه مرا لشعیر شعست درم آب چقندر ده درم فلوس خیار شنبر ده درم روغن کنجد و شکر سرخ هر واحد پانزده درم و اما قی اگرچه نفع میکند بسبب تنقیه مواد لیکن شدید المضرت است بسبب تهییج و تحریک آن و اما ادرار و تعریق در غالب امر احتیاج بدان وقتی باشد که مائیت در چشم مع انتشار آن در بدن غالب باشد و استفراغ دماغ بعد تنقیه عام بمسهلات مثل حب ایارج و ارسال علق بر صدغین در مواد حار و حب ایارج و شبیارج و اطریفلات و مانند آن در مواد بارد و مرکب بود و با دویه که استفراغ آن از خارج کنند مثل ادویه مستعمله در بینی چون سعوطات و عطوسات و استفراغ چشم یا بر سبیل صرف ماده از وست و یا بر سبیل تجلیب ماده ازان پس صرف ماده اولا از بدن بود اگر ممتلی باشد یعنی در صورت امتلای ماده در همه بدن اول بحسب خلط غالب تنقیه عام کنند و پس ازان تنقیه خاص دماغ بمنقیات او و بعد آن تنقیه عضو خاص الخاص چشم نمایند بنقل ماده چشم و اماله اخراج او از راه بینی و یا از عروق قریب چشم مثل عرقین ماقین و اما به تجلیب ازان بادویه مدمعه یعنی اشک آور و محللات بود و گفته اند که جذب ماده باستعمال عطوسات و معاطس و فصد رگ گوشه چشم و پیشانی خصوص بعد تنقیه عام بدن و خاص دماغ و پس از سکون ماده از منقیات چشم است و اصل بزرگ است در علاج امراض مادی چشم اصلی باشند خواه اثری و ایضا میگویند که در امراض مادی هرگاه احتیاج بنقل مواد از چشم بعضو دیگر افتد و ماده در طریق انصباب بسوی چشم نباشد پس بهترین عضویکه ماده را نقل کنند منخرین اند باستعمال عطوسات و نشوقات و تناول طعام و شراب کمتر و لطیف و اجتناب از اشیای بدگوار و بخار انگیز نیز از اقسام مستفرغات ماده چشم شمرده اند و هرگاه ماده از عضو دیگر آید تدبیر و تنقیه عضویکه ازان ماده بچشم می آید از واجبات است و بدانند که اگر ماده چشم رطوبت غلیظ یا ریحی باشد بعد تنقیه عام بمسهلات مناسبه تنقیه دماغ بحسب ایارج یا حب قوقایا نمایند و بعد ازان مالیتی را از بالا فرو کشند و چشم را آب حلبه و شیر تازه بشویند و بعد تنقیه ماده ادویه موافقه در چشم کشند و حمام نمایند و اگر ماده رطوبت رقیق مختلط با خون یا صفرا باشد بعد فصد مسهل دهند و پس ازان ماده را از سر فرو کشند پس علاج چشم کنند و علاج چشم بوجهی قبل از تنقیه جائز نیست و نه اندمختن و ادران خاصه اگر دوای محلل باشد مگر دوای سهل عند الضرورت و در ماده ریحی حمام و اشیای محلل مفید بود و اگر ماده دموی باشد فصد کفایت کند و شاید که باوجود کشادن فصد بسبب کثرت غلظ خون و تیزی رگهای چشم ازان امتلای عروق برحال خود باشد درین صورت استحمام نمودن و عقب آن طعام لطیف خوردن مفید است و تناول ایارج فیقرا و حب قوقایا سود مند و استعمال شیاف احمر لین و ضمادات محلل خون غلیظ را رقیق کند و کذا خوردن قدری شراب صرف عقب حمام نافع گفته اند و وقتیکه تنقیه و تدبیر صائب سود ندهد معلوم کنند که در چشم سوء مزاج ردی یا ماده خبیثه کثیفه در طبقات متمکن است که غذای عین فاسد میکند و یا آنکه دماغ ضعیف است و ازان نزله بسوی چشم متوجه میشود ازینجاست که گفته اند گاه باشد که بدون آنکه ورم در چشم ظاهر باشد بواسطه دوام نزول ماده بچشم منفعت علاج ظاهر نشود پس اگر ماده از حجاب خارج قحف دماغ آید درین صورت کشادن رگهای سر و بریدن شرائین صدغ و نهادن داغ بران مناسب است و حجامت نقره و ارسال علق بر جبهه نیز قریب به نفع است و تضمید با ضمادهٔ مقویه رادع بر جبهه مفید و از جمله روادع پوست خربزه است برای ماده حار و قلقطار پس از برای ماده بارد و اگر ماده از داخل قحف آید درین حالت تنقیه دماغ بفصد و اسهال و دیگر تدابیر منقیه دماغ باید کرد و هرچه در سبل گفته شود مفید بود و ایلاقی و غیره مینویسند که اسباب امراض مادی عین هفت گونه است یکی ضعف مزاج چشم حتی که ماده نازله را بسوی خود از دماغ قبول کند دوم ضعف مزاج دماغ بقیاس مزاج معده و سائر احشا و قبول کردن آن بخار را که بسوی آن از احشا متصاعد شود دو قوت مزاج دماغ بقیاس مزاج چشم حتی که دماغ مواد را بسوی آن دفع کند سوم کثرت اخلاط ردیه در بدن چهارم ضعف قوت غاذیه چشم و عدم امکان هضم غذای وارد بران و بسبب آن اجتماع مواد در اندران پنجم وسعت منافذی که ازان اخلاط بچشم می آید پس مواد بسوی آن بیشتر جاری گردد ششم ضیق منافذیکه ازان فضول از چشم خارج میشود پس باقی ماندن آن در چشم هفتم وضع چشم تحت دماغ و بدان سبب همواره نزول فضله غیر منهضم بسوی آن پس طبیب را واجب است که تفحص این اسباب نماید اول بمنع سبب مشغول گردد و تسخین میفرماید که ادویه چشم بعضی مبدلات مزاج اند اما مبردات مثل آب عنب الثعلب و آب حی العالم و آب کاسنی و آب کاهو و گلاب و آب گل سرخ و لعاب اسپغول و سفیده بیضه مرغ است و اما مسخنات مثل مشک و قرنفل و زنجبیل و مامیران و مانند آن و اما مجففات مثل توتیا و سرمه اقلیمیا و بعضی ازان متبضات اند مثل شیاف ابیض و صبر و فیلزهرج و گل سرخ و زعفران و بعضی ملینات مثل شیر و مغز بادام سوده و سفیده تخم مرغ و لعابات بهدانه

وخطمی وخون فرخ وبعضی منضجات مثل عروق وآب حلبه وزعفران منفتح وخصوصاً آن دران ترکرده وبعضی محللات مثل انزروت وآب بادیان وبعضی مخدرات مثل
عصارهٔ لفاح وخشخاش وافیون جرجانی گوید که جمله ادویه چشم هفت جنس است یکی ادویه قابضه واین دو نوع است نوعی آنچه قبض او معتدل تر باشد مثل گل سرخ وعصارهٔ
او وعصارهٔ لحیة التیس ومامیثا وسنبل الطیب وزعفران وسادج هندی واین آنجا بکار آید که از چشم دردمند آب کمتر آید ونوع دیگر آنچه قوت قبض او قوی تر باشد وآن اقلیمیا
وآب غورهٔ وعصارهٔ سماق وعصارهٔ مازوی خام وقشار کندر وگلنار ومانند آن واین نوع آنجا بکار آید که اجزای چشم درست وقوی تر وقوت بصر تیز تر باشد وخواهند که
آب رفتن از چشم باز ایستد دوم ادویه منضج ومحلل چون آب حلبه وحضض هندی وبیرزد وانزروت واکلیل الملک وجندبیدستر وکندر وزعفران ومرمکی ما قوت تحلیل
از همه زیاده است وزعفران با قبضی که در وی است منضج وملین است وکندر همچنین منضج ومسخن است واین ادویه در علاج اورام وبثور وقروح چشم در آخر تحلیل رطوبات
غلیظ ورمص پس ترینه بکار آید سوم ادویه مخدره چون لفاح وافیون وخشخاش واین بالضرورت قوی در وجع شدید وحرارت وسوزش عظیم بکار برند چهارم ادویه
مسدد منافذ گشاده ومنفری واین دو نوع بود نوعی خشک وارضی وآن اقلیمیا وشیاف ابیض وتوتیای مغسول وارزیز سوخته وگل شاموس ونشاسته است واین ادویه رطوبات
زائد را کمتر کنند ودمعه را سود دهد خصوصاً اگر در چشم قرحه وبثره باشد لیکن بعد از استفراغ بکار برند واگر در قرحه قرنیه قبل استفراغ بضرورت استعمال کنند جائز باشد نوع دیگر
نرم ولزج وتر وحاجت باینچنین ادویه برای چهار غرض است اولاً آنکه سوزنده نیست وثانیاً آنکه هنگام هیجان بطول بقای درد در چشم ومنع سیلان آن ادویه لزج چون کتیرا
وصمغ ونشاسته با دیگر ادویه بیامیزند وثالثاً آنکه برای دفع اذیت چشم از ملاقات ادویه حجری وارضی خصوصاً در حالت درد ادویه نرم با دیگر آمیزند ورابعاً آنکه برای
رفع خشونت ولذع مستولد از مادهٔ حاره وحاده ادویه نرم ولطیف چون شیر زنان وسفیدهٔ بیضهٔ مرغ بیامیزند پنجم ادویه گشاینده منافذ وآن دو نوع است یکی چون [illegible]
ودارچینی وفرفیون وحلتیت وسکبینج واین نوع آنجا بکار آید که اثر ادویه منضج ومحلل پس طبقه قرنیه نرسد واز امتحان این ادویه بسبب تفتیح منفذها قوت ادویه مذکوره
بخوبی رسد ودیگر ادویه سخت گرم ومولد خشونت واین نوع نزول الماء را باز دارد ششم ادویه زداینده واین نیز دو نوع است اول زداینده تر که قرحه
چون اقلیمیا وکندر وصبر ومانند آن ونوع ثانی زداینده سبل وجرب وظفره ومانند آن چون نوشادر وقلقطار وتوبال مس ومس سوخته هفتم ادویه معفن که محرق
وخشن است چون زرنیخ وزنگار واین طرفه صلب وجرب مزمن وخشک ایشه را بزداید گیلانی گوید که در ادویه چشم رعایت چند امور نمایند اول اختیار جوهر دوا
زیرا که در علاج چشم بسبب رقت وکثرت ارواح وقوت حس او ادویه مخالف طبیعت مثل بیش جائز نیست ونه آنچه دران کیفیت غالب باشد مثل حریف وبسیار
ترش واشیای لذاعه وآنچه شدید القوت بود بهر آنکه شدید البرد باجماد قوت چشم کند وشدید الحرارت تحلیل قوت او نماید وثانی اختیار کیفیت دوا واین بعد معرفت نوع
مرض بود وپس معالجه حار ببارد وبارد بحار کنند وبالجمله علاج تمام میشود بضد وثالث اختیار مقدار دوا پس هر دوائیکه آن انفع وغرض باشد تکثیر مقدار آن اولی است
از دوائی که نیست چنین وهمچنین هر دوائی که قوت آن ضعیف تر باشد تکثیر آن اسلم است از دوای بسیار قوی ودر امراض جفن تکثیر کحل اولی از آنست که در امراض مقله
بسبب غلظ جرم جفن وقلت شرف او ورابع اختیار کیفیت دوا در درجه او در حرارت وبرودت او وغیر آن واین نوع وآنچه قبل اوست موقوف است بر معرفت
طبیعت چشم ومقدار مرض او وبه جنس وسن وعادت وفصل وبلد وصناعت وسحنه اما طبیعت چشم متضمن بر امور اربعه یعنی مزاج وخلقت ووضع وقوت است اما مزاج چشم
بهر آنکه چون مزاج صحی ومرضی معلوم کردند از ان مقدار خروج او از مزاج خاص او دریافت گردد پس اختیار کنند از ادویه آنچه مقدار او وقوت او در برگردانیدن بسوی مزاج
طبیعی باشد واما خلقت چشم بهر آنکه در جرم مقله خضیه است که دفع بسوی آن ممکن بود یکی فضائی که در داخل اوست دوم فضائی که در داخل چشم است سوم فضائیکه در داخل
وبینی است زیرا که او در انجا منفذ طبیعی است فلهذا دفع فضول او سهل باشد وبدان سبب کفایت کند دران ادویه قلیل المقدار که شدید القوت نباشد واما وضع چشم
مشتمل بر وضع ومشارکت است اما موضع چشم ظاهر است که آن از معده وجگر بسیار بعید است فلهذا اثر ادویه باوی از ینجا نمیرسد مگر بعد فرط ضعف قوت آن پس بتجبر
دوای شدید القوت دران تاثیر معتد به نکند فلهذا اعمده در معالجات چشم ادویه وضعیه است که بالتهو بسوی چشم میرسند پس واجب است که قوت دوا بمقداری نباشد که
بر مقدار مرض چشم زیاده شود واما مشارکت چشم با اعضای دیگر پس بدانند که چشم شدید المشارکت بدماغ است وچرا نباشد که آن مثل جزو اوست وطریق نفوذ مواد
از داخل او وبسوی آن فراخ است وآن عصب مجوف است فلهذا واجب است که ادویه مانع نفوذ مواد از دماغ بسوی چشم قوی التقویت وقوی الردع باشند لیکن نه بحدیکه موجب شدت تحلیه

وتکثیف طبقات عین گردند چه آن جنس فضول دران زیادتی مواد و وجع کند و اما قوت چشم پس اصناف قوتها چون در چشم بسیار است ارواح او بسیار بود و این
منع میکند از آنکه دوای چشم قوی التلطیف باشد تا اجماد مزاج روح نگرداند و از آنکه قوی التحلیل باشد تا روح را فانی نه کند و اما مقدار مرض پس سخن قوی محتاج بود برای دوای قوی
باشد و ضعیف را کفایت کند ضعیف و اما در اشیائی که ذکر او کردیم امر در ان ظاهر است و خامس اختیار وقت موافق برای استعمال دوا و این وقت گاهی معتبر بحسب
فصول سال بود پس اولی موسم استعمال ادویه محلله قویه و شدید الجلا سرما است نه گرما و ادویه قوی الردع و شدید البرد در گرما و ادویه مستفرغه را ربیع و خریف است نه سرما و
گرما و در ربیع استفراغ خون و در خریف استفراغ بادویه مسهله باید و گاهی معتبر بحسب مرض باشد پس در علاج اورام استعمال ادویه رادعه در ابتدا و ادویه محلله در آخر کنند و میان
این هر دو زمان هر دو را مخلوط سازند و اولا رادع را قوی تر نمایند بعده محللات را قوت دهند حتی که هر دو در منتهی مساوی گردند و ایضا مواد کلیه اراده تحلیل آن یا
استفراغ آن کنند اولا در ان منضجات استعمال کنند و بعد نضج آن مستفرغات و سادس اختیار جهت استعمال دوا پس می باید که ادویه اورام چشم قطور باشد زیرا که دوای
یابس میان پلک و مقله متوقف شوند و آنرا الم رسانند و ادویه ظفره و بیاض و مانند آن باید که ذرورات بود و ایضا هرگاه احتیاج نفوذ دوا بسوی اطراف و نواحی چشم باشد
قطورات بجمیع اشیای سیاله بدان اولی بود و استعمال ادویه مبرده و ملینه خاصة مسکن وجع هر روز بلکه در روزی چند بار جائز است و چنین نیست ادویه جاره که دران اجتناب
است تفرقه ایام و آنجاست که گفته اند دوای تیز را علی الاتصال و بهیم استعمال نباید کرد و اگر حاجت تکرار افتد صبر کنند تا آنکه چشم از اذیت مرتبه اولی استراحت یابد پس
بار بعمل آرند بعضی گویند که بهترین اوقات استعمال کحل و تقطیر و مانند آن وقت سردی از روز است و قبل تناول غذا و اگر مزاج مریض و کحل هر دو حار باشند بشب
یا صبح استعمال کنند و اگر هر دو بارد باشند در نصف النهار بعمل آرند و اگر کحل حار باشد فقط در آخر روز بکار برند و بعد اکتحال بمعدنیات خواب نکنند الا بعد اثمد و در نزول
الماء و بیاض و سبل بر پشت خوابید و در مرض سبل عین نشسته و در امراض پلک سر نگون داشته کحل استعمال نمایند و عند استعمال ذرورات مربع نشسته و اگر رمد
و امراض جفن باشد جهد نمایند که وصول کحل باجفان باشد فقط تا مقله را خشونت آن الم نرسد و اگر قلع آثار و جلای بیاض و مانند آن مطلوب بود میل بسوی مقله رسانند
و بر موضع مرض احتکاک نمایند و در تقطیر چشم را با ابهام و سبابه دست چپ کشاده از دست راست قطور را بجمجه میل بریزند و جوهر میل از نقره باشد در علاج سخونت چشم و رطوبت
آن و از طلا بسازند اگر اراده تلطیف ماده باشد و یا از آبنوس بعمل آرند اگر اراده تلطیف مواد و تحلیل آن باشد و یا از مس مرتب سازند و باید که بعد هر استعمال میل را بشویند
و جوهر مکحله باید که از اجسام مناسبه کحل باشد که دران نهند پس گاهی از نقره و گاهی از آبنوس و مانند آن بود و شکل او مستدیر مائل بطول باشد و سر او چنان باشد که
بسهولت کشاده شود و سنگ برای سائیدن شیافات و غیره حجر مس بهتر است یا تخته آبنوس باشد و هر چیز که بران بسایند آنرا بشویند و بعضی اعمال محتاج به بستن عصابه و
نهادن رفاده بود خصوصا بعد قدح و قطع سبل و در اطفال برای حفظ ضماده و غیره و در آخر مرض برای حراست چشم از هوا و برای ضغطه عین و سکون آن و برای منع اوجاع و تسکین
آن چنانچه در ضربان چشم و صداع و نفع رفاده در رد جحوظ و نتو بیشتر است و بدانند که ادویه که بدان معالجه چشم کنند و احتیاج دران بعمل بالید باشد بعضی از ان معدنی و
بعضی حجری و بعضی صدفی و بعضی نباتی و بعضی حیوانی است و جمله این موافق بود اگر بهیئت مخصوص باشد مثل کحل و ذرور و شیاف و مانند آن و لا بد است که خالی
از کیفیات ضاره باشند و واجب است که مختلف بود طریق عمل آنها بحسب اختلاف قوام و کیفیت آنها و مانند آن پس در جمیع معدنیات و احجار و صدف ادا واجب است
که در تصغیر اجزای آن بسائیدن مبالغه نمایند تا بسبب خشونت موذی مقله نشوند از حرکت پلک و این تصغیر را گاهی کفایت میکند کثرت سحق و نخل از خرقه صفیق تنگ
مسام مع تربیت و تصویل بآب چنانچه در توتیا و شادنج و مرقشیشا و اثمد و مانند آن از معدنیات عمل میکنند و گاهی این بدون احراق باتمام نمیرسد بجهت کیفیت ردیه
یا عدم قابلیت سحق بلیغ و بهترین طریق احراق آنست که در کوزه جدید کرده بگل حکمت گرفته در میان تنور یا قرن مدتی بدارند تا آنکه خوب سوخته مهیا بجودت سحق گردد
چنانچه با قلیمیا و زاجات و سواد سند و حریر و شنج و حلزون و صدف و مانند آن عمل میکنند و بعضی ادویه بعد حرق و سحق بغسل کثیر محتاج باشند مثل سفیداب و این برای ازاله
ترشی او که مضر چشم است و رفع حرارت مکتسبه از نار میکنند و ایضا مانند نحاس محرق که دران کیفیت ضاره بعین است و بسیار ادویه است که سحق او با اختلاط آب با رطوبت
مائی چسپیده میشود مثل احجار و اکثر معدنیات و بعضی از ان محتاج باین نمیشوند مثل نشاسته و صبر و اما سحق صموغ بتغیر رطوبت بسبب انحلال قوت آنها بحرارت سحق موجب
ضعف آنها میگردد و بعضی ادویه است که از برای تصغیر اجزای آنها خیسانیدن او در آب یا مائی مناسب کفایت میکند همچون کتیرا و صمغ عربی باید که در آب

بخیسانند پس از خرقه صفیق صاف کنند و بعضی را در تصغیر اجزاء این کفایت نمیکند بلکه با وجود خیسانیدن باز محتاج بسائیدن باشند چنانچه در اشق و سکبینج و بعل می آید و ادویه چشم در آب عورو و آب بادیان و آب هلیله و آب سماق و آب مرزنجوش و آب باران چند بار خیسانیده خشک کرده سائیدن قوت دوا زیاده میکند و او خال مشک قوت ادویه را بقعر چشم و در طبقات میرساند و ادویه جدا جدا سائیده با وزن مطابق نسخه نموده آمیخته مجموع در صلایه باهستگی بسایند و از گرد و غبار محفوظ دارند و در جمیع شیافات احتیاج بدوائی میشود که دران تغریه باشد تا ادویه جمع گردد و بعض آنها ببعض بچسپد و باید که آن مغریات نافع امراض باشند که برای آنها این شیافات ساخته باشند و آن مثل نشاسته و صمغ عربی است در شیافات رمد و مثل انزروت و سکبینج در شیافات بیاض و ملطفات آب مانند آن و اولی اوقات که در آن ادویه چشم از شیافات و ذرورات و مانند آن بسازند فصل ربیع است بسبب اعتدال هوا دران پس ادویه متکرج نخواهد شد چنانچه در سرما با و نه تحلیل قوای آنها خواهد بود چنانکه در گرمی گرما لیکن اوائل ربیع بشیافات اولی است تا قوای آنها قوت حرارت در مدت خشک شدن آنها تحلیل نشود فلهذا میباید که بجهت تخفیف آنها در سایه کنند و اما ذرورات پس تاخیر آنها تا آخر ربیع جائز است و دوائیکه در آبهای مذکوره پرورند در آخر ربیع بهتر باشد و باید که هر واحد از اکحال و شیافات در ظرف علحده بدارند تا هر واحد از آنها قوت یکدیگر اکتساب ننماید و بدان سبب قوت او ضعیف و باطل نگردد و همچنین حرارت مشک بمجاورت کافور کم میشود و برودت کافور از مجاورت مشک قلت می پذیرد **علاج مرض ترکیب عین** اصلاح هیئت چشم کنند و ازاله آفت که در ترکیب اجزای چشم افتاده و آن یا بفصد و استفراغ بود و آن مذکور شد و یا بانواع حیلها که در جایگاه خویش خواهد آمد **علاج تفرق اتصال چشم** بادویه قلیل التخفیف غیر لاذع چون سرمه و زعفران و توتیا و سفیداب و شادنج و صبر و مانند آن علاج باید کرد زیراکه هر دوائی که مزاج او موافق مزاج چشم است مضر عین بود و انچه اندکی مخالف او است مثل ادویه مذکوره نافع باشد و چون مزاج چشم گرم و تر است لهذا اکثر دوای مرطب چشم را مضرت رساند و هر دوا که رطوبات کمتر کند و لاذع نباشد تقویت چشم نماید و هر عضو یکه قوی گردد ماده مرض را قبول نکند و انچه بدان رسد از خود دفع کند و این اصل عظیم است در اکثر علاج چشم مرعی دارند بالجمله علاج مفصل او و علاج اورام و قروح علحده مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی

اوجاع عین

بدانکه در چشم بیشتر اوجاع ممدده و لاذعه و ناخسه و ضربانیه و حاده و ضاغطه و خشنه و مانند آن افتد و آنرا اوجاع زیاده تر از غیر او عارض شود بسبب قوت حس او و ملاقات پلک بمواضع موجعه آن و جنبش کردن آن از هر طرف و چون دردهای چشم شدید باشد پس امراض موجعه آن بغایت حاد بود و صبر طبیعت بر اوجاع او تا مدت طویل کمتر بود و چون درد آن طول کند فضول در چشم کثرت پذیرد و ضعیف گردد و پس مستعد امراض شود و بالجمله اوجاع چشم را شهره سبب است **طریق تشخیص اسباب او** اولا چشم را ملاحظه نمایند اگر دران آثار اقسام رمد یا سبل یا جسارت ملتحمه یا بثور یا قروح عین یا ضربه چشم یا قذی معلوم شود سبب درد همان باشد و هر واحد ازان در فصل علحده مذکور خواهد شد و اگر علامات امراض مذکوره یافته نشود درین صورت از مریض سوال کنند که کدام قسم درد است ایا ضربانی و مسلی است یا ناخس یا ثقیل یا ضاغط یا تمددی و در عمق چشم محسوس میگردد یا در دیگر اجزای چشم پس اگر بیمار درد ضربانی مع مسلی یا مع ضاغط در عمق چشم بیان کند و درد مذکور مثل شقیقه سر گاهی لازم باشد و گاهی نه از صداع حدقه و شقیقه عین باشد و اگر درد ضربانی با صداع باشد از ورم عنبیه بود و اگر درد ناخس شدید که تا صدغین منتهی شود و عروض در دسر جهد و صاعد حرکت بگوید و در رگهای چشم تمدد و رنگ ورم سرخ مائل بسیاهی و تیرگی نماید و اشتهای طعام نشود از سرطان قرنیه باشد و اگر در چشم المی ناخس بگوید و پندارد که در حدقه خار یا سنگریزه افتاده است و حدقه گردانیدن و در روشنی چشم کشادن نتواند از نرسیدن غذا برطوبت زجاجیه باشد پس اگر سببش خشکی رگهای مجاری غذائی او بود هر دو چشم در غور روند و اشک نیاید اما اگر سبب نرسیدن غذا سدد بود گاه گاهی در چشم اشک همی آید و گاه باشد از هر دو گوش چیزی شبیه بریم بر آید و ذائقه دهن بی مزه گردد و اگر درد ثقیل گوید و چشم گران باشد و اشک آرد و هر چیز غیر مستقیم نماید و پلک باهم نه پیوندد و در ضعف قرنیه کدورت نماید از زوال طبقه عنبیه باشد و اگر وجع شدید ضاغط گوید و نتواند چشم را حرکت داد و عطاس و چشم پر چرک و پر اشک بود از ضغطه جلیدیه باشد و اگر وجع شدید در قعر چشم باشد و با آن انتشار نور در جمیع اجزای عین مدرک گردد و بصارت باطل شود از تفرق اتصال شبکیه باشد و اگر در عمق چشم درد بگوید درین صورت اگر در اقطار چشم سرخی نماید از دسا طبقه مشیمیه باشد و اگر باد در ضاغط در عمق چشم محفوظ عین باشد از ورم طبقه صلبیه باشد پس اگر ورم دموی بود با الم مذکور تمدد و حکه در چشم بموضع غیر معین باشد

واگر صفراوی بود با احتراق والتهاب وحرارت شدید باشد واگر بلغمی بود با الم ثقیل واسترخای پلک ودشواری نظر بسوی اشیای عالیه مثل سقف وغیر آن باشد واگر باوجود درد در عمق چشم چنان نماید که چشم بازپس کشیده میشود از ورم سوداوی یا یبوست صلبیه باشد واگر التوای چشم بجانبی با الم وتمددی بجهتی مائل گویند از التوای طبقه صلبیه باشد واگر وجع تمددی گویند وچنان پندارد که چشمها بسوی اسفل خواهند برآمد وباشد که نظر بسوی سقف دشوار گردد از استرخای پردهٔ صلبیه باشد علاج در چشم دردناک سیل نیندازند بلکه ادویه را در شیر یا چیزی دیگر حل کرده اندک اندک بفاصله چکانند وهر مرض چشم که با درد صعب بود اول تسکین درد نمایند لیکن دوام استعمال مخدرات بهر تسکین وجع جائز نیست وباید که در اوجاع خواب آورند بهر حیله که ممکن باشد حتی که بغنا وحکایات ملائم وآواز آب وشجر وآسیا وغمز لطیف مع قلت روشنی در مسکن وترک حرکات عنیفه واما حرکات خفیفه مثل جنبش گهواره ومانند آن مفید بود و آنچه از شقیقه عین باشد اول فصد سر نمایند بعده بر صدغین زلو چسپانند وبعد نضج ماده مسهل وحب ایارج ذ وهرچه در شقیقه سر مسطور شد بعمل آرند پس برای تسکین درد وحرارت در دفع ماده آب عصی الراعی وسفیدهٔ بیضهٔ مرغ وشیر دختران در شیشه کرده واندکی شیاف مامیثا وحضض سوده آمیخته بجوشانند وسرد کرده چند قطره روغن گل آمیخته بجنبانند تا که مثل مرهم شود هر ساعت در چشم قطور سازند ولازق بر صدغین بچسپانند واگر فائده نشود شریان صدغ قطع نمایند ودر علاج مهلت روا ندارند تا بکوری نه انجامد و آنچه از سرطان باشد علاج نپذیرد لیکن برای تسکین درد وتوقف مرض فصد قیفال کنند وبماء الجبن وسکنجبین افتیمونی وسفوف سوداوی وحب لاجورد یا جوارش الفواکه وخیار شنبر دائم تلیین طبع نمایند وماء الشعیر وشربت بنفشه وسکنجبین وشربت خشخاش وجلاب وشربت نیلوفر بدهند. وبه اغذیه جیده الکیموس خنطیه که دران حرارت نباشد ولحوم خفیفه طیور مثل دراج وچوزهٔ مرغ فربه واطراف ولحم بزغاله وحملان غذا سازند ویا حریره جو با اصل السوس مقشر کوفته و گاوزبان وگل بنفشه هر یک سه درم عناب پانزده دانه نیلوفر تازه مقشر هفت عدد نیک پخته صاف کرده شربت خشخاش یا شربت انار شیرین یا شربت بنفشه یا شربت نیلوفر داخل کرده روغن بادام شیرین آمیخته بیاشامند وآشامیدن ماء الجبن با یکی از اشربه مذکوره یا شیر خر یا شیر بز ویا شیر گاو نیز نافع است وبقول خرزی منضجات سودا استعمال نمایند ومطبوخ افتیمون وبعده ماء الجبن گاهی باسفوف مبدل وگاهی باسفوف مسهل نوشند وسفوف مسهل از حجر ارمنی وهلیله کابلی وهندی وبسفایج ونمک هندی وغاریقون مرتب سازند وسفوف مبدل اینست مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو ومغز تخم بادرنگ وگاوزبان واصل السوس وصندل وطباشیر وگل سرخ و کشنیز خشک سائیده هر روز پنج درم همراه ماء الجبن بدهند وسوید بن منیتو لیسد که این سفوف مجرب من است وشیاف ابیض باسفیدی بیضه آمیخته وباشیاف مامیثا در شیر زنان حل کرده در چشم چکانند وسفیدهٔ بیضه باکلیل الملک واندکی زعفران بنهند ویا آرد جو وبنفشه ونیلوفر وآرد باقلا وبابونه واکلیل وآب کاکنج وآب عنب الثعلب ضماد سازند ویا برگ خطمی وبرگ خبازی وعنب الثعلب کوفته در روغن بنفشه آمیخته ضماد کنند وهر شب قیروطی زردهٔ بیضه وروغن گل بر پشت چشم نهند وجمیع ادویه که دران مامیثا مغریه ومخدرات باشد بعمل آرند وادویه واغذیه حاره اصلا استعمال نسازند ونطول نمایند بآبیکه دران بابونه وگل بنفشه وخطمی واکلیل الملک وگل نیلوفر جوشانیده باشند وطلا نمودن زردهٔ بیضهٔ مرغ باکتیرا یا شیر زنان نیز مفید است وشادنج ونشاسته مساوی صبح وشام اکتحال نمایند وبقول انطاکی حیله در سکون الم مخدرات کنند بعده در چشم شادنج ونشاسته وگل مختوم ومامیثا ومرداریه استعمال کنند نه غیر آن که اگر ماده غیر مستحکم بود به شود والا وقوف آن کفایت باشد واگر آب کشنیز سبز وآب عنب الثعلب وآب گل سرخ وسداب گلاب هر یک سه ماشه تخم کاسنی صندلین گل ارمنی هر یک سه ماشه در عرق بیدمشک یکتوله ضماد کنند بسیار مفید است وگویند که هر گاه درد ساکن گردد توتیای مغسول شادنج مغسول نشاسته هر واحد یک درم شیاف مامیثا گل مختوم هر واحد نیم درم مرداريد دو دانگ کوفته بیخته اکتحال نمایند وشیافات لینه مسکنه وجع استعمال کنند ولعابات مرخیه ومانند آن در چشم ریزند وحمام مرطب نافع است واز اغذیه مولده سودا مانند عدس وبادنجان وگوشت گاو اجتناب نمایند و آنچه از رسیدن غذا بر حاجبه باشد بسبب سده بود بحسب ماده در اسهال وتفتیح سده کوشند مثلاً در ماده بارد مطبوخ بادیان بیخ اذخر افسنتین تخم کشوث بشربت دینار بدهند ودر ماده حار مطبوخ تخم کاسنی اصل السوس عنب الثعلب مویز منقی شاهتره همراه سکنجبین بدهند وشربت بزوری وقرص لک دهند ومثال آن استعمال کنند وسده از ماده حار نادر بود وبعد انفتاح سده برای ترطیب ضماد برگ خطمی که در سرطان گذشت باضافه سفیدهٔ بیضه دائم بر چشم نهند وشیاف ابیض در شیر دختران حل کرده در چشم کشند وروغن بنفشه یا کدو در بینی چکانند و ایضاً برای ترطیب مزاج مثل روغن بادام وشیر دختران وروغن نیلوفر وسعوط از مسکه گاو ومغز ساق او وتدبیر مرطب مثل فرط خواب وتناول اسفیدباجات وسمه وکدو وخیار مع لحوم چرب ولحم ماکیان فربه وزردی بیضه نیمبرشت بعمل آرند واز هر چه مالح وحامض وحریف ومجفف باشد اجتناب نمایند

و طبری گوید که علاج عدم غذای زجاجیه آنست که در غذا بر مرطبات اقتصار نمایند و ماء الشعیر ایام متوالی بنوشند تا بدن را ترطیب دهد بعده استفراغ با این مطبوخ نمایند اگر ظاهر شود که آن از سده است مویز جبلی و بزر رجله بری هر واحد سه درم تخم کرفس انیسون هر واحد چهار درم سنای مکی اسطوخودوس هر واحد پنج درم مویز منقی پانزده درم تمر هندی ترنجبین هر واحد بست درم انجیر بست عدد جوشانیده صاف نموده بقدر صد درم گرفته هفت درم شکر طبرزد سوده انداخته و سه درم تا پنج درم روغن بادام تلخ بالایش ریخته نیم گرم بنوشند و ازین مطبوخ دو شربت در مدت هفت روز بیاشامند اگر مزاج و قوت و سن و فصل و بلد احتمال آن نماید و در جمیع امراض چشم جهد نمایند وقت علاج که مزاج مریض بحدت متغیر نشود و باعتدال رو کنند اگر از آن خارج شود و چون این مطبوخ نوشیده برد و شیدن شیر دختران از پستان بچشم مواظبت نمایند و این ضماد بر چشم نهند برگ کنازی یا برگ خطمی جوشانیده و بسایند و با سفیده بیضه در روغن بنفشه آمیزند و از قرب کافور بچشم و از شم آن اجتناب نمایند هرگاه مرض درین رطوبت باشد و بر روغن بنفشه یا روغن کدو یا روغن خلاف سعوط کنند لاسیما اگر در آنجا صداع باشد و برای ترطیب شیاف ابیض بشیر دختران در چشم کشند و اگر مرض از عدم غذا و قلت او باشد و سببش یبوست بود بنا بر کثرت استفراغ یا کثرت صوم یا ترک طعام و مانند آن همگی عنایت به ترطیب مصروف دارند و درینجا سبیل با استفراغ و نوشیدن چیزی از منفعات نیست و علاجش دوشیدن شیر زن و خر از پستان بر سر و تسعیط بروغن بنفشه است و لحوم بزغاله و حملان صغار بخورانند و شراب قلیل الحرارة یا ماء الشعیر بنوشانند و از ریاضت سخت و عرق بسیار و در حمام منع کنند و نطولات بادویه مرطبه مثل بنفشه و نیلوفر و برگ بید استعمال نمایند و اگر وقت بنفشه تر باشد بنفشه تازه را در گلاب تر کرده شب بر سر نهند و بخواب روند و تعدیل خوابگاه نمایند و از سموم و بادهای گرم محفوظ دارند پس باین طریق غذا بکثرت بجلیدیه رسد و از انچه اقبال عافیت و ابتدای زوال مرض ظاهر شود آنست که زوال غور حادث در عین اولاً فاولاً معلوم گردد و هرگاه چشم در هیئت بطبیعت خود عود کند و صداع و حدت زائل شود و مریض صحت یابد و انچه از زوال عنبیه باشد اگر غلبه خون دریابند فصد کنند و مسهل مناسب مزاج دهند و بعد تنقیه بدن معا در چشم کشند و موافق خانه چشم از اسرب مانند خود ساخته و در وسط آن سوراخ کرده در رفاده بهیچه گیرند که سوراخ بند نشود و بر چشم بندند و از حرکت و نظر بسوی روشنی و سرنگون کردن منع کنند و انچه از ضغطه جلیدیه باشد علاجش مثل علاج اورام چشم است چنانچه در ورد گفته آید از تسکین و استفراغ پس تحلیل ورم و تقطیر شیاف ابیض و دوشیدن شیر دختران از پستان و سعوط باشیای موافقه بعد استفراغ نافع است و انچه از تفرق اتصال شبکیه باشد علاج نپذیرد مگر بتسکین الم در ابتدا و فصد و تعدیل مزاج و اصلاح غذا نمایند و شیاف ابیض افیونی با زرده بیضه مرغ و روغن گل استعمال کنند و انچه از فساد مشیمیه باشد فصد سر رو و حجامت نقره یا کاهل کنند و بملینات تلیین طبع نمایند و از برگ اسپغول و برگ بارتنگ و برگ عنب الثعلب آب بر آورده بجوشانند پس حضض و قدری شیاف ابیض حل کرده صبح و شام در چشم چکانند و طلا که آنرا ابهار زهرا گویند بلعاب اسپغول و اندکی سرکه و روغن گل سرشته وقت خواب بر چشم ضماد کنند و شیاف ابیض بعده برود کافوری استعمال نمایند و انچه از ورم صلبیه باشد در وی فصد سر رو کنند و به تلیین طبع ادویه خفیفه مثل بنفشه نیلوفر خطمی عناب سپستان جو نیمکوفته جوشانیده و صاف نموده روغن کنجد و شکر سرخ آمیخته حقنه سازند چند بار بتوالی و یا مطبوخ عناب سپستان آلو بخارا نیلوفر خطمی شیر خشت ترنجبین آمیخته بنوشند و بعد منع ماده از انصباب و تنقیه دماغ از فضول کحل باردی اصغر صبح و شام در چشم کشند و اگر ازین تدبیر فائده نشود شیاف ابیض افیونی با آب کشنیز تر و آب عنب الثعلب سبز مطبوخ مصفی حل کرده در چشم چکانند و بر بندند و شربت عناب بماء الشعیر بدوام نوشیدن و با آب طلع و مانند آن سعوط کردن نافع است و در صفراوی اگر واجب بود فصد کنند و از مطبوخ مذکور با هلیله زرد و خمیره بنفشه و یا بگل سرخ و بنفشه و آلو و عناب و تمر هندی و کشوث و تخم کاسنی و ترنجبین و مانند آن تلیین نمایند و یا مسهل صفرا دهند بعده جو مقشر و بهدانه هر یک ده عدد و سپستان بست دانه نیمکوفته و قدری از زردک آب شیرین آن مقدار که بالای آن دو انگشت باشد در قدر مضاعف بجوشانند که بقوام ماء الشعیر آید و صاف نموده در روز و شب چند قطره و در چند بار نیمگرم در چشم چکانند و رفاده مبلول بهر دو ثقیل بر چشم بدون بستن نهند و ساعتی بر پشت بخوابند پس شحم انار و اطراف کاسنی مساوی کوفته نیز قطونا برابر هر دو آمیخته در گلاب و روغن گل خوب برهم زنند و وقت خواب بر چشم ضماد کنند و بملایمت بر بندند و صبح چشم را صاف نمایند و طعام مبرد مرطب خورند. و بدوام بر روغن بنفشه و شیر زنان سعوط سازند و در بعض اوقات شیاف ابیض در چشم چکانند و از مشی در آفتاب و دخول حمام منع کنند و در بلغمی بعد نضج و تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج روغن مصطگی یک جزو مشک ربع جزو قدری آب زردک مطبوخ آمیخته حل کرده در بینی چکانند و اندک اندک هر روز افزایند پس مرزنجوش و شونیز بریان

وزعفران سوده در خرقه بسته ببویند تا که عطسه آید و اگر عطسه کمتر آید کندش اضافه کنند که تعطیس در ینجا انفع اشیاست و مشک در ادویه محلله حل کرده کحال نمایند
و در ابتدا بهر تسکین درد بیه گل سرخ و مورد در شراب پخته یا بزردی بیضه و روغن گل و زعفران ضماد کنند و آنچه از ورم سوداوی یا یبوست صلابیه باشد در ورم
بمطبوخ افتیمون و سفوف سوداوی یا حب لاجورد بعد از نضج و ترطیب بدن تنقیه نمایند و یا بمستفرغات خفیفه مثل خمیره بنفشه با عرق گاوزبان تنقیه بدن کنند و
بهر ترطیب بدن و دماغ و چشم اشربه و اغذیه مرطب اختیار کنند و شیر دختر یا شیر بز یا شیر خر بر سر دوشند و در چشم چکانند و شیر دختران و روغن بنفشه یا نیلوفر و آب عصی الراعی
و آب حی العالم در چشم چکانیدن بغایت مفید ست و چشم بسته دارند و بخار ماء الشعیر و ماء الباقلا و مانند آن که بخار رطب بردارد و غذا سازند پس اگر مرض زائل نشود
شیر زرین یعنی جو بالیده و شنگلین سوخته بشیاف ابیض آمیزند و در سفیده تخم مرغ حل کرده صبح و شام در چشم کشند و بران رفاده بگلاب تر کرده بر بندند و هرگاه درد خفت
پذیرد و حجوظ کم گردد باب گرم تکمید کنند و اکثر آب گرم بر سر ریزند و بر آب ادویه محلله مثل بابونه و اکلیل الملک و مانند آن اکباب نمایند و آنچه از التوای صلابیه باشد
در ترطیب مزاج کوشند اکلاً و شرباً و نطولاً و استحماماً و تمریخاً و طلاءً و سعوطاً و قطوراً و قیروطی که از روغن بنفشه یا نیلوفر و موم ساخته با آب عصی الراعی و قداح بیاید و آب
جراد و کدو تسقیه داده باشند بر سر و بدن مالند چنانچه جالینوس در میامر ذکر نموده و شیاف ابیض بشیر حل کرده در چشم چکانند و شیر دختران در چشم دوشند و از خواب
بر پشت منع کنند و اگر در هوای گرم احتیاج خروج از خانه باشد پارچه در گلاب تر کرده بر روی اندازند و آنچه از استرخای صلابیه باشد بعد نضج از مسهل بلغم و حب
ایارج تنقیه نمایند بعده غراغر منقیه از میویزج و عاقرقرحا و مری و مانند آن استعمال کنند و مصطگی و کندر و زنجبیل و وج تنها یا و نیز مرکب ساخته بخایند و سعد و اسطوخودوس بر
زبان بمالند و مدام شیاف احمر حاد و آب مطبوخ زوفا حل کرده در چشم چکانند و اغذیه ناشفه مثل قلایا و مطجنات گوشت تیهو و کبک و دراج اختیار کنند و اگر قوت و
سن و فصل مساعدت کند فصد سهر رو نمایند و اگر مرض زائل نشود و حقنه منقی امعا از رطوبات غلیظه بعمل آرند و بریاضت معتدل امر کنند و هرگاه علت مشکل گردد
بادی صداع عارض شود درین صورت معالجه چشم ترک نمایند و بعلاج صداع متوجه شوند که بزوال آن این مرض نیز زائل شود و علاج ورم عنبیه مثل علاج رمد است

مرض رمد

بدانکه رمد نزد قدما ورم حار ملتحمه است و اورام دیگر را آنکه در گویند نه رمد و متاخرین رمد در چشم ملتحمه را گویند یا ورم باشد یا بی ورم و باید که در ورم حار باشد یا بارد چنانچه
از کلام شیخ مستفاد میشود که رمد دو قسم است یکی حقیقی و آن ورم ملتحمه است پس اگر در عظم ورم و شدت عراض از حد تجاوز کند آنرا وردینج گویند و به یونانی کیموسیس نامند و
این بیشتر بصبیان عارض میشود و دوم غیر حقیقی و آن تسخن و ترطب چشم ست از اسباب خارجی که محدث سرخی چشم بلا ورم شود و آنرا تکدر و تخثر نامند و به یونانی طاراکسیس
گویند بمعنی اضطراب و این قسم در اکثر امر وقتی حادث میشود که در بدن و سر امتلای بسیار از مواد نباشد و الا بر احداث تکدر فقط اقتصار نمیکرد بلکه رمد حادث میشد و نیز
اگر سبب بدنی یا بادی معاضد بادی اول آنرا معاونت کند میتواند که رمد حقیقی منتقل گردد مثل انتقال حمی یوم بحمیات عفنه و چون بر رمد انتقال یافت به یونانی
انوفلما نامند و رمد که تابع جرب جفن باشد در ابتدا از قبیل تکدر بود و در فصل کتاب العین گفته که رمد سه صنف است اول تکدر که عارض چشم گردد از غبار یا دخان دوم
ورم حار ملتحمه است سوم آنست که آن ورم صعب باشد بحدیکه ملتحمه بالای قرنیه آید بجهت شدت ورم و سید جرجانی و ایلاقی تقسیم رمد به سه قسم بدین طور نموده یکی آنکه
در چشم هیجان از سبب خارج مثل دخان و غبار و گرمی آفتاب ظاهر شود و دوم آنکه سخت تر از اول بود و اسباب این دو گونه است اول آنکه هرگاه سببهای خارجی
مذکوره مدام و بکثرت پذیرد و تاثیر او قوی گردد و ماده را که در میان عروق و طبقات چشم باشد حرکت دهد و فاسد کند و ثانی آنکه مواد فضلی از جمیع بدن بدماغ صعود کند
و آنرا ممتلی سازد و از دماغ بچشم نازل شود و خصوصاً اگر ملتحمه ضعیف باشد و دماغ و عروق او و دیگر طبقات چشم قوی باشند و مواد بسوی ملتحمه نازل گردد و سوم صعب تر
از هر دو نوع است و سبب او کثرت و حرارت اخلاط و ورود آنها درین طبقه باشد و نشانش آنست که سفیدی چشم بلند تر از سیاهی باشد و گاهی پلک چندان ورم کند
که پوشیدن چشم ممکن نبود و بسبب صعوبت ورم پلک منقلب گردد و جالینوس گفته رمد چهار نوع است یا از خون خالص زائد در کمیت یا از خون بلغمی یا خون سوداوی یا خون
صفراوی و این نوع کثیر الوجود است بالجمله ماده رمد حقیقی نیز مثل اورام دیگر از اخلاط اربعه منفرد و مرکب یا ریح باشد و خلط متورم گاه در چشم تولد کند و گاهی از دماغ بر سبیل نزله آید از طریق
حجاب خارج سر یا از طریق حجاب داخل و گاهی از اعضای دیگر مثل معده و رحم آید و خصوصاً وقتیکه سوء مزاج بچشم عارض شود و آنرا ضعیف و قابل مواد اعضای دیگر گرداند

و بعضی گویند که مادهٔ محدث رمد یا در چشم متولد میشود و وقتیکه آنرا سوء مزاجی مفسد باشد که انچه از غذا بسوی آن آید فاسد گرداند و یا دران متولد نمیشود بلکه بسوی او منتقل میگردد از غیر او و آن عضو خواه کل بدن باشد و وقتیکه در بدن سوء مزاج مصعد مواد بسوی چشم بود چنانچه بدن را حرارت شدید بهم رسد از تعب یا غضب یا جماع و یا ملاقات آفتاب گرم و مانند آن و بدن ممتلی و چشم ضعیف باشد که بسبب تحریک اخلاط باین اسباب انتقال بسوی چشم یابد و چشم بسبب ضعف خود قبول نماید و یا بجهت امتلای کثیر از مواد در بدن عند احتباس استفراغ انچه استفراغ آن ضرورست قبل از وقت میباشد چنانچه نزد احتباس خون حیض یا نفاس یا بواسیر یا اسهال قبل از نقای بدن یا انچه بخود عضو واحد بود و آن عضو یا متصل بچشم باشد مثل دماغ و یا غیر متصل بدان و این عضو غیر متصل یا قریب باشد بآن مثل معده و یا غیر قریب بود بدان مانند رحم و ماده که انتقال می یابد بسوی چشم از دماغ گاه در شرائین می باشد پس وجع او حادتر بود و گاه در اورده و گاه در عصاب و گاه در سمحاق و گاه در ام غلیظ و گاه در ام رقیق و گاه در جوهر دماغ و انتقال ماده از معده بسوی چشم گاه بر سبیل تبخیر بود و گاه بطریق اورده و شرائین صاعد از معده بسوی سر و از ان بسوی چشم میباشد و همچنین انتقال آن از رحم و لیکن رحم چون از دماغ بسیار بعید ست ماده بچشم از رحم انگاه منتقل شود که امتلا کثیر و سوء مزاج مصعد مواد در مزاج آن بکمال شدت باشد و از جهت اکثر این عند احتباس طمث یا نفاس بخصوص اگر رحم معتاد آن متوف بود چنانچه عند وضع حمل و یا اسقاط حادث میگردد و اما معده را کفایت مینماید ادنی آفتی برای انتقال ماده مثل فساد هضم و ضعف آن و اما انتقال ماده بسوی چشم از اعضای دیگر غیر اینها وقتی باشد که اعضای ماضیه ضعیف شوند و تبخیر آن بسیار گردد و درین جمله انتقالات لابد است که چشم ضعیف باشد تا آنکه قبول نماید ورنه ماده مندفعه قبول نمیکند و از خود دفع مینماید و گاه حادث میگردد انتقال ماده از سردی که بعضو اصلی برسد و هضم آن ضعیف گردد و فضول آن کثرت پذیرد و این را کثرت انجره لازم شود و چون چشم را با اعضای راس اتصال بسیار و مشارکت تمام بدانست هرگاه در سر مواد بسیار مجتمع گردد و چشم ضعیف باشد اکثر رمد عارض میگردد خصوصاً چون متفق شود بآن سببی که سیلان دهد مواد را یا بار خائی آن چنانچه تدهین سر نمایند یا بانسداد مسام ظاهر راس سائل مواد و یا امری که باعث ترقیق مواد گردد مثل گرمی آفتاب که بسر رسد و مانند آن و یا امری که بهیجان و حرکت آورد مواد را مثل غضب شدید یا جماع بسیار و یا امری که بفشارد مواد را بسوی چشم مانند آنکه سرمی بسیار بسر رسد و یا امر که حبس مواد نماید از تحلیل مثل نزله و تکثف و انسداد مسام از و نیخ بسیار چنانچه حادث میگردد و چون بعد عهد از حمام گردد و گاه حادث میگردد رمد از سیر در یخ و برف و یا آنکه آفتاب بر یخ و برف بتابد و انسان بسوی آن نظر نماید و شعاع شمس از یخ و برف بسوی چشم رجوع کند و با حتقان انجره دران بصر ضعیف گردد و بدان سبب ملتحمه ورم نماید و رمد رطب بهم رسد و از ان اشک بسیار سیلان نماید و گاهی رمد بحسب دور و نوبة العصاب ماده بسوی چشم از عضو دیگر و یا بسبب دور تولد او در چشم ذی ادوار و نوائب میباشد و آن ادوار گاه منتظم میباشد و گاه غیر منتظم و گاه میباشد با نظام بحسب حال ادوار تزید ماده یا تزید شر آن و در اکثر نوائب آن غب یعنی یکروز در میان میباشد خواه ماده منصب از عضو دیگر باشد و خواه متولد در چشم و آن ماده صفرا است و در رمد دموی را نوبت نباشد و حدوث رمد از بلغم و سودا کم است اکثر رمد با دوار صفراوی بود و نوبه هیجان آن غب میباشد و آن از مرض حاده است و بحران او در چهارده روز واقع شود و آن هفت دوره باشد و لیکن رمد خاصه صفراوی که دران وجع شدید بود باید که بحران او در هفت روز گردد و هر قدر که درد شدید تر باشد بحران آن سریع تر بود و گاه نوبه رمد هر روز میباشد پس اگر معتاد آن شدید الحرارة و اللذاع بود آن صفراوی باشد و این هنگامی ست که صفرا در کمال حدت و لذع باشد و دو ماده باشد که نوبه هر یک ازان هر دو غب بود و پیش و پس یکدیگر و با آن سائر علامات اورام صفراوی بود و بحران او قریب تر باشد و اگر با آن ورم سرخی و قلت وجع باشد و هر روز نوبه کند دلیل بلغمیت ماده است و این طویل المدة میباشد و گاه نوبه آن ربع میباشد و این سوداویست و رمد سوداوی نیز طویل المدة میباشد و گاه تا چهل روز میکشد و بیشتر ازان نیز و سبب اشتداد وجع در رمد یا خلط لذاع اکال طبقات و یا خلط کثیر المقدار ممدد و یا بخار غلیظ بود و وجع حاد لذاع اکال بر فساد کیفیت ماده و حدت او دلالت کند و وجع ممدد دال بر کثرت ماده دم یا بر بخار غلیظ و ریح باشد و جمیع انواع رمد در شب اشتداد کنند اول روز تخفیف می یابند و رمد سریع المنتهی آنست که با کثرت سیلان اشک لذع او حادتر باشد و بطی المنتهی آنکه یابس بود و بقراط گوید که چرک رطب سلیم ست لیکن بطی البرء بود و چرک یابس سریع البرء ست الا ازان خوف قرحه چشم باشد و اگر رمص اخضر و اشک بسیار گرم آید چشم جراحت کند و اگر زمانه سیلان چرک و اشک و ورم طول کند شعر منقلب بود یا قرحه پیدا شود و رمص نضج یا بر غلظ ماده دلالت کند و آنکه بالنضج بود و بادی چشم در اول اندکی سبک گردد و بسرعت منحل شود و محمود بود و رمص صغیر الحب بر خیر دلالت کمتر کند و قطعه کبار

رمص بهتر از صغار بود و حدوث التصاق با جفان دلیل شروع نضج است چنانکه بقول جالینوس ماده که سیلان رمص بسیار و رقیق حار باشد دلیل زمان ابتدا بود و چون ابتدا الغلظت و قلت نماید زمان ابتدای نضج باشد تا هنگامیکه غلظت یابد و بچسپد اجفان که آنزمان قرب کمال نضج است و چون کم گردد رمص و بسیار غلیظ شود زمان کمال نضج باشد و ارجیجانس گفته فصل رقیق که با آن رمص نباشد در اکثر صاحب خود را کور میگرداند و با رمص مخوف نیست و مامون از کوری و قروح ردیه است و غذا و ند چشم جاحظ تحا یلینس لعظم رمد میباشد و کثرت اشک بارد در رمد بسبب عدم هضم و نضج بود و دلالت بر بطوی زمان مینماید و تبشیر رمد باسهال طبیعی زائل گردد و در دارت رمد بحسب کیفیت ماده باشد و عظم رمد بحسب کمیت ماده بود و در بلاد جنوبی رمد بسیار عارض شود و بسرعت زائل گردد و در بلاد بارد و ازمنه بارد بعکس این باشد و ابدان صلبه را بر بلاد بارد شمالی و ابدان لینه را بر بلاد جنوبی قیاس کنند و همچنین بلاد گرم هر دید میکنند همچنین حمام بسیار گرم چنانچه انسان هنگام دخول آن گمان میبرد که رمد عارض شده و ثابت گویند که گاهی رمد کسانی را که عادی حمام باشند از ترک استحمام بسبب انسداد مسام نیز افتد و علی بن عیسی از ارسطو نقل کرده که رمد در صیف با تب کم میباشد مگر بندرت پس اگر صاحب رمد را تب عارض شود خصوصاً در تابستان رمد نضج یابد و بسرعت زائل گردد و اگر رمد بعد تب شدت کند منذر بآفت عظیم بود و بکوری انجامد و جماعت کحالین گویند که اگر سرخی شدید و رطوبت کثیر بود ماده خون باشد و اگر سرخی شدید و جفاف بود صفرا باشد و اگر سرخی اندک و چرک بسیار بود بلغم باشد و اگر هر دو اندک بود سودا باشد **طریق تشخیص** انواع و اسباب رمد باید که اولاً دریافت نمایند اگر رمد خفیف با سرخی قلیل و سوزش اندک و سیلان اشک بود و بعد گرمی آفتاب یا صداع احتراقی یا حمی یوم احتراقی یا رسیدن غبار و دخان یا سرمای یا ضربه یا سوء آشند یا دیدن چیزهای بسیار روشن یا نظر بچشم مرمود یا خوردن اغذیه مضر چشم یا کثرت مطالعه کتب یا سهر مفرط وغیره اسباب خارجی پیدا شده باشد تکدر بود و اگر رمد مفرط با سرخی و انتفاخ و دمعه و الم شدید لذاع اکال رمد باشد رمد حقیقی بود پس اگر مرضی عظیم تر و صعب تر باشد و ورم بحدی رسد که سفیدی چشم سیاهی را بپوشد و بند کردن چشم مشکل گردد و گاهی اجفان از داخل بشگافد و خون از ان سیلان نماید و رنگ ورم همچون گل سرخ باشد و رنج بود و بعد تشخیص رمد حقیقی نوع ماده او تشخص کنند باین طور که حال شدت و خفت وجع ببرسند اگر وجع شدید گوید ماده حار بود و بعد سرخی چشم و کثرت و قلت چرک و عروق نظر کنند و ببرسند که در رمد ضربانی است یا ناخس محرق پس اگر سرخی شدید با کثرت چرک و عظم و انتفاخ و ظهور عروق و در رمد و ضربان صدغین و دیگر آثار غلبه خون از عظم نبض و قانیت بول و کسل و نعاس و ثقل سر و بعد عهد از فصد و حلاوت فم و تخیل چیزهای براق سرخ در خواب و زمان ربیع و سن شباب و تقدم اکثار تناول اغذیه مولد دم و ورم پلک و انقلاب آن بخارج معلوم شود ماده دموی باشد و اگر سرخی با قلت چرک و وجع ناخس و محرق ملتهب و در اکثر دمعه رقیق حاد و عدم التصاق اجفان بود و دیگر آثار صفرا مثل تلخی دهن و اشتعال بدن و زردی رنگ و تخیل شعله و نیران در خواب و حدوث آن در زمان صیف و منتهای شباب و تقدم اکثار اغذیه و ادویه مولد صفرا و تعب و سهر و شراب صرف و مانند آن یافته شود ماده صفراوی باشد و اگر وجع غیر شدید گوید ماده بارد بود و بعده اگر با سرخی خفیف ثقل شدید و انتفاخ عظیم و حرارت قلیل و اشک و چرک و التصاق بسیار بود و دیگر علامات بلغم مثل لین ملمس و سردی و تخیل آب و باران در خواب و کثرت آب و لزوجت دهان و حموضت آن و کمی عطش و کسالت بدن و سفیدی رنگ قاروره و براز و سن طفولیت و شیخوخت و فصل سرما و برودت مزاج و تقدم اغذیه بلغمیه و کثرت سکون و مانند آن باشد ماده بلغمی بود و اگر با کدورت رنگ ثقل و جفاف و قلت آب با سرخی اجفان و قلت التصاق و ازمان مرض و با صداع غالباً و دیگر علامات سودا مثل قحل عین و ضعف حرارت و سوداویت مزاج بدن و راس و سوئیت اخلاق و غلظت رمص و یبوست آن و تخیل اشیای تاریک و سیاه و خائف در خواب و عروض آن در زمان خریف و سن کهولت و تقدم تعب و بیداری و هموم و حزن و خوردن اغذیه سوداویه مثل گوشت گاو و حیوانات وحشی دریافت شود ماده سوداوی باشد و اگر وجع مدد بلا ثقل و بدون سیلان و التصاق و تقدم استعمال اغذیه مولد ریاح مدرک گردد ماده ریحی باشد پس اگر رمد بشرکت دماغ یا معده یا دیگر اعضا بود مشارکت او بدستوریکه در ابتدای بحث امراض چشم مسطور شد مشخص نمایند

علاج تکدر و رمد خفیف

اکثر دران ازاله سبب کفایت میکند و الا اگر بسبب حرارت باشد تدبیرش سهلتر از علاج رمد حار نمایند و ادویه مبرده مقویه چشم استعمال کنند مثلاً پارچه بگلاب و اندک کافور آلوده بر چشم بندند و خشخاش صندل سفید در آب کشنیز سبز یا شیر دختران سوده بر حوالی چشم ضماد کنند و برگ تازه سنگهاره سائیده قرص بسته بر چشم نهادن نیز مجرب است

وشیر دختران باسفیدی بیضهٔ مرغ و لعاب اسپغول یا بهدانه در چشم چکانند و شیاف برا لویا استعمال نمایند و شیاف ابیض بارد و کافوری در چشم کشند و ابن گوید که عصارهٔ عنب الثعلب برای رمدیکه سببش دخان یا غبار یا حرارت آفتاب باشد نافع است و معتدل کان علاجش سکون بدن و ترک غذا و تقلیل آن و جلوس در جای تاریک است که درین شفای اوست و شیخ میفرماید که اگر با سبب معین تکدر امتلای خون یا مادهٔ دیگر باشد بفصد و اسهال و غیره استفراغ آن کنند و گاهی تسکین حرکت مواد و تقطیر شیر زنان و سفیدی بیضه و غیره کافی گردد و در تکدر که از ضربه افتد خون گرم گرم کبوتر یا خون بال آن یا خون اعضای دیگر آن در چشم چکانند و بسا است که تکمید آن با تنجیر یا سوف در روغن گل یا طبیخ عدس ترکرده و یا تقطیر شیر زن پسر دار از پستان گرما گرم کفایت کند و الا شیاف ابیض در طبیخ حلبه سوده در چشم چکانند و در تکدر که از هوای سرد عارض شود حمام نافع بود و بشرطیکه نوبت برمد و ورم نرسیده باشد و بدن و سر ممتلی نباشد و آبیکه دران بابونه و اکلیل الملک جوشانیده باشند یا آب حلبه در چشم چکانند و ایضاً تکمید به طبیخ بابونه و شراب لطیف بعد سه ساعت از طعام و نوم طویل بر شراب از علاجات نافعه نوشته اند خواه از آفتاب یا از سردی و یا از دیگر سبب باشد لیکن در سبب آفتاب شراب کثیر المزاج مائی ابیض باشد و باید که حمام و تکمید بر بهار و ناشتا بود و آنچه بسبب جرب خفیف باشد اول جرب حک کنند پس علاج تکدر نمایند و گاهی بعد حک جرب تکدر خود بخود زائل میشود و اگر جرب عظیم باشد و احتمال حک نکند پس تلیین و تنقیهٔ بدن و دماغ نیز استعمال نمایند تا که متحمل تدبیر حک گردد و بدانند که تکدر اگر بسبب اشیای گرم باشد اشیای بارد از ادویه و اغذیه دهند و تبرید و تسکین نمایند و اگر بسبب تعب بود بدیر و دعت لازم گیرند و اگر بسبب غبار یا دخان باشد بهوای صافی نقل کنند و اگر بسبب صداع احتراقی باشد تبرید راس و تعدیل مزاج او نمایند به نحویکه مذکور شد و اگر بسبب تپ یوم باشد تبرید جملهٔ بدن و تعدیل او کنند و دوا الزعفران برای تکدر و اکل مدید خفیف کثیر النفع و مجرب است بگیرند زعفران صبر حضض فوفل عصارهٔ مامیثا صندل سرخ گلسرخ هر یک پنج جزو افیون نیم جزو کوفته بیخته شیاف سازند هر یک بوزن یک مثقال و در سایه خشک کرده عند الحاجت یک عدد آنرا بگلاب یا با آب کشنیز تازه سائیده بر پلک و ابرو ضماد کنند و اگر در هر دو چشم باشد دو شیاف بکار برند و چون بعد از تکدر رمد ظاهر گردد علیل را در خانهٔ کم روشن نشانند و تقلیل غذا و شراب نمایند و تکثیر نوم کنند و بدوا الزعفران مذکور ضماد نمایند و اگر تشبب چشم بچسپد با آب و سرکه از اشتو و بشیاف مجفف اکتحال نمایند اگر این تدبیر کفایت نمود بهتر والا فصد و اسهال نمایند و شیر در چشم بچکانند و اگر وجع بسیار باشد گلسرخ به طبیخ اکلیل الملک سرشته ضماد نمایند

علاج کلی انواع رمد و نوازل چشم

بقول شیخ و دیگر مجربین قانون مشترک در تدبیر رمد مادی بلکه سائر امراض مادی چشم تقلیل غذا و تخفیف آنست بقدریکه نیک هضم گردد نه بحدیکه گرسنگی افراط کند و اختیار آنچه مولد خون محمود باشد و اجتناب از منجرات و لحم و سوء هضم و جماع و حرکت و غضب و از شراب و ترشی شدید همچون سرکه و سماق و حصرم و مالح و حریف مثل کراث و ثوم و بصل و مولد خلط غلیظ که در رماند کرنب و عدس و قبض طبیعت و افراط خواب و کثرت بیداری و شب خواری و استحمام کثیر و خمر کدر غلیظ و سرنگون داشتن و تامل در اشیای دقیقه و کثرت کلام و صیاح و قی و جز آن جمله مضرات چشم که در ابتدای این مقاله مسطور شد خداوند رمد را مضر بود و گویند که خربزه و انجیر و شفتالو و مویز و عسل و انگور شیرین و خربزه و بادنجان و جوز بالخاصیت مولد رمد است ازان احتراز کنند و تناول فواکه تر سوای اندکی بهی و ناشپاتی جائز نیست و نیشکر بنابر تولد رطوبات او در معده و از ریاح مضر بود و تناول نان و خرما و گوشت و حلوا و خواب بر پهلوی چپ مطابق حدیث نبوی صلی الله علیه وسلم صاحب رمد را ممنوع است و اسفاناخ و جو پخته مفید و جالینوس نیز تخفیف در غذا و اقتصار بر ماء الشعیر نوشته و معده نه خالی باشد و نه ممتلی و آب بسیار نباید نوشید و لباس او سفید نباشد و **ایضاً** در رمد و سائر امراض مادی چشم اعلای وسادهٔ سر و جدار از پستی او دور سبب بود و گریبان کشاده دارد و از تدهین روغن بر سر و تقطیر او در گوش و چشم اصحاب رمد و نوازل چشم را اجتناب ضرور بود کشیده یا مضرت است و شانه کردن در رمد مفید دانند ازینکه موی سر بلند گردد مگر کسی عادی باشد گذاشتن موی بلند در سر کرده را نافع است و بقول رجیحالس حلق راس مقرض نافع بر رمد است و شعر کثیر مضرت لاسیما اگر تفتیش و حسبت که نظر صاحب رمد بر بیاض و شعاع آفتاب و چراغ و آتش و چیزهای براق واقع نشود بلکه فرش و پوشش او سیاه و یا سبز بود و بر روی او پارچهٔ سیاه بیاویزند و خرقهٔ زرد نیز مفید گفته اند و مسکن او معتدل مائل به ظلمت باشد و بوی خوش دران نباشد و **ایضاً** صاحب رمد بر زخواب کند تا بشب خواب آید و حتی المقدور تدبیر خواب آوردن کنند بشمیم ریاحین و شمامهٔ لفاح و افیون و غیره که آن علاج جید ست و هر چند که باستعمال بعضی از مخدرات مثل خوراندن شیرهٔ تخم خشخاش و تخم کاهو و یا باستعمال شمهٔ از افیون با دشوق محلول آن در روغن بنفشه مناسب خواب برپشت نمایند و جانب چشم علیل نخوابند و سجده را طول ندهند

واگر در سجده اذیت یابند موضع سجده را بلند گردانند و بران سجده کنند و دعت و سکون اختیار نمایند و ادمت تلیین طبیعت و اماله و منع انجره در علاج ملحوظ دارند
و فصد سر رو نمایند که موافق جمیع انواع اوست و اگر رمد شدید باشد از فصد چندان خون برآرند که خوف غشی گردد زیراکه اخراج خون بسیار بساست که فی الحال صحت
می بخشد و لین طبیعت درین مرض نیز امر لابدی است بلکه اسهال خلط غالب بر خون بعد از فصد لابدست و جهت تلیین این مطبوخ که در انواع رمد از مجربات اطبائی
است بدهند بگیرند گلقند سی درم شکری درجار و عسلی در بارد تمر هندی بنفشه هر واحد بست درم عناب اسطوخودوس هر واحد ده درم همه را در ده چندان آب بجوشانند
تا ربع آن بماند صاف کرده پانزده درم فلوس خیارشنبر مالیده صاف نموده استعمال کنند و اگر شکایت دماغ اشتداد نماید بست درم تمر هندی کوفته شب
در گلاب دو چندان تر کرده صبح صاف نموده سی درم عقید مسک دران حل کرده در دوای سابق آمیزند یا عقب آن بدهند و این انجب علاج است خصوصاً
هنگام غلبه رطوبت با اصلاح اغذیه و منع خوشبو و انچه مخرج ارواح باشد و کحل انزروت که در علاج رمد حار در ذیل ذکر ادویه نافع ورم حار چشم مسطور گردد
در سائر اقسام رمد مجرب اوست و انکباب بر بخار گل سرخ مطبوخ و ضماد بدان نافع است و ادمت نظر بسوی خمر که در جوش باشد در دفع رمد مجربست و لقوع هلیلجات
و کشنیز در جمیع اقسام رمد مفید و اگر ماده از عضو دیگر بچشم آید تنقیه آن عضو نمایند و جذب ماده بسوی خلاف جهت بفصد و یا حقنه و حجامت وغیره کنند و گاهی
فصد قیفال کفایت نکند و به قطع شریان صدغ یا پس گوش احتیاج افتد تا طریق وصول ماده منقطع گردد و این وقتی ست که ماده از شرائین خارج بچشم آید و حجامت
نقره و ارسال علق بر پیشانی قریب به نفع اوست و اگر کفایت نکند فصد رگ گوشه چشم و رگ پیشانی نمایند با آنکه حجامت نقره بعد فصد بالغ النفع است و ارسال
زلو قائم مقام حجامت نیز سریع النفع مشهود گشته و **جالینوس** گفته که در رمد مادام که ابتدای ورم باشد سزاوار است فصد قیفال پس اگر تنقیه از رمد باقی ماند
فصد عرق ماقین و تلیین طبیعت نمایند و **بقراط** نوشته که جمیع اورام عین را بتحلیل می برد فصد و آشامیدن دوای مسهل و **فیلغریس** نیز گفته سزاوار است که ابتدا
نمایند در علاج رمد بفصد و اسهال و **سرابیون** گوید که چون چشم عضویست کثیر الحس و سریع القبول بهر امراض واجب است که در ابتدای علت آن ادویه موضعیه را
استعمال ننمایند بلکه ابتدا بفصد قیفال از جانب علت نمایند و اگر احتیاج شود اخراج خون به دفعه نمایند یعنی در روز اول دو دفعه فصد کنند و در روز دوم یک مرتبه
اگر مانعی نباشد که مناسب است برای جذب ماده منصبه بچشم و بعد از آن بیاشامند مطبوخ متخذ از هلیله کابلی و زرد آلو و تمر هندی و مویز منقی و شاهتره و عناب [illegible]
با ایارج فیقرا و یا اندک تربد یک مرتبه بعد دیگری تا آنکه تنقیه سر حاصل گردد و اگر با حرارت زیادتی رطوبت مجتمعه در سر باشد بهتر چیزی از لقوع صبر در آب باران یا آب
کاسنی تازه یا آب عنب الثعلب نیست تا آنکه حدت آن تسکین یابد پس حب صبر و مصطکی یا حب قوقایا بدهند تا آنکه تنقیه تام بدن و سر حاصل گردد و بعد از آن متوجه ادویه موضعیه گردند
و حجامت بین الکتفین و حجامت ساقین را نیز نفع تمام است بالجمله چون تنقیه کامل یافت متوجه علاج چشم گردند و بچکانند سفیده رقیق بیضه مرغ دائم روز و شب و
باشیر دختران تنها یا باشیاف ابیض یا بالعاب بهدانه و اگر ماده هنوز در انصباب باشد برگ عنب الثعلب و عصی الراعی و خرفه و کشنیز تر و برگ بارتنگ و برگ نورسته کلم
یا برگ نورسته سفرجل یا امرود یا برگ عوسج یا کاسنی و آرد جو و مغز نان سمید و خشخاش سفید و اصل السوس و بنفشه و گل سرخ و روغن گل و کدو و گلاب و مانند آن سحق کرده
ضماد نمایند و هر ساعت تبدیل کنند و چهره را بگلاب سرد یا آب سرد یا اندکی سرکه و یا آب حلبه و یا آب مطبوخ پوست خشخاش بشویند و در ابتدا ادویه بارده رادعه و در انتها
رادعه مخلوط بمحلله نافع است و ضماد آرد جو و اکلیل الملک و گل بابونه و کشنیز تازه مفید ست و اکتحال بذرور ملکایا در ابتدا اصفر و در انتها باضافه مامیثا و زعفران
و اندکی مرصافی نافع و در **طب ملوکی** ست هر رمد یکه با حمرت و حرارت باشد نفع می بخشد آنرا ادویه که صداع حار را نافع ست یا تلیین طبیعت و انچه
از رمص بسیار و قلت حمرت باشد نافع است آنرا حب هلیله با تربد سرشته و انچه از بخار باشد منع صعود بخار بسوی سر مثل آب انار و سویق جو و گندم با شکر خورانیدن
و کشنیز خشک با شکر و تبرید راس و تقویت آن به گلاب و کافور و صندل و مانند اینها و حمام بعد تنقیه افضل علاج رمد ست و خصوصاً اگر تکمید تسکین وجع نماید
که این علامت نقای ماده است و همچنین از معالجات نافعه تکمید بآب نیم گرم با اسفنج یا صوف است چنانچه گاهی از استعمال او در یکبار یا دو بار فائده بسیار حاصل شود
و گاهی بتکرار و تکثیر تکمید حاجت می افتد بحسب قوت و ضعف رمد و اگر آب تکمید طبیخ اکلیل الملک و حلبه باشد نفع بیشتر نماید اما تکمید و حمام قبل تنقیه خالی از خطر نیست زیراکه
جذب مواد بیشتر از تحلیل کند و از ینجاست که گفته اند حمام حار قبل از تنقیه باعث زیادتی رمد ست و کسیکه مستعد رمد باشد آنرا نیز حمام و شراب و تکمید منع است و در ابتدا

قبل از تنقیه استعمال رادع و مانع نیز ممنوع است بلکه بعد استفراغ طبیخ در چشم حلبه چکانند بعد از شستن چشم چند مرتبه بجهت آنکه نفع این بجهت تحلیل که وارد از سائر
ادویه عین بیشتر است و محمد زکریا گوید که چون در علت خفت بهم رسد و درد تسکین یابد و موضع گرم گردد اول فصد و مسهل بعمل آورده باشند مریض را حمام برند چند مرتبه متوالی بجهت
آنکه بقیه این مرض بدین تحلیل می یابد و چون در چشم رطوبت و ثقلی باقی ماند ذرور ابیض در چشم بپاشند و گاهی بعد تنقیه سعوطات سلاقی و مانند آن ادویه معطسه که بعض ماده از بینی
اخراج نماید استعمال میکنند تا خوف جذب ماده دیگر بسوی چشم نباشد و ایضاً گاهی غرغره بعمل می آرند الحاصل جمله علاج رمد مثل علاج سائر اورام ست از تنقیه بدن و استعمال
ادویه رادعه اولاً و محلله ثانیاً الا آنکه این عضو بسبب شرافت و ذکاوت حس مستدعی فرط آهستگی ست استعمال ادویه قوی و بسیار دفعةً جائز نبود یعنی قمع و ردع یا تلطیف
و یا تحلیل و جلا آنچه مس مولم حس محدث خشونت نباشد و این حاصل نشود مگر آنکه قبض رادع معتدل و لذع محلل خفیف باشد بلکه اولی درین آنست که بتخفیف بلا لذع بود
و مکسور العنف و اللذع باشد باختلاط مثل سفیده بیضه و شیر زنان که بچکانند بر سنگی که شیاف را بر آن بسایند پس شیاف را با سفیده بیضه و شیر بسوده در چشم بچکانند
و بقراط نیز در ابیذیمیا نوشته که در الم و ورم چشم بعد فصد یا اسهال یا هر دو اکتحال نمایند بادویه که در آنها لذع نباشد و طبری و اهرن گویند که طریق معالجه رمد باعتبار ازمنه
ابتدا و تزید و انتها و انحطاط است پس در ابتدای او استفراغ ماده بحسب امکان نمایند و استعمال ادویه قابضه که دران تقویت عین و تقطیع رطوبات باشد و در تزید حفظ
مزاج و اختلاط ادویه که دران اندک حرارتی باشد با ادویه قابضه و در انتها و انحطاط آنچه جالی و محلل صرف باشد بعمل آرند و در رمد چشم که طبیب اکتحال او مبرد و مسکن حرارت
و ثوران نماید پس سبیل او اکتحال جالی و محلل ست بعد از استعمال او والا آنکه ذرور چشم و تبرید عین عارض شود و هرگاه این بطول انجامد منجر شود بسبل العین و ذوباب نور گردد
و آنجا که بسبب قوی باشد پیش از فصد و مسهل ادویه موضعیه بکار نبرند و همچنین استعمال شیاف ابیض و سائر مغریات قبل از تنقیه بدن و سر منهی ست چنانچه جالینوس
در میامر گفته بجهت آنکه مانع تحلیل و ممد طبقات ست و موجب وجع شدید و لباست که بسبب شدت امتلا باعث انشقاق طبقات و قرحه تا آکل آنها میگردد
و لهذا شیخ الرئیس میفرماید که اگر ممکن باشد در استعمال شیافات تا سه روز تاخیر کنند و دران مدت بتدبیر استفراغات و جذب مواد بسوی اطراف و غیر آن اقتصار ورزند
و بعد از ان اگر چیزی از شیافات استعمال کنند باکی نیست و بیشتر این اشیا بغیر علاج دیگر رمد زائل گردد و کذلک در ابتدای رمد آب سرد بچشم رسانیدن ممنوع است
و استعمال توتیا قبل از فصد و استفراغ نیز مضرست و ذرور یکه دران انزروت باشد نیز در ابتدا بکار نبرند و گاهی در رمد وجع شدید بجهت لذع خلط حاد منصب بسوی
چشم و یا بجهت امتداد ملتحمه از امتلای ماده رطبه یا ریح بخاری حادث میشود و علاج لذع تغریه و تبرید و تلطیف ست و سفیده بیضه مرغ در چشم چکانیدن و علاج تمدد ارخای
چشم و تحلیل و نقل ماده ممدده بجانب مخالف بحجامت و دلک و تنقیه ازان ست گاهی در رمد مغریات و معدلات مواد حار استعمال میکنند و شیر زنان از انجمله ست لیکن قطور
او در چشم زمانی طویل نگذارند بلکه بهر زمان تجدید آن کنند و به پنبه نرم بملائمت پاک کنند و ایضاً انجمله آن سفیدی بیضه مرغ ست و کذلک لعاب اسبغول و بهدانه که در جمیع اینها
انضاج است و درین تجدید بهر وقت واجب نیست بلکه اگر ساعتها بدارند مضرت نکند و سفیده بیضه از شیر انفع ست و اگرچه شیر جالی تر و منضج و مسکن ست بجهت آنکه سفیده
بیضه با وجود تلئین و تملیس و تغریه او چسپنده بسطح عین و سد مسام نیست و بسبب لزوجتی که دارد بعین بر طول ابقا می ورزد و است در چشم و اگر بجای او لعاب طبیخ حلبه نمایند با وجود
تحلیل و انضاج او جامع تلئین و تملیس و تسکین وجع ست و روغن گل ازین قبیل ست تا روغن از داخل چشم استعمال نکنند بالجمله واجب ست که دوای مستعمل در چشم خصوصاً
در رمد حیان اینست که دران خشونت نبود یعنی سیال باشد چه دوای یابس بخشونت خود مولم بود و کیفیت طعم ادویه مستعمله قوی مثل تلخ یا ترش یا تیز نباشد و باید که
خوب باریک بسایند تا خشونت او برطرف گردد و اگر ممکن بود تلقف بی مزه اختیار کردن اولی است و ایضاً میل بچشم نرسانند و ذرور بکار نبرند و دوای حار استعمال نکنند هرگاه درد شدید یا
ضربان مفرط و التهاب شدید باشد و واجب ست که مدام تنقیه چشم نمایند از چرک بتقطیر شیر دران که غسل او میکنند و یا سفیده بیضه مرغ بکار برند و بدست چشم نمالند حتی المقدور و اگر احتیاج
بمس افتد برفق نمایند تا چشم ایذا نیابد بالجمله در تنقیه چرک برفق بیشتر عنایت مصروف دارند چه از تنقیه چرک تخفیف وجع و جلای چشم و نفوذ ادویه مستعمله حاصل میشود
و رازی در حاوی نوشته که هرگاه با رمد چرک بسیار باشد خرقه نرم یا پنبه ابریشم پیچیده بآب ترکنند و بملائمت چرک را بآن پاک کنند و اگر آب دهن باشد بهتر است و
در چشم ذرور ابیض پاشیده رفاده گذاشته به بندند و در آخر گفته که اگر چرک بسیار و وجع شدید باشد جفن را در سر اندک زمانی برگردانند و چرک بدستور پاک نمایند و دران
شیر دختران بچکانند و جفن را بحال گذارند و بفشارند تا جمیع چرک برآید و بجهت آنکه بیشتر وجع رمد بسبب چرک میان جفن و چشم میباشد چون از مرض خارج شود همان ساعت

وجع تسکین یابد و خواب آید اگر بسکی حاصل نشود شیاف مسکن وجع متخذ از افیون و زعفران در چشم بچکانند و چون انحطاط یابد تمام برود و واجب است که در
ابتدا اکتفا به ادویه قوی و قابض شدید استعمال نکنند که طبقه کثیف شود و مانع تحلیل و موجب عظم وجع گردد خصوصاً وقتیکه رمد شدید باشد و دوای ضعیف القبض نیز
اندر ابتدا در منع ماده کفایت نه کند و به تکثیف طبقه ظاهر ضرر کند و دران ماده بند شود پس هر گاه چیزی ازین مضرتها اتفاق افتد بدوام تکمید از آب گرم
تدارک او نمایند و اقتصار بر شیاف ابیض محلول به آب اکلیل الملک نیکوست و قوی تر ازان با وجود استلای راس گاهی ضرر رساند و اما از محللات نیز در اول
اجتناب شدید نمایند و گاهی بعد استعمال مقبضات و خصوصاً وقتیکه بادی مخدرات مخلوط باشند به تقطیر ماء العسل و ماء الشکر در چشم بجهت دفع مضرت آن حاجت
افتد و اگر ازین هیجان مرض ظاهر گردد برای تدارک او چیزی مبرد که دران تکثیف نباشد اضافه کنند و گاهی اشتداد وجع باستعمال مخدرات مثل عصاره لفاح
و کاهو و خشخاش و قدری از سماق محتاج میگرداند لیکن تا ممکن بود ترک او اولی است و اگر چیزی ازان بضرورت استعمال نمایند قدر ضرورت نه زیاده
باحتیاط تمام بکار برند و حتی الامکان بر شیافه بیضه ممزوج به آب مطبوخ خشخاش اقتصار ورزند و گاهی بآن قدری حلبه اضافه میکنند تا که در تسکین وجع از جهت
تحلیل اعانت کند و ایضاً آفت مخدرات زائل سازد و اما اگر ماده رقیق اکال باشد باستعمال افیون و دیگر مخدرات باکی نیست بلکه شفای او ست و عقب او وزن نشود
اگرچه طبیب اعتقاد دارد که مخدر از جهت مضرت او به بصر مکروه است لیکن افیون در اوجاع اکاله غیر مبرده شفای عاجل ست و جالینوس در حیلة البرء گفته که مخدرات
مسکن اوجاع عین اند اما موجب ضعف بصر اند و شیاف افیونی مسکن وجع چشم ست و لیکن خوف آنست که بعد ازان ضعف بصر بهم رسد پس باید که جهت تدارک آن
بعد از استعمال شیاف مسخن استعمال نمایند و بهترین آن شیاف دارچینی است و گویند که خوردن مخدرات اولی است از ایراد او بر چشم و مصلحات او که در آن یافته باشد
مثل زعفران و جند بیدستر و مشک و جدوار استعمال نمایند تا کسر غائله آن گردد و در تقطیر او افراط نکنند لما قلنا و انفاد شیاف ورد در وجع صعب ابر الساعة است
و بقول جالینوس و رازی در رمد شدید بعد فصد و مسهل و تقلیل غذا قرص متعمل از افیون و بزر البنج و زعفران هم بقدر باقلا بدهند یا شربت خشخاش و یا افیون تنها
بقدر نخود که خواب آرد و مرض صحت یابد و این در رمد انجیانی مکروه نیست که در قولنج و گاهی رادعات بر پیشانی طلا میکنند خصوصاً هر گاه طریق انصباب نزله
حجاب خارج باشد لیکن به رادع شدید الردع نباشند که بسبب شدت تکثیف و احتباس مواد باعث ازدیاد وجع گردد بلکه رادع مذکور مثل پوست خربزه قثائی است
خاصه نه خربزه زرد و شیرین و مثل شیاف ماشیا و مثل فیلزهرج و صبر و تخم گل و زعفران و انزروت و از آبها مثل آب عنب الثعلب و آب عصی الراعی باشند و کذلک برگ عوسج
و طلای پست جو و عنب الثعلب و بهی نافع است اما اگر ماده شدت الحدت داشته باشد لطوخات شدید القبض مثل مازو و گلنار و سماق استعمال نمایند که تضییق آنها بر
مجاری نوازل برای تسدید آن تاثیر عظیم دارد و این وقتی است که ماده حار باشد و تقویت اجفان به تبرید آنها بعصاره ورد و عصاره برگ بارتنگ و عصاره برگ بید نمایند
و ایضاً بعد از برگ گل و از مرکبات ضماد صندل و خولان و زرور و دهر واحد یکجز و زعفران نیم جزو ست و چون نفوذ ماده از سمحاق باشد بسنبل و گل سرخ و اقاقیا و آب کشنیز و
اندکی زعفران بر پیشانی ضماد نمایند و ایضاً شیاف ماشیا حضض صبر انزروت زرور و مساوی زعفران نصف جزو و ایضاً آرد عدس و پست جو بگلاب یا با آب آس
و بزر قطونا سرشته ضماد کنند و آبیکه دران گل سرخ و آس و برگ بید و نیلوفر و عدس پخته باشند روی را بشویند و از شستن آب سرد منع کنند که آن تکثیف نمود جلد الجبهه
نماید و اگر ماده نازله بچشم بسیار گرم باشد غبار آسیا و مرو کندر با سفیده بیضه مرغ ضماد کنند و اگر ماده بارد بود دوائی که مجفف و قابض و مقوی عضو مع تسخین باشد
مثل لطوخ لسیاب و گوگرد و بورق بر جبهه و حضض لعل آرند یا کبریت و زرفت و فلونیا و تریاق کبیر باشند آن بر چشم ضماد نمایند چنانچه ماسرجویه در کتاب تمام و کمال نوشته
و هرگاه علت مزمن گردد فصد ماقین و شریان پس گوش نمایند و هر گاه ماده مستفرغ گردد و در ولغات نباشد بلکه کم گردد آن هنگام شیاف بر برویا نرزده خشک
سائیده در چشم قطور کنند پس بعید نیست که در یک روز مرض صحت یابد و لیشام آن روز در حمام داخل کنند و نیز برای تحلیل بقیه ماده شیافات محلله مثل شیاف سنبل بکار برند
و بصورت طول مرض شیاف که دران مس سوخته و زاج محرق باشد استعمال کنند و گاهی اکتحال بصبر تنها کفایت کند و سعوط شیر و روغن بادام و قثاء الحمار محلل تنها یا مرتب
مطلقاً و ایضاً چون رمد بطول انجامد و بدن نقی و خالی از فضول باشد باید دانست که ماده از عضو دیگر مثل سر بسوی آن منصب میگردد پس باید که بتنقیه مبالغه نم
گردند از فصد و حجامت و مسهل وغیره و بعد ازان حمام و آب شیرین معتدل نمایند و اگر فائده نه بخشد ضمده قابضه استعمال کنند و اگر این نیز فائده نکند قطع و داغ عرقین صدغین

صدغین ویا خلعت اذنین نمایند ولیکن این باید که بعد از تنقیه کامل باشد چنانچه جالینوس گفته و اریباسیس و رازی گویند که چون رمد کهنه گردد و بطول انجامد
و ماده در طبقات چشم رسوخ یابد این هنگام بهترین تدابیر حجامت اخدعین و انداختن زلو بر صدغین و بر موضع قریب چشم و حجامت قفاست بعد از فصد و مسهل و نضج یا حجام
نافع است و ضماد زعفران و عصاره مامیثا و حضض و صبر و صمغ عربی و استعمال شیاف وردی ابیض سودمند و هر گاه با وجود جودت پرهیز و حسن تدبیر رمد بطول انجامد
و سرخی و سیلان اشک منقطع نگردد و از فصد و مسهل و غیر آن منتفع نشود معلوم نمایند که در نفس طبقات چشم ماده ردی متحقق است که غذای دار و چشم را فاسد میکند
و یا در چشم سوء مزاج ردی است که فاسد میگرداند غذای آنرا و یا نزول میاید نوازل از سر و دماغ و در حالت اول توتیای مغسول مخلوط بکلمیات مثل سفید اسفیداج و اقلیمیای
ذهبی مغسول و نشاسته و اندکی صمغ کحلاً و طلاءً بکار برند که رطوبت غریبه بمرور ایام خشک میسازد و چشم باصلاح می آرد و گاهی برای حبس نزله بداغ تارک سر
مضطر شوند و حیه گاهی دوام رمد از دوام نزله میباشد و اگر مبدأ ماده از حجب باطنی دماغ باشد علاج صعب بود و الامدار آن بر استفراغات قوی باشد مع
استعمال مقویات سر و از ضمادات معروف بهمین نفع مثل ضمادی که از سنبل الطیب و گل سرخ و اقاقیا و کشنیز خشک با آب کشنیز سبز سازند فقط و کشنیز خشک مع
اندکی زعفران بر موضع ساعتے یا دو ساعت گذارند پس جدا کنند و ارجیجانس گفته که صاحب رمد شراب و جماع ترک نماید و دوای مسهل استعمال کند و در آب سرد
نشوید و چیزی گرم نشمد و ترشی و مالح نخورد و از غبار و دخان و هوا و آفتاب و چراغ احتراز نماید و نزد خواب بر چشم صوف مغموس در شراب قابض نهد و اول فصد کند
و بر ساقین حجامت نماید و ترک غذا و اقتصار بر ماء الشعیر سازد و بعطش مصابرت کند و عبرات حقنه نماید و بر چشم طبیخ اکلیل الملک بر عنب نهد که مسکن الم است
و بر پیشانی تخم خشخاش و پوست آن مطبوخ ضماد سازد و نان بشراب ترکرده خورد و آنجا که در رمد علاجهای صواب و تنقیه بالغ کرده شود و با وجود آن رمد بر حال خویش
باشد باید که هرگز از طریق صواب باز نگردد زیرا که ممکن است که ماده سخت غلیظ و عسر باشد و بعد مدتی دراز تلطیف یافته تحلیل پذیرد و در گذار رمد حادث در زمستان و افرجه بارده
و بلدان بارده طویل المدة و علاج آن صعب تر میباشد پس باید که مریض و معالج هر دو از طول مرض با تدبیر صائب ملال و کلال بهم نرسد و دست از پرهیز و تدبیر باز ندارد
ذ لقول البعض مجربین چون صاحب رمد بگذارد دست خود را بر چشمی که رمد دارد باین طور که اگر رمد در چشم راست باشد دست چپ را بران گذارد و اگر در چشم چپ باشد
دست راست بران نهد و کواکب بنات النعش را از یک تا هفت بشمارد که بگوید یک و دو و سه چهار پنج شش هفت پس برگردد از هفت و بیاید که بگوید هفت شش
پنج چهار سه دو یک پس انگشت خود را گرد چشم خود بگرداند و بگوید بتحقیق صحت یافت چشم من گویند که شفا می یابد باذن الله تعالی و اطبای هند گویند در ذریکه رمد شروع گردد
همان روز آب برگ دهتوره نیمگرم در گوش مخالف تقطیر کنند و قطور آب کونپل برگ نیب و آب زردچوب سوده نیز نافع است و اگر شیر درخت بڑ در چشم کشند درد چشم را
فوراً آرام میکند و پاره که دوای هندی است در آب سائیده گرد اگر چشم طلا کردن مفید و مزیل سرخی است و هر گاه انبه خام که بهندی کیری گویند باریک بسایند و حوالی
چشم ضماد کنند در یک روز رمد فائده بخشند و اگر موسم انبه نباشد المجبور در ظرف آهنی آب بسایند که مثل مسکه گردد و بعده گرد اگر چشم ضماد نمایند و قدری از ان در چشم
کشند و اگر آب لیمو بر آهن پهن گذارند و با آهن پاره دیگر بسایند و قطره قطره آب لیمو همین اندازند تا غلیظ شود پس آن آب را بر پلک چشم گذارند دو سه بار تکرار نمایند
بهمه اقسام رمد مفید است و اگر انبه خام را در ظرف آهن بکوبند تا خوب نرم شود و بر چشم بندند همین عمل کنند و قیمه گوشت میش در هر دو دست قبض کنند حتی که گرم شود
پس بر چشم و پیشانی ضماد کنند فهو عجیب للوجع لا عدیل له و اگر پاره سوت گیرو پوست هلیله زرد و هلدی افیون هر یک ماشه لودهـ پهٹکری بریان هر یک دو ماشه آب سائیده
گرد چشم ضماد کنند در هر قسم رمد معمول است و اگر پهٹکری بریان یک ماشه افیون یک سرخ سوده با مغز گهیکوار بقدر سه چهار ماشه کوفته در پوٹلی بسته بر چشم بگردانند و قدری از ان
در چشم قطور کنند نیز در انواع رمد همواره معمول است و اگر زیره سفید لودهـ پهٹکری بریان مساوی باریک سائیده با قدری مغز گهیکوار آمیخته پوٹلی بندند و در آب ترکرده هر ساعت
بر چشم بگردانند و شب این دوا را بر پارچه گسترده و بر چشم بسته بخوابند و بروز بدستور پوٹلی العمل آرند در دو روز دفع درد چشم نماید از هر قسم که باشد و در تکمله هندی مرقوم است
که اگر سوت هلدی پٹهانی لودهـ پهٹکری هر یک سه ماشه افیون یک حبه لونگ یکعدد کوفته بیخته در شیره برگ تمر هندی دو پوٹلی بسته بر چشم بگردانند برای رمد و درد چشم
مفید است و در بیاض شیخ الله مرحوم مسطور است که قرنفل یک عدد پهٹکری زعفران لودهـ پٹهانی افیون زردچوب هر یک برابر قرنفل کوفته در پوٹلی بسته در آبیکه کوکنا
تر نموده باشند پوٹلی را تر نموده بر چشم بگردانند که رافع درد چشم است و ایضاً پوٹلی مشهور اهل هند برای درد چشم اینست که لودهـ پهٹکری مرداسنگ هلدی زیره سفید

هر واحد یک تانک افیون دو سرخ مرچ سیاه چهار عدد نیله تهوتهه یک سرخ باریک سائیده پوتلی بسته در آب پوست خشخاش تر کرده بر چشم بگردانند و در
خیر التجارب ست که پوست خشخاش پهٹکری لودھ برگ سرس مغز گهیکوار از هر یک نیم درم کوفته پوتلی بسته در آب کوکنار هر روز پوتلی نو بعمل آرند و اگر آب گرم آب حل کنند و
یک زمان نگهدارند تا آنکه تسکین شود بعده لودھ چهائی بقدر هفت ماشه در آب مذکور بسایند و در پوتلی بسته در همان آب بدارند و زمان زمان گرد چشم پوتلی را بگردانند برای رمد
مفید بود و ضماد رسوت یکماشه افیون زعفران هر واحد یک سرخ پوست هلیله کابلی هفت ماشه در آب جب بسته وقت حاجت بآب سائیده بالای چشم نیز نافع درد چشم
واگر دیر لود ار دار هلد را کوفته بخته در شیر زن یا گوسفند انداخته بر آتش گذارند چون بجوشد کف آن را گرفته در چشم کشند نافع بود و گویند که این دوا بر مد دموی و صفراوی
مخصوص ست و بلغمی و سوداوی و ریحی را نیز نافع لیکن در دموی بعد فصد و تلیین بکار برند و در صفراوی تلیین فقط نمایند و تلیین بطبیخ هلیله و کشمش و مغز فلوس
مناسب و خوردن کشنیز خشک با نبات وقت خواب نافع لیکن نزد حقر استعمال چنین ادویه حاده در رمد صفراوی مناسب نیست حضض زیره سفید لودھ پهٹکری
زرد چوب گل ارمنی هلیله سیاه پوست هلیله زرد انزروت هر یک سه ماشه زعفران افیون خالص هر یک یک ماشه قرنفل دو عدد عنب الثعلب چهار ماشه صندل
دو ماشه کوفته بخته بآب عنب الثعلب سبز حب نموده نگهدارند و بآب مذکور سائیده ضماد نمایند که نافع درد چشم و ورم ست چار ماشه خواه بارد و کذا لاک هر ہلدی افیون هر واحد
یک ماشه لودھ پهٹکری هر یک دو ماشه کوفته بخته بآب حل کرده بر چشم طلا نمودن در هر قسم رمد معمول مولف بغایت است و گویند که اگر هلیله بلیله آمله هر یک یک جزو حل السوس
چهار جزو چشمیزج نخ جزو کوفته در آب برگ تمر هندی سائیده شیاف سازند و در سایه خشک کرده بآب خالص حل کرده در چشم چکانند در هر قسم رمد تسکین درد فی الفور نماید

ذکر ادویه مسکن وجع رمد

ضماد مخ گوسفند که مجرب ابن ماجه است و کذا زردی بیضه و روغن گل و زعفران که مجرب سویدی ست و در نسخه ارسطو شیر زنان نیز داخل است و کذا افسنتین مطبوخ بخته و کذا
گل سرخ خشک در شراب بخته و کذا اسفنج حل شوی مدقوق و کذا اسکنجبار با آب و سه بار در گلاب شسته و کذا حلبه و خشخاش با آب یا گلاب سائیده و کذا لعاب حلبه و کذا تخم بادروج
بشراب و کذا عدس و سنبر حل بریان و روغن گل و کذا عصاره برگ بیروج بسویق شعیر و کذا نشاسته در شیافی بیضه و آرد جو و شیر دختر حل کرده و کذا سیب شیرین مشوی
سائیده و کذا کتیرا بگلاب و کذا زعفران اکلیل الملک آب کشنیز سبز زردی بیضه آب طبیخ خشخاش با عصاره بیخ یا با آب طبیخ آس سرشته و کذا آب کاسنی و آب خرفه
و آب به و آرد جو و اگر وجع شدید باشد آب عنب الثعلب اضافه کنند و کذا روغن گل و برگ کاسنی سوده و آرد جو و زرده بیضه حل کرده و کذا زاج بحری سوده
به حریر بیخته بسکه مغسول آمیخته و بر آتش بخته چندی که منعقد گردد و کذا احما زردی بیضه مسلوق و روغن گل زعفران حل کرده و کذا شراب کهنه بسویق جو و کذا برگ بنفشه بیخته
سوده بر روغن گل و شیر دختران آمیخته و کذا فوفل و مر و زعفران مساوی در زردی بیضه و روغن گل آمیخته ملصوف مرغزی یا پنبه آلوده و کذا کمد مطبوخ بشراب که
مسکن ضربان و محلل ورم و نافع رمد صعب ست و کذا نریج تخم خشخاش پوست خشخاش مساوی سائیده و آرد جو سه جزو آمیخته و کذا آرد جو و اکلیل الملک گل بابونه کشنیز
در رمد صعب و شدت الم و کذا نان تازه بی نمک مغسول آمیخته و کذا زردی بیضه خام یا قدری بخته و کذا سویق شعیر و برگ بنفشه سبز و کذا اشادنج مغسول و کذا گل سرخ
خشک مطبوخ که مجرب سویدی ست و کذا صمغ قطعه رحمل بر چشم و کذا بزرقطونا و آب عنب الثعلب در روغن گل و کذا محلب و برگ خشخاش و عصاره حی العالم که
عجیب است و کذا موم سفید یک درم بر روغن گل شش درم بر آتش نرم گداخته وقت اشتداد وجع و کذا نزد ضربان شدید گل سرخ خشک بطبیخ اکلیل الملک و بعده اکتحال
ذرور صغیر و کذا زردی بیضه و اکلیل الملک و کذا زردی بیضه و حقیقه عنب و کذا انار شیرین مع شحم سائیده بشراب حلو بخته و کذا اکلیل الملک برگ کشنیز سبز زردی بیضه
روغن گل و نان گندم منقوع در رب عنب جمله آمیخته و کذا عصاره اکلیل الملک بزردی بیضه و کذا غبار آسیا بر جبهه و کذا آب عنب و زردی بیضه مسلوق و کذا مخ و اکلیل الملک
و زعفران بقدر کرسنه و افیون مخلوط کرده و کذا زعفران و گل سرخ و زردی بیضه و کذا آرد گندم برب عنب مطبوخ و کذا خولان بگلاب و قطور شیافی بیضه در
چشم و در ابتدای رمد مبرد و مغری و مسکن الم و حرارت و حرقت و مزیل خشونت است و کذا تقطیر او در حمام بعد نقای بدن بتنقیه در حال تسکین درد کند و مکرر به تجربه رسیده و کذا
آب کشنیز سبز و شیر زنان و کذا افیون در شیر دختر بر سنگ سوده و کذا نشاسته در شیر دختران حل کرده و کماد اسفنج در آب گرم تر کرده مرات و کذا گلنار و اکلیل الملک جوشانیده
بطبیخ آن و اکتحال بمغان کند و کذا شیاف نشاسته دو درم سفید اب زعفران صمغ عربی هر واحد یک درم افیون نیم درم باریک سائیده در آب عنب الثعلب شیاف بسته بقول جالینوس

مسکن وجع ست و کذا شیاف دارچینی و لطوخ حلبہ و اکلیل الملک مطبوخ و غسل عین مدمم آب بابونہ و تعلیق یک مگس زندہ کہ در پارچہ متخلخل بہ بندند بنحویکہ زندہ بماند و بر بازو یا گردن بیاویزند و کذا التعلیق بہ چشم راست سرطان اگر رمد در چشم راست باشد و چشم چپ او اگر در چشم چپ باشد بر حسب صفا رمد کذا التعلیق پای سرطان بر چشم نیز مسکن وجع است

ذکر ادویہ مانع رمد

اگر گل منڈی یک عدد بلع کنند از اکثر امراض چشم خصوصاً از رمد تا یکسال در امان باشند و ہر گاہ چند حب از ان فرو برند سالہا حسب عدد حبات مبلوعہ امین شوند و بہ تجربہ رسیدہ و از مجربات بعضی متاخرین ست کہ اگر گلنار را از درخت او روز شنبہ یا چہار شنبہ قبل از طلوع آفتاب بدہن قطع کردہ بلع نمایند بدون مس کردن آن بدست یکسال و بقولی ہفت سال از درد چشم و رمد امان یابند و از جالینوس منقول است کہ اگر گلنار را کہ بقدر حب الآس باشد ہفت عدد ناہار بلع کنند تا سہ سال از رمد در امان باشند و کذا التعلیق ذباب در خرقہ بستہ بر بازو و سویدی نوشتہ کہ اگر بیخ عصی الراعی در نقصان ماہ قلع کنند و انسان آنرا با خود دارد در ان سال و رم رمد عارض نشود و مجرب من ست و رازی گوید کہ یک حب شنبان بلع نماید در ان سال از رمد در امان باشد

علاج رمد حار دموی و صفراوی و حمرت عین

از لعاب بہدانہ شیرۂ عناب شیرۂ مغز تخم تربوز شربت نیلوفر تبرید دہند و صندل گل ارمنی رسوت عنب الثعلب اقاقیا مساوی در آب کشنیز سبز سائیدہ گرد اگرد چشم ضماد کنند و پارچہ نیلگون مدمم بالای چشم دارند و طلای گھرہ معمول و حب رمد و در آخر حب سرخ نیز معمول ست و شیاف ابیض در شیر دختر یا شیر بز یا سفیدی بیضہ حل کردہ و یا قطور مسکن در چشم چکانند و گاہی در رمد حار شب اطریفل کشنیزی میخورانند و صباح لعاب بہدانہ شیرۂ عناب شیرۂ کشنیز خشک شربت بنفشہ مینوشانند و شیاف ماشیا با آب کشنیز تازہ سودہ اندرون چشم میکشند و ضماد و قطور حضض سحوق با شیر دختر نیز در ابتدای رمد حار نافع است و اگر درد شدید بود افیون اندکے ہم ضم نمایند و کذا کحل طلا و قطور آب کشنیز سبز با شیر خر یا شیر زنان مسکن ہر ضربان شدید خصوصاً در رمد حار ست القول جالینوس و بعضی لعاب بہدانہ نیز می افزایند و اگر برگ کشنیز تر بمقدار وافر بگیرند و بدون کوفتن ہمچنین بر چشم نہادہ بر فادہ غیر محکم بہ بندند و روزی دو سہ بار تجدید کنند در اوائل رمد نفع بسیار میکند و از زروت سفیدی بیضہ یا شیر دختر یا شیر بز سودہ بر چشم طلا کردن رمد گرم را نفع عجیب نماید و ضماد بنفشہ و تسکین لہیب چشم میکند و بر رمد حار نفع میرساند و اگر مسکہ را در گلاب سہ بار بگذارند و بر خرقہ ضماد کردہ بر چشم و ورم نہند و رمد عین شدت درد نفع عجیب کند و نیز تازہ تر و گوشت تازہ و زردہ بیضہ ہر یک از ین بروغن گل سرشتہ نافع رمد و مسکن درد ست و ضماد آرد جو با سفیدی بیضہ بر پیشانی منع سیلان مواد بچشم کند و ہمچنین ضماد برگ انگور با سویق شعیر و ضماد برگ کشنیز و ضماد برگ گل سرخ تازہ ہر واحد مانع نزول مواد بچشم ست و ضماد برگ کاسنی و کذا خار خسک تر فقط یا با آرد جو مجرب و مسکن عجیب ست و اگر ازین تدبیر فائدہ نشود فصد سر رو از جانب چشم مریض یا چشم شدید الالم گیرند و اگر ممکن نبود حجامت ساقین نمایند پس لو در بناگوش و نقرہ گردن ہفت ہفت عدد بچسپانند در روز دوم نیز چنین کنند و اگر احتیاج تنقیہ شود نضج مادہ از منضج صفرا نمودہ از مسہل صفرا تنقیہ کنند و حب ہلیلہ خورند و در صورتیکہ مادہ مرکب باشد و یا مزاج مریض گرم نباشد در مسہل سنای مکی یک تولہ و تربد ہفت ماشہ داخل کنند و عوض حب مذکور تنقیہ از حب ایارج ہم مضایقہ ندارد و استعمال حب ذہب و حب بنفشہ نیز نافع بود و ایضاً در رمد دموی بعد فصد سر رو و شرب شربت بنفشہ چہار تولہ در عرق مکوہ و بید سادہ و نیلوفر ہر یک پنج تولہ داخل کردہ و قطور شیاف ابیض در شیر دختران حل کردہ و طلای شیاف ماشیا در آب مکوہ و کشنیز سبز و یا در شیر بز دیا زدن بر گرد چشم و صدغین و پیشانی و روز سوم یا چہارم فصد رگ پیشانی و یا ماقین و روز پنجم تلیین طبع بہ مطبوخ فواکہ حلو علوی خان و حب بنفشہ باضافہ خیار شنبر و شربت ورد و سکنجبین سادہ و روغن بادام و روز دیگر تبرید کور باضافہ تخم ریحان و بصورت بقای سرخی خورانیدن حب ایارج و جہت تعدیل مزاج استعمال اطریفل کشنیزی نافع است و در صفراوی بعد فصد شرب نار القریع نہ تولہ با شربت نیلوفر چہار تولہ و یا آب انارین معصور تخم ہفت تولہ با شربت ورد مکرر ہلیلجی دو تولہ تا سہ روز و بروز چہارم تنقیہ بمطبوخ ہلیلہ و یا مغلی حامض کہ مقوی سنا یک نیم تولہ بود باضافہ خیار شنبر و ترنجبین ہر یک ہفت تولہ و شربت آلو مسہل چہار تولہ و روغن بادام ہفت ماشہ و تبرید از شیرۂ خیارین و خرفہ ہر یک نہ ماشہ لعاب بہدانہ و ریشہ خطمی ہر یک سہ ماشہ در عرق نیلوفر و کاسنی و بید سادہ ہر یک پنج تولہ بر آوردہ شربت نیلوفر چہار تولہ گرد اسپغول نہ ماشہ پاشیدہ بعدہ قطور شیاف ورد بلعاب اسپغول و طلای حضض سہ ماشہ در آب لیموی کاغذی مفید بود و بعد ازان

ودر ہر دو برای تحلیل بقیہ مادہ اطریفل کشنیزی با عرق شاہترہ استعمال کنند و ہر شب استعمال معجون بنفشہ بہ گاؤزبان خصوصاً ہرگاہ حرکت کثیر باشد نافع است و برای
تسکین شدت درد خوردن گل بابونہ دو ماشہ با اطریفل کشنیزی دو تولہ سرشتہ معمول استاد مرحوم است و گماد لودھ پٹھانی بسیدہ گرم نیز در تسکین درد مجرب است
و در ورم عنبیہ یا ذرور شیافات شیاف ابیض یا شیاف منجج یا شیاف بر برید یا شیاف جالب النوم یا شیاف شب یمانی کہ با آب انار میسازند بعمل آرند و بعد تنقیہ اکتحال انزروت مربی
دہ جزو نشاستہ نبات سفید ہر واحد سہ جزو و شیر ج یک جزو باریک سودہ برد الیوم است و گل ارمنی عصارہ مامیثا بوش درہندی صندل سرخ حضض مکی اقاقیا
عنب الثعلب تخم خطمی صمغ عربی فوفل افیون صبر زعفران کوفتہ بیختہ باب کشنیز یا لعاب اسپغول یا سفیدی بیضہ ضماد نمایند و ہرگاہ بشویند از آبی کہ در ان کوکنار
و برگ سیب جوشانیدہ باشند بشویند و حب سرخ یا حب سبز طلا کنند ایضاً در رمد حار صندل سفید مامیثا حضض گل بنفشہ فوفل ہر واحد سہ ماشہ در شیر دختران
یا بر ضماد نمایند کہ بدون تنقیہ دیگر در تسکین درد نماید و یا تخم کاہو مقشر گل بنفشہ صندل سرخ و سفید باب لیموی کاغذی کہ قوی تر از انست و یا گل ارمنی سہ ماشہ
آب کشنیز سبز و یا سفیدی بیضہ یکعدد و نشاستہ سہ ماشہ و یا افیون شب یمانی بریان ہر یک دو ماشہ در آب لیمو حل کردہ ضماد کنند و اگر پھٹکری یک ماشہ افیون
بقدر نخود در آب برگ تمر ہندی بقدر دو فلوس سائیدہ بر آتش نہند تا غلیظ شود بر چشم ضماد نمایند برای درد و سرخی مفید بود و یا شیاف مامیثا گل سرخ حضض صبر
صندل سرخ فوفل زعفران مساوی حب ساختہ در سایہ خشک کردہ باب کشنیز یا کاسنی یا گلاب یا آب حل کردہ بر پیشانی و پشت چشم ضماد نمودہ باشند کہ
در ابتدا سود دارد و یا رسوت یک ماشہ افیون زعفران ہر یک یک سرخ پوست ہلیلہ کابلی ہفت ماشہ سائیدہ حب بستہ وقت حاجت باب سائیدہ بالای چشم
ضماد کنند و اگر گیرو چہار جزو افیون یک جزو حضض ہلیلہ سیاہ زرد چوب ہر یک دو جزو زنجبیل صمغ عربی ہر یک ربع جزو سائیدہ حب بستہ باب القوع کوکنار
سائیدہ حوالی چشم طلا کنند برای تحلیل مادہ رمد و سرخی چشم مفید و ضماد زردہ تخم مرغ آرد جو گل بنفشہ گل بابونہ در آخر رمد مفید است و پوست ہلیلہ زرد پوست
بلیلہ آملہ حضض گیرو برگ تمر ہندی افیون شب یمانی بریان زیرہ سفید ہر یک قدری در پارچہ بستہ بگلاب تر کردہ بر چشم بگردانند کہ برای رمد حار نافع است
و اگر پھٹکری بریان لودھ پٹھانی ہر واحد یک ماشہ افیون نیم ماشہ برگ تمر ہندی چہار ماشہ ہمہ را کوفتہ در پارچہ پوٹلی بستہ باب تر کردہ زمان زمان بر چشم
بگردانند برای رمد بی نظیر و معمول ست و ضماد شب یمانی بریان شش ماشہ لودھ پٹھانی پوست ہلیلہ کابلی ہر یک دو ماشہ گیرو افیون زعفران ہر واحد یکماشہ در ظرف
مسی با دستہ مسی باب انار ترش سائیدہ و حب بستہ استعمال کردن برای درد و سرخی نافع ست و کذا ضماد آرد جو دہ درم باقلا پنج درم اقاقیا یک درم سفیدہ تخم مرغ
یک عدد باب کشنیز تازہ و آب کاسنی آمیختہ نافع ورم و درد چشم ست و رسوت و پوست کوکنار پوست ہلیلہ زرد پھٹکری سفید کاشغری باب تمر ہندی در ظرف آہنی
سودہ بعد فصد سر رو و حجامت قفا ضماد کردن نیز مفید ست و ضماد پھٹکری بریان ہفت ماشہ مردار سنگ سہ نیم ماشہ بعرق لیمو در آوند آہنی با دستہ آہنی حل کردہ
برای درد چشم از مجربات است و کذا ضماد پٹھانی لودھ پھٹکری ہر یک دو ماشہ افیون گیرو ہر یک یک ماشہ مفید ایضاً برای درد بسیار پوست ہلیلہ زرد پھٹکری رسوت
مردار سنگ پوست خشخاش باب سودہ گرد چشم ضماد نمایند و گاہی گیرو افیون زعفران عوض پوست خشخاش داخل کردہ بعمل می آید و یا گیرو رسوت صندل سرخ
آب عنب الثعلب و روغن گل بر چشم ضماد کنند و یا رسوت پھٹکری بریان افیون ہر یک سہ ماشہ باب حب ساختہ در آب سائیدہ اندک گرم نمودہ بر چشم طلا کنند و اگر
لودھ پٹھانی آملہ در روغن گاو بریان نمودہ باب سرد سائیدہ گرد چشم طلا کنند برای درد چشم مجرب است اما باید کہ در چشم نرود و ضماد ہلیلہ سیاہ کافور شب یمانی رسوت باب
برگ عنب الثعلب سبز نیز در رمد مجرب و طلای پوست ہلیلہ زرد گیرو رسوت ہلیلہ زنگی نیز مفید درد چشم ست و اگر تمر ہندی تخم دور کردہ در آب تر نمودہ مالیدہ صاف
کردہ افیون بقدر سہ سرخ و پھٹکری پنج سرخ در ان آب انداختہ در ظرف آہنی نہند تا غلیظ گردد بر دم گشتہ طلا کردہ باشند نیز نافع رمد ست و اگر تمر ہندی
نباشد آب برگ او بگیرند و برگ بانسہ سائیدہ ٹکیہ بستہ و کذا برگ انار سودہ و کذا برگ کوہی سائیدہ بر چشم سہ روز بستن برای رمد سودمند ست و کذا برگ پنبہ
در دوغ جوشانیدہ سائیدہ بر پشت چشم بستن و کذا لودھ شش درم پوست ہلیلہ زرد دو درم باب برگ انار سائیدہ پنبہ آلودہ وقت شب بر پشت چشم
سہ روز نہادن مفید و بقدر چہار تولہ برگ حنا بدون آب سائیدہ قرص بستہ بر مقعد بستن و بعد یک پاس دور نمودن در ازالہ رمد از مجربات مشہورہ است
و اگر صبر شیاف مامیثا حضض مکی زعفران افیون اقاقیا گل ارمنی صندل سرخ مساوی باب عنب الثعلب یا گلاب طلا کنند ورم و درد ساکن کنند و کحل معمول

حکیم علی اکبرخان جهت درد چشم و بقایای رمد نافع است و کذا عصارهٔ آمله که همواره معمول است و گویند که جهت رمد کهنه که هیچ دوا نشود و بگیرند پهٹکری سفید یک باشه
و در روغن زرد نیم باشه بسوزند که سیاه شود و با یک باشه افیون در ظرف آهنی از دستهٔ آهنی سحق بالغ نموده در چشم کشند و کحل چشم زنج تالیف علوی خان جهت رمد مزمن
نافع است و کذا کحل ملکایا مفید و غذا اصحاب رمد حار کدو یا لک و خرفه و مونگ با نان یا برنج و زردی بیضهٔ نیم برشت و در صفراوی ماء الشعیر و شربت نیلوفر مناسب بود و اغذیه
ترش شیرین یا چون آب انار و زرشک و تمر هندی شکر آمیخته و مانند آن که قامع صفرا و مطفی خون است مفید بود ولیکن ترشی صرف مضر است و جمله اغذیه نافع صداع حار
و آنچه مانع صعود بخار بدماغ بود و مثل تبرید قطونا بجلاب و سویق شعیر بشکر و سفوف کشنیز بشکر و اسپغول بشکر بعد طعام بصاحب رمد نافع بود و از جمیع لحوم و خمر و حلوا پرهیز کنند
و اگر خوف ضعف قوت باشد شوربای جوزهٔ مرغ جائز است و هرگاه در رمد بطول انجامد آرد حلبه و خشخاش و باقلا و زعفران و صبر باسفیدهٔ تخم مرغ و روغن گل سرشته
طلا نمایند و در مرهم الاخوین زعفران و انیسا و اقاقیا و صبر مساوی و افیون نصف یکجز و شیاف ساخته کحلاً و طلاءً استعمال کنند که عجیب الاثر است و بدانند که در رمد دموی بعد
فصد یا حجامت قفا گاهی جوشانده باین طور دهند عناب شاهتره جوشانیده و شیرهٔ کاهو شیرهٔ خشخاش لعاب اسپغول شربت نیلوفر داخل کرده بنوشند و یا عناب سپستان
خطمی بهدانه گل بنفشه گل نیلوفر جوشانیده شربت بنفشه داخل کرده و اگر طبع نرم بود تخم ریحان پاشیده بنوشند و یا گل بنفشه عناب گل نیلوفر جوشانیده شربت نیلوفر یا شربت بنفشه
داخل کرده خاکشی پاشیده بنوشند و در سوت و هلیلهٔ سیاه پهٹکری مرداسنگ با آب عنب الثعلب تازه ضماد کنند و بقول جالینوس اگر خون بسیار در روز اول اخراج نمایند
و سفیدهٔ بیضه در چشم چکانند و بشیر دختران بشویند رمد دموی را در یک روز ساکن کنند و در صفراوی بعد فصد مسهل صفرا یا مطبوخ هلیله دهند و لابد است که در مسهلات آنچه
مخرج بلغم است مثل تربد و هلیلهٔ کابلی و مانند آن نیز داخل کنند زیرا که لابد است که صفراوی او خالص بغیر بلغم رقیق باشد و همچنین جمیع امراض دماغی صفراوی و آلو بخارا
و املیا زرد آلو خشک تمر هندی هر واحد یک اوقیه نیم پوست هلیلهٔ زرد پنج درم سنای مکی چهار درم گل بنفشه پنج درم تخم کاسنی کوفته دو درم زرشک سه درم نیلوفر هفت عدد
همه را جوش داده صاف کرده و بست درم ترنجبین دران حل نموده صبح بیاشامند و اگر در عمل آن توقف گردد آب گرم محلول دران شکر سرخ تحریک نمایند و بعد اتمام عمل
شربت سیب یا گلاب یا شربت نیلوفر با آب سرد و تبرید قطونا پاشیده دهند و غذا دو پهر آب گوشت جوزهٔ مرغ اندک کشنیز تازه دران پخته تجویز دو ام صندل و نیلوفر و غیره
خوشبو بار بار ببویند و باقی تدبیر مثل رمد دموی است و لعاب اسپغول بشربت بنفشه یا شربت نیلوفر یا هر دو یا یکی از ان با شربت آلو بخارا بهر تسکین صفرا دهند و یا لعاب بهدانه
شیرهٔ تخم کاهو شیرهٔ تخم خیارین شیرهٔ تخم خرفه و شربت نیلوفر یا شربت خشخاش و اگر با رمد صفراوی سرفه باشد بهتر چیزی از ماء الشعیر با شکر یا شربت بنفشه نیست خصوص
که سرفه خشک باشد و ایضاً ماء الشعیر عظیم النفع است برای رمد که در ماده او حدت باشد و اگرچه سرفه نبود و اگر با رمد بیداری باشد با شربت خشخاش بدهند و اگر در ماده
نهایت حدت باشد با شیرهٔ تخم خشخاش و کدو و خیار و خرفه بنوشانند و بعد از ان صمغ عربی را در دو مثل تبرید قطونا با آب کاسنی و کشنیز تازه بر چشم ضماد نمایند و چشم را بگلاب
ممزوج با نمک سرکه بشویند و لعابات و شیر تازه دوشیده و رقیق سفیدی بیضهٔ مرغ در چشم بچکانند و اگر سوزش در چشم باشد و بعد خواب چشم بند باشد شیرهٔ خیارین
شیرهٔ تخم خشخاش لعاب اسپغول شربت نیلوفر دهند و بعد از تنقیه استحمام با آب شیرین نیم گرم نمایند و شیاف کافوری و اگر درد شدید باشد شیاف ابیض افیونی بکار برند
و اگر ماده در غایت حدت باشد تضمید ببرگ نیلوفر و برگ کاسنی و وضع اطراف در آب گرم نافع و بقراط گفته که در هنگام کثرت تحلب و شدت حرارت رمد از خرفه و عنب الثعلب
آب بگیرند و دران قدری روغن گل و آرد جو داخل کرده بر چشم گذارند و یا برگ کاهو کوفته بر چشم نهند و در ابتدای علت و در اختلاط زرده بیضهٔ مرغ گرم کرده ضماد نمایند و طلای
عصارهٔ برگ بهی آب عنب الثعلب لعاب اسپغول سفیدی بیضهٔ مرغ با هم سرشته نافع رمد صفراوی است و سفیدی بیضهٔ مرغ با روغن گل مخلوط کرده قدری شیر عورت
داخل نموده گرد چشم طلا کردن نیز مجرب است و ایضاً کافور یک حبه و لودهٔ افغانی سه حبه و سائیده در پوٹلی بندند تا دو گهڑی در آب تر کرده بعد از آب بر آورده بالای چشم
گردانند و قطره در چشم چکانند و استعمال شیاف سماق صغیر نیز درین باب تجربه رسیده و بعد استفراغات اگر رمد اندکی باقی ماند در بعض در چشم اندازند یا شیاف ابیض
بغیر افیون در سفیدی بیضه یا شیر دختران حل کرده چکانند و زردهٔ بیضه بر روغن گل بر پلک نهند و بر بندند و از استعمال این ادویه در چشم قبل از استفراغ حذر کنند زیرا که
درد شدید آرد و هرگاه درد ساکن شود و ورم تحلیل گردد و سرخی انقصان پذیرد و در رمد صغیر باشند و شیاف احمر لین استعمال کنند و از فواکه منع کنند مگر آنکه دران منع تصعد
بخر و تقویت معده باشد مثل امرود و اندکی کذا به و سیب و اما استعمال لو و انجیر و انگور و خربزه و مشمش و خرما و مویز و عسل مضر است و تغذیه بمزورات مانند مزورهٔ ماش با سفاناخ

ومغز بادام و مغز روده آلو و آلو بالو نافع است ولیکن بسیار ترش نباشد و نه بسیار شیرین و فالوده جو مقشر و بالجمله اشربه و اغذیه ایشان مراعات تسکین طبع و تبرید و تسکین
باشد و تقلیل و تلطیف غذا واجب بود و اجتناب از جمیع لحوم و البان و ماهی و چیزهای شور مثل مری و کامخ و قدید و همچنین زیتون تفتیح نمایند و قدری کشنیز خشک
منع بخار در طعام داخل کنند و ابن لسوع گوید که چون رمد صفراوی باشد فصد کنند و استفراغ بمطبوخ فواکه نمایند و در چشم در روز دوم شیاف ابیض بی افیون حل کرده چکانند و
بعد دو ساعت چشم را بگلاب بشویند و ماميثا و زعفران و خولان در آب کشنیز سبز سرشته بر پلک ضماد سازند و مخفی نماند که در سرخی چشم که بجهت رمد باشد بقول شیخ بعد از
بفصد و مسهلات و حقنجات ضماد از پوست انار مطبوخ برگ کال و مسحوق مخلوط بمیفختج یا عسل نمایند و تکمید او بانفخج حار مدام کنند و تضمید آرد کرسنه یا گندم مطبوخ
بشراب عسل یا ضماد باصل السوس مدقوق نفع میکند و چشم مدام بشیر بشویند و تبرید و ترطیب او مدام نمایند لیکن اقتصار بر تبرید مطلق و مبادرت و جالینوس در میامر
خود گفته که علاج حمرت چشم مبادرت باخراج خون ست و بعد از ان استفراغ و تلطیف غذا و آشامیدن مبردات و تبرید رمد حار نمایند و آن در قول او در ذیل
اقوال حکما مسطور گردد و بولس گفته سزاوار است در حمرت در ابتدا استفراغ بحقنه پس تلیین طبیعت بتلیین معتدل بعد از ان تکمید و ضماد بانفخج و تضمید بآرد کرسنه و غیره
که مسطور شد و اگر دران تاکل بهم رسد عدس با عسل یا با آب سفرجل مطبوخ ضماد نمایند یا برگ زیتون بشراب پخته ضماد کنند و آنچه معمول مولف ست اگر سرخی با آب جاری بود
اطریفل همراه عرق شاهتره و یا عرق نیلوفر عرق گاوزبان عرق عنب الثعلب شربت بنفشه بخورند و رسوت دو ماشه افیون صمغ عربی هر واحد یکماشه زعفران برای
چهار سرخ پهٹکری لوده پٹهانی اقاقیا از روت پاو هر یک ماشه در آب کوکنار گرد چشم ضماد نمایند و اگر اصل السوس مقشر قدری با آب سائیده بران آلوده بر پلک
بدارند سرخی چشم دور کند و قطور آب مغز کهیکوار وقت خواب در چشم نیز رافع سرخی است و چوب درخت گزار بالا اخراشیده سائیده حوالی چشم در روزی دو بار طلا کردن
برای سرخی چشم عجیب الاثر ست و برود کافوری نیز حمرت و حرارت چشم را مفید ست و اگر پهٹکری زرد چوب لوده پٹهانی هر یک نیم توله قرنفل یک عدد
ششیره تمر هندی که زرگران دران زر و نقره صاف مینمایند و می مالند بقدرے که ادویه دران سرشته شود و ادویه کوفته بیخته دران آمیزند و در پارچه پوٹلی بندند
و در قدری آب بدارند و دو سه قطره در چشم چکانند و ساعت بساعت بر چشم بگردانند نخستین آب گرم از چشم خواهد بر آمد آن دهند که عقب آن شفا است
و سرخی چشم و درد آن را در یکپاس دفع کند و پوٹلی پهٹکری و افیون و مغز کهیکوار که در علاج کلی رمد گذشت نیز برای رفع سرخی چشم معمول و مجرب است والله اعلم
برای رفع سرخی زنجبیل صندل سرخ زر کچور هلیله زرد مساوی کوفته بگلاب سائیده بالای چشم طلا نمایند و چشم بکشایند تا قدرے در چشم رود
و آب سوزان خارج شود و پنج شش کرت چشم بپوشند و بکشایند باز خواب کنند مجرب ست و اگر برگ عنب الثعلب سوخته زر کشوث سوخته مروارید ناسفته
اقلیمیا طلیس سوده مغسول ریگی که زرگران جلای نقره با وسیله هند مساوی نور در سازند جهت رفع حمرت چشم و رمد جلای آثار طرفه مجرب نوشته و شیاف عناب و شیاف دیگر
که دران زهره البحر ست مفید و اگر هلیله زنگی نهایت خرد دو عدد افیون خالص چهار سرخ گیرد و سرخ قرنفل از طرف گل نصف در آب چاه سائیده در ظرف نگهدارند و گرد
چشم طلا کرده باشند در دفع سرخی چشم و ضعف البصر نفع بخشد لیکن باید که چند روز ادامت نمایند و ایضاً برای سرخی چشم هلدی چهار ماشه سونٹهه دو ماشه موتهه
چهار ماشه پیج دو ماشه پاو با لاگوند ناگوری نمک سانبهر هر یک دو ماشه گل ارمنی هشت ماشه و اگر نباشد گیرو اندازند همه را کهرل نموده گولی بسته نگهدارند و وقت حاجت
بالای چشم ضماد نمایند و ضماد لوده پهٹکری هلیله زرد با سوده همین عمل کند و کذا لوده چدوار پهٹکری افیون پوست خشخاش با آب سوده نیم گرم گرد چشم ضماد کردن
و همچنین برای سرخی که از ابخره حار باشد و سرخی نزله باشد ضماد رسوت پهٹکری مرداسنگ آب تمر هندی و گلاب سوده نافع است و کذا ضماد با دگیر و رسوت پهٹکری
هلیله زرد و فوفل نیم گرم مفید و برای سرخی چشم داشک رال هلیله سیاه هلیله زرد رسوت صمغ عربی هر یک سه ماشه کوکنار افیون هر یک دو ماشه در آب عنب الثعلب
و در چشم ضماد نمایند و کحل بابت شاه رفیع الدین صاحب و استعمال معجون منڈی نیز سرخی چشم را نافع ست و گاهی برای سرخی چشم که از نزله بود بعد حجامت قفا
اطریفل صغیر میدهند و از کوکنار عدس کشنیز خشک کوفته بیخته بسفیدی بیضه مرغ سرشته از پیشانی تا رخساره و در چشم ضماد می نمایند و اگر سرخی چشم از نهادن برگ عشر
مقابل چشم برای محافظت گرمی آفتاب پیدا گردد سفیده کاشغری در شیر دختر حل کرده بچشم کشیدن و آنبه هلدی بشیر بر سوده بر شقیقه چشم موف ضماد کردن و اطریفل
کشنیزی خوردن مفید میشود و گاهی در سرخی چشم ابادر دمع خارش از مس غلیظ التین برگ لیمو بروغن چرب کرده بر چشم فائده میکند پس هرگاه رمد تحلیل پذیرد و حمرت

باقی ماند نیز ردّ دو بیضۂ مرغ بر رشتہ مسحوق باندک زعفران و روغن گل ضماد کنند که موجب زوال سرخی میشود و حجامت قفا بتو رنگته ار جیانس گفته که سرخی ملتحمه
دلالت بر ورم دماغ یا الم دران یا بر ابتدای او مینماید **ذکر ادویۂ مفرده و مرکبۂ نافع رمد حار** چشم عصارۂ مامیثا و خولان و زعفران و صمغ عربی با میران
مساوی شیاف ساخته بآب مطبوخ پوست خشخاش سائیده ضماد کردن مجرب سویدی است و کذا اکتحال انزروت سوده در سفیدی بیضه سر شته بر چوب
طرفا چسپانیده در تنور گذاشته تا خشک گردد پس مثل غبار سائیده و نصف او شیشم و نصف او زعفران و نیز مثل انزروت نبات اضافه کرده در رمد صعب مجرب است
و کذا برگ سنام و شیشم و انزروت در گلاب خوب جوشانیده و شیشم برآورده خشک کرده و نصف او نبات و ربع او هر واحد از زعفران و عصارۂ مامیثا آمیخته مثل غبار
سائیده مجرب نوشته و کذا اکتحال آب دهن صائم مجرب گفته **و ضماد** حب الآس شوکران یا لیست جو و کذا احماض بر سر ع ده و کذا عصی الراعی و کذا برگ بنفشه سبز
و کذا حی العالم و کذا آرد جو با آب برگ خرفه و کذا آرد باقلا و سفیدی بیضه آمیخته و کذا آب برگ گل سرخ و کذا آب انار شیرین بریان و کذا آب گشنیز خشک
کرده بر سر ع سوده و کذا بهی بریان تنها سوده یا با نان خمیری سائیده و کذا آب کاهو با آرد جو و کذا اکلیل الملک تنها یا با زرده بیضه یا غبار آسیا یا خشخاش
یا کاسنی آمیخته و کذا اسفیداب ارزیز با سرکه و روغن گل آمیخته و کذا اسبغول مسلم در آب کشنیز بیخته و کذا برگ سرو نسرین و کذا آب برگ بنفشه سبز یا لیست جو و کذا
گل بهی تر یا خشک و کذا طباشیر سوده بگلاب سرشته بر پیشانی و کذا آرد جو با آب عصی الراعی یا با آب برگ خیوط و شاخ نرم انگور مخلوط کرده و یا با آب عنب الثعلب سرشته و
کذا تخم خشخاش و حلبه مساوی سوده بگلاب سرشته و کذا مامیثا و زعفران و خولان با آب کشنیز سبز سرشته و کذا زعفران و گل سرخ **و اکتحال** حی العالم و کذا دخان
قطران و کذا توتیا در آب برگ عوسج حل کرده و کذا آبنوس سوخته مغسول و کذا شبنم که بر درخت افتد و کذا ترشی ترنج در ابتدای صفراوی و کذا لعاب به دانه و نبات سفید
و کذا شیاف ابیض در آب بارتنگ سوده و کذا انزروت مربی بشیر خر با نبات سفید و نشاسته و کذا اشادنج مغسول بشیر زنان و کذا اسفیداج سوخته مغسول و کذا شیاف
مامیثا در رمد قدیم و حدیث و کذا عصارۂ گل کدو و کذا چوب ساج سوخته در آب سرد کرده و با مامیثا مساوی سائیده و کذا مس سوخته بمرات کثیره در گلاب یا آب شسته که
نفع عجیب دارد **و قطور** آب کشنیز سبز و شیر زنان هر دو برابر و کذا اسفیداب رصاص بست بار در آب شسته در ظرفی با گلاب تا ده روز در آفتاب گذارند و بر ظرف پارچه
بندند تا از غبار محفوظ ماند بعده بسفیدی بیضه آمیخته در چشم چکانیدن و کذا شبنم که بر نی افتاده باشد قبل طلوع آفتاب جمع کرده و کذا صمغ عربی در گلاب
حل کرده و کذا اسماق در آب بارتنگ حل کرده و یا در گلاب خیسانیده در ابتدای رمد و کذا خولان در شیر دختران سوده و کذا شیاف ابیض با آب
عنب الثعلب حل کرده که بسرعت نفع عجیب بخشد **و انکباب** بر بخار زرورد در آب جوشانیده و کذا بابونه با آب و سرکه بیخته در آخر رمد برای تحلیل بقایای
مواد و تسکین الم **و شم** صندل و گلاب و کافور **و شرب** دیاقوذا هر واحد نافع رمد حار است و ادویۂ مسکن وجع در علاج کلی رمد مسطور شد و ادویۂ مانع
انصباب مواد در علاج رمد نزلی مذکور گردد حسب حاجت از آنجا اخذ نماید **اطریفل کشنیزی** مقوی دماغ و معده و معمول در امراض سر و چشم و گوش
از انجره و نزله پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه پوست بلیله آمله مساوی کشنیز خشک مقشر برابر همه ادویه کوفته بیخته بروغن بادام یا روغن
گاو چرب کرده با سه چند شهد خالص مقوم بسرشند و بعد چهل روز تا یکتوله بخورند و اگر اجزای مذکوره را بطریق سفوف همراه نبات یا نمک
بخورند یا کوفته در آب شب تر کرده صبح صاف نموده در فصل و مزاج حار با شربت مناسبه یا نبات بقدر دو توله استعمال کنند نفع با مراض مذکوره و رفع
قبض نماید **نسخۂ دیگر** که در تقویت دماغ و رفع بیوست و منع انجره معده معمول پوست هلیله کابلی پوست هلیله زرد پوست بلیله آمله منقی کشنیز مقشر
گل سرخ گاوزبان هر واحد یکتوله مغز تخم کدوی شیرین تخم خشخاش سفید هر یک سه درم مغز بادام دو توله قند سفید با عسل سه چند ادویه **اطریفل بادیان**

نافع امراض چشم است و هر که برین ادامت نماید از ضعف بصارت در امان ماند پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی پوست بلیله آمله کشنیز گل سرخ صعتر فارسی هر یک یک توله بادیان هفت توله یعنی همچند همه ادویه و در نسخه مفتاح المجربات دو چند همه ادویه است کوفته بیخته بروغن بادام چرب کرده به سه چند عسل یا شکر سفید بقوام سرشند خوراک دو توله و اگر روغن بادام نباشد دو توله مغز بادام اندازند اطریفل حاطیقون نافع از برای اورام و مواد حار چشم انزروت مربی در شیر خر ده درم شیاف مامیثا پنج درم صبر دو درم افیون زعفران هر یک یک درم اگر ماميثا باشد ماميران نیم درم و اگر سرطان بود نیم درم اضافه نمایند و بنهایت باریک نموده بکار برند برود کافوری سرخی گرمی چشم را مفید است توتیای کرمانی بآب غوره انگور پرورده پنج درم کافور یک قیراط کوفته بحریر بیخته استعمال نمایند برود قرع جهت رمد حار بالغایت نافع است توتیای کرمانی را کوفته بحریر بیخته در آب کدو تازه هشت روز پرورده خشک کرده دیگر بار باریک سوده استعمال نمایند بریو پاشیانی است که چشم را در یک روز باصلاح آرد و رمد او را نگذارد و ضربان بنشاند و ردع ماده کند شیاف ماميثا انزروت مربی هر یک هشت درم زعفران دو درم کتیرا یک درم افیون نیم درم کوفته بیخته بآب باران یا بادیان سرشند وقت حاجت بسپیدی بیضه مرغ حل کرده بعمل آرند حب هلیله جهت اقسام صداع و مالیخولیا و امراض سر و چشم مفید و همواره معمول پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه پوست بلیله آمله گل سرخ هر یک سه ماشه سنای مکی شش ماشه غاریقون سفید نرم تربد سفید مجوف خراشیده لاجورد مغسول هر یک هفت ماشه کوفته بیخته بآب تازه حب ها بندند خوراک یک دام بروغن بادام چرب کرده بورق نقره پیچیده با آب نیم گرم وقت پنج شش گهری شب باقی مانده و اگر لاجورد نباشد صبر مصطگی رومی هر یک دو درم عوض آن کنند و گاهی با وجود بودن لاجورد صبر نیز همان وزن اضافه نموده میشود نوع دیگر مختصر و معمول جهت امراض سر و چشم فائده عظیم دارد هلیله سیاه و هلیله زرد و هلیله کابلی آمله بلیله گل سرخ هر یک چهار ماشه سنای مکی هشت ماشه کوفته بروغن بادام چرب کرده حب بندند و در ورق نقره گرفته یک دام وقت شب بعرق مناسب یا بآب گرم بخورند و بالای آن هر گاه دو سه گهری روز بر آید مطبوخ مناسب بنوشند حب قوی بسبب صداع و درد چشم را نافع است صبر سقوطری بست درم پوست هلیله زرد ده درم کتیرا مصطگی سقمونیا زعفران هر یک سه درم گل سرخ پنج درم کوفته بیخته بگلاب حب سازند شربت دو درم نوع دیگر مختصر برای رمد و صداع و ابتدای نزول صبر سقوطری سقمونیای مشوی هر یک یک مثقال پوست هلیله زرد دو مثقال و نیم کوفته بیخته بگلاب حب سازند حب سرخ که جهت تحلیل مواد چشم و تسکین درد در آخر رمد و سبل مجرب و آزموده است گیرو چهار درم افیون یک درم زنجبیل ربع درم صمغ عربی ربع درم همه را کوفته بیخته اگر ورم باشد بآب کشنیز سبز و اگر نزله بر چشم افتاده باشد در آب کوکنار حب بندند و در سایه خشک نموده بالای چشم در آب ساده یا در آبهای مذکوره سائیده ضماد نمایند حب سبز مجرب برای امراض مثل کوره و پھٹکری دو درم افیون یک درم حضض چهار درم برگ نیم پنج عدد زعفران پنج سرخ همه را سائیده در ظرف آهنی قدری آب داخل نموده از دسته آهنی خوب کھرل کنند بعد ازان بر آتش گذارند تا آب او جذب شود و لائق حب بستن شود پس حب بسته بکار برند و گاهی یک درم صبر هم داخل میکنند حب رمد نافع درد چشم و ابتدای سبل و ظفره و جرب و همواره معمول حضض هشت ماشه افیون دو ماشه شب یمانی چهار درم شب یمانی را بریان کرده در آب لیمو یکپاس با دسته آهن در ظرف آهنی حل نمایند که قابل حب بستن شود حب بندند و بآب سائیده حوالی چشم ضماد نمایند و اندکی در چشم کشند در زمستان اندک گرم و در تابستان سرد و اگر آب لیمو نباشد بجای آن شیره برگ تمر هندی صاف نموده بگیرند و ازان حل سازند ایضاً که برای درد رمد بهتر ازین دوائی نیست پھٹکری بریان دو درم پخته زرد چوبه هفت ماشه افیون پنج ماشه در یک پاو آب لیموی کاغذی در کڑاهی آهنی انداخته آتش نرم کنند و بهم زنند و حل سازند تا قابل حب بستن شود و حب بسته دارند و طلا کردن بر چشم نمایند و اندکی ازان در گوشه اندرون کشند ذرور ابیض که رمد را مجرب است انزروت را با شیر خر یا شیر دختران سرشته بر چوب گز پیچیده در تنور ریک قریب سرد شدن رسیده باشد بگذارند و احتیاط کنند که نسوزد پس یک جزو ازین انزروت با ربع جزو نشاسته سائیده در رمد بکار برند ذرور و شیخام که در جمیع اقسام رمد نفع تمام دارد و شیخام که بهندی چاکسو گویند مقشر کنند و سرگین خر بیخته

یا بدون آن و دو حصه از آن بگیرند و از نبات مصری و مامیران چینی یک یک حصه و همچون غبار بسایند و در رمد بعد از چند روز بچشم اندازند و اگر انزروت
مدبر در شیر خر بدل مامیران کنند شاید ذرور کافوری که حرارت چشم در غایت خفیف را دور سازد صدف سوخته مروارید ناسفته هر کدام دو درم نشاسته
یک درم کافور دانگی کوفته بیخته بکار برند ذرور ملکایا که در فتح و ابتدای رمد را نافع انزروت بشیر خر پرورده نشاسته صمغ عربی نبات مساوی کوفته بیخته
استعمال نمایند ذرور کحل جهت درد چشم اطفال و رفع ثقل و صلابت اجفان آنها همواره معمول است انزروت سرخ یک جزو سنگ بصری نیم جزو چاکسو مقشر چهار جزو
ذرور بسازند و پلکها بر داشته پراگنند دسته کرده بالای چشم مالیده از نان گندم و روغن و شکر درست کرده گذاشته بر فاده بربندند و اگر گرمی غالب باشد و
تسکین نیابد و مطلوب بود برگها و شاخهای نرم انار سائیده بجای مالیده بر چشم ببندند شیاف ابیض جهت همه امراض حاده و تحلیل اورام و درد آن
معمول نشاسته یک درم سفیداب ارزیز صمغ عربی کتیرا هر یک سه درم بلعاب اسپغول یا سفیدی تخم مرغ شیاف سازند شیاف ابیض افیونی رمد گرم را نافع
بود و درد صعب را نشاند سفیداب هشت درم صمغ عربی پنج درم افیون کتیرا هر یک یک درم بسفیده تخم مرغ بسرشند و شیاف سازند شیاف ابیض
انزروتی ابتدای رمد را نافع بود سفیداب ارزیز هشت درم انزروت مربی بشیر خر کتیرا هر یک چهار درم بسفیده تخم مرغ شیاف سازند شیاف ابیض
کافوری که رمد دموی و صفراوی را نفع کند و درد آن را بنشاند سفیداب مغسول شش درم انزروت مربی بشیره خر سه درم کتیرا دو درم نشاسته پنج درم افیون
نیم درم کافور سه دانگ همه را کوفته بیخته بسفیده بیضه سرشته شیاف سازند و در سایه خشک نمایند و وقت حاجت در شیر دختر سوده استعمال کنند شیاف برلوبا
رازی نوشته که در اکثر انواع رمد سود مند است چنانچه در اغلب احوال همان روز چشم را باصلاح می آرد اقاقیا سوخته مرکی حضض چند بیدستر کندر هر کدام یک جزو
زعفران ربع جزو کوفته بیخته بآب شیاف سازند و بسفیده تخم مرغ حل کرده استعمال نمایند شیاف سماق صغیر جهت رمد و حرارت چشم و التهاب و حکه
و دمعه و جرب و سبل و ضمور حدقه و ماق و التصاق پلک مجرب است سماق بیدانه ده جزو سفیداب یک جزو کتیرا نیم جزو کافور ربع جزو بدستور متعارف شیاف
سازند شیاف شب که رمد حار و دمعه و اکثر امراض چشم را نافع و مجرب بگیرند شب یمانی در ظرف آهنی انداخته بر آتش گذارند که بریان شود و بالیده شده منتفخ گردد
پس در همان حالت بر سر آتش آب انار ترش در همان ظرف این قدر اندازند که شب یمانی را بپوشد پس با آتش ملائم بجوشانند که خود بخود آب شود و هر گاه که آب
بجا باید قابل حب بستن شود زود تر بر آورده در ظرف چینی بگذارند و شیاف سازند و بآب سائیده در چشم کشند شیاف کافور جهت رمد گرم
مجرب است سفیداب ارزیز سه درم کتیرا صمغ عربی هر یک چهار درم کافور نیم درم کوفته بیخته شیاف سازند شیاف علوی همان
بعد از تنقیه بکار آید جهت رمد و قروح چشم و گوشت مجرای حاملی چون با شیر دختر سائیده استعمال نمایند نافع است و انزروت سفید سائیده با شیر خر
خمیر کرده به آتش ملائم بریان نمایند پس دو مثقال از این انزروت بر گیرند و صمغ عربی کتیرا هر واحد سه مثقال حضض مکی نشاسته سفیداب کاشغری
هر واحد یک مثقال کوفته بیخته بلعاب اسپغول سرشته برابر جو شیاف سازند و وقت حاجت با شیر دختر یا شیر خر سوده بکار برند شیاف حنا
جهت رفع سرخی چشم آب حنا نیم پاو شب یمانی نه ماشه افیون سه ماشه هر سه ادویه در کراهی آهنی انداخته بر آتش نهاده بپزند و از دسته چوب نیب
حل سازند هر گاه غلیظ شود فرود آورده شیاف بسته بکار برند شیاف زبد البحر نافع رمد و دمعه و حکه و سرخی چشم زبد البحر کات
سفید شب یمانی بریان پوست هلیله زرد سوت افیون توتیای سبز مساوی بآب سائیده شیاف سازند و در چشم کشند شیاف نارنج
که جهت منع نوازل و سرخی در رمد و جرب و حکه و دمعه و حفظ صحت چشم و امراض پلک مجرب توتیای کرمانی بآب نارنج پرورده ده درم کتیرا

نشاسته انزروت گل سرخ صبر زرد حضض مکی هر یک یک درم سفیداب قلعی هلیله زرد مغ خسته هر یک دو درم افیون ربع درم شیاف سازند **شیاف**
که جهت رمد مجرب رازی و عجیب النفع است دم الاخوین صبر اقاقیا ماميثا زعفران هر یک یک درم افیون صمغ عربی هر یک نیم درم کوفته بیخته بآب کاسنی خمیر
شیاف سازند و در هنگام حاجت آب سوده اکتحال نمایند **شیاف وردی** صعوبت درد چشم را در حال تسکین دهد گل سرخ پانزده درم زعفران هشت درم
افیون ده درم سنبل الطیب دو درم صمغ عربی یک درم بآب باران شیاف سازند **شیاف جالب النوم** جهت وجع شدید و جمیع اورام
نافع و از انصباب مواد قوی التحلیب مانع ماميثا شش درم صمغ عربی سه درم انزروت مربی افیون مرزنجوش سوخته هر یک دو درم بآب باران شیاف
سازند و به سفیدی بیضه بکار برند **شیاف منجح** تسکین درد در یک روز و تحلیل ورم در یک ساعت کند جندبیدستر صبر افیون قلقطار سوخته هر یک
دو مثقال سنبل حضض هر واحد چهار مثقال اقلیمیا شش مثقال سفیداب ارزیر هشت مثقال مس سوخته مغسول چهارده مثقال اثمد
اقاقیا صمغ هر واحد چهل مثقال با بیکه در آن گل سرخ جوشانیده باشند خمیر کرده شیاف سازند و بسفیدی بیضه استعمال کنند **ضماد** که وجع شدید
را نافع و معمول استادی مرحوم صندل سرخ شیاف ماميثا صبر فوفل صمغ عربی افیون اقاقیا مساوی بآب عنب الثعلب یا آب کشنیز
و و تلیکه وجع و ضربان شدید تر بود یا طبیخ کوکنار یا آب کاهو سرشته بر پلک ضماد نمایند **طلا** که مجرب و برء الساعة نوشته شب یمانی سوخته با سدس
وزن آن سیماب سحق کرده و سکنگا و آمیخته بر پلک طلا کنند **عصارهٔ آمله** که در رمد بعد چند روز معمول است و خیلی سود مند لیکن در ابتدای
رمد استعمال نباید کرد و از برای ضعف بصر و سوزش چشم و ابتدای نزول الماء و رفتن آب از چشم نیز نافع بگیرند آمله تازه و در هاون سنگین یا چوبین
بکوبند و آب آنرا در پارچه بفشارند و بر آتش ملایم بنهند و از چوب نیم حرکت دهند تا بقوام عسل غلیظ آید بعد از آن در ظرف چینی یا چسبد نگاه دارند و
وقت حاجت قدری از آن بآب سوده در چشم کشند **غسول** که در رمد حار و حکه و دمعه حار معمول است پوست هلیله زرد پوست بلیله آمله هر سه
برابر نیم کوفته بقدر دو تولہ گرفته شب در آب تر کرده در هوا گذارند و صبح از خواب برخاسته این آب را در کف گرفته چند دفعه بر چشم زنند باز همین آب چشم
بشویند **قطور** که جمیع اقسام رمد را نافع است بهدانه چو مقشر تخم کشنیز هر یک بیست دانه حلبینج دانه انزروت سفید دو درم شکر نیم درم ماميران
دو دانگ کتیرا یک دانگ زعفران نیم دانگ در آب جوش دهند و در شیشه نهاده صبح و شام تقطیر سازند **کهرهٔ معمول** از برای درد
چشم و رمد و دمعه بسیار مجرب لیموی کاغذی نیم آثار افیون خالص سه درم شب یمانی نیم پاو اول شب را در ظرف آهنی بریان کرده بعد از آن
افیون داخل نموده و آب لیمو قدری نیز داخل ساخته از دستهٔ آهنی حل کنند تا مخلوط شود و آب لیمون فانی گردد بعد از آن همین دستور آب
لیمون داخل کرده باشند تا که بخوبی بوجه مخلوط شود و جهابسته نگاه دارند وقت حاجت بآب سائیده اندکی گرم کرده گرد اگرد چشم طلا نمایند و اندکی
در چشم بنیدازند **کحل** معمول حکیم علی اکبر خان جهت درد چشم و بقایای رمد و سبل انزروت سفید شیر خر پرورده بر چوب گز چسپانیده به آتش ملایم
بریان نمایند پس بگیرند از آن شش ماشه و چاکسو در کیسه کرده بیاویزند در دیگ که در آن آب و سرگین حمار داخل کرده باشند و بجوشانند تا پوست
چاکسو نرم شود پس آنرا برآورده مقشر نمایند و بگیرند از مقشر آن و سفیده کاشغری مغسول و کف دریا هر یک سه ماشه رسوت چهار ماشه نبات سفید
یک تولہ همه را نرم صلایه نموده در چشم کشند **کحل تشمیزج** تالیف حکیم علوی خان جهت رمد مزمن و بیاض و سبل و حکه و امثال اینها را نافع بگیرند
تشمیزج مدبر بطریقیکه بالا مذکور شد و مقشر کرده انزروت سفید مدبر هر یک دو مثقال سفیدهٔ قلعی شسته توتیای کرمانی مغسول ماميران چینی

اقلیمیای ذهبی و حضض مکی هر یک یک مثقال کوفته بیخته مانند سرمه در چشم کشند و اگر خواسته باشند ازین شیاف ساخته وقت حاجت بالعاب حلبه سائیده
شب در چشم کشند کحل ملکا یا محلل و ملطف و جالی بود جهت آخر مرض صعب و اقسام رمد نافع است انزروت مربی بشیر خر نشاسته شکر سفید
هر یک پنج درم مغز خشخاش یک درم کحل سازند گویند که بعد تنقیه برءالیوم است کحل بابت شاه رفیع الدین صاحب جهت سرخی چشم از نوازل و محد
بصر و رافع رطوبت است منقول از بیاض استاد مرحوم سرب یک توله سیماب دو ماشه مامیران پنج ماشه سنگ بصری هفت ماشه سرمه توتیای
هارونی پھٹکری بریان هر یک یک ماشه اول سرب را گداخته سیماب انداخته عقد نموده بسایند پس دیگر ادویه آمیخته سحق بلیغ نموده بکار برند کحل که در جمیع
انواع رمد مجرب انطاکی ست انزروت را با سفیدی تخم مرغ سرشته بر چوب انگور گذاشته در تنور یا قریب به سبز شدن رسیده باشد بدارند تا خشک شود بعد از آن
برآورده با مثل آن شکر طبرزد و نصف آن هر یک از زعفران و خشخاش سائیده در چشم کشند و دیگر اکحال که بقایای رمد را نافع ست در علاج ضعف بصر
خواهد آمد معجون منڈی نافع امراض چشم و سرخی آن پوست هلیله زرد پوست بلیله پوست هلیله کابلی هلیله سیاه آمله کشنیز خشک شاهتره اصل السوس
هر واحد یک توله گل منڈی برابر همه ادویه قند سیاه سه چند جمله هلیلجات را بروغن چرب کرده قند قوام بسرشند خوراک دو توله اقوال حکما بقول
شیخ الرئیس تدبیر مشترک در رمد دموی و صفراوی فصد قیفال و استفراغ ست پس اگر خون حار صفراوی یا صفرا صرف باشد با وجود فصد به طبیخ هلیله
استفراغ فرمایند و اگر در ماده اندکی غلظت باشد تربد داخل نمایند و ایضاً اگر دانند که ماده در حجب دماغ منتشر است تقویت مطبوخ با ایارج فیقرا
کنند و گاهی درچنین حالت بر نقوع صبر اقتصار مینمایند و اگر خوف حرارت باشد در آب کاسنی یا آب باران نقوع کنند و واجب است که بعد تنقیه تامه
متوجه معالجه چشم گردند و دران ابتدا کنند به تضمید چشم و رو به مبردات دافع مواد از چشم از عصارات بارده مثل عصاره برگ بارتنگ و برگ بید
و کاسنی و خرفه و عنب الثعلب سبز و کشنیز تر و از لعابات بارده مثل اسبغول و بهدانه و سفیده بیضه و شیر خر و شیر دختر هر یک ازینها منفرد
و مرکب در چشم بچکانند و بعد ازان رقیق سفیدی بیضه با شیاف ابیض که مغری و مبرد و مسکن وجع و مصلح خلط لذاع است و دیگر شیافات رادعه
بچکانند لیکن در استعمال شیافات و قطورات رادعه چندان مبالغه نکنند که طبقات چشم کثیف و مواد محتقن گردد و درد اشتداد نماید
و گاهی قدری افیون می افزایند که وجع را تسکین شدید می بخشد لیکن گاهی بنا بر تخدیر و خام کردن ماده بصارت را ضرر رساند و مرض را
طول دهد و شیاف وردی در تسکین التهاب و درد عظیم النفعت است و دیگر ادویه مفرده رادعه مانند مرداسنگ و کتیرا و حضض و گل سرخ
و سرمه و اقاقیا و مامیثا و صندل و مازو و گل مختوم و گیرو و فوفل و هلیله زرد و هلیله سیاه و گل نیلوفر و نشاسته و افیون و کوکنار و آب کوکنار
و آب کشنیز تازه و سائر عصارات بارده و صمغ عربی و غیر اینهاست پس هرگاه ردع ماده باستفراغ و جذب آن بخلاف جهت و استعمال
روادع نمودند بتدریج و آهستگی منضجات شروع کنند یعنی اول مخلوط بروادع استعمال نمایند بعده منضج صرف بعمل آرند ایضاً اول رقیق مخلوط
بمثل گلاب و البان که دران قوت انضاج ست بکار برند و در لعاب اسپغول با وجود ردع قدری انضاج هست و مسکن وجع بود و لعاب بهدانه
شدید الانضاج ازانست و تسکین میکند و لعاب حلبه و آبی که دران حلبه مغسول جوشانیده باشند جید الانضاج و مسکن وجع است و این
اول دوائی است که ابتدا بدان در منضجات کنند و دران قوت جذب نیست و اگر تغلیظ چیزی از منضجات احتیاج افتد
باید که استعمال به لعابات نمایند و اگر تبرید آنها حاجت آید به عصارات استعمال کنند و عصاره شجره که آنرا به یونانی اطاطا و به فارسی رشک

و نیز بیاید بدو نامند مجرب است و در ابتدای رمد حار و انتهای آن مفید بتجربت و قوی النفع است و بعد از ان انحطاط نمایند از امثال این‌ها
عصارات و بطبیخ اکلیل الملک که دران انزروت سفید خصوصاً مربی بشیر زنان و یا شیر خر گداخته باشند و بعده هر گاه مرض بانحطاط شروع
کنند در استعمال محللات با دویه قوی تر از انها مثل انزروت محلول در آب حلبه و بادیان افراط نمایند و باب مطبوخ زعفران و مر تکمید کنند و چون
دانستند که بدن و دماغ تنقیه تام یافت استعمال حمام نمایند بآب گرم و بعد چند ساعت از طعام قلیل قدری شراب صرف کهنه بیاشامند و اگر بعد
آن استحمام بآب گرم یا تکمید کنند انفع بود و پس از ان شیافات و اکحال که در انحطاط و آخر رمد نافع ست استعمال کنند و اگر ماده دموی باشد
بعد از فصد حجامت کنند و مداومت بمالیدن دست و پا و بستن آنها بیشتر نسبت بدیگر اقسام رمد نمایند و در ابتدا عصارات مذکوره استعمال کنند
بعده دغن زنان با آنها بیامیزند بعد از ان مغز زنان و زرد بیضه نیم برشت کرده مخلوط سازند و اگر درد شدید باشد قدری افیون بدان ضم نمایند و اگر ماده
صفراوی باشد بعد فصد مسهلات صفرا استفراغ آن کنند و استحمام بآب شیرین نمایند و گاهی دران ریختن آب سرد بر سر و چشم موافق افتد و گاهی
شستن سر و روی بآب سرد آمیخته با سرکه امیختته نفع میکند و درین قسم در استعمال قابضات در ابتدا ابلا افراط جرات کنند و شیافات قابض محلول در
عصارات استعمال نمایند گیلانی گوید که اگر رمد در هر دو چشم باشد هر دو فصد قیفال از دو جانب بگیرند و در اخراج خون اکثار نمایند و اگر احتیاج
آن افتد در سه یا چهار مرتبه خون بر آرند حتی که گاهی واجب گردد که در اخراج او چندان مبالغه نمایند که بحد غشی رسد و اگر خون غلیظ باشد احتیاج بترقیق
آن قبل از فصد افتد تا مهیا بخروج گردد و از مرققات خون حمام ست و ضعیف از ان تکمید و تنطیل بآب گرم یا آبی که دران حلبه و تخم کتان جوشانیده باشند
و اگر فصد ممکن نبود حجامت نمایند بعد از ان تلیین طبیعت بماء الفواکه مثل آلو وغیره که در قول مسیحی بیاید یا بسکنجبین ذهبی یا حب بنفشه یا مطبوخ
خیارشنبر که در قول ثابت خواهد آمد باید کرد و اگر خواهند ترید و شاهتره و هلیله سیاه بقدر حاجت دران اضافه کنند و فیما بین فصد و اسهال از
اشربه شربت انار یا شربت بنفشه یا جلاب یا آب تمر هندی با شیره تخم خرفه یا لعاب اسپغول بنوشند و غذا ماء الشعیر و ماء الحلاوه باشد زیرا که حموضت مضر است
بعد احتیاج بسبب آنکه ماده را خام کند و از قبول نضج منع نماید و این مضرتر در رمد ست و لهذا برای آن مزورات معموله از آب سیب و انار و آلو
و آب غوره و آب ماش و مانند آن و لبقول رطبه و کدو بروغن بادام نیکوست و غذا سکون حدت و ظهور ضعف لحوم ماکیان و دراج خورند و چون بدن
تنقیه تام یابد در چشم اولاً قطور بکار برند مثل قریب او نبرند و دران ذرور و نه دوای حار استعمال کنند خصوصاً اگر درد شدید یا ضربان
مفرط و التهاب سخت باشد بلکه سفیدی بیضه رقیق یا لعاب بهدانه در شب و روز استعمال نمایند و چون سوزش ساکن شود شیر زنان را چکانند
تا جلا و غسل نماید و این قطور بکار برند بگیرند لعاب بهدانه شیر زنان و شیر دختران و سفیده بیضه و گلاب و آب کشنیز در بهم زنند تا یکسان شود و در
چشم چکانند و مریض را در خانه کم روشن نشانند و بر روی او پارچه سیاه آویزند و اگر ماده منصب بسوی چشم باشد بشیافی که در قول مسیحی
بیاید ضماد کنند و هر گاه مرض ساکن شود شیاف ابیض که در قول مذکور مسطور گردد بآب و شیر حل کرده در چشم چکانند صفت شیاف کافور
که در ابتدای رمد نیکوست سفیداب ارزیز هشت درم صمغ و کثیرا هر واحد هفت درم اقلیمیا نقره سه درم کف دریا انزروت هر واحد
چهار درم سعد کوفی هر یک درم کافور نیم درم شیاف سازند صفت شیاف احمر که استعمال او در وسط رمد صالح است صمغ و
سفیداب هر واحد سه درم کثیرا و حضض هر واحد یک درم بآب اکلیل الملک شیاف سازند و اگر

مرض رکاهد و در چشم سرخی و دمعه باقی ماند و ر و رصفر نفع کند صفت آن انزروت ده درم زعفران سنبل و صبر و مر هر واحد درم ورد و رکنند و آخر رمد تا آنکه صاف گردد صفت شیاف احمر لین هرگاه سرخی چشم ساکن شود استعمال کنند که ثقل اجفان ببرد شادنج مغسول درم صمغ عربی کتیرا هر واحد پنج درم مس سوخته چهار درم کهربا سفیداب ارزیز هر واحد دو درم بسد مروارید شنگرف معدنی هر واحد درم دم الاخوین زعفران هر واحد نیم درم شیاف سازند ضماد که در آخر رمد نافع است بگیرند زرده بیضه و آرد جو و گل بابونه و بنفشه و ضماد کنند و باید که جوجه مرغ و تیهو در آخر بخورند صاحب کامل و جامع و خلاصه می نویسند که در رمد حار بعد فصد و اسهال و تلیین از پوست هلیله زرد و آلو بخارا و تمرهندی و عناب و گل بنفشه و ترنجبین یا بطبوخ فواکه یا نقوع هلیله تا آب انار و این ادویه که در آن قبض و ردع اندک و آن ادویه مغریه مسکنه مخلوط باشد مثل اقاقیا و سفیداب قلعی و صمغ عربی با سفیده تخم مرغ سرشته بر دور چشم طلا کنند و در چشم کشند و شیاف ابیض بنا ده بچکانند و اگر با این تدبیر درد ساکن نشود و آن بعض ادویه که در آن تحلیل اندک مع تغریه و تسکین باشد مثل قطور انزروت سفید چهار درم جو مقشر کوفته ده دانه مویز منقی ده دانه در ظرف آبگینه یا نقره گذاشته آب باران بریزند چندانکه ادویه را بپوشاند و بر آتش نشست ملایم بدارند تا بگداز و بجوش آید آنگاه صاف نموده و سرد ساخته چند قطره در چشم بچکانند در روزی پنج و شش نوبت همین نحو عمل آرند که انشاء الله تعالی در همان روز یا روز دوم رمد را باصلاح آرد و بعد از آنکه رمد تحلیل یافته و درد تسکین پذیرفته و سرخی زائل شده باشد شیاف احمر لین کشند و در حمام داخل کنند و اگر قدری قلیل از درد و ورم باقی مانده باشد شستن چشم با آب نیمگرم و استعمال ذرور صفر صغیر و شیاف احمر لین لازم دارند و در آنجا که ماده دموی یا صفراوی بوده باشد ماء القرع با شربت ورد و یا شربت بنفشه یا شکر طبرزد دهند که اثری عظیم دارد و عصاره کشنیز یا شیر خر یا شیر زنان در چشم کشیدن بغایت سودمند است و کحل که در جمیع اقسام رمد مجرب است در چشم کشند و دوائیکه در اول رمد بجهت ردع مواد بر فی الحال است آنست که خرمهره کوفته بیخته حضض هندی کوکنار سفیده بیضه مرغ همه مساوی در آب لیمو کاغذی در ظرف آهنی یا هاون ساعت سحق نموده بر اطراف چشم سه نوبت ضماد نمایند که مجرب است و بعد سه روز قرنفل سوده شب یمانی هر کدام یک درم حضض سه درم افیون نیم درم با آب گرم سرشته ضماد کنند که بغایت مفید است و این ضماد در درد در ساعت تسکین دهد بگیرند کشنیز تازه خشخاش با پوست زرده تخم مرغ روغن گل زعفران اکلیل الملک افیون اول خشخاش را با اکلیل الملک در شراب و آب بپزند تا مهرا شود و بعد از آن ادویه دیگر آمیخته ضماد کنند و ذرور و شیاف تا یک جزو انزروت دو جزو زعفران یک جزو کوفته بیخته بپزند و رمد را مجرب است و شیاف ماميثا پوست هلیله زرد هر کدام سه درم و نیم صبر سقوطری هر کدام یک درم کوفته بیخته بپزند با دام و شیاف نموده در چشم کشیدن همین خاصیت دارد انطاکی گوید که در رمد حار فصد کنند و بعد از آن اکثار از ماء الشعیر و تخم خشخاش کنند و تمر هندی و عناب و آلو بخارا و کشنیز و مهند و تبرید مطبوخ با آب کشنیز و عنب الثعلب و گل سرخ و شیاف ابیض محلول بسفیدی بیضه نمایند بعده با حمر لین و در آخر زعفرانی علاج کنند و از مجربات در رمد حار ضماد باصداع انیست که برگ کدو و آرد جو در سرکه سرشته طلا کنند و بریان نموده مقشر کنند و مالیده بشکر و یا بشربت ورد و بنفشه اگر غرض شدت کند بنوشند و حب الآس و سکران ضماد کنند و با آب حی العالم یا کشنیز مع شیر خر یا زن اکتحال نمایند و هرگاه رمد با ورم کثرت کند حیزی و تحلیل رمد حار مثل ضماد آرد و حلبه و خشخاش و باقلا و سفیدی بیضه نیست با طلا و کحل آب گل کدو و حی العالم و شیر زنان بولس گفته که معالجه لدغ بمستفرغات و منقیات نمایند و در چشم سفیده بیضه چکانند تا ورم حار نضج یابد و اگر در بدن فضول نباشد حمام موافق بود و در اورام حار امتلائی معالجه باستفراغ خون و اسهال و مالش اعضای سفلی کنند و چون تمدد از خون غلیظ در عروق چشم باشد و در بدن امتلا نبود شراب بنوشند که تسخین و تفتیح نماید و بعد تنقیه بدن الکحال و شیافات را دائما استعمال کنند و جالینوس گوید که تدبیر رمد حار بعد فصد بچکانیدن لعابات و سفیدی بیضه مرغ در چشم کنند و اگر وجع تسکین نیافت آب فواکه اسهال نمایند و اگر مشاهده گردد در قرنیه شبیه غمام و دلیل جروح و قروح است باید که بعد از فصد شیاف ابیض را با سفیدی بیضه مرغ بچکانند اگر الم ساکن شد یقین دانند که ماده تحلیل یافته و اگر ضربان شدت نمود یقین کنند که قرحه بهم رسیده و این هنگام در چشم او آنچه باعث انفجار قرحه است مثل لعاب حلبه و آب اکلیل الملک بچکانند و تلطیف تدبیر نمایند تا آنکه منفجر گردد و چون منفجر گشت مدبره را ابتدا استعمال نمایند مانند ماء العسل که جلا دهد اوساخ را و اگر مده باقی ماند لعاب تخم مرو و تخم کتان استعمال نمایند و یا شیاف کندر در چشم بچکانند و چون قرحه پاک گردید شیاف ابار محلول در شیر دختران تازه دوشیده یا شیر خر استعمال کنند تا اندمال یابد و بر چشم رفاده نهاده محکم ببندند تا آنکه نتوء نگردد و اگر بطول انجامد زمان علت تلطیف غذا نمایند تا قوت

ضعیف نگردد و سستی در علاج نکنند تا آنکه قرحه مندمل گردد و ثابت بن قرحه گفته که من معالجه می نمایم رمد حار را در ابتدا بفصد قیفال و بعد از ان باسهال
بمطبوخ فواکه و هلیله در اول و در آخر باین مطبوخ خیار شنبر بگیرند پوست هلیله زرد پانزده درم مویز منقی پانزده درم در آب نیم گرم تر نموده صاف نموده بگیرند از ان
دو ثلث رطل و در ان مغز فلوس خیار شنبر ده درم حل نموده صاف کرده یک درم روغن بادام شیرین بران چکانیده نیم گرم بیاشامند بعد از آنکه بدو ساعت
پیش از ان یک درم غاریقون با جلاب سرشته خورده باشند و از حضض صندل سفید هر یک جزو اقاقیا نیم جزو شیاف ساخته عند الحاجت بآب کشنیز تازه حل کرده بر پلک
طلا نمایند و متوجه معالجه چشم گردند بچکانیدن شیر زنان در چشم شب و روز و اگر التهاب و هیجان زیاده باشد بدل آن رقیق سفیده بیضه مرغ همیشه بچکانند و چشم را بآب سرد ممزوج
باندک سرکه یا گلاب بشویند و اگر وجع شدید باشد لعاب بهدانه با شیر زنان دائم در چشم چکانند جهت آنکه سریع التسکین است و اگر بدین تسکین نیابد شیاف ابیض بچکانند
و شیاف اصفر و شیاف خلوقی در وسط رمد نافع است و اگر کثرت رطوبت چشم باشد ذرور ابیض استعمال نمایند و چون علت کم گردد و در چشم اندک سرخی
باقی ماند ذرور اصفر آنرا نافع است و مسیحی گوید که رمد ورم حار ملتحمه است پس اگر درینجا علامات ورم حار از انتفاخ و تمدد و حمرت و ضربان و صلابت و تمدد
اورده و امتلاء اجفان باشد اول فصد قیفال از جانب چشم علیل کنند بعده اطلاق طبیعت بطبیخ هلیله زرد و آلو بخارا و تمر هندی و شاهتره و ترنجبین و غاریقون نمایند
یا عادةً اسهال کنند تا که تنقیه سر حاصل شود و صبر درین عظیم النفع است هر گاه در آب کاسنی و آب عنب الثعلب لقوع سازند و بهتر آنست که اول بماء الفواکه
مثل آلو و تمر هندی و بنفشه و هلیله زرد و خیار شنبر و ترنجبین اسهال آورند بعد از ان آب کاسنی که دران صبر لقوع کرده باشند بنوشانند بعده حب قوقایا بخورانند
و هر گاه بدن بتمامه از ماده پاک گردد اول سفیده بیضه رقیق در همه روز و شب در چشم چکانند یا شیر دختران منفرد یا با شیاف ابیض که از سفیداب پنج درم و انزروت
سه درم و کتیرا و نشاسته هر واحد درم افیون نیم درم در شیر زنان یا سفیده بیضه رقیق ساخته باشند و اگر هنوز ماده بسوی چشم منصب باشد بگیرند حضض و صندل و
گلاب و اقاقیا و ماميثا و عنب الثعلب و عصی الراعی و سفرجل و گل سرخ و ازین اجزا شیاف ساخته وقت حاجت بآب کشنیز سبز سائیده بر پلک طلا کنند و روی را
بآب برف مع قدری سرکه بشویند و تدبیر بارد یابس در اول مرض استعمال کنند و اگر رطوبت کثیر و التصاق باشد چشم را اصافت کنند و ذرور انزروت سفید بشیر زنان
سوده در آفتاب خشک کرده باز سائیده بعمل آرند و هر گاه مرض بانحطاط آید بر زرده بیضه و آرد جو و گل بابونه و بنفشه ضماد کنند و اگر درد باقی باشد بعد بر صندل
و شیاف ماميثا و فوفل و صمغ و افیون و اقاقیا در آب عنب الثعلب یا آب عصی الراعی یا آب کشنیز سبز حل کرده طلا کنند و اگر درینجا صداع و ضربان باشد
در آب طبیخ خشخاش یا کاهو حل کرده استعمال نمایند و در آخر ذرور ابیض که از نشاسته و شکر و انزروت مربی بشیر خر ساخته باشند باستعمال آرند بعد از ان
ذرور ورد کور قدری از ماميثا و زعفران و مر و سنبل افزوده بعمل آرند صاحب حاوی صغیر گوید که در رمد حار فصد سر رو از جانب علیل کنند و شربت عناب
و نیلوفر و بنفشه بنوشانند و در ابتدا دوای لذاع موذی چشم بکار نبرند و تلیین طبیعت بماء الفواکه یا حب بنفشه نمایند و هر صبح جلاب از عناب ده عدد و بنفشه پنج درم
و شکر ده درم بیاشامند و غذا مزوره ماش و مغز بادام و اسفاناخ بدهند و اگر صفرا غالب باشد آب انارین معصور بشحم مع شکر یا تمر هندی یا آلو بخارا و عناب مع شکر
دهند و اسهال طبیعت بمطبوخ هلیله زرد کنند و در ابتدا شیر زن مع سفیده بیضه مرغ در چشم چکانند و بالصندل گلاب یا آب کشنیز سبز یا کشنیز تنها و حضض و اقاقیا
و ماميثا بر چشم ضماد سازند و اغذیه بارد رطب مثل مزوره نارنج مغز بادام و شکر که ترشی غالب نبود بدهند و شیاف ابیض کافوری اکتحال نمایند و اگر درد و نخس
و التهاب شدت کند شیاف ابیض افیونی بکار برند و لعابات بارد رطب مثل لعاب بزر قطونا و بهدانه مع شیر دختران و لعصارات بارده مثل آب کاهو و خرفه و کشنیز سبز
و عنب الثعلب تر و ملوخیا و مانند آن برهم زده در چشم تقطیر کنند و اگر ماده در چشم منصب باشد بآب عنب الثعلب سبز و روغن گل طلا کنند و در زرده بگلاب یا برف
بشویند ایلاقی میگویند که در ماده رمد دموی یا مرکب از دم و صفرا یا دم و سودا یا دم و بلغم ابتدا بفصد سر رو کنند و خون بمقدار واجب بمرات برآرند اگر حال مریض مساعدت
کند و اگر حاجت فصد بر دو روز دوم افتد تاخیر نکنند و کذلک اگر حاجت باستفراغ شود بطبیخ هلیله و مانند آن مثل خیار شنبر و تمر هندی و شیر خشت سازند و هر صبح
شربت بنفشه یا نیلوفر یا شربت انار ترش با شیره تخم خرفه بیاشامند و اگر باین اشربه شربت خشخاش بنوشند تسکین درد راس و علت کنند و خواب آورد و تدبیر صواب
و بر رمد دو روز پنج آنست که اول بادویه که مانع مواد از چشم و ناشف رطوبات و معدل مزاج باشند ترکیب داده اکتحال نمایند و این منفعتها در شیاف برود یافته می شود

و ترکیب این شیاف بر دو نوع است یکی آنکه دران ادویه قابضه و رادعه اکثر باشد و این را السفیدی بیضه یا شیر زنان حل کرده رقیق تر بکار برند و دیگر آنکه
دران ادویه قابضه کمتر و محلله بیشتر باشد و این را غلیظ تر استعمال نمایند و اطلیه که در ابتدا بکار برند تا ماده را از چشم باز دارد و از مثل صمغ و زعفران شیاف مامیثا و
حضض باید ساخت و بر پیشانی طلا کنند و اگر ماده سخت گرم باشد طلا از عصاره خرفه و عصاره سفرجل و آرد جو و بزرقطونا و آب عنب الثعلب و سفیدی بیضه
سازند و اگر حرارت قوی نباشد از گرد آسیا و کندر و مر و زعفران و سفیده تخم مرغ بکار برند و اگر ماده سخت سرد باشد از جندبیدستر و زعفران و زفت و در آن طلا
سازند و چشم را مدام از چرک پاک کنند خاصه از رمد خشک و آنرا نیز دیگر در علاج انواع رمد حار آنست که اول سفیدی بیضه در چشم چکانند که آن مسکن وجع و دافع
حدت ماده است و شیر زنان همچنین مسکن درد است لیکن دران قوت جلا و منضجه است و لعاب بهدانه و شیرین آب صمغ هم رادع و هم مسکن وجع است و شیاف ابیض بشیر زنان
و در ابتدای رمد نافع است و هرگاه ماده از نزول بسوی چشم بعد استفراغ منع نشود ضماد از بنفشه و نیلوفر و کاسنی و گل سرخ بر چشم نمایند و بر جبهه وضع طلیه مذکوره استعمال
کنند و هرگاه ماده از نزول منع شود در شیافهای قابضه محلله مثل شیاف ابیض که دران یک درم انزروت داخل کرده باشند استعمال نمایند و بعد ازان شیاف ملکایا
بکار برند و اگر قدری ورم باقی مانده باشد از اقاقیا و مر و زعفران و مس سوخته و صبر طلا کنند که آن ماده باقی را تحلیل کند و دیگر ماده را باز دارد و هرگاه سیلان رطوبت
و رمص و التصاق زائل گردد و این علامت نضج ماده و انحطاط مرض است درین حالت باکتحال شیاف احمر لین و حمام نفع یابند و اگر باکتحال این در چند بار
زائل نشود با حمر حاد حاجت آید و بعده در آخر امر ذرور اغبر بکشند و اگر با اینهمه تدابیر مدت دراز گردد و رمد زائل نشود معلوم کنند که پلک چشم جرب دارد پس علاج جرب باید کرد
ابو الحسن گوید که در رمد دموی مبادرت بفصد قیفال کنند و خون از جانب چشم شدید الالم بدفعات برآرند بحسب قوت و کثرت ماده دمویه و قلت آن و در ابتدا
باستعمال مسهل در چشم حذر کنند و سفیدی بیضه و لعاب بهدانه در چشم چکانند و هرگاه لذع ساکن شود شیر زنان قطور کنند و صندل و گلاب بر سر طلا نمایند و افیون
و بنفشه و نیلوفر بسوبند و انار میخوش و سیب و ناشپاتی و بهی امتصاص کنند و تعدیل طبیعت بماء القرع و شربت نیلوفر و بنفشه نمایند و از خوردن گوشت و حلوا و
شرب شراب و صیاح و حمام و جماع حذر کنند و مزورات غذا سازند و هرگاه علت تسکین یابد شیاف ابیض در آب و یا شیر حل کرده در چشم چکانند و در روز ابیض بکار برند
و چشم را بآب ریاحین بشویند و هرگاه علت انحطاط پذیرد شیاف قطع نمایند و در روز بکار برند و در حمام داخل کنند و یک بار کرده بشیاف احمر حاد کنند و اغبر اکتحال نمایند و در آخر
تیهو و فروج غذا سازند و اگر ماده صفراوی باشد تنقیه بدن بمطبوخ کنند و حدت صفرا بماء الشعیر و شیره خرفه و ماء القرع و آب انار میخوش و آب تمر هندی و آب آلو
و آب حصرم با شربت نیلوفر بشکنند و باقی تدبیر آنچه در رمد دموی گذشت بعمل آرند احمد بن هبة الله گفته علاج رمد دموی بفصد قیفال از جهت محاذی علت است
اگر مانعی نباشد مانند تخمه یا اسهال یا مغص یا احتباس طبع یا ضعف یا سن از صغر و کبر و اگر طفل باشد حجامت نمایند پس اطفاء و تعدیل مزاج مثل شربت انارین نمایند و
عناب آلو قراصیا از هر واحد یک اوقیه گل بنفشه چهار درم و در آبیکه دران اصل السوس مقشر کوفته دو درم گل نیلوفر هفت درم جوشانیده باشند بخیسانند پس ترنجبین بیست درم
بالیده و صاف نموده بیاشامند و اگر طفل باشد این نقوع را با شکر سفید یک اوقیه تا یک نیم اوقیه شربت مرتب سازند و بیاشامند و تلطیف غذا نمایند و مزورات
معموله از شکر و لیمو یا قطف یا بادام شیرین یا اسفاناخ تناول نمایند و احتراز از اغذیه مولد خون مثل گوشت و خمر و عسل و شیرینی و روغن و اجتناب از اغذیه مبخره مانند
عدس و باقلا و از اغذیه غلیظه مثل هریسه و گوشت گاو و شب خوابی و از حرکات عنیفه و گرسنگی و امتلا نمایند و پایها بسنگپا بمالند و ساقین بدست مالند و در ابتدای
رمد شیر زنان و رقیق سفیده بیضه مرغ و لعاب بهدانه رقیق در چشم چکانند پس شیاف احمر مشعر بکشند و در وقت تزید وقت خواب شیاف ابیض انزروتی در چشم چکانند
و بیرون چشم شیاف احمر مشعر طلا نمایند و در وقت انتها شیاف ابیض ساده و ذرور چشم انزروتی و در انحطاط شیاف خولان طلا نمایند و بحمام روند طبری گوید که
که بعد فصد سر و بهر تلیین طبیعت بگیرند تمر هندی لیف و تخم آن دور کرده بیست درم آلو و عناب هر واحد پانزده درم مویز منقی تخم کشوث تخم کاسنی کشنیز خشک
برگ عنب الثعلب هر واحد یک کف بلیله زرد کوفته هفت درم همه را بجوشانند و بوزن صد درم صاف کرده چهل درم شربت بنفشه انداخته نیم گرم بنوشند و غذا مزورات اغذیه
معموله بسرکه و شکر و آب غوره و مانند آن دهند و ظاهر الحال آنست زیرا که ترشی سرکه و غوره مضر است بعد ازان باین شیاف اکتحال نمایند بگیرند انزروت مربی
بشیر خر پنج درم نشاسته شیرین طعم دو درم کتیرا صمغ عربی هر واحد یک درم سفیداب ارزیر سه درم قلیمیای فضه دو درم افیون خالص سه طسوج تا یک دانگ

کوفته بیخته بشیر دختران سرشته یا بسفیده بیضه رقیق شیاف سازند و بشیر دختران حل کرده بکار برند و از حل کردن شیاف آب خالص در ابتدای مد حذر کنند
پس اگر شیر دختر یا سفیده بیضه دستیاب نشود در آب باران یا آب مطبوخ تقمقم آهن شیاف را حل کنند و رقیق بچکانند و بر پشت خوابیده چشم را باهستگی کشاده
اندک اندک هر قطره بعد ساعتی بچکانند تا دو روز و در شبانه روز سه بار استعمال نمایند و بعد هر بار تنقیه چرک از چشم می نموده باشند و بعده شیاف مذکور بخانیط تر میل
استعمال کنند تا دو روز صبح و شام بعمل آرند و بعد عمل شیاف چشم را بر فاوره مبلول بگلاب مرطوب بر بندند و بعد یک ساعت چشم را وا کرده از چرک پاک نموده باشند
و بعد از آن ذرور انزروت مربی بشیر خر سه درم و نشاسته یا نیم درم و شکر سفید یک درم ساخته در چشم کشند و بهترین ذرور آنست که کهنه بود و بعده بدستور بر فاوره
مذکور به بندند و بعد یک ساعت وا کرده صاف نمایند و تا سه روز صبح و شام بعمل آرند و هر شب وقت خواب اطراف عصی الراعی و برگ عنب الثعلب و
اطراف کاسنی و قدری از جزاوکد و اگر موسم او باشد باریک سائیده و بسفیده بیضه یا لعاب اسبغول سرشته بر خرقه نهاده بر چشم گذارند و بخوابند و صبح
تا به آب نیم گرم بشویند تا حصول صحت اکتحال ذرور مذکور کنند و اگر بعد زوال مرض اندکی حمرت و غلظ در پلک باقی ماند استحمام و تکمید چشم باب نیم گرم لازم گیرند
و از غشا و جماع بالمره منع کنند پس اگر ازین نجات حاصل نشود بشیاف احمر حاد اجفان را بخارند و اگر احتمال آن نکند باحجر لیس حک نمایند و اگر ازین تدبیر ها
زوال نپذیرد بدانند که فضله منصبه بملتحمه عسر و غلیظ است و اگر با وجود آن ورد و درد داخل چشم نیز باقی باشد یقین نمایند که در طبقه شبکیه فضله بسیار است
پس اعاده فصد قیفال و استفراغ بمطبوخ مذکور بار دیگر نمایند و از ادخال میل چشم را راحت دهند و اگر فایده نشود باجفان او عند اصول اشفار نظر کنند پس
اگر آثار شرناق یافته شود بدستکار رجوع کنند که شگافته خارج نماید و اگر شرناق یافته نشود و در باطن جفن مثل تخم انجیر محسوس گردد با آهن یا حجر خارشند تا خون غلیظ
از آن سائل شود و بشیاف ابیض انزروتی مذکور اکتحال نمایند و گاهی رمد دموی عارض میشود و آن آنست که جامه ملتحمه سرخ میگردد و اجفان بغیر دمعه کثیر غلیظ میشوند
با درد شدید متجاوز الحد میباشد و باشد که اجفان او منطبق نشوند و هرگاه هوای بارد بدان رسد درد بسیار شود و اطبای خراسان نزار عاقبی گویند و اکثر
بیاره چشم را فاسد میکند و سبب موجب این علت صداع بیضیه است که از اجتماع بخارات حاده غلیظه دمویه در غشای خارج قحف افتد و علاجش فصد
قیفال است و اخراج خون در سه چهار بار و در ابتدای این رمد چیزی در چشم اکتحال ننمایند و از جمیع اغذیه ردیه پرهیز کنند و بر مزورات شیرین اقتصار ورزند
و از اشیای سخت ترش مثل حصرم و سرکه و دوغ و مانند آن اجتناب کنند و بعد پنج روز از فصد مطبوخ خفیف تلیین طبیعت نمایند و شرب ماء الشعیر لازم گیرند
و از هوا احتیاط کنند حتی که در علت انحطاط ظاهر شود و نشان انحطاط این مرض آنست که ملتحمه زرد میشود بعد سرخی و بعده شیاف وردی اکتحال نمایند و اگر از آن
اشک بسیار آید شیاف ابیض ساده اضافه نمایند و هر شب شیر دختر بر سر و در چشم از پستان بدوشند و کحالین بصره درین مرض بعد فصد و استفراغ بجزیرے
کیه و طرفه مثل خون بال کبوتر و مرزنجوش احمر محکوک و غیره علاج میکنند اکتحال مینمایند و از آن صحت حاصل میشود و هر چه در صداع بیضیه گذشت بعمل آرند
و بعم او گوید که علاج عام رمد کلی آنست که بعد فصد تبرید چشم نمایند بچیزے که مقوی چشم و مانع از قبول مواد باشد و درین وقت هر آنچه بدان اکتحال نمایند اگر
جامع برد و قبض باشد بهتر است زیرا که برد تسکین حرارت نماید و قبض عروق را تنگ کند و از قبول ماده باز دارد و این معنی درین شیاف الوان مجتمع است
بگیرند گل سرخ یک درم و حضض مکی دو ثلث درم و اقلیمیای فضه دو دانگ و اقاقیا نیم درم و توتیای هندی دو دانگ و نشاسته یک نیم درم و صمغ الو و صمغ عربی
هر واحد یک درم و انزروت مربی یک مثقال کوفته بیخته در آب خالص مثل عدس شیاف سازند و سائیده تحنین اکتحال نمایند و بالای پلک اطراف کاسنی کوفته مع
تخم انار بری و الا تخم انار مخیوش سائیده و بلعاب اسبغول و روغن گل سرشته بر خرقه کتان آلوده بگذارند و چشم را بر فاوده صلائه ببندند و بعد هضم دوا چشم را
صاف کنند و بر پلک نهان دوا بگذارند و از هوا محفوظ دارند و چشم را بدست هم نمالند و بعد دو روز از فصد اگر مانع نباشد و فصل صیف باشد یا ربیع با این
مطبوخ تلیین طبیعت نمایند آلو بخارا عناب هر واحد سی عدد ترنجبین پانزده درم تمر هندی سی درم هلیله زرد هفت درم تخم کاسنی تخم کاهو هر یک هفت درم کشنیز خشک
یک کف جوشانیده پالیده صاف نموده و نیکصد و سی درم از آن گرفته و دو درم فلوس خیار شنبر در آن مالیده صاف کرده شربت بنفشه دو اوقیه داخل نموده بنوشند و
بعد از آن غذا زیرباج مزوره شیرین بدهند و بسوی چشم بنگرند اگر اشک کم گردد یا منقطع شود و ورم بکاهد و سرخی قلت پذیرد از نشاسته و کثیرا و صمغ عربی و فا
بے

هر واحد یک درم افیون نیم درم انزروت سفید خفیف الوزن مربی بشیر خر دو درم اقلیمیای فضه یک درم حضض دو دانگ کوفته بیخته بآب عنب الثعلب مرتق یا شیر خر یا بهر دو سرشته از عدس کلان و از نخود کوچک شیاف ساخته و یک شیافه ازان در شیر دختران حل کرده در چشم صحیح اکتحال نمایند و کذا کاوقت عصر هر گاه در چشم علامات نضج ظاهر شود و آن زرد شدن و غلیظ گردیدن چرک و کم شدن وجع ست و هر گاه چشم بگشایند بر سیاهی او غشا از رمص باشد و چون از پنبه آمیز ازاله نمایند بغیر الم زائل شود درین وقت انزروت سفید خفیف مربی بشیر خر پنج درم نشاسته شیرین طعم دو درم شکر طبرزد دو درم باریک سائیده و بحریر بیخته ذرور سازند و رفاده بگلاب ترکرده موزب بربندند و بعد هضم ذرور چشم را کشاده و صاف نموده بشیاف مذکور اکتحال نمایند و اگر در چشم بصورت چیزی قروح معلوم شود درین وقت شیاف ابیض مذکور در سفیدی بیضه رقیق حل کرده و ذرور مذکور دران آمیزند تا مثل مرهم گردد لیکن مقدار ذرور کمتر باشد و کمیت شیاف بیشتر ازان اکتحال نمایند و بر پاک مغز بادام مقشر پنج عدد در آب عصی الراعی باریک سوده ضماد کنند که ازین حرقت تسکین یابد و پلک تقویت حاصل نماید و هر گاه سفیدی چشم صاف گردد و التصاق و رمص زائل شود و از شیاف ابیض مذکور و شیاف احمر لین یک یک شیافه در آب خالص سوده اکتحال سازند و پرهیز و تقلیل غذا و اقتصار بر مزورات لازم دارند پس هر گاه مرض زائل شود و بچشم نظر کنند اگر اجفان او غلیظ باشد دخول حمام و تکمید چشم بآب گرم و اکتحال بشیاف احمر لین و برود نفیسه لازم گیرند و واجب است که صلابت اجفان را همچنین ترک نسازند که دران خوف عروض سل یا جرب اجفان است و دیگر ادویه که در ابتدای رمد و انتها و انحطاط او طبیب استعمال نماید سه نسخه قطور ست که یکی ازان معروف به قطور مسکن ست و در ابتدا العمل آرند و در انتهای مرض تقطیر او جائز نیست بگیرند تخم ریحان و بهدانه شیرین و تخم خبازی هر یک ده عدد دو بکوبند و نشاسته نیم درم و جو مقشر سی عدد کوفته و انزروت سفید نیم درم و حضض مکی دو دانگ در ظرف آبگینه یا نقره کرده آب شیرین بران ریخته بجوشانند باتش ملائم تا غلیظ شود پس صاف نموده در شیشه دیگر کرده سفیده بیضه قدری آمیخته بجنبانند هر روز دو سه بار در چشم چکانند که این تسکین وجع و دمعه نماید و بعد تسکین و در ابتدا انما بید لعلاجی که مذکور شد دوم قطور محلل ست و در تزید مرض استعمال کنند بستانند از چشمیزج و بهدانه هر یک سی عدد و بکوبند و انزروت سفید یک نیم درم در شیشه کرده بالای آن آب عصی الراعی و شیر دختران بریزند و باتش ملائم بجوشانند تا گداز شود و صاف نموده در چشم چکانند و این محلل و ملطف و منضج است و از ترکیب ابن علی صغیر ست سوم قطور مستعمل در انحطاط است بگیرند از رصاص و آسرب در کفدست بمالند حتی که کف سیاه شود بعده قدری گلاب بران بچکانند تا که ترگردد بکارد برارند و همچنین کنند تا بقدر معتدبه جمع شود بعده بران شیر دختران از پستان بدوشند حتی که رقیق شود بدفعات در چشم چکانند و این قطور مسکن و محلل است و از خروج بثره و وقوع قرحه ایمن گرداند و عاجل النفع ست

علاج مشترک رمد بارد بلغمی و سوداوی وریحی

بقراط گوید که رمد رطب سلیم بطی البرء است و رمد یابس سریع البرء باشد الا دران خوف تقرح عین ست بالجمله در رمد بارد استفراغ خلط بارد نمایند و بسا ست که تکرار استفراغات حاجت می افتد مشروب باشد یا حقنه یا غرغره پس علاج برادعات کنند که بسیار بارد نباشند و دران قدری تلطیف باشد مثل مرو انزروت و اگر شیاف سنبل بعضی آبهای معتدل استعمال نمایند نیکوست و اگر در طبقات چشم آفت نباشد بآبی که دران زعفران و قلقدیس و عسل جوشانیده باشند اکتحال کنند و در ابتدا القلقدیس بر پیشانی لطوخ سازند و خصوصاً هنگامی که طریق ماده از حجاب خارج باشد و کذلک از شستن روی بآبیکه دران قلقدیس حل کرده باشند باکی نیست و اگر لطوخ اجفان در ابتدا اتریاق کبیر یا گرد و زنیخ کنند بهتر بود و شرب تریاق نیز نافع است و ضماد برگ بید انجیر سوده شبت و برگ خطمی بشراب پخته مجرب شیخ الرئیس ست و گویند که شب یمانی سوخته با سیاه بشم حصه آن سائیده بمسکه گاو آمیخته بر پلک طلا کردن بر الساعه است و تقطیر آب حلبه و لعاب تخم کتان در چشم رمد بارد نافع است و بعد از ابتدا اشیاف احمر لین و شیاف احمر اکبر و شیاف انزروت محلول در آب برگ کبر و تغمید به برگ کبر تنها بکار برند و مفردات مخصوص مواد بارد مثل مر و زعفران و کندر و سنبل و جند بیدستر و قدری مس سوخته و صبر خالص و حماما و شاخ گوزن سوخته و شب یمانی و توتیای سبز و جدوار و قرنفل و فلفل و مرزنگوش و مرداسنگ و ریوند و چینی و زرد چوب و آب بادیان و آب عنب الثعلب ست و بقول دیسقوریدوس کندر و دخان کندر مسکن اورام بارده چشم ست و کذا اکتحال آب برگ ترنج و از مرکبات مثل شیاف سطفطیقان و احمر لین و شیاف تنادنج اکبر و شیاف وردی منجمله آنها جید و بالغ است و ضماد انیسون تسکین اوجاع

چشم کنند و تدبیر لطیف و حمام استعمال نمایند و بقراط گوید که در رمد بارد غرغره و حقنه مسهله و حمام نافع است و ریختن بر سر آب مطبوخ بابونه و گل سرخ و مرزنجوش و اگر
علت بسبب کثرت فضول در معده باشد تنقیه معده با آشامیدن ایارج فیقرا و غاریقون از هر واحد یک مثقال با ماء العسل نافع است اگر علت از بلغم بود و اگر از سودا باشد آشامیدن
مطبوخ افتیمون است و بعضی گویند که اگر با آن صبح باشد جوز بوا زعفران افیون با شراب یا آب مرزنجوش سوده طلا نمایند و شربت افسنتین با ماء العسل یا گلقند بیاشامانند و غذا نخود آب با روغن بادام سازند

علاج رمد بلغمی

بعد نضج ماده بمنضج بلغم مسهل بلغم و حب ایارج دهند و لقوح صبر در آب کاسنی السعوط افراط رطوبت و کثرت درد بعد تعدیل است و یا جهت نضج مطبوخ اسطوخودوس بادرنجبویه عنب الثعلب بادیان هر یک نه ماشه افسنتین قنطوریون دقیق هر یک چهار ماشه مویز منقی دو توله انجیر زرد چهار عدد با گلقند عسلی چهار توله پنج شش روز داده جهت تنقیه بدن و دماغ وقت آخر شب حب قوقایا یا ایارج نه ماشه خورانید و صبح در مطبوخ مذکور برگ سنا دو توله ترید سفید نه ماشه زنجبیل سه ماشه خیارشنبر ترنجبین هر یک هفت توله شربت اسطوخودوس مسهل علوی خان چهار توله روغن بادام هفت ماشه اضافه نموده بنوشانند و بجای آب عرق بادیان و یا گاوزبان نوشانند وقت دوپهر نخود آب و یا آب نخود ماش دهند و وقت شام نان تنک با دال نخود ماش خورانند و صبح مطبوخ منضج مذکور با اضافه شربت اسطوخودوس ساده چهار توله حرف و یا تودری نه ماشه پاشیده نوشانند و سه چهار مسهل داده جهت تعدیل مزاج اطریفل اسطوخودوس علوی خان استعمال کنند و ایضاً بعد از آن بهر تعدیل مزاج گلقند خورانند و بحمام برند و روی بگلاب نیم گرم بشویند و صبر حضض مرمکی اقاقیا زعفران در آب عنب الثعلب سائیده بر پلک ضماد کنند و اگر ماده بسیار بارد باشد جند بیدستر زعفران را بتنج ضماد نمایند و لعاب حلبه مغسول و لعاب بزرکتان در چشم چکانند و شیاف ابیض اکتحال نمایند و بعد دو سه روز از استعمال لعبه ذرور ابیض و شیاف احمر لین کشند و این هنگام اکتحال شیاف بریو با بسیار نافع است و گویند که بعد تنقیه بحب قوقایا استعمال شیاف منجح شافی بود و هرگاه مرض مزمن شود شیاف احمر لین و ذرور صفر و اغبر استعمال نمایند و اگر مرض طول کند و سرخی چشم و دمعه زائل نشود بجز توتیای مغسول و نشاسته و سفیداب بکار نبرند و از استعمال مبردات و مخدرات احتراز نمایند و باید که غذا چوزه مرغ و یا گوشت بریان باشد و اعتماد درین نوع رمد بر استفراغ و تحلیل بیشتر از تعدیل است و باید که رادع ادویه باشد که در آن با قبض اندک گرمی و تلطیف باشد مانند مر و انزروت و زعفران و شیاف سنبل و تکمید و حمام محلل کثیر النفع است و کذلک استعمال شبیارات و غراغر منقی دماغ از بلغم خصوصاً غرغره با ایارج فیقرا و سکنجبین خصوص عنصلی که بعد از تنقیه نفع بسیار می بخشد و همچنین سعوط بآب چقندر مانند که بندق هندی و در طب گزیده مذکور است که علاج رمد بلغمی قطور در چشم است شیاف بریو با بلعاب حلبه یا لعاب گل خطمی سوده و طلای صبر و مر و انزروت و مرهم مانند بر چشم و تغذیه نخود آب با شیر و حب قرطم و مداومت چند روز بر جلاب ... بادرنجبویه و بادیان هر یک دو درم دیودینه و گل بنفشه هر یک سه درم جوشانیده صاف نموده و گلقند حل کرده بیاشامند و اگر گلقند بهم نرسد سه درم گل سرخ داخل جوشانده نمایند و بعده دو درم جلاب شکری شیرین کرده بیاشامند و چون نضج ظاهر گردد تنقیه بلغم نمایند بحب صبر یا بحب ایارج و ایضاً این طلا که علوی خان در رمد بلغمی ... مجرب است نخود کابلی مع پوست یک نیم توله کوفته بیخته زعفران چهار ماشه سفیدی بیضه دو عدد تا یک پاس ... بعده حل کرده ضماد نمایند و انطاکی گوید که در رمد بلغمی ابتدا بشرب غاریقون با آب مویز تنقیه کنند بعده بوضع احمر حاد و آب حلبه علاج کنند و طلای زردی بیضه و روغن گل و زعفران و صبر مفید و کذا دم الاخوین و زعفران و مامیثا و اقاقیا و صبر مساوی و افیون نصف یک جزو کحل و طلا نیز نافع رمد بارد است و ابن لسوع گوید که در رمد بلغمی تنقیه بحب قوقایا نمایند و منضج محلول بشیر زنان در چشم چکانند و اکتحال بزعفران و مر و توتیای محلول سازند و شونیز و عصاره قثاء الحمار بروغن بادام سعوط کنند و عصاره قثاء الحمار مانند آن در بینی دمند و بقول اهل هند در رمد بلغمی آب برگ سهجنه قدری گرفته بشهد آمیخته در چشم کشیدن و پارچه بسته خفتن و صبح کشادن در سه روز صحت می نماید و کذا برگ کنائی سائیده بر چشم بستن و تاب برگ انبه قطور ساختن مفید است ایضاً چون بعد تنقیه درد و نفخ و سرخی باقی باشد ضماد زردچوبه زنجبیل کوکنار هر یک سه ماشه افیون یک نیم ماشه در آب برگ مکوه سبز عظیم الاثر است و یا زردچوب سه ماشه و یا زیاده در آب پوست خشخاش سائیده بر پلکها مانند دفه نوک بقدر خانه چشم باشد لیپ ساخته در سایه خشک سازند و روز دیگر زعفران را همچنین بران لیپیده ساخته باز خشک نمایند و روز سوم همچنین افیون را بر آتش گرم نموده بر چشم نهاده بالائش برگ تنبول بسته بگذارند در سه روز دفع نماید و اگر تنهائی از ینها همین عمل آرند همین اثر دارد و همچنین زعفران سه ماشه و سفیدی بیضه مرغ یک عدد و هر روز چند نوبت ... کنند را دد چوب گزداده

تکمید کردن عجیب الاثر است و باقی نسخهاے ضمادات و پوٹلی نافع رمد بلغمی در علاج کلی رمد و علاج رمد مرکب مسطور است حسب حاجت از انجا بگیرند

علاج رمد سوداوی

ترطیب دماغ نمایند باغذیه و ماء الشعیر و ابزن و حمام و لعوقات و قطورات و ضمادات پس تنقیه نمایند و گویند که فصد درین نوع رمد مکروه است بنابر ازدیاد یبس و بہدانه سپستان گاوزبان نیلوفر جوشانیده صاف نموده شیره مغز بادام شیره کشنیز خشک شربت بنفشه داخل کرده بنوشند یا شربت بنفشه و شربت نیلوفر و شربت خشخاش مدہند و حریره خشخاش چہار ماشه مغز بادام چہار دانه مغز پنبه دانه ہفت ماشه نشاسته چہار ماشه دانه ہیل دو ماشه کشنیز خشک چہار ماشه نبات روغن گاو نیز برمد سوداوی مفید نوشته و بنفشه بابونه تخم کتان بار روغن نیلوفر بر پلک چشم ضماد نمایند و کذلک تضمید پلک بلعاب حلبه و تخم کتان و زردی بیضه نافع و شیر زنان و شیر خر بکار آید بادام شیرین طلاء و قطوراً مفید و روغن بنفشه و کدو و شیر دختر در بینی چکانند و نیلوفر بنفشه برگ خطمی جو مقشر سپستان و غیره در آب پخته انکباب سازند و آبش بر مقدم سر ریزند و استحمام نمایند و لعاب بہدانه و شیر زنان و غیره مرطبات در چشم چکانند و شیاف دینارجون اکتحال کنند و اگر حدت بسیار باشد از ادویه و اغذیه حاره اجتناب نمایند و بعضی گویند که در رمد سوداوی هر روز جلابی از بادرنجبویه و گاوزبان و عناب و مویز سیاه و سپستان و گل بنفشه جوشانیده صاف نموده بجلاب شکری شیرین نموده بیاشامند چند روز تا نضج ظاهر گردد پس تنقیه سودا بمطبوخ افتیمون و حب لاجورد نمایند و تغذیه بنخود آب و یا ماش با گوشت بزغاله کنند پس در چشم کشند شیاف بر ید یا بشیر دختران یا لعاب گل خطمی و در انتها شیاف دینارجون و از مخدرات درین قسم احتراز کنند و عند انتهاء شیاف احمر حاد اکتحال نمودن نیز نافع و اگر حکه شدید بود از استعمال ادویه لذاعه احتراز کنند و گوشت بزغاله و جوزه مرغ غذا سازند و ماء الشعیر و دیگر اغذیه و اشربه مرطبه دماغ خورند و بعد ترطیب منضج و مسهل سودا و حب افتیمون دهند و بعد تلیین طبیعت شربت بسفایج نیز نافع ست یا ماء الجبن بافتیمون و ہلیله استعمال نمایند و جهت تعدیل مزاج اطریفل افتیمون علوی خان یک تولہ یا سه ماشه اسطوخودوس دہند و شیاف احمر لین در آب مکو حل نمایند و الیناً بعد تنقیه در ابتدا شیاف ابیض ساده و با این شیاف مجرب اقاقیا ده درم صمغ عربی ہفت و نیم درم مس سوخته مغسول یک درم و بالا اقلیمیای فضی سنبل الطیب هر واحد یک درم علی الرسم کوفته بیخته بآب باران سرشته شیاف سازند و استعمال نمایند از بیرون چشم نیز پس بطول نمایند تا بکیه و روان بابونه و گل بنفشه و نیلوفر و جو مقشر مساوی جوشانیده باشند و در زمان تزید تقلیل نمایند از شیاف ابیض و زیاده نمایند شیاف مذکور را و در زمان انتها و انحطاط اقتصار بر شیاف مسطور نمایند و اگر خواهند بعد از ان بکحل آبنوس محرق مغسول بسیار باریک سوده در چشم اکتحال نمایند و اکثر بحمام روند و چیزهای خوشبو ببویند و تقویت دماغ نمایند ببویدن عنبر و ریحان و نوشیدن عرق گاوزبان و نیلوفر یا شربت این هر دو و قبل از ترطیب استعمال استفراغات و محللات روا نبود و استفراغات قوی ترک نمایند از اغذیه مولد سودا پرهیز کنند و شراب بنوشند و انطاکی گوید که در رمد سوداوی اولاً تنقیه بشربت سنا و مویز پس افتیمون نمایند بعده شیاف ماميثا بکار برند و نوعی از رمد است که با آن صداع و خشکی و ضعف بصر باشد و این از فرط یبس بود و علاجش ترطیب است مطلقاً و از کلام طبری مستفاد میگردد که نوعی از رمد است که از انصباب صفرای محترق بر ملتحمه و یا دیگر طبقات حادث شود و بسبب حدت ماده و حرارت خود یبس و جفاف و تحلل و لاغری پیدا کند و آن را رمد یابس گویند و آن بدترین انواع رمد و عسر العلاج است و علامتش رویت جفاف و ضموریت در ملتحمه و غور و یبس و خشونت عینین و سرخی ملتحمه احیاناً و حمرت اجفان و عروض صداع در اکثر و علاجش اجتناب از استفراغ فصد و مسهل ست مطلقاً و اختیار ترطیب و تبرید و پرهیز از لحوم و اشیای حاره و اقتصار بر مزوره ماش و آب باقلا و روغن بادام و بصورت ظهور سرخی در رفتار و ره لزوم ماء الشعیر و استعمال آبزن و استنشاق روغن بنفشه و کدو و تضمید سر بماست شیر بز که بالقمه بزغاله بسته باشند بعد تعلیق بز بکاسنی و گیاهای تر تازه و تسعیط بشیر دختران یک جزو و آب عصی الراعی آب برگ بزرقطونا و آب حراده کدو همه مروق کرده یک جزو و روغن کدو یا نیلوفر یا بنفشه یک نیم جزو در شیشه جنبانیده و بعد استنشاق بآب گرم و انصباب او بر سر و حفظ سر از هوای بارد نمایند و بقول اطبا مثل کاسنی و برگ خشخاش و کاهو و بقلة یمانی و بقلة مبارک و اسفاناخ بخورانند و بشرط احتمال مزاج شربت شیر خر و ماء الشعیر و در آخر تقلیل شیاف ابیض ساده نافع و این قسم رمد باکتحال کمتر احتیاج دارد بلکه بترطیب ان زائل میشود و هرگاه مزاج مریض سوداوی باشد و در دماغ او جفاف بود این علت دراز گردد و زمانی کثیر ثابت ماند و درین مرض

چیزی احتراز ریختن آب نیمگرم بر سر و استعمال آبزن و حمام باعتدال و مضرتر از جماع نیست و ترک ریاضت نیز مزیل این علت است و گاهی بحقنه مرطب
مثل ماءالشعیر مطبوخ بعناب و سپستان و امثال آن حاجت افتد و اعدل اغذیه درین علت سمک رضراضی است

علاج رمد ریحی

شیره بادیان شیره تخم کشوث با گلقند عسلی بدهند و یا این مطبوخ محلل ریح بخورانند بیخ کرفس بیخ کبر بیخ بادیان هر یک هفت ماشه انیسون چهار ماشه بادیان
بادرنجبویه کوده هر یک نه ماشه گلقند چهار توله و غذا شوربای بچه مرغ با نان تنک دهند و بعد روز سوم نطول طبیخ بابونه اکلیل الملک مرزنجوش صعتر سداب
ملوکیه قنطوریون غلیظ هر یک یک توله بر چشم ریزند و سبوس گندم و جاورس و ارزن و سمسم و پنبه دانه و سبوس نخود و نمک لاهوری تکمید کنند و بحمام نشانند و بعصیر
ورق ماميثا و اکلیل الملک طلا کنند و دیگر محللات بکار برند و شیافات مذکوره در رمد بلغمی در چشم کشند و یا این ضماد محلل نهند برگ قنب و سنبهالو سبز هر یک سه ماشه
یا زیاده که قرص برابر چشم بسته شود و زردچوب سه ماشه آمیخته در ماهی تابه بروغن زرد گاوی بریان کرده بر فاده نهاده نیمگرم بعصابه بر بندند فی الفور
تسکین درد و رفع سرخی مینماید و یا این ضماد که قوی تر از انست بعمل آرند برگ قنب یک نیم توله ماميران چینی زعفران هر یک سه ماشه مغز بادام تلخ هفت عدد
برگ سنبهالو و پیاباسه هر یک پنج ماشه قرص ساخته بروغن بریان نموده بر چشم بندند و مجموعه تاری برلس بر نهادن عظیم الاثر است و همچنین خوردن جوارش مصطگی
مرکب علوی خان و این معجون آنیسان که در طرد ریاح بغایت مفید است گل گاوزبان شش توله یا و بالاشب در آب دو نیم رطل خیسانید و صبح بجوشانند تا آب
ثلث بماند مالیده صاف نموده پس مویز منقی پنج توله انداخته بجوشانند که چهارم حصه بماند صاف نموده با نبات نیم آثار و شربت انار پانزده توله بقوام آرند
و زرناوند طویل درونج زرنباد و قاقله هر یک شش ماشه زرناوند مدحرج عود مصطگی بسفایج زنجبیل هر یک نه ماشه کوفته بیخته عنبر اشهب نه سرخ در عرق کیوره حل نموده
در قوام مذکور بیامیزند شربتی از نه ماشه تا یک توله بعرق بادیان هفت توله و اطلاح و چند بید ستر درین باب نافع است و ملح سلیمانی بی عدیل است و گویند که اول
و شیاف منسول اکتحال کنند و چشم را بآب گرم بشویند بعد و بشیاف احمر اکتحال نمایند بعد از ان میلی یا دو میل از شیاف اغبر بکار برند یا ببخار طبیخ کاه گندم و مرزنجوش
و بابونه و اکلیل الملک و شبت و صعتر و دارشیشعان و پودینه مفرد و مرکب انکباب و بآب آن نطول و ثفل آن تکمید کنند یا ببخار سنگ گرم که بران شراب ریخته باشند
انکباب نمایند و شراب صرف نافع است و تناول تریاق فاروق و طلای او مجرب است بالجمله معالجه او بنطولات و کمادات و حمامات نمایند و تکمید بجاورس النفع است
و استعمال مخدرات عند شدت وجع اگرچه فی الحال تسکین میکند لیکن بعد ساعت هیجان درد بشدت زیاده از اول بنا بر منع ریح از تحلل میکند چنانچه جالینوس گفته که حذر
نمایند از استعمال افیون هنگامیکه وجع عین از ریح غلیظ باشد زیرا که باعث زیادتی غلظت آن میگردد و اندکی تسکین یابد بعد از ان شدت مینماید بلکه درین
استعمال تکمید و انضاج بحمام لائق است و اگر ازین تدابیر زائل نشود تنقیه بلغم نمایند و منفخات ترک کنند و از امتلای معده بر حذر باشند

علاج رمد نزلی

اول بعلامات مخصوصه نزله حار و بارد که در فصل نزله مسطور گردد نوع نزله تشخص نموده تدارک او نمایند و ایضاً در صورت نزله حار آنچه در رمد حار گذشت و در
نزله بارد هرچه در رمد بلغمی مذکور شد حسب حاجت بکار برند لیکن استعمال ترشی و گلاب از داخل درین قسم مناسب نبود و در رمد نزلی حار که با سرخی چشم و
سرفه و رنگینی قاروره باشد خمیره خشخاش شش ماشه همراه شیره عناب لعاب بهدانه شربت بنفشه بدهند و شب یانی برشته افیون در آب لیمو پخته و قدری
آب داخل کرده و بر چشم ضماد نمایند و اگر با خفقان و بواسیر و درد دندان و گوش و ضعف بصر باشد اول تبرید و تسکین از شیره کاهو شش ماشه شیره کشنیز خشک
چهار ماشه نبات یکفیم شولر کنند باز در منضج صفرا اجبازی چهار ماشه کشنیز خشک شش ماشه تخم خیارین کوفته شش ماشه عوض عنب الثعلب گل سرخ شاهتره
تخم کاسنی گلقند افزوده جوشانیده صاف نموده نبات سفید داخل کرده دهند و مضمضه لعاب اسبغول یک توله آب عنب الثعلب تازه ده توله نیمگرم نمایند و بعد
نضج مسهل فلوس شش توله گلقند چهار توله روغن بادام چهار ماشه افزوده مسهل دهند و غرغره بزر البنج کشنیز خشک عنب الثعلب کوکنار هر یک چهار ماشه
جوشانیده دهند باز فرغل حب الیه صندل سرخ کوفته هر یک چهار ماشه عوض بزر البنج نمایند باز بحب ایارج تنقیه دماغ بدستور معمول کنند بعد ازان اگر بسبب

دو سه روز دست بزنی در رواج اجابت شوند منضج خیارین کوفته شش ماشه مویز منقی هفت دانه جوشانیده با گلقند داده مسهل چهارم دهند برای درد گوش سرکه در روغن گل پخته چکانند واگر تخم خشخاش نشاسته هریک چهار ماشه مغز بادام چهار عدد مغز پنبه دانه کشنیز خشک هریک دو ماشه دانه سپل ماشه نبات روغن گاو قدر حاجت گرفته بدستور حریره پخته بنوشند در رفع ضعف دماغ در رمد نزلی معمول است و شیاف نارنج جهت منع نوازل نافع و ضماد صندل سفید سوده یک جزو انزروت باریک سائیده نیم جزو بسفیدی بیضه سرشته بر چشم و صدغین برای نزول مواد در رمد چشم مجرب نوشته واگر از نحس چشم نکشاید حجامت قفا و جوشانده نزله حار و ضماد افیون زعفران پھٹکری مرداسنگ بآب سوده نفع دهد و در رمد نزلی بار اول بمطبوخ اسطوخودوس مسهل علوی خان بحب ایارج تنقیه دماغ نمایند وجهت تعدیل مزاج و حبس نزله اطریفل اسطوخودوس علوی خان و اطریفل زمانی و حافظ الصحت و برشعثای انطاکی دهند و بعد تنقیه اگر سرخی و درد باقی بود هر دو رگ بناگوش را تبر کنند و با آهن داغ دهند و پخته ساخته بگذارند که تا چهل روز سیلان یابد پس بمرهم مدمله اندمال سازند و غذا دال ننوماش با نان کم نمک دهند و منفعت تمام این عمل بعد چهل روز بلکه بعد دو ماه ظاهر شود و اسطوخودوس یک ماشه کوکنار چهار سرخ سائیده در اطریفل کشنیزی یک توله آمیخته همراه عرق عنب الثعلب بخورند بعده بادیان گاوزبان پرسیاوشان هریک شش ماشه بیخ کاسنی هفت ماشه جوشانیده و گلقند داخل کرده بنوشند و گاهی در کبر السن برای حفظ نوازل که بچشم متوجه باشد بادیان گلقند دو سه روز برای نضج داده حب ایارج چهار ماشه با عرق شاهتره یا آب گرم میدهند و در رمد بلغمی نزلی و سبل رطب یا پھٹکری رسوت گیرو و قرنفل بآب کشنیز سبز سوده ضماد میکنند و گاهی برای تقویت چشم و حبس نزله افیون زعفران می افزایند و پوست هلیله زرد اسطوخودوس پرسیاوشان هریک شش ماشه مویز منقی ده دانه جوشانیده صاف کرده نبات یک نیم توله داخل کرده می نوشانند و ادهم اطریفل و برشعثا مفید است واگر خسته هلیله زرد و حب النیل هر دو سوخته زنجبیل حضض مکی هریک سه ماشه در آب کوکنار سوده ضماد کنند مجرب است و کذا هلیله سیاه زنجبیل زعفران افیون پوست خشخاش هریک دو درم حضض مکی یک مثقال مغره یک درم در آب کوکنار سوده نیم گرم بکار برند و سکندر گفته کسیکه بسوی چشم او نوازل کثرت نماید از تحریک راس او را منع کنند و حمام حار ننمایند و سر را در آب گرم و سرد تر نکنند و از مالیدن روغن بر سر نیز منع نمایند و رازی می گوید کسی را که ماده بسوی چشم او سیلان کند و در بدن امتلا بود و در مرض تزید باشد حمام نیکو است واگر در رمد تزید بود در حمام و شرب شراب خطر عظیم است و صواب آنست که حمام و شراب بعد تنقیه و تقلیل غذا استعمال کنند و انطاکی گوید که لزوم تضمید جبهه بصبر و پوست خشخاش و برگ آس و جوز بشراب سرشته منع انتشار نزلات کند و کذا شستن سر بطبیخ آس و اکلیل و خطمی و حجامت اخدعین و نقره منع رمد و نوازل نماید مطلقاً و سویدی نوشته که برای منع سیلان مواد بسوی چشم ضماد نشاسته و آرد باقلا بسفیدی بیضه آمیخته بر پیشانی مجرب من است و کذا پوست سبز جوز خشک کرده و یا گل او و یا برگ او که در ربیع جمع کرده خشک نمایند و سائیده بر مقدم راس ذرور کنند که هر واحد مانع نزول نوازل بسوی چشم است و کذا ضماد پوست باریک پسته سائیده بسفیدی بیضه سرشته بر پیشانی که مانع انصباب مواد بچشم است و کذا ضماد زرورد با اقماع سوده بسفیدی بیضه سرشته و کذا ضماد آب مغز حل بسویق و سفیدی بیضه و گلنار آمیخته و ادویه مانع انصباب مواد بسوی چشم که از حکمای دیگر نقل کرده از انجمله ضماد زعفران است بر جبهه و پلک و کذا غبار آسیا کندر نشاسته اجزای مساوی و مصطگی نیم جزو در سفیدی بیضه سرشته و کذا حلزون صغیر بجلسه سائیده بر خرقه کتان نهاده بر پیشانی از صدغ تا صدغ دیگر و کذا ضماد عوسج و سویق و بزر قطونا و عنب الثعلب برای مواد حار و کذا آبنوس و کذا عصاره لبلاب بسویق و کذا باقلای مقشر مضغ کرده بر جبین و بزر البنج و آرد باقلا و سفیدی بیضه چون بادویه مانع انصباب آمیزند فعل آنها قوی گردد و کذا عصاره بادروج و کذا فوفل بصندل و گل سرخ با اقماع و اقاقیا و گلنار مساوی بعصاره بارتنگ سرشته و کذا تریاق فاروق بآب فرنجمشک حل کرده و کذا خولان و کذا انزروت و کذا ثمر کرم بری سوده بسویق آمیخته و کذا آب برگ یا خیوط یا اطراف نرم انگور بسویق و کذا برگ دلب بسرکه پخته و کذا پوست بطبیخ عصفر و کذا رطوبت حلزون و صبر و مر و کندر مفرد و مجموع و کذا اقاقیا و آرد باقلا مساوی بآب ثیل سرشته و کذا آب برگ و اطراف نرم زیتون بری و کذا آرد عدس مع پوست در سفیدی بیضه لت کرده بر پارچه کتان مالیده بر جبهه و صدغین و کذا گل سرخ تازه و کذا حنا و کشنیز سبز و کذا عصاره گلنار و کذا آرد جو بآب نبات بزر البنج یا بآب مطبوخ بزر البنج سرشته و کذا ابگ سماق بسفیدی بیضه و کذا عصاره مامیثا بآب مطبوخ پوست خشخاش و کذا آب کشنیز سبز و کذا حجر نقی و کذا اکثیری قابض و کذا بر رطوبت صدف سرشته

و کذا حضض مکی و اکتحال زعفران بشیر زنان و یا آبنوس و یا خولان و یا عصارهٔ عنب الثعلب و اگر بآن شیافات مانع انصباب مواد بسایند قبل از نزول آب
قوی گرده یا شاخ گوزن سوخته مسهل بمرات و یا اثمد مربی بآب کماة و یا دخان کندر و یا لبد و یا دخان قطران و یا دخان میعه و یا توتیا سوخته کرمانی
مسهل بمرات بعد تنقیهٔ بدن و تناول تریاق فاروق و یا شحم حنظل نیز نافع نزول مواد

علاج رمد مرکب

و عام است که مرکب از دو ماده باشد یا زیاده مثلاً از خون و صفرا یا از خون و بلغم عفن یا از خون و بلغم غیر عفن یا از خون و سودا یا از خون و مائیت یا از خون و
ریح یا از صفرا و بلغم یا از صفرا و سودا یا از بلغم و سودا و مانند آن و بر همین قیاس باقی اقسام ثلاثی و رباعی و خماسی و سداسی بر آورند بالجمله علاج رمد مرکب عسر تر است و
مدار آن بر آنست که استفراغ اخلاط غالب بالترتیب کرده باشند و بیشتر تسهیل در مسهل واحد اخراج می باید سیما مثل لوغاذیا که مخرج جمیع اخلاط است و تمیز بعضی
از آن از بعض سهل است پس اگر ماده مرکب از خون و صفرا باشد تدبیرش از فصد و مسهل صفرا همانست که در علاج رمد حار گذشت و اگر ماده مرکب از خون و
خلطی دیگر باشد بعد فصد اخراج آن بمسهل مخصوص وی نمایند و تدبیری که در قول ایلاقی مذکور شد بر گیرند و ایضاً در ماده مرکب از صفرا و بلغم و غیره اسطوخودوس
گل بنفشه هر یک چهار ماشه شاهتره پوست هلیله زرد هر یک شش ماشه جوشانیده شهد داخل کرده بنوشند و گاهی کاسنی شش ماشه گرفته بجای هلیله می کنند
و گاهی پرسیاوشان شش ماشه و نبات عوض پوست هلیله و شهد می کنند و گاهی در همین نسخه شیرهٔ تخم خشخاش شیرهٔ مغز بادام می افزایند و یا اطریفل
کشنیزی خورده شاهتره و اسطوخودوس هر یک شش ماشه پرسیاوشان پنج ماشه پوست هلیله زرد کشنیز خشک هر یک شش ماشه بعرق شاهتره جوشانیده و نبات
داخل کرده بدهند و گاهی بدون اطریفل و شاهتره و کشنیز و عرق استعمال می کنند و در صورت گیر و باد و پھٹکری افیون زعفران در آب کشنیز سبز سوده ضماد
می نمایند و یا ایارج فیقرا بروغن بادام چرب کرده با اطریفل صغیر سرشته همراه لعاب بهدانه عرق شاهتره شربت بنفشه بدهند و اگر رمد با نزول او اسطوخودوس پوست
هلیله زرد جوشانیده و شهد داخل کرده بنوشند و بجای آب از عرق عنب الثعلب دهند و باز اسطوخودوس سوده با اطریفل کشنیزی سرشته بخورند و شیرهٔ خشخاش داخل کرده
بنوشند و گاهی اسطوخودوس سوده بهلیله مربی سرشته یا با اطریفل کشنیزی سرشته همراه شیرهٔ عناب عرق شاهتره و نبات یا شربت بزوری داخل کرده با انگور یا اسبغول پاشیده
میدهند و باز حب ایارج سوده چهار ماشه با اطریفل کشنیزی سرشته همراه عرق شاهتره و عرق عنب الثعلب دهند و اگر رمد با اطفال بود و بعد ازان جانب اسهال
عناب گل بنفشه جوشانیده شیرهٔ کاهو شربت نیلوفر خاکشی داخل کرده میدهند و روز دوم اسطوخودوس شاهتره گل نیلوفر جوشانیده شربت بنفشه خاکشی
مسهل معمولی بادهند باب اسطوخودوس بهدانه جوشانیده و شربت بنفشه شیرهٔ خیارین خاکشی باز برای اطفال اطریفل کشنیزی خورده شاهتره و گل نیلوفر اسطوخودوس
جوشانیده نبات داخل کرده میدهند و خوردن اطریفل بادیان و معجون منڈی نیز در رمد مرکب مفید است و آگر افیون یک سرخ قرنفل دو عدد و شب یمانی بریان
چهار ماشه زرد چوب بقدر نخود کوکنار یک عدد برگ تمر هندی قدری سائیده در پوٹلی بسته اندر آب تر دار ند و بآن چشم بگردانند و در چشم نیز قطور کنند نافع بود و ایضاً لودھ پھٹکری
بریان هر یک شش ماشه جوز بوا نیم عدد قرنفل زعفران هر یک نیم ماشه گیرو افیون سپاری چھالیه هر یک ماشه هلدی چهار ماشه باریک سائیده حب بسته و از ند یابا
سائیده در چشم کشند که نافع در د چشم است و با یت شاه صاحب نافع رمد است که دار هلد پھٹکری هلدی هلیله زرد هلیله سیاه هر یک شش ماشه زعفران افیون هر یک
یک ماشه حب بسته بوقت حاجت بر چشم طلا نمایند و اگر رسوت سه ماشه لونگ یک عدد دنبله تھوتھه یک سرخ مصری پھٹکری افیون هر یک یک ماشه برگ نیم برگ ببول هر یک
دو نیم عدد برگ املی سه عدد دیکجا نموده گولی بسته وقت حاجت در چشم کشند برای دفع سرخی و درد چشم از مجربات بعضی اطباست و اگر رسوت پنج ماشه مصری افیون هر یک
یک ماشه نیلا تھوتھه دو سرخ قرنفل دو عدد همه را بآب بسایند و از میل در چشم کشند و اگر خشک شود باز بآب تر کنند و دو وقت صبح و شام استعمال نمایند برای آشوب چشم و
درد چشم نوشته اند و گویند که در سه روز نافع است و گلی نخشد و ضماد پھٹکری خام زنجبیل گیرو زرد چوب هر واحد ماشه افیون دو ماشه بآب کوکنار سرشته نیز نافع رمد است و
کذلک تخم آرد و سرخی پھٹکری بریان لودھ رسوت گیرو بادام زرد چوب هر یک ماشه قرنفل افیون هر یک نیم ماشه در ظرف آهنی بدسته آهنی حل نموده نیم گرم حوالی چشم
طلا کردن نافع و ایضاً لودھ رسوت پھٹکری مردار سنگ نیم هلیله سیاه هر یک دو ماشه هلدی کوکنار هر یک یک ماشه افیون نیلا تھوتھه بقدر نخود باب سائیده گرد چشم طلا کردن مجرب صاحب کامل است

علاج وردینج

که بعض اطبا آنرا از امراض مشبکیه شمرده اند و جالینوس یک مرتبه از امراض جفن و مرتبه دیگر از اقسام رمد شمرده و بالجمله چون رمد وردینج گردد تدبیر آن از فصد
و حجامت و استفراغ وغیره مثل رمد حار است وگویند که اول فصد باسلیق کنند و خون وافر باید گرفت و فصد مکرر نمایند و اگر مریض کودک باشد حجامت
پس سر یا بین الکتفین و چسپانیدن زلو بر بناگوش کفایت کند وگاهی محتاج بقطع شریان میگردد و آب انار با شربت بنفشه یا آب تمر هندی و شیره تخم خرفه
و لعاب اسپغول با شربت بنفشه و شربت انار بدهند و بماش مقشر و اسفاناخ و کدو غذا سازند و ادویه مسکن حدت و حرارت و ملین و مفری مثل سفیده تخم مرغ رقیق
تنها یا شیاف ابیض دران حل کرده یا در شیر دختر حل کرده در چشم بچکانند و اگر حدت ماده زیاده باشد با شیر لعاب بهدانه آمیزند و در هر ساعتی دو بار یا سه بار
بکار برند و اسپغول مضروب بآب کاسنی و آب کشنیز سبز و آب خرفه و آب حی العالم بر چشم ضماد کنند و تا روز سوم همین تدبیر بعمل آرند و بعد از ان مطبوخ هلیله
و تمر هندی و خیار شنبر و شربت ورد مکرر استفراغ نمایند و بعده بنگرند اگر التزاق جفن و رمص ظاهر باشد ذرور ابیض بکار برند و شیاف ابیض ساده
به سفیده تخم مرغ و شیر زنان گداخته در چشم چکانند و عصابه بر بندند و در شبانه روزی سه بار یا پنج بار و هر بار که ذرور مذکور بکار برند چشم را بعصابه بر بندند
و تا ذرور خوب در چشم منحل نگردد نکشایند و بعد از انحلال ذرور عصابه را باز نموده شیاف ابیض چکانیده اندکی صبر کنند و باز ذرور پاشیده بدستور اول
بعمل آرند و بعد از کشادن عصابه چشم را بمیلی که قدری پنبه بران پیچیده باشند باهستگی تمام در مکان تاریک از چرک پاک سازند لیکن در ذرور مذکور انزروت
مربی دو جزو و نشاسته یک جزو باشد و بادویه که دران قبض و تحلیل باشد مثل حضض و صبر و اقاقیا و شیاف مامیثا بآب کاسنی و آب عنب الثعلب سرشته بر حوالی
چشم ضماد سازند و مع هذا حذر باشند که هیچ یکی ازین ادویه قبل از تنقیه و استفراغ مستعمل نشود و اگر با وجود این تدابیر درد و وجع تسکینی حاصل نگردد شیاف ابیض افیونی
با دو حبه حلبه ترکرده بچکانند و بآبیکه دران اکلیل و حلبه جوشانیده باشند تکمید نمایند و گل سرخ چهار درم اکلیل الملک دو درم زعفران یک درم کوفته بیخته بآب
کشنیز تر سرشته ضماد کنند یا بان در آب عنب الثعلب ترکرده ضماد نمایند و اگر درد شدت کند و ساکن نگردد پوست خشخاش دو جزو بیخ لفاح نصف جزو کوفته در آب
کشنیز سبز و زرده تخم مرغ سرشته ضماد کنند و اگر سبب ورد انصباب ماده حار از سر باشد با وجود ضماده مذکوره سویق شعیر بآب خرفه یا آب حی العالم یا آب
بارتنگ یا آب بهی بر پیشانی ضماد سازند و یا بزر قطونا بآب عنب الثعلب یا بیکی از آبهای مذکوره آغشته و مانند آن هرچه مبرد و قابض باشد و بسبب آن
تقویت جبهه و منع ماده از انحدار بسوی چشم نماید ضماد کنند و چون درد ساکن شود بدستور اول ذرور ابیض و شیاف ابیض بکار برند و بعد از تسکین درد
و تحلیل ورم و منع سرخی ذرور اصفر صغیر و شیاف احمر لین دست باید برد و مریض را در حمام داخل کنند و بآب مطبوخ بابونه و اکلیل الملک تکمید چشم نمایند و اگر
بقیه غلظ از ان باقی ماند ذرور اصفر کبیر و شیاف احمر حاد استعمال کنند و بلحوم طیور و جدی و حمل غذا سازند و عشا ترک نمایند و بعد غذا خواب نکنند پس هر گاه
چشم خوب پاک گردد و ورم تحلیل پذیرد بکحل رمادی اکتحال سازند و اجفان را بشیاف احمر لین حک کنند و اگر در اجفان تخفیف حاصل نشود حکاک و بشیاف اخضر
کنند که محلل غلظ اجفان است اقوال البعض حذاق ارچیجانس گفته که زردی بیضه و تخم اوز آمیخته بر پارچه کتان مالیده بر وردینج صعب نهند که
در ساعت تسکین الم میکند و کذا برگ گل سرخ باریک سائیده برگ انگور و زردی بیضه آمیزند تا مثل مرهم گردد و بر خرقه کتان کشیده بر وردینج گذارند که
فی الحال مسکن وجع است و زعفران سائیده و در شیر دختران آمیخته چکانیدن در تسکین الم وردینج عجیب است شیخ الرئیس میفرماید که در وردینج اگر از دو رم حار باشد
و از جمیع وجوه استفراغ بدن و عرق سر و حجامت کرده شود و مثل شیاف ابیض از رادعات و مثل عصارات لین بارد استعمال کنند و اضمده از خارج مثل
زعفران چهار درم و برگ کشنیز سبز پانزده درم و اکلیل الملک بست و پنج درم زرده بیضه سه عدد و نان سپید پانزده درم در رب انگور ترکرده آمیزند و مانند
مرهم ساخته بکار برند و وقت شدت درد قدری از عنزروت مثل پوست خشخاش بیامیزند و طلا مامیثا و حضض و صبر نیز مفید بود و آنچه مجرب است زرده بیضه مرغ که شحم خروس
که از هر دو مثل مرهم ساخته و بر پارچه گذاشته بر چشم نهند و کذلک گل سرخ در رب انگور ترکرده با زرده بیضه سائیده بر چشم گذارند و هرگاه درد شدت کند زعفران مسحوق
در شیر زنان و آب کشنیز در چشم چکانیدن نفع میکند و باید که در وردینج بعلاجات خارجی مشغول شوند و بر تقطیر شیر در چشم تا سه روز اقتصار ورزند اگر قوت و حال محتمل باشد

دو روز در دینج موج متقرح اکتحال بانزروت و زعفران و شیاف مامیثا و افیون مساوی باریک سائیده مجرب کحالین ست و اگر وردینج بعد از رمد غلیظ بارد باشد
بایارجات البته استفراغ نمایند و لعابات لین در آب کرنب و مطبوخ او گرفته استعمال کنند و بسا ست که آب عنب الثعلب ممزوج می نمایند و گاهی مر و زعفران نیز افزایند
ابوالحسن سعید در مغنی می نویسد که سبب او یا ماده دموی بود که بیک پلک یا هر دو سیلان کند یا ماده صفراوی حاد باشد و بر ورم دموی الم شدید و
حمرت و در اکثر انشقاق پلک و خروج دم رقیق ازان دلالت کند و بر صفراوی بقلت ورم و شدت حرقت و حکه و صفرت رنگ استدلال نمایند و تدبیر نوع
اول فصد ست اگر ممکن باشد و الا حجامت و اگر مریض طفل شیرخواره بود فصد مرضعه او کنند و اصلاح غذای او نمایند و زردی بیضه بر دغن گل بر چشم نهند و
شیر در چشم مدد شند و تا روز سوم ذرور در چشم استعمال نکنند و در روز چهارم ذرور ملکایا الجمل آرند و هرگاه مرض واقف گردد ذرور منصف بکار برند و آرد جو
و عدس و پوست انار و گل سرخ کوفته بیخته در آب و روغن گل بیخته بر پلک ضماد کنند و هرگاه مرض انحطاط پذیرد ذرور صفر استعمال نمایند و علاج
نوع ثانی باستفراغ اگر ممکن باشد و باصلاح غذا کنند و بعد تنقیه بدن گل سرخ و آرد جو پوست انار عدس سائیده بر چشم نهند تا انحطاط مرض و بعد ازان
در آخر ذرور صفر الجمل آرند و پلک را منقلب ساخته بشیاف لین و اغبر بنجار ند انطاکی گوید که وردینج غالباً باطفال عارض شود بسبب فرط رطوبت
و اکثر از ماده خون افتد و از سودا حادث نشود اجماعاً و در حدوث او از صفرا و بلغم اختلاف ست و اصح آنست که از بلغم نیز حادث شود و سببش فرط
امتلای شبکیه ست یا انفجار رگ یا ضعف غشا و از رنگ او اصل او که مفرد ست یا مرکب شناخته میشود و علاجش اینست که مبادرت بفصد نمایند و در
اطفال شرط زنند بعده اگر مقارن رمد باشد پس علاج را احد بود بسبب اتفاق این هر دو اصلاً و حکماً بلکه وردینج درین هنگام عبارت از قوت رمد باشد
والا از مجربات دران بیه خرس بسفیدی بیضه ست و انزروت بزعفران و شیر زنان شمرده عند شدت التهاب نهادن لعاب بهدانه بگلاب و حضض نیز
جائز ست و در وع مواد مثل افیون و گل سرخ و زعفران از خارج طلا اثر و گیلانی مینویسد که از انچه استعمال میکنند در علاج این مرض اینست که ذرور اصفر
صغیر بپاشند و شیاف احمر لین بکار برند بعد فصد و حجامت و اگر مریض مدرک باشد دوای مسهل بنوشانند و بصبر و حضض و شیاف مامیثا بر پلک ضماد کنند
و بآب مطبوخ بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش تکمید نمایند و تلطیف غذا بمزورات و بچه مرغ و مانند آن سازند و این شیاف در وردینج نفع کامل نماید اگر در
آب عصی الراعی حل کرده اکتحال نمایند نسخه آن سفیداب ارزیر مغسول حشیشه معروف بعقیده شادنج شیاف مامیثا هر واحد دو درم صمغ عربی نشاسته
کتیرا کهربا گل قبرسی خالص هر واحد یک درم انزروت سفید سه درم زعفران دو دانگ همه را سوده پارچه بیز کرده بگیرند حضض یک درم و افیون خالص دو دانگ
و هر دو در شیر دختران حل کرده ادویه مذکوره آمیخته شیاف بهین بقدر عدس سازند و در سفیده بیضه رقیق حل کرده اکتحال نمایند یا در چشم چکانند که این شیاف
بعد استفراغ بفصد در یک روز وردینج را زائل کند و این ذرور نافع است بگیرند شیاف مامیثا دو درم حضض یک نیم درم زعفران اقلیمیای ذهبی هر واحد یک درم
روسختج نیم درم افیون دو دانگ باریک سائیده دو سه دفع به بیزند و در چشم پاشیده بر بندند و بعد انحلال [illegible] پاک کرده بآب سرد بشویند و اعاده ذرور در وقت
خواب کنند و بعد این ذرور در چشم را بدون صاف کردن بگذارند چه اگر زعفران در چشم یا زیر پلک بماند ورم حادث کند و ضماد وردینج اینست بگیرند جوز السرو
و پوست پسته رطب و عدس مقشر هر واحد یک درم حضض نیم درم شحم انار دو درم باریک سائیده اطراف کاسنی نرم سوده آمیزند و اندک روغن گل چکانیده
مثل مرهم سازند و وقت خواب بر چشم ضماد نمایند و صبح جدا کنند و اگر شیاف مامیثا بسوزند تا خاکستر گردد و با نشاسته و صمغ عربی آمیخته ذرور سازند وردینج را در یک روز
زائل کند و اگر موافق مزاج چشم افتد و گاهی بادی قروح در مقله بود پس علاجش مشترک النفع سازند بدانچه در قروح بعمل می آرند بعضی گفته اند علاج وردینج بعد از
فصد قیفال و حجامت و تنقیه بطبیخ هلیله و قرص بنفشه اقتصار بمزورات و ترک امتلا و نظر بسوی چیزهای براق و اقتصار بچکانیدن شیر در چشم ست در سه روز اول و
بعد ازان طلا نمودن حضض و عصاره مامیثا بر پلک پس بآب کشنیز تازه و زرده تخم مرغ و اکلیل الملک با اندکی زعفران و چون مرض از هفتم روز در گذرد اول در چشم ذرور ملکایا
بپاشند و در آخر ذرور اغبر اگر قرحه نباشد و الا ترکیب نمایند علاج آنرا العلاج قرحه رازی گوید که اگر در چشم کودک وردینج باشد در کشادن چشم قادر نبود و اگر قرحه در ان
قرحه باشد اکتحال بانزروت شش درم زعفران دم الاخوین مامیثا هر یک دو درم افیون نیم درم باریک سائیده نمایند که دران مضرت بقروح هم نیست و این

دوای دردینج است و **اقول ایلاقی** شیاف وردی ابیض مخصوص بوردینج است و هرگاه ورم کم شود شیاف وردی اصغر استعمال کنند و گویند که اگر بزرالورد را با دویه مناسب مثل صبر و زعفران و حضض کوفته در گلاب حل کرده بر اجفان ضماد کنند و در اوائل در چشم و دردینج مجرب صاحب لقبائی است واگر افیون کاث هندی رسوت هندی هر یک جزوی شب یمانی چهار جزو آب لیمو کاغذی هشت جزو شب یمانی را بریان کرده مع دیگر ادویه کوفته در ظرف آهنی آب لیمو بر آتش گذاشته بدسته آهنی آهسته آهسته بسایند تا خوب منحل شود و طلا نمایند بر مد و دردینج اطفال مجرب است و مسکن ورم و الم و گویند که آب برگ تفاح مجرب است و کذا ضماد کشنیز سبز سه ماشه و زعفران چهار ماشه و زردی بیضه مرغ یک عدد و عنب الثعلب دو نیم ماشه و اگر از خلط غلیظ بارد باشد علاج رمد بلغمی نمایند و زیره کرمانی سوده در زردی بیضه مرغ سرشته بر پنبه کهنه نهاده نیم گرم بر چشم گذارند

علاج اقسام رمد غیر حقیقی

طبری گوید نوعی از رمد غریب نادر است که علیل در چشم خود یبس و ضربان شدید فوق طاقت در یابد و بادی سرخی و ورم در چشم نباشد و از اعراض لازمه او آنست که مریض جلد راس خود را چنان در یابد که گویا میسوزد و از مس او الم محسوس گردد و در گوش طنین یابد و سبب او استیلای یبس مجرد است بر بدن محلل رطوبات اصلیه از ارتفاع بخارات حاره یا لسبب از بدن بسوی راس که از ان غشای خارج قحف بنا بر احتقان بخارات و حرارت متالم گردد و طبقه ملتحمه بواسطه اتصال باوی مشارک گردد و رطوبات چشم سخونت و جفاف و کثافت پذیرد و علاجش ترطیب بدن و چشم است و دوشیدن شیر دختران یا بز که علفش از حشائش رطب باشد لاسیما خشخاش رطب باشد بر سر و منع علیل از استفراغ مطلقاً و از دیاد در اغذیه مرطب مثل لحم بزغاله با جو مقشر پخته و چوزه مرغ فربه و بقول مثل کاهو و خرفه و پالک و قطف و امر باستنشاق روغن بنفشه و نیلوفر و کدو و دوشیدن شیر بر سر و نوشیدن ماء الشعیر دائم و تناول فواکه رطب محمود و احتقان بماء الشعیر مغسول باسفیدی بیضه و روغن بنفشه و شکر سفید و هرگاه مرض بانتهار سد آب طلع و روغن نیلوفر و روغن بنفشه و شیر دختران سعوط کنند و همه تدبیر اوائل ترطیب و مزیل قشف و رادع ابخره از سر باشد و درین علت اکتحال بالکحال سودمند نیست مگر بندرت و انکباب بر بخار آب شیرین گرم مفید است و گاه این کحل نفع می بخشد مروارید ناسفته یک درم سرطان نهری خشک کرده طباشیر هر یک نیم درم نشاسته صمغ عربی صمغ فارسی هر یک یک درم کوفته بیخته قدری از ان در شیر دختران حل کرده بمیل در چشم کشند و بعد از ان آب نیم گرم چشم را بشویند و **نوع دیگر** از رمد غریب آنست که انسان بعد خواب چنان دریابد که در چشم او ریگ افتاده و تدبیرش در فصل کمنه پلک خواهد آمد و **جالینوس** و تابعان او گفته اند که از رمد نوعی است که می بیند صاحب آن همه اشیا را سرخ یا زرد یا سیاه یا سفید بسبب غلبه خلطی از اخلاط و این حادث میگردد از تغیر مزاج دماغ خصوصاً بطن مقدم آن بحدی که متلون میگردد نور خارج از ان بلون باعث آن تغیر از اخلاط و نزد بعضی سبب آن در قرنیه یا رطوبت بیضیه یا رطوبت جلیدیه است که متغیر میگردد در رنگ آنها بحسب کیفیت رنگ ماده غالب و گاهی متغیر میگردند در بعضی اوقات دون بعضی چنانچه نزد صعود بخارات از معده و می بیند اجسام را بحسب لون آن بخار و فی الحقیقت آن قسمی ست از ضعف بصر و علاجش در ضعف بصر خواهد آمد و بالجمله تنقیه بدن و سر و تعدیل مزاج دماغ بحسب خروج آن از اعتدال و معالجه بنحویکه در اقسام رمد مسطور شد بعد شناخت آن بدلائل لزوم ماده باید کرد و رمد که از ترک ریاضت و حمام و غیر آن موجب انسداد مسام و منع فضول مندفعه از دفع و تحلیل عارض شود علاجش بعد تنقیه ریاضت و استحمام بآب گرم و انکباب بمیاه محلله حاره است و رمد که از سردی معده بارتفاع ابخره بارده حادث گردد و این با سوء هضم و آروغ ترش بود علاجش تسخین و تقویت معده و تحلیل ابخره بارده به تناول جوارشات مقوی آن و دخول حمام و شرب شراب صرف و تلطیف غذا است و **گاهی** رمد حادث میگردد زنان را از سردی رحم و از ارتفاع ابخره باد از ان بسوی دماغ و تدبیرش تسخین رحم باستعمال حقنه های حاره حاده متخذه از شبت و بابونه و حلبه با روغن ناردین در رحم و تدهین بروغن نرگس یا سوسن و استعمال بخور حاره و اجتناب از جماع و **بقول بقراط** این قسم رمد صعب تر است **و این شش قسم** رمد غیر حقیقی مع شش قسم حقیقی یعنی دموی و صفراوی و بلغمی و سوداوی و ریحی و وردینج جمله دوازده قسم را جالینوس در میامر ذکر کرده و بعض متاخرین از بقراط و سکندر نقل کرده اند که نوعی از رمد است که با آن چشم بسیار سرخ میگردد و اجفان ورم میکنند بحدیکه گویا منشق میگردند و پوست از آنها جدا میشود و بعد از ان یک چشم بچشم دیگر می رسد اسباب و علامت و علاج آن

در التصاق جفن مسطور گردد و در هیچ نوعی از انواع رمد استعمال روغن جائز نیست مگر درین نوع ورمد که از ویدان (؟) برنا خن شود علاج آن در فصل ظفره مسطور گردد در لعون الفغد (؟)

انتفاخ ملتحمه یعنی بر دمیدن سفیدی چشم

و نزد بعضی ورم بارد ست که با خارش بهم رسد و حق آنست که ماده ورم در جزو عضو سرایت میکند و ماده انتفاخ در خلل عضو می در آید و اطلاق ورم بر انتفاخ بر سبیل مجاز بود و آن بر چهار نوع است ریحی و بلغمی و مائی و سوداوی تشخیص این اقسام باید که دریافت نمایند که دفعتًه عارض شده یا بتدریج و با ثقل ست یا بی ثقل و از انگشت غمز کرده معلوم کنند که نرم است یا صلب و در صورت نرمی اثر غمز دران ساعتی باقی میماند یا نه پس اگر دفعتًه عارض شده باشد و بی ثقل بود و قبل ازان اندک سوزش و خارش مثل گزیدن مگس و پشه بناحیه ماق رود و بیشتر بمشائخ و در زمان تابستان واقع شود انتفاخ ریحی باشد و اگر بتدریج حادث شود و با ثقل و نرمی بود و اثر غمز تا دیر بماند بلغمی باشد و اگر با وجود ثقل و نرمی بعد غمز بزودی اثر غمز زائل گردد و با وی هیچ درد و خارش نباشد مائی باشد و اگر با صلابت و شدت تمدد و تیرگی رنگ بود و بیشتر انتفاخ تا ابرو و رخساره در رسد سوداوی باشد و این قسم بعد رمد مزمن و عقب جدری اکثر افتد و این مرض در پلک نیز افتد علاج در ریحی تا سه روز شیاف ابیض ساده و در روز چهارم در اثنای استعمال نمایند و صبر و شیاف ماميثا و اکلیل الملک بر پلک طلا کنند و در روز چهارم ذرور صفر صغیر یا شیاف احمر لین مرکب ساخته در چشم کشند و صبر و حضض و زعفران بآب عنب الثعلب طلا نمایند بعد ازان ذرور اصفر کبیر بکار برند و آبیکه اندران بابونه اکلیل الملک مرزنجوش برنجاسف جوشانیده باشند چشم را بشویند بالجمله بعد تنقیه در جمیع اوقات آنچه محلل ریاح باشد بعمل آرند و در ابتدا ادویه مسدده و قابضه که در ابتدای رمد بکار می برند استعمال نمایند و انیسون بآب گرم و سرکه بر نورده بر پلک گذارند و آب صبر و زعفران در چشم چکانند و بر پلک طلا سازند و در حمام دخول کنند و اغذیه مجففه بخورند و از چیزهای بادی و مولد بلغم و مبخر و نواکه رطب و کثرت غذا پرهیزند و استعمال اطریفل وقت شب و خوردن معاجین محلل ریاح مثل فلافلی و کمونی نافع و شستن ارکیه (؟) بگلاب نیم گرم و تضمید چشم بعدس مقشر مطبوخ در سرکه و گلاب و غسل چشم و تکمید آن بآب نیم گرم نیز درین نوع مفید ست و در بلغمی بعد نضج بمسهل بلغم و حب ایارج تنقیه نمایند بعده از بادیان جوشانیده و نقوع یا مغز فلوس خیار شنبر حل کرده غرغره کنند و اگر خواهند سکنجبین بزوری یا عنصلی آمیزند و اطریفل کبیر و اطریفل استوخودوس بخورند و شوربای فروج و دراج غذا سازند و بعد تنقیه بشیاف احمر لین یا ذرور صفر صغیر اکتحال نمایند و بسرکه و آب گرم انفنج تر نموده تکمید نمایند و صبر در سرکه حل کرده طلا کنند و یا ضماد زعفران حضض اکلیل الملک شیاف ماميثا بآب عنب الثعلب ضماد سازند و تضمید برگ بید انجیر مدقوق مخلوط با نمک شبت نیز نافع و بابونه اکلیل الملک سعتر مرزنجوش تمام جوشانیده چشم را بشویند و بعد ازان ذرور صفر کبیر و شیاف احمر حاد مرکب ساخته در چشم کشند و مریض را در حمام نشانند و اگر در تحلیل دیر شود آب صبر در چشم چکانند و بر پلک ضماد کنند زیراکه صبر بالخاصیت انحدار ماده بسوی چشم و محلل ماده موجوده در وی است و باقی علاج رمد بلغمی نمایند لیکن ادویه قابضه و ادع (؟) هیچ استعمال نکنند و در مائی بدستور بلغمی علاج کنند و با این ماء الاصول دهند پوست بیخ بادیان پوست بیخ کاسنی تخم اذخر پوست بیخ کبر پوست بیخ کرفس هر یک چهار ماشه بادیان استوخودوس هر یک نه ماشه گلقند چهار توله و بعد از نضج تنقیه بحب ایارج و خیارشنبر و ترنجبین و شربت دینار کنند و محللات چون بابونه و اکلیل الملک و صعتر و مرزنجوش تحلیل نمایند و آرد کرسنه و آرد جو و صبر با بونه و اکلیل الملک بآب بادیان تازه ضماد سازند و شیاف دینار چون در چشم کشند و در سوداوی بعد ترطیب و انضاج ماده تنقیه سودا نمایند بدستوریکه در رمد سوداوی گذشت بعده شیاف احمر لین و ذرور صفر آمیخته کشند و از ضماده و طلیه هر چه در اورام سوداوی و سرطان مخصوص ست بعمل آرند و شیاف که در رمد سوداوی مذکور شد با ضافه زعفران دو نیم ماشه طیار ساخته اکتحال و الطوخ آن کنند اشیاف سود و خلوقی بکار برند و اصلاح اغذیه و تعطیل و استحمام نمایند و درین نوع تضمید و تنطیل و استحمام قبل از تنقیه و بعد آن از جهت تلیین ماده و تحلیل آن عظیم النفع است

کمنه

بدانکه لفظ کمنه را بر چند معنی اطلاق می کنند یکی بر گون مده تحت قرنیه دوم بر کمنه پلک و این هر دو جدا جدا اند کور شوند سوم آنکه چشم را حالتی شبیه برمد خشک لاحق شود و ملتحمه سرخ دکدر شود و باصره ضعیف گردد و جمیع اشیا دخان و غبار آلوده نماید و مریض چشم خود را از حالت اصلی عظیم الحجم و ثقیل و بطی الحرکت دریابد و چشم خارش کند و

هرگاه بآب گرم شسته شود تخفیف و تسکین حاصل گردد و سببش احتقان بخارات سوداوی فاسد لاذعه است زیر طبقات چشم و دران بخارات حدتی باشد که موجب الم و دمعه گردد و تدبیرش بعلاج رمد سوداوی نمایند و بعد نضج تنقیه بطبیخ افتیمون یا ایارجات یا ماء الجبن بسفوف لاجورد کنند و لوغاذیا را بآب افتیمون سرشته داده ند و بعد مسهل تنقیه سر بحب قوقایا و حب صبر بآب گاوزبان نافع و غرغره بشبل یا ایارج فیقرا و دوج و خردل و مویزج و عاقرقرحا و فودنج و اصل السوس و صعتر و زنجبیل کبیر و بسفایج و افتیمون در صورت کثرت برودت ماده مفید شناسند و در ورکسنه در چشم اندازند و بطبیخ ملطفات چون بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش و حلبه تکمید چشم سازند چهارم آنکه بیا فوق و غیر آن گویند که کهنه نوعی رمد یابس مزمن است که دران حرکت نباشد و عروق چشم دران ظاهر بود و با الم و سیلان اشک باشد و سببش آن در اکثر غلیان خون با غلظت آن می باشد علاجش فصد قیفال و حل طبیعت است بعد از نضج ماده و تلطیف تدبیر حتی المقدور و عناب یک رطل تمر هندی ده درم ترنجبین بیست درم عنب الثعلب تخم کاسنی هر واحد یک کف آلوی سیاه سی عدد جوشانیده صاف کرده بگیرند بقدر یک رطل صغیر و شربت بنفشه بیست درم داخل کرده نیمگرم بیاشامند و بعد ازان اکتحال بشیاف ابیض محلول بشیر دختران نمایند و بندند چشم را تا آنکه رد عمل نماید پس چشم را صاف نمایند و بعد ازان بر دوره با دمی اکتحال کنند تا سرخی زائل گردد و دمعه باز ایستد و اگر بعد ازان غلظت در پلکها حادث گردد بشیاف احمر لین اکتحال نمایند و اگر مزاج چشم متحمل آن نگردد شیاف مذکور مع شیاف ابیض جمع نموده بکار برند و آبنوس محرق مغسول با اثمد سوخته شسته در چشم کشند و اکتحال الصبر نافع و مسکن خارش کهنه است و بعض متاخرین این قسم را از نوع سبل شمرده اند

جسارت ملتحمه

و آن سختی است که چشم را مع احفان با درد و سرخی و اجتماع اندکی حرکت صلب عارض شود و بدان سبب گردانیدن چشم ممکن نبود و بعد از بیداری کشادن چشم دشوار گردد و بعضی این را رمد یابس گویند و سبب او خلط غلیظ یابس است و بیشتر این مرض صاحبان امزجه یابسه و پیران و در فصل خریف و بلاد یابسه بهم میرسد علاج برای ترطیب لعاب حلبه و تخم کتان در شیر زنان برآورده در چشم چکانند و وقت خواب زرده تخم مرغ با روغن گل و بیه مرغ بر پشت چشم نهند و یا بر جفن بمالند و یا برگ کاسنی را کوبیده با روغن بنفشه ممزوج نموده بر پلک گذارند و روغن بنفشه و بادام در بینی چکانند و بر سر بمالند و اگر حاجت بود تنقیه بدن و دماغ بفصد و مسهل که در آن افتیمون و بلیله کابلی و هلیله سیاه و غاریقون باشد و بحب ایارج نمایند و ماء الجبن دهند بعد ازان شیاف ابیض در شیر دختران و ذرور ابیض استعمال کنند بعد بذرور اصفر صغیر پس بشیاف احمر لین گرایند و کثرت استحمام و انکباب و تکمید بآب گرم و آبیکه دران ادویه مرطبه جوشانیده باشند لازم شناسند و ایضاً بنفشه و بابونه و کوه هر یک یک نیم تولہ جوشانیده و بخار آن دارند و حلبه مخلله ملینه چون آرد جو و شیاف ماميثا و اکلیل الملک آب عنب الثعلب و زرده تخم مرغ و روغن بنفشه و یا روغن گل که دران بیه بط گداخته باشند بر سر شسته طلا کنند و آبیکه دران حلبه و اکلیل الملک و عنب الثعلب و نیلوفر و بنفشه پخته باشند بر سر و چشم نطول کنند و از اغذیه سرد پرهیزند و گویند که بعد از تنقیه و حصول تلیین استعمال ادویه اشک آور چون برود حصرم و باسلیقون و شیاف احمر و کحل ره و شنائی درین مرض نافع بود و نطول بآب حلبه و اکلیل الملک و تخم خطمی و تخم کتان و جو مقشر و تکمید بدان با بنفسج یا بلینه ترکرده نیز مفید است و تنطیل سر بآب نیمگرم نیز سودمند و هر چه در علاج رمد سوداوی گذشت بعمل آرند مع زیادت در تلیین و تحلیل و ترطیب

حکة العین یعنی خارش چشم

و با دمی اشک تیز و درد و سرخی چشم بود و باشد که پلکها نیز سرخ شود و یا ریش گردد و سببش رطوبت شوری است و بقول بعضی خون غلیظ و گاهی از رسیدن بوره بغل عارض علاج چشم وردی بآب گرم بشویند و حبت بر قصب بمالند و سیاهی آن در چشم کشند و برگ کاسنی یا تخم آن کوفته بروغن گل آمیخته ضماد نمایند و یا عدس مقشر و سماق و گل سرخ و شحم انار در میفختج یعنی دوشاب انگوری پخته ضماد کنند و یا سفیدی بیضه مرغ و نشاسته و طباشیر و برگ حنا و برگ گلاب هر یک سه ماشه بگلاب ضماد سازند و آب کشنیز سبز و روغن گل هر دو برابر در چشم کشند و اکتحال بقشبار کنند زرد محرق مسحوق و شیاف سماق و شستن چشم بآبیکه دران هلیله بلیله آمله بقدر یک تولہ شب خیسانیده صبح آب زلال او گرفته باشند مجرب مؤلف است و اکتحال بغبار تنباکو و کذا سعوط نقوخ او از مجربات حکیم جا ید است و اکتحال بحکاکه اسرب محکوک بر قصب یابس مع اندکی غبار فلفل بعد شستن چشم بآب مطبوخ عدس در اکثر کفایت میکند و فلوس مس در ظرف حبت سائیده اکتحال نمودن نفع بلیغ بخشد و مجرب حکیم اجمل خان است و برگ نیب در کوزه مطین سوخته در آب لیمو خوب حل نموده در چشم کشیدن نیز نافع حکه و جرب و دمعه و سرخی و اکثر امراض چشم است و از اشیای شور و تیز پرهیزند و هر چه در سلاق و حکه احفان و جرب خواهد آمد مفید بود و در صورت کثرت ماده تنقیه بفصد قیفال و مسهل و حب ذهب

یا حب ایارج کنند و ماء الجبن و بند و فصد رگ پیشانی و رگ ماق نیز مفید ست بعده غرغره بسکنجبین و ایارج فیقرا نمایند پس شیاف احمر لین و ذرور صفر صغیر و
برود حصرم و شیاف سنبل بکار برند و بعد ازان در آخر شیاف احمر حاد و ذرور صفر کبیر استعمال سازند و ادویه اشک آور چون باسلیقون و کحل عزیزی و
روشنائی در چشم کشند و کحل فلافل دار فلفل نوشادر هر کدام یک درم زعفران چهار درم حضض شش درم سنبل الطیب چهار درم کافور یک دانگ بغایت سودمندست
و صبر حضض مکی پوست هلیله زرد شیاف مامیثا مساوی سوده در چشم کشیدن نیز مفید و تکمید چشم از بابونه و اکلیل الملک و اندکی نمک سازند و بعد ازان حمام کنند و
روغن گل یا بنفشه بر سر مالند و ضماد بابونه و اکلیل الملک و عنب الثعلب و کاسنی تازه با روغن گل و اندکی سرکه نیز مفید و کذا چکانیدن گلاب که دران سماق
خیسانیده صاف کرده باشند نافع و اگر از قرنفل یک درم نبات نیم درم کافور ثلث درم نرم سوده با آب شیاف ساخته با آب سرد حل کرده در چشم چکانند حکه ملتحمه را
نافع بود و کذا برگ نیب فلفل سیاه و سفید و برنگ کابلی مقشر زنجبیل هلیله بلیله آمله نمک لاهوری اصل السوس توتیای کرمانی مساوی باریک سوده بشیر بز تازه دوشیده
سرشته شیاف ساخته در سایه خشک نموده بروغن گاو سوده اکتحال نمودن در ازاله حکه ملتحمه و تقویت بصر مجرب اطبای هندست و شیاف زعفران نیز نافع است
و غذا معتدل و چرب مثل لحم حلوان و نان صاف و از فواکه انجیر و انگور و مویز خورند و در خارش و سرخی چشم که از لوبی لغل میشود فلفل سیاه دو نیم عدد برگ نیب
دو نیم عدد و گل دیگدان که سرخ باشد بقدر ماشه از چوب بانس در کاسه مسی خوب حل کنند که سیاه شود اندک در چشم کشند و کذا زهره ماهی روهو خشک کرده
وزن یک دمڑی شوره قلمی یا و سیر هر دو را خوب صلایه کرده اکتحال نمودن جهت خارش و آشوب چشم که از لوبی لغل بهم رسد معمول و مجرب صاحب لقائی است

طرفه

و آن نقطه سرخ است که در سفیدی چشم افتد گاهی در آخر به تیرگی و سیاهی گراید سببش شدت امتلاء و تمدد عروق یا حدت و جوش خون یا انفجار ورم قبل از نضج
یا ضربه چشم ست که رگها اشگافد یا آواز بلند و صرفه قوی و حرکت عنیف مثل قی شدید که دهن رگی بگشاید و گاهی طرفه به شور دمل و قرحه مؤدی میشود و فراخ
میگردد و اکثر صاحبان امزجه حاره و صبیان را و در ربیع و بلدان حاره عارض میشود علاج در ابتدا از بال کبوتر بچه پر کلان بکنند و خونی که بر بیخ پر ظاهر شود
و هنوز گرم باشد در چشم کشند سه مرتبه هر روز تا سه روز و تقطیر خون پر شفنین و فاخته و درشان و خون بازوی بط و مرغابی نیز مفید ست و اگر خون از پر
ظاهر نگردد زیر بال این طیور رگ بزرگ تفحص نموده بتیغ حجامی خون ازان رگ گرفته گرما گرم بچکانند و نیز پنبه بدان خون تر کرده بالای چشم یک ساعت بندند و اگر
خواهند قدری گل ارمنی یا گیرو یا قیمولیا در آب گرم حل کرده در خون آمیخته دو سه قطره در چشم چکانند و در انتها محللات مثل کندر و مرداسنج و زعفران در خون
آمیزند و در کتاب گزیده نوشته که بعد تقطیر خون کبوتر یا فاخته با گل ارمنی در انتها آب طبیخ اکلیل الملک و لعاب حلبه مغسول در چشم بچکانند و یا کندر سوده بشیر زنان در چشم
چکانند و مویز منقی برگ عنب الثعلب پنیر تازه و اندکی نمک لاهوری ساییده بر چشم ضماد کنند و در ذخیره صبر سرکه عوض پنیر ست و یا اکلیل الملک بادام الاخوین و اصل السوس با زعفران و نمک با
مقشر بروغن گل و زرده تخم مرغ ضماد نمایند و بطبیخ صعتر و اکلیل و زوفا انکباب نمایند و از شبنج یا پنبه تر کرده تکمید چشم کنند و چشم را عصابه بر بندند و اگر اسفنج نو گرفته در صره
بسته با آب گرم تر کرده تکمید نمایند در جذب خون از چشم مجرب استاد صاحب شفاء الاسقام ست و اگر سنگ با آتش خوب گرم کرده از خاکستر پاک نموده شراب
بران پاشند و بخار آن بگیرند تا اشک سائل شود طرفه در یک دو بار زائل شود و اگر سرکه عوض شراب کنند نیز مفید و مجرب راقم ست و انکباب بر سرکه بگلاب مساوی
جوشانیده و تکمید بدان نیز سریع الاثر ست و ضماد از گل بنفشه و تخم کاهو و کشنیز سبز و مکوه هر یک سه ماشه مغز حضض هر یک چهار ماشه نافع و انطاکی گوید که آنچه
از مثل ضربه باشد و همان وقت معلوم شود پس چیزی از چکانیدن مثل فندق و زیره خائیده نیست یا خون کبوتر خصوص سفید یا هدهد و در غیر آن اول فصد قیفال
کنند پس رگ گوشه چشم کشایند اگر امراد متمادی گردد و الا اسهال به نقوع صبر یا طبیخ خیار شنبر و تمر هندی کفایت کند و لعاب حلبه یا بهدانه بگلاب چکانند و چیزی که حل خون
نماید مثل آرد باقلا و ترطم یا خمیر آب حنفصاف سرشته ضماد کنند و شیاف مرارات در طرفه مجرب ست و کذا زعفران بشیر زنان یا بشیر خر و آنچه تحلیل آن کند و بصر را
تیز گرداند و مجرب ست این ست که طباشیر در روغن بنفشه سعوط کنند و کذا قطور روغن گل بسرکه و کذا اسندروس بشیر زنان بر سنگ ساییده چکانیدن مجرب ست
و چون دار چینی یک جزو کرکم نیم جزو یا نخواه سدس جزو بسایند و هر روز دو درم بخورند و ازان اکتحال نمایند دوای نیکوست و هم او گوید که در اول چکانیدن شیر زنان

بروغن گل مجرب است وکذا آب دہن صائم که مجرب سویدی ست وبعده زیره ونمک وفندق بدہان خائیده در پارچه افشرده آب آنرا قطور نمایند خصوصاً اگر بزرگ گردد ودر طرفه کهنه تجربه یسیر گین گاو وکندر مساوی وکشاده وبستن چشم بردخان آن نافع وترب واکلیل هر دو پخته ضماد کنند وفیلغریوس گفته که طرفه اگر قریب العهد وسرخ باشد باید که تکمید بآب نمک وضماد آرد باقلا وسنبتین نمایند واگر زائل نشود آب ترب چکانند وپوست ترب ومویز منقی وقدری سرگین کبوتر بالای چشم ضماد کنند وقطور نوشادر یا نمک لاهوری در آب ساده یا آب ترب حل کرده وکندر سوده دران آمیخته نیز در طرفه کهنه مفید بود وشیاف دینارجون بسیار نافع است وشیاف احمر لین وشیاف کندر وشیاف زعفران وذرور طرفه که دران سنگ مقناطیس ست وشیاف طرفه که دران زرنیخ سرخ داخل ست هم نافع واگر غایت تحلیل مطلوب باشد زرنیخ اصفر واحمر در خون بال کبوتر یا آب کشنیز سبز چکانند ویا از زرنیخ سرخ وکندر ومرداسنگ وگل مختوم مساوی در سفیدی بیضه یا شیر زنان شیاف ساخته بآب کشنیز سبز سوده در چشم چکانند ویا زرنیخ اصفر انزروت هر واحد یک جزو حجر فلفل نیم جزو سائیده به لعاب حلبه شیاف ساخته اکتحال نمایند وتقطیر شیاف از زرنیخ سرخ دو مثقال انزروت مامیران شادنج صبر اقلیمیا هر واحد نیم درم شکر یک درم ساخته مجرب است واکتحال فلفل یک درم دارچینی نیم درم کرکم یک دانگ مثل غبار سائیده وکذا تناول آن هر روز دو درم نفع عجیب بخشد ویا زرنیخ احمر سوده در آب انداخته حرکت دهند وبگذارند تا نشین گردد پس آب صاف گرفته نیم گرم کرده در چشم چکانند وگاهی ضماد اشخار سوخته بسرکه یا شراب وکذا سرگین کبوتر بسرکه یا شراب یا مویز منقی تنها یا بسرکه وکذالک نان کم نمک ونیز تازه وپوست ترب وهمچنین تضمید برگ کراث ویا کرنب جوش کرده سائیده بعمل می آرند وایضاً از ادویه مفرده مفید طرفه اکتحال زهره کبک بمروارید ناسفته سوده وکذا لعاب تخم کتان ولعاب حلبه نیمگرم وتقطیر گلاب وشیر دختران وکذا انزروت در آب تر کرده تا حل شود وصاف نموده وکذا انار ترش تنها او کوفته آب او افشرده باندک شهد پخته تا قوام او غلیظ گردد وکذا صبر محلول در آب گرم وکذا عصاره حرجیر وکذا شیر دختران بگل ارمنی وکذا ماء الجبن وکذا دم الاخوین محلول در آب وکذا عصاره کرفس وضماد مویز منقی سوده بعسل واگر زائل نشود سرگین کبوتر افزوده وکذا فودنج نهری کوفته مهرا پخته وکذا اسفیده بیضه بروغن گل وشراب الصوف آلوده وکذا زوفای خشک بشراب پخته وکذا لعاب تخم کتان وحلبه وکذا بابونه پخته وکذا زرده بیضه مسلوق بروغن گل آمیخته وکذا آمله کوفته بشراب کهنه پخته وکذا زردی بیضه مسلوق با اکلیل الملک مسحوق وکذا ابلیوس ست وبرای طرفه قوی مزمن سیاه ضماد خردل یک جزو انجیر دو جزو سوده پخته وتقطیر زرنیخ سرخ محلول بشیر دختران ویا ضماد خاکستر مطبوخ در شراب یا اکتحال آن بخواه وزوفای خشک بشیر گاو نافع ست وتقطیر خون جوزه مرغ در طرفه مزمن وبا ورم نیز مفید واگر حلبه بآب پخته صاف نموده قدری صمغ حل کرده اکتحال نمایند طرفه را مفید بود واگر بلیله بآب حلبه سوده استعمال کنند بخاصیت نفع بخشد وبدانند که در طرفه باید که اول ملاحظه نمایند اگر بدن وسر ممتلی از خون باشد ومزاج متحمل بود ومانعی نباشد فصد نمایند خصوصاً وقتیکه با طرفه وجع در چشم هم رسد بسبب ضربه ولطمه وغیر آن از اکحل واگر امتلاء در سر تنها باشد از قیفال واگر مانعی از فصد باشد حجامت بین الکتفین نمایند اگر امتلاء از اخلاط دیگر باشد بمسهل وایارج وحبوب وشبیارات تنقیه بدن وسر نمایند واگر متحمل نگردد استفراغ اسافل بدن بمطبوخات مسهله وحقنها وشیافات کنند که جذب ماده از سر حاصل گردد وپس تعدیل مزاج نمایند وادویه موضعیه استعمال کنند وایضاً آنجا که سبب قوی باشد اول فصد سر روکنایند وحجامت پس سر کنند وبمسهل صفرا یا مطبوخ هلیله یا فواکه تنقیه سازند وایارجات استعمال نکنند مگر بعد استفراغ بدوای غیر حاد وتنقیه دماغ با ایارج وحب شبیار مضائقه ندارد وحقنها بغایت مفید وشیاف احمر لین در شیر زن سوده کشند واز اکلیل واصل السوس وبنفشه وگل بنفشه ودم الاخوین وعدس مقشر وزعفران ونکوه هر یک سه ماشه در زردی بیضه مرغ وروغن گل سرشته ضماد کنند واگر باقی ماند زلو زیر چشم چسپانند وبعد مسهل برگ زیتون وحنا هر یک سه ماشه زعفران چهار ماشه نیله دو دو گز کرده سوخته هفت ماشه در چشم کشند واین ذرور همه انواع را مفید ست وخصوصاً آنکه بعد جماع برشکم سیری پدید آید برگ نکوه وتخم کشوث هر دو سوخته سنگ مقناطیس مغسول اسبد مروارید ناسفته رسکپی که زرگران جلای نقره بآن میکنند مامیران چینی حضض مکی هر یک سه ماشه نبات برابر چهار پاس در عرق کیوڑه در سنگ سماق صلایه کنند علی الاتصال پس دارائی سبز که سیفت باشد گذرانیده بکار برند وگویند که هر گاه بعد استفراغ وفصد بادویه مذکوره اواستعمال نمودند واز آن نجاح حاصل نشد بر نقره ومیان هر دو شانه حجامت نمایند ودر اسفار غالب مسطور ست که بر نقره حجامت کنند پس اشنان اخضر وسماق دلیح در آب وسرکه وقدری روغن گل جوشانده صاحب طرفه چشم کشاده بران الهاب نماید که فی الحال طرفه زائل شود وغذا درین مرض مزوره ماش مع مغز بادام سازند واز اغذیه قوی مثل گوشت مرغ وشراب شیرینی پرهیز کنند وطرفه که با درد بود بعد فصد تقطیر شیر ولعابات مناسبه

ویا سفیدی بیضه بروغن گل سرکه نیم گرم و بدانچه در حضرت چشم خواهد آمد تسکین درد نمایند و اگر بورم چشم انجامد و بادی رمد عارض شود بسبب انصباب ماده بعد فصد
شیاف ابیض و سفیده بیضه چکانند و شیر زنان از پستان در چشم دوشند بعده قطور وغیره که در علاج رمد حار گذشت بعمل آرند و باخمیده را و عمه ضماد کنند و بعد
زوال رمد علاج طرفه کنند و اگر تحلیل نشود ناخواه در چشم قطور کنند و بزرده بیضه و عدس و قدری زعفران و روغن گل بر چشم ضماد سازند و بآب ریاحین مانند
بابونه و اکلیل الملک و تمام چشم را بشویند و اگر ازین هم تحلیل نشود آب ترب در چشم چکانند و اگر با طرفه در ملتحمه خرق واقع شود زیره و نمک خائیده در یارچه بسته
آب او قطور کنند و پنبه را بشبید بیضه مرغ آلوده بر چشم گذارند و ضماد برگ خلاف لنایت سود مند ست و اگر بادی خرق در قرنیه باشد علاج او کنند و بسوی
مقبضات مثل سنبل و زعفران مع گل سرخ و اقاقیا احتیاج افتد و گاهی در چشم چیزی بخلد و ازان طرفه حادث شود و درین صورت با وجود علاج طرفه احتیاط
باخراج آن چیز افتد پس اگر ریزه کاه ویا ریگ باشد بسر میل بر آرند یا خرقه کتان بر انگشت پیچیده در چشم بگردانند و گاهی آن چیز مخفی بود و از برگشتن پلک
بالا ظاهر گردد و آنچه از غبار وغیره باشد بکشادن چشم در آب شیرین صافی و تشقیر او در چشم زائل کنند و اگر بسبب طرفه خراج بود شیاف ابیض و شیاف ابار علاج
کنند بالجمله در علاج طرفه تهاون نکنند که چون متحجر شود زائل نمیگردد و گاهی متعفن و متقرح شود

ودقه

و آن نقطه ایست سرخ یا سفید است که در ملتحمه پدید آید و اکثر در یکی از دو موق و گاهی در زیر جفن افتد و گاهی گرداگرد حلقه سیاهی چشم دانه خرد کثیر العدد
مثل دانه مروارید ظاهر شود و این مرض در انتهای رمد بیشتر عارض گردد و سببش اجتماع فضول غلیظ از دم متکاثف ویا بلغم غلیظ است در ملتحمه و نشان سوی
سرخی آن مائل به تیرگی و بلغمی سفیدی آنست و بقول انطاکی رنگ آن دلیل بر ماده که این از آنست پس سفید از بلغم خالص بود و سرخ از خون و علی هذا القیاس و این
مرض سهل است تا وقتیکه خرق ملتحمه ننماید و خرق آن نادر بود و سببش فساد مزاج دماغ ست و آنچه زیر پلک اسفل خارج شود منسوب بضعف دماغ شود بلکه با عصاب باشد
و غلیظ و او از اسباب مادی آنست و قات تنقیه و پوشیده داشتن چشم بسیار و منع او از گردانیدن و خواب بر روی بسبب عظیم آنست علاج اگر بسبب خفیف بود
رفاده بگلاب تر کرده بر چشم نهادن خصوص وقت خواب کافی است و الا تنقیه نمایند از خلط غالب مثلاً الفصد در شور سرخ دموی و مسهل صفرا او آشامیدن ماء الشعیر
و آب تمر هندی و ماء القرع و شربت در دیا شربت بنفشه در دموی و صفراوی و غذا امزورات دهند و دیگر مثقیات و تلطیف تدبیر در شور سفید بلغمی مسهل بلغم و
حب ایارج و کذا اطریفل و بادرنجبویه و در سوداوی طبیخ افتیمون و یا القوق اسطوخودوس و انجیر و مغز قرطم و بعد تنقیه اگر ماده باقی باشد در سرخ شیاف احمر لین و در ملکا اشنان
و بعد ازان ملکایا تنها و یا ذرور وردی و یا زعفرانی پس نزد انحطاط ابار بکار برند و حکیم علی می نویسد که بعد تنقیه مامیران چینی یک دانگ و تخم گل سرخ دو درم حضض
شیاف مامیثا هر واحد نیم درم نشاسته کتیرا زعفران هر کدام یک دانگ باریک سائیده با آب عصی الراعی سرشته شیاف سازند و بسفیدی بیضه و شیر دختران سائیده
اکتحال نمایند در بر چشم رفاده موزب بپندند و بعده بآهستگی کشاده شیر دختران در چشم دوشند و عصی الراعی و اطراف کاسنی و برگ عنب الثعلب باریک سائیده و
بسیغول آمیخته بر چشم نهند که تحلیل ورم و تسکین حدت کند بعده آب عنب الثعلب سبز مروق و شیر دختران و سفیدی رقیق بیضه و اگر بجای شیر دختران شیر خر کنند بهتر
باشد حلیه را در شیر کرده بجنبانند تا که بهم آمیزند و هر ساعت در چشم چکانند که تسکین حرارت و ورم نماید گاهی تنها هر دو شیر مذکور قطور آرد و گلاب با زعفران نافع بود و در شور
سفید شیاف احمر لین اولاً پس شیاف کندر بکار برند و اگر در بنجا چرک باشد غبیره بتخم معصفر و عود نهند بعده و لعاب حلبه با ندک صبر چکانند و در سوداوی اولاً شیاف ابار
کشند و کحل بآب بادیان که دران افسنتین و صمغ حل کرده باشند استعمال نمایند و گویند که اگر مزاج گرم نباشد بر بخار آبیکه دران بابونه و اکلیل الملک مانند آن جوشانیده باشند
اکتحال نمایند و افسنتین را کوفته با بیضه مخلوط کرده بر چشم ضماد نمایند و باید که ابتدا باستفراغ بدن از مطبوخ افتیمون کنند و بعد بنجر در یک شربت حب ایارج بخورند
و بعد در صبر کرده فصد قیفال کشایند اگر قوت متحمل باشد و مانعی مثل اسهال باقی یا رعاف نباشد بعده اکتحال بشیاف احمر لین محلول بآب بادیان کنند اگر مزاج محتمل
این باشد و رفاده بگلاب تر کرده بندند و لشب بسته دارند و این مرض صعب نیست تا که طبقه شگافته نشود و هر گاه در دوقه منع شود و دمعه باقی ماند توتیای هندی و کحل اصفهانی
و اقلیمیای طلا و خاکستر طرفا سائیده بحریر بیخته اکتحال نمایند که تشف دمعه و تقویت طبقه و منع و دقه از نمو کند و گویند که بعد ازمان طول مدت ادویه تیز چون باسلیقون

واحمر حاد و مانند آن بچشم کشند و هرگاه ماده رحیم کنند بعد تنقیه شیاف ابیض کشند و چون منفجر شود شیاف کندر و شیاف ابار سفیداج بیضه بعمل آرند و وقت خواب ضماد اوراق مذکور و مع اسفغول بروغن گل بر چشم گذارند و از معالجات او این ست که بعد تنقیه بدن و سر و نواحی چشم و تلطیف غذا تحلیل او مثل کرکم یا شیاف احمر لین و تنلیل تا بکیه و دران حلبه و اکلیل الملک جوشانیده باشند و تضمید چشم بزرده بیضه باندک زعفران نمایند مگر آنکه خوف لقیه حرارت باشد خاصة در نوع سرخ پس تقدیم بران بحیزی کنند که دران اندک روغن و تبرید باشد مثل سفیداج بیضه و شیاف ابیض از روی بغیر افیون و هرگاه احمر طول یابد کنند شیاف سنبلی و مشکی بغیر افیون استعمال کنند و درین وقت ازرور صفر نافع ست وانچه ودقد رالفع کند پوست بیضه مغسول با خمس وزن شادنج ست

توثه ملتحمه

و آن گوشتی نرم سرخ ست که بر ملتحمه پدید آید و اکثر قریب موق اکبر افتد و عروق سرخ از گوشه چشم بدو پیوسته باشد بشکل ناخنه و سببش در اکثر اجتماع خون فاسد بود یا عقیب جروح یا قدح یا تفرق اتصالی که در ملتحمه بهم رسد بعد التحام علاج اول فصد سر رو نمایند و مسهل بدفعات دهند و بعد تنقیه همچون ناخنه قطع کنند پس آب دزیره و نمک خائیده چند بار چکانند و زرده بیضه مرغ بر نشست چشم نهند بعده باسلیقون و احمر حاد بکشند و بعلاج غرب معالجه نمایند و ادویه مفرده بکار برند و شیاف قیصر استعمال کنند تا آنکه فانی گردد و بتقیه آن این مرض اکثر عود کند پس استیصال او ضرور است

سبل

و آن پرده ایست شبیه بدخان که از انتفاخ و انتساج رگهای باریک و سرخ بر چشم ظاهر شود و در اکثر با خارش بود و از روشنی آفتاب و چراغ اذیت یابد و گاه سبب حدت چشم خرد شود و سبل از امراض متعدیه و متوارثه است و اکثر صاحبان امزجه رطبه و صبیان و در فصل ربیع و بلدان جنوبیه بهم میرسد و بقول یهودی و ریاه (؟) رطبه عارض میشود و مثل مد متعدی میگردد و بقول رازی سبل علتی ست عسر البرء مزمن که آن را کمال نقاو بر نیست و سببش امتلای عروق چشم ست از خون فاسد و بخارات کثیف و ماده او یا از طریق غشای خارج قحف یا از طریق غشای داخل بنابر امتلای راس و ضعف چشم بسوی چشم سیلان کند و علامت هر واحد مذکور بدان امتیاز نمایند پس اگر باتری چشم و سیلان اشک باشد سبل رطب گویند و این قسم از عطسه متواتر و ضربان چشم و وجع اکال خالی نبود و اگر بادی هیچ رطوبت نباشد سبل یابس نامند و درین نوع چشم از غیر پرده سبل بدیگر امور مثل چشم تندرستان باشد علاج فصد سر رو نمایند بعده رگ پیشانی و گوشه چشم کشایند و حجامت پس گردن نیز عظیم النفع ست و ارسال علق پس گردن و گوش نیز نافع است و بعد نضج مسهل و حب هلیله یا حب ایارج بطور تنقیه کنند بعده غرغره منقی دماغ بعمل آرند و وقت شب بحب صبر مداومت کنند و نقوع صبر نیز مفید ست و گویند که درین باب مطبوخ افتیمون را مع غار یقون منفعت کثیر ست و حب قوقایا و شبیار عظیم النفع ست و بعد تنقیه و اجتناب از اغذیه غلیظه و مبخره بقول جالینوس استعمال سعوط نافع است آنرا پس از کندش یک درم صبر چهار دانگ مر مکی دو دانگ حضض مکی یک نیم دانگ سوده بآب مرزنجوش سرشته بقدر عدس حب بسته هر صبح یک حب بشیر دختران در روغن بادام حل کرده در بینی چکانند و یا مر و صبر و زعفران و کندش و مورخ مساوی بآب مرزنجوش حب بسته نیم دانگ بروغن بنفشه سعوط کردن و کذا القصب الذریره و گل سرخ کندش مساوی بوزن مذکور عطوس بعمل آوردن مفید ست و جالینوس و ثابت بن قره میگویند که در هر ماه یکبار فصد قیفال و اخراج خون اندک و دو مرتبه اسهال بطبیخ افتیمون لازم دارند و تقویت چشم بذرورات منخنه مجففه مثل قرنفل و سنبل و سلیخه نمایند و در استعمال اکحال رعایت خفت و قوت مرض ملحوظ دارند مثلاً در سبل رقیق شیاف دینار چون در چشم کشند و در سبل غلیظ شیاف احمر حاد و اخضر و باسلیقون بعمل آرند و گویند که فصد عرق جبهه و عرقین ماقین یک دفعه سبل غلیظ را نافع ست و تضمید و اکتحال شیاف احمر لین و این شیاف اسود درین باب مجرب مؤلف ست بگیرند قرنفل افیون هر واحد یک درم حضض مکی شب یمانی هر واحد سه درم آب برگ نیب آب برگ املی آب برگ گوکهی هر یک نیم پاو ادویه کوفته بیخته در کاسه روئین انداخته بادسته چوب نیب که فلوس در سرش نشانده باشند خوب حل نمایند تا غلیظ شود شیافها بسته نگاه دارند و یک شیاف بآب سائیده در چشم کشند و بالای چشم نیز طلا سازند و اگر در کڑاهی آهنی بدسته آهن حل نمایند تا که قابل حب بستن گردد حب بسته بکار برند میشاید و ذرور در هندی نیز معمول ست و هنگامیکه باکیان بیضه و هر همان ساعت پوست بیضه گرفته در سرکه تند بسیار بجوشانند و بگذارند دران مدت هر روز پس صاف کرده در سایه

خشک نمایند و نرم سائیده اکتحال کنند که مجرب است و اکتحال برادهٔ مس که در بول خیسانیده باشند و کذا کحل ربادی باشل اونار قشیشا از مجربات بوعلی سینا است و اگر برادهٔ نحاس کشبانه روز در بول کودک تر کرده بآب پروردهٔ القرشسته و اصل السوس هر دو برابر در سنگ سماق سحق بلیغ نموده بکار برند حاجت به تنقیه نیفتد و آنجا که خارش رنج دهد از انزروت مربی صمغ عربی هر واحد یک درم نبات چهار چند و نیم نبات طباشیر و سماق چهار حصه نبات بگلاب جلا یافته کرده کحل سازند و شیاف سماق کشند و از ادویهٔ مرکبه شیاف اصطفطیقان و شیاف اخضر و شیاف شنج که در آن مقناطیس است و شیاف شب جلنار و روغن که دران صابون است و حب هندی و حب سنبر و حب رند و کحل سبل مجرب ذکاء الله خان و کحل مجرب حکیم شریف خان و شیاف زنگار و شیاف و سنج الاذن و شیاف دهنه فرنگ و شیاف یاسمین و کاجل و کحل الجواهر و عنبر لولوی و بربور و حصرم همه برای سبل مفید است و نسخهای اینها در رمد و ظفره اکثر در بیاض عین و نزول الماء مذکور اند و استعمال شیاف که از شب گلنار و عصارهٔ لحیة التیس و نمک اندرانی و عصارهٔ حصرم خشک کرده در صمغ سماق محلول ساخته باشند مجرب رازی است **و از ادویهٔ مفرده** تناول و اکتحال جوز ابواد و انیسون و کباتش و فلفل و شراب اسارون و سعوط عصارهٔ قثاء الحمار و شیر زنان و یا شونیز بروغن بادام تلخ و یا رته بآب مرزنجوش که تجربیت و یا شحم حنظل بآب مذکور چند بار و اکتحال حجر مهاة و کذا زفت و کذا عصارهٔ بقلة الحمقاء و عصارهٔ قثاء الحمار هر دو خشک کرده سوده آمیخته که فعل عجیب دارد و کذا انزروت و شکر طبرزد و زعفران باریک سائیده و کذا انزروت مربی بشیر خر منفعت بار خشک کرده سائیده و کذا صنوبر محرق مغسول و خولان کوفته بیخته آمیخته که عجیب الفعل است و کذا تخم بلیله سوده بعسل و کذا قلقطار نافع سبل است و اختلاط حماض اترج و یا زنگار و یا نمک و یا مشک در ادویهٔ سبل مقوی فعل آنهاست و **بعضے** مجربین می نویسند که اگر زنگار در شیر دختران و سرکه و شهد در ظرف مسی خوب بسایند تا که غلیظ شود پس خشک کرده استعمال کنند سبل و دمعه و ظفره نفع بخشد و بیاض را قلع کند و کذا اکتحال زعفران و توبال حدید مساوی نوشادر ربع آن در دفع سبل و بیاض مجرب است و گویند که اکتحال بانیسون منجمله نافعات سبل مزمن است از جهت تحلیل مادهٔ آن و نوشادر سوخته و شب یمانی سوخته نیز برای سبل مجرب نوشته و در بیاض استاد مرحوم مرقوم است که سنگ بصری و بلیله کلان بآب شبانه در چشم کشیدن مفید است و دوام بوئیدن مرزنجوش و عنبر نافع است و در سبل یابس قبل از اکتحال تمو او بعد آن رفتن بحمام و انکباب بر بخار آب گرم لازم شناسند و بترطیب دماغ کوشند بدستوریکه در صداع سوداوی مذکور شد و اکتحال مرطبه بکار برند و در صورت عروض حرارت در سبل باختهٔ بلیله اکتحال باید نمود و ایضاً در سبل که با حرارت و درد باشد این شیاف سود بکار برند سفیداب نیم درم اقاقیا مغسول سه درم سنبل یک درم مر نیم درم زعفران چهار دانگ باریک سائیده بآب شیاف سازند و عند الحاجة در چشم کشند و کافور و افیون بو بیند و بعد از تسکین حرارت معاودت نمایند بادویهٔ حاده و شیاف احمر لین و ذرور اصفر صغیر بکار برند و بعد از ان اطرجماطیقان و ذرور اصفر کبیر پس شیاف اصفر و اخضر و کحل عزیزی و باسلیقون در روشنائی استعمال نمایند و یا آب انار میخوش یک جزو و شهد کف گرفته ربع جزو آمیخته در شیشه کرده بسته روز در آفتاب بدارند و در ظرف مس کرده استعمال نمایند و آنجا که با سبل مدجار عارض شود هیچ داروی سرد مثل شیاف ابیض و ذرور ملکایا و ضمادهٔ بارد استعمال نکنند و بر تنقیهٔ سر و بدن و جذب ماده باسفل و اکتحال شیاف سنج مغسول قناعت ورزند و زردهٔ تخم مرغ بر پشت چشم نهند و ذرور اغبر بکشند و ایضاً تا که رمد زائل نگردد از ادویهٔ حاده احتراز نمایند و دوائیکه رمد و سبل هر دو را مفید بود مانند شیاف سماق بکار برند و شیاف مذکور در حالت کثرت حکه نیز مجرب است و اگر با خارش شدید بود هیچ چیز مثل سماق فقط یا با اندکی انزروت و صمغ نیست و بقول محمد زکریا العلاج فصد دست و پیشانی و اسهال و ترک تناول تمر و حلوا و اجتناب از شراب و سکر و مداومت حمام بر خلای معده اگر بدن ممتلی نباشد و اکتحال بشیاف اخضر و اسهال در هر ماهی دو مرتبه بطبیخ افتیمون در این مرض می باید و سبل که از تدابیر مذکوره زوال نپذیرد و غلیظ و مزمن و مستحکم باشد و منع بصارت نماید بعد تنقیهٔ بدن بدستکار هوشیار رجوع نمایند که آن را قطع کند و بقول بعضے شیاف قلقند بنسخهٔ حاوی صغیر و شیاف ساهر و شیافی که دران قلقطار و زنجار هر یک سه درم است و چند روز در سبل غلیظ را ترقیق و فانی میکند و از لعقه آن بجدید بے نیاز میسازد و در این مرض غذا جید الکیموس مثل گوشت ماکیان و حلوان خورند و اگر حرارت باشد اسفاناخ و مزورهٔ ماش بمغز بادام دهند و در جمیع انواع سبل از امتلاء طعام و شراب و صیاح و کثرت کلام و جماع و طول سجود و جمیع آنچه باعث امتلای وجه و عروق دماغ گردد و از روشنی چراغ و غبار و دخان و سرنگون کردن و طعامهای بخار انگیز که دران سیر و پیاز و گندنا افتد و مولد سودا چون عدس و باقلا و غذاهای غلیظ چون ماهی و گوشت گاو و هریسه و قدید و غیره

بلبنیات و حلویات خوردن اجتناب نمایند و از استعمال روغن و اضماد بر سر و کذا از سعوط و نطول قبل از تنقیه بقول جنین و استعمال ادویه حاره در ابتدا
حذر کنند و ایضاً از مخدرات احتراز کنند و باید که بالین صاحب این علت بلند دارند و از خواب بر قفا منع نمایند و قسمی دیگر از سبل ست که بقول نیاز دوق
آنرا کمنه گویند و آن در کمنه مسطور شده و انطاکی گوید که ابتدا الفصد کنند و لزوم تلیین نمایند بعد از آن غلیظ را القط کنند و در رقیق و مابقی از کشوط
اکحال جاوه مثل باسلیقون و برود و اقاقیا شیاف و روشنا یا کفایت کنند و اگر از حدت اکحال تغیر در دماغ پیدا شود و خوف انصباب ماده باشد تقویت آن نماید
و تلطیف اکحال کنند و بذرور ابیض اقتصار ورزند و از مجربات سریعه در آن این کحل مؤلف من ست عصاره خرفه خشک عصاره قثاء الحمار خشک هر واحد
یک جزو افسیون توتیای مغسول زرنیخ هر واحد نیم جزو کوفته بحریر بیخته در بستر که اندر آن پوست بیضه ماکیان خوب جوشانیده و بدون صاف کردن ده روز
گذاشته باشند بعده صاف کرده اگر خواهند تنقیه ادویه بدین کنند و اگر خواهند تر کنند و هر بار که خشک شود باز تر کنند تا پنج بار بعد از آن صاف کرده
بردارند و این از اسرار مخزونه است و صاحب این مرض در حمام ناشتا داخل شود و در آن اطالت نکند و فصد رگ پیشانی و تقلیل شم و سعوط و حرکت
و قرب آفتاب و آتش ترک کنند ذکر بعض ادویه هندیه نافع سبل پوست هلیله زرد پوست بلیله آمله پوست درخت نیب گل سبز چرائته تلخ
صندل سرخ شاهتره جس برگ حنا گل منڈی هر یک توله جوشانیده صاف نموده یک دام شهد آمیخته بنوشند و پانزده روز استعمال نمایند و یا صندل سرخ
پٹول پرپر پوست نیب دارهلد پوست هلیله زرد پوست بلیله آمله بانسه هر یک دو دام کٹکی سه دام مغز فلوس چهار دام چرائته تلخ یک نیم دام زنجبیل گاو سعد
هر یک دام همه را کوفته هر روز دو دام در سه پاو آب بجوشانند تا نیم پاو بماند صاف نموده دو دام شهد آمیخته بنوشند و تا چهارده روز بعمل آرند و اگر برگ نیب
برگ تمر هندی برگ سرس زرد چوب شب یمانی بریان افیون هر یک نیم درم باریک سائیده پوٹلی بسته در آب تر کرده ساعت بساعت بر چشم بگردانند و
قدری در چشم قطور کنند نیز برای سبل مفید بود و چوتڑی سبز رنگ یک دام باریک سائیده در آب لیمو کهرل نموده خشک کرده در چشم کشند که سبل و ظفره
و بیاض را نافع ست و یا چرک گوش انسان بشهد آمیخته شیاف بسته نگاه دارند و بآب سائیده در چشم کشند و یا مغز تخم بید انجیر یک عدد نبات یک مثقال
انزروت سه مثقال باریک سائیده ذرور نمایند و یا در چشم کشند و در اثنای استعمال این ذرور این حب بخورند افیون تازه بسباسه هر یک یک مثقال رب السوس
کتیرا هر یک سه مثقال کوفته بیخته بآب حب القادر بنادقه بندند و هر روز یکی یا کم از آن فرو برند و یا سرگین کبوتر یا ماکیان در آب لیموی کاغذی حل کرده در او بدستی نگهدارند
و وقت حاجت بچشم کشند و یا صندل سرخ یک توله پهٹکری بریان مساوی آن کوفته بیخته بآب گهیکوار سائیده حب بندند و یک حب بآب سائیده طلا کنند هر دو وقت
و اندک در چشم کشند و یا مغز سمندر پهل مغز تخم ریٹهه مغز تخم کهرنی مغز تخم بلیله هلیله سیاه مساوی در آب لیمو حل کرده حب بسته در چشم کشند که سلاق و نزول الماء را نیز نافع است
و یا آب برگ اره آب برگ سرس هر یک یک درم صاف کرده در ظرف قلعی از چوب نیب که در آن فلوس نصب کرده باشند بده عدد و آب لیموی کاغذی کهرل کرده
حب بندند و سائیده در چشم کشند که در چشم و ناخنه و دمعه را نیز مفید و یا از فلفل نمک لاهوری شب یمانی آبگینه تخم سرس هر پنج ادویه مساوی در ظرف کانسی بچوب
نیب بسایند تا مثل غبار گردد صبح یکبار روز در میان یک میل در چشم کشند که بیاض و ناخنه را هم ببرد

ظفره یعنی ناخنه

و آن زیادتی ست بر ملتحمه که در اکثر از موق اکبر ابتدا کند و گاهی از موق اصغر و یا از هر دو و یا از فوق و یا از تحت آغاز نماید پس آنچه از موق اکبر شروع کند در اکثر تا حد سیاهی
رسیده همانجا بایستد و غلیظ شود و باشد که از انجا هم متجاوز گردد و حدقه را بپوشاند و بصارت باطل سازد و ناخنه که ابتدای او مخصوص بموق نباشد رقیق و سفید همچون
غشا بود و مانع ابصار نشود و این نوع بسبل مشابهت تمام دارد و فرق میانه آنست که سبل از جمیع اطراف آغاز نموده بگرد قرنیه در آید و در آن عروق بسیار پیدا باشد و
ظفره از یک جانب ابتدا کند از یمین یا یسار یا فوق یا اسفل و ایضاً ناخنه گاهی نرم و گاهی زرد و گاهی سفید رقیق میباشد و این سهل العلاج اند و گاهی صلب سرخ غلیظ و گاهی
تیره رنگ میباشد و این عسر العلاج اند و بقول انطیس و بولس بعضی از آن با ملتحمه ملتزق بود و این بسرعت منکشط گردد و بعضی بادی متحد باشد و این محتاج به سلخ است
و سبب تولد ظفره کثرت فضول غلیظه از جهت ضعف دماغ ست که در آنجا جمع شود و بقول اریباسوس ماده ظفره سفید رقیق فضله دمویه و ماده کمد فضله سوداویه

وبادہ زرد رقیق بلغمی وصفراوی یا دموی ست بالجملہ چون مادہ آن غلیظ یابس ست لہذا اکثر عروض آن بافرجہ یابسہ وکحول ودر خریف وبلدان یابسہ میباشد
علاج نقعہ بکنند ومنضج بلغم دہند یا ہر روز اصل السوس بادیان ہر یک دو درم جوشانیدہ گلقند عسلی دہ درم افزودہ بنوشند وبعد نضج تنقیہ از مسہل وحب ایارج نمایند
وغذا نخود آب مع مغز بادام یا مغز قرطم وگوشت ماکیان وتیہو خورند واز مولدات بلغم وگوشت حیوانات کبار وخربزہ وحلوا ولبنیات وعدس وماہی وفواکہ تر وبقول وگندنا
وپیاز وسیر وغیرہ وادویہ مبخرہ واز طعام غیر وقت آن وعشا پرہیزند ومنع ابخرہ باطریفل وتلیین طبیعت نمایند پس اگر ناخنہ رقیق باشد ادویہ حادہ مثل شیاف قیصر
واخضر ودینارجون وشیاف علائی وروشنائی وباسلیقون کبیر در چشم کشند وبرفق واحتیاط تمام استعمال نمایند کہ در چشم قرحہ نیفتد واگر ازین ادویہ حرارت در چشم
پیدا شود فاصلہ دادہ استعمال نمایند وشیاف اسود کہ در سبل گذشت تسکین نمایند وایضاً اگر ظفرہ باحرارت بود اقاقیا مغسول چہار درم روسختج دونیم درم
افیون سہ ربع درم مرصافی یک درم وربع بآب باران شیاف ساختہ اکتحال نمایند واگر حرارت نباشد شیاف اخضر بکشند وباید کہ اول بحمام روند یا بر بخار آب گرم
سر فرود آرند بعد ازان باکتحال ادویہ پردازند تا اثر دوا بیشتر بظہور رسد واگر ابر سا بغایت باریک سائیدہ ویا کندر سائیدہ بچشم ریزند در ازالہ ناخنہ از مجربات حکیم علی ست
واگر کندر بگلاب یا آب صلایہ نمودہ چندروز صبح وشام در چشم کشند نیز ظفرہ را زائل سازد وشاخ گوزن در آب سائیدہ بچشم کشیدن از مجربات بعضی احباست واکتحال
شہد خام مع تلخہ بز یا نوشادر مع شکر ویا چرک گوش آدمی لشہد آمیختہ مفید بود وکذا اکتحال پھٹکری ونوشادر مساوی سودہ یا شورہ دران افزودہ نیز عجیب است
واز نمک لاہوری یا نوشادر سیل ساختہ مدام در چشم کشیدن نیز فائدہ تمام دارد وقلقدیس ومس سوختہ وزہرہ بز مساوی کوفتہ بیختہ شیاف ساختہ در چشم کشیدن مجرب
شیخ الرئیس ست ویا قلقند نوشادر ہر یک یک درم صمغ عربی نیم درم کوفتہ بیختہ بشراب کہنہ سرشتہ شیاف ساختہ بکار برند کہ عجیب است ودر نسخہ قانون نمک لاہوری
عوض نوشادر ست ویا مس سوختہ وقلقند وپوست بیخ کبر ونوشادر وزہرہ بز یا گاو بعسل شیاف ساختہ استعمال نمایند واگر زاج شش جزو وقلقدیس چہار جزو
سائیدہ بعسل سرشتہ استعمال کنند ظفرہ رقیق را بسرعت قلع کند وکذا سنگ مقناطیس زنگار اشق ہر واحد یک درم زعفران دو درم شہد ہمچند ادویہ باستعمال آرند
واگر کندر زعفران ہر یک یک درم زرنیخ سرخ نیم درم شیاف ساختہ بآب کشنیز تازہ بکشند ہمین عمل دارد وسرمہ سنگ بصری ہر یک یک درم نبات سفید پھٹکری
ہر یک پنج درم نمک لاہوری نیم ماشہ باریک سائیدہ دو وقت در چشم کشیدن نیز مفید ست واگر نبات جاکسو مقشر پھٹکری بریان سنگ بصری ہر یک یک درم شورہ قلمی ہشت درم
بآب لیمو سحق کردہ شیاف بستہ در چشم کشند یا خشک ساختہ اکتحال نمایند ناخنہ را مفید بود ویا زرد چوب دارچینی دار بلد ہر واحد یک درم برگ نیب شش درم کوفتہ بیختہ
در بول گوسالہ شش ماہہ دو پاس کھرل نمودہ حب سازند ودر سایہ خشک نمودہ وقت حاجت بگلاب سائیدہ در چشم کشند واکتحال مغز تخم سرس مغز تخم کھرنی گھونگچی مفید
ہر یک یک ماشہ سنگ بصری دو ماشہ سرمہ سیاہ سہ ماشہ فلفل سیاہ چہار عدد بدستور کھرل کردہ برای ناخنہ وسبل ورطوبت چشم مفید ست وایضاً بقول اہل ہند گرہ زرد چوب
سطبر درمیان دو نان گندم نہادہ وصل کردہ پختہ وزرد چوب برآوردہ باپھٹکری سائیدہ در چشم کشیدن نیز مفید ناخنہ ہست وکذا بیخ آک بآب سائیدہ در چشم کشیدن ویا آب
پیاز سرخ چندروز در چشم کشیدہ باشند ویا بیخ لسکھیرہ وسفیدہ در آب سائیدہ بچشم کشند وشیاف اسود کہ شیاف دیزج نیز گویند وکحل یاسمین وشیافی کہ دران گل کنجد ومغز تخم
کھرنی ست وآن کحل کہ بجہت ناخنہ تجربہ حکیم ذکاء اللہ خان رسیدہ نیز درین باب از مجربات راقم ست نوشادر سہ ماشہ شورہ قلمی یک تولہ تخم سرس فلفل گرد ہر واحد
دوازدہ عدد توتیای سبز وسرخ باریک سائیدہ در چشم کشند ودوای پوست بیضہ مطبوخ بسرکہ کہ در سبل گذشت درین مرض مجرب محمد زکریاست وبرود حصرم وحب
وحب کہ سبل را نافع ست ودوائی کہ ضعف بصر را ہم مفید وذرور ظفرہ وذرور کہ بجرب نیز سودمند وشیاف پھولی وشیاف احمر حاد وشیاف دہنہ فرنگ وشیاف عجیب و
کحل مفید سبل وضعف بصر ہمہ ناخنہ را مفید واکثر این نسخہا در رمد وبیاض چشم مذکور ست وفیلغریوس گفتہ کہ اگر ظفرہ سرخ قریب العہد ویا سبز باشد باید کہ تکمید بآب نمک
نمایند واستعمال ضماد آرد باقلا ومیختین وزد فا وفودنج وپوست ترب ومویز منقی کنند وظفرہ مزمن سیاہ را ضماد بانجیر فربہ نیکوست وانطاکی گوید کہ علاج ظفرہ مثل
علاج سبل ست وکذا باقی احکام آن وآب آس کہ دران صبر حل کردہ باشند مجرب ست وکذا دخان کندر ومر ومیعہ وقطران مساوی ومثل نصف یکے ازان ہر واحد
ازشب وزنگار حدیدی وبراسخت وسرگین موش ونمک سوختہ بسیار مجرب ست وایضاً از ادویہ نافع ظفرہ اکتحال آب آس تازہ ویا خاکستر آس ویا
نمک اندرانی ویا اصل السوس ویا عصارۂ آن ویا زبل خفاش ویا سرطان بحری محرق بعسل یا نمک ویا اقاقیا ویا سقمونیا ویا گل کرم بری در خرقہ بستہ سوختہ سائیدہ

بعسل آمیخته و یا اشیاف موش سوده بعسل و یا صدای حدید و یا خبث الحدید و یا آب انار ترش و یا انار ترش مع پوست و شحم و دانه کوفته آبش افشرده بعسل پخته تا مثل مرهم گردد و یا اقاقیا پس یک جزو نمک اندرانی یک جزو صمغ عربی نیم جزو آب کیکر که دران آهک خیسانیده باشند شیاف ساخته که ظفره را مزمنه را مفید و یا حجر حبشی و یا اشق دو درم زنگار چهار درم مثل غبار سوده صبح و شام و یا نوشادر و یا روغن پنبه دانه بخزف غضار چینی آمیخته و یا شب یمانی و یا سقونیا و زرق خطاف هر دو مساوی و یا مرجان سرخ و یا شنگرف و یا اقلیمیا و سقونیا و زرنیخ سرخ و شکر مساوی در آب محلول صمغ عربی شیاف ساخته و یا سرطان نهری سوخته و مثل او نمک سوخته و یا مس سوخته و یا نطرون و یا دخان کندر و یا دخان مر و یا دخان میعه و یا دخان قطران و یا این هر چهار دخان مساوی آمیخته که مجرب است و یا جلد زر سوخته با مثل او نمک و یا ملبوس و زرده بیضه و یا تخم بلبله است و طلای نوشادر و قلقدیس مس سوخته بیخ سوسن سائیده بر ظفره در روز و شب چند بار و قطور آب کیکر که دران کندر سوده ساعتی تر کرده باشند بر ظفره و کذا شیر زنان و کندر نیم درم و کذا زرنیخ سرخ محلول به آب در روز و شب چند بار و کذا صبر به آب حل کرده بمرات هم مفید است و گویند که شیاف قاقله ناخنه غلیظه را نافع بود و بقطع آن از آهن حاجت نیفتد بالجمله افضل علاج ناخنه غلیظه قطع او به آهن ست بعد تنقیه بدن از فصد و مسهل و از استعمال ادویه دران عنای کثیر حاصل نمیشود و پس از قطع ذریره و نمک خائیده و آب دهن در چشم چکانند بعده بهر تسکین سوزش زرده بیضه مرغ و روغن گل بر پشت چشم نهند و بعد سه روز با سلیقون و روشنائی و غیره کشند تا بقیه او مستاصل گردد نوعی از ظفره غریب ست که بطانه او از طرف ملتحمه و ظهاره او از صلبیه می روید قطع او محدث کراز ست علاجش با دویه کنند و بقول شیخ آنچه قریب از تاثیر کشط یعنی قطع ست و مجرب آنست که خزف ظرف چینی سبز گرفته غضارت او دور کنند و باریک سائیده روغن کدو آمیخته با هم بسایند و از میل گرفته ظفره را انجار نمدام هر روز چند بار که از ین رقیق شده زائل گردد و الا شادنج یک توله صمغ عربی مس سوخته هر احدش ماشه قلقطار سوخته زنگار هر یک دو ماشه افیون یک نیم ماشه سائیده در آب سداب یا بادیان سرشته شیاف سازند و در سایه خشک کرده استعمال نمایند و سوای افیون اجزای شیاف مسیر نیز همین ست

بیاض یعنی سفیدی که بر سیاهی چشم افتد

و آن سه قسم ست یکی رقیق در ظاهر قرنیه و آنرا استحاب و غمام و اثر گویند و بهندی جاله نامند دوم غلیظ غائر در عمق قرنیه و آنرا بیاض مطلق و گل چشم خوانند و بهندی پهولی گویند و سوم غلیظ تر از ان و با نتو باشد و آنرا بهندی ٹینٹ نامند و بعضی میان اثر و بیاض چنین فرق میکنند که اثر حادث میشود در قرنیه از بثور و قروح که در قشر ظاهر از قشور آن طبقه عارض شوند و بیاض پیدا میگردد از بثور و قروح که در عمق و قشور باطنه آن طبقه عارض گردند بالجمله سببش غلظ ماده است بواسطه وقوع خطا در علاج رمد و یا انصباب ماده بباعث شقیقه و صداع شدید و بجهت حدوث قرحه و جدری و لهذا گفته اند که بیاض چشم سه قسم ست یکی آنکه بعد قرحه قرنیه ظاهر شود بسبب طول انطباق پلک و انصباب فضول ادیه بسوی آن دوم آنکه عقب رمد ظاهر گردد و اگرچه در انجا قرحه نباشد و این بسبب معالجه بد و تالم طبقات و کثرت انطباق افتد سوم آنکه عقیب شقیقه و صداع مولم ظاهر شود بسبب انطباق چشم و سوء حرکت که چشم فضول آن بیرون انداز د و این مرض در صبیان سهل البرء ست و در کهول عسر البرء و بیاض که بعد از قرحه چشم و جدری افتد زوال تمام نمی پذیرد بهر آنکه اثر وضع اندمال زائل نمیشود علاج بعد ازاله سبب موجب در بیاض رقیق ادویه جالی خفیف مثل توتیا و سرطان بحری و مس سوخته و پیخال کنجشک و شنج محرق و مروارید و خاکستر صدف و ماميران چيني و آبنوس و دوج و خسته خرما سوخته و پشک موش و مراره تمساح و زبل آن و اشق و نوشادر و شیر درخت انجیر بعسل آرند و چکانیدن عصاره گل شقائق النعمان نیز بیاض رقیق را بالغ النفع است و کذا عصاره قنطوریون و قیق بعسل در چشم کشیدن و پاشیدن سنگ بصری و شیاف مدبر نرم سوده در چشم و همچنین چکانیدن آب زاج محلول در آب هر روز دو سه قطره و کذلک ذرور زبد البحر و انزروت و نبات و سرگین موش مساوی نرم سوده بر بیاض پاشیدن مفید و اکتحال شاخ گوزن و شیر عورت یا شیره برگ سرس سائیده و کذا بیخ درخت ارهر کهنه بر سنگ سائیده و همچنین مغز تخم توری تلخ بروغن کنجد سائیده و یا بیخ درخت بادنجان بآب سائیده و یا کف دریا بآب سائیده و یا به نبات مساوی سوده هر واحد مفید ست و گویند که نبات خانه زنبور و یا نمک اندرانی سوخته تنها یا مع مروارید و یا شب یمانی و نمک سنگ مساوی و یا نوشادر عوض نمک آمیخته و یا خون بازوی جوزه مرغ و یا مروارید مرجان سوخته انزروت شکر مساوی و یا پوست بیضه مدبر بعسل و یا سرگین خطاف و پوست بیضه مکلس و شکر و عسل مساوی در چشم کشیدن مجرب ست و تقوع آمله مغلظ بطبخ مجرب بلا شک ست و کذا اکتحال و بیخ فرنگی صرف یا با نبات مجرب بمرات ست و نی کهنه که

در سقف خانها یافته شود کوفته بیخته ذرور ساختن در ازاله بیاض عجیب النفع و از مجربات ثابت است و در استعمال ساهر گرههای نی کهنه است با اضافه شکر یا
در جرم صغیر حل کرده استعمال کنند خصوصاً با عسل سرشته و یا کبد خطاف خشک نموده از آن شیاف ساخته بیاض را بدان حک نمودن نیز از مجربات ثابت است و سرگین
کبوتر یا سرگین خطاف در شهد خام سوده و کذا پوست بیضه مرغ مکلس و نبات هر دو مساوی آزموده صاحب ذخیره است و از منقول شیخ ذرور مامیران یک جزو نانخواه
دو ثلث جزو نیز سفید بود و اقوی از آن اکتحال از زروت شکر طبرزد و زبد البحر زراوند و بوره ارمنی است بیاض را و در ابتدا از آن کحل سازد و یا عصاره بادیان در شهد مصفی
مساوی باهم آمیخته در ظرف مسی نهاده اکتحال نمایند و ایضاً اکتحال بهر ضب تنها یا مع مسحوق نیا و مس سوخته یا مع نمک لاهوری بریان شدید النفع است و
قوی تر از آن سرگین خطاف بشهد یا عسل و زبل سام ابرص است که صبح و شام اکتحال نمایند و آنچه معتدل است شیخ محرق مع سرطان بحری و اقلیمیای ذهبی است
و صاحب ذرو می نویسد که اگر شیر مایه خرگوش داخل یا شکر خالص سوده اکتحال نمایند در ساعت قلع بیاض کند و ماء العسل با اندکی سندروس بسیار
نافع است و ذرور زبد البحر از زروت شکر سرخ هر واحد یک جزو بوره ارمنی ربع جزو نیز مفید و قوی است و شوره قلمی پنج درم نبات یک ماشه سائیده در چشم کشیدن
نافع بیاض و دهمه است و اکتحال شیاف احمر حاد و یا ذرور مرکب از سرطان بحری و توتیای هندی و نبات سفید مساوی باریک سوده مفید است و یا زجاج اخضر و
بوره ارمنی و نبات سفید و پوست بیضه که از آن بچه بیرون آمده باشد شش شش ماشه مساوی باریک سائیده و بحریر بیخته ذرور سازند و اگر بوره سرخ در روغن زیتون
سائیده صبح و شام اکتحال نمایند بیاض را که دفعته حادث شود زائل گرداند و کذا بوره ارمنی یک جزو عسل سه جزو خوب باهم آمیخته در چشم کشیدن مفید اطبای …
گویند که اکتحال پنج کشائی کلان با آب لیمو سائیده در ازاله بیاض و کدورت بصر مجرب و از اسرار است و اگر در آب بارکنائی و برگ آک یا ریمه سفید … بار تر کرده
در سایه خشک نموده وقت حاجت از آن پارچه قدری با آب تر کرده در چشم کشند نافع پرده چشم است و افیون چکری کان هر یک یک ماشه لونگ یک چند در شیر … برگ املی و شیره
برگ سرس هر یک دو توله در کتوره … حل کرده یک میل از آن در چشم کشیدن برای بیاض که بعد رمد افتد مجرب استاد مغفور است و اگر تخم … در کاسنی …
و ثفل آن بیرون انداخته بیاض را بعد انکباب بر آب گرم نیم ساعتی بمالید و بعده چشم را به بندد چند روز برین نوع عمل کند در ازاله بیاض رقیق مجرب است و کذا انبات
با نمک خائیده و لیسیدن خواه اکتحال آن ساختن نافع و از جمله ادویه مفرده … اکتحال بسد و یا آبنوس با شکر مساوی و یا بول العسل در ظرف مسی جوشانیده تا غلیظ
گردد و یا خاکستر لحم حلزون و یا … با شکر خشک کرده سوده و یا زبل حردان و یا کبریت مخلوط بزراج و سرکه و یا قنفذ محرق سوده و یا مر در آب برگ عوسج یا آب
… حل کرده و یا قیشور سوخته و یا بیضه … محرق … یا بلبوس محرق مغسول یا … و یا کاسنی بری یا شیر آن یا گل آن یا عظام سرطان و یا ودع سوخته
و یا … و زراج مساوی سوده بیخته و یا استخوان سرطان سوخته و زراج محرق سوده و یا شیر مایه خرگوش … عسل سرشته در شیر زنان حل کرده و یا حجر اسیوس یا صمغ زیتون یا با شکر عشر و یا
عصاره اناغالس یا ریته بگلاب یا آب سرد سوده و یا عروق صفر و یا کرکسنگ سوده و یا ودع محرق مغسول یا عصاره تربد یا قفر الیهود و یا شیر زنان با … و نبات آمیخته و
یا پوست انار شیرین سوده با آب گرم آمیخته و لعبه و عصاره برگ پنج … روز و یا پوست بیضه شتر مرغ و یا پوست … خشک کرده در نان سوخته و نمک اضافه کرده و یا خون …
خشک کرده سائیده و زجاج محرق و دار فلفل آمیخته و یا … آن شیر زن و یک قطره سرکه و یک قطره عسل حل کرده و یا عصاره فراسیون و یا … ملح و خرده
زبد البحر و شکر مساوی و یا عصاره نمام و یا گل بهار خشک کرده سائیده و یا گل مختوم و یا مر محرق مخلوط العسل و یا مغز خسته بلیله العسلی و یا … یا حب القلقل العسل آمیخته
و یا عصاره لوف و یا لاک و یا آب خنزیر و یا عاج و یا سندروس در شحم برگ قصب سنگ سوده نافع بیاض است و از جمله زهرها زهره رخمه و تذرو و کبک و کلب الماء و کفتار و خرگوش
در ظرف نقره نهاده … مفید و کذا زهره کبک و … مساوی و اندکی مشک سائیده سودمند است و در بیاض غلیظ و مزمن ادویه قوی
مثل … و بورق و نوشادر و نطرون و زنگار بکار برند و کحل یاسمین درین باب مجرب بالتخلف و همواره معمول مؤلف است و شیاف اخضر و شیاف بیاض حکیم اجمل خان
و … مغناطیس که در ذرور گذشت و ذرور … و ذرور مسک و ذرور … صغیر و کبیر و حب معمول و حب حکیم اجمل خان و حب … و ذرور … و شیاف … و شیاف
… الاذن و شیاف … فرنگ و برود … و برود … جالینوس و شیاف … و کحل القراطی و کحل صابون که از جانب عنایت الله حکیم شریف خان رسیده و کحل
ارسطو ماحس و … قلیقان و … طلیقون همه سودمند است و همچنین اکتحال القطران و مس سوخته از هر دو شیاف ساخته و کذا شیاف … و اگر گل کاسنی …

وآبنوس سنگ گرک وشقایق النعمان مساوی بشیر ملم که بر برگ قصب افتد سرشته شیاف سازند وخشک کرده در شبنم قصب سائیده اکتحال کنند برای بیاض مجرب سویدی ست واکتحال زراوند مدحرج وشیرزق ونبات مساوی سوده نیز مجرب نوشته واکتحال مامیران وشیح ومرو بعرض مساوی شیاف ساخته نیز برای بیاض نافع وسفید وکذا از شیح سرطان بحری هر واحد یکجزو وزبد البحر بعرض توتیای هندی هر یک نیم جزو سائیده نافع واگر نبات سفید نیم دام فلفل سفید دانه الایچی خرد سرمه سنگ بصری جعفر تخم سرس پھٹکری شیشه که در آئینه نصب سازند هر واحد یکدام خرمهره زرد هشت عدد باریک سائیده در چشم کشند برای پھلی وناخنه ودهند بتجربه رسیده وکذا نبات سفید چار دام سنگ بصری دو درم شب یمانی یکدرم توتیای سبز نیم مثقال مروارید ناسفته یکمثقال کوفته بیخته شیاف ساخته وقت حاجت بآب سائیده اندک بمیل بالای سفیدی چشم کشیدن بغایت مجرب ست وقرنفل چهارده عدد تخم سرس تخم کهرنی هر یک هفت عدد شوره قلمی نمک لاهوری هر یک یکدرم آنبه هلدی دو درم باریک سائیده در چشم کشیدن جهت بیاض وسبل مجرب صاحب ذکائی ست وکف دریا اقلیمیای ذهبی هر یک دو ماشه سرمه اصفهانی یکنیم توله نوشادر مغسول مروارید ناسفته هر یک نیم درم سهاگه زنگار نیله تهوتها پوست بیضه مرغ واگر از شتر مرغ باشد بهتر ست هر یک سه ماشه نوشادر فلفل دارفلفل قرنفل سنبل الطیب هر یک شش سرخ مامیران چینی نمک هندی هر یک یکماشه بدستور سرمه ساخته صبح وشام در چشم کشیدن از معمولات حکیم وارث علیخان ست ودر نسخه دیگر سرگین سوسمار آبگینه مرجان سرطان بحری مارقشیشای ذهبی هر یک چهار دانگ عوض سهاگه داخل ست واکتحال سهاگه بریان وپھٹکری بریان هر واحد یکتوله نوشادر نیم توله باریک سوده نیز جاله وپھلی ودهند را نافع واگر مغز تخم سرس مغز تخم کهرنی کوفته بیخته بآب برگ سرس کهرل کرده حب بندند ووقت حاجت بشیر عورت سائیده در چشم کشند گل چشم وسبل را نافع بود ودیع وتیله تهوتها دارفلفل وسنگ بصری مساوی در آب هفت پهر کهرل کرده حب ساخته در چشم کشیدن نیز مفید ست وکذا از بیضه را با روغن برآورده در یکدام روغن دو دانگ کف دریا سوده وآمیخته چند روز در چشم کشیدن برای بیاض سطبر مجرب نوشته ودر نسخه دیگر سرطان بحری سوخته نیز داخل ست واگر نمک مسحوق وبول طفل بریان کنند وبزعفران ومشک زهره تمساح آمیخته سوده بکار برند در ازاله بیاض اگرچه مزمن باشد بلا اذیت چشم مجرب وعجیب ست وسهاگه وباره سنگ سوخته قابلے در آب لیمون کاغذی حل کرده در چشم کشیدن برای گل چشم از مجربات حکیم محمد جعفر ست وایضاً ناخن فیل وتوتیای سبز زعفران بشیر عورت یا بپیردار سائیده در چشم کشند وزنجبیل پھٹکری نمک لاهوری مساوی سوده هر روز دو سه نوبت در چشم کشیدن برای دفع گل چشم آدم واسپ وفیل مجرب صاحب تحفه است ودارفلفل فلفل سفید هر یک دو درم نوشادر شامی یکدرم نرم سوده بیخته در چشم بمیل کشیدن ویکساعت صبر نموده بآب شسته باشند اکتحال نمودن در قطع بیاض منقول از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام ست وتوتیای هندی اقلیمیای ذهبی اثمد جید بلیله نمک اندرانی اجزای مساوی هر یک جدا جدا بآب باران نرم سوده جمع نموده اکتحال کردن در قطع بیاض وازاله جمیع امراض چشم از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مروی ست وآنچه طبری از کحال بصره اخذ کرده زجاج خضر محرق مسحوق مغسول منخل است باضافه بوره ارمنی وزبد البحر وگفته که این از نوادر ست وکذا سنگی که از مثانه برمی آید وتوبال حدید وبابل او زعفران الحدید وزبد البحر وبوره اگر با شراب کهنه تسقیه نموده خشک کنند وسحق بلیغ نموده بحریر بیخته استعمال نمایند نیز از نوادر ست ومنقول ابن واقد ومالقی وغیره اگر آمله را در آب گرم یکشبانه روز تر کنند بعده دور کرده آمله دیگر در ان آب یکشبانه روز بخیسانند وهمچنین سه بار تکرار نموده صاف کرده آن آب در چشم چکانند ویا آب برگ عوسج کوفته افشرده تا هفت روز متواتر تقطیر کنند در ازاله بیاض قدیم وجدید نافع وانطاکی گوید که در بیاض رقیق اکحال حاده کفایت کنند وغیر آن محتاج بدان وبه تنقیه ست هرگاه غلبه خلط محسوس شود وباوثوق صحت دماغ اکحال قویه بکار برند ویا ضعف آن تلطف مع راحت واستحمام وانکباب بر بخار آب گرم نمایند وبهترین اکحال درینجا باسلیقون کبیر وروشنایای کبیر وبرود لقاشین وجوهری ست واز مجربات در جلای بیاض این ست که بزر قطونا با شکر مساوی سائیده در چشم کشند وکذلک مغز بهدانه ومغز پنبه دانه با شکر مساوی وکذا بیخ میل صبح ومثل او شام از عقیق سوده کشیدن علاج جید ست وکذا بسندروس هتری قصب سوده واین کحل از تراکیب من برای ازاله بیاض از چشمهای مطلق حیوانات مجرب ست کف دریا نمک لاهوری شب یمانی مرجان بوره ارمنی جدا جدا سوخته هر کدام یکجزو سرگین سوسمار سندروس مروارید ناسفته بیخ نی عقیق پوست بیضه شیح سوخته هر کدام نیم جزو جمله را بآب ترب وآب عوسج وآب قصب سه سه بار تسقیه داده بحریر بیخته بطریق کحل استعمال نمایند ویا بقطران شیاف سازند وهنگام استعمال تری قصب سوده بکار برند وایضاً از مجربات راقم ست که در شهد زنبور بوده هرگاه آب پیاز سفید بقدر یکه خواهد بیفشرد وهمچنین از ترب واولاً عسل را بر آتش نرم گذاشته کف او بردارد بعده آب پیاز پس آب ترب پس آب صعتر که هر یک مثل وزن عسل باشد سه سه نوبت تسقیه داده فرود آورد

درظرف آبگینه شهد کحل مجرب در قلع بیاض ست چون در چشم محرور بگلاب یا شیر زنان یا شیر خر و در مبرود تنها یا آب تقطیر کنند و این در ازاله ظلمت بصر و قرحه و سبل و جرب و دمعه نیز کنند و این پوشیده باید داشت که از اسرار ست و کسی که بول کودک و خون خروس و خون هدهد بگیرد و با هم آمیخته بجوشانند تا غلیظ گردد و بدان اکتحال نماید در ازاله بیاض مجرب و از ذخائر ست و گیلانی می نویسد که در بیاض مزمن معالجه از تنقیه بدن بدانچه ملائم او باشد و تعدیل مزاج بمعدلات و اطریفل صغیر مع سکنجبین نمایند و ادویه قوی الاسخان مثل روشنائی و شیاف اصفر در چشم کشند و این کحل نافع بیاض ست مروارید ناسفته بحری سرمه زعفران مساوی کوفته بحجر بیخته بر بیاض بپاشند لاسیما بعد خروج احجام یا بعد لیسیدن بزبان هر روزه دارد ایضاً مسحوق نیاد و درم زبد البحر بورق شکر هر واحد یکدرم کوفته بیخته بپاشند و اگر کانچ چوڑی سبز یکدرم سفیدی بیضه مرغ پوست بیضه مرغ مروارید ناسفته مامیران چینی هر واحد یکمثقال زرد چوب دو ماشه اول کانچ را تا سه روز در کهرل با آب بسایند و بعده مروارید انداخته تا دو روز با آب برگ سرس کهرل کنند من بعد ادویه دیگر داخل کرده یکروز خشک کهرل نمایند هر روز دو دفعه در چشم کشند و وقت شب برگ سرس جوشانیده بر بندند بیاض و گل چشم اگرچه از هیچ یک باشد بفضل الهی برطرف شود و صابون مصری کهنه چهار درم نمک لاهوری یکدرم پارچه سوخته قدری در روغن سرشف دو پهر حل نموده اندکی در چشم کشیدن جهت گل چشم و سبل معمول محمد سعید خان ست و گویند که اگر زبد البحر بوره ارمنی سرگین سوسمار نبات سفید مسحوق نیا مساوی باریک سائیده بیک رطل آب که با میران و وج هر یک ده درم دران جوشانیده باشند تا بربع رسیده باشد سرشته در سایه خشک نموده مکرر بسایند و همچنین در آب مذکور چهار مرتبه سرشته خشک نمایند و از با بیرون کرده استعمال نمایند بیاض اگرچه به سی روز زائل کند هر چند که صاحب علت مایوس باشد و حکیم عابد سرهندی در شرح اسباب نوشته که این دوا اشرف و اعجل النفع ست و اگر بیاض ناکودی باشد مامیران و اشق و عصر صاف و سرگین سوسمار اجزای مساوی نرم سوده استعمال نمایند بهدایت آنجا که از ادویه محلله فائده نشود و یا از استعمال ادویه حاده بسبب حرارت خوف انجذاب ماده بسوی چشم باشد اول تنقیه بمسهل البلغم حب ایارج و شبیار نمایند و بعد ازان ادویه مذکوره بعمل آرند و اگر با بیاض سرخی چشم و ورد باشد اول بفصد و مسهل تنقیه نمایند و بعد رفع سرخی در اول دوای ضعیف بعده ادویه قوی استعمال کنند تا مقصود بلا خوف مضرت حاصل شود و تقلیل غذا کنند و قبل استعمال دوای حاد بتعدیل مزاج چشم پردازند تا در چشم حرارت پیدا نشود و وقت حاجت ضرورت داعی بترک علاج نگردد و اگر احیاناً در چشم از استعمال ادویه مذکوره سرخی یا درد حادث شود چند روز معالجه ترک نمایند و بعد زوال سرخی و تسکین درد اعاده علاج کنند و ایضاً بیاض که بعد قرحه افتد در علاج او تا صحت تام قرحه توقف ضرورست و بعد از آنکه زمانه صحت قرحه بعید گردد خرم صغیر وغیره استعمال کنند و بعد ازان خرم کبیر و دیگر ادویه قوی بعمل آرند که باعث قلع بیاض حادث عقب قرحه و اثر آن گردد و لیکن توقع ازاله اثر قرحه بتمامه نباید داشت و همچنین توقع ازاله اثر جدری و اما سائر بیاض که بدون قرحه حادث گردد بالکلیه زائل میگردد و کذا هر بیاض که سبب فاعل او موجود باشد درین وقت علاج بیاض سود مند نمیشود مثلاً صداع و شقیقه مادامیکه متمکن باشد در ازاله بیاضی که بسبب آن پیدا شود توقع نباید داشت بلکه اول بقطع سبب و زوال و استیصال او و استعمال قوانین استفراغ و پرهیز پردازند و بعد زوال سبب علاج بیاض کنند و بدانکه لازم ست که وقت استعمال دوا اول بحمام روند و بر آب گرم چشم بکشایند و یا بر بخار آب گرم انکباب کنند و چشم بران کشاده دارند بدون حمام تا روی سرخ شود و عرق آید آنگاه دوا در چشم استعمال نمایند تا نفع بیشتر نماید و اگر سرگین خطاف کف کبیر و خون آن در ظرفی کنند و بران یک کف کبیر تخم حلبه و از بابونه و اکلیل الملک هر یک یک کف و برگ سداب تازه یک کف کبیر انداخته آب داخل کنند و سر ظرف را بسته بر آتش گذارند تا بجوش آید فرود آورده بخار آن بچشم رسانند و بعد ازان بجرم عسل یا دیگر ادویه اکتحال نمایند در قلع بیاض نفع بلیغ بخشد و اگر عصاره چینی محرق مغسول در ادویه بیاض اضافه کنند و یا کبابه سوده یا آب نقوع آن صاف نموده در اکحال ب آمیزند و یا مروارید داخل کنند فعل آنها قوی گردد و کذلک شیافات مذکوره در آب وج یا آب محلول نمک اندرانی گداخته در حمام استعمال کردن مقوی اثر او ست و باید که اگر دوا در دیار باشد بعد استعمال او چشم را غیر محکم بر بندند و اگر کحل باشد بستن چشم نشاید و آنجا که در بیاض هیچ علاج سود ندهد و یا اثر قرحه باقی ماند ادویه مصبغه که در قانون و ذخیره وغیره مذکور ست برای تغییر رنگ او مشابه لون حدقه و رفع قبح منظر بکار برند و گاهی از کثرت بکا در حدقه صبیان بیاض افتد و علاج چنین بتضمید آب عنب الثعلب بر چهره و اجفان و استعمال ادویه خفیفه مذکوره نمایند و از کندر و انزروت و صبر و مردم الاخوین و سرمه و اقلیمیای فضه مساوی کوفته بیخته در آب خالص شیاف ساخته استعمال کنند

ذکر ادویه مرکبه که نافع بیاض و سبل و ظفره و غیره است برود حصرم که بیاض و سبل و ناخنه و جهر و دمعه و جرب و سلاق را نافع سنگ بصری
مغسول ده درم پوست هلیله زرد زنجبیل زردچوب هر یک پنجدرم دارفلفل ماميران هر یک سه درم نمک هندی یکدرم کوفته بیخته بست روز در
آب غوره پرورند و در سایه خشک کنند و دیگر بار سائیده استعمال کنند برود اسود که دمعه را باز دارد و بیاض ببرد سرمه توتیای مغسول هر یک
دوازده درم مروارید ناسفته دو درم ساذج هندی یکدرم زعفران نیم درم مازو قیشیا ببشت درم مشک کافور هر یک دانگی صلایه کرده استعمال نمایند
حب الجبن برای دفع پهوله و جاله و آب روان و خارش و سرخی چشم سنگ بصری پهٹکری بریان هر یک یکدام هلیله سیاه مغز تخم نیم تخم نرملی
هر یک سه ماشه نیله تهوتهه بریان مغز تخم بلیله رسوت کف دریا ممیرا پهل دهنه فرنگ زعفران هر یک دو ماشه نبات شش ماشه همه ادویه را سائیده
در گلاب یک شبانه روز حل کنند و حب بسته نگاه دارند بوقت حاجت در آب بسائیده اندر چشم کشند حب برای گل چشم از بیاض حکیم اجمل خان بلیله سیاه
پلاس پاپڑه مقشر نمک لاهوری صندل سرخ مساوی با آب باریک سائیده حب ساخته در چشم کشند خرم کبیر مجرب در قلعه بیاض قوی است پوست
بیضه مرغ گرهی کهنه خاکستر صدف مروارید شنج کف دریا سرگین سوسمار دهنج اقلیمیای فضه اقلیمیای ذهبی شادنج بسد خاکستر بازوی کرکس هر یک
بحجر و حجر المسن ربع جزو شیر فرق یعنی پس افگنده شیر نیم جزو کوفته بحریر بیخته بمیل در چشم کشند یا ذرور ساخته رفاده بر چشم بندند خرم صغیر
و خرم معسل پوست بیضه مدبر باریک بسایند خواه تنها خواه با شکر آمیخته استعمال نمایند و اگر پوست مذکور را با عسل آمیخته در چشم کشند
خرم معسل نامند و طریق تدبیر پوست بیضه اینست که آنرا در آب شیرین تر نمایند و در آفتاب نهند و از غبار پوشیده دارند و چون آب متعفن شود
تبدیل سازند و باهستگی همی شویند و پوست باریک که از اندرون آن جدا گردد دور کنند و آب دیگر ریخته و دهن ظرف بسته تا غبار نرسد بدستور
اول بدارند تا آب گنده شود پس بشویند و بتدریج همین قسم تکرار عمل نمایند تا آنکه آب از گنده شدن باز ماند و پوست باریک از قشور جدا گردد پس
بکار برند و اگر پوست بیضه که از آن بچه برآمده باشد بگیرند قوی الاثر خواهد بود دوائیکه بیاض و سبل و ناخنه را ببرد دارفلفل نمک لاهوری شب یمانی
آبگینه تخم سرس هر پنج ادویه مساوی گرفته در ظرف کانسی بحجر بسایند تا همچون غبار شود و هر صبح یکروز در میان یک میل در چشم کشند
ذرور برمادی جرب و سبل و دمعه را نافع باشد ماميران چینی یکدرم توتیای کرمانی پرورده شنج سوخته پرورده توبال مس مغسول سرمه اصفهانی
پرورده هر یک دو درم کوفته بیخته استعمال نمایند ذرور هندی که برای دفع سبل و بیاض بکرر بعمل آمده مغز خستهٔ کهرنی یکعدد
تخم سرس یکعدد نمک لاهوری یکماشه آنبه هلدی مقشر دو ماشه قرنفل دو عدد شوره قلمی یک ماشه باریک سائیده صبح ذرور نمایند
و اگر بعد فصد سر رو استعمال کنند بهتر باشد شیاف اسود که برای قطع ناخنه و دفع بیاض معمول است سرمه زنگار شادنج هر یک یکنیم درم
اقلیمیا دو درم اشق سکبینج دارفلفل هر واحد نیم درم اشق و سکبینج را در شراب کهنه حل کنند و باقی ادویه کوفته بیخته بآن بسرشند و شیاف
ساخته در چشم کشند نوع دیگر که هم باکتحال چشم و هم بطلای حوالی آن بکار آید چون اکتحال نمایند ظفره و بیاض و بقیه ماده رمد کهنه قطع
نماید و چون طلا نمایند سیلان دمعه و انصباب مواد را نافع آید و مجرب است شب یمانی یکدام عالمگیری که چهارده ماشه میشود رسوت نیم درم
افیون سه ماشه سفیده کاشغری توتیای سبز پوست عاقرقرحا هر یک یکماشه با آب صلایه کرده شیاف سازند وقت حاجت سائیده
بکار برند شیاف که برای ظفره و بیاض و ضعف بصر مجرب است گل گنجد غنچهٔ یاسمین مغز تخم کهرنی تخم سرس کونپل نرم کاین
کونپل نیم فلفل گرد هر واحد صد عدد شوره قلمی شش ماشه سرمه گل دیگدان کهنه هر یک یکتوله ا فلفل پنج عدد کوفته اول در شیره
بهنگره و کنرل نمایند روز دوم در آب لیمون روز سوم در گلاب پس شیاف بسته نگهدارند و سائیده در چشم کشند شیاف
احمر حاد که بیاض و سبل و ظفره و سلاق را نافع است شادنج عدسی مغسول شش درم صمغ عربی پنجدرم مس سوخته زاج سوخته
هر یک دو درم افیون صبر سقوطری هر یک نیم درم زنگار دو نیم درم زعفران مر هر یک یکنیم دانگ کوفته بحریر بیخته شیاف سازند

شیاف زنگار معمول در سبل و بیاض زنگار کف دریا شب یمانی بریان کتیرا اسفیداج مساوی یکجا سائیده بآب لیمو سحق نمایند و شیاف ساخته در چشم کشند **شیاف پھولی** جهت پھولی و جاله و ناخنه مجرب نمک لاهوری یکدرم قرنفل کلاه دار مرچ سیاه هر یک پنج عدد افیون یک سرخ خرمهره سوخته یکعدد بره چینی سفید یکماشه کافور بهیمسینی چهار سرخ گھونگچی سفید پنج عدد دانه گھونگچی را پوست دور کرده سوخته مثل انگشت نمایند و همه ادویه را در ظرف آهنی از دسته چوب نیم که دران فلوس نشانده باشند بآب لیمون کهرل کنند پس شیاف ساخته نگهدارند و بآب لیمو یا بآب ساده سوده اندرون چشم بکشند و بالای آن طلا نمایند **شیاف اخضر** که جرب و سبل و دمعه و گل چشم را مجرب حکیم شریف خان ست زنگار سه درم اقلیمیای فضه اشق صمغ عربی سفیده کاشغری زیره هر یک دو درم بآب سداب بسرشند و شیاف سازند **شیاف عجیب** برای جرب و بیاض و ظفره و سبل نافع نوشادر نیم مثقال بورق کف دریا هر یک یکدرم اشق یک مثقال زرنیخ سرخ دو درم زنگار ۲ درم قلقطار شش درم اشق را بآب سداب حل کرده و دیگر ادویه مثل غبار سوده آمیخته شیاف سازند و در سایه خشک کنند **شیاف** که بیاض غلیظ ببرد و باصره را یاری دهد از بیاض حکیم واصل خان سکبینج اشق زرد چوب هر یک یک جزو کف دریا نمک لاهوری هر یک دو جزو زنگار ربع جزو همه را خوب صلایه نموده بآب بادیان خمیر کرده شیاف مثل جو بسازند و در سایه خشک نموده وقت حاجت بآب سائیده بمیل در چشم کشند **کحل یاسمین** که برای گل چشم بارها آزموده و بهزارها نفع نموده گل کنجد چهارصد عدد گل چنبیلی چهارصد عدد و فلفل گرد چهارصد عدد شب یمانی بریان دو دام پخته خوب باریک کحل نموده در چشم کشند **کحل بقراطی** جهت رفع بیاض بیعدیل ست و در اندک زمان قطع میکند شیشه سبز محرق مغسول دو درم بوره ارمنی کف دریا هر یک یکدرم کحل سازند **کحل فلفل** نافع بیاض و سبل و ظفره و ریه کهنه و کدورت چشم و شبکوری فلفل گرد یکماشه در زهره گاو یا بز تر کرده خشک نموده انبه هلدی بموزن آن بآب لیمو تر کرده خشک ساخته سنگ بصری گرم نموده بآب لیمو چهار بار سرد کرده مغز تخم کهرنی غنچه یاسمین هر یک نیم درم باریک سائیده بکار برند **کحل صابون** که از حافظ عنایت الله بحکیم شریف خان رسیده و جهت بیاض و نزول آب تجربه کرده اند صابون پنجدام نیله تھوتھه رال هر یک سه و نیم ماشه صابون را از کارد باریک ریزه ریزه کرده در ظرف آهنی بر آتش نهند تا مثل آب شود بعد ازان نیله تھوتھه رال انداخته از دسته آهنی حل کنند و زیر آن آتش تیز نمایند تا که رنگ او سیاه شود بعد ازان فرود آورده نگاه دارند وقت حاجت مثل دانه خشخاش یا کنجد گرفته در صدف قدری آب انداخته دوا را خوب حل کنند و در چشم کشند بعد سه روز باز استعمال نمایند **کحل مجرب حکیم ذکاء الله خان** بجهت سبل و بیاض شادنج مغسول ده درم پوست هلیله زرد زنجبیل هر یک پنجدرم فلفل سفید دو درم نوشادر یکدرم تیار ساخته در چشم کشند **کحل مجرب حکیم شریف خان** برای سبل و ناخنه و بیاض مس سوخته شادنج مغسول هر یک پنج ماشه اقلیمیای فضه دو ماشه زنگار صبر [illegible] هر یک یکماشه فلفل گرد دار فلفل زعفران هر یک نیم ماشه کوفته بیخته سرمه سا نموده در چشم کشند **کحل مجرب** برای سبل و بیاض و غیره توتیای قلم بادسیر مامیران زرد سفید و توتیای هاردنی هر یک یکدرم قرنفل ده عدد فلفل سیاه هشت عدد مشک خالص یک ماشه زرد چوب دو گره زعفران نیم توله یا برابر زرد چوب [illegible] تیار سازند **کحل** برای اکثر بیماریهای چشم چون بیاض و ظفره و سبل و حمرت و ضعف بصر و دمعه و جرب و در عمل ست پوست بلیله زرد پوست بلیله آمله هر واحد نیم رطل در دو سه رطل آب شیرین یک شبانه روز تر کنند و آب صاف گرفته جست بقدر نیم پاو یک صد و بست بار گداخته در آب مذکور سرد نمایند که بقدر دو دام بماند ازان جست مسمار سازند و در چوب نیب نصب نمایند و شوره قلمی سفید گرفته ازان مسمار و چوب باریک بسایند تا آنکه رنگ شوره سیاه گردد در چشم اکتحال نموده باشند **کاجل** جهت سبل و بیاض و تقویت بصر و دیگر امراض چشم بسیار نافع ست امیران یک ماشه قرنفل یک ماشه در پاو آثار شیر بجوشانند و در سایه خشک نمایند سنگ بصره سرمه سفید دودهی زرد چوب پیچ گلاب هر یک یکماشه مغز تخم کهرنی کونپل انار کونپل بکاین هر یک همه را باریک سائیده در روغن بادام گاو نیم پاو سه روز خمیر نمایند بعد ازان بر پارچه سرخ مالیده فتیله ساخته چراغ روشن کرده کاجل در ظرف چینی خام بگیرند و بعد یک روز در چشم کشند ۵ ۵

نفاخات

گاهی نفاخات مائیه در بعض قشور قرنیه حادث میشود و مائیت در دو قشر از قشور اربعهٔ قرنیه محقق میگردد و لامحاله مختلف میباشد بحسب موضع و غور و ورود ارت و غائر تر از ان ردی ترست و گاهی مختلف میباشد بحسب زیادتی و نقصان او در مقدار و عدد که بزرگ و کثیر العدد یا کوچک و قلیل العدد بود و گاهی در لون فی نفسه که مائیت آن صرف بسیط نیست بلکه ممزوج بخلط ست و بحسب امتزاج آن خلط متلون بلون آن باشد و یا اختلاف رنگ آن بحسب اختلاف موضع حدوث آن تحت قشر اولی یا ثانی یا ثالث باشد و گاهی در قوام که رقیق سریع التحلیل و سریع النفوذ و قلیل النتوء از انبساط آن باشد و یا غلیظ بطی التحلیل و النفوذ و کثیر النتوء از انبساط آن و گاهی در عذوبت و حدت و اکالیت او مختلف میباشد و انچه در قشر اولی بود سیاه مینماید و سهل العلاج ست و انچه غائر بود ابیض محسوس میگردد و صعب ست و کثیر المائیة حاد ردی باشد چه تمدید و تاکیل هر دو مولم بود و هر چند غائر تر باشد تمدید و انتشار و تاکل و روادت او بیشتر بود و انچه محاذی ثقبه باشد بعبارت مضرت رساند بلکه باعث کوری ست و خصوصاً هر گاه تاکل و قرحه و مادهٔ او در اکثر مالح یا حریف اکال میباشد بسبب اختلاط مائیت با مرهٔ صفرا و این علت عسر التحلیل و العلاج ست علاج در ابتدا فصد قیفال و استفراغ بحسب خلط غالب و تعدیل مزاج و تلطیف غذا و بعد از ان قطور شیاف ابیض غیر افیونی باشد کی از شیاف محللهٔ چشم و چون بسیاری ماده تحلیل یافت ذرور نمایند او لاً شیاف ابیض تا زائل گردد و اگر تحلیل نیابد استعمال نمایند شیافی که تحلیل آن زیاده باشد مانند مرکی محلول با شراب سکنجبین و چون متقیح گردد بعلاج قروح معالجه نمایند و شیخ میفرماید دواییکه صغیر باشد بادویهٔ مجففه علاج کنند و دوای طین شاموس که از گل شاموس بریان نیم توله و توتیای مغسول یک توله و اقلیمیای مغسول سه توله و قیه و توبال مغسول چهار وقیه و در بعضی نسخ یک وقیه افیون سه وقیه صمغ چهار وقیه با آب باران سوده شیاف ساخته باشند با آب حلبه استعمال نمایند و هر گاه کلان گردد با آهن علاج کنند

خشونت قرنیه یعنی درشتی که در سیاهی چشم عارض شود

و این را علت سبب سبل بیوست قرنیه و انصباب خلط حاد یا شور بر قرنیه و تغیر مزاج این طبقه باستعمال ادویهٔ حادهٔ اکاله و علامتش آنست که هنگام پوشیدن و گشادن چشم چنان معلوم شود که پلک بالا بر چیزی درشت میگذرد و بسبب ایذای حرکت پلک اشک بیرون آید و درشتی و ناهمواری طبقه را بخود معاینه کننده آن نیز نماید و تقدم تدابیر موجدهٔ اسباب مذکوره نیز بران گواهی دهد علاج اول مرطبات استعمال کنند با غذیهٔ مرطبه مثل مزورات معمول با شیای حرت و لحوم خفیف مثل شوربا جات و پایچه بزو گوسفند و بیرع مرغ و فالوده متخذ از شیر بز جوان اگر با آن تپ نباشد و اشربهٔ مرطبهٔ دماغ مثل خمیرهٔ بنفشه و شربت نیلوفر و تغریق سر به دهنهای مرطب و بعد آنها مع شیر بر سر و استحمام و قطورات بادهان مرطبه و شیر دختران و لعاب اسبغول و جز آن که در علاج امراض یابس دماغی مفصل مسطور شده و ایضاً بهر تبدیل مزاج مرطبات مثل آب کشنیز سبز و آب کدو و آب برگ سداگلاب و بستان افروز همه یا یکی از ینها با لعاب اسبغول در چشم چکانند و چون تنها با شیر نیز سوده بر پشت چشم ضماد سازند و شیر دختران هر روز بدفعات متوالیه در چشم دوشند و بعد حصول ملاست و سکون لذع اگر سببش خلط مالح یا حریف باشد مسهل صفرا دهند و در طبیخ بنفشه و گل سرخ و نیلوفر و ملوه هر یک ماشه سپستان شصت عدد و عناب بست عدد و مغز فلوس و ترنجبین هر یک هفت توله گلقند چار توله حل کرده روغن بادام هفت ماشه داخل کرده دادن نیز سود مند ست و بهتر آنست که در ماء الجبن نوشانند و قطعهٔ اسرب بر کف دست یا بران نهند و سیاهی او مانند کی روغن بنفشه در چشم کشند و لعاب بهدانه همراه کتیرا و قدری روغن بنفشه در چشم کشیدن نیز سود مند ست و کذا خون بال کبوتر بچه چکانیدن مفید

نتوء القرنیه یعنی بلند شدن سیاهی چشم از سفیدی آن چنانکه بلندی او ظاهر گردد

و سببش در آمدن خلط ریحی ست در زیر این طبقه یا ورمی که حادث میگردد در ان علاج اول تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج نمایند بعد تنقیه خادهٔ خرقه کتان با آب عنب الثعلب و گلاب تر کرده بر چشم نهاده بر بندند و ادویهٔ محلله چون ذرور اصفر و شیاف احمر در چشم کشند و آبهای گرم روی اسفنج بر بخار او انکباب نمایند و تلطیف غذا کنند و بر اغذیهٔ باشفه خفیفه مثل گوشت تیهو و تدرو و قبج و دراج و کنجشک اقتصار ورزند و از اکثار غذا و امتلا منع نمایند و اگر حرارت مزاج مریض باشد تسکین آن نمایند و اگر مزاج علیل بارد یا بر اعتدال باشد بروغن مصطگی مع اندکی آب مطبوخ سعوط کنند که بسرعت اثر کند و نیز چکانیدن شیاف و غیره در چشم کشیدن

سود مند ست و کذا کحل از فلفل دو ثلث درم پوست اهلیله زرد نیم درم اقلیمیای فضی زبد البحر هر یک یک درم شادنج مغسول سرمه صفهانی هر یک یک نیم درم باریک سایند بحریر بیخته با کسوج قرنفل مسحوق داخل کرده مجموع را سحق بلیغ نموده بیخته اکتحال نمایند و اگر طبیعت مقتضی حاجت قوی باشد فصد قیفال نمایند و بولس گفته که بعد فصد و تلیین طبیعت شیاف بخشک اقلیمیای فضی صمغ عربی مساوی کوفته بیخته در چشم ذرور نمایند و بر فاده محکم به بندند تا آنکه مندمل گردد

بثور عین

بثره که بر قرنیه افتد سفید باشد و انچه بر ملتحمه حادث گردد سرخ بود و اکثر حدوث بثره از صفرا یا از خون صفراوی بود علامتش تمدد و ضربان و سرخی و سفیدی چشم و کثرت اشک بود پس اگر ماده اندک و شیرین باشد وجع کمتر بود و اگر ماده بسیار و رقیق و حاد حریف یا بورقی باشد ضربان و درد بشدت بود و خطر اکثر و امین الدوله گفته که بثره در قرنیه از هر ماده عارض میگردد و شناخته میشود ماده آن از رنگ و وجع و اعراض مخصوصه آن بحسب زیادتی و کمی کثرت و قلت رداءت و موضع حصول آن بثره که در قشر ظاهری از قشور اربعه قرنیه باشد صافی و سیاه مینماید و باد درد اندک بود و این سالم تر ست اگر محاذی ثقبه نباشد و انچه در قشر ثالث افتد سفید و شدید الوجع و درد میباشد و آنکه در قشر ثانی بود اغبر و در سفیدی و سیاهی و وجع و رداءت متوسط باشد بالجمله بثره که مقابل ثقبه باشد در هر قشری که بود ردی ست بعد اندمال منع بصارت میکند بخلاف آنکه محاذی ثقبه نباشد که اثر وی مانع بصارت نمیشود و گویند که فرق میان ابتدای بثره و ابتدای قرحه آنست که بثره بهیئتی بر می آید گویا نقطه سرخ ست و رنگ قرحه در ابتدا اسفید میباشد و این مرض مطلقاً مخوف ست خصوص که با وجع شدید باشد علاج بزودی فصد قیفال کنند و الا حجامت با شرط نمایند و مسهل صفرا دهند و از غذا بر مزورات بارده متخذه از ماش و کدو و اسفاناخ و خرفه و خیار و کدو اقتصار ورزند و تطفیه مزاج و تسکین وجع با آشامیدن اشربه سرده مثل شیره تخم کاهو و شیره تخم خرفه یا شربت خشخاش یا شربت عناب یا شربت نیلوفر نمایند و بعد فصد شیاف ابیض در شیر دختران حل نموده و به پاره پنبه کهنه آلوده بر چشم گذارند یا لعاب بزرقطونا و گلاب و آب برگ کشنیز خوب ممزوج نموده در چشم چکانند و یا خرقه با آن تر نموده بر چشم گذارند تا آنکه وجع تسکین یابد و اگر وجع شدید باشد قدری از سوت باشه افیون و زعفران محلول با آب کاهو تازه بر چشم طلا کردن باکی نیست و بعده شیر دختران در چشم دوشند و بعد از آن مدام لعاب بزرقطونا و لعاب بهدانه در چشم چکانند و قطور معمول از حب سفشر و بهدانه و انزروت که در قروح بیاید لازم گیرند و هرگاه درد ساکن شود و بثور بنضج شروع کند ذرور ملکایا شیر خر و یا شیاف ابیض بشیر دختر حل کرده استعمال نمایند و هرگاه بثره منفجر گردد و ریم خارج شود بعلاج قروح پردازند و بعضی گویند که بعد فصد و اسهال و استعمال شیاف ابیض با سفیدی بیضه مرغ یا شیر دختران شیاف وردی بکار برند و گاهی ادویه مخدره وقت شدت الم استعمال می نمایند و اگر منفقی نگردد ذرور شادنج بران میپاشند و چون نضج مده و انفجار بثره بطول انجامد شیاف احمر بشیر دختران حل کرده در چشم بچکانند و بقول شیخ در بثره بعد فصد خون بال کبوتر بچه یا شقفتین بچکانند و سفیدی بیضه بسرکه و روغن گل حل کرده بصوف آلوده بر چشم نهند و شیر که در آن تخم مرو تر کرده باشند و شیاف بار در چشم چکانند بالجمله تدبیر این مرض از باب بدو قروح از تقلیل غذا و جذب ماده با سفل بفصد و مسهل اخذ کنند و در ابتدا روادعات بکار برند و در انتها شیاف ابیض کندری و در انحطاط شیاف احمر لین بچشم کشند و اگر بثور سرخ عارض گردد علاج آن نمایند و هبة الله و امین الدوله گویند که علاج بثور در ابتدا مثل علاج قروح از فصد و اسهال و تعدیل مزاج و تقویت چشم با دویه سرده مانع فضول و مخدر مسکن وجع نمایند و اگر درد اندک باشد در ابتدا شیاف ابیض و ذرور ملکایا استعمال کنند و در انتها ملکایا تنها بهتر ست و یا شیاف ابیض کندری و در انحطاط شیاف احمر لین و اگر مدت دراز گردد و تحلیل نیابد روشنایا استعمال نمایند و حکیم علی در شرح قانون می نویسد که از معالجات این بعد تنقیه بدن و سر منع الخره از تصاعد ست و اصلاح کیفیت ماده و تلطیف غذا و اصلاح او حتی که در وی تبخیر و حدت نماند و اغذیه لطفه درین باب بهتر ست و ترک لحوم اولی بعد از ان ادویه مخرج ماده استعمال کنند و باید که در ابتدا ادویه مسخنه استعمال ننمایند بلکه بر مجففات اقتصار کنند و مسدد هم نباشند و لهذا شیاف ابیض و مانند آن جائز نیست خاصه افیونی و بهترین مجففات درین وقت توتیا و سرمه مغسول و گل شاموس میباشد و گاهی توبال مس مغسول اضافه میکنند و ادویه بآب حلبه یا شیر زنان یا شیر خر استعمال نمایند و گاهی وقت شدت درد و در ابتدا بر شیر تنها اقتصار کنند و هرگاه این بثور مزمن شود از استعمال محللات مثل شیاف احمر لین یس حاد و روشنایا بلکه سکبینج چاره نباشد و هرگاه قرحه شود علاج قروح نمایند

کمون المدہ

گاہی ریم زیر قرنیہ در عمق او و یا در قرب او محتبس شود و بین موضع قرنیہ مشابہ شکل ظفر نماید و اگر با کل باشد آنرا اقافطا ریا نامند و بسبب وقوع قرحہ یا بثرہ است در قرنیہ کہ منفجر نشود و ریم بند بماند یا حدوث رمد شدید یا صداع قوی کہ فضلہ آن بسوی این موضع انصباب نماید و مستحیل بریم گردد و گاہی این مدہ موضع قلیل از قرنیہ در گیرد و گاہی موضع کثیر از ان اخذ کند بحدی کہ بر ہمہ سیاہی چشم مشتمل گردد و این دی تر ست علاج بعد تنقیہ بدن و دماغ بہر نضج و تحلیل باستعمال تکمید باب حلبہ و اکلیل الملک و بابونہ ساعت بساعت و بحمام و انکباب پردازند و لعاب حلبہ و تخم کتان فقط یا ذرور اصفر در ان یا در شیر دختر حل کردہ در چشم چکانند و یا کندر و مکجر و زعفران نیم جزو باریک سائیدہ بآب حلبہ حل کردہ چکانند و چکانیدن شیاف احمر لین بآب حلبہ محلل ست بعدہ بجہت تشفیف تحلیل دیلیم و مارقشیشای یا اقلیمیای فضہ باریک سائیدہ در چشم پرا گنند و شیاف ردی بنفشہ طبری استعمال نمایند و ہرگاہ تحلیل نشود و در انفجار درنگ گردد سکبینج و اشق محلول در آب حلبہ استعمال نمایند و اگر مدہ از بثرہ و قرحہ نباشد اکتحال و ذرور مرقشیشای فضہ بعمل آرند و اگر تحلیل نگردد و نضج ہم نیابد و مانع بصر شود ناچار در بیضوی بستکار بہ بیرون آرند و بعد از ان بعلاج قروح چشم رجوع نمایند و بقول فولس مثل شراب عسل و آب حلبہ شیاف کندر و زعفران علاج کنند و یا باکلیل الملک و لعاب بزر کتان و تربت مطبوخ تفتیح دہند اگر رمد مانع نباشد و نقای او مثل شیاف مرو شاہترہ کنند و اگر ہنوز قرحہ نشدہ باشد شیاف از اقاقیا و زعفران ہر واحد یک درم عسل یک رطل ساختہ استعمال نمایند و ایضا دوای مقناطیس کہ در ظفرہ گذشت و دوای طین شاموس کہ در انفاخات مذکور شد بعمل آرند و جالینوس گوید کہ بعد فصد و مسہل شیاف احمر لین بیض و ذرور صفر کبیر و شیاف احمر حاد پس باسلیقون و عزیزی و مانند آن استعمال نمایند تا استعمال ادویہ بتدریج باشد و بعضی گفتہ اند کہ از معالجہ او آنست کہ اول تنقیہ بدن و سر نمایند و اصلاح غذا و تلطیف و تقلیل او کنند و بر ضرورات اقتصار ورزند اگر خوف ضعف قوت نباشد و آنچہ ملطف مواد چشم باشد مثل صعتر و ثوم و شراب بخورند اگر از رمد و کثرت حرارت مانع نباشد بعد از ان اکثار حمام و انکباب بر بخار آب گرم نمایند خصوصا کہ در ان ملطفات جوشانیدہ باشند بعدہ ادویہ موضعیہ محللہ ملینہ مرققہ مسخنہ جرم قرنیہ کہ مجفف و شدید التسخین نباشد استعمال کنند و این چنین ادویہ جالی و مفتح میباشند مثل آب حلبہ و لعاب او و آب اکلیل الملک و سلاقہ کرنب ہر واحد بعسل و شکر بکار برند و کذا لعاب تخم کتان و شراب عسل و اگر با قرحہ باشد شیاف مرکب از انزروت و کندر یا شیاف ابیض کندری یا شیاف ابیض انزروتی و ملکایا سود مند ست و ایضا از کندر و مر و زعفران و اشق و چند بیدستر شیاف ساختہ باب حلبہ مفید بود و کذلک شیاف احمر لین و ایضا مر و زعفران و صبر یکدا وقیہ سودہ بشراب سہ اوقیہ و عسل نیم رطل آمیختہ ہر روز دو سہ بار استعمال نمایند کہ برای قلقطاریا نیز مفید ست بنابر تنقیہ مدہ و التحام لحم و گاہی محتاج مثل سکبینج و فرفیون میگردد و اگر با کمنہ مدہ باشد چکانیدن شیر بغایت نافع بود زیرا کہ در ان جلا و تحلیل و تلیین مع تسکین وجع و انضاج ست و اول تنہا استعمال کنند و بعد از ان باب حلبہ و لعاب بزر کتان و مانند آن تقویت دہند و تضمید چشم بد انچہ محلل و ملین باشد در اکثر احوال نافع ست و ضماد فوتنج نہری بشراب پختہ و کذا مغز نان مطبوخ بشراب کہ منہ برای کمنہ تحت عین مجرب سعیدی ست و ضماد برگ مرزنجوش بعسل یا بسرکہ آمیختہ یا پوست بیخ ترب و تخم آن و صبر نمک و سرکہ و آرد باقلا مع آرد حلبہ بمساوی و ثوم سوختہ و خردل ہر واحد بعسل آمیختہ و یا برگ فلفل الماء مع ثمر آن و کمون بری مضوغ برفت و عسل آمیختہ و بیخ فاشرا بزیت و خون ورشان و قسطرن بشراب مطبوخ و بیخ انجدان بزیت و بیخ بلبوس بزردی بیضہ آمیختہ و زوفای خشک تنہا یا مطبوخ بزیت و بیز بازرد غیر مملح و انیسون مع لعاب و دہن صائم و ثافسیا مع کندر و موم و سندروس و زیرہ خائیدہ بزیت و عسل آمیختہ و سماق و قصب الزریرہ و مغز جوز مقل ازرق و خردل و کرسنہ و خون کبوتر و خون شغنین و مرقشیشا و مر باب ترب و فستقین بعسل یا سرکہ سرشتہ ہر واحد نافع کمنہ تحت عین ست و بعضی اطبا گفتہ اند کہ او لا باستفراغ از ایارج ابتدا کنند بعدہ بموبزج و عاقرقرحا غرغرہ نمایند و بذرور کمنہ اکتحال کنند و یا از ذرور زنگ زد در آب بادیان سرشتہ شیاف ساختہ در آب بادیان سودہ در چشم کشند و صاحب ذخیرہ می نویسد کہ اگر باین علاجہا زائل نشود علاج طرفہ کنند و اگر کفایت نکند ادویہ کہ در نزول الماء باید بکار برند

قروح عین

بدانکہ قرحہ چشم در اکثر از اخلاط حادہ محرقہ لذاعہ پیدا میشود و یا از ضربہ و صدمہ و نخس بسوزن و خار و چیزی سر تیز و تیر و سنگ و مانند آن و از سوء علاج دمثل مدہ و بثرہ

دو نوع رواج قبل تنقیه و استعمال اکحال حاده در امراض بالبسه نیز افتد و آن بحسب اختلاف در ظهور و غور و اجزای مکان هفت نوع نوشته اند چهار از آن بر سطح قرنیه افتد که جالینوس آنرا قروح و بعض متقدمین خشونت گویند نخستین قرحه شبیه بدخان در رنگ که بر سیاهی چشم منتشر باشد و جای بسیار از آن در گیرد و آنرا خفی نامند و گاهی قتام گویند و در یونانی اخیلوس خوانند بمعنی ظلمت یا غبار بود دوم قدری عمیق تر از آن و شدید البیاض و صغیر الحجم و آن مسمی بسحاب و غمام ست و گاهی این را نیز قتام خوانند و بیونانی نافالیون گویند بمعنی ابر و سوم بر اکلیل سیاهی چشم افتد و قدری از بیاض ملتحمه در گیرد و پس هر قدر که بر حدقه بود سفید نماید و آنچه بر ملتحمه باشد سرخ بود و این را اکلیلی و بیونانی ارغیمون گویند یعنی صاحب دو رنگ و غور این قرحه بیشتر از نوع دوم ست و چهارم مسمی باحتراقی ست و صوفی نیز نامند و بیونانی هیقیقادیا و ابیقوسیا یعنی احتراقی و اسقوبا یعنی شعبیه گویند و این بر ظاهر حدقه مثل صوف صغیر و منبه باشد و ذات عروق شعریه بود و غور این کمتر از دوم و سوم ست و سه از آن غائر بود نوع اول آنرا بیونانی بوتیریون گویند یعنی عمیق و نیز بوتریون بمعنی جب نامند و آن قرحه عمیق ضیق مستدیر صافی اللون مائل بسرخی بقدر جاورس ست و ثانی را بیونانی قولوما یعنی حافر نامند و مسماری نیز گویند و عمق آن قلیل تر بود و جای وسیع تر گیرد و چرکناک بود و ثالث را بیونانی اذیقوما یعنی احتراقی خوانند و آن قرحه عمیق ذی وسخ و ذات خشکریشه با رطوبت بسیار و حدت شدید باشد و در نقیه آن انفجار طبقه و سیلان رطوبت چشم ست بالجمله قروح حادث در قرنیه یا عقب رمد یا بعد بثور و یا بسبب ضربه حادث میشود و بیشتر مبدأ قرحه از داخل بود و بسوی خارج منفجر شود و گاهی بالعکس باشد و نشان قرحه در مقله شدت درد و ضربان و خلش و کثرت اشک بود و پس اگر قرحه در ملتحمه باشد بر سفیدی چشم نقطه سرخ که حمرت آن بر حمرت سائر اجزا غالب باشد ظاهر شود و این سالم ترین قرحه است اگر باندک زمان باشد و آنچه از قرحه درین طبقه غائر بود آنرا ادبیله نامند و آنچه غیر غائر باشد قرحه مطلقه گویند و اگر در طبقه قرنیه افتد در سیاهی چشم نقطه سفید پدید آید و اگر در طبقه عنبیه حادث شود در برابر حدقه نقطه سرخ منتسج به رگهای سرخ ظهور نماید و این بدترین اقسام قرحه بود و گاهی قرنیه را می شگافد و اگر قرحه در طبقات دیگر باشد بجز درد شدید چیزی از آثار قرحه محسوس نگردد مگر بعد جوشش مده و شگافتن طبقات و هرگاه ریم سفید بر رفاده یافته شود بر درد و سختی ضربان قوی دلالت کند و اگر زرد یا تیره یا رقیق باشد عوارض گور خفیف تر بود و اگر سرخ آید درد بسیار خفیف باشد و اسلم قروح آنست که ظاهر و در ملتحمه باشد و الم و قلق و دمعه در آن اندک و انطباق پلک ممکن بود و ردی آنکه بالعکس این باشد و از آن بدتر آنچه بر قرنیه اسفل ناظر باشد جهت آنکه میل شو بسوی این موضع سریعتر ست و بدترین جمیع قرحه است که بر حدقه مقابل ناظر باشد جهت آنکه این بصر را می پوشاند و گویند که نوعی از قرحه غریبه است که ذات العروق نامند و آن مخصوص بموضع معین از چشم نبود و در هر موضع چشم که حادث شود نقطه محیط با شعبهای عروق کثیر و منتسج مثل شبکه ظاهر گردد و اکثر طبقات را در گیرد و سبب آواز شبکیه بود در چشم را از آن نجاح حاصل شود و بسوی دیگر انتقال هم نماید علاج بسرعت فصد سر رو کنند و در هر هفته یا کمتر از آن قدری خون گرفته باشند و گاهی در آن حاجت بحجامت قفا و ارسال علق افتد و تنقیه بمسهل صفرا و حب ایارج یا مطبوخ فواکه یا مطبوخ هلیله یا نقوع آن و حب بنفشه نمایند و ماء الجبن مفید ست و تبرید مده هند و اگر با سهر و شدت ضربان باشد شربت خشخاش بدهند و ترطیب دماغ با دهان مرطبه نمایند و اگر با حرارت مزاج و سرخی چشم و گرمی سر و دو باشد عناب بنفشه ترنجبین استعمال کنند و از گوشت و شراب پرهیز ندهند بقول بابده بخورند و بقول شیخ عمده درین باب تنقیه راس است باستفراغات جاذبه بسوی اسفل و از جهت حجامت ساقین در آن نفع کثیر دارد و فصد صافن و بستن اطراف و مالیدن آن نیز مفید ست و در هر چهار روز بمخرجات فضول حار رقیق از مطبوخات و نقوعات ادامت اسهال نمایند و اگر با آن رمد باشد اول علاج رمد باستفراغ مذکور در رمد حار کنند و با دویه که جامع میان تسکین وجع و اندمال قرحه باشد مثل شیاف نشاستجی و کندری و اسفیداجی و تقطیر شیر زنان در چشم و اگر با آن سیلان خلط باشد چیزیکه در ان قوت مانعه باشد مخلوط سازند بالجمله بعد فصد شیر زنان در چشم چکانند و شیاف ابیض و سفیدی بیضه مرغ یا در شیر زنان حل کرده قطور کنند و پنبه بدان آلوده بر چشم نهند و چون گرم گردد تبدیل نمایند و ادویه مخدره بر چشم طلا کنند و دوائیکه در آن لذع باشد از چشم دور دارند و ادویه که در غایت بعد از لذع باشند مثل توتیای مغسول و صبر و مر و مانند آن اختیار نمایند و ادویه قابضه بر پیشانی ضماد کنند پس اگر در تسکین یابد امید تحلیل ماده بود و الا دلیل اجتماع ماده و مده و درینصورت منضجات مثل لعاب حلبه و تخم کتان تنها یا با بیکه در آن اکلیل الملک جوشانیده باشند آمیخته بچشم تقطیر نمایند شب و روز و رفاده بسته دارند و گویند که اکتحال اسافج هندی و اکتحال و لطوخ جفن بزعفران و اکتحال جند بیدستر

نیز منضج قروح ست باید که آرد جو و آرد باقلا و آرد گندم بماء العسل پخته بر چشم ضماد کنند و شیاف کندر در چشم بچکانند و به بندند و یا تخم مرو در شیر تر کرده صاف نموده
مدام در چشم تقطیر کنند تا آنکه مده بر رفاده ظاهر گردد و بعد از ظهور چرک و ریم بر رفاده اگر قرحه بلند شود و بسرعت گرد د علاج آن نمایند و الا بماء العسل فقط یا بلعاب حلبه مغسول
و یا شیر بز تنها در چشم بچکانند و شیاف ابیض انزروتی در شیر زنان بعمل آرند و شیاف ابار و ذرور و انزروت گرا از نشاسته سه درم و انزروت مربی بشیر سفید آب قلعی هر کدام دو درم
کوفته بیخته ساخته باشند استعمال نمایند و اکتحال مرارهٔ قنفذ و کذا عصارهٔ زیتون بری و صمغ او نیز جالی وسخ قرحه است و پس از آنکه قرحه از ریم پاک شود شیاف کندر بچکانند
و بر آن رفاده گذاشته بملایمت بعصابه بربندند و [illegible] سوخته و شادنج هر دو مغسول مساوی سائیده ذرور نمایند که مجربست و استعمال ذرور که در قرحه و بثره بغایت
مجربست و اکسیرین یا عنبر لولوی و شیاف تفاح و شیاف ابیض کندری با سفیدهٔ بیضه شیاف کندر که در قروح چشم مستعمل کنند انزروت نشاسته صمغ عربی
کندر سفیده ارزیز مساوی در سفیدی بیضه آمیخته شیاف سازند و باقی مرکبات مذکوره در مرض مده و بیاض چشم و غیره مسطور است و بقول رازی شیاف کندر
دائم در ان بچکانند تا آنکه مده ظاهر نگردد بر رفاده و بعد از ان شیاف ابار بچکانند تا غور آن برابر گردد و گوشت بروید و اگر بثره عظیم و قریب بناظر یا زیر آن باشد اکسیرین معا آنقدر بچکانند
تا که بلند نگردد و بر نیاید و رفاده را محکم به بندند و بر پشت بخوابند و از حرکت قوی احتراز نمایند و بقول دیسقوریدس و غیره اکتحال آبنوس محرق و غیر محرق و کذا تخم خرما
سوخته و ناردین هر دو آمیخته و کذا شقایق النعمان و طباشیر و مر و تخم تمر هندی و حلزون محرق و دخان نفت و توبال نحاس و پوست بیضه مکلس و سکبینج و اشق با کندر و عفص
و عصارهٔ لوف و حجر لبنی و عصارهٔ قنطوریون با شیر زنان و مرارهٔ سنور و عقاب و [illegible] مغسول و مرقشیشا و ابریشم محرق و گل سرخ و بزر ورد و سنبل الطیب هر واحد
مدمل قرحه و مجفف آنست و تقطیر گل مختوم در شیر زنان حل کرده و کذا خس بری با شیر زنان در چشم نیز التحام قرحه نماید و بعد اندمال اگر اثر قرحه باقی باشد استخوان [illegible]
بگلاب سائیده بران نهند و یا شیاف احمر لین پس شیاف اغبر و بعد از ان شیاف اخضر بکار برند و آنچه برای رفع آثار قروح و جدری خواهد آمد بعمل آرند و گویند که اکتحال
عصارهٔ حندقوقای بستانی بعسل آمیخته و یا کندر و یا [illegible] یا عصارهٔ شقایق النعمان مطبوخ بطلا و یا سکبینج و یا زهرهٔ خرگوش بسمن سرشته و بشیر زنان حل کرده
و یا زهرهٔ ملح و یا مرجان و یا بول الطفل نابالغ در ظرف مسی یا قلعی بعسل جوشانیده و یا عصارهٔ قنطوریون و یا مروارید و یا زجاج محرق مغسول بتکرار و یا عصارهٔ [illegible]
و تقطیر خون فاخته در چشم هر واحد جالی آثار قروح عین است اقوال الاطباء انطاکی می نویسد که اول فصد نمایند بعد از ان تنقیه و تلطیف غذا و ترک فرو حرکت بدنیه و
نفسانیه کنند و اگر صحت ظاهر نگردد حجامت ساقین و فصد صدغین و قطع شریان اذنین نمایند بعد ادویهٔ وضعیه بکار برند و بهترین آنها برای غسل قرحه شیر زنان و شیر خر
و لعاب حلبه است بعده اکتحال بمرجان سوخته و تخم خرما و صبر کتیرا مساوی و طباشیر نصف یک جزو و این ترکیب مجربست و بر پیشانی مدتی برای منع انصباب مواد
بمثل آرد باقلا و کندر و عدس و آس و سفیدی بیضه و قطران [illegible] سازند و بدخانهای کندر و مر و میعه و قطران مساوی مع زعفران و شیر زنان اکتحال نمایند پس اگر
بعد قروح اثر باقی ماند با سیکه اندران مروارید و زنگار و شکر تر کرده باشند و شیر زنان جلای آن نمایند و حکاکه سندروس [illegible] بگلاب مجربست شیخ میفرماید که با جمله
قانون اختیار ادویه درین باب آنست که هر آنچه مجفف بلا لذع باشد اختیار نمایند و هرگاه حرارت شدت کند شیاف شادنج لین استعمال نمایند و شیاف کندر سخت
سود مند است و از شیافات نافعه شیاف شقائون و شیاف قونیس است و اگر با آن سیلان باشد شیاف دیورسیس و شیاف الوان و شیاف کندری نافع است و اگر سیلان
با حدت باشد شیاف سماریاتون و شیافات افیونی اگر بدون حدت باشد شیافی که دران مر و ناردین باشد بکار برند و اگر در قرحه چرک باشد بماء العسل یا آب حلبه مع
اندکی از شیافات مذکوره یا بلعاب بزرکتان یا بشیر زنان پاک کنند و اگر قرحه با آکل شدید باشد باستعمال [illegible] خاطیقون مضطر گردانند و هرگاه قرحه پاک گردد باستعمال
مجففات بلا لذع مثل شیاف کندر و مثل کحل تنها و نشاسته و سفید آب رصاص مغسول و شیاف ابیض و خصوصا شیاف ابار متوجه گردند و کذا اکتحال با صدف مغسول
بسفیدی بیضه یا رماد صدف کبیر مغسول بمثل آن شادنج نافع و این شیاف [illegible] قوی است اقلیمیا شانزده مثقال سفید آب مغسول اوقیه نشاسته و افیون و کتیرا هر واحد دو مثقال
سائیده با آب باران آلوده و بسفیدی بیضه سرشته شیاف سازند و ایضا این شیاف که باسم [illegible] قوی است اقلیمیای محرق مغسول سفید آب هر یک هشت مثقال [illegible]
سرب محرق مغسول یک نشاسته رصاص محرق مغسول طلق هر واحد چهار کتیرا هشت با آب سائیده بسفیدی بیضه سرشته و بدانند که اگر قرحه در چشم راست باشد بطرف چپ
بخوابند و اگر در چپ باشد بجانب راست خواب نمایند و یا بر قفا بخوابند و ساده بلند دارند و واجب است که در ابتدا تلطیف تدبیر نمایند و اغذیهٔ ملائم چون ماء الشعیر

دعفر دره ماش منع کرده یا اسفاناج و مغز بادام خورانند و بعد انفجار قرحه باچه بزغاله و گوشت چوزه مرغ و تیهو دادن مناسبست و صاحب این مرض را از امتلا و آواز بلند
و قی و عطسه و حرکت قوی و بالین پست داشتن و از اغذیه مغلظه و لحوم و هرچه گرم و شیرین باشد منع باید کرد و در حمام داخل نشود مگر بعد نضج علت لیکن طول مکث بهیچ حال
دران نشاید و اگر بعد فصد و اسهال و تقطیر شیاف ابیض درد و نخس قرحه ساکن نشود امید اصلاح او نباید داشت و ردی تر ازین آنست که با قرحه در جفن خشونت
و جرب باشد صاحب جامع و کامل مینویسند که در قروح عین بعد تنقیه بدن بفصد و اسهال ادویه مجففه جالی منقی جرک بلا لذع مثل سفیدآب مغسول و اقلیمیای
مغسول و صمغ عربی و شیخ و شادنج مغسول و پوست بیضه مرغ مغسول و مانند آن استعمال نمایند و چون اکثر قروح چشم با ورم حار العینی رمد میباشد پس با دویه مذکوره
احتیاج امتزاج ادویه مسکن حرارت و مغری مثل سفیدی بیضه و شیر زنان و نشاسته و امثال آن و با دویه مسکن وجع مخدره مانند افیون و پوست بیخ لفاح می افتد و در ابتدا
شیاف ابیض بغیر افیون بشیر دختران در چشم چکانند چه شیاف مذکور مرکب از ادویه مجففه مبرده بغیر لذع است و شیر مبرد و ملین جالی ست پس اگر قرحه در سطح قرنیه یا در طبقه
اولی باشد ذرور ابیض مرکب از انزروت مربی بشیر خر یک جزو و از نشاسته نیم جزو ذرور سازند تا نضج یابد بعد ازان بوردی و اکسیرین اکتحال نمایند و غذای علیل مزوره
و اسفاناج و ماش و آب انار و مانند آن سازند و آب انار و گلقند و شیره تخم خرفه بنوشانند و بنفشه تازه و نیلوفر و صندل و گلاب و کافور بویانند و از غضب و کثرت کلام
منع کنند و بدعت و راحت امر نمایند و مسکن مریض در موضع تاریک باشد و هرگاه از تدبیر قرحه پاک گردد چشم قوت یابد و تری دران باقی نماند شیاف احمر لین و توتیا و کحل اصفهانی
استعمال کنند و اگر قرحه بتمام طبقه قرنیه انجامد و از طبقه اولی با بعد او تجاوز کند بفصد و اخراج خون حسب حاجت ابتدا کنند پس ماده سائل بسوی چشم اگر حاد باشد اسهال بمطبوخ
فواکه و ملیله مقوی بقدری ایارج نمایند تا تنقیه دماغ و سائر بدن حاصل شود و با غذیه مذکوره غذا سازند و جلاب و آب انار میخوش و شربت غوره بشیره تخم خرفه بنوشانند و ماء الشعیر
بجوشانند اگر حرارت قوی باشد و در چشم سفیدی بیضه یا شیر دختران چکانند بعده شیاف ابیض محلول بشیر دختر استعمال نمایند و اگر از اقلیمیای فضه مغسول و مس سوخته هر واحد
دو درم اقاقیا صمغ عربی هر کدام سه درم سفیدآب قلعی یکدرم باریک سوده بسفیدی بیضه سرشته شیاف سازند و وقت حاجت بشیر دختران سوده بکار برند در ابتدای
بثور و قروح نیز نافع ست و در شیر مذکور پنبه آلوده بر چشم نهند و ایضا اسبغول مضروب بگلاب و آب کشنیز تر و روغن گل بر چشم ضماد کنند بحسب حدت ماده چشم را
ملائم بر فاده بربندند تا که نتو عارض نشود و اگر در نتو شروع کند در شد محکم و صلابت فاده افزایند و هر وقت تبدیل رفاده کنند و اگر درد شدید باشد شیاف را با آب حلبه که
محلل ست حل سازند و اگر درد ساکن نشود شیاف ابیض افیونی استعمال نمایند و از خشخاش قدری افیون با آب کاهو یا از پوست خشخاش یا بیخ لفاح باریک سائیده
باب کشنیز سرشته و دیگر ادویه مخدره بر چشم ضماد کنند و هرگاه در تسکین درد ادویه مخدره که مضر چشم و بصر اند از چشم دور دارند و بعد سکون وجع و انقطاع سیلان از
ماده حاده منضجات مثل انزروت مربی بشیر خر مع نشاسته و شکر طبرزد و یا شیاف ابیض با آب حلبه سوده صبح و شام استعمال کنند تا که ماده نضج یابد و مده خارج گردد بعده
وردی مرکب از پوست بیضه و شادنج و شیخ محرق هر واحد یک جزو کوفته بیخته در چشم ذرور سازند و اکسیرین و شیاف ابار بعمل آرند و باید که در قرحه عمیق تر و کثیر الوسخ و رطوبت
از وردی و اکسیرین انچه شدید التجفیف باشد استعمال کنند و مناسب که تنقیه بدن از فضول دو سه بار نمایند و رفاده قوی بربندند و اگر اکسیرین و وردی بجرک و
رطوبت کفایت نکند شیخ محرق تنها استعمال کنند که او را منفعت بین ست از جهت تجفیف که در وی است و این را تا انشفاف قرحه و التحام و تقویت چشم و هموار
سطح او بکار برند و بعد ازان شیاف احمر لین و ذرور زرد و ذرور رمادی چند روز بعمل آرند و در حمام داخل شوند و بگوشت چوزه مرغ و تیهو و حلوا غذا سازند بعده هرگاه چشم سخت
قوی گردد بشیاف احمر حاد و اخضر اکتحال کنند و ذرور بیاض چشم بکار برند پس اگر اجفان غلیظ شوند ایضا بشیاف احمر حاد و اخضر اکتحال نمایند و اگر از کثرت تقطیر چشم
پلک مسترخی گردد اقاقیا در آب حلبه یا آب آس حل کرده بر پلک ضماد نمایند و هرگاه با قروح چشم صداع عارض گردد بعلاج صداع حار علاج کنند و اگر ماده دموی باشد فصد نمایند
و اگر صفراوی باشد مطبوخ خیار شنبر استعمال کنند طبری در باب قرحه چشم مینویسد که استفراغ با دویه غیر عنیف و غیر حاد و تنقیه بقیفال لین کنند و اگر در مزاج حرارت باشد ماء الشعیر بنوشانند
و از غذا بر مزورات اقتصار ورزند بعده در ابتدا این بطور لعاب اسبغول و لعاب کنوچه و لعاب بهدانه در شیشه کرده بالائش شیر دختران و چند دانه جو مقشر نیکو کوفته و چند دانه کشنیز
نیم کوفته انداخته بر آتش گذارند تا آنکه گرم گردد صاف نموده نیم گرم هر روز بدفعات کثیر در چشم چکانند و اطراف کاسنی کوفته بروغن بنفشه بجوشانند هرگاه مثل خاک
نرم گردد بلعابات مذکوره حل کرده بر پلک وقت خواب نهند و هرگاه قرحه نضج یابد و قریب بخروج مده گردد شیاف ابیض اکتحال نمایند پس هرگاه مده ظهور نماید شیاف ابار بشب

مذکور لصاق کرده هر دو شیاف را بسفیدی بیضه و بشیر دختر سوده غلیظ القوام قطرات بسیار در چشم چکانند و رفاده بگلاب تر کرده بر چشم معصوب بر بندند ولاکن امر در معالجه
این بستن رفاده است و هرگاه ریم کم شود و قرحه پاک گردد نشاسته سه درم انزروت مربی بشیر خر یا شیر زن دو درم سفیداب قلعی دو درم باریک سائیده ذرور نمایند
بعده شیاف آبار یک عدد و شیاف ابیض دو عدد در سفیدی بیضه رقیق سائیده و بشیر دختران قدری ازان بخته ذرور مذکور آمیخته برهم زنند تا مثل مرهم گردد اکتحال نمایند
و بر چشم رفاده گذاشته بعصابه ببندند و بعد هضم دوا چشم بگشایند و پاک کرده برودی که در علاج قرحه عنبیه می آید استعمال کنند و هرگاه قرحه ختم یابد و اصل او باقی ماند
باسلیقون و توتیائی دائم بعمل آرند و حفظ مزاج چشم نمایند و اگر ازین کحلها جلا حاصل نشود ادویه بیاض چشم بکار برند و اگر قرحه اکال و متولد از خلط حریف باشد دائم
در اتساع و سعی زیادتی بود در ابتدای خروج مده بانزروت مربی اکتحال نمایند تا که استصاص و اخراج مده نماید بعده این ذرور برای ماکیان سوخته باریک سائیده
دم الاخوین نیم درم انزروت مربی و اقاقیا مساوی سائیده و آمیخته در آب عصی الراعی و لعاب بزرقطونا و شیر دختران هر کدام بجزو قدری ازین ذرور حل کرده
دائم در چشم بچکانند و بعده پاک کنند و برود بکار برند و در هر قرحه چشم استعمال اکحال منجره نمایند بلکه در علاج آن طریق انضاج سلوک نمایند حتی که قرحه نضج یابد پس
بدانچه منجر باشد اکتحال کنند بعده هرچه استصاص و استفراغ مده نماید بکار برند بعد ازان انچه ملحم باشد بعمل آرند بترتیبی که مذکور شد و گاهی عند منع قرحه از التحام از تبنیج
و صمغ عربی و دم الاخوین کنند ذرور که هر یک جزو سائیده و زعفران سوده ربع یک جزو افزوده اکتحال خفیف می نمایند و گاهی این ذرور را با آب حصرم پرورده در آخر قروح
هرگاه در التحام او تاخیر افتد استعمال می کنند و بفاصله استعمال نمایند تا چشم استراحت یابد باز اعاده آن کنند و اگر چشم متحمل این ذرور نباشد شیاف ابار بعمل آرند ایضا
در جای دیگر گوید که بعد از فصد و تنقیه و پرهیز انچه باعث نضج قرحه گردد مانند آنکه لعاب تخم مرو و لعاب بهدانه با زرده بیضه مرغ ممزوج نموده اکتحال نمایند و اطراف سماق
مدقوق با مغز پیاز در روغن پخته و در آن اندکی خطمی داخل کرده و زرده بیضه مرغ حل کرده شب بر تمامی چشم ضماد نمایند و چون قرحه نضج یافت و چرک آن برآید بشیاف ابار
و شیاف ابیض ذرور و انزروت اکتحال کنند تا آنکه از مده صاف گردد و بعد ازان اکتحال بشیاف ابار و شیاف کندر و ذرور مذکور نمایند و نزد اختتام بتبنیج و کندر و اقاقیا
و انزروت اکتحال سازند و چون اثر قرحه چرک آید آب حلبه مطبوخ باندکی عسل در چشم بچکانند و بخاکستر کتان در چشم نشاید جهت آنکه حلبه سنج ست و سنج مانع التحام قرحه بود
و چون احتیاج بهر نمودن قعر قرحه گردد دم الاخوین و انزروت و مامیران و مانند آن اکتحال نمایند و چون اشک کثرت و اشتداد یابد شیر دختر از پستان در چشم بدوشند و بنوعی
ماء الشعیر التزام نمایند و مزورات خورند و نزد اختتام قرحه اکتحال بقابضات مانند اقلیمیا و اثمد و توتیای مغسول نمایند و این قول کلی ست در معالجه قروح قرنیه ایضا
طبری و صاحب جامع در علاج قرحه عنبیه می نویسند که فصد قیفال کنند و حل طبیعت بدفعات متوالیه بمطبوخ سادج نمایند اگر قوت مساعدت کند بعده در ابتدا
قطور چشم برنج ده عدد کوفته و حب مقشر کوفته بست عدد و انزروت دو دانگ و بهدانه شیرین ده عدد در شیشه کرده و آب بر ان انداخته با آتش ملائم بجوشانند حتی که نضج یابد
بعد ازان از آتش فرود آرند هرگاه نیم گرم بماند قدری شیر دختران آمیخته شیشه را بجنبانند که مخلوط شود بعده هر روز بدفعات در چشم چکانند و هرگاه قرحه ابتدا کند چشم بضمور گراید
و حمرت عروق او متغیر گردد درین قطور شیاف مامیثا نیم درم ریوند و مامیران هر کدام یک دانگ افزوده بدستور استعمال نمایند و اطراف کاسنی اطراف عصی الراعی یک یک مشت
کوفته در آب گشنیز تر بجوشانند و فرود آورده قدری آرد جو و خطمی و اندکی سفیدی بیضه رقیق آمیخته سرشته در شب بر چشم ضماد کنند و هرگاه این قرحه قرنیه را بشگافد آنرا
قرحه قرنیه گویند علاجش بعد فصد و اسهال چنانکه مذکور شد شیاف ابیض اکتحال نمایند و ذرور انزروت مربی بشیر خر دو درم نشاسته سه درم شکر طبرزد یک نیم درم
صمغ عربی یک درم کوفته بیخته در چشم ذرور کنند بعد استعمال شیاف ابیض بشیر دختران یا سفیدی بیضه رقیق و هرگاه ذرور هضم شود باز دو مرتبه شیاف مذکور بعمل آرند بعده
چشم را از چرک پاک کرده برود ورق نور بنفشه دو دانگ نشاسته نیم درم کتیرا نیم درم سرمه اصفهانی یک درم توتیای هندی یعنی کهپریه دو دانگ مروارید کوچک یک درم
کافور قیصوری باریک سائیده بحریره بیخته اکتحال نمایند و هرگاه در قرحه ریم ابتدا کند شیاف ابیض یک عدد مع شیاف ابار سه عدد در شیر خر حل کرده قطور نمایند و رفاده خرقه کتان
بگلاب آلوده بر چشم معصوب ببندند و واجبست که درین قرحه و قرحه قرنیه در بستن چشم تهاون نکنند که بوسرج می انجامد لاکن حفظا و بستن رفاده و تقطیر هر دو شیاف مذکور ست
و ایضا گذاشتن روغن و چربی بچشم که دران قرحه باشد زیان رساند مطلقا که مانع التحام ست و گویند که چون شادنج را بشیر زنان بسایند و در چشم بچکانند قرحه عنبیه را نافع
حکیم عابد سرهندی در شرح اسباب نوشته که علاج قرحه عنبیه بعد تنقیه استعمال قطورات ادویه منضجه مثل لعاب کنوچه و بزر کتان و حلبه در شیر ست یا ذرورات

که اصل آنها انزروت باشد و دیگر ادویه در آن مثل شیاف مامیثا و افیون و زعفران و مر و صبر مانند آن باشند و عند شدت حرارت کافور افزایند و زعفران و صبر حسب حال کم کنند یا طرح سازند بنسبت انزروت با دویه دیگر از عشر یا خمس یا ثلث زیاده نباشد سید اسمعیل گفته که در قروح چشم ادویه مسکنه وجع مانند بیاض و افیون و خرفه و سفیدی بیضه مرغ و بنج و بیروج و کتیرا و نشاسته و صمغ عربی و سفیداب قلعی مغسول ست و ادویه مدمله مانند گلنار و سرمه و صمغ آلو و انزروت و بسد و برگ بلوط و زراوند و زیره کرمانی و ایرسا و عسل و صبر و گل مختوم و ادویه نافعه قروح و سحجه چشم زفت و ملح و مری و عسل و ایرسا و آینج و حب بلسان و ادویه منزل اللحم زاید در قروح چشم انزروت و اشنان و مرداسنگ و خبث النحاس و صدف محرق و زنجار و ادویه مجففه قروح آن توتیا و صبر و صدف محرق و استخوانهای محرق و نوره مغسول بالغسل

دبیله قرنیه

و آن عبارت ست از قرحه عظیم ردی عمیق کثیر الاوساخ که سایر طبقات قرنیه تمامی سیاهی چشم را فرا گیرد و از طبقه چیزی ظاهر نگردد و حجب آن را اینشگافد و کم ست که چشم از آن سالم ماند و هر چند بزرگ میگردد و چرک بهم میرساند و منفجر میگردد و جمیع رطوبات چشم با آن اخراج می یابد و حدوث آن یا از اسباب بادیه خارجیه ست و یا از اخلاط حاده حریفه اکاله و اعلیه علاج فصد قیفال و حجامت و استفراغ بدن بمطبوخ هلیله یا بمطبوخ فواکه یا بمطبوخ غاریقون یا بمطبوخ افتیمون و اصلاح مزاج و تلطیف تدبیر و تقلیل غذا و استعمال مزورات و شیافات ابیض افیونی انزروتی و سایر آنچه در علاج قروح گذشت بعمل آرند و برای تسکین الم شیر دختران و سفیدی بیضه و روغن بنفشه مکرر در چشم چکانند و لعاب بس و سفرجل بهی و مطبوخ و یا برگ زیتون در ابتدا ضماد کنند و گل مختوم نیز نافع دبیله است کذا اسفیداب و شرب عصاره شاهتره بشکر نیز مفید و بعد سه روز بزردی بیضه و زعفران ضماد کنند و یا سنبل الطیب و زرور ضماد سازند و برای نضج تقطیر طبیخ حلبه و لعاب تخم کتان یا طبیخ اکلیل الملک بهر واحد گرم در چشم نمایند و چون انفجار یابد بشیاف بارو کندری معالجه نمایند و مازو و سنده درم سرمه اصفهانی پنج درم مثل غبار سوده نیز نافع ست و چون التیام یافت بشیاف احمر لین اکتحال نمایند و در آخر آنچه جالی ست مانند شیاف دینارج و اخضر بکار برند و بقلت کلام و ترک تعب و ریاضت و آواز قوی و لزوم سکون و دعت و راحت امر نمایند و هر گاه قوت ضعیف باشد بجوجه مرغ و اطراف بزغاله و حملان و زردی بیضه نیمبرشت غذا سازند انطاکی گوید که دبیله دمل و قرحه سرخ سر در ملتحمه باشد و گاهی قرنیه را شگافد و ماده آن غالباً رطب میباشد و اسبابش امتلا و صداع بود و علامتش نخس و منع احساس بجذب عروق چشم ست و علاجش مبادرت بفصد بود پس حجامت استفراغ بغاریقون و آب شاهتره و ایارج کبار و از تقطیر شیر و سفیده بیضه اکثار نمایند پس لعاب حلبه گرم پس ممزوج بسفیداب و اگر منفجر گردد معالجه بعلاج قروح کنند

شقاق قرنیه و مور سرج

بدانکه گاهی قرنیه بسبب قرحه یا بثره یا بسبب خارج مثل ضربه و صدمه منخرق بشگافد و گاهی بدون تقدم اسباب مذکوره اندفاع ماده کثیر ذی قوام یا ریحی بخار بسوی داخل چشم بحرکت عطاس شدید و سعال و ملح و صیاح قوی موجب انخراق قرنیه گردد و این خرق از سه حال خالی نبود یکی آنکه قشر ظاهری قرنیه بشگافد و باقی قشور و بیرون آیند و عنبیه بحال خود باشد دوم آنکه قشر ظاهر قرنیه بسلامت باشد و در بعض قشور باطنی آن از تاکل خرق افتد و بعض دیگر نتو پذیرند و یا هر سه قشر باطنی منخرق شوند و جزوی از عنبیه نتو یابد و بصورت بثره نماید سوم آنکه هر چهار قشر قرنیه شگافته شوند و از زیر او عنبیه سر بیرون آرد و این مسمی بمور سرج ست بنام عام لیکن عند اهل صنعت نام این نتو بحسب تفاوت مقدار او مختلف میباشد مثلاً اگر عنبیه اندکی بقدر سر مور بر آید راس النمل و نملی و مور سرج گویند و اگر قدری زیاده تر از آن بر آید مانند سر مگس راس الذبابی خوانند و اگر از این هم عظیم تر باشد حتی که بقدر دانه انگور ظاهر شود عنبی نامند و اگر از این نیز بزرگ تر باشد و عنبیه بسیار خارج شود حتی که منع انطباق پلک چشم نماید تفاحی گویند و هر گاه تفاحی کهنه گردد و بر آن اجزای منخرقه قرنیه ملتحم گردند مسماری و فلکی نامند و بعضی مسماری را ثولولی خوانند بالجمله نتو جوهر قرنیه و عنبیه شبیه به بثره و نفاخه آن میباشد پس فرق در شقاق قشور باطنی قرنیه و نفاخه قرنیه و بثره آن آنست که با نفاخات و بثور سرخی در سفیدی چشم و دمعه و ضربان میباشد و زود منفجر میشود و نتو بعض قشور قرنیه چنین نیست و فرق در نتو جزو عنبیه و نفاخه و بثره آنست که این هم رنگ عنبیه میباشد در سواد یا زرقه یا شهله بخلاف نفاخه و بثره که رنگ او غیر رنگ عنبیه میباشد و ایضاً علامت خاص خرق قرنیه آنست که حوالی او طراز سفید چون طوق محسوس شود بخلاف بثره که از این معرا باشد علاج خرق و نتو مادامیکه در طریق تکون باشد علاجش بعلاج قروح و بثور از فصد و اسهال و غیره نمایند و بعد تنقیه اگر در مزاج حدت باشد

با آب شیرین استحمام سازند و در هوای حمام زیاده مکث نکنند و ایضاً سر را در آب گرم یا آبزن حار یا بارد زیاده منغمس نسازند و روغنها بر سر استعمال نمایند و اغذیه الکیموس معتدل المقدار بار در طب اختیار کنند و جلاب و آب انار میخوش و شیره تخم خرفه یا ماء الشعیر اگر حرارت قوی باشد بدهند و سفیدی بیضه رقیق با شیر زنان و بعد از آن شیاف ابیض محلول بشیر دختران در چشم چکانند و یا از اقلیمیای فضی محرق مغسول نحاس محرق مغسول از هر یک دو درم اقاقیا صمغ عربی از هر یک سه درم سفیداب قلعی یک درم کوفته بحریر بیخته با سفیده تخم مرغ سرشته شیاف ساخته با شیر دختران حل نموده پاره پنبه را بدان تر کرده بر چشم گذارند و نیز بلعاب بزرقطونا و عرق عنب الثعلب و آب کشنیز تازه و روغن گل ضماد نمایند و چند مرتبه بسبب حلت ماده بعمل آرند و بر چشم رفاده گذاشته ملائم به بندند تا که نیکو نمایند و چون به بینند که نیکو می نماید و پیچ در انفست محکم به بندند رفائد را وگاه گاهی بکشایند و تبدیل نمایند و اگر وجع شدید باشد شیاف ابیض افیونی استعمال نمایند و حضض یا ندکی افیون و پوست خشخاش و یا پوست بیخ لفاح نرم کوفته با آب کشنیز تازه سرشته بر چشم طلا کنند و بعد تسکین الم ادویه مخدره مطلقاً نزدیک چشم نبرند و درین هنگام تسکین وجع و انقطاع سیلان ماده حاده بانچه باعث نضج ماده باشد مثل انزروت بشیر خر پرورده و یا نشاسته و نبات استعمال نمایند تا ماده اخراج یابد و بعد از آن شیاف وردی مرکب از پوست بیضه مغسول و شادنج و شنج محرق مساوی کوفته بحریر بیخته ذرور نمایند و اکسیرین و شیاف ابار نیز مفید ست و بالجمله بادامی که نضج ظاهر شود بعلاج قروح علاج کنند و هرگاه متقرح شود و اول اگر ان ضمده قابضه مع جالیه مثل سفرجل و عدس هر دو مطبوخ بعسل و مثل نبیت جو و آب به و اندکی زعفران و مثل غنچه انار و زیتون و ورد و بیضه و زعفران یا انار مطبوخ مهرا باندکی سرکه یا آب حصرم ضماد نمایند و اگر احتمال کنند مع نشاسته و مانند آن در چشم چکانند و به بندند پس هرگاه خرق عارض گردد بیش از آنکه لبهای قرنیه غلیظ شود بعلاج خرق پردازند والا بعد غلظ علاج نپذیرد و بزودی تمام ادویه قابضه غیر ذی خشونت چون شادنه مغسول و اقلیمیای نقره و سپیده و شنج محرق مغسول و ودع محرق مغسول ابار یا ساخته یا مانند آن مثل ذرور اکسیرین که نافع ترین اشیاست در چشم اندازند و یا شیاف ابار اکتحال نمایند و شادنج مغسول ذرور سازند و اگر شادنج در آب برگ زیتون یا آب عصی الراعی حل کرده چکانند بهتر باشد و یا توتیای کرمانی مربی با آب برگ زیتون یا آب آس و یا شادنج مغسول حضض با سفیداب مغسول و یا کحل محرق مغسول و یا سفیداب رصاص و اقلیمیای فضی صمغ عربی بعمل آرند و رفاده غلیظ نهاده و دائم چشم را به بندند و بر پشت بخوابند و ذرور سوم ذرور وردی نیز مفید و رفاده مدور بمقدار خانه چشم ساخته بر چشم نهند و بالای آن صفحه اسرب بوزن پنج درم تا ده درم نهاده بعصابه محکم به بندند و اگر عوض قطعه اسرب خریطه سرمه مسحوق پر بندند اولی و معمول همین ست و اگر خواهند رفاده را مانند خریطه سازند و در آن سرمه سوده پر نموده بر چشم گذارند و بالایش صفحه اسرب ابر بندند و بعلاج قرحه و بثره معالجه کنند و شیاف وردی و دیگر شیافات اکحال مفید قرحه و سور سرج بکار برند و ایضاً بقول شیخ در نتوی و ذبابی معالجه بمائعات قابضه نمایند و بسرکه و آب گرم و یا با آبیکه دران گل سرخ جوشانیده باشند به برق تکمید سازند و شیافات قابض اکتحال کنند و از اشیای نافعه دران آب برگ زیتون و آب عصی الراعی و از ادویه مفرده قابضه مانند سنبل و گل سرخ و رصاص محرق و اقلیمیا و گل مختوم و سفیداب مغسول و ابار ست و از اکحال ابار دو جزو سرمه محرق مغسول ده جزو و از شیافات شیاف اغبرتیون و ارقطیون و بابریاس و شیاف عربی و اقوی از همه شیاف برطوسلیس ست و از ذرورات اکسیرین دستورست و کذا ذرور که در سور سرج بغایت مجرب ست و بعد چکانیدن شیاف چشم را به بندند و بر پشت بخوابند و گویند که رفاده بگلاب و سرکه دران عدس جوشانیده باشند تر کرده بر بندند و گویند که این شیاف بعض افاضل در خواب ارشاد شده و مجرب النفع ست بگیرند توبال نحاس محرق مغسول یک درم اقاقیا یک درم شادنج مغسول نیم درم سنبل الطیب ربع درم کثیرا ربع درم صمغ عربی ربع درم جدا جدا کوفته بیخته وزن کرده در هم نموده سحق بلیغ نمایند و با آب باران سرشته شیاف سازند و در سایه خشک نموده بایکی از شیافات مذکوره نافع قروح یا آنچه دران قبض باشد بسایند و بکار برند و بدانند که هرگاه قرحه در نتو شروع کند بستن چشم برفاده و خواب بر پشت لازم گیرند و از بزرگی و امتلاء تخمه و خوردن اغذیه مبخره و عطسه و سرفه و قی اجتناب نمایند و مگر محجمه بی شرط برقفا گذارند و اطریفل صغیر تناول کنند و اغذیه خفیفه بخورند و اگر محتاج مسهل باشند مطبوخ هلیله یا فواکه مقوی یا ایارج فیقرا بیاشامند تا تنقیه دماغ و سائر بدن حاصل شود و عنبی و تفاحی فرمن و مسماری و فلکی لا علاج اند و قوی قطع انصباب مواد سرج سیکنند و ترک او صواب تر ست و گاهی از سور سرج خون سائل شود پس بذرور شادنج و گل مختوم علاج کنند و در خرق قرنیه حادث از ضربه خون کبوتر یا خون فنفنین در چشم چکانند و پنبه بسفیدی بیضه مرغ و روغن گل تر نموده بر چشم گذارند تا دو روز و در روز سوم آب و نمک تکمید چشم نمایند و شیر دختران بدان بچکانند

حفر و سلخ قرنیه

حفر قرنیه آنست که جزوی از قرنیه زائل گردد و دران حفره بهم رسد و عمیق صاف از مده و چرک باشد و سببش یا از خارج بود مثل نخسه و خدشه که بقرنیه رسد و یا از داخل باشد قرحه و بثره که دران بهم رسد و بیشتر صبیان را بسبب نرمی اعضا و حرارت امزجه و کثرت فضول حاره عارض میشود و مخوفست اگر محاذی ثقبه باشد و سلخ قرنیه آنکه پوست رقیق از ظاهر قرنیه بسبب مرور چیزی حاد بران مثل آهن و نی وغیره و یا ملاقات دوای حاد محرق حالی خراشیده شود و این نیز مخوفست اگر بمقابل ثقبه باشد علاج اگر بدن ممتلی باشد فصد کنند و بعد ازان تنقیه بدن از خلط غالب نمایند و انچه دران تجفیف بی لذع باشد مثل شیاف ابار اکتحال نمایند و ذرور اغبر یا شادنج مغسول یا شنج محرق مغسول یا کحل و صدف محرق مغسول در چشم بپاشند و سائر تدابیر بعینه علاج شقاق و قروح و بثور ست از اشیای بنفشه و اصلاح اغذیه در ابتدا بمزورات و بعد ازان بطبوره و آشامیدن جلاب با شیر تخم خرفه یا ماء الشعیر و حریره

دمعه

و آن مرضی ست که چشم دائم از اشک تر باشد و گاهی اشک دفعةً سائل شود بدون آنکه تابع مرضی دیگر مثل رمد و جرب و بثره و حبابوت پلک و شعر زائد و منقلب وغیره امراض چشم باشد و اکثر حدوث آن باصحاب امزجه رطبه پیران در زمستان و بلدان رطبه باشد و آن مرض مخوف ست و دمعه یا مولودی باشد و یا عارضی و عارضی یا لازم در صحت یا تابع مرض بود چنانکه در حمیات حاده عفنی و دموی و حمی یوم سهری و ورم دماغ و نزلات و زوال طبقات و رطوبات چشم از موضع خود و گاهی در رمد واقع شود و این مرض چون بحد افراط رسد امراض دیگر مثل بیاض و سلاق و انتشار اهداب پیدا کند و گاهی عروض دمعه در مشائخ مقدمه فالج مشهور گشته بالجمله سبب دمعه عارضی لازم در صحت حرارت یا برودت چشم و دماغ یا استلای راس و چشم و ضعف قوت ماسکه و هاضمه چشم بود و یا نقصان گوشت موق اکبر باشد خواه بالطبع و یا باستعمال دوای حاد و یا از مبالغه قطع در ظفره و غده یا بسبب حدوث غرب نزد ماق و جدری و مبدا این مرض رطوبات دماغی ست و سیلان آن بسوی چشم بیکی از دو طریق یعنی عروق خارج قحف یا داخل آن و ایلاقی گوید که مبدا دمعه سه موضع ست یکی عروق باطن قحف دماغ و رگهای باطن پلک دوم عروق خارج قحف سوم عضلات چشم بسبب ضعف این عضلات و هر سه این مبدا را اسباب سابقه اند و سبب اقرب و اصل نقصان لحم لحاظ ست طریق تشخیص اقسام دمعه آنست که اولاً از مریض بپرسند که این مرض از چند مدت ست اگر از ابتدای پیدایش خود بیان کند مولودی بود و الا عارضی باشد و در عارضی به بینند که با مرضی دیگر هست یا نه اگر باشد تابع مرض بود و الا عارضی لازم صحت باشد بعده بموق اکبر او نظر کنند اگر در گوشت او نقصان دریابند سببش همان باشد و الا سبب او حرارت چشم و دماغ یا برودت آن یا استلا و ضعف قوت ماسکه و هاضمه باشد پس بسوی حرکت پلک و چشم و عروق آن نظر کنند اگر سرعت حرکت و سرخی چشم و ظهور عروق آن بدرک گردد و با آن اشک گرم با سوزش یا حکه باشد از حرارت بود و اگر بطوء حرکات و سفیدی چشم و دقت عروق او و اشک بارد و غلیظ و خفت در زمستان و هنگام خروج از حمام و تقدم رسیدن سردی بر سر معلوم گردد از برودت باشد و اگر آثار امتلای کدامی ماده از علامات مخصوصه آن بطوریکه در ابتدای بحث امراض چشم مسطور شد دریافت شود سببش امتلای آن ماده باشد پس اگر دوام دمعه مع عطسه بسیار بود طریق سیلان رطوبت از عروق باطن قحف و باطن جفن باشد و اگر عروق جبهه و صدغین ممتلی ستمد نماید از خارج قحف باشد و اگر علامات هر دو طریق مذکور یافته نشود و با وجود عین دمعه دائم بود سببش ضعف عضلات چشم باشد و گویند که اشک غلیظ گرم بر ماده دموی بارد کثیر الوسخ بر بلغمی و رقیق حار بر صفراوی دلالت کند و از سوداوی نمی باشد و انطاکی گوید که اگر از دمعه سلاق یا نقص لحم در ماق و جفن پیدا شود بورقی حاد باشد که از امتزاج بلغم بصفرا یا احتراق بعض لبخر و پیدا شده و الا از دم باشد اگر سرخی با وی شدت کند و اجفان هنگام خواب ملتصق نشود و الا از بلغم باشد و حکه مثل سلاق در پیدا بودن از اخلاط مالحه و کذا انتشار اهداب و علامت دمعه بالغ دار دار اقاصی دماغ انسداد خیاشیم ست چنانچه در زکام عارض شود و گاهی دمعه حادث بدان عذر سدد که ثقبه که میان چشم و بینی ست کشاده گردد پس ازان رطوبات نیز سیلان کند چنانچه هنگام عظم آن غرب حادث شود علاج دمعه مولودی لا علاج ست و انچه تابع مرض دیگر باشد بازاله آن مرض زائل شود و اگر از نقصان گوشت موق اکبر عقب قطع ظفره یا اکل دوای حاد باشد تغذیه باغذیه محموده مثل گوشت جوزه مرغ و حملان و غالب غذی رانند و جلاب و شربت بنفشه بنوشانند و ذرور صفر و شیاف زعفران و شیاف صبر استعمال کنند و بکندر خصوصاً بدخان او و دم الاخوین و مازو و سماق و صبر

وهلیلهٔ زرد و مامیثا و آس و زعفران و دیگر منبتات لحم و مجففات رطوبت مثل شیاف مجموعهٔ بقائی و هلیلهٔ زرد و انزروت هر دو مساوی باریک سائیده و دوائیکه از مجربات
انطاکی ست در موق اکتحال نمایند و بهتر آنست که اول چشم را بشراب انگوری بشویند پس اندکی صبر سوده بر لحاظ گذارند و یا شیاف مامیثا یک درم زعفران دو دانگ
صبر نیم دانگ شب یمانی سوخته یک دانگ سائیده بشراب کهنه شیاف ساخته در شراب سوده در گوشهٔ چشم نهند و اگر برگ بنج در شراب انگوری یا سفیذج پخته بر چشم نهند نافع بود
و اگر شب یمانی سوده بشراب پخته اسفنج بدان ترکرده بر چشم نهند بهتر باشد اما اگر گوشت موق تمامه فانی و مستاصل شده باشد انبات لحم او ممکن نبود هرگز علاج
نپذیرد و دمعه که از حرارت یا برودت چشم و دماغ باشد معدلات آن بکار برند و ایضاً تخم کاهو بر پیشانی ضماد کردن و کذا نشاسته در گلاب گداخته و سفیدهٔ
بیضه آمیخته بر یافوخ گذاشتن و مبردات مثل توتیا و صمغ و نشاسته و گل سرخ اکتحال نمودن و یا گل سرخ و گلنار و صدف سوخته و توتیا و نشاستهٔ بریان در چشم کشیدن
دمعه را که بسبب حرارت بود نافع ست و رازی در برء الساعة نوشته که اگر دمعه حادث از مشی بسیار در آفتاب باشد صاحب آن افیون محلول اندکی از آن گرد چشم
طلا کند در ساعت تسکین میدهد و اگر از بسیاری مجاورت آتش باشد زائل میگرداند آنرا در زمان قلیل تناول آنچه مولد بلغم ست مانند ماهی تازه و کاهو و اسفاناخ
بلیلهٔ کابلی را تا مانند غبار گردد بمیل نقره در چشم کشند در ساعت زائل میگرداند و حنا و مازو باهم سوده بر کف پا و سر نهادن در انواع دمعه مفید نوشته اند و کذا
اکتحال لاجورد غیر مغسول که مجرب سعیدی ست و یا تخم خرمای محرق مغسول و مامیثا و یا مروارید و یا هلیلهٔ زرد سائیده که در گلاب ترکرده در آفتاب نهند و بعد
خشک شدن باز بسایند و یا آبنوس بر سنگ سوده و یا برگ صغیر که اندرون گل سرخ میباشد خشک کرده سائیده و یا حجر مغناطیس در شیر دختر سوده و کذا اقلیمیا سرکه
و آب در چشم که مجرب انطاکی ست و یا پوست انبرباریس در گلاب یک شبانه روز ترکرده و یا شادنج محلول در گلاب هر واحد نافع و ایضاً مغز تخم هلیلهٔ زرد دو حصه مغز بلیله
سه حصه مغز خستهٔ آمله یک حصه حب بسته باب بسائیده در چشم کشند و غسول ترهیله و سرمهٔ مفید دمعهٔ گرم و عصارهٔ آمله و طلای کهره و شیاف سماق نیز سود مندست و اکتحال
باسلیقون هم روشنائی و سرمهٔ مفید دمعهٔ سرد و پوشیدن سر و نهادن مشک و قرنفل در کلاه برای دمعهٔ بارد نافع و کذا ذرور کباش قرنفل نیم درم سوده بر مقدم سر و یا پوست
جوز خشک کرده و یا برگ او و یا گل او که هر واحد مجرب سعیدی ست و یا عود الفرج دو درم کباش قرنفل یک درم باریک سائیده و اکحل دارچینی و ضماد عصارهٔ قنطوریون
دقیق بر پیشانی و یا قنطوریون و عصارهٔ برگ زیتون بری و یا زعفران در شیر زنان حل کرده و کذا اختلاط صبر در ضمادات که مقوی فعل آنهاست و اکتحال آب پیاز و یا دخان
صمغ صنوبر و یا مرارهٔ سلحفاة و یا شنگرف یا دخان ایلنج و یا سرگین سوسمار و یا پوست بیضهٔ شترمرغ و یا دخان صمغ بطم و یا عصارهٔ برگ زیتون بری یا اثمد و یا
سوخته و یا پوست بیضهٔ سوخته و یا کندر و یا دخان آن و یا صدف سوخته و یا دخان او و یا زهرهٔ خروس و یا زهرهٔ اکیان و یا دارچینی یا بادیان یا مرقشیشای فضی یا ذ
یا نحاس نافع ست و گویند که ادخال دخان زفت و کذا دخان صنوبر کبار و کذا مصطکی و کذا نحاس محرق و کذا اشنک و کذا آب آس در اکحال دمعه مقوی فعل آنهاست
و دمعه که از امتلای چشم و دماغ و ضعف ماسکه و ناضمهٔ چشم بود بعد تنقیه حسب ماده بفصد و مسهل و حب ایارج اطریفلات و حب الشفا بخورند و از اغذیهٔ مزوره
مثل عدس و باقلا پرهیزند و در مادهٔ حار برای تعدیل مزاج او و بهر که بهر دمعهٔ حار مذکور شد بعمل آرند و گویند که رب هلیلهٔ زرد دو درم نبیع بنفشه سه درم حبوب ساخته خوردن
برای دمعه که وقت حرارت زیاده شود عجیب ست و کذا نوشیدن ماء السکر و اکتحال شادنج مغسول و توتیای مغسول با مرقشیشا هر واحد یک درم مروارید بسد هر واحد نیم درم
شیاف مامیثا صبر هر یک ربع درم در مزاج حار نافع ست و اگر آب غوره و بلح بجوشانند تا که غلیظ شود و در چشم کشند نیز مجرب ست و در مادهٔ بارد بعد تنقیه حب توقایا
و ایارج جالینوس استعمال سعوطات منقی راس و دخول حمام هر روز بر نهار و دلک بعد حلق سر و جوز بوا مدام در دهن داشتن و صبح و شام حب الشفا یک یک عدد خوردن و
طبیخ شلجم و کاه کهنه اکتحال کردن و اغذیهٔ سریع الهضم مخلوط با شیاف ناضم و معجون بنفشه مع گلقند عسلی و شکری خوردن مفید ست و در هر سه روز وقت شب حب قبیار
از ایارج مخمر یک جزو راوند صرح و خبث الحدید فولاد مدبر سبر که و بریان بروغن بادام هر یک ربع جزو مرتب ساخته از دو ثلث درم تا یک درم بخورند و اگر مزاج احتمال کند
در مقدار بیفزایند و گلنار فارسی و سفیذج و توتیای هندی و کحل فیلوذی یعنی مغربی با زبر واحد یک درم طباشیر بریان نیم درم کلس قشر بیضه نیم درم همه را سائیده بحریر بیخته
اکتحال نمایند و بسیار ست که کفایت میکند مثل آنکه توتیا و سرمهٔ اصفهانی بقول جالینوس در این نوع تنقیهٔ راس و علاج بشیافات قابضه باعتدال مثل آنکه
از مامیثا و زعفران بسازند و شیاف سنبل و معجون بشراب صحت بخشد و ادویه که در دمعهٔ بارد مسطور شد استعمال کنند و کحل دمعه در برود مع حبت نافع ست

وشیاف اخضره یاسمین درین باب معمول ست وشیاف اسود وشیاف حضض وشیاف علائی وشیاف نارنج وشیاف دهنه فرنگ وبرود جالینوس وذرور سر مه مشیاف
دمعه وکحل الجواهر نیز نافع ست ونسخهای آنها در مرض رمد وبیاض چشم ونزول الماء وضعف بصر وغیره مسطورست واکتحال سنبل الطیب مع مازو ی نیز مجرب ست
واگر هلیله سیاه ومازو وسنبل الطیب وپوست هلیله زرد مساوی با آب سائیده حب سازند ودر چشم کشند وحوالی آن طلا کنند نیز نافع دمعه است وکذا توتیای مغسول ده درم وبسد
وهلیله زرد وصبر هر واحد یک درم وفلفل نیم درم مجرب وسنگ بصری یک تیله لیرج سیاه شش عدد هر دو را کوفته بیخته در تهالی برنجین انداخته با پشت کتوره بهول چند روز
خوب بسایند تا مثل غبار شود در چشم کشند که جهت دمعه معمول وبتکدر وحکه نیز مفید ست وسنگ بصری بسد محرق مغسول هلیله زرد هر یک دو درم صبر سقوطری فلفل گرد
هر یک نیم درم کوفته بیخته در چشم کشیدن مجرب مسیحی ست واکتحال فلفل نمک هندی هر یک یک درم دارفلفل دو درم کف دریا نیم درم سرمه سه درم همه را در بهزاج بار در طب
نافع ست وگویند که اگر توتیای معدنی در میان خرما نهاده بسوزند پس برآورده پنج بار شسته ودر سایه خشک نموده پنج درم بگیرند ودانه قاقله کبار پنج درم آمیخته خوب سائیده
اکتحال نمایند در باره مزاج الصحت تجربه پیوسته واگر فلفل گرد بستانند وپوست سیاه آن خراشیده دور کنند پس هم وزن فلفل محاک مغز تخم سرس گرفته بسایند در شهد حب سازند ووقت
حاجت بگلاب حل کرده بکشند برای دمعه مجرب وبرنزول وبیاض را نیز مفید ست وتوتیای هندی یعنی کهپریه چکه که هلیله زرد مساوی با آب غوره یا آب اسپغول سائیده خشک کرده باز سائیده اکتحال نمایند
در دمعه امتلائی ومنع رمد وحفظ صحت چشم ستوده ابن تلمیذ ست وبدانند که اگر سیلان رطوبت از عروق داخل قحف باشد بعد تنقیه بدن بغرغره وتعطیس وتعدیل مزاج
دماغ وتقویت او باشیای خوشبو وبعد هر دو روز یا سه روز تحلیق راس وتعلیق محاجم بر مؤخر سر بعمل آرند واگر سیلان از خارج قحف باشد ضماد نا شف رطوبت چون
غبار آسیا وکندر وغبار او ومر وافیون وآب عصا ره شوک بر ضماد نمایند وهمه اشیای قابضه ولزوقاتی که بر جبهه وشقیقتین چسپانند او را نافع ست واگر سبب دمعه
ضعف عضلات چشم باشد با دویه مقویه محلله رطوبات مثل برود حصرم وباسلیقون وروشنائی اکتحال نمایند واگر از ساذج هندی با میران چینی پوست هلیله زرد
بسد هر واحد یک درم مشک یک دانگ سرمه ساخته در چشم کشند جهت دمعه که از ضعف عضلات چشم باشد مجرب ست وکذا استخوان هلیله زرد سوخته نمک هندی ومازو هر سه مساوی
درین باب بتجربه رسیده وکذا توتیای مربی بآب هلیله زرد که هلیله مقشر را با یک تخته در آب تر کرده بالیده صاف نموده در آن توتیا پرورده باشند نافع ست واگر توتیا هشت درم
سرمه یک ربع شادنج مغسول یک نیم درم اقلیمیای طلا چهار دانگ باریک سائیده بآب هلیله زرد دو جزو وآب غوره وآب اسپغول هر یک یک جزو پرورده استعمال نمایند نیز مانع دمعه مقوی
عضلات چشم ست یا اول چشم را از اندرون وبیرون بشراب انگوری بشویند پس اندکی صبر در آب کرده بچکانند وازاقاقیا وبرگ مامیثا وکوه سبز مساوی در شراب کهنه ضماد کنند
وشیخ میفرماید که قانون در علاج دمعه استعمال ادویه معتدل القبض ولتسخین الطیب ست وانچه از قطع ظفره نباشد در آن توتیا مع سرمه اکحال توتیائی وجمیع شیافات وشیاف احمر
از زرد وشیاف اصطفطیقان نافع ست وانچه درین باب بتجربه رسیده این ست که آب انار ترش یک رطل بجوشانند هر گاه منتصف بماند صبر سقوطری حضض فلفل لیرج زعفران
شیاف مامیثا هر واحد یک مثقال مشک دو دانگ داخل کرده در شیشه سر بسته تا دو ماه در آفتاب دارند وبکار برند وکذا دخول حمام بر نهار ومقام در آن وتقطیر سرکه وآب اکثر در چشم
از مجربات انطاکی گوید که ابتدا بالفصد کنند اگر علامات غلبه دم ظاهر باشد وحرم مقرن بعد از ان اسهال الطبیعت بمسهل مناسب وصرف عنایت بسوی
تنقیه دماغ وتقویت آن بایارج لوغاذیا یا اولا بعده اطریفل کبیر یا ایارج ارکیغانس یا فیقرا وحب صطحیقون بعد وثوق به تنقیه وضعیات بکار برند ودرین هنگام بچشم
نگاه کنند اگر ورم یافته شود ابتدا تحلیل آن نمایند تا از ظهور چیزی که در چشم باشد منع نکند یا از جلس چیزی که سیلان او واجب ست جلس چشم از حرکت نگردد وبهترین
چیزی که بدان تحلیل ورم حار کرده شود آب کشنیز بلعاب بهدانه وحلبه گلاب ست وآرد باشیر زنان وخرد حلبه پس علاج دمعه بذرور اصفر وشیاف زعفران شروع کنند
اگر در آنجا علتی نباشد والا اگر لحم موق ناقص شده باشد انچه انبات آن نماید مثل مازو ومامیثا وسماق بیامیزند واگر در آنجا انتشار باشد سنبل زیاده کنند وازانچه برای
دمعه ومرضیکه از آن باشد آزموده است این ست که آب انار بجوشانند تا ربع آن بماند پس صاف کرده مثل آن گلاب وآب بادیان اضافه کنند ودر آن اگر یک رطل باشد اوقیه
ونیم برگ آس کوفته ونیم اوقیه هلیله ومثقال از مجموع صبر وزعفران کندر ومامیثا وحضض سوده انداخته بجوشانند تا غلیظ گردد پس در شیشه کرده زیر آفتاب گذارند تا خشک گردد
استعمال نمایند وانچه در اکحال وشیاف وبرود وذرور گفته شد کافی بود واز مجربات این ست که مازو وآس وگلنار وپوست هفته هلیله زرد مساوی در ده چند آن سرکه
بجوشانند تا ربع بماند صاف کرده زاسخت اقرد مر مساوی زعفران نمک سه حصه شیخ محرق بسد هر واحد ربع مشک عنبر حل به همه را بسایند در سرکه مذکور تسقیه نمایند هفت مرتبه

بعده خشک کرده ضماد نموده بکار برند که در قطع رطوبات و تحدید بصر و انبات لحم مجرب است و بعضی متاخرین می‌نویسند که در مبتدی صرعی سقطی فصد کنند و تنقیه دماغ بحب ایارج وغیره نمایند و زرد چوبه زعفران شیاف ابیض اسیثا گل بابونه هر یک هفت ماشه بزرودی بیضه مرغ و سنگ پشت در روغن زنبق سرشته ضماد کنند و در مبتدی کهنه یک نیم ساله که باو ضرس بود در هر هفته دو بار قی کنانند و هر روز وقت خواب حب قوقایا چهار ماشه خورانند و صبح نیز سه ماشه یا گلقند دو توله و عرق بادیان نیم پاو و غذا شوربای سنگخواره و دراج با نان تنوری دهند و بجای آب عرق بادیان نوشانند بعده سرمه اصفهانی برابران حبت تا چهل روز در چشم کشند و قلیه شلجمی و زردکی و نرگسی با نان خورانند تعلیم گاه باشد که در هر زمانی قلیل قطرات اشک سیکلید و منقطع میشود و این انواء التین گویند و سببش عروض غلظ در یک بال مع نتو در باطن او و در اصطکاک او ملتحمه یا قرنیه است و این مرض عند استلای بدن از مواد و پری معده از طعام و شراب و در کثرت بیداری زیادتی میکند و هنگام خلو معده و اعتدال خواب خفت می‌پذیرد و علاجش تنقیه بدن و پرهیز از اغذیه غلیظه مبخره و تقلیل غذا و تجوید هضم و تکمید پلک باب گرم و تضمید او باضمده محلله مثل ابهل و مرو زعفران و بعد تنقیه اکتحال بدمعات و محللات رطوبت چون باسلیقون و شیاف احمر لین ست و بقول ابن الدوله از اشیای مدمعه نافعه درین نوشادر مسحوق ست و همچنین فرو بردن میل در پیاز و اکتحال آن و بعضی گویند که این مرض اگر بعد قطع ظفره پدید آید یا مولودی بود هر دو علاج نپذیرد و اگر بسبب کثرت رطوبت دماغ باشد تنقیه دماغ بحب شبیار کنند و مداومت حمام نمایند و شیاف دینار چون در چشم کشند و باید که حب شبیار و قوقایا در هر هفته بخورند و غذای خفیف ملطف مانند کبک و دراج و مرغ جوان با نان تنوری خمیری که دران بادیان داخل کرده باشند دهند و عوض آب عرق بادیان و بادر نجبویه اکتفا ورزند و سرمه سیاه و سفیده ارزیر هر دو برابر در چشم کشند

حرقت عین یعنی سوزش چشم

سببش ارتفاع ابخره لذاعه از معده یا انصباب اخلاط حاره صفراویه از دماغ بطبقات چشم ست علاج سنگ بصری با آب غوره پرورده در چشم کشند کاسنی کوفته بروغن گل ضماد نمایند و کافور در چشم اندازند و اگر کافوری یک دانگ سفیده بیضه یک مثقال بگلاب سائیده طلا کنند چشم را بغایت خنک گرداند و اگر فائده نشود و آثار وجود ماده حار ظاهر باشد اول مسهل صفرا بدهند و یا بحار الفواکه یا مطبوخ او و یا مطبوخ هلیله تلیین طبع نمایند و هر صبح عناب و آلو بخارا هر یک هفت عدد تخم کاسنی دو درم جوشانیده شکر سفید یا ترنجبین ده درم داخل کرده بنوشند و غذا مزوره ماش و مغز بادام و کدو بخورند و اگر احتیاج باشد ابتدا الفصد نمایند و حجامت کنند و بعد تنقیه مدمعات در چشم کشند و اکتحال برود احمر سفید و شیاف سماق و عصاره آمله برای حرارت و سوزش چشم معمول مولف ست و کذا ضماد کاسنی سبز و کشنیز سبز و کاهو سبز و اگر بهم تخمها گرفته بروغن گل یا کاهو یا کدو سائیده بر هر دو چشم گذارند و یا پوست هلیله زرد و آمله منقی هر یک سه ماشه برگ حنای سبز برگ گلاب سبز هر یک هفت ماشه شب در آب شیرین خیسانیده وقت صبح چشمها را بدان بشویند و این دوا دهند شیره تخم خرفه و مغز تخم کدو و مغز تخم بزدیه هر یک نه ماشه زرشک هفت ماشه تخم کاهو سه ماشه در عرق نیلوفر و کاسنی هر یک نه توله بر آورده شربت نیلوفر چهار توله داخل کرده بنوشند و اگر حرارت زیاده محسوس شود لعاب بهدانه سه ماشه زیاده کنند هفت هشت روز بعمل آرند اگر صحت نشود فصد سر رو کشانیده و تلیین طبع بآب فواکه و یا بطبیخ هلیله فواکهی علویخان که دران شربت دینار و مکر اهلیلجی باشد باید کرد و غذا بنو ماش با اسفاناخ و خرفه با برنج دهند و بعد تنقیه این کحل اشک آور بعمل آرند فلفل دار فلفل هر یک یک ماشه زعفران چهار ماشه حضض شش ماشه سنبل الطیب چهار ماشه کافور یک سرخ سائیده در چشم کشند و بعد حمام نمایند و گویند که اگر ازین وجع صحت حاصل نشود تنقیه دماغ بحب ایارج و حب بنفشه مقوی با تبرید و غاریقون نمایند و جلاب از اصل السوس مقشر کوفته سه درم و گلقند ده درم بدهند و غذا مزوره نخود و مج گوشت حملان و نان صاف بخورند و از فواکه انجیر و انگور و مویز و مانند آن بدهند و گویند که اگر بسبب خوردن اغذیه مبخره مثل فوم و باقلا و گوشت گاو میش و عدس و جغرات با کهچری بنو ماش وغیره باشد و از وقت شروع هضم غذا و تا اتمام هضم سوزش در هر دو چشم بسیار بود و بنگرند اگر در مزاج برودت یافته شود سفوف شبیار دهند و یا این سفوف بدهند اصل السوس مقشر آمله مقشر الائچی کلان هر یک سه درم نبات برابر شربتی نه ماشه و خائیدن بادیان درین باب مجرب و همچنین الائچی کلان بریان و نیم منسگی و جوارش آن و جوارش عود شیرین بسیار نافع و اگر در مزاج حرارت بود جوارش عود ترش و شربت زرشک دهند خائیدن کشنیز خشک در منع آن از مجربات ست و همچنین سفوف نمک با گلاب و آنچه بسبب ورم سپرز و ریاح سوداوی چنانچه در اصحاب مالیخولیا میباشد پدید آید علاج آن مرض نمایند

قذی یعنی چیزی در چشم افتادن

هرگاه در غبار و هوای تند چشم خلش کند و اشک بیرون آید و قبل از ان رمد و غیره نباشد بدانند که چیزی در چشم افتاده پس می باید که از مالیدن چشم منع نمایند
و بآب گرم بشویند و بدان تکمید نمایند و شیر زنان چکانند و پلک برداشته ببینند اگر چیزی محسوس شود بپارچه یا پنبه بردارند و الا نشاسته باریک بسایند و در
چشم پرکنند و زمانی بدارند پس از پنبه بیرون آرند و گاه باشد که جانوری خرد تر از پشه که بزبان هندی آنرا طالب العین گویند و نیز سامنی در چشم آویزد و درد
و سوزش در چشم پیدا نماید درین صورت فی الفور چند قدم باز پس روند و آب نیمگرم در کف گرفته بر چشم زنند و گل ملتانی سرخ باریک ساخته بچشم اندازند و ساختی چشم را
بسته دارند بعده از خرقه یا پنبه صاف نمایند و یا بآب گرم پارچه تر کرده تکمید نمایند و بمیل مثقوب دهی اصلاح بدمند و بصنایع او بخار ند بملایمت و چشم را بکشایند و آب گرم
دران ریزند و بعد زوال او اگر در چشم سرخی باقی بماند شیاف ابیض و شیر دختران اکتحال نمایند یا قطور یکه در رمد گذشت بعمل آرند و اگر خون زائد و بدن ممتلی از اخلاط باشد
فصد و تنقیه نمایند تا رمد بهم نرساند و آنجا که چیزی درشت چون ریزه شیشه و مانند آن در چشم افتد بموچینه بردارند و پنبه بمند و فه در شیر زن تر کرده نهند و یا سفیدی
بیضه مرغ چکانند و اگر ریزه آهن بود و بتدابیر دیگر بر نیاید متصل چشم سنگ مقناطیس بدارند که بدان بیاویزد چنانچه والد مرحومی علاج شخصی آهنگر بهمین نهج فرموده بودند
و گاهی فلوس ماهی بسیار رقیق و نرم و کوچک در چشم افتد و بچسپد و بمشکل بر آید پس روغن زیتون یا روغن دیگر در چشم چکانند و هرگاه فلس مذکور بچسپید سیاهی چشم نتو نیزد
و از ملتحمه بلند شود و فلس ظاهر گردد پس میل مضلع بردارند و بعد بر آوردن این اشیا اگر در چشم اذیت او باقی باند بچیزی مملس و مدمل مثل شیاف ابیض و شیر زنان
و سفیدی بیضه و ذرور نائم تدارک کنند و اگر خوف هیجان ماده و ثوران چشم باشد فصد و استفراغ بعمل آرند و برود رمادی و مانند آن برای تشفی رطوبت و جلای
آن اکتحال نمایند و از حضرت علی کرم الله وجهه منقول است که اکتحال سرمه مزیل قذی و مصفی بصر است و اکتحال ذرور انزروت خصوصا با شکر و نشاسته و بیضه مرغ مخرج
قذی و کثیر الفوائد است برای چشم و چسپانیدن برگ شاهسفرم بر چشم جذب می نماید آنچه در چشم افتاده و حدوث یافته دران و اکتحال قلقطار صاف میگرداند
چشم را از قذی و بعض نکته گاه باشد که رطوبتی باریک مانند تار عنکبوت از سر فرود آید و در چشم بخلد و مردم گمان برند که چیزی از خارج در چشم افتاده است
درین حالت کف دریا سنگ بصری توتیای سبز توتیای سفید جاکسوی مقشر برابر همه را سوده در چشم کشند که این مرض را که بهندی روبه گویند سود دارد

ضربه و تفرق اتصال چشم یعنی کوفت و جراحت که بر چشم رسد

هرگاه از ضربه سرخی یا ورم عارض گردد بفصد و مسهل صفرا یا ماء الفواکه تنقیه کنند و اگر حاجت باشد حجامت پس سر نیز نمایند و بعد فصد سفیدی و زردی بیضه مرغ
و روغن گل آمیخته پنبه بآن آلوده بر چشم نهند و در صورت حرارت چشم اگر آب کشنیز سبز افزایند بهتر باشد و یا شیاف ماميثا و گل ارمنی بآب کشنیز سبز ضماد کنند و یا تخم خطمی
تخم خبازی در شیر دختران و روغن گل آمیخته بر پشت چشم ضماد نمایند و شیاف ابیض افیونی بشیر زن حل کرده در چشم چکانند و اگر درد و سرخی باقی باشد آرد مونگ و جزو
زرد چوب حضض گل ارمنی مامیران زعفران مصطگی هر یک یک جزو آب یا زرده تخم مرغ و روغن گل طلا کنند و گاهی بادویه مذکوره زنجبیل باه گیر و قرنفل مرداسنگ
اضافه نموده همه مساوی گرفته طلا سازند و قطور روغن زرد نیمگرم نیز مسکن درد است و کذا شیر دختران و همچنین آب حلبه مسکن وجع است با اندک تسخین و همچنین آبیکه
دران خشخاش اکلیل الملک بابونه گل بنفشه گل سرخ جوشانیده باشند و ضماد افیون زعفران هلیله مرداسنگ بآب سوده نیز مفید است اگر لوده بجهانی میده گندم
روغن زرد بریک دو ماشه شکر سفید چهار ماشه در آب سرشته دو غلوله ساخته بپارچه بندد و گرم کرده تکمید نمایند و بعده بر چشم بندند برای تسکین وجع ضربه چشم از مجربات
استاد مرحوم است و اگر خون در موضع ضربه بفسرد و در و تورم پیدا کند چوب سبز درخت انجیر بسوزند و آبیکه از ان بیرون آید بران موضع بمالند که در حال مجمد ان متحلل گردد
و درد تسکین یابد و اگر سرخی شدید در ملتحمه باقی ماند زعفران مصطگی هر دو سائیده بزردی بیضه مرغ سرشته گرد حلقه چشم ضماد سازند و آنچه در طرفه مذکور شد بکار برند
و بعد زوال درد و سرخی اگر کبودی در چشم باقی ماند کشنیز و پودینه و سنگ نیل و زرنیخ طلا سازند و ضماد نانخواه بعسل یا شراب آمیخته و کذا جمیع ضمادات قوبع
و گذا ورقهای خشک بزردی بیضه آمیخته و کذا زراوند بسرکه و کذا عسل و نمک و کذا شحم بط و خردل نیز نافع ممکن دم تحت العین است و آنجا که از تیغ یا سنگ و غیره
تفرق اتصال بر ملتحمه افتاده باشد تدبیر مثل نیز فصد و تلیین است در بهر اندک مدت پس اگر خون آمده باشد آنرا پاک کنند و شادنج مغسول مانندی کافور دم الاخوین
بران افشانند و سخت بر بندند و اگر خون بر نیامده باشد توتیای کرمانی بپرورده پر کنند و زرده تخم مرغ تنها یا به برگ آس سوده یا روغن گل و آب کشنیز سبز بهم سرشته بپارچه آلوده

بر پشت چشم نهند بعده بعلاج جراحت کوشند بنوعی که در قرحه نه کور شد و در چشم نواب احمد یار خان بیرونجه سیاه خلیده از برادر و نسش اندکی خون بر آمد حکیم کبیر علیخان شاگرد حکیم علویخان انزروت مدبر دم الاخوین حضض یکی بیرو احد بجا شسته در شیر زنان سه ماشه و سفیدی بیضه مرغ نیم عدد بانگشت لت کرده در چشم چکانیدند و بالایش قرص برگ تنبول ساخته زرد چوبه و مامیران هر یک سه ماشه مغز بادام تلخ هفت عدد و آرد چینه نه ماشه دران اخل کرده در روغن گاو بریان نموده نیم گرم بر چشم بستند تا سه روز بسته داشتند در روز چهارم کشادند چشم بحالت اصلی آمد و خون بند شد لیکن طرفه پدید آمد و همه چشم را در گرفت پس هلیله سیاه حضض مامیران چینی هر یک سه ماشه زعفران بجا شسته بگلاب سائیده ساعت بساعت از میل بر کتحال می نمودند و زرد چوبه شاخ هندی زعفران انگور شفا هر یک سه ماشه در آب برگ عنب الثعلب سوده بر پشت چشم ضماد نمودند صحت کلی حاصل شد انتباه هرگاه چیزی قاطع مثل چون آهن و نی وغیره بطبقه قرنیه رسد و جراحتی خفیف کند یا جزوی از قرنیه زائل گردد تدبیرش همانست که در قرحه و سلخ قرنیه مسطور شد

حول واعوجاج ثقبه

حول آنست که چشم بجانبی از جهات اربعه مائل شود و سیاهی او از موضع طبیعی زائل گردد و این زوال اگر بجانب فوق یا اسفل باشد صاحبش هر چیز را دو چیز بیند و اگر بطرف یمین یا یسار بود ضرر معتدبه در بصارت پیدا نکند و اعوجاج ثقبه زوال ثقبه عنبیه است بسوی یکی از جهات اربع یمین یا یسار یا فوق یا اسفل و در تشنج معوج دیده میشود و علیل جمیع اشیا را معوج می بیند و سبب حول استرخای عضله ایست از عضلات محرکه مقله یا تشنج آن یا زوال طبقات و رطوبات و استرخای عضله اکثر بسبب مواد رطبه بلغمیه وگاهی از سده و رسیه یا سوء مزاج بارد رطب یا تفرق اتصال واقع در عرض آن میباشد و تشنج بباعث امتلای بلغمی یا غلبه یبس و یا وقوع ورم حار یا بارد بود و بیشتر حول بعد علل دماغی عارض شود و علامت استرخائی و تشنجی از فصل استرخا و تشنج جوینده و ایضا در استرخای بلغمی ثقل و وجع و عدم و حدوث آن بعد از نزلات لازم است در ورمی وجع و ثقل اگر حار بود وجع شدید و در اکثر با صداع و در سوء مزاج بارد رطب سیلان و فج عدم ثقل و حصول آن بعقب اسباب مبرده مرطبه میباشد و تشنجی امتلائی عقب صرع و سدر بیشتر افتد و عروض آن دفعة میباشد با ظهور آثار بلغم و تشنجی یبسی اکثر بعد امراض حاده و قرانیطس عقب استفراغ رطوبات بدن و ریاضات کثیره و بتدریج و بجا نان عارض گردد و در تشنجی ورمی وجع در اغلب اوقات اگر ورم بارد باشد وجع کمتر از ورم حار باشد و آنچه که زوال طبقات و رطوبات سبب بود چشم متحرک باشد بحرکت اختلاجی وگاهی اشک سائل شود بالجمله حول یا مولودی بود و آن لاعلاج است و یا بکودکان و یا بزرگان افتد یعنی حادث باشد و این بقول جالینوس اکثر بسبب بعض علل راس مثل صرع و سدر و دوار عارض میشود و سبب زوال ثقبه عنبیه یا ورم عنبیه است و علامتش وجع و صداع است اگر حار باشد و یا ثقل تنها اگر بارد بود و یا یبس آن و نشانش خمور حدقه و تقدم اسباب موجب یبوست مثل حرکت در آفتاب یا استفراغات مفرطه یا ملازمت صوم خصوصا در زمان حار یا تناول اغذیه مجففه مانند عدس و کلم و گوشت قدیده یا از رطوبت عنبیه باشد و تابع آن سیلان اشک و رطوبت چشم میباشد علاج در حول استرخائی و در تشنجی امتلائی بعد نضج منضج بلغم یا شربت اصول و گلقند یا سکنجبین عنصلی یا بزوری تنقیه بمسهل و ایارجات و غراغر نمایند بدستوریکه در فصل استرخا و تشنج مذکور شده و تلطیف تدبیر کنند و در حمام نشینند و ادویه مقوی مثل روشنائی در چشم کشند و با آب برگ زیتون سعوط نمایند و طریفل صغیر خورند و روغنهای گرم محلل مثل روغن بابونه و شبت و زنبق و نرگس بر سر بمالند و گویند که اکتحال بسرمه ممزوج به بندق هندی چشم را بموضع او بسهولت باز گرداند و کذا القطران و قنه مخلوط بسرسیل و کذا اکتحال شونیز و بسد و حول که باسفل باشد از استرخای عصب بود و دران معالجه بدانچه استحکام او نماید مثل تضمید پیشانی بآس و مازو و بلوط و گل ارمنی کنند و آنچه از ورم باشد اگر حار بود بفصد قیفال و تنقیه دماغ و استعمال اشیای بارده مسکنه مثل شیره تخم خیارین و شربت بنفشه و قرص آب هندوانه و ماء القرع و قطور شیر زنان و سفیدی بیضه مرغ در چشم و طلا نمودن از بیرون بعصاره مامیثا و صندل با آب عنب الثعلب و گلاب و آب برگ کاهو سوده و کذا اطلا بروغن بنفشه و ضماد شیر با گلاب یا با آب سرد بر چشم و اگر ورم بارد بود بعد استفراغ از حب صبر و یا ایارج لوغاذیا و مقوی تبرید غاریقون و شحم حنظل و عصاره قنطوریون و قیوم مانند آن علاج کنند پس آبیکه دران اکلیل الملک و تمام و نخاله گندم و بابونه و مرزنجوش و سنبل الطیب جوشانیده بر چشم نطول نمایند و بعد از ان جوارش اترج استعمال کنند و آنچه از سوء مزاج بارد رطب سیلان و فج باشد جوارشات استعمال نمایند و غذا اسفید باجات معمول یا بازیر جار و نطول مذکوره بکار برند و آنچه از تفرق اتصال باشد لاعلاج است و در تشنجی یبسی که اکثر بسوی فوق میباشد بتقویت و ترطیب دماغ از نطولات و مالش روغنهای رطب بر سر و غیر آن که در علاج تشنج یابس مسطور شد پردازند و شیر خر و شیر دختر در چشم چکانند و تقطیر خون شفتلین و یا فاخته و تضمید سفیدی بیضه و روغن گل و اندکی شراب و بستن چشم مفید دانند و اشربه مرطب مثل شربت بنفشه

وشربت خشخاش وشربت نیلوفر وشیرهٔ تخم خرفه وماء الشعیر دهند واگر تپ نباشد شیر خر بروغنهای مرطب بنوشانند وشیر بز وگاو بروغن بادام قریب بنفع اوست واستعمال ماء الرمانین با شکر وانکباب بخار آبیکه دران بنفشه ونیلوفر وجو مقشر نیکوفته و مانند آن جوشانیده باشند نافع ست وآنچه از زوال الطبقات رطوبات بود تدبیرش تنقیه دماغ از رطوبات مولد ریاح ست باستعمال ایارجات چوب بطریقیکه در فالج ولقوه گذشت وبعد ازان بهر تحلیل ریاح آبیکه دران بادیان واصل السوس وبابونه واکلیل الملک و مانند آن جوشانیده باشند تکمید چشم نمایند وبطبیخ زیره وشیح وصعتر وزوفا ومرزنجوش نطول سازند ومامیران یا زرد چوب بآب بادیان ضماد کنند واگر ماده در معده بود تنقیه معده بقی واسهال نمایند وجوارشات گرم محلل ریاح خورانند وتجوید هضم نمایند وکحل دخان سندروس در جمیع اقسام حول ادنی معمول ست وبعضی گویند که چون آمد بر قطعهٔ آهن بسایند تا مثل سرمه گردد اکتحال آن حول را مفید ست وبقول طبری وحکیم علی گاهی حول بزرگان از اسباب شتی افتد اکثر آنها معروف اند مثل فالج ولقوه وعلاجش علاج این امراض است وگاهی حول غریب بغیر مرض دیگر واقع شود وآن از زوال بعض طبقات یا تحرک جلیدیه بسوی جانبی یا بعض زوال او از موضع خود بود وسببش حصول ریاح غلیظ در رطوبت ست میان طبقات چشم پس حولی که دفعةً بسبب زوال طبقه صلبیه از ریاح غلیظ بخاریکه زیر او در آید عارض گردد حول بسوی فوق باشد گویا که بیمار بدان طرف می بیند وحرکت چشم او بطی بود وآنچه بسبب زوال الطبقه مشیمیه باشد حول از جمیع جوانب چشم بود وصاحبش هر طرف از فوق وتحت ویمین ویسار که ببیند نظر او نظر حول باشد وآنچه از زوال الطبقه الشبکیه باشد حول او بطرف اسفل بود گویا که مریض بطرف سینه خود می بیند وحرکت چشم او سریع باشد وآنچه دفعةً بسبب کثرت ترشح رطوبت زجاجیه از موضع او حادث شود حول مضطرب بحرکت غیر ارادی چشم باشد وآنچه از زوال جلیدیه بود حسب زوال او حول پیدا آید پس اگر بسوی فوق زائل شود هر چیز را که ببیند دو چیز نماید واگر زوال او باسفل باشد هر شی را غیر ثابت در موضع واحد گمان کند وآنچه از زوال غشای عنکبوتیه باشد پس اگر بفوق زائل شود حول مع کثرت ضعف بصر بود حتی که گاهی چیزی نه بیند ومیلان چشم او بسوی فوق باشد گویا که ببالا می نگرد بهتر از آنچه بسوی اسفل ببیند واگر نقص زوال او باسفل باشد حول مع شخوص چشم بود وهرگاه چیزیرا از قریب ببیند خوب دیده نشود وهرگاه از بعید ببیند بهتر ببیند واگر حول دفعةً از نقصان رطوبت بیضیه یا میل او بجانبی بسبب تموج وضعف یا حرکت بخارات غلیظ حادث شود با حول ضعف بصر باشد واکثر آنچه ببیند اغبر اللون برنگ طبقهٔ عنبیه ببیند واگر حول دفعةً از زوال عنبیه عارض شود میل او بجانبی از هر دو سوق باشد ومع ضعف وقت نظر بود واگر از زوال قرنیه باشد مع حول ترشح در چشم حادث شود وحالت شبیه باختلاج پیدا بود واگر از زوال ملتحمه باشد حول غیر ثابت بود وساعتی چشم او مائل گردد واز شکل خود متغیر شود وچنان باشد که چشم بجانبی که بصر او مائل شده کشیده میگردد وبعده ساکن شود وزائل گردد وبعد از ساعتی این اکثر بشانح حادث شود وعلاج این جمیع اقسام قریب بیکدیگر ست وزیادت ونقصان دران بحسب مزاج وسن باشد بالجمله ریاح غلیظ بخاری که بسوی سر وچشم مرتقی شود یا از معده بنابر اجتماع اخلاط ماده دران متصاعد گردد یا از جمیع بدن مرتفع شود پس آثار امتلای معده از غثیان وفتور اشتها وفساد هضم وتخیلات روبروی چشم در اوقات امتلاء دریافت نمایند وعلامات امتلای جمیع بدن از کسل وثقل وخبث نفس وتقلب او وارتفاع بخارات گرم بسوی راس وسرخی روی وچشم در وقتی وسکون آنها در وقت دیگر معلوم کنند وهر چه نگاه باشد هرگاه ارتفاع بخارات بسوی سر وچشم ثابت شود لازم ست که مزاج مریض وسن او ووقت حاضر دریابند واستفراغ ماده حسب امکان وموجب قوانین او نمایند وهرگاه اراده تنقیه معده کنند در اکثر ایارجات یا صبر یا مصطگی که هر کدام ازین هر دو را بسقمونیا تقویت داده باشند استفراغ او نمایند وبهترین چیزها که برای تنقیه معده بشرط عدم مانعی درین مرض خواه در غیر آن استعمال نمایند این حب ست که افسنتین رومی خالص زرد دو درم گل سرخ یک نیم درم مصطگی سه درم تخم کرفس انیسون هر واحد دو ثلث درم رب السوس دو دانگ صبر سقوطری پانزده درم هلیله سیاه سه درم سائیده در آب برگ ترنج یا آب بادرنجبویه سرشته حبها سازند و سه درم ازان بآب نیم گرم بدهند وسه بار بهفت روز در میان مهلت داده استعمال کنند واز اغذیه غلیظه بسخره پرهیز دارند واز طعام شب منع سازند واگر اراده استفراغ بدن باشد بمطبوخ افتیمون تنقیه او نمایند وبرای تقویت دران جمیع سبزه ومصطگی مع غاریقون اضافه کنند وچند بار بعمل آرند اگر مزاج مریض احتمال کند وبعد تنقیه بدن پرهیز نمایند ودق وشنیدنی بحیثیکه هر دو سوراخ او تنگ باشند لازم گیرند ورفاده که دران بهر سه یک قدر بیاض وسط بر شکل چشم ساخته نهاده باشند بقطر اندکی سفیدی بیضه بر چشم بندند ودر روی چشم وگوش سر از هوای بارد محفوظ دارند وایضاً بعد تنقیه بدخول حمام هر روز وتناول اطریفل صغیر یا کبیر حسب احتمال مزاج لزوم نمایند وبعد ازین تدابیر سعوط حسب مزاج مریض استعمال کنند اگر سعوط حار مناسب باشد بروغن مصطگی وناردین واگر سعوط بارد واجب بود بروغن بنفشه ونیلوفر بعمل آرند وتضمید سر حسب واجب نمایند

وگاهی از ریح در چشم حالتی شبیه بحول حادث شود و بواسطهٔ ریح بسوی یک جانب کشیده گردد و بادی اختلاج و حرکت غیر واجب باشد و علاجش استفراغ بمسهل حب ایارج
و غراغر منقی راس از رطوبات و تنقیهٔ معده و پرهیز از اغذیهٔ غلیظه و اقتصار بر اغذیهٔ ناشفهٔ صالح الکیفیت ست بعده اسبرنجه بشکل عین منقوب الوسط ساخته بعد قطر اندک
سفیدهٔ بیضه بر چشم بندند و گویند که حول مزمن مثل حول مولودی علاج پذیر نبود و در اعوجاج تقیه که از ورم عنبیه باشد فصد و تنقیه بحسب خلط غالب نمایند و تلطیف غذا
و طلا بصندل و عصارهٔ مامیثا با آب کاسنی و گلاب سوده و چون حدت ورم و حرارت ملتبس گردد باید استعمال محللات نمایند مثل نطول مطبوخ بابونه و اکلیل الملک
و گل بنفشه و حلبه و آنچه از یبس عنبیه باشد استعمال مرطبات نمایند بنوعی که در حول تشنجی یبسی گذشت و آش جو یا فالوده و حریرهٔ جو مقشر با شربت نیلوفر و بنفشه و روغن بادام شیرین
و گوشت فربه و زردهٔ بیضهٔ نیمبرشت و استحمام بآب شیرین نیم گرم خصوصاً بعد انهضام غذا و شستن چشم بشیر زنان و انکباب بر بخار آبی که در ان بنفشه و نیلوفر و جو مقشر پخته
جوشانیده باشند استعمال نمایند و آنچه از رطوبت عنبیه باشد استعمال منقیات مثل تناول گلقند و سکنجبین بزوری و تنقیهٔ مواد رطب بمثل دواء التربد که از تربد مدبر ده درم و مصطگی
و زنجبیل هر واحد یکدرم و شکر مساوی ساخته هر شب یکمثقال آنرا تناول نمایند و صبح گلقند پنجدرم با آب گرم بدهند و قلایا و مطنجات خورانند و بکحل عزیزی یا تبا شیر و سلیقون
اکتحال نمایند **فائده** حول که بصبیان شیرخواره عارض شود سببش اکثر استرخای عضله ایست از عضلات مقلهٔ و بعد از صرع حادث گردد و بسبب شیر دادن
و خوابانیدن دایگان بیک جانب تا دیر نیز واقع میشود و باشد که بواسطهٔ آواز بلند و مهیب و مانند آن چیزی مفزع که یکبارگی طفل را جنبش آید مرض مذکور
عارض گردد و علاجش آنکه هرگاه حول بفوق یا اسفل بود بر روی او برقعه که در برابر حدقه سوراخ تنگ گذاشته باشند بپوشانند و چراغ مقابل آن سوراخ برافروزند
تا طفل پیوسته نظر بران دارد و اگر حول بطرف یکی از هر دو موق باشد پارچهٔ سرخ بر گوشهٔ چشم که مخالف گوشهٔ مائل باشد آویزند که دائم نظر آن بسوی او باشد و یا دفعة
سازند بطرف مخالف نظر بنوازند و لوح منقش بصورتهای بدیع و اجرام مصوت بدان طرف نهند و بر سر آب یاسمین پرورده یا مشک یا عنبر اکتحال نمایند و شیاف عنبر بعصارهٔ زیتون سوده
بیرون چشم بمالند و یا بندق هندی را افشرده اثمد دران پرورده اکتحال کنند و سعوط بعصارهٔ برگ زیتون نمایند و در معالجه تهاون ندارند و دایه اغذیهٔ لطیف دهند مثل
تیهو و جوزهٔ مرغ و تدرج و لحم حمل صغیر خصی در صورت بودن صرع سبب حول اغذیهٔ بخار انگیز و ادویهٔ مجففه از دایه دور دارند و از جماع منع فرمایند و اگر مزاج او احتمال کند ادویهٔ
منقی بهم مثل حب تارو دواء المسک و شلیثا بدهند و اگر آثار امتلا در یابند تنقیه نمایند تا شیر او صلاح یابد و طفل را بوزن یک حبه معجون کاسکینج و دو حبه شاهبانک در شیر او هر روز بدهند و گاهی
طفل را بقدر نیم حبه آش شاهبانک و تیهو زان و روغن ناردین سعوط نمایند و هر روز بدفعات سر طفل از روغن ناردین بمالند و کف پای او باکثر اوقات دلک کنند

جحوظ یعنی بیرون آمدن و بزرگ شدن چشم

واین یا بسبب شدت انتفاخ مقله و ثقل آن از امتلای مادهٔ ریحی یا خلطی رطب یا مائیت حاصله دران باشد و یا بسبب شدت انضغاط مقله بسوی خارج از خنق
و قی عنیف و صداع قوی و عطسهٔ سخت و طلق شدید و زحیر و از هر چه موجب حبس نفس شود و یا بسبب استرخای علاقهٔ مقله و عضلات حافظ علاقه و نیز کور و انهتاک او بود
و در امتلای ریحی و خلطی یا ماده در نفس چشم باشد و یا بمشارکت دماغ و بدن بود چنانکه عند احتباس حیض میباشد و در انضغاطی گاهی با وجود انضغاط از میل ماده
بسوی چشم نیز باشد چنانچه وقت عدم نقای نفاس و گاهی از فساد مزاج جنین یا موت او و تعفن او باشد و جحوظ استرخائی که از استرخای عضله فقط بود
ابصارت باطل نمیکند و آنچه با انهتاک او باشد ابطال بصر می نماید و جحوظ که در مثل خوانیق و اورام مجب دماغ و در ذات الریه افتد سببش انضغاط بود و گاهی
بسبب امتلا نیز باشد و اکثر جحوظ مع دسومت محسوس میشود و با تورم در قرنیه میباشد و جمیع اقسام جحوظ از ضعف بصر خالی نباشد و حنین و رازی گویند که
هرگاه نتو عین از ضربه یا سقطه بر سر افتد اگر بصر او باقی بود بدانند که در عضلهٔ ممسک عین تمدد عارض شده و انهتاک آن نشده و اگر نتو از غیر ضربه باشد از استرخای
عضله باشد و اگر با وجود این نوع باب بصر عارض گردد بدانند که آفت بعصبهٔ مجوفه رسیده **تشخیص** اقسام این مرض باید که معلوم نمایند که ابصارت باطل شده
یا ضعیف گشته اگر باطل شده باشد از انهتاک عضله بود و اگر ضعف باشد نظر کنند که با نتو مقله عظم در حجم چشم هست یا نه اگر باشد جحوظ امتلائی باشد بعده ببینند که
در چشم ثقل محسوس میشود یا نه اگر نه گویند خلطی باشد و الا ریحی بود و اگر عظم حجم یافته نشود حال سیلان اشک غلیظ اندکی لزج و حساس تمدد و واقع از داخل بسوی خارج بپرسند
اگر مریض اقرار آن کند و با آن اسباب انضغاط نیز یافته شود جحوظ انضغاطی باشد و اگر عظم حجم مقله و آثار انضغاطی هر دو موجود بود از امتلا و انضغاط هر دو باشد و اگر

عظم حجم مقله و سیلان هیچ نباشد و شمار داند کی بود و حدقه بحرکات مضطربهٔ غیر اختیاری متحرک باشد جحوظ استرخائی بود علاج اگر جحوظ اندک و سبب او خفیف باشد بستن
عصابهٔ قوی و خوابانیدن بر پشت و تلطیف غذا و قلت حرکت و ادامت تغمیض و اکتحال شیاف سماق و شیاف اقاقیا کفایت کند و اگر قوی باشد در امتلائی حسب مادهٔ
تنقیهٔ بدن و دماغ بفصد و حجامت نقره و مسهلات و حبوب مناسبه و حقنهٔ حاده نمایند و احمد بن ثابت گوید که تنقیه بهلیلهٔ کابلی و کذا مطبوخ فواکه نافع جحوظ عین ست
و بالجمله اسهال نافع ترین اشیاست در اصناف جحوظ و کذلک وضع محاجم بی شرط بسیار بر قفا و بطار فائده و در ابتدا پارهٔ صوف در سرکه و آب بهی تر کرده بر چشم
بندند و بآب سبز و یا بآبیکه در آن پوست انار جوشانیده باشند بر چشم نطول کنند و روادع قوی مثل آرد باقلا و سفیدی بیضه و گل مختوم و آب کشنیز سبز ضماد کنند و بعد ابتدا
برای تحلیل ماده مثل حلبه و تخم کتان و مرو زعفران استعمال نمایند و هلیله زرد و دار فلفل و انزروت و کف دریا و شیاف مامیثا بآب بادیان یا آب پیاز اکتحال نمایند و اکتحال شیاف
عنبر و سنبل نیز نافع ست و دیگر اشیای اشک آور و قابض مشدد چون شیاف سماق وغیره در چشم کشند و تقلیل غذا ضرور شناسند و از امتلاء و قی و عطاس و شراب احتراز ورزند
وانچه بلغم دفع کند مثل حبی که از رب السوس و فلفل و شکر مساوی ساخته باشند یکی بعد دیگری در دهن دارند و در جحوظ الضغاطی قطع سبب نمایند و خریطهٔ سرمه یا قطعهٔ اسرب
در رفاده نهاده بر چشم محکم به بندند و بر پشت بخوابانند و روی را بآب سرد که در آن گلنار و برگ زیتون و برگ علیق و پوست خشخاش و کاسنی و عصی الراعی وغیره قابضات
جوشانیده باشند بشویند و استعمال غسول الطرفیل خیلی مفید و اطلیهٔ قابضه چون پوست انار و اقاقیا و گلنار و حضض و مامیثا و صبر و عصارهٔ لحیة التیس و برگ علیق و فیروزه و
برگ بنفشهٔ سبز و سفیدی بیضه و آرد گندم و برگ زیتون بری و عصارهٔ برگ عوسج و اطراف نرم او و آب آبنوس و کاسنی سائیده و آب عصی الراعی بر چشم طلا کنند و بر بندند و ضماد
آرد باقلا و گل سرخ و کندر کوفته بسفیدی بیضهٔ مرغ سرشته نیز نافع و اکتحال بخستهٔ خرمای محرق و سنبل الطیب و الذا عصارهٔ برگ علیق خشک مسحوق جید النفع ست و فصد و تلیین
درین قسم نیز مفید گفته اند و مسیحی گفته که علاج جحوظ حادث بعد غشی شدید یا صیاح شدید یا قی عنیف در همان ساعت فصد و ضماد چشم بادویهٔ قابضه مثل گلنار و اقاقیا و حضض
و مانند آن و احتقان بحقنهٔ حاده و چکانیدن در چشم آب سماق و بستن بر فاده و بر پشت خواب نمودن و ترک شراب و لحم و تقلیل طعام و پرهیز از عطسه و قی ست و اگر حرارتی آن را باشد
چیزی در دهان دارند که انحدار بلغم نماید و قبول جنین در نوعین که از ضربه حادث شود بعد فصد تقطیر خون کبوتر یا خون فرخین و وضع پنبهٔ مبلول بسفیدی بیضه در روغن گل
تا روز دوم و در روز سوم تکمید بآب و نمک و تقطیر شیر زنان نافع و گویند که ضماد برگ خلاف و گل او نیز در نوع ضربی را مفید ست و در طلقی که از قلت سیلان خون نفاس یا فساد
جنین باشد تدبیر ادرار طمث و اخراج جنین بعمل آرند و در جحوظ استرخائی تنقیه بمسهل و ایارجات کبار و استعمال غراغر و شمومات و معاجین گرم بدستوریکه در استرخا مذکور شد
نمایند و بعد تنقیه قوابضات مذکوره استعمال کنند و بادویهٔ مص کنندهٔ رطوبت و اشک آور مثل هلیله زرد و دار فلفل و انزروت و زبد البحر و مانند آن با آب پیاز و رازیانه
و کرفس اکتحال نمایند و ادویهٔ حاده مانند کندش و جندبیدستر و خردل و فلفل و مرزنجوش عطوس نمایند و گویند که در جحوظ رطوبی بعد استفراغ بدن بحب صبر و حب ایارج و مانند آن این
سعوط بکار برند بگیرند روغن بنفشه یک جزو و مشک ربع جزو و بر آن اندک آب مرزنجوش مطبوخ انداخته حل کنند تا مخلوط گردد اندک از آن سعوط نمایند و اندک اندک مدام بیفزایند
تا بوزن یک درم برسد بعده مرو شونیز بریان نموده با زعفران بسایند و در صره بسته ببویند و اگر عطسه افراط کند سرکه و گلاب و قدری روغن گل باهم آمیخته در بینی چکانند
و اگر ازین هم ساکن نشود چیزی تلخ مثل صبر بخایند و اگر حاجت بکثرت تعطیس افتد اندک کندش هم در سعوط مذکور افزایند و هیچ چیز درین مرض به از تعطیس نیست لیکن نزد من
احوط آنست که هنگام تعطیس چشم را بر فاده بسته دارند و آنچه از اورام دماغ و ذات الریه عارض شود بزوال سبب آن زائل میگردد و در اقتصارات ست که در جحوظ حادث از
خناق فصد قیفال و حجامت نقره و استفراغ بدن نمایند و اگر از صداع شدید باشد فصد قیفال و تدبیر خاص بصداع کنند و گیلانی مینویسد که اگر مرض از صفرای لذاعه باشد
پس واجب که اولا استفراغ بدن از گل سرخ و بنفشه و آلو و عناب و تمر هندی و ترنجبین و کشوث و تخم کاسنی و مانند آن نمایند و بعد از استفراغ در چشم این آب
بچکانند بگیرند جو مقشر و بهدانه و خشخاش هر واحد چند دانه مساوی و نیم کوفته اندکی انزروت افزوده در شیشه کرده و بالایش آب شیرین آنقدر که ادویه را بپوشد
انداخته بآتش ملائم بجوشانند تا آنکه قدری غلیظ گردد پس نیم گرم هر شب و روز چند بار در چشم بچکانند و رفاده مبلول سرد کرده بالای چشم نهند بغیر آنکه بندند
و بر پشت بخوابند یک ساعت تا دوا منحل گردد باز دوای مذکور بچکانند بعد از آن این ضماد نمایند بگیرند شحم انار یک جزو و برگ کاسنی یک جزو باریک سائیده بوزن هر دو
اسبغول آمیزند و بآب و روغن گل مخلوط کرده در شب وقت خواب ضماد نمایند و عصابه سبک بندند و صبح بگشایند و چشم را صاف نمایند و طعام سرد و تر باید خورد و روغن بنفشه

وشیر زنان دائم در بینی چکانند و در بعض اوقات شیاف ابیض در چشم کشند و از مشی در آفتاب و دخول حمام منع کنند و اگر مرض دموی باشد فصد سر و قیفال نمایند و تلیین بمطبوخ خفیف شاهتره نمایند و کحل بادی اصفر در چشم کشند و نسخهٔ آن این ست گل بنفشه یک درم طوطیای کرمانی جسری و مرو یا ماهی هندی هر واحد دو دانگ نشاسته کتیرا صمغ عربی هر واحد نیم درم سائیده نیم درم شیاف ماميثا آمیخته در باران حل کنند و بار دیگر مجرب به بیز ند پس صبح و شام در چشم کشند و اگر این فائده نکند بگیرند آب کشنیز تر و آب عنب الثعلب هر دو باهم جوش داده صاف نمایند و دران شیاف ابیض حل کرده در چشم چکانند و به بندند تا آنکه دوا منحل شود و عمل خود نماید و نوشیدن شربت عناب با آش جو دائم نافع و سعوط آب طلع دماندآن از نافع ترین اشیا بمثل این مرض ست اگر دموی باشد و حقنه بماء الشعیر که دران عناب و سپستان جوشانیده باشند بدفعات متواتر نمایند

عشا یعنی شب کوری

سببش غلظ رطوبات چشم یا غلظ روح باصره است از بخارات غلیظه که از اخلاط غلیظه در چشم یا در دماغ یا معده متولد شوند و فرق میان اینها چنان کنند که اگر مرض بر یک حال قائم بود بدون تغیر و تبدل در بعض اوقات سببش نفس چشم باشد و اگر متغیر گردد در بعض اوقات و با آن صداع و ثقل راس و حواس بود از بخارات دماغی باشد و اگر در گرسنگی خفت و در امتلا زیادتی مرض رو نماید از بخارات معدی بود و گاهی کثرت مقام در آفتاب و بسیار نظر کردن بدان و بچیزهای بسیار روشن و براق بسبب تحلیل لطیف از روح باصره موجب غلظ آن میگردد و این از تقدم سبب و دشواری حرکت چشم دریافت شود علاج اگر آثار غلبهٔ خون معلوم شود فصد سر رو نمایند والا بعد نفح بمسهل بلغم و حب ایارج و حب شبیار تنقیه کنند و غرغرهٔ منقی دماغ بعمل آرند و کندش و صبر و جندبیدستر بو ینید یا فلفل عوض صبر نموده بدان تعطیس کنند و یا عطوس کندش شونیز فرفیون فلفل زراوند حب بلسان جندبیدستر مشک عاقرقرحا بورهٔ ارمنی مساوی باریک سوده بعمل آرند یا از اسطوخودوس شحم حنظل جندبیدستر هر واحد دو درم کندر هشت درم عطسه آور سازند و اگر کندش یک دانگ به روغن بنفشه بعد تنقیه سعوط کنند بردالیوم ست و مجرب گفته‌اند و کذا الماشیر در روغن گو سه بار در مهر بلطیف قبل از طعام شربت زوفا یا زوفای خشک سائیده با شهد یا آب بخورند و یا باسارون خشک سفوف سازند و شربت سکنجبین بزوری که دران صعتر حل کرده باشند و یا عسل با آنکه صعتر و شربت آب طبیخ سداب و اکل و شرب فسنتین نیز نافع ست و گویند که اگر ازین تدبیر مائل نگردد فصد عرقین ماقین یا حجامت قفا نمایند و غذا قلیهای لحوم لطیفه مولد خون لطیف و زردهٔ تخم مرغ نیم برشت تناول نمایند و بعد هضم تام اندکی شراب کهنه بنوشند و مداومت اطریفل و جلنجبین با آب گرم نافع شناسند و بر آبیکه دران ادویهٔ محلله چون بادیان و شبت و بابونه و نمام و سداب و مرزنجوش جوشانیده باشند انکباب نمایند و انکباب بر طبیخ شلجم نیز مفید بود و بلحوم ماکیان و دراج و تیهو و قبج بریان مع فلفل و دارچینی و زنجبیل و یا نخود آب یا فلفل و مغز تخم قرطم و قرنفل و دارچینی غذا سازند و ایضا اطعام باغذیهٔ حریفه بادخال حلتیت و پودینه و خردل و صعتر در طعام نیز نافع باشد و خوردن تربت کذا حرف ملطف بخارات ست و بقول اهل هند تخم سرس چهار درم سوده در آرد آمیخته نان پخته خوردن و همچنین تا سه روز بعمل آوردن نافع شبکوری ست و از اشیای غلیظه و بخار انگیز مثل عدس و لوبیا و باقلا و کلم و کثرت اکل خرفه و غذای شب اجتناب ورزند و گویند که صاحب آن از خوردن سر مرغ اجتناب نماید که آن مورث عشا ست و زهرهٔ گاو قدری در شیشه کرده دو روز در آفتاب گذارند پس اکتحال نمایند و اگر قدری مروارید و زعفران مساوی سوده آمیخته سه روز دیگر در آفتاب داشته بعمل آرند نیز مفید بود و اکتحال مرارهٔ بز مخلوط با آب بادیان و عسل نیز نافع و نوشادر شب یمانی سوخته برابر گرفته باریک سائیده در چشم کشند و چون دار فلفل و وج در جگر بز بخلانند یا کار زردهٔ ادویهٔ مذکوره یا دار فلفل و نمک هندی و سنگ سبویه و دارچینی سوده بر آن بپاشند و بر تابه بریان نمایند و آبیکه از آن بر آید در چشم کشند یا بچکانند نفع عجیب بخشند و گاهی نمک لاهوری و گاهی بادیان عوض وج میکنند و ادویه را سائیده در آب مذکور آمیخته اکتحال می نمایند و انکباب بر بخار او و خوردن گوشت جگر او بریان نیز بسیار مفید ست تا سه روز متواتر یا زیاده بعمل آرند و جگر خرگوش بدستور و اکل دماغ شتر یک مثقال و کذا کبد ثعلب و کذا خردل السلق نیز نافع و اکتحال دائم بفلفل سفید و دار فلفل و قنبیل مساوی سوده بسفید و ستوده جالینوس ست و کذا اکتحال بفلافل ثلثه باریک سوده و سخت سود نمدست و خون پر نو رسته کبوتر بچه گرم گرم در چشم کشیدن و کذا اکتحال بخون جانوران گرم مزاج مثل و رشان و شفنین و کبک و کبوتر گرم گرم و سرگین و رل و سقنقور و شیاف قلی و شیاف زنگار نیز نفع میکنند و یا مرارهٔ گوسفند یک جزو فلفل دو جزو و زنجبیل سه جزو بعسل سرشته استعمال کنند و گویند که اکتحال آب بادیان و عسل و نوشادر بعسل یا آب پیاز سفید یا آب کچکنی تازه یا آب گندنا بعسل یا آبیکه از لبن یوست بند نیز سوده باشند و یا مغز کلنگ یا زهرهٔ لقلق و یا نکس یک عدد یا چند دانه فلفل در شیر زن ظرف مسی سوده و یا فلفل و یا قرنفل در لعاب دهن آسیده و یا حجر بخاری یا زهرهٔ کبک

ومشک و مروارید ناسفته یا بول نعجه در صلایه مس سائیده تا سیاه گردد یا نطرون بآب حل کرده یا آب انار شیرین در آفتاب گذاشته تا غلیظ گردد یا زبادت کبد ضبع خشک کرده
سائیده یا انزروت بر جگر بز پاشیده بریان کرده یا زهره بز وحشی و جبلی یا زهره کبک با آب بادیان آمیخته یا جگر روباه یا زهره حربا یا خنفسا بنصفین قطع کرده میل
دران فرو برده یا کبد غراب یا جگر گرگ یا عروق الصفر یا لبرطبی وقت تولد او گرفته خشک کرده سائیده یا صمغ زیتون بری یا کباش قرنفل یا عصاره برگ غرب یا شیر حرب
یا دار فلفل و مشک یا صدف یا جگر دج که بران وج و شونیز سوده پاشیده بریان کرده باشند و یا انافالس العسل و یا افسنتین و یا آب انار شیرین و آب انار ترش و عسل برابر آمیخته
جزو و آب بادیان نیم جزو در شیشه کرده فلفل و زعفران سوده دران انداخته چهل روز در آفتاب داشته باشند یا زهره غزال با دردی خمر یا زعفران یا عصاره برگ طرخشقوق
یا آب هرس یا مغز سمند چیل در بول بز سائیده یا نمک لاهوری یا دار فلفل بحجرات سائیده و یا زنجبیل بآب سوده یا آب گل گسوندی یا آب اشنان نرم سحق نموده با عسل آمیخته یا هلیله
دار فلفل بشهد آمیخته تا یک هفته یا فلفل سیاه در زهره ماهی روهو تر کرده خشک نموده سائیده یا هلیله سیاه و زنجبیل و فلفل کوفته بیخته حب ساخته بآب سائیده هر واحد مفید است
و اکتحال زهره گرگ برد الساعه است و آب ادرک در چشم کشیدن یا چکانیدن از مجربات والد مرحوم است و صابون یک سرخ مرچ سیاه دو عدد در آب باریک سوده اکتحال نمودن
و یا جرکی قلیان عوض فلفل گرفته بدستور معمول آوردن معمول راقم است و کذا شیاف و شیخ الاذان مجرب و اکتحال شیاف مرارات درین باب از مجربات حکیم علی است و اگر سونته مرچ
پیپل تخم کرنجوه هلدی دار هلد نمک سنگ پوست بیخ ارند و سنکهه یعنی ابوق کوفته بیخته در شیر گوسفند سائیده در چشم کشند نیز نافع بود و سنگ بصری شب یمانی بریان
هر واحد یک توله نبات دو توله هشت ماسه در آب لیمو کاغذی کهرل کرده شیاف ساخته بکار برند برای عشا و دیگر امراض چشم از بیاض استاد مرحوم منقول است
و اگر آب اسپدات و آب گشنیز مساوی بجوشانند تا به نیمه آید دو سه نوبت در چشم چکانند شب کوری را مفید بود و یا از مشک یک ماشه نانخواه ساج هندی مامیران چینی هلیله زرد
هر واحد یک درم سرمه ساخته استعمال آرند و آیین کحل فلفل درین باب از مجربات صاحب تحفه ارتقائی است فلفل سیاه یک ماشه در زهره گاو و یا بز بقدری که تر شود تر کرده خشک
ساخته آنبه هلدی یک ماشه در آب لیمو تر کرده خشک نموده مغز تخم کهرنی سنگ بصری که در آب لیمو چهار بار گرم کرده سرد نموده غنچه چنبیلی که خام باشند هر یک نیم درم کوفته بیخته و سنگ
مثل غبار سائیده بکار برند و این کحل جهت سبل و بیاض و ظفره و رمد کهنه و غماعین نیز نافع و کحل روشنائی و برود حسرم و اکتحال مغز ساق کلنگ یا روغن بلسان و فیلمون با هم
یا بجل اول یا آب گندنا و باسلیقون و شیاف جاوشیر و اکسیر و ضماد عصاره کراث بساق نیز درین باب مفید است و مؤلف اقتباس گوید که این علت با ترکیب خون کمتر باشد
پس اول رگ قیفال زنند و بعد فصد سه چهار روز رگ ماقین و یا صدغین کشایند و تنقیه دماغ بحب قوقایا و ایارج و مطبوخ اسطوخودوس مسهل تالیف تلوبیخان کنند و بعد تنقیه اطریفل
اسطوخودوس حکیم ممدوح و جوارش الهلیلجی خورانند و روشنائی کبیر و صغیر و شیاف مرارات در چشم کشند و صبح و شام دو سه قطره خون خفاش گرم گرم در چشم چکانیدن عظیم الاثر است
و همچنین جرجیر بال الحمام و همچنین خوردن کباب جگر بز و طوبی که ازان نچکیده گرفته دار فلفل و نمک هندی سوده آمیخته بمیل در چشم کشند و دار فلفل و وج را با اندکی لعوق امنی سوده
در چشم کشیدن از مجربات است و لیکن هر روز یک بز ذبح نموده بفقرا دهند و صاحب طبطوی گفته که کرم شب تاب یک عدد و نصف یک شنبه با برگ تنبول بخورند و یا قطره خون
تازه خر در چشم چکانند و یا تلخه ماهی روهو یا فاخته و یا گوزن در چشم کشند و حلوای دارچینی و سفوف آن تنها با عرق بادیان از مجربات راقم است و اگر بسبب ضعف و بخارات بد
بدماغ باشد روغن بنفشه بادام در بینی و گوش چکانند و اندکی کتیرا در سرمه آمیخته اندر چشم کشند و پنبه بنهند و فلفل شیر بز که چهارم حصه آن روغن گل یا دامی باشد و هشتم حصه روغن بادام
بنفسجی تر نموده بر تارک سر نهند در روزی بست و پنج مرتبه بلکه زیاده و تخم خرفه خشک هفت ماشه و شربت الائچی و سکنجبین سیب لیمونی علوی خان هر یک نیم توله در عرق
ابریشم ساده و گرنه هر یک هفت توله بخورند و غذا قلیه قورمه بزغاله بنان و پلاو مرغ که کبر و اسفاناج دران افتاده باشد اگر مریض مطحول باشد هم نافع بود و اگر در ریح البول سر کهنه
بخار بدماغ رفته شب کوری پیدا کند وقت شب سر بر بخار طبیخ شلجم دارند چندانکه عرق بسیار آید و از پنبه کهنه لمحه پاک سازند که تمامه خشک شود پس آن وقت حب
برابر سوده در چشم کشند در تمامی روز و شب دوازده پانزده مرتبه که در یک هفته صحت می شود و گاهی این مرض بسبب بسیار بودن در آفتاب و اندر هوای گرم
یا پرورده القمر بر چشم زنند بکرات و در ترطیب بدن کوشند و آب برگ سداب گلاب و روغن کدو و آب کاهو سرکه یک درم نبات چهارم حصه بمیل زر در چشم کشند و ایضا
سرمه که بگلاب و عرق کاسنی ساخته باشند نافع و امیرن رازی گوید که فلفل دو درم دارچینی یک درم عروق الصباغین نیم درم نانخواه ربع درم سائیده اکتحال کردن
و اینها دو درم ازان خوردن در ازاله العشا عجیب مجرب است و طبری گوید که اگر ترب مع بادیان و دار فلفل حر شانیده بر آن اکتحال نمایند شب کوره را اصلاح دهد و اگر

بعد تنقیه و غرغره و تعطیس و پرهیز بگیرند جگر بز سوخته یک درم و دار فلفل حضض صبر سقوطری هر واحد یک درم سانج ... درم مرزنیم درم سائیده در شراب کهنه بسرشند و بر آفتاب بسے
لطوخ کرده بگذارند تا خشک شود بعده جدا نموده باز باریک بسایند و آب بادیان بسرشته بر ظرف مسی طلا کرده خشک نمایند بعد از آن کوفته بیخته اکتحال نمایند در یک روز
شبکوره را زائل کند و اگر مرض مشکل گردد بابونه اکلیل الملک شیح قیصوم مرزنجوش برگ نمام بادیان گرفته بسبوس گندم یک کف کبیر داخل کرده در آفتاب بجوشانند تا مهرا شود
بران انکباب نمایند و هرگاه نیم گرم بماند بجوشانده مذکوره تکمید چشم کنند و یک درم دار فلفل و یک دانگ بادیان سائیده جگر بز را بر آتش نهند هرگاه کف ظاهر شود ادویه مذکوره
بپاشند تا که جگر بریان گردد بعده از آتش برداشته سرد کنند پس ادویه مذکوره که بران منجمد گردد بگیرند و باریک سائیده اکتحال نمایند و از معمولات ابو عمران بن موسے
بن سیار ست که تنقیه صاحب این مرض بحب قوقایا نمایند بعده حجامت بر ساق کنند و آب سرگین اسپ بکر اکتحال سازند که در اندک مدت شبکوره زائل شود و اگر مرض دشوار گردد
حقنه محلل رطوبات و انکباب بر پس کرده شراب مع بادیان بران پاشیده و دود آن بان بسعه استعمال کنند و آنچه که سببش ارتقای بخار معده باشد آمله یا گلقند و یا هلیله کابلی
و یا سفوفیکه در خیالات مسطورست بخورانند و اکتحال بروشنائی و شیاف مرارات و کذا بدار چینی یا بمشک و دار فلفل و حضض و عصاره قثاء الحمار با تخم خرفه بالسویه نرم سوده
بسیار نافع ست و همچنین چکانیدن آب جگر بریان چنانچه مذکور شد و اکتحال به تریاق فاروق با عسل و اگر بدن محتاج تنقیه باشد این همه ادویه بعد از تنقیه بدن نفع بخشد و آنچه که
بسبب غلظ روح باصره طول مقام در آفتاب باشد ترطیب مع التسخین استعمال نمایند و از اغذیه غلیظه پرهیز کنند جهر یعنی روزکوری سبب عدم رویت در روز رقت روح باصره و قلت
آنست و فرط تحلل آن بسبب حرارت روز و بعضی سبب این مرض حصول خلط حاد در دماغ و فساد روح نفسانی از حدت آن گفته اند و رقت روح گاهی بسبب کثرت نظر بسوے
خطوط دقیقه و باد از یاد خواندن و طول نظر بسوی شعاع خصوصا بسوی قرص آفتاب نزد کسوف و بسوی کلف قمر پیدا شود و گاه بسبب کثرت حرارت و اشتعال آن چنانچه در
محرورین و شدت حرارت و در امراض حاده خصوصا دماغیه میشود و اکثر عروض جهر بچشمهای ازرق خصوصا که احداب الشقر باشد بجهت زیادتی تحلل عنبیه رقت روح میباشد اکثر
باین رقت از قلت روح در شب نیز باصره ضعیف میباشد و موضع حدقه آن غائر فرو رفته بود و تقعر جالینوس سببش افراط تحلل روح ست و اکثر عروض آن بچشم ازرق اشهل
بجهت تحلیل مفرط نور چشم و ازرق میباشد و تقعر بعضی سبب آن یبس روح نفسانی با قلت و کثرت تحلیل آنست اکثر عروض آن در امزجه یابسه کهول و فصول خریفی و بلدان
یابسه میباشد و این مرض مخوف ست بالجمله اگر سبب اندک بود در تاریکی و سایه می تواند دید و در روشنی البصر ضعیف شود و انطاکی گوید که اگر جهر در تابستان بیشتر باشد دلالت میکند
بر آنکه اسباب او حدت مواد و رقت رطوبات و روح باصره است که اضواء و اشعه قبل انتقاش صور آنرا مستغرق گردانند و نشان این یبس و قلت اشک و خفت مواد ... ست
و اگر حکم او در فصول سال متساوی باشد کمتر صحت یابد و کذا اگر در زمستان زیاده شود علاج در ترطیب دماغ و تغلیظ خون از داخل و خارج کوشند مثلا لعاب بهدانه
لعاب اسبغول شیره تخم خشخاش سفید شربت نیلوفر یا شربت بنفشه و شربت عناب بیاشامند و کشنیز مقشر شکر سماق منقی آمله هر یک شش ماشه سفوف کرده
با شیره کاهو شش ماشه شربت نیلوفر دو توله دادن نیز مفید ست و نوشیدن آب تربوز و شیره آب انارین مع شکر و گلاب و شیره تخم خرفه یا یکی از اشربه مذکوره نیز مسکن
حدت ست و صندل سفید بگلاب سوده سرد کرده بر سر طلا نمایند و یا لعاب بزر و بهدانه بر صدغین طلا سازند و سرمه گرد سماق در گلاب و آب برف حل کرده در چشم کشیدن
عظیم الاثرست و گلاب سرد کرده و یا شیر دختر در چشم قطور کنند و کافور درین باب شدید النفع ست و شیر دختر یا شیر بز در روغن بنفشه و نیلوفر و روغن تخم کدو در بینی
چکانند و اندکی کافور در شیر دختران و لعاب ادویه مذکوره و یا سفیده بیضه مرغ حل کرده در چشم چکانیدن بسیار نافع ست و مسکه و روغن بادام و کنجد و نیلوفر بر سر مالند
یا بابونه اکلیل الملک خشخاش تازه و یا بنفشه بابونه خطمی نیلوفر جوشانیده انکباب کنند و آب آن بر سر ... بعده روغن بادام بمالند و ایضا ترطیب و تقویت
دماغ با غذیه مرطبه چوزه مرغ نمایند و تغلیظ خون با غذیه لزجه مثل هریسه کله پاچه و نان تابه دال ماش هندی کنند و کاهو و کشنیز خشک و تر در طعام زیاده اندازند
و از فواکه انگور رسیده انجیر تر و خیار بخورند و در آب سرد غوطه زده چشم دران بکشایند و شیاف روی با شیر زنان بر دو حصرم در چشم کشند و یا بشیاف غسول و مرداسنگ صفهانی
در آب لسان الحمل و گلاب پرورده اکتحال نمایند و بآب شیرین نیم گرم استحمام کنند و شیاف ابیض که قدری کافور و افیون دران داخل کرده باشند در چشم کشیدن و افیون
گاه گاه خوردن مفید بود و بهر تبرید و تقویت دماغ آنچه در علاج امراض دماغی حاره و صداع حار و سرسام گرم گذشت همه مفید ست و شربت خشخاش و شراب کثیر المزاج
و دخول حمام بطور غب و کثرت ریختن آب معتدل بر سر نافع و لخلخه گلاب و روغن گل و سرکه و دیگر لخلخه مقوی و مبرد دماغ و بوئیدن طیوب بارده و ریاحین بارده خیلی سود مند

واستنشاق بروغن گاو یا روغن نیلوفر و اکتحال رسوت بگلاب سائیده و مؤلف اقتباس گوید که طباشیر سنگ محک سرمه سفید هر یک یک ماشه سائیده در روغن کاهو و خشخاش و کدو هر یک سه ماشه آمیخته در چشم کشند و شیر زنان بروغن پزد به برابر گرفته در بینی و گوش چکانند و سفوف از کشنیز خشک و سماق و آمله هر سه برابر و نبات هم چند آمیخته دو مثقال با شیره گل بنفشه یک توله تخم کاهو چهار ماشه در شربت بنفشه و نیلوفر هر یک دو توله تخم شربتی هفت ماشه دهند و غذا قلیه و قورمه از غاله بانان تنوری سازند در دو سه هفته صحت میشود و صاحب نزهه گفته که چکانیدن خون بال کبوتر از مجربات ست و مصنف مصطفوی نوشته که در آب سرد غوطه زده چشم در آب کشایند و از گلاب و روغن گل و سرکه لخلخه سازند و از اشیای حامضه و مالحه و حریفه و شیرینی شهد و شراب کهنه و حرکت و هم و حزن و تعب و جماع کثیر و نظر بسوی آفتاب و روشنی و سائر استفراغات اجتناب ورزند و آنجا که آثار وجود خلط حاد در دماغ یافته شود بعد ترطیب تنقیه آن نمایند و جهر خاقی لاعلاج ست

اتساع و انتشار

اتساع عبارت از انست که ثقبه عنبیه یا عصبه مجوفه از مقدار طبعی وسیع تر شود و انتشار آنکه نور باصره در ان منتشر گردد و این عرض اتساع ست و فرق در اتساع ثقبه عصبه انست که در اتساع عصبه پراگندگی نور در اجزای چشم پیدا باشد بخلاف اتساع ثقبه که در ان تمام چشم سیاه می نماید بالجمله گاهی این مرض عقب صداع شدید یا سرسام یا ماشرا بسبب بر آمدن خلط غلیظ یا بخارات حاده غلیظه در عصبه یا ثقبه حادث شود و یا بعد سبب خارجی چون ضربه و صدمه چشم بواسطه کشیدن طبقه عنبیه بسوی اطراف و یا تفرق اتصال عصبه افتد و گاهی سبب او در نفس حدقه بود و این یا از کثرت رطوبت بیضیه یا از یبوست عنبیه یا از امتلای رطوبت در جوهر او و یا از ورم او و یا از رطوبت که باعث استرخای عضله ضاغطه فم عصبه گردد و یا از تفرق اتصال شبکیه باشد و اتساع طبعی بود یا عارضی در هر دو صورت اشیا صغیر تر نمایند و گاهی بدان حد رسد که چیزی بنظر نیاید و بصارت بالکل باطل شود و این انگاه ست که اتساع تا لکلیل رسد یا تفرق اتصال در عصبه یا در شبکیه افتد و گویند که از انتشار در کمتر ضعف بصر و در اکثر ذهاب بصر عارض میشود و تشخیص اسبابش که ره چنین کنند که اگر بصارت بالکل باطل شده باشد و اتساع تا لکلیل نبود بپرسند که بصارت دفعةً زائل شده یا بتدریج اگر دفعةً بگوید از تفرق اتصال عصبه یا شبکیه باشد و اگر بصارت ضعیف شده باشد و یا بدو ضربان و تپ و صداع باشد از ورم عنبیه بود و اگر این عوارض عقب حال تقدم عروض صداع یا سرسام یا ماشرا بپرسند اگر مرضی از این امراض بیشتر عارض شده باشد سببش همان باشد و الا از حال رسیدن ضربه یا صدمه سوال کنند پس اگر مریض اقرار آن کند سبب او همین باشد و الا بسوی چشم نظر کنند اگر در چشم لاغری و خشکی و انخفاض سیاهی چشم هدرک گردد و هنگام گرسنگی و ریاضت و گرمی هوا زیاده کشاده گردد و ضعف بصر اشتداد کند و نزد برودت و رطوبت هوا و صبح و شب و استعمال اغذیه داده به مرطبه کمتر و تنگ تر گردد و تقدم سهر مفرط یا استفراغات اتفاق افتاده باشد سببش یبوست عنبیه باشد و اگر با وجود انتشار نور در طبقات عین حجوظ و بر آمدگی چشم و بعد حدوث نزلات و در زمان باردرطب با ثقل بود از استرخای عضله ضاغطه فم عصبه باشد و الا از مریض بپرسند که گاهی خیالی پیش چشم محسوس میشود یا نه و در امتلا و بعد خواب فرق در بصارت و در رویت اشیای قریبه و بعیده تفاوت معلوم میگردد یا نه اگر گوید که بیش و پیش وی خیال معلوم میشود که در آب ایستاده دائم و در حالت شکم سیری و صبح و شب و بعد خواب ضعف در بصارت غالب میشود و در جوع و ریاضت و وقت دوپهر و گرمی هوا و بعد حمام یا لبس ضعف بصر کم میگردد و چیزهای بعید بنسبت باشیای قریب خوبتر بنظر می آیند سببش کثرت رطوبت بیضیه باشد و اگر ازین علامات هیچ یافته نشود و مریض همین قدر بیان نماید که مرئیات از مقدار اصلی کوچکتر می نمایند و ضعف در بصارت و رطوبت عین و سیلان اشک بود و بدون الم و سرخی تمدد در چشم محسوس گردد و قرینه مرتفع نماید و لون سیاهی چشم مشتد گردد سببش امتلای عنبیه از رطوبت باشد علاج اتساع طبعی آنکه از تفرق اتصال شبکیه بود لاعلاج ست و عارضی اگر از یبوست عنبیه بود بقول بعضی آن نیز لا یزاله ست و تدبیرش ترتیب چشم ست بر طبات بدستوریکه در ضعف بصر یبسی و سل العین خواهد آمد و شرب ماء الشعیر یا شربت نیلوفر یا بنفشه و دوشیدن شیر بر سر و در چشم و تسعیط بروغن کدو و بنفشه و نیلوفر و مواظبت بحمام رطب و تغذیه با غذیه مرطبه مثل گوشت حلان و چوزه مرغ فربه و زرده بیضه نیمبرشت نافع بود و اگر یبوست مادی باشد تنقیه خلط یا لبس کنند و تفتیح سده نمایند بلین طبع و نسخ حشیش رطب مثل بنفشه و نیلوفر و جو مقشر بر سر ریزند و از مشی در آفتاب و از جماع و اغتسال با آب شور و سفر دریای شور و شم نفط و کبریت و مانند آن منع کنند و وقت خواب آرد باقلا و یا مغز نان سپیده در شیر دختران سرشته بر چشم ضماد سازند و روائح طیبه معتدله بو یند و بطرف سبزه ببینند و سرور و فرحت اختیار کنند و گویند که شراب ابیض کثیر المزاج شدید النفع ست و اگر این حالت بشیخ باشد باقی از شیخ و اگر از ورم عنبیه باشد علاجش مثل علاج رمد حار بود و فصد رگ سر و اگر بود حجامت مؤخر سر و اکتحال با دویه محلله منضجه مفید بود و هر چه در

التساع ضربی می آید حسب حاجت بعمل آرند و بالجمله تدبیرش بفصد و تنقیه حسب اقتضای خلط باعث ست و اگر حار باشد قطور بسفیدی رقیق بیضه و شیر زنان تازه دوشیده
و لعاب بهدانه رقیق و شیاف ابیض افیونی در چشم نمایند و از خارج بشیاف مشیر طلا کنند و چون حدت آن تسکین یابد بمثل خطمی و اکلیل الملک و بابونه نطول سازند و بعد ازان
در چشم چکانند و اگر ورم بارد باشد بعد تنقیه آنچه باعث نضج و تحلیل ورم باشند چون حلبه و مانند آن بکار برند زعفران در چشم چکانند و آنچه از رطوبت باشد و در بدن کثرت خون معلوم شود فصد سر و
عروق ماقین نمایند و فصد صافن و حجامت نقره و فصد عروق صدغ و قطع آنها نیز مفید بود و ارسال علق بر گردن و زیر هر دو گوش در اکثر نافع تر و بعد نضج مسهل ملغم
و حب ایارج تنقیه کنند و باید که کثرت استفراغات بمسهلات نکنند تا قوت را ضعیف کنند بلکه گاهی استفراغ در هر ده روز یکبار بیک درم یا یک نیم درم حب قوقایا در اکتفا نماید
بعده باسکنجبین عسلی جوشانیده یا بایارج فیقرا المحلول بماء العسل یا با دیان و مانند آن زنجبیل در ماء العسل جوشانیده غرغره نمایند و دیگر غراغر منقی دماغ که در فصل لقوه و فالج مذکور شد
بعمل آرند و آب چقندر ربع بندق هندی و یا آب سداب یا زهره خروس بروغن بادام سعوط کنند و آب مرزنجوش خصوصاً ممزوج بسرکه بر سر ریزند و برای تحلیل ما بقی رطوبت آب بادیان
و عسل و حلتیت و فلفل و سکبینج و اشق و جز آن که محلل و جاذب رطوبت باشد اکتحال نمایند و اکتحال مرارات مثل مراره باشه و شبوطه و بز و کلنگ و کذا اقلیمیا هر سه قسم او و کذا مروارید
و کذا آب عصاره بادیان سبز ده درم عسل پانزده درم جوشانیده تا قوام غلیظ گردد و کذا شیاف ور بقوع سماق حل کرده و کذا آب بادیان سبز و آب گل سرخ تازه در آفتاب منعقد ساخته
شیاف بسته و کذا فرفیون دو درم فلفل چهار درم مثل غبار سائیده بزهره بز شیاف ساخته هر واحد نافع ست و حلتیت کلاً او کلا در ازاله انتشار مجرب رازی ست و بقول
ارباسیس شیاف متخذ از عصاره آس و زعفران در التساع نفع عجیب دارد و یا هلیله زرد و آب بادیان در ظرف مسی یا سنگ سائیده خشک کرده دار فلفل هر واحد نیم درم توتیا یک درم
کف دریا یک نیم درم کحل اصفهانی دو و ثلث درم سائیده بامداد و شبانگاه پیش از غذا اکتحال کنند و یا بسلیقون یا روشنائی و یا کحل عزیزی و یا شیاف مرارات در چشم کشند
و دیگر کحلها که در باب خیالات نزول الماء مذکور گردد بکار برند و تعاهد حرکات ریاضات کنند و مجففات استعمال نمایند و اغذیه و اشربه ملطفه بعمل آرند و قلایا و مشویات مرغ
و بچه کبوتر و کنجشک بخورند و از اغذیه غلیظه مرطبه مبخره چون گوشت گاو و بیش و ثرید پرهیز کنند و تعهد استعمال اطریفلات و جوارشات مجففه و استعمال حمام و تعطیس بادویه حاره و کذا
ادویه حاره مثل سداب و خردل و فلفل و مرزنجوش و ضماد سر و صدغین بمرزنجوش و سنبل و آرد باقلا با شربت [illegible] در سرشته برای استرخای عضله العاصره فم عصبه سوای تدابیر مذکوره نافع بود
و صبر سقوطری حضض هندی زعفران سنبل هندی مامیثا انزروت بشیر زنان پرورده هر یک یک جزو دارچینی ربع جزو هر یک جدا جدا کوبیده بیخته وزن نموده آب بادیان
و گلاب سرشته شیاف سازند و استعمال کنند تا سه هفته که رادع مانع انتشار حادث از التساع عصبه مجوفه است و ایضاً صبر زعفران جوز السرو سنبل الطیب برگ بید هر یک چهار درم
رب حنظل دو اوقیه در یک رطل آب در دیگ آهنی بجوشانند و بر بخار آن انکباب نمایند و آنچه عقب ضربه و صدمه افتد فصد سر و حجامت ساقین و پس سر بشرط و بغیر شرط نمایند
و ارسال علق بر موضع که بالا مذکور شد نیز مفید بود و تلیین طبیعت بحقنه لینه یا مطبوخ فواکه کنند و مبردات استعمال نمایند و بر صدغین صندل و شیاف مامیثا و گل ارمنی و حضض
طلا کنند و بآب سرد یا گلاب سرد کرده روی را بشویند و نیلوفر یا آرد جو آب برگ بید یا آب کاسنی یا آب خرفه ضماد کنند و ضماد گل سرخ خشک یا تر و صندل و فوفل
و برگ خلاف و گل آن هر واحد نافع و یا صوف در زردی بیضه ممزوج بروغن گل و مانند آن در شراب آلوده بر چشم نهند و اگر هنوز حرارت ساکن نشده باشد آب کشنیز سبز عوض شراب آمیزند
بعده آرد باقلا بنفشه خطمی برگ آس و کلرنگ صندل هندی [illegible] بیضه ضماد نمایند و نزد انحطاط و سکون الم بابونه و [illegible] در ضماد افزایند و یا آرد باقلا سرشته
سرشته و یا خطمی و آرد باقلا و بابونه بگلاب و شراب ضماد نمایند و ضماد گل سرخ سه درم در سفیدی و زردی بیضه آمیخته و کذا عصاره بطرخشقوق و کذا عصاره عنب الثعلب و کذا نشاسته و زعفران نافع
این مرض نوشته اند روز اول و دوم خون شفنین و فراخ در چشم چکانند و در سوم شیر زن بسیار [illegible] بار در چشم بچکانند و بعلاج رمد حار علاج کنند و شیاف ابیض و سفیدی رقیق بیضه
حل کرده اکتحال نمایند و بعد زوال ورم روشنائی و بسلیقون در چشم کشند و از کندر زعفران هر واحد یک جزو و ربع نیم جزو شیاف ساخته اکتحال کنند و از قی و جماع و امتلاء و اغذیه غلیظه
و خواب بر پشت و نظر بطرف روشنی و سفیدی احتراز و اجتناب نمایند و اگر مراره جدی مراره کلنگ هر یک دو مثقال زعفران یک درم فلفل یک صد و هفتاد عدد [illegible] السوس [illegible] پنج مثقال
و دو ثلث مثقال عسل بقدر حاجت در آب بادیان سائیده بعسل آمیخته بقدر حاجت استعمال نمایند در التساع سخت سود مند ست و در التساع ضربی نیم مثقال در آب بسائیده خشک کرده
اکتحال کنند و ایضاً زهره بز صحرائی یک مثقال سرگین سوسمار [illegible] خشک یک نیم مثقال نطرون یک مثقال فلفل زهره کلنگ هر واحد دو مثقال زعفران یک مثقال اشق نیم مثقال خربق سفید
یک مثقال جندبیدستر در آب بادیان سائیده بعسل آمیخته استعمال نمایند و آنچه بعد صداع یا سرسام یا شرا عارض گردد علاج از اصلاح او قطع نمایند چه این کثر التساع عصبه هم افتد لیکن اگر عصبه

سالم باشد و اتساع ثقبه تا اکلیل نبود بعد از ازالهٔ امراض سابقه و تنقیه بفصد و مسهل و حب ایارج و قطع شریان صدغ شیاف مرارات و هر چند در ابتدای نزول الماء بکار آید بنابر حفظ بصارت مابقی استعمال نمایند و گویند بسیار که حجامت بی شرط بر قفا و اکتحال بعصارهٔ بادیان و بشیافی که از عصارهٔ بادیان و زعفران ساخته باشند و شادنج که بآب مورد پرورده باشند و در اکثر انواع انتشار سود نبخشیده است و صاحب کامل گوید که اتساع ثقبه که از انتشار است زائل نمیشود و چه لا علاج است مگر آنکه بکحل اصفهانی و توتیای هندی و اقلیمیای فضه و اقلیمیای ذهب و سائر کحلها که دران قبض و تقویت باشد اکتحال نمایند و حکیم شریف خان می نویسند که شخصی را اتساع تا اکلیل رسیده بود و بسبب موجود بودن آثار امتلا بفصد و تنقیهٔ بدن و سر علاج کردم پس استعمال اکحال نمودم صحت کلی یافت و مؤلف نیز مصدق این قول است چنانچه کنیز خود شد اینهم را بعد صداع شدید دفعةً بصارت باطل شد چون بچشم او نظر کردم دریافتم که اتساع ثقبهٔ عنبیه عارض شده باستعمال سفوف اجزای اطریفل و کحل مقوی ایما نمودم در چند روز بصارت او عود نمود

ضیق

و او آنست که ثقبهٔ عنبیه از مقدار معتاد تنگ تر شود و ارپاسیس گویند که ضیق حدقه یا مع صغر تمام چشم باشد و یا صرف در ثقبه باشد و این اگر طبعی بود نه بحد افراط محمود باشد و اگر مرضی بود از اتساع ردی تر باشد و گاهی با انسداد او مؤدی گردد و سبب او غلبهٔ یبس یا رطوبت ممد قرنیه یا عنبیه از جوانب بسوی وسط باشد و یا اجتماع خلط غلیظ در ثقبه و یا یبس و قلت بیضیه یا ورم طبقات یا زوال عنبیه بود و اکثر این مرض از یبوست عارض شود و ضعف بصر و رویت اشیا بزرگتر از مقدار اصلی لازم این مرض است **طریق تشخیص اسباب** مذکوره اگر ضیق با درد و تمدد در سر و چشم باشد سببش ورم طبقات یا زوال عنبیه بود و بعده فرق در میان هر دو از علامات مخصوصهٔ زوال عنبیه که در فصل اوجاع عین مذکور شد نمایند و اگر آثار ورم و زوال نباشد نظر کنند اگر چشم کوچک و خشک نماید و خواب معتاد کم شود و دیگر علامات یبوست پیدا بود و تدابیر سابق بران گواهی دهد سببش یبوست و قلت بیضیه باشد و اگر در چشم ضمور نباشد و آثار رطوبت از کثرت دمعه و سیلان و غیره دریافت شود و تدابیر ما تقدم شاهد او باشد از رطوبت بود و اگر مردمک چشم محسوس نشود از اجتماع خلط صلب غلیظ در ثقبه باشد **علاج** آنچه از یبوست بود تدبیرش مرطبات از قطورات و سعوطات و نطولات از عصارات رطب و غیره نمایند چنانکه در علاج امراض یابسهٔ دماغی و صداع یبسی مفصل مذکور شده و اغذیهٔ نرم و چرب مثل گوشت دست و شانهٔ حملان و بزغاله و جوزهٔ مرغ دهند و ماء الشعیر بشربت بنفشه یا شربت انار شیرین یا شربت نیلوفر و روغنهای مرطب مثل روغن کدو یا شیر بنوشند و شیر زنان بر سر دوشند و در گوش چکانند و شیر دختران با سفیدی رقیق بیضه و اندکی زعفران آمیخته در چشم چکانند و روغن بنفشه و مغز ساق گاو و شیر زنان در بینی چکانند و لعاب اسبغول و آب خرفه و آب بید و آب کاهو بر سر نهند و ایضا عصارات مذکوره بر سر ریزند و یا بنفشه نیلوفر سپستان نیم کوفته و خطمی جوشانیده بر سر نطول نمایند و یا شیر بز منجمد از پنیر جدی بر سر ضماد کنند و بروغن بنفشه یا روغن کدو یا روغن بادام و شیر تشریب سر نمایند و شیاف ابیض در شیر زنان حل کرده بچشم چکانند و ملازمت حمام مرطب و ریختن آب شیرین نیم گرم بر سر و نشستن دران و غوطه زدن و چشم گشادن سود مند بود و ریاضت و تعب ترک نمایند و اگر از گرمی بلمس چشم حرارت محسوس شود اشیای سرد و مرطبه استعمال نمایند و ایضا در یبوست صرف گاه گاه از استعمال چیزی که دران قدری حرارت باشد بنا بر جذب مادهٔ رطب بسوی چشم اکحال و طلاها باک نیست و استعمال دلک سر و روی و چشم پی در پی تا زمان اندک بعد هضم غذا برای جذب غذا بسوی راس واجب است زیرا که گاهی استعمال مرطبات صرف نیز مضر بود و هر گاه اکحال جاذب استعمال نمایند معاودت بمرطبات کنند و آنچه از رطوبت باشد بمسهل و حب ایارج و حب قوقایا تنقیه کنند و در صورت خلط غلیظ باستفراغ مراعات ترطیب نیز ملحوظ دارند مثلا نضج خلط بسکنجبین بزوری یا گلقند بآب گرم و یا بمطبوخ اصل السوس پرسیاوشان تخم خطمی هر یک سه درم مویز سرخ منقی سه درم انجیر خشک پنج دانه بشربت لیمو یا شربت اصول نمایند و بعد نضج صبر سقوطری اسطوخودوس هر واحد یک درم غاریقون سفید تربد هر یک نیم درم بآب بادیان تازه و روغن بادام سرشته حبها ساخته یک شربت یا دو نموده بخورانند و سائر تدابیر این مانند رمد بلغمی است و اکتحال عین باشق محلول بآب رازیانه و مروق بافرفیون نمایند و بعد تنقیه ادویهٔ مناسب کشنیز بابونه اکلیل الملک فرنجمشک در آب پخته بر سر ریزند و اطریفل صغیر مداومت نمایند و باسلیقون و روشنائی و شیاف زعفران و شیاف مرارات یا شیاف متخذ از آس و زعفران مساوی معجون بگلاب در چشم کشند و اکحال معروفه که در باب ضعف بصر رطوبی و نزول الماء و خیالات مذکور گردد بکار برند و اگر از عاقرقرحا یک جزو زنگار جاوشیر هر واحد ربع جزو شیاف ساخته بکحل آرند درین باب مجرب است و یا اشق جاوشیر زعفران زنگار هر واحد یک درم خلط زعفران چهار درم گرفته شیاف ساخته در چشم اکتحال نمایند و نسخهٔ مخلط زعفران این است زعفران ورد عصارهٔ ماميثا صبر مر نشاسته صمغ عربی مساوی مثل غبار بسایند و بقول شیخ شیافی که از زنگار اشق هر واحد یک جزو زعفران یک جزو و ثلث صبر پنج جزو مشک نیم جزو ساخته باشند نافع است

وکذا کاک اشق دو مثقال زنگار چهار مثقال سرگین ل... سه مثقال زعفران دو مثقال صمغ عربی یک مثقال بعسل سرشته استعمال نمودن و ایضا فلفل اشق هر واحد دو جزو روغن بلبسان نه جزو زعفران یک جزو اشق را در آب بادیان حل کرده اجزای دیگر آمیخته بعسل سرشته بکار برند کاین دوا بهترست و مالیدن سر بقوت و ریاضت و تقلیل غذا و تلطیف آن نافعست و تعاهد قلیها و منضجات نمایند و آنچه تابع ورم طبقات یا زوال عنبیه باشد تدبیر ورم حسب مزاج مریض بفصد و تنقیه بدن و وضع محاجم بر ساقین و استعمال شیافات و اکحال ایضا بسبب فاعل و ریختن آبهای محلله بر سر و اصلاح مزاج و پرهیز نمایند بطوریکه در علاج اقسام رمد و انتساع در می گذشت و ایضا در ورم حار فصد و نطول که در قسم ملیسی گذشت و طلا ما میثا سائیده با گلاب و آب حی العالم بر چشم و شستن چشم بشیر زنان و چکانیدن سفیدی تخم بیضه مرغ در چشم و در ورم بارد تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج و نطول چشم بآب جالینوس آبی که در ان اکلیل الملک و سبوس گندم جوشانیده باشند و اکتحال عین بشیاف سنبل نافعست و علاج زوال عنبیه در ذیل علاج ادجاع چشم مذکور شد بدان رجوع نمایند و **صاحب جامع** گوید که یکی را بعد اندمال قرحه قرنیه غیر غائر ضیق عارض شد گاهی بجلیات محلول در شیر زنان و گاهی بعصاره شقائق النعمان و بعصاره بادیان سبز منعقد در عسل علاج کرده شد صحت یافت

خیالات

داو آنست که در هوا و بروی چشم اشکال و الوان مختلفه دیده شود و در خارج موجود نباشد و اسباب کلیه این مرض چهار گونه هست **یکی** ذکای حس بصر که بسبب آن غبار خفیفه که در هوا موجودست و ابخره غذائیه که بدن از ان خالی نیست محسوس شود **دوم** آفت طبقات چنانکه آثار خفی از جدری یا رمد یا بثور و غیره بر قرنیه باقی ماند و از خارج محسوس نشود و صاحب او را بسبب عدم شفافیت باطن طبقه بمقدار هیئت آثار متخیل شود **سوم** آفت رطوبات و این یا از نفس جوهر رطوبت بود که مستحیل از ان گردد یا بسبب عروض سوء مزاج بار در رطب یا حار یا یابس متغیر لون و مزیل شفافیت و مکثف جزو رطوبت **چهارم** ورود امری از خارج چشم و این یا عرضی غیر متمکن بود و آن از جنس بخارات جمله بدن یا معده یا دماغ باشد چنانکه از تناول اغذیه مبخره و در بحرانات و بعد قی و بعد غضب و مانند آن عارض شود و یا متمکن بود و این مبتدی نزول الماء و از اسباب جزئیه این یکی حصول خلط سوداوی در شرائین و صعود بخار از ان بسوی دماغ ست **دوم** امتلای شرائین از خون گرم و ارتفاع بخار از ان **سوم** حصول رطوبات بلغمی شیرین و صافی در معده و اجتماع او در مقدم دماغ یا حوالی چشم **چهارم** تکدر بعض اجزای رطوبت بیضیه از جانب پهلوی آن نه از وسط **پنجم** حصول اخلاط از اخلاط در دماغ و انصباب جرم آن خلط یا بخار او در طبقات چشم **ششم** حائل شدن شظایای رطوبت ما بین بصر و مبصر و پوشیدن او بقدر خویش از جرم مبصر **هفتم** کثرت رطوبت بیضیه **هشتم** قلت رطوبت بیضیه **طریق تشخیص** اسباب مذکوره این ست که اولا از مریض سوال کنند که خیالات بر یک نهج و شکل ثابت می ماند یا نه اگر بر یک حال ثابت بگوید بپرسند که پیش از ین مرضی در چشم عارض شده بود یا نه اگر تقدم حدوث بثور در چشم یا جدری یا رمد یا قرحه قرنیه و غیره بیان کند سبب خیالات بقیه اثر همان مرض تاند و اگر اقرار حدوث امراض مذکوره نماید بلکه تقدم رمد حار یا تناول شیء مبرد یا مسخن یا ملاقات آن بهر دو و حدوث سوء مزاج بار در رطب یا حار یا بارد یا یابس در چشم متحقق گردد سبب خیالات تکدر رطوبت بیضیه باشد و اگر کدامی از آثار اسباب مذکوره یافته نشود بپرسند که کدورت و ضعف بصارت روز بروز می افزاید یا نه و خیالات در یک چشم یا در هر دو مع تفاوت کم و بیشی محسوس میشود یا نه اگر اقرار آن کند مقدمه نزول الماء باشد و اگر مریض در جواب سوال اول بگوید که خیالات بر نهج واحد و شکل واحد ثابت نمی ماند بلکه گاه کم و گاهی زیاده میگردد و در یک چشم مختص نیست بلکه در هر دو چشم میباشد درین صورت سوال کنند که در خیالات کدام وقت زیادتی و کدام وقت تخفیف معلوم میشود اگر گوید که عند امتلای معده و هضم غذا و یا عند حرکات و دوار و سدر و یا بعد تناول اغذیه مبخره و یا در بحران و یا بعد قی و یا غضب و غیره محرکات اخلاط زیادتی میشود سبب صعود بخارات از تمام بدن یا از معده یا از دماغ باشد و بودن غثیان با تهیج و خفت بخارات بعد از قی و نقای معده و تناول اشیای مانع بخار مثل ربوب فواکه قابضه و یا منقی معده مثل ایارجات و تلطیف غذا و تقدم امراض معده و احساس خیالات متصاعد بسوی اعلی دلالت قوی بر بخارات معده دارد و ثقل سر و ضعف و تکدر حواس و کثرت نزلات و امراض دماغیه مثل دوار و سدر و سرسام و مالیخولیا و جنون و ادراک خیالات هابط بسوی اسفل نشان خیالات دماغی ست و ثقل بالای عانه و وجع در قطن و تقدم اسقاط یا احتباس طمث دال بر بخارات رحم ست بعده نوع ماده بخارات مذکوره از علاماتیکه در تشخیص امراض دماغی مذکور شد استنباط نمایند و رنگ خیالات بر تعیین خلط فاعل نیز دلالت کند و اگر گوید که بعد خوردن غذای غلیظ البته در خیالات خفت رو میدهد و حس باصره و سائر حواس قوی و سالم باشند و تا مدت صحت بصر خیالات لازم بودند علامات اقسام مذکوره یافته نشود سببش ذکاوت حس باصره باشد بعده اشکال و الوان خیالات از مریض بپرسند پس اگر گوید که مثل ستونهای دود پیش او بر می آیند و بلند شده متفرق میگردند سببش بخارات خلط سوداوی باشد

واگر گوید که گاه گاه همچون مارها و شرارهٔ آتش پیش چشم متخیل میگردد سببش بخارات خلط دموی باشد و اگر گوید که مثل برق و آتش می نماید سببش ابخرهٔ صفراوی باشد و اگر گوید که خیال مایل بسفیدی مثل ابر صاف مدرک میشود و هنگام عطسه زائل میگردد سببش بخارات بلغمی باشد و ایضاً اگر گوید که هنگام عطسه یا مالیدن چشم چنان متخیل میشود که چیزهای سفید ذی تعاریج فرود می آیند و بالا می روند سببش بخارات رطوبت بلغمی معده و یا حوالی عین یا مقدم دماغ باشد و اگر گوید که بجانب راست یا چپ محسوس میشود که شخصی ایستاده است سببش تکدر بعض اجزای رطوبت بیضیه باشد و اگر گوید که بعضی احیان چنان مدرک میگردد که چیزی از بلندی به پیش روی می افتد سببش اخلاط و بخارات دماغ باشد و اگر گوید که یک چیز از مسافت بعید چیزهای بسیار می نماید سببش حائل شدن شظایای رطوبت و پوشیدن جرم مبصر تقدر او باشد و اگر گوید که وقت فرو بردن متخیل میگردد که آب در پای ایستاده است سببش کثرت رطوبت بیضیه باشد و اگر گوید که هنگام نظر بسوی زمین پیش چشم چنان معلوم میشود که گویا چاه و مغاک و آنچه بهمست سببش نقصان رطوبت بیضیه است الحاصل بقول شیخ این خیالات مختلف میباشند گاهی در مقادیر آنها پس صغیر و کبیر باشند و گاهی در قوام آنها پس کثیف و رقیق خفی باشند و گاهی در اوضاع آنها پس متخلخل و متکاثف ضبابی باشند و گاهی در اشکال آنها پس مثل مار و پشه و مگس و رشته و مو باشند و گویند که چون خیالات تا شش ماه بیک حال تیره بمانند و کدورت بصر و ضعف آن بیفزاید آن چشم از نزول آب ایمن باشند و ایضاً خیالات که زائل شوند و عود کنند و زیاده گردند و نقصان نپذیرند مقدمهٔ نزول الماء نباشند علاج آنچه از ضعف حس بصر باشد اغذیهٔ غلیظه مثل هریسه و کله پاچه و غیره خورانند و هر چه در علاج امراض دماغی از قوت حس دماغ مذکور شد بکار برند و آنچه از بقیهٔ اثر بثور و غیره باشد تدبیرش اکتحال بکحلهای جالی و باسلیقون است و هر چه برای دفع آثار بثره و قرحه در فصل بثور و قروح چشم مذکور شد بعمل آرند و ایضاً بهر تحلیل جرم آن حمام و انکباب بر بخار آب گرم و مانند آن اکحال جالیهٔ مذکوره در علاج بیاض خفیف استعمال نمایند و آنچه از تکدر رطوبت باشد هر چه در باب ضعف بصر بهر تدارک تکدر رطوبت بیضیه مسطور گردید بکار برند و هر چه در ابتدای نزول الماء بکار آید استعمال نمایند و آنجا که تکدر از مادهٔ رطب بود استفراغ و اصلاح غذا و اکتحال چشم بانچه جالی و محلل رطوبات باشد مثل شیاف مرارات و روشنائی نمایند و آنچه مقدمهٔ نزول الماء باشد علاجش در فصل نزول الماء می آید و آنچه از ارتفاع بخارات دماغ باشد بحسب نوع ماده تنقیه از فصد و مسهل و غیره تدابیر که در علاج امراض دماغی بخاری و صداع بخاری مسطور شد بعمل آرند و اگر سنای مکی موبز منقی تخم کرفس هر کدام ده درم مرزنجوش گل سرخ هر کدام پنج درم پوست هلیلهٔ زرد سه درم در ده چندان آب بجوشانند تا ربع بماند و صاف نموده با قند سفید در مادهٔ سوداوی یا عسل در بلغم و با شربت بنفشه در صفرا استعمال نمایند بجهت خیالات که مادهٔ آن در دماغ باشد از مجربات انطاکی است و شربت خیالات از مجربات حکیم ممدوح و شربت خشخاش استعمال نمایند و بعطوسات مداومت کنند و ایضاً بعد تنقیه بحبوب و مطبوخات مسهله مثل حب ایارج و قوقایا و شبیار و ذهبی و بنفشه و مطبوخ هلیله و اسطوخودوس و غیره جهت تقویت دماغ و معده و جگر اطریفل زمانی و اسطوخودوس و معجون نجاح و جوارش کندری خورانند و جهت تقویت بصر شیاف باسلیقون و کحل عنبر در مادی بود در چشم کشند و در ابخرهٔ فضول بارد غلیظ اول دهن بنفشه در بینی قطور نمایند پس مرارهٔ آهو و مرارهٔ باز و مرارهٔ خرگوش سفید همگی و یا آنچه بهم رسد چهار درم مروارید ناسفته یک درم بسد نیم درم تنکار ربع درم آب برگ کشنیز تازه و شیر زنی که پسر زائیده باشد بران مرارات ریزند و خشک نمایند و مروارید و بسد و تنکار را جدا جدا سحق بلیغ نموده جمله را ترتیب با آب برگ کشنیز تازه نموده خشک سازند و یا شیر زن پسردار تا سه روز سحق نموده خشک کرده با آب کشنیز تازه همه سرشته شیاف سازند و در سایه خشک نموده با آن شیر حل نموده اکتحال نمایند که در من قدیم رالنفع بخشند و در ابخرهٔ حار اطریفل کشنیزی خورده عناب بعرق شاهتره جوشانیده و نبات سفید داخل کرده بنوشند و یا کشنیز خشک و آمله خیسانیده نبات داخل کرده و یا شیرهٔ کشنیز خشک و شیرهٔ تخم کاهو بعرق شاهتره و نبات بیاشامند و بخار بسوی اسفل جذب کنند و صندل و گلاب ببویند و بر صدغین طلا نمایند و در ابخرهٔ سوداوی دماغ اطریفلات و خمیرجات و دیگر مقویات دماغ نافع بود و آنچه از تصاعد ابخرهٔ معده باشد تدبیرش نیز از تنقیه و غیره بحسب مادهٔ ابخره نمایند بطوریکه در علاج امراض دماغی شرکی معدی و صداع شرکی معدی گذشت و بدستوریکه در مقالهٔ امراض معده خواهد آمد و اصلاح معده و تقویت آن نمایند بالجمله اگر اخلاط در فم معده باشد با آب ترب و آب شبت و سکنجبین قی کنند و اگر در قعر معده باشد بعد استعمال منضجات و مقطعات اسهال شدید بمقیئات قی نمایند و اگر تنقیهٔ آن بقی ممکن نباشد صبر نیم مثقال غاریقون سفید دو دانگ یا دو مثقال اطریفل صغیر آمیخته حبوب ساخته با آب نیم گرم بخورند تا تنقیهٔ معده شود و استعمال ایارج فیقرا نیز ازالهٔ آن نماید بعد تنقیهٔ دماغ بحب ایارج با قوقایا و یا ایارجات کبار نمایند پس بغراغره و اصلاح غذا مثل نخود آب و جوزهٔ مرغ و دارچینی و اکتحال این کحل کنند زهرهٔ کبک زهرهٔ باز زهرهٔ روباه زهرهٔ کرکی یعنی کلنگ زهرهٔ کرگس زهرهٔ تیس جبلی مخلوط بعسل صافی نموده با آب رازیانهٔ مروق ممزوج نموده اکتحال نمایند و اگر ترید سفید سنای مکی هر کدام یک جزو تخم کرفس تخم کاسنی تخم خشخاش شاهتره هر کدام نصف جزو

مصطگی ربع جزو در دو مثل آن آب بجوشانند تا ربع باند بدستور مطبوخ سابق در خیالات دماغی استعمال نمایند برای خیالات که از بخارات معده باشد از مجربات صاحب نزہت است
و گویند که اگر از حبوب الائمہ فائده نشود تنقیه بلوغاذیا بعد نضج بماء الاصول و برسیر و ایضا استفراغ بصبر و افسنتین و مصطگی و اصلاح اغذیه و تقویت معده بقرص ورد و سفوف الطیب و مصطگی
و آرد جو و خطمی و مانند آن اگر مزاج علیل احتمال کند و الا بجوارش سفرجل خوشبو و فوفل و عصارهٔ حصرم و امثال آن نافع و تنقیه معده بایارج فیقرا بعده دو روز استعمال
مطبوخ تخم کرفس و انیسون و مرزنجوش بعده اکتحال بکحل عزیزی و تقویت معده بمصطگی و انیسون و بادیان و گلقند و اطریفل و هلیله مربی و غیره و نیز تنقیه معده و اگر
معده حار باشد بمطبوخ هلیله تنقیه و بشربت انار و شربت لیمو تقویت نمایند و ایضا در ماده بلغمی قی بادویه مذکوره و استعمال حب ہیب یا ایارج فیقرا تنها و یا تخم
کشنیز هر شب متواتر سخت سودمند است غذا گوشت ماکیان با نخود پخته و بمصالح گرم خوشبو ساخته مفید و اگر مشارکت معده از یبس باشد تعرض باستفراغ نمایند و در علاج او
بنوشیدن ماء الشعیر و شمیدن صندل سفید و گلاب اقتصار ورزند و آنچه از حصول خلط سوداوی در شرائین باشد بعد نضج سودا تنقیه از مسهل سودا و حب افتیمون و ماء الجبن
و سفوف لاجورد و حب او و معجون نجاح و مانند آن نمایند و هرچه در مالیخولیا گذشت حسب حاجت بعمل آرند و اگر فائده نشود بقطع و داغ شرائین صدغین پردازند و آنچه بسبب امتلای
شرائین از خون گرم باشد بزودی فصد کنند و خون و اگر بیرند بعده بمسهل صفرا و بمطفیات خون که در امراض دموی دماغی مذکور شد بکار برند و تقلیل غذا نمایند و از گوشت و شیرینی
پرهیزند و آنچه از منشا یای رطوبت باشد بقی و بمسهل بلغم و حب ایارج تنقیه معده و دماغ کنند و مدام بآب گرم تکمید چشم سازند و کثرت ریاضت معتاده بعمل آرند و از
کثرت شراب و مرطبات و مغلظات و مبخرات پرهیزند و سهر طویل و جماع و شب خواری ترک نمایند و آنچه از کثرت رطوبت بیضیه باشد علاجش همان است که در فصل اتساع بهر سبب
رطوبی مذکور شد بدان توجه نمایند و آنچه از قلت رطوبت بیضیه باشد علاجش همان است که در باب ضیق بصر ضیق یبسی مذکور شد و هرچه در ضعف بصر یبسی خواهد آمد بکار برند

نزول الماء

و آن رطوبت غریبه است که از سر فرود آید و در ثقبه عنبیه مابین رطوبت بیضیه و طبقهٔ قرنیه بایستد و نفوذ اشباح را بسوی بصر یا خروج نور بصر را بسوی مبصرات منع کند و این رطوبت
مختلف می‌باشد در کمیت و کیفیت بعض آنها قابل قدح اند و بعضی نیستند و اختلاف او در کمیت چنان بود که اگر بنسبت ثقبه بسیار باشد تمام ثقبه بند گردد
و بصارت بالکل باطل شود و این قابل قدح نیست مگر آنکه بطریق امتصاص در مرسا یعنی میل مجوف آب کشند و درین خطر است و اگر بقیاس او کمتر باشد یک جهت
بند شود و جهت دیگر مکشوف ماند و درین صورت آنچه از مرئیات محاذی جهت مسدود باشد بنظر نیاید و آنچه مقابل جهت مفتوح بود دیده شود و گاهی نصف چیزی
یا بعض او بنظر آید و باقی دیده نشود مگر بگردانیدن حدقه و گاهی چنان اتفاق افتد که شیئ واحد بتمامه یک وقت محسوس نگردد و وقت دیگر بتمامه بنظر در آید این بهر آن باشد
که هرگاه آن چیز در مقابل مسدود واقع هیچ از آن مدرک نگردد و چون در برابر مکشوف آید تمام آن محسوس شود و این سده ناقص گاهی بفوق و گاهی باسفل و گاهی بگرداگرد ماند
واقع شود و وسط او خالی باشد و وسط هر چیز دیده شود بدون اطراف و گاهی در حاق وسط ثقبه افتد و گرداگرد او از جمیع جوانب مکشوف ماند و درین وقت جوانب هر شئے
دیده شود و در وسط او چون روزن یا مغاک متخیل گردد و این نوع نیز عسر القلع و قدح آن دشوار است و گاهی متوسط می‌باشد بنسبت ثقبه که مملو می نماید ثقبه را و زیاده بر آن
نمی باشد و این اولی بقدح و قابل قدح است و اختلاف او در کیفیت گاهی در قوام بود پس اگر رقیق صاف باشد اگرچه تمام ثقبه را درگیرد لیکن بسبب رقت مانع
دیدن روشنی آفتاب و چراغ و دیگر اضوا نگردد و اگر بسیار غلیظ و لزج بود هیچ دیده نشود و این بقرنیه می چسپد و از جهت بدشواری منقلع میگردد و گاهی بزودی از موضع خود
منفصل میگردد و گاهی در رنگ باشد که بعض او هوائی اللون و بعض او ابیض جصی و بعض او ابیض لولوی و بعض او ابیض مایل بزرقت و فیروزی و بعض ذهبی و بعض او اصفر
و اخضر و بعض او اغبر و اسود بود و قابل تر از ینها بهر علاج از جهت لون هوائی و ابیض لولوی است و آنچه قابل بزرقت و فیروزی باشد کمتر علاج قبول کند و اما جصی
و اخضر و کبود شدید السواد و اصفر قابل قدح نباشد و از اصناف غلیظ قسمی است که گاهی بسیار صلب میشود و آن لاعلاج است و از اقسام او غمامی و ذهبی
و آسمانجونی و زجاجی و بردی نیز نوشته اند و این همه غیر قابل قدح است و قسمی از اقسام آب است که آنرا منتشر نامند و آن آبی است که چون نظر نمایند بسوی آن
متفرق یابند آنرا و کمال نیابد بطول زمان بلکه صاحب آن ضعیف البصر گردد در بعض اوقات زیاده و در بعض اوقات کمتر و قدح را درین اثری نیست مگر بعد صلاح
که گفته آید و قابل ترین اقسام آب برای علاج از جهت قوام ماء رقیق است که هرگاه بران انگشت غمز کنند و حدقه را بجنبانند بسرعت متفرق گردد پس بزودی عود کند

وجمع شود و امید زوال این قدح باشد و گاهی تجربهٔ این بدین طور کنند که بر چشم پنبه نهند و بر آن بزور نفخه زنند پس پنبه را جدا کرده بسرعت بینند که آیا در آب حرکت محسوس میشود یا نه اگر حرکت او دیده شود قابل قدح باشد و کذا اگر از بند کردن یک چشم ثقبهٔ چشم دیگر فراخ گردد لائق قدح بود و بقول ارسطو نزول الماء که بعد از سقطه یا مرض دماغی حادث شود عسر البرء ست بنابر آنکه ضعف دماغ بهم میرسد و بسبب ضعف دماغ دائم مائیت در دماغ پیدا میگردد و بسوی چشم میریزد و گویند که آب قابل قدح آنست که سفید و صافی و معتدل در رقت و غلظ باشد و چون بیمار عطسه زند خروج روشنائی مانند شعاع از چشم او محسوس شود و هرگاه چشم را بمالد پراگنده گی در اجزای آب مدرک گردد و پیش چشم روشنی در یابد **اسباب** نزول الماء یا رسیدن سقطه و ضربه بر سر ست یا استلای بدن از رطوبت یا صداع شدید مزمن و شقیقه باقی یا رسیدن سردی شدید از خارج بچشم مثل برف و هوای بسیار سرد و یا سردی مزاج دماغ یا ضعف روح باصره و ضعف حرارت غریزی چشم چنانچه در مشائخ و از ین جاست که گفته اند نزول الماء بیشتر مشائخ را بسبب کثرت رطوبت فضلیه در اعضای ایشان یا ضعف حرارت ایشان از تحلیل بهم میرسد و همچنین هر دو این اکثر و بعد از امراض طویله می افتد و ایضاً کسی که مداومت نماید بر اغذیهٔ غلیظه و استلا و مانند آن بجهت آنکه مستلزم کثرت فضول و ابخره است و خواب بعد غذا و خوردن سیر هنگام خواب و حمل ثقیل و حرکت سخت و جماع قبل هضم و ریختن آب شدید الحرارة بر سر نیز از اسباب نزول نوشته و بیشتر مردم سیاه چشم را بجهت کثرت رطوبات در عین اکمل عارض میگردد و بعضی گویند که چون آب در حدقه مجتمع گردد از آن غشای رقیق که حائل میگردد میان آن و میان حدقه متولد میشود بالجمله از ین اسباب مذکوره اگر نزول یکبارگی افتد ضرورت علامات فارقه نبود و اگر بتدریج واقع شود آثار ابتدای آن دریافتن واجب ست تا قبل از استحکام آن تدارک کرده شود و علامات ابتدای نزول آنست که اکثر اوقات خیالات همچون پشه و مگس و موی و دود و شعاع و مانند آن بحسب اختلاف تشکل آن رطوبت در بروی چشم محسوس شود و فرق در خیالات منذره بنزول و خیالات دیگر آنست که خیالات منذره در اکثر مع افزونی کدورت چشم و خلل بصارت روز بروز خصوصاً در یک چشم یا در هر دو مع تفاوت قلت و کثرت باشد و در امتلاء و خلو معده تفاوت در خیالات نشود و استعمال اشیای مسکن بخارات و مسهلات مفید نگردد و رنگ حدقه خالی از تغیر و کدورت نبود و بعد سه چهار ماه تغیر فاحش نماید و زیاده از شش ماه نگذرد که ابطال بصارت نماید و اشیای روشن مثل چراغ و ماه مضاعف بیند و گاهی اشباح کثیر از چراغ و قمر تخیل نماید هر چند که در خارج از یک چراغ بیش نباشد و فرق در سده عصبه و نزول الماء چنان کنند که در نزول از غمز یک چشم ثقبهٔ چشم دیگر متسع شود و در سده فراخ نشود دیگر آنکه آب شدید الغلظ و با سده باشد و اگر علیل با وجود صفای آب و لطافت آن روشنی آفتاب و چراغ نه بیند این نیز دلالت بر سده کند **علاج** هرگاه خیالات منذر نزول معلوم شود در ابتدا که هنوز بصر بالکل باطل نشده باشد بنضج ماده پرداخته تنقیهٔ بدن از مسهل بلغم نمایند بعده بحب ایارج و شبیار و قوقایا تنقیهٔ دماغ کنند و غرغره بایارج و سکنجبین و دیگر غراغر و سعوطات مذکوره و منقی دماغ از رطوبت بعمل آرند و عطوسات اگرچه منقی دماغ ست مگر از جهت سختی تحریک در آن خوف تحریک آب ست لیکن بعد تنقیهٔ کامل مضائقه ندارد و اگر قوت قوی باشد تنقیه بایارج فیقرا و حب ذهب و حب صبر بطریق شبیار متواتر کنند و درین اثنا نضج ماده نیز مرعی دارند و در منضجات و مسهلات رعایت مزاج مریض و قوت او لازم شناسند و اگر قوت ضعیف باشد در هر سه روز یا در هر هفته یکبار حبوب مذکوره یا ایارج فیقرا همراه مطبوخ قنطوریون دهند و حبوب که بکار برند باید که کلان بسازند و آنجا که خوف افراط حرارت بود اطریفل یا ایارج آمیخته بکار برند و اگر مزاج احتمال کند ایارجات کبار خصوصاً ایارج جالینوس و ایارج ارکاغانیس دهند و روفس گوید که تنقیه بشحم حنظل مع قنطوریون دقیق نمایند و بعد تنقیه ملازمت اطریفل صغیر تنها یا با ایارج و اطریفل اسطوخودوس و معجون وج و معجون فلاسفه هندی و معجون المومنین و حب کوکب و الی و دواء المسک مر کثیر النفع ست و استعمال زنجبیل سوده در اطریفل آمیخته نیز معمول ست و خوردن گلقند با وج و بادیان و زنجبیل مساوی محاباً عسل از هر یک یک مثقال نافع و کذا استعمال تریاق کبیر و مثرودیطوس جهت ابتدای نزول الماء بشرط نقای بدن نافع ست و همچنین مداومت افیون و استعمال هلیله مربی یک عدد هر شب ایضاً شرب بادیان و پوست بیخ او و برگ او یا مرزنجوش و یا برگ سنج مربی بعسل و یا هلیله کابلی مخلوط با فتیمون یا جعده جبلی با صبر و یا وج و یا سکبینج و یا غاریقون و یا ادمان اکل ملیون و یا لعق صعتر بعسل تا بست روز صبح و شب هر واحد مفید ست و سعوط منقی دماغ مثل شونیز سوده در روغن ایرسا یا روغن آجره یا زهرهٔ خروس چند مرتبه و یا بعنبر و کذا سعوط حجر البقر بقدر یک عدس با آب چقندر و یا بشیر زن که مجرب سعیدی ست و اداست سعوط معمول و نفوخ مفید نزول و اکتحال وج مع سرکه تا شش ماه نافع ست و شمیدن مقویات دماغ مثل عنبر و مشک و بوئیدن مرزنجوش و سداب و یاسمین و شونیز و مالیدن روغن مرزنجوش بر سر و استنشاق آن و روغن بلسان مفید بوده بهترین تدابیر در ابتدا این ست که داغ بخته بر سر الذن

صدغین بدون قطع آن دهند تارگ بسوزد و بعد از داغ سر در حرام مغز بران بمالند بعده پنبه بروغن کنجد آلوده گذارند و هر چند که از داغ رطوبت بتراود بهتر باشد لیکن در اثنای آن سر رشته پرهیز در دست دارند و تلیین طبع لازم شمارند و بقول شیخ در ابتدای آب فصد شریان پس گوش نافع ست گویند که ارسال علق بر صدغین در ابتدای او نافع بود و قبل تنقیه اکحال ملطفه و جالی استعمال نکنند و ابتدا بادویه لینه مثل اکتحال آب بادیان بعسل و زیت نمایند و بعده بتدریج ادویه مرکب از سکبینج و مانند آن بعمل آرند و اکتحال تخم کتم محلل آب ست یا ریک سوده در شهد صاف آمیخته بکار برند و دخان کنند نیز برای ابتدای نزول آب از مجربات ست و بعضی گل سیوتی برابر کندر گرفته سوده در فتیله پیچیده بروغن کنجد چراغ می افروزند و دود آن گرفته در چشم میکشند و میگویند که نزول الماء را از زیاده شدن نمیدهد و اگر پوست زرد داخلی سنگدان چرز را چون خوب شسته خشک کنند و بمثل او نمک لاهوری سحق بلیغ نموده اکتحال نمایند نیز عجیب النفع و بالخاصیت مفید و اکتحال عصارهٔ آمله هم نافع بود و بقول قرشی اکتحال آب پیاز تنها یا با عسل جلا دهد و بسیار مفید بود و انگزه خوردن و با شهد اندر چشم کشیدن سود دارد و اکتحال سر خفاش سوخته بعسل سخت سودمند ست و سرمه عصارهٔ درخت بادیان و خوردن گلقند برگ صعتر وقت خواب در اثنای استعمال آن نیز در ابتدای نزول مجرب و معمول ست و کذا دماغ خفاش با زعفران با عسل آمیخته در چشم کشیدن مجرب و اکتحال بروغن آجر برای تحلیل آب نازل بعید الع دیگر ادویه مفرده و مرکبه که مسطور گردد حسب حاجت بعمل آرند و غذا صاحب این مرض با غذیهٔ خشک چون گوشت کبک و تیهو و مرغ و قلیهٔ خشک مطجنه و مشویه و نان خشکار و مانند آن کنند و در طعام دارچینی و صعتر و حلتیت و زنجبیل و سداب و بادیان تر و آبکامه و عسل داخل کنند و بعد غذا بر تشنگی صبر نمایند و خواب بر فقدا و در روز نکنند و مهما امکن از شرب آب منع کنند و بقول احمد بن ثابت صاحب خیالات منذر نزول الماء از استفراغات قویه و اغذیهٔ غلیظه و آوازهای بلند و حرکات سخت و جماع بجهت خوف نزول آب احتراز کنند و اگر بجای آب عادت ماء العسل نمایند بغایت مفید بود و واجب ست که صاحب آن از امتلای طعام و آب بسیار و شراب و شیر و کثرت جماع و حمام متصل و فریاد و دویدن حذر کنند و بر خوردن طعام نیمروز اقتصار نمایند و از ماهی تازه نمکسود و فواکه و بقول رطب و حموضات و امراق و لحوم غلیظه مثل بقر و جاموش و میش و دیگر مغلظات و مبخرات مثل عدس و کرنب و گوشت نمکسود و بادنجان و سیر و پیاز و گندنا و لبنیات و پنیر کهنه و امور محدث نزلات و تواتر فصد و حجامت و قی اجتناب ورزد واما اگر مریض جوان و گرم مزاج و کثیر الدم باشد و احتیاج بفصد لازم دانند بفصد اجازت دهند

	در نزول الماء	

که از صداع شدید حادث شده باشد اولاً علاج صداع نمایند و بعد از آن بعلاج نزول الماء پردازند و علاج نزول الماء حادث از ضربه بر سر تنقیهٔ راس و تفتیح سده و فصد و قدح درین فائده نمی بخشد بما قلنا سابقاً ذکر ادویه مفرده و مرکبه یونانیه که در نزول الماء نافع است اکتحال مغز سر خطاف با آب پیاز آمیخته و کذا عصارهٔ خشک بادیان با کحال آمیخته و کذا آب بادیان که با ربع آن عسل جوشانیده باشند تا غلیظ گردد و کذا عصارهٔ شقایق النعمان و مامیران و خاکستر بیاز و عنصل و روغن بلسان و مرجان و اقلیمیا و شجرهٔ مریم تنها و بعسل آمیخته و کذا رته سوده و کذا مغز سر میش بعسل آمیخته و کذا اغاریقون و کذا زهرهٔ فرس الماء سه روز و کذا شقه بعسل آمیخته تا بست و چهار روز و کذا حجر لبنی سوده تا چهار روز و کذا عصارهٔ فراسیون تنها یا بزهرهٔ چرز آمیخته و کذا زهرهٔ کلنگ با آب چقندر و برگ مرزنجوش آمیخته و کذا فرفیون که بهترین ادویه نزول ست و کذا مر در آب طبیخ کرم و فوتنج و فراسیون حل کرده و کذا آب سداب با کحال آمیخته و کذا خاکستر سرطان و کذا سرمه در آب کمات پرورده و کذا زهرهٔ بز کوهی یا بلدی خشک کرده سائیده با آب بادیان سر شته شیاف ساخته و کذا کماذریوس و کذا دریوس و کذا نفط سفید و آب برگ انجیر وحشی بعسل آمیخته و کذا دماغ خلد و زعفران و فلفل سیاه بمشک آمیخته و کذا سرمه بمشک آمیخته **وضماد** زهرهٔ و حجل تکرار العسل و زیت آمیخته و یا زهرهٔ خروس سیاه با دستور آمیخته و یا مرزنجوش و یا صبر سوده با آب پخته و یا بجای آن بروغن سوسن پخته کرده اگر در چشم و کذا برگ نرگس خشک سائیده و در حنا آمیخته بر سر هر واحد نافع نزول الماء نوشته اند دیگر هر زهره که از کبک و کلنگ و شبوط و خطاف و خروس و قنفذ خشک و روباه و خرس و آهو و شیر و گرگ و گربه میسر شود چون خشک نموده قدری مشک خالص با آن آمیخته در چشم کشند سودمند بود و کذا مرارات دیگر مثل مرارهٔ قنار و باشه و عقاب و باز و کرکس و سنگ پشت بری مخلوط بعسل که انفع ادویه است و عقرب بحری و زهرهٔ بز نر با فراسیون آمیخته و زهرهٔ خرگوش و ماکیان و بقر وحشی هر واحد نافع دیگر بقول رازی اگر زهرهٔ شبوط وحدی و حجل خشک کرده سائیده با آب بادیان مروق بسرشند و شیاف ساخته اکتحال نمایند ابتدای نزول الماء را نافع ست دیگر بقول ارجحانس اکتحال توتیای هندی و اقلیمیای ذهبی و مشک سوده باهم آمیخته اکثر در ابتدا مفید میشود دیگر بقول ثابت بن قره اگر بار قشیشای ذهبی

درکوزه نو گذاشته سرش بند نموده بگل حکمت گیرند و در کوزه شیشه گران یا تنور تا هفت روز داشته بر آرند و چون سفید خاکستر شده باشد سرمه سا نموده در چشم کشند
درین باب سخت سودمند ست و آبن شیاف نیز از مجربات او ست پوست سلیخه کوفته بیخته بزهره آهو و خرگوش یا کبک نر سرشته خشک کنند و بار دیگر بسائیده سرشته
خشک نمایند و بآب بادیان استعمال کنند که بخاصیت نافع ست دیگر اگر سر فرشنگ را در پیه ماهی ز و هو بریان کنند چند آنکه بسوزد و سیاه شود و بر آوزده باریک
بسایند و پیاز سرخ در خاکستر گرم بریان نموده اول آب آنرا در چشم کشند آنگاه سوده سر خطاف را بالطریق سرمه اکتحال کنند و بر بندند و ثلثه روز همچنین عمل نمایند
بینائی در چشم پدید آید و علت زائل شود و این از عجائب اعمال ست دیگر اکتحال بتوتیای هندی و سرمه اصفهانی هر دو را بآب بادیان پرورده نافع بود با عوض سلیخون
کبیر معنی او کحل روشنائی واضح او بقراط ست تاریکی چشم و ابتدای نزول آب و دمعه و جرب و سبل و ظفره و شر ناق و سطبری پلک را نافع ست کف دریا
اقلیمیای نقره هر یک ده درم نمک اندرانی سافج هندی سفید ه ارزیز فلفل سیاه دار فلفل سنبل الطیب سرمه اصفهانی هر یک دو درم نمک هندی قرنفل دواله
هر یک یک درم صبر سقوطری عصاره ماميثا مس سوخته هر یک پنج درم مامیران نوشادر زرد چوب دار چینی هر یک سه درم پوست هلیله زرد چهار درم کوفته و بیخته بحریر
استعمال نمایند و اگر خواهند شیاف بندند و اگر عصاره ماميثا بهم نرسد بجای آن شیاف مامیثا انداز ند بره و برای ابتدای نزول و خیالات نافع و نشف
رطوبات کند و تقویت چشم نماید و دمعه و بیاض انیز دافع ست سافج هندی نیم درم بورق یک درم نشاسته دو درم سرمه اصفهانی شش درم مثل غبار سائیده بعمل آرند
حب ایارج که برای نزول الماء معمول مؤلف مفتاح ست مصطگی زعفران دارچینی حب بلسان سنبل الطیب اسارون صبر مغسول سلیخه فلفل گرد غاریقون انیسون
شحم حنظل قنطوریون دقیق هر واحد یک درم تربد موصوف سنای مکی کتیرا هر واحد سه درم کوفته بیخته نگاه دارند بعده بیارند بسفایج فستقی گل سرخ گل بنفشه پوست هلیله زرد
پوست هلیله کابلی هلیله سیاه گاؤزبان هر واحد یک درم در نیم آثار آب بجوشانند وقتی که این قدر آب بماند که دران ادویه خمیر کرده شود مالیده صاف نموده ادویه کوفته گرد
دران خمیر کنند و بقدر مونگ حبها سازند و بعد نضج مواد حب مذکور شش ماشه یکپاس شب باقی مانده بآب گرم خورند و بخوابند و بعده وقت صبح حب مذکور یک تولہ همراه این طبیخ
بخورند گل بنفشه نه ماشه گل سرخ گاؤزبان هر واحد هفت ماشه مویز منقی پانزده دانه تخم کاسنی نه ماشه نیمکوفته شب در نیم آثار آب تر کرده صبح جوش دهند یا خیسانیده بدارند
و گلقند آفتابی دو تولہ مالیده صاف نموده بنوشند و وقت تشنگی عوض آب عرق گاؤزبان و عرق عنب الثعلب بنوشند و وقت دو پهر آب نخودی خورند و سه پهر کھچری بالائم
حب ذهب که درین مرض بکار آید و تنقیه مواد جار از سر و چشم نماید صبر ده درم تربد موصوف هفت درم پوست هلیله زرد پنج درم سقمونیا سه نیم درم مصطگی
گل سرخ هر یک دو نیم درم زعفران نیم درم شربت دو مثقال حب کنعانی که دماغ و جمیع اعضای سر و بدن را تنقیه از اخلاط فاسده نماید و جهت فالج و لقوه
و داء الثعلب نافع و هرگاه یک دو درم ازان بایک درم ایارج فیقرا ضم کرده خورند نور بصر افزاید و منع نزول الماء کند صبر زرد مغز بادام پوست هلیله زرد هر یک یک درم
کوفته بیخته حب سازند حب کو توالی مفید درد سر و مخرج صفرا و جمیع فضول دماغی و برای داء الثعلب و روشنی چشم بسیار مفید چنانچه دوستی آزموده و جهت
نزول الماء سودمند صبر سقوطری سقمونیای مشوی شحم حنظل عصاره افسنتین مصطگی هر یک یک نیم دانگ مقل یک و نیم دانگ کتیرا نیم دانگ این جمله یک شربت ست
و در جمیع اوقات حتی که بعد طعام داده شد نافع آمده و بدانکه آنچه از قسم حبوب درین مرض بخورانند باید که کلان بسازند تا در معده دیر ترمانند حب جدوار جهت
منع تولد نزله و تقویت دماغ خصوص ماده نزول چشم بعد تنقیه دماغ و بعد اطریفل اسطوخودوس مسهل النفع ست افیون مقطر صاف کرده جدوار اسطوخودوس
صمغ عربی هر یک یک درم زعفران پوست هلیله زرد هر یک نیم درم تخم خشخاش تخم کاهو مقشر مغز تخم کدو مغز بادام مقشر هر یک دو درم بآب صمغ حبها بقدر مونگ
و فلفل بسته از حب خورد شروع نموده بتدریج بر حب کلان رسانند از ترشی و بادی و شیر و شیرینی و تره و سبزی پرهیز نمایند حب برای نزول الماء در ابتدا چشم کشیدن
مانع نزول ست و در انتها اعتماد نمودن نفع میرساند مغز خسته بلیله مغز خسته آمله بآب جاف تا سی پاس سحق نموده حب سازند و یک نسخه حب نافع نزول در سبل گذشت دوائیکه
مجرب شیخ الرئیس ست حب الغار ده جزو صمغ عربی یک جزو هر دو را در بول کودک نابالغ سائیده بکار برند ایضاً که در ابتدای نزول عجیب الاثر ست بیضه دانه سوخته یک جزو
نمک سنگ سرخ و کوک بحری دو جزو سائیده دو میل در چشم کشند بدادمت بعد مدت اثر میکند روغن آنجیر که لقوه و فالج و امراض بارد را نفع دارد و جهت سم عقرب و افیون و زهر البیخ
نفع کثیر دارد خشت پخته سرخ آب ندیده بقدر بادام پاره پاره کنند و در آتش اندازند که سرخ شود و بر نبور هر قطعه را گرفته در روغن زیتون سرد کنند پس ان روغن بر آورده هر گاه

ودر شیشه که بگل حکمت نموده باشند اندازند و سوی اسپ در دهن شیشه نهاده بطریق معروف بچکانند و باحتیاط در شیشه نگاه دارند و شربا و مروخا بکار برند سعوط که
برای نزول و تنقیه دماغ معمول و مداومت آن مانع زیادتی نزول ست مشک خالص یک ماشه زعفران دو ماشه سنبل الطیب یک ماشه کاکنپهل چهار ماشه کوفته بیخته
قدری قاقیلی استعمال نمایند **شیاف مرارات** که جهت نزول آب و قروح و غشاوه و رطوبت مفید و از سرعت نفوذ در طبقات تاثیر میکند و قوتش تا دو سال
باقی میماند اقلیمیای سوخته پانزده درم صمغ عربی هشت درم هلدی هندی فلفل سفید هر یک پنج درم سفیده قلعی چهار درم اشق سکبینج روغن بلسان جاوشیر
هر یک شش درم زهره کفتار افیون هر یک یک درم زهره ماهی شبوط زهره کبک هر یک هفت درم زهره باشه و عقاب و گاو و گرگ و غراب و باز هر یک نیم درم و آنجا که روغن
بلسان یافته نشود روغن آجر بدل او کنند و شیخ گفته که ضروری از زهره شبوط و گرگ ست و دیگر زهرها زوائد اند و باید که بآب بادیان اکتحال نمایند **شیاف** که
قائم مقام شیاف مرارات ست جهت قطع ماده نزول و انتشار بتجربه رسیده آب زهره بز کوهی در ظرف مسی خشک کرده ده درم شحم حنظل نیم درم سکبینج دو درم فرفیون
نوشادر هر یک یک درم بآب سداب یا آب بادیان شیاف سازند **شیاف جلا** که از شیاف مرارات بهتر و بی غائله است و جهت نزول آب و خیالات بی نظیر ست
و ضعف بصر رطوبی بغایت مجرب توتیای کرمانی مغسول بست درم بآب مرزنجوش تازه که شب ماشته صاف کرده باشند سرشته بگذارند که خشک شود زنجبیل فلفل
دار فلفل هر کدام دو درم مامیران دو درم نوشادر زعفران حضض کتیرا صمغ عربی اشق مس سوخته زنگار اقلیمیای فضی هر یک نیم درم بآب بادیان تازه سائیده شیاف
ساخته استعمال نمایند **شیاف دهنه فرنگ** جهت منع نزول الماء مجرب بی نظیر ست و سبل و بیاض و ظفره و دمعه را نافع سعد کوفی فلفل سیاه دار فلفل ناخن نیل
تخم سرس سنگ بصری هر یک پنج ماشه زعفران هلیله سیاه هر یک سه ماشه پوست هلیله زرد دهنه فرنگ مسی هر یک دو ماشه مارقشیشای ذهبی تخم کهرنی سفید
بیجال کبوتر صحرائی هر یک چهار ماشه قرنفل یک ماشه کوفته بیخته باریک ساخته در ظرف آهنی همراه شاخ گوزن بآب لیمو سه روز سحق نموده شیاف بسته نگاه دارند و در نسخه
معمول صاحب مفتاح وزن دهنه فرنگی چهار ماشه ست و گفته که اگر دهنه فرنگ بهم نرسد عوض آن توتیای سبز اندازند **کحل معمول** در نزول هلیله زرد مع خسته سوخته
حب النیل سوخته هر یک دو درم غنچه یاسمین ناشگفته در سایه خشک نموده یک صد عدد دار فلفل ده عدد صلایه کرده بعمل آرند **ایضا** قوی تر از اول دار فلفل
پر چینی صادق هر یک دو درم بندقه اسرب که در بدن شیر زده باشند بوزن چهار درم سرمه سا نموده بکار برند **کحل** برای ابتدای نزول و ضعف بصر و سلاق
نافع توتیای کرمانی مغسول کوبال مس سوخته مروارید بسبه ساذج هندی اقلیمیای فضه صبر سقوطری سرطان بحری سوخته زعفران سنبل الطیب هر یک دو درم
نشادر تنج مغسول شش درم نوشادر فلفل سفید دار فلفل هر یک نیم درم مشک یک دو دانگ مثل سرمه تیار نمایند **کحل مجرب** حکیم ذکاء الله خان که در منع نزول الماء
و تحلیل آب خاصیت عجیب دارد مروارید سرمه مارقشیشای ذهبی سوخته پوست هلیله زرد فلفل گرد مشک ورق نقره بدستور تیار ساخته اکتحال نمایند
وگاهی ورق طلا و سنگ بصری و مامیران چینی اضافه کرده میشود **کحل معمول** حکیم محمد اجمل خان که بر خود آزموده بودند برای دفع نزول که شروع شده باشد
و کهنه را هم نافع ست و تقویت بصر کند سنگ بصری گل چنبیلی تازه هر یک دو دام مغز گهونگچی مامیران چینی مغز تخم سرس کف دریا مروارید مغز تخم کهرنی هر یک دو نیم ماشه
مرچ سیاه قرنفل هر یک دو نیم عدد لیمو کاغذی یازده عدد گلاب نیم آثار اول از لیمو تخم برآورده سنگ بصری مغز گهونگچی و کهرنی و سرس دران انداخته بند کرده بالای
دیگدان آویزان نمایند که دود بآن رسد چهار پنج روز که لیمو خشک شود باز لیمو دیگر پر کرده نگاه دارند باز گرفته باریک سائیده در آب لیمو اندر ظرف کانسی از چوب
نیم که فلوس حبست دران چسپانیده باشند و در چوب دوم فلوس مس چسپانیده کهرل کنند از هر دو چوب بدفعات و مامیران و گل چنبیلی و دیگر دوا که نگاه داشته اند
داخل کنند تا که صد لیمو تمام شوند آن وقت مروارید سائیده داخل نمایند و باز با گلاب همه را کهرل کنند با خشک کرده مثل سرمه سائیده نگاه دارند وقت صباح یا شب
یک میل قدری در چشم کشند و بعد چهار پنج روز چرک دندان در چشم کشیده باشند بشب و دران روز موقوف نمایند انشاء الله تعالی آهسته آهسته نزول دفع شود
کحل مقوی که جهت ضعف بصر و غلظ روح و خیالات و نزول آب بسیار مجرب ست نسخه آن اجزای همان شیاف جلاست که مسطور شد لیکن درین نسخه زعفران
حضض کتیرا صمغ اشق مس سوخته زنگار اقلیمیا داخل نیست و وزن نوشادر یک درم ست باقی بدستور **کحل صابون** که در ابتدای نزول مستعمل نسخه آن
همان ست که در ادویه بیاض چشم مذکور شد لیکن درینجا وزن صابون لاهوری قسم اول پنج درم و رال هفت ماشه و نیم و نیله تهوتهه سه ماشه و یک سرخ ست

باید که یک وزر در میان داده اندر چشم کشند و از ترشی و بادی و غذای حار احتراز نمایند و روزی که در چشم کشند از هوا و آب احتیاط دارند معجون که بعد تنقیهٔ دماغ استعمال آن در ابتدای نزول و خیالات بهتر ست وج ایارج فیقرا بادیان صعتر فارسی برابر حلتیت ربع یک جزو کوفته بیخته بالعسل سه چند که در عرق بادیان تند دو چند عسل قوام نموده باشند بسرشند و هر روز بقدر بندق وقت صبح بخورند معجون که مسمی باطلاسفه هندیست در تقویت دماغ و منع صعود بخارات و خاصةً جهت نزول و اکثر امراض چشم مفید و بی بدل ست هلیله کابلی بلیله آمله فلفل سیاه دار فلفل ترید موصوف هر واحد چهار مثقال شیطرج شکر طبرزد هر واحد دوازده مثقال کوفته بیخته با قند سفید دو چند و عسل خالص یک چند و روغن گاو قدری بدستور مقرر بقوام آرند نفوخ برای نزول الماء فائده دارد زعفران افیون دارچینی هر واحد نیم ماشه قرنفل الاچی خرد هر واحد پنج عدد دارشیشعان شش ماشه سنبل الطیب دو نیم ماشه سائیده نفوخ کنند. ذکر ادویهٔ هندیه نافع نزول الماء مغز گهونگچی سفید در آب لیمو کاغذی کهرل کرده بار یک سوده نگهدارند و وقت صبح قدری در چشم کشند که مانع نزول ست و کذا اکتحال تخم زربلی بالعسل سائیده و کذا نوشادر سوده و کذا زهرهٔ کلاغ بنیم وزن عسل آمیخته نافع دیگر که نزول از زیاده شدن ندهد و در منع آن مجرب و عجیب ست شیرهٔ برگ تمر هندی بوزن ده فلوس در جام پهول با دستهٔ چوب نیم که فلوس بر سرش وصل کرده باشند حل کنند چندانکه غلیظ شود و بعد ازان در شیر زن که پسر داشته باشد چهل پاس کهرل نمایند و بکار برند. دیگر مغز هنگوت دو جزو افیون یک جزو با آب سائیده شیاف ساخته در چشم کشیدن در ابتدا نافع و کذا چرک گوش آدمی و انگوزه مساوی در شهد سوده اکتحال نمودن دیگر که نزول را از زیاده شدن ندهد نیلا تهوتهه دو دام کته سفید پوست هلیله زرد هر یک ۱۲ ٹانک پهٹکری بریان پنج ٹانک با آب سائیده شیاف سازند و در سایه خشک نموده اندر چشم کشند دیگر که مانع نزول آب ست و افزون شدن نمیدهد حلتیت زربلی سنگ بصری توتیای سبز پهٹکری بریان هر یک چهار درم با دو آثار آب جغرات سوده شیاف ساخته بشیر عورت سائیده در چشم کشند دیگر که در ابتدای نزول مجرب بعض مجربان هند ست شب یمانی دو ماشه در ظرف گلی بریان نمایند هر گاه گداخته شود دو قرنفل در آن غرس کنند چون خشک شود از آتش گرفته بسایند و قدری با آب خل کرده بمیل در چشم کشند و گرد چشم طلا کنند اقوال حذاق شیخ میفرماید که ایارج فیقرا درین باب جلیل النفع ست و کذلک حب ذهب و آنچه دران ادویه مثل قنطوریون قثاء الحمار واقع شود و از جملهٔ ادویهٔ قویه اکتحال سکبینج سه درم حلتیت خربق سفید هر یک ده درم عسل هشت قوطولی ست و آنچه بسیار مجرب ست سرطان سوخته بالعسل در چشم کشیدن و شیاف صطفطیقان و جمیع مرارات مذکوره ست و قوی تر ازان شیاف مرارات ارستانی و شیاف مرزنجوش ست و روغن بلسان دران نافع بود و آنچه در ابتدای آب نافع ست این ست که بگیرند زهرهٔ کرکدن جوان صحیح البدن در ظرف مسی قریب ۵ روز تا دو هفته بگذارند بعده مرو زعفران و سعد و زهرهٔ سنگ پشت بری و روغن بلسان هر واحد دو درم خوب باهم حل کرده اکتحال نمایند و ایضاً بگیرند خربق سفید یک جزو و حلتیت یک جزو و سکبینج پانزده جزو شیاف ساخته در چشم کشند و ایضاً خربق سفید یک جزو فلفل نیم جزو اشق ثلث جزو با آب ترب شیاف ساخته استعمال نمایند و هم ایلیس آدمی مردی را دیدم از طلبهٔ علم که او را نزول الماء عارض شد و خود علاج آن باستفراغات و اختیار پرهیز و تقلیل غذا و اجتناب از شوربا و مرطبات و اقتصار بر مشویات و قلایا و استعمال اکحال لطیفه محلله جالیه نمود و پس بصر او بخوبی عود کرد و فی الواقع در ابتدای نزول الماء تدبیر مذکور نفع می بخشد حکیم علی گوید که از بعضی نقل کرده اند که بعد استفراغ موافق بفصد و مسهل اگر لازم بود پرهیز چون حجاجم و آله معروف بانبوبه که از برنج و آبگینه می سازند بر هر دو شریان صدغین نهند و عقب او میل با آب گرم فرو برده در چشم کشند و هر روز یک دو بار این عمل نمایند نزول الماء را زائل کند و چون آب رقیق شود بشیاف مرارات و شیاف برودیا اکتحال نمایند که از قدح مستغنی سازد و از تالیف من مجملهٔ ادویهٔ عظیم النفع این ست که توتیای کرمانی بازوی سبز توبال مس هر یک سه درم سرمه مغسول اقاقیا قلقطار سوخته سفید آب دخان سقف خانه مس گران هر واحد یک درم و نیم خوب بسایند تا مثل غبار گردد هر روز دو بار در چشم کشند و از مرطبات پرهیز کنند و بر اطریفلات مواظبت نمایند و گفته که این سرمه جلیل النفع ست چنانچه زنی پیر سالهٔ را نزول الماء عارض شده بود و یک چشم او نابینا گشت و سه سال برین حال بگذشت و جملهٔ کحالین اتفاق بران داشتند که علاجش بجز قدح نیست و مریضه ازان می ترسید پس بگفتهٔ من چهار ماه بر استعمال کحل مذکور مواظبت نمود و مرض او زائل شد و بصر او عود کرد و این کحل برای کسی که مزاج او خصوصاً مزاج سر و چشم او شدید الرطوبت باشد خوب ست و اکتحال زهرهٔ افعی بالعسل سرشته

از معمولات حکیم ممدوح ست و اگر آب بادیان تر بست مثقال عسل مصاف ده مثقال زهره کبک یک مثقال مجموع را در شیشه کرده در آفتاب نهند تا غلیظ شود
پس بکار برند در نزول و تقویت بصر از شاگرد حکیم سوسبوف منقول ست محمد زکریا گوید که زهره کفتار و یک عدد در سکرجه کرده بر آتش نرم بگذارند و یک درم حلتیت
انداز ند تا حل شود و پس یک درم روغن بلسان داخل کرده بگذارند که غلیظ شود پس شیاف ساخته استعمال نمایند که عجیب الاثر و مجرب ست و بیاض و انتشار را نیز فائده تمام
دارد و ترکی زنجبیل حلتیت بادیان مساوی با عسل سرشته بقدر فندق هر صباح خوردن نیز از مجربات خود شمرده و انطاکی گفته که در ابتدا مسادریت تناول ایارج کبار
و غاریقون و دوار المسک معجون هرمس و اکتحال بصبر و دماغ خروس با شیر زنان و دماغ خطاف بعسل و کحلی که در بیاض گذشت آب پیاز و تر نافع ست برای باره فراخ
مثل زیت کهنه بعسل و مشک و مروارید محلول و کحل فولس چیزی نیست و خار مزاج از مروارید و سرمه یا قشیشا سوخته کحل ساخته در چشم کشند که خاصیت عظیم در منع آب
و تحلیل آنچه نازل شده میدارد اگر رقیق و صافی باشد صاحب ترویج و حاوی صغیر گوینده که در ابتدای نزول بعد نضج بمطبوخ بادیان سه درم بادر نجبویه اصل السوس
مقشر نیم کوفته هر واحد دو درم با گلقند ده درم و تنقیه بدن و دماغ بحب ایارج یا قوقایا و تغذیه بمزوره نخود مع قرطم و بعد تنقیه استعمال غرغره بماء العسل و ایارج فیقرا
و دیگر هیر از الغمه با دار طلب و غیره و اکتحال بشیافات حاده و اکحال مسهله و آب مثل شیاف مرارات و باسلیقون نمایند و اگر مرارة بزکوهی ده درم صحغ حنظل یک مثقال
فرفیون نیم درم سکبینج یک نیم درم سحق کرده در آفتاب خشک نمایند و آب بادیان سبز یا سداب تر شیاف ساخته بگلاب حل کرده در چشم چکانند در ابتدای نزول الماء
نافع بود و آنچه بصر را تیز کند و منع نزول نماید و از آن امین سازد تنقیه دماغ دستیست در هر سال یکبار یا دو بار بحبوب و ایارجات و مطبوخات و تناول آب بادیان و آب سداب و طبیخ
و طبیخ دار فلفل و طبیخ مامیران و طبیخ عروق الصفر و آب بادروج و اکل حلتیت و ترک مسکر و عشا و تخمه و جماع و اگر توتیا سائیده سه بار در آب بادیان سبز تر کرده خشک نموده
زنجبیل فلفل دار فلفل مامیران هر واحد مثل عشر توتیا داخل کرده با آب بادیان بسایند و خشک کرده استعمال نمایند برای احدت بصر و منع نزول الماء سود مند ست گاهی یک حبه
مشک و بین ترکیب می افزایند مصنف اقتباس می نویسد که در ابتدا جهت نضج این مطبوخ دهند اسطوخودوس نادیان بکوه بادرنجبویه هر یک شش ماشه اصل السوس
مقشر بیخ کرفس پوست بیخ بادیان هر یک هفت ماشه قنطوریون دقیق انیسون هر یک چهار ماشه مویز منقی سه توله انجیر زرد چهار عدد خمیره بنفشه گلقند عسلی هر یک دو توله
مالیده صاف نموده و غذا شوربای مرغ و کبک و سنگخواره بنان خشکار تا یک هفته و بعد حصول نضج جهت تنقیه دماغ وقت آخر شب حب قوقایا و ایارج و بنفشه و شبیار نه ماشه
بعرق بکوه فرو برند و صبح در مطبوخ مذکور برگ سنا یک نیم توله هلیله سیاه سه توله تربد سفید ریوند خطائی هر یک نه ماشه زنجبیل سه ماشه خیارشنبر ترنجبین هر یک هفت توله
روغن بادام هفت ماشه اضافه نموده دهند و بجای آب بر عرق بکوه و بادیان قناعت ورزند و وقت دوپهر نخوداب مرغ نوشانند و وقت شام غذای سابقه دهند صبح
از مطبوخ اسطوخودوس بادرنجبویه بادیان هر یک نه ماشه اصل السوس هفت ماشه انیسون چهار ماشه شربت بنفشه چهار توله حرف نه ماشه و یا توربدین مع یا کنوجه یا شیده
بنوشند و همین نمط سه چهار مسهل کنند و روزانه تنقیه بحب ذهب و صبر کنند و این تدبیر وقتی سود دهد که آب بغایت رقیق و صاف نو در آمده باشد و اگر غلیظ و کهنه
شده باشد سود نمی دهد و باید که تنقیه دماغ بکرات و مرات نمایند و افضل آنست که در هر هفته ایارج فیقرا و یا حب ایارج نه ماشه بخورند و بعد حصول تنقیه تام جهت تلطیف رقت آب
اشیای مسهده و ملطفه و مجلیه مانند شیاف مرارات و باسلیقون در چشم کشند و اگر اصلاح نیاید بعد یک سال یا دو سال دستکاری نمایند و بهتر آنست که در ابتدا بعد
تنقیه تبر شریان صدغین کنند و داغ با آهن دهند و بگذارند که پخته شود و ریم کنند و تا چهل روز بپالایند و اگر درین اثنا ریم بند شود اندکی تیزاب نهاده باز ریم را جاری سازند
و مقویات چشم و دماغ مثل اطریفلات و معجون فرج خورانند صاحب جامع از طبری نقل کرده که علاج قبل از قدح چنین نمایند که بمزاج مریض نظر کنند پس اگر
از اعتدال کیفیتی خارج شده باشد بسوی اعتدال رد کنند و اگر فراغ طبعی از احتمال استفراغ بایارجات کنند اول بمطبوخ افتیمون تنقیه نمایند بعده هفت روز مهلت داده
تنقیه بحب ایارج یا حب قوقایا یا حب صبر با فسنتین و گل سرخ سازند و بعد تنقیه پرهیز کنند و بر الطف اغذیه اقتصار ورزند و از اغذیه مبخره اجتناب نمایند و بعد از آن قدح کنند
و اگر تاخیر قدح بسببی رو دهد اکحال و شیافات مسهده و آب استعمال نمایند و لزوم پرهیز کنند که آب صافی گاهی بحسن تدبیر و استعمال این کحلها تحلیل و جلا می یابد اگر استفراغ
بمسهلات جائز نبود حقنه لینه بدفعات کثیر تنقیه کنند و بعد تیقن نقاء بدن بقدح پردازند و یا باکحال و شیاف مرارات اکتحال نمایند و مازو قشیشا را در کوزه کرده و گل حکمت
گرفته بسوزند تا خاکستر گردد و یک جزو او با دخان سقف سس گرا ز اقلیمیای ذهبی هر واحد یک جزو فلفل نیم جزو سحق کرده بشراب کهنه تسقیه دهند خشک کنند و مرتبه دیگر

بآب بادیان تنقیه نمایند و خشک کرده بسایند و بحریر بیخته استعمال نمایند که این کحل بعد تنقیه بدن و سر اکثر استعمال نموده و نزول آب زائل شده حکیم عابد نوشته که در بعض کتب معتبره دیده ام که پیاز نر و در آب و روغن زرد بپزند و بر نهار بخورند و از طعام شب اجتناب نمایند و دسومات ترک سازند و در وقت نهار نان ساده بخورند و مطبوخ مذکور بقدر یک ضمه تناول کنند و از نسبت پیاز تجاوز نکنند و اگر از طعام شب صبر نکنند در آخر روز نان ممروس بآب بدهند و دو ماه کامل بین ملازمت نمایند و هر شب یا هر صبح یکبار از عسل مقوم مثل او آب پیاز یک میل در چشم کشند که این ترکیب با سود و انفع میکند **انتباه** هرگاه این مرض مستحکم شود و بصر را بالکل باطل گرداند غیر از قدح تدبیری سود ندهد و هرگاه اراده قدح باشد قبل از و تنقیه بدن و دماغ نمایند و اگر احتیاج باشد فصد نیز کنند و ایضاً پیش از قدح نظر کنند که از آبهای مذکوره کدام قسم ست و قابل قدح است یا غیر قابل و باسده عصبیه مرکب ست یا نه اگر قابل و باسده باشد اول تفتیح سده کنند بتدبیری که در باب بطلان بصر خواهد آمد و بعد انفتاح سده قدح نمایند و آنچه غیر قابل قدح باشد آنرا باین تدبیر قابل قدح سازند که تلطیف غذا کنند و کمتر خورند و از اغذیه غلیظه چون گوشت گاو و شیر و عدس و از خوردن شب و جماع و شراب و استحمام و پیاز و گندنا و بادروج و ماهی پرهیز ند و ماهی را خاصیتی ست که بر حدوث آب و تغلیظ آن یاری میدهد و کحلهای ملطف چون مرارات مانند آن در چشم کشند و بقول صاحب خلاصة التجارب ایارج فیقرا السیار دهند. یا این مطبوخ قنطوریون دقیق سه درم بسفایج هفت درم تربد سفید پنج درم مویز نسبت درم همه در نیم آثار بپزند تا بمقدار پنجاه درم باز آید صاف کرده بکار برند. و نزد راقم بهتر آنست که تا مدت چهل روز یک روز در میان دهند و بجای آب ماء العسل بعرق بادیان ساخته بنوشند و اغذیه یابسه خورند و این تدبیر برای اقسام آب غلیظ ست و اگر آب رقیق منتشر باشد صلاح او بر خلاف این تدبیر کنند یعنی مبلغات دهند و یا ماهی خورانند تا که آب بقوام معتدل آید و صاحب قدح بمبتلا بصداع و زکام و عطاس و سعال نباشد و شدید الضجر و سریع الغضب نباشد و شراب و جماع و حمام ترک کنند و از اکل اشیای مبخره و البان و بقول و فواکه رطب احتراز نماید و بعد ازان سکون آب و حصول اندکی غلظ قوام قدح نمایند و ایضاً هنگام اراده قدح باید که چند روز قبل ازان و قبل از تنقیه ماهی تازه و اغذیه مرطبه ثقیله بخورانند و دیگر از اشربه و غیره مضرات آب استعمال نمایند پس تنقیه نموده قدح کنند و بالجمله اگر آب بسیار رقیق یا بسیار غلیظ باشد و احسن تدبیر بقوام معتدل نیاید طمع منفعت از قدح نباید داشت و در یوم معتدل الهوا و موسم یکی از اعتدالین بر نهار قدح کنند و دران روز ابر و باد نباشد خصوصاً باد جنوبی و مغربی نباشد و بعد قدح پنبه بر روی بیضه و روغن بنفشه مخلوط آلوده بر چشم نهند و بر بندند و چشم صحیح را نیز بسته دارند و تا سه روز در تاریکی بر پشت بخوابند و هیچ حرکت نکنند و سخن نگویند و برای حاجتی بر اشارت اکتفا کنند و بول و براز هم بر پشت خوابیده کنند و از عطسه و سرفه و غضب خود را نگاه دارند و بر صدغین چیزی که سرفه و سخت مخدر باشد ضماد سازند تا صداع عارض نشود و اگر آمد عطسه معلوم شود بینی را بدست بمالند و باطن انگشت خنصر بر و منضغط نمایند و اگر سرفه آید تدارک او بدیاقوذا و غیره کنند و طعام بسیار اندک باید خورد و اشیای آشامیدنی مثل دلیه گندم بی نمک وقت شدت گرسنگی تناول نمایند و آنچه خاییدنی باشد نخورند و از اغذیه مهیج ریاح و مبخر احتراز کنند و گویند که موافق ترین اغذیه حریره آب سبوس گندم ست و اگر ضعف عارض گردد بشوربای رقیق گوشت تیهو بلا دسومت غذا سازند و اگر ورم یا صداع و غیره عارض شود بنگار بستن دوای مذکور و خواب بر پشت تا یک هفته حاجت افتد و در ورم حل رباط قوی و ارخای او واجب ست تا که وجع زائل نشود و از ایستادن مریض احتیاط کنند و در هر سه روز یک وقت سه بار رباط بکشایند و تجدید دوا نمایند و هنگام کشادن عصابه بآب خلاف یا کدو یا آب عصی الراعی مانند آن تکمید چشم نمایند و بعد کشادن هفته اولی دو روز و یک روز آبهای مناسبه بآهستگی تمام بشویند و به پنبه نشف کرده پنبه و سفیدی بیضه آلوده بر چشم نهاده باز بربندند و بعد از ایام مذکوره بیمار را راست بنشانند و پس پشت گاه او بالش نهاده و هیچ حرکت نکنند و مقنعه سیاه بر روی آویخته دارند و اگر خواهند شادنج مغسول یا سرمه سیاه در چشم کشند و از جماع و اطعمه مبخره و غلیظه و شرب شراب کثیر و طعام شب منع کنند و در فصل مطبوخ افتیمون و حب ایارج تنقیه نمایند و بریاضت معتدل امر کنند و دخول حمام بعد ریاضت و دلک قدمین در اوقات خلو معده مناسب بود

ضعف بصر

و این عبارت ست از خللی که در فعل ابصارت واقع شود مثلاً هر شئی بحالی که میبغی دیده نشود یا از مسافتی که بصر سالم می بیند نتواند دید یا در رویت اشیا خطا کند چنانچه چیزی بزرگ را خرد بیند و سیاه را سفید و دراز را کوتاه و راست را کج یا هر یک بعکس آن و علی هذا القیاس بالجمله اسباب کلیه این مرض بر شش نوع ست یکی آنکه سوء مزاج عام در بدن غیر خاص بدماغ و چشم یا خاص در معده بود و از یبوست غالب یا رطوبت غالب یا خلطی یا سافج یا بخاری متصاعد از بدن و معده خاصةً

یا برودت مادی وغیر مادی یا غلبۂ حرارت مادی یا غیر مادی که موجب این مرض گردد چنانچه در حمیات حاره و دق و فرط اسهال و جمود و استسقا عارض شود دوم آنکه سبب او
در نفس دماغ باشد از امراض دماغی معروف که در جوهر دماغ یا در بطن مقدم افتد و یا از ضربه صاغط که عارض او گردد و این قسم دوم اکثر از رطوبت غالبه یا یبوست
که عارض شود و عقب امراض و حرکات مفرط بدنی و نفسانی و استفراغات مفرط مسقط قوت مجفف ماده می افتد سوم آنکه از امر مختص بروح حامل قوت باصره باشد
که رقیق یا کثیف یا غلیظ یا قلیل گردد و رقت روح اکثر از یبوست و حرارت بود و گاهی از شدت تفریق بواسطۂ دوام نظر بقرص آفتاب و آتش و مانند آن از مشرقات
عارض شود و گاهی اجتماع مفرط روح بسوی احتقان محلل مؤدی گردد و اولا بسبب آن کثیف گردد پس بار دوم رقیق شود و ازین قبیل ست آنچه از طول مقام در تاریکی
و برآمدن از آن بروشنی دفعۃً حادث گردد و کثافت و غلظ روح یا از یبوست و رطوبت بود و یا از اجتماع شدید و احتقان که مؤدی بتر قیق روح نگردد و گاهی بسبب رقت
و فلاء خلقی بود و قلت روح گاهی در اصل خلقت بود و گاهی بسبب شدت تحلیل و کثرت استفراغات خصوصاً حجامت و جماع و بیداری مفرط و اغذیه یابس و قلیل التغذیه
مثل قدید و عدس و کرنب و بادنجان و غیر آن و یا ورود چیزی شدید الحرارة در داخل بدن یا از خارج آن مثل ملاقات هوای گرم خاصۃً در صحرا چنانچه مسافران را در
گرمی قوی و کسی که در حمام اطالت مقام نماید و غیر آن چنانچه از کثرت حرکات بدنی مثل تعب یا حرکات نفسانی مثل کثرت هم و حزن و غم و سهر و یا ضعف معده یا جگر
و یا بسبب ضعف مقدم دماغ و صعوبت امراض و قرب موت که روح تحلیل پذیرد عارض گردد چهارم آنکه ضعف و آفت بصر بسبب طبقات چشم باشد و آن اکثر
بسبب طبقات خارج غیر طبقات غائر بود و این یا بسبب جوهر طبقه باشد و یا بسبب منفذ که در وی ست آنچه بسبب نفس طبقه بود و یا از مزاج ردی باشد و آن اکثر
بواسطۂ احتباس بخار در آن یا اختلاط فضل رطوبی با آن یا عروض جفاف و یبس و تقشف و تخشف و خصوصاً بعنبیه و قرنیه بود و یا از فساد سطح طبقه بود و آثار
قروح ظاهر یا خفی یا مقاسات رمد کثیر مزیل اشفاف او یا رنگ غریب بداخل طبقه چنانچه در یرقان از زردی قرنیه یا در طرفه از سرخی یا انسلاخ رنگ طبعی مانند آنکه عنبیه را
عارض شود و یا رقت طبقه بسبب عروض تاکل یا بسبب نبات غشا بر آن چنانچه در ظفره یا انتفاخ و غلظ عروق او چنانچه در سبل افتد و یا از ورم یا تشنج عنکبوتیه باشد و آنچه
بسبب ثقبه و منفذ عارض شود یا از ضیق غیر طبعی بود و یا از اتساع و یا از انسداد چنانچه در نزول الماء افتد و اسباب این هر سه بفصول علیحده مذکور شد پنجم آنکه بسبب رطوبات چشم باشد
و این یا از غلظ یا رقت جلیدیه بود و یا از تغیر رنگ او بخلط غالب یا از خشونت او و یا از عظم یا صغر او باشد و سبب غلظ و کدورت جلیدیه سیلان رطوبات عفنی سوداوی از
دماغ و قدری انصباب آن بر جلیدیه باشد و سبب تغیر رنگ غلبۂ خلطی از اخلاط اربعه بود و سبب خشونت او ماده لذاع و قباض حریف یا بس باشد که از بطون
دماغ بسوی عصبۂ مجوفه بریزد و اول در سعه پس خشونت در جلیدیه پیدا شود و سبب کبر جلیدیه کثرت انصباب ماده است بسوی آن و سبب صغر او ضعف قوت او
یا شدت تحلیل از حرارت و یبس غالب بود و یا از کبر و صغر و غلظ و رقت رطوبت بیضیه یا کدورت آن باشد و سبب کبر او قصور در هضم رطوبت جلیدیه بود حتی که
فضول او کثرت پذیرد و یا زیادتی ماده دار در آن بود و سبب صغر او یا انفصال چیزی از آن بود چنانچه از سیلان بعض اجزای او هنگام قدح و مانند آن بود و یا غلبۂ حرارت
یا یبوست بر آن یا بر جلیدیه و سبب غلظ او یا مخالطت ماده مغلظه بود مثل سوداء یا کیفیت غالبه مثل برد مجمد و حرارت عاقد با حالۂ مائیت بسوی ارضیت و سبب رقت
او یا غلبۂ مائیت مخالط بود و یا ترسیل حرارت ملین و سبب کدورت آن که اختلاط رطوبات و ابخره مغیر اشفاف او شود و آن یا از غلبۂ مواد سوداوی بر بدن یا سوء تدبیر
در اکل و شرب باشد و گاهی کثرت مجامعت موجب تکدر بیضیه میگردد و مضرت زجاجیه ببصر از جهت مضرت او بجلیدیه باشد که بسبب ایراد او غذای غیر معتدل به جلیدیه
قوام او از اعتدال برگرداند ششم آنکه از آفت عصبۂ مجوفه باشد و این یا از ضغطۂ عصبه بسبب یبوست یا رطوبت و یا از ورم بسبب مواد حار یا بارد و یا از انهتاک او
بسبب ضربه و سقطۂ شدید که بسر رسد عارض شود طریق تشخیص اسباب مذکوره باید که اولا بسوی ثقبه و طبقات چشم نظر کنند اگر ثقبه از حال طبیعی تنگ یا فراخ محسوس شود
سببش ضیق یا اتساع باشد و اگر رنگ مردمک متغیر نماید و دیگر علامات ابتدای نزول الماء موجود باشد سببش نزول بود و اگر در ثقبه کدورت محسوس شود بپرسند که پیش
ازین کثرت صوم یا فرط استفراغات یا کثرت سفر در گرما و ملاقات غبار در اثنای اتفاق افتاده است یا نه اگر باشد و بآن آثار نزول الماء و انتشار نباشد و دفعۃً ظلمت چشم
و عدم انطباع عکس محسوسات در وی عارض شود و بعد تنقیه سوداء ظلمت چشم قلت پذیرد سببش یبوست و کدورت جلیدیه بود و الا اگر با وجود کدورت
محاذی ثقبه فقط پرده یا شئی سیاه متحرک بحرکت چشم پیش چشم محسوس گردد و نظر بطرف آسمان بنسبت نگریستن سوی زمین صاف و روشن نماید و ایضا وجود علامات نقط

غلبهٔ سودا خواه سوء تدبیر اکل و شرب خواه تقدم فرط جماع یافته شود سببش کدورت و غلظ رطوبت بیضیه باشد و اگر تفتیش بر حالت طبعی نماید بر رنگ و تشکل طبقات غور کنند اگر رنگ طبقهٔ زرد یا سرخ نماید سببش یرقان چشم یا طرفه باشد و اگر پردهٔ ظفره یا انتفاخ عروق سبل یا اثر قرحه یا زخم معلوم شود سبب همان مرض باشد و اگر طبقه رقیق نماید سببش تاکل او باشد و اگر حبابات و تشنج در طبقه محسوس گردد سبب او یبوست طبقهٔ عنبیه یا قرنیه باشد و اگر در قرنیه مانند ابر و غمام دیده شود و صاحب آن اشیا را چنان بیند گویا در دخان یا ضباب اند سببش غلظ قرنیه و رطوبت آن باشد و اگر قرنیه منشاک و لاغر و متشنج نماید و تقدم امراض حاده یا استفراغات مجففه یا ملازمت اکحال شدید التحلیل مثل کحلهای بیاض و ششره (?) یا مشی در آفتاب یا قرب آتش معلوم گردد سببش یبوست قرنیه باشد و اگر رنگ قرنیه مائل به سفیدی یا سرخی یا زردی یا سیاهی یا زرقت نماید و همه اشیا سفید یا سرخ یا زرد یا سیاه یا ازرق بیند سببش تغیر لون قرنیه بخلط غالب بر قرنیه یا غلبهٔ خلطی از اخلاط اربعه بر جلیدیه باشد پس اگر غلبهٔ بلغم است همه اشیا سفید بیند و اگر خون است سرخ و اگر صفرا است زرد و اگر سودا است سیاه و اگر سودا مخلوط ببلغم است آسمانجونی و در خواب نیز چنین بیند و بحسب امتزاج اخلاط غیر آنها از الوان بنظر آید و اگر ازین آثار هیچ مدرک نگردد از مریض سوال کنند که اشیا از قریب خوب می نمایند یا از بعید و چیزهای چپ و راست را خوب دیده میشوند یا نه و در بصر اختلاج و در چشم خارش و گاهی کم و بیشی ضعف بصر و اشیا خرد یا بزرگ و گرانی و الم در چشم میشود یا نه اگر گوید که از قریب بهتر محسوس میگردد و با وجود آن نظر به اشیای روشن قادر نبود سببش رقت و قلت روح باصره یا رقت جلیدیه باشد و ایضا قلت روح را اندک انخفاض بر حدقه لازم بود و رقت روح را کثرت ضعف بصر در روز نسبت بشب لازم باشد پس قلت روح که از سبب بادی بود بتقدم آن دریافت گردد و آنچه از سوء مزاج بدن باشد علامات آن موجود بود و آنچه از ضعف اعضای هاضمه باشد بکثرت ریاح و نفخ و ضعف هضم و هزال بدن و ضیق عروق آن و آنچه از ضعف دماغ بود بعلامات نزله و ضعف حواس دریافت شود و آثار رقت روح را شدت تضرر از شعاع و روشنی قوی مثل برق بصر و قلت تضرر از جوع و اغذیه یابسه در نیجا و صلاح نظر در روشنی ضعیف و در شب و در زمستان در روز ابر لازم بود پس آنچه از سبب بادی باشد بتقدم آن و آنچه از سوء مزاج حار بود بوجود علامات آن دریافت گردد و اگر جواب چنین دهد که از بعید بنسبت قریب صاف تر (?) می نماید سببش غلظ و کثرت روح باصره بود و این علت را یونانی قوقیاسیس نامند و درین صورت علامات سوء مزاج بارد رطب بادی نیز دریافت نمایند و ایضا غلظ روح را حدت ابصار در روشنی قوی و در روز و در تابستان و ضعف او در روشنی ضعیف و در شب و زمستان و قلت تضرر از شعاع و تعب دیگر مع زیادتی آن بسردی و باغذیهٔ غلیظه پس آنچه از سبب بادی بود بتقدم آن و آنچه از سردی مزاج بود بعلامات آن و آنچه از کثرت فضول اخره باشد بکثرت رطوبات چشم و ضعف هضم دریافت گردد و آثار کدورت روح را رویت فضای حدقه کدر مظلم و در اکثر باد یا خیالات شبیه با شعره و مانند آن انتزاع بدانچه صفی و مرقوق خون باشد و تضرر بدانچه خون را غلیظ کند مثل عدس و قدید لازم بود و تغیر رنگ روح را مشاهدهٔ لون حادث در حدقه و تلون مرئیات بدان رنگ و مشاهدهٔ سواد در آنجا اگر بعض اجزای او را آفت رسد و ظهور علامات غلبهٔ ماده که آنرا این لون باشد لازم بود و اگر مریض گوید که براست و چپ بنسبت پیش روی بهتر دیده میشود و چنان محسوس میگردد که چشم بداخل کشیده میگردد سببش ورم طبقهٔ عنکبوتیه باشد و اگر گوید که با وجود ضعف بصارت در بصر اختلاج محسوس میشود و در چشم گویا که خار میخلد یا چیزی در چشم میکشد و بصارت در حالت گرسنگی و در روشنی آفتاب و در وقت نیم روز کم میگردد و بعد خوردن غذا و در سایه هنگام شب قوت می پذیرد سببش تشنج عنکبوتیه بود و اگر مریض گوید که از گرد آئینه حدقه خشونتی و درشتی در حدقه معلوم میشود و قبل از ان دمعه عارض شده باشد سببش خشونت جلیدیه یا خشونت عصبهٔ مجوفه باشد و اگر گوید که سائر مرئیات خرد تر از آنچه که هستند بنظر می آیند و وسعت دایره که گرد حدقه او ست اندک و سیاهی چشم بلند نماید سببش عظم جلیدیه از مقدار او بود و اگر گوید که مرئیات بزرگتر از مقدار خود می نمایند و تحولت چشم و ضیق دایره که گرد حدقه می نماید و اندک انخفاض بسیاهی چشم دیده شود سببش صغر حجم جلیدیه باشد و اگر مریض گرانی و الم در قعر چشم و رویت اشیا بنسبت هیئت او خرد کند سببش ضغطه و ورم عصبه بود و اگر قسمی از اسباب مذکوره یافته نشود و از تقدم وقوع ضربه بر سر یا قی شدید سوال کنند اگر مریض اقرار ضربه کند سببش همان باشد و اگر بعد ضربه و سقطه بر سر یا قی شدید اول نتو در چشم و بعده غور در چشم پدید آید سببش هتک عصبه باشد بالجمله بعد دریافت علامات مذکوره هرگاه نشان غلبهٔ مزاج بارد در تمام بدن یا معده یا دماغ یا در اجزای چشم معلوم شود نظر کنند که حجم چشم از حالت صحت بزرگتر می نماید یا کمتر پس اگر بزرگتر باشد و با آن اندکی اشک غلیظ هم می آید و در گوشهٔ چشم حرکت اندک جمع شود بی وجع و بدون حمرت و مردمک بوجه احسن نظر نماید و بعد طعام و خواب چشم صاف در حالت بدهضمی و تخمه و نزد تناول اغذیهٔ غلیظه ضعف بصر بیشتر گردد و چیزهای بعید بهتر از

اشیای قریب بنظر آید و در روشنی و نیمروز و تابستان و هنگام ریاضات ضعف کم گردد و در صبح و شام و زمستان زیاده شود سببش سوء مزاج بارد رطب مادی باشد و همچنین اگر بعد نوشیدن
آب و خوردن اشیای رطب و در حالت تخمه ضعف بصر ظاهر شود و در گرسنگی باطل گردد و دیگر آثار صعود بخار و آفت معده موجود بود پس وجود ماده رطب بخاری در معده دلالت کند
و اگر در حجم چشم نقصان نماید و چشم خشک و حرکت یابسی باشد سببش سوء مزاج بارد ساذج بود و هرگاه علامات سوء مزاج حار متحقق گردد و بچشم نگاه کنند اگر منتفخ و متمدد و سرخ
و گرم نماید سببش سوء مزاج حار مادی باشد پس اگر با آن رطوبت و دمعه بود دموی باشد و اگر قلت انتفاخ و رمص و نخس و الم بود صفراوی باشد و اگر چشم خشک و سرخ
و گرم و خفت ضعف هنگام پری معده و خواب باشد سببش سوء مزاج حار ساذج بود و اگر لاغری چشم و غائر بودن او و کدورت صفای آن و خشکی بدن غباری پس چشم و غلبه
ضعف بصر در حالت گرسنگی و هنگام ریاضت و عقب استفراغات و خفت آن بعد تناول طعام و خواب و تدبیر مبرد و مرطب ملاحظه گردد سببش سوء مزاج یابس بود و انضا
بدانند که هر فسادی که از یبس باشد وقت گرسنگی و عند ریاضت و استفراغات و در وقت نیمروز شدید او گردد و رطب ضد این باشد و علامات اقسام ورم عصبه مجوفه در بطلان البصر مذکور گردد

علاج کلی اقسام ضعف بصر

بدانکه تدبیر کلی این مرض که صاحبان ضعف بصر را رعایت آن واجب تر است که در ابتدای بحث امراض چشم در تدبیر حفظ چشم از مضرات بصر و اشیای نافعه آن مذکور شد
و ایضا بر صاحب ضعف بصر اجتناب از خواب بر امتلا واجب است بلکه تا نیم هضم غذا صبر کند و هر چه طبع را قبض کند و ادامت جماع نیز مضر است و هر روز چند بار در سر و ریش
شانه کردن و لحم الافعی مطبوخ بدستوری که در جزام مسطور شد بشرط موافقت مزاج خوردن صاحب ضعف بصر را خیلی مفید بود و دائم تناول شلجم مشوی و مطبوخ خصوصا بر آتش
چوب شلغیر و کاسنی بریان کرده و در قلیه پخته و خوردن خام با نبات بسیار مقوی بصر است حتی که ضعف متقادم را زائل کند و اکل ترب بصر را تیز کند و بادروج و کرنب و عدس
را خاصیتی است در اظلام بصر و ثوم و خمر و لبن قریب اوست و نظر در آبی که عند کسوف عکس آفتاب در آن افتد و جلوس در مهب شمال و کثرت جماع و حجامت و رعاف و نکاح
و هر التس و عصائد و انچه مصدع باشد بالخاصیت باشد مثل خرما و حلبه و بصل همه مضر بصر است و از ادویه مقویه بصر ضماد اقاقیا و اختلاط او در اکحال است و اکل بادیان یا صعتر
یا هلیله زرد یا زعفران یا کباب شه قرنفل یا جوزبوا یا مغز بادام یا ترمس شیرین مع پوست هر روز یک کف و کذا دارچینی که در تقویت بصر مجرب سدیدی است و اکتحال تخم
خرمای سوخته و یا حجر بخاری تنها یا بوزن او فلفل و ربع وزن او صمغ عربی آمیخته شیاف ساخته و یا زهره کفتار و یا صمغ بادیان یا تخم آن و یا ابریشم محرق و یا اقلیمیای ذهبی
و یا زهره خروس و عسل و یا صمغ خلاف و یا لادن منقوع در شراب کهنه یک شبانه روز و یا اثمد ساده و یا مرلی با آب کماة مطابق حدیث شریف و یا مروارید و یا مشک و یا عصاره
مامیثا و یا زعفران تنها یا محلول در شیر زنان و یا توتیا و مثل او اقلیمیا و یا سرطان بحری سوخته و اثمد مساوی و یا قرقشیشا و مروارید و صدف سوخته و یا اثمد مصول
دو بار و دو درم مرقشیشا مصول و دو درم توتیای کرمانی هفت بار مصول پنج درم مثل غبار سائیده بر آتش آب مرزنجوش چند بار تسقیه داده و مشک نیم درم کافور
چهار قیراط مرارت درم اضافه کرده و یا آبنوس سوده یا براده آبنوس مثل غبار سائیده در شراب ریحانی یک شبانه روز تر کرده بعد بر آورده خشک نموده کوفته بحریر بیخته بوزن
او صمغ عربی آمیخته بگلاب شیاف ساخته و یا عصاره کمون بری با صمغ اجاص و با مرجان سرخ و یا عصاره بادروج نیز مقوی بصر است و از ادویه محد بصر اکل
حب بلسان و بادام تلخ و بادیان و آب آن و آب غرب و دار فلفل مخلوط بالطعام و شهنفین و خردل رطب و سداب و حاشا و مداومت لحم دراج و غزال و پیاز منصل مشوی
و عصاره فراسیون با العسل و اکل و کحل دارچینی و کندر و فلفل سیاه و زنجبیل و ترب و عسل و اشنه و حلقیت مثل مبعر که عنصل و کرکم و کباب شه قرنفل و هلیله کابلی
و اکتحال شکر عشر و اندرانی و شکر ابلوج و سندروس و دخان قطران و آب پیاز تنها یا عسل و آب ترب و آب لبلاب و عصاره کمون بخور چدوار خشک کرده سوده و عصاره فراسیون
و زنجبیل و خاکستر آن و صمغ آلو و زهره کرگس و عسل و زهره کفتار خشک کرده سوده و عقیق در هر ماه دو بار نه زیاده از آن و مامیران چینی و سرکبوتر یا سوخته خاکستر
آن سوده و صمغ قراصیا تنها یا با شراب و صمغ خلاف که از شاخ بیخ او وقت خروج برگ او بر می آید و عصاره اطراف نرم او و خولان و عصاره اناغالس
و شحم قطران و دوام نظر بسوی زمرد و هر واحد نافع است و اکتحال عصاره قنطوریون رقیق مخلوط بالعسل و کذا صعتر با عسل و کذا اثمد در روغن و خطمیا شلیخا با ریک سوده
بیخته و کذا مرجان و کذا زهره ماده گاو سیاه و کذا اسپیل طلا و کذا ابیض و کذا آب عیشران نیز مقوی و محد بصر است علاج ضعف بصر که سببش برودت
و رطوبت ساذج یا مادی باشد هر ساذج ادویه حار مثل بادیان بیخ بادیان اصل السوس پر سیاوشان اسطوخودوس حب شاد نبات داخل کرده هند گوشت بهی

و ماکیان و دراج با مصالح گرم غذا سازند و روغن بان و یاسمین در بینی چکانند و بر سر مالند و بطبیخ ادویه گرم مثل بادرنجبویه و مرزنجوش و اسطوخودوس و نمام انکباب کنند و دیگر نطولات و شمومات و سعوطات حاره بکار برند و از غذای بارد و آب سرد و همچنین آب سرد بر سر احتراز کنند و شیاف احمر و اخضر در چشم کشند و اکتحال بدارچینی و سرطان بحری نیز مفید و برگ نبات مطبوخ در شراب ضماد کنند و یا از سنگ بحری و مروارید و برگ فرنجمشک هر واحد یک درم مشک نیم دانگ بستد بیتر و حشیشه قشور نحاس محرق نیم درم زعفران یک دانگ سرمه ساخته اکتحال نمایند و در مادی بعد نضج منضج بلغم و مسهل بلغم و حب ایارج و قوقایا تنقیه کنند و در هر هفته یکبار حب شبیار یا این حب صبر بنسخه طبری استعمال نمایند گل سرخ افسنتین مصطگی تخم کرفس هر واحد یک نیم درم صبر سقوطری غیر مغسول چهار دانگ و زعفران دو دانگ کوفته بیخته بشراب سیب یا آب بادرنجبویه یا آب برگ ترنج سرشته حب سازند شربت دو درم و ثلث آن چند شربت از این در هر هفته یکبار بخورند و این حب منقی دماغ ست ایارج فیقرا یک درم تربد سفید یک مثقال غاریقون دو دانگ بلیله یک درم گل سرخ نمک نفطی سقمونیا هر واحد یک دانگ اصل السوس بوزیدان مقل هر واحد یک نیم دانگ زنجبیل نیم دانگ با آب مقل محلول حب بندند و این یک شربت ست و قی درین نوع برفق نافع ست خصوصا مشایخ را خصوصا که ضعف بصر بمشارکت معده باشد لیکن قی عنیف بسیار مضر ست و آشامیدن حب قوقایا بدفعات و اغذیه مجففه نافع و بعد تنقیه غرغره و عطوسات منقی دماغ بکار برند و مصطگی و کندر مضغ نمایند و مرزنجوش در روز و شب بوبیند و معجون ... استعمال کنند و حب کنعانی و حب کوتوالی مشهور و بادیان و اطریفل بادیان و شربت گل لیمتدی نیز نافع ست و دیگر تدابیر محلل و ملطف و مجفف رطوبت که در علاج امراض بلغمی دماغی مذکور شد بعمل آرند و کحلهای مجفف و جالی مثل کحل تقویه و باسلیقون ممسک روشنائی کبیر و شیاف مرارات در چشم کشند و بریاضت قلیل و بعد از آن بدخول حمام امر کنند اغذیه ملطفه مولده اخلاط لطیفه مانند جوزه مرغ بریان و قلیه ها از گوشتهای ترتازه بخورند و در غذا صعتر و دارچینی و حلتیت و مری و عسل داخل کنند و ترک عشا و تقلیل غذا نمایند و بعد غذا بر عطش مصابرت کنند و از اغذیه مبخره و مولده خون غلیظ مثل باقلا و سماک و البان و لعراق و مرطبات و مغلظات پرهیزند و از فصد و استعمال ادهان و شمیدن طیوب بارده احتراز نمایند و آنجا که رطوبت معده بسبب مرض باشد بدستور تنقیه نمایند و ایارج فیقرا و اطریفل صغیر و گلقند با آب گرم مفید بود و اطریفل زمانی مجرب ست و بر جوارشات مقوی معده مداومت نمایند و سفوف بسویق گندم یا نخود هر صباح نافع شناسند و بر غذای محمود بحسب مزاج اقتصار کنند و اکتحال باشیای مفرق این رطوبت مثل شیاف مرارات کنند و کحل متخذ از حجر ارمنی و شادنج و مانند آن اشک آور و مثل دارفلفل و سادج و مانند آن استعمال نمایند و بقول شیخ برای بخارات معده در رطوبت و قبل الطعام استعمال طبیخ افسنتین و سکنجبین عنصلی و هم انچه ملین و مقطع فضول معده باشد نافع ست و ایضا شیخ میفرماید که از استفراغات نافعه در ضعف بصر مادی رطوبی نوشیدن روغن بید انجیر منقوع صبر ست و استعمال انچه مانع بخار از سر و چشم باشد مثل اطریفل خصوصا وقت خواب بسیار نافع ست و اکتحال شیاف مرارات و کحل متخذ از لاجورد و حجر ارمنی و شادنج و مانند دارفلفل و سادج و غیره مدمنات و هرچه در عشا مفید اینجا نیز نافع ست و صاحبان این نوع ضعف بصر بریاضت اطراف خصوصا اعضای سفلی و دلک اطراف منتفع میشوند و هرگاه غلظ روح باصره سبب باشد بعد استفراغ فضول غلیظ و تعدیل مزاج و تصفیه خون و تلطیف غذا و تقویت هضم و منع صعود ابخره و ادامت لین طبع و احتراز از مغلظات انچه باعث ترقیق روح گردد مثل صعتر و سیر و سداب و شراب کهنه صرف و تریاق کبیر و اطریفل اسطوخودوس و مانند آن خورانند و خوردن جوزبوا و اکتحال آن در تقویت بصر مجرب سویدی ست و ادویه جالی اکتحال نمایند و واجب ست که هرگاه ادویه حاره استعمال کنند با آن ادویه قابضه بعمل آرند و از ادویه نافعه درینجا توتیای مغسول مربی با آب مرزنجوش یا آب بادیان تازه یا آب بادروج و عصاره فراسیون ست و از اکحال نافعه مرارات مفرد و مرکب ست و زهره جرز را خاصیت عجیب ست و اکتحال آب بادروج و زهره نافع ست و ایضا اکتحال بسکبینج و یا بدارچینی مفید و کذا اکتحال بزنجبیل و فلفل و عسل و بادیان تازه نافع و کذا عطر بادیان در چشم کشیدن و یا سنگ بصری که باشد ریزه ریزه کرده در آب لیمون کاغذی دو سه عدد تر نموده در کوزه مطین سوخته سائیده در چشم کشند و یا مغز مینگوث و یا تخم نرملی در آب سائیده بچشم کشند و یا پارچه کرپاس سه بار در آب برگ مهندی تر کرده و هر بار خشک نموده فتیله کرده در روغن یاسمین بسوزند و دخان آن گرفته در چشم کشند و اگر فلفل سیاه شانزده عدد و دارفلفل شصت عدد غنچه یاسمین پنجاه عدد گل کنجد هشتاد عدد سائیده اکتحال نمایند نافع بود و یا پنبه منقوش در شیر آک تر کرده در سایه خشک نموده فتیله ساخته بروغن سرشف در چراغ بسوزند و دود آن گرفته در چوب نیب فلوس حسپا سائیده در کتوره پهول با گلاب تا هفت روز کهرل کرده در چشم کشند و اگر بگیرند سر خطاف و از کا ... باغش برآرند و بجایش مروارید ناسفته هر قدر که بگنجد پر نمایند و آنرا در کوزه گلی نهاده گل حکمت نموده خشک سازند و شبانگاه در تنور گرم گذارند و صبح برآورده صلایه کرده بکار برند جهت تقویت

بصر و ابتدای نزول الماء عجیب النفع است و اگر دو جوز رومی خسته هلیله زرد گرفته هر دو را بسوزند و یک مثقال فلفل داخل کرده سائیده اکتحال نمایند ازدیاد حدت بصر کند
و برودت زبان نیز نافع است و اکتحال وج با ممیران و کذا آب پیاز سفید بعسل خالص آمیخته وقت خواب در چشم کشیدن مفید بود و شیاف مرارات شدید النفع است و مرارات
قوی مثل زهرهٔ باز و کرگس است و در هاون دسته مسی چند قطره سرکه و یک قطره شیر و یک قطره عسل چکانیده بسایند تا که سیاه شود اکتحال نمایند و این دوا نافع است و آب بادیان
پنج استار صبر یک نیم درم هلیله زرد ده درم آب انار شیرین یک استار در شیشی بجوشانند و چهل روز در آفتاب بدارند تا غلیظ گردد بعده به آب باران یا آب بادیان یا آب انار حل کنند
و بمیل در چشم کشند و فلفل یک درم دارچینی نیم درم زرد چوب ربع درم نانخواه ثمن درم باریک سائیده اکتحال نمودن برای ضعف بصر که از سوء مزاج بارد رطب باشد از مجربات
داؤد انطاکی و حکیم عابد است و حکیم ذکاء الله خان می نویسند که کحل اصفهانی برابر همه آمیخته استعمال کردم سودمند یافتم و اگر توتیا یا سرمه را هفت روز در آب بادیان تر نموده
خشک سازند و سائیده اکتحال کنند بصر را تیز گرداند و کذا اکتحال مرو فلفل مجرب است و اگر پنج کتائی در آب لیمون سائیده در چشم کشند تاریکی چشم را در ساعت ببرد و مجرب است
و ایضاً غنچهٔ یاسمین تمام آن دور کرده و نبات برابر سوده در چشم کشیدن نافع ضعف بصر است و کذا اکتحال زرد چوب در شیرهٔ بادیان حل کرده نافع و اگر زرد چوب را
در لیموی کاغذی نهاده بگذارند تا که لیمو خشک شود پس زرد چوب برآورده سائیده در چشم کشند جهت دهند مجرب است و مغز تخم بندق هندی در آب لیمون کهرل کرده حب بسته
و صبح بلعاب دهن سائیده در چشم کشند که نافع ضعف بصر است و اگر مغز تخم هلیله زرد دوازده عدد و دار فلفل پنج عدد فلفل سیاه یک عدد در آب مله تازه کهرل کنند بعده [illegible]
سیاه شود و حب بسته بآب سائیده در چشم کشند نیز مفید بود و اگر برادهٔ اسرب دو جزو دار فلفل یک جزو هر دو را خوب صلایه کرده اکتحال نمایند جهت غبار و اکثر
امراض چشم غیر از رمد مجرب است و اگر دار فلفل کم اندازند نافع تر و بی اذیت باشد و در بیاض [illegible] الدین مرحوم مرقوم است که از سرب صاف پاک تنکها ساخته قطعه قطعه نموده
برابر او فلفل سیاه آمیخته کهرل سازند که مانند سرمه گردد برای دهند و جاله و شبرناق و سلاق و اکثر امراض چشم را مفید است و اگر دار فلفل یک ماشه سرمه [illegible]
هر واحد دو ماشه در گلاب یا آب صلایه کرده در چشم کشند نافع ضعف بصر است و در نسخهٔ دیگر هلدی مقشر سه ماشه عوض سرمه است و فلفل بجای دار فلفل و گل [illegible]
در سایه خشک کرده و برابر آن شورهٔ قلمی آمیخته سرمه سا نموده وقت خواب در چشم کشیدن سبل و ظفره هم نافع است و اگر مغز سمندر پهل چهار عدد فلفل سفید بیست عدد
کات سفید برابر هر دو سنگ بصری برابر سرمه در آب برگ سرس سحق بلیغ نموده تا دو هفته اکتحال نمایند دافع ضعف بصر و مجرب النفع است و کذا مغز تخم سرس
سنگ بصری ممیران اقلیمیای نقره شورهٔ قلمی غنچهٔ یاسمین هر واحد دو ماشه سرمه یک توله باریک سائیده در چشم کشیدن مفید ضعف بصر و بیاض عین است و سیماب
اسرب جست نبات سفید توتیا جمله مساوی کافور مشک قدری سرمه برابر جمله اجزا گرفته سیماب و اسرب را گداخته همه را کهرل کرده اکتحال نمودن برای تقویت بصر اصحا و اعلا از
اکحال صحیحه مجربه است و کذا اسنبل الطیب سرمه هر واحد یک جزو [illegible] خرما هلیله هر دو در خمیر گرفته سوخته هر یک نیم جزو با آب کشنیز پرورده مجرب و اگر بادنجان سفید را مجوف نموده در جوف او
توتیا چار قطعه نهند و سر او بدستور بند نمایند و سطح خارج او را از جوانب شرطه زده در سایه سه هفته بیاویزند تا خشک شود قطعات مذکور برآورده و اجزای ملتصقه از و [illegible]
پاک کنند و باریک سائیده اکتحال نمایند مجرب است و بعضی قدما این دوا را از غیر [illegible] می ساختند و شب یمانی سوخته بیست و پنج درم سنگ بصری مغسول [illegible] درم توتیا
زعفران دارچینی هر واحد یک درم سرمه ساخته استعمال نمایند که درین باب بارها آزموده است و کذا سرمه توتیا مساوی مشک اندکی سوده بغایت مجرب است و اغبر او کحل
و برود جالینوسی و برود فارسی و کحل روشنائی و شیاف جلا و شیاف یاسمین و کحل مقوی و کحل تالیف اکمل خان و تالیف حکیم شریف خان و کحل مستعمل شاهجهان بادشاه
و کحل حکیم علویخان و کحل حکیم واصل خان و کحل ثابت واسع خان و کحل مبارک و کحل تازه و کحل [illegible] و کحل الجواهر همه مفید است و ازدیاد [illegible]
و محد بصر شرب روغن تخم ترب و روغن حلبه و روغن نرگس و روغن بنفشه و روغن مرزنجوش و روغن اقحوان و اکل بادروج و تخم آن و دارچینی و اکتحال روغن بلسان و خولان و [illegible]
و سکبینج و شیطرج و بادروج و عصارهٔ او و عصارهٔ قنطوریون دقیق و آب سداب و عصارهٔ بادیان تر یا خشک کرده و آب کرفس و عصارهٔ حندقوقا و آب اشقاقل [illegible]
و پیه او و خون سنگ پشت و مرارهٔ او و العسل و آب کبد بریان که در آن دار فلفل غرس کرده باشند و فلفل سیاه و مرارهٔ ضبع و مرارهٔ دیک و زهرهٔ کرگ و زهرهٔ شتر مرغ و مرارهٔ [illegible]
و زهرهٔ بز و دماغ بوم و دماغ خطاف و جندبیدستر و دماغ ابن عرس و قلقند و [illegible] و کندر و اشق و دارچینی و حب بلسان و آب ترب هر واحد نافع است
و تدهین راس بروغن بادام تلخ نیز منقی رطوبت دماغ از چشم و محد بصر است انطاکی گوید که در ضعف بصر بارد مثل برد و حصرم و صبر و کندر علاج کنند بعد از آن

اکحال مقوی محد بصر مثل بقسیمی و باسلیقون و روشنائی و کذا انظرون و دماغ کلنگ و آب انار و خون کبوتر سفید در حال ذبح او و بهتر آنست که از پر بازوی او گرفته
استعمال نمایند و اکتحال برطوبت خنافس مثل جرب و ضعف بصر ست و این کحل نافع ست و شرب آن نیز مفید و نسخهٔ این همانست که در ان رد چوب و نانخواه است
و مذکور شد و خوردن خردل چهند نافع بود و بولس گفته که چون بمانه طول کند اشیائیکه تحریک عطسه قی برنهار استعمال کنند و اول اکتحال بحلی نمایند که از عسل البسار زند بعده
باین و انگبیر مدر زعفران چهار قیراط زهره کفتار یا نیم درم فلفل هشتاد و پنج عدد عصارهٔ بادیان دو اوقیه یشق یک نیم درم عسل چهار توطولی باهم حل کرده در ظرف مس بدارند
استعمال کنند و قبل از اکتحال کمهید چشم با آب گرم دریای شور نمایند و سداب و دارچینی و مغز کنجشک و خرگوش و هلیون و شم مشک و عنبر و یاسمین و نسرین مقوی البصر

علاج ضعف بصر از حرارت مادی یا غیر مادی در مادی تنقیه بفصد قیفال یا حجامت و غادر کنند اگر ماده در سر و چشم باشد و از اکحل اگر ماده عام و در جمیع بدن شود و استفراغ
بمسهل صفرا یا طبیخ اهلیله و حب بنفشه نمایند و عناب شاهتره بعرق شاهتره جوشانیده شیرهٔ کاهو شیرهٔ خشخاش شربت نیلوفر لعاب اسبغول داخل کرده دادن ضعف بصر و سرخی چشم را نافع بود
و کذا مطبوخ عناب ده عدد بنفشه پنج درم با ترنجبین ده درم در تسیم مفید و کذا شربت عناب و شربت بنفشه سود مند و غذا فروره ماش مغز بادام و اسفاناخ و هند برا غذیه
سوا نفقه اقتصار ورزند و از لحوم و چیزهای مالح و حریف و اشیای مبخره چون پیاز و گندنا و سیر و بادرنج پرهیزند و ادویه مبرده اشک آور چون برود حصرم و عصارهٔ آمله در چشم کشند
و اگر با یبوست بود و مریض جوان باشد بشیر زنان مضروب بسفیدی بیضه و روغن نیلوفر و آب عصی الراعی و مانند آن سعوط کنند و سعوط طباشیر بروغن بنفشه نیز مفید
و اکتحال صمغ سماق نیز مقوی محد بصر و جالی ظلمت او ست و اگر آب انار میخوش بجوشانند تا نصف بماند پس نصف این نصف باقی عسل منزوع الرغوه اضافه نموده باز
بجوشانند تا مختلط گردد بعده در شیشه کرده لب بسته و پنج روز در آفتاب آویخته بدان اکتحال نمایند همین نفع بخشد و کذا اقاقیا و کذا عصارهٔ ریباس مفید
و آب حصرم اکلا و کحلا سود مند ست و اگر هلیله سیاه نبات مساوی حب بسته اکتحال نمایند ضعف بصر و سرخی چشم را نافع بود و اگر آب انار میخوش سه تولہ در ظرف نقره
بجوشانند تا بنصف رسد پس شهد خالص نیم وزن آب مذکور بیامیزند و در آفتاب تا دو ماه بدارند بعده طباشیر و لاجورد مغسول هر دو برابر آمیخته شب در چشم کشند برای
ضعف بصر که از رقت روح باصره باشد بعد تنقیهٔ دماغ از مطبوخ فواکه علوی خان حب بنفشه بمراتب نافع بود و سفوف شیر آمله مع نبات مساوی هر روز بقدر یک توله
خوردن نافع ضعف بصر و مقوی دماغ ست و همیشه در مکان تاریک ساکن باشند و خواب و آرام نمایند و چیزهائیکه بالفعل سرد باشند مثل ثلج و برف در چشم کشیدن
و بر پشت چشم نهادن از مجربات ست و همچنین رنگتره و کوله خوردن و نهادن و اندرون چشم باندک نبات کشیدن و کحل چشم خام علوی خان در چشم کشند و بقول گیلانی اگر
بادی حکه باشد آبیکه در ان سماق تر کرده باشند در چشم چکانند و برگ دلپ مطبوخ بسرکه و آب ضماد کنند و اگر کهنه گردد توتیای هندی مربی آب غوره و یا آب سماق اند
کافور آمیخته اکتحال نمایند و بقول شیخ ادامت اکتحال حضض سخت سود مند ست و حفظ قوت چشم تا مدت دراز نماید و اکتحال بکحل کهلیله بگلاب نافع بسیار ست
هرگاه که رطوبت رقیق مع حرارت حکه باشد و در حرارت غیر مادی مبردات و مرطبات دهند و روغنهای سرد و تر مثل روغن بنفشه و نیلوفر بر سر مالند و در بینی
چکانند و روغن بادام و یا آب کشنیز تر و خولان بچشم قطور کنند و شیر دختران در چشم دوشند و مزورات مرطبه مثل ماء الشعیر بجوهر مهدی و کذا اسموک رطبه و قثا بخورند

علاج ضعف بصر از یبوست که موجب یبس قرنیه یا رقت و قلت روح باصره یا صغر جلیدیه یا قلت بیضیه گردد و این اکثر بنحیفان و منهوکان عارض شود
در ترطیب بدن کوشند بطوریکه در علاج امراض یابس دماغی و صداع یبسی و سل و یابس و جز ذکر یافته و بالجمله ملاک امر در علاج آن ترطیب چشم و دماغ و بدن ست بتدهین سر
بادهان مرطبه و سعوط با آنها و قطور آنها در چشم و گذاشتن آنها بر صدغین و اجفان و استعمال اغذیهٔ مرطبه و تناول فواکه مرطبه مانند هندوانه و آلو بالو و مشمش و شربهٔ مرطبه مثل ماء الشعیر
باندک شکر و تسکر با آب سرد و استحمام و مالیدن و بوی رشتی و چیزهای براق و اکتحال بشیرهٔ کاهو و شیر زنان و کذا سفیدهٔ بیضهٔ مرغ که در ظرف نقره بادستهٔ نقره خوب
حل کرده باشند و یا شیر زنان که با روغن [illegible] کنند و بر هم زده باشند و لعابات ممزوج بروغن طلب بار رد در چشم و همچنین چکانیدن شیر خر در چشم و ریختن آن بر سر و ضماد بادام
بر چشم و نوشیدن ماء الجبن ساده و شیر تازه دوشیده و دوشیدن شیر بر سر و در چشم و سکون و نوم و راحت و سعوطات مرطبه مفید بود و بدانند که استعمال مبردات مشروع
بنابر خوف تحذیر روح باصره محذور ست مگر عند الاحتیاج بسوی او و اغذیه مرطبه مانند گوشت حلوان و جوزهٔ مرغ فربه و زردهٔ بیضهٔ نیمبرشت و پالک و کدو
و شلجم و آش جو خورانند و با آب شیرین نیم گرم غسل کنند و بر سر ریزند و سپاه مرطب که در ان بنفشه و نیلوفر و خطمی و آرد جو و گل سرخ و برگ بید جوشانیده باشند تطول کنند

وبعد طعام بحمام روند چنانکه عرق نیاورد و روغن نیلوفر و روغن کدو بر سر مالند و روغن بادام و نیلوفر و بنفشه و کدو در بینی و گوش اندازند با شیر دختران سفید بیضه
در بینی و چشم قطور کنند و بنفشه و نیلوفر بویند و شیر زنان در چشم چکانند و مالیدن مسکه گاو بر سر عمده اوست و سر فرو بردن در آب شیرین که بسیار سرد نباشد
و چشم دران گشادن چند مرتبه سخت سودمند ست و زعفران در شیر زنان سوده در چشم کشیدن درین باب اثر تمام دارد و کذلک اکتحال به دخان روغن بنفشه و دخان
روغن گل و اکتحال بسرمه اصفهانی و مروارید ناسفته و بسد مدبر بآب گل سرخ و ابریشم محرق نافع ست و از جمیع مستفرغات و محللات و اشیای یابس و جوع و جماع
و ریاضت و تعب و حرکات نفسانی و اغذیه مبخره و هوای گرم اجتناب لازم ست و ایضاً در صورت قلت روح با وجود تغذیه باغذیه مذکوره با مراعات جودت هضم
و اجتناب از محللات و جماع وغیره اصلاح مزاج بدن و راس و عین و تقویت معده و کبد و دماغ و عین و شم طیوب مناسبه مقویه و دوام فرح و سرور و نظر
بسبزه زار و دوام اکتحال بسرمه مربی بآب عوسج یا بعصاره گل سرخ و آس نافع ست و در حالت رقت روح تغذیه باغذیه غلیظه جید الکیموس مثل هریسه و کله پاچه
و گوشت بچه گاو و آشامیدن ماء الشعیر یا شربت خشخاش و احتراز از نظر کردن باشیای محیره روح مثل چیزی بسیار روشن براق و خطوط خفی دقیق و سرخ و سبز نباید نمود
و اکتحال با بریشم سوخته و مروارید با سنبل و گلاب و آب عوسج درینجا نافع ست و گیلانی گوید که اگر سبب ضعف بصر نقصان رطوبت بیضیه باشد لزوم آبزن با آب شیرین و تقطیر
شیاف ابیض ساده بشیر زنان حل کرده نافع ست و اگر جفاف رطوبت مذکوره باشد اکتحال بشیر و حکاکه بادام و مانند آن مفید و گویند که چون رطوبت در دماغ ظاهر گردد
آب بادیان تازه در بینی و چشم چکانند و اگر با یبوست حرارت باشد تدبیرش بدستور ست و استعمال مزورات مبرده مرطبه نمایند ماء الشعیر با گوشت بزغاله و ماهی تر تازه
و تناول کاهو و خیار و کدو و اسفاناخ و اگر با یبوست خلط حاد مجفف باشد اخراج آن نمایند برفق مثل ماء الجبن و بعد از آن ترطیب کرده شوند و بالجمله علاج ضعف بصر بسبب یبس بسیار
دشوار ست و لاسیما یبوست که در طبقه بود علاج او صعب باشد و سامری گفته ضعف بصر که از مقاسات امراض حاره می افتد علاج او بشراب و نطول بروغن و شیر بعد
و استحمام و ترطیب سایر تدبیر کردم بیش از اول شد و جالینوس گوید که هرگاه از استقصای نظر بسوی آفتاب بصر ضعیف شود یا باطل گردد باید که دوای او از آنچه بتقوی چشم بود
خالی نباشد و آن هر دوای قابض ست و بعضی گفته اند ضعف بصر که از نظر در آفتاب واقع شود بشراب و خواب طویل علاج کنند و آنجا که سبب ضعف بصر بسیار گریستن و ایقابت
باشد روغن بنفشه و روغن نیلوفر در کف پای مالیدن و استحمام و انکباب سر و چشم بر بخار آب شیرین و نظر در سبزی و بوستان و آب روان سود دارد

علاج ضعف بصر از تکدر و غلظ رطوبت بیضیه و جلیدیه و خشونت جلیدیه بخشونت عصبه مجوفه آنچه از غلظ و تکدر بود بصورت ظهور علامات غلبه سودا تنقیه
آن نمایند بمطبوخ افتیمون و حب لاجورد و ماء الجبن و سفوف لاجورد یا مطبوخ افتیمون و نوالی علویخان وغیره بدستوری که در مالیخولیا گذشت و اگر بعد نضج سودا مطبوخ گاوزبان
بسفایج هر یک سه درم بادرنجبویه اسطوخودوس هر یک دو درم انجیر سفید هفت عدد با خمیره بنفشه ده درم بدهند نیز مفید بود و بعد تنقیه استعمال اطریفل که دران افتیمون
و افسنتین و اسقولوقندریون و مصطکی و عود خام افزوده باشند نافع بود و اطریفل افتیمون علویخان خورانند و حب هلیله سیاه علویخان که در آتشک بیاید
و سرمه سیاه برابر آمیخته در چشم کشند و بگوشت ماکیان فربه و حلوا غذا سازند و ترک عشا کنند و بران قدر طعام اقتصار نمایند که مورث امتلا نگردد
و استحمام نمایند و تدهین قدم و تلطیخ آن وقت خواب از پیه بز و روغن بنفشه و بادیان تر و تدهین منخرین و صماخ و سایر اطراف و از آواز بلند و از جماع و ریاضت
عنیف و از حمل چیزی بر سر و قرب آتش و از مولدات سودا مثل عدس و بادنجان و تره تیزک و گوشت گاو و سرکه و اغذیه مالحه حریفه اجتناب کنند و اگر شادنج عدسی
مغسول سه درم زنجبیل نیم درم بسد دو درم پوست بیضه مدبر دو درم سرگین سوسمار یک درم مروارید ناسفته دو ثلث درم سائیده پنج روز در چشم کشند و بعد دو روز
شیاف مرارات و باز پنج روز کحل مذکور بعمل آرند و همچنین تا مرض زائل گردد و تکدر و غلظ بیضیه را نافع ست و آنچه بهر ابتدای نزول الماء مفید ست بحسب حاجت
بعمل آرند و ایضاً اگر غلظ رطوبت بیضیه بسبب ماده مخالطه باشد معالجه باستفراغ آن ماده مثل ایارج لوغاذیا و حب قوقایا کنند و همچنین بحبیکه از غاریقون و شحم حنظل
و حجر ارمنی و مانند آن ساخته باشند بعد از آن ملطفات استعمال نمایند مثل حرکات و شرب سکنجبین بزوری و عنصلی و جلنجبین و اسطوخودوس و اکتحال بمرارات و روشنایا
و امثال آن و آنچه بسبب مزاج حار یابس باشد تعدیل بضد آن کنند و ماء الشعیر را با سکنجبین نفع ظاهر ست و آنچه از برد مجمد باشد ملطفات حاره مذکوره کفایت باشد
و آنجا که رطوبت فضلی یا افراط جماع باعث تکدر رطوبت بیضیه باشد تدبیرش از قسم اول ضعف بصر و آنکه از یبوست باشد استنباط نمایند و ایضاً در تکدر جلیدیه
و بیضیه که از یبس و جفاف باشد ترطیب مزاج باغذیه مرطبه مثل اسفیدباجات از لحوم جدی و باقلا و اکارع جدی و اطراف او مطبوخ بشعیر مقشر و شیر بز
و جوزابات معمول از خشخاش و میده گندم که دران لحم جدی صغار و بچه ماکیان انداخته باشند و گوشت بزغاله و ماش مقشر و باقلای مقشر مطبوخ با روغن بادام

شیرین و اسفاناخ و ملوخیا و آشامیدن اشربهٔ مرطبه مثل شربت بنفشه و نیلوفر با شیرهٔ خرفه و ماء القرع و مانند آن و شربت ماء الشعیر و شیر خر و سعوط بروغن بنفشه و کدو و نیلوفر و شیر دختران نمایند و بشیر منجمد از پنیر جدی وقت خواب بر سر ضماد کنند و در آب عصی الراعی جو مقشر بخته آب او گرفته قدری سفیدی بیضه رقیق و اندکی روغن بنفشه دران داخل کرده بجنبانند و صبح و شام در چشم چکانند و بنفشه تر و نیلوفر و مانند آن بویند و نطولات و اطلیه و مرخات مرطبه بکار برند و چیزی که ربص چشم و اشک آورد و صلا در چشم اکتحال نکنند و از جماع حذر نمایند و اگر بسبب حرارت قویه جلیدیه و یا عدم وصول غذا بدان باشد ترطیب و تبرید آن نمایند به تناول ماء الشعیر با شربت خشخاش یا آب انار ترش و آشامیدن شیرهٔ تخم خیارین و کدو شیرهٔ خرفه و شربت لیمون با نیلوفر و عرق نیلوفر و آشامیدن آب خیار یا آب کدو یا شیر بز تازه دوشیده با شکر و سعوط بشیر دختران با روغن نیلوفر و بنفشه و شستن چشم بلعاب بزرقطونای رقیق و بشیر دختران و تعاهد دخول حمام آب شیرین نیم گرم و ایضاً آنچه از کثرت جماع بود لاجورد مغسول طباشیر هر یک یک ماشه سوده در انوشدارو ی ساده یا لولوی هفت ماشه آمیخته ورق طلا یک عدد پیچیده با شربت سیب و شربت یاقوت علویخان هر یک دو توله و گلاب و عرق کیوڑه و عرق عنبر هر یک چار توله با اضافه تخم فرنجمشک و یا شربت هفت ماشه بنوشند و معجون ابوب صغیر یا خمیرهٔ مروارید خورند و اکتحال مغز سر موشک پران بروغن بادام آمیخته از مجربات است و غذای مقوی دماغ خورند مثل قلیه و قورمه بزغاله و قلیهٔ نرگسی بنان خشکار و دماغ همه حیوانات پرند و چرند که بروغن مادهٔ گاو پخته باشند و ایضاً در ضعف بصر از خشونت جلیدیه تنقیهٔ دماغ باشیای متوسط الحرارة مثل افسنتین و گل سرخ و مصطگی و صبر کنند پس غرغره بمری و سفنج و مانند آن کنند و بهر تعدیل مزاج و ازالهٔ خشونت اغذیهٔ موافقه معتدله مثل فروج و تیهو و دراج و زردی بیضه نیمبرشت و مانند آن اختیار کنند و بعده روغن بنفشه و شیر دختران و سفیدی بیضه در پلپی چکانند و رفاده بروغن بنفشه و گلاب تر کرده بر چشم نهند و از ریاضت کثیف و جماع منع کنند

علاج ضعف بصر از ضعف دماغ و حرارت غریزی و این قسم بمشایخ افتد هر چند که این لا علاج ست مگر جهت عدم ازدیاد او و حفظ ما بقی اگر ممکن باشد اول تنقیهٔ بدن و دماغ کنند و بعده گاهی برای جلای چشم مثل شادنج و کف دریا و بلیله زرد مجموع در چشم کشند و گاهی برای تقویت چشم مثل سرمه و توتیای کرمانی و کحل عزیزی و کحل الجواهر علویخان و مانند آن اکتحال نمایند و اگر تسخین مزاج دماغ مطلوب باشد با دهان حاره و مرارات سعوط نمایند بدون اسراف دران زیرا که اسعاط بمرارات حتی المقدور جائز نیست و استعمال مبردات و سعوطات مبرده مرطبه اصلا بکار نبرند که تکدیر حاسه تبلید او و تولید رطوبت فاسده بمقدم دماغ در مشائخ میکند اگرچه در دماغ حرارت و یبس دریابند چه این بسبب ارتفاع بخارات از معده بسوی راس میباشد و مزاج دماغ شیخ بالطبع بارد بود و استحمام و ریختن آب نیم گرم بر سر بمقدار معتدل مشائخ نافع بود و بقول شیخ ازادویهٔ جیدیه برای مشائخ و کسیکه ضعف بصر او از جماع و مانند آن باشد این ست که توتیا بقدر حاجت بسایند و روغن بلسان زیاده از ان آمیزند و در شراب بقدر حاجت بسایند و بردارند آرطلاوس گوید که در ضعف بصر مشائخ شانه نمودن در موی سر هر روز چند مرتبه و همچنین مالیدن اطراف و آشامیدن شربت افسنتین قبل از طعام و سکنجبین عنصلی و تعطیس و استعمال غرغرهٔ خردل مفید ست و ترک جماع بالمره و سائر ریاضات بدنیه و نفسانیه و ترک استفراغات و نظر نمودن بسوی اشیای روشن براق و خضر و نقل نمودن بهوای معتدل و اغذیهٔ لطیف صالح و تدبیر او فق و مراعات اکل غذا و حفظ اوقات او تا تخمه نکند حافظ بصارت ما بقی ست ❊

علاج ضعف بصر از نظر بقرص آفتاب در وقت کسوف یا از نظر در طشت پر آب که در ساعت کسوف شعاع آفتاب در آن افتد پس اگر شعاع او در ملتحمه اثر کرده باشد با ورم و الم بود اگر مانع نباشد بمسهل و حب ایارج و قوقایا و حب صبر تنقیه کنند و فصد قیفال از دست مقابل چشم دردمند نمایند و اگر الم در هر دو چشم باشد فصد از دست راست کنند بعده اگر قاروره بر حرارت قوی دلالت کند بر شرب ماء الشعیر دوام کنند و از غذا بر مزورات اقتصار ورزند و دخان روغن بنفشه زبد البحر اقلیمیای نقره صمغ فارسی نشاسته کتیرا دم الاخوین کحل شلبوذی یعنی مغربی و کحل اصفهانی و توتیای هندی یا حضری مساوی کوفته بیخته بعده شیر خر داخل کرده در آفتاب گذارند و هر روز قدری شیر خر داخل کرده باشند حتی که پنج شش بار تسقیهٔ شیر کرده شود پس خشک کنند و بار دیگر بسایند و به بیزند و خوب سرمه سا نمود و صبح و شام بمیل در چشم کشند پس اگر در چشم چرک بسیار آید و سرخی مفرط ظاهر شود علاج رمد صفراوی کنند و شعیر مقشر ده حبه حشیشمیزج ده حبه انزروت منید دو دانگ کتیرا اسفید یک دانگ بعدا نیم درم نیم کوفته در شیشه کنند و بران ده درم شیر خر یا شیر زنان ریزند و بر آتش گذارند تا غلیظ گردد پس سرد کرده سه قطره در چشم چکانند بچند دفعه هر دفعه آتش گند از و فرود آورده سرد کرده چکانند و هرگاه سرخی زائل شود و چرک کم گردد شیاف ابیض سه عدد در شیر زنان گداخته در چشم کشند و اگر کفایت نکند ذرور ابیض آمیزند تا مثل مرهم گردد در چشم کشند بنوعی که مقدار صالح از ان بمیل گرفته زیر پلک اعلی گذارند و بر چشم رفاده بگلاب تر کرده بعصابه بر بندند و ساعتی بر پشت بخوابند پس چشم را پاک کنند و هر روز سه بار بعمل آرند و هرگاه

ذکر ادویه مرکبه مقوی بصر که اکثر اقسام ضعف بصر را نافع ست **اغبر لولوی** که جهت ضعف باصره و سبل و جرب و تشراق مفید بود توتیای کرمانی شسته شنج سوخته شسته هر یک ده درم مروارید ناسفته شش درم نبات پنج درم صلایه کرده در چشم کشند **برود جالینوسی** که بغایت مقوی حافظ چشم و قاطع دمعه و قالع بیاض و حکه و جرب مزمن و محلل اورام ست صبر فلفل دار فلفل شادنج مغسول مقناطیس سوخته مغسول هر یک نیم جزو توتیای کرمانی سافج هندی مس سوخته هر یک یک جزو مامیثا مازو چشم خام انزروت کف دریا هر یک ربع جزو باریک ساخته بآب انارین پنج مرتبه بپرورند و در هر مرتبه در آفتاب گذارند پس سوده در چشم کشند **برود پارسی** قوت باصره بیفزاید و مجاورت چشم نماید توتیا مارقشیشا اقلیمیای نقره هر یک پنج درم سنبل سافج هندی زعفران هر یک یک درم مروارید ناسفته دو درم کافور دو دانگ مشک یک دانگ صلایه کرده استعمال نمایند **برود** برای تقویت بصر و حفظ صحت آن پوست بیضه مدبر چهار درم حضض مکی سه درم زعفران دو ثلث درم کافور یک دانگ کوفته بیخته استعمال نمایند **جواهر سرمه** تالیف حکیم محمد رضا خال حکیم علوی خان لعل بدخشی فیروزه نیشاپوری شادنج عدسی مغسول مرقشیشای ذهبی سفیداب قلعی شسته نشاسته هر یک یک درم مروارید ناسفته دو درم بسد محرق مغسول طباشیر سفید دهنه فرنگی اقاقیا حضض مکی هر یک یک نیم درم انزروت مدبر دو نیم درم پوست هلیله زرد سه درم کافور قیصوری یک دانگ سرمه اصفهانی بآب غوره پرورده ده مثقال بدستور مقرر کحل سازند **حب معمول حکیم شریف خان** جهت اکثر امراض چشم و تقویت بصر و دافع بیاض ست زرد چوب زنجبیل فلفل گرد پوست هلیله های بزرگ سنگ بصری اصل السوس نمک سنگ موتهه هر یک یک درم مثل سرمه سائیده بآب برگ نیم و شیر بز سیاه و آب کهرتوه خمیر کنند و یک شب نگاهدارند صبح گولی بقدر حبه بندند و در سایه خشک ساخته بکار برند جهت پروال بآب کانجی و برای بیاض کهنه با شیره کهرتوه و جهت گل چشم نو با شیر عورت و جهت امراض دیگر با شیر بز سیاه و برای دهند بآب بادیان سائیده در چشم کشند **حب دیگر** زعفران سرمه صندل سفید دارچینی اشنه کافور دار فلفل سافج هندی نار مشک برابر گرفته باریک سائیده حب سازند و در آب سرد سائیده در چشم کشند **ایضاً** برای ضعف بصر و سبل و دمعه سفید غنچه یاسمین کف دریا مغز تخم نیب هر یک سه ماشه فلفل گرد بست و یک عدد در آب لیمو دو پاس کهرل کرده حب بسته دارند و صبح بآب سائیده در چشم کشند **ایضاً** برای ضعف بصارت مغز دانه هلیله و بلیله دار فلفل دارچینی آمله سنگ بصری اصل السوس مقشر مساوی کوفته بیخته حب ساخته بآب سرد در چشم کشند **دوائیکه حکیم علی** در رساله مجربات خود مینویسد که در جمیع امراض چشم نافع ست و مجرب الا در سبل و نزول آب که تجربه نشده و در اوائل رمد نیز جائز نیست پوست هلیله کف دریا چشمیزک شیر ماده شیر که در بیابان خشک شده می یابند و زاج سفید و کات هندی هر یک چهار جزو توتیای هندی نه جزو بغایت نازک بسایند و بآب شیاف سازند و در چشم کشند **ذرور مامیران** جهت اختلاج دائم چشم و امراض بارده مزمنه و تقویت بصر بغایت مجرب ست زنجبیل قرنفل مامیران فلفل دار فلفل توتیای کرمانی مغسول صمغ عربی جمله برابر کوفته بیخته استعمال نمایند **روشنائی** نافع ضعف بصر و سبل و جرب و ظفره و بیاض مزمن شادنج مغسول مس سوخته اقلیمیای فضه نمک هندی بوره ارمنی هر یک چهار درم فلفل سیاه و فلفل سفید کف دریا هر یک سه درم دار فلفل صبر سنبل الطیب قرنفل هر یک چهار و نیم درم زنجبیل شجره نیل هر یک دو درم زعفران نوشادر هر یک یک درم مثل غبار صلایه نمایند و اکتحال کنند **سفوف آمله** نافع ضعف بصر مقوی دماغ آمله در شیر بجوشانند که شیر جذب شود پس خشک نموده سفوف سازند و نبات برابر آمیخته هر روز یک توله بخورند **سفوف بادیان** که ضعف بصر را سود مند ست و هر که برین ادامت نماید از ضعف بصر ایمن باشد و هرگز در علت کوری در پیری مبتلا نشود بادیان دو درم قند سفید برابر آن کوفته بیخته هر شب وقت خواب همین قدر خورده باشند **شربت مندی** مفید ضعف بصر نافع رطوبت دماغ مانع ابخره از دماغ گل مندی پاؤ آثار شکر سفید سه پاؤ در یک نیم آثار آب تر نموده صباح بجوشانند هرگاه آب سوم حصه ماند صاف نموده شکر سفید آمیخته قوام شربت نموده نگاهدارند خوراک تا چهار توله **شیاف یاسمین** نافع باکثر امراض چشم خواه در طبقات

و رطوبات خواه در ماقین باشد خصوص وقتیکه احتباس مواد باشد و نافع ظفره و سبل و دمعه نیز نوشته غنچه یاسمین سرمه سنگ بصری توتیای هارونی
زعفران شوره قلمی مغز تخم سرس همه مساوی کوفته از پارچه بافته گذرانیده در سنگ سماق باشیرهٔ لیمون تا یک هفته سحق کرده شیاف ساخته نگاه دارند
و با آب شبینه بر سنگی که نسائیده نشود سائیده با میل جهت در چشم کشند و اگر در چشم گل یا پرده باشد یا موی قره ریخته باشد با آب دهن سائیده صبح از خواب
برخاسته بکشند شیاف که جهت غشاوه و ظفره و اکثر امراض چشم نافع فلفل دار فلفل قرنفل توتیای سبز هر یک نیم جزو ماميران چینی مرکی مشک
حضض هندی هر یک یک جزو سنگ بصری سرمهٔ سفید سرمهٔ سیاه هر یک پنج جزو کوفته بیخته سه روز در آب لیمون سائیده شیاف سازند ایضاً
جهت ظلمت و غیره امراض معمول ست نیله تهوتهه سه ماشه کف دریا اصل السوس سرمهٔ سفید آمله مقشر مغز بلیله فلفل سفید ماميران چینی توتیای هارونی
پوست بلیله هر یک شش ماشه چاکسو ودع یعنی سنکهه سنگ بصری هر یک یک توله با آب غوره یا آب باران شیافها سازند کحل برای اکثر امراض چشم
چون ضعف بصر و دمعه و حمرت و بیاض و ظفره و سبل و جرب در عمل ست پوست هلیله زرد پوست بلیله آمله هر واحد بقدر نیم رطل گرفته در دو
رطل آب شیرین یک شبانه روز تر کنند و آب صاف گرفته جست بقدر نیم پاؤ یک صد و بست بار گداز کرده در آب مذکور سرد نمایند که بقدر
دو دوام ماند از ان جست مسمار سازند و در چوب نیب نصب نمایند و شوره قلمی سفید گرفته از ان مسمار باریک بسایند که رنگ شوره سیاه گردد
در چشم کحل نموده باشند کحل مقوی عین نافع امراض چشم و روشنی چشم افزاید و معمول ست فلفل شانزده عدد دار فلفل شصت عدد غنچه یاسمین پنجاه عدد
گل گنجد هشتاد عدد باریک سائیده بکار برند کحل که حکیم اکمل خان برای نواب مجد الدوله بهادر تیار نموده بودند جهت تقویت بصر مجرب ست
و بقایای رمد و دمعه را نیز نافع صدف سوخته چهار ماشه توتیای کرمانی مغسول بست ماشه نبات سفید شش ماشه در گلاب یا عرق بادیان کهرل کرده
سرمه سازند کحل از تالیف حکیم شریف خان جهت تقویت بصر و جذب رطوبات و بقایای رمد و سبل بسیار مستحسن ست سرمهٔ اصفهانی دو توله
مروارید سائیده سنگ بصری هر یک شش ماشه بسد یک مثقال شادنج عدسی مغسول چهار ماشه ادویه را علحده علحده باریک نموده در گلاب خوب
حل ساخته بکار برند ایضاً سرمه جهت کشته که از جی نگر می آید یک توله سرمه دو توله مروارید نیم توله شیاف ماميثا نیم توله ادویه جدا جدا سائیده
بعده مخلوط نموده در آب باران یا گلاب بسایند و بعمل آرند برای تقویت و تزید بصر و بقایای رمد و سبل و دمعه نافع ست کحل معمول و مجرب حکیم
ممدوح جهت روشنی چشم و رفع غبار یعنی دهند و بقایای رمد و تقویت بصر و سلاق جهت بالی شش دام سرمهٔ اصفهانی یک دام ماميران چینی
مرچ سفید دانه موتهه سفید هر یک یک ماشه سنگ بصری پنج ماشه گلاب پاؤ آثار کلی خام چنبیلی شش ماشه اول جست را در کرچهٔ آهنی گداخته از گل چنبیلی
کشته از پارچه بافته بگذرانند اگر چیزی بماند باز آنرا بکشند تا همه کشته شود در نیم پاؤ گلاب تر نموده دو روز نگاه دارند پس ادویه مثل غبار بسایند
و در جست انداخته کهرل کنند وقت حاجت گلاب باقی مانده را نیز داخل نمایند و هر چند گلاب داخل خواهند کرد و کهرل خواهند ساخت خوب خواهد شد
و بدانند که گل چنبیلی که از برای کشتن جست مذکور ست سوای کلی چنبیلی خام که آن در ادویه داخل میشود می باید کحل که شاهجهان بادشاه خود استعمال میفرمود
کافور یک دانگ زعفران مشک خالص سادج هندی هر یک یک مثقال مروارید ناسفته دو مثقال اقلیمیای ذهبی اقلیمیای فضی هر واحد شش مثقال
مارقشیشای ذهبی توتیای کرمانی هر یک هشت مثقال سرمهٔ اصفهانی دوازده مثقال بایں طریق بسازند که سرمه و مروارید و هر دو اقلیمیا
و مارقشیشا هر یک را علحده علحده در سنگ سماق با آب باران صلایه کنند و دواهای دیگر نیز باریک مثل غبار کرده باهم آمیخته در ظرف آبگینه
نگاه دارند کحل مقوی مستعمل در ضعف بصر از حکیم علوی خان چشم خام مدبر توتیای مدبر سرمهٔ مدبر هر یک یک توله مروارید ناسفته اقلیمیای فضی
ذهبی محرق مغسول هر یک هفت ماشه ابریشم محرق شادنج مغسول هر یک شش ماشه ماميران چینی سه ماشه ورق طلا دو ماشه زهرهٔ آهو
زهرهٔ دراج هر یک یک ماشه مشک نیم ماشه سحق بلیغ نموده بکار برند نوع دیگر که بجهت تقویت بصر عجیب الاثر ست و اکثر امراض چشم را سود دارد

سرمہ سنگ تولہ سنگ بصری یک تولہ مروارید دو تولہ مامیران شش ماشہ مرجان یک تولہ نوشادر ماشہ ورق طلا چہار ماشہ غیر از ورق طلا جملہ را باریک ساختہ چہار روز در آب ہلیلہ کھرل کنند و تا چہار روز دیگر بگلاب کھرل نمایند و در روز نہم اوراق طلا نیز بیفزایند و بگلاب بسایند و در ظرف آبگینہ یا چینی طلائی بدارند و بمیل در چشم کشند و باید کہ کھرل سماق یا چقماق باشد نوع دیگر یادگار مخبتی غلام محی الدین خان سرہندی سرمہ سفید سرمہ سیاہ ہر یک یک تولہ گرفتہ در بیہ گردہ بز پیچیدہ در انگشت پلاس بسوزند چون دود و تفت شود ہر دو قطعہ را در گلاب خالص سرد نمایند بعدہ مامیران چینی زعفران ہر یک دو ماشہ مشک خالص دو سرخ افزودہ ہمہ را در آب بادیان سبز سحق بلیغ نمودہ خشک کردہ استعمال نمایند کحل مبارک منسوب بحضرت علی کرم اللہ وجہہ کحل اصفہانی دو درم توتیای کرمانی نمک اندرانی ہر یک یک درم مامیران چینی ربع مثقال کافور ربع حبہ طریق ساختن این ست کہ پنج عدد ہلیلہ زرد راشکستہ و درگردہ بکوبند و بآب شیرین یا و آثار بجوشانند تا ربع بماند صاف کردہ در ہمان آب ادویہ بسایند تا مثل غبار شود و از پارچہ دارائی گذرانیدہ بکار برند کحل ثابت واسع خان می گفت کہ در تمام عمر شش بار در چشم کشیدہ بودم تا حال کہ عمر بنود سال رسیدہ محتاج عینک نیستم حبست قسم اول دو دام ساگ چولائی دو دام قرنفل دو دام فلفل گرد چہار دام برگ نیب سبز یا و آثار سنگ بصری دو دام برگ گھیکوار کلان دہ عدد مامیران نیم دام اول قرنفل و فلفل را علیحدہ علیحدہ در آب بسیار باریک سائیدہ در پیالہ چینی جدا جدا نگاہدارند بعد از ان جست را در کرچہ آہنی بآتش تیز گداختہ در آب قرنفل ہفت بار سرد کنند و بہمین دستور در آب فلفل ہفت بار سرد کنند باز گداختہ بدستور اول در آب گھیکوار ہفت مرتبہ سرد کنند باز بگدازند و بادستہ آہنی در ہمان پیالہ آہنی حل کنند تا کہ جست مذکور خاکستر گردد بعد از ان مامیران و سنگ بصری سائیدہ داخل نمایند اگر سرمہ سیاہ بسازند برگ نیب و ساگ چولائی کہ مذکور شد با دو دام فلفل گرد منجملہ چہار دام در وقت گداختن جست داخل نمایند و آن خاکستر را تا دو روز بر سنگ صلایہ سازند کہ سرمہ شود پس بپارچہ بیز کردہ صبح و شام در چشم کشند در ہوای گرم سرمہ سفید بکشند و در ہوای سرد سرمہ سیاہ بکشند کحل ثابت راجہ جی سنگہ جہت تقویت بصر و سبل و نزول و دیگر امراض چشم سرمہ سنگ بصری ہر یک دو تولہ جست کشتہ یک تولہ کف دریا دارہلد مامیران چینی ہر یک شش ماشہ سون مکھی مروارید مرجان مشک کافور بھیم سینی نیلہ تھوتھہ توتیای ہارونی ناف سنکھ شب یمانی برشتہ مرچ سیاہ ہر یک سہ ماشہ چاکسو شیر مادہ شیر پارچہ غوری ہر یک یک تولہ چاکسو را در سرگین گاو میش جوش دہند وقتیکہ نیم پختہ شود برآوردہ خشک کنند و ہمہ ادویہ را جدا جدا کوفتہ بیختہ در کھرل انداختہ ہشت روز در گلاب بسایند از صبح تا شام بعد از چہل پاس برآوردہ چہل روز نگاہداشتہ استعمال نمایند کحل برای روشنی چشم و رفع رطوبت نافع از بیاض استاد مرحوم سرمہ اصفہانی چہار تولہ مروارید ناسفتہ مامیران چینی ہارون توتیا کف دریا سنگ بصری بسد سوختہ شادنج مغسول رتن جوت حضض ہر یک شش ماشہ بدستور مرتب سازند کحل مازو تقویت بصر نماید و دمعہ را باز دارد و حکہ جفن را سود دہد شادنج عدسی ساذج ہندی ہر یک دو درم دارفلفل دم الاخوین ہر یک نیم درم روی سوختہ مازو ہر یک یک درم اقاقیا مشک ہر یک دانگی کافور یک طسوج کوفتہ بیختہ بدان اکتحال نمایند کحل کہ صحت چشم را نگاہدارد توتیا دہ درم شیاف مامیثا سہ درم صبر سقوطری حضض ہر یک یک درم کافور دانگی کوفتہ بیختہ بآب غورہ یا آب سماق پروردہ در سایہ خشک کنند و سودہ صبح و شام در چشم کشند کحل معروف بدواء الکاتب جہت حفظ چشم و نشف رطوبت و تقویت نظر سود دارد شیاف مامیثا انزروت ہر یک دو ورتی سرمہ اصفہانی مربی بآب باران دو درم ہلیلہ زرد نیم درم آب غورہ انگور یک درم کافور دانگی بدستور مرتب سازند کحل الجواہر کہ جہت تقویت باصرہ و طبقات چشم و پلک و رفع غشاوہ و دمعہ و جرب و سبل رقیق و انتشار نافع و حافظ صحت عین از امراض ست و صاحب تحفہ گوید کہ حقیر و والد حقیر این نسخہ را استعمال نمودہ و باعتدال اقرب ست سرمہ اصفہانی دہ درم توتیای ہندی کہ غیر قسم حاد است مارقشیشای ذہبی مرجان سرخ دہنہ فرنگ عقیق سرخ فیروزہ ورق نقرہ مامیران چینی فلفل سفید ساذج ہندی اقلیمیای نقرہ یا طلا ہر یک چہار درم سرطان نہری شش درم مروارید ناسفتہ یاقوت سرخ بسد لعل زمرد زبرجد ورق طلا دارفلفل ہر یک دو درم زعفران سہ درم لاجورد مغسول قوبالس سوختہ شادنج مغسول ہر یک چہار درم

صلایه کرده استعمال نمایند **نوع دیگر** که همیشه در سرکار نواب زیب النسا بیگم تیار میشد کافور نیم دانگ مشک یک دانگ نمک هندی قرنفل دوالهر یک یک درم نمک اندرانی ساذج سفیده ارزیز فلفل سیاه سنبل الطیب سرمه اصفهانی سرمه سرخ زعفران بسد احمر هر یک دو درم مس سوخته مامیران چینی مر صافی نوشادر زرد چوب هر یک سه درم پوست هلیله زرد مروارید ناسفته هر یک چهار درم صبر سقوطری عصاره مامیثا یاقوت فیروزه هر یک پنج درم کف دریا اقلیمیای طلا اقلیمیای نقره هر یک ده درم گلاب دو پیاله همه را در سنگ سماق کهرل نمایند چون سرمه سا شود بعمل آرند **کحل الجواهر** از مخترعات متاخرین که در تقویت نظر وازاله کلالت بصر نظیر ندارد کافور زنجبیل هر یک دانگی شادنه اقاقیا حضض شیاف مامیثا سرطان بحری اقلیمیا هر یک یک درم توتیا طباشیر دهنج هر یک یک مثقال لعل فیروزه مارقشیشا سفیداب نشاسته هر یک دو درم مروارید بسد پوست هلیله زرد هر یک سه درم انزروت چهار درم آب غوره پنج درم سرمه هشت درم **نوع دیگر** بصر را قوت دهد و تیز گرداند سرمه اصفهانی هفت درم مارقشیشا پنج درم اقلیمیای طلا دوازده درم مروارید ناسفته سه درم ساذج هندی دو درم زعفران نیم درم صلایه کرده در چشم کشند **نوع دیگر** سرمه اصفهانی یاقوت رمانی مرقشیشا شادنج عدسی مغسول فلفل دارفلفل هر یک دو مثقال لعل بدخشی لاجورد مغسول از هر یک یک مثقال مشک تبتی خالص یک دانگ توتیای کرمانی مغسول چهار مثقال بدستور مقرر کحل سازند **کحل الجواهر** که حکیم شریف خان از مجربات مرکبات شاهی نقل کرده اند مشک یک دانگ مارقشیشا هر دو اقلیمیا فیروزه زمرد دهنج فرنگی لاجورد مغسول مروارید ناسفته بسد ساذج هندی دارفلفل هر یک دو درم مامیران یاقوت لعل سرطان بحری هر یک سه درم توتیای کرمانی پنج درم کحل اصفهانی ده درم علی الرسم مرتب سازند **نوع دیگر** مروارید ناسفته مرجان قرمزی اقلیمیای ذهبی اقلیمیای فضی پوست هلیله زرد دهنه فرنگ سرمه اصفهانی تحقیق سوخته هر یک دو مثقال مرجان سفید مامیران چینی فیروزه نیشاپوری لعل بدخشی دارفلفل صمغ عربی حضض مکی زعفران شادنج عدسی هر یک یک مثقال بدستور مرتب سازند **کحل الجواهر** که حکیم علوی خان در وقت مراجعت از ایران و مکه معظمه بهندوستان در مرشدآباد برای نواب شهامت جنگ دیوان صوبه بنگاله ترتیب داده اند باصره را قوت دهد و حفظ صحت آن نماید و حار مزاج را بسیار نافع ست مروارید ناسفته یاقوت رمانی یاقوت زرد توتیای کرمانی مدبر از هر یک سه مثقال مامیران چینی ساذج هندی اقلیمیای فضی از هر یک یک نیم مثقال سرمه اصفهانی ده مثقال سرمه را پارچه پارچه کرده مثل نخود و باقلا در دبه سیش تازه ورق کرده با آتش اخگر بسوزانند تا دبه سوخته شود و سرمه بحد احتراق رسد پس در گلاب یا شیر خر سرد نموده کوفته بیخته تا ده روز بگلاب صلایه نمایند پس یک هفته در آب یخ پرورده نمایند و اگر زیاده نمایند بهتر ست پس از آب یخ برآورده خشک کرده با سائر ادویه ترکیب نمایند یعنی جواهرات را جدا جدا بر سنگ سماق صلایه نموده باقی ادویه را کوفته بیخته مجموع را یکجا بالای سنگ سماق صلایه نموده تا نیکو ممزوج شود پس بهر دو جزو ازین یک جزو کاجل داخل نموده بچشم کشند نسخه کاجل که مذکور این ست موم سفید هفت و نیم مثقال بروغن گاو تازه گداخته سی و هفت و نیم مثقال عطر صندل بست و یک مثقال که چهار و نیم مثقال دران کندر گداخته باشند مجموع را در چراغ کرده فتیله از پارچه کتان دران گذاشته بطریق معمول دوده بگیرند پس آن دوده را با گلابی که دران برگ مورد جوشانیده باشند در هاون سنگی بمالند و قطره قطره داخل نمایند تا تمام جذب شده نیکو هموار گردد پس با سرمه مسطور ممزوج نموده بکار برند **معجون** که باصره را بغایت قوی و تیز گرداند و برای انتشار و ظلمت چشم و ابتدای نزول نیز نافع ست زنجبیل وج ترکی ایارج فیقرا هر کدام یک جزو حلتیت ربع جزو کوفته بیخته بآب بادیان تازه یا عرق بادیان و شهد بقوام آورده بسرشند و هر روز بقدر فندقی بخورند

رمد و دمعه و التزاق زائل گردد و ظلمت بصر باقی ماند شیافج عدسی مغسول دو درم کحل یک درم توتیای هندی توتیای کرمانی دار فلفل هر واحد نیم درم کحل اصفهانی یک درم سرداریج ناسفته دو درم بسد محرق عقیق بحری احمر که بشجر عقیق معروف ست هر یک نیم درم هلیله زرد دو دانگ باریک سائیده بعده نشاسته یک درم نمک چینی یک درم سوده داخل کرده خوب صلایه نمایند و اگر مریض محرور باشد کافور نیم دانگ افزایند و اگر مرطوب یا شیخ یا در بلد بارد باشد مشک یک قیراط اضافه نمایند و بتدریج اکتحال کنند مثلاً روز اول در هر چشم یک میل و روز دوم دو میل تا آنکه هر روز چهار میل در هر چشم کشیده باشند و اگر کفایت نکند در محرور بروغن بنفشه یا کدو و یا نیلوفر سعوط کنند و اگر یبوست نیز باشد روغن بنفشه بشیر زنان آمیخته بکار برند و از مشی در آفتاب و اغذیه یابسه منع کنند و اگر ضعف بصر فقط بغیر رمد و دمعه و مرض التزاق عارض شود و مزاج علیل از اعتدال بحرارت خارج باشد ماء الشعیر و دیگر مطفیات تسکین نمایند و فصد سر رو کنند بعده روشنائی و باسلیقون استعمال نمایند و از اطعمه غلیظه مبخره مثل لحم بقر و ماهی و البان منع کنند و بر اغذیه ملطفه اقتصار ورزند و اگر احتیاج تنقیه باشد بحب صبر یا حب ایارج یا قوقایا نمایند و اگر در مزاج او برودت و رطوبت باشد مری یا مویزج و عاقرقرحا هر دو سائیده در سکنجبین حل کرده غرغره نمایند و سعد و مصطگی خائیده و آب دهن بریزند و هرگاه در هر دو حالت مذکوره پلک چشم گرم شود برگ گل بنفشه نیم درم نشاسته صمغ عربی هر واحد دو دانگ برگ عصی الراعی خشک یک درم سرمه اصفهانی یک درم و ثلث توتیای هندی دو ثلث درم کافور یک قیراط سائیده بحریر بیخته در ماء رمان خوب حل کرده صبح و شام در چشم کشند و اگر وقت بیداری از خواب خشکی در چشم محسوس شود مغز بادام مقشر دو درم در شیر دختران سائیده و قدری روغن بنفشه و اندکی لعاب اسبغول آمیخته لت کنند حتی که مثل مرهم گردد بر پارچه طلا کرده بر چشم وقت خواب بندند و اگر وقت آمیختن روغن بنفشه دوا رقیق شود اندکی نشاسته داخل کنند و اگر در هر دو حالت مسطوره پلک سرخی گردد شحم انار ترش باریک سائیده اندکی اقاقیا و گلاب آمیخته بزنند تا مثل مرهم شود بر پارچه نهاده وقت خواب بر چشم نهند و اگر در کشیدن پلک ببالا کفایت نکند قدری حضض و اندکی گرمازج و اندکی خاکستر چوب انگور اضافه کرده بآب باران یا گلاب مثل مرهم ساخته وقت خواب بر پلک ضماد نمایند و اگر مریض معتاد حجامت باشد در هر دو حال حجامت کنند و هرگاه درین قسم صداع حادث شود و نبض و قاروره بر حرارت مزاج دلالت کند ازاله حرارت بمطفیات کنند و اصلاح غذا نمایند بعده بروغن بنفشه یا روغن کدو و شیر دختران سعوط کنند و اگر ازین فائده نشود شیاف ابیض یک دانگ در شیر دختران یک درم گداخته روغن کدو نیم درم افزوده سعوط نمایند و اگر قاروره در حالت هیجان صداع سفید خام باشد و طبیعت باعتدال بود و در نبض بطوء معلوم شود بروغن مصطگی و روغن یاسمین یک دو دفعه سعوط کنند و اگر ازین فائده نشود حب ایارج دهند

علاج ضعف بصر از تغیر لون قرنیه یا جلیدیه یا بیضیه اول تنقیه بدن و دماغ از خلط غالب نمایند و بعد تعدیل اشربه لائقه هر خلط بیاشامند و بر بخار طبیخ بابونه و بنفشه و نیلوفر و گل سرخ و اکلیل و مانند آن انکباب نمایند و همچنین انکباب بخار آب و سرکه باهم ممزوج و مطبوخ نافع و در وقت انتها برای تحلیل بقیه ماده شیاف احمر لین استعمال کنند بالجمله اگر از غلبه خون باشد فصد و حجامت نقره و تلیین طبیعت بمطبوخ فواکه و هرچه در علاج طرفه گذشت بعمل آرند و اگر از غلبه صفرا باشد تنقیه بمطبوخ هلیله و قرص بنفشه وغیره که در علاج یرقان عین خواهد آمد استعمال نمایند و اگر از غلبه سودا باشد بمطبوخ افتیمون یا ماء الجبن و سفوف سودا و جز آن که در علاج ضعف بصر از تکدر رطوبت بیضیه گذشت تدارک نمایند و اگر غلبه بلغم باشد تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج و حب قوقایا و ایارج لوغاذیا کنند و هرچه در علاج ضعف بصر بارد مذکور شد بکار برند و بعد از تنقیه در سائر اقسام اصلاح مزاج باشربه و اغذیه مناسبه مصلحه مزاج غالب بر بدن و اکحال محلله ماده مابقی و بخورات و نشوقات و نطولات و آبزنات استعمال نمایند و ایضاً استعمال ادویه مقوی چشم و رادع ماده مثل تقطیر گلاب بسماق در صفرا و دم و گاهی استعمال عصاره کاهو و خرفه و تضمید بدان میکنند و اکتحال بشیاف عنبر در بلغم و سودا و اکثار حمام در سوداوی نافع ست و در صورت رقت لون و دیدن اشیای ازرق علاج زرقه چشم نمایند **انتباه** ضعف بصر که از تشنج و تقلص طبقه عنکبوتیه حادث شود اگر بسبب تشنج یابس بود آثار یبوست مدرک گردد و درین صورت بهر ترطیب بدن هرچه در علاج ضعف بصر یبسی گذشت بعمل آرند و شیر دختران و روغن بنفشه و روغن کدو در بینی چکانند و بمطبوخ ادویه مرطبه چون شعیر و بنفشه و برگ خطمی و برگ خبازی و برگ کدو و برگ کنجد و عصی الراعی و حی العالم انکباب کنند و شیاف ابیض انزروتی نافع ست و اگر علامات تشنج امتلائی معلوم شود تدبیرش تنقیه بایارجات و غراغر و استعمال اکحال مدمعه نمایند بدستوریکه در علاج ضعف بصر رطوبی گذشت و ضعف بصر که بسبب ضغطه و ورم و انهتاک عصبه مجوفه باشد اگر سبب ضغطه رطوبت باشد علاجش مثل علاج ضعف بصر رطوبی نمایند و اگر سببش یبوست باشد هرچه در علاج ضعف بصر یبسی

گذشت بکار برند و علاج ورم عصبه اگر حار باشد باخراج خون از قیفال و عروق ماقین و ارسال علق بر صدغین و اسهال بطبوخ هلیله و تسکین مزاج چشم بکار برند
شیاف ابیض افیونی در آب سوده و طلا نمودن بیرون چشم بسفره و مامیثا با آب حی العالم و گلاب سوده نمایند و اگر ورم بارد باشد تنقیه بحسب خلط غالب
و نطول چشم و تکمید آن با آبیکه دران حلبه جوشانیده باشند و گلابی که دران اندک زعفران حل نموده درانها و انکباب بخار آبیکه دران بابونه و اکلیل الملک جوشانیده
جوشانیده باشند و اکتحال بمحلل رطوبت مانند برو جند بیدستر با شراب سوده نمایند و هتک عصبه لاعلاج ست و آنچه که ضعف بصر از ورم طبقه عنکبوتیه افتد علاج او
از تنقیه ماده و تحلیل ورم مثل علاج رمد نمایند و ضعف بصر که از ضربه مقدم دماغ و ضعف او و خشونت قرنیه و آثار قروح و طول رمد و اوجاع عین و طرفه و ظفره و بیاض
و سبل و ضیق و اتساع و نزول الماء و خیالات و حول و جحوظ و دیگر امراض چشم و غیر آن باشد علاج هر یک همانست که در فصل هر واحد مسطور شد و آنچه از کثرت رطوبت بیضیه
باشد علامات او در خیالات و علاجش در اتساع گذشت و آنچه از جلوس در تاریکی و سبل العین و از یرقان چشم و زرقه و قمور افتد علاج هر یک علیحده مذکور خواهد شد

بطلان البصر

یعنی کوری و این عارض میشود از اسباب ضعف بصر هرگاه مفرط شوند و تفصیل اسباب مذکوره در باب ضعف بصر گذشت و بالاجمال این ست که سوای اسباب
مشارکت دماغ و غیره که در بحث مذکور مسطور شد درین مرض یا آفت محرقه طبقات یا مسیله رطوبات و مانند آن رسیده باشد و این لاعلاج ست و یا اجزای
چشم در ظاهر سلیم باشد لیکن آفتی غیر ظاهر از جهت دیگر بآنها رسیده باشد درین صورت اگر ثقبه صحیح بود و یا دران سده مائی باشد و یا درینجا سده نبود بلکه عصبه مجوفه بود
از شی واقف در جوف آن یا از انطباق او بسبب یبوست یا استرخا یا ورم ضاغط فی نفسه یا در عضلات او یا تابع ضغطه عارض مقدم دماغ و یا از انهتاک
و انخراق عصبه باشد و یا از زوال جلیدیه از محاذات ثقبه و یا از فساد مزاج جلیدیه بود و این فساد بیشتر بسبب غلبه رطوبت بر آن باشد و یا غلبه یبوست مجمع و مستحلف
آن و این را علقوما گویند و لاعلاج ست و درینجا چشم متخشف شهلا میباشد و اما اگر ثقبه سلیم نبود و یا بسبب رسیدن اتساع او تا اکلیل یا بسبب نهایت تنگی و تضییق
او باشد یا بالجمله طریق تشخیص و علاج اسباب مذکوره همان ست که در ضعف بصر مسطور شد و بطلان بصر با ضربان و سرخی چشم و حرارت و ثقل در مقدم دماغ نشان
ورم حار عصبه است و با ثقل و قلت حرارت و وجع و رنگ چشم سفید دلیل ورم بارد بود پس اگر ثقل شدید و چشم بسیار رطب و رنگ رصاصی باشد ماده رطب بلغمی بود
و اگر چشم خشک نماید و رنگ آن مائل بکدورت باشد ماده سوداوی بود و اگر بعد ضربه و یا سقطه که بر سر رسد اولا جحوظ عینین بهم رسد و بعد از آن فرورفتگی و بطلان عین شود
از انهتاک و گسیختن عصبه باشد و اگر ثقل دفعةً حادث شود سده عصبه باشد و ایضاً امتحان سده چنان کنند که یک چشم را بند نمایند و ببینند اگر اتساع در ثقبه بهم رسید بدانند
که سده است و اگر با فقدان بصر و ضعف آن ضرر در سائر حواس دماغی و صداع و دوی و طنین باشد و یا از پیشتر ضربه و صدمه بر سر رسیده باشد دلیل آن بود که آفت در
دماغ ست و عورتی را بعد تولد بچه روشنی چشم موقوف شد بتشنگی و صلابت هیچ نبود مصطگی عود سوده با طریفل کشنیزی سرشته خورانیده بالایش گاوزبان جوشانیده نبات
داخل کرده داده شد از تصاعد بخارات نفاس بدماغ بود و بصارت بحال آمد و بطلان بصر که از نشستن در جای تاریک عارض شود اگر بسبب بودن در موضع تاریک تا زمانی طویل
و ندیدن بسوی روشنی باشد سببش تحلل نور باصره از کثافت بخارات و رطوبات باشد و یا غلظ و تکدر رطوبت بیضیه از اجتماع فضول و اگر بسبب دفعةً بیرون آمدن
در روشنائی بود از جای تاریک که زمانی دراز دران نشسته باشد سببش انتشار نور و رقت آن بود **علاج** آنجا که سبب بطلان بصر سده عصبه از ماده غلیظه لزجه
در تجویف عصبه باشد تدبیر نضج ماده بلغم و استعمال ملطفات مفتحه سده است مثل گلقند عسلی با آب گرم یا آب بادیان و آشامیدن سکنجبین بزوری یا عنصلی
یا شربت اسطوخودوس با آب رازیانه بعده استفراغ آن بمسهل بلغم و حب ایارج و یا حب قوقایا و یا حب ذهب و یا حب شبیار با ایارجات کبار نمود و نقوع
هر یک سه درم انیسون تخم کرفس هر یک چهار درم سنای مکی اسطوخودوس هر یک پنج درم مویز منقی بیست و پنج درم انجیر سفید ده عدد جوشانیده صاف کرده
ترنجبین پاک کرده بیست درم مالیده باز صاف نموده صد درم ازان با هفت درم شکر و سه درم روغن بادام تلخ نیمگرم بیاشامند و در هفته دو مرتبه بنوشند
و غرغره با ایارج فیقرا محلول در آب گرم و سعوط مذکور در سبل و اکتحال بانچه باعث تفتیح و جلا و تلطیف گردد مثل روغن بلسان که دران مرهٔ شبوط حل نموده باشند
و اکتحال بدار چینی و فلفل سفید و آنچه در علاج ضعف بصر بارد رطب گذشت بکار برند و بقول گیلانی در سده عصبه مبالغه باستفراغ باقی از شرح اسباب ضعف بصر
و سده که سبب آن رطوبت ضاغطه باشد تدبیرش نیز بدستور قسم مذکور ضعف بصر ست باستفراغ رطوبات و استعمال سعوطات و غرغرهای جالیه رطوبات و اجتناب

از فواکه رطبه واقتصار بر قلایا واکتحال بمجففات مانند باسلیقون و روشنائی وشیاف مرارات وتناول معجون وج واگر سدهٔ عصبه از ورم باشد یا از انطباق آن بسبب استرخا یا یبوست یا ورم علاجش در ضعف بصر گذشت وابطلان بصر که از نشستن در جای تاریک بود واگر بسبب غلظ وتکدر نور وسواد وبیضیه باشد اکحال ملطفه مثل باسلیقون و روشنائی وشیاف مرارات در چشم کشند واغذیه صالحه جید الکیموس بدارچینی وصعتر بخورند وبایارج فیقرا تنقیه کنند ومرزنجوش وسداب بجوشند ونطولات ملطفه بعمل آرند و دیگر تدبیر ملطف از اغذیه ومعاجین وغیره که در علاج قسم اول ضعف بصر گذشت و آنچه سوای قدح در نزول الماء مذکور شد حسب حاجت بکار برند واگر بیرون آمدن از تاریکی بروشنی دفعةً سبب باشد بروشنی آفتاب نه بینند بلکه پارچهٔ نیلگون بر روی آویزند و در جائی که نه بسیار تاریک و نه روشن باشد بنشانند وقطعهٔ کلان از اسرب گرفته بسوهان براده نمایند و بران نظر کنند واز چشم نزدیک دارند وهر روز چند بار این عمل کنند ومدام آب نیم گرم بر سر ریزند وتجوید غذا نمایند وطعام شب ترک سازند واز صوم وجماع پرهیزند و هرچه در قسم ضعف بصر از دوام نظر بسوی آفتاب گذشت و آنچه در قمور خواهد آمد بکار برند بالجمله علاج اقسام این مرض مشکل ست و آنچه از سدهٔ عصبیه بود کمتر علاج پذیرد لیکن شیاف مرارات و باسلیقون در چشم کشند ومعاجین واغذیه ملطفه دهند وحکیم علی می نویسد که یکی از خدام من ضعف بصر اندک اندک پدید آمد حتی که بصر او بالکل زائل شد پس علاج او بترطیب مزاج و دماغ از اغذیهٔ لذیذه چرب و ریختن روغن بادام بر سر و چکانیدن آن اندک در بینی وامثال آن کردیم و در چند روز صحت یافت و بصر او عود نمود

خفش و بغض عین از شعاع

خفش بالبعضی مرادف جهر میدانند وبقول جزری انضمام اجفانست نزد تحدیق بسوی بصر و نزد بعضی مرضی ست مولودی که بسبب رقت قرنیه و عنبیه یا قلت رطوبت بیضیه در اصل خلقت بصارت در شعاع و روشنی ضعیف شود و در سایهٔ ابر وعند غروب قوی گردد واین لاعلاج ست لیکن برای تقویت چشم دخان روغن بنفشه در چشم کشند ومی تواند که قلت بیضیه بعد خلقت از اسباب وعارض شود ومحدث خفش گردد وعلاج قلت بیضیه در بحث ضعف بصر گذشت بالجمله بهر تغلیظ خون هریسه کله پاچه ونان تابه خورانند واغذیهٔ مرطبه مثل لحوم حلان و بچهٔ مرغ فربه دهند و آنچه مسکن حدت ومقوی باشد مثل آب انارین باشکر ولعاب بزرقطونا باجلاب وشیرهٔ تخم خرفه نافع بود وکذا تبرید سر بصندل مبرد وترطیب بسعوط مرطب وبقول مبرده چون کاهو وکشنیز وخرفه مفید ست وکافور درین باب شدید النفع ست از اغذیهٔ حریفه ومالحه وشراب کهنه وحلوای عسلی واز حرکت وهموم وحزن وتعب وجماع کثیر اجتناب نمایند و نزد اکثر اطبا خفش ضعف بصرست باتری پلک که آن دلیل غلبهٔ رطوبت ست علاجش تنقیهٔ بدن و دماغ ست از رطوبات فضلی بمسهل وحب ایارج واستعمال اغذیهٔ جیده وبعد تنقیه بهر تقویت چشم وتخفیف رطوبت توتیای هندی وسرمهٔ صفهانی وبرگ مورد سوخته وگلنار سوخته در چشم کشند واستعمال اکحال جالی مثل روشنائی وکحل عزیزی وباسلیقون اکبر وامثال آن نیز مفید بود و سبب بغض عین از شعاع یعنی تنفر چشم از روشنی سخونت روح ورقت اوست واین گاه طبعی می باشد هنگامیکه روح باصره در اصل خلقت شدید الحرارة والرقة یا قلیل المقدار باشد و همچنین هنگامیکه مقدم دماغ شدید الحرارت باشد وگاهی عارضی می باشد از مزاج حار عارضی که گرم گرداند روح را یا مقدم دماغ را بنهایت گرمی وباشد که بسبب انجذاب خون بقوت حرارت احداث ورم حار نماید و ازین جهت بیشتر منذر بقرانیطس باشد وگاهی بسبب عارضهٔ چشم مثل رمد وسبل وجرب عارض شود پس مرض منذر کور اگر طبعی بود از ابتدای خلقت باشد واین لاعلاج ست واگر بامرضی چشم باشد سببش همان مرض بود والا از سخونت روح باشد وعلاج او در قسم اول آنچه در علاج امراض دماغی حار گذشت از تبرید وترطیب دماغ بعمل آرند واستعمال اشربهٔ مبردهٔ مرطبه مثل شربت بنفشه ونیلوفر واضمده وقطور وسعوط مبردهٔ مرطبه واغذیهٔ مرطبه چون آش جو بمغز بادام وکدو وغیره نافع ودر قسم ثانی بازالهٔ امراض منذرهٔ کور کوشند

قمور

وآن کدورت بصرست که از ادامت نظر بسوی اشیای سخت روشن و بسیار سفید چنانچه از دوام نظر در برف عارض شود پس بسبب تفرق روح باصره بصر مطلقا باطل گردد یا اشیای قریب دیده شود وچیزهای بعید بنظر نیاید و بر هر رنگی که نظر افتد بران سفیدی متخیل گردد ولهذا این علت را بیاض نیز گویند علاج پارچهٔ نیلگون بر روی آویزند وجامهٔ سیاه بپوشند و در رنگهای سبز وآسمان جونی مدام بنگرند وشیر دختران در چشم دوشند ومغز بادام سائیده وقت خواب بر چشم ضماد کنند وتکمید بآب گرم نمایند و دیگر مرطبات بکار برند واز اشیای تلخ وشیرین پرهیزند وجالینوس گوید که در قمور اول فصد از ذراع کشایند بعد ازان فصد عرق ماقین بگیرند واگر ظاهر نشود عرق جبهه بکشایند و آنجا که یا آفت بیاض برف یا آفت برودت او جمع شود کاه وگندم را جوشانیده بخار آن بگیرند وآبش نیم گرم در چشم چکانند وروی بشویند در روز وشب چند بار وعسل وآب ثوم اکتحال نمایند وسنگ گرم کرده شراب بران ریخته چشم بر بخار او بکشایند وتکمید بشراب کنند و یا دویه

محللہ ملطفہ مثل زوفا و اذخر و شبت و اکلیل الملک و بابونہ و شلجم مع برگ و حاشا و شونیز و برگ غار و مرزنجوش و بادیان و عود بلسان و مانند آن جوشانیدہ بر بخار او
انکباب نمایند و بآب آن اسفنج تر کردہ تکمید کنند و پوست خربزہ و یا تخم آن کہ با پردہای میان تخم آن خشک کردہ باشند در آتش انداختن و دود آن گرفتن بسیار
نافع و مجرب ست و اکتحال میل در ثوم فرو بردہ و خوردن ثوم و ضماد پلک بگندم خوب بریان کردہ بشراب کہنہ ریحانی سرشتہ و خوردن نان آرد گندم کہ در آن صعتر
سودہ آمیختہ بخمر صرف سرشتہ پختہ باشند باد انہ ثوم ہم در قمور برنی از مجربات سویدی ست و ضماد زرنیخ برتابہ خوب بریان کردہ سودہ بشراب ریحانی سرشتہ بر پلک
و اکتحال بمرارہ عقعق نیز نافع و اگر حدوث آن از روشنی شدید باشد اکتحال بسرمہ اصفہانی و یا سرمہ دودہ روغن زنبق نمایند و یا این کحل بگیرند غنچہ انار
و بہار بہ و زرور و د گل ارمنی از ہر یک سہ درم و اول توتیای ہندی یک درم شنج و برادہ طلا نیم درم نرم سائیدہ در گلاب یک ہفتہ بخیسانند و ہر روز
سہ چہار مرتبہ آنرا حرکت دہند پس با دویہ اول مخلوط نمودہ در آب حماض اترج و گلاب و لعاب بہدانہ سہ روز خیسانیدہ سحق نمودہ در سایہ خشک نمایند پس
اضافہ نمایند بر آن یک دانگ مشک و نیم درم تخم بارتنگ و نرم مثل غبار سودہ استعمال نمایند و اگر از نزوت بشیر خر پروردہ ماميران چینی کحل شلوذی مساوی کوفتہ بیختہ
بآب بادیان تازہ و شراب کہنہ سودہ خشک نمودہ و ہمچنین و سہ بار بسایند و خشک نمایند پس مثل غبار سودہ در چشم کشند باعث تصفیہ و عود نور باصرہ میگردد و اگر
از نظر بسوی برف رمد حادث شود درین صورت تدابیر محللہ بکار برند مثلاً شلجم قطع نمودہ یا کوفتہ و برگ سیر تر یا پوست خشک آن و زوفای خشک و اکلیل و بابونہ
و شبت و سبوس گندم و نمک در آب جوشانیدہ انکباب نمایند و شراب بر قطعہ مس گرم کردہ انداختہ بخار آن بچشم رسانیدن بغایت سود مند و از مجربات ابو ماہر ست
و از ملاقات باد محافظت کنند و عطسہ آورند و اگر دوران سرخی بہم رسد و زائل نگردد مبادرت بفصد قیفال نمایند و بعد از آن صبح بحمام برند و بعد بر آمدن از حمام
نخود آب نیم گرم بخورانند و خواب نمایند و اگر از ین ہم زائل نشود معاودت فصد و اسہال و تکمید بشراب و انکباب بمیاہ مذکورہ بدستور نمایند و بعضی گفتہ اند کہ علاج
این قسم رمد خوردن شلجم مطبوخ بلحم حمل ست و اگر حرارت مزاج مانع نباشد ثوم بسیار نیز دران داخل کنند و گویند کہ ثوم در شیشہ انداختہ آب بران ریختہ بجوشانند ہرگاہ
پختہ شود و بالای آن کف آید آن کف ثوم را بمیل در چشم کشند و حل طبیعت درین مرض بایارجات و مانند آن کنند و گاہی درین علت بغرغرہ محلل رطوبت و منقی راس
امر کنند و آنچہ درین رمد بدان اکتحال کنند این ست کہ دار چینی یک دانگ قرنفل یک قیراط ساذج ہندی دو دانگ اقلیمیای ذہبی و مارقشیشای ذہبی کلس ہر واحد یک دانگ سائیدہ
ذرور نمایند و سزاوار نیست کہ علاج این رمد بمبردات کنند بلکہ بمحللات نمایند چہ سبب قوی تر دران احتقان بخارات ست بسبب سردی تکاثف و ہرگاہ رمد کم گردد ہر روز
عطسہ آورند و غالیہ ببویانند و بالجملہ علاج این رمد در ابتدا مخالف علاج سائر اقسام رمد ست زیرا کہ سبب انصباب مادہ او برد و احتقان بخارات ست
و گویند کہ عسل خام بمیل در چشم کشند و فتیلہ بعسل و آب پیاز آلودہ نہند و اغذیہ گرم خورند و اندر حمام تاریک ہر روز آب بسیار گرم کہ دران بابونہ و اکلیل
و نخود کابلی و بادیان ہر یک سہ تولہ جوشانیدہ باشند ریختن و پنبہ را دود گزدادہ بستن نفع عظیم ست و ہمچنین بطبیخ کاہ کہنہ شستن و شیاف احمر حاد کشیدن

سل العین

یعنی لاغری چشم و ضعف بصر لازم این مرض ست و گاہی بسبب غلبہ یبس و زوال صفای رطوبات باصرہ بالکل باطل شود و این مرض بسبب نقصان رطوبت اصلی
بمشائخ اکثر افتد و گاہی عند قرب موت واقع شود و این ہر دو لا علاج ست و گاہی بجوانان عارض گردد و این اکثر در یک چشم افتد و سبب او یبوست زجاجیہ
یا جلیدیہ یا بیضیہ است و اسباب یبوست کثرت استفراغ ست یا نیافتن غذا تا زمانی طویل یا وقوع سدہ در عروق مشیمیہ خواہ شبکیہ یا ضعف قوت غاذیہ چشم
باستعمال مخدرات بسبب برد و جمد آن و شیخ میفرماید کہ غور و صغر و صغر او در حمیات و خصوصاً سہریہ و عقب استفراغات و سہر و ہم و غم می افتد و در سہر
چشم خواب آلودہ گران با دشواری حرکت در پلک سوای حدقہ بود و در غم ساکن الحدقہ باشد و بعضی مردم را اختلاف شقین بدن در سردی شدید و گرمی شدید
عارض شد پس چشم شق بارد را غور و صغر لاحق گردید و گیلانی گوید کہ سبب صغر و غور چشم نقصان رطوبات آن از حد اعتدال ست و این نقصان گاہ بسبب
استفراغ محسوس بود چنانچہ ہنگام کثرت اسہال و جماع و عرق افتد و یا غیر محسوس چنانچہ بعد تعب و سہر و غم و اطالت مقام در حمام و حمیات حادہ
خاصہ سہریہ و مثل آنکہ از تاخر التحام ثقب عنبیہ در قدح چشم افتد کہ اکثر از ان رطوبات و روح تحلیل شود و گاہی از انقطاع مادہ رطوبت عارض شود چنانچہ

هنگام صیام و ترک لحوم و اقتصار بر اغذیه یابسه و گاهی بسبب ضعف چشم افتد که بواسطه آن جذب غذا قلت پذیرد پس با وجود خمور چشم خشک باشد و یا تصرف آن در غذا ضعیف گردد و اگرچه غذا البسیار بود چنانچه در سبل بود پس چشم کثیر الفضول باشد و بهمین و سبب چشم در امراض بارده مثل فالج و مانند آن بواسطه ضعف حرارت غریزی که قلت تغذیه لازم اوست کوچک گردد بالجمله تشخیص اسباب مذکوره چنان کنند که اگر مریض شیخ باشد سببش نقصان رطوبت اصلی بود و اگر جوان باشد به بینند که تب دق دارد یا نه اگر داشته باشد سببش همان باشد و الا بپرسند که در چشم المی هست یا نه اگر باشد از سده شبکیه بود و الا سوال کنند که پیش ازین کثرت استفراغ یا قلت غذا یا عروض سهر یا غم یا هم یا رسیدن سردی شدید یا استعمال مخدرات اتفاق شده بود یا نه پس اقرار بهر سببی ازین اسباب که نماید سبب مرض همان باشد علاج آنجا که سبب یبوست سده شبکیه باشد هرچه در فصل اوجاع عین بهر تفتیح سده مذکور شد بعمل آرند و در باقی اقسام ازاله سبب نمایند و ترطیب بدن و دماغ کوشند به تناول مغز تخم کدو و اغذیه رطبه دسمه مثل لحوم حملان و بیه ماکیان و اسفیدباجات و بسکون و نطول آب نیمگرم بر روی و سعوط بشیر زنان و روغن بنفشه و سفیدی بیضه که مجرب سویدی ست و امثال آن که در علاج ضعف بصر یبسی وغیره گذشت و از استفراغات و مجففات و تعب و دخان و غبار احتراز کنند و آنچه از استعمال مخدرات بود مرطبات مثل ماء الجبن وغیره استعمال کنند و صاحب جامع و طبری گوید که در شبان بعد استفراغ بدن و تفتیح سده و ترطیب بدن و اماله و تدبیر لطف و اقتصار بر اغذیه مولد دم محمود مثل لحوم جدی و حملان و جوزه مرغ و زرده بیضه نیم برشت و مانند آن نمایند و حبس نفس در بعض اوقات کنند و از اکثار شراب منع نمایند و آب نیمگرم که دران خشخاش و بنفشه و نیلوفر و حب القشر جوشانیده باشند بر سر ریزند و بر روغن نیلوفر و بنفشه سعوط کنند و رعایت مزاج نمایند و هر قدر که از حالت طبعی زائل شده باشد بتدبیر بسوی طبیعت اورند و از شمس و در آفتاب احتراز ورزند و از جماع حذر کنند و از اغتسال آب شور و رکوب بحر و شمیدن روائح نفط و کبریت و مانند آن اجتناب نمایند و آرد باقلا یا مغز بادام سحق کرده در شیر دختران لت کرده وقت خواب بر چشم ضماد کنند و روائح طیبه معتدله ببویند و بسوی سبزه و آب بنظر دارند و اگر این مرض بمشائخ افتد کمتر زائل شود لیکن علاج آنها به پرهیز و اقتصار بر اغذیه طیبه محموده و منع از ریاضت عنیف و جماع نمایند و اغذیه اوفق و الیق مزاج آنها اختیار کنند و باشیای مرطب و مسخن و مقوی گرده و بخور بخار محمود بسوی راس حقنه نمایند مثلا بهمنین و تودری و تخم جرجیر و بابونه و اکلیل بجوشانند تا که جرم اشود و صاف نموده اندکی روغن بید انجیر و روغن خیری و روغن یاسمین و روغن زنبق و کارع بحسب واجب بران ریخته خوب مخلوط سازند حتی که غلیظ شود و نیمگرم حقنه کنند و اگر مزاج او احتمال کند بر روغن محموعه مذکور بدن نمایند و شیخ باشد یا شاب درین مرض فصد نکنند و شراب معطر بغاید بدو ریاحین طیبه ببویند و این همه رطوبات محموده چشم و روح می افزایند و هرآنچه روح و رطوبت محمود افزاید سبل العین زائل کند و گیلانی می نویسد که علاجش حیله کردن در جذب مواد بسوی چشم ست و این بریاضت و بجدال و بکثرت کلام و مالش سر و دهنهای مائل بحرارت مثل روغن بابونه و شستن رو و آب نیمگرم و اغذیه مرطبه حاصل شود و همه ملوحات و حموضات و اشیای حریفه مضر بود و هرگاه چشم بحالت خود عود کند باین کحل اکتحال نمایند بگیرند اسرب صاف و بران اندکی روغن بنفشه انداخته بانگشت خوب بمالند تا ازان چرک بسیار بر آید بعده آنرا با شادنج عدسی محرق سوده و بحجر بیخته و اندکی سرمه روغنهای آمیخته صبح و شب در چشم کشند و از اکحال جیده این ست که از توتیا و نشاسته و اقلیمیای فضه هر یک یک درم شیاف مامیثا ثلث درم مروارید نیم درم صبر یک دانگ زعفران یک دانگ بگلاب سائیده استعمال نمایند و این دوا با وجود تخفیف آنها بهر آن اختیار کرده اند که دران تقویت و تخفیف فضول ست

زرقه

یعنی کبودی چشم و آن تلون حدقه است برنگ آسمانجونی که آنرا گربه چشمی نیز گویند و آن دو نوع ست اصلی و عرضی اصلی علاج پذیر نیست و سبب عرضی نتو و عظم رطوبت جلیدیه یا از کثرت زجاجیه خواه ورم طبقه صلبیه و مشیمیه و شبکیه و یا تغیر مزاج عنبیه ست از رطوبت غلیظ چنانچه در اکثر صبیان بسبب غلبه رطوبت و خامی آن قبل از نهوض می باشد و این را اسکندر برص العین نامیده و مثل برص مشکل علاج پذیرد یا تغیر رنگ قرنیه ست از یبوست و یا قلت رطوبت بیضیه چنانچه در مشائخ و صاحبان امراض یابس بواسطه تحلیل رطوبت اصلی می افتد و جالینوس گوید که زرقه عارض مشائخ از فرط یبس عین می باشد و این زرقه قسمی از آب متولد در چشم ست تشخیص اسباب مذکور باید که چشم مریض ملاحظه نمایند که با نتو اکبر ست یا لاغر و صغر اگر با نتو اکبر باشد بپرسند که الم در قعر چشم محسوس میشود یا نه اگر نتو با الم باشد از ورم صلبیه و مشیمیه بود و اگر بی الم باشد از کثرت زجاجیه بود و اگر چشم لاغر و صغیر نماید و دیگر آثار غلبه خشکی و سن شیخوخت و بطلان بصر شاهد او بود از یبوست قرنیه یا نقصان بیضیه باشد و اگر علامات هر دو قسم یافته نشود و صرف آثار غلبه رطوبت دریافت گردد یا سن صبی باشد از رطوبت عنبیه بود علاج آنچه از نتو و عظم رطوبت جلیدیه باشد

تنقیهٔ بدن نمایند بدانچه موافق سن و مزاج و فصل باشد و فصد در زدم پرهیز تام و تقلیل طعام و استعمال اغذیه که در آن تجفیف باشد مثل قلیها و مطجنات و گوشت کنجشک و استفراغ مزاج طبعی و فصد تنقیهٔ راس کنند و حجامت نقره و بستن چشم و شستن آن بآب عوسج و آب سائیز برای نتو و جحوظ جلیدیه مفید نوشته اند پس اگر در مزاج مریض حدت نباشد و ورمی که از ان نتو جلیدیه عارض شود ورم بلغمی یا سوداوی صلب باشد استفراغات بمطبوخات مسهله و حقنجات لینه نمایند و ایضاً اگر مزاج مریض بارد بود غرغره مضائقه ندارد و ادهان حاره مثل روغن مصطکی و ناردین و قسط و رازقی و روغن بادام تلخ و روغن غار در بینی چکانند و مانند شونیز و دارفلفل و زنجبیل و زبد البحر و هلیلهٔ سیاه در چشم کشند و اگر در مزاج حدت باشد و با الم بود روغنهای بارد مثل روغن گل و بنفشه و شیر دختران در بینی چکانند و نشاسته و صمغ عربی و سرمهٔ سیاه و طوطیا و تباشیر در چشم کشند و بالجمله طبیب در امر مزاج مریض غلطی نکند زیرا که علاج جحوظ چشم ممکن نیست مگر بعد رد بدن بمزاج طبعی او و هر چه در جحوظ مذکور شد حسب واجب بعمل آرند و ایضاً انچه از ورم صلبیه باشد هر چه در علاج اوجاع عین بهر تدارک ورم مذکور مسطور شد استعمال نمایند و انچه از تغیر رطوبت عنبیه بود بعد آشامیدن ماء الاصول تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج و توقایا و ایارجات قوی مثل ایارج جالینوس و ایارج لوغاذیا نمایند و غرغره تنقیهٔ دماغ مثل ایارج با سکنجبین عنصلی و یا سرکه با خردل و سعوط بآب چقندر با شونیز و بندق هندی و ادهان حاره مانند روغن بان و مرزنجوش و زنبق و عطوسات محلله اسخنه مانند جندبیدستر و کندش و مضغ مصطکی و اوج بعمل آرند و در تدبیر اکل و شرب اشیای ناشف رطوبت استعمال کنند و باکتحال روغن ناردین و روغن بیدانجیر و شرب آنها دوام نمایند و بهر تعدیل مزاج معاجین گرم چون انقردیا غوراسند و ملازمت اطریفل کبیر و صغیر و هلیلهٔ مربی و همچنین سفوف هلیله و اسطوخودوس و قسکر و جوارش اترج و سفرجل نافع و اکتحال برود روشنائی و باسلیقون مفید و مشک و زعفران باریک سائیده بمیل در چشم کشند و ادامت آنها مع سرمه گلاب نیز سود مند است و میل در حنظل تر فرو برده مکرر در چشم کشند و کذا اکتحال بخاکستر حنظل و قطور عصارهٔ حنظل و اکتحال بروغن آجر و کذا آب پوست سبز جوز نافع و زعفران تنها و روغن زعفران و کذا عصارهٔ عنب الثعلب و اقاقیا بدوام اکتحال کردن تسوید حدقه می نماید و یا سرمهٔ اصفهانی سه درم مروارید یک درم مشک کافور هر واحد یک دانگ خانی و روغن زیتون یا روغن زنبق یا روغن یاسمین دو درم زعفران یک درم سرمه سائیده استعمال نمایند و اگر خواهند مازو و اقاقیا هر واحد یک درم عوض مشک و کافور و زعفران کنند و یا عصارهٔ خشک دو درم مازو سبز سوده روغن زیتون و روغن کنجد غیر مقشر هر واحد یک درم بآتش ملایم بجوشانند حتی که سیاه گردد در چشم کشند و بیخ خشک بآب بجوشانند تا که مثل شهد گردد در چشم کشیدن از مجربات بوعلی سیناست و بندق سوخته بروغن زیتون یا کنجد آمیخته بر یافوخ کودک ازرق تا اجل روز مالیدن نیز مجرب است و بعضی آب پوست انار داخل کرده اند و بعضی صدف سوخته عوض بندق نوشته اند و بعضی طلای بندق فقط بر تارک سر مفید گفته اند و یا عصارهٔ پوست انار شیرین در چشم چکانند و بعد دو ساعت عصارهٔ برگ بنج که قشر آن داشته باشند تقطیر نمایند و یا قلقدیس یک درم اقاقیا دو درم مازو دو درم مثل غبار سائیده در چشم کشند و اگر سرمه و حنا را سائیده با عسل بر صدغین طفل در زمانهٔ رضاع تا هفت روز طلا کنند برای زرقهٔ چشم اطفال مجرب انطاکی است و اقاقیا یک جزو حضض سدس جزو بآب شقائق النعمان سائیده در خرقه پیچیده قطور ساختن و همچنین اکتحال بعصارهٔ بنج و یا حنظل و آس و یا عصارهٔ پوست انار مدام در چشم کشیدن نافع است و گویند که اگر طفل ازرق چشم پیدا شود شیر دایه که نهایت سیاه رنگ باشد بنوشانند و اگر دایه حبشی باشد بهتر است و بو جذر باریک سائیده در چشم اکتحال نمودن نیز مفید گفته اند و انچه از یبوست قرنیه و تلبد بیضیه باشد در ترتیب بدن کوشند باغذیهٔ مرطبه مثل مرغ فربه و گوشت گوسفند و زردهٔ بیضهٔ نیم برشت و ادویه و سعوط بروغن بنفشه و روغن گل و چکانیدن شیر دختران در چشم و بینی و حمام مرطب بآب نیمگرم بدوام و سکون در مواضع کثیر المیاه جاریهٔ عذبه و آشامیدن ماء الشعیر و شیر با شکر و مداومت شستن چهره بآب شیرین و جز آن که در علاج ضعف بصر یبسی مسطور شد

یرقان چشم

و آن عبارتست از زردی رنگ طبقات چشم با سیلان اشک و همین فرق میکنند درین و در یرقانی که از انصباغ طبقهٔ ملتحمه باشد که دران سیلان اشک نمی باشد و سببش انصباب صفرای قلیل است بر طبقهٔ شبکیه و دفع او بسوی جلیدیه پس ترشح او بر سائر طبقات چشم علاج ابتدا بفصد قیفال نمایند اگر خون غالب باشد و بمسهل صفرا تنقیه کنند و یا باین مطبوخ هلیله تلیین طبع نمایند پوست هلیلهٔ زرد ده درم آلو بخارا سی عدد عناب مثل او سپستان یک کف تمر هندی بست درم بنفشه گل سرخ هر واحد سه درم تخم کشوث تخم کاسنی هر یک پنج درم ترنجبین برگ عنب الثعلب هر واحد پانزده درم جوشانیده صاف نموده بگیرند از ان صد درم و شکر طبرزد هفت درم داخل کرده نیمگرم بنوشند

وبعد تنقیه شیاف ابیض در شیر دختران یا سفیدی بیضه حل کرده در چشم چکانند و اسبغول در آب کاسنی و سفیدی بیضه و روغن گل برهم زده بر چشم ضماد کرده بخوابند و طباشیر مروارید هر واحد دو درم توتیای کرمانی بسد هر یک یک نیم درم صمغ عربی یک درم بآب انار میخوش سائیده خشک کنند و باز سائیده و شیر دختران یا شیر خر قدری داخل کرده خشک کنند و بسایند و بآب انار میخوش یک مرتبه دیگر و بشیر الاخ نیز مرتبه ثانی پرورده خشک کنند و هرچند زیاده تسقیه نمایند بهتر گردد پس نرم سوده و صاف نموده بطریق ذرور و یا بمیل در چشم کشند و اگر یرقان و اشک زائل نشود برگ کاسنی مدقوق تخم انار مضروب با لعاب اسبغول و سفیدی بیضه و روغن گل بر چشم نهند و خاکستر سرطان بحری یک درم کف دریا یک نیم درم برگ انبر باریس خشک کرده جندبیدستر هندی هر واحد دو درم نارمشک دو ثلث درم سائیده اکتحال نمایند و اگر ازین هم فائده نشود برگ کشوث خطمی خبازی هر کدام یک کف کشنیز خشک یا تر یک کف کبیر عصی الراعی حی العالم هر کدام یک کف برگ بادروج یا جفت بلوط یک کف کبیر سبوس گندم جو نیمکوفته هر کدام یک کف کبیر عدس کوفته دو کف حب الرمان یک کف کبیر جمله را با سرکه در آفتابه سربسته بریزند که بجوش آید و بر آن انکباب نمایند و چشم بکشایند و در اکل و شرب تدبیر تسکین دم و تعدیل صفرا و مزاج نمایند و اگر قاروره سرخ باشد شربت ماء الشعیر و سکنجبین بهترین اشیاست و غذا اگر تب نباشد لحم جدی و مسلوس و جوزه مرغ و زیرباج و سمک ماهی صغار سفید و صنیبری بسرکه جوشانیده سازند و اگر تب باشد مزورات معمول از سرکه و شکر و نان با سکنجبین دهند و گویند که بعد تسکین حدت وقت نزع ماده برای تحلیل ما بقی بر بخار مطبوخ بنفشه خطمی بابونه اکلیل الملک انکباب نمایند و بآب شیرین نیمگرم استحمام کنند و بر سر ریزند و صاحب کامل گوید که هرگاه حصرت در چشم فقط باشد نه سائر بدن حمام داخل کنند و سرکه کهنه مکرر در بینی چکانند و آب برگ درخت افسنتین رومی جوشانیده سکنجبین حل کرده باشند غرغره نمایند و بعد گلاب قدری سرکه در چشم چکانند و شیاف ابیض قطور کنند بعد از آن برود حصرم و بعد کحل زعفران در چشم کشند

اختلاج عین

هرگاه این مرض دوام نماید بصر را مضرت رساند و این علت از جنس اختلاج حادث در عضلات است و سبب اختلاج دائم چشم یا اجتماع بخارات است زیر اغشیه و صفاقات و یا صلابت طبقات و منع او بخارات را از نفوذ علاج آنچه در اختلاج مطلق مذکور شد بعمل آرند و بعد تنقیه و پرهیز و تدبیر صائب زنجبیل یک درم قرنفل ماميران فلفل دارفلفل هر واحد دو دانگ توتیا صمغ عربی هر واحد نیم درم باریک سائیده از پارچه گذرانیده با زر صلایه کرده اکتحال نمایند

امراض جفن و هدب و موق

یعنی در بیماریهای پلک و مژگان و گوشه چشم و آن سی و هفت مرض است یعنی کمنه پلک و اورام و گدگد و دبل و تحجر و عقده و شرناق و برده و شعیره و توثه و ثولول و سلعه و قروح و تاکل و سعفه و نمله و نار فارسی و شری و خشونت و حکه و جرب و سلاق و استرخای جفن و شتره و التصاق جفنین و جسا الاجفان و غلظ اجفان و تهیج اجفان و ثقل اجفان و اختلاج جفن و خضرت و کمودت جفن و کثرت طرف و قمل و قمقام و انتثار اهداب و شعر زائد و منقلب و التصاق اشفار و بیاض اهداب و غرب و غده و بعضی وردینج و انتفاخ و توالتین را نیز در امراض جفن نوشته اند و ورد ینج در فصل رمد و انتفاخ بعد فصل رمد و توالتین در فصل دمعه مذکور شد و بدانند که هرگاه برای امراض اجفان دوا بعمل آرند بعد استعمال آن پلک را پوشیده بر همان وجه خواب کنند و در بعضی امراض پلک که محتاج بدستکاری باشند تا که بدوا کار بر آید بدستکاری دست نبرند و بضرورت بعد از تنقیه بدن باشد تا بسبب الم ماده بسوی اجفان منجذب نگردد که باعث تورم آن گردد و نیز علیل را بعد از عمل تجدید از تناول لحوم منع نمایند و غذای آن چیزی باشد که در آن تعدیل و تسکین و قلت فضول باشد مثل مزورات و احسا و زرده بیضه نیمبرشت و ایضاً تا چند روز از حرکات باز دارند و گویند که در امراض پلک سر نگون داشته کحل استعمال نمایند

کمنه پلک

و او آنست که چون آدمی از خواب بیدار شود پلک گران شود و چنان پندارد که در چشم او ریگ و خاک افتاده است و اکثر صاحبان امزجه یابس و کهول را و در خریف و بلاد یابسه عارض میگردد و سببش احتباس بخارات غلیظه است در پلک و طبقات چشم در حالت خواب و تحلیل آن از حرکت بیداری علاج حسب مزاج مریض بفصد و مسهل تنقیه بدن از مواد محترقه نمایند یا حب صبر خورانند و بعده بهر تنقیه اجفان و طبقات مدمعات چون برود اصفر صغیر و شیاف احمر لین و شیاف سنبل پس ذرور اصفر کبیر و شیاف احمر حاد و دینج و کحل باسلیقون و عزیزی بتدریج در چشم کشند و بقول انطاکی قطور روغن بادام

وبنفشه و شیرزنان و خرد اکتحال صبر و برادهٔ آبنوس باریک سوده نافع ست و شیاف خلوقی یا اسود بر پلک ضماد نمایند و هر صباح بحمام روند و مدام چشم را بآب نیمگرم بشویند و تقویت معده و تلطیف تدبیر نمایند و از اغذیه مثل گوشت گاو و عدس و پنیر و گوشت منع کنند و تنشیف موی سر نمایند و چشم از گرد بشویند

اورام جفن

واین یا از انصباب مادهٔ دموی بود بجهت امتلای سر از خون یا ضعف جفن و ضربه آنرا فلغمونی گویند و یا از غلبهٔ صفرا بر بدن و بر سر باشد آنرا حمرة نامند و یا از مادهٔ رقیق خواه غلیظ بلغمی بود و آنرا ورم رخو گویند و یا از مادهٔ بارد سوداوی باشد و آنرا ورم صلب خوانند و تشخیص این اسباب چنان کنند که رنگ ورم ملاحظه نمایند و از انگشت بر آن غمز کنند پس اگر رنگ ورم سرخ نماید و از غمز متغیر نگردد و با تمدد و ضربان بود و رم دموی باشد و اگر با وجود سرخی از رنگ جای غمز سفید گردد و با شدت التهاب بود ورم صفراوی باشد و اگر رنگ ورم سفید نماید و نرم بود و در دکمتر ورم بلغمی باشد و اگر رنگ آن تیره نماید و با صلابت و قلت وجع بود و رم سوداوی باشد علاج در هر چهار نوع آنچه در باب اورام مطلق خواهد آمد بعمل آرند و ایضاً در دموی و صفراوی فصد سر رو و اگر مانعی باشد حجامت قفا نمایند و تبرید کنند در ورم دموی و صفراوی گذشت یا نقوع تمر هندی و آلو بخارا و تنقیه بمسهل صفرا یا در نقوع مذکور سنا و پوست هلیله افزوده مغز خیار شنبر ده درم و شکر حل کرده صاف نموده روغن بادام بران بیخته نمایند و یا طبیخ هلیله یا شاهتره و گل سرخ و استعمال مزورات کنند و بهر ورم دموی در ابتدا صندل و فوفل و مامیثا بآب کاسنی و آب گشنیز تازه و یا گل سرخ و روغن گل و یا طلا با شیر آب سرد و یا گشنیز سبز یا خشک در سرکه و یا فوفل در گلاب سائیده و یا آرد جو بگلاب یا آب کاهو سرشته بر ورم و پیشانی طلا نمایند و در زمانهٔ تزید بمطبوخ پوست خشخاش نطول سازند و شیاف ابیض و مشتر آب گشنیز تازه سوده ضماد کنند و در انتها و انحطاط حضض اضافه نمایند و بآب اکلیل الملک و بابونه و خطمی و سبوس گندم نطول سازند و بحمام روند و اگر زردچوب بگلاب بر سنگ سائیده پنبه آلوده بر پلک متورم گذارند در روزی دو سه بار عجیب الفعل ست و بهر ورم صفراوی در ابتدا صندل و مامیثا با آب عنب الثعلب ضماد نمایند و یا برگ کاسنی و گشنیز و کدو بکار برند و الم پلک را بآب سرد بشویند و در تزید شیاف مشتر و کور بآب مطبوخ بابونه و گل بنفشه طلا کنند و در انحطاط بآب مطبوخ گل بنفشه و خطمی و بابونه و اکلیل الملک و سبوس گندم نطول نمایند و در ورم بلغمی بعد تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج سرکه خمر بآب گرم یا بگلاب آمیخته اسفنج تر نموده بر پلک گذارند و بعده بآب مطبوخ بابونه و اکلیل الملک و سبوس گندم و حلبه نطول نمایند و بصبر و حضض و شیاف سنبل جبلی طلا کنند و نیز بابین هر دو شیاف اکتحال نمایند و ضماد از برگ شبت و بید انجیر سرخ نافع ست و صبر مجرب ست در ورم سوداوی بعد تنقیه بمسهل سودا یا مطبوخ افتیمون و حب لاجورد و ادویهٔ محلله ملینه مثل بیه مرغ و پیه قاز بروغن زیتون که در آن اندکی مقل قدری آن و خطمی اضافه کرده آمیخته بر ورم گذارند و یا روغن سوسن بلعاب تخم کتان و لعاب حلبه و اندکی اشق محلول بسرکه نهند و یا افتیمون هندی و حضض و صبر و شیاف ابیض ضماد کنند

کدکد و دمل

و آن ورم صغیر مائل بصلابت و دمویت ست که در پلک حادث گردد و اکثر جمع و خراج میشود و سببش بیشتر اکثار اغذیهٔ غلیظه مثل هریسه و کله پاچه و قدید و گوشت گاو و عدس ست خصوصاً که در شب بسیار تناول نمایند و بعضی گویند که کدکد ورمی ست صلب که در پلک پیدا شود و مشابه تولد دمل باشد در ابتدا و عوام آنرا دمل نیز گویند و فی الحقیقت قسمی ست از تجربه و علاج او علاج تجربه ست و تقول سویدی و ثابت دمل ورم صلب ست که در باطن جفن اسفل یا در بالای آن یا فیما بین ظاهر و باطن پیدا شود و مادهٔ آن خون و صفرا است و در آن وجع مانند وجع دمل اعضای دیگر عارض میگردد و بقول احمد دمل شرد بزرگ خصوصاً بشکل از جنس خراجات ست و مادهٔ آن خون مخلوط برطوبت غلیظه ست علاج فصد سر رو و تنقیه بمسهل صفرا یا بمطبوخ فواکه نمایند و در تلطیف غذا کوشند و طعام شب ترک نمایند و چشم را در شب و روز چند بار بآب گرم بشویند و بران نطول سازند و بروغن گل و موم سفید طلا کنند و شیاف احمر لین در چشم کشند و اگر در ماده صفراویت یا فته شود لعاب اسپغول یا اسفیدی بیضه بران گذارند و یا شیاف ابیض طلا کنند و بعده موم روغن نهند و در آخر نطول بمطبوخ اکلیل الملک و بابونه و روغن بنفشه و روغن گندم باندکی زعفران و چون منفجر گردد علاج قروح نمایند و اگر کهنه شود مرهم داخلیون بران گذارند و چون زوال او مشکل گردد بمقراض قطع کنند و بگذارند تا یکساعت خون از آن آید و خون بند نگردد و الا ورم یا آفتی دیگر در چشم بهم رسد پس فرو و صفر بران پاشند و تقول سویدی مادامیکه جمع نشده باشد صندل و گل مختوم و اشق محلول در آب گشنیز تازه طلا و بهر گاه ریم کند موم و روغن گل ضماد نمایند و اگر صلب باشد حشیش خرفه نرم سوده بروغن بنفشه پخته ضماد کنند و چون بطول انجامد شگافند و اگر درد اخلال پلک باشد بعد بر آمدن ریم

زرده بیضه مرغ و روغن بنفشه بچکانند و اگر خارج باشد بعد خروج ماده روغن زرد یک شبانه روز بران بچکانند و روز دوم مرهم سود نهند و بقول بعضی علاج کدکدی برده و اجب است

تحجر

و آن ورم صلب حجری ست شبیه بتگرگ که فرسن گرزد و تحجر یابد و بعضی این را برد سنامند و سببش اجتماع ماده غلیظ سوداوی ست که در پلک منجمد و متحجر شود و از ماده بردی غلیظ تر می باشد و در امزجه یابسه کهول و فصل خریف و بلاد غربیه بسیار عارض میگردد علاج فصد قیفال از جانب علت نمایند و مسهل و حب ایارج یا فوقایا یا افتیمون و یا مطبوخ افتیمون و حب اجبر و تنقیه کنند و مغز ساق گوساله و یا پیه شتر و موم در روغن بنفشه گداخته طلا کنند و آب گرم نطول سازند و چشم را بشویند و اسفنج تر نموده نهند و بعد نرمی ماده متحجر بهر تحلیل آن مرهم داخلیون استعمال نمایند و بقول جالینوس طلای بارمغسول تحجر جلد را نافع ست و بقول دیسقوریدوس اکتحال مروارید و مرجان و دشنه و سرگین سودسمار مساوی الوزن ممزوج سرمه بار یک سوده و بجریه بختیه تحجر را مفید ست و توتیای هندی نوشادر آب سوده مکرر بر تحجر نهادن در ابتدا سود مند ست و حیاو شیر قند و اشق مساوی بسرکه خمر حل نموده بر پلک طلا کردن منقول از بولس ست و اکتحال آب گرم مکرر نیز ملین و محلل تحجر جفن ست و اگر تحلیل نشود و بطول انجامد ادویه منضجه بران گذارند پس پلک را برگردانند و آن موضع را بشگافند و بناخن افشرده ماده و آن که غدد کوچک مانند عدس باشد یا مده یا مثل قطعه کف برآید بیرون آرند و موضع شگاف را پاک نموده ذرور اصفر بپاشند پس مرهم اشق نهند و اگر خوف معاودت مرض باشد هر دو کناره جراحت را بمقراض ببرند و بعده اسفنج بران نهند و بآب بشویند تا زود مندمل نگردد و مدتی ماده برآید و عضو بتمامه پاک شود و بعده علاج قروح اجفان نمایند

عقده

و آن افزونی ست سخت که در پلک بالا حادث گردد و سببش انصباب رطوبت غلیظ سوداوی ست از سر و تحجر و تعقد آن درین محل علاج آب گرم ریزند و موم روغن بران نهند و لعاب حلبه و تخم کتان استعمال نمایند و بعد حصول لینت بهر تحلیل مرهم داخلیون و غیره ادویه محلل صلابات بکار برند و الا نظر کنند اگر مانند سلعه از موضع خود بآسانی حرکت نماید و زیر جلد بود و غائر نباشد از خارج شگافته برآرند و اگر غائر بود پلک را از داخل برگردانیده بشگافند و برآورند و بعد شگاف زیره و نمک خائیده آب او بر موضع شق بچکانند و اگر عقده صلب باشد سنگریزه باشد و از موضع خود حرکت نماید در شگافتن آن خطر ست بدستور بداخلیون و العبه در تلیین و تحلیل آن کوشند و اگر تحلیل نشود ترک کنند و از ان متعرض نگردند و اگر عقده منبسط باشد و رنگ آن در سطح جلد بادنجانی نماید و دران عروق منتشر باشد ایضاً باآهن و ادویه حاده متعرض نشوند بلکه در هر اندک مدت تنقیه دماغ از سوداکرده باشند و ماء الجبن نوشانند و از اغذیه غلیظه پرهیز نمایند و اضمده و اطلیه محلل ماده سوداوی بکار برند.

شرناق

یعنی اور الطس و آن زیادتی ست نرم از ماده شحمی لزج که در پلک بالا بهم میرسد و بدان سبب پلک در کشادن گرانی میکند و مانند مسترخی می باشد و حرکت آن بالا دشوار میگردد و ماده آن چسپیده و غیر متحرک بود بخلاف سلعه و غدد و سببش انصباب رطوبت غلیظ ست بسوی پلک و اکثر بصبیان و مرطوبین و صاحبان کثیر الدمعه و رمد و نزله و زکام و در بلاد جنوبی و فصل ربیع عارض میشود و این مرض غیر مخوف ست و کدورت حواس و عینین و دوام تری چشم و سیلان اشک و عروض عطسه و دشواری نظر بآفتاب و چراغ و روشنی و احساس غلط و ظهور انتفاخ و نتومیان دو انگشت وقت غمز از لوازم اوست و صاحب او از نزله و رمد اکثر عارض شود علاج فصد سر و کنند اگر ممکن باشد و الا حجامت و اسهال بمسهل مناسب و حب ایارج و یا قرص بنفشه فقط خواه مقوی با ایارج فیقرا و اصلاح غذا بگوشت طیور و تلطیف تدبیر و تعدیل مزاج و پرهیز از مغلظات و دخول حمام نمایند و بآب گرم که دران ادویه محلله مانند بابونه و اکلیل الملک و امثال آن جوشانیده باشند تکمید پلک نمایند و اطلیه و اکحال محلله بعمل آرند مثلاً شیاف مامیثا و صبر و حضض و سک و اقاقیا و قدری زعفران طلا نمایند و یا عدس مقشر گل سرخ بابونه در سفیدی بیضه سرشته ضماد کنند و اول ذرور اصفر پس ذرور اغبر پس باسلیقون اکبر صبح و شام اکتحال کنند و یا اقاقیا حضض سنبل الطیب صبر سقوطری عصاره مامیثا هر واحد یک جزو زعفران ربع جزو کوفته بیخته بآب مورد سرشته بر پلک طلا کنند و در نسخه دیگر مر و بسد عوض سنبل مرقوم ست و شادنج مغسول صمغ عربی هر واحد یک اوقیه قلقطار زنگار هر یک سه درم قلیمیای نقره سفیداب رصاص هر یک ده درم اشق نیم درم صبر سقوطری زرورد هر واحد نیم درم کوفته بیخته بآب سرشته شیاف سازند و وقت حاجت سوده در چشم کشند و اگر ازین تدابیر زائل نگردد بتدبیر شکاری علاج نمایند بعد آورد

مادۂ آن بکسر بران باشند و پارچه پسرکه تر کرده نهند و در روز دوم اگر از دید درامن ماند بادویۂ طرفه که دران حضض و شیاف مامیثا و زعفران باشد معالجه نمایند و یا بعد تسکین و گرمی صفر رسانید دبر فاده برنبند و صبح باز نمایند اگر ورم نخوده باشد بران مرہم گذارند و برحوالی آن حضض و مامیثا طلا کنند و اگر ورم حار بہم رسانند شیاف مامیثا و صندل و فوفل بآب کشنیز تازه طلا نمایند

برده

و آن دانه صلب مستدیر ست که اکثر در باطن جفن اعلی و گاہی بر ظاہر آن حادث گردد سبب آن رطوبت بلغمی غلیظ است که بحرارت تحجر یابد و رنگ آن مائل بسفیدی شبیه بدانه تگرگ در شکل و صلابت باشد و مادۂ آن از کیفیت حریفه لذاعه خالی نباشد و ازین جهت گاہی درد کند و گاہی خارش و خارش آن مریض را خوش آید و بیشتر صاحبان مزاج رطب و پیران را و در زمستان و بلدان رطبه بہم میرسد و از امراض سلیمه ست علاج اول تنقیه بدن بفصد و مسہل و حب ایارج و حب صبر و قوقایا نمایند اگر بدن ممتلی باشد و ادویه منضجه ملینه که در آن تحلیل باشد مانند قطورات لعاب حلبه و تخم کتان اولاً استعمال کنند بعده بدوای قوی تر ازان پردازند و بهر نضج مانند ضماد خمیر نان گرم مکرر استعمال آید و بس محللات قطعیه که خالی از تلیین و اندکی نضج نباشد مثل اشق و فقنه و راتینج و صمغ بطم و انزروت هر واحد در سرکه و در روغن زیت حل کرده بر پلک ضماد نمایند و گاہی جاوشیر و موم سفید در روغن گل درین افزوده قیروطی ساخته بعمل آرند و یا چرک خانه زنبور صرف بر آن بلطوخ کنند و یا صمغ بطم و انزروت و روغن گل و سرکه دران افزایند و یا موم زرد و روغن گل و علک البطم بحجر خانه زنبور حل کرده با اشق محلول در سرکه آمیخته ضماد کنند و یا مرہم داخلیون گذارند و ضماد اشق یا سکبینج یا بارزد یا حلتیت بسرکه و گلاب حل کرده و موم در روغن بنفشه گداخته و طلای ریباسی ساییدنی کنند مر هر واحد یک جزو لادن ربع جزو موم نصف نشاسته یک جزو بورق ارمنی هر واحد نیم جزو بدردی روغن سوسن یا زیت آمیخته طلا کنند و ایضاً ضماد انجیر بعسل و شراب و مویز پخته تا مهر اگر دو فقنه افزوده ساییده و کذا موم گرم و کذا آرد جو بشراب عسل سرشته و کذا الیرضت و کذا صمغ عربی بآب حل کرده و کذا اسفیده سائله و کذا اسفرزان بعسل سرشته و کذا اقلیمیا و کذا امقل ازرق بآب بمنج ائم و کذا بورق سه جزو میعه سائله پنج جزو آمیخته و کذا اسفیده سائله و اشق و کذا اضماد علک البطم با سرکه و دردی زیت و کذا ضماد انجیر پخته یا خیار بن برگ انجیر و بعد ازان اکتحال بذرور اصفر صغیر و شیاف احمر لین بعده ذرور اصفر کبیر و شیاف احمر حاد نافع ست و اگر برده با تحلیل نشود بعد فصد و تنقیه در عرض پلک الشقاق کنند و مادۂ آن بیرون آرند و بعد شگافتن یک ساعت بگذارند تا خون ازان بر آید پس برآن مال ذرور اصفر بران باشند و اگر شیاف زیاده بود بسوزن ردو خصه ذرور بکور بپاشند لیفهم طریق دیگر علاج برده آنست که لزوم پرهیز و تعاہد استفراغ اگر قوت احتمال کنند واجب شمارند و چیزی که اشک آورد یا عطس کنند و چشم اکتحال نمایند بلکه انچه منضج و مرقق ماده باشد بعمل آرند مثل این قطور حشیش ورج کوفته ده دانه جو متقشر کوفته یک درم بدانه شیرین کوفته ده دانه انزروت سفید مربی بشیر خر دو دانگ جمله را در شیشه کرده بران شیر ماده یسیر انداخته بر آتش نرم غال برفق بپزند تا که پخته گردد و در قوام حریره آید و بردارند هر گاه نیم گرم بماند در یک دو یا سه یا چهار بار در چشم چکانند که این صلابت برده را تحلیل میکند و اگر تحلیل آن مشکل گردد بستانند قدری حلبه و اندکی گندم و کوفته خوب بپزند بعده خطمی سفید کوفته قدری داخل کرده و در روغن بنفشه و روغن خیری اندکی جکانیده و قدری سفیده بیضۂ مرغ آمیخته باهم بیامیزند که مثل مرہم گردد بعده بر پلک بالاضماد نمایند و سست بر بندند که لزوم این ضماد نضج برده می نماید و اگر صلابت زیاده گردد برده را باہن بردارند و قطع کنند و بادویه مجففه معالجه نمایند و هر گاه برده منفجر و متقرح شود علاج او الزام قطور و تضمید جفن با ثم به زرده بیضه مدقوق مضروب بسفیدی بیضه کنند که مادۂ برده را استعاصص کند و هر گاه در برده مده باقی نماند و وسخ حاصل شود تشبیانات بارد و شیاف ابیض و شیاف کندر اکتحال نمایند و این شیاف نیز در قروح و جراحات اجفان و چشم تاثیر نیک دارد و بگیرند کندر سرخ راتینج دم الاخوین انزروت سفید آب نشاسته صمغ عربی مساوی بسایند و بدان هر یک جزو زعفران ربع جزو در یونه چینی نصف جزو و اقاقیا گلنار هر واحد ثلث جزو و باریک سائیده آمیزند و بشیر خر و سفیدی بیضه رقیق سرشته شیاف کرده حک سازند و اگر ازان فرو ر بسازند جائز است

شعیره

و آن ورمی ست صلب طولانی بشکل دانۂ جو که بر کنارۂ پلک و یا در باطن آن حادث گردد و مادۂ او قریب بمادۂ برده است لیکن رطوبت آن کمتر و اقرب بسوداویت بود و ازین جهت میلان می یابد و هر گاه با آن حمرت و حرارت باشد استحاله بسوداویت می نماید و نزد بعضی مادۂ آن اکثر دموی بود و گاہی مائل بسوداویت و بقول بعضی مادۂ او فضلهٔ غلیظ محترقه دمویه است و بیشتر امزجه یابسه و کهول را و در فصل خریف و بلاد یابسه بہم میرسد و آن مرضی ست سلیم و قسمی از شعیره است که آنرا عروس گویند و آن شبیه شعیره می باشد لیکن سرخ رنگ و نرم بود بخلاف شعیره که سلعه صلب و رنگ آن همرنگ پلک باشد و این نوع بعد شب خواری طعام و افراط در اکل ظاهر میگردد

وبگر سنگی زبانی طویل و تکمید بآب گرم زائل میشود و ماده این بیشتر خون ناقص باشد و محتمل که بثره که در هندی آنرا گهانجهی و گوهجنی و گوهیری گویند از همین قبیل باشد
علاج اگر ضعیف نباشد فصد قیفال و تنقیهٔ بدن و دماغ بمطبوخ فواکه مع افتیمون و هلیله هندی و ایارج و حب قوقایا و حب افتیمون آمیخته نمایند و غرغره بحسب مزاج
و وقت بکار برند و تقلیل غذا و ترک شام شب و منع از اشیای مبخره و اطعمهٔ غلیظه کنند و بر بخار آب گرم و بوآبیکه در ان ادویهٔ محلله جوشانیده باشند اکتحاب سازند
و اگر بحمام روند و بآب گرم نطول نمایند و در ابتدا الصبر و حضض و ماميثا و گل ارمنی بآب کاسنی طلا کنند و یا جدوار تر و زوفای خطائی بآب عنب الثعلب تازه یا آب کشنیز سبز
طلا سازند و یا خستهٔ خرما بروغن گل سرشته ضماد کنند و در روز اول بتوتیا و گیرو و هلیله سیاه بآب کوکنار طلا کردن و کذا موم گرم کرده نهادن یا کشمش سوخته نمکین گرم کرده گذاشتن
یا مهره کلان در آب سوده طلا کردن یا ریوند چینی بآب یا شهد سائیده یا افکندن مگس حیا از سرخ خستهٔ خرما یک عدد در آب سائیده طلا کردن و بعد از ظهور نضج زنگار کهنه دیوار حمام با قدر
زعفران در آب سائیده ضماد نمودن و اگر سرعت نضج مطلوب باشد قرنفل زرد چوب بآب سائیده و یا حلتیت بسرکه حل کرده نیم گرم طلا ساختن و خانهٔ زنبور طلا کردن برای گهانجهی مجرب است
با حجامه در شعیره بعد از ابتدا بموم گرم مسل فرو بردن شعیره بالند و یا اشق و سکبینج در سرکه و روغن گل ضماد کنند و یا مرهم داخلیون با زعفران در آب تر کرده یا بصل سرشته ضماد نمایند
و یا میعه بر آن بمکرر بالند و یا آرد جو بموزه با چربی گداخته آمیخته ضماد کنند و تمر هندی که در بیرده گذشت سفیدی شناسند و ضماد پشک سوسمار و یا صمغ عربی بسرکه و یا بوره نیم درم
میعه دو درم و نیم آمیخته و یا انجیر بشیر نیم پخته تا مهر شود سائیده میعه افزوده و یا آرد جو عوض انجیر بسته و ریخته و یا اشق و میعه بسرکه حل کرده و یا مر و زعفران در گلاب حل کرده
و یا مقل ازرق بآب برگ صائم و یا انزروت و زعفران بگلاب حل نموده و یا قیر و ریوند دقیق بآب سوده و یا آرد گندم بآب و عسل پخته و قدری اضافه کرده نیز نافع شعیره است
و اگر از قلقند و نوشادر و صمغ عربی مساوی شیاف ساخته اول شعیره را میل خاریده ضماد نمایند نیز مفید بود و طلای سکبینج در آب یا سرکه حل کرده و کماد به پیه گداخته یا آرد جو
و قدری پنیر گرم کرده یا نان گرم مکرر بجیلی یکی بعد دیگری و گندم خائیده و ماش خائیده بستن و تکمید بزیت فی بابی که در ان مگس انداخته در آفتاب گذاشته باشند تا آنکه متغیر
و گداخته گردد و مالیدن مگس که سر او دور کرده باشند و نیز مالیدن خون کبوتر و یا خون … یعنی کبوتر صحرائی و خون شبنین و کذا ضماد بقله یا سبزه که در ان بوره ربع جزو
یا سدس جزو داخل کرده باشند نافع است یا مر که سرشته و طلای اریباسوس که در بیرده گذشت مرهم داخلیون هر واحد نافع است و همچنین طلا بموم سرخ و روغن گداخته و مگس
سر بریده و سائیده آمیخته بستن و بآب بسیار گرم تکمید بدان یا ضماد موم بمزاج سرشته و یا انجیر پخته یا صبر بگلاب حل کرده یا نان محلول بسرکه و یا انجیر خشک و قدری بشراب پخته
همه سود مند است و کذا خارید آن بالک شیاف احمر حاد و حضض مفید و جالینوس گوید که اگر شیر انجیر ببصل جوشانند و نان بسیده و قدری قند آمیخته ضماد کنند شعیره را تحلیل کند
و اگر در جفن و چشم و سر گرمی باشد بعد از فصد و اسهال و تنقیهٔ بدن و دماغ بشیاف ماميثا و گلاب و گل ارمنی و آب کاسنی طلا سازند و یا ماميثا و مرصاف و حضض بآب
کاسنی و آب کشنیز تازه اکتحال نمایند و ایضا بدان طلا کنند و بآبیکه در آن جو مقشر پخته باشد تکمید نمایند و اغتسال جفن بدان کنند و بعد زوال شعیره بهر عدم قبول
مواد دیگر بتوتیا و سرمه و سائر مقویات چشم و مشدد آن اکتحال سازند و اگر شعیره تحلیل نشود و تشکافند یا بمقراض قطع کنند و یک ساعت بگذارند که خون از آن بر آید
پس فی ورم صفر بر آن پاشند و تبرید حوالی جراحت و اصلاح مزاج و تعدیل طبیعت بسکنجبین یا برار القرع یا بربار الفواکه و جلاب نمایند و گاهی بعد از قطع شعیره شحم انار کوبیده بسرکه
و روغن گل آمیخته بر چشم میگذارند و بدفاق کنند مرصاف گلنار … دم الاخوین مر … اقلیمیای فضه سفیداب قلعی مساوی باریک سوده بحریره پخته اکتحال میکنند که بمالی فوز
ملتحم میگرداند و اگر در چشم الم پیدا شود علاج رمد نمایند و تعدیل مزاج بدن کنند خصوصا که آن الم بسبب بط و قطع بهم رسیده باشد و اگر از دستکاری ورم مانع باشد
استعمال تبرید و تعدیل و تلطیف غذا نمایند مثل مزورات و شوربای چوزهٔ مرغ و چون مزاج باعتدال آید قیصوم سوخته یا قشیشای سوخته کنند و بتحلیل مساوی مرسائیده
بحریره پخته بسحق نموده اکتحال نمایند یا بر جفان ان ضماد کنند و همچنین گوید که شعیره اگر از اثر قرحه باشد نه بادویه صلاح پاید و نه بآهن و اگر لحم زائد بود بادویهٔ حاده مانند زنگار و کبریت و امثال آن علاج کنند

توثه اجفان

و آن گوشت زائد نرم سست که بیشتر در باطن جفن اسفل و گاهی در جفن اعلی و گاهی بندرت بالای جفن از خارج حادث میگردد و در شکل شبیه بتوت باشد و با خارش چشم
و لذع بود و ماده آن خون فاسد محترق سست و بسا است که خون از آن ترشح نماید و گاهی نه و رنگ آن نیز برنگ توت بود سرخ یا سیاه یا سبز بحسب اختلاف ماده آن از
دم صرف یا مختلط با سودا و یا صفرا و سودا و این نیز مثل شعیره بیشتر بصاحبان مزاج یابس و کهول و در خریف و بلدان یابسه می باشد و آن مرضی سلیم است علاج فصد قیفال

پس عرق جبهه و ارسال علق و حجامت پس سر و ساقین نمایند و مسهل سودا و حب افتیمون دہند و اسهال القرص بنفشه و طبیخ هلیله و غاریقون و حب صبر نیز مفید گفته اند واز اغذیه مبخره و حاره اجتناب کنند و بسفوف کشنیز منع بخار نمایند پس بشکر طبرزد یا بتوتیا یا باآهن بخار بندو ذرور اصفر و شیاف احمر بران گذارند و اگر بالکل زائل نشود بشیافات اکاله و ادویۀ حاده مثل شیاف اخضر و روشنائی دلک نمایند و باز نگار و شب یمانی و اشخار و نوشادر بر بقایای توثه گذارند و هنگام استعمال دوای حاد چشم را بخمیر سر گیرند تا سیاه و منفسخ شدن توثه دوای حاد بعمل آرند و بعد دو ساعت از استعمال دوای حاد دوا دور کرده چشم را چند مرتبه بشیر بشویند و بعد زوال آن ذرورات و شیافات منبت لحم که در قروح جفن می آیند استعمال نمایند و بالجمله علاج آن علاج جرب قوی است و علاج باآهن بهتر و اسلم است از استعمال ادویۀ حاده پس اگر زوال آن مشکل گردد بمنقاش گرفته از مقراض قطع نمایند و ذرور اصفر بران پاشند و بعد از ان شیاف احمر و اخضر و باسلیقون بکار برند و توثه که بالای جفن باشد مرهم زنگار استعمال نمایند و اولی حک آن بحدید ست اگر باستعمال دوا زائل نگردد و باید که استیصال آن نمایند چه اگر ازان بقیه ماند باز عود نماید و بعد از قطع بران آب نمک و زیره خائیده بچکانند و بعد از ان بزردۀ بیضۀ مرغ و روغن گل ممزوج ضماد کنند و سلاق و تبرک گوشت نمایند و اگر استیصال ممکن نبود بعد از قطع ادویۀ حاده مذکوره بدستور مسطور استعمال کنند و یا مرهم زنگار و توتیا و شکر بکار برند

تاآلیل جفن

و آن اجسام مستدیر صلب ست که در بیخ پلک و سائر بدن پیدا میشود و سببش مادۀ غلیظ سودای بلغمی ست و گاهی سودای دموی و نزد بعضی سبب آن مواد غلیظ بلغمی و یا سوداوی ست پس اگر مائل بسفیدی بود بلغمی ست و اگر مائل بسیاهی باشد سوداوی و ثولول لحمی بر آید و بلند سر سبز را افرنی گویند و غلیظ بیخ نرم را مسماری نامند و باشد که ثولول بزرگ در جفن حادث گردد و مزاج آنرا فاسد گرداند و غذا را که بران وارد گردد بطبیعت خود مستحیل سازد و بدان سبب تاآلیل بسیار بهم رسد و چون آن ثولول بدوا یا قطع زائل گردد باقی تاآلیل نیز برطرف شود **علاج** تنقیۀ بدن و دماغ از خلط غالب بعلاج غذا نمایند و دردی زیت الفوت هر روز بتکرار بمالند و صاحب تذکره گوید که مالیدن کبر رطب بقوت چند مرتبه مجرب بمرات ست و شونیز و نمک سوده با سرکه سرشته یا کزمازج یا حرمل طلا نمایند و مداومت تدهین بروغن بنفشه نافع ست و کذا شوئیدن جفن بطبیخ گندم و ضماد بسرکه با شاخهای خرفه و بالجمله هر دوائیکه در آن تلخی و قبض باشد نافع بود و طلای بوره و زرنیخ و قلی و خاکستر بلوط و نمک هر واحد یک جزو و اشق ربع جزو کوفته بیخته با آب سرشته قوی ترین ادویه است و اگر زائل نشود تاآلیل را از موچینه گرفته بکشند تا بیخ آن ظاهر گردد پس بآله تیز آنرا قطع نمایند و بگذارند تا ساعتی خون ازان بر آید پس زاج و دم الاخوین بران پاشند و یا پنبۀ کهنه بروغن گاو آلوده گذارند تا باز عود نکند و اگر قرحه گردد بعلاجات قروح علاج کنند +

سلعۀ جفن

و آن ورمی ست از جنس غدد که در پلک و غیر آن حادث گردد و بران غشای مثل خریطه جدا از جلد و لحم می باشد و با آن وجعی نمی باشد و بقول بعضی سلعه دبیلۀ بلغمی ست که از اخلاط محصور در اغشیه حادث میگردد و آن چهار نوع ست لحمی از جوهر شبیه بلحم و شهدی شبیه بعسل و شحمی یعنی حشوان شبیه بشحم و عصیدیه و سبب آن مواد غلیظ بلغمیه است اگر بسیار غلیظ بود شهدیه بهم میرسد و اگر ازان غلیظتر باشد شحمیه و اگر در کمال غلظت و سوداویت بود لحمیه و فرق در سلعه و خراجات دیگر آنست که در خراجات ترجح می باشد و حرکت نمی کند زیر جلد بخلاف سلعه و چون دست بر سلعه گذارند چیزی شبیه بابهی محسوس گردد که از زیر دست خارج شود و چون دست بردارند باز عود نماید و انصباب آن لحمی باشد شهدیه بود و اگر بیخ آن وسیع تر از سر آن باشد و نرم تر از شحم بود عصیدیه باشد و چون بیخ آن کوچکتر از سر آن محسوس گردد شحمی باشد و اگر شبیه بلمس لحم باشد لحمی بود و سلعه در جفن بیشتر بصاحبان مزاج بارد و پیران و در زمستان و بلاد بارده بهم میرسد و آن مرض غیر مخوف ست **علاج** تنقیه بمطبوخ افتیمون و غاریقون و تقوی تبرید و ایارج نمایند و بعد ازان استعمال ضمادات نمایند مثل آرد جو بزیت کهنه سرشته پس مرهم داخلیون و پرهیز از اغذیۀ مولد بلغم و سودا کنند و اگر تحلیل نشود نشتر بزنند و اخراج خون نمایند پس بر آن ادویۀ اکاله نهند و الا بشگافند و مع غشای او بر آورند و بعد ازان ذرور اصفر بپاشند و اگر بقیۀ ازان بماند روغن گاو یا دوای حاد نهند که پوسیده گردد و تمامه خارج شود و گویند که در شهدیه کماد بپارچه تر کرده بآب گرم و ضماد بمویزدانه بیرون کرده و نگذاشتن ادویۀ اکاله بعد شگافتن جلد بعمل آرند ورنه بشگافند و اگر سلعه در داخل پلک باشد شیاف احمر لین آنرا نافع ست و باقی علاج از آنچه در سلعه مطلق خواهد آمد اخذ کنند

قروح و تاکل جفن و انخراق آن

بدانکه قروح اجفان تفرق اتصال باریم و چرک ست که در پلک عارض گردد و انخراق تفرق بلاریم ست و آن یا از اسباب خارج بود مثل ضربه و سقطه و نخس و خرق از آهن وجز آن و یا از داخل بود مانند ورم حار که مجتمع و متقرح گردد و یا بثور مثاکل علاج فصد کنند و مسهل صفرا یا مطبوخ فواکه و مطبوخ اهلیله دهند و صلاح و تلطیف غذا و ترک لحوم نمایند و بجهت تخفیف و ازالهٔ رطوبت مانع از التیام عدس مقشر و پوست بیرون پسته و پوست انار در سرکه پخته ضماد کنند و گذاشتن عصارهٔ برگ بارتنگ یا عصارهٔ علیق یا عدس مقشر و پوست انار مطبوخ در روغن گل نیز مفید گفته اند و بعد سقوط خشکریشه زردهٔ بیضهٔ مرغ با زعفران برای اندمال گذارند و یا شیاف کنند و شیاف ابار و شیاف احمر لین و شیاف اسفیداج و شیاف ابیض ... استعمال نمایند و از نشاسته شش درم سفید اب ارزیز و انزروت پرورده یک یک درم زرد درم زر ساز ند بالجمله علاج قروح جفن مثل علاج قروح سائر جسد ست و در انخراق آن اگر در جلد نقصان نشده باشد جراحت پاک کرده هر دو لب را بهم آورده بدوزند و در ورملکا یا ذرور صبر بران پاشند و از غبار روغن محفوظ دارند و اگر از جلد چیزی نقصان شده باشد اودیه مدمله منبته جلد مثل انزروت و صبر و مر و سفید اب و ذرور ملکایا گذارند و اگر چیزی از گوشت آن نیز رفته باشد مرهم از صبر و انزروت و قشور کندر و مر و زعفران و دم الاخوین ساخته استعمال نمایند و اگر تخفیف قرحه منظور باشد از این اجزا ذرور ساخته بکار برند و هر چه در انخراق جلد بود خواهد آمد بکار برند و پلک را بسته دارند که دوام حرکت موجب عسر التحام است

سعفهٔ جفن

و آن قروح صغار ست که در منبت اهداب هم میرسد و قشور مانند سبوس ازان جدا میگردد و اگر مادهٔ آن شدید الفساد باشد فرگان بریزد و اشفار متقرح گردد لیکن چون مادهٔ آن لطیف بخاری ست بزودی اندمال می یابد و گاهی تمامی جفن را فرا میگیرد و سبب آن بخار سودای عفن یا بلغم عفن ست یا مخلوط هر دو و گاهی صفراوی بود و بعضی گفته اند که سعفه دو قسم ست رطب و یابس سبب رطب بلغم شور یا بلغم مخلوط بمرهٔ صفراویه یا دموی بود و سبب یابس بیشتر مواد سوداویه یا صفراء محترقه بالجمله نظر کنند اگر سعفه با سیلان صدید و مائیت و سفیدی رنگ باشد رطب و بلغمی بود و اگر با خشکریشه و کدورت رنگ مائل بسیاهی باشد سعفهٔ یابس و سوداوی بود و اگر هر دو رنگ محسوس گردد مرکب از هر دو مادهٔ مذکور باشد و اگر مائل بزردی ست صفراوی بود و سعفه اکثر با مزاجهای یابسه که هول در خریف و بلدان یابسه حادث شود و مرض عسیر و فرشت

علاج فصد و تنقیه بدن و سر از مادهٔ غالب بمسهل مناسب آن نمایند و صلاح غذا کنند و از ملوحات و توابل و حلویات اجتناب ورزند و اغذیهٔ لطیفه و شوربای جوزهٔ مرغ بخورند و برای تحلیل و ترطیب کسر حدت ماده ملازمت حمام نمایند و گل قیمولیا و سفیداب با روغن گل بر پلک مالند و یا مرداسنگ و زردچوب و زراوند و مر و صاف با سرکه سوده استعمال نمایند و بعد شستن موضع بطبیخ چقندر و سبوس گندم مالیدن روغن گل و حضض و یا بیشاه زعفران سوده مفید ست بعد ازان شیاف زعفران و بر و دحصرم و یا شیاف احمر یا شیاف دینارج اکتحال کنند و اکتحال بشیاف احمر لین بنسخهٔ قلانسی مجرب ست و بعد خروج از حمام روغن گل بر سعفه مالیدن و برگ سوسن بران بستن در دو سه مرتبه زایل سعفه هست و از مجربات سویدی طلای پلک بمرداسنگ و حنای نکی نیز نافع و ایضا در بلغمی بعد تنقیه بلغم و اجتناب از اغذیه مولدهٔ آن اکتحال بشیاف اصفر و بعد ازان بشیاف احمر لین نیز سود مند ست و در سعفهٔ رطب بعد تنقیه خلط غالب مازو و سفیداب اقلیمیا گلنار دم الاخوین مساوی سوده بحریر بیخته اکتحال نمایند و بعد ازان اکتحال بشیاف احمر لین و شیاف احمر حاد و دینارج و طلا بروغن گل که در ان خاکستر پوست برنج یعنی پوست شلتوک و یا کاغذ مصری سوخته داخل کرده باشند نافع و مقبول ثابت بن قره در هر سه روز یکبار ایارج فیقرا یک مثقال خوردن و در آخر روز شوربای جوزهٔ مرغ تناول نمودن و در شش روز تا ده مرتبه باین نوع عمل کردن و لزوم حمام و نزد خروج از حمام تدهین بروغن گل و الیدن قیمولیا و سفیداب بران و اجتناب از مولدات سودا و اغتذا بماء چه حملان تن خوار و بزغاله و شیرخواره و گوشت آن و زردهٔ بیضهٔ نیمبرشت درین مرض مفید ست بالجمله چون سعفه کهنه شود بحب ایارج تنقیه و بشیاف احمر حاد اکتحال نمایند و اگر زائل نشود بران شعر بلند و خون ازان برآرند و یا بشکر طبرزد بخار ند بطوریکه در جرب اجفان بیخارند پس اکتحال بروشنائی نمایند و باید که هنگام استعمال شیافات سعفه را بمیل حک نمایند تا دو بسهولت تاثیر نماید و در سعفهٔ یابس ترطیب بدن بماء الجبن و مداومت حمام بآب شیرین و تناول زردهٔ بیضهٔ نیمبرشت و جوزهٔ مرغ فربه و ضماد بقیروطی روغن بنفشه و موم و پیه مرغ نمایند

نملهٔ جفن

و آن بثور صغار لذاع ست که در پلک مانند کرم حادث شود و زود متقرح گردد سببش انصباب خلط حاد محترق صفراوی ست بر جفن و بعضی گویند که نمله سه قسم ست ساعیه و جاورسیه و آنکه سبب اول و در اول مادهٔ صفرای رقیق ست و در دوم صفرای غلیظ مخلوط ببلغم و در سوم صفرای حاد محترق و نشانش ظهور ورم مثل ورم بثیره و رنگش مائل بزردی و التهاب و نخس و نزد بعضی اکال یا دبیب مانند دبیب مورچه و سرخی و سطبری پلک و گاهی ریختن بعض مژگان و شگافتن بیخ موها و بیشتر اصحاب

مزاج گرم بود در سن جوانی و بلدان حاره و تابستان و هم چنین سنه آن مرض غیر مخوف است علاج فصد سر رو و تنقیه به مسهل صفرا یا مطبوخ فواکه یا آب تمر هندی که در آن پوست بلیله زرد ... یا شیر یا بشربت ... در ... کرده یا بهلیله زرد و تمر هندی و سنا و شاهتره و سقمونیا نمایند و تسکین و اصلاح غذا و استعمال مزورات قامع صفرا مبرده مثل ... و ... و آب انار میخوش و شوربای ... و اجتناب از اغذیه مولده صفرا نمایند با ... کشو و شیر و ماش و عدس کنند و بعد از آن گل مختوم با آب کشنیز و یا اسفیداب برد ... گل ... یا آب کاسنی یا اسفیداب بروغن گل ... بسرکه یا گل ارمنی و حضض با آب کاسنی یا عصاره مامیثا و صبر و خولان و زعفران با آب کاسنی خواه گلاب و یا چند ... مرجان ... و زعفران محلول بسرکه و یا شیاف ابیض و مامیثا و صندل و عدس با آب حی العالم و گلاب و آب برگ بارتنگ بر پلک ضماد نمایند بعد ازین ضماد و پوست انار ترش ... و اقاقیا ... جهت تقویت چشم و تعدیل مزاج آن مثل برود حصرم اکتحال نمایند و اکتحال بشیاف احمر لین و بعد از آن ببرود کافوری نیز سود مند است و دیگر اطلیه مفیده ... پلک مثل مرداسنگ و عروق و حنای ... و زرد ... بسرکه و امثال آن که در ... گذشت مفید بود و آنچه در جرب مطلق خواهد آمد نافع است

نار فارسی جفن

و آن بثوری ... است ... از رطوبت ... سبب ... حدیث ... علامتش ابتدا انحراف با التهاب و رنگ آن مائل بر ... علاج بعد از تنقیه ... و ... و تعدیل مزاج بشربت انار و سکنجبین ... ضماد از برگ بارتنگ و عدس و گل ارمنی و سبوس گندم نمایند و بعد از آن پوست انار ترش در گلاب ... اقراط در تبرید ... که موجب غلظ ماده این مرض ... و هر چه در نار فارسی مطلق مسطور گردد بکار برند

شری

و این مرضی است که بر پلک ... و رم ... مگس و پشه ظاهر گردد و در شب ... از خون یا ماده صفراوی یا دموی یا بلغم شود ... و ... باشد ... و در سوی ... کبود ... علاج فصد قیفال و اسهال بمطبوخ فواکه یا تمر هندی با بلیله زرد و خمیره بنفشه نمایند و تلطیف ... مزورات مبرده ... صفرا و ... و سکنجبین ... مثل مزوره آلو بخارا و آلو بالو و انار ... و عدس ... و ماء الشعیر ... آب ... کنند و شیاف ... اکتحال ... که در آن بلیله زرد ... باشند ... و لعاب اسپغول و گلاب طلاء جفن سازند و هر چه در فصل شری باید ... حاجت بر گیرند و آب غوره ...

خشونت جفن

و او آنست که بعد از حکه در باطن پلک درشتی ... و سیلان اشک ... و باشد که با خشونت ثقل و وجع عارض گردد و اکثر ... و بعضی خشونت ... جرب ... سبب ... رطوبت ... بخار یا دخان ... علاج فصد سر رو و حجامت کنند و فصد ماقین نیز نافع است و مسهل ... پوست بلیله زرد ... درم ... در ... آب ... در آفتاب ... صاف نموده و نصف آن پانزده درم شکر سفید ... شیاف ... مفید است بعد از تنقیه پلک ... شیاف احمر لین و یا ... بکار برند و یا ... اکتحال ... حرارت ... اکتحال ... شیاف احمر لین بکار برند ... استعمال کنند یعنی بقول جالینوس استعمال ادویه حاده ... استعمال آنها نشاید مگر بعد تنقیه بفصد و مسهل تا ورم بهم رسد و گویند که اکتحال ... یا ... بعسل آمیخته یا عکر زیت کهنه ... روغن گل ... قلقدیس محرق مسحوق ... آمیخته و یا دخان ... آب آمیخته و یا ... بسرکه ... یا عصاره حصرم و یا ... بحار مخلوط باد و خشونت ... که ... آنهاست یا گل سرخ ... یا دخان ... مروارید سوخته ... محلول در شیر دختر یا سفیدی بیضه یا صمغ عربی در گلاب حل کرده ... شیر دختران ... نافع خشونت ... و اگر با خشونت گرمی ... باشد ... بسیار ... که در شروح ... استعمال نمایند و بعضی خشونت ... العسل ... می نمایند و این هنگام حرارت قوی ... و بعضی ... و بعضی ... انجیر یا برگ آن ... خون ... باید که خون فاسد از آن برآید و خشونت ... شیاف ابیض و امثال آن استعمال نمایند که ... موجب فرط خشونت میگردد

حکه اجفان و ماق

و آن خارشی ست که در باطن پلک و بیشتر در ماق اعظم و قریب بدان و گاهی در ماق اصغر و گاهی در تمام پلک بهم میرسد و با سرخی جفن و سیلان اشک شود باشد و با آن خشونت معتد به و بثور متقرح و منشق نبود بخلاف جرب و سببش رطوبت مالح بورقی ست خواه از خلط حار باشد خواه از غیر حار و بقول جالینوس از آفتاب و غبار نیز حادث شود مع فساد اغذیه و خوردن توابل و ملوحات و کوامخ و بقول حاره و مانند آن علاج آنچه در حکة العین گذشت بکار برند مثلاً کاسنی تازه یا تخم آن کوفته بروغن گل بر پلک ضماد کنند و تضمید بشحم انار ترش نیز مفید ست و مازو و هلیله سیاه ضماد کردن نیز مفید و تمریخ بادهان مرطبه کنند و اگر کفایت نکند عدس مقشر گل سرخ سماق شحم انار میفختج سرشته ضماد نمایند و شیاف سماق یا برود حصرم یا توتیای هربی با آب حصرم و آب سماق اکتحال سازند و چشم را به آبیکه دران گل سرخ و عدس جوشانیده باشند بشویند و شستن و تکمید بآب گرم نیز نافع ست و اگر فائده نشود فصد سرو کنند و بعد ازان فصد رگ پیشانی کشایند و مسهل و حب ایارج و فوقایا و ایارج مقوی یا مطبوخ هلیله و شاهتره و یا ماء الجبن بحسب خلط غالب با دویه لائق آن مکرر دهند بعده اکحال مسعه مثل باسلیقون و کحل عزیزی و روشنائی اکتحال سازند و زنگار مخلوط با کحال و فلفل و قلقطار و زنجبیل و سنبل هندی و سرکه مخلوط بآب هر واحد جالب سعه و نافع حکه جفن ست و اصلاح غذا به تناول گوشت بزغاله و حملان و نان گندم صاف و نقل بانجیر و مویز و مانند آن و ترطیب مزاج بدوام حمام بآب نیمگرم و مرطبات بادهان شیرین مثل دهن گل و بنفشه و تطولات بر سر و اشربه مرطبه مسکن لذع و حدت ماده درین باب سود مند ست و اگر با حکه رطوبت باشد دوای ارسطراطیس یا ارسطوطین نافع بود و بقول وقس قطور سرکه ممزوج بآب مزیل حکه است و اکتحال آبنوس محرق مغسول و کذا اقحوان و کذا کمندر و کذا صبر و کذا آب بیاز موش و توتیای کرمانی و کذا دخان شحم یا مر یا میعه یا قطران یا زفت یا کندر یا قنطس هر واحد مفید و کذا تکمید بخرقه که در آب یک رطل سماق یک اوقیه جوشانیده باشند تر کرده و کذا توتیای کرمانی ده درم هلیله زرد صبر سقوطری فلفل دار فلفل مامیران زردچوب هر واحد یک درم مثل غبار سائیده از پارچه گذرانیده با آب حصرم هفت روز در آفتاب داشته بعده اکتحال نمودن نافع حکه ماقین ست و جالینوس گوید که هرگاه ادویه موضعیه قبل فصد و تنقیه بمسهل استعمال نمایند در چشم وجع و ضربان و باعث آن انصباب مواد بسوی چشم حادث کنند و ترک نمک و ترشی و ادویه و اغذیه حریفه نمایند و بالجمله علاج آن مانند علاج خشونت و جرب خفیف ست

جرب الاجفان

و آن خشونتی ست که در باطن پلک بالا با خارش و بثور بهم رسد سببش رطوبت ردیه مالحه بورقیه است حاصل از خون حاد یا خلط حاد دیگر که اولاً باحداث خارش اندک ابتدا کند پس خشونت مع وجع و ثقل پلک بهم رسد و پلک سرخ گردد و پس این اعراض زیادتی پذیرند و متقرح شود و بعد ازان بثور صغار صلب پیدا شود و غبار نشسته و انشقاق و درکه و تورم و بعد تنقیه و کثرت امتلا و سوء مزاج دماغ از اسباب او ست و اکثر حدوث آن بعد از قروح عین و رمد بود و آن چهار نوع ست اول را اسنبسطا نامند و این خشونت خفیف با سرخی باطن پلک و دمعه میباشد و از مداومت غبار و دخان و حر شمس و بعد از رمد ظاهر میگردد و از اهمال مریض در پرهیز و سوء تدبیر معالج به تنقیه خلط دیگر غیر از خلط واجب الاستفراغ و دادن دوای خلاف مستوجب تو دنین مثلاً استعمال مبردات کثیر که بدان سبب قدری از فضول غلیظه کثیفه با کیفیت حریفه لذاعه زیر غشای پلک محتبس باقی ماند و دران حرقت و لذع بهم رسد و باعث خارش اندک و بثور و دمعه گردد و این را بیونانی اسطرطس نامند یعنی خشونت و دوم را حصفی گویند و این نوع اقوی از اول است گاه عقب رمد پیدا شود و گاه بدون آن مداز بخارات حاده حادث از اخلاط حریفه عفنه حاره که زیر غشای داخل جفن مستکن گردد حادث شود و صورت آن شبیه بحصف صغیر دانه بود که سر آن سفید باشد و ازان قشور خفیف رقیق جدا شود و چون در علاج آن اهمال نمایند و یا حک کنند آنرا دمعه و سبل و بیاض عین بهم رسد و این را بیونانی طراخوطس نامند یعنی حدت و سوم را تینی خوانند و ان قوی تر از دوم ست و گویند که شریر ترین انواع جرب ست و سببش فساد خون و حدت و احتراق آنست بحدیکه در گوشت پلک سرایت کند و آنرا فاسد سازد و صورت این نوع بشکل دانهای انجیر ست اسفل آن بسته بود و سر آن تیز که یکی با دیگری ملتصق باشد و متقرح شود و باعث هیجان ورد گردد و این را بیونانی سوقوسیس نامند یعنی تینی و سوقی بلغت ایشان بمعنی انجیر ست و نزد ابن سرافیون آنرا تینی ازین جهت نامند که درحین شقاقی پیدا می شود مانند شقاقی که در جوف انجیر بهم میرسد و بعضی در وجه تسمیه آن گفته اند که دران شقاق میباشد مانند شقاقیکه در پوست انجیر بهم میرسد و در نوع چهارم جرب اختلاف ست بعضی گویند که چهارم را بردی نامند

و آن شبیه بپرده بود و این نوع بارمد و بسا است که بی رمد حادث گردد و صورتش آنست که دانه سفید ریز یک بالا ظاهر گردد و وقتی باالم و گاهی با خارش که علیل
بخارش آن لذت یابد و بعد از آن الم زیاده گردد و باشد که باوی شعر زائد پیدا شود و سبب آن ماده مرکب از کیفیت فاسده حریفه لذاعه و رطوبت غلیظ است و بعضی
گفته اند که چهارم را مسی گویند و آن شبیه بعد بس سیاه است که قرحه گردد و بالای آن خشک ریشه پدید آید و این قوی ترین انواع جرب است و مرضی است طویل و سبب آن
فساد خون و حدت آنست و بقولی ماده سوداویه متعفنه است و این را بیونانی طرخسیس یعنی محب نامند و کمتر هست که این بزودی منقلع گردد بسبب غلظت و کثرت ماده
خصوصاً چون کهنه گردد و بعضی گویند که نوع چهارم جرب را خشونت و صلابت زیاده و طویل المدت است و لهذا اصعب ترین انواع است خصوصاً که بطول انجامد و علیل
بیداری کشد بالجمله طریق تشخیص اقسام مذکوره آنست که پلک مریض برگردانیده در باطن آن نظر کنند اگر در آن سرخی بسیار و خشونت اندک و بثور صغار منبسط با وجع
و دمعه باشد قسم اول بود و اگر در آن در انتهای خرد سفید سر شبیه بجصد مندرک گردد و با وجع شدید و ثقل پلک و خشونت و دمعه زیاده از اول بود قسم دوم باشد و اگر در آن غلظ و خشونت
شدید بحدیکه در باطن پلک شقاق مانند شقاقیکه در انجیر باشد یا ثقبها معلوم شود و سرخی و وجع و حکه و ثقل اجفان شدید تر بود قسم سوم باشد و اگر میل دانه به بیاض یا کمودت
و خشکریشه دریافت گردد و خشونت و صلابت در آن زیاده از انواع دیگر و طویل المدة بود و یا شعر زائد تابع او باشد قسم چهارم بود و گویند که ردی ترین انواع جرب آنست که بعد از
رمد بهم رسد و سالمترین جرب آنست که بر آن حکه تنها مقدم باشد و از جرب بعضی رقیق در ابتدا پیدا شد و باوی در باطن پلک خشونت و سرخی اندک باشد و عقب حکه بهم رسد و بعضی
از آن مزمن و غلیظ بود و در آن شبیه بانشقاق محسوس گردد و چرک غلیظ باشد و عقب رمد و قروح بهم رسد اکنون بدانند که چون بسبب مغایرت اسباب در اقسام جرب مداوای جمیع اقسام
بیک تدبیر نیست بلکه در بعض تدابیر شامل است و در بعضی از آن مغایر یکدیگر لهذا اولاً علاج کلی اقسام جرب بقلم می آید و بعد از آن علاج مخصوص هر قسم آن مسطور گردد

علاج کلی اقسام جرب

هرگاه رمد یا قرحه مقارن جرب باشد باید که اولا بمعالجه رمد و قروح متوجه شوند و بعد از آن متوجه علاج جرب گردند و ایضا اگر باوی مرضی دیگر باشد و اولا اهتمام شدید تر از آن
هر دو نمایند و چون با جرب ورم و تقرح جمع شود ادویه حاده قویه استعمال نکنند و اول علاج اقسام آن در صورت غلبه خون فصد قیفال است و مداومت استفراغ بفصد
هرچند در ماهی دو مرتبه باشد اگر خون بسیار غالب و فساد آن ظاهر باشد و فصد ماقین و جبهه و حجامت بعد فصد کلی یعنی قیفال و اکحل و حبل الذراع و در اغلب احوال تنقیه بدن
بدوای مسهل مثل مطبوخ فواکه یا خیار شنبر یا نقوعات یا شربت ورد بنفشه یا طبیخ هلیله یا قرص بنفشه یا هلیله زرد و شکر یا مطبوخ مقوی اتریل (؟) و غاریقون و ایارج فیقرا یا مطبوخ افتیمون
و یا بحب صبر و حب ذهب و قوقایا و حب افتیمون بحسب حاجت نمایند و ایضا بهر تنقیه سر و چشم غرغره مثل سکنجبین و ایارج فیقرا کنند و سعوطات منقی استعمال نمایند و اگر صبر چند بید ستر
جاوشیر هر واحد نیم درم صعتر فارسی حضض هندی زعفران شکر طبرزد عدس مقشر انزروت هر کدام یک درم کنارش پنج درم باریک سائیده در آب مرزنجوش بقدر فلفل حب بسته سعوط کنند
و بعد تنقیه تام بر آن مواظبت نمایند در جمیع انواع جرب مجرب است و قبل از تنقیه استعمال آن مضر و بعد از تنقیه مداومت استحمام بآب شیرین نیم گرم سازند و از آنچه موجب امتلای
راس و عین و جذب کیموسات و فضول و ابخره ردیه گردد اجتناب ورزند بحدی که از آواز شدید و حرکات عنیفه متعبه و جماع و غضب و کثرت کلام و پست نمودن بالین و طول نوم
و از غبار و دخان و بوئیدن روائح منتنه احتراز نمایند و روغن بر سر استعمال نکنند و بالجمله از هر چه باعث صعود مواد بسوی فوق و جذب آن بسوی چشم و چهره گردد منع نمایند
و تخفیف غذا و تلطیف او و ترک عشا کنند و با وجود این تدابیر لابد است استعمال تنقیه و ترطیب برای تعدیل مزاج بمثل آشامیدن آش جو بشکر و نقوعات از عناب و آلو و زرد آلو
و مانند آن خصوصاً مطبوخ برگ حنا و شاهتره عناب سپستان که اگر قبل از فصد بهفت روز بدهند و بعده فصد و تنقیه نمایند برای اصلاح ماده و تسکین آن مجرب است و استعمال
بقول سرده مرطبه مانند خیار و خیار زه و کدو و خرفه و مزورات لطیفه نافع و ترک شیرینیها و چیزهای شور و مجففات و ترک لحوم حتی المقدور مناسب و اگر گوشت استعمال نمایند
گوشت بزغاله و حملان و جوجه مرغ فربه دهند و نان آرد گندم پاکیزه جید الطبخ و زرده بیضه مرغ نیمبرشت خورانند و از فواکه انجیر و انگور و مویز و مانند آن مناسب و غذا بقدر معتدل
دهند و از ادویه موضعیه مازوی سبز مثل غبار سائیده یا منقلب ساخته بر آن بپاشند و سه ساعت بگذارند که معمول است و کافور در آب حل کرده نیز نافع بود و بعد تنقیه استعمال
جالیات مثل گلاب با نمک و یا سرکه یا شکر تیز سفید است اما در جرب که از آن قشور مثل سبوس جدا گردد خاکستر موی انسان و حضض و صبر هر واحد تنها سوده مفید بود و قطور
آب انار ترش در سه روز قلع آن میکند بعد از آن که کحالین از علاجش در مانده باشند و چکانیدن گلاب که در آن آمله تر کرده باشند نیز مفید و اکتحال سهر مع حضض و سماق

مجرب نوشته اند و کهربا یک جزو قشور نحاس دو جزو سوده بعسل سرشته و یا صبر سوخته یک جزو نوشادر نیم جزو کوفته بیخته ملیشهد آمیخته استعمال نمایند و یا صعتر سوخته نوشادر هر کدام چهار درم صمغ عربی دو درم کوفته بیخته با سرکه بسایند و در سایه خشک کرده سرمه سا نموده اکتحال فرمایند و بعد فصد دست و مسهل شیافات لینه و مرارات و دبرج و ابارا از ادویه ناجیه است و نسخهای مرکبات مذکوره در فصول سابقه مسطور شد بعده اعادهٔ فصد جبهه در رگ ماق کنند و تلطیف غذا بغایت و استحمام حتی الامکان این قدر و رکبس نمایند از مجربات ناجیه صحیحه است خاکستر موی انسان صبر ماز و هر واحد یک جزو شنگرف زاج سوخته هر کدام نیم جزو قرنفل زاج سرخ هر کدام ربع جزو سائیده مکرر کبس کنند و گاهی بصبر تنها و کذا ماز و و عصارهٔ قنطوریون صحت یابد و یا شیاف علائی و شیاف غبر و شیاف روشنائی و شیاف سماق بعمل آرند و حک جفن بشیاف احمر و ذرور اصفر و یا باسلیقون و بعد ازان با عنبر زبید گفته اند و ایضاً اکتحال اقلیمیای نقره و توتیای کرمانی و شکر و یا اقلیمیای ذهبی و یا سرطان بحری محرق مغسول و یا بعر ضب و یا زبل حردون و یا آبنوس سوخته شسته و یا فوفل و یا عصارهٔ پوست زرد اترج و یا پوست بیضهٔ مکلس و یا بول صبیان معقود در ظرف مس و مسحوق و یا خون حجل خشک کرده سائیده و یا زهرهٔ کلنگ یا کبش یا ذئب یا خروس یا رخمه یا عقاب یا نسر خشک کرده سوده و یا توتیا و آب پیاز مساوی و یا زبد البحر و یا قشار کندر بریان سوده و یا تخم قطف و شکر مساوی سوده یا اثمد بجای شکر نموده و یا قلقطار محرق و یا قلقدیس محرق و یا اشق در آب حل کرده و یا شادنج مخلوط بعسل و یا زعفران و یا پرسیاوشان و یا زجاج محرق و یا شنگرف و یا خنفسا بنصفین قطع کرده میل دران تر نموده و یا عصارهٔ فراسیون هر واحد نافع جرب است و کذا اضماد موی انسان سوخته و مرداسنگ اضافه نموده و یا زوفای رطب مخلوط بشحم اوز و یا آب غوره جوشانیده تا زیاده از نصف فانی گردد در آفتاب گذاشته تا قرص شود و یا عصارهٔ قنطوریون دقیق در آب حل کرده بعد حک جرب با آب انار ترش و بعده قلب جفن تا دو ساعت و یا زنگار و بعده بمقلوب داشتن پلک تا دو ساعت و یا حجر اسیوس و یا زرنیخ و یا زاج بر پارچه مالیده و کذا اکماد چشم بسماق یک نیم اوقیه در یک رطل آب جوشانیده و دران پارچه تر کرده و ذرور کبابه قرنفل باریک سائیده بعد قلب جفن الم شدید می آرد و تا دو ساعت بران صبر نمایند که بعد ازان نفع عجیب بخشد و حک جرب از اقاقیا و صمغ بصورت بلوط ساخته و کذا از زنگار زبیر سفید و اختلاط نوشادر در ادویه جرب و کذا سحق الکحال جرب در صلایهٔ مس و دستهٔ آن مقوی فعل آنهاست و حنین گوید که از زنگار سه درم اسفیداج دو درم و نیم سائیده با آب شیاف ساخته در جرب جفن استعمال نمودن منفعت عجیب دارد و بقول اهرن و رازی شادنج و مرزاج مساوی مثل غبار سائیده در شراب ریحانی شیاف ساخته اکتحال نمودن جرب پلک را زائل کند و بدانند که بقول رازی حدت ادویه بقدر قوت علت باید و ادویه موضعیه استعمال نکنند مگر بعد فصد و استفراغ و نقاء بدن و لا سیما مع هیجان مواد تا بر مریض آفت نیارد

اقوال اطبا بقول شیخ در ابتدای جرب شیاف احمر لین و بعد ازان شیاف اخضر لین نافع است و اگر قوی تر ازان خواهند احمر حاد و اخضر حاد و طرخماطیقون و کحل ارسطراطس و شیاف زعفران اکتحال نمایند و گاه معالجه می نمایند بزهره بز و زهره خنزیر و نوشادر و مس سوخته و قلقدیس مجموع یا هر واحد تنها و باسلیقون و شیاف ربادی جید است و دوای ارسطراطس سخت سودمند است و یا بگیرند مس سوخته شانزده جزو و فلفل هشت جزو و اقلیمیا چهار جزو و مر دو جزو و زعفران دو جزو و زنگار پنج جزو و صمغ بست جزو کوفته بیخته در آب باران سرشته بکار برند و یا فلفل دار فلفل نوشادر هر کدام یک درم زعفران حضض هر کدام شش درم سنبل الطیب چهار درم کافور یک دانگ باریک سائیده وقت حاجت اکتحال نمایند و بالجمله باکحال حادهٔ جالیه دموع و منقی رطوبت اکتحال کنند بعد تکمید چشم ببابونه و اکلیل الملک اندکی نمک و تعاهد حمام و از اکحال موافقه برای جرب برود حصرم و اقوی ازان روشنائی و شیاف سنبل است و چون در جرب حرارت پیدا گردد بشادنج اکتحال نمایند و از ادویه که باعث الم شدید گردند اجتناب ورزند و هر گاه درین علت خارش سخت پدید آید کاسنی تازه کوفته قرص ساخته بروغن گل مسح کرده وقت خواب بر چشم بندند و سفیدی بیضه و نشاسته در گلاب حل کرده بر چشم بندند و اگر کفایت نکند ضماد عدس و شحم رمان که در باب حکه گذشت بکار برند و شیاف سماق در چشم کشند و اگر فائده نکند فصد و مسهل و تعدیل تدبیر نمایند و فصد رگ پیشانی نافع بود **طبری** گفته که علاج جرب چکانیدن سرکه و استعمال حمام و تدهین سر و پرهیز و تلطیف غذا و اکتحال با دویه جالب دموع است جمیع انواع جرب که محتاج بحک باشد باید که طبیب آنرا حک ننماید مگر نزد اضطرار که از هیچ ادویه دیگر زائل نگردد و قبل از تنقیه بدن نیز درست باشد نبرند **ابن سرافیون** گوید که علاج دو نوع اول جرب با دویه حادهٔ ملطفه جالیه مدمعه مانند روشنائی و شیاف احمر و شیاف اخضر نمایند و اگر با جرب رمد بهم رسد با دویه جرب ادویه مصلح رمد مخلوط سازند و اگر با جرب قرحه در چشم بهم رسد که بسبب حدت ماده تا کل آن نماید استعمال ادویه مغریه ملطفه نمایند اگر جرب

للبل انجبار تا آنکه در اجفان از دو نوع اخیر جرب بهر سه پلک را بالسکر طبرزد یا آهن حک نمایند و بعضی آن را بحجر قیشور حک می‌نمایند ابو الحسن فیلسوف در کتاب مغنی
می‌نویسد که علاج نوعین اولین الفصد و حجامت و تنقیهٔ بدن است اگر ممکن باشد زیرا که استعمال ادویهٔ حاده قبل استفراغ در چشم ورم حار رساند اسکندر للبلل
تنقیه پلک را منقلب ساخته بشیاف احمر لین یا شیاف بجار زنند و شیاف اخضر و باسلیقون یا روشنایا بکار برند و مریض را بدوام دخول حمام امر کنند و اگر چشم گرم شود و
ادویهٔ حاده بهم توقف کنند و باصلاح مزاج پردازند و بشادنج تسکین نمایند هرگاه التهاب ساکن شود بعلاج جرب رجوع کنند بشیاف احمر لین یا اغبر و اگر کفایت نکند با ادویهٔ حاده
اعاده کنند و علاج نوعین اخیرین الفصد است یا پیشانی یا تنقیه کنند و جفن را برگردانیده بشکر یا الکفت یا یاقادین بخارند تا آنکه پلک در رقت بحالت اصلی عود کند و بعد یک آب زیره
بچکانند و بر چشم زردی بیضه و روغن گل نهند و روز دیگر ذرور صبر یا اغبر پاشند و هرگاه حدت حک ساکن گردد پلک را منقلب ساخته بشیاف احمر لین بخارند پس اگر تتمه‌ای از آن خشونت
باقی ماند برای تحدید عضو مریض را در حمام داخل کنند شیخ می‌فرماید که علاج نوع دوم و سوم از جرب حک بحدیدست یا با ادویهٔ حاده مانند زبد البحر خصوصاً قسمی که معروف
بقیشور است و یا به برگ انجیر و یا از شادنج و زعفران و مر و قنشیشا شیاف ساخته بدان حک نمایند ابن الدوله گوید که علاج نوع سوم و چهارم مجملاً استفراغات و استعمال اکحال
و ترک مبخرات و اکثار اغذیه و کثرت استعمال حمام است و فصد قیفال و عرق جبهه و ماقین و حجامت و تلیین طبیعت مکرر و تقلیل غذا و ترک طعام شب و چون جرب بحکه
محتاج گردد بشیاف احمر لین حک نمایند بعد از آن اغبر یا ذرور صفر پاشند یهودی گفته که چون حک نمایند جرب را باید که همیشه نمایند تا آنکه غلظت جفن زائل گردد و بحالت اصلی
باز آید پس زعفران و مر سوده بحریره بیخته بر آن پاشند و سفیدهٔ بیضهٔ مرغ با روغن بنفشه بر چشم گذارند و تا هشت ساعت ببندند پس باز نمایند و فردای آن بشیاف احمر لین
اکتحال کنند و گویند که پلک را گردانیده ملاحظه نمایند اگر جرب کم است بشکر طبرزد آن را بخارند و اگر بسیار است بنوشادر بسیر فی و رلین بر آن بپاشند و اگر زمستان بود
یک مغز بادام و زیره کوبیده بر آن ضماد کنند و اگر تابستان باشد بزرده تخم مرغ و بنفشه ضماد نمایند الحاصل کیفیت حک آنست که پلک را بانگشت برگردانند و باطن آن را بسیار
یا بزبد البحر و یا به برگ بید انجیر و یا بچوب آنچه یا ابجک تند کور و شادنج و غیره و یا آله ورده که برای حک جرب میسازند حک نمایند و بعد از آن بشادنج مغسول اکتحال کنند و بر آن
گفته که آله معروف بورده مستحسن است که همراه آن بسکل و بیمار بپاشند و حک سعی نمایند تا آن خشونت زائل گردد و خون از آن بر آید و بعد از آن باید که زیره بخایند و آب آن
در چشم بچکانند و روز دیگر ذرور صفر بپاشند و یا معالجه بشیاف احمر و اخضر نمایند اگر بقیه آن مانده باشد ابن ماسویه گفته که جرب و ظفره اگر صلب و غلیظ و مزمن باشد علاج او
تقطیع است و اگر رقیق باشند ادویهٔ جالیه پاشند مثل مس سوخته و قلقند و زنگار و زهرهٔ خنزیر و نوشادر و زهرهٔ کلاغ و اگر فائده نشود ادویهٔ اکاله بعفص بآن مخلوط نمایند ادویه که در آن
بسیار باشد بخنجر جرب را قطع می‌نمایند اگر با جرب رمد باشد با دویهٔ رمد چیزی از ادویهٔ جرب مثل اسفیداج و اقلیمیا مخلوط سازند و اگر با جرب حدت و قرحه و آکل باشد ممکن نیست علاج آن
با دویهٔ جرب مگر آنکه پلک را برگردانیده حک نمایند که باعث زیادتی وجع و سیلان نگردد و حنین و رازی گوید که چون جرب مزمن گردد ابتدا الفصد دست نمایند بعد فصد جبهه و ناصیه
و بعد جفن نیلوا اندازند مرة بعد اخری و حک بعد فصد زلو و بعد فصد ماق استعمال نمایند که این تدبیر ملاک اوست و اگر حک قبل از فصد استعمال کنند ماده از آنچه تحلیل شود زیاده منجذب گردد

علاج جرب منبسط

فصد قیفال و حجامت نمایند و مسهل و منضج و یا مهر اسهال گل بنفشه چهار درم سوده با جلاب شکر آمیخته بیاشامند و بالقوع بلیله که در فصل خشونت جفن گذشت یا از ترنجبین
بنسخه و چهره به مبند و بعد از تنقیه استحمام دائم کنند و کحل روشنائی و شیاف احمر لین و ذرور اصفر صغیر در چشم کشند و پلک را بشیاف مذکور بخارند پس استعمال کنند شیاف
و شیاف اخضر و شیاف زنگار اگر احتیاج بدوای قوی‌تر افتد و بعد راحت از اذیت حک ذرور اغبر اکتحال نمایند و اگر در پلک خشونت بسیار باشد ذرور صغیر کبیر و شیاف احمر حاد
اکتحال کنند و بشیاف اخضر و باسلیقون حک نمایند اگر فائده نشود بشکر طبرزد حک خفیف نمایند و بقول بعضی بشیاف احمر لین حک نمایند و بعد از آن با عنزروت نیکو نیست حک بشکر طبرزد
و اگر زائل نگردد بورد حک نمایند پس آب زیره نمک خائیده بچکانند و بعده بزرده بیضه مرغ و روغن گل بر چشم ضماد نمایند و بعد از آن بشیاف احمر اکتحال کنند و بعد تسکین درد حک
ذرور صفر و باسلیقون استعمال نمایند و از اغذیهٔ مولد اخلاط ردیه اجتناب ورزند و اغذیهٔ لطیفه و خفیفه محموده مثل جوزه مرغ و تیهو و غیره تناول فرمایند و بقول طبری اگر با غلظ
و صلابت باشد بعد تنقیه شعر اخشیف بران بندند و میل حک نمایند و بعد از آن بدو یا سه میل از سرکه اندکی ممزوج بگلاب اکتحال کنند و بعده اکتحال بروشنائی و باسلیقون کبیر
لازم گیرند و اگر غلظ منحل نگردد و صلابت آن باقی ماند در خراشیدن آن بجد باکی نیست و هر صلابتی که در پلک باقی ماند و در بدن ماده و امتلائی نباشد بخار آب گرم و تکمید آن

و پرہیز و تدمیع تحلیل می یابد و بقول جالینوس علاج این نوع جرب که از حر شمس و غبار حادث شود بغسل و تکمید بآب نیم گرم و پرہیز از ملوحت و حرافت و حموضت است

علاج جرب حصفی

بعد فصد سر رو اسهال بطبیخ هلیله یا افتیمون و مسهل و حب ایارج و ماء الجبن و آب شاهتره بحسب مزاج نمایند و بر اغذیه لطیفه حتی المقدور اقتصار کنند بعد ازو حسرم اکتحال نمایند و اگر فائده نشود بشیاف احمر لین یا شیاف خولان و ذرور صابر صغیر و روشنا یا اکتحال کنند و یا شادنج عدسی دو درم روسختج یک نیم درم کثیرا نیم درم صابر محرق کرابا رست یک درم صمغ عربی سه یا بسد محرق اقلیمیای فضی اقلیمیای ذهبی هر یک دو دانگ فلفل سفید نیم دانگ کوفته بیخته سحق بلیغ نموده بآب باران یا بآب جوش داده عصافی حبوب مانند عدس سازند و هر روز یک عدد از ان بآب سائیده اکتحال بمیل نمایند و حک نمایند بآن دو ابمیل پس اگر بعد اکتحال آن گرمی پیدا شود چشم را به برود منفسجی خنک سازند و باز اکتحال بدان نمایند و باید که این نوع را بالشکر و حدید و غیر آن حک ننمایند که بسبب بودن این قسم در سطحه و عدم نفوذ آن در عمق احتمال خرق غشای صحیح و افساد جفن دارد مگر عند ضرورت شدید حک خفیف جائز داشته اند و ایضا استعمال روغنها و اکتحال با شیای حاده درین نوع نشاید و اگر شیاف حاد اکتحال نمایند البته بعد از ان برود منفسجی استعمال کنند بالجمله در علاج این نوع مبادرت نمایند و استحمام بسیار کنند و این نوع بالزوم پرہیز و تنقیه بدن بادویه موافقه سریع الزوال ست و باید که این کحل البغل آرند سفید آب کف دریا نشاسته صمغ عربی مساوی گرفته شیاف ساخته وقت حاجت اکتحال نمایند و از جمیع اغذیه مولد خون بسیار پرہیز کنند و بر غذای کمتر اقتصار ورزند و این نوع اگرچه خفیف و سریع الزوال ست لیکن بکاهیت او عند خطای علاج عظیم می باشد

علاج جرب تینی

بعد از فصد مکرر و تنقیه بمسهل سوداو غرغره و سعوطات و استعمال حب بنفشه در هر هفته دو بار اکتحال بباسلیقون و شیاف احمر حاد و شیاف اخضر نمایند و اگر تحلیل نیابد بشکر یا زبد البحر یا حدید بخارند و بران آب بیره کرمانی و نمک خائیده بچکانند و زرده بیضه مرغ و روغن گل تا دو سه روز بر چشم ضماد نمایند و در روز سوم یا چهارم و بعد از ان بشادنج مغسول و باغبر اکتحال کنند و بعد از ان اکتحال بشیاف اخضر و باسلیقون نمایند و اگر بعد معالجه بحدید گرمی در چشم بهم رسد شیاف ابیض استعمال کنند تا آنکه حرارت تسکین یابد بعده ذرور صابر صغیر و بعد از ان شیاف احمر لین و حاد و ذرور صابر کبیر پس شیاف اخضر و باسلیقون و دیگر شیافات بعمل آرند و بالجمله درین نوع اگر امتلی نباشد و قوت محتمل بود چند بار متوالی فصد قیفال گیرند و اسهال بمطبوخ افتیمون بچند دفعه پی در پی نمایند و فصد رگ ماق یا عرق جبهه کنند و از جمیع اغذیه مولد خون کثیر پرہیز ند و بر غذای اقل والطف اقتصار ورزند و بعد از ان بشیاف احمر حاد مدام اکتحال نمایند و چون در مزاج گرمی پیدا گردد آب شامیدن ماء الشعیر با عناب لازم گیرند و هر صبح استعمال خمیره بنفشه مع تربید و غذا مزوره ماش مع اسفاناخ مفید بود پس اگر نشود و صلابت بهم رسد بآله و زره حک نمایند بملایمت تا آنکه مستاصل گردد و بعد حک اکتحال بشیاف ابیض محلول بشیر خر یا شیاف ابار نموده باشند اگر از ان التیام پذیرد بهتر والا موم صاف روغن گل بر آتش گداخته قیروطی سازند بعد بر آن اندکی سفیداب مغسول پاشیده برهم زنند تا مثل مرهم گردد و در هاون انداخته آب سرد بر آن ریزند و بمالند و همچنین باز آب بر آن ریزند و بمالند تا سفید گردد پس قدری از ان بگیرند و برسنگی گذارند و بران اندکی انزروت بشیر خر پرورده پاشیده بسایند که خوب مخلوط گردد پس بسر میل قدری از ان بگیرند و زیر پلک بگذارند و بر چشم رفاده بآب کاسنی و آب برگ عنب الثعلب تر نموده گذارند و به بندند و مریض را بر پشت بخوابانند تا آنکه دوا منحل گردد و بر نیاید پس چشم را بگشایند و از بقیه بملایمت پاک کنند و اکتحال به برود بنفسجی نمایند و اگر در باطن جفن چیزی شبیه بنسج عنکبوت دیده شود شیر دختران در ان بدوشند که پاک میگرداند آنرا و می باید که در جمیع ایام این مداوا از مراعات مزاج علیل غافل نباشند چه با وجود تغیر مزاج بدن علاج چشم فائده نمی بخشد و اگر این قسم جرب خفیف باشد بسا است که انتفاع می یابد بحک از شکر طبرزد بدون حدید

علاج جرب بردی و غدی

در بردی تنقیه بمسهل و حب ایارج مکرر کنند و استعمال سعوط مذکوره بالا نمایند و بچیزی که باعث تدمیع گردد و مصلح رطوبات کند اکتحال نمایند بلکه آنچه باعث تهیج و ترقیق ماده گردد مثل قطور و نشا و غیره که در تعلیم فصل برده مسطور شد باستعمال آرند و اگر علت دشوار و صلابت آن زیاده گردد بشکر طبرزد حک نمایند و اگر زائل نشود حک بحدید نمایند پس ادویه مجففه و شیاف اغبر و غیره و تدبیر که در برده گذشت بکار برند و این جمیع تدابیر بالزوم پرہیز و تعاهد استفراغ باشد اگر قوت متحمل بود و هرگاه

چشم گرم گردد بادویه مذکوره آنرا خشک نمایند و بعضی گویند که علاج آن اکتحال بسماق و زعفران و مرقشیشای محلول بآب برگ انگوری که سرکه است و حک نمایند
باطن پلک را بشکر طبرزد و یا برگ انجیر و یا بحدید اگر احتیاج بدان شود و گویند که اگر جرب غلیظ بود و در آن رطوبت ظاهر باشد تناول این حب آنرا نافع است صبر ده درم سکبینج
پنج درم مقل دو درم شربتی سه نیم درم و این کحل نافع بود روسختج نوشادر هر یک چهار جزو صمغ عربی دو جزو همه را بسرکه کهنه سائیده خشک کرده اکتحال نمایند و گاهی
نفع میکند آنرا اشادنج و مس سوخته هر یک پنج درم دار فلفل نیم درم زعفران دو درم کوفته بحریر بیخته استعمال کنند و در عدسی تنقیه بمسهل سودا و حب افتیمون مکرر نمایند
و مطبوخ افتیمون تربدی علوی خان و ماء الجبن مرات مع حب لاجورد و سفوف آن دهند و سعوط مذکور و غرغره بکار برند و تلطیف تدبیر و حک ببرگ انجیر یا شکر طبرزد
و یا حدید باستقصا کنند و گویند که این کمتر بادویه علاج پذیرد مگر آنکه پلک ابر گردانند و حک نمایند باله آهنی که آنرا اوده نامند و استیصال آن نمایند و آباد ویه دیگر
که بالا مذکور شد و تلیین طبیعت نمایند و هر صبح استحمام کنند و اکتحال تخم قطف باغی خیلی مفید و کذا خبث الحدید کهنه و این دوای تالیف حکیم کبیر علی خان مجرب است حضض
پوست هلیله سوخته شیاف مامیثا صبر خسته ننیب سرمه هر یک سه ماشه در گلاب صلایه کرده بمیل زیر بکشند و هر چه در علاج کلی جرب نوع سوم مذکور شد بعمل آرند

سلاق

که بیونانی بوسیما گویند و آن غلظ و سرخی و خارش کنارهای پلک است که بریختن مژگان و تقریح و انتشار مودی گردد و اکثر بعد از رمد بباعث سوء تدبیری در علاج
و کثرت استعمال مبردات حادث شود و اطفال را بسبب حرارت و رطوبت مزاج و کثرت گریه ایشان عارض گردد و صاحبان امزجه یابسه را و در سن جوانی و تابستان و بلدان حاره
بهم رسد و سببش ماده غلیظ ردی اکال بورقی است و آن بیشتر بلغم بورقی باشد و گاه خونی که حرارت غریبه بعض اجزای لطیفه آن تحلیل برد و بجهت سوداویت رسد و تشخیص
هر دو سبب چنان کنند که اگر سرخی زیاده باشد و ثقل کم دموی بود و الا بلغمی باشد و سلاق گاه تازه و خفیف مبتدی بود و گاهی کهنه مزمن ردی در تازه آن خارش ما قبل
و اجفان خفیف بود و سرخی اندک و در مزمن خارش و سرخی بسیار با انتفاخ و صلابت اجفان باشد و گاهی فساد چشم تابع آن گردد بجهت فرط خبث ماده و سریان تا کل آن مقبله
علاج در سلاق نو تنقیه بدوای لطیف نمایند و اگر مزاج رطب باشد استفراغ بجبری نمایند که در آن قدری ایارج باشد و اگر مزاج گرم باشد بر ادویه لطیفه اقتصار کنند
و بماء الفواکه تنقیه سازند و بعد از آن گلاب که در آن سماق و پوست هلیله زرد تر کرده باشند قطور نمایند و چشم را بدان بشویند و گویند که این دوا سلاق را که حادث
از بوئیدن بوی بغل و مزابل و مستنقعات بسبب حدت و رداوت آنها مثل بخارات داخلی باشد نیز زائل گرداند و در شب عدس مطبوخ یا شحم انار ترش بگلاب و یا
برگ خرفه و یا کاسنی و کشنیز بروغن گل و یا مغز بادام تلخ بشیر سوده ضماد کنند و یا سفیده بیضه مرغ بروغن گل در پارۀ پنبه آلوده بر چشم نهند و یا عدس مقشر سماق
شحم انار گل سرخ کوفته بیخته بسفیدی تخم مرغ سرشته ضماد نمایند و صبح بحمام روند و یا انکباب نمایند بر بخار آب گرم و سعوط بروغن بادام کنند و ادمان حمام انفع علاجات است
و بقول اطبای هند گل فتیله چراغ بر تهالی جستی نهند و اندکی روغن چراغ بران انداخته از سپاری چهالیه بسایند و سائیده آنرا در چشم کشند و یا چرم دلو کهنه
بر انگشت بسوزند که زغال شود و سائیده در پنبه پیچیده فتیله ساخته در چراغ بروغن سرشف روشن کنند و دوده آن بگیرند و در چشم کشند و بر پلک بمالند و یا آب
برگ دهتوره آب برگ بهنگره گرفته پنبه دران تر نموده در سایه خشک کرده فتیله آن در چراغ بروغن شیرین بسوزند و دخان آن در چشم کشند و اگر جست بقدر دو دام در
ظرف آهنی بر آتش انگشت گداز نموده و آب ساگ بتهوا اندک اندک بران بچکانند تا خاکستر شده برنگ زرد یا سفید گردد باریک سائیده در چشم کشند سلاق و شعر زائد
و حکه و دمعه را نافع بود و یا پشک گوره موش نصف سوخته و نصف آن غیر سوخته سائیده بعسل طلا کنند و یا بیخ بسکهپره سفید در سایه خشک کرده بآب سائیده در چشم کشند و یا
پیخال کبوتر در شهد آمیخته بر پلک بمالند و یا از سرگین خر بطریق پتال جنتر روغن بر آورده بر پلک بمالند و یا پارچه کهنه باریک یا پنبه سه بار در آب هلدی سه بار در شیره مغز نبوله
تر کرده خشک نموده فتیله آن ساخته بروغن سرشف افروزند و کاجل آن گرفته در چشم کشند و اگر بیخ آک سوخته خاکستر آن بآب حل کرده حوالی چشم طلا کرده باشند خارش و سرخی
و غلظ اجفان دور سازد و اکتحال توتیای سبز بآب عنب الثعلب نیز مفید است و یا صدف سوخته سائیده در چشم کشیده باشند و یا کجلی مار سوخته بروغن کنجد بر مژه بمالند
و یا مگس گرفته سر آن دور نموده خشک کنند و بآب سائیده طلا نموده باشند و یا حب سلاق که در آن سپاری چهالیه داخل است در چشم کشند و طلا نمایند و اگر خشت کهنه
بگیرند و باریک سائیده در روغن زرد لت کرده در پارچه پوتلی چه بندند و در تهالی پهول پوتلی را اگر دانند در روغنی که در ظرف جمع شود گرفته بر پلک چند روز بمالند از مجربات است

و اگر بگیرند لوی کلان یک عدد و آنرا در پارچه که ظروف کانسی ازان صاف میکنند بپیچید در چراغ نهاده روغن گل در آن اندازند و آن فتیله را روشن نموده بالای
آن ظرفی گلی نهاده دودش بگیرند و بدان اکتحال نمایند در ازالهٔ سلاق بتجربه رسیده و قطور آب حصرم تازه یا کهنه در چشم مجرب سویدی است و اکتحال عصارهٔ زیتون بری
و یا آب انارین معصور بشحم در ظرف مسی بی قلعی جوشانیده و یا آب بیخ خنثی بشراب کهنه و مرو زعفران جوشانیده و یا زنجار حدید و یا خولان با آب حصرم یا گلاب بسنگ سوده
و یا دقاق کندر سوخته و یا آب ترنج و یا عصارهٔ لبلاب و یا صبر و یا زنجبیل و یا زیت عتیق و یا دخان میعه و زفت و مرو کندر و بطم و صمغ صنوبر و قطران نیز نافع سلاق است
و شیاف صمغ عربی کتیرا هر واحد سه درم نشاسته دو نیم درم اسفیداج پنج درم کوفته بیخته بسفیدی بیضه سرشته شیاف ساخته در گلاب سوده اکتحال نمودن نیز مفید است
و در سلاق کهنهٔ مزمن فصد قیفال نمایند اگر خون غالب باشد و الا برای جذب ماده حجامت ساقین یا سیاه و شانه کنند و بعد فصد رگ پیشانی کشایند و تنقیه
بمسهل و حب ایارج یا مطبوخ هلیله و غاریقون و غرغره با ایارج فیقرا و غسل و مداومت حمام و تکمید و انکباب آب گرم نمایند و بعد تنقیه و پرهیز از اغذیهٔ مولد اخلاط حاد
و تناول اغذیهٔ محمود الغذا مثل گوشت بزغاله و طیور لطیفه خفیفه و نان گندم جید الطبخ مرداسنگ سوده بروغن گل یا حضض و شیاف مامیثا و یا اقاقیا گل سرخ آرد جو زعفران
با آب برگ کاسنی یا آب برگ خرفه سرشته بر پلک طلا کنند و بشیاف احمر لین یا حاد و برود حصرم اکتحال نمایند و اگر فائده نشود در روشنائی و کحل جلاهای عزیزی استعمال کنند
و نسخهای آنها در فصول سابقهٔ امراض عین مسطور شد و این روغن سلاق نیز معمول است نیلا تهوتهه یک دام جوزبوا یک عدد هر دو را در یکدام بخته ریسمان خام گرد اگرد مثل
گیند بپیچند و در بست و چهار دام روغن گاو تر کرده دو ساعت نگهدارند بعد ازان در آویزند کانسی گیند مذکور را بسوزند و ریسمان سوخته از کارد بتراشند و روغن
مابقی را در آن گیند کنند بمرور تا که ریسمان بخوبی سوخته شود بعد ازان همه را هفت روز از چوب نیم هاک که در فلوس چسپانیده باشند در ظرف کانسی نموده در چشم کشند
که بهتر ازین علاجی بنظر نیامده و جهت سبل و دیگر امراض چشم نیز بتجربه رسیده و مس سوخته نیم درم زاج سه درم زعفران فلفل هر واحد یک درم با شراب عفص بسایند که مثل شهد گردد
بیرون چشم ضماد نمایند مجرب است و سرگین موش سوخته شنگرف سوخته سوده بعسل سرشته اکتحال نمودن نیز نافع سلاق مزمن است و خاریدن پلک بشکر طبرزد و بعد ازان استعمال
شیاف سماق و ذرور بقدری حضض و اقاقیا بشب چند مرتبه و بعد ازان استعمال ادویهٔ مانع صعود بخار بدماغ مثل اطریفل صغیر و مربای هلیله سود مند بود و توتیا اقلیمیا ماميران زنجبیل
هر واحد دو درم خولان چهار درم زنجبیل یک درم صمغ عربی پنج درم شیاف ساخته در آب حصرم سوده اکتحال نمودن نفع بیّن می نماید و یا مغز بادام تلخ مغز خسته عناب
پرچهٔ سفال کهنه که بر چاه افتاده باشد هر یک سه ماشه بگلاب سه ساله در سنگ سماق دوازده پاس کهرل کرده از میل حسب در چشم کشند و کذا خاکستر طاوس و کذا خاکستر
پارچهٔ صافی ظرف کانسی مجرب است و در سلاق حادث بعد رمد زاج زرد سوخته زعفران سنبل الطیب هر واحد یک جزو شادنج ده جزو باریک سوده شیاف ساخته در
سایه خشک نموده بآن جفن را خاریدن از مجربات بوعلی سیناست و در نسخهٔ احمد ابن ثابت نوشته که ادویه را کوفته بیخته بسفیدی بیضه سرشته شیاف سازند و بر سنگ
در گلاب سوده اکتحال نمایند و اگر چرم گاومیش یا ماده گاو دباغت کرده بسوزانند چنانکه سیاه شود باریک سائیده در ظرف مسی کنند و نمک لاهوری و فلفل گرد
هر یک بمقدار خمس آن اضافه نموده با شیرهٔ برگ تمر هندی بدستهٔ چوب نیب که فلوس در ونصب کرده باشند بسایند و دو نوبت از شیرهٔ مذکوره تسقیه دهند چنانکه
حلی کامل از مس بردارد آنگاه در ظرف برداشته نگاهدارند و هر روز در چشم کشند در رویانیدن مژه و ازالهٔ سرخی و خارش چشم و آماس و سوزش از مجربات داود انطاکی ست
دسند روس زنگار در سرکه و شهد و شیر دختران سائیده اکتحال نمودن نیز مجرب ست اگر بعد فصد و مسهل دماغ را بمسوط آب بارکتائی خرد پاک کنند بعد ازان سر بخار
آب گرم دارند و بحمام بسیار روند و حب سلاق کم از سنگ بصری نیله تهوتهه کافور نبات با آب کهرل کرده حب ساخته باشند با آب سائیده در چشم کشند درین باب
مجرب اهل هندست و موی سر آدمی در ظرف گلی سوخته سپیاری چهالیه سوخته زلو سوخته جست کشته کافور چاکسوی مقشر نیله تهوتهه بریان مساوی در روغن گاو
سه روز در آوند کانسی بدستهٔ نیمس حل ساخته هر روز بر پلک طلا نمودن نیز مجرب ایشان ست طبری گوید که هرگاه سلاق بحدی رسد که هر دو ماق سرخ و منتفخ شوند
و اشک آید و مژه بریزد و اشفار متقرح گردد بعد تنقیهٔ بدن و سر و لزوم پرهیز با حفظ مزاج و قوت شیاف دینج و احمر لین و ابیض مجموع را با آب بادیان سوده اکتحال کنند
و جمع کردن شیاف ابیض بشیافات مذکوره برای منع زیادتی حدت در ماده است لهذا جالینوس گفته که بادویهٔ سلاق اندکی از مبردات مسکن حدت اضافه نمایند و هرگاه
سرخی و خارش زائل شود و اشک منقطع گردد بعین مجرب امتی اکتحال نمایند و آنچه در انتثار موی اشفار بیاید بکار برند و مکرر بحمام روند و با آب گرم تکمید کنند و هنگام اشتداد سلاق

اکتحال بشیاف لاادن نیز مفید ست احمد ابن ثابت و امین الدوله گویند که سلاق از رطوبت مالحه بورقیه بهم میرسد و فصد دران جائز نیست از فصد و اخراج خون اجتناب و منع نمایند و به برود حصرم و احمر لین اکتحال کنند اما در سلاق مزمن فصد ماقین و حجامت ساقین جائز داشته اند و گویند که بهر دیه مجرب باجفان نافع سلاق امفید ست

استرخای جفن

یعنی سستی و آویختن جفن اعلی و از ان جهت دشواری برداشتن او و بالا و این بسبب انصباب رطوبت بود در اعصاب پلک و یا تابع رمد یا لقوه یا فالج یا قطع و ترحامل پلک باشد و نزد بعضی استرخای جفن فی الحقیقت ورمی ست که عارض عضله جبهه گردد و گفته که گاه مسترخی میگردد جفن بیک طرف بهر آنکه مسترخی میگردد عضله آن طرف بالجمله تشخیص اسباب مذکوره چنان کنند که اگر تقدم امراض مذکور یا تفرق اتصال مدرک گردد سببش همان باشد و الا از غلبه رطوبت بر جفن بود و تقدم استعمال مرطبات نیز برین گواهی دهد علاج بعد نضج بمسهل بلغم و حب ایارج تنقیه نمایند و اطریفل با ایارج خورانند و غراغر و عطوسات منقیه بعمل آرند و بعد تنقیه مداومت اطریفل صغیر درین علت انفع شناسند و صبر اقاقیا حضض مرمکی زعفران بآب مورد بر پلک و پیشانی ضماد نمایند و تضمید دیگر قوابض و مجففات مثل مرمکی و مازو و مامیثا و رسوت و آس مفید بود بعده کحل که از شب یمانی و مامیثا و مازو و سماق و دیگر مدمغات ساخته باشند استعمال کنند و گویند که اکتحال بدخان بیخ شالی و دخان بیخ صنوبر صغیر و اقلیمیا و شب هر دو نافع استرخای جفن ست و از اشیای مرطبه منع نمایند و تلطیف تدبیر کنند و اگر استرخا تابع رمد یا مرض دیگر از امراض چشم باشد مبادرت بعلاج آن مرض نمایند و اگر بعد زوال مرض استرخا باقی ماند و مانعی از فصد نباشد باید که فصد هر دو رگ سخرین کنند و ضماد مذکور نمایند و یا دارچینی یک درم پوست بیرون پسته جوز السرو هر واحد نیم درم شحم انار دو درم کوفته بیخته را یک پنج درم بآب بجوشانند تا گداخته گردد صاف نموده ادویه مذکوره دران حل نمایند و اندکی اشغول و روغن گل دران آمیخته بر پارچه مالیده بر سر و پلک مسترخی چند شب متواتر گذارند و آنچه اشک باعتدال آورد اکتحال نمایند و از اغذیه مبخره مثل باقلا و مانند آن و دیگر مبخرات احتراز کنند و علاج استرخای تابع لقوه و فالج علاج آن هر دو مرض ست و آنچه از قطع و ترحامل پلک بود علاج نپذیرد و اگر استرخای قوی باشد که منع ابصار نماید و بعلاج دیگر زائل نشود قدری پلک بالا قطع نمایند و بعد دوختن بران موضع ذرور اصفر یا ملکایا بپاشند و بر آن قطعه کاغذ بچسپانند و از رطوبات پرهیز کنند

شتره

و آن تقلص و انقلاب جفن بسوی خارج ست بحدیکه بیکدیگر کما ینبغی منطبق نگردند یا متقلص گردد جفن اعلی و منقلب گردد جفن اسفل و بالجمله سه نوع ست و هر یکی از انواع ثلثه یا خاص بیک پلک بود و یا عام هر دو باشد یکی آنکه پلک کوتاه گردد بحدیکه سفیدی چشم رانپوشد و این یا خلقی بود و یا بسبب قطع جفن از جهت علتی یا سوء خیاطت و این چنین چشم را ارنبی نامند بجهت مشابهت چشم صاحب آن بچشم خرگوش و گویند که این بیشتر در جفن اسفل می باشد بجهت رخاوت آن و این را شتره بالحقیقت نمی گویند بلکه انقلاب جفن اسفل نامند و این یا طبعی بود یا عرضی سبب طبعی نقصان ماده نطفیه است که از ان تولد می یابد و عرضی یا بسبب استرخای هر دو عضله آنست و یا از تشنج عضله مشیله آن و یا بجهت رفتن جزوی از اجزای جفن و یا بسبب حک ردی یا قرحه اکاله و سبب استرخای عضل یا انصباب مواد رقیقه بارده رطبه است بسوی عضل و ارخای آن یا عروض تفرق اتصال در عرض آن و یا وقوع سده از ماده رطبه غلیظه و درین نوع چشم ضعیف گردد بسبب تراکم غبار دران دوم آنکه بعض سفیدی را نپوشد و این را قصر الجفن نامند و سبب این نیز مانند سبب اول ست لیکن کمتر از ان و گویند که درین قصر از یک جانب تنها باشد بجهت استرخای عضله مطبقه و تشنج دیگری سوم آنکه جفن اعلی بر جفن اسفل منطبق نگردد و این یا از غده یا سلعه یا ثولول یا نبات لحم زائد از قرحه یا بدون قرحه یا استداد یا تشنج عارض جفن اندمال قرحه بهم رسد و گاهی این همه از تشنج عضل مطبقه جفن پیدا شود و گویند که درین قسم سوم سبب طبعی نیز قلت ماده نطفیه است و عرضی آن رفتن جزوی از اجزای جفن یا بسبب چسپیدن مواد بدان و کوتاه گردانیدن طول آن و یا بسبب غلظه طبیس بر آن و این اکثر بیست و گویند که گاهی شتره از اذیت غشای موضوع بر تجویف علتی باطنی یا بسبب ضربه یا سقطه یا قرحه سر یا جبهه بر سبیل تشنج ابتدائی حادث میشود و گاه از سوء امساک هر دو جفن وقت لقطه سبل و گاه از ضربه سر و خصوصا نزد بر آمدن چیزی از استخوان بطریق تشنج حادث گردد و گاهی تقاصر التوای جفن قبل از موت افتد و تشخیص اسباب شتره چنان نمایند که اولا مدت عروض او از مریض بپرسند اگر از هنگام ولادت خود بگوید خلقی باشد و الا بسوی چشم نظر کنند اگر تفرق اتصال

یا قطع جزو آن یا غده یا سلعه یا ثولول یا لحم زائد معلوم شود سببش همان باشد و اگر پلک از عوارض مذکوره پاک بود به بینند که در جفن رطوبت ست یا لاغری و پژمردگی
و خشکی دران معلوم میشود اگر کثرت رطوبت پلک دیده شود و شتره دفعةً افتاده باشد و مریض از مرطبات ضرر و مجففات انتفاع یابد از تشنج مادی یا استرخای
رطوبی باشد و اگر پلک خشک و لاغر و دقیق نماید و شتره بتدریج افتد از تقدم استفراغات و اسباب مجففه مثل کثرت بیداری و صوم و انتفاع از مرطبات و تضرر
از مجففات نیز سوال کنند پس اگر اقرار آن کند سببش تشنج یبسی بود و الا حال تقدم عروض نزلات یا ملاقات سردی یا رسیدن ضربه و سقطه یا وقوع قرحه پرسیده
دریافت نمایند پس اگر تقدم نزله بیان کند و با آن حرکت پلک بطی باشد از سدهٔ سواد رطبه بود و اگر ملاقات سردی بگوید و عدم ثقل پلک و تضرر به بردات
و انتفاع از مسخنات با آن باشد از برد ساذج بود و اگر تقدم ضربه یا سقطه یا قرحه پسر گوید سببش همان باشد علاج آنچه از قطع جفن و خیاطت زیاده از قدر لائق
و اثر قرحه و التحام آن باشد جلد پلک را از موضع ملتحم باز شگافند و در میان شق فتیله مرهمی که گوشت برویاند مثل مرهم ابیض یا باسلیقون یا قیروطی آلوده بگذارند
تا در میان آن گوشت بروید و در شترهٔ خلقی پوست بالای پلک را از وسط شق نمایند و مابین شق بدستور مرهم منبت اللحم بگذارند و آمین الدوله گفته که شترهٔ خلقی
و آنکه از قطع جفن باشد لاعلاج ست مگر بهر تخفیف بموم روغن تمریخ نمایند و ایضاً شتره که از غده یا سلعه یا ثولول یا نبات لحم زائد باشد علاج همه اینها بحدید ست
لیکن عمل حدید بعد از نقاء بدن بفصد قیفال و اسهال بمطبوخ فواکه باشد و برای رفع لحم زائد ادویهٔ حاده استعمال کنند مثلاً زنگار را بر خرقه بریان نمایند و سحق نموده
بران موضع بپاشند و یا سفیداب قلعی و کبریت زرد مغسول طلا نمایند و آنچه در محل هر واحد مذکور ست استعمال نمایند و ایضاً آنچه از زیادتی لحم و قرحهٔ عارض در اجفان
باشد دران استعمال شیاف احمر و اخضر و باسلیقون نیز مفید گفته اند و اگر شتره از تشنج یا استرخا باشد علاجش علاج تشنج و استرخاست و بالجمله اگر استرخای عضلتین
از تفرق اتصال بود لاعلاج ست و آنچه از سده یا مادهٔ بارد رطب مرخی باشد تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج یا حب صبر یا حب اصطمخیقون یا حب قوقایا نمایند و بعد ازان
بر موضع مسترخی آنچه باعث قبض و تقویت گردد مثل اقاقیا و مامیثا و آس بگذارند و بشیافیکه در شراب گذشت طلا کنند و یا گل بابونه یکجزو و اشق ربع جزو ضماد نمایند
و عصارهٔ برگ و اطراف نرم عوسج و علیق و یا اقاقیا با آب آس سبز قطور سازند و آنچه از برودت بلا ماده بود بهر تسخین نطول که دران مرزنجوش و صعتر و سنبل الطیب باشد
بکار برند و اقاقیا عصارهٔ مامیثا مر صافی صبر سقوطری مساوی کوفته بیخته بآب مورد سرشته شیاف ساخته بر پلک ضماد کرده باشند و مدام بجاورس و حرف تکمید نمایند و هرچه
در استرخا گذشت بکار برند و در شترهٔ تشنجی اگر امتلائی بود تنقیه بدستور استرخائی کنند و تکمید و تغریق سر بادهان ملینه نمایند و روغنهای محلله بمالند و بر موضع
متشنج چیزی که ارخا نماید مانند پیه بروغن گل تر نموده بگذارند و انکباب بر بخار آب گرم و تکمید بآب گرم از پنبه کنند و قیروطی روغن بنفشه بر پلک ضماد کنند و خطمی
و امثال آن طلا نمایند و بلعاب حلبه تنطیل فرمایند و اگر تشنج یبسی باشد بهر ترطیب نطولات و روغنها و اشربه و اغذیهٔ مرطبه و تعاهد دخول حمام و آب شیرین و انکباب
بر بخار آبیکه دران گل بنفشه و نیلوفر و جو نیمکوفته و سبوس گندم جوشانیده باشند و تضمید بگل بنفشه و خطمی و سبوس مبلول باشیر دختران و تدهین سر بروغن بنفشه
و کدو و هرچه در تشنج مذکور شد بعمل آرند و شتره که از ذبول جزوی از اجزای جفن باشد دران نیز تدابیر مرطبه استعمال کنند و اگر شتره از اذیت غشای مجلل قحف باشد
علاج پذیر نیست و بالجمله تضمید بمرطبات و تغریق سر بادهان مرطبه مانند روغن بنفشه و نیلوفر و کدو و گاه گاهی سعوط بادهان مذکوره و اصلاح غذا در جمله تدابیر
مائل بترطیب و تلیین بعمل آرند و از تدبیع چشم منع نمایند و اگر شتره از سوء امساک جفن نزد التقطه اسبل باشد نظر کنند که بکدام موضع طبقهٔ ملتحمه چیزی از اصول جفن
چسپیده است پس تدبیر جدا نمودن آن نمایند بطوریکه در التصاق جفن بیاید و اگر در داخل پلک چیزی مانند عقده و بنظر آید متوجه تحلیل آن گردند باستعمال اخلیون
و رفادهٔ مبلول بلعابات مناسبه مثل حلبه و تخم کتان و باید که باسلیقون و روشنائی اکتحال نمایند و اگر زائل نگردد بدستکاری پردازند و شترهٔ ضربی [illegible] اول
ازالهٔ سبب نمایند بفصد و مسهل بعده ادویه که در ضربه و سقطه بیاید و مقویات چشم بعمل آرند و گویند که شترهٔ حادث از ضربه که ازان استخوان برآید لاعلاج ست و تلیین
و تمریخ و احتراز از آنچه موجب تعفن گردد مثل دخان و استعمال دوای حریف و مانند آن فی الجمله فائده بخشد انتباه احمد بن ثابت گوید که در شتره از ادویهٔ قابضه مجففه
مانند ذرور و اقر و امثال آن حذر نمایند مگر بعد از عمل بحدید ذرور اصفر بپاشند و آب زیره در چشم بچکانند و رفاده نهاده بر بندند و صبح بکشایند پس
اگر ورم حادث شود بعلاج ورم پردازند و الا شیاف احمر لین در چشم کشند و ذرور اصفر بپاشند و اصلاح مزاج و استفراغ بدن نمایند.

التصاق جفن

گاهی پلک بسفیدی یا سیاهی چشم یا هر دو گاه بپلک دیگر تمام یا وسط آن و یا نزدیک یکی از دو موق می چسپد و سبب آن قروح عین یا جفن است بواسطهٔ طول انطباق پلک در آن یا خطای کحال نمونه لقطه سبل خواه کشط ظفره خواه حک جرب و مانند آن که بزیره و نمک و داغ نداده و تدبیر صواب آن نکرده باشد و یا رطوبت از خلط حاد و لذاع اکال مثل خون محدث استرخای عضلات و انسلاخ در اجفان که از دماغ بچشم ریزد و یا مرتفع گردد به تبخیر از بدن بسوی چشم و گاهی این مرض بندرت مولودی بود و لیس او لا حال تقدم وقوع قرحه یا قطع سبل یا ظفره از مریض بپرسند هرکدام از اینها که اقرار نماید سببش همان باشد و الا اگر حرارت سر و التهاب پیشانی معلوم شود و با آن صداع و تمدد در سر باشد سببش تحلب خلط حاد از دماغ بود و گرنه خال احساس المی در معده یا کبد یا مراق یا صدر یا رحم و غیره دریافت کنند اگر در عضوی خللی بگوید سببش ارتفاع بخارات از همان عضو باشد علاج اگر بدن ممتلی بود و مانعی نباشد فصد قیفال نمایند و بحسب خلط غالب مسهل دهند و تعدیل مزاج بدن و سر و چشم و سیما عضو فاعل مرض کنند و ایضاً اگر بسبب تحلب ماده از دماغ باشد فصد سر رو کشایند و اگر بسبب دیگر اعضا باشد فصد اکحل یا باسلیق کنند و استفراغ راس و جمیع بدن نمایند و بعد از تنقیه تبدیل مزاج باقی مرض بمبردات و اکتحال نمایند بشیافی که از اقلیمیای ذهبی و توتیای کرمانی و سفیداب قلعی مغسول و سرمهٔ اصفهانی محرق مغسول و قلعی محرق مغسول کنند از هر یکی دو درم و الاخوین افیون هر واحد یک درم انزروت مربی بشیر خر یک نیم درم کوفته بیخته با آب بادیان سرشته شیاف ساخته باشند و ذرور انزروت غیر مربی جائز نیست چه در انزروت حدتی است که باعث تقرح و خراش چشم و معین بر التصاق میگردد و چون آنرا بشیر پرورده نمایند حدت آن زائل میشود و بعد از آن اگر موضعی در پلک کشاده باشد در آن میل انداخته هر دو پلک را جدا نمایند و شیاف ابیض و ابار اکتحال کنند و عصارهٔ مامیثا و حضض و صبر و مرصاف بر موضع علت طلا سازند و شیر دختران و غیر آن و ادهان و العنبه و گلاب در چشم چکانند و بپنبه بدان آلوده میان هر دو پلک گذارند و ذرور انزروت آن در شیر خر پرورده باشند بپاشند و ایضاً بعد تنقیه و اصلاح غذا دو میل از روغن گل خالص در چشم کشیدن و چشم را مامور به بستن تا یک جفن بجفن دیگر متصل نگردد بهترین ادویه در منع التصاق است و چون پلک ملتحم یا قرنیه بچسپد مریض را بر پشت بخوابانند و بحیله زیر پلک در موضعی که ممکن باشد میل داخل نمایند و اگر ممکن نباشد از موضعی یا از جانب موق حفره موضع التصاق جفن را بشگافند بقدر یکه میل نفوذ کند پس میل از زیر جفن داخل کنند و بصناره آنرا معلق گردانند و اندک اندک آنرا الطرف بالا کشند و پلک را بمبضع از طبقه چشم با احتیاط تمام جدا نمایند که چیزی از طبقهٔ چشم بریده نشود و بعد شگافتن و جدا نمودن پلک از چشم آب زیره و نمک خائیده در چشم چکانند و زیر پلک پارچهٔ کتان کهنه نرم بزردهٔ بیضهٔ مرغ و روغن گل تر نموده گذارند و بدان فاده ترکرده نیز بر پلک گذارند و بعصابه سبک بربندند و صبح بکشایند و اعاده این تدبیر نمایند و همچنین تا سه روز عمل نمایند پس هرگاه از عود التصاق طمانینت حاصل گردد بکشایند و شیافات مدمله مثل شیاف ابیض سه روز بچکانند و بعضی شیاف ابار و شیاف احمر لین می چکانند و چون صحت حاصل شود چشم را باکتحال اثمد و روشنائی و مانند آن تقویت دهند و اصلاح مزاج و تعدیل طبیعت و تقلیل غذا نمایند و اگر هر دو پلک کودک باهم بچسپد باید که هر صباح ببول گرم او چشم او را بشویند

جسأ الاجفان

یعنی صلابت و یبوست پلک فرق در بین و جسأ ملتحمه آنست که در آن صلابت عارض چشم گردد و با آن حرکت چشم دشوار می باشد و در چشم تمدد از شدت جفاف بهم میرسد و در ینجا در اجفان عسر حرکت از تغمیض و انفتاح بهم میرسد بطوریکه بدشواری بند نمایند و بکشایند و با وجع و حمرت بدون رطوبت در اکثر بود و بیشتر بعد از خواب نمی تواند که بدون مالیدن چشم بکشاید و اکثر خالی از اندک جرب یا پس صلب نمی باشد و سیلان اشک با آن نبود مگر بعرض و جسأ الاجفان که در آن خارش بدون انصباب ماده باشد آنرا یبوست عین و یبوست جفن نامند و این اکثر در هنگام گرمی مزاج بهم میرسد و بقول طبری صلابت در جفن بدون جرب دو وقت حادث میگردد یکی در هنگام رسیدگی از مستی عرق نماید و هوای سرد یا آب سرد آنرا برسد و دوم نزد برخاستن از خواب خصوصاً در شبهای زمستان و گاهی عقب جرب حادث میگردد و گاهی بعد مداومت اکتحال اطلیهٔ باره بر پلک عارض میشود بالجمله سبب این بخارات غلیظ یابسه است که در آن حدت و لذع مثل سبب سلاق نباشد و انطاکی گوید که سببش انصباب خلط غلیظ یا یابس بسوی پلک است یا سردی شکایت آورد یا لقایای زیدکه در علاجش خطا خصوصاً در فصد واقع شود اگر خلط اکال بود حکم آنرا الازم بود و گویا که این فی التحقیقت

تشنج ست وگاهی از فرط یبس بود و اگر عسر حرکت شدید باشد و سبب این در پلک اصالةً باشد اگر حالت و احد لازم بود و الا در دماغ بود و بقول شیخ سبب آن یا یبوست ساذج یا خلط غلیظ لزج یابس ست یابس اگر پلک خشک و لاغر نماید و حمرت وورم و ثقل نباشد از سوء مزاج یابس ساذج باشد و اگر با حمرت و ثقل و وجع باشد از خلط غلیظ بود علاج اسفنج یا مانند آن را بآب گرم تر نموده بدان تکمید جفن مدام نمایند و اگر افسنتین رومی کوفته در خرقهٔ کتان صره بسته در آب گرم غمس کرده تکمید نمایند انفع بود و مداومت استحمام بآب شیرین نیم گرم کنند و بر بخار آب گرم انکباب نمایند و هنگام خواب سفیده و زردهٔ بیضهٔ مرغ بروغن گل بر پشت چشم نهند و یا زردهٔ بیضهٔ مرغ و روغن بنفشه و پیه مرغ نهند و روغن خصوصاً روغن بنفشه بر سر و پلک بمالند و دوام تغریق سر بمرطبات مثل روغن نیلوفر و بنفشه و نطولات مثل بنفشه و خطمی و تخم کتان و جو مقشر و بابونه و سعوط باشیاف ادهان مرطبه مثل روغن بادام و بنفشه و کدو و نیلوفر بعمل آرند و اگر با یبوست قلیل مادهٔ صفراوی یافته شود مسهل صفرا دهند و آب کشنیز سبز و روغن گل و زردهٔ سفیدهٔ تخم مرغ باهم مخلوط کرده بر پلک ضماد کنند و اگر گمان شود که درینجا مادهٔ غلیظ محتاج تحلیل ست لعاب حلبه و تخم کتان که در شیر تازه برآورده باشند بجای تحلیل و قیروطی پیه مرغ و لعاب اسفغول و موم و روغن گل بر پلک دائم گذاشتن درین باب مجرب ست و بعضی سفیدهٔ تخم مرغ عوض لعاب اسفغول داخل میکنند و بنفشه پخته ضماد ساختن و بر پشت چشم نهادن نیز نافع بود و گاه گاهی اکحال مدمعه مانند شیاف اسطاطیقون و شیاف احمر لین جهت تحلیل مادهٔ غلیظ استعمال نمایند و اگر با سیلان اشک و غلظ اجفان و حمرت آن باشد عدس مقشر و شحم انار کوفته با مغز تخم سرشته روغن گل داخل کرده شب بر پلک ضماد نمایند و به بندند و اگر محتاج تلیین طبیعت باشد قرص بنفشه یا خمیرهٔ بنفشه یا تمر هندی و شیر خشت و ترنجبین کنند و در آخر اکتحال بمدمعات مثل برود حصرم و باسلیقون و کحل عزیزی و روشنائی نمایند و اگر جسا تا بالتحمه منتهی گردد تدبیر آن از فصد و مسهل وغیره هرچه در جسا و التحمه گذشت بعمل آرند و درین مرض اجتناب از مجففات و تعب مفرط و جماع بسیار و حرکات عنیفه و سیر در آفتاب و نشستن قریب آتش و مانند آن نمایند و تناول اغذیه خفیفة اللطیفه مرطبه تند مثل شوربای گوشت بزغاله و بچهٔ گوسفند یکساله و جوزهٔ مرغ و حریرهٔ روغن بادام و زردهٔ بیضهٔ نیمبرشت و اکثار تناول امراق و ترید و فواکه رطب مثل کدو و انگور و حلویات جید لازم گیرند و چون اکثر مادهٔ این بخارات خلط یابس سوداوی می باشد و آن بدون انضاج اخراج نمی یابد پس باید که اولا چند روز منضج سودا دهند و حریره مغز قرطم و نشاسته و شیر بز و مانند آن بخورانند و بعد ازان تنقیه بمسهل سودا یا مطبوخ افتیمون و هلیلهٔ کابلی و سفوف سودا نمایند و اگر مانعی نباشد فصد بر مسهل مقدم دارند و بعد تنقیه بر آبیکه دران ادویهٔ محلله مرطبه مانند بنفشه و برگ خطمی و بابونه و اکلیل الملک و جو کوفته و سبوس گندم جوشانیده باشند چند مرتبه انکباب نمایند و شیر دختران در چشم دوشند و اکحال را در آن حل نموده در چشم چکانند و ایضاً العبه مانند لعاب بهدانه و حلبه و تخم کتان بچکانند و نشاسته کتیرا صمغ عربی و مامیران چینی شادنج عدسی مساوی سرمه سا نموده اکتحال نمایند که صلابات را تحلیل میدهد و اگر تحلیل صلابت آن دشوار گردد بعد تنقیه هر روز یک دفعه چشم را بمالند و بآب گرم تکمید نمایند و سعوط بآب مرزنجوش و زهرهٔ کبک و روغن خیری زرد و شیر دختران نیز بعد تنقیه مفید ست و گاهی ضماد برگ بنفشه و برگ خبازی و برگ خطمی و مانند آن می نمایند و حلبه و تخم کتان و اسپغول و تخم خطمی خبازی همه را بشراب ابیض رقیق یا بعرق بادیان جوشانیده لعاب برآورده مریض را بر پشت خوابانیده در چشم چکانند و رفاده بدان تر نموده بالای پلک گذارند این دوا جمیع صلابات جفن را بعد تنقیه بدن تحلیل می نماید و ضماد زوفای رطب مخلوط بشحم اوز و کذا آرد باقلا بجزرهٔ قمر آمیخته و کذا مغز ساق بقر بروغن کنجد و موم آمیخته و کذا شحم بط و موم گداخته و کذا مرمکی سوده بر پلک و اکتحال زنگار بعسل آمیخته و بعد ازان تکمید باسفنج مبلول در آب گرم و کذا اکتحال مرمکی هر واحد نافع جساء جفن ست و انطاکی در تذکره میگوید که مرطبات خورانند و تدهین بدان نمایند مثل شیر تازه و العبه و ادهان و شیر زنان بحلبه و شحوم خصوصاً شحم بط و ماکیان و بشیاف احمر در بارد و سفیدی بیضه بآب کشنیز در حار و عدس و شحم انار و مامیثا مطلقاً بروغن گل و آرد کرسنه کذالک و بعسل در حار و اشق بشیر زنان در آن و بآب کشنیز در بارد و در نهایه می نویسد که ابتدا به تنقیه کنند و العبه و شحوم طلا کنند اگر یابس باشد و الا زنگار و عسل و کذا مرکار برند و بهترین شحوم درینجا پیه مرغابی و مخ ساق بقر ست و از العبه حلبه و کتان و روغن بنفشه را درینجا خاصیت عجیب ست و در یبوسة العین ترطیب بتکمید و تنطیل بطبیخ اشیای مرطبه و تدهین سر بادهان مرطبه بدستوریکه مسطور شد کفایت کنند و احتیاج تنقیه نباشد

غلظ اجفان

مرضی ست که در آن باطن پلک بر آمده و متکاثف و اندک سرخ میگردد بحدیکه گمان جرب میشود و چون پلک را برگردانند صاف از خشونت و خالی از جرب یابند و اعراض جرب مثل سلاق و جسائی نمی باشد و ایضاً تابع جسا انتفاخ نیست بخلاف این گویند که غلظ مخصوص بپلک بالاست بخلاف صلابت که گاه در یک پلک بود و گاه در هر دو و بقول بعضی

غلظ هر دو جفن را عارض میگردد و جسا یک جفن را تنها و سبب آن مادهٔ غلیظ و احتباس ابخره در آن ست و اکثر این تابع جرب بود و گاه تابع هر مرض مادی چشم میباشد جهت تحلیل لطیف مادهٔ آن و ابقای کثیف آن و بعضی گویند که سبب آن مادهٔ بارد رطب ست و ایلاقی گوید که سبب او خواب ست بعقب طعام و اغذیهٔ مولد مواد بارد رطب و بخار غلیظ و نفیس گرمابی گوید که سببش بخارات غلیظهٔ یابسه ست چنانچه این بخارات سبب صلابت و جسا جفن نیز میباشند لیکن بخارات موجب صلابت و جسا میل به یبوست زیاده دارند و درین مرض میل به رطوبت بیشتر و بدون لذع بود زیراکه اگر لذاع باشند سلاق از آن حادث میگردد و گاه حادث میگردد غلظ بعد از مشی و عرق چون برسد بآن هوای سرد یا بعد از بیدار شدن از خواب خصوصاً در شبهای سرما و گاهی عارض میشود بعد جرب و ابساست که بسبب گذاشتن ادویهٔ بارده بر جفن بهم میرسد علاج تلطیف تدبیر و اصلاح غذا بشوربای چوزهٔ مرغ و کبوتر بچه و بیضهٔ نیمبرشت نمایند و بعد غذا عادت خواب ترک کنند و از شراب و انواع نبیذ اجتناب ورزند و بعد نضج تنقیه بمطبوخ هلیله و افتیمون کنند و بعد تنقیه اطریفل اسطوخودوس علوی خان بخورند و از لاجورد و حجر ارمنی و خستهٔ خرما سوخته و نار دین سرمه ساخته در چشم کشند یا شیاف احمر لین اکتحال نمایند و مامیثا و زعفران در مرکی بالای پلک طلا سازند و مداومت حمام و انکباب بر مطبوخ بابونه و اکلیل الملک و بنفشه و خطمی نمایند و چشم را بمالند و یا میل و یا بشیاف احمر لین باطن پلک را بخارند و مطبوخ شیاف زعفران در باطن پلک اگر مانعی نباشد نیز نافع ست و اگر غلظ بر آید و صلب باشد و باین تدابیر زائل نگردد جفن را برگردانیده بحجر قیشور و کف دریا یا برگ انجیر بخراشند و بقراط گوید که غلظ جفن گاهی محتاج بادویه میگردد که در آن حدت بمقدار عظم مرض باشد و آن ادویه را بعد تنقیهٔ بدن بفصد و غیر آن استعمال نمایند خصوصاً وقتیکه چشم بان متهیج باشد بجهت آنکه ادویهٔ حاده قبل از تنقیه اکثر احداث ورم حار می نمایند بشدة الوجع و جلب المادة الیها

تهیج جفن

ورم ریحی ست که بسبب نفوذ ریح بخاری در جوهر آن بهم رسد و حدوث ریاح مذکوره نزد ضعف هضم و سوء حال کبد میباشد و بقول شیخ بسبب مواد رقیق و بخارات و ضعف هضم و سوء هضم و در سهر و حمیات عارض میشد و سهر نیز در ابتدای استسقاء و سوء القنیه و اورام رطبه مانند ذات الریه و لیثرغس این مرض عارض شود و فی الحقیقت عرض امراض مذکوره است و چون ناقهین را حادث گردد اکثر منذر نکس مرض بود و خصوصاً هرگاه با تهیج در سائر اعضا ظهور رو نماید باشد بالجمله اکثر اورام ریحی جفن عقب ضعف کبد و معده و بعد فساد هضم و ضعف حرارت غریزی و بیشتر در تابستان بجهت میل حرارت بظاهر و برودت بباطن و گاهی از گزیدن حیوانات مثل مگس و زنبور و عنکبوت یا پشه و مانند اینها بهم میرسد علاج تدبیرش ازاله سبب ست و تکمید بسبوس گندم و جاورس و نمک و یا طبیخ بابونه و اکلیل و بیخ بادرنجبویه و ملوکیه و افسنتین هر یک چهار ماشه در مثانهٔ گوسفند انداخته و مطبوخ جفن بسرکه و بورهٔ ارمنی و تخفیف و تلطیف غذا و ریاضت معتدل و انکباب بر طبیخ بابونه و مرزنجوش و برگ کرفس و بادیان و زیره و مانند آن سفید بود و یا شراب بر سنگ گرم انداخته بخار آن به پلک رسانند که انفع المعالجات ست و اگر آثار کثرت بلغم یافته شود تنقیهٔ آن نمایند و اطریفل کبیر خورانند و ج و صبر بسرکه طلا کنند و بسرکه و آب نیمگرم بهم آمیخته پلک را بشویند و آنچه بسبب ضعف معده و کبد باشد تقویت آن هر دو نمایند بقرص گل و قرص زرشک یا سکنجبین و آنچه از گزیدن حیوانات بود برای جذب سمیت و تحلیل تریاق فاروق یا تریاق اربعه و نمک زیت بمالند و آنچه در تابستان افتد بشیاف سنبل و حولان و آب گشنیز سبز و اندکی صبر علاج کنند و بقول رازی اول بگلاب بعده بآب گرم صرف تکمید نمایند و بران عصابه ترتیب بندند و در ناقهین ضماد انیسون از مجربات ست و همچنین شیاف مامیثا و صبر با آب بکو گرکنند

ثقل اجفان

و آن گاهی از تهیج و اسباب او میباشد و گاهی بسبب ضعف قوت و سقوط آن چنانچه در دق بهم میرسد و گاهی در ابتدای نوائب حمیات و گاهی بسبب غلظ یا صلابت و جسا پلک و یا بسبب شرناق علاج تدبیر مرضی نمایند که سبب آن باشد و کحل الجواهر یا شیاف سنبل تقویت جفن نمایند و گویند که از ادویهٔ مرکبه نافعهٔ آن شیاف اسطوسانیوس ست

اختلاج جفن

و آن حرکت عضلات پلک ست سبب آن بلوح بخاری غلیظ ست که حرکت نماید برای خروج و اکثر از اعراض نفسانی مثل غم و غضب و فرح عارض میگردد و گاه مواد بریاح بخاریه منحل شود علاج برای تسخین و تحلیل تکمید جفن نمایند مثلاً اسفنج بآب مطبوخ اکلیل الملک و صعتر و مرزنجوش تر نموده بدان تکمید کنند بعده بروغن سوسن یا روغن شبت تدهین نمایند و اگر فائده نشود و بدن ممتلی باشد حجامت بسیار ستر بروغن زنبق که بالخاصیت مفید ست اکتحال کنند و دارچینی با آب سوده طلا نمایند و در روغن میران بکار برند و هرچه در اختلاج مطلق مسطور شد بعمل آرند

کمودت و خضرت جفن

کبودی و سبزی پلک اکثر بسبب زخم یا ضربه و لطمه و گاهی بعد قی قوی عارض شود علاج اگر حرارت باشد اول فصد کنند و مسهل دهند و صندل و مرداسنگ بگلاب سوده طلا کنند تا حرارت زائل شود بعده سنگ فلفل سوده و سفال نو برهم سوده و یا تخم ترب بآب سوده و یا زرنیخ و سرکه طلا نمایند و در آب گرم نمک آمیخته پنبه نو بدان تر کرده بر پلک نهند و یا نمک بآب سوده نیم گرم بر پلک گذارند و یا زرنیخ زرد و حجر فلفل و مرداسنگ و نمک اندرانی مساوی باریک سائیده در آب کشنیز سبز آمیخته شیاف سازند و وقت حاجت سوده طلا نمایند و اگر طول کشد مرهم داخلیون ضماد کنند و اگر ازین هم تحلیل نشود بمقراض بردارند

کثرت طرف

عبارتست از بسیاری برهم زدن پلک ست و آن زیاده از قدر حاجت و بی اراده مرض ست و سبب آن یا قذی خفیف ست و یا بثره در چشم و جفن و صاحب تمدد و کسانی که مهیای تمدد باشند نیز افتد و در امراض حاده منذر بتمدد و یا تشنج ست و گاهی در جبلت و حالت صحت از تمکن عادت میباشد و محرور الدماغ را نیز علاج آنچه از قذی یا بثره یا تمدد باشد علاجش همانست که در فصول آنها مذکور شد و آنچه در جبلت و حال صحت بود لا علاج ست و آنچه از حرارت مزاج دماغ بود در مادی تنقیه ماده دماغ نمایند و در ساذج تعدیل مزاج و اصلاح آن بطوریکه در امراض دماغی حار مسطور گشت و در مقاصد ست که درین علت دوائی سود ندارد مگر آنکه مر و صبر مساوی در گلاب حل کرده در ماق اکبر چکانند

قمل و قمقام اجفان

یعنی سپش که در بیخ موی مژه از رطوبت عفن متولد شود و قمقام از قمل کوچک بود یا پایهای بسیار ریزه و گندم رنگ و با حمرت و غبرت بجهت کثرت حدت در ماده این و قلت رطوبت و لهذا خارش درین زیاده از قمل میباشد و بعضی گویند که قمقام بزرگتر از قمل ست و سرخ با پایهای بسیار ریزه و قریب تر از قمل و مدور الشکل و آنرا که پایهای او ظاهر بود و بزرگتر از قمقام باشد قرده خوانند و آنکه در غایت صغر بود و سفید باشد صئبان نامند و ملا نفیس گوید که قمقام متشبث بمسام و غائص در ان میباشد حتی که گمان میکند الانسان هرگاه بسوی او نظر کنند که آن اصول شعرست که قدری ورم کرده پس هرگاه گرم شوند یا آب گرم بآن رسد سرهای او خارج میشوند و احمد گفته که سبب قمل و قمقام و قردان رطوبت عفنه است که طبیعت آنرا بناحیه جلد دفع می نماید پس اگر کم ست ازان قمل تولد کنند و اگر بسیارست و غلیظ تر قمقام و اگر ازان زیاده غلیظ تر بود قردان بهم رسد و بقول ابن تلمیذ قمل و قمقام در جفن از امتلای راس از اخلاط غلیظ بهم میرسند و بصاحبان مزاج حار رطب پیران و در زمستان و بلدان رطبه عارض میشود و بقول شیخ بیشتر کسانی را که اغذیه غلیظه ردیه مولد فضول بسیار میخورند و ریاضت کم میکنند و بدن کثیف میدارند و بحمام نمیروند بهم میرسد و تولد قمل از مواد صفراوی و سوداوی و دموی نمی باشد بلکه از یک ماده رطوبت که آن ماده اوساخ قریب بظاهر جلد ست بجهت صعود او از بدن بسوی سر و چشم و دفع طبیعت بسوی جلد و بیخ موی و عمل حرارت غریبه عفنیه در آن متولد میگردد و همچنین از دفع طبیعت فضول چشم را بجانب اجفان و منبت مژگان میرسد که قمل و قمقام دران پیدا میشود و تولد آن گاه داخل مسام میباشد و این با خارش بود و بخاریدن تخلخل مسام در آن هنگام بسوی ظاهر جلد برمی آید و گاهی بظاهر جلد میباشد و درین صورت بآن خارش نمی باشد مگر وقت حرکت نمودن و گزیدن آن عضو را علاج اول نضج ماده بمنضج بلغم یا ماء الاصول نموده تنقیه بدن و سر از رطوبت عفنه بمسهل و حب ایارج یا حب قوقایا یا ایارج جالینوس نمایند و گویند که صبر دو درم دارچینی مصطکی هر واحد ربع درم نیز منقی ماده مولد قمل و قمقام ست و بقول انطاکی تکثیر تناول ارز و در زمانه قمل مطلق نافع لیکن وزن صبر نیم جزو و دیگر یک یک جزو ست و بعد تنقیه غراغر مستعمله بر نهار و در حمام از سکنجبین و خردل و امثال آن یا با ایارج فیقرا محلول بماء العسل یا آب گرم یا مری عسل یا سرکه غرغره کنند و بعد ازان بآب دریای شور یا آب شور تلخ یا آب نمک یا آب شب مطبوخ یا آب کبریتی یا آب چقندر یا بآب مطبوخ مویزج یا عاقرقرحا یا نطرون یا بوره ارمنی یا القوع چند بار مژگان و چشم را بشویند پس روغن خسته زردآلوی تلخ در مژگان بمالند و یا صبر و مویزج طلا نمایند و بسرکه عنصل بشویند و یا مر مکی یا زراوند طویل سوده بروغن سرشته بر پلک طلا کنند و یا شب یمانی تنها یا با آب چقندر و زیت و کبریت و یا بوره تنها باریک سائیده بر اجفان بمالند و یا شب یمانی با نصف وزن آن مویزج سائیده بمیل آلوده بمالند و یا صبر و بوره ارمنی و زهره اصیم جزو اضافه کنند و بسرکه عنصل سرشته پلک معلق مدت بردارند تا شفار پلک بمالند پس جفن را بشویند و مویزج و بوره دوای نیکوست آنرا سوده بمالند و یا این کحل شب یمانی سوخته یک توله مس سوخته مویزج حنای خشک حضض هر یک نیم توله در آب مطبوخ افسنتین تا دو یا سه صلایه کرده بکار برند و همچنین اکتحال بکحل و تشنائی و شیاف اخضر و طلای مویزج شب یمانی بشکل بزر کتان رازیانه مساوی کوفته با آب شبیح ارمنی سرشته بر جفن نافع و کذا زرنیخ سرخ و مویزج و صمغ عربی سوده طلا کردن و اگر خاک سیماب و شب لغزانند و مساوی گیرند قوی تر گردد و کذا الطوخ اجفان بزیت که دران کبریت حل کرده باشند و کذا شب دو درم مویزج یک درم صبر نیم درم بورق نیم درم مثل غبار سائیده

در سرکه عنصل حل کرده بر طرف جفن مالیدن قاتل قمل و قمقام است و اگر میل را در سیماب فرو برند و بعد از آنکه رائحهٔ سیماب در آن اثر کرده باشد تنها بر جفن بمالند نیز قمل را بکشد بجهت آنکه رائحهٔ سیماب کشنده آنست و سائر حیوانات صغار را و نیز دوائی در زمین هاب بدارچینی آن بکشند و بهتر آنست که سیماب را با آب برگ حنا یا شرنفیه یا افتیمون هندی یا پنجنگشت حل کرده بمیل بر پلک کشند و ترک عشا و امتلا و کثرت دخول حمام بر نهار و اکباب بر آب شعر و استعمال ریاضات مفید اجتناب از اغذیهٔ غلیظه کثیر الفضول و میوه‌های تر تازه و شیر و انجیر واجب است و بعضی اوقات اکل انجیر خشک سفید گفته‌اند و غذای محموده لطیفه مثل نان گندم سفید و جوجهٔ مرغ و کبک و دراج و امثال اینها باشد طبری گوید که طبیب نگاه کند بصورت قمل و قمقام اگر بیخ مو چسپیده‌اند و حرکتی ندارند مادهٔ آنها غلیظ خام بود و اگر حرکت دارند مادهٔ آن لطیف باشد پس بحسب ماده متوجه تنقیهٔ آن گردد یعنی از تنقیه ابتدا بدوای ضعیف القوه و غلیظ را بدوای قوی استفراغ نماید و در مادهٔ غلیظ بدوای خفیف قانع نگردد بلکه بمعالجه آن باین ترتیب نماید که تا هفت روز ماء الاصول دهند بشربت انجیر که یک من انجیر سفید را در سه من آب شیرین یک شبانه روز خیسانیده و آب دیگر داخل کرده بجوشانند و بعد چهار شدن مالیده صاف نموده شکر داخل کرده بقوام آورند پس بنسبت درم آن با نسبت درم ماء الاصول بیاشامند و بعد هفت روز مطبوخ افتیمون بجوشانند و صلاح غذا کنند و از تخلیط اغذیه منع نمایند و بعد گذشتن هفت روز از آشامیدن مطبوخ یک شربت حب ایارج و یک شربت حب قوقایا بدهند و بعد تعین نقای بدن از فضول غرغره بعاقرقرحا و مویزج و مرزنجوش و مری نبطی مانند آن بر ناشتا نمایند و بهتر آنست که در حمام کنند و بعد از آن تدبیر قشور حب وع بورهٔ ارمنی برگ خبازی هر واحد یک دانگ نمک سوخته یک قیراط برگ غار یک دانگ و نیم توتیای بریان بروغن ناردین نرنج هر واحد یک درم سرمهٔ اصفهانی در روغن خروع جوشانیده نیم درم کوفته بحریر بیخته میل آهن یا مس در سیماب فرو برند تا بوی سیماب اخذ کنند و اگر سیماب از آن بچسپد بملائمت صاف کرده میل را کور اکتحال از آن بکحل نمایند بغیر آنکه میل بحدقه رسد بلکه بر اجفان بگردانند و اگر زوال آن دشوار گردد بروغن بید انجیر یا روغن ناردین یا روغن قسط اکتحال نمایند و آشامیدن روغن بید انجیر یا جریرهٔ سبوس گندم چند روز لازم گیرند پس اکتحال بکحل مذکور نمایند و عاقرقرحا مویزج حب الغار شحم انار مساوی کوفته و آرد کرسنه باندکی سرکه بسرشند که مثل خمیر گردد بر جفن ضماد نمایند و این ضماد تنها نیز کفایت می‌نماید

انتثار اهداب

یعنی ریختن مژگان سببش یا از جهت مادهٔ غذای شعر بود و یا از جهت موضع نبات شعر آنچه از ماده است یا بسبب قلت مادهٔ غذا بود چنانچه در اواخر امراض حاده و صعبه که در آن تولد خون کم گردد و حرارت تحلیل یا بدبعض ناقهین را بهم میرسد و یا بسبب کثرت ماده و زیادهٔ از حد لائق و یا بسبب غلظت ماده و اصله و عدم نفوذ آن در مسام باشد و یا بسبب فساد ماده و میل آن بحدت و حرافت بجهت مخالطت اخلاط فاسد محترقه صفراوی یا سوداوی یا بلغمی قریب بمنبت مو باشد مانند آنکه در داء الثعلب و جذام واقع می‌شود و گاه مادهٔ فاسد می گردد از اصل تولد خود هنگامیکه غلبه یابد مائیت بر خون باشد چنانچه نزد استسقا و اما آنچه از جهت موضع است یا بسبب اتساع مسام و یا ضیق آن و یا انسداد و انعدام مسام و یا ورم و یا تاکل اجفان بود و تشخیص اقسام مذکوره باید که نظر کنند بسوی جفن و منبت اهداب اگر لاغری جفن و خشکی جلد محسوس گردد و بتقدم امراض حاده مثل سرسام و حمیات محرقه نیز مریض اقرار کند از قلت مادهٔ غذائی باشد و اگر با یبس جلد و لاغری باریکی مو باشد از اتساع مسام بود و اگر صلابت جلد با قوت مو باشد از ضیق مسام بود و اگر صلابت و غلظت و سرخی و خارش موضع با لذع شدید بود از ورم و تاکل باشد و الا پلک را بمالند پس اگر بعد مالیدن گرمی در جفن محسوس گردد و با التهاب بود و در تابستان و سن جوانی افتد از اخلاط محترقه صفراوی باشد و اگر کمودت جفن با لاغری و یبس و آثار غلبهٔ سودا بود از سودا باشد و اگر سفیدی جلد با آثار غلبهٔ بلغم باشد از بلغم محترق بود و اگر آثار مذکوره نیز یافته نشود و علامات غلبهٔ دم طبعی ظاهر باشد از کثرت مادهٔ غذا باشد و اگر این علامات هم نباشد تقدم جدری یا جراحت یا حرق نار دریافت کنند اگر باشد از انسداد و انعدام مسام بود و حاصل آنکه اگر ریختن اهداب با غلظت و صلابت اجفان و سرخی و لذع و تاکل و خارش کناره‌های پلک باشد سببش سلاق بود و اگر علامات مذکوره در پلک آفت محسوس نظر نیاید سببش یا قلت مادهٔ غذائی یا بهم رسیدن رطوبت حاده یا مالحه یا بورقیه در بیخ اجفان و خلاء آن بغذای موضع از جنس داء الثعلب بود و یا از دیگر اسباب مذکوره باشد

علاج انتثار اهداب بسبب ماده

آنچه از قلت مادهٔ غذا بود معالجه او انعاش قوت است بتوسیع اغذیهٔ جیده و مرطبه و استعمال ادویهٔ جاذبهٔ مادهٔ شعر باجفان مثلا گوشت حلزون زردهٔ بیضهٔ نیم برشت جوز را سوخته و استهٔ خرمای سوخته سنبل هندی لاجورد مغسول نرم سوده بحریر بیخته اکتحال نمایند و ترطیب و استحمام و ترک جماع و استفراغ بالمره پس اگر بدن مریض تغذیه نیابد و ترطیب آن حاصل نگردد نظر نمایند بسوی تغیر مزاج آلات غذا یا بحال کبد او اگر تغیر یافته شود کوشش در تعدیل طبیعت او نمایند و ایضا بسائر اعراض نظر کنند و آنچه از موانع اغتذا عارض شده باشد تدارک آن نمایند و بعد از آن اکتحال بچیزی که باعث تلذیع نگردد بلکه بچیزی که سرخ گرداند بیخ مو را اما آنکه تقویت یابد بر جذب غذای خود مثل بلیلیون و روشنائی نمایند و اگر ساذج هندی با میران و هلیله زرد بسایند یک درم مشک یک دانگ سوده اکتحال نمایند انتثار و دمعه را منع کند و اصول شعر را گرم نماید و آنچه بسبب کثرت رطوبت باشد بمسهل بلغم و حب ایارج و قوقایا تنقیهٔ سر و چشم نمایند

وبعد ازان غراغر و مضوغات و سعوطات منقیه استعمال کنند و تقلیل غذا نمایند و غذا ناشف رطوبت مثل قلیه ها خورانند و از خوردن فواکه رطب و آب بسیار و از جماع بتدریج منع نمایند
وبعد ازان باکحال جاذب رطوبت و اشک آور مثل کحل دار فلفل و باسلیقون اکبر اکتحال کنند و اگر در روشنائی قدری از چینی افزوده مدام اکتحال نمایند بهتر باشد و آنچه بسبب غلظت رطوبت باشد
که زیر پلک بهم رسد حسب رنگ جفن که مائل بسفیدی یا زردی یا سرخی یا کمودت بود علاج هر یک مثل داء الثعلب تنقیه از مسهل خلط غالب فاعل مرض نمایند و بعد از تنقیه اطلیه که در داء الثعلب
بحسب هر نوع مسطور است طلا کنند و بعد زوال سبب اکحال منبت اهداب مثلا لاجورد و سنبل هندی و پوست صنوبر خسته خرمای سوخته حجر ارمنی دخان کندر مساوی نرم سوده بحریر بیخته
اکتحال نمایند و اگر خواهند استه خرمای سوخته دو نیم جزو دود خان کندر دو جزو سنبل هندی یک نیم جزو حب بلسان یک نیم جزو لاجورد غیر مغسول پنج جزو نرم کوفته بحریر بیخته باستعمال آرند
و اگر سرگین خرگوش هشت درم سرگین بز کوهی سه درم باریک سائیده اکتحال کنند اهداب برویاند و در تجربه حکیم عابد رسیده و اگر موی انسان بسوزند و زبد البحر و بادام تلخ افزوده طلا نمایند
نیز درین باب مجرب حکیم ممدوح است و استخوان خرمای سوخته سنبل الطیب سرگین موش صدف سوخته فلفل هر واحد یک جزو مرمکی سه جزو سفیده قلعی مغسول شش جزو زعفران نیم جزو طلا کردن
خواه کحل ساختن مجرب است و یا مرمکی مشوی فلفل سیاه هر یک یک جزو و صاص محرق مغسول چهار جزو و زعفران چهار جزو و ناردین سه جزو و خسته تمر محرق دو جزو سائیده کحل سازند و ترکیبی
که بجهت انبات مژه مجرب عجیب الاثر است این است که روز یک شنبه شیر عشر در چراغ نو پر کرده و از پنبه نو فتیله نهاده سر آن را پوشیده بر طاق گذارند و بعد از یک هفته شب یک شنبه
دیگر چراغ مذکور را از روغن کنجد خالص پر نموده همان فتیله را بسوزند و دود آن بستانند و چند روز در چشم کشند و اکتحال بعر و تخم خرمای سوخته بشراب سرد کرده و قنفذ محرق و دود
وسنبادج سوخته و اثمد با آب کماة پرورده بفحوای حدیث شریف و سحاله طلا و برادهٔ آبنوس یک شبانه روز در شراب کهنه تر کرده خشک نموده کوفته بیخته و بحجر الیهود بخون خفاش
سائیده و مگس سوخته و صمغ بطم و [illegible] و شیاف مامیثا و زیت که سلخ الحیه در آن انداخته چهل روز در آفتاب آویزند و بسرگین خروس سوخته و کذا دخنهٔ بعض ادویه
مثل دخان صنوبر و راتینج و بطم و میعه و قطران و زفت و صمغ صنوبر بر منبت شعر هر واحد بالغ تاثیر شعر و منبت آنست و طلا تخم خرمای سوخته سوده بروغن آس آمیخته و کذا رودهای رطب
وکذا بزر البنج و حبهٔ جبلی و سرگین موش بر روغن سوسن سرشته و کذا تخم اوز و کذا زردی بیضه و کذا اعصار [illegible] بر منبت شعر [illegible] و آنچه بسبب فساد کیفیت ماده غذای شعر باشد
تنقیه بدن بمطبوخات و حبوب مخرجه صفرا و سودا و رطوبات فضلیه بحسب هر واحد نمایند پس تعدیل مزاج و تزهین [illegible] رطبه مثل روغن بنفشه و کدو کنند و بعد ازان اکحال منبت
اهداب که مذکور شد بکار برند و کحل [illegible] و شیاف [illegible] نیز در انبات شعر اهداب مفید است و کذا اکتحال سنبل الطیب تنها و با آب کشنیز مجرب و همچنین حجر ارمنی یا لاجورد یا شنج سوخته بر بیخ مو مالیدن
وایضا استه خرمای سوخته سه درم و ناردین دو درم اکتحال نمودن و اکتحال بمگس که سر آن بریده و نرم سوده خشک کرده باشند نیز مفید است و فندق سوخته سائیده بشحم خرس سرشته طلا نمودن
منبت اهداب و مسود آنست و اثمد مشوی و قلقطار زاج محرق مساوی با هر سه بعسل سرشته سوخته سائیده در چشم کشیدن نافع و هلیله سیاه [illegible] سوخته بسرکه طلا کردن برای اثمار
اهداب که از جذام باشد نافع است و اگر بادام تلخ و شیرین هر دو بسوزند و خاکستر آنها مساوی بگیرند و خاکستر برگ خشک آزاد درخت و انزروت سوخته هر یک یک درم و شادنج عدسی
نیم درم و تخم فنجنکشت سوخته دو ثلث درم و اقلیمیای فضه دو درم همه را سائیده بحریر بیخته پس لاذن مثل مجموع ادویه داخل کرده سائیده بزهرهٔ گاو سرشته شیاف سازند و خشک کرده
هر روز در شیر زن حل کرده در چشم بمیل بکشند با بین هر میل راحت داده پس بحمام داخل شوند و روی را با آب گرم بشویند از هر سبب که باشد موی بروید طبری گوید که اگر علامات اختلاط
فضول صفراوی محترق یافته شود تنقیه بدن بمطبوخ هلیله یا مطبوخ افتیمون و حجر لاجورد و حجر ارمنی نمایند و فصد باسلیق و صافن و قیفال کشایند بحسب واجب و احتمال قوت اگر مانعی نباشد
پس ابتدا نمایند بتعدیل مزاج با غذیهٔ محموده مولد دم رطب و بعد ازان حجر لاجورد مغسول دو درم لادن سیاه خوشبو حجر ارمنی هر واحد یک درم حنای محرق دو ثلث درم نرم سوده بحریر بیخته صبح و شام
بدان اکتحال نمایند و اگر ماده متغیر بحرارت بحدی شده باشد که [illegible] نماید یا از دهان مریض آید تلخ باشد و در دهان و کام تلخی بسیار یابد استفراغ آن بمنقوع صبر نمایند و هر شب وقت خواب دو درم [illegible]
و پنج درم روغن گل خالص بیاشامند و بعد او را بروغن گل گرم تکمید نمایند و آشامیدن ماء الشعیر و تدبیر مرطب لازم گیرند و چون دانند که مرهٔ صفرا زائل گردید در چشم او چند روز متوالی شیر دختران
بدوشند و هر روز مکرر با آب نیم گرم تکمید چشم نمایند پس بلاجورد و اثمد مساوی در هر روز دو بار اکتحال کنند و گوید که اگر تغیر ماده بسبب خلط سوداوی باشد تنقیه بمسهل سودا یا مطبوخ افتیمون
وامثال آن از ادویه مستفرغه سودا نمایند و استعمال ماء الجبن بروغن بادام نافع است باین طرز که [illegible] هر یک پنج درم تخم خشخاش سفید ده درم تخم خرفه نشاسته صمغ بادام مغز بادام
شیرین [illegible] هر یک سه درم همه را سوده سه درم آنرا بسی درم ماء الجبن بیخته با سه درم روغن بادام شیرین بیاشامند و تا دو ساعت کامل صبر نمایند پس پانزده درم سکنجبین بزوری بیاشامند
اگر طبیعت متحمل گردد و چون بدین طریق استعمال نمایند مزاج باعتدال می آید و موی میروید و اگر احتیاج باعانت طبیعت در روئیدن مو باشد بروغن لادن مخلوط با آب برگ بید و لعاب حلبه

تمریخ موضع نمایند و اگر باین تدابیر موی در روئیدن تاخیر نماید علیل باغذیه مقویه مثل کباب و ماء اللحم تغذیه کنند و جماع ننماید و حرکت اندک زیاده از قدر عادت کند و آب گرم که در آن
بیخ بابونه و تخم پیاز جوشانیده باشند شستن موضع لازم گیرند و اگر بسبب خلط بلغمی باشد بمسهل و حب ایارج و حب الصبر و حب غاریقون یا حب اسطوخودوس تنقیه کنند و حجر لاجورد و حجر ارمنی
کبریت سوخته سم بز سوخته سرمه صفهانی حنای سوخته مساوی نرم سوده اکتحال نمایند و چون موی بروئیدن ابتدا نماید اندک آب دهان مروق برین کحل افزوده بسیر شد و خشک نموده سوده استعمال نمایند
و اگر موی قدری بر آمده توقف نماید و بحد طبعی بلند نگردد اندک زهره گاو بران بمالند و در جمیع تدابیر مذکوره مریض از اغذیه مولد خلط محدث آن علت اجتناب نماید و تمر قندی قرابادین خجندی
گفته که علاج ریختن اشفار که بسبب داء الثعلب باشد آنست که میل را در آب پیاز فشرده فرو برند و بر موضع آن هر روز چند مرتبه بمالند و طلا نمایند باطلیه مختصه بداء الثعلب

علاج انتشار اہداب بسبب موضع

آنچه بسبب کثرت رطوبت مرخیه موجب اتساع مسام و منافذ اہداب باشد و علامات غلبه بلغم مدرک گردد استفراغ بمسهل بلغم و ایارجات و حبوب و تدبیر مجفف و ریاضت شاقه و بیداری
و تقلیل غذا و اکتحال بانچه باعث تدمیع و امتصاص و استفراغ بلغم گردد مانند شیاف احمر حاد و اخضر حاد نمایند و ایضا برای اتساع ثقبه اہداب ہلیله کابلی آمله هر دو سوخته آس محرق کوفته
بحریر بیخته اکتحال نمودن مفید است و آنچه از ضیق مسام جلد باشد بگرمابه حمام روند و روغن بنفشه و روغن بادام بر چشم گذارند و نطول بمرطبات مثل روغن بنفشه و روغن نیلوفر نیم گرم
بر چشم نمایند و آنچه از جدری یا جراحت یا حرق نار افتد بسوی بیخ اہداب نظر کنند اگر جلد محترق و مسام منعدم شده باشند لاعلاج بود و اگر مسام فاسد و جلد محترق نشده باشد پیاز عنصل را
بسوزند و خاکستر او و خاکستر قیصوم و گل ارمنی سوخته هر واحد یک درم فرفیون تازه دو حبه شادنج عدسی پنج درم باریک سائیده بیخته اکتحال خفیف باین نمایند حتی که میل مانند بر انچه
متعلق گردد پس اگر ازین کحل متغیر گردد استعمال او ترک کنند و تبرید چشم او بشیاف ابیض و برود بنفسجی نمایند و آنچه بسبب تاکل و سلاق باشد تدبیرش مسطور شد و بعد استعمال ادویه محلله
و شیاف زنج و حجر ارمنی اکتحال نمایند که بسیار نافع است انتشار حادث از خلط حاد را اول مصلح خلط و مقوی عضو است و شیخ میفرماید که اکتحال بسرگین موش محروق و غیر محروق بعسل خصوصا
برای انتشار سلاقی نافع است و محلل خلط ردی جفن است و آنکه برای ریختن شعره که با سرخی و خارش شدید و تاکل اشفار باشد بتجربه رسیده این است که انار را با جمیع اجزای او بسیر کوبند زرد
تا مهرا شود و بر موضع علت بچسپانند و بعضی گویند که این دوا از مسکنات حدت صفرا و منبت اہداب است و این کحل تالیف حکیم کبیر علی خان از مجربات است خسته خرما خسته ہلیله زرد
هر دو سوخته سنبل الطیب حجر لاجورد شسته هر یک سه ماشه خضض چهار ماشه بآب کشنیز سبز صلایه کرده بکار برند و اقلیمیا قلقطار زاج مساوی سائیده نیز معین روئیدن
اشفار است و بقول ایلاقی زبل الفار سرگین بز خاکستر قصب مساوی اکتحال کردن نافع است و اگر در اجفان غلظ باشد آنرا زائل کند و اگر اثمد رصاص محرق یک نیم درم توبال نحاس
زعفران گل سرخ مرمکی سنبل الطیب کندر دار فلفل یک ربع درم خسته خرمای سوخته سه چند جمله ادویه سائیده بروغن بلسان آلوده استعمال کنند شعر برویاند و صلاح چشم طفل و غیره کنند
علی بن زین گوید که چون انتشار اہداب دوام یابد مودی بناصور میگردد و بسیار است که در بیخ سوراخ میکند و ازان ریم بر می آید و ایضا امین الدوله گوید که در علاج آن تاخیر ننمایند که چون
مزمن گردد مودی بناصور میگردد و در کتاب الرحمه مسطور است که اگر رصاص را با روغن زیتون یا روغن کنجد بر سنگ بسایند تا که روغن غلیظ گردد و طلا نمایند موی پلک و ابرو و غیره برویاند

شعر منقلب و شعر زائد

شعر منقلب آنست که موی شعره بر موضع خود بروید و سر آن و اکثر آن بسوی داخل چشم باشد و هنگام حرکت پلک در چشم بخلد و ازان اشک بر آید و بدان سبب چشم ضعیف و مستعد
قبول مواد گردد و ازان سبل و دمعه و حکه و حمرت و نخس و ضعف بصر عارض شود و شعر زائد آنکه موی زائد در باطن جفن اعلی بر غیر موضع شعره بروید پس اگر مستقیم بسوی چشم بود
در چشم بخلد و ضرر ببصر رساند و اگر منقلب بطرف بیرون باشد مضرت کثیر ببصر نرساند بلکه بر حدقه آویخته بود و هنگام رویت اشیا بر ظاهر آنها خطوط سیاه دیده شود و سبب
تولد شعر منقلب و زائد کثرت رطوبت عفن غیر شدید الرداءت و بی حدت لاذع است که در حریم پلک و نزد اشفار جمع گردد و بعضی سببش کثرت ابخره ردیه متولد از رطوبات عفنه مجتمعه
در جفن و بعضی رطوبت فاسد غیر عفن نوشته اند و اکثر بصاحبان امزجه رطبه پیران و در زمستان و بلدان رطبه بهم میرسد و عسر البرء و موروثی بود و بیشتر در جفن اعلی می افتد و بقول بعضی
سبب شعر منقلب اکثر غلبه یبوست است یا رطوبت یا کجی ثقبه مسام بجاری که نفوذ نماید در ان با استقامت علاج بعد از نضج ماده تنقیه بدن و دماغ بمسهل و حب ایارج و شبیار
یا مطبوخ افتیمون و حب قوقایا و حب الصبر غاریقون و یا مطبوخات دیگر بسبر دار و مثل تربد و غاریقون و ایارج فیقرا هر یک نیم درم نمایند و اگر مزاج گرم باشد بمسهل مناسب آن و حب ہلیله
تنقیه کنند و اطریفل صغیر یا ہلیله یا ہلیله زرد با شکر و اسطوخودوس بخورانند و غرغره و سعوطات و مضوغات مثل غرغره با ایارج فیقرای محلول بآب گرم و سعوط فلفل و کندش و مضغ مصطکی

و قرنفل و جوز بوا در مزاج بارد و هلیله زرد و کابلی در مزاج گرم و ریختن آب او از دهن بعمل آرند و گویند که فصد عروق راس در جمیع انواع نافع ست و بهر تقویت باصره و چشم و تحلیل رطوبت عنبر بویند و اصلاح غذا و تقلیل آن نمایند و از تناول مرطبات مانند ابزاق و فواکه رطبه و اغذیه غلیظه و آشامیدن آب بسیار و امتلاء و تخمه و جماع احتراز کنند و بعد از تنقیه برای تحلیل رطوبت موجب مرض اکحال حاده منقیه بعض مثل باسلیقون و روشنائی و شیاف احمر حاد و خنجر حاد و دیگر استعمال نمایند و نسخهای آنها در امراض چشم مسطور شده اند و اگر با آن دمعه یا اختلاط قائم باشد شیاف الهلیلجی بکار برند و اگر بقدر ربع وزن آن اثمد هر دو را سائیده اکتحال نمایند نفع بلیغ نماید و اگر توتیا سه جزو افیون هفت جزو حضض پانزده جزو شکر سرخ یک جزو بعسل و سرکه در ظرف مس با چوب مغیلان بسایند و شیاف ساخته استعمال نمایند برای این مرض و اکثر امراض چشم مفید ست و اگر نوشادر رابلیوه گیرو گل چمبیلی منسل کنیری سمجی لوٹه از هر یک یک ماشه خوب سائیده مثل سرمه در چشم کشند بر بال و نیز با منی را مفید و مجرب ست و اگر زلوی کلان یک عدد بگیرند و بر زمین بگذارند که روان گردد پس سر و دم آن از هر دو بر انگشت پیچش نمایند تا بمیرد و در آفتاب خشک کرده در پنبه پیچیده فتیله سازند و در چراغ روغن سیاه انداخته بیفروزند و کاجل آن گرفته در چشم کشند در منع رویدن شعر زائد و ریزانیدن آن مجرب بعضی اطبا ست پس اگر این تدبیر کفایت نکند موی را بر کنند و نوشادر بجایند و شیر الحجر و خون ضفدع سبز یا خون قراد شتر یا خون قراد سگ بر موضع نتف بمالند و طلای خون قنفذ و زهره آن خشک کرده با دهن صالح حل کرده و یا جند بیدستر افزوده هر سه مساوی گرفته با آب دهن غوزه دار هر شسته نیز مفید ست و کذا زهره خاماالادن و زهره کرکس نافع و گاهی از این جمله زهرها و خون قنفذ و جند بیدستر شیاف بشکل فلس ماهی ساخته و در سایه خشک نموده وقت حاجت با آب دهن غوزه دار یا شخص ناشتا حل نموده بموضع استعمال می نمایند و نیم ساعت صبر میکنند و از معالجات جید آنست که زهره قنفذ و خاکستر خاماالادن و جند بیدستر اجزای مساوی نرم سوده بخون کبوتر سرشته قرص سازند و استعمال نمایند و کذا زهره کرکس با خاکستر مذکور یا با نوشادر یا با آب گندنا خصوصاً که بر آتش چند جوش خفیف داده باشند و اگر با صدف باشد بهتر ست و ایضاً سحاله حدید با خون وزغ با آب دهان بر موضع نتف طلا کرده یک ساعت بگذارند و همچنین هفت مرتبه متواتر طلا کنند بسیار مفید ست و اگر بعد نتف مو افیون و زعفران در خون فاخته سائیده طلا کنند یا بیضه مورچگان بمالند مانع انبات شعر گردد و خاکستر سم خر با آب گندنا یا قطران و یا زهره هدهد و خاکستر مازریون همین منفعت دارد و آتشق سوخته و نیز سوخته بسرکه کهنه حل کرده بر موضع نتف شعر طلا کردن مجرب ست و یا سهاگه را تیلیه باریک سائیده در آب لیموی کاغذی تر کنند و فتیله آب لیمون خشک گردد سهاگه را باریک سائیده بعد از آنکه موی را کنده باشند با انگشت بمالند و اگر زبد البحر بلعاب اسپغول سرشته طلا نمایند بر موضع منع انبات شعر کند و اگر موی را بکنند و فی الحال خون اشتر و روغن کچله بر آن بمالند و مکرر عمل نمایند همین عمل دارد و یا زعفران یکمثقال کافور نیم دانگ سائیده بعد از قلع مو بر آن موضع ضماد کنند و طلای خون ضفدع سبز خون کنه سگ خاکستر مازریون در هم آمیخته نیز نافع ست و کذا اطلای موضع نتف شعر زائد بخون حرباء و خاکستر زلو بسرکه آمیخته و زهره کفتار و خون یربوع و شیر سگ و آب شاهتره بصمغ آمیخته و مغز سر خفاش و خون جردان و قنه مطبوخ که مثل عسل گردد هر واحد مانع انبات شعر ست و کذا اکتحال آبنوس و خون خرس خشک کرده سائیده و زلو در کوزه رصاص نهاده تا آنکه بمیرد و بعده سائیده هر واحد بعد نتف شعر مفید **اقوال المجربین** شیخ الرئیس گفته که راسخت اگر گرم کرده هفت بار در آب گشنیز سبز سرد نمایند و باریک سائیده از پارچه گذرانیده شعر زائد بر کنند خوب بمالند که دیگر باز عود نمیکند مجرب ست و سویدی گوید که اگر صدف بزرگ در کوزه کرده گل حکمت نموده سوخته بر شعر منقلب بکرر بمالند موی را بسیار باریک نماید که نخس نکند و مجرب من ست و گویند بعد نتف مو نوشادر به زهره بز مخلوط کرده در چشم کشند و در برگ ماه وسن نیز مفید گفته اند و حکیم علی در مجربات خود می نویسد که بعد کندن موی زاج سائیده یا توتیا و زنگار با هم سائیده و یا زرنیخ سوده بمالند و اگر وزغه در سفال آب نادیده بسوزانند و خاکستر آن بپاشند در منع بر آمدن مو بغایت قوی بود و گویند که اگر در یک سیر سرکه دوازده عدد دیوچه اندازند و در شیشه کرده زیر سرگین اسپ دفن کنند و بعد چهل روز برآورده موی چشم و دیگر جای برکنند سرکه مذکور را بمالند باز موی بر نیاید و جالینوس گفته که اگر صدف صغار سوخته سائیده بقطران آمیزند و بر موضع نتف شعر طلا کنند دیگر نروید و مجرب ست و ثابت ابن قره گفته که علاج غریب آنست که از ضفدع و نوشادر و سم خر سوخته مساوی سوده بسرکه کهنه بسرشند و بعد نتف بر موضع آن طلا نمایند و فی تحقیق این المجرب نوشته و بقول صاحب جامع بغیر صدف محرق و مصطکی و قطران مساوی کوفته بیخته با شراب انگوری آمیخته سائیده اکتحال نمودن نفع بلیغ می نماید و میوقوطوس گوید که موی زائد در روز پانزدهم یا بستم بر کنند و در ساعتی که شعر زائد را قلع نمایند پنج یا هفت عدد زلو را در کوزه گلی سوخته خاکستر آن را سحق نموده اکتحال نمایند که دیگر نمی روید و طلای شحم افعی بعد نتف مو بالخاصیت مانع نبات شعر نوشته اند و طبری از بعض متقدمین نقل کرده که اگر موی زائد را بمنقاش طالیقون نتف نمایند خاصیت او ست که دیگر باز نروید و بعد از آن کحل توبال که از رو سخنج طالیقون توبال حدید و حجر معروف بپادزهر یا عوض او حجر المسن سوخته و خاکستر پوست بیضه مرغ و صدف سوخته و توتیای کرمانی و سرمه اصفهانی مساوی سوده بحریر بیخته ساخته باشند اکتحال نمایند که تجربه رسیده و چنین گفته که موی را بکنند و منقلب را بمنقاش طالیقون کوره زرنگ شکسته

قبل طلوع آفتاب در اول ماه برکنند پس آن موضع بزهره بز بمالند که دیگر بار عود نمیکنند و شیخ داود گفته که هرگاه علت کهنه گردد ادویه وضعیه کمتر نفع میکنند و اما قبل از آن اکثار آنها مع توالی استفراغات فائده میکنند و این شیاف هم منفعت کثیر النفع و مجربست بگیرند خاکستر سند زاج محرق طلیق محرق و سماق از هر واحد یک جزو صبر اقلیمیای ذهبی سفید از هر واحد نیم جزو و آرد باقلا ربع جزو و پوست بیضه سوخته مروارید محلول هر یک عشر جزو خوب بسایند و بمخ ضفدع و قطران و آب بلح صباره شیاف سازند و خشک کرده بعد نتف مکرر استعمال نمایند و گویند که اگر عصاره بیخ و خون سنگ پشت و خون ضفدع مع خاکستر بادریون نیز نافع ست و اگر از این تدابیر فائده نشود باید که یک یک موی زائد را برداشته سوزن باریک که سر آن کج بود و اگر سوزن از طلا باشد بهتر با آتش گرم نموده داغ دهند و در یک نوبت دو یا سه مو را داغ نمایند و باقی را بگذارند تا موضع داغ آن چاق شود پس بهمین طور باقی را داغ نمایند و در آن هنگام چشم را از مغیر سرد نموده پر کرده باشند تا گرمی بچشم نرسد و بعد از داغ بسفیده بیضه مرغ و روغن گل موضع نتف را طلا کنند و در چشم چکانند و گاهی دو سه بار حاجت تکرار داغ افتد و بعد از آن دیگر عود نمی نماید و اگر موهای بسیار باشند صاحب آن از تشمیر نجات می یابد الا تمام عمر در اذیت می باشد و تشمیر قطع جلد باطن جفن ست و دوختن آن موضع و گاهی شعر منقلب را برداشته بمصطکی یا راتینج یا صمغ یا دبق یا اشق یا سریشم و یا قنه یا قیر الیهود یا صبر انزروت و کتیرا و کندر محلول السفیده بیضه با موهای طبعی می چسپانند و بعضی علاج آنرا بالشش قسم تقسیم نموده اند یکی اکتحال بالکحل حاده بعد تنقیه دوم قلع سوم داغ آن چهارم پنجم الصاق بموهای طبعی و این هر مسطور شد ششم نظم شعر و طریقش در اکثر کتب مسطورست و در آن کلفت بسیار و ازاله مرض غیر متیقن بود از این جهت ترک ذکر آن انسب نمود

التصاق اشفار

یعنی بهم چسپیدن مژگان و سببش رطوبت غرویه است و اکثر این علت با رمد عارض میگردد و عرض آن باشد و بعد از رمد نیز حادث شود و بجهت اندفاع ماده تنقیه مشتقده و غرویه بسوی جفن علاج انزروت بشیر خر پرورده و نبات سفید از هر واحد یک جزو کف دریا ربع جزو باریک سائیده بر موضع آن بپاشند

بیاض اهداب

یعنی سپیدی موی مژگان و آن بضعف و بضعف بصر ست و سببش زیادتی رطوبت بلغمیست بجهت کثرت بلغم و برودت مزاج و بعضی سببش غلبه یبس نوشته اند و فرق فیمابین از وجود آثار امتلا در رطوبی و لاغری و خشکی جفن و باریکی مو در یبسی توان کرد و گویند که این بیاض بالطبع عارض نمیگردد چنانکه باقی موهای بدن را عارض میشود و هر آنکه بسبب صلابت و قوت محل غرس آن رطوبات شدید را کمتر قبول می نماید علاج در بلغمی بعد نضج بمسهل بلغم و حب ایارج و شبیار تنقیه بدن و سر نمایند و در هر هفته یکبار تنقیه کرده باشند و بعضی گویند که تنقیه بهلیله کابلی و غاریقون و ایارج فیقرا بعد از نضج تام و بعد از آن تا پنج روز بتناول اطریفل شش درم وقت خواب و غرغره بایارج فیقرا و مضغ مصطکی و قرنفل مفید ست و مداومت بخلیل مربی هلیله مربی اطریفل با گلقند نافع و اجتناب نمایند از تناول امراق و فواکه رطب و بقول حاره مانند تره و تیزک و صعتر و پودینه و جمله الوان بسیار مضر اند و شقائق النعمان تنها یا با زیت یا پیه بز سوده بر هدب بمالند و یا حلزون را با حیوانی که در جوف آنست سوخته و یا فندق سوخته بشحم خرس و پیه بز صحرائی سرشته بر اشفار بمالند و گویند که چون بندق را با پوست او سوخته باریک سوده بر یافوخ طفلی که مژگان او سفید باشد بمالند سیاه شود و بقول انطاکی اکتحال بخسته خرمای سوخته منبت مسود اشفارست و بعضی گویند که اگر حجر البقر را سوده بشراب سرشته بر موضع بیاض جفن طلا نمایند موی سیاه بر روید و اکتحال بزهره کلاغ مخلوط بمغز خروس (?) موی ترم را سیاه میگرداند و میل الکحل را شنبانی (?) آلوده بر اشفار مالیدن تحلیل رطوبت میکند و آنچه از یبس باشد در ترطیب مزاج و فربهی بدن کوشند بنوعی که در امراض یبسی بارها ذکر یافته و شقائق النعمان از ادب الخضاب (?)

غرب

و آن ناصوریست که در گوشه چشم جانب بینی افتد و اشک بی اختیار آید و بقول بعضی غرب خراج کوچک ست که در ماق اکبر بهم رسد و چون منفجر شود اکثر ناصور گردد و بعضی گفته اند که غرب در حقیقت خراج و بثره موق اکبرست قبل از انفجار و گردیدن ناصور و استعمال لفظ غرب بر ناصور مذکور بطریق مجازست و اولی العکس این ست بجهت عدم شهرت اسم خاص سوای غرب ای این ناصور بخلاف خراج که قبل از انفجار و گردیدن ناصور آنرا اخیلوس نامند و جالینوس اطلاق اسم دبیله برین خراج نموده و هرچند فی الحقیقت دبیله نیست هم او گفته که گاهی ماق چشم خراجی عارض میشود که چون انگشت بران گذارند غائب گردد و چون بردارند عود نماید و رنگ آن هم رنگ جسد بود و ورمی که آنرا اخیلوس نامند نوعی از انست که سیلان می یابد آنچه در آنست بسوی بینی خصوصا وقتیکه چشم را بانگشت بمالند و نوعی از انست که سیلان نمی یابد آنچه در آنست بسوی انف و چون سیلان نیابد متعفن گردد و بطول زمان بمنزله ناصور شود و بالجمله سببش وقوع ورم یا بثره است در موضع مذکور بجهت انصباب ماده بورقی حاد ردی الکیفیت از سر بسوی آن موضع و اجتماع و تقیح و تفجر آن و بیشتر این مرض از جمله رطبه صبیان را در ربیع و بلدان جنوبیه بهم میرسد و یا از خارج موق افتد و آن اسلم ست و یا از تحت جلد یا جفن یا هر دو و گاهی منفجر میگردد بجانب بینی از ثقبه که درمیان بینی و چشم ست و گاهی منفجر میشود از زیر جلد بینی و گاهی انفجار می یابد بسوی چشم بالجمله بعضی

ازان ظاهر بود و بعضی غائر بباطن و گاه منفجر و گاه غیر منفجر میباشد و انچه منفجر گردد سبب آن ماده حادست و انچه غیر منفجر بود سبب آن ماده غلیظ متحجر ست و گاهی در چرک آن خباثت بحدی میباشد
که غضاریف چشم را فاسد و سیاه میگرداند و متخور و از فشردن آن چشم پر از چرک گردد و بعد انفجار آن خراج التیام او مشکل ست و از علامات غرب است که چشم بحسب وزن و
امتلای آن از غده شبیه بورم کوچک ظاهر شود و انچه از ان بیرون ظاهر دارد و سیلان می یابد از ان چرک و فاسد میگرداند لحم را و انچه انفجار او از داخل باشد از چشم مرض شبیه بکبه و نیز سفید
املس معتدل القوام مندفع گردد و از فشردن جفن اسفل چرک و صدید جوشیده بر آید و چشم از چرک پر گردد و بسا است که چشم را فاسد گرداند بدوام امتلای مده و انچه از زیر پوست
اجفان بود و فاسد گرداند غضاریف آنرا و از نهادن انگشت بر پلک مانند ریم بیرون آید و انچه بسوی بینی نفوذ نماید از منخرین یا از دهان بدر بر آید و آبله تابع ان از موضع ناسور هنگام بند کردن
بینی و حصر نفس نیز از علامات نفوذ او است و بسا است که بسبب خباثت شدیده تمامی استخوان بینی را فاسد و سیاه گرداند و بخورد و انچه از ان سیلان می یابد بسوی چشم عارض میگردد
از ان در چشم وجع بدون سبب بادی و سیلان اشک از ماق و چون بفشارند چرک از ماق بر آید و انچه در ظاهر بود حجم آن محسوس میگردد و انچه غائر بباطن باشد در حجم آن بلندی نمی باشد و غرب که سر نکند
باد دیر بود و بمشارکت آن چشم پیوسته دردمند باشد و غرب کثیر العمق غائر و فاسد میگرداند استخوان را و نشان فساد استخوان آنست که چون گوشت آنرا جدا کنند و بر استخوان میل بکشند آنرا درشت
یابند زیرا که سطح استخوان صحیح املس می باشد و میل بر آن جا می لغزد **علاج** اگرچه علاج این مرض بجهت رقت لحم ماق و رطوبت عضو و بودنش ممر فضول و دوام حرکت و قوت حس او و عدم
تحمل ادویه قویه دشوار ست لیکن سزاوار آنست که مهمل نگذارند بلکه قبل از استحکام مبادرت بعلاج او نمایند و تنقیه بدن و دماغ و ناحیه چشم از ماده محدثه آن بفصد سر رو و حجامت قفا
و سیاق و شانه و مسهل و حب ایارج و قوقایا و لوغاذیا کنند و خوردن ایارج فیقرا چند روز پیهم بعد تنقیه عام کثیر النفع ست و بعد ازان اطریفلات مثل اطریفل مربی و مانند آن بخورانند
و استعمال غراغر و سعوطات بسیار نافع ست و اگر ماده حاد باشد بعد از فصد منضج و مطبوخ معتدل مثل طبیخ بنفشه و غیره و مسهل و حب اهلیله و هندبا و طبیخ فواکه و قرص بنفشه تنها یا با ایارج
فیقرا استعمال نمایند و صلاح و تلطیف غذا کنند چنانچه قانون علاج قروح ست و اهم ست که فضول و رطوبات کم گردد و قبول اندمال بآسانی نماید و از جمیع اغذیه غلیظه متبخره بسوی سر
اجتناب واجب ست و در ابتدای خراج پیش از انفجار شیاف ابیض و زعفران و مر و صبر و صدف سوخته جدا یا هرچه ازینها میسر آید سوده با آب کاسنی صحرائی یا بابونج یا گلاب سرشته طلا نمایند و یا از آرد باقلا
و یا اشق و موم روغن مسهل بر آن گذارند و ایضا جوز الزنج و هرچه قوی التحلیل ست استعمال نمایند تا باشد که از تحلیل ورم باز ماند و اگر ماده جمع شود و در زوال الم سعی کنند و محتاج تفجیر خراج باشد در این
صورت کندر و زعفران با آب حلبه ضماد کنند یا بحلبه و تخم کتان طلا نمایند و دیگر ادویه منفجره مثلا مغز نان گندم مع تخم مرو کوفته یا مع کندر بشیر زنان و یا زعفران با آب تره تیزک یا صمغ صنوبر و
یا ثلث وزن آن صمغ عربی بزهره گاو سرشته بر آن بچسپانند و حرکت ندهند تا آنکه جدا گردد و ضماد انجیر مع نطرون قوی ترین منفجرات ست و عنب الثعلب را سوده جوشانیده ضماد کردن
نیز غرب را منفجر نماید و اگر مغز نان گندم آمیزند بهتر باشد و اگر کرسنه کوفته با عسل سرشته بر نهند نضج و انفجار غرب نماید و کذالک کندر با سرگین کبوتر سرشته و کذا زراج سوده و سکبینج بسرکه حل کرده
و بقول بولس حلزون مع پوست سوده با سرکه و صبر هرسه مساوی سوده بکرر طلا کردن افضل علاج غرب ست قبل انفجار و بعد او و اگر اظفار الطیب عوض حلزون گیرند نیز در غرب پیش از انفجار و بعد آن
مفید و معمول استاد مرحوم ست و اگر خراج صلب و غلیظ باشد و منفجر نگردد بر آن گندم یک جزء تخم حلبه نیم جزء و تخم مرو یک نیم جزء کوفته در آب بپزند تا مهرا گردد و مثل هریسه شود
پس بر آن قدری شیر تازه دوشیده بریزند و برهم زنند تا مانند مرهم گردد بر صلابت بر آن ضماد نمایند که منفجر گرداند و اگر قوی تر خواهند ادویه را در شیر بپزند و شهد خالص
نیز اضافه کنند و همچنین معجون سه منع الا با آهن بشگافند پس فتیله مرهم زنگار نهند و بعد نقای آن ادویه مجففه استعمال نمایند و رازی گفته که من معالجه نمودم غرب را اولا بانچه منضج
می نمایند ورم را از ردع و تحلیل و اگر ازین فائده نشود معالجه نمایند بچیزی که باعث انفجار گردد و چون منفجر گشت معالجه قرحه نمایند بنحویکه در باب قروح مسطور گردد و اطبا استعمال
می نمایند در ان شیاف ابیض و زعفران و برگ سداب با آب مادو و صدف محرق با انچه در جوف اوست و مر و صبر و در مقام دیگر گفته غرب را و امثال که خراج باشد یعنی ورم و تفتیح نیافته معالج
بجوز الزنج و دو صبر و مانند آن از اشیای قوی التحلیل نمایند و چون منفجر گشت معالجه بمر و اقاقیا و زنگار و انزروت و مانند آن نمایند و چون مزمن گشت بداغ و نقب و قلقدیس
نمایند تا آنکه عظم را فاسد نگرداند و جالینوس در کتاب حالجات گفته که گاه برمی آید نزد ماق اکبر خراج کوچکی و بسیار ست که منفجر میگردد بدون لذع و این بناحیه چشم
میباشد و لهذا دشوار ست برء آن و لیکن سزاوار ست که مبادرت نمایند در مداوای آن بادویه محلله که در آن لذع و حدت نباشد زیرا که حدت باعث الم و زیادتی
ورم میگردد و ازینجهت دشوار میباشد برء آن و ازین جهت ممکن نیست معالجه آن بادویه ضعیفه که سودی نمی بخشد و لهذا بالطول می انجامد بالجمله بعد از آنکه غرب
منفجر گردد قانون علاج او آنست که اولا تنقیه نمایند پس متوجه معالجه قرحه گردند و انچه غرب را تنقیه مفید بود آنست که بگیرند دو رگ باطن قصب یعنی انچه در میان بینی نزدیک بنا گاه

مثل بلیله سفید بیابانی خصوصاً مارگی که قریب بیخ آنست و غلیظ تر بود و در عسل فرو برند و بر آورده بر غرب نهند که تنقیه آن کند پس موضع را با سفنج در ماء العسل تر کرده
بشویند و باشد که دیگر بار این گیاه را نیز خشک باریک سفوف کرده پاشیدن کفایت کند و خبازی و نمک خائیده بر غرب نهادن بتکرار نیز ناصور را پاک کند و اگر اراده اندمال
آن باشد برگ خبازی تنها بران نهند و یا صبر مصطگی دم الاخوین انزروت سرمه شب یمانی هر واحد یک جزو کوفته بیخته بآب کاسنی بری حل کرده بعد افشردن غرب در چشم بچکانند
سه قطره که فاصله میان هر قطره یک ساعت زمانی باشد و در بعضی نسخه گلنار یک جزو زنگار ربع جزو نیز داخل ست و گفته که ادویه را خشک سوده موضع منفجر را بدان کبس نمایند
و یا سفیداب قلعی گلنار فارسی هر یک دو درم دم الاخوین مرصاف هر یک یک درم انزروت بشیر خر پرورده یک نیم درم کندر نیم درم کوفته بحریر بیخته خوب سحق نموده بر موضع
غرب ذرور نمایند و رفاده بران بندند و یا شیاف غرب بشیر دختران حل نموده در موق سه قطره بچکانند و فیما بین این قطور و ذرور زمانی صالح فاصله باشد یا چرک ناصور را
از بلیله کهنه پاک کنند و سونگ را خائیده یا پرسیاوشان را خائیده بران بندند و استخوان سر گربه که در زمین نهایت چهل روز دفن کرده باشند سائیده ذرور نمایند و همچنین ذرور
استخوان سوخته سر انسان نیز مفید بود و آب برگ توری خصوصاً جنگلی در ناصور انداختن بغایت نافع ست و ذرور بابونه نیز برای غرب منفجر مجرب نوشته و یا زرنیخ را با بول
کودکی بسایند و خشک کرده باریک سوده در ناصور افشانند بعد افشردن و پاک کردن آن و یا عسل و زاج و یا آس و یا صمغ بطم و بزرکتان سائیده فتیله ساخته و یا نطرون و شب یمانی
هر واحد نیم درم کندر و مر هر واحد یک درم سوده در غرب پر کنند و ضماد خاکستر چوب انگور بعسل آمیخته و یا نیلوفر تنها یا بسرکه سرشته و یا جاوشیر و روغن جوز و یا بارتنگ مخلوط بنمک و یا توبال
بیخ کبر و یا عصاره برگ او و یا آرد خندروس با بسد بیخته نیز نافع غرب ست صفت شیاف غرب که در ناصور گوشه چشم و دیگر جاها نیز معمول ست صبر کندر انزروت گلنار دم الاخوین
سرمه شب یمانی هر یک یک درم زنگار دانگی و نیم بگلاب شیاف سازند و در مجموعه بقائی وزن صبر و کندر هر یک دو درم و دیگر ادویه هر یک نیم درم و زنگار ربع درم نوشته اند که
وقت حاجت ناصور را خوب بیفشارند تا ریم از آن خارج شود پس بیمار را بر خلاف جانب ناصور بخوابانند و شیاف را در آب حل کرده دو سه یا چهار قطره در ماق بچکانند و در میان هر دو قطره
زمان صالح تخلل دارند پس علیل را ساعت بر همان هیئت گذارند و هر روز این علاج را اعاده کنند تا حدیکه از افشردن چیزی بر نیاید و در مقام دیگر تحریر کرده که چون عرصه ده روز سه بار این شیاف
بچشند زرداب و ریم را که از سعوله الحیشم برمی آید دور کند و بقول سید جرجانی آب سداب تازه با آب انار ترش آمیخته چکانیدن بغایت مفید ست و مواظبت بران زائل میکند غرب را یا برگ
سداب تر یا خشک با آب انار ترش سائیده فتیله آن بسوراخ غرب بعد پاک کردن از ریم فرو برند که اندمال و اصلاح لحم میکند لیکن در ابتدا سوزش می آرد و بعد از آن نمیکند و فتیله از زنگار سفوف کنند
و اشق نیز نافع و نهادن مر تنها مفید بود و زردچوب یک جزو و یا نانخواه دو ثلث جزو سوده پاشیدن مجرب ست و بعضی نانخواه نیم جزو نموده و مر یک جزو افزوده اند و ایضاً دوای مرکب برای که
و شب و نوشادر نافع ست و از ادویه بالغ زاج و صبر انزروت و قشور کندر سوخته و مامیثا مساوی در موق گذاشتن بست و صبر تنها مع قشار کندر سده تور و یا شهد خالص بر آتش گذارند تا
غلیظ شود قدری کف دریا و مازو باریک سائیده آمیزند و فتیله بدان آغشته در ناصور نهند و بقول الطباعی ... نهند و پارچه سنگ جراحت گرفته روغن بید انجیر بر یکی انداخته از دیگری
بسایند چون غلیظ شود بفتیله آلوده در ناصور نهند و یا چند قطره روغن بید انجیر در کثوره پهول انداخته از فوفل بسم چندان بسایند که زنگ روغن خاکستری و غلیظ گردد بفتیله آلوده
در ناسور نهند و یا چپکت چراغ که در دیوار می چسپد قدری گرفته بر پارچه نهاده چسپانید باشند و یا برگ دهتوره خشک نموده با گل تنباکو مساوی بروغن گاو حل کرده بکار برند و یا
چرک نی قلیان و افیون مساوی سوده فتیله کرده بنهند و یا سمندر سوکهه باریک سائیده بآب آلوده فتیله کرده بنهند و یا برگ نیب برگ کنار سیندی سائیده بر پارچه آلوده بچسپانند یا کته ابلو
بول سرخ مساوی سائیده بر غرب استعمال نمایند و یا زبان سگ سوخته بلعاب دهن آمیخته طلا سازند و یا انگوزه در چوب روغن جوشانیده صاف کرده بدارند و قطور سازند و یا عدس مقشر
و پوست انار کوفته بیخته چسپانند سر گاه دهن ناصور بند شود و در هم کند تخم کنوچه کوفته با آرد گندم آمیخته بشیر دختران یا شیر خر پخته قدری زعفران آمیخته بروی گذارند یا دیگر ادویه منفجره
که مذکور شد استعمال نمایند و بعد کشادن دهن او ادویه مدمله بکار برند و گویند که چون منفجر گردد بفشارند و چرک آنرا بر آرند و پر نمایند آنرا بعصر جوز الزنج یا بروغن جوز که آن خاصیتی عجیبست
در ازاله آن و ایضاً مورد برگ آس یا دوشاب سرشته منفشک میگردانند آنرا و شیافی که در آن زراریح داخل ست در علاج صبیان می نمایند مجرب بو علی سیناست انطاکی گوید که آنچه در شعیره و
جسا الاجفان گذشت بکار برند چوب خربق سیاه در آن گذارند و یا بابونه بجوز کهنه و آب دهن روزه دار ضماد کنند و از مر اشق و آس و شب و نطرون کندر و زنگار بسرکه یا آب بارتنگ شیاف ساخته
پر کنند و طلا نمایند و اگر عظیم گردد یا انفجار او بطی شود بطبیخ عدس و ماش یا بزعفران و مویز یا آرد جو و پوست خشخاش و حلبه ضماد کنند بعده معالجه بشیاف کنند کور نمایند که آن مجرب ماست
محمد زکریا گفته که صحت غرب بداغ ست و سخن در آن خارج از مقصد مگر آنکه من یافتم برای او علاجی که در چند ماه صحت یافت بحدیکه مانند صحیح گردید و آن شیاف غرب ست که عند الحاجت

با آب حل کرده ناصور را افشرده از چرک پاک نموده سه یا چهار قطره ازان بچکانند و صاحب آن بر آن چشم بخوابد و باید که فاصله مابین هر قطره زمانی صالح مقدار یک ساعت باشد و روز دیگر نیز
ناصور را افشرده شیاف را دران بچکانند و همچنین تا یک هفته یا تا زمانی که ناصور را بفشارند و ازان چرک نیاید و بعد ازان ترک نمایند که تا چند بار خشک میباشد و بهتر آنست که اندازه نمایند
غور غرب را بمیلی که بان حال عمق تواصیلرم معلوم میکنند پس به سر میل پنبه نرم بپیچند و در ادویه فرو برده دران گذارند خواه دوا سیال باشد یا در و خشک باید که چکانیدن شیاف غرب و غیر ادویه
بعد تنقیه غرب از چرک و گوشت فاسد باشد مثلاً از پنبه کهنه پاک نمایند و لحم فاسد آنرا بمرهم زنگار دور نمایند اگر متصل با جفان و غائر باشد و یا بالقطع از صدید اگر از اجفان جدا بود و غائر نباشد
پس آنرا بشراب قابض انگوری بشویند پس شیاف غرب محلول با آب بازو و یا دیگر ادویه در آن بچکانند و اگر چرک قلیل باشد و بیرون نیاید دو سه روز مهلت دهند تا جمع شود پس بفشارند و بشویند شند
و دوا نهند و چون استعمال دوا نمایند چشم را بالعصابه بر بندند و مریض حرکت ننماید و بنشیند و لا بدست در ابتدای امر جمع کردن این ادویه و دوائیکه دران قوت قابضه و مقوی اجزای عین باشد
مانند زعفران و اشنه بهر دو فائده یکی تضییق مسام بهر عدم نفوذ مواد بدان طرف بسهولت و منع از انجذاب دوم تقویت عضو برای منع قبول موادی که محلل آنرا جذب کند
و این سائر تدابیر در ابتدای انفجار ست و علاج مزمن آن داغ ست یا آنچه قائم مقام داغ باشد از ادویه حاده مانند استعمال یک بر دیگ بطوریکه ناصور را بخرقه بخارند و فتیله
مبلول ببول طفل را بدیک بره دیگ آلوده دران فرو برند و یا زنگار را با شحار و اشق یا بسر کرده سرشته بفتیله در ناصور داخل کنند و بعضی گفته اند که اگر استخوان را فاسد نگردانیده باشد
باین دوا داغ دهند بگیرند خاکستر بابونه خاکستر اکلیل الملک خاکستر کرم از هر واحد یک جزو زرنیخ سرخ ربع جزو عفص دو جزو زنگار معمول بیاشیدن سرکه بر مس ربع جزو زنجبیل شادنج
یک جزو کوفته بیخته سحق بلیغ نموده بران بپاشند و به بندند و گویند که چون کهنه و ناصور گردد علاجش آنست که چون انگشت بران گذارند آنرا اصلب یابند که از زیر انگشت بلغزد
درین هنگام واجب ست که داغ نمایند بمیل مدور الراس اگر از طلا باشد بهتر بود و آنرا در آتش سرخ نمایند و بگذارند بران بدفعات تا آنکه بجوش آید اطراف آن و گوشت فاسد تمام
سوخته شود و رطوبت خشک گردد و ظاهر گردد پوست فاسد از استخوان و بعد ازان معالجه نمایند بمرهم سفیداب و اگر بسوی بینی نفوذ کرده باشد داغ نمایند تا آنکه داغ باندرون بینی برسد
پس دران فتیله پنبه کهنه بمرهم زنگار آلوده یک روز داخل نمایند و روز دیگر به پنبه تنها تا آنکه مندمل گردد و از داغ ادویه حاده داغ بآهن اسلم العافیت ست و چون عفونت غرب با استخوان رسد
و با دویه منتقع نگردد بشگافند و گوشت فاسد مدور را دور نمایند تا باستخوان برسد پس اگر جوهر استخوان صحیح باشد و ظاهر آن سیاه گشته سیاهی آن بخراشند و دوای ملحم دران
پر نمایند و به بندند و مدتی بگذارند و اگر استخوان را فاسد کرده باشد بر استخوان داغ دهند و بسا است که محتاج میگردند که لحم فاسد را سوراخ نمایند تا آنکه داغ باندرون آن برسد
ولیکن احتیاط نمایند که میل بجانب چشم ننمایند بلکه دست را مائل بناحیه ماق که سیلان نیابد طبقات چشم و سوراخ نمایند بناحیه بینی و در غور بآله مدور الراس حتی که ثقبه
آن موضع متصل آن نافذ گردد و بعد ازان بگردانند تا آنکه خون از بینی و دهان بر آید که این نشان نفوذ آنست و درین وقت داغ او کامل مع حفظ مقله حاصل گردد پس داغ دهند و ادویه در آن بپاشند
و به بندند و یا در آن فتیله پنبه کهنه از مرهم زنگار یا اشنان آلوده بگذارند و اگر گرمی شدت نماید بصندل و مامیثا و آب کاسنی و آب حی العالم لطوخ سازند و روز بروز فتیله را قوی تر نمایند
تا آنکه دهن جراحت وسیع تر گردد پس اندمال نمایند و گاهی بر می آید ازان پارچه استخوان بد بود و بسا است که بی نیاز میگرداند داغ از سوراخ نمودن و تا ممکن باشد بر اقتصار نمایند
و واجب ست که چون داغ دهند و بر داغ دوا بپاشند بر چشم اسفنجه یا خرقه با آب سرد تر نموده بگذارند یا خمیر دقیق بیخ سرد کرده و چون گرم گردد تبدیل نمایند تا گرمی داغ بچشم نرسد
طبری گفته که استعمال داغ در چشم خطر دارد و بعض افاضل از اوائل طریقی برای داغ غرب مقرر کرده اند که چشم از مضرت او سالم می ماند و ابو ماهر وصف او نموده و آن
این ست که بگیرند قمع مس یا مانند آن و طرف اسفل آن که منهدم و هموار بود بر موضع غرب گذارند و اسرب گداخته در قمع ریزند و مریض چندان صبر کند که داغ بوجه اتم گردد
پس قمع را جدا نمایند و این داغ از محل ناصور تجاوز نمیکند و مریض صحت تام می یابد بعد ازان مراهم مدمله استعمال نمایند و بالجمله علاج او مثل علاج ناصور سائر اعضا است لیکن واجب است
که ملاحظه تلطف ما را در علاج آن نمایند و احتراز کنند ازان که ملتحم سازند قبل از تنقیه مده یا استخوان و هرگاه خواهند که جراحت بسته شود صبر کنند و سوده گذارند تا
خشک کند و بسته شود و زاج سوخته و آبگینه مثل غبار سوده خشک کننده است و ادویه تیز اگرچه در ابتدا سوزش نمایند لیکن بتکرار استعمال عادت او شود و مضرت نرسانند.

غده

بقول جالینوس لحمی ست زائد در ماق اکبر و نزد اکثر زیادتی لحم ماق اکبر ست از مقدار طبیعی بر سر ثقبه که میان بینی و چشم واقع ست و ازین جهت مانع فضول چشم مثل چرک و اشک
از نفوذ در ثقبه جریان او بسوی بینی میگردد و کثرت حدوث امراض مادی در چشم لازم این ست و گاه تابع آن غرب میباشد و گاهی ازان تقلص جفن نزد موق عارض میگردد

و بقول شیخ گاهی این لحمه عظیم میگردد بحدیکه مانع بصر میشود و سببش اجتماع فضول غلیظ است در ماق و بقول بعضی خون غلیظ بسیار است گاه حادث میگردد از غرب که او را
کثرت رطوبات و امتلاء در چشم لازم بود علاج با دویه ظفره معالجه کنند و اگر فائده نشود فصد قیفال و حجامت ساق نمایند و مسهل و حب ایارج و شبیار و قوقایا و ایارج
جالینوس دهند و بعد تنقیه بدن و دماغ از خلط غلیظ اصلاح مزاج و تلطیف تدبیر نمایند و شیاف احمر لین استعمال کنند اگر فائده نه بخشد ادویه حاده کالاشل زنگار و برنج
و مرهم زنگار بران گذارند و باسلیقون و روشنائی و شیاف احمر حاد و دینارج و شیاف قیصر و شیاف زنگار اکتحال نمایند و یا زنگار نوشادر هردو مساوی بآب سائیده بر غده گذارند
و بران مداومت نمایند و اگر ازین ادویه هم فائده نشود آنرا بصناره یا بمنقاش بردارند و بآلات بالا اندکی بکشند و بمقراض ببرند لیکن مبالغه در قطع و استیصال آن نمایند تا دمعه عارض نگردد
و بعد قطع زیره کرمانی و نمک خائیده در خرقه انداخته در چشم بچکانند و ذرور اصفر بران پاشند تا مابقی را فانی سازد و برای دفع اذیت زرده بیضه مرغ و روغن گل به پنبه آلوده
بر چشم گذارند و به بندند تا دو روز و هر روز صبح و شام تبدیل نمایند و اگر در چشم گرمی بهم رسد شیاف ابیض استعمال نمایند پس احمر لین پس اخضر حاد بعمل آرند و بعده بمرهم صندل سازند

امراض اذن

یعنی بیماریهای گوش و آن بست و چهار مرض است یعنی اوجاع اذن و ورم و بثره آن و طرش و دقر و صمم و دوی و طنین و صفیر و قرحه و آکله و ناصور گوش و دخول هوام
و تولد کرم در گوش و دخول آب و سیماب در گوش و ستره گوش و سیلان رطوبت از گوش و انفجار دم و حکه گوش و اورام بیخ گوش و قلاع اذن و رض اذن و انقلاع اذن و ضرب اذن
اکنون گوش باید دانست که حس سمع موقوف بر عصبه مفروش در صماخ است و آن عصبه در احوال سمع مانند جلیدیه است در احوال ابصار و صماخ مثل ثقبه عنبیه است و منفعت
گوش ادراک مسموعات است و آنرا اصناف امراض ثلثه از سوء مزاج و تفرق اتصال و مرض ترکیب عارض میگردد و اکثر از امراض و حمیات صعب حادث میشود و کسیکه خواهد که گوش
او از آفات و امراض محفوظ ماند لازم است که مدام اعتنا نماید بحال گوش و پرهیز نماید از گرمی و سردی و ریاح بسیار و باد و سموم و گرد و غبار و دخان و اشیای غریبه از آبها و حیوانات
که داخل گوش بگردند و از صداهای هائله شدیده مانند صدای توپ و تفنگ بسیار و آواز عظیم نزد گوش و اجتناب نماید از تناول اغذیه غلیظه بارده مولد ریاح و حاره مبخره و مسکرات
پی در پی و اکل قدید و لحوم مملحه و عدس و باقلا و بادنجان و مانند آن و تخمه و امتلاء و خصوصاً خواب بر امتلاء و کثرت کلام و سخن کردن بآواز بلند و نعره زدن و قی بسیار
و حرکات عنیفه و کثرت جماع و حمام بسیار و بیداری و ایضاً برای حفظ گوش چرک او پاک کنند و در هر هفته یکبار روغن بادام تلخ دران بچکانند که این دوای عجیب است در حفظ
صحت گوش و هنگام خواب پنبه در گوش نهند و در هر سال تعاهد تنقیه دماغ بحبوب و ایارجات نمایند و واجب است مراعات آنکه در گوش اورام و بثور و قروح پیدا نشود
چه اینها مفسد گوش اند و چون علامات بثور در گوش از التهاب در گوش و سر دریابد شیاف مامیثا در سرکه انگوری حل کرده در گوش بچکانند و در حال صحت نیز این را
در هفته یک مرتبه بچکانند که امان می یابد از نزول نوازل و اوجاع و اورام و بثور و قروح و چکانیدن زیاده محلول در روغن بادام تلخ یا روغن اسقنقور زردالوی تلخ
حافظ صحت قوت سامعه و مقوی آنست و گویند که نهادن فتیله عسل غلیظ القوام یا عسل بروغن بادام تلخ یا بروغن جوز یا شحم بط آمیخته بفتیله آلوده و یا سکبینج مخلوط
بشحم بط و یا قردمانا مثقال شحم بط نیم مثقال آمیخته و یا از زعفران و گل سرخ و سنبل الطیب فتیله ساخته هر دا حافظ صحت گوش و حافظ صحت آنست و قطور عصاره افسنتین یا زهره گاو
و روغن تلخ و روغن حنظل که شحم حنظل را در روغن زیت کهنه یا روغن کنجد بجوشانند تا آب برود و روغن بماند و همچنین قطور عصاره شبت و قطور میعه سائله و روغن کندر
که در روغنی از روغنهای مناسبه جوش دهند و قطور عصاره عنب الثعلب محلول در دهنی از ادهان مناسبه امراض اذن را نافع و مقوی آنست و آنچه در گوش بچکانند
و یا از خارج بران گذارند باید که سرد یا گرم بسیار نباشد بلکه نیم گرم باشد و ایضاً ادویه مبرده یا مسخنه زیاده از قدر واجب در گوش استعمال نکنند و معالجه جمیع امراض اذن
بتدریج نمایند و کثرت ادویه قویه دفعة جائز نیست که بسر سام حار یا بارد منجر میگردد و نیز باید که در امراض مادی تنقیه بتغاریق کنند و استعمال ادویه موضعیه از قطورات
و ادهان و اضمده و اطلیه و نطولات و مراهم و غیرها بعد از یک هفته و بعد فصد و حجامت و مسهل و غیره هریک بحسب واجب و خلط غالب باشد نه قبل از انها
و در سوء مزاجات ساذج استعمال بیش از یک هفته در اول مرض جائز است زیرا که درینجا خلطی غالب نیست که انتظار نضج و تنقیه آن کرده آید

اوجاع اذن

بدانکه درد گوش یا از سوء مزاج یا ورم یا بثره یا بسبب تفرق اتصال حادث شود و سوء مزاج یا حار بلا ماده باشد مانند آنکه بسبب هوای گرم یا ریح گرم بخاری از سیر

در آفتاب بایام سمائم عارض شود و خصوصاً هنگامیکه انتقال نماید از ان بسردی دفعةً و یا غسل نمودن بآب گرم و داخل شدن آن در گوش و یا داخل شدن آبیکه در ان
قوت حرارت غالب باشد مثل کبریتی و نفطی و غیره یا وضع ادویهٔ حاره برگوش و یا حار با مادهٔ دموی و یا صفراوی باشد و یا بارد بدون ماده و بسببی از اسباب مضاده اسباب مذکوره
باشد از هوای سرد یا ریح سرد چنانچه در فصل زمستان از وزیدن باد سرد شمالی افتد و خصوصاً که انتقال نماید بدان هر دو دفعةً از گرمی یا آب سرد و یا آبیکه بران قوت شئی بارد غالب باشد
یا وضع ادویهٔ بارده و یا بارد با مادهٔ ریحی بارد غلیظه مرتقی از معده یا منحل از فضول در سر بسوی گوش و یا خلطی چسپنده یا سوداوی در گوش حادث بسبب ورم و بثور در ان یا اورام
و بثور حاره یا بارده باشد و حادث بسبب تفرق اتصال یا تمدید ممدد و یا قروح و یا جراحات بود و از جمله اقسام تفرق اتصال محدث اوجاع گوش ریحی است که در گوش گره
تولد یابد یا آبی ست که دران داخل شود و یا حیوانی که در صماخ داخل گردد و یا کرمی که دران تولد یابد و گاه تفرق اتصال بعد سقطه و یا ضربه حادث میگردد و صعب ترین
اوجاع گوش وجعی ست که از ورم گرم خالص بهم رسد و لاسیما چون مادهٔ ردی بود و این با تپ لازم میباشد خصوصاً وقتیکه مؤدی باختلال عقل گردد و اگر ورم در غضاریف
خارج باشد با آن وجع شدید نباشد و نیز بسیار خطرناک نیست و اقسام مذکوره ما قبل گاه باشد که دفعةً بهلاک میگرداند مانند سکته و آن اقسام جوانان را بیشتر از مشایخ بهم رسد
و برودی ایشان را هلاک میگرداند و بسا است که بروز هفتم بکشد و اکثر مشایخ را آن ورم متقیح میگردد و لیکن جوانان را قبل از تقیح بیشتر هلاک میگرداند و اگر متقیح گردد و در انجا
محموده بود در جای خلاصی باشد و وجع گوش گاه با خارش و گاه بی خارش میباشد و خارش گوش که بعربی حکة الاذن نامند جدا ذکر خواهد یافت و بدانند که ورم سوداوی در گوش
کمتر افتد و اگر افتد منجر بسرطانیت گشته بهلاکت می انجامد کذا فی النبض الکبیر طریق تشخیص اسباب درد گوش باید که اول حال حدوث ضربه یا سقطه یا دخول آب یا حیوانی یا چیزی دیگر
در گوش بپرسند اگر اقرار کدامی از اسباب مذکوره کنند سببش همان باشد و ایضاً ورم بیخ گوش و لحوق گرانی گوش از هنگام دخول آب بر دخول آن و هیجان وجع نزد حرکت هوام
بر دخول آن در گوش دلالت کند و الا بسوی گوش نظر کنند اگر در گوش ورم یا بثره یا قرحه و خروج مده محسوس شود سبب او همین باشد و الا دست بر گوش و سر نهند حال شدت
و خفت درد از مریض سوال کنند اگر ملمس گوش و سر گرم و رنگ گوش و روی و چشم سرخ نماید و درد شدید بگوید و تسکین درد از اشیای بارد حاصل شود سببش سوء مزاج حار ساذج
یا ریح حار بخاری یا مادهٔ حار یا ورم حار اندرون ثقبه باشد پس حال سبکی و گرانی گوش و نخس و ضربان بپرسند اگر سبکی و وجع ناخس و یافتن ارتفاع مثل شعلهٔ آتش از گوش
بسوی سر و خشکی لهات بیان کند سببش سوء مزاج حار ساذج یا ریح حار بخاری باشد پس اگر با وجود شدت درد و گرمی ملمس و سرخی گوش و چشم و روی و سبکی گوش و غیره علامات
سوء مزاج حار ساذج سوزش در گوش و چشم و روی و خشکی بینی و کرب و تشنگی و تسکین آن بمضمضهٔ آب سرد معلوم شود سببش تولد ریح حار بخاری از رسیدن
هوای گرم بگوش و مشی در آفتاب بایام گرما باشد و اگر با علامات سوء مزاج حار شدت گرمی در گوش و سر و درد مؤخر سر تا وسط آن دریافت گردد سبب آن تولد ریح
مذکور از ریختن آب گرم و یا آب چشمهای گرم مثل کبریتی و نطرونی و طلی بر سر و گوش خواهد بود و اگر مریض وضع دوای گرم در گوش بیان کند سببش حدوث ریاح مسطور
از همان باشد و اگر با وجود آثار مذکوره سوء مزاج حار تشنگی شدید و خفت درد بنوشیدن آب سرد و اشک در چشم معلوم شود و با این سوزش در فم معده بود سببش تصاعد
ابخرهٔ ریاحی از معده باشد و اگر با وجود گرمی ملمس و سرخی رنگ و شدت درد مریض گرانی گوش و سر بیان کند و خصوصاً هنگام سجود درد با ضربان شدید بود درد گوش از
استلای مادهٔ دموی باشد و اگر با وجود حرارت ملمس وجه و سر و شدت درد گرانی اندک با سوزش و صداع و استراحت برسیدن هوای بارد بگوید از مادهٔ صفراوی باشد
و اگر با علامات سوء مزاج حار گرانی سر تپ گرم لازم و درد و ضربان در قعر گوش بشدت باشد و تمدد و سوزش و فتور سماعت و صداع منقطع وقتی بعد وقتی یافته شود
از ورم حار اندرون ثقبه باشد و اگر از گذاشتن دست بر گوش و سر گرمی ملمس معلوم نگردد و سرخی و شدت درد و نخس و ضربان و سوزش هیچ نباشد و بچیزهای گرم بالفعل و بالقوة
تسکین یابد و تقدم تدابیر سرده شاهد او بود سببش سوء مزاج بارد ساذج باشد پس بپرسند که در گوش چیزی شبیه بحرکت باد یا دوی و طنین یا درد در مؤخر سر یا غثیان معلوم
میشود یا نه اگر گوید که در گوش حرکتی مثل حرکت باد و درد بطوریکه گویا چیزی بر ورد در گوش فرو میرود محسوس میگردد و ملاقات سرما و هوای بارد اتفاق افتاده بود سببش تولد ریاح بارد
از سرما یا باد سرد باشد و اگر گوید که دوی و طنین معلوم میشود و با آن سر گرانی و صداع بود سببش تولد ریاح بارد از فضول بارد در سر و گوش باشد و اگر گوید درد در مؤخر سر میشود بحدیکه حرکت سر متعسر
میگردد و اتفاق غسل با آب سرد شده بود سببش تولد ریاح بارد از ریختن آب سرد بر سر یا فرو رفتن در ان باشد و اگر غثیان بیان کند و دهن پُر آب و اندکی صداع بود و از ریختن آب گرم بر سر
استراحت یابد سببش ریاح بارد غلیظ متصاعد از معده باشد و اگر مریض اقرار هیچ یکی از علامات مستفسره مذکوره نکند از تقدم وضع ادویهٔ بارده در گوش سوال کنند اگر اقرار آن کند

سبب تولد باد از همین سبب باشد و اگر با وجود علامات سوء مزاج بارد ساذج در سر و گوش گرانی بیان کند پس اگر خواب بسیار آید و رطوبتی تری باشد سببش بادی بلغمی باشد و اگر خواب کم باشد و منخرین خشک از ماده سوداوی باشد و اگر با وجود گرانی تمدد پیدا بود سببش ورم بارد باشد و اگر این اسباب هم نباشد و در گوش خارش و دغدغه بود و احیانا اگر می از گوش بیرون آید سببش تولد دیدان در گوش باشد انطاکی گوید که وجع اذن نخس و ضربان ست و این از آفات عضو نادر باشد و از قبل دماغ و معده معا یا یکی از آن اکثر بود و علامات مستقل خاص بیان سلامت دیگر اعضاست آنکه بتغیر احوال طعام متغیر گردد و علامات کائن از معده قوت درد هنگام خلو آن یا شروع طعام در هضم ست و غیر این هر دو تغیر دماغ از دماغ بود پس اگر ماده بخار باشد دوی و طنین بود و اگر خلط لذاع حاد باشد ضربان و نخس و دوانک و استلذاذ به برودت بود و در بارد بعکس این باشد

علاج کلی اوجاع گوش

در جمیع اقسام آن از خوردن لحوم و نشستن در آفتاب و حمام گرم و هبوب ریاح و قرب آتش و حرکات عنیفه و جماع و صیاح و کثرت کلام و اغذیه بسخره اجتناب اولی و انکباب و نطول و تکمید با آب گرم مسکن جمیع اوجاع خصوص اعضای عصبانی ست و هرگاه جهت تسکین وجع شدید حاجت مخدرات افتد بهترین آنها شیاف مامیثا مع اندکی افیون در شیر زن حل کرده و بقول جالینوس افیون را در روغنها حل نموده استعمال نباید کرد زیرا که بسبب غلظت روغن خوف آنست که افیون در گوش بچسپید و موجب مزید درد و الم گردد بلکه در شیر حل کرده چکانند که شیر بنابر مائیت جالی و غسال مانع چسپیدن افیون میشود و با وجود آن در ارخا و تسکین نافع تر از روغن ست و باید که استعمال مخدرات کمتر وقت ضرورت کنند بهر آنکه کثرت آن موجب حدوث گری گوش ست و خاکستر افیون در تخدیر و تخفیف قوی تر از افیون ست پس آنجا که درد شدید باشد افیون سوخته بقدر جند بیدستر آمیخته در گوش چکانند که جند مصلح آنست و هرگاه که ضربان درد شدت کند و خوف تشنج بود پس لابد ست از استعمال مرخیات زیرا که درد گوش مهلک ست بسبب قرب دماغ و در ارخا بهتر از روغن گاو کهنه چیزی نیست و بخور آب گرم تنها و یا ادویه مرخیه ملینه مثل بنفشه و خطمی در ان پخته بتوسط انبوبه نیز مرخی و مسکن و مغنی از استعمال مخدرات ست و اگر چیزی مخدر مانند قلیلی پوست خشخاش مخلوط سازند انفع بود و قطور روغن گل در پوست انار پخته و کذا اقطور آب بعر شتر یا سرگین خر و کذا مهاوڑ در شیر زنان حل کرده گرم نموده و کذا مرهم شنجار در جمیع اقسام مجرب ست و قطور سفیدی بیضه مرغ ممزوج بروغن گل نیز در تسکین درد گوش از هر سبب که باشد بی نظیر ست و کذا اقطور سوی انسان سوخته بروغن گل و کذا عصاره اکلیل الملک مسخن و اگر خشخاش سوده آرد جلبه آرد برگ کتان بهم زده با مهرا شود و ضماد نمایند نیز تسکین درد نماید و قطور افیون زعفران مر سرخ نیز مسکن وجع حار و بارد ست و کذا اقطور روغن قنب و آب برگ آن در هر دو مفید گیلانی می نویسد که آب سرگین بغل یعنی خچر آب پیاز هر دو مساوی زعفران بقدر ربع و احد کهرل کنند تا زعفران حل شود و صاف نموده نیمگرم در گوش چکانند و زمانه بران صبر کنند پس از پنبه پاک نموده بار دیگر چند قطره بچکانند و همچنین تا سه چهار نوبت بعمل آرند که جهت تسکین درد گوش از هر قسم که باشد بغایت مجرب ست و در ازاله آن تخلف نمیکند لیکن استعمال این دوا در اقسام درد گوش بارد معمول راقم ست بعضی گویند که چون مس گرم کنند و در آب سرد نموده بخار آن بگوش سانند تسکین وجع نماید و کذا خولان چهار ماشه افیون یک ماشه عسل پنج ماشه بفتیله آلوده در گوش نهادن مسکن وجع شدید ست و کذا التقطیر شیر زنان وقت شدت وجع بمرات و اگر آرد گندم بشراب و زیت بپزند و گرد گوش ضماد نمایند و هر ساعت تبدیل آن کنند در چند بار تسکین وجع نماید و کذا التقطیر فلونیای رومی محلول در سفیدی بیضه و روغن نیلوفر مسکن وجع شدید ست و از جالینوس نقل کرده اند که چون سکون وجع دشوار گردد ماده را بسوی بینی بعطوس یا بسوی دهن بغرغره فرود آرند و بقول ارسطو تعلیق دندان روباه طرف راست در وجع گوش راست و طرف چپ در وجع چپ بر صاحب درد گوش ضماد نافع ست و انطاکی گوید که در اورام گوش استعمال مروخات اولی ست و الا قطورات و در اقسام درد گوش قطور رطوبت ماهی بریان عجیب و کذا نهادن پر قریب مقعد گنجشک مجرب نوشته

علاج درد گوش حار ساذج

واز رباح بخاری تبرید از لعاب بهدانه شیره عناب شیره مغز تخم کدو و شربت نیلوفر دهند و گاهی عرق شاهتره درین تبرید افزوده میشود و یا تبرید شیره کاهو و شیره کشنیز خشک و عرق بید ساده و نبات بکار برند و مهاوڑ در شیره دختر یا شیر بز حل کرده نیمگرم در گوش چکانند و شیاف ابیض در شیر بز یا شیر دختر چکانیدن مفید بود و روغن گل با اندک سرکه جوش داده نیمگرم در گوش چکانند و ماء القرع و ماء الخیار در گوش چکانیدن نیز فائده میکند و روغنها و آبهای بارد مثل روغن گل و کدو

وبنفشه وخشخاش وآب برگ خرفه وآب برگ بید وآب بارتنگ وحی العالم وبرگ کاهو وبرگ کاسنی وگل سرخ تازه درگوش چکانیدن نیز فائده میکند واگر بار وغنهائی کوره سفیدی بیضهٔ مرغ ویا شیر دختران وبآب عنب الثعلب سفیدی بیضه و روغن گل وبآب کدو وشیر دختر وبآب خرفه وروغن گل وبآب گل سرخ شکر آمیخته بکار برند نافع تر باشد ودر صورت شدت التهاب قدری کافور نیز در قطورات مسطور داخل نمایند وگرداگرد گوش بصندل سفید وسرخ وکاهو وگلاب وکشنیز سبز طلا کنند واگر حرارت قوی باشد کافور نیز افزایند وگاهی مامیثا درین ضماد داخل میکنند وگاهی عوض آن پوست خشخاش وگاهی رسوت میکنند وآب عنب الثعلب بجای گلاب می نمایند وبا سفیداب کاشغری مرداسنگ حضض مکی سوده بروغن گل آمیخته ضماد کنند وعنب الثعلب گل خطمی گل بنفشه هر یک دو توله پوست خشخاش شکوفته شش ماشه در شیر مادهٔ گاو نیم آثار جوش داده بخار آن بگوش رسانند که در تسکین درد مجرب ست وگاهی گل نیلوفر وبرگ بید وجو مقشر شکوفته وگل سرخ افزوده میشود وجهت تسکین وتبرید زائد تخم کاهو وکشنیز خشک واندک بزر البنج اضافه نمایند واگر تحلیل زیاده مطلوب باشد بابونه واکلیل الملک بیامیزند واگر انکباب از اوراقی از برگ بنفشه برگ خرفه برگ کنار برگ خبازی برگ خشخاش برگ عنب الثعلب برگ خطمی برگ کدو وبرگ بادرنگ برگ بستان افروز برگ بارتنگ برگ اسپغول برگ کاسنی برگ بید برگ کشنیز برگ کاهو هر چه ازین اوراق بهم رسد ومناسب داند جوش داده استعمال نمایند نیز برای درد گوش که از ریاح حار یا ورم حار باشد نافع ست واگر حرارت بشدت نباشد مرزنجوش پوست خشخاش گل بنفشه کشنیز خشک چوب چینی جوشانیده بخور نمایند بعده خستهٔ شفتالو بر شعلهٔ شمع مومی بریان نموده سائیده با پنبه ممزوج کرده در گوش گذارند واگر درد گوش نهایت سخت بود اندکی افیون در شیر دختران و روغن گل حل کرده نیمگرم در گوش ساعت بساعت چکانند وگاهی کافور نیز اضافه کرده میشود واگر افیون را بسوزند وخاکستر آن بقدر چهار پنج برنج در روغن گل حل کرده نیمگرم چکانند نیز در تسکین درد مجرب ست ویا عصارهٔ برگ قنب صاف کرده نیمگرم در گوش چکانند ویا بنگ یک توله آب سائیده قرص بسته در چهار توله روغن زرد بسوزند پس صاف کرده دو سه قطره در گوش چکانند واگر ازین تدابیر وجع ساکن نشود بر شیر زنان که دران اسگند گاو حل کرده باشند اکتفا نمایند ومکرر تقطیر آن کنند وهر چه در علاج درد گوش حار مادی مذکور گردد غیر از تنقیه درینجا بکار برند وبدانند که هرگاه در وجع گوش حار ساذج از ادویهٔ بارده ومخدره وجع ساکن نشود در گوش بثره یا ورم خواهد بود وآنجا که درد گوش از ریاح حار بخاری مرتقی از معده باشد فصد باسلیق کنند وتبرید معده باشربهٔ مبرده مثل شیرهٔ کاهو وخشخاش وکشنیز خشک واغذیهٔ مبرده که مبخر نباشند مثل بچهٔ مرغ مطبوخ بآب غوره وکاهو مسلوق مطیب بسرکه وقطف ومغز خیار بسرکه نمایند واگر کفایت نکند تلیین طبیعت کنند بمطبوخ هلیلهٔ زرد وتمر هندی وآلو بخارا وکشوث وبرگ عنب الثعلب ومانند آن بغیر آنکه دران دوای حار داخل باشد واگر قاروره حار باشد ماء الشعیر مبرد وماء القرع مبرد دهند ودر ماء الشعیر قدری خشخاش داخل کنند واگر زمانهٔ خشخاش رطب باشد خوردن او انفع اشیاست برای این مرض وتسکین بخارات بعده روغن خل که یک جزو سرکه را با ده جزو روغن گل بپزند تا سرکه بسوزد وروغن باقی ماند بر برف سرد کرده در گوش بچکانند یا روغن بید وروغن کدو با شیر دختر قطور سازند وبیرون گوش برگ اسپغول وبرگ بارتنگ وبرگ عنب الثعلب وآرد جو در سرکه سرشته ضماد کنند واگر ازین ساکن نشود یک حبه کافور در شیر دختر حل کرده چکانند بغیر روغن واگر گوش ملوث بروغن باشد صماخ را بشویند بنحویکه دران آب نیمگرم ریزند حتی که پر شود پس کف دست بر ثقبهٔ گوش نهاده بر یک پای ایستاده دو بار بجهند وصماخ را میلی که بران پنبه پیچیده باشند صاف کنند وآنچه از رفتار در آفتاب باشد روغن گل مدبر بسرکه بدستور چکانند واسفنج یا خرقه بآب بارد آغشته بر گوش نهند ودر آب سرد در آیند واغذیهٔ مرطبهٔ مسطوره بخورند وماء الشعیر مطبوخ با خشخاش بنوشند واگر درد شدت کند تمریخ بروغن بنفشه وروغن گل نمایند وکافور وبنفشهٔ رطب ونیلوفر ومانند آن ببویند وبآب طلع استنشاق کنند وتعدیل مسکن بریاحین بارده مثل سیب وبید وآب سرد وقدری کافور وگلاب بر آن پاشیده نافع وخواب آرام والتضمید گوش بعصی الراعی وبوئیدن آن مفید وایضاً برگ بید برگ سیب برگ بهی برگ خرفه برگ عنب الثعلب کوفته روغن گل گلاب هر یک ده درم سرکه از سه درم تا ده درم حسب کمی وزیادتی حرارت آمیخته بر پیش سر محل منبت اعصاب ضماد نمایند وهرگاه گرم شود تبدیل کنند وچون مرض بانحطاط آید اجزای بارده کم کنند وروغن بابونه وگل آن اندک اندک بیفزایند برای درد گوش که بسبب مشی در آفتاب یا بسبب ریاح سموم باشد نافع ست وبالجمله ترطیب وتبرید دماغ باطلیه ونطولات ومروحات وغیره که در صداع احتراقی شمسی گذشت بعمل آرند وآنچه از ریاح حادث از ریختن آب گرم بر سر یا نشستن در آب چشمهای گرم باشد اگر واجب بود فصد قیفال نمایند وساقین بندند وقدمین بمالند واغذیهٔ مرطبهٔ مذکوره بدهند وروغنهای سرد مثل روغن کدو وبید ونیلوفر وروغن خل سرد در گوش چکانند وسعوط نمایند بآنها وبشیر دختران ونافع ترین

اشیا نوشیدن آب سرد و استنشاق و تمضمض بدان و مالش کف پا ست و آنچه از ریاح حارہ حادثہ از گذاشتن ادویہ گرم در گوش باشد فصد سر و کنند و ادہان بارد در گوش چکانند و اضمدہ بارد مضاد آن ادویہ مثل برگ عنب الثعلب و برگ خرفہ و برگ گشنیز و پوست کدو و خیار و آرد جو ضماد نمایند و آب آنہا گوش را بشویند و چکانیدن شیاف ابیض محلول در ماء القرع یا شیر دختر با قدری روغن بادام نیز مفید بود و عند کمال شدت حرارت این ادویہ و آنہا بر برف سرد کردہ بکار برند و چکانیدن ماء القرع تنہا نیز عاجل النفع ست و تلئین طبیعت بخیار شنبر و تمر ہندی و آلو بخارا و مانند آن کنند و اگر در مزاج حدت باشد ماء الشعیر بنوشند و شیر بز کہ بآب غورہ یا آب انار منجمد کردہ باشند بر سر نہند و ہر گاہ بگدازد جدا کنند و واجب نیست کہ طبیب گمان این امر نماید کہ مریض در اول معالجہ منتفع خواہد شد بمقابلہ مرض باضداد ادویہ کہ ہیجان او کردہ اند زیرا کہ ادویہ اولی اخلاط و عضو را گرم کردہ اند و دران عضو و اعضای مجاورہ آن نکایت پیدا کردہ اند پس اولاً علاج باستفراغ آن اخلاط فاسد و ازالہ حدت آنہا از عضو نماید بعد ازان ابتدا بہ تبرید عضو باضداد ادویہ مہیجہ مرض کند اقول حکما سویدی می نویسد کہ قطور روغن بزر البنج و کذا آب کرنب و آب عنب کہ آن عصفاص ست و کذا آب حشیشۃ الزجاج بروغن گل و کذا نسج عنکبوت در روغن گل جوشانیدہ و کذا آب انار ترش شحم آن قشرہ بعسل آمیختہ و کذا آرد باقلا بروغن گل آمیختہ و کذا آب شجرۃ البق در پوست انار جوشانیدہ ہر واحد نافع درد گوش حار ست و بقول ابن سرابیون و رازی تقطیر روغن گاو مسکن وجع حار ست مسیحی گوید کہ ہر گاہ درد گوش از سوء مزاج حار باشد چکانیدن سفیدی بیضہ نیم گرم تنہا و یا با شیاف ابیض نفع کند و اگر درد سخت باشد اندکی افیون بشیاف ابیض و روغن گل و اندک سرکہ حل کنند و گاہی روغن خلاف و روغن نیلوفر و روغن بنفشہ و عصارہ بعض بقول باردہ مثل عنب الثعلب و عصی الراعی و گشنیز سبز در گوش میچکانند شیخ میفرماید اگر سبب درد گوش حرارت مفرط باشد لازم ست کہ تبرید دماغ بمطفیات مذکورہ در علاج امراض حار دماغی نمایند و در گوش روغن گل نیم گرم و سفیدہ بیضہ بچکانند و اگر درد شدید باشد کافور بدان آمیزند و بسا ست کہ روغن بنفشہ بکافور وجع گوش را از روغن گل زیادہ تسکین بسیار بسبب ارخائیکہ اندر آنست و ایضاً شیافات مسکن اوجاع چشم بسفیدی بیضہ و مانند آن در گوش چکانند و سفیدہ بیضہ را تنہا خاصیت عجیب ست و یا شیر یا آب عنب الثعلب و آب گشنیز چکانند و بہتر شیر آنست کہ از پستان بدوشند کہ او بسیار نافع بود و یا خراطین را در روغن گل بپزند و در گوش چکانند و یا حلزون را در روغن گل و سہ حبہ آن سرکہ خمر بجوشانند تا آنکہ سرکہ برود و روغن بماند و بطریق قطور استعمال نمایند کہ برای ضربان خیلی مفید ست و ہمچنین روغن تخم کدو و روغن نیلوفر و روغن بید و امثال آن و کذلک عصارات کہ مشابہ عصارہ پوست کدو و جرم اوست و ایضاً استعمال ضمادات سرد از خارج گوش و بعضی ذکر کردہ اند کہ آب لبلاب در مثل این حالت بسیار نیکو ست و عصارہ شہدانج رطب و اگر ضربان و وجع اشتداد نماید و ازان خوف تشنج باشد از استعمال مرخیات و مخدرات چارہ نباشد و طریق آنہا در علاج کلی درد گوش مسطور شد خضر و قرشی مینویسند کہ تعدیل مزاج نمایند بادہان باردہ مثل روغن بنفشہ بشیاف نمایند یا شیاف ابیض یا کافور یا آب کدو و خیار یا روغن بنفشہ تنہا یا روغن نیلوفر باندک کافور یا روغن گل یا شیر زنان در گوش چکانند و گاہی درین اشیا قدری افیون ہم داخل میکنند و بضمادات باردہ مثل گشنیز و کاہو ضماد کنند و گاہی احتیاج بعصارہ بنج برای تخدیر می افتد و گاہی با آب گرم نطول میکنند و گاہی بر بخار آن گوش می نہند و تسکین وجع آن میکنند زیرا کہ آب گرم تسکین اوجاع آن می نماید و اگرچہ مزاج گرم باشد و از استعمال ادویہ شدید التبرید احتراز نمایند مگر عند اضطرار بہر آنکہ شی بارد گوش را ضرر شدید می نماید و تلئین طبیعت نمایند بہاء الدین گوید کہ آنچہ منفعت آن مجرب ست روغن گل ست تنہا و با آب عنب الثعلب آمیختہ و جوشیدہ و گوش بر بخار طبیخ خار خسک و عنب الثعلب و بنفشہ داشتہ و بر بخار آب گرم کہ میخ در زمین فرو برند و بر کشند و آب گرم دران ریزند داشتن و شیاف ابیض بسفیدہ تخم مرغ سودہ چکانیدن و ہمچنین سفیدہ و روغن گل باہم و روغن گل و آب گشنیز و سفیدہ باہم ضم کردہ و روغن گاو نیم گرم

علاج درد گوش حار مادی

باید کہ در دموی فصد سر رو نمایند و بعد ازان شیرہ کاہو نہ ماشہ تنہا خواہ بلعاب بہدانہ و اسپغول ہر یک چہار ماشہ شربت نیلوفر دو تولہ حل کردہ بدہند یا گل بنفشہ نیلوفر خطمی عنب الثعلب بیفزایند و در آخر ہلیلہ مربی بخورانند و اگر حاجت بود تلئین بمسہل صفرا نمایند و در صفراوی تمر ہندی دو سہ تولہ گل بنفشہ نیلوفر خطمی ہر یک چہار ماشہ عرق مکوہ عرق گاؤزبان ہر یک نیم پاؤ گلقند یا شربت بنفشہ و شربت نیلوفر و شربت اسطوخودوس دو دو تولہ بدہند و عناب ہفت عدد زرشک یک تولہ

آلو بخارا هفت دانه سپستان بست دانه بیفزایند و بعد نضج بمسهل صفرا و حب هلیله تنقیه نمایند و بعد ازان تدابیریکه در علاج حار ساذج مسطور شد بعمل آرند **اقوال اطبا** ابو سهل گوید که هرگاه درد گوش از امتلا حادث شود باید که معالجه باستفراغ آن خلط کنند پس اگر خون باشد بفصد و اگر خلطی دیگر باشد باسهال بعده تنقیه خاص سر بغرغره بالجمله اگر با وجع گوش التهاب و حده و ضربان باشد فصد قیفال کنند بعده در گوش روغن گل و روغن بید باندکی سرکه نیم گرم چکانند یا شیر زن از پستان بدفعات در گوش بدوشند بعد ازان اسهال شکم بهلیله زرد و صبر و سقمونیا نمایند و اگر درد ساکن شد فبها و الا قدری افیون در روغن گل آمیخته اندر گوش اندازند پس اگر ضربان عود کند و سه روز گذشته باشد بدانند که در گوش بثره است تدبیر آن نمایند بنوعی که مسطور گردد و هرگاه در روی و سر التهاب و درد باشد از بنفشه پوست خشخاش اکلیل الملک بابونه خطمی آرد جو شیر زنان آب کدو فشرده ضماد سازند بو علی می نویسد که اگر سبب درد گوش امتلای بدن یا سر باشد باید که استفراغ ناحیه راس از جنس آن امتلا نمایند پس اگر ماده حار باشد بفصد و استفراغ بمنقیات راس از ماده حار کنند بدانچه در علاج امراض حار دماغی معلوم کرده اند بعد ازان تدابیریکه در ساذج گذشت بکار برند صاحب کامل گوید که هرگاه در گوش درد از سوء مزاج حار عارض شود باید که نظر کنند که آیا علامت زیادتی خون در بدن معلوم میشود یا زیادتی صفرا پس اگر خون زائد باشد فصد قیفال نمایند و خون بقدر حاجت برارند و اگر صفرا غالب بود دوای مسهل صفرا مثل مطبوخ هلیله و شکر یا لبلاب و شکر یا بنفشه و شکر و مانند آن بخورانند و در گوش آب خرفه و آب جراده کدو باندک روغن گل نیم گرم چکانند و اگر قدری سفیدی بیضه وقتاً بعد وقت تقطیر نمایند و بابنبه پاک کرده باشند انتفاع یابند و اگر روغن گل که دران خشخاش جوشانیده باشند در گوش چکانند فائده نماید و اگر اندک آب حی العالم با قدری سرکه خمر و روغن گل چکانند نافع بود صفت دوای نافع درد گوش حار بگیرند روغن گل دو جزو سرکه خمر و آب غوره هر واحد نیم جزو باهم خوب آمیخته در گوش چکانند و یا ماء القرع و روغن گل و شیر دختران در گوش تقطیر نمایند و همچنین اگر زن شیر در گوش بدوشد و اندک بران صبر کنند بعده تنشیف نمایند و بار دوم و سوم باز بدوشد درد ساکن شود و حوالی گوش را بصندل و گلاب و کافور و اندک آب گشنیز و کاهو و آب حی العالم طلا کنند و اگر درد شدید باشد اندکی افیون بروغن گل یا روغن بنفشه گداخته در گوش چکانند و یا اندکی از عصاره لفاح با قدری روغن گل بچکانند که این تخدیر و تسکین وجع نماید و نشاید که بر استعمال مخدرات ادمان نماید که آن مورث ثقل سمع گردد ایلاقی گوید که اولاً تنقیه نمایند اگر در بدن و دماغ اخلاط باشد پس اگر ماده حار بود ابتدا بالفصد سر و نمایند و تلیین طبیعت بشربت آلو و شربت بنفشه و طبیخ تمر هندی و طبیخ هلیله کنند و اگر در ماده غلظ باشد حب شبیار و قوقایا و فیقرا دهند بعده غرغره استعمال نمایند پس روغن گل در گوش چکانند و اگر درد عظیم باشد روغن بنفشه باندکی کافور چکانند و تقطیر شیاف ابیض بسفیده بیضه یا شیر دختران یا با آب گشنیز تر یا با آب عنب الثعلب تسکین وجع کنند و دوشیدن شیر از پستان نافع ست و اگر یک جزو روغن گل را بسه جزو سرکه بجوشانند تا آنکه سرکه برود پس در گوش چکانند درد ساکن کند و خراطین مطبوخ در روغن گل نافع بود و روغنهای بارد سود دهد ابن هبة الله گوید که اگر جسم ممتلی باشد در ابتدا فصد کنند و اگر ازان مانعی باشد حجامت نمایند و اهتمام تنقیه بدن از اخلاط حار بمطبوخ هلیله سازند و اگر ازین مانع بود باید که تعدیل طبیعت بشربت آلو یا آب تمر هندی و شربت نیلوفر یا لعاب اسپغول بجلاب کنند و ماء الشعیر و شیره تخم خرفه بنوشانند و اگر بدین وجع ساکن نشود آب جراده کدو یا آب حی العالم و روغن گل در گوش چکانند و شیر زنان بچکانند و اگر درد سخت و التهاب شدید باشد اندکی افیون بشیاف مامیثا در روغن گل و شیر زنان حل کرده در گوش چکانند و از استعمال ادویه شدید التبرید حذر کنند مگر بهنگام ضرورت و پیشانی را بگلاب مسح کنند و بنفشه و نیلوفر و صندل و کافور و گلاب بو یایند و چون اصلاح یابد بمزورات غذا سازند و در آخر بچه مرغ دهند **ابن الیاس** گوید که اگر سببش غلبه خون باشد فصد سر و نمایند و آب خرفه و شیر زنان و روغن گل و یا آب جراده کدو و خیار بروغن گل در گوش چکانند و بضمادات بارده مثل کاهو و صندل و کشنیز و خرفه و ملوخیه تضمید نمایند و تغریق راس بروغنهای بارده مثل روغن بنفشه و گل و نیلوفر و خشخاش کنند و یا اندکی سفیده بیضه بروغن بنفشه یا روغن گل برهم زده در گوش بچکانند و هر صبح جلاب از عناب ده عدد و بنفشه پنج درم و شکر ده درم و ترنجبین ده درم و یا خمیره بنفشه ده درم بنوشانند و غذا مزوره ماش بمغز بادام دهند و تنقیه بدن بمطبوخ فواکه و هلیله زرد کنند و اگر سببش غلبه صفرا باشد ادهان بارده مذکوره در گوش اندازند و حل طبیعت بنقوع فواکه و ترنجبین و شیر خشت کنند و هر صبح آب انار ترش بتخم آن افشرده بقدر دو اوقیه با ترنجبین و شکر هر واحد ده درم بنوشند و غذا ماء الشعیر دهند اگر با تپ و حرارت مزاج باشد و مزوره ماش بمغز بادام اگر بادی تپ و حرارت نباشد میر محمد محسن می نویسد که اگر علامات خون ظاهر باشد نخستین رگ قیفال بگشایند و در سوء صفراوی جو و بنفشه و آلو بخارا و تمر هندی جوشانیده صاف نموده بدهند و بعد ازان

بطبیخ هلیله تنقیه فرمایند بیست درم هلیلهٔ زرد در دو رطل آب بجوشانند تا ثلث بماند صاف نموده بنوشند که بغایت سودمند است و سفیدهٔ تخم مرغ و شیر زنان نیم گرم ساعت بعد ساعت تقطیر نمودن در حال درد ساکن سازد و خاصة که از پستان بدوشند و در صورت اشتداد وجع اندک افیون بشیر دختران حل کرده نیم گرم نموده ساعت بساعت بچکانند و طلاهای سرد همچون عنب الثعلب و برگ کاسنی و برگ خرفه بر بیرون گوش و حوالی آن ضماد کنند و اگر یک جزو روغن گل با سه جزو سرکه بر آتش ملائم چندان بجوشانند که روغن بماند و سرکه بسوزد و آنرا نیم گرم تقطیر نمایند عجیب الاثر است انطاکی گوید که بعد تنقیهٔ خلط غالب تعدیل باصلاح اغذیه و ادویه کنند و تعیین فصد برای دردی ست که از خون محض باشد و گاهی در خون و صفرا هر دو فصد کرده میشود بسبب حرارت کیفیت و درینجا فصد از باسلیق کنند اگر صیل در دار ضعف معده و کبد باشد و قیفال اگر از دماغ باشد و اکحل اگر از هر دو باشد لیکن در صفراوی خون اندک بر آرند بعده اگر غلبهٔ خلطی بدانند تنقیهٔ آن نمایند بعد ازان تبرید مثل روغن کدو و بنفشه و کافور نمایند مطلقاً سوای شرب آنها و بآب کشنیز و حی العالم طلاء و خواب بر مثل گل سرخ تازه و اختیار مبردات خون و التهاب صفرا مثل آلو و تمر هندی و عناب شرباً و کدو و خرفه غذاءً

علاج درد گوش حار ورمی و بثرهٔ گوش

فصد سر رو کنند و اگر حاجت افتد زلو نیز چسپانند و تبرید و انجذاب که در حار ساذج مسطور شده بکار برند و عنب الثعلب جدوار صندل لین ر سوت گل ارمنی در آب کشنیز سبز سائیده اطراف گوش را ضماد نمایند و طلای آن آب کشنیز سبز و آب عنب الثعلب سبز سائیده ضماد کردن نیز نافع و یا صندل سرخ فوفل حضض گل ارمنی عدس مقشر شیاف مامیثا و قدری زعفران کوفته بیخته بآبهای مذکوره یا گلاب ضماد نمایند و یا آرد جو عنب الثعلب صندل سفید صبر اکلیل الملک عوض عدس و زعفران داخل کنند و در انتها بابونه آرد باقلا افزایند و عند شدت وجع قدری افیون اضافه کرده در سفیدی بیضهٔ مرغ آمیخته ضماد سازند و اگر سفیداب ارزیز مرداسنگ هر واحد یک درم فوفل حضض اقاقیا هر یک دو درم صندل سفید مامیثا هر یک سه درم گل قیمولیا پنج درم گل ارمنی ده درم کوفته بیخته بآب کاسنی مکرر طلا کنند جهت ردع مادهٔ اورام ملتهبهٔ گوش مفید بود و همچنین قطور شیاف ابیض کافوری در شیر دختران و سفیدی بیضهٔ مرغ و لعاب اسپغول آمیخته نافع و چکانیدن سفیدی بیضهٔ مرغ بروغن گل ممزوج کرده نیز مزیل ورم و مسکن درد است و کذا التقطیر روغن گل و شیر دختران مخلوط کرده مفید است و اگر احتیاج بینند بعد نضج ماده مسهل بارد تنقیه نمایند و گویند که خطمی بروغن گاو پخته ضماد کردن مسکن الم و مزیل ورم حار گوش است و کذلک ضماد گل بنفشه تخم کتان هر واحد یک جزو گل خطمی دو جزو کوفته بآب پخته نافع و اگر ورم تحلیل نشود و در زیاده گردد و تپ شدت کند بدانند که ریم میکند پس لعاب حلبه لعاب تخم کتان لعاب تخم مرو بشیر دختران آمیخته نیم گرم در گوش چکانند تا که نضج یافته منفجر گردد و ایضاً برای انفجار اضمده و بخورات منضجه بکار برند مثل برگ نیب و برگ بکاین و برگ آس هندی که بجگلا باس مشهور است و برگ توت و جزآن و سپیدهٔ گندم با قدری پیاز و نمک در شیر پخته بر بیرون گوش بندند و آب پیاز بسفیدهٔ تخم مرغ در گوش چکانند و بعد انفجار انچه در قرحهٔ گوش خواهد آمد برای تصفیهٔ ریم و اندمال قرحه بکار برند و آنجا که ورم حار گوش از نزله باشد عناب بعرق شاهتره جوشانیده شربت نیلوفر داخل کرده بیاشامند و گاهی بهدانه نیز افزوده میشود و اگر با هذیان باشد و آن مهلک است بعد فصد سر رو و حجامت قفا و تبریدات اسطوخودوس گل بنفشه جوشانیده شیرهٔ مغز تخم تربوز شیرهٔ تخم خیارین شربت بنفشه داخل کرده خاکشی پاشیده بدهند بعده مسهل صفرا دهند و اگر با ورم گلو و تپ گرم باشد عناب چهار دانه گل بنفشه شاهتره هر یک چهار ماشه جوشانیده شیرهٔ خیارین شیرهٔ مغز تخم تربوز هر یک شش ماشه شربت بنفشه دو تولہ داخل کرده خاکشی چهار ماشه پاشیده بنوشانند و یا اطریفل کشنیزی تولہ خورده عناب پنج دانه گل بنفشه گل نیلوفر خطمی گاوزبان هر یک چهار ماشه سپستان نه دانه در آب گرم خیسانیده صاف نموده شیرهٔ کشنیز خشک چهار ماشه شربت نیلوفر دو تولہ داخل کرده خاکشی پاشیده بنوشند و برگ عنب الثعلب برگ نیب گل بنفشه گل خطمی بابونه اکلیل الملک پشک بز در آب جوشانیده بخار آن بگوش بگیرند و حضض مکی حضض هندی صندل سرخ گل خطمی عنب الثعلب کوفته بیخته در آب عنب الثعلب تازه و مغز فلوس خیارشنبر سرشته گرداگرد گوش ضماد نمایند و ایضاً مع آماس گلو و زبان عناب بنفشه عنب الثعلب شاهتره جوشانیده صاف نموده شربت بنفشه آمیخته بنوشند و مغز فلوس در عرق بادیان حل کرده نیم گرم بر ورم طلا نمایند غذا دال ماش که یا شلہ با دال مونگ یا آشجو و بدانند که بجوز از شیر مسکن درد است و اگر با جوش خون در آخر ربیع از ریزش نزله بر گلو و گوش ورم گوش و تبخاله گلو بهم رسد بعد فصد سر رو و از طرف درد لعاب بهدانه شیرهٔ عناب شیرهٔ کشنیز خشک شیرهٔ کاهو عرق گاوزبان عرق نیلوفر شربت نیلوفر خاکشی بدهند و طلای نرد بآب کشنیز سبز سائیده بالای گلو طلا سازند و غرغرهٔ لعاب اسپغول

آب کشنیز سبز آب برگ حنا شیرهٔ کاهو با آب برآورده غرغره نمایند و یا عوض شلای آرد جو و از صندل سفید صندل سرخ گل ارمنی مساوی با آب مکوه سبز یا کشنیز سبز بر ورم گلو ضماد سازند و شیاف ابیض یا مامیثا با آب مکوه سبز در گوش بچکانند و وقت شام لعاب بهدانه عرق شاهتره عرق نیلوفر عرق گاوزبان عرق مکوه شربت نیلوفر خاکشی بنوشند تعدیه اگر ورم خارج ثقبهٔ گوش در اجزای غضروفی باشد بنظر در آید و آن قلیل الخطر است درد شدید و تپ در آن لازم نمی باشد معالجه او بآرد جو نمایند که در طبیخ پخته ضماد آلند یا آرد باقلا بنفشه خطمی آرد جو بابونه اکلیل الملک کوفته پخته با آب نیمگرم و روغن بنفشه سرشته ضماد نمایند و بسا است که ضماد عنب الثعلب و روغن کنجد و آرد گندم نیمگرم در نهایت میکنند و کذا التفصیه گوش تخم خشخاش سفید کوفته باندک آرد جو پخته و اگر در شراب بپزند و با قیروطی معمول از شحم بط مخلوط کرده ضماد نمایند تحلیل نمایند و ازالهٔ ورم و تسکین وجع کند و در بخارات و ادعات استعمال نکنند بلکه خرقه در آب گرم تر کرده یا نمک گرم نموده تکمید گوش نمایند و بعد دو روز برگ کرنب در روغن بادام گرفته پخته بر ورم نیمگرم ضماد نمایند تا که تحلیل نماید و یا آب کرنب با روغن کنجد را یک جوش داده آرد باقلا بر آن پاشیده نیمگرم بدان ضماد نمایند تفهیم تدبیر شقاق گوش شقاق ورم ست و ایضاً شیرهٔ عناب لعاب بهدانه عرق گاوزبان عرق کاسنی شربت بنفشه داخل کرده بنوشند و انزروت مربی مرداسنگ روغن گل شهد با آب برگ کرنب باهم آمیخته یا حریرا آغشته در گوش گذارند و بقول شیخ اکثر دران طبیخ انجیر بکند و م چون در گوش بچکانند یا ازان فتیله سازند کفایت باشد و بخور آب گرم و غیره و تسکین وجع که مذکور شد تسکین درد نمایند و ایضاً پیه بط یا پیه ماکیان در روغن کنجد گداخته مکرر در گوش اندازند چون درد ساکن شود لعاب حلبه و غیره که مذکور شد هم برای نضج اندازند و انکباب نمایند و هرگاه منفجر شود و ریم بر آید فتیله بعسل آغشته در دهن گرم کرده اندر گوش گذارند پس ازان اندکی زاک سوخته بدمند خشک خواهد شد و اگر ریم غلیظ بود قدری زنگار سکنجبین عسلی حل کرده با یک قطره زهرهٔ گاو و یک قطرهٔ روغن بادام بچکانند

اقوال حذاق مؤلف اقتباس خلاصه می نویسند که در ورم دموی و صفراوی چاره بجز تقلیل ماده و تسکین درد و تپ نباشد پس اگر غلبه خون باشد بتعجیل تمام رگ قیفال زنند و حجامت با شرط بر پس سر و گردن و کتفها و ساقها بدفعات کنند و بر بالای هر دو گوش را نشرط زنند و شربتهای سرد و کشکاب بدهند و روغن گل باندک سرکه جوشانیده نیمگرم بچکانند و بفاصله چهار روز استفراغ بمطبوخ هلیله زرد و زردآلو و آلوبخارا و شیرخشت و ترنجبین که مقوی ببرگ سنا باشد باید کرد پس شیاف ابیض کافوری در روغن گل حل کرده بچکانند و یا شیر زنان تنها در گوش دوشند و از خارج بطحلب و آرد جو و صندل سفید و کشنیز خشک و گل ارمنی هر یک سه ماشه در آب برگ مکوه سبز و کشنیز سبز و گلاب ضماد کنند و بعد دو روز لعاب بیخ بنستکال با روغن گل بچکانند و طلای آرد ملوخیان با آب مکوه و کشنیز طلا کنند و اگر غلبه درد باشد روغن گل و سرکه بار دو جزو ماثل قطور نمایند و لعاب بیخ بنستکال با روغن بابونه و سرکه و آب مکوه طلا کنند و با آب تاتوره ضم کرده بهتر بود و مریض را المخدرات چون حب الشفا بیهوش داشتن تا انفجار ورم تدبیر قوی ست و شربت نیلوفر چهار توله و عرق مکوه و کاسنی و گلاب هر یک چهار توله نوشانند و غذا آش جو با شربت بنفشه دهند و چون درد ساکن شود و بنا بر نضج تمام لعاب حلبه و تخم مرو و آب پیاز خام و شیر خر برابر آمیخته در روزی هفت هشت مرتبه بچکانند تا ماده پخته شده رو بانفجار آرد بعده بجهت پاک کردن ریم آب گندنا یا عرق آن و آب پیاز و عسل برابر اندازند بکرات و مرات تا خوب پاک گردد پس جهت اندمال زاج سفید در مرهم سفیدی آمیخته در گوش گذارند مسیحی گوید که اگر وجع از فلغمونی در خارج گوش باشد خطر اندک بود و اگر از فلغمونی در داخل گوش باشد در آنجا خطرست بسبب قرب موضع از دماغ و لهذا سزاوارست که فصد قیفال و حجامت ساقین نمایند و ماء الفواکه که دران هلیلهٔ زرد و بنفشه باشد بنوشانند و در گوش آب پوست کدو بروغن گل بچکانند و مامیثا در شیر دختران حل کرده و اندکی افیون در آن انداخته بچکانند و اگر فلغمونی شدید الحرارة و ملتهب نباشد بگیرند روغن گل یک جزو و مثل او سرکه و هر دو در شیشه کرده بر خاکستر نیمگرم نهند تا سرکه فانی شود نیمگرم در گوش بچکانند و یا مامیثا در سرکه سائیده در گوش تقطیر نمایند و اگر درین اندکی زعفران اندازند بهتر باشد و اگر درد ضعیف باشد و در آنجا تپ نباشد و نه تلهب بگیرند اندکی مرهم باسلیقون و در روغن ناردین اگر فصل سرما باشد و یا در روغن گل اگر وقت گرما باشد حل کرده در گوش بچکانند شیخ میفرماید که اگر سبب درد گوش ورم حار خالص باشد دوران مخاطره است بسبب قرب آن از دماغ تا آنکه ورم جمع شود و ریم کند پس واجب ست که بعد فصد و استفراغ اولاً ملینات مبردات استعمال نمایند و خصوصاً شیر بتکرار تا روز سوم و همچنین روغن گل بمطبوخ پسر که در حار ساذج مذکور شد بعد ازان لعاب حلبه و غیره که در ذیل علاج این مسطور شد و آب لبلاب در مثل این وقت نافع بود و کنجد سوده درین آزموده است بعده دائم ضماد بزیت مائل بحرارت استعمال کنند و باید که زیت شیرین باشد و با وجود آن نیمگرم بود

وپنبه بر سر میل باریک پیچیده دران آلوده در گوش بکرات و مرات گذارند و از خارج بملینات منضجه ضماد نمایند و اگر درد شدید القوة نباشد و از ابتدا تجاوز کرده باشد
باید که در گوش پیه روباه یا وبل یا مرهم باسلیقون بروغن گل یا بروغن حنا و یا پیه بط یا پیه رخمه یا مرهم از پیه ماکیان و بط چکانند و هرگاه ورم شدید الحرارة نبود
دران دواء ها عمل از پیه مرگداخته بعسل و سیفخنج و زوفای رطب هر واحد مساوی با پیه مذکور آمیخته در گوش گذارند و انچه قوی تر ازین است و بقوت تفجیر میسه هد این است
مرداسنگ سفیداب هر واحد اوقیه کندر غبار آسیا راتیانج هر واحد سه اوقیه زیت یک رطل پیه خنزیر یا پیه بز تازه دو رطل لعاب بزرکتان بقدر کفایت مرهم سازند
وگاهی احتیاج بمخدرات افتد پس بطریقیکه در باب درد ساذج مذکور گردد استعمال نمایند و چون مستحیل بمده گردد لعاب بزرکتان بروغن گل یا روغن بابونه و سائر اشیا
که در باب قرحه گفته شود استعمال کنند مجوسی گوید که هرگاه در گوش ورم حار یا بثره عارض شود باید که فصد سر رو نمایند و اخراج خون بحسب طاقت مریض و سن
و مزاج او و وجوب بکمیت مرض کنند و در گوش شیاف ابیض و شیر دختران حل کرده چکانند و بدوشیدن شیر از پستان در گوش امر کنند که این تسکین وجع کند
و از خارج گوش آب غول و آب کاسنی و آب کشنیز و آب عنب الثعلب و مانند آن ضماد کنند و این ضماد بعمل آرند باقلا و آرد جو هر واحد یک جزو نیلوفر و بابونه و اکلیل الملک
هر واحد دو جزو بنفشه و بیخ خطمی هر واحد نیم جزو همه را باریک سائیده با آب عنب الثعلب و روغن بنفشه و آب کشنیز و لعاب بهیدانه سرشته ضماد نمایند و باغذیه صاحبان تپ
اغتذا نمایند و از اغذیه حاره و مجره منع کنند و اگر باوی تپ باشد در تبرید افزایند و اگر درد و ورم باین تدبیر ساکن نشود و بدانند که وجع میشود و ریم میکند پس
لعاب تخم کتان و لعاب حلبه بشیر دختران هر روز بدفعات در گوش چکانند تا آنکه ریم از گوش خارج شود بعد ازان بعلاج قروح معالجه نمایند و اگر ورم بتحلیل انجامد
و ازان بقیه غلیظ باقی ماند بابونه و اکلیل الملک با آب جوشانیده اندکی از آب آن گرفته باندکی روغن بنفشه نیم گرم در گوش چکانند و اگر این ادویه را در آفتابه پخته بر
سر آن انبوبه نهاده بخار آن بگوش رسانند بدان انتفاع یابند و بقایای ورم را تحلیل کند و آن آب قوی الحرارة نباشد بلکه معتدل بود سعید گوید که اگر فصد از
قیفال مانعی باشد حجامت کنند و بعد استفراغ شیاف مذکور در قول سابق چکانند و تبرید گوش با آب حی العالم و آبهای مذکوره نمایند و تدبیر مریض بتدبیر صاحبان
حمی کنند و از غذا منع سازند پس اگر الم ساکن نشود و ورم تحلیل نگردد لعاب اسپغول و لعاب بهدانه و لعاب تخم مرو در گوش چکانند بعده اگر اعراض بغیر رشح ساکن شود و ورم
تحلیل شود و اگر ساکن نگردد روغن گل و روغن بنفشه نیم گرم در گوش چکانند و اگر بعض ورم بسبب کثرت ماده بخارج گوش میل کند این ضماد نمایند آرد باقلا آرد جو آرد گندم
هر واحد یک جزو نیلوفر بابونه اکلیل الملک بنفشه بیخ خطمی هر واحد دو جزو کوفته بیخته با آب عنب الثعلب و روغن بنفشه نیم گرم بر موضع ضماد کنند و هرگاه ورم بشگافد و ریم
جاری گردد روغن گل و شیر دختران در گوش چکانند و هرگاه قرحه پاک گردد مرهم مرداسنگ مرکب بعلاج کنند و چون علاج باید مرهم در آب غوره و سماق و مورد آمیخته [illegible]
مطبوخ باین آبها غذا سازند ابن الیاس گوید که اگر در گوش از ورم یا بثره حادث در آن باشد فصد و تلیین طبیعت بماء الفواکه و شیرخشت و ترنجبین یا مطبوخ
فواکه یا بمطبوخ ملینه کنند و هر صبح جلاب از عناب ده عدد و بنفشه تر یا خشک پنج درم و شکر سفید ده درم بنوشند و غذا ماء الشعیر مع خشخاش و بر بیخ گوش نزد
با آب کشنیز تر و صندلین و عنب الثعلب طلا کنند و اگر درد ساکن نشود نیلوفر سه درم بابونه بنفشه خطمی بیخ آن هر واحد پنج درم باقلا و جو هر واحد ده درم باریک سائیده
با آب عنب الثعلب و روغن بنفشه و آب کشنیز ضماد نمایند و از تناول لحوم حذر کنند و اگر از ماده بقیه غلیظ باقی ماند اکلیل الملک بابونه شبت بنفشه خطمی در آفتابه آهنی جوشانیده بخار
بران گوش ابدا رند و انچه بتسکین وجع حادث از ورم و بثره کند تقطیر حبه افیون مصری با دو حبه جندبیدستر و بشیر دختران است و باقی در قول مجوسی گذشت و ابن صوله
گوید که اول فصد قیفال نمایند و تلیین شکم بمطبوخات لینه کنند و در گوش سفیده بیضه نیم گرم یا بشیاف ابیض یا آب پوست کدو بروغن گل و یا اینها بشیر دختران چکانند
که تسکین درد کند و اگر وجع صعب گردد دران چیزی از روغنهای بارد یا آب بقول بارده که در حار ساذج گذشت بچکانند و اگر وجع از سه روز تجاوز کند در روغن کنجد
پیه بط یا شحم مرغ گداخته بکار برند پس اگر ریم جمع شود کم خطر باشد و اگر جمع نگردد آن شدید الخطر بود بعده اگر لهیب و ضربان ساکن نشود باید جو مطبوخ در سیفخنج بر گوش ضماد نمایند
و یا آرد باقلا و بابونه و بنفشه خشک و یا آرد جو و خطمی و اکلیل الملک ضماد کنند و لحم بقر را بر آتش نهند و آبیکه ازان سیلان کند در گوش چکانند و یا بگیرند آب عنب الثعلب
و روغن کنجد و گرم کنند و بران آرد گندم پاشیده ضماد کنند و یا آب کرنب و روغن سوسن گرفته یک جوش داده بران آرد باقلا پاشیده نیم گرم ضماد سازند و غذا اسفیدباج
یا ناریاج یا زیرباج یا مرکه زیت و اشیای حامضه دهند و چیزهای حریفه مثل سیر و پیاز و گندنا ترک نمایند پس هرگاه ریم ظاهر گردد علاج قرحه کنند جعفر گوید

کنند و استفراغ نمایند و هر روز آنچه بتعدیل مزاج کند مثل شربت آلو و نیلوفر بلعاب اسبغول یا شربت بنفشه استعمال کنند و از غذا بر مزورات و بقول مثل
اسفاناخ و کاسنی اقتصار ورزند و ورم غائص را شیر تازه و شیاف ابیض یا روغن گل باندک سرکه پخته در ابتدا نافع ست برای ردع ماده و بعد ازان روغن گل
بلعاب حلبه یا لعاب تخم کتان پس اگر درد شدت کند روغن گاو کهنه بتسکین وجع بالخاصیه کند و هرگاه منفجر شود جلاب نیم گرم بروغن بادام شیرین در گوش چکانند
و اگر نشود تخم مرو دران افزایند انطاکی گوید که در علاج ورم غائص گوش جای طمع نیست خصوصاً هرگاه باوی اختلاط ذهن و حرکت سر و اقسک باشد و غایت
چیزیکه در علاج اورام زیاده کرده شود ملازمت تلیین ست بملینات مناسبه و روادع و نافع ترین چیزها قطور روغن گاو کهنه است بمثل اشق و انزروت مطلقا
و روغن گل در ورم حار و روغن بابونه در بارد گیلانی گوید که اگر مشارک وجع گوش عصبه مؤدیه برای حس باشد و علامتش ثقل سمع و عظم الم و احساس آواز منقطع
تو تشابه وقت در گوش و گاهی جریان اشک از چشم یا سیلان رطوبت از منخرین و گاهی باوی تپ بود دران وقت باید که علاج بکمال آهستگی کنند زیرا که هجوم
بران و سختی نگاه مؤدی بتزید ورم گردد و بسبب اتصال حجاب موضوع بر دماغ ازان سرسام پیدا شود و علاجش آنست که تغمید گوش از خارج نمایند بدانچه
مذکور شد و در گوش روغن سوسن مخلوط بسفیدی بیضه اندازند و بدان فوق نمایند و اگر ازان سیلان کند و دران انداخته تقبه گوش را الصوف نرم یا اسفنج تازه در همان
دوا تر کرده بند سازند و بالجمله گوش را چیزی الم رساند لاحق نشود پس اگر در وسط علاج مزاج مریض گرم گردد فصد قیفال نمایند و اخراج خون بقدر قوت او کنند
و اسهال طبیعت بتمر هندی و آلو و عناب و ترنجبین و خیارشنبر یک دفعه یا دو دفعه نمایند و لزوم ماء الشعیر کنند و گوش را از خارج این ضماد سازند بگیرند بزرقطونا و برگ
بارتنگ و برگ بنفشه و برگ خطمی و عنبی الراعی و حی العالم و اطراف کاسنی همه را باریک سائیده بران اندک آرد جو که آنرا نیمکوفته در آب سرد تر کرده باشند انداخته پس آن آب را
بران ادویه اندازند و جزوی و افر شیاف ابیض بران انداخته صلایه کنند تا باریک گردد و مثل مرهم شود بعده بر خارج گوش ضماد کنند و اگر از حمرت ظاهر در سطح گوش و جع
در صماخ و سرخی اندران باشد واجب ست که از نکایت عصبه مؤدیه برای حس حذر کنند و الا نکایت عظیم گردد و گاه بسرسام گرم انجامد و آنچه در گوش او نهند و در آن
بریزند سفیدی بیضه مخلوط بشیر دختران ست که الم بریزند و اگر ازین ساکن شود بهتر و الا بگیرند سرکه معتدل در ترشی که کهنه نباشد و دران بوزن یک حبه یا دو حبه
افیون حل کرده بچکانند و سوراخ گوش را بصوف بند کنند و ضماد مذکور بر خارج گوش گذارند و اگر قوت اطاعت کند تعاد بفصد قیفال در هر بست روز و حل طبیعت
بدانچه مذکور شد و نوشیدن ماء الشعیر نمایند و در غذا بر مزورات زیادتی نکنند و هرگاه مرض زائل شود و عقب او ثقل در گوش بماند باید که مبادرت بمعالجه ثقل ننمایند
تا آنکه صحت او مستحکم شود بعد ایام از مرض بعد ازان نظر بمزاج علیل نمایند پس اگر بحالت طبیعی عود کرده باشد در گوش او این دوا نهند بگیرند خربق سفید نیم درم
و سنبل الطیب نیم دانگ و سائیده در عسل کف گرفته حل کنند و اگر ازین ثقل زائل نشود دران تریاق الاذن اندکی بفتیله پنبه در گوش نهند که آن ثقل را در
یک روز زائل کند و اگر مزاج از استعمال این تریاق متغیر گردد در سفیدی بیضه و شیر زنان حل کرده بارد بالفعل آنرا استعمال نمایند

علاج درد گوش بارد ساذج وریحی

اسطوخودوس گل بنفشه بادیان افتیمون جوشانیده گلقند عسلی یا شهد حل کرده بنوشند و بابونه افسنتین اکلیل الملک هر یک یک توله در شیر گاو نیم آثار جوشانیده بر
بخار آن انکباب نمایند و انکباب گرنیپ یا جوائن یا بترنگ جوشانیده یا پشک بز و اجوائن در بول انسان جوشانیده نیز مفید ست و روغن بابونه و سوسن و بلسان نیم گرم کرده
در گوش چکانند و چکانیدن روغن ترب و روغن بادام تلخ نیز درین باب مجرب ست اگر تسخین و تحلیل زیاده مطلوب باشد جندبیدستر و فرفیون نیز در یکی ازین روغنها آمیخته بکار برند
و روغن گاو کهنه در گوش انداختن مسکن درد آنست و باقسط احمر حل تحلیل در آب سائیده قرص بسته در روغن سرشف بسوزند و صاف کرده بدارند و چند قطره نیم گرم در گوش
چکانند و این روغن نیز برای درد گوش بارد معمول ست تخم ترب نیم کوفته افسنتین رومی هر واحد دو مثقال در آب جوشانیده صاف نموده بروغن بادام تلخ شش مثقال داخل کرده باز
بر آتش ملائم بپزند تا آنکه آب جذب شود فرود آورده جندبیدستر حب الغار هر واحد یک دانگ مرکی یا نیم دانگ سائیده داخل کرده نگهدارند و بکار برند و دو سه قطره شیر برگ زقوم
در گوش چکانیدن درد را ساکن میکند و گاهی زقوم در روغن سوخته اندر گوش می اندازند در درد بارد وریحی را مفید میشود و همچنین آب برگ سدا بهن معمول ست
و بگیرند گرده گاو و قدری ازپیه آن و نمک سوده بران بپاشند و نیم بریان کرده افشرده آب آنرا بگیرند و در گوش چکانند بجهت گرانی گوش و درد آن مجرب ست

وایضا خردل کوفته بروغنی گرم بسرشند و فتیله ساخته در گوش نهند و بر طبیخ شبت تنها یا با خردل یا بر طبیخ برگ سیب انکباب نمایند و کذا اگر فتن بخار گل بابونه تازه یا خشک در آب پخته در درد بارد و ریحی را مجرب ست وانکباب بر طبیخ مرزنجوش تنها یا با جاورس نیز مجرب و ابن بیطار در کتاب مغنی ذکر کرده که اگر پیاز را بکاوند و در آن بول البقر پر کرده بر آتش گذاشته بجوشانند و در گوش انداز ند درد را زائل کنند واین مجرب ست و همچنین ترب را کاویده دران روغن گل پر کرده جوشانیده در گوش چکانیدن و کذا روغن پسته شفتالو چکانیدن مزیل وجع بارد گوش مجرب ست و کذا ماء الورد در شیر زنان حل کرده قدری عسل آمیخته نیمگرم قطور کردن ازاله درد می نماید و آب ادرک و روغن کنجد و عسل و نمک هندی مساوی آمیخته نیمگرم در گوش چکانیدن از تجربات اهل هند ست و کذا برگ آکهه تازه که مائل بزردی باشد بر آتش گرم کنند و اندکی روغن گاو چرب کرده بمالند و بفشارند و چند قطره در گوش چکانند و اگر سیر سبز کوفته در برگ آک پیچیده پس گرم کرده فشرده بچکانند قوی تر باشد و تقطیر آب پودینه تازه مخلوط بماء العسل همین عمل دارد و تقطیر آب ترب و شهد و آب ترب بروغن گل پخته و یا آب پیاز مطبوخ بدستور نافع و سومیائی اصیل یک حبه در روغن گل حل کرده چکانیدن مجرب ست یا آب برگ بنگ جوشانیده و یا حلتیت بکار برند و کذا آب برگ سرس و یا پس افگنده مگس در قدری آب حل کرده و کذا آب برگ کسیکو نیمگرم قطور نمایند و یا گهونگهی مقشر در روغن تلخ سوخته صاف کرده در گوش چکانند و ایضا برای درد گوش که از برودت باشد آب ادرک یا شیره برگ پان در گوش انداختن و سونٹھ و افیون و بیخ ارنڈ بر حوالی گوش طلا کردن مجرب صاحب تکمله هندی ست و اگر بزر البنج حرمل هر یک ده درم کوفته در نیم رطل آب شب تر کرده صبح بجوشانند تا نصف بماند مالیده صاف نمود و ربع رطل روغن کنجد داخل کرده باز بجوشانند تا روغن بماند و وقت شدت درد بچکانند در تسکین آن مجرب ست و بعضی مال کنگنی نیز می افزایند و اگر فتیله را با آب مرزنجوش تازه تر کرده مغز استه شفتالو سوخته سائیده بر آن پاشیده در گوش گذارند نیز مجرب ست و صبر سقوطری در روغن گل و روغن گاو کهنه حل کرده در گوش نیمگرم چکانیدن نیز مسکن درد و نهایت مفید ست و یا کچله قدری با آب سائیده در گوش مخالف نیمگرم چکانند که نافع درد گوش بارد ست و بدانند که درد گوش ریحی تکمید بسبوس گندم و جاورس و نمک نافع و کذا آکمید بپاره پنبه در زیت نیمگرم آلوده سود مند و نطول از بابونه و خطمی و نعناع و کوکنار نافع ست و همچنین تقطیر ادهان حاره مع جند بیدستر و یا ثوم مطبوخ در زیت مفید و گویند که قطور بورق در سرکه حل کرده و کذا اشاخ گوزن بروغن خیری حل کرده و کذا روغن قثاء الحمار و کذا روغن تخم ترب و کذا روغن بادام تلخ و کذا نطرون در روغن مذکور حل کرده و کذا روغن بلسان هر واحد محلل ریاح بارد گوش ست و کذا از و فای خشک صعتر بابونه اکلیل الملک برگ غار اسطوخودوس شبت عاقر قرحا پوست خشخاش تمام قیصوم برگ ترنج پودینه جمله یا هرچه بهم رسد در آب جوشانیده بر بخار آن انکباب و بثفل آن ضماد و با آب آن نطول سازند که درد گوش ریحی و بارد را نافع ست و اگر کنجشک نرخانگی را گرفته دم او کنده و پرها سیکه حوالی مقعدش باشند دور کرده دبر آن ادر سوراخ گوش نهاده وارند تا ریح تمامه جذب کند بحدیکه کنجشک بآماس بعده آزاد در کرده تکرار نمایند و اکثر نوبت بدوم نمی رسد و همه ریح از گوش بر می آید و درد زائل میشود و این علاج از مخترعات انطاکی ست و تخلف نمی کند و ابو منصور گوید که دوا برای ریاح غلیظ عجیب ست بر نجاسف و مرزنجوش و روغن سوسن بجوشانند و اندکی جند بیدستر در آن حل کرده بچکانند و یا آب سداب برگی مخلوط بالعسل نیمگرم چکانند و بتقلیل غذا امر کنند و انچه از ریاح غلیظ بارد مرتقی از معده باشد اول تنقیه بدن بمسهل بلغم نمایند و اگر قوت اطاعت کند و فصل موافق باشد بادویه منقی معده و سر و سائر اعضا استفراغ فضول کنند و این دوا همین نفع دارد بگیرند ایارج فیقرا دو ثلث درم افسنتین دو ثلث درم تخم کرفس بادیان انیسون هر واحد نیم درم زنجبیل فلفل سفید مامیران هر واحد دو دانگ سقمونیای مشوی مع زعفران با مع قرنفل با مع سنبل و سفرجل یک دانگ همه را بوزن چهار درم بسایند و دو حصه کرده با آب مطبوخ مرزنجوش سرشته حبهای کوچک سازند و نصف از ان بخورند و نخوداب که دران اندک پودینه نهری پخته باشند غذا سازند و سه روز صبر کرده نصف باقی بخورند و در ابتدای این علت البته فصد نکنند و اگر خطاء الفصد در اول این علت واقع شود مؤدی ببرسام بارد گردد و انچه در گوش برای این مرض نهند دائن بسیار نافع ست و آزاد را سریع مدت زائل کند این ست که بگیرند روغن یاسمین و روغن خیری و در آن مغز پیاز معروف ببلبوس بریان کرده و بابونه و برگ اقحوان هر واحد نیم درم و اسقوردیون فلفل سفید تخم سداب هر واحد دو دانگ قرنفل یک دانگ گل اقحوان یک درم جوشانیده صاف کرده یک جزو از ین روغن و یک جزو روغن ناردین گرفته فتیله آلوده در گوش نهند و تمام روز بدارند و در شب تجدید فتیله دیگر نموده بر گوش آلم بخوابند اگر ممکن باشد والا بر پشت خواب نمایند که خیلی مفید ست و در یک روز ازاله آن می نماید و چکانیدن دو بگرادهان حاره مثل روغن غار و بید انجیر و غیره مدبر بآب پیاز و سداب و در شراب کهنه فرفیون حل کرده نیز نافع ست و بشوربای گوشت

کنجشک بری یا اهلی مع نخود و دارچینی غذا سازند و آنچه از ریاح غلیظ متحلل از فضول مستکنه در سر بسوی گوش باشد تنقیهٔ دماغ بمسهل گرم و حب ایارج و غرغره نمایند و سائر تدابیر بدستور سابق بعمل آرند و چکانیدن زهرهٔ گاو گرم کرده در گوش نیز مسکن درد ریحی بلغمی ست و آنچه از ریاح متولده از مشی در یوم بارد و در هوای سرد باشد تسخین گوش بمالیدن و چکانیدن روغنهای گرم و دخول حمام و ریختن آب گرم بر سر و نهادن گوش بر تابهٔ گرم و نطول از طبیخ شبت مع بابونه و اکلیل الملک و برگ غار و مرزنجوش و نمام و قیصوم و گرم رفتن بخار شلجم و نهادن خردل کوفته با دهان حاره سر بسته گرم نموده بر گوش و گذاشتن تخم حلبهٔ پخته در پارچهٔ نازک بسته گرما گرم بر گوش و استعمال کمادات مذکوره در صداع بارد یا بر زیت نیم گرم پنبه تر نموده سود مند ست مگر آنکه بدن ممتلی باشد که درین صورت اولا استفراغ فضول از بدن کنند تا گوش گرم نگردد و خلط بسوی سر منجذب نشوند و از چیزی که در مثل این علت بدان امر میکنند بخور طبیخ شلجم مع خردل ست و آنچه از همه غنی سازد این ست که بگیرند تریاق الاذن و در ثقبهٔ گوش بدان طلا کنند و از پنبه آنرا بند نمایند که فی الحال تسکین درد نماید و بلحوم کبوتر بچه و کنجشک مع شلجم غذا سازند و آنچه از ریختن آب سرد بر سر و فرو رفتن در آن باشد تمریخ سر نمایند سیما مؤخر او به روغن خیری و روغن ناردین و غیره از دهان حاره و قطور آنها در گوش و در جمیع این معالجات تفقد مزاج مریض و اعتبار مرض در زیادتی و نقصان باید کرد و ازین غافل نشوند و آنچه از استعمال ادویهٔ بارده مثل افیون و کافور بر گوش باشد مقابلهٔ آن بدوای مضاد این ادویه باید کرد پس اگر موجب درد افیون باشد مقابلهٔ او بجمیع سداب و فرفیون اندک و روغنهای گرم و تریاق الاذن واجب بود و اگر کافور باشد مقابله باندک سنبل الطیب و اندک زباد که معروف بمشک ابیض ست باید کرد و تریاق مذکور نیز نافع بود و باید که معالجهٔ این امراض بتدریج باشد و بر گوش هجوم با دویهٔ قویه دفعةً نکنند اقوال اکابر سویدی گوید که قطور روغن حب مشمش تلخ در گوش برای وجع گوش بارد مجرب من ست و از اطبای دیگر نقل کرده که قطور شونیز بیخ رجل الحمامه برگ لبلاب سلخ الحیه پیاز عنصل صبر فرفیون حنظل تازه سرطان نهری محرق سورنجان ثوم هر واحد در زیت پخته جوشانیده صاف نموده و کذا البعض شحوم مثل شحم عجل و یا شحم اوز تنها یا با زوفای رطب یا بروغن شقائق النعمان و یا شحم اوز پنج درم زعفران یک درم افیون نیم درم و یا شحم بط بروغن بان یا بروغن ناردین و یا پیه ماکیان بوزن او آب پیاز و یا پیه خرس بروغن سوسن و یا شحم دراج نیز نافع و کذا اکندش و کذا لاذن محلول بروغن گل تنها یا باضافهٔ آب سداب و کذا زنگار بروغن بادام تلخ یا عسل و کذا آب چقندر بعسل جوشانیده و کذا جند بیدستر یک حبه بروغن ناردین یا بروغن بان و کذا بول بز گاو تنها یا به نطرون و کذا آب سرگین خر بروغن بان و کذا طبیخ بادروج و کذا زهرهٔ کبش و کذا سلخ الحیه در شراب کهنه جوشانیده و کذا مصطکی قیراط در روغن یاسمین حل کرده و کذا اقلقند و کذا قصب الزریره مطبوخ و کذا انفحه بروغن سوسن یا بروغن قنب محلول و کذا روغن ایرسا و کذا روغن سوسن مخلوط بشراب کهنه و کذا آب سداب در پوست انار پخته و کذا حب الغار و شراب کهنه و روغن گل پخته و کذا دارچینی و کذا سرکهٔ عنصل و کذا آب گندنا بسرکه و روغن گل و کندر و کذا مر بشیر زنان و کذا آب برگ دراقن و کذا آب شوکران و کذا انیسون بروغن گل و کذا شحم حنظل دو درم اسنان ثوم سه عصارهٔ سداب ده درم و زیت بقدر غمره جوشانند تا روغن بماند و کذا روغن کدوی تلخ و کذا آب شبت در پوست انار پخته و کذا روغن کدوی تلخ در بادنجان کاویده پر کرده بر آتش نرم پخته و کذا روغن بان بشراب کهنه در روغن گل و کذا روغن جوز و کذا آب برگ سبز جوز و کذا مومیائی قیراط با آب مرزنجوش و کذا شب بروغن بان و یا بشراب کهنه و کذا غالیه بروغن خیری حل کرده و کذا نمک بسرکه و کذا قطران با آب مطبوخ زوفای خشک آمیخته و کذا زهرهٔ رخمه بروغن بادام تلخ در گوش مخالف و کذا زیت در پیاز کاویده پر کرده پخته و کذا روغن حب الصنوبر کبار و کذا روغن خیری اصفر و آب قنطوریون و کذا فرفیون نیم درم فلفل یک درم در زیت ده درم جوشانیده و کذا آب نمام و کذا ذراریح در زیت انداخته هفت روز در آفتاب آویخته صاف نموده و کذا جگر حباری خشک کرده بسنبل الطیب سائیده و کذا آب شکاعی و شیح و شیر زنان و کذا گل کرم در روغن خیری حل کرده و کذا روغن اقحوان و کذا بول شتر مر آمیخته و کذا حلتیت و زنجبیل بروغن خردل و کذا کندر در شراب کهنه پخته و کذا دار فلفل باریک سوده در زیت آمیخته و کذا آب برگ سوسن بروغن گل هر واحد در گوش چکانیدن مفید و همچنین بخار بادروج و فراسیون و مرزنجوش و فوتنج مطبوخ بگوش رسانیدن و کذا سعوط آب چقندر و یا روغن بادام تلخ و کذا شرب مومیائی بقدر نخود بجلاب و کذا ادمان اکل صعتر و کذا ضماد اکلیل الملک بمیفختج و کذا فتیلهٔ انجیر و خردل سوده و یا خردل و بورق سوده و یا خربق سیاه و جند بیدستر هر واحد یک درم زعفران دو درم سائیده فتیله ساخته در گوش داشتن و کذا دیگر ادویه که بجهت طرش و طنین بارد مسطور گردد هر واحد نافع در گوش بارد ست مسیحی گوید که هرگاه وجع عقیب تخمه یا ریاح بارده حادث گردد روغنی که در آن سداب پخته باشند در گوش چکانند و اگر کفایت نکند روغن سوسن که در هر اوقیه از آن

یک درم فرفیون و یک درم جند بیدستر حل کرده باشند قطور نمایند و اگر این هم کفایت نباشد اسهال بحب قوقایا کنند و در حمام داخل نمایند و عرق آورند و شراب
صرف کهنه بنوشانند و هرگاه درد گوش از سوء مزاج بارد باشد روغن ناردین یا روغن سداب یا روغن غار یا روغن بلسان یا روغن بابونه یا روغن سوسن
یا روغن قیصوم یا روغن شبت یا نفط ازرق یا روغن بزر یا بارزد بروغن خیری گداخته در گوش چکانند و یا صوف در روغن عقارب تر کرده در گوش بدارند پس
اگر زرداب از آن سائل گردد روغن شهدانج آنرا نفع کند شیخ میفرماید که اگر سبب درد گوش برودت متمکن در عمق یا از خارج باشد لازم ست قطورات از
روغنهای گرم مثل روغن سنبل رومی و روغن اقحوان و روغن خروع و مانند آن که در قول مسیحی گذشت استعمال نمایند و یا مثل زیت که دران سیر پخته و
صاف کرده باشند و یا زیت الفلفل و فرفیون و جند بیدستر و یا غالیه بمقدار دانگی در یک مثقال روغن بان یا روغنی دیگر از روغنهای گرم خوشبو و بسا ستکه صاحب
این درد شراب صرف قوی بنوشد و خواب کند و چون بیدار شود درد زائل گردد و اگر سببش ریح بارد باشد آنچه در باب دوی و طنین و آنچه برای درد گوش مادی که سبب
او خلط لاحج باشد مذکور گردد و آنچه سببش برودت بود مذکور شد آنرا نفع کند و از چیزیکه آنرا لائق بود این ست که محجمه را بآب گرم پر کنند و حوالی گوش بچسپانند و آب
سداب و حماما العسل و یا آب قیصوم و مرزنجوش در روغن سوسن و یا جند بیدستر باوی بعد از آن که دران پخته و صاف کرده باشند و یا نطرون و سرکه بروغن گل یا عصاره
لوف در گوش چکانند و اگر احتیاج بدوای قوی تر افتد مثل فرفیون و جند بیدستر بروغن قسط و یا قسط بحری و زراوند بکار برند و گاهی تکمید بجاورس و لبد گرم کرده
آنرا نفع دهد و از ادویه مشتر که برای اوجاع گوش و خصوصاً آنکه مائل ببرودت باشد زیت انفاق ست که دران خنافس یا خراطین یا کرمی که زیر جراد
می باشد جوشانیده باشند و یا زهره ماهی بزیت انفاق یا بپیه ورل یا روباه یا رخمه یا کلنگ و یا روغن عقارب که آن بسیار نافع ست و یا آب مرزنجوش تازه
و یا مطبوخ برگ غرب و پوست آن و یا مطبوخ خراطین صاف کرده پیه بط دران گداخته و اگر مائل ببرودت بشدت باشد زهره نرگاو بروغن خیری بجوشانند
تا آنکه آب زهره تحلیل و فانی گردد پس بردارند و بطریق قطور استعمال کنند که این نافع عجیب ست و در معالجات اوجاع شدید گوش باستعمال مخدرات
احتیاج می افتد و آن مثل فلونیا اندک بشیر چکانیدن ست همچنین قرص زعفران و قرص کوکب و یا افیون و جند بیدستر و زعفران بشیر زن و واجب ست که
تاخیر در استعمال مخدرات کنند تا آنکه خوف غشی گردد خصوصاً اگر اخلاط بارد باشد که این اشیا آنرا بسیار مضر ست و اگر از استعمال مخدرات ضرر پیدا شود
بعد آن جند بیدستر تنها استعمال نمایند و گاهی اقراص از جند بیدستر میسازند که از آن بار یک سائیده و پس افیون سوده باوی آمیخته بشراب صرف
قرص بندند گیلانی می نویسد که معالجه وجع بارد کرده میشود بتقطیر اشیای حاره در گوش مثل آب سداب یا آب پیاز یا آب سیر یا آب بابونه یا مرزنجوش
یا بادیان و مانند آن در روغنهای گرم مثل روغن بادام تلخ و روغن سداب یا روغن که دران ثوم پخته باشند و اگر حاجت بقوی تر افتد روغن جند بیدستر
و روغن فرفیون چکانند و بر حمام حار مواظبت نمایند و شراب کهنه صرف خورند و انکباب بر طبیخ پودینه و شیح نمایند و یا بگیرند جند بیدستر دو حبه افیون یک حبه
و در روغن زنبق یا شراب حلو حل کرده نیمگرم در گوش چکانند و یا آب لحم البقر که بر آتش نهند و سائل شود نیمگرم بچکانند و غذا مزوره زیرباج یا نخود آب دهند
و هرگاه اصلاح یابد بقلیه و مطجن و گوشت بریان غذا سازند و دائم تکمید بزیت یا بروغنی گرم نمایند و صوف بدان تر کرده بگوش نهند

علاج درد گوش بارد مادی

نضج ماده از منضج بلغم نموده بمسهل گرم و حب ایارج تنقیه نمایند و بعد از تنقیه ادویه که در علاج بارد ساذج مذکور شد و دیگر بخورات و قطورات محلله مکرر استعمال کنند
و ادهان حاره چون روغن ترب و غیر آن نیمگرم در گوش چکانند و اگر نسج عنکبوت بروغن جوش کرده در گوش چکانند جمیع اوجاع بارده گوش را نافع بود و قطور
آب افسنتین با زهره بز و روغن بادام تلخ پخته جهت درد گوش و کری قدیم مجرب نوشته و کندر و صبر در بول جاموش یا نرگاو حل کرده چکانیدن مجرب نوشته اند
و برای تحلیل ماده که از قطورات آرام نشود انکباب گل خطمی گل بابونه اکلیل الملک بزرگتان تخم مرو نمام مرزنجوش پرسیاوشان هر یک شش ماشه زوفای
خشک سه ماشه جوشانیده معمول ست و عنب الثعلب پوست خشخاش هر یک چهار ماشه دارچینی زوفای خشک هر یک سه ماشه نمام دو ماشه مرزنجوش
آرد جو پرسیاوشان هر یک چهار ماشه از اینها بخار گرفتن نیز نافع و بدانند که در دو سه بار از انکباب اگر ورم یا بثره باشد می شکافد و ریم بر می آید و گرنه معلوم میشود

که درد ساذج باید نوازل ست و در صورت نزله اول به تنقیهٔ دماغ متوجه شوند بطریقیکه در علاج نزله مذکور شد بعده بخور بزر البنج گل بابونه بادیان اکلیل الملک
عنب الثعلب هر یک نه ماشه برگ فنجنکشت افتیمون هندی سبوس گندم هر یک سه توله استعمال کنند و شیاف مامیثا و شیاف ابیض برابر در روغن بابونه
و زنبق آمیخته در گوش چکانند و این بخور حکیم علوی خان برای درد گوش نزلی از مجربات ست کوکنار سه توله مرزنگوش چوب چینی عشبه مغربی بیخ لاله صحرائی
بزر البنج عنب الثعلب هر واحد یک توله بدستور بخار بگیرند و باقی تدبیر از بحث نزله اخذ کنند **اقوال حکما** ابو سهل مسیحی نویسد که اگر درد گوش از امتلا حادث شود
اسهال خلط نمایند بعده تنقیهٔ خاص دماغ بغرغره سازند و اگر مرض زائل نشود و حاجت باستفراغ قوی افتد بعض ایارجات کبار مثل ایارج لوغاذیا و جالینوس
وارجیجانس استعمال نمایند بعده استعمال ادویه معطسه کنند و اگر وجع از خلط غلیظ یا ریح غلیظ باشد معالجه بادویهٔ قوی التقطیع و جلا باید کرد مثلاً زنگار بعسل و
اندکی سرکه آمیخته در گوش چکانند و یا زهره گاو و بعض ادهان سخنه مثل روغن بان و ناردین و بلسان آمیخته بچکانند و یا آب برگ حنظل تازه یا روغن بادام تلخ
یا روغن ترب یا آب برگ شهدانج چکانند اگر درد از سده باشد و این دوا وجع گوش را نافع ست علک یک اوقیه روغن خیری ده اوقیه روغن بادام تلخ
نیم اوقیه روغنها را بجوشانند و علک را در آن بگدازند و چون مخلوط گردد در ظرف آبگینه بردارند و هنگام حاجت سه قطره از آن نیم گرم در گوش چکانند و این دوا
وجع و طنین را نافع میعه سائله چهار درم روغن خیری یک اوقیه آمیخته بر انگشت بدارند تا آنکه غلیظ گردد در ظرف آبگینه بدارند و هر قدر که کهنه شود قوت او زیاده
گردد و این دوا وجع گوش صعب را مفید ست بگیرند زهره نر گاو و بر آن روغن خیری بریزند و با آتش نرم بپزند تا آب زهره فانی شود و روغن بماند و در شیشه کرده وقت حاجت
نیم گرم استعمال نمایند شیخ میفرماید که اگر سبب درد گوش امتلای بدن از سر باشد واجب ست که تنقیهٔ ناحیه سر از جنس آن امتلا کنند پس اگر خلط لزج لاجی باشد
بحبوب ثمانیا و غراغر تنقیه نمایند پس اگر لاجی مستکن در ناحیهٔ گوش بود باید که بعد اسهال بخورات ملینه و قطورات ملینه نیز استعمال نمایند بعده بتکرار قصبه
نقص خلط باستفراغات عضو کنند صاحب کامل گوید که درد گوش اگر از سوء مزاج بارد باشد باید که نظر کنند اگر در بدن علامات غلبهٔ بلغم و رطوبت ظاهر شود
مریض را حب ایارج و قوقایا بخورانند و غرغره بایارج فیقرا مع سکنجبین فرمایند تا بدین دماغ او پاک شود بعد از آن بعض روغنهای گرم مثل روغن ناردین و روغن قسط
و روغن غار در گوش چکانند و یا روغن ترب که آنرا موافق و نافع ست و یا آب مرزنجوش افشرده بچکانند که مجرب ست و یا بگیرند کندر و باریک سائیده در
اندک شراب حل کرده روغن بادام تلخ یا روغن ترب آمیخته اندک اندک در گوش چکانند و یا پنبه را بدان تر کرده در گوش نهند و یا بگیرند اندکی مر مکی در بول ماده گاو حل کرده
نیم گرم بچکانند و یا بگیرند اندک آب ترب و قدری آب مرزنجوش و بر آن قلیلی زیت انفاق بریزند و بجوشانند تا آب فانی گردد و روغن باقی ماند بعده این روغن در گوش
بچکانند که آن برودت و ریح عارض گوش را نافع ست و یا بگیرند برگ غرب تازه و باریک سائیده در انار کاواک کرده با اندک آب پر نمایند و گل بالای آن مالیده
و جوش داده در گوش چکانند و اگر درد از برودت با سیلان رطوبت از گوش باشد قدری زهره خرس یا زهره کلنگ بروغن بادام تلخ یا روغن زنبق حل کرده چکانند و یا بگیرند
فرفیون بوزن یک حبه و باریک سائیده بروغن گل حل کرده در گوش بچکانند ابن هبة الله گوید که علاج درد گوش بارد باستفراغ بدن از خلط بارد بحب قوقایا کنند و بخور انند
و غرغره بسکنجبین و ایارج برای تنقیهٔ سر کنند و بتعریق در حمام بر ناشتا امر نمایند و بر سر آب طبیخ مرزنجوش و نمام و بابونه ریزند و روغن بابونه در گوش چکانند و بکندش عطسه آورند
و غذا مزوره زیرباج یا نخود آب سازند و بعد صلاح بقلایا و طنجنات و کباب دهند ابن الیاس گوید که در سوء مزاج بلغمی هر صبح جلاب بادیان و بادرنجبویه هر واحد
دو درم با گلقند ده درم بنوشند و غذا مزورهٔ نخود آب با شیرهٔ حب القرطم و گوشت ماکیان و تیهو خورند و تنقیهٔ دماغ بحب ایارج و قوقایا سازند و غرغره بایارج فیقرا
بماء العسل یا سکنجبین عسلی کنند بعد از آن روغنهای گرم مثل روغن زنبق و غیره بچکانند و یا روغن بادام تلخ با آب ترب بچکانند و اگر با سوء مزاج بارد ماده سوداوی باشد
ترطیب باشربه و اغذیهٔ حار رطب نمایند و تنقیهٔ دماغ بحب اسطوخودوس و حب افتیمون و مطبوخ آن کنند و شیر تازه بر سر ریزند و روغنهای گرم و تر مثل روغن نرگس و بادام شیرین در گوش
چکانند خجندی گوید که در سوداوی نضج سودا بجلاب اصل السوس و گاوزبان و بادرنجبویه و گلقند کنند بعده تنقیه بحب ایارج و قوقایا نمایند باقی همانست که در
قول سابق گذشت انطاکی گوید که در باردین یعنی بلغمی و سوداوی گوش را بخار آب گرم بدارند و طبیخ صعتر و بابونه و اکلیل الملک و سداب نطول سازند و شونیز و
جاورس و سبوس مرکب و مفرد گرم کرده تکمید کنند و روغن قسط و بابونه و حب الغار در گوش چکانند و از مجربات ما برای تحلیل ریاح و ماده و تفتیح سده این ست که بگیرند سیر یک اوقیه

قسط و جند بیدستر هر واحد ربع اوقیه سداب یک درهم همه را در ده چندان بول بزگاو و نصف آن زیت خوشیده بجوشانند تا آنکه زیت باقی ماند صاف کرده بچکانند و از جید مجرب روغن بادام تلخ باز یا دستاین مع تقویت دماغ و حبس الجره شربت لیمون و اسطوخودوس و کشنیز و صعتر بکار برند و از مجربات من در حبس بخارات از سر و تقویت دماغ و معده و منع آنکه جمیع حواس را صاف کنند این شربت است صنعت آن بهی و امرود هر واحد یک جزو پودینه حب الآس صعتر مرزنجوش اسطوخودوس کشنیز خشک هر واحد نیم جزو صندل سفید انیسون هر واحد ربع جزو همه را در ده چندان آب بجوشانند تا چهارم حصه باقی ماند بعد صاف نموده بچندان آن شکر و ربع آن آب لیمون اضافه کرده بقوام آرند و بکار برند که این از عجائب تجارب برای اصلاح سائر امراض حواس است و ابن نفیس علاج ادرام سفید اخفی بخار هر دو گوش است و ادرام غائص را مطمع در علاجش نیست چنانچه در وجع گوش از ورم حار بذکر رشد الضماد در نیز نوشته که تنقیه بلغم با ایارجات و تنقیه سودا با افتیمون و مطبوخ آن کنند و بهتر این وضمادات منضج و اخار غرغره و قطور کردن روغن گل و بیاز انجیر و بادام تلخ و ترب و سداب بلادن قطورا و تدهینا و غرغره است و کذا شونیز بزیت و روغن فادینه و دم فالی و ماکیان مجموع و مفرد و نیز بادیان با قند و صعتر مکی و نطرون با سرکه و عسل و روغن بان بشب و زعفران خولان کیلانی گوید که گاهی احتیاج میشود باستعمال ادویه کمنضج بتقطیع نمایند مثل لحم رقیق با سرکه و عسل و زهره میش و زیت و شراب یا با روغن بادام یا آب گندنا و آب پیاز نیمگرم بعسل و تقطیر شیر زن اگر ورم شدید باشد و اگر مزمن بود و وجع مضطرب گردد باید که اشیای قوی تر ازین ادویه مثل عصاره دم الاخوین و عصاره لوف و عصاره کرمه بیضا و مانند آن استعمال نمایند

علاج درد گوش بارد ریحی

منضج بلغم دهند و عنب الثعلب مغز خیار شنبر اکلیل الملک بابونه در آب کشنیز سبز سائیده نیمگرم نموده گرداگرد گوش ضماد کنند و همین ادویه را در شیر گاو جوشانیده بخار آن بگیرند و بعد از نضج تنقیه بمسهل بلغم و حب ایارج نمایند و روغن ترب یا روغن بابونه یا روغن بادام تلخ در گوش بچکانند گویند که روغن کهنه با شش تعنی و از زوفا بچکانیدن نیز نافع است و بقول اطبای هند فوفل بسمار تخم کریلا گزیره سیاه بچله مساوی در آب سائیده و نیمگرم ضماد کردن نیز مفید بود و یا فوفل و گیرو هر یکی دو درم زنجبیل یک درم سائیده در آب کشنیز سبز یا آب خالص سه قرص سازند وقت حاجت اندکی در آب سائیده نیمگرم گرد گوش طلا کنند و اگر ورم تحلیل نشود تدبیر انضاج او با کمادات و تقطیرات منضجه نمایند و بزرکتان تخم حلبه تخم شبت بابونه اکلیل الملک گل خیرو عنب الثعلب هر واحد یک تولہ برگ نیم تولہ جوش داده انکباب نمودن منضج شور مسفی جرک قرحه است و اگر برگ نیب تنها جوشانیده انکباب نمایند و یک دو قطره از طبیخ او در گوش بچکانند نیز مفید بود و برگ بلهل کوفته چند قطره آن در گوش بچکانند که در چند مرتبه ورم را بخته منفجر میگرداند و آب پیاز سفید بخته با لعاب حلبه یا بزرکتان آمیخته همین عمل دارد و آب گنوچه و شهد بدستور و یا بوسته گوش را بخار طبیخ پیاز و برگ نیب سبز و تخم شبت و بادیان و عنب الثعلب و گل بابونه بدارند و یا برگ شبت و نیب و سنبهالو و سهرد هر یک سه تولہ گل بابونه اکلیل تخم شبت اشنه هر یک یک تولہ جوشانیده بخور دهند و لعاب حلبه و عسل لعاب کتان و آب برگ سنبهالو و افتیمون هندی هر یک سه ماشه نیمگرم بچکانند و حلبه تخم کتان تخم شبت بابونه اکلیل مرزنجوش هر یک سه ماشه اشق چهار ماشه ضماد کنند تا بخته شده بشگافد و بعد شگافتن جهت تنقیه ریم آب برگ نیب و پیاز و عسل مساوی در گوش اندازند و گاهی بجای آب برگ نیب اندکی روغن بابونه داخل کرده میشود و پس از پاک شدن ریم جهت اندمال صدف سوخته و دو رق بریان برابر در مرهم شتافی آمیخته فتیله بدان آلوده در گوش نهند و یا این ذرور بدمند تا بزودی مندمل گردد خر مهره زرد سوخته خرم کفش کهنه سوخته مرداسنگ کشته سفیده هر یک سه ماشه باریک سائیده بکار برند دیگر ذرورات فراهم مدعلیه که در قرحه گوش بیاید بکار برند و در ورم سوداوی که نادر افتد تنقیه سودا بمطبوخ افتیمون حلوی خان و حب افتیمون کنند بعده ادویه ملینه محلله ماده سودا چون حلبه و بابونه و اشق و موم و زیت ضماد کنند

اقوال الاطبا

مجوسی گوید که اگر ورم گوش بارد باشد باید که اسهال الطبیعت بمطبوخ غاریقون مقوی با ایارج و تربد کنند و حب ایارج بخورانند و یا این حب دهند ایارج فیقرا یک درم تربد غاریقون هر یک چهار دانگ سقمونیا نیم دانگ انیسون یک دانگ همه را باریک سائیده بآب حبها سازند و این یک شربت تام است و بعد تنقیه دماغ روغن شبت یا روغن ترب در گوش بچکانند و از خارج شبت و کرنب و رطبه و بابونه و اکلیل الملک و اصل السوسن و برگ غار و مرزنجوش و نمام هر واحد یک جزو قیصوم و حلبه و تخم کتان هر واحد نیم جزو باریک سائیده بآب مرزنجوش و روغن سوسن و روغن نرگس و روغن باردین سرشته مثل ناگیبه بخته گرد گوش ضماد نمایند

اورام بارد را تحلیل نیک دهد و اگر بابونه و اکلیل الملک و شبت و برنجاسف و برگ غار و چند قوتی و صعتر و مرزنجوش در آفتابه خوب بجوشانند و بر سر آفتابه انبوبه نهاده ازان بخار بگوش رسانند در تحلیل ورم بدان نفع یابند و اگر دانند که ورم صلب شده این ضماد کنند پیه بط و ماکیان گداخته اندکی اشک بر سوده آمیزند و از خارج بر گوش ضماد نمایند سعید گوید که علاج ورم بارد باسهال از مخرجات بلغم مثل مطبوخ مقوی یا ایارج کنند و مریض را انجبین بخورانند و سکنجبین بنوشانند و بر سر او آب طبیخ ریاحین حاره مثل پودینه و صعتر بریزند و طبیخ شحم حنظل یا روغن شبت در گوش بچکانند پس اگر ورم میل بخارج نماید با ضمادهٔ محلله ضماد کنند و اگر امر بصلابت انجامد پیه بط بروغن گل گداخته در گوش اندازند و با ضمادهٔ محلل ورم صلب ضماد نمایند حضر ابن علی گوید که بعد تنقیه بحبوب و ایارجات و تلیین طبیعت پیش از مسهل هرچه در علاج وجع گوش بارد مادی مسطور شد مع تقلیل تسخین در ابتدا بلکه مع اندکی از ادویهٔ بارد برای ردع استعمال کنند و هر روز برای تعدیل مزاج شربت اسطوخودوس و یا مغلی حلو یا شربت لیمون یا شربت بنفشه یا خمیرهٔ بنفشه بنوشانند در روغنهای گرم مثل روغن شبت و ترب در گوش چکانند و بضمادات محلله تضمید نمایند و لحوم ترک سازند و اقتصار بر مزورات و بقول مثل الیون و زردی بیضه نیمبرشت کنند بعضی نوشته اند که بعد تنقیه دلک زبان و کام بسماق حتی که از دهن رطوبت بسیار سائل شود و ورم رخو گوش را نافع بود و بعده از پیه بط و روغن سوسن مساوی قیروطی ساخته طلا نمایند و اگر ورم در صماخ باشد فتیله بدان آلوده در گوش نهند و ضماد نفط سفید یا زعفران یا روغن نرگس یا افسنتین یا سکه یا جند بیدستر و افیون و میفختج هر واحد نافع ورم بارد گوش ست و ضماد کرنب و آرد باقلا و روغن سوسن با آتش پخته منضج و مفجر ورم گوش ست و چکانیدن پیه روباه نیمگرم در گوش هم منضج ورم ست و بعد انفجار ورم علاج قرحهٔ گوش نمایند

علاج باقی اقسام درد گوش

انچه بسبب سقطه و ضربه واقع شود فصد سر رو کنند و کندر سفید را در شیر زن حل کرده نیمگرم نموده چند قطره در گوش چکانند که فی الفور تسکین درد نماید و یا دوای مذکور بفتیله آلوده در گوش نهند و زفت ضماد کنند و ایضاً تدهین گوش بروغن کنجد نموده پنجنکشت و حرمل و مورد جوشانیده بخار آن بگوش رسانند و انیسون باریک سائیده بروغن گل آمیخته و یا زهره و عسل و یا زردی و سفیدی بیضه باهم آمیخته در گوش چکانند و اگر با آن جراحت نیز باشد بقول جالینوس نان بعسل سرشته فتیله آن در گوش نهند و یا برگ علیق و مازوی سبز بشراب پخته در گوش مجروح نهند و اگر بعد ضربه خون در گوش منجمد گردد ادویهٔ مخرج آن در سدهٔ گوش مسطور گردد و هرگاه ورم پیدا شود از فصد و تلیین و غیره حسب مزاج مریض انچه بهر اورام گوش مذکور شد بعمل آرند لیکن ادویه بسیار سرد استعمال کنند و چون ریم کند. و ریم بشکل مده باشد که از خراجات عفنیه خارج میشود در گوش با وجود وجع لیبب یافته شود این دوا استعمال نمایند که بسیار نافع ست بگیرند راسن صعفر بزرگ دو درم پوست انار و مازوی سبز تخم دو در کرده هر واحد دو ثلث درم افیون یک نیم دانگ و همه را بسایند بعد مزاج مریض نظر کنند اگر حدت داشته باشد این دوا بسرکه حل کرده در گوش چکانند و الا بعسل حل نموده پنبه بدان آلوده در گوش بملائمت نهند و بدانکه درد گوش که بسبب قرحه یا تولد کرم یا در آمدن هوام در گوش یا از دخول آب یا چیزی دیگر در گوش باشد علاج هر یک علحده مسطور گردد بدان رجوع نمایند

وجع گوش اطفال

درد گوش که بصبیان عارض میشود اکثر از ریح و رطوبت میباشد و چون عارض شود طفل گریه کند بی سببی دیگر و اضطراب نماید و هر دم دست خود بسوی گوش برد و پیچیدگی سر و گردن نیز از نشان اوست علاجش بعلاج درد گوش بزرگان نمایند و حضض و صبر و نمک طبرزد و عدس و مرمکی و تخم حنظل و ابهل مفرد و مجموع در روغن کنجد یا روغن بادام یا روغن گل جوشانیده چند قطره در گوش چکانند و یا صعتر و نمک اندرانی خائیده در گوش چکانند و یا مرزنجوش تر و سداب تر در روغن خیری یا روغن کنجد جوشانیده صاف کرده بچکانند و یا صعتر و مرزنجوش و اسطوخودوس و افسنتین در آب جوشانیده بچکانند و اگر در روغن بادام تلخ یا روغن استهٔ شفتالو جوش دهند انفع بود و چکانیدن عسل یا زهرهٔ گاو و یا آب برگ نیب یا آب برگ بیگائن و یا بادیان و هیل خائیده نافع و یا نمک طعام با قدری روغن گاو نیمگرم چکانند و آب برگ سندرس یا برگ پان بنگله یا نانخواه و جوز بوا خائیده و یا اندکی افیون

بشراب و آتشته حل کرده قطور کردن مفید و بابونه یا برگ عنب الثعلب و برگ نیب یا برگ بجائین در آب جوشانیده بخور دهند و قطور روغن بید لفین که اهل فرنگ
و بل نامند در هر قسم اوجاع گوش تجربه رسیده بلکه قروح گوش انیز نافع ست و اگر درد با سرخی گوش خواه بثره باشد رسوت را در آب عنب الثعلب سبز
سوده یک دو قطره در گوش چکانند و یا شهد برگ نیب جوشانیده در گوش اندازند و اگر درد صرف باشد آب برگ پودینه نیم گرم چکانند یا الحناب از اهل
و گل بابونه و برگ گینده بگوش نمایند و دو قطره از آن بچکانند و بادیان خائیده در پارچه باریک بسته بسوراخ گوش نهادن سودمند ست و اگر بسبب ورم گرم باشد
و آن با تب بود از لوبیج گوش بچسپانند و تلیین طبیعت نمایند و شیر زنان بر گوش تقطیر سازند

طرش و وقر و صمم

یعنی نقصان و بطلان سمع و آن یا اصلی ست و یا عارضی ست و اصلی صمم ست یا طرش یا وقر مولودی و یعنی صمم غیر مسمی طرش ست زیرا که صمم آنست که باطن
صماخ غیر محجوب مملوق باشد و طرش و وقر آنکه آفت در ان هر دو بحدی نباشد که حس سامعه بالکل باطل گردد و بعید نیست که وقر مانند بطلان عام مر صمم را باشد
و در ان تجویف بود و لیکن عصبیه متصله بصماخ قوت حس الجنس مشترک نرساند و طرش نقصان بدون بطلان ست و گاه اطلاق بالعکس می نمایند بالجمله طرش نقصان
سمع ست و وقر بطلان آن و صمم فقدان سمع کم شدن تجویف صماخ و بر سبیل مجاز هر یکی بمقام دیگر اطلاق می یابد و این اکری و ثقل سامعه نیز گویند و طرش اکثر
بعد از تب بهم میرسد و این سهل الزوال است و فقدان سمع و طرش و وقر مولودی طبیعی لا العلاج ست و آنچه عارضی حادث باشد چون بطول انجامد و مزمن گردد
ایضاً قریب بیاس عسر العلاج ست و اما طرش حادث قریب العهد قابل العلاج ست لیکن آنچه در سن پیری افتد و آنکه بسبب شکستن عصب از ضربه و سقطه
عارض شود نیز علاج پذیر نیست و اسباب این گاه از مشارکت عضو دیگر می باشد یا به مشارکت دماغ یا ببعض اعضای مجاور آن چنانچه نزد اول و سیلان
و دندان و یا عند اوجاع اسنان واقع می شود و گاه بجهت آفتی مخصوص بسمع و آن یا بعصبه و یا بثقبه و یا بقوت سامعه می باشد اما آفت عصب سمع عارض میگردد
از جمیع اسباب سوء مزاج و امراض آلی و تفرق اتصال و منجمله سوء مزاجات مفرد و مرکب که در ان می افتد بیشتر بارد می باشد و گاه سوء مزاج ساذج بی ماده
و گاه با ماده سوداوی یا صفراوی یا بلغمی از بلغم خام و یا ریحی می باشد و ماده یا از دماغ فرود آید و یا از معده یا همه بدن صعود کند یا در گوش تولد کند بسبب
گرچون اسهال مرارا محتبس میگردد و عقب آن صمم بهم میرسد و همچنین بعقب اسهالات دیگر که بالطبع واقع شوند و در غیر وقت بحبس و منع آن پردازند و مرض آلی در عصب مانند
سده است که از اخلاط یا ماده یا ورم یا ورم دبیله یا ورم حار یا صلب یا غشاوه از چرک یا ثولول یا لحم زائد در ان بهم رسد و تفرق اتصال در ان گاه از جراحت و صدمه خارجی گاه از قرحه
و آکله داخلی بهم میرسد و طرش حادث بسبب ثقبه بیشتر از سده میباشد بسبب بدنی یا خارجی بدنی مانند ثولول و ورم یا لحم زائد بعد اندمال قرحه یا کرم یا کثرت وسخ یا خلط غلیظ
چسپیده بصماخ یا جمود دم و از رسیکه انفجار یابد و خارجی مانند ریگ یا کاه یا سنگریزه یا تخمی یا حیوانی که داخل گوش گردد یا انجماد خونی که از خارج رسته باشد و از گوش
قدری برآید و قدری بماند و طرش حادث از جهت قوت سامعه از ضعف آن بود چنانچه در مشایخ یا طول مرض بضعف قوت و این مرض گاه دفعتاً و گاه بتدریج اندک اندک واقع میشود
و گاه بر سبیل بحران او یا بر سبیل انتقال ماده در آخر امراض حاده از عضوی بعضو بسوی آن و نزد باقی ماندن گرانی سر بعد زوال تپ و گاه بر سبیل عرض زوال پذیر چنانچه عند حرکات بحران
بهم میرسد یا بر سبیل عرض ثابت چنانچه دفع بحران یعنی طبیعت نزد بحران ماده را بناحیه گوش دفع نماید پس ماده در گوش قرار گیرد و نه بحران بر سبیل مجاورت و اکثر قی و رعاف منذر باین
عرض می بود و بیشتر بسبب اسهالات بسیار باطل میگردد و قوت سامعه طریق تشخیص اسباب مذکوره باید که اول از مریض سوال نمایند که پیش ازین علت مرضی دیگر عارض شده بود
یا نه اگر عروض تپ یا مرضی حاد دیگر یا وجع دندان بگوید از بحران تپ یا انتقال ماده آن مرض یا بمشارکت اسنان باشد و اگر تقدم سرسام و اختلاط عقل یا دیگر آفات دماغی و سوء مزاج
و غیر آن بیان کند و اختلال در حواس دیگر و در قوت حرکت و خصوصاً در حرکت زبان نیز یافته شود از مشارکت دماغ باشد و اگر گوید که پیش ازین ریم یا خون از گوش برآمده بود
یا ضربه یا سقطه بر سر رسیده بود و سببش قرحه یا انجماد خون یا هتک عصبه باشد و الا در ثقبه گوش نظر کنند پس اگر ورم یا ثولول یا لحم زائد بعد اندمال قرحه یا چرک بسیار یا ریگ
یا سنگریزه یا دانه یا چیزی دیگر یافته شود سببش همان باشد و اگر سلامت دماغ و ثقبه گوش هر دو مدرک گردد حال گرانی گوش و وجع و ضربان و تمدد و طنین و دوی دفعتاً گوش
بهم رسد پس اگر ثقل و وجع بیان کند و با آن تپ و لرزه و قشعریره و هذیان لازم و تمدد و ضربان از ورم حار عصب و دبیله و اگر تپ و لرزه نباشد بلکه با ثقل و وجع

ضربان و تمدد بود از ورم ثقبهٔ خارج عصب باشد و اگر ضربان هم نباشد با ثقل و وجع تمدد بود از ورم بارد باشد و اگر ثقل و وجع فقط بود و با آن علامات غلبهٔ صفرا یا سودا یا بلغم دریافت شوند سببش مادهٔ صفراوی یا سوداوی یا بلغمی باشد و ایضاً زردی رنگ و تلخی دهان و حرقت و التهاب و حمرت و تخش اشتداد مرض وقت گرسنگی و در اکثر اوقات خالی بودن آن از طنین و عروض آن در انتهای امراض حاده و حمیات صفراوی بر مادهٔ صفراوی دلالت کند و گرانی سر خصوصاً وقت سجود و کثرت خواب و بلادت حواس و تقدم تدابیر مبرده و تخمه و استلا دلیل مادهٔ بلغمی ست و اگر با ثقل سرف باشد و با آن آثار سوء مزاج غالب یافته نشود از سدهٔ خلطی باشد بعده وقت خفت مرض و موضع ثقل بپرسند اگر خفت هنگام خلا یا امتلای معده و ثقل در اسفل گوش بیشتر گوید بر مادهٔ متصاعد از معده دلالت نماید و اگر بعکس این بیان کند و فساد در حواس معلوم شود بر مادهٔ نازل از دماغ گواهی دهد و اگر وقت خفت و موضع ثقل مخصوص نباشد دلیل مادهٔ مستولی در گوش باشد و اگر بدون ثقل و تمدد و احساس وجع در عمق گوش بیان کند از سوء مزاج ساذج باشد پس حال اذیت و شدت مرض از سردی و یا گرمی بپرسند اگر با شیای بارده ستاذی گردد و مرض هنگام سردی هوای صبح و شام زیاده شود و با شیای گرم انتفاع یابد از سوء مزاج بارد باشد و اگر بضد آن باشد و التهاب و لذع در گوش و حوالی آن نیز بود از سوء مزاج حار باشد و اگر بدون ثقل دوی و طنین بگوید سببش ریح باشد و اگر دوی و طنین هم نبود حال تقدم بیداری و گرسنگی و تعب و دیگر اسباب مجففه بپرسند اگر اقرار آن کند و لاغری چهره و غور چشم نیز بود و بچیزهای رطب انتفاع یابد از سوء باشد و اگر دوام دغدغه در گوش بیان کند و احیاناً کرم از گوش برآید سببش کرم باشد و اگر از آثار مذکوره هیچ یک نباشد و بمشایخ افتد از ضعف قوت سامعه باشد

علاج طرش حار ساذج و مادی

در حار ساده باشربه و اغذیه و نطولات و قطورات بارده که در وجع گوش حار ساذج گذشت تعدیل مزاج نمایند و ایضاً در حرارت بی ماده مبردات مثل ماء القرع و ماء الخیار و آب تربوز یا شیرهٔ بزور اینها یا شربت نیلوفر یا شربت بزوری بارد بیاشامند و روغن کاهو و کدو و گل و بادام و دیگر روغنهای مبرد در گوش چکانند و انار را با پوست کوفته بفشارند و از آن یکی سرکه و کندر و روغن گل داخل کرده جوش دهند تا بقوام آید قطور نمایند یا آب برگ کاهو یا آب برگ عنب الثعلب چکانند یا در دوای مذکور داخل کرده در گوش بچکانند و کذا آب بارتنگ یا آب کشنیز تر و ماء القرع و روغن نیلوفر مفید و گاهی کافور دران حل سازند و اگر گل بنفشه گل نیلوفر برگ کلم مساوی در آب جوش داده شیر گاو و روغن بنفشه داخل کرده یک جوش دیگر دهند پس از آتش فرود آورده اندکی صبر کنند تا که حرارت او معتدل ماند بر بخار آن گوش بدارند نافع بود و در حار مادی هرچه از تنقیه و تعدیل در علاج درد گوش حار مادی مفصل مسطور شد بعمل آرند و هرچند که باشد ماده را باسفل فرو کشند و بعد تنقیه دواء الرمان که در قول ابو سهل خواهد آمد بهر تبرید و تقویت عضو در گوش چکانند و ایضاً در صفراوی آب ترب یک توله آب انار ترش چهار ماشه سرکه روغن گل هر یک شش ماشه نیمگرم کرده در گوش چکانیدن مفید بود و افسنتین عنب الثعلب هر یک نیم توله شب در آب تر کرده صبح جوش داده صاف نموده روغن گل دو توله داخل کرده بپزند تا روغن بماند یک دو قطره مدام در گوش اندازند و اگر بر مزاج گرمی معلوم شود دوای بارد بنوشند و شربت آلو و بنفشه و اسپغول دهند و ترک لحوم و اغذیهٔ گرم مولد صفرا کنند و گویند که اگر آب پیاز و زهرهٔ گاو در پوست انار گرم کرده بچکانند بالخاصیة فائده دهد و بزعم قومی کافور شدید النفع ست در طرش و شیخ می نویسد شاید که برای طرش صفراوی باشد و در دموی فصد بر همه تدابیر مقدم دارند **اقوال حذاق** ابو سهل گوید که طرش اگر مولودی یا مزمن بود آنرا علاجی نیست و اگر حادث قریب العهد و غیر متمکن باشد و از صفرای مرتقی بسوی راس بود علاجش تنقیهٔ صفراست از سر بحب ایارج و حب قوقایا و تدبیر مرطب و استحمام بآب شیرین و از مولدات صفرا اجتناب نمایند پس اگر با وجود این تدبیر مرض باقی ماند اولاً تکمید ببخار افسنتین مطبوخ در آفتابه بتوسط انبوبه نمایند و بهمین آب سبع سکنجبین بدفعات غرغره کنند بعد از آن بگیرند انار ترش و دانه و شحم او برآورده هر دو را افشرده آب در میان پوست او اندازند و کندر و سرکه و روغن گل نیز داخل کنند و بپزند تا بقوام آید پس در گوش چکانند شیخ میفرماید اولاً گوییم واجب ست که همه آنچه در گوش چکانند نیمگرم بغیر بارد و بغیر حار باشد و این قول کلی ست بعده تفصیل امر دران میکنم که در طرش صفراوی باید که استفراغ صفرا بمسهل کنند زیرا که بسیار باشد که اسهال صفراوی بالطبع واقع شود و بدان صمم زائل گردد چنانکه اکثر اسهال صفراوی عارض شود و حبس کنند

وصمم عارض گردد صاحب کامل گوید که اگر طرش از قبیل صفرای شراقی بسوی دماغ عارض شود مانند آنکه ازین نوع در امراض حاده و حمیات صفراوی عارض گردد علاجش اسهال بادویه مخرج صفراست مثل مطبوخ هلیله مقوی با ایارج و سقمونیا و بعد تنقیه تدبیر مریض بتدبیر معتدل نمایند و استحمام بآب شیرین کنند و از تدبیر مولد صفرا اجتناب کنند ابن الیاس گوید که اگر صمم بسبب غلبه صفرا باشد شربت بنفشه با ترنجبین و یا خمیره بنفشه با ترنجبین هر واحد ده درم بنوشند و یا جلاب عناب و آلو بخارا هر واحد ده عدد با ترنجبین و شیرخشت هر یک ده درم بیاشامند و غذا ماء الشعیر اگر با تپ باشد و الا مزوره بنوماش بمغز بادام و اسهال طبیعت بماء الفواکه و مطبوخ آن یا بمطبوخ هلیله که دران سه درم و از سقمونیا مشوی نیم دانگ باشد و بعد تنقیه تام آب انار مطبوخ معصور با پوست آن در گوش چکانند و یا اندک روغن گل بچکانند سعید گوید که اگر طرش قریب العهد حادث از مره مرتفع بسوی سر باشد علاجش سهل است زیرا که اگر تنقیه بدن از خلط مراری بمطبوخ هلیله کنند و تدبیر او بعد تنقیه بتدبیر مبرد مرطب نمایند و اکثر باستحمام و تخفیف از اغذیه حاره مولد مره صفرا کنند و در گوش روغن گل اندک با سرکه و یا آب انار و روغن گل چکانند طرش او زائل گردد ایلاقی می نویسد که اگر سوء مزاج مع ماده باشد نگاه کنند که آن کدام خلط است پس استفراغ او نمایند و تقطیر دوا و روغن در گوش قبل از استفراغ جائز نیست بعد استفراغ نطولات و قطورات استعمال کنند پس اگر ماده صفراوی باشد بحب ذهب و قرص بنفشه استفراغ سازند و اگر سه مثقال اطریفل صغیر با یک مثقال ایارج فیقرا آمیخته بدهند صواب باشد و اگر از هلیله زرد یک مثقال و ایارج فیقرا همچندان حب بسته دهند نیز ماده صفرا را از سر فرود آرد و این اطریفل کشنیزی منع بخار از دماغ کند صفت آن هلیله کابلی بلیله آمله هر یک ده درم گل سرخ کشنیز خشک هر یک پنج درم ادویه را جدا جدا کوفته بیخته بروغن بادام چرب کرده بعسل سه چند بسرشند و در بعض نسخ کشنیز بوزن مجموع ادویه است خجندی گوید که اگر بسبب غلبه صفرا باشد هر صبح شربت نیلوفر و خمیره بنفشه و شربت عناب یا شربت تمرهندی و آلو دهند و تلیین بخشته اللبن یا آب انارین مع شیرخشت نمایند و بعد تنقیه تامه روغن گل با اندک سرکه در گوش چکانند قرشی گوید که اگر طرش از حرارت صفرا یا خون باشد در دموی فصد کنند و استفراغ صفرا بطبیخ فواکه نمایند و شربت آلو و نیلوفر و بنفشه بنوشانند و ترک لحوم کنند و بر مثل اسفاناخ و خرفه و ملوخیه و خبازی و کدوی مطنجن بروغن بادام شیرین و حصرم و ترشی مناسب اقتصار نمایند و در گوش روغن بادام شیرین و روغن کدو چکانند یا روغن گل با اندک سرکه بپزند تا سرکه فانی شود و روغن باقی ماند در گوش بچکانند گاهی برای تبرید و ترطیب قوی آب کاهو یا شیاف مامیثا بروغن بنفشه یا شیر دختران حاجت افتد این همه نیم گرم بچکانند انطاکی گوید که در طرش حار اولا فصد قیفال مخالف بکشایند و بعد سه روز بحاذی ابدء تبرید بماء الشعیر و تمر هندی و در صفراوی بخیار و شیر برنج نمایند یا طبیخ هلیله زرد و شربت فواکه دهند بعد از ان اگر در بحادر باشد افیون در بول برنگاو و یا زهره بز با آب برگ سفید حل کرده بچکانند و از مجربات در ازاله طرش عارض بعد امراض حاده ملازمت خمیره بنفشه با ماء الشعیر و شربت خشخاش و هر شب حب ... یا بیهدانه مالش آن بروغن گل است و در نزهه گوید که گاهی صمم عقب حمیات حاده پیدا شود و سبب آن کثرت صعود بخار بسوی دماغ است و این گاهی خود بخود زائل شود اگر بخار رقیق باشد و الا از مجربات من در ان معجون بنفشه و تریاق الذهب و طبیخ امرود و کشنیز و مرزنجوش است هر کدام ازینها که میسر

علاج طرش بارد ساده و مادی

در سوء مزاج برودت بی ماده هر چه در علاج درد گوش بارد ساذج مذکور شده سوای تنقیه آنچه بهر طرش بارد مادی بباید استعمال نمایند و روغن یاسمین و روغن سوسن و قسط و شبت با اندکی جند بیدستر یا مشک یا مر یا قطران بچکانند و اگر شحم حنظل یا بیخ او بروغن کنجد بپزند و در گوش چکانند نافع بود و اگر اقحوان اکلیل الملک قیصوم هر یک ده درم اذخر مکی پوست بیخ بادیان پوست بیخ کرفس هر یک پنج درم پودینه مرزنجوش خشک نمام ریحان خشک هر یک یک کف بادیان پوست بیخ هر یک سه درم در ده رطل آب بجوشانند تا شش رطل بماند و گوش بر بخار آن دارند برای طرش حادث از برودت ساذج و ماده غلیظ نیز نافع است و بقول انطاکی قاقله کبار شربا و قطورا سودمند بود و اگر از برودت مادی باشد بعد از تنقیه بمسهل گرم و حب ایارج و حب الکبابه قطور روغن مختصه راقم که در قرابادین مسطور است در ازاله طرش مجرب است و هر چه در علاج درد گوش بارد مادی

ندکور شد بکار برند و اطریفل اسطوخودوس نیز بخورند یا اسطوخودوس با اطریفل صغیر سرشته بخورند و بالائیش عرق گاوزبان هشت توله عرق عنب الثعلب پنج توله بنوشند و شربت اسطوخودوس به نسخهٔ بقائی نیز مفید ست و یا اسطوخودوس یک جزو کشنیز خشک ثلث جزو مرزنجوش ربع جزو مصطکی هلیلهٔ کابلی کندر هر یک نیم جزو باریک سائیده بپخته بعسل بسرشند و وقت خواب بخورند و گاهی این اجزا را جوشانیده وقت نوم سیاه نهند و گویند که هر دو طریق مجرب ست و اگر قبض طبع باشد هر شب گلقند عسلی یا اطریفل صغیر بخورند و از اغذیهٔ مولد بلغم پرهیز نمایند و تحدید اسبلغوم جمیع مع مصالح گرم تناول نمایند و روغن گل آب ترب بپخته در گوش اندازند و روغن خستهٔ زردالوی تلخ مجرب ست و کذا روغن خستهٔ شفتالو و بقول انطیفرس آب روغن تخم ترب خالق کثیر شفا یافته و یا آب سداب سبز و عسل هر دو برابر نیمگرم چکانند و ایضاً جندبیدستر و بورق هر یک سه ماشه در طبیخ خربق و یا شراب کهنه آمیخته چکانند و اگر از انجیر سفید لحیم و عسل بستانند و بورهٔ و خردل در قرماما کوفته بدان بسرشند و فتیله ساخته در گوش نهند مفید بود و همچنین مرزنجوش خردل سداب شحم حنظل مساوی کوفته بپخته در زهرهٔ گاو شیاف ساخته وقت حاجت بروغن بادام تلخ سائیده در گوش چکانیدن همیشه معمول ست و کذا قطور مومیائی با روغن گل مجرب و تقطیر آب طبوخ افسنتین با روغن بادام تلخ در بیاض والد مرحوم برای کری قدیم مجرب نوشته و احباب مرزنجوش مفید و قطور آب سیر و زهرهٔ گوسفند در قدری روغن جوشانیده نیمگرم و نفوخ دو عدد فلفل سیاه سوده با نبوبه هر روز یکبار در گوش نافع و مغز بادام مغز تخم کدوی تلخ هر یک یک دام پنج نیم پاؤ ادرک یا دو سیر نیم کوفته در آب بجوشانند و صاف نموده روغن کنجد نیم سیر داخل کرده باز بجوشانند تا آب جذب شود و روغن بماند چند قطره در گوش بچکانند که در کری گوش معمول ست و یا زهرهٔ گاو در روغن بادام حل کرده یک دو قطره بچکانند و تقطیر روغن افسنتین و روغن بهارک و روغن ترب نیز مفید و روغن اعظم که مؤلف راقم ست و در قرابادین مسطور شد درین باب اکسیر الاثر ست و اگر خربق سفید یک درم جندبیدستر نیم درم نطرون و انگی کوفته بپخته بسرکهٔ کهنه بچکانند نیز طرش بلغمی را نافع ست و اگر بابونه اکلیل مرزنجوش و فای خشک پوست خشخاش عنب الثعلب اسطوخودوس افسنتین بجوشانند و سر ظرف محکم ببندند که بخار بیرون نرود و چادر بر سر گرفته سر گوش بر بخار آن دارند و در مرض که از اخلاط غلیظ بود و یا سوداویت داشته باشد چوب چینی دو چند یک جزو داخل کنند برای طرش و وجع بارد و اکثر امراض گوش مجرب حکیم علوی خان ست و یا طبیخ حند قوقی و برگ شبت و مرزنجوش و نمام و برنجاسف و صعتر و بابونه برابس گردن و بن گوش تکمید نمایند و سداب و صعتر و افسنتین با سرکه و زیت آب بپزند و با نبوبه بخار آن در گوش رسانند و مصطکی در روغن کنجد جوشانیده چکانیدن نیز برای دفع این مرض مجرب گفته اند **اقوال جهره**

سویدی می نویسد که قطور شیاف شقفیتین (?) در روغن کنجد گداخته و یا حب بلسان بشراب کهنه و یا روغن قثاء الحمار و یا فرفیون یک درم در زیت ده درم خوب جوشانیده و یا زهرهٔ حمره بزیت کهنه و یا آب شحم حنظل تازه و یا شیاف مرارات و یا بیه الیقین در حنظل جوشانیده و یا روغن گاوی و یا بیضهٔ سورجه سوده بزیت کهنه یا روغن کتان جوشانیده و یا آب فراسیون تازه و یا ابسد در روغن بلسان بروغن کنجد در ظرف آهنی جوشانیده و یا خون گرگ بزیت آمیخته و یا خنفسا بزیت بپخته و یا بوره یک جزو انزروت نیم جزو و یا زهرهٔ نر گاو و در پوست انار جوشانیده و یا زهرهٔ خلد بروغن گل و یا آب صامریوا و یا برگ زیتون سائیده بعسل جوشانیده و یا کمون سائیده بروغن بادام تلخ آمیخته و کذا بخار طبیخ بابونه و کذا نهادن فتیلهٔ خردل سوده در عسل سرشته بر آتش معقود در گوش و کذا اضماد کردن خردل سوده در عرق فرنجمشک آمیخته بر سر و کذا فتیلهٔ بقطران آغشته در گوش نهادن و کذا فتیلهٔ خربق سیاه سوده بعسل سرشته دو سه روز استعمال کردن و کذا بخور بزرگ زرنب با حشیش آن و یا آب دریای شور جوشانیده و کذا بخور کبریت و کذا فتیله از پیه کرکس ساخته شبانه روز در گوش داشتن و بکر بعمل آوردن هر واحد نافع ست و آنچه در علاج وجع بارد گوش گذشت و هم در قول شیخ بیاید نیز مفید ست **ابو سهل** گوید که هرگاه طرش از اخلاط غلیظ چسپنده باشد حمام با آب شور استعمال کنند و در گوش جندبیدستر و روغن سداب و آب سداب و روغن شبت با عسل و زهرهٔ بز و بول او چکانند و هرگاه مزمن شود باید که بسیار روزها این دو العمل آرند بورق سوده در ماء العسل و سرکه بجوشانند و در گوش بچکانند بعده فتیله از خردل و انجیر سرد کوفته بسازند و در گوش نهند و ایضاً آب شهدانج رطب بچکانند و اگر طرش عقب تپ یا مرض حاد افتد بر بخار ادویهٔ محلله در آفتابه بپخته انبوبه بر دهن آن نهاده گوش برابر آن گذاشته انکباب نمایند بعده در گوش این شیاف بچکانند شحم حنظل یک درم بورق سه درم جندبیدستر زراوند مدحرج عصارهٔ افسنتین هر یک نیم درم فرفیون یک دانگ قسط ربع درم در زهرهٔ گاو سرشته شیاف سازند و نزد حاجت یکی از آن در روغن بادام تلخ حل کرده در گوش بچکانند که این وجع بلغمی و ریحی و دوی و طنین ریحی و طرش حادث از خلط غلیظ را بالغ النفع ست و اگر فقدان سمع از قبیل سده بغیر وجع باشد اقراص خربق استعمال نمایند نسخهٔ آن خربق سفید دو مثقال نطرون شانزده مثقال زعفران سه مثقال سائیده بسرکه سرشته قرص سازند و خشک کرده وقت حاجت

شیخ الرئیس میفرماید که در طرش حادث از برودت مادهٔ بارد قطور جمیع روغنها بسرکه یا زهرهٔ نر گاو و یا آب افسنتین حل کرده نیمگرم در گوش چکانند روغن بابونه مع زهرهٔ گاو و یا پیه گاو گرم که دران جندبیدستر حل کرده باشند خصوص روغن بلسان و قسط و یا روغن بادام تلخ و عصارهٔ افسنتین و روغن کنجد که دران شحم حنظل یا بیخ آن جوشانیده باشند نافع ست و قطور بول نر گاو که دران صبر حل نموده باشند و عصارهٔ قثاء الحمار نیز نافع و اگر مادهٔ بارد محقق باشد این همه بعد استفراغ ماده باستفراغات عام بدن و خاص دماغ و بعد استعمال نطولات معروفه و خصوصاً آنچه دران برگ درمست و تخم آن افتد بکار برند و ریاضت درین شدید النفع ست و همچنین صیاح شدید و اصوات بوقات و مانند آن در گوش و از جملهٔ ادویهٔ نافعه آب عصارهٔ سداب الجبل ست یا جندبیدستر در روغن شبت حل کرده خصوص که باریاح غلیظ باشد و بول خر و زهرهٔ آن خصوصاً با قنه و از ادویهٔ مجربه این آنست که بگیرند جندبیدستر سه درم خربق یک درم نطرون یک نیم درم و سائیده در آب سداب اقراص سازند و در ادویه و ادهان مناسب حل نموده قطور نمایند بعد تنقیه و در نسخهٔ دیگر خربق سه ربع درم و نطرون ثلث درم و بدستور استعمال نمایند و یا بگیرند کندش و زعفران و جندبیدستر مساوی از هر یک یک جزو و بورهٔ خربق و زهرهٔ گاو هر یک چهار جزو و بشراب حل کرده استعمال نمایند و یا بگیرند صبر و جندبیدستر و شحم حنظل و فرفیون با زهرهٔ گاو سوده استعمال نمایند و نیز روغن ترب و روغن سعوط شدید النفع و مجرب ست و عصارهٔ افسنتین و یا طبیخ آن و یا عصارهٔ ترب با نمک نافع ست خصوصاً فتیله باسیلان رطوبت و سده باشد و فتیله از خردل و انجیر کوبیده در گوش گذاشتن مجرب ست بسا است که زیاده می نمایند درین نطرون را و چکانیدن آب دریای شور نیمگرم بسیار نافع ست و چکانیدن خربق اسود و مرارات همگی خصوصاً زهرهٔ بز با روغن گل مفید و بعضی گفته اند چون اهلیلج را در روغن کنجد در قاشقی آهنین بجوشانند تا آنکه سیاه گردد قطور آن صمم را نافع ست و نیز روغن شبت و غار و سوسن و ناردین هر یک به تنهائی و یا مجموع با جندبیدستر یا کف الدین یا عصیر سداب سفید و چون طرش دفعةً بهم رسد نافع ست آب افسنتین یا عصارهٔ افسنتین جوشانیده مخلوط بزهرهٔ شبوط و زهرهٔ سنگ پشت یا زهرهٔ گاو و روغن گل یا خربق با سرکه یا پوست مار با سرکه و چکانیدن آب طبیخ افسنتین و اسطوخودوس و مرزنجوش و یا روغن مصنوع از اینها که در آب طبیخ اینها روغن گل و یا کنجد داخل نموده بپزند تا آب بسوزد و روغن بماند و از حبوب مجربه برای طرش حادث از سده و یا از اخلاط غلیظ و یا ریح آنست که بگیرند تربد سفید بیست درم شحم حنظل ده درم و انزروت دو درم و نیم و کتیرا هفت درم و پوست هلیله کابلی ده درم و از آن حب شبیار سازند شربتی از آن بوزن یک درم و گوییم مثل عائدین بسوی راس کلام که جمیع آنچه از ثقل سمع و اوجاع گوش و ریاح آن و دوی آن و طنین آن کائن بسبب مادهٔ بارده و برودت باشد پس از ادویهٔ مشترکه برای این همه بعد از تنقیهٔ بدن و راس این ست که در گوش اوزهٔ ازمنی بسرکه و عسل و یا زهرهٔ گوسفند با زیت و شراب یا با روغن بادام تلخ و یا آب گندنا یا آب پیاز العنصل یا شیر زنان بچکانند دو قطره از قطران صبح و شام یا خربق ابیض یا اسود با بعضی ادهان مناسبه خصوصاً بروغن سوسن یا آب مطبوخ افسنتین و آب پوست ترب و کذلک روغنی که دران پوست مار جوشانیده باشند یا حب الغار با فرفیون یا جندبیدستر بروغن گل یا روغن بلسان یا النفط سفید و یا بگیرند علک البطم یک اوقیه و روغن خیری دو اوقیه و روغن بادام تلخ نیم اوقیه جمله را جوش دهند و سه قطره از آن صبح و سه قطره شام استعمال نمایند و همچنین عسل اللبنی با روغن خیری و کذا آب برگ حنظل تازه و کذا عصارهٔ لوف و هزارجشان در نفع شدید و قوی ست و باقی ادویهٔ مشترکه در باب وجع گوش بارد مذکور شد و اگر این مرض صبیان را بهم رسد بروغن دوائی که دران سداب و مرزنجوش پخته باشند یا آب دهن کسی که صعتر بنمک اندرانی خائیده باشد انتفاع یابند و از کمادات نافعه آن ست که بابونه و شبت و برگ غار و مرزنجوش و پودینهٔ دشتی خشک و عاقرقرحا جوشانیده بدان گردن و اسفل گوش را تکمید نمایند و کذلک نطولات مذکوره در امراض راس و در ظرف لوله دار ساخته محاذی لوله او گوش را ابدارند تا از آن بخار او داخل گوش گردد و استفراغ برای طرش وفق آنست که کثیر العدد و قلیل المقدار باشد در سه بار یعنی بتفاریق و اندک اندک باید کرد تا قوت محفوظ ماند و نضج ماده وفا کند و از آن نضج کامل و تنقیهٔ تام حاصل گردد سمرهندی نوشته که این همه قطورات که شیخ ذکر کرده مجرب ست برای اصلاح اکثر انواع طرش سیما عارض از سوداء غلیظ هرگاه بعد تنقیهٔ تام دو قطره صبح و دو قطره آخر روز از هر چه از اینها میسر آید در گوش چکانند صاحب کامل گوید که طرش هرگاه از قبیل بلغم لزج غلیظ متولد در دماغ و اغشیه یا منصب بسوی عصب سمع عارض شود علاجش باستعمال تدبیر مقطع ملطف و شرب ایارجات و استعمال غرغره و سعوط بدانچه در علاج سدهٔ گوش مذکور گردد و پرهیز از اغذیهٔ مولد بلغم باید کرد و صفت دوا برای طرش بگیرند

خردل و باریک سائیده با انجیر خشک آمیخته فتیله سازند و در گوش سه روز بدارند دیگر جند بیدستر در روغن شبت و آب سداب حل کرده در گوش بچکانند ایلاقی و جرجانی گویند که هرگاه طرش از ماده غلیظ باشد استفراغ با ایارج فیقرا و حب قوقایا مرکب بشحم حنظل و افتیمون و نمک هندی باید کرد و در گوش ادویه محلله چکانند و آن همه در قول شیخ گذشت و کسی که این مرض یکبارگی افتد طبیخ افسنتین بزهره زرگاو و زهره ماهی شبوط و زهره سنگ پشت بروغن بابونه و شبت و آب پیاز بعسل و روغن زیت چکانند سعید گوید که اگر طرش از اخلاط غلیظ بلغمی مجتمع در قعر گوش حادث شود علاجش دشوار است و باید که استفراغ بدن با ایارجات و غرغره بسکنجبین عسلی و سعوط بروغنهای گرم مثل روغن زنبق کنند و جند بیدستر و غیره که در قول صاحب کامل گذشت اندر گوش چکانند و امر بدخول حمام ناشتا کنند و تقلیل غذا نمایند و از اغذیه مولد بلغم حذر کنند ابن نوح گوید که معالجه بادویه مقطعه ملطفه اخلاط خام و بغرغرات دائم با ایارج و تدبیر ملطف نمایند و استحمام باب حمات نیکوست و جند و غیره که مذکور شد و زهره بز و بیرز در گوش چکانند که آن تلطیف قوی و تقطیع نماید و یا حرمل در بول کودک سه روز بخیسانند بعد از آن صوف بدین بول تر کرده در گوش بدارند و یا زهره بز و بول او چکانند و از انجیر و خردل و بورق فتیله ساخته در گوش نهند و سه روز بگذارند پس برآورده در گوش آواز شدید متواتر بدهند بعده در گوش با انبوبه بزور بدمند تا گوش بکشاید ابن الیاس گوید که اگر صمم بسبب ماده بلغم غلیظ منصب بعصبه مفروشه آله سمع باشد هر صبح جلاب از افسنتین و بادیان هر یک سه درم و گلقند عسلی ده درم بنوشانند و غذا نخود و لحوم فاضله بمغز حب قرطم و فلفل و غیره دهند و هرگاه نضج تام در قاروره ظاهر گردد تنقیه دماغ بحب ایارج و حب قوقایا و حب لوغاذیا و حب اصطمخیقون کنند و روغن جسته و مشمش تلخ و روغن بادام تلخ و روغن سداب و زنبق در گوش چکانند و یا روغن شحم حنظل و یا آب مرزنجوش با اندکی زهره کلنگ بچکانند و یا فتیله بخردل و انجیر در گوش بدارند خضر و قرشی می‌نویسند که اگر طرش از برودت و بلغم باشد همه روغنهای گرم خصوصاً روغن ترب و روغن غار و غیره که در قول شیخ مذکور شد نافع بود و روغن بادام تلخ را خاصه نفع عظیم است و تقطیر آب برگ پای شور گرم کرده ازاله ثقل سمع کند و چون پیه کرکس بگدازند و نیم گرم در گوش چکانند لاسیما اگر بران مداومت کنند صمم را نفع بخشد و از اشربه شربت اسطوخودوس با آب گرم یا مطبوخ حلو بدهند و یا مطبوخ اسطوخودوس و اکلیل الملک و بابونه و خطمی و کذا با درنجبویه جوشانیده گلقند یا خمیره بنفشه اگر طبع قبض باشد داخل کرده بنوشانند و هر شب گلقند عسلی و اطریفل صغیر استعمال کنند نطول اکلیل الملک بابونه سبوس گندم خطمی برگ غار و کذا لک مرزنجوش و بادرنجبویه بجوشانند و بر بخار او انکباب و آب او نطول و مشقل و ضماد کنند و آواز شدید و نواختن طبل آنرا انفع کند و استفراغ بلغم بحب ایارج و ایارج لوغاذیا کنند لیکن بعد نضج و تنقیه بدن از مسهل بلغم و قبل استعمال ادهان و نطولات مذکوره انطاکی گوید که در طرش بلغمی تنقیه با ایارج مکرر نمایند و در سوداوی بطبیخ افتیمون بدستور و جند بیدستر در زیت که اندران ترب و مصطکی و حب الغار پخته باشند حل کرده بچکانند و از مجربات برای کشادن طرش و صمم این است که حلتیت را در روغن بادام تلخ و غالیه حل کرده صاف نمایند و دران زباد چندانکه ممکن باشد حل کنند و مکرر بچکانند و در خواص آمده که اگر زهره کبش سه درم در سه اوقیه روغن غار بجوشانند تا نصف بماند پس در گوش چکانند صمم را بکشاید و اگر میل طلا در زباد گردانیده هر روز در گوش نهند صمم را منع کند و این همه بعد تنقیه در مادی بکار برند ایضاً او گوید که علاج مخصوص این مرض گرفتن بخار سرکه است که بر سنگ آسیای گرم چکانیده باشند و تقطیر آب پیاز و عسل هر دو پخته و کذا روغن زرد کهنه و زیت که در هر کدام ازین هر دو اصل السوس و سداب و حب الغار مقشر پخته باشند و از مجربات این است که زباد و حلتیت را در روغن بید انجیر حل کرده نیم گرم چکانند و ایضاً عنصل و شحم انار ترش و پوست و حنظل تر در سرکه پخته صاف کرده روغن زیت یا روغن دیگر آمیخته بچکانند گیلانی از طبری نقل کرده که در طرش حادث که پیش ازان نبوده باشد استفراغ بحب ایارج و حب قوقایا و حب صبر لسبه شربات در مدت بست و یک روز کنند بعد ازان غرغره بعاقرقرحا و مویزج و کف خردل و مانند آن سازند بعده انچه در گوش چکانند و بدان تکمید کنند این است که بگیرند افسنتین رومی خالص و در آفتابه لوله دار بجوشانند تا مهرا گردد بعده بگذارند تا آنکه بر بخار او انکباب ممکن گردد پس سر انبوبه بکشایند و ثقبه گوش مقابل آن دارند و بدفعات بسیار بخار آن بگیرند و تکمید گوش باین افسنتین مطبوخ سازند و حفظ مزاج علیل نمایند و انچه در مثل این بچکانند سرکه و بورق جوش کرده است و آزادویه بالغ انفع درین باب این است که بگیرند سلخ الحیه باریک بکوبند بعد ازانکه با سرکه بدفعات تر نموده خشک کرده باشند و بعد کوفتن در زهره بز حل کنند و بران اندک بورق اندازند و در گوش چکانند و اگر ازین بکشاید بهتر و الا بگیرند آب گندنا یک جزو

وزہرۂ گاو یک جزو و سرکہ کہنہ پنج جزو و بیدانجیر یک جزو و روغن خار دو جزو ہمہ را برہم زنند تا یک ذات گردد بعد ازان در گوش چکانند و یا فتیلہ بدین دوا آلودہ در گوش نہند و این دوا بہترین ادویہ است کہ درین باب استعمال کنند و اگر این کفایت کند و سمع بحسنا ید فہو المراد والا بگیرند انجیر سیاہ و لحم او سوای تخم او ستانند یک جزو و بورق سرخ نیم جزو و ہر دو را باریک سائیدہ بعسل سرشتہ شیاف دراز سازند و در گوش بگذارند و باید کہ در وقت استعمال این شیاف بر بخار آب مطبوخ افسنتین کہ مذکور شد گوش بدارند و تکمید گوش بدان نمایند و گاہی نزد اضطرار این دوا استعمال کردہ میشود بگیرند بول گاو و بول انسان و بول خنزیر و آب مورد مساوی سرکہ خمر ہمچندیہ ہمہ در دیگ سر بستہ بجوشانند بعدہ سر دیگ کشادہ بر بخار او سوراخ گوش بدارند کہ نفع کند و اگر مرض بسیار قوی باشد علاجش این است کہ بگیرند خربق سیاہ سودہ بعسل حل کردہ در گوش اندازند و این و نیز کہ شیاف معمول از انجیر و بورق مذکور شد بکار برند و آن شیاف در صمم عظیم النفع ست بگیرند خردل یک جزو و انجیر یک جزو و بورق حب الغار جند بیدستر ہر واحد نیم جزو بعدہ بگیرند شراب کہنہ بمقدار یکہ دوا را بپوشد و بجوشانند تا منعقد شود پس ازان شیاف دراز ساختہ در گوش نہند و اگر حرارت پیدا شود تعدیل مزاج و تسکین آن نمایند

علاج طرش ریحی

ہرچہ از قسم بارد ساذج و مادی مذکور شد نافع بود و یا اول یک ہفتہ مطبوخ منضج و محلل دادہ جہت تنقیۂ دماغ شب ایارج جالینوس یا روفس خورانیدہ صبح نضج منضج برگ سنا یک تولہ ہلیلۂ سیاہ دو تولہ مغز خیار شنبر شش تولہ و ترنجبین و گلقند و شربت دینار ہر یک چہار تولہ روغن بادام پنج ماشہ افزودہ بدہند و وقت شام غذا شوربای مرغ و کبک یا نان خشکار و شوربا خورانند و روز دیگر در مطبوخ منضج شربت بزوری سہ تولہ و تودری یا حرف ہفت ماشہ افزودہ دہند غذا و ہمہ بدستور و ہمچنین نوبت سہ چہار مسہل داده اسطوخودوس سہ ماشہ سودہ در جوارش مصطگی علوی خان یک تولہ آمیختہ بعرق بادیان و بادرنجبویہ ہر یک ہفت تولہ دہند و این بخور نمایند قیصوم نمام مرزنجوش بادیان بابونہ نکوہ ہر یک یک تولہ جوشانیدہ بکار برند و روغنہای محللہ یا جند بیدستر در گوش چکانند مثلاً مرزنجوش افسنتین گل بابونہ بیخ صعتر اہل اکلیل سنبل الطیب دار شیشعان برگ دفلی ہر یک نہ ماشہ نکوہ یک نیم تولہ جوکوب نمودہ در یک نیم پاؤ آب شب خیسانیدہ صبح بپزند کہ چہار شود دو سوم حصہ باند مالیدہ صاف نمودہ روغن گل و بادام تلخ و بابونہ ہر یک سہ تولہ داخل کردہ بجوشانند تا آنکہ آب بسوزد صاف کردہ بزر البنج قسط تلخ نکل بابونہ صحرائی ہر یک نہ ماشہ جند بیدستر سہ ماشہ آمیختہ بکار برند و در روغن راحت جند بیدستر آمیختہ چکانیدن عظیم الاثر ست و انکباب بر گل بابونہ تازہ یا خشک در سرکہ جوشانیدہ و کذا بر طبیخ زوفای خشک نیز مفید و اگر بابونہ اکلیل الملک قیصوم ہر یک دہ درم پودینہ نمام مرزنجوش اذخر پوست بیخ بادیان و بیخ کرفس گل سرخ ہر یک پنج درم در دہ آثار آب بجوشانند ہرگاہ سہ آثار بماند سر و گوش را بر بخار آن دارند و با آب آن تنطیل حوالی گوش و سر نمایند بنحویکہ آب در سوراخ گوش نرود برای طرش ریحی بعد تنقیہ و آنچہ عقب مسہل بسبب بخارات پیدا شدہ باشد نافع ست گیلانی می نویسد کہ علاج طرش حادث از ریاح غلیظہ تقطیر محللات ست مثل این کہ بگیرند بورۂ ارمنی یک جزو و سرکۂ خمر نیم جزو و آب افسنتین دو جزو و روغن گل نیم جزو و گلاب سہ جزو در شیشہ کردہ برہم زنند تا ہموار گردد و در حمام تقطیر نمایند و اول بر طبیخ حشائش حارہ مثل افسنتین و شیح و مانند آن انکباب نمودہ پس شیاف کہ از زراوند مدحرج و عصارۂ افسنتین ہر یک نیم درم فرفیون و قسط ہر یک ربع درم در زہرۂ گاو سرشتہ ساختہ باشند یکی ازان در روغن بادام تلخ حل کردہ در گوش چکانند کہ باین ثقل سمع نو و کہن را کہ از برودت و اخلاط غلیظ و ریاح غلیظ باشد و وجع بلغمی و ریحی و طنین و دوی ریحی را نیکوست و حمام بر ناشتا ہر صبح نافع ست

علاج طرش ورمی

اگر بسبب اورام حار یا بارد حادث شود تدبیر آن بنحوی باید کہ در وجع گوش حار و رمی و بارد ورمی مسطور شد و گیلانی گوید کہ اگر مرض بسبب ورم حار در عصبہ باشد علاجش فصد قیفال و حل طبیعت بماء الفواکہ و طبیخ ہلیلہ و مانند آنست غذا بماء الشعیر سازند بعد ازان روغن بادام و روغن نیلوفر در گوش چکانند و اگر درد قوی گردد بگیرند افیون یک طسوج و جند بیدستر یک طسوج و ہر دو در سفیدی بیضہ حل کردہ در گوش چکانند و یا بحیلۂ دیگر در گوش رسانند لیکن آہستگی بہترین ادویہ کہ استعمال نمایند این قرص ست بگیرند افیون یک جزو و جند بیدستر یک جزو بعدہ برگ اسپغول و برگ بارتنگ و عصی الراعی کوفتہ در عصیر عنبیہ بیزند تا غلیظ گردد بعد ازان این حشائش برآوردہ بکوبند و بیفشارند و باین آب قرص ہر دو ادویۂ مذکورہ بسازند و خشک کردہ بشیر زنان حل نمودہ سر میلی کہ بر آن صوف پیچیدہ باشند دران فرو بردہ اندر گوش بچکانند

و سوراخ گوش را الصوف بند سازند و اگر از ین ساکن نشود معلوم نمایند که ورم در طریق تسبیح وجمع مده است و چون کم کند سالیه با دویه قرحه گوش نمایند و در علاج او مسلک تنقیه گوش بر فوق مسلوک کنند زیرا که اجتماع چرک در گوش در مرض افزاید و این دوا آنرا النفع کند اگر در وقت او استعمال نمایند بگیرند شیاف ابیض و بآب قطر حل کنند و اندکی زیتون و صمغ فارسی مخلوط کرده در گوش چکانند و هم او گوید که از صمم نوعی ست که حادث شود و پیش از ان نبود و آن عسر البرء باشد و این چنان بود که ورم در صماخ پدید که شود حتی که ثقبه را بند کند و بعد از ان صلب گردد و باقی ماند و تحلیل نشود و یا در ان نغل لول بالحم بروید و صلب شده سوراخ گوش را مسدود سازد و بسبب خفای او از حس کم گردد پس اولی آنست تعرض بعلاج مثل این نوع نکنند مگر نزد اضطرار و ایضاً او گوید که انچه عجیب النفع ست در ازاله صمم حادث و طرش خصوصاً انچه بعد او ام الفالج آن باقی ماند این ست که بگیرند سیر خشک دانه او بر آورده از پوست او خوب پاک کنند بعد از ان روغن بادام تلخ بقدریکه آنرا بپوشد بر آن انداز ند و بجوشانند تا آنکه دانهای او سرخ شود بلکه مائل بسیاهی گردد پس صاف نموده این روغن هر روز و شب بچند مرتبه در گوش بچکانند که این دوا درین معنی بالغ النفع ست بارها آزموده ایم و بسیار نافع یافته ایم و بعضی گویند که این دوا النفع بحد کمال می بخشند تا دو هفته هر روز و شب مکرر دو سه قطره از ان بچکانند

علاج باقی اقسام طرش

انچه از رطوبت و یبوست ساده حادث شود و سبب تبدیل مزاج کنند باشربه و اغذیه و نطولات و قطورات و سعوطات مناسبه که در علاج امراض رطب و یابس دماغی مفصل مسطور شده و نادر باشد که رطوبت ساده سبب طرش گردد لهذا شیخ الرئیس و سمرقندی بذکر آن نپرداخته اند و گویند که در ان مثل مشک و جندبیدستر و مورد و گل سرخ و اقاقیا و دارچینی و قرنفل و امثال آن نافع ست و در یبوست بی ماده بهتر ترطیب مزاج دماغ انکباب بر بخار آب شیرین و قطور شیر دختران در گوش و ریختن روغن گل یا شیر تازه و یا نطولات مرطبه بر سر و چکانیدن و مالیدن شیرها و روغنهای مرطبه و جز آن که در علاج امراض یابس دماغ و صداع یابس و تشنج یبسی مذکور شد مفید بود و بقول شیخ و مسیحی طرش عارض از یبوست الزوم حمام رطب و غذای مرطب و شراب مرطب و خواب و ریختن روغن معتدل و آب نیمگرم بر سر و تدهین سر و قطور بروغن نیلوفر و بنفشه و بید و روغن کدو و مانند اینها نافع و انچه از بحرانات انتقالی چون تپهای صفراوی و یا بلغمی و سرسام وغیره باشد تنقیه صفرا و یا بلغم نمایند ولیکن بعد حصول قوت و عود مزاج بحال اصلی و رفع ضعف مرض اول بعده تقویت دماغ نموده روغنهای نافعه چکانند و در طرشی که عقب امراض حاده و حمیات حاده عارض شود علاجش همان ست که در طرش حار ساذج و مادی مسطور شد و خصوصاً در قول انطاکی و گویند که ضماد بابونه و اکلیل الملک و آرد جو و روغن کنجد بخته گرد و اگر در گوش نافع صمم حادث بعد مرض حاد ست و اگر شاخ شجرة البق را از یک طرف آتش بدهند و رطوبتی که از ان چکد در ظرفی گرفته اندر گوش چکانند همین عمل دارد و هرچه از خلط غلیظ بسبب بحران انتقالی باشد و آن با ثقل و تمدد بود و استفراغ با ایارج فیقرا کنند بعده روغن بادام تلخ و روغن قسط و روغن ترب و جندبیدستر و فرفیون چکانند و ایضاً اگر بعد تپ لثقه عارض شود حب قوقایای علوی خانی نه ماشه با طریفل اسطوخودوس ایشان دو توله آمیخته شب بخورند و از مرزنجوش گل بابونه افسنتین اهل اکلیل الملک گل بنفشه هر یک شش ماشه هفت ماشه انگور شفا یک نیم توله شب در آب سه پاو تر نموده صبح بجوشانند که چهارم بماند صاف نموده روغن گل روغن بابونه برابر آن داخل کرده باز بجوشانند که آب بسوزد و روغن بماند پس ازان جندبیدستر سه ماشه زعفران هفت ماشه سوده آمیخته بدارند و در گوش چکانند و گویند که طرش حادث عقب حمیات مندر بنکس ست زیرا که دلالت می نماید بر آنکه هنوز ماده باقی ست و بدن نقی نیست و بقول شیخ طرش حادث عقب صداع را چکانیدن آب ترب و روغن گل و یا جندبیدستر بحب الغار و روغن گل نافع ست و حادث بعد از سرسام را واجب ست که در ان ابتدا باستفراغ از ایارج فیقرا نمایند پس جندبیدستر با روغن گل و یا روغن قسط تنها و یا روغن بادام شیرین و یا آب ترب وغیره که در حادث عقب صداع گفته شد در گوش چکانند و ابو منصور گوید که انچه عقب سرسام حادث شود علاجش همان ست که بهر یبوست ساده گفته شد و انچه بسبب سده یا قرحه یا کرم یا دخول هوام و نحو آن باشد علاج هر یک علحده مسطور خواهد شد بدان رجوع نمایند و طرشی که بعد از قی بسبب تصاعد اخلاط بسوی دماغ افتد علاجش تسکین اخلاط ست و استفراغ آنها و این گاهی بلا علاج زائل میگردد

دوی و طنین و صفیر

آواز یست که آنرا انسان در گوش خود میشنود بدون سببی از خارج و صدای دوی بزرگتر و نرم تر و طنین تیز تر و باریکتر میباشد و صفیر آواز حادث از نفوذ ریاح و ابخره در مسالک ضیق

مستطیل ست و چون سبب آواز حرکت و تموج ہست که عارض ہوا گردد و بحاسه سمع رسا پس واجب ست که سبب این عارض یعنی دوی وطنین وصفیر نیز حرکت ہوا باشد لیکن این تموج ہوا
از خارج نیست بلکه از داخل ست و ہوای داخل بخارات مصبوب در تجاویف دماغ و ہوای را که اندران ست پس این تموج اگر خفیف باشد حرکت دوی نماید و اگر بصماخ می خورد مثل
طنین باشد و اگر اندکی از انہا میل بخروج نماید و با آن حرارت لطیفه بود مانند صفیر ادراک نماید بالجمله این حرکت و تموج ہوا و بخار اندرونی از دوام خالی نیست بلکی آنکه خفیف
و آہسته باشد که ہوا و بخار مصبوب بازان بمقدار حرکت خالی نباشد و ادراک این حرکت خفی یا بسبب ذکای حس باشد و یا بسبب ضعف قوت سامعه که از ادنی تموج منفعل گردد
پس کسانی که حس سمع ایشان قوی بود بسبب این حرکت آہسته که در ہوای اندرونی افتد در گوش خویش آواز دوی وطنین بشنوند و ہمچنین صاحبان ضعف قوت از
حرکت آہسته که مذکور شد منفعل گردند و طنین و دوی دریابند و این قسم بنا قہین افتد و این ہر دو نوع بیماری نیست دوم آنکه حرکت مذکور قوی تر و فوق حرکت خفی باشد
و سبب آن وجود محرکی ست که بخار را زیاده از حرکت معتاد تحریک نماید و این محرک یا ریح متولد در ناحیه راس و متحرک دران ست که منحل میگردد از فضول موجوده در سر
و یا آواز صدید که اکثر در گوش متولد میشود و یا جوش ریم در نواحی او و یا حرکت کرم متولد در مجاری آن و یا اضطراب و جوش تمامی اخلاط بدن بسبب سوء مزاج گرم
چنانچه بعضی مریضان را در حمیات قبل ابتدای نوبت حمیات می افتد و یا امتلای مفرط در بدن یا خاص در سر چنانچه عقب سکر کثیر و عقب خواب بعد از طعام
پدید آید و یا اضطراب خاص در دماغ چنانچه عقب قی عنیف و بعد صدمه یا ضربه دماغ و عقب فکر عظیم میشود و یا ماده غلیظه لزجه منصب بسوی گوش که اندکی از ہم
تحلیل گردد و از حرکت تحلیل طنین و دوی تولد نماید پس این دوام کند و یا شدت خلا و گرسنگی و ضطراب در رطوبات مبثوثه بدن و ساکن دران و توجه طبیعت
بتحلیل و تحریک آن بسبب نیافتن غذا و یا تناول ادویه محرک بخارات و مصعد بسوی دماغ مثل فلفل و مانند آن یا طعامہای مبخر محرک ہوای گوش و بخارات
ساکن چون سیر و گندنا و امثال آن و یا ادویه حابس اخلاط و ریاح در نواحی دماغ مثل ادویه قابضه مستعمل از خارج سر بالجمله سبب این مرض گاه در نفس دماغ
و گوش میباشد و گاه بمشارکت معده و اعضای دیگر مرسل ریاح و ابخره بسوی آن طریق تشخیص اسباب مذکوره آنست که اول از مریض سوال کنند که این حالت
لازم دائمی ہست یا نه اگر اقرار آن کند و آواز گوش ہمچون آواز درخت بود سبب آن مستکن در نفس راس و گوش باشد و اگر گوید که گاه ساکن میشود و گاه ہیجان میکند
بحسب امتلاء و خلای معده و بوقت حرکت و عند اشتداد گرمی یا سردی و آواز گوش ہمچون آواز جوشیدن دیگ بود پس آن بمشارکت اعضای دیگر مثل مراق یا طحال
یا روده یا رحم یا معده باشد بعده به بینند که تپ نیز ہست یا نه اگر باشد بپرسند که در گوش نیز ہست یا نه اگر تپ در ہر دو باشد سببش جوش ریم باشد و اگر صرف تپ بود
سببش اضطراب اخلاط باشد و اگر تپ و وجع نبود به بینند که مریض ضعیف و ناقه ہست یا نه اگر نقاہت و کدورت حواس و ضعف افعال نفسانی یافته میشود و پیش ازین امراض
عارض شده باشد سببش ضعف قوت سامعه دماغ باشد پس اگر با آن سوء مزاج حار یا بارد بود در حار وقوع این عارضه با التہاب باشد و تقدم استعمال ادویه حار و سہر
شدید نیز بران دلالت کند و اگر بارد بود بخلاف این باشد و اگر مریض ضعیف نباشد وجود وجع در گوش و تقدم عروض قرحه در گوش بپرسند اگر باشد سببش کرم
متولد در گوش باشد و الا حال تقدم وقوع صدمه بر سر یا قی عنیف یا فکر عظیم یا انقطاع اسہال قبل از وقت و یا تناول مسکرات یا خواب بعد طعام یا خوردن
ادویه حاره و اغذیه مبخره یا استعمال ادویه قابضه بر سر بپرسند پس اقرار ہر کدام ازینہا که نماید سببش ہمان باشد و الا سوال کنند که گرانی در سر و گوش و تمدد
معلوم میشود یا نه اگر در سر و گوش ہر دو گرانی و تمدد گوید و طنین لازم بود از انصباب فضله دماغ بسوی گوش باشد و اگر در سر گرانی و در گوش تمدد بیان کند
و طنین نزد حرکات بدنی یا نفسانی اشتداد نماید و احساس کند بحرکات که گویا در دماغ دور میکند یا از جانبی بجانب دیگر منتقل میشود سببش ریاح و ابخره متحلل
از فضول مجتمعه در سر باشد و اگر گرانی و تمدد و غیره ہیچ نباشد حال ازدیاد طنین در حالت گرسنگی و خفت او و وقت تحکم سیری بپرسند پس اگر آثار یبوست و تقدم
فاقہا و نایافتن غذا و یا تقدم حمیات و یا استفراغات دریافت شود سببش شدت خلا و یبوست باشد و اگر بدن صحیح و دماغ سالم و دیگر حواس قوی و ذکی باشد
و از تناول مغلظات و مسکرات تخفیف یابد و در گرسنگی ہیجان نماید سببش ذکای حس سمع باشد علاج در جمیع انواع این مرض از گرمی آفتاب و آتش و حمام بسیار گرم
و حرکت عنیف و قی و آواز بلند و کثرت کلام و جماع و امتلای طعام و از تمامی مبخرات ہمچون سیر و پیاز و گندنا و شراب و گرسنگی بسیار و خواب بر امتلاء و تداخل
و قبض شکم اجتناب لازم شمارند و تلیین طبیعت در اکثر انواع و دلک شدید اطراف و نہادن او در آب گرم و منع ابخره بمثل کشنیز خشک و خشخاش و ہر چه در سد ورود ابخره

گذشت نافع شناسند و گویند که آنچه درین مرض بالخاصیة نفع دارد نوشیدن ریحان و تقطیر عصارهٔ نسرین و قطران ست و در استلائی اول تنقیهٔ بدن یا بهر
بعده تلطیف تدبیر نمایند و شربت اسطوخودوس مع شربت لیمون نافع ست و در مشارکی قصد تنقیهٔ عضو فاعل مرض و خصوصاً معده اگر تصاعد بخارات ازان باشد
بحسب خلط فاعل آن از مطبوخات مناسبه و ایارجات واجب ست و اطریفل صغیر خورانند و خصوص در معدی و ایارج فیقرا نیز آمیزند و تقویت دماغ
بخوردن اطریفلات و مانند آن و مالش مثل روغن آس و روغن گل و تقویت گوش بمانند روغن بادام و امثال آن کنند و درین رعایت مزاج اول
و سن مرعی دارند و هر یکی را تدبیر و علاج حسب مزاج و قصد تقویت او بقانون معلوم نمایند

علاج طنین بلغمی و ریحی

اول بهر انضاج و تنقیه منضج و مسهل بلغم و حب ایارج دهند بعده غرغرهٔ منقی دماغ بعمل آرند و یا گل خطمی تخم مرو عنب الثعلب کشنیز خشک هر یک شش ماشه
اسطوخودوس چهار ماشه جوشانیده غرغره سازند و روغن قسط در گوش چکانند و اکلیل الملک و بابونه و شبت و پیاز نرگس در آب جوشانیده و بخار آن بگیرند
صفت روغن قسط بگیرند قسط دو درم و نیم کوفته شب در سرکه بخیسانند و صبح در نیم آثار آب بجوشانند تا به نیمه آید صاف نموده نیم آثار روغن کنجد بر سر آن ریخته
باز بجوشانند تا آب فانی شود و روغن بماند بردارند و اطریفل اسطوخودوس یا معجون بیدالورد بخورانند و یا جند بیدستر سه چهار حبه تا یک ماشه در اطریفل مذکور یک توله
آمیخته دهند و اگر جند بهم نرسد عوض آن زراوند طویل کنند و بالای طعام ایسغوف دهند بادیان سه توله عود هندی زرنباد دانه قاقله کبار هر یک یک توله مصطکی دو توله
نبات سفید برابر شربتی دو مثقال و گلاب قرنفلی نوشیدن فائدهٔ عظیم دارد با جوارش مصطکی و مرکب علوی خانی و پرهیز از چیزهای مضر دماغ و بخار انگیز از اغذیه و فواکه و بقولات
و لبنیات واجب دانند و بعد از حمام روغنهای معتدله چون روغن بنفشه بادامی بر تارک سر مالند و در گوش چکانند و ایضاً تنقیه بحبوب مسهله بکرات و مرات و بعد ازان استعمال
مصطکی سه ماشه و گلاب قرنفلی سه توله تا ده هفته درین مرض که کهنه باشد مفید میشود و گرفتن بخار مرزنجوش و جاورس مطبوخ در آب نیز مفید و اگر مثانه با این مطبوخ پر کرده تکمید
گوش نمایند اولی بود و یا گل بابونه افسنتین مرزنجوش اسطوخودوس شکاع اشیع صعتر جاشا جعدهٔ خشک اہل فطراسالیون شحم حنظل جوز السرو کمافیطوس دارشیشعان شبت
پودینه جمله یا هر چه ازین بهم رسد جوشانیده بر بخار آن انکباب کنند و روغن ترب یا روغن بادام تلخ بجند بیدستر در گوش چکانند و کندر زعفران جند بیدستر مساوی قرص
ساخته خشک نموده قدری ازان در شراب گداخته تقطیر نمودن مجرب ست و اگر یکی را از روغنهای گرم با آب پیاز گرم نموده سه قطره در گوش چکانند فائده دهد و آب ترب
یا روغن گل ازین قبیل ست و قطور زهرهٔ گاو با آب گندنا یا روغن گل نیز نافع و کذا حنظل در زیت جوشانیده صاف نموده مفید و یا کندر زعفران فرفیون جند بیدستر خربق سفید
مرمکی هر یک سه جزو نطرون بورهٔ ارمنی هر یک دو جزو کوفته بیخته در شراب حل کرده در گوش چکانند که طرش را نیز سودمند ست و قطور شیرهٔ برگ پان یا برگ آک
یا ادرک یا آب پیاز نافع و ترب یا پیاز را کاویده در ان العضی روغنهای گرم سیما روغن قسط پر کرده بر آتش نهند پس صاف کرده سه قطره چکانند و آنچه خاص دوی انا نافع است
مغز بادام در بول گوساله سائیده نیم گرم چکانیدنست و چکانیدن آب برگ شفتالو و کذا لک صبر در آب سائیده نافع ست و یا افسنتین یا بابونه در سرکه جوشانیده گوش را
بر بخار آن دارند و بعده آب زهرهٔ گاو یک توله روغن گل و روغن مغز خستهٔ شفتالو هر یک دو توله با آتش ملائم بجوشانند تا آب برود و روغن بماند پس صاف نموده نیم درم
افیون خالص دران حل کرده چند قطره در گوش چکانند و آنچه در علاج وجع گوش بلغمی و ریحی و طرش بارد و ریحی مسطور شد درین جا نافع ست **اقوال حذاق**
سویدی گوید که از انجیر و خردل در آب سوده فتیله ساخته در گوش نهادن در ازالهٔ دوی و طنین مجرب من ست و مرزنجوش شرباً و بخوراً و قطوراً نافع و کذا تبخیر گوش بسرکه یا
زوفای خشک یا نسرین خشک یا شیح جبلی و کذا قطور حب الغار در عسل پخته و یا روغن غار بروغن گل و شراب کهنه و یا بول البقر و یا آب پیاز بروغن گل و یا عسل بنمک اندرانی
سوده آمیخته و یا روغن نسرین و یا سرکه بروغن گل و یا روغن پسته بشحم مرغابی و یا مورچه بزیت و سداب جوشانیده و یا بورق بشراب کهنه و یا زهرهٔ جاموش و یا روغن
نارجیل و یا بزهرهٔ که بسبر آید بشیر زن آمیخته و یا روغن ناردین بشحم بط و یا روغن قنب بعسل و عصارهٔ سداب آمیخته و یا روغن سوسن شش درم
روغن سداب یک نیم درم سرکه تند سه درم آمیخته و یا روغن سوسن و سرکه و یا زهرهٔ بز با آب گندنا و یا کمون سوده در پیه ماکیان آمیخته هر واحد مفید ست
و بقول جالینوس تبخیر بخار پودینه و شرب شربت پودینه و نهادن قدری پودینه در گوش نافع ترین اشیا درین مرض ست **مسیحی** گوید که اگر با گرانی سر

وضعف در سمع باشد روغن ترب و روغنی که دران جندبیدستر پخته باشند در گوش چکانند و بر بخار افسنتین و مرزنجوش و شیح و پودینه و صعتر انکباب نمایند
و اسهال بحب قوقایا کنند و تلطیف غذا نمایند و اگر با ریح نافخه باشد اندکی فرفیون بروغن حنا سوده نیمگرم در گوش چکانند و یا جندبیدستر بروغن سداب [illegible]
و در گوش چکانند و اگر از خلط غلیظ متشبث بعضو باشد باید که بورهٔ ارمنی را بسرکه و عسل سائیده بچکانند و یا خربق سفید و جندبیدستر و زعفران مساوی سوده بسرکه و
روغن حنا یا دیگر سائیده در گوش چکانند پس اگر باد در باشد بجاورس تکمید بسیار نمایند بعده بر طبیخ پودینه و شیح و مرزنجوش انکباب کنند و جندبیدستر و فرفیون بروغن [illegible]
سائیده در گوش چکانند دوا نافع ثقل سمع و دوی و طنین بگیرند خربق سیاه یک مثقال جندبیدستر و مر هر واحد نیم مثقال نطرون ربع مثقال در سرکه سرشته نیمگرم استعمال
نمایند دوا برای اصوات حادث در گوش کندش و زعفران و جندبیدستر هر واحد یک مثقال بورهٔ ارمنی چهار مثقال کوفته قرص سازند و در شراب حل کرده استعمال سازند
و این دوا طنین را نافع ست بگیرند قرنفل نیم درم و مشک یک دانگ و هر دو با آب مرزنجوش یا سداب سائیده در گوش چکانند و برای ریاح غلیظ [illegible]
و مرزنجوش و روغن سوسن جوشانیده و در آن جندبیدستر حل کرده در گوش چکانیدن نافع ست یا آب سداب بالعسل آمیخته در گوش چکانند شیخ می نویسد که آنچه از
خلط لزج بارد باشد مخصوص برای او این قرص مجرب ست بگیرند خربق سفید سه جزو و زعفران پنج جزو و نطرون ده جزو و از ان اقراص ساخته استعمال نمایند و از ادویه مشهوره که
جامعه مجربه برای آنکه از ضعف یا از سده یا از خلط باشد این ست که بگیرند قرنفل و تخم گندنا هر واحد نیم درم و مشک یک دانگ و با آب مرزنجوش و سداب یا بشراب بچکانند
و همچنین طبیخ برگ صنوبر و طبیخ برگ شمشاد و طبیخ برگ غار و باید که در جمیع آن از تناول طعام بسبب اجتناب نمایند بعضی علمای متقدمین گفته اند که چیزی نافع تر برای صفیر از
دواء الفوتنج موصوف برای حفظ نیست که آن انفع چیزی ست که الله تعالی برای این پیدا کرده و نفع میکند آنرا اقطور معمول از زوفا و برگ صنوبر و حب الغار و آنچه در باب
طرش و درد گوش از معالجات مشترکه و خصوصا بارد گفته شد آنرا ملاحظه نمایند ابن عباس گوید که هرگاه دوی و طنین در گوش عارض شود باید که روغن سوسن یا
روغن ناردین یا روغن قسط باندک آب برگ غرب چکانند و یا بگیرند خربق سیاه و جندبیدستر مساوی زعفران برابر هر دو و بسرکه حل کرده در گوش چکانند و یا بگیرند زوفا
و غیره که در قول شیخ گذشت و با آب پخته در گوش چکانند و چون روغن ترب با آب سداب برهم زنند و در گوش چکانند آنرا انفع کنند صفت دوای نافع طنین و ثقل سمع بگیرند
کندش یک درم زعفران چهار دانگ خربق سفید و بورق هر واحد سه درم باریک سائیده بشراب سرشته قرص سازند و نزد حاجت در سرکه خمر حل کرده در گوش چکانند
و دیگر میعه سائله یک جزو روغن خیری سه جزو جوشانیده سرد کنند و در ظرف آبگینه برداشته در گوش چکانند و اگر این ادویه فائده نکنند بدانند که طنین از قبیل خلط غلیظ
محتقن در اغشیه دماغ ست پس مناسب آنکه مریض را چیزی دهند که تنقیه دماغ او کند مثل حب ایارج و حب قوقایا و حب صبر و مانند آن و ایضا این حب دهند صفت آن بگیرند
تربد دو درم شحم حنظل یک درم هلیله کابلی نیم درم انزروت ربع درم کثیرا دو دانگ همه را باریک سائیده حبها سازند شربتی یک درم و چون بدن پاک شود سعوط
مسخن ملطف مثل سعوط مرکب از جندبیدستر و جاوشیر و شونیز و مانند آن آنچه در باب القوه مذکور شد استعمال نمایند و ایضا تعطیس بکندش و ایارج کنند که اندکی از ان در بینی دمند
ابن هبة الله گوید که علاج دوی و طنین انکباب بر بخار آب مطبوخ شبت و بابونه و اکلیل الملک و برگ غار و پودینه و صعتر و مرزنجوش ست و روغن گل
نیمگرم باندکی سرکه در گوش چکانند و اگر ریاح شدید الغلظ باشد باید که روغنی که دران جندبیدستر یا زعفران با نطرون حل کرده باشند در گوش چکانند و تقلیل
غذا و اجتناب از تخمه نمایند ابن الیاس گوید که اگر سبب دریاح غلیظ متحلل از فضول غلیظ در سر باشد هر صبح جلاب از انیسون و بادیان هر واحد سه درم
اصل السوس مقشر کوفته چهار درم و گلقند عسلی ده درم بنوشانند و غذا از فروره نخود با انیسون و دارچینی و اندکی زعفران دهند بعده تنقیه دماغ بحب ایارج
و حب اصطمخیقون کنند و غرغره بماء العسل و ایارج فیقرا نمایند و در گوش روغن سوسن و قسط و آب ترب باندک جندبیدستر یا جاوشیر یا شونیز چکانند و انکباب بر
ادویه حاره و حشائش مثل بابونه و شبت و اکلیل الملک و قیصوم و شیح و سرخس و برگ غار و برگ ترب سازند یا میعه سائله یک درم و روغن خیری یا سوسن
یا قسط هر کدام که باشد سه درم گرفته میعه را دران حل کرده بچکانند و مداومت حمام آنرا نافع ست صفت شیاف برای ثقل سمع و دوی شحم حنظل یک درم
بورهٔ نان نیم درم جندبیدستر زراوند مدحرج هر واحد یک نیم درم عصارهٔ افسنتین قسط تلخ فرفیون هر واحد ربع درم کوفته بیخته با آب زهرهٔ گاو سرشته شیاف سازند
و هنگام حاجت برابر عدس سائیده با روغن بادام تلخ دو قطره در گوش چکانند خجندی گوید که برای انضج جلاب [illegible] و غذای حصیه بلحوم فاضله دهند

بعد ازان تنقیه بحب ایارج یا ایارج لوغاذیا نمایند بعده غرغره بآب بادیان مع ایارج فیقرا کنند و روغن زنبق و روغن قسط بجند بیدستر در گوش چکانند بعد ازان انکباب بر بخار آبهای ادویه ملطفه مثل شیح و قیصوم و اکلیل نمایند و ادمان حمام برخلو شکم و گرسنگی کنند و دوا از الفونج انفع الاشیا ست لنسخه آن پودینه نهری کوهی سیسالیوس فراسیون هر یک دوازده درم تخم کرفس بابونه حاشا هر یک چهار درم کاشم پانزده درم فلفل جبل و چهار درم کوفته بیخته در عسل لقدر حاجت لسرشته شربتی یک درم با آب گرم انطاکی گوید که بعد تنقیه هرچه در علاج درد گوش بارد و طرش بارد ذکر کردیم بعمل آرند و آب نسرین و قطران و افطور او ریحان اشتر باد رینجا خاصیتی ست گیلانی می نویسد اطبا گفته اند که علاج طنین حادث از بلغم غلیظ مع ریح غلیظ که در مجاری گوش نازل شود تنقیه دماغ بحبوب و ایارجات و عطوسات و بنوشیدن ماء الاصول و ریختن آب گرم بر سر و انکباب بر آبیکه دران ادویه ملطفه مثل شبت و بابونه وغیره جوشانیده باشند و تقطیر روغنهای گرم محلول بجند بیدستر یا فرفیون وغیره و اسهال بحب قوقایا بیرات اگر احتیاج آن افتد و تقلیل غذا و حذر از عشا و ادمان بحمام و تلیین طبیعت دائم ست و در طنین حادث از ریاح نهادن گوش بر طالوگرم و انکباب بر آب ریاحین حاره و اجتناب از مهب ریاح و قرب آب و اغذیه مبخره نافع و بعلاج نوع حادث از بلغم غلیظ معالجه نمایند و ایضاً از علاجات عامه طنین این ست که اگر مزاج مریض مائل بحرارت باشد فصد بکشایند و اگر مائل برطوبت باشد تنقیه بصبر و افسنتین و گل سرخ و مصطکی و هلیله سیاه و اندک سقمونیا کنند و امر بغرغره بمیزیکه رطوبات را از سر و فم معده تحلیل کند نمایند و تریاق الاذن عجیب النفع ست در ازاله دوی و طنین خواه مزاج مریض حار باشد یا بارد لیکن استعمال او بحسب مزاج مریض مختلف بود پس اگر مائل بحرارت باشد بسرکه حل کنند و اگر برودت بعسل و در مزاج مائل ببرودت تعطیس بسیار موافق ست و از علاجات خاص این ست که بگیرند جند بیدستر و نطرون و خربق سیاه سائیده بسرکه آمیخته با پنبه در گوش استعمال کنند پس اگر طنین زائل شود و گوش رسیم کند شب یمانی سوخته و مرمکی سائیده بعسل حل کرده با صوف در گوش استعمال نمایند که این دوی و طنین تاثیر نیک دارد

علاج طنین ضعفی

که از ضعف قوت سامعه باشد چنانچه در نافهمین باید که برای تقویت دماغ اطریفلات و خمیرجات با طباشیر وغیره و طیوب سوافق و ادهان مقویه و جز آن که در علاج امراض ضعف دماغی و صداع ضعف دماغی مسطور شد مناسب مزاج مریض دهند و شربت حماض و شربت سیب و شربت ترنج هر کدام که باشد ده درم بیاشامند و مشمومات غیر تند و تیز ببویانند و اغذیه مقویه عطریه خورانند و ماء اللحم بدهند و روغن گل یا روغن بادام در سرکه پخته بگوش چکانند و یا اول گوش را بآب افسنتین غسل دهند پس روغن گل مع سرکه و اندکی خربق بچکانند و خوردن نیم مثقال گل نسرین متواتر چند روز نیز درین مرض نافع ست و ملازمت اکل بادام نیز مفید و بقول گیلانی در نافهمین تقویت گوش بمثل روغن سوسن و روغن بید و تکمید بآب مطبوخ و افسنتین پس تقطیر روغن در گوش نافع **صفت** ماء اللحم که درینجا بکار آید گوشت بزکاهی سه آثار مرغ جوان دو قطعه کنجشک نر خانگی پنجاه عدد کشنیز خشک سادج هندی آمله پودینه پیاز هر یک سه توله و سیر و نمک اندرانی لقدر حاجت بروغن گاو بریان کنند بعده دارچینی قرنفل الائچی کلان هر یک دو و نیم توله در آخر اندازند که خوب پخته گردد سرد ساخته از دهلنیت صاف نموده یخنی و پارچهای گوشت بپارچه بافته خشک ساخته بگیرند اسطوخودوس سه توله بادرنجبویه ده توله ابریشم خام بست و پنج توله زرنباد شته سعد سنبل الطیب گاوزبان بهمنین هر یک پنج توله صندل سفید هفت توله مشک و عنبر هر یک سه ماشه زعفران نه ماشه در نی بسته سه شیشه بکشند شربتی از پنج توله تا نه توله

علاج طنین حسی

که از ذکای حس سمع باشد علاج این کنند که بروقت افراط اشربه معتدله مبرده دهند و تقطیر ادهان مبرده مرطبه مغلظه و اشیای مخدره نمایند و افیون بکیله طسوج در روغن بادام شیرین یا شیر زنان حل کرده قطور نمایند و یا روغن گل با سرکه آمیخته بجوشانند تا آنکه روغن بماند پس قدری افیون حل کرده در گوش چکانند و اگر مزاج بارد باشد حب الصنوبر و جند بیدستر نیز اندکی بیامیزند و بچکانند روغن بنج نیز سود مند ست یا شوکران سوده و جند بیدستر بروغن و سرکه بجکانند و چکانیدن خاکستر فیون و بزر البنج هر یک سه ماشه در روغن گل و روغن براحت آمیخته و یا روغن جوز مائل تنها نیز مفید و یا روغن بزر البنج با دو حصه روغن بید و یا بادام کوهی بچکانند و حافظ الصحت و بشیفای انطاکی خورانند و غذا اگفتها پخته فالوده و برگ کاهو مناسب اند و هرچه در علاج امراض دماغی از ذکای حس مذکور شد بکار برند

علاج طنین یبسی

که از کثرت تعب و خلا باشد اشربه و اغذیه مرطب و سریع الکیموس غیر مبخر مثل اسفاناخیه و قرعیه و زیرباج و فالودجات بروغن بادام دهند و تقویت و ترطیب دماغ بعطریات مناسب مثل روغن گل نمایند و آب نیمگرم بر سر ریزند و شیر بر سر دوشند و از محللات و استفراغات و تعب و حرکات منع کنند و سکون و آرام اختیار نمایند و در غذا توسیع کنند و بتفاریق خورند و روغن گل و دیگر روغنهای بارد رطب و شیر زنان و یا روغن گل با سرکه و یا روغن بنفشه و کدو در گوش بچکانند و گاه گاهی بنابر تخدیر روغن بنج نیز بچکانند و ادمان حمام مرطب نمایند و هرچه در علاج امراض دماغی یبسی گذشت بعمل آرند

علاج باقی اقسام طنین

آنچه در تپ افتد بعلاج تپ مشغول شوند و اگر در تپ بسبب بحران افتد محتاج بعلاج نبود و بزوال تپ زائل گردد و آنچه از تناول اشیای حار یا بخار انگیز حادث گردد قطع سبب کنند و تعدیل اغذیه نمایند و بقول گیلانی علاج طنین حادث از حرارت ریختن ادهان بارده بر سر مثل روغن بنفشه و بادام و کدو و تقطیر روغن گل و سرکه بهم زده و شیر زنان و ماء القرع و خیار و آب سرد تنهاست و آنچه بسبب جوش ریم یا حرکت کرم باشد علاج ورم و قرحه گوش و کرم گوش بدستوریکه در مقام هر یک مسطور است نمایند و آنچه عقب سکر و بعد خواب بالای طعام و بسبب حدوث قی سخت و از وقوع ضربه و سقطه بر سر لاحق شود حسب سبب بعلاج امراض دماغی خماری و بعلاج ضعف هضم و قی و علاج امراض دماغی ضربی و سقطی پردازند و آنچه از انقطاع اسهال قبل از وقت او باشد اعادهٔ اسهال بمسهل خفیف نمایند و شیخ می نویسد که اگر سبب این مرض مادهٔ مندفعه در حال سرسام یا خلط غلیظ لزج باشد جمیع اشیائی مذکوره در باب طرش بکار برند و ادویه مخصوص بطنین حادث عقب سرسام و حمیات خاصه تقطیر عصارهٔ افسنتین بروغن گل یا سرکه و روغن سوسن است و بتدبیر ناقهین پردازند

قرحه و اکله و ناصور گوش

سبب قروح اکثر انفجار ورم یا بثرهٔ گوش می باشد و خروج ریم بر آن دلالت کند و سبب اکله مادهٔ ردی حریف اکال لحم است و هرگاه قرحه کهنه شود ناصور گردد علاج اول تلطیف غذا و استعمال چیزی که از آن خلط محمود پیدا گردد از بقول و لحوم و امالهٔ تدبیر حسب واجب بسوی کیفیت معتدل کنند و از آنچه کیفیت تیز داشته باشد و از آن غذای غیر جید حاصل شود پرهیز نمایند و اگر مزاج مقتضی باشد ماء الشعیر و مانند آن خورانند و بتخفیف ریاضت پردازند و بقول رازی بامالهٔ مادهٔ او بسوی بینی بعطوسات و بسوی دهان بغرغرها و مضوغات و اسهال قوی سازند بالجمله اولا برای تنقیهٔ ریم فتیلهٔ پنبهٔ کهنه بعسل آغشته در دهن گرم کرده و یا بشیره شهد آلوده در گوش نهند یا آب کرنب یا روغن تخم آن بشهد آمیخته در گوش اندازند و فتیله بدان آلوده در گوش گذارند و بخور برگ نیب نیز منقی ریم گوش است و قطور زهرهٔ گاو و انزروت بشهد نیز برای پاک کردن ریم نافع و یا بادیان نیکوفته یک ماشه عسل و سه ماشه در قدری آب جوش داده در گوش اندازند که برای تنقیهٔ چرک قرحه معمول است بعد از آن فتیله بشهد آلوده انزروت سوده بر آن پاشیده در گوش گذارند که برای اندمال آن مجرب است و یا تخم کنوچه و انزروت مساوی کوفته بیخته بعسل سرشته فتیله بدان تر کرده در گوش نهند که جهت درد گوش که با ریم و قرحه بود معمول است گاهی با قدری نمک و مرمکی بعمل می آید یا فتیله از کاغذ ساخته بعسل و زردهٔ تخم مرغ آغشته انزروت دم الاخوین سفیدهٔ قلعی صبر مقطوطر سوده بر آن پاشیده شب وقت خواب در گوش گذارند و بهمان دست بخوابند و اگر درد شدید باشد خاکستر افیون سوخته با دویه مذکوره آمیزند و اگر محتاج بتسخین و تحلیل باشد شتر خسته شفتالوی سوخته و مرمکی و بهروزه اضافه کرده بعمل آرند که برای درد گوش و قروح آن و سیلان رطوبات و ریم مجرب والد علوی خان است و تقطیر مرهم ابیض و روغن گل حل کرده بعد پاک کردن قرحه بماء العسل نیز نافع و یا مرهم سفیداب و مرهم راتینج بعمل آرند اما لازم است که اول گوش را به پنبه بر سر میل پیچیده بآهستگی از ریم پاک کرده باشند بعد از آن دوا استعمال نمایند و ذرورات مجففه مثل انزروت کندر دم الاخوین و صندل لحیة التیس بکار برند و یا انگشت در بول در سر انبوبه نهاده بگوش دمند و کذا انفوخ پر طاوس سوخته و کاغذ سوخته و شب یمانی سوخته مفرد و مجموع نافع و ایضا برای خشک کردن ریم گوش پوست بیضهٔ مرغ و خرمهره هر دو مساوی سوخته سائیده قدری در گوش دمیدن مجرب است و آلوده بچهانی و پهتکری سوخته باریک سائیده در گوش انداختن قریب بمنافع اوست و اگر کهتری با آب سائیده نیمگرم در گوش بچکانند و یا فتیله بعسل آغشته قلقطار سوده بر آن پاشیده بگوش نهند و یا کف دریا بریشته در آب برگ نیب و شهد حل کرده در گوش بچکانند و یا کرم شب تاب در روغن گل سائیده بچکانند ریم را

خشک کند و برای تسکین درد شدید خاکستر افیون و قدری جندبیدستر سائیده در روغن گل حل کرده در گوش اندازند و روغن تخم نیب برای درد یکه بسبب بند شدن ریم قرحه باشد نافع و سیلان سا قطر را باز سائل میکند و حضض افیون در شیر دختران حل کرده چکانیدن برای درد شدید که از قرحه مولم باشد مفید ست و کذا قطور شیر بز و شهد جوشانیده در گوش انداختن حالی حرکت و سکن وجع و کرب و بیقراری ست بعده اگر تسکین زیاده منظور باشد آب کدو و روغن گل جوشانیده نیم گرم اندازند و اگر درد بسیار باشد و ریم اندک آید از برگ فنجنکشت و نیب و شبت و انار و بادیان هر یک یک دسته سبوس گندم دو مشت نانخواه و بزر البنج هر یک سه توله بخور گیرند و آب پیاز و آب برگ نیب هر یک دو ماشه عسل و روغن گل هر یک سه ماشه نیم گرم چکانند تا خوب پاک شود بعده بهر اندمال مرهم باسلیقون و مرهم مصری بکار برند و بقول فولس اگر با قروح گوش ضربان شدید باشد و قرحه قریب العهد بود در ان شیاف مامیثا کفایت میکند و اگر مزمن باشد احتیاج بقطور قطران مخلوط بالعسل افتد که آن تنقیه بالغ نماید و ایضاً در قرحه کهنه هر چرک مرهم مصری و مرهم باسلیقون که بسیار بعمل آیند و این مرهم موجوده در روغن تخم نیب حل کرده نیم گرم دو سه قطره چکانیدن در سیلان مزمن گوش معمول ست انزروت بریخ سفید آب از هر یک یک ماشه مرهم موجود دو درم موم سفید سه درم روغن کنجد ده درم مرهم ساخته بکار برند و اگر اندکی درد و تپ باقی ماند روغن بادام کوهی با مرتکی آمیخته چکانند و اگر بعد ازین دم موقوف شود و رطوبت بدبو بسیار بر آید قطران در روغن بادام انگریزی و یا دیگر ادویه مناسبه مانند آب برگ نیب و آب پیاز و عسل اندازند که بوجه احسن نقای تام حاصل شود و بوی بد باز ماند پس جهت اندمال فتیله از دم الاخوین و انزروت و مردارسنگ هر یک سه ماشه در مرهم ابیض آمیخته نهند که بسیار مفید ست و ایضاً خاکستر بیضه سنگ پشت و خرمهره زرد و فوفل و بیهوح پیتر هر دو سوخته هر یک سه ماشه در مرهم آمیخته بکار برند و این مرهم نیز برای قرحه کهنه عجیب الاثر ست انزروت زنگار دم الاخوین پوست انار ولایتی کندر گل مغره هر واحد یک درم توتیای سبز دو درم شب یمانی یک مثقال موم زرد سه نیم توله روغن گل پانزده توله بدستور مرهم سازند **اقوال حکما** سویدی گوید که برای قطع و تخفیف مده جاری قطور زهره جاموش و یا آب حشیشة الزجاج و یا آب حب الاس سفید تازه و یا آب غرب و یا آب بیخ خنثی و یا روغن تخم قنب و یا آب برگ سماق و یا صمغ آن و یا زفت رطب بروغن گل آمیخته و یا حضض مکی در آب سداب حل کرده و یا شب آب عصی الراعی و یا هر زهره که میسر شود بعسل آمیخته و یا نطرون در شراب کهنه حل کرده و یا زهره طیهوج و یا آب زیتون مملوح و یا روغن زرد کهنه در شیر زن آمیخته و یا عسل و نمک اندرانی آمیخته و کذا الفوخ وج در گوش و کذا فتیله با افیون و مر و صبر و زاج در عسل سرشته آلوده نافع ست و ایضاً برای قروح گوش فتیله از خولان ساخته و یا از زنج سرخ باریک سائیده بعسل سرشته فتیله بدان آلوده و قطور آب لبلاب و روغن گل و یا آب عصی الراعی و یا زوفای رطب بشحم مرغابی آمیخته و یا زفت رطب و یا بیخ لحیة التیس و یا آب فراسیون و یا آب پودینه بشراب کهنه و یا مومیائی بقدر کرسنه در روغن گل یا آب صعتر و یا آس و یا بورق بشراب کهنه و یا سکنه و یا صبر با آب بارتنگ و یا روغن لشم و شعر و یا حضض مکی و یا زهره نرگاو در شیر دختر یا شیر بز و یا حب کاکنج و یا آب برگ خیزرانه و یا کندر سوده بشراب کهنه و یا آب برگ جوز رومی و یا بول شتر و یا زهره خرس و یا زهره غنم و یا آب قنطوریون دقیق بشراب کهنه و یا زراوند مدحرج و یا ترمس تلخ بعسل و یا براده آهن در سرکه که بقدر چهار انگشت بالای آن باشد تر کرده ده روز در آفتاب بموسم گرما داشته آن سرکه گرفته و یا مازوی سبز کوفته در سرکه جوشانیده تا نصف سرکه بماند و یا در سرکه آس تازه جوشانیده صاف نموده شب یمانی در آن حل کرده هر واحد مفید ست و گوید که قطور آب کاکنج برای قروح مزمنه گوش نافع ست جالینوس گفته که شیر و عسل مرقق با آب شراب نیم گرم و آب پیاز بسفیده بیضه قطور آن در اوجاع گوش و قروح آن شدید المنفعة ست و هم او گوید که قطران شدید النفع ست در قروح کهنه زیرا که تنقیه بقوت میکند و همچنین نیست که در آن خنافس و نسج عنکبوت و قنطوریون مطبوخ باشد و گویند که این بصحت تجربه پیوسته و مرهم احمر که از زردچوب یک جزو و مرداسنگ دو جزو روغن زیت یا روغن گل دو جزو و قدری سرکه ساخته باشند نیز مصلح قرحه گوش ست مسیحی گوید که چون ورم گوش ریم کند و از ان مده خارج شود مامیثا سوده بعسل یا انزروت سوده در شیر دختران جوشانیده یا مرهم اسود بروغن گل حل کرده نیم گرم در گوش چکانند و پیه مرغابی گداخته در گوش اندازند و یا بگیرند کندر و مر و صبر و بعسل سرشته باندکی سرکه آمیخته بچکانند پس اگر خروج ریم طول کشد ماء العسل نیم گرم اندازند و مکرر بچکانند و صبر کنند تا آنکه دریافت گردد که قرحه پاک شده بعد از ان این دوا استعمال کنند بگیرند انزروت و صبر و دم الاخوین و کندر و خبث الحدید و زنگار و در سرکه حل کرده فتیله بعسل آلوده در ان گردانیده در گوش نهند و با این دوا ماء العسل معالجه نمایند تا آنکه به شود و گاهی صبر و انزروت و کندر و دم الاخوین سوده فتیله ملوث بعسل آلوده استعمال کرده میشود و اگر از گوش ریم بدبو مع زرداب بر آید بگیرند اندکی خبث الحدید و باریک سائیده و بار دیگر بسرکه بسایند و در آفتاب نهند تا آنکه بقوام عسل گردد آنرا در گوش بچکانند و هر گاه مرض مزمن گردد بگیرند سرکه یک جزو و عسل یک جزو و زنگار نیم جزو و همه را بپزند تا بقوام عسل آید و نیم گرم در گوش چکانند صاحب کامل گوید

که زنگار ده درم حاره سبزه گوش نگاهدارند باید که روغن گل که اندران اندکی مر و افیون گداخته باشند در گوش چکانند یا بگیرند انزروت و دم الاخوین کندر و مر و شیاف مامیثا مساوی باریک سائیده بعسل سرشته فتیله خرقه کتان بدان آلوده در گوش نهند بعد ازانکه گوش را از ریم بابنبه خوب صاف کرده باشند و یا خبث الحدید باریک سوده با سرکه بجوشانند و اندکی ازان در گوش چکانند و دران فتیله آلوده در گوش نهند و یا بگیرند انزروت و شیاف مامیثا و باریک ساخته بعسل سرشته با فتیله در گوش نهند و یا بگیرند شب یمانی باریک سوده بعسل سرشته فتیله بدان آلوده در گوش گذارند و اگر مدت خروج ریم طول کشد این دوا استعمال کنند بگیرند عسل ده درم سرکه خمر هشت درم و بر آتش جوشانیده کف او دور کرده زنگار دو درم سوده مخلوط سازند و بفتیله در گوش نهند که این مجرب ست و چون مرهم باسلیقون بفتیله در گوش نهند ریم را انفع کند و قروح گوش را اندمال سازد و مرهم احمر معمول از مرداسنگ و زردچوب نافع ست شیخ الرئیس می‌فرماید که قروح گوش خالی ازان نیست که یا ظاهر محسوس باشد و یا عمیق بود که حس بدان نرسد پس قرحهٔ ظاهر را بسرکه و آب یا بسکنجبین و آب یا بعسل و آب یا بشراب یا بطبیخ عسل و گل سرخ و مورد و اسفنج یا پنبه تر کرده قرحه را برفق بشویند تا از ریم پاک گردد بعد ازان انچه مجفف باشد مثل زاج سوخته و مانند آن در گوش دمند و گاهی زرد آب و ریم را روغن شهد انج تنقیه کند و اولی آنست که ریم را منع نکنند تا آنکه مفرط نگردد و باید دانست که از انزروت چیزی که دران قوت جلا و ردع باشد مثل مر در آب حل کرده بروغن گل آمیخته و ایضاً آب برگ زیتون بعسل بطریق قطور استعمال نمایند و اما قرحهٔ عمیق بعضی ازان قریب العهد و بعضی مزمن میباشد و معالجهٔ قریب العهد مثل قطور شیاف مامیثا بسرکه و یا شیاف گل سرخ و مر و صبر در عسل یا شراب نمایند و گاهی تقطیر آب غوره خصوصاً با عسل آمیخته نفع کند و همچنین آب برگ بید یا طبیخ او و یا شب یمانی سوخته و مرکی مسحوق در شهد سائیده بصوف آغشته در گوش نهند که مجرب ست و یا دم الاخوین کف دریا انزروت بورهٔ ارمنی مرکی کندر شیاف مامیثا مساوی سائیده و بفتیله عسل آلوده بران پاشیده در گوش نهند و رازی نوشته که این همه ادویه را بالعسل و سرکه بسرشند و گوش را بشراب کهنه شسته صبح و شام در گوش چکانند که این مرهم قروح گوش را عجیب و مجرب ست و اگر قرحه با درد بود علاج بخبث الحدید سوده باکثیرا نمایند و مجففات ادویهٔ مسکن وجع آمیزند و این مثل استعمال قطور روغن بادام مع صبر و مر و کندر و زعفران ست و گاهی وقت شدت درد احتیاج آمیختن اندکی افیون گردد و گاهی قرص انزروت آخر النفع کند و همچنین خستهٔ هلیله و مازو هر دو سوخته بروغن خیری در روغن کتان آمیخته مفید ست و قطور مرهم سفیداب مرهم باسلیقون باهم مخلوط کرده نیز نافع و اما قرحهٔ عمیق مزمن بسیار ردی ست گاهی برهنه شدن استخوان مؤدی گردد و بران اتساع مجری و کثرت زرداب بد بو دلالت کند پس محتاج گردد بمثل قطران مخلوط العسل و مثل زهره گاو و یا سنگ پشت بشیر زنان و اگر عسل نیز آمیزند بهتر باشد و یا قردمانا و نطرون با انجیر تخم دور کرده فتیله ساخته بعد تنقیه چرک قرحه استعمال نمایند و همچنین دیگر سائر ادویه که از ادویهٔ قویه درین باب توبال اسی مع زرنیخ و عسل و سرکه ست و یا زنگ خبث الحدید یا خبث الحدید بنفسه بریان کرده مثل غبار سائیده بعد جوش کردن بسرکه خمر تا مثل عسل گردد در گوش چکانند و گاهی حاجت بمرهم زنگار افتد و این هنگام ازان و کثرت چرک باشد و آنچه درین باب متوسط ست شب یمانی سوخته مثل او عسل ست و گاهی دران مر زیاده کرده میشود و قوی تر ازین این ترکیب مرهم زنگارست زنگار و قشور مس هر واحد چهار درم آب گندنا یک اوقیه عسل یک اوقیه استعمال نمایند و هر گاه ریم بسیار کثرت نماید لابد ست از استعمال فتیله در زهرهٔ گاو تر کرده و یا قطور بول صبیان و اقوی ازان خبث الحدید مغسول مکرر برتابه بریان کرده در سرکه بخته استعمال کردن ست و اگر با ریم مزمن ردی باشد طبیخ تلخ مصفی بروغن گل و یا مثلث گندنا یا آب مطبوخ ماهی شور در گوش اندازند و گاهی مع حج باستعمال صبر افیون زعفران بالعسل سرشته محتاج گردانند و چون ببینند که رطوبت بادویهٔ مجففه محتبس شد روغن گل در گوش اندازند تا خشکریشه ساقط گردد بعد ازان ادویهٔ منبت لحم بکار برند و بالجمله واجب ست که حبس صدید نه نمایند بلکه بمنع تولد او و تجفیف قروح پردازند و بسیار معالجین حیله ساز گوش پر ریم کرده را بخرقه بند میکنند برای منع سیلان ریم ازان و مریض را از خواب بدان طرف منع می نمایند تا ریم برای دفع متوجه گردد پس بسوی لحم رخوه که دریچ گوش ست مائل میگردد و دران جا ورم پیدا میکند و بعد انضاج آنرا می شگافند و علاج آن میکنند و سیلان ریم از گوش دفع می شود ایضاً در باب وجع گوش نوشته که اگر قرحه مولم باشد حضض و افیون بشیر حل کرده استعمال نمایند و یا بگیرند بادام مقشر بست عدد و بورق افیون کندر هر واحد یک نیم درم زعفران شش درم قنه و مر هر واحد یک نیم درم به سرکه ثقیف سائیده خشک کنند و هنگام حاجت بروغن گل آمیخته در گوش چکانند و اگر ریم باشد بدل سرکه شراب یا عسل یا سکنجبین کنند ایلاقی و جرجانی می نویسند اگر قرحه خارج منفذ صوت بسوی گوش باشد بنحوی که بنظر در آید اسفنج یا پارچه بغسولات که در قول شیخ گذشته تر کرده قرحه را بشویند و بر قرحه بدارند و اگر قرحه بنظر نیاید آن غسولات را بهر روز بمرات در گوش چکانند چون پاک شود ذرور مجفف بکار برند و این مرهم سفیداب سفید اسفیداب مرداسنگ یک یک جزو روغن زیت یک جزو بجوشانند بران سرکه پنج جزو اندک اندک اندازند تا قوام او همواره گردد

و جالینوس گفته که بول طفل نابالغ در پوست انار پخته در گوش چکانیدن نافع ست و این مرهم مصری جلاء و تنقیهٔ قروح نماید زنگار کوفته در سرکه عسل مساوی
جوشانیده مرهم سازند و گاهی سرکه و عسل و چند ادویه می کنند و اگر در گوش خشک ریشه باشد و ریم بند گردد و بسبب آن درد شدید تر شود روغن گل چکانند
باقی در قول شیخ گذشت انطاکی گوید که مرهم سفیداب یا انزروت بعسل یا برگ شهدانج معروف بحشیشه بکار برند و چون روغن گل با چندان سرکه بپزند
تا آنکه روغن بماند و در گوش چکانند بغایت نافع بود و باقی در سیلان رطوبت از گوش بیاید گیلانی گوید که در خروج ریم از گوش اولی آنست که مبادرت
در حبس او نکنند و خصوصاً چون زمانه کثیر بران گذشته باشد زیرا که حبس او گاهی مؤدی بضرر عظیم مثل طرش و صمم و ثقل سمع و غیر آن میگردد و باید که غذا معدل
مزاج بدن و دماغ دهند و این مرهم سفیداب که آن مرهم ابیض ست دافع حرارت مفرط و احتراق شدید و نافع قروح اعضای عصبانیه است اگر با حرارت باشد
سفیداب ارزیز پنج درم مرداسنگ پنج درم موم یک اوقیه روغن گل شش استار بدستور مرهم بسازند و غسل گوش از ریم بروغن گل و شیر دختران کنند و یا
بماء العسل و سه مرتبه و اگر فتیله را با ادویه خمسه معروفه درین باب و عسل آلوده در گوش نهند گوش از ریم پاک کنند و تسکین درد نماید و آن ادویه انزروت و صبر و مر
و کندر و دم الاخوین ست و گاهی زهرهٔ نرگاو باندک عسل آمیخته یک قطره از ان در گوش چکانیده می شود و مرهم رسل درین باب بسیار نافع ست و فتیله استعمال کنند
که آن تنقیه ریم و التحام جراحت کند اگر حاجت تنقیه زیاده باشد اندکی مرهم زنگار آمیزند و اگر حاجت التحام بیشتر بود با روغن بید انجیر مخلوط سازند و مرهم کبیر
درین باب عظیم النفع ست میر بهاء الدین و غیره می نویسند که اگر قرحه بعد از درد بسیار و ورم ظاهر شده باشد بحال باید گذاشت تا آنچه بالوده است ببالاید
و مطلق هیچ دوا نباید کرد تا آنکه خوب یا گشته خود بخود بند گردد و بجز تنقیهٔ بدن و تلیین طبیعت و تقویت مزاج بمقویات و ترک گوشت و چیزهای غلیظ و باد انگیز و
سرد و بها و از هوای سرد محافظت نمودن و پنبه در سوراخ گوش نهاده استحمام کردن هر روز لحظه و اگر ریم بستن چرک در منفذ بود روغن بادام کوهی یا بادام تلخ
گاهی بچکانند و اگر کهنه گردد فتیله بعسل آلوده و در انزروت سوده گردانیده بنهند و شیاف مامیثا بسرکه و سفیدهٔ بیضهٔ مرغ سوده گاهی بچکانند و در آخر
استعمال مراهم منبت و مصلح چون مرهم شانی و باسلیقون و اسفیداج مفید آید و این مرهم اسود نافع ست بگیرند موم و زفت و علک و زیت اجزای مساوی همه را
بگدازند تا منحل و مختلط گردد بعده برداشته استعمال نمایند و زبد البحر و دم الاخوین کندر مساوی مرکی نصف یک جزو بروغن گل آمیخته نیم گرم قطور ساختن در گوشی را که با قرحه
و چرک باشد نافع ست و انزروت بست جزو گلنار کندر هر یک ده جزو زراوند پنج جزو باریک سائیده در ساختن برای تنقیهٔ قروح و تخفیف رطوبت و انبات لحم سود مند ست
و مرهم ابیض و مرهم باسلیقون بروغن گل آمیخته در گوش نهادن مفید ست و اگر تعقد و صلابت اندرون گوش افتد مرهم داخلیون و پیه بط یا پیه ماکیان
بعمل آرند و افیون پوست انار مرکی کندر سنبل الطیب هر واحد دو مثقال جندبیدستر پنج مثقال سرکه و شهد بقدر یکه ادویه سرشته شود استعمال کردن او در ریم
و ریم و درد و فرسن گوش را نافع و همچنین زعفران کندر افیون هر واحد یک درم حضض تخم گل تخم فنجنکشت پوست انار هر یک یک درم سرکه خمر پنجاه درم پوست انار
و تخم گل و فنجنکشت در سرکه بپزند تا مهرا شود و دیگر ادویه سوده خشک بران بپاشند و بردارند وقت ضرورت در شراب ریحانی حل کرده قطور کردن او جاع گوش
و ریم را نافع ست طبری گوید که قرحه گوش که بغیر تقدم ورم ظاهر شود موضع او قریب باشد یا بعید و صدید او اندک بود علاجش تنقیهٔ بدن از فضول الفضد
و استفراغات دیگر اگر احتیاج آن باشد و پرهیز ست بعده شیاف مامیثا یک درم و شیاف ابیض که از انزروت آن مربی بشیر خر باشد یک درم و مر صافی
دو دانگ کندر هر یک یک نیم درم سائیده بسرکه سرشته شیاف سازند و هنگام استعمال در سرکه حل کرده در گوش چکانند و اگر مده بسیار باشد
خبث الحدید در سرکه تر کرده در آفتاب گذارند تا قوت او بر آید از ین سرکه اندکی گرفته شیاف مذکور دران حل کرده بکار برند و گاهی مداوای این قرحه صدید یه گوش
باین اشیا می نمایند که انزروت یک درم و مر و کندر و نطرون و زعفران هر واحد نیم درم افیون یک دانگ مغز بادام تلخ یک نیم درم همه را سائیده شیاف سازند
و هنگام اراده استعمال بروغن گل و پیه بط حل کرده پنبه بدان آلوده در گوش بدارند و نظر کنند بسوی صدید یکه سائل میشود و آنچه بر پنبه باشد پس اگر آن
بدبو باشد این دوا بدون پنبه در گوش اندازند و سوراخ گوش بند کنند بعده اگر مده زائل شود و سیلان شیء مثل رطوبت گاه گاهی باقی ماند حضض در
شراب کهنه حل کرده بگوش چکانند و هرگاه رطوبت زائل گردد و صلابت باقی ماند ادویه محلله مثل پیه بط حل کرده با پنبه آلوده در گوش نهند و اگر صلابت و سنج

باقی ماند بهروزه یک درم در روغن سوسن گداخته در پنبه آلوده بگوش نهند که این دوا برای تحلیل صلابت تام النفع ست اگر در مزاج علیل حدت نباشد و اگر درد
باین مرض ظاهر شود افیون سوخته یک جزو جند بیدستر ربع جزو سائیده در مرهم شنگار آمیخته با پنبه آلوده در گوش نهند که فی الفور تسکین درد کند ایضاً او گوید که
مرض معروف باکله گوش با وجع میباشد و از گوش قشور مانند قشور قرحه برمی آیند و این از خلط لذاع ردی الکیفیت حریف اکال حادث میشود و علاج او فصد
و اسهال بحسب امکان ست بعده برای تنقیه قرحه و ازاله قشور سرکه عنصل و عصارهٔ حنظل مساوی گرفته قدری زرنیخ سرخ و شب یمانی و صبر سقوطری و بسیار اندک
زنگار و توبال مس آمیخته بالای آن شراب انداخته بپزند تا غلیظ گردد با پنبه آلوده در گوش گذارند و گاهی مداوا باین طور میکنند که مر و شب یمانی و توبال مس هر یک جزوی
و اندک جند بیدستر و فلفل و قدری از پوست انار و قلقند در شراب و عصارهٔ حصرم دو سه روز خیسانیده خوب بجوشانند و اندکی زعفران آمیخته فتیله بدان تر نموده در
گوش نهند یکی بعد دیگری تا آنکه قرحه را النفع بخشد و قشور زائل گردد و این صعب تر امراضی ست که در گوش حادث شوند مگر آنکه در اجزای لحمیه او حادث شود در ابتدا بعد
که درین صورت برء او سهل باشد و اگر کهنه گردد و اخذ کند در عضای عصبیه نکایت عظیم شود و بر استعداد گردد پس هرگاه قرحه پاک گردد بمرهم خل علاج کنند و چون بحقیقت التیام آید
بمرهمی که در آن اینیج و کندر و گلنار داخل بود مداوا نمایند پس اگر صلابت باقی ماند بسمع مضرت رساند تحلیل او با دویه محلل صلابات نمایند و مروخ و طلین در آن
استعمال کنند و محافظت مزاج علیل در جمیع اوقات علاج لازم شمارند بعضی گویند که انچه ناصور گوش و آمدن ریم را نافع ست این ست که گھونگه بخرد
جاندار پاو آثار در کھرل باریک بسایند و همچندان روغن سرشف آمیزند و چهار چند هر دو یعنی دو آثار آب انداخته بپزند تا روغن بماند هر روز چند قطره
در گوش چکانند و اگر گھونگه را در روغن مذکور بغیر آب بریان کنند بکار برند همین عمل کند و آنجا که روغن سرشف بهم نرسد روغن کنجد عوض او نمایند و اگر روغن تلخ
پاو آثار آمله حنا هر واحد یک توله برگ نیب ده عدد کمیلا فلفل گرد هر واحد سه ماشه نیله تھوتھه یک ماشه گرفته اول روغن را گرم نموده برگ نیب و آمله و حنا و نیله تھوتھه
انداخته بسوزانند بعده فرود آورده بسایند و کمیلا سائیده نیز بجای آن کنند و در گوش تقطیر کرده باشند نیز برای ناصور گوش مفید ست و تقطیر ادویه مغیره آن قرحه نرم گوش گذشت

دخول هوام و تولد کرم در گوش

هرگاه حیوانی چون مورچه و قراد و هزار پا و مانند آن در گوش درآید بشدت در داحیانا و خدش و حرکت او دریافت نمایند و کرم از رطوبت فاسد عفن یا از
قرحه متعفنه مزمن متولد میشوند و آن بخارش و دغدغهٔ گوش و خروج کرم گاهی و تقدم قرحه شناسند علاج در جمله تقطیر قطران تنها یا بسرکه مسکن حرکت حیوان قاتل
آنست و قطور زیت در اخراج آن مجرب ست و قطور آب پیاز و یا مرزه روغن بادام تلخ آمیخته و یا روغن خسته شفتالو نیز در اخراج حیوان داخل اذن نافع یا
آب قثاء الحمار تنها یا با سقمونیا یا آب شبرم و آب پودینهٔ نهری و آب برگ شفتالو بمر یا تنها یا مع بورهٔ ارمنی یا سرکه بچکانند و یا آب زهرهٔ گاو مع سرکه یا آب افسنتین
سطرنج و یا آب برگ شفتالو که مجرب ست و یا آب برگ کبر تنها یا با سرکه یا آب پوست درخت توت قطور نمایند و گوگرد و بورهٔ ارمنی و عصارهٔ شیح مساوی سوده
در سرکه و آب برگ ترب حل کرده بگوش چکانیدن مجرب ست و یا صبر و بورهٔ ارمنی بسرکه چکانند و یا نمک یا پودینه بسرکه آمیخته و یا صبر در آب پیاز خواه در آب سداب
حل کرده و یا آب پودینه و قدری سقمونیا در سرکه حل کرده قطور نمایند و قطور صبر و سقمونیای محلول بآب گرم حیوان داخل گوش را بکشد یا حرف سفید و سقمونیا سائیده
در سرکه بچکانند و گوگرد و زراوند طویل و قلقدیس و میعه نیز مفید و اول تقطیر آب سائل لحم بقر بریان و بعد ازان ادویهٔ مذکوره سود مند ست و گاهی زیت یا روغن کنجد
نیم درم نیم گرم کرده چکانیدن و بعقب آن در آفتاب نشستن نفع میکند و گویند که برگ نکر و که هنود آنرا اجابی صندل سپید دانند آبش در گوش چکانیدن در قتل
مگس سگ که در گوش رود عجیب ست و علاج خاص برای قتل کرم متولد در گوش این ست که عصارهٔ افسنتین بسرکه در گوش بچکانند و یا حنظل تازه در
آتش پخته و افشرده بچکانند و صبر در روغن سرشف حل کرده نیم گرم قطور نمودن قاتل کرم همه اندام ست و کذا چوب پلیم باریک سائیده در گوش انداختن و گذا اگر
زرد چوب و نیم درم شهد و برگ نیب در روغن سرشف جوشانیده دو سه قطره ازان چکانیدن مفید و یا آب برگ نیب سبز و آب ترب و آب پیاز هر یک هفت ماشه سقمونیا
سه ماشه حل کرده چکانند که مجرب ست و قوی تر این ست که آب افتیمون هندی و آب برگ فنجنکشت و آب برگ شریفه هر یک سه ماشه روغن بابونه یک توله صبر زرد
هر یک سه ماشه بچکانند که فی الفور کرم را میکشد پس آن کشته را باحتیاط بیرون آرند و آب سداب و پوست انار گرم کرده قاتل کرم و مسکن درد و نافع طنین ست

و یا روغن مغز خستهٔ شفتالوی تلخ یا زهرهٔ گاو بچکانند و عسل و سرکه و روغن گل برابر آمیخته نیمگرم در گوش چکانیدن برای درد گوش که از کرم باشد نافع ست و یا آب برگ شفتالو
آب برگ ترب آب برگ پودینه بورهٔ ارمنی سقمونیا افسنتین زراوند مدحرج هر واحد یک درم درمنهٔ ترکی نیم درم در سرکه سائیده بکار برند و ایضاً آب برگ خوخ و شیر انفحه
و افتیمون هندی و فنجنکشت هر واحد سه ماشه نخس قنبیل ابریشم ارجوان بحری سوخته هر یک دو ماشه روغن خستهٔ خوخ روغن بابونه روغن زنبق هر یک سه ماشه در
روزی هفت هشت کرت در گوش اندازند و یا شراب کهنه هفت ماشه عسل ده ماشه و نیم روغن بنفشه بادام روغن خستهٔ خوخ هر یک پنج ماشه یا و بالا بیضهٔ سنگ پشت
سه عدد سفیدی بیضهٔ مرغ یک عدد در ظرف مسی کهنه یا قلعی ایجوب شرقیه تا چهار ساعت نجومی حل کرده افسنتین سه ماشه صبر دو ماشه قطران یک ماشه و نیم سوده
آمیخته بفتیلهٔ صوف کهنه آغشته در گوش نهاده دست بر همان جانب داشته خواب کنند و بعد یک ساعت بیرون آرند که همه کرم بیرون آیند مجرب ست و دیگر ادویهٔ
قاتل کرم که در صداع دودی مسطور شد استعمال نمایند و بعد از مردن کرم از آله بیرون کنند یا فتیله از صوف ساخته و بسریشم آلوده در گوش در آرند و کرم و غیره که
بدان آویزد بیرون آرند و یا نچهکنی باریک سوده در بینی دمند و چون عطسه آید دهن و بینی را بند کنند و سر بطرف گوش علیل کج نموده عطسه بگیرند تا کرم بیرون افتد
و بعد از آن تنقیهٔ دماغ بحب ایارج و غیره نمایند و باصلاح مزاج گوش کوشند و تنقیهٔ بدن و دماغ پیش از قتل و اخراج کرم نیز نافع بود و اگر قرحه باعث تولد کرم باشد
علاج آن نمایند و گویند که اگر هزارپا در گوش رفته باشد گوشت را ورق نموده زرد چوب کوبیده بران پاشیده بر گوش گذارند و یا در سیر یک عدد سوراخ نموده در
گوش گذارند و در زیر آن ظرف آب محاذی آن دارند که بوی سیر از گوش برآمده بران بچسپد پس باهستگی آن سیر را از گوش برآورند تا آن هزارپا از گوش برآید

اقوال تجاریه سویدی می نویسد که قطور عذبه سائیده بآب بادیان حل کرده و کذا دارشیشعان سائیده بروغن خیری آمیخته و کذا آب برگ غار و روغن آن
و کذا بول طفل نابالغ در پوست انار جوشانیده و کذا آب عصی الراعی و کذا آب بسر بری و کذا آب ترب و کذا روغن قثاء الحمار و کذا مازو بروغن گل آمیخته و کذا اشاخ گوزن سوخته
بآب بادیان و کذا بورق سائیده بروغن بادام تلخ و کذا آب دهن صائم و کذا ظلف بز سوخته بروغن بیدانجیر آمیخته و کذا آب غرب بروغن آمیخته و کذا اکل کرم بروغن بان
آمیخته و کذا نفط سفید و کذا شحم قطاة بروغن بادام و کذا روغن آجر و کذا آب نقوع ترمس تلخ و کذا نوشادر در شیر زنان و نهادن توتیای هندی سوده بزردی بیضه سرشته
در گوش و بخور حب کاکنج یا تخم گندنا بانبوبه در گوش و فتیله از گل خوخ ساخته و یا از خربق سیاه بقطران سرشته فتیله ساخته هر واحد قاتل دیدان گوش ست
ابو سهل گوید که برای کرم گوش آب کبر بسرکه آمیخته در گوش چکانند و کذالک آب پوست درخت توت و آب برگ خوخ و طبیخ خربق سفید بسرکه و جرم خربق
و عصارهٔ افسنتین و کذا آب پودینهٔ نهری و اندک سقمونیا بسرکه جوشانیده در گوش چکانیدن آب شیح و آب مرماحوز و آب ترب و افتیمون بلوگرد
و بورق و زراوند طویل جوزن سائیده در گوش دمند کرم را قتل کنند و همچنین خستهٔ خوخ و ابهل در آب حل کرده بو علی می نویسد که از عصارات خصوصاً برای
کرم آب بیخ کبر ست و آب بیخ فرصاد و آب خوک و آب برگ اجاص و آب خوخ و آب افسنتین یا قنطوریون یا فراسیون و آب برگ ابطم سبز یا برگ شمشاد
یا برگ صنوبر و خصوصاً چون بسرکهٔ خمر بجوشانند و آب قثاء الحمار و آب خربق سفید یا طبیخ او یا افتیمون یا ماء العسل با این چیزها و کذا آب پیاز که مجرب ست
یا تخم پیاز بماء العسل و بعض مرارات و خصوصاً اگر در حب انا مع شحم آن گرم کنند و همچنین طبیخ حب کبر تازه یا آب او و آب ترمس یا صبر با آب نیمگرد و قسط سوده
یا عاقرقرحا و این همه زد کرم انجح و اقوا ست و آنچه برای کرم آزموده است این ست که بگیرند شراب دو درم عسل سه درم روغن گل یک درم و در سفیدی بیضه آمیخته نیمگرم
صوف آلوده بگوش پر کنند و بر همان گوش تکیه کرده ساعتی بخوابند بعده یکبارگی بزور صوف را بیرون کشند کرم بسیار بیرون آیند و گاهی برای اذیت کرم نفع میکند
ریختن آب کاهو یا عوسج یا افسنتین یا طبیخ این هر دو یا سحیق آنها با آب بیخ کبر یا آب مرماخور یا آب مرزنجوش یا بول معتق و باقی سابق گذشت انطاکی [illegible]
هر دوای تلخ کرم را از گوش و بینی خارج کند لیکن بهتر درینجا صبر و قسط و قثاء الحمار و روغن ترب و نفط و سداب و تخم شفتالو و تخم مشمش ست و آب ترمس و برگ شفتالو
و قطران و زرنیخ و قنطوریون را درینجا خاصیت مزید ست مصنف اقتباس نوشته که اول فصد قیفال کنند و بفاصلهٔ سه چهار روز تنقیهٔ دماغ بحب ایارج و قوقایا
و مطبوخ افسنتین و یا اسطوخودوس علوی خان نمایند بعده در قتل و اخراج دیدان کوشند و آن چنان باشد که اول مطبوخ افسنتین و درمنه و ترمس و ابهل هر یک
هر یک یک توله در نیم آثار آب شور بجوشانند که سوم حصه بماند مالیده صاف نموده در شبانه روز هفت هشت مرتبه بچکانند و پنبهٔ کهنه گذارند تا هوا را در آن دخلی نباشد

و چون معلوم شود که کرمها کشته شده اند پس جهت اخراج آن آب برگ شفتالو و سپستان و شرابه (؟) و افتیمون هندی هر یک چهار ماشه افسنتین صبر مر قطران هر یک سه ماشه حل کرده فتیله کاغذ مصری بدان آلوده در گوش گذارند و ساعتی بدان جانب تکیه نمایند تا کرمهای زنده و مرده بدان بچسپد پس بیرون آرند یکبار که و یا شراب کهنه یک توله عسل یک نیم توله آب برگ نیب دو توله روغن گل یک نیم توله سفیدی و زردی بیضه سنگ‌پشت چهار عدد افسنتین سه ماشه صبر چهار ماشه بکار برند و یا تلخه بزو عسل و کندش و روغن گل هر یک سه ماشه زردی سفیدی بیضه کنجشک سه عدد بعمل آرند و یا سعوط از برگ خرزهره که دو دو چوب گز داده باشند و تربد سفید و کندش و خربق سیاه مساوی ساخته بگیرند که عطسه بزور آید و همه کرمها بیرون آیند و این قطور جهت اخراج کرمهای زنده و مرده بسیار مفید است آب برگ شفتالو و کشنیز سبز و آب طبیخ ترمس و درمنه هر یک سه ماشه و روغن درمنه و عقرب هر یک چهار ماشه افسنتین و افتیمون ولایتی هر یک یک نیم ماشه مقل ازرق سه ماشه بکار برند گیلانی گوید که بگیرند پوست حنظل و زرنیخ سرخ و بادام تلخ جبلی و اندکی سقمونیا و کوفته بسرکه و روغن گل بجوشانند تا آنکه سرکه فانی شود و صاف نموده بدارند بعده لحم بقر بر آتش نهند تا آب از آن سائل شود پس این آب بگیرند و با روغن مذکور آمیخته در گوش چکانند و هرگاه حرکت کرم ساکن شود بدانند که هلاک شده و گاهی روغن مسطور تنها استعمال کرده میشود و گاهی این روغن و این سرکه جوش کرده برای حیوانات که در گوش داخل شود می چکانند پس هرگاه حیوان هلاک شود با آله بیرون آرند و اگر بقایا از آن باقی ماند روغن گل و سفیدی بیضه باهم آمیخته دو سه روز در گوش اندازند بعده برفق مص کنند تا حجاب شگافد و اگر با حیوان سمیت باشد پس اولی از تریاق فاروق و سائر تریاقات چیزی نیست بعده روغن گل نیمگرم بدفعات در گوش چکانند و اگر از آن وجع زائل شود بهتر و الا بگیرند خاکستر افیون آنرا که بمرهم شنگار آمیخته با پنبه آلوده در گوش نهند که این درد را ساکن کند و اگر ورم زیاده شود بسبب خبث آن حیوان و ورم ظاهر شود فصد مریض کنند و استفراغ او نمایند و از پستان زن هر روزی بدفعات شیر بدوشند و دوام تریاق در رگ بنشانند پس اگر ورم صلب شود و درد زائل گردد قیروطی بروغن خیری بسازند و بران خاکستر خرخره و اندکی وفای رطب و مغز استخوان گوزن انداخته خوب مخلوط کنند و بداخل و خارج گوش طلا نمایند و اصلاح غذای مریض کنند تا آن ورم زائل شود و ملاک امر درین جمله مراعات مزاج علیل ست تا حدت نپذیرد و هرگاه حدت پدید آید اصلاح او کنند طبری گوید دودی که در گوش پیدا میشود دو نوع میباشد یکی اغبر مشابه مگس سگ دوم سفید بسیار سر دائم الاضطراب پس اولا بورق ارمنی در سرکه حل کرده صوفی که بر میل پیچیده باشند دران تر نموده گوش را برفق پاک کنند بعده ترمس و مر و سقمونیا هر واحد یک دانگ خربق یک نیم دانگ برگ آزاددرخت نیم درم سائیده در سرکه کهنه حل کرده بچکانند و یک روز راحت دهند و دران روز شیر زنان چکانند و عقب آن پاک کنند و باز روز دیگر دوا بچکانند تا آنکه تمامی دیدان خارج شوند و بعد از آن اگر گوش خشک گردد بدانند که به شده و اگر زرداب از آن سیلان کند توبال مس دو دانگ کندر گلنار بازو سوخته شب یمانی مرمکی هر واحد نیم دانگ سائیده در سرکه و روغن گل حل کرده بگوش چکانند و بعد تقطیر این دوا مرهم شنگار استعمال نمایند و گاهی برای قتل کرمی که در گوش افتد سقمونیا تنها بسرکه حل کرده و گاهی آب ترمس برنگ آهن در سرکه آمیخته و گاهی آب دریای شور تنها استعمال کرده میشود

دخول آب و سیماب در گوش

گاه باشد که در استحمام و اغتسال صیانت گوش نکنند و هنگام ریختن آب بر سر سر را بجانبی کج نمایند یا غوطه زدن در آب و برآمدن از آن بر تغیر استقامت باشد و بدان سبب آب در گوش در آید و ایذا دهد و ورم بیخ گوش و درد شدید پیدا کند و از وجود گرانی و وجع خفیف بعد غسل یا شناوری یا ریختن آب بر سر و شدت درد بعد یک دو روز از آن توان شناخت و گاهی اتفاقا سیماب در گوش داخل شود و اکثر چون سر بدان جانب نگون سازند فی الحال بیرون افتد و گاهی قدری از آن در صماخ بسبب حرکت محتبس ماند و اعراض ردیه مثل تشنج و اختلاط عقل و ثقل عظیم عارض گردد و بسا است که تورم و سکته و درد شدید مؤدی بقتل شود علاج چاره دخول آب در گوش آنست که بر پای جانب آن گوش بایستند و سر بهمان طرف مائل کرده گوش را بر کف دست نهاده چند نوبت بر همان پای بجهند تا آب بیرون آید و اگر بر نیاید سر را بجانب دیگر مائل نموده آب گرم در گوش بریزند تا پر شود پس کف دست بران نهاده و سر را بدین جانب مائل ساخته بجهند و دفعة کف دست را جدا نمایند تا هر دو آب بر آیند و صاحب نزهة گوید که آب را آب دیگر خارج میکند بنحویکه در گوش آب انداخته تا پر شود پس دفعة واژگون نمایند که آب اول و ثانی هر دو بر آیند و گذا زیت و روغن کنجد نیمگرم و یا انبوبه در گوش نهاده دم باشند و بمکند که دفعة جذب کنند بعده روغن بادام یا روغن سوسن بچکانند و لبتات

که سعال و عطاس آنرا خارج نماید و یا پنبه را بر سر چوبی پیچیده گرم کرده در گوش بگردانند و یا بر جانب گوش تا کوفت بخوابند و سر را بر تکیه نهاده خونچه‌ها نهند و یا چوب شبت یا بادیان
یا جوی که بفارسی نیز گویند و امثال آن که خشک و متخلخل بود و بقدر یک شبر بگیرند و بر یک طرف آن قدری پنبه پیچیده بروغن آلوده مشتعل سازند و طرف دیگر را
چندانکه توانند در گوش در آرند همچنان یا پنبه بران پیچیده تا آنکه هوا را مدخل نباشد و هرگاه حرارت آتش بگوش نیک محسوس شود دفعهٔ بیرون کشند که تمام
آب منجذب خواهد شد و بقول گیلانی پر نرم طیور خصوصاً از کبک و کبوتر گرفته و از قصبه تا بسران در کنند تا بر سر قصبه اندکی از ان باقی ماند پس
باهستگی آنرا در گوش داخل کنند تا بعمق آن برسد بعده حرکتها متواتر داده بیرون آرند و سر آنرا از آب پاک کرده بار دیگر در گوش داخل کنند و مکرر این عمل
نمایند تا آنکه آب بتمامه برآید و این عمل بهترین اعمال و حیلها در اخراج آب از گوش است و آن معمول طوائف کثیر از مردم است و بقول قرشی قوی‌تر درین باب صنف از جوا نست
که آنرا در گوش پر کنند پس بر آورده بیفشرند دیگر همچنین بعمل آرند تا آنکه تمام آب خارج شود و بقول طبری اگر آنرا بر برده فتیله ساخته در گوش نهند و بر جانب همان گوش
بخسپند و بعد زمانی طویل آنرا بیرون آرند همه آب نشف کند بعون عز و جل آلٰهی رشته‌های خام منقوش را اسں گرفته فتیله ساخته در گوش داخل کرده بگردانند و بمرات
این عمل نمایند و گاهی از زراقه آب را بر می آرند بنحویکه سر او در گوش داخل کنند و عمود او بکشند که بادی آب منجذب میشود و بولس گفته که اگر آب بسیار باشد
باید که بدهان یا بانبوبه استصاص کنند و اگر اندک باشد باید که بصوفی که بر سر میل پیچیده باشد نشف کنند و در گوش چیزی از دهان مطفیه یا روغن گل یا سپیده
بیضه یا شیر زنان چکانند و گویند که قطور آب پیاز و کذا سفیدی بیضه و شیر زنان و داشتن پنبه در روغن گرم آلوده و بالای آن پنبه مبلول بمرهم باسلیقون
و دوشیدن شیر زن در گوش نافع دخول آب است و با آب ترب سبع برگ یک حصه زهره بز چهارم حصه و عسل ششم حصه چکانند بالجمله گاهی انداختن وغنها و
شیرهای نیم گرم بکرر متوالی کفایت میکنند خصوصاً چون ورم باقی ماند و علت زائل گردد و اگر وجع شدید پیدا گردد پوست خشخاش اکلیل الملک بابونه بنفشه
خطمی تخم کتان آرد جو بشیر زنان گرد گوش ضماد کنند و ابن ماسویه گوید که بید روباه گداخته در گوش که آب داخل شود انداختن فی الحال درد ساکن کند و گویند که
دخول آب گرم را تقطیر روغن گل یا بنفشه یا نیلوفر یا کنجد نیمگرم بمرات مفید بود الحاصل هرگاه معلوم شود که آب در گوش در آمده تدابیر مذکوره اخراج او نمایند و اگر از ان
غافل شوند مؤدی بآفت عظیم گردد و تدبیر اخراج سیماب انداختن دهنی خصوصاً روغن ترب و عقرب نیمگرم در گوش است پس تقلب سر و تعطیس کنندش و جنبد سینه و بند کردن
دهن و بینی است بعده میل از زر یا طلا بگیرند و سر که یا آب لیموران آلوده در گوش نهند و تا ساعت زمانی دران بگذارند پس بیرون آرند و آنچه از سیماب بران چسپیده باشد پاک کنند و باز
چند کرت بدستور عمل نمایند تا آنکه باقی نماند و میل صاف برآید بعد از ان دهان جار مثل روغن خیری و غاره و مانند آن در گوش چکانند و اگر مزاج مستغیر بحرارت گردد تسکین آن نمایند

سدهٔ گوش

بقول ایلاقی این سده یا مولود باشد یا عارضی و مولود سه قسم است یکی آنکه در استخوان حجری که دران سوراخ گوش میباشد مصمت بود و منفذ مخلوق گردد
دوم آنکه دران منفذ مخلوق باشد لیکن بگوشت مملو بود سوم آنکه بر ظاهر منفذ جلد غشائی منعطی باشد و در داخل و مفتوح خالی بود و این نوع بسوراخ کردن جلد زائل
گردد و اول و ثانی لا علاج است و سدهٔ عارضی بقول شیخ یا از اجتماع چرک بسیار و یا از انجماد خون و یا از روئیدن گوشت زائد بعد از قرحه و یا از تولد ثولول و یا از
وقوع حصاة یا تخم یا دخول حیوان و مردن آن دران و یا از خلط غلیظ لزج منصب از دماغ که ثقبه یا مجاری عصبیه را مسدود سازد و بدان سبب انسان معلوم کند
که دائم گوش ثقل و مسدود است و بسا است که این بتدریج شدید خلیط حادث شود و تشخیص هر واحد ازین اسباب باید که اولاً محاذی آفتاب ثقبهٔ گوش نظر کنند
اگر بران غشای جلدی محیط باشد و از انگشت زدن آسیب آن لمس محسوس کند سدهٔ غشائی خلقی بود و اگر دران لحم زائد یا ثولول یا چرک یا خون منجمد یا حصاة
یا نواة یا حیوان محسوس گردد تشخیص همان باشد و اگر در ثقبه چیزی بنظر نیاید پس سده که در گوش گرانی معلوم میشود یا تمدد اگر گرانی گوید سدهٔ خلطی باشد و اگر تمدد بیانی است

علاج سدهٔ لحمی و غشائی و ثولولی

سدهٔ خلقی اگر لحمی باشد علاج او صعب است گاه دران شق کاری انفع کند و گاه مفید نیفتد و اگر غشائی ظاهر بود سهل تر بود پس غشا را بآله دقیق قطع
نمایند و ظاهر را بآله سوراخ کنند تا که منفذ ظاهر شود بعده در برده ادویه نافع انبات لحم مثل مرهم زنگار بکار برند و یا بر فتیله ملقطار پاشیده نهند و در لحمی عارضی

و ثولولی اگر ممکن باشد قطع نمایند و الا مراہم اکالہ بر بایند و جالینوس گوید اگر خربق سیاہ بقدر خستہ باریک کوفتہ بعسل سرشتہ در گوش گذارند گوشت زائد را بخورد و یا مدام بآب گرم و نطرون گوش را بشویند بعدہ مس سوختہ زرنیخ سرخ در سرکہ سائیدہ قطور نمایند حتی کہ لحم و ثولول البسوزد و بعد ازان علاج قرحہ نمایند و حکیم علی می نویسد کہ اگر در انجا لحم نابت باشد آنرا تراشند پس زرد و اصفر دران موضع گذارند و بجزقہ کتان بپوشند و اگر در فم جراحت عارض گردد شیاف ابیض بگلاب حل کردہ استعمال نمایند و اگر حرارت داخل ثقبہ بود شیاف در گوش چکانند و اگر دران موضع نزف الدم عارض شود بیخ گوش پارچہ مبلول بگلاب سرد کردہ نهند و آب خرفہ یا آب عصی الراعی یا آب علیق و مانند آن در گوش چکانند کہ خون بند شود انشاء اللہ تعالی و ایضاً او گوید کہ از علاجات این فصد و استفراغ ست حسب قوت مریض و تسکین مزاج او و بعد تسکین مزاج بگیرند خربق یک نیم دانگ روغن عقرب دو درم و قشار النحاس نیم دانگ جعدہ یک نیم دانگ ہمہ را سائیدہ بروغن عقرب حل کردہ بفتیلہ آلودہ در گوش نهند کہ این لحم نابت یا ثولول را تحلیل کند و اگر این کفایت نکند اندک تریاق الاذن بروغن عقرب گداختہ بر فتیلہ پنبہ کہنہ استعمال کنند و گاہی در نبات لحم قلقطار و لوف و خربق مساوی سودہ بطریق ذرور بران استعمال میکنند و ثقبہ را بند نکنند تا زرد آب سائل شود و بر شکلی نخوابند کہ زرد آب در گوش باقی نماند و اگر لحم نابت زائل شود مرہم رسل اگر تنقیہ و التحام منظور باشد و یا مرہم زنگار اگر تنقیہ بزیادہ مطلوب بود استعمال نمایند و اگر التحام منظور خواہند مرہم جلا دار بکار برند و مرہم کبیر مؤلف ما نافع ترین مراہم درین ہمہ امور ست

علاج سدہ از دخول چیزی در گوش

روغن گل یا سوسن یا خیری و مانند آن بچکانند پس اگر آن چیز حیوان بود کہ در گوش بردہ باشد دران از روغنها کہ قسیح او نماید بچکانند پس بالہ برفق برآرند و اگر حصاة یا نواة باشد روغن بادام تلخ یا کنجد یا زنبق و غیر آن نیم گرم بگیر بچکانند و بجند بیدستر و یا صبر و کندش سر را حدید یک حبہ تخم گل و حبہ و یا ناس تنہا کو و یا باد خال فتیلہ کاغذ و غیرہ عطسہ آورند و وقت عطسہ دہن و بینی بگیرند و سر بطرف آن گوش مائل سازند و یا بر سر میل صوف یا پنبہ پیچیدہ و بر سر آن لبش بران آلودہ اندر گوش در آرند و بنشگیرہ رسانیدہ آہستہ بکشند و یا از زراقہ بکشیدن عمود او برآورند و یا بعد تطیین سر بعض کہتہم و اگر گوش ورم کند علاج آن بادویہ مناسبہ ورم نمایند و گاہی بعضی از حبوب در گوش می افتد و بسبب تری موضع منتفخ میشود و اخراج آن مشکل میگردد درین صورت از مثقب باریک دران حب اندک اندک سوراخ کنند و از اجزای او آنچہ جدا گردد بمنقاش برارند و احتیاط نمایند کہ آنچیز در گوش منتشر نشود و در اخراج آن مبادرت کنند تا ورم و وجع و تشنج عارض نگردد

علاج سدہ خلطی و ریحی

ہر چہ در وجع گوش بلغمی و ریحی در طرش و طنین بلغمی و ریحی گذشت بعمل آرند و ایضاً تقطیر روغن سوسن یا آب زہرہ ترگاو در آب چقندر نافع ست و آب شہدانج و آب حنظل را خاصیتی ست در ازالہ سدہ گوش بقول صاحب کامل و گیلانی اگر سدہ از خلط غلیظ بلغمی باشد باید کہ تنقیہ سر بدوای مسہل بلغم مثل حب ایارج و حب قوقایا یا بعضی ایارجات کبار مثل لوغاذیا کنند اگر مزاج و سن و فصل مساعدت کند بعد ازان غرغرہ بایارج فیقرا و سکنجبین و آب نیم گرم کنند و یا خردل فارسی و پودینہ کوہی حاشا و مانند آن باریک سائیدہ بماء العسل یا آب مویز مطبوخ آمیختہ غرغرہ سازند و بکندش و شونیز و صبر عطسہ آورند و بعد تنقیہ بنماغ در آب سداب و مرزنجوش و تمام مطبوخ یا معصور از تازہ آن اندک جاوشیر و جند بیدستر و فرفیون بقدر قوت مرض و احتمال مزاج مریض مخلوط کردہ در گوش چکانند و یا آب مطبوخ افسنتین بچکانند و یا بگیرند اندک بورہ ارمنی و خردل باریک ساختہ بسرکہ سرشتہ بفتیلہ در گوش نهند و یا جند بیدستر و خربق مساوی زعفران برابر ہر دو باریک سودہ بسرکہ آمیختہ در گوش چکانند و یا بفتیلہ استعمال کنند و یا روغن نار ردیق چکانند کہ آن تلطیف اخلاط غلیظ گوش و تحلیل او کند و یا روغن سنگ کہ آن نیز نافع ست و یا اندک فلفل سودہ در روغن زنبق خالص آمیختہ اندر گوش چکانند و سویدی گوید کہ تقطیر روغن سداب و بخور طبیخ انیسون در تفتیح سدہ گوش مجرب من ست و قطور روغن مشمش تلخ و روغن شبت و روغن

تخم ترب در روغن خسته خوخ و روغن خردل و روغن بادام تلخ وکذا بخار بر بخاسف و یا خردل مطبوخ بمرات هر واحد لتفتیح سده گوش می نماید و بالجمله بعد تنقیه
هرچه محلل باشد مثل مر و روغن بید انجیر و نطرون وغیره آن که مذکور شد در گوش چکانیدن مفید ست

علاج سدّه و سنخی

روغن بادام تلخ نیم گرم در تب بچکانند و صبح در حمام بر زمین گرم یا تابه او گوش بدارند تا آنکه چرک بگدازد و یا بر بخار آب گرم انکبا نمایند و یا گوش
را بر بخار طبیخ بابونه و اکلیل و بنفشه و عنب الثعلب و بیخ لاله هر یک یک توله در ظرف گلی جوش کرده بوساطت نی و یا ظرف لوله دار در روزی دو سه مرتبه
متواتر دارند تا دیر و همچنین زرشت چون سرد شود باز آنرا گرم کنند و روغن عقرب و روغن بنفشه با دام و سرکه کهنه برابر آمیخته نیم گرم چکانند و بر جانب مخالف
بخوابند تا نیم گردانگاه در حمام رفته غسل نموده گوش را بر تابه آن نهند و الا تا به منقی گوش چرک بیرون آرند و لیساست که لقوح زاج ران نافع آمده
و همچنین فرد با نانک مثقال بوره ارمنی نیم مثقال عسل انجیر سفید بگذارید که دران ادویه سرشته شود و از آن فتیله ساخته در گوش نهند و یا زهره بروغن قسط یا افسنتین
آمیخته با آب فراسیون بچکانند یا بوره ارمنی را در سرکه حل کرده بگذارند تا جوش او ساکن شود و بروغن گل آمیخته قطور نمایند و یک روز بگذارند پس
گوش را پاک کنند یا بورق با انجیر تخم دور کرده آمیخته حب ساخته در گوش نهند و روز سوم برآرند که همراه او چرک بسیار برآید و گاهی درین فرد با نانخواه
و انجره می افزایند و آنچه قوی تر ست قطور آب برگ حنظل ست یا بورق و زرنیخ مساوی در شهد سرشته در سرکه بگدازند و بگوش چکانند و ساعتی برآن
صبر کنند بعد بماء العسل یا با آب گرم بشویند و یا فتیله از کاغذ مصری ساخته تخم حرمل و سهاگه بریان هر یک سه ماشه در روغن عقرب آمیخته در گوش
نهاده سه روز بگذارند در روز چهارم یکلحه در آفتاب گرم نشانیده بزودی فتیله بیرون آرند چرک تمامه گداخته بفتیله آلوده برآید و بار دیگر هرگز جمع نشود
و بقول شیخ فتائل قوی استعمال نکنند مگر بعد استفراغ و از انجمله فتیله در زیت و در روغن بابونه و روغن ناردین آلوده ست و بهترین چیزها که سده و سنخی
وغیره را نافع ست انیست که فتیله از حرف و بورق در سرکه ساخته تا سه روز آنرا در گوش بدارند پس خارج کنند که چرک بسیار برآرد و ایلاقی خردل
بجای حرف نگاشته و در نسخه خجندی وزن حرف یک جزو و بورق ربع جزو ست و نوشته که در انجیر خشک سرشته فتیله سازند و محمود در نهایة الاغراض
گفته که هر دو دوای مذکور مساوی گرفته باریک سوده در عسل آمیزند و بر فتیله طلا کرده در گوش سه روز بدارند و هر روز تجدید فتیله کنند و همچنین
فتائل بعسل مفید و آنچه قوی تر از آن است و چرک برارد و عنبه را از خلط غلیظ نیز پاک نماید قرص خربق ست و نسخه آن در علاج طرش بارد در قول ابن سهل
مذکور شد و گیلانی علیه لسید که ببرد مر دکند ربر واحد نیم اوقیه زاج ربع اوقیه سائیده قرص سازند و وقت حاجت بسرکه در روغن گل سوده در گوش
چکانند و یا بورق باریک سائیده در سرکه آمیخته و در سده که از خون جامد باشد آب گندنا و سرکه بچکانند و آب کرنب با سرکه یا عسل آمیخته نیم گرم چکانیدن
خون را که در گوش بسته باشد بگدازد و قطور پنیر مایه خرگوش و سرکه همین عمل دارد

سیلان رطوبت از گوش

سببش در اطفال کثرت رطوبات لبنی و دماغی ست و در غیر آن حرافت ماده و گاهی بعد از ضربه و سقطه السبب انزعاج رطوبات یا بعد قرحه عارض گردد علاج
اول تنقیه سر رطوبات بروغنها و ادویه جاذب رطوبت چون ازروت و زفت تازه بروغن گل مرکنند بعد ازان تجفیف او بصبر محلول در آب بارتنگ و
حضض و مر و مکی و حب الآس و شب و زرنیخ سرخ و یا برگ قنب و عسل نمایند و اگر مازو باریک سائیده بسرکه کهنه جوشانیده تقطیر نمایند رطوبت صرف که از گوش سائل
شود قطع کند و قطور روغن زیت که دران خنافس و نسج عنکبوت و قنطوریون جوشانیده صاف نموده باشند درین باب مجرب ست و کندر یا و یا قشجار و یا
ودع سوخته باریک سائیده پاشیدن نیز رطوبت گوش را باز دارد و یا سهاگه بریان سائیده در گوش اندازند و بالای آن قطره چند آب لیمو چکانند که
رطوبت باز ایستد و بدبو دور شود و دیگر ادویه مجففه که در قرحه گوش مسطور شد نافع ست و بقول سویدی قطور پوست انار با آب جوشانیده و کذا پوست
انار ترش در شراب پخته و کذا برگ مورد برگ بارتنگ و قماع گل سرخ هر واحد بسرکه جوشانیده و کذا زهره ملح و کذا روغن بادیان و کذا عسل و نمک اندرانی

بسرکه و کذا اقطران کذا آب شوکران کذا آب برگ تیوح کذا انظرون در شراب حل کرده و کذا زہرۂ نرگاو لبشیر بیا لبشیر زنان آمیختہ و کذا فتیلہ افسنتین
بر را حدیانع سیلان رطوبت از گوش ست و اگر بہ تنقیہ حاجت شود منضج بلغم و مسہل آن و حب ایارج و حب شبیار دہند و غراغر منقیہ دماغ استعمال نمایند
و در اطفال فتیلہ در عسل آلودہ بشب یمانی بگردانند و در گوش نہند و یا در عسل و شراب اندکی شب یا زعفران یا شمہ از نطرون آمیختہ فتیلہ آغشتہ نہند
و بسیار باشد کہ قدری زعفران در شراب عفص حل کردہ پارہ صوف بدان آلودہ در گوش گذاشتن کفایت کند یا بول طفل و ریوست
انار ترش گرم نمودہ تقطیر کنند و اگر رطوبت اندک از گوش آید بہتر آنست کہ بعلاجش نپردازند کہ موجب نقاء دماغ و باعث امن از اکثر امراض دماغیت
و بعد بلوغ از خود زائل میشود و در نفیس رازی گفتہ اند کہ گاہی از گوش صبیان رطوبت سیلان مینماید و توہم میشود کہ این ریم ست و سبب آن کثرت
رضاعت در شب میباشد اگر ترک رضاعت شب نمایند زائل شود و عفص مکی و خبث الحدید در سرکہ تند خیسانیدہ از ان در گوش طفل چکانند کہ
سیلان ہم ایشان را نیز نافع ست سیلان رطوبت کہ بعد قرحہ عارض شود ادویہ منقیہ چرک و مجفف قرحہ کہ در علاج قرحۂ گوش مذکور شد استعمال نمایند

انفجار دم از گوش

سبب آمدن خون از گوش یا ہمچون رعاف بر سبیل بحران باشد و این تا بحد غشی نانجامد حبس او جائز نیست و یا ضربہ و یا صدمہ کہ باعث شق عروق
و انقطاع آن گردد و یا امتلای دموی کہ بانشقاق و انفتاح رگہا مؤدی شود و یا از گزیدن ہوام افتد و یا بسبب نزلہ باشد و لقراط گوید کہ انفجار دم
از گوش کہ از ضربہ سر عارض گردد ہمان روز ہلاک کند بالجملہ اگر در مرضی بروز بحران واقع شود بحرانی باشد و اگر بیش از ان ضربہ و صدمہ یا کسیع اتفاق
افتادہ باشد سببش ہمان باشد و اگر آثار نزلہ موجود بود نزلی باشد و الا امتلائی بود علاج بقابضات یا بکاویات یا بمبردات حبس او نمایند و ادویہ
قابضہ انفیست کہ قدری مازو در سرکہ جوشانیدہ بچکانند و اگر با تپ حرارت مزاج اندک کافور حل کردہ تقطیر نمایند و الا احتیاج کافور نیست و
اگر اندکی شب یمانی داخل کنند نافع تر باشد و کذا آب بارتنگ و مورد یا طبیخ عوسج بچکانند و گاہی مرکی بشراب کہنہ یا سرکہ بآن می آمیزند و کذلک
شیاف مامیثا و حضض و طبیخ برگ درخت مصطکے نافع و انار شیرین ترش را ہمچنان درست در سرکہ جوشانیدہ افشردہ آب آنرا در گوش چکانیدن
لغایت مفید ست و اما ادویہ سردہ مثل آب عصی الراعی و بارتنگ ست و یا آب خرفہ بحضض یا اقاقیا و یا شیاف مامیثا و افیون در آب تنگ و کذا
آب سماق و یا طبیخ مازو مامیثا و اقاقیا حل کردہ بآب بارتنگ آمیختہ و یا مازو باریک سودہ بآب بقول آمیختہ و اما ادویہ کاویہ چون آب زاج درج ست و یا آب گندنا
بسرکہ یا لصفر کنند و یا بورہ ارمنی بسرکہ جوشانیدہ و آنچہ درین باب بسیار عجیب پذیرایہ خرگوش بسرکہ است و آب گندنا ہی نبطی پنجاہ جزو سرکہ کہنہ صد جزو بجوشانند
حتی کہ دو ثلث آن برود از آتش فرود آوردہ بگذارند تا سرد شود و اندکی کافور آمیختہ در گوش چند قطرہ اندازند و لقبہ را بہ پنبہ بند نمایند انفجار دم را از سبب
باشد قطع کند و تفوح خاکستر کوڑی زرد مجرب ہندی ست و حکیم علوی خان بنویسند کہ سلخ الحیہ قطعہ قطعہ نمودہ در زیت پختہ صاف کردہ چکانیدن منع خروج دم
کند و یا عصارۂ علیق و سرکہ مساوی گرفتہ مازو بی تخم دور کردہ سودہ آمیختہ بجوشانند حتی کہ غلیظ گردد پس فتیلہ بدان آلودہ در گوش نہند و آنچہ درین باب مجرب ست سبح
آب گردۂ نرگاو نیم بریان کہ در وجع گوش بارد مسطور شد چکانیدن ست و قطور صبر و کندر مساوی در آب گندنا سائیدہ نیز مفید و اگر زعفران و دانگ حضض کند آب دوج
ہر یکیک رم در سرکہ خوب حل کنند کہ یکذات و مثل آن شود در گوش چکانند برای انفجار کہ از ضربہ و سقطہ و دفع طبیعت بر سبیل بحران باشد قوی الاثرست مگر آنکہ بحران امراض حادہ مثل
سرسام و برسام و تپ محرقہ باشد کہ روغن بادام روغن بادام آمیختہ مناسب ست و در نزلی آرد سبوس گندم و گل لیستہ و فوفل و بابونہ و عنب الثعلب واحد یکتولہ بخور سازند و حضض
و بار و سوختہ و پوست انار و لاہیدو کاغذ سوختہ ہر یک سہ ماشہ در روغن خشخاش قطور کنند و از گل ارمنی و حضض شیاف مامیثا و خاکستر بیضہ مرغ ہر یک چہار ماشہ ضماد نمایند بالجملہ
اگر خروج خون افراط کند و مرض مثل سرسام و حمی حادہ مبتلا در امتلای فصد سر رو کنند و کذلک آنچہ از ضربہ صدمہ باشد و مشاہدہ واجب نیز فصد نمایند و ساقین بندند و محاجم زیر
پستان نہند و در لسعی با نزلہ و سعفر سہ گوش در ہمہ اقسام بعد از منع سبب بحرانی بعد عروض ضعف مع رعایت حرارت و برودت مزاج ادویہ حالبسہ کہ مذکور شد بعمل آرند و اگر انفجار دم حرارت
حرارت فراج آب کہنہ و ادنہ رکہ اقاقیا دم الاخوین حضض یک یک ماشہ طباشیر دو ماشہ حل کردہ بالشبیل چکانند و شیاف مامیثا و حضض مغات ہندی و صندلین و تخم بارتنگ ہر یک

سیاه شبه از خارج ضماد کنند و باقی تدبیر حارّ بعمل آرند و در تسریح آن اگر نسیان و سرکه بر آن بریخته چکانند و افلاطون طبیب در کتاب الکی نوشته است که داغ عرق پس گوش و گوش قطع حارّ نیز جراحت از گوش است

حکّهٔ گوش

سبب خارش گوش انصباب رطوبت مالحه بود و قیّه است علاج افسنتین بسر که جوشانیده صاف نموده چند قطره نیم گرم بچکانند و یا عصارهٔ بعض و غنهاچون روغن خسته زرد آلو و روغن بادام تلخ و مانند آن آمیخته بکار برند و یا افسنتین در روغن خیری یا زنبق یا نرگس جوشانیده بعمل آرند و چکانیدن روغن بادام شیرین اکثر فایده می‌کند و یا قدری حلبه کوفته در شیر زنان بر هم زنند یا بپزند تا قوت او بدر آید صاف نموده نیم گرم بچکانند و فتیله بعسل آلوده نهادن نافع است و کذا فتیله بروغن گل و سرکه آغشته نهادن و یا هر دو جوشانیده چکانیدن و آب برگ تربت با عسل گرم کرده چکانیدن نیز مفید و کذا قطور بول ماده گاو و شتر و یا صبر بروغن گل یا یاسمین حل کرده در گوش چکانند و یا حضض سنبل بقدر ماشه در آب شیر زن سحق کرده صاف کرده نیم گرم بچکانند و بالای آن سهاگه بریان باریک سوده به آب حل کرده چکانند و یا گوگرد با آب شور بیخته بچکانند بعده روغن گل انداختند و گوشه کهنه را که اذن الفیل گرازیح باشد علاجش اعلاج رد گوش بار دنمایند و روغن بابونه بچکانند و اگر بسبب بخار حارّ متصاعد از فساد تیز باشد فتیله بروغن گل آلوده در گوش بگذارند و یا ترب با سرکه کوفته با سرکه مهرا بپزند و در روغن گل بریان بیخته بجوشانند تا آب رود و روغن بماند پس صاف نموده چند قطره نیم گرم در گوش بچکانند

اورام اصل اذن

اماس بیخ گوش از جنس اورام حادث در لحوم رخوه خصوصاً در لحم غددی است مثل گوشت بغل و بن ران و این را بنات الاذن با رایطوس و فوخیلا نامند و این ورم در خطرناک است بجهت سرعت قبول فساد و شدت حس و قرب دماغ و لهذا ابیشتر مؤول به سرسام و اختلاط عقل می‌گردد و لباست که از شدت الم هلاک میگردانند و همچنین حال جراحات اینجاست و اگر طاعونی بود بسرعت قتل میکند بجهت رداءت و سمیت او و اسلم این ورم آنست که بر سبیل بحران جید باشد و آن علامات نیک بود مثل وقوع او در روز هفتم یا چهارم یا بیستم مع سلامت قوت و غیره که در بحث بحران مسطور است و چون از بحران باشد و آن علامت نضج نبود و یا پیش از تمامت بحران عارض گردد ردی باشد و بیشتر اطفال را عارض میشود و حکم این ادرام در مواد حکم سائر اورام است یا از ماده حارّ صفراوی و یا خون رقیق صفراوی و یا دموی باشد و یا از سودا و بلغم طریق التشخیص اقسام این ورم باید که اولاً برنگ ورم نظر کنند و بدست مس نمایند بعده حال گرانی و سبکی و شدت درد و خفت او بپرسند پس اگر رنگ او سرخ و رگها برخاسته و با گرمی ملمس و ثقل و ضیق مجاری بود ورم دموی باشد و اگر با درد و سوزان و لمس سخت گرم و التهاب بلا ثقل و بدون ضیق مجاری بود ورم صفراوی و یا از خون رقیق باشد و اگر با ترهل و انتفاخ و رخاوت و لین و قلت سرخی درد و کثرت ثقل بود بلغمی باشد و اگر با صلابت و قلت درد و اندک نمد بود سوداوی باشد علاج در هر نوع بتدبیر مناسب او علاج کنند چنانچه در اورام خواهد آمد و اگر مانعی نباشد فصد و اسهال کنند و گاهی بعد فصد و قبل حجامت و زلو استعمال ملیّنات نمایند و بعده اضمدهٔ حارّ رطب جاذب مسکن درد بعمل آرند هر چند زمانه ابتدا باشد مثل شبت و بابونه و نیز کتان و روغن گل و موم و پیه بط و مانند برگ کرنب بروغن زرد بیخته نیم گرم نهادن بالجمله درین ورم استعمال اضمدهٔ رادعه جائز نیست بخلاف سائر اورام بجهت آنکه ماده منصبه بسوی این عضو فضول عضو رئیس شریف است یعنی دماغ و نیز در دفع باز بر میگردد بسوی آن و خطر عظیم رو می‌نماید و ایضاً در ورم حار پس گوش مع تپ و درد و سرد هود و اندرون گوش بهدانه عناب سپستان در عرق شاهتره عرق عنب الثعلب جوش داده شربت نیلوفر خاکشی داخل کرده بدهند و ضماد قیروطی روغن گل و آب عنب الثعلب سبز نمایند و شیر دختر قدری در گوش اندازند و از جو نیم کوفته عنب الثعلب نیلوفر گل خطمی برگ کنار در آب آده آثار جوشانیده پاشویه کنند و روز دیگر گل خطمی بنفشه عنب الثعلب هر یک شش ماشه گل نیلوفر چهار ماشه کوکنار چهار عدد در شیر گاو یا و سیر جوش داده بخور سازند و گل خطمی عنب الثعلب مغز خیارشنبر در آب عنب الثعلب سبز سائیده ضماد سازند و ضماد برگ بنفشه گل خطمی کوفته به آب حلبه و ماء العسل سرشته نیز در ورم حارّ گوش و پس گوش را بعد فصد نافع است و کذا لک آرد جو آرد باقلا بابونه گل بنفشه تخم خطمی اکلیل در آب گرم سائیده روغن بنفشه داخل کرده ضماد کردن برای وجع که بسبب ورم بیرون گوش باشد مفید و اگر تخم خشخاش سفید کوفته و قدری آرد جو در شیر و آب بپزند و با قیروطی معمول از پیه بط بر بندند و ضماد نمایند در ورم خارج گوش و تحلیل صلابت و تسکین درد معمول مؤلف است و گاهی بعمل دویه محلّله مثل بابونه و خطمی صبر افزوده بعمل آمده و در ورم بلغمی جوشانیده اده گر

منفجر نمایند ضماد بیخ سنبهالو و هلدی و نمک و بیخ اندرائن و یود اگر کوفته با آب سائیده مفید و گاهی این ضماد در ورم بن گوش بعد فصد زلو و تعجیل می آرند و ضماد
برگ نرگس و لیسی که نبات مشهور است با قدری نمک سنگ سائیده نیم گرم نموده و کذا ضماد نوفل و اسمار تخم کریله و غیره که در علاج ورد گوش بار دو رمی گذشت
و کذا بیخ لسن سائیده نیم گرم نیز نافع ورم پس گوش ست و ورم پس گوش و زبان گلو سوداوی شاهتره و بهمایه سرکه چرائته عناب انجیر زر عنب الثعلب آب
پوست هلیله کابلی جوشانیده صاف نموده شهد داخل کرده میدهند و غذا دال خشکه الحاصل چون ورم تحلیل نشود ادویه منضجه مثل آرد گندم
با هلیله و ریان انجیر خشک جوشانیده باشند و زیت آمیخته بپزند و نیم گرم ضماد نمایند و یا آرد باقلا در آب کرنب و آب سوسن بپزند حتی که غلیظ شود و اندکی
روغن گل آمیخته بر پنبه کهنه نهاده ببندند و اگر انشقاق حاجت افتد تاخیر نکنند و بعد اخراج ریم ادویه منقیه بران گذارند **اقوال فضلا** سویدی
گوید که ضماد مغز ساق گوزن و کذا مغز ساق بقر و کذا سرگین بقر بسرکه و کذا انجیر تنها یا بشراب پخته و یا انجیر و ایرسا و نطرون سائیده و کذا آرد باقلا
حلبه کذا بزرقطونا کوفته بسرکه و روغن گل و کذا خولان و کذا نخود سرخ سوده مطبوخ و کذا دبق و راتینج و موم مساوی پخته که مجرب ست و کذا زعفران و کذا
انزروت سه مثقال زعفران یک نیم مثقال حمر آرد دو مثقال و کذا اشنه و کذا انجره و کذا اتو دری بعسل و کذا ایرسا و آرد سلیم و شراب و کذا خطمی بشراب یا
عسل پخته و کذا الوسنج کبر و کذا عنب الثعلب بنمک آمیخته و کذا مقل ازرق و کذا افراسیون و انجیر سائیده و کذا دردی خمر و کذا تخم کتان بعسل یا بنطرون
و کذا اسقین و کذا اصداف صغار بسح لحم او کوفته و کذا برگ فرنجمشک و کذا قطف مطبوخ و کذا آب حشیشة الزجاج و کذا پشک بز دارد و جو بشراب یا سرکه پخته
و کذا گل قیمولیا بسرکه و کذا آهن سوده بسرکه و کذا خون ابن عرس و کذا اشنیز سبز و مویز سیاه و کذا بیخ قثاء الحمار و کذا روغن ناردین یا خصیة الثعلب سوده
یا صبا سوده آمیخته و کذا بیضه خام و روغن گل آمیخته بر احد نافع اورام پس گوش ست بولس گفته که این مرض رغدد که متصل گوش ست زیاده میشود و
واقع در بعضی اوقات که متحقق و بران باشد می افتد و گاهی این فضله از سائر بدن در حمیات و بحران می آید و پس گوش جمع میشود و از ان ورم پیدا میگردد و پس
میباید که اعانت طبیعت نمایند و معالجه موضع بادویه جاذبه مواد کنند و بران محجمه بچسپانند و با انواع متصل استعمال نمایند زیرا که اگر فضله بعمق رجوع کند خطر عظیم
باشد و اگر بخارج بیرون آید و آثار ورم و سرخی و حرارت پدید آید باید که با ضماده مسکن و محلل مثل ضماد آرد جو یا آرد گندم یا آرد بزر کتان بشراب عسل یا آب بابونه
در ان حلبه یا خطمی یا بابونه پخته باشند و یا بجای ضماد نمک ضماد سازند و اگر کثرت خون نیز ظاهر بود باید که تنقیه بفصد عروق نمایند سیما اگر قوت قوی باشد
و اگر در ورم تحلیل نشود ادویه مولد ریم مثل آرد گندم با آب مطبوخ انجیر خشک و زیت استعمال کنند و دوای معمول از خشکار خمر جمع آرند تا آنکه ریم کند پس از آن
مستحق تحلیل متخذ از توم اخراج ریم نمایند شیخ الرئیس می فرماید که در اورام اصل اذن از تبرید و ردع احتراز نمایند اگر ماده منصبه فضول عضو رئیس باشد
و الا سیما در بحرانات امراض عضو رئیس باشد آنکه در بحران لیتیر غیس عارض میشود پس درین صورت اهتمام بعلاج او ننمایند از جهت استحقاق علاج ورمی که مقبض
در ردع در ابتداء الیتین کثیف باشند تحلیل صرف بلکه واجب است که ابتدا نمایند و خصوصا هرگاه این ورم در حمیات و اوجاع سر عارض شوند با عانت جذب
ماده بسوی ورم بهر حیله و اگرچه بمحاجم باشد بتشریط یکه ماده بسوی نشد الانجذاب نشده شدو سزاوار است که تقلیل ماده نمایند بفصد اگر احتیاج او باشد و اگر
ماده شدید التحلب و الانجذاب بود بر طبیعت بگذارند تا درد شدید پیدا نکند و از ان تپش یا ده نگردد بلکه اگر درینجا وجع شدید باشد اقتصار نمایند بر دوائے
مرخی و مسکن و از آنچه حار رطب بود و اگر از ابتدا ورم با درد شدید باشد بتکمید آب خالص و اگر خفیف بود بر کماد نمک اقتصار ورزند یا مرهم داخلیون
بکار برند و اگر درد شدید النخفه نباشد و سر ورم ظاهر نشود چیزی که جامع میان تفریه و ارخا و انضاج بود مثل گندم و تخم کتان کوفته بشراب عسل یا آب حلبه
مطبوخ و خطمی یا بابونه ضماد نمایند تا برفق تحلیل شود و چون معلوم گردد که ورم تحلیل نمیشود و بلکه منفجر خواهد شد پس واجب ست که اخراج ریم نمایند یا بتحلیل لطیف اگر ممکن باشد
و یا عنیف اگرچه بتشریط و مص باشد و آنچه بعد شگاف یا تشریط ریم را از ان خارج کند دوای اسمیاون ست و آنچه موافق ست مرض بجذب او و تحلیل و تجاشی
که در انست سرگین میش به پیه بط و یا پیه ماکیان ست و ازین قبیل ست بوره و کعک و پیه یا ده گاو و بی نمک با مرهمن او محتاج بجا کستر صدف و ودع بعسل
یا پیه کهنه است یا انجیر مطبوخ با آب و رید یا اشق تنها یا بدیگر ادویه و همچنین زفت رطب و مقل بجرک خانه زنبور و عسل و میعه سائله و مغز گاو کوسے

واگر خنازیر شوند و سوراخ گردند مرہم ازین اجزا مرتب سازند علک البطم زفت حب الآس ہست مویزج صمغ کمون فلفل بیخ لوف بہروزہ چرک خانہ کنس عسل قرد مانا حاشا پوست بیخ کبر عاقرقرحا سرگین مشیش و بز و شحوم خصوصاً شحم خنزیر و نرایلی و بز کوہی سیما برای سوداوی و ہمچنین مرغ ماکیان و کبک و مادہ گاو و مخ مادہ گاو و خصوصاً وحشی و ادہان باردہ برای مادہ گرم مثل روغن گل و بنفشہ و حارہ برای مادہ سرد مانند روغن سوسن و شبت و بابونہ و بید انجیر و ہرگاہ این ادرام مشکل گردد مرہم راتینج نافع بود صاحب جامع و گیلانی از طبری نقل کردہ اند ورمی کہ در اصول ذان پیدا میشود صلب گردد یا نہ عظیم می پذیرد و گاہی از ضربہ و لطمہ حادث میگردد و گاہی از انصباب دہ و اکثر اطبا درین ہر دو قسم این ورم فرق نمی کنند و در ابتدا مبردات و رادعات مادہ ضماد می نمایند و مریض را ازین تدبیر بسبب رجوع مادہ بسوی حلق و عضلات داخلہ و آلات تنفس ہلاک میکنند و واجب ست کہ در ابتدای این ورم کہ از سقطہ یا لطمہ یا ضربہ حادث شود بدوای مرکب از مسکن الم مثل موم روغن مبرد و محلل مانند کاسنی و آرد جو و صندلین ضماد نمایند و قبل ازین حجامت یا درت لفصد و اسہال کنند حتی کہ ورم تحلیل پذیرد و اگر ورم از انصباب مادہ کہ سیر اعضای داخل باشد واجب ست کہ تفمید و تکمید نمایند بأشیائی کہ مادہ را بسوی خارج مائل سازد مثل روغن بنفشہ گرم کردہ و خمیر ترش مضروب بروغن و یا تخم مرو سفید مدقوق بحب الرشاد مضروب بزیت یا بہفیہ و مانند آن از روغن خیری و یا گندم مطبوخ بشیر مثیس حتی کہ مثل خالگینہ گردد و مانند اینہا و اگر باین تدبیر جذب مادہ حاصل نشود محاجم کبار بران گذارند و امر بمضغ کنند تا آنکہ مادہ بسوی خارج منجذب گردد و ہرگاہ بیقین حصول مادہ و غلظ و نضج آن شود ورم را شگاف دہند و آنچہ دران ریم باشد بہ بندش دنہادن رفائد عصارہ بیرون آرند و چون مادہ پاک شود و حرکت فکین بر مریض سہل گردد اول بمراہم لینہ بعدہ بمراہمی کہ خشک کند علاج نمایند و مریض را از حرکت و سخن بسیار منع کنند و علاج ورم کہ در مثل این موضع حادث شود ضد علاج سائر اورام ست در ابتدا و ہرگاہ جراحت خشک گردد و یانہ و صلابت حوالی جراحت باقی ماند بمراہمی کہ دران شحوم داخل باشد ضماد نمایند و اگر با ورم تپ باشد برگ بارتنگ و برگ حماض سرد در سرکہ کوبا شراب پختہ ضماد کنند کہ تحلیل و تسکین دہد و درین ہمہ علاج واجب ست کہ در سوراخ گوش فتیلہ مبلول در تیل لسرکہ حل کردہ یا روغن گل آمیختہ نہند و بہترین اشیا در تحلیل صلابت اصول گوش ورم اذن قرب آنہا انفع این ضماد ست کہ تیل یک جزو و خاکستر حلزون نیم جزو موم روغن آمیختہ ضماد نمایند و گاہی این صلابت را بطین الحر المطبوخ باب یا سرکہ حتی کہ آب بسوزد و طین باقی ماند ضماد میکنند و اگر درینجا تپ شدید نباشد تفمید و تمریخ بروغن زرد کنند نیز صلابت بیخ گوش را تحلیل کند جز جالینوس روایاقی مینویسد کہ اگر این ورم سوداوی باشد علاج او اول بچیزہای سرد باید کرد چون مرہم کافوری و آب عنب الثعلب تا ورم زیادہ نشود و یا سرکہ با آب گشنیز بسایند و تنقیہ بدن از مادہ سودا بمطبوخ افتیمون و مانند آن نمایند تذنیب گاہی ورم در زیر گوش حادث میشود و گندہ شدہ منفجر بجذام میگردد و دران بعد فصد و مسہلات معجون عشبہ ہمراہ عرق عنب الثعلب و عرق گاوزبان و شربت انار مفید سے افتد و دیگر ادویہ مصفی خون نافع ۔

قلاع اذن

عبارت از جراحت و تشقاقی ست کہ در بیخ گوش حادث گردد و چرک و زرداب ازان ترشح نماید و بیشتر این مرض اطفال را عارض میگردد و بسبب حادث جلد و افراط قرمی البشرۃ الیشان بسبب انصباب خلط اکال حریف یا مالح ست بدان موضع علاج حجامت بین الکتفین نمایند و یا بر بیخ گوش زلو چسپانند و اشربہ بارد و رطب مثل نیلوفر و بنفشہ و عناب و نحو آن نوشانند و تلیین طبیعت نمایند و اشیای حریفہ ترک کنند و تشقاق را بشیر تازہ بشویند و بعد ازان داسنگ سفید کردہ کہ مرتک اسفید و قنبیل برگ حنا و بیخ بیدہ دکات ہندی سفید و گل ارمنی و دم الاخوین و مانند آن کہ مقوی عضو و مجفف باشد بپاشند در دوری کہ چیر لیست سرخ و ہنود برای قشفہ استعمال میکنند با بول کودک یا آب آمیختہ ضماد کردن یک لحظہ سوزش مینماید لیکن بغایت مفید ست و دیگر جراحات رطبہ را نیز نافع و اگر مغز تخم کدو سوختہ مغز تخم ہندوانہ سوختہ پوست کدو سوختہ دم الاخوین سفیداب قلعی گلنار روسنج توتیای کرمانی کوفتہ بیختہ بشیر زنان حل کردہ در مادون بمالند کہ مثل مرہم شود و طلا کنند جہت قلاع اذن مجرب ست و اگر اول موضع را از آبی کہ دران چہ شانیدہ باشند بشویند بعدہ سفیداب دم الاخوین گلنار فارسی سودہ ذرور کنند نیز مجرب ذرور پوست انار گلنار زراوند قلقطار زاج مازو توبال مس مرجان

یک مثقال مر کندر و قلقند بریان شده یکی برابر هم نیم مثقال سائیده مجفف قوی ست و کذا انزروت بعده کف دریا بوره ارمنی دم الاخوین زنگار خبث الحدید مدبر بعد سحق نافع و مرهم مصری بعض بر و نافع اند و طبری گوید جراحاتیکه در بیخ گوش حادث شوند دران خطر عظیم ست و هرگاه ازرق شود و ورم پیدا کنند هلاک مینماید پس هرگاه جراحت در ینجا واقع شود واجب ست که فصد سر و نمایند و تسکین طبیعت بحقنه لین کنند و در ابتدا باین مرهم علاج کنند که پیه بط و پیه ماکیان و روغن گل موم و قدری شنگار و سفیداب قلعی همه را آمیخته و در هاون رصاص حل کنند و حوالی گوش طلا نمایند و از حرکت عنیفه منع کنند و بعد روز هفتم بجراحت نظر کنند اگر قحل و یابس نماید سفیده بیضه و روغن بنفشه برای ترطیب و انبات لحم در مرهم مذکور زیاده نمایند و اگر رطوبت زائد از مقدار واجب باشد این مرهم استعمال کنند بگیرند موم و روغن زیت و مرداسنگ بمقدار وافر و راتینج و گلنار بقدر اندکی در هاون رصاص بمالند و سرکه داخل کنند حتی که منتفخ و سفید گردد و گوش را بآن طلا نمایند که منع ورم و تسکین حمرت جراحت و ازاله رطوبت و انبات لحم کند و در معالجه عنایت نمایند که اصول اذن ورم نکند و چون ورم کند و سرخ گردد تبرید او باشیای مذکوره نمایند و سرکه و روغن گل و شیر زنان باندان در گوش چکانند و باشامیدن ماء الشعیر لزوم نمایند و از مزورات اقتصار کنند

رض اذن

که مجاز انکسار الاذن نیز خوانند و آن عبارت است از کوفته شدن و شکستن غضروف گوش بسبب رسیدن ضغطه یا وقوع ضربه قوی و تفرق اتصال ست علاج بعد فصد قیفال یا باسلیق و تلیین طبیعت صبر دو ثلث درم و مر دو دانگ و سعتر و اقاقیا هر احد یکدرم و راتینج دو دانگ و حنا نیم درم سائیده ضماد کنند و در نسخه حکیم علوی خان و شیخ عوض راتینج ست و نوشته که این ادویه بسفیده بیضه آمیخته بر پارچه کتان آلوده بدان ضماد نمایند اگر انکسار از داخل بود و میل بخارج نماید ضماد از بیرون نمایند و اگر کسر از خارج و میل بسوی داخل باشد ضماد بر داخل گوش سازند و اگر انکسار با فسخ باشد و اجزای آن ظاهر گردد ضماد از هر دو جانب داخل و خارج کنند و ضماد صبر و اقاقیا کنند بسفیده تخم مرغ سرشته و یا مغز نان بعسل سرشته بقول ایلاقی در فسخ نیز نافع است و کندر تنها سحق از ادویه نافعه رض اذن ست و ضماد کنند محلول زیت و یا زفت با شیر و یا زیت و کندر و یا مر و صدف مکلس نفع میکند فسخ گوش و کذا ضماد پیاز بلبوس بسویق یا بزردی بیضه آمیخته و یا کبریت بسرکه و عسل یا خمیر گندم با عسل و خمر آمیخته نافع شدخ اذن ست و بقول رازی ضماد لحم صدف و یا اقاقیا و مر و یا لحم صدف و کذا اسفیداج رصاص نافع رض اذن ست بالجمله بعد سه روز ضماد برفق تمام جدا کرده بطین حر طلا کنند و یک شبانه روز بگذارند و بقول گیلانی اگر خوف ورم باشد بسمسم کوفته یا بخندروس با آب جوشانیده ضماد نمایند و سزاوار ست که درین مرض ضماد خفیفه بدون رباط یا برباط خفیف باشد و در گوش صوف مبلول بروغن گل نهند اگر مرض خفیف باشد و اما چون مرض قوی بود و در بدن امتلا باشد که از ان خوف ورم عظیم در نواحی سر بود پس فصد لابد ست اگر مانعی نباشد و تلیین طبیعت نمایند بعده سائر تدابیر آن بعمل آرند و اضمده مذکوره استعمال نمایند و بعد سه روز باهستگی کشاده نظر کنند اگر شدخ و ورم ظاهر گردد حلزون خرد سایند و طین ارمنی آمیخته از داخل و خارج ضماد کنند و اگر ورم داخل اذن پیدا شود سرکه و روغن گل را مع شیر دختران خوب باهم آمیخته بچکانند و دیگر قطورات که در ورم گوش گذشت بکار برند و اگر از ان جراحت ترشح نماید بران این مرهم اندمال گذارند صمغ بطم و زفت رومی و کندر واحد یک جزو و مهره نیم جزو اول قیر و از موم و زیت مرکب کنند بعده بران پاشند که این ادویه آمیخته و دارند و بمالند و این مرهم مخصوص باعضاء غضروفیست و گویند که این مرض از مشائخ علاج پذیرد

انقلاع اذن

یعنی برآمدن گوش از موضع خود بسبب جذب قوی یا ورم یا ریاح ضاغطه علاج برای ماله ماده فصد باسلیق نمایند و در آن بموضع خود ملائمت کنند و رفاده نرم بماده بعصابه بر بندند و بعد هر سه روز بکشایند تا آنکه مستحکم شود و اگر بعد از ان درد باقی ماند قیروطی مرکب از پیه بط و روغن گل که در ان آب برگ خطمی و خبازی و آب بزرقطونا و آب جراده کدو و آب کشنیز سبز انداخته تستیه نمایند تمریخ سازند و در سوراخ گوش نیز نهند و اگر درد ساکن نشود نان جو خشک در آب تر کنند تا نرم شود قدری سرکه و روغن گل بران بپاشند و مثل ضماد ساخته بربندند

ضرب اذن

و آن حالتی ست که گوش متنفر و متاذی میگردد از شنیدن آواز عظیم و حاد بسبب ضعف قوت نفسانی در دماغ بتمامه یا ضعف قوت ذائقه بسوی سمع فقط و نسبت این مرض بجاسه سمع مثل نسبت قمو ست بجاسه بصر علاج تقویت دماغ از اطریفلات و خمیرجات کنند و اغذیه و شمومات و مروخات و غیره مقویات دماغ بکار برند و آنچه در علاج امراض دماغی حادث از ضعف دماغ و صداع ضعف دماغی مفصل مسطور شد حسب حاجت بعمل آرند

امراض انف

یعنی بینی و آن نوزده مرض ست یعنی خشم و فساد شم و رعاف و زکام و نزله و اورام و بثور بینی و قروح و ناصوره انف و بواسیر انف و آرییان و سرطان و عطاس و رض انف و حکه انف و حکاکه انف و احتباس شی در انف و سده خیشوم و خنان و دیدان انف و انتفاخ انف و انقباض انف

تنبیه میفرماید که بعض معالجات بینی مختص بامراض بینی نیستند مثل غراغر و اطلیه سر و بعضی از آن اختصاص بینی دارند چنانچه بخورات و سعوطات و شمومات و نشوقات و نفوخات و هر کسی را که حاجت بسعوط ادویه افتد باید که اول دهن خود از آب پر کند تا دوا بدهن نرود و بر پشت بخوابد و سر البسوی پشت مائل و خم سازد پس دوا بزور بالا کشد و گاهی بعد استعمال این ادویه در سر سوزش پیدا میشود درین صورت اگر خود بخود دفع گردد بهتر و الا روغن بنفشه و روغن گل و شیر زنان در بینی چکانند و اگر دوای سعوط بسی حاد و حریف باشد وقت سعوط نمودن پارچه بآب گرم تر کرده بر سر نهند و پیش از نهادن خرقه بر سر شیر دوشند و یا روغن گل یا کدو یا روغن خلاف ریزند و اگر سبب مرضی از امراض بینی سوء مزاج دماغ باشد با شربه و اغذیه و نطولات و اطلیه و شمومات و سعوطات و مانند آن که اضداد سبب باشد تبدیل مزاج نمایند و در سازج بی تنقیه و در مادی بعد تنقیه بدانچه در علاجات امراض دماغی مفصل مذکور شده و باید که در نطولات و اطلیه و اضمده قصد مقدم راس باشد

خشم

عبارت از بطلان یا نقصان قوت شم ست و آن بر دو وجه ست یا بطلان و ضعف از حس خوشبو و بدبو هر دو و یا بطلان و ضعف حس یکی از آن هر دو و در هر دو صورت مرض مذکور یا مولودی بود و آن لاعلاج ست و یا عارضی و سبب آن یا سده ست و یا سوء مزاج و سده یا در مجرای بینی واقع شود و آن از ورم و سرطان یا نبات لحم زائد و یا از خلط غلیظ و یا ریح غلیظ و یا از ضیق مجری در اصل خلقت و یا ضربه و سقطه صورت آفت عظم مشاشی یا سده در مجرای عظم مشاشی معروف بمصفات واقع شود و آن از خلط غلیظ لزج باشد و سوء مزاج یا در مقدم دماغ و هر دو بطن یمین و یسار آن و یا در زائدتین شبیهتین بحلمتی الثدی مستد بها و آن یا سازج بود یا مادی و تشخیص این اسباب چنان باید کرد که نظر کنند که مریض سخن از بینی میگوید و در کلام او غنه ست یا نه اگر باشد از سده مجرای بینی بود بعده در سوراخ بینی بمقابل آفتاب نگاه کنند اگر ورم یا سرطان یا لحم زائد بنظر درآید سبب همان باشد و الا از مریض پرسند که نفس از بینی بتهمد یعنی بر می آید و یا اصلا بر نمی آید اگر گوید که بمشکل بر می آید و یک منخر مسدود ماند از سده ریحی باشد و اگر گوید که هرگز بر نمی آید و ثقل در مقدم سر متصل منخرین نیز دریابد و سیلان رطوبت از بینی ممتنع باشد از سده خلطی باشد و اگر کلام مریض بر حال خود بود و خروج نفس بمشقت باشد و با آن عدم سیلان فضول از بینی باشد سببش سده مصفات بود و اگر با وجود عدم تغیر کلام نفس از راه بینی بسهولت بر آید و سیلان فضول از بینی حسب عادت باشد سبب مرض در دماغ یا در زائدتین بود و گویند که کدورت باصره لازم دماغی ست پس حال گرانی و سبکی سر پرسند اگر گرانی در مقدم سر گوید و از دماغ رطوبت لزج آید از خلط بلغم باشد و اگر سبکی سر گوید از سوء مزاج سازج باشد پس حال تقدم تدابیر حار و بارد و رسیدن هوای حار یا بارد و تقدم حدوث امراض حاده پرسند اگر استعمال ادویه و قطورات حار و رسیدن هوای گرم بگوید و در مقدم سر و پیشانی خود گرمی و التهاب دریابد از سوء مزاج حار باشد و اگر استعمال ادویه و قطورات بارد و رسیدن هوای سرد بگوید و قدری رطوبت از بینی بر آید از سوء مزاج بارد باشد و اگر تقدم امراض حاده مجففه مانند سرسام حار و تشنج یابس امثال آن بگوید از سوء مزاج یابس باشد و اگر تقدم تدابیر مرطبه گوید و مریض در مقدم سر و جبهه رطوبت احساس کند و از دماغ رطوبات کثیره منبعث شوند از سوء مزاج رطب باشد و دیگر علامات سوء مزاج سازج و مادی از تشخیص اسباب امراض دماغی جویند و اگر از علامات سده خلطی و ریحی و غیره و سوء مزاج هیچ یکی یافته نشود سببش ضربه

و مسقطه بینی باشد و اگر آنهم نباشد بسبب ضیق منفذ در اصل خلقت بود و انطاکی گوید که سبب خشم فساد مزاج دماغ تعفن خلطا یا غلظا او یا تحجر او در
اعصاب است پس اگر حار باشد با آن احساس التهاب ناخن کنند و مواد رقیق و اشک سرخی و تیرگی رنگ و استلذاذ باشیای بارد بود و اگر بارد با
بعکس این بود و دلیل زیادت ثقل در چهره و احساس بضیق مجاری و ثقل او و تکثف آن و استراحت بنهادن مسخنات از کماد
یا غیر آن علاج خشم سددی خلطی بلغمی فلفل و شونیز و کندش و مشک سائیده سعوط کنند و سرکه بجوشانند و در شیشی انداخته پیش بینی دارند و شونیز خردل
شحم حنظل و پودینه و مرزنجوش تخم کرفس زیره سیاه در آب جوشانیده بخار آن در بینی رسانند و صاف نموده از آب آن بر مقدم سر نطول کنند و اگر ازین تدبیر
فائده نشود بعد از نضج بمنضج بلغم اسهال بلغم و حب ایارج تنقیه نمایند و در مطبوخ انجیر عسل و مری آمیخته غرغره کنند و دیگر غراغر منقیه مثل مویزج و عاقرقرحا و خردل کوفته
بعمل آرند و بعد از تلطیف و انضاج بماء الاصول تنقیه بحب قوقایا نیز مفید و ایضاً برای تنقیه ماده دماغ اطریفل مقوی با ایارج و اسطوخودوس و شربت
اسطوخودوس تنها اگر ماده سوداوی یا بلغمی باشد و یا مع شربت لیمو اگر ماده صفراوی و بلغمی باشد همراه سکنجبین اگر اراده نضج باشد نافع است و نوشیدن مطبوخ
اصل السوس و بادیان با شکر نیز منضج است و غذا نخوداب بگوشت طیور صالح و مزوره مغز بادام مناسب و ایضاً استفراغ خلط بشبیارات و غراغر و سعوطات
و نشوقات و شمومات ملطفه مانند آنکه در علاج امراض دماغی بلغمی سددی مسطور شد نمایند و بعد تنقیه تدابیر مذکوره بعمل آرند و فلفل و کندش و جاوشیر و
قرنفل و جندبیدستر نشوق کنند و زنجبیل کاشم دارچینی کوفته بیخته بروغن قسط یا بادام آمیخته استنشاق نمودن برای تفتیح سده بینی مفید و معمول است
و کذا مقل و مر روغن نرگس گداخته و اجوائن خراسانی سوده آمیخته نشوق کردن نیز درین باب مجرب اقوال اطبا انطاکی گوید که معالجه خشم بارد شربت
ماء العسل است چند روز بعده گلقند بدستور بعد از ان تنقیه تا ایام بنجار لیقون و شحم حنظل و جندبیدستر و سقمونیا مساوی بماء العسل و روغن بادام سرشته
حب ساخته شربت یک مثقال و سعوط بکندش و جندبیدستر و زعفران و زرد چوب و شونیز لیکن که سرشته هنگام استعمال آن بگلاب حل کرده و بالا رست تکمید
بجاورس و نان و خرقه گرم نمایند و از مجربات برای آن این سعوط است که حلبه و شونیز مساوی سائیده در قدری زیت آمیخته روغن آن بچکانند که
از ان روغن تیز بود قوی النفوذ سریع النفع برابد در امراض بارده چون ادامت استعمال آن کنند مجرب است و قائم مقام نفط بلکه از این اعظم از انست
و هم او گوید که از علاج نافع در تقویت شم و تجفیف مواد سائله و تفتیح سده اینست که شونیز را با زیت خوب بسایند و استنشاق نمایند بعد پر کردن دهن با آب
و قلب راس بسوی پشت و کذا بورق و نمک و کندش و شحم حنظل و نوشادر و قرنفل و زهره ماده گاو و روغن گل و موم مجموع و مفرد و غالیه اگر حرارت نباشد
مقوی مجاری هواست و عنایت بدین واجب است و از مجربات اینست که شونیز سوده در بول شتر خوب بجوشانند و دهن با آب پر کرده سعوط کنند و بعد
از ان با آب چقندر و عسل سعوط نمایند و چون نسرین و قرنفل سوده در روغن زرد بپزند و سعوط کنند سده بکشاید و اخلاط منعقده را حل سازد و
گیلانی مینویسد که بخوردن اطریفل کبیر بوزن یک مثقال بر ترتیب هلیله مربی هر صبح مداومت نمایند و بعد تنقیه بدن و دماغ بینی را خوب افشانده سر گرم کنند
بوینده که بغایت مفید است طبری گوید بعد تنقیه دماغ بحبوب غراغر لزوم حمام کرده استنشاق آب گرم بسیار نمایند بعده عطسه به مرو زعفران آورند و پرهیز لازم گیرند
و اطعمه غلیظه لزجه منع کنند و چون سده بکشاید و شی از لزج باقی ماند انکباب بعمل آرند و بعد ازین اگر سرفه عارض شود بدانند که ماده رقیق شده و
بر صدر ریخته درین وقت شربت خشخاش و شربت عناب استعمال نمایند حتی که سعال زائل گردد و دائم عطسه آورند و تعطیس قبل از ترطیب و ترقیق
ماده و فتح طریق محدث انفجار عروق و مورث رعاف و صداع است بعضی گویند که قطور آب چقندر در بینی و همچنین آب اذان الفار و سداب و ابوال اشتر
بعد کشادن سده محلل بقیه ماده است و انکباب از شیشعان بعد آب اذخر برگ ترنج اسطوخودوس شبت انیسون ساخته سیساليوس فوه الصبغ قرطم
قنطوریون قردمانا کبابه کاشم بیخ کبر کشوث کمافیطوس نانخواه برگ آزاد درخت برگ یاسمین بادرنجبویه پرسیاوشان جوشانیده مفتح سده است
و همچنین عاقرقرحا افیون و دارچینی فلفل سفید کوفته بیخته بروغن مناسب آمیخته استنشاق نمودن و روغن بنفشه نیز مجرب است و بول شتر اعرابی در اذناب گداز
تا خشک شود وقت حاجت با آب مرزنجوش یا آب چقندر حل کرده بچکانند که منفعت عظیم دارد و خربق سیاه بوره ارمنی شونیز مساوی سائیده بزهره گاو آمیخته

در بینی چکانیدن نیز مفتح سده است و کذا جند بیدستر مرکی هر احد یک درم مشک زعفران افیون هر احد یک دانگ عدس دو درم باریک سائیده حب بسته در آب مرزنجوش
حل کرده سعوط نمودن برای سده بینی که موجب غنه در صوت باشد مفید و کذا دوام اشمام مرزنجوش و نمام و پودینه نافع و گویند که آب مرزنجوش را خاصیت
عظیم ست و افسنتین را درین تاثیر قوی ست مطلقاً و مدام میعه خشک و کندش بر آتش انداخته بخار آن در بینی رسانند شونیز گویند که قطور آب برگ انجره
و کذا سائر مرارات و کذا دوائی که معروف بابوال ابل ست از کتب معظمه آرند و شونیز هر دو مساوی سوده با سکنجبین حل کرده و کذا مرزنجوش و
شونیز در بول شتر اعرابی آمیخته و کذا آب پودینه و ابوال ابل و شونیز و کذا روغن آجر و کذا آب بادروج و نفوخ تخم و برگ خشک انجره و شم کندش یا
عاقرقرحا سوده در خرقه کتان بسته مدام هر احد نافع خشم ست و نسرین شماً و سعوطاً و آب چقندر بعسل سعوطاً و کذا عرطنیثا و کذا پوست ریته بقدر فلفل
در روغن بادام هر یک مفتح سده و مفید خشم ست و دیگر ادویه مفتح سده که در زکام مسطور گردد نافع بود و برای خلط لازج در مصفات استعمال ملطفات
مثل جلنجبین و سکنجبین و استنشاق سرکه و انکباب بر بخار ریاحین نیز مفید و اگر شونیز فقط یا چند روز در سرکه تر کرده خشک نموده باریک سوده باز در روغن زیت
یا بول شتر خوب حل کرده چند قطره در بینی چکانند و بگویند که مریض نفس از بینی جذب نماید و تا سه روز بعمل آرند سده مصفات بکشاید و مجرب ست و اگر سوزش بهم رسد
روغن بنفشه بچکانند و اگر شونیز زرنیخ سرخ پودینه مساوی کوفته در کوزه نو که در آتش تاب شد نهاده بول شتر اعرابی چندانکه آنرا بپوشاند بر سر آن ریزند
و در آفتاب گذارند و هر روز دو بار یا سه بار کوزه را حرکت داده باشند و هرگاه بول خشک شود بار دیگر اندازند تا سه دفعه و مرتبه چهارم خشک ساخته قدری
ازان بر آتش گذارند و انبوبه بران داشته سر آنرا در بینی نهند و دود آن بستانند تا سه روز هر صبح و شام باین نوع مداومت کنند و بعد از بخور روغن بنفشه
یا روغن کدو یا روغن گل استنشاق نمایند جهت خشم که از سده مصفات باشد نیز سود مند ست و همچنین بقول جالینوس شحم نیز زهره کلنگ شحم حنظل
خربق سفید برابر بسایند و بول شتر اعرابی بران بخته در آفتاب گذارند تا خشک شود پس بقدر دانه عدس حبها سازند و در وقت حاجت ازان و در قطره
روغن مرزنجوش حل کرده سعوط نمایند و اگر سوزش محسوس شود بروغن کدو استنشاق کنند که برای خشم که از سده مصفات بود مجرب ست و دیگر ادویه مقطعه
ملطفه چون شونیز و پودینه و شحم حنظل و بول شتر مفرد و مرکب یا شونیز با آب چقندر یا مرزنجوش یا پودینه حل کرده در بینی چکانیدن و با ادویه ملطفه مثل طبیخ
بابونه و شبت و فوتنج و مرزنجوش انکباب و نطول ساختن و دران فلفل و کندش و جاوشیر حل کرده استنشاق نمودن بعد تلطیف خلط و تنقیه دماغ
نافع و همچنین تعطیس بکندش و تبخیر بشونیز بریان در سرکه تر کرده و تضمید بجند بیدستر و پودینه جبلی و حاشا بسرکه عنصل سرشته مفید و مرزنجوش نانخواه صعتر
سداب نمام قیصوم کوفته بیخته در بینی دمیدن سده مصفات را زائل کند و کذا النفوخ عاقرقرحا دارچینی خردل سفید نطرون شیح کوفته بیخته درین باب
مجرب ست و اگر سبب رطوبت دماغ باشد بعلاج لیثرغس علاج کنند و صاحب تکمله هندی گوید که اول دماغ را بحب ایوه پاک سازند بعده بجهت
تنقیه نفس عضو آب بارکتائی یا بنڈال یا آب کریله یا تونڑی تلخ سعوط نمایند یا بیستر بول شتر یا گاو ناز ائیده یا شراب بقطر کنند و مکرر ازان بشویند و از
پاتھنکی مشک مرچ و کاپھل امثال آن ناس بگیرند و یا انگلیسه دانه الائچی خرد چھپر کیسر سونٹھ بقدر یک ماشه در روغن گاو آمیخته در بینی چکانند و اگر تخم
تورئی دشتی سفوف کرده ناس او بگیرند بطلان شم را مفید بود و اگر قرنفل در آب جوشانیده بخار آن بگیرند پس آب او نطیل نمایند بقول سر هندی
عاجل النفع ست و اگر خشم از سده ریحی باشد اول بدستور تنقیه دماغ نمایند بعده گل بابونه سه ماشه منقل ازرق یک ماشه در اطریفل استوخودوس یک نیم توله
ورق نقره یک عدد بخورند و دیگر معاجین محلله ریاح بعمل آرند و شونیز بزر البنج بابونه دار شیشعان نکوه هر یک سه توله جوش کرده صاف نموده در شیشه گلاو
انداخته تکمید نمایند و جند بیدستر سه ماشه نیز اسفند فلفل سفید مرزنجوش هر یک دو ماشه در روغن بادام تلخ و قسط هر یک یکتوله آمیخته قطور نمایند و
بفلفل و جند بیدستر و کندش عطسه آورند و بر طبوخ تخم کرفس خردل و زیره و شیح و نمام و سداب پودینه و بابونه و مرزنجوش و صعتر وغیره ادویه
محلله مذکوره انکباب سازند و قطور روغن بادام تلخ و نفوخ حرمل و قدری فلفل سفید سوده در سده ریحی جالینوس ستوده ست و نفوخ پوست
بندق هندی خشک کرده سائیده نیز نافع ست و دیگر ادویه مفتح سده که مذکور شد بعمل آرند و شم ریاحین حار خوشبو مثل نرگس و سوسن و بابونه

ویاسمین مفید ست و اگر از سوء مزاج بارد ساذج باشد سوای تنقیه تدابیر مذکوره بعمل آرند و لودینه در طبیخ سداب و عنبر در سرکه جوشانیده و اگر از قات بخار آن در بینی رسانیدن نیز خشم بارد و تر ہمی را نافع ست و تسعیط او بان حاره که دران فرفیون و جند بیدستر و مشک حل کرده باشند و کذا مشک یک حبه در روغن خیری رو یاد زروغن بان حل کرده و درینجا نافع ترین ادویه آنست دخان کبریت نیز مفید خشم ست و بابونه و اکلیل الملک و صعتر تمام شیح مرزنجوش جوشانیده و نطول سازند و مداومت خوردن میاه و خیار چنبر سفید گرم با و قطور روغن قسط و جند در بینی و مالش آن بنا بر سر و پیشانی مفید بود و اگر از سوء مزاج حار باشد روغن گل سه حی العالم دبار و غن نیلوفر قند در بینی گلاب آمیخته استنشاق نمایند و پارچه بصندل و گلاب آلوده از خارج گذارند و اگر حرارت بالشمین مقدم دماغ رسیده باشد روغن نیلوفر مستخرج از تخم در روغن گل و گلاب سعوط نمایند و صندل و کافور و نیلوفر و بنفشه و گل سرخ و گل خشخاش ببویند و چون سنگی گرم کنند و سرکه بران پاشند و چشم پوشیده بخار آن بینی رسانند از تکرار این عمل خشم که از سوء مزاج حار باشد زائل گردد و باقلا بسرکه تر کرده بر آتش انداخته دود آن گرفتن و بخور صندل سفید و دخان گل سرخ و برگ آس نیز مفید و ایضا بنفشه بابونه گل سرخ نیلوفر برگ خطمی تخم کدو برگ خرفه جوشانیده سر بخار آن آرند و از آب آن نیکو نطول نمایند که جهت خشم حار نافع ست و بقول انطاکی در سوء مزاج حار دموی و صفراوی فصد سر دیا رگ پیشانی کنند بعده مثل مورد و چندن استنشاق نمایند و مالشعیر لبنا بر سر ریزند چند روز بنوشند بعد از حب بخور زند صبر مصطکی مساوی زیتون بر سر احد نصف آب کرفس حب سازند شربت مثقال و اگر از سوء مزاج یابس باشد علاج این قسم بباید داشت که بعد امراض حاده مخصوصه بهم رسد مگر آنکه مریض طفل باشد که کا ہی صلاح می پذیرد و بالجمله ترطیب کل استفراغ و تعدیل مزاج دماغ بعمل آرند و از اطعمه حار مثل فاشق و عسل بانند از برتر نمایند و برگ شست چوزه مرغ و مزورات ماش و اسفاناخ و ماهی شکر و روغن بادام اقتصار ورزند و ماء الجبن و روغن بادام و جلاب و سکنجبین و بر تنقل آن قات بخورند و نگرد از ماء الجبن لبنیت طبیخ یا بادام نیز و چه باهم رسیده کشند و یا بران چیزی که بالفعل طبیخ اضافه نمایند مثل سفوف مرکب از تخم خرفه و تخم کاهو و طباشیر و گل ارمنی و قرط و طراثیث و چون ترطیب تا اعتدال مزاج حاصل گردد و شیر دختران و روغن کدو و روغن بنفشه سعوط کنند و اگر از سوء مزاج رطب باشد ہر چه در علاج امراض دماغی رطب گذشت بعمل آرند و بالجمله در جمیع سوء مزاجات علاج بضد آن نمایند و ہر چه در اقسام علاج امراض دماغی از ساذج و مادی مفصل مسطور شده استعمال نمایند و اگر از تنگی مجرای بینی در اصل خلقت باشد علاج ندارد مگر آنکه برای محافظت دماغ از اجتماع فضلات دران منع القصبات آن از بینی تنقیه دماغ در اوقات مناسب کنند و بر اطریفلات مداومت نمایند و ایارج بمشک مالند و اگر متحمل آن نباشند سحاق و سعید بر نهار مضغ کنند و بر زبان بمالند و از اطعمه غلیظ پرہیز نمایند و از جماع حذر کنند و اگر از ورم و سلعات یا لحم زائد و بواسیر الانف یا رض انف باشد علاج آن علیحده بیاید در صاحب خلاصه گوید که کا ہی خشم بسبب مرض آتشک عارض میشود و علاجش ب... سقوط لیست که در مرضش کور گردد و انشاء الله تعالی داحمود یا بر نگ شنگرف زرنیخ زعفران مساوی ہمه را مانند تنباکو چند دم در قلیان بقدر طاقت بکشند که مجرب ست

فساد شم

عبارت از تشویش و تغیر شامه است از مجرای طبیعی و تشخیص اسباب و اقسام او نمایند چنانچه اگر مریض جمیع روائح را یک رائحه احساس کند سببش مرض کلی از اقسام سوء مزاج ساذج یا حصول خلط ردی در مقدم دماغ باشد و اگر از یک چیز روائح مختلف دریابد سببش وقوع اختلاف باشد در مزاج مقدم دماغ از مواد مختلف الکیفیت و اگر بعض روائح محسوس شود نزد بعضی نه پس اگر چیزهای خوشبو را ادراک نماید و اشیای بدبو را سببش نزد رازی درہمی سمر قندی حصول ماده عفنه در مقدم دماغ یا در زائدتین شبیه بسر پستان ست و یا وقوع قرحه متعفنه در اقصای بینی که قوت شامه ان را الوف شود و از ان منفعل نگردد و بقول انطاکی سده مجاریست خاصه پس نافذ نشود مگر لطیف و ہر خوشبو چنین باشد و اگر چیزهای بدبو را احساس نماید و اشیای خوشبو را سببش اجتماع ماده شیرین یا بلغم طبیعی باشد در مقدم دماغ یا دران دو زائده و تاثیر اندک حرارت محترقه دران که بحد رداءت نرساند پس هر دو صورت قوت شامه الوف بدان سبب گشته و از ان منفعل نگردد و نزد انطاکی سبب این قروح یا اخلاط متغیر میان معده و دماغ بود که هوا از ان متکیف گردد و علامت کاین از معده خفت آن وقت امتلا و اخذ شئی خوشبو مثل قرنفل ست و فرق کاین از دماغ لزوم آن بر یک حالت بود و اگر مریض خوشبو یا بدبو مدام همی یابد و حال آنکه چیزی از ان موجود نباشد سببش سوء مزاج باشد پس فرق در انواع سوء مزاج اربعه ساذج از علاماتیکه در خشم مذکور شد نمایند و ایضا اگر چیزهای بدبو را خوش دارد و از اشیای خوشبو کراهیت کند سببش سوء مزاج حار یابس باشد

واگر درک نکند مگر یک رائحه را خوشبو بود یا بدبو واگرچه موجود نباشد سببش سوء مزاج بارد رطب ضعیف باشد چه برودت و رطوبت قوی باعث خشم میگردد نه موجب فساد شم واگر از همه روائح رائحه واحد مانند بوی فلفل و سنبل و زباد سببش خلط حار محترق یا صفرای حاد یا تغیر دم بصفرا باشد واگر برائحه عفونت احساس نماید سببش خلط عفن باشد واگر برائحه ذی رطوبت و کافور ادراک نماید سببش خلط بارد باشد واگر برائحه ترش بو کند سببش خلط سوداوی باشد و سائر روائح برین قیاس نماید و بدانند که اگر خلط ردی بسیار باشد و یا آنرا کیفیت قوی از کیفیات فاسده باشد همیشه رائحه آنرا ادراک نماید بغیر بوئیدن شی از خارج واگر خلط در کمیت کم باشد و یا در کیفیت ضعیف بود وقت بوئیدن چیزی از خارج برائحه آن خلط احساس نماید چون بعض در امراض حاده روائح غیر معتاده غیر محموده بدون موجود بودن شی ذی رائحه هویدا و مع ذلک برائحه مثل مشک یا گل مسلول یا روغن زرد و غیرها احساس نماید و در ینجا علامات ردی باشد پس موت او قریب ست **علاج** در سوء مزاج ساذج تبدیل مزاج نمایند بنحویکه در خشم گذشت و تقطیر عنبر در آب دینه آمیخته قسم بارد نافع ست و در مادی تنقیه آن خلط ست بحسب مناسب از فصد و مسهل و حبوب و غراغر و سعوطات و شمومات و غیره که در انواع علاج امراض دماغی خلطی مفصل مسطور شده و آنجا که از یک شی روائح مختلف بشمیده شوند تنقیه دماغ و معده از مواد مختلف بمستفرغات مناسبه بعد انضاج آن نمایند و بعد ازان تعدیل مزاج دماغ پردازند و لزوم پرهیز و اقتصار بر اغذیه غیر مبخره و تسعیط بمعدل مزاج دماغ و مزیل سبب کنند و عطسه آرند و آنجا که بوی بد محسوس نشود تنقیه دماغ از مواد عفنه نمایند واگر قرحه باشد بازاله آن کوشند پس مشک و عنبر و لادن و مانند آن از روائح طیبه تند بود دائم بویند و سعوط دارشیشعان و کندش و قرنفل و سعد و ترب سفید ترکیب هفت باشه نمایند و آنجا که خوشبو مدرک نگردد بعد از تنقیه ماده موجبه آن چیزهای بدبو که گرم باشد چون جندبیدستر و سکبینج و مرو جاوشیر و کندش هم بویند و در بینی چکانند و بعضی فلفل گرد و تربد سیاه عوض جند و کندش میکنند وزن همه مساوی میگیرند و سعوطا استعمال مینمایند و گویند که سعوط صبر و برگ سرو و فنجنکشت و فلفل برنج کابلی و تربد سیاه و گل تاتوره مساوی قوی تر ست و تشاه از زانی بوئیدن شونیز و نیز اراسفند که در بول خر تر کرده باشند از مجربات خود نوشته بالجمله این طریق معالجه برای رازی و مسیحی مسلم و قند لیست و مختار اکثر متاخرین همین ست چنانچه حکیم صادق علی خان مینویسد که شخصی که بوی بد دریافت کند و بوی نیک نه جندبیدستر مدام در بینی او چکانند و چکانیدن بول خر بسیار نافع بود و سعد و قرنفل و سنبل الطیب و ورد سائیده در بینی دمند واگر فائده نشود تنقیه بلغم از مسهل آن و حب ایارج کنند و شخصی که بوی نیک و بد دریابد و بوی بد نه مشک دائم بچکانند واگر مفید نگردد تنقیه خلط محترق نمایند و بقول انطاکی علاج آنکه ادراک خوشبو نماید فقط سعوط به هر شی منفذ ست مثل جندبیدستر و مشک و سکبینج و اغذ محللات کما و آد سعوطا تدبیر آنکه ادراک بدبو نماید ناصحه تنقیه بایارجات کنند و سعوط ببول خر بغایت مفید ست و از مجربات من سعوط باین مرکب ست جندبیدستر کندش قسط قرنفل هر واحد درم روغن زرد آب کرفس هر واحد اوقیه روغن بنفشه نیم اوقیه همه را بجوشانند تا مختلط گردد و سعوطا استعمال کنند و گاهی لادن و فلفل سفید هر واحد نیم درم فرفیون ربع درم اضافه کرده میشود و تکمید بشونیز در ینجا از مصالح ترین ادویه ست و بدانند که تنقیه دماغ و گرسنگی و تلطیف غذا ملاک این امر ست و حکیم حامد سرهندی نوشته که آنچه مجرب ست برای شخصی که بوی بد دریافت نکند مواظبت بر بوئیدن قرنفل و بسباسه و جوزبوا و مشک و گلاب سوده است و برای کسیکه خوشبو احساس ننماید بر شم حلتیت منتن مداومت کردن این همه بعد تنقیه تام و استعمال حمام و در خلط حار بعد فصد و استفراغ عام نفع تمام دارد و شیخ و تابعین او براند که هر کسی که خوشبو احساس کند و بدبوی حس نکند مدام بجندبیدستر سعوط نماید حتی که اصلاح یابد و هر که بدبوی احساس کند و خوشبو حس نکند دائم بمشک سعوط نماید تا آنکه حال و نیک گردد و صلاح پذیرد یعنی بازاله بوی بد مشغول گردد ادراک خوشبو نماید و سبب اختلاف طریق علاج اختلاف سبب ست چنانچه در صورت عدم احساس خوشبو سببش نزد شیخ خلط عفن در تجاویف مقدم دماغ یا در زائدتین ست لیل حساس ننماید همیشه رائحه آن خلط را احساس نموده خوشبو نمی نماید بجهت غلبه آن خلط متعفن بسبب استیلای رائحه آن بر روائح خوشبو و علی هذا القیاس و نزد رازی و غیرهم سببش خلاف انیست و آن در ذکر تشخیص اقسام این مرض مسطور شد

رعاف

یعنی برآمدن خون از بینی و آن مرض یا شد یا عرض امراض حاده و بواسیر انف و بثور آن و عرض امراض حاده یا در روز بحران افتد یا در غیر روز بحران و آن هم بر کیفیت سببش

اکشادن رگ بینی از حدت خون باشد یا تنگافتن عروق شبکه دماغ و شرائین آن از شدت امتلای خون یا ضربه و سقطه و یا شدت که تسع افواه بسبب حدت و شدت
امتلای خون باعث رعاف گردد پس آنچه بقطرات و اندک اندک آید مدد خود بخود باز ایستد و یا بسیار آید و بدیر ایستد و آثار غلبه صفرا یافته شود سببش کشادن دهن رگهای باریک اندرون بینی باشد بواسطه
حدت خون یا بخارات حاره متصعده و آنچه یکبار آید و بسیار آید و بیشتر بعد حدوث صداع شدید و التهاب و مرض حاد و یا عقیب سقطه و ضربه آید سببش تنگافتن عروق شبکه دماغ یا شرائین آن بود بواسطه
شدت امتلای دم و غلیان آن یا بحران امراض حاده یا ضربه و سقطه و سر تابع الاعراض فساد افعال دماغ و ابهام مختل و تخیل یا سرسام و دوار و سکته و سبات میباشد و این اگر غیر قابل
علاج ست بسبب نرسیدن او و یعالجه بدانی موضع و بحرانی در روز بحران امراض حاده و حمیات دمویه بعضی از ادویه واقع میشود و فرق میان رعاف عرقی و شریانی آنست که خون
شریانی بکثرت و بدفق می آید و رقیق و گرم و سرخ خالص میباشد و بنوبات و جهرات خارج شده و انقطار رعاف گاه گاه باشد که با دوار معلوم آید ساکن شود و باز عود کند و گاهی فقط واقع
گردد و سیلان رعاف از احوالیست که گاهی موجب صحت و منفعت بود و گاهی باعث ضعف و مضرت شود و آنکه سبب منفعت باشد عقب او راحت و سبکی از امتلا حاصل گردد و رنگ چشم و روی اکثر سرخ
شده و سعه بعد انتفاخ با عضا آن پدید آید اسیما این منفعت در مردم کثیر الدم گرم مزاج و صاحب دماغ حار گرم او در امراض حاده و اورام باطنه و خاصة دموی و صفراوی در دماغ پس کسی در بحران
لیس و ریه میباشد و نفع رعاف در ذات الجنب اکثر از آن است که در ذات الریه باشد و رعاف در امراض حاده و خصوصا مثل جدری و حصبه ... دارد در بحران ... باشد و آنکه
سبب مضرت بود و اسراف نماید ضعف آرد و رنگ روی زرد غیر معتاد یا رصاصی یا تیره از زردی سیاهی شود و لاغری بسیار پدید آید و دست و پا سرد گردد و اگر چه خون
باز ایستد عاقبت محمود نبود و آنکه رنگ او بزردی گراید صفرا بروی غالب کند و تقیر او تخرج خون کمتر بود و آنکه رنگ او برصاصیت میل کند بلغم بران غالب بود و آنکه
رنگ او بکمودت مبدل گردد سودا بران غلبه نماید و این شدید الضرر است بنقص خون مع غلبه اخلاط ردی و جمیع کسانیکه رعاف بدیشان افراط نماید از امراض ضعف
جگر و استسقا و غیر ها ایمن نباشند و شدید ترین ابدان از روی استعداد برای رعاف مزاج صفراوی رقیق الدم اند و از رعاف معتدل الانقطاع باید علاج تبرید از
لعاب بهدانه و شیره عناب و شیره مغز تخم تربوز و شربت نیلوفر دهند و گاهی عوض مغز تخم تربوز تخم کاهو مسکنند و گاهی عرق شاهتره نیز افزایند و گاهی شیره تخم خیارین شیره
تخم خشخاش سفید شیره کشنیز خشک شیره مغز تخم کدو شربت بنفشه یا شربت صندل اسبغول یا شیده حسب حاجت همه یا بعضی از انها می فزایند و گاهی ...
عناب بعرق شاهتره ده توله و شربت نیلوفر میدهند و اگر خواهند شیره تخم کاهو شیره تخم خرفه عرق بید شربت عناب و قدری کثیرا سوده بدهند و بعضی شیره تخم
چهار ماشه در آب بارتنگ سبز مروق پنج توله و آب ساده برآورده شربت حب الآس دو توله داخل کرده و یا شیره گلنار شیره دم الاخوین هر یک چهار ماشه همراه شربت مذکور
میدهند و یا شیره بارتنگ شش ماشه شیره تخم خرفه شیره تخم کاهو شیره بیخ انجبار هر واحد یک توله شربت نیلوفر دو توله صمغ عربی کثیرا هر واحد یک نیم ماشه سوده یا بدهند
بدهند و گاهی بعد از فصد دم الاخوین شاخ گوزن سوخته طباشیر هر واحد یک ماشه سوده در شربت انجبار یک توله آمیخته خورانیده شیره بیخ انجبار پنج ماشه شیره حب الآس
شیره تخم خشخاش شیره بارتنگ هر یک هفت ماشه لعاب بهدانه سه ماشه در عرقیات آورده شربت نیلوفر یا حب الآس دو توله داخل کرده بارتنگ چهار ماشه ... میدهند و اگر
ضعف زیاده باشد مروارید بسد بهره تبری گل قبرسی گل مختوم هر واحد یک ماشه در شربت انجبار و شربت یاقوت علوی خان هر یک یکتوله و ورق طلا یک عدد آمیخته طباشیر
بالائیش شیره بارتنگ و حب الآس هر یک ماشه در عرق بارتنگ کیوره هر یک دو توله برآورده شربت سیب هر یک دو توله تخم ریحان هفت ماشه بدهند و وقت شام
قرص کهربا یا قرص خشخاش ... سه ماشه در شربت یاقوت یک توله آمیخته همراه شربت خشخاش انجبار هر یک دو توله و عرق سیب و ابریشم و بارتنگ یک پنج توله تخم خرفه تخم ...
ماشه دهند غذا کاهو یا بچه تر و چوزه مرغ و عدس و ماش یا سفاناخ پخته با برنج یا نان کنند و اگر رعاف با غلبه خون باشد اول فصد سرو رگ بعده تبریدات مذکوره
یا تبرید عناب پنج دانه بعرق شاهتره یا دو سیر و الیه شیره تخم کاهو شش ماشه نبات دو توله داخل کرده دهند و چون نوبت بغشی رسد ادویه قابضه مقوی مثل طباشیر
کهربا دم الاخوین مروارید هر یک یک ماشه و مربای سیب یک توله ورق طلا یک عدد آمیخته شربت حب الآس سه توله و عرق بارتنگ نه توله داخل کرده دهند و غذا آش جو
شربت نیلوفر و اگر رعاف با شقیقه بود مثل آنست که اول جریان آب نیلگون بعده خون از بینی برآید فصد سرو نمایند بعده تبرید دهند و اگر رعاف مع صداع
باشد شیره کاهو شش ماشه شیره کشنیز خشک چهار ماشه نبات یک نیم توله داخل کرده بدهند و آب کشنیز سبز و کافور بهم سرشته در بینی اندازند و خون بند گردد
و اگر رعاف بعد تعب از خوردن جریره خشخاش یا اوام بسبب گرمی و حدت ماده بازجاری گردد و گاهی از ترشی نیز جاری میشود بعد فصد سرو تبرید تبرید

تخم کاهو و لعاب بهدانه و عرق شاهتره و شربت نیلوفر دهند و اگر رعاف بعد ضربه رسیدن دوام نماید درین تبرید عرق عنب الثعلب عرق گاوزبان عوض عرق
شاهتره داخل کرده دهند و گل ملتانی آمله در آب ساگ سرخ سوده قرص بسته بر سر گذارند و آب کشنیز سبز و شیر خر تر کافور سوده آمیخته در بینی لغاذ کنند و بالای سر
و صدغین طلا کنند و گاهی عوض تبرید نقوع عناب پنج دانه سپستان نه دانه کشنیز خشک آمله گل نیلوفر هر واحد نصف ماشه در آب تر کرده تخم کاهو شیره مغز تخم کدو
هر واحد یک توله شربت نیلوفر دو توله داخل کرده نوشیدند و یا شاهتره کشنیز خشک هر واحد دو مثقال عناب هفت دانه شب در آب گرم تر کنند و صبح آب صاف گرفته
تخم کاهو تخم خرفه هر یک مثقال در آب نقوع شیره برآورده با مصاف کرده دو توله شربت نیلوفر انداخته یک مثقال اسپغول پاشیده بنوشند و گویند کسی که رعاف معتاد
باشد بعد فصد سر رو تکرار که هر بار یک ماشه سوده با شربت انجبار بخورد و بقول اهل هند گل پلاس یک توله جوشانیده یا خیسانیده قدری شیرینی داخل کرده عادی
رعاف اگر حیدری بنوشد قطع رعاف کند و نوشیدن آب انجبار پنج درم و یا پوست بیخ آن یک مثقال در رعاف مجرب سویدی ست و گویند که شرب برادهٔ شاخ گاو
و کذا عظم فخذ آن سوده و کذا عصارهٔ آس و کذا خون ظبی و کذا مغز ادر زردی بیضه نیمبرشت آمیخته و کذا برادهٔ شاخ لقرو حشی هر واحد قاطع رعاف ست و همچنین
کافور شرباً و ضماداً و کهربا شرباً و تعلیقاً و طراثیث شرباً و لفوحاً مفید بالخاصه بعد تبرید گل ارمنی یا نشاسته بسرکه سائیده بر سر ضماد نمایند و اگر آمله خشک تنها و یا با گل ارمنی
در آب سائیده بر تارک سر ضماد کنند نیز مفید بود و اگر حرارت زیاده بود کافور قدری افزایند و کافور در سرکه جوشانیده در بینی چکانند و آنچه معمول و مجرب ست کافور
قدری در آب افشردهٔ سرگین خر حل کرده در بینی چکانند که در حال رعاف را بند میکند و اگر قدری افیون اضافه کنند قوی تر گردد و همچنین پشم شتر سوخته
در بینی دمیدن فی الفور حبس رعاف می نماید و لفوخ خاکستر خرمهره مجرب سمرقندی ست و کذا کاغذ سوخته بودار سوخته در بینی دمیدن مفید و خانهٔ عنکبوت
در سیاهی تر کرده بگرد آسیا آلوده در بینی نهند بعد از انکه بینی را بگلاب قدری سرکه شسته باشند و یا خانهٔ عنکبوت را به آب صمغ عربی تر کرده فتیله ساخته
اقاقیا گلنار کندر مازج هر یک نیم ماشه عدس گرد آسیا هر یک یک ماشه سائیده بران پاشیده در بینی گذارند و ضماد گچ کهنه در آب سائیده و یا آهک در سرکه حل کرده
سرد نموده بر پیشانی و کذا کافور بر ناصیه یا فوخ و کذا لک برگ کنار و حینئذ و همچنین ضماد سرتاجبین لسرگین گاد تازه که هنوز گرم باشد مجرب اقوی از ان ضماد
پیشانی با آب زبل خر و گلاب ست و کذا کاه خر سوده در آب سائیده و کذا آرد ماش هندی در آب خمیر کرده بر سر ضماد کردن و کذا پوست درخت گولر و برگ املی
در آب سائیده و یا آب کیله سعوط نمودن و کذا ضماد برگ نیب یا اجوائن خراسانی و یا با برگ چولائی سائیده و یا شورهٔ قلمی در سرکه سائیده و کذا پوست درخت گولر
با آب سائیده ٹکیه کرده بر یافوخ بستن و کذا سعوط آب دوب سبز سائیده و کذا نوشیدن صندل سرخ سوده قدری کافور حل کرده و کذا ضماد گل ملتانی و بندول
با آب خرفه بر پیشانی و صدغین و تارک سر و کذا کاهی تالاب از مجربات اهل هند ست و ایضاً آرد جو با آب خرفه یا آبادده و کذا لک اسپغول ناکوفته بسرکه شسته بر پارچه تسلیلی
پهن کرده طلا کردن نافع و سعوط کافور یک حبه در یک درم آب کشنیز سبز حل کرده مجرب و کذا گلنار و مهاورد کافور در بینی چکانیدن و اگر بپیرشس ادر سرکه بیخته بر تارک سر
طلا کنند هنگام ضعف از کثرت رعاف معمول ست و بعضی گل ملتانی برابر بیرشس میگیرند و سائیده نیم گرم بر پیشانی و بینی ضماد مینمایند و چون بپیرشس کم تاثیر بلکه آن
و رسوه با پارچه طویل که قریب یک انگشت عریض باشد طلا نموده یکی از ان از سر بینی تا موخر سر بچسانند و دیگری از بناگوش تا بناگوش دیگر کشند و گاه خون بند نشود
و خشک گردد سه قطره روغن گاو خام در بینی چکانند و چون از معاودت خون خاطر جمع شود پارچهای مذکور را با آب تر کرده فرود آرند و در رعاف شدید معمول استاد
مرحوم بوده و اگر فتیله البسفیدی بیضه مرغ آغشته و کافور سوده بران پاشیده در منخر سائل الدم بگذارند و گل ملتانی با آب سائیده بر سر و جبهه گردن طلا نمایند
و هرگاه خشک شود دیگر اعاده طلا کنند تکرار عمل رعاف بند شود و مجرب ست و ایضاً اگر کشنیز خشک آمله خشک هر دو سائیده قرص بسته بر یافوخ نهند و گل ارمنی و فوفل
زهر مهره کاغذ سوخته بودار سوخته باریک سوده در بینی دمند نیز مجرب ست و چون مسلهٔ بی نمک را با آب خرفه بکرر شسته و کافور بدان آمیخته سعوط نمایند و برگ کنار و
برگ بید و برگ به و برگ بکن هر چه از نیها بهم رسد نرم سوده بر پیشانی ضماد نمایند فوراً رعاف بند شود و یا باز و کشنیز گرد آسیا کندر صبر دم الاخوین تپ سیمانی
همچون غبار سائیده فتیله از کاغذ یا پارچه ساخته در آب سرگین خر یا در سفیدی بیضه تر کرده با ادویهٔ مذکوره آلوده در بینی نهند خواه این ادویه مسحوقه را
با بتوبه در بینی دمند و اگر فتیله بسیاهی تر کرده در داروی سبز خام تشتاسانی گلنار جلسبیس نشاسته صمغ عربی مساوی نرم سوده آلوده در بینی گذارند یا این ادویه با بتوبه

دربینی دمند نیز سفیده بیضه یا نشاسته گل ملتانی گرد صندل هریک یک ماشه افیون نیم ماشه کوفته بیخته سعوط نمایند وازآمله خشک بآب سوده گلیه ساخته بر یافوخ نهند و یا
آب پودینه یا کافور در بینی چکانند و قرطاس سوخته یک جزو قلقطار نیم جزو باریک سائیده در بینی دمند و یا کندر صبر گلنار نوره زنده قلقطار غبار آسیا حجبین خاکستر
کاغذ مازو مثل سرمه سوده در بینی دمند و فتیله بدان آلوده در بینی و تحلل کنند واگر حشفص کاغذ سوخته مازو دم الاخوین سوده بر یافوخ کنند و یا فتیله آلوده در بینی
نهند مجرب حکیم علاء دست و بالقول صاحب شفاء الاسقام آهک سفید زنده در بینی دمند مرة بعد اخری و بعد ازان فتیله بسپیدی بیضه تر کرده در آهک آلوده در بینی
در آرند و بقول مسیحی سنگ آسیا گرم کرده سرکه بران پاشیده بخار او گرفتن قطع رعاف نماید و گویند که آویختن سنگ یشب بر سر بالخاصیت مفید رعاف ست
و گویند که اگر شاهتره تازه را بسایند و آب وی بنوشند و چهره و پیشانی و مقدم سر را طلا نمایند یا شاهتره خشک را بآب سائیده بنوشند برای رعاف
حادث از حمیات وغیره مجرب ست و اگر زاج سوخته دم الاخوین گلنار سفیداب قلعی قشار کندر جرم سوخته گرد آسیا شاخ گوزن سوخته و گر
نباشد شاخ بز سوخته گل قیمولیا گل شاموش گل مغره برادهٔ آبنوس قاقیا بیخ انجبار صمغ عربی کهربای شمعی سرگین اسپ سوخته نشاسته کوفته بیخته
قدری در انبوبه کرده در بینی دمند و قدری بآب بارتنگ و آب خرفه سرشته بر پیشانی طلا سازند و فتیله از نسج عنکبوت ساخته بآب سرگین خر تازه
تر کرده با دویه مذکوره سرشته در بینی نهند جهت حبس رعاف مجرب ست و مخترع والد حکیم علوی خان و گلنار چهار درم کندر دو درم مثل غبار سوده در بینی
در دمیدن و باقی در آب آس سبز سرشته ضماد نمودن مجرب سدیدیست و تعلیق زمرد دست نیم مثقال بر صاحب رعاف نیز مجرب است و
گویند که تعلیق عقیق که رنگ او مثل ماء اللحم باشد و کذا حجر الحجامی کذا یاقوت و کذا سنگی که در قافله سماری آید نیز نافع و قلقطار لقوقا و لسوقا و طلای علاقه
و سرگین سپید محرق بسرکه فطلوا آن ضماد او بفتیله آلوده در بینی نهادن و خضاب سر و دست اسپرغم کذا حنطیانا نامی رومی ده درم حنابست درم بردن
تا استعمال سه شب متوالی و سر روز با آب نشستن مفید ست و در خواص آمده که کتابت بعض بخون صاحب رعاف بر پیشانی او نوشتن قاطع رعاف ست
و باید دانست که سوای این تدابیر ذلک قدمین نهادن آن در آب سرد و بستن هر دو بازو و قدمین بس آن و خصیتین نعضایه محکم نیز فائده میکند و کذا حجر
و بند محاذی منخر سائل نافع و گویند که خصیتین مرعوف در سرکه نهادن بهمان وقت خون بند نماید و بهر تسکین حدت خون و تغلیظ آن آب سرد بر مرعوف و سر
و اطراف ریختن و نوشیدن و در دهن گرفتن و در بینی کشیدن و یا برف بر سر نهادن و بر پیشانی بستن و یا صندل و کافور و گلاب بر پیشانی و حلق طلا کردن
و یا خرفه بگلاب و قدری سرکه تر کرده بعد حلق راس بر سر نهادن و شربت کادی و عناب ریباس و سیب یا شربت سیب و گلاب یا رائب ترش یا
با شربت خشخاش نوشیدن و عدس مقشر و برنج پخته بآب لیمو خوردن نافع بود و در صورتیکه از استعمال حابسات بند نگردد و خوف سقوط قوت
نباشد فصد سر و باریک کشایند از جانب محاذی منخر که ازان خون بر می آید خون اندک اندک بتفاریق بر آرند و محجمه بلا شرط بر ساقین و فخذین بند
و بر دوش و شکم نهند و امر بحبس شدید نمایند و گویند که وضع محجمه ناری بر پستان جانب رعاف فی الحال قطع کند بالجمله در ابتدا تسکین تبرید و تکثیف
و در انتها وقت ضعف حبس باید کرد و پیش از ضعف امالة از لو یا حجامت و اگر امتلای خون در عروق باشد فصد سر و ضرورست و الا نه و استعمال
مبردات و تقلیل غذا مناسب و در مشائخ بهر امالة حجامت قفا بجای فصد باشد و جالینوس گوید رعافی که با تپ باشد فصد او زائل کند و بقول رازی نهادن
اطراف در آب گرم قاطع رعاف ست و فصد رگ کتفی از خلف انفع از فصد مرفق ست و گویند که در رعافیکه از سعوط دوای حاد بهم رسد آشامیدن این
تبرید حابس رعاف زهر مهره خطائی جواهر مهره خاکستر نیلوفر هریک یک ماشه در شربت یاقوت یک توله آمیخته لیسیده بالائش شربت سیب انجبار یک
دو توله و عرق بید مشک عرق ابریشم هریک هفت توله حل کرده و ضماد پیشانی بطحلب در شیر زن سوده و سعوط آب برگ بید ساده و آب لیتیم ضفادع و شیر
زن مساوی و ضماد همه سر بعد تراشیدن موی سر دال مونگ مقشر در شیر زن سائیده و گل گاو زبان صندل سفید گلاب یاسمین سفید هریک دو توله روغن گل یک نیم توله
و بعد ساعتی ضماد دور کرده ریختن آب یخ بر تارک سر گردن بفاصله دو سه وجب تا یک گهری نهادن پاره برف در سوراخ بینی و غذا خشکه با بالائی جغرات
در یک روز قطع میکند و اگر رعاف از استنشاق گرد گچ وغیره عارض شود بعد فصد سر و گرفتن خون ملح فعات پاره برف در بینی گذارند و اندکی بر پیشانی فرق تارک

بر سر نهند و بعد بر آوردن آن از بینی روغن کدو و خشخاش و بادام و شیر زنان یا شیر خر مساوی در بینی چکانند و یا مسکه ماده گاو و پیه سر و کف دست و پای مرغ خصیه خروس دارند و ضماد از لیشم غوک و برگ بید ساده و کشنیز و داودی و گل گرنبل و صندل سفید و گل ارمنی هر یک نه ماشه بر پیشانی و صدغین و یا فوخ نهند و یا آب یخ و یا شوره پرورده بر سر ریزند و از حرکات عنیفه و هوای حار پرهیزند و غذا دوغ گاو و با برنج یا بالائی ماست دهند و اگر از بوئیدن مشک و چند افتد شیر زنان و خر و روغن مغز تخم ترپز و کاهو برابر در بینی چکانند و شربت آلو و نیلوفر هر یک دو تولہ در عرق بید ساده و کاسنی نیلوفر هر یک پنج تولہ حل کرده بنوشانند و غذا آش جو و شربت نیلوفر دهند و ماء القرع یا ماء الجبن از شیر خر بشربت نیلوفر نوشانند و اضمده قابضه مبرده استعمال کنند و سلطان محمد مراد در مجربات خود از ابن بیطار نقل کرده که شاخ بقر راست اگر رعاف از طرف راست باشد و شاخ چپ اگر از چپ باشد در آب سائیده مرعوف بخورد مجرب ست و اگر خیار برنج که هنگام کوفتن و سفید کردن او بهم رسد در بینی سعوط نمایند رعاف قطع کند و مغز خروس خام در رعاف سقطے و ضربی بتجربه رسیده و صاحب جامع الادویه گوید که خون کبوتر ضماداً و قطوراً رعاف حادث از حجاب دماغ قطع کند و نفوخ خاکستر موی مطلق نفع بآن می نماید و جمله انافح لطوخات فی الانف قوی العمل ست و گویند که رعاف گاهی از گرمی و خشکی بود و این علاجها مفید نباید روغن بادام و روغن کدو سرکرده در بینی چکانند و بر سر بمالند که مفید افتد و مکرر چکانند و اگر قدری کافور در این روغنها حل کرده چکانند بغایت نافع بود و زود برطرف شود و ایضاً برای تسکین حرارت و سوزش بینی که منجر برعاف شود شیره مغز تخم کدو شیره مغز تخم ترپز و لعاب کتیرا و لعاب بهدانه باهم آمیخته قدری سنگ جراحت سوده داخل کرده در بینی کشند که خون بند میکند و مجرب ست و شیخ میفرماید که رعاف بحرانی و مانند آن و آنکه از نفس خود واقع شود سبیل علاج او آنست که تا سقوط قوت محسوس نگردد علاج حبس او نکنند و بسا ست که نوبت بخروج چهار رطل خون میرسد و درین حالت واجب ست که هنگام شدت افراط رعاف بجدلی و بپردازند اما غیر آنرا علاج بادویه حابس رعاف نمایند و در رعاف که بسبب امتلای بدن صفراویت او افتد و دوام استفراغ صفرا از آن قبل از حدوث او و تعدیل خون آن باغذیه و اشربه مطفیه واجب ست و فصد بهترین علاج ست که بدان حبس رعاف نمایند چون باریک بکشایند از جانب مقابل مشارک و خصوصاً هرگاه غشی واقع شود و گیلانی گوید که علاج رعاف بحرانی بحبس جائز ست چون بحد سقوط قوت رسد درآن هنگام بگیرند صبر و کندر هر دو جزو دو دران فتیله مبلول بسرکه آلوده در بینی نهند و یا دقاق کندر و دم الاخوین و انزروت و صبر و مر مساوی کوفته بیخته فتیله یا رچه کتان بسرکه تر کرده بدوا آلوده اندر بینی گذارند و شب یمانی و نشاسته مثل سرمه سائیده در بینی دمیدن نافع ست توضیح ادویه حابس رعاف و خون یا قابض اند و یا مبرد و یا مغلظ مجمد و یا مغریه لزجه و یا حادثه کاویه و یا ذو الخاصیت و یا جامع دو یا سه امر مذکوره و هر واحد ازینها بحسب سبب موجب استعمال نمایند اما قابضات مثل عصاره لحیة التیس و اقاقیا و گلنار و گل سرخ و عدس و مازو و کزمازج و حضض و عصارات برگ آس و عوسج و برگ امرود و برگ به و عصی الراعی ست و اما مبردات مغلظه بعضے از آن مبردات بالفعل اند مثل یخ و برف و آب شدید البرد و بعضی مبردات بالقوه اند مثل افیون و کافور و بزر البنج و تخم کاهو و عصاره برگ امرود و برگ بید و آب شگوفه خرما و قاقلی و عصاره بارتنگ همه غیر مطبوخ و اما مغریات مثل غبار آسیا و دقاق کندر و صمغ عربی و سرشش و گل ارمنی و گل مختوم و دم الاخوین و اما کاویات مثل انواع زاجات و قلقطار و زنگار و غیره ادویه خورنده گوشت و سوزاننده و خشک کننده عضو و لیکن واجب ست که اینها را باحتیاط استعمال نمایند چه بسا ست که خشکریشه پیدا میکنند و بعد سقوط او از اول زیاده باعث شر و فساد میگردند و اما ادویات ذی خاصیت مثل سرگین خر و آب او در رعاف و آب پودینه و خانه عنکبوت ست و بدانند که اقسام ادویه مذکوره یا بطریق سعوط و یا نشوق و یا فتیله و یا نفوخ و یا ضماد و طلاء و یا شموم یا حشو استعمال میفرمایند اما سعوطات پس بگیرند آب شگوفه خرما و اقاقیا هر واحد نیم اوقیه کافور یک حبه بدام در بینی چکانند و یا عصاره بلح یعنے شگوفه خرما مع عصاره لحیة التیس و کافور بعمل آرند و ایضاً آب بلح مع عصاره کندنا و یا آب بالح مرقطور نمایند و آب کشنیز مبرات و یا عصاره قاقلی غیر مطبوخ و یا آب خیار مع کافور و یا عصاره بادروج بکافور و یا آب بارتنگ بگل مختوم و کافور که مجرب مرهندی ست و یا عصاره عصے الراعی با آن سرد و آنچه درین باب بالغ النفع ست آب سرگین خر تازه است و اگر خروج خون بکثرت محسوس شود و احتیاج داغ ببینند زنگار محلول در سرکه اندک اندک قطور نمایند و ایضاً استعمال سعوط گلنار باریک سوده با آب بارتنگ بجهت تقبض و تبرید و ایضاً آبی که دران افیون گداخته باشند بنابر تجمید نافع و حضض

در آب بادروج یا آب برنج مع آب کراث مفید وکذا سعوط اخثای البقر محرق بسرکه مخلوط و یا خون حداه و یا کافور دو حبه با آب آس تازه و یا مداد بسرکه
حل کرده و یا عصارهٔ مامیران و یا آب گشنیز با سرکه و کندر و یا اثمد بعصارهٔ برنج حل کرده و یا عصارهٔ سداب بسرکه و یا عصارهٔ برگ انجره و یا قلقطار
بعصارهٔ کراث و یا حب البان و یا صدف مع لحم او کوفته در سرکه حل کرده و یا آب ثمر یا برگ مغیلان وکذا آب کاهو بکافور وکذا عصارهٔ بنجا سفید بسرکه و
کافور و یا آب پوست طلع بروغن گل و یا پوست بیضه سوخته با آب کشنیز سبز و یا آب برگ طرخون و یا آب شجرة ابی مالک یا حلزون بری بسرکه سائیده و یا آب
هو فاریقون براحد قاطع رعاف ست و بلیلهٔ کل معتبر از زغام برابر سوده با آب سعوط کردن منقول از اهل هند و معمول والد مرحوم ست و مؤلف گاهی در بینی
بعض ادویه دیگر مثل گل ارمنی و صمغ عربی و کافور حل کرده بعمل آورده و سریع الاثر یافته و یا کندر افیون کافور هر یک یک حبه با آب سائیده در بینی چکانند
و یا کاغذ سوخته پوست تخم مرغ سوخته اقاقیا مازو سوخته در سرکه سرد کرده پوست انار ترش کندر صدف سوخته شادنج مغسول هر یک یک جزو کافور ربع جزو
کوفته بیخته با آب بادروج در بینی چکانند و اگر کافور چهار دانگ افیون کندر صدف سوخته شادنج هر یک سه درم قرطاس سوخته زاج سوخته شب یمانی بریان هر یک دو درم سرکه
سوخته عصارهٔ لحیة التیس گلنار دم الاخوین هر یک چهار درم کوبند و بیزند و بعصارهٔ بادروج و عصارهٔ لسان الحمل بسرشند و خشک کنند و سه بار چنین کنند پس
قرصها ساخته نگاه دارند و بوقت حاجت بچیزی مناسب سائیده در بینی چکانند خون آمدن از بینی باز دارد و اگر قرطاس مصری سوخته پنج مثقال مازو سبز
سوخته در سرکه سرد کرده ده مثقال شب یمانی اقاقیا هر یک پنج مثقال عصارهٔ لحیة التیس زاج سفید سوخته هر یک هفت مثقال راتک سک هر یک
ده مثقال کافور قیصوری پنج مثقال کشنیز سوخته هشت مثقال کوفته بیخته در آب بارتنگ آمیخته سعوط سازند رعاف قوی را قطع کند و اما النشوقات
پس استنشاق آب سرد ممزوج بسرکه نافع ست و اگر در آب آمله سبز و آب کشنیز سبز صمغ عربی و افیون قدری آمیخته استنشاق نمایند رعاف
که از انفتاح دهن رگ بینی باشد مفید بود وکذا عصارهٔ سراج القطرب وکذا اشک شتر سوده وکذا زاج وکذا غبار الرحی وکذا کهربا بهر واحد نافع ست
و اما فتائل بگیرند فتیله در سیاهی دوات آلوده زاج سوده بران پاشیده و یا فتیله بسفیدهٔ تخم مرغ آلوده قدری کافور سوده بران پاشیده در بینی نهند
و ایضاً از عصارهٔ برگ قریص و پشم خرگوش و سرگین خر خشک یا تر و عصارهٔ گندنا و کندر فتیله سازند و آنچه مجرب ست فتیلهٔ سوت سوخته و آب بادروج
و ایضاً فتیله از غبار آسیا و دقاق کندر و صبر بسرکه و سفیدی بیضه مجرب شیخ الرئیس ست و همچنین فتیله از زاج و کاغذ سوخته و قشار کندر با آب
بادروج وکذا اگر فتیله بگلاب تر کرده در قلقطار و صبر آلوده و یا فتیله در آب گندنا تر کرده نعناع خشک سوده پاشیده و یا فتیلهٔ اسفنج در وقت گداخته
در سرکه تر کرده و یا فتیله از نسج عنکبوت و قلقطار و زاج و اندکی زنگار بکار برند و بدون زنگار مجرب سرهندی ست و بقول صاحب کامل هر سه اجزا
اول مساوی باریک کوفته در سرکه سرشته بر فتیلهٔ کتان طلا کرده در بینی نهند و یا فتیله از پشم خرگوش در کندر و صبر که بسفیدی بیضه سرشته باشند
آلوده و ایضاً فتیله زاج سوخته دو جزو افیون یک جزو در سرکه آمیخته و یا فتیله پوست بیضه سوخته در سیاهی مازو مخلوط کرده و فتیلهٔ نوره مغسول
بسفیدهٔ بیضه مجرب ست و یا جیتکری گلنار مازو صمغ عربی افیون سوده فتیله کاغذ بسیاهی آلوده زده بران پاشیده در بینی گذارند و یا فتیله از نسج عنکبوت
و قلقطار محرق با سرکه سرشته ساخته در بینی گذارند و یا بقول قرشی افیون ربع درم غبار آسیا گلنار مازو هر واحد نیم درم سوده با آب سرگین خر سرشته [illegible]
آغشته در بینی برکنند و کلاشه کافور بر پیشانی لطوخ نمایند و یا اقاقیا و تراب کندر و قلقطار و زبل حمار تر یا خشک یا پشم خرگوش با آب گندنا یا آب بادروج
یا با آب خرفه فتیله ساخته در بینی نهند و یا فتیله از گرد آسیا و کندر و دم الاخوین و شب یمانی آلوده بعمل آرند و آنچه از قرطاس سوخته پوست بیضه سوخته
شاخ گوزن سوخته اقاقیا پوست انار ترش شب یمانی مساوی باریک سوده در آب برنج آمیزند و فتیله خرقهٔ کتان بدان آلوده در بینی نهند
که مجرب گیلانی ست وکذا غری السمک سوخته و مثل او کافور سوده بسرکه آمیزند و فتیله بهان آلوده در بینی نهند که فی الفور قطع رعاف کند و یا بقول شیخ
فتیله خرقهٔ کتان در سیاهی آلوده بمازو محرق مطفی بسرکه و شب یمانی و کافور آغشته در بینی نهند و اگر مازو شب یمانی گلنار نشاسته صمغ عربی سوده
بر فتیلهٔ کاغذ که بمداد تر کرده باشند پاشیده در بینی بدارند نیز مجرب ست و یا قلقطار اقاقیا موی خرگوش خاک کندر سرگین خر همه با آب گندنا بسرشند و فتیله ساخته

در بینی نهند و یا مازو سوخته در سرکه سرد کرده دو ماشه زاج سیاه چهار ماشه شب یمانی شش ماشه کافور یک دانگ کوفته بیخته فتیله کتان بعصارهٔ سرگین خر آلوده در بینی و اگر دو بند
در بینی نهند و یا فتیله بسرکه آغشته و بزیره سوده آلوده و یا بقلقطار آمیخته در بینی نهند و کذا فتیلهٔ برگ بیخ سوده و کذا فتیلهٔ صدف مع لحم او کوفته و کذا
الفحم ارنب با آب کشنیز سبز سرشته بفتیله آلوده و کذا فتیله از کلخ ساخته و کذا از قنه ساخته در بینی گذاشتن نافع ست و اما النفوخات خصوصاً تنها سوخته
یا در پارچه کتان بسته بسوزند و خاکستر او سوده در بینی دمند و ایضاً غوک سوخته در بینی افشانند و همچنین غبار آسیا یا غبار گل خزف سفید یا نوره مطفی
و همچنین قشار کندر و کاغذ سوخته و شاخ بز سوخته و زاج مساوی در بینی دمند و کذا کل پوست ثمر دلب مجفف مسحوق مجرب و قیل گیرند تا گرد در کوزه کرده تجدید
گل و نمایند و اگر با آن گل کلال باشد جید تر بود و سر آن ببندند حتی که در سایه خشک کنند و بوقت حاجت مثل غبار سائیده در بینی نفوخ نمایند
که فی الفور رعاف بند گردد و یا پوست بیضه سوخته بعمل آرند که مجرب ست و بعضی گفته بیضه درست را بسوزند تا سفیدی آن سیاه گردد و باریک سائیده
با انبوبه در بینی دمند و ایضاً چرائته و گل نسرین و تخم گل و قرنفل هر واحد درم مر مازو هر واحد نیم درم اندکی مشک و کافور در بینی ایام متوالی بدمند
و نفوخ قرن ایل و قشر بیضه و کندر و کهربا همه سوخته مساوی نرم سوده و کاغذ سوخته و ودع محرق سوده نافع و نفوخ پر طاؤس سوخته سوده عجیب الاثر است
در حبس رعاف و یا دارائی سرخ را با خون رعاف آغشته و سوخته خاکستر آنرا در بینی دمند یا کهربا سوده و یا لسد مروارید سائیده نفوخ نمایند و کذا کندر سوده
یا سرگین خر خشک سوده نفوخ کردن مجرب ست و نفوخ شب یمانی و نشاسته مساوی مثل سرمه سائیده نیز مفید و نفوخ اخثای بقر محرق مسکن رعاف
است و سرمه قاطع رعافی ست که از حجاب دماغ عارض شود و اقوی ازین زبل حمار محرق ست، و نفوخ قشار کندر و قرطاس مصری سوخته زاج سوخته
دم الاخوین غبار آسیا جمله مثل کحل سائیده مجرب حکیم عابد ست و کذا دم الاخوین گل ارمنی صمغ عربی کوفته بیخته در بینی دمیدن مجرب ست و نفوخ خاکستر انبوبهٔ
پر طیور مغسول مجفف بغایت مجرب و همچنین خون خروس خشک کرده در بینی دمیدن مجرب و یا کاغذ سوخته پوست بیضه مرغ سوخته مازو سوخته
بسرکه سرد کرده پوست انار ولایتی صدف سوخته شادنج عدسی مغسول خرمهره سوخته هر یک سه ماشه کافور یک نیم ماشه نفوخ کنند و یا دارائی سبز کهنه سوخته
بطلوح تر سوخته شاخ گوزن سوخته دم الاخوین غبار آسیا هر یک سه ماشه بکار برند و ایضاً نفوخ شب یمانی و سرمه و کذا نفوخ شقایق و اگر گل مختوم
شب عصارهٔ لحیة التیس کافور در بینی دمند رعاف قطع کند و نفوخ قلقدیس مع کافور سوده و یا مازو سبز سوده همین اثر دارد و یا زاق کنند دم الاخوین
انزروت باریک سوده در بینی دمند و یا کهربا گل سرخ گلنار مازو برابر نفوخ نمایند و کذا خاکستر قرطاس و عفص محرق مطفی بسرکه و دم الاخوین و نوره
و زاج سوده قدری در بینی دمند بعده فتیله و سفیدی بیضه تر کرده در دوای مذکوره آلوده در بینی نهند و یا کاغذ سوخته و ودع سوخته کندر یک جزو قلقطار نیم جزو
باریک سوده در بینی دمند و یا زاج مصری کندر و مازو سوخته در سرکه سرد کرده و قلقطار سوخته مساوی باریک سوده نفوخ کنند یا فتیله پارچه کتان که در آب
برف یا سرکه تر کرده باشند بدان آلوده در بینی نهند و اگر گلنار مازو افیون گرد آسیا کافور دم الاخوین کهربا همه ادویه مساوی نرم سوده اول بینی را بگلاب
بشویند و قدری ازان با انبوبه در بینی دمند در حبس رعاف از مجربات حکیم علوی خان ست، و ایضاً قشار کندر نشاسته دم الاخوین صمغ عربی مقناطیس
سوخته گل مغره گل شاموس کافور نشارهٔ آبنوس عفص شاخ بز محرق ادیم محرق گرد آسیا باریک سائیده بدستور استعمال نمودن از مجربات حکیم
محمد هادی والد حکیم ممدوح ست و عفص ملی گل ارمنی کدو سوخته پارچه سوخته کاغذ سوخته آمله خشک افیون صمغ عربی کتیرا کهربائی سوخته طباشیر
بریان کوفته بیخته نفوخ کردن از مجربات فقیر ست، و یا قلقطار نیم جزو قرطاس سوخته صدف سوخته هر یک یک جزو بسیار باریک ساخته در بینی دمند و اگر
شب یمانی قلقطار سوخته قلقدیس زاج شامی گاو کوهی سوخته ودع سوخته مغسول مازو سبز سوخته مطفی در سرکه کافور کاغذ سوخته باریک ساخته
در بینی دمند رعاف شدید را بند کند و دیالیقوس گوید که سرمه یک جزو شب یمانی مازو گل ارمنی ملد نیم جزو کهربا ربع جزو مثل غبار بسایند پس با آب
بلح سبز و آب آس لمد یک جزو و آب کشنیز نیم جزو چندانکه مناسب ادویه باشد ملایه کنند تا غلیظ گردد و شیاف ساخته خشک کنند و وقت حاجت
سائیده بطریق نفوخ استعمال نمایند و طلای گل بدن بگل در آب سرد سرشته خیلی نافع ست و گویند که نفوخ برگ سداب یابس یا تخم آن سوده و کذا

برگ خشک انجره سوده وکذا خون خشک کبوتر وکذا برگ خشک کدو وکذا گل آن وکذا گلنار وکذا فوه الصبغ وکذا بردی سوخته وکذا مازو وشل غبار سائیده
وکذا مازو محرق وبلوط محرق مطفی بسرکه وکذا انیسون سوده وکذا اسفنج محرق وکذا القلم سوده وکذا کشنیز خشک بریان باریک سوده وکذا پوست بیضه وکهربا و ودع
سوده وکذا کبد بز سوخته وکذا زیره کرمانی سوده نیز هر واحد قاطع رعاف ست ولفوخ حجر احمر رومی سوده مجرب بیدی ست واین قرص نیز مجرب ست
قرطاس محرق مازو اقاقیا دم الاخوین زاج شب یمانی مساوی باریک سائیده بآب آس سبز قرص سازند وخشک کرده باریک سوده نفوخ نمایند
وبدانند که هرگاه لفوخ استعمال نمایند ساعتی بینی بگیرند وانچه بسوی دهن نازل شود از خون تبزق نمایند وباید که لفوخ با نبوبه نمایند واما ضمادات
واطلیه بگیرند آب برگ بید وبرگ انگور وبرگ آس وگلاب همه را سرد کرده خرقه کتان تر نموده بر پیشانی گذارند وکذلک جمیع ادویه بارده قابض مخدر معروف
بگیرند در عصارات بارده قابض مثل عصاره اطراف بید وعوسج وشاخ انگور وبرگ امرود وبهی وعنب الثعلب حل کرده ضماد وطلا نمایند وضماد برگ خلاف
وکرم کلم ... وسفرجل وگل سرخ تازه بسرکه کهنه واندک آرد جو سرشته وکذا اطلای راس وجبهه بگل ارمنی اقاقیا وآرد عدس وگلنار وصندل وکافور وقدری
افیون مجرب حکیم عابد سرهندی ست ویا گل ملتانی مغز تخم کدو کشنیز خشک آمله خشک بر پیشانی ضماد نمایند واگر رعاف شدت نماید عصاره لحیة التیس
گل ارمنی آرد عدس گل سرخ آرد جو صندلین گلنار فارسی ابرک کرم برگ بید برگ خشخاش زاج مصری قلقطار محرق مساوی کوفته بیخته با سرکه تر کنند
سرشته بر جبهه ویافوخ ضماد نمایند ویا بقول مسیحی وجرجانی آرد جو خطمی گل ارمنی اقاقیا عصاره لحیة التیس گلنار صندل واندکی کافور وافیون بسرکه سرشته
بر سر وپیشانی طلا نمایند وطلای جبهه بجبسین محرق منخول در سفیدی بیضه سرشته مصطکی کنند بران پاشیده ویا جبسین وعدس گل ارمنی نافع ست واگر
بر الفحه در آب سرشته بر منخرین گذارند یا در داخل آن لطوخ نمایند رعاف را قطع کند ویا بقول صاحب کامل ول آب شدید البرد بر سر ریزند بعد ازان
مازوی سبز پوست انار گل سرخ ملد یک جز عدس مقشر دو جز وحضض برابر همه سائیده در آب آس وگلاب سرشته بر جبهه ویافوخ ضماد کنند واگر خرقه کتان بگلاب
که برف سرد کرده باشند تر کرده بر تارک نهند قوی تر خواهد بود ویا لوبیا سائیده مطبوخ بسرکه ضماد نمایند ویا گل ارمنی عصاره لحیة التیس آرد عدس آرد جو گلنار
ملد یک جز وکافور افیون ملد ربع جز وباریک سائیده بسرکه سرشته ضماد سازند وگویند که سرگین کبوتر یا خر سوخته بسرکه بر حوالی بینی طلا کردن
بیعدیل ست ویا آرد عدس آرد لوبیا صندل خطمی آب کشته وقدری کافور در آب آس وسرکه سرشته بر سر طلا نمایند واگر آرد جو گیرو گل ملتانی آمله هریک سه ماشه
نشاسته صندل سرخ گچ کهنه گل اجاع هریک نیم توله کافور افیون هریک یک ماشه با سرکه وگلاب یا آب برگ کشنیز سبز بر پیشانی وتارک سر طلا نمایند از مجربات
عم حکیم شریف خانصاحب ست وکذلک نشاسته صندل سرخ گل ملتانی بسرکه وگلاب سائیده بر پیشانی طلا کردن والیضاً عدس مقشر صندل سفید
خطمی نامیتا گچ واندک کافور بآب مورد بر یافوخ وپیشانی طلا نمایند که مجرب ست ویا صندل سرخ تخم کاهو آب کشنیز آب خیار آب خرفه کافور
نشاسته گیرو سباتوی گرفته طلا نمایند وآرد جو گلنار اقاقیا عصاره لحیة التیس افیون صندل سفید از هریک سه درم کافور یکی بگلاب سائیده بر پیشانی
ضماد نمایند که برای رعاف قوی تر ومجرب ست ویا اقاقیا نشاسته گل ارمنی گلنار مساوی کوفته بیخته بآب مورد یا آب برگ تاک یا آب برگ تنگ انار
سرشته طلا نمایند والیضاً ضماد برگ آس سائیده وکذا گلنار بآب بارتنگ وکذا صدف مع لحم او کوفته وکذا غبار آسیا وکذا استخوان سوخته بسرکه لخلخته
وکذا زبل حمار وحشی بزردی بیضه وکذا افیون بگلاب حل کرده هر واحد نافع ست وکذا آلله رشیر بز مسوده وقوی تر ازین نیست که آمله گل سرشود و دخانه
آهن گیران آرد نخود بریان هریک هفت ماشه در آب گل سداگلاب سائیده ضماد نمایند واما شمومات سرگین خر تازه شمیدن نافع ست وکذا گلاب
کافور وسرکه وصندل بوئیدن وکذا شم الرائحة منتن وکذا شم کافور تنها وکذا شعر جدی بخور آن نافع واما حشایا پس ریشه نی وبسر جاروب بپنبه بردی
ویا سائر نبیه که از نبات برمی آید بینی را پر نمایند لتعلیم بقول شیخ در رعاف صعب کائن از غلیان حرارت شدید یا النفجار شرایین لابد ست از فصد مرو
باریک مقابل منخر سائل واز حجامت موخر سر نشتر خفیف وبر پستان مقابل تعلیق بلا شرط وگاهی باخراج خون از فصد قیفال یا از رگ کتفی چندان حاجت افتد
که غشی کند وچون موجب غشی گردد فی الفور ساکن شود واین در رعاف شدید جا فر بکار برند بلکه واجب ست که فی الفور مبادرت کنند چون بشدت

رعاف و حذر احساس نمایند قبل ازانکه قوت ساقط شود و اگر بحفر شدید یعنی بقوت و دفع شدید نباشد ولیکن بقطرات و یا بنوائب باشد درین صورت
واجب ست که اخراج خون از فصد اندک اندک بمرات متوالی نمایند و هرگاه فصد بمبلغ کفایت رسد لازم ست که بتغلیظ خون متوجه شوند بانچه مبرد او باشد
و یا بانچه مغلظ او بود و اگرچه مبرد نباشد مثل عناب و حجامت بر مقاومت دم غالب قلب رت ندارد بلکه اوجب ست که اول اخراج از فصد او را بکاهند بعد از آن
محجمه استعمال نمایند و نهادن محاجم بی شرط بر کبد اگر رعاف از طرف راست آید و بر طحال اگر از یسار باشد و بر هر دو اگر از جانبین بود از اجل معالجات ست
و ایضاً واجب ست که اطراف به بندند حتی که خصیتین و قدمین از ساق و بستن هر دو گوش بغایت نافع و لازم ست که نطول بسیار بآب سرد کنند
و بسا ست که احتیاج بنشانیدن انسان در آب بارد و برف افتد حتی که اعضای او بسبزی گراید اگر مانعی مثل هزال و شیخوخت و ضعف قوت
نباشد و اکثر بر سر او آهک کشته صرف یا آهک محلول بسرکه غلاف می نمایند و بر سر او سیاه مبرده ببرف می ریزند حتی که خدر آرد لیکن گاهی ریختن آب
شدید البرد خون را او را غشیه و دماغ منجمد و منعقد میگرداند پس افراط او نشاید و بیشتر ضرورت بفتائل قویه زنگاریه افتد و بآب بادروج مع کافور و مومیائی خالص
بوزن درم سعوط کنند و کمتر ازین نیست که آب ببرف سرد کرده در دهن گیرند و بدانند که اکثر انسان در رعاف زنده می ماند تا آنکه زیاده از بست رطل تا بست
و پنج رطل خون ازان خارج میشود پس می میرد و بیشتر غشی که ازان واقع میشود سبب قطع رعاف میگردد و اما اغذیه مرعوف عدسیه بسماق یا
بسرکه یا بحصرم و مانند آنست مثل رمانیه و تفاحیه و حصرمیه و سماقیه و رجلیه و کاهو بسرکه و غیره مزورات بارد بالطبع و بالفعل بر برف سرد کرده و پنیر تازه
از اغذیه موافقه مناسبه برای مرعوفین ست و لبا نیز محمود ست و کذلک شیرهای جوشیده تا آنکه غلیظ گردد و بیضه جوشانیده برای آنکه مستعد رعاف
بسبب صفراویت خون باشد مفید و ترشیها بیشتر بصاحبان رعاف مضرت میکنند بسبب آنکه در آنها تقطیع و تلطیف ست پس بقول حسن الاستفار(ا)
در محرورین استعمال نمایند و آنچه در آن قبض مع حموضت باشد اختیار کنند و سرکرده بعمل آرند و رشته نبابر لزوجت و تغریه او و سفاناخ و ملوخیا بجهت
تبرید آنها نافع در رعاف که بر سبیل بحران باشد اگر افراط کند شوربای چوزه مرغ دهند و در ابتدا سویق شعیر با مغز نان مغسول آب نبات که بشربت نیلوفر شیرین
کرده بدهند و استاد او گفته که رعاف و جمیع اقسام نزف الدم که باسهال باشد یا بنفث یا غیر آن هرگاه افراط کند در آن احتیاج بتغذی لحوم
می افتد تا آنچه مستفرغ شده بدل او گردد و خوف سقوط قوت نماند و عادت حذاق در چنین صورت آنست که امر میکنند تربیه آن مع رصباح منع بیمانید
ازان در عشا الا هنگامی که ضعف بسیار باشد در صباح و عشا رخصت بدهند و خوردن جعرات و نان طبرزد نیز مفید گفته اند و گویند که از کثرت
اکل کرسنه رعاف پیدا میشود و بقول صاحب کامل با وجود علاجات مذکوره تدبیر تغلیظ خون باغذیه غلیظه مثل اخبصه معموله بآرد و نشاسته و برنج معمول
بشیر و بیضه مشوی استعمال نمایند و بعضی کسان را از اصحا که رعاف بسیار عارض شود همین اغذیه دهند و بنیر تازه و لبا و لحوم حملان و هرایس گندم مطبوخ
بشیر غذا سازند و بقول شیخ جماعتی از مجربین زعم کرده است که دماغ ماکیان از افضل غذای ایشان ست بلکه از افضل دواست برای کسی که رعاف او از
ضربه و سقطه باشد و لیکن واجب ست که در آن افراط نمایند و بمرات متوالیه استعمال کنند و شراب از جهت آنکه تقویت می نماید نفع میکند و از جهت آنکه مهیج
خون ست مضر بود پس اگر بسوی او اضطرار از جهت تقویت باشد قدری ممزوج استعمال نمایند و چون اضطرار بسوی او نباشد و در رعاف باسقاط قوت
نا بجا مد نوشیدن او نشاید و واجب ست که محافظت نمایند و بر پشت خواب نکنند تا چیزی از خون بسوی شکم نازل نگردد و منجمد نشود که نفخ معده پیدا کند و نبض
ضعیف گردد و هیجان غشی نماید و هرگاه چیزی نازل شود و مادامیکه در معده باشد قی نمایند و مبادرت باین کنند هرگاه نزول او بسوی معده محسوس گردد
و اگر از معده یا امعا تجاوز کرده باشد حقنه نمایند که بسرعت خارج شود و در معده و امعا باقی نماند تفهیم خلاصه کلام طبری درین مقام آنست که
گاهی رعاف کثیر مع بواسیر انف حادث میشود حتی که ضعف و تغیر رنگ پیدا میکند و علاج آن ازاله ماده و جذب او ست بسوی خلاف جهت
بفصد اگر قوت متحمل باشد و حجامت ساقین و وضع محاجم تحت ثدیین بغیر شرط و بستن ساقین و مالیدن قدمین بعده بقوت مریض نظر کنند اگر احتمال
استفراغ نماید بمطبوخ افتیمون تنقیه نمایند و از اغذیه غلیظه پرهیز کنند و بر چوزه مرغ و تیهو و تدرو اگر ممکن باشد و الا لحم حلوان ببیضه نیمرشت اقتصار ورزند

دا البان و سماق و زرشک و ترنج و گوشت شکار حذر نمایند پس اگر دم رعاف بواسیری از این تدبیر منقطع نگردد بگیرند قلقدیس و قلقطار و زاج مساوی و دراد
چینی مثل نیم جزو از آن و کافور مثل ربع جزو از اجزای آن و جمله بسایند و در سرکه کهنه حل کرده و فتیله ساخته در هر دو منخر نهند و اگر خون بند نشود آب سرد
بر سر ریزند تا آنکه سردی در دماغ محسوس گردد و سفیداب یا آرد آسیا با سرکه حل کرده بر پیشانی ضماد سازند و محاجم زیر پستان و بر نقره نهند و
گرم یا پهلو نهند و این هر دو علت چون قرار گیرد و مزاج مریض احتمال نماید هر روز صبح حب مقل یک یا نیم درم یا دو درم و تا سه درم
اعراض بالجمله از آن بدهند و گاهی رعاف غیر از این سبب باعث گرمی مزاج دماغ از نشستن در آفتاب یا از هبوب سمائم یا از حدت دم
و عروق حادث میشود و بواسطه انصداع عروق پس اگر عرق منصدع شعبه باشد قطع رعاف سهل بود و تبرید مزاج دماغ و شم سر
و اگر رگ بزرگ باشد در قطع او تعب شدید بود و کثرت خون بسبب امتلای بدن باشد و طریق معالجه این همه قطع سبب ست و اگر به
بحران باشد اعانت بحران نمایند بعده تعدیل مزاج علیل کنند اگر متغیر شده باشد در مداوات او طریق تطفیه بطور امراض حاده مع
غذا اختیار کنند و باصلاح او پردازند و اگر در مزاج مریض حدت باشد بهر تسکین و تعدیل او تبرید زیاده نمایند و فصد قیفال کنند و فتیله
و سر دو بازو و ساق بر بندند و اگر فایده نشود محاجم زیر پستان نهند و از اغذیه بر ساقیه و حصرمیه و بجوجه مرغ و فروج اقتصار ورزند و لحیه
و برگ بارتنگ سه راحد یک باته در آب بپزند تا مهرا شود و آب و یک رطل صغیر بگیرند و بر آن دهن سرو که در روغن گل قدری جوز السرو جوشانده
قوت او در روغن ظاهر شود دوازده درم تا بیست درم ریخته حقنه بعمل آرند و با اقاقیا و آب بادروج آمیخته بقدر سه درم از آن سعوط نمایند و استعمال قرص
مذکور شد در همه انواع رعاف جایز ست و ابن سیار امر میکرد که غزی السماک سوخته مثل آن کافور آمیخته بسرکه مخلوط کنند و فتیله بدان آلوده در
فی الحال رعاف منقطع میشد و من دیدم که در زمان ضعیف از نشانیدن در آب سرد این رعاف بند میگردید و بعض اوائل ذکر کرده اند که
با زعفران و کافور بسایند و در سرکه سرشته شمامه سازند و هر وقت ببویند در قطع رعاف مجرب ست و گاهی رعاف بسبب شکافتن سر
سر حادث میشود و این اگر از گزیدن نوعی از حیات افتد علاجش آنست که خون را بگذارند تا آنکه بسیاری خارج شود بعد از آن مریض را
گل ارمنی یک مثقال تا یک نیم مثقال در دو دفعه بدهند و منخرین را بدان طلا نمایند و بشمیدن او امر کنند و بعد ساعتی دوغ ترش گاو بیاشامند و در آب
بنشانند و اگر قوت مریض احتمال نماید شریان صدغین او قطع کرده داغ دهند و ساعتی در آب سرد بنشانند و بمضمضه از سرکه کهنه امر کنند پس اگر رعاف
تریاق یا تریاق منقطع گردد بخلاص او امید بود و اگر رعاف تیریانی در امراض وبائی افتد علاج نپذیرد بنابر فساد جمیع اخلاط و اگر خواهند طریق
تسکین خون و اصلاح او سلوک نمایند و بفصد و اسهال در مثل این حال تعرض نکنند و رعاف بحرانی که در امراض حاده افتد چون بحران صحیح باشد
بسیار محمود بود و کذلک اسهال و قذف پس هر چه از آنها افراط نماید بقطع آن پردازند و جالینوس گوید که رعاف تیریانی را علاجی نیست الا اماله
و بستن اطراف و وضع محاجم بر مراق و انطاکی گوید که رعاف هر جانبی که باشد اگر مخالف دم طبیعی بود و قوت ساقط نشود قطع او جایز نبود و الا واجب
باشد پس فصد قیفال از هر دو دست بگیرند اگر رعاف از هر دو جانب باشد و الا از دست مخالف و منعشات دهند و تبرید سر بطلای مثل کشنیز و کدو
استنشاق شب و کافور نمایند و میدان طلا کردن خاکستر جمله موی ها و سرگین ها و کذا انفحه ها و کذا زیره بسرکه و آب گشنیز نا دارد از مجرب قاطع نیست که بگیرند آب
بلح سبز و آب آس از هر واحد یک جزو و آب کشنیز نیم جزو و باهم آمیزند و اثمد یک جزو شب یمانی و گل ارمنی هر یک نیم جزو که بار ربع جزو سائیده با بهای کوره که مثل
آن باشد تسقیه داده شیاف سازند و نزد حاجت سوده استنشاق یا النفوخ سازند که بهبود طریق مجرب ست و خوردن براده شاخ بز کوهی مشهور ست و چون
قطع رعاف مشکل شود محاجم بر طحال و کبد و قفا گذارند و اطراف بندند و از طین بر بدن طلا نمایند و اگر از این منقطع نشود لا محاله بمیرد و کسی که بعد گزیدن
افعی رعاف کند قطعا هلاک گردد خصوصا اگر خون او منجمد نشود و از کلام حکیم علی مفهوم میشود که رعاف اگر چه در بعض احیان مبشر بعافیت بحران برای
امراض باشد لیکن اکثر در آن چندان افراط میگردد که بسیاری را هلاک میگرداند و علاجات معروفه در رعاف صعب قلیل النفع بمشاهده رسیده و خالی از

مرطبات مشهود گشته چون درین تامل کردم رطوبت را غیر شدید المنافات درینجا یافتم بهر آنکه گاه حدت خون و حرارت و ناریت آن باعث خلل عظیم و را فراط رعاف میباشد پس رای من جواز استعمال مرطبات دران قرار یافت و در رعاف قوی صعب العلاج روغن بنفشه یا دام با اندک مسکه فائق تازه ممزوج کرده باستنشاق آن بکرات بسیار امر نمودم و در استنشاق اول خون کم شد و در مرتبه دوم رنگ خون مائل بسفیدی گشت و در کرت سوم محتبس گردید بعد ازان مدار معالجه من برای رعاف سخت باین امر قرار یافت و جای تفصیل نکرد فقط و در عهد حکیم علوی خان بسبب وقوع جنگ عظیم در بلاد هند میان اولاد بادشاه اورنگ زیب تپ وبائی عارض شد و بحران برعاف میگردید و رعاف سه روز یا چهار تا هفت روز می ماند و در هر روز خون سه یا چهار بار جاری میشد و هر کسیکه رعاف او بتابیر بند میکردند و خون از خود محتبس میگردید صحت می یافت و هر که حبس خون او بتابیر کردند یا بحران او برعاف نشد هلاک شد مقصود از بیان خلاصه این و قول اخیر اطلاع متعلم بجواز استعمال مرطبات در رعاف و منع حبس رعاف بحرانی ست فتذکر

تدبیر رعاف

گاه ضرورت برعاف آوردن می افتد خصوصاً در امراض حار دماغی و در هنگام کثرت خون و منع مانعی از فصد و عند ثقل راس ازینجهت قدما آلتی رعاف آور ساخته اند تا بدان بسیاری از امراض که در عافیت آن احتیاج برعاف سائل بود علاج نمایند و از تدبیر ترعیف دغدغه باطراف نبات لین خشن ست خصوصاً آنکه بر نبات اذخر بود یا مانند زهره و در هند بقبیله برگ درخت لرزان اندرون بینی میخارند و شیاف معمول از فقاح اذخر و بودینه دشتی و کذا از گل انجره و کذا از قنه و ایضاً از ادویه حاده مفتحه مثل کندش و مو بیزج و فرفیون کوفته بز هره گاو سرشته فتیله ساخته اندر بینی در آورند و گویند که شم افتیمون و یاسمین بری و فرنجمشک و شاهانک بقوت مدام رعاف آورد و کذا انا دم شما او سعوطاً و صمغ سداب و آب مرزنجوش سعوطاً و اکل گرسنه مولد رعاف ست

زکام و نزله

و آن انصباب فضول دماغی ست و این هر دو مرض باهم مشترک اند بهر آنکه مبدای علت احد ست یعنی در هر دو سیلان ماده از دماغ میشود لیکن نزد بعضی اطبا آنچه بسوی حلق و سینه ریزد باسم نزله مخصوص ست و آنچه از راه بینی نازل شود باسم زکام و بعضی این هر دو را نزله نامند و آنچه از راه بینی رقیق و بسیار متواتر فرود آید و منع حس شم نماید و بسوی چشم و جلد و جبهه و بالجمله بسوی مقدم اعضای جبه ریزد آنرا زکام خوانند و قیاس نزله بدماغ مانند قیاس ضرب ست بمعده و نزله گردی ست سبب اکثر امراض میشود چنانچه گاهی بطرف حلق و ریه بجانب مری و معده جاری میگردد و اکثر قرحه در انها پیدا میکند و شیر شهرت کلی از ان تولد مینماید و گاهی رعصب بسوی اعضای بعید تر جاری میشود و گاهی ازان ستول میگردد خناق و ذات الریه و ذات الجنب و سل خاصه و لاسیما چون نزله حار بود و اوجاع معده و اسهال و سحج گاه شوریا ترش باشد و ایضاً ازان قولنج حادث میشود خصوصاً از مخاطی خام ازان و کذلک سبب ورم گوش و صدر و جبه و خناق و وجع دندان و زید و شقیقه و خدر و صمم و فالج و داء الفیل و دیگر امراض میگردد و اکثر تابع نزله زکام و گرفتگی آواز و حمیات صعب و صداع شدید و قشعریره می باشد و سبب این مرض بقول شیخ یا حرارت مزاجی ست خاصه یا خارجی از آفتاب یا سموم یا قرب آتش یا گرمی حمام یا بوئیدن ادویه گرم مثل مشک و جند و زعفران و پیاز یا مالش روغنهای گرم بر سر که چون بدماغ عارض گردد رطوبتی که دران بود بگدازد و سائل سازد و بسبب سخونت دماغ از جمیع بدن نیز منجذب گردد و نازل شود و از خوردن اشیای حاره حریفه مثل ثوم و بصل و خردل و مانند آن نیز افتد و یا برودت مزاجی خاصه یا وارد خارجی از غسل آب سرد یا هوای بارد یا شمالی یا کشف ظاهر سر که بسبب آن سرد و منع تحلیل رطوبت دماغی نماید و آنرا طریق عصر بیرون کند خصوصاً چون سر را برهنه کنند و لاسیما وقت تحلیل دماغ از حمام یا ریاضت یا غضب یا فکر یا مانند آن و گاهی از فصل تخلل مسام حادث میشود که بدن را برای قبول گرمی و سردی مهیا میسازد و نزله پیدا میکند خصوصاً بعد فصد بسیار و تحجیم و رسوء مزاج حار که لاحق بدن گردد از تخلخل مهیای حدوث نزله گردد و برودت مزاجی هرگاه قوی شود مستحکم گردد چنانچه در مشائخ که نضج نمی یابد تا آنکه در غایت صحت مزاج و حرارت او سند جهت آنکه چون بسوی دماغ بارد در مشائخ و ضعفای دماغ غذا برسد بسبب ضعف او آنچه بسوی او نافذ شود دران بتمامه هضم نگردد و فاضل میباشد و نازل میگردد و ایضاً هر بخار که متکاثف شود مستحیل بمائیت

کردد چنانچه بخار متصعد بسوی سقف حمام را عارض شود و کذلک گاهی این رطوبات در دماغ بسبب تواتر امتلاء و تخمه و خواب بر طعام کثرت نماید و در اکثر اسباب داخلی و خارجی ابر و جمع نشود و نزله و زکام پیدا گردد و زکامی که از اجتماع دو سبب باشد قوی تر بود و سمرقندی و غیره اسباب جزئیه این مرض هشت نوع بیان نموده چهار نوع از سوء مزاج دماغ و اخوان ست که مسطور شد و چهار قسم دیگر از امتلای خلطے از اخلاط اربعه در جمیع بدن و ارتفاع بخارات آن اخلاط از بدن بسوی دماغ پس اگر بخارات صفرا غالب باشد زکام و نزله صفراوی گویند و کذلک حسب غلبهٔ خلط دموی و بلغمی و سوداوی نامند و انطاکی گوید که سبب زکام یا از داخل بود مثل ضیق دماغ که آنچه از فضول بسوی آن متصاعد شود بسبب کثرت آن دفع کند و غضب و غم و آنچه نفس را حرکت دهد یا از خارج باشد مثل مقابله حار بالفعل از روغن و حمام و شم روائح حادهٔ مفتحه مثل یاسمین و گل سرخ و حمل بار گران و سختی حرکت و تغیر دثار که بر سر باشد و برودت و هنجا از اسباب سابقه بود خاصه بهر آنکه خلط را سائل نکند و حرارت را حبس کند و بیشتر عروض نزلات امزجهٔ رطبه و مشائخ را و در خریف و ربیع و بلدان شمالیه و جنوبیه بهم میرسد و از امراض مخوفه است اگر بسوی ریه فرود آید و ماده حار حاد باشد و المبانزله را ام الامراض می نامند بجهت آنکه ماده و باعث اکثر امراض است بالذات و یا بالعرض و ایضاً شیخ میفرماید که زکام و نزله حادث از سردی بیشتر از آن افتد که از گرمی حادث شود و صاحبان مزاج گرم شدید الاستعداد برای قبول اسباب خارجی فاعل زکام از صاحبان مزاج سرد میباشند و اصحاب امزجه حاره اکثر ایمن از عروض زکام و نزله حادث از اسباب بدنی بنسبت باصحاب امزجه بارده هستند چه در دماغ بارد آنچه از غذا بآن میرسد نضج نمی یابد و آنچه از ابخره بسوی او متصاعد میشود تحلیل نمی پذیرد بلکه غذا فاضل می ماند و بطریق تنکیس فضول غذا را دفع میکند و بخارات منقلب برطوبات بوده نازل میشوند مثل قرع و انبیق و در ریزش نوازل بر ایشان دوام می نماید و نزله گاه غلیظ و گاه رقیق مائی و گاه حاد تلخ و شور و گاه ترش یا بدطعم یا بی طعم و گاه حار اللذاع و گاه بارد بحسب اختلاف مواد و حال آن نهادر غیر طبیعی و فساد از روی قوام و طعم و کیفیت ملموسه مختلف میباشد و بقول انطاکی خبیث ترین الوان در نزله بارد سبزی ست پس سیاهی و در حار زردی و در زکام امان ست از جذام و افراط آن مفضی مثل مالیخولیاست بسبب جفاف اعضا بخروج ماده و گاهی از امتلای همه بدن میباشد پس اگر درین هنگام همچنین باشد بعلت عظیم بود و استعداد برای او واجب گردد و الا امر سهل باشد و علامت اول التساوی نبض عظم در دموی و بلغمی ست و شهوق در غیر این هر دو و علامت ثانی همچنین ست زیر غیر سیاه و نزله بارد از تپ نضج می پذیرد و حار از تپ انتفاع نمی یابد و نوازل امراض خریفی وقت وزیدن باد شمالی و خصوصاً بعد هوای جنوبی کثرت می پذیرند و ایضاً در فصل زمستان و خاصه چون بعد آن تابستان شمالی باشد که دران باران کم آید و خریف جنوبی با کثرت باران باشد و نوازل در بلاد و اهویه جنوبی بنا بر امتلای رؤس از مواد بکثرت میباشند و هرگاه تابستان گرم بسیار باشد و در آخر او باران بسیار آید در زمستان آینده نزلات کثیر بهم رسد و خواب روز در زمستان زکام آرد و فواکه رطب خصوصاً خربزه و تربز خوردن زکام را تازه کند و کسی که مستعد آن باشد زکام آرد و استعمال روغن بسیار و مالش آن در زمستان زکام پیدا کند و بقراط گوید هر کرا نوازل بسیار عارض شود طحال او را عارض نگردد و هم درین زمان بعض اصحاب نوازل را طحول یافته و هرگاه صداع با نزله شریک گردد بسبب جذب الم مواد را نزله زیاده شود و زکام در امراض صدر و اضلاع مخوف ست سیما مع عطاس و ملا سدید گوید که مراد از نزلهٔ حار آنست که ماده او حار باشد نه آنکه بسبب گرمی هوا یا آفتاب باشد فقط **طریق التشخیص** اقسام این مرض باید که اولاً دریافت نمایند که او حار ست یا بارد پس اگر نزله زکامی بود بسوی چهره و چشم مریض نظر کنند اگر سرخ نمایند و بلمس سر گرم و در بینی سوزش و خارش و رطوبت سائل از بینی با حدت و رقت بود حار باشد و اگر شدت سده و غنه در آواز معلوم شود و حال سردی رطوبت سائل و غدغه نیز رسد این نشان بارد زکامی ست و اگر نزله حلقی بود پرسند که آنچه بسوی حلق فرود می آید با حدت و شدت احراق و رقت او مع التهاب سر و چهره و چشم هست یا نه اگر باشد حار بود و الا بارد باشد و درین حالت از سردی و غلظ لعقت و سفیدی یا کبودی رنگ او و تمدد پیشانی نیز سوال کنند و انتفاع از عروض تپ در بارد و تضرر از آن در حار دلیل تام ست و ایضاً عظم و سرعت و تواتر نبض و زردی قاروره دلیل حرارت مزاجی ست بعد از ان بعلامات مخصوصه اخلاط اربعه نظر کنند علامات غلبه هر خلط که دریافته شود همان خلط غالب باشد و این چنان باشد که هرگاه آثار زکام حار مثل سرخی چشم و غیره با کدورت حواس و تنگی و تشیر دهن

و گرانی سر و غدغه و خارش لهات و لثه و گوش و روی و خروج رطوبت گلابی از بینی بود زکام دموی باشد و اگر با تلخی دهن و تشنگی و صداع و سوزش سر و چشم و سیلان اشک و خروج رطوبت رقیق زرد رنگ سوزنده از بینی بود صفراوی باشد و هرگاه علامات زکام بارد متشخص گردد و با آن کدورت حواس و گرانی سر مع فرط رطوبت دهن و عدم احساس فی الفور ماکول و مشروب و ثقل زبان و تغیر شدید در کلام یافته شود بلغمی باشد و اگر خشکی در چشم مدرک گردد و با آن ثقل سر و صداع و احساس مزه چیزی سوخته در دهن و ادراک بوی خان و عفونت هنگام شمیدن اشیا بود سوداوی باشد

علاج کلی اقسام نزله و زکام

بدانکه اصل در علاج زکام و نزله تحقیق ماده است و آن چنان باشد که قوام او را اعتدال دهند یعنی حار و رقیق را باستعمال مغلظات غلیظ گردانند و بارد و غلیظ را باستعمال ملطفات رقیق سازند تا پخته قابل دفع گردد و در امر این مخلفات مهلت روا ندارند که بطول نجامد بلکه زود نضج داده آنرا دفع و اخراج نمایند بهر آنکه اگر زود پخته نگردد و زائل نشود موجب تولد اکثر امراض گردد و بهر عضوی که فرود آید آنجا مرضی مخصوص آن پیدا کند مثل امراض چشم و گوش و بینی و دندان و خناق و سرفه و سل و ذات الریه و ذات الجنب شوصه و ورم معده و جوع الکلب و قرب سحج و اسهال و زحیر و قولنج و مفاصل مانند آن و باشد که ماده غلیظ در دماغ محتبس شود و سکته یا صرع یا صداع و شقیقه یا لیثرغس یا لیثرغیا یا سرسام و سبات و مالنخولیا یا دوار و سدر آرد و لهذا گفته اند که اماده در دماغ موجود باشد زکام و نزله را بند نکنند بلکه ماده آنرا بالتمام اخراج نمایند و اگر خود بخود بند بشود باستعمال مفتحات و مرققات الفناتح اخراج کنند و با جمله در مرض نضج و تنقیه ملطف و منع ابخره و تقویت دماغ و معده ضرور است و صاحب این مرض را لازم است که تقلیل طعام و شراب نماید و حتی الامکان گرسنگی و تشنگی و کم خوابی مصابرت کنند تا زکام زائل نشود از خوردن روغن و گوشت احتراز نماید و اگر باستعمال لحوم مضطر باشد نزدیک ابتداء مثل لحوم مرطبه مثل لحم بدی و فراریج بگشنک و شعیر در نزله حاره و لحوم یابسه مثل عصافیر و بچه کبوتر بریان یا شوربای اسفاناخ باردر استعمال نمایند و از شراب و اغذیه مبخره مثل جوز و شیرینی و پیاز و گندنا و سیر و جرجیر و گوشت مغلظ مثل گاو و میش و آهو و غیره و چیزهای سخت غلیظ و عفص و شور و ترش و فواکه رطبه ردیه و باد سرد و آب بارد و آنچه نشستن پرهیزند و خواب و زکام و نزله پیدا کند و اگرچه نزله حاره باشد از هوای سرد و آب بسیار سرد اجتناب ورزند و سر را از سردی و هوای سرد بکلاه یا عمامه پوشیده دارد و حتی الوسع بر سر روغن نمالد و از خفتن بر پشت و خواب روز خصوصاً بعد از طعام و خوردن حموضات و لبنیات و سرنگون کردن و حرکت عنیفه نمودن و از امتلا و جماع محترز باشد و بالین پست داشتن و پیشانی را بر بالش گذاشته خوابیدن درین اوقات بهتر است و در ابتدای زکام را حبس نسازند بلکه اگر محتبس شود از بخور و انکباب بخیره جاری کنند و نزله را در نزله حلق و صدر به فتیله داشتن در بینی اماله نمایند خداوندان این علت را فصد مناسب نبود مگر در بعضی صور مثلاً اگر ماده کثیر و حار بود و خوف افتادن بطرف ریه و حدوث قرحه باشد پس آن وقت فصد نمایند بقدر ضرورت خون بگیرند و آنجا که حاجت فصد بود امال سر دو باشد ابتدا الفصد نمایند بعد تسهیل دهند و بقول بقراط در نزله که بسیار حدت نداشته باشد فصد بعد سه روز مناسب بود و عطسه بسیار آرد خود یا باستعمال معطسات در ابتدای نزله و زکام مضر است منع نضج و جذب فضول دیگر میکند و بعد نضج نافع است از جهت دفع فضول نضج پس اگر در اول زکام خود بخود عطسه بسیار آید مسکنات او کرده عطاس کور کرده باز دارند و همچنین حمام در اول زکام مضر بود بجهت تحلیل رقیق ماده و تغلیظ باقی و در آخر آن بعد نضج جهت تحلیل بقایای ماده مفید و اگر با نزله تپ بود استحمام نباید کرد و کسی را که زکام بسیار عارض شود و دماغ او ضعیف بود پس در حالت صحت استحمام و تعریق او را سودمند دارد و باید که طعام ناخورده اندر حمام رود و در آن زیاده مکث ننماید و بتدریج سر پوشیده بیرون آید و حقنه جذب فضول میکند و چون با نزله تنحنح بجای پستان در یابند دلیل میل ماده بسوی جنب باشد پس مبادرت بفصد نمایند و تدخین اکثر تپ آرد و استعمال حب السعال برای خشونت صدر است نه بهر مواد سر هر که بالنوازل در تابستان و زمستان و ام نماید برای او حب قوقایا نافع ترین علاج و مجرب است و حرکت اعضای سافله برای نوازل بنابر جذب ماده باسفل بسیار نافع بود و بعد از آن استعمال تکمیدات و تبخیرات مع مراعات عدم استعمال آن در ابتدا و کذلک المیدان پیماز بر زانو بدانکه عقیب موجع طویل النضج تدابیر است و گویند که نطول آب بسیار گرم و استنشاق او در زکام بر الساعة نهت دموی ...

زود تر اثیدن مغز ریدن و شانہ کردن بنحویکہ شانہ بقعر موباو پوست سر رسد مسام را بکشاید و ماده نزلہ را دفع سازد و جمیع اطعمہ مغریہ مانع نزلہ و نافع اوست
النطاکی گوید کہ ملاک امر در علاج این مرض تنقیہ دماغ ست بہر آنکہ اگر آنچہ مہیا بنزول ست اگر حبس گردد حواس را فاسد و کدر و مظلم گرداند بعد ازان حفظ
اعضا از سائل اگر مضرت بدان یابد و این یا بمنع بود مطلقا یا بازالہ آنچہ حاصل شدہ بہر آنکہ اگر در اعضای نافذ باقی ماند در بینی و لثہ متعفن شود و التہاب
آرد بعد ازین اخراج فضول بنفث یا تحلیل از سینہ و معده و قصبہ ریہ کنند و کذا از اعضای سافلہ اگر مواد بدان برسد خصوصاً اگر قار ورہ متغیر گردد
بعد ازان حبس آن اگر افراط کند بعدہ تقویت دماغ پس این قوانین علاج در نوازل مطلق وافی ست و از خواص ست کہ مزکوم چون خربا ببوید بعدہ
حرزہ آن در پارچہ بستہ در راہ انداز د زکام بسوی کسی کہ آنرا بکشاید منتقل گردد و کذالک سرگین آستر چون بران بول کردہ آنرا انداز ند باید کہ در مدت
مرض بر پشت خواب نکنند و در خواص آمدہ سر کہ ادمان تعلیق آہن نماید حدوث نزلات ازان دفع گردد و گویند کہ گل رمنی شماماً و شرباً مانع حدوث
نزلہ است و کذا اصماد باقلا تنہا و یا در سرکہ یک شبانہ روز تر کردہ خشک نمودہ سائیدہ و کذا التضمید بغبار آسیا و کذا عود الفرح و کذا الکندر سودہ در سفیدہ بیضہ
سرشتہ بر خرقہ کتان مالیدہ بر صدغین چسپانیدن مانع حدوث نوازل ست و ہمچنین قرص ورد باز و سبز یا تخم عود الفرح یا سندروس یا شونیز مسحوق یا جوز السرو یا
برگ شہدانج و یا کہربا ہر واحد سودہ بر مقدم راس تغذیہ باش نافع ست و بخور شکر و شرب جلاب آن در نزلات صعب مجرب سویدی ست و بدانکہ
کہ از کلام شیخ و قرشی و غیرہما مستفاد میشود کہ علاج نزلہ و زکام محصور ست در شش اغراض یعنی تقلیل مادہ موجب تحلیل و استفراغ و تلیین و مقابلہ سبب
فاعل یعنی تعدیل مزاج و قطع سیلان مادہ و تعدیل توالم و تحریک او بطرف دیگر یعنی امالہ مادہ بجہت مخالف و تقدم منع آنچہ ازان متولد شود مثل خشم و قروح انف
یا مثل خشونت حلق و سرفہ و قروح ریہ و آنچہ قریب بدان ست و ورم آنہا اما التقلیل مادہ باستعمال تنقیہ بدن ست در حار بفصد سرو و مسہل مخرج اخلاط
حارہ و حقنہ جاذبہ مادہ باسفل و در بارد بادویہ مسہلہ بلغم راس و شربات و حقنجات و قلت اکل و شرب آب یا ترک او اصلاً یک شبانہ روز و اما مقابلہ سبب
فاعل در حار جہد کنند بہ تبرید راس آنچہ مبرد بالقوہ باشد مثل و غسل حمام ہر صبح بر نہار و ریختن آب برد ست و یا مسح اطراف و سرہ و مقعد و نداکیر و آنچہ مثل
آن باشد بروغن بنفشہ و استعمال نطول از جو و خشخاش و بنفشہ و بابونہ و ریختن مبردات بر سر و مثل باغذیہ خفیف مبرد و مرطب بالقوہ مثل کدو و ملوخیا و
اسفاناخ و در جلہ ہر یک ازینہا مطبوخ سطیب بروغن بادام برشتہ و اما در بارد جہد نمایند چنانکہ در غرغرہ و عطاس ابتدا کنند بتسخین سر و تکمید بخرقہ گرم تا انکہ
گرمی او بدماغ محسوس گردد و حفظ سر بر ین سخونت و اکثر احتیاج بتکمید از نمک و جاورس افتد و گاہ از آب بسیار گرم چندانکہ احتمال حرارت او نمایند و نطولات
منضجہ محللہ در ان استعمال کنند و اطراف و سرہ و مقعد و نداکیر را بان حارہ چون روغن شبت و بابونہ و مرزنجوش بمالند و قوی تر ازان روغن سداب و روغن بان
و روغن غار و روغن سوسن ست و بصابون رومی سر بشویند و لیکن باید کہ بسر روغن نرسانند زیرا کہ عمدہ در علاج نزلات حارہ و باردہ تفتیح مسام جلد
راس ست و تدہین آن باعث سد مسام مانع تحلیل بخارات و خروج آنہاست و اگر تدہین راس را باعث برای اثبات تبرید یا تسخین بعد استفراغ استعمال او
جائز بود و چون در نزلہ بارد بر سر و پیشانی لطوخات خردل و قسط و مانند آن بعمل آرند باید کہ بعد ازان بغسل آب صابون و مانند آن بشویند و باغذیہ
خفیف و لطیف و مسخن مجفف ملین صدر میل نمایند و گاہی احتیاج باستعمال ادویہ مجمرہ باشد مانند آنکہ در ان سرگین کبوتر و خردل و انجرہ بود و بینہا فیسا
افتد بلکہ باستعمال فرازع حاجت آید جہت آنکہ تسخین سر و تجفیف او نافع ست برای آنکہ مادہ حادث شدہ و مانع ست از بہر آنکہ حادث خواہد شد اگر مانعی نباشد
و باید کہ درین نوع نزلہ اندر حمام قبل از نضج داخل نشوند بلکہ تکمیدات یابس استعمال نمایند و بوئیدن مشک و عنبر و شونیز بود دادہ در خرقہ کتان یا لگون نہاد
صوف در روغن حار مسخن تر کردہ اندر گوش درین نافع ست و بقول بعضی متاخرین بہر تعدیل مزاج در حار تبرید مزاج از داخل و خارج کنند مثل بوئیدن نیلوفر و
سبز و کاہو و مانند آن و از داخل مانند خورانیدن اغذیہ مبردہ و تبرید قرعیہ و اسفاناخیہ و زیربیہ بگوشت بزغالہ و تدہین مہرہای گردن و پشت و خصیہ
عظیم النفع ست از خارج و ایضاً بستن حنا و یا برگ بید و یا ورد و یا حاجت بدون شربت نیلوفر چہار تولہ در عرق نیلوفر نہ تولہ و اگر زیادتی تبرید حاجت آید
انار میخوش و ہندوانہ عرق بید مشک و دہ و افشرہ انناس و سیب و کمرک و عقد القلبہ یمانیہ و سرمق بگوشت حلوان و اما در بارد تسخین دماغ کوشند از داخل

وخارج مثل تکمید جاورس وارزن وبرنج وبابونه ونمک هندی هر یک دو توله وبوئیدن عنبر ومشک وشونیز بریان هر یک سه ماشه مجموع یا تنها در لته کبود بسته بخور
سندروس وکهربا ومرزنجوش بقول صاحب خلاصة التجارب سر بر بخار بابونه وشلجم داشتن بسیار مفید ست واز داخل مثل شونیز وزرنباد وبسباسه
هر یک یک ماشه در عسل دو توله وایضاً تخم بادرنجبویه یک نیم ماشه اسطوخودوس دو ماشه در یک توله عسل وغذا کباب دراج ولوه بنان وبجای آب ماء العسل
دهند وخاییدن مغز بادام با نبات وحلقوره عظیم الاثر ست وهمچنین خوردن معجون فلاسفه واما قطع سیلان بغرغره مجمده بارده مثل غرغره بآب بارد و
بگلاب وآب عدس وآب کشنیز وآب انار ویا آب مطبوخ تخم خشخاش ولوست خشخاش وعناب وعدس کشنیز خشک بار وبالفعل برای حار وحار برای ابتدا رونماید
وایضاً خصوصاً در بارد مثل حبی که از افیون ومیعه وکندر وزعفران ساخته باشند در دهن دارند وآب را بلع نمایند ومثل تبریدکه در حبس نزله آزموده خاصیت
چون شربت خشخاش ساذج برای حار وشربت کرنب وشربت خشخاش که در آن مر وغیره داخل باشد برای بارد دهند وشربت خشخاش را استعمال کنند مگر
در ابتدا بنابر منع نزله از صدر وهرگاه محتبس گردد واحتیاج نفث افتد این شربت مناسب نبود بلکه ماء الشعیر دهند ومثل بخورات حابسه چون تبخیر سندروس
تنها یا با شکر برای حار وبارد هر دو مجرب ست وشونیز برای بارد وبخور اشق تنها وقسط ایضاً وکذا انجار شراب یا عسل بر سنگ آسیای گرم انداخته وانچه
لفع بابین میکنند تبخیر بکنند از عود خام وسندروس وقسط ومیعه است وبخور طرفا وگل سرخ برای حار وکذالک شکر طبرزد وباقلا وجو ودوغ گاو ذکر کرده خاصه
وشکر وکافور ونخاله منقوع در سرکه در حار بخور کنند وهمچنین بخار سرکه بر سنگ آسیای گرم صاف انداخته نافع ست وبعض متاخرین گویند که برای منع
سیلان ماده در حار شربت خشخاش ونیلوفر ولعاب اسپغول وبهدانه در عرق نیلوفر ومکوه دهند وغرغره از عدس مسلم ومکوه وکوکنار هر یک یک توله عناب
هفت عدد جوش داده صاف نموده حضض نه ماشه داخل کرده بکار برند وتخم خشخاش یک توله سائیده قند دو توله آمیخته لیسانیدن بسیار مفید ست و
غذا آش جو بشربت خشخاش دهند واما در بارد این مطبوخ دهند اصل السوس گاوزبان پرسیاوشان هر یک هفت ماشه مکوه گل بنفشه هر یک شش ماشه عناب هفت عدد خمیره
بنفشه چهار توله مالیده صاف نموده وغرغره از مرزنجوش وبادیان تشنة الحیات وعاقرقرحا وکزمازج وکوکنار هر یک شش ماشه کنند وچای خطائی نوشانند وشعثای
انطاکی دو سه ماشه ویا حافظ الصحة در عسل دهند وغذا کباب مرغ ودراج بنان خمیری دهند واما تعدیل قوام ماده حار را بتغلیظ وبارد را بتلطیف نمایند
مثلاً استعمال خشخاش وکاهو ولعوقات بارده وگرفتن کتیرا وبهدانه در دهن برای تغلیظ ماده حار تا بعمق بدن نریزد یا استعمال نسخه مرفق آن باشد مثل
زوفا واصل السوس تا که تغلیظ خود ایذا نرساند وبعضی گویند که بهر تعدیل قوام ماده بنابر آسانی خروج آن در حار بهر تغلیظ رقیق شربت خشخاش یا قرفادریس
ویادیاقوذا در عرق مکوه وگاوزبان دهند وحضض تنها در دهن دارند ودر بارد بهر ترقیق غلیظ مطبوخ زوفا وشربت اسطوخودوس یا اسپغول ویا فراسیون در
عرق بادرنجبویه وگاوزبان دهند ویا عسل در عرق مکوه وبادیان دهند وبجای آب ماء العسل نوشانند واگر حاجت تنقیه افتد در حار بحب بنفشه ودر بارد
بحب قوقایا وایارج علوی خان کنند وپس از تنقیه جهت تعدیل مزاج حب بنبش وحب سیماب حب جاپی حب چینی دهند وهمین نزله بند وغرغره
سعوطات حابسه استعمال نمایند واما تحریک او بطرف دیگر پس اگر نزله بسوی حلق ریزد معطسات وهر آنچه لذع منخر نماید طرف بینی جذب کنند واگر نزله جاری
بسوی اسفل سیلان نماید باستعمال حجامت بر نقره اماله کنند وهمچنین اکباب بر مطبوخ ریاحین جاذب ماده بسوی بینی وادویه معطسه مثل خربق سفید جندبیدستر
وغاریقون وکندش وفلفل وخردل ست مجموع یا مفرد استعمال نمایند ومعطسات خفیف مثل شمّ افیون وشلخ بادروج وزراوند طویل وگل سرخ برای
محرورین ست ولطوخ باطن بینی بدوای معطس بهتر ست از نفوخ او در آن وایضاً جهت مائل ساختن ماده نزله از جانب سینه وحلق وقصبه
ریه برای بینی معطسات تند مثل بوی زنجبیل وکندش وفلفل وگل چینیه وزنبق وامثال آن بعمل آرند وسعوط علوی خان از مجربات ست واما تقدم
پس مثل آنکه صیانت حلق وریه از آفت نمایند واکثر آن باغذیه باشد ودر حار تمریخ صدر از روغن بنفشه وتناول آش جو خمیره بنفشه وآب انار شیرین واستعمال
حریره نشاسته وآرد جو وباقلا بشیر اگر تپ نباشد واگر تپ بود شیر مغز باشد واستعمال لعوقات لینه بارده واشربه زوفائیه بارده وحب السعال واما در بارد مثل
تمریخ صدر بروغن بنفشه وروغن بان وقیروطی حار ویا استعمال حسوهای حاره ملینه مثل اطریه بشهد ومثل آب سبوس گندم بروغن بادام وعسل

دشل نان منضج و استعمال لعوقات لینه حاره و اشربه زوفائیه حاره و ایضا زوفا تنها مع اسطرک شراب گرم در نوازل نافع ست بجهت نضج او و دفع غائله او از
انتصاب النفس بنا بر انضاج تلیین و نبید یعنی صاحبان نزله موافق نبود و گاهی در ابتدا نفع دارد و اما بعد از نضج معتدل ازان موافق بود و برای نزلهٔ حار شراب ممزوج لازم ست
و از معونات در ترقیق نزله ابتدا مع نضج میباید و گویند که برای حفظ قصبه ریه و سینه و حجاب که گذرگاه مادهٔ نزله اند تا از ان اذیع و آفت عظیم نرسد حریرها و غراغر و مطبوخات
جالبه و حبوبات مثل حب سعال و حب حافظ الصحة استعمال کنند و این غرغره نیز نافع حلبه بزرکتان صمغ عربی ملوه کوکنار هر یک دو توله شربت شگوفه نیمه پنج توله

علاج زکام و نزلهٔ حار

بهدانه عناب سپستان تخم خطمی گاوزبان در آب جوش خفیف داده صاف نموده شربت بنفشه داخل کرده بنوشند و اگر نزله باز نه ایستد صمغ عربی کتیرا هر واحد یک ماشه در خمیرهٔ خشخاش آمیخته همراه جوشانده زیاده کنند و افیون زعفران صمغ کتیرا هر یک یکماشه سائیده در آب کوکنار یا سفیدی تخم مرغ آمیخته کاغذ آتشی روپیه تراشیده سوزن زده بران مالیده بر سر دو شقیقه بچسپانند و نیز در آب مذکور ازین ادویه حب بسته بقدر دانه موٹھ فرو برند و از تخم خشخاش کتیرا صمغ عربی نشاسته حب ساخته در دهن گیرند و عنب الثعلب کزمازج کشنیز خشک پوست خشخاش در آب جوشانیده صاف نموده غرغره کنند یا عدس مقشر گلنار زرد ورد تخم کاهو عوض کزمازج داخل کرده جوشانیده رب جوز آمیخته بعمل آرند که در حبس نزله و زکام حار از مجربات والد علوی خان ست و یا تخم خشخاش پوست خشخاش عدس مقشر گلنار فارسی عنب الثعلب یا بیخ تخم و بانین کلان مازو برگ توت عناب کشنیز جوشانیده غرغره سازند که از مجربات استادی مرحوم ست و اگر عناب پنجدانه سپستان ده دانه خطمی خبازی هر یک پنج ماشه کوکنار تخم خشخاش هر یک چهار ماشه عدس مسلم شش ماشه جوشانیده غرغره نمایند نیز حبس نزله و تغلیظ آن نماید و کذا غرغرهٔ گل سرخ گلنار خرنوب شامی عدس حب الآس پوست خشخاش کشنیز خشک مساوی جوشانیده صاف نموده نافع و همچنین برای تغلیظ مادهٔ رقیق خشخاش بزر البنج باقلا پوست خشخاش برگ مورد تخم کاهو گل سرخ هر یک یک توله در نیم سیر آب بجوشانند تا پاو سیر ماند غرغره کنند و بهر منع نزلهٔ حار نوشیدن مطبوخ بنفشه و جو مقشر و خشخاش مع شربت خشخاش و حریره که از آب سبوس و آرد باقلا و نشاسته و کتیرا و روغن بادام و شکر پخته باشند نیز نافع و خوردن دیاقوذا مفید و ایضا در زکام حار رقیق آش جو به روغن بادام و یا عناب سپستان و بنفشه و تخم خشخاش جوشانیده با شربت خشخاش دهند و اگر سرفه باشد بران بهدانه و اصل السوس و تخم خبازی و گل نیلوفر اضافه نمایند و تا سه روز یا پنج روز بدهند و بجای طعام و شراب آش جو تنها و یا با شربت بنفشه و یا خشخاش و یا نیلوفر و آنسا و مرهمی در صورت تپ خشکی زبان و کثرت تشنگی ادویه جوشانده اول را سوای گاوزبان در عرق عنب الثعلب عرق گاوزبان جوشانیده شیرهٔ مغز تخم کدو و خاکشی افزوده میدادند و گاهی جهت نضج نزلهٔ حار و سرفه مویز منقی دو توله جوشانیده شیرهٔ خرفه سه ماشه شیرهٔ مغز بادام پنجدانه شیرهٔ تخم خشخاش چهار ماشه نبات سفید یک توله داخل کرده صمغ عربی یک ماشه کتیرا نیم ماشه سوده پاشیده میدهند و گاهی در نزله و زکام حار و سرفه برای تسهیل خروج مادهٔ حلق و قصبه ریه شیرهٔ مغز بادام چهار دانه شیرهٔ مغز تخم کدو شیرین شش ماشه نبات یک توله صمغ عربی کتیرا نشاسته هر واحد یک ماشه سوده میدهند و گاهی برای نزله و سعال اصل السوس مقشر نیم کوفته دو درم بهدانه نیم درم صمغ عربی یک درم کتیرا نیم درم دو ماشه سپستان هفت دانه نبات مصری یک و نیم توله در پاو آثار عرق گاوزبان جوش دهند وقتیکه نصف بماند بطور قهوه بنوشند و گاهی در ریزش نزله و انسداد منخرین بهدانه سه ماشه گاوزبان خطمی پرسیاوشان هر یک پنج ماشه در عرق عنب الثعلب عرق گاوزبان جوش داده بطور قهوه میدهند و کذلک برای تسهیل دو ماشه بهدانه سه ماشه کوکنار دو سرخ نبات یک توله جوشانیده بطور مسطور و گاهی در ریزش نزله و بلغم سینه برای نضج خمیرهٔ خشخاش خورانیده بهدانه عناب سپستان نه دانه اصل السوس سه ماشه تخم خطمی خبازی هر یک هفت ماشه شب در آب گرم تر کرده صبح جوش داده صاف نموده شربت نیلوفر داخل کرده می نوشانند و نوشیدن آش جو که در ان عناب و سپستان و خطمی و خشخاش پخته باشند با شربت بنفشه یا خمیرهٔ آن نضج و تغلیظ نزله گرم نماید و اگر تا سه روز عوض طعام و شراب بر همین اقتصار ورزند بهتر ست و شربت خشخاش همین عمل کند و بقول صاحب حاوی در زکام حار تغلیظ ماده و تبرید دماغ و تقویت او و نوشیدن مطبوخ عناب ده دانه با شکر ده درم نافع و اگر با وی سعال باشد سپستان و بهدانه افزایند و غذا

مزورۂ ماش مع مغز بادام دہند و اگر با سرفہ و صداع باشد طبیخ بنفشہ سپستان عناب مع شکر یا ترنجبین یا خمیرۂ بنفشہ یا شربت بنفشہ و اگر بیخوابی باشد شربت
خشخاش و مزورۂ ماش و خشخاش و مغز بادام و تخم کاہو مفید و حکیم علی نوشتہ کہ اگر نزلہ سائل حار باشد جہت احتباس آن اقلقدیس و عدس لطوخ نمایند و بعضی اقلقدیس
را در آب حل کردہ ازان روی بشویند و اگر نزلہ از غیر ورم حار باشد و علامت تریب حاد بود جمیع ہمہ اجزای از برگ علیق تر کوفتہ و یا از آب خرفہ و یا آب بہی و آرد جو
و یا مازو سودہ بشراب و سویق یا شوکران در آمیغول آب عنب الثعلب یا حازون مدقوق مع خزف ار از بنا گوش تا بنا گوش و دیگر ضماد نمایند و بالجملہ بدانچہ
مبرد و قابض باشد ضماد کنند و بگیرند آرد گندم جریش و مرو کنند بسفیدی بیضہ بر جبہہ لطوخ سازند یا طباشیر مدقاق کنند بسفیدی بیضہ استعمال نمایند و گویند
کہ گل بنفشہ و کذا خشخاش سفید و کذا اشیل شرباً و ضماداً و بزر البنج سفید شرباً و غرغرہ برگ اجاص ضماد عصارۂ برگ انگور بسویق و کذا عصی الراعی و کذا اسباق و عمیر
حماض جوشانیدہ ہر گاہ قوام او غلیظ گردد بر مقدم دماغ نہادن نافع نزلۂ حارست الحاصل در انتہا ہر امالہ مادہ نزلہ از حلق بسوی بینی مدام عطسہ
گیرند و بوئیدن صندل سرخ بسرکہ سودہ زکام گرم را بکشاید و ہمچنین سبوس جو با سرکہ بوئیدن و برای سدۂ بینی و عدم حس شم در زکام حار با قلاء در سرکہ
ترکردہ بر آتش نہند و بخار او بگیرند و کذا صندل سفید و سک چون بسوزند و کذا کاک بکباب بنجار حجر آسیای گرم در سرکہ سرد کردہ و نخالہ منقوعہ در سرکہ بر آتش اندازند
و یا شکر طبرزد و برگ مورد سوختہ بخار گیرند و انکباب بر بخار طبیخ بابونہ بنفشہ جو مقشر خشخاش و غسل سر بدان نیز نافع و برای منع سیلان فضول رقیق اگر بطول
انجامد و مزمن و بیر کشد بر چہ شیشہ را بر آتش نہند و کافور بران پاشیدہ چادری بر سر کشیدہ بخار او در بینی بگیرند یا سبوس گندم در سرکہ خیسانیدہ بر آتش گذاشتہ
بخور کنند بخار او بگیرند و اگر کافور ربع درم سبوس گندم آرد جو آرد باقلا صندل سفید گل بنفشہ ثمر طرفا ہر یک نیم درم کوفتہ بیختہ در سرکہ کہنہ بخیسانند و
خشک کردہ بگلاب بنادق ہا سازند و وقت حاجت بر آتش سوختہ دود آن بگیرند در زکامی کہ از گرمی باشد منع سیلان بینی نمایند و در فوائد شریفیہ وزن
جملہ ادویہ و چند آنہا نوشتہ و کشنیز و آملہ یک یک درم افزودہ بعد مہر انگیختن بخور آن امر نمودہ و بخور حاج حسین نیز نافع است و غذا آش جو و حریرہ
سبوس و حسو لوز و یا دال مونگ با خشکہ و مزورۂ ماش مقشر و اسفاناخ و کدو و ملوخیا و رجلہ و سرمق و بقلہ یمانی بروغن بادام مناسب و اگر حاجت تنقیہ شود
بعد از نضج بمسہل صفرا و حب بنفشہ تنقیہ کنند و مسہل از بنفشہ و عناب و سپستان و ریشہ خطمی و خبازی و بہدانہ و اصل السوس مقشر نیکوفتہ جوشانیدہ مالیدہ
صاف کردہ مغز خیار شنبر شیر خشت ترنجبین دران حل کردہ باز صاف نمودہ روغن بادام بران چکانیدہ نیم گرم نوشیدن نیز در زکام حار نافع و بعدہ
بآب نیم گرم استحمام نمایند و تریاق النزلہ و حب الشفاء علوی خانی و مونیہ بدر بر در منع نزلہ مجرب است و کذا حب نزلہ بہ نسخۂ حکیم محمد باقر و حکیم احمد
و معمول حکیم علی اکبر خان و والد حکیم علوی خان و بہ نسخۂ بیاض حکیم اکمل خان و خمیرۂ خشخاش کوکناری و دیا قوزا و رب خشخاش و سفوف نافع نزلہ
و شربت نزلہ و فریادرس و شربت گولر و شربت خشخاش و لعوق نزلۂ حار و لعوق شمعون و لعوق جمیز و قرص نزلہ بند تالیف حکیم محمد ہادی و طلاء و لطوخ
نزلۂ خلد و لطوخ مجرب حکیم اکمل خان و نزلہ بند ہمہ در نزلۂ حار معمول لیکن بدانند کہ در صورت کثرت مادۂ نزلہ تا نخست تنقیۂ دماغ نشدہ باشد حبس نزلہ روا نیست
کہ مودی بفساد میگردد و اینجا کہ مادہ سخت گرم و تیز و با حدت باشد اول فصد سر رو نمایند و تبرید یکہ در علاج امراض حار دماغی گذشت بدہند و یا لعاب
بہدانہ سہ ماشہ لعاب ریشہ خطمی شیرۂ تخم خیارین ہر یک ہشت ماشہ نبات یک نیم تولہ دہند و روغنہای سرد چون روغن نیلوفر و کدو استنشاق نمایند و از
کافور و صندل تبخیر کنند و بقول محمد زکریا زکام کہ در صیف عارض شود تبرید کبد باطلیۂ باردہ سیما خرقۂ کتان بآب کاسنی تر کردہ مکرر نہادن سریع النفع است
و اگر با صداع و تپ بود لعاب بہدانہ شیرۂ عناب شیرۂ تخم کاہو عرق شاہترہ شربت نیلوفر خاکشی داخل کردہ دہند و باز شیرۂ مغز تخم تربوز بجای شیرۂ کاہو
و شربت بنفشہ عوض شربت نیلوفر کنند و کتیرا سودہ برای سرفہ افزایند و ایضاً بعد فصد در منضج بارد سپستان بست دانہ تخم خبازی چار ماشہ اصل السوس مقشر
پنج ماشہ عوض کاسنی و شاہترہ و گل سرخ داخل کردہ شب در عرق شاہترہ و مکوہ و گاوزبان ہر یک ہفت تولہ خیسانیدہ شربت بنفشہ یا نیلوفر چار تولہ
داخل کردہ بنوشانند و غذا آش جو بشربت بنفشہ یا نبات و یا اسفاناخ یا برنج خورانند و بجای آب عرق مکوہ و نیلوفر سہ چہار روز ہر دو وقت دہند و ادادہ خیار شنبر
و ترنجبین ہر یک شش تولہ خمیرۂ بنفشہ و گلقند ہر یک چہار تولہ شربت سناسہ چہار تولہ روغن بادام ہفت ماشہ افزودہ مسہل دہند و بعدہ آب مونگ و شام

شاه‌تره و صبح تبرید لعاب بهدانه و ریشهٔ خطمی هر یک سه ماشه عرق گاوزبان و نیلوفر هر یک هفت توله شربت نیلوفر چهار توله اسپغول یا تخم ریحان نه ماشه پاشیده دهند و در همین نسخه سه چهار مسهل مراد جهت تعدیل مزاج و تقویت دماغ اطریفل کشنیزی یک توله وقت شب دهند و صبح شربت خشخاش سه توله در عرق گاوزبان ده توله و اگر ماده بسیار تیز بود و در زکام با صداع و شقیقه شدید شدن زیر سرسام شود با تپ باشد بعد فصد سر و تبرید و ضماد و سعوط صداع حار رجوع کنند برای نضج ماده گل بنفشه خطمی هر یک شش ماشه سپستان یازده دانه بهدانه سه ماشه اصل السوس چهار ماشه خیسانیده شیرهٔ تخم کاهو شیرهٔ مغز تخم تربوز هر یک شش ماشه شربت بنفشه دو توله تا شش ماشه داخل کرده بدهند و در روز هشتم عناب پنج دانه گاوزبان خبازی بسیاوشان گل نیلوفر هر یک چهار ماشه تخم خیارین لوفته شش ماشه مویز منقی ده دانه خیسانیده از دو دو شیرجات موقوف نمایند و چون نضج ماده از قاروره ظاهر گردد در روز دوازدهم اسطوخودوس چهار ماشه سنای مکی یک توله گل سرخ چهار ماشه در نضج و مغز فلوس شش توله ترنجبین چهار توله روغن بادام شش ماشه اضافه نموده مسهل دهند و بجای آب عرق کاوه و دو مسهل بخورد و بعد روز دوم تبرید از لعاب بهدانه شیرهٔ عناب شیرهٔ کاهو شربت بنفشه اسپغول پاشیده دهند باز مسهل و تبرید بدستور و اگر با نزله و زکام حار تپ باشد قبض و تپ و درد سر و غلیان رطوبات جهلی باشد تبرید از شیرهٔ عناب ده دانه شیرهٔ کاهو یا شیرهٔ مغز تخم کدو شش ماشه عرقیات شربت بنفشه یا شربت نیلوفر خاکشی دهند بعد تسکین برای نضج ماده عناب پنج دانه بهدانه سه ماشه بنفشه خبازی اصل السوس هر یک چهار ماشه سپستان پانزده دانه خیسانیده شیرهٔ کاهو شیرهٔ مغز تخم کدو هر یک شش ماشه گاهی شیرهٔ خیارین شربت بنفشه دهند باز برای نضج ماده سه داده خطمی شش ماشه گاوزبان چهار ماشه و بتقدیم اضافه کرده شیرهٔ تخم کدو خیارین مقشر و کنند و خاکشی شش ماشه افزایند پس اگر آثار غلبهٔ بلغم دریافته شوند برای تلطیف آن مویز منقی ده دانه زوفا پرسیاوشان هر یک سه ماشه افزایند مسهل بدهند که در نزله حار شیرجات مثل خیارین یا غیره دمیده نیند لیکن چون مرض طول کشد یا دیان بوده باشد و حمی انحزانیه برعایت معده تا از شیرجات معده خراب نگردد و بعضی گفته اند که شدت حرقت چشم و کثرت اشک را که در زکام حار عارض شود و استنشاق آب بسیار گرم بتکرار فی الحال منع کند این هم تنبیه الله گوید که علاج زکام حار فصد قیفال و شرب ماء الشعیر با شربت بنفشه و نبات دانند که آب انار و استعمال آب آلو بجلاب و ترک غذاهای حار و شراب حار و تقویت دماغ بشمیم روائح بارد مثل بنفشه و نیلوفر و بعد نضج ماده دخول مریض در حمام و در صورت کثرت سیلان انکباب بر بخار شکر و صندل و کافور و باقلا و جو و سبوس در سرکه تر کرده و حذر از خواب بر پشت و بعد صلاح تغذیه بمزورهٔ آب انار و احتراز از امتلا و تعرض هوای گرم است الجوهل گوید که در نزله و زکام کائن از حرارت دوای آنست که از ان رطوبت رقیق حاد سائل شود آنچه مغلظ و مبرد این ماده باشد استعمال کنند و شربت دیاقوزا صبح و شام و تمام روز اندک اندک بنوشند و هنگام خواب غرغره بدان نمایند و لعوق خشخاش سوده بجلاب آمیخته لیسیدن نیز نافع است و تخم خشخاش در حریرهٔ معمول از شکر و نشاسته و روغن بادام استعمال کنند و طبیخ بنفشه و خشخاش مع پوست و باقلا مع پوست کوفته و جو و بابونه و برگ کاهو و برگ درخت گل سرخ استنشاق نمایند و هنگام شدت امر گل مختوم یا گل ارمنی با آب بارتنگ یا آب عنب الثعلب یا آب خرفه سرشته بر سر و پیشانی و چهره ضماد سازند و یا روغن بید که در ان خشخاش مع پوست کوفته و برگ مورد کوفته جوشانیده باشند بر سر مالند و از باقلا در سرکه تر کرده خشک نموده و کندر روس و مشک و صندل و کافور بخور کنند و بر بخار سرکه که اندران سنگ آسیا یا حجر النار گرم کرده انداخته باشند انکباب نمایند و حتی الامکان خواب کم کنند و غذا حریرهٔ معمول از نشاسته و آرد باقلا و جو مقشر و کدو و خرفه و کاهو و روغن بادام سازند پس اگر حرارت قوی نباشد در ان بچهٔ ماکیان یا دراج یا ماهی صغار اضافه داخل کنند و جلاب و شربت بنفشه و آب انار بنوشند و اگر شکم نرم باشد خرنوب شامی از دانه پاک کرده و کوفته در آب بجوشانند و صاف کرده تخم خشخاش بریان سوده و اندک صمغ عربی سوده در آن داخل کرده بنوشند و غذا کشک جو بریان و بادام بریان پنیر و تنور خشک کرده و شسته و زردی بیضه در سرکه جوشانیده که بران قدری طباشیر و کشنیز خشک سوده پاشیده باشند تناول نمایند و بخار سبوس در سرکه تر کرده یا به و از گل سرخ خشک و نبات و برگ مورد و جو و باقلا هر دو در سرکه تر کرده تبخیر نمایند تفریح در زکام و حمی فصد سر و تلیین طبیعت بمطبوخات مذکوره و لزوم ماء الشعیر و شربت عناب و خشخاش نمایند و اگر سده باشد و آورده خوب اخراج نیابد بسنبل الطیب و سندروس و نبات سفید و کاغذ مصری و کشنیز خشک و عنبر اشهب و عود بر آتش گذاشته تبخیر نمایند که جهت

تنقیح سدہ در زکام دموی نافع است و اکثر اوقات طبیخ بابونہ و اکلیل الملک و مرزنجوش از جملہ منضجات و مفتحات زکام دموی است و ایضاً در صورت آثار غلبہ خون بعد فصد
شیرہ تخم کاہو یک تولہ با شربت نیلوفر دو تولہ خواہ گل بنفشہ شش ماشہ گل نیلوفر چہار ماشہ عناب ہفت دانہ سپستان بست دانہ خیسانیدہ دہند و بعد چند روز
اسہال صفرا و بعد تنقیہ حبس میکنند و افیون در حبس مجرب است و در زکام صفراوی سوائے تخم اسپغول در تنقیہ مادہ بماء الفواکہ و مغز فلوس و ترنجبین و تغذیہ بماء الشعیر
مزورات مذکورہ بہتر بعد نضج انکباب بر طبیخ بنفشہ و بابونہ و خطمی و تخم کاہو و پوست خشخاش و نوشیدن شربت خشخاش اگر نزلہ رقیق باشد و بخور لشکر طبرزد و کاغذ و
کشنیز خشک و عنبر اگر سادہ باشد نیز مفید است انطاکی گوید کہ اگر زکام از خون یا صفرا باشد در دموی مبادرت بفصد سر رود واجب است اگر زکام خاص بسر باشد والا ہمہ اندام
اگر سبب عام بود والا بالطبع ترک لبعد تبرید مزاج بملازمت شیر تخم کدو و بنفشہ و دہن و استعمال روغن کاہو نشاید بہتر آنکہ خواب آورست و خواب در نیجا
مضرست و شمل کدو و خرفہ و قطعت در غذا و شمل مورد و نیلوفر و بنفشہ و سپید شاہ و صندل آب باید کرد و از مجربات نہادن برگ کنار و سیب و زعرور و سطول بگلاب است
و کذا کافور بطلا و بخور آن بعدہ اگر مادہ منزل بود و در سینہ علامات ثقل ظاہر شود و خوف اجتماع مادہ در آن باشد واجب است استعمال بیداری و ریاضت خفیف و لزوم ملینات
مثل آلو بخارا و سپستان و انجیر و رب السوس و پرسیاوشان و ترنجبین و گلقند و شکر می جوشانیدہ یا خیسانیدہ و اگر حرارت شدت کند بنفشہ و جو افزایند و اگر
سرفہ باشد تمر ہندی زیادہ کنند و از مجربات من دافع زکام حار نہیست کہ جو مقشر دو اوقیہ گاؤزبان و خمیرہ بنفشہ ہر واحد یک اوقیہ اصل السوس و پرسیاوشان و
تخم خشخاش ہر واحد نیم اوقیہ در چہار صد درم آب بجوشانند تا نیم بماند و در ہم بانضمام کرد و شربت انار یا شربت بنفشہ بنوشند و این از اعظم مستفرغات و نافع است
و اگر حاجت بنطول افتد بہتر در آن طبیخ بابونہ و اکلیل و بنفشہ است ایضاً گویند در نہر می نویسد کہ در دموی التقدیم فصد کنند از رگ قیفال اگر نزلہ از صدر بجانب ریہ کردہ باشد بعد لزوم
شرب ماء الشعیر مع آن تخم خشخاش سودہ تا نضج باید و طلا بر روغن مورد و نطول بدان و بازو گل سرخ و گلنار و اقاقیا مجرب است و کذا الشب بدان طبری گوید کہ
در صفراوی اگر مانعی نباشد فصد کنند و بعد از آن تلیین طبیعت بمطبوخ عناب و آلوی شیرین و سپستان و بنفشہ و اصل السوس و تخم خطمی و ترنجبین آمیختہ نمایند و دو سہ روز
بر شربت آش جو و شربت خشخاش اقتصار ورزند ذکرا و ہمہ مرکبہ نافع زکام و نزلہ حار بخور نافع نزلات و مسکن اوجاع سر و دندان و گوش منقول از
حاجی حسین تلمیذ والد علوی خان بزر البنج سفید پوست خشخاش اصل السوس گل ارمانہ پوست بیخ لفاح گل بنفشہ خبازی گل خطمی عنب الثعلب ہر یک جزو …
و اگر نزلات بارد باشد مرزنجوش تمام بابونہ اکلیل الملک از ہر یک جزوی داخل کی چند بیدستر داخل نمایند و در آب بجوشانند و سر و دہان و گوش را بر بخار آن بگیرند
پس صاف نمودہ قدری از آب آن مضمضہ نمایند و ثفل آن را بر سر ضماد کنند ترکیب بخور نیز از حکیم احمد علی مرحوم کہ جہت حبس نزلہ و زکام و ہر قسم مرضی کہ از نزلہ
پیدا شدہ باشد مثل صداع و درد دندان وغیرہ و از برای صداع مطلق مفید است و نزلہ حار و بارد ہر دو را نافع لیکن عمل این در نزلہ بارد و ہر مرض بارد ضعیف است و
بالخاصیت مفید بود زیرا کہ مزاج این مویز فی الجملہ سرد است در امراض حارہ البتہ مفید است پس بہتر آنکہ در نزلہ بارد و جز آن با ادویہ حارہ کہ مناسب نزلہ وغیرہ باشد ضم نمودہ
استعمال نمایند کہ اکسیر الاثر است تخم دھتورہ سیاہ سہ تولہ اجوائن خراسانی یک نیم تولہ ہر دو را در یک نیم پاؤ آب جوش دہند ہر گاہ آب بقدر نیم پاؤ بماند از پارچہ صاف نمودہ
در ظرفی نگاہ دارند تا درد آن فرو نشیند پس آب صاف جدا کردہ باز از پارچہ گذرانیدہ بگیرند و مویز سرخ کلان یا و آثار گرفتہ تخم آن دور نمودہ در آن آب اندازند و بر آتش نرم
بنہند تا آب جذب شود و درین اثنا از چمچہ حرکت میدادہ باشند تا مویز بتہ دیگچہ چسپیدہ سوختہ نگردد بعدہ از دیگچہ برآوردہ در آفتاب خشک کنند در دو سہ روز خشک شود
خوراک از ربع تا نصف مویز است و کسی را کہ از خوردن آن قی یا کرب یا دیگر عوارض پیدا شود دلکی بقدر دو سہ ماشہ جوش دادہ بنوشانند دفع گردد و شراب نیز مصلح آن
مویز است و کسی را کہ از خوردن شراب عوارض پیدا شود یک مویز بخورانند ہمہ دفع شود و زیادہ از قدر خوراک مذکور مسکر و ممسک است حب بنفشہ جہت تنقیہ
در زکام و نزلہ حار معمول بنفشہ تربد موصوف رب السوس گل سرخ ہر یک یک درم سقمونیا غاریقون ہر یک نیم درم کوفتہ بیختہ با آب تازہ سرشتہ حبہا سازند جملہ یک
شربت است و طریق استعمال این مثل حب ایارج است حب نزلہ منسوب بحکیم محمد باقر بزر البنج افیون صمغ عربی کتیرا تخم کاہو بیخ لفاح رب السوس نشاستہ زعفران
مساوی کوفتہ بیختہ با آب حب سازند نوع دیگر از حکیم اکمل خان بزر البنج سفید تخم کاہو مقشر رب السوس صمغ عربی نشاستہ مصطکی کتیرا شکر تیغال آرد باقلا بیخ
لفاح مغز بادام شیرین افیون زعفران تخم خشخاش ہر یک یک مثقال نبات سفید پنج مثقال کوفتہ بیختہ با آب سرشتہ حب سازند نوع دیگر از حکیم محمد … افیون

بزرالبنج زعفران ہر یک یک تولہ رب السوس ہفت ماشہ کتیرا چہار ماشہ سائیدہ حب بقدر مونگ بستہ در سایہ خشک نمودہ یک حب صبح و یک شام بخورند حب نزلہ
معمول حکیم علی اکبر جان بزرالبنج بست و ہشت مثقال تخم کاہو صمغ عربی بیخ لفاح تخم خشخاش ہر یک سہ درم زعفران دو درم افیون مصری پنج درم و نیم نبات سفید
سہ درم کوفتہ بیختہ بآب حب سازند بقدر ماش وقت حاجت یک دو حب فرو برند نوع دیگر معمول حکیم موصوف از تالیف والد حکیم علوی خان کہ نفث الدم و سرفہ نزلی ہم نفع دارد
و تسہیل نفث میکند افیون بزرالبنج مصطگی کتیرا کہربا شمعی صمغ عربی نشاستہ تخم کاہو گل گاؤزبان تخم خشخاش مغز تخم خیارین گل ارمنی پوست بیخ لفاح ہر کدام
دو مثقال زعفران نیم مثقال رب السوس دو نیم مثقال ریوند چینی یک نیم مثقال کوفتہ بیختہ بآب کوکنار بقدر فلفل حبہا سازند و بورق نقرہ پیچیدہ نگاہدارند
خوراک دو حب و در نسخہ دیگر وزن افیون چہار مثقال و بیخ لفاح و زعفران ہر یک یک مثقال ست حب نزلہ کہ نزلہ و سرفہ را نافع و ممسک ست از حکیم احمد
افیون بزرالبنج نشاستہ تخم کاہو تخم خشخاش سفید صمغ عربی ہر یک یک مثقال بیخ لفاح نیم مثقال زعفران دو دانگ کوفتہ بیختہ بآب کوکنار سرشتہ حبہا برابر فلفل
سازند خوراک دو حب بآب نیم گرم حریرہ معمول برای تقویت دماغ و نزلہ خشخاش سفید شش ماشہ مغز بادام ہفت عدد نشاستہ شش ماشہ ہمہ را شیر گرفتہ نبات داخل
کردہ بجوشانند بآتش ملائم تا مثل حریرہ شود گاہی اندکی زعفران اضافہ می نمایند و جہت منع صعود ابخرہ کشنیز خشک داخل کنند نوع دیگر سبوس گندم یک قبضہ
و در آب تر نمایند و صاف نمودہ بر آتش بگذارند و نشاستہ ہفت درم شکر سفید دہ درم روغن بادام پنج درم اضافہ نمایند و بملائمت تحریک کنند کہ پختہ شود بیاشامند
ایضاً کہ برای تقویت دماغ و رفع نزلہ و تولید منی معمول است مغز بادام مقشر دو تولہ تخم خشخاش سفید دو مثقال مغز تخم کدو شیرین دو درم برنج سفید یک تولہ نبات چہار تولہ
روغن گاؤ یک تولہ بدستور حریرہ کنند و اگر بجای آب عرق بید مشک و عرق گاؤزبان داخل نمایند بہتر ست و در نسخہ دیگر مغز پنبہ دانہ یک تولہ نیز داخل ست ایضاً
برای نزلات نافع مغز تخم خربزہ تخم خشخاش کشنیز خشک مغز بادام مقشر ہر یک پنج مثقال ہمہ را در عرق بید مشک و عرق گاؤزبان شیرہ کشیدہ نبات سفید ہفت و نیم
مثقال کتیرا نشاستہ صمغ عربی بارتنگ تخم ریحان ہر یک چہار دانگ تخم مرو کوفتہ یک مثقال یا دیاقوزا شربت نیلوفر ہر یک پنج مثقال عوض نبات افزودہ بپزند و بکار
برند حسوی لوز جہت زکام و نزلہ حار یا لبس بسیار مفید نشاستہ آرد باقلا آرد جو مقشر با یکدیگر دران صمغ عربی و شکر سفید و کتیرا حل کردہ باشند بپزند و روغن بادام
شیرین داخل کردہ بقوام حریرہ آرند و گرم گرم بخورند خمیرہ خشخاش سادہ کہ در زکام و نزلہ حار معمول ست و جہت سرسام و رفع بیخوابی و صداع مفید و منع نزلات
حارہ و اصلاح ریش سینہ و خشونت و دفع درد سینہ و تعدیل اخلاط محترقہ و تسکین حرارت مزاج نافع ست کوکنار کلان با تخم صد عدد نیم کوب سازند یا پوست را جدا
نیم کوفتہ و تخم را نرم سائیدہ با دو نیم آثار آب باران بپزند و صاف نمایند و یک نیم آثار قند سفید انداختہ بقوام خمیرہ در آرند قوت آن تا دو سال باقی میماند و اگر در
قوام رقیق دارند شربت خشخاش گویند و اگر خمیرہ خشخاش مرکب سازند در آخر قوام صمغ عربی رب السوس کتیرا ہر یک یک درم تخم خرفہ مقشر کشنیز مقشر مغز تخم تربز
ہر یک دو درم باریک سودہ ضم سازند و اگر خواہند قدری زعفران نیز آمیزند خمیرہ خشخاش نافع زکام حار پوست خشخاش بست و پنج عدد در آب خیسانیدہ
صبح بجوشانند و صاف کردہ با یک رطل قند سفید بقوام آرند و در آخر قوام شیرہ تخم خشخاش شیرہ مغز تخم کدو شیرین شیرہ مغز بادام ہر یک یک تولہ افزایند تا بقوام
آید خمیرہ خشخاش کوکناری بجہت زکام و نزلہ و سرفہ و صداع و شقیقہ بخاری و منع صعود بخار معدہ و مراقی و تقویت دماغ و قلب مجرب و معمول است
و بسیار خوش ذائقہ و خوش رنگ پوست خشخاش دہ مثقال جوکوب نمودہ در آب باران سہ رطل بخیسانند و صبح جوش دہند و بمالند و بفشرند و با نبات سفید
یک رطل بقوام آرند بعدہ مغز تخم کدوی شیرین مغز بادام مقشر کشنیز خشک مقشر مغز تخم تربز تخم خشخاش سفید ہر یک دو تولہ باریک ساختہ طباشیر کتیرا صمغ عربی
ہر یک نیم تولہ جدا جدا خوب باریک ساختہ دران مخلوط سازند و زعفران ہفت ماشہ مشک یک ماشہ بعرق کیوڑہ و عرق بید مشک در سنگ سماق حل کردہ بیامیزند
و ورق نقرہ دو تولہ یک یک انداختہ بہ تیر معجون کش بہم نمایند و بقدر یک تولہ ہمراہ عرق گاؤزبان یا قہوۂ گاؤزبان و نبات سفید و دانہ الائچی بخورانند
خمیرہ خشخاش زرد معمول جہت ترطیب و تقویت دماغ و نافع نزلہ و زکام و خواب خوش می آرد کوکنار دو نیم درم جوکوب نمودہ در دو سیر آب تر کنند و بعد یک شبانہ روز بجوشانند ہرگاہ
نیم سیر آب بماند صاف نمودہ تخم خشخاش و مغز بادام ہر یک دو نیم درم در قدری آب شیرہ بر آوردہ بآب کوکنار ضم ساختہ نبات سفید یک نیم پاؤ گلاب نیم پاؤ داخل کردہ
بقوام آرند و زعفران نیم ماشہ در قدری گلاب سودہ چون قریب انعقاد شود داخل کردہ بہ تیر مخلوط سازند کہ ہمہ رنگین شود رب خشخاش از تالیف قدما جہت

نزلات حاره و بغایت نافع است کوکنار مع تخم صد عدد و یکی پنبه دانه یک شبانه روز در چهار و نیم صد مثقال آب ترکنند و بجوشانند تا به نصف رسد پس صاف کرده با هفتاد و پنج درم شکر یا عسل یا شلث بقوام آرند که مثل لعوق شود و بعده آقاقیا زعفران مازو عصاره لحیة التیس هر یک نیم درم کوفته بیخته بسرشند و گاهی بی ادویه ساخته میشود بغیر ادویات **سفوف** نافع نزله دافع سهر دهد پوست دماغ کشنیز مقشر تخم کاهو تخم خشخاش هر یک دو مثقال اصل السوس بادیان دارچینی هر یک یک مثقال کوفته بیخته سفوف سازند خوراک دو مثقال بعد تنقیه بعمل آرند **ایضاً** از زکام و نزله را بعد تنقیه مفید آید تخم خشخاش سفید اصل السوس مقشر پوست بلیله زرد برابر نبات برابر همه کوفته بیخته صبح از سه درم تا شش درم خورده باشند **شربت بنفشه** که زکام و نزله حار و ذات الجنب و ذات الریه و صداع و درد چشم و درد گرده را نافع بود و بول را اندک براند و سینه را نرم کند گل بنفشه خشک هفت و نیم مثقال در آب ترکنند و بجوشانند و با یک آثار شکر سفید بقوام آرند و اگر گل بنفشه تازه باشد پاو آثار بگیرند و همین طریق ساختن شربت نیلوفر است **شربت خشخاش** معمول در نزله حار که با حرارت و قبض بود و مفید سرفه یابس و سل و دق کوکنار مع تخم صد عدد صمغ عربی سه دانه مغز تخم کدو مغز تخم خیارین تخم خطمی هر واحد پنج مثقال شیرخشت سی مثقال کوکنار شکوفته و تخم خطمی و صمغ و سه دانه در آب ترسازند بعده بآتش ملائم بجوشانند تا نصف بماند صاف نموده سی و سه درم قند بقوام آرند و وقت قوام شیرخشت محلول دارد مغز تخم کدو و خیارین شیره برآورده صاف نموده داخل نمایند تا بقوام شربت آید **شربت نزله** جهت نزله حار و دفع قبض بی عدیل و معمول استادی مرحوم انجیر زرد سه دانه عناب بست دانه سپستان پنجاه دانه پرسیاوشان سه درم حب الآس کتیرا هر یک پنج درم تخم خطمی هفت درم اصل السوس تخم خشخاش سفید هر یک ده درم جو مقشر پانزده درم خمیره بنفشه سی درم ترنجبین یک نیم پاو شربت سازند **نوع دیگر** که جهت نزله حار و بارد مجرب و معمول برای محرورین بعضی اجزای حاره آن کاسته و برای مبرودین و معتدلین همه بحال داشته بکار برده میشود و اعانت بر تسهیل نفث و دفع عسر و تسلیس نفس هم میکند بنفشه نیلوفر هر یک چهار درم غاریقون پنج درم پرسیاوشان اصل السوس زوفای خشک پنج بادیان جو مقشر تخم خطمی تخم خبازی تخم کتان گاوزبان هر یک هفت درم انجیر زرد بست دانه عناب سی دانه مویز منقی چهل دانه سپستان پنجاه دانه انچه کوفتنی است جوکوب کرده در سه رطل آب شب بخیسانند و صبح بجوشانند هرگاه نصف بماند مالیده صاف نموده ترنجبین خراسانی یک رطل قند سفید دو رطل داخل کرده بقوام شربت آرند خوراک از پنج درم تا هفت درم **شربت گولر** دافع نزله حار و سرفه و ضیق النفس که از نزله حار بوده باشد از مجربات میر قادر علی بنارسی گولر خام یک آثار پاو بالا چهار پاره کرده سپستان تخم پالاک نیمکوفته اصل السوس مقشر نیمکوفته هر یک یک چهٹانک عناب ولایتی پاو سیر همه ادویه را شب بآب ترنمایند و صبح جوش داده مالیده صاف نموده سیر پاو شکر سفید انداخته قوام نمایند و دو توله ناشتا بآب حل کرده تا حصول صحت نوشیده باشند بلاناغه پرهیز از ترشی و بادی و روغن تلخ و حجرات و شیر واجب **بد طلا** که منع نزلات کند مرکی ایلوه گوند ببول نشاسته کتیرا اسپیاری چهالیه هر واحد سه ماشه افیون بزرالبنج هر واحد یک نیم ماشه کوفته بیخته برروی کاغذ بوسن زده طلا نموده بر صدغین بچسپانند **قرص نزله بند** تالیف میر محمد هادی پدر علوی خان که در منع سیلان نزلات از سر باعضا بسیار مجرب است مرکی صبر سقوطری حضض مکی صمغ عربی نشاسته سک رامک کتیرا گلنار آقاقیا دم الاخوین انزروت فوفل شیاف مامیثا هر یک یک درم افیون نیم درم زعفران دو دانگ کوفته بیخته بآب بکه دران برگ مورد جوشانیده معاونه نموده باشند سرشته اقراص سازند وقت حاجت بسفیده تخم مرغ حل کرده بر روی سه پاره کاغذ مثل درهم که سوزن بسیار زده باشند مالیده دو قطعه بر صدغین و یک قطعه بر یافوخ بچسپانند **ایضاً** نسخه حضض مکی بوش و رنبالی شیاف مامیثا هر یک دو دو دانگ انزروت سفید مرکی صمغ عربی دم الاخوین برگ مورد هر یک یک دانگ افیون قیراطی زعفران طسوجی کوفته بیخته بسفیده تخم مرغ سرشته اقراص سازند و در سایه خشک نمایند هر قرصی مقدار دو دانگی و بدستور نسخه قبل بکار برند **لعوق** جهت نزله حار مغز بادام مقشر سه درم کتیرا چهار درم خشخاش سفید پنج درم صمغ فارسی ده درم همه را کوفته بیخته با هموزن فانید و برابر فانید تخم خرفه مقشر کوفته آمیخته بلیمو پرسبقی لعوق طیار سازند **لعوق قیف** که نزله و زکام حار را بغایت سود مند است خشخاش سیاه و سفید هر کدام دو اوقیه اصل السوس مقشر نیمکوفته سه اوقیه بهدانه تخم خطمی هر کدام یک اوقیه صمغ عربی کتیرا هر کدام نصف اوقیه همه را غیر از صمغ و کتیرا در پنج رطل آب ترکرده بجوشانند تا ثلث بماند صاف نموده صمغ و کتیرا باریک سائیده و لعاب اسبغول نیم رطل شکر سفید دو رطل اضافه کرده بجوشانند تا بقوام آید بردارند و شوشته اندک اندک از آن بلیسند **نزله بند** معمول حکیم اکمل خان تخم کاهو تخم خشخاش افیون زعفران بزرالبنج دم الاخوین صمغ عربی کتیرا گل سرخ انزروت اگر حاجت

باشد کافور قیصوری نیز اضافه نمایند و همه ادویه را سائیده بسفیدهٔ تخم مرغ آمیخته بر کاغذیکه از سوزن سوراخ کرده باشند مالیده بر شقیقه بچسپانند

علاج زکام و نزلهٔ بارد

اصل السوس پنج ماشه گاوزبان شش ماشه نبات سفید دو توله جوشانیده صاف نموده بنوشند و یا انجیر زرد مویز منقی پرسیاوشان زوفای خشک بادیان عوض گاوزبان کنند و با عسل بدهند و گویند که انجیر زرد سه اوقیه صعتر بابونه هر یک نیم اوقیه جوشانیده نوشیدن زکام بارد را مجربست و اگر اصل السوس گاوزبان بادیان ابریشم خام هر واحد یک درم سپستان مویز منقی هر یک هفت و نیم مثقال تخم خطمی سه درم جوشانیده صاف نموده نبات سفید در حل کرده بدهند و اگر حاجت تلیین باشد ترنجبین مغز خیارشنبر افزایند نیز مفید بود و دوام استعمال لعوقات ملینه حاره همراه جوشانده و شربت زوفا و معجون آن و شربت اسطوخودوس و شربت بنفشه مرتب بعسل و مغلی منضج و مغلی حلو و خمیرهٔ بنفشه و خمیرهٔ اسطوخودوس نیز منضج است و گاهی در نزله بارد غلیظ برای تلطیف و تقطیع احتیاج سکنجبین و شربت لیمو قلیل الحموضت افتد و کثیر الحموضت لذع و خشونت میکند و باید که در آب اصل السوس وغیره حل کرده بدهند تا مضرت حموضت اصلاح یابد و داروے الآ الست که انضاج باشد بجلوهٔ حارهٔ ملینه باشد تا احداث خراش و خشونت در حلق و سینه در نه نمایند و مطبوخ انجیر و مویز و زوفای خشک با خمیرهٔ بنفشه نیکوست و تکمید سر بجاورس و سبوس گندم نمایند و یا بمغز نان گندم گرم جبهه و صدغین را تکمید کنند و بابونه پرسیاوشان زوفاے خشک مرزنجوش نمام قیصوم جوشانیده آب آن بر سر ریزند و ثفل آنرا ضماد نمایند و انکباب بر بخار آن نیز مفید و از شمومات مانند شونیز بریان کرده و انیسون بریان در صره بسته و عنبر و مشک و عود هندی و عطر آن نافع و مالش دست و پا بروغنهای گرم و چرب کردن ناف و مقعد بآنها مفید و از طعام و شراب باز دارند و حتی الامکان بیدار دارند و بر تشنگی صبر کنند و اگر سده افتد شربت که از بنفشه و عناب و مویز و انجیر پخته باشند جهت تفتیح خوب است و بابونه و شبت و اکلیل الملک و مرزنجوش و بنفشه و خطمی جوشانیده بخار گرفتن در نضج ماده و تفتیح سده دخلی تمام دارد و اگر شونیز بریان یکشبانه روز در سرکه تند تر کرده بسایند و باندک روغن زیتون کهنه سعوط کنند فی الحال سده بکشاید و بوئیدن گل نرگس نیز تفتیح سده نماید و بعد او دست نافع زکام است و انکباب بر مطبوخ طرفا و همچنین سر داشتن بر بخور شلجم و بابونه در نزله بارد مفید است و نخالهٔ گندم در آب و سرکه جوشانیده سر بر بخار آن داشتن نیز مفتح سدهٔ زکام است و اگر لادن چوب گز شونیز بجوشانند و سر بر بخار آن دارند سده بینی بکشاید و بخور حاجی حسین که در ادویه زکام و نزله حار گذشت نیز مفید و اگر کلونجی بریان نوشادر هر یک دو ماشه زنجبیل سه ماشه کوفته اندکی سرکه آمیخته در پارچه بسته ببویند زکام بسته جاری کند و شم مشک و عنبر و لادن و قطران و جند بیدستر و قسط و شونیز بریان نافع است و در انتها برای امالهٔ نزله از حلق بسوی بینی ناس محسن خانی وغیره سعوط و نفوخ معطس بکار برند و اگر در ناس تنباکو یک توله عطر عود یا عطر مجموعه دو سرخ آمیخته استعمال نمایند نیز در زکام بعد نضج مواد برای اخراج و امالهٔ آن از جانب حلق معمول است و سعوط تخم سرس برای سیلان نزله از بینی نافع و بهر قطع سیلان لادن عود قسط شونیز در سرکه تر کرده بر آتش بسوزند و بخار آن در بینی کشند و بخور کبریت نیز حبس زکام میکند و بخار دار چینی نیز مفید زکام رطب است و اگر کندر میعه سائله قسط شیرین سندروس مساوی کوفته بیخته حب سازند و بر آتش نهاده بخار آن بدماغ رسانند در زکام بارد منع رطوبت از منخرین کند و یا شونیز در سرکه تند سائیده بر سنگ تفته یا خشت گرم ریخته چادر بر سر کشیده دود آن بگیرند و استعمال دیگر ادویه مرکبه که مسطور میشود حسب حاجت نمودنیست و در نزله بارد کهنه استعمال حب اذاراقی و پس از آن حب بلادر معمول حکیم شریف خان است و بر تارک سر شرط زده سیماب در آب برگ تنبول حل کرده مالیدن در دفع نزله کهنه از مجربات است و اگر دار شیشعان دو توله قرنفل دو ماشه جوز بوا کبابه عاقرقرحا هشت ماشه دار فلفل فلفلمویه هر یک پنج ماشه سائیده گرم کرده بر سر ضماد نمایند در دفع نزلات بارده نافع و اگر لادن لوبان مصطگی کندر زفت گل بابونه سنبل الطیب از هر کدام یک جزو روغن گل یا نرگس و موم سفید از هر کدام چهار جزو موم را در یکی ازین روغنها گداخته ادویه را کوفته بیخته بآن بسرشند و بر پارچه مالیده بر سر گذارند و دو سه روز بسته دارند از برای زکام و نزله کهنه مجربست و باید که در نزله بارد وقت تشنگی آب گرم بنوشند و اگر بجای آب ماء العسل دهند بهتر باشد و غذا حریره که از سبوس گندم و مغز بادام و شهد پخته باشند بدهند و خوردن نان بانجیر و مویز و شلجم و گزر وغیره که در آن قبض نباشد و جامع جلا و تلیین بود مفید است **بیان ادویهٔ مرکبه که در زکام و نزله بارد مستعمل** اطریفل مقوی دماغ نافع نزله مفید آلات صدر و ملین آن پوست هلیله زرد و کابلی پوست بلیله آمله کشنیز خشک مقشر مغز بادام هر یک یک توله تخم خشخاش

تخم کاهو دارچینی اسطوخودوس هر یک شش ماشه ادویه سوای خشخاش و کاهو و بادام کوفته بیخته و مغزیات را علیحده صلایه کرده آمیخته نگهدارند دیگر بنفشه
بیخ بادیان اصل السوس گاوزبان هر واحد دو مثقال عناب پانزده دانه سپستان هفده دانه اسطوخودوس دو درم زوفای خشک عود غرقی سنبل الطیب هر یک یک درم بیخ
سوسن پرسیاوشان هر یک یک مثقال انجیر زرد هفت عدد مویز منقی چهار توله این ادویه را در سه پاو آب بجوشانند هر گاه سوم حصه بماند پالیده صاف کرده با نیم آثار
قند سفید آمیخته بقوام آرند و ادویه کوفته بیخته نگاهداشته را آمیخته معجون سازند خوراک یک توله بر نهار خورند و از ترشی و بادی پرهیز نمایند **اطریفل ملین** تالیف علوی خان
نافع از برای نزلات بلغمیه مزمنه و منقی دماغ و آلات سینه از بلغم عناب انجیر زرد هر یک بست دانه اصل السوس زوفای خشک گل بنفشه اسطوخودوس ایرسا بسفایج فستقی
هر یک دو و نیم مثقال مویز سرخ تخم بیرون کرده بست و پنج مثقال مجموع را در سه چهار یک من تبریزی آب خالص بجوشانند تا بنصف رسد بپالایند و عسل سفید مصفی یکصد و
پنجاه مثقال داخل کرده بقوام آورند بعده پوست هلیله زرد پوست هلیله کابلی هلیله سیاه و پوست بلیله آمله منقی اسطوخودوس کشنیز خشک مقشر هر یک پنج مثقال
بادیان انیسون مصطگی حب بلسان هر یک دو و نیم مثقال غاریقون سفید سه مثقال فلفل سیاه نیم مثقال تخم خشخاش سفید دو مثقال و نیم روغن بادام شیرین
دوازده مثقال و نیم ادویه را کوفته بیخته بروغن بادام چرب نموده بعسل مذکور بسرشند شربتی از یک مثقال تا سه مثقال با آب نیم گرم **برشعثا** یعنی اوبر الساعة است
بجهت نزله و زکام و امراض دماغی بارده و تسکین درد دندان معمول و برای ظلمت چشم و دوار و طنین و لقوه و فالج و صرع و رعشه و سبات سهری و نسیان و مالیخولیا و غیره امراض
سوداوی و سهر مفرط و هذیان و ضعف اعصاب و استرخای لثه و بلادت ذهن و بخر فم و سیلان لعاب و نزف دم و قولنج و مغص و درد معده و جگر و ضعف کبد و انواع استسقا و
سرعت انزال منی و مداومان او بعد انزال امن دهنده از مضار او و در قلع حمیات عتیقه و سعال نافع و پادزهر جمیع سموم نسخه شیخ الرئیس فلفل سیاه فلفل سفید بزر البنج سفید
هر یک بست مثقال افیون مصری ده مثقال زعفران پنج مثقال سنبل الطیب عاقرقرحا فرفیون هر یک یک مثقال ادویه جدا جدا بکوبند بعده وزن نموده همراه عسل
صاف که سه چند ادویه باشد بسرشند و سه ماه در جو بدارند پس استعمال نمایند و مقدار شربت او نهایت نصف مثقال و اقل او دانگی و قوت او تا پنج سال باقی میماند در نسخه
معمول حکیم علوی خان دارچینی زنجبیل هر یک یک مثقال عوض فلفل سیاه است **نوع دیگر** نسخه ابو البرکات که بهترین نسخه ها و مجرب است دار فلفل دارچینی جنطیانا سلیخه جندبیدستر
هر یک چهار درم زعفران پنج درم زنجبیل پودینه خشک هر یک هفت درم روغن بلسان یا روغن گل سنبل الطیب فقاح اذخر زراوند طویل هر یک ده درم فوه اسارون
هر یک ده مثقال و نیم افیون یک نیم اوقیه تخم کرفس انیسون بزر البنج هر واحد پانزده مثقال فلفل سیاه بست و دو و نیم مثقال عسل چهار صد و پنجاه مثقال بدستور مقرر مرتب
سازند **برشعثا** از محمد صادق برای نزله و زکام نافع بود و ممسک و مقوی باه است و دیگر امراض سر را نفع میرساند مروارید کهربا بسد سنبل الطیب عاقرقرحا خولنجان
زنجبیل سلیخه بهمن سفید بهمن سرخ ساذج هندی آمله منقی ورق نقره هر یک شش ماشه گل سرخ چهار درم قرنفل جوزبوا دارچینی عود بلسان دواله سعد کوفی زعفران
هر واحد چهار ماشه بزر البنج نانخواه هر یک دو درم مشک خالص یک ماشه افیون پاو آثار عسل خالص دو آثار مغز پسته مغز بادام مغز نارجیل
مغز کدوگان هر یک یک دام فلفل چهار ماشه کوفته بیخته بدستور معمول معجون سازند **حب نزله** که جهت نزله و زکام از مجربات است جندبیدستر زعفران
هر یک یک مثقال رب السوس دارچینی افیون هر یک سه مثقال صمغ عربی کتیرا نشاسته هر یک پنج مثقال بقدر فلفل حبها سازند مقدار شربت دو حب است و
در ابتدای وزن رب السوس ده مثقال است و در قادری وزن جندبیدستر یک نیم مثقال و دارچینی پنج مثقال نیز مرقوم **حب چای ختائی** که بطریق قهوه
میخورند نزله بارده را نافع است و تقویت باه و معده و دماغ نیز کند و ریح بلغمی از بدن دور نماید و گرده و پشت را قوت دهد چای ختائی پودینه خشک هر یک
یک توله پوست ترنج شش ماشه در آب شب تر نمایند و صبح سه چهار جوش داده صاف نمایند و نبات داخل کرده بقوام آرند پس عنبر اشهب یک ماشه
حل کنند و بعد از آن که قریب سرد شدن برسد قرنفل دارچینی هر یک سه ماشه دانه الاچی کلان و خرد مصطگی هر یک یک توله فوفل دکهنی عود غرقی هر یک شش ماشه
مشک خالص یک ماشه همه را سائیده داخل کرده حبها بطریق لوز بسته نگهدارند و در گلاب یا آب انداخته بطور قهوه پخته قبل از طعام و بعد آن خورند **حب**
مومیائی جهت دفع نزله و زکام و تقویت اعصاب و دماغ مجرب است و نظیر ندارد و امساک را نافع مرکی یک ماشه قرنفل دارچینی کبابه حسن لبه
صمغ عربی عود هندی رب السوس هر یک سه ماشه مصطگی خولنجان بهمنین هر یک دو ماشه ابریشم مقرض چهار ماشه مومیائی کانی میعه سائله هر یک

شش ماشه کوفته بیخته بروغن بادام چرب نموده بآب کوکنا خمیر کرده برابر نخود حبها سازند یک دو حب صبح و شام خورده باشند **حب شنگرف** در نزله بارد مستعمل است
زعفران عاقرقرحا دارچینی قرنفل شنگرف بزرالبنج جوزبوا هر واحد دو سرخ افیون چهار دو سرخ حب بقدر مونگ بندند خوراک از یک حب تا دو حب حسب مزاج **حب مصطگی**
جهت نزله و زکام و سرفه و سیلان منی منقول از بیاض استاد مرحوم مصطگی زعفران هر یک یک ماشه افیون مصری چهار ماشه بقدر فلفل حب سازند خوراک یک حب تا دو حب
حب جدوار نافع زکام و نزله و سرفه و جهت زحیر و اسهال و تسکین آلام مشکور معمول استاد مغفور فلفل سفید یک ماشه دارچینی دارفلفل هر یک دو ماشه قرنفل سه ماشه
جدوار جوزبوا زعفران کبابه مصطگی خصیة الثعلب هر یک پنج ماشه افیون خالص یک توله کوفته بیخته بآب صمغ عربی سرشته حبها بقدر نخود سازند و در سایه خشک کنند و از یک
حب تا چهار حب بوقت خواب استعمال نمایند **حب جدوار** معمول خاندان حکیم غلام امام حافظ صحت نافع زکام و نزله قاطع اسهال مقوی احشا جدوار درونج زرنباد انیسون
فلفل بلیله زرد هر یک چهار مثقال بهمنین بزرالبنج کبابه عاقرقرحا صمغ عربی موسیائی قرنفل گاوزبان سعد کوفی تخم گزر حرمل لسان العصافیر کشنیز خشک بادیان هر یک سه مثقال
سنبل الطیب قاقله فرفیون زراوند مدحرج ریوند چینی مغز بادام صندل سفید زیره مر بر مروارید ناسفته هر یک دو مثقال مرمکی مرزنجوش هر یک یک مثقال ثعلب مصری
پنج مثقال ازمله شقاقل هر یک شش مثقال دارفلفل نه مثقال جند بیدستر نیم مثقال افیون بست و پنج مثقال حب بقدر نخود بندند خوراک یک حب حسب مزاج **نوع دیگر** نافع
از برای زکام و نزله و سرفه که حکیم علوی خان بجهت عبد الله خان وزیر اعظم هندوستان تالیف نموده و بمزاج معزی الیه موافقت کرده و مجرب است جدوار خطائی مجرب
مصطگی رومی بسباسه صمغ عربی بزرالبنج سفید طباشیر پوست بیخ لفاح هر یک یک نیم درم دارچینی سه درم زعفران دو درم نبات سفید چهار درم افیون شش درم و
چهار دانگ ورق طلا بست و پنج عدد و اگر بعوض ورق طلا نیم درم طلای محلول کنند بهتر است بدستور مقرر حبوب سازند هر حبی بقدر نخود خوراک یک حب **نوع دیگر**
نافع زکام و نزله و معمول است جدوار افیون ریوند خطائی زعفران هر واحد سه ماشه کتیرا دو ماشه بیخ لفاح جوزبوا برگ قنب هر واحد شش ماشه بقدر
فلفل حبها سازند **نوع دیگر** جهت نزله که از آب سرد متاذی شود و جهت امساک مفید از بیاض استاد مرحوم افیون یک توله جدوار شش ماشه
اجواین خراسانی تخم دهتوره زعفران هر یک سه ماشه بقدر فلفل حب بندند دو سه حب هر روز بخورند **نوع دیگر** که زکام و نزله و سرفه و صداع را نافع است
دارچینی کندر رب السوس صمغ عربی هر یک سه درم جدوار بنفسج زعفران افیون هر یک هفت درم کوفته بیخته بگلاب سرشته حبها سازند برابر نخود **نوع دیگر** تالیف
حکیم ارشد برای شاداب خان جدوار عود هندی دارچینی بزرالبنج هر یک نیم توله مصطگی کندر زرنباد قرنفل دانه هیل جوزبوا بسباسه کبابه چینی
سنبل الطیب پوست ترنج زعفران مشک عنبر اشهب بادیان انیسون نانخواه صمغ عربی ورق نقره هر یک سه ماشه افیون یک توله بدستور حب سازند
نوع دیگر قلیل الاجزا کثیر المنافع و جهت تقویت دماغ و دل و معده و باه بیعدیل جدوار بنفسج زعفران کشمیری عنبر اشهب هر یک کوفته بیخته در کهرل سحق
بلیغ نموده قدر فلفل حبها سازند و از دو حب تا پنج حب بخورند **حب تاتوره** جهت کسی که دائم النزله بود و خیلی سود مند است تخم تاتوره را هفت بار بآب پوست
خشخاش تر کنند و خشک نمایند بعده در آب پوست خشخاش بجوشانند تا آب جذب شود و مغز بنبه دانه زیره سفید کشنیز مقشر همه مساوی گرفته
بآب ترپهله منقوعه ادویه در کهرل صلایه کرده حب بقدر نخود بندند و در سایه خشک نمایند و در وقت خواب یکی فرو برند چون مغز بنبه دانه که تریاق تاتوره است
داخل است وسواس نکنند و معهذا قدر خوراک هم کم است و این حب سرعت انزال و رقت منی و سرفه را نافع است **حب سیماب** که در نزله کهنه
نفع بلیغ می بخشد حتی که استیصال آن می کند سیماب کبریت هر یک چهار درم خوب سحق کنند که کحلی شود پس قرنفل کلاه دار چهار درم تخم جوز ماثل یک درم
نبات نه درم داخل کرده چهار گهڑی دیگر صلایه کنند پس حب بقدر نخود بسته یک صبح و یک شام بخورند **حب کچله** برائے نزله بارد دائمی و اختلاج

نموده گیرد امراض بارده دماغ و عصب نافع بود از بیاض والد مرحوم دارچینی جوز بوا بسباسه عود صلیب قرنفل هر یک یک توله کچله دو توله اول کچله را در شیر جوشانیده پوست آن را دور کرده بسوهان ریزه نموده یا از کارد باریک تراشیده خوب صلایه کرده بعد از آن ادویه دیگر کوفته بیخته در عرق نانخواه خمیر کرده مقدار نخود حب بسته صبح و شام بقدر مناسب دو حب بعرق اجواین و عرق صعتر هر یک بقدر مناسب ده توله بنوشند و چون درین حب ادویه مقویه و مسکه اضافه نموده میشود در تقویت باه و امساک فائده عظیم دارد و اگر عقیمه بعد از طهر بخورد بارگیرد حب بلادر برای نزله و جمیع امراض بارده دماغی و عصابی و رطوبی و تقویت حفظ و رفع ریاح و سلس البول فائده عظیم دارد و تقویت باه و امساک و رفع عقم از مرد و زن نماید بلادر مغز گردگان کنجد مقشر مساوی همه را کوبیده و خوب باهم مخلوط نموده حبها مقدار نخود ببندند و از یک حب شروع نمایند و این حب و حب سابق را بعد از آنکه چیزی ضرر محسوس نشود آهسته آهسته بقدر برداشت طبیعت بیفزایند و عورتی برای درد پا و ثولول فم رحم استعمال کرد و زائل شد و هرگاه بهمین شقاقل ثعلب عنبر اشهب و دیگر مفرحات مثل فندق و مانند آن اضافه نمایند در تقویت باه و امساک و دیگر آثار بے عدیل گردد و چون این هر دو حب بجهت امساک استعمال نمایند در آب لوکنار حب ببندند و اگر حب از مغز بلادر با ادویه مناسبه ساخته استعمال نمایند نیز در تقویت باه و امساک فائده عظیم خواهد کرد ولی غائله بود **خمیره خشخاش** معمول نافع نزله و زکام مقوی دماغ پوست خشخاش یک سیر در یک حصه آب باران و دو حصه گلاب بخیسانند و بعد چهار پاس بدست مالیده بجوشانند تا ثلث آید صاف نموده تخم خشخاش یک سیر را دران شیره گرفته با قند سفید دو سیر بقوام آرند و از آتش فرود آورده عنبر اشهب نیم توله صندل سفید چهار مثقال عود غرقی مصطگی زعفران هر یک دو توله سوده آمیزند و زعفران بگلاب حل کرده مخلوط سازند و ورق نقره پنجاه عدد و ورق طلا صد عدد نیز آمیزند سعوط که برای مائده نزله از حلق بسوی بینی در انتها بکار آید برگ ذعلی تر گرفته بر جای بلند در باد و چنانچه بیاویزند که خشک شود پس از آن شش درم بگیرند و صعتر فارسی زراوند طویل زعفران هر یک نیم درم کندس چهار درم عاقرقرحا سه درم سحق بلیغ نموده سعوط سازند **فلونیای رومی** نافع نزله و سرفه و اوجاع کبد و اختلاط و درد دندان و تاکل آنها و در قولنج زعفران پنج درم فلفل سفید بزرالبنج هر یک بست درم افیون ده درم فطراسالیون چهار درم تخم کرفس نبطی سه درم سنبل الطیب چهار درم سادج هندی سلیخه عاقرقرحا حب بلسان فرفیون هر یک یک درم همه ادویه را کوفته بیخته یکجا جمع کنند و بروغن بلسان خوب لت کنند و بعسل کف گرفته سه چند ادویه بسرشند و در ظرفی بردارند و وقت حاجت بعد شش ماه مثل نخود استعمال کنند برای قولنج و درد گرده بآب کرفس و جعده و بعضی اطبا عوض تخم کرفس نبطی و قود احل سکینند و هر قدر که کهنه شود نافع تر باشد **فلونیای فارسی** نافع برای نزله و سرفه و قولنج و حیض و ریاح رحم و اسقاط و رحم را تقویت دهد و صلاح قی و اختلاف بلغم و بلادت و دماغ و بدن کند فلفل سفید بزرالبنج هر یک بست درم افیون ده درم و بعضے اطبا گل مختوم ده درم و خل کرده اند زعفران پنج درم سنبل الطیب مرکی عاقرقرحا فرفیون هر یک دو درم جند بیدستر یک درم ریوند و فرنجمشک هر یک نیم درم مروارید مشک هر یک نیم مثقال کافور یک نیم دانگ همه ادویه کوفته بیخته جمع نموده بعسل کف گرفته سه چند ادویه معجون سازند و در ظرف برداشته بعد شش ماه وقت حاجت استعمال کنند شربتی از آن یک درم بآب سرد برای قی مفرط و اسهال و نفث الدم و نزف حیض بآب سماق و هر قدر که این دوا کهنه گردد جید تر بود **نزله بند** از حکیم حاذق الملک صمغ عربی کتیرا قرنفل بسباسه جندبیدستر مکی بزرالبنج جدوار خطائی افیون زعفران مصطگی بیخ لفاح در گلاب و سفیده تخم مرغ سوده بر کاغذ که برابر روپیه باشد بسوزن سوراخ نموده ادویه طلا کرده بر شقیقه بچسپانند **ناس** نزله از مجربات اکبری تنباکو سورتی یک درم زعفران یک ماشه قرنفل هفت عدد بار یک سائیده قدرے ناس بگیرند **ناس محسن خانی** برای نزله از بیاض حضرت استادی غفر الله له دم الاخوین عاقرقرحا زراوند طویل صعتر برابر کندس برگ کنیر خشک برابر همه کوفته بیخته ناس گیرند **ایضاً** منه نوشادر چینی قدری باهم سوده بر کف مالیده ببویند ماده منجمده نزله بارد دفع شود **ناس** برائے نزله از خط حکیم صیا مرحوم منقول تخم سرس با تچهتر یک یک توله کایپهل نه دو ماشه زعفران یک ماشه باریک سوده ناس بگیرند **ایضاً** برائے نزله از بیاض والد مغفور سمندر پهل دوازده عدد قرنفل

بست و پنج عدد و چهکنی بست و پنج ماشه مشک خالص یک رتی در آب ادرک بار یک سائیده و در سایه خشک کنند و باز سائیده پارچه بیز نموده نگاه دارند صبح و شام
بکنر بند **ایضاً** از مجربات آن مرحوم مغز پوست ریٹھہ که چیت می نامند خشک نموده یک توله مغز تخم سرس یک توله زنجبیل شش ماشه فلفل گرد دو ماشه
همه را باریک سائیده سعوط کنند **نفوخ** نافع نزله و شقیقهٔ مزمن که سدهٔ آن بکشاید تخم بابهل شش ماشه مغز گهونگچی سفید چهار ماشه فلفل سیاه دو ماشه نوشادر
یک ماشه کوفته بیخته قدری در بینی ناس گیرند تا آب جاری گردد و حدت بسیار دارد **نفوخ** برای تنقیهٔ دماغ و جاری نمودن آب از بینی دار شیشعان
یک درم ڈوڈه بندال هفت ماشه زعفران دو سرخ قرنفل دو عدد باریک سائیده بکار برند **ایضاً** برای نزله و درد شقیقه که از نزله باشد چهکنی سه ماشه
فلفل گرد چهار عدد لونگ یک ماشه کافور یک سرخ کوفته بیخته نگاه دارند و بعمل آرند **ایضاً** برای نزله و سردی دماغ نکچهکنی مشک خولنجان زنجبیل بندال
زعفران دارچینی هر یک یک ماشه تنباکو سورتی یک درم سائیده قدری ناس گیرند **ناس علوی خانی** که در نزلۂ بارد از مجربات ست و بکرات و مرات تجربه رسیده
برادهٔ اسرب دار شیشعان هر یک دو مثقال چهار پاس در آب گل روهن صلایه نموده بکار برند **ایضاً** قوی تر از اول برگ و فلی دار شیشعان فلفل گرد تخم دهتوره
عقل هر مساوی صلایه نموده بکار برند **ایضاً** گل روهن سیاه گل یاسمین برگ روهن برگ کنیر تربد سفید زنجبیل عقل هر یک یک توله سائیده بعمل آرند **نوع دیگر**
قوی تر برای نزلۂ بارد و تنقیهٔ دماغ برادهٔ اسرب سه توله فلفل گرد یک توله هر دو را در سنگ سماق سه پاس صلایه نمایند که سرمه سا شود پس خاکستر پاچک دشتی
یک توله در شیر عشر تر نموده قرص بسته در سایه خشک نمایند و همین نمط چهار مرتبه تکرار نموده در اندک روغن گاو تازه بر تابهٔ آهنی بریان کنند و غنچهٔ یاسمین ناشگفته
برگ خرزهره در سایه خشک کرده هر یک یک توله سنبل الطیب تربد سفید هر یک نه ماشه آمیخته باز سائیده بعمل آرند **اقوال اطبا** سویدی گوید که در نزلۂ بارد بخور و شرب
عود و ذرور آن بر مقدم سر و مالش و شم روغن گل نارنج معمول بروغن بان و ذرور گل نارنج خشک و کذا گل جوز خشک و کذا برگ نازک آن که در اوائل ربیع برآیند
خشک کرده و کذا پوست سبز جوز خشک کرده و کذا کباش قرنفل و کذا برگ بید انجیر خشک و کذا البسباسه هر کدام سوده بر مقدم سر و شم نرگس و شم و ذرور عبیران بر
مقدم سر و بخور و شرب عنبر و شم و ضماد گل یاسمین و ضماد برگ خشک جوز یا پوست جوز و در قدری برگ کنار آمیخته در حمام بر سر و دوشستن آن تا زمان خضاب حنا
و بعده بستن و مالش روغن بادام تلخ و کذا روغن مغز تخم شفتالو و کذا روغن بلسان بر مقدم سر هر واحد مجرب من ست و از اطبای دیگر نقل کرده که شرب و ضماد و شم و
بخور کبریت و کذا جندبیدستر و کذا انیسون و شرب و نطول مرزنجوش و قیصوم و قوی شدن فعل ادویهٔ نزلات چون آب مرزنجوش یا بروغن غار یا سپستان و شم و شرب
فرنجمشک و کذا ابهل و طبیخ آن و کذا احاحم و کذا سنبل الطیب و کذا اخراما و بخور و شم و ضماد دار شیشعان و بخور و شرب و ضماد و مضغ عنبر نافع ست و شرب طبیخ اذخر و فقاح
آن و کذا فرودما سائیده بعسل سرشته صبح و شب که مجرب نوشته و کذا فشور مس و نه قیراط در علک البطم آمیخته حب ساخته و کذا حریرهٔ نشاسته بشکر و مغز بادام و کذا
اشق دو درم و کذا بفیخه نیم بشت و کذا حب بلسان و کذا نیج لوف کبیر بریان در عسل آمیخته و کذا انیسون بشکر یا عسل و کذا بابونه سه البولوسات بشراب ریحانی
و کذا طبیخ زوفای خشک و سداب بعسل و کذا دارچینی و کذا طبیخ پودینهٔ دشتی یا مخلوط بجربره و کذا تربد سفید بنابر تنقیهٔ ماده و کذا شحم حنظل و کذا
سیر بعسل و شراب و کذا حلتیت و طلای عود الفرج به عسل سرشته بر مقدم سر و کذا صبر و نمک و نطرون و کذا میعهٔ سائله و کذا مشک و کذا تریاق فاروق
در شراب کهنه حل کرده و کذا لادن محلول در روغن گل و کذا اخراما و کذا قیصوم و زیت کهنه و کذا حرف و سرگین کبوتر و لطوخ دخل هنی بمرکی تنها و یا با آب
فرنجمشک و یا مرزنجوش حل کرده و بخور شراب ریحانی بر سنگ گرم چکانیده و یا حماحم و یا النفط و یا قفر الیهود و یا خولنجان و شم زیره بسر که سرشته و یا گل بابونه و
یا مرزنجوش و یا گل اقحوان و یا سندروس و یا افتیمون و یا ریحان و یا گل نسرین و یا بادرنجبویه و یا اشنه و سعوط سنبل الطیب و کذا روغن خیری و کذا آب شقائق النعمان و
کذا زهرهٔ گرگ که نافع نزلات عظیم ست و کذا زهرهٔ غراب بروغن بادام تلخ و ذرور بر مقدم سر از دار شیشعان و گل بابونه و ایرسا و بهار و سنبل و سماق و گل اقحوان
و دماغ شستر سبز خشک کرده و شونیز بریان و قسط هندی و میعهٔ خشک و مازریون و سلیخه و مشک و سنبل الطیب و حب بلسان و اظفار الطیب و دارچینی و پودینهٔ دشتی

وریحان وکذا نمک صبر بطرون آمیخته وگل نسرین وترنجبان واشنه هر کدام که باشد باریک سوده وقند هاهی مقلم سر بروغن قیصوم که چون گل و برگ نارنگ و ورزیت آمیخته چهل یوز وزآفتاب وارند ویا روغن بابونه ویا زیت ویا سداب ویا بابونه ویا اقحوان معمول بزیت ویا روغن قسط ویا غار ویا روغن تخم ترب ویا خیری ویا گل قندول ویا نسرین ویا بان هر یکی از این روغنها بهم رسد نافع نزله بارد ست و مضمضه بطبیخ برگ و بیخ زیتون نیز مفید نزله بارد ست وکذا الغذیه کرنب نباکیان آمیخته وما التی وسفیان ام ابن ماجه گویند که حقنه بطبیخ غاریقون نافع نزلات مصعب ست وچون غاریقون با دویه نوازل مخلوط سازند فعل آنها قوی گردد جالینوس گوید که اگر ماهی شور بخورند تا تشنه گردند وبران تشنگی آب نخورند وصبر کنند وهیچ طعام نخورند واز خواب باز مانند در یک شبانه روز صحت یابند سعید گوید که در زکام بارد خوردن گلقند عسلی و استعمال حریره بشکر و روغن بادام و در صورت قبض طبع تلیین او بقرص بنفشه ویا منقوع وشربت بنفشه و ریختن آب گرم بر مقدم سر وانکباب بر بخار آب گرم و شم رجین جاده مثل مرزنجوش ونمام و بخور لعود نمود و در حالت طول زمان سیلان شم انیسون گاه گاه نه متصل وتلطیف غذا اولا وداون نخود آب دور اخیر تمو نافع ست ابن الیاس گوید که اگر سبب زکام سیلان سفری باشد تسخین سر بخرقه گرم ومکمادات سخنه وتبخیر بند و نطولات ومشمومات حاره ودخول حمام کنند واگر طبیعت قبض باشد لسان نیچ درم و بنفشه ونیلوفر واصل السوس و پرسیاوشان هر یک سه درم وشکر و ترنجبین هر یک ده درم تلیین نمایند وغذا مزوره مواش ونخود آب دهند و انکباب بر جوشانیده حار مثل مرزنجوش وشبت و بابونه و اکلیل کنند واگر سده حادث شود وخلط جاری شود تبخیر بعنبر جلجلان و قرطاس و مانند آن نمایند انطاکی گوید که خوردن مغز فندق بریان با قدری فلفل منضج سریع زکام ونزلات بارد ست وکذا بخور شکر و کبریت و خوردن آنها و اگر آب ریباقلا الیس که تر کرده و در سایه خشک نموده با مثل آن حنا و نصف آن گوگرد واز قرنفل و عاقرقرحا و برگ حز شامی هر یک ربع آن حنا و کنند تحلیل اورام و منع نزلات کند وکذا النطول از پوست خشخاش و بابونه و شبت و اکلیل و اگر گل حنا یک مثقال بما العسل سه اوقیه بخورند در دفع نزلات بارد از مجربات ست گیلانی می نویسد که مطبوخ گندم و انجیر و مویز منقی و بادیان و پرسیاوشان واصل السوس وعسل یا فانید بنوشند ولعوق بزر کتان بخورند واز اشربه طبیخ انجیر و مویز واصل السوس و خمیره بنفشه واز حلویات حلوای معمول از انجیر و مویز و فانید با دم واز بقول شلجم و گزر و پیاز جوش کرده واز لحوم گوشت بزغاله و بچه مرغ فربه بکشک گندم نافع و حلوای متخذ از مغز نان سپیده و فانید و خشخاش حسب احتمال مزاج ایشان انکو ست و آنچه نزلات بارد را نافع ست بگیرند گوگرد زرد نیم اوقیه جوز بوا سه درم زفت سه درم واز آن اقراص سازند و بر پیشانی ضماد نمایند وچون تریاق در آب حل کرده بر پیشانی الطوخ کنند نفع بخشد و شرب او نیز منفعت عظیم دارد و خوردن گلقند عسلی و زنجبیل مربی و حریره معمول بالعسل مفید هرمس گوید که چون سداف محرق السر که سائیده با ابن ضد عین طلا نمایند نزلات مزمنه را نافع واز اسرار ست ابن بختیشوع گفته اگر خواهند در زمستان زکام نشود گل نرگس ببویند و هر روز سه لقمه از شهد خالص بخورند و حکیم شریف خان می نویسد که بوی نرگس در بعض امزجه محرک نزله است محمد زکریا گوید که در نزله بارد آب بسیار گرم بر سر ریزند و هر گاه سخونت او در دماغ محسوس گردد فی الفور صحت یابد یا بگیرند خرقه کتان و با آتش گرم کرده بر یافوخ نهند و هرگاه گرمی او معلوم شود فی الحال سائر گردد بعضی گویند که نزله کهنه را ادامی دوا فایده نمیکند الا بعد تنقیه دماغ و تقویت او حسب مزاج او بعد تحلیل رطوبات و منع بخارات نمایند و بهترین مانع بخار اطریفلات ست و گویند که ایارج فیقرا منضج و استفراغ می نماید و او خاصی نزله را او بقول ایلاقی کسی که نزله و زکام اکثر عارض شود از صبر مغسول و تربد مجوف و رب السوس مساوی حب ساخته وقت خواب دو درم مدام بخورد مسیحی گوید که در زکام حادث از برودت واو آنست که آنچه از آن نازل شود بارد و غلیظ باشد باید که معالجه به تکمید از پارچه گرم کرده یا جاورس گرم کنند تا آنکه گرمی او به قعر سر برسد و انکباب بر بخار شراب که در آن سناب گرم کرده انداخته باشند و استنشاق بخار طبیخ بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش و شبت و شونیز بریان و تبخیر بشونیز و قسط و عود خام کنند و شونیز بریان کوفته ببویند وکذا انیسون و قسط تا از خناق بخار منجذب گردد و ماء العسل و طبیخ زوفا سکنجبین شیرین بنوشند و تخم کتان بریان با اندک فلفل سائیده در عسل سرشته بخورند و یا کندر کوفته بیخته در هاون با عسل مصفی حل کرده بلیسند و یا میعه سائله با مثل آن عسل مصفی بپزند تا بقوام آید و بلیسند و استعمال این لعوقات منع تحلب و تخفیف ماده کند و همچنین اگر قرص با ماء العسل سرشته بخورند و این حب نافع و مقوی سر و قاطع سیلان ست صبر مغسول و تربد مجوف و رب السوس حب ساخته بقدر حاجت بکار برند و حمام بعد النضج و خروج فضول استعمال کنند بهر آنکه حمام در آخر زکام بسیار نافع ست و منقی بقایاست و قبل آن تمریخ بدن و پایها و مفاصل و ناف و مقعد بروغن گرم نافع ست و غذا آب نخود مع حریره آرد گندم و عسل و روغن بادام باشد و قوی تر از این نیز زرده بیضه معمول بزیت و مرغ بریان بزیت و حریره آرد باقلا و زیت و عسل بنوشند اطبای هند گویند که فلفل گرد مفت عدد در شب با قدری آب از حلق

فرو بردن نافع زکام بارد است و داشتن فتیلهٔ پنبه کهنه در بینی برای امالهٔ نزله بسوی بینی و دفع صداع نزلی مجرب است و سعوط مغز تخم حنظل در شیر عورت سائیده نافع نزلهٔ بارد
منقی دماغ از رطوبت است و سعوط شونیز سوده در روغن گل دو سه نوبت مفتح سدهٔ زکام است و الیوه و اول گوند ببول و نشاسته و کتیرا و سپاری چهالیه هر واحد یک نیم ماشه
افیون او جواین خراسانی هر واحد شش سرخ در آب سائیده بر گرد کاغذ سوزن زده طلا نموده بر سر و صدغین چسپانیدن نافع نزول نزله است و طلای قرنفل سائیده بر یافوخ
نافع نزلهٔ بارد است تنقیح و در زکام بلغمی که سالمترین انواع زکام ست نیز تدبیر مذکوره بعمل آرند و مطبوخ ادویهٔ ملطفه مثل اصل السوس بنفشه خطمی مویز منقی بادیان انجیر زوفا بیخ بادیان
اسطوخودوس پرسیاوشان زوفای خشک بیخ سوسن عود چینی چای خطائی بادیان خطائی و مانند آن حسب حاجت دهند و یا اصل السوس نشاسته جوشانیده با شربت اسطوخودوس
دو توله یا اسطوخودوس چهار ماشه گل بنفشه پرسیاوشان هر یک شش ماشه جوشانیده و نبات سفید دو توله داخل کرده دهند و یا بادیان بنفشه پرسیاوشان اصل السوس گاؤزبان هر یک
یک مثقال سپستان مویز منقی هر یک ده عدد و نبات یک نیم توله در نیم آثار آب بجوشانند هرگاه چهارم آب بماند صاف کرده بنوشند و اگر سردی و کثرت بلغم بود انجیر زرد بیخ بادیان زوفای خشک
بیخ سوسن فراسیون هر چه مناسب دانند افزایند و اگر با حرارت بود مثل عناب خطمی خبازی نیلوفر بهدانه زیاده سازند و اگر در نزله الطرف سینه بود بعوض نبات شربت خشخاش
دو توله یا دو یا قوفا یک توله کنند و اگر با حرارت دماغ و حامل بلغمی مرکب باشد بنفشه سپستان اصل السوس اسطوخودوس بیخ بادیان خطمی مویز منقی بادیان در آب گرم تر کرده گلقند حل کرده
بنوشند و بقول اهل هند اگر زنجبیل گل دهاوه هر یک از یک نیم ماشه تا سه ماشه و لوکنار از یک عدد تا دو عدد بجوشانند هرگاه نیم پاؤ آب بماند شیرین کرده یا بی شیرینی گرم گرم بنوشند
برای زکام بلغمی و درد سر و تپ بلغمی نافع ست و تلیین طبیعت بطبیخ زوفا و اصل السوس و انجیر و مویز و مانند آن مع ترنجبین و تلقیمه بحسب مذکور و نوشیدن جلاب عوض آب و انکباب بر آب طبیخ
شبت و بابونه و قیصوم و صعتر و اکلیل پخته باشند و عود عود رصاص سدهٔ تبخیر بشکر سرخ و کاغذ و سنبل الطیب و حرمل و سندروس نیز نافع است و اگر حاجت تنقیه شود از مسهل البلغم و حب ایارج
تنقیه کنند و اطریفل صغیر مقوی با ایارج و اسطوخودوس نیز مقوی نزلهٔ بلغمی ست و ایارج لوغاذیا را تاثیر عظیم ست و یا صبر یک درم مصطگی نیم درم رب السوس بادیان نانخواه هر یک ثلث درم
مثقل بکیدا انکاب تا با کرفس حب مطبوخ حب ساخته بعد نضج بخورند و بعد از پاک شدن ماده فلونیا یا مثرودیطوس بهنگام خواب دهند و بر شعثا بخورند و مداومت اطریفل نافع و اطریفل
ملین و سائر اطریفلات نافع و طبری گوید که در ابتدای زکام بلغمی برای حل طبیعت اصل السوس مقشر پنج درم ترنجبین سی درم آلو شیرین بست عدد عناب سی عدد انجیر سیاه بست عدد
فانید سنجری بست درم خلنجبین بست درم خمیرهٔ بنفشه پانزده درم جوشانیده صاف نمایند مقدار شربت هفت درم فلوس خیار شنبر در آن مالیده باز صاف کرده بیاشامند و از
گوشت و سائر دسومات پرهیز کنند و از غذا و دوا جو سور نخاله و نشاسته و خشخاش اقتصار نمایند و اگر مزاج احتمال نماید شربت شهد ساده عوض آب بنوشند و برین تدبیر مداومت کنند و
دائم استنشاق نمایند و تربل محمود خواب کنند پس اگر از منخرین فضول جاری نشود اعادهٔ حل طبیعت بملین مذکور نمایند بعده بابونه اکلیل الملک شیح قیصوم بنفشه برگ تمام هر واحد
کف کبیر سبوس گندم دو کف نمک جریش دو کف اصل السوس کوفته یک کف جو نیم کوفته دو کف بجوشانند تا مهرا شود و بران انکباب نمایند و اگر سده صعب باشد انبوبهٔ آفتابه مطبوخ
مذکور نهاده بخار او استنشاق نمایند و میعهٔ یابسه و سندروس شکر سرخ و قرطاس مصری محرق ثوب سرخ که از اصفهان می آورند و کشنیز خشک عود خام و عسل طرفا جمله بر آتش انداخته
دخان او استنشاق کردن نیز مفتح سده است و هرگاه جاری شود و علامات نضج ظاهر گردد مر یا استنشار دائم کنند و از آب انکباب مذکور بر سر تطول نمایند و اگر مزاج دماغ گرم گردد و مانعی
نباشد فصد کنند و بعد تنقیه اگر دوی و طنین حادث گردد حلوای نشاسته و خشخاش مع روغن بادام بر سر گذارند و روغن سوسن استنشاق نمایند و تغذیه بگوشت کنند و اندک شراب دهند
و اکثر دوی و طنین حادث عقب زکام از غذا محمود زائل میشود و انطاکی گوید که اگر از بلغم باشد پس اولی اولاً انضاج مثل طبیخ شبت و مطبوخ متخذ از کشوث و کرفس و صعتر و زوفا و مرزنجوش
است بعد از آن تنقیه با ایارج و غذا معد اک رشته بعسل دهند و اکثار از شیرینی و بادام و پسته و چلغوزه و عسل کنند پس اگر امر خطیر و رسد یا باشد تکمید بشونیز گرم در خرقهٔ ازرق بسته واجب بود
و کذا انخواه و نمک و جاورس اولاً بعده حمام و اکثار حریره سبوس و بادام و شکر نوشته اند و من دران فائده ندیدم و روغن مثل بابونه و مرزنجوش بعد خرقه سخن کثیر النفع ست و هرگاه
ماده تحلیل شروع کند حمام خواه جائز بود و اگر سده موجود و شم ناقص بود و در انچه سیلان کند کم گردد استعمال بخورات مفتحه واجب بود و حل آنها در باره مشک و سندروس شود و کندرست و انچه تجربه کرده ام
در تحلیل زکام بارد که بفصل و سن بارد بود و اگر چه در بلاد شمالی باشد این منضج ست انجیر سه اوقیه تخم شبت تخم کرفس صعتر بابونه هر واحد نیم اوقیه کوفته در دو چند همه آب بجوشانند تا ربع
بماند صاف کرده بنوشند و از انچه درین سزاوار است انکباب بر طبیخ برگ زیتون و دخان تخم پیاز و تخم گندنا و موم با میعه یا مصطگی و قسط و خشخاش و سعد بود که ایشان منضج اند و بعضی
متاخرین می نویسند که در زکام بلغمی جهت نضج مطبوخ اسطوخودوس با شربت اسطوخودوس منضج علوی خان هفت هشت روز دهند و یا کم و زیاده تا حصول نضج بعده جهت تنقیه دماغ

حب قوقایا و خار بقون علوی خانی و شربت اسطوخودوس مسهل چهار توله و تربد سفید و ریوند خطائی هر یک نه ماشه برگ سنا یک نیم توله در مطبوخ مذکور اضافه نموده مغز خیارشنبر شش توله ترنجبین شیرخشت هر یک چهار توله مالیده صاف نموده روغن بادام هفت ماشه افزوده بنوشند و بجای آب عرق بادرنجبویه و گاوزبان دهند وقت دو پهر نخود آب گوشت و وقت شام نان روده و شوربای گنگلو داده و یا بجهت مرغ خورند و صبح این تبرید دهند اصل السوس مقشر هفت ماشه افسنتین برگ گاوزبان هر یک چهار ماشه اسطوخودوس شش ماشه جوشش داده شربت بنفشه اسطوخودوس یک و نیم توله حرف و یا تخم مرو هفت ماشه پاشیده بنوشند و همین نهج چهار پنج مسهل داده بجهت تعدیل مزاج و تقویت دماغ اطریفل شاهتره علوی خان دهند و در زکام **سوداوی** که قلیل الوقوع و بدترین انواع زکام است بعد نضج تنقیه سودا بمطبوخ افتیمون و بسفائج و غیره و نوشیدن ماء الشعیر مطبوخ بخشخاش و حریره نشاسته و شکر در روغن بادام و انکباب بر آب کنند بنفشه و خطمی و برگ کاهو و خشخاش و کدو پخته باشند و نطول آن بر مقدم سر نافع و بهدانه سه ماشه اصل السوس دارچینی هر یک چهار ماشه بادیان هفت ماشه جوشانیده نبات یک نیم توله داخل کرده نوشیدن نیز در زکام سوداوی مفید تر از مجربات بدیع برای سوداوی شربت مطبوخ انجیر و عناب و سپستان و مالش روغن بادام و بنفشه و کدو و بابونه است و اگر سرفه افتد شکر طبرزد و صمغ عربی سفید و روس شل الطیب مجموع یکجا کرده بخور رسانید که در زکام سوداوی تفتیح سده منخرین کند و اگر نزله داعی و قبض طبع و سهر و خفقان باشد خطمی خبازی سپستان جوشانیده صاف نموده نبات داخل کرده بدهند بعده حب ایارج سوده با طریفل صغیر سرشته همراه عرق شاهتره و برعایت بواسیر دهند بازگفته بجای اطریفل آخر روز برای تسکین سرفه و قبض لعاب بهدانه عرق عنب الثعلب و شربت بنفشه بعده چای خطائی دو ماشه بادیان خطائی چهار ماشه جوشانیده صاف کرده نبات توله داخل کرده بنوشند بعد از آن دوار المسک معتدل خورده شیره اصل السوس لعاب بهدانه عرق عنب الثعلب نبات بنوشند و گاهی برعایت نزله و سرفه یاقوتی و برای قبض اسپغول پاشیده دهند غذا ابا و کم روغن **طبری** گوید که هرگاه بعد نقاء از این علت جفاف در سر و یبس در منخرین یابند باشیای مرطبه مثل لحوم مزغاله و جوجه مرغ فربه و کدو مقشر در روغن بادام و یا حسو نشاسته و آرد باقلا و روغن بادام و شکر سفید و آب باقلا و روغن بادام غذا سازند و حلوا آمیده و شکر که بعد تیاری آن قدری تودری کوفته و بوزیدان در آن انداخته باشند نیز مناسب لزوم حمام هر روز یکبار و استنشاق روغن بنفشه بعد خروج از آن و بعد حمام شرب قدری شراب رقیق و سرخ نه بسیار از آن تا عود قوت ترک جماع مطلقاً نافع **انطاکی** گوید اگر در بود که زکام از سودا باشد پس اگر واقع شود علاجش مثل بلغمی بود مع زیادت اعتنا بالغذاء و ترطیب کثیر بشرب نخود آب و مطبوخ انجیر و عناب و سپستان و روغن بادام و بنفشه بر روغن کدو و بابونه ممزوج سازند و این اختراع بدیع مجرب است **تکمیل** گاه نزله و زکام از ضعف دماغ حادث شود و خصوصاً بسبب ضعفی که از کثرت جماع بهم رسد در این صورت ادویه مقوی مثل معاجین لبوب زرعونی بنسخه والا علوی خان و تریاق النزله و مفرحات یاقوتی و غذاهای مقوی خورند و ترک مباشرت نمایند و از همه مضرات زکام و نزله که در علاج کلی این مرض مسطور شد پرهیز باشند و آنچه بعد خوردن طعام گرم بالفعل آب سرد نوشیدن حضر دارد و مدام حلق سر کرده باشند و اگر معجون لبوب نه ماشه خورده بالای آن ماء اللحم نه توله بنوشند و زردی بیضه مرغ با نبات یا نمک سلیمانی بخورند نافع بود و حریره معمول مقوی دماغ در همه انواع مفید بود و بهدانه سه ماشه بنفشه کشنیز خشک هر یک پنج ماشه دارچینی دو ماشه نبات یک توله جوشانیده بطور قهوه نوشیدن بجهت زکام ضعف دماغ نافع و کذا چای خطائی و حب میائی و خمیره خشخاش کوکناری سودمند و اگر بهدانه سه ماشه دارچینی دو ماشه قرنفل دو عدد کوکنار یک عدد نبات توله جوشانیده بطور قهوه تجرع نمایند و پوست خشخاش شش ماشه برگ بنج چهار ماشه عنب الثعلب یک توله جوشانیده سر بر بخار آن دارند و غرغره بآب آن نمایند و ثفل آن بر پیشانی ضماد سازند بجهت تقویت دماغ و زکام نافع است و هر چه در علاج امراض دماغی از ضعف دماغ و در علاج ضعف دماغ مذکور شد حسب حاجت بعمل آرند و بدانند که بعضی مراقیین محرر در برآنکه ضعف معده و دماغ و نوازل دارند گاه بسبب ضعف هضم کثرت ریاح و زکام و نزله و قبض دائمی و بسیار تولد بلغم و رطوبات دهان رنج دیده و گاهی بسبب جودت هضم کثرت تولد صفرا و خشکی دماغ و گلو و بیخوابی و قبض طبع و خفقان قلب و اختلاج معده تکلیف و دیدیس در صورت اول یاقوت ذوالنسخه حکیم علوی خان و بنسخه حکیم احمد موسوی و رب خشخاش مرکب و شربت خشخاش بنسخه علوی خان نافع و اگر بالعکس طبع باشد شربت حب الآس و شربت فریادرس و خمیره خشخاش و تریاق النزله و تریاق الذهب جمع نمایند و معجون سنگدان یا برشعثا و یا فلونیای رومی مرکب سازند و مفرح زمردی با رب خشخاش علوی خانی مخلوط کرده نزله و اسهال حار را مجرب است و باقی تدبیر نزله مراقیان از بحث المالیخولیای مراقی اخذ کنند **تذییل** زکام و نزله که اطفال را عارض شود بسبب کثرت رطوبت و ضعف دماغ ایشان یا بسبب دیگر علاج زکام و نزله بار و بزرگان مسطور شد حسب حال مرضعه و دایه و چه باید گرم تر کرده بر تارک سر طفل بدارند یا آب گرم بر سر ریزند و قدری شهد بسایند بنجر زبان بانگشت بمالند یا پر مرغ در حلق بگردانند که قی آید و بلغم کثیر خارج گردد و همچنین سر طفل با چیزی پشمی و ریشمی بپوشند و بمرضعه و طفل چای خطائی نوشانند و مرضعه را از نوشیدن آب سرد و استعمال فواکه رطب بارده و حموضات و لبنیات باز دارند و ماء التین داوند اقدم گویند که لطوخ یافوخ صبیان از لادن محلول در روغن گل نافع نوازل ایشان است **نتن انف** یعنی بوی بد آمدن از بینی و بعضی آن را مرادف بخر الانف و بعضی غیر او دانسته اند سببش یا تصاعد

بخارات عفن از نواحی صدر و ریه و معده بسوی حنجره ست که از ان رائحه دهن و بینی بدبو گردد و یا احتقان خلط ردی در استخوان مشاشی که آنرا مصفات گویند و
تعفن او در ان و یا تعفن خلط در تمام دماغ یا در مقدم آن یا در انجا که بینی بان متصل است و یا عفونت و فساد عارض نفس استخوان مذکور بنا بر نزول اخلاط ردیه بسوی
او و علاج این دشوار است و یا بواسیر متعفنه بینی و یا قروح متعفنه منفذ آن طریق تشخیص این اسباب باید که نگاه کنند که اگر در صعوبت مریض نقصان دریافت گردد
سببش خلط عفن در عظم مصفات باشد والا نبض ملاحظه نمایند اگر تب باشد و با آن صداع نیز بود سببش خلط متعفن در دماغ باشد ورنه اندرون بینی نظر کنند اگر بواسیر و یا
قرحه در منفذ بینی یافته شود سبب او همان باشد و اگر اثر سرفه یا عوارض سل یا فساد معده مدرک گردد سبب او بخار سلیه یا ریه یا معده باشد و اگر امری نباشد سببش فساد استخوان
مصفات باشد علاج اگر از بخارات عفنه باشد تنقیه عضوی که از ان بخار برخیزد و از ماده عفن نمایند بعده بهر تبدیل رائحه مستقر در بینی شراب ریحانی در بینی چکانند و
سنبل الطیب و گل سرخ و سعد و عود سائیده نفوخ نمایند و یا فتیله بشراب تر کرده ادویه مذکوره یا زرنباد و سعد و سنبل الطیب و قرنفل هر یک سه ماشه سوده بران پاشیده یا
بنهند و هر صباح بینی را به بول شتر بشویند و اگر از رطوبت متعفنه مصفات یا دماغ یا جوانب انف باشد مسهل و حب ایارج تنقیه دماغ کنند و سکنجبین بزوری قوی الرائحه کثیر الزوفا
و کف خردل بجوید و دفعه غرغره نمایند و بعده سنبل الطیب قرنفل و گل سرخ و سعد و سک و پودینه در شراب جوشانیده غرغره کنند و پس از ان نفوخ مذکور در بینی دمند و نفوخ
قصب الذریره و گل نسرین و سعد و سنبل الطیب مجموع یا آنچه میسر شود و سعوط به بول شتر و شستن بینی با آن مجرب است و تخلف نمیکند و صاحب شفاء الاسقام گوید که تقطیر
بول خر علاج قوی و نافع بلا اختلاف است و قطور زیت و عصاره فوتنج نیز نافع و اگر سیلان رطوبات در بینی کثرت پذیرد پودینه و صعتر و سعد و مر در بینی دمند
پس اگر بقیه از رائحه باقی ماند عصاره پودینه قطور نمایند و ایضاً اسطوخودوس گل نیلوفر پوست هلیله زرد اصل السوس گل خطمی سفید جوشانیده نبات داخل کرده برای آنکه
از دماغ او بوی بد می آید بدهند و اگر جوز بوا و دارچینی بسباسه قرنفل هر واحد یک درم کوفته بیخته با شهد غلوله بسته بخورند و بول شتر هر روز سعوط کنند بدبوی بینی دور کنند
و اگر هلیله سیاه چهار درم توتیای سبز دو درم قرنفل سبز ده عدد فلفل اغبر که از دکن می آورند بیست و بعده کوفته در آب برگ تنبول سائیده حب بقدر حبه سازند و یک حب صبح
و یک شام استعمال نمایند هر مرض عفن در بینی زائل شود و مجرب حکیم عابد سرهندی است و نفوخ سعد و سنبل و قرنفل و مازو و دارشیشعان و آس و صبر و کافور و مشک همه
مفید است و اگر آمله یک سیر سائیده با یک سیر قند سیاه کهنه بیامیزند و سه درم هر روز بخورند نیز نافع آید اقوال حکما گیلانی گوید که اگر خلط متعفن در معده و دماغ بود درین هنگام
باید که تنقیه بدن بحسب امکان نمایند از فصد هر دو قیفال و با دویه مسهله عام بدن و دماغ مثل حب قوقایا که دران صبر و سقمونیا باشد بعده تدابیر مناسبه بعمل آرند
صاحب حاوی گوید که اگر از عفونت اخلاط در مصفات باشد هر صبح طبیخ عناب ده عدد آلو بخارا بیست عدد و شکر سفید ده درم بدهند و غذا امروره ماش مع مغز
بادام و تلیین طبیعت بماء الفواکه یا مطبوخ او یا نقوع شمسی نمایند و غرغره سکنجبین مع خردل مدقوق کنند و در بینی پودینه سوده یا بادرنجبویه سوده بدمند و هر صبح بینی را
بآب پودینه و بول شتر عربی بشویند و یا مرصاف در آب نعناع حل کرده در بینی چکانند طبری گوید که بخر که از رطوبت متعفن و مستکن در عظم مشاشی باشد اگر مزاج محتمل باشد
استفراغ عام بمطبوخ افتیمون کنند پس استفراغ خاص سر بدوائی که دران صبر و مصطکی بود باید کرد و تنقیه معده حسب مزاج او و ضماد فساد نمایند و دوام استنشاق کنند بعده بعصاره
پودینه نهری یک جزو و شراب کهنه قابض پنج جزو مدام سعوط نمایند بعده قلقطار یک جزو زاج کرمانی یک جزو خردل سفید نیم جزو باریک سائیده بدفعات استنشاق نمایند حتی که عظم
مذکور پاک گردد بعده سنبل الطیب یک جزو قرنفل ربع جزو ساذج هندی نصف جزو سائیده با شراب کهنه تنقیه نموده خشک سازند بعده بآب انار مستخرج مع قشر و شحم او تنقیه نمایند
و خشک کنند و بدفعات کثیره همین عمل نمایند تا آنکه طعم دوا ترش مائل به تلخی گردد پس دوام استعمال نمایند و در هر سه روز باین دوا در بینی طلا نمایند و چون از استعمال
این در چشم هیجان درد حادث شود این علاج ترک نموده معالجه درد و تسکین مزاج دماغ رجوع شوند و بعد تسکین اگر بخر زائل شود تدبیر منع تولد رطوبت در سر
و فضول لزجه در معده کنند و اگر در بخر امر صعب گردد نظر کنند اگر مزاج مریض بر حال طبیعی باشد بگیرند آب پودینه نهری یک جزو و شراب کهنه
یک جزو و اذان الفار یک جزو و قدری بول شتر که مقدار از ده درم او بجهت قلت و اجزای مواد مذکوره کل مقدار رطل صغیر باشد و در آفتاب بنهند تا مثل عقید انگور گردد
بعده بقدر دو درم کبریت و یک درم مر و یک درم کندر آمیخته باز در آفتاب گذارند تا که خشک مثل عصاره گردد بعده سنبل الطیب یک درم و قرنفل یک درم آمیخته
در آفتاب دارند و بعد خشک شدن سائیده در بینی دمند و دران اسراف نمایند که اکثر رعاف می آرد پس اگر رعاف آید تا که خون سیاه غلیظ بر آید بند نکنند

وہرگاہ افزایش کند قطع او نمایند بدانچہ حبس حاف میکنند و باز معاودت بعلاج او نمایند و این ابلغ دوائیست که درین مرض استعمال نمایند تم کلامہ بعضی مجربین مینویسند که عنبر و زعفران بآب نعناع سعوط کردن مجرب ست و یاسمین بہر طوریکه استعمال نمایند مجرب ست و از خواص عجیبه سعوط سنبل دو درم و دو ثلث درم و موبعنی ریشه والان یک درم و ثلث درم ست و در خل بینی و همچنین آب انار شیرین و مرو سنبل در ظرف مس سرخ جوشانیده و بروغن بنفشه سعوط کردن مجرب و کذا اک خردل برگ پودینه تازه سائیده در بینی چکانیدن برای بوی بد محسوس شدن نافع و کذا قرنفل سنبل الطیب پودینه در بینی دمیدن و یا نشار کنند ربع جزو قشور نحاس شب یمانی زعفران هر یک جزوی باریک سائیده قدری ازان در بینی دمند و یا سعد صبر سنبل الطیب گل سرخ قرنفل بآب پودینه یا آب مورد سرشته در بینی نهند بعد از انکه بینی را بالشراب شسته باشند و یا مرمکی پوست انار ترش هر یک دو درم قصب الذریره سک هر یک یک درم و نیم زاج قرنفل هر یک یک درم فتیله را بالشراب ترکرده ادویه کوفته بیخته بدان آلوده در بینی نهند و یا زاج سک قرنفل مساوی کوفته بیخته در نی انداخته در بینی دمند و یا حماما زوفای خشک مساوی کوفته بیخته بروغن بان آمیخته اندرون بینی طلا نمایند ابن ماسویه وغیره گویند که قطور آب لبلاب بروغن گل یا عسل آمیخته و کذا بول شتر و کذا روغن ایرسا و ذرور ایرسا بے خشک و کذا مر صافی در شراب کهنه حل کرده و کذا روغن مرزنجوش و کذا روغن یاسمین و کذا آب برگ یاسمین و کذا نوشادر و شب بسرکه و کذا بول ابل که دوائیست و از مکه معظمه می آرند سائیده بروغن گل آمیخته و کذا سعد در سرکه جوشانیده و نفوخ شب و مر هر واحد چهار درم قاقطار و مازو هر واحد یک درم بعد شستن بینی بشراب و کذا برگ یاسمین خشک کرده و سعوط حماما و لطوخ فرفیون در داخل بینی و کذا امیعه سائله چهار درم حماما یک نیم درم و شراب دار شیشعان هر واحد مفید نتن انف ست و اگر قصب الذریره و نسرین مر و ورد قرنفل هر یک درم مازو و مر هر یک نیم درم مشک یک حبه کوفته بیخته بفتیله استعمال کنند نافع بود و صاحب تکمله هندی گوید که بول شتر یا گاو بچکانند و چهر سوده ناس گیرند و در علاج الغربا مسطور ست که آب کدوی تلخ یک دو قطره در بینی چکانند و اگر کدو تازه نباشد کدوی خشک بآب ترکرده در شبنم نگاه دارند و صبح یک دو قطره بچکانند نافع بدبوی بینی است شیخ میفرماید که بعد تنقیه معده و دماغ ادویه موضعیه از فتائل و سعوطات و عطوسات و نفوخات وغیره استعمال نمایند اما در فتائل مستعمله این مرض بهتر آنست که قبل ازان بینی را بالشراب بشویند بعده استعمال نمایند و منجمله فتائل مجربه فتیله از مر و حماما و اقاقیا ست که بعسل مرتب سازند یا از حماما و گل سرخ بروغن ناردین و دیگر فتائل بسیار اند که از سنبل و سعد و گل نسرین و قصب الذریره و حماما و قرنفل و آس و صبر و گل سرخ و قدری نمک مجموع یا مفرد بحسب قوت مرض و ضعف آن و اختلاف اوزان بسازند یا فتیله مبلول بشراب رقیق که بران ذرور قرنفل و سعد و اراک و لادن مساوی پاشیده باشند و همچنین برگ مورد و قصب الذریره و گل نسرین گل سرخ قرنفل هر واحد یک درم مر و مازو هر واحد نیم درم مشک کافور هر یک چهار حبه قلیمیا نمک اندرانی هر واحد چهار قیراط کوفته بیخته فتیله بالعسل ترکرده بران پاشیده در بینی نهند و از سعوطات سعوط العصاره پودینه است و افضل سعوطات و انفع آنها بول حمر است و ان تخلف نمیکند و از مجربات جیده آنست که قرص اندروخورون که در تریاق می افتد در شراب حل کرده اندر بینی چکانند و طبیخ دار شیشعان بشراب ریحانی خیلے جید است چند روز بدان استنشاق نمایند و از لطوخات انست که باطن بینی را بقلقطار تلطیخ نمایند و ایضاً برگ یاسمین بسایند پس در آب سوده در بینی طلا کنند و لطوخ دوای قرنفلین استعمال نمایند و آن انست که مرمکی چهار درم و دو ثلث درم سلیخه حماما مرزنجوش هر واحد یک درم و سدس درم بعسل بسرشند و از نفوخات نوتنج تنها باریک سوده بوزن یک دانگ در بینی دمند و یا خزف سفید صدف سوخته و یا دوای مذکور در آخر فتائل و یا عود بلسان در بینی نفوخ سازند و از نشوقات آنچه مجرب است دار شیشعان بآب یا بالشراب پخته چند روز استعمال نمایند و آنچه به تجربه رسیده در علاج او و خاصه چون در دماغ یا مقدم او عفونت باشد نهادن دو داغ ست بهاین یافوخ و الیسرا و مقابل اذنین مائل بصدغین و یا داغ بر وسط سر طبری گوید که اگر علت بجوالی عظم نافذ شود و عفونت در انجا پیدا کند پس خلاط فرفیون در عسل حل کرده بفتیله آلوده در بینی گذارند بعد از انکه قدری روغن گل سعوط کنند و رعایت مزاج و دماغ علیل کنند تا گرم نشود و عقل او متغیر نگردد و اگر اندک گرم شود بشیر دختران و بروغن گل و روغن بنفشه و ماء القرع و امثال آن آنچه مطفی و مسکن باشد سعوط نمایند و اگر مزاج بدن او نیز حرارت پذیر بود مداوای او نمایند تا آنکه تسکین یابد بخر که بسبب قروح انف و قروح او باشد علاجش جدا مسطور گردد

اورام وبثور بینی

گاه در بینی موضع آماس گرم یا بثره از کثرت دم وغلظ او حادث گردد وگاه ورم صلب پیدا شود وگاهی بثره از فضله بلغمی یا سوداوی اندرون بینی برآید واز حرارت باطن اجزای لطیف تحلیل شده مابقی ثابت مانده متحجر گردد حتی که بصورت ثالیل در هیئت وصلابت شود ودر ورم حار سرخی موضع باشد وایضاً از مریض بپرسند که با ثقل وتمدد وضربان نیز هست یا نه اگر باشد ورم حار بود والا صلب واز هر دو مضرت در صوت افتد علاج در حار فصد سر رو یا رگ بینی کشایند وتبرید که در رعاف گذشت بدهند واگر حاجت بود زلو بچسپانند وتنقیه بمسهل صفرا او حب ایارج نمایند وبعد فصد یا حجامت قفا آب تمر هندی آب آلو بخارا آب انار ترش شربت بنفشه داخل کرده نوشیدن وغذا دال مونگ ویا اک وخرفه خوردن نیز مفید وسرکه روغن کدو روغن نیلوفر گلاب در بینی چکانند وشیاف ماميثا صندلین حضض مکی بگلاب وآب خرفه ضماد نمایند وگاهی لوبیش در بندی داخل کرده بر بینی وپیشانی ضماد وطلا نمایند وفتیله لته در سرکه کهنه آلوده اندر بینی گذارند وگاهی قدری نمک در سرکه می آمیزند چون خشک شود بروغن کدو چرب سازند ودر ورم حار بعد فصد طلا بکشنیز وحی العالم ودر بارد بصبر نافع بود وطلای سرکه انگوری در روغن گل وکندر ومرداسنگ تنها ویا مرداسنگ ورسوت صبر بآب سوده اندرون بینی نیز مفید وبثور بینی ست وفصد سر رو لبسرعت وضماد مغز تخم تربوز بگلاب سوده برای ورم اندرون بینی معمول ست وصندل سرخ بآب سوده نیز نافع وبعد فصد یا حجامت استنشاق روغن گل ممزوج بآب حی العالم یا روغن نیلوفر یا قدری گلاب وضماد بینی بصندل وگلاب و آشامیدن آب آلو شربت بنفشه یا شربت نیلوفر وآب انار وغذا افروره بارد یا سویق شعیر وشکر یا آب انار یا آب سیب یا آلو یا توت وسائر تدبیر سرد ومطفی نیز برای ورم حار وبثور بینی مناسب ست وایضاً برای بثور اندرون انف فصد جهت اندام یا سر رو یا حجامت قفا کردن وعناب گل بنفشه جوشانیده شیر خیارین شربت نیلوفر داخل کرده نوشیدن ومغز تخم هندوانه رسوت بگلاب سائیده وگاهی جدوار عوض رسوت افزوده طلا نمودن معمول ست واگر بثور بینی با صداع ورعاف اندک باشد فصد قیفال نمایند وشیره تخم کاهو وکشنیز خشک بشربت بنفشه بدهند وآب کشنیز سبز غرغره کنانند روز دوم شیره مغز تخم هندوانه وشربت نیلوفر عوض شیره کشنیز وشربت بنفشه کنند ورسوت جدوار گل ارمنی بگلاب سوده بالای بینی ضماد نمایند ومغز تخم تربوز بگلاب سوده اندرون بینی طلا کنند وبرای اورام وبثور حار بینی مجربات والد علوی خان انیست که مغز تخم کدو مغز تخم هندوانه دم الاخوین سفیداب قلعی مغسول گل ارمنی بروغن گل سائیده طلا نمایند واگر تجفیف بثور منظور باشد مغز تخمها را بریان سازند وتوتیای کرمانی اضافه کنند وبرای دفع صلابت وخشکی اگر تلیین مطلوب باشد شیر ماده گاو عوض روغن گل داخل کنند واگر بثور بر بینی با درد پیدا شوند کافور زعفران هر یک نیم درم گل مختوم یک درم گل ارمنی دو درم بگلاب وسرکه انگوری طلا کنند واگر سر بینی ورم کند واندرون بینی خارش نیز باشد شیره عناب لعاب بهدانه عرق شاهتره وشربت نیلوفر بنوشند وحضض ومرداسنگ وگل ارمنی یک یک ماشه در آب حل کرده ضماد نمایند ودر بثره صلب که از فضله غلیظ بلغمی یا سوداوی بهم رسد بعد تنقیه ونضج ماده بهر تلیین موم روغن بران نهند وعقب او بآب گرم استنشاق کنند ومسکه وکذا اجزاء السمر محلل ورم صلب بینی ست وایضاً اول فصد باسلیق کنند بعده جهت اسهال سوداء وبلغم مطبوخ افتیمون علوی خانی بدهند ویا ماء الجبن بحب لاجورد وسفوف آن نوشانند واگر تحلیل نشود ومیل شرط زنند ویا بران ویا حوالی او زلو بچسپانند ومرهم زنگار نهند تا آنکه بتمامه فانی شود وپس برای اندمال مرهم سفیداب گذارند وطبری گوید که در بثره صلبه اگر بدن مریض ممتلی باشد تنقیه باین حب نمایند ایارج فیقرا نیم درم غاریقون تربد هر واحد یک درم افتیمون یک نیم درم گل سرخ مصطگی نانخواه تخم کرفس هر یک دو ثلث درم صبر سقوطری دو درم سقمونیا مشوی یک درم ویک دانگ کوفته بیخته بآب برگ ترنج یا آب برگ بادرنجبویه سرشته حبها سازند ودو مثقال با آب انگور بخورند ودر هشت ده روز دو بار استعمال نمایند واگر مزاج علیل رطب باشد بمنضج ومری وخردل وامثال آن غرغره کنند وپرهیز شدید نمایند بعده اگر قوت قوی باشد فصد قیفالین کشایند بعد ازان علاج مذکوره بهر تلیین وغیره بعمل آرند وبدانند که هر گاه ماده ورم یا بثره تحلیل نشود ادویه منضجه مثل تخم مرو تخم ریحان وشیر وعسل تخم کتان وحلبه وانجیر پخته ضماد نمایند یا بفتیله آلوده در بینی نهند وبعد انفجار مرهم موم سفید بروغن مورد وروغن گل گداخته مرداسنگ بگلاب وقدری سرکه سوده داخل نموده در صلایه خوب حل کرده گذارند وایضاً مازو هلیله زرد بروغن گل یا روغن بنفشه سائیده طلا کردن برای جوشش بینی معمول استاد مرحوم ست وبالجمله هر چه در قروح

بیاید بسبب حاجت بکار برند و در علاج این تساهل نکنند که در اکثر بناصور مؤدی میگردد و اگر ورم سرطان گردد تدبیرش در بواسیر الانف خواهد آمد التعلیم در ملک بنگاله آبله در بینی می بر آید سوزش میکند و بسبب آن تپ شدید عارض میگردد و آنرا آهوه می نامند اگر زود علاج او نکنند میکشد و علاجش آنست که روغن زرد و نمک آمیخته در بینی بمالند تا آبله شکسته شود و از حدت و سوزش وسواس نکنند و اگر آبله شکسته نشود قتل میکند و نکچھنی فلفلمویه هر یک دو ماشه شکر نیم ماشه باریک سائیده در بینی دمند تا عطسه آید مرض آهوه دفع شود

قروح انف و ناصور آن

بدانکه قرحه جراحتست که ریم کند و مبدا تولد او درینجا یا بالنفس بینی است چنانچه از تفرق اتصال عارض شود پس ریم کند و یا از غیر او چنانچه از بخارات حاده یا ردیه که از بدن بسوی بینی متصاعد شوند اول جلد او فاسد گردد بعده لحم او و جراحت پیدا شود بعد ازان قرحه گردد و گاهی قرحه رطب از رطوبات فاسده اکاله که از دماغ بسوی بینی نازل شود حادث گردد و گاهی قرحه یابس از اخلاط محترقه افتد و شیخ سفیر باید که گاهی از بخارات حاده یا ردیه و یا از نوازل حاده قروح منتنه عفنه و یا خشکریشه و یا قروح بثریه و یا قروح ساذجه در بینی پیدا میشوند و آن ظاهر بود و یا در باطن بالجمله اقسام قروح بینی قرحه یابس و قرحه رطب ساذج و قرحه رطب منتن و قرحه بثره کوچک است و چون قرحه مزمن شود و ناصور گردد و ناصور باطنی بینی را خولوس نامند طریق تشخیص اقسام مذکوره باید که از مریض سوال نمایند که خشکریشه در بینی منجمد میشود و قشر خشک جدا میگردد یا ریم بر می آید اگر خشکریشه گوید قرحه یابس باشد و ماده آن اخلاط محترقه بود و اگر خروج ریم و مائیت بگوید و خشکریشه بر نیاید قرحه رطب باشد و ماده آن رطوبت فاسده باشد که از دماغ بسوی بینی نازل شود پس اگر قرحه بسیار بدبو باشد بپرسند که از چند مدت این قرحه پیدا شده اگر مدت اندک گوید سببش رطوبت حاده عفنه بود و اگر از عرصه دراز بیان کند سببش عفونت ماده بطول مدت بود و اگر قرحه کوچک بصورت بثور متقرحه بود قرحه بثریه باشد و انطاکی گوید که اگر از قرحه بینی مواد مع علامات خون بر آید رطب باشد و الا یابس و هر واحد اگر خشکی در مجاری قوی و تلهب باشد حار بود و الا بارد و گاهی قروح از آثار مثل حب افرنجیه و انواع نار فارسی پیدا شود و صعب قرحه داخلی و عفن بود و علاج شیخ و سید جرجانی و ایلاقی گویند که بینی عضویست رطب تر از گوش و خشک تر از چشم پس واجبست که علاج قروح او میان علاج قروح اذن و عین باشد یعنی ادویه مجففه برای قروح بینی در خشکی کمتر از ادویه مجففه قروح گوش و زیاده تر از ادویه مجففه قروح چشم باشد پس قروح اذن محتاج باشیا در غایت تجفیف است و قروح عین محتاج بدوا در اول حد تجفیف است بعده اگر سبب سیلان مواد و یا تصاعد ابخره باشد باستفراغ و جذب بسوی ناحیه دیگر علاج کنند و بالجمله اول احتیاج به تنقیه دماغ و تقویت او باشد بعد ازان فصد منخرین تا فضول متوجه بسوی او قبول نکند پس ابتدا الفصد قیفال نمایند و اگر رافته نشود حبل الذراع یا اکحل پس فصد رگ منخرین و ارسال علق اگر قوت مساعدت کند و دلائل دمویت موجود باشد بعده باستعمال حبوب ایارجات و جمیع ادویه نافعه در بواسیر الانف و در بیان در قروح قویه انف نیز نافعست هر گاه بلعابات و مانند آن نیز بحدی که نرم گردد تجمیع قروح خفیفه آن صلاحیت بخشند

علاج قرحه یابس

که کثیر الوقوع است تنقیه سوداوی احتراقی نمایند بدستوریکه در علاج امراض دماغی سوداوی گذشت و گویند که آشامیدن شربت بنفشه و ترنجبین هر یک ده درم و غذا مزوره ماش مع نخود مفید بود و تطیین بینی بموم روغن و روغن بنفشه و روغن کدو و یا روغن نیلوفر و پیه ماکیان و بط بمالند و مرهم ابیض بکار برند و بینی را بآب گرم بشویند و طبرات کثیر بدان استنشاق نمایند و بگیرند موم مصفی و روغن بنفشه و روغن بادام و مغز ساق گاو هر کدام یک جزو موم و مغز را در روغنها بگدازند و اندک لعاب بهدانه و قدری کتیرا سوده در صلایه خوب بیامیزند و در روز و شب چند بار اندرون بینی طلا نمایند یا فتیله بدان آلوده در بینی نهند و بعضی لعاب اسپغول و لعاب خطمی درین نسخه می افزایند و بعضی مخ ساق گاو طرح مینمایند و مرهم حب السفرجل درین باب همواره معمول است و قیروطی از مغز ساق گاو یکجزو روغن بنفشه بادام دو جزو کتیرا ثلث جزو روغن یاسمین اندکی بدستور مرهم مرتب ساخته و گاهی گل خطمی برابر کتیرا داخل کرده نیز معمول و قیروطی بموم و روغن گل و شحم ماکیان و سیما مخلوط بلعاب بهدانه نیز مفید و اگر یبس خشکریشه بشدت باشد کتیرا باریک سوده بلعاب بزرقطونا و لعاب خطمی بیامیزند و بگذارند تا نرم شود و بمالند تا حل شود پس بروغن بنفشه آمیزند و باهم بزنند و هر روز دو بار طلا نمایند و ماهی پنهی که مشابه جفت یا میباشد در آب پخته روغن او گرفته استعمال نمودن از اسرار است و صندل سفید حضض مکی سوده بگلاب یا آب خرفه و قدری روغن گل ضماد کردن جراحت بینی و خشکریشه را نافع و عسل بسرکه آمیخته در فتیله آلوده نهادن خشکریشه را ساقط کند و نهادن مسکه هر روز سه مرتبه نیز نافع قرحه است

و یک نسخہ مفید خشک ریشہ مبنی و تشقق لب خواہد آمد بعضی متاخرین نوشتہ اند کہ در قرحہ یابسہ اول فصد باسلیق کنند و بفاصلہ سہ چہار روز رگ قیفال زنند و بعد منقیہ دماغ مثل شربت شاہترہ مدبر و حب لاجورد و سفوف آن نوشانند تا تنقیہ بدن و دماغ حاصل شود و بعدہ شیر زنان یا بز یا خر از پستان دوشیدن بسیار مفید است و ہمچنین تقطیر روغن گل و بادام و نیز روغن خشخاش و کاہو مجموع یا تنہا با شیر آمیختہ و این مرہم بکار برند روغن بنفشہ روغن گل ہر یک یک نیم تولہ موم سفید یک تولہ و مغز ساق گاو و پیہ مرغ ہر یک ہفت ماشہ مرداسنگ مغسول نہ ماشہ بدستور مرہم بسازند و بہتر آنست کہ پیہ نیز تازہ و را بدست نرم کردہ بران طلا کنند وقت شب و صبح بلعاب اسپغول و یا دیگر بزر در لعابیہ بشویند و بروغن گل فقط چرب سازند و این مرہم نیز بسیار مفید است موم زرد یک نیم تولہ روغن گل سہ تولہ روغن بادام یک نیم تولہ لعاب اسپغول و ریحان و تخم خطمی و کنوچہ ہر یک سہ ماشہ کتیرا دو ماشہ بدستور مرہم سازند و این قوی تر است حکاکہ اسرب و ہلیلہ زرد ہر یک سہ ماشہ پیہ مرغ نہ ماشہ موم سفید یک تولہ روغن کدو و روغن گل ہر یک یک نیم تولہ کتیرا سہ ماشہ و باید کہ ہرگز آنرا بدست نباید کافت کہ ریش و جراحت تازہ گردد و بدیر اصلاح پذیرد و سائر مراعاتی کہ در جفاف انف گفتہ اند درینجا بکار برند کہ مفید است گیلانی گوید کہ این دوا نافعست بگیرند موم و روغن گل و بادی سفیداب ارزیز و مرداسنگ آمیزند و ایضاً ہلیلہ زرد و مازو و پیہ ماکیان و روغن گل حل کردہ طلا نمایند و ایضاً سفیداب ارزیز دو درم مرداسنگ یک درم روغن گل یک اوقیہ موم دو درم موم را در روغن گداختہ ادویہ آمیختہ حل کنند و با پیہ ماکیان استعمال نمایند و از معالجات عجیبہ کہ قریب خوارق عادات در قروح مبنی ست و لاسیما آنچہ بآکل بیس مزاج باشد ہمچنین در قروح لب و در اکثر قروح لطی الاندمال کہ مادہ آن خالی از خبث و حرارت نباشد استعمال این مرہم حسب السفر جل ست صفت آن بگیرند بنفشہ خشک یک مثقال و در آب خوب بجوشانند پس نیک مالیدہ صاف کنند تا آب لعابی گردد و بعدہ لعاب بہدانہ یک مثقال و روغن گل یک مثقال موم سفید نیم مثقال آمیختہ بپزند تا مرہم گردد استعمال نمایند شیخ میفرماید کہ در قروح یابسہ معالجہ کنند بمسوح مرتب از موم مخلوط بہ نصف وزن آن مغز ساق گاو و در ہمچند روغن بنلوفر یا روغن کنجد گداختہ و نزد من بہتر ازان روغن گل ست خصوصاً کہ از زیت انفاق ساختہ باشند و ایضاً مسوح روغن بنفشہ مع کتیرا و قدری لعاب اسپغول یا خطمی نافع ست و ایضاً فتیلہ در قیروطی زوفاے رطب و پیہ بط و موم زرد و پیہ ایل و پیہ ماکیان و قدری عسل آلودہ مفید و در نسخہ جالینوس مغز ساق بقر عوض پیہ ایل ست و ایضاً موم و روغن گداختہ ہلیلہ زرد و یا مازو آمیختہ نافع و گاہی فصد رگ طرف بینی بعد فصد سر رو و حجامت نقرہ و اسہال نفع بخشد و قرشی و صاحب شفاء الاسقام گویند کہ اینہمہ ادویہ مع اصلاح غذا و ترک لحوم و تلیین طبیعت و تبرید آنچہ مصعد حارہ و منع ابو از صعود مثل سفرجل یا سیب یا کمثری یا بزر قطونا بشکر یا کشنیز خشک بشکر بعد طعام مناسب و گاہے محتاج گردد بفصد سر رو و حجامت نقرہ اگر سبب کثرت دم باشد و باستفراغ اگر بدن ممتلی بمادہ کثیر الانصباب بسوے بینی باشد از مطبوخات و ایارجات و اطریفلات

علاج قرحہ رطب

بعد فصد سر رو و حجامت لیس سر و تنقیہ بدن و دماغ بمسہل و حب ایارج و قوقایا از خردل و سکنجبین بزوری و سنبل الطیب و سعد و قرنفل در گلاب جوشانیدہ غرغرہ کنند و مرہم سفیدہ استعمال نمایند و مرداسنگ بروغن گل سودہ بمالند و سفیداب و مرداسنگ و چرک نقرہ و سرب سوختہ مساوی در روغن گل سائیدہ فتیلہ بدان آلودہ در بینی نہادن مجرب ست و یا موم آمیزد و مرہم ساختہ استعمال کنند و یا از مرداسنگ یک درم و مرکب درم و سفیدہ قلعی و موم ہر یک دو درم روغن گل یک اوقیہ مرہم مرتب سازند و با پیہ ماکیان بمالند و پوست درخت سرس جوشانیدہ و بآب آن قرحہ را بشویند و قطور آب سلق تنہا و با زہرہ کلنگ و کذا فتیلہ بآب سلق آلودہ در بینی نہادن مجرب حکیم عابد سرہندی ست و اگر حضض بکی مرداسنگ بآب و یا گلاب سودہ اندرون بینی ضماد نمایند برائے بختگی بینی نافع بود و در تکملہ مہندی درین نسخہ صبر ہم داخل ست و یا مازو پوست ہلیلہ زرد با چربی مرغ و یا روغن گل طلا نمایند و در قروح انف کہ مسلے بجلو است بجہت بودن مادہ آن در اوائل شیرین غیر شدید الحرارت کہ نہ حریف باشد و نہ مالح و آنرا قروح شہدیہ و شیرینیہ و شیرنجیہ نیز نامند تنقیہ دماغ حسب مقتضای حال نمایند و بقول شیخ در ابتدا روغن گل تنہا یا بموم و پیہ ماکیان کفایت کنند و قوی تر ازان مرہم سفیداب

است و خصوصاً مخلوط بلعاب بهدانه و اگر اراده زیاده تخفیف باشد خبث فضه دران داخل کنند و گاهی خبث فضه تنها بروغن آس فایده میکند و هرگاه مرض اندک شدت کند این مرهم این استعمال نمایند سفیداب یکسیر طل مرداسنگ سه وقیه خبث الرصاص سه وقیه رصاص محرق مغسول مسحوق زراب چهار وقیه ازان مرهم سازند بروغن مورد و سرکه سوده یا پخته و هرگاه علت فرمن گردد و بسیار شدت کند مرهم باین طور سازند مرداسنگ چهار درم سداب رطب چهار درم شبت دو درم بروغن آس و سرکه سوده مرهم سازند و در نسخه جرجانی و ایلاقی شبت بوزن مرداسنگ ست و سداب ۱۰ درم و سرکه مطبوخ و قوی تر ازان انیست زاج سیاه و قلقطار و مرد اسنگ هر واحد هفت جزو و قلقدیس شش جزو شب یمانی زراوند مدحرج مازو توبال مس هر واحد چهار جزو کندر یک نیم جزو کوفته بیخته در سرکه یک رطل و شبت اوقیه در ظرف مس بپزند حتی که بقوام عسل آید ازان لطوخ نمایند یا بفتیله آلوده در بینی نهند و مراد از جزو درین نسخه درم ست

علاج قرحه منتن و کهن

که بطول مدت یا از رطوبت منتنه بعفونت انجامد اگر زیادتی خون و فاسد او معلوم شود فصد و حجامت نمایند و بتدبیر مبرد پردازند و آشامیدن مطبوخ عناب تنکر و غذا فروره ماش رشح مغز بادام و تنقیه بمطبوخ فواکه حب بنفشه نیز مفید ست بعده استنشاق روغن گل مضروب بآب حی العالم یا روغن نیلوفر بقدری گلاب و تبرید بینی وجبهه بضماد صندلین و مشیاف باسلیقون و جندبیدستر آب گلاب و آب خرفه یا آب حی العالم کنند و مریض را شربت آلو یا شربت بنفشه یا شربت نیلوفر با آب انار بنوشانند و بسویق جو و شکر و یا سرکه بزیت دهند و غوره آب انار یا آب سیب آلو و توت غذا سازند و سعوط بعصیر میاه بارده مع روغن گل نمایند و روغن عنصل یا آب بارتنگ ستعمل کرده و یا عصاره سوس استعمال نمایند اگر سوداوی یا باردی باشد یا در آخر اجزای لطیف ماده حاره تحلیل شود و کثیف او باقی ماند برای تحلیل و تخفیف خربق سفید و حرف مساوی باریک سائیده در بینی دمند و بعده بسرکه انگوری قرحه را بشویند و مرکی باریک سائیده نفوخ نمایند تا آنکه از چرک پاک شود بسرام و آب مجففه استعمال کنند و سعوط بعصاره ایرسا نمایند و یا آب لبلاب و عسل و یا آس سوده مطبوخ بشراب کهنه و یا زرنیخ سرخ مع شحم و یا زنگار مع سرکه و عسل در بینی گذارند و گویند که در قرحه کهنه مرهم اخضر با اضافه عسل سرکه نافع ست و اگر شب یمانی سوخته زرنیخ مرکی هر یک تولهٔ زراوند اقلیمیای نقره هر یک شش ماشه مازو سه ماشه روسی سوخته چهار و نیم ماشه کندر کنار هر یک نه ماشه بوره ارمنی چهار و نیم ماشه زاج سیاه و قلقطار و قلقدیس هر یک شش ماشه اسرب سوخته کندر هر یک نه ماشه همه را نرم کوفته بسرکه بسایند تا بقوام شهد آید و فتیله آلوده در بینی گذارند تنقیه قرحه و حبس خون بینی نماید و چرا ایستد و ماشه فرفلفل اصل گل لسان الثور هر یک سه ماشه تبر مرداسنگ و هر یک یک ماشه مشک کافور هر یک دو سرخ اقلیمیای فضه چهار سرخ کوفته بیخته فتیله بدان آلوده در بینی گذاشتن از مجربات حکیم علی شریف ست و یا سعد مازو زعفران کوفته بیخته سیر باکیان در روغن گل گداخته بیامیزند و بعد از آنکه بینی را بآب صابون شسته باشند بکار برند که مجرب ست و بقول مسیحی ادویه مصلح قروح ردیه الف مجفف و منقی اند مثل ادویه که عصاره او در بینی چکانند یا خشک کرده اندران بدمند و یا گیرند شب ۸ جزو زرنیخ سرخ چهار جزو مازو یک جزو زرنیخ یک جزو و در بینی دمند بعد شستن او بشراب ریحانی و در نسخه دیگر مرد و درم عوض زرنیخ ست و قوی تر ازان انیست که قلقدیس و قلقطار و شب و زنگار مساوی سائیده و فتیله در سرکه تر کرده درین دوا گردانیده در بینی نهند و ایضاً برای قروح منتنه زاج قلقطار شب یمانی مازو توبال مس زراوند مدحرج هر واحد یک جزو و کندر ثلث جمیع اجزا ایس سه اوقیه ازان در یک رطل آب بپزند تا بقوام عسل آید و بطریق فتیله در بینی داخل کنند و جالینوس گوید که چون فاذرهر با قدری فلفل در آب خالص باریک بسایند و بمرات طلا نمایند بعد پاس صحت بخشد و گویند که این بارها بتجربه رسیده و ایضاً سعوط زنگار بعد پر کردن دهن بآب برای قروح خبیثه منتن الف مجرب اگر آب انار ترش تنها یا با عسل بجوشانند تا غلیظ شود و فتیله بدان آلوده در بینی نهند در قرحه کهنه الف مجرب ست و چون انار ترش کوفته آب جدا کرده ثفل را بپزند تا غلیظ شود و شیاف ساخته بآب انار مسطور تر کرده در بینی دارند برای ناصور بینی نافع ست و سعوط عصاره جزر السرمه تازه نیز نافع خواص ست و ایضاً مغز تخم تربوز مغز تخم کدو هر واحد دو جزو توتیای کرمانی مغسول صبر زرد هر یک یک جزو باریک سائیده بمسکه آمیخته استعمال کردن ناصور بینی را مجرب ست شیخ میفرماید قرحی که بسوی او ماده حریفه یا ردیه یا منتنه سیلان کند علاج او صعب بود و از فصد و اسهال دران لابد ست و بسا ست که احتیاج اسهال بابارجات کبار افتد و واجب ست که مدام او را بنظرون و صابون و خصوصاً صابون

قسطنطینیه شوینده بعد ادویهٔ شدید التجفیف استعمال نمایند و ازین قبیل است که بگیرند قشور مس و قلقدیس زرنیخ سرخ و خراطین و سائیده در زهرهٔ نرگاو تر کنند و چند روز دران
خمیر کنند پس استعمال نمایند و گاهی دران حماما مرو لودینه و فراسیون و زعفران و شب یمانی و مازو زیاده کرده میشود و دوای روفس مجرب است و آن آنست
که سعد و شب یمانی و مازو و مرمکی و زعفران و زرنیخ مساوی بگیرند و بطریق نفوخ استعمال کنند و قروح شدید الوجع را علاج کنند با سرب محرق مغسول و اسفیداج
و مرداسنج و بروغن گل و موم ازان مرهم سازند و قروح شریره را علاج بمرهم روغن گل و روغن مورد و مرداسنگ و گلاب و قدری سرکه کنند و علاج قروح ظاهره
باین مرهم کنند سفیداب یک رطل مرداسنگ سه اوقیه خبث رصاص محرق سه اوقیه بشراب و روغن مورد مخلوط سازند و از ادویهٔ مشترکه آنست که بگیرند
آب انار ترش و در ظرف مسی بپزند تا که نصف بماند فتیله بدان آلوده استعمال نمایند و از اقراص اندروخوردن نیز علاج او میکنند گاهی مخلوط بشراب و گاهی
بسرکه و گاهی بسرکه و آب بحسب مشاهدهٔ حال و از مراهم جیدهٔ مشترک النفع بالاکثر اقسام آنست که خبث اسرب و شراب کهنه و روغن مورد همه را باهم بسایند
و بر آتش نرم گذاشته بپزند و حل کنند تا غلیظ گردد و در ظرف مس بدارند و اسرب سوخته در حکم خبث اسرب است و عصارهٔ چقندر تنها یا مع ادویه دیگر بسیار نافع
و انطاکی گوید که علاج قروح انف بعد تنقیه سوا الفصد در رطبین و تنقیه باقی مطلقاً بخور مثل کبریت و زرنیخ در رطبین و تحتین روغنها اندر بینی در یابسین و
نفخ چیزیکه مجفف و مدمل باشد مثل زنگار بروغن بنفشه و موم قیروطی ساخته باید کرد و بدانند که قرحهٔ انف را حکمای هند پینس نامند و از اجمود و بانمک شنگرف
بزر البنج زعفران مساوی سرمه سا نموده ناس گرفتن و هلدی دار چینی جاوتری لونگ بوزن برابر سائیده در شهد و چندان آمیخته هر روز نه ماشه خوردن مفید
نوشته اند و ایضاً زنجبیل و ارفلفل و دانهٔ الایچی خرد هر واحد یک درم قند سیاه کهنه بست و چهار درم کوفته حبها بندند و بقدر ده ماشه وقت شب می خورده باشند

بواسیر انف و اربیان و سرطان

بواسیر انف لحم زائد است که در بینی روید و آن سه قسم بود یکی گوشت نرم سفید و بی درد و بدون سیلان رطوبت و مادهٔ این بلغمی است و علاج این سهل است
دوم گوشت سرخ اندک صلب با حرارتی و الم و مادهٔ این دموی بود سوم تیره صلب مادهٔ این سوداوی است و گاهی این شدید الصلابة با درد شدید بود چنانچه
اگر سوداوی محترقه باشد و علاج این صعب است لاسیما هرگاه زرداب بر لواز ان سائل شود و گاه باشد که در بینی گوشت فزونی سرطانی پدید آید و بشکل بینی فاسد گشت
و بسبب تمدید شدید وجع پیدا کند و تیره رنگ و سخت و غائر باشد و گمان شود که بواسیر است و آن سرطان باشد و اربیان ورم نرم عظیم الحجم شبیه بواسیر انف
است که در مجرای بینی حادث شود و باشد که قرحه گردد و زرداب و رطوبت ازوی سائل شود و این ورم را کثیر الارجل و بسفائج نیز نامند از جهت مشابهت بماهی
روبیان در نرمی و ملاست و بسیاری پایهای باریک و گاه باشد که این ورم بسرطانیت گراید و سخت شود و درد و کم گردد و رگهای آن موضع همه سبز شوند و کشیده
گردند و در باطن بلکلیه کشیدگی معلوم شود و فرق میان این هر سه علت چنان کنند که بمیل غمز نمایند گوشت زائد را اگر نرم یا صلب بشکل ثولول بود و از پس انف سر
دنواز نیچ پدید آید بواسیر باشد و اگر با وجود نرمی ورم عظیم الحجم بود و رگهای سرخ و سبز ممتلی باریک در خارج و داخل بینی محسوس شود اربیان باشد و اگر ورم صلب و بعد
صفای بینی پیدا شود و در اکثر بغیر سیلان رطوبت بود و قبل حدوث او در دماغ اعراض سوداوی پدید آیند و از مقدار نخود یا بندق ابتدا کند پس یاد تی پذیرد و در
کام صلابت پیدا کند و خشک بود سرطان باشد و بواسیر گاه دراز گردد و معلق شود و گاه چندان طول پذیرد که از بینی یا کام بیرون آید و این هنگام آنرا علق
نامند و گویند که سبب بواسیر احتباس خون سوداوی است در عروق داخل بینی و سبب اربیان مادهٔ ردی بالکل بلغمیت و سبب سرطان سوداوی محترق است

علاج بواسیر انف

فصد سر کنند و زلو چسپانند و اگر فصد ممکن نباشد حجامت قفا نمایند و تبریدی که در رعاف گذشت بدهند بعد ازان مسهل ارد و حب هلیله تنقیه نمایند و گاهی بعد
فصد عوض تبرید عناب شاهتره گل سرخ بعرق شاهتره جوشانیده نبات داخل کرده میدهند بعده منضج اصل السوس شاهتره گل بنفشه گل سرخ گل نیلوفر تخم کاسنی
بیخ کاسنی آلو بخارا جوشانیده صاف نموده گلقند داخل کرده و بعد نضج مسهل و حب ایارج استعمال می نمایند و بقول صاحب ترویح و حاوی بعد از فصد حجامت
قفا برای نضج جلاب از عناب و بنفشه و شکر بدهند و غذا فرورهٔ ماش با شیرهٔ بادام شیرین بعده مسهل بمطبوخ فواکه و یا مطبوخ هلیله و بحب ایارج و گاهی در کوا

مزمن مع ورم و درد گوش و چشم و سیلان آب کثیر از بینی بعد فصد سر و تبرید شیرهٔ عناب شیرهٔ کشنیز خشک شیرهٔ کاهو عرق عنب الثعلب عرق گاوزبان شربت بنفشه
داده منضج و مسهل حب ایارج مید بند و شیاف مامیثا رسوت صندل سرخ حضض بکی با آب کشنیز سبز ضماد نمایند بالجمله بعد از تنقیه اگر مرض خفیف بود ابتدا باستعمال
ادویه خفیفه و در مزمن ادویه حاده قویه استعمال نمایند و از جملهٔ ادویه خفیفه بقول شیخ فتیله معمول از پوست انار ست که در آب بسایند تا مثل خمیر گردد و از ان فتیله
دراز سازند و مدام در بینی دارند و این مجرب ست لیکن نفع او بدیر ظاهر میشود و یا فتیله از اشنان سبز سازند و بعضی مرکی نیز داخل میکنند و فتیله لیس که بتریز نتر آلوده
آلوده می نهند و یا فتیله الشحم حنظل و یا از جوز السرو مع قدری انجیر چند روز استعمال نمایند و یا فتیله در آب پودینه تر کرده تنها و یا بعد تر کردن آن در آب مذکور
یا در شراب یا در سرکه پودینه خشک سوده بران پاشیده و یا از عقید آب انارین مع پوست شحم او کوفته و یا فتیله العسل و گل سرخ و در دفع می چند بار بکرار
بکار برند و یا نفوخ زرنیخ و قلقند در سرکه سائیده خشک کرده بعمل آرند و **صاحب خلاصه** گوید که اگر انار ترش درست کوفته آب آنرا در ظرف مسی نهند که بجوشانند
و در همان ظرف نگاهدارند و ثفل و را خشک نموده باریک بسایند و بآب مذکور سرشته فتیله ساخته در بینی گذارند و زمانی دراز بواسیر بینی را بی مشقت قطع کند و مثل
ادویه حاده دیگر از لذع و وجع و ورم خالیست و اگر اندک زنگار و نوشادر دران اضافه کنند بغایت قوی الاثر گردد و مجرب ست و **جرجانی** و ایلاقی گویند که آب
مع ثفل نیم پخته کنند و در ظرف مسی یک روز نهند روز دیگر ثفل او جدا کنند و باریک بسایند و از ان شیاف سازند و بآب مذکور تر کرده در بینی نهند و بعضی گویند
که شیاف مذکور خشک ساخته در آب مذکور سوده در بینی چکانند و اگر وقت طبخ قدری نوشادر انداز ند قوی تر گردد و اگر انار ترش تازه بدست نیاید پوست انار ترش
بکوبند و در آب انار دانه بپزند و بقول مسیحی پوست انار ترش خشک کوفته بیخته بعده در آب انار ترش و اندکی شهد سوده فتیله دراز ساخته داخل بینی کنند و در اکثر
اوقات نشب ارند و یا توبال مس سائیده بشراب سرشته داخل بینی للطوخ سازند و اگر زاج اخضر در سرکه سائیده در بینی صبح و شام گذارند نیز بواسیر نفع دهد و بعضی
گویند که آب ایلیوت و روغن گل و نشوق ایرسا و یا آب گندنا و قطور آب برگ درخت خرو و کذا آب کشنیز سبز نافع بواسیر الانف ست کذا قلقند العسل و یا قاقلی زده در گذاشتن
گذاشتن و **منجمله** ادویه حاده قویه انیست که زاج دو درم زنگار نیم درم سائیده بفتیله آغشته در بینی نهند و اگر قوی تر خواهند حب السلاطین چهار جزو زنگار ده جزو
بر دو را خوب سائیده بران موضع بچسپانند و بالای آن مرهم زنگار نهند که همواره معمول ست و اشخار و آهک را در آب سائیده ضماد کردن نیز بسیار فائده میکند و
اگر بعد فصد قیفال و حجامت نقره و تنقیه بحب ایارج زنگار و اشنان و مرکی هر سه مساوی کوفته بیخته فتیله از خرقهٔ کتان با سرکه آلوده در ادویه مذکوره بگردانند و
در بینی گذارند معمول صاحب خلاصه و شفاء الاسقام غیره است و اگر زنگار و نوشادر و شخار سوده بشهد آمیزند و فتیله بدان آلوده در سوراخ بینی نهند و اگر گوشت در بینی
بر میخ نمایند نیز مجرب بعضی احباست و یا بقول صاحب جامع و کامل توبال نحاس و قلقدیس و قلقطار هر واحد یک جزو زرنیخ سرخ زنگار هر واحد نیم جزو خربق سیاه
ربع جزو سائیده فتیله از خرقهٔ کتان بشراب تر کرده باین دوا آلوده در بینی نهند و یا زاج سه درم قلقدیس مر هر یک چهار درم قلقطار سه درم شب یمانی تازه
توبال مس زراوند مدحرج هر یک دو نیم درم کندر چهار دانگ سرکه صد درم در دیگ مسی بپزند تا مثل شهد گردد و بفتیله استعمال نمایند و **گیلانی** گوید که بگیرند قشور مس
یک اوقیه قلقدیس هشت درم زرنیخ سرخ نیم اوقیه خربق سیاه ربع اوقیه کوفته بیخته در بینی دمند که دوای جیدست منفعت او در ده روز ظاهر میشود و الفیا بگیرند
پوست انار خشک ده درم قلقدیس ده درم قلقطار سه درم زیره زنگار حماما مرکی و پودینه و فراسیون هر واحد چهار درم زعفران دو درم خربق یک درم سائیده
خشک استعمال نمایند و **بعضی** گویند که کندر یک درم شب یمانی و قشور نحاس هر واحد چهار درم قلقدیس شش درم زاج قلقطار مر هر واحد هفت درم سرکه
یک قسط بگیرند و همه را در دیگ مس بپزند تا بقوام عسل آید بطور فتیله بعمل آرند و شب یمانی مس سوخته قلقطار قلقند بیخ سوسن سفید زاج سیاه نطرون مساوی
کوفته بیخته صبح و شام در بینی دمیدن یا به آب انار ترش یا شراب انگوری و امثال آن سعوط کردن بغایت مجرب نوشته و اگر فتیله با آب انار ترش یا سرکه انگوری
یا آب پودینه یا شراب انگوری تر کنند و این دارو ها بران پاشیده در بینی نهند نافع تر باشد و اگر فائده نشود فتیله سیاه مذکوره تر کرده قلقدیس قلقطار
و اشخار و زنگار و زاج سیاه و شب یمانی مساوی سوده بران پاشیده در بینی نهند و یا نفوخ کنند و بهتر آنست که بعد شرط یا خراشیدن موضع این ادویه
استعمال نمایند و چون پوست انار ترش چهار درم قلقدیس سه درم زرنیخ زرد خربق سیاه قلقطار هر یک دو درم کوفته بیخته بکار برند نیز گوشت فزونی

بینی را ببرد و توبال مس و قلقدیس و زرنیخ احمر با سرکه آمیخته و فتیله آلوده در بینی نهند که کار آهن میکند و الطاکی گوید که آنچه مجرب ست انیست که تشت و ملقند و زنگار مساوی و حلتیت مثل آن همچون غبار سائیده با قدری سرکه و عسل لسرشته و فتائل ساخته در بینی نهند و یا خشک در بینی دمند و دیگر ادویه حادهٔ اکاله چون فلدفیون و دیگر بر دیگ هم مفید بود و اگر ازین تدابیر زائل نشود قطع نمایند و اگر بعد قطع چیزی از گوشت زائد باقی باشد ادویهٔ اکاله بر نوره رصاص یا اصل محروف بر مرغ که پارچه بران پیچیده باشند طلا ساخته در بینی بگذارند تا باقی را بخورد پس بمرهم سفیده و جز آن علاج کنند و بدانند که قبل از تنقیه استعمال ادویهٔ حاده و دستکاری را کار نفرمایند که موجب افزونی مرض ست و بقول شیخ هر گاه ارادهٔ علاج با دویهٔ حاده باشد یک وز پیش ازان گوشت زائد را بجرفه خشن دلک نمایند بعد ازان باین ادویه دو روز علاج کنند بعد از خوردن طعام و ایضاً چون علاج با سوختن بینی باین ادویه نمایند باید که اول اقسفر یا زفت رطب اندرون بینی طلا نمایند تا بینی از نکایت ادویهٔ حاده محفوظ ماند و جمیع ادویهٔ نافع اربیان بواسیر را النفع بخشند و گاهی احتیاج کسر قوت آن افتد مانند آنچه در بواسیر مقعد بیاید مفید بود و گویند که گاهی بواسیر الانف مولودی بود و آن لا علاج ست

علاج اربیان و سرطان

در اربیان بعد فصد سر رو و حجامت و تنقیه بمسهل و حب ایارج یا مطبوخ افتیمون علوی خان و حب قوقایای الیتان فتیله کرباس بمرهم زنگار آغشته در بینی نهند بعده شافه دم الاخوین انزروت مرداسنگ گلاب و سرکه در بینی گذارند و ایضاً لعاب حلبه و سرکه و گلاب و روغن گل بمرات در بینی چکانند و یا بعد تنقیه دماغ بحبوب و ایارجات حضض مرکی زوفای رطب و روی زیت مرداسنگ بلعاب حلبه یا برگ کتان سرشته طلا نموده باشند و هر گاه ورم نرم تر شود بران لوچیپانند یا بمبضع شرط زنند و خون بر آرند و صاحب ذخیره گوید که جلاب گاوزبان و بادرنجبویه و اصل السوس لشکر و هند و بعد نضج تنقیه دماغ با یارجات و طلا بمر و عکر زیت و مرداسنگ بعصارهٔ حضض و لعابات و لعد تلیین شرط و تعلیق علق بعمل آرند طبری گوید که اگر این ورم غیر متقرح باشد علاجش تنقیه بدن بمطبوخ افتیمون بعده تنقیه سر بحب ایارج پس غرغره بعاقرقرحا و مویزج و کف خردل و زبیب منقی مانند آن ست و پرهیز از جمیع اغذیهٔ غلیظه و مبخره بسوی سر بعده صورت این ورم ملاحظه نمایند پس اگر بر حال خود باقی باشد بآنچه مذکور گردد علاج نمایند و اگر تحلیل شود و نقصان پذیرد بچیزی متعرض آن نشوند سوای علاج مذکور که بعد زمانی مع لزوم پرهیز باقی تحلیل گردد و دران ایام بدوای محلل مثل عصارهٔ حضض ضماد نمایند و آنچه بر حال خود باقی ماند مرصافی نیم درم انزروت یک درم مقل نیم درم زوفای رطب یک درم عکر زیت نیم درم مرداسنگ یک درم باریک سائیده بلعاب اسپغول و لعاب حلبه بر آورده مع عکر زیت بجوشانند هر گاه غلیظ گردد ادویهٔ مسحوقه آمیزند و روز و شب داخل و خارج بینی طلا نمایند تا آنکه ورم نرم شود و تحلیل گردد و چون بعد مسهل و فصد بشرط مبضع بعمل آورند و خون سیاه عکر ازان خارج شد پس آن بشتیک صحت یابد و اگر خون سائل ازان رقیق سرخ باشد از داخل و خارج بران زلو چسپانند بعده استفراغ و پرهیز و اصلاح غذای مریض واجب ست که طبیب این شرط از لو در حالت امتلای بدن حذر کند پس اگر از ضماد مذکور تحلیل نشود و نرم نگردد و بر غلظ و صلابت او باقی ماند بگیرند حرف سفید و دو درم خربق دو ثلث درم عرطنیثا که آن عروقی ست که بدان صوف میشویند یک درم و حضض نیم درم و جندبیدستر باریک بسایند و در حریره بیزند پس داخل منخرین سرکه مالیده بران این دوای خشک طلا نمایند و همچنین بدفعات متوالیه عمل نمایند تا آنکه ورم را بخورد و ساقط گرداند بعد سقوطش باین مرهم علاج کنند زیت پنجاه درم مرداسنگ ده درم مرداسنگ را باریک سائیده در زیت آمیخته بجوشانند حتی که مجتمع گردد بعده در هاون ریخته سرکه بران بچکانند و حل کنند و هر قدر که سرکه را نشف کند بران بچکانند همچنین سرکه چکانیده باشند و حل کنند تا آنکه سفید گردد یا قریب بسفیدی رسد پس استعمال نمایند و این مرهم او فق اشیا ست برای قروح مواضح فضا و لیفه اگر جراحت خشک نماید باین مرهم مداوا سازند بگیرند موم مصفی و روغن بنفشه و ازان قیروطی بسازند و همنوز بر آتش باشد که قدری سفیداب قلعی بران اندازند و حرکت دهند بعده از آتش فرود آورده و در هاون ریخته آب سرد بران اندازند و حل کنند تا هر که او خارج شود و مجتمع گردد بعده آب ازان دور کرده قدری سفیدی بیضه رقیق اندازند و حل کنند حتی که مجتمع و مختلط گردد و اگر موضع رطب باشد و در مدهٔ که ازان سائل میشود رطوبت زیاده باشد در مرهم اول قدری گلنار و اندکی کندر زیاده کنند و اگر بجدید علاج نشود باید که دست کار ماهر باشد تا اجزای بینی از قطع محفوظ مانند و در غضروف بینی سوراخ نگردد و شیخ میفرماید که در اربیان

بهتر انست که بدستکاری علاج کنند واین بعد کم کردن امتلا از بدن وسر باید واگر خفیف باشد ادویهٔ قویه منجمله ادویهٔ قروح انف استعمال کنند مثل نفوخ شب یمانی ومر یک یک جزو وقلقطار وبازو هر یک نیم جزو نفوخ نمایند یا فتیله ازان بعمل آرند ومختار جالینوس انیست که آب انارین مع قشر وشحم آنها کوفته بگیرند واندکی جوشانند در ظرف اسرب بردارند پس ثقل او بسایند تا مثل خمیر گردد وبا آبهای مذکوره تسقیه دهند بقدر لائق وبعده ازان شیافات دراز بسازند ودر بینی علیل داخل کنند و بگذارند ودر بعض اوقات راحت دهند وازبینی خارج کنند ودر یوقت بینی وکام را بعصارهٔ مذکور طلا نمایند وبرین تدبیر مواظبت کنند واین نافع قروح وبواسیرست واز منافع او آنست که الم زیاده نمیکند وبسا ست که از سه انار یعنی عفص نارسیده وترش وشیرین این ترکیب می نمایند واگر گوشت زائد صلب باشد انار ترش را زیاده کنند واگر کثیر الرطوبت باشد عفص را زیاده نمایند وقومی بعد از جالینوس قدری قلقطار ونوشادر وزنگار دران زیاده کرده اند وعمل او قویتر میگردد وحلیه ادویهٔ حاده واکاله که در علاج بواسیر انف مذکور شد استعمال نمایند پس هرگاه از قوت ادویه ورم ظاهر شود راحت دهند تا آنکه ورم ساکن شود وبقیروطی موم و روغن گل وعسل طلا نمایند بعد ازان اعادهٔ دوای حاد کنند وهمواره باین نحو عمل نمایند حتی که ساقط شود وتجربه کرده اند که هرگاه خرنوب نبطی رطب کوفته آب او بگیرند ودران صوف تر کرده در بینی داخل نمایند اربیان را بخورد وجوز السرو همین منفعت دارد وانچه مجربست انیست که زاج سبز مثل سرمه سائیده صبح وشام در بینی دمند وبعد قطع اربیان از ادویهٔ حابس خون گل سبلول در آب بسیار سرد ست تا که غلیظ گردد سرد کرده ازان در بینی طلا نمایند وگویند که آب ثمر لوف بفتیله آلوده وکذا از انجیر خشک وبرگ سرو مساوی سوده فتیله ساخته وکذا اقاقیا وزاج وزرنیخ ونوره وقلی بسرکه تند چند روز در آفتاب پرورده فتیله بدان آلوده وکذا از زوفای رطب وپیه بط وموم زرد مرهم ساخته بفتیله آلوده وکذا عسل بسرکه آمیخته فتیله بدان آلوده در بینی داشتن ویا زنگار نوشادر در شب بسرکه تند جمع کرده در آفتاب خشک نموده باریک سائیده بدهن آب پر کرده در بینی دمیدن وکذا نفوخ قشور نحاس وکذا نشوق قلقند هر واحد گوشت زائد واربیان را ببرد ودر سرطان بعلاج ادویهٔ حاده وقطع باآهن اصلا تعرض نکنند ومدام بران قیروطی نهند وفصد وتنقیهٔ عام بدان از سودا بمعجون نجاح یا مطبوخ افتیمون وماء الجبن وحب لاجورد در هر هفته دو سه بار همیشه نمایند وتنقیهٔ خاص دماغ بادویه که دران صبر ومصطکی ومانند آن افتد واگر مزاج علیل احتمال نماید تنقیهٔ سر بایارج وحب قوقایا کنند بعده پرهیز از اغذیهٔ غلیظه ومولد سودا نمایند ودر بعضے اوقات غرغره باشیای خفیفه مثل سکنجبین بزوری ومری کنند ودر غرغره مبالغه نمایند وسر را از گرمی آفتاب وشدت سردی محفوظ دارند وبعض اوائل برای سرطان این موضع حقنهٔ لینه را ستوده اند وباقی تدبیر آنچه در سرطان مطلق گفته خواهد شد بعمل آرند

عطاس

یعنی بسیاری عطسه وآن حرکت حامیهٔ حافظه از دماغ برای دفع خلط یا موذی دیگرست باستعانت هوای مستنشق جهت دفع از راه بینی ودهن وسبب تولد ریح بخاری لذاع ازان خلط ویا بسبب دیگر که منقبض گرداند دماغ را برای دفع آن ویا بسبب موذی دیگر لاذع آلات شم خواه از خارج وخواه از داخل از خارج مانند غبار ودخان وبوهای حار حاد مثل فلفل وتنباکو وکندش ومانند اینها وداخل نمودن فتیله در بینی ویا استعمال عطوسات واز داخل چون حرارت دماغ وسیلان رطوبت لاذعه ازان ویا انحلال ریح ازان رطوبت ویا تصاعد آن از اعضای ماتحت ویا امتلای دماغ از رطوبات پس اولا از مریض تقدم اسباب خارجیهٔ مذکوره بپرسند اگر اقرار آن کند سببش همان باشد والا از سبب داخل بود بعده اگر آثار حرارت دریافت گردد سببش حرارت دماغ باشد والا رطوبت آن وعطسه حرکتی ست مر دماغ را همچون سرفه مر شش وسینه را که چون بر جرم آنها موذی وارد گردد هر یک از آنها متحرک میگردد بحرکت عطاسیه وسعالیه وکثرت عطسه در پنج جا ضرر دارد یکی در ابتدای نزله وزکام بسبب حرکت مانع نضج دوم در ابتدای تپها که بسبب کثرت خود قوت را ساقط کند ودماغ را ممتلی گرداند سوم در شخصے که دماغ او بسبب حرکت گرم شود وماده را بجذب کشد چهارم در آنجا که ماده در سینه بسیار یا خام بود مثل صاحب ذات الصدر پنجم در شخص عادی رعاف شدید ودر چهار موضع نفع دارد یکی آنجا که در سر بخار یا ریح یا ماده اندک باشد اگرچه پخته نباشد که گرانی سر دور نماید دوم آنجا که در دماغ ماده پخته باشد اگرچه غلیظ وبسیار بود که دلیل قوت دماغ ست واز نیجهت کسی که موت او قریب باشد اورا عطسه نیاید واگر معطسات عطسه آورند واورا عطسه نیاید امید صحت او نباید داشت سوم در زنان هنگام وضع حمل که بر اخراج مولود ومشیمه یاری دهد چهارم در فواق مادی که بسبب حرکت خود آنرا منحل گرداند بالجمله عطسه معتدل نشان صحت ست وافراط آن باعث آفت و

در آخر امراض دماغی سبب تشنج ماده دلیل خیر ست و اهل هند گفته اند که موافق ترین اوضاع صاحب عطسه انیست که سر خود مائل پیش دارد برابر سینه و گردن پیچیده و روی بیکسو کرده نشاید تا عطسه راست خارج شود و ضرر لاحق نگردد و رگی یا عضله کشیده یا پیچیده نشود علاج منع سبب نمایند و از اشیای مانع عطاس چکانیدن روغن گل خوشبو و روغن بید در بینی و گوش ست و نوشیدن حسوی گرم منع عطاس کند و گرم کردن سر ریختن آب شیرین نیمگرم بر سر و انداختن روغن نیمگرم در هر دو گوش و نهادن تکیه گرم کرده زیر گردن و شمیدن سیب و سویق و اسفنج بحری و فرنجمشک و کذا خولنجان سوده در خرقه بسته نیز عطسه باز دارد و فکر در اشتغال بمهمات اکثر قطع عطاس کند و گویند که بوئیدن افیون نافع و سعوط آب بادروج یا تخم او بالخاصیت مانع عطاس ست و سعوط آب گل خطمی یا روغن گل آمیخته سفید و شهد تا صبر بر عطسه و بتکلف باز گردانیدن آن سود دارد و علاج کافی ست برای عطاس ضعیف و چشم و گوش و اطراف و حنک مالیدن و دهان فراخ کشادن و جشا آوردن و نظر تیز بسوی فوق و در چیزی کردن و بر بستر غلطیدن و عضلات را بروغنهای مرطبه مالیدن خصوصاً عضل لحیتین و بناگوش یا استغراق در خواب و انتباه باعث جمله مانع عطاس اند و غمز مولم باطن خنصر با ابهام و سبابه و نزد بعضی دلک باطن خنصر و بنصر با ابهام در منع عطاس مجرب ست و گرفتن بینی یا دهن از دست لیغو ست نیز با نفست و احتراز از غبار و دخان و آفتاب و بوئیدن چیزهای حاد لذع و مقام در هوای ردی و غیر آن که باعث عطسه شود ضرور ست و حکیم عابد نوشته بیری از سادات که مبتلا باین مرض بود علاجش باین حب نمودم اصل السوس ریوند هر یک چهار درم هار یک سائیده در یکه یک رطل پوست خشخاش جوشانیده مالیده صاف نموده بس غلیظ کرده باشند جهه القدر نخود سازند و خشک کرده از یک حب تا چهار حب بخورند پس در یک روز زائل شد و در استعمال یک هفته عود نکرد و استعمال خولنجان بالخاصیت او را نافع ست و گر از آن حبها با آب مذکور سازند بهتر باشد و آنجا که کثرت عطسه از گرمی دماغ باشد تبرید دماغ و تسبیط بروغنهای سرد مثل روغن کدو و روغن بنفشه و روغن آس و تضمید سر و پیشانی با طلیه بارده و بوئیدن کشنیز سبز و صندل و استحمام آب شیرین نیمگرم مناسب بود و اگر خون غالب باشد فصد و حجامت نقره نمایند و آنچه از رطوبت دماغ باشد تنقیه دماغ مسهل و حب ایارج نمایند بعده اگر اندک باقی ماند نشوقات و مطسات موافقه بکار برند و بعضی نوشته اند که اگر عطسه از قوت دماغ و ذکای حس آن باشد تدبیر که بهر صداع از ذکای حس دماغی مسطور شد بعمل آرند و اگر از رسیدن بخار گرم بمبدا عصب یا در بطن اول باشد لخلخه از سرکه و روغن گل و آب کشنیز سبز و آب پشم ضفادع و عرق بید هر یک یک توله ساخته ببویند و یا اسفنج بحری که گل سفید سوده بران انداخته آب پاشیده باشند ببویانند و دست و پا محکم ببندند و اگر مقدمه زکام باشد تدبیر زکام پردازند و اما بوئیدن شمامه افیون علوی خان و گاه گاه گل سرشو عظیم الاثر ست و همچنین سر بر بخور قند و زعفران داشتن تتمه عطسه متواتر که باطفال عارض شود اگر سببش رسیدن سردی بسر باشد باید که بادروج کوفته بیخته در بینی دمند و جلاب گرم بطفل و مرضعه دهند و گرده گوسفند یا بز برآتش بریان نمایند و آبی که از آن سائل شود نیمگرم در بینی چکانند و ببویانند و زعفران و قند سفید کوفته بخور آن بدهند و از دارشیشعان و زعفران پارچه رنگین کرده بر سر گذارند و سر پوشیده دارند و بوئیدن چوب بیلیحه تر کرده و مالیدن سر طفل بخرقه خشن نیز مفید و اگر ازین تدابیر زائل نگردد ایارج فیقرا چند شب متواتر بمرضعه بخورانند و زعفران و تخم گل سرخ و اندکی صبر بر پستان مرضعه مالیده در دهن طفل گذارند که بمکد و چون از آن باز آید سر طفل را نگون دارند تا آنکه لعاب بسیار از دهان او برآید و گاهی زبان طفل بخرقه خشن بگیرند و اندکی کشیده نگاه بیدارند تا آنکه آب و لعاب بسیار از دهان او برآید عطسه او زائل نگردد و اگر حار یابس المزاج و قوی البنیه باشد آب نیمگرم که در آن سبوس و پوست حب المحلب جوشانیده باشند بر سر ریزند و اگر ضعیف القوة و البنیه باشد بر سر او آب گرم نریزند که باعث ضعف قوت او میگردد بلکه هر وقت اندک اندک شربت خشخاش یا دیاقوذا که باطلا ساخته باشند بخورانند و مغز تخم خیار و تخم خرفه مقشر هر یک سه جزو مغز بادام چهار جزو نبات برابر همه سائیده بلعاب اسپغول جهه القدر عدس مفرطح ساخته خشک نموده دائم زیر زبان او یک حب نگاهدارند و این بسیار گفته جهت این مرض بگیرند دو دانگ رب السوس و دو دانگ ماهی که آنرا اسماک الرمل نامند و دو درم تخم سلحفاة و با شیر مرضعه او بجوشانند تا غلیظ گردد و هر صبح و شام بآن طفل را لعق کنانند که اثر نیکو می بخشد و معالجه کبار برادر اطفال چندان تاثیری نیست و مجوزه و اگر سبب آن ورم حار نواحی دماغ باشد با تپ و حرارت بود و علاجش بعلاج سرسام کنند از تبرید و طلا و تمریخ سر بمبردات از عصارات مثل آب کاسنی و کشنیز سبز و کدو و تره و عنب الثعلب سبز و حی العالم و برگ کاهو و از روغنها مانند روغن گل و بنفشه و کدو بلکه واجب ست که اول حجامت ساقین

نمایند وبر دماغ مقویات آن مثل آبہای مذکورہ نہند وہرگاہ شروع تبرید نماید بر ردادع مرخیات افزایند وجالینوس گوید کہ حجامت بر گردن طفل منع عطاس میکند ضمیمہ ہر جا کہ بعطسہ آوردن حاجت باشد معطسات بکار برند وآن ہر دوای حاد فرمنفتح ست مثل کندش وخربق سفید وچندبیدستر وفلفل وخردل وعاقرقرحا ودار فلفل وزنجبیل واسطوخودوس وبندق ہندی وعود صلیب وکبابہ چینی وبرگ خرزہرہ وبرگ تبت وتنباکو وشونیز وگل سوسن وگل سرخ وفرفیون و سداب وایرسا وگندم در شیر عشر ترکردہ خشک نمودہ وخاکستر پاچک وحشی منقوع در شیر مذکور ومرزنجوش ودار شیشعان وبندال وسمند رکیل ونوشادر وصعتر ونکچھکنے ومغز گھونگچی سفید وتخم سرس وقرنفل وخولنجان ودارچینی وفلفلمویہ ونطرون مفرد ومرکب سودہ سعوط ونفوخ ازان نمایند ویا پر مرغ در بینی لصوق نمایند ویا بگیرند عاقرقرحا ومشک وسداب بری وصبر ولطوخ نمایند وبہتر آنست کہ محرورین ازین ادویہ ببویند ودر بینی نکنند وگویند کہ بیخ کرفس خشک وتخم شلغم خشک کردہ وبادروج وحب الغار وقسط ہر واحد سودہ در خرقہ کتان لبستہ بوئیدن نیز محرک عطاس ست وجمیع اشیا کہ دماغ را دفعۃً گرم گرداند عطسہ آورد ونظر در قرص شمس ازین قبیل ست وسعوط مصطکی وفلفل مثل غبار سائیدہ نیز معطس ومخرج مواد بلغمی ست واز معطسات خفیفہ شمیدن افیون وشاخ بادروج ورزاوند وبوی گل سرخ معطس محرورین ست ولطخ باطن انف بدوای معطس بہتر از نفوخ وسعوط اوست چہ درین صورت از نفوذ او بسوی تجویف دماغ امان نیست

رض انف

یعنی کوفتہ شدن بینی حدوث او از ضربہ یا سقطہ بود واکثر در ابتدای جذام از حدت اخلاط وفساد آن واقع شود پس انچہ از ضربہ وسقطہ باشد یا منسحق شود ویا غضروف انف بشکند وجالینوس گوید کہ رض انف یا بر استخوان او واقع شود ویا بر غضروف او ویا بر ہر دو ومبادرت در علاج او واجب ست والا بعد دہ روز علاج قبول نمیکند وصورت خشم وقبح منظر لفطس میگیرد وطبری گوید کہ چون غضروف منحل گردد واز استخوان اقصای بینی جدا شود کمتر رجوع کند یا اتصال پذیرد علاج اگر خفیف باشد دران میل سطبر داخل کنند وبرداشتہ مستوی نمایند وصبر ومغاث واقاقیا در سودہ بلعاب تخم بارتنگ حل کردہ بر کاغذ مالیدہ بر بینی بچسپانند واگر رض شدید باشد وغضروف کہ دعامت بینی از انست شکستہ شود از شکستن او خوف ورم بود پس بزودی فصد سر رو کنند وتلیین طبیعت سازند وپرہیز از غذای غلیظ نمایند وبہر حفظ مزاج دماغ کہ گرم نشود ومودی بسرسام نگردد اضمدۂ بارد بر سر استعمال کنند وبعد از امالۂ مادہ آنکہ مسمی بمشال ومفتاح الرحم ست وآن شبیہ بمنقاش ودہن او فراخ میباشد بدست منضغط سازند وہمچنان اندر بینی درآرند پس بگذارند کہ منخرین منفتح شوند وانضمام زائل کند بعدہ بینی را بدان بلند سازند ودست بران بمالند وبہر دو دست راست کنند حتی کہ بر حالت طبیعی عود نماید وساعت زمانی امساک او نمایند وبعد ازان پارچہ برانبوبہ بپیچیدہ واقاقیا ومغاث بران طلا کردہ اندر بینی نہند وایضاً اطلیۂ نافعہ درین انچہ بر کسر گذارند صبر ماش مرزعفران را کہ سک گل ارمنی گل مختوم گل خطمی لادن عدس ست بآب اثل یا مرفا طلا نمایند ویا پارچہ یا کاغذ بہیئت بینی قطع کنند وادویۂ طلای صبر وغیرہ کہ مسطور شد طلا نمودہ بر بینی بچسپانند وسہ روز بگذارند بعدہ بآہستگی جدا کردہ اعادۂ ہمین ضماد نمایند واگر بینی قائم نشود در منخرین دو چوب مثل ہر دو صفحۂ بینی ساختہ وبر ہر دو جانب آنہا مرہم آلودہ نہند وبالای آن پارچۂ مذکور بچسپانند ودر ہر سہ روز برآرند واعادۂ او نمایند تا آنکہ علت زائل شود وانچہ بسبب جذام باشد علاجش علاج جذام است

جفاف انف

سبب خشکی بینی یا حرارت مفرط ست چنانچہ در حمیات محرقہ افتد ویا یبوست شدید در دماغ چنانچہ در مالیخولیا میباشد ویا در ہمہ بدن چنانچہ در آخر تپ دق عارض شود ویا خلط لزج کہ از حرارت اندک در خیشوم بچسپید وخشک گردد وتشخیص ہر سہ نوع چنان نمایند کہ دریافت کنند اگر تپ محرقہ یا دق موجود بود دلیل حرارت یا یبوست باشد واگر اجتماع خلط در بینی معلوم شود سببش خلط لزج باشد علاج نافعترین چیزہا دران ادہان وعصارات بارد رطب مثل روغن نیلوفر وروغن کدو وآب کدو ویا آب تربوز یا آب نیلوفر ولعاب اسپغول وبہدانہ وخطمی ست وکذالک نوشیدن عرق لبن ماعز ولعاب بہدانہ وغیرہ واستحمام نیز مفید بود ویا روغن بنفشہ یا کدو وبہ بینی چکانند وموم روغن بمالند واگر حرارت مفرط باشد قدری کافور در یکی از روغنہای مذکور حل کردہ سعوط نمایند وتبرید باشربہ وسعوطات بالبعہ والبان وادہان واضمدہ واغذیہ باردہ کہ در علاج امراض دماغی حار وجز آن مسطور شد استعمال کنند ولزوم حمام نمایند وصندل وگلاب وکافور

ببویند و خیار و تربز خورند و در بینی ادہان مذکورہ بدون کافور بکار برند و ایضا روغن بادام یا شیر دختران یا شیر خر و بینی چکانیدن و شیر از پستان بر پیشانی دوشیدن و دیگر ادویۂ مرطبہ بکار بردن نافع بود و آنچہ جالینوس گفتہ و حکیم عابد نیز در ہر دو قسم تجربہ نمودہ طلای پیشانی و مقدم سر بآب خرفہ مضروب بروغن بادام و روغن کدو و سعوط آنست و آنکہ از خلط لزج بود بعد تلیین خلط بتقطیر روغنہای مرطبۂ مذکورہ و الیان و العبہ و شرب مرطبات تنقیۂ مادہ از بدن و دماغ بمسہل و حب ہلیلہ و قرص بنفشہ و غراغر و عطوسات و نشوقات و نطولات نمایند و مداومت اطریفل کشنیزی مفید بود و جالینوس گوید کہ جملہ ادویۂ سدہ کہ در بحث خشم مذکور شد مفید این قسم ست و حکیم علی مینویسید کہ درین نوع اول بآب گرم استنشاق نمایند بعدہ بروغن بنفشہ یا بادام یا نیلوفر یا روغن گل بعد از آن طعام نخورند و اگر آن شور باشد اولی ست

حکۂ انف

سبب خارش بینی صعود بخارات حادۂ لذاعہ از مادۂ حریفۂ مجتمعہ در بطون دماغ یا در محل دیگر ست و احتباس آن در بینی و در زکام و دیدان بینی و بثور و قرحۂ بینی و در ابتدای رعاف و جدری نیز عارض شود پس تشخیص این اسباب چنین باید کرد کہ اگر آثار زکام یا دود یا بثور یا جدری یافتہ شود سببش ہمان باشد و اگر سرخی چہرہ بود و مریض را پیش چشم ہمچون جہیدن برق محسوس گردد مقدمۂ رعاف باشد و اگر دفعۃ پیدا شود و بسرعت زائل گردد و اکثر وقت شمیدن ہوای سرد حادث شود سببش صعود بخارات باشد علاج در ابخرہ بعد تعدیل مزاج باکول و مشروب و تنقیۂ بدن و دماغ از مادۂ بخار تدہین انف بروغنہا و سعوطات نمایند و بہر تقویت دماغ صندل و گلاب و کافور و روغن گل ببویند و برای منع ابخرہ سفوف کشنیز و اطریفل کشنیزی خورند و حب الآس را خاصیت عجیب ست در استیصال ابخرۂ حار مطلقا و از اشیای مبخرہ اجتناب نمایند و اگر ضعف قوت یا امری دیگر مانع از تنقیہ بلیغ باشد نقوع مشمش بنوشانند کہ تنقیہ برفق و تبدیل مزاج اعضا نماید و بقول ابن جنین خولان لطوخا و فتیلۃً نیز نافع حکہ انف ست و گویند کہ اول رگ قیفال زنند و بفاصلۂ سہ چہار روز رگ ارنبہ کشایند و بعد یکہفتہ تنقیۂ دماغ و بدن بحب بنفشہ و مطبوخ ہلیلۂ زرد فواکہی علو بخان و یا آلو باشربت ورد مکرر الہلیلجی نمایند و بعدہ جہت منع بخارات و تقویت معدہ و دماغ اطریفل کشنیزی دہند و غذاہای کم بخار و سرد خورانند و بروغن گل و بادام برابر چرب نمایند و در مقدمۂ رعاف فصد سر روکنند و آنچہ در بحث رعاف از اغذیہ و ادویہ مسطور شد بکار برند و در زکام و دود و بثور و قرحہ و جدری علاج آنہا نمایند و گویند کہ در حکاک منخرین اطفال سرکہ یکدو مرتبہ بمالند و اگر ازین زائل نگردد و نوشادر در سرکہ حل نمودہ بملایمت بران بمالند و اگر ازین ہم زوال نپذیرد و مستحکم باشد سر سوزن را اندک دران فرو برند کہ دران قدری بنشیند پس بران کہ بمالند

حرقت انف

ہرگاہ مزاج منخرین از حالت طبیعی برگردد و سوء مزاج حار دروی اثر کند سوزش عارض شود علاج پارچہ بگلاب و صندل آلودہ بر بینی گذارند و روغن گل بآب حی العالم یا روغن نیلوفر با گلاب استنشاق نمایند و روغن کدو و شیر دختران و امثال آن سعوط فرمایند و صندل و گلاب و نیلوفر و کافور ببویند و گیلانی گوید کہ گاہی در منخرین نوعی از سوء مزاج حار در غایت حرارت حادث شود و علامت آن احساس گرمی و التہاب دران ست و علاج آن تعدیل مزاج بمبردات و تسکین حرارت باستنشاق روغن گل مضروب بآب حی العالم یا روغن نیلوفر یا اندکے گلاب و نہادن پارچہ مبلول بصندل و گلاب ست و اگر حرارت بسوی ہر دو طرف دو بطن دماغ مودی گردد روغن نیلوفر معمول از مغز تخم کدو و روغن گل با گلاب سعوط کنند و صندل و گلاب و کافور و نیلوفر و بنفشہ و گل کدو و گل خشخاش و مانند آن ببویند و طبری گوید علتی ست کہ در بینی ظاہر شود و از ان در چشم اشک آید و انسان را از ان حالت صعب بہم رسد و او آنست کہ می یابد انسان در بینی خود عند استنشاق ہوای بارد حرقت لذاع کہ تا دماغ او برسد و از ان چشمہای او اشک آورد و اکثر این حالت بدون استنشاق ہوای سرد یافتہ می شود و حدوث این علت دلالت میکند بر بخارات حارۂ لذاعہ کہ از سر بسبب اجتماع اخلاط حریفۂ لذاعہ در بطون دماغ متحلل میگردد و چون این بخارات رد میشوند در بینی محتقن میگردند و احراق شدید پیدا میکنند و ہر کہ را زکام افتد و خیشوم او سوزش کنند و از جریان فضول رقیق حاد کہ در ابتدای زکام جاری میشوند بسوزند سببش آنست کہ مثل این اخلاط در بطون دماغ مجتمع میباشد پس ہرگاہ مسام سر بسبب سردی و غیرہ منسد شوند و بخارات منعکس گردند

از منخرین جاری میشوند و بآن چیزی ازان اخلاط حریفه حاده مختلط میگردد و سوزش مجاری پیدا می کنند و شرح این برای آن کردم که این سبب در هر دو موضع یاد دارند و علاج این تعدیل مزاج بدن بماکول و مشروب ست و قصد تنقیهٔ این خلط اگر قوت احتمال استفراغ و زمانه مساعدت نماید و اگر مریض ضعیف القوة یا زمانه مانع از تنقیهٔ بالغ باشد لوقوع شمس بیاشامند دراجزای او آنچه ضد این اخلاط لذاعه حریفه باشد بیفزایند پس این لقوع استفراغ او بتدریج می نماید و تبدیل مزاج اعضای او میکند و اصحاب سوء مزاج حار دماغ و کبد استعمال آن بنمایند و تغیر مزاج دم میکند و در امراض راس مسطور شد

احتباس شئ در انف

یعنی بند شدن چیزی در مجرای بینی علاج اول بر دغنها و قدری موم بینی را از اندرون و بیرون چرب کنند و چند قطره ازان در بینی چکانند پس ادویه معطسه که در آخر بحث عطاس مسطور شد در بینی دمند و هنگام عطسه آمدن دهان و منخر صحیح بند نمایند و عطسه گیرند تا آنچیز بیرون افتد و یا بآلهٔ مناسب برآرند و بدانند که اکثر هنگام تناول طعام سرفه یا عطسه یا حرکتی دیگر لطفل عارض شود و بدان سبب چیزی که در دهن باشد از طریق حنک در مجرای بینی برآید و تعفن پذیرد و بر نجاند و توحش و بدخوابی و ضعف اشتها و زردی رنگ و نحافت بدن ظاهر شود و باشد که تپ خفیف لازم گردد و تنفس از جانب بینی بی اسباب نزله و زکام موقوف شود و هر ساعت دست خود بدانجانب ببرد و بمالد و تدبیرش همانست که مسطور شد و اگر ازین تدبیر بر نیاید طفل را بر پشت بخوابانند و دهن او را بدست گرفته دهان خود را بر منفذ بینی مسدود او گذاشته بقوت بدمند و متعقب آن بلا فاصله در منفذ مخالف آن که مفتوح ست ازان قویتر دمند تا بزور نفس آن چیز خارج گردد و گاه بسبب آن بیس خیاشیم طفل هم پیدا شود و علاجش چکانیدن شیر مرضعه و یا ادهان مناسبه است و تدهین و ترطیب یا نوخ او با دهان مرطبهٔ مناسبه و پاک نمودن بینی او همیشه

سدهٔ خیشوم

و آن چیزی محتبس در داخل اوست حتی که شئ نافذ را از حلق بسوی بینی یا از بینی بسوی حلق منع نماید و سبب این یا خلط لزج ست و یا لحم نابت و یا خشکر یشه و از نشان این سده است که غنه در آواز پیدا میکند حتی که منع می نماید فضایهٔ نفخ را از دخول خیشوم پس طنین کائن ازان حادث میگردد علاج در خلطی بعد از نضج نضج بلغم و تنقیه بمسهل و حبوب و ایارجات از عدس مقشر یکدرم جند بیدستر نیم درم افیون زعفران مشک هر واحد یک قیراط مر نیم درم حبها سازند و بآب مرزنجوش آب سود و سعوط نمایند و هرچه برای خشم سدی مسطور شد بکار برند و اگر از لحم زائد باشد علاجش مذکور شد و بسیار باشد که بعمل دستکاری و خرط بینی از میل خاص یا لفت که بآن جرد ممکن باشد احتیاج می افتد پس بدام جرد نمایند تا آنکه پاک گردد و اگر کفایت نکند آنچه در بحث بواسیر گذشت بعمل آرند و اگر از خشکریشه باشد علاج تحته یابس نمایند و جیلانی گوید که اگر سده از خلط غلیظ لزج باشد پس اگر ممکن بود اولا استفراغ بدن بمطبوخ افتیمون نماید بعده مهلت دهند بمقداری که بیان دو مسهل واجب ست پس تنقیه سر بحب قوقایا یا حب ایارج یا حب صبر نماید و موافق ترین آنها حب صبر ست بعد ازان غرغره بمویزج و عاقرقرحا و خردل رفته نماید و لزوم حمام و استنشاق آب گرم بسیار کنند پس اگر ماده مرتبک باشد بمرزعفران عطسه آورند که این سده را بکشاید پس لزوم پرهیز و منع از اغذیه مزه و غلیظه و لزجه نمایند که باین طریق سده بکشاید و اگر چیزی لزج باقی ماند که از موضع سیلان کند امر نماید بانکباب بر آب مقمقم بطریقیکه در باب زکام گذشت که این نت و تحلیل رطوبت نماید و اگر بعد ازان سرفه آید بدانند که ماده رقیق شده و بسوی سینه نازل گشته و درین هنگام بر شربت خشخاش و شربت عناب لزوم نماید تا آنکه سرفه زائل شود و امر بافشاندن بینی دائم و عطسه آوردن نماید و این بهر آنست که ماده بشربت خشخاش غلیظ گردد و بافشاندن بینی و عطسه بیرون آید بدین طریق در نیوقت پاک گردد و این ترتیب علاج واجب ست که طبیب درین معالجه یاد دارد پس اگر تقدیم تدبیر موخر نماید مورث رعاف و صداع گردد زیرا که عطسه آوردن قبل از ترقیق ماده عروق را بشکافد و حرکت دهد و اگر سده از روئیدن گوشت باشد باید که نظر کنند اگر سرطانی بود باآهن تعرض ننماید و لکن اگر گوشت نابت یابس باشد آنرا بجز اشند برشته گره دار از موی بافته که یک سر آن بسوی دهن بیرون آورده باشند و سر دیگر بیرون بینی باشد و هر دو را بکشند تا آنکه گوشت زائد بجز اشد بعد ازان رشته بیرون آورده فتیله بسرکه و نمک آلوده بنهند تا آنکه خون منقطع گردد پس امرهم معمول از سرکه و گلنار و کندر و مرداسنگ علاج کنند و از استنشاق آب سرد منع نماید و از اغذیه غلیظه پرهیز کنند و تعاهد بفصد سر و نماید تا وقتیکه گوشت زیاده شود و گاهی این گوشت را باآهن قطع

میکنند و سالم تر آنست که از خراشیدن رشته و علاج نمره هم مذکور شد و اما ادویه حاده اکاله را بران نگذارند زیرا که گاهی مزاج دماغ گرم میشود و جذب دماغ میکنند و گاهی سده از تنگی مجری در خلقت حادث میشود پس دائم بادنی شی نازل سده میگردد مگر آنکه شی سائل بسیار رقیق باشد و علاج آن تنقیه دماغ و استعمال تحنک یا ایارج نمایند اگر مزاج آن احتمال کند و از اغذیه غلیظه البته پرهیز کنند و از جماع بعد خوردن طعام حذر کنند و باستفراغ در اوقات محمود نمایند و سده بینی که باطفال از رطوبت غلیظه متولد از شیر غلیظ عارض شود علاجش اصلاح شیر مرضعه و پرهیز او از اغذیه مغلظه و ریختن آب گرم بر سر طفل و انکباب بخار آن و مالیدن سر او بخرقه خشن ست و قبل ازین تدابیر عطسه آوردن و بر سر او روغن مالیدن جائز نیست

خنان

و آن مرضی ست که بینی را عارض میشود و از ان در آواز انسان غنغنه ظاهر میگردد و بسبب او کلام متبین نمیشود و این غیر غنه معروفست گویند که سببش لوزتین و یا اماست ولیکن بیشتر از خون و صفرا افتد و علامتش اینست که کلام مفهوم نشود و چون آب بنوشد از راه بینی بیرون آید و خنانیت بسیار بود چشمها سرخ پر از اشک بر خاسته باشد با درد سر شدید و یا خفیف علاج اول در هر دو نوع رگ سر رو کشایند و از آب کشنیز سبز و مکوه و کاسنی و کاهو تنها حضض حل کرده غرغره نمایند و اگر این چیزها سبز بهم نرسد شیره آنها گرفته یا نقوع یا مطبوخ ساخته بکار برند و پوست انار ولایتی و مازو و نمک اندرانی برابر سوده با آب شهادت الوده بر ورم رسانند در روزی ده دوازده بار و یا نوشادر و چلپاسی خشک و پوست انار ولایتی هر یک سه ماشه بدستور بکار برند و مازو با آب حنا یا انار خام جوش کرده غرغره نمایند که نفع عظیم دارد و اگر ازین تدبیر صحت نشود مسهل صفرا بعمل آرند از اعلی یا اسفل و عطسه آوردن درین باب اثر عظیم دارد و تدبیر خفیف از بواسیر الف بکار برند و بقول جالینوس از معالجات او آنست که مازو مسحوق را در آب انار شیرین چندانکه پخته شد بجوشانند تا آب جذب شود بعد خشک کنند و نصف او کندر و انزروت آمیزند و مرتبه دیگر با آب انار که در آن مازو جوشانیده باشند بسرشند و بطریق سعوط و غرغره چند روز استعمال نمایند و الا میکار موم روغن در بینی چکانند و تا به شدن آن مدام استعمال کنند و اگر این مرض از بودن سوراخ در کام بسبب مرض آتشک یا نزله حاده عارض شود علاجش در امراض حنک

دیدان الف

سببش رطوبت متعفنه در مقدم دماغ ست نشانش حکه در مقدم دماغ و در بعض اوقات ست و خروج او در مخاط علاج بعد نضج ماده تنقیه بمسهل و ایارجات و معطسات مثل کندش و شونیز کنند و تناول اشیای مرطبه ترک نمایند و با ادویه قاتل کرم مثل شیح و قسط و مر و قنبیل و آب برگ شفتالو سعوط نمایند برگ شفتالو سائیده در بینی ایام متوالی نفوخ کردن مجرب ست و بالجمله هرچه در علاج صداع دودی و کرم گوش مسطور شد بعمل آرند

انتفاخ الف

گاه در بینی اطفال انتفاخ بجدی عارض میشود که غلیظ و سطبر میگردد و وجع نماید و طفل بی آرام و سکون نمیباشد علاج ملاحظه نمایند اگر در ان چیزی لعیدة صلب باشد در علاج آن تساهل نمایند چه اکثر بورم کثیر الارجل منجر میگردد پس باید که مرضعه او را پرهیز و اصلاح غذا و شیر او نمایند و اگر حاجت افتد باشد تنقیه سازند و در منخرین طفل بقدر یک حبه خردل سوده و پنبه پیچیده بگذارند تا آنکه آنرا انجرا شد بعده علاج او مرهم نمایند و اگر بسبب صلابت احتیاج خراش او تجدید باشد آهن بخرا

انقباض الف

گاه انقباض و کشیدگی در منخرین اطفال عارض گردد و چون تنفس نمایند بهم آیند و اکثر این مرض از فساد مزاج دماغ ایشان بهم میرسد علاج شیر بر سر طفل قطور نمایند و شیر تازه دوشیده منجمد با نفحه بر سر او گذارند و برگ اسبغول بالای آن بگذارند و در بینی او روغن بنفشه چکانند و سر او در آبیکه در جوشانیده باشند بشویند و به مرضعه ماء الشعیر دهند و پرهیز از اغذیه غیر موافقه حاره فرمایند

خاتمة الطبع شکر درگاه حکیم مطلق که تا بانیدن شمایش جلد اول اکسیر اعظم از افادات زبده اطبای متقدمین و متاخرین حکیم محمد اعظم خان المخاطب بناظم جهان بطبع منشی نولکشور گشت

غلط نامہ اکسیر اعظم جلد اول

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲	۱۴	ماعطا	بماعطا
۵	۱۰	فردوس الحکمۃ	فردوس الحکمۃ
؍؍	۱۳	علامہ علامۃ	علامہ
۹	۲۵	مرض	مرضی
؍؍	۲۰	مرض	مرضی
۱۴	۱۴	صحی	صحیح
۱۵	۱۳	سزاور	سزاوار
۲۹	۱	مسقط	مسقط
۳۶	۲	عنکوت	عنکبوت
۴۳	۲۹	عماض	حماض
؍؍	؍؍	اذا بید	افزایند
۴۵	۱۳	روغنہای	روغنہای گرم
؍؍	؍؍	وفار	وبخار
۴۹	۵	ارکانائیس وابابج اوفیر	ارکانائیس وابابج روفس
۵۳	۱۹	کردو	کردہ
۵۷	۱	دہ ورم	ودہ ورم
۶۵	۲۶	انفاخ	نفاخ
؍؍	۲۸	واکل	واکل و
۷۷	۳۱	وغلظ اکل	وغلظ واکل
۷۹	۱۳	چہار ورم	سہ ورم
۸۴	۲۱	ما	را
۸۷	۸	کالور	کافور
۸۹	۳	بجام	بجام
؍؍	۳	دناغ	دماغ
؍؍	۴	داشتن	وداشتن
؍؍	۱۴	دامت	ادامت
؍؍	۱۵	گل چگان	گل چکان
؍؍	۱۶	سنگرد	بہنگرد
۱۰۳	پیشانی	اکثیر	اکسیر
۱۰۹	۱۵	ولوسیدائی	وبوبیدائی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۰۹	۲۰	اوائح	ارائح
۱۱۳	۴	انزوت	انزروت
۱۱۶	۲۰	ولاشارت	واشارت
؍؍	۲۸	شربان	شریان
۱۲۹	۵	متحذ	متخذ
؍؍	۱۷	ار	از
؍؍	۲۶	اگر	واگر
۱۳۴	۲۰	نائل	رانائل
۱۳۷	۲۱	ایاکرد	ایماکرد
۱۴۵	۱۵	تناول	ازتناول
۱۴۹	۱۴	سنای	سنای مکی
۱۵۷	۴	صہ	سہ
؍؍	۷	پودنہ	پودینہ
؍؍	۱۰	شراقی	متراقی
؍؍	۱۸	عطرلفیل	اطرلفیل
؍؍	۲۷	حلامات	علامات
۱۶۱	۶	دہامہ	دہاما
؍؍	۱۴	نپذیر	نپذیرد
۱۶۲	۱۸	وچند بیاسر	وچند بیدستر
؍؍	۱۹	کند	کنند
۱۶۵	۱۴	بارو ورطب	بارو رطب
۱۶۹	۱۴	شرودیطوس	مثرودیطوس
۱۷۲	۱۴	میفتج	میفتخج
۱۸۵	۲۲	ہثیرودیطوس	مثرودیطوس
۱۹۷	۱۱	لعد	بازلعد
۱۹۹	۲۴	بک	بکدود
؍؍	۲۵	وخصو	وخصوصا
۲۰۱	۲۰	دروج	درویج
۲۰۵	۲	جادو	معبدو

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲۱۰	۲۹	ومضر	ومضاد
۲۲۷	۲۸	وور امتلا	درامتلا
۲۳۴	۲۶	سبب	رب
۲۳۵	۲۶	لبکاری	لبکاری
؍؍	؍؍	سوءہضم	سوءہضم
؍؍	؍؍	داسحام	واستحام
۲۳۷	۲۳	تیرنر	تیرنیز
۲۳۹	۲۰	فاوایانہ	فاوانیا
۲۶۵	۱	بفرنجشک	بفرنجمشک
؍؍	۱۲	بابابج فیقر	بابابج فیقرا
؍؍	۲۹	محلہ برسر	محللہ برسر
۲۶۹	۱۱	داغ	دماغ
۲۶۴	۲۹	حرکت مواد	حرکت
۲۷۶	۱۵	غلیظ یودوگاہی	غلیظ یودوگاہ
۲۸۵	۲	سیسالیتوس	سیسالیوس
۲۸۳	۵	ہفت اشہ	ہفت ماشہ
؍؍	۱۳	زیاود	وزیادہ
۲۸۷	۸	نقار	فقار
۲۸۹	۱	پوست بیخ کرفس	بیخ کرفس
۲۹۳	۴	یاروہ	باردہ
؍؍	۱۳	وونیع	وونفع
۲۹۷	؍؍	ماکلہ	یاکلہ
۲۹۷	۲	بجاروی	بجارردی
؍؍	۲۸	زعاف	ورعاف
۲۹۹	۱	مبطوخ	مطبوخ
۳۰۰	۱۷	وشیح ارمنی	وشیخ ارمنی
۳۰۵	۴	گزار	گزاز
؍؍	؍؍	گزار	گزاز
۳۱۳	۷	وشر	وشیر

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۴۲	۵	باشبه	یاشبه
۳۴۷	۲۹	جبار	جسار
۳۴۸	۱۰	اکر	اگر
۳۴۳	۴	مثل	بمثل
۳۴۴	۲	قوی النظفیه	قوی النطفیه
״	۲۵	طریق	طرق
۳۴۶	۱	ٹانگ	ٹانک
۳۴۹	۱۲	صفرادی	صفرای
۳۵۳	۵	پراگند	پرکنند
۳۶۰	۶	ملوه	مکوه
״	۲۹	اگر بسبب	اگر بسبب القیاده
۳۶۲	۲۱	وورم	وورم بخوبی
۳۶۳	۲۴	ماتمه	ملتحمه
۳۶۶	۷	ذہبی	ذہبی
״	۲۵	مغزبیدانه ومغز	مغزبیدانه ومغز
۳۸۳	۶	مستعمل کنند	مستعمل
۳۸۶	۱	صبه	وصبر
״	۲۶	سعبیه	شبیه
۳۸۹	۱۰	ومامیثا	ویامامیثا
״	۱۸	مرقشیسای	مرقشیثای
۳۹۳	۶	بزرگان	به بزرگان
۳۹۶	۲۶	وختیخام	وخشخام
۳۹۷	۳	مامیتا	مامیثا
״	۱۱	ننقیه	تنقیه
״	۱۳	بردالیوم	بردالیوم
״	״	سهرملطف	بهرملطیف
״	۱۵	فائل	زائل
״	״	موار	مولد
״	۲۷	پکچهکنی	نکچهکنی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۹۷	۲۹	سودا	سوده
۴۰۰	۸	ثقمه	ثقبه
״	۲۳	ترتیب	ترطیب
۴۰۵	۵	حب وحب	حب ذبیب
״	۲۷	آبی ست	آبی ست رقیق
۴۰۸	۶	گھونگھی	گھونگھی
״	۱۸	نرکاو	نرگاو
۴۱۱	۸	حاصةً	خاصةً
۴۱۸	۱۷	جیدیه	جیده
״	۲۶	انزروت	انزروت
۴۱۹	۵	ومحاورت	ومحافظت
״	۹	انزدت	انزروت
۴۲۳	۱۲	مکرر	مکرر
״	״	وکذا کتحال	وکذا الکتحال
۴۲۶	۲۹	دبول	لبول
۴۳۷	۱۵	وباغیر	ویاباغیر
۴۴۲	۹	کربانی	کربانی مغسول
״	۲۹	خسا	خطا
۴۴۳	۲۸	واعراض	هراعراض
۴۵۲	۱۱	بیخ کبرو	بیخ کبر
۴۵۳	۲۰	اندمال	اندمال آن
۴۶۷	۱۱	بیزند	بپزند
״	۱۶	درروغن غار	وروغن غار
۴۷۷	۱	تصبح	تقیح
״	۳۰	بیداکه	پیدا
״	۶	برآوره	برآورده
۴۸۲	۱۰	بدرستوریکه	بدستوریکه
۴۹۳	۱۰	انگوس میکند	ازگوش میکنند
״	۲۳	ودردسروودرد	ودردسرودرد

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۵۰۰	۱۴	کردد	گردد
״	۱۷	به حنگ	به حنک
״	۲۸	ازوم	لزوم
۵۰۲	۳	مشبکه دماغ	مشبکه دماغ
״	۱۱	غالب آید	غالب آید
״	۱۲	مبدل	متبدل
״	۱۴	ه گاهی	وگاهی
״	۱۶	بیخ بنجار	بیخ انجبار
۵۰۵	۱۹	لحیة التیش	لحیة التیس
۵۱۱	۱۳	نام	نمام
״	۱۹	میشو	میشود
״	۲۲	باوسموم	یاباوسموم
״	۲۶	فصل تخلل	فصد تخلخل
״	۲۸	اوسفند	اوبرسند
۵۱۲	۱	کردو	گردد
״	۴	اکر برنجارات	اگر بربخارات
۵۱۳	۱۰	که اماده	که آماده
״	۱۵	گوشت غلیط	گوشت غلیظ
۵۱۵	۲۵	زروانذطویل	زراوند طویل
۵۲۳	۹	لواسر	بواسیر
״	۱۲	مرتبه	مرطبه
״	۲۴	ممسلی	ممتلی
״	۲۶	قنفالین	قیفالین
۵۳۱	۲۱	شهدا	شهد
۵۳۶	۱	وبینی	دربینی
۵۳۷	۸	طرق	طریق
״	۲۲	طرق	طریق
״	۲۶	بشکافد	بشکافد

صحت نامه جلد اول اکسیر اعظم

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲	۱۵	با	بجا	۲۸	۱۵	نیخنج	فیخنج	۵۴	۷	دروآ	ذروراً	۹۱	۹	این درا	این دوا
۵	۲۸	معلالجات	معالجات	۲۹	۱۲	احتیاس	احتباس	۵۵	۱۴	وامیه	دامیه	۹۲	۴	یاروغن تفط	یاروغن لفط
〃	〃	کرے	کریمی	۳۲	۲۱	برحال	بهرحال	۵۶	۳	ملبوسس	بلبوس	〃	۲۷	روغن نار	روغن غار
〃	۲۹	این ماسه	ابن ماسه	۳۳	۳	سوددیت	سوداویت	۵۹	۱۸	ابرام	ایرام	۹۴	۱۱	عصوسات	عطوسات
۱	۵	ماسرحویه	ماسرجویه	〃	۱۳	انتشار	انتثار	۶۱	۱۰	طحال	طحالی	۹۵	۱۹	صلب	صلیب
〃	۹	نعم الدایل	نجم الدلیل	۳۴	۱۵	ضیعف	ضعف	〃	۱۳	گلوی	کلوی	۹۷	۲۸	ماپند	نمایند
〃	۱۷	اعضاءی	اعضای	〃	۱۸	لطیفه	تلطیه	۶۲	۹	اروغنها	روغنها	۹۹	۱۱	دونیم دام	دونیم درم
〃	۲۹	مخنش	مخشن	〃	۱۹	لطیفه	لطخه	۶۶	۲۶	دافعترین	نافع ترین	۱۰۱	۴	ملش	ماش
〃	〃	بار انکیه	بارانکه	۳۵	۷	مقصود	مقعود	〃	۲۹	ومساکن	درمساکن	〃	۱۰	باماذه مائی	یا ماده مائی
۷	۸	بسگان	بسکان	۳۶	۱۸	شتغل	مشتعل	۶۹	۵	جوش	خوش	〃	۲۶	اطریفل ریانی	اطریفل زبانی
〃	۱۱	اشتهادخراج	اشتها خراج	۳۸	۲۴	نتنفه	نقفضه	۷۰	۱۴	شربت لیمو یا شربت	شربت لیمو یا شربت	۱۰۲	۱۳	گلاه	کلاه
〃	۱۲	شبریا	شبرها	۴۰	۲۶	حلا	خوا	〃	۱۷	یک دانگ	یک ٹانک	۱۰۶	۱۸	یابد	باید
۸	۲۷	صعف.	ضعف	۴۱	۱	دوخشت	دوحشت	〃	۱۸	بخرفه	بخرقه	〃	۲۱	تبرید	یتربد
〃	۲۹	نامنتهی	تامنتهی	〃	۱۲	سلب	سبب	۷۱	۲۴	سنبل چینی	ستیل چینی	۱۰۷	۱۵	از قرابادین	در قرابادین
۱۱	۹	خراعاث	مراعات	۴۲	۲۰	ستانه	شانه	۷۵	۴	انوع	انواع	۱۰۹	۷	این سیار	ابن سیار
۱۲	۱۵	ملامست	ملاست	۴۵	۳	چپار	بیمار	۸۴	۲۶	مریض ما	مریض را	〃	۱۳	تحفیف	تجفیف
۱۴	۱۸	اولا بدست	لابدست	〃	۱۳	روغنهای	روغنهای گرم	۸۶	۱۳	بانزوت	بانزروت	〃	۲۸	ازاوایح	ازارایح
〃	۲۴	اضماد	اخماد	〃	〃	دفار	وغار	۸۷	۸	کالور	کافور	۱۱۱	۱۶	نیعسوج	نیضوح
۱۷	۵	یهداته	نهدوانه	〃	۲۰	بدوستور	بدستور	〃	۲۷	لبتور	لبلور	〃	۱۷	محلل	مجلل
۱۸	۱۶	نکابت	نکایت	〃	۲۷	جندقوقی	خندقوقی	۸۸	۲	باریک	یا یک	۱۱۳	۹	کوفوفل	فوفل
۱۹	۹	مداوت	مداوات	۵۰	۲۶	اختراق	احتراق	۸۹	۴	دماغ وسط سر	داغ وسط سر	〃	۲۳	مشک اذخالیه	مشک و غالیه
۲۰	۱۵	شدیدالحلیب	شدیدالحلیب	۵۲	۱۷	قندفل	قندول	〃	〃	داشتن	وداشتن	۱۱۵	۲۹	لبالشعر	بماءالشعیر
۳۳	۱۹	ثقل	تنقل	۵۳	۱۹	کردو	کرده	〃	۱۴	دامت	ادامت	۱۱۶	۱	فی صفرادی	قی صفراوی
۲۴	۸	دریاثی	درثانی	〃	۲۳	حرید	هزیر	〃	۲۴	سائیده	ساییده	〃	۲	هراوزه	هر روز
۲۶	۱۲	ملامت	علامات	۵۴	۵	سنبلید	شنبلیه	۹۰	۳	تیوه	تیهو	〃	۲۰	لاشارت	اشارت

صحت نامہ [illegible]

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۱۷	۲۳	یاروغن بادام	یاروغن بلوام	۱۵۹	۱۶	امراض	اعراض	۱۹۸	۲۰	بخوانند	بجوشانند	۲۴۴	۲۳	خنایص	خبایص
۱۲۳	۲۸	اید میزیا	اندیمتریا	〃	۲۶	یاگلقند	باگلقند	۱۹۹	۱۳	بناشد	باشد	۲۴۷	۲۵	وبلادرمرغ	وبلاومرغ
۱۲۹	۱۱	جندستر	جندبیدستر	〃	۲۷	یاگلاب	باگلاب	〃	۲۰	زرین	رزین	۲۴۹	۸	بنگ	بنک
۱۳۰	۲۲	مشکن	مسکن	۱۶۰	۴	زردی بیضہ	زردی بیضہ	۲۰۰	۹	وہلیلہ	وبلیلہ	〃	۱۱	بنگ	بنک
۱۳۱	۱۱	حماس	حماض	۱۶۲	۴	شحوص	شخوص	۲۰۱	۱۸	مقشر درشیر	مقشر مطبوخ درشیر	〃	۲۶	ترید	تربد
۱۳۲	۸	طرخشدق	طرخشقوق	۱۶۳	۲۴	مصادقت	مصادفتہ	〃	۲۰	دروج	درونج	۲۵۰	۲۹	شربیت	شربت
〃	۹	درعلیل	دردعلیل	۱۶۴	۱۰	یامراخل	یامراض	۲۱۰	۲۱	ففخ	نفخ	۲۵۲	۲۸	مجمر	مجمر
۱۳۴	۸	کشند	کشند جربست	۱۶۶	۲۴	مطنخہ	مطبخنہ	۲۱۰	۲۹	مشر	مضاد	۲۵۳	۱۲	بابلغم	یابلغم
〃	۱۸	منہادم	مہندم	۱۶۸	۹	طبوع	تبوع	۲۱۷	۱۹	وتحذر	وبخذر	۲۵۷	۵	سباق	ساق
۱۳۵	۴	صدام	صدغ	۱۶۹	۱۴	شرودلطوریا	شرودیطوس	۲۱۸	۲۱	شیر برانداز ند	شیر براندازند	〃	۷	تبقریح	تبفریح
۱۳۶	۱۴	خار	حار	۱۷۰	۴	احلام ومفزع	احلام مفزع	۲۲۰	۱۰	باخیرہ گاوزبان	یاخیرہ گاوزبان	۲۵۸	۱۸	ترزعرع	ترعرع
۱۴۱	۳	برسام	سرسام	〃	۲۳	یزنجار	برنجار	۲۲۶	۲۴	اسہار	اسحار	۲۵۹	۱۸	نہگاہ	ہنگام
۱۴۲	۲۶	یاومیر	یادمیر	〃	۲۵	نیخ	نبخ	۲۲۷	۱۷	ضعف مرض	ضعف از مرض	۲۶۰	۱۸	معافستہ	مخافست
۱۴۳	۱	یاترنج	یابرنج	۱۷۱	۲۹	نیفشہ	بنفشہ	۲۲۸	۱۴	ساتیمن	سیاتیمن	۲۶۲	۱۲	حالات	آلات
〃	۱۲	پنردیہ	پنزدیہ	۱۷۲	۵	خرلیف	حرلیف	۲۳۰	۱۹	یاشکر	باشکر	۲۶۳	۲۱	گرہ	کرہ
۱۵۳	۵	بتخفیف	بتجفیف	۱۷۶	۱۰	تزیر	زیر	۲۳۴	۲۶	خرفر	خرفہ	۲۶۴	۲	اوسلطان	وسلطان
〃	۲۰	بسرتبرید	بہرتبرید	۱۸۰	۲۸	صادر	سادر	〃	۲۹	سپا	رب	۲۶۵	۱	قرنفل	قرنفلی
۱۵۴	۱	برنسخہ	بہ نسخہ	۱۸۱	۶	گیرد آثار	کرد ود آثار	۲۳۶	۲۳	طبیعت	طبیب	۲۶۷	۸	خندیقون	خندریقون
〃	۹	جفت درم	ہفت درم	〃	۲۹	برتبدیل	بہرتبدیل	۲۳۷	۳	باشد	نہ باشد	۲۷۰	۱۵	منوبہ	منوبہ
〃	۱۱	قطع آید	قطع کند	۱۸۳	۲۵	وتکلیقی	وتکلیفی	۲۳۸	۱۹	ووح	روح	۲۷۲	۷	عصوص	عسعص
〃	۱۷	واشتہ باشد	داشتہ باشد	۱۸۵	۲۶	شیرودلیطوس	شرودلیطوس	۲۴۲	۲۱	ناردوتر	تازہ وتر	۲۷۳	۸	یازیت	یازیت
〃	۲۶	باکبوتر بچہ	یاکبوتر بچہ	۱۸۶	۷	الیضاینولیسد	الیضاودینولیسد	۲۴۴	۱	صرع کردہ	صرہ کردہ	۲۷۴	۲۵	فصدہ	فصلہ
۱۵۶	۳	وکزاقی	کزافی	〃	۲۷	یوتلس	دیوقلس	۲۴۵	۲	خواری	جواری	〃	۲۹	قدی	قوی
〃	۱۲	منحط	منحط	۱۸۷	۵	مراداو	مرادار	۲۴۶	۷	مذکوریاشد	مذکور شد	۲۷۵	۱	المرض	امراض
۱۵۷	۲۷	حامض	داخل	〃	۱۴	فروغ	فرزع	〃	۱۴	مفرض	معرض	〃	۷	استر	استرخار
۱۵۸	۲۸	نفع بخشند	نفع بخشد	۱۹۳	۲۵	سکنجبین بارد	سکنجبین بزوری بارد	〃	۱۵	زبلدی	ازبلدی	۲۷۸	۲	درضل	درخلل
〃	〃	ششتبن	شنستین	۱۹۴	۳	یاخاکشی	باخاکشی	〃	۲۴	تیوس وحرفان	تیوس وترفان	۲۸۲	۲	بجست	بجسب

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۸۰	۱۲	تا چهار ربیع	تا چهار دهم	۳۰۵	۲۷	سح کنند	مسح کنند	۳۳۰	۲۵	سبج	سبیج	۳۷۹	۸	کودی	کوری
۲۸۶	۸	ایام ربیع	امام ربیع	۳۰۶	۲۰	عجیب درد	عجیب دارد	۳۳۲	۳	شهت	شصت	″	۲۱	خریف	حریف
۲۸۹	۷	ویدار	دیوار	″	۲۳	کنجد گرم کرده	کنجد گرم کرده	″	۴	تهج	تهیج	۳۸۲	۱۷	بسوی	بسوی
″	۸	خدر	خدر	۳۰۷	۹	گرم حریر	گرم حریره	۳۳۳	۱۰	اجاد	اتحاد	۳۸۳	۷	مستعمل	استعمال
۲۸۶	۷	واحب	واجب	۳۰۸	۱۷	نیا بند	نباشد	۳۳۴	۲	قوی التطفیه	قوی التلطیفه	۳۸۴	۱۰	دور دارند	دور دارند
″	۱۰	تمر	تمر	۳۰۹	۱۲	حالیت	حال ولیست	″	″	اجاد	اتحاد	۳۸۷	۵	حلت	حدت
″	۲۵	درلاج	دراج	۳۱۰	۱۹	عود الفرج	عود الفرج	″	۱۰	جمرس	جمرسن	۳۹۱	۱۹	پزدیه	پزدیه
۲۸۷	۸	نقار	نقار	″	۲۰	برلقو	ملقو	۳۳۸	۲۸	باریح	یا سیح	۳۹۲	۱	فتح	مشع
″	۲۲	عصب	عصب با شادبرانجین	″	۲۳	بافرفیون	یافرفیون	۳۴۱	۱۸	مالخ	مالح	″	۱۱	نمائم	بینمایم
″	۲۳	تدبیر	بعد تدبیر	″	۲۳ و ۲۴	ویاتخم تیخم دردم	[illegible]	۳۴۳	۱	طبیخ در چشم جلبه	طبیخ جلبه در چشم	۳۹۲	۱۸	خمد حادقه	ضمور حدقه
″	″	ماده است	ماده انگشت	″	۲۴	محرق	محرق	۳۴۴	۲۱	ماحیثا	ما مینا	″	۲۵	تیرید	تبرید
″	۲۴	دارستای	دارستانی	۳۱۱	۱۲	هفته یار	هفته بار	۳۴۶	۱۹	بنج	بنج	۳۹۷	۱۵	تمایل	زایل
۲۸۸	۲	تقافالات	تفالات	۳۱۲	۸	لقوه تشیخ	لقوه تشنجی	۳۴۷	۱۹	باشیر بر	باشیر بز	″	″	موار	موار
۲۹۱	۸	بلیقی	بلیغی	″	۱۳	درمبادی	دران مبادی	۳۴۸	۲	میاده گرم	میاده گندم	۳۹۸	۳	عروق الصفر	عروق الصفر
۲۹۲	۱۴	مغز تهندوانه	مغز تخم هندوانه	″	″	تحلیل	بتحلیل	ساقط	۵	پراگنند	پراگنند	″	″	شیر عرب	شیر غرب
۲۹۳	۱۷	وو صنیع	دو صنع	۳۱۴	۱۴	لطقیه	لطفیه	ساقط	۱۰	یالطبیخ	بالطبیخ	″	۱۲	چهار گرم	چهار یار گرم
۲۹۴	۱۹	صورت	صوت	″	۲۸	چودن	چون	″	۲۴	وسل	دسبل	″	۱۵	عنا مین	عقبار مین
۲۹۵	۷	درم مقام	در مقام	۳۱۵	۱۸	بدن اور	بدن او	۳۵۵	۱۹	انخاط	انخطاط	″	۱۷	ایل	ایل
″	۱۲	جوزرومی	جوز رومی کرم	″	۱۹	عصیب	عصب	″	۱۷	قروخ	قروج	۴۰۵	۲۵	قابل برقت	مائل بر رقت
″	۱۴	مغوات	مفوات	۳۲۰	۳	یک حب	یک درم حب	۳۵۷	۷	ازین	ازین	″	۲۷	آبی ست	آبی ست دقیق
۲۹۶	۲۳	حفات	جفاف	۳۲۱	۲۵	میر بسیار	شیر بسیار	۳۶۰	۱۸	بادرمائی	یادرمائی	۴۰۷	۱۸	درین	درین نوع
۲۹۷	۲	بخاردی	بخار ردی	۳۲۲	۸	عود صلیبا	عود صلیب	۳۶۲	۹	وشراب	وشرب	۴۰۸	۱	کوزه شیشه گران	کوزه شیشه گران
″	۲۰	گردیدن	گزیدن	″	۲۹	باسده	یاسده	″	۲۷	نقط آن	لقط ان	″	۶	روشنائی	روشنائی ست
۲۹۸	۱۶	دردور	درور	۳۲۳	۵	عصیب باشعبه	عصب باشعبه او	۳۶۶	۲۳	مح	ممح	″	۷	بزبلی	نزلی
۲۹۹	۲	مسبوق	مسلوق	۳۲۵	۱	تبرید	تبرید	۳۶۸	۱	ازازاله	ازاله	۴۰۹	۲۳	ویم	وریم
۳۰۲	۲۵ و ۲۶	روغن تخم کدو	[illegible]	۳۲۷	۲	ملسان	بلسان	″	۴	مجری	بحری	″	″	بیالاید	بیالاید
۳۰۴	۱۷	باورم	یا ورم	″	۲۹	جبار	جباد	۳۶۹	۲	محقفن	محتقن	۴۱۱	۲	صاغط	ضاغط

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۴۰۲	۲۷	باقی	یاقی	۴۵۵	۲۶	بزدر	بردر	۴۹۲	۱۴	مزاج	مزاج بود	۵۱۴	۲۸	حلب	طحلب
״	״	تعلیهٔ فراج	تعلیه سوفراج	۴۵۶	۱۱	گرمی	کرسی	۴۹۵	۲۳	مزمی	نرمی	۵۱۵	۶	بلع نماید	بلع نماید
۴۱۵	۱۰	مطبوع	مطبوخ	۴۶۱	۳	لکود	مکود	۴۹۶	۲۵	باسلیق نماید	باسلیق و اول تنقیه نماید	[illegible]	۱۹	کاغذ سوسن ده	کاغذ سوزن زده
״	۱۹	تدبرش	تدبیرش	״	۳	میباشد	نمیباشد	۴۹۸	۲۲	طبری	طبری گوید	۵۲۷	۱۳	افرنجیا	افرنجیه
״	۲۱	وجوزایات	وجوزابات	۴۶۲	۱۵	وورم	ورم	۵۰۰	۲۷	معده دماغ	معده و دماغ	״	۲۰	تنقیه سوادی	تنقیه سودای
[illegible]	۵	محاوزت	محافظت	״	۲۷	باآرد باقلا	یاآرد باقلا	״	۲۸	ازدم	لزوم	۵۲۸	۹	گفته اند	گفته اید
[illegible]	۲۶	ودبی	پودہبی	۴۶۳	۶	گیلان	گیلانی	۵۰۲	۳	مشبکه	شبکه	״	۱۴	مسرح	ممسوح
۴۲۱	۲۱	مانع	دمانع	״	۱۰	چیزی	چیزیکه	۵۰۴	۱۰	رغشه	آغشته	۵۲۹	۲	مرہم ابن استعمال	مرہم استعمال
۴۲۳	۹	بتدبیرطف	بتدبیر لطف	״	۲۲	ماشهد	یاشهد	״	۱۸	خرفه	خرقه	۵۳۰	۱۰	مزمل	مرمل
۴۳۳	۳	بعدقی ست	بورقی ست	۴۶۴	۴	مجرب	ومجرب	״	۱۱	رسادست	اساوست	۵۳۱	۲۱	شهدا	شهد
۴۳۹	۱۰	فضول	فصول	۴۶۷	۱	مذکور شه	مذکور شود	۵۱۱	۲۵	سوای	وسوای	۵۳۲	۲۱	حساوت	جساوت
۴۴۰	۱۹	ازنینی	ازمنی	״	۱۱	بیزند	بپزند	״	۲۶	تخلل	تخلخل	۵۳۳	۱۴	بدان	بدن
۴۴۲	۲۹	اگر خلط	اگر آن خلط	״	۱۴	نقض	نفض	״	״	فصل تخلل	فصد تخلخل	۵۳۴	۹	غبارر	غبار
۴۴۷	۲۷	مستفرعه	مستفرغه	۴۸۵	۱۱	بیالاید	بپالاید	״	۲۵	ستد	برسند	״	۲۷	ویاشیر	وباشیر
۴۴۸	۱۷	آنزا	آنزانیز	״	۱۵	مرہم شانی	مرہم شافی	۵۱۲	۱۳	وگادباز	وگاو بارد	۵۳۶	۲	دبینی	دربینی
۴۵۰	۲۸	دربیع	بودربیع	۴۸۷	۱۸	مرۂ خور	مرماخوز	۵۱۴	۱۲	قوالم	قوام او				
۴۵۴	۲۱	یازهره	بازبرد	۴۸۹	۲۲	باحیوان	یاحیوان	״	۲۴	مثل	مش				